

SEFİLLER

Victor Hugo

Victor Hugo (1802-1885)

Victor Marie Hugo, 26 Şubat 1802 yılında, Fransa'nın Besançon bölgesinde doğdu. Joseph Léopold Sigisbert Hugo ile Sophie Trébuchet Hugo'nun üçüncü ve en küçük çocuklarıydı. Hugo'nun, Fransız ordusunda general olarak görev yapan babası, aynı zamanda ateşli bir Napolyon destekçisiydi. Bu askerî kariyer nedeniyle aile sık sık taşınsa da Hugo, çocukluğunun büyük bölümünü annesiyle birlikte Paris'te geçirdi. Onu yetiştiren annesi, babasının aksine kral yanlısı ve dindar biri olduğu için Hugo'nun eğitimi de bu görüşlerden fazlasıyla etkilendi.

Hugo, birlikteliklerine şiddetle karşı çıkan annesinin 1821 yılındaki ölümünün ardından, gençliğinde âşık olduğu çocukluk arkadaşı Adèle Foucher ile evlendi. Bu evlilikten iki kızı, iki de oğlu oldu. 1822 yılında, yalnızca yirmi yaşındayken ilk şiir kitabı *Odes et Poésies Diverses*'yi yazdı. Son derece rafine bir dille yazılmış bu tutku dolu şiirleri, Kral XVIII. Louis'nin bile ilgisini çekti. On dokuzuncu yüzyılın en önemli yazarlarından biri sayılan François-René de Chateaubriand'dan fazlasıyla etkilenen Hugo, onun önderliğini yaptığını romantizm akımıyla olduğu kadar politikayla da ilgilenmeye başladı. İki oyunu, *Cromwell* (1827) ve *Hernani* (1830) ile romantizm akımının öncülerinden biri hâline geldi. İdam cezasını eleştiren ilk kurgu eseri, *Bir İdam Mahkûmunun Son Günü* 1829 yılında, yazarın adı eklenmeden basıldı ve hayatı boyunca neredeyse tüm eserlerinde varlığını hissettirecek "sosyal adaletsizlik" temasını işleyen ilk kitabı oldu. Bu eser, ondan sonra gelen Albert Camus, Charles Dickens ve Fyodor Dostoyevski gibi pek çok ünlü yazarı da derinden etkiledi. 1831 yılında, Fransa dışında en ünlü eseri kabul edilen *Notre Dame'ın Kamburu*'nu yazdı. Bu eser öylesine bir yankı uyandırdı ki Notre Dame Katedralinin yıllardır ertelenen tadilatının hızlıca başlamasına neden oldu.

Hugo, hayatının bu döneminde politikayla daha fazla içli dışlı oldu. Üç başarısız denemeden sonra sonunda Académie Française'e kabul edilmesinin ardından parlamentoda daha sık görünmeye ve adaletsizlik konulu, idam cezası karşıtı konuşmalar yapmaya başladı. Ancak bu tutkusu, 1851 yılında darbeyle başa gelen Napolyon sebebiyle yarım kaldı. Onun yönetim anlayışına şiddetle karşı çıkan yazar, Napolyon'un bir hain olduğunu iddia ettikten sonra sürgüne gönderildi ve Normandiya'nın, Fransa'ya ait kıyılarında bulunan Guernsey'ye yerleşti. Burada kaleme aldığı politik içerikli, Napolyon karşıtı pek çok yazısı, kendi ülkesinde yasaklandı. 1830'lu yıllardan beri yazmayı düşündüğü sosyal adaletsizlik temalı kitabını ise on yedi yıl sonra, 1862 yılında, *Sefiller* başlığıyla yayımladı. En başta Fransa olmak üzere pek çok ülkede yankı uyandıran bu eser, kendi çağdaş yazarları tarafından sertçe eleştirildi. Buna rağmen günümüze dek

popülerliğini yitirmeyen başyapıtı *Sefiller*, pek çok dile çevrildiği gibi, bir o kadar oyuna ve filme de konu oldu.

Hugo, 1870 yılında Fransa'ya döndükten sonra pek çok kişisel trajedi yaşadı: İki oğlu, karısı ve kızı öldü; kendisi de inme geçirdi. Bu sırada, Fransız toplumuna yaptığı katkılardan dolayı ismi bir sokağa verildi. 20 Mayıs 1885 yılında, seksen üç yaşındayken zatürre nedeniyle hayatını kaybetti. Sessiz sedasız bir cenaze töreni istemesine rağmen Paris'teki cenazesine iki milyona yakın insan katıldı. Alexandre Dumas ve Émile Zola gibi önemli yazarların mezarlarının da bulunduğu Panthéon'a gömüldü ve kalan mirasını fakirlere bağışladı.

BİRİNCİ BÖLÜM

FANTINE

BİRİNCİ KİTAP

DÜRÜST BİR İNSAN

1. Mösyö Myriel

1815 yılında, Monsenyör Charles-François-Bienvenu-Myriel, yetmiş beşlerine merdiven dayamış olan bu ihtiyar, 1806 yılından beri Digne'deki piskoposluk görevindeydi. Her ne kadar, anlatacağımız, ilişkilendireceğimiz şeyle çok uzaktan bağlantısı bulunsa da, her şeyi eksiksiz ve doğru sunma adına, onun piskoposluk bölgesine ulaşmasıyla birlikte hakkında dolaşmaya başlayan bilgileri ve söylentileri not etmek yararsız olmayacaktır.

İster doğru ister yanlış olsun insanlar hakkında söylenenler, onların hayatında yaptıkları işlerden çok daha önemli bir rol oynar.

Mösyö Myriel, Aix meclisinde danışmanlık yapan seçkin din adamlarından birinin oğluydu. Babası, meclis üyelerinin aileleri arasında yaygın olan bir âdete uyarak, yerini oğluna bırakabilmek için daha on sekiz yirmi yaşlarındayken onun için bir evlilik bağlantısı yapmıştı. Bu evliliğe karşı çıkmayan Charles Myriel'in kendisinden söz edilmesini sağlayacak ve dikkatleri üzerine çekecek başka şeyler yaptığı söyleniyordu. Ufak tefek olmasına rağmen hoş yapılı, kibar, zarif ve zeki bir insandı. Hayatının ilk dönemini dünyaya ve onun zevklerine adamıştı. Devrim gelince olaylar birbirini kovalamış, meclise mensup ailelerin bir kısmı kovulmuş, bazıları göç etmeye zorlanmış, sonunda dağılıp gitmişlerdi. Mösyö Charles Myriel, daha devrimin ilk günü İtalya'ya göç etti. Karısı yıllardır çektiği bir göğüs hastalığı nedeniyle İtalya'da öldü. Çocukları yoktu. Daha sonra Mösyö Myriel'in başına acaba neler geldi? Eski Fransız toplumunun yıkılışı, ailesinin dağılması, onlara uzaktan korku içinde bakan yurtdışındaki sığınmacılara daha yıldırıcı görünen 1793 yılının trajik sahneleri, belki de onun gönlünde, dünyadan el etek çekmek ve yapayalnız yaşamak düşüncesini doğurmuştu. Yoksa o, hayatını daha sonra tamamen belirleyecek ve tüketecek olan o hayallerden ya da heyecanlardan birinin ortasındaiken, kimi zaman insanın yüreğine darbeler vurarak, sosyal felaketlerin sarsamadığı adamı bazen kahreden o esrarengiz ve korkunç rüzgârlardan birinin şiddetiyle mi sürüklenmişti? Buna kimse cevap veremezdi. Bilinen bir şey varsa, o da, İtalya'dan papaz olarak döndüğüydü.

1804'te Mösyö Myriel, Brignolles'de papazdı. İyice yaşlanmıştı ve yapayalnız yaşıyordu.

Napoléon'un taç giyme törenine yakın günlerde göreviyle ilgili bir iş yüzünden

(bu işin ne olduğu pek bilinmiyordu) Paris’e gitti.

Kendi dini bölgesine yardım sağlamak amacıyla kilise otoritesini temsil eden kişiler arasında bulunan Kardinal Fesch’e başvurdu.

Bir gün İmparator Napoléon, amcasını ziyarete geldiğinde, holde bekleyen bu değerli rahip, majestelerinin yolu üzerine çıkmıştı.

Karşısındaki yaşlı kişinin kendisine ilgiyle baktığını gören Napoléon, yanındakilere dönerek, “Bana bakan bu adamcağız kim?” diye sordu.

Mösyö Myriel, “Efendim, siz iyi bir adama, ben de büyük bir adama bakıyorum. İkimiz de bundan yararlanabiliriz,” dedi.

O akşam imparator, kardinale bu rahibin adını sordu. Aradan biraz zaman geçince, Mösyö Myriel kendisinin Digne piskoposluğuna atanmış olduğunu görüp şaşırılmıştı.

Bütün bunların ötesinde, Mösyö Myriel’in daha önceki hayatıyla ilgili olarak anlatılanlarda ne derece doğruluk payı bulunduğunu kimse bilmiyordu. Devrimden önce Myriel’leri tanımış olan ailelerin sayısı pek azdı.

Gevezelik eden dillerin çok, düşünen kafaların az olduğu küçük bir şehre yeni gelen insanların başına gelenlerin aynısı Mösyö Myriel’in de başına gelmişti. Piskopos olduğu halde ve bir bakıma da zaten piskopos olduğundan başına gelenleri çekmek zorunda kaldı. Ama onun adının karıştırıldığı dedikoduların hepsi, sadece dedikoduydu; kuru sesler, boş konuşmalar, boş sözler, sözün kısası, güneyin o etkileyici değişimiyle *palabres*.¹

Ama Digne’de dokuz yıl süren piskoposluktan ve asıl ikametini oraya almasından sonra, önce küçük kasabaları ve küçük insanları sarıp sarmalayan bu dedikodular, gevezelik, sohbet konuları sonsuza kadar unutuldu. Artık kimse bunları söz konusu etmeye, hatta hatırlamaya cesaret edemiyordu. Mösyö Myriel, Digne’ye kendisinden on yaş küçük ve hiç evlenmemiş olan kız kardeşi Matmazel Baptistine’le birlikte gelmişti.

Tek hizmetçi olarak yanlarında Matmazel Baptistine’le yaşıt olan Madam Magloire vardı. Daha önce Mösyö Myriel’in hizmetçisiyken, şimdi hem Matmazel Baptistine’in oda hizmetçiliğini hem de piskoposun kâhyalık görevini üzerine almıştı.

Matmazel Baptistine, uzun boylu, zayıf, solgun biriydi. ‘Saygıdeğer’ sözünün ifade ettiği fikir ve anlamları, kimliğinde dört dörtlük gerçekleştirmişti; çünkü, genelde bir kadının yaşlı ve saygıdeğer olabilmesi için anne olması gerekli gibidir. Oysa o, bu özelliği taşııyordu. Gençliğinde de güzel değildi. Sürekli hayır işleriyle geçen dindar hayatı ona bir tür duru bir beyazlık, bir aydınlık

vermişti ve yaşlandıkça, iyilikten gelen güzellik diyebileceğimiz bir güzellik kazanmıştı. Gençliğindeki zayıflık ve incelik, yaşlılığında onu iyice berrak bir görünüm vermişti ve bu kutsal, manevi hava, ona meleğin ışın saçan görünümünü sunuyordu. Matmazel Baptistine, ölümlü bir bâkireden çok, bir ruhtu. Bedeninin biçimi gölgemsiydi. Fiziğinin özelliği ancak cinsiyetini ortaya koyabilecek kadar göze çarpıyordu. Sanki, ışıkla dolu bir tutam maddeydi. İri gözleri hep önüne bakardı. Bir ruhun yeryüzünde durmasına yarayan bir vesileydi sanki.

Madam Magloire ufak tefek, beyaz, tombul ve yaşlıydı. Hiç boş durmaz, bir yandan yaptığı işler, öte yandan astımı yüzünden her zaman soluk soluğa dolaşırdı.

Mösyö Myriel, görev yerine geldikten sonra piskoposluk sarayına, imparatorluğun piskoposunu, feld mareşal rütbesinin yanına yerleştiren kararnameyle atanmıştı. Binbaşı ve belediye başkanı, ona ilk ziyareti yapanlardandı. Mösyö Myriel de emniyet müdürünü ve generali ziyaretiyle onurlandırmıştı. Yerleşme bittikten sonra bu küçük şehir, yeni piskoposun ne yapacağını beklemeye başlamıştı.

2. Mösyö Myriel, Monsenyör Bienvenu Oluyor

Digne'nin piskoposluk sarayı hastanenin yanındaydı. Bu güzel ve büyük taş yapı, geçen yüzyılın başında Paris İlahiyat Fakültesi mezunu, Simore rahipliği ve 1712'de Digne piskoposluğu yapmış olan Monsenyör Henri Puget tarafından yaptırılmıştı. Saray gerçekten de lordlara layık bir yerdi; her şeyin üstüne büyük bir ihtişam havası sinmişti. Piskoposun oturduğu daireler, salonlar, eski Floransa anlayışına uygun olarak çok geniş tutulmuş ve gösterişli, büyük ağaçlarla kaplı bir bahçeyle çevrilmişti. Birinci katta bahçeye açılan, girişteki büyük yemek salonunda Henri Puget 29 Temmuz 1714 tarihinde büyük bir ziyafet vermişti. Bu ziyafette Embrun arşöveği Charles Brûlart de Genlis, Grasse piskoposu Antoine de Mesgrigny, Saint Honoré de Lérins rahibi ve Fransa'nın büyük keşişi Philippe de Vendôme, Venedik piskoposu François de Berton de Grillon, Glandève piskoposu César de Sabran de Forcalquier ve kralın özel kilisesinin papazı Senez piskoposu Jean Soanen bulunmuştu. Birlikte yemek yemiş olan bu yedi büyük din adamının portreleri salonu süslüyordu ve bu unutulmaz 29 Temmuz 1714 tarihi de altın harflerle, beyaz bir mermer masanın üstüne kazınmıştı.

Hastane tek katlı, alçak ve dar bir binaydı. Önünde küçük bir bahçesi vardı.

Geldiğinden üç gün sonra piskopos hastaneyi ziyaret etti. Ziyaret bitince müdürden gelip kendisini görmesini rica etti.

“Müdür bey, şu anda ne kadar hastanız var?” diye sordu.

“Yirmi altı, efendim.”

“Evet, ben de öyle saymıştım.”

“Yataklarımız çok dolu.”

“Evet, fark ettim.”

“Odalarımız da küçüktür. Havası kolay kolay değişmiyor.”

“Evet, öyle.”

“Güneş açtığında da dışarı çıkan hastalara bahçemiz küçük geliyor.”

“Ben de bunu düşünüyordum.”

“Salgın hastalıklar olunca hastaların sayısı bazen yüze çıkıyor. Bu yıl tifüs oldu. İki yıl önce de başka bir salgın hastalıkla karşılaştık. Böyle durumlarda ne yapacağımızı bilemiyoruz.”

“Hakkınız var.”

“Ne yapalım efendim. Boyun eğmekten başka bir şey gelmiyor elimizden.”

Bu konuşma, birinci kattaki büyük yemek salonunda geçiyordu.

Piskopos bir an sustu. Sonra ansızın hastane müdürüne döndü:

“Bu salonun kaç tane yatak alabileceğini tahmin edersiniz?”

“Efendimizin yemek salonunun mu?” Müdür şaşkına dönmüştü.

Piskopos, salonun dört bir yanına bakıyor ve birtakım hesaplar yapıyor gibi görünüyordu.

Sanki kendi kendine konuşuyormuş gibi; “En az yirmi yatak alır,” dedi, sonra sesini yükselterek, “müdür bey, şimdi söyleyeceklerimi iyi dinleyin. Bu işin içinde bir yanlışlık var. Siz yirmi sekiz kişi, küçücük beş ya da altı odada oturuyorsunuz. Oysa biz üç kişi olduğumuz halde, altmış kişinin barınabileceği bir yere sahibiz. Bu işte bir yanlışlık var diyorum. Siz benim yerimi, ben de sizin binanızı alacağım. Siz burada oturacaksınız. Bana da ufak yeri verin.”

Ertesi gün, yirmi altı yoksul hasta piskoposun büyük konağına, piskopos da küçük hastanedeki yerine yerleşmişti.

Mösyö Myriel’in serveti yoktu. Ailesi Devrim’de darmadağın olmuştu, kız kardeşinin beş yüz franklık ömür boyu geliri vardı. Bu para da ancak kendi özel masraflarını karşılıyordu. Mösyö Myriel de, piskoposluk görevine karşılık devletten on beş bin frank alıyordu. Hastaneye yerleştiği gün Mösyö Myriel gelirinin nasıl harcanacağını, bir daha değişmemek üzere şöyle tespit etti. Aşağıdaki sayıları kendi eliyle yazdığı bir nottan aldık:

Evimin Masrafını Düzenlemek Üzere Aldığım Notlar:

- Küçük seminer için: Bin beş yüz livre.
- Ruhani kongresi için: Yüz livre.
- Montdidier Lazaristleri için: Yüz livre.
- Paris yabancı ruhani semineri için: İki yüz livre.
- Kutsal Ruh Toplantısı: Beş yüz livre.
- Kutsal-Toprak'ta dini ayin için: Yüz livre.
- Anne Sevgisi dernekleri için: Üç yüz livre.
- Arles'deki dernek için: Elli livre.
- Hapishanelerin ıslahı için: Dört yüz livre.
- Tutukluların refahı ve ıslahı için: Beş yüz livre.
- Borç nedeniyle hapse giren babaların tahliyesi için: Bin livre.
- Yoksul öğretmenler için: İki bin livre.
- Alpler'deki ambarlar: Yüz livre.
- Manosque ve Sisteron'daki yoksul kızların okutulması için kadınlar birliğine: İki bin livre.
- Yoksullar için: Altı bin livre.
- Kişisel masrafım için: Bin livre.
- TOPLAM: On beş bin livre.

Mösyö Myriel, Digne piskoposluk makamında bulunduğu süre boyunca bu harcama planında bir değişiklik yapmadı. Görüldüğü gibi, buna “evimin masraflarını düzenleme” diyordu.

Bu kurallar, Matmazel Baptistine tarafından itirazsız kabul edildi. Bu dindar kadın için Mösyö Myriel, hem ağabeyi hem de piskoposuydu; kan bağlarıyla bağlı akrabası, kilise otoritesinin temsilcisi olarak da amiriydi. Ağabeyini ağırbaşlı bir tavırla duygularına kapılmaksızın hem seviyor hem de ona hayranlık duyuyordu. Ağabeyi konuştuğu zaman dinliyor, eylem ve davranışlarında ona yardım ediyordu. Az da olsa mırıldanan tek insan hizmetçi Madam Magloire'du. Piskopos kendisine bin frank ayırıyordu. Matmazel Baptistine'in geliri ile birlikte yılda ellerine bin beş yüz frank geçiyordu. Bu iki yaşlı kadın ve piskopos işte bu parayla yaşıyorlardı.

Dahası, bir köy rahibi Digne'ye geldiği zaman Madam Magloire'un elinin

sıklığı ve Matmazel Baptistine'in kusursuz yöneticiliği sayesinde piskopos, misafirini ağırlayıp memnun edecek imkânı buluyordu.

Piskopos, Digne'ye geldiğinden üç ay kadar sonra, bir gün şöyle dedi:

“Bütün bunlara rağmen kıt kanaat yaşıyorum.”

Madam Magloire hemen söze karıştı:

“Elbette. Monsenyör şehirdeki araba masraflarıyla piskoposluk bölgesindeki teftiş gezilerinin masrafları için devletin verdiği ödeneği istemedi. Eskiden bütün piskoposlar alırdı.”

Piskopos, “Çok doğru, hakkınız var Madam Magloire,” diye cevap verdi.

Bir süre sonra, piskoposun isteklerini göz önünde tutan genel konsey, kendisine yıllık üç bin frank verdi. Bu para, piskoposa ‘araba ve yazın yapılacak gezilerin giderlerini karşılamak üzere’ verilmişti.

Bu paranın bağlanması Digne'de bulunan burjuvaların gürültü koparmalarına neden oldu. İmparatorluk senatörlerinden ve Beşyüzler Konseyi'nin üyesi, On sekizinci Brumaire'ın avukatı ve şimdi de Digne'nin yakınlarında kendisine oturması için verilen muhteşem senatörlük konağında oturan bir imparatorluk senatörü, bu bahaneyle Diyanet İşleri Bakanı Mösyö Bigot de Préameneu'ya piskoposla ilgili öfkeli, gizli bir mektup gönderdi. Aşağıdaki satırlar bu mektuptan alınmıştır:

“Araba masrafı için para mı? Dört binden daha az nüfuslu küçük bir şehirde buna neden gerek duymuş olabilir? Kır gezileri masrafımı? Bu geziler neye yarar ki? Sonra bu dağlık ülkede gezi yapmak nasıl mümkün olabilir? Yol yok. Dolaşmak için yalnızca at kullanılabilir. Durance ile Château-Arnoux'daki köprüden bile öküz arabaları ancak geçebiliyor. Zaten din adamlarının hepsi para düşkünüdürler. Bu kişi, başlangıçta iyilik havarisi izlenimi bırakmıştı. Ama şimdi ötekiler gibi davranıyor; bir gezi, bir de posta arabası talep ediyor. O da eski piskoposlar gibi lükse düşkün. Bu yobazlar yok mu? Efendim, imparator bizi bu makarna rahiplerinden kurtarmadıkça işler yoluna girmez. Kahrolsun papa! (Roma'yla işler kötüleşiyor.) Kişisel fikrimi sorarsanız ben Sezar taraftarıyım...”
vs...

Öte taraftan, bu başvuruya Madam Magloire pek seviniyor, Matmazel Baptistine'e şöyle diyordu:

“Monsenyör işe başkalarını düşünerek başladı; ama artık sonunda kendini düşünmek zorunda kaldı.”

Aynı akşam, piskopos, yazdığı bir notu kız kardeşine veriyordu. Notta şunlar yazılıydı:

Araba ve Teftiş Gezileri Masrafı

Hastalara sıcak yemek için: Bin beş yüz livre.

Aix'deki yardımseverler için: İki yüz elli livre.

Draguignan Anneler Cemiyeti: İki yüz elli livre.

Terk edilmiş çocuklar için: Beş yüz livre.

Öksüz ve yetimler için: Beş yüz livre.

TOPLAM: Üç bin livre.

Mösyö Myriel'in bütçesi işte böyle düzenlenmişti.

Evlenme ilanları, muafiyet belgeleri, vaftizler, nikâhlar, vs gibi piskoposluğa gelir sağlayan işlemlerden alınan harçlara gelince, piskopos bunları yoksullar hesabına öderken, aynı titizlikle zenginlerden almaktan geri kalmıyordu.

Aradan bir süre geçince para bağışları artmaya başladı. Parası olanlar da olmayanlar da Mösyö Myriel'in kapısını aşındırıyordu. Kimisi sadaka veriyor, kimisi istiyordu. Bir yıl geçmeden Mösyö Myriel, iyilikseverlerin kasadarı, ihtiyacı olan herkesin destekçisiydi. Elinden büyük paralar geçiyor, ama yaşam tarzında en ufak bir değişiklik bile olmuyordu.

Geleneklere göre piskoposlar, emirlerinin ve resmi mektuplarının ya da kararnamelerin üzerine vaftiz adlarını yazarlardı. O bölgenin yoksulları, bir çeşit sevgi içgüdüleriyle piskoposun adları arasından kendileri için bir anlam taşıyanını seçmişler ve ona sadece Monsenyör Bienvenu adını vermişlerdi. Biz de onlar gibi yapacağız. Zaten bu şekilde adlandırılmak Mösyö Myriel'in hoşuna gidiyordu.

"Bu ad hoşuma gidiyor. Bienvenu, Monsenyör'ün kusurunu gideriyor," diyordu.

Burada çizmeye çalıştığımız portrenin akla yatkın olduğunu söyleyemeyiz. Sadece onun aslına benzediğini söyleyebiliriz.

3. İyi Piskoposa Zor Piskoposluk

Piskopos teftiş gezilerini eskisi gibi sürdürmekten geri kalmıyordu. Yorucu bir işti Digne piskoposluğu. Pek az ova, pek çok dağ vardı ve az önce gördüğümüz gibi hemen hemen hiç yol yoktu. Otuz iki köy kilisesi, kırk bir papaz vekilliği ve

iki yüz seksen beş şubesi vardı. Bunların birer birer ziyaret edilmesi zor bir işti. Ama piskopos bu işin üstesinden geliyordu. Yakın yerlere yaya, ovadakilere iki tekerlekli köy arabasıyla, dağdakilere ise katır semerine bağlanmış iskemle üzerinde gidiyor, iki yaşlı kadın kendisine eşlik ediyordu. Yol çok zahmetli olduğu zamanlar yalnız giderdi.

Bir gün, piskoposluğa bağlı eski bir şehir olan Senez’e eşek sırtında geldi. O sıralar kesesi tamtakır olduğundan, başka bir taşıt bulmaya imkân olmamıştı. Piskoposluk binasının kapısında onu karşılamaya gelen şehrin belediye başkanı utangaç ve şaşkın bakışlarla onun eşekten inişini seyrediyor, çevresindeki birkaç kişi ise gülüşüyorlardı. “Sayın başkanım,” dedi piskopos, “ve sayın mösyöler, görüyorum ki halim sizleri şaşırtıp utandırıyor. Yoksul bir rahibin Hazreti İsa efendimizin bineği olan bir hayvana binmiş olmasını gerçekten kendini beğenmişlik sayıyorsunuz. İnanın ki, bunu zorda kaldığımdan yaptım, yoksa boş gururumdan değil.”

Bu gezilerinde hoşgörölü ve yumuşak olurdu ve vaaz vermekten çok, sohbet ederdi. Akıl yürütürken örneklerini öyle uzaklarda aramazdı. Bir yerin halkına, komşu yeri örnek olarak gösterirdi. Sıkıntıya düşmüş kişilere hor davranılan bir bölgede şöyle derdi: “Briançon’lulara bakın hele. Muhtaçlara, dullara, yetim ve öksüzlere ötekilerden üç gün önce çayırlarını biçme hakkını tanıdılar. Bunların evleri yıkıldığında hiçbir karşılık almadan yeniden yapıyorlar. Bu yüzden, Tanrı’nın takdisini kazanmış bir bölge oldular. Tam yüz yıl var ki, içlerinden tek bir katil bile çıkmadı.”

Kazancına ve ürününe düşkün köylerde şöyle diyordu: “Embrün’lülere gidin de görün. Hasat vakti bir aile babasının oğulları askerde, kızları şehirde hizmetteyse ve kendisi de hasta ve iş yapamaz durumdaysa, papaz, vaaz verirken ona yardım edilmesini ister. Böylece pazar günü ayinden sonra bütün köy halkı erkek, kadın, çoluk çocuk, o biçarenin tarlasına gidip, ekinlerini kaldırır, samanını ve tanelerini de ambarına taşırlar.”

Para ve miras sorunlarından ötürü parçalanmış ailelere şunları söylüyordu: “Devoluy dağlılarına bakın hele. Öyle vahşi bir bölge ki, elli yılda bir bile bir bülbülün öttüğü duyulmaz. İşte orada, bir ailede baba öldüğü zaman oğullar, koca bulabilsinler diye malı mülkü kızlara bırakıp gurbete para kazanmaya giderler.”

Birbirlerini mahkemeye vermeye meraklı olan çiftçilerin pullu kâğıtlar arasında iflas ettikleri bölgelerde şöyle derdi: “Queyras vadisindeki şu iyi köylülere bakın. Topu topu üç bin can. Ama Yaradan’a kurban olayım. Sanki

küçük bir cumhuriyet; ne yargıç ne de mübaşir bilirler. Belediye başkanı her işi görür: Vergileri bölüştürür, herkesi adil bir şekilde vergilendirir, miras kalan malları ücretsiz paylaştırır, ilanları bedelsiz verir. Ona itaat ederler, çünkü dürüst bir insandır.”

Öğretmeni olmayan köylerde yine Queyras’lıları örnek gösteriyordu: “Biliyor musunuz nasıl yapıyorlar?” diyordu. “On iki on beş ocaklı küçük bir yer, bir öğretmeni devamlı olarak besleyemeyeceğine göre, bütün vadi halkı birleşip bir öğretmen tutuyorlar, o da köy köy dolaşıp, sekiz gün birinde on gün ötekinde kalarak ders veriyor. Bu hocalar panayırlara da gidiyorlar, onları oralarda gördüm. Şapkalarının şeridinde taşıdıkları tüy kalemlerden tanınıyorlar. Sadece okuma öğretenler tek kalem, hem okuma hem yazma öğretenler iki kalem, hem okuma hem hesap hem de Latince öğretenler üç kalem taşıyor ve bu sonuncular büyük birer bilgin oluyorlar. Şu cahillik ne utanılacak bir şey! Siz de Queyras’lılar gibi yapmalısınız.”

İşte onlarla böyle ciddi ve babacan bir tavırla konuşuyordu. Verecek örnek bulamadığında kendisi kıssadan hisse çıkartacak hikâyeler uyduruyor, dosdoğru amaca yönelen sınırlı, ama imge yüklü cümleler kullanıyordu. İsa'nın konuşma sanatı da buydu; inanmış ve inandırıcı.

4. Birbirine Benzeyen İşler

Piskoposun sohbeti tatlı ve neşeliydi. Ömürlerini onun yanında geçiren iki kadının seviyesine göre davranıyordu. Güldüğü zaman, bir okul çocuğu gibi gülerdi.

Madam Magloire ona gönülünden “Yüce Efendimiz,” diye hitap ederdi. Bir gün, piskopos koltuğundan kalkıp kitap almak için kütüphanesine doğru yürüdü. Üst raflarda duran kitaplardan birini alması gerekiyordu. Boyu epeyce kısa olduğundan, almak istediği kitaba bir türlü erişemiyordu. “Madam Magloire, bana bir iskemle getirin,” dedi. “Yüceliğim şu rafa kadar erişemiyor.”

Uzak akrabalarından olan Lô kontesi, piskoposun huzurundayken, üç oğlunun ‘umutları’ dediği şeyleri birer birer sıralama fırsatını hemen hemen hiç kaçırmazdı. Kontesin çok yaşlı, bir ayağı çukurda birçok akrabası vardı ve elbette oğulları bunların mirasçıları durumundaydılar. Üç oğlundan en genci büyük bir haladan tam yüz bin livrelik bir gelire konacaktı. İkincisi, amcasının düklük unvanına adaydı. En büyükleri ise dedesinden Yüksek Yasama Meclisi üyeliğini devralacaktı. Piskopos, bu masum ve bağışlanabilir analık gösterisini genellikle sessiz sedasız dinlerdi. Ne var ki, bir defasında Madam de Lô bütün bu miras işlerini, bu ‘umutlar’ı etrafı bir şekilde tekrarladığı sırada, piskopos her zamankinden daha dalgın görünüyordu. Kontes, sabrı biraz taşmış bir tavırla piskoposa dönüp, “İlahi yeğen! Ne düşünüp duruyorsunuz canım?” dedi.

“İlgi çekici bir şey düşünüyorum,” diye cevap verdi piskopos: “Sanırım Aziz Augustinus’daydı: Umudunuzu hiçbir zaman mirasına konamayacağınız kimselere bağlayın.”

Bir başka zaman da, ülkenin soylularından birinin öldüğünü bildiren bir mektup almıştı. Mektupta uzun bir sayfa ölünün ve bütün akrabalarının derebeylik ve soyluluk unvanları bir bir sayılıp dökülüyordu: “Ölünün amma da sağlam sırtı varmış!” diye yüksek sesle söylendi piskopos. “Ona çok rahat taşıttıkları şu unvanlara bak, ne muhteşem bir yük, mezar çukurunu bile kendi boş gururlarını tatmin etme yolunda kullanmak için, şu insanlar ne kadar da ince düşünceli oluyorlar.”

Sırası geldiğinde, içinde daima ciddi bir anlam bulunan tatlı bir alaycılığı vardı. Bir paskalya öncesi büyük perhizde Digne’ye genç bir papaz yardımcısı

geldi ve katedralde vaaz verdi. Oldukça iyi ve yerinde konuştu. Vaazın konusu hayır işlemekti. Elinden geldiğince dehşet verici bir biçimde tasvir ettiği cehennemden kurtulup, yine elinden geldiğince arzulanır ve sevimli bir biçimde anlattığı cennete erişebilmek için zenginleri, yoksullara bir şeyler vermeye çağırdı. Dinleyiciler arasında, Mösyö Géborand adında, işten el çekmiş, tefeci zengin bir tüccar vardı. Kaba yünlü kumaş, çuha ve bir tür kasket satarak iki milyon kazanmıştı. Mösyö Géborand, ömründe hiçbir yoksula sadaka vermemişti. Ama bu vaazı dinledikten sonra, her pazar katedralin kapısındaki ihtiyar dilenci kadınlara bir metelik vermeye başladığı görüldü. Meteliği paylaşacak dilenciler altı kişiydiler. Bir gün, onu hayrını yaparken gören piskopos gülümseyerek kız kardeşine, “Bak, Mösyö Géborand bir meteliklik cennet satın alıyor,” dedi.

Hayır işi söz konusu oldu mu, reddedilmek bile onu yıldırılmaz, hemen karşısındakini düşünmeye zorlayacak sözler bulup söylerdi. Bir gün, şehrin salonlarından birinde yoksullar için para topluyordu. İhtiyar, zengin ve cimri Champtercier markisi de oradaydı. Bu marki aynı zamanda hem aşırı kralcı hem de Voltaireci olmak gibi bir marifete sahipti. Bu tür insanlar vardır. Piskopos onun yanına gelince, koluna dokundu: “Marki hazretleri, bana bir şeyler vermeniz gerekiyor,” dedi.

Marki döndü ve kuru bir tavırla: “Monsenyör, benim kendi yoksullarım var,” diye cevap verdi. “Öyleyse onları verin bana,” dedi piskopos.

Bir gün katedralde şöyle bir vaaz verdi:

“Çok aziz kardeşlerim, iyi dostlarım, Fransa’da bir milyon üç yüz yirmi bin köy evinin dışa açılan sadece üç deliği bulunuyor, bir milyon sekiz yüz on yedi binin iki deliği, yani bir kapısıyla bir penceresi ve sonuçta üç yüz kırk altı bin kulübenin de ancak bir tek deliği, yani kapısı var. Ve bunun nedeni de kapı, pencere vergisi denilen şey. Şimdi siz, o yoksul aileleri, yaşlı kadınları, küçücük çocukları bu barınaklara koyun, sonra da ateşli hastalıkları seyredin! Yazık! Tanrı insanlara havayı veriyor, yasalar ise bu havayı onlara satıyor. Ben yasayı suçlamıyorum! Ama Tanrı’ya şükrediyorum. Isère’de, Var’da, Yukarı ve Aşağı iki Alpler’de, köylülerin çekçek arabaları bile yok, gübreyi sırtlarında taşıyor, yakacak kandilleri olmadığından çıralar ve reçineye batırılmış ip parçaları yakıyorlar. Bütün yukarı Dauphiné bölgesinde bu böyledir. Altı aylık ekmeklerini birden yapıyor ve tezek ateşinde pişiriyorlar. Kışın bu ekmeği baltayla kesiyor ve yiyebilmek için yirmi dört saat suda tutuyorlar. Kardeşlerim, merhametli olunuz! Çevrenizdekiler nasıl acı çekiyorlar, görünüz.”

Provence’li olduğundan, bütün güneyli ağızlarına kısa zamanda yatkınlık kazanmıştı. Örneğin, aşağı Languedoc’lular gibi, “Eh bé! Moussu, sès sagé?” Aşağı Alp’liler gibi, “Onté anaras passa?” ya da Yukarı Dauphiné’liler gibi, “Puerte un bouen moutou embe un bouen froumage grase,” derdi. Bu da halkın çok hoşuna gidiyor ve onun bütün ruhlara kolayca nüfuz etmesine yardımcı oluyordu. İster kulübede, ister dağ başında olsun, kendi evinde gibiydi. En derin anlamlı şeyleri en kaba ifadeler içinde söylemeyi biliyordu, herkesle anlayacağı dilden konuştuğundan, gönülleri fethediyordu.

Zaten yüksek sosyetedekiler için neyse, halktan insanlar için de oydu.

Hiçbir şeyi hemencecik, durum ve şartları göz önüne almadan yargılamaz, “Hele yanılığa götüren yolu bir görelim,” derdi.

Kendisinin de gülümseyerek söylediği gibi, eski bir günahkâr olduğundan, katı ahlakçılara özgü tutuculuktan tamamen uzaktı ve hatır gönül tanımaz, erdem erbabı gibi kaşlarını çatmadan ve oldukça yüksekte bulunan bir yerden, aşağıdaki biçimde özetleyebileceğimiz bir doktrin öğretirdi:

“İnsanoğlu, üstünde kendisi için hem bir yük hem de bir baştan çıkarıcı olan ten taşır. O, bu teni hem taşır durur hem de ona boyun eğer.

İnsanoğlu bu teni gözaltında tutmalı, disiplin altına almalı, bastırmalı ve ancak son kerteye kadar dayandıktan sonra ona uymalıdır. Bu boyun eğiş de gerçi bir suç, ama bağışlanabilir bir suçtur. Düşüş olmasına düşüştür, ama diz üstüne bir düşüştür ve sonunda duaya dönüşebilir.

Azizlik mertebesine erişmek bir ayrıcalık, dürüst olmak bir kuraldır. Yanılın, kusurda bulunun, günah işleyin, ama dürüst olun.

İnsanoğlu için yasa, olabildiğince az günah işlemektir. Hiç günah işlememek, ancak meleklerin rüyasıdır. Dünyevi olan her şey günaha bağlıdır. Günah bir çekim merkezidir.”

Herkesin bağırıp çağırdığını, çabucak alınıp öfkелendiğini görünce, “Ah! Ah!” derdi gülümseyerek, “Açıkça görülüyor ki, herkesin işlediği büyük bir suç bu. Telaşa kapılan ikiyüzlüler hemen karşı çıkmaya başlayıp, kendilerini temize çıkarmaya yelteniyorlar.”

Toplumun ağırlığı altında ezilen kadınlara ve yoksullara karşı son derece bağışlayıcıydı. Şöyle derdi: “Kadınların, çocukların, hizmetkârların, acizlerin, muhtaçların ve cahillerin kusurları; kocaların, babaların, efendilerin, güçlülerin, zenginlerin ve bilginlerin kusurudur.”

Bir başka dediği de şuydu: “Bilgisizlere elinizden geldiği kadar çok şey öğretiniz; parasız eğitim vermediği için toplum suçludur; yarattığı gecenin

sorumlusu odur. Bir ruh eğer karanlıkla doluyrsa, günah orada işini görür. Suçlu, günah işleyen değil, karanlığı yaratandır.”

Görüldüğü gibi, her şey hakkında garip ve kendine özgü bir yargılama tarzı vardı. Sanırım İncil’den almıştı.

Bir gün, bir salonda, hazırlık soruşturması yapılan ve yakında yargılanması başlayacak olan bir cinayet davasından konuşulduğunu işitti. Zavallı bir adam, sevgilisine ve ondan olan çocuğuna olan sevgisinden ve de çaresizliğinden, sahte para basma yolunu tutmuştu. O devirde kalpazanlık hâlâ ölümle cezalandırılıyordu. Kadın, adamın ilk yaptığı sahte parayı daha piyasaya sürerken tutuklanmıştı. Onu ele geçirmişlerdi, ama ortada sadece kadının aleyhindeki kanıtlardan başka bir şey yoktu. Kadın, âşığını suçlayabilir ve onu mahvedebilirdi. İnkâr etti, ısrar ettiler. İnkâr etmekte direndi. Bunun üzerine kralın savcısının kafasında bir fikir belirdi: Kadının sevgilisi hakkında bir ihanet masalı uydurdu, ustaca tertiplenmiş mektup parçalarıyla bir rakibesi olduğuna ve adamın onu aldattığına zavallı kadını inandırmayı başardı. O zaman kıskançlıktan çılgına dönen kadın, âşığını itiraflarıyla ele verdi ve her şey ispatlandı. Adam mahvolmuştu. Yakında, suç ortağıyla birlikte Aix şehrinde yargılanacaktı. Olay dilden dile dolaşıyor, herkes savcının becerikliliğine hayran oluyordu. İşe kıskançlığı sokarak, öfke aracılığıyla, gerçeğin ışınmasını sağlamış, intikam duygusundan adaleti çıkarmıştı. Piskopos, bütün bu anlatılanları sessizce dinliyordu. Bittiği zaman sordu:

“Bu adamla bu kadın nerede yargılanacaklar?”

“Ağır ceza mahkemesinde.”

Tekrar sordu: “Peki, ya sayın kralın savcısını nerede yargılayacaklar?”

Bir gün Digne trajik bir olaya tanık oldu. Adamın biri cinayetten ölüme mahkûm edildi. Bu ne tam olarak okumuş, ne de tam olarak cahil bir bahtsızdı. Panayırlarda soytarılık ve yazıcılık yaparak hayatını kazanıyordu. Dava şehir halkını hayli meşgul etti. Kararın infaz edilmesi için belirlenen günün arifesinde hapishanenin papazı hastalandı. Mahkûmun son anlarında yanında bulunacak bir rahibe ihtiyaç vardı. Gidip köy papazını çağırdılar. Söylendiğine göre, o da, “Beni ilgilendirmez. Bu iş angarya ve o soytarı bana göre değil, ayrıca ben hastayım, hem zaten benim yerim orası değil,” diyerek reddetti. Bu cevabı kendisine ilettiklerinde piskopos şöyle dedi: “Papaz efendinin hakkı var, onun yeri orası değil, benim yerim.”

Hemen kalkıp hapishaneye gitti. Soytarının hücreğine indi, ona adıyla seslendi, elini tuttu ve konuştu. Yemeği ve uykuyu unutarak, mahkûmun ruhu için

Tanrı'ya dua edip, ona da kendi ruhu için dua ettirerek bütün günü onun yanında geçirdi. Ona aslında basit şeyler olan büyük gerçekleri anlattı. Bir baba, kardeş ve dost oldu, sadece takdis ederken piskopostu. Ona her şeyi öğretti, bu arada huzur ve teselli verdi. Zavallı adam umutsuzluk içinde ölecekti. Onun için ölüm, uçurum gibi bir şeydi. Bu matemli ölümün eşiğinde ayakta, titreyerek duruyor, kendisini dehşetle geri çekiyordu. Ölüme karşı kayıtsız kalacak kadar cahil değildi. Ölüme mahkûm olmasının kendisinde yarattığı derin ruhsal sarsıntı, bizi o gizemli dünyadan ayıran ve adına hayat dediğimiz şeyde birtakım gedikler oluşmasına yol açmıştı. Açılan bu uğursuz gediklerden bu dünyanın dışına doğru durmadan bakıyor ve karanlıklardan başka bir şey görmüyordu. Piskopos ona ışığı gösterdi.

Ertesi gün talihsiz adamı almaya geldiklerinde piskopos hâlâ oradaydı. Adamın arkasından yürüdü ve kapşonlu mor cüppesiyle, boynunda piskoposluk haçı olduğu halde, iplerle bağlanmış bu zavallıyla yan yana kalabalığın önüne çıktı.

Üstü açık arabaya onunla birlikte bindi, idam sehpasına onunla birlikte çıktı. Bir gün önce o kadar üzüntülü, o kadar yıkılmış olan mahkûm, şimdi ışıltılı bir çehre taşıyordu. Ruhunun kutsal ruhla uzlaştığını hissediyor ve Tanrı'nın bağışlayıcılığına ereceğini umuyordu. Piskopos ona sarılıp öptü ve bıçağın düşeceği an ona, "İnsanın öldürdüğünü Tanrı yeniden diriltir; kardeşleri tarafından kovulan, Baba'yı bulur. Dua edin, inanın, gerçek hayata girin. Babanız oradadır," dedi. İdam sehpasından indiği zaman bakışlarında halkı etkisi altına alan bir şey vardı. Yüzündeki solgunluğun mu, yoksa huzur ve sükûnun mu daha hayranlığa layık olduğunu bilemiyorlardı. Yarı gülerek, 'sarayım' dediği mütevazı evine giderken, kız kardeşine, "Piskoposlara yaraşır bir ayın yönettim," dedi.

Çoğu zaman, en yüce şeyler en az anlaşılabildiklerinden, bazıları piskoposun böyle davranmasını yorumlarken, bunun bir gösteriş olduğunu söylediler. Ama bu sadece salonlarda söylenen bir söz olarak kaldı. Bir hami gibi olan davranışlardan kötü anlam çıkarmak âdetinde olmayan halk duygulandı ve hayran kaldı.

Piskoposa gelince, giyotini görmek onda bir şok etkisi yaptı; uzun süre kendine gelemedi.

Gerçekten de, idam sehpasını orada hazırlanmış ve kurulmuş görmek insanda bir halüsinasyon etkisi yapar. İnsan giyotini kendi gözleriyle görmediği sürece idam cezasına karşı az çok kayıtsız kalabilir, bu konuda ne olumlu ne de olumsuz bir yorum yapabilir, ama onu bir kere gördü mü, sarsıntısı çok şiddetli

olur; artık bir karar vermek, lehinde ya da aleyhinde tavır almak zorundadır. Maistre gibi bazıları ölüm cezasına hayrandırlar; Beccaria gibi bazıları ise nefret ederler. Giyotin, konunun cisimleşmiş şeklidir, ona cezalandırıcı derler, kendisi tarafsız olmadığı gibi, sizin de tarafsız olmanıza izin vermez. Onu gören, titremelerin en esrarlısıyla sarsılır. Bütün toplumsal sorular bir giyotin satırının çerçevesinde kendi soru işaretlerini dikerler. İdam sehpası, bir tahta iskele ya da bir makine değildir; tahtadan, demirden ve iplerden ibaret cansız bir mekanizma da değildir. O, ne idüğü bilinmez karanlık niyetleri olan bir tür canlı varlık gibidir. Bu ahşap iskele sanki görüyor, bu makine işliyor, bu mekanizma akıl yürütebiliyor, bu tahta, bu demir ve bu ipler istiyorlar, denilebilir. Varlığıyla, ruhu daldırdığı korkunç rüya içinde idam sehpası dehşet verici bir görünüm ortaya koyar ve yaptığı işle karışıp birleşir. İdam sehpası celladın suç ortağıdır; cellat parçalar, o insan eti yer, kan içer. İdam sehpası yargıçla marangozun birlikte oluşturdukları bir tür canavardır ve verdiği ölümlerin toplamından yapılan korkunç bir hayat yaşayan bir hayalettir sanki.

Bu yüzden etkisi feci ve derin oldu. İnfazın ertesi günü ve hatta üzerinden birçok gün geçtikten sonra bile piskopos bitkin görünüyordu. O uğursuz anın çarpıcı sükûneti kaybolmuş, toplum adaletinin hayaleti ona musallat olmuştu. Genellikle bütün yaptığı işlerden gönlünü nurlandıran bir hoşnutlukla dönen bu insan, şimdi kendisini suçlar gibiydi. Zaman zaman hazin bir sesle kendi kendine konuşuyor, yarı duyulur bir sesle kekeleyerek mırıldanıyordu. Örneğin, kız kardeşinin bir akşam duyup kaydettiği bir konuşmasında şöyle diyordu: “Bunun bu kadar canavarca olduğunu hiç sanmazdım. İnsanoğlunun yasalarını göremeyecek kadar tanrısal yasalara gömülüp kalmak bir yanılsama olsa gerek. Ölüm ancak Tanrı’ya aittir. İnsanlar ne hakla bu meçhul şeye el sürüyorlar?”

Zamanla bu izlenimler hafifledi ve belki de büsbütün silindi. Ama piskoposun idamların yapıldığı meydandan geçmekten artık kaçınır olduğu da fark edildi.

Mösyö Myriel, hangi saatte olursa olsun hastaların ve ölüm döşeğindekiilerin başucuna çağrılabilirdi. En büyük görevinin, en büyük işinin bu olduğunu çok iyi biliyordu. Dulların ya da öksüz ve yetimlerin ise onu çağırmalarına gerek bile yoktu, zaten kendiliğinden onlara gidiyordu. Sevdiği kadını kaybeden erkeğin, çocuğunu kaybeden ananın yanında saatlerce hiç konuşmadan oturmasını biliyordu. Ama, susulacak zamanı bildiği gibi, konuşulacak zamanı da bilirdi. İnsanları avutması hayranlık vericiydi. Acıyı unutarak silmeye değil, umutla yüceltmeye çalışırdı. Şöyle derdi: “Ölümlere bakış tarzınıza dikkat ediniz. Çürüyen şeyi düşünmeyin. Gözünüzü ayırmadan bakın. Göğün derinliklerinde sevgili ölünüzün canlı ışığını göreceksiniz.” İmanın en sağlıklı yol olduğunu

biliyordu. Umutsuzluğa düşmüş insana, kaderine razı olan insanı göstererek, ona öğüt vermeye ve yatıştırmaya çalışır, bir yıldıza yönelen acıyı göstererek, gözünü bir mezar çukurundan alamayan acıyla değiştirmeye çabalar.

5. Monsenyör Bienvenu’nun Cüppelerinin Uzun Süre Dayanması

Mösyö Myriel’in özel hayatı da sosyal hayatındaki düşünceleriyle paraleldi. Onu yakından tanıma fırsatı bulan biri için Sayın Digne piskoposunun kendi isteğiyle sürdürdüğü bu yoksul hayat, ibret verici ve hoş bir manzara olurdu.

Bütün yaşlılar ve çoğu düşünürler gibi o da az uyuyordu. Bu kısa ama derin bir uykuydu. Sabahları bir saat süreyle kendi içine kapanır, sonra katedralde ya da kendi evinde sabah duasını okurdu. Duayı bitirdikten sonra kendi ineklerinin sütüne bandığı çavdar ekmeğiyle kahvaltı eder, daha sonra da çalışırdı.

Bir piskopos sürekli meşgul biridir. Her gün, piskoposluk sekreterini –ki genellikle piskoposluk meclisinden bir rahiptir bu– ve her gün olmasa da sık sık baş yardımcılarını, görüşmek üzere kabul etmesi gerekir. Kontrol edilecek dini kurumlar, verilecek imtiyazlar, gözden geçirilecek koskoca bir kilise kütüphanesi, dua ve ayin kitapları, yazılacak emirler, izin verilecek vaazlar, bölge rahipleriyle belediye başkanları arasında giderilmesi gereken anlaşmazlıklar, dini ve idari yazışmalar, bir yandan devlet, bir yandan papalık; kısacası bir yığın iş.

Bu bir yığın işten, ayin ve dualardan artan vaktini muhtaçlara, hastalara ve dertlilere ayırıyor; dertlilerden, hastalardan, muhtaçlardan kalan vaktini de çalışmaya veriyordu. Kâh bahçesini beller, kâh okur, kâh yazardı. Bu iki ayrı çalışmayı tek bir kelimeyle ifade eder; ‘bahçıvanlık’ diye adlandırır, “Zihin son bahçedir,” derdi.

Eğer hava iyiye, öğleye doğru dışarı çıkıp kırlarda ya da şehirde dolaşır, sık sık yoksulların yıkık dökük evlerini ziyaret ederdi. Tek başına düşüncelerine dalmış, gözü yere, uzun bastonuna dayanarak, sırtında pamuklu sıcacık mor paltosu, kaba ayakkabılar içinde yine mor çoraplar ve başında üç sivri ucundan altın yaldızlı, püsküllü üç top sarkan yassı şapkasıyla yol aldığı görülürdü.

Onun olduğu her yerde bir bayram havası eserdi. Uğradığı her yerde adeta ısıtıcı, aydınlatıcı bir şey vardı. Çocuklar ve yaşlılar güneşi görmeye çıkar gibi piskoposu karşılamaya gelirlerdi. O onları, onlar da onu takdis ederlerdi. Herhangi bir şeye ihtiyacı olanlara onun evini gösterirlerdi.

Orada burada küçük oğlanlarla ve kızlarla konuşur, onlara gülümser, parası olduğu zaman yoksulları, olmadığı zaman da zenginleri ziyaret ederdi.

Cüppelerini uzun süre kullandığı ve bunun farkına varılmasını istemediği için, şehirde dolaşmaya daima mor paltosuyla çıkardı. Bu da onu yaz mevsiminde biraz rahatsız ederdi.

Eve döndüğünde öğle yemeğini yer, bu da sabah kahvaltısına benzerdi.

Akşam yemeğini saat sekiz buçukta kardeşiyle birlikte yerdi. Madam Magloire masanın gerisinde ayakta durur, sofrada onlara saygı gösterirdi. Öyle bir yemekten daha mütevazısı olamazdı. Eğer piskoposun sofrasında rahiplerinden biri varsa, Madam Magloire bu fırsattan faydalanarak monsenyöre nefis bir göl balığı ya da lezzetli bir av eti sunardı. Her rahip, iyi bir yemek için bir bahane olurdu. Piskopos da buna aldırılmazdı. Bunun dışında, her günkü yemeği haşlanmış sebzelerle zeytinyağlı çorbadan ibaretti. Bu yüzden şehirde, “Piskopos, rahip yemeği yemediği zaman keşiş yemeği yer,” derlerdi.

Akşam yemeğinden sonra Matmazel Baptistine ve Madam Magloire ile yarım saat kadar sohbet eder, sonra odasına çekilir ve yazmaya koyulurdu. Bazen tek tek yapraklar üzerine, bazen de bir kitabın sayfa kenarlarına yazardı; az buçuk bilginliği de vardı. Oldukça ilgi çekici beş altı el yazması eser bırakmıştır. Bunlardan biri Tekvin’in; ‘Başlangıçta Tanrı’nın ruhu suların üzerinde yüzüyordu’ ibaresi üzerine bir inceleme yazısıdır. Bu eserinde, o, söz konusu ibareyi üç ayrı metinle karşılaştırdı. ‘Tanrı’nın rüzgârları esiyordu’ diyen Arapça ibare, ‘Yukarılardan gelen bir rüzgâr yeryüzüne doğru koşuyordu’ şeklindeki Flavius Josèphe’in ibaresi ve nihayet ‘Tanrı’dan gelen bir rüzgâr suların yüzünde esiyordu’ diyen Onkelos’un Kalde dilindeki mealen çevirisi. Başka bir yazısında ise bu kitabın yazarının büyük amcası olan Ptolémaios Piskoposu Hugo’nun, ilahiyatla ilgili eserlerini incelemiş ve geçen yüzyılda Barleycourt takma adıyla yayımlanmış çeşitli küçük el kitapçıklarının bu piskoposa ait olması gerektiği sonucuna varmıştı.

Bazen de elindeki kitap ne olursa olsun, okurken birdenbire derin bir düşünceye dalar ve bu dalgınlığından kurtulduğunda hemen elindeki cildin sayfaları üzerine birkaç satır bir şeyler yazardı. Bu satırların, yazılan kitabın içeriğiyle çoğu zaman hiçbir ilgisi yoktu. Örneğin şu an karşınızda bir kitabın sayfa kenarlarına onun tarafından yazılmış bir not duruyor. Kitabın adı: Lord Germaine’in General Clinton ve General Cornwallis ve Amerika’daki Amiraller ile Mektuplaşmaları. Versailles’da Poinçot kitabevi ve Paris’te des Augustinus rıhtımında Pissot kitabevi.

Not şöyle:

“Ey, var olan siz!

Siz ki, kilise adamlarına göre Kadir-i Mutlak, Muhabilere göre Yaradan, Efeslilere Yeni Ahit'teki Mektup'a göre Özgürlük, Baruch'a göre Ululuk, Mezmurlara göre Hikmet ve Hakikat, Yohanna'ya göre Işık, Krallara göre Rab, Hicret Kitabına göre Takdir-i İlâhi, Levillere göre Kutsal Varlık, Esdras'a göre Adalet, Yaratıklara göre Tanrı, İnsana göre Baba'dır; Hz. Süleyman Bağışlayan adını veriyor. İşte bütün adlarınız arasında en güzeli."

Akşam saat dokuzu doğru iki kadın birinci kattaki odalarına çıkarlar, onu sabaha kadar zemin katta yalnız bırakırlardı.

Burada, Digne piskoposunun evi hakkında tam bir fikir vermemiz gerekiyor.

6. Evini Kiminle Koruyordu

Söylediğimiz gibi, piskoposun devamlı oturduğu ev bir zemin katla, üstte tek bir kattan ibaretti: Zemin katta üç, birinci katta üç oda ve bir de tavan arası. Evin arka tarafında çeyrek dönümlük bir bahçe vardı. İki kadın birinci katta, piskopos alt katta oturuyordu. Sokağa bakan birinci oda uzun yemek odası, ikincisi yatak odası, üçüncüsü de ibadethanesiydi. İbadethaneden çıkabilmek için yatak odasından, buradan çıkabilmek için de yemek odasından geçmek gerekiyordu. İbadethanenin dip kısmında bir yüklük ve içinde de misafirler için bir yatak bulunuyordu. Piskopos bu yatağı bazı işler için ya da cemaatlerinin ihtiyaçları dolayısıyla Digne'ye gelmek zorunda kalan köy papazlarına sunardı.

Hastanenin eczanesiyken eve eklenen ve bahçeye uzanan küçük yapı ise mutfak ve şarap kileri haline getirilmişti.

Bahçede ayrıca, hastanenin eski mutfağı olan ve içinde piskoposun iki inek beslediği bir de ahır vardı. İneklerin verdikleri sütün miktarı ne olursa olsun, piskopos bunun yarısını her sabah mutlaka hastanedeki hastalara gönderiyor, "Vergimi ödüyorum," diyordu.

Odası oldukça büyüktü ve kış mevsiminde ısıtılması da güçtü. Digne'de odun çok pahalı olduğundan, inek ahırında tahta bir bölmeyle ayrılmış kapalı bir yer yaptırmayı düşünmüştü. Çok soğuk havalarda akşamlarını bu bölmede geçiriyordu. Buraya kışlık salon adını takmıştı.

Yemek odasında olduğu gibi, bu kışlık salonda da beyaz tahtadan dört köşe bir masa ile dört hasır sandalye, ayrıca zamk ve yumurta akıyla yapılmış sır boyasıyla pembeye boyanmış bir de eski büfe vardı. Piskopos, buna benzer bir büfeyi de, beyaz örtüler ve taklit dantellerle uygun bir tarzda örterek, ibadethanesini süsleyen bir mihrap haline getirmişti.

Digne'deki zengin tövbekâr hanımlar, dindar kadınlar, monsenyörün

ibadethanesine yaptırılacak yeni bir mihrabın masrafını karşılamak için aralarında kaç kere para toplamışlar, ama piskopos her defasında parayı alıp yoksullara vermişti. “Mihrapların en güzeli, teselli bulup Tanrı’ya şükreden bir bahtsızın ruhudur,” diyordu.

İbadethanesinde hasırdan iki dua iskemlesi, yatak odasında da yine hasırdan kollu bir koltuğu vardı. İhtiyaç olduğunda yedi sekiz kişi birden, örneğin vali, general, herhangi bir subay ya da küçük ilahiyat okulu öğrencilerinden bazıları ziyaretine geldiğinde, ahırdaki kışlık salonun sandalyelerini, ibadethanedeki dua iskemlelerini ve yatak odasındaki koltuğu da almak gerekiyor, böylece ziyaretçiler için on bir kişilik oturacak yer bulunabiliyordu. Her yeni ziyaretçi geldiğinde odalardan birini boşaltıyorlardı.

Bazen on iki kişi de olurlardı. O zaman piskopos, sıkıntılı durumu gizlemek için, eğer mevsim kışsa şöminenin yanında ayakta durur, yazsa bahçede turlardı.

Yabancıların kalacağı kameriyede bir sandalye vardı, ama hasırı yarı yarıya dökülmüş ve sadece üç ayağı kalmış olan bu sandalye ancak duvara dayandırıldığında bir işe yarıyordu. Gerçi, Matmazel Baptistine’in odasında da tahta kısımları vaktiyle altın yaldızlı olan, çiçekli çin canfesiyle kaplı, yüksek arkalıklı büyük bir koltuk vardı, ama merdiven çok dar olduğundan bu koltuğu birinci kata indirmek için pencereden geçirmek zorundaydılar; bu yüzden onu yedek mobilyadan saymaya imkân yoktu.

Matmazel Baptistine, dallı çiçekli sarı Utrecht kadifesi kaplı, kuğu boynu tarzında maundan kanepesi de olan bir salon takımı satın almayı düşünüyordu. Ama bu, en azından beş yüz franka patlayacağından, oysa bu iş için beş yılda ancak kırk iki frank on sou biriktirebildiğinden, sonunda bu isteğinden vazgeçmişti. Zaten, kafasındaki ideale kim erişebilmiştir ki?

Piskoposun yatak odasını göz önüne getirmek kadar kolay bir şey olamaz: Bahçeye açılan bir kapı-pencere, tam karşısında yeşil şayaktan cibinliği olan demirden bir hastane karyolası. Yatağın gölgesinin vurduğu yerde, bir perdenin gerisinde, eğlenceye düşkün bir hayat adamının kibar alışkanlıklarını açığa vuran tuvalet aletleri ve iki kapı; biri şöminenin yanındaki ibadethaneye açılan, öbürüyse kütüphanenin yanındaki yemek odasına. Kütüphane içi kitap dolu, camlı büyük bir dolaptı. Mermer taklidi boyanmış ahşap şömine genellikle hiç yanmazdı. Şöminenin içinde ise bir çift demirden kütük desteği vardı. Bu, bir tür piskoposluk lüksüydü. Şöminenin üzerinde yaldızlı dökülmüş bir tahta çerçeve içinde, aşınmış siyah bir kadife üstüne tutturulmuş gümüş kaplaması aşınmış bir haç, kapı-pencerenin yanında, üstünde bir mürekkep hokkası olan, karmakarışık

kâğıtlarla, kalın ciltlerle dolu bir masa ve masanın önünde hasır koltuk. Karyolanın önünde ise ibadethaneden alınmış bir dua iskemlesi.

Karyolanın iki yanındaki duvarda oval çerçeveler içinde iki portre asılıydı. Resimlerin arka fonu üzerine yazılmış altın yaldızlı küçük yazılardan anlaşıldığına göre, portrelerden biri Saint-Claude piskoposu rahip Chaliot'ya, diğeri ise Chartres piskoposluk bölgesi Citeaux tarikatından Grand-Champ rahibi, Agde piskopos muavini rahip Tourteau'ya aitti. Piskopos, hastanedeki hastaların yerini aldığı anda portreleri burada bulmuş ve onlara el sürmeden olduğu gibi bırakmıştı. Bunlar rahipti ve muhtemelen bağış yapanlardı, bu da onlara saygı göstermesi için yeterli iki sebepti. Bu iki saygıdeğer kişi hakkında bütün bildiği kral tarafından, 27 Nisan 1785 günü birinin piskoposluğa, öbürünün de ömür boyu gelir sağlayan bir göreve getirilmiş olmalarıydı. Bu özel bilgileri Madam Magloire tozlarını almak için tabloları bir gün yerlerinden çıkardığında Grand-Champ rahibinin portresinin arkasında dört adet mühür mumuyla yapıştırılıp, zamanla sararmış dört köşe küçük bir kâğıt parçası üzerine artık beyazlaşmış bir mürekkeple yazılı olarak bulmuştu.

Penceresinde kaba yünlü kumaştan eski bir perde asılıydı. Perde o kadar eskimişti ki, bir yenisini alma masrafından kaçınmak için sonunda Madam Magloire tam orta yerine kocaman bir dikiş çekmek zorunda kalmıştı. Bu dikiş haç biçimindeydi. Piskopos bunu sık sık belirtir, “Ne kadar iyi oldu,” derdi.

Gerek zemin katta gerekse birinci katta olsun istisnasız bütün odalar, kışla ve hastanelerdeki gibi kireç suyuyla beyaz badanalanmıştı.

İleride göreceğimiz gibi Madam Magloire, Matmazel Baptistine'in dairesini süsleyen resimleri son yıllarda badanalanmış duvar kâğıtlarının altında keşfetti. Bu ev, hastane olmadan önce şehir burjuvalarının lokaliymiş. Süsler bundan ötürüydü. Odalar kırmızı taş döşeliydi. Taşlar her hafta yıkanılıyordu. Her karyolanın önünde bir hasır seriliydi. Kısacası, iki kadının baktığı bu ev yukarıdan aşağıya tertemizdi. Piskoposun tek izin verdiği lüks de buydu. “Bu lüks yoksullardan hiçbir şey almıyor,” diyordu.

Şunu da belirtmek gerekir ki, piskoposun önceden sahip olduklarından elinde sadece altı tane gümüş çatal ve bıçakla bir çorba kepçesi kalmıştı. Madam Magloire her gün bunların kalın beyaz masa örtüsü üzerinde pırıl pırıl parladıklarını mutlulukla seyrederdi. Ve bu arada Digne piskoposunun ara sıra, “Gümüş takımlarla yemek yemekten vazgeçmek doğrusu bana güç gelirdi,” dediğini de eklememiz gerekir.

Bu gümüşlere bir de büyük halalarının birinden ona miras kalmış saf gümüşten

iki büyük şamdanı eklemeliyiz. Balmumundan iki mum takılı olan bu şamdanlar, piskoposun şöminesinin üzerinde dururlardı. Yemekte bir misafir olduğu takdirde, Madam Magloire mumları yakıp, şamdanları sofranın üzerine koyardı.

Piskoposun odasında, yatağının başucunda küçük bir dolap vardı. Madam Magloire, her akşam gümüş takımlarla çorba kepçesini işte bu dolaba koyardı. Anahtarın daima dolabın üstünde durduğunu da belirtmeliyiz.

Sözünü ettiğimiz yapılardan ötürü biçimi biraz bozulan bahçe, ortadaki bir su çukurundan etrafa doğru haç şeklinde yayılan dört yoldan oluşuyordu; başka bir yol da bahçeyi çevreleyen beyaz duvar boyunca çepeçevre uzanıyordu. Bu yolların arasında kenarları şimşirlerle çevrili kare şeklinde dört alan kalıyordu. Bu karelerden üçünde Madam Magloire sebze yetiştirmektedir; dördüncüsüne ise piskopos çiçekler ekmişti. Orada burada birkaç meyve ağacı vardı. Bir keresinde Madam Magloire tatlı bir muziplikle piskoposa şöyle dedi: “Monsenyör, siz her şeyden yararlanmanın yolunu bulursunuz, oysa bakın bu kareyi hiçbir işe yaramadan bırakıyorsunuz. Burada çiçek yerine salata yetiştirmek daha iyi olurdu.”

“Yanılıyorsunuz Madam Magloire,” diye cevap verdi piskopos, “güzel de yararlı kadar yararlıdır.” Biraz sustuktan sonra ekledi: “Belki daha da fazla.”

Üç ya da dört çiçek tarhından ibaret bu tarla piskoposu neredeyse kitapları kadar oyalıyor; keserek, yolarak, toprağın orasını burasını eşip tohumlar ekerek seve seve bir iki saatini burada geçiriyordu. Böceklerle karşı, bir bahçıvan kadar insafsız değildi. Zaten botanik konusunda hiçbir iddiası yoktu. Öyle çiçek grupları, sınıflandırmaları konusunda hiçbir şey bilmezdi; Tournefort’la² doğal yöntem arasında tercih yapmak gibi bir endişesi hiç mi hiç yoktu; ne çift çene yapraklılara karşı torbacıklıların ne de Linné’ye³ karşı Jussieu’yu⁴ tutardı. Bitkileri incelemeydi, çiçekleri sadece severdi. Gerçi bilginleri sayardı, ama cahilleri daha da fazla sayardı ve her iki saygıda da kusur etmeksizin, her yaz akşamı yeşil boyalı tenekeden bir bahçe kovasıyla tarhlarını sulardı.

Evde hiçbir kapı yoktu ki anahtarla kilitlensin. Söylediğimiz gibi, yemek odasından düz ayak katedral meydanına açılan kapı, önceleri hapishane kapısı gibi kilit ve sürgülerle donatılmıştı. Piskopos bütün bu demirleri çıkartmıştı ve şimdi bu kapı, gece gündüz yalnızca yaylı bir mandalla kapanıyordu. Yoldan geçen herhangi biri, günün hangi saatinde olursa olsun bu kapıyı itip içeri girebilirdi. İlk zamanlarda, iki kadın hiç kapanmayan bu kapı yüzünden hayli endişelenmişler, ama Digne piskoposu onlara, “Uygun görüyorsanız odalarınızın kapısına birer sürgü taktırın,” demişti. Sonunda, iki kadın da onun güvenini

paylaşmışlardı ya da öyle görünüyordular. Yalnız, Madam Magloire'un ara sıra ürktüğü oluyordu. Piskoposa gelince, onun bu konudaki düşüncesi bir İncil sayfasının kenarına yazdığı şu üç satırda açıklanmış ya da hiç olmazsa belirtilmiş sayılabilir: “Arada şöyle ince bir fark var; doktorun kapısı hiçbir zaman kapalı olmamalı, rahibin kapısı ise daima açık olmalıdır.”

Tıp Biliminin Felsefesi adlı başka bir kitaba da şu notu düşmüştü: “Sanki ben de onlar gibi doktor değil miyim? Benim de hastalarım var, bunlar önce, onların hasta dedikleri kendi hastaları; sonra da benim bahtsız dediğim kendi hastalarım.”

Başka bir yere de şöyle yazmıştı; “Sizden kendisini barındırmanızı isteyen kişiye adını sormayınız. Sığınağa muhtaç olan, asıl adından sıkılan kişidir.”

Bir gün bir rahip, Couloubroux rahibi mi, yoksa Pompierry rahibi mi, şimdi iyi hatırlamıyorum, Madam Magloire'un teşvikiyle olacak, monsenyöre, kapısını her önüne gelenin içeri girebileceği şekilde gece gündüz açık bırakmakla tedbirsizlik yaptığından emin olup olmadığını ve sonuçta bu kadar az korunan bir evde başına bir felaket gelmesinden korkup korkmadığını soracak oldu. Piskopos şefkatli bir ciddiyetle elini onun omzuna koyarak: “Nisi Dominis custodierit domum, in vanum vigilant qui custodiunt eam,”⁵ dedi.

Keyifli bir havayla; “Süvari albayının cesareti olduğu gibi, rahibin de cesareti vardır,” dedi. Ve ilave etti; “Yalnız, bizimkisi sakın bir cesaret olmalıdır.”

Sonra başka şeylerden söz etti.

7. Cravatte

Burada sırası gelmişken atlamayıp anlatmamız gereken bir olay var, çünkü bu, Digne piskoposunun nasıl bir insan olduğunu gözler önüne seren olaylardan biridir.

Ollioules geçitlerini kasıp kavuran Gaspard Bès'in çetesi yok edildikten sonra, onun yordakçılarının biri –Cravatte– dağlara sığınmıştı. Cravatte, Gaspard Bès takımının kalıntılarından eşkıya yoldaşlarıyla birlikte bir süre Nice eyaletinde saklanmış, daha sonra Piémonte'ye geçmiş ve birdenbire yeniden Fransa'da, Barcelonnette yakınlarında boy göstermişti. Önce Jauziers'te, sonra Tuiles'de görüldü. Joug-de-l'Aigle'deki mağaralarda saklanıyor ve oradan Ubaye ve Ubayette'deki sel yatakları yoluyla tarlalara ve köylere iniyordu.

Hatta bir seferinde Embrun'e kadar uzandı ve gece katedrale girip mücevherleri, tören elbiselerini çaldı. Eşkıyalığı ülkeyi rahatsız ediyordu. Peşine jandarmayı taktılar, ama boşuna. Her defasında kaçıp kurtuluyor, bazen de

silahla karşı koyuyordu. Gözüpek bir sefildi. İşte bu korku ve dehşet arasında bir gün piskopos çıkageldi. Chastelar’a teftiş gezisi yapıyordu. Belediye başkanı onu karşıladı ve geri dönmesini rica etti. Cravatte, Arche’a ve daha ötelere kadar bütün dağları tutmuştu; muhafız eşliğinde gidilse bile tehlikeliydi. Boş yere üç dört jandarmanın canını tehlikeye atmak olurdu bu.

Piskopos, “Ben de zaten bunun için muhafızsız gitmeyi düşünüyorum,” dedi.

Belediye başkanı şaşırdı:

“Gitmeyi mi düşünüyorsunuz monsenyör?”

“Hem de nasıl, yanıma da jandarma almayı kesinlikle reddediyorum, bir saate kadar gideceğim.”

“Gidecek misiniz?”

“Evet, gideceğim.”

“Yalnız?”

“Yalnız.”

“Monsenyör! Bunu yapamazsınız.”

“Orada, dağda yaşayan küçük, kendi halinde yaşayan bir topluluk var, onları üç yıldır görmedim. Benim iyi dostlarımdır, sakın, dürüst çobanlar. Baktıkları otuz keçiden sadece biri onlarındır. Yünden renk renk çok güzel iplikler bükerek, altı delikli küçük flütlerle dağ havaları çalarlar. Ara sıra kendilerine Tanrı’dan söz edilmesine ihtiyaçları vardır. Eğer oraya gitmezsem korkak bir piskopos hakkında ne derler?”

“Peki monsenyör, ya eşkıya?”

“Doğru,” dedi piskopos, “ben de onu düşünüyorum. Haklısınız. Onlara rastlayabilirim. Belki onların da Tanrı’dan söz edilmesine ihtiyaçları olabilir.”

“Ama monsenyör, bunlar çete! Bir kurt sürüsü!”

“Sayın başkanım, belki de Hazreti İsa beni özellikle bu sürünün çobanı yapmıştır. İlahi hikmetin yollarını kim bilebilir ki?”

“Monsenyör, bunlar sizi soyarlar.”

“Soyulacak hiçbir şeyim yok.”

“Sizi öldürürler.”

“Acayip şeyler mırıldanarak geçen yaşlı bir rahibi mi? Pöh! Neye yarar ki?”

“Aman Tanrım! Ya onlara rastlarsanız?”

“Onlardan yoksullarım için sadaka isterim.”

“Monsenyör, gitmeyiniz. Tanrı aşkına! Hayatınızı tehlikeye atıyorsunuz!”

“Başkanım,” dedi piskopos, “zaten sorun da bu değil mi? Ben yeryüzünde hayatımı korumak için bulunmuyorum, ruhları korumak için bulunuyorum.”

Onu bırakmak zorunda kaldılar. Yanında sadece kendisine kılavuzluk etmek isteyen bir çocukla birlikte yola çıktı. Dağı katır sırtında kimseye rastlamadan sağ salım aşırp “iyi dostlarım” dediği çobanların bulunduğu yere vardı. On beş gün yanlarında kalıp vaaz verdi, ayini yönetti, öğretti ve onlara maneviyat aşıladı. Dönüşü yaklaşmıştı ki, bir de büyük bir törenle Te Deum okumaya karar verdi. Köy rahibine bu niyetinden söz etti. Ama nasıl olacaktı bu? Çünkü gerekli olan piskoposluk giysisi ile diğer eşyalar ortada yoktu. İçinde, sırma taklidi şeritlerle süsleri olan, havı dökülmüş döşemelik kumaştan birkaç eski ve yıpranmış cüppe bulunan fakir bir köy kilisesi dolabından başka emrine verilebilecek hiçbir şey yoktu.

“Vız gelir,” dedi piskopos, rahibe, “Biz yine de pazar ayininde Te Deum okuyacağımızı ilan edelim. Gerisini Tanrı bilir.”

Civardaki kiliseleri araştırdılar. Bu mütevazı kiliselerin bütün şatafatlı eşyaları bir araya toplansa bile, bir katedral ilahicisini uygun bir şekilde giydirmeye yetmezdi.

Herkes bu telaş içindeyken, köy rahibinin evine iki meçhul atlı tarafından piskopos adına büyük bir sandık getirildi. Atlılar hemen gittiler. Sandık açıldı, içinden altın sırmalı bir ayin başlığı, bir başpiskopos haçı, muhteşem bir piskopos asası, bir ay önce Notre-Dame d’Embrun hazinesinden çalınan piskopos giyecekleri çıktı. Ayrıca sandığın üzerinde ‘Cravatte’tan Monsenyör Bienvenu’ya’ yazılı bir kâğıt vardı.

“Ben Tanrı bilir dememiş miydim!” dedi piskopos. Sonra gülümseyerek ekledi: “Bir papaz cüppesiyle yetinene Tanrı, bir başpiskopos pelerini gönderir.”

Köy rahibi başını gülümseyerek iki yana sallarken mırıldandı:

“Monsenyör, Tanrı mı, yoksa şeytan mı?”

Piskopos rahibin gözlerinin içine baktı ve emir veren bir tavırla, “Tanrı!” dedi.

Chastelar’a dönerken yol boyunca herkes ona meraklı gözlerle bakıyordu. Chastelar papazevinde Matmazel Baptistine ile Madam Magloire’u kendisini bekler buldu ve kız kardeşine, “Bak, haklı değil miymişim?” dedi. “Yoksul rahip, yoksul dağlılara eli boş gitti, elleri dolu dönüyor. Giderken Tanrı’ya inancımın başka bir şey götürmüyordum, dönerken bir katedralin hazinesini beraberimde getiriyorum.”

Akşam, yatmadan önce de, “Ne hırsızlardan ne de katillerden korkmalıyız. Bunlar hep dış tehlikelerdir, küçük tehlikelerdir. Biz asıl kendi kendimizden

korkalım. Asıl hırsızlar bâtil inançlardır, asıl katiller kötülüklerdir. En büyük tehlikeler bizim kendi içimizdekilerdir. Kafamızı ya da kesemizi tehdit eden tehlikelerin ne önemi var. Biz, ruhumuzu tehdit eden tehlikelere bakalım,” dedi.

Sonra kız kardeşine döndü. “Kardeşim, bir rahibin asla hemcinsine karşı alacağı hiçbir önlem olamaz. Hemcinsimizin yaptığına Tanrı izin vermiştir. Üzerimize bir tehlikenin geldiğine inandığımızda dua etmekle yetinelim. Tanrı’ya dua edelim, kendimiz için değil, bizim yüzümüzden kardeşimizin suçlu duruma düşmemesi için.”

Piskoposun hayatında bu gibi olağandışı olaylar zaten çok enderdi. Biz, burada sadece bildiklerimizi anlatıyoruz. Piskopos genellikle hayatını daima aynı saatlerde aynı şeyleri yapmakla geçirirdi; yılının bir ayı, gününün bir saati gibiydi.

Neyin Embrun katedralinin ‘hazine’sine dönüştüğüne gelince, bu konuda soru sorulması bizi şaşırtıp zor durumda bırakır. Bunların arasında çok güzel şeyler vardı ve çok tahrik edici; yoksul kişilerin işine yarayacak çalınacak şeyler. Zaten daha önce başkaları tarafından çalınmışlardı. İşin yarısı tamamlanmıştı. Geriye sadece hırsızlığın yönünü değiştirmek ve yoksullardan yana bir miktar yol alınmasını sağlamak kalıyordu.

Bu konuda kesin bir şey söyleyemiyoruz. Ancak sonradan piskoposun kâğıtları arasında bulunan, anlamı oldukça karanlık bir not, belki de bu sorunla ilgilidir. Bu notta şöyle deniliyordu: “Bütün sorun bunun katedrale mi, yoksa hastaneye mi dönmesi gerektiğindedir.”

8. İçkiden Sonra Felsefe

Yukarıda kendisinden söz etmiş olduğumuz senatör işini bilir bir adamdı ama vicdan, yemin, adalet ve görev denen engellerden hiçbirine aldırış etmeden yolunda dümdüz gitmiş, kendi ilerlemesi, kendi çıkarı doğrultusundan bir kere bile sapmaksızın dosdoğru hedefine yürümüştü. Eski bir savcıydı, başarı onu yumuşatmıştı, hiç de kötü bir adam değildi; oğullarına, damatlarına, akrabalarına, dostlarına elinden gelen bütün küçük yardımları yapardı, akıllı uslu bir tarzda, hayatın yalnızca iyi yanlarını ve fırsatlarını benimsemişti. Gerisi ona çok aptalca görünüyordu. Esprili konuşurdu ve belki de ancak Pigault-Lebrun’un bir çömezi olduğu halde, kendisini Epikür’ün bir çömezi sanacak kadar okumuştı. Sonsuz, ezeli ve ebedi şeylere, ‘Piskopos denen adamcağızın zırvaları’na içten içe, tatlı tatlı gülerdi. Hatta bazen Mösyö Myriel’in önünde onu dinlerken bile nazik ama alay eder bir tavırla güldüğü olurdu.

Yarı resmi törenlerden birinde kontla (sözünü ettiğimiz senatör) Mösyö

Myriel'in, valinin evinde birlikte yemek yemeleri gerekti. Sıra tatlılara gelmişti ki, biraz çakırkeyif olan, ama yine de ağırbaşlılığını koruyan senatör seslendi:

“Haydi bakalım sayın piskopos, sizinle şöyle bir konuşalım. Bir senatörle, bir piskoposun birbirlerinin gözlerine gözlerini kırpmadan bakmaları zordur. İki kâhiniz biz. Size bir itirafta bulunayım. Benim kendi felsefem var.”

“Haklısınız,” diye cevap verdi piskopos, “kişi nasıl felsefe yapıyorsa, öyle uzanıp yatar. Siz leylak rengi yatakta yatıyorsunuz senatör.”

Senatör cesaretlenmişti, sözü yeniden aldı:

“Akıllı dostlar olalım.”

“Hatta akıllı şeytanlar,” dedi piskopos.

“Size şunu söyleyeyim ki,” diye cevap verdi senatör, “Argens Markisi Pyrrhon, Hobbes et M. Naigeon sahtekâr insanlar değildir. Kütüphanemde bütün filozoflarım mevcuttur, kenarları yaldızlı olarak...”

“Sizin gibi...” diye onun sözünü kesti piskopos.

Senatör devam etti:

“Diderot’dan nefret ederim; o bir ideolog, bir demagog, yüreğinden Tanrı’ya inanan bir devrimcidir ve Voltaire’den çok daha bağınazdır. Voltaire, Needham’la alay etti, bunda hatalıydı; çünkü Needham için yılanbalıkları, Tanrı’nın gereksiz olduğunu ispat etmektedir. Bir kaşık hamura konulan bir damla sirke fiat lux’un⁶ yerini tuttu. Damlanın daha iri, kaşığın daha büyük olduğunu farz edin. İşte, alın size dünya. İnsan, yılanbalığıdır. O zaman, ‘ezeli ve ebedi babaya’ ne gerek var ki? Sayın piskopos, Yehova varsayımı beni yoruyor. Bu varsayım ancak çarpık çurpuk bedenli, kafası boş insanlar üretmekten başka bir işe yaramaz. Bana eziyet eden şu büyük evrene lanet olsun! Selam! Sıfır! Beni yüzüstü bırakan! Sizinle aramızda kalmak üzere içimi dökmek ve rahibime gerektiği gibi günahlarımı çıkartmak için itiraf edeyim ki, sağduyu sahibiyimdir. Her fırsatta feragat ve fedakârlık öğütleyip duran İsa’nız için deli divane olmuyorum. Bir cimrinin dilencilere nasihatı. Feragatmış, niçin? Fedakârlıkmış, neye? Bir kurdun, başka bir kurdun mutluluğu için kendisini kurban ettiğini görmedim. Öyleyse doğanın içinde kalalım. Biz zirvedeyiz, diyelim ki, en yüksek felsefeye biz sahip olalım. Birbirimizin burnunun ucundan ötesini göremeyecek olduktan sonra yüksekte olmak neye yarar? Neşe içinde yaşıyalım çünkü hayat sahip olduğumuz tek şey. Ben, insanın başka bir yerde, yukarıda, aşağıda, bir taraflarda başka bir geleceği olduğu masalının bir kelimesine bile inanmıyorum. Ha! Bana fedakârlık ve feragat tavsiye buyuruluyor, her yaptığımı dikkat etmeliymişim, iyi ile kötü, adil ile adil olmayan, fas ile nefas⁷ üzerine kafa

patlatmalıymışım. Niçin? Çünkü yaptığım işlerin hesabını verecekmişim. Ne zaman? Öldükten sonra. Ne tatlı hayal! Ben öldükten sonra beni yakalayana aşkolsun. Bir avuç külü, gölgeden bir elin tuttuğunu görmek isterdim. Biz ki, yaradılışın sırlarına ermişiz, İsis'in örtüsünü kaldırmışız, gerçeği açıkça söyleyelim; ne iyilik ne de kötülük var, yalnızca canlı bir vejitasyon; bitkiler gibi çoğalma var. Gerçeği araştıralım. Onu iyice kazalım. Ta dibine inelim ve işte, gerçeğin kokusunu almak, toprağı deşmek ve onu yakalamak gerekiyor. O zaman o, size tadına doyumaz hazlar verir. O zaman güçlü olursunuz ve yüzünüz güler. Aslında ben açıksözlüyümdür. Sayın piskopos, insanların ölümsüzlüğü boş laftır. Ah! O tatlı vaat! Siz ona inanadurun. Yok, insan ruhmuş; yok, melek olacakmış; yok, kürek kemiklerinde mavi kanatlar çıkacakmış. Kimdi o? Yardım edin canım; Tertullien değil miydi, hani cennetliklerin yıldızdan yıldıza uçacağını söyleyen. Öyle olsun bakalım. Biz de yıldızların çekirgesi oluruz. Sonra Tanrı'yı görecekmışız. Hele dur, hele. Elbette bütün bunları tutup da *Moniteur*'de yazacak değilim, ne ilgisi var! Sadece dostlar arasında fısıldıyorum. Inter pocula.⁸ Dünyayı cennete feda etmek, gölge peşinde koşup eldeki avı kaçırmaktır. Sonsuzluğa kanmak ha! O kadar budala değilim. Ben bir hiçim. Benim adım senatör kont, hiçlik. Doğmadan önce var mıydım? Hayır. Öldükten sonra var olacak mıyım? Hayır. Neyim ben? Bir organizmayla birleşmiş bir parça toz. Ne yapabilirim bu yeryüzünde? Seçmem gerekiyor: Ya acı çekmek, ya da haz duymak. Acı beni nereye götürür? Hiçliğe, ama bu arada acıyı da çekmiş olacağım. Peki, haz beni nereye götürür? Hiçliğe, ama bu arada haz duyacağım. Ben seçimimi yaptım: Ya sen yiyeceksin ya da seni yiyecekler. Ben yiyorum; ot olmaktansa diş olmayı tercih ederim. İşte ben böyle düşünüyorum. Bundan sonra iş oluruna kalır, mezarıcı orada, bizler için orası Panthéon, herkes o büyük deliğe düşer. Son. Finit. Toptan tasfiye. Bu delik her şeyin kaybolup gittiği yerdir. Ölüm öldü, inanın bana. Orada birisinin bulunup bana bir şeyler söyleyeceğini düşünmek beni güldürüyor. Bunlar, sütnine uydurmaları. Çocuklar için umacı, insanlar için Yehova. Hayır efendim, bizim yarınımız gecedir. Mezarın gerisinde birbirine eşit hiçliklerden başka bir şey yok. İster Sardanapal olun, ister Vincent de Paul, ikisi de aynı hiçlik eder, işte gerçek. Şu halde, her şeyden önce yaşamaya bakın. Kendi nefsinizi, elinizde olduğu sürece kullanın. Gerçekten de size söyleyeceğim gibi, benim de bir felsefem ve filozoflarım var. Zırvalıklarla uyutulmama izin vermem. Ama aşağıdakilere, baldırı çıplaklara, az kazananlara, sefillere bir şeyler gerekiyor. Efsaneler, ham hayaller, ruh, ebedi hayat, cennet, yıldızlar onlara yutturulur. Bunları çiğner dururlar. Kuru ekmeklerine katık yaparlar. Hiçbir şeyi olmayanın

iyi Tanrı'sı vardır ve bu, hiç yoktan iyidir. Buna karşı çıkmam, ama Mösyö Naigeon'u da kendime saklarım. Tanrı, halk için iyidir.”

Piskopos el çırpı.

“İşte, konuşma diye buna derler!” diye haykırdı. “Şu maddecilik ne mükemmel şey, gerçekten harika! Her isteyen ona erişemez, ama bir kere de eriştin mi, artık kimse seni kandıramaz, ne Caton gibi kendini sersemce sürgün ettirirsin ne Étienne gibi taşa tutulursun ne de Jeanne d’Arc gibi diri diri yakılırsın. Bu hayran olunası maddeciliği elde etmeyi başaranlar, demek bir yığın zevk tadıyorlar; kendilerini sorumluluklardan kurtulmuş hissediyorlar, her şeyleri sıkıntısızca gövdeye indirebileceklerini düşünüyorlar; mevkiler, çalışılmadan kazanç sağlayan görevler, unvanlı kişiler, iyi ya da kötü yoldan edinilmiş iktidar, çıkar için söz verip dönmeler, faydalı ihanetler, vicdanını seve seve teslim etmeler ve yine düşünüyorlar ki, bütün bunları hazmettikten sonra rahatça mezara girecekler. Ne mükemmel! Bunları sizin için söylemiyorum sayın senatör. Ama yine de sizi kutlamam imkânsız. Sizin de dediğiniz gibi, siz büyük beyzadelerin size özgü, sizin için yapılmış bir felsefeniz var, tadına doyum olmayan, incelikli, yalnız zenginlerce anlaşılabilen, her türlü sosa uygun, hayatın bütün haz ve lezzetlerini mükemmelen tatlandıran bir felsefe bu. Ta derinlerden çıkarılmış, özel araştırmacılar tarafından keşfedilmiş bir felsefe. Ama siz iyi prenslersiniz, bunun için lütfedip Tanrı inancının da halkın felsefesi olmasını kötü bulmuyorsunuz, tıpkı zengin sofrasındaki artığın fakire ziyafet olması gibi.”

9. Kız Kardeş, Ağabeyini Anlatıyor

Digne piskoposunun özel hayatını ve hayatındaki iki kutsal kızın davranışlarını, düşüncelerini ve hatta oldukça ürkek olan kadın içgüdülerini piskoposun âdetlerine ve arzularına nasıl bağımlı kıldıkları ve bunu, onun söylemesine bile gerek kalmadan nasıl yaptıkları konusunda bir fikir verebilmek için Matmazel Baptistine’in, çocukluk arkadaşı Boischevron vikontesine yazdığı bir mektubu buraya aynen almaktan daha iyi bir şey yapamayız. Söz konusu mektup elimizde bulunmaktadır.

Digne 16 Aralık 18...

“Sevgili hanımefendi, bir gün bile geçmiyor ki, sizden söz etmiş olmayalım. Bu bizim alışkanlığımız, ama bir neden daha var. Düşünün, tavan ve duvarları yıkayıp toz alırken Madam Magloire bir keşifte bulundu. Şimdi artık eski duvar kâğıtları kireçle beyaza boyanmış iki odamız, sizin şatonuz tarzındaki bir şatoya bile uygun düşecektir. Madam Magloire bütün duvar kâğıtlarını yırtıp attı. Altında bir şeyler vardı. İçinde eşya olmayan ve çamaşırları yıkadıktan sonra

kurutmak için içine serdiğimiz salonun on beş ayak yüksekliğinde, on sekiz ayak genişliğinde ve dört köşe, sizdeki gibi kirişleri var, tavanı eskiden boyalıymış, yaldız süslüymüş. Hastane olduğu zamanlar bezle kaplıymış. Büyükkannelerimizin devrinden kalma tahta oymaları var. Ama asıl görülmeye değer olan benim odam. Madam Magloire burada, üstüne en az on duvar kâğıdı yapıştırılmış resimler buldu; iyi olmamakla birlikte tahammül edilebilir resimler, Telemakos'un Minerve tarafından şövalyeliğe alınması ve yine onun, adını hatırlayamadığım bahçelerdeki bir resmi. Romalı kadınların bir geceliğine gittikleri yer. Size nasıl anlatsam? Hep Romalı erkekler, Romalı kadınlar (burada bir kelime okunmuyor) ve daha başkaları. Madam Magloire bunları temizledi, bazı küçük bozuklukları da bu yaz onaracak, hepsini cilalayacak, böylece odam gerçek bir müze olacak. Madam Magloire tavan arasının bir köşesinde eski tarz iki ahşap konsol buldu. Bunları yeniden yaldızlamak için iki ekü altı livre istediler, ama bunu yoksullara vermek daha doğru olur, zaten çok çirkin ve ben maundan yuvarlak bir masayı tercih ederdim.

Ben çok mutluyum. Ağabeyim o kadar iyi bir insan ki, elindekini avucundakini muhtaç ve hasta olanlara veriyor. Çok dardayız, kıt kanaat geçiniyoruz. Hava kışları çok sert ve hiçbir şeyi olmayanlar için bir şeyler yapmak gerekiyor. Şöyle böyle ısınıp, aydınlanıyoruz. Bu kadarı da büyük bir nimet.

Ağabeyimin kendine göre edindiği alışkanlıkları var. Sohbetlerimizde bir piskoposun böyle olması gerektiğini söylüyor. Düşünebiliyor musunuz, evin kapısı hiç kapalı tutulmuyor. Her isteyen içeri giriyor. Hiçbir şeyden korktuğu yok, geceleri bile. Söylediği gibi, onun cesareti de bu.

Ne benim ne de Madam Magloire'un onun için kaygılanmamızı istemiyor. Her türlü tehlikeye atılıyor ve bunu fark etmiş görünmemizi bile istemiyor. Her neyse, sonuçta onu anlamak gerek.

Yağmurda dışarı çıkıyor, suların içinde yürüyor, kış ortasında seyahat ediyor. Ne gecedен, ne şüpheli yollardan ne de tehlikeli rastlantılardan korkuyor.

Geçen yıl, haydutların kol gezdiği bir yere tek başına gitti. On beş gün yok oldu. Dönüşünde bir şeyciği yoktu, herkes onu öldü sanırken, o gayet iyiydi. 'Bakın, beni nasıl soydular!' deyip, Embrun katedralinden çalınan mücevherlerle dolu bir sandığı açtı. Bunları ona haydutlar vermişti.

Bu defa, eve dönerken ona biraz çıkışmaktan kendimi alamadım, ama bunu yaparken kimsenin duymaması için ancak arabanın gürültü yaptığı zaman konuşmaya dikkat ettim.

İlk zamanlar kendi kendime, 'Hiçbir tehlike onu durduramaz, müthiş bir

adam,' diyordum. Şimdi alıştım. Ona zıt gitmemesi için Madam Magloire'a gizlice işaret ediyorum. Canını istediği gibi tehlikeye atıyor. Ben, Madam Magloire'u oradan uzaklaştırıp odama giriyorum, onun için dua edip uyuyorum. Huzur içindeyim, çünkü iyi biliyorum ki ona bir şey olursa, bu benim de sonum olur. Tanrı'nın katına ağabeyim piskoposumla birlikte gideceğim. Madam Magloire, 'onun ihtiyatsızlıkları' dediği şeylere benden daha zor alıştı. Ama şimdi artık o da huyunu kaptı. İkimiz birden dua ediyoruz, birlikte korkuyor ve uykuya yatıyoruz. Eve şeytan bile girse o her istediğini yapar. Zaten bu evde korkacak ne var ki? Biri, en güçlü olan biri hep bizimle beraber. Şeytan buradan geçebilir ama Tanrı daima burada.

İşte bu benim için yeterli bir neden. Şimdi artık kardeşimin bana bir kelime bile söylemesine gerek yok. O konuşmadan da onu anlıyorum ve ikimiz de kendimizi takdir-i ilahiye emanet ediyoruz.

Ruhunda yücelik taşıyan biriyle ancak böyle beraber olunur.

Faux ailesi hakkında benden istediğiniz bilgiler için ağabeyime danıştım. Her şeyden bilgisi olduğunu ve ne çok anıları olduğunu bilirsiniz. Çünkü her zaman için çok hararetli bir kral yanlısı olmuştur. Bunlar gerçekten de Caen eyaletinden çok, eski bir Normand ailesiymiş. Beş yüz yıl kadar önce Raoul de Faux adında biri varmış. Soylu bir aileymiş. Bunlardan biri, Rochefort-Alexandre olup Bretagne'deki süvari birliklerinde alay komutanı ya da daha başka bir şeymiş. Kızı Marie-Louise de, Fransa Kralı Büyük Vasalı Louis de Gramont Dükü'nün oğlu Adrien-Charles de Gramont ile evlenmiş. İsmi de Faux, Fauq ve Faoucq şeklinde yazılıyor.

Sevgili hanımefendi, kutsal akrabanız kardinal hazretlerinden bizim için hayır duaları dileyiniz. Sevgili Sylvania'nize gelince, yanınızda geçirdiği kısa zamanı bana mektup yazmakla harcamadığına iyi etmiş. Sağlığının yerinde olduğuna, sizin arzularınıza uygun şekilde çalıştığına ve her zaman beni sevdiğine eminim. Zaten bütün istediğim de bu. Selamlarını sizin sayenizde aldım. Bunun için mutluyum.

Sağlığım fena değil, yalnız her gün biraz daha zayıflıyorum. Hoşça kalın, kâğıdım tükeniyor ve beni sizden ayırmak zorunda bırakıyor. Binlerce iyi dilekler.

Baptistine

Not: Yengeniz hanımefendi, genç eşi ile hâlâ buradalar. Küçük yeğeniniz de pek sevimli. Yakında beş yaşında olacak. Dün, bacaklarına dizlikler takılmış bir atın geçtiğini gördüğünde, 'Bu atın dizlerinde ne var?' diye sordu. Çok şirin şey! Küçük kardeşi de evin içinde eski bir süpürgeyi araba gibi sürükleyip, 'Deh!' diye bağırıyor."

Bu mektuptan da görüldüğü gibi, bu iki kadın, erkeği, erkeğin kendisini anladığından da daha iyi anlayan kadına özgü o özel deha ile piskoposun yaşayış tarzına ayak uydurmayı biliyorlardı. Digne piskoposu, bazen hiçbir zaman değişmeyen o yumuşak ve saf tavrıyla, kendisi de hiç farkında değilmiş gibi görünerek büyük, cesur ve olağanüstü şeyler yapıyordu. Kadınlar korkudan titriyor, ama ona engel olmaya çalışmıyorlardı. Ara sıra, Madam Magloire, piskopos herhangi bir işine başlamadan önce ona çıkışmayı bir denerdi ama iş sırasında ya da iş olduktan sonra asla. Başlanmış bir iş sırasında bir kelimeyle, hatta bir işaretle bile olsa asla piskoposu rahatsız etmezlerdi. Bazı anlarda, piskoposun söylemesine gerek olmadan, belki o bile bunun farkında olmadığı

halde –çünkü sadeliği o kadar kusursuzdu– iki kadın, onun bir piskopos olarak davrandığını bir şekilde hissederler ve o zaman, artık evin içinde iki gölge kesilirlerdi. Ona körü körüne hizmet ediyorlar, ortadan silinmek eğer itaat yerine geçiyorsa, siliniyorlardı. Hayret edilecek içgüdüsel bir incelikle, özen gösterilerinin can sıkabileceğini biliyorlardı. Bu yüzden, onun tehlikede olduğuna inandıkları zaman bile, düşüncesini demeyeyim, ama huyunu; ona gözkulak olmaya kalkışmayacak kadar iyi tanıyorlar, onu Tanrı'ya emanet ediyorlardı.

Zaten, az önce okuduğumuz gibi Matmazel Baptistine, ağabeyinin sonunun kendi sonu olacağını söylüyordu. Madam Magloire ise dile getirmiyordu, ama biliyordu.

10. Piskopos, Bilinmeyen Bir Işık ile Karşı Karşıya

Yukarıdaki sayfalara geçen mektubun yazıldığı tarihten az sonraki bir tarihte piskopos, şehir halkının gözünde, haydutların olduğu dağlarda yaptığı geziden de daha tehlikeli bir şey yaptı.

Digne yakınlarında, kırlık arazide tek başına yaşayan bir adam vardı. Bu adam, –önemli noktayı hemen belirtelim– eski Konvansiyon Meclisi üyesiydi. Adı da G. idi.

Digne'nin küçük sosyetesinde, konvansiyoncu⁹ G.'den adeta dehşetle söz ediliyordu. Bir konvansiyoncu, bunu düşünebiliyor musunuz?

Herkesin birbiriyle senlibenli konuşup, birbirine 'vatandaş' dediği zamanlardan kalma biriydi; bir canavar gibi bir şeydi. Gerçi kralın idam edilmesi için oy vermemişti, ama yaptığı buna yakın bir şeydi. Yarı yarıya bir kral katili sayılırdı. Vaktiyle müthiş biriydi. Nasıl olmuş da, yasal prenslerin geri dönmesinden sonra bu adamı herkese ibret olsun diye temyizsiz karar veren olağanüstü mahkemelerden birine vermemişlerdi? Falan filan. Zaten o da diğerleri gibi dinsizin biriydi. Kısacası, kazların akbaba hakkında yaptıkları dedikodulardı bunlar.

Gelgelelim, G. gerçekten bir akbaba mıydı? Yalnızlığındaki vahşiliğe bakılarak bir yargıya varılacak olursa evet. Kralın idamı için oy vermediğinden sürgün kararnamelerinde yer almamış, Fransa'da kalabilmişti.

Şehirden üç çeyrek saat mesafede, her türlü köyden ve köylülerden, her türlü yoldan uzak, kim bilir hangi koyu vahşi vadinin gözden ırak bir kıvrımında oturuyordu. Dediklerine göre, orada bir tür tarlası, bir kovuğu ve ini vardı. Ne bir komşusu ne de oradan gelip geçeni bulunuyordu. Bu vadide kalmaya başladığından beri, kaldığı yere giden keçi yolunu otlar bürüyüp her yeri

kaplamıştı. Bu yerden, celladın evinden söz eder gibi söz ediyorlardı.

Piskopos ise düşünüyordu; düşünüyor ve zaman zaman ufka, yaşlı konvansiyoncunun oturduğu vadiyi gösteren bir ağaç kümesinin olduğu yere doğru bakarak, “Orada, yapayalnız bir ruh var,” diyordu.

Ve düşüncesinin derinliklerinde ekliyordu: “Ona bir ziyaret borcum var.”

Ama itiraf edelim ki ilk bakışta doğal olan bu fikir bir parça düşündükten sonra ona garip ve imkânsız, hatta neredeyse tiksindirici görünmeye başlıyordu. Çünkü o da için için genel izlenimi paylaşmaktaydı. Konvansiyoncu onda da açıkça ama farkında olmadan nefretin belirtisi gibi olan ve en iyi ifadesini ‘uzaklaşma’ kelimesinde bulan duyguyu uyandırıyor.

Ama koyun uyuz oldu diye, çoban onun yanına yaklaşmayacak mı? Ne ilgisi var! Ama koyun da ne koyun!

İyi yürekli piskopos şaşkınlık içerisindeydi. Bazen o yana doğru yola çıkıyor, ama sonra vazgeçerek geri dönüyordu.

Nihayet, günlerden bir gün şehirde bir söylenti yayıldı: Konvansiyoncu G.’ye pis kovuğunda hizmet eden çoban kılıklı bir genç, doktor aramaya gelmiş, ihtiyar alçak ölmek üzereymiş, her yanını felç sarmış, sabaha çıkmazmış. Kimi de ardından ekliyordu: “Tanrı’ya şükür.”

Piskopos bastonunu aldı, daha önce söylediğimiz gibi, cüppesi çok eskimiş olduğundan ve akşam rüzgârı neredeyse esmeye başlayacağından paltosunu giydi ve yola koyuldu.

Piskopos, aforoz edilen yere vardığında güneş ufka değmiş, neredeyse batıyordu. Vahşi hayvanın inine yaklaştığını garip bir yürek çarpıntısıyla anladı. Bir çukurdan atladı, bir çiti aştı, yolu kapatan bir tahtayı kaldırdı ve bakımsız bir avluya girdi, cesaretle birkaç adım attı ve birdenbire otlar bürümüş alanın ötesinde, yüksek bir çalılığın ardında mağarayı gördü.

Alçak, pek yoksul, küçük ve temiz bir kulübeydi; ön yüzüne bir asma çubuğu çivilenmişti. Kapının önünde tekerlekli eski bir iskemlede güneşe doğru oturmuş, gülümseyen ak saçlı yaşlı bir adam vardı.

Oturan ihtiyarın yanı başında ayakta genç bir çoban duruyor ve bir süt çanağını ihtiyara doğru uzatıyordu.

Piskopos baktığı sırada ihtiyar sesini yükseltip, “Teşekkür ederim, hiçbir şeye ihtiyacım yok,” dedi. Ve gülümsemesi güneşten sıyrılıp, çocuğun üzerinde durdu.

Piskopos ilerledi. Yaşlı adam, onun yürürken çıkardığı sesi duydu ve oturduğu yerden başını çevirdi. Uzun bir ömür sürmüş birinin duyabileceği şaşkınlığı dile

getiren bir ifade belirdi yüzünde.

“Burada bulunduğumdan beri ilk defa biri beni ziyarete geliyor,” dedi.
“Kimsiniz efendim?”

Piskopos cevap verdi:

“Adım Bienvenu Myriel’dir.”

“Bienvenu Myriel ha! Bu adı işitmiştim. Halkın Monsenyör Bienvenu dediği siz misiniz?”

“Benim.”

İhtiyar, yarım bir gülümsemeyle tekrar konuştu:

“Öyleyse, benim de piskoposum sayılırsınız.”

“Biraz.”

Konvansiyoncu, piskoposa elini uzattı, ama beriki bunu tutmadı. Sadece şöyle demekle yetindi:

“Yanılmış olduğumu memnuniyetle görüyorum. Hiç de hasta gibi görünmüyorsunuz.”

“İyileşeceğim efendim,” diye cevap verdi ihtiyar.

Bir an durduktan sonra ilave etti:

“Üç saate kadar öleceğim. Az buçuk doktorluktan anlar, son saatin nasıl geldiğini bilirim. Dün sadece ayaklarım soğumuştı, bugün bu soğukluk dizlerime ulaştı, şimdi belime kadar çıktığını hissediyorum, kalbime vardı. Zaman işim bitecek. Güneş güzel değil mi? Her şeye son bir defa göz atmak için iskemlemi dışarı çıkarttım. Benimle konuşabilirsiniz, bu beni hiç yormaz. Ölmek üzere olan bir insanı görmeye gelmekle iyi ettiniz. O anın tanıkları olması iyidir. Herkesin bir merakı var, ben de bu saatlerde çıkmayı istedim. Ancak üç saatim kaldığını biliyorum. Gece olacak. Neyse, ne yapalım! Ömrü tamamlamak basit bir iştir. Bunun için sabahı beklemek gerekmiyor. Varsın öyle olsun. Ben de yıldızların altında ölürüm.”

İhtiyar, çobana doğru döndü:

“Hadi sen yat. Dün gece uyumadın. Yorgunsundur.”

Çocuk kulübeye girdi.

İhtiyar onu gözleriyle takip ederek, kendi kendine konuşmuş gibi, “O uyurken ben öleceğim. İki uyku iyi bir komşuluk yapabilir,” dedi.

Piskopos tahmin edilebileceği kadar heyecanlanmamıştı. Ölümün bu türüsünde Tanrı’nın huzurunu hissettiğine emin değildi. Her şeyi olduğu gibi söylemeliyiz, çünkü büyük kalplerdeki küçük çelişkilerin de diğerleri gibi

belirtilmesi gerekir: Sırasında kendisine ‘yüce efendimiz’ denmesine içtenlikle gülen piskopos, şimdi kendisine ‘monsenyör’ diye hitap edilmemesine az da olsa çarpılmış ve hatta, ‘vatandaş’ diye karşılık vermeye niyetlenmişti. Bir an için doktorlarla rahipler için âdetten olan kaba bir teklifsizlik içine girmek isteğine kapıldıysa da, bu, onun alışık olduğu bir şey değildi. Bu adam, bu konvansiyoncu, bu halk vekili ne de olsa bir zamanlar bu yeryüzünün kudretli kişilerinden biriydi. Piskopos belki de hayatında ilk defa içinde sert davranma isteği duydu.

Oysa konvansiyoncu ona karşı son derece açıkyürekliydi. Bunda belki de toz olup dağılmaya bu kadar yaklaşmış olan bir insana yakışan alçakgönüllülüğün yansımaları görmek mümkündü.

Piskoposa gelince, genellikle günaha çok yakın bir şey saydığı meraktan her ne kadar uzak durmaya çalışsa da, yine de konvansiyoncuyu dikkatle incelemekten kendisini alamıyordu. Bu dikkat, sempatiden kaynaklanmadığı için, başka herhangi bir kimseye gösterse muhtemelen vicdanı onu rahatsız ederdi. Bir konvansiyoncu onda biraz yasadışı bir varlık etkisi yapıyordu. G. sakın, gövdesi hemen hemen dimdik, sesinin o dinç, canlı haliyle fizyolojistleri şaşkınlığa düşürecek seksenliklerden biriydi. Devrim çağıyla uyuşan bu gibi insanlardan çok görmüştü. Bu ihtiyar, kaderin bütün sınamalarına dayanmasını bilen bir insan hissini veriyordu. Sonuna bu kadar yaklaştığı bir sırada bile, sağlıklı olduğu zamanına ait bütün davranışlarını korumuştur. Parlak bakışlarında, kendinden emin konuşmasında, güçlü omuz hareketlerinde ölümü şaşırtacak bir şeyler vardı. Muhammed’in ölüm meleği Azrail, onu görünce tersyüz döner, yanlış kapı çaldığını sanırdı. G. sanki ölümü istediği için ölüyor gibiydi. Can çekişmesinde özgürlük vardı. Yalnız bacakları hareketsizdi. Karanlıklar onu, oradan yakalamışlardı. Ayaklar ölü ve soğuktu, kafa ise hayatın bütün kudretiyle yaşamakta ve ışıklar içindeymiş gibi görünmekteydi. G., bu ciddi anda, bir doğu masalındaki yukarısı etten, aşağısı mermerden krala benziyordu.

Piskopos bir taşın üzerine oturdu. Konuşmanın ilk kısmı ex abrupto¹⁰ oldu.

“Sizi tebrik ederim,” dedi azarlar gibi bir tavırla. “Yine de kralın idamına oy vermediniz.”

Konvansiyoncu bu “yine de” sözünün sakladığı acı imayı fark etmemiş göründü. Yüzündeki bütün gülümseme kaybolmuştu.

“Beni kutlamayınız efendim, ben bir zalimin yok edilmesi için oy verdim.”

Bu, sert bir konuşma karşısında, kibirli ve sade bir konuşmaydı.

Piskopos, “Ne demek istiyorsunuz?” diye sordu.

“Demek istiyorum ki, insanın bir zalimi vardır, cehalet. İşte ben bu zalimin yok edilmesi için oy verdim. Bu zalimi üreten, onu doğuran krallığın. Krallık, hatadan, yanlıştan kaynaklanan otoritedir, bilim ise gerçeklerden, doğrudan kaynaklanan otoritedir. İnsan ancak bilim tarafından yönetilmelidir.”

“Ve vicdan tarafından,” diye ekledi piskopos.

“O da aynı şeydir. Vicdan, bizde doğuştan bulunan bilgi miktarıdır.”

Monsenyör Bienvenu, kendisi için yeni olan bu dili biraz şaşırmışçasına dinliyordu.

Konvansiyoncu devam etti:

“XVI. Louis’ye gelince, hayır dedim. Bir insanı öldürmeye hakkım olduğuna inanmıyorum, ama kötülüğün kökünü kazımanın bir görev olduğunu hissediyordum. Zalimin devrilmesi yönünde oy verdim, yani kadın için fuhuşun, erkek için köleliğin, çocuk için zulmün son bulması için oy verdim. Cumhuriyete oy verirken, bunlara oy veriyordum. Kardeşliğe, beraberliğe, sökecek şafağa oy verdim. Önyargıların ve hataların çökertilmesine yardım ettim. Hataların, önyargıların yıkılması, aydınlığı getirdi. Bizler eski dünyayı düşürdük ve eski dünya bu sefalet küpü, insan soyunun üzerine devrilirken bir sevinç kâsesine dönüştü.”

“Karşımızda olumsuz yanlar bulunan bir sevinç,” dedi piskopos.

“Üzüntüyle karışık bir sevinç de diyebilirsiniz. Ve bugün, 1814 denilen geçmişin o uğursuz geri dönüşünden sonra o sevinç ve neşe kayboldu! Yazık! Eser tam değildi, kabul ediyorum, eski rejimi yıktık, ama fikirlerde tamamıyla ortadan kaldıramadık. Yolsuzlukları yıkmak yetmez, örf ve âdetleri değiştirmek gerekiyor. Değirmen artık yok, ama rüzgâr hâlâ esiyor.”

“Yıktınız. Yıkmak faydalı olabilir, ama içine öfke karışmış bir yıkıma karşıyım.”

“Hakkın da öfkesi vardır sayın piskopos ve hakkın öfkesi bir ilerleme unsurudur. Kim ne derse desin vız gelir, Fransız Devrimi, İsa’nın gelişinden bu yana insanlığın ilerleme yolunda attığı en güçlü adımdır. Eksik bir adım, kabul, ama yüce Fransız Devrimi toplumun bütün gizli bağlarını gevşetti. Zihinleri yumuşattı, sakinleştirdi, yatıştırdı, aydınlattı, yeryüzünde dalga dalga uygarlık selleri akıttı. İyi oldu. Fransız Devrimi, insanlığın taç giyme törenidir.”

Piskopos mırıldanmaktan kendini alamadı:

“Evet, ne demezsiniz! 93!”

Konvansiyoncu adeta ölümcül bir ihtişamla iskemlesinde doğruldu ve ölmek üzere olan bir insanın çıkarabileceği kadar yüksek bir sesle haykırdı:

“Hah! Tam üstüne bastınız! 93! Bu sözü bekliyordum. Bin beş yüz yıl boyunca bir bulut oluştu. On beş yüzyıl sonra bu bulut patladı. Siz şimdi bu yıldırımın davasını yapıyorsunuz.”

Piskopos, belki kendi kendine itiraf etmiyor ama içinde bir şeylerin söndüğünü hissediyordu. Ama yine de soğukkanlılığını korudu ve şu cevabı verdi:

“Hâkim adalet adına konuşur, rahip merhamet adına... ki bu da zaten daha yüksek düzeyde bir adaletten başka bir şey değildir. Bir yıldırımın hata yapmaması gerekir.”

Ve sabit bir bakışla konvansiyoncuya bakarak, “Ya XVII. Louis?” diye ekledi.

Konvansiyoncu, piskoposun kolunu yakaladı.

“XVII. Louis ha! Hele bir bakalım. Kimin için gözyaşı döküyorsunuz siz? Masum bir çocuk için mi? Öyleyse tamam, ben de sizinle birlikte ağlarım. Yoksa, kral çocuğu için mi? O zaman düşünmem gerekiyor. Bence, Cartouche’un kardeşi olan ve sırf Cartouche’un kardeşi olduğu için suçlanan Grève Meydanı’nda koltuklarından asılıp ölünceye kadar öylece bırakılan masum çocuk, XV. Louis’nin torunu olan ve sırf XV. Louis’nin torunu olduğu için suçlanan Temple kalesinde işkenceyle öldürülen masum çocuktan daha az merhamete layık değildir.”

“Mösyö, bu gibi isim yakıştırmalarını sevmem,” dedi piskopos.

“Hangisine karşı çıkıyorsunuz? Cartouche’a mı? XV. Louis’ye mi?”

Bir an sessizlik oldu. Piskopos geldiğine neredeyse pişman oluyordu. Kendisini belirsiz ve garip bir şekilde sarsılmış hissetmekteydi.

Konvansiyoncu tekrar söze başladı:

“Ah! Rahip efendi, doğruları aksesuarlarıyla birlikte sevmiyorsunuz. Oysa İsa severdi. Bir çalı alıp mabedin tozlarını temizledi. Nurlar saçan değneği, kaba bir doğruluk vaaziydi. Sinite parvulos!..¹¹ diye haykırdığı zaman, küçük çocuklar arasında fark gözetmiyordu. Barabbas’ın veliahtına yaklaşıırken, Herodes’in veliahtından çekinmiyordu. Masumiyet kendi kendinin tacıdır efendim. Masumiyetin soyluluk unvanına ihtiyacı yoktur. Paçavralar içindeyken de, ipek şallar içindeyken olduğu kadar onurludur.”

Piskopos alçak bir sesle, “Doğru,” dedi.

“İsrar ediyorum,” diye devam etti konvansiyoncu G. “Bana XVII. Louis’den söz ettiniz. Bir noktada anlaşalım; bütün masumlar, bütün eziyet çekerek ölenler, bütün çocuklar, bütün aşağıdakiler ve yukarıdakiler için mi ağlıyorsunuz. Sizinle beraberim. Ama öyleyse, size dediğim gibi, 93’ten eskiye gitmemiz, XVII. Louis

öncesinden itibaren gözyaşı dökmeye başlamamız gerekir. Ben kral çocukları için sizinle birlikte ağlarım, yeter ki siz de benimle birlikte halkın evlatları için ağlayın.”

“Hepsi için ağlıyorum,” dedi piskopos.

“Demek eşit olarak!” diye G. haykırdı, “Eğer terazi bir yana eğilecekse, halktan yana eğilmesi gerekir. Çünkü halk, daha uzun zamandır ıstırap çekiyor.”

Yine bir sessizlik oldu. Sessizliği konvansiyoncu bozdu. Bir dirseği üzerinde doğruldu ve sorguya çeken ya da yargılayan bir kimsenin farkında olmadan yaptığı gibi, kıvrılan başparmağıyla işaret parmağı arasına aldığı yanağını sıkı ve can çekişmekte olan birinin hayatta kalmak için son gücünü harcadığı sırada görülen türden bir bakışla piskopostan hesap sormaya başladı. Bu, adeta bir patlamaydı.

“Evet mösyö, halk uzun zamandır acı çekiyor. Hem sonra bakın hepsi bu kadar da değil, siz ne hakla gelip beni sorguya çekiyor, bana XVII. Louis’den söz ediyorsunuz. Ben buralara geldiğimden bu yana bu kapalı çevrede tek başıma yaşadım, dışarıya bir adım bile atmadım, bana yardım eden bu çocuktan başka kimseyi görmedim. Gerçi isminiz belli belirsiz kulağıma kadar geldi ve söylemem gerekir ki, kötü bir şekilde de gelmedi. Ama bu bir şey ifade etmez. Becerikli kişiler, halk denilen babacan saf adamı kandırmanın çeşitli yollarını bilirler. Sırası gelmişken söyleyeyim, arabanızın sesini duymadım, herhalde orada yol kavşağındaki baltalığın gerisinde bırakmış olmalısınız. Dediğim gibi, sizi tanımıyorum. Bana piskopos olduğunuzu söylüyorsunuz, ama bu beni sizin manevi kişiliğiniz hakkında bilgi sahibi yapmaz. Kısacası, sorumu tekrarlıyorum: Kimsiniz? Bir piskopossunuz, kilisenin bir prensi, altın yaldızlı, armalı, gelimli kişilerden biri, okkalı papaz ödeneği alan –Digne piskoposluğu için her ay muntazaman on beş bin frank, ayrıca ek masraflar için on bin frank, toplam olarak yirmi beş bin frank– mutfakları, kitapları olan, sofrasında iyi yemekler bulunan, cumaları su ördeği yiyen, öndeki ve arkadaki uşaklarıyla tören arabalarında caka satan bir kişi! Siz ünlü bir kilise adamısınız; para, saray, atlar, uşaklar, zengin sofralar, hayatın bütün maddi hazları, hepsi de sizde ötekilerde olduğu gibi var ve ötekiler gibi bu zevklerden tadıyorsunuz. İyi, güzel, bu belki pek çok şey söylüyor ya da yeterince söylemiyor; belki de bana hikmet getirme iddiasıyla buraya gelmiş olan sizin gerçek değeriniz, öz değeriniz nedir, beni aydınlatmıyor. Söyleyin, kiminle konuşuyorum? Siz kimsiniz?”

Piskopos başını önüne eğerek cevap verdi: “Vermis sum.”¹²

“Saltanat arabasında gezen bir yer solucanı ha!” diye homurdandı

konvansiyoncu.

Şimdi yukarıdan alma sırası konvansiyoncunun, boynunu bükme sırası ise piskoposundu.

Piskopos, yumuşak bir tavırla konuştu:

“Öyle olsun efendim. Ama bana açıklar mısınız, benim şurada ağaçların iki adım ötesinde duran arabam, zengin sofram ve cumaları yediğim su ördekleri, yirmi beş bin livrelik gelirim, sarayım ve uşaklarım nasıl oluyor da merhametin olmadığını, bir erdemi bağışlamanın bir görev ve 93’ün zulmedici olmadığını ispat ediyor?”

Konvansiyoncu, bir bulutu uzaklaştırmak istermiş gibi elini alnının üzerinden geçirdi.

“Size cevap vermeden önce beni bağışlamanızı rica ediyorum,” dedi. “Hata yaptım efendim. Siz burada, benim evimdesiniz, benim misafirimsiniz. Size ince davranmam gerekirdi. Siz benim fikirlerimi tartışıyorsunuz, bana da sizin düşüncelerinizi çürütmekle yetinmek yaraşır. Servetleriniz, nimetleriniz bu tartışmada size karşı elimde bulunan bazı avantajlar, ama bunları size karşı kullanmamam yerinde olur. Kullanmayacağıma dair de söz veriyorum.”

“Teşekkür ederim,” dedi piskopos.

G. devam etti:

“Şimdi benden istediğiniz açıklamaya gelelim. Neredeydik? Ne diyordunuz? 93’ün zulmettiğini söylüyordunuz, değil mi?”

“Evet, zulmedici,” dedi piskopos, “giyotine alkış tutan Marat için ne dersiniz?”

“Protestanlara reva görülen eziyetler üstüne Te Deum okuyan Bossuet için ne dersiniz?”

Cevap ağırdı, ama çelik bir hançer sertliğiyle doğruca hedefe saplanıyordu. Piskopos titredi, verecek cevap bulamadı, ama Bossuet adının bu şekilde kullanılması ağrına gitmişti. En parlak zihinlerin bile tabuları vardır ve bazen mantığın saygısızlıklarından kendilerini belirsiz bir şekilde incinmiş hissederler.

Konvansiyoncu sık sık, zorlukla nefes almaya başlamıştı; son soluklara karışan can çekişmenin verdiği tıkanıklık ikide bir sesini kesiyordu. Ne var ki, gözlerinde hâlâ bilincinin tamamen yerinde olduğunu gösteren bir pırıltı vardı. Devam etti:

“Şuradan buradan birkaç söz daha edelim istiyorum: Bütünüyle ele alındığında, insanlığın gücünün devasa bir onaylanışı olan devrimin dışında, 93, ne yazık ki bir tepkidir. Siz onu amansız buluyorsunuz, peki ya o krallık? Carrier

bir hayduttur, ama Montrevel’e ne ad verirsiniz? Fouquier-Tinville rezilin biridir, peki ama Lamoignon-Bâville’e ne dersiniz? Maillard bir felakettir, ya Saulx-Tavannes nedir, rica ederim? Peder Duchêne gaddardır, peki peder Letellier’ye hangi sıfatı layık bulursunuz? Jourdan-Coupe-Tête bir canavardır, ama Louvois Markisi kadar değil. Mösyö, mösyö, arşidüşes ve Kraliçe Marie-Antoinette’e acırım, ama 1685’te Büyük Louis devrinde, emzikteki çocuğundan koparılıp yarı beline kadar çıplak olarak çocuğunun karşısında, direğe bağlanan o zavallı Protestan kadına da acırım. Göğüsleri sütle, yüreği ıstırapla şişiyordu. Aç ve solgun yavru, bu göğüsleri göre göre açlıktan çığlıklar kopararak can çekişiyordu. Ve bu sırada cellat kadına, bu emzikli anaya; ‘Dininden dön!’ diyordu; onu çocuğunun ölümüyle vicdanının ölümü arasında bir seçim yapmaya zorlayarak. Bir anaya reva görülen bu cehennem işkencesine ne dersiniz? Mösyö, şunu hatırlınızda iyi tutun; Fransız devriminin kendi nedenleri vardır. Gelecek, onun öfkesini bağışlatacaktır. Meyvesi, daha iyi bir dünyadır. Onun en ürkütücü darbelerinden insan soyuna yönelik bir okşayış doğuyor. Kısa kesiyorum. Susuyorum. Durum fazlasıyla benim lehimde. Ölmek üzereyim.”

Ve konvansiyoncu, piskoposa artık bakmayarak sakın sakın ilave etti:

“Evet, ilerlemenin haşinliklerine devrim denir. Devrimler sona erdiği zaman farkına varılır ki; insanlık hırpalanmış, ama yol almıştır.”

Konvansiyoncu, piskoposun içindeki bütün kaleleri birbiri ardına, teker teker ele geçirdiğinin farkında değildi. Ama yine de geriye içlerinden biri kalıyordu ki, Monsenyör Bienvenu’nun en kutsal direnme kaynağını oluşturan bu kaleden, başlangıçtaki katı fikirlerini yeniden dile getiren şu sözler çıktı:

“İlerlemenin Tanrı’ya inanması gerekir. İyiliğin, dinsiz hizmetkârı olamaz. Tanrı’yı inkâr eden, insanlığın kötü bir rehberidir.”

İhtiyar halk temsilcisi cevap vermedi. Bir titreme geçirdi. Gökyüzüne doğru baktı ve gözleri doldu. Gözyaşları solgun yanağından aşağıya süzüldü ve bakışı derinliklerde kaybolmuş, kekeleyerek, alçak bir sesle ve kendi kendine konuşarak, “Ey sen! Ey ideal! Yalnız sen varsın!” dedi.

Piskopos, anlatılması imkânsız olan bir sarsıntı geçirdi.

Kısa bir sessizlikten sonra ihtiyar parmağını gökyüzüne doğru kaldırarak: “Sonsuzluk varolan tek şey. Orada işte. Sonsuzluğun bir ‘ben’i olmasaydı, ben onun sınırı olurdu; o zaman o sonsuz olamazdı; başka bir deyişle, sonsuzluk var olmazdı. Oysa, o vardır. Şu halde onun bir ben’i vardır. İşte, sonsuzluğun ben’i Tanrı’dır,” dedi.

Ölmekte olan adam, bu son sözleri yüksek sesle ve vecd titreyişleri içinde, bir

şey görür gibi söylemişti. Sözünü bitirince gözleri kapandı. Harcadığı çaba onu tüketmişti. Belliydi ki, kalan birkaç saatlik ömrünü bir dakikada yaşayıp bitirmişti. Söylediği sözler, onu ölümden bulunan şeye yaklaştırmıştı. O son an geliyordu.

Piskopos anladı, vakit daralıyordu, buraya bir rahip olarak gelmiş, buz gibi bir soğukluktan derece derece heyecanın son kertesine geçmişti; bu kapalı gözlerle baktı, bu buruşuk, buz gibi soğuk yaşlı eli tuttu ve ölmek üzere olan adamın üzerine eğildi.

“Saat, Tanrı’nın saatidir. Boş yere karşılaşmış olmamız sizce de hayıflanacak bir şey olmaz mı?”

Konvansiyoncu gözlerini açtı. Yüzüne gölgeli bir gurur damgasını vurmuştu. Belki de tükenen gücünden çok, ruhun soyluluğundan gelen bir yavaşlıkla, “Mösyö,” dedi, “ben hayatımı düşünerek, inceleyerek ve seyrederek geçirdim. Ülkem beni göreve çağırdığı, bunu bana emrettiği zaman altmış yaşındaydım. Emre uydum. İstismarlar vardı, onlarla mücadele ettim, zorbalıklar vardı, onları yok ettim, haklar ve ilkeler vardı, onları ilan ettim ve imanım olarak benimsedim. Ülke toprakları işgal edilmişti, savundum, Fransa tehlikedeydi, göğsümü gerdim. Zengin değildim, şimdi de fakirim. Devletin büyüklerinden biriydim, hazinenin mahzenleri parayla öylesine tıklım tıklım doluydu ki, altın ve gümüşlerin ağırlığı altında neredeyse çatlayacak olan duvarlarını desteklemek gerekmişti, bense Arbre-Sec Sokağı’nda yirmi iki meteliğe yemek yiyordum. Fakirlere yardım ettim, acı çekenleri rahatlattım. Mihrabın örtüsünü yırttım, doğru, ama bunu vatanın yaralarını sarmak için yaptım. İnsanlığın ışığa doğru yürüyüşünü daima destekledim ve bazen de acımasız ilerleyişe karşı direndim. Sırasında, kendi düşmanlarımı ve sizleri korudum. Hatta Flandre’da Peteghem’de, Mérovingien krallarının yazlık saraylarının olduğu yerde, urbanist Sainte-Claire en Beaulieu manastırını 1793’te ben kurtardım. Görevimi gücüm yettiğince yerine getirdim ve elimden geldiğince iyilik yaptım. Bunlardan sonra da kovuldum, izlendim, takibata uğradım, eziyet gördüm, karalandım, alaya alındım, herkesin içinde aşağılandım, lanetlendim, sürüldüm. Yıllardan beri, ak saçlarıma rağmen birçoklarının beni hor görme hakkını kendinde bulduğunu hissediyorum; zavallı cahil kalabalığın gözünde lanetli bir yüzüm var ve ben kimseden nefret etmeden, nefretin beni içine attığı yalnızlığı kabul ettim. Şimdi seksen altı yaşındayım, ölmek üzereyim. Ne istemeye geldiniz?”

“Takdis etmeye,” dedi piskopos. Ve yere diz çöktü.

Piskopos tekrar başını kaldırdığında konvansiyoncunun yüzüne onurlu bir

ifade gelmiş ve son nefesini vermişti.

Piskopos evine derin düşüncelere dalmış olarak döndü ve bütün geceyi dua ederek geçirdi. Ertesi gün bazı yürekli meraklılar ona konvansiyoncu G.'den söz etmek istediler. Onlara sadece gökyüzünü göstermekle yetindi.

O günden itibaren piskopos, küçüklere ve acı çekenlere karşı şefkatini ve kardeşliğini bir kat daha artırdı.

O 'ihtiyar G. alçağı'na yapılan her ima onu garip düşüncelerin içine savuruyordu. Hiç kimse, bu ruhun onun ruhunun önünden bu geçişinin ve o büyük vicdanın onun vicdanı üzerine yansıyışının, piskoposun kusursuzluğa yaklaşmasına bir katkısı olmadığını söyleyemezdi.

Bu 'kırsal kesim ziyareti' elbette şehrin küçük topluluklarında fısıldaşmalara neden oldu:

"Piskoposun yeri, ölüm halindeki böyle bir hastanın başucu muydu? Dine dönme ihtimali yoktu elbette. Zaten bu devrimcilerin hepsi de imansızdır. Öyleyse oraya gitmenin anlamı ne? Orada görülecek ne vardı? Demek bir ruhun şeytan tarafından götürülüşünü görmeye meraklıymış."

Bir gün, kendisini nüktedan sayan küstah türünden varlıklı dul bir bayan ona şu çıkışta bulundu: "Monsenyör, yüce efendimizin ne zaman kırmızı külah giyeceğini merak edenler var."

"O! O! İşte önemli bir renk," diye cevap verdi piskopos. "Bereket versin ki, onu külahta hor görenler, şapkada saygıyla karşılıyorlar."

11. Bir Sınıflandırma

Bu söylediklerimize bakarak, Monsenyör Bienvenu'nun 'filozof bir piskopos' ya da 'yurtsever bir rahip' olduğu sonucunu çıkarmaya kalkarsak çok yanılırız. Eski konvansiyon meclisi üyesi G. ile rastlaşması ya da belki daha uygun bir deyişle kavuşması, üzerinde bir tür şaşkınlık izi bırakmış ve bu da onu daha yumuşak bir insan yapmıştı. Hepsi bu.

Her ne kadar Monsenyör Bienvenu bir politikacıdan başka her şey idiyse de, devrin siyasi olayları karşısındaki tutumunu, böyle bir tutum almayı herhangi bir şekilde düşünmüş olabileceğini farz ederek, burada kısaca belirtmek belki yerinde olur.

Öyleyse birkaç yıl geriye dönelim:

Mösyö Myriel'in piskoposluğa terfi edilmesinden bir süre sonra imparator, onu başka birtakım piskoposlarla birlikte imparatorluk baronu yapmıştı. Bilindiği gibi, 5-6 Temmuz 1809 gecesi papanın tutuklanması olayı meydana geldi. Bu

nedenle Mösyö Myriel de, Napoléon tarafından Paris'te toplanan Fransa ve İtalyan piskoposları Sinod meclisine katılması için davet edildi. Sinod, Notre-Dame'da toplandı ve ilk toplantısını 15 Haziran 1811 günü Kardinal Fesch'in başkanlığında yaptı. Toplantıya katılan doksan beş piskopos arasında Mösyö Myriel de vardı. Ama yalnızca bir oturuma, bir de üç dört özel konferansa katıldı. Anlaşılan bir dağ bölgesi piskoposluğunun, doğayla iç içe, köyde ve yoksulluk içinde yaşayan piskoposu olarak bu seçkin kişiliklerin arasında, meclisin havasını değiştiren bazı fikirler ortaya atıyordu ki hemen Digne'ye geri döndü. Bu acele dönüş hakkında kendisine soru sorulduğunda: "Onları rahatsız ediyor, dışarının havasını içeri estiriyordum. Üzerlerinde açık bir kapı etkisi yaptım," cevabını verdi.

Bir başka defa da şöyle dedi: "Ne yapalım? O saygıdeğer monsenyörlerin hepsi birer prens. Bense yoksul bir köylü piskoposum."

Gerçek şu ki, ondan hoşlanmamışlardı. Başka bazı garip şeyler arasında, yine söylendiğine göre, en önemli meslektaşlarından birinin evinde bulunduğu bir akşam ağzından şu sözler kaçmıştı: “Güzel saatler geçiriliyor, güzel halılar, güzel kıyafetler! Bütün bunlar bir hayli can sıkıcı olsa gerek. Bütün bu aşırı gereksiz şeylerin kulağımın dibinde durmadan bağırıp, ‘Aç insanlar var, üşüyen insanlar var, yoksullar var!’ demelerini hiç istemezdim.”

Şunu da sırası gelmişken söyleyeyim ki, lüksten nefret, akıllıca bir nefret değildir. Bu nefret, sanatlara karşı olan nefreti de içinde taşır. Ne var ki, kilise adamlarının gözünde lüks, onların temsil ettikleri şeylerin ve törenlerin dışında bir suçtur. Öyle anlaşıyor ki, lüksün hayırseverliğe girmeyen alışkanlıklara yol açtığı düşünülmektedir. Servet sahibi bir rahip sağduyuya aykırı düşer. Bir rahibin fakirlere yakın olması gerekir. Oysa çalışmanın tozu gibi, bu sefaletten bir parça olsun kendi üzerinde taşımadan, insan gece gündüz durmaksızın bütün o mutsuzlara, bütün o kederli insanlara, bütün o yoksullara dokunup durabilir mi? Kor bir ateşin yanında durup da, sıcakıyla ısınmayan insan düşünülebilir mi? Sürekli olarak kızgın bir fırının başında çalıştığı halde, ne saçında bir yanık, ne tırnağında bir karalık, ne vücudunda bir damla ter, ne de yüzünde bir kırıntı kül olmayan bir işçi düşünülebilir mi? Bir rahipte, hele hele bir piskoposta hayır ve yardımseverliğin ilk kanıtı, yoksulluktur.

Hiç şüphesiz Digne piskoposu böyle düşünüyordu. Zaten onun bazı hassas konularda, ‘yüzyılın fikirleri’ diyebileceğimiz düşünceleri paylaştığını sanmamalıyız. Devrin ilahiyatıyla ilgili tartışmalarına az karışır, kilisenin ve devletin saygınlığının söz konusu olduğu sorunlarda suskun dururdu. Ama üstüne fazla gidilecek olursa, belki de Fransız Kilisesi’nden çok, papalığa yakın olduğu görülürdü. Burada bir portre çizdiğimizize ve hiçbir şeyi saklamak niyetinde olmadığımıza göre, alçalma devrinde Napoléon’a karşı buz gibi bir tavır takındığını eklemek zorundayız. 1813’ten itibaren bütün Napoléon aleyhtarı gösterilere ya katıldı ya da alkış tuttu. Elbe Adası’ndan geri gelişinde onu gerçekten görmeyi reddetti ve Yüz Gün Saltanatı sırasında kendi piskoposluk bölgesinde imparator için toplu dualar okunmasına yanaşmadı.

Kız kardeşi Matmazel Baptistine’den başka, biri general, öteki vali iki erkek kardeşi vardı. İkisine de sık sık mektup yazardı. Birincisine bir süre kırgın davrandı, çünkü Cannes’a çıkış sırasında Provence’da komutanlık yapan general, bin iki yüz kişilik bir kuvvetin başında sanki kaçıp kurtulması istenen biriymiş gibi imparatorun peşini takip etmekle yetinmişti. Paris’te, Cassette Sokağı’nda emekli hayatı yaşayan mert ve saygı gören öbür kardeşine yani eski valiye yazdığı mektuplar ise hep daha sevecen oldu.

Demek oluyor ki, Monsenyör Bienvenu'nun da taraf tuttuğu, burukluk duyduğu, yüzünü üzüntü bulutlarının kapladığı zamanlar olmuştı. Daima ezeli ve ebedi şeylerle meşgul bu şefkatli, bu büyük zihinde de, yaşayan âna ait tutkuların gölgesi dolaşmıştı. Böyle bir adama muhakkak ki siyasi kanaatler taşımamak daha çok yaraşırdı. Düşüncemiz yanlış anlaşılmasın, 'siyasi kanaat' denilen şeyleri, günümüzde her türlü verimli düşüncenin temelini oluşturması gereken o yüce ilerleme özdeyişiyile; o yüksek vatan sevgisi, demokrasi ve insanlık inancıyla asla karıştırmıyoruz. Bu kitabın konusunu ancak dolaylı olarak ilgilendiren sorunları derinleştirmeden, sadece şunu söylemek isteriz: Gönül isterdi ki, Monsenyör Bienvenu kral yanlısı olmasın ve bu dünyanın ham hayalleri ve sosyal olayların fırtınalı gelgitleri üzerinde açık seçik parladıkları görülen üç lekesiz ışığı; gerçeklik, adalet ve şefkati huzur içinde seyretmekten, bakışlarını başka bir yana bir an çevirmesin.

Tanrı'nın Monsenyör Bienvenu'yu hiç de siyasi bir görev için yaratmadığını kabul etmekle birlikte, hak ve özgürlük adına bir protestoyu, mutlak güce sahip bir Napoléon'a karşı gururlu muhalefeti, tehlikeli ama haklı bir direniş anlar ve hayranlıkla karşıladık. Ama yükselenlere karşı olduğunda hoşumuza giden şey, düşenlere karşı olduğunda o kadar hoşumuza gitmez. Mücadeleyi ancak tehlikede olduğu sürece severiz ve her durumda ancak ilk andan itibaren mücadele verenler, son anda yok etme hakkına sahip olabilirler. Yükselme devrinde suçlamalarında inatla direnmeyene, kötülük karşısında susmak düşer. Düşüşün tek yasal yargıcı, başarıların kötü içyüzünü açıkça ilan edendir. Oysa ki biz ilahi takdir işe karışıp, darbelerini indirmeye başladığı zaman, kenara çekilip meydana ona bırakıyoruz. 1812 bizi gevşetmeye başladı. 1813'te, o zamana kadar suspus duran Yasama Meclisi'nin, bu sessizliğini felaketlerden cesaret alarak alçakça bozması ancak öfke ve nefretle karşılanacak bir şey iken, alkışlanması bir hataydı, 1814'te, o hain mareşallerin karşısında rezillikten rezilliğe düşen, önce ilahlaştırdığına, sonra hakaretler yağdıran o senatonun karşısında, putunun hem ayaklarını yalayıp, hem üstüne tüküren o putperestlik karşısında başını tiksintiyle başka tarafa çevirmek bir görevdi; 1815'te, en büyük felaketler ufukta belirmişken, Fransa bu felaketlerin uğursuz bir şekilde yaklaştığını hissederek ürpertiler geçirirken, Napoléon'un önünde açılan Waterloo uçurumu uzaktan hayal meyal seçilirken, ordunun ve halkın o kader mahkûmuna hazin bir halde alkış tutmasında gülünecek bir taraf yoktu ve o zorba hakkında her türlü çekince kaydı saklı kalmak şartıyla, Digne piskoposu gibi bir kalp taşıyan bir kişinin, büyük bir ulusla büyük bir adamın uçurumun kenarında birbirleriyle sarmaş dolaş olmasındaki ihtişamlı ve dokunaklı yanı

herhalde hor görmemesi gerekirdi.

Bunun dışında o, doğru, hakikatsever, adil, zeki, alçakgönüllü ve saygıdeğerdi; iyiliksever ve iyilik isteyeniydi ki, zaten bu da iyilik etmenin bir başka biçimidir. Bir rahipti, bir bilgeydi, bir insandı. Hatta, söylemek gerekir ki, yukarıda kınadığımız ve bu yüzden onu neredeyse sert bir şekilde yargılamaya hazır olduğumuz siyasi düşüncelerinde bile, burada konuşan bizden belki de daha hoşgörülü, daha uysaldı.

Belediye binasının kapıcısını bu işe imparator yerleştirmişti. Eski muhafız alayının yaşlı bir astsubayı, Austerlitz lejyonierlerinden kartal gibi Bonapartist bir adamdı. Bu biçare, ara sıra ağzından o devirde kanunun ‘bozguncu sözler’ diye nitelendirdiği düşüncesizce bazı sözler kaçırırdı. Şeref lejyonu nişanında artık imparatorun profili görünmez olduğundan beri, nişanını taşımak zorunda kalmamak için, kendi deyişle, artık iç kıyafet talimatnamesine göre giyinmiyordu. Napoléon’un kendisine vermiş olduğu nişanda bulunan imparator sureti olan kabartmayı dindarca bir huşu ile bizzat çıkarmış ve yerini delik bırakmıştı, onun yerine hiçbir şey koymak istemiyor, “Kalbimin üstünde üç kurbağa taşımaktansa ölmeyi tercih ederim,” diyordu. XVIII. Louis ile yüksek sesle, yüreктen gelerek alay ediyor, “İngiliz tozluğ u takmış damla illetli pinpon! Kuyruklu saçıyla Prusya’ya defolsun,” diyordu. En çok nefret ettiğ i iki şeyi, Prusya ile İngiltere’yi, aynı paralellikte lanetlemek onu çok memnun ediyordu. O kadar ileri gitti ki, sonunda işinden atıldılar. Karısı ve çocuklarıyla aç bilaç sokakta kaldı. Piskopos onu çağ ırttı, hafif yollu azarladı ve katedrale kapıcı yaptı.

Monsenyör Bienvenu kutsal faaliyeti, tatlı ve yumuşak davranışlarıyla Digne şehrini dokuz yılda adeta şefkatli bir aile sevgisi ve saygısıyla doldurmuştu. Napoléon karşısındaki tavrı bile, imparatoruna tapan, ama piskoposunu da seven halk –o uysal ve aciz sürü– tarafından kabul edilmiş, sanki dolaylı olarak bağışlanmıştı.

12. Monsenyör Bienvenu’nun Yalnızlığı

Tıpkı bir generalin çevresindeki genç subaylar olduğ u gibi, bir piskoposun çevresinde de daima küçük bir rahipler mangası bulunur. Ş u sevimli Saint François de Sales’in, bir yerde, ‘toy papazlar’ diye bahsettiğ i şey budur işte. Her mesleğ in heveslileri vardır ve bunlar, o mesleğ in tepesindeki kişilerin peşindeki korteji oluşturlar. Müridi olmayan hiçbir güç ve iktidar yoktur. Her mutluluğ un, her zenginliğ in onu kuşatan bir çevresi vardır. Kendilerine gelecek arayanlar, ihtişamlı ‘şimdinin’ etrafında dururlar. Her metropolün bir kurmay

heyeti vardır. Biraz nüfuzlu bir piskoposun, ilahiyat okulu azizciklerinden oluşan bir devriye kolu bulunur. Bunlar piskoposluk sarayında ortalığı kolağan edip, her şeyin yerli yerinde olmasını sağlarlar ve monsenyörün gülümsemeleri çevresinde nöbet tutarlar. Piskoposuna yaranmak, diyakos yamaklığı için atlama taşıdır. Bunun yolunu yapmayı bilmeli. Havarilik, papazların gelirini aşağılamayı gerektirmez.

Başka yerlerde koca külahlılar olduğu gibi kilisede de koca kavuklular vardır. Bunlar, saraya yerleşmiş, zengin, becerikli, sosyete de yeri olan, şüphesiz bu arada dua okumasını da bilen, ama istemesini bilmekten de geri kalmayan, yüzünü göstermek için bütün cemaatini kapısında bekletmekten çekinmeyen, dinle diplomasi arasında birleştirici halka görevi gören, rahipten çok, rahip kisveli, piskopostan çok, piskopos kılıklı piskoposlardır. Ne mutlu onlara yaklaşanlara! Saygıdeğer kişiler olduklarından, çevrelerine, yaltaklananlara ve kayırılanlara, bütün o göze girmesini bilen gençlere; yağlı, ruhani bölgeler, gelir getiren görevler, bölge müfettişlikleri, sadaka eminlikleri, katedral görevleri yağdırır dururlar. Bu arada kendileri de piskoposluk görev ve unvanlarını beklerler. Kendileri yükseldikçe, uydularını da peşleri sıra ilerletirler ve bu, sanki hareket halinde bir güneş sistemidir. Saçtıkları ışık, uydularını da allara boyar. Saygınlıklarının ve kudretlerinin kırıntılarını çevreye tatlı, küçük terfiler halinde dağıtırlar. Koruyucunun ruhani yetki sahası ne kadar genişlerse, gözdeye de o kadar büyük bir kilise bölgesi düşer. Sonra, Roma da hemen şuracıktadır. Başpiskopos olabilmış bir piskopos ve kardinal olabilmış bir başpiskopos kardinal olmak için size, papaların seçildiği meclisin yolunu açar, Roma'daki on iki hâkimli papalık yüce mahkemesine girersiniz ve omuzlarınıza üzerinde siyah haçlar bulunan yünlü beyaz geniş şeridi takarsınız, derken yüce mahkeme kararlarının yazıcısı, ardından papanın özel kalem müdürü, daha sonra da monsenyör oldunuz demektir ve yüce efendimizlikle kardinallik arasında sadece bir adım kalmıştır. Ve kardinallik ile azizlik arasında ancak bir oy pusulasının dumanı kadar uzaklık kalmıştır. Her papaz, takkesi üç katlı papalık tacını hayal eder. Günümüzde papaz, düzenli bir şekilde yükselip, kral olmaya kadar varan tek insandır. Hem de ne kral! Krallar kralı! Onun için, bir ilahiyat okulunun nasıl bir tutkular fidanlığı olduğunu varın bir düşünün! Yüzüne baksan kızaran nice koro şarkıcısı çocuk, nice genç rahip, başlarında Perrette'in süt güğümünü taşırlar. Herhalde tutku, kendisine kolaylıkla yetenek adını veriyor, kim bilir? Belki de inanarak, kendisi de aldanarak, ne mutlu ona!

Alçakgönüllü, yoksul, kendi halinde bir kişi olan Monsenyör Bienvenu, koca kavuklular sırasından sayılmıyordu. Bu hiç çevresinde dönen genç papazlar

olmamasından belliydi. Görmüş olduğumuz gibi, Paris'te 'başarılı olamamıştı'. Bu münzevi bir hayat yaşayan ihtiyar için herhangi bir gelecek düşünülemezdi. Hiçbir yükselme hırsı, onun gölgesinde yeşermeye kalkışma deliliğini göstermiyordu. Danışma kurulu üyeleriyle yardımcıları da onun gibi biraz halktan, onun gibi kardinalliğe kapısı olmayan bu göreve kendilerini hapsedmiş ve tıpkı piskoposlarına benzeyen yaşlı başlı adamlardı, yalnız şu farkla ki, onlar bitmişlerdi, o ise olgunluğun ve bilgeliğin en üst düzeyindeydi. Yetiştirdiği gençler, Monsenyör Bienvenu'nun yanında yükselmenin imkânsızlığını o kadar iyi anlıyorlardı ki, daha ilahiyat okulundan çıkar çıkmaz Aix ya da Auch başpiskoposları aracılığıyla kendilerinin önerilmesini sağlayıp çarçabuk çekip gidiyorlardı. Çünkü, tekrar söyleyelim, ne de olsa herkes yükselmek ister. Özveri ateşiyle yaşayan bir aziz, tehlikeli bir komşudur; size iflah olmaz bir yoksulluk verir, ilerlemek için gerekli olan mafsallarda kilitlenme yapar, sözün kısası; isteyeceğinizden fazla fedakârlık yapma gayreti bulaştırabilir. Onun için insanlar bu uyuz türü erdemden kaçarlar. Monsenyör Bienvenu'nun yalnızlığı şundan geliyordu: Biz karanlık bir toplumda yaşıyoruz. Başarmak; yukarılardaki kargaşalıktan üstümüze damla damla yağıp duran ders işte budur.

Sırası gelmişken söyleyelim: Başarı iğrenç yüzlü bir şeydir. Erdemle olan yalancı benzerliği insanı aldatır. Toplum için, başarının tezahürü aşağı yukarı üstünlüğün ortaya çıkışıyla aynıdır. Yeteneğin tıpatıp benzeri olan başarı her şeyden önce tarihi aldatır. Juvenalis'le Tacitus'a bu durumda sadece homurdanmak kalmıştır. Günümüzde, hemen hemen resmileşmiş bir felsefe, başarının kapısında hizmetçiliğe girmiş, başarının uşak üniformasını sırtında taşımakta ve onun bekleme odasında hizmet etmektedir. Başarınız; teori bu. Bolluk ve refah, yeteneğin ve kapasitenin ürünü sayılıyor. Piyangoda kazandınız mı, tamamdır, becerikli bir insansınız demektir. Galip gelen kişi saygı görür. Dünyaya takkeli gelin, bütün sorun burada. Şanslı iseniz gerisi kendiliğinden gelir. Mutlu olun, sizi büyük kişi sanırlar. Yüzyılımızı aydınlatan beş altı büyük istisna dışında, çağımızın hayranlığı miyopluktan başka bir şey değildir. Yıldız, altın yerine geçer. Rastgele biri olmak zarar etmez, yeter ki sonradan görme biri olsun. Basit insan, kendi kendisine hayranlık duyan ve basitliği alkışlayan ihtiyar bir narsisttir. Basit insan için önemli olan hedefe ulaşmaktır. İster Musa, Aiskhylos, Dante, Michel-Angelo olsun ister herhangi biri olsun, üstün yetenekleriyle hedefine ulaşan herkesi hemen alkışlar. Noterin biri milletvekili olsun, bir sahte Corneille Tiridate'ı yazsın, hadım edilmiş biri harem sahibi olsun, bir asker Prudhomme bir devir için hayati önemi olan savaşı kazara kazansın, bir eczacı Sambre-et-Meuse ordusu için kartondan postal tabanı icat

edip kösele yerine satılan bu kartonla kendine dört yüz bin livrelik bir rant kursun, bir seyyar çerçi¹³ tefecilikle gerdeğe girsin ve baba olup bu anaya yedi sekiz milyon doğurtsun, bir vaiz genzinden konuşa konuşa piskoposluğa ersin, varlıklı bir konağın vekilharcı işten ayrıldığında öyle zengin olsun ki, onu maliye bakanı yapsınlar. İnsanlar bütün bunlara hemen deha adını yapıştırıverirler; tıpkı Mousqueton'un suratına 'güzellik', Claude'un tavrına ve havasına 'haşmetli' demeleri gibi. Gökyüzünün derinliklerindeki Samanyolu'yla ördeklerin yumuşak çamur birikintisinde ayaklarıyla resmettikleri yıldızları birbirine karıştırırlar.

13. Piskoposun İnandıkları

Digne piskoposunu Ortodoks bir anlayışın bakış açısından tartmamız gereksiz. Böyle bir ruh karşısında ancak derin bir saygı duyulabilir. Doğru bir kişinin sözü, vicdanına kefiledir. Dahası, bellibaşlı karakteristik huyları ortadayken, bizimkinden farklı bir inanç içinde de insanlık erdeminin bütün güzelliklerinin pekâlâ gelişebileceğini kabul ederiz.

Dinin dogması ya da filan sırrı hakkında ne düşünüyordu? İç âleme ait bu gizlilikler ancak ruhların çıplak olarak girdikleri mezarda bilinebilir. Yalnız, emin olduğumuz tek şey, iman konusundaki güçlüklerin onda hiçbir zaman ikiyüzlülüğe yol açmadığıdır. Elmasın çürümesi mümkün müdür? Elinden geldiği kadar inanıyordu, "*Credo in Patrem!*"¹⁴ diye haykırırdı sık sık. Vicdanı yeterince doyuran ve size yavaşça, "Tanrı ile berabersin!" diyen memnuniyeti, hayır işlerinden zaten bol bol elde ediyordu.

Belirtmemiz gerektiğine inandığımız bir nokta da şu ki, piskopos inancının dışında, deyim yerindeyse ötesinde, gönlünde aşırı bir sevgi beslemekteydi. İşte bu yönden, *quia multum amavit*,¹⁵ kolayca yaralanabilirdi; 'ciddi kişiler', 'ağır başlı kişiler', 'aklı başında kişiler' –ukalalığın bir adının da bencillik olduğu hazin dünyamızın gözde deyimleri– bu yargıya varmışlardır. Neydi bu aşırı sevgi? Bu, daha önce belirttiğimiz gibi, insanları aşan ve sırasında eşyaya kadar uzanan huzurlu bir iyilikseverlikti. Hiçbir şeyi hor görmeden yaşıyordu. Tanrı'nın bütün yaratıklarına karşı hoşgörülüydü. Her insanda, hatta en iyisinde bile, hayvanlara karşı içinde sakladığı bilinçsizce bir sertlik bulunur. Birçok rahibin bile bir özelliğini oluşturan bu sertlikten Digne piskoposunda eser yoktu. İş Brahmanlığa kadar vardırılmazdı, ama görünüşe göre Eski Ahit'in Vaiz kitabındaki şu söz üzerinde uzun boylu düşünmüş olmalıydı: "Hayvanların ruhunun nereye gittiği biliniyor mu?" Görünüşteki çirkinlikler, içgüdünün acayıplıkları onu ne rahatsız eder ne de tiksindirirdi. Bundan heyecan duyar, adeta acırdı. Düşünceye dalar, sanki görünen hayatın ötesindeki nedeni

açıklamaya ve mazereti aramaya çalışır, zaman zaman Tanrı’dan şefaatt diler gibi bir hal alırdı. Doğada hâlâ bulunan birçok karışıklığı hiç kızmadan, tıpkı bir parşömen üzerindeki yazıları çözmeye çalışan bir dil bilgini gözüyle incelerdi. Bu hayaller bazen ağzından garip sözler çıkmasına yol açardı. Bir sabah bahçesindeydi, kendisini yalnız sanıyordu, ama kız kardeşi o görmeden arkasından yürümekteydi; birden durdu ve yerdeki bir şeye baktı: Kocaman bir örümcekti; kara, tüylü, korkunç bir şey. Kız kardeşi, onun, “Vah zavallı hayvan, bunda onun kusuru yok,” dediğini duydu.

İyiliğin neredeyse tanrısal denilebilecek böyle çocukluklardan ne diye söz etmemeli? Çocukluk, kabul ama bu ulvi çocuklukları Aziz François d’Assise ve Marcus Aurelius de yapmışlardır: Bir gün, bir karıncayı ezmek için ayağını burktu.

İşte böyle yaşıyordu bu dürüst adam. Bazen bahçesinde uyuyakalırdı. O zaman, bundan daha saygıya değer bir görünüş olmazdı.

Gençliğine, hatta olgunluk çağına dair anlatılanlara bakılırsa, Monsenyör Bienvenu vaktiyle tutkulu, hatta belki de haşın bir adammış. Her alandaki yumuşaklığı ve uysallığı, yaradılıştan gelen bir içgüdü olmaktan çok, hayatı boyunca yüreğinden süzülüp düşünceden düşünceye ağır ağır dökülmüş bir büyük inancın sonucuydu. Çünkü bir karakterde de tıpkı bir kayada olduğu gibi su damlacıklarının oyduğu delikler olabilir. Bunlar silinmez oyuklardır, bu oluşumlar asla yok olmaz.

Sanırsız daha önce de söylemiştik; 1815’te piskopos yetmiş beş yaşına girmişti. Ama altmışından fazla göstermiyordu. Uzun boylu değildi, biraz toplucaydı ve bunu giderebilmek için uzun yürüyüşler yapıyordu. Ayağına sağlamdı, beli pek az bükülmüştü. Bu ayrıntılardan herhangi bir sonuç çıkarmak niyetinde değiliz. XVI. Gregoire seksen yaşındayken dimdik durup gülümsüyor ama bu, onun kötü bir rahip olmasını engellemedi. Monsenyör Bienvenu’nun halk deyişiyle ‘güzel bir başı’ vardı, ama o kadar sevimliydi ki, güzelliğini unutturuyordu.

Daha önce de sözünü ettiğimiz bir başka güzelliği de, çocuksu neşesiyle konuşmaya başladığı zaman insanın, kendisini onun yanında rahat hissetmesiydi. Bütün kişiliğinden sevinç fışkırıyor sanırdınız. Pembe, taze cildi, hâlâ koruduğu ve güldüğü zaman görünen bembeyaz dişleri ona huzurlu bir hava veriyor ve bir erkeğe, “işte iyi, saf bir çocuk”; bir yaşlıya da, “işte babacan bir adam” dedirtiyordu. Hatırlanacağı gibi, Napoléon üzerinde de aynı etkiyi yapmıştı. İlk bakışta onu ilk gören biri için gerçekten de kendi halinde bir adamcağızdı. Ama, birkaç saat yanında kalıp, onu biraz olsun düşünürken görenler için, bu kendi

halinde adamcağız yavaş yavaş değişir ve adeta heybetli biri olurdu. Beyaz ve dökülmüş olan saçları geniş, ciddi ve gururlu alnına düşünceli bir ifade, hatta büsbütün olgunluk veriyordu. Bu iyilikten etrafa görkem dağılıyor, ama bu arada iyilik de ışıltısını bütün parlaklığıyla sürdürmekten geri kalmıyordu. İnsan, gülümseyen bir meleğin bir yandan gülümserken, bir yandan da ağır ağır kanatlarını açtığını görmenin verebileceği bir heyecan duyuyordu. Ona duyulan anlatılması imkânsız bir saygı derece derece içinize işleyip, yüreğinize kadar yükseliyordu ve anlıyordunuz ki, karşınızda kudretli, hayatın sınamalarından geçmiş, hoşgörülü bir ruh, düşüncesi büyük, müşfik olmamazlık edemeyecek kadar büyük bir ruh bulunmaktadır.

Görmüş olduğumuz gibi, dua, dini görevlerin yerine getirilmesi, sadaka işleri, dertlilerin tesellisi, bir toprak parçasının ekilip biçilmesi, kardeşlik, kanaatkârlık, konukseverlik, her türlü lüksten vazgeçme, güven, okuma ve inceleme, çalışma hayatının her gününü dolduruyordu. Bu, ‘dolduruyordu’ kelimesi tam yerindedir. Gerçekten de, piskoposun günü iyi düşüncelerle, iyi sözlerle, iyi işlerle tıklım tıklım doluydu. Buna rağmen, havanın soğuk ya da yağmurlu olmasından ötürü akşamleyin iki kadın odalarına çekildikleri zaman, uyumadan önce bahçesinde bir iki saat geçirmezse günü yarım kalmış sayılırdı. Geceler, onun gökyüzündeki yüce manzaralar karşısında düşünceye dalarak uykuya hazırlanması için adeta dini bir tören olmuştu. Bazen, gecenin ilerleyen bir saatinde iki yaşlı kadın eğer uyumamışlarsa, bahçedeki yollarda onun ağır ağır yürüdüğünü duyarlardı. Orada, kendi içine çekilmiş, sakın, ibadet ederek, kalbinin huzurunu göklerin huzuruyla kıyaslayarak, yıldızların görünen görkemiyle Tanrı’nın görkemi karşısında gecenin karanlığı içinde heyecanlanarak ve ruhunu bilinmeyenden yağan düşüncelere aç aça kendisiyle baş başa kalırdı. Böyle zamanlarda gece çiçeklerinin kokularını sundukları saatte, yıldızlı gecenin ortasında bir lamba gibi yanan kalbini açarak ve yaradılışın evrensel yayılışı içinde coşkuyla kendinden geçerek, belki kendisi de zihninden geçenleri dile getirme gücünü kendisinde bulamaz; içine bir şeylerin indiğini hissedirdi. Ruhun derinlikleriyle evrenin derinlikleri arasındaki esrarlı alışverişler!

Tanrı’nın büyüklüğünü ve varlığını, gelecekteki ebedi hayatı, o garip sırrı, geçmiş ezeli hayatı, o büsbütün garip sonsuzlukları düşünür ve anlaşılmaz olanı anlamaya çalışmadan O’na bakardı. Tanrı’yı incelemiyordu, ona, gözleri kamaşırcasına hayran oluyordu. Atomları olağanüstü bir biçimde kaynaştırarak maddeyi bir şekle sokup görünür kılan, teklik içinde bireyler, mekân içinde oranlar, sonsuzluk içinde sonsuz sayılar yaratan ve ışıktan güzellik yaratanı saygıyla seyredirdi. Bunlar sürekli olarak düğümlenip çözülmekte, böylece

hayatı ve ölümü meydana getirmekteydiler.

Yaşlı, köhne bir asma kütüğüne yaslanan tahta bir sıranın üstüne oturur, meyve ağaçlarının cılız ve eğri büğrü silüetleri arasından yıldızlara bakardı. Zavallı bitkilerin dikili olduğu, kulübe ve ambarlarla dolu bu bir çeyrek dönümlük toprak parçası onun için çok değerli ve yeterliydi.

Hayatın pek az olan bu boş zamanlarını, gündüz bahçe işleri, geceleri de düşünce ve seyirle geçiren bu yaşlı adam daha ne isterdi ki? Tavanı gökyüzü olan bu daracık kapalı saha, Tanrı'ya, en yüce eserlerinin her birinden ayrı ayrı ibadet edebilmek için yeterli değil miydi? Gerçekten de her şey burada değil miydi, geriye bunun dışında, ötesinde istenebilecek ne kalıyordu? Gezinmek için küçük bir bahçe ve hayal kurmak için uçsuz bucaksız bir saha. Ayaklarının altında ekilebilen ve toplanabilen şeyler; başının üstünde incelenebilen ve üzerinde düşünülebilen şeyler; yerde birkaç çiçek, gökte bütün yıldızlar.

14. Piskoposun Düşündükleri

Son bir söz daha:

Digne piskoposunun yaradılışına ait bu ayrıntılar, ona özellikle şu yaşadığımız zamanda ve halen moda olan bir deyimle, 'panteist'¹⁶ bir kimlik verebileceği ve bazen münzevi zihinlerde yeşeren ve dinin yerini alabilecek kadar yerleşip büyüeyebilen kişisel felsefelerden birine sahip olduğu sanısını, lehinde ya da aleyhinde uyandırabileceğinden ötürü, hemen şunu ısrarla belirtelim ki, Monsenyör Bienvenu'yu tanıyanlardan hiçbiri böyle bir şey düşünme cesaretini kendinde bulamamıştır. Bu adamı aydınlatan şey yürekti. Onun bilgeliği oradan gelen ışıktan yapılmıştı.

Onun hiçbir sistemi yok, ama eserleri çoktu. Anlaşılması güç safsatalar baş dönmesi verir. Öyle cehennemlik şeylerle zihnini tehlikeli maceralara sürdüğünü gösteren hiçbir işarete rastlanmamaktaydı. Havari, cüretkâr olabilir, ama piskoposun çekingen olması gerekir. Büyük ve müthiş düşünürlerin tekelinde sayılan bazı sorunları fazlasıyla kurcaladığı endişesine kapılmış olma ihtimali vardı. Bilinmeyene açılan kapıların altında kutsal bir dehşet vardır. Bu karanlık ağızda orada öylece açık dururlar, ama belirsiz bir şey size, siz hayat yolcusuna içeri girmemenizi söyler. Dinlemeyip girenlerin vay haline!

Dâhiler, soyutlamanın ve saf spekülasyonun, deyim yerindeyse, dogmalar üstünde yer alan muazzam derinliklerinde Tanrı'ya kendi fikirlerini kabul ettirmeye çalışırlar. Duaları, cüretkâr tartışma önerileri taşır. Tapınırken sorguya çekerler. Bu, dinin doğrudan doğruya olanıdır; engebeli dik yollarından tırmanmayı göze alanlar için acılar ve sorumluluklarla dolu bir din.

İnsan düşüncesinin sınırı yoktur. Tehlikeyi ve riski göze alarak kendi hayranlığını durmadan analiz edip inceler. Hayranlık verici bir tepki gösterme Tanrı'yla doğayı hayran bırakır, diyebiliriz. Bizi çevreleyen esrarlı âlem böylece aldığını geri verir. Hayranlıkla seyredenler de herhalde seyretiliyordur. Ama ne olursa olsun, yeryüzünde bazı insanlar –acaba bunlar insan mıdır– hayalin ufuklarında mutlağın yüceliklerini açık ve seçik olarak görmekte ve sonsuzluk dağının müthiş manzarasını seyretmektedirler. Monsenyör Bienvenu bir dâhi değildi. Swedenborg ve Pascal gibi bazı çok büyük kişilerin bile üzerinden çılgınlık uçurumuna kaydıkları bu yücelikler ona korku verirdi. Ama bu güçlü hayallerin manevi açıdan yararlı olduğu da muhakkaktır, bu çetin yollar insanı ideal mükemmelliğe yaklaştırır. Onun seçtiği ise kısa yoldu: İncil. O, hiçbir zaman, ayin giysisine İlyas Peygamber'in cüppesinin kıvrımlarını verdirmeye kalkışmıyor, olayların karanlık çalkantıları üzerine asla geleceğin ışığını yansıtmıyor, eşyanın pırıltılarını bir alev halinde yoğunlaştırmaya çabalamıyordu; ne peygamberlikten ne de sihirbazlıktan nasibi vardı. Sadece seviyordu, o kadar.

Duayı insanüstü bir özleyişe kadar genişlettiği oluyordu belki de, ama insan sevdiğinden daha fazla ibadet edemez ve kutsal metinler dışında kalarak dua etmek eğer inançtan sapma ise, azize Teresa ile aziz Jerom da sapmış kişiler sayılırdı.

İnleyenin, günahının bedelini ödeyenin üzerine eğilirdi. Âlem, ona muazzam bir hastalık gibi görünürdü; her yerde ateş bulur, dinlediği her yerden ısırap sesleri duyar ve muammayı çözmeye çalışmaksızın, yarayı sarmaya çalışırdı. Yaratılmış şeylerin korkunç manzarası onda şefkat duygusu geliştiriyordu; en iyi şekilde acımanın ve acıyı en iyi şekilde dindirmenin yollarını bulmaya ve bunu başkalarına da telkin etmeye çalışıyor, yalnızca buna uğraşıyordu. Bu iyi yürekli ve ender bulunur rahip için bütün varlıklar, sürekli teselli arayan bir üzüntü konusuydu.

Altın çıkarmaya çalışan insanlar olduğu gibi, o da merhamet çıkarmaya çalışıyordu. Onun maden damarı bütün dünyayı saran sefaletti. Çekilen ısırap her yerde daima bir iyilik vesilesinden başka bir şey değildi. Birbirinizi seviniz; bu sözü, o, bütün anlam ve kapsamıyla bildiriyor, bundan başka, bundan daha fazla hiçbir şey dilemiyordu ve bütün doktrini de bundan ibaretti. Bir gün, şu kendisini 'filozof' sanan kişi, daha önce adı geçen senatör, piskoposla şöyle dedi: "Şu dünyanın haline bakın; herkes birbiriyle savaşıyor, en güçlü olan, en akıllısı. Sizin, birbirinizi seviniz demeniz saçmalık."

Monsenyör Bienvenu tartışmaya girmeden, "Peki, eğer bu bir saçmalıkta, tıpkı

bir istiridyenin içindeki inci tanesi gibi, ruh da onun içine kapanıp oturmalı,” diye cevap verdi. Ve gerçekten de istiridyenin içine kapanıyor, burada yaşıyordu, bundan memnundu, insanı hem çeken hem de korkutan olağanüstü konuları, soyutlamanın erişilmez ufuklarını, metafiziğin uçurumlarını, havari için Tanrı’da, Tanrı’yı inkâr eden için hiçlikte birleşen bütün o derin şeyleri bir yana bırakıyordu; kader, iyilik ve kötülük, varlıkların varlıklara karşı savaşı, insanın bilinci, hayvanın düşünce taşıyan uyurgezerliği, ölümün getirdiği dönüşüm, mezarda hayatın özetinin yapılması, değişmeden kalan benliğe birbiri ardınca değişik sevgilerin anlaşılmaz şekilde aşılması, öz, cevher, Yokluk ve Varlık, ruh, doğa, özgürlük, zorunluluk; sivri sorunlar, insan düşüncesinin kanatlı dev ustalarının eğildikleri uygunsuz derinlikler; Lucretius’un, Manu’nun, aziz Pavlus’un, Danet’nin, sonsuzluğa dimdik baktıkları anda sanki orada yıldızlar açtıran ateşli gözlerle seyrettikleri muazzam uçurumlar.

Monsenyör Bienvenu esrarlı sorunları dışarıdan tespit etmekle yetinen, bunları kurcalamayan, karıştırmayan, kendi düşüncesini de bunlarla bulandırmayan ve ruhunda karanlığa karşı sadece ciddi anlamda saygı besleyen bir adamdı.

İKİNCİ KİTAP DÜŞÜŞ

1. Bir Yürüyüş Günü Akşamı

1815 Ekim ayının ilk günlerinden birinde, gün batımından yaklaşık bir saat kadar önce, yaya olarak yolculuk yapan bir adam Digne'ye giriyordu. O sırada, evlerinin pencerelerinde ya da kapılarının eşiğinde oturan tek tük bazı sakinler bir tür kaygıyla bu yolcuya bakmaktaydılar. Bundan daha sefil görünüşte olan bir yolcuya güç rastlanırdı. Orta boylu, geniş ve sağlam yapılı, sağlıklı, dinç bir adamdı. Kırk altı kırk sekiz yaşlarında olabilirdi. Gözlerinin üstüne doğru indirilmiş, siperlikli meşin bir kasket, güneşten ve rüzgârdan yanmış terler akan yüzünü kısmen örtüyordu. Sarı kaba bezden yapılmış, yakası küçük gümüş bir kancayla tutturulmuş gömleğinin aralığından kıllı göğsü görünüyordu. İp gibi bükülmüş boyunbağı, mavi çuhadan, yıpranmış, havı dökülmüş, bir dizi ağarmış, öbür dizi delik pantolonu, dirseklerinden biri yeşil bir kumaş parçasıyla sicim kullanılarak yamanmış lime lime kruvaze köylü ceket, sırtında içi tıklım tıklım dolu, sıkıca kapatılmış yepyeni asker çantası, elinde budaklı kocaman bir sopa, çorapsız ayaklarında ise altı demir çivili pabuçlar vardı. Başı tıraşlıydı, sakalı uzundu.

Sıcak ve ter, yaya yolculuk ve toz, bu pejmürde kılığa bir tür iğrençlik katıyordu.

Saçları dipten kesik olmakla birlikte diken dikendi, çünkü çıkmaya başlamıştı ve sanki epey zamandır kesilmemiş gibi duruyordu.

Onu kimse tanıımıyordu. Belli ki bir yolcuydu. Nereden geliyordu? Güneyden. Belki de deniz kıyısı bir yerlerden. Çünkü Digne'ye, yedi ay önce Cannes'dan gelip Paris'e giden İmparator Napoléon'un geçişine tanık olan yoldan girmişti. Bütün gün yürümüş olmalıydı, çünkü çok yorgun görünüyordu. Kasabanın aşağı tarafında kalan eski kentteki bazı kadınlar, onun Gassendi Bulvarı'ndaki ağaçların altında durduğunu ve gezinti yerinin ucundaki çeşmeden su içtiğini görmüşlerdi. Çok susamış olmalıydı, çünkü ardı sıra giden çocuklar iki yüz adım ötede onun tekrar durup, pazar meydanındaki çeşmeden bir defa daha su içtiğini gördüler.

Poichevert Sokağı'nın köşesine gelince sola dönüp, belediye binasına doğru yürüdü. İçeri girdi, bir çeyrek saat sonra dışarı çıktı. General Drouot'nun 4 Mart günü şaşkın ve ürkek Digne halkına Juan Körfezi Bildirisi'ni okumak için üstüne çıktığı kapının yanında duran taş sırada bir jandarma oturuyordu. Adam

kasketini çıkarıp, jandarmayı saygıyla selamladı.

Jandarma, selamına karşılık vermeksizin ona dikkatle baktı, bir süre gözleriyle izledikten sonra belediye binasına girdi.

O zamanlar Digne'de, tabelasında La Croix-de-Colbas yazılı güzel bir han vardı. Bu hanın Jacquin Labarre adındaki sahibi, Grenoble'da Trois-Dauphins hanını işleten ve daha önceleri süvari alaylarında hizmet etmiş bir başka Labarre'la akraba olarak tanınmakta ve bu yüzden şehirde saygınlık görmekteydi. İmparator sürgünden kaçıp Fransa'da karaya çıktığında bu Trois-Dauphins hanı hakkında hayli söylentiler dolaşmıştı. Söylentiye göre, arabacı kılığına giren General Bertrand, ocak ayı içinde buraya sık sık gelmiş ve bazı askerlere madalyalar, bazı burjuvalara da avuç avuç Napoléon altınları dağıtmıştı. Gerçekte ise imparator, Grenoble'e girdiği zaman vilayet konağına yerleşme teklifini reddetmiş, belediye başkanına teşekkür ederek, "Tanıdığım dürüst bir adama gideceğim," demiş ve Trois-Dauphins hanına gitmişti. İşte Trois-Dauphins'in sahibi Labarre'ın bu ünü yüz yirmi beş kilometre ötedeki La Croix-de-Colbas'ın sahibi Labarre'a kadar yansiyordu. Sakinler, bir sonraki için; "Grenoble'dakinin yeğenidir," diyorlardı.

Adam, ülkenin en iyi hanı olan bu hana yöneldi. Kapısı düzayak sokağa açılan mutfağa girdi. Bütün maltızlar¹⁷ yanıyor, ocakta büyük bir ateş neşeyle alev saçıyordu. Aynı zamanda aşçıbaşı olan han sahibi, ocaktaki tencereler arasında gidip geliyordu. Çok meşguldü; bitişik odada büyük bir gürültüyle gülüşüp konuştukları duyulan yük arabacıları için hazırlanan nefis bir akşam yemeği hazırlamakla meşguldü. Yolculuk yapan herkesin bildiği gibi, hiç kimse arabacılar kadar iyi yemek yiyemez. Semiz bir dağ sıçanı, yanında keklikler ve yaban horozları olduğu halde uzun bir şişe geçirilmiş ateşin önünde çevrilip duruyordu. Maltızların üzerinde Lauzet Gölü'nden iki sazan balığı ile Allos Gölü'nden bir alabalık pişmekteydi.

Kapının açılıp içeriye yeni bir müşterinin girdiğini duyan hancı, başını maltızlardan kaldırmadan, "Beyimiz ne isterler?" diye sordu.

"Yemek ve yatak," dedi adam.

"Orası kolay." Hancı bunu derken başını yeni gelenden yana çevirmişti. Yolcuyu şöyle baştan aşağı gözden geçirdikten sonra, "Parasını verince," diye ilave etti.

Adam ceketinin cebinden büyük bir deri kese çıkararak cevap verdi:

"Param var."

"Öyleyse emrinizdeyiz," dedi hancı.

Adam kesesini tekrar cebine koydu, çantasını sırtından indirdi, sopasını elinden bırakmadan ateşin yanındaki alçak bir iskemlenin üzerine oturdu. Digne dağlık bir yerdir. Ekim ayında akşamları soğuk olur.

Bu arada, hancı bir yandan gidip geliyor, bir yandan da yolcuyu gözden geçiriyordu.

“Hemen yiyor muyuz?” diye sordu adam.

“Birazdan,” dedi hancı.

Yeni gelen arkası dönük ısınırken, sayın hancı Jacquin Labarre cebinden bir kurşunkalem çıkardı, pencerenin yanındaki küçük bir masanın üzerine atılmış eski bir gazetenin köşesinden bir parça kopardı. Kâğıdın beyaz kısmına bir iki satır bir şeyler yazdı ve görünüşe göre hem aşçı yamağı hem de uşak olarak kullandığı bir çocuğa bu kâğıt parçasını zarfa koymadan katlayıp verdi, bu arada yamağın kulağına bir şeyler söyledi. Ve çocuk belediye binasına doğru koşarak gitti.

Yolcu, bu olup bitenlerden bir şey görmemişti.

Bir kere daha sordu: “Hemen yiyor muyuz?”

“Birazdan,” dedi yine hancı.

Çocuk döndü. Kâğıdı geri getirmişti. Hancı, cevap bekleyen birinin telaşıyla kâğıdı açtı. Dikkatle okur görünüyordu. Başını salladı ve bir an düşünceli kaldı. Sonra pek de huzurlu olmayan düşüncelere dalmış görünen yolcuya doğru bir adım attı.

“Mösyö, sizi kabul edemeyeceğim,” dedi.

Adam oturduğu yerden yarı doğruldu.

“Nasıl? Yoksa paranızı ödemeyeceğimden mi korkuyorsunuz? Peşin ödeyeyim, ister misiniz? Param var.”

“Sorun o değil.”

“Ya ne öyleyse?”

“Sizin paranız var.”

“Evet,” dedi adam.

“Ama,” dedi hancı, “benim odam yok.”

Adam sakın bir sesle konuştu:

“Beni ahırda yatırın.”

“Yapamam.”

“Niçin?”

“Atlardan yer yok.”

“Peki öyleyse,” diye üsteledi adam, “ambarın bir köşesinde. Bir kucak saman bana yeter. Bu konuyu yemekten sonra görüşürüz.”

“Size yemek veremeyeceğim.”

Ölçülü, kesin bir tavırla söylenen bu söz yabancıya ağır geldi. Ayağa kalktı.

“Bak hele! Açlıktan ölüyorum. Güneş doğduğundan bu yana yol yürüdüm. Kırk beş kilometrelik yol teptim. Parasını veriyorum. Yemek isterim.”

“Yemeğim yok,” dedi hancı.

Adam bir kahkaha atıp, ocağa ve maltızlara doğru döndü: “Yok ha! Peki, bunlar ne?”

“Onların hepsi önceden ısmarlandı.”

“Kim ısmarladı?”

“Şu arabacı beyler.”

“Kaç kişiler?”

“On iki.”

“Burada yirmi kişilik yiyecek var.”

“Hepsini ısmarladılar, parasını da peşin verdiler.”

Adam tekrar oturdu ve sesini yükseltmeden, “Ben bir handa karnım aç olduğu için kalıyorum,” dedi.

Bunun üzerine hancı adamın kulağına eğildi ve onu ürperten bir ses tonuyla: “Gidin buradan!” dedi.

Bu sırada yolcu öne eğilmiş, sopasının demirli ucuyla ateşin içindeki korları eşeliyordu. Hızla döndü ve cevap vermek için ağzını açıyordu ki, hancı ona gözlerini dikip alçak bir sesle ekledi: “Hadi bakalım, bu kadar laf yeter. Size adınızın ne olduğunu söyleyeyim mi? Jean Valjean. Kim olduğunuzu söylememi de ister misiniz? Zaten buraya girdiğinizi görünce bir şeylerden kuşkulandım, belediyeye haber yolladım. İşte bana verdikleri cevap; okuma biliyor musunuz?”

Bir yandan konuşuyor, bir yandan da handan belediyeye, belediyeden de hana gidip gelen kâğıdı açılmış olarak yabancıya uzatıyordu. Adam kâğıda bir göz attı. Kısa bir sessizlikten sonra hancı yine konuştu:

“Herkes terbiyeli davranmak huyumdur. Haydi, gidin buradan.”

Adam başını eğdi, yere bıraktığı çantasını aldı ve çıkıp gitti.

Caddeyi tutturdu. Hakarete uğramış, üzgün bir halde yalpalıyor, evlere sürtünerek yürüyordu. Bir kere bile arkasına dönüp bakmadı. Eğer baksaydı, La Croix-de-Colbas’ın hancısının kapının eşğinde, hanındaki bütün yolcularla

birlikte sokaktan gelip geçenleri etrafına toplamış, hararetili hararetili konuştuğunu ve parmağıyla kendisini işaret ettiğini görür ve topluluğun bakışlarındaki kuşku ve korkudan, gelişinin çok geçmeden bütün herkesi meşgul eden bir olay olacağını tahmin ederdi.

Ama o, hiçbirini görmedi. Ezilmiş, yıkılmış insanlar geriye dönüp bakmazlar. Kötü talihin peşlerini bırakmadığını bilirler.

Böylece bir süre yol aldı. Kederli zamanlarda hep olduğu gibi, durmadan yürüyor, bilmediği yollarda gelişigüzel gidiyor, yorgun olduğu aklına bile gelmiyordu. Birdenbire şiddetli bir açlık duydu. Gece yaklaşıyordu. Barınabileceği bir yer bulup bulamayacağını anlamak için etrafına bakındı.

O güzelim han kendisi için artık kapanmıştı; şöyle miskin bir meyhane, pis bir barınak arıyordu.

Bulunduğu sokağın ucunda bir ışığın yandığını gördü. Alacakaranlığın beyaz göğünde, demir bir direğin ucuna asılmış bir çam dalının silueti seçiliyordu.

Gerçekten de, bu bir meyhaneydi; Chaffaut Sokağı'ndaki meyhane.

Yolcu bir an durup, meyhanenin camından basık salonuna baktı. İçerisi bir masanın üzerinde duran küçük bir lamba ile ocakta yanan büyük ateşin ışığıyla aydınlanıyordu. Birkaç adam içki içiyor, meyhaneci ateşte ısınyordu. Alevler, üzerinde çengele asılı demir bir tencereyi takırdatıyordu.

Aynı zamanda bir tür han olan bu meyhaneye iki kapıdan giriliyordu. Kapılardan biri sokağa, öbürü ise içi gübre dolu küçük bir avluya açılmaktaydı. Yolcu, sokaktaki kapıdan girmeye cesaret edemedi. Avluya süzüldü, bir an durakladı, sonra mandalı çekinerek kaldırdı ve kapıyı itti.

Meyhanenin sahibi, “Kim var orada?” diye seslendi.

“Yemek yiyip, yatmak isteyen biri.”

“İyi. Burada yenir de, yatılır da.”

Adam içeri girdi. İçki içenlerin hepsi yeni gelene doğru döndüler. Bir tarafını lamba, öbür tarafını ocağın ateşi aydınlatıyordu. Sırtındaki çantasını yere indirirken bir süre onu gözden geçirdiler.

Meyhaneci, adama, “İşte ateş, yemek tencerede pişiyor. Gelin, ısının arkadaş,” dedi.

Gidip ocağın yanına oturdu. Yorgunluktan kan oturmuş ayaklarını ateşe doğru uzattı. Tencereden güzel bir koku tütüyordu. Aşağı çekilmiş kasketinin altından fark edilebildiği kadarıyla, yüzünde, acı çekmenin verdiği son derece dokunaklı bir görüntünün yanı sıra, belirsiz bir memnuniyet ifadesi de vardı.

Zaten kararlı, enerjik ve üzüntülü bir profildi bu. Bu yüz ifadesinin tuhaf bir kompozisyonu vardı: Başlangıçta alçakgönüllü bir ifadeye bürünüyor, sonra sonra sertleşir gibi oluyordu. Kaşlarının altındaki gözleri, tıpkı bir çalılık altındaki ateş gibi parlıyordu.

Ne var ki, masada oturanlardan biri, bir balıkçı, Chaffaut Sokağı'ndaki meyhaneye gelmeden önce atını Labarre'ın ahırına bırakmaya gitmişti. Tesadüf bu ya, bu balıkçı, o sabah bu yabancıya Bras d'Asse ile... (adını unuttum, sanırım Escoublon olacak) arasında yürürken rastlamıştı. Rastlantı sırasında çok yorgun olan adam ondan kendisini atının terkisine almasını istemiş, o da bu isteğe hızını bir kat daha artırarak cevap vermişti. Yarım saat kadar önce Jacquin Labarre'ın çevresini saran topluluğun içinde bu balıkçı da vardı ve sabahki nahoş rastlantıyı La Croix-de-Colbas'dakilere anlatmıştı. Oturduğu yerden meyhaneciye belli belirsiz bir işaret çaktı. Meyhaneci yanına geldi. Alçak sesle karşılıklı birkaç söz söylediler. Adam, yine düşüncelere dalmıştı.

Meyhaneci ocağın yanına döndü, elini kabaca adamın omzuna koydu ve "Buradan gideceksin," dedi.

Yabancı döndü ve yumuşak bir tavrıyla, "Ya! Siz de mi biliyorsunuz?" dedi.

"Evet."

"Beni öbür hana almadılar."

"Bundan da kovuyorlar."

"Peki, nereye gideceğim?"

"Başka bir yere."

Adam sopasını ve çantasını aldı, çekip gitti.

Çıkarken, kendisini La Croix-de-Colbas'dan beri takip eden ve görünüşe bakılırsa oradan çıkmasını bekleyen birkaç çocuk ona taş attılar. Adam öfkeyle geri döndü ve çocukları sopasıyla tehdit etti. Çocuklar çil yavrusu gibi dağıldılar.

Hapishanenin önünden geçti. Kapının önünde çingırağa bağlı demir bir zincir sallanıyordu. Çingırağı çaldı.

Bir kapak açıldı. Başından kasketini saygıyla çıkararak, "Lütfen kapıyı açıp, beni bir geceliğine içeride barındırabilir misiniz?" dedi.

Bir ses cevap verdi:

"Hapishaneler han değildir. Kendinizi tutuklatın, o zaman kapı açılır."

Kapak yeniden kapandı.

Adam bahçeli evlerin yoğun olduğu bir sokağa girdi. Bazılarının çevresi yalnızca çitlerle kapatılmıştı. Bu da sokağı süslüyordu. Bu bahçe ve çitler

arasında tek katlı, penceresinde ışık olan büyük bir ev gördü. Meyhanede yaptığı gibi, burada da camdan içeri baktı. Beyaz badanalı büyük bir odaydı bu. Üstü pamuklu basma örtülü karyola, bir köşede beşik, birkaç tahta iskemle ve duvara asılı bir tüfek vardı. Odanın ortasına sofra kurulmuştu. Bakır lamba, kalın beyaz kumaş masa örtüsünü, gümüş gibi parlayan içi şarap dolu kalaylı ibriği ve dumanları tüten kahverengimsi çorba kâsesini aydınlatıyordu. Masada kırk yaşlarında, neşeli, aydınlık yüzlü bir adam oturuyor ve dizlerinin üstünde küçük bir çocuğu hoplatıyordu. Yanındaki genç kadın, bir bebeği emzirmekteydi. Baba gülüyor, çocuk gülüyor, anne gülümsüyordu.

Yabancı, bu tatlı, huzur verici görüntü karşısında bir an dalıp gitti. Acaba içinden neler geçiriyordu? Bunu ancak kendisi söyleyebilirdi. Bu neşeli evin konuksever de olabileceğini ve bu kadar mutluluğun görüldüğü yerde belki biraz da merhamet bulabileceğini düşünüyordu.

Cama çok hafif vurdu.

İçeridekiler duymamışlardı.

İkinci defa vurdu.

Kadının, “Kocacığım, galiba biri vuruyor,” dediğini işitti.

“Hayır,” diye cevap verdi kocası.

Üçüncü defa vurdu.

Koca ayağa kalktı, lambayı aldı ve kapıya giderek açtı.

Uzun boylu, yarı köylü, yarı işçi tipi vardı. Sol omzuna kadar çıkan geniş meşin bir önlük taşıyordu. Önlüğün karın kısmında çekiç, kırmızı bir mendil ve barut kabı asılıydı. Bütün bu şeyler tıpkı bir cepte durur gibi kemere tutturulmuştu. Kafasını arkaya doğru eğmişti; yakası iyice açık ve kıvrık gömleğinden boğayı andıran beyaz ve çıplak boynu görünüyordu. Kalın kaşları, kocaman siyah favorileri vardı, gözleri patlak patlaktı, yüzünün alt kısmı hayvan ağzı gibi çıkıntılıydı ve anlatılması imkânsız bir kendine güven havası taşıyordu.

“Bağışlayın,” dedi yolcu, “parası karşılığında bana bir tabak çorbayla, şu bahçedeki ambarda uyuyacak bir köşe verebilir misiniz? Söyleyin, verebilir misiniz? Parası karşılığında.”

“Siz kimsiniz?” diye sordu ev sahibi.

Adam cevap verdi: “Puy-Moisson’dan geliyorum. Bütün gün yürüdüm. Altmış kilometre yol kat ettim. Verebilir misiniz? Parasıyla.”

“Parasını verirse, uygun bir kimseyi konuk etmeyi reddetmem,” dedi köylü. “Ama niçin hana gitmiyorsunuz?”

“Yer yokmuş.”

“Hadi canım! İmkânsız. Bugün ne panayır günü ne de pazar. Labarre’ın yerine gittiniz mi?”

“Evet.”

“Öyleyse?”

Yolcu sıkıntılı bir şekilde cevap verdi: “Bilmiyorum, beni kabul etmedi.”

“Peki, şeyin yerine... Chaffaut Sokağı’ndaki... gittiniz mi?”

Yolcunun sıkıntısı artıyordu, kekeleydi; “O da beni almadı.”

Köylünün yüzünü bir güvensizlik ifadesi kapladı, adama şöyle tepeden turnağa baktı ve birden bir kükreyle haykırdı:

“Sakın siz o adam olmayasınız?”

Yabancıya tekrar bir göz attı, içeri gitti, lambayı masanın üzerine koydu ve duvardan tüfeğini kaptı.

Bu arada, köylünün, “Sakın siz o adam olmayasınız,” sözü üzerine kadın ayağa fırlamış, iki çocuğunu kucakladığı gibi, alelacele kocasının arkasına sığınmıştı. Göğsü bağı açık, korkudan fırlamış gözlerle dehşetle yabancıya bakıyor, alçak sesle “Tso-maraude”¹⁸ diye mırıldanıyordu.

Bütün bunlar göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir zamanda olmuştu. Ev sahibi bir engerek yılanına bakar gibi adamı birkaç saniye süzdükten sonra, “Defol!” dedi.

“Tanrı rızası için,” dedi adam, “Bir bardak su.”

Köylü, “Şimdi kurşunu sıkırım!” diye bağırdı.

Sonra da kapıyı öfkeyle kapattı. Adam iki büyük sürgünün sürüldüğünü duydu. Bir an sonra da pencerenin kepengi kapandı ve yerine konulan bir kol demirinin gürültüsü dışarıya kadar geldi. Gece bastırdıkça bastırıyor, Alpler’in soğuk rüzgârı esiyordu. Günün sönen aydınlığında yabancı, yol kenarındaki bahçelerden birinde ot yığınlarından yapılmışa benzeyen kulübe gibi bir şey fark etti. Kararlılıkla tahta perdeden atladı ve kendisini bir bahçede buldu. Kulübeye yaklaştı. Kapı olarak dar ve çok alçak bir deliği vardı. Yol bakımı yapan işçilerin yol kenarlarına yaptıkları küçük yapılara benziyordu. Adam şüphesiz bunun da yol işçilerine ait bir barınak olduğunu düşünmüştü. Soğuk ve açlık canına tak demişti. Açlığa katlanıyordu, ama burası hiç değilse soğuğa karşı bir barınak olurdu. Bu gibi meskenlerde genellikle geceleri oturan bulunmazdı. Yüzükoyun yatıp, kulübenin içine süzüldü. İçerisi sıcaktı, samandan oldukça iyi bir de yatak buldu. O kadar yorgundu ki, bir an yatağa uzanıp hiç kımıldamadan öylece kaldı.

Sonra sırtındaki çanta rahatsız ettiğinden, zaten hazır bir yastık da olduğundan, kayışlardan birinin bağını çözmeye koyuldu. Tam bu sırada vahşi bir homurtu duyuldu. Adam gözlerini kaldırdı. Karanlıkta, kulübenin kapısında iri bir köpeğin başı belirmişti.

Bu bir köpek kulübesiydi.

Ama o da kuvvetli ve korkulacak biriydi, sopasını kavradı, çantasını kalkan gibi kullanıp, üstündeki partalların yırtıklarını daha da büyütmeğe pahasına kulübeden dışarı çıktı.

Bahçeden de çıktı ama köpeği zararsız bir halde tutabilmek için, bu işi ancak geri geri giderek ve eskrim hocalarının kapalı gül dedikleri bir tarzda bastonunu kullanarak yapabildi.

Tahta perdeyi aşp, kendini tekrar yolda, tek başına, evsiz, damsız, barınaksız, şu saman yataktan ve sefil köpek kulübesinden bile kovulmuş olarak bulunca bir taşın üstüne oturmaktan çok, yığıldı. Söylendiğine göre, yoldan geçen biri onun, “Ben bir köpek bile değilim!” diye bağırdığını işitmişti.

Az sonra tekrar ayağa kalktı ve yürümeye koyuldu. Bir ağaç ya da tarlalar arasında bir saman yığını bulup, orada barınma umuduyla şehirden çıktı.

Böylece, başı sürekli önüne eğik bir süre yol aldı. Kendisini, insanların kalabalık olarak oturdukları yerlerden uzakta hissettiği zaman gözlerini kaldırıp çevresine bakındı. Tarladaydı. Karşısında biçilmiş ekin saplarıyla kaplı, hasattan sonra adeta tıraşlı kafalara benzeyen alçak tepelerden biri duruyordu.

Ufuk simsiyahtı, görünen yalnızca gecenin karanlığı değildi. Bunlar tepenin üzerine abanmış gibi duran çok alçak bulutlardı ve yükselip bütün gökyüzünü dolduruyorlardı. Ama ay doğmak üzere olduğu ve göğün tepe noktasında da hâlâ gün batışını andıran bir aydınlık kaldığı için, bu bulutlar adeta beyazımsı bir kubbe oluşturuyor ve bu kubbeden yeryüzüne bir ışık süzülüyordu.

Bu yüzden yeryüzü, gökyüzünden daha aydınlıktı. Bu da büsbütün korkunç bir etki yapıyordu. Tepe, zavallı ve çelimsiz hatlarıyla zifiri karanlık ufkun üstünde bulanık ve soluk bir görüntü oluşturuyordu. Manzara bütünüyle çirkin ve kasvetliydi. Yolcunun birkaç adım ötesinde titreyerek eğilip bükülen bir ağaçtan başka ne tarlada ne de tepede bir şey vardı.

Bu adamın gizemli olandan etkilenip hoş ve zekice düşünceler üretecek biri olmadığı açıkça belliydi. Ama bu gökte, bu tepede, bu düzlükte ve bu ağaçta öylesine sessizlik ve kederli bir şeyler vardı ki, adam birdenbire dönüp, geldiği yöne doğru yürümeye başladı.

Aynı yollardan geri döndü. Digne’nin bütün kapıları kapalıydı. Dini savaşılar

sırasında kuşatmalara uğrayan Digne'nin çevresi, 1815'te hâlâ dört köşe kuleler olan ve daha sonra yıkılan surlarla çevriliydi. Adam bir yarıktan geçerek tekrar şehre girdi.

Akşam saat sekiz sularıydı. Yolları bilmediğinden, yine rastgele dolaşmaya başladı.

Böylece vilayet konağına, sonra ilahiyat okuluna geldi. Katedral meydanından geçerken kiliseye doğru yumruğunu salladı.

Adamın geldiği meydanın köşesinde bir basımevi vardır. Bizzat Napoléon tarafından yazdırılıp, Elbe Adası'ndan getirilen, imparatorun ve imparatorluk muhafız kuvvetlerinin orduya bildirileri ilk defa bu basımevinde basılmıştır.

Yorgunluktan tükenmiş ve her şeyden umudunu kesmiş bir halde, bu basımevinin kapısı önündeki taş sıranın üstüne uzandı.

Tam o sırada yaşlı bir kadın kiliseden çıkıyordu. Karanlıkta yatan bu adamı gördü, “Dostum, ne yapıyorsunuz orada?” diye sordu.

Adam öfkeyle cevap verdi: “Görüyorsun işte be kadın, yatıyorum.”

Hanımefendi sıfatına pek layık olan bu kadın, aslında R. markiziydi.

“Nasıl, bu sıranın üstünde mi?” diye üsteledi.

“On dokuz yıl tahta yatakta yatmak zorunda kaldım,” dedi adam, “şimdi de taş yatakta yatıyorum.”

“Asker miydiniz?”

“Evet hanımefendi, asker.”

“Niçin hana gitmiyorsunuz?”

“Çünkü param yok.”

“Yazık!” dedi R. markizi, “benim kesemde de sadece dört metelik var.”

“Olsun, verin.”

Adam dört meteliği aldı. R. markizi devam etti: “Bu kadarcık parayla handa kalamazsınız ama yine de bir denemelisiniz. Geceyi böyle geçiremezsiniz. Kesinlikle üşümüş ve aç olmalısınız. Hayır için size bir yer bulabilirim.”

“Çalmadık kapı bırakmadım.”

“Öyleyse?”

“Beni her yerden kovdular.”

Kadıncağz, adamın koluna dokundu ve meydanın öbür yanında, piskoposluk binasına bitişik, basık, küçük bir evi gösterdi.

“Demek bütün kapıları çaldınız, öyle mi?” dedi.

“Öyle.”

“Şu kapıyı da çaldınız mı?”

“Hayır.”

“Hele bir çalın.”

2. Akıllı Olan Temkinli Davranır

Digne piskoposu o akşam şehirdeki gezintisini yaptıktan sonra geç vakte kadar odasında kalmıştı. Görevler üzerine büyük bir eser yazmakla meşguldü; yazık ki bu eser tamamlanamamıştır. Kilise babalarının ve ilahiyat doktorlarının bu önemli konuda söylemiş oldukları her şeyi bir bir dikkatle gözden geçiriyordu. Kitabı iki bölüme ayrılmıştı: Birincisinde bütün insanlara düşen görevler,

ikincisinde ise tek tek kişilere, ait olduğu sınıfa göre düşen görevler ele alınıyordu. Bütün insanlara düşen görevler büyük görevlerdi. Dört çeşittiler. Aziz Matta bunları şöyle sıralar: Tanrı'ya karşı görevler (Matta İncil'i, VI), insanın kendi kendine karşı olan görevleri (Matta İncil'i, V, 29, 30), yaratıklara karşı görevler (Matta İncil'i, VI, 20, 25). Öbür görevlere gelince, piskopos bunların başka yerlerde belirtilmiş ve emredilmiş olduğunu görmüştü: Hükümdarların ve tebaaların görevleri Romalılara Mektup'ta; hâkimlerin, evli kadınların, anaların ve delikanlıların görevleri, Aziz Petrus tarafından; kocaların, babaların, çocukların ve hizmetkârların görevleri Efeslilere Mektup'ta; bakirelerin görevleri de Korintoslulara Mektup'ta belirtilmişti. Bütün bu buyrukları, insan ruhlarına sunmak üzere, ahenkli bir bütün içinde bir araya getirmek amacıyla inceden inceye uğraşıyordu.

Saat sekizde o hâlâ çalışıyor, dizlerinin üstünde açık, kocaman bir kitapla küçük kâğıt parçalarına özensizce bazı şeyler yazıyordu ki, Madam Magloire âdeti olduğu üzere yatağın yanındaki dolaptan gümüş takımları almaya geldi. Biraz sonra da, sofranın kurulduğunu ve kız kardeşinin kendisini beklediğini anlayan piskopos, kitabını kapayıp masasından kalktı ve yemek odasına geçti.

Yemek odası, kapısı sokağa (daha önce söylediğimiz gibi), penceresi bahçeye açılan, şömineli, uzun bir odaydı.

Gerçekten de Madam Magloire sofrayı kurmuştu. Bir yandan yemekleri koyuyor, bir yandan da Matmazel Baptistine'le konuşuyordu.

Harlı bir ateş yanan şöminenin yanındaki masada bir lamba etrafı aydınlatıyordu.

İkisi de altmışını geçkin olan bu kadınları kolayca göz önüne getirebilirsiniz: Madam Magloire ufak tefek, şişman, canlı; Matmazel Baptistine ufak tefek, zayıf, narin, ağabeyinden biraz uzun, kendi halinde biriydi. 1806 modasına uygun bir renkte, o zamanlar Paris'ten satın alınan ve hâlâ kullandığı kahverengimsi ipekliden bir elbise giymişti... Bir sayfada zor ifade edilebilecek bir fikri tek kelimeyle dile getirme erdemine sahip halk deyimlerini kullanarak söylememiz gerekirse, Madam Magloire'da bir köylü, Matmazel Baptistine'de ise hanımefendi hali vardı. Madam Magloire, başında boru gibi süsleri olan beyaz bir takke, boynunda altın bir haç –ki evdeki tek kadın mücevheri buydu– geniş, kısa kollu, siyah kalın kumaştan bir elbise ve yakasından çıkan bembeyaz bir atkı, yeşil bir şeritle beline bağlanmış kırmızı yeşil damalı pamuklu bezden ve üst kısmı yine aynı kumaştan ve yukarıda iki tarafa toplu iğneyle tutturulmuş bir önlük, ayaklarında kaba kunduralar ve Marsilyalı kadınlar gibi sarı çoraplar

taşıyordu. Matmazel Baptistine'in elbisesi ise dediğimiz gibi 1806 modası kalıplarına göre biçilmişti: Bedeni dar, omuzları vatkalı, köprü ilikli ve düğmeliydi. Kır saçlarını çocuk perukası denilen kıvrıkcık bir perukayla örtüyordu.

Madam Magloire'un zeki, canlı, iyi biri olduğu her halinden belliydi, ancak üst dudağının alt dudağından daha etli olması ona aksi ve otoriter biri olduğu izlenimini veriyordu. Monsenyör sustuğu zamanlar, ona saygı ve belli bir rahatlıkla karışık resmi bir tavırla konuşur, ama monsenyör konuşmaya başladı mı –evvelce görmüştük– tıpkı Matmazel Baptistine gibi o da körü körüne itaat ederdi. Matmazel Baptistine ise konuşmaz, sadece monsenyöre itaat etmek ve onu memnun etmeye çalışmakla yetinirdi. Gençliğinde de güzel değildi. Patlak, büyük mavi gözleri, uzun ve kemerli bir burnu vardı. Ama başlangıçta da söylediğimiz gibi, bütün simasından, bütün kişiliğinden dile getirilmesi imkânsız bir iyilik havası etrafa yayılırdı. Bağışlayıcılık her zaman onun yapısında bulunan bir şeydi; ama iman, hayırseverlik ve umut, ruhu içten içe ısıtan bu üç erdem, bu bağışlayıcılığı yavaş yavaş azizelik mertebesine kadar yükseltmişti. Doğa, onu bir kuzu olarak yaratmış, dinse bir melek yapmıştı. Zavallı kutsal kız! Kaybolan tatlı anılar!

Matmazel Baptistine piskoposun evinde o gece olup bitenleri sonra o kadar çok anlatmıştır ki, hâlâ hayatta olan birçok kimse bunları en ufak ayrıntılarına kadar hatırlar.

Piskopos içeri girdiğinde Madam Magloire hararetle Matmazel Baptistine'e, bildiği ve piskoposun da artık duymaya alıştığı bir konudan söz ediyordu. Giriş kapısının mandalı sorunuydu bu.

Akşam yemeği için bir şeyler almaya gittiği sırada, Madam Magloire çeşitli yerlerde bazı söylentiler işitmişti. Kötü suratlı bir serseriden söz ediliyordu. Kuşku uyandırıcı bir serseri gelmiş, şehrin bir taraflarında olsa gerekmiş, bu gece evine geç dönmeye kalkanların başlarına kötü şeyler gelebilirmiş. Vali ile belediye başkanı birbirlerini sevmedikleri ve olay çıkararak birbirlerinin başını derde sokmaya çalıştıkları için polisin elinden de fazla bir şey gelmiyormuş. Onun için akıllı olanların kendi polisliğini kendilerinin yapmaları, iyi korunmaları ve evlerini gereğince örtmeleri, sürgülemeleri, sağlamlaştırmaları ve de kapılarını sımsıkı kapatmaları gerekiyormuş.

Magloire, bu son sözleri üstüne basa basa söyledi. Ama piskopos odasından çok üşümüş olarak geldiği için şöminenin önünde oturmuş ısınıyor ve başka şeyler düşünüyordu. Bunun için, Madam Magloire'un belli bir amaçla ortaya

attığı sözü karşılıksız bıraktı. Kadın tekrar aynı şeyi söyledi. Bunun üzerine Matmazel Baptistine, ağabeyinin canını sıkmadan Madam Magloire’u memnun etmek için çekine çekine şöyle diyecek oldu:

“Madam Magloire’un dediklerini duydunuz mu ağabey?”

“Belli belirsiz bir şeyler duydum,” diye cevap verdi piskopos. Sonra iskemlesini biraz çevirip, ellerini dizlerine koydu ve ocaktaki alev ışığının aydınlattığı samimi, kolayca neşelenen yüzünü yaşlı hizmetçiye doğru kaldırarak, “Hele bakalım, söyle ne olmuş? Büyük tehlike içinde miymişiz?” dedi.

O zaman, Madam Magloire hikâyeyi yeni baştan ve elbette biraz da abartarak anlatmaya koyuldu: “Söylendiğine göre, şu sırada şehirde yersiz yurtsuz bir baldırı çıplak, tehlikeli bir dilenci varmış. Kalmak için Jacquin Labarre’ın yerine gitmiş, ama onu kabul etmemişler. Gassendi Bulvarı’na doğru geldiğini ve akşam karanlığında yollarda başıboş dolaştığını görmüşler. Korkunç suratlı, çantalı, ipli bir herifmiş.”

“Sahi mi?” dedi piskopos.

Kendisine böyle bir soru sorulması Madam Magloire’u yüreklendirdi ve ona piskoposun telaşlanmak üzere olduğu izlenimini verdi. Sonuca ulaşacağını görerek sözünü sürdürdü:

“Sahi monsenyör. Aynen böyle. Bu gece şehirde bir felaket olacak. Herkes öyle söylüyor. Üstelik, polisin de elinden bir şey gelmiyor (yararlı bir tekrarlama). Hem ıssız bir yerde yaşa hem de geceleri sokaklarda lamba bile bulunmasın! Dışarı çıkıyorsun. Bir sürü felaket işte! Ben diyorum ki monsenyör, matmazel de benimle beraber diyor ki...”

Piskoposun kız kardeşi sözünü kesti.

“Ben bir şey demiyorum. Ağabeyimin her yaptığı iyidir.”

Madam Magloire, sanki hiç karşı çıkılmamış gibi devam etti:

“Biz diyoruz ki, bu ev hiç de öyle tam olarak güvencede değil; monsenyör izin verirlerse çilingir Paulin Musebois’ya gidip kapının eski sürgülerini takmasını söyleyeyim. Şuracıkta duruyorlar, bir dakikalık iş; evet, bence sürgüler gerekiyor monsenyör, hiç değilse bu gecelik, çünkü her önüne gelenin dışarıdan mandalına basıp açabileceği bir kapıdan daha tehlikeli hiçbir şey olamaz, hem de monsenyörün âdetidir, her zaman ‘buyurun’ der, gece yarısı bile, aman Tanrım! İzin almaya bile gerek yok...”

Tam bu sırada kapıya çok şiddetli bir şekilde vuruldu.

Piskopos, “Buyurun!” diye seslendi.

3. Edilgen İtaatin Kahramanlığı

Kapı hafifçe açıldı ve sonra biri kuvvetle, tereddüt etmeden itiyormuşçasına hızla ardına kadar açıldı.

İçeri bir adam girdi.

Biz bu adamı artık tanıyoruz. Az önce barınacak bir yer arayarak, orada burada dolaşıp duran yolcuydu.

İçeri girdi, bir adım attı, kapıyı arkasında açık bırakarak durdu. Çantası omzunda, sopası elindeydi; gözlerinde katı, cüretkâr, yorgun ve öfke dolu bir ifade vardı. Şöminedeki ateş onu aydınlatıyordu. İğrençti. Uğursuz bir görünüşü vardı.

Madam Magloire bir çılgılık atacak gücü bile bulamamıştı. Eli ayağı titriyordu. Ağzı açık kalmıştı.

Matmazel Baptistine döndü, adamın içeri girdiğini gördü, korkuyla yerinden yarı doğruldu, sonra başını yavaş yavaş şömineye doğru çevirerek ağabeyine bakmaya başladı ve yüzü yeniden derin bir huzur ifadesine büründü.

Piskopos sakın bir halde adama bakıyordu.

Besbelli, yeni gelene ne istediğini sormak için ağzını açmaya hazırlanıyordu ki, adam iki eliyle sopasına dayandı, bakışlarını sırasıyla ihtiyarın ve kadınların üzerinde dolaştırdı ve piskoposun konuşmasını beklemeden, yüksek sesle, “Buraya bakın!” dedi, “Adım Jean Valjean. Bir kürek mahkûmuyum. On dokuz yılımı zindanda geçirdim. Dört gün önce tahliye edildim. Gideceğim yer olan Pontarlier’ye doğru yol alıyorum. Toulon’dan beri dört gündür yürüyorum. Bütün bir gün yaya olarak altmış kilometre kat ettim ve akşam, buraya geldiğimde bir hana indim, belediyeye göstermiş olduğum sarı kimlik kâğıdımdan ötürü –çünkü göstermem gerekiyordu– beni geri çevirdiler. Başka bir hana gittim, orada dedikleri gibi, burada da bana, ‘Defol!’ dediler. Hapishaneye gittim, kapıcı kapıyı açmadı. Bir köpek kulübesine girdim. Köpek beni ısırp kovdu, tıpkı bir insan gibi. Sanki benim kim olduğumu biliyordu. Açık havada yatmak için tarlalara gittim. Hava açık değildi. Yağmur yağacağını ve buna engel olacak bir Tanrı’nın da olmadığını düşünüp, bir kapı girintisi bulabilmek için tekrar şehre döndüm. Orada, meydanda bir taşın üzerinde yatacaktım ki, iyi bir kadın bana sizin evinizi gösterdi, o kapıyı çal dedi. Ben de çaldım. Burası nedir? Misafirhane mi? Yığınla param var. Tam yüz dokuz frank on beş metelik, kürekte on dokuz yıl çalışarak kazandım. Çok yorgun ve çok açım. Kalmama izin verir misiniz?”

Piskopos, “Madam Magloire, sofraya bir takım daha koyun,” dedi.

Adam üç adım daha atıp, masanın üzerindeki lambaya yaklaştı, iyi anlamamış gibi, “Bakın,” dedi, “öyle değil. Duydunuz mu? Ben bir kürek mahkûmuyum, bir forsa. Kürekten geliyorum.” Cebinden büyük sarı bir kâğıt çıkararak açtı. “İşte kimlik kâğıdım. Gördüğünüz gibi sarı kâğıt. Bu, gittiğim her yerde kovulmama yarar. Okumak ister misiniz? Ben okumasını bilirim. Hapiste öğrendim. Orada okumayı öğrenmek isteyenler için okul var. Dinleyin, bakın kimlik kâğıdına ne yazmışlar: Jean Valjean, tahliye edilmiş forsa, doğduğu yer... Burası sizi ilgilendirmez... On dokuz yıl hapiste kalmıştır. Nedeni: Zor kullanarak hırsızlık. Dört defa firar etme girişiminde bulunduğundan on dört yıla mahkûm olmuştur. Çok tehlikelidir. İşte, herkes beni kapı dışarı etti. Siz kabul ediyor musunuz? Burası misafirhane mi? Bana yemek ve yatacak yer verecek misiniz? Ahırınız var mı?”

Piskopos, “Madam Magloire, yataklıktaki karyolaya bez çarşafı serersiniz,” dedi.

İki kadının itaat etme konusundaki huylarını daha önce anlatmıştık.

Madam Magloire, bu emirleri yerine getirmek üzere dışarı çıktı.

Piskopos, adama döndü:

“Mösyö oturun, ısının. Birazdan yemek yiyeceğiz ve yatağınız da siz yemek yerken yapılacaktır,” dedi.

Sonunda adam anladı. O ana kadar karanlık ve sert olan yüz ifadesi şaşkınlık, şüphe ve sevinçle doldu ve olağanüstü yumuşak bir ifadeye büründü. Aklını kaçırmış gibi kekelemeye başladı.

“Sahi mi? Ha... Demek beni misafir edeceksiniz? Bir kürek mahkûmunu kovmuyor musunuz? Bana ‘mösyö’ diyorsunuz! Bana, sen demeyecek misiniz? Bana hep ‘defol köpek!’ derler... Beni kovacaksınız sanıyordum onun için hemen kim olduğumu söyledim. Oh!.. Bana burayı gösteren ne iyi bir kadınmış!.. Yemek yiyeceğim! Şilteli, çarşafı bir yatak! Herkes gibi! Bir karyola! On dokuz yıl var ki karyolada yatmadım! Gerçekten kalmamı mı istiyorsunuz?.. Soylu insanlarsınız. Zaten param da var. Karşılığını bol bol öderim... Affedersiniz, misafirhaneci mösyö, adınız ne? Ne isterseniz ödeyeceğim. Siz nazik ve iyi bir insansınız. Misafirhanecisiniz değil mi?”

Piskopos, “Ben, burada oturan bir rahibim,” dedi.

“Bir rahip ha!” dedi adam. “Oh! Soylu bir rahip!.. Öyleyse, benden para istemezsiniz, öyle değil mi? Papaz değil mi?.. Şu büyük kilisenin papazı öyle mi? İşte! Öyle ya, ne budalayım! Takkenizi görmemiştim.”Konuşurken

çantasıyla bastonunu odanın bir köşesine bırakmış, kimlik kâğıdını cebine sokup oturmuştu. Matmazel Baptistine onu yumuşak bir bakışla gözden geçiriyordu. Adam devam etti:

“Siz gerçekten iyi adamsınız. İnsana aşağılayarak bakmıyorsunuz. İyi bir rahip, bu çok iyi bir şey. Demek sizce para ödememe gerek yok?”

“Hayır,” dedi piskopos, “paranızı saklayınız. Ne kadardı? Yüz dokuz frank demiştiniz, değil mi?”

“Ve on beş metelik,” diye ilave etti adam.

“Yüz dokuz frank on beş metelik. Ne kadar zamanda kazandınız bunu?”

“On dokuz yılda.”

“On dokuz yıl!”

Piskopos derin derin içini çekti.

Adam devam etti: “Param olduğu gibi duruyor. Dört günden beri ancak yirmi beş metelik harcadım. Bunu da Grasse’da, arabaların boşaltılmasına yardım ederek kazanmıştım... Rahip olduğunuza göre, size söyleyeyim, hapishanede bizim bir papazımız vardı. Sonra bir gün bir piskopos gördüm... Monsenyör diyorlardı. Marsilya’da, Majore Piskoposuydu. Bilirsiniz, papazların üstünde bir papaz. Bağışlayın, kötü şeyler söylüyorum, ama bunlar bana o kadar uzak şeyler ki! –Anlıyorsunuz ya biz ötekiler!– Hapishanenin ortasında, bir mihrabın üstünde ayini yönetti, başında altından sivri bir şey vardı. Güneyin parlak güneşinde pırıl pırıl parlıyordu... Üç taraflı sıra olmuştuk, karşımızda üzerimize çevrili fitili ateşlenmiş toplar duruyordu. İyice göremiyorduk. O konuştu, ama çok arkalarda olduğundan duyamıyorduk. İşte, piskopos denilen insan budur.”

Adam konuşurken, piskopos gidip ardına kadar açık kalan kapıyı kapattı.

Madam Magloire içeri girdi. Getirdiği sofrta takımını masanın üzerine koydu.

Piskopos, “Madam Magloire, o takımı mümkün olduğu kadar ateşe yakın koyun,” dedi. Ve konuğuna dönerek: “Alpler’de gece rüzgârı sert olur, üşümüş olmalısınız değil mi mösyö?” dedi.

Yumuşak, ağırbaşlı ve son derece dostça konuşan piskoposun ‘mösyö’ kelimesini her söyleyişinde adamın yüzü ışıyordu. Bir forsaya ‘mösyö’ denmesi, *Méduse*¹⁹ kazazedelerine bir bardak su verilmesi gibi bir şeydi. Şerefsizlik ve onursuzluk saygınlığa susamıştır.

Piskopos yine, “Bu lamba iyi aydınlatmıyor,” dedi.

Madam Magloire, ne demek istediğini anladı ve gidip monsenyörün yatak odasındaki şöminenin üstünde duran iki gümüş şamdanı aldı ve yakılmış olarak

masaya koydu.

Adam tekrar konuştu:

“Papaz efendi, iyi bir insansınız, beni küçümsemiyorsunuz. Beni evinize alıyor, mumlarınızı benim için yakıyorsunuz. Oysa ben nereden geldiğimi, nasıl bahtsız bir adam olduğumu sizden saklamamıştım.”

Piskopos onun yanına oturdu, yavaşça eline dokundu. “Kim olduğunuzu bana söylemeyebilirsiniz. Burası benim evim değil, İsa’nın evi. Bu kapı, içeri girene bir adı olup olmadığını sormaz, bir acısı olup olmadığını sorar. Siz acı çekiyorsunuz, açsınız, susuzsunuz, öyleyse hoş geldiniz. Bana teşekkür etmeyiniz, sizi evime kabul ettiğimi söylemeyiniz. Sığınacak bir yere muhtaç olanlar dışında, kimse burada, kendi evinde değildir. Bunu gelip geçici biri olan size söylüyorum, siz burada benden çok, kendi evinizde sayılırsınız. Burada olan her şey sizindir. Sizin adınızı bilmeme ne gerek var? Zaten siz onu bana söylemeden önce de ben sizin bir adınızı biliyordum.”

Adamın gözleri şaşkınlıkla açıldı:

“Sahi mi? Adımı biliyor muydunuz?”

“Evet,” diye cevap verdi piskopos, “adınız, kardeşim’dir.”

Adam haykırdı:

“Bakın papaz efendi! Buraya girdiğimde çok açtım, siz o kadar iyisiniz ki, şimdi aç mıyım, değil miyim bilemiyorum, artık geçti.”

Piskopos ona bakarak, “Çok acı çektiniz değil mi?” dedi.

“Oo! Sırtında kırmızı kazak, ayağında gülle, üstünde uyuyasın diye bir tahta parçası, sıcak, soğuk, sürekli iş, bütün o kürek mahkûmları, sopa, bir hiç yüzünden takılan çifte zincirler, bir tek kelime için hücre, hasta yatağında bile zincir. Köpekler, evet köpekler bile daha mutludur! Tam on dokuz yıl! Kırk altı yaşındayım. Şimdi de elimde sarı kimlik kâğıdı. İşte böyle...”

“Evet,” dedi piskopos, “acı ve çile çekilen bir yerden çıkıyorsunuz. Bakın, dinleyin. Pişmanlık getirmiş bir günahkârın gözyaşlarıyla ıslanmış yüzü, Tanrı katında yüz doğru adamın beyaz elbisesinden daha çok sevinç uyandırır. Eğer o acılı yerden insanlara karşı kin ve öfke dolu düşüncelerle çıkarsanız, merhamete layıksınız, ama hayırseverlik, şefkat ve huzur dolu düşüncelerle çıkarsanız, bizlerin her birimizden daha değerli bir insansınız demektir.”

Bu sırada Madam Magloire yemeği getirmişti; su, zeytinyağı, ekmek ve tuzla yapılmış bir çorba, biraz domuz yağı, bir parça koyun eti, incir, taze peynir ve bir de kocaman çavdar ekmeği. Kadın piskoposun her zamanki yemeğine kendiliğinden bir şişe de eski Mauves şarabı eklemişti.

Piskoposun yüzü birden konuksever yaradılışlı kimselere özgü bir neşe ifadesine büründü. Büyük bir istekle, “Haydi sofraya!” dedi. Yemekte bir yabancı olduğu zamanlar yapmak âdetinde olduğu gibi, adamı sağ tarafına oturttu. Matmazel Baptistine sakın ve doğal bir davranışla piskoposun solunda yer aldı.

Piskopos, takdis duasını okuduktan sonra, yine âdeti olduğu üzere çorbayı kendi eliyle dağıttı. Adam hırsıyla yemeye başladı.

Piskopos birdenbire, “Bana bu masada eksik bir şey var gibi geliyor,” dedi.

Gerçekten de Madam Magloire masaya gerekli sayıda, yani üç takım koymuştu. Oysa evdeki âdete göre piskoposun yemekte misafiri olduğunda masaya altı gümüş takım birden konurdu. Masumca bir gösteriş.

Yoksulluğu soyluluk mertebesine çıkaran bu sıkı kurallara bağlı huzurlu evde, bu hoş lüks özентisi son derece sevimli, çocukça bir davranıştı adeta.

Madam Magloire uyarıyı anladı, bir kelime bile söylemeden dışarı çıktı. Biraz sonra piskoposun yokluğundan yakındığı masa örtüsünün üstünde parlayan üç takımı, yemekteki üç kişiden her birinin tam karşısına gelecek şekilde koymuştu.

4. Pontarlier Peynirhaneleri Üzerine Bilgiler

Şimdi bu sofrada neler geçtiğine dair bir fikir verebilmek için yapabileceğimiz en iyi şey, Matmazel Baptistine’in Madam Boischevron’a yazdığı bir mektubun, forsa ile piskopos arasındaki konuşmaları büyük bir saflık ve dakiklikle anlatan bir bölümünü buraya aynen almaktır:

“...Bu adam kimseye aldırış etmiyor, görülmemiş bir oburlukla yemek yiyordu. Ne var ki, yemekten sonra şöyle dedi:

‘İyi Tanrı’nın papazı efendi, bütün bunlar benim için fazlasıyla iyi, ama şunu söylemeliyim ki, kendileriyle yemek yememe izin vermeyen yük arabacılarının sofrası bile sizinkinden daha zengin.’

Söz aramızda, bu gözlem beni biraz şaşırtıp sarstı. Ağabeyim şu cevabı verdi:

‘Onlar benden daha çok yoruluyorlar.’

‘Hayır,’ dedi adam, ‘onların paraları daha çok. Siz yoksulsunuz. Belki de papaz bile değilsiniz. Yalnızca papaz mısınız? Ah! Eğer Tanrı adil olsaydı, sizin mutlaka papaz olmanız gerekirdi.’

Ağabeyim, ‘Tanrı adil olmaktan da üstündür,’ dedi.

Bir an durduktan sonra ekledi:

‘Mösyö Jean Valjean, Pontarlier’ye gidiyorsunuz değil mi?’

‘Oraya gitmek zorundayım.’

Sanırım adam aynen böyle söyledi. Sonra da şöyle devam etti:

‘Yarın, gün doğarken yola çıkmam gerekiyor. Yolculuk zor oluyor. Geceler soğuk, gündüzlerse sıcak.’

‘İyi bir yere gidiyorsunuz,’ dedi ağabeyim, ‘Devrimde ailem mahvolmuştu, ben de önce Franche-Comté’ye sığındım, orada bir süre elimin emeğiyle yaşadım. İyiniyet sahibiyim. Kendime iş buldum. Yalnızca bir seçme yapmak gerekiyor: Kâğıthaneleler, derihaneleler, tasfiyehaneleler, yağhaneleler, büyük saat imalathaneleleri, bakır imalathaneleleri, yaklaşık yirmi demir fabrikası var. Bunlardan dördü Lods’daki, Châtillon’daki, Audincourt’daki ve Beure’daki çok büyük fabrikalardan...’

Yanılmadım sanırım, kardeşimin saydığı isimler bunlardı. Sonra sözünü kesip bana döndü:

‘Sevgili kardeşim, orada bizim akrabalarımız yok mu?’ diye sordu.

‘Vardı,’ diye cevap verdim, ‘Örneğin Mösyö de Lucenet. Eski rejimde Pontarlier’de kapı komutanıydı.’

‘Evet,’ dedi ağabeyim, ‘ama 93’te ailemiz kalmamıştı, sadece ellerimiz, kollarımız vardı. Ben çalıştım. Mösyö Valjean, gittiğiniz Pontarlier denilen yerde tamamen ataerkil bir sanayii vardır; ataerkil ve pek cana yakın bir sanayii. Orada yaşayan halkın peynirhaneleridir bunlar. Bu peynirhanelere onlar, yemişlik derler.’

Böylece ağabeyim, adamın hem karnını doyurup, hem de oldukça ayrıntılı bir şekilde Pontarlier yemişliklerinin nasıl olduğunu açıkladı. Efendim, bunlar iki çeşit olurmuş; zenginlere ait olanlara büyük ambarlar denirmiş. Buralarda kırk, elli inek bulunur, her yaz yedi sekiz bin tekerlek peynir imal edilirmiş. Bir de ortaklık yemişlikleri varmış ki, onlar yoksulların yemişlikleriymiş. Orta dağlık bölgesinin köylüleri ineklerini ortaklığa koyar, ürünü aralarında pay ederlermiş. Bunlar, parayla bir peynirci tutarlar, adına da peynir kâhyası denirmiş. Bu peynir kâhyası ortaklardan günde üç defa süt toplar ve miktarlarını iki nüshaya birden not edermiş. Peynir imalathaneleleri nisan sonuna doğru faaliyete geçermiş. Haziran ortalarına doğru da peynirciler ineklerini yaylaya çıkarırlarmış.

Adam yedikçe canlanıyor, ağabeyim de ona, o güzel Mauves şarabından içiriyordu. Oysa kendisi pahalı olduğu için bu şaraptan içmez. Ağabeyim bütün bu ayrıntıları, sizin de bildiğiniz o doğal neşesiyle çok beğendiğim bir tavırla araya başka sözler katarak anlatıyordu. Sözü sık sık iyi bir meslek olan peynir

kâhyalığına getirdi. Bu mesleğin ona iyi bir barınak olduğunu, doğrudan ve hiçbir şekilde öneride bulunmadan adamın kendiliğinden anlamasını istiyor gibiydi. Gözüme bir şey çarptı: Bu adamın nasıl biri olduğunu size anlattım. Oysa, ağabeyim ne yemekte ne de gece boyunca, içeri ilk girişinde İsa hakkında söylediği birkaç sözden başka, bu adama nasıl bir insan olduğunu hatırlatacak tek bir kelime bile söylemediği gibi, kendisinin kim olduğunu ona anlatacak bir söz de söylemedi. Görünüşe bakılırsa, bu ziyaretten bir iz kalmasını sağlamak için biraz vaaz vermenin ve kürek mahkûmu üzerinde piskoposluğun ağırlığını kullanmanın tam sırasıydı. Bir başkası olsa, zavallı elinin altında olduğuna göre belki bu fırsatı kaçırmak istemez ve bunu, onun bedeniyle birlikte ruhunu da beslemek, ahlak dersleri ve öğütlerle ya da biraz merhamet ve gelecekte daha iyi biri olması için değişik bazı sitemlerde bulunmak için kullanırdı. Ağabeyimse ne onun hangi şehirden olduğunu ne de hayat hikâyesini sordu. Çünkü hayat hikâyesinin içinde onun işlediği suç da vardı ve ağabeyim ona, bunu hatırlatabilecek her türlü şeyden kaçınır görünüyordu. O kadar ki, gökyüzüne yakın oturan ve huzurlu bir işleri olan Pontarlier dağlılarından söz ederken, ağabeyim bir ara, masum insanlar oldukları için mutludurlar, diye ekleyecek oldu ve hemen durdu, çünkü ağzından kaçan bu sözlerde adamı incitebilecek bir şey olmasından korkmuştu. Epey bir düşündükten sonra, onun yüreğinden geçenleri anladığımı sanıyorum. Hiç şüphesiz ağabeyimin yapmak istediği, Jean Valjean adındaki bu adamın sefil durumunu bir an bile aklından çıkaramadığını, bunun için yapılacak en iyi şeyin onu oyalamak, hiç değilse geçici bir zaman için başkalarından farklı bir insan olmadığına, kendi gözünde herkes gibi bir insan olduğuna onu inandırmaktı. Hayırseverliğin, insan sevgisinin en iyi anlaşılma yolu da bu değil midir? Vaazdan, ahlak dersinden kaçınan bu incelik, gerçekten de İncil'e yaraşır tavır değil midir hanımefendi? Ve eğer bir insanın kanayan bir yarası varsa, en iyi merhamet o insanın bu yarasına hiç dokunmamak değil midir? Bana öyle geliyor ki, ağabeyimin içten içe düşündüğü işte buydu. Diyebilirim ki, kafasındaki fikirler bunlar idiyse, bunları hiç mi hiç belli etmedi, hatta benim için bile o, baştan sona kadar, her akşamki insandı. M. Gédéon Le Prévost ile ya da kilisenin vekiliyle nasıl yemek yerse, Jean Valjean'la da aynı havada aynı tarzda yemek yedi.

Yemeğin sonuna doğru, incir yemeye başladığımız sırada kapı çalındı. Gelen, kucağında çocuğu ile Gerbaud anaydı. Ağabeyim çocuğu alnından öptü ve üstündeki on beş meteliği ödünç olarak Gerbaud anaya verdi. Adamın o sırada olup bitenlere dikkat ettiği yoktu. Artık konuşmaz olmuştu ve çok yorgun görünüyordu. Yoksul Madam Gerbaud gittikten sonra, ağabeyim şükran duasını

okudu ve arkasından adama dönerek, ‘Uykuya ihtiyacınız olmalı,’ dedi. Madam Magloire sofrayı çabucak topladı. Yolcunun yatabilmesi için bizim çekilmemiz gerektiğini anladım. İkimiz de yukarıya çıktık. Ama az sonra, odamdaki kara orman karacası postunu adamın yatağının üstüne sermesi için Madam Magloire’u geri gönderdi. Geceleri buz gibi soğuk olduğu için bu post sıcak tutar. Ne yazık ki, o eski bir post, bütün tüyleri dökülüyor. Ağabeyim onu, Almanya’da Tuna Nehri’nin yakınlarındaki Tottlingen’deyken sofrada kullandığım fildişi saplı küçük bıçakla birlikte satın almıştı.

Madam Magloire hemen dönüp yukarı geldi, çamaşırları kurutmak için astığımız salonda oturup Tanrı’ya dua ettik ve hiçbir şey konuşmadan odalarımıza girdik.”

5. Sükûnet

Monsenyör Bienvenu, kız kardeşine iyi geceler diledikten sonra, masanın üstünde duran iki gümüş şamdandan birini aldı, öbürünü konuğuna verdi ve “Sizi odanıza götüreyim mösyö,” dedi.

Adam onu takip etti.

Daha önce söylediklerimizden de anlaşılacağı gibi, evin düzenlenmesi, yatak bölmesinin bulunduğu ibadethaneye gitmek ya da buradan çıkmak için mutlaka piskoposun yatak odasından geçmeyi gerektirecek şekilde yapılmıştı.

Adam bu odadan geçerken, Madam Magloire, piskoposun karyolasının başucundaki dolaba gümüş takımları kapatmakla meşguldü. Onun her akşam yatmaya gitmeden önce aldığı son önlemdi bu.

Piskopos konuğunu yatak odasında bembeyaz, tertemiz bir yatağın başında bıraktı. Şamdanı küçük bir masanın üstüne koydu.

“Haydi bakalım,” dedi, “iyi bir gece geçirmenizi dilerim. Yarın sabah, yola çıkmadan önce ineklerimizin sütünden sıcak sıcak bir bardak içersiniz.”

Adam, “Teşekkürler rahip efendi,” dedi.

Bu sözleri sakın bir tavırla henüz söylemişti ki, birdenbire bu söyleyiş tarzına hiç uymayan garip bir davranışta bulundu; öyle ki, iki kutsal kadın onu görselerdi korkudan donakalırlardı.

Bugün bile, o an onu bu davranışa iten şeyin ne olduğunu anlamak bizim için zordur. Uyarıda mı bulunmak istiyordu, yoksa tehdit mi savuruyordu. Acaba sadece içgüdülerinden gelen ve kendisi için bile karanlık olan bir itilişe mi uyuyordu? Birden ihtiyara doğru döndü, kollarını çaprazlama kavuşturdu ve ev sahibini vahşi bir bakışla süzerek, soğuk bir sesle bağırdı:

“Ya! Demek öyle! Beni böyle evinizde, mümkün olduğu kadar kendinize yakın ağırılıyorsunuz.”

Sustu ve içinde canavarca bir şeyler olan bir gülüşle ekledi: “İyice düşündünüz mü? Benim katil olmadığımı ne biliyorsunuz?”

Piskopos cevap verdi:

“Bu, Tanrı’yı ilgilendirir.”

Sonra ciddi bir tavırla, dua eden ya da kendi kendine konuşan biri gibi dudaklarını kımıldatarak, sağ elinin iki parmağını kaldırdı ve eğilmeden, öylece dimdik duran adamı takdis ettikten sonra başını çevirip arkasına bakmadan kendi odasına girdi.

Yatakta birisi yattığı zaman ibadethanenin bir başından öbür başına çekilen bir

şayak perde, mihrabı örtüyordu. Piskopos perdenin önünden geçerken diz çöküp, kısa bir dua okudu.

Biraz sonra bahçesindeydi. Yürüyor, hayallere dalıyor, etrafı seyrediyordu. Kendisini, bütün ruhu ve bütün düşüncesiyle Tanrı'nın geceleri açık duran gözlere gösterdiği o esrarlı büyük şeylere vermişti.

Adama gelince, gerçekten öylesine yorgundu ki, bembeyaz temiz çarşafların zevkine varmayı bile düşünemedi. Forsaların yaptıkları gibi, mumu burnuyla üfleyerek söndürdü ve hiç soyunmadan kendisini karyolanın üstüne attı; ardından derin bir uykuya daldı.

Piskopos bahçeden odasına döndüğünde saat on ikiyi çalıyordu.

Küçük evde birkaç dakika sonra herkes uyuyordu.

6. Jean Valjean

Gece yarısına doğru Jean Valjean uyandı.

Jean Valjean, Brie'de oturan yoksul, köylü bir ailedendi. Çocukluğunda okuma yazma öğrenmemişti. Ergenlik çağına geldiğinde Faverolles'de ağaç budayıcılığı yapıyordu. Annesinin adı Jeanne Mathieu'du. Babasının adıysa Jean Valjean ya da Vlajean'dı. Bu Vlajean'ın, Voilà Jean'ın birleştirilip kısaltılmasından oluşan bir lakap olması muhtemeldir.

Jean Valjean, aklı başında, düşünmeyi bilen biriydi; ama kederli biri değildi; bu da, heyecanlı duygusal kişilerin karakteridir. Ama bütününü ele alındığında, hiç değilse görünüşte oldukça uyusuk, oldukça silik bir insandı. Babasını ve annesini çok küçük yaşta kaybetmişti. Anası, iyi tedavi edilemediği için süt hummasından, kendisi gibi ağaç budayıcısı olan babası ise ağaçtan düşerek ölmüş, Jean Valjean'a kala kala dul bir abla ile kızlı erkekli yedi çocuğu kalmıştı. Jean Valjean'ı ablası yetiştirmiş, kocası sağ olduğu sürece genç kardeşini evinde barındırıp beslemişti. Koca öldü. Yedi çocuğun en büyüğü sekiz, en küçüğü bir yaşındaydı. Jean Valjean ise yirmi beşine yeni basmıştı. Ölen babanın yerini aldı ve kendisini yetiştirmiş olan ablasına bu defa o bakmaya başladı. Jean Valjean bu işi sade bir şekilde, bir görev olarak ve hatta biraz kabaca yapıyordu. Gençliği böylelikle zorlukla, az para getiren bir işte harcanıp gidiyordu. Bir 'yavuklusu' olduğu hiç görülmemişti. Âşık olacak zamanı yoktu.

Akşamları yorgun argın eve döner, çorbasını içip bir kelime bile konuşmazdı. Ablası Jeanne Ana, o yemek yerken yemeğinin en iyi kısmını et parçasını, domuz yağı dilimini, lahananın göbeğini kardeşinin çanağından alır,

çocuklarından birine verirdi. O ise daima sofranın üstüne eğilmiş, başı neredeyse çorbasına girecekmiş gibi ve saçları çorba tasının etrafına dökülmüş, gözlerini örtmüş olarak yemek yediğinden, hiçbir şeyin farkında değilmiş gibi görünür, hiç ses çıkarmazdı. Faverolles’da, Valjean’ların kulübesinin yakınlarında sokağın karşı yanında Marie-Claude adında çiftçi bir kadın oturuyordu. Valjean ailesinin, karınları sürekli aç olan çocukları bazen Marie-Claude’a gidip anaları adına ondan bir bakraç süt alırlar, sonra bunu bir çit gerisinde ya da bir sokak köşesinde bakracı birbirlerinin elinden kapmaya çalışarak içerlerdi. Bu işi o kadar telaşla yaparlardı ki, sütün yarısı küçük kızların ağızlarına giderse yarısı da önlüklerine dökülürdü. Bu hırsızlığı bilse, anneleri mutlaka suçluları sert bir şekilde cezalandırırdı. Ama Jean Valjean, ananın haberi olmadan, kaba bir tavırla söylene söylene bütün parasını Marie-Claude’a öder, çocuklar da ceza almaktan kurtulurlardı.

Budama mevsiminde günde on sekiz metelik kazanır, sonra da orakçı, çiftçi, sığırtmaç, hamal olarak çalışır, yapabildiği her işi yapardı. Gerçi ablası da çalışıyordu, ama yedi çocukla ne yapılabiliirdi? Sefaletin avucuna alıp yavaş yavaş ezdiği hazin bir topluluktular. Derken zor bir kış oldu. Jean işsiz kaldı. Ailenin ekmeği yoktu. Ekmeksizlik! Tam anlamıyla. Ve yedi çocuk!

Bir pazar akşamı, Faverolles’de kilise meydanındaki ekmekçi Maubert İsabeau tam yatmaya hazırlanıyordu ki, dükkânının demir parmaklıklı vitrin camında şiddetli bir darbe sesi duydu. Koşup geldiğinde, demir parmaklıktan içeri cama indirilen bir yumrukla açılmış bir delikten geçmiş bir kol gördü. Kol, bir ekmeği kapmış götürüyordu. İsabeau telaşla dışarı fırladı, hırsız tabana kuvvet kaçıyordu. İsabeau da peşinden koştu ve onu yakaladı... Hırsız ekmeği almıştı, ama kolu hâlâ kanıyordu. Bu, Jean Valjean’dı.

Olay 1795’te oluyordu. Jean Valjean, ‘Bir haneye geceleyin zorla tecavüz ve hırsızlık’ suçundan devrin mahkemesinin huzuruna çıkarıldı. En iyi nişancılardan bile daha iyi kullandığı bir tüfeği vardı; kaçak avlanırdı. Bu da onun aleyhine oldu. Kaçak avcılara karşı haklı olarak peşin bir hüküm vardır. Kaçak avcı da kaçakçı gibi, eşkıyaya oldukça yakın sayılır. Ama sırası gelmişken söyleyelim, bu tür adamlarla şehirlerdeki iğrenç katiller arasında uçurumlar kadar fark vardır. Kaçak avcı ormanda, kaçakçı dağda ya da denizde yaşar. Şehirler ise gaddar insanlar yetiştirir, insanların düzenini allak bullak eder. Dağ, deniz ve orman, insanları vahşileştirir; insanlardan soyutlar, ama bunu yaparken, çoğu zaman insanlığı yok etmez.

Jean Valjean suçlu bulundu. Yasanın hükümleri açık ve kesindi. Uygarlığımızın korkunç saatleri vardır. Bunlar, cezanın bir insanın mahvolmasını ilan ettiği

anlardır. Toplumun, düşünen bir varlıktan uzaklaştığı ve onu çaresiz bir yalnızlığa terk ettiği o dakika, ne uğursuz bir dakikadır! Jean Valjean beş yıl küreğe mahkûm edildi.

22 Nisan 1796 günü, Paris'te İtalya ordusu başkomutanı tarafından Montenotte'da kazanılan zafer ilan edilir; Directoire'ın, Beşyüzler Meclisi'ne hitaben yıl IV, floréal 2 tarihli mesajında bu başkomutanına Buona-Parte adı verilirken, aynı gün Bicêtre hapisanesinde bir mahkûma büyük bir zincir takılıyordu. Bugün yaklaşık doksan yaşında olan eski bir hapisane kapıcısı, hâlâ avlunun kuzey köşesindeki dördüncü sıranın ucuna zincirlenen bu zavallıyı çok iyi hatırlamaktadır. Bütün ötekiler gibi, o da toprağın üstüne oturmuştu. Görünüşe göre içinde olduğu durumun farkında bile değildi, ancak berbat olduğunu biliyordu. Belki de her şeyin cahili olan bu zavallı, bir insanın kafasından geçen fikirler arasında, bu işte aşırıya kaçan bir şey olduğunu sezinliyordu. Boynuna taktıkları halkanın perçin çivisini başının gerisinde sert çekiç darbeleriyle çakarlarırken öylesine ağlıyordu ki, gözyaşları onu boğuyor, konuşmasını engelliyor; sadece ara sıra “Faverolles'de ağaç budayıcısıyım,” diyebiliyor ve sonra da hıçkırıklar arasında sağ elini kaldırıp, kademe kademe yedi defada aşağı indiriyor, sanki farklı boyda yedi başa sırayla dokunur gibi yapıyordu. Bu hareketinden, yaptığı iş neyse, onu, yedi küçük çocuğu giydirmek ve beslemek için yaptığı yorumu çıkıyordu.

Toulon'a doğru yola çıkarıldı. Bir araba üstünde, boynunda zincir, yirmi yedi günlük bir yolculuktan sonra oraya vardı. Toulon'da sırtına kırmızı kazak giydirdiler. Bütün önceki hayatı, adına varıncaya kadar her şey silindi. Artık Jean Valjean bile değildi; 24601 numaraydı. Acaba ablası ne oldu? Yedi çocuk ne oldular? Onlarla kim ilgilenir? Testereyle kökünden kesilen körpe ağacın bir avuç yaprağı ne haldeydi?

Hep aynı hikâyledir. O zavallı canlılar, Tanrı'nın o yaratıkları, artık dayanaksız, yol göstericisiz, barınsız gelişigüzel dağılıp gittiler. Kim bilir? Belki her biri başka bir yana gitti ve münzevi kaderlerin içine gömüldüğü o soğuk sise yavaş yavaş daldılar, insanlığın zahmetli, eziyetli yürüyüşünde talihsiz başların birbiri ardından, içinde kayboldukları hazin karanlıklara indiler. Yaşadıkları yerlerden ayrıldılar. Evvelce yaşadıkları köyün çan kulesi onları unuttu; bir vakitler işledikleri tarlanın sınır taşı onları unuttu, birkaç yıl kürek mahkûmluğundan sonra Jean Valjean da onları unuttu. Bu yaralı yürekte açılmış olan yara kapandı, sadece izi kaldı. İşte hepsi bu. Toulon'da geçirdiği süre içinde ablasından söz edildiğini belki yalnız bir defa duydu. Sanırım mahkûmiyetinin dördüncü yılı sonlarıydı. Hangi yoldan olduğunu şimdi hatırlamıyorum, ziyarete bir kadın

geldi. Onları tanıyanlardan biri, ablasını görmüştü. Paris'teydi, Saint Sulpice yakınlarında yoksul bir sokakta, Gindre Sokağı'nda oturuyordu. Yanında sadece bir çocuk, son çocuğu olan küçük bir oğlan vardı. Öbür altı çocuk neredeydi? Belki ablası da bilmiyordu. Her sabah, Sabot Sokağı 3 numarada bulunan bir basımevine gidiyor, burada işçi olarak çalışıyordu. Sabahın altısında, kışın gün doğmadan çok önce işe başlaması gerekiyordu. Basımevinin bulunduğu binada bir de okul vardı, yedi yaşında olan küçük oğlanı bu okula vermişti. Ne var ki, ablası basımevine saat altıda geldiğine, okulsu ancak saat yedide açıldığına göre, çocuğun bir saat süreyle avluda okulun açılmasını beklemesi gerekiyordu. Kış mevsimi ve gece, bir saat açık hava! Çocuğun basımevine girmesini istemiyorlar, çalışanları rahatsız ettiğini söylüyorlardı. Sabahleyin oradan geçen işçiler yavrucağızı kaldırıma oturmuş, oturduğu yerde uyuklar bir halde ve çoğu zaman da karanlıkta sepetinin üzerine kıvrılıp büzülmüş olarak uyurken görüyorlardı. Yağmurlu havalarda ihtiyar kapıcı kadın ona acıyıp kulübesine alıyordu. Kulübede bir kerevet, bir çıkırık ve iki tahta sandalyeden başka bir şey yoktu ve küçük çocuk orada bir köşede, daha az üşümek için kediye sarılarak uyuyordu. Saat yedide okul açılıyor, o da içeri giriyordu. İşte, Jean Valjean'a bunları anlatmışlardı.

Ona bunları anlattıkları gün, sanki bir an bir şimşek çakmış, yürekte sevmiş olduğu bu aziz varlıkların kaderi üzerine birden bir pencere açılır gibi olmuştu, sonra her şey yine kapanıp karardı. Artık bir daha onlardan söz edildiğini hiç işitmedi. Onlardan artık hiçbir haber gelmedi. Onları hiçbir zaman görmedi, onlara asla rastlamadı. Bu nedenle, bu acıklı hikâyenin devamı boyunca bir daha onlarla karşılaşılmayacaktır.

Dördüncü yılın sonlarına doğru bu bahtsız yerde âdet olduğu üzere, Jean Valjean'ın firar etme zamanı geldi. Arkadaşları yardım ettiler. Kaçtı. İki gün özgür olarak kırlarda dolaştı durdu. Eğer kovalanmak, her an başını çevirip arkasına bakmak, en ufak gürültüden ürkmek, her şeyden; bacası tüten damdan, geçen adamdan, havlayan köpekten, dörtnala koşan attan, çalan saatten, göz gördüğü için günden, göz görmez olduğu için geceden, yoldan, patikadan, çalılıktan, uykudan korkmak özgür olmaksa, o özgürdü. İkinci günü akşamı yakalandı. Otuz altı saatten beri ne yemek yemiş ne de uyumuştı. Mahkeme bu suçundan ötürü cezasına üç yıl ekledi. Böylece mahkûmiyet süresi sekiz yıla çıktı. Altıncı yılda yine firar etme sırası geldi. Sırasını kullandı, ama kaçıışı tam olarak gerçekleştirilemedi; yoklamayı kaçırmıştı. Top attılar. Gece devriye kuvvetleri onu inşa halindeki bir geminin omurgasının altına saklanmış buldular. Kendisini yakalayan muhafızlara karşı koydu. Firar ve isyan. Özel yasada yeri

olan bu olayla, mahkûmiyetinin iki yılı çift zincirli olmak üzere beş yıl daha uzatıldı: Etti on üç yıl. Onuncu yılda yine sırası geldi. Sırasını yine kullandı. Bir öncekinden daha başarılı olamadı. Bu yeni girişim için de üç yıl verildi: Etti on altı yıl. Nihayet, sanırım on üçüncü yılda son bir defa daha kaçmayı denedi. Bu sefer de ancak dört saatlik bir kurtuluştan sonra yakayı ele verecek kadar başarılı oldu. Bu dört saatin bedeli üç yıldır: Etti on dokuz yıl. 1815 Ekimi'nde serbest bırakıldı. Çıktığı yere, 1796 yılında cam kırıp, bir ekmek aldığı için girmişti.

Burada kısa bir parantez açmanın tam zamanı. Bu kitabın yazarı, ceza hukuku sorunlarına ve bir insanın kanunla lanetlenmesi üzerine yaptığı incelemelerde, bir ekmek için yapılan hırsızlığın bir insanın kaderinde felaketin başlangıcı demek olan böyle bir olaya ikinci defadır ki rastlamaktadır. Claude Gueux adında biri bir ekmek çalmıştı; Jean Valjean da bir ekmek çalmıştır. Bir İngiliz istatistiği Londra'da beş hırsızlıktan dördünün doğrudan doğruya açlık nedenine dayandığını göstermektedir.

Jean Valjean hapse hıçkırarak, titreyerek girdi. Oradan duygusuz bir insan olarak çıktı. Hapse girerken umutsuzdu, ruhu kararmış olarak çıktı.

Acaba bu ruhta neler olmuştu?

7. Umutsuzluğun Derinlikleri

Anlatmaya çalışalım:

Toplumun bu gibi şeylere yakından bakması gerekir, çünkü bunları yapan odur.

Dediğimiz gibi o cahil bir adamdı, ama aptal da değildi. İçinde doğanın ışığı yakılmıştı. Felaketin de bir aydınlığı vardır. Bu zihinde bulunan birazcık ışığı o daha da artırdı. Sopa elinde, zincirde, hücrede, yorgunluktan küreğin kızgın güneşinde, forsaların tahta yatağında, kendi vicdanı üzerine kıvrılıp derin derin düşündü.

Kendi içinde mahkeme kurdu.

İşe kendi kendini yargılamakla başladı.

Kendisinin haksız yere mahkûm edilmiş bir masum olmadığını kabul etti. Çok aşırı, kınanması gereken bir davranışta bulunduğunu kendi kendine itiraf etti. Rica etseydi, belki o ekmeği kendisine vermemelik etmeyeceklerdi. Sonuçta, acımalarını beklemiş olsa bile daha iyi etmiş olurdu. Gerçi, 'aç olunca beklenebilir mi,' demek de büsbütün karşılıksız kalabilecek bir soru değildi. Önce kelimenin tam anlamıyla açlıktan ölmek çok ender rastlanan bir şeydir. Sonra ne yazık ki ya da ne iyi ki, insan ölmeden önce, uzun süre manevi ve maddi çok acı çekebilecek yaradılıştadır. Öyleyse sabır göstermesi gerekirdi.

Ayrıca böyle olması o zavallı küçük çocuklar için de iyi olurdu. Bunun yerine, şiddet kullanarak atılıp bütün toplumun birden yakasına yapışmak, hırsızlıkla sefaletten kurtulunabileceğini düşünmek, çelimsiz, kaderi kötü olan biri için çılgınca bir işti. Herhalde, şerefsizliğe açılan kapı, sefaletten çıkmak için kötü bir kapı olmalıydı. Kısacası, hata etmişti.

Sonra kendi kendine sordu:

Yaşadığı bu sonu kötü biten hikâyede kusurlu olan bir tek kendisi miydi? Önce işçi olduğu halde işsiz kalması, çalışkan olduğu halde ekmek bulamaması acıklı bir durum değil miydi? Ayrıca, suç işlenmiş ve itiraf edilmiş olsa bile, ona verilen ceza gaddarca ve aşırı değil miydi? Kanunun bu cezayı vermekle yaptığı kötülük, suçlunun o suçu işlemekle yaptığı kötülükten daha büyük değil miydi? Terazinin kefelerinden biri; cezanın bulunduğu kefe daha ağır basmıyor muydu? Sonuçta bu, durumu tersine çevirmez miydi? Suçlunun yaptığı hatanın yerine, suçu bastırmanın hatası koyulmuyor muydu? Bu durum, suçluyu boynu bükük, borçluyu alacaklı yapmaz mıydı? Hakkı, hakka tecavüz edenin tarafına geçirmiş olmaz mıydı? Kaçma girişimlerinden ötürü art arda artırılarak büsbütün ağırlaştırılan bu ceza, sonuçta güçlü olanın güçsüz olana karşı bir tür suikastı, toplumun bireye karşı işlediği bir suç, hem de her gün yeniden başlayan ve on dokuz yıl süren bir suç olmuyor muydu?

Yine kendi kendine sordu:

Toplumun, kendi üyelerine, bir halde kendi akılsızca basiretsizliğinin, bir diğer halde de merhametsizce basiretliliğinin acısını çektirmeye ve zavallı bir kişiyi bir yoklukla, bir bolluk; yani iş yokluğu ile ceza bolluğu arasında ömür boyu kısıpaca almaya hakkı var mıydı?

Toplumun, rastlantıların eliyle servetlerin bölüştürülmesinde en kötü payı almış olan ve bu yüzden korunmaya en çok layık bulunan üyelerine, özellikle bunlara, bu şekilde davranması dayanılmaz bir şey değil miydi?

Bütün bu soruları kendine sordu, cevabını verdi ve toplumu yargılayarak mahkûm etti.

Toplumu kin ve nefretine mahkûm etti.

Yazgısından onu sorumlu tuttu ve bir gün her hal ve durumda bunun hesabını ondan sormakta tereddüt etmeyeceğine dair kendi kendine söz verdi. Sebep olduğu zararla kendisine verilen zarar arasında bir denge olmadığına inandı. Ve sonuçta, çektiği cezanın gerçekte bir haksızlık olmamakla birlikte, mutlaka bir adaletsizlik olduğu sonucuna vardı.

Öfke çılgınca ve saçma olabilir; yanlışlıkla sinirlenebiliriz, ama insan kendini

herhangi bir yönden haklı bulduğu zaman da öfke duyar. Jean Valjean öfke duyuyordu.

Ve ayrıca, toplum ona kötülük yapmıştı. Adalet adını verdiği ve yalnızca vurduklarına gösterdiği o öfkeli yüzünü, yalnızca bunu, daima göstermişti. İnsanlar ona ancak, canını yakmak için dokunmuşlardı. Onlar tarafından yapılan her temas onun için bir darbe olmuştu. Çocukluğundan, anasından, ablasından bu yana hiçbir zaman dostça bir sözle, iyiliksever bir bakışla karşılaşmamıştı. İstıraptan ıstıraba geçerek, yavaş yavaş hayatın yalnızca bir savaş olduğuna ve bu savaşta yenik düştüğüne inanmıştı. Kininden başka silahı yoktu. Bu silahı kürekteyken bilemeye ve çıktığında yanına almaya karar verdi.

Toulon'da, Ignorantin kardeşler denilen bir tarikata mensup olan rahipler tarafından kürek mahkûmları için kurulmuş bir okul vardı. İyi niyetli talihsizlere burada gerekli olan bilgiler öğretiliyordu. O da, iyi niyetliler arasına katıldı. Kırk yaşında okula gitti, okumayı, yazmayı, hesap yapmayı öğrendi. Zihnini güçlendirmenin, kinini güçlendirmek olacağını düşündü. Bazı hallerde, eğitim ve aydınlanmak, kötülüğü pekiştirmeye yarayabilir.

Söylemesi acı, ama felaketine neden olan toplumu yargıladıktan sonra toplumu yapan Tanrı'yı da yargılayıp mahkûm etti.

Böylece, on dokuz yıllık işkence ve kölelik süresince bu ruh hem yükseldi hem de düştü; bir yandan ışık, öbür yandan karanlık girdi.

Görüldüğü gibi Jean Valjean kötü biri değildi. Küreğe geldiğinde hâlâ iyi bir insandı. Toplumu mahkûm edince kötüleştiğini, Tanrı'yı mahkûm edince dinsizleştiğini hissetti.

Burada bir an durup düşünmeden edemeyeceğiz.

İnsanın doğası böyle doruktan dibe doğru tamamen düşebilir mi? Tanrı tarafından iyi yaratılmış olan insan, yine insan tarafından kötü hale getirilebilir mi? Ruh, bütünüyle kader tarafından değiştirilebilir ve kader kötüyse, o da kötü olabilir mi? Basık bir kemerin altından geçerken bel kemiğinin bükülmesi gibi, kalbin de ölçüsüz bir felaketin baskısı altında biçimsizleşmesi, çirkinlikler, onulmaz sakatlıklar yapması mümkün mü? Her insanın ruhunda, özellikle de Jean Valjean'ın ruhunda, bu dünyada yozlaştırılması, çürütülmesi mümkün olmayan, öbür dünyada ölümsüz olan ve iyiliğin geliştirebileceği, körükleyip alevlendireceği ve kötülüğün söndürmeyi asla başaramayacağı bir görkemle parlatacağı tanrısal bir unsur, bir kıvılcım yok mudur ve yok muydu?

Bunlar ağır ve karanlık sorular. Toulon'da hayal kurma saatleri anlamına gelen dinlenme saatlerinde, kollarını çapraz kavuşturup bir bucurgatın sopasına

oturmuş, yerde sürüklenmesin diye zincirinin ucunu cebine sokmuş bu mağrur, ciddi, sessiz, düşünceli kürek mahkûmunu, insana öfkeyle bakan bu lümpen yasadışı adamı, gözlerini sert bakışlarla göğes diken bu uygarlık lanetlisini gören herhangi bir fizyolojiste bu sorulardan sonuncusunu soracak olsak, o hiç tereddütsüz ‘hayır’ diye cevap verecektir.

Evet, muhakkak, saklayacak değiliz, gözlemci bir fizyolojist burada onulmaz bir ruh sefaleti görürdü; bu yasa mağduru hastaya belki acırdı, ama onu tedavi etmeyi bile denemezdi; bu ruhta fark edebileceği karanlık mağaralardan gözlerini çevirir ve Dante’nin cehennemin kapısında yaptığı gibi, Tanrı’nın her insanın alnına parmağıyla yazmış olduğu umut kelimesini bu varlıktan silip atardı.

Ruhunun ve zihninin analizini yapmaya çalıştığımız bu durum, acaba Jean Valjean’ın kendisi için de, okuyucularımıza anlatmaya çalıştığımız kadar açık mıydı? Jean Valjean acaba manevi sefaletini oluşturan bütün unsurları oluşumlarından sonra açıkça görebiliyor muydu ve derece derece oluşumları açıkça görmüş müydü? Bu kaba ve cahil adam, yıllardır zihninin iç ufkunu oluşturan meşum görüntülere kadar, kademe kademe çıkıp inmesine neden olan düşünce dizilerinin iyice farkında mıydı? Kendi içinde olup biten, kendi içinde kımıldayan her şeyin bilincinde miydi? Böyle bir şey söylemek zordur. Ayrıca buna inanıyoruz. Jean Valjean, bunca felaketten sonra bile, zihninde pek çok bulanıklık kalacak kadar koyu bir cehalet içindeydi. Zaman zaman ne hissettiğini kendisi de tam olarak bilmiyordu. Jean Valjean karanlıklar içindeydi; karanlıklar içinde kin ve nefret duyuyordu; denilebilir ki, kendi geleceğinden nefret ediyordu. Alıştığı bir şey olarak bu karanlıkta hayal kuran bir kör gibi, elleriyle yoklaya yoklaya yaşıyordu. Yalnızca, ara sıra, birdenbire, içten ya da dıştan gelen bir öfke sarsıntısına, bir acı dalgasına tutuluyor ve sonra ani çakan soluk bir şimşek bütün ruhunu aydınlatıyor ve çevresi ışıkla aydınlanmış olarak, kaderinin iğrenç uçurumlarını, simsiyah ufuklarını ona gösteriyordu.

Şimşek geçince, gece tekrar çöküyordu. Neredeydi? Artık o da bunu bilmiyordu.

Karakteri acımasızlık olan bu tür cezaların özelliği, insanı yavaş yavaş, akılsızca bir dönüşümle, vahşi, hatta bazen yırtıcı bir hayvan yapmasıdır. Jean Valjean’ın inatla tekrar tekrar kaçma girişimleri, yasanın, insan ruhu üzerindeki bu garip etkisini ispat etmeye yeter. Jean Valjean tamamen yararsız ve çılgınca olan bu girişimleri, ne sonucunu ne de daha önceki deneyimlerini bir an olsun düşünmeden karşısına çıkan her fırsatta yineleyebilirdi. Kafesini açık bulan bir kurt gibi hışımla kaçıyordu. İçgüdüğü ona, ‘kaç’ diyordu. Akıllı ‘dur’ diyebilirdi

belki, ama bu kadar şiddetli bir tahrik karşısında akıl siliniyordu. Ortada yalnızca içgüdü vardı. Yalnızca hayvan hareket ediyordu. Tekrar ele geçirildiğinde, yeniden acımasız davranışlarla karşı karşıya kalması onu büsbütün hırçınlaştırmaktan başka bir şeye yaramıyordu.

Unutmamamız gereken bir koşul da fiziksel güç olarak mahkûmların hiçbirleriyle kıyaslanmayacak kadar üstün olmasıydı. Jean Valjean çok yorucu işlerde, halat bükmede, bucurgat çevirmede dört kişinin yaptığı işi yapardı. Bazen çok büyük ağırlıkları kaldırır, destekler ve gerektiğinde, önceleri Orgueici denilen –sırası gelmişken söyleyelim, Paris hali yakınlarındaki Montorgueil Sokağı adını buradan almıştır– kriko aletinin yerini alırdı. Bu yüzden arkadaşları ona Kriko Jean adını takmışlardı. Bir keresinde, Toulon belediye binasının balkonu onarılırken, balkona destek olan Puget'nin nefis heykellerinden biri yerinden oynadı ve düşecek gibi oldu. Oralarda bulunan Jean Valjean hemen heykele omuz vermiş ve işçilere tutmalarına yetiyecek kadar zaman sağlamıştı.

Çevikliği ve esnekliği, gücünden de üstündü. Durmadan kaçış hayali kuran bazı forsalar, güç ile becerinin kaynaşmasını gerçek bir bilim haline getirirler. Bu, kasların bilimidir. Sinekleri, kuşları kıskanıp duran bu mahkûmlar, her gün ısrarla denge hareketlerine çalışırlar. Dimdik bir yere tırmanıp, ufacık bir çıkıntı gibi görünen yerlerde dayanak noktaları bulmak Jean Valjean için çocuk oyunuydu. Bir duvar köşesinde, sırtını ve bacak adalelerini gererek ve taş gediklerine dirseklerini ve topuklarını yerleştirerek, bir sihirbaz gibi üçüncü kata kadar tırmanırdı. Bazen bu şekilde hapishanenin damına kadar çıktığı olurdu.

Az konuşurdu. Gülmezdi. Yılda ya bir ya iki defa, adeta bir şeytan gülüşünün yankılanışını andıran o uğursuz forsa kahkahasını koparması için çok güçlü bir heyecan duyması gerekirdi.

Onu gören, sanki sürekli çok korkunç bir şeye bakıyor sanırdı.

Gerçekten de çok dalgındı.

Kusursuz olmayan bir karakterin ve boğulmuş bir zekânın hastalıklı algıları arasından, üzerinde dev gibi bir şeyin ağırlığını belli belirsiz hissediyordu. İçinde süründüğü bu soluk, boş gölgeden boynunu her çevirişinde, bakışlarını kaldırmayı her deneyişinde öfkeyle karışık bir dehşetle üzerinde kat kat dehşetli sarp engebelerle göz alabildiğine yükselen ve yasalardan, önyargılardan, insanlardan ve olaylardan ibaret bir tür ürkütücü yığın görüyordu. Onu korkutan, bu karmakarışık, uygarlık adını verdiğimiz o olağanüstü piramitten başka bir şey değildi. Kıvıl kıvıl kaynayan şekilsiz bir bütünün içinde orada burada bazen hemen yakınında, bazen uzaklarda ve erişilmez yaylalar üzerinde, bazı öbekler,

kuvvetle aydınlatılmış bazı ayrıntılar fark ediyordu: Burada zindan bekçisi ve sopası, şurada jandarma ve kılıcı, orada başpiskopos ve başında serpuşu, en tepelerde de, güneş gibi bir şeyin içinde, başında tacıyla gözleri kamaştıran imparator. Uzaktaki bu görkemli şeyler, ona gecesini ağartmak şöyle dursun, büsbütün kasvetli, büsbütün karanlık yapıyor gibi geliyordu. Bütün bunlar, yani yasalar, önyargılar, olaylar, insanlar, şeyler, Tanrı'nın uygarlığa verdiği o karışık ve esrarlı hareket sayesinde tepesinde durmadan ileri geri gidip geliyorlar, üzerinde yürüyorlar, bir tür sakın bir gaddarlıkla, umursamaz insafsızlıkla onu eziyorlardı. Olabilecek talihsizliklerin en derinine batmış ruhlar, unutulmuş yerlerin en dibinde artık kimsenin göremeyeceği kadar kaybolmuş insanlar, yasanın mahkûm ettikleri, toplum denen ve dışardakiler için alabildiğine heybetli, altındakiler içinse alabildiğine korkunç olan bu şeyi, bütün ağırlığıyla üzerlerinde hissederek.

İşte Jean Valjean bu durumdaydı ve düşünüyordu. Kurduğu hayallerin anlamı ne olabilirdi?

Değirmen taşının altındaki buğday tanesinde düşünme gücü olsaydı, hiç şüphesiz Jean Valjean'ın düşündüklerini düşünürdü.

Bütün bu şeyler, hayaletlerle, hortlaklarla dolup taşan gerçekler, gerçeklik dolu hayaletler, onda adeta sonunda anlatılması hemen hemen imkânsız olan bir iç âlem yaratmıştı.

Zaman zaman tersanede, kadırganın gövdesi içinde, işinin ortasında aniden durur, eskisine oranla hem daha olgun, hem daha bulanık olan aklı isyan ederdi. Başına gelen şeyler ona bütünüyle saçma görünürdü; çevresinde olup bitenler ona tamamen imkânsız gelirdi. Kendi kendine, “Bir rüya bu,” derdi. Bir iki adım ötesinde ayakta dikilip duran zindan bekçisini bir hayalet gibi görür ve bu hayalet ona birden bir sopa indirirdi.

Görünen doğanın varlığıyla yokluğu onun gözünde aşağı yukarı birdi. Jean Valjean için ne güneş, ne güzel yaz günleri, ne ışıkl gökyüzü ne de taze nisan seherleri vardı dersek hemen hemen gerçeği dile getirmiş oluruz. Ruhunu hangi bodrum pencereleri aydınlatıyordu, bilinmez.

Bütün bunlardan olumlu bir sonuç olarak çıkartılabilecek tek şey, on dokuz yıl içinde Faverolles'ün zararsız ağaç budayıcısı ve Toulon'un tehlikeli kürek mahkûmu Jean Valjean'ın, küreğin ona verdiği eğitim sayesinde iki tür kötü şey yapabilecek bir hale gelmesiydi: Birincisi, düşünülmemiş, şaşkınca, tamamen içgüdüye dayanan, çekilen acıların bir tür misillemesi olan kötü bir eylem; ikincisi, ağır, ciddi, bilinçle tartılmış ve ancak böyle bir felaketin verebileceği

yanlış fikirlerle derinlemesine düşünölmüş kötü bir eylem. Tasarımları ancak belli kıvamda bir bünyeye sahip kişilerin başarabilecekleri şekilde art arda üç aşamadan geçiyordu: Muhakeme, irade, azim. Onun davranışını belirleyen motifler, alışıldık öfke, ruh acıları, uğradığı adaletsizliklerin doğurduğu derin acı, iyiye, masuma, eğer varsa doğru ve dürüst olana bir tepkiydi. Bütün bu düşüncelerin hareket noktası da, varış noktası da hep insanların yasalarına karşı kin ve nefretti; gelişmesi sırasında herhangi bir tanrısal müdahaleyle durdurulmadığı takdirde bir süre sonra topluma karşı, insanlığa karşı ve ardından yaradana karşı gelen ve herhangi bir kimseye, herhangi bir canlı varlığa sırf zarar vermiş olmak için zarar vermek isteyen böyle bulanık ve hayvanca bir arzuda ifadesini bulan sürekli kin ve nefret... Göröldüğü gibi, kimlik kâğıdında Jean Valjean'ın çok tehlikeli bir adam olarak nitelendirilmesi boşuna değildi.

Bu ruh yıldan yıla, yavaş yavaş, ama kaçınılmaz bir şekilde kurumuş, gittikçe daha çok katılaşmıştı. Kalp kuruyunca, göz de kurur. Kürekten çıktığında, on dokuz yıl boyunca bir damla gözyaşı dökmemiş biriydi.

8. Kabaran Dalgalar ve Gölge

Denize bir adam düşmüş.

Umurunda değil! Gemi durmuyor. Rüzgâr esiyor, bu karanlık geminin izlemek zorunda olduğı, dışına çıkamadığı bir rotası var. Geçip gidiyor.

Adam kayboluyor, tekrar beliriyor, sulara gömölüyor, tekrar yüzeye çıkıyor, sesleniyor, kollarını uzatıyor, onu işitmiyorlar. Fırtınada titreyen gemi manevra yapmaya uğraşılıyor, tayfalar ve yolcular sulara gömülen adamı görmüyorlar bile; zavallı başı çok büyük dalgaların arasında yalnızca bir noktadan ibaret.

Derinlikler içinde umutsuz çığlıklar atıyor. Uzaklaşıp giden şu yelkenli artık bir hayal! Adam ona bakıyor, deliler gibi bakıyor. O da az önce oradaydı, onun mürettebatındandı, köprüde başkalarıyla birlikte gidip geliyordu, onun da nefes almaktan, güneşten nasibi vardı, o da bir canlıydı. Peki, ya şimdi ne oldu? Ayağı kaydı, düştü, her şey bitti.

Artık canavar suların içindedir. Ayaklarının altında kaçıştan, çöküşten başka bir şey yok. Rüzgârda yırtılan, parçalanan dalgalar onu korkunç bir şekilde kuşatıyor, uçurumun yalpalayan suları onu götürüyor, suyun bütün pırtıları ve partalları başının etrafında dönüp duruyor, azgın dalgalar suratına tükürüyor, belirsiz delikler onu yarı yutuyor; sulara her dalışında zifiri karanlık uçurumlar görüyor, ne olduğı bilinmez iğrenç yosunlar onu kavlıyor, ayaklarını bağıyor ve kendilerine doğru çekiyor; bir boşlukta olduğunu hissediyor, köpüklere karışıyor, dalgalar onu birbirlerine atıyor, acılığı içiyor, kalles okyanus onu hırsıyla boğmaya

alışıyor, uçsuz bucaksızlık onun can ekişmesiyle oyun oynuyor. Sanki bütün sular kin ve nefret kesilmiştir.

O yine de mücadele ediyor.

Kendisini korumaya çalışıyor, su üstünde durmaya çabalıyor, çırpınıyor, yüzüyor. Hemen tükeniveren bu zavallı kuvvet, hiç tükenmeyenle savaşıyor.

O gemi nerelerde? İşte orada. Ufkun solgun karanlığında şöyle böyle seçilebiliyor.

Sağanaklar esiyor, bütün köpükler onu eziyor. Gözlerini kaldırıyor. Gördüğü sadece bulutların kara sarılığıdır. Can çekişirken denizin muazzam çılgınlığına bakmaktadır. Bu çılgınlıktır ona işkence eden. İnsana yabancı gelen gürültüler işitiyor; ötelerden, bilinmeyen bir yerlerden gelen, insanı dehşete düşüren korkunç sesler duyuyor...

Bulutlarda kuşlar uçuyor, tıpkı insanoğlunun felaketlerinin üstünde meleklerin olduğu gibi, ama onun için ne yapılabilir? Onlar uçuyor, ötüyor, süzülüyor; o ise ölüm hırıltıları çıkarmakta.

Kendisini iki sonsuzluğa birden gömülmüş hissediyor: Okyanus ve gökyüzü. Biri mezar, öbürü kefen.

Gece oluyor. O, saatlerdir yüzüyor, bütün gücü tükenmek üzere; o gemi, içinde insanlar olan o uzak şey artık silinip gidiyor; alacakaranlığın o muazzam uçurumunda tek başınadır; sulara gömülüyor, geriliyor, kıvrılıyor, altında görünmezliğin canavar dalgalarını hissediyor; sesleniyor.

Ortalıkta insan yok. Peki Tanrı nerede?

Sesleniyor: Birisi! Birisi! Durmadan sesleniyor.

Ufukta hiçbir şey yok. Gökte hiçbir şey yok.

Engine, dalgalar, yosunlara, kayalıklara yalvarıyor. Hepsi sağır. Fırtınaya yalvarıyor. Duygusuz fırtına, ancak sonsuzluğa boyun eğer. Çevresi sadece karanlık, sis, yalnızlık, fırtınalı, bilinçsiz kargaşa, azgın suların sayısız kıvrımları. Onda ise dehşet ve yorgunluk. Altında girdaplar dolu uçurumlar. Tutunacak, soluklanacak yer yok. Cansız, artık hissetmeyen bedeninin sınırsız kasvet ve hüznü içindeki gölgemsi serüvenlerini düşünüyor. Dipsiz soğuk onu kötürümleştiriyor. Elleri kasılıp kapanıyor ve yokluğu avuçluyor. Rüzgâr, bulutlar, girdaplar, sağanaklar, yıldızlar faydasız! Ne yapmalı? Umudunu kaybeden adam kendini bırakıyor. Gücü tükenen ölümü seçer, kendisini bırakır, kapıp koyverir, boşverir ve böylece insanı yutan uğursuz derinliklere doğru, bir daha geri gelmemecesine yuvarlanır.

Ey, insanların amansız yürüyüşü! Yol boyunca ziyan olan insanlar ve ruhlar! Yasalar tarafından itilenlerin düştüğü okyanus! O uğursuz kendi başına terk edilmişlik! Ey, manevi ölüm!

Deniz, cezanın lanetlediklerinin atıldığı merhametsiz toplumsal bir gecedir. Bu uçurumda sürüklenip giden ruh, bir ceset olabilir. Peki, onu kim diriltecek?

9. Yeni Şikâyetler

Jean Valjean kürekten çıkış saati geldiğinde şu garip sözü işitti: Özgürsün! O an, inanılmadık, işitilmedik bir an oldu, kuvvetli bir ışık demeti canlıların hakiki ışığının demeti birden içine işledi. Ama bu ışık parlaklığını kaybetmekte gecikmedi.

Özgürlük fikri Jean Valjean'ın gözlerini kamaştırmıştı. Yeni bir hayata başlayacağını sanıyordu, ama sarı bir kimlik kâğıdıyla verilen özgürlüğün nasıl bir şey olduğunu çabucak anladı.

Ve bu eksen etrafında bir sürü acı. Kürekte geçen süre içinde biriken parasının yüz yetmiş bir frankı bulacağını hesaplamıştı. Hesaplarken, pazar ve bayram gibi zorunlu dinlenme günlerini katmayı unuttuğunu burada belirtmemiz yerinde olur. Bu da, on dokuz yılda yaklaşık yirmi dört franklık bir eksilmeye yol açıyordu. Şöyle ya da böyle bu toplu para birtakım kesintilerle de ine ine yüz dokuz frank on beş meteliğe indi ve bu miktarı kendisine çıkarken verdiler.

Bu işten hiçbir şey anlamamıştı; hakkının yenildiğini düşünüyordu; yani tam anlamıyla soyulduğunu.

Özgürlüğüne kavuştuğunun ertesi günü Grasse'da, portakal çiçeği işleme atölyesinin kapısının önünde yük boşaltan adamlar gördü. Hizmet önerdi. İş aceleydi, kabul ettiler. İşe koyuldu. Zeki, güçlü kuvvetli ve becerikliydi; elinden geleni yapıyor; işyeri sahibi de ondan memnun görünüyordu. Çalışırken oradan geçen bir jandarma onu fark etti ve kâğıtlarını sordu. Sarı kimlik kâğıdını gösterdi ve az sonra Jean Valjean tekrar işine döndü. Az önce işçilerden birine bu işten günde ne kazandıklarını sormuş; "Otuz metelik," diye cevap almıştı. Akşam olunca, ertesi sabah tekrar yola çıkmak zorunda olduğundan, atölye sahibinin karşısına çıkıp parasını ödemesini rica etti. Adam tek kelime söylemeden ona on beş metelik verdi. Hakkını isteyecek oldu, cevaben, "Sana bu kadar yeter," dedi. Direndi. Patron, onun gözlerinin içine bakarak, "Kodes!" dedi.

Burada da kendisini soyduklarını gördü.

Toplum ve devlet, el ele vermiş biriken parasını azaltarak onu toptan soymuştu. Şimdi sıra onu perakende olarak soyan bireylerindi.

Tahliye olmak kurtuluş değildir. Hapishaneden çıkılır, ama mahkûmiyetten çıkılmaz.

İşte, Grasse’da başından bunlar geçmişti. Digne’de nasıl karşılandığını biliyoruz.

10. Adam Uyanıyor

Katedralin saati sabahın ikisini çalıyordu ki, Jean Valjean uyandı.

Onu uyandıran yatağın çok rahat olmasıydı. Hemen hemen yirmi yıl vardı ki, bir karyolada yatmamıştı ve soyunmuş olmamasına rağmen bu duygu uykusunu bozacak kadar yeniydi.

Dört saatten fazla uyumuş, yorgunluğu geçmişti. Dinlenmeye fazla zaman ayırmamaya alıştı.

Gözlerini açtı, bir süre karanlıkta çevresine bakındı, sonra yeniden uyumak üzere gözlerini yumdu.

Bütün bir gün çeşitli izlenimlerin çalkantısıyla geçmişse, zihni meşgul eden sorunlar varsa, dalınır ama tekrar uyunmaz. Uykunun ikinci kez gelişi, birincisi kadar kolay olmaz. Jean Valjean için de öyle oldu. Bir türlü uyuyamadı ve düşünmeye koyuldu.

İnsanın zihnindeki fikirlerin bulanık olduğu ruhsal anlardan birini yaşıyordu. Beyninde bir çeşit kararsız gelgit vardı. Eski anılarıyla şimdikiler karmakarışık yüzüyor ve bulanık bir biçimde buluşuyor; bu sırada şekillerini kaybediyor, sınırsız büyüyor, sonra birdenbire çamurlu ve çalkantılı bir suya düşmüş gibi kayboluyorlardı. Aklına birçok düşünce geliyordu, ama bunlardan özellikle biri dönüp dolaşıp yine geliyor ve öbür düşüncelerin hepsini kovuyordu. Bu düşüncenin ne olduğunu hemen söyleyelim: Madam Magloire’un sofraya koyduğu gümüş takımla, büyük kepçeyi gözüne kestirmişti.

Bu gümüş takım zihnine musallat olmuştu. –Oracıktaydılar. Birkaç adım ötede.– Bulunduğu odaya gelmek için yandaki odadan geçerken, ihtiyar hizmetçi kadın onları yatağın başucundaki dolaba koyuyordu. –Bu dolabı iyice görmüştü.– Yemek odasına girerken sağ taraftaydı. –Som gümüştendiler. Hem de eski gümüşlerden.– Büyük kepçeyle birlikte, en aşağı iki yüz frank ederdi. –On dokuz yılda kazandığının iki misli.– Gerçi, ‘yönetim soymasaydı’ daha fazla kazanmış olurdu!

Zihni bütün bir saat boyunca birtakım mücadelelerle karışık çalkantılar ve kararsızlıklar geçirip durdu. Saat üçü vurdu. Gözlerini açtı, birden yatağında doğruldu, kolunu uzatarak yatağın köşesine attığı sırt çantasını yokladı, sonra bacaklarını aşağıya sarkıtarak ayaklarını yere indirdi ve böylece adeta farkında olmadan kendisini karyolada oturur buldu.

Bir süre bu durumda dalgın kaldı. Uyuyan evde tek uyanık kişi olarak onu karanlıkta biri böyle görse, ürkütücü bir uğursuzluk duygusuna kapılırdı. Birden eğildi, pabuçlarını çıkardı ve usulcacık karyolanın yanındaki hasırın üstüne koydu, sonra tekrar o dalgın haline bürünüp, hareketsiz kaldı.

Daldığı bu iğrenç düşüncenin ortasında, yukarıda belirttiğimiz düşünceler beyninde durmadan kımıldıyor, giriyor çıkıyor, yine giriyor, üzerinde basınç yapıp duruyorlardı. Sonra nedenini bilmeden, hayal gücünün mekanik olarak ısrarıyla, hapiste tanıdığı Brevet adındaki bir forsayı düşünmeye başladı. Adamın pantolonu pamuk ipliğinden örülmüş tek bir askıyla bağlı dururdu. Gözlerinin önüne durmadan bu askının damalı deseni geliyordu.

Öylece duruyordu ve eğer saat çeyrekleri ya da yarımaları vurmasaydı, belki de gün doğana kadar hep aynı durumda kalacaktı. Saatin bu çalışı, ona, “Haydi bakalım,” diyormuş gibi geldi.

Ayağa kalktı, yine bir duraksama geçirdi, dinledi; her yer sessizdi, sonra küçük adımlarla yarı yarıya görebildiği pencereye doğru yürüdü. Gece fazla karanlık değildi. Gökte dolunay vardı, üzerinden rüzgârın kovaladığı büyük bulutlar geçiyordu. Bu yüzden dışarısı bir kararıyor, bir aydınlanıyordu; ayın üstü, kâh örtülüyor kâh açılıyordu; içeride ise bir tür alacakaranlık vardı. Bulutlar yüzünden sık sık kesintiye uğrayan, ama insanın yolunu bulması için yeterli olan bu alacakaranlık, önünden yayaların gelip geçtiği bir bodrum penceresinden içeri düşen kurşuni aydınlığa benziyordu. Jean Valjean pencereye gelince inceledi. Parmaklıkları yoktu, bahçeye bakıyordu ve bölgede âdet olduğu üzere sadece küçük bir çengelle kapanıyordu. Pencereyi açtı ama birden odaya soğuk ve keskin bir hava girince hemen kapattı. Bakmaktan çok, inceleyen dikkatli bir bakışla bahçeyi kolağan etti. Oldukça alçak, üstünden atlaması kolay bir beyaz duvarla çevriliydi. Dipte, ötede, birbirlerine eşit uzaklıktaki ağaç tepelerini fark etti. Bu da, duvarın bahçeyi ağaçlı bir caddeden ya da sokaktan ayırdığını gösteriyordu.

Böylece etrafı kolağan ettikten sonra kararını vermiş bir insanın kendine güveniyle yatağına doğru yürüdü, sırt çantasını aldı, açtı, karıştırdı, içinden aldığı bir şeyi yatağın üstüne koydu, ayakkabılarını ceplerinden birine soktu, çantayı kapattı, omzuna vurdu, kasketini giyip siperliğini gözlerinin üstüne indirdi, el yordamıyla sopasını arayıp buldu ve gidip pencerenin köşesine koydu, sonra yatağa dönüp, oraya bıraktığı şeyi kararlı bir tavırla kavradı. Bu, bir ucu kargı gibi sivriltilmiş kısa demir bir çubuğa benziyordu.

Bu demir parçasının hangi amaçla bu şekle sokulmuş olabileceğini karanlıkta

anlamak zordu. Acaba bir manivela çubuğu muydu? Yoksa bir gürz mü?

Gün ışığında olsa, bunun bir madenci keskisinden başka bir şey olmadığı anlaşılabilirdi. O zamanlar kürek mahkûmlarını bazen Toulon'u çevreleyen yüksek tepelerden birinde taş çıkarma işinde kullanırlar ve bunun için de sık sık ellerine madenci aletleri verirlerdi. Madenci kesikleri som demirden olup, kayaya sokulabilmeleri için alt uçları sivri yapılmıştır.

Madenci kesisini sağ eline aldı, nefesini tutarak sessiz adımlarla bitişik odanın, bilindiği gibi piskoposun odasının kapısına doğru yöneldi.

Kapı aralıktı. Piskopos kapatmamıştı.

11. Jean Valjean'ın Yaptıkları

Jean Valjean dinledi. Ses seda yoktu.

Kapıyı parmağının ucuyla, usulca içeri girmek isteyen bir kedinin kaçamak, kaygılı yumuşaklığıyla açtı.

Kapı bu itilişe uydu, farkına varılamayacak ve duyulmayacak bir hareketle aralığı biraz genişletti.

Bir an bekledi, sonra kapıyı ikinci bir kez daha cesaretle itti.

Kapı bu itişe yeniden boyun eğdi. Aralık artık geçebileceği kadar genişlemişti. Ama kapının yanında duran küçük bir masa, engelleyici bir aç yapıyor ve girişi kapıyordu.

Jean Valjean zorluğu anladı. Ne yapıp yapıp aralığı daha da genişletmesi gerekirdi.

Kararını verdi, kapıyı ilk ikisinden daha kuvvetle, üçüncü bir defa daha itti. Bu kere, iyi yağlanmamış menteşelerden biri birden boğuk ve uzun bir ses çıkardı.

Jean Valjean titredi. Menteşenin gürültüsü kulaklarında kıyamet gününün borusu gibi tiz ve korkunç bir yankı yaptı.

İlk anın abartılı heyecanı içinde, bu menteşenin sanki canlandığını ve birden, yaşayan korkunç bir varlık olup, herkese haber vermek, uyuyanları uyandırmak için köpek gibi havlamaya başladığını sandı.

Titreyerek şaşkınlık içinde dikkati darmadağın bir halde durdu, artık parmaklarının ucuna değil topuklarına basıyordu. Şakaklarındaki damarların iki demirci balyozu gibi vurduğunu duyuyor, soluğunun ciğerlerinden bir mağaradan fırlayan rüzgâr gibi uğuldayarak çıktığını sanıyordu. Bu öfkeli menteşenin çıkardığı dehşet verici gıcirtının bir deprem gibi bütün evi sarsmamış olabileceğine ihtimal veremiyordu. Kapı, itilince işkillenmiş, seslenmişti. İhtiyar neredeyse kalkacak, iki yaşlı kadın bağırmaya başlayacak, etraftan yardıma

koşacaklardı. Bir çeyrek saate kalmadan haber şehre yayılacak, jandarmalar da ayaklanacaktı. Bir an mahvolduğuna inandı.

Buzdan bir heykel gibi, kıpırdamaktan korkarak, donmuş gibi olduğu yerde kalakaldı. Birkaç dakika geçti. Kapı ardına kadar açılmıştı. Cesaret edip odaya baktı. Hiçbir kıpırtı yoktu. Kulak verdi, çıt çıkmıyordu. Paslı menteşenin gürültüsü kimseyi uyandırmamıştı.

Bu ilk tehlike savuşturulmuştu ama yine de içinde ürkütücü bir huzursuzluk vardı. Buna rağmen gerilemedi. Hapı yuttuğuna inandığı zamanlar bile geri çekilmemişti. İşini bir an öne bitirmekten başka bir şey düşünmüyordu. Bir adım attı, odaya girdi.

Oda tam bir sessizlik içindeydi. Şurada burada bulanık, belirsiz şekiller fark ediliyordu. Gündüz gözüyle bunlar, bir masanın üstüne dağılmış kâğıtlar, açık bırakılmış kitaplar, bir taburenin üzerine yığılmış ciltler, üstünde giyecekler dolu bir koltuk ve bir dua iskemlesiydi. Ama şimdi, gecenin bu saatinde ise karanlık köşelerden, loş yerlerden başka bir şey değildi. Jean Valjean eşyalara çarpmamaya çalışarak dikkatle ilerledi. Kulağına odanın öbür ucunda uyuyan piskoposun eşit aralıklı, sakın nefes alışları geliyordu.

Birden durdu. Yatağın yanındaydı. Umduğundan da çabuk gelmişti.

Doğa, kimileyin etkilerini ve tezahürlerini, ciddi ve zekice bir tamamlayıcı olarak, –sanki bizi düşünmeye zorlamak istiyormuş gibi– eylemlerimize katar. Yarım saate yakındır büyük bir bulut gökyüzünü kaplıyordu. Tam Jean Valjean yatağın karşısında durduğu an o bulut yırtıldı ve sanki özellikle yapmış gibi, uzun pencereden geçen bir ay ışığı piskoposun solgun yüzünü aydınlatıverdi. Sakin sakın uyuyordu. Aşağı Alpler’de geceleri soğuk olduğu için, kollarını bileklerine kadar kapayan kahverengi yünlü kumaştan bir elbiseyle, yatağında hemen hemen giyinik yatmıştı. Başını dinlenmeye terk edilmiş bir durumda yastığın üzerinde yan duruyordu. Bunca hayır işinin, bunca kutsal görevin aktörü olan, parmağını rahip yüzüğünün süslediği eli yataktan aşağıya sarkmıştı. Bütün yüzü belli belirsiz bir memnuniyet, umut ve kutsal bir mutluluk ifadesiyle parlıyordu. Bu, gülümsemeden öte, ışıma gibi bir şeydi. Alnında görünmeyen bir ışığın anlatılması imkânsız yansıması vardı. Dürüst insanların ruhu, uykusunda esrarlı bir göğü seyrederek.

Piskoposun üstüne işte bu göğün bir yansıması vurmuştu.

Bu, aynı zamanda ışıkları bir parıltıydı, çünkü bu gök onun içindeydi. Bu gök onun vicdanıydı.

Ayın ışığı, bu iç aydınlığa deyim yerindeyse gelip konduğundan, uyuyan rahip

bir görkem içindeymiş gibi göründü. Ama bu görüntü yine de yumuşak ve anlatılamaz bir yarı aydınlıkla pe elenmi  olarak kaldı. Gökteki bu ay, uyuklayan bu doğa, bu dingin bahçe, bu sakin ev, zaman, saat, sessizlik, hep bu adamın kutsal dinleni ine anlatılması zor bir şey, bir yücelik katıyordu, bu ak saçları, bu kapalı gözleri, her şeyiyle umut ve güven ifadesiyle dolu olan bu yüzü, bu ihtiyar başını ve bu  ocuk uykusunu adeta olağanüstü, sakin bir h leyle çevreliyordu.

Farkında olmadan yüce olan bu insanda, bir kutsallık vardı.

Jean Valjean ise karanlıkta demir keski elinde, ayakta hareketsiz, bu ışıltılı ihtiyardan ürkmüş bir halde dikilmiş duruyordu. Ömründe buna benzer bir şey görmemişti. Bu görüntü onu ürkütüyordu. Manevi  lemin bundan daha yüce bir g r nt s  olamaz: Kötü bir davranışın eşiğine gelmiş bulanık ve kaygılı bir vicdan ve seyrettiği uyuyan dürüst bir adam.

Böyle bir yalnızlık içinde ve yanında böyle bir adamla uyunan bu uykuda ulvi bir taraf vardı; bunu belirsiz bir şekilde ve bütün ağırlığıyla hissediyordu. I inden neler geçtiğini kimse söyleyemezdi, kendisi bile; bunu anlayabilmek için en sevecen, en merhametli bir şeyin karşısında en insafsız, en öfkeli bir şeyi hayal etmek gerekir. Jean Valjean'ın yüzünden de kesinlikle bir şey anlamaya imkân yoktu. Bu kaba bir  a kınlıktı. Sadece gördüğü şeye bakıyordu, hepsi bu. Ama ne d   nd  n  kestirmek imkânsızdı. Yalnız kesin olan bir şey vardı ki, heyecanlanmış ve sarsılmıştı. Ama bu heyecan nasıl bir heyecandı?

Gözünü yaşlı adamdan ayıramıyordu; halinden ve yüz ifadesinden açıkça ortaya çıkan tek şey, garip bir kararsızlıktı. Biri mahvedici, öbürü kurtarıcı iki seçenek arasında kararsız kaldığı söylenebilirdi. Sanki ya bu kafayı kıracak ya da bu eli  pecekti.

Bir süre sonra sol kolunu yavaşça alnına doğru kaldırdı, kasketini çıkardı, sonra kolu yine aynı yavaşlıkta indi ve Jean Valjean, kasketi sol elinde, sağ elinde demir keski, saçları dimdik yine seyretmeye daldı.

Piskopos bu dehşet verici bakışların altında derin bir h z n içinde uyumaya devam ediyordu.

Ay ışığı şöminenin üzerindeki haçı belli belirsiz aydınlatıyordu. Ha  sanki ikisine doğru kollarını a mı , birini takdis etmek, öbürünü bağışlamak ister gibiydi.

Jean Valjean birden kasketini yine başına yerleştirdi, piskoposa bakmaksızın yatak boyunca hızla yürüyüp, doğruca başucundaki dolaba gitti, kilidi zorlamak ister gibi demir keskiyi kaldırdı, anahtar kilidin üstünde idi; dolabı a tı, ilk

gözüne çarpan şey gümüş takımların durduğu sepet oldu; onu aldı, temkinli olmaya, gürültü etmemeye bakmaksızın geniş adımlarla odayı geçti, kapıya vardı, ibadethaneye girdi, pencereyi açtı, sopasını kavradı, pencerenin pervazından atladı.

Gümüşleri çantasına koydu, sepeti yere attı, bahçeyi aştı, bir kaplan gibi duvarın üstünden atladı ve kaçtı.

12. Piskopos İş Başında

Ertesi gün, güneş doğarken Monsenyör Bienvenu bahçesinde dolaşıyordu. Madam Magloire allak bullak olmuş bir halde ona doğru koştu.

“Monsenyör, monsenyör!” diye bağırdı, “Yüce efendimiz, acaba gümüşlerin durduğu sepet nerede, biliyorlar mı?”

“Evet,” dedi piskopos.

Madam Magloire, “Tanrı’ya şükürler olsun!” dedi. “Ne olduğunu bilemiyordum da.”

Piskopos, sepeti o sıra bir çiçek tarhında bulmuştu. Madam Magloire’a uzattı.

“İşte, burada.”

“İyi ama!” dedi kadın, “içi bomboş! Gümüşler nerde?”

Piskopos, “Ya!” diye cevap verdi, “demek sizi ilgilendiren gümüşlerdi. Nerede olduklarını bilmiyorum.”

“Aman Tanrım! Çalındı! Dün akşam gelen adam çaldı.”

Madam Magloire göz açıp kapayıncaya kadar, hızla ve yaşlılığın bütün canlılığıyla ibadethaneye koştu, yataklığa girdi ve sonra yeniden piskoposun yanına döndü. Piskopos eğilmiş üzüntüyle içini çekerek çiçek tarhına fırlatılan sepetin düşerken kırdığı Guillons cinsi bir kaşıkotunu inceliyordu. Madam Magloire’un çılgılığı üzerine doğruldu.

“Monsenyör, adam gitmiş! Gümüşler de çalınmış!”

Bu çılgılığı atarken gözü bahçenin bir köşesine takıldı. Orada tırmanma izleri görülüyordu. Duvarı destekleyen tahta kopmuştu.

“İşte, bakın! Buradan gitmiş. Cochefilet Sokağı’na atlamış! Ah! Lanet olasıca! Gümüşlerimizi aşırıldı!”

Piskopos bir an sessiz durdu, sonra bakışlarını ciddi bir tavırla kaldırdı ve tatlılıkla Madam Magloire’a, “Peki, bu gümüşler bizim miydi?” dedi.

Madam Magloire ne diyeceğini bilemeden kalakaldı. Yine bir sessizlikten sonra piskopos devam etti:

“Madam Magloire, bu gümüşleri ben uzun zamandır haksız yere elimde tutuyordum. Aslında onlar yoksullarındı. Bu adam kimdi? Besbelli bir yoksul.”

“Yazık! İsa aşkına yazık!” dedi Madam Magloire, “Hadi benim ya da matmazel için neyse, hiç fark etmez, ama ya monsienyör için. Şimdi monsienyör nerede yemek yiyecek?”

Piskopos şaşırılmışçasına baktı:

“Ha! Bu mu? Canım, kalaylı takımlar yok mu?”

Madam Magloire omuz silkti.

“Kalayın kokusu var.”

“Öyleyse demir takımlar olsun.”

Madam Magloire anlamlı anlamlı yüzünü buruşturdu.

“Onlarda da demir tadı var.”

Piskopos, “Öyleyse, tahta takımları kullanırız,” dedi.

Az sonra Jean Valjean’ın bir gün önce oturduğu masada kahvaltı ediyordu. Monsienyör Bienvenu bir yandan kahvaltı ediyor, bir yandan da hiçbir şey söylemeyen kız kardeşiyle, için için homurdanan Madam Magloire’a bir lokma ekmeği bir fincan süte batırmak için tahta kaşıkla çatala bile gerek olmadığını neşeli neşeli gösteriyordu.

Madam Magloire yalnız kaldığında ileri geri gidip gelirken, “Sen şu akla bak!” diyordu, “Tut böyle bir adamı eve al! Yanı başında barındır! Sadece çalmakla kalması ne devlet! Aman Tanrım! Düşünmesi bile insanı ürpertiyor!”

Ağabeyle kız kardeş sofradan kalkmak üzereydiler ki, kapı vuruldu.

“Buyrun,” dedi piskopos.

Kapı açıldı. Eşikte öfkeli bir topluluk belirdi. Üç adam, bir dördüncüsünü yakasından tutuyorlardı. Üç adam jandarmaydı, öteki de Jean Valjean.

Topluluğu yönetir görünen bir jandarma çavuşu da kapının yanındaydı. İçeri girdi, piskoposa doğru ilerleyerek, ona asker selamı verdi.

“Monsienyör,” dedi.

Bu söz üzerine, son derece kederli ve adeta yıkılmış gibi görünen Jean Valjean, afallamış bir halde başını kaldırdı.

“Monsienyör ha!” diye mırıldandı, “Mahalle papazı değilmiş demek?”

“Sus!” dedi jandarmalardan biri, “o, monsienyör piskopostur.”

Bu sırada Monsienyör Bienvenu, ilerlemiş yaşının elverdiği kadar aceleyle onlara yaklaşmıştı.

Jean Valjean’a bakarak, “Sizsiniz ha?” diye bağırdı. “Sizi gördüğüme çok memnun oldum. İyi ama, size şamdanları da vermiştim, ötekiler gibi onlar da gümüşten, en azından iki yüz frank getirirler. Niçin onları da sofraya takımlarıyla birlikte götürmediniz?”

Jean Valjean afalladı, şaşkınlıkla gözlerini açtı ve hiçbir insan dilinin anlatmaya gücünün yetmeyeceği bir ifadeyle bu saygıdeğer piskoposa baktı.

Jandarma çavuşu, “Monsenyör,” dedi, “bu adamın söyledikleri doğru demek, öyle mi? Ona yolda rastladık. Kaçan biri gibi gidiyordu. Anlamak için durdurduk. Üzerinde bu gümüşler vardı...”

Piskopos gülümseyerek çavuşun sözünü kesti:

“O da size bunları geceyi evinde geçirdiği ihtiyar bir papazın kendisine verdiğini söyledi değil mi? Durumu anlıyorum. Siz de onu buraya getirdiniz. Bir yanlışlık olmuş.”

“Öyleyse,” dedi çavuş, “onu bırakabilir miyiz?”

“Elbette,” diye cevap verdi piskopos.

Jandarmalar Jean Valjean’ı bıraktılar. Şaşkınlıkla geriye doğru birkaç adım attı ve belli belirsiz duyulan bir sesle, kendi kendine uykusunda konuşur gibi, “Beni bıraktıkları doğru mu?” dedi.

Jandarmalardan biri, “Evet, seni bırakıyoruz işte, hâlâ anlamadın mı?” dedi.

“Dostum,” dedi piskopos, “gitmeden önce, şamdanlarınızı da alın.”

Piskopos şömineye giderek iki gümüş şamdanı alıp Jean Valjean’a getirdi. İki kadın, piskoposu ağızlarını açmadan, kıpırdamadan, onu rahatsız edebilecek bir bakıştan bile kaçınarak izliyorlardı.

Jean Valjean’ın bütün bedeni titriyordu. Mekanik bir davranışla, dalgın dalgın şamdanları aldı.

“Şimdi,” dedi piskopos, “rahat rahat yolunuza gidin. Sırası gelmişken söyleyeyim, tekrar gelecek olursanız dostum, bahçeden geçmenize hiç gerek yok. Her zaman sokak kapısından girip çıkabilirsiniz. O kapı gece gündüz sadece bir mandalla kapalı durur.”

Sonra jandarmalara dönerek, “Çekilebilirsiniz beyler,” dedi.

Jandarmalar uzaklaştılar.

Jean Valjean bayılacak gibiydi.

Piskopos, ona yaklaştı ve alçak bir sesle, “Unutmayın, hiçbir zaman unutmayın, bu parayı dürüst bir insan olmak için kullanacağınıza dair bana söz vermiş bulunuyorsunuz,” dedi.

Herhangi bir vaatte bulunduğunu hiç hatırlamayan Jean Valjean, ne cevap vereceğini bilemeden kalakaldı. Piskopos bu sözü kelimelerin üzerine basa basa söylemişti. Gururlu bir tavırla devam etti:

“Jean Valjean, kardeşim, siz artık kötülüğe değil, iyiliğe aitsiniz. Sizin ruhunuzu satın alıyor; onu karanlık ve kötü düşüncelerden çekip çıkarıyor, Tanrı’ya veriyorum.”

13. Küçük Gervais

Jean Valjean şehirden kaçarcasına çıktı. Telaş içinde tarlalarda yürüyor, dönüp dolaşıp hep aynı yerlere geldiğini bile fark etmeden karşısına çıkan yollara, patikalara sapıyordu. Böylece bütün sabah hiçbir şey yemeden açlık da duymadan etrafta dolaştı durdu. Birçok yeni duygunun etkisi altındaydı. Bir tür öfke duyuyor, ama kime duyduğunu bilemiyordu. Onuru mu kırılmıştı, aşağılanmış mıydı, söyleyebilecek durumda değildi. Ara sıra içini garip bir acıma, bir şefkat duygusu kaplıyor, ama o, bu duyguyu yenmeye çalışıyor, yirmi yıllık katılığıyla bu duyguya karşı çıkıyordu. Bu durum onu yoruyordu. Felaketindeki adaletsizliğin ona kazandırdığı bir tür korkunç huzurun, içinde sarsıldığını kaygıyla görüyor, bu sarsılan huzurun yerini neyin alacağını kendi kendine soruyordu. Bazen olayların böyle gelişmemiş olmasını, jandarmalarla hapisaneyi boylamış olmayı tercih eder oluyordu; böylesi onun için daha az sarsıcı olurdu. Mevsim hayli ilerlemiş olduğu halde, orada burada, çitlerde gecikerek açmış çiçeklerden gelen kokular çocukluk anılarını canlandırıyor. Bu anıları hatırlamayalı öyle uzun zaman olmuştu ki, şimdi onlara dayanması hemen hemen imkânsızdı.

Tarif edilmesi imkânsız düşünceler böyle bütün gün kafasına yığılıp durdu.

Güneş, en küçük bir taşın bile gölgesini yerde upuzun uzatarak batmaya doğru giderken, Jean Valjean ıpıssız, kıpkızıl büyük bir ovada, bir çalılığın arkasında oturuyordu. Ufukta Alpler’den başka bir şey yoktu; sadece uzak bir köy kilisesinin çan kulesi görünüyordu. Jean Valjean, Digne’den belki on beş kilometre uzaktaydı. Ovayı kesen bir patika, çalılığın birkaç adım ötesinden geçiyordu.

Ona rastlayacak biri için, partial elbiselerinden hiç de daha az ürkütücü olmayan bu derin düşünceler arasında neşeli bir ses duydu.

Başını çevirdi, on yaşlarında, sazı yanında asılı, dağsıçanı kutusu sırtında, Savoie’lı küçük bir çocuğun patikadan kendisine doğru geldiğini gördü.

Pantolonunun deliklerinden dizlerini göstere göstere diyar diyar dolaşan tatlı ve neşeli çocuklardan biriydi bu. Hem şarkı söylüyor hem de ara sıra durup,

belki de bütün servetini oluşturan elindeki birkaç bozuk parayla beştaş oynuyordu. Bu paralar arasında bir tane de kırk metelik vardı.

Çocuk çalıllığın yanında durdu; Jean Valjean'ı görmemişti; o ana kadar oldukça ustalıklı hepsini elinin tersiyle yakalayabildiği avucundaki metelikleri havaya fırlattı.

Bu kere kırkılık metelik elinden kaçtı ve yuvarlanarak çalıllığa, Jean Valjean'a kadar geldi.

Jean Valjean, farkında olmadan ayağıyla paranın üzerine bastı.

Ancak çocuk parasını bakışlarıyla takip etmiş ve yuvarlandığı yeri görmüştü.

Hiç şaşırmadı, doğru adamın yanına geldi.

Burası tamamen ıssızdı. Ne ovada ne de patıkada göz alabildiğince uzaklara kadar tek kişi bile yoktu. Gökyüzünün çok yükseklerinden geçen bir kuş bulutunun küçük zayıf çığlıklarından başka bir ses işitilmiyordu. Çocuk sırtını güneşe dönmüştü. Güneşin ışığı çocuğun saçlarına altın teller koyuyor, Jean Valjean'ın vahşi suratını da kanlı aydınlıkla hızla kızıla boyuyordu.

Küçük Savoyard, bilgisizlik ve masumiyetinin verdiği çocukça bir güvenle, "Mösyö, param," dedi.

Jean Valjean, "Senin adın ne?" diye sordu.

"Küçük Gervais, efendim."

"Defol!" dedi Jean Valjean.

Çocuk, "Mösyö," diye tekrarladı, "paramı verin."

Jean Valjean'ın bakışları yere sabitlenmişti, hiç cevap vermedi.

Çocuk üsteledi: "Param, mösyö!"

Jean Valjean, gözünü yere dikmiş duruyordu.

"Param!" diye bağırdı çocuk, "parlak param! Benim param!"

Jean Valjean söyleneni anlamamış gibiydi. Çocuk, onu gömleğinin yakasından tutup sarstı. Bir yandan da, hazinesinin üzerine basmış olan kocaman demirli ayakkabıyı yerinden oynatmaya çabalıyordu.

"Paramı isterim! Kırk meteliğim!"

Çocuk ağlamaya başladı. Jean Valjean başını ağır ağır kaldırdı. Hâlâ oturduğu yerden kımıldamamıştı. Gözleri bulanık bakıyordu. Bir an kendine geldi. Çocuğa şaşkınlıkla baktı, sonra elini sopasına doğru uzatarak, korkunç bir sesle: "Kim o?" diye bağırdı.

"Benim mösyö," diye cevap verdi çocuk. "Küçük Gervais! Ben! Ben! Lütfen kırk meteliğimi geri verin! Kaldırın lütfen ayağınızı, mösyö, lütfen!"

Sonra, küçük olmasına rağmen öfkelenerek ve adeta tehdit edercesine, “Hadi bakalım, ayağınızı kaldıracak mısınız? Ayağınızı kaldırın diyorum size!” diye bağırdı.

“Ah! Hâlâ mı sen!” dedi Jean Valjean, ayağını paranın üzerinden kaldırmadan ekledi: “Defolup gidecek misin!”

Çocuk korkudan afallamış bir halde ona baktı, sonra tepeden tırnağa titremeye başladı, birkaç saniye öylece kaldıktan sonra, bütün gücüyle koşa koşa kaçmaya koyuldu, ne başını çevirip bakmaya ne de bağarmaya cesaret ediyordu.

Çocuk biraz uzaklaştıktan sonra soluk soluğa kaldığı için durmak zorunda kaldı ve Jean Valjean, daldığı hayaller arasında, onun hıçkıra hıçkıra ağladığını duydu.

Bir süre sonra çocuk gözden kayboldu.

Güneş batmıştı.

Jean Valjean’ın çevresini karaltılar bastı. Gün boyunca yemek yememişti; galiba ateşi de vardı.

Çocuğun kaçışından beri öylece duruyordu, durumunu hiç değiştirmemişti. Uzun, düzensiz aralıklarla soluk alıyordu. On on iki adım ilerisine dikilmiş duran bakışları, otların arasına düşmüş mavi çiniden eski bir vazo kırığının şeklini derin bir dikkatle inceler gibiydi. Birden ürperdi; akşamın soğuşunu hissetmişti.

Kasketini alnına indirdi, mekanik bir şekilde ceketini kavuşturup iliklemeye çalıştı, bir adım attı ve sopasını almak için yere eğildi.

İşte o an, ayağının toprağa yarısına kadar gömdüğü çakılların arasında parlayan kırk meteliklik parayı gördü. Birden elektrik çarpmış gibi sarsıldı. Dişlerinin arasından, “Bu da ne böyle?” dedi. Üç adım geriledi, bakışlarını, biraz önce ayağıyla çiğnediği noktadan ayırmadan durdu; karanlıkta parlayan bu şey, sanki onun üzerine dikilmiş açık bir gözdü.

Birkaç dakika sonra titreyerek eğildi, parayı yerden aldı ve kalkarken ovanın uzaklarına doğru bakmaya başladı; ayakta, tir tir titreyerek ufkun her noktasına ayrı ayrı göz atıyordu; kendisine sığınacak bir yer arayan ürkmüş, vahşi bir hayvan gibiydi.

Hiçbir şey görmüyordu. Gece bastırıyordu, ova soğuk ve bulanıktı, gün batımı aydınlığında büyük mor sisler yükseliyordu.

İnledi ve belli bir yöne doğru hızlı hızlı yürümeye başladı; bu, çocuğun gözden kaybolduğu yöndü. Otuz adım kadar sonra durdu, baktı, hiçbir şey göremedi.

Ve sonra bütün gücüyle bağırdı:

“Küçük Gervais! Küçük Gervais!”

Sustu, bekledi.

Hiçbir şey duyulmuyordu.

Çayırılar karşısında başıboş, kederle uzanıyordu. Yayılan mekân onu çepeçevre sarmıştı. Ağaççıklar küçük sıkı kollarını inanılmaz bir öfkeyle sallıyorlardı. Birisini tehdit ediyor, izliyor gibiydiler.

Tekrar yürümeye başladı, sonra koşmaya koyuldu; ara sıra duruyor, duyulabilecek seslerin en korkuncu, en umutsuzu ile bu sessizliğin ortasında haykırıyordu: “Küçük Gervais! Küçük Gervais!”

Çocuk bu sesi duysa kesinlikle korkar, kendisini göstermekten çekinirdi. Ama şüphesiz artık çok uzaklardaydı.

At sırtında giden bir rahibe rastladı. Yanına gitti:

“Papaz efendi, bir çocuğa rastladınız mı?” diye sordu.

“Hayır,” dedi rahip.

“Küçük Gervais diye bir çocuk.”

“Kimseyi görmedim.”

Kesesinden iki tane beş franklık çıkarıp, rahibe verdi.

“Yoksullarınız için papaz efendi. On yaşlarında bir çocuk, sırtında bir dağsıçanı kutusu, sanırım bir de sazı var. Şu Savoyard’lardan, bildiniz mi?”

“Hiç görmedim.”

“Etrafta köyler var mı? Bana tarif edebilir misiniz?”

“Dostum, söylediğimize bakılırsa, küçük bir yabancı. Bu ülkede böylelerine çok rastlanır. Onları kimse tanımaz.”

Jean Valjean, hırsla beşer franklık iki ekü daha çıkarıp, rahibe verdi.

“Yoksullarınız için,” dedi.

Sonra şaşkın şaşkın ekledi:

“Rahip efendi, beni tutuklatın. Ben bir hırsızım.”

Rahip atını şiddetle mahmuzlayıp, korkuyla kaçtı.

Jean Valjean, daha önce gittiği yöne doğru koşmaya başladı.

Böylece hayli yol aldı. Etrafına bakınıyor, sesleniyor, haykırıyordu. Ama kimseye rastlamadı. İki üç defa yatmış ya da çömelmiş bir insana benzettiği bir şeye doğru ovada koştu; bunlar çalılıklardan ya da yere yakın kayalardan başka bir şey değildi. Sonunda, üç patikanın birleştiği bir yerde durdu. Ay çıkmıştı.

Bakışlarını uzaklarda dolaştırdı ve son bir defa seslendi: “Küçük Gervais!” Ama bu belli belirsiz çıkan çok cılız bir sestti. Onun son çabası oldu; görünmez bir güç sanki onu kötü vicdanının ağırlığıyla orada o an eziyormuş gibi, bacak kasları birden çözüldü, bitkin bir halde iri bir taşın üzerine çöktü, yumrukları saçlarında, yüzü dizlerindeydi; “Ben bir sefilim!” diye haykırdı.

O zaman yüreği çatladı, ağlamaya başladı. On dokuz yıldır ilk defa ağlıyordu.

Gördüğünüz gibi, Jean Valjean piskoposun evinden ayrıldığında, o zamana kadar düşündüklerinin dışındaydı. İçinden geçen duyguların ne olduğunun farkına varamıyordu. Yaşlı adamın melekçe davranışlarına, tatlı sözlerine karşı direniyordu. “Dürüst bir insan olacağınıza dair bana söz verdiniz. Ruhunuzu satın alıyor, onu kötü düşüncelerden çıkarıyor, Tanrı’ya veriyorum.” Aklına hep bu sözler geliyordu. Bu kutsal bağışlanmanın karşısına gururu, kötülüğün içimizdeki kalesi olan şeyi koyuyordu. Belli belirsiz bir şekilde hissediyordu ki, bu rahibin affedişi o zamana kadar benliğini sarsan en büyük ve en korkunç saldırdır, bu bağışlamaya karşı direndiği takdirde artık yüreğinin katılaşması büsbütün çaresiz bir hale gelecekti; boyun eğdiği takdirde ise başka insanların davranışları yüzünden yıllardır yüreğini dolduran ve hoşuna giden o kin ve nefretten vazgeçmesi gerekecekti; bu kere yenmek ya da yenilmek zorundaydı, kendi kötülüğü ile iyiliği arasında bir mücadele başlamıştı.

Bütün bu ışıkların arasında bir sarhoş gibi ilerliyordu. Haşin bakışlarla böyle yürürken acaba Digne’deki macerasının onu nasıl bir sonuca götüreceğine dair bir bilince sahip miydi? Hayatın bazı anlarında ruhu uyaran ya da rahatsız eden bütün o esrarengiz uğultuları duyabiliyor muydu? Kaderinin büyük ve en önemli anını yaşamış olduğunu, kendisi için artık orta yol olmadığını, eğer bundan sonra çok iyi insan olmazsa, çok kötü insan olacağını, şimdi artık ya piskopostan daha yükseğe çıkma ya da kürek mahkûmundan da aşağıya düşme zamanının geldiğini, eğer iyi olmak istiyorsa, bir melek olması, kötü kalmak istiyorsa canavarlaşması gerektiğini acaba bir ses kulağına fısıldıyor muydu?

Burada da, daha önce yaptığımız gibi, kendimize bazı sorular sormamız gerekiyor. Jean Valjean’ın düşüncesinde bütün bunlardan çıkardığı belli belirsiz bir gölge var mıydı? Gerçi, daha önce de söylediğimiz gibi, felaket zekâyı eğitir, ama Jean Valjean’ın bütün bu belirttiğimiz şeylerin içinden çıkabilecek durumda olduğu şüphelidir. Bu fikirler aklına gelse bile, bunları görmekten çok, ancak şöyle böyle seçebiliyordu ve bu fikirler onu anlatılması olanaksız, neredeyse ağrı veren bir huzursuzluk içine atmaktan başka bir şey yapamıyorlardı. Kürek denilen o kapkara yerden çıktığında, koyu karanlıktan çıkarken çok kuvvetli bir ışık gözleri nasıl kamaştırırsa, piskopos da onun ruhunu öyle kamaştırmıştı.

Artık, ona tertemiz, ışıl ışıl kendisini sunan gelecekteki hayat, bu olması mümkün olan hayat, iini titreyişler ve kaygılarla dolduruyordu. Nerede olduğunu kendisi de gerçekten bilemiyordu. Güneşin doğduğunu birdenbire gören bir baykuş gibi, kürek mahkûmunun gözleri erdemin ışığından kamaşmış, adeta kr olmuştu.

Emin olduğu, hiç şüphe etmediği bir şey varsa, o da artık aynı adam olmadığı, içinde her şeyin değiştiği, piskoposun onunla konuşmasından, ona dokunmasından önceki gibi davranmasının artık mümkün olmadığıydı.

İşte bu ruh hali içindeyken Kk Gervais'ye rastlamış ve onun kırk meteliğini çalmıştı. Niçin? Bunu kendisi de açıklayamazdı. Bu davranışı, kürekten taşıyıp getirdiği kötü düşüncelerin son bir etkisi, adeta son bir çabası, bir iğd kalıntısı, statik biliminde edinilmiş kuvvet denilen şeyin bir sonucu muydu? Hem buydu hem de belki bundan daha az bir şey. Ne olduğunu basitçe söyleyelim: alan o değildi, insan değildi; aklı, hiç bilmediği, yepyeni fikirlerin ortasında debelenip dururken, alışkanlıkla, iğdyle ayağını o paranın üzerine koyan içindeki hayvandı. Akıl uyanıp da, hayvanın bu davranışını görünce, Jean Valjean endişeyle geri sıçramış, dehşet içinde haykırmıştı.

Garip bir olaydı bu, ancak içinde olduğu durumda mümkün olabilecek bir olay. O parayı, o çocuktan çalarken bir daha asla yapamayacağı bir şeyi yapmıştı.

Her ne hal ise, bu son kötü davranışının onun üzerindeki etkisi çok kesin oldu; aklındaki kargaşalığı ortasından biçip geiverdi, dağıttı; koyu karanlıkları bir yana, aydınlığı öbür yana koydu; ruhuna, tıpkı kimyada reaksiyon oluşturan bazı maddelerin bulanık bir karışımı etkileyerek, bir unsuru dibe kertirken, öbürünü berraklaştırması gibi bir etki yaptı.

nce kendisini incelemeden, düşünmeden, kurtulmaya çabalayan biri gibi kendini kaybetmişçesine, çocuğu bulup parasını geri vermeye çalıştı. Sonra bunun imkânsız olduğunu anlayınca, umutsuz bir halde durdu. "Ben bir sefilim!" diye bağırdığı an, kendisini olduğu gibi gördü. Kendinden, sadece bir hayalet gibi hissedecek kadar ayrılıp uzaklaşmıştı. İşte o an orada, karşısında, etiyle kemiğiyle, sopası elinde, kısa köylü ceketı sırtında, çalınmış eşya dolu çantası omzunda, kararlı ve kaygılı yüzüyle, iğrenç tasarılar dolu düşüncesiyle, korkunç kürek mahkûmu Jean Valjean duruyordu.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, başından geçen o büyük felaket onu hayaller gören biri yapmıştı. O nedenle bu kere de hayal görür gibi oldu. Karşısında gerçekten Jean Valjean'ı, o uğursuz suratını gördü. Az kalsın kendi kendine bu adamın kim olduğunu soracaktı; bu düşünceden dehşet duydu.

Beyni o son derece şiddetli çalıştığı, ama yine de korkunç derecede sakin olduğu anlardan birini geçiriyordu. Bu sırada hayaller o kadar derindir ki, gerçeği yutar. İnsan karşısındaki nesneleri görmez olur ve zihnindeki şekilleri kendi dışındaymış gibi görür. Jean Valjean'ın beyni işte böyle anlardan birindeydi.

Böylece, deyim yerindeyse yüz yüze kendi kendini seyretti. Aynı zamanda, o halüsinasyonun gerisinde, esrarlı bir derinlikte bir ışık görüyordu. Önce bunu meşale sandı. Bilincine görünen bu ışığa daha dikkatle bakınca, onun insan şeklinde olduğunu fark etti ve bu meşalenin piskopos olduğunu anladı.

Böylece bilincinin önünde duran bu iki insanı, piskoposla Jean Valjean'ı sırayla gözden geçirdi. İkinciye çözmek, birinciden daha kolay olmadı. Bu gibi kendinden geçmelere özgü garip olaylar yüzünden hayalleri uzadığı ölçüde, piskopos büyüyüp gözlerine gittikçe daha görkemli bir şekilde görünürken, Jean Valjean gittikçe küçülmekte ve silinmekteydi. Öyle bir an geldi ki, bir gölgeden ibaret kaldı ve birdenbire kayboldu. Artık görüntüde yalnızca piskopos kalmıştı. Görkemli bir ışımayla bu sefil adamın ruhunu dolduruyordu.

Jean Valjean uzun uzun ağladı. Sımsıcak gözyaşlarıyla, hıçkıra hıçkıra ağladı, bir kadından daha fazla zayıflıkla, bir çocuktan daha fazla korkuyla ağladı.

O ağlarken, beyninin içi aydınlandıkça aydınlanıyordu; bu olağanüstü bir aydınlıktı, aynı zamanda hem büyüleyici hem de korkunç bir aydınlık: Geçmiş hayatı, işlediği ilk suçu, uzun yıllardır çektiği cezası, kabalaşması, ruhunun katılaşması, bir yığın intikam planlarıyla şenlenen tahliyesi, piskoposun evinde başına gelenler, bir çocuğun kırk meteliğini çalması; piskoposun bağışlamasından sonra işlendiği için büsbütün alçakça, büsbütün canavarca olan o suç aklına geldi ve apaçık bir şekilde göründü, hem de o zamana kadar hiç görmediği bir açıklık içinde... Hayatına baktı, gözüne korkunç göründü, ruhuna baktı, iğrenç buldu. Ama şimdi bu hayatın, bu ruhun üzerine iyilik dolu bir gün doğmuştu. Cennetin ışığında İblis'i gördüğünü sandı.

Kaç saat böyle ağladı? Ağladıktan sonra ne yaptı? Nereye gitti? Bu hiçbir zaman bilinmedi. Bilinen bir şey varsa, o da o devirde Grenoble'a sefer yapan ve Digne'ye gelen bir arabanın sürücüsünün o gece, sabahın üçüne doğru piskoposluk binasının olduğu sokaktan geçerken, Monsenyör Bienvenu'nun kapısı önünde, bir adamı karanlıkta, kaldırıma diz çökmüş dua eder bir halde gördüğüydü.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

1817 YILINDA

1. 1817 Yılı

1817 yılı, XVIII. Louis'nin, içinde kibirin de eksik olmadığı krallara yaraşır azametli bir tavırla, saltanatının yirmi ikinci yılı olduğunu söylediği yıl ve Mösyö Bruguière de Sorsum'un da üne eriştiği yıldır. Bütün berber dükkânları, pudra modası ve kraliyet kuşunun geri döneceği umuduyla gök mavisi renge badanalanmış, zambak çiçekleriyle süslenmişti. O günler, Lynch kontunun her pazar Fransa yüce meclisi üyesi elbisesi, kırmızı şeridi, uzun burnu ve parlak bir iş görmüş kişilere özgü o şahane profiliyle kilise mütevellisi sıfatıyla kendine ayrılmış özel sırada oturduğu o masum ve saf günlerdi. Mösyö Lynch'in becerdiği parlak iş şuydu: Bordeaux belediye başkanıyken 12 Mart 1814'te, kenti dük d'Augoulême'e biraz fazlaca erken teslim etmişti. Yüce meclis üyeliği de buradan geliyordu. 1817'de, dört ile altı yaşındaki küçük oğlan çocuklarının, maroken taklidi deriden, kulaklıklılı, eskimo serpuşlarına benzeyen geniş kasketler giymeleri modaydı; Fransız ordusuna Avusturya tarzı beyaz üniforma giydirilmişti; alaylara lejyon deniyordu; rakam yerine eyaletlerin adlarını taşıyorlardı. Napoléon Sainte-Hélène'deydi ve İngiltere, ona yeşil çuha vermeyi reddettiğinden, eski elbiselerini tersyüz ettiriyordu. 1817'de Pellegrini şarkı söylüyor, Matmazel Bigottini dans ediyordu; Potier saltanat sürüyordu. Odry henüz ortalıkta yoktu; M. Saqui, Forioso'nun yerini alıyordu. Fransa'da hâlâ Prusyalılar vardı. M. Delalot tanınmış bir kişilikti. Meşruiyet, Pleignier, Carbonneau ve Tolleron'un önce bileklerini, sonra da kellelerini keserek kendisini kabul ettirmişti. Başmâbeyinci Talleyrand prensi ile maliye bakanı rahip Louis birbirlerine iki kâhinin gülüşüyle bakıyorlardı; her ikisi de 14 Temmuz 1790 günü Champ de Mars'da federasyon ayinini yönetmişlerdi; Talleyrand, piskopos sıfatıyla ayin duasını okumuş, Louis de diyakos olarak ona yardım etmişti. 1817'de, yine bu Champ de Mars meydanının yan yollarında, yağmur altında yatan, otlar arasında çürüyen, yaldızı dökülmüş kartal ve arı resimlerinden kalma izler taşıyan mavi boyalı tahtadan büyük sütunlar görülüyordu. Bunlar iki yıl önce Champ de Mai'de imparatorun tribününe destek vermiş sütunlardı. Gros-Caillou yakınlarında barakalara yerleşmiş olan Avusturyalıların kamp ateşleri nedeniyle yer yer yanıp, kararmış, iki üç tanesi ise bu kampların ateşlerinde Kaiser askerleri ellerini ısıtırken yok olmuştu. Champ de Mai'yın, haziran ayında Champ de Mars meydanında düzenlenmek gibi bir

özelliği vardı. 1817 yılında iki şey halk arasında çok tutuluyordu: Voltaire-Touquet tarzı koltuk, bir de üzerinde 1814 Fransız Anayasası yazılı tütün tabakası. Paris için yeni heyecan, erkek kardeşinin kafasını kesip Marché-aux-Fleurs'deki havuza atan Dautun'un cinayetiydi. Chaumareix'ye yüzkarası, Géricault'ya onur getirecek olan şu uğursuz Méduse fırkateyni hakkında hiçbir haber alınamaması Deniz Kuvvetlerini endişelendiriyordu. Albay Selves, Süleyman Paşa olmak üzere Mısır'a gidiyordu. La Harpe Sokağı'ndaki Thermes sarayı bir fıçı dükkanı olmuştu. XVI. Louis döneminde deniz kuvvetlerinde astronom olan Messier'ye rasathane görevi yapan küçük ahşap kulübe, Cluny konağının sekiz köşeli kulesinin tavan arasında hâlâ duruyordu. Duras düşesi gök mavisi satenden X. Louis stili döşenmiş küçük salonunda üç dört dostuna *Ourika*'nın el yazmalarını okuyordu. Louvre'da N harfleri siliniyordu. Austerlitz köprüsü, adından vazgeçiyor ve Jardin du Roi adını alıyordu; bu, hem Austerlitz köprüsüne hem de Jardin des Plantes'a tebdili kıyafet getiren çifte bir muammaydı. Horatius'un eserlerine tırnak ucuyla işaretler koyup imparator olan kahramanlar ve veliaht olan ayakkabıcılardan başka bir şeyle meşgul olmayan XVIII. Louis'nin iki endişesi vardı: Napoléon ve Mathurin Bruneau. Fransız Akademisi'nin ödül konusu: 'İncelemenin sağladığı mutluluk'tu. Mösyö Bellart resmen sözbilim sahibi sayılıyordu. Onun gölgesinde, Paul-Louis Courier'nin alaylarına hedef olmaya aday, geleceğin Boe savcısı yetişmekteydi. Arlincourt adında sahte bir Marchangy henüz boy göstermemişti, onun yerine Marchangy adında sahte bir Chateaubriand vardı. Claire d'Albe ve Malek-Adel birer şaheserdiler. Enstitü, akademisyen Napoléon Bonaparte adının listesinden silinmesine ses çıkarmıyordu. Bu kraliyet fermanı, Angoulême'de bir Denizcilik Okulu kuruyordu, çünkü Angoulême dükü büyük amiral olduğuna göre Angoulême kentinin de bütün o nitelikleriyle bir liman olmaya hakkı vardı, tersi durumda, kraliyet ilkesi zedelenirdi. Vekiller heyetinde, Franconi'nin afişlerini süsleyen ve sokaklardaki işsiz güçsüz takımının toplanmasına neden olan ip cambazı resimlerine göz yumulup yumulmayacağı tartışılıyordu. *Agnese*'in yazarı Mösyö Pae, dört köşe yüzlü, yanağı etbenli adamcağız, Sassenaye markizinin Ville-Evêque Sokağı'ndaki küçük özel konserlerini yönetiyordu. Bütün genç kızlar, sözleri Edmond Géraud'ın *Ermite de Saint Avelle* şarkısını söylüyorlardı. *Le Nain Jaune* değişip *Miroir* oluyordu. Bourbon'ları tutan Valois cafe'sinin karşısındaki Lemblin cafe'si de imparatoru tutuyordu. Louvel'in daha şimdiden canına kastedici gözlerle kendisine baktığı Berry dükü, Sicilyalı bir prensesle evlendirilmişti. M. de Staël öleli bir yıl oluyordu. Hassa muhafızları Matmazel Mars'ı ıslıklıyorlardı. Büyük gazeteler ufacıktı; sayfaların boyutları

küçülmüştü, ama özgürlük büyüktü. *Le Constitutionnel* gazetesi meşrutiyetçiydi; *La Minerve*, Chateaubriand'a 'Chateaubriant' diyordu. Bu lakap, burjuvaları büyük yazarın arkasından güldürüyordu. Satılmış gazetelerdeki aşağılık gazeteciler 1815 sürgünlerine hakaret ediyorlardı: David'de kabiliyet, Arnault'da nükte, Carnot'da namus kalmamıştı; Soult hiçbir savaşı kazanamamıştı; Napoléon'un da artık dehası kalmadığı bir gerçektir. Sürgündeki birine postayla gönderilen mektupların alıcının eline çok ender geçtiğini herkes bilir, çünkü polis bu mektuplara el koymayı kutsal bir görev sayar. Bu yeni bir şey değildir; Descartes da sürgündeyken bu durumdan yakınıyordu. Nitekim David, kendisine yazılan mektupları almadığını bir Belçika gazetesinde biraz öfkeli bir şekilde açıkladığında, kral yanlısı gazeteler bunu pek eğlenceli buluyor ve bu vesileyle sürgünü şamataya alıyorlardı. 'Kral katilleri' ya da 'oy verenler' demek, 'düşmanlar' ya da 'müttefikler' demek, 'Napoléon ya da Bonaparte' demek, iki insanı birbirinden bir uçurumdan çok daha fazla ayırıyordu. Kendisine 'Anayasa'nın ölümsüz yaratıcısı' adı takılan XVIII. Louis'nin devrimler çağını ebediyen kapatmış olduğu bütün sağduyulu kişilerce kabul ediliyordu. Pont-Neuf'ün dolgu toprak setinde IV. Henri'nin heykelini bekleyen kaideye 'Redivivus' kelimesi işleniyordu. Mösyö Piet, Thérèse Sokağı 4 numaradaki gizli toplantılarını yapmaya başlıyordu. Sağın liderleri zor durumda kalındığında: "Bacot'ya yazmak gerek," diyorlardı. Mösyö Canuel O'Mahony ve Mösyö Chappedelaine, ileride 'su kıyısı suikastı' diye anılacak olan şeyi, az da olsa kralın küçük kardeşi beyefendinin onayıyla planlamaktaydılar. Epingle Noire da kendi cephesinden komplo hazırlığı içindeydi. Delaverderie, Trogoff'la ilişki kuruyordu. Belli bir ölçüde liberal kafada olan Mösyö Decazes bir otoriteydi. Chateaubriand, Saint Dominique Sokağı 27 numaradaki penceresinde ayağında pantolon ve terlikler, kır saçları ipek ve pamuk karışımı bir sargıyla örtülü, gözleri bir aynada, önünde açık duran komple bir dışçı takımıyla, pek sevimli olan dişlerini temizliyor ve bir yandan da sekreteri M. Pilorge'a 'Anayasaya göre Krallık'ı dikte ettiriyordu. Sözü geçen eleştirmenler Lafon'u Talma'ya tercih ediyorlardı. M. Féletz imzasını A. diye atıyordu; M. Hoffmann Z. diye imza atıyordu. Charles Nodier *Thérèse Aubert*'i yazıyordu. Boşanma yasaklanmıştı. Liselerin adı kolej olmuştu. Yakaları altın bir zambak çiçeğiyle süslü kolej öğrencileri Roma kralı konusunda tepinip duruyorlardı. Sarayın karşı istihbarat polisi, Orleans dükünün her yerde teşhir edilen portresini kralın eşi hanımefendiye ihbar ediyordu; Orleans dükü, Alman süvarileri tümgenerali üniforması taşıyan Berry dükünden daha yakışıklı görünüyordu; bu büyük bir kusurdu. Paris şehri kendi kesesinden olmak üzere, Invalides'in kubbesini

yeniden altın yıldızlatıyordu. Ciddi kişiler M. Trinquelague'ın şu ya da bu durumda nasıl davranacağını düşünüyorlardı; M. Clausel de Montals birçok yönden M. Clausel de Coussergues'den ayrılıyordu; M. Salaberry memnun değildi. Komedi oyuncusu Molière'in kabul edilmediği Akademi'nin üyesi komedi oyuncusu Picard, Odéon'da *Çifte Philibertler*'i sahneliyordu; tiyatronun cephesinde, harflerin koparılmış olmasına rağmen izlerden İMPARATORİÇE TİYATROSU yazısı açıkça okunuyordu. Cugnet de Montarlot'nun ya yanında ya karşısında yer alıyordu. Fabvier hizipçi; Bavoux devrimciydi. Kitapçı Pélicier, Voltaire'in bir baskısını *Fransız Akademisi Üyesi Voltaire'in Eserleri* adıyla yayımlıyor, bu saf yayıncı, "Böylesi alıcı çeker," diyordu. Genel kanıya göre M. Charles Loyson yüzyılın dehasıydı; bu çekememezlik ona dişlerini geçirmeye başlamıştı, bu da bir zafer belirtisiydi ve hakkında şöyle bir mısra düzülmüştü:

Loyson uça bile, kanatlarının olmadığı bilinir.

Kardinal Fesch istifaya yanaşmadığı için Lyon diyakosluğunu Amasie başpiskoposu Mösyö de Pins yönetiyordu. İsviçre ve Fransa arasındaki Dappes vadisi çekişmesi bu arada generalliğe yükselmiş olan yüzbaşı Dufour'un verdiği bir muhtırayla başlamıştı. Hiç kimsenin tanımadığı Saint-Simon yüce hayalinin çatısını kuruyordu. Bilimler Akademisi'nde gelecekte kimsenin hatırlamayacağı ünlü bir Fourier, bilmem hangi karanlık tavan arasında da geleceğin hatırdan çıkarmayacağı başka bir Fourier vardı. Lord Byron kendisini göstermeye başlıyordu; Millevoye'nin bir şiirindeki bir not onu Fransa'ya 'Lord Byron adında biri' diyerek tanıtıyordu. David d'Angers mermeri yoğurmaktaki hünerini deniyordu. Rahip Caron, Feuillantines çıkmazındaki ilahiyat okulu öğrencilerinden küçük bir grubun toplantısında geleceğin Lamennais'i olacak Félicité-Robert adında hiç tanınmayan bir rahipten övgüyle bahsediyordu. Duman çıkaran ve yüzen bir köpeğin çıkardığı sese benzer bir ses Seine Nehri'nde şapırdayan Tuileries'nin pencereleri altında, Kral köprüsünden XV. Louis köprüsüne kadar gidip geliyordu, işe yaramaz bir makineydi, bir çeşit oyuncak, boş hayaller peşinde koşan bir mucidin uydurması, bir ütopyaydı; bir buharlı gemi. Parisliler bu gereksiz şeye kayıtsızca bakıyorlardı. Hükümet darbesiyle, kararnameyle, toptan tayinle Enstitü'yü ıslah eden birçok akademi üyesi yaratan seçkin adam Mösyö Vaublanc, akademi üyesi olmayı başaramıyordu. Saint-Germain dış mahallesiyse Marsan sancağı, dine bağlılığından dolayı Mösyö Delaveau'nun emniyet müdürü olmasını istiyorlardı. Dupuytren'le Récamier tıp okulunun amfisinde 'baba-oğul-kutsal ruh üçlüsü' sorunu üzerinde tartışmaya tutuşup birbirlerini yumruklarıyla tehdit ediyorlardı. Cuvier bir gözü Tekvin'de, bir gözü doğada, fosil kalıntılarını kutsal metinlerle

uzlaştıırıp Musa'yı mastodond'lara pohpohlatarak yobaz irticanın gözüne girmeye çabalıyordu. Parmentier'nin anısının övgüdeğer emekçisi M. François de Neufchâteau patates denilecek yerde 'parmentiäre' denilmesi için bin bir çaba sarfediyor, ama bir türlü emeline erişemiyordu. Eski piskopos, eski Konvansiyon Meclisi üyesi, eski senatör rahip Grégoire, kralcılarının kalem tartışmalarında 'alçak Grégoire' olmuştu. Şu kullandığımız 'olmuştu' deyimi, M. Royer-Collard tarafından bir neolijizm olarak açıkça kınanmıştı. Iéna köprüsünün üçüncü kemerinin altında Blücher tarafından köprüyü havaya uçurmak için açılmış olan deliğın iki yıl önce kapatılmasında kullanılan yeni taş hâlâ beyazlığından fark edilebiliyordu. Artois kontunun Notre-Dame'a girdiğini görünce yüksek sesle: "Lanet olsun! Bonaparte'la Talma'nın kol kola Bal Sauvage'a girdiklerini gördüğüm günleri arıyorum!" diyen bir adamı adalet, mahkeme huzuruna çıkarıyordu: Bozguncu bir konuşma; altı ay hapis. Hainler pervasızca boy gösteriyorlardı; bir savaş arifesinde düşman saflarına geçenler gördükleri ödölü gizlemeye gerek duymuyorlar, nefret ve saygınlıklarının yüzüzlüğü içinde güpegündüz hiç utanmadan ortalıkta dolaşıyorlardı; Ligny ve Quatre-Bras kaçakları ücretli rezilliklerinin pejmürde kılığı içinde krallığa bağılılıklarını çırılçıplak sergiliyorlardı; İngiltere'de genel tuvaletlerin iç duvarlarında yazılı şu sözü unutuyorlardı; "Lütfen, burayı terk etmeden önce üstünüzü başınızı toparlayın!"

İşte, bugün artık unutulmuş olan 1817 yılından belirsiz bir şekilde akılda kalanların karmakarışık bir sıralanışı. Tarih bütün bu ayrıntıları ihmal eder, zaten başka türlü de yapamaz; yoksa sonsuzluğun hâkimiyetine girerdi. Ne var ki, yanlış olarak küçük denilen –bitkiler âleminde küçük yapraklar olmadığı gibi, insanlık tarihinde de küçük olaylar yoktur– bu ayrıntılar yararlıdır. Yüzyılların çehresini oluşturan yılların simasıdır.

İşte, bu 1817 yılında, Parisli dört genç 'güzel bir oyun' oynadılar.

2. Çift Dörtler

Bu Parisli gençlerden biri Toulouse'dan, bir diğeri Limoges'dan, üçüncüsü Cahors'dan, dördüncüsü de Montauban'dandı; ve bunlar öğrenciydiler ve öğrenci demek, Parisli demektir; Paris'te okumak, Paris'te doğmaktır.

Bu delikanlılar silik kişilerdi; böyle kimseleri herkes görmüştür; rastgele alınmış dört örnek: Ne iyi, ne kötü, ne bilgili, ne canlı, ne dâhi ne de budala; yirmi yaş denen o gençliklerinin baharında yakışıklı gençlerdi. Herhangi bir dört Oscar'dılar; çünkü o devirde Arther'ler henüz ortada yoktu. Onun için, 'Arabistan'ın bütün buhurlarını yakınız' diye sesleniyordu şarkı, Oscar ilerliyor,

Oscar, onu göreceğim! Ossian'dan çıkmışlardı; zarafetleri İskandinav ve Kaledonya zarafetiydi, halis İngiliz tarzı daha sonra revaçta olacaktı ve Arthur'ların ilki Wellington, Waterloo Savaşı'nı daha yeni kazanmıştı.

Bu Oscar'lardan birinin, Toulouse'lu olanın adı Félix Tholemyès; öbürünün Cahors'lu olanın Listolier; ötekinin Limoges'lu olanın Fameuil; sonuncusunun Montauban'lı olanın da Blachevelle'di. Her birinin bir metresi vardı elbette. Blachevelle, Favourite'i seviyordu. Favourite'in bu adla çağrılmasının nedeni İngiltere'ye gitmiş olmasıydı. Listolier, Dahlia'ya tapıyordu; o da savaş adı olarak çiçek adı almıştı. Fameuil'in tapındığı Zéphine –Joséphine'in kısaltılmışı– idi. Tholemyès'in sevgilisi ise Fantine'di, güneş rengi olan güzel saçlarından ötürü ona 'Sarışın' diyorlardı.

Favourite, Dahlia, Zéphine ve Fantine mis kokulu, pırıl pırıl, büyüleyici güzellikte dört genç kızdılar; dikiş iğnelerini büsbütün bırakmadıklarından hâlâ işçiydiler; geçici aşklarla rahatları kaçmıştı, ama yüzlerinde çalışmanın verdiği huzurun bir kalıntısı ve ruhlarında bir kadının ilk düşüşünden sonra da canlılığını koruyan namus çiçeğinden vardı. Dördünden birine içlerinde en küçüğü olduğu için genç, bir diğerine de ihtiyar diyorlardı; bu ihtiyarın yaşı yirmi üçtü. Hiçbir şeyi gizlememiş olmak için şunu da söyleyelim ki, ilk hayalini yaşayan Fantine'e, yani Sarışın'a göre öbür üç kız daha tecrübeli, daha kaygısız, daha pişkindiler.

Dahlia, Zéphine ve özellikle Favourite için durum Fantine'inkinden farklıydı. Onların henüz yeni başlayan romanlarında daha şimdiden geçirdikleri evrelerin sayısı birden fazlaydı ve ilk evrede adı Adolphe olan sevgili, ikincisinde Alphonse, üçüncüsünde Gustave oluyordu. Yoksulluk ve hoppalık tehlikeli iki öğütçüdür: Biri azarlar, öbürü pohpohlar ve halktan güzel kızlar bu iki öğütçünün de kendi cephelerinden kulaklarına fısıldadıklarını duyarlar. İyi korunamayan bu ruhlar bu fısıltıları dinlerler. Düşüşleri, taşa tutuluşları bu yüzdendir; onları, hiçbir günah lekesi taşımayan, erişilmez olan şeyin ihtişamıyla ezerler. Ama, yazık! Ya eğer Jungfrau'nun karnı açsa?

Favourite İngiltere'de bulunmuş olduğu için, Zéphine'le Dahlia ona hayrandılar. Pek genç yaşta 'benim' dediği bir evi olmuştu. Babası kaba saba, atıp tutan yaşlı bir matematik öğretmeni idi; hiç evlenmemişti, ileri yaşına rağmen evinde ders vermek zorundaydı.

Bu öğretmen, bir gün bir oda hizmetçisinin eteğinin ocağın kül siperine takıldığını görmüş ve bu kaza nedeniyle âşık olmuştu. Favourite bu aşkın ürünüydü. Kız ara sıra babasına rastlar, selamlaşırlardı. Bir sabah kaba, dindar

kılıklı ihtiyar bir kadın eve gelmiş, “Beni tanıyor musunuz küçükhanım?” diye sormuştu. “Hayır.” “Ben senin annenim.” Daha sonra, yemek dolabını açmış, yemiş, içmiş, yatağını getirtmiş ve eve yerleşmişti. Durmadan homurdanan dindar anne Favourite’le hiç konuşmazdı. Öyle saatlerce tek kelime söylemeden oturur, sabah, öğle, akşam dört kişinin yiyeceği kadar yemek yer, sonra kapıcıya misafirliğe inip kızını çekiştirirdi.

Dahlia’yı Listolier’ye ve belki daha başkalarına da çeken ve avareliğe sürükleyen şey, çok güzel pembe tırnakları olmasıydı. Bu tırnaklara nasıl iş gördürülebilirdi? Erdemli kalmak isteyen ellerine acımamalıdır. Zéphine’e gelince, o da Fameuil’ün gönlünü, şuh ve okşayıcı bir tavırla, “Evet efendim,” demesiyle fethetmişti.

Delikanlılar arkadaşları, genç kızlar dosttular. Bu gibi aşklar, daima bu gibi dostluklarla pekiştirilir.

Bilge olmakla filozof olmak farklı şeylerdir. İspatı da şu ki, bu uygunsuz küçük beraberlikler üzerine her türlü karşı çıkma kaydı bir yana, Favourite, Zéphine ve Dahlia birer filozofken, Fantine bilge bir kızdı.

‘Bilge’ diyeceksiniz. Öyleyse Tholomyès ne oluyor? Hz. Süleyman buna, “Aşk, bilgeliğin parçasıdır,” diye cevap verirdi. Biz sadece Fantine’in aşkının ilk aşk, tek aşk, sadık aşk olduğunu söylemekle yetiniyoruz.

Fantine, denilebilir ki halkın en aşağı tabakasında bir çiçek gibi açan varlıklardandı. Toplumun ölçülemeyecek kadar derin karanlıklarından çıkmıştı, bu nedenle alnında adsızlığın, bilinmezliğin işaretini taşıyordu. Montreuil-sur-mer’de doğmuştu. Hangi ana babadan? Kim bilir? Anası, babası daima meçhul kalmıştı. Adı Fantine’di. Niçin Fantine’di? Başka bir adı olup olmadığı hiçbir zaman bilinmemişti. Directoire döneminde doğmuştu.

Soyadı yoktu, çünkü ailesi yoktu; vaftiz adı da yoktu, çünkü kilise yoktu. Sokakta küçücük, yalınayak yürürken gelip geçenlerden ona rastlayan birinin aklına esip koyduğu bu isimle adlandırılmış, yağmur yağdığında bulutların suyu alnına nasıl düşerse, bu ad da ona öyle gelip takılmıştı. Ona, “küçük Fantine,” diyorlardı. Kimse daha fazlasını bilmiyordu. On yaşına basınca Fantine şehirden ayrılıp, civardaki çiftçilerin yanında hizmete girdi. On beşinde Paris’e ‘servet edinmeye’ geldi. Fantine güzeldi, elinden geldiği kadar uzun süre saf ve temiz kaldı. Güzel dişleri olan, güzel bir sarışındı. Çeyizi altından ve incidendi ama altın başının üstünde, incileri de ağzının içindeydi.

Yaşamak için çalıştı, sonra yine yaşamak için sevdi, çünkü gönül de acıdır.

Tholomyès’i sevdi.

Bu ilişki delikanlı için bir aşk, kız için tutkuydu. Kıvıl kıvıl kaynayan öğrenciler, işçi kızlarla dolu Quartier Latin sokakları bu rüyanın başlangıcına güldüler. Bunca maceranın düğümlenip çözüldüğü Panthéon tepesinin bu dolambaçlı dehlizlerinde Fantine uzun süre Tholomyès'ten kaçmıştı, ama sürekli ona rastlayacak şekilde kaçmıştı. Bir kişiden kaçınmanın onu aramayı anımsatan bir yanı vardır. Kısacası, pastoral şiir gerçekleşti.

Blachevelle, Listolier ve Fameuil'in oluşturdukları grupta başı Tholomyès çekiyordu. İçlerinde en esprili olan oydu.

Tholomyès emektar eski öğrencilerdendi, zengindi, dört bin frank geliri vardı, dört bin frank gelir Saint-Genève tepesinde şahane bir rezalet demektir. Tholomyès otuz yaşında ama yaşından fazla gösteren bir hovardaydı. Yüzü kırışmış, bazı dişleri dökülmüştü; başı dazlaklaşmaya doğru gidiyordu; buna hiç üzülmez: “Kafatası otuzunda, dizkapağı kırkında,” derdi. Yediklerini zor hazmediyordu. Ve bir gözünde de yaşarma başlamıştı. Ama gençliği söndükçe neşesi alevleniyordu. Dişlerinin yerine maskaralığı, saçlarının yerine sevinci, sağlığın yerine alayı koyuyor ve ağlayan gözü de durmadan gülüyordu. Çiçekler içinde bir harabeydi. Vaktinden çok önce bohçasını düren gençliği, düzenli bir şekilde gidiyor, kahkahalar koparıyor ve dışarıdan bakanlar onda yalnızca yanan bir ateş görüyorlardı. Vaudeville tiyatrosunda sahnelenmesi reddedilen bir de piyesi vardı. Ara sıra gelişigüzel mısralar düzüyordu. Ayrıca, her şeyden şüphe ediyordu ki, bu da zayıfların gözünde büyük bir kuvvetti. Kısacası, alaycı ve dazlak olduğundan, liderdi. ‘İron’ demir anlamına gelir, ironi²⁰ de bu sözcükten türemiş olmasın?

Bir gün Tholomyès diğer üç genci bir kenara çekti ve bir kâhin tavrıyla onlara şöyle dedi:

“Bir yıldır Fantine, Dahlia, Zéphine ve Favourite kendilerine bir sürpriz yapmamızı istiyorlar. Biz de ciddi ciddi söz verdik. Durmadan bu konudan söz ediyorlar, özellikle de bana. Napoli’de ihtiyar kadınlar aziz Janvier’ye, ‘*Faccia gialluta, fa o miracolo*, yani ey sarı yüz, göster mucizeni!’ diye bağırıyorlar gibi, bizim güzellerimiz de ‘Tholomyès sürprizini ne zaman yumurtlayacaksın?’ deyip duruyor ve aynı zamanda ailelerimize de mektup yazıyorlar; bu, iki ağızlı acem kılıcı. Bence zamanı geldi. Konuşalım,” dedi.

Ve Tholomyès sesini alçaltıp gizli gizli o kadar neşeli bir şeyler söyledi ki, dört ağızdan birden, coşkun bir kahkaha koptu ve Blachevelle haykırdı, “Bak, bu iyi bir fikir işte!”

Karşılarna duman dolu küçük bir meyhane çıktı. İçeri girdiler, konuşmalarının geri kalan kısmı boşlukta kayboldu.

Bu karanlık görüşmenin sonucunda, ertesi pazar günü dört delikanlının dört genç kızı davet ettikleri parlak bir kır eğlentsinin düzenlenmesine karar verildi.

3. Dörde Dört

Bundan kırk beş yıl önce öğrencilerle işçi kızların kır eğlentsinin nasıl bir şey olduğunu düşünmek bugün için zordur. Paris’in çevresi artık aynı değil. Paris’in çevre hayatı diyebileceğimiz şeyin çehresi yarım yüzyıldan beri tamamıyla değişti. İki tekerlekli arabaların olduğu yerde şimdi vagonlar var, çatanaların durduğu yerde şimdi gemiler duruyor. O zamanlar Saint-Cloud denirken bugün Fécamp deniyor. 1862’nin Paris’i, banliyösü bütün Fransa olan bir şehirdir.

Dört çift, o zaman için mümkün olan bütün kır çılgınlıklarını bir bir yerine getirdiler. Tatillerin başladığı sıcak ve aydınlık bir yaz günüydü. Bir gün önce, içlerinde tek yazı yazmasını bilen Favourite, dördü adına Tholomyès’e şöyle yazdı: “Çıkmak erken saatte, olur iyi saatte.” Bu nedenle sabahın beşinde kalktılar ve sonra, arabayla Saint-Cloud’a gidip, henüz suları akmayan şelaleyi seyrettiler; “Su olunca kim bilir ne güzeldir!” diye bağıştılar. Tête-Noire’da kahvaltı ettiler, Castaigue henüz oradan geçmemişti; büyük havuzun çevresindeki geometrik şekilde dikilmiş ağaçlar arasında küçük bir eğlence yaptılar, Diogène fenerine çıktılar, Sèvres köprüsünde acıbadem kurabiyesine rulet oynadılar. Puteaux’da çiçek topladılar, Neuilly’de kamıştan düdükler aldılar, gittikleri her yerde elmalı poğaçalardan yediler, tam anlamıyla mutlu oldular.

Genç kızlar kafesten kurtulmuş çalibülbülleri gibi cıvıldaşıp gevezelik yapıyorlar, ara sıra delikanlılara küçük fiskeler vuruyorlardı. Hayatın sabah sarhoşluğu! Tapılası yıllar! Yusufçuk böceklerinin kanatları titreşiyor. Ah! Siz, kim olursanız olun, hatırlıyor musunuz? Çalılıklarda başa çarpmamaları için dalları ayıra ayıra yürüdünüz mü hiç?

Elinizden tutan ve “Ah! Yepyeni ayakkabılarım, bak ne hale geldiler!” diye haykıran, sevdiğiniz bir kadınla beraber yağmurdan ıslanmış bir bayırdan gülerek kaydınız mı hiç?

Hemen şunu söyleyelim ki, yola çıkarlarken Favourite bilgece ve koruyucu bir

tavırla, “Yerlerde salyangozlar dolaşıyor, bu yağmur belirtisidir çocuklar,” dediği halde, böyle şenlendirici bir aksilik, ani bir sağanak, bu keyifli topluluğun başına gelmedi.

Dördü de, insanı çıldırtırcasına güzeldiler. O zamanlar çok ünlü olan bir klasik şair, Éléonore adında sevgilisi olan adamcağız, Şövalye De Labouisse, o gün Saint Cloud’un kestane ağaçları altında dolaşırken bu dört güzel kızı sabahın onunda oradan geçerken gördü ve “Bir tanesi fazla!” diye bağırdı: Mitolojinin Üç Güzelleri’ni hatırlamıştı. Blachevelle’in sevgilisi Favourite hendeklerden atlıyor, çalılıkların üstünü çılgınlar gibi aşıyor, genç bir kır tanrıçası canlılığı içinde bu eğlenceye önderlik ediyordu. Zéphine’le Dahlia’yı, tesadüfler ancak birbirlerini tamamlayacak bir tarzda güzel yaratmıştı; o nedenle dostluktan çok, cilve yapmanın içgüdüleriyle birbirlerinden hiç ayrılmıyor, birbirlerine yaslanarak İngilizvari pozlar alıyorlardı. Keepsakes’ler yeni yeni ortaya çıkıyorlardı, kadınlar için melankoli modası çıkmaya başlamıştı –daha sonraları erkekler için Byronculuk çıkacaktı– latif cinsin saçları açılıp dağıtılıyordu artık. Zéphine’le Dahlia’nın saçları lüle lüle yapılmıştı. Profesörleri hakkında bir tartışmaya tutuşan Listolier ile Fameuil, Fantine’e, Mösyö Delvincourt ile Mösyö Blondeau arasında nasıl bir fark olduğunu anlatıyorlardı.

Blachevelle sanki sırf pazar günleri Favourite’in Hint taklidi kumaştan biçilmiş şalını kolunda taşısın diye yaratılmıştı.

Tholomyès, topluluğa hâkim bir durumda arkadan geliyordu. Çok neşeliydi, yönetimin onda olduğu hissediliyordu; neşesinde diktatörlük vardı; başlıca süsü, bakırdan askısı olan, pamuklu kumaştan pantolonuydu. Elinde iki yüz franklık sağlam bir kamış baston ve istediği her şeyi mübah saydığından, ağzında sigar denilen garip bir nesne taşıyordu; hiçbir kutsal şey tanımadığından tütün içmekteydi.

Ötekiler hayranlıkla, “Şu Tholomyès’e bakın, doğrusu şaşılacak şey,” diyorlardı. “O ne pantolon! O ne canlılık!”

Fantine’e gelince, neşenin ta kendisiydi. O nefis dişleri, belli ki Tanrı’dan görev almışlardı: Gülme görevi. Uzun, beyaz bağları olan, dikişli, hasır şapkasını başından çok, elinde taşımayı seviyordu. Uçuşup dalgalanmaya hazır, kolayca çözülveren, sürekli yeniden tutturulması gereken gür sarı saçları, sanki söğütlerin altından kaçan deniz perisi Galatée için yapılmış gibiydiler. Pembe dudakları büyüleyici cıvıltılar çıkarıyordu. Erigone’un antik figürlerindeki gibi ağzının şehvetten kalkık duran köşeleri sanki cüretkârları yüreklendirmek hevesindeydiler, ama gölgeler dolu uzun kirpikleri, ağırbaşlı bir havayla

yüzünün alt tarafındaki bu yaramazlığın üzerine doğru iniyor, adeta buna, “biraz dur!” diyordu. Bütün giyim kuşamında alev alev yanan bir şeyler vardı. Hafif yünlü kumaştan mor bir elbise giymişti. Yüksek tabanlı kahverengi, yaldızlı ayakkabılarının bağları ajurlu ince beyaz çoraplar üzerinde X’ler çiziyordu. Ayrıca, muslinden Marsilya icadı, adına ‘canzou’ denilen bir tür yeleği vardı. Bu, canzou sözü ‘quinze août’nun Canebière’ler aksanında bozulmuş şekli olup, güzel hava, sıcaklık ve güney anlamına gelir. Dediğimiz gibi, ondan daha az çekingen olan öbür üç kız ise düpedüz açık elbiseler giymişlerdi. Bu da, yazın çiçekli şapkalar altında çok zarif ve iç gıcıklayıcı oluyordu. Ama, bu cüretkâr kıyafetlerin yanında Fantine’in canzou’su, içini göstermesi, sır saklamazlıkları, aynı zamanda hem gizleyen, hem gösteren tereddütleriyle, ahlak kurallarının tahrik edici bir buluşu gibi duruyordu. Deniz yeşili gözlü Cette Vikontesinin başkanlığındaki ünlü aşk divanı, belki de cinsel cazibe ödülünü namus yarışına giren bu canzou’ya verirdi. En saf olan, bazen en bilgiç oluyor. Bu da olağandır.

Pırıl pırıl bir yaz, narin bir profil, koyu mavi gözler, etli göz kapakları, kemerli ve küçük ayaklar, biçimli el ve ayak bilekleri, orada burada damarların uçuk mavi ince dallarını belli eden beyaz bir ten, çocuksu ve körpe yanaklar, Aiginalı İuno heykellerindeki gibi sağlam bir boyun, güçlü hareketlere sahip yumuşak bir ense, sanki Coustou’nun eliyle biçimlenmiş ve ortalarında muslin kumaşın altından görülebilen şehvetli birer çukur bulunan göğüsler, hayalle doldurulmuş bir neşe; heykel gibi nefis; işte Fantine böyleydi ve bu şeffaf kumaşların, bu şeritlerin altında bir heykelin ve bu heykelin içinde de bir ruhun varlığı seziliyordu.

Fantine çok güzeldi, ama güzelliğinin pek farkında değildi. Sessiz sedasız her şeyi mükemmelliyetle kıyaslayan ender rastlanır hayal adamları, güzelin esrarlı rahipleri bu küçük işçi kızı görseler, onda Paris zarafetinin şeffaflığı ardında antik çağın kutsal akılcılığını fark ederlerdi. Karanlıklardan gelen bu kızda soyluluk vardı. Üslup açısından da, ritim açısından da güzeldi. Üslup ideal olanın biçimi, ritim ise onun hareketidir.

Fantine sevinçti dedik; Fantine aynı zamanda utangaçlıktı.

Onu dikkatle inceleyen bir gözlemci; onda yaz mevsiminin ve gönül macerasının verdiği bu sarhoşluğun arasından çıkıp yayılan sarsılmaz bir temkinlilik ve alçakgönüllülük bulurdu. Sanki biraz şaşırılmış gibi duruyordu. Psyché’yi Venüs’ten ayıran ince fark işte bu hafif şaşkınlıktır. Fantine’de altından bir iğneyle kutsal ateşin küllerini karıştıran Vesta rahibesinin uzun, beyaz ve ince parmakları vardı. Tholomyès’in hiçbir isteğini geri çevirmemiş olmasına rağmen, yüzü sakinken olağanüstü masum bir ifade taşıyordu. Bazı

saatler bu yüz ciddileşiyor, adeta sert bir gurur ifadesiyle kaplanıyordu ve neşenin bu yüzde bu kadar çabuk sönmesiyle birlikte bir çiçek gibi açılışın yerini birden bir içe kapanışa bırakması son derece garip ve şaşırtıcıydı. Bu ani ve bazen sertlikle karışık ciddileşme ifadesi, bir tanrıçanın yüksekte bakışını andırıyordu. Alın, burun ve çene hatları, yüzün ahengini oluşturan dengeyi, oranın dengesinden apayrı bir şey olan o dengeyi sağlamaktaydı. Burnun altını dudaktan ayıran o çok karakteristik mesafe, Fantine’de namusun esrarlı işareti olan o belli belirsiz, sevimli kıvrımı –I. Friedrich’i, Icône kazılarında bulunan bir Artemis heykeline âşık eden o kıvrımı– taşıyordu.

Aşk bir hatadır, kabul. Ama Fantine bu hatanın üstünde yüzen masumiyetti.

4. Tholomyès Neşesinden İspanyolca Bir Şarkı Söylüyor

Doğa sanki tatile çıkmıştı, gülüyordu. Saint-Cloud’un bütün çiçek tarlaları mis gibi kokular saçıyor; Seine’den gelen esinti yaprakları belli belirsiz kımıldatıyor; dallar rüzgârda türlü hareketler yapıyor, arılar yaseminleri yağma ediyor; kelebekler topluluğu kendilerini civanperçemlerinin, yoncaların, yaban yulaflarının üstüne bırakıyor; Fransa kralının muhteşem parkında bir sürü serseri kuş dolaşıyordu.

Güneşe, kırlara, çiçeklere, ağaçlara karışan dört neşeli çift, pırıl pırıl parlıyorlardı.

Ve bu cennet diyarında konuşan, şarkı söyleyen, koşan, dans eden, kelebek avlayan, kahkahaçiçeği toplayan, ajurlu pembe çoraplarını uzun otların içinde ıslatan taze, delişmen, kalplerinde hiçbir kötülük taşımayan bu kızların hepsi, delikanlıların hepsinden şurada burada ufak bir öpücük alıyorlardı. Yalnızca, hülyalı, vahşi, anlaşılmayan direnişiyle içine kapanmış olan Fantine bunun dışındaydı; O seviyordu.

”Hey, sen,” diyordu Favourite ona, “sende hep şey hali var...”

Sevinç dedikleri işte budur. Mutlu çiftlerin bu geçişleri hayata ve doğaya derin bir çağrıdır ve her şeyden, her yerden okşama ve ışık çıkarır.

Evvel zaman içinde bir peri varmış, çayırları, ağaçları sadece âşıklar için yaratmış. İşte âşıkların açık havada, çalılar arasında kurulan ezeli okulları buradan geliyor. Ezelden beri yinelenen bu kaçamak, çalılar ve okul öğrencileri olduğu sürece devam edip gidecektir. İlkbaharın düşünürler arasındaki itibarı bu nedenledir. Soylusu da, yoksulu da, dükü de, derebeyi de cüppeli hâkimi de, eskiden dendiği gibi, saraylısı da, şehirlisi de hep bu perinin kullarıdır. Çiftler birbirlerini ararlar, gülerler, havada ulvi bir aydınlık vardır, Tanrım sevmek nasıl bir dönüşümdür! Noter kâtipleri birer ilah kesilirler. Küçük çığlıklar, otlar

arasında kovalamalar, havada yakalanan beller, birer nağme olan bozuk sözler, bir hecenin söyleniş tarzından fışkıran hayranlıklar, ağızdan ağıza alınan kirazlar, bütün bunlar bir meşale gibi alev alev yanıp semavi bir ihtişama karışır. Güzel kızlar kendilerini tatlı tatlı harcarlar. Bu hiç bitmeyecekmiş sanılır. Filozoflar, şairler, ressamalar bu kendinden geçmeye bakıp ne yapacaklarını şaşırırlar, gözleri o kadar kamaşır. Watteau: “Cythère’e gidiş!” diye haykırır; asaletsizliğin ressamı Lancet, mavilikler içinde uçan burjuvaları seyrederek; Diderot, bütün bu geçici aşklara kollarını açar ve Urfé, onları eski Galya rahipleriyle ilişkilendirir.

Yemekten sonra dört çift, o vakitler kralın bahçesi adı verilen yere Hindistan’dan yeni gelmiş olan bir bitkiyi görmeye gitmişlerdi. Şu an adını hatırlayamadığımız bu bitki o dönemde bütün Paris’i Saint-Cloud’a çekiyordu. Bir sap üzerinde yükselen acayip, sevimli bir ağaçtı bu. Sayılamayacak kadar çok iplik gibi ince, karışık ve kabarık, yapraksız dalları binlerce beyaz minik güllerle kaplıydı; öyle ki ağaç, çiçeklerle bitlenmiş bir saça benziyordu. Bitkiyi hayranlıkla seyretmeye gelen sürekli bir kalabalık vardı.

Ağacı seyrettikten sonra Tholomyès, “Eşek gezintisi yapmayı öneriyorum!” diye bağırmişti. Bir eşekçiyle pazarlık edilmiş, Vanves ve Issy yolundan geri dönmüştü. Issy’de şöyle bir olay geçmişti: O tarihlerde savaş gereçleri yapan müteahhit Bourguin’in elinde bulunan kamu malı park nasılsa herkese alabildiğince açıktı. Parmaklıktan geçmişler, mağarasındaki münzevi keşiş mankenini ziyaret etmişler, milyoner olmuş bir satire²¹ ya da Priape’in suretine girmiş Turcaret’e layık, tahrik edici bir tuzak olan ünlü aynalı odanın esrarengiz marifetlerini denemişlerdi. Bernis rahibi tarafından üne kavuşturulmuş olan iki kestane ağacına bağlı büyük hamağı kuvvetle sallamışlardı. Biraz da İspanyol sayılan Toulouse’lu Tholomyès –çünkü Tolos’un kuzeniydi– bu güzel kızları birbiri ardınca salıncakta sallıyor, etekler Greuze’ye bol bol ilham verecek şekilde kahkahalar arasında kat kat havada uçuşurken eski bir Gallega türküsünü yanık bir havada tutturmuştu. Belki de bu şarkıyı, iki ağaca bağlanmış bir hamakta alabildiğine sallanan güzel bir kız ilham etmişti:

Badajoz’luyum ben

Aşk çağırıyor beni

Bütün ruhum gözlerimdedir

Çünkü sen bacaklarını

Gösteriyorsun

Yalnız Fantine sallanmak istemedi.

Favourite, “Böyle huyları da hiç sevmem,” diyerek biraz burukça söylendi.

Eşeklerden inince yeni bir şenlik başladı; Seine Nehri’ni gemiyle geçtiler, Passy’dan yaya olarak Étoile’in parmaklıklarına geldiler. Hatırlanacağı gibi, sabahın beşinden beri ayaktaydılar. Ama ne keder! “Pazarları yorgunluk olmaz,” diyordu Favourite, “yorgunluk pazarları çalışmaz.” Saat üçe doğru mutluluktan ne yapacaklarını şaşırان çiftler, Rus Dağı’na binmiş kayıp duruyorlardı. O günlerde Beanjon tepelerini kaplayan bu garip yapının yılankavi çizgilerini Champs-Élysées’nin ağaçlarının üstünden görmek mümkündü.

Arada sırada Favourite sesleniyordu:

“Hani sürpriz? Sürprizi isterim.”

“Sabırlı ol,” diye cevap veriyordu Tholomyès.

5. Bombarda’nın Kabaresinde²²

Rus Dağları’nda kayma faslı bittikten sonra akıllarına akşam yemeği geldi. Sonunda az da olsa yorulan neşeli sekizler Bombarda’nın kabaresine üşüştiler. Burası ünlü lokantacı Bombarda’nın Champs-Élysées’de açtığı şubeydi. O zamanlar Bombarda’nın tabelası, Rivoli Sokağı, Delorme Pasajı’nın yanında görülürdü.

Girdikleri yer büyük, ama çirkin bir odaydı; dipte bir karyolası vardı (pazar günü kabare çok kalabalık olduğundan burayı kabul etmek zorunda kalmışlardı); pencerelere şahane bir ağustos aydınlığı vuruyordu. İki masa vardı. Birinin üstünde erkek ve kadın şapkalarına karışmış demet demet bir yığın çiçek; öbüründe yemekler, tabaklar, bardaklar ve şişelerden oluşan neşeli bir kargaşalığı çevreleyerek oturmuş dört çift, bira testileri şarap şişelerine karışmıştı; masanın üstünde az da olsa bir düzen, altında ise düzensizlik vardı;

Masanın altındaki ayaklardan geliyordu

O korkunç gürültü, o korkunç patırtı

der Molière.

Sabahın beşinde başlayan piknik sefası akşam saat dört buçuğa doğru işte bu haldeydi. Güneş yavaş yavaş batıyor, iştahlar sönüyordu.

Güneşin altındaki kalabalıklarla dolup taşan Champs-Élysées meydanı, zaferi meydana getiren o iki şeyden; ışık ve tozdan başka bir şey değildi. Marly’nin atları, bu kışnayan mermiler altından bir bulut içinde şaha kalkıyorlardı. Arabalar gidip geliyordu. Muhafızlardan oluşan olağanüstü bir müfreze, mızıkalarıyla, Neuilly Caddesi’nden aşağı inmekteydi. Batan güneşte hafifçe pembeleşen beyaz bayrak Tuileries’in kubbesinde dalgalanıyordu. O dönemde yeniden XV. Louis meydanı olan Concorde meydanı, halinden memnun olan

gezinenlerle dolup taşıyordu. Birçoğu, 1817’de henüz yaka iliklerinden tamamen kaybolmamış olan menevişli beyaz kurdeleye takılı gümüş zambak çiçeği taşıyordu. Orada burada, gelip geçenlerin çevrelerini sarıp alkışladıkları, halka olmuş dans eden küçük kız çocukları o sıralarda ünlü olan ve ‘Yüz gün’ iktidarını taşlamak için bestelenmiş olan Bourboncu bir şarkının nağmelerini havaya fırlatıyorlardı. Şarkının nakaratı şöyleydi:

Kavuşturun bizi Gand’daki babamıza

Babamıza kavuşturun bizi

Pazar elbiselerini giymiş, hatta bazıları burjuvalar gibi çiçekler takmış kenar mahalle kalabalığı büyük parka ve Marigny parkına yayılmışlar halka oynuyor, atlı karıncalarda dönüyor; bir kısmı içki içiyor; kahkahaları duyulan bazı matbaacı çıraqları başlarında kâğıttan külahlar taşıyorlardı. Her şey neşe ışıltısı içindeydi. Bu söz götürmez bir barış ve huzur çağı, derin bir krallığın güvenlik çağıydı. Polis müdürü Anglès’in Paris’in dış mahalleleri hakkında krala sunduğu gizli ve özel bir raporun şu sözlerle son bulduğu dönemdi: “Her şey iyice incelendiği zaman görüleceği gibi Efendimiz, bu adamlardan korkulması için hiçbir neden yoktur. Kediler gibi kaygısız ve kayıtsızdırlar. Taşra aşağı tabakası hareketli ise de, Paris’inki öyle değildir. Hepsi de küçük insanlardır. Efendimiz, muhafız kıtalarındaki erlerin her biri bunların uc uca getirilmiş iki tanesine bedeldir. Başkent’in ayaktakımından yana korkulacak hiçbir şey yoktur. Elli yıldan beri bu halkın boyunun daha da kısalmış olması dikkate değer bir konudur. Paris’in dış mahallelerinin halkı devrim öncesinde olduğundan daha kısadır. Tehlikeli değildir. Sonuç olarak, kötülük yapmayan aşağılık insanlar.”

Bir kedinin aslanlaşabileceğine polis müdürleri ihtimal vermezler. Oysa bu mümkündür ve Paris halkının mucizesi de işte budur. Anglès’in bu kadar hor gördüğü kedi, antik çağ cumhuriyetlerinde değer verilen bir yaratıktı, onların gözünde özgürlüğü temsil ediyordu ve Paris’teki kanatsız Minerva’ya karşılık olarak, Korinthos meydanında bir kedinin bronzdan dev heykeli vardı. Restorasyon’un saf polisi, Paris halkını oldukça ‘iyi gözle’ görüyordu. Paris halkı hiç de sanıldığı gibi; ‘kötü olmayan aşağılık insanlar’ değildir. Yunanistan için Atinalı ne ise, Fransa için Parisli de odur. Kimse onun kadar rahat uyuyamaz, kimse onun kadar unutmuş görünemez, ama fazla güvenmemeli, gerçi o her türlü gevşekliğe ve ihmale elverişlidir, ama işin ucunda kazanılacak şanlı bir zafer olduğu zaman öfkeyle coşması hayranlık uyandırır. Eline bir mızrak verin size 10 Ağustos’u yaşatsın, bir tüfek verin size Austerlitz’i armağan etsin. O, Napoléon’un dayanak noktası, Danton’un ilham kaynağıdır. Vatan mı söz konusu? Hemen askere yazılır, özgürlük mü söz konusu? Hemen kaldırımları

söker. Ondan sakının! Onun öfke dolu saçları dillere destandır, ceketi antik çağın pelerinidir. Ayağınızı denk alın. Önüne çıkacak ilk Grenéta Sokağı'nı düşmanı için bir utanç meydanına çevirir. Zamanı geldiğinde bu kenar mahalle adamı büyüyecek, bu küçük insan ayaklanacak, korkunç bir bakışla bakacak, soluğu fırtına kesilecek ve bu zavallı sıska göğüsten Alp Dağları'nın kıvrımlarını yerinden oynatacak güçte rüzgârlar çıkacaktır. Paris'in kenar mahallesi sayesinde ki, devrim, ordulara karışıp Avrupa'yı fethetti. Şarkı söylüyor, bu onun neşesi. Söylediği şarkıyı doğa ile kıyaslayın, o zaman görürsünüz! Nakaratı *la Carmagnole* olduğu sürece, sadece XVI. Louis'yi devirir; *la Marseillaise*'i söyletin, dünyayı kurtaracaktır.

Anglès'in raporunun kenarına bu notu yazdıktan sonra, şimdi tekrar dört çiftimize dönüyoruz. Dediğimiz gibi, akşam yemeği sona eriyordu.

6. Tapınma Faslı

Sofra sohbeti, aşk sohbeti, ikisi de ele avuca sığmaz şeylerdir. Aşk sohbetleri bulut, sofra sohbetleri dumandır.

Fameuil ile Dahlia şarkı mırıldanıyorlardı. Tholomyès içiyor, Zéphine gülüyor, Fantine gülümsüyor, Listolier, Saint-Cloud'dan aldıkları bir borazanı çalıyor, Favourite, Blachevelle'e tatlı tatlı bakıp, "Blachevelle, seni çok seviyorum," diyordu.

Bu sözü duyan Blachevelle ona, "Favourite, artık seni sevmezsem ne yaparsın?" diye sordu.

"Ben mi?" diye haykırdı Favourite, "Sakin ha! Şakacıktan bile olsa böyle söyleme! Eğer beni sevmezsen, üstüne atlarım, seni tırnaklar, tırmalar, suya atarım, tutuklatırım."

Blachevelle, gururu okşanmış bir adamın haz dolu böbürlenmesiyle gülümsedi. Favourite devam etti:

"Evet, polis çağırırım! Ne yani! Çekineceğimi mi sanıyorsun? Alçak!"

Blachevelle mest olmuştu, gururla iskemlesine yaslandı ve gözlerini kapadı.

Dahlia, bir yandan yemek yerken, o şamatanın içinde Favourite'e usulcacık, "Demek Blachevelle'ini tapınırcasına seviyorsun," dedi.

Favourite, "Ben mi? Ondan nefret ediyorum," diye cevap verdi. "Cimrinin biri. Ben, evimin karşısında oturan çocuğu seviyorum. Çok iyi bir delikanlı, onu tanıyor musun? Onda tam bir aktör havası var. Ben aktörleri severim. Eve döndüğünde annesi, 'Aman Tanrım! Şimdi rahatım bozuldu. Yine gürültü yapmaya başlayacak. Aman oğlum kafamı şişirme!' diyor. Çünkü evde farelerin

dolaştığı tavan aralarına, karanlık deliklere, çıkabildiği kadar yükseklerle çıkıp şarkı söylüyor, tamirat yapıyor, bir şeyler yapıyor işte, ne bileyim? Çıkardığı sesler ta aşağıdan duyuluyor! Daha şimdiden bir avukatın yanında dilekçe yazıp günde yirmi metelik kazanıyor. Saint-Jacques-du-Haut-Pas kilisesinde eski bir şarkıcının oğlu. Ah! Çok iyi bir çocuk. Bana öyle tapıyor ki, bir gün tatlı yapmak için hamur açtığımı görünce, ‘matmazel, eldivenlerinizi bile pişirip şerbete atsanız, yerim,’ dedi. Böyle şeyler söyleyebilmek için insanın aktör olması gerek. Ah! Çok iyi bir çocuk. O küçük beni neredeyse çıldırtacak. Neyse, fark etmez, Blachevelle’e kendisini sevdiğimi söylüyorum. Nasıl atıyorum ama, nasıl da atıyorum!..”

Bir an durduktan sonra devam etti:

“Biliyor musun Dahlia, ben bir melankoliğim. Bunun nedeni bütün gün yağan yaz yağmurundan başka bir şey değil, rüzgâr da sınırlarımı bozuyor, yüzümü çil basıyor, Blachevelle de çok cimri, sanki pazarda sadece bezelye var, insan ne yiyeceğini bilemiyor, İngilizlerin dediği gibi, içim daraldı²³, tereyağı o kadar pahalı ki! Sonra şuraya bak, ne çirkin, içinde karyola olan bir yerde yemek yiyoruz, bunlar beni bu hayattan tiksindiriyor.”

7. Tholomyès’in Akıllılığı

Bu sırada şarkı söyleyip şamata yaparak konuşuyorlardı. Ortada gürültüden başka bir şey yoktu. Tholomyès müdahale etti.

“Gelişigüzel, acele konuşmayalım!” diye bağırdı. “Parlak sözler söylemek istiyorsak, önce bir düşünelim. Fazla inciler döktürmek kafayı aptalca boşaltır. Akan bira köpüklenmez. Acele yok beyler. Şölene görkem katalım. Sakin sakin yiyelim, mideleri ağır ağır şenlendirelim. Aceleye gerek yok. Bahara bakın; acele edip erken gelirse yandı demektir, her şey donar. Böyle bir işgüzarlık şeftali ağaçlarını, kayısı ağaçlarını mahveder, işgüzarlık güzel sofraların hoşluğunu öldürür. İşgüzarlık yok beyler! Grimod de la Reynière de Talleyrand’la hemfikirdir.”

(...)

Tholomyès, sözlerine devam etti:

“Dostlar, gökten düşen her şey mutlaka heyecan ve saygıya değer demek değildir. Cinas,²⁴ uçan düşüncenin gübresidir. Espri nereye olsa düşer ve düşünce de saçmalığı yumurtladıktan sonra göklere kadar gider. Kayanın üzerine yayılan beyaz bir leke akbabanın göklerde süzülmesine engel oluşturmaz. Söz oyununu kötülemek aklımdan bile geçmez! Erdemleri ölçüsünde ona saygı duyarım; o kadar. İnsanlıkta, belki de insanlığın dışında ne kadar ihtişamlı, yüce ve hoş

giden şey varsa, hepsi de sözcük oyunları yapmıştır. İsa, aziz Petris üzerine; Musa, İshak üzerine; Aiohkeplos, Polynikea üzerine; Kleopatra, Oktavianus üzerine kelime oyunları yapmışlardır. Şunu da unutmayın ki, Kleopatra'nın kelime oyunu Aktiom Savaşı'ndan hemen önceye rastlar. O olmasaydı, Torünea şehrini bugün kimse hatırlamayacaktı. Bu eski Yunanca ad, kepçe demektir. Bu noktayı belirttikten sonra, şimdi tavsiye edeceğim konuya geliyorum. Kardeşlerim, tekrar ediyorum, taraf tutmak yok, patırtı gürültü yok, abartı yok, hatta ince nükteler, neşede, sevinçte, kelime oyunlarında bile. Dinleyin, bende Amphiarus'un temkinliliği ve Sezar'ın dazlaklığı var. Her şeyin sınırı olmalı, bilmeden bile, *Est modus in rebus*.²⁵ Yemeklerin de bir sınırı olmalı. Küçükhanımlar, siz elmalı pastayı seviyorsunuz, ama fazla yemeyin. Elmalı pastada bile sağduyuya ve sanata gerek vardır. Oburluk, oburu cezalandırır. *Gula punit Gulax*.²⁶ Tanrı, hazımsızlığı midelere ders vermekle görevlendirmiştir. Şunu aklınızdan çıkarmayın; tutkularınızın her birinin, hatta aşkın bile bir midesi vardır ve bunu fazla doldurmaya gelmez. Her şeye tam zamanında son kelimesini yazmak gerekir, insan kendini tutmalı, acil bir durumda iştahına gem vurmali, heveslerini hapsedmeli, kendi kendisini karakola götürmelidir.

Bilge kişi, sırası geldiğinde kendisini 'tutmayı' bilen kişidir. Bana biraz olsun güvenmelisiniz. Çünkü sınavlarımın da gösterdiğine göre, bir parça hukuk okudum, çünkü uygulanmış işkence ile uygulanmamış işkence arasındaki farkı bilirim, çünkü Monnatios Demeus'un baba katili davalarında hâkimlik yaptığı dönemde Roma'da nasıl işkence yapıldığına dair Latince bir tez verdim, çünkü yakında doktor olacağım; görünüşe göre bütün bunlardan aptal olduğum sonucu çıkmaz. Arzularınızda ölçülü olmanızı öneriyorum. Félix Tholomyès olduğum ne kadar doğruysa, iyi konuştuğum da o kadar doğrudur. Vakti, saati geldiğinde cesaretle davranıp Sylla ya da Origenos gibi feragat edene ne mutlu!"

Favourite derin bir dikkatle dinliyordu:

"Félix!" dedi, "ne güzel kelime. Bu adı çok seviyorum. Latince 'mutlu' demek."

Tholomyès devam etti:

"Kuiritesler, centilmenler, kabaleroslar, dostlar! Hiçbir kışkırtmaya kapılmayıp, gerdeğe girmekten vazgeçmek ve aşka meydan okumak mı istiyorsunuz? Çok basit. İşte reçetesi: Limonata için, kendinizi aşırı yorun, zoraki çalışmaya koşun, göbeğinizi çatlatın, taş taşıyın, uyumayın, gecelerinizi uyanık geçirin; bol bol azotlu içkiler ve aknilüfer suyu için, haşhaş ve kandıraotu bulamacı tadın, buna bir de açlıktan geberesiye sıkı perhizi katın, bunun da üstüne soğuk su banyoları

yapın, belinize çeşitli otlardan kemerler bağlayın, kurşun levha koyun, kurşun suyu ile ovun, su ve sirkeyle sıcak pansumanlar yapın.”

Listolier, “Ben kadını tercih ederim,” dedi.

“Kadın ha!” dedi Tholomyès, “Onlara güvenmeyin. Kendini durmadan değişen kadın kalbine teslim edenin vay haline! Kadınlar kalleş ve hilekârdır. Mesleki kıskançlığından ötürü yılandan nefret eder. Yılan onun için karşı köşedeki rakip dükkândır.”

“Tholomyès, sen sarhoşsun!” diye bağırdı Blachevelle.

“Doğruyu söylemek gerekirse, evet!” dedi Tholomyès.

“Öyleyse neşelen.”

“Kabul,” diye cevap verdi Tholomyès.

Ve kadehini doldurarak ayağa kalktı:

“Yaşasın şarap! *Nunc te, Bacche, canam!*²⁷ Affedersiniz hanımlar, bu İspanyolca’dır. Bakın, senyora, ispatı da şu: Halkına göre fıçı. Kastilya ölçeği arab on altı litre, Alicante’nin kantarası on iki, Kanarya Adaları’nın almudu yirmi beş, Balear Adaları’nın kuartini yirmi altı, Çar Deli Petro’nun çizmesi otuz. Yaşasın o büyük çar, yaşasın daha da büyük olan çizmesi! Küçükhanımlar, size bir dost öğüdü: İşinize geliyorsa komşunuza şaşırın. Aşkın bir özelliği de aldanmaktır. Aşk macerası, dizleri nasır bağlamış bir İngiliz hizmetçi kadını gibi çömeli aptallaşmak değildir. O bunun için yaratılmamıştır. Keyifli keyifli aldanır, tatlı küçük aşk! Derler ki; aldanmak insani bir özelliktir. Ben de diyorum ki; aldanmak aşktır. Bayanlar, ben hepinize tapıyorum. Ey Zéphine! Ey Joséphine, buruşmuştan da beter surat, eğer çarpık olmasaydınız sevimli olurdunuz. Yanlışlıkla üzerine oturulmuş güzel bir yüze benziyorsunuz. Favourite’e gelince, ey Periler, ey Musa’lar! Blachevelle bir gün Guérin-Boisseau Sokağı’ndaki dereden geçerken güzel bir kızın, iyice gerilmiş beyaz çoraplı bacaklarını açılmış gördü. Bu başlangıç hoşuna gitti ve Blachevelle ona âşık oldu. Sevddiği Favourite’ydi. Ey Favourite, dudakların İyonya kadınlarınıninki gibi. Euphorion adında bir Yunan ressamı vardı, ona ‘dudak ressamı’ adını takmışlardı. Bu Yunanlı sadece senin ağzının resmini yapmaya layıktı. Dinle bak! Senden önce hiçbir yaratık bu ada layık olmamıştır. Sen, elmayı Venüs gibi almak ya da Havva gibi yemek için yaratılmışsın. Güzellik seninle başlıyor. Havva’dan söz ettim, onu yaratan sensin. Güzel kadın yaratmanın ‘uydurma belgesi’ senin hakkın. Ey Favourite, şimdi size sen demeyi artık bırakıyorum, çünkü şiirden nesre geçiyorum. Az önce benim adımdan söz ediyordunuz. Bu beni duygulandırdı, ama kim olursak olalım, adlara güvenmeyelim. İnsanı

yanılabilirler. Benim adım Félix, ama mutlu değilim. Kelimeler yalancıdır. Bize verdikleri bilgileri körü körüne kabul etmeyelim. Örneğin, mantar tıpa için Liège’e, eldiven için Pau’ya mektup yazmak hata olur. Matmazel Dahlia, sizin yerinizde olsam, Rosa adını alırdım. Çiçeğin güzel kokması, kadının da akıllı olması gerek. Fantine için bir şey söylemeyeceğim, o dalgın, hayalci, düşünceli, duygulu bir kızdır; peri kılığında, rahibe utangaçlığında bir hayalettir; işçi kız hayatında yolunu kaybedip hayal âlemine sığınan, şarkı söyleyen, dua eden, ne gördüğünü, ne yaptığını pek bilmeden aylak aylak bahçede dolaşırken başını kaldırıp gökyüzüne bakan ve orada aslında olandan çok daha fazla kuş gören bir hayalet! Ey Fantine, şunu bilmelisin; ben Tholomyès bir hayalim; ama baksanıza beni iştmiyor bile, boş hayallerin sarışın kızı! Zaten orada her şey tazelik, nefaset, gençlik, tatlı seher aydınlığıdır. Ey Fantine, siz Papatya ya da İnci gibi adlara layıksınız, güzel, inci parlaklığında bir kadınsınız. Bayanlar, size ikinci bir öğüt; asla evlenmeyin; evlilik bir aşıdır; ya tutar, ya tutmaz; böyle bir risk almaktan kaçının. Ama, hadi canım! Şu söylediğim de laf mı? Boş yere çene tüketiyorum. Evlilik konusunda kızların iflah olmasına imkân yoktur. Biz bilge kişiler ne dersek diyelim, işçi kızların elmaslar içinde zengin kocalar hayal etmelerini önleyemeyiz. Neyse, öyle olsun, ama güzeller, şunu aklınızdan çıkarmayın; çok şeker yiyorsunuz. Bir kusurunuz var ey kadınlar, şeker kemirmek. Ey kemirici cins, küçük beyaz dişlerin şekere bayılıyor. Oysa, dinleyin, şeker bir tozdur. Her toz da kurutur. Şeker bütün tozların en kurutucusudur. Damarlardaki kanın suyunu emer, kanın pıhtılaşması, sonra da katılaşması bundandır; ciğerlerdeki yumrular bundandır; ölüm bundandır. Bunun için şeker hastalığı veremin kapı komşusudur. Öyleyse şekerleri çıtır çıtır yemeyin, çok yaşarsınız. Şimdi erkeklere dönüyorum: Efendiler. Gönüller fethedin. Birbirinizin sevgililerini hiç vicdan azabı çekmeksizin ayartın. Birbirinizi çapraza alın. Aşkta dostluk yoktur. Güzel bir kadının olduğu her yerde düşmanlıklar başlamış demektir. Bağışlamak yok, kıyasıya savaş var! Güzel bir kadın, bir savaş nedenidir; güzel bir kadın bir suç işleme nedenidir. Tarihteki bütün istilaların nedeni kadın etekleridir. Kadın, erkeğin hakkıdır. Romulus, Sabin kadınlarını kaçırdı. Wilhelm, Saksonyalı kadınları kaçırdı, Sezar, Romalı kadınları kaçırdı. Bir kadın tarafından sevilmeyen bir erkek başka erkeklerin sevgilileri üstünde akbaba gibi dolanır. Bana gelince, ben, bütün o dul kalmış talihsiz erkeklere, Bonaparte’ın İtalya ordusuna söylediği o ulvi sözleri haykırıyorum: ‘Askerler, hiçbir şeyiniz yok! Her şey düşmanın elinde!’”

Tholomyès sustu.

Blachevelle, “Nefes al Tholomyès,” dedi.

Ve söyler söylemez de, rastgele kelimelerden yazılmış, zengin ama boş kafiyelerle bezenmiş, ağacın hareketleri ya da rüzgârın gürültüsü kadar anlamsız, pipo dumanlarıyla doğup, bu dumanlarla birlikte uçup dağılan atölye şarkılarından birini, Listolier ve Fameuil'in eşliğinde, bir ağıt makamında söylemeye başladı. Tholomyès'in kafa şişiren söylevine cevap vermek için grubun tekrarladığı kıta şuydu:

*Para babaları çok para
Verdiler bir görevliye
Clement-Tonnerre efendi
Saint Jean'a olsun diye papa
Ama Clement papaz değildi
Papa da olamadı elbette
Görevli küplere bindi
Paraları teslim etti.*

Ama bu Tholomyès'in coşkunuğunu yatıştırmaya yetecek gibi değildi. Kadehini boşalttı, yeniden doldurdu ve tekrar konuşmaya başladı.

“Kahrolsun bilgiçlik! Bütün söylediklerimi unutun. Ne erdem satıcısı, ne erdemli, ne erdemci olalım. Kadehimi neşenin kayıtsızlığının şerefine kaldırıyorum; uçar, neşeli olun! Öğrenimimizi çılgınlıkla, yiyeceklerle tamamlayalım: Hazımsızlık ve sindirebilme. Bırakın, Justinianus erkek olsun, boğazına düşkünlük de dişi! Göz alabildiğine derinlikte sevinç! Yaşa sen ey yaratılış! Dünya koskoca bir elmas. Ben mutluyum. Kuşlar yırtıcı. Her tarafta eğlence! Bülbül, bedava bir Elleviou'dur. Ey, yaz mevsimi selam sana. Ey Luxembourg! Ey Madam Sokağı'ndaki, rasathane yolundaki Géorgique'ler! Ey hayalperest askercikler! Ey bütün o sevimli ev hizmetçileri ki, çocuklara bakarken çocuk yapmanın yollarını deneyip, eğlenirler! Odéon'un kemerleri olmasa Amerika'nın geniş ovaları hoşuma giderdi. Ruhum bâkir ormanlarda uçuyor. Her şey güzel. Sinekler güneş ışığında vızıldıyorlar. Sinekkuşunu güneş aksırıp burnundan çıkardı. Öp beni Fantine!”

Yanıldı, Favourite'i öptü.

8. Bir Atın Ölümü

Zéphine, “Edon'un yemekleri Bombarda'dan daha iyi!” diye haykırdı.

Blachevelle, “Ben Bombarda'yı Edon'a tercih ederim,” dedi, “daha lüks. Daha Asyalı bir havaya sahip. Alt salona bakın. Duvarlarda aynalar var.”

“Ben tabağımın içindekini tercih ederim,” dedi Favourite.

Blachevelle ısrar etti:

“Bıçaklara bakın. Bombarda’da sapları gümüş, oysa Edon’da kemikten. Gümüş, kemikten daha değerlidir.”

Tholomyès, “Çenesi gümüşten olanlar için müstesna,” dedi.

O sırada, Bombarda’nın penceresinden görülen Invalides’in kubbesine bakıyordu.

Sessizlik oldu.

“Tholomyès!” diye bağırdı Fameuil, “az önce Listolier ile tartıştık.”

Tholomyès, “Tartışma iyi şeydir, ama kavga daha iyidir,” diye cevap verdi.

“Felsefe üzerinde tartışıyorduk.”

“Peki.”

“Sen hangisini tercih edersin, Descartes’i mi, yoksa Spinoza’yı mı?”

“Désaugiers’yi,” dedi Tholomyès.

Böylece kestirip attıktan sonra devam etti:

“Yaşamayı kabul ediyorum. Hâlâ saçmalanabileceğine göre, yeryüzünde her şey bitmiş sayılmaz. Ölümsüz tanrılara şükrediyorum. Yalan söylüyoruz, ama gülüyoruz. Onaylıyoruz, ama şüphe de ediyoruz. Mantıksal kıyaslamadan beklenmedik şeyler fışkırıyor. Bu güzel bir şey. Şu dünyada hâlâ paradoksun sürprizlerle dolu kutusunu neşeyle açıp kapatmasını bilen insanlar var. Şu rahat rahat içtiğiniz hanımefendiler, Mader şarabıdır ve biliniz ki deniz seviyesinden üç yüz on yedi kulaç yükseklikte olan Coural das Freiras şaraphanelerinin ürünüdür! İçerken dikkat edin! Üç yüz on yedi kulaç! Ve Mösyö Bombarda, olağanüstü lokantacı, bu üç yüz on yedi kulacı size dört frank elli santime veriyor!..”

Fameuil, yine onun sözünü kesti:

“Tholomyès, senin fikirlerin yasadır. Senin için en gözde yazar hangisidir?”

“Ber...”

“Quin mi?”

“Hayır, Choux.”

Ve Tholomyès devam etti.

“Bombarda’ya şan olsun! Bana bir şarkıcı dansöz bulabilseydi, Elephanta’lı Munophis’e kibar bir fahişe getirebilseydi Korene’li Thygélion’la aynı ayarda olurdu! Çünkü, ey hanımlar, eski Yunanistan’da da Mısır’da da Bombarda’lar vardı. Bunu Latin yazarı Apuleius’tan öğreniyoruz. Ne yazık! Hep aynı şeyler, hiçbir yenilik yok. Yaratıcının yarattığında görülmemiş hiçbir şeye rastlanmıyor!

‘*Nil sub sole novum*’²⁸ der Hz. Süleyman; ‘*amor omnibus idem*’²⁹ der Virgilius ve Aspasia, Perikles’le birlikte Samos donanmasına bindiği gibi, Carabine de Carabin’le birlikte Saint-Cloud kadirgasına atlar. Son bir söz: Aspasia’nın kim olduğunu biliyor musunuz bayanlar? Kadınların henüz ruhları olmadıkları bir zamanda yaşamış olmasına rağmen o bir ruhtu; pembeyle kızıl arası, ateşten daha yakıcı, şafaktan daha serin bir ruh. Aspasia, kadınlığın iki ucunu kendisinde birleştiren bir yaratıktı; bir tapınak fahişesiydi; Sokrates artı Manon Lescaut. Aspasia, Prometheus’a belki bir kahpe gerekir diye yaratılmıştı...”

Tam o sırada rıhtımın üstünde bir at yere devrilmeseydi, iyice coşmuş olan Tholomyès hâlâ konuşacaktı. Çarpmanın etkisiyle araba da hatip de durakladılar. Pek ağır bir arabaya koşulmuş Beauce cinsi, yaşlı, sıska bir kısırak, Bombarda’nın önüne kadar gelmişti, bitkin bir haldeydi daha fazla gidemiyordu. Olay, kalabalığın toplanmasına yol açtı. Küfreden öfkeli arabacı lanetle: “Seni koca it!” sözünü, acımasız bir kırbaç darbesi eşliğinde büyük bir hırsla henüz savurmuştu ki, hayvan bir daha kalkmamak üzere yere serildi. Sokaktan gelip geçenlerin uğultusu üzerine Tholomyès’in neşeli dinleyicileri başlarını çevirdiler. Tholomyès de fırsattan yararlanarak konuşmasını şu hüznü dörtlükle bitirdi:

*Çekçeklerin, faytonların dünyasındandı
Onlarla aynı yazgıyı paylaştı
Ve beygir de yaşadı diğer beygirler gibi
Bir gün kadar kısa bir hayatı.*

Fantine, “Zavallı at!” diye içini çekti.

Dahlia haykırdı:

“Fantine’e bak, neredeyse atlara yas tutacak! Bu kadar da akılsız olunur mu?”

O sırada Favourite kollarını kavuşturup başını arkaya eğerek, kararlı bir tavırla Tholomyès’e baktı:

“Hadi bakalım! Sürpriz nerede?”

Tholomyès, “Tamam. Zamanı geldi,” diye cevap verdi. “Baylar, bu bayanları şaşırtmanın vakti geldi. Bayanlar, bir dakika bizi bekleyin.”

Blachevelle, “Sürpriz bir öpücükle başlıyor,” dedi.

Tholomyès, “Alından,” diye ekledi.

Her biri ciddi bir tavırla sevgilisinin alına bir öpücük kondurdu, sonra dördü de parmaklarını dudaklarının üzerine koyup öpücükler göndererek, sıra halinde kapıya doğru yöneldiler.

Favourite, çıkarken ellerini çırttı.

“Daha şimdiden çok eğlenceli,” dedi.

Fantine, “Çok geç kalmayın,” diye mırıldandı. “Sizi bekliyoruz.”

9. Şenliğin Şenlikli Sonu

Genç kızlar yalnız kalınca ikişer ikişer her iki pencerenin pervazına dirseklerini dayayıp cıvıldaşmaya, başlarını eğip pencereden pencereye konuşmaya başladılar.

Delikanlılar kol kola Bombarda kabaresinden çıkarken arkalarına dönüp gülerek onlara işaretler yaptılar ve Champs-Élysées’yi her hafta istila eden tozlu pazar kalabalığı içinde kayboldular.

Fantine, “Çok geç kalmayın!” diye bağırdı.

Zéphine, “Acaba bize ne getirecekler?” diye sordu.

Dahlia, “Kesinlikle güzel bir şey getirirler,” dedi.

Favourite, “Ben, altından olmasını isterim,” diye ekledi.

Çok geçmeden, büyük ağaçların dalları arasından gördükleri su kıyısındaki hareketliliğe daldılar, oyalanıp gittiler. Posta ve yolcu arabalarının hareket saatiydi. O zamanlar, güneye ve batıya giden hemen hemen bütün taşıma araçları Champs-Élysées’den geçiyordu. Çoğu rıhtım boyunca gidip, Passy kıyısından çıkardı. Her dakika sarı ve siyah boyalı, ağır yüklerle dolu, kişneyen, tepinen atlar koşulu, üstündeki sandıklar, denkler, bavullar yüzünden şeklini kaybetmiş, bir görünüp bir kaybolan başlarla dolu kocaman bir araba zemini çiğneyerek, kaldırım taşlarını çakmağa çevirerek, bir demirci ocağı gibi kıvılcımlar saçıp duman yerine toz çıkararak hışımla kalabalığın arasına dalıyor, bu şamata da genç kızları eğlendiriyordu.

Favourite şaşkınlıkla, “Ne patırtı! Sanki bir sürü zincir uçuşuyor,” dedi.

Bir ara, karaağaçların sık dalları arasında arabalardan biri bir an durdu ve sonra yine dörtlüğe yoluna devam etti. Fantine buna çok şaşırdı:

“Tuhaf!” dedi, “Ben posta arabasını hiç durmaz sanırdım.”

Favourite omuz silkti:

“Bu Fantine çok tuhaf kız. Az önce onu izledim. En basit şeylere bile şaşıyor. Diyelim ki, ben bir yolcuym, posta arabasına; ‘Beni rıhtımdan alırsınız,’ diyorum. Araba da beni görünce durup alıyor. Bunlar olağan şeyler, her gün olur. Sen daha hayatı tanımıyorsun yavrum.”

Böylece bir süre geçti. Birden Favourite, uykudan uyanan biri gibi yerinden fırladı.

“E, peki! Hani sürpriz nerede?” dedi.

“Gerçekten,” dedi Dahlia, “şu sürprize ne oldu?”

“Çok geç kaldılar!” dedi Fantine.

Fantine’in iç geçirmesi henüz bitmişti ki, yemek servisini yapan garson içeri girdi. Elinde mektuba benzer bir şey vardı.

Favourite, “O nedir?” diye sordu.

Garson cevap verdi:

“Bayların, bayanlara verilmek üzere bıraktıkları bir kâğıt.”

“Niçin hemen getirmedi?”

“Çünkü, baylar onun ancak bir saat sonra bayanlara verilmesini emrettiler.”

Favourite kâğıdı garsonun elinden kaptı. Gerçekten de mektuptu.

“Hayret!” dedi, “adres yok, ama bakın üstünde ne yazıyor; işte sürpriz bu.”

Telaşla açtı ve okudu:

“Ey sevgililerimiz!

Bilin ki, bizim ebeveynlerimiz var. Ama siz ebeveyn nedir pek bilmezsiniz. O çocuksu ve dürüst medeni kanunda buna ana babalar denir. İşte bu ihtiyar ana babalar inleyip sızlanarak bizleri çağırıyor, bu iyi adamlarla iyi kadınlar bize ‘müsrif, hovarda çocuklar’ diyor ve geri dönmemizi istiyor, bizim için sofralar donatacaklarmış. Erdemli kişiler olarak onlara itaat ediyoruz. Siz bu satırları okuduğunuz sırada beş azgın at bizi ailelerimize götürüyor olacak. Bossuet’nin dediği gibi, ‘Tüyüyoruz.’ Gidiyoruz ve gittik. Laffitte’in kollarında, Caillard’ın kanatlarında kaçıyoruz. Toulouse arabası bizi uçurumdan kurtarıyor, uçurumdan, yani sizden, ey bizim güzel yavrularımız! Doludizgin, saatte on beş kilometre hızla topluma, görevimize, düzene dönüyoruz. Bizim de herkes gibi vali, aile babası, Danıştay üyesi olmamız ülkenin çıkarına. Bize saygı duyun. Kendimizi feda ediyoruz. Bizim için ağlayın ama hemen yerimize başkalarını bulun. Bu mektup içinizi parçalıyorsa, siz de onu parçalayın. Elveda.

İki yıla yakın zamandır sizleri mutlu ettik. Bize kin beslemeyin.

Blachevelle

Fameuil

Listolier

Félix Tholomyès

Not: Yemeğin parası ödenmiştir.”

Dört kız bakıştılar.

Sessizliğı ilk bozan Favourite oldu.

“Eh! Güzel bir maskaralık!” diye bağırdı.

“Çok tuhaf,” dedi Zéphine.

Favourite, “Bu Blachevelle’in fikri olmalı,” diye cevap verdi. “Ona âşık olmaya başlamıştım. Giderayak onu seveceğim tuttu. Bütün olay bu.”

“Hayır,” dedi Dahlia, “Bu Tholomyès’in fikri. Belli oluyor.”

“Öyleyse,” dedi Favourite, “Blachevelle’e ölüm. Yaşasın Tholomyès!”

“Yaşasın Tholomyès!” diye Dahlia ile Zéphine bağırdılar.

Ardından da kahkahadan kırıldılar.

Fantine de ötekiler gibi güldü.

Bir saat sonra odasına döndüğünde ağladı. Dediğimiz gibi bu onun ilk aşkıydı. Kendisini Tholomyès’e bir kocaya verir gibi vermişti ve zavallı kız hamileydi.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

GÜVENMEK BAZEN KENDİNİ ELE VERMEKTİR

1. Bir Anneye Rastlayan Anne

Bu yüzyılın ilk çeyreğinde, Paris yakınlarındaki Montfermeil’de, bugün artık olmayan türden bir yarı han, yarı ucuz lokanta vardı. Bu lokanta-han Thénardier adında karı koca tarafından işletilmekteydi, Boulanger Sokağı’ndaydı. Kapısının üstünde, duvara çakılı olan bir tahtanın üzerinde, iri gümüş yıldızlarıyla birlikte yaldızlı kocaman general apoletleri olan bir adamı sırtında taşıyan başka bir adam resmine benzer şekiller vardı; kırmızı lekeler kan olduğunu gösteriyordu; geri kalan kısmı dumandan ibaretti ve muhtemelen bir savaşı canlandırmaktaydı. Resmin altında şöyle bir yazı vardı: WATERLOO ÇAVUŞUNA.

Bir hanın kapısında duran herhangi bir çöp arabasından ya da bir yük arabasından daha doğal bir şey olamaz ama her şeye rağmen, 1818 yılının bir bahar günü akşamında Waterloo Çavuşu isimli lokanta-hanın önünde yolu tıkayan bir taşıt, daha doğrusu taşıt parçası, olanca heybetiyle oradan geçen bir ressamın kesinlikle dikkatini çekerti.

Ormanlık bölgede kereste ve ağaç kütüğü taşımakta kullanılan ağır yük arabalarından birinin ön kısmıydı bu. Bu ön kısım, kolu demirden bir dingil ve ona takılmış olan bir araba oku ile bunu taşıyan oldukça büyük iki tekerlekten ibaretti. Küt, ağır, ezici ve biçimsiz bir şeydi. Dev gibi bir topun kundak kısmını andırıyordu. Derin tekerlek izlerinden oluşan yollar tekerlekleri, tekerlek ispitlerini, tekerlek göbeklerini, dingili ve araba okunu ince bir çamur tabakasıyla, katedralleri süslemekte kullanılan badanaya benzeyen sarımtırak çirkin bir badana ile kaplamıştı. Tahta çamurun, demir de pasın altında kaybolmuştu. Dingilin altında Golyat gibi bir kürek mahkûmuna yaraşır irilikte bir zincir sarkıyordu. Bu zincir, taşımakla görevli olduğu kalas ve kütükleri hatırlatmaktan çok, akla mamutların koşum takımını getiriyordu. Kürek mahkûmlarının hapishanesini hatırlatan bir hava vardı, ama tek gözlü devlere, insanüstü varlıklara yaraşır bir hapishaneydi ve bir canavardan çözülmüş gibi duruyordu. Homeros ona Polyphemos’u, Shakespeare de Caliban’ı bağlardı.

Bu ağır yük arabasının ön kısmı sokağın bu noktasında niçin duruyordu? Önce yolu tıkamak, sonra da paslanmasını tamamlamak için. Eski sosyal düzende de böyle müesseseler vardır ki, insan yolda giderken birden karşısına çıkıverir ve orada bulunmalarını gerektiren başkaca bir neden de yoktur.

Dingilin altında bir zincir vardı, orta kısmı ise yere oldukça yakındı ve bu

eğrinin üzerinde o akşam, tıpkı bir salıncak ipinde oturur gibi, çok tatlı bir sarılış içinde birbirine sokulup oturmuş iki küçük kız çocuğu vardı. Kızların biri yaklaşık iki buçuk yaşında, diğeri de on sekiz aylıktı. Küçüğü, büyüğün kucağındaydı. Ustaca bağlanmış bir mendil, düşmelerini önlemekteydi. Anneleri, bu korkunç zinciri görmüş ve “Hah! İşte yavrularım için bir oyuncak,” demişti.

Her iki çocuk da özenerek giydirilmişlerdi ve çok mutlu görünüyorlardı; demir yığını içinde iki gül gibiydiler; gözlerinde neşe parlaklığı vardı; taze yanakları gülüyordu. Biri kumral, öbürü esmerdi. Saf yüzleri iki sevinçli şaşkınlıktı; o yakınlardaki bir çalılıkta açmış çiçeklerin gelip geçenlere yaydığı kokular, sanki bu çocuklardan geliyordu. On sekiz aylık olanı, sevimli çıplak karnını küçüklüğün masum pervasızlığıyla göz önüne seriyordu. Mutlulukla yoğrulmuş, ışığa gömülmüş bu iki narin başın üstünde ve çevresinde devasa ön tekerlek, pastan kararmış, adeta dehşetengiz, birbirine karışmış vahşi eğriler ve açılar halinde, bir mağara ağzı gibi yuvarlanıyordu. Birkaç adım ötede han kapısının eşiğine çömelmiş olan anne, uzun bir iple iki çocuğu sallamaktaydı. Her ne kadar cana yakın bir kadın değilse de, şu anki hali dokunaklıydı. Analığa özgü hem hayvani hem de semavi bir ifadeyle bir kaza ihtimaline karşı gözlerini çocuklardan ayırmıyordu. Her gidiş geliste, çirkin halkalar, öfke çılgılığına benzer kulak tırmalayan bir gıcırta çıkartıyor; küçük kızlar zevkle kendilerinden geçiyorlardı. Batan güneş de bu sevince katılıyordu. Hiçbir şey, bu dev zincirden iki çocuk meleğe salıncak görevi yapan tesadüfün bu cilvesi kadar sevimli olamazdı.

Ana bir yandan iki küçük yavrusunu sallıyor, bir yandan da detone bir sesle o zamanlar çok ünlü olan duygulu bir şarkıyı söylüyordu.

Bu gerekli, diyordu bir savaşçı

Şarkısı ve kızlarını seyre dalmış olması, sokakta olup bitenleri işitmesini ve görmesini engelliyordu.

Oysa, şarkının ilk kıtasına başladığı sırada yanına biri yaklaşmıştı. Birden kulağının dibinde bir sesin, “Çok güzel çocuklarınız var madam,” dediğini duydu.

Güzel ve sevecen İmagine’e

diye cevap verdi anne, şarkısına devamla. Sonra başını çevirdi.

Birkaç adım önünde bir kadın duruyordu, kucağında bir çocuk vardı.

Ayrıca oldukça ağır görünen epeyce büyük bir yol çantası taşıyordu.

Bu kadının çocuğu, görülebilecek en tanrısal varlıklardan biriydi. İki üç

yaşlarında bir kızdı. Şıklıkta öbür iki küçükle yarışabilirdi. İyi cins bezden bir yakalı, elbisesinde kurdeleler ve başlığında danteller vardı. Kalkık etekliğinin kırmızı arasından beyaz, tombul baldırları görülüyordu. Teninin nefis bir pembeliği vardı ve çok sağlıklıydı. Bu güzel küçük kız insana, yanaklarını elma gibi ısırma arzusu veriyordu. Gözlerine söylenecek söz yoktu, olsa olsa çok iri oldukları söylenebilirdi. Olağanüstü güzel kirpikleri vardı. Uyuyordu.

Yaşına özgü güven duygusu içinde uyuyordu. Annelerin kolları şefkatten yoğurulmuştur; çocuklar orada derin derin uyurlar.

Anneye gelince, fakir ve mahzun görünüyordu. Üstünde işçi kadınların giydiği eskice bir kıyafet vardı. Gençti. Güzel miydi? Belki; ama bu kılık içinde güzel görünmüyordu. Sarı renkte bir tutam perçemi dışarıya fırlamış olan saçları oldukça gürdü, ama rahibe başlığını andıran çirkin, dar, çenede sıkıca bağlanmış bir başlığın altında kayboluyordu. Güzel dişleri olanların gülünce dişleri görünür, ama o hiç gülmüyordu, unutmuştu. Gözleri ise uzun zamandır kuru kalmamışa benziyordu. Solgundu; çok bitkin ve hasta bir hali vardı; yavrusunu yeni emzirmiş analara özgü bir tavırla kucağında uyuyan kızına bakıyor, savaş gazilerinin kullandıkları mendillere benzer boyun atkısı ile katlanmış geniş, mavi bir mendil göğsünü sıkıca kapatıyordu. Güneş yanı, elleri çillerle kaplıydı. İşaret parmağı iğne kullanmaktan sertleşmiş, delik deşik olmuştu. Sırtında kaba yünlü kumaştan bir pelerin, bezden bir elbise, ayağında kaba ayakkabılar vardı.

Bu Fantine'di. Tanınması güç bir haldeydi. Ama dikkatle incelendiğinde eski güzelliğini hâlâ koruduğu görülebilirdi. Kederli bir çizgi sağ yanağını kırıştırmıştı. Giyimine gelince; neşeden, çılgınlıktan, müzikten yapılmışa benzeyen, şevk ve taşkınlık dolu, leylak kokulu o muslinden ve kurdelelerden oluşan o elbise, artık güneş ışığında elmas gibi ışıldayan, parlak, güzel kırağı taneleri gibi kaybolup gitmişti; tıpkı kırağının eriyerek, dalları simsiyah bırakması gibi.

Terk edilmenin üstünden uzun bir süre geçmişti.

Bu süre içinde neler oldu? Tahmin edilebilir.

Terk edildikten sonra para sıkıntısı başlamıştı. Arkadaşları Favourite'i, Zéphine'i, Dahlia'yı hemen unutmuş, erkeklerden yana kopan bağ, kadınlardan yana da çözülmüştü. Daha önceden dost oldukları on beş gün sonra kendilerine söylene, herhalde buna çok şaşırırlardı; artık dostluğun varlık nedeni kalmamıştı. Bir başına kalmıştı. Çocuğun babası gidince –ne yazık ki bu gibi ayrılıklarda geri dönüş yoktur– Fantine edindiği daha az çalışma alışkanlığı ve daha çok eğlence zevkiyle, kendisini tam bir yalnızlık içinde buldu.

Tholomyès’le olan ilişkisi nedeniyle, bildiği küçük mesleği küçümsemiş, iş yaptığı yerleri ihmal ettiğinden artık bu yerler kendisi için kapanmıştı. Hiçbir geçim kaynağı yoktu. Ancak okuyabiliyordu, yazması yoktu; çocukluğunda ona sadece imza atmayı öğretmişlerdi. Dilekçe yazan birinin aracılığıyla Tholomyès’e bir mektup gönderdi, arkadan ikinci ve bir üçüncüsü geldi. Tholomyès hiçbirine cevap vermedi. Bir gün Fantine, dedikoducu kadınların kızına bakarak, “Böyle çocukları kim ciddiye alır ki! Ancak omuz silkip geçerler!” dediklerini duydu. Çocuğuna omuz silkip geçen, masum bir varlığı ciddiye almayan Tholomyès’i düşündü. Kalbi, ona karşı karanlık duygularla doldu. Ama ne yapabilirdi? Kime başvuracağını bilemiyordu. Bir hata işlemişti, ama yaradılışı, hatırlanacağı gibi namuslu ve erdemliydi. Giderek sefalet düşeceğini, daha beter bir duruma doğru kaymak üzere olduğunu belli belirsiz hissediyordu. Cesaretli olmak gerekiyordu; oldu ve sınıksız durdu. Aklına doğduğu şehir Montreuil-sur-mer’e dönmek geldi. Belki orada bir tanıyan çıkar, kendisine bir iş verirdi; evet, ama hatasını gizlemesi gerekirdi. O zaman, birincisinden çok daha acı bir ayrılığa katlanması gerekebileceğini belli belirsiz fark etti. Kalbi daraldı, sıkıştı, ama o kararını verdi. İleride görüleceği gibi Fantine çok cesurdu. Daha şimdiden süsünden püsünden kahramanca vazgeçmiş, sırtına bez elbiseler giymiş, bütün ipeklilerini, kumaşlarını, kurdelelerini, dantellerini, tek gururu –tek ve kutsal gururu– olan kızının üstüne başına yapmıştı. Elinde avucunda bulunan her şeyi sattı. Bu satış ona yaklaşık iki yüz frank getirdi. Ufak tefek borçlarını ödedikten sonra elinde ancak seksen frank kadar bir para kaldı. Güzel bir ilkbahar sabahı, çocuğunu sırtında taşıyarak Paris’ten ayrılırken yirmi iki yaşındaydı. İkisnin geçtiğini gören biri olsa onlara acırdı. Bu kadının dünyada tek varlığı bu çocuk ve bu çocuğun dünyada tek varlığı bu kadındı. Fantine, kızını emzirmiş; bu yüzden göğsü yorgun düşmüştü, biraz öksürüyordu.

Félix Tholomyès’ten söz etme fırsatını bir daha bulamayacağız. Yalnız şunu söylemekle yetinelim: Yirmi yıl sonra Kral Louis Philippe döneminde, kendisi bir taşra şehrinde nüfuzlu ve zengin ünlü bir avukat, akıllı uslu bir seçmen ve hoşgörülü bir jüri üyesiydi ve de her zamanki gibi zevkine düşküncü.

Fantine, o dönemde Paris civarının küçük arabaları denilen arabalarda beş kilometre başına üç dört metelik ödeyerek, arada bir dinlenmek için mola vererek gün ortasına doğru Montfermeil’e, Boulanger Sokağı’na vardı.

Thénardier hanının önünden geçerken, ucube salıncaklarında sevinç içinde sallanan iki küçük kız onda şaşkınlıkla karışık bir hayranlık uyandırmış, bu zevkli manzara karşısında duraklamasına neden olmuştu.

Büyüleyici güzellikler vardır. Bu iki küçük kız da bu annenin üzerinde böyle büyüleyici bir güzellik etkisi yaptı.

Fantine duygulanmış bir halde çocukları seyrediyordu. Meleklerin varlığı cennetin habercisidir. Önünde durduğu hanın üstünde sanki, ilahi takdirin, BURASI diyen esrarlı işaretini görür gibi oldu. Bu iki küçük kız belli ki mutluydular.

Onlara hayranlıkla bakıyordu. O kadar duygulanmıştı ki, çocukların anası şarkı söylerken iki mısraı arasında soluk almak için durduğunda, yukarıda okuduğumuz şu sözü söylemekten kendisini alamamıştı:

“Çok güzel çocuklarınız var madam.”

En yırtıcı yaratıklar bile yavruları okşandığı zaman yumuşarlar.

Ana başını kaldırıp teşekkür etti ve yolcuyu kapının yanındaki sıraya oturttu. Kendisi eşikte oturuyordu. İki kadın sohbet etmeye başladılar.

“Adım Thénardier’dir,” dedi iki küçüğün anası. “Bu hanı işletiyoruz.”

Sonra, dişleri arasından mırıldanır gibi şarkıya devam etti:

Bu gerekli, ben bir şövalyeyim

Ve Filistin’e gidiyorum

Madam Thénardier kızıl saçlı, etine dolgun, iri kemikli, asker tipli sevimsiz bir kadındı. İşin tuhafı, okuduğu romanlardan alınma romantik bir havası vardı. Tavırları yapmacıktı. Hayal gücünün üzerine iplik iplik sarılan eski romanların böyle etkileri olur. Henüz gençti; otuz yaşında ya var ya yoktu. Çömelmış oturan bu kadın eğer ayakta dursaydı, panayırlarda teşhir edilmeye değer, uzun boylu ve kocaman seyyar bir heykel gibi geniş yapısıyla belki yolcumuzu daha başlangıçtan ürkütür, güvenini sarsar ve ilerde anlatacaklarımızın olmasını önlerdi. Bir kimsenin ayakta duracak yerde oturması! Kaderlerimiz nelere bağlı?

Yolcu hayat hikâyesini anlattı, ama biraz değiştirerek...

İşçiydi, kocası ölmüştü. Paris’te iş bulamadığı için iş bulmaya başka yere gidiyordu; Paris’ten hemen o sabah yaya olarak ayrılmıştı; kucağında çocuğunu taşıdığı için yorulmuş, yolda rastladığı Willemomble arabasına binmişti; Willemomble’den da Montfermeil’e kadar yaya gelmişti; küçük de biraz yürümüştü, ama çok değil, daha pek minik olduğundan tekrar kucağına almak zorunda kalmış ve yavrucağı uyuyakalmıştı.

Ardından, kızına sevgi dolu bir öpücük kondurdu. Çocuk uyandı, gözlerini açtı, annesininki gibi büyük, mavi gözleriyle baktı, ama neye? Hiçbir şeye ve her şeye... Bizim erdemlerimizin alacakaranlığı karşısında küçük çocukların o ışıklı masumiyetleriyle baktı. Çocuklar kendilerinin melek olduklarını hisseder, bizim

de insan olduğumuzu bilirler. Sonra çocuk gülmeye başladı ve her ne kadar annesi tutmaya çalıştıysa da, koşmak isteyen küçük bir varlığın zaptedilmez enerjisiyle kucaktan kayıp yere indi. Birden, salıncaklarında oturan öbür iki çocuğu gördü, yerinde kalakaldı ve hayranlık belirtisi olarak dilini çıkardı.

Madam Thénardier kızlarını çözdü, salıncaktan indirdi:

“Hadi, üçünüz oynayın bakalım,” dedi.

O yaşlarda çabuk alışılır. Bir dakika sonra küçük Thénardier’ler, yeni gelenle toprakta delikler açarak, sonsuz bir zevkle oynuyorlardı.

Yeni gelen çok neşeliydi; annenin iyiliği yavrunun neşesinden okunur; küçücük bir odun parçası yakalamış, onu kürek gibi kullanarak, içine ancak bir sinek girebilecek büyüklükte olan bir çukuru büyük bir çabayla kazıyordu. Bir mezar kazıcının işi bile, bir çocuk tarafından yapıldığında insanı güldürür.

İki kadın sohbete devam ediyorlardı:

“Sizin miniğin adı ne?”

“Cosette.”

Küçüğün adı Euphrasie’ydi. Ama annesi, annelere ve halka özgü tatlı ve hoş içgüdüyle Euphrasie’yi Cosette yapmıştı; tıpkı halkın da, aynı şekilde Josepha’yı Pepita, Françoise’ı Fillette yaptığı gibi... Bu, etimolojistlerin bilimini bozan, rahatsız eden bir türetme cinsidir.

“Kaç yaşında?”

“Üçüne basacak.”

“Benim ilkim gibi.”

O sırada üç kız, derin bir endişe ve mutluluk yumağı halinde toplanmışlardı, bir olay olmuş, topraktan kocaman bir solucan çıkmıştı; hem korkuyor, hem de büyük bir hazla adeta kendilerinden geçiyorlardı.

Işıltılı alınları birbirine dokunuyordu; tıpkı bir halenin içindeki üç baş gibiydiler.

Madam Thénardier, “Çocuklar birbirleriyle ne de çabuk anlaşırılar!” dedi yüksek sesle. “Şunlara bakın, görenler üç kardeş olduklarına yemin eder.”

Bu söz, belki de öbür ananın beklediği bir kıvılcım oldu. Fantine, Madam Thénardier’nin elini yakaladı, gözünü gözünden ayırmadan ona baktı ve “Çocuğuma bakmayı kabul eder misiniz?” dedi.

Madam Thénardier, ne kabul ne de ret anlamına gelen şaşkınlık hareketlerinden birini yaptı.

Cosette’in annesi devam etti:

“Görüyorsunuz, kızımı gideceğim yere götürebilecek durumda değilim. Bulacağım işle böyle bir şey imkânsız. Bir çocukla, oturacak yer bulamam. Oradaki insanlar öyle komik ki! Sizin hanınızın önünden geçmem Tanrı’nın verdiği bir lütuf. Yavrularınızı bu kadar güzel, bu kadar temiz, bu kadar mutlu görünce şaşırdım. İçimden, ‘İşte iyi bir anne,’ dedim. ‘Şimdi, üç kız kardeş olurlar.’ Hem sonra çok sürmez, dönerim. Çocuğuma bakmayı kabul eder misiniz?”

“Düşünmem gerekiyor,” dedi Madam Thénardier.

“Ayda altı frank veririm.”

Sözün burasında lokantanın içinden bir erkek sesi bağırdı:

“Yedi franktan aşağı olmaz. Altı aylık da peşin.”

“Altı kere yedi kırk iki yapar,” dedi Madam Thénardier.

“Veririm,” dedi anne.

Erkek sesi ekledi:

“İlk masraflar için de ayrıca on beş frank.”

“Hepsi elli yedi frank,” dedi Madam Thénardier. Bu rakamlar arasında bir yandan da belli belirsiz şarkısını mırıldanıyordu:

Bu gerekli, diyordu bir savaşçı

“Veririm,” dedi anne, “seksen frankım var. Yürüyerek gidersem bana oraya gitmeme yetecek kadar para kalır. Orada da kazanırım, biraz biriktirince de sevgili yavrumu almaya gelirim.”

Erkek sesi yeniden duyuldu:

“Küçüğün bohçası var mı?”

“Kocam bu,” dedi Madam Thénardier.

“Elbette zavallı hazinemın bir bohçası var. Kocanız olduğunu anlamıştım. Hem de zengin bir bohça! Tıklım tıklım dolu, bir hanımefendi gibi her şeyden düzineyle ipekli elbiseler. İşte burada, yol çantamın içinde.”

Erkek sesi hemen ekledi:

“Onu da vermeniz gerekecek.”

“Elbette vereceğim!” dedi anne. “Kızımı çırılçıplak bırakmam olacak şey değil!”

Lokanta-han sahibinin yüzü göründü.

“İyi öyleyse,” dedi.

Pazarlık tamamlandı. Anne geceyi handa geçirdi, parasını verdi, çocuğunu

bıraktı, içinden çocuğun bohçası çıkınca şişkinliği azalıp, artık hafiflemiş olan yol çantasını kapattı ve ertesi sabah yakında dönmeyi düşünerek yola çıktı. Böyle ayrılıklar yavaş yavaş gelir, ama onlar umutsuzluk kaynağıdır!

Thénardier’lerin bir komşusu, yolda giderken bu anneye rastladı, dönüşünde, “Az önce sokakta ağlayan bir kadın gördüm, içim parçalandı,” dedi.

Cosette’in annesi gidince, adam kadına, “Bu para yarın vadesi gelen yüz on franklık senedimi ödememi sağlayacak. Biliyor musun, az daha icra memuru kapıma dayanacaktı. Senin küçüklerle iyi bir fare kapını kurdum,” dedi.

“Ondan şüphem yok,” dedi kadın.

2. İki Şüpheli Simanın İlk Taslağı

Yakalanan fare pek çelimsizdi, ama kedi zayıf bir fareden de memnun kalır.

Kimdi bu Thénardier’ler?

Şimdi bu bölümde birkaç söz söyleyelim. Krokiyi daha sonra tamamlarız:

Bu yaratıklar yükselen kaba insanlarla, düşen akıllı insanlardan oluşan, kökü belirsiz bir sınıftandılar. Bu, orta denen sınıfla, aşağı denen sınıf arasında olan ve ikincisinin bazı kusurlarıyla birincisinin hemen hemen bütün kötülüklerini nefsinde toplayan, ama ne işçinin yiğitçe atılımlarından ne de burjuvanın düzeninden nasibini alan bir sınıftır.

Bunlar, bazen karanlık bir ateş tesadüfen yüreklerini ısıtsa bile, kolayca canavarlaşan, cüce yaratıklardandılar. Kadının özünde kabalık, erkeğin mayasında düzenbazlık ve kötülük vardı. Her ikisi de kötülük yolunda ilerleme açısından çok yetenekliydi. Bazı kabuklu deniz hayvanları gibi ruhlar vardır ki, sürekli olarak karanlıklara doğru çekilir, hayatta ileri gidecek yerde geri geri gider, edindikleri deneyimleri kabalıklarını ve uygunsuzluklarını artırmakta kullanırlar, durmadan daha kötüleşir ve gittikçe daha çok kararır. Bu adamlar bu kadın, işte bu ruhlardandılar.

Özellikle Mösyö Thénardier bir fizyonomi uzmanı için endişe vericiydi. Bazı insanların yüzüne bakmak onlardan kuşkulananmak için yeterlidir, çünkü her iki açıdan da karanlık oldukları hissedilir. Bu insanlar gerilerine doğru kuşkulu, önlerine doğru tehlikelidirler. Onlarda bilinmeyen bir yan vardır. Ne yaptıklarını ne de yapacaklarını bilebiliriz. Bakışlarındaki karanlık onları ele verir. Ancak, söyledikleri bir sözü işiterek ya da yaptıkları bir hareketi görerek geçmişlerindeki karanlık sırları ve geleceklerine dair karanlık muammaları kestirebiliriz.

Mösyö Thénardier, bir zamanlar askerlik yaparken çavuş rütbesinde olduğunu

söylüyordu. Muhtemelen 1815 seferine katılmış, hatta görünüşe göre oldukça da yiğitlik göstermişti. İşin doğrusunu daha ileride göreceğiz. Lokanta-hanın tabelası, kahramanlıklarından birini gösteren bir kanıttı. O tabelayı kendisi boyamıştı, çünkü her şeyi –her kötülüğü– yapmayı iyi bilirdi.

Dönem, antik klasik romanın, ‘Clélie’ aşamasını geride bırakıp, artık sadece ‘Lodoiska’ olduğu dönemdi. Hâlâ soyluydu, ama gittikçe avamlaşıyordu; M. Lafayette’den M. Bournon-Malarme’a, M. de Scudéri’den Barthélemy-Hadot’ya düşmüş, Paris kapıcı kadınlarının seven ruhunda yangınlar çıkarmakta, hatta taşrada da oldukça tahribat yapmaktaydı.

Madam Thénardier, işte tam bu tür kitapları okuyacak kafadaydı. Onlarla besleniyordu. Beyin namına sahip olduğu şeyi onlarda boğuyordu. Bu da ona, gençken, hatta daha sonraları bile, kocasına kıyasla bir tür düşünceli bir hava veriyordu. Kocasını ise, belli bir derinliği olan bir kabadayı, dilbilgisi bilecek kadar okumuş bir serseriydi; aynı zamanda hem kaba hem inceydi, ama duygu alanında Pigault-Lebrun’u ve kendi özel diliyle söylediği gibi, “seksle ilgili her şeyi” okuyan kusursuz ve katıksız bir ahmaktı.

Karısı, ondan on iki on beş yaş kadar küçüktü. Zamanla, romantik bir havayla dağılıp, giderek dökülmüş saçlar kırışmaya başladığında, Paméla’dan, ortaya mitolojinin hırçın ve öfkeli kadını Mégère çıktığında, artık Madam Thénardier saçma sapan romanları lezzetle yutmuş iri yarı kötü bir kadından başka bir şey değildi. Saçma sapan şeyler okumanın da kefareti vardır. Nitekim, sonunda büyük kızının adı Éponine oldu; küçük kızına gelince, zavallı yavrucak az kalsın Gulnare adını alacaktı; bereket versin Ducray-Duminil’in bir romanının yol açtığı nedeni bilinmez bir fikir değişikliği sayesinde adı Azelma oldu.

Gene de, kınayıp eleştirdiğimiz ve adına, vaftiz adlarında anarşi dönemi diyebileceğimiz bu garip dönemde her şey yüzeysel değildi. Belirttiğimiz romaneks eğilimin yanı sıra, bir de sosyal bir arıza belirtisi bulunmaktadır. Günümüzde bir sığır çobanının Arthur, Alfred ya da Alphonse adını taşıması ve bir vikontun adının da –eğer hâlâ vikontlar varsa– Thomas, Pierre ya da Jacques olması ender rastlanan bir şey sayılmaz. ‘Zarif’ olan adı halka, alt katmana; köylü adını da aristokrata yakıştıran bu yer değiştirme bir eşitlik dalgasının belirtisinden başka bir şey değildir. Yenilik rüzgârının etkileme gücü her yerde olduğu gibi, burada da kendini gösteriyor. Görünürdeki bu uygunsuzluğun altında büyük ve derin bir şey yatmaktadır: Fransız Devrimi.

3. Tarlakuşu

Kötü, aşağılık biri olmak, zengin olmayı garanti etmez. Hanın işleri iyi

gitmiyordu.

Fantine'in elli yedi frankı sayesinde Mösyö Thénardier protestoyu önleyip, imzasının şerefini kurtarabilmişti. Ertesi ay yine paraya ihtiyaçları oldu. Kadın, Paris'e gidip Cosette'in bohçasını Rehin Sandığı'na altmış frank karşılığında rehin bıraktı. Bu para da tükenince Thénardier'ler küçük kızı artık sadece iyilik olsun diye yanlarında tuttıkları bir çocuk olarak görmeye alıştılar ve ona göre davranmaya başladılar. Artık bohçası da olmadığına göre, ona küçük Thénardier'lerin eski eteklerini, eski gömleklerini ve paçavralarını giydirdiler. Onu kuşların artıklarıyla, köpekten biraz daha iyi, kediden biraz daha kötü beslemeye başladılar. Kediyle köpek, onun zaten her zamanki sofraya arkadaşlarıydı. Cosette masanın altında onlarla birlikte, onlarınkine benzer bir tahta çanakta yemek yiyordu.

Daha sonraları göreceğimiz gibi, Montreuil-sur-mer'e yerleşen annesi, çocuğundan haber almak için her ay mektup yazıyor, daha doğrusu yazdırıyordu. Thénardier'ler hep aynı şekilde cevap veriyorlardı: "Cosette çok iyi."

Anne, ilk altı ay geçtikten sonra yedinci ay için yedi frank yolladı ve hiç aksatmadan her ay aynı parayı göndermeye devam etti. Daha yıl sonu gelmemiştir ki, Mösyö Thénardier, "Sanki bize büyük bir lütufta bulunuyor! Bu yedi frankla ne yapmamızı istiyor!" dedi ve mektup yazıp ayda on iki frank istedi. Çocuğunun mutlu olduğuna ve 'iyi geliştiğine' inandırdıkları anne de, bu isteğe boyun eğdi ve her ay on iki frank yollamaya başladı.

Bazı karakterler, bir yanıyla nefret etmeden öbür yanıyla sevemezler. Madam Thénardier, iki öz kızını büyük bir tutkuyla seviyor, bu yüzden, yabancı kızıdan nefret ediyordu. Bir ana sevgisinin çirkin yanları olabileceğini düşünmek üzücüdür. Cosette onun evinde çok küçük bir yer kapladığı halde, kadına bu yer sanki kendi çocuklarından çalınmış, bu küçük kız sanki kendi kızlarının soluduğu havayı azaltıyormuş gibi geliyordu. Bu kadının, aynı türden başka birçok kadında olduğu gibi, her gün doyurulması gereken bir miktar okşama arzusu ile bir miktar dayak atma ve küfretme arzusu vardı. Elinin altında Cosette olmasaydı, hiç şüphesiz kendi kızları tapılırcasına sevmelerine rağmen, bu arzuların hepsinin kendi üzerlerinde tatmin edildiğini görecektiklerdi. Bu yabancı kız dayakları kendi üzerine çevirerek, onlara bir hizmette bulundu ve böylece, kadının kızlarına sadece okşamalar kaldı. Cosette, ne yapmıyordu ki, şiddetli ve hak edilmemiş cezalar başına bir dolu sağanağı gibi yağmasın. Ne bu dünyadan ne de Tanrı'dan bir şey anlayan, sürekli cezalandırılan, azarlanan, tartaklanan, dövülen ve çevresinde, kendisi gibi iki küçük yaratığın bir gündeğümü aydınlığı içinde yaşadığını gören tatlı, zayıf bir varlık!

Madam Thénardier, Cosette’e karşı zalimce davrandığından, Éponine’le Azelma da zalimleştiler. O yaşta çocuklar analarının kopyasıdır. Sadece çapları daha küçüktür, o kadar.

Bir yıl, arkadan bir yıl daha geçti.

Köyde herkes, “Bu Thénardier’ler iyi insanlar. Zengin olmadıkları halde, evlerine bırakılan zavallı bir çocuğu yetiştiriyorlar!” diyorlardı.

Annesi, Cosette’i unuttu sanıyorlardı.

Bu arada çocuğun belki de evlilikdışı doğmuş olduğunu ve annesinin bunu açıkça söyleyemeyeceğini, kim bilir hangi karanlık yoldan öğrenen Thénardier, ayda on beş frank istedi. ‘Yaratığın’ büyüdüğünü ve ‘yediğini’ söylüyor, onu geri göndermekle tehdit ediyordu. “Canımı sıkmasın!” diye bağırıyordu, “yoksa veledini tuttuğum gibi sözümona o gizli işlerinin ortasına fırlatıveririm. Bana zam yapması gerekiyor!” Anne on beş frankı gönderdi.

Yıldan yıla çocukla birlikte, sefaleti de büyüdü.

Cosette çok küçük ve minik olduğu sürece öbür iki çocuğun günah keçisiydi; biraz serpilmeye başlayınca, yani daha beş yaşına bile basmadan evin hizmetçisi oldu.

‘Beş yaşında, öyle mi?’ diyeceksiniz, ‘bu doğru olamaz.’ Ne yazık ki, doğru! Çekilen sosyal acılar ve çileler her yaşta başlar. Daha çok yakında, Damollard adında birinin davasına tanık olmadık mı? Haydut olan bu öksüz ve yetim, resmi belgelerin söylediğine göre dünyada kimsesi olmadığından, daha beş yaşındayken ‘yaşamak için çalışmakta ve çalmaktaydı.’

Cosette’e iş yaptırdılar, odaları, avluyu, sokağı süpürttüler, bulaşık yıkattılar, hatta yük bile taşıttılar. Hep Montreuil-sur-mer’de olan anne para ödemekte güçlük çekmeye başladığından, Thénardier’ler böyle davranmakta kendilerini büsbütün haklı görüyorlardı. Hatta birkaç ay hiç para ödenmedi.

Anne, bu üç yılın sonunda eğer Montfermeil’e yeniden gelseydi, çocuğunu kesinlikle tanıyamazdı. Bu eve geldiğinde güzel mi güzel, taze mi taze olan Cosette, şimdi sıskalaşmıştı, teni ise sapsarıydı. Hal ve tavrında tuhaf bir endişe seziliyordu. Thénardier’ler, ona, “Sinsi!” diyordu.

Haksızlık onu hırçınlaştırmış, sefalet çirkinleştirmişti. Geriye güzel denebilecek sadece gözleri kalmıştı. Onlar da bakanlara acı veriyordu, çünkü iri olduklarından insanlar o gözlerde daha çok dert ve çile belirtisi görür gibi oluyorlardı.

Daha altı yaşında bile olmayan bu zavallıyı, kışın delik deşik paçavralar içinde, küçük kızarmış ellerinde kocaman bir süpürge, iri gözlerinde bir damla yaş

olduğu halde, henüz gün doğmadan sokağı süpürür görmek yürek parçalayıcı bir şeydi.

O bölgede ona tarlakuşu adını takmışlardı. Benzetmeleri seven halk, bir kuş kadar küçük olan, titreyen, ürken, ürperen, evde ve köyde her sabah herkesten önce uyanan ve gün doğmadan önce sokakta, tarlalarda olan bu küçük varlığa bu ismi vermekten hoşlanmıştı.

Ne var ki, bu zavallı tarlakuşu hiç ötmüyordu.

BEŞİNCİ KİTAP İNİŞ

1. İncik Boncuk İşinde Bir İlerlemenin Hikâyesi

Montfermeil'lilerin dediğine göre, çocuğunu bırakıp gitmiş olan anneye, bu arada acaba ne olmuştu? Neredeydi? Ne yapıyordu?

Küçük Cosette'i Thénardier'lere bıraktıktan sonra, yoluna devam ederek Montreuil-sur-mer'e gelmişti.

Hatırlanacağı gibi yıl, 1818'di.

Fantine, kendi ilinden uzaklaşalı on yıl kadar olmuş, Montreuil-sur-mer'in görünüşü değişmişti, o sefaletten sefalete doğru inerken, doğduğu yer gelişip serpilmişti.

Yaklaşık iki yıl önce, burada küçük şehirler için büyük sayılan endüstriyel gelişmelerden biri olmuştu.

Bu önemli bir nokta olduğundan, onu ayrıntılarıyla anlatmayı, daha doğrusu altını çizmeyi faydalı buluyoruz.

Hatırlanmayacak kadar eski zamanlardan beri, Montreuil-sur-mer'in kendine özgü bir sanayii vardı: İngiliz kara kehribar taşı ile Alman kara boncuklarının taklidi olan özel bir sanayi. Hammaddelerinin pahalı oluşu ve bunun işçiliği de etkilemesi nedeniyle bu endüstri hep olduğu yerde kalmış, gelişmemişti. Fantine, Montreuil-sur-mer'e geri döndüğü sıralarda, bu 'kara mallar'ın imal edilmesinde hiç umulmadık bir değişiklik olmuştu. 1815 yılı sonlarına doğru meçhul bir kişi şehre gelmiş, yerleşmiş ve söz konusu imalatla reçinenin yerine gomalak ve özellikle bileziklerde iki ucu kaynaklanmış sac halka yerine iki ucu birbirine yaklaştırılmış sac halka kullanma fikrini ortaya atmıştı. Bu küçücük değişiklik bir devrim yaratmıştı.

Gerçekten de bu küçücük değişiklik hammadde fiyatını büyük ölçüde azaltmış ve bu da ilk önce el emeğinin fiyatını artırarak, şehrin yararına olmuş; ikincisi, tüketicinin yararına imalatı daha da iyileştirmiş, üçüncüsü de imalatçının yararına kârı üç misli artırmakla birlikte, malı daha ucuza satma imkânını sağlamıştı.

Böylece bir fikirden ortaya üç sonuç çıkmıştı.

Bu yöntemin yaratıcısı üç yıla kalmadan zengin olmuştu; bu iyi bir şeydi, çevresini de zengin etmişti ki, bu daha da iyiydi. Adam, ilin yabancısıydı. Aslı esası hakkında kimse bir şey bilmiyordu; ortaya çıkışı hakkında ise az şey

biliniyordu.

Kente pek az bir parayla, çok çok birkaç yüz frankla geldiği söyleniyordu. Kılık kıyafeti, hali tavrı ve konuşması işçiye benziyordu.

Yaratıcı bir düşüncenin hizmetine verilen, düzenle, düşünceyle beslenen bu küçük sermayeden, o hem kendi servetini hem de bütün bir şehrin servetini çıkarmıştı.

Söylentiye göre, bir aralık ayında akşam üzeri çantası sırtında, budaklı sopası elinde, bilinmeyen biri olarak geldiği gün belediyede büyük bir yangın patlak vermişti. Bu adam alevlerin içine dalmış ve kendi hayatını tehlikeye atarak iki çocuğu ölümden kurtarmıştı. Bunlar tesadüf eseri jandarma yüzbaşısının çocuklarıydı. Bunun için adamın kimlik kâğıdını sormak kimsenin aklına gelmemiş, adı neden sonra öğrenilmişti: Madeleine Baba.

2. Madeleine

Elli yaşlarında, her zaman düşünceli görünen iyi yürekli bir adamdı. Hakkında söylenebilecek her şey bundan ibaretti.

Onun hayran olunacak bir maharetle ıslah ettiği bu endüstrinin hızla gelişmesi sayesinde şehir önemli bir iş merkezi olmuştu. Kara kehribarı çok kullanan İspanya her yıl olağanüstü miktarda siparişler veriyordu. Montreuil-sur-mer neredeyse Londra ile Berlin'e rakip olmuştu. Madeleine Baba'nın kazancı öylesine artmıştı ki, daha ikinci yıl büyük bir fabrika yaptırmıştı. Fabrikada, biri erkek işçiler, diğeri kadın işçiler için olmak üzere iki geniş atölye vardı. Aç kalan herhangi biri, iş ve ekmek bulacağından emin olarak buraya başvurabilirdi. Madeleine Baba'nın erkeklerden istediği iyi niyet, kadınlardan istediği de namuslu olmaktı; ayrıca hepsinden doğruluk ve dürüstlük istiyordu. Kızlarla kadınların uslu kalabilmelerini sağlamak için kadınlarla erkekleri ayrı bulundurmak gerektiğini düşündüğünden atölyeleri ayırmıştı. Bu konuda çok katıydı. Hemen hemen hiç hoşgörülü olmadığı tek konu buydu. Böyle sert davranmakta şunun için de son derece haklıydı ki, burası askeri bir garnizon şehri olduğundan, baştan çıkma imkânları pek boldu. Kısacası, geliş nimet, orada bulunuşu ilahi takdirdi. Madeleine Baba gelmeden önce her şey sürünüyor, dökülüyordu, şimdi ise her şey sağlıklı bir çalışmayla canlanmış, yaşamaktaydı. Hummalı bir gidiş geliş her şeye sıcaklık veriyor, her yere etki ediyordu. İşsizlik ve sefalet nedir bilinmez olmuştu. En kara talihli de olsa, içinde biraz para bulunmayan bir cep, en yoksul da olsa içinde biraz neşe olmayan bir kulübe kalmamıştı.

Madeleine Baba herkesi işe alıyordu. Gerekli kıldığı tek bir şey vardı:

Namuslu erkek ve namuslu kız olmak!

Söylediğimiz gibi, nedeni ve merkezi olduğu bu faaliyetin ortasında Madeleine Baba servet yapıyordu. Ama, basit bir ticaret adamı için işin oldukça garip tarafı şuydu ki, başlıca kaygısı servet yapmakmış gibi bir izlenim vermiyordu. Kendisini daha az, başkalarını daha çok düşünüyordu. 1820’de Laffitte Bankası’na adına yatırılmış altı yüz otuz bin frank tutarında bir para olduğu biliniyordu, ama bu altı yüz otuz bin frankı kendisine ayırmadan önce şehir ve fakir fukara için bir milyondan fazla harcamıştı.

Hastane kötü donatılmıştı; kendi parasıyla on yatak daha ilave edilmesini sağladı. Montreuil-sur-mer, yukarı şehir ve aşağı şehir diye ikiye ayrılmıştır. Kendi oturduğu aşağı şehirde sadece bir okul vardı; harabe, yıkık dökük bir yerdi; biri kız, diğeri erkek çocuklar için olmak üzere iki okul yaptırdı. Her iki öğretmene de, pek yetersiz olan resmi aylıklarının iki katı tutarında bir aylığı kendi kesesinden ödüyordu. Bir gün buna şaşırان birisine şöyle dedi: “Devletin, en değerli baş görevlisinden biri sütanne, diğeri de okul öğretmenidir.” Masrafı kendisine ait olmak üzere, Fransa’da o zamana kadar hemen hemen hiç bilinmeyen bir çocuk bakımevi açmış, ayrıca yaşlı ve sakat işçiler için de yardım sandığı kurmuştu. Fabrikası merkez olmak üzere çevrede çabucak yeni bir mahalle doğmuştu. Burada oturan çok fazla sayıda yoksul aile olduğundan, onlara bedava ilaç veren bir eczane açtırmıştı.

İlk zamanlar, onun işe başladığını gören saf kullar; “İşte, zengin olmak isteyen gözüpek bir adam,” demişlerdi. Aynı saf kullar, onun kendinden önce şehri zenginleştirdiğini gördüklerinde de şöyle dediler; “Hırslı bir adam.” Dindardı. Dini görevlerini hiç aksatmadan yerine getiriyordu. Bu da o dönemde takdir edilen bir davranıştı. Her pazar aksatmadan kiliseye ayine gidiyordu. Bölgenin her yerinde rekabet kokusu sezen bir milletvekili, çok geçmeden bu dindarlıktan pirenlenmeye başladı. İmparatorluk yasama meclisi üyeliğinde bulunmuş olan Fouché adındaki bu milletvekili, Otrante dükü adıyla anılan bir Oratoire rahibinin dini fikirlerini paylaşmaktaydı ve onun hem hamisi hem de dostuydu. Kapalı kapılar ardında yalnızken Tanrı’yla tatlı tatlı alay ederdi. Ama, zengin fabrikatör Madeleine’in saat yedi ayinlerine gittiğini görünce olası bir milletvekili adaylığı sezinleyip, onu geride bırakmaya karar verdi. Günah çıkaran bir Cizvit rahibi tuttu ve ayinlere, öğleden sonra yapılan ayinler de dahil olmak üzere gitmeye başladı. O dönemde yükselmek hırsı demek, kelimenin tam anlamıyla kilisede yarışmak demektir. Bu korkudan, Tanrı kadar yoksullar da yararlandılar, çünkü sayın milletvekili de, kendi parasıyla hastaneye iki yatak koydurdu ve böylece ilave yatak sayısı on iki oldu.

Ne var ki, 1819 yılında bir sabah şehre bir söylenti yayıldı! Valinin teklifi üzerine yaptığı hizmetler göz önünde tutularak Madeleine Baba kral tarafından Montreuil-sur-mer'e belediye başkanı olarak atanıyordu. Bu yeni gelen adamı 'hırslı' biri olarak ilan edenler, herkesin istediği bir şeyi fırsat bilip, heyecanla haykırdılar: "İşte! Biz dememiş miydik?" Bütün Montreuil-sur-mer bu söylentiyle çalkalanıyordu. Söylenti doğruduydu. Birkaç gün sonra atama *Moniteur*'da yayımlandı. Ertesi gün Madeleine Baba görevi reddetti.

Yine 1819 yılında, Madeleine tarafından bulunan yeni yöntemin ürünleri sanayi sergisinde teşhir edildi. Jüri heyetinin raporu üzerine kral, yöntemin mucidine Légion d'honneur nişanının şövalye rütbesini verdi. Küçük şehirde yeniden söylentiler dolaştı. "Tamam! İsteddiği şey, nişandı." Madeleine Baba nişanı da reddetti.

Bu adam belli ki bir muammaydı. Saf kullar; "Her neyse, maceraperestin biri işte," deyip işin içinden çıktılar.

Görüldüğü gibi şehir ona çok şey borçluydu. Yoksullar ise her şeyi ona borçluydular; o kadar yararlıydı ki, sonunda ister istemez ona saygı duydular ve o kadar şefkatliydi ki, sonunda onu sevmek zorunda kaldılar; özellikle işçileri ona tapıyor, o da bu sevgiyi melankolik bir ciddiyetle karşılıyordu. Zenginliği kesinlik kazanınca 'sosyetenin kişilikleri' ona selam vermeye başladılar. Artık ona "Mösyö Madeleine" deniliyor, ama işçileriyle çocuklar hâlâ, "Madeleine Baba" demeye devam ediyorlardı. Onun en çok hoşuna giden şey de buydu. Yükseldikçe davetler yağmur gibi yağmaya başlamıştı. 'Sosyete' onu istiyordu. Elbette ilk zamanlar, küçük bir adamın yüzüne kapılarını kapalı tutan şehrin yapmacıklı küçük salonları, milyoneri buyur etmek için kapılarını ardına kadar açtılar ve bir yığın öneride bulundular. Hepsini reddetti.

Saf kullar bu kere de dillerini tutamadılar. "Cahil, eğitimsiz bir adam. Nereden geldiğini bilen yok. Âlem içinde nasıl davranacağını bile bilmez. Okuma yazma bildiği bile şüpheli," dediler.

Para kazandığını görünce; "tüccarın biri", parasını çevresine saçtığını görünce; "hırslı biri", şan ve şerefi reddettiğini görünce; "maceraperestin biri" demişlerdi. Kibarlar çevresini reddettiğini görünce de, "kaba adamın biri" dediler.

Yaptığı hizmetler öylesine parlaktı ve bütün çevre halkı onu istemekte öylesine elbirliği yapmıştı ki, 1820 yılında, yani şehre gelişinden beş yıl sonra, kral onu yeniden belediye başkanlığına atadı. O, yine reddetti, ama bu sefer vali bu reddedişe karşı çıktı, bütün ileri gelenler ricaya geldiler, halk sokak ortasında yalvar yakar oluyordu. Böylesine şiddetli ısrar karşısında sonunda kabul etmek

zorunda kaldı. Onu bu kararı vermeye iten nedenin, halktan yaşlı bir kadının kapısının eşiğinde ona söylediği adeta öfke dolu şu sözler olduğu dikkatlerden kaçmadı; “İyi bir belediye başkanı, yararlı bir şeydir. İnsan, yapabileceği iyiliği yapmaktan kaçınır mı?”

Bu da, onun yükselişinin üçüncü aşaması oldu: Madeleine Baba, Mösyö Madeleine; Mösyö Madeleine de Monsenyör Belediye Başkanı oldu.

3. Laffitte’e Yatırılan Paralar

Ne olursa olsun, o yine önceden olduğu gibi sade yaşıyordu. Kır saçlı, ciddi bakışlı, bir işçi gibi yanık tenli, bir filozof gibi düşünür çehreliydi. Genellikle geniş kenarlı bir şapka, çenesine kadar düğmelenmiş kalın çuhadan bir redingot giyerdi. Belediye başkanlığı görevini yerine getiriyor, ama bunun dışında yalnız yaşıyordu. Az insanla konuşuyordu. Nezaket gösterilerinden kaçınır, kaçamak selam verir, çabuk sıvışır, konuşmak zorunda kalmamak için de bağış yapar dururdu. Kadınlar onun için, “Ne iyi bir ayı!” derlerdi. En büyük zevki kırlarda gezinmekti.

Daima yalnız başına yemek yer; genellikle önünde açık bir kitap bulunur, yemek yerken onu okurdu. İyi düzenlenmiş küçük bir kitaplığı vardı. Kitapları seviyordu; kitaplar soğuk ama güvenilir dostlardır. Servetiyle birlikte artan boş vakitlerinden kafasını işleyip geliştirmek için yararlanıyordu. Burada yaşadığından beri dili de yıldan yıla giderek düzeliyor, daha kibarlaşıyordu.

Gezintileri sırasında yanına bir tüfek almayı ihmal etmez, ama nadiren kullanırdı. Ancak kullanması gerektiğinde de korkunç derecede şaşmaz bir nişancılığı vardı. Hiçbir zaman zararsız bir hayvanı öldürmez, küçük kuşlara asla ateş etmezdi.

Artık genç olmamasına rağmen müthiş bir kuvveti olduğu söyleniyordu. İhtiyacı olan herkesin yardımına koşardı; bir atı kaldırır, çamura saplanmış bir tekerleği iter, bağından kurtulan bir boğayı boynuzlarından yakalardı. Evinden çıkarken cepleri para dolu, evine dönerken boş olurdu. Bir köyden geçerken hırpani kılıklı çocuklar neşeyle peşinden koşar, çevresini bir sinek bulutu gibi sararlardı.

Bir zamanlar hayatını tarlada çalışarak geçirmiş olduğu tahmin ediliyordu. Çünkü köylülere öğrettiği faydalı küçük sırları vardı: Buğday güvelerini yok etmek için tuzu suda eritip, bu eriyiği ambarlara serpiştirmeyi ve döşeme yarıklarına doldurmayı; buğday bitlerini defetmek için de samanlıklarda ve evlerde her yere, damlara, duvarlara çiçek açmış katırtırnağı asmayı öğretiyordu. Bir tarladan ayrikotu, karamuk, yabanyulafı, tilkikuyruğu gibi otların ve buğday

yyici parazitlerin nasıl söküleceğine dair ‘reçeteleri’ vardı. Bir tavşan kümesini farelerden korumak için, sadece buraya koyduğu küçük bir Afrika domuzunun kokusundan yararlanıyordu.

Bir gün, köylülerin harıl harıl ısırgan otu yolmaya çalıştıklarını gördü. Kökünden çıkarılan ve daha şimdiden kuruyan bir yığın bitkiye bakıp şöyle dedi:

“Ölmüşler. Oysa kullanılması bilinse çok yararlıdır. Isırgan körpeyken yaprağı çok güzel bir sebzedir; kartlaşınca tıpkı kenevir gibi, keten gibi iplikleri, lifleri olur. Isırgan bezi, kenevir bezi ayarındadır. Kıyılınca kümes hayvanları için; ezilince boynuzlu hayvanlar için yem olur. Isırgan tohumu, yemlere katılırsa hayvanların tüylerine parlaklık verir; kökü tuzla karıştırılırsa güzel bir sarı boya olur. Kaldı ki, yılda iki defa biçilebilen mükemmel bir yemlik ottur. Sonra ısırgan ne ister? Sadece biraz toprak, bakım da istemez. Sadece tohumu, bitki olgunlaştıkça döküldüğünden, toplanması güçtür. İşte hepsi bu. Biraz uğraşılırsa yararlı olur. İhmal edildiği takdirde herhangi bir yararı olmaz, işte o zaman da ölür. Nice insan vardır ki, ısırgana benzer!” Bir an sustuktan sonra: “Dostlarım, şunu aklınızdan çıkarmayın ki, ne kötü ot ne de kötü insan vardır. Yalnızca kötü yetiştiriciler vardır.”

Hele çocuklar onu fazlasıyla seviyorlardı, çünkü samandan ve hindistancevizinden sevimli küçük oyuncaklar yapmasını biliyordu.

Bir kilisenin kapısında siyah matem işaretini görünce hemen içeri girer, bazıları nasıl vaftiz törenine koşarsa, o da öyle cenazeye koşardı. Merhametli yüreğinden ötürü dulların hazin durumu, başkalarının felaketi onu kendisine çekiyordu. Matemli dostların, siyahlara bürünmüş ailelerin, bir tabutun başında inleyen rahiplerin arasına karışırdı. Cenaze başındaki ilahilerin metnini düşüncelerinin yansıması olarak görüyordu. Bakışları gökyüzüne çevrilmiş, ölümün karanlık uçurumunun kenarındaki gizemli, kederli sesleri, sonsuzluğun bütün sırlarına doğru bir tür atılma özleyişiyle dinlerdi.

Kötü işler yapanların gizlenmeleri gibi, kendisini gizleyerek iyi işler yapıyordu. Akşamları gizlice evlere giriyor, kimseye görünmeden merdivenlerden çıkıyordu. Zavallı yoksulun biri, sefil evine döndüğünde kendi yokluğunda kapısını açılmış, hatta bazen zorlanmış buluyordu. Zavallı adam; “Hırsız gelmiş!” diye feryat eder, içeri girerdi, ilk gördüğü şey, bir eşyanın üzerinde unutulmuş altın para olurdu. Gelen ‘hırsız’ Madeleine Baba’ydı.

Gönül okşayıcı ve mahzundu. Halk, “Bak işte, zengin, ama kibirli olmayan bir insan. Mutlu, ama halinde memnuniyet olmayan bir insan,” diyordu.

Bazıları onun esrarengiz biri olduğunu iddia ediyordu; odasına asla kimsenin

giremediğini, tam bir münzevi keşiş hücresinde yaşadığını, kanatlı kum saatleriyle döşeli, çapraz kaval kemikleri ve kuru kafalarla süslü olduğunu söylüyorlardı. Bu sözler o kadar çok söyleniyordu ki, şehrin kibar ve muzip genç hanımlarından birkaçı bir gün çalışma odasına girip sordular: “Sayın başkanım bize odanızı gösterir misiniz? Orası için bir mağara diyorlar da.” Gülümsedi ve onları hemen ‘mağaraya’ götürdü. Maun eşyalarla basitçe döşenmiş bir odaydı; eşyalar oldukça çirkindi, duvarlar on iki meteliklik ucuz kâğıtla kaplıydı. Şöminenin üzerinde duran ve gümüş gibi görünen –çünkü incelenmişlerdi– eski model iki şamdandan başka gözlerine çarpan hiçbir şey olmadı; küçük şehirlerin zihniyetini dile getiren bir gözlem!

Ama, yine de bu odaya kimsenin giremediği, bir keşiş mağarası, hayaller görülen bir yer, bir delik, bir mezar olduğu söylentisi sürüp gitti.

Laffitte’e yatırılmış ‘muazzam’ miktarda parası olduğu, bu paraların istendiği zaman anında çekilebilme özelliği bulunduğu kulaktan kulağa fısıldanıp duruyor, “Mösyö Madeleine isterse bir sabah Laffitte’e gidip bir makbuz imzalar ve on dakika içinde iki ya da üç milyonunu alıp götürebilir,” deniyordu. Gerçekte, iki ya da üç milyon denilen para, söylediğimiz gibi, yaklaşık altı yüz otuz, altı yüz kırk bin franka inmişti.

4. Mösyö Madeleine’in Yası

1821 yılı başlarında gazeteler, Digne piskoposu ‘Monsenyör Bienvenu,’ diye anılan ve seksen iki yaşında azizlik mertebesine erişmiş olarak dünyadan göçmüş bulunan Mösyö Myriel’in ölüm haberini verdiler.

Gazetelerin atladığı bir noktayı eklemek üzere burada şunu belirtelim ki, Digne piskoposu öldüğünde, birkaç yıldan beri gözlerini kaybetmişti. Ama kız kardeşi sürekli yanında olduğundan bu körlükten memnundu.

Bu arada şunu da söyleyelim: Kör olmak ve sevilmek, hiçbir şeyin tam olmadığı şu yeryüzünde, gerçekten de mutluluğun en tuhaf, tuhaf olduğu kadar da nefis şekillerinden biridir. Bir kadının, bir kızın, bir kız kardeşin, bir sevimli varlığın sürekli ona ihtiyacınız olduğu için, sizden vazgeçemediği için yanı başınızda olması, varlığı sizce vazgeçilmez olan kişi için vazgeçilmez olduğunuzu bilmeniz, onun size olan şefkatini size ayırdığı zamanın miktarıyla sürekli ölçebilmeniz ve kendi kendinize; “bütün vaktini benim için harcadığına göre, demek bütün yüreğiyle bana ait” diyebilmeniz, yüzün yokluğunda da düşünceyi görebilmek, dünyanın karanlığı içinde bir varlığın sadakatini fark etmek, bir elbise hışırtısını bir kanat sesi gibi duymak, onun gelişini, gidişini, çıkışını, girişini, konuşmasını, şarkı söylemesini işitmek ve bu adımların, bu

sözlerin, bu şarkının merkezi olduğunuzu düşünmek; her dakika kendi çekici gücünüzü göstermek, sakat olduğunuz oranda güçlü olduğunuzu hissetmek, karanlığın içinde, karanlık sayesinde bu meleğin çevrenizde döndüğü yıldız olmak, bütün bunlar eşi az bulunur mutluluklardır. Hayatın en yüce mutluluğu, sevildiğinden emin olmaktır. Sırf kendi varlığı sevildiğinden ya da daha iyi bir deyişle; kendisine rağmen sevildiğinden insanın emin olmak; işte körlerde bu güven vardır. Bu felakette hizmet edilmek demek, okşanmak demektir. Körün, eksikliğini çektiği bir şey var mıdır? Hayır. Çünkü sevgiye sahip olunca ışığı kaybetmek hiçbir şey değildir. Hem de ne sevgi! Baştan başa erdemden ibaret bir sevgi! Tam bir güvenin olduğu yerde körlük kalmaz. Ruh, el yordamıyla ruhu arar ve bulur. Ve bu, bulunmuş, denenmiş ruh bir kadındır. Bir el size destek olur, bu onun elidir; bir ağız alnınıza dokunur, bu onun ağzıdır; tam yanı başınızda bir nefes duyarsınız, bu odur. Her şeyi ondan almak –dininden merhametine kadar her şeyi– asla terk edilmemek, size yardım eden bu tatlı zaafa sahip olmak, bu sarsılmaz inanca dayanmak, kendi ellerinizle İlâhi Takdir’e dokunmak, onu kollarınızın arasına alabilmek; elle dokunulabilen Tanrı, ne sevindirici bir şeydir! Yürek, bu semavi karanlık çiçek, esrarlı bir açılma gösterir. Karşılığında bütün aydınlıkları verseler, bu karanlık verilmez! Melek ruh buradadır, hep buradadır; uzaklaşsa bile, geri gelmek için uzaklaşır; rüya gibi silinip, gerçek gibi yeniden ortaya çıkar. Yaklaşan sıcaklığı hissedersiniz, işte o, buradadır. Huzurla, neşeyle, coşkuyla kendinizden geçerek dolup taşarsınız; gece içinde yayılan bir ışıksınızdır. Bu boşluk içinde büyüyen hiçlikler. Kadın sesinin sizi avutmakta kullanılan ve sizin için kaybolan evrenin yerini alan anlatılması imkânsız vurgu incelikleri. İnsan ruhla okşanır; bir şey görmez, ama taparcasına sevildiğini hisseder. Bu bir karanlıklar cennetidir.

İşte, Monsenyör Bienvenu böyle bir cennetten ötekine geçmişti.

Ölüm haberi, şehrin yerel gazetesi tarafından yayımlandı. Mösyö Madeleine ertesi gün siyahlar giyinmiş ve şapkasına matem şeridi takmış olarak görüldü.

Şehirde bu yasın farkına varıldı ve dedikodusu yapıldı. Bu yas Mösyö Madeleine’in aslını aydınlatan bir ışık gibi görüldü. Bundan da, onun saygıdeğer piskoposla bir akrabalığı olduğu sonucu çıkarıldı. Salonlarda “Digne piskoposu için yasa бүrүndü,” dediler. Bu, Mösyö Madeleine’i gözlerde iyice yüceltti ve soylular âleminde ona birdenbire saygınlık kazandırdı. Şehrin küçükçük eski dış mahallesi Saint-Germain, bir piskoposun akrabası olması muhtemel olan Mösyö Madeleine üzerindeki karantinayı kaldırmayı düşündü. Mösyö Madeleine de, yaşlı hanımların artan reveranslarından, gençlerin de artan gülümsemelerinden bu terfii fark etmişti. Bir akşam, bu küçük kibarlar âleminin kıdemli

hanımlarından biri, yaşlılığın verdiği merakla ona soracak oldu: “Sayın başkan, Digne piskoposunun yeğenisiniz, öyle değil mi?”

O, “Hayır hanımefendi,” dedi.

Kadın, “Ama onun için yas tutmuyor musunuz?” diye sordu.

Mösyö Madeleine şu cevabı verdi:

“Evet, çünkü gençliğimde ailesinin yanında uşaktım.”

Dikkatleri çeken başka bir nokta da şuydu: Gezgin Savoyard çocuklardan biri, ne zaman temizlenecek boru arayarak şehirden geçse, belediye başkanı onu yanına çağırıyor, adını soruyor ve para veriyordu. Küçük Savoyard’lar bunu birbirlerine söylediklerinden, şehirden geçen çocuklar artmıştı.

5. Ufuktaki Belirsiz Pırıltılar

Zamanla, yavaş yavaş yapılan bütün muhalefetler sona ermişti. Bütün yükselen kimseler için geçerli olan bir tür yasaya göre, Mösyö Madeleine’e karşı önce kara çalmalar ve iftiralar atılmıştı, sonra sıra kötülüklere, daha sonra da acı alaylara geldi ve sonunda hepsi yok olup gitti. Ona duyulan sevgi ve saygı tam ve içten oldu ve 1821 yılına doğru öyle bir an geldi ki, 1815’te Digne’de ‘monsenyör piskopos’ sözü nasıl saygıdeğer bir vurguyla söyleniyor idiyse, Montreuil-sur-mer’de ‘Sayın Belediye Başkanı’ sözü de öyle söylenir oldu. Elli kilometrelik mesafeden Mösyö Madeleine’e fikir danışmaya geliyorlardı. Anlaşmazlıklara son veriyor, davaları önlüyor, düşmanları barıştırıyordu. Herkes kendi davası için onu hâkim yapıyordu. Sanki ruhu, doğal bir yasanın kitabıydı. Ona gösterilen saygı bir salgın gibi, ondan ötekine geçerek, altı yedi yılda bütün ülkeye yayıldı.

Ama kentte ve çevresinde kendisini bu salgından mutlak biçimde sakınmasını bilen bir kişi, tek bir kişi vardı ki, Madeleine Baba’nın bütün gayretine rağmen, adeta kandırılması ve şaşırtılması imkânsız bir içgüdü onu uyarıyor ve kuşkulandırıyormuş gibi, bu salgına karşı direniyordu. Gerçekten de, kimi insanlarda sanki gerçek bir hayvan içgüdüğü bulunmaktadır. Bütün içgüdüler gibi saf ve bozulmamış bütünlüğünü koruyan bu içgüdü antipatiler ve sempatiler yaratır, bir insan karakterini kesinlikle ötekinden ayırır; hiç tereddüt etmez, şaşırmaz, asla susmaz ve kendini inkâr etmez; karanlığın içinde aydınlıktır, yanılmazdır, emredicidir, zekânın bütün öğütlerine, aklın bütün yakıştırmalarına karşı vurdumduymazdır ve kederleri ne şekilde belirlenmiş olursa olsun, köpek-insan kedi-insan’ın, tilki-insan aslan-insan’ın varlığını gizliden gizliye hisseder.

Çoğu zaman, Mösyö Madeleine bir sokaktan sessizce, sevgiyle, herkesin hayır

dualarını toplayarak geçerken, uzun boylu, kurşuni redingotlu, elinde kalın bir baston, başında kenarları eğik bir şapka taşıyan bir adam, o geçtikten sonra birdenbire geriye dönerek durur, kollarını çaprazlama kavuşturarak, başını ağır ağır iki yana sallayarak üst dudağını alt dudağıyla itip burnuna kadar kaldırarak, gözden kayboluncaya kadar bakışlarıyla onu izlerdi.

Bu anlamlı yüz buruşturma şöyle yorumlanabilirdi: “Acaba bu adam neyin nesi?” “Onu mutlaka bir yerlerde gördüm.” “Herkesi kandırmış olsa bile beni kandıramaz.”

Ağırbaşlı, ama ağırbaşlılığında neredeyse tehditkâr bir taraf bulunan bir kişiliği vardı; bir anlık karşılaşmada bile, geçildiği zaman görenin zihnine takılan kişilerdendi.

Adı Javert’di ve polisti.

Montreuil-sur-mer’de güç, ama yararlı müfettişlik görevindeydi. Madeleine’in ilk zamanlarını görmemişti. Javert işgal ettiği bu mevkiiyi, o zamanlar Paris emniyet müdürü olan devlet bakanı Kont Anglès’in sekreteri Mösyö Chabouillet’nin koruyuculuğuna borçluydu. Javert şehre geldiğinde büyük fabrikatör servetini yapmış, Madeleine Baba artık Mösyö Madeleine olmuştu.

Bazı polis memurlarının değişik bir yüz ifadeleri vardır ve bu ifade alçaklığa, aşağılığa bulanmış bir otorite havasıyla karışmıştır. Alçaklık ve aşağılık hariç, Javert’de işte bu yüz ifadesi vardı.

Öyle sanıyoruz ki ruhlar gözle görülebilseydi, gariptir ama, insan türündeki her bireyin, hayvanlar âlemindeki türlerden birine tekabül ettiğini açık seçik görmemiz mümkün olurdu. Böylece, düşünürlerin şöyle böyle fark ettikleri bir gerçek, –istiridyeden kartala, domuzdan kaplana kadar bütün hayvanların, insanoğlunun içinde, bunlardan her birinin bulunduğu gerçeği– kolayca kabul edilebilirdi. Hatta bazen bir insanda bu hayvanlardan birkaçı bulunur.

Hayvanlar bizim erdemlerimizin ve alçaklığımızın, gözlerimizin önünde dolaşıp duran yansımalarından, ruhlarımızın görünen hayaletlerinden başka bir şey değildir. Tanrı onları bize, bizim düşünmemizi sağlamak için gösterir. Yalnız, hayvanlar gölgeden ibaret olduklarından, Tanrı onları kelimenin tam anlamıyla eğitebilir olarak yaratmamıştır. Bu neye yaradı ki? Oysa aksine, bizim ruhlarımız birer gerçek olduğundan ve kendilerine özgü ayrı bir sonları bulduğundan, Tanrı zekâ, yani eğitilme imkânı vermiştir. İyi bir sosyal eğitim ve yetiştirme, bir ruhun içinden ne olursa olsun, içerdiği yararlı şeyi bulup çıkarır.

Bunlar elbette, dünyadaki görünen hayatın sunduğu sınırlı görüş açısından

söylenmiş sözler, yoksa insan olmayan varlıkların önceki ve sonraki kişiliklerinin ne olduğu biçimindeki derin bir sorunu peşin bir hükme bağlamak iddiasında değil. Görünen ben, düşünüre, gizli ben'i inkâr etme yetkisini kesinlikle vermez. Bu çekinceyi koyduktan sonra bu konuyu geçelim.

Şimdi, her insanın içinde Tanrı'nın yarattığı hayvan türlerinden birinin bulunduğu bir an için kabul edilecek olursa, asayiş görevlisi Javert'in nasıl bir insan olduğunu anlatmamız kolaylaşır.

Asturya köylülerinin inancına göre, bir dişi kurdun doğurduğu yavruları arasında bir köpek olurmuş, ana kurt bunu hemen öldürürmüş, çünkü öldürmezse bu yavru büyüdüğünde öbürlerini parçalayıp yermiş.

İşte, bu kurt yavrusu köpeğe bir insan yüzü takın, karşınıza Javert çıkar.

Javert, kocası kürek mahkûmu olan falcı bir kadından hapishanede doğmuştu. Büyüdüğünde toplumun dışında kaldığını düşündü ve tekrar topluma girememe korkusuyla umutsuzluğa düştü. Toplumun, kendisini acımasızca iki sınıfın da dışında tuttuğunu fark etmişti. Bunlar, topluma saldıranlarla, toplumu koruyanlardı. Bu iki sınıf arasında seçim yapması gerekiyordu. Aynı zamanda kendisinde bir çeşit eğilip bükülmezlik, kurallara mutlak riayet, dürüstlük hissediyor ve bu duygu onda, içinden çıktığı serseri millete karşı açıklaması imkânsız bir kin ve nefretle karışıyordu. Polis mesleğine girdi. Başarılı oldu. Kırk yaşında müfettişti.

Gençliğinde güneydeki kürek mahkûmları arasında görev yapmıştı.

Az önce Javert'e taktığımız şu insan yüzü sözünden neyi amaçladığımızı belirtelim:

Javert'in insan yüzü, yassı, basık bir burunla, burnun iki derin deliğinden ve bunlara doğru iki yanağından uzanan heybetli favorilerden ibaretti. İnsan bu iki ormanla, iki mağarayı ilk gördüğünde rahatsızlık hissediyordu. Javert güldüğü zaman –ender ve korkunç bir şeydi bu– önce dudakları birbirinden ayrılarak yalnız dişlerini değil, dişetlerini de meydana çıkarmakta ve burnunun etrafında yabani bir hayvan burnu gibi geniş, vahşi çizgiler belirmekteydi. Javert ciddi olduğunda bir buldog, güldüğü zaman bir kaplandı. Gerisi ise, az kafatası, çok çene kemiği, alnı kapatıp kaşların üzerine dökülen saçlar, iki göz arasında bir öfke yıldızı gibi sürekli bir çatıklık, karanlık bakışlar, ince, kısık dudaklı korkunç bir ağız ve gaddarca buyurganlık.

Bu adam, çok basit ve zaman zaman çok iyi, ama aşırı derecede abartarak, neredeyse kötü bir hale getirdiği iki duygudan ibaretti: Otoriteye saygı ve başkaldırmaktan nefret. Onun gözünde hırsızlık, cinayet, bütün suçlar

başkaldırmanın, otoriteye karşı gelmenin değişik biçimlerinden başka bir şey değildi. Başbakanından korucusuna kadar devlette görevi olan herkese körü körüne, derin bir saygı ve inanç beslerdi. Kötülüğün yasal eşiğini bir kere aşmış kimseleri de nefret ve tiksintiye boğardı. İstisna kabul etmez, mutlak genelgeçerlilik isterdi. Bir yandan; “Memur hata yapamaz, hâkim daima haklıdır,” derken, öbür yandan, “Bunların işi bitmiş, iflah olmazlar; bunlardan hiçbir iyi şey beklenmez,” derdi. İnsan ürünü olan yasaya sınırsız bir yetki ve yaptırım gücü ya da başka bir deyişle, iblisleri tespit etme gücü atfeden ve toplumun altına eski Yunanlıların cehennem ırmağı Styks’i yerleştiren aşırı düşünceli şahin kimselerin fikrini olduğu gibi paylaşırdı. Stoacı karakterde, ciddi, sert, üzgün, hayalci, bütün tutucu, gerici görüşlüler gibi hem alttan alıcı hem de kibirliydi. Bir burgu gibi bakardı; soğuk ve delici. Bütün hayatı şu iki sözcükten ibaretti: Gözünü açık tutmak ve gözaltında tutmak. Dünyanın doğruluktan dürüstlükten en uzak işine, doğruyu sokmuştu; kendi yararlılığının bilincindeydi ve görevine inançla sarılmıştı; başkaları rahip olduğu gibi, o da komiserdi. Eline düşenin vay haline! Kürekten kaçan babası olsa yakalar, sürgünden kaçan anası olsa ihbar ederdi. Ve bunu, erdemin verdiği gönül rahatlığıyla yapardı. Ayrıca, mahrumiyetlerle dolu bir hayatı, yalnızlık, keşişlik, perhiz ve mutlak eğlencesizlik durumunda yaşıyordu. Amansız bir görevdi bu, polisliği, Spartalıların Sparta’yı anladıkları gibi anlamaktı, acımasız bir pusu nöbeti, vahşi bir dürüstlük, sert, soğuk mermer gibi bir polis. Vidocq’un kişiliği içinde bir Brütüs.

Javert’in bütün kişiliği, gözetleyen ve kaçan insanı ifade ediyordu. O dönemde, aşırı uçtaki gazeteleri yüksek kozmogoni konularıyla süsleyip çeşnilendiren Joseph de Maistre’in mistik ekolüne mensup kişiler, Javert’in bir sembol olduğunu söylemekten geri kalmazlardı. Şapkasının altında kaybolan alnı, boyunbağının içine dalan çenesi, yenlerinin içine giren elleri, redingotunun altında taşıdığı bastonu görünmüyordu. Ama sırası gelince bu karanlığın içinden, birdenbire bir pusudan fırlar gibi köşeli, dar bir alnın, uğursuz bir bakışın, tehditkâr bir çenenin, iri ellerin ve dehşet verici kalın bir sopanın çıktığı görülürdü.

Pek sık olmayan boş zamanlarında, kitaplardan nefret etmesine rağmen okurdu; bu nedenle, büsbütün de cahil değildi. Zaten biraz tumturaklı olan konuşmasından bu belli oluyordu.

Dediğimiz gibi, hiçbir kötü alışkanlığı yoktu. Halinden memnun olduğu zamanlar nefsine bir tutam enfiye ikram ederdi. Bu da, onun insanlığa benzeyen tarafıydı.

Kolayca anlaşılacağı gibi Javert, Adalet Bakanlığı'nın yıllık istatistiklerinde serseriler faslında gösterilen bütün o güruhun umacısıydı. Daha Javert'in adını duyar duymaz neye uğradıklarını şaşırırlardı. Javert'in suratı göründü mü de taş kesilirlerdi.

İşte böyle bir kişiydi bu müthiş adam.

Javert, Mösyö Madeleine'in üzerine dikilmiş bir çift gözdü. Şüphe ve tahminlerle dolu bir çift göz. Mösyö Madeleine sonunda bunun farkına varmıştı, ama umursamaz görünüyordu. Javert'e bir tek soru bile sormadı, onu ne arıyor ne de ondan kaçınıyordu, bu sıkıcı ve adeta ağırlığı hissedilen bakışa, farkında değilmişçesine tahammül ediyordu. Herkese olduğu gibi, Javert'e de sükûnet ve iyilikle davranıyordu.

Javert'in ağzından kaçan bazı sözlerden, Madeleine Baba'nın başka yerlerde daha önce bırakmış olabileceği bütün izleri, soydan gelen ve içgüdü kadar iradenin de içinde yer aldığı bir merakla, gizli gizli araştırdığı anlaşılıyordu. Bir şeyler bilir gibi görünüyor, bazen üstü kapalı kelimelerle birisinin, kaybolmuş bir aile hakkında bazı bilgiler elde ettiğini söylüyordu. Bir keresinde, kendi kendine konuşarak, "Sanırım yakaladım!" dedi. Sonra bir kelime bile söylemeden üç gün düşünceli düşünceli durdu. Sanki tuttuğunu sandığı ip kopmuştu.

Bazı sözcükler fazla mutlak bir anlam ifade edebileceğinden, gerekli bir düzeltme olarak şunu da belirtelim ki, insan denilen yaratıkta hata yapmamak diye bir şey olamaz ve içgüdünün bir özelliği de karışıklığa düşebilmesi, yolunu, izini şaşırabilmesidir. Yoksa, zekâdan daha üstün olurdu ve hayvanda insandan daha iyi bir bilgi ışığı bulunurdu.

Mösyö Madeleine'in doğal hali ve sakinliği belli ki Javert'i az da olsa zor durumda bırakıyordu.

Ne var ki, onun garip tavrı bir gün Mösyö Madeleine'i etkiler gibi oldu. Bakın nasıl bir olayla.

6. Fauchelevant Baba

Mösyö Madeleine bir sabah Montreuil-sur-mer'in kaldırımsız bir ara sokağından geçiyordu. Bir gürültü duydu ve az ileride bir kalabalığın toplandığını görüp oraya gitti. Fauchelevant Baba dedikleri yaşlı bir adam atı devrilen arabasının altında kalmıştı.

Fauchelevant, o tarihte Mösyö Madeleine'e hâlâ düşmanlık besleyen ender insanlardandı. Madeleine buraya geldiğinde, eski köy noteri ve oldukça okumuş bir köylü olan Fauchelevant ticaret yapıyordu ve işler kötü gitmeye başlamıştı.

Fauchelevant, kendisi mahvolurken bu basit işçinin zenginleştğini görmüş ve bu durumu hazmedememiş; Mösyö Madeleine'e zarar vermek için her fırsatta elinden geleni yapmış, ama sonunda iflas etmişti. Yaşlıydı, çoluk çocuğu da yoktu, bir araba ile bir attan başka elinde bir şey kalmadığından o da yaşamak için arabacı olmuştu.

Atın iki kalçası da kırılmıştı, ayağa kalkamıyordu. Yaşlı adam tekerlekler arasına sıkışmıştı. Düşme o kadar talihsizce olmuştu ki, aracın bütün ağırlığı göğsüne biniyordu. Arabanın yükü oldukça ağırdı. Fauchelevant Baba acıyla inliyordu. Onu çekip çıkarmak istedilerse de, bir faydası olmadı. İsabetsiz bir çaba, acemice bir yardım, yersiz bir sarsıntı adamcağızın işini bitirebilirdi. Onu kurtarmak için arabayı alttan kaldırmaktan başka çare yoktu. Kaza anında çıkagelmiş olan Javert, birini krika getirmeye yollamıştı.

Derken, Mösyö Madeleine geldi. Saygıyla yol açılar.

İhtiyar Fauchelevant, "Yardım edin bana!" diye feryat ediyordu. "Şu yaşlıyı kurtaracak hayırsever biri yok mu?"

Mösyö Madeleine, oradakilere döndü:

"Kriko var mı?"

"Getirmeye gittiler," diye cevap verdi bir köylü.

"Ne zaman getirirler?"

"En yakın yere gittiler, Flachot'ya, orada bir nalbant var; ama yine de bir çeyrek saat ister."

"Bir çeyrek saat mi!" diye haykırdı Madeleine.

Bir önceki gün yağmur yağmış, zemin ıslanmıştı, araba her an biraz daha toprağa saplanıp, ihtiyar arabacının göğsünü sıkıştırıyordu. Beş dakika geçmeden kaburga kemiklerinin kırılacağı belliydi.

Mösyö Madeleine, bakınan köylülere, "Bir çeyrek saat beklemek imkânsız," dedi.

"Başka çare yok!"

"Ama o zamana kadar iş işten geçecek! Araba gittikçe gömülüyor, görmüyor musunuz?"

"Lanet olsun!"

"Bakın," dedi Madeleine, "arabanın altına birinin girip, sırtıyla onu kaldıracığı kadar bir yer var. Yarım dakikaya kalmaz adamcağız oradan çıkarılır. Aranızda kuvvetli ve yürekli biri var mı? Beş altın Louis kazanır!"

Kimse kımıldamadı.

“On Louis,” dedi Madeleine.

Herkes yere bakıyordu. İçlerinden biri mırıldandı; “İblis gibi kuvvetli olmak gerekiyor, hem sonra ezilme tehlikesi de var!”

“Hadi bakalım,” diye tekrarladı Madeleine, “yirmi Louis.”

Yine sessizlik.

“Eksik olan iyi niyetleri değil,” diye bir ses duyuldu.

Mösyö Madeleine döndü, Javert’i tanıdı. Geldiğini fark etmemişti.

Javert devam etti:

“Böyle bir arabayı sırtında kaldırabilmek için müthiş güçlü olmak gerekir.”

Sonra dikkatle Mösyö Madeleine’e bakıp, söylediği her kelimenin üzerine basarak, “Mösyö Madeleine, ömrümde bu işi yapacak bir tek kişi tanıdım,” dedi.

Madeleine titredi.

Javert, kayıtsız bir tavırla ama gözlerini Madeleine’den ayırmadan ekledi:

“Bir forsaydı.”

“Ya!” dedi Madeleine.

“Toulon kürek hapishanesinde.”

Madeleine sapsarı kesildi.

Bu arada araba ağır ağır yere gömülmeye devam ediyordu. Fauchelevent Baba hırlıyor, inliyordu:

“Boğuluyorum, nefes alamıyorum! Kaburgalarım kırılıyor! Bir kriko! Bir şey! Ah!”

Madeleine çevresine bakındı:

“Demek yirmi Louis kazanıp, bu zavallı ihtiyarın hayatını kurtarmak isteyen kimse yok, öyle mi?”

Oradakilerden hiçbiri kıpırdamadı. Javert yeniden konuştu:

“Ömrümde krikonun yerini alabilecek bir tek adam tanıdım, o da bir kürek mahkûmuydu.”

“Ah! İşte eziliyorum!” diye haykırdı ihtiyar.

Madeleine başını kaldırdı, Javert’in hâlâ üstüne dikilmiş olan atmaca gibi bakışlarıyla karşılaştı, ardından hareketsiz duran köylülere baktı ve acı acı gülümsedi. Sonra tek kelime söylemeden yere diz çöktü ve toplananlar ne olduğunu bile anlayamadan arabanın altına girdi.

Korkunç bir gerilim ve sessizlik anı yaşandı. Bu müthiş ağırlık altında hemen hemen dümdüz yere uzanmış olan Madeleine’in ağırlığı sırtlayabilmek için iki

kez dizlerini dirseklerine doğru çekip biraz yükselmeye çalıştığı görüldü. Ona seslendiler, “Madeleine Baba! Çıkın oradan!” İhtiyar Fauchelevant bile “Mösyö Madeleine! Gidin! Görüyorsunuz işte, ölüm kaçınılmaz! Bırakın beni! Siz de ezileceksiniz!” dedi. Madeleine cevap vermedi.

Hazır bulunanların solukları kesilmişti. Tekerlekler yere gittikçe gömülmüş, Madeleine’in arabanın altından çıkması artık hemen hemen imkânsız bir hale gelmişti.

Birden koca kitlenin sarsıldığı görüldü, araba yavaş yavaş kalkıyordu; tekerlekler yarı yarıya çamurdan çıkmıştı. Boğuk bir sesin haykırdığı duyuldu; “Çabuk olun! Yardım edin!” Son bir çaba sarf eden Madeleine’di bu.

Hemen koşuştular. Birinin fedakârlığı, hepsine güç ve cesaret vermişti. Yirmi kol birden arabayı kaldırdı ve ihtiyar Fauchelevant kurtuldu.

Madeleine doğruldu. Ter içinde olmasına rağmen yüzü sapsarıydı. Elbiseleri yırtılmış, çamur içinde kalmıştı. Herkes ağlıyordu. İhtiyar, dizlerini öpüyor, ona, “İyi Tanrı,” diyordu. Onun yüzünde ise mutlu ve semavi bir ıstırap ifadesi vardı. Sakin bir bakışla gözlerini Javert’e dikti; o da sürekli dikkatle ona bakıyordu.

7. Fauchelevant, Paris’te Bahçıvan Oluyor

Fauchelevant’in bu kaza sonucunda dizkapak kemiği çıkmıştı. Madeleine Baba onu, fabrikasının olduğu binada işçileri için kurduğu ve iki hayırsever rahibenin yönettiği revire kaldırttı. Ertesi sabah ihtiyar, komodinin üzerinde bin franklık bir banknotla, Madeleine Baba’nın kendi el yazısıyla yazdığı şu pusulayı buldu: “Arabanızla atınızı satın alıyorum.” Araba kırılmış, at ölmüştü. Fauchelevant iyileşti, ama dizi sakat kaldı. Mösyö Madeleine, hayırsever rahibelerin ve kendi mahalle papazının tavsiyesiyle adamcağızı Paris’te, Saint-Antoine Mahallesi’ndeki bir kadınlar manastırına bahçıvan olarak yerleştirdi.

Bu olaydan bir süre sonra Mösyö Madeleine belediye başkanı olarak atandı. Javert, Mösyö Madeleine’i, kendisine mutlak yetki veren başkanlık kemerini kuşanmış olarak ilk gördüğünde, bir buldog, efendisinin elbiseleri altında bir kurdun kokusunu aldığı zaman nasıl ürperirse, öyle ürperdi. O andan itibaren Mösyö Madeleine’le karşılaşmaktan elinden geldiğince kaçındı. Ancak, görevinin gerektirdiği ve belediye başkanıyla birlikte bulunmamazlık edemediği zamanlar onunla konuşuyor ve konuşurken derin bir saygı gösteriyordu.

Madeleine Baba’nın Montreuil-sur-mer’de yarattığı bu refahın, yukarıda belirttiğimiz gibi gözle görülebilen işaretlerinden başka, bir de görülemeyen, ama en az o kadar önemli olan başka bir belirtisi daha vardı. Hiçbir zaman yanıltmayan bir belirtiydi bu: Halkın sıkıntıda olduğu, işlerin kesatlaştığı,

ticaretin bütün bütün durduğu zamanlarda, vergi mükellefi parasızlıktan ötürü ya vergisini vermek istemez ya da vergisini vaktinde ödeyemez, süreleri geçirir, devlet de bu nedenle vergi tahsil masrafı olarak çok para harcar. Oysa, iş bol, ülkede mutluluk ve refah olduğu zaman, vergiler kolayca ödenir ve devletin vergi tahsil masrafı az olur. Halkın sefaletiyle zenginliğinin şaşmaz bir termometresi vardır denilebilir: Vergi toplama masrafları. Yedi sene içinde Montreuil-sur-mer idari bölgesinde vergi tahsil masrafları dörtte üç oranında azalmıştı. Bu nedenle, o zamanlar Maliye Bakanı olan Mösyö de Villèle, bütün öbür bölgeler arasında örnek bölge olarak burasını gösteriyordu.

İşte Fantine geri döndüğünde şehrin durumu böyleydi. Kimse Fantine'i hatırlamıyordu. Bereket versin, Mösyö Madeleine'in fabrikası bir dost yüzüydü. Oraya başvurdu ve kadınlar atölyesine alındı. Fantine için bu yepyeni bir meslekti, pek becerikli olmadığı için günlük kazancı azdı; ama bu ona yine de yetiyordu, sorun hallolmuştu; hayatını kazanıyordu.

8. Madam Victurnien Ahlak Uğruna Otuz Beş Frank Harcıyor

Fantine, hayatını kazandığını görünce bir an sevince kapıldı. Kendi emeğiyle, namusuyla yaşamak, Tanrı'nın en büyük lütfuydu. Çalışma zevkine gerçekten yeniden kavuştu. Bir ayna satın aldı, gençliğini, güzel saçlarını, güzel dişlerini seyretmek onu sevindirdi; pek çok şeyi unuttu, yalnızca Cosette'i, gelecekte olması mümkün şeyleri düşündü ve mutlu oldu. Küçük bir oda tuttu ve emeği karşılığında borçlanarak döşedi; düzensiz yaşama alışkanlıklarının bir kalıntısıydı.

Evli olduğunu söyleyemediğinden, daha önce belirttiğimiz gibi, küçük kızından söz etmekten kaçınmıştı.

Bu sıralar, yani başlangıçta gördüğümüz gibi, Thénardier'lerin ücretini hiç aksatmadan ödüyordu. Yazı diye imzasını atmaktan başka bir şey bilmediğinden, onlara gönderdiği mektupları bir dilekçeciye yazdırmak zorunda kalıyordu.

Sık sık mektup yolluyordu. Bunun farkına varıldı. Kadınlar atölyesinde alttan alta Fantine'in "mektuplar yazdığı" ve "birtakım durumları olduğu" söylenmeye başladı.

İnsanların üzerlerine vazife olmayan şeylere uğraşması, onları gözetlemesi kadar densiz bir şey yoktur. "Şu adam niçin hep akşam karanlığında geliyor? Niçin falanca perşembeleri anahtarını kilide hiç sokmuyor? Niçin hep dar sokaklardan yürümeyi tercih ediyor? Niçin kadın her zaman arabadan eve gelmeden önce iniyor? Niçin kâğıt kutusu dolu olduğu halde desteyle mektup kâğıdı aldırıyor?" vb. Bu türden, sonucunda hiçbir maddi çıkar bulunmayan,

daha çok manevi bir yanı bulunan bilmeceleri çözebilmek için hiç çekinmeden, on tane hayır işine gerekenden daha çok para ve daha çok zaman harcar, daha çok zahmete girerler; hem de boş yere, zevk için, meraklarının karşılığında da yine meraktan başka bir şey elde etmeden. Filan adamı ya da falan kadını günlerce takip ederler. Sokak köşelerinde, kapı altlarında, geceleri soğukta, yağmurda nöbet tutarlar, memurlara rüşvet verirler, arabacıları, uşakları sarhoş ederler, bir oda hizmetçisine para verir, bir kapıcıyı satın alırlar. Niçin? Hiç uğruna. Sırf görmek, öğrenmek hırsı uğruna. Sırf dilini kaşımak hevesi uğruna. Ve çoğu zaman da bu sırların bilinmesi ve yayınlanması, bu muammaların gün ışığına çıkması, felaketlere, düellolara, iflaslara, ailelerin yıkımına, hayatların mahvına yol açar. Hiçbir kârı olmadan, sırf içgüdüyle ‘her şeyi keşfedenler’ ise olup bitenleri büyük bir hazla seyrederek. Ne hazin bir şey!

Bazıları sadece konuşma ihtiyacından kötülük yaparlar. Salon konuşmaları ve sohbetleri, bekleme odası gevezelikleri odunu çabucak tüketen ocaklara benzer; pek çok yakacağı ihtiyaçları vardır; yakacak da komşularıdır.

Fantine’i işte böyle gözlüyorlardı.

Birçoğu da onun sarı saçlarını, beyaz dişlerini kısıkanıyor.

Atölyede, öbür kadınların ve kızların arasında sık sık arkasına dönüp gözünün yaşını sildiğini fark ettiler. Çocuğunu düşündüğü anlardı bunlar, belki de sevmiş olduğu adamı...

Geçmişteki karanlık bağların koparılması ağırlı bir iştir.

Hep aynı adrese, ayda en az iki defa mektup yazdığını ve mektup ücretlerini peşin ödediğini tespit ettiler ve adresi elde etmeyi başardılar. Mösyö Thénardier, hancı, Montfermeil. Dilekçe yazan adamı meyhanede bülbül gibi şakıttılar; sır küpünü boşaltmadan midesini kırmızı şarapla dolduramayan ihtiyar bir adamcağızdı bu. Sözün kısası, Fantine’in bir çocuğu olduğunu öğrendiler. “O türlü kızlardan biriydi demek.” Dedikodu kumkuması kadınlardan biri, Montfermeil’e kadar gidip Thénardier ile konuştu ve dönüşünde şöyle dedi: “Otuz beş frankım gitti, ama gerçeği de öğrendim. Çocuğu gördüm!”

Bu işi yapan dedikodu kumkuması, Madam Victurnien adında mitolojinin yılan saçlı bir ucubesi, elâlemin gönüllü namus bekçisi ve kapıcısıydı. Madam Victurnien elli altı yaşındaydı, çirkinlik maskesiyle birlikte bir de yaşlılık maskesi taşıyordu. Titrek sesliydi ve kafası da esintiliydi. Bu yaşlı kadının da bir gençliği olmuştı. Şaşılacak şey! Gençliğinde, 93’te, manastırdan kırmızı külahla kaçan ve Bernardinler’den Jakoben’lere geçen bir keşişle evlenmişti. Kuru, hırçın, şirret, sivri, dikenli, adeta zehir kusan biriydi. Ona iyice hükmetmiş,

ezmiş ve sonra da kaçarak onu dul bırakmış olan keşişi hiç aklından çıkarmazdı. Kaçan keşişin, cüppesini buruşturup üstüne attığı bir ısırgan otuydu. Restorasyon devrinde dindar kesilmişti, hem de öylesine ki, sonunda rahipler onu keşişi konusunda bağışlamışlardı. Büyük bir tantanayla dini bir cemaate bırakmak için vasiyet ettiği küçük bir mülkü vardı. Aras Piskoposluğu tarafından hayli saygı görmekteydi. İşte, Montfermeil’e gidip, dönüşünde, “Çocuğu gördüm,” diyen Madam Victurnien buydu.

Bütün bunlar zaman aldı. Fantine fabrikaya gireli bir yıldan fazla oluyordu ki, bir sabah atölyenin gözcüsü ona, belediye başkanı adına elli frank vererek artık atölye işçilerinden olmadığını söyledi ve yine belediye başkanı adına şehirden ayrılması gerektiğini tavsiye etti.

Bu, tam da Thénardier’lerin yedi yerine on iki frank istedikten sonra, şimdi de on iki yerine on beş frank istemeye başladıkları aya rastlıyordu.

Fantine perişan olmuştu. Buradan gitmesine imkân yoktu, çünkü kira ve eşya borcu vardı. Elli frank bu borcu ödemesine yetmezdi. Dili dolaşarak birkaç rica kelimesi mırıldandı. Gözcü kadın, derhal atölyeden çıkmasını söyledi. Fantine zaten işinin ehli bir işçi değildi. Umutsuzluktan çok, utançtan ezilmiş bir halde atölyeden ayrılıp odasına döndü. Demek suçunu artık herkes biliyordu!

Kendinde tek kelime söyleyecek kuvvet bulamıyordu. Belediye başkanını görmesini tavsiye ettiler; ama o cesaret edemedi. Zaten belediye başkanı ona elli frank vermişti, iyi bir insandı ama başından gitmesini istiyordu, çünkü dürüst bir insandı. Bu karara boyun eğdi.

9. Madam Victurnien’in Başarısı

Keşişin dul karısı böylece bir işe yaramış oluyordu.

Mösyö Madeleine’e gelince, olup bitenlerden hiç haberi yoktu. Bu, rastlantıyla bir araya gelen olayların bir cilvesidir, hayat ne yazık ki böyle olaylarla doludur. Mösyö Madeleine, kadınlar atölyesine hiç girmezdi.

Bu atölyenin başına daha önce mahalle papazının yanında çalışan yaşlı bir kızı koymuştu. Bu kadına güveni sonsuzdu. Gerçekten de saygıdeğer, disiplinli, adil, dürüst, verme konusunda hayırseverlik duygularıyla dolu biriydi. Ama anlayış göstermek ve bağışlamaktan yana hayırseverlik duyguları aynı derecede gelişmemişti. Mösyö Madeleine her şeyi güvenle ona bırakmıştı. En iyi insanlar çoğu zaman otoritelerini başkalarına devretmek zorunda kalırlar. İşte kadın, kendisine verilen bu tam yetkiye dayanarak ve iyi bir şey yaptığına inanarak kendi başına Fantine’in davasının hazırlığını yapmış, hâkim gibi yargılamış, mahkûm etmiş ve mahkûmiyet kararını yerine getirmişti.

Elli franka gelince, bunu da Mösyö Madeleine'in sadaka ve işçilere yardım için ona emanet ettiği ve hesabını vermekle yükümlü olmadığı bir miktar paradan ödemişti.

Fantine hizmetçilik yapmak istedi. Ev ev dolaşıp iş aradı. Hiç kimse onu istemedi. Şehirden de ayrılamamıştı. Eşyaları için –ama ne eşyalar!– çünkü borçlu olduğu satıcı ona, “Giderseniz, sizi hırsız diye yakalatırım,” demişti. Kira borcu olduğu ev sahibi de şöyle demişti, “Gençsiniz, güzelsiniz, ödeyebilirsiniz.” Elli frankı ev sahibiyle satıcı arasında bölüştürdü, eşyanın dörtte üçünü satıcıya geri verip, ancak pek gerekli olanları alıkoydu ve işsiz güçsüz, gelirsiz, sadece yatacak bir yatak ve yaklaşık yüz frank tutarında bir borçla ortada kalakaldı.

Garnizondaki askerler için kalın gömlekler dikmeye başladı. Günde ancak on iki metelik kazanıyor, kızının bakımı ise günde on meteliğe mal oluyordu. İşte, Thénardier’lere ödemelerini aksatmaya başlaması bugünlere rastlıyordu.

Akşamları eve döndüğünde mumunu onun için yakan yaşlı bir kadın, ona sefalet içinde yaşama sanatını öğretti. Azla yaşamamanın gerisinde, hiçle yaşamak bulunur. Bunlar iki odadır; birincisi loş, karanlık, ikincisi zifiri karanlıktır.

Fantine, kışın ateşten nasıl tamamıyla vazgeçilebileceğini, iki günde bir çeyrek metelik darı yiyen bir kuşa nasıl veda edilebileceğini, eteklikten yatak örtüsü, yatak örtüsünden de eteklik yapmanın yollarını, karşı pencerenin ışığında yemek yiyerek nasıl daha az mum harcanacağını öğrendi. Yoksulluk ve dürüstlük içinde ihtiyarlayan bazı zayıf varlıkların bir metelikle neler elde edebildiğini kimseler bilemez. Sonunda bu üstün bir yetenek olur. Fantine bu yüce yeteneği edindi ve biraz cesaret buldu.

O günlerde bir komşusuna şöyle diyordu: “Adam sende! Kendi kendime diyorum ki, sadece beş saat uyuyup, geri kalan zamanda dikiş dikersem nasıl olsa ekmeğimi kazanırım. Hem sonra, insan üzüntülüken az yiyor. Eh! Bir yandan biraz ekmek diğer yandan acılarla beslenirim.”

Bu ıstıraplı günlerinde küçük kızının yanında olması büyük bir mutluluk olacaktı. Onu getirtmeyi düşündü. Ne var ki bu yoksulluğu onunla paylaşmak zorunda kalacaktı! Hem sonra Thénardier’lere borcu vardı! Onu nasıl ödeyecekti ki! Ya yolculuk! Onun masrafını nasıl öderdi?

Fantine’e yoksulluk içinde yaşama dersleri diyebileceğimiz öğütleri veren kişi Marguerite adında yaşlı, dindar bir kadındı; yoksuldu ve yoksullara karşı yardımseverdi, hatta zenginler için de öyleydi, Marguerite diye imzasını atabilecek kadar yazmayı biliyor ve Tanrı’ya inanıyordu; buyusa bir bilimdir.

Aşağı tabakanın oturduğu yerlerde bu erdemlerden çok fazla vardır; bir gün yukarlarda da olacaktır. Bu hayatın bir de yarını var.

İlk zamanlar Fantine öylesine utanç duymuştu ki, dışarı çıkmaya bile cesaret

edememişti.

Sokaklayken insanların arkasından dönüp baktıklarını ve parmaklarıyla kendisini gösterdiklerini tahmin ediyordu. Herkes ona bakıyor, ama kimse selam vermiyordu. Gelip geçenlerin acı, soğuk bir tavırla aşağılamaları dondurucu bir kış rüzgârı gibi etine ve ruhuna işliyordu.

Küçük şehirlerde talihsiz bir kadın, herkesin acı alayları ve merakıyla karşı karşıya çırlıçıplak kalmış gibidir. Paris'te ise sizi kimse tanımaz ve bu, karanlık bir elbise yerine geçer. Ah! Paris'e gitmeyi ne kadar isterdi! Ama imkânsızdı. Yoksulluğa alıştığı gibi hor görülmeye de alışması gerekiyordu. Yavaş yavaş kararını verdi. İki üç ay sonra, utancından silkindi, hiçbir şey olmamış gibi yine sokağa çıkmaya başladı. "Umurumda değil," diyordu.

Başı yukarıda, sokaklarda dudaklarında acı bir gülümsemeye dolaştı; sonunda küstahlaşmaya başladığını hissetti.

Madam Victurnien bazen penceresinden onun geçtiğini görüyor, kendi sayesinde 'layık olduğu yere konulan bir mahlûkun' çektiği acıyı görüyor ve kendi kendisini kutluyordu. Kötülerin mutluluğu da kara bir mutluluktur.

Aşırı çalışma Fantine'i yoruyordu; kısa, kuru öksürüğü artmıştı. Komşusu Marguerite'e bazen, "Şu ellerimi bir tutun bakın, ne kadar sıcak!" diyordu.

Buna rağmen, sabahları eski bir kırık tarakla, bükülmemiş ham ipek gibi akıp dökülen güzel saçlarını tararken, bir an için mutlu bir cazibeye bürünüyordu.

10. Başarıların Devamı

Kışın sonlarına doğru işinden atılmıştı, yaz geçti ve yine kış geldi. Kısa günler; az iş. Kışın ne sıcak var, ne ışık var, ne öğle var, akşamlar sabaha bitişik, sis, alacakaranlık, pencere kurşuni renkte, dışarıyı iyi görünmüyor. Gökyüzü bir bodrum penceresi. Bütününü bir mahzen. Güneş bir yoksula benziyor. Korkunç mevsim! Kış gökyüzünün suyunu, insanın kalbini taşa çeviriyor ve alacaklılar Fantine'in peşini bırakmıyorlardı.

Kazancı çok azdı. Borçları artmıştı. Paralarını düzenli bir şekilde alamayan Thénardier'ler durmadan mektup yazıyorlardı. Bu mektupların içindekiler onu acılara gömüyor, posta ücreti ise yıkıyordu. Bir gün küçük Cosette'in soğuklarda çıplak kaldığını, yünlü bir etekliğe ihtiyacı olduğunu, bunun için hiç değilse annenin on frank göndermesi gerektiğini yazdılar. Mektubu alınca kâğıdı bütün gün avucunda buruşturup durdu. Akşam olunca, sokağın köşesindeki berber dükkânından içeri girdi, saçlarını tutan tarağı çıkardı. Nefis sarı saçları kalçalarına kadar döküldü.

“Ne güzel saç bunlar!” diye haykırdı berber.

Fantine, “Bunlar için bana ne verirsiniz?” dedi.

“On frank.”

“Kesin.”

Örme bir eteklik alıp, Thénardier’lere gönderdi.

Bu eteklik Thénardier’leri öfkeden deli etti. Onların istediği paraydı. Etekliği kızları Éponine’e giydirdiler. Zavallı tarlakuşu titremeye devam etti.

Fantine, “Yavrum artık üşümeyecek. Onu saçlarımla giydirdim,” diye düşündü. Kırpılmış başını saklayan küçük yuvarlak kenarlıksız şapkalar giyiyordu; bunlarla bile hâlâ güzeldi.

Fantine’in yüreğinde karanlık duygular çatışmaya başlamıştı.

Artık başını saçlarıyla süsleyemediğini görünce, çevresindeki her şeyden nefret etmeye başladı. Uzun zaman o da herkes gibi Madeleine Baba’ya büyük saygı duymuştu. Ama, onu işten kovan ve felaketine neden olan kişinin o olduğunu kendi kendine tekrarlaya tekrarlaya, Madeleine Baba’dan –özellikle ondan– nefret eder oldu. Fabrikanın önünden, işçilerin kapıda oldukları saatlerde geçtiğinde yalandan güler, şarkı söyler gibi yapardı.

Onun böyle gülüp, şarkı söylediğini gören yaşlı işçi bir kadın bir keresinde, “İşte, sonu kötüye giden bir kız,” dedi.

Yüreği öfke dolu olduğu için, çevresine meydan okumak üzere karşısına ilk çıkan sevmediği bir adamı dost edindi. Sefil herifin biri, bir tür çalgıcı dilenci, sefih bir aylaktı bu; onu dövüyordu. Sonunda, Fantine nasıl onu tiksiniyor tuttuysa, o da Fantine’i öyle tiksiniyor bıraktı.

Çocuğunu taparcasına seviyordu.

Aşağılara düştüğü, çevresindeki her şey büsbütün karardığı ölçüde, bu küçük tatlı melek, ruhunun derinliklerinde daha çok parlıyordu. Kendi kendine, “Zengin olduğum zaman Cosette’imi yanıma alacağım,” diyor, gülüyordu. Öksürük yakasını bırakmaz olmuştu, sürekli sırtı terliyordu.

Bir gün Thénardier’lerden şöyle bir mektup aldı: “Cosette, bulaşıcı bir hastalığa yakalandı. Adına ter humması diyorlar. Bazı pahalı ilaçlar gerekiyor. Bu da bizim için yıkım oluyor, parasını ödeyemeyeceğiz. Sekiz güne kadar bize kırk frank gönderemediğiniz takdirde, küçük ölecek.”

Fantine, kahkahalarla gülmeye başladı ve ihtiyar komşusuna, “Ah! İyi insanlar doğrusu! Kırk frank ha! Demek bu kadarcık! Ama bu iki Napoléon eder! Nereden bulacağımı hiç düşünüyorlar mı? Bu köylüler de ne ahmak şey!” dedi.

Ama yine de merdivenin aydınlık pencerelerinden birine gidip, mektubu bir daha okudu.

Sonra merdivenden indi, koşarak, zıplayarak ve bir yandan da gülerek dışarı çıktı.

Ona rastlayanlardan biri, “Neden bu kadar neşelisiniz?” diye sordu.

Fantine, “Köydeki adamlar bana saçma sapan bir şey yazmışlar. Kırk frank istiyorlar. Köylü milleti işte, ne olacak!” diye cevap verdi.

Meydandan geçerken, acayip bir arabanın etrafında toplanmış insanlar gördü. Arabanın üstünde kırmızılar giyinmiş bir adam, ayakta diller döküyordu. Turneye çıkmış, panayır soytarısı seyyar bir dişçiydi. Halka macunlar, tozlar, iksirler satıyordu.

Fantine de topluluğa katıldı ve içinde tam ayaktakımına özgü özentili sözcüklerin yer aldığı bu tumturaklı lakırdı kalabalığına herkes gibi o da gülmeye başladı. Diş sökücü, bu güzel kızın güldüğünü gördü ve birden seslendi, “Siz, orada gülen kız, dişleriniz pek güzel. İki paletinizi bana satarsanız, her biri için bir Napoléon veririm.”

“Paletlerim de ne demek oluyor?” diye sordu Fantine.

Dişçi, “Paletler, öndeki dişlerdir, üstteki ikisi,” diye cevap verdi.

“Ne korkunç şey!” diye haykırdı Fantine.

Orada bulunan dişsiz yaşlı bir kadın, “İki Napoléon ha!” diye homurdandı. “Ne şanslı bir kız!”

Fantine kaçtı. Kaçarken de arkasından bağırان adamın boğuk sesini duymamak için kulaklarını tıkıyordu; “İyi düşünün güzelim! İki Napoléon işe yarayabilir. Gönlünüz dilerse bu akşam Tillac d’argent Hanı’na gelin, beni orada bulursunuz.”

Fantine eve döndü, öfke içindeydi, olanları iyi komşusu Marguerite’e anlattı: “Aklınız alıyor mu bunu? Ne iğrenç adam değil mi? Nasıl oluyor da böyle adamların dolaşmasına izin veriyorlar? İki ön dişimi sökecekmiş! Ama o zaman korkunç bir şey olurum! Hadi saçlar yeniden çıkar, ama dişler! Ah! Canavar adam! Beşinci kattan kendimi baş aşağı kaldırıma atmayı tercih ederim! Bu akşam bana Tillac d’argent’da olacağını söyledi.”

“Peki, ne veriyordu?” diye sordu Marguerite.

“İki Napoléon.”

“Kırk frank eder.”

“Evet,” dedi Fantine, “kırk frank eder.”

Düşünceye daldı, işine koyuldu. Bir çeyrek saat sonra, dikişini bıraktı, merdivene gidip, Thénardier’lerin mektubunu bir kere daha okudu.

Geri döndüğünde, yanı başında çalışan Marguerite’e, “Kuzum, nedir bu ter humması? Biliyor musunuz?” diye sordu.

“Evet,” diye cevap verdi yaşlı kız, “bir hastalıktır.”

“Çok mu ilaç ister?”

“Ooo! Korkunç ilaçlar.”

“Bu hastalık insanın neresinde olur?”

“Ne bileyim, öyle bir hastalık işte.”

“Çocuklarda mı görülüyor?”

“En çok çocuklarda.”

“Öldürür mü?”

“Elbette,” dedi Marguerite.

Fantine dışarı çıktı, mektubu bir kere daha okumak için merdivene gitti.

Akşam aşağıya indi, hanların olduğu Paris Sokağı’na doğru gittiğini gördüler.

Fantine’le Marguerite sürekli birlikte çalışıyorlar, böylece iki yerine bir tek mum yakmış oluyorlardı. Bu nedenle, Marguerite ertesi sabah gün doğmadan Fantine’in odasına girdiğinde onu yatağında solgun ve soğuktan buz kesmiş buldu. Uyumamıştı. Başlığı dizlerinin üstüne düşmüştü. Mum bütün gece yanmış, neredeyse tükenmek üzereydi.

Bu müthiş karışıklık karşısında donakalan Marguerite eşikte durup bağırdı:

“Aman Tanrım! Mum yanmış, bitmiş! Kesinlikle olağanüstü bir şeyler oldu.”

Sonra, saçsız başını ona doğru çeviren Fantine’e baktı.

Dünden beri adeta on yaş ihtiyarlamıştı.

“İsa aşkına!” dedi Marguerite, “neyiniz var Fantine?”

Fantine, “Bir şeyim yok,” diye cevap verdi. “Tam aksine. Yavrum yardımsız kalıp, o korkunç hastalıktan artık ölmeyecek. Mutluyum.”

Böyle derken, yaşlı kıza masanın üstünde parlayan iki Napoléon’u gösteriyordu.

“Aman Tanrım!” dedi Marguerite. “Bu bir servet! Bu altınları nereden buldun?”

“Buldum işte,” diye Fantine cevap verdi.

Bunu derken gülümsedi. Mum ışığı yüzünü aydınlatıyordu. Bu, kanlı bir gülümseme idi. Kırmızımsı bir tükrük dudaklarının kenarını kirletiyordu,

ağzında da kara bir delik vardı.

İki diş çekilmişti.

Kırk frankı Montfermeil'e yolladı.

Aslında bu para sızdırmak için Thénardier'lerin bir oyunuydu. Cosette hasta filan değildi.

Fantine aynasını pencereden fırlattı. Uzun zamandır ikinci kattaki küçük odasını bırakıp çatının altında, kapısı mandalla kapanan bir tavan arası bölmesine taşınmıştı. Dip tarafında, tavanı döşemeyle aç yapan ve her an insanın başını çarptığı izbelerden biriydi. Burada oturan bir yoksul, odasının bir ucuna, tıpkı kaderinin ucuna olduğu gibi, ancak belini iyice bükerek varabilirdi. Fantine'in artık karyolası yoktu. Kala kala yorgan dediği bir pırtıyla, bir yer yatağı, bir de hasırı dökülmüş bir sandalye kalmıştı. Daha önceleri baktığı bir gül fidanını bir köşede unutmuş, o da kuruyup gitmişti. Öbür köşede su koyduğu bir yağ kabı duruyordu. Su kışın donuyor ve kabın içindeki buz daireleri suyun farklı şekillerini uzun süre gösterip duruyordu.

Utanma duygusunu kaybetmişti, zarafetini de kaybetti. Bu, son belirtiydi. Dışarı kirli başlıklarla çıkıyordu. Ya vakti olmadığından ya da umursamazlıktan çamaşırlarını artık onarmaz olmuştu. Çoraplarının topukları aşındıkça ayakkabılarının içine çekiyordu. Böyle yaptığı, çoraplarındaki bazı dikine kırışıklıklardan anlaşıyordu. Yıpranmış eski korsesini pamuklu bezlerle yamıyor, bunlar da en küçük bir hareketle yırtılıyorlardı. Alacaklılar, durmadan 'sahneler' yaratıyor, onu bir an bile rahat bırakmıyorlardı. Sokakta yolunu kesiyor, merdivenlerde karşısına dikiliyorlardı. Birçok geceyi ağlayarak, düşünerek geçiriyordu. Gözleri donuklaşmıştı, sol küreğinin üstünde omzunda devamlı bir ağrı vardı. Çok öksürüyordu. Madeleine Baba'ya derin bir kin besliyor, halinden şikâyet etmiyordu. Günde on yedi saat dikiş dikiyordu. Ama mahkûmları düşük ücretle çalıştıran müteahhitlerden biri, birdenbire fiyatları kırdı ve dışardan iş alan işçilerin gündeliği dokuz meteliğe indi. Günde on yedi saat çalışmaya karşılık dokuz metelik! Alacaklıları büsbütün insafsız kesildiler. Hemen hemen bütün eşyaları geri almış olan satıcı ona durmadan; "Paramı ne zaman ödeyeceksin sürtük?" diyordu. Tanrım, ne istiyorlardı ondan! Devamlı izlendiğini düşünüyordu ve bu yüzden içinde sanki vahşi bir hayvan gelişip serpilmeye başlamıştı. Tam o sırada Thénardier bir mektup daha yolladı. Yazdığına göre, bunca zaman büyük bir iyilik göstererek sabretmişti, şimdi ona derhal yüz frank gerekiyordu, aksi halde ağır hastalığından yeni kalkmış olan Cosette'ciğini kapı dışarı atacaktı, soğukta, sokakta ne hali varsa görsün, isterse

gebersindi. “Yüz frank ha,” diye düşündü Fantine. “Bırak yüz frankı, günde yüz metelik kazandıracak iş nerede?”

“Hadi bakalım!” dedi, “geri kalanı da satalım.”

Bahtsız kız, sokak kadını oldu.

11. Christus Nos Liberavit³⁰

Nedir bu Fantine hikâyesi? Bu, bir köle satın alan toplumun hikâyesidir.

Kimden satın alıyor? Sefaletten.

Açlıktan, soğuktan, yalnızlıktan, terk edilmişlikten, yoksulluktan. Acıklı bir bekleyiş; bir lokma ekmeğe, bir ruh. Sefalet sunuyor, toplum da kabul ediyor.

İsa’nın kutsal yasası uygarlığımızı yönetiyor, ama henüz onun içine nüfuz edebilmiş değil. Avrupa uygarlığından köleliğin kalktığı söylenir. Bu yanlıştır. O hep var, ama yükünü artık sadece kadın çekiyor ve adı da fuhuştur.

Evet, bu köleliğin yükü artık sadece kadının üzerindedir, yani zarafetin, zaafın, güzelliğin, analığın üzerinde... Bu, erkek için küçük bir yüzkarası değildir.

Bu acıklı dramın, şu ulaştığımız noktasında Fantine’de artık eski halinden hiçbir şey kalmamıştı. Çamurlaşmak onu mermerleştirmişti; ona dokunan üşürdü. Geçip gider, size katlanır, sizi unuttur; onurunu yitirmiş, duygusuz bir yüzdür o. Bu hayat, sosyal düzen, ona son sözlerini söylemişlerdi. Başına gelebilecek her şey gelmişti. O, her şeyi duymuş, her şeye katlanmış, her tecrübeden geçmiş, her acıyı tatmış, her şeyini kaybetmiş, her şeye ağlamıştı. Haline boyun eğiyordu, ölümün uykuya benzemesi gibi, kayıtsızlığa benzeyen bir boyun eğişi bu. Artık hiçbir şeyden kaçınmıyor, korkmuyor, hiçbir şeyden çekinmiyordu. Bütün gökler başına düşebilir, bütün okyanuslar üstünden geçebilirdi! Vız gelir! Emebileceği kadar su emmiş bir süngerdi o.

En azından kendisi öyle sanıyordu. Ama kaderin tüketilebileceğini, herhangi bir şeyin dibine dokunulabileceğini sanmak hatadır.

Yazık! Nedir bu, böyle karmakarışık sürüklenen kaderler? Niçin böyledir?

Bunu bilen, bütün karanlığı da görür.

O tektir. Adı Tanrı’dır.

12. Mösyö Bamatabois’nin Aylaklığı

Bütün küçük şehirlerde birtakım gençlerden oluşan bir sınıf vardır. Özellikle Montreuil-sur-mer’de de bulunan bu sınıftan gençler, benzerlerinin Paris’te yılda iki yüz bin frank yiyerek sürdürdükleri hayatı taşrada bin beş yüz livrelilik bir geliri yiyerek sürdürürler. Bunlar büyük tarafsızlar öbeğine giren varlıklardır;

iğdiş, asalak, değersiz, biraz toprak sahibi, biraz budala, biraz akıllı kişilerdir, bir salona koysanız hödük kalırlar, ama meyhanede kendilerini soylu sanırlar. Benim çayırlarım, benim koruluklarım, benim köylülerim der, zevk sahibi olduklarını ispatlamak için tiyatrodaki oyuncular ısıkları, savaş adamları olduklarını göstermek için garnizondaki subaylarla kavga eder, ava çıkar, tütün içer, esner, içki içer, tütün kokar, kahvede ömür geçirir, handa yemek yerler, masa altında kemik yiyen bir köpekleri ve tabakları masaya koyan bir metresleri vardır, meteliği hesaplar, modayı aşırıya vardırırlar, trajediye bayılırlar, kadınları hor görürler, eski çizmelerini giyerler, Londra'yı Paris'ten, Paris'i de Pont-à-Mousson'dan taklit ederler, alıklaşmış olarak yaşlanırlar, çalışmazlar, hiçbir işe yaramazlar, fazla da zarar vermezler.

Félix Tholomyès, hep kendi eyaletinde kalıp, Paris'i hiç görmeseydi, işte bu adamlardan biri olurdu.

Eğer daha zengin olsalardı bunlara zarif insanlar, denirdi; daha yoksul olsalardı haylaz takımı, denirdi. Ama bunlar düpedüz aylak takımıydı. Bu aylaklar arasında sıkıcılar, sıkılanlar, hayalperestler ve birkaç da eğlencelisi vardır.

O tarihlerde, şık bir erkeği oluşturan unsurları şöyle sıralayabiliriz: Geniş bir yaka, büyük bir boyunbağı, kösteğinde küçük bir mücevher takılı saat, değişik renkte üst üste üç yelek –mavisiyle kırmızısı içte olmak üzere–, zeytin renginde kısa etekli, uzun kuyruklu, birbirine yakın dikilmiş ve omuzlara kadar yükselen çift sıra gümüş düğmeli ceket ve daha açık zeytin yeşili, iki dikişli fitilleri olan bir pantolon. Buna bir de topuklarında küçük demirler olan bir çift çizme, dar kenarlı bir silindir şapka, demet halinde saçlar, iri bir baston ve Poiter'in söz oyunları ile süslenmiş bir konuşma tarzını da ekleyebilirsiniz. Hepsinin üstünde de mahmuzlar ve bıyıklar. O devirde bıyık burjuvalığın, mahmuz da havalı yürümenin belirtisiydi.

Taşralı şık erkeklerin mahmuzları daha uzun, bıyıkları daha vahşiydi.

Orta Amerika cumhuriyetçilerinin İspanya Kralı'na, Bolivar'ın Morillo'ya karşı mücadele verdikleri devirdi bu. Dar kenarlı şapkalılar kral yanlısı oluyorlardı ve bu şapkalara 'morillos' deniyordu; liberaller ise geniş kenarlı şapkalılar giiyorlardı ve bu şapkaların adı da 'bolivar'dı.

Bundan önceki sayfalarda anlatılanlardan sekiz on ay sonra, 1823 yılı Ocak ayının ilk günlerinde karlı bir akşam işte bu zarif erkeklerden, bu aylaklardan biri, hem de 'iyi düşünceli' biri –çünkü başında bir morillos taşıyordu–, moda elbiseyi soğuk havalarda tamamlayan geniş paltolardan birine sıcak sıcak sarınmış subaylar kahvehanesinin vitrininin önünde gidip gelen, balo elbisesi

giymiş, başına çiçekler takmış, yarı çıplak bir yaratığa sataşip gönül eğlendiriyordu. Bu şık adam yaprak sigara içmekteydi, çünkü modaydı.

Kadın adamın önünden geçtiği her defasında yaprak sigarasından onun üzerine bir nefes duman üfleyip, nükteli ve neşeli sandığı birkaç laf atıyordu: “Ne çirkin şeysin sen!” “Git, saklan hadi!” “Dişlerin de yok!” vs. Bu adamın adı Bamatabois’dı. Karların üstünde gidip gelen ve süslü bir hayalete benzeyen kederli kadın ise ona cevap vermiyor, hatta bakmıyor, yine bildiği gibi sessiz sedasız, hüzünlü bir düzenlilikle, kendisini beş dakikada bir acı alayların önüne getiren gezintisini sürdürüyordu; tıpkı dayak cezasına çarptırılan bir askerin sopaların altından geçmesi gibi. Bu küçük gösteri serseriye rahatsız etmiş olacak ki, kadın geriye döndüğü bir sırada kedi gibi sessizce arkasına yaklaştı, kahkahasını güçlükle zaptederek yere eğildi, kaldırımın üzerinden bir avuç kar alıp ani bir hareketle kızın iki çıplak omzunun arasından sırtına daldırdı. Kız bir çığlık kopardı, döndü ve bir panter gibi sıçrayıp adamın üstüne atladı ve ağza alınmayacak kadar korkunç sözlerle tırnaklarını yüzüne geçirdi. Alkolden paslanmış bir sesle kusulan bu küfürler, ön iki dişi bulunmayan bir ağızdan iğrenç bir şekilde dışarı fırlamaktaydı. Bu kız Fantine’di.

Kopan gürültüye kahvedeki subayların hepsi birden dışarı fırladılar, yoldan geçenler toplandılar, böylece iki kişiden oluşan bu girdabın çevresinde gülen, yuhalayan, alkışlayan bir daire oluştu. Kadınlara erkek güçlükle fark edilebiliyordu. Erkek; şapkası yerde debeleniyor, kadın; başı açılmış, dişsiz ve saçsız, öfkeden mosmor ve korkunç ayaklarıyla vurup duruyor, adeta uluyordu.

Birdenbire uzun boylu bir adam kalabalığın arasından hışımla çıktı, kadını çamura bulanmış saten korsajından yakaladı ve ona, “Arkamdan gel,” dedi.

Kadın başını kaldırdı; öfkeli sesi birden kesildi. Gözleri donuklaşmış, yüzü mosmorken sapsarı olmuştu, dehşetli titriyordu. Javert’i tanımıştı.

Şık adam da, fırsattan istifade sıvışmıştı.

13. Polisle İlgili Bazı Sorunların Çözümü

Javert, orada bulunanları dağıttı ve zavallı sefil kadını peşinden sürükleyerek, meydanın ucundaki karakola doğru büyük adımlarla yürümeye başladı. Fantine kendisini bırakmış, isteneni mekanik bir şekilde yapıyordu. İkisi de tek bir kelime söylemiyordu. Kalabalık da neşenin zirvesinde, kötü birtakım kelime oyunları yaparak arkalarından geliyordu. Sefaletin en koyusu, hayasızlık yapmak için bir araçtır.

Polis karakoluna gelindi. Burası bir sobanın ısıttığı alçak tavanlı bir yerdi, bir nöbetçi tarafından korunuyordu, sokağa açılan camlı ve parmaklıklı bir kapısı

vardı. Javert kapıyı açtı, Fantine’le beraber içeri girip kapıyı arkasından kapattı. Meraklılar büyük hayal kırıklığına uğradılar, karakolun bulanık camı önünde ayaklarının ucunda yükselip bir şeyler görmeye çalıştılar. Cisimleşmek, bir çeşit oburluktur; görmekse oburca yemek.

Fantine içeri girer girmez bir köşeye yığıldı. Ürkmüş bir köpek gibi çömelmiş, hareketsiz, suskun duruyordu.

Karakol çavuşu bir masanın üstüne yanan bir mum koydu. Javert oturdu, cebinden pullu bir kâğıt çıkarıp yazmaya başladı.

Bu sınıftan kadınları yasalarımız tamamıyla polisin insafına bırakmıştır. Polis onlara istediğini yapar, uygun gördüğü gibi cezalandırır; sanatları, özgürlükleri dedikleri iki hazin şeye dilediği gibi el koyar. Javert tamamen duygusuzdu; ciddi yüzünde hiçbir heyecan belirtisi görülüyordu. Ama zihni sakindi, derin bir şekilde meşguldü. O korkunç takdir yetkisini hiçbir kontrole tabi olmadan, ama katı bir vicdanın bütün titizliğiyle kullandığı anlardan biriydi bu. O an biliyordu ki, üzerinde oturduğu polis taburesi bir mahkemedir. Yargılıyordu. Yargılıyor ve mahkûm ediyordu. Kafasında fikir diye taşıyabildiği ne varsa, şu anda yaptığı büyük işin çevresinde topluyordu. Bu genç kadının durumunu ne kadar derinden incelerse, yüreğinin o kadar çok isyanla kabardığını hissediyordu. Bir suç işlenirken görmüştü, bu kesindi. Orada, sokakta, mal sahibi bir seçmen tarafından temsil edilen topluma, her şeyin dışında olan bir yaratığın hakaret ettiğini, tacizde bulunduğunu görmüştü. Bir fahişe, bir burjuvaya saldırmıştı. O, Javert, buna tanık olmuştu. Sessiz sedasız yazıyordu.

Yazmayı bitirince, kâğıdı imzaladı, katladı ve karakol çavuşuna vererek; “Üç adam al, bu kızı hapishaneye götür,” dedi ve sonra Fantine’e dönerek, “Altı ay yatacaksın,” diye ekledi.

Bahtsız kız titredi. Haykırdı:

“Altı ay! Altı ay hapis! Altı ay, günde sekiz metelik kazancım! Cosette ne olacak? Kızım! Kızım! Ama benim Thénardier’lere daha yüz frank borcum var müfettiş bey, bunu biliyor musunuz?”

Yerden kalkmadan, ellerini kavuşturarak, dizleriyle yerde büyük adımlar atarak, bütün bu adamların çamurlu çizmeleriyle ıslanan döşeme taşlarının üzerinde sürünüyordu.

“Mösyö, sizden merhamet diliyorum,” dedi. “Emin olun, suçum yoktu. İşin başlangıcını görseniz, anlardınız! Tanrı üzerine yemin ederim ki suçum yok. Hiç tanımadığım o burjuva mösyö sırtıma kar koydu. Kimseye zarar vermeden sakın sakın geçerken sırtımıza karları koymaya hakları var mı? Bu da beni

öfkelenirdi. Ben bir parça hastayım, görüyorsunuz ya! Sonra da, uzun süre bana olmayacak şeyler söyledi durdu. ‘Sen çirkinsin!’ ‘Dişlerin yok!’ Dişlerimin olmadığını ben de biliyorum. Ben hiçbir şey yapmıyor, kendi kendime, gönül eğlendiren bir mösyö diyordum. Ona karşı dürüst davranıyordum, konuşmuyordum. İşte, tam o sırada sırtıma bir avuç kar soktu, benim iyi yürekli müfettişim! Acaba orada bunu gören, anlattıklarımın doğru olduğunu size söyleyecek biri yok mu? Kızmakla belki hata ettim. Bilirsiniz, insan ilk anda kendini tutamaz. Birden parladığımız olur. Hem sonra, hiç beklemediğiniz bir sırada sırtınıza soğuk bir şey koyuyorlar. O mösyönün şapkasına zarar vermekle hata ettim. Niçin çekip gitti ki? Ondan özür dilerdim. Ah! Özür dilerdim, hiç fark etmezdi benim için. Bu günlük, bu defalık affedin beni mösyö. Bakın, siz bunu bilmezsiniz, hapishanelerde yapılan işlerden sadece yedi metelik kazanılır, düşünebiliyor musunuz, oysa benim yüz frank ödemem gerekiyor, yoksa yavrumu bana geri göndermezler. Aman Tanrım! Onu yanıma alamam. Yaptığım o kadar kötü bir şey ki! Ah, benim Cosette’im, ah, iyi kutsal bakirenin küçücük meleği yavrum, ne olur sonra zavallı kuzum? Bakın size anlatayım, bunlar Thénardier’ler, hancı, köylü, hiçbir şey dinlemezler. Onlara para gerekiyor. Beni hapse atmayın! Görüyorsunuz işte, git ne halin varsa gör, diye küçücük bir kızı sokağa atacaklar, kış ortasında, ona acımak gerek. Eğer büyük olsaydı, hayatını kazanırdı ama bu yaşta yapamaz ki. Ben aslında kötü bir kadın değilim. Beni bu hale getiren alçaklık, oburluk değil. İçki içtim, ama sefaletten. İçkiyi sevmem, ama avutuyor. Mutlu olduğum zamanlar dolaplarıma bakmak yeterdi, düzensiz aşifte bir kadın olmadığım hemen anlaşılırdı. Birçok çamaşırlarım vardı. Acıyın bana.”

İki büküm, hıçkırıklarla sarsıla sarsıla, gözleri yaşlardan körleşmiş, göğsü bağı açık, ellerini ovuşturup bükerek, kuru kuru, kısa kısa öksürerek ve can çekişir gibi çok hafif bir sesle kekeleyerek anlatıyordu. Büyük acı, sefillerin çehresini değiştiren kutsal, korkunç bir ışıktır. O an Fantine yeniden güzelleşmişti. Ara sıra konuşmasını kesip, Javert’in redingotunun eteğini sevgiyle öpüyordu. Bu hali granitten bir kalbi bile yumuşatabilirdi; ama odundan bir kalbi yumuşatmaya imkân yoktur.

“Hadi bakalım,” dedi Javert, “seni dinledim. Söyleyeceklerin bitti mi? Şimdi yürü! Altı ay yatacaksın! Ölümsüz Peder’in gökyüzünden hiçbir şey yapamaz.”

Bu tumturaklı sözü, “Ölümsüz Peder’in gökyüzünden hiçbir şey yapamaz” sözünü duyunca, Fantine kararın kesin olduğunu anladı. Olduğu yere yığıldı, “Merhamet!” diye mırıldandı.

Javert arkasını döndü.

Askerler, kızı kollarından yakaladılar.

Birkaç dakika önce bir adam kimse farkına varmadan içeri girmişti. Kapıyı kapayıp, sırtını kapıya dayamış ve Fantine'in umutsuz yalvarışlarını dinlemişti.

Askerler bir türlü yerden kalkmak istemeyen bahtsız kıza tam el attıkları sırada, adam bir adım ilerledi, bulunduğu karanlıktan çıktı:

“Bir dakika, lütfen!” dedi.

Javert gözlerini kaldırdı ve tanıdı; Mösyö Madeleine'di bu. Şapkasını çıkarıp, sıkkın bir acemilikle selam verdi:

“Affedersiniz başkanım...”

Bu, “başkanım” sözü Fantine üzerinde garip bir etki yaptı. Mezardan çıkan bir hayalet gibi birden dimdik ayağa fırladı, iki koluyla askerleri yana itti ve tutmalarına fırsat vermeden, Mösyö Madeleine'in üzerine doğru yürüdü, bakışlarını ondan ayırmadan, kendinden geçmişçesine haykırdı:

“Ya! Demek belediye başkanı sensin!”

Sonra bir kahkaha kopardı ve yüzüne tükürdü.

Mösyö Madeleine yüzünü sildi, sonra, “Müfettiş Javert, bu kadını serbest bırakın,” dedi.

Javert çıldırmak üzere olduğunu sandı. O an arka arkaya adeta birbirine karışmış bir halde hayatının en büyük heyecanlarını duyuyordu. Bir sokak kızının, bir belediye başkanının yüzüne tükürdüğünü görmek öyle müthiş bir şeydi ki, en korkunç bir ihtimal olarak bile, böyle bir şeyin olabileceğine inanmayı kutsallığa bir küfür sayardı. Öbür yandan düşüncesinin derinliklerinde, bu kadının ne olduğu ile bu belediye başkanının ne olabileceği arasında kafasında belli belirsiz iğrenç bir karşılaştırma yapıyor ve bu olağanüstü saldırıda oldukça olağan bir şeyler olduğunu dehşetle fark ediyordu. Ama bu belediye başkanının, bu mülki amirin sakın sakın yüzünü kurulayarak, “Bu kadını serbest bırakın,” dediğini gördüğü zaman, şaşkınlıktan donakaldı; ne düşünebiliyor ne de konuşabiliyordu; onun için mümkün şaşkınlıkların azami sınırı aşılmıştı. Dili tutulmuş gibi kaldı.

Bu söz, Fantine üzerinde de garip bir etki yapmıştı. Çıplak kolunu kaldırdı ve sendeleyerek sobanın anahtarına yapıştı. Bu arada çevresine bakınıyordu. Alçak sesle, kendi kendine söyleniyormuş gibi konuşmaya başladı.

“Serbest ha! Beni bırakıyorlar demek! Altı ay hapis yatmayacağım demek! Kim dedi bunu? Kimse böyle bir şey söyleyemez. Sanırım yanlış duydum. Bu, o canavar belediye başkanı olamaz! Siz mi söylediniz bunu iyi yürekli komiserim,

kim söyledi benim serbest bırakılmamı? Oh, bakın görün! Size anlatacağım, o zaman beni bırakırsınız. Bu belediye başkanı olacak canavar, bu ihtiyar canı yok mu, işte her şeyin sorumlusu o. Düşünün, Müfettiş Javert, beni işten kovdu! Hem de atölyede dedikodu yapan bir sürü şıfıntının yüzünden. Bu iğrenç bir şey değil mi? Namusuyla işini yapan yoksul bir kızı kovmak! O zaman yeterince para kazanamaz oldum, başıma gelen bütün felaketler de bundan geldi. Önce, bu polis beylerin bir düzeltme yapmaları gerekiyor. Hapishaneye iş yaptıran müteahhitlerin zavallı insanlara haksızlık yapmaları önlenmelidir. Bakın size bunu açıklayayım: Gömlek dikmekten on iki metelik kazanıyorsunuz, bu on iki metelik dokuza iniyor, yaşamanıza artık imkân yok demektir. Ne halin varsa gör, olabildiğini ol. Benim küçük Cosette'im var, kötü kadın olmaktan başka çarem yoktu. Şimdi anlıyorsunuz işte, bütün kötülüğü yapan şu alçak belediye başkanıdır. Şimdi de, subaylar kahvesinin önünde o burjuva beyefendinin şapkasını çiğnedim. Ama o da karları atarak bütün elbisemi mahvetmişti. Bizim gibiler için tek bir ipekli elbisemiz vardır. Görüyorsunuz işte müfettişim, bile bile hiçbir kötülük yapmadım, her yerde benden çok daha kötü kadınların çok daha mutlu olduklarını görüyorum. Oh! Sayın müfettiş beni serbest bırakmalarını siz söylemiştiniz değil mi? Bilgi toplayın, ev sahibimle görüşün, artık kiramı zamanında ödüyorum, dürüst olduğumu size söyleyeceklerdir. Ah, Tanrım, affedersiniz, farkına varmadan sobanın anahtarına dokunmuşum, duman çıktı.”

Mösyö Madeleine onu büyük bir dikkatle dinliyordu. O konuşurken yeleşinin cebini karıştırmış, para kesesini çıkarıp açmıştı. Kese boştu. Tekrar cebine koymuştu. Fantine'e, “Borcunuz ne kadardı demiştiniz?” diye sordu.

Javert'den başkasına bakmayan Fantine, onun tarafına döndü:

“Ben seninle mi konuşuyorum?”

Sonra çavuşa döndü:

“Söyleyin hadi, nasıl tükürdüm onun suratına gördünüz, değil mi? Seni kocamış hain başkan, buraya beni korkutmaya gelirsin ha! Ama senden korkmuyorum. Ben müfettişten korkuyorum. Ben iyi yürekli müfettişimden korkuyorum!”

Bunu söylerken tekrar Javert'e döndü:

“Bakın sayın müfettiş, ne de olsa adil olmak gerekiyor. Sizin adil olduğunuzu anlıyorum, aslında çok basit; bir adam, bir kadının sırtından içeri biraz kar atıp eğleniyor, onlar buna gülüyorlar, subaylar yani, bir şeyler yapıp eğlenmeleri gerekiyor; bizler de zaten herkes eğlensin diye varız, öyle ya! Sonra siz... siz

geliyorsunuz, ortalığa düzen vermek zorundasınız, suçlu olan kadını alıp götürüyorsunuz ama biraz düşününce, iyi bir insan olduğunuzdan beni serbest bırakmalarını söylüyorsunuz; küçüğün hatırına, çünkü altı ay hapis yatarsam çocuğumu besleyemem. ‘Sakın bir daha geri geleyim deme, sürtük!’ Ah! Hayır, bir daha asla gelmeyeceğim Mösyö Javert! Artık bana ne yaparlarsa yapsınlar, kımıldamam. Yalnız, bakın, bugün bağırdım, çünkü canım yandı, o beyefendinin sırtıma karları koyacağını hiç ummuyordum; hem sonra size söyledim, pek iyi değilim, öksürüyorum, şuramda, midemde gülle gibi bir şey beni yakıp duruyor, doktor dedi zaten; kendinize bakın diye. Tutun bakın, yoklayın, verin elinizi, korkmayın, işte burada.”

Artık ağlamıyordu, sesi okşayıcıydı. Javert’in kaba, iri elini beyaz, nazik göğsüne bastırıyor, ona gülümseyerek bakıyordu.

Birdenbire, elbisesinin dağınıklığını fark ederek acele düzeltti, yerde sürüklenirken neredeyse dizlerine kadar kalkan etekliğinin pililerini indirdi ve kapıya doğru yürüyerek alçak sesle ve dostça bir baş işaretiyle, “Çocuklar, sayın müfettiş beni bırakmanızı söyledi, gidiyorum,” dedi.

Elini kapının mandalına koydu. Bir adım daha atınca sokakta olacaktı.

Javert o ana kadar ayakta, hareketsiz, gözü yere dikili, yan dönmüş bir vaziyette, sanki yerinden oynatılmış da, bir tarafa konulmasını bekleyen bir heykel gibi bu sahnenin ortasında duruyordu.

Mandalın çıkardığı sesle kendine geldi. Mutlak bir otorite ifadesiyle başını kaldırdı. Yetki ne kadar aşağı seviyedeyse o kadar ürkütücü olan bu ifade, vahşi hayvanda yırtıcı, değersiz adamda ise zalimcedir.

“Çavuş!” diye seslendi, “bu utanmaz kadının gittiğini görmüyor musun? Size onu bırakmanızı kim söyledi?”

“Ben!” dedi Madeleine.

Fantine, Javert’in sesini duyunca titremiş, yakalanan hırsızın aniden çaldığı eşyayı elinden bırakması gibi, kapının mandalını bırakmıştı; Madeleine’in sesi üzerine, geriye döndü ve o andan itibaren, tek kelime söylemeden, rahatça nefes almaya bile cesaret etmeksizin, –konuşan biri ya da diğeri olduğuna göre– bakışları sırasıyla Madeleine’den Javert’e, Javert’ten Madeleine’e gitti geldi.

Belediye başkanının Fantine’i serbest bırakmalarını istemesinden sonra, çavuşa böyle emir verir bir şekilde seslenme yetkisini kendisinde bulabilmesi için, Javert’in belli ki bilinen deyimle, ‘çıldırılmış’ olması gerekirdi. Acaba başkanın orada olduğunu unutmuş muydu? Yoksa böyle bir emrin herhangi bir ‘otorite’ tarafından verilmesinin imkânsız olduğuna, dolayısıyla sayın başkanın hiç

şüphesiz tersini söylemek isterken elinde olmayarak böyle demiş bulunduğuna mı inandırmıştı kendini? Ya da iki saatten beri tanık olduğu densizlikler karşısında, kesin kararlar alması gerektiğini; küçüğün büyük yerine geçmesi, müfettişin hâkim görevini yapması, polisin adalet adamı olması gerektiğini ve varılan bu son olağanüstü noktada yasa, düzen, ahlak, hükümet, bütün toplum ne varsa hepsinin Javert'in şahsında cisimleştiğini mi düşünüyordu?

Her ne olursa olsun, Mösyö Madeleine az önce duyulan “ben” sözünü söyler söylemez polis müfettişi Javert'in solgun, soğuk dudaklarının mavileştiği, umutsuzca bakıp, bütün bedeni belli belirsiz bir titremeye sarsılarak belediye başkanına doğru döndüğü ve –iştirilmemiş şey– bakışları yerde ama kesin ve kararlı olduğu anlaşılan bir sesle, “Sayın başkanım, bu olamaz,” dediği duyuldu.

“Nasıl?” dedi Mösyö Madeleine.

“Bu uğursuz kadın, bir burjuvaya hakaret etti.”

Mösyö Madeleine, uzlaşmacı, sakın bir tavırla cevap verdi:

“Müfettiş Javert, bakın, dinleyin. Dürüst bir insansınız, sizinle anlaşmakta hiç zorluk çekmiyorum. İşin doğrusu şu: Siz bu kadını götürürken ben meydandan geçiyordum. Orada hâlâ bazı gruplar vardı. Soruşturdum, her şeyi öğrendim. Aslında suçlu olan o burjuvadır, polisin onu yakalaması gerekirdi.”

Javert tekrarladı:

“Bu uğursuz kadın, belediye başkanına hakaret etti.”

“Orası beni ilgilendirir,” dedi Mösyö Madeleine, “sanırım, hakaret edilen benim. Ne istersem onu yaparım.”

“Sayın belediye başkanından özür dilerim ama hakaret ona karşı değil, adalete karşı işlenmiştir.”

“Müfettiş Javert,” diye karşılık verdi Mösyö Madeleine, “en önde gelen adalet, vicdandır. Bu kadını dinledim. Ne yaptığımı biliyorum.”

“Bense, sayın belediye başkanı, tam olarak ne gördüğümü bilemiyorum.”

“Öyleyse itaat etmekle yetinin.”

“Ben görevime itaat ederim. Görevim, bu kadının altı ay hapis yatmasını gerektiriyor.”

Mösyö Madeleine, tatlılıkla cevap verdi:

“Şunu iyi dinleyin. Bu kadın bir gün bile hapis yatmayacak.”

Bu kesin söz üzerine Javert, belediye başkanına dimdik bakma cesaretini gösterdi ama yine de derin bir saygı ifadesi taşıyan bir ses tonuyla, “Belediye başkanına karşı gelmek zorunda olduğum için üzgünüm,” dedi, “yetkimin

sınırları içinde bulunduğumu kendilerine belirtmeme izin versinler. Mademki sayın başkan istiyorlar, öyleyse yalnız şu burjuva olayı üzerinde duracağım. Ben de oradaydım. Meydanın köşesindeki şu üç katlı ve tamamen kesme taştan yapılmış, balkonlu güzel evin sahibi ve de seçmen Mösyö Bamatabois'ya saldıran bu kızdır. Ne de olsa bu dünyada değer verilen birtakım şeyler vardır! Her durumda, sayın başkan, sokakta meydana gelen bir polis vakasıdır bu ve dolayısıyla beni ilgilendirir. Onun için Fantine'i serbest bırakmıyorum.”

Bunun üzerine Mösyö Madeleine, kollarını kavuşturdu ve o zamana kadar şehirde kimsenin işitmemiş olduğu sert bir sesle, “Sözünü ettiğim olay belediye başkanının bölgesini ilgilendiren bir olaydır,” dedi. “Ceza Muhakeme Usulü Yasası'nın 9, 11, 15 ve 60. maddeleri gereğince bu olayın yargıci benim. Bu kadının serbest bırakılmasını emrediyorum!”

Javert son bir çaba daha göstermek istedi.

“Ama sayın başkan...”

“Size keyfi tutuklamalar hakkındaki 13 Aralık 1799 tarihli kanunun 81. maddesini hatırlatırım.”

“Sayın başkan, izin verin...”

“Tek söz istemem.”

“Ama...”

“Çıkın!” dedi Mösyö Madeleine.

Javert, darbeyi bir Rus askeri gibi ayakta, cepheden, tam göğsünün ortasına yemişti. Belediye başkanını yerlere kadar eğilerek selamladı ve çıktı.

Fantine kapının yanına çekilip, onun önünden geçişini şaşkınlıkla izledi.

Ancak o da garip bir sarsıntının etkisi altındaydı. İki zıt kuvvetin adeta kendisini paylaşmak için çekişmelerine tanık olmuş, özgürlüğünü, hayatını, ruhunu, çocuğunu ellerinde tutan iki adamın gözlerinin önünde mücadele ettiklerini görmüştü. Bu adamlardan biri onu karanlığa, öbürüyse aydınlığa doğru çekiyordu. Dehşetin etkisi altında seyrettiği bu mücadelede, bu iki adam ona iki dev gibi görünmüşlerdi; biri onun şeytanı gibi, öbürü onun iyilik meleği gibi konuşuyordu. Melek, şeytanı alt etmişti ve onu tepeden tırnağa titreten şey de şuydu ki, bu kurtarıcı, onun asıl nefret ettiği adamdı, uzun zamandır başına gelen bütün kötülüklerin nedeni olarak gördüğü o belediye başkanıydı, Madeleine'di! Ve işte bu adam, tam ona iğrenç bir şekilde hakaret edildiği bir sırada kendisini kurtarıyordu! Acaba yanılmış mıydı? Bütün ruhunu değiştirmesi mi gerekiyordu? Bilemiyordu, titriyordu. Heyecandan kendini kaybetmiş öylece dinliyor, endişeli ve şaşkın bakıyor, Mösyö Madeleine'in ağzından çıkan bir

sözle, içindeki kinin korkunç karanlığının eridiğini, yıkıldığını ve yüreğinde sıcak, sözle anlatılamaz bir şeyin, sevinçten, güvenden ve sevgiden ibaret olan bir şeyin doğduğunu hissediyordu.

Javert dışarı çıkınca Mösyö Madeleine ona döndü, ağlamamak için kendini zor tutuyordu. Konuşmak için kendini zorlayarak, “Sizi dinledim,” dedi. “Anlattıklarınızın hiçbirini bilmiyordum. Bunların doğru olduğuna inanıyorum, doğru olduğunu hissediyorum. Atölyelerimden ayrıldığınızı da bilmiyordum. Bana niçin başvurmadınız? Neyse, bakın, borçlarınızı ödeyeceğim, çocuğunuzu getirteceğim ya da siz onun yanına gidersiniz. İster burada, ister Paris’te, nerede isterseniz orada yaşayacaksınız. Çocuğunuzun ve sizin masraflarınızı üzerime alıyorum. İsterseniz artık hiç çalışmazsınız. Yeniden mutlu olmakla, eskisi gibi dürüst olursunuz. Hatta, dinleyin, size şimdi şunu söyleyeyim ki, eğer her şey dediğiniz gibi olmuşsa, siz, her zaman Tanrı’nın katında erdemli ve saygıdeğer oldunuz, bundan şüphe etmiyorum. Vah, zavallı kadın!”

Bütün bunlar, zavallı Fantine’in dayanma gücünü aşıyordu. Cosette’e kavuşmak! Bu rezil hayattan çıkmak! Cosette’le birlikte, özgür, zengin, mutlu, namuslu bir hayat sürmek! Bu sefaletin ortasında bu cennet gerçeklerinin bir çiçek gibi açıldığını görmek! Kendisiyle konuşan adama aptallaşmışçasına baktı, ancak iki üç defa hıçkırabildi: “Oh! Oh! Oh!” Dizlerinin bağı çözülüverdi ve Mösyö Madeleine’in önünde dizüstü çöktü. Mösyö Madeleine engellemeye zaman bulamadan, Fantine’in kendisinin elini yakalayıp dudaklarının üstüne koyduğunu gördü.

Ve sonra, Fantine bayıldı.

ALTINCI KİTAP

JAVERT

1. Huzur Döneminin Başlangıcı

Mösyö Madeleine, Fantine'i revire taşıttı ve onu rahibe hemşirelere emanet etti. Onlar da genç kadını hemen yatağa yatırdılar. Yüksek ateş başlamıştı. Gecenin bir kısmını sayıklayarak, yüksek sesle konuşarak geçirdi. Ama sonunda uyudu.

Fantine ertesi gün öğleye doğru uyandı. Yatağının yanı başında bir nefes duydu, perdeyi araladı, Mösyö Madeleine'i gördü. Ayakta durmuş, başının üstündeki bir şeye bakıyordu. Merhamet ve azar dolu bir bakıştı bu ve yalvarıyordu. Aynı yöne bakınca duvara çakılı bir haç gördü.

Mösyö Madeleine, Fantine'in gözünde artık farklı biriydi sanki. Ona ışıkla çevrili gibi görünüyordu. Bütün varlığıyla duaya dalmıştı. Duayı kesmeye cesaret edemeden onu uzun uzun seyretti. Sonunda çekinerek, "Ne yapıyorsunuz orada?" dedi.

Mösyö Madeleine bir saattir oradaydı. Fantine'in uyanmasını bekliyordu. Onun elini tuttu, nabzını yokladı ve cevap olarak, "Nasılsınız?" diye sordu.

"İyiym, uyudum," dedi Fantine, "daha iyiym sanırım. Önemli bir şey değildi herhalde."

Mösyö Madeleine, onun daha önce kendisine sorduğu soruyu, sanki yeni duyuyormuş gibi cevapladı:

"Yukarıdaki eziyet çekene dua ediyorum."

Sonra kendi kendine düşünerek ekledi, "Bu dünyada eziyet çeken için."

Mösyö Madeleine o geceyi ve o sabahı bilgi toplamakla geçirmiş ve artık her şeyi öğrenmişti. Fantine'in yaşadıklarını en acıklı ayrıntılarına kadar biliyordu. Devam etti:

"Çok acı çekmişsiniz, zavallı ana. Ama sakın şikâyet etmeyin, şimdi sizin de artık seçkin kullara özgü çeyiziniz var. İnsanlar ancak böyle melek olurlar. Bunda onların hiç suçu yok; başka türlü davranmasını bilmezler. Bakın, içinden çıktığınız bu cehennem, cennetin ilk şeklidir. Oradan başlamak gerekiyordu."

Derin derin içini çekti. O sırada Fantine'in dudaklarında, iki dişi eksik ulvi bir gülümseme vardı.

Javert, aynı gece bir mektup yazmıştı. Ertesi sabah mektubu kendi eliyle Montreuil-sur-mer postanesine verdi. Mektup Paris'e gidiyordu ve üzerinde:

Mösyö Chabouillet, Sayın Emniyet Müdürü Sekreteri adresi yazılıydı. Karakolda olup bitenler dışarıya yayıldığından, mektup yola çıkmadan onu gören ve adreste Javert'in yazısını tanıyan postane müdiresiyle başka birkaç kişi, müfettişin istifasını yolladığını düşündüler.

Mösyö Madeleine, hemen Thénardier'lere bir mektup yazdı. Fantine'in onlara yüz yirmi frank borcu vardı. Mösyö Madeleine üç yüz frank gönderdi ve bundan kendilerine ait olan ücreti alarak, çocuğu derhal Montreuil-sur-mer'e, onu isteyen hasta annesine getirmelerini bildirdi.

Bu iş Thénardier'in gözünü kamaştırdı. "Vay canına!" dedi karısına, "sakın ha, çocuğu bırakmayalım. Bizim cılız tarlakuşu, sanırım sağdığımız bir inek olacak. Enayinin biri anaya abayı yakmış olacak."

Oldukça iyi düzenlenmiş üç yüz franklık bir masraf listesiyle karşılık verdi. Bu listede görünen üç yüz küsur franklık masraf için iki de itiraz götürmez makbuz vardı. Makbuzlardan biri doktora, diğeri de eczacıya aitti; iki hastalık arasında Éponine'e ve Azelma'ya bakmış ve ilaç vermişlerdi. Söylediğimiz gibi Cosette hastalanmamıştı. Küçük bir isim değişikliği sorunu söz konusuydu. Thénardier mektubun altına; 'Üç yüz frank mahsuben alınmıştır' diye bir not koydurmuştu.

Mösyö Madeleine, derhal üç yüz frank daha gönderdi ve 'Cosette'i acele getirin' diye yazdı.

"Vay canına!" dedi Thénardier, "aman çocuğu bırakmayalım."

Bu arada Fantine bir türlü iyileşemiyordu. Hâlâ revirdeydi.

Önceleri rahibe hemşireler 'bu kız'ı tiksinererek almış, tedavi etmişlerdi. Reims'deki alçak kabartmaları görenler, çılgın bakirelere bakan akıllı uslu bakirelerin alt dudaklarındaki şişkinliği hatırlarlar. Vesta rahibelerinin, çalgıcı kızları hoşgörmeleri, kadınlık gururunun en derin içgüdülerinden biridir. Hemşireler aynı hoşgörüyü, dindarlığın da eklenmesiyle içlerinde bir kat fazlasıyla duymuşlardı. Ama birkaç gün içinde Fantine, onların silahlarını teslim aldı. Alçakgönüllü, çok hoş sözler söylüyor; analık yanı da şefkat duygusu uyandırıyor. Bir gün, hemşire onun bir ateş nöbeti içinde, "Ben günahkâr bir kadını, ama çocuğumu yanıma alabilirsem Tanrı beni bağışlamış demektir. Kötü yolda kaldığım sürece Cosette'imi yanıma almak istemezdim. Şaşkın, üzgün bakışlarına tahammül edemezdim. Oysa kötülüğü onun için yapıyordum. İşte Tanrı beni bunun için bağışlar. Cosette burada olduğu zaman Tanrı'nın takdisini üzerimde hissedeceğim. Onu seyredeceğim, o masuma bakmak beni iyileştirecektir. O daha bir şey bilmiyor. O bir melek, anlıyor musunuz hemşirem. O yaşta kanatlar henüz düşmemiştir," dediğini duydu.

Mösyö Madeleine, günde iki defa onu görmeye geliyor ve Fantine, her defasında ona soruyordu:

“Cosette’imi yakında görecek miyim?”

O da cevap veriyordu:

“Belki yarın sabah. Her an gelebilir, bekliyorum.”

Ve ananın solgun yüzü parlıyordu.

“Ah!” diyordu, “Ne kadar mutlu olacağım!”

Bir türlü iyileşmediğini söylemiştik. Aksine, durumu haftadan haftaya ağırlaşıyordu. İki kürek kemiği arasına, çıplak tenine sokulan o bir avuç kar, terlemeleri birden kesmiş, bunun sonucu olarak da yıllardır içinde sinsi sinsi seyreden hastalık şiddetle dışa vurmuştu. O zamanlar göğüs hastalıklarının teşhis ve tedavisi için Laennec’in değerli önerileri yeni yeni uygulanmaya başlıyordu. Doktor, Fantine’i muayene etti, başını olumsuz anlamda iki yana salladı.

Mösyö Madeleine, doktora sordu:

“Nasıl?”

“Görmek istediği bir çocuğu vardı değil mi?”

“Evet.”

“Öyleyse onu getirtmekte acele edin.”

Mösyö Madeleine titredi.

Fantine, ona, “Doktor ne dedi?” diye sordu.

Madeleine gülümsemeye gayret etti.

“Çocuğunuzu çabuk getirtmemizi söyledi. Bu sizi sağlığınıza kavuştururmuş.”

“Ya!” dedi Fantine, “hakkı var! Yalnız, şu Thénardier’lere de ne oluyor kuzum, Cosette’imi yanlarında alıkoyup duruyorlar! Yok ama! Yakında gelecek işte. Mutluluğu nihayet yanı başımda görüyorum.”

Thénardier ise bir türlü ‘çocuğu bırakmıyor,’ bin bir art niyetli bahane ileri sürüyordu. Cosette biraz rahatsız olduğu için kış günü yola çıkamazmış, sağda solda kalmış birtakım küçük acil borçlar varmış, onların faturalarını toplamaktaymış, falan filan.

“Birisini gönderip, Cosette’i aldıracağım,” dedi Madeleine Baba. “Hatta gerekirse ben gideceğim.”

Fantine’in ağzından bir mektup yazıp, ona imzalattı.

“Mösyö Thénardier,

Cosette’i bu mektubu size getiren şahsa teslim ediniz. Bütün ufak tefek şeylerin

parası size ödenecektir.

En derin saygılarımı sunarım.

FANTINE”

Bunlar olup biterken, çok önemli bir olay oldu. Hayatımızın esrarlı mermer kitlesini biz istediğimiz kadar en güzel şekli vererek yontmaya çalışalım, kaderin siyah damarı mutlaka bir yerden kendini gösterir.

2. Jean, Nasıl Champ Olabilir

Bir sabah Mösyö Madeleine çalışma odasında Montfermeil’e gitmeye karar vermesi halinde geri kalmaması gereken bazı acil işleri önceden yoluna koymakla meşguldü ki, polis müfettişi Javert’in kendisiyle görüşmek istediğini haber verdiler. Mösyö Madeleine, bu adı duyunca huzursuz oldu. Karakol macerasından sonra Javert, onunla karşılaşmaktan her zamankinden daha çok kaçınmış, Mösyö Madeleine de onu bir daha görmemişti.

“İçeri alın,” dedi.

Javert girdi.

Mösyö Madeleine, şöminenin yanında oturuyordu, elinde bir kalem ve bir dosya vardı, içindeki devriyelere karşı gelme olaylarına ait zabıtları karıştırıyor, notlar yazıyordu. Yerinden kalkmadı. Zavallı Fantine’i düşünmekten kendini alamıyor, ona karşı mesafeli davranmayı uygun buluyordu.

Javert, sırtı kendisine dönük olan belediye başkanını saygıyla selamladı. Belediye başkanı ona bakmıyor, dosyasına notlar almaya devam ediyordu.

O sırada bir fizyonomist Javert’in suratını yakından incelemiş olsa; uygarlığın hizmetindeki bu vahşiyi, Romalı, Spartalı, keşiş ve onbaşı karması bu acayip bileşimi, yalan söylemek elinden gelmeyen bu ispiyoncu ajanı uzun yıllar incelemiş olsa; onun, Madeleine’e olan eski nefretini, belediye başkanıyla Fantine konusunda düştüğü anlaşmazlığı bilse ve Javert’i o an görse “acaba ne oldu” diye kendi kendine sorardı. Bu dürüst, kararlı, açık, samimi, namuslu, sert adamı tanıyan biri, Javert’in kimi büyük ruh acıları çektiğini bilirdi. Javert’in ruhunda hiçbir şey yoktu ki, aynı zamanda yüzünde de olmasın. Bütün haşın insanlar gibi, o da ani değişikliklere uğrardı. Yüzü hiçbir zaman bu kadar garip, bu kadar unutulmaz bir ifade almamıştı. İçeri girdiğinde Mösyö Madeleine’in önünde ne kin, ne öfke, ne de güvensizlik taşıyan bir bakışla eğilmiş, başkanın koltuğunun birkaç adım gerisinde durmuştu. Ve şimdi orada adeta cezaya çarptırılmış gibi hiçbir zaman yumuşak olamamış, daima sabır göstermiş bir

adamın saf ve soğuk kabalıyla ayakta öylece dikilmiş duruyordu. Tek bir kelime söylemeden, hiçbir hareket yapmadan, gerçek bir alçakgönüllülük ve sakin bir tevekkül içinde sayın belediye başkanının lütfedip dönmesini; içi rahat, ciddi, şapkası elinde, gözleri yerde, subayı karşısındaki asker ile hâkimi karşısındaki suçlu gibi bir ifadeyle bekliyordu. Onun sahip olduğunu düşünebileceğimiz bütün duygular ve bütün anılar o anda silinmiş, kaybolmuştu. Bu içine işlenmez, granit gibi basit yüzde şimdi artık karanlık bir kederden başka bir şey kalmamıştı. Bütün kişiliğinden düşkünlük, dayanıklılık, bir tür yiğitçe bitkinlik havası yayılıyordu.

En sonunda belediye başkanı kalemini bıraktı ve hafifçe döndü:

“E! Nedir? Ne var Mösyö Javert?”

Javert, kendini toparlar gibi bir an sessiz durdu, sonra hüznü bir resmiyetle sesini yükseltti, ama bu resmiyette yine de bir sadelik vardı.

“Suç var başkanım, suç oluşturan bir olay olmuştur.”

“Nasıl bir fiil?”

“İdari otoriteyi temsil eden aşağı kademeden bir memur, idari bir hâkime en ağır şekilde saygısızlık etmiş bulunuyor. Görevim gereği olayı bilgilerinize sunmaya geldim.”

“Kimmiş bu memur?” diye sordu Mösyö Madeleine.

“Ben,” dedi Javert.

“Siz mi?”

“Ben.”

“Peki, memurdan şikâyetçi olacak idari yargıç kim?”

“Siz, sayın başkan.”

Madeleine koltuğunda doğruldu. Javert sert bir tavırla ve gözleri sürekli yerde devam etti:

“Sayın başkanım, yönetim tarafından görevimden alınmamı istemenizi ricaya geldim.”

Şaşkına dönen Mösyö Madeleine, daha ağzını açar açmaz Javert onun sözünü kesti.

“İstifa edebileceğimi söyleyeceksiniz, ama bu yeterli değil. İstifa vermek şerefli bir iştir. Ben hata ettim, cezalandırılmam gerekir. Kovulmam gerekir.”

Bir süre durduktan sonra ilave etti:

“Sayın başkan, geçen gün bana karşı haksız yere sert davrandınız. Bugün de haklı olarak öyle davranınız.”

“Lanet olsun! Niçin?” diye bağırdı Mösyö Madeleine. “Nedir bu zırvalık? Bu ne demek oluyor? Hani, nerede bana karşı işlenmiş suç? Ne yaptınız ki, kendi kendinizi suçluyor, yerinize başkasının verilmesini istiyorsunuz?”

“Kovulmamı istiyorum,” dedi Javert.

“Kovulmanızı, öyle olsun! Pekâlâ! Ama neden anlayamıyorum.”

“Şimdi anlayacaksınız sayın başkan.”

Javert, derinden göğüs geçirdi, yine soğuk ve kederli bir tavırla, “Sayın başkanım,” dedi, “altı hafta oluyor, o kızın neden olduğu sahneden sonra çok öfkelenmişim, sizi ihbar ettim.”

“İhbar!”

“Paris Polis Müdürlüğü’ne.”

Javert gibi fazla gülmeyen Mösyö Madeleine, gülmeye başladı.

“Polisin işine müdahale eden belediye başkanı olarak mı?”

“Eski kürek mahkûmu olarak.”

Belediye başkanının benzi sarardı.

Gözlerini yerden kaldırmayan Javert devam etti:

“Öyle sanıyordum. Uzun süredir kafamda bazı fikirler vardı. Bir benzerlik, Faverolles’den aldığımız istihbaratta, olağanüstü kuvvetiniz, ihtiyar Fauchelevent olayı, iyi bir avcı olmanız, biraz aksayan bacağınız, ne bileyim işte? Birtakım saçmalıklar! Her neyse, sizi Jean Valjean adında birine benzetiyordum.”

“Ne adında? Adı neydi dediniz?”

“Jean Valjean. Bundan yirmi yıl önce Toulon’da kürek mahkûmları muhafız yardımcısı görevinde bulunduğum sırada gördüğüm bir forsa. Jean Valjean kürek hapisanesinden çıktıktan sonra, söylendiğine göre bir piskoposu soymuş, sonra yine bir gün yolda giderken küçük bir Savoyard’ın silahla parasını gasp etmiş. Sekiz yıldır her nasılsa ortadan kayboldu, aranıyordu. Ben sandım ki... Her neyse, bu işi yaptım işte! Öfkelenim ve sizi ihbar ettim.”

Birkaç saniye önce dosyayı yeniden eline almış olan Mösyö Madeleine, kayıtsız bir tavırla sordu:

“Peki, size ne cevap verdiler?”

“Deli olduğumu söylediler.”

“Öyleyse?”

“Öyleyse! Haklıydılar.”

“Bunu kabul etmeniz iyi bir şey!”

“Etmem gerek, çünkü gerçek Jean Valjean bulundu.”

Mösyö Madeleine’in tuttuğu kâğıt elinden düştü, başını kaldırdı, dikkatle Javert’e baktı ve tarifi imkânsız bir ses tonuyla, “Ya!” dedi.

Javert devam etti:

“Bakın, olay şu sayın başkan. Ailly-le-Haut-Clocher taraflarında Champmathieu Baba adında bir adam varmış. Son derece sefil biriymiş. Ona kimse aldırış etmezmiş. Bu gibi adamların neyle geçindikleri bilinmez. Bu sonbaharda Champmathieu Baba elma hırsızlığından tutuklanmış. Çaldığı yerde... Neyse, önemli bir sorun değil, sorun, hırsızlığın olması, duvardan aşılmış, ağacın dalları kırılmış. Champmathieu yakalanmış. Elma ağacının dalı da hâlâ elindeymiş. Herifi hemen hapsetmişler. Buraya kadar adi bir suç vakasından öte bir durum yok. Ama siz şu Tanrı’nın işine bakınız. Hapishane kötü bir durumda olduğundan sorgu hâkimi Champmathieu’nun eyalet hapishanesinin bulunduğu Arras’a naklini uygun görüyor. Arras hapishanesinde de Brevet adında eski bir kürek mahkûmu varmış, bilmem hangi suçtan mahkûm olmuş ve onu iyi halinden dolayı koğuş temsilcisi yapmışlar. Sayın başkan, daha Champmathieu hapishaneye adım atar atmaz bu Brevet bağırmaya başlamış; ‘Ben bu adamı tanıyorum. O, eski bir forsa. Bakın bana! Siz Jean Valjean’sınız!’ ‘Jean Valjean mı? Kim bu Jean Valjean?’ Champmathieu şaşırması gibi yapmış. ‘Hadi canım, numara yapma’ demiş Brevet. ‘Sen Jean Valjean’sın! Toulon’da kürekteydin. Yirmi yıl oluyor. Orada beraberdik.’ Champmathieu inkâr etmiş. Anlarsınız ya. İş derinleştirip, hikâyeyi iyice araştırıp Champmathieu’nun otuz yıl kadar önce ülkenin birçok yerinde ağaç budayıcılığı yaptığını öğreniyorlar, özellikle de Faverolles’de. Burada izi kayboluyor. Uzun zaman sonra Auvergne’de, ardından Paris’te görülüyor. Söylediğine göre, burada araba yapıp, tamir ediyormuş; bir de kızı olmuş, çamaşırcıymış, ama bunlar ispat edilmiş değil. Şimdi gelelim diğer konuya: Ağır hırsızlık suçuyla küreğe gitmeden önce Jean Valjean neydi? Ağaç budayıcısı. Nerede? Faverolles’de. Bir başka olay daha var: Valjean’ın vaftiz adı Jean, anasının soyadı da Mathien’di. Hapishaneden çıktıktan sonra gizlenmek için anasının adını alıp, kendisini Jean Mathieu olarak tanıttığını düşünmek kadar doğal bir şey olabilir mi? Auvergne’e gidiyor. Oranın ağzıyla Jean’ı ‘Chan’ yapıyor ve onu ‘Chan Mathieu’ diye çağırıyorlar. Bizimki de sesini çıkarmıyor, böylece Champmathieu olup çıkıyor. Anlatabiliyorum değil mi? Faverolles’den soruldu. Jean Valjean’ın ailesi bulunamadı, nerede oldukları da bilinmiyor. Bilirsiniz, bu sınıflarda bir ailenin yok olup gittiği sık sık görülür. Araştırılıyor, ama hiçbir şey bulunamıyor. Bu gibi insanlar ya çamurdan ya da toz dandırlar. Sonra, bu hikâyenin başlangıcı

otuz yıl öncesine dayandığından, artık Faverolles’de Jean Valjean’ı tanıyan kimse kalmamış. Toulon’dan bilgi isteniyor. Brevet’yle birlikte Jean Valjean’ı gören sadece iki forsa var: Müebbet hapse mahkûm Cochepaille ile Chenildieu. Onları kürekten çıkarıp getiriyor, Champmathieu ile yüzleştiriyorlar. Adamlar hiç tereddüt etmeden Brevet’nin söylediklerini doğruluyorlar, onlara göre de adam Jean Valjean. Aynı yaşta, elli dört yaşında, aynı boyda, aynı görünüşte, kısacası aynı adam, yani o. Ben de işte tam bu tarihlerde ihbar mektubunu Paris Polis Müdürlüğü’ne gönderiyordum. Cevap olarak bana aklımı kaçırdığımı, Jean Valjean’ın Arras’da adaletin pençesinde olduğunu bildirdiler. Bunun beni ne kadar şaşırttığını tahmin edersiniz. Oysa ben aynı Jean Valjean’ın burada, elimde olduğunu sanıyordum. Sorgu hâkimine yazdım. Beni çağırtilar ve Champmathieu’yü gördüm...”

“E, sonra?” diye Mösyö Madeleine, onun sözünü kesti.

Javert, ifadesi hiç bozulmayan kederli yüzüyle cevap verdi:

“Sayın başkan, gerçek, gerçektir. Üzgünüm ama Jean Valjean o adam. Ben de tanıdım.”

Mösyö Madeleine, çok alçak bir sesle, “Emin misiniz?” dedi.

Javert, derin bir inançtan gelen o acı gülüşle gülmeye başladı.

“Oo, eminim!”

Bir an düşünceli durdu, sonra mekanik bir hareketle, masanın üzerindeki tahta hokkadan mürekkep kurutmaya yarayan ince talaş tozundan birkaç tutam alarak, şu sözleri ekledi:

“Şimdi gerçek Jean Valjean’ı gördükten sonra düşünüyorum da başka türlüüne nasıl inanabildiğimi anlayamıyorum. Sizden özür dilerim sayın başkan.”

Javert, altı hafta önce kendisini polislerin önünde küçük düşüren, ona, “Çıkın!” diyen birine yalvaran, onurlu sözler söyleyen bu mağrur adam, kendisi de farkında olmadan sadelik ve asalet doluydu. Mösyö Madeleine, onun ricasına sadece şu ani soruyla karşılık verdi:

“Peki, bu adam ne diyor?”

“Eh, beni bağışlayın sayın başkan. Kötü bir olay. Eğer o Jean Valjean ise, ikinci kez suç söz konusu demektir. Bir duvardan aşmak, bir dalı kırmak, elmaları aşırnak, bir çocuk için haşarılık; yetişkin biri için suçtur; bir forsa içinse daha büyük bir suçtur. Duvardan atlamak, çalmak, ne istersen var. Bu artık adi bir polis vakası olmaktan çıkıyor, ağır ceza mahkemesinin işi oluyor. Artık birkaç günlük hapis değil, müebbet kürek söz konusudur. Sonra bir de şu bulacaklarını umduğum küçük Savoyard sorunu var. Jean Valjean sinsidir. Onun

bu yanını tanırım. Başkası olsa suyunun ısındığını hisseder; debelenir, bağırır, Jean Valjean olmak istemezdi, vs. Oysa bu adam, anlamamazlıktan geliyor; ‘Ben Champmathieu’yüm. Champmathieu’lükten çıkmam!’ diyor. Şaşırmış gibi duruyor, sersem taklidi yapıyor, böylesi daha iyi. E! Herif kurnaz! Ama fark etmez, deliller ortada. Dört kişi onu teşhis etti; bundan böyle ihtiyar canı mahkûm olacak. Dava Arras Ağır Ceza Mahkemesi’nde görülecek. Ben de oraya tanıklık etmeye gideceğim. Çağırıldım.”

Mösyö Madeleine, tekrar masasına yerleşmiş, dosyasını eline almış, sakın sakın sayfalarını çeviriyor, çok işi varmış gibi kâh okuyor, kâh yazıyordu. Javert’e doğru döndü:

“Yeter Javert. Aslında bu ayrıntılar beni fazla ilgilendirmiyor. Zaman kaybediyoruz, yapılacak acele işlerimiz de var. Şimdi hemen Saint-Saulve Sokağı’nın köşesinde yeşillik satan Buseaupied adındaki kadıncağızın yerine gidecek ve arabacı Pierre Chesnelong aleyhinde suç duyurusunda bulunmasını kendisine söyleyeceksiniz. O kaba adam az kalsın bu kadınla çocuğunu ezecekti. Cezalandırılması gerekiyor ve sonra, Montre-de-Champigny Sokağı’nda Mösyö Charcellay’ın evine gideceksiniz. Komşusunun evinin oluklarından birinin yağmur sularını kendi tarafına akıtıp, evinin temellerini oyduğundan şikâyetçi. Daha sonra, Guibourg Sokağı’nda dul Madam Doris’in evine ve Garraud-Blanc Sokağı’nda, M. Renée’le Bossé’nin evine giderek, bana bildirilen idari şikâyetleri tespit edecek ve zabıt tutacaksınız. Sanırım size çok fazla iş yüklüyorum. Buradan gitmeye hazırlanıyordunuz değil mi? Şu iş için sekiz on güne kadar Arras’a gideceğinizi söylememiş miydiniz bana?”

“Daha da önce sayın başkan.”

“Hangi gün?”

“Davanın yarın görüleceğini ve bu gece yolcu arabasıyla hareket edeceğimi sayın başkana söylediğimi sanıyordum.”

Mösyö Madeleine, fark edilmeyen bir hareket yaptı.

“Peki, bu iş ne kadar sürecek?”

“Çok çok bir gün. Karar en geç yarın gece verilecek. Ama zaten sonucu belli olan kararı beklemem; ifademi verir vermez buraya dönerim.”

“İyi,” dedi Mösyö Madeleine.

Ve bir el işaretiyle Javert’e izin verdi.

Ama Javert gitmedi.

“Affedersiniz sayın başkan,” dedi.

“Daha ne var?” diye Mösyö Madeleine sordu.

“Sayın başkan, size hatırlatmam gereken bir şey var.”

“Nedir o?”

“Azledilmem gerektiği.”

Mösyö Madeleine ayağa kalktı.

“Mösyö Javert, şerefli bir insansınız, sizi takdir ediyorum. Hatanızı abartıyorsunuz. Aslında bu da sadece beni ilgilendiren bir konu. Javert, siz alçalmaya değil, yükselmeye layıksınız. Yerinizde kalmanızı istiyorum.”

Javert, saf gözbebekleriyle Mösyö Madeleine’e baktı, bu gözbebeklerinin dibinde biraz aydınlanmış, ama eğilmez ve lekesiz bir vicdan görülür gibi oluyordu. Sakin bir sesle, “Sayın başkan, bunu kabul edemem,” dedi.

“Tekrar ediyorum,” diye karşılık verdi Mösyö Madeleine, “bu iş beni ilgilendirir.”

Dikkati sırf kafasındaki düşünceye çevrili olan Javert, sözünü şöyle sürdürdü:

“Abartmaya gelince, abartmıyorum. Benim akıl yürütme yolum şu: Sizden haksız yere şüphelendim. Bu olabilir. Şüphelenmek yetkilerimizin içindedir. Ancak üstlerimizden şüphelenmek, yetkiyi aşmak demektir. Ama ben bir öfke nöbeti sırasında, elimde hiçbir kanıt olmadan öç almak amacıyla sizin bir kürek mahkûmu olduğunuzu ihbar ettim. Sizi, saygıdeğer bir insanı, bir belediye başkanını, bir mülki amiri! Vahim bir şeydir bu, çok vahim. Ben sizin kişiliğinizde devlet otoritesini aşağıladım; kendim bu otoritenin bir üyesi ve parçası olduğum halde! Benim yaptığımı emrim altındakilerden biri yapmış olsaydı hizmete layık olmadığını söyler, onu kovardım. Bakın, sayın başkan beni bir dakika daha dinleyin! Çoğu zaman başkalarına karşı sert davrandım; adildi; haklıydım. Şimdi kendime karşı sert olmazsam yaptığım bütün haklı şeyler haksız olur. Kendimi başkalarından daha fazla kollamaya hakkım var mı? Hayır. Ne yani! Başkalarını cezalandırırken kararlı davranacağım; kendime gelince farklı davranacağım; bu durumda ben sefil adamın biriyim demektir. Bana ‘Şu alçak Javert’ diyenler haklı çıkarlar. Sayın başkan bana anlayışlı ve iyi davranmanızı dilemiyorum; başkalarına anlayışlı ve iyi davrandığınızda bu beni hiddetlendiriyordu; şimdi aynı davranışı bana göstermenizi istemiyorum. Bir taşra kızını kent yurttaşları karşısında, bir polis memurunu belediye başkanı, astı üst karşısında savunmaktan ibaret olan bir iyilik ve anlayışlılığa ben kötü tarz iyilik diyorum. İşte, toplumun düzeni bu iyilikten ötürü bozuluyor. Hey Tanrım! İyi olmak o kadar kolay ki; zor olan, adil olmaktır. Örneğin, eğer siz benim tahmin ettiğim kişi olsaydınız, ben size karşı iyi olmazdım! O zaman

görürdünüz! Sayın başkan, başka herhangi birine nasıl davranacaksam kendime karşı da öyle davranmam gerekir. Kötüleri yola getirir, canileri toplarken, çoğu zaman kendi kendime demişimdir; ‘Hele sen de bir tökezle, hele seni de suç üstünde bir yakalayayım, o zaman başına gelecekleri görürsün!’ İşte şimdi tökezledim, kendimi suçüstü yakaladım, vay bana! İşten uzaklaştırılmışım, rütbem indirilmiş, kovulmuşum. Hepsine tamam. Kollarım var, toprakta çalışırım, benim için hiç fark etmez. Sayın başkan, Müfettiş Javert’in kovulmasından başka bir dileğim yok.”

Bütün bu sözler alçakgönüllü, onurlu, umutsuz ve inanmış bir tavırla söylenmişti ve bu tavır, namuslu adama tuhaf bir büyüklük veriyordu.

Mösyö Madeleine, “Sonra bakınız,” dedi.

Ve ona elini uzattı.

Javert geriledi, vahşi bir sesle, “Özür dilerim sayın başkan, ama bu imkânsız. Bir belediye başkanı, bir jurnalcıye el uzatamaz,” dedi.

Dişlerinin arasından ekledi:

“Evet, jurnalci, çünkü polislik görevini kötüye kullandığına göre, bir jurnalciden başka bir şey değilim artık.”

Sonra derin bir saygıyla selam verdi ve kapıya yöneldi.

Kapıya varınca geri döndü ve gözleri yerde, “Sayın başkan,” dedi, “yerime başkası gelinceye kadar hizmete devam edeceğim.”

Çıktı. Mösyö Madeleine, koridorun taşları üzerinde uzaklaşan bu kararlı ve emin adımları dinleyerek dalgınlaştı.

YEDİNCİ KİTAP

CHAMPMATHIEU DAVASI

1. Simplicite Hemşire

Burada okunacak olaylar, Montreuil-sur-mer’de tümüyle bilinmedi, ama bu konuda oraya sızan çok az bilgi bile bu şehirde öyle bir anı bıraktı ki, bu olayları en ufak ayrıntısına kadar anlatmazsak, bu kitapta çok önemli bir boşluk kalır.

Bu ayrıntılar içinde, okuyucu iki üç gerçekdışı gibi görünen olayla karşılaşacaktır. Gerçeklere olan saygımızdan ötürü biz bunları olduğu gibi anlatıyoruz.

Javert’in ziyaretinin ardından, Mösyö Madeleine her zamanki gibi öğleden sonra Fantine’i görmeye gitti.

Fantine’in yanına gitmeden önce, Simplicite hemşireyi çağırttı.

Revirde hizmet gören iki rahibe, hayır işlerinde çalışan bütün hemşireler gibi Lazaristler tarikatındandı ve birinin adı Perpétue hemşire, diğerinin de Simplicite hemşireydi.

Perpétue hemşire alelade bir köylü kızı, basit hayır işleri yapan bir hemşireydi, Tanrı kapısına, herhangi bir kapıya girer gibi girmişti. Nasıl aşçı olunursa, o da öyle rahibe olmuştu. Bu tipler hiç de ender değildir. Manastır tarikatları, kolayca yoğrulup birer Capucine ya da Ursuline rahibesi biçimini alan bu hantal köylü çömlek hamurlarına seve seve kucak açarlar. Bu köy ürünleri kasaba işlerinde kullanılırlar. Bir sığır çobanının, bir Carmel rahibine dönüşmesinde yadırganacak hiçbir taraf yoktur. Fazla emeğe ihtiyaç göstermeden biri, öbürü haline giriverir. Köylü, manastırın ortak cahiller sermayesi, kullanılmaya hazır bir zemindir ve köylüyle keşişi hemen aynı düzeye getirmek mümkündür. Köylünün iş gömleğini biraz bollaştırın, işte size keşiş cüppesi. Perpétue hemşire Pontoise yakınlarındaki Marines’den gelme koyu dindar bir kızdı. Şiveli konuşur, ilahiler okur, dişlerinin arasından homurdanır, bitki özlerinin şekerini hastanın dindarlığına ya da ikiyüzlülüğüne göre ayarlar, hastaları horlar, ölüm döşegindekilerine katı davranır, adeta Tanrı’yı yüzlerine fırlatır, can çekişenleri öfkeli dualarla taşlardı, cüretkâr, dürüst ve kırmızı yüzlüydü.

Vincent de Paul, birçok manevi özgürlüğü birçok manevi kölelikle kaynaştıran şu harikulade sözleriyle şefkat ve hayır hemşirelerinin kimliğini mükemmel bir şekilde belirtmişti: “Onların manastırı hastaların yurdudur, hücreleri kiralık odalardır, o küçük kiliseleri yerel halkın kilisesidir, manastır şehir sokakları ya da hastane koğuşlarıdır, biricik duvarları itaat, demir parmaklıkları Tanrı

korkusu, peçeleri alçakgönüllülüktür.” Bu ideal, Simplicie hemşirede cisimleşmiş yaşıyordu. Hiç kimse Simplicie hemşirenin kaç yaşında olduğunu söyleyemezdi. Sanki hiçbir zaman genç olmamış ve hiçbir zaman da ihtiyarlamayacakmış gibi görünürdü. Yumuşak, ciddi, iyi bir arkadaştı, soğuk ve asla yalan söylememiş – bir kadındı– demeye dilimiz varmıyor; bir kişiydi. O kadar yumuşaktı ki, kırılacakmış sanılırdı; ama aslında granitten daha dayanıklıydı. Sevgi dolu incecik parmaklarla dokunurdu zavallılara. Sözlerinde sessizlik vardı denebilir. Ancak gerekli olanı söylemek için konuşurdu. Bir günah hücrelerinde doğru yolu gösterebileceği gibi, bir resim galerisini büyüleyebilecek kadar ahenkli bir sesi vardı. Bu incelik, çuhadan yapılmış kıyafete alışmıştı, onun sert temasında ahretin ve Tanrı’nın sürekli çağrısını buluyordu.

Bir ayrıntı üzerinde duralım: Hiç yalan söylememiş olmak, herhangi bir çıkar kaygısı olmaksızın hakikat, kutsal hakikat olmayan hiçbir şeyi, hiçbir zaman söylememiş olmak Simplicie hemşirenin ayırıcı bir özelliğiydi; erdemliliğinin markasıydı. Sarsılmaz doğruluğuyla bağlı olduğu tarikat içinde adeta ün yapmıştı. Rahip Sicard, sağır ve dilsiz Massieu’ye yazdığı bir mektupta Simplicie hemşirenin bu özelliğinden söz eder. Bizler ne kadar samimi, ne kadar temiz olursak olalım, hepimizin saflığı üzerinde küçük, masum bir yalanın çatlağı bulunur. İşte bu, onda hiç yoktu. Acaba küçük yalan, masum yalan diye bir şey olabilir mi? Yalan söylemek mutlak kötülüktür. Az yalan söylemek mümkün değildir; yalan söyleyen, yalanı bütünüyle söyler; yalan, şeytanın yüzüdür; iblisin iki adı vardır: Biri İblis, öbürü Yalan. İşte böyle düşünüyordu Simplicie hemşire. Ve düşündüğü gibi de davranırdı. Sözünü ettiğimiz beyazlık bu yüzdendi. Gülümsemesi beyazdı, bakışı beyazdı. Bu vicdanın camında en ufak bir örümcek ağı, tek bir toz tanesi yoktu. Aziz Vincent de Paul’ün tarikatına girerken Simplicie adını özellikle seçerek almıştı. Bilindiği gibi, Sicilyalı Simplicie Siracusa’da doğmuş olduğundan, Segeola’da doğduğunu söylemektense iki göğsünün de koparılmasını tercih eden bir azizedir; oysa bu küçük yalan onun hayatını kurtaracaktı. Bu ruha uygun düşen koruyucu işte bu azizeydi.

Simplice hemşire tarikata girdiğinde iki kusuru vardı ama bunları yavaş yavaş düzeltti. Bu kusurlarından biri, şekerleme türünden olan şeylere düşkünlüğü, öbürü de mektup almayı sevmesiydi. İri harflerle yazılmış Latince bir dua kitabından başka bir şey asla okumazdı. Latince bilmiyordu, ama kitapta yazılanları anlıyordu.

Bu dindar kız Fantine’e sevgiyle bağlanmış; ondaki gizli kalmış erdemliliği sezmişti belki de. Bu yüzden kendini hemen hemen sadece onun bakımına

adamıştı.

Mösyö Madeleine, Simplicie hemşireyi bir kenara çekti ve hemşirenin ileride hatırlayacağı garip bir ses tonuyla Fantine'i ona emanet etti.

Hemşireden ayrıldıktan sonra Fantine'e yaklaştı.

Fantine her gün Mösyö Madeleine'in gelmesini bir sıcaklık ve neşe ışığını bekler gibi bekliyordu. Hemşirelere, "Ancak başkan burada olduğu zaman yaşıyorum," diyordu.

O gün çok ateşi vardı. Mösyö Madeleine'i görür görmez sordu:

"Cosette'den haber var mı?"

Mösyö Madeleine gülümseyerek cevap verdi:

"Yakında gelecek."

Fantine'in yanında her zamanki gibiydi. Yalnız, yarım saat yerine bir saat kaldı. Bu da Fantine'i çok sevindirdi. Mösyö Madeleine, hastanın hiçbir eksiği olmaması için herkese bin bir tembihte bulundu. Bir ara yüzünde pek kaygılı bir ifade olduğunu fark ettiler. Ama kulağına eğilen doktorun ona, "Çok kötüleşiyor," dediği öğrenilince bu kaygılı ifadenin nedeni anlaşıldı.

Sonra belediyedeki bürosuna döndü. Hademe, onun, çalışma odasında asılı olan Fransa'nın yollarını gösteren bir haritayı dikkatle incelediğini gördü. Kurşunkalemle bir kâğıdın üstüne bazı rakamlar yazıyordu.

2. Scaufflaire Usta'nın Uyanıklığı

Mösyö Madeleine, belediyeden, kentin öbür ucundaki bir Hollandalı'nın yerine, Scaufflaire Usta'ya gitti. Adını Fransızlaştırıp Scaufflaire yapmış olan bu Hollandalı, 'isteyenlere körüklü araba' ve at kiraliyordu.

Scaufflaire'in yerine gitmek için izlenecek en kestirme yol, Mösyö Madeleine'in oturduğu mahallenin papazının evinin olduğu تنها bir sokaktı. Söylendiğine göre bu papaz, saygıdeğer ve yerinde öğüt veren biriydi. Mösyö Madeleine, papazın evinin önüne geldiğinde yoldan geçen bir tek kişi vardı. Belediye başkanı papazın evini geçtikten sonra durdu, bir süre olduğu yerde kaldı, sonra geriye dönüp papazın evinin kapısına kadar geldi. Kapı, arabalara özgü kapılarla ev kapısı arası bir şeydi, üzerinde bir tokmak vardı. Belediye başkanı hızla kapının tokmağını kaldırdı; sonra yine durdu, düşünür gibi öylece kaldı, bir iki saniye sonra tokmağı hızla indirecek yerde, yavaşça yerine bıraktı, daha önce göstermediği bir telaşla tekrar yola koyuldu.

Mösyö Madeleine, Scaufflaire Usta'yı dükkânında bir koşum takımını onarıırken buldu.

“Scaufflaire Usta, iyi bir atınız var mı?” diye sordu.

“Sayın başkanım, bütün atlarım iyidir,” dedi Usta. “İyi attan amacınız nedir?”

“Bir günde yüz kilometrelik yol alabilecek bir at demek istiyorum.”

“Vay canına!” deyiverdi adam, “Yüz kilometre ha!”

“Evet.”

“Araba koşulu mu olacak?”

“Evet.”

“Peki, vardiktan sonra ne zaman dönecek?”

“Gereğinde ertesi gün tekrar yola çıkabilmeli.”

“Aynı yolu yapmak için mi?”

“Evet.”

“Vay canına! Vay canına! Yine yüz kilometrelik yol ha?”

Mösyö Madeleine, cebinden üzerine rakamlar yazdığı kâğıdı çıkardı. Hollandalı’ya gösterdi. 5, 6, 8 1/2 rakamları okunuyordu.

“Görüyorsunuz,” dedi, “toplam on dokuz buçuk ediyor, bu da, yüz kilometre demektir.”

“Sayın başkanım,” dedi adam, “işinizi görecektir bir at var. Küçük, beyaz bir at; ara sıra geçerken onu görmüşsünüzdür, Boulonnais cinsi küçük bir hayvandır. Ateş parçası gibidir. Önce onu binek hayvanı yapmak istediler, ama imkânsızdı! Çifte atıyor, herkesi yere vuruyordu. Huysuz olduğuna karar verdiler, ne yapacaklarını bilemediler. Ben satın aldım, körüklü arabaya koştum. Meğer, bunu istermiş; kız gibi yumuşak başlı, rüzgâr gibi yol alıyor. Ama sırtına binmeye gelmez! Binek atı olmaya hiç niyeti yok. Herkesin bir isteği vardır. Çekmeye, evet; taşımaya, hayır. Sanırım kafasına bunu takmış.”

“Peki, bu yolu yapabilecek mi?”

“Şu sizin yüz kilometreyi, hep tırıs giderek sekiz saatten daha az bir zamanda alır ama bakın hangi şartlarda.”

“Söyleyin bakalım.”

“İlk önce yarı yolda onu bir saat dinlendireceksiniz; yem yiyecek sonra yerken başında durulacak ki, hanın uşağı onun yulafını çalmasın; çünkü dikkat ettim, hanlarda yulafı atlar yerine, uşaklar yiyor.”

“Başında oluruz.”

“İkincisi... Araba sizin için miydi?”

“Evet.”

“Araba kullanmasını bilir misiniz?”

“Evet.”

“Peki, sayın başkan, öyleyse ata fazla yüklenmemek için tek başına eşyasız yolculuk yapacaksınız.”

“Kabul.”

“Ama sayın başkanım, yanınızda kimse olmayacağına göre, yulafa bizzat göz kulak olmak zorunda kalacaksınız.”

“Öyle olacağını söyledim.”

“Ücretim günde otuz franktır. Dinlenme günleri de ücrete tabidir. Bir metelik aşığı olmaz; hayvanın yemi de size ait.”

Madeleine, kesesinden üç Napoléon çıkarıp, masanın üstüne koydu.

“İşte iki günlük peşin.”

“Dördüncüsü, böyle bir yolculuk için körüklü araba ağır olur ve atı yorar. Sayın başkanımın, elimde bulunan iki tekerlekli küçük, hafif bir arabayla yolculuğu kabul etmesi gerekecek.”

“Kabul ediyorum.”

“Bu araba hafiftir ama üstü açıktır.”

“Bence fark etmez.”

“Sayın başkan, acaba kış mevsiminde olduğumuzu düşündüler mi?”

Mösyö Madeleine cevap vermedi. Adam üsteledi:

“Havanın çok soğuk olduğunu?”

Mösyö Madeleine yine cevap vermedi.

Scaufflaire Usta devam etti:

“Yağmur yağabileceğini?”

Mösyö Madeleine başını kaldırdı:

“Atla araba yarın sabah dört buçukta bu kapının önünde olacak,” dedi.

“Tamam sayın başkan,” diye cevap verdi Scaufflaire Usta. Sonra başparmağıyla masanın tahtasındaki bir lekeyi kapayarak, Hollandalıların kurnazlıklarına katmasını pek iyi bildikleri o umursamaz tavırla sordu: “Ha, şimdi aklıma geldi! Sayın başkan, nereye gideceğinizi bana söylemediniz. Acaba nereye gidiyorsunuz?”

Konuşmaya başladığı andan bu yana başka bir şey düşündüğü yoktu, neden olduğu bilinmez, sormaya cesaret edememişti.

Mösyö Madeleine, “Atınızın ön ayakları sağlam mıdır?” diye sordu.

“Evet sayın başkan. Yalnız inişlerde onu biraz gemleyeceksiniz. Gittiğiniz yerin yolunda çok yokuş var mı?”

“Sabah saat tam dört buçukta kapınızda olacağını unutmayın,” diye cevap verdi Mösyö Madeleine ve çekip gitti.

Hollandalı uzunca bir süre kendisinin de dediği gibi ‘afallamış’ olarak kalakaldı.

Belediye başkanı çıkalı iki üç dakika olmuştu ki, kapı yeniden açıldı; gelen yine belediye başkanıydı.

“Mösyö Scaufflaire, bana kiraladığınız atla arabaya, satın almam için ne kadar istersiniz?”

Adam bir kahkaha atarak, “Birlikte koşulmuş olarak ha sayın başkan,” dedi.

“Öyle. Ne kadar?”

“Sayın başkan, onları benden satın almak mı istiyor?”

“Hayır, ama her ihtimale karşı size garanti vermek istiyorum. Dönüşümde parayı bana iade edersiniz. Arabayla ata ne fiyat biçiyorsunuz.”

“Beş yüz frank sayın başkan.”

“Alın işte.”

Mösyö Madeleine, masanın üstüne banknotları koyup dışarı çıktı ve bu defa dönmedi.

Scaufflaire Usta bin frank istemediğine fena halde pişman oldu. Aslında, söz konusu arabayla atın değeri yüz franktı.

Adam karısını çağırıp olanları anlattı. Belediye başkanı hangi cehenneme gidebilirdi ki? Aralarında tartışılar.

“Paris’e gidiyor,” dedi kadın.

“Sanmam,” dedi kocası.

Mösyö Madeleine, üzerine rakamlar yazdığı kâğıdı şöminenin üzerinde unutmuştu. Hollandalı, kâğıdı alıp inceledi. “Beş, altı, sekiz buçuk, ha? Bunlar postanın aralarındaki mesafeyi gösteriyor olsa gerek.” Karısına döndü. “Buldum.”

“Ne buldun?”

“Buradan Hesdin’e beş yani yirmi beş kilometre, Hesdin’den Saint-Paul’e otuz, Saint-Paul’den Arras’a da kırk beş kilometre. Arras’a gidiyor.”

Bu arada Mösyö Madeleine evine dönmüştü. Scaufflaire Usta’dan dönerken sanki papazın evinin kapısında kendisi için baştan çıkarıcı etki varmış da kaçıyormuş gibi, uzun yoldan gitmeyi tercih etmişti. Odasına çıkıp, kapanmıştı.

Bu çok normaldi, çünkü erken yatmaktan hoşlanırdı. Ama aynı zamanda Mösyö Madeleine'in tek hizmetçisi olan fabrikanın kapıcısı kadın, onun ışığının saat sekiz buçukta söndüğünü görünce, kaldığı odaya dönmekte olan veznedara, "Başkan bey hasta mı? Hali biraz tuhaftı," dedi.

Veznedar, Mösyö Madeleine'in oturduğu odanın tam altındaki odada oturuyordu. Kapıcı kadının sözlerine kulak asmadan uyudu. Gece yarısına doğru birden uyandı; uykusunun arasında tepesinden gelen bir gürültü duymuştu. Dinledi. Gidip gelen ayak sesleriydi bu. Yukarıdaki odada birisi yürüyor gibiydi. Daha dikkatli dinledi, Mösyö Madeleine'in ayak sesini tanıdı. Bu da ona tuhaf göründü. Genellikle Mösyö Madeleine'in kalkma saatinden önce odasından hiçbir gürültü duyulmazdı. Az sonra dolap kapaklarının açılıp kapanmasına benzer bir ses işitti. Arkadan bir eşya yerinden çekildi, sessizlik oldu, ayak sesleri yeniden başladı. Veznedar yattığı yerde doğruldu, iyice uyanmıştı, baktı, penceresinin camından karşı duvarda aydınlık bir pencereden vuran kırmızımsı bir ışık gördü. Yansıyan ışığın yönü, ancak Mösyö Madeleine'in penceresinden gelebileceğini gösteriyordu. Yansıyan ışık titriyordu; bir lambadan çok, yanan bir ateşten gelir gibiydi. Çerçevelerin gölgesi görünmüyordu. Bu da pencerenin ardına kadar açık olduğunu göstermekteydi. Bu soğukta, bu açık pencere pek şaşırtıcıydı. Veznedar tekrar uykuya daldı. Bir ya da iki saat sonra yeniden uyandı. Aynı adımlar, ağır ve düzenli olarak hâlâ tepesinde gidip geliyordu.

Işık hâlâ duvara yansıyor, ama artık bir lamba ya da bir mum ışığı gibi cılızdı ve titremiyordu. Pencere hep açıktı.

Şimdi Mösyö Madeleine'in odasında olup bitenlere bir bakalım.

3. Beyinde Kopan Fırtına

Mösyö Madeleine'in Jean Valjean'dan başkası olmadığını okuyucu şüphesiz tahmin etmiştir.

Bu vicdanın derinliklerine daha önce bakmıştık; şimdi ona bir kere daha bakmanın zamanı geldi. Bunu yaparken heyecanlanmamak, ürpermemek elde değil. Bu tür gözlemlerden daha korkunç bir şey olamaz. Düşüncenin gözü insanda olduğu kadar hiçbir yerde böylesine aydınlık ile böylesine karanlığı bir arada bulamaz; bundan daha korkunç, daha karışık, daha esrarlı, daha sonsuz bir şey üzerine çevrilemez. Denizden daha büyük bir görüntü varsa, o da gökyüzüdür; gökyüzünden daha büyük görüntü varsa ruhun içidir.

İnsan vicdanının şiirini yazmak, bir tek insan için bile olsa insanların en önemsizi için bile olsa bütün destanları tek bir üstün ve nihai destanda eritip özümsemek olur. Vicdan, insanı utandıran kuruntular, açgözlülükler ve girişimler

kaosudur; hayaller fırınıdır, fikirlerin inidir; safsataların kaynaştığı cehennem başkentidir; tutkuların savaş meydanıdır. Bazı saatlerde, düşünen bir insanın külrengi yüzünden içeri girin, gerisine bakın, bu ruha, bu karanlığa bakın. Orada, dış sükûnetin altında, Homeros'daki gibi devler arasındaki mücadeleler, Milton'daki gibi aslan pençeli, yılan kuyruklu ve kanatlı canavarların, yedi başlı yılanların ve hayalet sürülerinin birbirleriyle giriştikleri kavgalar, Dante'deki gibi hayal girdapları vardır. Karanlık bir şeydir bu sonsuzluk; her insan bunu içinde taşır ve beyninin iradesini, hayatının işlerini bunun ölçüsüne vurup umutsuzluğa düşer.

Alighieri bir gün uğursuz bir kapıya rastlamış ve onu açıp açmamakta tereddüt etmişti. İşte şimdi bizim de karşımızda öyle bir kapı var ve biz, onun eşiği üzerinde tereddütte duruyoruz. Ama yine de bu kapıdan girelim.

Küçük Gervais macerasından sonra Jean Valjean'ın başından geçen ve okuyucunun bildiği olaylara ekleyeceğimiz çok az şey var. Görüldüğü gibi Jean Valjean, o andan sonra bambaşka bir insan oldu. Piskoposun ondan yapmasını istediği değişikliği yerine getirdi. Bu, bir dönüşümden öte bir şey, bir devrim oldu.

Ortadan kaybolmayı başardı, piskoposun gümüş takımlarını satıp, sadece şamdanları hatıra olarak alıkoydu, ilden ile geçerek bütün Fransa'yı dolaştı ve sonunda Montreuil-sur-mer'e geldi, sözünü ettiğimiz fikri buldu, anlattığımız işleri yaptı, yakalanmaz, erişilmez biri oldu ve bundan böyle Montreuil-sur-mer'e yerleşerek, geçmişinin vicdanını üzmesinden, ömrünün ikinci yarısının, birinci yarısını yalanlamasından memnun, sakin, güvenli ve umutlu bir hayat sürdürdü. Kafasında sadece şu iki düşünce vardı: Asıl adını saklamak ve hayatını kurtuluş yoluna sokmak; insanlardan kaçıp Tanrı'ya sığınmak.

Bu iki düşünce zihninde iç içe girip, artık tek bir düşünce olmuştu; ikisi de aynı derecede bütün benliğini sarıyor, emiyor, en ufak davranışlarına bile hükmediyordu. Genellikle her iki düşünce de hayatını yönlendirme konusunda işbirliği yapmıştı. Uyum içinde, onun yüzünü hayatın yönüne çevirmesini sağlamışlardı; iyiliksever ve hoşgörülü biri olmuştu. Ama bu iki yanın bazen birbirleriyle anlaşmazlığa düştükleri de oluyordu. Bu durumda hatırlanacağı gibi, bütün Montreuil-sur-mer şehrinin Mösyö Madeleine dediği adam, birinci düşüncesini ikincisine, güvenliğini erdemine feda etmekte tereddüt etmiyordu. Nitekim bütün tedbirliliğine rağmen, piskoposun şamdanlarını muhafaza etmiş, onun yasını tutmuş, şehirden geçen bütün Savoyard çocuklarını çağırıp sorguya çekmiş, Faverolles'deki aileler hakkında bilgi toplamış ve Javert'in kaygı verici imalarına rağmen ihtiyar Fauchelevent'in hayatını kurtarmıştı. Daha önce de

belirttiğimiz gibi, bütün bilge, ermiş ve doğru kişilerin verdikleri örneğe uyarak, ilk görevinin kendi özünü kayırmak olmadığını düşünmüştü.

Ama söylemek gerekir ki, şimdiye kadar buna benzer bir durumla hiç karşılaşmamıştı.

Acılarını anlattığımız bu talihsiz adamı yöneten iki fikir, asla birbirleriyle böylesine ciddi bir mücadeleye girişmemişlerdi. Daha Javert, çalışma odasına girip konuşmaya başlar başlamaz, bunu belirsizce, ama ta derinden anlamıştı. Yedi kat yerin dibine gömdüğü o ismin hiç umulmadık bir şekilde söyleniverdiği an şaşkınlıktan donakaldı ve kaderinin bu acayip uğursuzluğundan başı dönerek, bu şaşkınlık arasında, büyük sarsıntılardan önce gelen o titremeyle titredi; bir meşe yaklaşan fırtınanın önünde nasıl eğilirse, o da öyle eğilip sindi. Başının üstüne şimşekler, yıldırımlarla dolu kara bulutların üşüşmekte olduğunu hissetti. Javert'i dinlerken kafasında doğan ilk düşünce, gitmek, kendini açığa vurmak, Champmathieu'yü hapisten kurtarıp, onun yerine kendisi oraya girmektir; eti kesilmiş gibi acılı, dokunaklı bir düşünceydi bu. Sonra bu düşünce geçti ve kendi kendine, "Biraz beklemeli, duruma bir bakmalıyım," dedi. Bu düşünce ilk anda hissettiği yüce davranışı bastırdı ve böyle bir kahramanlığı bir yana bıraktı.

Şüphe yok ki, piskoposun kutsal sözlerinden, bunca yıllık pişmanlık ve özveriden sonra, mükemmel bir şekilde başlamış olan hapishane sonrası hayatın ortasında hatta böylesine ürkütücü bir zan karşısında, bir an olsun duraksamadan aynı adımlarla yoluna devam etmesi, önünde açılan ve dibinde Tanrı katının bulunduğu uçuruma doğru ilerlemesi iyi olurdu; evet, iyi olurdu ama böyle olmadı. Biz, bu ruhun içinde yaşayan şeyleri anlatmakla yükümlüyüz, orada ne varsa ancak onu söyleyebiliriz. Önce, üstün gelen korunma içgüdüğü oldu. Alelacele aklını başına topladı, heyecanlarını boğdu, Javert'in varlığını, bu büyük tehlikeyi gözden geçirdi, korkunun verdiği metanetle her türlü kararı erteledi, yapması gereken bazı şeylerle kendisini oyaladı ve böylece bir savaşçının kalkanını yerden alması gibi, o da sükûnetini yeniden ele aldı.

Günün geri kalan kısmını bu halde, içinde bir kasırga, dışında derin bir sükûnetle geçirdi; 'korunma önlemleri' denilebilecek bazı önlemler almaktan başka bir şey yapmadı. Her şey hâlâ çok karışıktı ve beyninin içinde birbiriyle çatışıyordu, beyninde öyle bir bulanıklık vardı ki, hiçbir düşünceyi açık seçik göremiyordu ve kendisi hakkında bir şey söyleyebilecek durumda değildi. Söyleyebileceği tek şey, büyük bir darbe yemiş olduğuydu.

Her zamanki gibi Fantine'in hasta yatağının başına gitti, bu iyilik içgüdüğüyle, öyle yapması gerektiğini kendi kendine söyleyerek ziyaret süresini uzattı ve

ortadan kaybolmak zorunda kalması olasılığına karşı onu hemşirelere emanet etti. Belki Arras’a gitmesi gerekeceğini belirsiz bir şekilde hissediyordu. Gerçi böyle bir yolculuğa asla karar vermemişti, ama her türlü kuşkudan uzak olduğuna göre, olup bitecekleri görmenin hiçbir sakıncası olmadığını düşünüyordu. Her ihtimale karşı hazırlıklı olmak için, Scaufflaire’den araba kiraladı.

Akşam yemeğini oldukça iştahlı yedi.

Odasına girdi ve düşünceye daldı.

Durumu incelediğinde onu olağandışı buldu, o kadar olağandışı buldu ki hayallerinin ortasında, açıklanması hemen hemen imkânsız olan bir sıkıntının itişiyile, iskemlesinden kalktı ve gidip kapısını sürgüledi. İçeri başka bir şeylerin daha girmesinden korkuyor, olabileceğe karşı siper alıyordu.

Az sonra ışığı üfleyip söndürdü. Işık rahatsız ediyordu.

Kendisini görebilirlermiş gibi geliyordu.

Kim görebilirdi ki?

Ne yazık ki onun kapıdan sokmak istemediği şey, içeri girmişti bile. Kör etmek istediği, şimdi ona sahip oluyordu: Vicdanı.

Vicdan, yani Tanrı.

Yine de ilk anda hayale kapıldı; büyük bir güven ve yalnızlık hissi duydu; kapı sürgülenince kendini ele geçmez sandı; mum sönünce görünmez olduğuna inandı. O zaman kendi kendisini incelemeye aldı; dirseklerini masaya koydu, başını ellerinin arasına aldı ve karanlıklar içinde düşünmeye koyuldu.

“Ben neredeyim? Bütün bunlar rüya olmasın? Bana ne dediler? Javert’in gördüğünü söylediği adam ve anlattıkları doğru mu? Acaba bu Champmathieu kim olabilir? Demek bana benziyor, öyle mi? Böyle bir şey olabilir mi? Dün ne kadar rahat, herhangi bir kuşkudan ne kadar uzaktım! Acaba dün bu saatte ne yapıyordum? Bu iş nasıl çözülecek? Ne yapmalıyım?”

İşte böyle bir azap içindeydi. Beyni, fikirlerini zaptetme gücünü kaybetmişti; fikirleri dalgalar gibi geçip gidiyordu ve o, bunları durdurmak için iki eliyle alnını tutuyordu.

İradesini ve aklını altüst eden bir karar vermeye çalıştığı bu hengâmeden, boşucu bir sıkıntıdan başka bir şey çıkmıyordu.

Başı ateşler içinde yanıyordu. Pencereye gitti, ardına kadar açtı. Gökyüzünde yıldız yoktu. Dönüp masanın başına oturdu.

İki saat böyle geçti.

Bu arada ilk belli belirsiz çizgiler düşüncesinde şekillenmeye ve yer etmeye başladılar. Durumun genel bütününe değilse de, bazı ayrıntıları gerçeğin dakiklığıyla fark edebiliyordu artık. Önce şunu kavradı ki, içinde bulunduğu durum ne kadar olağanüstü, ne kadar kritik olursa olsun, yine de tamamen kendi hâkimiyeti altındaydı.

Bu da, onun şaşkınlığını büsbütün artırdı.

Faaliyetlerinin yöneldiği ciddi ve dini amacı bir yana bırakılacak olursa, bugüne kadar yaptığı bütün iş, adını gömmek için bir çukur kazmaktan başka bir şey değildi. Kendi içine kapandığı saatlerde, uykusuz geçen gecelerinde onu en çok korkutan şey, günün birinde bu adın söylendiğini duyma ihtimaliydi. Bunun, kendisi için her şeyin sonu demek olacağını; yeniden ortaya çıktığı gün, bu adın yeni hayatını mahvedeceğini, hatta kim bilir, belki içindeki yeni ruhunu da birlikte yok edeceğini düşünür, bunun olabileceğini düşünmek bile onu titretirdi. Hiç şüphesiz, böyle zamanlarda biri çıkıp ona, bu adın kulaklarında çınlayacağı, bu iğrenç Jean Valjean sözünün birdenbire siyah gecenin içinden fırlayıp karşısına dikileceği ve büründüğü esrarı dağıtacak olan o müthiş ışığın birdenbire tepesinde pırıl pırıl parlayacağı bir saatin gelebileceğini; bu adın onu tehdit etmeyeceğini, bu ışığın ancak daha kalın bir karanlık oluşturmakla kalacağını, yırtılan bu perdenin esrarı büsbütün artıracığını, bu yer sarsıntısının onun kurduğu binayı büsbütün sağlamlaştıracağını, bu olağanüstü olayın, o istediği takdirde, hayatını hem daha berrak, hem daha nüfuz edilmez hale getirmekten başka bir şey yapmayacağını ve o iyi, saygıdeğer burjuva Mösyö Madeleine'in Jean Valjean'ın hayaletiyle bu çatışmadan, her zamankinden daha onurlu, daha huzurlu, daha saygı görür biri olarak çıkacağını söyleseydi; evet, biri ona bunu söyleseydi, kafasını sallayıp bunlara akılsızca sözler diye bakardı. Ama işte bütün bunlar olmuştu, ortada bir yığın olarak duruyordu. Tanrı, bu delice şeylerin gerçekleşmesine izin vermişti.

Daldığı hayaller aydınlanmaya devam ediyordu. Durumunu gittikçe daha açık anlamaktaydı.

Kendisini bir uykudan uyanmış gibi, gecenin ortasında bir bayırdan aşağı kayar bir halde, ayakta, titreyerek, bir uçurumun tam kenarında boş yere geri çekilmeye çabalar gibi görüyordu.

Karanlığın içinde, açık seçik meçhul bir kişi, bir yabancı görüyordu. Kader, bu yabancıyı o sanıyor ve onun yerine uçuruma doğru sürüklüyor, itiyordu. Uçurumun, ağzını kapatması için içine birisinin düşmesi gerekiyordu; ya onun ya da öbürünün.

İşi olurluna bırakması yeterdi.

Derken, aydınlık iyice yayıldı ve o kendi kendine itiraf etti; forsadaki yeri boştu, ne yaparsa yapsın, hep onu bekliyordu. Küçük Gervais'ın parasını gasp etmesi onu oraya çekiyordu, bu boş yer onu hep bekleyecek, oraya gidinceye kadar onu çekip duracaktı, bu kaçınılmaz bir şeydi. Sonra kendi kendine şöyle dedi: Şu an yerimi alacak biri var, Champmathieu adında biri bu talihsizliğe uğramış görünüyor, bundan böyle Champmathieu'nün şahsında kürekte, Mösyö Madeleine adıyla da toplum içinde olacağıma göre, benim için artık korkacak bir şey yok; yeter ki, bir mezar kapağı gibi bir kere indi mi bir daha hiç kalkmayan şu lanetleme taşını Champmathieu'nün başının üstünde mühürlesinler.

Bütün bunlar o kadar şiddetli, o kadar garipti ki, birdenbire içinde hiç kimsenin hayatında iki üç defadan fazla duyamayacağı tarifi imkânsız kımıldanışlardan biri oldu. Kalbin şüphelendiği bütün şeyleri çalkalayıp karıştıran alay, sevinç ve ümitsizlikten oluşan bir çeşit vicdan çırpınmasıydı bu; içten kahkaha denilebilecek bir şey.

Ani bir hareketle mumu yeniden yaktı.

“Ne oluyor canım!” dedi kendi kendine, “neden korkuyorum? Ortada düşünecek ne var? Kurtuldum işte! Her şey bitti. Geçmişimin, hayatıma yeniden dalabileceği bir kapı aralık kalmıştı, bu kapıya da duvar örülüyor! Sonsuza kadar! Uzun süredir beni rahatsız eden şu Javert, kim olduğumu tahmin etmiş görünen, görünen de ne demek, tahmin etmiş olan ve beni her yerde izleyen bu korkunç içgüdü, üstüme atlamaya her an hazır duran bu pis av köpeği yolunu şaşırmış, başka taraflarda meşgul, tamamen yanlış iz sürer durumda! Artık tatmin oldu, beni rahat bırakacaktır, artık Jean Valjean'ını ele geçirdi! Kim bilir, belki de buradan ayrılmak isteyecektir! Ve bütün bunlar benim etkim olmadan oldu! Ben bu işe hiç karışmadım! Peki öyleyse aksilik nerede? Beni görenler de, yemin ederim bir felakete uğradığımı sanırlar! Sonuç olarak, ortada birisi için bir kötülük varsa, bu asla benim suçum değil. Her şeyi yapan takdir-i ilahi. Belli ki böyle olmasını istiyor! Onun yaptığını bozmaya ne hakkım var? Şu an ne istiyorum? Ne diye karışacak mıyım? Beni ilgilendirmez ki. Nasıl? Memnun değil miyim? Peki, öyleyse ne istiyorum? Bunca yıldır özlediğim amacım, gecelerimin rüyası, Tanrı'ya dualarımın konusunu oluşturan, güvenlik... İşte nihayet ona kavuştum! Bunu Tanrı istedi. Tanrı'nın iradesine karşı duramam. Peki, Tanrı bunu niye istiyor? Başladığım şeye devam edeyim diye, iyilik yapayım diye, bir gün büyük ve cesaret verici bir örnek olayım ve çektiğim bu çileye ve erişegeldiğim bu erdeme bir parça da mutluluk eklendiği söylensin diye! Gerçekten de anlamıyorum, neden az önce şu iyi yürekli rahibin evine

girmedim, niçin günah çıkarır gibi her şeyi ona anlatıp, öğüt vermesini istemedim; muhakkak ki onun da bana söyleyeceği bu olacaktı. Kader bu, her şeyi oluruna bırakalım! Varsın iyi Tanrı bildiği gibi yapsın.”

Kendi uçuşunu diyebileceğimiz vicdanının derinliklerinde işte böyle konuşuyordu. Sandalyesinden kalkıp odada dolaşmaya başladı. “Hadi bakalım,” dedi, “artık düşünmeyelim. Kesin karar alınmıştır!” Ama bundan hiç de sevinç duymadı.

Tam tersine.

Nasıl ki denizin kıyıya dönmesine engel olunamazsa, aklın da bir düşünceye geri dönmesine engel olunamaz. Gemici için bunun adı med-cezirdir; suçlu içinse vicdan azabı, pişmanlıktır. Tanrı, ruhu, tıpkı okyanuslar gibi kabartır.

Bütün kaçınma çabasına rağmen, çok geçmeden bu kasvetli diyaloga yeniden başladı. Öyle bir diyalogdu ki bu, konuşan kendisi, dinleyen yine kendisiydi, söylemek istemediği şeyleri söylüyor, duymak istemediği şeyleri dinliyordu; esrarlı bir kudret ona; “Düşün,” diyordu, tıpkı iki bin yıl önce başka bir mahkûma; “yürü” dediği gibi... Ve o, bu esrarlı kudrete boyun eğiyordu.

Daha ileri gitmeden, iyice anlaşılacak için belirtilmesi gereken bir nokta üzerinde duralım:

Şurası muhakkak ki, herkes kendi kendine konuşur, bunu denememiş, düşünen bir varlık olamaz. Denilebilir ki, söz ancak bir insanın düşüncelerinden vicdanına gidip, vicdandan tekrar düşünceye döndüğü zaman, muhteşem bir esrarengizliğe bürünür. Bu bölümde kullanılan ‘dedi’, ‘haykırdı’ gibi ifadelerin bu anlamda bir iç kanama ve haykırma olarak anlaşılması gerekir. Dış sessizliğini bozmadan, insan kendi kendisine ‘der’, kendi kendisiyle konuşur, kendi kendisine haykırır. İçimizde büyük bir hay huy vardır, içimizdeki her şey konuşur; sadece dil konuşmaz. Görülemiyor, elle tutulamıyor diye, ruhun gerçekleri gerçek olmaktan çıkmaz.

İşte böyle kendi kendine hangi noktada olduğunu sordu. ‘Alınan karar’ hakkında kendisini sorguya çekti, zihninde tasarladığı şeylerin canavarca olduğunu, ‘işleri oluruna bırakmanın, iyi Tanrı’nın bildiği gibi yapmasını istemenin’ düpedüz alçaklık olduğunu kendi kendine itiraf etti. Kaderin ve insanların böyle bir hatasını, kararını uygulaması için ona bırakmak, ona engel olmamak, susarak ona razı olmak, kısacası hiçbir şey yapmamak, her şeyi yapmaktı! İkiyüzlü onursuzluğun son kertesiydi! Alçak, sinsî, rezil, iğrenç bir hareketti bu.

Talihsiz adam, sekiz yıldan beri ilk defa kötü bir düşüncenin, kötü bir

davranışın acı tadını hissediyordu.

İğrenerek tükürdü.

Kendisini sorgulamaya devam etti. “Amacıma eriştim!” sözünden ne anladığını kendisine acımasızca sordu. Hayatının elbette bir amacı olduğunu söyledi. Ama nasıl bir amaç? Adını saklamak mı? Polisi aldatmak mı? Bütün bu kadar küçük bir şey için mi yapmıştı yaptıklarını? Başka bir amacı daha yok muydu, büyük olan, gerçek olan? Şahsını değil de ruhunu kurtarmak. Yeniden namuslu ve iyi olmak. Doğru bir insan olmak, her zaman istediği, piskoposun ona emretmiş olduğu, özellikle bu, sadece bu değil miydi? Geçmişine kapıyı kapatmak, öyle mi? Kapatamıyordu ki, kaldı ki onursuz bir iş yaparak, aksine açıyordu! Üstelik yeniden hırsız oluyordu, hem de hırsızların en iğrenci! Başkasının varlığını, hayatını, toplumdaki yerini çalıyordu! Bir katil oluyordu! Öldürüyordu, zavallı bir insanı manen öldürüyordu, kürek denilen o korkunç canlı canlı ölümü ona reva görüyordu! Oysa teslim olmak, böylesine feci bir hatanın kurbanı olan bu adamı kurtarmak, yeniden kendi adını almak, bir görev olarak tekrar kürek mahkûmu Jean Valjean olmak... İşte yeniden dirilişini gerçekten sonlandıracak, çıktığı cehennemin kapısını bir daha açılmamak üzere kapatacak olan buydu! Görünüşte oraya tekrar düşmek, gerçekte oradan çıkmaktı! Bunu yapması gerekiyordu! Yapmadığı takdirde şimdiye kadar hiçbir şey yapmamış demektir! Bütün hayatı boş yere geçmiş, bütün çilesi boşa gitmiş olurdu. Artık ‘neye yaradı ki’ demekten başka yapacak bir şey kalmazdı. Piskoposun odada olduğunu hissediyordu, piskoposun öldüğü ne kadar doğruysa, orada hazır olduğu da o kadar doğruydı, piskopos gözlerini ona dikmiş bakıyordu, bundan böyle belediye başkanı Madeleine bütün erdemleriyle onun gözünde iğrençleşecek, kürek mahkûmu Jean Valjean ise mükemmelliyet ve saflık kazanacaktı. İnsanlar onun maskesini, piskopos ise yüzünü görüyordu. İnsanlar onun hayatını, piskopos ise vicdanını görüyordu. O halde Arras’a gitmek, sahte Jean Valjean’ı kurtarmak, gerçek olanı ele vermek gerekiyordu. Yazık! Bu fedakârlığın en büyüğü, zaferlerin en acılsıydı, atılacak son adımdı; ama mutlaka atılması gerekiyordu. Acıklı haber! Tanrı gözünde kutsallık mertebesine erişmesi, ancak insanların gözünde alçaklık basamağına inmesine bağlıydı.

“Öyle olsun!” dedi, “bu yolu seçtim, görevimizi yapalım! O adamı kurtaralım.”

Bu sözleri yüksek sesle söyledi, ama yüksek sesle konuştuğunun farkında olmadı.

Hesaplarını tuttuğu defteri aldı, kontrol etti, düzenli bir hale getirdi. Mali sıkıntısı olan esnaftan alacaklarına ait bir demet senedi ateşe attı. Bir mektup

yazıp mühürledi. O an odasında birisi olsaydı, zarfın üzerinde şunları okuyabilirdi; *Mösyö Laffitte, banker, Artois Caddesi, Paris*. Yazıhanesinden, içinde bir miktar banknot ve bir de o yıl seçimlere gitmek için kullandığı geçiş belgesi olan bir cüzdan aldı.

Oldukça ciddi bir düşünce faaliyetiyle karışık bu işleri yaparken biri onu görecektse, içinden neler geçtiğini kesinlikle anlayamazdı. Yalnız ara sıra dudakları kımıldıyor, bazen de başını kaldırıp gözlerini duvarın herhangi bir noktasına dikeyordu; sanki orada bir şey varmış da, onu aydınlatmak ya da araştırmak ister gibiydi.

Mösyö Laffitte'e yazdığı mektubu bitirince onu cüzdanla birlikte cebine koydu ve yeniden odada dolaşmaya başladı.

Hayalleri asla yön değiştirmemişti. Yerine getirmesi gereken görevi ışıklı harflerle yazılmış olarak görmeye devam ediyordu. Harfler gözlerinin önünde alev alev yanıyor ve bakışlarıyla birlikte yol değiştiriyordu; "Git adını söyle! Kendini açığa vur!"

Ve ayrıca, sanki karşısında hissedilebilir şekiller altında hareket ediyormuşçasına, o zamana kadar hayatının çift düsturu olmuş iki fikri görüyordu: Adını saklamak, ruhunu kutsallaştırmak. İlk kez, bu iki fikir ona birbirinden farklı görünüyordu. İkisini ayıran farkı da görüyordu. Bu fikirlerden birinin kesinlikle iyi, öbürününse kötü olabileceğini anlıyordu. Bunlardan biri fedakârlık, öteki benlikti; biri "gelecek" derken, öbürü "ben" diyordu, biri aydınlıktan, öbürü karanlıktan geliyordu.

İki fikir çarpışıyordu. Çarpıştıklarını görüyordu. O düşündükçe bu fikirler zihninde büyümüş, şimdi birer dev olmuşlardı ve az önce sözünü ettiğimiz o sonsuzlukta, karanlıklar ve ışıklar ortasında sanki bir tanrıçayla bir devin dövuştüğünü seyrediyordu.

Dehşet içindeydi, ama iyilik düşüncesinin üstün geldiğini anlıyordu.

Vicdanının, kaderinin bir başka kesin noktasına ulaştığını hissediyordu. Hayatının birinci bölümüne piskopos damgasını vurmuştu, ikinci bölümüne de Champmathieu damgasını vuruyordu. Büyük bir buhrandan sonra büyük bir intikam.

Ne var ki, bir an için yatışan bu çırpınma, yavaş yavaş onu yeniden sarıyordu. Kafasından bir yığın düşünce geçiyordu, ama bu düşünceler onun metanetini de artırıyordu.

Bir ara şöyle dedi; "Sorunu ele alırken belki fazla taşkınlık gösteriyorum, sonuç olarak önemli bir kişi değil, Champmathieu ne de olsa hırsızlık yapmış."

Sonra şu cevabı verdi; “Eğer bu adam gerçekten birkaç elma aldıysa cezası bir ay hapistir. Bununla kürek mahkmluğu arasında dağlar kadar fark var. Hem sonra, kim biliyor? Bakalım çaldı mı? Çaldığı ispat edildi mi? Jean Valjean adı onu yakıyor, hakkında kanıt toplanmasını gereksiz kılıyor. Kralın savcılarını genellikle böyle davranmazlar mı? Onun hırsız olduğuna inanıyorlar, çünkü forsa olduğunu düşünüyorlar.”

Bir ara aklına şu fikir geldi: Kendisini ihbar edince belki davranışındaki kahramanlığı, yıllardır sürdürdüğü namuslu hayatı ve ülke için yaptıklarını göz önüne alırlar, kendisini bağışlarlardı.

Ama bu varsayım çabucak kafasından silindi ve acı acı gülümseyerek, Küçük Gervais’den çaldığı kırk meteliğin kendisini sabıkalı yaptığını, bu işin de mutlaka mahkemede ortaya çıkarılacağını ve yasanın hükümlerine göre müebbet kürek cezasına çarptırılmasını gerektireceğini düşündü.

Her türlü hayalden vazgeçti, yeryüzünden uzaklaştığı, teselliyi başka yerde aradı. Kendi kendine, görevini yapması gerektiğini söyledi; görevini yaptıktan sonra, yan çizdiği takdirde olacağından daha mutsuz olmayacaktı, belki de her şeyi oluruna bırakır, Montreuil-sur-mer’de kalırsa saygınlığı, şöhreti, iyi işleri, gördüğü sevgi ve saygı, hayırseverliği, zenginliği, popülerliği, erdemi bir su ile lekelenenecekti; böyle iğrenç bir şeye bağlandıktan sonra bütün bu kutsal şeylerin artık ne tadı kalırdı? Oysa özveride bulunursa, küreğe, teşhir direğine, boyun halkasına, yeşil mahkûm takkesine, aralıksız angaryaya, acımasız utanca, uhrevi bir fikir karışacaktı!

Nihayet, ortada bir gerçek olduğunu, kaderinin böyle yazıldığını, Tanrı katında düzenlenen şeyleri kendisinin bozamayacağını, sonuç ne olursa olsun bir seçim yapması gerektiğini düşündü; ya dışta erdem, işte lanetlenmişlik ya da işte kutsallık, dışta rezillik.

Böyle bir yığın tasa dolu düşünceyi kafasında evirip çevirmek gerçi cesaretini kırmıyordu ama beynini yoruyordu. Elinde olmayarak başka şeyler, bu durumla ilgisi olmayan şeyler de düşünmeye başladı.

şakaklarındaki damarlar fena halde zonkluyordu. Hâlâ odasında gidip gelmekteydi. nce mahalle kilisesinin, sonra da belediye binasının saati on ikiyi çaldı. İki saatin vuruşlarını da on ikiye kadar saydı, sonra her iki saat anının sesini kıyasladı. Kıyaslarken, birkaç gün önce gördüğü satılık eski bir anı hatırladı, üzerinde şu ad yazılıydı: Antoine Albin de Romainville.

şmşt; ufak bir ateş yaktı. Pencereyi kapatmak aklına gelmedi. Bu arada yeniden eski şaşkın haline döndü. Gece yarısını bildiren anlar almadan önce ne

düşündüğünü hatırlamak için oldukça büyük bir çaba harcaması gerekti. Sonunda başardı.

“Evet! Evet!” dedi, “Kendimi ihbar etmeye karar vermişim.”

Sonra birden Fantine’i düşündü.

“Bak sen!” dedi. “Ya o zavallı kadın!”

Burada yeni bir buhran patlak verdi.

Birdenbire hayallerine giren Fantine, orada beklenmedik bir ışık demeti gibiydi. Çevresindeki her şeyin görünüşü değişmiş gibi geldi ve bağırdı:

“Olur şey değil! Şimdiye kadar yalnız kendimi düşündüm! Yalnız kendi işime gelen şeyleri göz önünde tuttum! Kendi işime gelen nedir? Susmak ya da kendimi açığa vurmak. Kim olduğumu saklamak ya da ruhumu kurtarmak. Aşağılanması gerekirken, saygı gören yüksek bir devlet görevlisi, işadamı ya da lanetlenen ama saygıya değer bir kürek mahkûmu. Bunların hepsi benim, daima ben, yalnız ben! Ama ulu Tanrım, buna bencillik derler. Bencilliğin bir biçimi, ama yine de bencillik! Biraz da başkalarını düşünsem ya! Kutsallığın birinci koşulu başkalarını düşünmektir. Hele bir inceleyelim bakalım! Ben yokum diyelim, silindim, unutuldum, bütün bunlar ne olacak? Kendimi ele verirsem ne olur? Beni yakalayıp, Champmathieu’yü serbest bırakırlar, beni küreğe gönderirler, peki sonra? Burada neler olur? Elbette ya! Burada bir ülke var, bir şehir, fabrikalar, bir sanayi, işçiler, erkekler, kadınlar, ihtiyar büyükbabalar, çocuklar, yoksul insanlar! Hepsini ben yarattım, hepsini ben yaratıyorum, nerede tüten bir baca varsa, ateşe kütüğü, tencereye eti ben koydum; refahı, değişimi, krediyi ben yaptım; benden önce hiçbir şey yoktu; bütün bölgeyi kalkındırdım, dirilttim, canlandırdım, bereketlendirdim, teşvik ettim, zenginleştirdim; ben yok olursam, ruh da yok olur. Ben kendimi bir ortadan kaldırayım, her şey ölür. Ve şu kadın, bunca acı çekmiş, düşmüşlüğü içinde bile bunca erdemi olan, istemeden felaketine sebep olduğum o kadın! Ya o gidip getirmek istediğim, getireceğim diye anasına söz verdiğim o çocuk! Bu kadına da, yaptığım kötülüğün giderilmesi için bir şeyler borçlu değil miyim? Ben ortalıktan silinirsem ne olur? Anne ölür, çocuk ne olabilirse olur. İşte, ben kendimi ele verirsem, olup bitecekler bunlardır. Ya kendimi ele vermezsem? Kendimi ele vermezsem neler olur?”

Kendi kendine bütün bunları sorduktan sonra durdu; bir an tereddüt eder, titrer gibi oldu, ama bu pek kısa sürdü, sonra sakın sakın kendisine şu cevabı verdi:

“Peki, bu adam küreğe gidiyor, bu doğru, ama bu adam hırsızlık yaptı! Ben istediğim kadar kendime o çalmadı diyeyim, çaldı işte! Ben burada kalıp işime

devam ediyorum. On sene sonra on milyon kazanmış olur, bu kazancı herkese dağıtırm, benim bir şeyim yok, zaten ne işime yarar? Yaptıklarımı kendim için yapmıyorum ki! Herkesin refahı gittikçe artıyor, sanayiler diriliyor, birbirlerini teşvik ediyorlar, imalathaneler ve fabrikalar çoğalıyor, aileler, yüzlerce aile, binlerce aile mutlu; bölgenin nüfusu artıyor, yalnızca çiftliklerin olduğu yerlerde köyler doğuyor, hiçbir şey bulunmayan yerlerde de çiftlikler ortaya çıkıyor; sefalet ortadan kalkıyor, bununla birlikte eğlence, fuhuş, hırsızlık, cinayet, bütün kötülükler, bütün suçlar da silinip kaybolur! Bu zavallı ana da çocuğunu yetiştirir! İşte sana zengin ve dürüst koskoca bir ülke! Ah! Çıldırılmışım ben! Saçmalıyorum; ne diye kendimi ele vermekten söz ediyorum? Dikkatli olmak ve hiçbir şeyi aceleye getirmemek gerekir. Neymiş! Çünkü büyük olmak, yüce olmak hoşuma gidermiş! Melodram bu, başka bir şey değil! Ne yani! Ne idüğü belirsiz bir adamı, bir hırsız, belli ki ahlaksızın birini, belki biraz aşırı ama aslında haklı olan bir cezadan kurtarmak için bütün bir ülkenin ölmesi mi gerekecek! Zavallı bir kadın hastane köşesinde can verecek! Köpekler gibi! Çok iğrenç bir şey bu! Hatta anne, evladına kavuşamadan! Çocuk, anasını doğru dürüst tanımadan! Ve bütün bunlar o elma hırsız alçak herif yüzünden; hiç şüphesiz, bundan ötürü olmasa bile, başka bir şeyden ötürü zaten küreği hak etmiştir! Doğrusu güzel bir kuruntu! Bir suçluyu kurtarıp, masumları feda eden, ömrünün çok çok birkaç yılı daha kalmış ve kürekte hiç de sefil kulübesinde olduğundan daha fazla mutsuz olmayacak ihtiyar bir serseriye kurtarıp, bütün bir halkı, anaları, kadınları, çocukları feda eden vicdan kuruntusu! Şu zavallı küçük Cosette'in dünyada benden başka kimsesi yok ve şu an hiç şüphesiz Thénardier'lerin sefaletanesinde soğuktan mosmor olmuştur! İşte böyle alçaklardır bunlar! Demek, bütün bu zavallı varlıklara karşı olan yükümlülüklerimden kaçacağım! Ve gidip kendimi ele vereceğim! Demek bu ahmakça saçmalığı yapacağım! En kötü ihtimali ele alalım: Diyelim ki, bu işte ben kötü bir davranışta bulundum ve bir gün vicdanım beni bu yüzden kınayacak, iyi ama, başkalarının iyiliği uğruna, sırf bana yönelecek bu kınamaları, sırf benim ruhumu tehlikeye atan bu kötü davranışı kabul etmek, fedakârlığın ta kendisidir, erdemliliğin ta kendisidir.”

Yerinden kalktı, yürümeye başladı. Bu defa kendisini rahatlamış hissediyordu.

Elmaslar ancak toprağın karanlıklarında, gerçekler de ancak düşüncenin derinliklerinde bulunur. Ona öyle geliyordu ki, bu derinliklere indikten, bu karanlıkların en koyu yerlerinde el yordamıyla aranıp tarandıktan sonra nihayet elmaslardan, o gerçeklerden birini bulmuş, elinde tutuyor ve onu seyrederken gözleri kamaşıyordu.

“Evet,” diye düşündü, “bu iş bu kadar! Gerçeğe vardım. Sorun çözüldü. Sonunda herhangi bir şeyle yetinmek gerekiyor. Kararımı verdim. İş oluruna bırakalım! Artık tereddüt yok, geri çekilmek yok. Bu herkesin çıkarı gereği, benim değil. Ben Madeleine'im, Madeleine olarak kalıyorum. Jean Valjean kimse vay haline! O artık ben değilim. O adamı tanımıyorum, ne olduğunu bilmiyorum; şayet şu saatte Jean Valjean diye biri varsa, başının çaresine baksın! Bu beni ilgilendirmez. Gecenin içinde yüzen uğursuzluğun adıdır o; şayet bir başın üstüne inerse, vay o başın haline!”

Şöminenin üzerinde duran küçük aynada kendisini seyretti!

“Bak hele!” dedi, “bir karara varınca ferahladım! Şimdi bambaşka biriyim.”

Birkaç adım daha yürüdü, sonra birden durdu:

“Hadi bakalım!” dedi, “alınan kararın bir sonucu karşısında tereddüte düşmemek gerek. Hâlâ beni Jean Valjean'a bağlayan bazı izler var. Onları koparmalı! Bu odada bile beni suçlayabilecek bazı eşyalar var, tanıklık edebilecek bazı dilsiz şeyler; karar verildi, bunların hepsi yok olmalı.”

Ceplerini karıştırdı, para kesesini çıkardı, açtı ve içinden küçük bir anahtar aldı. Bunu, duvar kâğıdının üzerindeki desenlerin en koyu motiflerinin arasında kaybolmuş, belli belirsiz görünen bir kilit deliğine soktu. Bir gizli bölme açıldı; duvarın köşesiyle şöminenin dış kaplaması arasına yerleştirilmiş bir tür gizli dolap. Bu gizli bölmenin içinde birkaç pılıpırtı, mavi bezden bir işçi üstlüğü, eski bir pantolon, eski bir sırt çantası ve iki ucu demirli iri budaklı bir sopadan başka bir şey yoktu. Jean Valjean'ı Digne'den geçtiği dönemde, 1815 yılı Ekimi'nde görmüş olanlar, bu sefil kıyafetin bütün parçalarını kolayca tanıyabilirlerdi.

Bugünkü durumun başlangıç noktasını her zaman hatırlamak için, gümüş şamdanlar gibi, bunları da muhafaza etmişti. Yalnız, kürek hapishanesinden gelen eşyayı saklamış, piskopostan gelen şamdanları ise açıkta bırakmıştı.

Kaçamak bir bakışla kapıya doğru baktı, sürgüsünün sürülü olmasına rağmen kapının açılmasından korkmuş gibiydi. Sonra bunca yıldır sürekli özenle, büyük tehlikesine rağmen muhafaza ettiği bu şeylere bir göz bile atmaksızın, çevik ve ani bir hareketle hepsini; partial giyecekleri, sopayı, sırt çantasını bir kucakta kaldırıp ateşe attı.

Gizli dolabı kapattı, içi boş olduğu için gereksiz olmasına rağmen, ikinci bir önlem olarak, dolabın kapısının önüne ittiği büyük bir mobilyanın gerisine gizledi.

Birkaç saniye içinde, oda ve karşı duvar titreyen, kırmızı büyük bir ışığın

vurmasıyla aydınlandı. Her şey yanıyor, çıtırdayan budaklı sopa odanın ortasına kadar kıvılcımlar saçıyordu. İçindeki iğrenç paçavralarla birlikte yanan sırt çantasından, küllerin arasında parlayan bir şey çıkmıştı meydana. Eğilip bakıldığında, bunun gümüş bir para olduğu kolayca anlaşılabilirdi. Şüphesiz Savoyard çocuktan çalınan kırk metelikti bu.

Ateşe bakmadan hep aynı adımlarla gidip geliyordu.

Birden gözleri alevlerin yansımasıyla şöminenin üzerinde belli belirsiz parlayan iki şamdana takıldı.

“Bak işte!” diye düşündü, “Jean Valjean hâlâ bunların içinde. Onları da yok etmek gerekiyor.”

İki şamdanı aldı.

Bunları çabucak şeklini bozarak, tanınmaz birer külçe yapmaya yetecek kadar ateş vardı.

Ocağa doğru eğildi, kısa bir süre ısındı. Gerçek bir rahatlık duydu. “Ne güzel sıcaklık!” dedi.

Şamdanlardan birisiyle korları karıştırdı.

Bir dakika sonra iki şamdan da ateşin içindeydi.

Tam o sırada içinden bir sesin; “Jean Valjean! Jean Valjean!” diye bağırdığını duyar gibi oldu.

Saçları dimdik oldu; korkunç sese kulak verdi.

“Evet, böyle işte, bitir gitsin!” diyordu ses. “Yaptığın işi tamamla! İmha et şu şamdanları! Yok et o anıyı! Piskoposu unut! Her şeyi unut! Mahvet şu Champmathieu’yü, hadi! İyi, çok iyi. Kendini alkışla! Böyle karar verildi, son söz söylendi. İşte bir adam, işte bir ihtiyar ki, kendisinden ne istediklerini bile bilmiyor, belki de hiçbir şey yapmadı, o bir masum ve bütün felaketi senin adından geliyor, adın bir suç gibi çöküyor onun üstüne, senin yerine konulacak, mahkûm edilecek, ömrünü kötülük ve lanetlenmişlikle tamamlayacak! İyi, çok iyi! Sen namuslu adam ol. Belediye başkanı olarak, saygı gören kişi olarak kal, şehri zenginleştir, yoksulları besle, öksüzleri, yetimleri yetiştir, mutlu, erdemli ve beğenilen biri olarak yaşa ve sen böyle yaşarken, burada neşe ve ışık içinde bulunurken, başka birisi de senin kırmızı kazağını giyecek, şerefsizlik içinde adını taşıyacak ve kürekte senin pranganı sürükleyecek! Evet, böylece her şey çok iyi düzenlenmiş oluyor! Ah! Sefil seni!”

Alnından terler boşanıyor, vahşi bir bakışla şamdanlara bakıyordu. İçinde konuşan ses, henüz söyleyeceklerini bitirmemişti. Devam ediyordu:

“Jean Valjean! Çevrende büyük gürültüler koparan insanlar olacak, yüksekten konuşacaklar, sana hayır duaları edecekler, ama bu arada biri, sesi duyulmayan tek bir kişi karanlıklar içinden seni lanetleyecek. Bak! Dinle alçak! Bütün bu hayır dualar daha Tanrı katına varmadan aşağıya düşecek ve aldığın lanet, Tanrı’ya kadar yükselecek!”

Vicdanının en derin köşesinden yükselen ve önceleri çok hafiften gelen bu ses gittikçe gürleşmişti, artık onu iyice işitiyordu. Sanki ininden çıkmış da, artık dışardan konuşuyormuş gibi geliyordu. Hele son sözleri öylesine net duydu ki, gözlerini dehşetle odada gezdirdi.

“Burada biri mi var?” diye yüksek sesle şaşkın şaşkın sordu.

Sonra bir budalanın gülüşüne benzer bir gülüşle, “Ne budalayım!” dedi, “burada kimse olamaz.”

Biri vardı aslında, ama bu var olan, insanın gözünün görebileceği varlıklardan değildi.

Şamdanları şöminenin üzerine koydu.

Altındaki odada uyuyan adamı rüyalarında rahatsız eden, onu sıçratarak uyandıran o tekdüze ve kederli yürüyüşüne yeniden başladı.

Bu yürüyüş onu hem rahatlatıyor hem de kafasını uyuşturuyordu. İnsan bazen olağanüstü durumlarda, gelip geçerken rastlanabilecek herkesten öğüt istercesine dolaşır durur. Kısa bir süre sonra artık ne yapacağını bilemez olmuştu.

Sırasıyla almış olduğu iki kararın da karşısında şimdi aynı dehşetle geriliyordu. Ona öğüt veren her iki fikir de gözüne birbiri kadar uğursuz görünüyordu. Ne uğursuz kader! Nasıl bir rastlantıydı şu Champmathieu’nün kendisi sanılması! İlahi takdirin adeta önce kendi durumunu sağlamlaştırmak için kullandığı bir vesile, aynı zamanda onun uçurumdan yuvarlanmasına yol açan bir vesile oluyordu!

Bir an geleceği düşündü. Kendini ele vermek, ulu Tanrım! Teşhir olmak! Kaybedecekleriyle elde edeceklerini sonsuz bir umutsuzlukla göz önüne getirdi. Böylesine iyi, böylesine saf, böylesine aydınlık bu hayata, herkesin saygısına, şerefe, özgürlüğe veda etmesi gerekecekti! Bir daha kırlarda dolaşamayacak, mayıs aylarında kuşların ötüşünü dinleyemeyecek, küçük çocuklara sadaka veremeyecekti! Üstüne çevrilen minnettarlık ve sevgi dolu bakışların tatlı temasını hissedemeyecekti! Kendi kurmuş olduğu bu evden, bu küçük odadan ayrılacaktı! Şu saatte her şey ona sevimli görünüyordu. Bu kitapları bir daha okuyamayacak, beyaz tahtadan şu küçük masada yazı yazamayacaktı! İhtiyar kapıcı kadın, gelmiş geçmiş tek hizmetçisi artık sabahları kahvesini yukarı

getirmeyecekti! Ulu Tanrım! Bütün bunların yerine hapisane, boynunda halka, kırmızı kazak, ayakta zincir, yorgunluk, zindan, sahra yatağı, bilinen bütün o felaketler! Bu yaşında, bütün bu gelişmelerden sonra! Hiç olmazsa genç olsaydı! Ama yaşlıydı ve bu yaşlı haliyle önüne gelenin onunla senli benli konuşması, hapisane nöbetçilerinin üstünü başını araması, forsa gardiyanının sopa atması! Çıplak ayakla altı demirli pabuçlar giymek! Sabah akşam zincirlerinin halkasını kontrol eden devriyenin çekicine bacağını uzatmak! Yabancılar; “Bakın, şuradaki ünlü Jean Valjean’dır, bir zamanlar Montreuil-sur-mer’de belediye başkanı olmuştu,” dendiğini duymak ve onların meraklı bakışlarına katlanmak! Akşamları terden sıırıslık, yorgunluktan bitkin, yeşil takke gözlerinin üstünde, çavuşun kırbacı altında, tırabzansız merdivenlerden ikişer ikişer hücrelerine gitmek! Ah! Ne sefalet! Kader, böylesine akıllı bir varlık gibi merhametsiz olabilir, insan kalbi gibi canavar kesilebilir mi?

Ne yaparsa yapsın sürekli düşüncesinin temelinde yatan şu yürek yakıcı ikilemin içine düşüyordu; “Cennette kalıp, iblis olmak! Cehenneme gidip, melekleşmek!”

“Ne yapmalı ulu Tanrım, ne yapmalı!”

Bunca zahmetle geçiştirdiği fırtına, içinde yeniden bütün şiddetiyle patlak verdi. Fikirleri tekrar birbirlerine karışmaya başladı ve umutsuzluğa özgü o şaşkın ve mekanik hali aldı. Durmadan aklına vaktiyle işittiği bir şarkının iki mısraı ile Romainville adı geliyordu. Romainville’in Paris yakınlarında küçük bir orman olduğunu ve genç âşıkların nisan ayında buraya leylak toplamaya gittiklerini düşünüyordu. İçten de, dıştan da sarsılıyordu. Kendi başına yürümeye bırakılan küçük bir çocuk gibi yürüyordu.

Bazı anlar, yorgunluğuna karşı direnerek büyük bir çabayla aklını toplamaya çalışıyor, üzerinde düşünmekten bitkin düştüğü sorunu son bir defa daha bir sonuca ulaşmak için yeniden ele almaya uğraşıyordu. Kendisini ihbar mı etmeliydi, yoksa susmalı mıydı? Hiçbir şeyi açık seçik görmeyi başaramıyordu. Zihninde, tasarladığı bütün muhakemelerin belirsiz görüntüleri titreşiyor ve birbiri ardınca duman olup dağılıyorlardı. Yalnız, neye karar verirse versin, mutlaka kaçınılması imkânsız bir şekilde, içinde bir şeyin öleceğini hissediyordu; ister sağdan, ister soldan olsun, bir mezara giriyordu; bu yaptığı bir can çekişmeydi, ya mutluluğunun can çekişmesi ya da erdemin.

Çok yazık! Bütün kararsızlıkları onu yeniden avucuna almıştı. Başladığı noktadan bir arpa boyu ilerlemiş değildi.

Bu bahtsız ruh, bunalım içinde işte böyle bocalayıp duruyordu. Bu talihsiz

adamdan bin sekiz yüz yıl önce, insanların bütün kutsal yanlarını ve bütün acılarını şahsında özetleyen o gizemli varlık da, zeytin ağaçları sonsuzluğunun vahşi rüzgârında titrerken, gölgelerle dolup taşan, yıldız dolu derinliklerinden karanlıklar fışkıran o korkunç kadehi uzun süre eliyle itmişti.

4. İstirap Çekmenin Yol Açtığı Biçimler

Saat üçü vurdu. Sandalyesine çöktüğünde aralıksız beş saatten beri böyle dolanıp durmuştu.

Orada uyuyakaldı ve bir rüya gördü.

Çoğu rüyalar gibi, bu da, yaşanan olayların şartlarıyla, onlar gibi üzücü, kasvetli olmanın ötesinde ilişkili değildi; ama onu etkiledi. Bu kâbus ona öylesine dokundu ki, bir süre sonra bunu kâğıda döktü. Bıraktığı kendi el yazısını taşıyan kâğıtlardan biri de budur. Bu yazıyı buraya aynen almayı gerekli buluyoruz.

Rüya ne olursa olsun, onu ihmal edecek olursak o gecenin hikâyesi eksik kalacaktır. Hasta bir ruhun karanlık macerasıdır bu:

“O gece gördüğüm rüya:

Bir kırdaydım. Hiç ot bulunmayan hüznü büyük bir kır. Gece miydi, gündüz müydü bilemiyorum.

Erkek kardeşimle birlikte geziniyordum; çocukluk yıllarımdan kardeşimle, itiraf etmeliyim ki, hiç düşünmediğim ve artık hiç hatırlamadığım o kardeşle...

Konuşuyor, gelip geçenlere rastlıyorduk. Vaktiyle komşumuz olan bir kadından söz ediyorduk. Bu kadın sokak üzerinde oturduğundan hep penceresi açıktı, iş yapardı. Konuşurken bu açık pencere nedeniyle üşüyorduk.

Kırda hiç ağaç yoktu.

Yanımızdan geçen bir adam gördük; çıplaktı, kül rengindeydi ve toprak rengi bir ata binmişti, saç yoktu; kafatası ve üzerindeki damarları görünüyordu. Elinde asma çubuğu gibi yumuşak, demir gibi ağır bir değnek tutuyordu. Bize hiçbir şey söylemeden geçip gitti.

Kardeşim bana; ‘Çukur yoldan gidelim,’ dedi.

Çukur bir yol vardı, orada ne bir çalılık görünüyordu ne de bir tutam yosun. Her şey toprak rengindeydi, hatta gökyüzü bile. Birkaç adım sonra konuştuğum zaman cevap alamayınca kardeşimin artık benimle olmadığını fark ettim.

Gördüğüm bir köye girdim. Bunun Romainville olması gerektiğini düşünüyordum (neden Romainville?)³¹

Girdiğim ilk sokak bomboştı. İkinci bir sokağa girdim. İki sokağın

oluşturduğu açının gerisinde bir adam duvara dayanmış ayakta duruyordu. Bu adama; ‘Neresi burası? Ben neredeyim?’ diye sordum. Adam cevap vermedi. Bir evin kapısını açık gördüm, içeri girdim.

Birinci odada kimseler yoktu. İkincisine girdim. Bu odanın kapısının arkasında, ayakta duvara dayanmış bir adam duruyordu. Adama sordum; ‘Bu kimin evi? Neredeyim ben?’ Adam cevap vermedi.

Evin bir bahçesi vardı. Evden çıkıp bahçeye girdim. Bahçede kimseler yoktu. İlk ağacın arkasında ayakta duran bir adama rastladım. Adama; ‘Bu bahçe nedir? Neredeyim ben?’ diye sordum. Adam cevap vermedi.

Köyün içinde dolaşıp duruyordum. O zaman farkına vardım ki, burası bir köy değil, şehirdi. Bütün yollar bomboş, bütün kapılar açıktı. Hiçbir canlı varlık sokaklardan geçmiyor, odalarda dolaşmıyor, bahçelerde gezinmiyordu. Ama her duvar köşesinin, her kapının, her ağacın arkasında ayakta durup hiç konuşmayan bir adam vardı. Her seferinde ancak bir kişi görünüyordu ve bu adamlar benim geçişimi seyrediyorlardı. Şehirden çıkıp tarlalarda yürümeye başladım.

Bir süre sonra arkama baktığımda büyük bir kalabalığın peşimden geldiğini gördüm. Hepsini tanıdım, bunlar şehirde gördüklerimdi. Acayip kafaları vardı. Acele eder gibi görünmüyorlardı, ama yine de benden hızlı yürüyorlardı. Yürürken hiç gürültü çıkarmıyorlardı. Bir anda, bu kalabalık bana yetişip etrafımı sardı. Adamların yüzleri toprak rengindeydi.

O zaman, şehre girdiğimde ilk görüp soru sorduğum adam bana şöyle dedi; ‘Nereye gidiyorsunuz? Uzun süredir öldüğünüzü bilmiyor musunuz?’

Cevap vermek için ağzımı açtım, ama çevremde kimsenin olmadığını fark ettim.”

Uyandı. Buz kesmişti. Sabah rüzgârı gibi soğuk bir rüzgâr açık kalan pencerenin kanatlarını menteşeleri etrafında çevirip duruyordu. Ateş sönmüştü. Mum bitmek üzereydi. Her taraf kapkaranlık geceydi.

Kalktı, pencereye gitti. Gökyüzünde yıldız yoktu. Penceresinden, evin avlusuyla sokak görünüyordu. Zeminden gelen kuru, sert bir gürültü duyunca aşağıya baktı.

Karanlığın içinde, garip bir şekilde uzayıp kısalan iki kırmızı ışık gördü.

Düşüncesi hâlâ rüyanın sislerine yarı gömülü olduğundan; “Bak hele!” diye düşündü, “gökyüzünde bir tane bile yok. Artık yeryüzüne inmişler.”

Ama zihnindeki bulanıklık dağıldı, birincisine benzer ikinci bir gürültü onu iyice kendine getirdi. Baktı, o iki yıldızın bir arabanın fenerleri olduğunu anladı. Etrafa yaydıkları ışıktan arabanın şeklini fark edebilmişti. Küçük beyaz bir at

koşulu, iki tekerlekli, üstü açık bir arabaydı bu. İşittiği gürültü de atın kaldırım taşları üzerinde çıkardığı ayak sesleriydi.

“Bu araba da neyin nesi?” dedi kendi kendine. “Böyle sabah karanlığında gelen kim acaba?”

Tam o sırada odasının kapısı hafifçe vuruldu.

Tepeden tırnağa titredi ve korkunç bir sesle bağırdı:

“Kim o?”

Birisi, “Benim, sayın başkan,” dedi.

Kapıcı ihtiyar kadının sesini tanıdı.

“Peki,” dedi. “Ne var?”

“Sayın başkan, saat sabahın beşi oluyor.”

“Bundan bana ne?”

“Sayın başkan, araba.”

“Hangi araba?”

“İki tekerlekli, açık araba.”

“Ne iki tekerlekli, açık arabası?”

“Sayın başkan, bir araba istetmemişler miydi?”

“Hayır,” dedi.

“Arabacı, sayın başkan almaya geldiğini söylüyor.”

“Hangi arabacı?”

“Mösyö Scaufflaire’in arabacısı.”

“Mösyö Scaufflaire mi?”

Bu isim, onu gözünün önünde bir şimşek çakmış gibi titretti:

“Ha! Evet,” dedi, “Mösyö Scaufflaire!”

Yaşlı kadın onu o an görebilseydi korkudan dehşete düşerdi.

Uzunca bir sessizlik oldu. Şaşkın şaşkın mumun alevini inceliyor ve fitilin etrafından topladığı kızgın balmumunu parmaklarının arasında yuvarlıyordu.

Yaşlı kadın bekliyordu. Yine de cesaret edip, bir kere daha seslendi:

“Sayın başkan, ne cevap vereyim?”

“Tamam, deyin, aşağıya inmek üzere olduğumu söyleyin.”

5. Tekerleklerle Sokulan Sopa

Arras’tan Montreuil-sur-mer’e posta hizmetleri o tarihte hâlâ imparatorluk döneminden kalma küçük posta arabalarıyla yapılıyordu. Bunlar, içi kırmızıya

alan deri kaplı, pompalı yaylar üzerine oturtulmuş, biri postacıya, biri de yolcuya ait olmak üzere sadece iki oturacak yeri olan, körüklü, iki tekerlekli arabalardı. Tekerlekler, Almanya’da hâlâ olduğu gibi, başka arabaları yanlarına yaklaştırmamak için uzun, saldırgan dingil başlıklarıyla donatılmıştı. Büyük uzun bir kutu olan posta sandığı arabanın arkasına yerleştirilmişti. Sandık siyaha, araba sarıya boyanmıştı.

Bugün benzerine artık hiç rastlanmayan bu arabalarda, bilemeyeceğim bir biçimsizlik, bir kamburluk vardı. Uzaktan geçerken ya da ufukta bir yoldan sürünüp giderken görüldüklerinde adına sanırım, termit denilen ve küçük gövdeleriyle kocaman gerilerini sürükleyip götüren böceklere benzerlerdi. Ne var ki, çok hızlı yol alırlardı. Arras’tan her gece saat birde Paris kuryesi geçtikten sonra kalkan posta arabaları, sabah saat beşten az önce Montreuil-sur-mer’e varırdı.

O gece Hesdin yoluyla Montreuil-sur-mer’e inmekte olan posta arabası bir yol dönemecinde tam şehre girecekken, beyaz bir at koşulu iki tekerlekli küçük bir arabaya çarptı. Araba karşı yönden geliyordu ve içinde tek bir kişi, paltosuna sarınmış bir adam vardı. Küçük arabasının tekerleği oldukça sert bir darbe yedi. Postacı, durması için adama seslendiyse de, yolcu kulak asmayıp yoluna devam etti:

“İşte, deli gibi, telaşlı bir adam!” diye söylendi postacı.

Böyle telaşla yol alan adam, gerçekten acınmaya değer çırpınışlar içinde kendi kendisiyle tartıştığını gördüğümüz adamdı.

Nereye gidiyordu? Söyleyebilecek durumda değildi. Niçin acele ediyordu? Bilmiyordu. Öylesine gidiyordu. Nereye? Hiç şüphesiz Arras’a; ama başka bir yere de gidiyor olabilirdi. Zaman zaman bunu hissediyor, ürperiyordu. Gecenin karanlığına, bir uçuruma dalar gibi dalıyordu. Bir şey onu itiyor, bir şey onu kendine doğru çekiyor. İçinden geçenleri kimse söyleyemezdi, bunu herkes anlayacaktır. Hangi insan hayatında hiç olmazsa bir kere olsun, bilinmezliğin bu karanlık mağarasına girmemiştir ki?

Zaten hiçbir şeyi çözememiş, hiçbir şeye karar vermemiş, hiçbir şey saptamamış, hiçbir şey yapmamıştı. Düşünme eylemlerinden hiçbirisi kesinlik taşımıyordu. Hâlâ başlangıç noktasındaydı, hem de her zamankinden çok.

Arras’a niçin gidiyordu?

Scaufflaire’in arabasını kiralarken düşündüklerini kendi kendine tekrarlıyordu; “Sonuç nasıl olursa olsun, durumu kendi gözleriyle görmekte ve değerlendirmekte hiçbir sakınca yoktu –hatta bu, temkinli olmanın bir gereği idi, olup bitecekleri bilmek gerekirdi– gözlemeden, araştırmadan hiçbir karar verilemezdi; insan, uzaktan her şeyi dağ gibi büyütürdü; sonuç olarak şu Champmathieu sefilini gördükten sonra belki de vicdanı kendi yerine onun küreğe gitmesini çok daha rahatlıkla karşılayacaktı. Gerçi, Javert de orada olacaktı ve şu Brevet, Chenildieu, Cochepaille, onu tanıyan eski forsalar; ama bunların kendisini teşhis edemeyecekleri muhakkaktı. Amma da fikir ha! Javert, asıl izin şöyle yüz mil uzağındaydı; bütün şüpheler, tahminler ve ipuçları Champmathieu üzerinde toplanmıştı; tahminlerden, şüphelerden daha inatçı şey de olamazdı; şu halde, ortada hiçbir tehlike yoktu.”

Gerçi, karanlık bir an yaşadığı muhakkaktı, ama sonunda rahatlayacaktı –kaderi ne kadar kötü olmak isterse istesin, sonuç olarak, onu elinde tutuyordu–kaderine hâkimdi. Bu düşünceye dört elle sarılmaktaydı.

Doğrusunu söylemek gerekirse, aslında Arras’a hiç gitmemeyi tercih ederdi.

Ama yine de gidiyordu.

Bir yandan düşünüyor, bir yandan da saatte yaklaşık on iki buçuk kilometre hızla giden atı kamçılıyordu.

Araba ilerledikçe içinde bir şeyin gerilediğini hissediyordu.

Gün doğarken, dümdüz, apaçık bir sahadaydı; Montreuil-sur-mer şehri arkasında, epey uzaklarda kalmıştı. Tan ağarıyordu; bir kış gündeğümünün bütün soğuk şekillerinin gözlerinin önünden geçişine görmeden baktı. Sabahın da akşam gibi hayaletleri vardır. Onları görmüyordu; ama o farkında olmadan, neredeyse gerçekten bir şeyin içine nüfuz eder gibi, bu siyah ağaç ve tepe siluetleri onun şiddetli ruhsal durumuna hüznü, matemli bir şeyler katıyordu.

Yol kenarlarında bazen görülen tek tek evlerin önünden geçerken, her seferinde kendi kendine; “İçinde uyuyan insanlar var!” diyordu.

Atın tırısı, koşumun çingirakları, yol taşlarının üstündeki tekerlekler tatlı ve tekdüze bir gürültü çıkarıyorlardı. Bu gibi şeyler, insan neşeliyken sevimli, kederliyken hazindir.

Hesdin’e vardığında gün adamakıllı ağarmıştı. Ata soluk aldırarak ve yulaf

verdirtmek için bir hanın önünde durdu.

Scaufflaire'in dediği gibi, Boulonnais cinsi küçük bir attı bu; başı ve karnı iri, boynu kısa, sağrısı geniş, bacakları kuru ve ince, ayakları sağlamdı; çirkin, ama güçlü, sağlıklı bir ırktandı. Şahane hayvan iki saatte yirmi beş kilometrelik yol almıştı ve sağrısında bir damla bile ter yoktu.

Kendisi arabadan inmedi. Yulafı getiren uşak yere eğilip sol tekerleği kontrol etti.

“Uzağa mı gidiyorsunuz?” diye sordu.

Hayallerinden hemen hiç ayrılmaksızın cevap verdi:

“Niçin?”

“Uzaktan mı geliyorsunuz?” diye sordu bu defa uşak.

“Yirmi beş kilometre öteden.”

“Ya!”

“Niçin, ‘ya,’ diyorsunuz?”

Uşak yeniden eğildi, gözünü tekerleğe dikti, bir an sessiz durdu, sonra doğruldu:

“Şunun için ki, bu tekerleklerin bu kadar uzun bir yolculuktan sonra artık bir çeyrek kilometre bile yapamayacağı muhakkak.”

Arabadan aşağı atladı.

“Neler söylüyorsunuz siz?” dedi.

“Yani demek istiyorum ki, atınızla beraber anayoldaki hendeklerden birine yuvarlanmadan bunca yol almanız mucize. Gelin, bakın.”

Gerçekten de tekerlek ağır şekilde hasara uğramıştı. Posta arabasının çarpmasıyla tekerleğin parmaklıklarından ikisi ayrılmış, porya kopmuş, cıvata somunu tutmaz olmuştu.

“Dostum, burada araba tamircisi var mı?” diye sordu uşağa.

“Elbette mösyö.”

“Lütfen gidip onu çağırverin.”

“Şuracıkta, iki adım ötede. Hey! Bourgaillard Usta!”

Araba tamircisi Bourgaillard Usta, kapısının eşiğinde duruyordu. Gelip tekerleği kontrol etti ve kırık bir bacağı gözden geçiren bir cerrah tavrıyla yüzünü buruşturdu.

“Bu tekerleği hemen tamir edebilir misiniz?”

“Evet efendim.”

“Tekrar ne zaman yola çıkabilirim?”

“Yarın!”

“Yarın?”

“Bir günlük işi var. Beyefendinin işi acele mi?”

“Çok acele. En geç bir saat sonra yeniden yola çıkmam gerekiyor.”

“İmkânsız mösyö.”

“Ne isterseniz öderim.”

“İmkânsız.”

“Peki, iki saat içinde.”

“Bugün için imkânsız. İki parmaklıkla bir poryayı yeniden yapmak gerekiyor. Beyefendi yarından önce yola çıkamaz.”

“Benim işim yarına kadar bekleyemez. Bu tekerleği tamir edecek yerde değiştirdiyseniz olmaz mı?”

“Nasıl?”

“Siz araba tamircisisiniz değil mi?”

“Elbette.”

“Bana satacak bir tekerleğiniz yok mu? O zaman hemen yola çıkabilirim.”

“Yedek bir tekerlek mi?”

“Evet.”

“Sizin arabanıza göre tek tekerlek yok. Ancak bir çift tekerlek var.”

“Öyleyse bana bir çift tekerlek satın.”

“Mösyö, her tekerlek dingile uymaz.”

“Hele bir deneyin bakalım.”

“Faydası yok. Bende satılık yük arabası tekerlekleri var. Burası küçük bir yer.”

“Peki, bana kiralayabileceğiniz arabanız var mı?”

Tamirci daha ilk bakışta, iki tekerlekli yaylının kiralık bir araba olduğunu anlamıştı. Omuz silkti.

“Size kiralanan arabaları çok kötü kullanıyorsunuz! Arabam olsa bile size kiralamazdım.”

“Öyleyse satmaya ne dersiniz?”

“Arabam yok.”

“Nasıl, herhangi kötü bir araba da mı yok? Zor beğenen biri değilimdir, görüyorsunuz.”

Tamirci, “Burası küçük bir yer,” dedi. Ve ekledi:

“Şurada, arabalıkta, eski dört tekerlekli, körüklü bir arabam var. Şehrin burjuvalarından birine ait. Muhafaza edeyim diye vermişti. Balık kavağa çıktığı zamanlar kullanır. Onu size kiralayabilirim, ne zararı olur ki? Ama o burjuvanın sizi geçerken görmemesi gerekiyor. Dört tekerlekli, büyük bir araba; iki at gerekli.”

“İki posta atı alırım.”

“Beyefendi nereye gidiyor?”

“Arras’a.”

“Ve bugün oraya varmak istiyorsunuz. Öyle mi?”

“Evet, öyle.”

“Posta atlarını alarak mı?”

“Niçin olmasın?”

“Peki bu gece sabaha karşı dörtte oraya varsanız olur mu?”

“Olmaz.”

“Bakın, bir şey daha var. Beyefendinin geçiş belgesi var mı?”

“Var.”

“Peki öyleyse mösyö, posta atlarını alarak yarından önce Arras’a varamazsınız. Burası sapa bir yoldur. Konak yerlerinde iyi hizmet verilmiyor, atlar kırlarda. Çift sürme mevsimi başlıyor. Güçlü hayvanlara ihtiyaç var. Bu yüzden her taraftan at alıyorlar, bu arada postadan da. Konak yerlerinde en aşağı üç dört saat bekleyeceksiniz. Çıkmanız gereken çok yokuş ve bayır var.”

“Öyleyse, ben de atla giderim. Atı arabadan çözün. Sanırım bana eyer satacak biri bulunur.”

“Elbette. Ama bu beygir eyere yatkın mı?”

“Doğru. İyi hatırlattınız, yatkın değil.”

“Öyleyse.”

“Köyde kiralık bir at bulamaz mıyım canım?”

“Hiç durmadan Arras’a gidecek bir at?”

“Evet.”

“Bizim buralarda olmayan cinsten bir at gerekiyor demektir. Atı satın almanız gerekir, çünkü sizi tanımıyorlar. Ama ne satılık, ne kiralık, ne beş yüz franka, ne de bin franka bulabilirsiniz!”

“Ne yapacağız peki?”

“Bakın ben dürüst adamımdır, en iyisi size tekerleği tamir ederim, siz de

yolculuğunuzu yarına bırakırsınız.”

“Yarın, çok geç olur.”

“Orasını bilemem!”

“Arras’a giden posta arabası yok mu? Ne zaman geçer?”

“Yarın gece. İki araba da gece çalışır, giden de dönen de.”

“Nasıl yani! Şimdi bu tekerleğin tamiri için size bir gün mü gerekiyor?”

“Bir gün, tam bir gün!”

“İki işçi çalıştırırsanız?”

“İsterse on olsun!”

“Parmaklıklar iple bağlansa olmaz mı?”

“Parmaklıklar olur, ama porya olmaz. Hem sonra, ispit de kötü durumda.”

“Şehirde kiralık araba veren bir yer yok mu?”

“Yok.”

“Başka bir araba tamircisi var mı?”

Uşak ile usta aynı zamanda cevap verdiler:

“Hayır.”

Sonsuz bir sevinç duydu.

Belli ki ilahi takdir işe karışıyordu. Arabanın tekerleğini kırıp onu yoldan alıkoyan oydu. Ama bu bir tür ilk uyarıya hemen boyun eğmemiş; yolculuğa devam etmek için elinden gelen bütün gayreti göstermiş; dürüstlikle, titizlikle bütün çarelere başvurmuştu; ne mevsimden, ne yorgunluğundan ne de masrafından kaçınmıştı; kendini suçlaması için hiçbir neden yoktu. Daha ileri gidemiyorsa, artık onu ilgilendirmezdi! Artık onun suçu yoktu, bu vicdanının işi değil, ilahi takdirin işiydi.

Derin bir nefes aldı. Javert onu ziyaret ettiğinden bu yana ilk defa özgürce, çok derin bir nefes aldı. Yirmi saatten beri kalbini sıkıştırıp duran demirden pençe sanki nihayet onu serbest bırakmıştı.

Öyle geliyordu ki, Tanrı şimdi artık ondan yanaydı ve bunu açıkça belli ediyordu.

Kendi kendine, elinden gelen her şeyi yaptığını söyledi, şimdi sakın sakın geri dönmekten başka yapacak bir şey kalmamıştı.

Araba tamircisiyle olan konuşması hanın bir odasında geçseydi, bu konuşmanın hiçbir tanığı olmayacak, onu hiç kimse duymamış olacak, her şey orada kalacak ve o zaman pek muhtemeldir ki, aşağıda okuyacağımız olaylardan

hiçbirini anlatmamıza imkân olmayacaktı. Ama bu konuşma sokakta geçmişti. Sokakta geçen her tartışma mutlaka çevresine kalabalık toplar. Her zaman bir şeyler seyretmeye meraklı insanlar vardır. O, araba tamircisine sorular sorarken, gelip geçenlerden bazıları durup onların çevresinde toplanmışlardı. Kimsenin dikkat etmediği genç bir çocuk, onları birkaç dakika dinledikten sonra topluluktan ayrılıp, koşarak gitmişti.

Yolcumuz, yukarıda belirttiğimiz yargıları içinden geçirdikten sonra, tam geriye dönme kararı almak üzereydi ki, o çocuk geri geldi. Yanında ihtiyar bir kadın vardı.

Kadın, “Mösyö, oğlum bir araba almak istediğinizi söylüyor,” dedi.

Bir çocuğun getirdiği ihtiyar bir kadın tarafından söylenen bu basit sözü işitir işitmez, yolcunun sırtından terler boşandı. Onu bırakan elin, arkasından, karanlığın içinden çıkarak onu yeniden yakalamaya hazırlandığını görür gibi oldu.

Cevap verdi: “Evet nineciğim, kiralık bir araba arıyorum.”

Ve acele ekledi: “Ama burada bulunmazmış.”

“Bulunur, bulunur,” dedi kadın.

Tamirci, “Nerede bulunurmuş?” dedi.

“Bende,” diye cevap verdi kadın.

Yolcu titredi. Uğursuz el, onu yeniden yakalamıştı.

Gerçekten de yaşlı kadının sundurma altında duran, üstü hasır örtülü, iki tekerlekli küçük bir arabası vardı. Yolcuyu ellerinden kaçırdıklarına üzülen araba ustasıyla han uşağı hemen araya girdiler:

“Bu araba berbat bir şeydir adeta araba bozuntusu”, “Doğrudan doğruya dingilin üzerine oturtulmuş”, “İçindeki sıralar kayışlarla asılmış”, “İçine yağmur yağar”, “Tekerlekleri rutubetten paslanıp aşınmış”, “Yolcunun kendi arabasından daha uzağa gidemez”, “Kısacası tam bir araba müsveddesi!”, “Bu beyefendinin ona binmesi büyük hata olur” vs vs.

Bütün bunlar doğrudu, ama bu araba bozuntusu, bu araba müsveddesi, her neyse bu şey, iki tekerleği üzerinde yürüyordu ve Arras’a kadar gidebilirdi.

İstenilen parayı ödedi, kendi arabasını dönüşte almak üzere tamire bıraktı, beyaz atı yeni kiralanan arabaya koşturdu, kendisi de bindi ve sabahtan bu yana izlediği yola yeniden koyuldu.

Kamıştan araba sarsılarak hareket ettiğinde, az önce, gideceği yere gidemeyeceğini düşününce sevinç duyduğunu kendi kendine itiraf etti. Bu

sevinci bir tür öfkeyle inceledi ve saçma buldu. Geriye dönmekte sevinecek ne vardı ki? Bu yolculuğu özgürce yapmaktaydı. Kimsenin onu, böyle bir şeye zorladığı yoktu.

Ve istemediği hiçbir şey olmayacaktı.

Hesdin'den tam çıkıyordu ki, bir sesin “Durun! Durun!” diye bağırıldığını duydu. İçinde hâlâ umuda benzer heyecanlı ve telaşlı bir şeyler bulunan çevik bir hareketle arabayı durdurdu.

Yaşlı kadını getiren küçük oğlandı bu.

“Mösyö,” dedi, “size arabayı ben buldum.”

“E, ne olmuş?”

“Bana bir şey vermediniz.”

Herkese veren, hem de kolayca veren o, bu isteği aşırı ve adeta iğrenç buldu.

“Sen ha bacaksız,” dedi, “sana hiçbir şey vermeyeceğim!”

Atı kırbaçladı, yoluna devam etti.

Hesdin'de çok zaman kaybetmişti, bunu telafi etmek istiyordu. Küçük at yiğit bir şeydi, iki atın gücüyle çekiyordu, ama aylardan şubattı, yağmur yağmıştı, yollar kötüydü. Ayrıca, bu araba, o araba değildi. Bu çok ağırdı. Üstelik yokuş da çoktu.

Hesdin'den Saint-Paul'e hemen hemen dört saatte gitti. Dört saatte yirmi beş kilometre!

Saint-Paul'de, ilk rastladığı handa atı çözdürüp, ahıra yolladı. Scaufflaire'e söz verdiği gibi, at karnını doyururken yemliğin yanında durdu. Elemlili ve karışık şeyler düşünüyordu.

Hancının karısı ahıra girdi.

“Acaba mösyö yemek yemek istemiyorlar mı?”

“Ha, gerçekten acıktım.”

Taze ve güleç bir yüzü olan kadının ardından gitti. Kadın onu alçak tavanlı, içinde muşamba örtülü masalar olan bir salona götürdü.

“Çabuk olun,” dedi, “hemen gitmem gerekiyor. Acele işim var.”

İri yarı Hollandalı hizmetçi kız çabucak sofrayı kurdu. Yolcu, bu kıza bir ferahlık duygusuyla bakıyordu.

“İşte derdim buymuş,” diye düşündü, “kahvaltı etmemiştim.”

Yemek geldi. Hemen ekmeğe sarıldı, bir lokma ısırdı, sonra yavaşça masaya bıraktı, bir daha el sürmedi.

Başka bir masada bir arabacı yemek yiyordu. Adama bakarak, “Ekmekler niçin bu kadar acı?” dedi.

Yük arabacısı Alman’dı, anlamadı.

Ahıra, atın yanına döndü.

Bir saat sonra Saint-Paul’dan ayrılmış, Arras’tan sadece yirmi beş kilometre uzaklıktaki Tinqes’e doğru yol alıyordu.

Yol boyunca ne yapıyordu? Ne düşünüyordu? Sabah yaptığı gibi, gözünün önünden geçen ağaçlara, samandan damlara, ekili tarlalara ve her yol dönemecinde dağılan manzaranın giderek silinişlerine bakıyordu. Bazen ruhu tatmin eden, onu neredeyse düşünmekten kurtaran bir seyirdir bu. Binlerce şeyi ilk ve son defa imişçesine görmekten daha melankolik, daha derin ne olabilir ki? Yolculuk yapmak, her an yeniden doğmak ve ölmektir. Belki de, zihninin en ücra köşesinde durmadan değişen ufuklarla insan hayatı arasında paralellikler kuruyordu. Hayatta bütün şeyler önümüzden ebedi bir kaçış halindedir. Karanlıklarla aydınlıklar iç içe girer. Bir parlaklıktan sonra bir donuklaşma gelir; bakılır, telaşlanılır, geçmekte olanı yakalamak için eller uzatılır; her olay bir yol dönemecidir ve bir de bakılır ki yaşanılmıştır. Bir sarsıntı duyulur, her şey kararır, karanlık bir kapı fark edilir, sizi çekip götüren hayatın siyah atı durur. Ve yüzü örtülü, meçhul birinin karanlıklar içinde onun koşumlarını çözdüğü görülür.

Okuldan çıkan bazı çocuklar, Tinqes’e giren bu yolcuyla seyrettikleri sırada akşamın alacakaranlığı çökmekteydi. Gerçekte, henüz günlerin kısa olduğu devresiydi. Tinqes’de durmadı.

Tam köyün dışına çıkıyordu ki, yola taş döşeyen bir yol bakıcısı başını kaldırıp, “Bu at çok yorulmuş,” dedi.

Gerçekten de, zavallı at artık yavaş gidiyordu.

“Arras’a mı gidiyorsunuz?” diye ekledi adam.

“Evet.”

“Bu gidişle giderseniz, çabuk varamazsınız.”

Atı durdurup, adama sordu.

“Arras’a daha ne kadar var?”

“Otuz beş kilometre.”

“Nasıl olur? Yol haritası yirmi beş kilometre gösteriyor.”

“Ya! Yolun tamirde olduğunu bilmiyorsunuz demek?” dedi adam. “Bir çeyrek saat ötede yolun kesilmiş olduğunu göreceksiniz. Daha uzağa gitmeye imkân

yok.”

“Sahi mi?”

“Sola, Carency’ye giden yola sapar, ırmağı geçer; Camblin’e varınca sola dönersiniz; o yol Mont-Saint Éloy yoludur, Arras’a gider.”

“İyi ama, gece oluyor, kaybolurum.”

“Buralardan değil misiniz?”

“Hayır.”

“Bakın mösyö,” dedi adam, “size bir tavsiyede bulunayım. Atınız yorgun; Tinques’e dönün. Orada iyi bir han vardır. Yatın. Arras’a yarın gidersiniz.”

“Bu akşam orada olmam gerekiyor.”

“O başka. Öyleyse siz yine o hana gidin, yedek bir at alın. At bakıcısı olan çocuk kestirme yollarda size kılavuzluk eder.”

Adamın tavsiyesine uydu, gerisingeriye döndü, yarım saat sonra aynı yerden, bu defa iyi bir takviye atla hızla geçiyordu. Uşak kendisini sürücülüğe terfi ettirmiş, arabaya kurulmuştu.

Ama yine de zaman kaybetmişti.

Gece iyiden iyiye bastırmıştı.

Kestirme yola saptılar. Yolun hali felaketti. Araba derin tekerlek izlerinin birinden çıkıp ötekine batıyordu. Sürücüye, “Hızını kesme, çift bahşiş veririm,” dedi.

Bir sarsıntıda arabanın falakası kırıldı.

“Mösyö, falaka kırıldı,” dedi sürücü, “atımı arabaya şimdi nasıl koşacağım, bu yol geceleri berbatır, dönüp, bu gece Tinques’de yatsanız, yarın erkenden Arras’ta olurduk.”

“Bir parça iple bıçağın var mı?” diye sordu.

“Var efendim.”

Bir ağaç dalı kesip, ondan bir falaka yaptı.

Bu da onlara yirmi dakika daha kaybettirdi ama yola dörtlüye devam ettiler.

Ova zifiri karanlıktı. Alçak ve kara sisler tepelere tırmanıyor ve dumanlar halinde kopup yükseliyordu. Bulutlarda beyazımsı ışıklar vardı. Denizden gelen kuvvetli bir rüzgâr ufkun her köşesinde, eşyaları yerinden oynatan biri gibi gürültü yapıyordu. Seçilebilen her şey dehşetliydi. Gecenin bu engin solukları altında titreyen ne çok şey vardı!

Soğuk içine işliyordu. Dünden bu yana yemek yememişti. Digne yakınlarındaki büyük ovada yaptığı başka bir gece yolculuğunu hayal meyal

hatırlıyordu. Üzerinden sekiz sene geçmişti; oysa ona daha dün gibi geliyordu.

Uzaklardaki bir çan kulesinde bir saat çaldı.

Sürücü çocuğa sordu: “Saat kaç?”

“Yedi efendim, sekizde Arras’da oluruz. On beş kilometrelik yolumuz kaldı.”

O an, aklına ilk defa şöyle bir düşünce geldi; bunu daha önce akıl edememiş olmasını da garip buldu: Belki de çektiği bütün bu zahmetler boşunaydı; davanın görüleceği saati bile bilmiyordu; hiç değilse onu öğrenmesi gerekirdi; bir işe yarayıp yaramayacağını bilmeden böyle yolu tutturup gitmesi çok acayipti. Sonra zihninde birtakım hesaplar yaptı; ağır ceza mahkemelerinde duruşmalar genellikle sabah saat dokuzda başlardı; bu işin pek de öyle uzun sürmemesi gerekirdi; elma hırsızlığı davası kısa sürerdi; bundan sonra sadece kimlik tespiti sorunu vardı; dört ya da beş tanık dinlenirdi, avukatlara söyleyecek çok az şey kalıyordu; oraya vardığında her şey olup bitmiş olacaktı!

Sürücü, atları kamçılıyordu. Irmağı geçmiş, Mont-Saint-Éloy’ı arkalarında bırakmışlardı.

Gece bastırdıkça bastırıyordu.

6. Simplicie Hemşire Sınamadan Geçiyor

O sırada, hatta o anda Fantine sevinçliydi.

Çok kötü bir gece geçirmişti. Müthiş bir öksürük, gittikçe artan ateş... Rüyalar görmüştü. Sabahleyin doktor viziteye geldiğinde sayıklıyordu. Doktor endişeliydi ve Mösyö Madeleine gelir gelmez kendisine haber vermelerini tembih etmişti.

Fantine, bütün sabah boyunca hüzünlüydü, az konuştu, alçak sesle mırıldanarak elleriyle çarşafı buruşturuyor, yolların uzaklıklarıyla ilgili birtakım hesaplar yapıyordu. Gözleri çukura kaçmış, bakışları sabitleşmişti. Gözlerinin feri hemen hemen sönmüş gibiydi; ara sıra yeniden alevleniyor ve yıldızlar gibi parlıyordu. Sanki karanlık bir saatin yaklaşmasıyla birlikte yeryüzü aydınlığının boşalttığı yerleri gökyüzü aydınlığı doldurmaktaydı.

Simplice hemşire ne zaman ona nasıl olduğunu sorsa, hep aynı cevabı veriyordu; “İyiyim. Mösyö Madeleine’i görmek istiyorum.”

Birkaç ay önce Fantine, son namusunu, son utancını, son sevincini kaybettiği sıralarda kendi kendinin gölgesiydi; şimdi ise kendi kendinin hayaleti olmuştu. Sağlık durumunun kötüleşmesi onu ruhen de olumsuz etkilemişti. Yirmi beş yaşındaki bu varlığın alnı kırışmış, yanakları sarkmış, burun delikleri kısılmış, dişetleri çekilmiş, benzi sapsarı olmuştu. Boynu sadece kemikten ibaretti,

köprücük kemikleri fırlamış, kolları, bacakları cılızlaşmış, derisi sapsarı kesilmişti, sarı saçları artık beyaz tellerle karışarak uzuyordu. Yazık! Şu hastalık nasıl da yaşlılığı hızlandırıyor!

Doktor öğleyin tekrar geldi, bazı ilaçlar yazdı, belediye başkanının revire uğrayıp uğramadığını sordu ve başını salladı.

Mösyö Madeleine, âdeti olduğu üzere saat üçte hastayı görmeye gelirdi. Dakiklik iyi bir insan olduğunu gösterdiğine göre, o da dakikti.

Saat iki buçuğa doğru Fantine sabırsızlanmaya başladı. Yirmi dakika içinde rahibeye on defadan fazla sordu; “Hemşireciğim, saat kaç?”

Saat üçü çaldı. Üçüncü çalışta Fantine yerinden doğruldu, oysa yatağında zor kımıldayabiliyordu; zayıf, sapsarı ellerini titreyerek birbirine kenetledi. Rahibe, göğsünden, altında ezildiği felaketi üstünden kaldırır gibi derin bir nefesin çıktığını duydu. Fantine döndü ve kapıya baktı.

İçeri kimse girmedi, kapı açılmadı.

Bir çeyrek saat süreyle gözü kapıya dikili, hareketsiz, adeta nefesini tutarak öylece kaldı. Hemşire, ona bir şey söylemeye cesaret edemiyordu. Kilisenin saati üçü çeyrek geçe vurdu, Fantine yastığın üstüne yığıldı.

Hiçbir şey söylemedi, tekrar çarşafıyla oynamaya, buruşturmaya koyuldu.

Yarım saat geçti, sonra bir saat, gelen giden yoktu; saatin her çalışında Fantine doğruluyor, kapıdan yana bakıyor, sonra yine yatağına yığılıyordu.

Ne düşündüğü açıkça görülüyordu, ama o hiçbir isim söylemiyor, kimseden şikâyet etmiyor, kimseyi suçlamıyordu. Yalnız hazin bir şekilde öksürüyordu. Karanlık bir şeyin yavaş yavaş üzerine çökmekte olduğu söylenebilirdi. Yüzü sapsarı, dudakları mosmordu. Arada bir gülümsüyordu.

Saat beşi çaldı. O zaman hemşire onun çok alçak sesle, yavaş yavaş; “Ama ben yarın gideceğime göre, bugün gelmemekle hata ediyor!” dediğini duydu.

Simplice hemşire de Mösyö Madeleine’in gecikmesine şaşıyordu.

O sıra Fantine, karyolasının tavanına bakmaktaydı. Bir şeyler hatırlamaya çalışır gibiydi. Birden, bir nefes gibi zayıf bir sesle şarkı söylemeye başladı. Rahibe onu dinliyordu. Fantine’in söylediği şarkı şuydu:

Oldukça güzel şeyler satın alacağız

Kenar mahalleler boyunca gezinerek

Peygamberçiçekleri mavidir, güller ise pembe

Peygamberçiçekleri mavidir, aşklarımı seviyorum

*Nakışlı peleriniyle Bakire Meryem
Geldi ocağımın yanına dün
“İşte” dedi, “örtümün altında saklı
Bir gün benden istediğin küçük çocuk.”
Koşun kente, kendinize kumaş alın
Kendinize iplik alın, yüksük alın.*

*Oldukça güzel şeyler satın alacağız
Kenar mahalleler boyunca gezinerek
Kutsal Meryem, ocağımın yanına
Kurdelelerle süslü bir beşik koydum
Tanrı en güzel yıldızını bana verecekti
Oysa ben senin verdiğin çocuğu seviyorum
“Bayan ne yapacağız bu kumaşla?”
“Yeni doğan bebeğime çeyiz düzün”
Peygamberçiçekleri mavidir, güller ise pembe
Peygamberçiçekleri mavidir, aşklarımı seviyorum
“Yıkayın bu kumaşı.”
“Nerede?”
“Irmakta.”
Ve kumaşı bozmadan, kumaşı kirletmeden
Güzel bir etek yapın, yeleği de olsun
Nakışlar işleyeyim, çiçekler bezeyeyim
“Çocuk yok artık bayan, şimdi ne yapacağım?”
“Tabut bezi yapın ve tabutuma serin”
Oldukça güzel şeyler satın alacağız
Kenar mahalleler boyunca gezinerek
Peygamberçiçekleri mavidir, güller ise pembe
Peygamberçiçekleri mavidir, aşklarımı seviyorum*

Bu şarkı, dokunaklı, eski bir ninniydi. Fantine bir zamanlar küçük Cosette’ini bununla uyuturdu. Yavrusu artık yanında olmadığından, beş yıldır aklına geldiğinde bu şarkıyı söylemişti. Öyle üzgün bir sesle ve öyle tatlı bir havayla

söylüyordu ki, bir rahibeyi bile ağlatabilirdi. Nitekim, acı şeylere alışık olmasına rağmen hemşire, gözünde bir damla yaş belirlediğini hissetti.

Saat altıyı çaldı. Fantine oralı olmadı. Artık çevresindeki hiçbir şeyle ilgilenmiyor gibiydi.

Simplice hemşire, belediye başkanının gelip gelmediğini ve revire çıkıp çıkmayacağını öğrenmek için hizmetçi kızlardan birini fabrikanın kapıcısına yolladı. Kız birkaç dakika sonra döndü.

Fantine hep hareketsizdi, kafasındaki düşüncelere dalmış görünüyordu.

Hizmetçi, sayın başkanın o sabah saat altıdan önce beyaz bir at koşulu küçük bir arabayla sabah ayazında gitmiş olduğunu Simplicie hemşireye alçak sesle anlattı. Yalnız gitmişti. Yanında arabacı bile yoktu, ne tarafa gittiği bilinmiyordu, bazıları Arras yoluna saptığını söylüyor, bazıları da Paris yolunda rastladıklarını iddia ediyorlardı. Giderken her zamanki gibi gayet sakindi, yalnız kapıcı kadına bu gece kendisini beklememelerini söylemişti.

İki kadın sırtlarını Fantine'in yatağına dönmüş fısıldaşır, hemşire soru sorup, hizmetçi tahminlerde bulunurken, Fantine, sağlıklı halin rahat hareketlerini ölümün ürkütücü zayıflığıyla birleştiren bazı organik hastalıklara özgü o ateşli çeviklikle yatağının üstünde dizüstü oturmuş, büzülmüş, iki yumruğu ile yastığına dayanmış, başını perdelerin aralığından çıkarmış dinliyordu. Birdenbire bağırdı:

“Siz Mösyö Madeleine'den söz ediyorsunuz! Neden alçak sesle konuşuyorsunuz? Ne yapıyormuş? Niçin gelmiyormuş?”

Sesi öyle sert, öyle boğuktu ki, iki kadın, erkek sesi duyduklarını sandılar; korkarak döndüler.

“Hadi, cevap verin!” diye haykırdı Fantine.

Hizmetçi, ağzının içinde geveledi:

“Kapıcı bana bugün gelemeyeceğini söyledi.”

“Yavrum,” dedi hemşire, “sakin olun, yatın hadi.”

Fantine, durumunu değiştirmeden, yürek paralayıcı yüksek bir sesle, tamamen emredici bir tavırla, “Gelemeyecek mi?” diye haykırdı. “Niçin, söyle? Orada aranızda fısıldaşıyorsunuz. Nedenini bilmek istiyorum.”

Hizmetçi, telaşla rahibenin kulağına eğilerek, “Belediye meclisinde işi olduğunu söyleyin,” dedi.

Simplice hemşire hafifçe kızardı, hizmetçinin ona önerdiği şey, yalandı. Öbür taraftan hastaya gerçeği söylemenin hasta için korkunç bir darbe olacağını ve Fantine'in durumundaki biri için bunun sonucunun oldukça kötü olacağını düşünüyordu. Yüzünün kızarması kısa sürdü. Sakin bakışlarla Fantine'e bakarak, “Sayın başkan gitmiş,” dedi.

Fantine dikildi, topuklarının üzerine oturdu. Gözleri kıvılcımlandı. Bu acılarla dolu çehrede olağanüstü bir sevinç ışığı parladı.

“Gitmiş mi?” diye haykırdı. “Cosette'i almaya gitti!”

Sonra iki elini göğsüne bastırdı, yüzü anlatılmaz bir ifadeye büründü. Dudakları kıpırdıyor, alçak sesle dua ediyordu.

Duası bitince, “Hemşireciğim,” dedi, “artık seve seve yatacağım, her istenileni yapacağım; az önce kötü davrandım, öyle bağırarak konuştuğum için sizden özür dilerim, bağırarak konuşmak çok kötü, biliyorum benim iyi hemşireciğim, ama görüyorsunuz şimdi çok mutluyum. Tanrı iyi, Mösyö Madeleine iyi; düşünebiliyor musunuz, benim Cosette'ciğimi almaya, Montfermeil'e gitti.”

Tekrar yatağına yattı, yastığını düzelten rahibeye yardım etti, boynunda taşıdığı

küçük gümüş haçı öptü; onu, Simplice hemşire vermişti.

“Yavrum,” dedi hemşire, “şimdi dinlenmeye bakın ve hiç konuşmayın.”

Fantine, hemşirenin elini terli ellerinin arasına aldı. Onun böyle terlediğini görmek hemşireyi çok üzüyordu.

Fantine artık kendi kendine konuşuyordu:

“Bu sabah Paris’e gitmek üzere yola çıktı. Aslında Paris’ten geçmesine hiç gerek yok. Montfermeil, gelirken biraz soldadır. Hatırlıyorsunuz değil mi, dün ona Cosette’den söz ettiğimde, ‘Yakında, yakında’ dediğini? Bana sürpriz yapmak istiyor. Biliyor musunuz? Onu Thénardier’lerden almak için bana bir mektup imzalattı. Artık hiçbir şey diyemezler, öyle değil mi? Cosette’i teslim edecekler. Öyle ya, paraları ödendiğine göre. Resmi makamlar ücreti ödendiği halde bir çocuğun alıkonulmasına göz yummazlar. Hemşireciğim, konuşmamam gerektiğini bana işaret edip durmayın. Son derece mutluyum, çok da iyiyim, artık hiç rahatsızlık duymuyorum, Cosette’i tekrar göreceğim, hatta karnım da çok acıktı. Beş yıla yakın bir süredir onu görmedim. Çocukların insanı nasıl mutlu ettiğini bilemezsiniz. Sonra ne kadar sevimlidir, göreceksiniz! Bilseniz, nasıl küçücük, güzel pembe parmakları var! İleride çok güzel elleri olacak. Bir yaşındayken elleri gülünçtü. Böyle! (elleriyle gösterdi.) Şimdi büyümüş olmalı. Yedi yaşında oldu. Genç bir kız. Ben ona Cosette diyorum, ama adı Euphrasie. Bakın bu sabah şöminenin üstündeki toza bakarken birden yakında Cosette’i göreceğim içime doğuverdi. Ah, Tanrım! Yıllarca çocuğumu görmemek ne büyük hata! Hayatın sonsuz olmadığını düşünmek gerek! Ah! Sayın başkan gitmekle ne iyi etti! Doğrusu hava da çok soğuk! Paltosunu giymiş midir? Yarın burada olur değil mi? Yarın bayram olacak. Hemşireciğim, yarın sabah dantelli küçük başlığımı giymemi bana hatırlatın. Montfermeil uzak bir yer. O yolu ben vaktiyle yaya gitmiştim de çok uzak gelmişti. Ama yolcu arabaları çok çabuk giderler! Yarın Cosette burada olacak. Buradan Montfermeil’e ne kadar var?”

Mesafeler hakkında hiçbir fikri olmayan hemşire, “Sanırım yarın burada olabilir,” diye cevap verdi.

“Yarın! Yarın!” dedi Fantine, “yarın Cosette’i göreceğim! İyi Tanrı’nın iyi hemşiresi, görüyorsunuz ya artık hasta değilim. Şimdi sevinçten deli gibiyim. İsterseniz kalkıp oynarım.”

Onun bir çeyrek saat önceki halini gören biri, bu durumundan hiçbir şey anlayamazdı. Şimdi yüzü pespembeydi, canlı ve doğal bir sesle konuşuyordu, yüzüne bir gülümseme yayılmıştı. Zaman zaman, oldukça alçak bir sesle kendi kendine konuşarak gülüyordu. Anaların sevinci, hemen hemen çocuğun sevinci

gibidir.

“Hadi bakalım,” dedi rahibe, “artık mutlusunuz. Şimdi sözümü dinleyin ve daha fazla konuşmayın.”

Fantine başını yastığa koydu ve alçak sesle kendi kendine, “Evet, yerine yat, uslu ol, çünkü artık yavruna kavuşuyorsun. Simplicie hemşire haklı. Buradaki herkes haklı,” dedi.

Sonra kıpırdamadan, başını oynatmadan, kocaman açılmış gözlerle ve neşeli bir tavırla dört bir yanına bakmaya başladı ve artık hiç konuşmadı.

Hemşire, onun biraz uyuyacağını umarak yatağının perdelerini kapattı.

Saat yediyle sekiz arası doktor geldi. Hiç ses duymayınca, Fantine’in uyuduğunu düşünerek yavaşça içeri girdi, ayaklarının ucuna basa basa yatağa yaklaştı. Perdeleri araladı ve kandilin ışığında Fantine’in kendisine bakan büyük, sakın gözlerini gördü.

Fantine, doktora, “Mösyö, onun burada, benim yanımda, küçük bir yatakta yatmasına izin verirler değil mi?” dedi.

Doktor, Fantine’in sayıkladığını sandı. Fantine devam etti:

“Bakın, tam onun yatacağı kadar yer var.”

Doktor, Simplicie hemşireyi bir kenara çekti. Hemşire de, ona durumu anlattı; Mösyö Madeleine bir ya da iki gün için yoktu, nereye gittiğine dair ellerinde kesin bir bilgi olmadığından, belediye başkanının Montfermeil’e gittiğini sanan hastaya yanlış düşündüğünü söylemeyi doğru bulmuyorlardı; kaldı ki, doğru tahmin etmiş olması da mümkündü. Doktor yapılanı doğru buldu.

Fantine’in yatağına yaklaştı. O ise, kaldığı yerden devam etti:

“Çünkü, bakın, sabahları uyandığımda kediciğime günaydın derim, geceleri de ben uyumadığımdan, onun uyuduğunu görürüm. Tatlı nefesi bana iyi gelir.”

“Elinizi verin bakayım bana,” dedi doktor.

Fantine elini uzattı ve gülerek seslendi:

“Ha! Bak! Siz bilmiyorsunuz! Ben iyileştim artık. Cosette yarın geliyor.”

Doktor şaşıtı. Kadın daha iyiydi. Üzerindeki baskı hafiflemiş, nabızı güçlenmişti. Sanki çıkagelen bir hayat bu zavallı bitkin varlığı yeniden canlandırmaktaydı.

“Doktor bey,” dedi tekrar, “hemşire size sayın başkanın yavrumu almaya gittiğini söyledi mi?”

Doktor, konuşmamasını, her türlü yorucu heyecandan kaçınmasını tembihledi. Kaynatılmış saf kınakına ve gece ateşin yükselmesi halinde kullanılmak üzere

yatıştırıcı şurup yazdı. Doktor giderken hemşire, “Şimdi durumu daha iyi,” dedi. “Talihi iyi gider de, sayın başkan, gerçekten yarın çocukla birlikte gelirse, kim bilir belki de iyileşir? O kadar şaşırtıcı krizler vardır ki, bazen büyük sevinçlerin hastalıkların ilerlemesini durdurduğu görülmüştür. Gerçi bunun organik bir hastalık olduğunu biliyorum ve de oldukça ilerlemiş, ama bütün bunlar öyle esrarlı şeyler ki! Kim bilir, belki de onu kurtarırsınız.”

7. Yolcu Ulaşır Ulaşmaz, Dönüş İçin Önlemlerini Alıyor

Akşam saat sekiz sularıydı ki, yolda gider bıraktığımız araba Arras’ta, Posta Otelı’nin arabalara ait kapısından içeri girdi. Buraya kadar izlediğimiz adam, arabadan indi, han hizmetkârlarının büyük bir gayretle hizmet sunmalarına dalgın dalgın karşılık verdi, yedek aldığı atı geri gönderdi ve küçük, beyaz atı ahıra götürdü; sonra zemin kattaki bilardo salonunun kapısını itip içeri girdi, bir masaya oturup, dirseklerini dayadı. Altı saatte alabileceğini tasarladığı yolu on dört saatte alabilmişti. Bunun kendi suçu olmadığını kabul ediyordu; aslında böyle olmasına üzülmemişti.

Otelin sahibesi içeri girdi.

“Beyefendi yatacaklar mı? Yoksa akşam yemeği mi yiyecekler?”

Başıyla hayır işareti yaptı.

“Ahırdaki uşak, beyefendinin atının çok yorgun olduğunu söylüyor.”

Burada adam, sessizliğini bozdu:

“Acaba at yarın sabah tekrar yola çıkamaz mı?”

“Ah! Mösyö! En aşağı iki gün dinlenmesi gerek.”

Sordu:

“Postane burada değil mi?”

“Evet mösyö.”

Otel sahibesi onu postaneye götürdü. Geçiş belgesini gösterdi ve hemen o gece posta arabasıyla Montreuil-sur-mer’e dönmesinin mümkün olup olmadığını sordu. Kuryenin yanındaki yer boştu; onu tuttu, parasını da ödedi. Gişe memuru; “Mösyö, yola çıkmak için gece saat tam birde burada olmayı ihmal etmeyin sakın,” dedi.

Bu iş de olduktan sonra otelden çıktı, şehirde dolaşmaya başladı.

Arras’ı tanımıyordu, yollar karanlıktı, gelişigüzel yürüyordu. Ama yine de gelip geçenlere gideceği yolu sormamakta inat eder gibi bir hali vardı. Küçük Crinchon Irmağı’nı geçti, kendisini daracık, dolambaçlı sokaklar içinde buldu ve yolunu kaybetti. Bir adam elinde fenerle gidiyordu. Bir an tereddüt ettikten

sonra, bu adama sormaya karar verdi; soracağı soruyu birinin duymasından korkuyormuş gibi, önüne, arkasına bir baktı.

“Mösyö,” dedi, “adliye binası nerededir, lütfen söyler misiniz?”

Oldukça yaşlı bir adam olan burjuva, “Mösyö, sanırım siz bu şehirden değilsiniz,” dedi, “öyleyse buyrun beni takip edin. Ben de tam adliye tarafına, yani vilayet konağı yönüne gidiyorum, çünkü şu sıra adliye binası onarılıyor, o nedenle mahkemeler geçici olarak bütün duruşmaları vilayette yapıyor.”

“Ağır ceza davaları da orada mı görülüyor?”

“Elbette efendim; görüyor musunuz, bugün vilayet konağı olan yer, devrimden önce piskoposhaneydi. 82’de piskopos olan Mösyö De Conzié orada büyük bir salon yaptırmıştı. İşte davalar o salonda görülüyor.”

Adam yolda giderken, “Şayet bir davada bulunmak istiyorsanız, vakit biraz geç. Genellikle duruşmalar saat altıda sona erer,” dedi.

Bu sırada büyük meydana gelmişlerdi. Adam, geniş kapkara bir binanın cephesindeki aydınlık dört uzun pencereyi gösterdi.

“Tam zamanında geldiniz, talihiniz varmış. Şu dört pencereyi görüyor musunuz? Ağır ceza mahkemesi işte orası. Işık var. Demek bitmemiş. Uzamış olacak, bir de akşam oturumu yapıyorlar. Siz bu işle mi ilgileniyorsunuz? Yoksa bir cinayet davası mı? Tanık mısınız?”

“Herhangi bir işim yok, yalnızca bir avukatla görüşeceğim.”

“O başka,” dedi adam. “Bakın mösyö, kapı şurada, nöbetçinin durduğu yerde. Büyük merdivenden çıkarsınız.”

Adamın talimatına uydu, birkaç dakika sonra bir salondaydı, çok kalabalıktı, içinde cüppeli avukatların da olduğu bazı gruplar orada burada fısıldaşıyorlardı. Davaların görüldüğü yerlerin eşiğinde aralarında alçak sesle mırıldanan siyahlar giymiş adamların böyle gruplar oluşturduklarını görmek her zaman yürek sıkıcı bir şeydir. Bütün bu mırıldanılan sözlerden şefkat ve merhamet çıktığı çok enderdir. Bunlardan daha çok, önyargıyla verilmiş mahkûmiyet kararları çıkar. Oradan geçen ve düşünen bir gözlemci için bütün bu gruplar karanlık birer arı kovanına benzerler, içinde birtakım zihinlerin vızıldana vızıldana her türlü uğursuz yapıyı elbirliğiyle kurdukları karanlık birer arı kovanı.

Bir tek lambayla aydınlatılmış olan bu geniş salon, eski piskoposluk salonlarından biriydi ve şimdi de bekleme salonu olarak kullanılıyordu. Şu anda kapalı olan iki kanatlı kapı, burasını ağır ceza mahkemesinin toplandığı büyük salondan ayırmaktaydı.

Ortalık o kadar karanlıktı ki, karşısına çıkan ilk avukata sormaktan çekinmedi.

“Mösyö, acaba dava hangi safhada?”

“Bitti,” dedi avukat.

“Bitti mi?”

Bu sözü öyle bir vurguyla tekrarlamıştı ki, avukat döndü.

“Affedersiniz mösyö, akraba falan mısınız?”

“Hayır. Burada kimseyi tanımıyorum. Peki, mahkûm ettiler mi?”

“Elbette. Zaten başka türlü de olamazdı.”

“Kürek cezasına mı?”

“Ömür boyu.”

Konuşmasını o kadar zayıf bir sesle sürdürdü ki, söyledikleri güçlkle anlaşılabilirdi:

“Demek kimliği tespit edildi.”

“Ne kimliği?” diye cevap verdi avukat, “tespit edilecek kimlik falan yoktu ki. Sorun gayet basitti. Kadın, çocuğunu öldürmüş, çocuk katili olduğu kanıtlandı, jüri taammüden cinayeti kabul etmedi, hayat boyu hapse mahkûm ettiler.”

“Demek bir kadındı?”

“Elbette canım! Limosin adında bir kız. Siz neden söz ediyorsunuz?”

“Hiçbir şeyden, ama mademki bitmiş, öyleyse salon neden hâlâ aydınlık?”

“Öbür dava için; iki saat önce başladı.”

“Hangi öbür dava?”

“Bir dilenci parçası, bir sabıkalı, bir kürek mahkûmu hırsızlık yapmış. Adını bile bilmiyorum. Görseniz, haydut suratlı bir herif. Ben olsam, sırf suratından ötürü onu küreğe yollardım.”

“Salona girmek mümkün mü acaba efendim?”

Sanmam. Çok kalabalık. Ama şu ara oturuma ara verildi. Dışarı çıkanlar oldu, tekrar başladığında deneyebilirsiniz.”

“Nereden giriliyor?”

“Şu büyük kapıdan.”

Avukat yanından ayrıldı. Birkaç dakika içinde, hemen hemen aynı zamanda, karmakarışık, duyulabilecek bütün heyecanları duymuştu. Bu ilgisiz adamın sözleri kâh buzdan iğneler, kâh ateşten bıçaklar gibi kalbini delip geçmişti. Henüz hiçbir şeyin bitmemiş olduğunu öğrenince derin bir nefes aldı, ama duyduğu hissin memnurluk mu, yoksa acı mı olduğunu söyleyebilecek durumda değildi.

Çeşitli gruplara yaklaşıp söylenenlere kulak kabarttı. Görülecek davaların listesi çok yönlü olduğundan, mahkeme başkanı o güne basit ve kısa iki dava koymuştu. İşe çocuk katiliyle başlanmış ve şimdi sıra forsanın, sabıkalının, ‘sonunda kürkçü dükkânına dönen tilki’nin davasına gelmişti. Bu adam elma çalmıştı, ama bu ispat edilememişti; ispat edilen tek şey daha önce Toulon’da kürek mahkûmu olduğuydu. Durumunu kötüleştiren de buydu. Diğer yandan, adamın sorgusu bitmiş, tanıkların ifadeleri alınmıştı. Ama sırada avukatın savunması ile savcının iddianamesi vardı. Bütün bunların gece yarısından önce bitmesi imkânsızdı. Adam muhtemelen mahkûm olacaktı; savcı pek iyiydi; yani eline düşen sanıkları kaçırmıyordu, şiirler yazan akıllı bir gençti.

Ağır ceza salonuna açılan kapının yanında bir mübaşir ayakta duruyordu. Mübaşire, “Mösyö, kapı yakında açılacak mı?” diye sordu.

“Açılmayacak,” dedi mübaşir.

“Nasıl! Duruşma tekrar başlayınca kapı açılmayacak mı? Ara verilmedi mi?”

“Oturum yeniden başladı,” diye cevap verdi mübaşir, “ama kapı açılmayacak.”

“Niçin?”

“Çünkü salon dolu.”

“Nasıl! Bir kişilik yer de mi yok?”

“Tek bir kişilik bile yok. Kapı kapalı. Artık hiç kimse içeri giremez.”

Mübaşir biraz sustuktan sonra ekledi: “Gerçi sayın mahkeme başkanının arkasında iki üç yer var, ama başkan oraya ancak devlet memurlarını alıyor.”

Mübaşir bunu dedikten sonra ona arkasını döndü.

Başı eğik çekildi, bekleme odasına geçti, merdivenleri her basamakta tereddüt edercesine ağır ağır indi. Dünden beri içindeki şiddetli mücadele hâlâ bitmemişti. Merdiven sahanlığına gelince tirabzana dayandı, kollarını göğsünde kavuşturdu ve ani bir hareketle redingotunu açtı, cüzdanını aldı, kalem çıkardı, bir kâğıt kopardı ve kâğıdın üzerine fenerin ışığında: “Mösyö Madeleine, Montreuil-sur-mer Belediye Başkanı” diye yazdı ve sonra, merdiveni hızlı hızlı çıktı, doğru mübaşire gitti, kâğıdı verdi ve emir verir bir tavırla, “Bunu sayın mahkeme başkanına götürün,” dedi.

Mübaşir kâğıdı aldı, göz attı ve söyleneni yerine getirdi.

8. İltimaslı Kabul

Montreuil-sur-mer belediye başkanı, kendisi farkında değildi, ama oldukça ün yapmıştı. Erdemliliğinin ünü bütün Aşağı Boulonnais’yi sarmış ve sonunda da bu küçük yerin sınırlarını aşarak komşu iki üç ile de yayılmıştı. Kara boncuk

sanayiini canlandırmak gibi il merkezine yaptığı olağanüstü hizmetten başka, Montreuil-sur-mer'in yüz kırk bir belediyesinden bir teki bile yoktu ki, ona herhangi bir iyilik borçlu olmasın. Hatta gerektiğinde öbür ilçelerin sanayiilerini de yardım ederek desteklemiş ve üretimi artırmayı başarmıştı. Örneğin, Boulogne'daki gül fabrikasını, Frévent'teki keten ipliği fabrikasını ve Boubers-sur-Canche'daki hidrolik tül imalathanesini gerektiğinde kredi verip sermaye koyarak desteklemişti. Her tarafta Mösyö Madeleine adını saygıyla anıyorlardı. Arras ve Douai, küçük Montreuil-sur-mer şehrinin belediye başkanına gıpta ediyorlardı.

Arras Ağır Ceza Mahkemesi'nin oturumuna başkanlık eden Douai Kraliyet Mahkemesi Başkanı da, herkes gibi, büyük saygı gören bu adı tanımaktaydı. Mübaşir toplantı odasını mahkeme salonuna bağlayan kapıyı temkinle açtı, başkanın koltuğunun arkasından öne doğru eğildi, üzerinde az önce okuduğumuz bir satırlık yazı olan kâğıdı ona verirken, "Bu mösyö duruşmaya gelmek istiyor," dedi. Başkan kâğıdı okuyunca birden saygıyla toparlandı, bir kalem alarak kâğıdın altına birkaç kelime yazdı ve mübaşire iade ederek, "İçeri alın," dedi.

Sözünü ettiğimiz bahtsız adam, salon kapısının yanında, mübaşirin onu bıraktığı yerde, bıraktığı durumda öylece kalakalmıştı. Düşüncelerinin arasında birinin, ona; "Beyefendi lütfen beni izlerler mi?" dediğini duydu. Az önce ona sırtını çeviren mübaşir şimdi yerlere kadar eğilip onu selamlıyordu. Başkanın yazdığı kâğıdı ona verdi. Madeleine kâğıdı açtı, lambanın yanında olduğundan yazıyı okuyabildi:

"Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı, Mösyö Madeleine'e saygılarını sunar."

Bu birkaç kelime onda garip ve acı bir duygu uyandırmış gibi kâğıdı ellerinin arasında buruşturdu.

Mübaşirin peşi sıra gitti.

Birkaç dakika sonra, duvarları tahta kaplamalı, yeşil örtülü bir masanın üzerine konulmuş iki mumla aydınlanan çalışma odası gibi bir yerde yalnız başınaydı. Yanından ayrılırken mübaşirin söylediği son sözler hâlâ kulağındaydı; "Efendim, burası toplantı odasıdır; şu kapının bakır tokmağını çevirince mahkeme salonunda, sayın mahkeme başkanının koltuğunun arkasında olursunuz." Bu sözler, onun düşüncelerinde, az önce geçtiği dar koridorların, karanlık merdivenlerin belli belirsiz anısına karışıyordu.

Mübaşir onu yalnız başına bırakmıştı. En önemli an gelip çatmıştı. Kendini toparlamaya çalışıyor, ama başaramıyordu. Düşüncenin ipleri, özellikle onları hayatın acı gerçeklerine bağlamaya en çok ihtiyaç duyduğunuz bir sırada

bakarsınız beyinde hepsi birden kopuvermişlerdir. Tam da hâkimlerin tartıştıkları ve insanları mahkûm ettikleri yerde bulunuyordu. Bunca hayatın söndürüldüğü, az sonra kendi adının duvarlarında yankılanacağı ve şu an, kaderinin güzergâhı olan bu sakın ve korkunç odayı sersemlemiş olmanın verdiği bir rahatlıkla seyrediyordu. Duvarlara bakıyordu, kendi kendine bakıyordu ve buranın bu oda, bu insanın da kendisi olmasına şaşıyordu.

Yirmi dört saattir ağzına bir lokma koymamıştı, arabanın sarsıntısından bitkin düşmüştü, ama ne birini, ne de diğerini hissediyordu; duyguları silinmişti.

Duvarda asılı duran siyah bir çerçeveye yaklaştı. Çerçeve camının altında Paris Belediye Başkanı ve aynı zamanda Bakan Jean Nicolas Pache'ın kendi el yazısıyla yazılmış eski bir mektup vardı. Şüphesiz bir yanlışlık sonucu 9 Haziran yıl II tarihini taşıyan bu mektupta Pache, belediye meclisine ellerinde tutuklu olan bakan ve milletvekillerinin bir listesini gönderiyordu. O an onu görebilen, gözlemleyen biri olsaydı, hiç şüphesiz bu mektubun ona çok ilgi çekici geldiğini düşünürdü, çünkü gözlerini mektuptan ayırmıyordu ve onu iki üç defa okumuştı. Hiç dikkat etmeden, farkında bile olmadan öylesine okuyordu. Fantine'le Cosette'i düşünüyordu.

Düşüne düşüne döndü, bakışları, onu, ağır ceza mahkemesinden ayıran kapının bakır tokmağına takıldı. Bu kapıyı hemen hemen unutmuştu. Bakışları önce sakindi, sonra ürkekleşti, sabitleşti ve yavaş yavaş dehşetle doldu. Saçlarının arasından fışkıran ter damlacıkları şakaklarından aşağı süzülüyordu. İsyarla karışık, kendine hâkim bir tavırla: 'Hadi canım! Kim zorluyor ki beni?' demek isteyen, açıkça da diyen, tarif edilmesi imkânsız bir el hareketi yaptı. Sonra hızla geri döndü, karşısında içeri girdiği kapıyı gördü, ona doğru gitti, açtı ve dışarı çıktı. Artık o odada değildi, dışarıda bir koridordaydı. Uzun, dar, yer yer basamaklarla kesilen, türlü açılar yapan, orası burası hasta kandillerine benzeyen fenerlerle aydınlatılmış bir koridordu bu, gelirken geçtiği koridor. Bir soluk aldı, etrafı dinledi; ne arkasında, ne önünde hiçbir ses yoktu. Sanki izleniyormuş gibi kaçırmaya başladı.

Bu dehlizin bir yığın dönemecini geçtikten sonra durup yine etrafı dinledi. Çevresinde aynı sessizlik, aynı karanlık vardı. Nefes nefeseydi, sendeliyordu, duvara dayandı. Taş soğuktu, alnındaki terler buz gibiydi, ürpererek doğruldu.

Böylece orada, bu karanlığın içinde tek başına ayakta, soğuktan ve titreyerek düşündü.

Bütün gece düşünmüş, bütün gün düşünmüştü ve artık içinde; "Ne yazık!" diyen bir sestен başka bir şey duymuyordu.

Böylece bir çeyrek saat geçti. Nihayet başını eğdi, sıkıntıyla içini çekti, kollarını sarkıttı ve geri döndü. Ağır ağır, bitkin bir halde yürüyordu. Sanki kaçarken biri onu yakalamış, geri götürüyordu.

Toplantı odasına girdi. İlk gözüne çarpan şey kapının tokmağı oldu. Bu yuvarlak, cilalı bakırdan tokmak onun gözünde dehşetengiz bir yıldız gibi parlıyordu. Ona, bir kaplanın gözüne bakan bir koyun gibi bakıyordu.

Ara sıra bir adım atıyor, kapıya doğru yaklaşıyordu.

Gözlerini ondan ayıramıyordu.

Kulak verse, bitişik salonun gürültüsünü belirsiz bir mırıltı halinde duyabilirdi, ama dinlemiyor ve işitmiyordu.

Birden, nasıl olduğunu anlayamadan, kendisini kapının önünde buldu. Çırpınır gibi bir hareketle tokmağı yakaladı, kapı açıldı.

Mahkeme salonundaydı.

9. Kanaatlerin Belirginleşmeye Başladığı Bir Yer

Bir adım attı. Mekanik bir davranışla kapıyı arkasından kapadı ve ayakta durup gördüklerini incelemeye koyuldu.

Oldukça geniş bir salondur, hafifçe aydınlatılmıştı, bazen gürültüyle doluyor, bazen sessizliğe bürünüyor; bir ağır ceza davasının bütün mekanizması, kasvetli ciddiyetiyle kalabalığın ortasında işlemekteydi.

Salonun bir ucunda, kendi olduğu yanda hâkimler yer almışlardı; dalgındılar, cüppeleri eskiydi, tırnaklarını kemiriyor, gözkapaklarını kırıştırıyorlardı; öbür uçta hırpani bir kalabalık vardı: Avukatlar çeşit çeşit tavırlar alıyor, askerlerin yüzleri dürüst ve sert; leke içinde eski doğramalar, kirli bir tavan, yeşilden çok sarıya çalar renkte çuha örtülü masalar, ellene ellene kararmış kapılar; duvarların tahta kaplamalarına çakılan çivilerde ışık vermekten çok, is çıkaran kahvehane lambaları, masaların üzerinde mumlar ve bakırdan şamdanlar; karanlık, çirkinlik ve hüznün. Bütün bunlardan yine de ortalığa ağırbaşlı, mağrur bir hava yayılıyordu, çünkü bütün bunlarda yasa denilen o büyük insani şeyle adalet denilen o büyük ilahi şeyin varlığı hissedilmekteydi.

Bu kalabalıkta kimse ona dikkat etmedi. Bütün bakışlar, tek bir noktada, başkanın solunda kalan duvardaki küçük bir kapıya dayalı tahta bir sırada toplanmıştı. Birkaç mumun aydınlattığı o sırada iki jandarmanın arasında bir adam vardı.

Bu adam, işte o adamdı.

Mösyö Madeleine onu aramadı, gördü. Bakışları, bu yüzün nerede olduğunu

sanki önceden biliyormuş gibi, doğal olarak oraya yöneldi.

Kendini görür gibi oldu, ihtiyarlamıştı, şüphesiz yüz olarak tıpatıp bir benzerlik değildi bu, ama duruşu, genel görünüşü tamamen benziyordu. Kirpi gibi saçları, vahşi ve endişeli gözbebekleri, sırtındaki gömleğiyle Digne'ye ilk girdiği günkü haliydi bu. Kin ve nefret dolu, hapishanenin döşeme taşlarından on dokuz yılda toplayıp biriktirdiği korkunç düşüncelerden oluşan iğrenç hazinesini ruhunda saklayan hali...

Ürpererek kendi kendine; “Aman Tanrım! Yine bu hale mi geleceğim?” dedi.

Bu yaratık en aşağı altmış yaşında görünüyordu. Kaba, aptal, ürkmüş bir hali vardı.

Kapının çıkardığı ses üzerine, ona yer açmak için çekilmişlerdi. Başkan başını çevirip, içeri giren şahsın Montreuil-sur-mer belediye başkanı olduğunu anlayınca ona selam vermişti. Göreviyle ilgili bazı işler için birçok defa Montreuil-sur-mer'e gidip orada Mösyö Madeleine'i görmüş olan savcı da onu tanıdı ve selamladı. O ise bunları ancak fark edebiliyordu. Bir tür halüsinasyon görür gibi sanığa bakıp duruyordu.

Hâkimler, bir zabıt kâtibi, jandarmalar, zalimce meraklı bir yığın baş... Bütün bunları daha önce de görmüştü, yirmi yedi yıl önce. Bu uğursuz şeylerle bir kere daha karşılaşılıyordu; işte oradaydılar, kımıldanıyorlardı, vardılar; artık bu belleğinin bir oyunu değildi, düşüncesinin bir serabı değildi, gerçek jandarmalardı, gerçek hâkimler, gerçek kalabalık, etiyile kemiğiyle gerçek insanlar... Geçmişin belalı ve sıkıntılı manzaralarının, gerçekliğin bütün dehşetiyle çevresinde yeniden ortaya çıktığını ve yaşadığını görüyordu.

Bütün bunlar önünde bir uçurum gibi duruyordu.

Dehşete kapıldı, gözlerini yumdu ve ruhunun en derin yerinden haykırdı: “Asla!”

Kaderin, bütün düşüncelerini karmakarışık eden, onu neredeyse çılgına çeviren trajik bir oyunuyla, şurada, karşısında bir başka kendisi duruyordu! Yargılanan bu adama herkes Jean Valjean diyordu.

Gözlerinin önünde, tanınmamış bir görüntü, hayatının en korkunç ânının kendi hayaleti tarafından oynanan bir tür temsili bulunmaktaydı.

Her şey tıpkı eskisi gibiydi, aynı mekanizma, aynı gece saati, ona benzer bir hâkim, asker ve seyirci yüzleri. Yalnız, başkanın başı üstünde bir haç vardı ki, mahkûm olduğu sırada yoktu. Onu yargıladıklarında Tanrı orada değildi.

Arkasında bir sandalye duruyordu; onu görebilecekleri düşüncesinin verdiği dehşetle kendini sandalyeye bıraktı. Oturduktan sonra da, hâkimlerin kürsüsü

üzerinde duran bir dosya yığınının yararlanarak yüzünü bütün salondan gizledi. Şimdi artık görülmeden görebiliyordu. Gerçek duygusuna yeniden kavuştu ve yavaş yavaş kendine geldi. Şimdi söylenenleri dinleyebilecek sakinlikteydi.

Mösyö Bamatabois, jüri üyeleri arasındaydı.

Javert'i aradı, ama göremedi. Zabıt kâtibinin masası tanıkların oturdukları sırayı görmesini engelliyordu. Ayrıca, az önce de dediğimiz gibi, salon loştu.

O içeri girdiği sırada, sanık avukatı savunmasını tamamlamak üzereydi. Herkes dikkat kesilmişti; dava üç saatten beri sürüyordu. Üç saatten beri bu kalabalık ya son derece aptal ya da son derece becerikli bir adamın, bilinmeyen birinin sefil bir mahlûkun bir benzerliğin yükü altında yavaş yavaş çöküşünü seyretmekteydi. Daha önceden de bildiğimiz gibi, bu adam bir serseriydi, bir tarlada elinde bir dal olgun elmayla yakalanmıştı. Bu dal, Pierron'un bağı denilen, çevresi duvarla çevrili bir bağdaki elma ağacından kırılmıştı. Kimdi bu adam? Soruşturma yapılmış, tanıklar dinlenmişti, hepsi de aynı şeyi söylüyorlardı, duruşma boyunca ortaya ışıklar saçılmıştı. İddia makamı şöyle diyordu: "Ele geçirdiğimiz bu adam yalnızca bir meyve hırsızı, ürünleri talan eden biri değildir; biz bir haydutu, iflah olmaz bir sürgün kaçağını, eski bir forsayı, son derece tehlikeli kötü bir adamı, adaletin uzun süredir aradığı Jean Valjean adında bir suçluyu görüyoruz. Sekiz yıl önce Toulon hapishanesinden çıktıktan az sonra Küçük Gervais adında Savoyard bir çocuğun yolunu keserek silahlı soygun yapmıştır. Ceza Yasası'nın 383'üncü maddesinde öngörülen bu suç için, daha sonra hukuka uygun şekilde kimlik tespitinden sonra, kovuşturmada bulunma hakkını saklı tutuyoruz. Şimdi yeni bir hırsızlık suçu daha işlemiştir. Bu adam sabıkalıdır. Onu bu yeni olay için mahkûm ediniz; eski olay için daha sonra yargılanacaktır."

Bu suçlama ve tanıkların ifade birliği karşısında sanık şaşırmış görünüyordu. 'Hayır' demek isteyen hareketler, işaretler yapıyor ya da gözlerini tavana dikeyordu. Güçlkle konuşuyor, soruları sıkıntıyla cevaplıyordu, ama tepeden tırnağa her hali tavrı suçlamayı reddediyordu. Çevresinde, kendisine karşı savaş düzeninde dizilmiş bütün bu akıllı insanların huzurunda bir budala; onu yakalayan toplumun ortasında bir yabancı gibi duruyordu. Bu arada, gelecek onun için gittikçe daha tehditkâr olmaya doğru gidiyordu; suçlamanın doğru olma ihtimali her dakika biraz daha artıyordu ve bütün bu kalabalık, onun üzerine giderek daha fazla çöken bu felaketlerle dolu karara ondan daha fazla endişeyle bakıyordu. Hatta kürek cezasından başka, kimliği ispat edilir de Küçük Gervais olayı daha sonra bir mahkûmiyetle sonuçlanırsa ölüm cezası verilmesi bile mümkündü. Kimdi bu adam? Neden duygusuz biriydi? Alık mı, yoksa kurnaz mıydı? Her şeyi fazlasıyla anlıyor muydu, yoksa hiçbir şey anlamıyor

muydu? Bu sorular dinleyicileri ikiye böldüğü gibi, galiba jüriyi de ikiye ayırmıştı. Bu davada ürküten, zihinleri karıştıran bir taraf vardı. Dram yalnızca belirsiz değil, aynı zamanda karanlıktı.

Savunma avukatı, savunmasını oldukça iyi yapmıştı. Kullandığı dil, uzun zaman baro'nun iyi konuşma yeteneğini oluşturmuş olan ve Paris'te olduğu kadar Romorantin veya Montbrison'da da zamanında bütün avukatlar tarafından kullanılan taşra diliydi. Bugün klasikleşmiş olan bu dil, artık sadece iddia makamının resmi sözcüleri tarafından kullanılmakta, ağırbaşlı tonu ve görkemli havasıyla onlara pek yakışmaktadır. (...) –Böylece, avukat elma hırsızlığını anlatmakla işe başlamıştı,– tumturaklı bir üslupla konuşmak zor iştir, ama Bénigne Bossuet de bir cenazede yaptığı konuşmada bir tavuktan söz etmek zorunda kalmış ve işin içinden tantanalı bir şekilde ayrılmasını bilmişti. Avukat, elma hırsızlığının maddi kanıtlarla ispatlanmış olmadığını belirtmişti. Müvekkili –ki avukatı sıfatıyla, ona Champmathieu demekle özellikle ısrar ediyordu– duvardan atlarken ya da dalı kırarken herhangi biri tarafından görülmemişti. O sadece bu dal (avukat buna küçük dal demeyi tercih ediyordu) elindeyken yakalanmıştı; ama dalı yerde bulup aldığını söylüyordu. Bunun tersini ispatlayan delil neredeydi? Gerçi dalın duvardan atlanarak kırıldığı ya da çalındığı ve bir tehlikeyi sezen başka bir meyve hırsızı tarafından daha sonra oraya atıldığı muhakkaktı; ortada bir hırsız olduğuna şüphe yoktu. Ama bu hırsızın Champmathieu olduğunu ispatlayan şey neydi? Tek bir şey; eski bir kürek mahkûmu olmasıydı. Avukat, sanığın bu sıfatının ne yazık ki iyi tespit edilmiş bulunduğunu inkâr etmiyordu. Gerçekten, sanık Faverolles'de oturmuş; orada ağaç budayıcılığı yapmıştı; Champmathieu adı pekâlâ başlangıçta Jean Mathieu olabilirdi; bütün bunlar doğruydı; dört tanık da Champmathieu'nün kürek mahkûmu Jean Valjean olduğunu hiç tereddütsüz kabul ediyorlardı. Bu bilgilere, bu ifadelere karşı, avukatın ortaya koyabileceği tek şey, müvekkilinin suçlamayı reddetmesiydi, yani çıkara dayanan bir reddetme. Ama sanığın kürek mahkûmu Jean Valjean olduğu farz edilse bile, bu onun elma hırsızı olduğunu gösterir miydi? Olsa olsa bir ipucuydu bu, yoksa bir kanıt değil. Şurası doğruydı ki, sanık 'kötü bir savunma sistemi' benimsemişti ve avukat 'bütün iyi niyetiyle' bunu kabul etmek zorundaydı. Sanık, her şeyi; hırsızlık yaptığını, bir forsa olduğunu inkâr etmekte direniyordu. Bu son konuda itirafta bulunması elbette daha iyi olur, hâkimlerin ona karşı bağışlayıcı olmalarını sağlardı. Avukat ona bunu tavsiye etmiş, ama sanık inatla reddetmişti, şüphesiz hiçbir itirafta bulunmamakla her şeyi kurtaracağını sanıyordu. Bir hataydı bu, ama sanığın zekâsının kıtlığını göz önüne almak gerekmez miydi? Açıkça görüldüğü üzere

bu adam bir ahmaktı. Uzun bir kürek mahkûmiyeti felaketi ve mahkûmiyetten sonra da uzun bir sefalet onu geri zekâlı biri yapmıştı, vs vs. Kendisini iyi koruyamıyordu, onu mahkûm etmek için bir neden miydi bu? Küçük Gervais işine gelince, avukat bu konuyu tartışacak değildi. Bunun dava konusuyla hiçbir ilgisi yoktu. Avukat sözlerini bitirirken gerek jüriden, gerekse mahkemeden talepte bulunarak Jean Valjean'ın kimliğinden emin oldukları takdirde, ona sürgün kaçağı olan mahkûmlara uygulanan cezalardan birini vermekle yetinmelerini, ama sabıkalı forsaya reva görülen korkunç cezayı vermemelerini istedi.

Savcı avukata karşılık verdi. Genellikle bütün savcılar gibi, üslubu haşin ve süslüydü.

Avukatı 'dürüstlüğünden' ötürü kutladı ve bu dürüstlükten ustaca yararlandı. Avukatın verdiği bütün ödünleri sanığı vurmak için kullandı. Avukat, sanığın Jean Valjean olduğunu kabul eder gibi görünüyordu. Avukatın bu ifadesini senet olarak kabul etti. Şu halde, bu adam Jean Valjean'dı. İddia makamı bundan emindi ve bu asla tartışılmazdı. Savcı bu noktada usta bir söz oyunuyla suç denen şeyin kaynaklarına ve nedenlerine kadar inerek, *la Quotidienne* ve *l'Oriflamme* gazetelerindeki eleştirmenlerin taktıkları 'İblisin ekolü' adını kullanarak, o zamanlar henüz yeni doğmakta olan romantik ekolün ahlaksızlığına karşı atıp tuttu; Champmathieu'nün ya da daha doğrusu Jean Valjean'ın suçunu oldukça doğru görünen bir biçimde, bu sapık edebiyatın etkisine bağladı. Bu bakış açısı tükenince de Jean Valjean'a geçti. Kimdi bu Jean Valjean? Jean Valjean'ı betimledi; bir canavar, vs. Bu çeşit betimlemelerin örneği Theramenes'in hikâyesinde yer alır; gerçi trajediye bir yararı yoktur, ama adli söz oyunlarına her gün büyük hizmetleri geçmektedir. Dinleyicilerle jüri üyeleri 'ürperdiler'. Betimleme tamamlandıktan sonra savcı ertesi sabah il gazetesinin iyice hayranlığını uyandırmak için, hatiplere yaraşır bir hareketle sözünü sürdürdü: "Ve işte böyle bir adam, vs vs vs, serseri, dilenci, geçim araçlarından yoksun, vs vs –geçmiş hayatında suç oluşturan işler yapmaya alışmış ve Küçük Gervais'ye karşı işlediği suçun da ispatladığı gibi, hapiste kaldığı sürece pek de ıslah olmamış, vs vs. İşte böyle bir adam yolda hırsızlık mahallinde atladığı duvarın birkaç adım ötesinde çalıntı nesneyi hâlâ elinde tutarken suçüstü yakalandığını, duvardan atladığını, her şeyi reddediyordu; adına ve kimliğine kadar her şeyi! Burada tekrarlamaya gerek görmediğimiz yüzlerce delilden başka, dört tanık onu teşhis ettiler: Dürüst polis müfettişi Javert ve sanığın üç eski alçaklık yoldaşı Brevet, Chenildieu ve Cochepaille adlı forsalar. Bu kahredici ifade birliğine karşı o ne yapıyor? İnkâr ediyor. Bu ne

vurdumduymazlık! Siz sayın jüri üyeleri adaleti yerine getireceksiniz, vs vs.”

Savcı konuştuğu sürece sanık ağzı açık, biraz da hayranlıkla karışık bir şaşkınlıkla onu dinliyordu. Bir insanın böyle konuşabilmesi belli ki onu şaşırtmıştı. Zaman zaman, iddianamenin en ‘enerjik’ olduğu ve iyi konuşma sanatının iyice coşarak dağlayıcı sıfatlar seli halinde taşıp sanığı fırtınalara boğduğu yerlerde sanık, başını sağdan sola, soldan sağa hafifçe sallamakta, duruşmanın başından beri yaptığı gibi bir tür mahzun ve dilsiz bir protestoyla yetinmekteydi. Ona en yakın olan seyirciler, iki üç defa alçak sesle; “Mösyö Baloup’a danışmazsan işte böyle olur!” dediğini duydular. Savcı, sanığın hesaplı bir şekilde takındığı bu aptalca tavrına jürinin dikkatini çekti. Bu tavır, gerçek bir aptallığı değil, bir ustalığı, kurnazlığı, adaleti yanıltma alışkanlığını göstermekte ve bu adamın ‘sınırsız sapıklığını’ apaçık gözler önüne sermekteydi. Küçük Gervais olayı için ayrıca dava açma hakkını saklı tuttuğunu belirtip ağır bir mahkûmiyet talep ederek sözlerine son verdi.

Mahkûmiyet, hatırlanacağı gibi şimdilik müebbet kürekli.

Avukat ayağa kalktı, ‘sayın savcı’ya ‘mükemmel konuşması’ndan ötürü iltifat etmekle söze başlayıp elinden geldiğince karşılık vermeye çalıştı, ama gittikçe gücünü kaybediyordu; belli ki ayağının altındaki zemin kaydıkça kaymaktaydı.

10. İnkâr Sistemi

Duruşmaya son vermenin vakti gelmişti. Başkan, sanığı ayağa kaldırıp usulden olan soruyu sordu; “Savunmanıza ekleyecek bir şeyiniz var mı?”

Adam ayakta, iğrenç bir takkeyi elinde evirip çevirerek soruyu duymamış gibi duruyordu.

Başkan, soruyu tekrarladı.

Bu sefer adam duydu. Anlamış gibi göründü. Uykudan uyanan biri gibi bir hareket yaptı, gözlerini çevresinde dolaştırdı, dinleyicilere, jandarmalara, avukatına, jüri üyelerine, mahkeme heyetine baktı, kocaman yumruğunu sıranın önünde duran tahta bölmenin üzerine koydu, yine etrafına bakındı ve sonra birden bakışlarını savcıya dikerek konuşmaya başladı, bu, patlama gibi bir şey oldu. Sözlerin ağzından gelişigüzel, hışımla, takıla çarpa, karmakarışık bir şekilde fırlamalarına bakılırsa, hepsi birden aynı anda dışarı çıkmak için itişip sabırsızlanıyorlar sanılırdı. Dedi ki:

“Şunu söylemek isterim. Ben Paris’te araba tamirciliği yaptım, hem de Mösyö Baloup’un yanında. Bu meslek zordur. Arabacılıkta hep açık havada çalışırsın, avlularda, sundurmaların altında, iyi ustaların yanında, hiçbir zaman atölyelerde

çalışılmaz, çünkü geniş yer ister, anlarsınız. Kışın o kadar üşürsün ki, ısınmak için kollarını döversin, ama patronlar bunu istemezler, zaman kaybı derler. Kaldırım taşlarının arası buz tutmuşken demiri işlemek zordur, insanı çabucak yıpratır. Bu meslekte gençken yaşlanırsın. Kırk yaşında insanın işi bitmiş demektir. Ben elli üç yaşındayım, çok zorluklar çektim. Ayrıca işçiler öyle zalimdirler ki! Adam artık yaşlandığında, ‘ihtiyar sersem, moruk hayvan’ diye çağırırlar! Günde ancak otuz metelik kazanıyordum, patronlar yaşından faydalanıp mümkün olduğu kadar az ücret ödüyorlardı. Ayrıca derede çamaşırcılık yapan bir kızım vardı. O da bir parça kazanıyordu; ikimiz birlikte yuvarlanıp gidiyorduk. O da zorluk çekiyordu. Bütün gün yarı beline kadar bir teknenin içinde, yağmurda, karda, yüzünüzü bıçak gibi kesen rüzgârda don yaptığı zamanda çamaşır yıkamak gerekir; bazılarının fazla çamaşırı yoktur, yıkananı beklerler; yıkamazsan müşterileri kaybedersin. Tahtalar iyi bitştirilmemiştir, her taraftan üstüne sular damlar. Etekliğinin altı da üstü de sırlıslıklamdır, insanın içine işler. Kışın Enfant-Rouge çamaşırhaneinde de çalıştı, oraya su musluktan gelir. Teknenin içine girmezsin. Ya teknenin önünde, ya da musluğun altında yıkar, arkadaki teknenin içinde çalkalarsın. Orası kapalı olduğu için insan daha az üşür. Ama korkunç bir kaynar su buharı vardır; insanın gözünü mahveder. Kızım akşamları saat yedide eve döndüğünde, o kadar yorgun olurdu ki hemen yatardı. Kocasını dövüyordu. Kızım öldü. Bizler pek mutlu olmadık. İyi bir kızdı, baloya falan gitmezdi, çok usluymuştu. Bir gün hatırlıyorum, büyük perhizin arifesiydi, saat sekizde yatmıştı. Doğru söylüyorum. Sorabilirsiniz. Ha! Elbette! Sormak, ne budalayım! Paris, bir gayya kuyusudur. Kim tanır ki Champmathieu Baba’yı? Ama yine de Mösyö Baloup’un yerine sorun. Hâlâ, benden ne istiyorlar bilmiyorum.”

Adam sustu ve ayakta öylece durdu. Bütün bunları yüksek, boğuk, sert, paslı bir sesle çabuk çabuk, öfkeli ve vahşi bir saflıkla söylemişti. Yalnız bir defa sözünü kesip, izleyenlerin arasında birisine selam vermişti. Karşısına rastgele savurur gibi söylediği bu sözler, ağzından birer hıçkırık gibi çıkıyor ve bu sözlerin her birine, bir oduncunun odun yararken yaptığı davranışı ekliyordu. Sözünü bitirdiği zaman dinleyiciler kahkaha kopardılar. Sanık onlara baktı, güldüklerini görünce o da gülmeye başladı.

Hazin bir durumdu.

Dikkatli ve iyi niyetli bir insan olan başkan sesini yükseltti.

‘Sayın jüri üyeleri’ne sanığın bir zamanlar yanında çalıştığını söylediği araba ustası Baloup adlı kişinin burada anılmasının bir yararı olmadığını hatırlattı. Adı geçen kişi iflas etmiş, arandığında ‘bulunamamıştı’. Sonra sanığa dönerek

söyleyeceklerini iyi dinlemesini tembihledi ve ekledi: “Üzerinde iyice düşünmemiz gereken bir durumdasınız. Oldukça ağır ipuçları var, öyle ki bunlar çok önemli bazı sonuçlar doğurabilir. Sizin yararınıza son bir defa daha soruyorum, şu iki olayı dürüstçe açıklayın: Birincisi, Pierron’un bağının duvarından aşarak hırsızlık yaptınız mı? Evet ya da hayır deyiniz. İkincisi, yine evet ya da hayır deyiniz, tahliye edilen forsa Jean Valjean siz misiniz?”

Sanık akıllı başında bir tavırla, soruları anlayan, ne cevap vereceğini bilen bir adam gibi başını salladı. Ağzını açtı, başkana doğru döndü:

“Önce...”

Sonra bir takkesine, bir tavana baktı ve sustu.

Savcı, “Sanık!” diye sert bir sesle konuştu. “Dikkatli olun, size sorulanların hiçbirine cevap vermiyorsunuz. Böyle bocalamanız, sizi mahkûm ediyor. Adınızın Champmathieu olmadığı, önceleri anasına ait Jean Mathieu adı altında gizlenen forsa Jean Valjean olduğunuz, Auvergne’e gittiğiniz, Faverolles’da doğduğunuz ve burada ağaç budayıcılığı yaptığınız açıkça ortada. Pierron’un bağından, duvardan atlayarak olgun elmaları çaldığınız da açıkça ortadadır. Sayın jüri üyeleri bunu takdir edeceklerdir.”

Sanık sonunda yerine oturmuştu. Savcı sözünü bitirince ayağa fırlayıp, haykırdı:

“Siz çok zalim bir insansınız! İşte bunu söylemek istiyordum. Önce bulamamıştım. Ben hiçbir şey çalmadım. Ben her gün yemek yiyen biri değilim.

Ailly’den geliyordum, bütün bir kırılık alanı sapsarı yapan bir sağanaktan sonra dolaşıyordum, sellerden bataklıklar bile taşıyor, yol kenarında kumlardan, küçük ot filizlerinden başka bir şey çıkmıyordu. Yerde kırılmış bir dal buldum, üstünde elmalar vardı. Başıma bir kötülük getireceğini bilemeden dalı yerden aldım. Üç aydır hapisteyim, beni oradan oraya sürükleyip duruyorlar. Sonra da ben bir şey diyemiyorum, herkes benim aleyhimde konuşuyor, bana diyorlar ki, ‘Cevap ver!’ Jandarma, iyi bir çocuk, dirseğimi dürtüyor, ‘hadi cevap ver!’ diyor yavaşça. Ben açıklama yapmayı bilmem, okumadım, yoksul bir adamım. İşte bunu görmemekle hata ediyorlar. Ben çalmadım, ben orada bulunan şeyleri yerden aldım. Diyorsunuz ki, Jean Valjean, Jean Mathieu! O insanları tanımıyorum. Bunlar köylü. Ben Hôpital Caddesi’nde, Mösyö Baloup’un yerinde çalıştım. Benim adım Champmathieu’dür. Bana nerede doğduğumu soruyorsunuz; çok şakacısınız. Ben bilmiyorum. Herkes dünyaya bir evde gelmez ya. Yoksa bu iş çok rahat olurdu. Sanırım babamla anam yollarda gezen insanlarmış; ben de pek iyi bilmiyorum. Çocukken bana ‘küçük’ derlerdi; şimdi de ‘ihtiyar’ diyorlar.

Benim vaftiz adlarım işte bunlardır. Bunu nasıl anlarsanız anlayın. Auvergne’de bulundum, Faverolles’de de bulundum. Ah Tanrım! E, peki? İnsan kürekte yatmış olmadan Auvergne’de ya da Faverolles’de bulunamaz mı? Size söylüyorum işte, ben çalmadım ve ben Champmathieu Baba’yım. Mösyö Baloup’un yerindeydim, orada oturdum. Sonunda saçmalıklarınızla canımı sıkıyorsunuz! Sanki ne diye herkes azgın azgın peşimde koşup duruyor?”

Savcı duraklamıştı; başkana dönerek konuştu:

“Sayın başkan, sanık kendisini budala yerine koydurtmak istiyor, ama bunu başaramayacaktır, kendisine haber veriyoruz. Onun bu karışık, ama bir hayli ustalıklı savunması karşısında, sizden ve mahkeme heyetinden, Brevet, Cochepaille ve Chenildieu adlı mahkûmlarla polis müfettişi Javert’in yeniden mahkeme huzuruna çağrılarak, sanığın forsa Jean Valjean’a benzeyip benzemediğini anlamak için son bir defa daha sorguya çekilmelerini saygıyla talep ediyorum.”

Başkan, “Sayın savcıya hatırlatmak isterim ki,” dedi, “polis müfettişi Javert, komşu bir ilçedeki görevi dolayısıyla, ifadesini verir vermez celseyi ve hatta şehri terk etmiştir. Sayın savcının ve sanık avukatının onayıyla kendisine bu izni verdik.”

“Doğru sayın başkan,” diye sözünü sürdürdü savcı. “Mösyö Javert burada olmadığına göre, onun daha birkaç saat önce burada söylediklerini sayın jüri üyelerine hatırlatmak isterim. Javert, dürüstlüğüyle alt derecede, ama önemli görevleri şerefle yerine getiren değerli bir insandır. İfadesi işte şu şekildedir: Sanığın inkârlarını yalanlayan ahlaki varsayımlara ve somut kanıtlara hiç ihtiyaç duymuyorum. Onu kesinlikle tanıyorum. Bu adamın adı Champmathieu değildir; bu adam Jean Valjean adında son derece acımasız, korkulması gereken eski bir forsadır. Cezasının bitiminde büyük bir üzüntüyle serbest bırakılmıştır. Ağırlaştırıcı nedenleri olan hırsızlıktan ötürü on dokuz yıl kürek cezasına mahkûm olmuş, beş altı defa kaçma girişiminde bulunmuştur. Küçük Gervais ve Pierron hırsızlığından başka merhum Digne piskoposunun evinde yapılmış bir hırsızlık konusunda da kendisinden şüphelenmekteyim. Toulon kürek hapisanesinde gardiyan yardımcısı olduğum sırada kendisini sık sık görmüşümdür. Onu kesin olarak tanıdığımı tekrar beyan ederim.”

Bu son derece açık olan ifade, dinleyiciler ve jüri üyeleri üzerinde görünüşe göre güçlü bir etki yaptı. Savcı, Javert burada bulunmadığına göre, Brevet, Chenildieu ve Cochepaille adındaki diğer tanıkların yeniden dinlenmeleri ve resmen sorguya çekilmeleri konusunda ısrar ederek konuşmasını bitirdi.

Başkan, mübaşirlerden birine emir verdi. Az sonra tanıkların bulundukları odanın kapısı açıldı. Mübaşir, kendisine yardıma hazır olan bir jandarmanın eşliğinde mahkûm Brevet'yi içeri soktu. Dinleyiciler heyecanlıydılar, sanki bütün göğüslerde tek bir yürek çarpıyordu.

Eski forsa Brevet merkez hapishanelerinin siyahlı grili ceketini giymişti. Altmış yaşlarındaydı. Yüzü bir işadamına, hali tavrı bir düzenbaza benziyordu; bazen ikisi birlikte gider. Yani yaptığı kötülüklerden sonra yeniden girdiği hapishanede kapı nöbetçisi gibi bir şey olmuştu. Amirlerinin onun hakkında, “yararlı olmaya çalışıyor” dedikleri bir adamdı. Hapishanenin rahipleri de dindar biri olduğunu söylüyorlardı. Ancak bu olayların Restorasyon devrinde geçtiğini de unutmamak gerekir.

Başkan, “Evet,” dedi, “aşağılayıcı bir suçtan mahkûmsunuz, bu yüzden yemin edemezsiniz.”

Brevet, gözlerini yere indirdi.

“Ama,” diye devam etti başkan, “yasanın aşağıladığı bir insanda bile, Tanrı'nın merhameti izin verdiği takdirde şeref ve dürüstlük duygusu kalabilir. İşte bu çok önemli anda ben bu duyguya hitap ediyorum. Eğer sizde bu duygudan kalmışsa, ki kaldığını umuyorum, bana cevap vermeden önce iyice düşünün, bir yandan ağzınızdan çıkacak tek bir kelimenin mahvına yol açabileceği bu adamı, öbür yandan da söyleyeceğiniz bir sözle aydınlığa kavuşabilecek olan adaleti dikkate alın. Şu an hayati bir andır, yanıldığınızı sandığınız takdirde ifadenizi geri alabilirsiniz. Sanık ayağa kalkın; Mösyö Brevet, sanığa iyice bakın, anılarınızı canlandırın. Ve bütün ruhunuz ve vicdanınızla bize bu adamı eski kürek arkadaşınız Jean Valjean olarak tanıyıp tanımadığınızı bir kere daha söyleyin.”

Brevet, sanığa baktı, sonra mahkeme heyetine döndü.

“Evet sayın başkan. Onu ilk tanıyan ben oldum ve ısrar ediyorum. Bu adam Jean Valjean'dır. Toulon'a 1796'da girip, 1815'te çıktı. Bir yıl sonra da ben çıktım. Şimdi bir aptala benziyor, sanırım yaşlılıktan alıklaşmış; kürekteyken sinsi ve kurnazdı. Onu kesinlikle tanıyorum.”

“Yerinize oturun,” dedi başkan. “Sanık, siz ayakta durun.”

Chenildieu'yü içeri aldılar. Kırmızı kazağıyla yeşil takkesi, müebbet hapse mahkûm bir forsa olduğunu gösteriyordu. Cezasını Toulon kürek hapishanesinde çekmekteydi. Bu dava için oradan getirmişlerdi. Elli yaşlarında, yüzü kırışık, çelimsiz, sarı benizli, küstah, heyecanlı, ufak tefek bir adamdı. Bütün uzuvlarında, bütün kişiliğinde hastalıklı bir bitkinlik, bakışlarında ise olağanüstü bir güç vardı. Kürekteki yoldaşları ona Je-nie-Dieu³² adını takmışlardı.

Başkan, Brevet'ye söylediklerinin aynısını ona da söyledi. Aşağılatıcı suçtan ötürü mahkûmiyetinin onu yemin etme hakkından yoksun kıldığını kendisine hatırlattığında, Chenildieu başını kaldırıp karşısındaki izleyicilere baktı. Başkan onu, belleğini toplamaya davet ettikten sonra, Brevet'ye olduğu gibi, sanığı tanıdığında ısrar edip etmediğini sordu.

Chenildieu kahkahayla güldü.

“Tanrım! Onu tanıyor muymuşum? Beş yıl aynı zincire bağlı kaldık. Şimdi suratımıza bakmıyorsun öyle mi babalık?”

“Oturun yerinize,” dedi başkan.

Mübaşir Cochepaille'i getirdi. Chenildieu gibi hapishaneden gelen ve kırmızılar giyinmiş olan diğer ömür boyu hükümlü ise Lourdes köylülerinden ve Pireneler'in yarı ayılarından. Dağlarda sürülere bakmış ve sürüleri otlatırken de eşkıyalığa soyunmuştu. Cochepaille, yontulmamışlıkta sanıktan geri kalmadığı gibi, ondan daha da aptal görünüyordu. Doğanın yabani hayvan olarak kotardığı ve toplumun kürek mahkûmu olarak tamamladığı bedbaht insanlardan biriydi.

Başkan onu bazı dokunaklı ve ciddi sözlerle duygulandırmaya çalıştıktan sonra, öbür ikisine sorduğu gibi, ona da karşısında ayakta duran adamı tanıdığını konusunda hiç tereddütsüz, tam bir vicdan huzuruyla ısrar edip etmediğini sordu.

“Bu Jean Valjean'dır,” dedi Cochepaille. “Hatta ona Kriko Jean derlerdi, o kadar kuvvetliydi.”

Bu üç adamın da belli ki samimi ve inanılır ifadelerinden her biri dinleyiciler arasında sanık için hiç de hayra alamet olmayan mırıldanmalara yol açmıştı. Yeni bir açıklama gelip, bir öncekine eklendikçe, bu mırıldanma büsbütün artıyordu. Sanıksa aynı ifadeleri şaşkın bir yüzle dinlemişti. İddia makamına göre sanığın bu hali, onun başlıca savunma aracını oluşturuyordu. Birinci tanıkta jandarmalar ve yakınında bulunanlar, sanığın dişlerinin arasından homurdandığını duymuşlardı; “Ha, iyi! Al sana bir tane!” İkincisinden sonra biraz daha yüksek bir sesle; “İyi, çok iyi!” dedi. Üçüncüsünde haykırdı; “Harika!”

Başkan, ona sordu:

“Sanık, duydunuz mu? Herhangi bir söyleyeceğiniz var mı?”

O cevap verdi:

“Dedim ya. Harika!..”

Dinleyiciler arasında bir uğultu koptu, hemen hemen jüriye kadar yayıldı. Adamın hapı yuttuğu açıkça görülüyordu.

Başkan, “Mübaşir, sükûneti sağlayınız,” dedi. “Duruşmayı kapayacağım.”

Tam o sırada başkanın tam yanında bir hareket oldu. Bir sesin bağırıldığı duyuldu.

“Brevet, Chenildieu, Cochepaille! Bu tarafa bakınız!”

Sesi duyan herkes dondu kaldı. Öylesine acıklı ve korkunç bir sesteki ki bu. Bakışlar sesin geldiği yana doğru çevrildi. Mahkeme heyetinin arkasında oturan imtiyazlı seyirciler arasından bir adam ayağa kalkmış, hâkimler heyetini mahkeme salonundan ayıran bölmenin kapısını itmiş, salonun ortasında ayakta duruyordu. Başkan, savcı, Mösyö Bamatabois ve diğer yirmi kişi onu tanıdılar ve hep bir ağızdan bağırıştılar:

“Mösyö Madeleine!”

11. Champmathieu Giderek Şaşkına Dönüyor

Gerçekten de oydu. Zabıt kâtibinin lambası yüzünü aydınlatmaktaydı. Şapkası elindeydi; elbiselerinde hiçbir düzensizlik yoktu, redingotu özenle iliklenmişti. Çok solgundu ve hafifçe titriyordu. Arras’a geldiğinde kırılmış olan saçları şimdi artık bembeyazdı; orada bulunduğu şu bir saat içinde ağarmışlardı. Bütün gözler ona çevrilmişti.

Heyecan tarif edilir gibi değildi. Dinleyiciler arasında bir anlık bir tereddüt oldu. Ses o kadar yürek paralayıcı, orada duran adamsa o kadar sakindi ki, önce ne olduğunu anlayamadılar. Herkes birbirine kimin bağırıldığını sordu. Bu müthiş haykırışı bu sakin adamın koparmış olacağına inanamıyorlardı.

Bu kararsızlık ancak birkaç saniye sürdü. Başkan ve savcı daha ağızlarını açmadan, jandarmalarla mübaşir yerlerinden bile kıpırdayamadan, Cochepaille, Brevet ve Chenildieu adındaki tanıklara doğru ilerlemişti.

“Beni tanımadınız mı?” dedi.

Üçü de ne diyeceklerini şaşırılmıştı, bir baş işaretiyle onu hiç tanımadıklarını belirttiler.

Ürken Cochepaille, askerce bir selam çaktı. Mösyö Madeleine, jüri üyelerine ve mahkeme heyetine dönerek, yumuşak bir sesle, “Sayın jüri üyeleri, sanığı serbest bırakınız. Sayın başkan, beni tutuklatınız. Aradığınız adam o değil, benim. Ben Jean Valjean’ım,” dedi.

Hiçbir ağızdan soluk çıkmıyordu. İlk şaşkınlığın ardından ortalığa bir mezar sessizliği çökmüştü. Yüce bir şeyin meydana gelişinde kitleyi saran dini dehşete benzer bir dehşet havası hissediliyordu salonda.

Bu arada, başkanın yüzünü bir sempati ve keder ifadesi sarmıştı. Savcıyla kaşla

göz arasında işaretleşip, üyelerle alçak sesle birkaç kelime konuştu. Dinleyicilere döndü ve herkesin anlayacağı bir ses tonuyla sordu:

“Burada doktor var mı?”

Savcı söz aldı:

“Sayın jüri üyeleri duruşmayı ihlal eden son derece garip ve beklenmedik olay sizde olduğu kadar bizde de anlatmaya gerek görmediğimiz bir duygu yaratmaktadır. Hepiniz, Montreuil-sur-mer belediye başkanı saygıdeğer Mösyö Madeleine’i şahsen ya da ününden tanırırsınız. Dinleyiciler arasında doktor varsa, biz de sayın başkanla birlikte kendisinden Mösyö Madeleine’e yardımcı olmasını ve onu evine kadar götürmesini rica ediyoruz...”

Mösyö Madeleine, savcının sözlerini bitirmesine fırsat bırakmadı; yumuşak ve aynı zamanda otoriter bir sesle savcının sözünü kesti. Söylediği sözleri aşağıya alıyoruz. Bu sözler, duruşmadan hemen sonra, bu sahneye tanık olan biri tarafından kaleme alındığı şekilde, onları bizzat duymuş kişilerin, yaklaşık kırk yıl sonra bugün hâlâ kulaklarında kalmış biçimiyle aynen şöyleydi:

“Teşekkür ederim sayın savcı, ama ben deli değilim. Olmadığımı göreceksiniz. Büyük bir hata yapmak üzereydiniz, bu adamı bırakın, yapmam gereken bir görevi yerine getiriyorum, o bedbaht mahkûm benim. Burada her şeyi açıkça gören tek kişi benim ve ben size gerçeği söylüyorum. Şu an yaptığımı Tanrı yukarıdan görüyor, bu kadarı da yeterlidir. Beni yakalayabilirsiniz, işte buradayım. Oysa elimden geleni yapmıştım. Başka bir ad altında saklandım, zengin oldum, namuslu insanlar arasına girmek istedim. Anlaşılan böyle bir şey olamıyormuş. Neyse, söyleyemeyeceğim pek çok şey var, size hayatımı anlatacak değilim, nasıl olsa bir gün öğrenilecek. Monsenyör piskoposu soydum, doğru, Küçük Gervais’yi soydum, bu da doğru. Size Jean Valjean’ın çok gaddar bir bedbaht olduğunu söyleyenler haklıdır. Belki bütün suç onda değildir. Dinleyin sayın hâkimler, benim kadar alçalmış bir insanın ne ilahi takdiri yermeye ne de topluma öğüt vermeye hakkı vardır, ama bakın, içinden çıkıp kurtulmayı denediğim kötülük, zararlı bir şeydir. Verilen kürek cezası, kürek mahkûmunu yaratır. İsterseniz bunun üzerinde düşünün. Küreğe mahkûm edilmeden önce yoksul bir köylüydüm, aklım pek kıttı, aptal gibi bir şeydim; kürek cezası beni değiştirdi. Budalaydım, zalim oldum; kütüktüm, kor oldum. Daha sonra af ve iyilik beni kurtardı, tıpkı sertliğin de daha önce mahvetmiş olması gibi. Ama bağışlayın, siz bu söylediklerimi anlayamazsınız. Bundan yedi yıl önce Küçük Gervais’den çaldığım kırk meteliklik madeni parayı evimde, şöminenin külleri arasında bulacaksınız. Bunlara ekleyecek başka bir sözüm

yok. Yakalayın beni. Tanrım! Sayın savcı başını sallıyor, diyorsunuz ki, ‘Mösyö Madeleine çıldırdı!’ İnanmıyorsunuz bana! İşte üzücü olan da bu. Hiç değilse bu adamı mahkûm etmeyin! Nasıl olur da bunlar beni tanımazlar? Javert’in burada olmasını isterdim. O beni iyi tanırdı!”

Bu sözlerin söylenişindeki ses tonunun taşıdığı iyi niyetli ve karanlık melankoliyi hiçbir şey dile getiremez.

Üç forsaya döndü:

“Oysa ben sizi tanıyorum! Brevet, hatırlıyor musun...” Sözünü yarıda kesti, bir an tereddüt ettikten sonra, “Kürekte taktığın o damalı örme askıyı hatırlıyor musun?” dedi.

Brevet, ummadığı bir şeyle karşılaşmanın verdiği şaşkınlıkla sarsıldı ve dehşete düşmüş bir tavırla onu tepeden tırnağa süzdü. Jean Valjean sözünü sürdürdü:

“Chenildieu, kendine Je-nie-Dieu lakabını takan sen, senin bütün sağ omzunda derin bir yanık izi vardır, çünkü oradaki T.F.P. harflerini silmek için bu omzunu kor dolu bir maltızın üzerine yatırmıştın, ama yine de o üç harf orada okunuyor. Cevap ver, doğru mu?”

“Doğru,” dedi Chenildieu.

Bu sefer Cochepaille’a döndü:

“Cochepaille, senin dirseğinin iç tarafına yakın bir yerde yanık barut kullanılarak dövmeyle yazılmış mavi harflerle bir tarih vardır. Bu tarih imparatorun Cannes’a çıkış tarihi 1 Mart 1815’tir. Sıva kolunu.”

Cochepaille kolunu sıvadı, çevresinde bütün bakışlar çıplak koluna toplandı. Jandarmalardan biri, bir lamba yaklaştırdı; kolda tarih yazılıydı.

Talihsiz adam gülümseyerek dinleyicilere ve hâkimlere döndü. Görenlerin bugün bile hâlâ üzüntüyle hatırladıkları bir gülümseyişi bu, bir zafer ve aynı zamanda umutsuzluk gülümseyişi.

“İşte, görüyorsunuz,” dedi, “Ben Jean Valjean’ım.”

Mahkeme salonunda artık ne hâkim, ne savcı ne de jandarmalar vardı; sabit bakışlardan ve üzgün yüreklerden başka hiçbir şey kalmamıştı. Artık kimse ne yapması, nasıl davranması gerektiğini hatırlamıyordu. Savcı ceza istemek için, başkan başkanlık etmek için, avukat savunmak için orada bulunduklarını unutmuşlardı. Ancak, hiçbir soru sorulmaması, hiçbir yetkilinin işe müdahale etmemesi, şaşılacak bir durumdu. Yüce görüntülerin özelliği işte budur, bütün ruhları kavrar, bütün tanıkları seyirci yapar. Orada bulunanların belki hiçbiri neler duyduğunun farkında değildi; şüphesiz hiçbiri büyük bir ışığın ihtişamla

parlamasına tanık olduğunu düşünmüyor, ama herkes gözlerinin kamaşmış olduğunu hissediyordu.

Gözlerinin önünde bulunan kişinin Jean Valjean olduğu gerçeği apaçıktı. Bu adamın ortaya çıkması, az önce son derece karanlık olan bir olayı ışıkla doldurmaya yetmişti. Bütün bu kalabalık artık hiçbir açıklamaya gerek kalmaksızın adeta bir elektrik akımı uyarısıyla kendi yerine başkasının mahkûm olmaması için kendisini teslim eden bir insanın, bu basit ve görkemli hikâyesini hemen bir bakışta anlamıştı. Ayrıntılar, tereddütler, mümkün küçük direnişler, bu ışıltılı geniş olay içinde kaybolmuştu.

Bu etki çabucak geçti, ama o an için dayanılmaz bir güçteydi.

Jean Valjean, yeniden konuştu:

“Oturumu daha fazla ihlal etmek istemiyorum. Tutuklanmadığıma göre gidiyorum. Yapılacak çok işlerim var. Sayın savcı, benim kim olduğumu, nereye gittiğimi biliyor, istediği zaman beni tutuklatabilir.”

Çıkış kapısına doğru yöneldi. Ona engel olmak için ne bir ses çıktı ne de bir kol uzandı. Herkes yana çekildi. O an, onda, kalabalıkları bir insanın önünde gerileten, hizaya getiren o meçhul tanrısal kudret vardı. Kalabalığın arasından ağır ağır yürüdü. Kapıyı ona kimin açtığı hiçbir zaman bilinmedi, ama kapıya geldiğinde, onu açık bulduğu kesindi. Kapıya ulaşınca arkasına döndü:

“Sayın savcı, emrinizdeyim,” dedi.

Sonra hazır bulunanlara dönerek, “Siz hepiniz, burada bulunan herkes, beni acınacak biri olarak görüyorsunuz değil mi? Tanrım! Az kalsın çok kötü bir şey yapacaktım, bunu düşündüğümde kendimi gıpta edilecek bir insan olarak görüyorum. Ama yine de bunların hiç olmamasını tercih ederdim,” dedi.

Dışarı çıktı ve kapı, az önce nasıl açılmışsa yine öyle arkasından kapandı; çünkü bazı ulu şeyleri yapan kimseler, kalabalık içinde kendilerine hizmet edecek birinin bulunacağından daima emindirler.

Aradan daha bir saat geçmeden jürinin kararı Champmathieu adlı kişiyi her türlü suçlamadan temize çıkarıyordu. Hemen serbest bırakılan Champmathieu, bütün insanların deli olduğuna hükmederek ve bu gördüklerinden hiçbir şey anlamayarak, şaşkın şaşkın çekip gitti.

SEKİZİNCİ KİTAP

KARŞI DARBE

1. Mösyö Madeleine Saçlarına Hangi Aynada Bakıyor

Gün doğmaya başlıyordu. Fantine ateşli ve uykusuz, ama mutlu hayallerle dolu bir gece geçirmişti; ancak sabahleyin uyudu. Bütün gece başında bekleyen Simplice hemşire, onun uyumasından yararlanarak yeni bir kınakına şurubu hazırlamaya gitti. Kutsal hemşire, birkaç dakikadır revirin laboratuvarında ilaçlarıyla şişeleri üzerine eğilmiş, alacakaranlığın nesneler üzerine yaydığı o bir tür sis yüzünden çok yakından bakarak iş görüyordu, birdenbire başını çevirdi ve hafif bir çığlık attı. Mösyö Madeleine karşısında duruyordu. Sessiz sedasız içeriye girmişti.

“Siz misiniz sayın başkan!” diye haykırdı.

Adam alçak bir sesle karşılık verdi:

“Kadıncağыз nasıl?”

“Şu an fena değil. Ama çok endişelendiğimiz zamanlar oldu!”

Olup bitenleri ona bir bir anlattı, Fantine’in bir gün önce çok kötü olduğunu, şimdi ise belediye başkanının Montfermeil’e çocuğunu almaya gittiğini sandığından daha iyi olduğunu söyledi. Hemşire, başkana sormaya cesaret edemedi, ama halinden oradan gelmediğini açıkça anladı.

“Bunların hepsi iyi,” dedi başkan, “ona yanıldığını söylememekle doğru yapmışsınız.”

“Evet ama,” dedi hemşire, “şimdi sizi görüp de çocuğunu göremeyince, ona ne diyeceğiz?”

Anlık bir dalgınlık geçirdi ve “Tanrı bir yolunu gösterir,” dedi.

Hemşire hafifçe mırıldandı:

“Ama yalan söyleyemeyiz.”

Gün ışığı odayı iyice aydınlatmıştı. Tam karşıdan Mösyö Madeleine’in yüzüne vuruyordu. Hemşire gözlerini kaldıracak oldu.

“Aman Tanrım!” diye haykırdı, “size ne oldu böyle? Saçlarınız bembeyaz!”

“Beyaz mı?”

Simplice hemşirenin aynası yoktu; alet çantasını karıştırdı, revir doktorunun hastaların nefesini kontrol ederek, ölüp ölmediklerini anlamakta kullandığı küçük bir aynayı çıkardı. Mösyö Madeleine aynayı alıp saçlarına baktı; “Vay, canına!” dedi.

Bu sözü kayıtsız bir tavırla, sanki başka bir şey düşünüyormuş gibi söylemişti. Bu tavırlarında meçhul bir şeyler sezinleyen hemşire buz gibi oldu.

Mösyö Madeleine sordu:

“Onu görebilir miyim?”

Nihayet soru sorma cesaretini kendinde bulan hemşire, “Sayın başkan, onun çocuğunu getirmeyecek mi?” dedi.

“Elbette, ama en az iki üç gün gerekiyor.”

Hemşire çekinerek tekrar konuştu:

“Başkanım eğer o zamana kadar ona görünmezseniz, döndüğünüzü bilmez, böylece sabretmesi daha kolaylaşır; çünkü doğal olarak sayın başkanın çocukla birlikte döndüğünü düşünür. Yalan söylemeye de böylece gerek kalmaz.”

Mösyö Madeleine biraz düşünür gibi durdu, sonra o sakın ciddiyetiyle, “Hayır hemşire, onu görmem gerekiyor,” dedi. “Acele etmeliyim, belki...”

Rahibe, başkanın sözlerine karanlık ve garip bir anlam veren bu ‘belki’ kelimesinin farkına varmamış gibi göründü. Gözlerini indirdi ve sesinin tonunu saygılı bir şekilde alçaltarak cevap verdi:

“Dinleniyor, ama sayın başkan içeri girebilirler.”

Mösyö Madeleine, iyi kapanmayan ve çıkardığı gürültüyle hastayı uyandırabilecek olan bir kapı hakkında bazı tembihlerde bulunduktan sonra Fantine’in odasına girdi, yatağa yaklaştı, perdeleri araladı. Genç kadın uyuyordu. Nefesi hastalara özgü acıklı bir hırıltıyla çıkmaktaydı; uyuyan, ölüme mahkûm yavrularının başı ucunda sabahlayan annelerin içini paralayan o acıklı hırıltıyla... Ama bu zahmetli soluk alış, yüzüne yayılan ve ona uykusunda bir başka kimlik kazandıran tarif edilmesi imkânsız huzuru pek az bulandırıyor. Solgunluğu, beyazlığa dönüşmüştü; yanakları kıpkırmızıydı. Bakireliğinden ve gençliğinden kalma tek güzelliği olan sarı uzun kirpikleri gözleri kapalı oldukları halde oynatıyorlardı. Bütün varlığı, adeta açılıp onu götürmeye hazır olan kanatların çırpınına benzeyen bir titreyiş içindeydi; hissedilen, ama görülmeyen bir titreyişti bu. Onu bu halde görenler, umutsuz bir hasta olduğuna asla inanamazlardı. Ölmek üzere olan birinden çok, kanatlanıp uçacak birine benziyordu.

Çiçeğini koparmak için bir el uzandığında dal ürperir; aynı zamanda hem kaçınır hem de kendini sunar gibidir. Ölümün esrarlı parmaklarının, ruhu dalından koparma anı geldiğinde, insan bedeni de buna benzer bir ürpertiye kapılır.

Mösyö Madeleine bir süre yatağın yanında hareketsiz durdu, bundan iki ay önce onu bu yuvada ilk defa görmeye geldiği zaman da yaptığı gibi, sırasıyla bir hastaya, bir de duvardaki haça bakıyordu. İkisi de burada aynı durumdaydılar; biri uyuyor, öbürü dua ediyordu; yalnız şimdi, aradan geçen iki aydan bu yana, birinin saçları kırlaşmış, öbürününküyse ağarmıştı.

Hemşire onunla birlikte içeri girmemişti. Mösyö Madeleine yatağın yanında ayakta duruyordu, sanki odada susturulması gereken birisi varmış gibi, parmağını dudaklarının üzerinde tutuyordu.

Fantine gözlerini açtı, onu gördü ve huzur içinde gülümseyerek, “Cosette nerede?” dedi.

2. Fantine Mutlu

Bir şaşkınlık ya da bir sevinç belirtisi göstermemişti, çünkü o anda sevincin ve mutluluğun ta kendisi olmuştu. Sonra ruhunun derinliklerinden yansıyan bir kaygı ve şüpheyile, “Cosette nerede?” diye sordu. “Orada olduğunuzu biliyordum, uyuyordum ama sizi görüyordum. Uzun zamandır sizi görüyorum, bütün gece gözlerimle sizi izledim. Şan, şeref içindeydiniz, çevrenizde türlü türlü melek yüzleri gibi yüzler vardı.”

Adam bakışlarını haça doğru kaldırdı.

“Ama,” diye devam etti kadın, “Cosette nerede, söyler misiniz? Neden yatağında değil?”

Gelişigüzel birkaç sözle karşılık verdi, ama ne söylediğini kendisi de bir daha hiç hatırlayamadı.

Bereket versin, durumdan haberdar edilen doktor o sırada çıkageldi. Mösyö Madeleine’in yardımına koştu.

“Sakin olun yavrum,” dedi doktor, “çocuğunuz burada.”

Fantine’in gözleri parladı ve bütün yüzü aydınlandı. Bir duada bulunabilecek en şiddetli ve en yumuşak her şeyi aynı zamanda içinde taşıyan bir ifadeyle ellerini kavuşturdu.

“Ah!” diye haykırdı, “onu bana getirin!”

Anağın dokunaklı kuruntusu! Cosette, onun için hâlâ kucakta taşınan küçücük bir çocuktü.

“Daha değil,” dedi doktor, “şu sıra olmaz. Hâlâ biraz ateşiniz var. Çocuğunuzu görmek sizi heyecanlandırır ve daha da kötüleştirir. Önce iyileşmeniz gerekiyor.”

Fantine, öfkeyle onun sözünü kesti:

“Ama ben iyileştim! Size iyileştim diyorum! Ne eşek şey bu doktor! Bu kadar

da olmaz! Ben çocuğumu görmek istiyorum!”

“Gördünüz mü?” dedi doktor, “nasıl heyecanlanıyorsunuz. Siz böyle yaptıkça, çocuğunuza kavuşmanıza karşı çıkacağım. Onu görmeniz yetmez, onun için yaşamanız da gerekiyor. Sakinleştiğiniz zaman onu size kendi ellerimle getireceğim.”

Zavallı ana boynunu büktü.

“Doktor bey, sizden özür dilerim, gerçekten özür dilerim. Eskiden az önce konuştuğum gibi konuşmazdım, başıma öyle felaketler geldi ki, bazen ne söylediğimi bilemiyorum. Anlıyorum, heyecanlanmamdan korkuyorsunuz, istediğiniz kadar bekleyeceğim, ama yemin ederim ki, kızımı görmek benim için kötü olmaz. Dün akşamdan beri onu görüyor, gözlerimi bir an bile ondan ayırmıyorum. Biliyor musunuz? Şimdi onu bana getirirler, hemen onunla tatlı tatlı konuşmaya başladım. Montfermeil’e kadar giderek bana getirdikleri çocuğumu görmek istemem normal değil mi? Kızmadım. Yakında mutlu olacağımı biliyorum. Bütün gece bembeyaz şeyler, bana gülümseyen kimseler gördüm. Doktor bey ne zaman isterse Cosette’imi bana getirir. Artık ateşim yok, çünkü iyileştim; artık hiçbir şeyim kalmadığını hissediyorum, ama hastaymışım gibi yapacağım, buradaki hanımları memnun etmek için hiç kımıldamadan yatacağım. Uslu uslu durduğumu görünce, ‘Artık çocuğunu ona vermeliyiz,’ diyecekler.”

Mösyö Madeleine, yatağın yanındaki bir iskemleye oturmuştu. Kadın ona doğru döndü. Hastalığın, çocukluğa benzer güçsüzlüğü içinde söylediği gibi, ‘uslu’ ve sakın görünmek için çaba harcadığı açıkça belli oluyordu; onu böyle sakın görünce Cosette’i getirmekte güçlük çıkarmayacaklarını sanıyordu. Ama bir yandan kendini tutmaya çalışırken, bir yandan da Mösyö Madeleine’e bir yığın soru sormaktan kendini alamıyordu.

“Yolculuğunuz iyi geçti mi sayın başkan? Ah! Ne kadar iyisiniz, kızımı bana getirmek için nerelere gittiniz! Hiç olmazsa bana onun nasıl olduğunu söyleyin... Yola dayanabildi mi? Ne yazık! Beni tanıyamayacak! O kadar zaman oldu ki yavrucağı beni unutmuştur! Çocukların belleği yoktur. Kuşlar gibidirler... Bugün bir şey görür, yarın bir başkasını, sonra hiçbirini düşünmez. Beyaz çamaşırları var mı? Thénardier’ler onu temiz tutuyorlar mıydı? Nasıl besliyorlardı? Ah! Ne kadar acı çektim bir bilerseniz, sefaletin içinde kendi kendime bu soruları sorarak! Şimdi artık geçti! Sevinçliyim! Ah! Onu görmeyi ne kadar istiyorum! Sayın başkan, onu güzel buldunuz mu? Güzel değil mi kızım? Arabada çok üşümüş olmalı, öyle değil mi? Onu birazcık olsun buraya getiremezler miydi? Sonra

hemen götürürlerdi. Siz söyleyin! Siz buranın efendisisiniz, eğer isterseniz!”

Mösyö Madeleine, onun elini tuttu, “Cosette güzel,” dedi. “Cosette’in sağlığı yerinde, yakında onu göreceksiniz, ama şimdi sakın olun. Çok heyecanlısınız, ayrıca kollarınızı yataktan dışarı çıkarıyorsunuz, bu da öksürmenize neden oluyor.”

Gerçekten de, uzun ve şiddetli öksürük nöbetleri hemen her kelimede Fantine’in sözünü kesiyordu. Fantine sesini çıkarmadı, uyandırmak istediği güveni birtakım aşırı sızlanmalarla sarsmaktan korktu; konuyla ilgisi olmayan sözler söylemeye başladı.

“Montfermeil oldukça güzel değil mi? Yazın oraya geziler yapılır. Thénardier’ler iyi iş yapıyorlar mı? Oradan gelen geçen çok olmaz. O han zaten aşçı dükkânı gibi bir şeydir.”

Mösyö Madeleine hâlâ Fantine’in elini tutuyor, endişeyle onu izliyordu. Ona bazı şeyler söylemek için geldiği, ama şimdi tereddüt ettiği belli oluyordu. Doktor, vizitesini yaptıktan sonra çekilmiş, yanlarında yalnız Simplicie hemşire kalmıştı.

Bu sırada, sessizliğin ortasında Fantine birden haykırdı:

“Sesini duyuyorum, Tanrım! Sesini duyuyorum.”

Avluda bir çocuk oynuyordu; kapıcının ya da herhangi bir işçinin çocuğu. Hazin olayların esrarlı sergilenişinin belki de bir parçası olan, her zaman karşılaştığımız tesadüflerden biriydi bu. Çocuk –küçük bir kız çocuğu– oraya buraya gidip geliyor, ısınmak için koşuyor, gülüyor ve yüksek sesle şarkı söylüyordu. Yazık! Çocukların oyunları nelere karışmaz ki! Fantine’in şarkı söylediğini işittiği küçük kız işte buydu.

“Ah! Bu benim Cosette’im!” diye yeniden bağırdı, “Sesini tanıdım!”

Çocuk geldiği gibi uzaklaştı, sesi de söndü. Fantine bir süre daha kulak verdi, sonra yüzü karardı. Mösyö Madeleine, onun alçak sesle; “Şu doktor ne zalim adam, kızımı görmeme izin vermiyor! Zaten kötü suratlı biri!” dediğini duydu.

Ama bu arada fikirlerin gerisindeki sevinçli zemin yine ön plana çıktı. Kendi kendine konuşmaya devam etti: “Ne kadar mutlu olacağız! Küçük bir bahçemiz olacak, Mösyö Madeleine söz verdi. Kızım bahçede oynayacak. Harfleri şimdiden öğrenmiştir. Ona kelimeleri heceletirim. O otların arasında kelekleri kovalar, ben de onu seyrederim. Sonra ilk takdis ayinine gider. Sahi! Onun takdis ayini ne zaman olacak?”

Parmaklarıyla saymaya başladı.

“Bir, iki, üç, dört... Yedi yaşında. Beş yıl sonra. Beyaz bir duvak takar, ajurlu

Çoraplar giyer, tıpkı küçük bir hanım olur. Ah, hemşireciğim, ne kadar aptal olduğumu bilemezsiniz, ben de tutmuş kızımın ilk takdis ayinini düşünüyorum!”

Gülmeye ba  ladı.

Mösyö Madeleine, Fantine’in elini bırakmıştı. Onun konuştuklarını, gözleri yerde zihni alabildiğine derin düşüncelere dalmış, esen bir rüzgârın sesini dinler gibi dinliyordu. Kadının konuşması birden kesildi, Mösyö Madeleine mekanik bir hareketle başını kaldırdı. Fantine korkunç bir hal almıştı.

Artık konuşmuyor, nefes almıyordu; yattığı yerden yarı doğrulmuş, zayıf omzu geceli  inden dışarı çıkmıştı; biraz önce mutlulukla parlayan yüzü sapsarı kesilmı  tı, dehşetle büyüyen gözleri, karşısında, odanın öbür ucunda bulunan dehşetengiz bir şeye takılmış gibiydi. “Aman Tanrım!” diye bağırdı Mösyö Madeleine, “Neyiniz var Fantine?”

Fantine cevap vermedi, gördüğü her neyse, gözlerini ondan ayırmıyordu; bir eliyle başkanın kolunu iterken, öbürüyle arkasına bakmasını işaret etti.

Mösyö Madeleine döndü ve Javert’i gördü.

3. Javert Memnun

Bakın neler olmuştu:

Mösyö Madeleine, Arras ağır ceza mahkemesinden çıktığında saat gece yarısını yeni çalmıştı. Kaldığı hana döndüğünde, hatırlanacağı gibi kendisine yer ayırttığı posta arabasıyla tekrar yola çıkmak için çok az vakti vardı. Sabah saat altıdan az önce Montreuil-sur-mer’e dönmüş, ilk i  i, Mösyö Laffitte’e yazdığı mektubu postaya vermek, sonra da Fantine’i görmek üzere   ehre gelmek olmuştu.

Öte yandan, Mösyö Madeleine, ağır ceza mahkemesi duru  ma salonundan henüz ayrılmıştı ki, ilk heyecanın etkisinden sıyrılan savcı söz alıp, saygıdeğer Montreuil-sur-mer belediye başkanının çılgınca davranışından duyduğu üzüntüyü dile getirmiş, daha sonra aydınlanacak olan bu acayip olay yüzünden kanaatlerinin asla değişmemiş olduğunu bildirmiş ve bu arada, besbelli gerçek Jean Valjean olan Champmathieu’n  n mahkûm edilmesini istemi  tı. Savcının ısrarı, herkesin; yani dinleyicilerin, mahkemenin ve jürinin duygularıyla açıkça   eli  mekteydi. Bu mantıksız iddianameyi çürütmek, Mösyö Madeleine’in, yani gerçek Jean Valjean’ın if  aatı karşısında davanın yönünün baştan başa değiştiğini ve jürinin önünde sadece masum bir insanın olduğunu ispatlamak avukat için hiç de zor olmamıştı ve avukat, bundan, bu gibi adli hatalara dair vecize kabilinden bazı tumturaklı sonuçlar çıkarmaktan da geri kalmamıştı, ama

bunlar ne yazık ki öyle pek yeni şeyler değildi. Başkan da davayı özetleyişinde avukatın görüşlerine katılmış ve bunun üzerine jüri birkaç dakika içinde Champmathieu'yü beraat ettirmişti.

Ama, savcı için bir Jean Valjean gerekiyordu; Champmathieu artık elde olmadığına göre, Madeleine'e yapıştı.

Champmathieu'nün tahliyesinden hemen sonra savcı, hâkimle bir odaya kapandı. Montreuil-sur-mer'in belediye başkanının tutuklanması gereği üzerine fikir alışverişinde bulundular. Başsavcıya gönderdiği raporun orijinalini savcı kendi yazmıştı. İlk heyecan yatıştıktan sonra, mahkeme başkanı bu fikre pek de karşı çıkmadı. Adaletin kendi seyrini takip etmesi gerekirdi. Ayrıca, doğrusunu söylemek gerekirse, başkan iyi ve oldukça akıllı bir insan olmasına rağmen, aynı zamanda şiddetli ve hatta neredeyse ateşli bir kral taraftarıydı; bu yüzden Montreuil-sur-mer belediye başkanının Cannes çıkarmasından bahsederken 'Buonaparte' demeyip, 'imparator' demesinden şoke olmuştu.

Böylece tutuklama emri yola çıkarıldı. Savcı tutuklama emrini özel bir ulakla dörtlüla Montreuil-sur-mer'e yollayıp, emrin yerine getirilmesi için polis müfettişi Javert'i görevlendirdi.

Bilindiği gibi Javert, ifadesini verdikten sonra hemen Montreuil-sur-mer'e dönmüştü.

Ulak, tutuklama emrini kendisine verdiğiinde Javert yataktan yeni kalkıyordu.

Kendisi de polis olan özel ulak epey akıllı ve anlayışlı bir adamdı, bir iki kelimeyle Javert'e Arras'ta olup bitenleri anlattı. Savcının imzasını taşıyan tutuklama emri şöyle kaleme alınmıştı: *"Müfettiş Javert, bugünkü duruşmada serbest bırakılmış olan forsa Jean Valjean olduğu tespit edilen Montreuil-sur-mer Belediye Başkanı Mösyö Madeleine'i yakalayacaktır."*

Javert'i tanıyan biri, onu revirin bekleme odasına girdiği sırada görse neler olup bittiğini kesinlikle tahmin edemez ve onu, hiçbir özelliği olmayan, alelade biri sanırdı. Soğuk, sakın ve ciddiydi, kır saçları şakaklarına güzelce yapıştırılıp parlatılmıştı, merdivenleri her zamanki gibi ağır ağır çıkmıştı. Onu iyice tanıyan, dikkatle incelemiş olan biri ise ürpermeler geçirirdi. Deriden yakalığının tokası ensesinde olacak yerde, sol kulağı hizasındaydı. Bu da, görülmedik bir ruhsal karışıklığın belirtisiydi.

Javert, tam bir karakter adamıydı, ne görevinde ne de üniformasında tek bir kırışık yoktu; suçlulara karşı hoşgörüsüz, elbisesinin düğmelerine karşı çok katıydı.

Yakalığının tokasını yanlış yere getirmiş olması için onda deprem

diyebileceğimiz bir heyecanın kopmuş olması gerekirdi.

Komşu karakoldan yanına bir onbaşıyla dört asker almış, askerleri avluda bırakmış, belediye başkanını arayan silahlı kişiler görmeye alışık olduğundan, hiç kuşkulananmayan kapıcı kadına sorarak, Fantine'in odasını öğrenmişti.

Fantine'in odasına geldiğinde Javert tokmağı çevirdi, bir hastabakıcı ya da bir polis yumuşaklığıyla kapıyı itti ve içeri girdi.

Tam olarak söylemek gerekirse; içeri girmedi. Yarı açılan kapının ağzında ayakta durdu; şapkası başında, sol eli çenesine kadar kapalı olan redingotunun içindeydi. Kolunda, dirseğinin kıvrıldığı yerde, ucu bedeninin arkasında kaybolan muazzam bastonunun kurşundan tokmağı görülüyordu.

Varlığı fark edilmeden bir dakika kadar öylece durdu. Birdenbire Fantine gözlerini kaldırdı, onu gördü ve Mösyö Madeleine'in arkasına bakmasını sağladı.

Madeleine'in bakışı Javert'inkiyle karşılaştığı an Javert hiç kımıldamadan, yerinden oynamadan, yaklaşmadan korkunç bir hal aldı. Hiçbir insani duygu, sevinç kadar ürkütücü olmayı başaramaz.

Lanetlenmiş kurbanını ele geçiren iblisin yüzüydü bu.

Jean Valjean'ı nihayet yakalamış olmanın kesin inancı, ruhunda bulunan her şeyi yüzünün ifadesine dökmüş, çalkalanan tortu olduğu gibi yüzeye çıkmıştı. İzi bir an için kaybetmiş olmanın, şu Champmathieu hakkında birkaç dakika yanılmış bulunmanın verdiği utanç, önceleri iyi tahmin etmiş olmanın, uzun süre doğru bir içgüdü taşımış bulunmanın verdiği gurur karşısında siliniyordu. Javert'in memnurluğu hükmedici tavrında kendini açığa vurmaktaydı. Bu dar alnın üzerinde zaferin çarpık çiçekleri açmıştı. Tatmin bulmuş bir çehrenin sergileyebileceği dehşet ifadesi ancak bu olabilirdi.

O anda Javert göklerde uçuyordu. Açıkça farkında değildi belki ama vazgeçilmez, başarılı biri olduğuna dair belli belirsiz bir sezgiyle hissediyordu ki, o, Javert, tanrısal görevleri kötülüğü ezmek olan adaleti, ışığı ve gerçeği şahsında cisimleştirmektedir. Arkasında ve çevresinde sonsuz bir derinliğe kadar uzanan otorite, akıl, kesin hüküm, yasaya uygun vicdan, kamu kovuşturması, bütün bu yıldızlar parlıyordu; düzeni koruyordu, yasadın yıldırımlar çıkarıyordu, toplumun öcünü alıyor, mutlak varlığa yardımcı oluyordu; şan ve şeref içinde dimdik yükseliyordu; zaferinde bir meydan okuma ve kavga tortusu vardı; ayakta, mağrur, görkemli, gökyüzünün ortasındaki yırtıcı yüce bir meleğin insanüstü vahşiliğini sergiliyordu; yerine getirdiği işin korkunç gölgesi, sıkılan yumruğunda toplum kılıcının kuşku uyandırıcı parıldayışını

açıkça görülür hale getiriyordu; topuğunun altında suçu, kötülüğü, isyanı, hainliği, cehennemi, mutlulukla ve de tiksintiyle eziyordu; ışık saçıyor, mahvediyor, gülümsüyordu, bu canavarlaşmış aziz Michel’de tartışma götürmez bir büyüklük vardı.

Javert korkunç, iğrenç biriydi gerçi, ama aşağılık değildi.

Dürüstlük, samimiyet, saflık, inanç ve görev anlayışı, yanılığa düşüldüğünde korkunçlaşabilen şeylerdir, ama korkunçlaştıklarında bile büyük kalırlar; insan vicdanına özgü yarattıkları bütün o korku içinde bile, tek bir zaafı olan erdemlerdir onlar: Hata yapma zaafı. Zalimlik yaparken duyacağı merhametsizce dürüst sevinçte, hazin bir saygıdeğerlik ışıltısı bulunur. Javert kendisi farkında olmadığı halde, büyük mutluluğu içinde zafer kazanan her cahil gibi acınacak durumdaydı. İyiliğinin kötülüğü diyebileceğimiz şeyin yuvalanmış görüldüğü bu yüz kadar acıklı ve korkunç bir şey olamazdı.

4. Otorite Gücünü Gösteriyor

Belediye başkanı, onu Javert’in elinden kurtardığı günden beri Fantine, bu adamı görmemişti. Hasta kafası hiçbir şey düşünecek durumda değildi; Javert’in kendisini almaya geldiğinden emindi. Bu korkunç suratu görmeye dayanamadı, kendini ölecek gibi hissetti, yüzünü elleriyle kapayarak, endişeyle haykırdı:

“Mösyö Madeleine kurtarın beni!”

Jean Valjean –bundan böyle onun için artık yalnız bu adı kullanacağız– ayağa kalkmıştı. En tatlı, en sakın sesiyle Fantine’e, “Merak etmeyin,” dedi, “sizin için gelmedi.”

Sonra Javert’e döndü:

“Ne istediğinizi biliyorum.”

Javert cevap verdi:

“Hadi, çabuk!”

Bu iki kelimenin telaffuz biçiminde vahşice, çılgınca bir şeyler vardı. Hiçbir imlanın, bu iki sözcüğün söyleniş şeklini ifade etmeye gücü yetmezdi; bu, artık insan ağzından çıkmış bir söz değil, bir böğürtüydü.

Usulden olduğu gibi davranmadı; konuya hiç girmede; tutuklama emrini bile göstermedi. Onun gözünde Jean Valjean esrarengiz, ele avuca sığmaz bir savaşı, karanlık bir mücadelecidi; beş yıldır onu kavrayıp sarmış, ama bir türlü yere çalmayı başaramamıştı. Bu tutuklama bir başlangıç değil, bir sondu. Yalnızca; “Hadi, çabuk!” demekle yetindi.

Bunu söylerken bir adım bile atmadı; sefilleri ucuna takıp şiddetle kendisine

çekmekte kullandığı kanca bakışlarından birini fırlattı Jean Valjean’a.

İki ay önce Fantine bu bakışın ta iliklerine kadar işlediğini hissetmişti.

Javert’in bağırması üzerine Fantine gözlerini açmıştı. İyi ama, belediye başkanı buradaydı, korkacak ne vardı ki?

Javert, odanın ortasına kadar ilerledi ve haykırdı:

“Hadi bakalım! Geliyor musun?”

Zavallı kadın çevresine bakındı. Rahibeyle belediye başkanından başka kimse yoktu. Bu alçaltıcı “sen” hitabı kime olabilirdi? Elbette yalnızca kendisine. Titredi.

O zaman gözleri akıl almaz bir şey gördü, o kadar akıl almaz bir şeydi ki bu, hastalık ateşinin en karanlık kâbuslarında bile asla bunun bir benzerini görmemişti.

Müfettiş Javert’in belediye başkanının yakasına yapıştığını ve belediye başkanının boyun eğişini gördü. Dünya başına yıkılıyordu.

Gerçekten de, Javert, Jean Valjean’ın yakasına yapışmıştı.

“Sayın başkan!” diye haykırdı Fantine.

Javert, bütün dişlerini ortaya çıkaran tiksindirici gülüşüyle bir kahkaha attı.

“Burada sayın başkan yok artık!”

Jean Valjean, redingotunun yakasını kavrayan eli uzaklaştırmaya çalışmadı.

“Javert,” dedi.

Javert, sözünü kesti; “Mösyö müfettiş de bana.”

“Sayın müfettiş,” dedi Jean Valjean, “size özel olarak bir şey söylemek istiyorum.”

“Yüksek sesle! Yüksek sesle konuş!” diye karşılık verdi Javert, “Benimle yüksek sesle konuşulur!”

Jean Valjean, sesini kısarak devam etti:

“Size bir ricada bulunacağım.”

“Yüksek sesle konuş dedim sana!”

“Ama bunu yalnız sizin duymanız gerekiyor.”

“Ne duyacağımı ki? Dinlemiyorum!”

Jean Valjean, ona iyice eğildi ve çok yavaş bir sesle hızlı hızlı:

“Bana üç gün süre veriniz,” dedi. “Bu zavallı kadının çocuğunu alıp getirmek için üç gün. Ne kadar kefalet gerekiyorsa öderim. İsterseniz benimle birlikte gelirsiniz.”

“Alay ediyorsun!” diye bağırdı Javert. “Bak hele, senin aptal olduğunu hiç sanmazdım! Sıvışıp gitmek için benden üç gün istiyorsun! Bu sokak kızının çocuğunu alıp getirmek için gidecekmiş! Oh! Ne âlâ! Doğrusu bu çok iyi!”

Fantine sarsıldı.

“Çocuğum!” diye haykırdı, “çocuğumu getirmeye gidecek! Demek burada değil! Hemşireciğim, söyleyin bana, Cosette nerede? Çocuğumu istiyorum! Mösyö Madeleine, sayın başkan!”

Javert ayağını yere vurdu.

“Al sana, şimdi de öteki! Susacak mısın sen ahlaksız karı? Ne aşâğılık bir ülke! Kürek mahkûmları mülki amir oluyor, orta malı kızlar da kontesler gibi tedavi görüyor. Yok ama! Bunların hepsi değışecek; zamanı geldi!”

Fantine’e dik dik baktı ve Jean Valjean’ın kravatına ve gömleğinin yakasına yeniden yapışarak ekledi:

“Sana söylüyorum, Mösyö Madeleine yok artık, sayın belediye başkanı yok. Bir hırsız var, bir eşkıya var, Jean Valjean adında bir forsa var! Tuttuğum o! İşte bu var!”

Fantine sıçrayarak doğruldu, kaskatı kesilen kolları ve iki eli üzerine dayandı; Jean Valjean’a baktı, Javert’e baktı, rahibeye baktı, konuşacakmış gibi ağzını açtı, boğazının derinliklerinden bir hırıltı çıktı, dişleri takırdadı; nefesi daralıyormuşçasına kollarını uzattı, ellerini titreyerek açtı, boğulan biri gibi etrafında tutunacak bir şey aradı, sonra birden yastığın üzerine yığıldı.

Başı karyolanın arkasına çarpıp göğsüne düştü, ağzı aralık, gözleri açık ve sönük kaldı.

Ölmüştü.

Jean Valjean elini, Javert’in kendisini tutan elinin üzerine koyup, bir çocuğun elini açar gibi açıverdi ve sonra ona, “Bu kadını öldürdünüz,” dedi.

“Yeter artık!” diye haykırdı Javert, öfkeyle köpürerek. “Buraya lakırdı dinlemeye gelmedim. Kısa keselim; muhafızlar aşağıda, hemen gidelim, yoksa parmak kelepçesi mi takayım!”

Odanın bir köşesinde oldukça kötü eski bir demir karyola duruyordu; gece hastayı beklerken hemşireler orada yatarlardı. Jean Valjean, bu karyolaya doğru yürüdü, zaten hayli harap durumda olan baş tarafını kaşla göz arasında koparıp ayırdı; onun gibi adaleleri olan biri için kolay işti bu; baş demirini sıkıca avuçladı ve Javert’i süzdü. Javert, kapıya doğru geriledi.

Jean Valjean, demir çubuk avucunda, Fantine’in yatağına doğru ağır ağır

yürüdü. Oraya varınca döndü ve Javert’e, ancak işitilebilen bir sesle, “Şu an beni rahatsız etmemeniz iyi olur,” dedi.

Gerçek olan şu ki, Javert titriyordu.

Gidip muhafızları çağırmak geldi aklına, ama Jean Valjean bu arada fırsattan yararlanıp kaçabilirdi. Bu yüzden kaldı. Bastonunu ince ucundan kavrayıp, sırtını kapıya vererek, gözünü Jean Valjean’dan ayırmadı.

Jean Valjean, dirseğini karyolanın başucundaki demirin tokmağına, alnını da eline dayadı ve hareketsiz, upuzun yatan Fantine’i seyretmeye koyuldu. Kendinden geçmişçesine, sessiz ve belli ki tamamen bu hayatla ilgisi olmayan şeyler düşünerek öylece kaldı. Yüzünde ve duruşunda dile getirilmesi imkânsız bir merhametten başka bir şey yoktu. Bir süre böylece dalgın kaldıktan sonra Fantine’e doğru eğildi ve alçak sesle ona bir şeyler söyledi.

Ona ne dedi? Sonsuz acılara mahkûm olan bu adam, bu ölü kadına ne söyleyebilirdi? Bu sözler ne olabilirdi? Yeryüzünde hiç kimse bu sözleri işitmedi. Acaba ölü işitebildi mi? Bazı dokunaklı hayaller vardır ki, onlar belki de yüce gerçeklerdir. Yalnız, kesin olan bir şey var ki, olup bitenlerin tek tanığı olan Simplicite hemşirenin sık sık anlattığına göre, Jean Valjean, Fantine’in kulağına fısıldadığı sırada, bu soluk dudaklarda ve mezar şaşkınlığı dolu bu bulanık gözbebeklerinde anlatılması imkânsız bir gülümsemenin uç verdiğini açıkça görmüştü.

Jean Valjean tıpkı bir annenin çocuğuna yaptığı gibi, Fantine’in başını ellerinin arasına alarak yastığın üzerine yerleştirdi, sonra geceliğinin yakasındaki şeridi bağladı, saçlarını gece başlığının içine soktu ve gözlerini kapadı.

Fantine’in yüzü o sırada garip bir ışıkla aydınlanmış gibiydi.

Ölüm, yüce aydınlığa girmek demektir.

Fantine’in eli yataktan dışarı sarkıyordu. Jean Valjean, bu elin önünde diz çöktü, onu yavaşça kaldırdı ve öptü.

Sonra ayağa kalktı, Javert’e dönerek, “Şimdi emrinizdeyim,” dedi.

5. Uygun Mezar

Javert, Jean Valjean’ı şehir hapishanesine teslim etti.

Mösyö Madeleine’in tutuklanması Montreuil-sur-mer’de büyük bir heyecan, daha doğrusu olağanüstü bir sarsıntı yarattı. Tek bir söz; “bir kürek mahkûmuymuş” sözü, hemen hemen herkesin ona arkasını dönmesine yetti. Saklayamayacağımız bu gerçeği üzümlere söylüyoruz. Daha iki saat geçmeden yaptığı iyilikler unutuldu ve geriye “bir kürek mahkûmu”ndan başka bir şey

kalmadı. Arras'daki olayı henüz kimsenin detaylı olarak bilmediğini belirtmek yerinde olur. Bütün gün boyunca, şehrin dört bir yanında şöyle konuşmalar duyuluyordu:

“Haberiniz yok mu? Serbest bırakılan bir forsaymış meğer!”

“Kim bu?”

“Belediye başkanı.”

“Yok canım? Mösyö Madeleine mi?”

“Evet.”

“Sahi mi?”

“Adı Madeleine değilmiş; berbat bir adı var; Béjean, Boujean, Bojean...”

“Aman Tanrım! Tutuklamışlar!”

“Hapishanede, şehir hapishanesinde, başka bir yere nakledilinceye kadar.”

“Demek nakledilinceye kadar! Nereye nakledecekler acaba?”

“Evvelce yol keserek yaptığı bir soygundan ötürü ağır ceza vereceklermiş.”

“Doğrusu şüphe ediyordum. Bu adam fazlasıyla iyi, fazlasıyla mükemmel, fazlasıyla ballı şekerliydi. Ona verilen nişanı reddediyor, rastladığı veetlere, bütün kopillere para veriyordu. Sürekli bu işin içinde bir iş var diye düşünmüşümdür.”

Hele ‘salonlar’ bu tür sözlerle dolup taşı.

Drapeau blanc’a abone yaşlı bir kadın, dibi neredeyse bulunamayacak kadar derin şöyle bir düşünce ileri sürdü:

“Hiç üzülmedim. Bonapartistlere ders olsun!”

İşte, Mösyö Madeleine adındaki bu hayalet Montreuil-sur-mer’den böylece silinip gitti. Bütün şehirde sadece üç dört kişi bu anıya sadık kaldı. Mösyö Madeleine’e hizmet etmiş olan yaşlı kapıcı kadın da onların arasındaydı.

O günün akşamı sadık yaşlı kadın hâlâ şaşkın ve ürkek bir halde odasında oturmuş kederli kederli düşünüyordu. Fabrika bütün gün kapalı kalmıştı, arabaların işlediği kapı sürgülü, yol bomboştı. Evin içinde sadece iki rahibe, Perpétue hemşire ile Simplicie hemşire vardı; Fantine’in ölüsünü bekliyorlardı.

Yaşlı kadın Mösyö Madeleine’in evine dönme saatine doğru, içten gelen bir hareketle kalktı, bir çekmecedен Mösyö Madeleine’in odasının anahtarını ve akşamları odasına çıkarken kullandığı şamdanı çıkardı; sonra onun gelmesini bekliyormuş gibi, anahtarı onun her zaman üzerinden aldığı çiviye astı, şamdanı da yanına koydu. Daha sonra, yeniden sandalyesine oturup düşünmeye başladı. Zavallı ihtiyarcık bütün bunları farkında olmadan yapmıştı.

Ancak aradan iki saat geçtikten sonra hayallerinden sıyrılıp haykırdı: “Aman Tanrım! Sen şu işe bak! Anahtarını çiviye astım!”

Tam o sırada kapıcı odasının camı aralandı, aralıktan içeri bir el girdi, anahtarla şamdanı aldı, şamdanın mumunu yanmakta olan diğerk şamdandan yaktı.

Kapıcı kadın gözlerini kaldırdı, gırtlığında zor zaptedebildiğı bir çığlıkla ağız açık kalakaldı. Bu eli, bu kolu, bu redingot yenini tanıyordu.

Mösyö Madeleine’di bu.

Daha sonra, başından geçen bu olayı anlatırken dediğı gibi, kendini toparlayıp, tekrar konuşmaya başlamadan önce birkaç saniye nutku tutuldu.

Sonunda, “Aman Tanrım, sayın başkan!” diye hay kırdı. “Ben sanıyordum ki!..”

Sözünü kesti, cümleinin sonu, başlangıcına karşı bir saygısızlık olacaktı. Jean Valjean, onun için hâlâ sayın başkandı.

Jean Valjean, onun düşüncesini tamamladı.

“Hapiste,” dedi. “Oradaydım, pencere demirlerinden birini kırdım, bir damın tepesinden kendimi aşağı attım, işte buradayım. Odama çıkıyorum. Bana Simplicie hemşireyi çağırın. Şüphesiz o zavallı kadının yanındadır.”

Yaşlı kadın alelacele söyleneni yapmaya gitti.

Jean Valjean, hiçbir uyarıda bulunmamıştı; çünkü kadının onu kendisinden daha iyi koruyacağından emindi.

Kapıyı açmadan avluya girmeyi nasıl başardığı hiçbir zaman bilinemedi.

Gerçi her kapıyı açan bir anahtarı vardı ve küçük bir yan kapıyı açmakta kullandığı bu anahtarı hep üstünde taşırdı, ama üstünü arayıp, bu anahtarı almış olmaları gerekirdi. Bu nokta hiçbir zaman aydınlanmadı.

Odasına giden merdiveni çıktı. Yukarı vardığında şamdanını merdivenin son basamağına bırakarak sessizce kapısını açtı, gidip el yordamıyla penceresini ve kepengini kapattı, sonra dönüp şamdanını aldı ve odasına girdi.

Yararlı bir önlemdi bu; çünkü, hatırlanacağı gibi, penceresi sokaktan görölüyordu.

Çevresine; masasına, iskemlesine, üç gündür bozulmamış olan yatağına bir göz attı. Önceki günün gecesinden kalma hiçbir dağınıklık yoktu. Kapıcı kadın ‘odasını toparlamıştı’. Demirli sopanın iki ucuyla, ateşte kararmış kırk meteliklik madeni parayı küllerin arasından çıkarıp masanın üstüne güzelce koymuştu.

Bir kâğıt alıp, üstüne, “*Bunlar demirli sopanın iki ucu ile, ağır ceza mahkemesinde söz etmiş olduğum Küçük Gervais’den çalınmış kırk metelik*

paradır” diye yazdı ve parayla iki demir parçasını, odaya girildiğinde hemen ilk göze çarpacak şekilde kâğıdın üzerine yerleştirdi. Dolaptan eski bir gömleğini çıkarıp yırttı. Böylece elde ettiği birkaç parça beze iki gümüş şamdanı sardı. Ne telaşlı ne de heyecanlıydı. Piskoposun şamdanlarını sararken, bir yandan da kara bir ekmek parçasını ısıırıyordu. Herhalde, kaçarken yanına aldığı hapishane ekmeğiydi.

Bu konu, daha sonra adli kovuşturma sırasında odanın döşeme taşları üzerinde bulunan ekmek kırıntılarından anlaşıldı.

Kapıya iki defa hafifçe vuruldu.

“Giriniz,” dedi.

Simplice hemşireydi gelen.

Hemşirenin yüzü solgun, gözleri kıpkırmızıydı, elinde tuttuğu mum titriyordu. Kaderin darbelerinin özelliği şudur ki, ne kadar olgunluğa ermiş, ne kadar soğukkanlı olursak olalım, duygu dünyamızın derinliklerinde yatan insan karakterini bulup çıkarır ve bunu dışa vurmak zorunda bırakırlar. O günün heyecanları içinde, rahibe de yeniden kadınlaşmıştı. Ağlamıştı ve şimdi titriyordu.

Jean Valjean, bir kâğıdın üzerine birkaç satır bir şey yazmıştı, kâğıdı rahibeye verip, “Hemşire, bunu rahibe verirsiniz,” dedi.

Kâğıt katlanmıştı. Rahibe bir göz attı.

“Okuyabilirsiniz,” dedi Jean Valjean.

Simplice hemşire okudu:

“Sayın rahipten burada bıraktığım her şeyle ilgilenmesini ve davama ve bugün ölen kadının cenazesine ait masrafları bıraktıklarımın ödemesini rica ediyorum. Geri kalanı yoksulların olacaktır.”

Hemşire konuşmak istedi, ancak birkaç anlamsız şey kekeleyebildi. Ama yine de sonunda şunları söyleyebildi:

“Acaba sayın başkan şu bahtsız kadıncağızı son bir defa daha görmek istemezler mi?”

Jean Valjean, “Hayır,” dedi, “peşimdeler. Beni onun odasında yakalayıp tutuklarlar, bu ise onun huzurunu bozar.”

Sözünü henüz bitirmişti ki, merdivende büyük bir gürültü koptu. Yukarıya doğru yaklaşan bir ayak patırtısıyla birlikte, yaşlı kapıcı kadının en yüksek, en tiz sesiyle, “Benim iyi efendim, Tanrı üzerine yemin ederim ki, ne gündüz ne de

akşam buraya kimsecikler girmedi, ben de kapıdan hiç ayrılmadım,” dediğini işittiler.

Bir adam karşılık verdi:

“İyi ama, bu odada ışık var.”

Javert’in sesini tanıdılar.

Oda o şekildedeydi ki, kapı açıldığında sağdaki duvarın köşesini gözlerden gizliyordu. Jean Valjean, mumu üfleyip bu köşeye girdi.

Simplice hemşire, masanın önüne diz çöktü.

Kapı açıldı.

Javert içeri girdi.

Koridordan bir yığın kişinin fısıldaştıkları ve kapıcı kadının karşı çıktığı duyuluyordu.

Rahibe gözlerini bile kaldırmadı. Dua etmekteydi.

Şamdan şöminenin üzerindeydi ve pek az aydınlık veriyordu.

Javert, hemşireyi gördü ve şaşkın bir halde durdu.

Hatırlayacağımız gibi, Javert’in manevi dayanağı, her türlü otoriteye duyduğu saygı duygusuydu. Bütünlüklü, uyumlu bir kişiliği vardı, ne itiraz ne de sınırlama kabul ederdi. Kilise otoritesi ise onun için bütün otoritelerin üstündeydi. Dindardı, her konuda olduğu gibi dindarlığı da yüzeyseldi ve dürüsttü. Onun nazarında bir rahip, asla hata yapmayan bir düşünce adamı; bir rahibe asla günah işlemeyen bir yaratıktı. Onlar bu dünyaya kapatılmış ruhlardı, onları çevreleyen duvarların tek bir kapısı vardı, o da ancak hakikate yol vermek için açılırdı.

Hemşireyi görünce Javert’in ilk hareketi geri çekilmek oldu.

Ama onu tutan ve dayanılmaz bir güçle aksi yöne doğru iten başka bir görev daha vardı. Bu nedenle ikinci hareketi olduğu yerde kalmak ve hiç değilse bir süre susmak oldu.

Simplice hemşirenin hayatında hiç yalan söylemediğini biliyor ve özellikle bundan ötürü ona derin bir saygı besliyordu.

“Hemşirem,” dedi, “bu odada yalnız mısınız?”

Korkunç bir an oldu, bu sırada zavallı kapıcı kadın bayılacağını sandı.

Hemşire, gözlerini kaldırdı ve cevap verdi:

“Evet.”

“Demek,” dedi Javert, “ısrar ettiğim için bağışlayın ama bu benim görevim, demek bu akşam hiç kimseyi görmediniz. Bir adam kaçtı, onu arıyoruz, şu Jean

Valjean denilen adam, onu görmediniz mi?”

Hemşire cevap verdi: “Hayır.”

Yalan söyledi. İlk defa arka arkaya, birbiri peşi sıra, hiç tereddütsüz, çabucak, kendini feda edercesine yalan söyledi.

“Affedersiniz,” dedi Javert ve derin bir saygıyla selamlayarak çekildi.

Ey kutsal kız! Uzun yıllar var ki, siz artık bu dünyada değilsiniz; nur içinde kız kardeşleriniz bâkirelere ve erkek kardeşleriniz meleklerle katıldınız; varsın söylediğiniz bu yalan, cennette sevaplarınız arasında sayılsın!

Hemşirenin sözü Javert için öylesine kesin bir şeydi ki, masanın üstünde duran üflenmiş, hâlâ dumanı tüten mumun garipliğini fark etmedi bile.

Bir saat sonra bir adam, ağaçlar ve sisler arasından yürüyerek Montreuil-sur-mer’den Paris’e doğru hızla uzaklaşıyordu. Bu adam Jean Valjean’dı. Yolda ona rastlayan iki üç yük arabacısının ifadelerinden tespit edildiğine göre, elinde bir paket taşıyordu ve sırtında bir işçi gömleği vardı. Gömleği nereden bulmuştu? Hiçbir zaman bilinmedi. Birkaç gün önce fabrikanın revirinde yaşlı bir işçi ölmüş, geriye kala kala bir gömleği kalmıştı. Bu belki de o gömlekti.

Fantine hakkında son bir söz:

Hepimizin annesi birdir: Toprak. Fantine’i bu anneye verdiler.

Rahip, Jean Valjean’ın bıraktığı paranın mümkün olduğu kadar büyük bir kısmını yoksullara ayırmakla iyi bir iş yaptığı inancındaydı, belki de iyi yaptı. Sonuçta neydi ki bunlar? Bir forsa ile bir sokak kızı. Fantine’in toprağa verilmesi işini sadeleştirme nedeni buydu. Ve bu işi en temel gereklilik düzeyine kadar sadeleştirdi.

Böylece, Fantine, mezarlığın hem herkesin malı olan hem de hiç kimsenin malı olmayan ve içinde yoksulların kaybolduğu, bedava bir köşesine gömüldü. Bereket versin ki, Tanrı, bir ruhu nerede bulacağını bilir. Fantine’i karanlıklar içine, rastgele kemiklerin arasına yatırdılar; ölü artıklarıyla kucak kucağa yatmak zorunda kaldı. Genel bir çukura atıldı. Mezarı da yatağına benzedi.

İKİNCİ BÖLÜM

COSETTE

BİRİNCİ KİTAP

WATERLOO

1. Nivelles'den Gelirken Rastlanılan Şeylere Dair

Geçen yıl (1861), güzel bir mayıs sabahı bir yolcu, –bu hikâyeyi anlatan kişi– Nivelles'den gelip La Hulpe'e doğru yürüyordu. İki sıra ağaçlar arasında, tepeler üzerinden dalgalanarak uzanan taş döşeli yolu izlemekteydi. Birbiri ardınca gelen tepeler sanki yolu kâh kaldıran kâh indiren muazzam dalgalar gibiydiler. Yolcu Lillois'yı ve Bois-Seigneur-Isaac'ı geçmişti. Batı'da, Braine-l'Alleud'in ters çevrilmiş bir vazo şeklindeki arduvaz kaplı kulesi görünüyordu. Yüksekteki bir koruluğu ve bir ara yolun köşesinde, üzerinde; 'Eski giriş kapısı No: 4' yazısı taşıyan kurtyeniği içinde bir direğin yanı başındaki bir meyhaneyi geride bırakmıştı. Meyhanenin ön tarafında; 'Dört bucağın rüzgârı. Échabeau, özel cafe' yazılı bir tabela vardı.

Yolcu bu meyhaneden yaklaşık iki buçuk kilometre ötedeki küçük bir vadiye geldi. Burada, yolun dolgu kısmında oyulmuş bir kemerin altından sular akıyordu. Şosenin bir yanında vadiyi dolduran seyrek, ama yemyeşil ağaç kümeleri, öbür yanında da çayırliklar hoş ve düzensiz bir şekilde yayılmakta, Braine'l-Alleud'e doğru uzaklaşıp gitmekteydiler.

Bulunduğu yerde sağda, yolun kenarında bir han, hanın kapısı önünde dört tekerlekli bir araba, şerbetçiotu için büyük bir deste sırk, bir saban, yeşil bir çitin yanında bir yığın kuru çalı çırpı, dumanı tüten dört köşe bir kireç kuyusu, samandan bölmeleri olan eski bir sundurmaya dayalı bir merdiven vardı. Genç bir kız tarlanın birinde yabani ot ayıklıyordu. Belki de bir panayır gösterisinden kalma kocaman sarı bir afiş rüzgârda uçuşup duruyordu. Hanın köşesinde içinde ördeklerin yüzdüğü bir su birikintisinin yanında kötü döşenmiş bir patika çalılık arasında uzayıp gidiyordu. Yolcu bu yola saptı.

Üzerinde çapraz döşenmiş tuğladan sivri bir çatı yükselen on beşinci yüzyıldan kalma bir duvar boyunca yüz adım kadar gittikten sonra kendisini büyük bir kapının önünde buldu. Taş kemerli, düz tablalı, iki yanında iki yassı madalyon bulunan XIV. Louis tarzında bir kapıydı bu. Kapının üstünde onurlu bir cephe yükselmekteydi. Cepheye dikine gelen bir duvar hemen hemen kapıya dokunmakta ve buna sert bir dik açı eklemekteydi. Kapının önündeki çimenliğin üzerinde duran üç tırmığın arasından karmakarışık bir şekilde türlü türlü mayısçiçekleri fişkırtıyordu. Paslı eski bir tokmağın süslediği iki harap kanattan oluşan kapı kapalıydı.

Güneş pek nefisti; dallar sanki rüzgârdan çok, kuş yuvalarından gelen tatlı bir ürperiş içindeydiler. Tanrı bilir âşık küçük bir kuş, bir ağacın üstünde kendinden geçmiş şakıyıp duruyordu.

Yolcu eğildi ve kapının sağ kemer desteğinin altındaki sol taşta, küre şeklinde, kovuğa benzeyen oldukça geniş bir oyugu incelemeye koyuldu. Tam o sırada kapının kanatları açıldı ve içerden bir köylü kadın çıktı.

Kadın yolcuyla gördü ve neye baktığını fark etti. Ona, “Bunu bir Fransız güllesi yaptı,” dedi. Ve ekledi: “Kapının daha yukarısında, çivinin yanında gördüğünüz de koca bir karabina deliğidir. Ama tahtayı delememi.”

Yolcu, “Bu yerin adı nedir?” diye sordu.

“Hougomont,” dedi köylü kadın.

Yolcu doğruldu. Birkaç adım attı, gidip çitlerin üstünden baktı. Ufukta, ağaçların arasında, bir tepeliğin üstünde uzaktan aslana benzeyen bir şey gördü.

Waterloo Savaşı’nın geçtiği meydandaydı.

2. Hougomont

Hougomont, burası ölümcül noktaydı; direncin başlangıcı, Napoléon adındaki o büyük oduncunun Avrupa’da Waterloo’da karşılaştığı ilk engel, baltanın çarptığı ilk budak.

Hougomont eskiden bir şatoydu, şimdi ise sadece bir çiftlik. Hougomont, antikacı için Hugomons’tur. Bu şato, Somerel Senyörü Hugo tarafından yaptırılmıştı. Villers Manastırı’na altıncı bir rahiplik kadrosu için gelir bağışlayan da bu kişidir.

Yolcu kapıyı itti, bir sundurmanın altında duran eski bir körüklü gezinti arabasının yanından geçti ve avluya girdi. Avluda gözüne çarpan ilk şey, on altıncı yüzyıldan kalma bir kapı oldu. Çevresindeki her şey yıkılmış olduğundan, bu kapı bir kemer gibi duruyordu. Anıt görüntüsü çoğu zaman harabeden doğar. Kemerin yanında, bir duvarda başka bir kapı açılıyor; IV. Henri dönemindeki gibi köşe taşları olan bu kapıdan bir meyve bahçesinin ağaçları görünüyordu. Kapının yanında bir gübre çukuru, kazma ve kürekler, birkaç yük arabası, kapak taşı ve demirden çıkırığıyla eski bir kuyu, zıplayan bir tay, kaba bir hindi, üstünde küçük bir çan kulesi yükselen bir kilise, kilisenin duvarına yaslanan çiçek açmış bir armut ağacı. İşte, fethi Napoléon’un hayallerini süslemiş olan avlu, bu avluydu. Eğer ele geçirebilseydi bu toprak parçası belki de ona dünyayı verecekti. Şimdi burada tavuklar, gagalarıyla tozları etrafa saçıyor. Bir homurtu iştiliyor; İngilizlerin yerini alan kocaman bir köpek dişlerini gösteriyor.

İngilizler burada hayran olunacak bir iş başarmışlardır. Cooke'un dört muhafız bölüğü bir ordunun gazabına karşı yedi saat süreyle direnmiştir.

Hougomont'u binaları ve çevresi, dışa kapalı bahçe ve tarlalarıyla birlikte geometrik yüzey olarak gösteren bir haritaya bakıldığında, bir köşesi alınmış düzgün olmayan bir dikdörtgen biçimi sunar. Bu köşede güney kapısı vardır; duvar kısa menzilli tüfek alanı içinde girişi korur. Hougomont'un iki kapısı vardır: Biri güney kapısı yani şatonun kapısı, öbürü de kuzey kapısı, yani çiftliğin kapısıdır. Napoléon, Hougomont'a savaşmak için kardeşi Jérôme'u yolladı. Guillemintot, Foy ve Bachelu tümenleri, Reille'in hemen hemen bütün kolordusu burada savaşa sürüldü ve başarısızlığa uğradı, Kellermann'ın gülleleri bu kahraman duvarda tükendiler. Bauduin'in tugayının Hougomont'u kuzeyden zorlaması da bir işe yaramadı; Soye'in tugayı ise güneyde ancak küçük bir parça koparabildi, ama onu alamadı.

Çiftlik binaları, avluyu güneyden çevreliyor. Fransızlar tarafından kırılan kuzey kapısının bir parçası duvara asılmış sallanmakta. Bu kapı parçası, iki kalas üzerine çakılmış dört tahtadan oluşur; üzerinde saldırıdan kalma yara izleri fark edilir.

Fransızların çökttikleri ve duvardaki parçanın yerine bir başkasıyla kapatılan kuzey kapısı avlunun dibinde aralık duruyor; avluyu kuzeyden kapayan altı taş, üstü tuğla bir duvara kare biçiminde asılmış. Her çiftlikte olan basit bir araba kapısı bu; iki geniş kapısı kaba tahtadan yapılmış; ötesinde çayırılar uzanıyor. Bu girişteki çarpışma pek müthiş oldu. Kapının pervazları üzerinde uzun süre her türlü kanlı el izleri görüldü. Bauduin burada öldürüldü.

Savaşın fırtınası hâlâ bu avluda varlığını sürdürür; dehşet hâlâ gözle görülebilir; çarpışmanın kargaşası orada taş kesilip kalmıştır; bütün bunlar hem canlı, hem ölüdür; sanki daha dün olmuştur. Duvarlar can çekişmekte, taşlar düşmekte, çatlaklar bağırmaktadır; delikler sanki birer yaradır; ağaçlar eğilmiş, titrek, kaçmaya uğraşır gibidirler.

Bu avlu 1815'te, bugün olduğundan daha derli topluydu. Bu arada alaşağı edilen yapılar, o zamanlar muntazam çıkıntılar, girintiler, dirsekler oluşturuyordu.

Burada İngilizler mevzilenmişlerdi; Fransızlar girdiler, ama tutunamadılar. Kilisenin yanında şatonun bir kanadı, Hougomont Malikânesi'nden kalan tek enkaz, deyim yerindeyse bağı deşilmiş bir halde yükseliyor. Şato, kale görevi görmüştü, kilise de istihkâm. Burada insanlar birbirlerini telef ettiler. Her yandan; duvarların gerisinden, çatı tepelerinden, mahzen diplerinden, bütün

pencerelerden, bütün bodrum deliklerinden, bütün taş aralarından üzerlerine kurşun yağdırılan Fransızlar, çalı çırpı demetleri getirip duvarları ve insanları ateşe verdiler; topların kustuğu demir parçalarına yangınla cevap verildi.

Harap kanatta, demir parmaklıklı pencerelerden, binanın tuğladan yapılmış ana kısımlarından birinin yıkık dökük odaları fark ediliyor. İngiliz muhafızlar bu odalarda mevzilenmişlerdi. Zemin kattan çatıya kadar çatlayıp yarılmış olan sarmal iki katlı merdiven, kırılmış bir böcek kabuğunun içi gibi görünüyor. Bu merdivende sıkışıp kalan ve üst basamaklarda toplanan İngilizler, alt basamakları kesmişlerdi. Şimdi bunlar, mavi taştan geniş levhalar; ısırgan otları arasında bir yığın oluşturuyorlar. On kadar basamak hâlâ duvara yapışık duruyor, birincisinin üzerine üç dişli bir yaba resmi kazılmış. Erişilemeyen bu basamaklar yuvalarında sapasağlam duruyor. Geri kalan kısmı dişleri dökülmüş bir çene kemiğine benziyor. Şurada iki yaşlı ağaç var; biri kurumuş, öbürü ayağından yaralanmış, ama her yıl nisan ayında yeşermekte. 1815'ten beri merdiven aralıklarından büyümeye başlamış.

Savaşta kilisede herkes birbirini boğazlamıştı. Yeniden sessizliğine kavuşan kilisenin içi bir garip. Katliamdan bu yana, hiçbir ayin yapılmamış. Ama mihrap hâlâ duruyor, taştan bir zemine dayalı kaba tahtadan bir mihrap bu. Beyaz badana çekilmiş dört duvar, mihrabın karşısında bir kapı, kemerli iki küçük pencere, kapının üzerinde tahtadan büyük bir haç, haçın üst tarafında da bir demet kuru otları tıkanmış dört köşe bir nefeslik pencere, bir köşede yerde paramparça olmuş eski bir camlı pencere çerçevesi, işte kilise bu durumdaydı. Mihrabın yanına on beşinci yüzyıldan kalma tahtadan bir azize Anne heykeli çakılmış; çocuk İsa'nın başını bir biskayen kurşunu alıp götürmüş. Kısa bir süre kiliseye hâkim olup, sonra atılan Fransızlar burayı ateşe vermişler, alevler bu harabeyi doldurmuş; fırına çevirmiş; kapı yanmış, döşeme yanmış, ama tahtadan İsa yanmamış. Ateş sadece ayaklarını kemirmiş, sonra sönmüş, şimdi yalnızca bu ayakların kararmış kalıntıları görülüyor. Buradaki halkın dediğine bakılırsa, bu bir mucize... Başı kopan çocuk İsa'nın, İsa kadar talihi yaver gitmemiş.

Duvarlar yazılarla dolu. İsa'nın ayakları dibinde şu ad okunur: Henquinez. Sonra daha başkaları; Conde de Rio Maior, Marques y Marquesa de Almagro (Habana). Yanlarında Fransız adları da görünüyor; öfke anlamına gelen, ünlem işaretleriyle. 1849'da duvarlar yeniden aklandı. Çeşitli uluslar bu duvarlarda birbirlerine küfrediyorlardı.

Bu kilisenin kapısında elinde balta tutan bir ceset bulunmuştu; Asteğmen Legros'un cesedi.

Kiliseden çıkıldığında, sol tarafta bir kuyu görülür. Bu avluda iki kuyu vardır. “Bu kuyuda niçin kovayla makara yok?” diye sorarsınız. “Çünkü artık su çekilmiyor.” “Niçin su çekilmiyor?” “İçi iskelet dolu da ondan,” cevabını alırsınız.

Bu kuyudan son su çekenin adı Guillaume Van Kylsom’dur. Bu adam, Hougomont’da oturan bir köylüydü ve bahçıvandı. 18 Haziran 1815’te bu bahçıvanın ailesi diğer ailelerle birlikte kaçıp ormanlarda saklanmış.

Villers Manastırı’nın çevresindeki orman, çil yavrusu gibi dağılan halkı günler ve geceler boyu barındırdı. Bugün bile, eski yanmış ağaç kütükleri gibi fark edilebilen kimi kalıntılar, fundalıkların dibinde titreyen bu zavallı konak yerlerini belli eder.

Guillaume Van Kylsom şatoyu korumak için Hougomont’da kaldı ve bir mahzene saklandı. İngilizler onu buldular. Gizlendiği yerden çıkardılar ve bu ürkek adama kılıçlarının yassı tarafıyla vura vura kendilerine hizmet ettirdiler. Susamışlardı; Guillaume onlara içecek su getiriyordu. Suyu işte bu kuyudan çekiyordu. Birçoğu son yudumlarını buradan içtiler. Bunca ölü adayının suyunu içtiği bu kuyunun da sonunda ölmesi gerekirdi.

Savaşın sonra herkesi bir telaş sardı; cesetleri gömme telaşı. Ölüm, zaferi kendine özgü bir yoldan aşındırır; onur ve gururun ardından vebayı getirir. Tifüs, galibiyetin ayrılmaz bir parçasıdır. Derin bir kuyuydu bu. Onu mezarlık yaptılar ve içine üç yüz ölü attılar. Belki de bu işi aşırı bir telaşla yaptılar. Acaba hepsi ölmüş müydü? Efsane hayır diyor. Söylentiye göre, sonraki gece kuyudan imdat isteyen zayıf sesler geldiği duyulmuş.

Bu kuyu avlunun ortasında tecrit edilmiş bir haldedir. Yarı taş, yarı tuğladan üç duvar, bir paravanın kıvrılmış kanatları gibi ve dört köşe bir kuleyi taklit edercesine, onu üç yandan çevirir, dördüncü yan açıktır. Suyu işte bu yandan alırlardı. Dipteki duvarda şekilsiz bir çatı penceresine benzer bir şey görünüyor, kim bilir belki de obüs deliğidir. Bu küçük kulenin bir de tavanı varmış ama şimdi sadece demir kirişleri kalmış. Sağdaki duvarın takviye demirleri bir haç resmediyor. Eğilip bakıldığında, bir yığın zifiri karanlığın doldurduğu tuğladan örülmüş derin bir silindir içinde göz alabildiğine gidiyor. Kuyunun etrafındaki duvar dipleri ısırgan otları arasında kaybolmakta.

Bu kuyunun önünde Belçika’daki bütün kuyularda olduğu gibi sahanlık vazifesi gören geniş mavi taş levhalardan yok. Mavi taş levhanın yerini bir travers tahtası almış; bu tahtaya beş altı biçimsiz kalas dayanmış, budaklı, kaskatı kesilmiş kalaslar; kocaman kemiklere benziyorlar. Kuyunun ne kovası,

ne zinciri ne de makarası var ama taş yalağı hâlâ duruyor, burada yağmur suları toplanıyor ve ara sıra komşu ormanlardan bir kuş su içmeye geliyor, sonra uçup gidiyor.

Bu harabenin içinde hâlâ oturan bir çiftlik evinin kapısı avluya açılıyor. Bu kapının üzerinde gotik tarzında güzel bir kilidin yanı sıra, çaprazlamasına konulmuş yonca yaprağı şeklinde demir bir tutamak bulunuyor, Hannoverli Teğmen Wilda, çiftliğe sığınmak için bu tutamağa yapıştığı sırada bir Fransız istihkâmcısı bir balta darbesiyle onun elini koparmıştı.

Evde oturan ailenin büyükbabası, öleli uzun zaman olan eski bahçıvan Van Kylsom'dur. Kır saçlı bir kadın bize, “Üç yaşındaydım. Ablam korkmuş ağlıyordu. Bizi koruluğa götürdüler. Ben annemin kucağındaydım. Kulaklarını toprağa yapıştırıp sesleri dinliyorlardı. Ben top seslerini taklit ediyor, ‘bum bum’ diyordum,” diyor.

Söylediğimiz gibi, avludaki kapılardan biri meyve bahçesine açılıyor.

Meyve bahçesi korkunç:

Üç kısma ayrılmış, hatta üç perdeye denilebilir. Birinci kısım bahçe, ikincisi meyve bahçesi, üçüncüsü ise koruluk. Her üç kısmı da ortak bir sınır çevreliyor; giriş yönünde şatonun ve çiftliğin binaları, solda bir çit, sağda bir duvar, dipte yine bir duvar. Sağdaki duvar tuğladan yapılmış, dipteki duvar taştan. Önce bahçeye giriliyor ve bu bahçe yüzeyden aşağıda kalıyor, frenküzümleri dikilmiş, yabancı bitkilerle dolu, korkuluğunun parmaklıkları çift göbekli yontma taştan, muhteşem bir teras önünü kapatıyor. Le Nôtre öncesi ilk Fransız stilinde yapılmış, bir soylunun bahçesiydi bu; bugünse harap ve dikenlik. Baştaki parmaklıkların üstünde taştan güller andıran yuvarlaklar bulunuyor. Hâlâ küp şeklindeki kaideleri üzerinde duran kırk üç korkuluk parmaklığı sayılmakta; ötekiler otların arasına devrilmiş. Hemen hemen hepsinin üzerinde kurşun sıyrıkları var. Kırık bir parmaklık, kopuk bir bacak gibi setin üzerine konulmuş.

İşte, meyve bahçesinden daha aşağıda olan bu bahçeye sızan ve bir daha da çıkamayan 1. hafif piyade alayından altı avcı, inlerinde sıkıştırılan ayılar gibi burada yakalanmış ve biri karabinalı olmak üzere, iki Hannover bölüğüne karşı çarpışmışlardı. Hannoverliler bu parmaklıklara sıralanmışlar, yukarıdan ateş ediyorlar, avcılar aşağıdan karşılık veriyorlardı, iki yüz kişiye karşı altı kişiydiler, frenküzümlerinden başka siperleri olmayan bu yiğit insanlar ölmeden önce bir çeyrek saat çarpıştılar.

Birkaç basamak çıkınca, bahçeden meyve bahçesi denilen yere geçiliyor. Burada, bu birkaç kulaç karelik yerde, bir saatten daha fazla zamanda bin beş

yüz kişi devrildi. Duvar sanki savaşa yeniden başlamaya hazır gibi. İngilizler tarafından gelişigüzel yüksekliklerde açılmış olan otuz sekiz mazgal deliği hâlâ duruyor. On altıncısının önünde granitten iki İngiliz mezarı uzanmakta. Yalnızca güney tarafındaki duvarda mazgal delikleri var, çünkü saldırı o taraftan geliyordu. Bu duvarı dışarıdan büyük bir yeşil çit gizliyor. Buraya gelen Fransızlar, önlerinde yalnızca çitin bulunduğunu sanarak onu aştılar ve duvarla yüz yüze geldiler. Duvar hem bir engel hem de bir pusuydu, gerisinde, İngiliz muhafızlar bulunan otuz sekiz mazgal deliği birden ateş ediyordu; bir misket ve mermi fırtınası ve Soye tugayı burada kırıldı. İşte, Waterloo böyle başladı.

Ama meyve bahçesi yine de zaptedildi. Elde merdiven yoktu, Fransızlar tırnaklarıyla tırmandılar. Ağaçların altında göğüs göğüse dövüşüldü. Bütün bu otlar kana bulandı. Bir Nassau taburu ve yedi yüz kişi burada kırıldı. Dışarıda, Kellermann'ın iki bataryasına hedef olan duvar misketlerle oyuldu.

Her meyve bahçesi gibi, bu da mayıs ayına karşı duyguludur. Onun da sarı amberleri, koyungözleri vardır, otları yüksek yüksek olur, üzerinde çamaşırlar kurutulan kıldan örölme ipler ağaç aralarında dolaşır ve geçenleri başlarını eğmek zorunda bırakır, bu sürölmemiş toprakta yürürken insanın ayakları köstebek yuvalarına batar. Otların arasında uzanmış yatan, kökünden sökölümüş yeşil bir ağaç gövdesi görölür; Binbaşı Blackman son nefesini ona dayanarak vermişti. Bunun yanındaki büyük bir ağacın altında da Alman Generali Duplat öldürölümüştü; Nantes fermanının ortadan kaldırılması sırasında iltica etmiş olan bir Fransız ailesine mensuptu. Onun hemen yanı başında, saman ve balçık çamurundan bir sargıyla sarılmış hasta bir elma ağacı eğiliyordu. Neredeyse bütün elma ağaçları yaşlılıktan devrilmek üzereydi. İçlerinde bir tane bile yoktu ki, kurşun ya da biskayen yememiş olsun. Ölü ağaç iskeletleri bu meyve bahçesinde fazlasıyla bulunmakta. Dallarda kargalar uçuşuyor, dipte menekşeler dolu bir koruluk var.

Bauduin vurulup ölmüş, Foy yaralanmış, yangın, kırım, boğazlaşma, İngiliz, Alman ve Fransız kanının birbirine çılınca karışmasından oluşan bir ırmak, cesetlerle dolu bir kuyu, Nassau Alayı ve Brunswick Alayı mahvedilmış, Duplat ölmüş, Blackman ölmüş, İngiliz muhafızlar kırılmışlar, Reille'in kolordusundaki kırk Fransız taburundan yirmisi telef olmuş, bu Hougomont harabesinde üç bin insan kılıçtan geçirilmış, doğranmış, boğazlanmış, kurşunlanmış, yakılmış ve bütün bunlar bugün bir köylünün, bir yolcuya “Bayım, bana üç frank verin, isterseniz size Waterloo denen şeyi anlatırım!” demesi için olmuş.

3. 18 Haziran 1815

Şimdi, hikâye anlatanlara tanınan haklardan birini kullanarak geriye dönelim ve tekrar 1815 yılına gelelim, hatta bu kitabın birinci bölümünde anlatılan olayların başladığı dönemden biraz öncesine inelim:

17-18 Haziran 1815 gecesi yağmur yağmamış olsaydı, Avrupa'nın geleceği başka türlü olurdu. Birkaç damla suyun fazla ya da eksik olması, Napoléon'un sonunu getirdi. Waterloo'nun, Austerlitz'in sonu olması için ilahi takdir biraz yağmurdan başka bir şeye ihtiyaç duymadı ve gökyüzünden, mevsime uygun olmayan bir yönde geçen bir bulut, dünyanın yıkılmasına yetti.

Waterloo Savaşı, Blücher'e yetişme fırsatı verecek şekilde, ancak on bir buçukta başlayabildi. Niçin? Çünkü toprak ıslaktı. Topçunun manevra yapabilmesi için toprağın biraz sertleşmesini beklemek gerekiyordu.

Napoléon topçu subayıydı ve bunun sıkıntısını çekiyordu. Bu olağanüstü komutan, aslını soracak olursanız Aboukir hakkında Direktuar hükümetine verdiği raporda; "Güllelerimizden biri altı kişiyi öldürdü," diyen adamdı. Bütün savaş planları gülle ve mermi üzerineydi. Onun zafer anahtarı, topçu kuvvetini belli bir nokta üzerinde yoğunlaştırmaktı. Düşman generalinin stratejisini tıpkı bir kale gibi ele alıp yerle bir ediyordu. Zayıf noktayı gülleyle eziyor, savaşları topla başlatıp, topla bitiriyordu. Dehasında silah atmayı seven, yıkıcı bir taraf vardı: Taburları düşman saflarına daldırmak, alayları tuz buz etmek, hatları kesmek, yığınakları ezip dağıtmak, bütün bunları yapmak için vurmak, vurmak, sürekli olarak vurmakla mümkündü ve o, bu işi gülleyle emanet ediyordu. Bu müthiş bir yöntemdi ve bunun deha ile birleşmesi, savaş güreşinin bu karanlık pehlivanını on beş yıl süreyle yenilmez yaptı.

18 Haziran 1815 günü, sayı üstünlüğü kendi tarafında olduğundan topçu kuvvetine çok fazla güveniyordu. Wellington'un yüz elli dokuz topu vardı; Napoléon'un ise iki yüz kırk.

Farz edin ki toprak kurudu, toplar kolayca hareket edebildiğinden harekât sabahın altısında başladı. Bu takdirde savaş, talihin Prusyalılarca değiştirilmesinden iki üç saat önce kazanılmış olurdu.

Bu savaşın kaybedilmesinde Napoléon'un ne kadar hata payı vardır? Batmanın sorumluluğu kaptana yüklenebilir mi?

Napoléon'un o dönemde açıkça görülen bedeni çöküntüsüne bir de iç çöküntü mü ekleniyordu? Yirmi savaş yılı kılıcının kınını aşındırdığı gibi, ruhu da bedenini aşındırmış mıydı? Komutanın içindeki emekli asker, temenni edilemeyecek bir şekilde kendisini hissettirmeye mi başlamıştı? Kısacası, birçok önemli tarihçinin zannettiği gibi, bu deha sönmekte miydi? Kendi zaafını

kendisinden saklamak için çılgınca işlere mi kalkışıyordu? Bir macera esintisinin baştan çıkarmasıyla yalpalamaya mı başlamıştı? Bir general için vahim bir şey olan tehlikeyi fark etmeyecek bir hale mi gelmişti? Aktivite devleri diyebileceğimiz bu tür büyük adamlarda, dehanın miyoplaştığı bir yaş mı vardır? Fikir dehaları üzerinde yaşlılığın bozucu bir etkisi yoktur. Danteler için, Michelangelolar için yaşlanmak, büyüme; Aniballer için, Bonapartelar için neden küçülmek olsun? Acaba Napoléon, hissetme melekesini mi kaybetmişti? Artık su altında gizlenmiş kayaları teşhis edemeyecek, tuzakları tahmin edemeyecek, uçurumların kayan kenarlarını fark edemeyecek bir halde miydi? Artık yaklaşmakta olan felaketlerin kokusunu alamıyor muydu? Daha önceleri, kendini zafere götüren bütün yolları bildiği, yıldırım saçan savaş arabası üzerinden azametli bir parmak işaretiyle onları gösterdiği halde, şimdi artık arabasını çeken muhteşem lejyonları uçurumlara sürecektir uğursuz bir şaşkınlığa mı düşmüştü? Kırk altı yaşında bir yücelik deliliğine mi tutulmuştu? Kader arabasının bu dev sürücüsü, artık kellesi koltuğunda büyük bir cüretkârdan başka bir şey değil miydi?

Biz, hiç de böyle düşünmüyoruz.

Herkesin hakkını teslim ettiği gibi; onun savaş planı bir şaheserdi. Doğrusu, müttefik hattının merkezine saldırmak, düşmanın içinde bir delik açmak, onu ikiye bölmek, İngilizlerin yarısını Hal'e, Prusyalıların diğer yarısını Tongre'a sürmek, Wellington'la Blücher'i iki parçaya ayırmak, Mont-Saint-Jean'ı ele geçirmek, Bruxelles'i zaptetmek, Almanları Rhin'e, İngilizleri de denize dökmek. Bütün bunlar, Napoléon'un gözünde, bu savaşın taktiği idi. Sonrası, sonra görülecekti.

Burada Waterloo'nun tarihini yazma iddiasında olmadığımızı söylemeye gerek yok. Anlattığımız dramın kaynağını oluşturan sahnelerden biri, bu savaşla ilgili, ama savaşın tarihi bizim konumuz değil. Kaldı ki, bu tarih zaten yazılmıştır; bir bakış açısına göre bizzat Napoléon tarafından, başka bir bakış açısına göre de bir dizi seçkin tarihçi tarafından ustalıkla kaleme alınmıştır. Bize gelince, biz, tarihçileri bu çekişmelerinde kendi başlarına bırakıyoruz; biz ancak uzaktan bakan bir tanık, oradan geçen bir yolcu; insan etiyile yoğurulmuş bu toprağa eğilen, belki görüntüleri gerçeğin yerine koyan bir araştırmacıyız. Bizim hiç şüphesiz içinde serap tadı bulunan bir olaylar topluluğuna bilim adına kafa tutmaya hakkımız yok; bir sistem kurmamıza izin verecek ne bir askeri pratiğe ne de bir strateji uzmanlığına sahibiz. Bize göre, Waterloo'da bir tesadüfler yumağı her iki komutanı da hükmü altında tutar ve kader, şu esrarlı sanık söz konusu oldu mu, biz de tıpkı halk gibi, o temiz yürekli hâkim gibi karar veririz.

4. A

Waterloo Savaşı'nı açıkça göz önüne getirmek isteyenlerin zihinlerinde, yere büyük bir A harfi çizmeleri yeter. A'nın sol bacağı Nivelles yolu, sağ bacağı Genappe yolu, A'nın ara çizgisi de Ohain'den Braine-l'Alleud'e giden çukur yoldur. A'nın tepesi Mont-Saint-Jean'dır. Wellington orada durmaktadır; sol alt nokta Hougomont'dur, *Jérôme ise Bonaparte'la birlikte Reille'de; sağ alt uç Belle-Alliance'tadır* ve burada da Napoléon durmaktadır. A'nın ara çizgisinin sağ bacağına rastladığı ve onu kestiği noktanın biraz altı Haie-Sainte'dir. Ara çizginin ortası, savaşta son sözün söylendiği kesin noktadır. İmparatorluk hassa alayının üstün kahramanlığının –elinde olmayarak– simgesi haline gelen aslan, oraya yerleştirilmiştir.

A'nın tepesinde, iki bacağıyla ara çizgisi arasındaki üçgen Mont-Saint-Jean Ovası'dır. Savaşın amacı, bu yaylaya sahip çıkma mücadelesi olmuştur.

Her iki ordunun da kanatları Genappe ve Nivelles yollarının sağında ve solunda uzanır; Picton'un karşısında Erlon, Hill'in karşısında Reille vardır.

A'nın sivri ucunun gerisi ile, Mont-Saint-Jean Ovası'nın gerisi, Soignes ormanıdır.

Ovaya gelince, dalgalı geniş bir arazi hayal edilmelidir; öyle ki, her kıvrım bir sonrakine hâkim olsun ve bütün dalgalar Mont-Saint-Jean'a doğru vursun ve orada ormana varsın.

Bu savaş alanında iki düşman ordusu tıpkı iki pehlivan gibidir. Birbirlerinin beline sarılmışlardır. İkisi de birbirini yere çalmaya çalışır; rastgele her şeye yapışılır, bir çalılık, bir dayanak noktası olur; bir duvar köşesi bir göğüs siperi vazifesi görür; sırtını verecek bir istihkâm parçası bulamayan bir alay tabanları yağlar; ovada küçük bir çöküntü, arazideki bir engebe, tam yerinde enlemesine geçen bir patika, bir koruluk, bir sel yatağı, ordu denen bir devi topuğundan yakalayabilir ve onun geri çekilmesini engelleyebilir. Savaş meydanının dışına çıkan yenilmiş demektir. Bunun için sorumlu komutanın en ufak bir ağaç kümesini bile incelemesi, en küçük bir topoğrafya kabartısı üzerinde bile derin derin düşünmesi gerekir.

Her iki general de bugün Waterloo Ovası denen Mont-Saint-Jean Ovası'nı dikkatle incelemişlerdi. Wellington, daha bir yıl önce zekice bir ileri görüşlülükle, bu ovayı çıkması muhtemel büyük bir savaşta kullanılabilecek bir meydan olarak incelemişti. 18 Haziran günü, bu arazi üzerinde bir kapışma için en elverişli olan mevkiyi Wellington almış, Napoléon'a kötüsü kalmıştı. İngiliz ordusu yukarıda, Fransız ordusu aşağıdaydı.

18 Haziran 1815 günü gün ağarırken Napol  on’u Rossomme tepelerinde at üstünde, elinde dürbünüyle resmetmeye kalkışmak fazla olur. Göstermeye gerek yoktu, herkes onu gördü. Brienne askeri okulunun küçük şapkası altındaki bu şahin profil, bu yeşil üniforma, nişanlarını örten beyaz astarlı devrik yaka, apoletleri örten redingot, yelek altından görünen kırmızı lejyon kordonunun köşesi, deri pantolon, dört köşesine üzeri taşlı N harfleri işlenmiş al kadifeden örtüsüyle beyaz at, ipek çoraplar üzerine çekilmiş süvari çizmeleri, gümüş mahmuzlar –bütün bu görüntüsüyle Sezarların sonuncusu bugün hâlâ hafızalarda canlı durmakta, bazıları bu görüntüye alkış tutarken, bazıları da ona ters ters bakmaktadır.

Bu görüntü uzun zaman hep ışığa gömülü kaldı. Nedeni de, çoğu kahramanların çevrelerine yaydıkları ve daima az ya da çok, uzun bir süre gerçekleri gözlerden saklayan bir tür efsanevi karanlıktır. Ama bugün artık tarih yazılıyor, gün doğuyor.

Tarih; bu aydınlık merhametsizdir; garip ve ilahi tarafı şudur ki, ışık olmasına rağmen ve özellikle ışık olduğu için, daha önceleri ışıklar görülen yere çoğu zaman gölgeler d ş r ; aynı insandan iki farklı hayalet ortaya çıkarır ve bunlardan biri ötekine saldırır; onu yargılar, zorbanın karanlığı, komutanın parlaklığıyla cebelleşir. Böylece halkların nihai değerlendirilişinde daha doğru bir  l   ortaya çıkar. Tecavüze uğrayan Babil, İskender’i küçültür; zincire vurulan Roma, Sezar’ı küçültür; katledilen Kudüs, Titus’  küçültür. Zorbanın ardından baskıcı bir rejim gelir. Ardında kendine benzer bir karanlık bırakmak bir insan için felakettir.

5. Çarpışmaların ‘Quid Obscurum’u³³

Bu savaşın birinci evresini herkes bilir. Karışık, kararsız, tereddütlü, her iki ordu için de tehdit ar, ama Fransızlardan  ok, İngilizler için tehdit ar bir başlangıç.

Bütün gece yağmur yağmış, toprağı   kertmişti. Sular, taslarda birikir gibi, orada burada, ovanın çukurlarında toplanmıştı. Bazı yerlerde nakliye arabalarının dingillerine kadar yükselmekteydi; beygirlerin karınlarındaki kolanların altından sulu çamur damlıyordu. İlerleyen bu araba heng mesinin yere yatırdığı bu daylarla  avdarlar,  amurdaki derin tekerlek izlerini doldurup tekerleklerle yatak vazifesi görmeseydi her türlü hareket, özellikle Papelotte yakınlarındaki vadilerde imkânsız olurdu.

Harekât geç başladı. Çünkü daha önce de anlattığımız gibi Napol  on’un stratejisi, top uyu tabanca gibi elinde tutmaktı; bu tabancayı savaşın bazen şu,

bazen de bu noktasına doğrulturdu; bu nedenle, koşulu bataryaların dörtnala serbestçe hareket edebilmelerini bekledi; bunun içinde güneşin yüzünü gösterip toprağı kurutması gerekiyordu. Ama güneş çıkmadı. Güneşle Austerlitz'deki buluşma burada yoktu. İlk top patladığında İngiliz Generali Colville saatine baktı ve on biri otuz beş geçtiğini gördü.

Harekât, Fransızların sol kanadından Hougomont üzerine doğru hışımla, hem de belki imparatorun istediğinden de fazla bir hışımla başladı. Aynı anda Napoléon, Quiot'nun tugayını Haie-Sainte üzerine sürerek merkeze doğru saldırıya geçti. Ney de, Fransız sağ kanadını, arkasını Papelotte'a dayayan İngiliz sol kanadına, karşı saldırıya geçirdi.

Hougomont üzerine yapılan saldırı aldatmacaydı; Wellington'u oraya çekerek, sola yatmasını sağlamak; plan buydu. Eğer dört İngiliz muhafız birliğiyle Perponcher tümeninin mert Belçikalıları mevzilerini sıkıca korumasalardı bu plan başarıya ulaşırdı, ama bu durumda Wellington kuvvetlerini oraya yığacak yerde, takviye olarak sadece dört muhafız bölüğüyle Brunswick'in bir taburunu göndermekle yetindi.

Fransız sağ kanadının Papelotte'a saldırmasının amacı İngiliz sol kanadını tepelemek, Bruxelles yolunu kesmek, yardıma gelmeleri muhtemel olan Prusyalılara geçit vermemek, Mont-Saint-Jean'ı zorlamak, Wellington'u Hougomont'a, oradan Braine-l'Alleud'e, oradan da Hal'e doğru sürmekti; bundan daha açık bir şey olamaz. Birkaç aksama bir yana, bu saldırı başarılı oldu. Papelotte alındı; Haie-Sainte zaptedildi.

Bu arada ayrıntılara ait bir noktayı da belirtelim: İngiliz piyade birliklerinde, özellikle Kempt'in tugayında çok sayıda yeni devşirme asker vardı. Bu genç erler bizim korkunç piyadelerimiz karşısında kahramanca çarpıştılar; tecrübesizliklerine rağmen, işin içinden yiğitçe sıyrılmasını bildiler. Özellikle nişancı erler olarak mükemmel hizmet gördüler; nişancı asker, kendi başına bırakıldığında adeta kendi kendisinin generali olur; bu devşirme erler Fransızların mucitliğinden ve hışmından örnekler verdiler. Bu acemi piyadelerde kabına sığmayan bir yan vardı. Bu da, Wellington'un hoşuna gitmedi.

Haie-Sainte'in zaptedilmesinden sonra savaşın gidişatı sallantılıydı.

O savaş günü, öğle vaktinden saat dörde kadar karanlık bir bölüm vardır; savaşın orta yeri hemen hemen fark edilmez ve göğüs göğüse mücadelenin karanlığına boyanmış gibidir. Alacakaranlık çökmüştür. Bu sisin içinde geniş çalkantılar, baş döndürücü bir serabın içinde, o dönem savaşlarının bugün artık hemen hemen hiç bilinmeyen kıyafetleri fark edilir; şeritleri uçuşan kalpaklar,

sallanan yan çantalar, çapraz askılar, el bombası kutuları, süvarilerin sırmalı ceketleri, bol kıvrımlı kırmızı çizmeler, saçaklı kaytanla çevrilmiş ağır kasketler; İngilizlerin al renkli piyadelerine karışan Brunswick'in siyah piyadeleri; İngiliz askerlerinin omuz başlarında apolet yerine kalın yuvarlak beyaz fitiller, Hannoverli hafif süvarilerin başında bakır şeritli ve kırmızı kıldan sorgucu dar, uzun miğferler; İskoçyalıların dizleri çıplak, sırtlarında damalı kaputlar; kumbaracılarımızın uzun beyaz tozlukları... Stratejik çizgiler değil, tablolar, Gribeauval'e değil, Salvator Rosa'ya layık şeyler.

Bir savaşa daima bir miktar fırtına karışır. *Quid obscurum, quid divinum.*³⁴ Her tarihçi bu gibi hengâmeleri resmederken biraz da kendi hoşuna giden profili çizer. Generallerin stratejisi ne olursa olsun, silahlı kitlelerin birbirleriyle çarpışmasından önce hesaplanmasına imkân olmayan geri tepmeler doğar; iki komutanın her iki planı eylemde iç içe girer ve karşılıklı olarak birbirlerini bozar. Nasıl bazı topraklar daha çok ya da daha az emici olur da, üzerlerine dökülen suyu daha çabuk ya da daha geç emerlerse, savaş meydanının falan noktası da, filan noktasına göre daha fazla savaşçı yutar ve o noktaya istendiğinden daha çok asker dökmek zorunda kalınır. Bunlar beklenmedik harcamalardır. Savaş hattı bir ip gibi dalgalanır ve eğrilip bükülür, kandan seller çılginca akar, orduların cepheleri dalgalanır, savaşa giren ya da çıkan birlikler körfezler, burunlar oluşturur, bütün o deniz kayalıkları birbirlerinin önünde durmadan hareket eder; piyadenin olduğu yere topçu gelir; topçunun olduğu yere süvari; taburlar duman gibidirler. Oralarda bir şey vardır, ararsınız, kaybolmuştur; açıklıklar yer değiştirir; karanlık kıvrımlar ileri gider, geri gelir; adeta bir ölüm rüzgârı bu kanlı ve korkunç yığınları öne iter, geri atar, şişirir, dağıtır. Göğüs göğüse çarpışma nedir? Bir sarkaç hareketidir. Matematiksel planın hareketsizliği ancak tek bir dakikayı gösterir, bütün bir günü değil. Bir savaşı resmedebilmek için fırçasında kaoslar olan güçlü ressamalar gerekir; Rembrandt bu işte Von der Meulen'den daha iyidir. Öğle vaktinde doğru söyleyen Van der Meulen, saat üçte yalan söyler. Geometri yanıltır; doğru olan sadece kasırgadır. Folard'a, Polybe'e itiraz etme hakkını veren işte budur. Şunu da ekleyelim: Öyle bir an gelir ki, savaş soysuzlaşıp dövüş olur, nüfus azalır, ayrıntılara ait sayısız olaylar halinde dağılır, bizzat Napoléon'un ifadesiyle söylersek: "Ordunun tarihinden çok, birliklerin biyografisine ait" bir şey olur. Bu takdirde, tarihçinin özetleme hakkına sahip olduğu açıktır. Tarihçi, mücadeleyi ancak bellibaşlı çizgileriyle kavrayabilir; hiçbir anlatıcı, ne kadar titiz olursa olsun, savaş denilen o dehşetengiz bulutun şeklini mutlak bir sadakatle tespit edemez.

Bütün büyük ordu çarpışmaları için geçerli olan bu konu, özellikle Waterloo için de geçerlidir.

Ancak öğleden sonra öyle bir an geldi ki, savaşın gidişatı netleşti.

6. Öğleden Sonra Saat Dörtte

Saat dörde doğru İngiliz ordusunun durumu vahimdi.

Orange Prens merkeze, Hill sağ kanada, Picton da sol kanada komuta ediyordu. Orange Prens kendinden geçmişçesine ve yiğitçe Hollandalılarla Belçikalılara sesleniyordu: “Nassau! Brunswick! Sakın geri çekilmeyin!” Zayıf düşen Hill, sırtını Wellington’a dayamış, Picton ölmüştü. İngilizler, Fransızlardan 105’inci alay sancağını ele geçirdikleri dakikada Fransızlar da İngiliz Generali Picton’u bir kurşunla başından vurup öldürmüşlerdi. Wellington için savaşın iki dayanak noktası vardı: Hougomont ve Haie-Sainte. Hougomont hâlâ dayanıyordu, ama alevler içindeydi; Haie-Sainte ise zaptedilmişti. Burayı savunan Alman taburundan sadece kırk iki kişi yaşıyordu; biri hariç bütün subaylar ölmüş ya da esir alınmıştı. Bu ambarın içinde üç bin savaşçı birbirini katletmişti. İngiltere’nin ilk boksörü, İngiliz muhafızlardan bir çavuş, arkadaşları arasında yenilmez olarak ün yapmış bir Fransız trampetçisi tarafından orada öldürülmüştü. Baring tuttuğu mevziden atılmış, Alten kılıçlanmıştı. Birçok sancak kaybedilmişti; aralarında Alten tümeninin sancağı ile Lunebourg taburunun Deux-Ponts ailesinden bir prens tarafından taşınan sancağı da vardı. Kurşuni üniformalı İskoçyalılar artık yoktular; Ponsonby’nin iri kıyım ejderhaları doğranmışlar, bu cesur süvariler karşısında çökmüşlerdi; bin iki yüz attan geriye altı yüzü kalmış; üç yarbaydan ikisi yere serilmişti, Hamilton yaralıydı, Mater ölmüştü. Yedi mızrak darbesi alan Ponsonby düşmüş, Gordon ölmüş, Marsh ölmüştü, iki tümen –beşinci ve altıncı tümenler– imha edilmişlerdi.

Hougomont’un bir parçası koparılmış, Haie-Sainte zaptedilmiş olduğuna göre, geriye bellibaşlı bir tek nokta kalıyordu: Merkez. Bu esas nokta henüz dayanmaktaydı. Wellington Merbe-Braine’de bulunan Hill’i ve Braine-l’Alleud’da bulunan Chassé’i getirerek burayı takviye etti.

İngiliz ordusunun biraz içerlek, çok kalabalık olan merkezi, sağlam bir şekilde mevzilenmişti. Mont-Saint-Jean Ovası’nı boydan boya kaplıyordu, gerisinde köy, önünde de o zamanlar hayli dik olan bayır vardı. Sırtını, o devirde Nivelles’in beylik mallarından olan ve yolların kavşak noktasını oluşturan o güçlü taş binaya dayamıştı. On altıncı yüzyıldan kalma bu taş yapı öylesine sağlamdı ki, güllerle çarptığında hiçbir zarar görmeden sekip gidiyordu.

İngilizler yaylanın çevresinde bulunan çitleri yer yer kesmişler, akdikenlerin içinde aralıklar açmışlar, iki dal arasına bir namlu ağzı yerleştirmişler, çalılıklarda mazgallar yapmışlardı. Topçular fundalıkların gerisinde pusundaydı. Tuzağı kabul eden savaş kurallarına uygun olduğu kuşku götürmez kurnazlıktaki bu konuşlanma öyle güzel yapılmıştı ki, imparator tarafından sabah saat dokuzda düşman bataryalarını keşfe gönderilen Haxo, hiçbir şey görememiş ve dönüşünde Napoléon’a Nivelles ve Genappe yollarını kesen iki barikat dışında engel olmadığını bildirmişti. Ekinlerin yüksek olduğu mevsimdi; yaylanın kenarında 95’inci Kempt tugayı, karabinalarla donanmış bir halde, uzun buğdayların arasına yatmıştı.

Böylece güvence altına alınmış ve desteklenmiş bulunan İngiliz-Hollanda ordusu iyi durumdaydı.

Bu konuşlanma için tehlike, Soignes ormanıydı. Bu orman o tarihlerde savaş meydanına bitişikti ve Groenendael ve Boitsfort gölleriyle kesiliyordu. Bir ordunun dağılmadan buradan geri çekilmesi mümkün değildi; birlikler hemen çözülürler, topçular, bataklıkta kaybolurlardı. Meslekten birçok kişinin düşüncesine göre –birtakım kişiler her ne kadar buna karşı çıksa da– buradan geri çekilme ancak herkesin kendi başının çaresine bakmasıyla mümkün olabilirdi.

Wellington, sağ kanattan aldığı Chassé tugayı ile sol kanattan aldığı Wincké tugayını ve ayrıca Clinton tümenini merkeze ekledi; kendi İngilizlerine, Halkett alaylarına, Mitchell tugayına, Maitland muhafızlarına destek ve yedek olarak Brunswick’in piyadelerini, Nassau’nun kontenjanını, Kielmansegge’nin, Hannoverlilerin ve Ompteda’nın Almanlarını verdi. Sonuçta, elinin altında yirmi altı tabur bulunuyordu. Charras’ın dediği gibi, “Sağ kanat arkasına doğru kıvrıldı.” Bugün ‘Waterloo Müzesi’ denilen yerde, kum torbalarıyla gizlenmiş muazzam bir topçu bataryası vardı. Wellington, ayrıca, bir arazi kıvrımı içinde Somerset’in dört bin altı yüz muhafız-dragonlarına sahipti. Haklı bir ünü olan İngiliz süvarilerinin ikinci yarısıydı bu. Ponsonby yok olduğuna göre, geriye Somerset kalıyordu.

Eğer tamamlanabilseydi hemen hemen bir tabyanın yerini tutabilecek olan bu batarya, pek alçak bir bahçe duvarının gerisine yerleştirilmiş, kum torbaları ve geniş bir toprak yığıyla alelacele örtülmüştü. İnşaat bitmemiş; şarampol yapmaya vakit kalmamıştı.

Wellington kaygılı, ama duygularını belli etmeyen bir tavırla, atının üstünde, bütün gün hiç yerinden kıpırdamadan durdu. Bugün hâlâ varlığını sürdüren

Mont-Saint-Jean'daki eski değirmenin az ilerisinde ve bu arada bir İngiliz'in bir Vandal heyecanı ile iki yüz franka satın alarak kesip götürdüğü bir karaağacın altındaydı. Wellington soğukkanlı bir kahramandı. Üzerine durmadan güller yağıyordu. Yaveri Gordon yanı başında vurulup düşmüştü. Lord Hill, patlayan bir obüsü göstererek, "Lordum, kendinizi öldürtecek olursanız talimatınız nedir, bize ne gibi emirler bırakacaksınız?" diye sordu. Wellington, "Benim gibi yapmanızı," cevabını verdi. Clinton'a da, "Son ferde kadar burada kalınacak," dedi. Çatışma gittikçe kötüye gidiyordu. Wellington, Talavera'daki, Vitoria'daki, Salamanque'daki eski silah arkadaşlarına sesleniyordu; "Boys (çocuklar) bırakıp kaçmayı düşünmeyin! Koca İngiltere'yi aklınızdan çıkarmayın!"

Saat dörde doğru İngiliz hatları geriye doğru sarsıldı. Bir anda, yaylanın tepesinde topçudan ve avcılardan başka kimse görünmez oldu, gerisi kaybolmuştu. Fransız obüsleriyle güllerin kovaladığı birlikler geriye, bugün hâlâ Mont-Saint-Jean çiftliğinin kullandığı patikanın kestiği yere doğru çekildiler; İngiliz cephesi gevşedi, Wellington geriledi, "Geri çekiliyorlar!" diye bağırdı Napoléon.

7. Napoléon Keyifleniyor

İmparator hasta olduğu ve ağrılarından ötürü at üstünde rahat oturamadığı halde, hiç o güne kadar keyifli olmamıştı. Yüz ifadesinden ne düşündüğü anlaşılmayan yüzü sabahdan beri gülümsüyordu. Bu derin, bu mermer maskeli ruh, 18 Haziran 1815 günü büyük bir mutluluk ifadesi içindeydi. Austerlitz'de gamlı duran adam, Waterloo'da neşeliydi. En yüce kaderli insanlar bazen böylesine tersliklere düşerler. Sevinçlerimiz karanlıktandır. Son gülümseyen, Tanrı'dır.

Fulminatrix lejyonunun askerleri, "*Ridet Caesar, Pompeius flebit*,"³⁵ derlermiş. Pompeius bu defa ağlamayacaktı, ama Sezar'ın güldüğü muhakkaktı.

Savaşın arifesinde, gece saat birde fırtına ve yağmur altında Bertrand'la birlikte at sırtında Rossomme yakınlarındaki komünleri incelerken, Frischemont'dan Braine-l'Alleud'a kadar bütün ufku aydınlatan İngilizlerin kamp ateşlerinden oluşan uzun hattı memnunlukla seyretmiş, Waterloo savaş meydanında kendi tespit ettiği günde bulunması için çağırdığı kaderin, randevuya tam vaktinde geldiğini düşünmüştü. Atını durdurmuş, çakan şimşeklere bakıp, gök gürültülerini dinleyerek bir süre öylece hareketsiz kalmış ve bu kaderci insanın karanlığa doğru şu esrarengiz sözü söylediği duyulmuştu; "Anlaştık." Napoléon yanıyordu. Daha anlaşılmamışlardı.

Bir dakika bile uyumamış; o gecenin her anı onun için ayrı bir neşe kaynağı

olmuştı. Bütün ileri karakollar hattını dolaşmış, orada burada durarak atlı devriyelerle konuşmuştu. Saat iki buçukta, Hougomont koruluğu yakınında yürüyen bir kolun ayak seslerini duyar gibi olmuş, bir an için Wellington'un geri çekildiğini sanmıştı: "Bunlar karargâhı toparlamak için harekete geçen İngiliz artçıları. Ostende'dan gelen altı bin İngiliz'i esir alacağım," demiş ve coşmuş; 1 Mart çıkartmasında büyük mareşale Juan körfezinin heyecanlı köylüsünü göstererek, "İşte bak, Bertrand, daha şimdiden takviye geldi!" diye bağırdığı zamanki canlılığını yeniden bulmuştu. 17-18 Haziran gecesi Wellington'la alay ediyordu; "Bu bacaksız İngiliz'in bir derse ihtiyacı var," diyordu. Yağmur hızlanıyordu; imparator konuşurken gök gürlüyordu.

Sabah saat üç buçukta hayalleri yok olmuştu; keşfe gönderilen subaylar, ona düşman hattında hiçbir hareket olmadığı haberini getirmişlerdi. Hiçbir şey kımıldamıyordu; bir tek ordugâh ateşi bile sönmemişti. İngiliz ordusu uyuyordu. Yeryüzünde derin bir sessizlik vardı; yalnızca gökyüzünden gürültüler işitiliyordu. Saat dörtte ulaklar yanına bir köylüyü getirmişlerdi. Bu köylü bir İngiliz süvari tugayına kılavuzluk etmişti; bunun sol kanat ucundaki Ohain köyünde mevzilenmeye giden Vivian tugayı olması ihtimali vardı. Saat beşte, iki Belçikalı firari ona birliklerini terk ettiklerini, İngiliz ordusunun savaşmak için hazırolda beklediğini söylediler. "Daha iyi ya!" diye bağırmıştı Napoléon, "onları geri püskürtmektense, tepelemeyi tercih ederim!"

Sabahleyin, Plancenoit yolunun köşesini oluşturan sarp yamaçta attan inip ayaklarını çamurlu toprağa basmış, Rossomme çiftliğinden mutfak masasıyla köylü sandalyesi getirtip oturmuştu. Yere halı yerine bir bağ saman dökmüşlerdi. Masanın üzerine savaş meydanının haritasını sererek, Soult'a, "Güzel bir satranç tahtası!" demişti.

Geceki yağmurlar nedeniyle, yemekleri getiren kabileler çökmüş yollarda ilerlemekte güçlük çektiklerinden sabah gelememişlerdi; asker uyumamıştı, ıslaktı ve açtı, ama bu, Napoléon'un Ney'e neşeyle seslenmesine engel olmamıştı; "Şansımız yüzde doksan!" Saat sekizde imparatorun kahvaltısını getirdiklerinde, kahvaltıya generallerini davet etmişti. Kahvaltı sırasında ona Wellington'un önceki gün Bruxelles'de Richmond düşesinin balosunda olduğunu anlatmışlardı. Başpiskopos çehreli sert bir savaş adamı olan Soult, "Asıl balo bugün," demişti. İmparator, "Wellington, majestelerini bekleyecek kadar saf değildir," diyen Ney'le şakalaşmıştı. Bu zaten onun huyuydu. "Takılmaktan hoşlanırdı," diyor Fleury de Chaboulon. Gourgaud da, "Karakterinin temelinde neşe vardı," diyor. "Nükteli olmaktan çok, garip şakaları pek boldu," diyor Benjamin Constant da. Bu dev adamın neşesinin

üstünde durmaya değer: Muhafız kıtası erlerine ‘homurtucular’ adını veren odur; onlarla şakalaşır, kulaklarını, bıyıklarını çekerdi. “İmparator durmadan bize muziplikler yapıyor,” sözü bu erlerden biri tarafından söylenmişti. 27 Şubat’ta Elbe Adası’ndan Fransa’ya yaptığı o esrarengiz yolculuk sırasında denizin ortasında Fransız yelkenli gemisi Zéphyr, içinde Napoléon’un saklı bulunduğu Inconstant yelkenli gemisine rastlayıp, Inconstant’a Napoléon’dan haber sorduğu vakit, şapkasında daha o zamandan Elbe’de benimsediği, üzerine arılar serpiştirilmiş beyaz kırmızı kokart taşıyan imparator gülerek megafonu eline almış ve cevabı kendisi vermişti; “İmparator sapasağlam!”

Böyle gülen biri, başına gelen olaydan sonra hiç değişmemiş demektir. Waterloo’daki kahvaltı sırasında Napoléon kahkahalar atmış, kahvaltıdan sonra ise bir çeyrek saat süreyle kafasını dinlemişti. Daha sonra iki general saman yığınının üzerine oturmuşlar, ellerinde kalem dizlerinde kâğıt imparatorun dikte ettirdiği savaş emrini yazmışlardı.

Saat dokuzda, kademe düzeninde tertiplenmiş ve beş kol halinde harekete geçirilmiş olan Fransız ordusu yayılmaya başlamıştı. Tümenler iki hat üzerinde, topçu kuvvetleri tugaylar arasında, başta mızıka, trampetler ve borazanlarla askeri tören havaları çalarak kudretli, geniş, neşeyle giderken, ufukta bir miğfer, kılıç, süngü denizi çalkalanırken imparator heyecana gelip, iki defa “Şahane!” diye haykırmıştı.

Saat dokuzdan on buçuğa kadar bütün ordu –inanılmaz şey– mevzi almış ve imparatorun deyişiyle söyleyelim, “altı V biçimi” oluşturan altı hat üzerinde düzenlenmişti. Savaş cephesinin kurulmasından az sonra, göğüs göğüse çarpışmalardan önce gelen fırtına başlangıçlarının derin sessizliği içinde, Erlon, Reille ve Lobau’nun üç kolordusundan kendi emriyle ayrılmış olan ikilik üç bataryanın harekâtı başlatmak üzere Nivelles ve Genappe yollarının kavuştuğu yerde bulunan Mont-Saint-Jean’ı dövmeye gittikleri zaman da İmparator, Haxo’nun omzuna vurup, “İşte yirmi dört tane güzel kız, general,” demişti.

Mont-Saint-Jean alınır alınmaz hemen köye siperler yapmakla görevlendirdiği birinci kolordu istihkâm bölüğü önünden geçerken, sonuçtan emin, gülümseyerek erleri cesaretlendirmişti. Bütün bu huzur ve sessizlik yalnızca bir defa, görkemli bir merhamet sözüyle kesilmiş; sol tarafında, bugün büyük bir mezar bulunan yerde hayranlık uyandıracak bir cesaretle dövüşen kurşuni üniformalı İskoçyalıların nefis atlarıyla yere yığıldıklarını görünce; “Yazık!” demişti.

Sonra ata binmiş, Rossomme önlerine doğru gitmiş, Genappe’tan Bruxelles’e

uzanan yolun sağında dar bir çimenlik sırtı kendisine gözleme yeri olarak seçmişti. Burası, onun savaş süresince konakladığı ikinci yer olmuştu. Akşam saat yedide Belle-Alliance’la Haie-Sainte arasında konakladığı üçüncü yer ise tehlikeliydi; bugün hâlâ duran oldukça yüksek bu tümseğin arkasında, ovanın meyilli bir düzlüğünde muhafız alayı toplanmıştı. Tümseğin çevresinde şosenin taşlarından seken güller Napoléon’a kadar geliyor, Brienne’de olduğu gibi, başının üstünde kurşunlar ve karabina mermileri ıslık çalıyordu. Daha sonraları hemen hemen atının durduğu yerde delik deşik güller, eski kılıç demirleri, pasın kemirdiği şekilsiz mermi parçaları toplandı. *Scabra rubigine*.³⁶ Birkaç yıl önce, burada toprak altından altmışlık bir obüs çıkardılar; hâlâ doluydu, fünyesi bombanın hizasından kırılmıştı. İşte bu son duraktır ki, imparator, hafif bir süvarinin eyerine bağlı olarak giden ve her mermi yağmurunda sırtını dönüp Napoléon’un arkasına saklanmaya çalışan kılavuza, korkak ve düşman köylü Lacoste’a, “Sersem, bu yaptığın ayıptır. Sırtından vurulup öleceksin,” demişti. Bizzat bu satırların yazarı da, tümseğin toprağı kolayca ufalanabilen bayırında kumları kazarak kırk altı yıllık pasın bozduğu bir bombanın kalıntılarını ve parmaklarının arasında ince mürver dalları gibi kırılıveren eski demir çubuklar bulmuştur.

Napoléon’la Wellington’un karşılaştıkları ovaların çeşitli engebeleri, herkes bilir ki, bugün artık 18 Haziran 1815’teki gibi değildir. Bu uğursuz savaş meydanından, ona bir anıt yapmaya yarayacak şeyleri alıp götüre götüre onu gerçek tümseklerinden yoksun bıraktılar. Onu yüceltme bahanesiyle talan ettiler. Wellington iki yıl sonra Waterloo’yu tekrar gördüğünde, “Benim savaş meydanımı değiştirmişler!” diye haykırmıştı. Bugün, üstünde aslan bulunan yüksek piramidin olduğu yerde bir tepe vardı; Nivelles yoluna doğru zahmetsiz bir yokuşla indiği halde, Genappe şosesi tarafında enikonu sarp bir yamaçtı. Bu yamacın yüksekliği Genappe-Bruxelles yolunu kapayan iki büyük mezarın oluşturduğu iki tümseğe oranla bugün bile ölçülebilir. Bu tümseklerden biri soldaki İngiliz mezarı; sağdaki de Alman mezarıdır. Fransız mezarı yoktur. Fransa için bütün ova baştan başa anıt mezardır. Yüz elli ayak yüksekliğinde ve çevresindeki yarım millik tepecik için kullanılan binlerce araba dolusu toprak sayesinde Mont-Saint-Jean Ovası bugün artık tatlı bir meyille ulaşılabilir hale gelmiştir. Oysa ki savaş günü, özellikle Haie-Sainte tarafında son derece sarp ve keskindi. O taraftaki yamaçlar o kadar meyilliydi ki, İngiliz topçuları vadinin dibinde bulunan ve çatışmanın ağırlık merkezini oluşturan çiftlik altlarında olduğu halde görmüyorlardı. 18 Haziran 1815 günü yağmurlar bu sarp yamaçta bir de oyuklar açmıştı, oluşan balçık, çıkışı büsbütün zorlaştırıyor, yalnızca

tırmanmakla kalınmıyor, çamura bulanılıyordu. Yaylanın tepesi boyunca bir tür hendek uzanmaktaydı; uzaktan bakan birinin fark etmesine imkân olmayan bir hendekti bu.

Bu hendek neydi? Söyleyelim: Braine-l'Alleud bir Belçika köyüdür, Ohain de bir başka Belçika köyü. Her ikisi de arazinin eğimleri içine gizlenmiş olan bu köyler yaklaşık yedi buçuk kilometre uzunluğunda bir yolla birbirlerine bağlanmışlardır. Bu yol dalgalı bir ovayı keser ve çoğunlukla tepelere bir sapan ipi gibi girip gömülür. Bu yüzden, birçok yerde bu yol bir sel yatağıdır. Bugün olduğu gibi, 1815'te de bu yol Mont-Saint-Jean Ovası'nın tepesini Genappe'a ve Nivelles'e giden iki şosenin arasından kesmekteydi; yalnız, bugün ovayla aynı düzeyde olduğu halde, o zaman çukur bir yoldu. Şimdi, iki yamacını anıt tepecik için almışlar. Bu yol güzergâhının büyük bir kısmı siper halindeydi ve hâlâ da öyledir. Yer yer on iki ayak derinliğe varan oyuk bir siper ki, oldukça dik olan yamaçları, hele kışın sağanakların etkisiyle yer yer çöküyordu. Bu yüzden kazalar olurdu.

Braine-l'Alleud girişinde yol öyle dardı ki, mezarlığın yanı başına dikilmiş taş bir haçtan da anlaşıldığı gibi, bir yolcu burada bir araba tarafından çiğnenmişti. Haçtaki yazı ölünün adını, 'Mösyö Bernard Debrye, Bruxelles'de tüccar' kaza tarihini de 'Şubat 1637' olarak bildirmektedir.³⁷ Mont-Saint-Jean Ovası'nda yol o kadar derinleşiyordu ki, yine başka bir taş haçtan anlaşıldığına göre, Mathieu Nicaise adında bir köylü 1783 yılında bir yamaçta meydana gelen heyelan yüzünden ezilerek ölmüştü. Haçın tepesi toprak ekilip biçilirken kaybolmuştu, ama devrik kaidesini Haie-Sainte ile Mont-Saint-Jean çiftliği arasındaki şosenin çimenlik bayırında bugün bile görmek mümkündür.

Bir savaş günü, Mont-Saint-Jean tepesini çevreleyen ve varlığına dair hiçbir işaret bulunmayan bu çukur yol, sarp bayırın doruğundaki bu hendek, toprakta gizlenmiş olan bu derin tekerlek izleri görünmez bir haldeydi; yani dehşetli tehlikeliydi.

8. İmparator, Kılavuz Lacoste'a Bir Soru Soruyor

İşte böyle, Waterloo sabahı Napoléon memnundu.

Hakkı da vardı, çünkü belirttiğimiz gibi, tasarladığı savaş planı gerçekten mükemmeldi.

Ama savaş başlar başlamaz çeşitli cilveleri birbirini kovaladı. Hougomont'un direnmesi, Haie-Sainte'in inatçılığı, Bauduin'in vurulup ölmesi, Foy'un savaş dışı kalması, Soye tugayının umulmadık bir duvarla karşılaşp kırılması, ne patlayıcı maddesi ne de barut torbası olan Guillemot'un felaket derecedeki

şaşkınlığı, bataryaların çamura saplanması, yanında kimse olmayan on beş parça topun Uxbridge çukuruna devrilmesi, İngiliz hatlarına düşen bombaların fazla etkili olmaması ve ayrıca yağmurda ıslanan toprağa gömülerek sadece çamur volkanları oluşturmakla kalması ve böylece misketlerin çamur fiskiyelerine dönüşmesi, Piré'nin Braine-l'Alleud üzerine gereksiz gösteri çıkışı ve sonuçta on beş taburluk bütün bu süvari kuvvetinin tamamen yok olması; İngiliz sağ kanadının bu işten az tedirgin olmuş, sol kanadının da az hırpalanmış olarak çıkması, birinci kolordunun dört tümenini kademeli bir şekilde dizecek yerde, bir araya yığan Ney'in garip düşüncesizliği ve böylece bulunduğu yerin yedi sıralık bir derinliğin ve iki yüz askerlik bir cephenin mermi parçalarına terk edilmesi, güllerin bu kitleler içinde korkunç gedikler açması, hücum kollarının çözülmesi, çapraz atış bataryası kanatlarının birdenbire açıkta kalması, Bourgeois, Donzelot ve Durutte'ün zor duruma düşmeleri, Quiot'nun püskürtülmesi, Genappe-Bruxelles yolunun dönemecini kesen İngiliz barikatının yukarıdan aşağı açtıkları ateş altında Haie-Sainte kapısını baltayla zorladığı sırada politeknik okulu mezunu Herkül yapılı Yarbay Vieux'nün yaralanması, piyadeyle süvari arasında kalan Marcognet tümeninin buğday tarlaları içinde Best ve Pack tarafından tam hedeften kurşunlanması ve Ponsonby tarafından da kılıçtan geçirilmesi, yeni topların ateşleme deliklerinin tıkanarak iş görmez hale getirilmesi, Erlon kontunun bütün gayretlerine rağmen Saxe-Weimar prensinin Frischemont'u ve Smohain'i zaptedip elde tutması, 105'inci Alay Sancağı ile 45'inci Alay Sancağı'nın düşman eline geçmesi, Wavre ve Plancenoit arasında yolları kolaçan eden üç yüz kişilik seyyar aracı kolunun takipçileri tarafından Prusyalı bir siyah süvarinin yakalanması ve bu süvarinin anlattığı kaygı verici şeyler, Grouchy'nin gecikmesi, Hougomont'daki meyve bahçesinde bir saatten kısa bir süre içinde bin beş yüz kişinin öldürülmesi, Haie-Sainte çevresinde daha da kısa bir sürede bin sekiz yüz kişinin yere serilmesi; bütün bu fırtınalı olaylar Napoléon'un gözlerinin önünden savaş bulutları gibi gelip geçmiş, bakışlarını belki şöyle bir bulandırmış, ama kesin inancını, imparatorca çehresini asla karartmamıştı. Napoléon savaşa gözlerini ayırmadan bakmaya alıştı; hiçbir zaman rakam rakam ayrıntıların acıklı toplamını çıkarmazdı; rakamlar onun için önemli değildi. Yeter ki, istenen toplamı –zaferi– versinler; başlangıçlar kaybedilebilirdi, onu hiç kaygılandırmazdı, sonucun avucunun içinde olduğuna inanırdı; kendisini sorunların dışında sayarak beklemesini bilir, kaderle boy ölçüşmeye kalkardı. Talihin yüzüne, “sende o cesaret ne gezer,” der gibiydi.

Yarı yarıya ışık ve gölge olan Napoléon, iyilikte korunduğunu, kötülükte hoşgörü gördüğünü düşünürdü. Olaylar, kendisiyle bir ortaklık, deyim

yerindeyse bir suç ortaklığı içindeydiler ya da o böyle olduğuna inanırdı; antik çağın yara almazlık inancına eşit bir şey.

Oysa, insanın arkasında Bérésina, Leipsick ve Fontainebleau olunca, Waterloo’da kuşkulu ve temkinli olacağı sanılırdı. Gökyüzünün derinliklerinde esrarengiz bir kaş çatılması açıkça görülmeye başlamıştı.

Wellington gerilediği an Napoléon ürperdi. Mont-Saint-Jean Ovası’nın boşaldığını ve birden İngiliz ordusunun gözden kaybolduğunu gördü. İngiliz ordusu yeniden toplanıyor, ama çekiliyordu. İmparator üzengileri üzerinde yarı doğruldu. Gözlerinde zafer şimşegi çaktı.

Wellington'un Soignes ormanına sıkıştırılıp mahvedilmesi, İngiltere'nin Fransa tarafından kesin olarak yere serilmesi demektir; Crécy'nin, Poitiers'in, Malplaquet'nin ve Ramillies'nin intikamıydı bu. Marengo kahramanı, Azincourt'u silip süpürmekteydi.

O zaman imparator, savaşın bu müthiş cilvesini düşünerek dürbününü son bir defa daha savaş meydanının her bir noktası üzerinde dolaştırdı. Muhafız gücü, onun gerisinde, silahının dipçliğini ayağına dayamış aşağıdan onu adeta dini bir huşu ile seyrediyordu. İmparator düşünüyordu; vadi yamaçlarını gözden geçiriyor, meyilleri inceliyor, ağaç kümesini, çavdar tarlasını, patikayı inceliyor, sanki her çalılığı teker teker sayıyordu. Biraz uzunca bir süre iki şose üzerindeki İngiliz barikatlarına baktı. Kesilmiş ağaçlardan iki geniş yığındı bunlar. Haie-Sainte üzerinden geçen Genappe şosesindeki barikat iki topla donatılmıştı. Bütün İngiliz topçu kuvveti içinde savaş meydanını derinlemesine görebilen toplar yalnız bunlardı. Nivelles şosesi üzerindeki öbür barikatta ise Hollandalıların Chassé tugayına ait süngüler parıldamaktaydı. İmparator bu barikatın yanında Braine-l'Alleud'e giden ara yolun köşesinde beyaza boyalı eski küçük Saint-Nicolas kilisesini fark etti. Eğilerek alçak sesle kılavuz Lacoste'la konuştu. Kılavuz başıyla olumsuz, muhtemelen kallesçe bir işaret yaptı.

İmparator doğruldu, toparlandı.

Wellington geri çekilmişti.

Bu geri çekilmeyi ezerek tamamlamaktan başka yapacak bir iş kalmamıştı.

Napoléon birden arkaya dönerek, savaşın kazanıldığını bildirmek üzere Paris'e doludizgin bir haberci gönderdi. Napoléon, gök gürültüleri saçan dehalardan biriydi. Yıldırımını indireceği yeri bulmuştu.

Milhaud'nun zırhlı süvarilerine Mont-Saint-Jean Ovası'nı ele geçirmeleri emrini verdi.

9. Beklenmedik Durum

Üç bin beş yüz kişiydiler. Yaklaşık bin iki yüz elli metrelik bir cephe oluşturunlardı. Çok iri beygirlere binmiş dev gibi adamlardı. Yirmi altı taburdular. Arkalarında onları desteklemek üzere Lefebvre-Desnouettes'in tümeni, yüz altı seçme jandarma, muhafız gücü avcıları –bin yüz doksan yedi kişi– ile yine muhafız gücü mızraklı süvarileri –sekiz yüz seksen mızrak– bulunuyordu. Sorguçsuz miğfer, dövme demirden zırh, kuburluklar içinde eyer tabancaları ve tek yanı keskin uzun kılıçlar taşıyorlardı. Sabahleyin saat dokuzda borular öter, bütün mızıkalar 'imparatorluğun selameti uğruna' marşını çalarken,

geniş kol halinde bataryalarından biri bir yanlarında, öbürü arkalarında olmak üzere Genappe şosesiyle Frischemont arasında iki saf halinde yayılarak o güçlü ikinci savaş hattındaki mevzilerini aldıklarında bütün ordu onları hayranlıkla seyretmişti. Napoléon tarafından büyük bir ustalıkla düzenlenen bu ikinci savaş hattının sol ucunda Kellermann'ın, sağ ucunda da Milhaud'nun zırhlı süvarileri vardı; yani bu hattın adeta iki demirden kanadı vardı.

Yaver Bernard onlara imparatorun emrini ilettili. Ney, kılıcını çekip başa geçti. Muazzam taburlar şöyle bir sarsıldılar.

O zaman harikulade bir manzara görüldü:

Bütün bu süvari birliği, kılıçlar havada, sancaklar, borazanlar rüzgârda, her tümen bir kol oluşturacak şekilde düzenlenmiş, aynı hareketle, tek bir insanmış gibi bir gedik açan, bronzdan bir koçbaşı dakikliği içinde Belle-Alliance tepesinden aşağı indi, şimdiye kadar bunca insanın düşmüş olduğu korkunç derinliğe daldı, dumanlar arasında kayboldu, sonra bu gölgeden çıkıp vadinin öbür tarafında yeniden görüldü, hepsi bir bütün olarak iç içeydiler; tepesinde patlayan bir şarapnel bulutu arasından hızla Mont-Saint-Jean Ovası'nın çamurlu korkunç yamacını çıkmaya başladılar. Süvariler gururlu, tehditkâr, sarsılmaz bir şekilde yukarıya doğru yükseliyorlardı. Tüfek ve top ateşleri ara verdikçe bu dev adımların sesi duyuluyordu. İki tümen olduklarından iki koldular; sağdaki Wathier tümeni, soldaki Delord tümeniydi. Uzaktan bakıldığında çelikten iki muazzam yılan, yaylanın tepesine doğru uzanıyor gibi görünüyordu. Bu savaş, tecelli eden bir harika oldu.

Büyük Moskova tabyasının ağır süvariler tarafından ele geçirilmesinden bu yana böyle bir şey görülmemişti. Bu defa Murat yoktu, ama Ney vardı. Sanki bu kitle canavar kesilmişti ve tek bir ruhu vardı. Her tabur dalgalanıyor, tıpkı bir ahtapotun kolları gibi şişiyordu. Yer yer aralanmış geniş bir duman arasından görünüyorlardı. Miğferler, haykırışlar, kılıçlar birbirine karışmış, top ve mızıka sesleri, at sağrılarının telaşlı sıçrayışları, disiplinli ve korkunç bir hengâme ve bunun üstünde de ejderin sırtındaki pullar gibi zırhlar.

Bu anlatılanlar başka bir çağa ait gibidir. Buradaki vizyon gibi bir şeyi ancak eski Orpheus destanlarında bulmak mümkündür; yarı at, yarı insanlardan, antik çağın hippanthrop'larından, bu insan yüzlü, beygir gövdeli dörtmala Olympus dağına aşan korkunç, yaralanmayan dev titanlardan, ilah ve hayvanlardan söz eden Orpheus destanlarında...

Garip bir sayı rastlantısı olarak bu yirmi altı süvari taburunu, yirmi altı piyade taburu karşılamaya hazırlanmaktaydı. Yaylanın tepesinin gerisinde, kamufle

edilmiş bataryanın gölgesinde İngiliz piyadesi bekliyordu. On üç kare³⁸ olarak düzenlenmişti, her karede iki tabur vardı; iki hat oluşturunuyorlardı, birinci hatta yedi, ikincisinde altı kare bulunuyordu, dipçik omuzda, nişan alınmış vaziyette sakin, sessiz, hareketsizdi. Ne o zırhlı süvarileri ne de zırhlı süvariler onu görüyorlardı. İngiliz piyadesi bu insan dalgasının yükselen sesini dinliyordu. Üç bin atın gittikçe büyüyen gürültüsünü, nalların hızla, ritmik bir şekilde yere vuruşunu, zırhların hışırtısını, kılıçların şakırtısını ve bir de vahşi, büyük bir soluk duyuluyordu. Korkunç bir sessizlik oldu; sonra birdenbire kılıç sallayan, havaya kalkmış uzun bir sıra kol belirdi tepenin üstünde ve miğferler, borazanlar, sancaklar ve de haykıran üç bin kırçıl bıyıklı kafa: “Yaşasın imparator!” Bütün bu süvari kitlesi yaylaya boşaldı. Adeta bir yer sarsıntısı oldu.

Ama birdenbire –feci bir şey– İngilizlerin solunda, bizim sağımızda, zırhlı süvariler kolunun baş tarafı müthiş bir gürültüyle şaha kalktı. Tepenin en yüksek noktasına geldiklerinde, kendilerini doludizgin öfkelerine ve karelere ayrılmış toprağın üzerine doğru bir imha etme yarışına kaptırmış olan zırhlı süvariler, o anda kendileriyle İngilizler arasında bir hendek, bir çukur bulunduğunu fark etmişlerdi. Ohain çukur yoluydu bu.

Olağanüstü müthiş bir andı. Çukur yol oracıkta, atların ayakları dibinde dimdik, iki yamacı arasında iki kulaç derinliğiyle gepgeniş açılmış duruyordu. İkinci sıra birinciye itti, üçüncü sıra ikinciye, atlar havaya doğru dikiliyor, kendilerini geriye atıyor, sağrılarının üzerine düşüyor, süvarileri ezerek, altüst ederek, dört ayakları havada kayıyorlardı. Gerilemek imkânsızdı, bütün süvari kolu hızla fırlatılmış bir cisim, bir mermi kesilmişti, İngilizleri ezmek için alınan bu hız Fransızları ezdi, bu acımasız çukur ancak içi dolduktan sonra boyun eğebilirdi. Süvariler ve atlar karmakarışık, birbirlerini eze eze yuvarlandılar ve bu uçuşun içinde yekpare bir et yığını oldular. Hendek canlı insanlarla dolunca geri kalanlar üstünden yürüyüp geçtiler, Dubois tugayının hemen hemen üçte biri bu uçuşuma yuvarlandı.

Bu, savaşın kaybedilmesinin bir başlangıcıydı.

Oralarda dolaşan şüphesiz abartmalı bir söylentiye göre Ohain çukur yoluna iki bin atla bin beş yüz insan gömülmüştür. Savaşın ertesi günü bu çukura atılan bütün öbür cesetlerin de bu rakama dahil olması mümkündür.

Bu arada şunu da belirtelim ki, böylesine bir felakete uğrayan Dubois tugayı daha bir saat önce başka bir atakta Lunebourg taburunun sancağını ele geçirmişti.

Napoléon, Milhaud’un zırhlı süvarilerine saldırı emri vermeden önce araziyi

inceden inceye gözden geçirmiş, ama yaylanın yüzeyinde bir kıvrıntı bile yapmayan bu çukur yolu görememişti. Buna rağmen uyarmış ve temkinli olmaya çağırmış olacak ki, Napoléon kılavuz Lacoste'a belki de burada bulunması muhtemel bir engele dair bir soru sormuştu. Kılavuz, "hayır" diye cevap vermişti. İşte, Napoléon'un felaketinin bu köylünün baş işaretinden doğduğu söylenebilir.

Başka bazı uğursuzluklar da ortaya çıkacaktır.

Napoléon'un bu savaşı kazanması mümkün müydü? Biz bu soruyu "değildi" diye cevaplandırıyoruz. Niçin? Wellington nedeniyle mi? Blücher nedeniyle mi? Hayır, Tanrı'nın nedeniyle.

Bonaparte, Waterloo'da galip gelsin... On dokuzuncu yüzyılın yasasında artık böyle bir şey yazmıyordu. İçinde Napoléon'a yer olmayan başka bir olaylar dizisi hazırlanmaktaydı. Olayların kötü niyetli olduğu kendini uzun zamandır belli etmekteydi.

Bu büyük adamın düşme zamanı artık gelmişti.

Bu adamın insanlığın kaderindeki aşırı ağırlığı dengeyi bozuyordu. Bu kişi tek başına, dışındaki evrenden daha fazlaydı. İnsanlığın bütün hayatîyetinin tek bir adamın beyninde toplanması durumuna katlanılacak olursa, bu uygarlık için öldürücü olur. Hiç şaşmayan yüce adaletin karar verme saati gelip çatmıştı. Manevi düzende olduğu gibi, maddi düzende de, muntazam çekim güçlerinin bağlı oldukları prensipler ve unsurlar muhtemelen şikâyetçiydiler. Dumanı tüten kanlar, dolup taşan mezarlıklar, gözyaşı döken analar, bütün bunlar korkunç birer homurtuydular. Yeryüzü aşırı bir yükün altında acı çektiği zaman, karanlıktan esrarengiz iniltiye yükselir ve uçurum bu sesleri duyar.

Napoléon, sonsuzluğun katında suçlu ilan edilmiş ve düşmesi kararlaştırılmıştı. Tanrı'yı rahatsız ediyordu.

Waterloo, bir savaş değil dünyanın çehresinin değişmesidir.

10. Mont-Saint-Jean Ovası

Çukur yolla birlikte bataryalar da maskesini atmıştı.

Altmış top ve on üç kare, zırhlı süvarileri yakın mesafeden kahredici bir ateşe tuttular. Yiğit General Delord, İngiliz bataryasını askerce selamladı.

Seyyar İngiliz topçusu dörtnala gelip karelerin içinde yer almıştı. Zırhlı süvariler bir an bile duraklamadılar. Çukur yolda uğradıkları felaket onları kırmış, ama cesaretlerini yok etmemişti. Sayıları azaldıkça cesareti artan insanlardandılar. Felaketten yalnızca Wathier kolu zarar görmüştü. Ney'in, sanki

tuzağı sezmiş gibi, sola kaydırıldığı Delord kolu hiç kayıp vermeden gelmişti.

Zırhlı süvariler İngiliz karelerine hışımla saldırdılar.

Atların karnı yere sürtünürcesine doludizgin, kılıçlar dişlerde, tabanca elde bir saldırıydı bu.

Savaşlarda öyle anlar vardır ki, ruh insanı sertleştirir, askeri heykel yapar, o anlarda bedenler baştan başa granit kesilir. Çılgınca saldırıya uğrayan İngiliz taburları yerlerinden kıpırdamadılar.

O zaman korkunç bir durum oldu:

İngiliz kareleri bütün cephelerinden birden saldırıya uğradılar. Çevrelerini çılgınca bir insan girdabı sardı. Bu soğukkanlı piyadeler hiç oralı olmadı. Birinci sıra, dizini yere dayamış, zırhlı süvarileri süngülerle karşılıyor, ikinci sıra onları kurşunluyordu; ikinci sıranın gerisinde topçular toplarını dolduruyor, karenin cephesi açılarak bir misket atışına yol verdikten sonra yeniden kapanıyordu. Zırhlı süvariler buna ezerek karşılık veriyorlardı. İri atları şahlanıyor, sıraları aşılıyor, süngülerin üzerinden atlıyor ve bu canlı dört duvarın ortasına dev gibi düşüyorlardı. Gülleler süvarilerin içinde delikler oyuyor, süvariler de karelerde gedikler açıyor, dizi dizi insanlar atların altında çiğnenerek yok oluyorlardı. Bu insan başlı, at vücutlu mahlûkların karınlarına süngüler saplanıyor ve belki başka hiçbir yerde görülmemiş çirkinlikte yaralar açılıyordu. Bu hırsıyla kendinden geçmiş süvarilerin kemirdiği kareler hiç sarsılmadan daralmaktaydılar. Tükenmeyen misketleriyle saldıranların ortasında toplarını patlatıp duruyorlardı. Çarpışmanın görüntüsü dehşet vericiydi. Kareler artık tabur olmaktan çıkmış, birer volkan ağzı olmuştu. Zırhlı süvariler de artık süvarilikten çıkmış, fırtına olmuşlardı. Her tabur, bir bulutun saldırısına uğramış bir volkandı; lavlar yıldırma karşı savaşmaktaydı.

Saldırıda hepsinden çok, açıkta olan sağ uçtaki kare boşlukta kaldığından daha ilk atışta tümüyle yok edildi. Bu, 75'inci Highlanders alayının planıydı. Karenin gaydacısı, çevresinde insanlar birbirlerini öldürürken, ortada bir davulun üstüne oturmuş, koltuğunda tulumu, ormanların, göllerin hayaliyle dolu hüznü bakışlarını yere indirmiş dağ havaları çalıyordu. Yunanlılar nasıl Argos'u düşünerek öldülerse, İskoçlar da Ben Luthian'ı düşünerek ölüyorlardı. Bir zırhlı süvarinin kılıcı, tulumu da, onu taşıyan kolu da kesip, şarkıcıyı öldürerek şarkıyı susturdu.

Sayıları nispeten az olan, çukur yolun felaketiyle kırılan zırhlı süvariler, burada hemen hemen bütün İngiliz ordusuna karşı dövüşüyorlardı, ama her biri on kişiye bedel olduğundan sayıları artmaktaydı. Bu arada birkaç Hannover taburu

dayanamayıp geri çekildi. Wellington bunu gördü, aklına kendi süvarileri geldi. Eğer o an Napoléon da kendi piyadelerini hatırlasaydı savaşı kazanırdı. Bu unutmama, onun felaketine yol açan en büyük hatası oldu.

Saldırıdaki zırhlı süvariler birdenbire saldırıya uğradıklarını gördüler. İngiliz süvarileri sırtlarına binmişti. Önlerinde kareler, arkalarında Somerset. Somerset demek; bin dört yüz muhafız Dragon süvarisi demekti. Somerset'in sağında Alman hafif süvarileriyle Dornberg, solunda da Belçika karabinalarıyla Trip vardı. Yandan, baştan, önden, arkadan, piyadesiyle süvarisiyle saldırıya uğrayan zırhlı süvariler dört bir yana birden karşı koymak zorunda kaldılar. Ama bu onlara vız geliyordu. Bir girdap olmuşlardı. Bu kahramanlıklar artık sözle anlatılamazdı.

Ayrıca, durmadan gürleyen batarya da arkalarındaydı. Yoksa bu adamların arkadan yaralanmaları başka türlü olamazdı. Bu süvarilere ait bir zırh, sol kürek kemiği hizasında bir karabina mermisiyle delinmiş olarak şimdi Waterloo müzesi koleksiyonları arasındadır.

Böyle Fransızlara karşı, böyle İngilizlerin bulunması gerekirdi.

Bu artık bir savaş değil, bir karanlık, bir çılgınlık, baş döndürücü bir ruh ve cesaret coşkunuğu, bir kılıç-şimşek kasırgasıydı. Bin dört yüz muhafız Dragon bir anda sekiz yüz kişi kalıverdi; komutanları Yarbey Fuller vurulup ölmüştü.

Lefebvre-Desnouettes'in mızrakları ve avcılarıyla, imdada Ney yetişti. Mont-Saint-Jean Ovası alındı, tekrar alındı, bir daha alındı. Zırhlılar, süvarileri bırakıp yeniden piyadelere dönüyorlardı ya da daha yoğun bir deyişle; bütün bu muazzam kalabalık birbirine sarılmış, hiç durmadan dövüşüp duruyordu. Kareler hâlâ dayanmaktaydı.

On iki saldırı oldu. Ney'in altında dört at öldü. Zırhlı süvarilerin yarısı yaylada kaldı. Bu mücadele iki saat sürdü.

İngiliz ordusu derinden sarsıldı. İlk darbeyi indirirken çukur felaketiyle güçten düşmüş olmasalardı, zırhlı süvariler hiç şüphe yok merkezi aldedip, zaferi tayin edeceklerdi. Bu olağanüstü süvari, Talavera'yı, Badajoz'u görmüş olan Clinton'u şaşkınlıktan dondurmuştu. Dörtte üç yenilmiş olan Wellington, hayranlığını kahramanca dile getiriyor, yavaşça; "*Sublime!*"³⁹ diyordu.

Zırhlı süvariler on üç kareden yedisini yok ettiler, altmış topu ya ele geçirdiler ya da kullanılmaz hale getirdiler. İngiliz alaylarından altı sancak aldılar. Üç zırhlı süvari ile muhafız gücünden üç ayrı sancağı Belle-Alliance çiftliğinin önünde imparatora teslim ettiler.

Wellington'un durumu kötüleşmişti. Bu garip savaş, sanki gözü dönmüş iki

yaralı arasındaki bir düelloydur. İki taraf da durmadan çarpışıp hasmına karşı koyarken olanca kanlarını kaybediyorlardı. İlk düşen acaba hangisi olacaktı?

Yayladaki çatışma devam ediyordu.

Zırhlı süvariler nereye kadar ilerlediler? Bunu kimse söyleyemez. Yalnız şurası muhakkak ki, savaşın ertesi günü Nivelles, Genappe, La Hulpe ve Bruxelles dörtyolunun tam buluşup kesiştikleri noktada, Mont-Saint-Jean’da arabaların tartıldığı baskülün ahşap örtüsü altında, bir zırhlı süvari ile atı ölü olarak bulundular. Bu süvari İngiliz hatlarını yarmıştı. Bu cesedi kaldıranlardan biri bugün hâlâ Mont-Saint-Jean’da yaşıyor. Adı Dehaze. O tarihte on sekiz yaşındaymış.

Wellington, belinin gittikçe büküldüğünü hissediyordu. Kriz yakındı.

Zırhlı süvariler başarıya ulaşamamışlardı: Merkez çökmemişti. Herkes yaylaya sahip olduğuna göre, kimse ona sahip değil demekti. Ama yine de yaylanın büyük kısmı İngilizlerin elindeydi. Köyde ovanın en yüksek yeri Wellington’undu; Ney’in elinde sadece tepeyle yamaç vardı. Her iki taraf da bu uğursuz toprağa kök saldığını sanıyordu.

İngilizlerin düştükleri zayıf durum çaresiz gibi görünüyordu. Ordunun kan kaybı korkunçtu. Sol kanatta Kempt takviye isteyip duruyordu. “Takviye yok,” diye karşılık veriyordu Wellington, “Ölsün!” Yaklaşık aynı dakikada, her iki ordunun da bitkin düştüğünü gösteren garip bir paralellik vardı. Ney de Napoléon’dan piyade istiyor ve Napoléon şöyle bağırıyordu: “Piyadeymiş! Nereden bulacaktım? Yaratayım mı?”

Yine de her ikisinden en hasta olanı İngiliz ordusuydu. Bu demir zırhlı, çelik göğüslü büyük süvari taburlarının şiddetli itişleri piyadeyi ezmişti. Bu sancağın çevresinde toplanmış birkaç kişi bir alayın yerini belirliyor, filan ya da falan tabura artık sadece bir yüzbaşı ya da bir teğmen komuta ediyordu. Haie-Sainte’de zaten iyice hırpalanmış olan Allen tümeni hemen hemen mahvolmuştu. Van Kluze tugayının yiğit Belçikalıları Nivelles yolu boyunca çavdarların içine serilmişlerdi. 1811’de bizim saflarımıza katılıp Wellington’a karşı çarpışan, 1815’te ise İngilizlerle birleşip Napoléon’a karşı savaşan Hollandalı humbaracılardan geriye hemen hemen hiçbir şey kalmamıştı. Subay kaybı çok fazlaydı. Ertesi sabah bacağına gömdürecek olan Lord Uxbridge’in dizi parçalanmıştı. Zırhlı süvarilerin çarpışmasında Fransızlar, Delord, l’Héritier, Colbert, Dnop, Travers ve Blancard’ı saf dışı etmişlerdi, ama İngilizler de Alten ve Barne’i yaralamışlardı, Delancey ölmüştü, Van Merlen ölmüştü, Ompteda ölmüştü, Wellington’un bütün kurmay heyeti kırılmış ve bu kanlı dengede en

kötü pay İngiltere'nin hissesine düşmüştü. Piyade muhafız gücünün 2'nci alayı beş yarbay, dört yüzbaşı ve üç sancak, 30'uncu piyade alayının birinci taburu yirmi dört subay ve dokuz er kaybetmişlerdi, 79'uncu dağlılar alayından yirmi dört subay yaralanmış, on sekiz subayla dört yüz elli er ölmüştü. Camberland'ın Hannoverli hafif süvarileri, bütün bir alay, başlarında Albay Hacke –ki daha sonra yargılanıp rütbesi indirilecektir– olduğu halde göğüs göğüse çarpışmaları görünce gemi kırıp Soignes ormanına dalmış ve ta Bruxelles'e kadar kaçmışlardı. Araba katarları, mühimmat ve istihkâm arabaları, ağırlıklar, yaralı dolu furgonlar Fransızların ilerlediklerini, ormana yaklaştıklarını görünce ormanın içlerine doğru seğirtiyorlar, Fransız süvarileri tarafından kılıçtan geçirilen Hollandalılardan 'imdat' sesleri yükseliyordu. Hâlâ yaşayan tanıkların ifadelerine göre, Vert-Coucou'dan Groenendael'e kadar, Bruxelles yönünde iki ayrı noktada kaçak insanların oluşturduğu bir tıkanıklık vardı. Bu panik o derece büyüktü ki, Malines'de Condé prensine ve Gand'da XVIII. Louis'ye kadar ulaştı. Mont-Saint-Jean çiftliğine yerleştirilen seyyar hastanenin arka tarafında kademelenmiş olan zayıf bir yedek kuvvetle, sol kanadı koruyan Vivian ve Vandeleur tugayları dışında Wellington'un süvarisi kalmamıştı. Bataryalar sökülmiş yerlerde yatıyordu. Siborne bu olayları açıkça anlatır; Pringle ise, felaketi büsbütün büyüterek İngiliz-Hollanda ordusunun otuz dört bin kişiye düştüğünü söylemeye kadar işi vardırır. Demir-Dük sakin duruyordu, ama dudaklarının rengi uçmuştu. İngiliz kurmay heyeti içinde savaşta hazır bulunan Avusturya komiseri Vincent'la İspanya komiseri Alava, dükün işinin bittiği inancındaydılar. Saat beşte Wellington saatini çıkardı ve onun şu kasvetli sözü mırıldandığını duydular; “Ya Blücher ya da gece.”

Tam bu sıralardadır ki, Frischemont yönündeki tepelerin üzerinde uzaklarda süngülerden bir çizgi parıldadı.

Bu dev dramın beklenmedik sonucu işte buradadır.

11. Kılavuzun Kötüsü Napoléon'a, İyisi Bülow'a

Napoléon'un içler acısı hatasını biliyoruz; Grouchy umulurken, Blücher'in çıkagelmesi; hayat yerine, ölüm.

Kaderin böyle dönüm noktaları vardır; dünya tahtına oturmak beklenirken, ufukta Sainte-Hélène görülür.

Blücher'in yardımcısı Bülow'a kılavuzluk eden küçük çoban, ona ormandan Plancenoit'nın aşağısından çıkmayı öğütleyecek yerde, Frischemont'un üstünden çıkmayı öğütleyeydi, on dokuzuncu yüzyılın çehresi belki de çok başka olur, Napoléon, Waterloo Savaşı'nı kazanırdı. Plancenoit'nın aşağısındaki yoldan

başka hangi yolu takip ederse etsin, Prusya ordusu, topçuları için aşılmaz bir çukura varacak ve Bülow vaktinde yetişemeyecekti.

Oysa, Prusyalı General Muffling'in de söylediği gibi, Blücher bir saat gecikseydi, Wellington'u ayakta bulamayacaktı; savaş kaybedilmişti.

Görüldüğü gibi, Bülow tam vaktinde yetişmişti. Zaten oldukça geç kalmıştı. Dion-le-Mont'da konaklamış, gün doğarken yola çıkmıştı. Ama yollar geçilecek gibi değildi ve tümenleri çamura saplanmıştı. Toplar dingil başlığına kadar çamura gömülüyorlardı. Üstelik, Dyle Nehri'ni daracık Wavre köprüsünden geçmek gerekmişti. Köprüye giden yol Fransızlar tarafından ateşe verilmişti. Erzak ve mühimmat arabaları iki sıra yanan alevlerin arasından geçemeyeceğinden, yangının sönmesini beklemeleri gerekmişti. Öğle vakti olduğu halde Bülow'un öncüleri henüz Chapelle-Saint-Lambert'e ulaşamamışlardı.

Harekât iki saat önce başlasaydı, saat dörtte bitmiş olacak ve Blücher, Napoléon tarafından kazanılmış bir savaşın üzerine gelecekti. Bunlar, kavramamıza imkân olmayan bir sonsuzluğun çapıyla orantılı muazzam rastlantılardır.

Daha öğle üzeriyken imparator ilk olarak uzun dürbünüyle ufkun ucunda dikkatini çeken bir şeyler görmüş, “Şurada askeri birliklere benzer bir bulut görüyorum,” demiş ve sonra da Dalmaçya düküne, “Soult, Chapelle-Saint-Lambert tarafında ne görüyorsunuz?” diye sormuştu. Mareşal dürbünü o tarafa çevirerek, “Dört beş bin kişi efendimiz. Sanırım Grouchy'dir,” demişti. Ama görüntü puslu olduğu için açıkça seçilemiyor, hareketsiz gibi duruyordu. Kurmay heyetinin bütün dürbünleri imparatorun işaret ettiği ‘bulut’u incelemişti. Bazıları, “Bunlar mola veren asker kollarıdır,” demiş, çoğu da, “Bunlar ağaçtır,” diye buyurmuştu. Gerçek şu ki, bulut yerinden kımıldamıyordu. İmparator, Domon'un hafif süvari tümenini bu karanlık noktayı keşfe yollamıştı.

Gerçekten de, Bülow hiç kımıldamamıştı. Öncüleri çok zayıftı, hiçbir şey yapamazdı. Ordunun esas kısmını beklemesi gerekiyordu ve savaş hattına girmeden önce toplanma emrini almıştı. Ama saat beşte Blücher, Wellington'un tehlikede olduğunu görünce, Bülow'a hücum emrini verdi ve şu dikkate değer sözü söyledi: “İngiliz ordusuna hava vermek gerek.”

Az sonra Losthin, Hiller, Hacke ve Ryssel tümenleri Lobau'nun kolordusu önünde yayılıyor, Prusya Prensi Wilhelm'in süvarileri Paris ormanından dışarı akıyorlardı. Plancenoit alevler içindeydi ve Prusya gülleleri, Napoléon'un gerisinde yedekte duran muhafız gücü saflarına yağıyordu.

12. Muhafız Gücü

Gerisi biliniyor; üçüncü bir ordunun daha meydana atılması, savaşın çığırından çıkması, alev saçan seksen altı topun birden gürlemeye başlaması, 1'inci Pirsch'in Bülow'la birlikte gelmesi, Blücher'in bizzat komuta ettiği Zieten süvarileri, Fransızların püskürtülmesi, Marcognet'nin Ohain yaylasından süpürülmesi, Durutte'ün Papelotte'tan atılması, Donzelot ve Quiot'nun geri çekilmesi, Lobau'nun yandan açılan ateşe yakalanması, inen geceyle beraber çözülen birliklerimizin üzerine yeni bir savaşın çullanması, bütün İngiliz savaş hattının saldırıya geçip ileri hamle yapması, Fransız ordusunda açılan muazzam gedik, birbirini destekleyen İngiliz misket ateşiyle Prusya misket ateşi, kıyım, ön cephede felaket, yan cephede felaket, bu korkunç çöküş altında muhafız gücünün savaş hattına girmesi.

Muhafız gücü ölüme gittiğini anladığından; “Yaşasın imparator!” diye bağııyordu. Tarihte, sevgi ve hayranlık çığlığı halinde kopan bu can çekişme kadar insanı duygulandıran başka bir şey yoktur.

Gökyüzü bütün gün kapalıydı. Tam o sırada, saat akşamın sekiziyken birden ufuktaki bulutlar aralandılar ve batmakta olan güneşin uğursuz endişe verici kızılığına, Nivelles yolunun karaağaçları arasından yol verdiler. Austerlitz'de yükselen güneş parlamıştı oysa.

Muhafız gücünün her taburuna, bu savaşın sonu için bir general komuta ediyordu. Friant, Michel, Roguet, Harlet ve Mallet, Poret de Morvan oradaydılar. Muhafız gücü humbaracılarının geniş kartal armalı yüksek serpuşları, bu kavganın sisleri arasında, dizi dizi, simetrik ve sakin görüldüğü zaman düşmanda Fransa saygısı uyandı; savaş meydanına yirmi zaferin birden kanatlarını açmış girdiğini görür gibi olanlar ve yenenler kendilerini yenilmiş sanıp geri çekildiler. Ama Wellington bağırdı; “Muhafızlar, ayağa kalkın, tam nişan alın!” Fundalıkların gerisinde yere uzanmış kırmızı İngiliz muhafız alayı ayağa kalktı, bir mermi bulutu kartallarımızın çevresinde titreşen üç renkli bayrağı delik deşik etti. Hepsi ileri atıldılar ve nihai boğazlaşma başladı. İmparatorun muhafız gücü karanlığın içinde, çevresindeki ordunun kaçışını, bozgunun geniş sarsıntısını hissediyor; “Yaşasın imparator!” haykırışının yerini; “Canını kurtarabilen kurtarsın!” haykırışının aldığını duyuyordu. Ve gerisindeki kaçışa rağmen, o, ilerlemeye devam etti. Attığı her adımda biraz daha vuruluyor, biraz daha ölüyordu. Aralarında ne zayıf karakterliler ne de alçaklar vardı. Bu birlikte er de general kadar kahramandı. Tek kişi bile intihar etmekten kaçmadı.

Ney, kendini kaybetmiş ve ölümü göze almışlığın olanca büyüklüğüyle bu

hengâmede bütün darbelere kucak açıyordu. Altındaki atı öldürmüşlerdi, tere bulanmış, gözleri alev alev, dudakları köpük içinde, üniformasının düğmeleri çözülmüş, apoletlerinden birinin yarısı bir atlı muhafızın kılıç darbesiyle kopmuş, büyük kartal arması bir kurşunla yamulmuş, kanlı, çamurlu, muhteşem, elinde kırık bir kılıç; “Gelin görün, bir Fransız mareşali savaş meydanında nasıl ölmüş!” diye haykırıyordu. Ama boşuna; ölmedi. Vahşi, öfkeli ve kırgındı. Drouet, d’Erlon’a sertçe soruyordu; “Sen kendini öldürtmek istemiyor musun?” Bir avuç insanı ezen bu bir sürü topun ortasında bağırıyordu; “Benim payıma bir şey yok mu! Ah! Bütün İngiliz güllerinin göğsüme dolmasını isterdim!” Senin payın Fransız kurşunlarıydı, talihsiz adam!⁴⁰

13. Felaket

Muhafız gücünün gerisindeki bozgun yürekler acısıydı.

Ordu bir anda Hougomont’dan, Haie-Sainte’den, Papelotte’dan, Plancenoit’dan, her taraftan birden geri çekildi. “İhanet!” çılgılığının ardından; “herkes canını kurtarsın!” çılgılığı geldi. Dağılan bir ordu eriyen buz gibidir; çarpılır, çatlar, çatırdar, yalpalanır, yuvarlanır, düşer, çarpar, telaşlanır, atılır. Görülmemiş bir çözülme ve dağılma. Ney, bir at bulup üstüne atlıyor ve şapkasız, boyunbağsız, kılıcsız, Bruxelles şosesinin ortasına dikilip hem İngilizleri, hem Fransızları durduruyor. Orduyu zaptetmeye çalışıyor; askerlere sesleniyor, hakaret ediyor, bozguna karşı direnmiyor, ama aldırış edilmiyor. Askerler kaçarken; “Yaşasın Mareşal Ney!” diye haykırıyorlar. Durutte’un iki alayı, Alman Uhlanlarının kılıcıyla Kempt, Best, Pack ve Rylandt tugaylarının kurşunları arasında sallanır gibi şaşkın ve ürkek oraya buraya gidip geliyor.

Çatışmaların en berbat sonucu bozgunudur; dostlar kaçmak için birbirlerini öldürürler; süvari taburlarıyla piyade taburları birbirlerini kırar, dağıtırlar. Savaşın muazzam posası. Bir uçtaki Lobau gibi, öbür uçtaki Reille de dalgaya kapılmıştı. Napoléon, muhafız gücünden elinde kalanla boş yere buna set çekmeye uğraşüyor, emrindeki süvari taburlarını son bir gayretle boş yere harcıyor. Quiot, Vivian'ın karşısında; Kellermann, Vandeleur'un karşısında; Lobau, Bülow'un karşısında; Morand, Pirch'in karşısında; Domon ve Subervic, Prusya Prensi Wilhelm'in karşısında geri çekiliyor. İmparatorun süvari taburlarını atağa kaldıran Guyot, bir İngiliz dragonunun ayaklarının dibine düşüyor. Napoléon, firari kabilelerin ardı sıra dörtlüye koşturup nutuk çekiyor, sıkıştırıyor, tehdit ediyor, yalvarıyor. Sabahleyin, "Yaşasın imparator!" diye bağırان bu ağızlar şimdi şaşkın ve açık. İmparator acı gerçeği kabul etmiştir. Yeni gelen taptaze Prusya süvarileri hışımla atılıyor, uçuyor, kılıçtan geçiriyor, biçiyor, baltalıyor, öldürüyor, yok ediyor. Koşulu hayvanlar çifte savuruyor, toplar kaçıyor; katarlardaki askerler mühimmat arabalarının koşumlarını çözüp atları alıyor; tersyüz olmuş, dört tekeri havada furgonlar yolu tıkıyor ve katliama yol açıyor. Herkes birbirini eziyor, çiğniyor, ölülerin, canlıların üzerinden yürüyor. Baş döndürücü bir kalabalık yolları, patikaları, köprüleri, ovaları, tepeleri, vadileri, korulukları dolduruyor. Her yer kırk bin kişinin kaçıyla tıkanmış. Feryatlar, umutsuzluklar, çavdar tarlalarına atılmış çantalar, tüfekler; kılıçla yol açmalar; artık arkadaşlık yok, subay yok, general yok, sadece tarife sığmaz bir korku var. Zieten, Fransa'yı keyfince kılıçtan geçiriyor; aslanlar, dağ keçisi olmuş. İşte bu kaçış böyle bir kaçıştı.

Genappe'da geri dönmeyi, cephe kurmayı, set çekmeyi denediler. Lobau, üç yüz kişi topladı. Köyün girişine barikat kuruldu, ama daha Prusyalıların ilk msket atışında herkes kaçmaya başladı, Lobau esir düştü. Bu msket atışının izleri, Genappe'a girmeden birkaç dakika önce yolun sağındaki tuğladan harap bir evin köhne çatısında bugün hâlâ görölmektedir. Prusyalılar şüphesiz galibiyetlerini yetersiz bulmanın öfkesi içinde Genappe'a daldılar. Takip pek canavarca oldu. Blücher imha emri verdi. Roguet, kendisine Prusyalı bir esir getirecek her Fransız humbaracısını ölümle cezalandıracağı tehdidini savurarak uğursuz bir örnek yaratmıştı. Blücher, Roguet'yi de geçti. Genç muhafızların generali Ducesme, Genappe'da bir han kapısında sıkıştırıldığında, bir ölüm süvarisine kılıcını teslim etti, o da kılıcı aldı ve esiri öldürdü. Zafer, mağlupların öldürölmesiyle tamamlandı. Mademki biz tarihimiz, öyleyse hadi suçluları cezalandıralım: Yaşlı Blücher şerefini ayaklar altına almıştır. Bu felaketin bardağını taşırdı. Umutsuz bozgun Genappe'tan geçti; Quatre-Bras'tan geçti,

Gosselies'ten geçti, Frasnes'ten geçti, Charleroi'ten geçti, Thuin'den geçti ve ancak sınırda durabildi. Çok yazık! Hem de böylesine kaçan kimdi? Büyük bir ordu.

Bu perişanlık, bu terör, tarihi şaşkınlıkta bırakan en yüce kahramanlıktan harap olmaya kadar inen bu düşüş, hiç nedensiz midir? Hayır. Waterloo'nun üstünde muazzam bir elin gölgesi vardır. O, bir kader günüdür. O günü, insanın üstünde bir kudret yaratmıştır. Başların korkuyla eğilmesi bundandır; bütün o büyük ruhların kılıçlarını teslim etmesi bundandır. Avrupa'yı yenenler yere serildiler, ne söyleyecek ne de yapacak bir şeyleri kalmıştı, karanlığın içinde korkunç bir şeyin varlığını hissediyorlardı. *Hoc erat in fatis.*⁴¹ O gün, insan soyunun perspektifi değişti. Waterloo, on dokuzuncu yüzyılın menteşesidir. Büyük yüzyılın tahta çıkabilmesi için bu büyük adamın ortadan kalkması gerekiyordu. Bu işi, karşı gelinemeyen biri üstlendi. Kahramanların paniğe kapılması anlaşılır bir şeydir. Waterloo Savaşı'nda buluttan da fazla bir şey var, meteor var. Oradan Tanrı geçti.

Gece bastırırken Genappe yakınlarında bir tarlada Bernard'la Bertrand, bozgunun akıntısıyla buralara kadar sürüklenen, yere inip atının dizginini koltuğunun altına almış ve dalgın bakışlarla tek başına Waterloo'ya doğru dönen vahşi, düşünceli, matemli bir adamı redingotunun eteğinden tutup durdurdular. Bu, yıkılan rüyanın hâlâ ilerlemeye çalışan muhteşem uyurgezeri Napoléon'du.

14. Son Birlik

Akan suyun içindeki kayalar gibi, bozgun selinin içinde kımıldamadan duran muhafız gücüne ait birkaç birlik gece vaktine kadar dayandılar. Geceyle birlikte ölüm de bastırdı. Bu çifte karanlığı beklediler. Hiç sarsılmadan, kuşatılmalarına boyun eğdiler. Her birlik öbür birliklerden kopmuş ve her tarafından parçalanmış, orduyla hiçbir bağı kalmamış bir durumda, kendi başına ölüyordu. Bu son harekâtı gerçekleştirmek için kimisi Rossomme tepelerinde kimisi de Mont-Saint-Jean Ovası'nda mevzilenmişlerdi. Bu hazin kareler, oralarda terk edilmiş, yenik, korkunç bir ihtişamla can çekişmekteydiler. Ulm, Wagram, Jena, Friedland da onlarla birlikte ölüyordu.

Akşam saat dokuzu doğru alacakaranlıkta Mont-Saint-Jean Ovası'nın alt başında, bu karelerden tek bir tane kalmıştı. Bu kare, bu uğursuz vadide, zırhlı süvarilerin tırmandığı, şimdi kitle halinde İngilizlerin doldurduğu bayırın eteklerinde, zafer kazanan düşman topçusunun yoğun ateşi ve korkunç bir mermi yağmuru altında mücadele vermekteydi. Bu birliğe Cambronne adında tanınmamış bir subay komuta ediyordu. Her salvoda asker sayısı azalmakta, ama

küçük birlik yine de karşılık vermektedir. Misket atışlarına tüfek atışlarıyla cevap veriyor, bir yandan da dört duvarını durmadan daraltıyordu. Ara sıra soluk soluğa duraklayan firariler, uzaktan, karanlıklar içinde zayıflayan bu hazin gök gürültüsünü dinliyorlardı.

Bu lejyon artık bir avuç insandan ibaret kaldığı, sancakları delik deşik bir kumaş parçasına dönüştüğü, kurşunları biten tüfekleri birer sopaya döndüğü, cesetlerin yığını canlıların kümesini aştığı zaman, bu yüce ölüm yolcularının çevresindeki yüreklerde kutsal bir dehşet havası esti, İngiliz topçusu soluk almak için sustu. Bu, bir tür molaydı. Savaşçıların etraflarında çepeçevre, kaynaşan hayaletler gibi atlı insan silüetleri, simsiyah top profilleri, tekerlekler arasından görülen beyaz gökyüzü vardı. Kahramanların, savaş meydanının derinliklerinde dumanlar arasından her zaman gördükleri ölümün dev gibi iri kafası üzerlerine doğru geliyor ve onlara bakıyordu. Alacakaranlığın içinden topların doldurulduğunu işittiler. Topları ateşlemek için yakılan ateşleme fitilleri gecenin içinde kaplan gözleri gibi, başları etrafında bir çember oluşturdu. İngiliz bataryalarının bütün ateşleme fitilleri toplara yaklaştırıldı. O zaman, bu adamların tepesinde asılı duran son dakikayı elinde tutan bir İngiliz generali; bir söylentiye göre Colville, başka bir söylentiye göre de Maitland, heyecanlı bir sesle bağırdı; “Mert Fransızlar teslim olun!” Cambronne cevap verdi; “Cehennem ol!”

15. Cambronne

Fransız okuyucusuna duyduğumuz saygıdan ötürü, bir Fransız'ın belki de şimdiye kadar söylediği en güzel söz ona tekrarlanamaz. Tarihin içindeki bir yüceliği mummyalamamız yasaklanmıştır.

Şeref ve günahı bize ait olmak üzere, bu yasağı çiğniyoruz.

Anlayacağınız, bütün bu devlerin arasında bir devler devi vardı: Cambronne.

Bu sözcüğü söylemek ve sonra ölmek, bundan daha büyük ne olabilir! Çünkü ölmeyi istemek, ölmek demektir ve eğer misket ateşine tutulan bu adam ölmez ve yaşarsa, bu onun suçu değildir.

Waterloo Savaşı'nı kazanan insan ne bozguna uğrayan Napoléon, ne saat dörtte geri çekilip, saat beşte umudunu kaybeden Wellington ne de hiç savaşmamış olan Blücher'dir; Waterloo Savaşı'nı kazanan insan Cambronne'dur.

Böyle bir sözcüğe sizi öldüren yıldırımın ışığında ateş püskürtmek zaferdir.

Felakete bu karşılığı vermek, kadere böyle demek, geleceğin aslanına bu temeli kurmak, gecenin yağmuruna, Hougomont'un hain duvarına, Ohain'in

çukur yoluna, Grouchy'nin geç kalmasına, Blücher'in gelişine bu cevabı yapıştırmak, mezarın içinde alay etmek, yere serildikten sonra da ayakta kalmayı başarmak, Avrupa koalisyonunu iki gecede boğmak, Sezarlar zamanından beri bilinen bu gizli ortak çıkarları krallara hediye etmek, son sözü, Fransa'nın zaferiyle birleştirip ilk söz yapmak, Waterloo'yu bir karnavalla küstahça kapatmak, Léonidas'ı Rabelais'yle tamamlamak, bu zaferi ağza alınmaz bir son sözle özetlemek, toprak kaybetmek, ama tarihi kazanmak, bu kanlı boğazlaşmadan sonra gülmeyi sevenleri kendinden yana çekmek çok büyük bir iştir.

Yıldırıma savrulan bir küfürdür bu, Aiskhylos'un büyüklüğüyle boy ölçüşen bir şeydir.

Cambronne'un sözü bir kırık çatırtısı, bir göğsün öfkeden yarılması, fazlalık sonucu infilak eden bir acıdır. Yenen kimdir? Wellington mu? Hayır. Blücher olmasaydı, hapı yutmuştu. Blücher mi? Hayır. Wellington başlamış olmasa, Blücher bitiremezdi. Bu Cambronne, bu son saat yolcusu, bu meçhul asker, savaşın bu sonsuz küçüğü; bu felaketin içinde bir yalan olduğunu hissediyor, acısı bir kat daha artıyor ve tam öfkeden patladığı anda acı bir alay sunuluyor: Hayat! Yerinden nasıl fırlamazsın? Hepsi oradalar, Avrupa'nın bütün kralları, mutlu generaller, gürleyen Jüpiterler, zafere koşan yüz bin asker ve bu yüz binin gerisinde de bir milyon; topları, fitilleri yanmış, ağızları açıkta; imparatorluk muhafız gücü ve büyük ordu ayaklarının altında Napoléon'u ezdiler, geriye bir Cambronne kaldı. Bütün bunları protesto edecek sadece bu solucan var. Ve bu solucan protesto edecek. Bir kılıç arar gibi, bir kelime arıyor. Ağzı köpürüyor ve bu köpük, aradığı kelimedir. Bu muazzam ve muazzam olduğu kadar basit galibiyetin, bu galipsiz galibiyetin önünde bu umutsuz adam saklanıyor; galibiyetin azameti altında ezilmiştir, ama onun hiçliğini de görmektedir; onun üzerine tükürmekten daha fazlasını yapıyor; sayının, kuvvetin ve maddenin ezen ağırlığı altında ruha bir ifade yolu buluyor: Dışkı. Tekrar ediyoruz şunu söylemek, bunu yapmak, bunu bulmak, galip gelmektir.

Bu ölüm dakikasında bu meçhul insanın içine büyük günlerin ruhu giriyor. Tıpkı, Rouget de l'Isle'in Marseillaise'i bulması gibi, yukarıdan gelen bir ilhamla Cambronne, Waterloo'ya en uygun kelimeyi buluyor. Tanrısal kasırgadan kopan görünmez bir akım gelip bu adamların içinden geçiyor, onları titretiyor ve biri, en yüce şarkıyı mırıldanırken, öbürü korkunç bir nara atıyor. Cambronne devlere yakışır bu küçümseme sözünü yalnızca imparatorluk adına Avrupa'nın suratına fırlatmakla kalmaz, bu kadarı az olurdu; devrim adına geçmişin suratına da fırlatır. Bunu duymak, Cambronne'un şahsında devlerin

eski ruhunu teşhis etmek mümkündür. Sanki onda Danton konuşuyor ya da Kléber kükrüyor gibidir. Cambronne'un sözüne bir İngiliz'in sesi cevap verdi: "Ateş!" Bataryalar alev alev yandı, tepe titredi, bütün bu tunç ağızlardan son bir korkunç misket kusmuğu boşaldı, doğan ayın ışığında hafifçe ağarmış geniş bir duman bulutu yuvarlandı ve duman dağıldığında ortalıkta artık hiçbir şey kalmamıştı. Bu muhteşem kalıntı yok edilmiş, muhafız gücü ölmüş, canlı tabyanın dört duvarı da yere serilmişti, yalnız şurada burada cesetler arasında bir debelenme fark ediliyordu. İşte, Roma lejyonlarından bile daha büyük olan Fransız lejyonları Mont-Saint-Jean'da, yağmur ve kanla ıslanmış toprağın üstünde, karanlık buğdayların arasında, şimdi her sabah saat dörtte neşeyle ılık çalıp atını kırbaçlayarak Nivelles posta arabasını süren Joseph'in geçtiği yerde böyle can verdiler.

16. Quot Libras in Duce⁴²

Waterloo Savaşı bir muammadır. Onu kazananlar için de kaybedenler için de aynı derecede karanlıktır. Napoléon'a göre, o bir paniğin ürünüdür;⁴³ Blücher'in gözleri kamaşmıştır; Wellington bu savaşın hiçbir şeyini anlamamıştır. Raporlara bakın. Resmi haberler açık değildir, yorumlar belirsizdir. Biri ağzında geveler, öteki kem küm eder. Jomini, Waterloo Savaşı'nı dört evreye ayırır; Muffling onu şansın üç kez gidip gelmesi olarak görür; Charras, her ne kadar bazı noktalarda farklı değerlendirmeler yapıyorsa da, tanrısal kaderle mücadele eden insan dehasının uğradığı felaketin karakteristik çizgilerini keskin bir zekâyla kavrayan tek kişidir. Bütün öbür tarihçilerin gözleri kamaşmıştır, bu yüzden el yordamıyla yollarını bulmaya çalışırlar. Gerçekten de şimşek gibi çakan bir gündür o gün; askeri monarşi yıkılmış ve bu yıkılış, kralların büyük şaşkınlığı önünde bütün krallıkları da peşinden sürüklemiştir, kuvvet itibardan düşmüş, savaş bozguna uğramıştır.

İnsanüstü çaresizliğin damgasını taşıyan bu olayda insanların payı hiçten ibarettir.

Waterloo'yu Wellington'dan, Blücher'den almak, İngiltere'den, Almanya'dan bir şey eksiltir mi? Waterloo sorununda ne o ünlü İngiltere ne de bu şanlı Almanya söz konusudur. Tanrı'ya şükür uluslar, uğursuz kılıç maceralarının dışında da büyüktürler. Ne Almanya, ne İngiltere ne de Fransa bir kılıç kınına sığar. Waterloo'nun bir kılıç şakırtısından ibaret olduğu o devirde, Almanya'nın Blücher'in üstünde bir Goethe'si, İngiltere'nin Wellington'un üstünde bir Byron'u vardı. Engin bir fikir uyanışı yüzyılımızın özelliğidir ve bu gün doğuşunda İngiltere'nin, Almanya'nın harikulade bir aydınlatma payı vardır.

Uygur uluslar, özellikle yaşadığımız çağda bir komutanın iyi ya da kötü giden şansıyla yükselip alçalmazlar. Onların insanlık içindeki tayin edici ağırlıkları herhangi bir savaştan daha büyük olan bir şeyden gelir. Çok şükür ki onların onuru, ışığı ve dehası kahramanların, fatihlerin ve bu kumar oynayanların, savaşların lotaryasına koyabilecekleri numaralar değildir. Çoğu zaman kaybedilen savaş, kazanılan ilerlemedir. Daha az şan, şeref ve daha çok özgürlük. Davullar susar, sözü akıl alır. Kaybeden kazanır oyunudur bu. Bunun için, her iki açıdan da Waterloo üzerine soğukkanlılıkla konuşalım. Rastlantının payını rastlantıya, Tanrı'ya ait olanı Tanrı'ya verelim. Waterloo nedir? Bir zafer mi? Hayır, bir ödül. Avrupa'nın kazandığı ve karşılığını Fransa'nın ödediği bir ödül.

Dahası Waterloo, tarihteki en tuhaf karşılaşmadır. Napoléon ve Wellington; bunlar birbirinin düşmanı değil, zıttıdır. Antitezlerden hoşlanan Tanrı, hiçbir zaman daha çarpıcı bir tezat, daha olağanüstü bir karşılaştırma yapmamıştır. Bir tarafta dakiklik, önceden görüş, geometri, temkinlilik, güvenliği sağlanmış geri çekiliş, yedeklerin hesaplı kullanılması, sarsılmaz bir soğukkanlılık, hiç şaşmaz bir metot, araziden faydalanan bir strateji, taburları dengeleyen bir taktik, sicimle hizalanmış gibi toplu bir öldürme, saat elde düzenlenen bir savaş, hiçbir şeyin göz göre göre tesadüfe bırakılmaması, eski klasik cesaret, mutlak doğruluk; öbür tarafta ise sezgi, kehanet, askeri olağandışılık, insanüstü içgüdü, alev saçan bakışlar, kartal gibi bakan, yıldırım gibi vuran bir şey, umursamaz bir şiddetle işleyen harika bir savaş sanatı, derin bir ruhun bütün sırları, kaderle ortaklık, nehirlerin, ovaların, ormanların, tepelerin itaate davet edilmesi, hatta adeta zorlanması, savaş meydanını bile hâkimiyeti altına alan bir zorba, yıldızlara inanışın strateji bilimiyle harmanlanması, bilimi yücelten ama aynı zamanda karıştıran bir inanç. Wellington, savaşın Barême'i Napoléon ise Michel-Ange'ıydı. Bu defa iyi bir hesaplama dehayı mağlup etti.

İki taraf da birisini beklemekteydi. Muradına eren dakik hesapçı oldu. Napoléon, Grouchy'yi bekliyordu; gelmedi. Wellington, Blücher'i bekliyordu; geldi.

Wellington, öcünü alan klasik bir savaşçıdır. Bonaparte, kariyerinin şafağında, onunla İtalya’da karşılaşmış ve olağanüstü bir hareketle yenmiş, yaşlı baykuş, genç akbabanın önünden kaçmıştı. Eski savaş taktiği yalnızca yere serilmekle kalmamış, aynı zamanda rezil olmuştu. Kimdi bu yirmi altı yaşındaki Korsikalı, kim oluyordu bu göz kamaştırıcı cahil ki, herkes ona karşıyken, hiç kimse ondan yana değilken; yiyeceksiz, cephanesiz, topsuz, pabuçsuz, hemen hemen ordusuz, yığınlara karşı bir avuç insanla koalisyon kurmuş Avrupa’ya saldırıyor ve imkânsızlıklar içinde, mantık dışı zaferler kazanıyordu? Hemen hemen hiç nefes almadan ve elinde hep aynı savaşçılar takımı olduğu halde Alvinzi’nin peşinden Beaulieu’yü, Beaulieu’nün peşinden Wurmser’i, Wurmser’in peşinden Mélas’ı, Mélas’ın peşinden de Mack’ı tepeleyip, Alman İmparatorluğu’nun beş ordusunu da birbiri ardınca yerlere seren bu yıldırımlar saçan deli nereden çıkmıştı? Bir yıldız kadar pervasız bu kaçık savaşçı kimdi? Askeri akademi, savaşılmasını istemediği için onu aforoz ediyordu. Eski sezarizmin yeni sezarizme, usulünce kullanılan kılıcın şimşekli kılıca, satranç tahtasının dehaya karşı kini buradan geliyordu. 18 Haziran 1815’te bu duyulan kin son sözü söyledi ve Lodi’nin, Montebello’nun, Montenotte’nin, Mantoue’nin, Marengo’nun ve Arcole’ün altına Waterloo diye yazdı. Alelade kişilerin, çoğunluğa hoş gelen zaferi. Kader bu acı olaya razı oldu. Napoléon, genç Wurmser’i tekrar karşısında buldu.

Gerçekten de, Wurmser’i karşısında bulmak için Wellington’un saçlarını ağartmak yeter.

Waterloo, ikinci sınıf bir komutan tarafından kazanılmış birinci sınıf bir savaştır.

Waterloo Savaşı’nın hayran olunan tarafı İngiltere’dir. İngiliz metaneti, azmi, İngiliz kanıdır; İngiltere’nin o savaşta muhteşem olan yanı, kusura bakmasın ama bizzat kendisidir. Komutan değil, ordusudur.

Wellington, Lord Bathurst’e yazdığı bir mektupta tuhaf bir nankörlükle, 18 Haziran 1815’te savaşan ordusunun, “berbat bir ordu” olduğunu söyler. Waterloo topraklarında gömülü olan o hazin kemik yığınları acaba bu konuda ne düşünür?

İngiltere, Wellington’a karşı alçakgönüllü davrandı. Wellington’u bu kadar büyültmek, İngiltere’yi küçültmektir. Wellington başka herhangi biri kadar kahramandır. Asıl büyük olan o kurşuni üniformalı İskoçyalılar, horse-guard’lar, Maitland’ın, Mitchell’in alayları, Pack ve Kempt’in piyadeleri, Ponsonby ve Somerset’in süvarileri, msket ateşi altında gayda çalan o vadakiler, Rylandt’ın taburları, d’Essling’in ve Rivoli’nin tecrübeli birliklerine kafa tutan, musket⁴⁴ kullanmasını doğru dürüst bilmeyen daha yeni devşirilmiş askerlerdir.

Wellington yerinden kıpırdamadı, onun bütün marifeti budur ve biz onun bu erdemini inkâr etmiyoruz. Ama onun piyadelerinin, süvarilerinin en küçük birlikleri bile en aşağı onun kadar dayanıklıydı. İron-soldier de I'ron-duke'le aynı değerdedir. Bize gelince, biz bütün takdiri ve yüceltmeyi İngiliz askerine, İngiliz ordusuna, İngiliz halkına yöneltiyoruz. Bir zafer anısı varsa, bunun İngiltere'ye ait olması gerekir. Waterloo'daki heykelin, bir adamın suretini değil, bir halkın heykelini göklere yükseltmesi daha doğru olurdu.

Ama bu büyük İngiltere, bizim burada söylediklerimize kızacaktır. 1688'den ve bizim 1789'umuzdan sonra bile o hâlâ feodalite hayali içindedir. Verasete ve rütbe sınıflamasına inanır. Hiçbir halkın kudretçe, şan ve şerefçe geçemediği bu halk, kendisini halk olarak değil, ulus olarak görür. Halk olarak seve seve boyun eğer ve bir lordu baş diye kabul eder. İşçi olarak hor görülmesine ses çıkarmaz; asker olarak sopa yemeye katlanır.

Hatırlanacağı gibi, Inkermann Savaşı'nda görünüşe göre orduyu kurtaran bir çavuş, Lord Raglan tarafından günlük içtimada anılamamıştı, çünkü İngiliz askeri hiyerarşisi subay rütbesinden aşağı hiçbir kahramanın günlük içtimada anılmasına izin vermiyordu.

Waterloo gibi bir karşılaşmada en çok hayranlık uyandıran yan, rastlantının inanılmaz becerisidir. Gece yağan yağmur, Hougomont duvarı, Ohain çukur yolu, Grouchy'nin top seslerine sağır kalması, Napoléon'un kılavuzunun onu aldatması, Bülow'un kılavuzunun onu aydınlatması; bütün bunlar harikulade bir şekilde yönlendirilmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Waterloo'da savaştan çok, toplu kıyım olmuştur.

Waterloo, düzenli bir şekilde saf tutmuş ordular arasındaki savaşlar içinde, savaşçıların sayısına oranla savaştığı cephenin alanı en dar olanıdır. Napoléon'un cephesi yaklaşık iki kilometre, Wellington'un iki buçuk kilometre ve her iki taraftan yetmiş ikişer bin savaşçı. Katliama yol açan işte bu darlıktır.

Şu oranları bulmuşlar: İnsan kaybı olarak Austerlitz'de Fransızlar yüzde on dört, Ruslar yüzde otuz, Avusturyalılar yüzde kırk dört; Wagram'da Fransızlar yüzde on üç, Avusturyalılar on dört; Moskova'da Fransızlar yüzde otuz yedi, Ruslar yüzde kırk dört; Bautzen'de Fransızlar yüzde on üç, Ruslar ve Prusyalılar yüzde on dört; Waterloo'da Fransızlar yüzde elli altı, müttefikler yüzde otuz bir. Waterloo'da toplam yüz kırk dört bin savaşçı; altmış bin ölü.

Waterloo meydanı bugün, insanoğlunun duygusuz taşıyıcısı olan toprağa özgü sükûnet içindedir ve öteki ovalardan farksızdır.

Ama geceleri burada hayalet gibi bir sis yükselir ve bir yolcu, Virgilius'un

ölüm getiren Filibe ovalarında yaptığı gibi, burada dolaşır, bakınır, etrafa kulak verir ve hayale dalarsa, felaketin halüsinasyonları onu pençesine alır. O müthiş 18 Haziran yeniden canlanır; uydurma anıt tepe silinir, o adi aslan kaybolur, savaş meydanı eski gerçekliğine bürünür, piyade hatları ovada dalgalanmaya başlar, ufuktan dörtlü kızılgün atlılar geçer; hayalinde geçmiş canlandırmaya çalışan yolcu şaşkınlık ve korku içinde kılıç parıltılarını, süngü kıvılcıklarını, bombaların alevlerini, yıldırımların korkunç kesişmelerini görür; bir mezarın dibinden gelen bir hırıltı gibi bu hayali savaşın uğultusunu duyar; bu gölgeler humbaracılarıdır, bu ışıltılar zırhlı süvarilerdir, bu iskelet Napoléon'dur, şu iskelet Wellington'dur; artık bunların hiçbirisi yok, ama yine de çatışıyor, hâlâ çarpışıyorlar ve çukur yollar kızıla boyanmakta ve ağaçlar ürpermekte ve öfkenin çılgınlığı ayyuka çıkmakta ve de karanlıklar içinde bütün o vahşi tepeler, Mont-Saint-Jean, Hougomont, Frischemont, Papelotte, Plancenoit birbirlerini yok eden hayalet burgaçlarıyla taçlanmış olarak belli belirsiz gözükmemektedir.

17. Waterloo'nun Sonuçları Olumlu mudur?

Waterloo'dan hiç de nefret etmeyen oldukça saygıdeğer liberal bir ekol var. Biz o ekolden değiliz. Bizce Waterloo, özgürlüğün şaşkınlıktan donakaldığı tarihtir. Özgürlük yumurtasından böyle bir kartal çıksın, şüphesiz bu beklenmedik bir şeydir.

Olaya derinden bakıldığında Waterloo devrime kasteden karşı devrimci bir zaferdir. Fransa'ya karşı Avrupa'dır, Paris'e karşı Petersburg, Berlin ve Viyana'dır; girişimin gücüne karşı statükodur. 20 Mart 1815 üzerinden 14 Temmuz 1789'a saldıdır, ele avuca sığmaz Fransız isyanına karşı monarşilerin bir kumpasıdır: Yirmi altı yıldır yanardağ gibi püsküren bu engin halkı nihayet söndürmek; işte hayal edilen buydu. Brunswick'lerin, Nassau'ların, Romanoff'ların, Hohenzollern'lerin, Habsbourg'ların, Bourbon'larla dayanışmasıdır. Waterloo, terkinde kutsal hakkı taşır. Gerçekten de imparatorluk bir zorbalık yönetimi olduğundan buna bir tepki olarak krallığın ister istemez liberal olması gerekiyordu ve bu yüzden de galipler üzüntüyle karşılasalar da Waterloo'dan arzu edilmeyen bir meşruti düzen çıktı. Çünkü devrim gerçekten mağlup edilemez ve o, tanrısal ve mutlak bir şey olduğundan tekrar tekrar ortaya çıkar; Waterloo'dan önce, eski tahtları deviren Bonaparte'ın kişiliğinde, Waterloo'dan sonra da Anayasa'yı zorunlu kılıp, ona katlanan XVIII. Louis'nin kişiliğinde. Bonaparte, eşitliği ispatlamak için eşitsizliği kullanarak Napoli tahtına bir araba sürücüsünü, İsveç tahtına da bir çavuşu oturtur; XVIII. Louis de, Saint-Quen'da İnsan Hakları Bildirisi'ni imzasıyla onaylar. Devrimin

ne olduğunu anlamak istiyorsanız, onun adına ‘ilerleme’ deyiniz; ilerlemenin ne olduğunu anlamak için de adını ‘yarın’ koyunuz. ‘Yarın’, işini karşı konulmaz bir güçle yapar, hem de daha bugünden başlayarak yapar. Tuhaf bir tarzda daima amacına ulaşır. Bir askerden başka bir şey olmayan Foy’u hatip yapmak için Wellington’u kullanır. Foy, Hougomont’da düşer, kürsüde yeniden doğrulur. İşte ilerleme böyle işler. Bu işçi için kötü malzeme diye bir şey yoktur. Hiç rahatsızlık duymadan, Alpleri aşmış insanı da, Elysée babanın ihtiyar sarsak hastasını da kendi tanrısai işine alet eder. Bir fatihten olduğu kadar, kötürümden de yararlanır; fatihten dışarıda, kötürümden içeride... Waterloo, Avrupa tahtlarının kılıç zoruyla yıkılmasına son vermekle, devrimci faaliyetin başka bir yandan devam etmesini sağlamaktan başka bir şey yapmamıştır. Kılıç kullananların işi bitti, şimdi sıra düşünenlerde. Waterloo’nun durdurmak istediği yüzyıl, onun üstünden yürüyüp yoluna devam etti. Bu uğursuz zaferi, özgürlük alt etti.

Kısacası, su götürmez gerçek şu ki, Waterloo’da galip gelen, Wellington’un gerisinde gülümseyip duran, ona Avrupa’nın bütün mareşal asalarını ve bu arada Fransız mareşallığı esasını da armağan eden, aslanlı kümbeti yükseltmek için kemik parçaları dolu toprakla yüklü çekçek arabalarını keyifli keyifli süren, bu kaidenin üzerine zafer kazanan biri gibi 18 Haziran 1815 tarihini yazan, bozgunda kaçanları kılıçtan geçiren Blücher’i yüreklendiren, Mont-Saint-Jean Ovası’nın tepesinden Fransa’nın üzerine bir avın üzerine eğilir gibi eğilen şey; karşıdevrimdi. Şu lanetlik kelimeyi mırıldanan karşıdevrimdir. ‘Parçalamalı.’ Ama Paris’e gelince yanardağın ağzını yakından gördü, bu külün ayaklarını yaktığını hissetti ve fikir değiştirdi ve bir Anayasa kekelemeye başladı.

Waterloo’da, Waterloo’nun içerdiğinden başka bir şey görmeye çalışmayalım. Bir özgürlük getirme niyeti, asla. Karşıdevrim istemeye istemeye liberal oldu, nasıl ki buna benzer bir olay olarak Napoléon da, istemeye istemeye devrimci olduysa. 18 Haziran 1815’te ata binmiş Robespierre, alaşağı edildi.

18. Tanrısai Hukukun Tekrarlaması

Diktatörlüğün sonu. Bütün Avrupa sistemi yıkıldı.

İmparatorluk, can çekişen eski Roma dünyasının karanlığına benzer bir karanlığa gömüldü. Barbarlar devrindeki gibi bir uçurum ortaya çıktı derinlerde. Ancak, 1815 barbarlığı, küçük adıyla söylemek gerekirse karşıdevrim soluk alamıyordu, soluğu çabuk tükendi ve kısa sürdü. İtiraf edelim ki, imparatorluğun arkasından ağlandı, hem de kahraman gözlerdi bu ağlayanlar. Şan ve şeref hükümdarlık esasına dönüştürülmüş kılıçtaysa, imparatorluk da şan ve şerefin ta

kendisiydi. Yeryüzüne zorbalığın verebileceği bütün ışığı yaymıştı; bu, hasret duyulan kasvetli bir ışıktı. Hatta daha fazlasını söyleyelim; karanlık bir ışıktı. Güne kıyasla gece. Gecenin bu kayboluşu, bir güneş tutulması etkisi yaptı.

XVIII. Louis Paris'e döndü. 8 Temmuz'un halka halka dansları, 20 Mart'ın heyecanını silip süpürdü. Korsikalı, Béarn'ının antitezi oldu. Tuileries'nin kubbesindeki bayrak beyaz oldu. Sürgün tahta çıktı. Hartwell'in çam ağacından masası, XIV. Louis'nin zambak çiçekli koltuğunun önünde yer aldı. Bouvines'den, Fontenoy'dan daha dünmüş gibi söz ediliyordu, Austerlitz artık yaşanmıştı. Mihrapla taht, tantanalı bir şekilde el ve gönül birliği kurdular. On dokuzuncu yüzyılda toplumun esenliği bakımından gerekli en söz götürmez şekillerden biri Fransa'da ve kıta üzerinde kuruldu. Avrupa beyaz kokard takındı. Trestaillon ün kazandı. *Non pluribus impar*⁴⁵ cümlesi 'Quai d'Orsay' kışlasının cephesinde güneş ışıklarını temsil eden taşların üzerinde yeniden ortaya çıktı. Önceleri imparatorluk muhafız kıtasının olduğu yer kırmızı bir ev oldu. Baştan başa yakışıksız zaferlerle dolu Carrousel zafer takı, bütün bu yeniliklerden tedirgin olup, belki biraz da Marengo ile Arcole'den utanarak, Angoulême Dükü'nün bir heykeliyle işin içinden sıyrıldı. 93'ün o korkunç genel mezar çukuru Madeleine Mezarlığı, XVI. Louis ile Marie-Antoinette'in kemikleri de toz toprağın içinde olduğundan mermer ve yeşim taşıyla kaplandı. Vincennes'de hendekteki topraktan, Enghien Dükü'nün Napoléon'un taç giydiği ayda öldüğünü hatırlatan bir mezar taşı çıktı. Bu ölümle bu kadar yakın bir tarihte bu taç giyme merasimini icra etmiş olan Papa VII. Pie, yükselişi takdis ettiği gibi düşüşü de sakın sakın takdis etti. Schoenbrunn'de dört yaşında küçük bir gölge vardı ki, adına Roma Kralı denmesi fesatçılık sayıldı. Bütün bunlar oldu, bütün krallar tahtlarına kavuştular, Avrupa'nın hâkimi bir kafese kapatıldı, eski rejim, yeni rejim oldu ve yeryüzünün bütün karanlığıyla bütün aydınlığı yer değiştirdiler. Niye mi? Bir yaz günü sonrasında bir çoban bir ormanda bir Prusyalı'ya "Oradan değil, buradan geçiniz!" dedi diye.

Bu 1815 yılı, kasvetli bir nisan gibi bir şey oldu. Eski muzır, zehirli gerçekler bir yenilik görüntüsüne büründüler. Yalan, 1789'la gerdeğe girdi, tanrısal hukuk 'Anayasa' maskesi takındı, ham hayaller meşrutiyetçi kesildiler, peşin hükümler, batıl inanışlar, art düşünceler, gönüllerinde 14. madde olduğu halde liberalizm cilasını vurundular. Yılanların kabuk değiştirmesi.

İnsan, Napoléon tarafından hem yüceltilmiş hem de küçültülmüştü.

Muhteşem maddenin bu saltanat devrinde ideale, ideoloji diye tuhaf bir ad takmışlardı. Geleceği alaya almak! Büyük bir adamın vahim tedbirsizliği. Ne var ki halk, topçu için yanıp tutuşan top ağzındaki bu kurbanlıkların gözleri hâlâ onu

arıyordu. Nerede? Ne yapıyor? Gelip geçenlerden biri, bir Marengo ve Waterloo gazisine, “Napoléon öldü,” diyordu. “O öldü mü?” diye haykırdı asker, “Siz onu tanımıyorsunuz!” Hayal etme gücü yerle bir olmuş bu adamı tanrılaştırmaktaydı. Waterloo’dan sonra Avrupa’nın temeli karanlıklar içinde kaldı. Napoléon’un ortadan kalkması uzun süre yerini muazzam bir boşluğa bıraktı.

Bu boşluğa krallar kuruldular. Yaşlı Avrupa bu boşluktan faydalanarak kendisine çekidüzen verdi. Kutsal bir ittifak ortaya çıktı. Güzel ittifak demişti önceleri buna, o uğursuz Waterloo meydanı.

Yeniden düzenlenen bu antik Avrupa’nın huzurunda ve karşısında yeni Fransa’nın ana hatları da kabataslak ortaya çıktı. İmparatorun alaya aldığı gelecek, sahneye girdi. Alnında şu yıldız parlıyordu: Özgürlük. Genç kuşakların ateşli bakışları ona döndü; tuhaf şey ama, aynı zamanda hem bu geleceğe hem de bu geçmişe; Napoléon’a tutuluyorlardı. Düşmüş Bonaparte, ayaktaki Napoléon’dan daha yüce görünüyordu. Galipler korkuya kapıldılar. İngiltere onu Hudson Lowe’a muhafaza ettirirken, Fransa da Montchenu’yü ona gözcü dikti. Göğsünde çapraz kavuşturulmuş kolları, tahtlar için bela oldu. Alexandre ona, “Uykusuzluğum,” diyordu. Bu dehşet, ondaki devrim kalıntısından ileri geliyordu. Bonapartçı liberalizmi açıklayan ve mazur gösteren budur. Bu hayalet eski dünyayı tir tir titretiyordu. Krallar, ufukta Sainte-Hélène kayalıkları bulunduğu sürece huzur içinde saltanat süremediler.

Napoléon Longwood’da can çekişirken, Waterloo Savaşı’nda ölü düşen altmış bin insan rahat rahat çürümekte ve dünyaya onların huzurunda bir şeyler yayılmaktaydı. Viyana Kongresi, 1815 anlaşmalarını bununla yaptı ve Avrupa buna ‘Restorasyon’ adını verdi.

İşte, Waterloo budur.

Ama bütün bunların sonsuzluk için ne önemi var ki? Bütün bu fırtına, bütün bu bulutlar, bu savaş, sonra bu barış, bütün bu karanlık, bir ot yaprağından öbürüne sıçrayan bir fidan bitiyle, Notre-Dame’ın kulelerinde çandan çana uçup konan kartalı eşit gören o muazzam gözün nurunu bir an bile bulandırmadı.

19. Geceleyin Savaş Meydanı

Tekrar o uğursuz savaş meydanına dönelim, çünkü bu kitap öyle gerektiriyor:

18 Haziran 1815’te dolunay vardı. Bu aydınlık Blücher’in vahşi takibini kolaylaştırdı ve kaçakların izlerini ele verdi, bu biçare kitleyi gözü dönmüş Prusya süvarilerine teslim etti ve toplu katliama yardımcı oldu. Bazen, felaketlerde gecenin böyle trajik ayrıcalıkları olur.

Son top atışının ardından Mont-Saint-Jean Ovası ıssız kaldı.

İngilizler, Fransızların karargâhını işgal ettiler. Zaferin alışlagelmiş tescilidir bu; yenilenin yatağında yatılır. Konaklama yerlerini Rossomme'un ötesinde kurdular. Bozgunun üzerine saldıran Prusyalılar daha ileri gittiler. Wellington, Lord Bathurst'e raporunu yazmak üzere Waterloo köyüne gitti.

Eğer *sic vos non vobis*⁴⁶ sözüne uygun bir yer varsa, orası Waterloo köyüdür. Waterloo hiçbir şey yapmadı ve harekâtın yaklaşık iki buçuk kilometre ötesinde kaldı. Mont-Saint-Jean topa tutulmuş, Hougomont yakılmış, Papelotte yakılmış, Plancenoit yakılmış, Haie-Sainte ele geçirilmiş, Belle-Alliance iki galibin kucaklaşmasına tanık olmuştur. Bu adlar ancak şöyle böyle bilinir. Oysa, savaşta hiçbir iş görmemiş olan Waterloo, onun bütün şerefine konmuştur.

Savaş pohpohlayanlardan değiliz, fırsat düştü mü gerçekleri onun yüzüne karşı da söyleriz. Savaşın korkunç bazı güzelliklerini asla saklamadık, ama bazı çirkinlikleri olduğunu da kabul etmeliyiz. Bu çirkinliklerin en şaşırtıcılarından biri de, zaferden sonra ölülerin anında soyulmasıdır. Bir savaş ertesinde güneş daima çıplak cesetlerin üzerine doğar.

Bunu kim yapar? Kim kirletir galibiyetleri? Zaferin cebinden içeri kayan bu iğrenç gizli el nedir? Şan ve şerefın ardından gelip alçaklıklarını icra eden bu yankesiciler kimlerdir? Aralarında Voltaire'in de bulunduğu bazı filozoflar, bunların bizzat zaferi kazananlar olduğunu iddia ederek, "Aynı kişilerdir bunlar," derler, değişen kimse yoktur; ayakta kalanlar, yerde yatanları talan ederler. Gündüz kahraman olan gece vampir kesilir. Bir cesedi o hale sokanın onu biraz soymaya ne de olsa hakkı vardır. Bize gelince, biz buna inanmıyoruz. Defne dallarını toplayan elle bir ölünün pabuçlarını çalan elin aynı el olması bize imkânsız görünüyor.

Ancak kesin olan şey, genellikle galiplerin ardından hırsızların geldiğidir. Ama askeri, özellikle günümüzün askerini işe karıştırmayalım.

Her ordunun bir kuyruğu vardır ve işte, suçlanması gerekenler oradadır. Yarı haydut, yarı uşak birtakım yarasalar, savaş denilen alacakaranlığın doğurduğu her türden gece kuşları, savaşmayan üniformalılar, sahte hastalar, korkunç sakatlar, bazen karılarıyla birlikte küçük arabalarla dolaşan ve çaldıklarını satan dalavereci seyyar satıcılar, subaylara kılavuzluk öneren dilenciler, birtakım pejmürde adamlar, meyve ve sebze hırsızları... Eskiden yürüyen ordular – şimdikilerden söz etmiyoruz– bütün bunları peşleri sıra sürüklerlerdi, hatta bu yüzden bunlara özel dilde 'sürüntüler' denirdi. Hiçbir ordu, hiçbir ulus bu yaratıklardan sorumlu olamaz. Bunlar İtalyanca konuşur, Almanların peşinden

gider; Fransızca konuşur, İngilizleri izlerdi. Nitekim, Cerisole zaferini takip eden gece Marki de Fervacques, bu sefil yaratıklardan biri, Fransızca konuşan bir İspanyol sürüntüsü tarafından hem de savaş meydanında haince öldürölüp soyulmuştur. Adam anlaşılmaz bir Picardie lehçesiyle konuştuğı için marki yanılmış, onu bizimkilerden biri sanmıştı. Yağmacılıktan yağmacı doğuyordu. Bu cüzam illetini ortaya çıkaran şey, şu iğrenç düsturdur: Düşmanın sırtından geçinmek! Bu illeti ancak güçlü bir disiplin giderebilir. Yanıltıcı şöhetler vardır; bazı generallerin, her ne kadar büyükseler de, neden bu kadar popüler oldukları her zaman bilinemez. Turenne'e askerleri tapıyorlardı, çünkü talana göz yumuyordu; izin verilen kötölük, iyiliğin parçası olur; Turenne de o kadar iyiydi ki, Palatinat'nın kan ve ateşe boğulmasına ses çıkarmamıştır. Ordu komutanının çok ya da az sert olmasına göre, orduların peşinde daha az ya da daha çok sayıda yağmacı görölüyordu. Hoche'un ve Marceau'nun peşinde asla sürüntüler olmazdı. Hakkını seve seve teslim etmemiz gerekir ki, Wellington'un da sürüntüsü pek azdı.

Ama yine de 18-19 Haziran gecesi ölüler soyuldu. Wellington sert davrandı; suçüstü yakalanan herkesin kurşuna dizilmesini emretti. Ama talan edenler inatçıdır. Yağmacılar savaş meydanının bir köşesinde kurşuna dizilirken, diğerleri bir başka köşesinde yine soygun yapmaktaydılar.

Ay, bu ovanın üstünde kederli ve bedbahttı.

Gece yarısına doğru Ohain çukur yolu taraflarında bir adam dolanıp duruyor, daha doğrusu yerde sürünüyordu. Görünüşe bakılırsa az önce tarif ettiğimiz kimselerden biriydi; ne İngiliz, ne Fransız, ne köylü, ne de askerdı. İnsandan çok, gulyabaniye benziyordu, ölülerin kokusunu almış, Waterloo'yu çalıp çırpmaya gelmişti. Sırtında kaputa benzer bir ceket vardı, hem kaygılı, hem cüretliydi, önü sıra gidiyor, ama sürekli arkaya bakıyordu. Kimdi bu adam? Herhalde gece, onun hakkında gündüzden daha çok şey bilirdi. Torbası yoktu, ama kaputunun altında geniş cepleri olduğı belliydi. Ara sıra duruyor, gözlenip gözlenmediğini anlamak ister gibi çevresindeki ovayı inceliyor, birden eğilip yerde sessiz ve hareketsiz duran bir şeyi karıştırıyor, sonra doğrulup sıvışveriyordu. Kayar gibi gidişi, hali tavrı, seri ve esrarengiz hareketleriyle alacakaranlıkta harabelerde dolaşan ve eski Normandiya efsanelerinde adına 'Alleurs' denilen habis ruhları hatırlatıyordu.

Bazı uzun bacaklı gecekuşlarının bataklıklarda buna benzer karaltıları görölür.

Bütün bu sis perdesini derinlemesine dikkatle inceleyen bir göz, biraz ileride Nivelles şosesi üzerinde, Mont-Saint-Jean'dan Braine-l'Alleud'e giden yolun

köşesinde harap bir yapının arkasında gizlenmiş gibi duran küçük bir tür erzak satıcısı arabasını seçebilirdi. Üstü katranlı hasırla örtülü arabaya koşulmuş sıska, aç bir at, ağzındaki gemin arasından ısırğan otlarını yemeye çalışıyor ve arabanın içinde sandıkların, paketlerin üstünde kadına benzer bir şey oturuyordu. Belki de bu araba ile o sinsi sinsi dolaşan adam arasında bir bağlantı vardı.

Gece sakindi. Gökyüzünde bir tek bulut bile yoktu. Varsın toprak kırmızıya boyansın, ay sürekli bembeyaz kalır. Göğün kayıtsızlığıdır bu. Çayırarda, misket ateşiyle kırılan ama düşmeyip kabuklarından asılı kalan dallar, gecenin rüzgârında ağır ağır sallanıyordular. Bir esinti, hemen hemen bir nefes, çalılıkları kımıldatıyordu. Otlarda, ruhların yola çıkışını hatırlatan ürpertiler vardı.

Uzaktan belli belirsiz İngiliz ordugâhının nöbetçileriyle devriye kollarının gidiş gelişleri duyuluyordu.

Hougomont’la Haie-Sainte, biri batıda, öbürü doğuda iki büyük alev oluşturarak yanmaya devam ediyordu. Bu iki büyük aleve, ufuktaki tepeler üzerinde muazzam bir yarım daire çizerek uzanan İngiliz kamp ateşlerinin kordonu ekleniyordu; tıpkı iki ucunda iki mücevher parlayan zinciri açılmış yakut bir kolye gibi.

Ohain yolu felaketini anlatmıştık. Birçok yiğit için böyle bir ölümü düşünmek bile yüreğe dehşet verir.

Korkunç olan bir şey varsa, hayali aşan bir gerçek varsa, o da şudur: Yaşamak, güneşi görmek, erkekliğin bütün gücüne sahip olmak, sağlıklı, neşeli olmak, kahramanca gülmek; önündeki göz kamaştırıcı zafere doğru koşmak, göğsünde nefes alan bir ciğer, çarpan bir yürek, düşünen bir irade; düşünmek, ümit etmek, sevmek, bir anaya, bir eşe, çocuklara, ışığa sahip olmak ve bütün bunlara sahipken birdenbire bir çılgılık süresi kadar bir zamanda, bir dakikadan daha az bir sürede bir uçuruma devrilmek; buğday başaklarına, çiçeklere, yapraklara, dallara bakmak; hiçbir şeye tutunamamak, kılıcının işe yaramadığını görmek, üstünde insanları, atları hissetmek, karanlıklar içinde tepişme sırasında kırılan kemiklerle boş yere debelenmek, bir topluluğun gözünüzü dışarı fırlattığını duymak, öfkeden atların nallarını ısırarak, boğulmak, inlemek, kıvrınmak, orada aşağıda olup kendi kendine; “Az önce yaşıyordum,” demek.

Bu içler acısı felaketin can çektiği yerde şimdi her şey susmuştu. Çukur yolun açıklığı birbirine çözülmezcesine kenetlenmiş atlarla, süvarilerle dolmuştu. Dehşet verici bir kaos. Yamaç kalmamıştı artık, üst üste yığılan cesetler, yolu, yaylanın düzlüğüyle aynı seviyeye çıkarmış, silme doldurulmuş bir buğday yığını gibi yamaçların kenar hizasına kadar getirmişlerdi. Üst tarafta

bir ölü yığını, alt tarafta bir kan deresi; 18 Haziran 1815 günü akşamı yol, işte bu haldeydi. Kanlar Nivelles şosesine kadar akıyor ve orada bugün hâlâ gösterilen bir yerde şoseyi kapatan kesik bir ağaç yığınının önünde, geniş bir birikinti olarak yayılıyordu.

Hatırlanacağı gibi, zırhlı süvarilerin çukura yuvarlanmaları tam karşı yönde, Genappe şosesine doğru bir yerde olmuştu. Ceset yığınının kalınlığı, çukur yolun derinliğine göre değişiyordu. Ortalara doğru, yolun sığlaştığı yerde ölü tabakası inceliyordu; Delord tümeni buradan geçmişti.

Az önce okuyucuya bir nebze tanıttığımız sinsi gece yolcusu o yana doğru gitmekteydi. Bu muazzam mezarı karıştırıp duruyordu. Bakıyor; ölüleri iğrenç bir teftişten geçiriyordu. Ayakları kanlar içinde yürüyordu.

Birdenbire durdu.

Birkaç adım ötesinde, çukur yolda, ölü yığınının bittiği yerde, bu insan ve at kaosunun altından ay ışığının aydınlattığı açılmış bir el uzanmaktaydı.

Bu elin parmağında parlayan bir şey vardı; altın bir yüzük.

Adam eğildi, bir süre çömelmiş kaldı, doğrulduğunda o elde artık yüzük yoktu.

Tam olarak doğrulmadı zaten; iğreti, ürkek bir vaziyette durdu, sırtını ölü yığına çevirip dizleri üstünde ufkuna kolaçan etti; vücudunun üst kısmının ağırlığını toprağa dayadığı iki işaret parmağına yaslanmış, kafasını pusudaymış gibi çukur yolun kenarından yukarı çıkarmıştı. Çakalın dört ayağı bazı işler için pek elverişlidir.

Sonra, kararını verip doğruldu.

O an heyecanla sıçradı. Birinin arkadan kendisini tuttuğunu hissetmişti.

Geriye döndü. O açık el kapanmış ve kaputunun eteğini yakalamıştı.

Namuslu bir insan korkardı. O ise gülmeye başladı.

“Vay canına,” dedi, “ölüymüş. Hortlağı jandarmaya tercih ederim.”

Bu arada el gevşedi ve onu bıraktı. Mezarda kuvvet çabuk tükenir.

“Dur hele!” dedi sinsi gece yolcusu, “sakın bu ölü, canlı olmasın? Şuna bir bakalım.”

Tekrar eğildi, yığını eşeledi, engel olanları kenara çekti, eli yakaladı, kolu kavradı, başı meydana çıkardı, vücudu çekti, az sonra çukur yolun karanlığı içinde cansız ya da hiç olmazsa baygın bir adamı sürüklemekteydi. Bir zırhlı süvariye bu, bir subay, hatta oldukça yüksek rütbeli bir subaydı. Zırhının altından kocaman altın bir apolet çıkıyordu. Miğferi yoktu. Yüzü şiddetli bir kılıç darbesiyle yaralanmıştı, kandan görünmüyordu.

Ayrıca herhangi bir yeri kırılmış gibi de görünmüyordu. Mutlu bir rastlantı eseri olarak –burada böyle denilebilirse eğer– ölümler onun üzerinde bir kemer oluşturarak ezilmesini önlemişlerdi. Gözleri kapalıydı.

Zırhının üzerinde gümüş Légion d'honneur nişanı vardı.

Adam nişanı kopardı ve nişan, hızla kaputunun altındaki derin boşlukların birinde kayboldu.

Ve sonra, subayın cebini yoklayınca, bir saatin varlığını hissetti, saati aldı.

Daha sonra yeleği karıştırdı, bir para kesesi buldu ve cebine indirdi.

Ölmekte olana yardımın tam bu safhasındayken subay gözlerini açtı. Zayıf bir sesle, “Teşekkür ederim,” dedi.

Kendisini ele geçiren adamın hoyratça hareketleri, gecenin serinliği, rahatça içe çekilen hava onu uyuşukluğundan kurtarmıştı.

Sinsi gece yolcusu hiç cevap vermedi. Kafasını dikti. Ovada bir ayak sesi duyuluyordu; yaklaşan bir devriye olsa gerekti.

Subay mırıldandı, çünkü sesi titriyordu. Can çekiştiği belliydi:

“Savaşı kim kazandı?”

“İngilizler,” diye cevap verdi adam.

Subay tekrar konuştu:

“Ceplerime bakın. Bir keseyle, bir saat bulacaksınız. Onları alın.”

Bu iş zaten yapılmıştı.

Sinsi gece yolcusu isteneni yerine getirir gibi yaptı.

“Bir şey yok,” dedi.

“Soymuşlar beni,” dedi subay, “üzüldüm. Onlar sizin olsun isterdim.”

Devriye kolunun ayak sesi gittikçe belirginleşiyordu.

Sinsi gece yolcusu gitmeye davranır gibi bir hareket yaparak, “Gelen var,” dedi.

Subay, kolunu güçlkle kaldırarak onu tuttu.

“Benim hayatımı kurtardınız. Kimsiniz?”

Sinsi gece yolcusu alçak sesle acele cevap verdi:

“Ben de sizin gibi Fransız ordusundanım. Sizden ayrılmam gerekiyor. Beni yakalarlarsa kurşuna dizerler. Hayatınızı kurtardım. Artık işin içinden kendiniz sıyrılın.”

“Rütbeniz nedir?”

“Çavuş.”

“Adınız ne?”

“Thénardier.”

“Bu adı unutmayacağım,” dedi subay, “siz de benim adımı aklınızda tutun. Adım Pontmercy.”

İKİNCİ KİTAP “ORION” GEMİSİ

1. 24601 Numara 9430 Numara Oluyor

Jean Valjean yeniden yakalanmıştı.

Acıklı ayrıntıların üzerinden çarçabuk geçmemiz okuyucularımızı memnun edecektir. Onun için, Montreuil-sur-mer’de olup biten şaşırtıcı olaylardan birkaç ay sonra dönemin gazetelerinde yayımlanan iki yazıyı buraya aktarmakla yetiniyoruz.

Bu makaleler biraz kısadır. Hatırlanacağı gibi, o dönemde henüz *Gazette des Tribunaux* yoktu.

Bu yazılardan ilkini *Drapeau blanc*’dan alıyoruz. Gazetenin tarihi 25 Temmuz 1823:

“*Pas-de-Calais*’ya bağlı bir ilçe az rastlanır bir olaya sahne olmuştur. İlin yabancısı olan Mösyö Madeleine adında bir adam, bazı yeni yöntemlerle, o yerin eski bir endüstrisi olan siyah kehribar ve boncuk imalatını birkaç yıldan beri kalkındırmıştı. Bundan hem kendisi hem de –belirtmemiz gerekir ki– ilçesi servet yapmış ve hizmetlerinin ödülü olarak belediye başkanlığına atanmıştı. Ancak polis, Mösyö Madeleine’in 1796 yılında bir hırsızlıktan dolayı mahkûm olan Jean Valjean adında sürgün kaçağı, eski bir forsa olduğunu ortaya çıkarmış ve Jean Valjean yeniden küreğe gönderilmiştir. Jean Valjean’ın tutuklanmadan önce Mösyö Laffitte’ten, evvelce yatırmış olduğu yarım milyonu aşkın bir tutarı çekmeyi başardığı anlaşılmaktadır. Bu parayı yaptığı ticaret nedeniyle yasal olmayan yollardan kazandığı söylenmektedir. Jean Valjean’ın Toulon Hapishanesi’ne girdiğinden beri bu parayı nereye saklamış olduğu öğrenilememiştir.”

İkinci makale ise biraz daha ayrıntılı olup, aynı tarihli *Journal de Paris*’ten alınmıştır:

“Jean Valjean adında, tahliye edilmiş eski bir kürek mahkûmu genel dikkati çekecek bazı durumlar ve şartlar altında, Var ili ağır ceza mahkemesi huzuruna çıkarılmıştır. Bu cani, polisin dikkatinden kaçabilmiş, adını değiştirerek kuzeydeki küçük şehirlerimizden birine belediye başkanı olarak atanmayı başarmış ve bu şehirde oldukça önemli bir ticaret kurmuştu. Savcılığın yorulmak bilmez çabası sayesinde nihayet maskesi düşürülmüş ve tutuklanmıştır.

Tutuklanması sırasında heyecandan ölen bir fahişeye metres hayatı yaşamaktaydı. Bir Herkül gibi güçlü olan bu sefil, kaçmanın yolunu bulmuş, ama kaçışından üç dört gün sonra Paris'te, başkentle Montfermeil (Seine-et-Oise) arasında sefer yapan şu küçük arabalardan birine binerken polis tarafından yeniden yakalanmıştır. Bu üç dört günlük özgürlükten yararlanarak, bellibaşlı bankerlerimizden birine daha önceden yatırmış olduğu külliyetli miktarda para çektiği söylenmekte ve bu paranın altı ya da yedi yüz bin frank olduğu tahmin edilmektedir. İddianamede belirtildiğine göre, bu parayı yalnız kendisinin bildiği bir yere gömdüğünden, bu para ele geçirilememiştir. Jean Valjean adındaki bu kişi, bundan sekiz yıl kadar önce Ferneyli sayın ihtiyarın:

'...Savoie'dan gelirler her yıl

Su kanalları kurumla dolmuştur

Onlar ise hafifçe ellerini silerler.'

diye ölümsüz mısralarda mırıldandığı o dürüst çocuklardan birine karşı işlediği, yol keserek silahlı soygun suçundan Var ili ağır ceza mahkemesi önüne çıkarılmıştır. Haydut kendini savunmayı reddetmiştir. Ancak, güneydeki bir hırsız çetesinden olduğu ve hırsızlık yaptığı, iş bilir savcılık makamına ispatlanmış ve bu durumda Jean Valjean suçlu bulunarak ölüme mahkûm edilmiştir. Suçlu, temyize başvurmayı reddetmiştir. Ama, kralımız sonsuz merhametiyle ölüm cezasını ömür boyu küreğe çevirmiş ve Jean Valjean derhal Toulon Hapishanesi'ne sevk edilmiştir."

Jean Valjean'ın Montreuil-sur-mer'de dindar biri olduğu unutulmamıştı. Birkaç gazete, bu arada *Constitutionnel*, bu cezanın hafifletilmesini ruhban partisinin bir zaferi olarak gösterdiler.

Jean Valjean'ın kürekteki numarası değişti. 9430 oldu.

Bu konuya bir daha dönmek üzere şunu da söyleyelim ki, Mösyö Madeleine'le birlikte Montreuil-sur-mer'de refah da ortadan kalktı. O kriz ve tereddüt gecesinde tahmin ettiği şeylerin hepsi gerçekleşti; o eksilince, ruh da eksildi. Onun düşüşünden sonra Montreuil-sur-mer de düştü ve artık büyük varlıkların bencilce paylaşılması başladı. İnsan topluluğunda her gün gizli gizli yayılagelen verimli şeylerin kaçınılmaz parçalanışındaydı bu. Tarih, bunun farkına ancak bir defa Büyük İskender'in ölümünden sonra varmıştı. Komutan yardımcılar başlarına krallık tacı geçirirler; ustabaşları fabrikatör kesilirler. Kıskanç rekabetler ortaya çıkar. Mösyö Madeleine'in geniş atölyeleri kapandı, binalar harabeye döndü, işçiler dağıldılar. Kimisi şehirden ayrıldı, kimisi mesleği

bıraktı. Artık her şey büyük çapta değil de, küçük çapta yapılır oldu; iyilik için değil de, kazanç için. Merkez kalmadı. Her yanı rekabet ve hırs bürüdü. Mösyö Madeleine her şeye hâkimdi, yönetiyordu. O düşünce, herkes işi kendi tarafına çekti. Organizasyon zihniyetinin yerini mücadele zihniyeti, samimiyetin yerini çekişme, kurucunun herkese karşı iyiliğinin yerini herkesin herkese karşı kin duyması aldı; Mösyö Madeleine tarafından bağlanan ipler karıştı ve koptu; yapılan yöntemi bile karıştırdılar, ürünlerin kalitesini düşürdüler, güveni öldürdüler, pazar payı daraldı, siparişler azaldı; ücretler düştü, atölyeler işsiz kaldı, iflas geldi çattı. Sonra yoksullara hiçbir şey kalmadı. Her şey yok olup gitti.

Devlet bile bir yerde birisinin ezildiğini fark etti. Küreğin çıkarına hizmet ederek Mösyö Madeleine'le Jean Valjean'ın aynı kişi olduğunu tespit eden ağır ceza mahkemesi kararının üstünden daha dört yıl geçmeden, Montreuil-sur-mer'de vergi tahsilatı masrafları iki misline çıkmıştı ve Mösyö de Villèle bu durumu 1827 yılı Şubatı'nda kürsüden bildiriyordu.

2. Belki de Şeytan Tarafından Yazılmış Olan İki Dizenin Nerede Okunacağına Dair

Daha ileri gitmeden önce, aynı tarihlerde Montfermeil'de geçen ve belki de savcılığın tahminlerine büsbütün ters düşen tuhaf bir olayı biraz detaylarıyla anlatmak yerinde olur.

Montfermeil denilen yerde çok eskilere dayanan bir batıl inanç vardır. Paris yakınlarında halk arasında böyle yaygın bir batıl inanca rastlamak, Sibirya'da sarısabır çiçeğine rastlamak gibi bir şey olduğundan, özellikle ilgi çekici ve değerli bir batıl inanıştır bu. Biz, ender rastlanan bitkiler gibi olan her şeye saygı duyan kişilerdeniz. Montfermeil'deki batıl inanç şudur: Buranın insanları, şeytanın hatırlanamayacak kadar eski zamanlarda hazinelerini saklamak için civardaki ormanı seçtiğine inanırlar. Saf kadıncağızların dediklerine bakılırsa, gün batarken ormanın kuytu köşelerinde arabacıya ya da oduncuya benzeyen kara bir adama oldukça sık rastlandığı olurmuş. Bu adamın ayağında tahta pabuçlar, üstünde de bezden pantolon ve işçi gömleği varmış. Onu şuradan tanımak mümkünmüş ki, takke ya da şapka yerine kafasında kocaman iki boynuz taşıyormuş. Bu adam genellikle bir çukur kazmakla uğraşmış. Bu karşılaşmadan yararlanmanın üç yolu varmış: Birincisi, adamın yanına yaklaşp onunla konuşmakmış. O zaman, adamın sadece bir köylü olduğu görülürmüş. Kara görünmesi de akşam karanlığı olmasındanmış. Öyle çukur mukur kazdığı da yokmuş, sadece inekleri için ot biçermiş ve boynuz sanılan şeyler de sırtında

taşıdığı gübre atmaya özgü yabaymış, yabanın dişleri akşam karanlığında adamın başından çıkıyor sanılmış. Bu rastlaşmadan sonra evine döner, bir hafta sonra ölmüştür. İkinci yararlanma yolu, onu gözetlemekmiş. Çukurunu kazmasını, kapatmasını ve gitmesini beklemek; sonra hemen çukurun başına koşup açmak ve kara adamın oraya koyduğu ‘define’yi mutlaka almak. Bunu yapan o ay içinde ölmüştür. Nihayet, üçüncü yol, kara adamla hiç konuşmamak, ona hiç bakmamak ve tabana kuvvet kaçmakmış. O zaman, o yıl içinde ölmüştür.

Her üç yolun da sakıncaları olduğundan, hiç olmazsa bir aylığına hazineye sahip olmak gibi bir avantajı olan ikinci yol genellikle tercih edilmekteydi. Israrla söylendiğine göre, karşılaştıkları her fırsatın çekiciliğine kapılan gözüpek insanlar sık sık kara adamın kazdığı çukurları açarak, şeytanı soymayı denemişlerdir. Görünüşe bakılırsa, pek verimli bir iş değildi bu. Hiç olmazsa geleneğe inanmak gerekirse öyle; geleneğe ve bir de özellikle Tryphon adında Normandiyalı, biraz büyücü, değersiz bir keşişin bırakmış olduğu kaba bir Latince’yle yazılmış olan esrarlı iki mısra... Tryphon, Rouen yakınlarındaki Saint-Georges de Bocherville Manastırı’nda gömülüdür, mezarından kurbağalar çıkar.

Kısacası, halk büyük bir çalışma içindedir. Çukurlar genellikle çok derin kazıldığından, bütün bir gece ter dökülür, araştırılır, çalışılır, çünkü bu iş ancak geceleri yapılabilir; gömlekler sıırıslam olur, kandiller tükenir, kazmalar körleşir ve nihayet deliğin sonuna gelinip ‘define’ye el atıldığında ne bulunsa beğenirsiniz? Meğer şeytanın definesi neymiş? Bir metelik, bazen bir ekü, bir taş parçası, kanlı bir ceset, bazen de bir kâğıt gibi dörde katlanmış bir hayalet ya da bir hiç. İşte Tryphon’un mısraları, sırlara saygısı olmayan meraklı kişilere bunu bildirmek ister gibidir:

*Fodit, et in fossa thesauros condit opaca,
As, nummos, lapides, cadaver, simulacra,
nihilque.*⁴⁷

Günümüzde bazen mermileriyle birlikte bir barut kabı, belli ki şeytanın kullanmış olduğu yağlı, eski bir iskambil kâğıdı bulunduğu da oluyormuş. Tryphon, bunlardan hiç bahsetmiyor, çünkü o, on 12. yüzyılda yaşadı ve hiç sanmam ki şeytan, Roger Bacon’dan önce barutu ve VI. Charles’tan önce de oyun kâğıtlarını icat edecek zekâyâ sahip olsun.

Kaldı ki, bu kâğıtlarla oynandığı takdirde elde avuçta ne varsa kaybedileceği de kesindir. Kaptaki baruta gelince, onda da tüfeğinizi suratınıza fırlatma özelliği vardır.

Savcılığın, serbest bırakılan forsa Jean Valjean'ın birkaç günlük firarı sırasında, Montfermeil civarında dolaştığını sandığı tarihten pek az bir süre sonra, bu köyde yaşayan Boulatruelle adında yaşlı bir yol işçisinin ormanda 'birtakım işler' çevirdiği fark edildi. Boulatruelle'in vaktiyle kürek hapisanesinde bulunduğu sanılıyordu. Az çok polis gözetimi altındaydı. Hiçbir tarafta iş bulamadığı için de yönetim onu düşük ücretle Gagny'den Lagny'e giden ara bir yolda yol bakıcısı olarak çalıştırmaktaydı.

Boulatruelle'e çevre halkı iyi gözle bakmıyordu, son derece saygılı, son derece aşağıdan alan, kaypak, herkese hemen takkesini çıkarıveren, jandarmaların önünde titrek, sırtıkan, söylentiye göre çetelerle ilişkisi olan, gün batarken orman köşelerinde pusu kurmasından şüphelenilen bir adamdı.

Bakın herkes neleri fark ettiğini sanıyordu:

Bir süreden beri Boulatruelle taş döşeme ve yol bakımı işini erkenden bırakıp kazmasıyla ormana gitmekteydi. Ona, akşama doğru, ormanın en ıssız açıklıklarında, en vahşi alanlarında bir şeyler ararmış gibi bir halde, bazen de yerde çukurlar kazarken rastlıyorlardı. Ovalardan geçen saf kadıncağızlar onu önce kötü cinlerin başı Belzébuth sanıyor, sonra da Boulatruelle olduğunu anlıyorlardı; bunun da ötekinden aşağı kalır tarafı yoktu zaten. Bu rastlaşmalar Boulatruelle'in canını sıkır gibi görünüyordu. Saklanmaya çalışmak istediği ve yaptığı işin içinde bir sır olduğu açıkça belli oluyordu.

Köyde, "Şeytanın boy gösterdiği besbelli. Boulatruelle onu gördü, şimdi araştırıyor. Doğrusu tam iblisin çıkınına konacak adam," diyorlardı. Voltaireciler de şunu ekliyorlardı, "Bakalım Boulatruelle mi şeytanı, yoksa şeytan mı Boulatruelle'i enseleyecek?" Yaşlı kadınlar sürekli istavroz çıkarıyorlardı.

Ama Boulatruelle'in ormanda çevirdiği işler son buldu, adam yeniden yol bakıcılığı işini düzenli bir şekilde yapmaya başlayınca artık, başka şeylerden söz edilir oldu.

Yalnız, yine de bazılarının merakı geçmedi. Bu işte efsanedeki hayali define gibi bir şey olmasa bile, hiç olmazsa şeytanın banknotlarından daha ciddi, daha elle tutulabilir, yol bakıcısının kesinlikle yarı yarıya sırrını bildiği değerli bir şey bulunabileceğini düşünüyorlardı. Bu işe en çok 'merak saranlar' okul öğretmeniyle meyhaneci Thénardier'di. Sonuncusu herkesle ahabtı ve Boulatruelle'le dostluk kurmayı da kendine yedirmemezlik etmemişti.

“Kürek mahkûmuymuş. Eh! Ne yapalım yani, kimin orada olduğu, kimin olacağı hiç bilinmez,” diyordu Thénardier.

Bir akşam öğretmen, “Eskiden olsa adli makamlar Boulatruelle’in ormanda ne yaptığını araştırır, onu bir güzel konuşturur, hatta gerektiğinde işkenceden bile geçirirdi, örneğin Boulatruelle su işkencesine hiç dayanamazdı,” diye iddia ediyordu.

“Öyleyse biz de onu şarap işkencesine sokalım,” dedi Thénardier.

Bütün hünerlerini kullanıp, ihtiyar yol bakıcısına içki içirdiler. Boulatruelle çok fazla içti, ama az konuştu. Olağanüstü bir sanat ve ustaca bir ölçülülükle, bir oburun doymazlığını bir hâkimin ketumluğuyla birleştirdi. Ama konuyu durmadandeşerek ve adamın ağzından kaçan bazı karanlık sözleri birbiriyle paralellik kurup bağlayarak Thénardier ile öğretmen yine de şöyle bir şeyler öğrendiklerini sandılar.

Boulatruelle bir sabah şafak vakti işine giderken ormanın bir köşesinde bir çalılığın altında adeta saklanmışçasına duran bir kürekle kazma görüp şaşırır. Ancak bunların evlere su taşıyan Six-Fours Baba’nın küreğiyle kazması olabileceğini düşünerek üzerinde durmaz. Ama aynı günün akşamı kendisi büyük bir ağacın arkasında kaldığı için, görülmeden, birisinin ‘buradan olmayan, ama onun, yani Boulatruelle’in çok iyi tanıdığı birisinin’ yoldan, ormanın en sık tarafına doğru yürüdüğünü görür. Thénardier’nin bu konudaki yorumu şöyleydi; “Kürek arkadaşı.” Boulatruelle, o kişinin adını bir türlü söylememişti. Bu kişi bir paket, dört köşe bir şey taşıyordu; büyük bir kutu ya da küçük bir sandık gibi bir şey. Boulatruelle şaşırmıştı. Ancak yedi sekiz dakika sonra bu ‘birisi’nin arkasından gitme fikri aklına gelebilmişti. Ama artık çok geçti, adam ormanın sık yerine çoktan girmiş, gece de bastırmıştı. Bunun üzerine o da ormanın yola bakan tarafını gözetlemeye karar vermişti. ‘Ay ışığı vardı.’ İki üç saat sonra Boulatruelle, adamın ormandan çıktığını görmüştü; bu defa, küçük sandık yerine bir kazmayla bir kürek taşıyordu. Boulatruelle, adamın geçip gitmesine göz yummuş, yanına yaklaşmayı düşünmemişti, çünkü söylediğine göre adam kendisinden üç misli daha kuvvetliydi, üstelik de elinde kazma taşıyordu, onu tanıyacak ya da onun tarafından tanınacak olursa, muhtemelen kendisine vurup gebertirdi. İki eski arkadaş arasında dokunaklı bir buluşma sahnesi olurdu bu. Ama kazmayla kürek Boulatruelle’in kafasında bir şimşek çaktırmıştı. Sabah olur olmaz hemen çalılığa koşmuştu. Ne kazma vardı ne de kürek. Boulatruelle bundan, adamın ormana girip, kazmayla bir çukur açtığı, sandığı çukura koyup kürekle çukuru kapattığı sonucunu çıkarmıştı. Sandık bir ceset alamayacak kadar küçüktü, şu halde içinde para vardı. İşte, araştırmalarının nedeni buydu.

Boulatruelle bütün ormanı gözden geçirmiş, yoklamış, karıştırmış, yerinden oynamış gibi görünen her toprak parçasını didik didik etmişti. Ama boşuna.

Hiçbir şey ‘çıkaramamıştı.’ Montfermeil’de kimse bir daha bu konuyu düşünmedi. Yalnızca bazı lafebese kadınlar, “Şunu iyice aklınıza koyun ki,” diyorlardı, “Gagny’deki o yol bekçisi bütün bu dalavereyi bir hiç için yapmamıştır; mutlaka şeytan geldi.”

3. Böyle Bir Çekiçle Kırılabilmesi İçin, Zincir Halkasının Önceden Buna Hazırlanmış Olması Gerekir

Yine 1823 yılının Ekim ayı sonuna doğru Toulon’lular büyük bir fırtınadan sonra bazı hasarların onarımı için Orion gemisinin limanlarına girdiğini gördüler. Daha sonra Brest’de okul gemisi olarak kullanılan Orion, o tarihte Akdeniz filosuna dahildi.

Gemi, denizde hayli hırpalanmış olduğu için tamamen hasarlı olmasına rağmen havuza girişi sırasında oldukça ilgi topladı. Taşdığı, ne anlama geldiğini bilemediğim bir bandıra dolayısıyla, nizami kurallara uygun olan on bir top atışıyla selamlandı ve o da buna aynı sayıda top atışıyla karşılık verdi; toplam yirmi iki ateş. Krallara ve askerlere saygı makamında yapılan karşılıklı bir nezaket patirtisi, bir karşılama işareti, havuz ve kale formaliteleri olarak her gün bütün kalelerden ve bütün savaş gemilerinden güneşin doğuş ve batışını selamlamak için, kapıların her açılış ve kapanışında, vs, vs hesaplandığına göre uygarlık âlemi bütün dünyada her yirmi dört saatte bir gereksiz yere yüz elli bin top atışı yapmaktadır. Her atış altı franktan, günde dokuz yüz bin frank, yılda üç yüz milyon frank eder. Duman olup giden üç yüz milyon frank. Bu sadece bir ayrıntı. Ve bu arada yoksullar açlıktan ölmektedir.

1823 yılı, Restorasyon’un ‘İspanya savaşı dönemi’ adını verdiği yıldır.

Bu savaş tek bir olaydı, ama içinde başka birçok olay ve bir hayli tuhaflıkları vardı: Bourbon soyu için çok önemli bir aile sorunu; ailenin Fransa dalının Madrid dalına yardım edip onu koruması, yani büyük kardeşlik görevini yerine getirmesi, milli geleneklerimize yapay bir dönüş ve bunun kuzey hükümetlerine aşırı bir itaat ve teslimiyetle başa baş gitmesi; liberal gazetelerin Andujar Kahramanı unvanını verdikleri Angoulême Dükü’nün, sakinliğine biraz ters düşen zafer kazanmış birinin tavrıyla liberallerin hayali terörizmiyle çatışan Engizisyon Mahkemesi’nin oldukça gerçek eski terörizmi bastırması; sans-culottes’ların descamisados adıyla yeniden ortaya çıkıp asil ve zengin hanımları fazlasıyla dehşete düşürmeleri; monarşinin, anarşi diye nitelendirdiği ilerlemeye engel olması; 89 teorilerinin temelleri oyuş faaliyetlerinin birdenbire kesilmesi;

bütün dünyayı dolaşan Fransız düşüncesine Avrupa'nın bir "Dur!" çekmesi; daha sonra Charles-Albert adını alan Carignan Prensi'nin, kralların halklara karşı açtığı haçlı seferine başkomutan Fransa hanedanı prensinin yanında kırmızı yünden humbaracı apoletleriyle gönüllü olarak katılması; imparatorluk askerlerinin yeniden sefere çıkıp sekiz yıllık bir moladan sonra, yaşlanmış, kederli ve beyaz kokartlı olarak geri gelmeleri; otuz yıl önce Coblertz'deki beyaz bayrak gibi, üç renkli bayrağın yurtdışında bir avuç kahraman Fransız tarafından dalgalandırılması; askerlerimizin arasına rahiplerin karışması; özgürlük ve yenilik düşüncesinin süngü gücüyle hizaya getirilmesi; prensiplerin top ateşiyle tepelenmesi; Fransa'nın, düşüncesiyle yaptıklarını silahlarıyla yıkmaması; ayrıca satılmış düşman komutanları, kararlı olmayan askerler, milyonların kuşattığı şehirler; askeri açıdan hiçbir tehlike olmamasına rağmen, keşfedilip basılmış olan her lağımında olduğu gibi her an patlamalar olması ihtimali; dökülen kan az, kazanılan şeref az, bazıları için utanç var, hiç kimse için zafer yok; işte XIV. Louis soyundan gelme hükümdarların açtığı, Napoléon'dan çıkma generallerin yönettiği savaş, böyle bir savaştı. Bu savaş ne büyük savaşı ne de büyük politikayı hatırlatmama talihsizliğine uğradı.

Gerçi bazı askeri olaylarda ciddiyet vardı; örneğin Trocadéro'nun ele geçirilmesi güzel bir askeri harekât oldu, ama genelde, tekrar edelim, bu savaşın borazanları çatlak ses verir, bütünüyle şüpheli bir savaştır bu, tarih Fransa'nın bu sahte zaferi benimsemekte güçlük çekmesini doğru bulur. Karşı koymakla görevli bazı İspanyol subaylarının kolayca boyun eğdikleri açıkça görülüyor, zafer üzerine uzun uzadıya düşünme, rüşvet fikrini ortaya atıyordu; savaşlardan çok, generaller kazanılmış gibi görünüyordu; bu yüzden, galip askerler başı eğik döndü. Gerçekten de küçültücü bir savaştı; bayrağın kıvrımları arasında Fransa Bankası adı okunuyordu.

Saragosse'nin üzerlerine dehşetle yıkıldığı 1808 askerleri, 1823'te önlerinde kalelerin kolayca açılması karşısında kaşlarını çatmakta ve Palafox'u hasretle anmaktaydılar. Fransa'nın huyu böyledir; karşısında Ballesteros yerine Rostopchine'in olmasını tercih eder.

Daha da önemli ve üzerinde durulması gereken görüşe göre, Fransa'da askeri düşüncüyü inciten bu savaş, demokratik düşüncüyü de öfkeliendiriyordu. Bir köleleştirme girişimiydi bu. Demokrasi çocuğu Fransız askerinin, bu savaşta hedefi, başkasına takılacak bir boyunduruğun fethiydi. İğrenç bir mantıksızlık, Fransa'ya düşen, halkların ruhunu uyandırmaktır; boğmak değil. 1792'den beri Avrupa'daki bütün devrimler Fransız devrimidir. Özgürlük ışığı Fransa'dan yayılır. Bu bir güneş olayıdır. Bunu görmeyen kördür! Bu sözü Bonaparte

söylemiştir.

Şu halde, asil İspanyol ulusuna karşı bir suikast olan 1823 savaşı, aynı zamanda Fransız Devrimi'ne karşı da bir suikasttı. Bu canavarca işi yapan da Fransa'ydı; ama zorla yapıyordu, çünkü kurtuluş savaşları dışında orduların yaptığı her şey zorla yapılmıştır. 'Pasif itaat' sözü bunu gösterir. Bir ordu, çok büyük sayıda güçsüzlüklerin toplamından ortaya kuvvet çıkaran tuhaf bir bileşim şaheseridir. İnsanlığın insanlığa karşı, insanlığa rağmen yaptığı savaş ancak böyle açıklanır.

Bourbonlara gelince; 1823 savaşı onlar için bir felaket oldu, bunu bir başarı saydılar. Bir fikri bir emirle öldürmekte nasıl bir tehlike olduğunu görmediler. Safırları içinde, iktidarlarına bir kuvvet unsuru olarak bir suçun muazzam zaafını sokmaya kalkışacak kadar yoldan çıktılar. Politikalarına pusu kurma zihniyeti girdi. 1830'un tohumu 1823'te filizlenmeye başladı. İspanya seferi, meclislerinde, tanrısal hukukun maceralarını ve kuvvet kullanmalarını haklı gösteren bir kanıt oldu. Fransa, İspanya'da *el rey neto*'yu⁴⁸ yeniden tahta oturttuğuna göre, kendi evinde de mutlak krallığı kurabilirdi. Askerin itaatini, ulusun onayladığını sanmak gibi korkunç bir hataya düştüler. İşte bu güven tahtları yok eder. Ne bir *mansenila* ağacının gölgesinde ne de bir ordunun gölges⁴⁹inde uyumaya gelmez.

Orion gemisine dönelim:

Başkomutan prensin emrindeki ordu harekâtını sürdürürken, Akdeniz'de bir filo kol geziyordu. Orion'un bu filodan olduğunu ve denizdeki hava nedeniyle Toulon limanına geri döndüğünü söylemiştik.

Limanda bir savaş gemisinin bulunması halkı çeken, ilgilendiren bir şeydir. Üstelik büyüktür ve halk büyük olan şeyleri sever.

Bir savaş gemisi, insan dehasıyla doğanın gücünün en muhteşem anlaşmalarından biridir.

Bir savaş gemisi, aynı zamanda hem en ağır, hem de en hafif olan şeyden oluşmuştur, çünkü aynı zamanda maddenin her üç şekliyle de ilgilidir; katı, sıvı, hava. Maddenin bu üç şekline karşı da mücadele vermek zorundadır. Denizin dibindeki graniti kavramak için on bir pençesi, bulutlardaki rüzgârı yakalamak için sıcak iklim haşerelerinden daha çok kanatları ve antenleri vardır. Yüz yirmi jüre topundan, koskoca borazanlardan çıkar gibi çıkar soluğu ve azametle karşılık verir yıldırıma. Okyanus, birbirine eş dalgaların korkunç benzerliği içinde ona yolunu şaşırtmaya çalışır, ama geminin ruhu vardır; ona akıl veren ve her köşeyi gösteren bir pusulası. Karanlık gecelerde fenerleri yıldızların yerini

tutar. Böylece rüzgâra karşı halatları ve bezleri; suya karşı tahtaları; kayalara karşı demiri, bakırı ve kurşunu; karanlığa karşı ışığı; sonsuzluğa karşı ince bir ibresi vardır.

Hepsi bir araya gelerek bir savaş gemisini oluşturan bütün bu devasa ölçüler hakkında bir fikir edinmek isteniyorsa Brest ya da Toulon limanlarındaki üstü kapalı, altı katlı havuzlardan birine girmek yeter. İnşa halindeki gemiler orada adeta fanus içindedirler. Şu koskoca kalas bir seren direğidir, yerde yatan şu göz alabildiğine uzun sütun grandi direğidir, geminin sintinesinden bulutlardaki tepesine kadar uzunluğu altmış kulaç, dip tarafında çapı üç ayaktır. İngiliz grandi direğinin yüksekliği su yüzeyinden itibaren iki yüz on yedi ayak tutar. Babalarımız zamanında deniz kuvvetlerinde halat kullanılırdı, zamanımızda zincir kullanılmaktadır. Yüz topu olan bir gemide basit bir zincir yığınının yüksekliği dört ayak, genişliği yirmi ayak, derinliği de sekiz ayaktır. Peki, bu gemiyi yapmak için ne kadar keresteye ihtiyaç vardır? Üç bin metre küp; yüzen bir orman.

Şunu da belirtelim ki, burada söz konusu olan bundan kırk yıl önceki askeri gemiler, basit yelkenli gemilerdir. O zamanlar henüz çocukluk devrinde bulunan buhar gücü, savaş gemisi denen bu harikaya, günümüzde yeni yeni mucizeler eklemiş bulunuyor. Örneğin günümüzde yarı yelkenli, yarı pervaneli bir gemi toplam yüzeyi üç bin metre kareyi bulan bir yelken sistemi ve iki bin beş yüz beygir kuvvetinde bir kazanla çekilen akıllara durgunluk veren bir makinedir.

Bu yeni harikalardan söz etmesek bile, Kristof Kolomb'un, Ruyter'in eski gemisi de insanoğlunun büyük bir şaheseridir. Sonsuzluğun nefesi gibi onun gücü de tükenmez, rüzgârı yelkenine doldurur, dalgaların muazzam esintisi içinde son derece dakiktir, yüzer, hükmeder. Ama öyle bir an gelir ki bora, altmış ayak boyundaki bu sereni bir saman çöpü gibi kırar, rüzgâr dört ayak yüksekliğindeki bu grandi direğini bir kamış gibi eğer, on tonluk çapa, dalgaların ağzında bir balıkçının turna balığının çenesindeki olta iğnesi gibi bükülür, bu canavar toplar kasırganın alıp boşluğa, geceye götürdüğü şikâyet eden ama boşuna kükremeler koparırlar, bütün bu kudret, bütün bu görkem, daha üstün bir kudretin, daha üstün bir görkemin içine gömülüp gider.

Muazzam bir kuvvetin kendini sergileyip sonunda muazzam bir zaafa vardığı her defasında insanoğlu ister istemez düşünür. İşte, limanlarda bu olağanüstü savaş ve denizcilik cihazlarının çevresinde birçok meraklının, kendilerinin de nedenini tam olarak bilmeksizin toplanması bu yüzdendir.

Böylece bütün gün, sabahtan akşama kadar Toulon limanının rıhtımları, havuz

girişleri ve dalgakıranları Orion’u seyretmekten başka işi gücü olmayan kişilerle, Paris’te dendiği gibi, boş gezenin boş kalfalarıyla, ayran budalalarıyla dolup taşıyordu.

Orion’un durumu uzun zamandır kötüydü. Daha önceki seferlerinde hızını yarı yarıya kesecek kadar kalın kabuk tabakaları karinasına yapışıp birikmiş, bu yüzden bir önceki yıl bu kabukların kazınması için kızağa çekilmiş sonra tekrar denize açılmıştı. Ama bu kazıma karinanın civatalarını zedelemişti. Balear Adaları açıklarında dalgalara dayanamayan bordo açılmış ve o zamanlar kaplamalarda sac levha kullanılmadığından gemi su almıştı. Arkadan şiddetli bir gündönümü fırtınası patlak vermiş, iskele pruvasını ve bir lombarı çökertmiş, mizana çarmıklarını hasara uğratmış ve Orion, Toulon’a dönmek zorunda kalmıştı.

Tam donanımlı tersanenin yakınlarında demirlemiş onarılmaktaydı. Sancak tarafında hasar yoktu; yalnızca âdet olduğu üzere, geminin kafesine hava girmesini sağlamak için şurada burada bazı kaplamaların vidaları sökülmüştü.

Bir sabah gemiyi seyreden kalabalık, bir kazaya tanık oldu:

Mürettebat yelkenleri serenlere bağlamakla meşguldü. Sancak gabya grandi yelkenin üst köşesini tutmakla görevli gabyacı dengesini kaybetti. Havada sallandığını gördüler. Tersanenin rıhtımına toplanmış olan kalabalıktan çığlıklar yükseldi. Ağır çeken başı gövdesini sürükledi; adam elleri boşluğa uzanmış, serenin etrafında döndü; geçerken önce bir eliyle, sonra öbür eliyle ip merdiveni yakaladı ve ona asılı kaldı. Altında deniz baş döndürücü bir derinlikteydi. Düşüşün sarsıntısı ip merdivene salıncak hareketi vermişti. Adam, bu ipin ucunda bir sapan taşı gibi sallanıyordu.

Adamın imdadına koşmak korkunç bir tehlikeye atılmak demektir. Hepsi de yeni hizmete alınmış sahil balıkçılarından oluşan tayfaların hiçbirisi böyle bir tehlikeye atılmayı göze alamıyordu. Bu arada zavallı gabyacı gittikçe yorulmaktaydı; sıkıntısını yüzünden okumak mümkün değildi, ama gücünün giderek tükendiği bütün bedeninde fark ediliyor, kolları müthiş bir çekilişle bükülüyor, tırmanmak için yaptığı her çaba ip merdivenin sallanmasını artırmaktan başka bir işe yaramıyordu. Gücünü kaybetme korkusuyla bağırıyordu. Herkes adamın artık ipi bırakacağı anı beklemekte ve düşüşünü görmemek için bütün başlar zaman zaman başka tarafa çevrilmekteydi. Bazı anlar vardır ki, bir ip parçası, bir sopa, bir ağaç dalı hayat demektir ve canlı bir varlığın, bunların ucundan kopup olgun bir meyve gibi düştüğünü görmek feci bir şeydir.

Bu sırada adamın biri yabankedisi çevikliğiyle geminin armasına tırmanmaya başladı. Kırmızılar giymiş bir kürek mahkûmuydu; başında yeşil takkesiyle müebbet kürek mahkûmu. Çanaklık hizasına geldiğinde rüzgârın esintisi başından takkesini uçurdu ve ortaya beyaz saçlı bir baş çıktı; genç biri değildi.

Gerçekten de gemide kürek angaryasında çalıştırılan bir forsa, olayı gördüğü ilk anda nöbetçi subaya koşmuş, mürettebatın şaşkınlığı ve kararsızlığı arasında bütün tayfalar titreyerek geri çekilirken, subaydan, gabyacıyı hayatı pahasına kurtarmak için izin istemişti. Subayın olur anlamında bir işareti üzerine kapıldığı bir çekiçle bir vuruşta ayağındaki halkaya perçinli zinciri koparmış, sonra da bir ip alarak direkleri tutan halatlara doğru atılmıştı. Hiç kimse o an bu zincirin böyle kolayca kırılıvermesine dikkat etmedi. Bunu ancak daha sonra hatırladılar.

Forsa, göz açıp kapayıncaya kadar seren direğinin tepesine çıktı. Gözüyle mesafeyi ölçer gibi birkaç saniye durdu. Gabyacının ipin ucunda sallanıp durduğu bu saniyeler, seyredenlere yüzyıllar gibi uzun geliyordu. Nihayet, forsa gözlerini göğsüne kaldırdı ve ileri bir adım attı. Kalabalık bir soluk aldı. Sereni koşarak geçtiğini gördüler. Direğin ucuna gelince yanında getirdiği ipin ucunu oraya bağlayıp, öbür ucunu aşağıya sarkıttı, sonra bu ip boyunca elleriyle tutunarak inmeye başladı. O zaman anlatılması imkânsız bir dehşet kapladı ortalığı, uçurumun üstünde bir yerine iki kişinin sallandığı görülüyordu.

Sanki bir örümcek, bir sineği yakalamaya geliyordu; yalnız burada örümcek ölüm değil, hayat getirmekteydi. On bin bakış bu ikili üzerinde toplanmıştı. Ne bir haykırış ne de bir söz; bütün kaşlar aynı ürpermeyle çatılmıştı. Sanki iki zavallıyı sallayan rüzgâra en küçük bir soluk bile eklemekten korkar gibi bütün ağızlar nefeslerini tutuyordu.

Bu arada forsa, tayfanın yanına sokulmayı başarmıştı. Bir dakika daha geç kalırsa, gücü ve umudu tükenen adam kendini uçurumdan aşağı bırakacaktı. Forsa onu sıkıca ipe bağladı; bir eliyle ipe tutunurken, öbürüyle işini görüyordu. Nihayet tekrar serenin üzerine çıkarak tayfayı da oraya çektiğini gördüler. Kuvvetini toplayabilmesi için onu biraz orada tuttu, sonra kucağına aldı, serenin üzerinde yürüyerek önce destemuraya, oradan da çanaklığa geldi ve gabyacıyı arkadaşlarının ellerine bıraktı.

O zaman kalabalıktan bir alkış koptu; bazı yaşlı forsa gözcüleri ağladılar, kadınlar rıhtımın üstünde kucaklaşıp öpüşüyorlardı. Herkesin hep bir ağızdan, adeta şefkatli bir öfkeyle bağırıldığı duyuldu; “Bu adam affedilsin!”

O ise yeniden angaryasına dönmek üzere, hemen aşağı inmeye koyulmuştu. Daha çabuk varmak için armanın üstünde kayarak alçak serenlerden birinin

zerinde koşmaya başladı. Bütün gözler onu izliyordu. Bir ara herkesi bir korku aldı; ya yorgunluktan ya da başı döndüğünden olacak bir an duraksayıp sallandığı görüldü. Birden kalabalıktan şiddetli bir cığlık koptu; forsa denize düşmüştü.

Çok tehlikeli bir dşşt. Algsiras fırkateyni Orion’un yanına demirlemiş, zavallı kürek mahkûmu da iki geminin arasına düşmüştü. Gemilerden birinin altına kaymasından korkuluyordu. Dört kişi acele bir sandala atladılar. Biriken kalabalık da, onlara gayret veriyordu, yine bütün ruhları endişe kapladı. Adam tekrar su yüzüne cıkmadı. Zeytinyağı fıçısına düşmüş gibi, tek bir iz bile yapmadan denizin içinde kaybolup gitmişti. Sondajlar yaptılar, daldılar. Boşuna. Akşama kadar aradılar. Cesedini olsun bulamadılar.

Ertesi gün *Toulon* gazetesi şu birkaç satırlık haberi yayınlıyordu:

“17 Kasım 1823. Dn, Orion gemisinde angarya işi yapan bir forsa, bir tayfanın kurtarılmasına yardım ettikten sonra işine dönerken denize düşmüş ve boğulmuştur. Cesedi bütün aramalara rağmen bulunamamıştır. Tersanenin burnundaki temel kazıkların arasına sıkışmış olduğı tahmin edilmektedir. Hapishane kütüğündeki kayıt numarası 9430 olan adamın adı Jean Valjean’dır.”

ÜÇÜNCÜ KİTAP

ÖLÜYE VERİLEN SÖZÜN YERİNE GETİRİLMESİ

1. Montfermeil’de Su Sorunu

Montfermeil, Ourcq’u Marne’dan ayıran yüksek düzlüğün güney sınırı üzerinde, Livry ile Chelles arasındadır. Bugün oldukça büyük bir kasaba olan bu yeri bütün yıl boyunca alçı sıvalı villalar ve pazar günleri de kadınlı erkekli gezinen neşeli burjuvalar süsler. 1823 yılında Montfermeil’de ne bu kadar çok beyaz ev ne de bu kadar çok halinden memnun olan burjuva vardı; ormanlar içinde bir kasabaydı. Gerçi şurada burada geçen yüzyıldan kalma bazı yazlık evlere rastlanıyordu; gösterişli hallerinden, burma demir parmaklıklı balkonlarından ve uzun, küçük camlı, panjurları kapalı ve yeşilin çeşitli tonlarında pencerelerinden tanınan evlerdi bunlar. Ama Montfermeil yine de kasabaydı. İşten el çekmiş kumaş tacirleriyle yazlığa çıkan ticaret hukuku avukatları burayı henüz keşfetmemişlerdi. Hiçbir yol üzerinde bulunmayan sakin ve sevimli bir yerdi; insanlar o bereketli ve kolay geçinilen köy hayatını burada rahatlıkla yaşıyorlardı. Yalnız, yaylanın yüksekliği dolayısıyla su kıttı.

Suyu oldukça uzaktan gidip almak gerekiyordu. Köyün Gagny’den yana olan ucu, suyunu ormanlardaki şahane küçük göllerden sağlamaktaydı; kiliseyi çevreleyen Chelles’den yana olan öbür ucu ise, içme suyunu ancak Montfermeil’den yaklaşık bir çeyrek saat uzakta, Chelles yolu yakınlarındaki bayırın ortasındaki küçük bir kaynaktan elde edebiliyordu.

Bu yüzden su sağlama işi her aile için oldukça zor bir işti. Zengin evler ve aristokratlar, bu arada Thénardier’nin aşçı dükkânı, beher kovaşına çeyrek metelik ödeyerek sularını bir adamcağıza taşıtmaktaydılar. Adamın işi buydu ve bu su taşıma işinden günde yaklaşık sekiz metelik kazanıyordu. Ne var ki, bu adamcağız yazları ancak akşam saat yediye, kışları ise saat beşe kadar çalışmaktaydı. O nedenle, gece olup da zemin kat pencerelerinin kepenkleri kapandı mı, içecek suyu olmayan ya kendisi gidip alıyor ya da ondan vazgeçiyordu.

Okuyucunun herhalde unutmadığı zavallı varlığın, küçük Cosette’in en büyük korkusu işte buydu. Hatırlanacağı gibi Cosette, Thénardier’lere iki açıdan fayda sağlıyordu; annesinden para sızdırıyor, bir; çocuğa hizmetlerini gördürüyorlardı, iki. Annesi, daha önceki bölümlerde okunan nedenlerle, para göndermeyi kesince Thénardier’ler Cosette’i yanlarında alıkoydular. Çünkü onlara hizmetçilik yapıyordu. Böyle olduğu için de, gerektiğinde koşup suyu getiren

oydu. Bu yüzden, gece kaynağa gitme düşüncesinden ödü kopan Cosette, evde suyun hiç eksik olmamasına çok dikkat ediyordu.

1823 yılı Noeli Montfermeil’de özellikle parlak geçti. Kış mevsimine girerken hava yumuşaktı; henüz ne dona çekmiş ne de kar yağmıştı. Paris’ten gelen panayır göstericileri belediye başkanından çadırlarını köyün ana yoluna kurma iznini almışlar, yine aynı iyi niyetten yararlanan seyyar satıcılar kilise meydanına ve oradan –hatırlanacağı gibi Thénardier’lerin aşçı dükkânının bulunduğu– Boulanger Sokağı’nın ortasına kadar uzanan yere barakalarını kurmuşlardı. Bütün bunlar hanların, meyhanelerin dolmasına neden oluyor, bu sakin küçük yere gürültülü ve neşeli bir hayat veriyordu. Hatta gerçeğe sadık bir tarihçi olmak için şunu da eklememiz gerekir ki; meydanda sergilenen merak uyandırıcı gariplikler arasında bir de vahşi hayvanların teşhir edildiği bir yer vardı. Burada paçavralar içinde, nereden geldikleri meçhul birtakım iğrenç palyaçolar, Kraliyet Müzesi’nin ancak 1845’ten beri sahip olabildiği gözleri üç renkli olan kokard kuşunu; korkunç Brezilya akbabalarından birini Montfermeil köylülerine sergiliyordu. Doğa bilginlerinin, sanırım ‘*caracara polybora*’ adını verdikleri bu kuş, ‘*apicides*’ler takımından ve akbabagiller familyasındandır. Köye yerleşmiş olan bazı saf, eski Bonapartçı askerler gidip bu hayvanı hayranlıkla izliyorlardı. Panayır göstericileri, bu üç renkli kokardı, Tanrı tarafından sırf onları sergilemek için bağışta bulunmuş eşi benzeri bulunmayan bir olay olarak tanıtmaktaydılar.

Noel akşamı yük arabacıları, seyyar satıcılar, Thénardier Hanı’nın basık salonunda dört beş mumun çevresinde masalara oturmuş içki içiyorlardı. Bütün meyhane salonları gibi bir salondur bu; masalar, kalay bakraçlar, şişeler, içki ve tütün içenler, az ışık, çok gürültü. Ama 1823 yılında olunduğu, o tarihlerde burjuvalarda pek moda olan ve bir masanın üzerinde duran iki eşyadan belli olmaktaydı. Bunlar bir çiçekdürbünüyle, hareli tenekeden bir lambaydı. Madam Thénardier, harlı bir ateşin önünde kızarmakta olan akşam yemeğinin başındaydı. Mösyö Thénardier ise müşterileriyle birlikte içmekte ve politikadan söz etmekteydi.

Başlıca konusu İspanya Savaşı ve Angoulême Dükü olan siyasi konuşmaların yanı sıra, patırtı gürültü arasında yerel konulardan da bahsediliyordu. Örneğin:

“Nanterre, Suresnes taraflarında bu yıl şarap pek bol. On fıçı beklenen yerden on iki fıçı elde edilmiş. Üzümler, cenderede çok fazla su salmış.” “Ama üzümün olgunlaşması gerekmez miydi?” “Oralarda bağbozumu için üzümün olgunlaşması gerekmez; yoksa daha ilkbaharda şarap ekşir.” “Kötü şarap öyleyse, desene?” “Buradakilerden de kötü şaraplar. Bağ bozumunu üzüm

olgunlaşmadan yapmak gerekiyor.”

Falan filan...

Ya da bir değirmenci bağıırıyordu:

“Çuvalların içindekinden biz mi sorumluyuz yani? Bir sürü küçük tane çıkıyor, oturup ayıklayacak halimiz yok ya, hepsini taşın altından geçirmekten başka çare yok; yok deliceymiş,⁵⁰ yok karayoncaymış, yok burçakmış, yok kenevirmiş, yok tilkikuyruğuymuş, bir sürü ıvır zıvır, bazı buğdayların içindeki sürüsüne bereket taşları da hiç sayma; hele Breton buğdaylarındakileri. Hızarcılar çivili kalasları kesmeyi sevmedikleri gibi, ben de Breton buğdayını öğütmeyi sevmem. Bütün bunların randımana kattığı tozu toprağı bir düşünün. Sonra da undan şikâyet ediyorlar, ama yanıılıyorlar. Bu unun suçu, bizim değil.”

İki pencere arasındaki bir masanın başında bir tırpancıyla bir çayır sahibi oturmuşlardı. İlkbaharda çayırda yapılacak iş için pazarlık eden tırpancı, çayır sahibine, “Otun ıslak olmasının zararı yoktur,” diyordu. “Daha iyi biçilir. Çiy iyidir efendim. Ne var ki, bu sizin ot tazedir, yani çok güç. O yüzden çok yumuşaktır, keskin demirin önünde eğilir!”

Cosette her zamanki yerindeydi, ocağın yanındaki mutfak masasının ayaklarını birbirine bağlayan kiriş tahtasının üstünde oturuyordu; paçavralar içindeydi, tahta pabuçlar içinde ayakları çıplaktı, ateşin ışığında, küçük Thénardier’ler için yün çorap örüyor, iskemlelerin altında bir kedi yavrusu oynuyor, bitişik odadan gülüşüp cıvıldaşan iki çocuk sesi işitiliyordu; bunlar Éponine ile Azelma’ydı.

Ocağın köşesindeki çivide asılı bir kamçı duruyordu.

Ara sıra, evin bir taraflarından çok küçük bir çocuğun ağlaması meyhanenin gürültüsünün ortasında çınılardı. Madam Thénardier’nin geçtiğimiz mevsimlerden birinde –kendi deyişiyle “neden olduğunu bilmeden, herhalde soğğun etkisiyle”– doğurduğu bir oğlan çocuğuydu bu, üç yaşından biraz fazlaydı. Gerçi onu beslemişti, ama sevmiyordu. Yumurcağın şamatası fazla rahatsız edici olunca babası, “Senin oğlan viyaklıyor, git bak bakalım ne istiyormuş,” der, anası da, “Umurumda değil!” diye cevap verirdi, “canımı sıkıyor.” Ve kendi haline bırakılan yavrucak karanlıklar içinde ağlar dururdu.

2. İki Portrenin Tamamlanması

Bu kitapta Thénardier’leri ancak profilden gördük. Artık bu çiftin çevresinde şöyle bir dönüp, onlara her yönden bakmanın sırası geldi:

Mösyö Thénardier elli yaşını aşmıştı. Madam Thénardier ise kırkına merdiven dayamıştı; bir kadın için bu yaş elli sayılırdı. Karı koca arasında yaş dengesi

vardı.

Uzun boylu, sarışın, kırmızı yüzlü, yağlı, omuzları köşeli, irikıyım, çevik biri olan Madam Thénardier’le ilgili, okuyucuların aklında ilk ortaya çıkışından belki bazı anılar kalmıştır. Daha önce de söylediğimiz gibi, panayırlardaki devasa vahşi kadınlar soyundandı. Evde her işe o bakardı; yataklara, odalara, çamaşıra, mutfığa, yağmura, güneşe, şeytana. Tek hizmetçisi de Cosette’ti; bir filin hizmetinde bir fare. Ses tonundan her şey titrerdi; camlar, eşyalar, insanlar. Çil dolu geniş yüzü kevgire benzerdi. Sakalı vardı. Tam anlamıyla kadın kılığına girmiş bir hal hamalıydı. Şahane şekilde küfreden, bir yumrukta bir cevizi kırmakla övünürdü. Okuduğu romanlar yüzünden ara sıra bu devanasının altından, yapmacık tavırlı, garip bir kadınlık görüntüsü ortaya çıkmasa, kimsenin aklından ona kadın demek geçmezdi. Kısacası, sanki Madam Thénardier; haldeki bir balık satıcısı kadına, hoppa bir kızın aşılmasından ortaya çıkmıştı. Konuştuğunu duyanlar ona; “Jandarma” derlerdi, içtiğini görenler; “Arabacı” derlerdi. Cosette’e davranışını görenler; “Cellat” derlerdi. Dinlendiği zamanlar bir dişi ağzından dışarı fırlardı.

Mösyö Thénardier, ufak tefek, zayıf, solgun, köşeli yüzlü, kemikli, çelimsiz bir adamdı. Hasta gibi görünse de sağlığı oldukça yerindeydi; düzenbazlığı daha buradan başlıyordu: Bir önlem olarak hep gülümserdi. Hemen herkese karşı, hatta bir çeyrek metelik vermeyi reddettiği dilenciye karşı bile nazikti. Sansar bakışlı ve okumuş adam görünüşlüydü. Rahip Delille’in portrelerine pek benziyordu. Tek insancıl yanını arabacılarla içki içerken gösteriyordu. Şimdiye kadar kimse onu sarhoş edememişti. Kocaman bir pipoyla tütün içerdi. Eski bir siyah elbisenin üstüne önlük giyerdi. Edebiyattan ve materyalizmden anlar iddiasındaydı. Gelişigüzel söylediği şeyleri desteklemek için sık sık kullandığı bazı adlar vardı: Voltaire, Raynal, Parny ve –hani garip ama– Aziz Augustinus. “Bir sistem” sahibi olduğunu söylerdi. Kısacası, pek hilekârdı. Bir feylesof. Böyle ince bir ayırım vardır. Hatırlanacağı gibi orduda hizmet ettiğini iddia eder, Waterloo’da, herhangi bir 6’ncı ya da 9’uncu hafif süvari alayında çavuşken, ölüm süvarileri taburuna karşı tek başına vücudunu siper ederek misket ateşleri arasından, ‘tehlikeli bir şekilde yaralanmış olan bir general’ nasıl kurtardığını ballandıra ballandıra anlatırdı. Duvarında alev gibi parlayan o tabela ile hanının bütün ülkede ünlü ‘Waterloo çavuşu içkili lokantası’ unvanı işte oradan geliyordu. Liberaldi, klasikçiydi, Bonapartçı’ydı. Yoksullar yurdu için toplanan paraya o da katkıda bulunmuştu. Onun rahip olmak için okuduğu söylenirdi.

Biz onun sadece Hollanda’da hancılık okuduğunu sanıyoruz. Bu karışık soydan gelen aşağılık adam, muhtemelen Flandre’da Hollandalı, Paris’te Fransız,

Bruxelles’de Belçikalı’ydı. Sınırın iki yakasında da işini rahatça yürütmesini iyi biliyordu. Waterloo’daki kahramanlığını biliyoruz. Sadece, görüldüğü gibi, bunu biraz abartıyordu. Bolluk ve yokluk, dalavere ve macera varlığının temel unsuruydu. Yırtık bir vicdan, dikiş tutmaz bir hayat getirir. O fırtınalı 18 Haziran 1815 tarihinde Thénardier’nin, daha önce sözünü ettiğimiz yağmacı sürüntüler güruhundan olması pek muhtemeldir; yollarda dolaşıp duran, bazı kimselere satıp, bazılarından çalan, karı, koca ve çocuklar yani bütün aile bir tekerleği arızalı bir arabanın içinde, daima kazanacak olan orduya bağlanma içgüdüsüyle, yürüyen askeri birliklerin peşi sıra giden yağmacılar güruhundan... Bu savaştan sonra kendi deyişiyle, ‘*du quibus*’u⁵¹ da olduğundan, Montfermeil’e gelerek lokanta benzeri bir meyhane açmıştı.

Cesetlerin ekili olduğu topraklardan hasat zamanı toplanan para keselerinden, saatlerden, altın yüzüklerden, gümüş nişanlardan oluşan bu ‘*quibus*’tan fazla bir gelir elde edememiş ve meyhanecilik mesleğine geçen bu seyyar erzak satıcısı maddi durumunu düzeltmemiştir.

Thénardier’nin, bütün hareketlerinde, hani şu bir küfürle birleştiğinde kışlayı, bir haç işaretiyle birleştiğindeyse papaz okulunu hatırlatan, kolay tarif edilemeyecek sertlik vardı. İşte Thénardier’de bu ifade yeteneği vardı. Hoşsohbetti. Kendisini bilgili gösterirdi. Buna rağmen okul öğretmeni onun ‘dil gafları’ yaptığını fark etmişti. Yolcuların masraf pusulalarını düzenlerken mağrur bir tavır takınırdı, ama tecrübeli bir göz, bunlarda bazen imla yanlışları bulunduğunu görürdü. Thénardier sinsî, obur, avare ve becerikliydi. Yanında çalıştırdığı hizmetçi kadınlara sarkardı. Karısı kıskançlıktan artık hizmetçi tutmuyordu. Devanası, bu sıksa, sarı adamda herkesin gözü olduğunu sanırdı.

Her şeyden çok, hilekâr ve denge adamı olan Thénardier, kendini kontrol etmesini bilen bir namussuzdu. En kötüsü de bu türdür, çünkü böyleleri ikiyüzlüdür.

Bu yüzden Thénardier’nin sakın bir adam olduğu sanılmamalıdır. Yeri geldiğinde o da en az karısı kadar öfkelenirdi. Ama bu çok ender olurdu. Bütün insanlığa dargın olduğundan ve içinde derin bir kin ateşi yandığından, durmadan ök alma peşinde koşan, başlarına gelen olaylardan karşılına çıkan her şeyi sorumlu tutan, hayatlarındaki bütün hayal kırıklıklarını, bütün bozgunları, bütün felaketleri ilk rastladıkları kişinin üstüne yıkmaya hazır olan insanlardan olduğundan, öfkelenildiği zaman bu ruhun mayası, içinde kabarıp ağzında ve gözlerinde kaynamakta, korkunç bir hal almaktaydı. İşte o zaman onun gazabına uğrayanın hali dumandı!

Bu özelliklerinden başka, Thénardier dikkatli ve keskin görüşlüydü, yerine göre susar ya da çok konuşurdu, ama hep zekice davranırdı. Dürbünle bakarken gözlerini kısma alışkanlığında olan denizcilerin bakışına benzer bir şeyler vardı bakışlarında. Thénardier adeta bir devlet adamıydı.

Lokanta benzeri meyhaneye ilk kez gelen biri Madam Thénardier'i görünce, "Buranın sahibi bu olsa gerek," diye düşünürdü. Yanlış. Madam Thénardier, oranın sahibesi bile değildi. Sahip de, sahibe de kocasıydı. Kadın hizmet ediyor, koca yaratıyordu. Adeta görünmez ve bir mıknatıs etkisiyle her şeyi o yönetiyordu. Bir kelime, bazen bir işaret yeterliydi; bu devanası hemen itaat ederdi. Karısı pek farkında değildi, ama kocası onun için herkesten farklı ve üstün bir varlıktı. Bu kadının kendine göre erdemleri vardı. Örneğin, 'Mösyö Thénardier' ile bir konuda anlaşmazlığa düşecek olsa, bu konu ne olursa olsun, hiçbir zaman kocasını herkesin önünde haksız çıkarmazdı. Hiçbir zaman, kadınların sık sık işledikleri ve parlamento dilinde, 'açık düşürmek' denilen hatayı yabancıların önünde işlemezdi. Aralarındaki uyuşmadan sadece kötülük doğmuş olmasına rağmen, Madam Thénardier'nin Mösyö Thénardier'ye boyun eğişinde hayranlık uyandıran bir yan vardı. Bu kuru gürültü et yığını, bu zayıf, çelimsiz zorba küçük parmağıyla oynatıyordu. Evrensel ve büyük bir şeyin, maddenin ruha tapmasının, cüce ve kaba bir yansımasıydı bu; çünkü bazı çirkinliklerin varlık nedeni, ezeli ve ebedi güzelliğin derinliklerinde yatar. Thénardier'de bilinmeyen bir şeyler vardı; bu adamın bu kadın üzerindeki mutlak hâkimiyeti buradan geliyordu. Bazı anlar, kadın onu yanan bir mum gibi görüyor, bazı anlar da bir pençe gibi hissediyordu.

Bu kadın, sadece çocuklarını seven ve sadece kocasından korkan müthiş bir yaratıktı. Anaydı, çünkü memeli hayvandı. Kaldı ki, analığı da kızlarından öteye gitmiyor, ileride görüleceği gibi, erkek çocuklara kadar uzanmıyordu. Adama gelince, onun tek düşüncesi zengin olmaktı.

Ama bir türlü olamıyordu. Çünkü ortada bu büyük yeteneğe yaraşır bir sahne yoktu. Mösyö Thénardier, Montfermeil'de çürüyüp gidiyordu. Böyle bir dibe vurmuşluk halinde çürüyüp gitmek mümkünse elbette. İsviçre'de ya da Pireneler'de olsa, bu meteliksiz adam milyoner olurdu. Ama talih hancıyı nereye bağlamışsa, orada otlaması gerekiyordu.

Anlaşılabacağı gibi, hancı kelimesi burada dar anlamda kullanılmış olup, bütün bir sınıfı kaplamamaktadır.

1823 yılında Thénardier yaklaşık bin beş yüz frank kadar borçlanmıştı; acele ödenmesi gereken ufak tefek borçlardan kaygılanmaktaydı.

Kader ona karşı bu inatçı haksızlığı sürdürdursun, Thénardier barbar kavimlerde bir erdem, uygar kavimlerde ise bir ticaret metaı olan bir şeyi; konukseverliği, en iyi şekilde, bütün derinliğiyle ve en modern tarzda kullanabilen insanlardan biriydi. Ayrıca mükemmel bir avcıydı, kaçak avlanırdı ve nişancılığıyla ünlüydü. Özellikle tehlikeli, soğuk ve sakin bir gülüşü vardı.

Hancılıkla ilgili teorileri kimileyin aniden ortaya çıkardı; bazı mesleki özdeyişleri vardı. Bunları karısının zihnine kazırdı. Bir gün ona, hırsla ve alçak sesle; “Hancının görevi,” demişti, “her rastgelene, istirahat, ışık, ateş, kirli çarşaf, oda hizmetçisi, pireler ve gülümseme satmaktır; geçenleri durdurmak, küçük keseleri boşaltıp büyükleri namusluca hafifletmek, yola çıkmış aileleri saygıyla barındırmak, adamı rendelemek, kadını yolmak, çocuğun havını almaktır; açık pencereyi, kapalı pencereyi, ocak başını, koltuğu, iskemleyi, tabureyi, sediri, kuştüyü yatağı, döşegi ve saman demetini hesaba geçirmektir; aynanın kaç defa bakmakla eskidiğini bilmek, bunu da fiyat listesine yazmak, bin bir dalavereyle her şeyi yolcuya ödetmektir, köpeğinin yediği sineklere varıncaya kadar!”

Bu adamla bu kadın, birbiriyle evlenmiş olan hile ile öfkeydi, iğrenç ve korkunç bir çifti oluşturuyorlardı.

Kocası sessiz sedasız düşünüp, kafasının içinde hesaplar yaparken, Madam Thénardier, orada bulunmayan alacaklıları düşünmezdi bile, onu ne dün ne de yarın kaygılandırır, aşk ve şevkle sadece içinde olduğu dakikayı yaşardı.

Bu iki yaratık işte böyleydi. Cosette de ikisinin arasında, onların çifte baskısı altında hem bir değirmen taşıyla ezilen hem de bir kerpetenle yolunup parçalanmış bir Tanrı kulu gibiydi. Adamın da kadının da kendine göre farklı tarzları vardı: Cosette durmadan dayak yerd, kadından gelirdi bu; kışın yalınayak dolaşırdı, bu da kocadan kaynaklanıyordu.

Cosette çıkıyor, iniyor, yıkıyor, fırçalıyor, ovuyor, süpürüyor, yoruluyor, soluk soluğa kalıyor, ağır şeyleri itiyor, çelimsiz bedeniyle büyük işler yapıyordu. Hiç acıyan olmazdı ona. Zalim bir hanımı, zehir gibi bir efendisi vardı. Thénardier meyhanesi sanki bir örümcek ağıydı, Cosette de ağa yakalanmış titriyordu. Baskı ve bir insanı ezmenin en ideal şekli, bu uğursuz hizmetçilikte gerçekleşiyordu. Bir sineğin, örümceklere hizmet etmesi gibi bir şeydi bu.

Zavallı çocuk, hiç karşı koymuyor, susuyordu.

Daha hayatın gündeğumundayken küçücük, insanlar arasında cırılçıplak kalan, Tanrı'nın yanından yeni ayrılmış olan bu ruhların acaba aklından neler geçer?

3. İnsanlara Şarap, Atlara Su Gerek

Dört yeni yolcu gelmişti.

Cosette kederli kederli düşünüyordu; çünkü henüz sekiz yaşında olmasına rağmen o kadar acı çekmişti ki, yaşlı bir kadının matemli haliyle dalgın bir halde öylece duruyordu.

Madam Thénardier'den yediği bir yumrukla gözkapağı morarmıştı. Bu yüzden, kadının ikide bir alayla, “Gözündeki çürükle amma da çirkin ha!” deyip duruyordu.

Cosette'se düşünüyordu; gece olmuştu, kapkaranlık gecede gelen yolcuların odalarındaki kapları, sürahileri doldurmak gerekiyordu; hiç su yoktu, çeşmede de kalmamıştı.

Onu bir parça rahatlatan, Thénardier'lerde pek fazla su içilmemesiydi. Gerçi buradaki insanlar da susardı, ama bu testiden çok, güğüme başvuran türden bir susamaydı. İçinde şarap olan bardaklar dururken, tutup bir bardak su isteyen biri, bu insanlara bir vahşi gibi görünürdü. Ama yine de öyle bir an oldu ki, çocuk titredi. Madam Thénardier ocağın üstünde kaynayan bir tencerenin kapağını kaldırdı, sonra bir bardak kapıp, hızla çeşmeye yaklaştı. Musluğu çevirdi. Çocuk başını kaldırmış, onun hareketlerini izliyordu. Musluktan iplik gibi ince bir su aktı, bardağın ancak yarısını doldurdu. “Bak hele, hiç su kalmamış!” dedi kadın. Sonra bir an sustu. Yarı dolu bardağı gözden geçirerek, “Boşver,” dedi, “bu kadar yeter.”

Cosette yine işine koyuldu, ama bir çeyrek saatten fazla bir süre yüreğinin göğsünde küt küt vurduğunu duydu.

Böylece geçen dakikaları sayıyor, bir an önce sabah olmasını istiyordu.

Ara sıra, içki içenlerden biri sokağa bakarak iç geçiriyordu:

“Dışarısı da zifir gibi karanlık!” ya da “Bu saatte sokakta fenersiz yürümek için kedi olmak gerek!” diyor ve Cosette titriyordu.

Birdenbire handa kalan seyyar satıcılardan biri içeri girdi ve sert bir sesle, “Atıma su vermemişler,” dedi.

“Verildi, verildi,” dedi Madam Thénardier.

Seyyar satıcı tekrar, “Size verilmemiş diyorum,” dedi.

Cosette bu arada masanın altından çıkmıştı:

“Verildi efendim, verildi!” dedi, “at su içti, kovadan içti, dolu kovadan, hatta suyu ona elimle götürdüm, konuştum bile.”

Doğru değildi bu. Cosette yalan söylüyordu.

“Şuna bak hele, yumruk kadar boyu var, ev kadar yalan söylüyor!” diye bağırdı

satıcı. “At su içmemiş diyorum sana küçük edepsiz! Su içmediği zaman başka türlü soluk alır, bilirim ben.”

Cosette direndi, sıkıntıdan kısılmış, ancak duyulabilen bir sesle, “Hem de bol bol içti!” diye ekledi.

“Hadi bakalım,” dedi satıcı, “lafı uzatmayalım, atıma su verin, bitsin bu iş!”

Cosette, masanın altına girdi.

“Çok doğru!” dedi Madam Thénardier, “hayvan su içmediyse, içmesi gerek.”

Sonra etrafına bakındı.

“Hey Tanrım! Nerede bu?”

Eğildi ve Cosette’i masanın öbür ucunda, neredeyse içki içenlerin ayakları altında büzülmüş olarak buldu.

“Geliyor musun sen!” diye bağırdı.

Cosette saklandığı delikten çıktı.

Madam Thénardier, “Küçükhanım adsız köpek, git bu ata su getir bakalım!” dedi.

Cosette, zayıf bir sesle, “Ama madam, su yok ki...” diyecek oldu.

Madam Thénardier, sokak kapısını ardına kadar açarak, “Öyleyse git getir!” diye bağırdı.

Cosette başını eğdi ve şöminenin köşesinde duran boş kovayı almaya gitti.

Kova, ondan daha büyüktü, çocuk içine girip rahatlıkla oturabilirdi.

Madam Thénardier ocağının başına döndü ve tahta bir kaşıkla tencerenin içindeki yemeğin tadına baktı. Bir yandan da mırıldanıyordu.

“Kaynakta su var. Çok da zor bir şey değil ya. Soğanları süzgeçten geçirsem daha iyi olurdu.”

Sonra içinde bozuk para, biber ve yabani sarmısak bulunan bir çekmeceyi karıştırdı.

“Al bakalım kurbağa,” diye ekledi, “dönüşte bir de ekmek alırsın. İşte sana on beş metelik.”

Cosette’in önlüğünde küçük bir cep vardı; parayı alıp, hiçbir şey söylemeden cebine koydu.

Sonra kova elinde, açık kapının önünde hareketsiz durdu. Birisinin yardımına gelmesini bekler gibiydi.

“Hadisene!” diye haykırdı Madam Thénardier.

Cosette çıktı. Kapı arkasından kapandı.

4. Sahneye Bir Bebek Çıkıyor

Hatırlanacağı gibi, kiliseden başlayan dükkânlar dizisi Thénardier’lerin hanına kadar uzanıyordu. Gece yarısı ayinine giden burjuvalar buradan geçeceklerinden, bütün dükkânlar kâğıttan huniler içinde yanan mumlarla baştan başa aydınlatılırdı. O sırada Thénardier’nin hanında bir masanın başında oturmakta olan öğretmen deyişle, “bu aydınlık büyüleyici bir etki yapıyordu.” Buna karşılık gökyüzünde bir tek yıldız bile görünmüyordu.

Bu barakalardan Thénardier’lerin kapısının tam karşısına rastlayan sonuncusu, bir oyuncakçı dükkânıydı. Parlak pullarla, incik boncuklarla, tenekeden şahane şeylerle ıslıl ıslıl yanıyordu. Satıcı en öne, beyaz bezler üzerine, yaklaşık iki ayak boyunda, pembe krepten elbisesi, başında gerçek saçlar ve saçlarında altın sarısı meçler bulunan, gözleri mineden kocaman bir bebek koymuştu. Bu harika bebek, on yaşından küçük yolcuların şaşkın ve hayran bakışları önünde bütün gün orada sergilenmiş, ama Montfermeil’de onu çocuğuna hediye edecek kadar zengin ya da müsrif bir anne çıkmamıştı. Éponine’le Azelma onu saatlerce seyretmişler, Cosette bile kaçamak da olsa onu seyretme cüretini göstermişti.

Cosette elinde kovaıyla dışarı çıktığında, bütün üzüntüsüne, bütün yıkılmışlığına rağmen bakışlarını bu harikulade bebeğe, kendi deyişle, ‘hanımefendiye’ doğru kaldırmaktan kendini alamadı. Zavallı çocuk taş kesilmiş gibi kalakaldı. Bebeği hiç bu kadar yakından görmemişti. Bu dükkân ona bir saray gibi görünüyordu. Bu bebek, bir bebek değil, bir rüyaydı. Bu bebek, kasvetli, soğuk bir sefaletin içine böylesine derin bir şekilde gömülmüş bulunan bu bahtsız, küçük varlığa, gerçekdışı gibi görünen sevinçti, ihtişamdı, zenginlikti, mutluluktı. Hüzünlü saf bir çocuk olan Cosette, her şeyi çabucak kavrama yeteneğiyle, kendisini bu bebekten ayıran uçurumu ölçüyor, kendi kendine, böyle bir ‘şey’e sahip olabilmek için ancak bir kraliçe ya da bir prenses olmak gerektiğini söylüyordu. Bu güzel pembe elbiseyi, bu güzel parlak saçları seyrederken; “Kim bilir bu bebek ne kadar mutludur,” diye düşünüyor, gözlerini bu masal dükkânından bir türlü ayıramıyor, baktıkça gözleri daha çok kamaşıyor, cenneti gördüğünü sanıyordu. Büyük bebeğin gerisinde daha başka bebekler de vardı. Bunlar da ona periler, melekler gibi görünüyordu. Barakasının içinde gidip gelen satıcı onda biraz ölümsüz bir baba etkisi yapıyordu.

Bu hayranlık içinde her şeyi, hatta yapmakla görevlendirildiği işi bile unutmuştu. Birdenbire Madam Thénardier’nin sesi onu gerçeğe döndürdü; “Sersem kız, sen hâlâ gitmedin ha! Dur, ben şimdi sana gösteririm! Senin orada ne işin var? Küçük canavar seni, yürü!”

Sokağa şöyle bir göz atan Madam Thénardier, kendinden geçmiş bir halde olan Cosette’i görmüştü.

Cosette, kovalarını sürükleyerek sıvıştı, atabildiği kadar büyük adımlar atıyordu.

5. Küçük Kız Yapayalnız

Thénardier’nin hanı köyün kiliseye yakın kısmında olduğundan, Cosette’in su almak için Chelles tarafındaki ormanda bulunan kaynağa gitmesi gerekiyordu.

Artık bir tek satıcı sergisine bile bakmadı. Boulanger Sokağı’nda ve kilisenin yakınlarında olduğu sürece ışıktandırılmış dükkânlar yolu aydınlatıyordu ama çok geçmeden son dükkânın son ışığı da kayboldu. Zavallı çocuk karanlıklar içinde kaldı. İçini bir ürperti kapladığından, yürürken kovanın sapını gürültü çıkarması için sallayabildiği kadar sallıyor ve bu ses de ona yoldaşlık ediyordu.

İlerledikçe karanlık da koyulaşıyordu. Sokaklarda hiç kimse yoktu. Sadece bir kadına rastladı. Onun gittiğini gören kadın, dönüp bir süre hareketsiz arkasından baktı ve dudaklarının arasından, “Nereye gidebilir ki bu çocuk? Çocuk kılığına girmiş büyücü olmasın?” diye mırıldandı. Ama sonra Cosette’i tanıdı. “Bak hele,” dedi, “meğer tarlakuşuymuş!”

Cosette, böylece Montfermeil’in Chelles’in yanına varan labirent gibi dolambaçlı, ıssız yollarını geçti. Yolun iki yanında evler, hatta yalnızca duvarlar bulunduğu sürece hayli cesur gidiyordu. Ara sıra bir pencere kepenginin çatlağından sızan bir mum ışığı görüyordu; bu aydınlıktı, hayattı, orada insanlar bulunuyor demekti, bu da ona güven veriyordu. Ama ilerledikçe, yürüyüşü içgüdüyle yavaşlamaktaydı. Son evin köşesini de dönünce Cosette durdu. Son dükkândan öteye gitmek güç olmuştu, son evden daha uzağa gitmekse imkânsız görünüyordu. Kovayı yere koydu, elini saçlarının arasına sokup başını yavaş yavaş kaşımaya koyuldu. Ürkmüş, kararsız çocuklara özgü bir harekettir bu. Montfermeil artık yoktu, kırlar vardı. Şimdi önünde karanlık ve ıssızlık vardı. İçinde hiç insan olmayan, hayvanlar, belki de hortlaklar bulunan bu karanlığa umutsuzlukla baktı. İyice baktı, otların üstünde yürüyen hayvanların ayak seslerini duydu, ağaçlarda kımıldanan hortlakları açık seçik gördü. Kovayı yeniden yakaladı, korkmak cesaret vermişti; “Adam sen de! Hiç su kalmadığını söylerim!” diye düşünerek Montfermeil’e döndü.

Daha yüz adım atmış, atmamıştı ki, yeniden durdu ve kafasını kaşımaya başladı. Şimdi de Madam Thénardier gözünün önüne geliyordu; sırtlan ağzıyla, gözlerinde alev alev yanan öfkesiyle, iğrenç Madam Thénardier. Bir önüne ve bir arkasına ağlamaklı baktı. Ne yapmalı? Ne etmeli? Nereye gitmeliydi? Önünde Madam Thénardier umacısı, arkasında gecenin ve ormanların bütün

hayaletleri vardı. Onu gerileten Madam Thénardier oldu. Döndü ve tekrar kaynağın yolunu tuttu, koşmaya başladı. Koşarak köyden çıktı ve koşarak ormana girdi, artık hiçbir şeye bakmıyor, hiçbir sese kulak vermiyordu. Ancak soluğu kesilince koşmayı bırakıp yürümeye başladı. Heyecandan kendini kaybetmişçesine ilerliyor, ağlamak istiyor, ormanın gece ürpertisi onu tepeden tırnağa sarıyordu.

Artık ne düşünüyor ne de görüyordu. Uçsuz bucaksız gece bu küçücük varlığın karşısına bütün heybetiyle dikilmişti. Bir yanda karanlık, öbür yanda bir zerre, bir atom. Ormanın girişinden kaynağa kadar ancak yedi sekiz dakikalık bir yol vardı. Cosette, gündüz gözüyle birçok defa gidip gelmiş olduğundan yolu biliyordu. Tuhaf şey! Kaybolmadı. Bir içgüdü kalıntısı onu belli belirsiz ilerletiyordu. Bu arada dallarda, çalılıkta bir şey görürüm korkusuyla ne sağına ne de soluna bakıyordu. Böylece kaynağa vardı.

Suyun killi bir toprakta oyduğu, yaklaşık iki ayak derinliğinde dar bir doğal yalaktı bu. Çevresinde yosunlar ve adına 'IV. Henri'nin yakalığı' denen büyük otlardan vardı. Yere birkaç iri taş döşenmişti. Kaynaktan, sakın, hafif bir sesle bir dere çıkıyordu.

Cosette soluk almak için bile durmadı. Karanlık pek koyuydu, ama o buraya gelmeye alıştı. Kaynağın üstüne doğru eğilmiş duran ve genellikle ona dayanak vazifesi gören genç bir meşe ağacını karanlıkta el yordamıyla araştırdı. Bir dala rastladı, ona asıldı ve eğilip kovayı suya daldırdı. O an öylesine bir heyecan içindeydi ki, kuvveti üç katına çıkmıştı. Böyle eğilmiş haldeyken önlük cebinin kaynağa boşaldığını bile fark etmedi. On beş metelik suya düştü. Cosette paranın ne düştüğünü gördü ne de sesini işitti. Kovayı doluya yakın çıkardı ve otların üzerine koydu.

İşi bittikten sonra yorgunluktan bitkin düşmüş olduğunu fark etti. Hemen geri dönmek istedi, ama kovayı doldurmak için o kadar güç harcamıştı ki bir adım bile atacak hali kalmamıştı. Oturmak zorunda kaldı. Kendini otların üstüne attı ve orada çöküp kaldı.

Gözlerini yumdu, sonra yeniden açtı; neden böyle yaptığını bilmiyordu ama yapmamazlık da edemiyordu. Yanındaki kovada çalkalanan su, beyaz ateşten yılanlara benzeyen halkalar oluştuyordu.

Başının üstündeki gökyüzü, koskoca bir elbisenin dumandan etekleri gibi simsiyah geniş bulutlarla kaplıydı. Karanlığın trajik maskesi bu çocuğun üstüne belli belirsiz eğilir gibiydi.

Jüpiter gezegeni gökyüzünün derinliklerindeydi.

Çocuk tanımadığı ve kendisini korkutan bu kocaman yıldıza şaşkın gözlerle bakıyordu. Gezegen gerçekten de o sırada ufkun çok yakınındaydı ve ona korkunç bir kızılık veren kalın bir sis tabakasının içinden geçmekteydi. Hazin bir kızılığa boyanan sis, yıldızı giderek genişletiyordu. Işıldayan bir yaraydı sanki.

Soğuk bir rüzgâr esiyordu. Orman zifiri karanlıktı, hiçbir yaprak hışırtısı yoktu. İri iri dallar korkunç bir görüntüyle önünde dikiliyor, ormanın açıklık yerlerinde cılız ve biçimsiz çalılıklar ısılk çalıyor, yüksek otlar, soğuk rüzgârın etkisiyle yılanbalıkları gibi kımılđıyorlar, böğürtlenler avını yakalamaya çalışan pençeli uzun kollar gibi eğilip bükülüyorlardı. Rüzgârın kovaladığı bazı kuru fundalar, yaklaşan bir şeyin önünden korkuyla kaçarmışçasına hızla gelip geçiyorlardı. Her tarafta kasvetli alanlar uzanıyordu.

Karanlık baş döndürücüdür. İnsan aydınlık arar. Gün ışığının zayıflayan yansıısına gömüldükçe yüreğinin sıkıştığını hisseder. Gözler siyahlık görünce, zihin bulanık görür. Güneş tutulmasında, gecede, saydamlığın yittiği pusta en güçlüler için bile kaygı vardır. Hiç kimse gece ormanda korkudan titremeden yürüyemez. Karanlıklar ve ağaclar; iki korkunç kalınlık. Belirsiz derinliklerden hayali bir gerçek çıkar. Anlaşılmazlık birkaç adım ötemizde bir ışık berraklığı içinde belirir. İnsan, bulunduğu mekânda ya da kendi beyninin içinde uyuyan çiçeklerin rüyaları gibi, belirsiz ve ele avuca sığmaz bir şeylerin yüzdüğünü görür. Ufukta vahşi görüntüler vardır. Büyük siyah boşluğun yaydığı akımları solur insan. Korkar, arkasına bakmak ihtiyacı duyar. Gecenin kovuklarına, vahşileşen görüntüye, ilerledikçe silinen sessiz şekillere, dağınık saç gibi karanlık yığınlar, öfkeyle dikilmiş sık çalılara, koyu su birikintilerine, kasvetten yansıyan hüzne, sessizliğin mezar gibi sonsuzluğuna, olması mümkün olan meçhul varlıklara, esrarlı eğilen dallara, dehşetengiz ağaç gövdelerine, uzun titrek ot demetlerine, bütün bunlara karşı savunmasızdır. Ne kadar gözüpek olursa olsun, korkudan titrememezlik, dehşetin yakınlığını hissedememezlik edemez. Sanki ruhu karanlığa karışıyormuş gibi korkunç bir şeyler hisseder. Karanlıkların içe işemesi bir çocuk için anlatılamayacak kadar dehşet vericidir.

Ormanlar esrarlı vahiylerle benzerler ve küçük bir ruhun kanat vuruşları, onların devasa kubbeleri altında can çekişme sesleri gibi akseder.

Cosette neler hissettiğinin pek farkında olmamakla birlikte, doğanın bu simsiyah ululuğunun kendisini sımsıkı yakaladığını anlıyordu. İçini saran şey, artık yalnızca dehşet değil, dehşetten de daha dehşetli bir şeydi. Tir tir titriyordu. Onu yüreğinin derinliklerine kadar donduran bu garip titreyişi dile getirecek kelime bulunamaz. Bakışları vahşileşmişti. Ertesi gün, yine aynı saatte buraya

tekrar gelmekten belki de kendini alamayacağını sanıyordu.

O zaman, bu anlayamadığı ama onu korkutan tuhaf durumdan kurtulmak için adeta bir içgüdüyle, bağırarak, “Bir, iki, üç, dört!...” diye ona kadar saymaya başladı. Sayması bittikçe yeniden başlıyordu. Bu, ona, çevresindeki şeyleri gerçek görünüşleriyle kavrama gücünü yeniden verdi. Suyu çekerken ıslattığı ellerinin üşüdüğünü hissetti. Ayağa kalktı. Korku yeniden sarmıştı, bu çok normal ve alt edilmez bir korkuydu. Artık tek bir düşünce vardı kafasında; kaçmak. Ormanın içinden, kırların arasından, ta evlere, pencerelere, yanan mumlara kadar kaçmak. Bakışları, önünde duran kovaya takıldı. Madam Thénardier’nin içine saldığı korku öylesine büyüktü ki, su kovasını almadan kaçmaya cesaret edemedi. Kovanın kulbunu iki eliyle yakaladı ve yerinden güçlükle kaldıracıldı.

On adım kadar gitti, ama kova doluydu, ağırdı, onu tekrar yere bırakmak zorunda kaldı. Bir an soluk aldı, sonra kovayı yeniden kaldırdı ve yürümeye başladı, bu defa biraz daha uzun yürüdü. Ama yine durmak zorunda kaldı. Birkaç saniye dinlendikten sonra tekrar yola koyuldu. Başı öne eğilmiş sarkık, tıpkı yaşlı bir kadın gibi yürüyor, kovanın ağırlığı, zayıf kollarını çekip geriyor, demir kulp, ıslak ellerini uyuşturuyor, donduruyordu. Sık sık durmak zorunda kalıyor, her duruşunda da kovadan dışarı sıçrayan sular çıplak bacaklarına dökölüyordu. Bütün bunlar, geceleyin bir ormanın içinde, bütün insan bakışlarından uzakta geçiyordu; sekiz yaşında bir çocuktı bu; o an bu hazin tabloyu gören sadece Tanrı’ydı.

Bir de şüphesiz çocuğun annesi, ne yazık!

Çünkü, bazı öyle şeyler vardır ki, mezardaki ölümlere bile gözlerini açtırır.

Cosette ıstıraplı bir hırıltıyla soluyordu. Hıçkırıklar boğazında düğümleniyor, ama Madam Thénardier’den uzaktayken bile o kadar korkuyordu ki, ağlamaya cesaret edemiyordu. Madam Thénardier’nin daima yanı başında olduğunu düşünmek onda alışkanlık olmuştu.

Ama bu şekilde hızlı yol almasına imkân yoktu, ağır ağır yürüyordu. Molaların süresini ne kadar kısaltırsa kısaltсын, iki mola arasında ne kadar uzun yürürse yürüsün, bu tempoyla Montfermeil’e dönmesinin yine de bir saatten fazla süreceğini ve Madam Thénardier’den dayak yiyeceğini soluğu tıkanarak düşünüyor, bu soluk tıkanması, ormanda gece yalnız olmanın verdiği korkuya karışıyordu. Yorgunluktan bitkin düşmüş, hâlâ ormandan çıkamamıştı. Tanıdığı yaşlı bir kestane ağacının yanına gelince iyice dinlenmek için ötekilerden daha uzun son bir mola verdi, sonra bütün gücünü toplayıp kovanın kulbuna yapıştı ve

cesaretle yürümeye başladı. Ne var ki, zavallı küçük umutsuz varlık; “Ey Tanrım! Tanrım!” diye bağırmaktan da kendini alamadı.

İşte tam o anda birdenbire kovanın artık hiçbir ağırlığı kalmadığını hissetti. Ona kocaman görünen bir el gelip kovanın kulbuna yapışmış, kuvvetle kaldırıyordu. Başını kaldırdı. Kara, dümdüz, dimdik, büyük bir şekil karanlıkta yanı sıra yürümekteydi. Arkasından gelen, ama gelişini duymadığı bir adamdı bu. Adam, bir kelime bile söylemeden, onun taşıdığı kovanın sapını avuçlayıvermişti.

Hayatın bütün rastlantılarında bize rehberlik eden içgüdüler vardır.

Çocuk hiç korkmadı.

6. Bu Belki de Boulatruelle’in Akıllılığını Kanıtlar

1823 yılının yine bu Noel gününde, öğleden sonra bir adam Paris’te Hôpital Bulvarı’nın en ıssız tarafında hayli uzun bir süre dolaştı. Bu adam ev arayan birine benziyor ve Saint-Marceau dış mahallesinin bu harap kenarında en mütevazı evlerin üzerinde durmayı tercih eder gibi görünüyordu.

Gerçekten de, daha ileride göreceğimiz gibi, bu ücra mahallede bir oda kiralamıştı.

Bu adam, giyim kuşamıyla olduğu kadar kişiliğiyle de görgülü dilenci diyebileceğimiz birini canlandırmaktaydı; aşırı sefaletle birleşmiş aşırı temizlik. Anlayışlı yüreklerle, çok yoksul olanla, çok değerli olana karşı duyulan o çifte saygıyı ilham eden ender karışımlardan biriydi bu. Hayli eski ve hayli fırça yemiş yuvarlak bir şapkası, o dönemde hiç de yadırganmayan killi toprak sarısı renginde kaba çuhadan, ipliklerine kadar aşınmış bir redingotu, geçen yüzyıla özgü bir biçimde cepli büyük bir yelege, dizlerine rastlayan yerleri kurşunileşmiş siyah bir külot pantolonu, siyah yün çorapları ve bakır tokalı kaba ayakkabıları vardı. Gurbetten dönen, varlıklı bir evin eski hizmetkârı olduğu söylenebilirdi. Bembeyaz saçlarından, kırışmış alnından, morumsu dudaklarından, hayatın zorluğu ve yorgunluğu okunan yüzünden, altmışın çok üstünde olduğu tahmin edilebilirdi. Ağır ama emin yürüyüşüyle bütün hareketlerine damgasını vuran olağandışı kuvvet ve canlılığına bakıldığında ise çok çok ellisinde olduğu söylenebilirdi. Dudakları, haşın gibi görünen, ama aslında alçakgönüllü olduğunu belirten garip bir çizgiyle kırışıyordu. Bakışının derinliklerinde acılı bir huzur ve sükûna benzer bir şey vardı. Sol elinde bir mendile sarılı küçük bir paket taşıyor, sağ eliyle bir çitten kesilmiş bir çeşit bastona dayanıyordu. Oldukça özenilerek hazırlanmış bir bastonu bu, pek ürkütücü bir görünüşü de yoktu; budaklardan yararlanılarak şekillendirilmiş, kırmızı balmumundan

mercan taklidi bir tutamak yapılmıştı. Bir sopaydı aslında, ama bastona benziyordu.

Bu caddede, özellikle kışın gelip geçen çok az kişi vardı. Hareketlerinde bir olağandışılık olmamakla birlikte, gelen geçenden hoşlanacak yerde onlardan kaçınır gibiydi.

O dönemde XVIII. Louis hemen hemen her gün Choisy-le-Roi'ya giderdi. En sevdiği gezintilerden biriydi bu. Hiç şaşmaksızın, saat ikiye doğru kralın arabasıyla atlı alayının Hôpital Bulvarı'ndan dörtlüye geçtikleri görülürdü.

Mahallenin dilenci kadınları için saat yerini tutardı bu; "Saat iki, işte artık Tuileries'ye dönüyor," derlerdi.

Bazıları koşuştur, bazıları da kendilerine çekidüzen verirlerdi, çünkü bir kralın geçişi daima bir hengâme yaratır. Kaldı ki, XVIII. Louis'nin görünmesi de kaybolması da Paris sokaklarında belli belirsiz bir etki yapardı. Hızlı, ama görkemli bir geçiş olurdu. Bu sakat kral dörtlüye gitmekten zevk alırdı; yürüyemediği için koşmak istiyordu. Bu kötürüm, elinden gelse kendisini şimşeklere çektirirdi. Yalın kılıçların arasından barışçı ve ciddi bir tavırla, baştan başa altın yaldızlı panolar üzerinde iri zambak dalları resmedilmiş ağır arabası içinde gürültüyle yol alır, insanın ancak şöyle bir göz atabilecek kadar vakti olurdu. Arabanın içinde sağ dipteki köşede kapitone beyaz atlas yastıklar üzerinde, geniş, dinç, kırmızı bir yüz; krallara yakışır biçimde yeni pudralanmış bir alın; mağrur, sert ve ince bir bakış; okumuş bir kişi gülümseyişi; burjuva bir kıyafetin üstünde burma püsküllü iki büyük apolet, Toison d'or Nişanı, Saint-Esprit gümüş plakası, iri bir göbek ve geniş mavi bir şerit görülürdü; kral buydu işte. Paris dışındayken, beyaz tüylü şapkasını yüksek İngiliz tozluklarının sardığı dizlerinin üstünde tutar, şehre girince şapkasını başına koyup ara sıra selam verirdi. Halka soğuk bakışlarla bakar, aynı şekilde karşılık görürdü. Saint-Marceau mahallesinde ilk defa görüldüğünde, bütün süksesi, mahallelilerden birinin arkadaşına söylediği şu söz olmuştu; "Demek hükümet bu şişkoymuş."

Kralın hep aynı saatte hiç şaşmayan geçişleri Hôpital Bulvarı'nın günlük önemli olayıydı.

Bulvarda dolaşan sarı redingotlu adam belli ki bu mahalleden değildi, hatta muhtemelen Parisli de değildi, çünkü bu ayrıntılardan habersizdi. Saat iki olup da kralın arabası gümüş şeritli bir muhafız taburuyla çevrili olarak Salpêtrière'den dolayı bulvarda boy gösterince adam birden şaşırıp, adeta ürktü. Caddeye paralel ağaçlıklı yolda bir o vardı, çarçabuk bir bahçe duvarının köşesine çekildi. Ama bu davranış Havré Dükü'nün onu görmesini önleyemedi.

Havr  Dükü, o gün hizmet gören muhafızların komutanı olarak arabada kralın karşısında oturuyordu. Majestelerine hitaben, “İşte, ne kadar kötü kılıklı bir adam,” dedi. Krala yol açan polisler de onu fark etmişlerdi; i lerinden biri adamı takip etme emrini aldı. Ama adam dış mahallenin ıssız dar sokaklarına daldı, gün de batmak üzere olduğundan, –devlet bakanı, polis müdürü Angl s Kontu’na hemen o akşam gönderilen bir raporda da belirtildiği üzere– polis memuru onun izini kaybetti.

Sarı redingotlu adam polis memuruna izini kaybettirince adımlarını bir misli daha sıklaştırdı; bir yandan da takip edilmediğinden emin olmak için sık sık dönüp arkasına bakıyordu. Saat dördü çeyrek geçe, yani gece bastırđında, o gün ‘İki Forsa’ piyesini oynayan Porte Saint-Martin Tiyatrosu’nun  n nden geçiyordu. Tiyatronun fenerleriyle aydınlanan bu afiş dikkatini çekmiş olacak ki, telaşla y r d ği halde durup onu okudu. Az sonra Planchette  ıkmazı’ndaydı ve o tarihte Langy arabalarının yazıhanesinin bulunduğu Plat d’ tain’e giriyordu. Lagny’ye araba saat dört buçukta kalkıyordu. Atlar koşulmuştu ve arabacı tarafından çağırılan yolcular iki tekerlekli yolcu arabasının yüksek demir merdiveninden telaşla çıkıyorlardı.

Adam sordu:

“Bir kişilik yeriniz var mı?”

Arabacı, “Bir tek,” dedi, “benim yanımda, sıranın üstünde.”

“Onu ben tutuyorum.”

“Binin.”

Ancak, yola çıkmadan önce arabacı, yolcunun pejmürde kıyafetine,  ıkınının küçüklüğüne bir göz atıp, ücretini peşin istedi.

“Lagny’ye kadar gidiyor musunuz?” diye sordu arabacı.

“Evet,” dedi adam.

Ve Lagny’ye kadar gereken  creti ödedi.

Yola çıkıldı.  ıkış kapısından geçince arabacı sohbet etmek istedi, ama yolcu ancak tek heceli cevaplar veriyordu. Arabacı da ıslık çalıp, atlara küfür savurmayı sohbet etmeye tercih etti.

Arabacı paltosuna büründü. Hava soğuktu. Adam oralı görünmüyordu. Böylece Gournay’ı ve Neuilly-sur-Marne’i geçtiler.

Akşam saat altıya doğru Chelles’teydiler. Arabacı atlarını dinlendirmek için kral manastırının eski binalarındaki arabacılar hanının önünde durdu.

Adam, “Ben burada iniyorum,” dedi.

Çıkını ve bastonunu alıp arabadan aşağı atladı.

Biraz sonra gözden kayboldu.

Hana girmemişti.

Birkaç dakika sonra araba Lagny'ye doğru tekrar yola koyulduğunda Chelles'in ana caddesinde onu göremediler.

Arabacı içerdeki yolculara döndü.

“İşte,” dedi, “buralı olmayan bir adam, çünkü onu tanımıyorum. Meteliksiz gibi görünüyor, ama paraya da aldırıldığı yok; Lagny için ücret ödüyor, ama ancak Chelles'e kadar gidiyor. Gece oldu, bütün evler kapalı, hana girmiyor, hiçbir yerde de görünmüyor. Sanırım yerin dibine girdi.”

Adam yerin dibine girmemişti. Karanlıkta Chelles'in ana caddesini acele arşınlayıp, kiliseye varmadan, solda Montfermeil'e giden köy yoluna sapmıştı; burasını tanıyan, daha önce de oraya gelmiş olan birine benziyordu.

Hızla saptığı bu yolu takip ediyordu. Yolun Gagny'den Lagny'ye giden iki yanı ağaçlı eski yolla kesiştiği yerde bazı yolcuların geldiğini duydu. Hemen bir hendeğe saklanıp uzaklaşmalarını bekledi. Aslında gereksiz bir tedbirdi bu, çünkü daha önce de söylediğimiz gibi, zifiri karanlık bir aralık gecesi idi. Gökte ancak iki üç yıldız görünüyordu.

Tepenin yamacı bu noktadan başlıyordu. Adam Montfermeil yoluna girmedi; sağa, kırların içine saptı ve büyük adımlarla ormana vardı.

Ormana girince adımlarını yavaşlattı ve bütün ağaçları dikkatle gözden geçirmeye başladı. Adım adım ilerliyordu. Sadece kendisinin bildiği esrarengiz bir yolu araştırıyor, izliyor gibiydi. Bir ara yolunu kaybeder gibi oldu, kararsız bir halde durdu. Nihayet, elleriyle yoklayarak bir açıklığa geldi; iri, beyaz taşlardan bir yığın vardı burada. Hızla bu taşlara doğru yürüdü ve gecenin sisi içinde dikkatle inceledi; sanki taşları muayeneden geçiriyordu. Taş yığınının birkaç adım ötesinde, üzerleri bitkilerin sivilceleri demek olan yumrularla kaplı büyük bir ağaç vardı. Adam bu ağaca gitti, sanki bütün yumruları tanımak, saymak istiyormuş gibi elini ağacın gövdesinin kabuğu üzerinde dolaştırdı.

Bir dişbudak olan bu ağacın tam karşısında kabuk döken hastalığa tutulmuş bir kestane ağacı bulunuyordu. Hastalığını iyileştirmek için gövdesine çinko sarıp çivilemişlerdi. Adam, ayaklarının ucunda yükselip, bu çinkoya dokundu.

Sonra zeminin taze kazılmış olup olmadığını iyice anlamak istercesine, ağaçla taşlar arasında kalan yerdeki toprağın üzerinde bir süre tepinerek dolaştı.

Ve sonra, yönünü belirledi ve ormanın içine doğru yürümeye başladı.

İşte, Cosette’e rastlayan adam buydu.

Adam, Montfermeil yönüne doğru ilerlerken, inleyerek hareket eden, bir yükü yere bırakıp, tekrar alan ve yeniden yürümeye başlayan küçük bir karaltı görmüştü. Bu karaltıya yaklaşmış ve onun kocaman bir su kovasını taşıyan küçücük bir çocuk olduğunu anlamıştı. O zaman çocuğun yanına gitmiş ve kovanın kulpunu sessizce tutuvermişti.

7. Cosette Karanlıkta Yabancı Adamla Yan Yana

Söylediğimiz gibi Cosette korkmamıştı.

Adam onunla konuştu. Kalın bir ses tonuyla oldukça yavaş konuşuyordu.

“Yavrum, bu taşıdığın senin için çok ağır.”

Cosette başını kaldırıp cevap verdi:

“Evet bayım.”

“Ver,” dedi adam, “ben taşıyım.”

Cosette kovayı bıraktı. Adam onun yanı sıra yürümeye koyuldu.

“Gerçekten de ağır,” diye dişlerinin arasından söylendi. Sonra ekledi:

“Küçük, kaç yaşındasın?”

“Sekiz bayım.”

“Uzaktan mı geliyorsun?”

“Ormandaki kaynaktan geliyorum.”

“Peki, gittiğin yer uzak mı?”

“Buradan bir çeyrek saat ilerde.”

Adam konuşmadan biraz durduktan sonra, birden, “Senin annen yok mu?” dedi.

“Bilmiyorum,” diye cevap verdi çocuk.

Adamın yeniden konuşmasına vakit kalmadan ekledi:

“Sanmıyorum. Başkalarının var, ama benim yok.”

Kısa bir sessizlikten sonra, “Sanırım, benim hiç annem olmadı,” dedi.

Adam durdu, kovayı yere bıraktı, eğilip iki elini çocuğun iki omzunun üzerine koydu, karanlıkta ona bakmaya, yüzünü görmeye çalıştı.

Gökyüzünün kurşun rengi ışığında Cosette’in zayıf ve hastalıklı yüzü hayal

meyal fark ediliyordu.

“Senin adın ne?” dedi adam.

“Cosette.”

Adam elektrik çarpmış gibi sarsıldı. Hâlâ dikkatle çocuğa bakıyordu, sonra ellerini Cosette’in omuzlarından çekerek, kovayı yakaladı ve yeniden yürümeye başladı.

Biraz sonra sordu:

“Küçük, nerede oturuyorsun sen?”

“Montfermeil’de, bilmem biliyor musunuz?”

“Gittiğin yer mi?”

“Evet bayım.”

Adam yine bir süre sustu, sonra tekrar konuştu:

“Peki, bu saatte seni ormana su almaya kim gönderdi?”

“Madam Thénardier.”

Adam, ilgisiz göstermeye çalıştığı, ama yine de içinde garip bir titreme bulunan bir sesle, “Ne yapar senin bu Madam Thénardier?” diye sordu.

“Benim hanımım,” dedi çocuk. “Han işletir.”

“Han mı?” dedi adam. “Öyleyse bu gece orada kalırım. Beni oraya götür.”

“Zaten oraya gidiyoruz,” dedi çocuk.

Adam oldukça hızlı yürüyordu. Cosette de onu hiç zahmet çekmeden izlemekteydi. Artık yorgunluk duymuyordu. Ara sıra bakışlarını bir tür huzur ve dile gelmez bir teslimiyetle bu adama doğru kaldırıyordu. Tanrı’ya dönmeyi, dua etmeyi ona hiç öğretmemişlerdi. Buna rağmen, içinde umuda benzeyen ve göğsüne doğru yükselen bir şeyler hissediyordu.

Birkaç dakika geçti. Adam tekrar konuştu:

“Madam Thénardier’nin evinde hizmetçi yok mu?”

“Yok bayım.”

“Sen yalnız mısın?”

“Evet bayım.”

Yine bir an sessizlik oldu. Cosette konuştu.

“Yani iki küçük kız var.”

“Hangi küçük kızlar?”

“Ponine’le Zelma.”

Küçük kız, böylece, Madam Thénardier’nin romanlarından alınma o değerli

adları basitleştirmektedir.

“Nedir bu Ponine’le Zelma?”

“Bunlar Madam Thénardier’nin küçükhanımlarıdır. Yani onun kızları.”

“Onlar ne yaparlar?”

“Oo!” dedi çocuk, “onların güzel bebekleri var, altınlı şeyleri, bir sürü eşyaları. Oynarlar, eğlenirler.”

“Bütün gün mü?”

“Evet bayım.”

“Ya sen?”

“Ben çalışırım.”

“Bütün gün mü?”

Çocuk, iri gözlerini kaldırdı, yaşlar vardı, ama gece karanlığında görünmüyordu. Yavaş sesle cevap verdi:

“Evet bayım.”

Sessiz geçen bir aradan sonra devam etti:

“Bazen işim bitince ve izin verilerse ben de oynarım.”

“Nasıl oynarsın?”

“Nasıl olursa. Bana bırakırlar. Ama çok oyuncağım yok. Ponine’le Zelma, kendi bebekleriyle oynamamı istemiyorlar. Kurşundan küçük bir kılıcım var, şu kadar bir şey.”

Çocuk bunu söylerken serçe parmağını gösteriyordu.

“Kesmeyen bir kılıç değil mi?”

“Hayır bayım, keser,” dedi çocuk, “salatayla sineklerin başını keser.”

Köye vardılar. Cosette, sokaklarda yabancıya kılavuzluk etti. Ekmekçi dükkânının önünden geçtiler, ama Cosette ekmek götürmesi gerektiğini hatırlamadı. Adam ona sorular sormayı bırakmış, şimdi kasvetli bir sessizliğe bürünmüştü. Kiliseyi geride bıraktıkları zaman dükkânlara bakıp, Cosette’e sordu:

“Demek panayır var, öyle mi?”

“Hayır bayım, bugün Noel de.”

Hana yaklaştıklarında Cosette çekinerek adamın koluna dokundu:

“Bayım?”

“Ne var yavrum?”

“Eve çok yaklaştık.”

“Ne olur?”

“Artık kovayı bana verir misiniz?”

“Niçin?”

“Çünkü madam onu benim yerime başkasının taşıdığını görürse beni döver.”

Adam kovayı ona verdi. Az sonra lokanta bozuntusunun kapısındaaydılar.

8. Belki de Aslında Zengin Olan Bir Yoksulu Hana Kabul Etmenin Getirdiği Hoşnutsuzluk

Cosette kendini tutamayıp oyuncakçı dükkânında hâlâ sergilenmekte olan büyük bebeğe bir göz attıktan sonra kapıya vurdu. Kapı açıldı. Madam Thénardier elinde bir mumla kapıda belirdi.

“Ah! Sen ha, küçük haylaz! Çok şükür gelebildin! Mutlaka yollarda oynamıştır ahlaksız!”

Cosette tir tir titreyerek, “Madam,” dedi, “bakın, burada bir mösyö var, kalmak istiyor.”

Madam Thénardier, hancılara özgü o anında değişmeyle, asık suratının yerine hemen yapmacık nezaket ifadesini takındı ve yiyecek gibi gözlerle yeni gelene baktı.

“Bu mösyö mü?” dedi.

Adam elini şapkasına götürerek, “Evet madam,” diye cevap verdi.

Zengin yolcular bu kadar terbiyeli olmazlardı. Bu davranış ve Madam Thénardier’nin bir bakışta gözden geçirdiği yabancının elbisesiyle eşyası, kadının yüzündeki nezaket ifadesini yok etti, asık suratı geri geldi. Sertçe, “Girin babalık,” dedi.

‘Babalık’ içeri girdi. Madam Thénardier bir defa daha ona göz attı, özellikle tamamen aşınmış redingotuyla biraz çökük duran şapkasını inceledi, sonra bir kafa sallayışı, burun büküşü ve göz kırpışıyla, hâlâ arabacılarla içki içmekte olan kocasına danıştı. Kocasına ona işaret parmağını başkalarınca fark edilmeyecek şekilde kımıldatarak cevap verdi ki, bu hareketle birlikte dudakların öne doğru kabartılması, bu gibi durumlarda; tam sefalet, anlamına geliyordu.

Bunun üzerine Madam Thénardier, “Bak ahbab! Çok üzgünüm, ama hiç yerim yok!” diye bağırdı.

“Beni istediğiniz yere koyabilirsiniz,” dedi adam, “Ambara, ahıra. Oda parası öderim.”

“Kırk metelik.”

“Kırk metelik. Kabul.”

“Tamam!”

Arabacının biri, Madam Thénardier’ye yavaşça, “Kırk metelik mi?” dedi. “Yirmi metelik değil mi?”

“Onun için kırk metelik,” diye aynı yavaşlıkla cevap verdi Madam Thénardier. “Fakir fukarayı daha aşağısına barındırmam.”

“Doğru,” diye kocası anlayışlı bir tavırla ekledi, “böyle müşterilerinin olması bir müessesenin adını kirletir.”

Bu arada adam çıkınıyla bastonunu bir sıranın üstüne bırakıp Cosette’in çabucak bir şişe şarapla bir de bardak koyduğu masanın başına oturmuştu. Suyu isteyen satıcı kovayı alıp atına götürmüş, Cosette de mutfak masasının altındaki yerine, örgüsüne dönmüştü.

Bardağa koyduğu şaraba dudaklarının ucunu değdiren adam, çocuğu garip bir dikkatle gözden geçirmekteydi. Cosette çirkindi. Mutlu olsa, belki güzel olurdu. Bu hüznü küçük yüzü daha önce ana hatlarıyla anlatmıştık. Cosette zayıf ve solgundu. Sekiz yaşlarındaydı ama ancak altı yaşında denilebilirdi. Bir tür karanlığa gömülmüş iri gözleri, ağlamaktan adeta fersizleşmişti. Ağzının kenarlarında, mahkûmlarda ve umutsuz hastalarda görülen, devamlı üzüntüden ileri gelen o eğri çizgiden vardı. Elleri, annesinin tahmin ettiği gibi ‘çatlaklar içinde’ydi. O sırada onu aydınlatmakta olan ateş, kemiklerinin köşelerini meydana çıkarmakta ve zayıflığını korkunç bir şekilde göz önüne sermekteydi. Her zaman tir tir titrediğinden iki dizini birbirine bitleştirme alışkanlığını edinmişti. Elbisesi yazın görenleri acındıracak, kışın görenleri ise dehşete düşürecek bir paçavra parçasından ibaretti. Üstünde delik deşik bezlerden başka bir şey yoktu; ne bir yün parçası, ne bir şey. Oradan buradan derisi görünüyor ve her tarafında Madam Thénardier’nin vurduğu yerleri gösteren mavi ya da siyah lekeler fark ediliyordu. Çıplak bacakları kırmızı ve siskaydı. Köprücük kemiklerinin çukuru insanı ağlatacak haldeydi. Bu çocuğun bütün kişiliği, gidişi, duruşu, sesi, iki kelime arasında duraklaması, bakışı, susuşu, en ufak bir hareketi hep tek bir fikri anlatıyor, yansıtıyordu: Korku.

Korku onun her yanına yayılmıştı; adeta korkuyla kaplanmıştı; korku onun dirseklerini kalçalarına yapıştırıyor, topuklarını etekliği altına çekiyor, onu mümkün olduğu kadar az yer kaplamaya zorluyor, ancak gerektiği kadar nefes alması için rahat bırakıyordu. Korku onun bedeninin alışkanlığı gibi bir şey olmuştu; bu alışkanlığın değişmesine imkân yoktu, artması dışında. Gözbebeklerinin ta dibinde şaşkın bir nokta vardı, orada dehşet yuvalanmıştı.

Öylesine bir korkuydu ki bu, Cosette dışarıdan sırlıklam geldiği halde, gidip ateşte ısınmaya cesaret edememiş, sessiz sedasız işinin başına geçmişti.

Sekiz yaşındaki bu çocuğun bakışlarındaki ifade her zaman öyle boynu bükük, öyle üzgün, bazen de öyle trajikti ki, zaman zaman onun aptallaşmak ya da cin çarpmışa dönmek üzere olduğu sanılırdı.

Dediğimiz gibi, dua etmenin ne demek olduğunu asla bilmiyordu ve hiçbir zaman bir kiliseden içeri adımını atmamıştı. “Benim vaktim mi var?” diyordu Madam Thénardier.

Sarı redingotlu adam Cosette’den gözlerini ayırmıyordu.

Madam Thénardier birdenbire haykırdı:

“Ha, aklıma geldi! Nerede şu ekmek?”

Cosette, Madam Thénardier’nin sesini yükselttiği her defasında yapma âdetinde olduğu gibi, hemen masanın altından fırladı.

Ekmeği tamamen unutmuştu. Korku içinde bulunan çocukların başvurdukları çareye başvurdu. Yalan söyledi.

“Madam, ekmekçi kapalıydı.”

“Kapısını vursaydın.”

“Vurdum efendim.”

“Öyleyse?”

“Açmadı.”

“Doğru olup olmadığını yarın öğrenirim,” dedi Madam Thénardier, “eğer yalan söylüyorsan, esaslı bir dayak yiyeceksin. Sen şimdi ver bakayım bana şu on beş meteliği.”

Cosette, elini önlüğünün cebine daldırdı ve sarardı. Para yoktu.

“Hadisene!” dedi Madam Thénardier, “Ne dediğimi duydun mu?”

Cosette, cebi tersine çevirdi; hiçbir şey yoktu. Nereye gitmiş olabilirdi ki? Zavallı çocuk söyleyecek söz bulamadı. Taş gibi donup kalmıştı.

Madam Thénardier hırladı:

“Parayı kaybettin mi, yoksa benden çalmak mı istiyorsun?”

Bunu söylerken kolunu şöminenin köşesinde asılı duran kamçıya doğru uzatmıştı.

Bu korkunç hareket, Cosette’e haykıracak gücü verdi:

“Acıyın lütfen! Madam! Madam! Bir daha yapmayacağım.”

Madam Thénardier kamçıyı yerinden çıkardı.

Bu arada sarı redingotlu adam yeleğinin cebini kimse farkında olmadan karıştırmıştı. Zaten öbür yolcular içip kâğıt oynadıklarından, hiçbir şeyin farkında değildiler.

Cosette, zavallı yarı çıplak kollarını, bacaklarını toplayıp saklamaya çalışarak dehşetle şöminenin köşesine büzülüyordu. Madam Thénardier vurmak için kolunu kaldırdı.

Adam, “Affedersiniz madam,” dedi, “ama biraz önce bu küçüğün önlük cebinden bir şeyin yere düşerek yuvarlandığını gördüm. Belki aradığınız odur.”

Eğilip bir an yerde bir şey ararmış gibi yaptı.

“Tamam, işte bu,” diyerek doğruldu. Ve madeni bir parayı Madam Thénardier’ye uzattı.

“Evet, buydu işte,” dedi kadın.

Oysa bu değildi, çünkü bu yirmi metelikti, ama Madam Thénardier hesabını bilirdi. Parayı cebine koydu ve çocuğa zalimce bir bakış atmakla yetinip, “Bir daha böyle bir şey yaptığını görmeyeyim!” dedi.

Cosette tekrar Madam Thénardier’nin ‘köpek yuvası’ dediği yere döndü. Meçhul yolcuya dikilen gözlerinde şimdiye kadar hiç rastlanmayan bir ifade belirmeye başlamıştı. Saf bir şaşkınlıktan başka bir şey değildi, ama giderek, şaşkınlıkla birlikte bir tür güven duygusu da karışıyordu bu bakışlara.

Madam Thénardier, “Sırası gelmişken sorayım, yemek yiyecek misiniz?” diye yolcuya sordu.

Yolcu cevap vermedi. Derin bir düşünceye dalmış görünüyordu.

Kadın, dişlerinin arasından, “Ne biçim adam bu?” dedi, “pek yoksul bir şey olsa gerek. Yemek yiyecek meteliği bile yok. Yatak ücretini ödeyebilecek mi acaba? Bereket versin ki, yerdeki parayı aşırmaq aklına gelmedi.”

Bu sırada bir kapı açılmış ve Éponine’le Azelma içeri girmişlerdi.

Bunlar gerçekten de güzel iki küçük kızdı. Köylüden çok, şehirliye benziyorlardı, çok sevimli şeylerdi, birinin kestane rengi pırıl pırıl saçları örölüp başının iki yanına sarılmış, öbürünün saçları ise örölüp arkasına bırakılmıştı. İkisi de canlı, temiz, toplu, körpe ve sağlıklıydılar, bakmak göze zevk veriyordu. Sıkıca giydirilmişlerdi, ama bu iş öyle bir analık sanatıyla yapılmıştı ki, kumaşların kalınlığı, kıyafetlerin zarıflığından hiçbir şey eksiltmiyordu. Hem kışa karşı tedbir alınmış hem de bahar olduğu gibi korunmuştu. Bu iki küçük kız etrafa ışık saçıyorlardı. Ayrıca, saltanatlıydılar. Süslerinde, neşelerinde, gürültülerinde hükmedici bir yan vardı. İçeri girdiklerinde Madam Thénardier aslında hayranlık dolu bir sesle onları azarlardı: “Ah sizi gidiler, demek geldiniz!”

Sonra onları sırayla dizlerinin arasına çekip, saçlarını düzeltti, kurdelelerini yeniden bağladı ve nihayet annelere özgü tatlı bir şekilde sarsarak gitmeleri için bırakırken; “Amma da zevksiz giyinmişler!” diye bağırdı.

Kızlar gelip ateşin yanına oturdular. Elllerinde, neşeli cıvıltılarla dizlerinin üstünde evirip çevirdikleri bir bebek vardı. Cosette ara sıra gözlerini örgüsünden kaldırıp, hüzünlü hüzünlü onların oyununu seyrediyordu.

Éponine’le Azelma, Cosette’e bakmıyorlardı bile. Onlara göre o köpek gibi bir şeydi. Bu üç küçük kızın yaşının toplamı yirmi dört bile değildi, öyleyken şimdiden bütün insan topluluğunun canlı bir örneğini sunuyorlardı; bir yanda özlem, öbür yanda hor görme.

Thénardier kardeşlerin bebeği, rengi atmış, eski, kırık dökük bir şeydi, ama yine de Cosette’in hayranlığını çekmekten geri kalmıyordu, çünkü bütün ömrünce bir bebeği, –çocukların anlayacakları bir deyimle söyleyelim– gerçek bir bebeği olmamıştı.

Salonda durmadan oraya buraya gidip gelen Madam Thénardier birdenbire Cosette’in dalga geçtiğini, çalışacak yerde, oynayan küçük kızlarla meşgul olduğunu fark etti.

“Ah! Enseledim seni işte!” diye bağırdı. “Demek böyle çalışıyorsun! Seni kamçıyla çalıştırmasını bilirim!”

Yabancı, iskemlesinden kalkmadan Madam Thénardier’ye doğru döndü. Adeta ürkek bir tavırla gülümseyerek, “Aldırmayın madam, bırakın oynasın,” dedi.

Akşam yemeğinde bir but dilimi yiyip, iki şişe de şarap içen ve üstünde iğrenç bir yoksul kıyafeti bulunmayan herhangi bir yolcudan gelmiş olsa, böyle bir dilek, emir yerine geçerdi, ama bu şapkayı taşıyan bir adamın böyle bir dilekte bulunması, bu redingotu giyen bir adamın böyle bir istek ileri sürmesi Madam Thénardier’nin tahammül edemeyeceği bir şeydi. Kaba bir tavırla karşılık verdi:

“Mademki yemek yiyor, çalışması gerekir. Onu boş otursun diye beslemiyorum.”

Yabancı, sırtındaki dilenci kıyafeti ve hamalinkini andıran omuzlarıyla çelişen yumuşak bir sesle konuştu:

“Yaptığı nedir kuzum?”

Madam Thénardier lütfedip cevap verdi:

“Çorap, canım, görmüyor musunuz? Çorabı olmayan küçük kızlarım için çorap örüyor, yani sözgelişi; neredeyse yalınayak yürüyecekler.”

Adam, Cosette’in zavallı kırmızı ayaklarına baktı ve devam etti:

“Ne zaman bitirir bu bir çift çorabı?”

“Daha en aşağı üç dört günlük işi var miskin.”

“Peki, bu bir çift çorap bittiği zaman ne eder?”

Madam Thénardier ona küçümseyen bir bakış fırlattı:

“En azından otuz metelik.”

“Beş franka satar mısınız?” diye sordu adam.

Konuşmayı dinleyen bir arabacı kaba bir gülüşle haykırdı:

“Vay canına be! Beş frank ha! Bence iyi para doğrusu! Beş bomba!”

Mösyö Thénardier lafa karışma gereğini duydu.

“Evet bayım, eğer gönlünüz istiyorsa, bu bir çift çorabı size beş franka veririz. Yolculardan hiçbir şeyi esirgemeyiz.”

“Yalnız para hemen ödenmeli,” dedi Madam Thénardier, kısa ve kesin üslubuyla.

Adam, “Bu çorabı satın alıyorum,” dedi ve cebinden beş franklık çıkartıp masanın üzerine koyarak ekledi, “parayı da ödüyorum.”

Sonra Cosette’e döndü:

“Şimdi işin benim oldu. Oyna çocuğum.”

Arabacı beş frankı görünce öyle heyecanlanmıştı ki, şarap bardağını olduğu yere bırakıp koştu. Parayı inceleyerek bağırdı:

“Hem de gerçek! Gerçek bir arka teker! Sahte değil!”

Thénardier yaklaştı ve sessizce parayı yelek cebine koydu.

Madam Thénardier’nin söyleyecek sözü kalmamıştı. Dudaklarını ısırды, yüzünü bir kin ifadesi bürüdü.

Bu arada Cosette titriyordu. Nihayet soracak cesareti buldu:

“Sahi mi madam? Oynayabilir miyim?”

“Oyna!” dedi Madam Thénardier korkunç bir sesle.

Cosette, “Teşekkür ederim madam,” dedi.

Ama ağzı Madam Thénardier’ye teşekkür ederken, o küçücük ruhuyla yolcuya teşekkür etmekteydi.

Thénardier yeniden içmeye koyuldu. Karısı kulağına fısıldadı:

“Kim olabilir ki bu adam?”

Thénardier, hâkim bir tavırla cevap verdi:

“Böyle redingotu olan çok milyonerler görmüşümdür.”

Cosette örgüsünü oracığa bırakmış, ama yerinden dışarı çıkmamıştı. Daima

olabildiğince az kımıldardı. Arkasındaki bir kutudan birkaç eski bez parçasıyla küçük kurşun kılıcını almıştı.

Éponine’le Azelma olup bitenlere hiç dikkat etmiyorlardı. Az önce çok önemli bir iş becermişlerdi; kediye yakalamışlar, bebeği yere atmışlardı. Abla olan Éponine, kedinin miyavlamalarına ve kıvranmalarına hiç bakmadan kırmızılı mavili bir sürü pılı pırtıyla onu kundaklamaya çalışıyordu.

Kız bir yandan bu ciddi ve güç işi yaparken, bir yandan da koleksiyon yapılmak istendiğinde, keleklerin kanatlarındaki kaçıp giden o göz kamaştırıcı güzellik gibi, o tatlı, tapılası diliyle kardeşine, “Bak, bak!” diyordu, “bu bebek ötekenden çok daha eğlenceli. Kımıldıyor, bağılıyor, hem de sıcak. Hadi, onunla oynayalım. O benim kızım olacak. Ben de hanımefendi olacağım. Seni görmeye gelirim, sen de onu seyrederdin. Derken bıyıklarını görürsün. Bu yüzden şaşırırsın. Sonra kulaklarını görürsün, daha sonra da kuyruğunu görürsün. Buna da şaşırırsın. Bana dersin ki, ‘Aman Tanrım!’ Ben de sana, ‘Evet madam,’ derim, ‘işte benim böyle küçük bir kızım var. Şimdi küçük kızlar böyle oluyor.’”

Azelma, Éponine’i hayranlıkla dinliyordu.

Bu arada içki içenler açık saçık bir şarkı söylemeye başlamışlardı; hem söylüyor, hem de tavanı sarsarcasına gülüyorlardı. Thénardier onları aşka getiriyor, o da onlarla birlikte söylüyordu.

Kuşların her şeyden yuva yapmaları gibi çocuklar da her şeyden bebek yaparlar. Éponine’le Azelma kediye kundakladıkları sırada, Cosette beri yanda kılıcı kundaklamıştı. Bu işi yapınca, onu kollarına yatırmış, uyutmak için yavaş sesle ninni söylüyordu.

Bebek, kız çocuklarının en zorunlu ihtiyacı ve aynı zamanda en sevimli içgüdülerinden biridir. Bakmak, elbise dikmek, süslemek, giydirmek, soymak, tekrar giydirmek, öğretmek, biraz azarlamak, okşamak, uyutmak, bir şeyin bir kimse olduğunu hayal etmek; kadının bütün geleceği işte buradadır. Hayal eder, çene çalar, küçük çeyizler, küçük kundak takımları yapar, küçük elbiseler, küçük bluzlar, küçük zıbınlar dikerler, çocuk genç kız, genç kız yetişkin kız, yetişkin kız kadın olur. İlk bebek son oyuncak bebeğin yerini alır.

Bebeği olmayan küçük bir kız, hemen hemen çocuksuz bir kadın kadar mutsuz, onun kadar tahammül edilmesi zor bir şeydir.

İşte böyle Cosette de kendisine kılıçtan bir bebek yapmıştı.

Madam Thénardier de adama yanaşmıştı. “Kocamın hakkı var,” diye düşünüyordu, “Bu belki de Mösyö Laffitte’dir. Öyle düzenbaz zenginler var ki!”

Gelip adamın masasına yaslandı.

“Bayım,” dedi.

Bu ‘bayım’ sözü üzerine adam döndü. Madam Thénardier şimdiye kadar ona ‘babalık’ ya da ‘ahbap’ demişti. Vahşi halinden de beter olan o tatlılığını takınarak, “Bakın bayım,” diye devam etti, “çocuğun oynamasını ben de istiyorum, buna hiçbir itirazım yok, ama sadece bu defalık, çünkü siz cömert bir insansınız. Bakın, onun hiçbir şeyi yok. Çalışması gerekiyor.”

“Şu halde bu çocuk sizin değil, öyle mi?” diye sordu adam.

“Aman Tanrım! Hayır efendim! Sadece acıyıp yanımıza aldığımız yoksul küçük bir kız. Aptal gibi bir çocuk. Kafasında beyin yerine su olmalı. Gördüğünüz gibi, kafası kocaman. Onun için elimizden geldiği kadarını yapmaya çalışıyoruz, çünkü biz de zengin değiliz. Annesine sürekli mektup yazıp duruyoruz, ama altı ay var ki hiç cevap çıkmıyor. Sanırım öldü.”

“Ya!” dedi adam ve yine düşüncelerine daldı.

“Zaten annesi pek sağlam ayakkabı değildi. Çocuğunu yüzüstü bıraktı.”

Bütün bu konuşma boyunca Cosette, bir içgüdü ona kendisinden söz edildiğini haber vermiş gibi gözlerini Madam Thénardier’den ayırmamıştı. Şöyle böyle duyabiliyor, arada sırada kulağına bazı kelimeler çarpıyordu.

Bu arada içkicilerin yaklaşık dörtte üçü sarhoş olmuş, ahlak dışı nakaratlarını artan bir neşeyle tekrarlamaktaydılar. Bu, içine bakire Meryem’le çocuk İsa’nın da karıştığı üstün zevkli bir açık saçıklık örneğiydi. Madam Thénardier de kahkahalardan payını almaya gitmişti. Cosette masanın altında, gözlerine yansıyan ateşe dikkatle bakıyordu. Az önce kundak diye yaptığı şeyi tekrar sallamaya başlamıştı. Hem sallıyor hem de alçak sesle şarkı söylüyordu; “Annem öldü! Annem öldü! Annem öldü!”

Han sahibesinin yeniden ısrar etmesi üzerine ‘milyoner’ adam nihayet yemek yemeye razı oldu.

“Mösyö ne arzu ediyor?”

“Peynir, ekmek,” dedi adam.

“Besbelli dilencinin biri bu,” diye düşündü Madam Thénardier.

Sarhoşlar hâlâ şarkı söylüyorlardı. Çocuk da masanın altında kendi şarkısını söylemekteydi.

Cosette birdenbire sustu. Arkaya dönmüş, küçük Thénardier’lerin kediyle oynamak için mutfak masasının birkaç adım ötesinde, bıraktıkları yerde bebeği görmüştü.

Kendisini pek tatmin etmeyen kundaklı kılıcı elinden attı, sonra gözlerini ağır ağır salonda çepeçevre dolaştırdı. Madam Thénardier usul usul kocasıyla konuşuyor, para sayıyor; Ponine’le Zelma kediyle oynuyorlardı; yolcularsa ya yemek yemekte ya içmekte ya da şarkı söylemekteydiler, hiç kimse kendisine bakmıyordu. Kaybedecek vakti yoktu. Dizlerinin ve ellerinin üzerinde emekleyerek masanın altından çıktı, gözetlenmediğinden emin olmak için çevresini bir kere daha kolaçan etti, sonra hızla bebeğe kadar süzülüp, yakaladı. Bir an sonra yerindeydi, kımıldamadan oturuyordu, ama kucağında tuttuğu bebeği gölgede bırakacak şekilde dönmüştü. Bir bebekle oynama mutluluğu onun için öyle ender bir şeydi ki, bir şehvetin bütün şiddetini taşıyordu.

Ağır ağır yavan yemeğini yemekte olan yolcu dışında onu kimse görmemişti.

Bu keyif bir çeyrek saat kadar sürdü.

Ne var ki Cosette aldığı bütün önleme rağmen, bebeğin ayaklarından birinin dışarıda kaldığını ve şöminedeki ateşin bunu iyice aydınlattığını fark edememişti.

Loşluktan çıkan bu aydınlık, birden Azelma’nın gözüne çarptı. Kız, Éponine’e, “A! Abla, bak!” dedi.

İki küçük kız şaşkınlıktan kalakaldılar. Cosette bebeği alma küstahlığında bulunmuştu.

Éponine ayağa kalktı, kediye elinden bırakmadan annesine doğru gidip eteğini çekiştirmeye başladı.

“Rahat bırak beni canım!” dedi annesi, “Ne istiyorsun?”

Çocuk, “Anne, baksana!” dedi.

Parmağıyla Cosette’i gösteriyordu.

Cosette ise bebeğe sahip oluşunun sarhoşluğuyla kendinden geçmiş, ne bir şey

görüyor ne de bir şey işitiyordu.

Madam Thénardier'nin yüzü korkunçlukla adilik ve sıradanlığın karışımından oluşmuş ve bu sınıf kadınlara şirret kadın dedirten o özel ifadeye büründü.

Bu defa yaralanan gururu öfkesini büsbütün aşmıştı. Cosette, 'küçükhanımlar'ın bebeğini almıştı. Oğlu imparatorluk veliahtının büyük mavi şeridini 'mujik'in kuşanmaya kalkıştığını gören bir çariçenin yüz ifadesi başka türlü olamazdı.

Öfkenin boğduğu bir sesle haykırdı:

“Cosette!”

Cosette altında yer sarsılmışçasına titredi. Döndü.

“Cosette!” diye Madam Thénardier tekrar haykırdı.

Cosette bebeği hayal kırıklığı ile karışık derin bir saygıyla yavaşça yere koydu. Sonra gözlerini ondan ayırmadan ellerini kavuşturdu ve bu yaşta bir çocuk için söylenmesi ürkütücü de olsa yumruklarını sıktı. Ve sonra o gün yaşadığı duygulardan hiçbirinin; ne ormandaki koşuşturmasının, ne su dolu kovanın ağırlığının, ne parayı kaybetmesinin, ne kamçının görüntüsünün ne de Madam Thénardier'den işittiği acı sözlerin ona yaptıramadığı bir şeyi yaptı; ağladı. Hıçkırı hıçkırı ağlamaya başladı.

Bu sırada yolcu ayağa kalkmıştı.

“Ne oluyor?” dedi Madam Thénardier'ye.

“Görmüyor musunuz?” dedi kadın, Cosette'in ayakları dibinde yerde yatan kanıtını parmağıyla göstererek.

Adam, “Peki, ne olmuş!” dedi.

Madam Thénardier cevap verdi:

“Bu dilenci kız, çocukların bebeğine dokunmaya kalktı!”

“Bütün bu gürültü bunun için mi?” dedi adam. “Peki, ne olur bebekle oynarsa?”

Madam Thénardier devam etti:

“Ona pis elleriyle dokundu! İğrenç elleriyle!”

Cosette'in hıçkırıkları büsbütün arttı.

“Susacak mısın sen?” diye haykırdı kadın.

Adam doğruca sokak kapısına yürüdü, açıp dışarı çıktı.

Adam çıkar çıkmaz Madam Thénardier onun yokluğundan yararlanarak, masanın altındaki Cosette'e sıkı bir tekme savurdu. Çocuk acı çığlıklar kopardı.

Kapı açıldı, adam tekrar göründü. İki elinde az önce sözünü ettiğimiz ve köydeki bütün yumurcakların seyredip durdukları efsanevi bebeği taşıyordu. Bebeği Cosette’in önüne ayaküstü koydu.

“Al, bu senin,” dedi.

Herhalde bir saatten fazla bir zamandır burada hayallerinin ortasında otururken, meyhanenin camından bir donanma gibi fenerlerle ve mumlarla şahane bir şekilde aydınlatılmış olan oyuncakçı dükkânını belli belirsiz fark etmiş olacaktı.

Cosette gözlerini kaldırdı. Adamın o bebekle kendisine doğru geldiğini, üzerine güneşin geldiğini görür gibi görmüştü. O inanılmaz sözü duydu; “Al, bu senin.” Adama baktı, bebeğe baktı, sonra yavaşça geri çekildi ve masanın altında, ta dibe, duvarın köşesine gidip saklandı.

Artık ağlamıyordu, nefes almaktan bile korkan bir hali vardı.

Madam Thénardier, Éponine ve Azelma, sanki birer heykel kesilmişlerdi. İçki içenler bile durmuşlardı. Bütün meyhaneyi muhteşem bir sessizlik sarmıştı.

Taş kesilmiş olan Madam Thénardier tahminlerine yeniden başladı; “Bu ihtiyar neyin nesidir? Yoksul biri mi? Bir milyoner mi yoksa? Belki de ikisi birden, yani bir hırsız.”

Mösyö Thénardier’nin yüzünde anlamlı bir kırışik belirdi. Hâkim içgüdünün bütün hayvani kudretiyle yüze vurduğu her defasında insan çehresinde görülen anlamlı bir kırışıktı bu. Meyhaneci sırasıyla bir bebeğe, bir yolcuya bakıyor, adamı adeta bir para torbasını koklar gibi kokluyordu. Bu, göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir zamanda oldu.

Thénardier, karısının yanına gitti ve ona usulca, “Bu zımbırtı en aşağı otuz frank eder,” dedi. “Budalalık istemez. Herifin önünde secde edilecek!”

Kaba insanlarla saf insanların ortak yanı şudur ki; bir duygudan öbürüne kolayca geçiverirler.

Madam Thénardier tatlı olmaya çalışan, ama kötü ruhlu kadınların acı balından başka bir şey olmayan ses tonuyla, “Hadi bakalım Cosette,” dedi, “bebeğini almıyor musun?”

Cosette, deliğinden çıkmaya cesaret edebildi.

Mösyö Thénardier de okşayıcı bir ses tonuyla, “Cosette’ciğim,” dedi, “bak, bu mösyö sana bir bebek veriyor. Hadi al onu. Senin.”

Cosette harika bebeği adeta dehşetle seyreliyordu. Yüzü hâlâ gözyaşlarıyla sıırılsıklamdı, ama gözleri sabahın alacakaranlığındaki gökyüzü gibi garip neşe

ışılıtlarıyla dolmaya başlıyordu. Aniden kendisine, “Küçük kız, siz Fransa Kraliçesi oldunuz,” denecek olsaydı neler hisseder idiyse, o anda aynı şeyi hissediyordu.

Bu bebeğe dokunacak olsa, ondan gök gürültüleri, yıldırımlar çıkacak gibi geliyordu.

Bu da bir dereceye kadar doğruydu, çünkü Madam Thénardier’nin onu azarlayıp döveceğini düşünüyordu.

Buna rağmen bebeğin cazibesi üstün geldi. Sonunda Cosette bebeğe yaklaştı ve Madam Thénardier’ye dönüp çekinerek, “Alabilir miyim efendim?” dedi.

Hiçbir kelimeyle dile getirilemeyecek; hem umutsuz, hem korkmuş, hem de hayran kalmış bir hali vardı.

“Elbette!” dedi Madam Thénardier, “O senin. Mademki beyefendi onu sana veriyor.”

“Sahi mi bayım?” dedi Cosette, “Doğru mu bu? Benim mi bu bebek?”

Yabancınn gözleri yaşlarla dolmuştu. Ağlamamak için konuşmaktan çekinecek kadar heyecanlanmıştı. Cosette’e başıyla bir işaret yaptı ve ‘bebeğin’ elini onun küçük eline verdi.

Cosette bebeğin eli kendininkini yakmış gibi, elini şiddetle geri çekti ve yere bakmaya başladı. Şunu da eklemek zorundayız ki, o sırada Cosette dilini alabildiğince dışarı çıkarmıştı. Birdenbire geriye döndü ve taşkın bir heyecanla bebeği yakaladı.

“Adını Catherine koyacağım,” dedi.

Cosette’in partallarıyla bebeğin şeritleri ve yepyeni pembe muslinleri birbirine karışmış, sarmaş dolaş olmuşlardı. Çok tuhaf bir andı bu.

Cosette yeniden konuştu:

“Madam onu bir iskemleye koyabilir miyim?”

“Oturabilirsin yavrum,” diye cevap verdi Madam Thénardier.

Şimdi de Éponine’le Azelma, Cosette’e gıptayla bakıyorlardı.

Cosette, Catherine’i bir iskemleye koydu, sonra önünde yere oturup hiç kımıldamadan ve tek kelime söylemeden bebeğini hayran hayran seyrederek bir durumda kaldı.

Yabancı, “Hadi, oynasana Cosette,” dedi.

“Oynuyorum, oynuyorum!” diye karşılık verdi çocuk.

Sanki Cosette’i ziyaret etmeye gelmiş Tanrı’ya benzeyen bu yabancı, bu meçhul adam kadar şu an Madam Thénardier’nin nefret ettiği hiç kimse yoktu

dünyada. Ne var ki, kendini tutması gerekiyordu. Gerçi bütün davranışlarında kocasını örnek almaya çalıştığından ikiyüzlü davranmaya alıştı, ama heyecanın bu kadarı da artık onun dayanma gücünü aşıyordu. Alelacele kızlarını yatmaya yolladı, sonra da adamdan Cosette’i de yatmaya göndermek için izin istedi, şefkatli bir anne tavrıyla, “Bugün çok yoruldu,” diye de ekledi. Cosette, Catherine’i kucağına alarak yatmaya gitti.

Madam Thénardier, kendi deyişiyse ruhunu hafifletmek için ara sıra salonun öbür ucuna, erkeğinin bulunduğu yere gidiyor, yüksek sesle söylemeye cesaret edemediği öfkeli bazı sözleri kocasıyla konuşuyordu.

“Kocamış hayvan! Acaba ne var kursağının içinde? Gelmiş burada rahatımızı kaçırıyor! Şu küçük canavarın oynamasını istemek! Ona bebekler vermek! Kırk meteliğe satacağım bir köpeğe kırk franka bebek satın almak! Neredeyse ona majesteleri diyecek, sanki Berry Düşesi! Bunda mantık var mı? Bu esrarengiz moruk kudurmuş mu ne?”

“Niçin mi? Gayet basit,” diye karşılık veriyordu Thénardier. “Belki bundan hoşlanıyor! Sen küçüğün çalışmasından hoşlanıyorsun, o da onun oynamasından hoşlanıyor. Bu onun hakkı. Bir yolcu parasını verdi mi, istediğini yapar. Eğer bu ihtiyar bir hayırseverse, sana ne zararı var? Eğer budalanın biriyse, seni ne ilgilendirir? Parası olduğuna göre, sen ne karışıyorsun?”

Beyefendinin sözü bir, hancının muhakemesi iki; her ikisi de itiraz kabul etmez.

Adam dirseklerini masaya dayamış, yine o düşünceli halini almıştı. Diğer yolcular, satıcılar ve arabacılar biraz uzağa çekilmişlerdi, artık şarkı söylemiyorlardı. Uzaktan, bir tür saygıyla karışık korkuyla onu seyretmekteydiler. Böyle yoksul giyimli olduğu halde cebinden paraları bu kadar kolaylıkla çıkaran ve hatta tahta pabuçlu küçük hizmetçi parçalarına dev gibi bebekler bağışlayan bu şahıs mutlaka saygıdeğer ve korkulacak bir adam olmalıydı.

Saatler geçti. Gece yarısı ayini okunmuş, Noel yemeği yenmiş, içkiciler gitmişler, basık tavanlı salon boşalmış, ateş sönmüştü. Yabancı hâlâ aynı yerde, aynı durumda oturuyordu. Yalnız, ara sıra üzerine dayandığı dirseğini değiştiriyordu, o kadar. Ama Cosette gittiğinden beri tek kelime söylememişti.

Yalnız Thénardier’ler nezaket icabı ve de merak yüzünden salonda kalmışlardı.

“Bütün geceyi böyle mi geçirecek bu adam?” diye homurdanıyordu Madam Thénardier. Saat sabahın ikisini çaldığında kadın yenildiğini kabul etti, kocasına, “Ben yatmaya gidiyorum,” dedi. “Sen ne istersen onu yap.” Kocas, bir köşedeki

masaya oturup, bir mum yaktı ve *Courrier français*'yi okumaya başladı.

Bir saat de böyle geçti. Sayın hancı efendi *Courrier français*'yi tarihinden, sahibinin adına kadar bütün bir gazeteyi en azından üç defa okumuştı.

Thénardier kımıldandı, öksürdü, tükürdü, burnunu sildi, iskemlesini gıcırdattı. Adamda hiçbir hareket yoktu. “Yoksa uyuyor mu?” diye düşündü. Adam uyumuyor, ama hiçbir şey de onu uyandıramıyordu.

Nihayet Thénardier takkesini çıkardı, yavaşça yaklaştı ve cesaretini toplayıp, “Beyefendi acaba istirahat etmeyecekler mi?” dedi.

Yatmayacaklar mı demek, haddini aşan laubali bir ifade gibi gelmişti ona. İstirahat etmekte bir lüks ve saygı vardı. Bu gibi kelimelerin, ertesi sabah hesap pusulasındaki rakamları şişirmek gibi esrarlı ve olağanüstü bir özellikleri vardır. İçinde yatılan bir odanın ücreti yirmi metelik, istirahat edilen bir odaninkiyse yirmi franktır.

“Sahi!” dedi yabancı, “Haklısınız. Ahırınız nerede?”

“Bayım,” dedi Thénardier, gülümseyerek, “Sizi götürürüm.”

Şamdanı aldı, adam da çıkınıyla bastonunu aldı ve Thénardier onu birinci katta, ender rastlanır ihtişamda bir odaya götürdü. İçerisi bir karyola ve bir gondol ile baştan aşağı maun eşya ile döşenmişti, perdeler kırmızı hassa kumaşındandı.

“Bu da nesi?” dedi yolcu.

Hancı, “Burası bizim gerdek odamız,” dedi. “Eşimle ben bir başkasında kalıyoruz. Buraya yılda ancak üç dört defa girilir.”

“Ben ahırda da yatardım,” dedi adam sert bir tavırla.

Thénardier, pek iltifat taşımayan bu sözleri duymazlıktan geldi.

Şöminenin üzerinde duran balmumundan yepyeni iki mumu yaktı. Şöminede oldukça kuvvetli bir ateş yanıyordu.

Şöminenin üzerinde bir fanusun altında gümüş telli, portakal çiçekli bir kadın başlığı vardı.

Yabancı, “Peki, bu nedir?” dedi.

“Bu, efendim, karımın gelinlik şapkası,” dedi Thénardier.

Yolcu, demek o canavarın bakire olduğu zamanlar da varmış, der gibi bir bakışla bu nesneye baktı.

Kaldı ki, Thénardier yalan söylüyordu. Bu ev bozuntusunu lokanta benzeri bir meyhane yapmak üzere kiraladığında bu odayı böyle döşenmiş olarak bulmuştu. Eşyayı satın almış, portakal çiçeklerini de eskiciden bulmuştu. Bunların ‘eşi’ni

zarif bir haleyyle çevreleyeceğini ve sonuçta, İngilizlerin dedikleri gibi, müessesesine saygınlık kazandıracağını düşünmüştü.

Yolcu arkasına döndüğü zaman han sahibinin yok olduğunu gördü. Thénardier iyi geceler dilemeye cesaret edemeden sessizce ortadan kaybolmuştu. Ertesi sabah şahane bir şekilde yolmayı tasarladığı bu adama saygısız bir samimiyetle davranmak istememişti.

Hancı odasına çekildi. Karısı yatmıştı, ama uyumuyordu. Kocasının ayak sesini duyunca döndü ve ona, “Haberin olsun, yarın Cosette’i kapı dışarı ediyorum,” dedi.

Thénardier soğuk bir tavırla karşılık verdi.

“Ne yaparsan yap!”

Başka bir şey konuşmadılar. Az sonra mumları sönmüştü.

Yolcuya gelince, bastonuyla çıkını bir köşeye koymuştu. Hancı gidince koltuğa oturdu ve bir süre düşünceli bir halde öylece kaldı. Sonra ayakkabılarını çıkardı, iki mumun birini alıp, ötekini üfledi, kapıyı itti ve odadan çıktı, çevreyi araştıran bir kimse gibi etrafına bakındı. Bir koridoru geçip, merdivene gelince çok tatlı, küçük bir ses duydu, bir çocuğun nefes almasına benziyordu. Sesin geldiği yöne doğru yürüdü ve merdivenin altında, daha doğrusu merdivenin oluşturduğu üçgen şeklinde bir kovuğa geldi. Bu kovuk basamakların altından başka bir şey değildi. Burada bir sürü eski kâğıtların, kırık dökük eski şişelerin, tozun ve örümcek ağlarının arasında bir yatak vardı; otları gözüken delik deşik bir ot şilteyle, ot şiltenin yerini tutan delik bir yorgana yatak demek uygunsa... Çarşaf filan yoktu. Yere, döşeme taşlarının üzerine konulmuştu.

Bu yatakta Cosette uyumaktaydı.

Adam yaklaşıp ona dikkatle baktı.

Cosette mışıl mışıl uyuyordu, elbisesi üzerindeydi. Kışın daha az üşümek için soyunmadan yatıyordu.

Açık, iri gözleri karanlıkta parlayan bebeğe sımsıkı sarılmıştı. Ara sıra, sanki uyanacakmış gibi, derin derin içini çekiyor ve adeta elinden alınmasından korkar gibi, titreyerek bebeği kucaklıyordu. Yatağının yanında tahta pabuçlarının yalnızca bir teki duruyordu.

Cosette’in sefil barınağının yanında açık duran bir kapıdan oldukça büyük karanlık bir oda görünüyordu. Yabancı odaya girdi. Dipte camlı bir kapıdan, birbirinin eşi bembeyaz iki karyola görünüyordu. Bunlar Azelma ile Éponine’in karyolalarıydı. Bu karyolaların gerisinde yarı yarıya kaybolan perdesiz hasır bir beşik vardı. Bütün akşam feryat edip duran küçük oğlan bu beşikte uyuyordu.

Yabancı, bu odanın karı koca Thénardier’lerin odasıyla bağlantılı olduğunu tahmin etti. Tam çekilmek üzereydi ki, gözü şömineye ilişti. İçinde yanan ateşin daima ufacak görüldüğü, soğuk görünümlü geniş han şöminelerinden biriydi bu. Şöminenin içinde ateş yoktu, hatta kül bile yoktu; yalnız, orada bulunan şeyler yolcunun dikkatini çekmişti. Bunlar, zarif biçimli, değişik boyda iki küçük çocuk ayakkabısıydı. Yolcu, hatırlanamayacak kadar eski zamanlardan kalma çocukların âdetini hatırladı. Çocuklar Noel günü ayakkabılarını şöminenin içine koyar, karanlıklar içinde iyi perilerinin onlara parlak hediyeler getirmesini beklerlerdi. Éponine’le Azelma da bu âdete uymamazlık etmemişler ve ayakkabılarının birer tekini şöminenin içine koymuşlardı.

Yolcu eğildi, baktı.

Peri, yani kızların annesi Noel ziyaretini yapmıştı; ayakkabılardan her birinin içinde yepyeni birer on metelik madeni paranın parladığı görülüyordu.

Adam doğrulup gitmeye hazırlanıyordu ki, ocağın içinde dipte, en karanlık köşesinde başka bir nesne daha görünce eğilip baktı ve bunun tahta bir pabuç olduğunu anladı. En kaba cinsten, yarı kırık, her yanı kül ve kurumuş çamurla kaplı berbat bir tahta pabuçtu bu; Cosette’in pabucuydu. Cosette de, çocukların daima aldatılabilen, ama hiçbir zaman umut ve cesaretini kaybetmeyen o yürek acıtan güveniyle tahta pabucunu şöminenin içine koymuştu.

Umutsuzluktan başka hiçbir şey tatmamış olan bir çocuğun umudu yüce ve tatlı bir şeydir.

Bu pabucun içinde hiçbir şey yoktu.

Yabancı, yeleğini karıştırdı, eğildi ve Cosette’in pabucuna bir Louis altını koydu.

Sonra kedi yürüyüşüyle odasına döndü.

9. Thénardier Oyun Peşinde

Ertesi sabah, gün doğmadan en az iki saat önce Mösyö Thénardier meyhanenin basık tavanlı salonunda, üstünde mum yanan bir masanın başına geçmiş, elinde tüy bir kalem, sarı redingotlu yolcunun hesap pusulasını düzenlemekle uğraşıyordu.

Kadın ayakta, kocasının üstüne yarı eğilmiş, gözleriyle onu izliyordu. Tek kelime konuşmuyorlardı. Bu, bir yandan derin bir düşünceyi, öbür yandan insan zekâsının bir harikasının doğup gelişmesini seyrederken duyulan dindarca bir hayranlıktı. Evin içinde sadece bir ses duyuluyordu. Tarlakuşu merdivenleri süpürmekteydi.

Böyle bir çeyrek saat kadar uğraştıktan, birkaç defa çizip karaladıktan sonra Thénardier ortaya şu şaheseri çıkardı:

1 no.lu odadaki yolcunun hesabı:

Akşam yemeği 3 frank

Oda 10 frank

Mum 5 frank

Ateş 4 frank

Servis 1 frank

Toplam 23 frank

Servis kelimesi ‘servisse’ olarak yazılmıştı.

Kadın biraz tereddütle karışık bir heyecanla haykırdı:

“Yirmi üç frank!”

Bütün büyük sanatkârlar gibi, Thénardier hoşnut değildi.

“Pöh!” dedi.

Viyana Kongresi’nde Fransa’nın borç pusulasını kaleme alan Castlereagh’ın tavrıydı bu.

“Haklısın, gerçekten de borcu bu,” diye mırıldandı Madam Thénardier, kızlarının yanında Cosette’e verilen bebeği düşünerek, “Doğru, ama bu çok fazla. Ödemek istemeyecektir.”

Thénardier, o soğuk gülüşüyle, “Öder,” dedi.

Bu gülüş, kesin inanışın ve otoritenin en büyük belirtisiydi. Bir şey bu şekilde söylendi mi, mutlaka olurdu. Kadın ısrar etmedi. Masaları düzenlemeye başladı. Kocasını salonda bir aşağı bir yukarı dolaşıyordu. Biraz sonra, “Bin beş yüz frank borcum var!” dedi.

Gidip şöminenin köşesine oturdu, ayaklarını kızgın küllerin üzerine uzatıp düşünceye daldı.

Kadın, “Ha! Bak,” diye yeniden konuştu, “bugün Cosette’i kapı dışarı edeceğimi unutmadın değil mi? O iblis, bebeğiyle yüreğime indirecek! Onu evimde bir gün daha barındırmaktansa, XVIII. Louis’le evlenmeyi tercih ederim!”

Thénardier piposunu yaktı ve iki nefes arasında, “Pusulayı adama verirsin,” dedi.

Sonra dışarı çıktı.

Salondan henüz çıkmıştı ki, içeri yolcu girdi.

Thénardier, derhal onun gerisinde belirdi ve yalnız karısı tarafından görülecek şekilde kapı aralığında hareketsiz durdu.

Adamın bastonuyla çıkını elindeydi.

“Na kadar erken kalkmışsınız,” dedi Madam Thénardier. “Beyefendi bizden ayrılıyorlar mı acaba?”

Bunları söylerken sıkıntılı bir halde pusulayı elinde evirip çeviriyor, tırnaklarıyla üstüne çizikler yapıyordu. Sert yüzünde, alışılmadık bir çekingenlik ve kaygı ifadesi belirmişti.

Tamamen yoksul biri gibi görünen bir adama böyle bir masraf pusulası sunmak ona oldukça zor geliyordu.

Yolcu düşünceli ve dalgın görünüyordu. Cevap verdi:

“Evet madam, gidiyorum.”

“Beyefendinin Montfermeil’de herhangi bir işi yok muydu?” diye sordu kadın.

“Hayır, buradan geçiyordum. Hepsi bu kadar,” dedi ve ekledi: “Madam, borcum nedir?”

Madam Thénardier, hiç cevap vermeden katlanmış pusulayı uzattı.

Adam kâğıdı açtı, baktı, ama dikkati belli ki başka yerdeydi.

“Madam,” dedi, “Montfermeil’de iyi iş yapabiliyor musunuz?”

Madam Thénardier başka hiçbir tepki görmeyince şaşırılmıştı.

“Şöyle böyle efendim,” diye cevap verdi.

Sonra matemli, ağlamaklı bir tavırla devam etti:

“Ah! Bayım, bu zamanda geçinmek çok zor! Sonra buralarda burjuvalar o kadar az ki! Görüyorsunuz, hep aşağı tabakadan insanlar var. Arada sırada beyefendi gibi cömert ve zengin bazı yolcular da uğramasa!.. Masrafımız o kadar çok ki... Örneğin şu küçük!.. Bize dünyanın masrafına mal oluyor.”

“Hangi küçük?”

“İşte şu küçük canım, biliyorsunuz! Cosette! Tarlakuşu, öyle diyorlar!”

“Ha!” dedi adam.

Kadın devam etti:

“Bu köylüler de budala mıdır ne, taktıkları lakaba bak! Oysa tarlakuşundan çok, yarasaya benziyor. Bakın bayım, kimseden sadaka istemiyoruz, ama sadaka verecek halimiz de yok. Bir yığın vergi ödüyoruz! Beyefendi bilir, hükümet müthiş para istiyor. Sonra benim kendi kızlarım var. Başkalarının çocuğunu

besleyemem.”

Adam kayıtsız göstermeye çalıştığı ama içinde belli belirsiz titreme olan bir sesle sordu:

“Peki, sizi ondan kurtarmalarını ister miydiniz?”

“Kimden? Cosette’den mi?”

“Evet.”

Meyhaneci kadının kırmızı yüzü iğrenç bir sevinçle aydınlandı.

“Ah! Bayım! Benim iyi kalpli bayım! Onu alın, saklayın, götürün, taşıyın, şekerleyin, mantarlayın, için, yiyin, ne yaparsanız yapın, kutsal bakire de, cennetteki bütün azizler de sizden razı olsun!”

“Tamam.”

“Sahi mi? Onu götürüyor musunuz?”

“Götürüyorum.”

“Hemen mi?”

“Hemen. Çağırın çocuğu.”

“Cosette!” diye Madam Thénardier seslendi.

Adam devam etti.

“Bu arada size borcumu ödeyeyim. Ne kadar?”

Pusulaya bir göz attı ve büyük bir şaşkınlıkla, “Yirmi üç frank mı!” dedi. Meyhaneci kadına baktı ve tekrarladı: “Yirmi üç frank!”

Tekrarlanan bu üç kelimenin telaffuzunda, ünlem işaretiyle, soru işaretini birbirinden ayıran vurgu farkı vardı.

Madam Thénardier darbeye karşı kendini hazırlayacak zamanı bulmuştu. Güvenle cevap verdi:

“Ya, evet bayım! Yirmi üç frank.”

Yabancı masanın üstüne beş adet beş frank koydu.

“Hadi, getirin küçüğü,” dedi.

Tam o sırada Thénardier salonun ortasına doğru ilerleyerek, “Beyefendinin borcu yirmi altı frank,” dedi.

“Yirmi altı frank mı?” diye bağırdı kadın.

Thénardier soğuk bir tavırla, “Yirmi metelik oda için, altı metelik de yemek için,” dedi. “Küçüğe gelince, bu konu üzerinde bu beyefendi ile biraz konuşmam gerekiyor. Bizi yalnız bırak.”

Madam Thénardier birden mantık denen şeyin hiç beklenmedik şimşeklerinin

göz kamaştırıcı etkisini duydu. Büyük aktörün sahneye girdiğini anladı ve hiç karşılık vermeden dışarı çıktı.

İkisi yalnız kalınca Thénardier, yolcuya bir iskemle verdi. Yolcu oturdu. Thénardier ayakta durdu, yüzünde garip bir saflık ifadesi vardı.

“Bakın bayım, size doğrusunu söyleyeyim, ben bu çocuğu seviyorum,” dedi.

Yabancı, dikkatle gözlerini onun gözlerine dikmişti.

“Hangi çocuğu?”

Thénardier devam etti:

“Çok tuhaf, ama insan bağlanıyor. Bu paralar da ne? Bu paraları alın. O benim tapınırcasına sevdiğim bir çocuk.”

“Kim?” diye sordu yabancı.

“Canım, bizim küçük Cosette işte! Onu bizden alıp götürmek istemiyor musunuz? Bakın gayet açık ve samimi söylüyorum, sizin dürüst bir insan olduğunuz ne kadar doğruysa, bu da o kadar doğru, böyle bir şeye razı olamam. Bu çocuğun yokluğuna dayanamam. Onun ufacık halini biliyorum. Gerçi bize çok paraya mal oluyor, kusurları var, zengin insanlar değiliz, hastalıklarından yalnız biri için kırk frank ilaç parası ödedim, bütün bunlar doğru! Ama bazı şeyleri de Tanrı aşkına yapmak gerek. Ne babası var, ne anası, onu ben büyüttüm. Ona da bana da yetecek kadar ekmeğim var. Aslında bu çocuğa çok bağlıyım. Anlarsınız, insanı bazen sevgi bağlıyor. Budalanın biriyim ben, pek derin düşünemem; seviyorum bu çocuğu; karım sinirlidir ama o da sever. Görüyorsunuz işte, bizim çocuğumuz gibi bir şey. Onun evimde cıvıldamasına ihtiyacım var.”

Yabancı ona aynı dikkatle bakıyordu, o devam etti:

“Affedersiniz, bağışlayın bayım, ama insan çocuğunu öyle her önüne gelen bir yolcuya veremez. Haklı değil miyim? Sonra, gerçi aksini söylemiyorum, zenginsiniz, çok dürüst bir insana benziyorsunuz, ama bu onun mutluluğu için yeter mi? Bilmek gerek. Anlarsınız ya, diyelim ki onu bıraktım, gitsin, bir fedakârlıktır yaptım; ama onun nereye gittiğini bilmek isterim; gözden kaybetmek istemem, kimin yanında kaldığını bilmek isterim; ara sıra onu görmeye gitmek için, onu büyüten babalığının yanı başında olduğunu, gözünü üstünden ayırmadığını bilmesi için. Nihayet, öyle şeyler vardır ki, imkânsızdır. Sizin adınızı bile bilmiyorum. Siz onu götüreceksiniz, ben de, ‘Hani ya tarlakuşu? Nereye gitti,’ diyeceğim. Hiç olmazsa bir kâğıt parçası görmem gerekiyor, ne bileyim ben, örneğin bir geçiş belgesi gibi bir şey işte!”

Yabancı, adeta vicdanının ta içine işleyen bir bakışla ona bakmaya devam

ederek, ciddi ve kararlı bir ses tonuyla cevap verdi:

“Mösyö Thénardier, Paris’ten yirmi beş kilometre öteye gitmek için geçiş belgesine ihtiyaç yoktur. Cosette’i götürürsem oturduğum yeri ve onun nerede olduğunu bilmeyeceksiniz ve benim amacım, hayatı boyunca onun sizi bir daha görmemesidir. Ayağındaki ipi koparıyorum ve o gidiyor. Nasıl, işinize geliyor mu? Evet mi, hayır mı?”

Şeytanlar ve cinler bir Tanrı’nın varlığını nasıl bazı belirtilerden anarlarsa, Thénardier de çok güçlü biriyle karşı karşıya bulunduğunu öyle anladı. Adeta bir sezgiydi bu. Kendine özgü açık ve kesin anlayış hızıyla anladı. Bir gün önce, arabacılarla içki içer, pipo tütürür, açık saçık şarkılar söylerken, bütün geceyi bir yandan da bu yabancıyı ölçüp biçmek, tartmak, onu bir kedi gibi gözetlemek, bir matematikçi gibi incelemekle geçirmişti. Onu aynı zamanda hem kendi hesabına zevk almak için içgüdüyle gözetlemiş hem de sanki bu iş için para alan bir ajan gibi izlemişti. Sarı giyimli adamın bir tek jesti, bir tek hareketi bile onun gözünden kaçmamıştı. Hatta meçhul adam, Cosette’e duyduğu ilgiyi henüz açıkça belli etmeden, Thénardier bunu tahmin etmişti. Bu yaşlı adamın dönüp dolaşp, sürekli çocuğun üstünde karar kılan derin bakışlarını yakalamıştı. Bu ilginin sebebi neydi? Bu adam neyin nesiydi? Kesesinde bu kadar para varken, bu sefil kılık da neyin nesi oluyordu? Kendi kendine sorup bir türlü cevaplandıramadığı bu sorular onu sinirlendiriyordu. Bütün gece bunları düşünmüştü. Bu adam Cosette’in babası olamazdı. Belki de büyükbabasıydı? Eğer öyleyse, kendisini niçin şimdi tanıtmıyordu? İnsanın elinde bir hak oldu mu onu açıkça ortaya koyardı. Bu adamın Cosette üzerinde hiçbir hakkı olmadığı belliydi. Öyleyse, bu adam kimdi? Thénardier tahminler içinde kayboluyordu. Her şeyi hayal meyal fark ediyor, ama hiçbir şeyi göremiyordu. Buna rağmen adamla konuşmaya başladığında, bütün bunların içinde bir sır bulunduğundan, adamın çıkarını gölgede kalmakta gördüğünden emin olarak kendini güçlü hissetmekteydi. Ama yabancının açık ve kesin cevabı üzerine, bu esrarengiz kişinin bu kadar sadelik içinde sır saklayan biri olduğunu görünce kendini güçsüz hissetti. Böyle bir şey beklemiyordu. Bütün tahminleri bozguna uğradı. Fikirlerini yeniden derleyip topladı. Bir saniye içinde her şeyi şöyle bir tarttı. Thénardier herhangi bir durum hakkında ilk bakışta karar veren kimselerdendi. Yerinde bir kararla acele etmenin tam zamanı olduğunu düşündü. Büyük komutanların, gelip çattığını yalnız kendilerinin bildikleri o kesin anda yaptıkları gibi yapıp, birdenbire bataryalarını açığa çıkardı.

“Bayım,” dedi, “bana bin beş yüz frank gerekiyor.”

Yabancı yan cebinden siyah deriden eski bir cüzdan çıkardı, açtı ve içinden üç

banknot çekip masanın üzerine koydu. Sonra geniş başparmağını banknotların üstüne bastırıp, meyhaneciye, “Cosette’i buraya getirin,” dedi.

Bunlar olup biterken Cosette ne yapıyordu?

Cosette uyanır uyanmaz tahta pabucuna koşmuş ve pabucun içinde altın parayı bulmuştu. Bu bir Napoléon altını değildi; üzerindeki resimde defne dalından tacın yerine küçük Prusya kuyruğu bulunan, Restorasyon’un yepyeni yirmi franklık altınlarından biriydi. Cosette’in sevinç ve hayretle gözleri kamaşmıştı. Alinyazısı onu sarhoş etmeye başlıyordu. Altın paranın nasıl bir şey olduğunu bilmiyordu, şimdiye kadar hiç görmemişti, sanki çalmış gibi hemen cebine sakladı. Gerçi onun tamamen kendisine ait olduğunu anlıyor, bu hediyenin nereden geldiğini tahmin ediyordu, ama yine de korku dolu bir sevinç duyuyordu. Bu kadar olağanüstü, bu kadar güzel şeyler ona gerçek değilmiş gibi geliyordu. Bebek onu korkutuyordu, altın para onu korkutuyordu. Bu olağanüstülükler karşısında belli belirsiz titriyordu. Yalnız yabancı adam onu korkutmuyor, tersine, güven veriyordu. Dünden beri şaşkınlıkları arasında, uykusunun içinde bu yaşlı, yoksul ve çok üzgün, ama çok zengin, çok iyi olan adamı düşünüyordu hep küçük çocuk zihninde. Bu iyi yürekli adama ormanda rastladığından beri onun için her şey değişmişti. Gökyüzünde en az yer kaplayan bir kırlangıçtan bile daha az mutlu olan Cosette, annesinin gölgesine, onun kanadı altına sığınmanın ne demek olduğunu ömründe bilmemişti. Beş yıldan beri, yani anılarının varabildiği en uzak yerden bu yana zavallı çocuk hep ürperiyor, titriyordu. Felaketin keskin ayazı karşısında her zaman çırılçıplak kalmıştı, şimdi kendisini giyinmiş hissediyordu. Eskiden ruhu üşüyordu, şimdi ısınmıştı. Madam Thénardier’den de artık eskisi kadar korkmuyordu. Yalnız değildi artık; birisi vardı.

Hemencecik her sabahki işini yapmaya koyulmuştu. Bir gün önce on beş meteliklik parayı düşürdüğü önlüğünün cebinde duran şu Louis altınını düşünerek oyalanıyordu. Paraya elini sürmeye cesaret edemiyor ama sık sık beş dakika kadar bir süreyle ağzı bir karış açık, dili dışarda –bunu da söylememiz gerek– onu hayranlıkla seyrediyordu. Merdiveni süpürürken duruveriyor, olduğu yerde hareketsiz kalıyor, süpürgesini de, bütün dünyayı da unutarak, cebinin dibinde parlayıp duran bu yıldızla bakıyordu.

İşte bu seyir sahnelerinden birinde Madam Thénardier yanına geldi.

Kocasının emri üzerine onu almaya gelmişti. Ama olur şey değil, ona ne tokat attı ne de küfür etti. Adeta tatlı bir sesle, “Cosette,” dedi, “hadi, hemen gel.”

Az sonra Cosette, basık tavanlı salondan içeri giriyordu.

Yabancı, getirdiği çıkını aldı ve açtı. Çıkının içinde küçük yünlü bir elbise, bir önlük, tüylü, pamuklu kumaştan bir yelek, bir iç etekliği, bir boyun atkısı, yün çoraplar, ayakkabılar, sekiz yaşında bir kız çocuğu için giyecek takımı vardı. Hepsi siyahtı.

Adam, “Evladım,” dedi, “bunları al ve çabucak git giyin.”

Gün doğarken Montfermeil sakinlerinden kapılarını açmaya başlayanlar, yoksul giyimli bir adamın, kucağında pembe bir bebek taşıyan yaşlı bir küçük kızın elinden tutmuş, Paris yolundan geçtiğini gördüler. Livry yönüne doğru gidiyorlardı.

Bizim adamımızla Cosette’i bunlar.

Adamı kimse tanııyordu, Cosette de artık paçavralar içinde olmadığından, birçok kimse onu da tanımadı.

Cosette gidiyordu. Kiminle? Kiminle gittiğini bilmiyordu. Nereye? Onu da bilmiyordu. Tek bildiği şey, Thénardier’nin lokanta bozuntusu meyhanesini geride bıraktığıydı. Ne kimse onunle vedalaşmayı düşünmüştü ne de o kimseyle vedalaşmayı. Nefret edilerek ve nefret ederek çıkıyordu o evden.

Şimdiye kadar kalbi ezilen zavallı, küçük tatlı varlık!

Cosette kibirli adımlarla yürüyordu. İri gözlerini açıyor, gökyüzünü inceliyordu. Louis altınını yeni önlüğünün cebine yerleştirmişti. Zaman zaman eğilip ona bir göz atıyor, sonra da iyi adama bakıyordu. İçinde, sanki Tanrı’nın yanındaymış gibi bir duygu vardı.

10. Ava Giden Avlanır

Madam Thénardier, âdeti olduğu üzere işi kocasına bırakmıştı. Büyük olayların olmasını bekliyordu. Adamla Cosette çıkıp gidince, Thénardier bir çeyrek saat kadar bekledi, sonra onu bir kenara çekip bin beş yüz frankı gösterdi.

“Bu kadarcık ha!” dedi kadın.

Evliliklerinin başından bu yana ilk defadır ki ustasının bir işini eleştirme cüretini gösteriyordu.

Darbe yerini bulmuştu.

“Sahi be, haklısın,” dedi Thénardier, “Ne budalayım. Benim şapkamı ver.”

Üç banknotu katlayıp cebine soktu, acele dışarı fırladı. Ama yanıldı, önce sağa gitti. Danıştığı birkaç yolcu ona doğru izi gösterdiler. Tarlakuşuyla adam Livry yönünde giderken görülmüşlerdi. Gösterilen yöne döndü, hızlı hızlı yürüyor, bir yandan da kendi kendine konuşuyordu.

“Bu adam belli ki, sarılar giyinmiş milyonerin ta kendisi, ben de bir hayvanım.

Önce yirmi metelik verdi, sonra beş frank, daha sonra elli frank, en sonra da bin beş yüz frank, hem de aynı rahatlıkla. İstesem on beş bin frank da verirdi. Ama onu yakalayacağım.”

Ve sonra çocuk için önceden hazırlanmış o elbise çıkını, bunlar hep garip şeylerdi. Bunların altında bazı sırlar vardı elbette. Sırlar da bir defa ele geçti mi, bir daha bırakılmaz. Zenginlerin sırları tıpkı altın dolu süngerler gibidir, sıkmasını bilmeli. Bütün bu düşünceler beyninde dolanıp duruyor, kendi kendine, “Ben bir hayvanım,” diyordu.

Montfermeil’den çıkıp da Livry’ye giden yolun dirsek yaptığı yüksek düzlüğe gelindiği zaman, yolun çok uzaklara kadar uzayıp gittiği görülür. Thénardier buraya gelince, adamla küçük kızı görmesi gerektiğini hesaplıyordu. Gözünün uzanabildiği kadar uzağa baktı, hiçbir şey göremedi. Yeniden soruşturdu. Bu arada vakit kaybetmekteydi. Yoldan geçenlerden bazıları onun aradığı çocukla adamın Gagny tarafındaki ormanlara doğru gittiklerini söylediler. O yöne doğru acele yürüyüşe geçti.

Kendisinden ilerdeydiler, ama bir çocuk yavaş yürür, o ise hızlı gidiyordu. Üstelik de bölgeyi iyi tanırdı.

Birden durup, asıl önemli olan şeyi unutup, geri dönmeye hazırlanan biri gibi elini alnına vurdu ve kendi kendine, “Tüfeğimi almalıydım,” dedi.

Bazı çift kişilikli insanlar vardır; aramızdan gelip geçtikleri halde farkında bile olmayız, hiç tanınmadan kaybolur giderler, çünkü kader onların yalnız bir yüzlerini bize göstermiştir. Thénardier işte çift yaratılışlı bu insanlardandı. Böyle yarı gömük yaşamak pek çok insanın alinyazısında vardır. Sakin, pürüzsüz bir durumda, insanların ortak bir yargıyla iyi bir tüccar, iyi bir burjuva dedikleri kişi gibi görünmek için –olmak için demiyoruz– hiçbir eksiği yoktu. Ama aynı zamanda belli bazı koşullarda, bazı sarsıntılar dipte kalan yaratılışını yüzeye çıkardığından, onda bir canı kesilmek için gerekli her şey vardı. İçinde bir canavar yatan bir dükkân sahibiydi. İblis, Thénardier’nin yaşadığı izbenin bir köşesine zaman zaman bağdaş kurup, bu iğrenç şaheserini hayranlıkla seyrediyor olmalıydı.

Bir anlık bir tereddütten sonra, “Boş ver!” diye düşündü, “gidip alırsam zaman kaybederim, o da kaçar!”

Ve adeta mutlak bir güvenle, bir keklik sürüsü kokusu almış tilki kurnazlığıyla, önü sıra hızla yürüyerek yoluna devam etti.

Gerçekten de gölcükleri geçip, Bellevue yolunun sağındaki büyük açıklığı verevlemesine geçtikten sonra, tepeyi neredeyse çepeçevre dolanan ve Chelles

Manastırı'nın eski su kanalının kemeri üzerinden geçen çimenlik yola gelince, bir çalılığın üstünde, evvelce birçok tahminler yapmasına yol açmış olan bir şapka gördü. O adamın şapkasıydı. Thénardier, adamla Cosette'in orada oturduklarını anladı. Küçük olduğu için çocuk görünmüyor, ama bebeğin kafası fark ediliyordu.

Thénardier yanılmıyordu. Adam Cosette'in biraz dinlenmesi için oraya oturmuştu. Meyhaneci çalılığın çevresinden dolanıp, birdenbire karşılarına çıktı.

Soluk soluğa, "Affedersiniz bayım, bağışlayın," dedi, "işte şu bin beş yüz frankınız."

Bunu derken, üç banknotu yabancıya uzatıyordu.

Adam gözlerini kaldırdı.

"Ne demek oluyor bu?"

Thénardier saygılı bir şekilde cevap verdi:

"Mösyö, bu şu demek ki, Cosette'i geri alıyorum."

Cosette ürperdi ve iyi adama sıkıca sarıldı.

Adam, Thénardier'nin gözlerinin içine bakarak ve hecelerin üstüne ayrı ayrı basarak karşılık verdi:

"Cosette'i geri mi alıyorsunuz?"

"Evet, bayım, geri alıyorum. Bakın, size anlatayım. İyice düşündüm. Aslında onu size vermeye hakkım yok. Ben namuslu bir adamım, görüyorsunuz. Bu küçük benim değil, annesinin. Onu bana annesi emanet etti, onu ancak annesine verebilirim. Belki bana, 'ama annesi öldü,' diyeceksiniz. Güzel. Böyle olunca, çocuğu ancak annesinin imzasını taşıyan ve getiren kişiye çocuğunu teslim etmem gerektiğini bildiren bir yazıyı bana getirecek olan kimseye teslim edebilirim."

Adam, hiç cevap vermeden cebini karıştırdı ve Thénardier, içinde banknotlar dolu olan cüzdanın yeniden ortaya çıktığını gördü.

Meyhaneci bir sevinç ürpertisi geçirdi.

"Güzel!" diye düşündü, "sıkı duralım. Bana rüşvet verecek!"

Cüzdanı açmadan önce adam çevresine bir göz attı. Bulundukları yer tamamen ıssızdı. Ne ormanda ne de vadide tek bir kul vardı. Adam cüzdanı açtı, ama içinden Thénardier'nin beklediği gibi bir tomar banknot değil, sadece küçük bir kâğıt parçası çıkardı ve kâğıdın katlarını düzelttikten sonra açık olarak Thénardier'ye uzattı.

"Haklısınız," dedi. "Okuyunuz."

Thénardier, kâğıdı alıp okudu:

“Montreuil-sur-mer, 25 Mart 1823.

Mösyö Thénardier,

Cosette’i bu mektubu size getiren şahsa teslim ediniz. Bütün ufak tefek şeylerin parası size ödenecektir.

En derin saygılarımı sunarım.

FANTINE”

Adam, “Bu imzayı tanırırsınız,” dedi.

Gerçekten de Fantine’in imzasıydı bu. Thénardier onu tanımıştı.

Söylenecek söz yoktu. İçinde iki şiddetli öfke duydu; umduğu rüşvetten vazgeçmek zorunda kalmanın öfkesi ve yanılmış olmanın öfkesi. Adam ekledi:

“Bu kâğıdı bir ibraname olarak saklayabilirsiniz.”

Thénardier, birkaç adım geri çekildi:

“Bu imza oldukça iyi taklit edilmiş,” diye dişlerinin arasından homurdandı. “Peki, öyle olsun!”

Sonra umutsuz bir girişimde bulundu:

“Bayım,” dedi, “mademki siz o kişisiniz, kabul. Ama bütün ufak tefek masrafların bana ödenmesi gerekir. Sizden çok daha fazla alacağım var.”

Adam ayağa kalktı ve aşınmış yenlerinin üstündeki tozları fiskelerle temizleyerek, “Mösyö Thénardier,” dedi, “ocak ayında annesi size yüz yirmi frank borcu olduğunu hesaplıyordu; şubatta ona beş yüz franklık bir masraf dökümü gönderdiniz, üç yüz frank şubat sonunda, üç yüz frank da mart başında aldınız. O zamandan beri dokuz ay geçti, kararlaştırıldığı gibi, her ay için on beş franktan, yüz otuz beş frank eder. Yüz frank fazla almıştınız. Geriye otuz beş frank alacağınız kalır. Oysa ben size bin beş yüz frank verdim.”

Thénardier, kapanın çelik dişleri etine geçip, onu yakaladığı zaman kurt ne hissederse, onu hissetti.

“Kim bu şeytan herif?” diye düşündü.

Kurt ne yaparsa, o da onu yaptı, bir darbe vurdu. Cüretkârlığı daha önce de işine yaramıştı. Kararlı bir şekilde bu defa saygı gösterilerini bir yana bırakarak, “Adını bilmediğim bayım,” dedi “ya bana bin ekü verirsiniz ya da Cosette’i alırım.”

Yabancı sakın, “Gel Cosette,” dedi.

Sol eliyle Cosette'in elini tuttu, sağ eliyle de yerdeki bastonunu aldı.

Thénardier, sopanın büyüklüğünü ve yerin ıssızlığını fark etmişti.

Adam meyhaneciyi hareketsiz ve şaşkın, olduğu yerde bırakıp çocukla birlikte ormana daldı.

Onlar uzaklaşırken Thénardier, adamın hafifçe eğik geniş omuzlarına, iri yumruklarına dikkatle bakıyordu.

Sonra bakışları kendi üzerine döndü ve çelimsiz kollarına, zayıf ellerine takıldı. “Ben sahiden aptalmışım!” diye düşündü, “mademki ava gidiyorum, ne diye tüfeğimi almadım?”

Ne var ki, hancı işin peşini bırakmadı.

“Nereye gittiğini bilmek istiyorum,” dedi kendi kendine ve onları uzaktan izlemeye koyuldu. Elinde kala kala iki şey kalmıştı: Biri acı bir alay, diğeri Fantine imzalı kâğıt parçası, öbürü de teselli olarak, bin beş yüz frank.

Adam, Cosette'i Livry ve Bondy yönüne doğru götürüyordu. Başı önüne eğik, düşünceli ve üzgün, ağır ağır yürüyordu. Kış mevsimi ormanı seyreltmışti; öyle ki, Thénardier oldukça uzakta olmasına rağmen, onları gözden kaybetmiyordu. Adam ara sıra arkasına dönüyor, izlenip izlenmediğine bakıyordu. Birden Thénardier'yi fark etti. Ani bir hareketle Cosette'le birlikte bir baltalığa girdi ve ikisi de gözden kayboluverdiler. “Hay kör şeytan!” dedi Thénardier ve adımlarını sıklaştırdı.

Ormanın sıklaşmış olması, Thénardier'yi onlara yaklaşmak zorunda bırakmışti. Adam ormanın en sık olduğu yere geldiğinde birden arkasına döndü. Thénardier boş yere dalların arasında saklanmaya çalıştı, adamın kendisini görmesini önleyemedi. Adam ona endişeli bir gözle baktı, sonra başını sallayarak yoluna devam etti. Hancı yine onu izlemeye başladı. Böylece iki ya da üç yüz adım kadar gittiler. Birdenbire adam yine arkasına dönünce hancıyı gördü. Ona öyle karanlık bir bakışla baktı ki, Thénardier daha ileri gitmenin ‘yararsız’ olduğuna karar verdi.

11. 9430 Numara Yeniden Ortaya Çıkıyor ve Piyangoda Onu Cosette Kazanıyor

Jean Valjean ölmemişti.

Denize düşerken, daha doğrusu atlarken görmüş olduğumuz gibi zincirsizdi. Demirli duran bir geminin altına kadar suyun dibinden yüzerek geldi. Gemiye bağılı bir sandal vardı. Akşama kadar bu sandalın içinde saklanmanın bir yolunu buldu. Gece olunca yeniden suya atlayıp, Brun Burnu yakınlarında kıyıya çıktı.

Parası vardı ve kendine elbise aldı. Balaguier yakınlarındaki bir kenar mahalle meyhanesi, o zamanlar kaçaklara ve forsalara giyecek sağlamak gibi kazançlı bir uzmanlığa sahipti. Bundan sonra, kendine pusu kuran yasaya ve sosyal yazgısına izini kaybettirmeye çalışan bütün kaygılı kaçaklar gibi, Jean Valjean da karanlık ve dolambaçlı bir yol izledi. İlk önce Beausset yakınlarında, Pradeaux'de kendine bir sığınak buldu. Daha sonra Yukarı Alpler'de Briançon yakınlarındaki Grand-Villard'a yöneldi: Yoklaya yoklaya, endişeli bir kaçış ve dehlizleri meçhul bir köstebek yolu. Daha sonra Civrieux bölgesi Ain'de; Pireneler'de, Accons'da, Chavailles Ovası yakınlarındaki Grange-de-Doumecq'de ve Chappelle-Gonaguet kantonu Brunies'de, Périgueux dolaylarında onun oralardan geçtiğini gösteren bazı izlere rastlanabilmektedir. Derken Paris'e geldi. Son olarak da onu Montfermeil'de gördük. Paris'e gelince ilk işi yedi sekiz yaşlarında küçük bir kız çocuğu için matem elbisesi satın almak, sonra da oturulabilecek ev sağlamak oldu. Daha sonra Montfermeil'e gitti.

Hatırlanacağı gibi, Jean Valjean bundan önceki kaçışında buraya ya da bu dolaylardaki bir yerlere esrarengiz bir yolculuk yapmış ve hatta bu yolculuktan adli mercilerin bir dereceye kadar haberi olmuştu.

Ne var ki, onun öldüğüne inanılıyor, bu da çevresindeki karanlığı büsbütün artırıyordu. Eline Paris'te olayı anlatan gazetelerden biri geçmişti. Kendisini güvenlikte ve adeta gerçekten ölmüş kadar rahat ve huzur içinde hissetti.

Jean Valjean, Cosette'i Thénardier'lerin pençesinden kurtardığı günün akşamı Paris'e dönmüş, şehre, yanında çocukla beraber gece bastırırken Monceaux kapısından girmişti. Orada bir arabaya bindi ve Rasathane Meydanı'na kadar gitti. Rasathane Meydanı'nda arabadan indi, arabacının parasını verdi. Cosette'i elinden tuttu, ikisi karanlık gecenin içinde Ourcine ve Glacière yakınlarındaki ıssız yollardan geçerek, Hôpital Bulvarı'na yöneldiler.

O gün Cosette için garip ve heyecan dolu bir gün olmuştu. Ücra aşçı dükkânlarından aldıkları ekmekle peyniri çitlerin arkasında yemişler, sık sık araba değiştirmişler, bazı yolları yaya gitmişlerdi. Cosette hiç şikâyetçi değildi, ama yorulmuştu. Jean Valjean, yürürken onun gittikçe daha çok asılan elinden anlamıştı bunu. Onu sırtına aldı. Catherine'i elinden bırakmaksızın, başını Jean Valjean'ın omzuna koydu ve uyudu.

DÖRDÜNCÜ KİTAP GORBEAU VİRANESİ

1. Üstat Gorbeau

Bundan kırk yıl önce, kayıp Salpêtrière ülkesinde bulvar boyunca İtalya kapısına doğru tek başına gezmeye çıkan bir yolcu öyle yerlere gelir ki, adeta artık Paris kayboluyor sanırdı. Issızlık değildi bu, çünkü gelip geçenler olurdu; kırılık yer değildi, çünkü evler ve sokaklar vardı; şehir değildi, çünkü sokaklarda boş arazideki yollar gibi tekerlek izleri vardı ve otlar bitmişti; köy de değildi, çünkü evler çok yüksekti. Öyleyse burası neydi? Kimselerin bulunmadığı terk edilmiş bir yer. İçinde birileri bulunan bir ıssızlıktı; büyük şehrin bir bulvarı, Paris'in bir sokağıydı, geceleri bir ormandan daha vahşi, gündüzleri bir mezarlıktan daha kederli...

Burası eski Marché-aux-Chevaux mahallesi idi.

Oraları dolaşan bir yolcu, eğer yüksek duvarlarla korunan küçük bir bahçeyi, sonra içinde devasa kunduz yuvalarını andıran ağaç kabuğu tozu kümeleri yükselen bir çayırılığı, sonra üzerlerinde iri bir köpek havlayan kütük, talaş ve yonga yığınlarıyla, inşaat keresteleriyle dolu bir avluyu, daha sonra ilkbaharda çiçeklerle dolan yosun kaplı, küçük, siyah, yaşlı bir kapısı olan yıkıntı halinde alçak, uzun bir duvarı, daha sonra da en tenha yerde, üzerinde iri harflerle; İLAN YAPIŞTIRMAK YASAKTIR yazısı okunan köhne, berbat bir yapıyı sağında bırakır da, Marché-aux-Chevaux'nun dört harap duvarının ötesine geçerse ve hatta Petit-Banquier Sokağı'nı da aşmayı göze alırsa, bu cüretkâr yolcu, o pek az tanınan bir yer olan Vignes-Saint-Marcel Sokağı'nın köşesine gelmiş olurdu. O tarihlerde burada, bir fabrikanın yanında, iki bahçe duvarı arasında yıkık dökük bir ev görülüyordu. İlk bakışta bir kulübe kadar büyüktü. Yan tarafından geçen yola yalnız sivri çatısıyla baktığı için, çok küçükmüş gibi duruyordu, tamamen gizlenmiş bir durumdaydı. Ancak kapısıyla bir penceresi görünüyordu.

Bu harap ev tek katlıydı.

Yakından incelendiği zaman, ilk önce şöyle bir ayrıntı göze çarpıyordu: Bu evin kapısı olsa olsa bir kulübe kapısı olabilirdi; buna karşılık pencere adı duvar taşı yerine kesme taştan yapılsaydı bir konak penceresi olabilirdi.

Kapı doğru dürüst köşelendirilmemiş kaba odunla çaprazlama birbirine gelişigüzel bağlanmış, kurt yeniği içinde bir sıra tahtadan başka bir şey değildi. Doğrudan doğruya dimdik bir merdivene açılıyordu. Basamakları yüksek, çamurlu, alçılı, tozlu, kapıyla aynı ende, sokaktan düz görünen ve iki duvar

arasında loşlukta kaybolan bir merdivendi bu. Kapının kapattığı biçimsiz açıklığın üst tarafı, ortasında testereyle üçgen biçiminde bir delik açılmış, boyasız, dar, ince bir tahtayla örtülmüştü; kapı kapalıyken bu tahta hem aydınlık deliği, hem de havalandırma penceresi görevi görüyordu. Kapının iç tarafına mürekkebe batırılmış bir fırça, iki darbede 52 rakamını çizmişti. Kapının üstündeki tahtaya da yine aynı fırça 50 sayısını karalamıştı. Böylece insan neredeyim acaba diye tereddüde düşüyordu. Kapının üstü 50 numara derken, kapının içi karşı çıkıyordu; hayır, 52 numara. Üçgen biçimindeki havalandırma penceresinde, toz rengine bulanmış bir bez parçası bayrak gibi sallanıyordu.

Pencere geniş ve yeterince yüksekti, panjurları ve büyük camlı çerçeveleri vardı, bu büyük camların pek ustaca konmuş kâğıt sargılarla hem gizlenen hem de açığa vurulan çeşitli yaraları vardı. Panjurlara gelince, yerlerinden oynamış, dağılmışlardı, içeride oturanları korumaktan çok, gelip geçenleri tehdit ediyorlardı. Oynak yatık parmaklıkları yer yer kesilmiş ve bunların yerine saf bir düşünceyle dikine tahta parçaları çakılmıştı. Öyle ki, başlangıçta panjurken sonunda kepenk olup çıkmışlardı.

Bu kötü kapısıyla, bu kırık dökük, ama derli toplu pencerenin böyle aynı evin üstünde görülmeleri, birlikte yola çıkan, yan yana yürüyen değişik kılıkta iki dilenci etkisi yapmaktaydı; aynı paçavralar içinde hali tavrı farklı iki dilenci; biri geçmişinde de yoksul ve rezil, öbürü geçmişinde bir beyefendi.

Merdiven, hangardan eve dönüştürülmüşe benzeyen çok geniş bir binaya varıyordu. Uzun bir koridordan ibaret bir bağırsağı vardı, buraya sağlı sollu değişik boyutlarda bölmeler açılıyordu; hücreden çok, tahta barakaya benzeyen, gerektiğinde içinde oturulabilecek bölmelerdi bunlar. Bu odaların pencereleri çevredeki boş arsalara bakıyordu.

Hepsi de kasvetli, sımsıkı kapatılmış, donuk, melankolik, mezar havası veren şeylerdi; çatlakların damda ya da kapıda olmasına göre, içlerine ya soğuk ışık demetleri ya da buz gibi rüzgârlar giriyordu. Bu tür evlerin ilgi çekici ve pitoresk bir özelliği de, örümceklerinin iriliğidir.

Bulvara bakan giriş kapısının solunda, insan boyu yüksekliğinde, duvarda açılmış bir aydınlık penceresi çocukların gelip geçerken attıkları taşlarla dolmuş dört köşe bir kovuk oluşturunuyordu.

Bu binanın bir kısmı son zamanlarda yıktırılmıştı. Birisi, bugün ondan geriye kalanlara baktığında, önceki hali hakkında bir fikir verebilir. Hepsi yüz yıldan daha eski değildi. Yüz yıl bir kilise için gençlik, bir ev içinse ihtiyarlık demektir. Sanki, insanın evi onun gelip geçiciliğinden, Tanrı'nın eviyse onun

ölümsüzlüğünden pay alır gibidir.

Postacılar bu viraneye 50-52 numara diyorlardı; ama mahallede, Gorbeau'nun evi diye tanınırdı.

Bu adın ona nereden geldiğini söyleyelim:

Kâğıt arasında bitki kurutup saklar gibi fıkra biriktirip saklayan, uçucu tarihleri iğnelerle belleklerine iliştiren küçük olay koleksiyoncuları, geçen yüzyılda 1770 yıllarında Paris'te Châtelet'te biri Corbeau, öteki Renard⁵² adında iki avukat bulunduğunu bilirler; La Fontaine'in daha önce kullanmış olduğu iki isim. Kara cüppelilerin açıkça alay etmeleri için mükemmel bir fırsat oluşturunca bu. Hemen bir parodi, biraz aksayan mısralarla adliye sarayının koridorlarında dolaşmaya başladı.

Tünemişti bir dosyaya üstat Corbeau

Gagasında bir haciz ilamı vardı

Bu kokuyla iştahı kabaran üstat Renard

Oracıkta şu masalı dile getiriverdi:

Hey, merhaba! vs.

Bu kötü şakalardan rahatsız olan ve peşleri sıra gelen kahkahalardan başlarını nasıl tutacaklarını şaşırان bu namuslu iki meslek adamı, adlarından kurtulmaya ve bunun için de krala başvurmaya karar verdiler. Bu konudaki dilekçe XV. Louis'ye, bir yandan papalık elçisinin öbür yandan Kardinal De La Roche-Aymon'un, majestelerinin huzurunda dini bir huşu ile diz çöküp, yataktan çıkan M. Du Barry'nin çıplak ayaklarına, her biri, terliğinin bir tekini giydirdikleri gün sunuldu. Gülmekte olan kral, gülmeye devam etti ve neşeyle iki avukatın isteğini kabul etti ve bu iki kara cüppeliyi lütfedip adlarından kurtardı ya da onun gibi bir şey yaptı. Kral, üstat Corbeau'nun adının ilk harfine bir kuyruk takarak, bundan böyle Gorbeau adını almasına izin verdi. Üstat Renard ise, meslektaşına kadar talihli çıkmadı; ancak adının önüne bir P koymak ve böylece Prenard diye çağrılmak iznini alabildi; öyle ki, bazı şeyleri hatırlatma açısından bu ikinci isim hiç de birincisinden aşağı kalmıyordu.

Burada dolaşan bir söylentiye göre, Hôpital Bulvarı 50-52 numaralı binanın sahibi işte bu üstat Gorbeau imiş. Hatta bu anıt pencereyi yaptıran da oymuş.

İşte bu viraneye Gorbeau'nun evi denmesi bundandı.

50-52 numaranın tam karşısında, bulvardaki ağaçlar arasında dörtte üçü

kurumuş kocaman bir karaağaç yükselir ve tam karşıda Gobelin kapısına giden sokak başlar. O dönemde bu sokakta ev yoktu, yerler taş döşeli değildi, kötü gelişmiş birtakım ağaçlar dikiliydi, mevsimine göre yeşillik ya da çamurlu olan sokak, dosdoğru Paris'i çevreleyen duvara varıyordu. Yakındaki bir fabrikanın damlarından dalga dalga kükürt kokuları çıkardı.

Şehrin kapısı yakındı. 1823'te çevre duvarı henüz duruyordu.

Bu kapının kendisi bile zihinde kasvetli hayaller uyandırmaktaydı. Bicêtre yoluydu bu. Hem imparatorluk döneminde hem de Restorasyon'da idam mahkûmları infaz günü Paris'e buradan girerlerdi. 1829 yılı başlarında, adaletin, faillerini bir türlü bulamadığı o esrarengiz "Fontainebleau kapısı" cinayeti burada işlenmişti. Aydınlanmadan kalan karanlık bir konu, çözilemeyen korkunç bir muamma. Birkaç adım daha atın, o uğursuz Croulebarbe Sokağı'na gelirsiniz. Ulbach, Ivry'li bir keçi çobanının kızı, tıpkı bir melodramdaki gibi gök gürültüsü arasında burada hançerlenmişti. Birkaç adım daha attınız mı, Saint-Jacques kapısının tepesi kesilmiş lanetlik karaağaçlarına varırsınız. İnsanlık dostu ve insanlığın iyiliği için çalışan kimselerin idam sehpasını gizlemenin bir yolu; ne idam cezasını kaldıracak büyüklüğü ne de onu muhafaza edecek otoriteyi göstermeye cesaret edemeyip, ölüm cezası karşısında gerileyen bir esnaf ve burjuva toplumunun toplandığı şu adi ve utanç verici Grève Meydanı.

Ezelden beri mahkûm edilmiş, her zaman iğrenç olmuş Saint-Jacques Meydanı bir yana bırakılacak olursa, otuz yedi yıl önce bu kasvetli bulvarın belki de en kasvetli noktası, bugün bile en az çekici yeri olan 50-52 numaralı viranenin bulunduğu yerd.

Burjuva evleri burada ancak yirmi beş yıl sonra boy vermeye başladı. İç karartıcı bir yerd. İnsan kendisini, kafasına üşüşen hazin düşünceler içinde, kubbesi görünen Salpêtrière ile kapısı dokunacak kadar yakın olan Bicêtre arasında; yani kadınlar tımarhanesiyle erkekler tımarhanesi arasında hissediyordu. Gözle erişilebilen uzaklıkta mezbahalardan, çevre duvarından ve kışla ya da manastır gibi duran tek tük bazı fabrika cephelerinden başka bir şey görünmüyordu. Her tarafta barakalar ve inşaat artıkları, kefen gibi kara eski duvarlar, kefen gibi beyaz yeni duvarlar, her tarafta birbirine paralel ağaç sıraları, sicimle hizalanmış gibi binalar, düz yapılar, uzun soğuk hatlar ve dik açılardan karanlık hüznü. Ne bir toprak engebesi, ne bir mimar kaptisi, ne de bir kıvrım. Soğuk, düzenli, çirkin bir bütündü bu. Simetri kadar yürek daraltan bir şey yoktur. Çünkü simetri can sıkıntısı, can sıkıntısı da matem demektir. Umutsuzluk esner. Acı çekilen cehennemden daha müthiş bir şey

düşünülebilirse, o da sıkıntı duyulan bir cehennemdir. Böyle bir cehennem var olsaydı, Hôpital Bulvarı'nın bu parçası onun giriş yolu olabilirdi.

O zamanlar, gece inerken aydınlığın bittiği sıralarda, hele kışın, akşam ayazının karaağaçların son kırmızı yapraklarını da kopardığı saatte, gökyüzü karanlık ve yıldızsız olduğunda ya da ay ve rüzgâr bulutlarda delikler açtığı anlarda bu bulvar birdenbire korkunçlaşır, siyah çizgiler, sonsuzluğun sivri parçaları gibi zifiri karanlıklara gömülüp kaybolur, gelip geçenler, buranın karaağaçlarına dair sayısız söylentileri düşünmekten kendilerini alamazlardı. Bunca suçun işlendiği bu yerin ıssızlığında dehşet verici bir yan vardı. İnsan bu karanlığın içinde tuzaklar sezinler, karanlığın bütün bulanık şekilleri kuşku uyandırır ve ağaçların arasında fark edilen uzun, geniş çukurlar mezar deliklerini andırırdı. Burası gündüzleri çirkin, akşamları kasvetli, geceleri ise uğursuzdu.

Yazın akşamüzerleri orada burada birkaç yaşlı kadının karaağaçların dibinde, yağmurdan küflenmiş sıraların üstünde oturdukları görülürdü. Bu yaşlı kadıncağızlar hiç sıkılmadan dilenirlerdi.

Ne var ki, eski olmaktan çok, köhnemiş bir havası olan bu mahalle daha o zamanlarda değişmeye doğru gidiyordu. Onu o haliyle görmek isteyenlerin, o günlerde bile acele etmeleri gerekiyordu. Her gün bu bütünün bir parçası yok olup gitmekteydi. Bugün, yaklaşık yirmi yıl var ki Orléans demiryolunun istasyonu orada, eski dış mahallenin yanı başındadır ve onu için için işleyip değiştirmektedir. Nerede bir başkent sınırlarının üzerinde bir demiryolu istasyonu konursa, bu, bir dış mahallenin ölümü ve bir şehrin doğuşu olur. Sanki halkların bu büyük hareket merkezlerinin çevresinde en güçlü makinelerin işlemesiyle kömür yiyip ateş kusan bu canavar gibi uygarlık beygirlerinin soluğuyla tohum dolu toprak titreyip açılır ve insanların eski barınaklarını yutarak yerine yenilerini çıkarır.

Eski evler yıkılıyor, yeni evler yükseliyor.

Orléans demiryolu garının Salpêtri re topraklarını istila etmesinden bu yana Saint-Victor hendekleriyle Botanik Bahçesi'nin yanındaki eski dar sokaklar her gün    dört defa akın akın hızla üzerlerinden geçen yolcu arabaları, kiralık arabalar ve büyük at arabalarının etkisiyle sarsılmakta ve bu akın, bir süre sonra sağdaki ve soldaki evleri geriye doğru itmektedir. Çünkü bazı öyle kesin doğrular vardır ki, söylenmesi bile tuhaf ka ar. Nitekim büyük şehirlerde güneşin, evlerin cephelerini güneye doğru çevirdiği ve o yönde geliştirdiği ne kadar kesinse, arabaların sık sık geçmesinin yolları geniştlettiği de o kadar kesindir. Yeni bir hayatın belirtileri gayet açıktır. Bu eski taşra mahallesinde, en

vahşi köşelerde ve gelip geçeni olmayan yerlerde bile paket taşları boy gösteriyor, kaldırımlar süzülüp uzamaya başlıyor. 1845 Temmuzunda bir sabah, burada birden kara zift kazanlarının tüttüğü görüldü. O gün uygarlığın Lourcine Sokağı'na geldiği ve Paris'in Saint-Marceau dış mahallesine girdiği söylenebilirdi.

2. Baykuşla Çalıbülbülü İçin Yuva

Jean Valjean, işte bu Gorbeau viranesinin önünde durdu. Vahşi kuşlar gibi yuvasını kurmak için bu ıssız yeri seçmişti.

Yeleğinin ceplerini karıştırdı, maymuncuk gibi bir şey çıkarıp bir kapıyı açtı, içeri girdi, sonra kapıyı dikkatle kapattı, Cosette'i sırtında taşıyarak merdivenden çıktı.

Sahanlığa gelince, cebinden başka bir anahtar çıkararak başka bir kapıyı açtı ve odaya girer girmez hemen kapıyı kapadı. Oldukça geniş, bütün eşyası yere serilmiş bir döşek, bir masa ve birkaç sandalyeden ibaret olan sefil bir odaydı bu. Bir köşede yakılmış ve içinde korları görünen bir soba duruyordu, bulvarın feneri de fakir odayı belli belirsiz aydınlatmaktaydı. Dipte bir karyola vardı. Jean, küçük kızı bu yatağa götürüp uyandırmadan yatırdı.

Çakmağı çakıp bir mum yaktı. Bunlar, masanın üzerine önceden hazırlanmıştı. Sonra bir gün önce yaptığı gibi hayranlık dolu bir bakışla Cosette'i seyretmeye koyuldu. Bu bakışta görülen iyilik ve şefkat ifadesi adeta coşkuyla kendinden geçmeye kadar varıyordu. Küçük kız ya aşırı gücün ya da aşırı güçsüzlüğün verdiği o sakin güven içinde, kiminle olduğunu bilmeden uyumuştı ve nerede olduğunu bilmeden de uyumaya devam ediyordu.

Jean Valjean eğilip çocuğun elini öptü.

Dokuz ay önce de uykuya dalan annesinin elini böyle öpmüştü.

Yüreği yine aynı ıstıraplı, sancılı duyguyla doluydu.

Cosette'in yatağının yanına diz çöktü.

Gün iyice ağarmıştı, çocuk hâlâ uyuyordu. Soluk bir aralık güneşi sefil odanın pencerelerinden içeri giriyor, tavana uzun gölge ve ışık çizgileri çekiyordu. Birdenbire, bulvarın kaldırım taşları üzerinden gelen tepeleme dolu bir taşocağı arabası köhne yapıyı bir fırtına gürültüsü gibi sarstı ve dipten titretti.

Cosette sıçrayarak uyandı:

“Peki madam! Şimdi! Şimdi!” diye bağırdı.

Gözkapakları uyku mahmurluğuyla henüz yarı kapalıydı, kendini yataktan aşağı attı, kolunu duvarın köşesine doğru uzatarak, “Aman Tanrım! Süpürgem!”

dedi.

Gözlerini iyice açtı ve Jean Valjean'ın gülümseyen yüzünü gördü.

“Ah, sahi!” dedi çocuk. “Günaydın efendim.”

Çocuklar neşeyi ve mutluluğu hemen teklifsizce benimseyiverirler, çünkü kendileri yaratılış olarak mutluluk ve neşedirler.

Cosette, yatağın ayakucunda Catherine'i gördü ve hemen kucağına aldı. Bir yandan onunla oynuyor, bir yandan da Jean Valjean'a yüzlerce soru soruyordu; Neredeydi? Paris büyük müydü? Madam Thénardier çok uzakta mı kalmıştı? Gelir miydi? vs. Sonra birdenbire haykırdı; “Ne güzel bir yer burası!”

Oysa berbat bir izbeydi, ama o kendini özgür hissediyordu.

En sonunda, “Ortalığı süpüreyim mi?” diye sordu.

“Sen oyna,” dedi Jean Valjean.

Gün böyle geçti. Cosette, hiçbir şey anlamaya çalışmadan, bu bebekle bu iyi adamın arasında tarife sığmaz derecede mutluydu.

3. Birleşen İki Mutsuzluktan Mutluluk Doğar

Ertesi sabah gün doğarken Jean Valjean yine Cosette'in yatağının yanındaydı. Yerinde kımıldamadan, küçük kızı seyrediyordu.

Ruhuna yepyeni bir şey doluyordu.

Jean Valjean ömründe hiç sevmemişti. Yirmi beş yaşından beri yapayalnızdı. Hiçbir zaman baba, sevgili, koca ve bir dost olmamıştı. Kürekteyken kötü, karanlık, cahil ve vahşiydi. Bu eski forsanın yüreği bakirlik doluydu. Kız kardeşiyle onun çocukları belli belirsiz ve uzak bir anı bırakmışlar ve sonunda o da tamamen silinip gitmişti. Bütün gücüyle onları bulmaya çalışmış, bulamayınca da unutmuştu. İnsan yaratılışının yapısı böyledir. Gençliğinin öbür tatlı heyecanları da –eğer var idiyse– bir uçuruma yuvarlanıp gitmişlerdi.

Cosette'i gördüğü, onu götürdüğü, kurtardığı zaman içinin ta derinden sarsıldığını hissetti. İçinde tutku ve sevgi adına ne varsa uyanıp bu çocuğa aktı. Sürekli onun uyuduğu yatağın yanına gidiyor ve orada sevinçten titriyordu. Yüreğinde bir anne gibi acılar, burkulmalar hissediyor, ama ne olduğunu anlayamıyordu, çünkü sevmeye başlayan bir kalbin bu büyük ve garip davranışı pek karanlık, tatlı bir şeydir.

Yepyeni bir duyguya kapılan zavallı yaşlı kalp!

Kendisi elli beş, Cosette'se sekiz yaşında olduğundan, hayatında sevgi adına duyabileceği bütün duygular eriyip, tarife sığmaz bir ışına dönüşmüştü.

Bu, onun karşılaştığı ikinci nurlu tecelliydi. Piskopos ufkunda erdemin

güneşini yükseltmişti, Cosette ise sevginin güneşini yükseltiyordu.

İlk günler bu hayranlık içinde geçti.

Cosette de –zavallı küçük varlık– farkında olmaksızın kendi açısından değişmekteydi. Annesi bıraktığı zaman o kadar küçüktü ki, onu hatırlamıyordu bile. Önlerine çıkan her şeye sarılıveren körpe asma filizlerine benzeyen bütün çocuklar gibi, o da sevmeyi denemiş, ama başaramamıştı. Thénardier’ler, onların çocukları ve başka çocuklar, hepsi onu itmişlerdi. Bir köpeği sevmiş, o da ölmüştü. Ondan sonra hiçbir şey, hiç kimse onu istememişti. Çok hazin bir şey, önce de belirttiğimiz gibi, daha sekiz yaşında buz gibi bir yüreği vardı. Onun kusuru değildi bu, onda eksik olan sevmeye yeteneği değildi; ne yazık! Onda eksik olan sevgi duygusunu tadacak ortamı bulamamasıydı. Bu nedenle daha ilk günden itibaren, içinde hissedenden ve düşünen ne varsa hepsi bu iyi adamı sevmeye koyulmuştu. Hiçbir zaman hissetmediği bir şeyi hissediyordu; bir açılma, çiçeklenme ve neşe duygusuydu bu.

Adam onda artık ne ihtiyar ne de yoksul biri etkisi yapıyordu. Oturdıkları izbeyi güzel bulduğu gibi, Jean Valjean’ı da yakışıklı buluyordu.

Bunlar hep gündeğumunun, çocukluğın, gençliğin ve sevincin etkileridir. Toprağın ve yeni başlayan bir hayatın bunda rolü vardır. Mutluluğun samanlığa vuran renginin akisleri kadar hoş bir şey olamaz. Hepimizin geçmişinde böyle tozpembe bir izbeye rastlanır.

Doğ, elli yıllık bir arayla derin bir ayrılık koymuştu Jean Valjean’la Cosette’in arasına. Kader bu ayrılığı kapattı. Kader yaşça farklı, ama acı ve keder dolu yaşamları birbirine benzeyen bu iki köksüz hayatı, karşı konulmaz gücüyle birdenbire birleştirdi, nişanladı. Gerçekten de onlar birbirlerini tamamlıyorlardı. Cosette’in içgüdüğü bir baba, Jean Valjean’ın içgüdüğü de bir çocuk arıyordu. Rastlaşmak, onlar için buluşma oldu. O esrarlı anda elleri birbirine dokunur dokunmaz birbirine kenetleniverdi. Bu iki ruh birbirlerini fark ettikleri, birbirlerine muhtaç olduklarını anladıkları an, sımsıkı sarıldılar.

Sözcükleri en içerikli, en mutlak anlamda aldığımızda diyebiliriz ki, her şeyden mezar duvarlarıyla ayrılmış olan Jean Valjean bir dul, Cosette de bir öksüz ve yetimdi. Bu durumda Jean Valjean ilahi bir takdirle Cosette’in babası oldu.

Doğrusu şu ki, Chelles Ormanı’nda, Jean Valjean’ın eli karanlıkta onunkini yakaladığı zaman Cosette’te oluşan esrarlı izlenim bir hayal değil, gerçektir. Bu adamın, bu çocuğun kaderine girmesi, Tanrı’nın gelişi olmuştu.

Öte yandan Jean Valjean barınağını iyi seçmişti. Burada tamamen güvendedi.

Cosette'le birlikte oturduğu bölmeli oda, penceresi bulvara bakan odaydı. Evin tek penceresi olduğundan ne yandan ne de karşıdan hiçbir komşunun gözünden sakınmaya gerek yoktu.

50-52 numaranın zemin katı harap bir sundurmaydı; bostancılar orayı araba koymak için kullanıyorlardı ve birinci katla hiçbir bağlantısı yoktu, döşemeyle ayrılmıştı. Ne kapağı ne de merdiveni olan döşeme, harap evin karın zarı gibiydi. Söylediğimiz gibi, birinci katta birçok oda ve tavan arasında birkaç oda vardı. Bunlardan sadece birinde Jean Valjean'ın hizmetini gören yaşlı bir kadın oturuyordu. Diğerlerinin hepsi boştu.

Odabaşı olan bu yaşlı kadın gerçekte kapıcılık görevi yapmaktaydı. Noel günü burasını Jean Valjean'a o kiralamıştı. Jean Valjean kendisini İspanya tahvilleri yüzünden iflas eden bir gelir sahibi olarak tanıtmış ve burada torunuyla oturacağını söylemişti. Kirayı altı aylık peşin ödemiş ve yaşlı kadını odayla bölmeyi, gördüğümüz gibi döşemekle görevlendirmişti. Geldikleri akşam sobayı yakıp, her şeyleri hazırlayan işte bu kadıncağızdı.

Haftalar birbirini kovaladı. Bu iki varlık, bu sefil evde mutlu bir hayat sürüyorlardı.

Gündoğumuyla birlikte Cosette de gülmeye, konuşmaya, şarkı söylemeye başlıyordu. Çocukların da kuşlar gibi sabah şarkıları vardır.

Bazen Jean Valjean onun soğuktan çatlamış, kırmızı küçük ellerini öpüyordu. Hep dayak yemeye alışmış olan zavallı çocuk, bunun ne demek olduğunu bilemiyor, utanarak uzaklaşıyordu.

Zaman zaman ciddileşiyor ve küçük siyah elbisesini gözden geçiriyordu. Cosette artık paçavralar içinde değildi, yastaydı. Sefaletten çıkmış, hayata girmişti.

Jean Valjean ona okuma yazmayı öğretmeye başlamıştı. Bazen çocuğa kelimeleri heceletirken, kendisinin kürekteyken kötülük yapma amacıyla okumayı öğrendiğini düşünürdü ve şimdi bu fikir, sonunda bir çocuğa okuma yazma öğretmeye dönüşmüştü. Bütün bunları düşündüğünde yaşlı kürek mahkûmu meleklerin gülümseyişiyle gülümserdi.

O burada, yukarıdaki birinin takdirini, insan olmayan birinin iradesini seziyor ve derin düşüncelere gömülüyordu. İyi düşüncelerin de, kötü düşünceler gibi uçurumları vardır.

Jean Valjean'ın hemen hemen bütün zamanı Cosette'e okuma yazma öğretmek ve onun oyun oynaması için ara vermekle geçiyordu. Ara sıra ona annesinden söz ediyor ve onun için dua ettiriyordu.

Cosette, ona, “Baba,” diyor, başka adını da bilmiyordu.

Jean Valjean, kızın bebeğini giydirip soymasını seyrederek, cıvıldaşmasını dinleyerek saatlerce oyalanıyordu. Hayat artık ona ilgi çekici görünüyordu. İnsanlar ona iyi ve dürüst geliyordu, kafasında hiç kimseyi hiçbir şeyden suçlu bulmuyor, şimdi bir çocuk tarafından sevildiğine göre iyice yaşlanıncaya kadar yaşamamak için hiçbir neden görmüyordu. Cosette’in gönül okşayıcı bir ışık gibi aydınlattığı upuzun bir gelecek görüyordu kendisi için. En iyiler bile bencil düşüncelerden büsbütün arınmış değildirler; bazı anlar Cosette’in büyüdüğünde çirkin bir kız olacağını adeta sevinerek düşünüyordu.

Sırf kişisel bir kanı olmakla birlikte, düşüncemizi bütünüyle söylemiş olmak için şunu da belirtelim ki, Jean Valjean’ın geldiği bu noktada Cosette’i sevmeye başladığı zaman, iyilik yapmaya devam etmesi için, böyle bir desteğe ihtiyacı olmadığı bizce kesin değildir. İnsanların kötülüğünün ve toplumun sefaletinin yeni yanlarını görmüştü. Gerçi bunlar eksik yanlardı ve kaçınılmaz olarak gerçeklerin ancak bir yanını yansıtıyorlardı. Kadının talihi Fantine’de özetleniyor, kamu otoritesi Javert’in şahsında cisimleşiyordu. Küreğe, iyilik yaptığı için dönmüş, yeni acılar altında ezilmiş; onu yine tiksinti ve yorgunluk sarmaya başlamıştı, hatta piskoposun anısı bile bazı anlar zihninde bulanıklaşıyordu. Gerçi sonra daha aydınlık, daha görkemli bir şekilde yeniden beliriyordu ama bu kutsal anı ne de olsa giderek zayıflamaktaydı. Jean Valjean’ın cesaretini kaybetmek ve yeniden düşmek üzere olmadığını kim bilebilirdi ki? Ama sevdi, yeniden güç kazandı. Yazık! Cosette’den daha az sallantıda değildi. O, onu korudu, o da ona güç verdi. Cosette, onun sayesinde hayatta yürüyebildi; Jean Valjean, onun sayesinde erdemli kalmaya devam edebildi. O, bu çocuğa destek oldu ve bu çocuk, onun için bir dayanak noktası oldu. Ey, kader dengelerinin nüfuz edilmesi imkânsız kutsal sırrı!

4. Önemli Kiracının Gördükleri

Jean Valjean temkinli davranıyor, gündüzleri hiç dışarı çıkmıyordu. Her akşam alacakaranlıkta bazen tek başına, çoğu defa Cosette’le birlikte bir iki saat kadar dolaşiyor, en tenha bulvarların yan sokaklarından gitmeye dikkat ediyor ve kiliselere gece bastırırken giriyordu. En yakın Saint-Médard kilisesine gitmeyi tercih ediyordu. Cosette’i götürmediği zamanlar, kız, yaşlı kadınla kalıyordu, ama iyi adamla dışarı çıkmak küçük kız için daha büyük bir zevkti. Onunla bir saat birlikte olmayı, Catherine’le baş başa geçirdiği o sihirli anlara bile tercih ediyordu. Jean Valjean, Cosette’i elinden tutarak yürüyor ve ona hoş şeyler anlatıyordu.

Cosette artık çok neşeliydi.

Yaşlı kadın ev işlerini görüyor, yemeği pişiriyor ve yiyecek almaya gidiyordu.

İdareli bir şekilde, her zaman ocaklarında biraz ateşleri olan, ama çok sıkıntıda bulunan kimseler gibi yaşıyorlardı. Jean Valjean ilk günkü eşyalarda hiçbir değişiklik yapmamış, sadece Cosette'in bölmesinin camlı kapısını, camı olmayan bir kapıyla değiştirmişti.

Hep o sarı redingotunu, siyah külot pantolonunu ve eski şapkasını giyyordu. Sokakta görenler onu fakir sanıyorlardı. Bazen iyi kalpli kadınların ona metelik verdikleri bile oluyordu. Jean Valjean meteliği alıyor ve derin bir saygıyla selam veriyordu. Bazen de kendisinden sadaka isteyen yoksullara rastlıyordu. O vakit, kimse tarafından görülüp görülmediğinden emin olmak için çevresine bakıyor, sakına sakına talihsiz adamın yanına yaklaşıyor, eline birkaç parça, çoğu zaman bir gümüş sikke bırakıp acele uzaklaşıyordu. Sakıncaları olan bir davranıştı bu. Mahallede onu, 'sadaka veren dilenci' diye tanımaya başlamışlardı.

Yaşlı kadın suratsız, yakınlarına karşı kıskançlıkla yoğurulmuş bir yaratıktı, Jean Valjean hiç farkında olmadan onu inceleyip duruyordu. Biraz sağırdı, bu yüzden de gevezeydi. Geçmişinden ona iki diş kalmıştı. Biri yukarıda, öteki aşağıda olan bu dişleri durmadan birbirine vuruyordu. Cosette'e bir sürü soru sormuş, o da hiçbir şey bilmediğinden, ancak Montfermeil'den geldiğini söyleyebilmişti. Bir sabah bu dikizci kadın, Jean Valjean'ın harap evin oturulmayan bölümlerinin birinden içeri girdiğini gördü. Dedikoducu kadına Jean Valjean'ın tavrı garip görünmüştü. Onu yaşlı bir kedi gibi sessiz adımlarla izledi ve tam karşıya gelen kapının çatlağından görünmeden gözetledi. Jean Valjean, şüphesiz, fazladan bir tedbir olarak sırtını bu kapıya dönmüştü. İhtiyar kadın, onun cebini karıştırdığını, oradan bir kılıf, makas ve iplik çıkardığını, sonra redingotunun eteklerinden birinin astarını söktüğünü ve söktüğü yerden sarımsı bir kâğıt parçası çıkardığını gördü. Yaşlı kadın bunun bin franklık bir banknot olduğunu dehşetle fark etti. Bu parayı doğduğundan beri ya iki ya da üç defa görmüştü. Dehşetle, korkarak kaçtı.

Az sonra Jean Valjean kadının yanına gelerek, şu bin franklık kâğıt parayı gidip bozdurmasını rica etti ve bunun bir gün önce almış olduğu altı aylık geliri olduğunu ekledi. Yaşlı kadın, "Acaba nereden aldı?" diye düşündü. Akşam saat altıda çıkmıştı, hükümetin veznesi şüphesiz o saatte açık olmazdı! Kadın gitti, parayı bozdurdu, bir yandan da tahminlerde bulundu. Hakkında yorumlar yapılarak giderek yayılan bu bin franklık para, Vignes-Saint-Marcel Sokağı dedikoducu kadınları arasında bir sürü kuşkulu konuşmalara yol açtı.

Daha sonraki günlerden birinde Jean Valjean'ın koridorda testereyle odun kesmesi gerekti. Yaşlı kadın odada ortalığı topluyordu. Yalnızdı, Cosette odunların kesilmesini seyretmekle meşguldü. Kadın bir çivide asılı duran redingotu gördü ve onu inceledi. Astar yeniden dikilmişti. Kadın redingotu dikkatle yokladı ve eteklerde, koltuk altlarında kâğıt desteleri varmış gibi geldi; belli ki, bunlar binlik paralardı!

Ayrıca kadın, redingotun ceplerinde daha bir sürü şeyler olduğunu da gördü. Yalnız evvelce gördüğü iğne, iplik, makas değil, büyük bir cüzdan, çok büyük bir bıçak, şüphe çekici birtakım şeyler ve çeşitli renkte perukalar da vardı. Bu redingotun her cebi beklenmedik olaylar karşısında başvurulacak bir eşya deposunu andırıyordu.

Viran evin sakinleri böylece kışın son günlerine ulaştılar.

5. Yere Düşen Madeni Bir Beş Franklık Ses Çıkarır

Saint-Médard yakınlarında, körletilmiş olan eski bir beylik kuyunun kenarına bağdaş kurup oturma âdetinde olan bir yoksul vardı. Jean Valjean, bu adama yardımda bulunmaktan hoşlanır, onun önünden birkaç metelik vermeden geçmez, ara sıra onunla konuşurdu. Bu dilenciye kıskananlar onun polis olduğunu söylerlerdi. Durmadan dualar mırıldanan yetmiş beş yaşında yaşlı bir kilise hademesiydi.

Bir akşam Jean Valjean yine buradan geçiyordu, yanında Cosette yoktu, dilencinin yeni yakılan sokak lambasının altında, her zamanki yerinde olduğunu gördü. Adam âdeti olduğu üzere dua eder gibiydi ve öne doğru eğilmişti. Jean Valjean ona doğru gitti ve her zamanki sadakasını eline koydu. Dilenci birdenbire gözlerini kaldırdı ve Jean Valjean'a dikkatle baktıktan sonra başını hemen eğdi. Bu, şimşek gibi bir hareketti ve Jean Valjean o an titredi. Sanki sokak fenerinin ışığında yaşlı kilise hademesinin sakın, dindar yüzünü değil de, korkunç, tanıdık bir yüzü görmüş gibi geldi ona. Karanlıkta birdenbire bir kaplanla karşı karşıya gelen birinin duyabileceği hisse benzer bir şeyler duydu. Dehşetle ve taş kesilmişçesine geri çekildi, ne nefes almaya, ne konuşmaya, ne kalmaya ne de kaçmaya cesaret edebildi, dikkatle dilenciye bakakaldı. Dilenciye bir paçavrayla örtülü başını önüne eğmiş, onun orada olduğunun bile farkında değilmiş gibi duruyordu. Bu garip anda bir içgüdü, belki de o esrarlı korunma içgüdüğü Jean Valjean'ı tek kelime bile söylemekten alıkoydu. Dilencinin boyu bosu, pılsı pırtısı, görünüşü her günkü gibiydi. "Hadi canım!" dedi Jean Valjean kendi kendine, "Deliyim ben! Hayal görüyorum! İmkânı yok!" Ve iyice sarsılmış bir durumda eve döndü.

Gördüğünü sandığı yüzün Javert'in yüzü olduğunu kendi kendine bile açıkça itiraf etmeye cesaret edemiyordu.

Gece bu konu üzerinde düşünürken, ikinci bir defa başını kaldırmaya zorlamak için adama soru sormadığına pişman oldu.

Ertesi gün gece bastırırken tekrar oraya gitti. Dilenci yerindeydi. Jean Valjean, ona bir metelik verip, kararlı bir tavırla, “Merhaba ihtiyar,” dedi. Dilenci başını kaldırdı ve kederli bir sesle, “Teşekkür ederim iyi yürekli efendim,” diye cevap verdi. Gerçekten de ihtiyar kilise hademesiydi bu.

Jean Valjean kendini tamamen güvende hissetti. Gülmeye başladı. “Hay kör şeytan, Javert'i gördüğünü de nereden çıkardın?” diye düşündü. “Hadi bakalım, şimdi de her şeyi ters mi görmeye başlayacağım nedir?” Bu konuyu bir daha düşünmedi.

Birkaç gün sonra, akşam saat yaklaşık sekiz sularında Cosette'e yüksek sesle kelimeleri heceletiyordu ki, evin kapısının açıldığını ve ardından kapandığını duydu. Bu da ona tuhaf geldi. Kendileriyle birlikte bu evde oturan yalnızca yaşlı kadın vardı ve o da mum kullanmamak için daima gece olur olmaz yatardı. Jean Valjean, Cosette'e susmasını işaret etti. Birinin merdivenlerden çıktığını duymuştu. Gelen olsa olsa, hastalanıp ilaç almak için eczaneye giden yaşlı kadın olabilirdi. Jean Valjean kulak kabarttı.

Yere ağır basan birinin ayak sesiydi bu ve erkek ayağı gibi ses çıkarıyordu. Ama yaşlı kadın da kaba kunduralar giymekteydi ve yaşlı bir kadının ayak sesi kadar hiçbir şey bir erkeğin ayak sesine benzemezdi. Her şeye rağmen Jean Valjean mumu üfledi.

Bu arada Cosette'e alçak sesle, “Usulcacık git yat,” diyerek onu yatağına yollamış, tam çocuğu alnından öperken ayak sesleri kesilmişti.

Jean Valjean sessiz, hareketsiz, sırtı kapıya dönük, kımıldamadan oturduğu iskemlesinin üzerinde, karanlıkta, nefesini tutarak öylece kaldı.

Oldukça uzun bir süre hiçbir şey duymayınca, ses çıkarmadan arkasına döndü ve gözlerini odanın kapısına dikti, anahtar deliğinde bir ışık gördü. Kapının ve duvarın siyahlığı içinde bu ışık uğursuz bir yıldız gibi görünüyordu. Besbelli ki orada, elinde mum, biri vardı, içeriyi dinliyordu.

Birkaç dakika geçti, ışık uzaklaştı. Jean Valjean hiç ayak sesi duymadı. Bu da, kapıdan dinlemeye gelenin pabuçlarını çıkardığı anlamına geliyordu.

Jean Valjean, kendini elbisesiyle yatağına attı ve bütün gece gözünü kırpmadı.

Gün doğarken yorgunluktan tam içi geçiyordu ki, koridorun ucunda tavan arasındaki odalardan birinin açılan kapısının gıcirtısıyla uyandı ve o gece

merdivenlerden çıkan aynı ayak sesini duydu. Ses giderek yaklaşıyordu. Yataktan aşağı atladı ve gözünü oldukça büyük olan anahtar deliğine dayadı. Gece eve giren ve kapısını dinleyen her kimse, onu geçerken görmeyi umuyordu. Gerçekten de bir erkekti bu. Adam bu defa Jean Valjean'ın odasının önünde durmadan geçti. Koridor henüz pek karanlık olduğundan, yüzü fark edilmiyordu. Ama adam merdivene gelince, dışarıdan vuran ışık demetinden silueti belirdi ve Jean Valjean, adamın sırtını iyice gördü. Uzun boyluydu, sırtında uzun bir redingot, kolunun altında da kalın bir sopa vardı. Javert'in o korkunç görünüşüydü bu.

Jean Valjean, adamı bulvara bakan penceresinden bir daha görmeyi deneyebilirdi. Ama pencereyi açmak gerekecekti; cesaret edemedi.

Belli ki, içeri anahtarla ve kendi evine girer gibi girmişti. Acaba ona anahtarı kim vermişti? Bu ne demek oluyordu?

Sabah saat yedide yaşlı kadın temizliğe geldiğinde, Jean Valjean ona dikkatlice baktı, ama hiçbir şey sormadı. Kadıncağz her zamanki gibiydi.

Kadın, ortalığı süpürürken Jean Valjean'a, "Mösyö bu gece birinin eve girdiğini duydu mu acaba?" diye sordu.

O yaşta, o bulvarda, akşamın sekizi, kapkaranlık gece demektir.

Jean Valjean, doğal bir ses tonuyla cevap verdi:

"A, sahi, kimdi o kuzum?"

"Evdeki yeni kiracı," dedi kadın.

"Adı neymiş?"

"Pek hatırlamıyorum. Dumont mu, Daumont mu, öyle bir ad."

"Peki, kimmiş bu Mösyö Dumont?"

İhtiyar, küçük sansar gözleriyle ona bakıp, "Sizin gibi bir gelir sahibi," dedi.

Belki hiçbir amacı yoktu, ama Jean Valjean bu sözlerde bir amaç olduğunu sandı.

İhtiyar kadın gidince dolapta duran yüz frank kadar bir parayı cebine koydu. Bu işi yaparken, paranın çıkardığı sesin duyulmaması için aldığı bütün tedbire rağmen yüz meteliklik madeni para elinden kurtulup, gürültüyle döşeme taşlarının üzerinde yuvarlandı.

Akşamın alacakaranlığında aşağı inerek, bulvarın her yanına dikkatle baktı. Kimseyi göremedi. Bulvar bomboş görünüyordu. Ama birisi ağaçların arkasına saklanmış da olabilirdi.

Yukarıya döndü ve Cosette'e, "Gel," dedi.

Küçük kızın elini tuttu, birlikte çıktılar.

BEŞİNCİ KİTAP

KARANLIKTA ÇIKILAN AVDA SESSİZ KÖPEK SÜRÜSÜ

1. Stratejinin Zikzakları

Şimdi okunacak sayfalarla, daha sonra okunacak bazı sayfalar için burada bir açıklama yapmak gerekiyor.

Bu kitabın istemeyerek kendinden söz etmek zorunda kalan yazarı, yıllar var ki Paris’te bulunmamaktadır. Paris’i terk ettiğinden beri şehir değişti ve onun için meçhul olan yeni bir şehir doğdu. Yazar, Paris’i sevdiğini söylemeye bile gerek duymuyor; Paris, onun düşüncesinin doğduğu şehirdir. Gençliğinin Paris’i, dindarca bir bağlılıkla belleğinde taşıyıp götürdüğü Paris, yıkımlar ve yeni yapılanmalar nedeniyle bugün artık eski bir Paris olmuştur. Yazar, işte bu Paris’in sanki bugün hâlâ varmış gibi ondan söz etmesine izin verilmesini diliyor. Mümkündür ki, yazarın, “Filan sokakta filan ev vardır,” diye okuyucuları götüreceği yerde, bugün artık ne bir ev ne de bir sokak bulunur. Okuyucular arzu ederlerse durumu kontrol edebilirler. Yazara gelince, o yeni Paris’i bilmediğinden gözlerinin önünde eski Paris’i hayal ederek yazıyor. Orada yaşarken gördüğü bazı şeylerin o gittikten sonra da kaldığını ve kendisi için kutsal olan her şeyin yok olup gitmediğini düşünmek onun için mutluluk vericidir. İnsan doğduğu yerde dolaşırken sanır ki, geçtiği sokaklarla hiçbir ilgisi yoktur, o pencereler, o damlar, o kapılar kendisi için hiçbir şey değildir, o duvarlar kendisine yabancısıdır, o ağaçlar rastgele birtakım ağaçlardır, içine girmedigi o evler gereksizdir, üzerinde yürüdüğü o taşlar taştan başka bir şey değildir. Ama daha sonra artık orada bulunmadığı zaman insan, o sokakların kendisi için kutsal olduğunu, o damları, o pencereleri, o kapıları özlediğini, o duvarlara ihtiyaç duyduğunu, o ağaçları birer sevgili gibi sevdiğini, içine girmedigi o evlere her gün girdiğini ve o kaldırım taşlarına içinden, kanından, yüreğinden bir şeyler bırakmış olduğunu fark eder. Artık görülmeyen, belki bir daha hiç görülmeyecek olan, ama hayali zihinde saklanan bütün o yerler, yüreği sızlatan bir sihire bürünür, melankolik bir görüntü olarak zihninizde canlanır, kutsal toprağı gözlerinizin önüne serer. Ve insan o yerleri sever, onları oldukları gibi, evvelce oldukları gibi anar, bunda direnir, hiçbir şeyin değişmesini istemez, çünkü insan vatanının çehresine de, annesinin çehresi gibi bağlı kalır.

Bunun için geçmişten, şimdi gibi söz etmemize izin verilsin. Bunu okuyucunun hatırdaki tutmasını rica ettikten sonra devam ediyoruz.

Jean Valjean bulvardan hemen ayrılıp, yan sokaklara sapmıştı. Elinden geldiği

kadar zikzak çizerek ilerliyor, izlenmediğinden emin olmak için ara sıra gerisingeriye dönerek aksi istikamette yürüyordu.

Kovalanan geyiğin başvurduğu numaradır bu. İz tutan arazilerde bu manevranın avantajlarından biri de, avcıları ve köpekleri ters yöne çekerek yanıltmasıdır. Buna avcılıkta yanlış iz sürmek denir.

Gökyüzünde dolunay vardı. Ama Jean Valjean bundan rahatsız olmadı. Henüz ufka çok yakın olan ay, yollarda geniş gölge ve ışık parçaları oluşturmaktaydı. Jean Valjean, karanlık taraftaki evlerin duvarlarının dibinden süzülerek aydınlık tarafı gözleyebilirdi. Böylece karanlıkta kalan tarafın kontrolünden kaçtığını belki de düşünmüyordu. Bununla birlikte, Poliveau Sokağı'na komşu bütün ıssız dar sokaklarda, peşinden kimsenin gelmediğinden emindi.

Cosette hiçbir şey sormadan yürüyordu. Hayatının ilk sekiz yılında çektiği acılar onu sabırlı ve her zorluğa dayanacak biri yapmıştı. Kaldı ki, birçok nedenlerle de göreceğimiz gibi, kendisi de pek farkında olmaksızın bu iyi adamın garipliklerine, kaderin acayıplıklarına artık alışmıştı. Onunla birlikte olduğuna göre, kendisini güvende hissediyordu.

Jean Valjean da nereye gittiğini Cosette'den fazla bilmiyordu. Ona da, sanki kendisinden daha büyük birinin elinden tutuyormuş gibi geliyordu. Sanki görünmeyen bir varlığın desteğiyle gittiğini hissediyordu. Kaldı ki, ne verilmiş bir kararı, ne de bir planı vardı. Hatta o adamın Javert olduğundan bile tam olarak emin değildi; kaldı ki, Javert olsa bile, Javert, kendisinin Jean Valjean olduğunu nereden bilecekti? Kılık değiştirmemiş miydi? Öldüğünü sanmıyorlar mıydı? Yalnız, birkaç gündür çok tuhaf bazı şeyler oluyordu. Bu kadarı da ona yeterdi. Gorbeau'nun evine bir daha dönmemeye kararlıydı. Yuvasından kovulan bir hayvan gibi, kendisine barınacak bir yuva bulana kadar saklanacak bir delik arıyordu.

Jean Valjean Mouffetard mahallesinde değişik şekillerde sayısız labirentler çizdi. Mahalle sanki ortaçağ düzeni altındaymış, ışık yakma yasağı varmış gibi daha bu saatte uykuya dalmıştı. Jean Valjean, ustaca stratejilerle Censier, Copeau, Battoir-Saint-Victor ve Puits-l'Ermite sokaklarını geçti. Gerçi buralarda mobilyalı kiralık oda veren yerler vardı, ama işine gelenine rastlamadığı için hiçbirine girmedi. Peşinden gelen biri varsa, kendisini kaybetmiş olduğuna artık şüphesi kalmamıştı.

Saint-Étienne-du-Mont'da saat on biri çalarken, Pontoise Sokağı numara 14'teki polis komiserliğinin önünden geçiyordu. Biraz sonra, daha önce de sözünü ettiğimiz içgüdüyle arkasına dönüp baktı. O an, kendisini oldukça

yakından izleyen üç kişinin komiserliğin önündeki fenerin altından sokağın karanlık yanına doğru geçtiklerini açıkça gördü; fenerin ışığı onları ele vermişti. Bu üç kişiden biri, komiserin evine giden yola saptı. En önde yürüyeni, Jean Valjean’a iyice şüpheli göründü.

“Gel yavrum,” dedi Cosette’e ve acele Pontoise Sokağı’ndan ayrıldı.

Bir daire çizdi, o saatte kapalı olan Patriarches Pasajı’nı dolandı. Épée-de-Bois Sokağı’yla Arbalète Sokağı’nı arşınladı ve Postes Sokağı’na daldı.

Orada, bugün Rollin Koleji’nin bulunduğu ve Neuve-Sainte-Genève Sokağı’nın gelip bağlandığı bir yol kavşağı vardır.

(Neuve-Sainte-Genève Sokağı’nın eski bir sokak olduğunu ve Postes Sokağı’ndan da on yılda bir bile bir posta arabasının geçmediğini söylemeye bile gerek yok. Bu Postes Sokağı’nda on üçüncü yüzyılda çömlekçiler otururdu ve asıl adı Pots Sokağı’dır).

Ay, yol kavşağına parlak bir ışık saçıyordu. Jean Valjean, bu adamların kendisini izleyip izlemediklerinden emin olmak için, onları bu aydınlıktan geçerken çok net olarak görebileceğini hesaplayarak bir kapının altına sindi.

Gerçekten de, daha üç dakika geçmemiştik ki adamlar belirdiler. Şimdi dört kişi olmuşlardı; hepsi de uzun boylu, koyu renk redingotlu, yuvarlak şapkalıydılar, ellerinde büyük bastonları vardı. Gece karanlığındaki tehditkâr yürüyüşleri kadar, heybetli yapıları ve iri yumrukları da insana korku veriyordu. Sanki şehirli kılığına girmiş dört heyula idiler.

2. Bereket Versin ki Austerlitz Köprüsü’nden Araba Geçebiliyor

Jean Valjean için kararsızlık sona ermişti; ama neyse ki bu adamlar için hâlâ devam ediyordu. Jean Valjean, onların tereddüt etmesinden yararlandı; onların vakit kaybetmeleri, kendisinin vakit kazanması demekti. Büzüldüğü kapının altından çıktı ve Botanik Bahçesi tarafına doğru Postes Sokağı’na daldı. Cosette yorulmaya başlamıştı, onu kucağına aldı. Gelip geçen hiç kimse yoktu ve mehtaptan ötürü sokak fenerlerini yakmamışlardı.

Adımlarını sıklaştırdı.

Birkaç adımda Goblet Çömlek İmalathanesi’ne vardı. Binanın cephesindeki eski kitabe ay ışığında açıkça okunuyordu:

Burası Goblet oğullarının fabrikası

Gelin seçin, testiler var, güğümler var

Çiçeklere saksılar, borular, tuğlalar var

Gelen herkese gönül, döşeme taşı satar

Clef Sokağı'nı, sonra Saint-Victor Çeşmesi'ni arkasında bıraktı, aşağı yollardan Botanik Bahçesi boyunca yürüdü ve rıhtıma geldi. Burada dönüp arkasına baktı. Rıhtım bomboştu. Sokaklar bomboştu. Arkasında hiç kimse yoktu. Derin bir nefes aldı.

Austerlitz Köprüsü'ne ulaştı.

O dönemde hâlâ geçiş ücreti alınıyordu.

Geçiş ücretini alan memurun bulunduğu yere giderek bir metelik verdi. Köprüde bu işi gören memur, "İki metelik," dedi. "Yürüyebilecek bir çocuk taşıyorsunuz. İki kişilik ücret ödemeniz gerekir."

Parayı ödedi. Geçişinin böyle bir uyarıya yol açması canını sıkıyordu. Her kaçış, sessiz bir sıyrılış olmalı.

O sırada kocaman bir yük arabası da Seine Nehri'ni geçiyor ve onun gibi sağ kıyıya doğru gidiyordu. Bu da onun işine yaradı. Bütün köprüyü bu arabanın gölgesinde geçebilirdi.

Köprünün ortalarına doğru Cosette, ayakları uyuştugu için yürümek istedi. Onu yere bırakıp, elinden tuttu.

Köprüyü geçince, biraz sağda, karşısında şantiyeler gördü. Yürüdü. Oraya varmak için oldukça geniş, açık ve aydınlık bir alandan geçmeyi göze almak gerekiyordu. Tereddüt etmedi. Onu kovalayanların izini kaybettikleri muhakkaktı. Jean Valjean kendisini tehlikenin dışında sanıyordu. Aranmasına aranıyor, ama izlenmiyordu.

Etrafı duvarla çevrili iki şantiye arasından küçük bir sokak, Chemin-Vert-Saint-Antoine Sokağı'na açılıyordu. Dar ve karanlıktı, tam ona göre bir sokaktı. Oraya girmeden önce arkasına baktı.

Bulunduğu noktadan Austerlitz Köprüsü'nü boydan boya görüyordu.

Dört karaltı köprüye girmiş, sırtlarını Botanik Bahçesi'ne çevirmiş sağ kıyıya doğru ilerlemekteydiler.

Bu dört karaltı, o dört adamdı.

Jean Valjean, yeniden ele geçtiğini anlayan bir hayvanın ürpertisini duydu.

Tek bir umudu kalıyordu; Cosette'i elinden tutarak, büyük aydınlık alanı geçerken, bu adamların belki hâlâ köprüye girmemiş ve onu görmemiş olmaları.

Bu takdirde, önündeki dar yola dalıp, bataklıklara, ekili arazilere, evsiz topraklara ulaşabilirse kurtulabilirdi.

Bu küçük, sessiz sokak ona güvenilebilir gibi göründü ve oraya girdi.

3. Paris'in 1727'deki Planına Bir Bakış

Üç yüz adım sonra sokağın çatallaştığı bir noktaya geldi. Sokak ikiye ayrılıyor, bir yol sağa, bir yol sola gidiyordu. Jean Valjean'ın önünde bir Y'nin iki kolu gibi iki sokak vardı. Hangisini seçmeliydi?

Hiç tereddüt etmeden sağdakine saptı.

Niçin?

Çünkü sol kol dış mahalleye, yani oturlan yerlere, sağ kol ise kırlara, yani ıssız bölgelere doğru gitmekteydi.

Ne var ki, artık öyle çabuk yürüyemiyordu. Cosette yavaş yürüyor, Jean Valjean'ın adımlarını da yavaşlatıyordu.

Onu yine kucağına aldı. Cosette, başını iyi adamın omzuna dayamış, tek kelime bile söylemiyordu.

Ara sıra dönüp arkasına bakıyor, daima sokağın karanlık yerinden gitmeye dikkat ediyordu. Arkasındaki sokak dümdüz uzanmaktaydı. İki üç defa arkaya baktı, ama kimseyi göremedi, derin bir sessizlik vardı, az da olsa rahatlamış bir halde yoluna devam etti. Bir ara aniden dönüp baktığında, sokağın kendi geçtiği kısmında, uzakta, karanlığın içinde kımıldayan bir şeyler görür gibi oldu.

Yürümekten çok, ileriye doğru atıldı, herhangi bir yan sokak bulup, oradan savuşmayı, böylece bir defa daha izini kaybettirmeyi umuyordu.

Karşısına bir duvar çıktı.

Ama daha ileri gitmeyi büsbütün imkânsız kılan bir duvar değildi bu; Jean Valjean'ın girdiği sokağın sonunda, bunu yandan kesen bir başka sokağın kenar duvarıydı.

Burada da bir karar vermek gerekiyordu; sağa mı, yoksa sola mı sapmalıydı?

Sağa baktı. Dar sokak hangarlardan, ambarlardan oluşan yapılardan sonra bir çıkmazla son buluyordu. Çıkmazın dibi açık seçik görülmekteydi; büyük beyaz bir duvardı.

Sola baktı. Açıktı ve yaklaşık iki yüz adım sonra başka bir sokağa ulaşıyordu. Kurtuluş bu taraftaydı.

Jean Valjean, dar sokağın sonunda fark ettiği öbür sokağa ulaşabilmek için sola dönmeyi düşünüyordu ki, tam o an, dar sokakla gitmek üzere olduğu sokağın birleştikleri köşede hiç kımıldamadan duran büyük heykel gibi bir şey gördü.

Belli ki oraya nöbetçi olarak konulan ve geçidi keserek bekleyen bir adamdı.

Jean Valjean geri çekildi.

Jean Valjean'ın bulunduğu nokta, Paris'in Saint-Antoine ile R p e arasında kalan yeri, son zamanlarda tepeden tırnağa değişen yerlerden biridir. Bu değişiklik bazılarına göre  irkinleşme, bazılarına göre de g zelleşmedir. Ekili topraklar, şantiyeler, eski yapılar silinmiştir artık. Bugün yepyeni büyük caddeler, meydanlar, sirkler, hipodromlar, demiryolu istasyonları ve bir de hapishane, Mazas Hapishanesi görülür; ilerleme ıslah edip, cihazını da birlikte getiriyor.

Yarım yüzyıl önce, sırf geleneklerden oluşan ve Enstitü'ye les Quatre-Nations, Opera-Komik'e de Feydeau demekte direnen gündelik halk dilinde, Jean Valjean'ın tam o an bulunduğu yerin adı le Petit-Picpus'du. Saint-Jacques kapısı, Paris kapısı, Sergents kapısı, Porcherons kapısı, Galiote, C lestins, Capucins, Mail, Bourbe, Arbres-de-Cracovie, Petite-Pologne, Petit-Picpus, bunlar hep yeni Paris'in üstünde yüzen eski Paris'e ait adlardır. Halkın belleği geçmişin yıkıntıları üzerinde dalgalanıyor.

Ancak şöyle böyle var olabilmiş, hiçbir zaman bir mahalle taslağı olmaktan ileri gidememiş olan Petit-Picpus, adeta manastır havalı bir İspanyol şehrine benziyordu. Yollarda fazla kaldırım taşı yoktu, sokaklarda yapılar azdı. Sözünü edeceğimiz iki üç tanesi hariç, bütün sokaklar duvardan ve yalnızlıktan ibaretti. Ne bir dükkân, ne bir araba, ancak orada burada pencerelerde yanan bir mum, saat ondan sonra ışık namına hiçbir şey... Bahçeler, manastırlar, şantiyeler, bataklıklar, nadiren alçak evler, evler kadar yüksek koca koca duvarlar.

İşte geçen yüzyılda bu mahalle böyleydi. Devrim onu zaten bir hayli horlamıştı. Cumhuriyet yıktı, deldi, oydu. Moloz yığınları oluşmuştu. Otuz yıl önce bu mahalle, yeni inşaatların altında kayboluyordu. Bugün büsbütün silinip atıldı ve artık hiçbir şehir planında izine rastlanmayan Petit-Picpus, 1727 planında oldukça açık bir şekilde gösterilmiştir. Bu plan Paris'te Pl tre Sokağı karşısındaki Saint-Jacques Sokağı'nda Denis Thierry Basımevi ile Lyon'da, Prudence, Merciere Sokağı'ndaki Jean Girin Basımevi tarafından yayımlanmıştı. Petit-Picpus'un, söylediğimiz gibi Y harfine benzeyen sokakları vardı. Bu Y'yi iki kola ayıran Chemin-Vert-Saint-Antoine Sokağı oluşturmaktaydı. Sola giden kol Küçük Picpus Sokağı, sağa giden kol da Polonceau Sokağı adını almaktaydı. Y'nin iki kolu tepelerinde bir çizgiyle birleştirilmiş gibiydi. Bu çizginin adı Droit-Mur Sokağı'ydı. Polonceau Sokağı oraya varmaktaydı. Küçük Picpus Sokağı ise daha ileri giderek, Lenoir pazarına doğru çıkıyordu. Seine Nehri'nden gelip Polonceau Sokağı'nın ucuna varan biri, solunda dik bir a ı biçiminde ani bir dönüş yapan Droit-Mur Sokağı'nı, karşısında bu sokağın duvarını, sağında da

Droit-Mur Sokağı'nın çıkışı olmayan bir uzantısını bulurdu; Adı Genrot Çıkmazı'ydı.

İşte Jean Valjean burada bulunuyordu.

Söylediğimiz gibi, Droit-Mur Sokağı ile Küçük Picpus Sokağı'nın köşesinde nöbet tutan kara silueti görünce Jean Valjean geri çekildi. Hiç şüphe yoktu. Bu hayalet pusuda kendisini beklemekteydi.

Ne yapmalıydı?

Artık geri dönmeye vakit yoktu. Az önce arkasında biraz geride, karanlığın içinde kımıldadığını gördüğü şüphesiz Javert'le takımıydı. Javert, muhtemelen Jean Valjean'ın sonunda bulunduğu sokağın başına gelmişti. Görünüşe bakılırsa bu dolambaçlı küçük dehlizi biliyordu ve adamlarından birini çıkış yerini kollamaya göndererek tedbirini almıştı. Gerçeğe yakın olan bu tahminler, ani bir rüzgârla uçuşuveren bir avuç toz gibi, hemen Jean Valjean'ın beyninde iç içe girdiler. Genrot Çıkmazı'nı gözden geçirdi; yol kapalıydı. Küçük Picpus Sokağı'nı gözden geçirdi, orada da nöbetçi vardı. Ay ışığıyla yıkanan beyaz kaldırım taşları üzerinde o uğursuz şeklin simsiyah belirmediğini görüyordu. İlerlemek, bu adamın kurduğu tuzağa düşmek demektir. Geri gitmek, Javert'in kucağına atılmaktır. Jean Valjean, kendisini yavaş yavaş daralan bir ağa yakalanmış gibi hissediyordu. Umutsuzluk içinde gökyüzüne baktı.

4. El Yordamıyla Kaçış Denemeleri

Bundan sonrasını iyice anlayabilmek için Droit-Mur Sokağı'nı, özellikle de bu dar sokağa girmek için Polonceau Sokağı'ndan çıkarken solda kalan köşeyi tam olarak göz önünde canlandırmak gerekir. Droit-Mur sokakçığı, sağda Küçük Picpus Sokağı'na kadar baştan başa yoksul görünüşlü evlerle çevrelenmişti. Sokağın solunda ise, Küçük Picpus Sokağı'na yaklaştıkça giderek bir iki kat yükselen birçok ayrı dairelerden oluşan, ciddi görünüşlü tek bir bina bulunuyordu. Küçük Picpus Sokağı yönünde çok yüksek olan bu bina, Polonceau Sokağı'nın tarafında oldukça alçaktı. Orada, sözünü ettiğimiz köşede, sanki bir duvardan ibaret kalacak kadar alçalıyordu. Bu duvar tam sokağa kadar uzanmıyordu; dik bir köşe yerine, oldukça geriden bir kesik köşe oluşturmakta ve bu kesik köşenin iki kenarı, biri Polonceau Sokağı'nda, öbürü Droit-Mur Sokağı'nda yer alacak olan iki gözcüden burasını gizlemekteydi.

Duvar, bu kesik köşenin iki kenarından başlayarak, Polonceau Sokağı'nda 49 no'lu eve kadar, Droit-Mur Sokağı'nda da –ki burada bir parçası çok daha kısaydı– sözünü ettiğimiz karanlık binaya kadar uzanmakta, bunun üçgen çatısını keserek sokakta içerlek bir köşe oluşturmaktaydı. Bu üçgen çatının

kasvetli bir görünüşü vardı; üzerinde ancak tek bir pencere, daha doğrusu çinko kaplı ve daima kapalı duran iki kepenk görülmekteydi.

Anlattığımız bu tanım, aslına tam bir sadakatle uygundur ve söz konusu mahallenin eski sakinlerinin zihninde oldukça belirgin bir anı uyandıracak muhakkaktır.

Duvarın kesik köşesini çok büyük ve çok harap bir kapıya benzer bir şey baştan başa dolduruyordu. Birbirine tutturulmuş şekilsiz geniş bir yığın dikine tahtaydı. Yukarıya gelen tahtalar, aşağıdakilerden daha genişti, enlemesine konulmuş ve uzun demir menteşelerle tutturulmuştu. Yanda, normal boyutta bir araba kapısı vardı. Kapının buraya açılmasının üstünden elli yıldan fazla geçmediği açıkça anlaşıyordu.

Kesik köşenin üzerinden bir ıhlamur ağacının dalları görünüyordu ve duvar, Polonceau Sokağı tarafında sarmaşıklarla kaplıydı.

Karanlık evin artık oturulmayan inzivaya çekilmiş hali, çok yakın bir tehlike içinde bulunan Jean Valjean'ı kendisine çekiyordu. Binayı çarçabuk gözden geçirdi. Kendi kendine bu eve girmeyi başarabilirse, belki kurtulabileceğini söylüyordu. Kafasında önce bir fikir, sonra bir umut ışığı belirdi.

Binanın Droit-Mur Sokağı'na bakan cephesinin orta kısmında, her katın bütün pencerelerinde altı huni şeklinde kurşundan eski oluklar vardı. Bir ana borudan çıkarak bu oluklara uzanan yan borular binanın cephesinde adeta bir ağaç resmi çiziyordu. Bu borudan dallar sayısız dirsekleriyle, eski çiftliklerin önlerinde kıvrılıp bükülen yapraksız asma kütüklerine benziyordu.

Dalları sactan ve demirden bu acayip çardak, Jean Valjean'ın ilk gözüne çarpan şey oldu. Sesini çıkartmamasını tembih ederek, Cosette'i yere oturttu ve sırtını bir korkuluk taşına yasladı, kendisi de su borusunun kaldırırma dokunduğu yere doğru seğırtti. Belki de buradan tırmanıp eve girmenin bir yolu vardı. Ama su borusu harap durumdaydı, kullanılabilecek gibi değildi ve bağlandığı yerde zar zor duruyordu. Kaldı ki, bu sessiz evin bütün pencerelerinde, hatta tavan arası pencerelerinde bile kalın demir parmaklıklar vardı. Ayrıca ay ışığı bu cepheyi tamamen aydınlatmaktaydı, yolun ucunda gözcülük eden adam, Jean Valjean'ı tırmanırken görürdü. Sonuçta Cosette ne olacaktı? Üç katlı bir evin tepesine onu nasıl çıkarabilirdi?

Su yolundan tırmanmaktan vazgeçip, duvar boyunca sürünerek Polonceau Sokağı'na döndü.

Cosette'i bıraktığı kesik köşeye geldiğinde, burada kimsenin onu göremeyeceğini fark etti. Daha önce de açıkladığımız gibi, nereden bakılırsa

bakılsın, burada bütün gözlerden uzaktı. Üstelik karanlıktı. Ayrıca iki de kapı vardı. Bunları zorlamak mümkün olabilirdi. Üstünde ıhlamur ağacı ve sarmaşık gördüğü duvarın gerisinde belli ki bir bahçe bulunuyordu. Ağaçlarda henüz yaprak yoksa da, hiç olmazsa o bahçede gizlenebilir ve gecenin kalan kısmını geçirebilirdi.

Vakit geçiyor, elini çabuk tutması gerekiyordu. Araba kapısını yokladığında hem içerden hem de dışardan açılmadığını anladı.

Öbür büyük kapıya daha bir umutla yaklaştı. Oldukça haraptı. Büyüklüğü onu büsbütün dayanıksız yapıyordu. Tahtaları çürümüştü, ancak üç tanesi kalmış olan demir menteşeler pas içindeydi. Bu kurt yenikli kapının delinmesi mümkün gibi görünüyordu.

İyice gözden geçirince anladı ki, bu kapı aslında kapı değildi. Ne rezeleri, ne takviye demirleri, ne kilidi ne de ortasında yarığı vardı. Demir bağlantılar onu bir baştan bir başa kesintisiz kat etmekteydiler. Tahtaların çatlaklarından, kabaca çimentolanmış irili ufaklı taşlar gördü. Daha on yıl öncesine kadar oradan gelip geçenler bu taşları herhalde görebiliyorlardı. Kapı gibi görünen bu şeyin, aslında üzerine dayalı durduğu bir yapının tahta kaplamasından ibaret olduğunu büyük bir hayal kırıklığı içinde itiraf etmek zorunda kaldı. Tahtalardan birini koparmak kolaydı, ama o zaman da karşısında bir duvar bulacaktı.

5. Fenerlerde Havagazı Kullanılsaydı Bu İş Yapmaya İmkân Olmazdı

Tam o sırada belli bir mesafeden boğuk ve düzenli bir ses duyulmaya başlandı. Jean Valjean tehlikeyi göze alıp sokağın köşesinden şöyle bir baktı. Manga halinde sıralanmış yedi sekiz asker Poloncean Sokağı'na girmiş geliyorlardı. Süngülerin parladığını görüyordu. Bulunduğu yere doğru gelmekteydiler.

Askerlerin başında Javert'in uzun boyunu fark edebiliyordu. Ağır ağır ve temkinli bir halde ilerliyorlar, ancak sık sık duruyorlardı. Bütün duvar diplerini, kapı ve geçit içlerini araştırdıkları belliydi.

Javert'in yolda rastlayıp, kanun namına yanına aldığı bir devriye kolu olmalıydı. Buna şüphe yoktu.

Javert'in iki yordakçısı da askerlerin safında yürümekteydiler.

Yürüyüş tempolarına ve duraklamalarına bakılırsa, Jean Valjean'ın bulunduğu yere gelmeleri yaklaşık bir çeyrek saat sürerdi. Müthiş bir andı bu an. Üçüncü defadır ki, önünde açılan korkunç uçurumdan Jean Valjean'ı sadece birkaç dakika ayırmaktaydı. Ve de bu defa kürek, artık yalnızca kürek değil, Cosette'i ebediyen kaybetmek demektir; yani mezar içi gibi bir hayat.

Yapılabilecek tek şey vardı.

Jean Valjean, iki ayrı heybe taşıyordu denilebilir; bu onun özelliğiydi. Heybelerden birinde bir azizin düşünceleri, öbüründe ise bir forsanın korkunç yetenekleri vardı. Duruma göre, heybelerden ya birini ya da ötekini karıştırırdı.

Toulon kürek hapishanesinden ettiği firarlar sayesinde edindiği bir ustalığı vardı. Hatırlanacağı gibi, merdivensiz, kancasız, sadece kas kuvvetiyle ensesini, omuzlarını, kalçalarını ve dizlerini dayayarak, bazı tek tük taş çıkıntılarından yararlanarak, bir duvarın dik açısı oluşturduğu yerden, gerektiğinde altıncı kat yüksekliğe kadar tırmanmak gibi akıl almaz bir sanatta üstatlık derecesine gelmişti. Nitekim, Paris'te, Conciergerie hapishanesi avlusunun köşesine korkunç bir ün kazandıran da yine bu sanattır; yirmi yıl kadar önce mahkûm Battemolle de oradan böyle kaçmıştı.

Jean Valjean, üzerinden ıhlamur ağacının görüldüğü duvarı gözüyle ölçtü. Yaklaşık on sekiz ayak yüksekliğindeydi. Büyük binanın sivri çatısıyla yaptığı açısı alt kısmında üçgen biçiminde bir harçla doldurulmuştu. Herhalde, gelip geçen dedikleri pislik böceklerinin durak yapmaları pek elverişli olan bu köşeyi onlardan korumak için yapmışlardı. Duvar köşelerine koruyucu dolgu yapılması Paris'te oldukça yaygın olan bir yöntemdir.

Bu kitlenin yüksekliği beş ayak kadardı. Bunun tepesinden duvarın üstüne erişmek için aşılacak mesafe on dört ayaktan fazla değildi.

Duvarın tepesi düz taştandı.

Güçlük Cosette'ten geliyordu; duvara tırmanmasını bilemezdi. Onu bırakmak? Jean Valjean, bunu düşünmüyordu bile. Onu taşımak da imkânsızdı. Bu garip çıkışı başarabilmek için bir erkeğin bütün gücüne kuvvetine ihtiyacı vardı. En ufak yük bile onun ağırlık merkezini bozar ve aşağı yuvarlanmasına neden olurdu.

Bir ip gerekiyordu ama yoktu. Gece yarısı Polonceau Sokağı'nda ipi nerede bulmalıydı? O an, Jean Valjean'ın bir krallığı olsa, onu biriple değiştirmeye razı

olacağı kesindi.

Bıçağın kemiğe dayandığı bütün durumlarda birden bir şimşek çakar. Bu şimşek bizi bazen kör eder, bazen de aydınlatır.

Jean Valjean'ın umutsuz bakışları Genrot Çıkmazı'nın fener direğine ilişti.

O dönemde Paris sokaklarında havagazı lambaları yoktu. Sokaklarda gün batarken, aralıklı olarak konulan fenerler yakılırdı. Bunlar bir iple yerinden çıkartılıp indirilirlerdi. Bu ip, sokağı bir yandan öbür yana kateder ve bir direğin oyuğunda biterdi. İpin sarıldığı çıkırık, lambanın altındaki küçük bir demir dolapta kilitli dururdu. Dolabın anahtarı fener yakıcısındaydı ve ip de madeni bir kılıf içinde korunurdu.

Jean Valjean hayati bir mücadelenin verdiği enerjiyle bir hamlede sokağı aşıp, çıkmaz sokağa girdi, bıçağının ucuyla küçük dolabın kilit dilini fırlattı; bir an sonra tekrar Cosette'in yanına gelmişti. Elinde bir ip vardı. Kaderle çarpışan karanlık çare bulucular ellerini çabuk tutarlar.

O gece sokak fenerlerinin yakılmamış olduğunu söylemiştik. Bu yüzden, Genrot Çıkmazı'nın lambası da ötekiler gibi sönüktü; yerinde olmadığının farkına bile varılmadan yanından geçilebilirdi.

Ne var ki, bulunduğu yerin konumu, karanlık olması, Jean Valjean'ın uğraşmaları, garip hareketleri, gidiş gelişleri, bütün bunlar Cosette'i kaygılandırmaya başlamıştı. Başka bir çocuk olsa şimdiye kadar çoktan feryatları koparırdı. Ama o, Jean Valjean'ın redingotunun eteğini çekiştirmekle yetindi. Yaklaşmakta olan devriye kolunun çıkardığı ses gittikçe daha belirgin bir şekilde duyuluyordu.

Cosette, yavaşça, “Baba, korkuyorum. Oradan kim geliyor?” dedi.

Talihsiz adam, “Şışt! Madam Thénardier,” diye cevap verdi.

Cosette titredi. Jean Valjean ekledi:

“Sesini çıkarma, işi bana bırak. Sakın bağırmaya, ağlamaya kalkma, Madam Thénardier seni gözlüyor. Geri almaya geliyor.”

Sonra telaş etmeden, ama hiçbir şeyi iki defa tekrarlamadan, kesin ve hızlı bir dakiklikle işe koyuldu. Devriye kolunun ve Javert'in her an gelmeleri mümkün olduğu bir sırada gerçekten dikkate değer bir davranıştı bu. Boyunbağını çıkardı, Cosette'in koltuklarının altından geçirip, çocuğu incitmemeye dikkat ederek vücuduna doladı, denizcilerin kırlangıç düğümü dedikleri bir düğümlerle boyunbağını ipin bir ucuna bağladı, öbür ucunu dişlerinin arasına aldı, ayakkabılarıyla çoraplarını çıkarıp, duvarın üzerinden attı, harç dolgunun üstüne çıktı ve duvarla binanın sivri çatılı yüzü arasındaki açıda sanki topuklarının,

dirseklerinin altında basamaklar varmış gibi sağlam ve emin adımlarla tırmanarak yukarıya doğru yükselmeye başladı. Yarım dakika geçmemiştii ki, duvarın üstünde diz çökmüştü.

Cosette hiçbir şey söylemeden, şaşkın şaşkın onu seyretmekteydi. Jean Valjean'ın tembihi ve Madam Thénardier'nin adını duymak onu korkutmuştu.

Birden Jean Valjean'ın çok alçak bir sesle kendisine seslendiğini duydu:

“Duvara dayan.”

Cosette söyleneni yaptı.

“Sakın ses çıkarma ve korkma,” dedi Jean Valjean.

Cosette, ayaklarının yerden kesildiğini hissetti.

Ne olduğunu anlamaya vakit kalmadan, kendisini duvarın tepesinde buldu.

Jean Valjean, onu yakaladı, sırtına aldı, sol eliyle iki küçük elini tuttu, yüzükoyun yattı ve duvarın üzerinde sürünerek kesik köşeye kadar geldi. Tahmin ettiği gibi orada bir bina vardı. Damı tahta kaplı duvarın yukarısından başlayıp, oldukça hafif bir meyille ıhlamur ağacını sıyrarak yerin çok yakınına kadar iniyordu. İyi bir rastlantıydı bu, çünkü duvar bu tarafta, sokak tarafına göre çok daha yüksekti. Jean Valjean aşağıya baktığında zemini ancak çok derinde görebiliyordu.

Damın eğik yüzüne yeni gelmiş ve henüz duvarın tepesini bırakmamıştı ki, şiddetli bir gürültü devriye kolunun geldiğini haber verdi. Javert'in gürleyen sesi duyuldu.

“Çıkmaz sokağı araştırın! Droit-Mur Sokağı koruma altında, Küçük Picpus Sokağı da öyle. Eminim çıkmaz sokaktır!”

Askerler Genrot Çıkmazı'na doğru seğırttiler.

Jean Valjean kendini bırakıp dam boyunca aşağıya kaydı, bir yandan da Cosette'i tutuyordu, ıhlamur ağacına vardı ve yere atladı. Ya korkusundan ya da cesareten Cosette hiç ses soluk çıkarmamış, sadece biraz elleri sıyrılmıştı.

6. Bilmece Gibi Bir Sorunun Başlangıcı

Jean Valjean, epeyce geniş ve garip görünüşlü bir bahçede bulunuyordu. Sadece kışın ve geceleri seyredilmek için yapılmışa benzeyen hüzünlü bahçelerden biriydi. Uzun dikdörtgen biçimindeydi; dipte iki sıra büyük kavakları olan bir yolu, köşelerde epeyce yüksek ağaçları, ortada gölgeliksiz bir alanı vardı. Bu alanda tek başına yüksek bir ağaç fark ediliyordu. Sonra büyük çalılıklara benzeyen eğri büğrü, diken diken birkaç meyve ağacı, küçük sebze ve kavun tarlası ve bir de eski bir kirli su çukuru fark ediliyordu. Şurada burada

yosundan kararmışa benzeyen taş sıralar vardı. Yolların kenarlarında koyu renk, dimdik küçük ağaçlar sıralanmıştı. Yolların yarısını otlar bürümüş, geri kalan kısmını da yeşil bir küf kaplamıştı.

Jean Valjean'ın yanında, damından yararlanarak aşağı indiği yapı, bir yığın çalı çırpı, bunların gerisinde de, duvarın tam dibinde, kırık yüzü karanlıkta belli belirsiz görünen şekilsiz bir maskeden ibaret bir taş heykel vardı.

Bina bir harabeydi; içinde yıkık dökük odalar fark ediliyordu; bunlardan tıklım tıklım eşya dolu olan biri hangar vazifesi görüyor gibiydi.

Droit-Mur Sokağı'na bakan ve Küçük Picpus Sokağı'na da dönen büyük bina, her iki cephesini de köşeleme bu bahçeye veriyordu. İçeriye bakan bu cepheler, dışarıya bakan cepheden daha trajik görünüşlüydüler. Bütün pencereler parmaklıklıydı. Hiçbir ışık fark edilmiyordu. Üst katlarda, hapishanelerdeki gibi kullanılmış olan suları ve dam akıntılarını toplayan hazneler vardı. Cephelerden birinin gölgesi öbürünün üzerine vuruyor ve koskocaman, simsiyah bir çarşaf gibi bahçeye seriliyordu.

Görünürde başka bir ev yoktu. Bahçenin dip tarafı sisin ve gecenin içinde kayboluyordu. Böyleyken, sanki arkalarında başka ekili yerler de varmış gibi, birbiriyle kesişen bazı duvarlar ve Polonceau Sokağı'nın alçak damları hayal meyal seçilmekteydi.

Bu bahçeden daha vahşi, daha sessiz bir yer düşünülemezdi. Ortalıkta kimseler yoktu. Bu saatte kimsenin olmaması çok doğaldı ama burası öğle vaktinde de birileri gezsın, yürüsün diye yapılmış bir yere hiç benzemiyordu.

Jean Valjean'ın ilk işi pabuçlarını arayıp bulmak ve ayağına giymek, sonra da Cosette'le birlikte hangara girmek oldu. Kaçan biri hiçbir zaman kendisini yeterince gizlenmiş sayamaz. Hep Madam Thénardier'yi düşünen çocuk da, onun, olabildiğince bir yerlere sokulup büzülme içgüdüsünü paylaşıyordu.

Cosette titreyerek ona sokuluyordu. Sokağı ve çıkmazı araştırıp duran devriye kolunun gürültüsü, taşlara vurulan dipçik darbeleri, Javert'in nöbetçi diktiği polislerin birbirlerine seslenişleri, anlaşılmayan bazı sözlerle karışık lanetlemeleri işitiliyordu.

On beş dakika kadar sonra bu fırtına uğultusu uzaklaşmaya başlar gibi oldu. Jean Valjean soluk bile almıyordu.

Elini hafifçe ses çıkarmaması için Cosette'in ağzının üstüne koymuştu. Diğer yandan, içinde bulunduğu yalnızlığın öyle garip bir sessizliği vardı ki, bu korkunç şamata ne kadar şiddetli ve yakın olursa olsun, bu sükûneti az da olsa bozamıyordu. Sanki bu duvarlar, *Kutsal Kitap*'ta yazılı sağır taşlardan

örülmüştü.

Birdenbire bu derin sessizliğin ortasında bir ses yükseldi. Semavi, tanrısal, sözle anlatılmaz bir sestti bu; öteki ne kadar korkunçsa, bu da o kadar büyüleyiciydi. Karanlıklardan çıkan bir ilahiydi, zulmün korkunç gece sessizliğinin içinde bir dua ve ahenk parıldayışıydı. Bu ilahiyi söyleyen kadın sesleriydi, ama bakirelerin lekesiz, temiz vurgusuyla çocukların saf vurgusunun karışımından oluşan seslerdi bunlar; yeryüzüne ait olmayan, yeni doğanların hâlâ duydukları, ölmek üzere olanlarınsa duymaya başladıkları seslere benzeyen seslerdi. Bu nağme, bahçeye hâkim olan karanlık binadan geliyordu. Şeytanların gürültüsü uzaklaşırken, sanki bu melekler korosu da karanlığın içinden yaklaşıyordu.

Cosette’le Jean Valjean dizlerinin üstüne çömeldiler.

Bu seslerin ne olduğunu bilmiyorlardı, nerede olduklarını da bildikleri yoktu, ama adam ve çocuk, çilekeş ve masum, her ikisi de dizüstü çökmeleri gerektiğini hissediyorlardı.

Seslerin garip yanı şuydu ki, binanın ıssız görünmesine engel olmuyordu. Hiç kimsenin oturmadığı bir yerde doğaüstü bir nağmeydi.

Bu sesler duyulduğu sürece Jean Valjean hiçbir şey düşünemedi. Artık geceyi görmüyor, sadece masmavi bir gökyüzü görüyor, hepimizin içinde bulunan o kanatların açıldığını hisseder gibi oluyordu.

Nağme söndü. Belki de uzun süre sürmüştü. Jean Valjean bunu söyleyebilecek durumda değildi. Vecd içinde geçen saatler daima bir dakika gibidir. Her şey yeniden sessizliğe gömüldü. Ne sokakta ne de bahçede artık hiçbir ses kalmamıştı. Tehdit eden de, teskin eden de silinip gitmişti. Rüzgâr duvarın tepesindeki bazı kuru otları buruşturuyor, onlar da tatlı ve hazine, hafif bir ses çıkarıyorlardı.

7. Bilmecenin Devamı

Gece ayazı çıkmıştı. Bu da sabahın saat biri ya da ikisi olduğunu gösteriyordu. Zavallı Cosette hiçbir şey söylemiyordu. Yanında oturmuş, başını göğsüne dayamış olduğundan, Jean Valjean onu uyumuş sanıyordu. Eğilip baktı. Cosette’in gözleri faltaşı gibi açıktı ve üzerinde Jean Valjean’ın yüreğini sızlatan düşünceli bir hal vardı.

Hâlâ titriyordu.

“Uykun var mı?” diye sordu Jean Valjean.

Cosette, “Çok üşüyorum,” dedi.

Az sonra tekrar konuştu:

“Hâlâ orada mı acaba?”

“Kim?”

“Madam Thénardier.”

Jean Valjean, Cosette’in ses çıkarmaması için başvurduğu çareyi çoktan unutmuştu.

“Ha!” dedi, “o gitti. Artık korkma.”

Çocuk göğsünün üstünden bir yük kalkmış gibi derin bir nefes aldı.

Toprak rutubetli, hangar dört bir yandan açık, rüzgâr her an biraz daha serin esiyordu. İyi adam redingotunu çıkarıp Cosette’i sardı.

“Biraz ısındın mı?” dedi.

“Oh, evet baba.”

“Peki öyleyse, beni biraz bekle. Şimdi gelirim.”

Harabeden çıktı, büyük bina boyunca yürümeye koyuldu, daha iyi bir barınak arıyordu. Bazı kapılara rastladı, ama kapalıydı. Zemin kat pencerelerinin hepsinde demir parmaklıklar vardı.

Binanın iç köşesi önünden geçiyordu ki, kemerli pencerelere geldiğini fark etti ve burada bir parça aydınlık gördü. Parmaklarının ucunda yükselip birinden baktı. Bu pencerelerin hepsi de oldukça geniş bir salona aitti. Geniş tabanları taş döşeli, kemerlerle, sütunlarla bölünmüş, içinde küçük bir ışıkla büyük gölgelerden başka bir şey seçilmeyen bir salondur burası. Işık, bir köşede yanan kandilden geliyordu. Salonda kimseler yoktu, hiçbir şey kımıldamıyordu. Ama daha dikkatle bakınca, yerde, döşeme taşlarının üzerinde sanki kefenle örtülmüş insan şekline benzer bir şey görür gibi oldu. Bu şey yere yüzükoyun uzanmıştı, yüzü taşa bakıyordu, kolları haç şeklinde açılmıştı, ölü gibi hareketsizdi. Yerde sürünen yılan gibi bir şeye bakılırsa, bu uğursuz şeklin boynunda bir ip vardı.

Bütün salon zayıf bir ışıkla aydınlanan yerleri saran karanlık sisin içinde yüzüyor ve bu da ona büsbütün dehşetengiz bir görünüş veriyordu.

Jean Valjean’ın o günden bu yana sık sık söylediğine göre, hayatında birçok ölüm manzaralarıyla karşılaşmış olmasına rağmen böyle gece vakti bu karanlık yerde kim bilir hangi meçhul sırrı gerçekleştiren bu muammalı şekilden daha korkunç, daha dondurucu bir şey asla görmemişti. Bunun bir ölü olduğunu düşünmek dehşet vericiydi, ama bir canlı olduğunu düşünmek daha da dehşet vericiydi.

Cesaret edip alnını cama yapıştırdı ve bu şeyin kımıldayıp kımıldamadığını

gözetledi. Kendisine çok uzun gelen bir süre beklediği halde yerde uzanmış yatan şekil hiçbir hareket yapmıyordu. Birdenbire tarif edilmez bir korku hissine kapıldı ve kaçtı. Arkasına bakmaya cesaret edemeden hangara doğru koşmaya başladı. Başını çevirecek olursa, o şeklin hızlı adımlarla, kollarını sallayarak peşi sıra yürüdüğünü görecekmış gibi geliyordu.

Harabeye vardığında soluk soluğaydı. Dizleri bükülüyor, sırtından terler boşanıyordu.

Neredeydi? Paris'in ortasında böyle mezara benzer bir yeri kim hayal edebilirdi? Bu garip ev neyin nesiydi? Gecenin esrarıyla dolu, karanlıkta meleklerin sesiyle ruhları çağıran ve geldikleri zaman da onlara aniden bu korkunç gürültüyü sunan, göğün ışıklı kapısını açmayı vaat edip, mezarın korkunç kapısını açan bir ev! Ve gerçekten de sokakta bir numarası olan bir bina, bir evdi bu! Bir rüya değildi! Rüya olmadığına inanmak için taşlarına dokunma ihtiyacı duyuyordu.

Soğuk, sıkıntı, endişe ve gecenin heyecanları yüzünden her yanını gerçek bir ateş sarmıştı ve bütün bu düşünceler beyninin içinde çırpınıp duruyordu.

Cosette'in yanına gitti. Uyuyordu.

8. Bilmece Gibi Sorun İyice Karmaşıklaşıyor

Çocuk başını bir taşın üzerine koymuş, uyumuştı.

Yanına oturdu ve onu seyre koyuldu. Ona baktıkça, yavaş yavaş sakinleşiyor, şimdi daha rahat düşünebiliyordu.

Bundan böyle hayatının temeli olan şu gerçeği açıkça görüyordu ki, bu çocuk yanında bulunduğu sürece herhangi bir şeye ihtiyaç duyarsa, yalnız onun için duyacak ve herhangi bir şeyden korkarsa yalnız onun için korkacaktı. Redingotunu onu örtmek için çıkardığından, çok üşüdüğü halde bunu hissetmiyordu bile.

Bu sırada, daldığı hayaller arasında bir süredir garip bir ses duyar olmuştu. Sallanan bir çingirak gibi bir şeydi. Bahçenin içinden geliyordu. Gerçi hafifti, ama açıkça işitiliyordu. Gece çayırarda, ineklerin boynundaki çingirakların çıkardığı belli belirsiz, hafif müzik sesine benzeyen bir sestti.

Jean Valjean döndü; arkasına baktı.

İnsana benzer bir yaratık kavun tarlasının arasında dolaşıyor, düzenli hareketlerle kalkıyor, eğiliyor, duruyordu; toprağın üzerinde bir şey sürüklüyor ya da yayıyor gibiydi. Görünüşe göre topallıyordu.

Jean Valjean, kaderleri kötü kişilerin her zamanki titreyişiyle sarsıldı. Onlar

için her şey düşman, her şey kuşkuludur. Gündüzden çekinirler, çünkü görölmelerine yardımcı olur; geceden çekinirler, çünkü habersiz yakalanmalarına yardım eder. Az önce o bahçenin ıssızlığından titriyordu, şimdi ise bahçede birisi olduğu için titremekteydi.

Soyut korkulardan, somut korkulara düştü. Javert’le polislerin belki de gitmemiş olduklarını, mutlaka sokağa gözcüler bıraktıklarını, bu adam kendisini bahçede görececek olursa, “Hırsız var!” diye bağırıp, ele vereceğini düşündü. Uyumakta olan Cosette’i yavaşça kucağına alarak, hangarın en uzak köşesine, kullanılmayan bir yığın eski eşyanın arkasına taşıdı. Cosette hiç kımıldamadı.

Buradan, kavun tarlasındaki yaratığın davranışlarını gözetledi. Garip olan şeydu ki, çingirak sesleri hep adamın hareketlerini izliyordu. Adam yaklaştığı zaman, ses de yaklaşmakta, uzaklaştığı zaman ses de uzaklaşmakta; acele hareket ettiği zaman titreşim bir çingirak sesi duyulmakta, durduğu zaman ses kesilmekteydi. Çingirakın bu adama bağlı olduğu açıkça anlaşıyordu. Ama öyleyse bunun anlamı neydi? Bir koç ya da öküz gibi çingirak takılmış olan bu adam neyin nesiydi?

Kendi kendine bu soruları sorarken, Cosette’in ellerine dokundu. Buz gibiydiler.

“Aman Tanrım!” dedi.

Alçak sesle seslendi:

“Cosette!”

Çocuk gözlerini açmadı.

Jean Valjean, onu şiddetle sarstı.

Cosette uyanmadı.

“Sakın ölmüş olmasın!” dedi. Ayağa fırladı. Tepeden tırnağa titriyordu.

Aklından en korkunç düşünceler karmakarışık geçti. Bazı anlar vardır ki, iğrenç ihtimaller bizi bir zebani sürüsü gibi kuşatır ve beynimizin bölmelerini şiddetle zorlar. Eğer sevdiğimiz kimseler söz konusu ise, basiretimiz her türlü çılgınlığı icat eder. Jean Valjean soğuk bir gecede ve açık havada uyumanın öldürücü olabileceğini hatırladı.

Cosette, beti benzi solgun, hiç hareket etmeden, ayaklarının dibine yere uzanmıştı.

Soluğunu dinledi; soluk alıyordu, ama zayıf ve hemen sönecekmiş gibi gelen bir soluktu bu.

Onu nasıl ısıtmalı? Nasıl uyandırmalıydı? Bunun dışında her şey

düşüncesinden silindi. Kendini kaybetmişçesine harabeden dışarı fırladı.

Bir çeyrek saat geçmeden Cosette'in mutlaka bir ateşin önünde, bir yatağın içinde olması gerekiyordu.

9. Çıngıraklı Adam

Doğruca bahçede gördüğü adama yürüdü. Yeleğinin cebindeki para tomarını da eline almıştı.

Adamın başı önüne eğikti, onun geldiğini görmüyordu. Jean Valjean bir iki adımda kendini adamın yanında buldu.

Haykırarak ona yanaştı:

“Yüz frank!”

Adam sıçradı ve gözlerini kaldırdı.

Jean Valjean, “Yüz frank,” diye tekrarladı, “eğer bu gece için bana barınacak bir yer verirsiniz, yüz frank kazanırsınız!”

Ay ışığı Jean Valjean'ın telaşlı yüzünü iyice aydınlatıyordu.

“Madeleine Baba siz ha!” dedi adam şaşkınlıkla.

Bu karanlık saatte, bu meçhul yerde, bu meçhul adam tarafından söyleniveren bu adı duyunca Jean Valjean irkildi.

Her şeyi beklerdi, ama bunu değil. Onunla konuşan adam iki büklüm olmuş total bir ihtiyardı; köylü gibi giyinmişti ve sol dizinde oldukça büyük bir çıngırak sallanan meşin bir dizlik vardı. Karanlıkta kalan yüzü seçilemiyordu.

Bu arada adamcağız başından takkesini çıkarmış, titreyerek bağıırıyordu:

“Hey, Tanrım! Ne arıyorsunuz burada Madeleine Baba? İsa aşkına! Buraya nereden girdiniz? Gökten düşmüş olmalısınız! Hiç şaşmam, bir gün düşerseniz, mutlaka oradan düşersiniz. Ama bu ne hal böyle! Boyunbağınız yok, şapmanız yok, redingotunuz yok! Biliyor musunuz, sizi tanımayan biri böyle görse korkardı. Ulu Tanrım, şimdiki azizler akıllarını mı kaçırıyor? İyi ama, buraya nasıl girdiniz?”

Kelimeleri birbiri ardına sıralıyordu. İhtiyar adam bir köylü gevezeliğiyle konuşmaktaydı; sözlerinde endişe edecek bir taraf yoktu. Bütün bu sözler şaşkınlıkla karışık safça bir babacanlıkla söylenmişti.

“Siz kimsiniz? Bu ev neyin nesi?” diye sordu Jean Valjean.

“Eh, yani bu kadarı da olmaz!” diye haykırdı ihtiyar. “Ben sizin buraya yerleştirdiğiniz kimseyim, bu ev de sizin beni yerleştirdiğiniz evdir. Nasıl! Beni tanımadınız mı?”

“Tanımadım,” dedi Jean Valjean. “Peki, siz beni nasıl oluyor da tanıyorsunuz?” Adam, “Siz benim hayatımı kurtarmıştınız,” dedi.

Yan döndü, ay ışığının bir demeti adamın yüzünü yandan aydınlattı. O zaman Jean Valjean, ihtiyar Fauchelevent’i tanıdı.

“Ah!” dedi Jean Valjean, “Siz miydiniz? Evet, sizi tanıyorum.”

İhtiyar, sitem eden bir tavırla, “Hele şükür!” dedi.

Jean Valjean tekrar konuştu:

“Peki, burada ne yapıyorsunuz?”

“Ne yapacağım, kavunlarımı örtüyorum işte!”

Gerçekten de, Jean Valjean yanına yanaştığı sırada ihtiyar Fauchelevent bir hasır örtünün ucundan tutmuş, kavun tarlasına sermekle meşguldü. Bahçede bulunduğu yaklaşık bir saatten beri çoğu yerini kapamıştı. Ona, Jean Valjean’ın hangardan gördüğü özel hareketleri yaptıran işte bu işti.

Fauchelevent devam etti:

“Kendi kendime dedim ki, ay parladı, dona çekecek. Acaba kavunlarımı giydirsem mi?” Sonra ağız dolusu gülerek Jean Valjean’a baktı ve ekledi, “Siz de aynı şeyi yapsanız iyi olur! Yalnız, kuzum, buraya nasıl girdiniz?”

Jean Valjean, bu adamın kendisini Madeleine adıyla tanıdığını anlayınca temkinli konuşmaya başladı. Durmadan soru soruyordu. İşin tuhafı, roller sanki tersine dönmüştü. İçeri gizlice giren kendisi olduğu halde, adamı sorguya çekiyordu.

“Peki, dizinizdeki bu çingirak ne oluyor?”

“Ha, bu mu?” diye cevap verdi Fauchelevent, “Benden kaçsınlar diye.”

“Nasıl? Sizden kaçsınlar diye mi?”

İhtiyar Fauchelevent tarif edilmez bir ifadeyle göz kırptı.

“Lanet olsun! Yalnız kadınlar var bu evde; bir sürü genç kız. Bana rastlamaları onlar için tehlikeli olurmuş. Çingirak onlara geldiğimi haber veriyor. Ben gelince, onlar gidiyorlar.”

“Nedir bu ev?”

“Canım, biliyorsunuz ya.”

“Hayır, bilmiyorum.”

“Beni buraya bahçıvan olarak koymuştunuz ya!”

“Siz yine de ben bilmiyormuşum gibi cevap verin.”

“Burası Küçük Picpus Manastırı.”

Jean Valjean'ın anıları canlanıyordu. Tesadüf, yani ilahi takdir onu tam da Saint-Antoine Mahallesi'ndeki bu manastıra atmıştı işte; arabasının devrilmesiyle sakat kalan ihtiyar Fauchelevent'in, Madeleine Baba'nın tavsiyesi üzerine iki yıl önce kabul edilmiş olduğu manastıra.

Kendi kendine konuşur gibi tekrarladı:

“Küçük Picpus Manastırı.”

Fauchelevent yine sordu:

“İyi ama, gerçekten Madeleine Baba, siz nasıl oldu da buraya girdiniz? Bir aziz bile olsanız, sonuçta erkeksiniz, oysa buraya erkek giremez.”

“Siz girmişsiniz ama.”

“Sadece ben varım.”

“Ne olursa olsun burada kalmak gerekiyor,” dedi Jean Valjean.

Fauchelevent, “Aman Tanrım!” diye haykırdı.

Jean Valjean, ihtiyara yaklaştı ve ciddi bir sesle ona, “Fauchelevent Baba, sizin hayatınızı kurtarmıştım,” dedi.

“Bunu ilk hatırlayan bendim,” diye Fauchelevent cevap verdi.

“Öyleyse, o zamanlar sizin için yaptığım şeyi bugün siz benim için yapabilirsiniz.”

Jean Valjean'ın sağlam ve güçlü iki elini, buruşuk ve titreyen ellerinin arasına aldı Fauchelevent ve konuşacak gücü yokmuş gibi birkaç saniye durdu ve sonra, “Ah! Sizin bana yaptığınızın bir parçasını olsun size yapabilsen ulu Tanrı'nın bir lütfu olur bu! Ben ha! Sizin hayatınızı kurtaracağım! Sayın belediye başkanı, bu ihtiyar emrinizdedir,” dedi.

Olağanüstü bir sevinçti bu, ihtiyar adam adeta değişmişti, sanki yüzü ışık saçıyordu.

“Ne yapmamı istiyorsunuz?” diye sordu.

“Bunu size anlatırım. Bir odanız var mı?”

“Ayrı bir barakam var, şurada, eski manastır harabesinin arkasında, kimsenin göremeyeceği bir köşede. Üç odası var.”

Gerçekten de baraka harabenin gerisinde, öyle iyi gizlenmiş, kimsenin görmemesi için öyle iyi bir yere kurulmuştu ki, Jean Valjean onu görmemişti.

“İyi,” dedi Jean Valjean. “Şimdi sizden iki şey istiyorum.”

“Nedir sayın başkan?”

“Birincisi, benim hakkımda bildiklerinizi kimseye söylemeyeceksiniz, ikincisi daha fazlasını öğrenmeye çalışmayacaksınız.”

“Nasıl isterseniz. Biliyorum, sizin elinizden ancak dürüst şeyler yapmak gelir, her zaman da Tanrı’nın iyi bir kulu olmuşsunuzdur. Sonra, zaten beni buraya siz koydunuz. Sizin bileceğiniz iş. Emrinizdeyim.”

“Tamam. Şimdi gelin benimle. Çocuğu alalım.”

Fauchelevant, “Ay! Bir de çocuk mu var?” dedi.

Başka bir şey söylemedi, efendisinin peşinden giden bir köpek gibi Jean Valjean’ı takip etti.

Yarım saat geçmeden kor bir ateşin alevinde Cosette’in yüzü yeniden pembeleşmiş, ihtiyar bahçıvanın yatağında uyuyordu. Jean Valjean boyunbağını takmış, redingotunu giymiş, duvarın üzerinden atılan şapka bulunup alınmıştı. Jean Valjean, redingotunu sırtına takarken, Fauchelevant de çingiraklı dizliğini çıkarmıştı. Dizlik şimdi hasırdan sırt küfesinin yanındaki çiviye asılmış olarak duvarı süslemekteydi.

İki adam bir masanın başına geçmiş ısınıyorlardı. Fauchelevant, masanın üstüne bir parça peynir, bir kara ekmek, bir şişe şarap ve iki de bardak koymuştu. İhtiyar adam elini Jean Valjean’ın dizine koyarak, “Ah! Madeleine Baba!” diyordu, “hemen tanımadınız beni! İnsanların hayatını kurtarıyor, sonra da onları unutuyorsunuz! Yoo! Çok kötü bir huy bu! Oysa onlar sizi hiç unutmuyorlar!”

10. Javert’in Avını Elinden Nasıl Kaçırıldığının Hikâyesidir

Yukarıda, deyim yerindeyse, arka yüzünü gördüğümüz olaylar, aslında çok basit şartlar içinde olmuştu.

Jean Valjean, Fantine’in ölüm döşeğinin yanında Javert tarafından tutuklandığı günün gecesinde Montreuil-sur-mer şehir hapisanesinden kaçtığı zaman, polis, kaçak forsanın Paris yönüne gittiğini tahmin etmişti. Paris, her şeyin içinde kaybolduğu bir gayya kuyusudur. Dünyanın Paris denen göbeğinde, her şey denizin göbeğindeymiş gibi yok olur! Hiçbir orman, bir insanı bu mahşeri kalabalık kadar saklayamaz. Her türden kaçaklar bunu çok iyi bilirler ve Paris’e bir girdaba dalar gibi dalarlar. Kurtarıcı girdaplar da vardır. Polis de bunu bilir ve bunun için de başka bir yerde kaybettiğini Paris’te arar. Eski Montreuil-sur-mer belediye başkanını da Paris’te aradı. Javert, araştırmaları aydınlatması için Paris’e çağrıldı. Gerçekten de Jean Valjean’ın yakalanmasında Javert’in çok büyük yardımı oldu. Javert’in gösterdiği çaba ve azim, Emniyet Müdürü Kont Anglès’nin Sekreteri Mösyö Chabouillet’nin dikkatini çekti. Javert’i daha önce de korumuş olan bu adam, Montreuil-sur-mer polis müfettişini, Paris Polis Teşkilatı’na aldırıldı. Orada, çeşitli yerlerde şerefle –bu gibi görevler için

beklenmedik bir kelime ama biz yine de söyleyelim– hizmet gördü.

Artık Jean Valjean'ı hiç düşünmüyordu –daima av peşinde olan köpeklere bugünkü kurt, dünkünü unutturur– ancak, 1823 yılı Aralık ayında bir gün gazete okumak hiç âdeti olmadığı halde gazete okuyacak oldu. Çünkü kral taraftarı olan Javert, 'başkomutan prens'in Bayonne'a zafer kazanarak girişini detaylarıyla öğrenme arzusuna kapılmıştı. Onu ilgilendiren yazıyı tam bitirmemişti ki, bir sayfanın altındaki Jean Valjean adı dikkatini çekti. Jean Valjean adındaki forsanın öldüğünü bildiriyordu haber. Gazete olayı öyle kesin bir dille yazıyordu ki, Javert doğruluğundan şüphe bile etmedi. Sadece, "İşte güzel bir tahliye," demekle yetindi.

Bir süre sonra Seine-et-Oise Polis Müdürlüğü'nden Paris Polis Müdürlüğü'ne bir rapor gönderildi. Montfermeil'de, söylendiğine göre bazı garip şartlar altında olmuş çocuk kaçırma olayıyla ilgili bir rapordu bu. Bildirildiğine göre, annesi tarafından başka ilçedeki bir hancıya emanet edilen yedi sekiz yaşlarındaki küçük bir kız çocuğu meçhul bir kişi tarafından çalınmıştı. Bu küçük kızın adı Cosette'ti ve hastanede ölen, ama hangi hastanede ne zaman öldüğü bilinmeyen Fantine adındaki bir sokak kadınının çocuğuydu. Bu rapor Javert'in eline geçti ve onu düşüncelere sevk etti.

Fantine adını çok iyi biliyordu. Jean Valjean'ın bu yaratığın çocuğunu gidip almak için üç günlük bir süre isteyerek, kendisini kahkahayla güldürdüğünü hatırlıyordu. Jean Valjean'ın Paris'te, Montfermeil arabasına binerken tutuklandığını da hatırladı. Hatta o tarihte bazı belirtiler, onun Montfermeil arabasına ikinci binişi olduğunu, bir gün önce de bu ilçenin civarında dolandığını akla getiriyordu, çünkü o zaman onu köyün içinde gören olmamıştı. Bu Montfermeil denen yere acaba ne yapmaya gidiyordu? Kimse tahmin edememişti. Javert şimdi anlıyordu. Fantine'in kızı oradaydı. Jean Valjean onu almaya gidiyordu. Oysa bu çocuk şimdi meçhul biri tarafından çalınmıştı! Kim olabilirdi ki bu meçhul kişi? Jean Valjean mı? Ama Jean Valjean ölmüştü. Javert kimseye bir şey söylemeden Planchette çıkamazındaki Plat d'étain'in arabalarından birine binip Montfermeil'e doğru yola çıktı.

Bu sorunun orada iyice aydınlığa kavuşacağını umuyordu, ama koyu bir karanlıkla karşılaştı.

İlk günler öfkeye kapılan Thénardier'ler hayli gevezelik etmişlerdi. Tarlakuşunun ortadan kaybolması köyde dedikodulara yol açmıştı. Hikâye hemen türlü biçimlerde anlatılmaya başlanmış ve sonunda çocuk hırsızlığı olup çıkmıştı. Polis raporunun nedeni buydu. Ne var ki, başlangıçtaki öfkesi yatışan

Thénardier, o şaşılacak içgüdüleriyle kralın sayın savcısını harekete geçirmenin kendi açısından hiç de faydalı olmadığını ve Cosette'in kaçırıldığına dair şikâyetlerinin, sonuçta adaletin pırlıtlı göz bebeklerinin ilk önce kendi üzerinde, yani Thénardier üzerinde, onun bir sürü karışık işleri üzerinde durmasına yol açacağını çabucak anlamıştı. Baykuşların istemedikleri ilk şey, üzerlerine ışık tutulmasıdır. Öncelikle bin beş yüz frank aldığını nasıl açıklayacaktı? Hemen çark etti, karısının ağzını tıkadı ve kendisine çalınan çocuktan bahsedildiğinde şaşırılmış göründü. Hiçbir şey anlamıyordu; gerçi o sevgili küçük kızı bu kadar çabuk 'alıp götürmeleri'nden o sıralar yakınmıştı şüphesiz; şefkatli biri olduğundan dolayı onu hiç değilse iki üç gün daha yanında alıkoymak isterdi; ama ne de olsa 'büyükbabası'ydı onu almaya gelen; yeryüzünde bundan daha doğal bir şey olamazdı. Ayrıca onun hayırsever bir 'büyükbaba' olduğunu da ekliyordu. Montfermeil'e geldiğinde Javert, işte bu hikâyeyle karşılaşmıştı. Büyükbaba, Jean Valjean'ı ortadan siliyordu.

Buna rağmen Javert, Thénardier'nin hikâyesine sonda sokar gibi, bazı sorular sapladı: "Bu büyükbaba kimdi ve adı neydi?" Thénardier kısaca cevap verdi: "Zengin bir çiftçi. Yol geçiş belgesini gördüm. Sanırım adı Mösyö Guillaume Lambert'di."

Lambert, babacan ve pek güven verici bir isimdi. Javert Paris'e döndü. Kendi kendine, "Canım, Jean Valjean öldü işte," dedi, "Ben de amma enayiyim."

Bütün bu hikâyeyi yeniden unutmaya başlıyordu ki, 1824 Martı içinde bir gün Saint-Médard Ruhani Dairesi içinde oturan ve kendisine 'sadaka veren dilenci' diye ad takılmış olan tuhaf bir adamdan söz edildiğini işitti. Söylendiğine göre, bu adam adını kimsenin doğru dürüst bilmediği bir gelir sahibiydi; yedi sekiz yaşlarında küçük bir kızla birlikte yaşıyordu ve bu kız Montfermeil'den geldiğinin dışında hiçbir şey bilmiyordu. Montfermeil! İkide bir ortaya çıkan bu ismi duyunca Javert'in kulakları dikildi. Bu kişinin sadaka verdiği, eski kilise hademesi olan yaşlı bir dilenci ajan başka bazı bilgiler de eklemekteydi: "Bu, gelir sahibi yabani bir insandı. Sürekli akşamları dışarı çıkıyor, kimselerle konuşmuyor, yalnızca ara sıra yoksullarla konuşuyor ve kimseyi yanına yanaştırmıyordu. Birkaç milyon frank eden, çünkü her tarafında banknotlar dikili bulunan sarı renkte bir redingot giyiyordu." Özellikle bu nokta Javert'in merakını gıcıkladı. Bu efsanevi gelir sahibini ürkütmeden yakından görebilmek için bir gün eski kilise hademesinin hırpani kılığını ödünç aldı ve yaşlı ajanın her akşam çöreklenip, genzinden dualar okuduğu, okurken de etrafı dikiz ettiği yere geçip oturdu.

Gerçekten de, 'şüpheli kişi' kılık değiştirmiş olan Javert'e doğru gelip sadaka

verdi. O anda Javert başını kaldırdı ve Jean Valjean'ın Javert'i tanıdığını sandığında duyduğu sarsıntıyı, aynen Javert de Jean Valjean'ı tanıdığını sanarak duydu.

Ancak karanlıkta yanılmış olabilirdi; Jean Valjean'ın öldüğü resmen tespit edilmişti; Javert'e yalnızca bazı ciddi şüpheler kalıyordu; işinde titiz bir insan olan Javert ise sadece şüphelendiği birinin yakasına yapışmazdı.

Adamını Gorbeau viranesine kadar izledi ve 'ihtiyar kadın'ı konuşturdu; zaten zor bir iş değildi bu. Kadın, astarında milyonlar olan redingot olayını doğruladı ve bin franklık para hikâyesini anlattı. Gözleriyle görmüş, elleriyle dokunmuştu! Javert bir oda kiraladı ve hemen o akşam yerleşti. Esrarengiz kiracının kapısına gelip dinledi, onun sesini duymayı umuyordu, ama Jean Valjean mum ışığını anahtar deliğinden fark etti ve hiç sesini çıkarmayarak onun oyununu boşa çıkardı.

Ertesi gün Jean Valjean gitmeye hazırlanıyordu. Ama yere düşürdüğü beş franklık paranın sesini fark ederek, parayla oynandığını anlayan kadın, kiracının taşınmak üzere olduğunu anladı ve hemen Javert'i haberdar etti. Geceleyin Jean Valjean dışarı çıktığında, Javert, iki adamıyla birlikte onu bulvarın ağaçları arkasında beklemekteydi.

Javert, emniyet müdürlüğünden yardım istemiş, ama yakalamayı umduğu kişinin adını söylememişti. Bu onun sırrıydı. Bu sırrı üç nedenden ötürü saklamıştı: Birincisi, çünkü en ufak bir ağız gevşekliği Jean Valjean'ı uyandırabilirdi; çünkü firar eden ve ölü diye bilinen eski bir forsanın adli raporlarının, vaktiyle en tehlikeliler arasında olan bir mahkûmun yakalanması olağanüstü bir başarı olacağından, Paris polisinin kıdemlileri bu başarıyı muhakkak ki Javert gibi yeni gelen birine bırakmak istemezlerdi, bu nedenle kürek mahkûmunu elinden almalarından korkuyordu; nihayet, çünkü Javert bir sanatkâr olduğundan, beklenmedik işlerden zevk alırdı. Öyle ilan edilen, önceden uzun uzun sözü edilip cazibesini kaybeden başarılardan nefret ederdi. Şaheserlerini gölgede bırakıp, sonra birdenbire göz önüne sermeyi tercih ederdi.

Javert, Jean Valjean'ı ağaçtan ağaca ve sonra bir sokak köşesinden öbür sokak köşesine takip etmiş, onu bir an bile gözden kaybetmemişti; Jean Valjean'ın kendisini en çok güvenlik içinde sandığı anlarda bile Javert'in gözü onun üstündeydi. Peki, Javert niçin Jean Valjean'ı tutuklamıyordu? Tutuklamıyordu, çünkü hâlâ şüpheleniyordu.

Hatırlanacağı gibi, o dönemde polisler keyiflerince hareket edemiyorlardı; özgür basın onları rahatsız etmekteydi. Gazeteler tarafından açığa vurulan bazı

keyfi tutuklamalar meclise kadar yansıdığından polis müdürlüğü çekiniyordu. Kişi özgürlüğüne tecavüz ağır sorumluluğu olan bir fiildi. Polis memurları yanılmaktan korkuyorlardı; emniyet müdürü yakalarına yapışıyordu; yapılan bir hata işten atılmak demektir. Yirmi gazetede birden çıkacak şöyle kısa bir haberin Paris'te yapacağı etkiyi bir düşünün: "Dün, ak saçlı, yaşlı bir büyükbaba, saygıdeğer bir gelir sahibi, sekiz yaşındaki torunuyla gezerken kaçak bir forsa olduğu sanılarak yakalanmış ve polis müdürlüğünün nezarethanesine götürülmüştür!"

Şunu da tekrarlayalım ki, Javert'in kendine göre bazı titizlikleri vardı, emniyet müdürünün emirlerine bir de kendi vicdanının emirleri eklenmekteydi. Gerçekten emin değildi.

Jean Valjean sırtını Javert'e dönmüş, karanlıkta yürüyordu.

Üzüntü, kaygı, sıkıntı, bitkinlik, gece yarısı kaçarak, hem Cosette hem de kendisi için Paris'te rastgele bir barınak aramak zorunda kaldığı bu yeni felaket, adımlarını çocuğun adımlarına uydurma zorunluluğu, bütün bunlar, kendisi de farkında değildi ama Jean Valjean'ın yürüyüşünü ve dış görünümünü değiştirmiş; adeta yaşlanmıştı. Bu durumda Javert'in şahsında cisimleşen polis yanılabildi ve nitekim yanıldı da. Yanına fazla yaklaşmaya imkân olmaması, gurbetten dönen yaşlı bir çocuk bakıcısı kıyafetine benzeyen kıyafeti, Thénardier'nin onu büyükbaba yapan ifadesi, nihayet kürekte öldüğü inancı, Javert'in zihnindeki şüphelere eklenip, bunları büsbütün artırıyor.

Bir ara Javert'in aklına onu durdurup, kimlik kâğıdını sormak geldi. Ama bu adam eğer Jean Valjean değilse, namuslu yaşlı bir gelir sahibi de değilse, pekâlâ Paris'in pisliklerinin karanlık örgüsüne derinden ve ustaca karışmış herhangi bir serseri, tehlikeli bir çete reisi olabilirdi, belki de öbür marifetlerini gizlemek için sadaka veriyordu; eski bir kurnazlıktı bu. Belki güvenilir adamları, yordakçıları, gerektiğinde sığındığı yerleri vardı ve şimdi şüphesiz oraya gidiyordu. Sokaklarda yaptığı bu zikzaklar onun kendi halinde bir adam olmadığını gösterir gibiydi. Onu çarçabuk yakalamak 'altın yumurtlayan tavuğu' kesmek olurdu. Beklemekte ne zarar vardı ki? Javert, adamın kaçamayacağından emindi. Oldukça şaşkın bir halde bu esrarengiz şahıs hakkında kendi kendisine yüzlerce soru sorarak yol almaktaydı.

Ancak Pontoise Sokağı'na geldiği zaman, içkili bir lokantanın kuvvetli ışığı sayesinde ve bir hayli güçlkle onun Jean Valjean olduğundan kesinlikle emin oldu.

Sadece iki yaratık bu dünyada derinden titrer; çocuğunu bulan ana ve avını

bulan kaplan. Javert, işte bu derin titreyişi duydu.

Jean Valjean'ı, bu müthiş forsayı kesinlikle tanıyınca, Javert sadece üç polis olduklarından Pontoise Sokağı'ndaki polis karakolundan takviye istedi. Dikenli bir sopayı kavramadan önce eldiven giyilir.

Gerek bu gecikme, gerekse Rollin kavşağında ajanlarıyla nasıl davranacaklarını görüşmek için durması nedeniyle az kalsın Jean Valjean'ın izini kaybedecekti, ama onun kendisiyle avcılar arasına nehri koymak isteyeceğini çabucak tahmin etti. Tıpkı doğru yoldan ayrılmamak için burnunu yere koyan bir av köpeği gibi başını eğdi ve düşündü. Yanılmayan güçlü içgüdüleriyle Javert, doğru Austerlitz Köprüsü'ne yollandı ve köprüdeki görevliye sorduğu tek bir soru ona doğru yolda olduğunu gösterdi: "Küçük bir kız çocuğuyla bir adam gördünüz mü?" "Ona iki metelik ödettim," diye cevap verdi görevli. Javert, köprüye tam vaktinde geldi ve suyun öbür yanında Jean Valjean'ı Cosette'in elinden tutmuş, ayın aydınlattığı açık alandan geçerken gördü ve Chemin-Vert-Saint-Antoine Sokağı'na saptığını fark etti. Orada bir tuzak gibi duran Genrot Çıkmazı'nı ve Droit-Mur Sokağı'nın da Küçük Picpus Sokağı'ndan başka bir çıkışı olmadığını düşündü. Avcıların dedikleri gibi evin önünü emniyete almak için hemen ajanlardan birini bir arka yoldaki çıkışı tutmaya gönderdi. O sırada oradan geçmekte olan ve tersane nöbetine giden bir devriye kolunu kanun namına emrine alıp peşine taktı. Bu gibi olaylarda askerin gücü bir kozdur. Zaten prensip gereği bir yaban domuzunun hakkından gelebilmek için avcılık bilimini köpeğin gücüyle birleştirmek gerekir. Bütün önlemleri aldıktan sonra Jean Valjean'ın sağda Genrot Çıkmazı, solda polis memuru, arkada da bizzat kendisi tarafından kıştırıldığını düşünen Javert, bir tutam enfiye çekti.

Sonra oyununu oynamaya başladı. Bir an cehennemini zevkle mest oldu. Avını, önünde gitmesi için bıraktı, onun nasıl olsa avucunun içinde olduğunu biliyor, ama yakalayacağı anı mümkün olduğu kadar geciktirmek istiyordu, onun yakalandığını anlaması ve yakalanmışlığı içinde kendisini özgür sanmasını görmek Javert'i mutlu ediyordu, ağna düşmüş sineği orada uçması için bırakan örümceğin ya da fareyi koşması için bırakan kedinin şehvetiyle gözlerini onun üzerine dikmişti. Tırnağın ve pençenin canavarca bir ten zevki vardır, kısıkaçlarına hapsolan hayvanın umutsuz çırpınışlarının verdiği zevktir bu. Nasıl bir lezzet vardır bu azar azar boğuluştaki!

Javert haz içindeydi, ağının ilmikleri sımsıkı atılmıştı. Başarısından emindi. Forsa avucundaydı. Geriye sadece elini kapatmaktan başka yapacak işi kalmamıştı.

Emrinde böyle bir kuvvet varken, ne kadar enerjik ne kadar umutlu olursa olsun Jean Valjean'ın karşı koymasına bile düşünülemezdi.

Javert, sokağın bütün köşe bucağını bir hırsızın cebi gibi yoklayıp karıştırarak ağır ağır ilerliyordu.

Örümcek, ağının ortasına geldiğinde sineği orada bulamadı.

Öfkesinin şiddeti tahmin olunabilir.

Droit-Mur ve Picpus sokaklarındaki nöbetçisini sorguya çekti; hiç gözünü kırpmadan nöbetini tutmuş olan memur, adamın kesinlikle geçmediğini söyledi. Bazen öyle olur ki, köpek sürüsü üstüne üşüşmüşken bir bakarsınız geyik kaçıp kurtulmuştur; böyle bir durumda en yaşlı avcılar bile ne diyeceklerini bilemezler. Duvivier, Ligniville ve Desprez apışıp kaldılar. Sadece Artonge, bu türlü umulmadık bir başarısızlık karşısında şöyle haykırdı; “Bu bir geyik değil, sihirbaz.”

Aynı çığlığı Javert de pekâlâ koparabilirdi.

Hayal kırıklığı, umutsuzlukla çılgınlık arası bir şey oldu.

Napoléon'un Rusya savaşında, Büyük İskender'in Hindistan savaşında, Sezar'ın Afrika savaşında, Keyhüsrev'in İskit savaşında hata yaptıkları kesin olduğu gibi, Javert'in Jean Valjean'a karşı birçok hata yaptığı da kesindir. Eski kürek mahkûmunu tanımakta tereddüt etmekle hata yaptı. İlk gördüğünde onu tutuklamalıydı. Onu o viran evde hemen yakalamamakla hata yaptı. Rollin kavşağında ay ışığının tam altında yardımcılarıyla durup onlara danışmakla hata yaptı. Gerçi fikir almakta yarar vardır, güvene layık köpeklerin fikrini sormak ve öğrenmek iyi bir şeydir ama kurt gibi, forsa gibi kuşkulu hayvanları avlarken bir avcı ne kadar tedbir alsın azdır. Javert sürüdeki av köpeklerini ize sürmekte gereğinden fazla oyalanarak, hayvana tuzağın kokusunu duyurup onu kışkırttı ve kaçmasına neden oldu. Hele Austerlitz Köprüsü'nde onun izini yeniden bulduğunda böyle bir adamı bir ipin ucunda tutma gibi tehlikeli ve çocukça bir oyun oynama hevesine kapılmakla hata yaptı. Kendisini olduğundan daha güçlü gördü ve bir aslanla da fareyle oynar gibi oynayabileceğini sandı; aynı zamanda yanına takviye kuvvet almayı gerekli bularak, kendisini zayıf gördü. Talihsiz bir tedbir, değerli bir zaman kaybı. Javert bütün bu hataları yaptı ama her şeye rağmen gelmiş geçmiş polislerin en bilgisi ve en iyisiydi. Kelimenin tam anlamıyla avcılıkta akıllı bir köpek dedikleri türdendi. Ama kusursuz insan var mıdır?

Büyük strateji ustalarının bile ustalıklarına gölge düştüğü olmuştur.

Büyük saçmalıklar çoğu zaman kalın halatlar gibi bir sürü küçük parçalardan

oluşur. Halatı tel tel alınız, bütün belirleyici küçük nedenleri de ayrı ayrı alınız, hepsini birbiri ardınca koparabilir, sonra da, “Bu kadarcık mıymış?” dersiniz. Ama onları örün, hepsini birden bükün, ortaya kocaman bir şey çıkar. İşte, batıda Marcianus ile doğuda Valentinianus arasında tereddüt eden Atilla budur; Capuue’da geciken Annibal budur; Arcis-sur-Aube’da uyuyakalan Danton budur.

Ama ne olursa olsun Javert, Jean Valjean’ı elinden kaçırdığı an soğukkanlılığını kaybetmedi. Kürek kaçkını forsanın çok uzağa gidemeyeceğinden emin olduğundan gözcüler koydu, kapanlar, pusular kurdu ve bütün gece mahallede dört döndü durdu. İlk gördüğü şey, ipi kesilmiş ve kurcalanmış fenerdi. Değerli bir ipucuydu bu, ama yine de onu şaşırttı, bütün araştırmalarını Genrot Çıkmazı’na yöneltti. Bu çıkmazda oldukça alçak duvarlar vardı. Bunlar, ekilmemiş geniş arazilerle sınırları olan ve bahçelere bakan duvarlardı. Jean Valjean, muhakkak buradan kaçmış olmalıydı. Gerçek şu ki, Jean Valjean eğer Genrot Çıkmazı’na biraz daha girseydi, ki muhtemelen öyle yapardı, işte o zaman mahvolurdu. Javert bu bahçeleri ve arazileri bir iğne arar gibi didik didik araştırdı.

Gün doğarken, iki zeki adamını gözcü bırakıp, bir hırsıza soyulan polis gibi utanarak polis müdürlüğünün yolunu tuttu.

ALTINCI KİTAP

KÜÇÜK PICPUS MANASTIRI

1. Küçük Picpus Sokağı, No. 62

Bundan yarım yüzyıl önce, Küçük Picpus Sokağı'ndaki 62 numaralı binanın avlu kapısı, avam tarzı porte-cochère kapıları hatırlatan en güzel örnekti. Genel olarak davet edici bir şekilde hep yarı açık durur ve bu aralıktan hiç de sıkıcı, hüzünlü olmayan iki şey görünürdü; asmaların çevrelediği bir duvar ve yüzünden aptallık akan bir kapıcı... Arkada, duvarın üzerinden büyük geniş gövdeli ağaçlar göze çarpıyordu. Avluya bir demet güneş ışığı düşüp orasını cıvıl cıvıl yaptığında ve bir iki kadeh şarap içen kapıcı neşelendiğinde, 62 numaranın önünden, oranın çok hoş bir yer olduğunu düşünmeden geçmek çok zordu. Gelgelelim, şöyle göz ucuyla birazını gördüğünüz yer, aslında hüznü dolu, kasvetli bir yerdi.

Eşik, gülümser gibiydi ama, bina gözyaşları ve dualar içindeydi.

Eğer kapıcıyı atlatmanız mümkün olsa –bu iş hiç de kolay bir iş değildi, hatta imkânsızdı, çünkü kapıcıyı atlatmak için bir tür ‘açıl susam açıl’ demek gerekiyordu– o zaman sağda dar bir koridora girilirdi. Bu koridora açılan iki duvar arasına sıkışıp kalmış bir merdiven vardı ve bu merdiven o kadar dardı ki, aynı anda ancak tek bir kişi inip çıkabilirdi. Çikolata rengi merdiven boyunca duvara yayılan sarı duvar kâğıdından korkmadan, merdivenden çıkmaya cesaret edebilirsiniz, önce birinci sonra da ikinci bir geniş merdiveni geçer ve sizi ısrarla takip eden sarı ve çikolata renkleriyle kaplı ikinci kata ulaşırdınız. Merdiven ve koridor, iki güzel pencereyle süslenmişti. Koridor biraz gittikten sonra birdenbire kıvrılıyor ve karanlık oluyordu. Burası da geçildikten sonra kapalı olmamasının, esrarını bir kat daha artırdığı garip bir kapıya geliniyordu. Kapıyı şöyle bir itince, altı ayak kadar genişliğinde bir odaya giriliyor ve taş döşeli, yeni yıkanmış gibi tertemiz olan bu oda insana bir resmiyet duygusu veriyordu. Duvarlara, topu on beş meteliğe satılan çiçekli kâğıtlar kaplanmıştı. Küçük dört köşe parçalardan yapılmış olan ve sol tarafta, oda boyunca uzayan geniş bir pencereden mat ve beyaz bir aydınlık içeri giriyordu. Etrafa göz gezdirilince tek bir insan görülüyor, kulak kabartınca ne bir ayak sesi, ne de bir insan fısıltısı duyuluyordu. Duvarlar bomboştu, odanın içinde tek bir mobilya, hatta oturacak bir sandalye bile yoktu.

Tekrar odaya bakacak olursanız, kapının tam karşısındaki duvarda, bir ayak büyüklüğünde dört köşe bir boşluk. Bu boşluk, çapraz kalın düğümlü, kapkara

demir çubuklarla kaplıydı, bu demirler de karelerden ibaretti. Hatta bunlar bir zincirin halkalarına benziyordu demek daha doğru olur. Çapları bir buçuk parmaktan daha fazla değildi. Duvar kâğıdının yeşil renkte küçük çiçekleri düzenli bir şekilde ve düzenlerini bozmadan bu demir parmaklıklara kadar geliyor, ama bu kasvet verici buluşmadan hiçbir yılgınlık ve korku duymuyorlardı. Bu boşluktan geçebilecek kadar ince ve zayıf bir insanın içeri girmesinden korkulmuş olmalı ki, üstelik bir de parmaklık konmuştu. Hiçbir beden bu parmaklıktan içeri giremez, ancak bakışlar; yani düşünce buradan geçebilirdi. Bu da düşünülmüş olmalı ki, boşluğun iç tarafına bir de teneke çivilenmişti. Bu tenekenin üzerinde bir süzgecin deliklerinden bile ufak binlerce delik vardı. Bu teneke levhanın altında da mektup kutularının ağzına benzeyen geniş bir yarığın sağ tarafından, bir çingırağa bağlı olan bir ip sallanıyordu.

Bu ipi çekecek olursanız bir çingırağın çaldığı ve çok yakından gelen titreşim bir sesin cevap verdiğini duyardınız.

“Kim o?”

Bu, bir kadın sesidir. Hem de çok tatlı bir kadın sesi. Bu ses, tatlı olduğu kadar da hüznüldür.

Cevap verebilmek için, sihirli bir kelimeyi bilmek gerekir. Eğer bilmiyorsanız, o ses cevap vermez, susar ve duvar sanki öbür yanında endişeli bir mezar karanlığı varmışçasına, yeniden eski sessizliğine bürünür.

Şayet cevap yerine geçen kelime biliniyorsa, bu ses tekrar duyulurdu:

“Sağ tarafa girin!”

O zaman, pencerenin karşısında sağ tarafta, üzerinde gri boyalı camlı bir pencere bulunan yine camlı bir kapının olduğunu fark eder, kapının tokmağını çevirip içeri girdiğinizde, parmaklıkla ayrılmış bir locada, avizeleri yanmamış bir tiyatrodan olduğunuz duygusuna kapılırdınız. Gerçekten de, bir tür tiyatro locasıydı burası ve camlı kapıdan giren ışıqla yarım yamalak aydınlanıyordu. İçerde iki iskemle ve sökülmiş bir hasırdan başka eşya yoktu. Tıpkı localardaki gibi dayanılacak yeri ve bu dayanılacak yerin üzerinde siyah tahtadan, küçük bir tabla vardı. Bu loca da parmaklıklarla çevriliydi, ama parmaklıklar, operada olduğu gibi yaldızlı tahtadan değildi; sıkılmış yumruklara benzeyen büyük takozlarla duvara tutturulmuş, demir çubuklarla örülü, arapsaçı gibi karmakarışık korkunç bir kafesti.

İlk şaşkınlık anları geçip, gözünüz bu gizleyici karanlığa biraz alışınca, parmaklığın ardına bakmaya çalışır, ama beş altı parmaktan ötesini göremez, ancak sarı renkte tahta pervazlarla pekiştirilmiş kara kepenkler görürdünüz; bu

kepenkler uzun ve dar tahtalardan yapılmıştı. Demir kafesi boydan boya örtüyordu ve sürekli kapalıydı.

Birkaç saniye sonra, bu kepenklerin arkasından size şöyle seslenildiğini duyardınız:

“Buradayım, beni niçin istediniz?”

Bu ses sevilmiş bir insanın sesidir; hatta zaman zaman kendine hayranlık duyulmuş birinin sesidir. Oysa kimseyi göremez ancak zar zor soluk aldığını duyabilirdiniz. Sanki bir melek mezarın ötesinden konuşuyormuş gibi.

Hani tesadüfen uygun bir zamanda ortaya çıkmışsanız –ki bu çok ender olurdu– karşınızdaki kepengin tahtalarından biri açılır, karşınızda, parmaklığın arkasında, sadece çenesi ve ağzı görünen, her tarafı siyah bir peçeyle kaplı bir baş belirirdi. Bütün gördüğünüz, her yanı siyah örtüler içinde kaybolmuş siyah bir şekilden başka bir şey değildir. Bu baş, söylediklerinize cevap verir, ama bakışlarını yerden hiç ayırmaz ve hiç gülümsemez.

Arkanızdan gelen aydınlık öyle bir ayarlanmıştı ki, siz onu beyaz o da sizi kapkara görürdü. Bu, simgesel bir ışıktı.

Ama bakışlarınız yine de merakla bütün gözlere kapalı olan bu yerde, karşınızda açılmış olan aralıktan içeriye sızardı.

Matem elbisesi giymiş olan bu varlığın çevresini koyu bir karanlık sarardı. Bakışlarınız bu karanlığı yırtmaya, karşıda görülen bu varlığa erişmeye çalışır, aradan çok geçmeden hiçbir şey göremediğinizi anlardınız. Görülen tek şey, gecenin ta kendisiydi, boşluktu, karanlıklardı, mezardan kalkan dumanlara karışan bir kış sisiydi, korkunç bir sükûnetti. Bu sessizlik dışarıya hiçbir şey vermiyor, inilti bile duyulmuyordu; içinde hiçbir şeyin ayırt edilmediği bir karanlıktı, orada hayaletler bile görülmezdi.

Gördüğünüz şey, bir manastırın içiydi.

Bernard’ın rahibelerinin aralıksız ibadet yeri olan manastır işte bu karanlık ve kasvetli binanın içindeydi. Az önce sözünü ettiğimiz locaya benzeyen yer, konuşma odasıydı. Binaya girilirken duyulan ilk ses, üzerinde binlerce delik bulunan teneke ile kaplı olan bu penceremsi boşluğun yanında, duvarın öte tarafında, hiç hareket etmeden oturan ve bütün görevi bu soruyu sormak olan rahibenin sesiydi.

Locaya benzeyen yerin karanlığı, burasının manastıra bakan tarafında hiçbir pencere olmaması, sokak tarafında ise bir tek pencere bulunmasından ileri geliyor ve böylece kutsal yer; yani manastır, yabancı gözlerden saklanmış oluyordu.

Ancak, bu karanlığın ardında bir aydınlık, bu ölümün içinde bir hayat vardı. Bu manastır belki de manastırların en kapalı olmasına rağmen oraya girmeye ve okurlarımızı da içeri sokmaya çalışacak ve bu arada, imkân dahilinde, şimdiye kadar hiçbir hikâyecinin görmediği ve bu yüzden anlatmadığı şeyleri açıklamaya çalışacağız.

2. Martin Verga Tarikatı

1824 yılından çok daha önceleri Küçük Picpus Sokağı'nda var olan bu manastır Martin Verga tarikatına bağlı olan Bernardin rahibelerinin manastırıydı.

Dolayısıyla da bu Bernardinler öteki Bernardinler gibi Clairvaux'ya değil, Benediktenler gibi Citeaux'ya bağlıydılar. Başka bir deyişle; Saint-Bernard kulu değil, Saint Benoit kuluydular.

Eski kitapları karıştırmış olan herkes bilir ki, Martin Verga 1425 yılında Bernardin-Benediktenlerden oluşan tarikatın baş manastırı Salamanque'da, buna bağlı küçük manastırın da Alcala'da bulunduğu bir cemaat oluşturmuş ve bu tarikat Avrupa'nın bütün Katolik ülkelerinde dal budak salmıştı.

Bir tarikatın başka bir tarikatla, adeta aşı yapılır gibi birleştirilmesi Latin kilisesinde her zaman rastlanan bir durumdur. Ele aldığımız Saint Benoit 'Benedict' tarikatına şöyle yakından bakacak olursak, Martin Verga tarikatı bir yana, başka dört cemaatle birleşmiş olduğunu görürüz. Bunlardan Mont-Cassin ve Sainte-Justine İtalya'da diğer ikisi Cluny ve Saint-Maur Fransa'dadır. Öte yandan bu tarikata dokuz tarikat daha bağlıdır: Valombrosa, Grammont, les Célestin, les Camaldule, les Chartreux, les Humilié, les Olivateur, les Silvestrin ve nihayet Citeaux da Saint Benoit'dan çıkan ufak bir tarikattan başka bir şey değildir. Öteki tarikatların gövdesi olan Citeaux Saint-Benedict'in (Benoit'nın) dallarından sadece biridir. Citeaux adı, Molesme Manastırı Başrahibi Aziz Robert'ten gelir ve 1098'de Langres piskoposluğu içinde yer alır. Şeytan'ın, o zamanlar 17 yaşında olan Saint-Benoit ile birlikte yaşadığı eski Apollon Tapınağı'ndan kovulup Subiaco çölünde (yaşlı bir adam olarak) inzivaya çekildiği yıl 529'dur.

Daima çıplak ayakla dolaşan, gerdanlarına bir kamış parçası asan ve hiç oturmayan Karmelitlerden sonra en katı kuralları olan tarikat, Martin Verga'nın Bernardin-Benedikten tarikatıdır. Bu tarikatın rahibeleri baştan aşağı siyah giyinirler. Giydikleri siyah elbisenin, Saint-Benedict'in kesin bir dille buyurduğu gibi; çeneye kadar çıkması gerekir. Kumaş serjdendir; büyük bir yün atkı taşırlar, çeneye kadar çıkan geniş ve yenli elbise tam göğüste dört köşe kesilmiştir. Başlarındaki rahibelere özgü şapka gözlerine kadar iner. Tarikata yeni girenler de

aynı elbisenin beyazını giyerler. Oysa eskilerin, şapkaları dışında giydikleri baştan ayağa siyahtır. Tövbe etmiş olan rahibelerin bir de tesbihi vardır.

Martin Verga'nın Benedikten-Bernardinleri kesintisiz ibadeti kabul etmişlerdir. Kendilerine *Kutsal Kitap*'ın kadınları da denilen Benediktenler de aynı ibadet şeklini kabul etmişlerdir. Bu rahibeler, bu yüzyılın başında biri Paris'te, Temple'da öteki Neuve-Sainte-Geneviève Sokağı'nda olmak üzere iki manastıra sahiptiler. Ama bu manastırlarda bulunan *Kutsal Kitap*'ın kadınları ile sözünü ettiğimiz Küçük Picpus'un Bernardin-Benediktenleri arasındaki kurallar farklıdır. Yaşama kuralları açısından birçok, kıyafetleri açısından da bazı farklar bulunur. Picpus'un rahibeleri siyah elbise giydikleri halde *Kutsal Kitap* rahibeleri beyaz giyerler ve göğüslerinde üç parmak kalınlığında, yaldızlı bakırdan ya da gümüşten kutsal bir madalyon taşırlar. Picpus rahibeleri bu kutsal madalyonları takmazlar. Kesintisiz ibadet müşterek olmasına rağmen, Picpus Manastırı ile Temple Manastırı arasında bir yığın farklılıklar vardır. Öte yandan, birbirine düşman olan bu iki tarikatın; İsa'nın çocukluğuna, hayatına, ölümüne ve Meryem'e ait gerçeklerin incelenmesi ve övülmesi açısından aralarında benzerlikler vardır. Bu tarikatların bağlı oldukları kiliselerden İtalya'dakini, Floransa'da, Philippe de Néri; Fransa'dakini, Paris'te Pierre de Bérulle kurmuştu. Pierre de Bérulle kardinal olduğu için Paris kilisesinin öteki kiliseden daha önemli olduğunu ileri sürüyordu. Néri ise sadece bir azizdi.

Martin Verga'nın katı İspanyol kurallarından söz açalım:

Bu tarikatın rahibeleri bütün bir yıl perhiz yaparlar. Oruç günlerinde ve kendilerine özgü başka günlerde de oruç tutarlar. Geceleyin kalkıp üçe kadar ibadet ve dua ederler. Bütün kış hasır üstünde yatar, çarşaf olarak ince bir örtü kullanırlar. Hiç yıkanmazlar. Ateş yakmazlar. Haftada bir defa kendilerini kamçıyla dövdürürler. Ancak dinlenme sırasında konuşurlar. Bu tatil zamanları çok kısadır. Kutsal haç günü olan 14 Eylül'den Paskalya'ya kadar; yani altı ay, kaba yünden bir gömlek giyerler. Aslında bu tarikatın kurallarına göre bu gömleği bütün bir yıl boyunca giymek gerekir. Ama yazın, havalar sıcak olduğu zaman bu kadar kaba ve kalın bir gömlek hastalık ve nöbet yaptığı için, bu kural hafifletilmiş, gömlek sadece kışın giyilir olmuştur. Buna rağmen, 14 Eylül'de gömlek giyildiği zaman rahibelerden bir bölümünün hastalandığı görülür. Dünyadan el etek çekip uysal, fakir, temiz yaşamak: Bu tarikatın özü budur. Bu öz kurallarla ağırlaştırılmıştır.

Başrahibe, 'koro rahibeleri' denilen ve sesleri güzel olan rahibeleri üç yıl için seçer. Başrahibenin ancak üç defa seçme hakkı vardır. Şu halde dua okuyan rahibenin görevi dokuz yıldan fazla süremez.

Ayini yöneten papazı göremezler. Dokuz ayak yükseklikteki bir yer, onların papazı görmelerine engel olur. Vaaz sırasında konuşan papaz mihrapta bulunduğu zaman, yüzlerini iyice örterler. Daima alçak sesle konuşmak, gözlerini yerden ayırmamak ve başlarını eğik tutarak yürümek zorundadırlar. Manastıra bir tek erkek girebilir, o da Başpiskopos'tur.

Manastırda başka bir erkek daha vardır; yaşlı bir adamdır, bahçıvanlık yapar. Rahibeler onun geldiğini anlayınca kaçsınlar diye, bahçıvanın dizine bir çingirak bağlanmıştır.

Rahibeler, başrahibeye kayıtsız şartsız saygı duyarlar. Bu da, benliğinden vazgeçmenin son sınırına varmaktır. Sesine, İsa'nın sesi gibi kulak verirler. En ufak bir işaretini kaçırmazlar, hemen, seve seve, sebatla, körü körüne, boyun eğercesine cevap verirler. İşçinin elindeki alet gibidirler. İzin almadan hiçbir şey okuyamaz ve yazamazlar.

Her biri, sırayla 'tövbe' dedikleri duayı ederler. Tövbe, yeryüzünde işlenen bütün günahların, yapılan bütün hataların, bütün düzensizliklerin, bütün şiddet ve haksızlıkların affedilmesi için yapılan bir duadır. 'Tövbe'yi yapan rahibe, çarmıha gerili İsa'yı temsil eden eşyanın önündeki taşın üstünde, diz çökmüş bir halde durur. Elleri kavuşturulmuştur. Boynunda bir ip vardır. Akşamın dördünden sabahın dördüne ya da sabahın dördünden akşamın dördüne kadar on iki saat dua edilir. Rahibe yorgunluktan dayanamayacak bir hale geldiği zaman yüzükoyun yere yatar, kollarını haç şeklinde açar, başı zemine dönüktür. Bu durumda yeryüzünün bütün günahkârları için dua eder. Bu dua, üzerinde bir mum yanan bir direğin önünde yapıldığı için hem 'tövbe etmek' hem de 'direkte olmak' diye adlandırılır.

Rahibeler ikinci deyişi tercih ederler. Çünkü bu isim daha alçakgönüllülük ifade etmektedir. Aynı zamanda acı çekildiğini de gösterir.

Tövbe yapılırken insanın bütün ruhu, bütün varlığı duaya verilmiştir. Direğe giden rahibe, yanına yıldırım düşse bile başını çevirip bakmaz.

Öte yandan haçın önünde daima bir rahibe bulunur. Bu, bir tür nöbet gibidir. Bir saat sürer. Böylece haçın önü boş bırakılmamış olur. Aralıksız ibadet ismi buradan gelir. Başrahibe ve rahibeler çok özel ve ağırbaşlı isimler alırlar. Bu isimler azizlerin isimleri olmayıp, İsa'nın hayatıyla ilgili ve bu hayatın devrelerini gösteren isimlerdir. 'Doğum ana', 'hamile ana' gibi. Ayrıca aziz isimleri almak da yasak değildir.

Onlara baktığınız zaman ağızlarından başka bir yerlerini göremezsiniz.

Dişleri sapsarı kesilmiştir. Çünkü manastıra tek diş fırçası bile girmemiştir.

Dişlerini fırçalamak, ruhunu yavaş yavaş şeytana satmak demektir.

Herhangi bir şeyden söz ederken, hiçbir zaman “ben” ya da “benim” demezler. Kendilerine ait hiçbir şeyleri yoktur. Ve hiçbir şeye de sahip olmamaları gerekir. “Benim” yerine “bizim” derler. Bazen bir şeyi, örneğin bir dua kitabını, kutsal bir eşyayı, kutsal bir madalyonu kendi malları gibi görmeye başlarlar; ama bu nesneyi önemsediklerinin farkına varır varmaz da, o eşyayı hemen başka birine armağan ederler. Böyle bir durumda, örnek olarak Sainte Th  rese’in manastırına kabul edilmek isteyen ve kendisine, “Çok değer verdiğim kutsal bir *İncil*’i almama izin verin annemiz,” diyen zengin bir kadına söylediklerini hatırlarlar:

“Ya, demek değer verdiğiniz bir nesne var. Öyleyse evimize girmeyin.”

Kim olursa olsun, kendini tecrit etmesi ve bir oda sahibi olması yasaktır. Hücreleri daima açıktır. Karşılaştıkları zaman birisi ötekine şöyle der:

“Mihrabın en kutsal ibadetine övgü ve hayranlığın eksik olmasın...”

Öteki şöyle cevap verir:

“Daima.”

Birisi ötekinin kapısını çalınca da bu şekilde konuşurlar. Kapıya vurur vurmaz, öte taraftan yumuşak ve tatlı bir sesin “daima” dediğı duyulur. Bütün   detler gibi bu da tekrar edile edile mekanikleşir. Bu yüzden biri, “Mihrabın en kutsal ibadetine...” diye daha söze başlamadan öteki “daima”yı yapıştırır.

Günün her saatinde tarikatın kilise   anından     ilave   an sesi duyulur. Bu   an sesleri işitilince, başrahibe, anne’ler, tövbekâr rahibeler, hizmet eden kardeşler, dine dönüp manastıra girmiş olanlar, yeni gelenler, hepsi sözlerini, düşüncelerini, yaptıklarını öylece terk ederek, örneğın saat beş ise, şöyle derler:

“Saat beşte ve her saatte mihrabın en kutsal ibadetine övgü ve hayranlığın eksik olmasın.”

Saat sekizse, “Saat sekizde ve her saatte...” vb derler. Böylece duaya giriş saate göre değişir.

Bu   detin amacı, düşünceyi başıboş bırakmaktan kurtarıp onu daima Tanrı’ya yöneltmektir. Bu, birçok dini toplulukta var olan bir   dettir. Değişen sadece biçimdir. Örneğın başka bir yerde bu duanın şöyle söylendiğini görüyoruz: “şu saatte ve bütün saatlerde İsa’nın aşkı kalbimi doldursun.”

Martin Verga’nın Benedikten-Bernardinleri elli yıldan beri Küçük Picpus’a kapanıp kalmışlardır. İlahilerini ağır, hüzünlü bir biçimde han  erelerinin bütün gücü ile söylerler. Saf, doyurucu bir müziktir bu. Duaları okurken herhangi bir ara gelince “İsa-Meryem-Yusuf” derler. Cenaze ayınlarında bu duaları o kadar alçak bir sesle okurlar ki, bu kadın seslerinin mezara kadar gitmesi zordur. Bu

biçimde dua okumak, dinleyenler üzerinde trajik ve çarpıcı bir etki yapar.

Picpus rahibelerinin cemaatlerinin ölülerini gömmek için mihrabın altında mezarlık olarak kullanabilecekleri bir bodrumları vardı. Dediklerine göre hükümet bu bodruma tabutların konulmasına izin vermemişti. Bu da demektir ki, en fazla üzüldükleri nokta öldükleri zaman manastırı terk etmek zorunda kalmalarıydı.

Koparabildikleri bütün izin küçük bir teselliydi ve bu da; kendi tarikatlarının malı olan ve Vaugirard mezarlığında bulunan bir alanın ayrılmış bir yerine ve belli bir saatte gömülebilme imtiyazıydı.

Bu rahibeler, perşembeleri, sanki pazar günüymüş gibi büyük ayini ve diğer ayinleri gerçekleştirirler. Ayrıca, manastırların dışında bulunan insanların bilmedikleri en önemsiz dini günlerin hiçbirini unutmazlar. Eskiden Fransa’da kilise, bu günleri halka bildirirdi. İtalya ve İspanya’da hâlâ böyle yapılmaktadır. Dualarının sayısına ve süresine gelince; bunu en iyi bu rahibelerden birinin şu saflık dolu sözleri dile getirir: “İlk gelenlerin duaları korkunçtur. Yenilerinki daha da beterdir, eskilerinki ise beterin beterdir.”

Haftada bir rahibeler bir araya gelir. Bu toplantıda başrahibe toplantıya başkanlık eder; diğerleri ona refakat eder ve rahibeler birer birer taşın üzerine diz çökerek herkesin önünde, hafta boyunca yaptıkları hataları ve işledikleri günahları itiraf ederler. Bu itirafların her birinden sonra toplanıp görüşen rahibeler verilecek cezaları kararlaştırırlar.

Ciddi hatalara ayırdıkları yüksek sesle itiraftan başka önemsiz hataların ele alındığı bir ceza yöntemi vardır. Bu yöntemde esas olan, ayin sırasında başrahibenin önünde yüzükoyun yatmaktır. ‘Annemiz’ unvanından başka bir adla çağrılmayan başrahibe, önünde yatan rahibeyi üzerine oturduğu tahta sıraya vurarak işaret verir. Bu işaret, yatan rahibenin kalkabileceğini gösterir. En önemsiz bir şey için bile bu ceza uygulanır. Kırılan bir bardak, yırtılmış bir kumaş, elde olmayan nedenlerle bir ayine birkaç saniye geç kalmış olmak, kilisede yanlış bir şey söylemek vb... bunlar ceza almak için yeterli nedenlerdir. Rahibe, kendi hakkında karar verir ve layık gördüğü cezayı kendine uygular. Pazar günleri ve yortularda korodaki dört rahibe, dört köşe bir masanın çevresinde makamla dualar okur. Bir gün bu rahibelerden biri, gece ile başlayan duayı yanlış okuyarak *Ecce* yerine, *mi*, *sol*, *si* notalarını söylemiş ve bu dalgınlık yüzünden bütün ayin boyunca yerde yüzükoyun yatma cezası almıştı. Dualarını okuyan diğer rahibelerin gülmüş olması bu hatayı daha da ağırlaştırmıştı.

Bir rahibe konuşma odasına çağırıldığı zaman –çağrılan başrahibe bile olsa–

yukarıda anlattığımız gibi yüzünü kapamak zorundadır. Bu durumda, ağzından başka bir yerinin görünmemesi gerekir.

Yabancılarla ancak başrahibe konuşabilir. Ötekiler sadece en yakın akrabalarını görebilirler. Bu izin de nadiren verilir. Örneğin dışarıdan gelen biri, eskiden tanıyıp dost olduğu bir rahibe ile konuşmak isterse izin almak için uzun süre uğraşmak zorundadır. Bu, bir kadınsa izin verilmesi az da olsa mümkündür. Rahibe konuşma odasına gelince kepenklerin arkasına geçip oturur ve bu kepenkler nadiren açılır. Bu izin de, ancak bir ana ya da bir kız kardeş için verilir. Sanırım erkeklere izin verilmediğini söylemeye bile gerek yok.

Martin Verga'nın daha da ağırlaştırılan, Saint Benedict kuralları işte böyledir.

Bu rahibelerin hayatı öteki tarikatlara mensup kadınlarınkı kadar neşeli, renkli ve eğlenceli değildir. Benizleri sapsarıdır. Hüzünlüdürler. 1825 ile 1830 yılları arasında bu rahibelerden üçü çıldırmıştır.

3. Katı Kurallar

İlk giren rahibeler iki yıl bekledikten sonra dört yıl acemi rahibelik yaparlar. Yirmi üç ya da yirmi dört yaşından önce tarikata girmek mümkün değildir. Martin Verga'nın Bernardine-Benediktenleri aralarına dul kabul etmezler. Hücrelerinde, kimsenin bilmediği ve kimseye söylemedikleri cezalar vererek kendilerini terbiye ederler. Yeni rahibelerden birinin asıl rahibe olacağı gün, kendisine çok güzel pembe elbiseler giydirilir. Saçları parlatılarak düzeltilir. Sonra yeni rahibe yere yatar, üzerine kara bir örtü atılır ve ölüm ayini yapılır. Ayin sırasında rahibeler iki sıra olurlar. Sıralardan her biri yerde yatan yeni rahibenin yanından geçerek: “Kardeşimiz öldü,” derler. Öteki sıra cevap verir: “İsa’da yaşıyor.”

Bu hikâyenin olup bittiği sırada manastıra bağlı bir okul vardı. Soylu kızlara ait özel bir okuldu. Öğrencilerin çoğu zengindi. Aralarında Matmazel de Sainte-Aulaire ve Matmazel de Bélissen ile ünlü bir Katolik ismi olan Talbot adında genç bir İngiliz kızı vardı. Dört duvar arasında rahibeler tarafından yetiştirilen bu genç kızlar dünyadan ve içinde yaşadıkları çağdan korkarak büyüyorlardı. Bunlardan biri bize şöyle demişti: “Sokağın taşlarını görmek içimi titretiyordu.” Mavi bir elbise beyaz bir başlık giyer, göğüslerinde bakırdan ya da gümüşten bir Saint-Esprit haçı taşırldı. Bazı büyük yortu günlerinde, özellikle Sainte-Marthe yortusunda onlara, büyük bir lütuf olarak rahibe gibi giyinip bütün gün ayinlere katılma iznini verirlerdi. Rahibeler ilk zamanlarda onlara ödünç olarak kendi siyah elbiselerini veriyorlardı. Sonra bunun yanlış olduğu düşünüldü ve başrahibe yasakladı. Bu ödünç verme, ancak yeni rahibelere tanınan bir hak

oldu. Bu tür âdetlerin manastırdaki öğrencileri rahibe olmaya teşvik etmek için yapıldığı belliydi. Oysa, bunun farkında bile olmayan çocuklar için kendilerine rahibe elbisesi verilip ayinlere katılmak gerçek bir mutluluk nedeniydi. Kısacası bundan memnundular. Bu, *yeni* bir şeydi, bir *değişiklikti*. Zaten saatlerce bir kürsünün önünde ayakta durup dua etmekten büyük bir sevinç duymak o saf, tertemiz çocukluk dönemine ait bir duygudur. Bunu biz büyükler pek anlamayız.

Öğrenciler katı kurallar kadar bütün manastır âdetlerine boyun eğmek zorundaydılar. Bu manastırda yetişmiş, ama oradan çıkalı yıllar geçmiş evli bir kadın, kapısının her vuruluşunda, hemen, “daima” demekten kendini alamazdı. Rahibeler gibi, öğrenciler de anababalarını sadece konuşma odasında görebiliyorlardı. Anneleri bile onlara sarılıp öpme iznini alamıyordu. Bu katı tutumların ne derece ileri gittiğini göstermek için bir örnek verelim: Bir gün, annesiyle üç yaşındaki küçük kardeşi genç bir kızı ziyarete geldiler. Küçük kardeşini özleyen genç kız onu kucaklamak istiyordu. Ama bu imkânsızdı. Hiç olmazsa öpmesi için, küçük kardeşinin elini demir parmaklıkların arasından geçirmesine izin verilmesi için yalvardı. Ama bu istek sanki korkunç bir istekmiş gibi reddedildi.

4. Sevinçler

Bu genç kızlar bu hüznü ve kasvetli manastırı tatlı anılarla doldurmaktan geri kalmıyorlardı.

Bazı saatlerde, bu dört duvar arasında çocukluğun neşesi parıldardı. Dinlenme zili çaldıktan sonra bir kapının menteşeleri hareket eder; açılır ve kuşlar: “Çok iyi! İşte çocuklar!” derlerdi. Bir gençlik kasırgası, üzerinde yürüye yürüye haça benzemiş bu bahçeyi bir kefen gibi sarardı. Aydınlık yüzler, bembeyaz alınlar, neşe ışığıyla parlayan saf gözler, çeşitli gün doğumları bu karanlık yerde sökmeye başladılar. Dualardan, çanların çalmasından, ayinlerden sonra birden küçük kızların bir arı vızıltısı kadar tatlı gürültüleri duyulurdu. Bir neşe kovani açılır, herkes kendi balını getirirdi. Oynar, birbirlerine seslenir, koşuşurlardı. Küçücük beyaz dişler köşelerde çıtır çıtır gevezelik eder, uzakta duran rahibeler onları gözetlerdi. Sanki karanlıklar, ışıkları gözlüyorlardı. Ama ne önemi var ki? Hiç aldırış etmeden gülüp oynuyordu çocuklar. Şu asık suratlı dört duvar arasının da neşeli anları vardı. Duvarlar sanki bu neşenin yansımasıyla beyazlaşmış gibi, bu canlılık kasırgasına bakakalıyorlardı. Bu bağırışlar bir matem in içine yağın gül yağmuruydu sanki. Rahibelerin bakışları altında kızlar neşe içinde oynaşıp duruyorlardı; günahsızlığın bakışı, masumiyeti rahatsız etmez. Bu çocuklar sayesinde, katı kurallarla dolu saatlerin arasına saflıkla dolu

anlar katılmıştı. Küçükler sıçırıyor, büyükler dans ediyordu. Bu taze ruhlar kadar güzel hiçbir şey yoktur yeryüzünde. Sanki oraya Perrault ile birlikte gülmek için Homer gelmişti. Bu karanlık bahçede destandakilerden masallardakilere kadar, saraydakilerden izbe kulübelerdekine kadar *Hécube*'den *Büyükanne*'ye⁵³ bütün nineleri güldürmeye yetecek kadar gençlik, sağlık, gürültü, mutluluk ve insanı şaşırtan birçok şey vardı.

O son derece zarif ve hayal dolu bir gülüşle insanı güldüren çocuk sözleri belki her yerden çok, burada söylenmiştir. Bu mezar gibi dört duvarın arasında bir gün, beş yaşında bir çocuk şöyle haykırmıştı: “Anneciğim, büyük bir kız bana, burada ancak dokuz yıl altı ay kalacağımı söyledi. O kadar mutluyum ki!..”

Şu hatırlatmaya değer olan konuşma da orada geçmiştir:

Bir rahibe ağlayan bir küçüğe:

“Niye ağlıyorsunuz yavrum?” diye sorar.

Altı yaşındaki çocuk hıçkırarak:

“Alix’e Fransa tarihini bildiğimi söyledim. O, bilmiyorsun dedi, oysa biliyorum.”

Dokuz yaşındaki Alix:

“Hayır, bilmiyor işte.”

Rahibe: “Nerden biliyorsun yavrum?”

Alix: “Kitabın herhangi bir sayfasını açıp, orada bulunan bir soruyu sormamı istedi benden. Bileceğini söyledi.”

“Peki ne oldu?”

“Cevap veremedi.”

“Peki ne sordun ona?”

“Söylediği gibi kitabı rastgele açtım ve ilk bulduğum soruyu sordum.”

“Bu soru neydi?”

“Şuydu: ‘Daha sonra ne oldu?’”

Şu derin gözlem ise, okuldaki yatılı bir bayana ait olan obur bir papağana yönelikti; “Ne kadar ince değil mi; turtasını, bir Leydi gibi üzerinden yiyor.”

Yine bu manastırın duvarlarının birine, yedi yaşındaki bir günahkâr tarafından unutulmaması için yazılmış şu cümleler okunuyordu:

‘Tanrım, kendimi, hırslı ve açgözlü olmakla suçlu ilan ediyorum.’

‘Tanrım, kendimi zina işlemiş olmakla suçlu ilan ediyorum.’

‘Tanrım, kendimi, gözlerimi erkeklere çevirmekle itham ediyorum.’

Yine bu manastırın çimenli bahçesinde yedi yaşında bir kız gül pembe ağzından, dört buçuk yaşlarında mavi gözlü bir arkadaşına şu hikâyeyi anlatmıştı:

“Baştan başa çiçek dolu bir ülkede yaşayan üç piliç vardı. Piliçler çiçekleri toplayıp ceplerine koydular. Ardından yaprakları toplayıp oyuncaklarının arasına koydular. Bu ülkede ormanlarda yaşayan bir de kurt vardı. Bir gün bu kurt, küçük piliçleri yedi.”

Bu şiir de Picpus Manastırı’nda yazılmıştır:

Bir sopa indi pat diye

Soytarı vurdu onu kediye

İyi gelmedi ona bu, canını yaktı

Bir hanım da soytarıyı hapse attı.

Aşağıdaki tatlı ve yürek burkan sözleri söyleyen, tarikatın hayırseverlik faaliyetleri bağlamında alıp büyüttüğü kimsesiz bir küçüktü. Diğer çocukların annelerinden söz açtıklarını duyunca orada bulunan bir rahibeye şöyle demişti:

“Bana gelince, ben doğduğumda annem orada değildi.”

Koridorlarda sürekli acele koşuştururken görülen ve elinde bir yığın anahtar bulunan bir rahibe vardı. Adı Agathe’ydi. On yaşından büyük olan kızlar ona, Agathocles adını takmışlardı.

Büyük ve dört köşe bir oda olan yemekhane, bahçe seviyesinde olan bir delikten başka hiçbir yerden ışık almıyordu. İçerisi adamakıllı karanlık ve rutubetliydi. Çocukların dediği gibi: Böcek kaynıyordu. Çevredeki bütün odalardan, boşluklardan ne kadar böcek varsa oraya akıyordu. Kızlar, yemekhanenin her köşesine, böcekleri göz önünde tutarak ayrı bir ad takmışlardı: Örümcekler köşesi, salyangozlar köşesi, karafatmalar köşesi ve ağustosböcekleri köşesi. Ağustosböcekleri köşesi mutfağın yakınındaydı ve öğrenciler orasını güzel bir yer olarak görüyorlardı, çünkü en az soğuk olan köşe burasıydı. Bu isimler, yemekhaneden okula geçmiş ve bir öğrenci, hangi köşede oturuyorsa o köşenin adıyla adlandırılmıştı. Eski Mazarin Koleji’nde de böyleydi. Bir gün başpiskopos manastırı ziyarete gelmişti. Girdiği sınıflardan birinin kapısı açılınca içeriye peri kadar güzel, sarı saçlı küçük bir kız girdi. Piskopos, taze yanaklı esmer güzeli bir başka öğrenciye sordu:

“Kim bu kızcağız?”

“Bu bir örümcek efendim.”

“Yok canım, peki şuradaki?”

“O da bir cırcırböceği.”

“Peki ya şu?”

“O bir tırtıl.”

“Demek öyle! Peki ya sen?”

“Ben bir tesbihböceğiyim, efendim.”

Bu çeşit manastırların hepsinin kendilerine özgü yanları vardır. Bu yüzyılın başında, böyle katı disiplinli yerlerden biri de Écoouen'dı. Karanlığında bir yığın genç kız yetiştirmiş katı kuralları olan, ama incelik dolu bir yerdi. Kutsal ayınler sırasında bu manastırda kızlar ikiye ayrılır, bunlardan bir gruba ‘bakireler’ ötekilere ‘çiçekler’ denirdi. Bu arada bazıları da bir kordon taşır ve diğerleri ellerindeki buhurdanla kutsal eşyayı kokulara boğarlardı. Çiçekler, çiçekçilere sağ taraftan verilir, en önde dört bakire yürürdü. Bu tür ayınlerin olduğu sabahlar, yatakhane de şu gibi konuşmalar geçerdi:

“Kim bakire?”

Madam Campan, yedi yaşındaki bir küçüğün, on altı yaşındaki bir büyüğe şöyle dediğini duymuştu:

“Sen bakiresin, oysa ben değilim.”

Büyük, ‘bakire’ seçildiği için en önde gidiyor, küçük ise arkada yürüyordu.

5. Eğlenceler

Yemekhane kapısının üzerinde kalın, kara harflerle, *the white paternoster*⁵⁴ denilen ve insanı doğrudan doğruya cennete götürdüğü söylenen bir dua yazılıydı:

“Ben, Tanrı’nın yaptığı; Tanrı’nın dediği; Tanrı’nın cennete soktuğu küçük beyaz paternoster, gece uyumaya hazırlanırken yatağım da yatan üç melek buldum: Biri yatağın ayak tarafında, öteki başucundaydı. İyi kalpli Bakire Meryem de ortadaydı. Meryem bana yatmamı, hiçbir şeyden korkmamamı söyledi. Tanrı benim babam, Meryem de anamdır. Üç havari erkek kardeşim, üç bakire de kız kardeşimdir. Tanrı’nın içine doğduğu gömlek, vücudumu sarıyor, Aziz Marguerite’in haçı göğsüme işlenmiştir. Kutsal Bakire çayırılarından geçip gidiyor; Tanrı için gözyaşı dökerek; Aziz Mösyö Yahya’ya rastladı: Ona, ‘Yahya Efendi, nereden geliyorsun?’ diye sordu. ‘Ave Salus’ten geliyorum,’ diye cevap verdi Yahya. ‘Tanrı orada mıydı acaba, belki görmüşsünüzdür.’ ‘Tanrı çarmıh ağacına gerilmiş, ayakları sallanıyor; başında beyaz dikenden yapılmış küçük bir

şapka var, elleri çivilenmiş.’ Bu duayı üç defa sabah, akşam okuyan sonunda cennetin yolunu tutar.”

1827 yılında bu karakteristik dua üç kat duvar kâğıdının altında kaybolmuştu. Bugün de, o zamanlar küçük kız, şimdi yaşlı kadınlar olan birkaç kişinin hafızasından silinip gitmek üzeredir.

Duvara asılı olan büyük bir haç bu yemekhanenin dekorasyonunu tamamlıyordu ve yemekhanenin tek kapısı daha önce de söylediğimizi sandığımız gibi bahçeye açılıyordu. Kenarında iki sıra bulunan uzun, daracık iki masa yemekhanenin bir ucundan öbür ucuna uzanıyordu. Duvarlar beyaz, masalar kapkaraydı. Zaten manastırlarda bu iki matem renginden başkası görülmez. Yemekler pek iyi değildi, çocuklar da bir tür perhiz yapıyorlardı. Sebze ya da tuzlu balık ve etle karıştırılmış bir tabak yemek bütün lüksü oluşturunuyordu. Sadece öğrencilere ait olan bu yemek, bir ayrıcalıktı. Çocuklar o haftaki nöbetçi rahibenin gözeten bakışları altında sessizce yemeklerini yer; ara sıra bir sinek uçacak ya da kurallara aykırı olarak vızıldayacak kadar asileşirse, rahibe tahta bir kitabı gürültüyle açıp kapardı. Bu sessizlik, yemekhanenin bir köşesine çarmıha gerilmiş İsa tasvirinin altına konmuş kürsünün üzerinde azizlerin hayatlarıyla ilgili hikâyeler okunurken bozulurdu. Okuyan, o hafta için seçilmiş büyük bir öğrenci olurdu. Örtüsüz masaların üzerine uzun aralıklarla, içinde öğrencilerin kendi bulaşıklarını yıkadıkları büyük toprak kaplar konmuştu. Bazen de yiyemeyecekleri kadar sert bir et parçasını ya da kokmuş bir balığı bu kaplara koydukları oluyor, ama bu davranış hemen cezalandırılıyordu. Bu kaplara su çanakları deniyordu.

Sessizliği bozup gevezelik eden çocuk, diliyle haç çıkarmak zorundaydı. Bu haçı nereye yapıyordu diyeceksiniz: Yere... Kız yeri yalardı. Bütün neşelerin sonu olan yerdeki toz, cezaya çarpılan bu gül yaprağını andıran çocuklara ıstırap ve acı vermek için yapılmıştı sanki.

Manastırda tek bir kopyası bulunan ve okunması yasak olan bir kitap vardı: Bu, Aziz Benedict kurallarının kitabıydı. *Nemo regulas, seu constitutiones nostras, externis communicabit.*

Bir gün öğrenciler bu kitabı ele geçirmeyi başardılar ve büyük bir açlıkla okumaya koyuldular. Arada bir yakalanacaklarını düşünüp dehşete düşüyor ve telaşla kapatıyorlardı. Bu büyük tehlikeye karşılık, büyük bir zevk alamadılar. Kitapta anlamadıkları ve delikanlıların günahları ile ilgili birkaç bölüm okumuşlardı. Bu konular biricik ilgi çekici bölümlerdi.

Öğrenci kızlar bahçede bir iki cılız meyve ağacının çevrelediği küçük bir yolda

oyunarlardı. Rüzgâr ağaçları sarsarak yeşil bir elma, çürümüş bir kayısı ya da kurtlu bir armut düşürdüğü zaman büyük cezalara çarpılacaklarını bile bile onu gizlice alıp saklıyorlardı.

Şimdi size önümde duran bir mektubu aynen okutacağım. Bu mektup yirmi beş yıl önce, o zamanlar Picpus Okulu'nda öğrenci olan ve bugün Paris'in en zarif kadınlarından biri sayılan düşes de... tarafından yazılmıştır: “Birisi, bir elma ya da armut bulduğunda, onu gözü gibi saklar. Yemeği beklerken, yatakhane çıkıp yatakların üzeri düzeltildiği sırada, bu meyveler yatağın altına saklanır. Sonra geceleri yatmaya gidilince yatakta yenir. Bu yapılamazsa daha başka yerde de yemeğe çalışılır.”

Öğrencilerin en büyük zevklerinden biri de işte buydu.

Yine piskoposun ziyarete geldiği günlerden birinde, genç kızlardan Matmazel Bouchard arkadaşlarıyla, piskopostan bir gün izin koparmayı başarabileceği konusunda iddiaya girdi. Böyle bir girişim, bu kadar katı kuralları olan bir manastırda hiç işitilmemişti. Arkadaşları bahse girdiler, ama hiçbiri iddianın yerine getirileceğine inanmıyordu. Piskopos tam kızların önünden geçerken, arkadaşları korku içinde, Matmazel Bouchard'ın sıradan çıkıp piskoposa hitap ederek, “Lütfen bir gün izin istiyorum,” dediğini duydular. Matmazel Bouchard, dünyanın en güzel yüz ifadesine sahip pespembe bir genç kızdı.

Piskopos Quélen gülerek, “Ne demek bir gün, yavrum. İsterseniz size üç gün izin veriyorum,” dedi. Başrahibe hiçbir şey yapamazdı, çünkü izni veren piskopostu. Bu, manastır için bir skandaldı. Ama öğrenciler sevinçlerinden yerlerinde duramıyorlardı. Olayın yaptığı etkiyi hayal etmeye çalışın.

Ne var ki bu manastır dış dünyanın ihtiraslarının, dram ve romanlarının içeri giremeyeceği kadar kapalı bir yer değildi. Bunu göstermek için, size anlattığımız hikâye ile doğrudan doğruya bir ilgisi bulunmayan yaşanmış bir olayı kısaca anlatayım. Okurun manastır hakkında tam bir fikir edinebilmesi için anlatılması gerekiyor:

O sıralarda, manastırda rahibe olmayan ama kendisine büyük bir saygı gösterilen Albertine adında esrarengiz bir kadın vardı. Kendisi hakkında bilinen tek şey, deli olduğu ve manastırın dışındaki dünyada ölü olduğunun sanıldığıydı. Bunun altında, önemli bir evliliğe bağlı servet pazarlıklarının söz konusu olduğundan söz ediliyordu.

Ancak otuz yaşlarında olan bu esmer kadının epeyce güzel olduğu belli oluyordu. Kocaman siyah gözleriyle durmadan etrafına bakıyordu. Görüyor muydu? Orası şüpheliydi. Acaba yürüyor muydu? Herkes şüphe ediyordu

bundan. Sanki yürümüyor, kayıyordu. Kimseyle konuşmazdı. Nefes aldığından bile şüphe ediliyordu. Burun delikleri sanki son nefesini biraz önce vermiş gibi, titrek ve siyahtı. Eline dokunan, bir kar yığımına dokunduğunu sanırdı. Tuhaf bir inceliği vardı; girdiği yere buz gibi bir hava getiriyordu.

Bir gün, onun geçtiğini gören rahibelerden biri, ötekine, “Bu kadını ölü sanıyorlarmış,” dedi.

Öteki cevap verdi: “Belki de öyledir.”

Madam Albertine hakkında yüzlerce hikâye uyduruluyordu. Yatılı öğrencilerin merakına engel olunamaz. Manastırın kilisesinde öküzgözü denilen bir bölüm vardı. Madam Albertine, ayinlere, yuvarlak penceresinden ötürü öküzgözü denen bu balkon gibi yüksek yerden oturarak katılırdı. Oradan ayini idare edenler görülebiliyordu. Albertine daima yalnız olarak oturur, ayini yöneten vaizi ya da rahibi oradan izlerdi. Burası rahibelere yasaktı. Bir gün, genç ve sosyal statüsü yüksek bir rahip vaaz veriyordu. Bu kişi, Fransa ayan meclisi üyesi, 1815’te kırmızı silahşörler subaylarından olan ve 1830’larda Besançon kardinali olarak ölen Dük Rohan’dı ve bu manastırda ilk defa vaaz veriyordu. Ayinler, dualar ve vaazlar sırasında hareket etmeyen ve hiç sesini çıkarmayan Madam Albertine, bu defa, Dük Rohan’ı görünce birden ayağa kalkarak: “Aa! Auguste!..” diye haykırmış, kilisenin sessiz ortamında bu ses tuhaf bir etki yaratmıştı. Bütün cemaat şaşkınlık içinde başını o yana çevirdi, vaiz gözlerini kaldırıp baktı. Ama Madam Albertine eski hareketsizlik ve sessizliğine yeniden dönmüştü. Bu buz tutmuş ve sönmüş varlığın önünden, bir an için dış dünyaya ait bir soluk, hayatla ilgili bir ışık geçip gitmişti sanki. Sonra her şey kaybolmuş, deli kadın yeniden bir ölü haline girmişti.

Ama bu iki kelime, manastırdaki dedikoducuların diline düşmüş, üzerinde uzun uzun konuşulmuştu. Bu, “Aa! Auguste!” sözünde ne sırlar gizliydi kim bilir. Dük Rohan gerçekten Auguste’ün ta kendisiydi. Dük Rohan’ı tanıdığına ve kendisine bu kadar samimi bir şekilde hitap edebileceğine göre herhalde Madam Albertine de yüksek bir aileye mensuptu. Aralarında bir ilişki de vardı şüphesiz. Belki de akrabaydılar. Her ne olursa olsun, Dük Rohan’ın küçük ismini bildiğine göre aralarındaki ilişki pek yakın olmalıydı. Oldukça sert olan iki düşes Madam de Choiseul ile Madam de Sérent bu küçük dini topluluğu sık sık ziyarete gelirdi. *Magnates mulieres* imtiyazıyla içeri girmekte ve yatılı okulda büyük bir korku yaratmaktaydılar. Bu iki hanımefendi geçerken zavallı kızların hepsi tir tir titrer, gözlerini öne eğerlerdi.

Öte taraftan Dük Rohan farkında olmaksızın öğrencilerin de dikkatini üstüne

çekiyordu. O zamanlar Paris Piskoposu yardımcılığına getirilmiş ve Picpus'a gelip ayinlerde ilahi söylemeyi âdet edinmişti. Aralarındaki şayak perde yüzünden öğrencilerden hiçbiri onu göremiyor, ama yumuşak ve tatlı sesini tanımakta güçlük çekmiyorlardı. Daha önce silahşör olarak kralın maiyetinde bulunmuştu. Giyim kuşamına çok düşkün olduğu, güzel kahverengi saçlarını özenle taradığı, güzel siyah bir kuşak taktığı ve cüppesinin çok güzel olduğu söyleniyordu. Bu gibi detayların on altı yaşındaki genç kızların hayal dünyasını nasıl işgal ettiğini bilirsiniz.

Manastırın içine dışarıdan hiçbir gürültü girmezdi. Ama, yılların birinde, bir flüt sesi duyulur olmuştu. Bu, o zamanki öğrencilerin bugün bile hatırladıkları bir olaydır.

Yakınlarda çalınan bir flüttü. Onu çalan, sürekli aynı parçayı tekrarlıyordu. Bugün unutulmuş eski bir parça: 'Benim Zatulbem, gel kalbimin sahibi ol!' Flüt sesi günde bir ya da iki defa duyuluyordu. Genç kızlar, bu sesi saatlerce dinliyor yine de bıkmıyorlardı. Rahibeler ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Kafalarını çalıştırıyor, hiç durmadan cezalar verip etrafa duman attırıyorlardı. Bu durum birkaç ay sürdü. Öğrencilerin hepsi bu meçhul müzisyene âşık olmuşlardı. Her biri, kendini bir Zatulbe olarak görüyordu. Ses, Droit-Mur Sokağı tarafından geliyordu. Bu adamı bir an için görmek adına yeryüzünde yapamayacakları fedakârlık yoktu. Bu kadar güzel flüt çalan ve bütün kalpleri yerinden oynatan bu adam uğruna her tehlikeyi göze almaya, her şeyi denemeye hazırdılar. Bazıları dışarı çıkmayı başarıp Droit-Mur Sokağı tarafındaki üçüncü kata kadar ulaşmış ama hiçbir şey görememişlerdi. Hatta biri, elini parmaklıkların arasından sokup beyaz bir mendili sallamaya bile çalışmıştı. İçlerinden ikisi, hepsinden daha cesaretli çıkıp bir yolunu bulmuş ve dama kadar tırmanmayı başarmış, kendilerini tehlikeye atıp en sonunda adamı görmüşlerdi. Flüt çalan, bir tavan arasında oturan yaşlı, iflas etmiş, kör bir sığınmacıydı. Sıkıntısını dağıtmak için çalışıyordu.

6. Küçük Manastır

Küçük Picpus'ta bulunan bu bina bağımsız üç ayrı bölümden oluşmuştu: Rahibelerin bulunduğu büyük manastır, öğrencilerin bulunduğu yatılı okul ve bir de küçük manastır. Bu küçük manastır, devrim sırasında yıkılmış manastırlardan gelen çeşitli tarikatlara mensup rahibelerin birlikte ibadet ettikleri, kendine ait bir bahçesi olan bir binaydı. Karmakarışık, beyazın, grinin ve siyahın bütün tonlarının ve bütün tarikat çeşitlerinin topluluğuydu burası. Hani şu iki sözcük bir araya getirilebilirse burası bir cümbüş manastırıydı.

İmparatorluğun ilanından beri sefaletе düşmüş ve ortada kalmış olan rahibelere Bernardin-Benediktenlerin kanatları altına sığınma izni verilmişti. Devlet, kendilerine küçük bir yardım yapıyordu. Picpus rahibeleri sığınan rahibeleri karşılamak için telaşa düşmüşlerdi. Acayip bir kargaşaydı bu. Herkes kendi bildiğine göre hareket ediyordu. Ara sıra öğrencilere, gidip onları ziyaret etme izni veriliyordu. Bu durum nedeniyle öğrenciler birçok rahibeyle tanışma fırsatı bulmuşlardı. Bunların arasında, Sainte Bazile Ana, Sainte Scolastique Ana ve Jacop Ana, öğrencilerin anılarından silinmemiştir.

Bu sığınmacı rahibelerden biri odasından hiç çıkmazdı, Saint-Aure tarikatının tek temsilcisiydi. Saint-Aure tarikatına mensup rahibelerin manastırı, XVIII. yüzyılın başında, sözünü ettiğimiz Picpus Manastırı'nda bulunuyordu. Bu manastır, Martin-Verga'nın Benediktenlerine sonradan geçmişti. Tarikatının beyaz bir elbiseyle al şaldan oluşan şahane elbisesini giyemeyecek kadar fakir olan bu rahibe, oyuncak bebek yapmış, bu kıyafeti dini bir huşu içinde o bebeğe giydirmişti. Bunu herkese derin bir tatminle gösteriyordu. Öldüğü zaman bu bebeği manastıra bıraktı. 1824'te bu tarikattan ancak bir tek rahibe kalmıştı, bugün ise sadece manken-bebek kalmıştır.

Bu değerli analardan başka, rahibe olmayan bazı kadınlar da Madam Albertine gibi başrahibeden manastırda kalabilme iznini almışlardı. Bunların arasında, Madam de Beaufort ve Markiz Dufresne de vardı. Kadınlardan bir başkası da burnunu silerken çıkardığı korkunç gürültüyle tanınmıştı. Ona *Madam Vacarmini*⁵⁵ adını takmışlardı.

1820 ya da 1821 yıllarına doğru, bir dergi çıkaran Madam de Genlis manastıra girmek istediğini bildirmişti. Dük de Orléans aracı olmuştu. Rahibeleri bir korkudur aldı. Madam Genlis romanlar yazmış bir kadındı. Ama o, bu romanlarından nefret ettiğini, o zamandan bu yana çok değiştiğini ve koyu dindarlık dönemine girdiğini söylüyordu. Tanrı'nın ve dükün yardımıyla, manastıra girmeyi başardı. Bahçede gölgelik bir yer olmadığını bahane ederek, yedi sekiz ay sonra manastırdan ayrıldı. Rahibeler buna çok sevindiler. Çünkü yaşlı olmasına rağmen, Madam Genlis oldukça güzel harp çalışıyordu.

Gittiği zaman hücrelerine işaretini bırakmaktan geri kalmadı. Madam Genlis, Latin dili ve edebiyatında üstattı, üstelik batıl inanışları vardı. Bu iki kelime onun hakkında yeterli derecede bilgi verir sanırım. Daha birkaç yıl öncesine kadar, içinde parasını ve mücevherlerini sakladığı dolap kapısının içine yapıştırılmış sarı kâğıt üzerine kırmızı mürekkep kullanarak yazdığı Latince bir şiiri okumak mümkündü. Kadına kalacak olursa bu şiirin özelliği hırsızları başarısızlığa uğratmakmış.

Şiir VI. yüzyıl Latincesiyle yazılmıştı ve İsa'nın çarmıha gerildiği Golotha dağındaki iki hırsızın adlarının Dimas ve Gestas mı yoksa, Dismas ve Gesmas mı olduğu sorusunu ele alıyordu. Eğer bu ad Gesmas ise, geçen yüzyılda, Vikont de Gestas'ın bu hırsızın soyundan geldiğine ait iddialar asılsızdı.

Yukarıda sözü geçen üç binanın tam ortasında bulunan kilise; büyük manastır, küçük manastır ve okulun ortak kullandığı ibadet yeri idi. Yola açılan bir kapı aracılığıyla içeriye halk bile kabul ediliyordu. Ama büyük binanın içinde bulunanlar kilisede oldukları zaman dışardan girenleri görmemeleri için ne gerekirse yapılmıştı. Kilisede koronun olduğu yer başka kiliselerde olduğu gibi mihrabın arkasında değil, ayini yöneten papazın sağ tarafında uzanan bir mahzen ya da zindan gibi bir yerdi. Daha önce sözünü ettiğimiz yedi ayak yüksekliğindeki perde burayı öteki taraflardan ayırıyordu. Bu perdenin ardında, tahta sıralara oturmuş rahibeler, sol tarafta öğrenciler, sağ tarafta tövbekârlar ve dipte yeniler yer alırlardı. Koro yeri denilen bu mağara, bir koridorla manastırın bulunduğu binaya bitişikti. Kiliseye ışık bahçeden geliyordu. Sessizlik gereken ayinlere katıldıklarında halk onların varlığından, oturup kalktıkları zaman ses çıkaran sıraların gürültüsünden haberdar olabiliyordu.

7. Bu Karanlıktan Birkaç Siluet

1819'dan 1825'e kadar altı yıl boyunca Picpus'un başrahibesi Matmazel de Blemeur'du. Dini unvanı: Masum Ana'ydı.

Saint Benoit Tarikatına Mensup Azizlerin Hayatı adındaki kitabın yazarı Marguerite de Blemeur'ün ailesinden geliyordu. Altmış yaşlarında, kısa boylu toplu bir kadındı. Az önce sözünü ettiğimiz mektup onun, 'çatlak zurna gibi' şarkı söylemekten başka bir kusuru olmadığını yazıyor. Bütün manastır, oradaki tek neşeli insan olan bu kadına sevgi ve hayranlık duyardı.

Masum Ana da, ata soyu olan Marguerite gibi bilime düşküncü. Çok okumuş, Latince'yi yutmuştu. Tarih konularında derin bir bilgisi vardı. Yunanca ve İbranice bilirdi. Bir Benedict rahibesinden çok, bir Benedict rahibiydi.

Başrahibe yardımcısı yaşlı bir İspanyol'du. İsmi Cineres Ana'ydı. Gözleri hemen hemen hiç görmüyordu.

Seçici rahibelerin arasında en önemlileri para işlerine bakan Sainte-Honorine Ana'ydı. Sainte-Gertrude yeni rahibelere bakardı. Sainte-Ange sağlık işleriyle ilgilenirdi; manastırdaki tek kötü kalpli rahibe de oydu. Sainte Mechtilde çok gençti ve sesi çok güzeldi. Présentation Ana 1847'de başrahibe olmuş, bu rahibelerden ikisi, Sainte-Céline ve Sainte-Chantal ise delirmişlerdi.

Bir de en güzelleri arasında, yirmi üç yaşında sevimli bir genç kız vardı. Bu genç rahibe, Bourbon Adası'ndan Şövalye Roze'un torunlarından.

Şarkı ve korodan sorumlu olan Sainte-Mechtilde Ana, öğrencilere gönül rızasıyla şarkı söyletiyordu. Her yaştan bir çocuk alır, onları boy sırasıyla, yan yana dizip ayakta şarkı söyletirdi. Adeta, genç kızlardan oluşan bir kaval, meleklerden yapılmış canlı bir flüt görüntüsü veriyordu bu.

Tövbekâr rahibeler arasında öğrencilerin en fazla sevdikleri Sainte-Euphrasie Ana'ydı. Sainte-Marguerite Ana'yı da seviyorlardı. Bir de kocaman burnuyla kendilerini güldüren Sainte-Michel Ana. Bu kadınların hepsi çocuklara karşı müşfik davranıyorlardı. Ancak kendilerine karşı serttiler. Ateş, sadece okulda yakılıyordu ve okulun yemekleri manastırınkilere göre çok iyiydi. Her yönden çocuklarla ilgileniyorlardı. Ne var ki, bir rahibenin yanından geçen çocuk onunla konuşmak isterse rahibe ona asla cevap vermiyordu.

Bu sessizliğin sonucu olarak, konuşma becerisi manastırda insanlardan alınıp, cansız eşyaya aktarılmıştı. Ya çınar ya da bahçıvanın çingırağıydı artık konuşanlar. İç kapıdaki rahibelerin yanı başında duran tiz sesli ve bütün binadan duyulan zil, bir tür sesli telgraf denebilecek çalışanlarla buradaki hayata ait yapılacak işleri haber verir; gerektiğinde içeridekilerden birini görüşmeye çağırırdı. Yapılacak her iş için başka bir zil sesi vardı. Orada yaşayanları çağırmak için de böyleydi. Örneğin başrahibeyi çağıran zil iki, başrahibe yardımcısını çağıran üç defa çalıyordu. Sınıfa girme zili altıydı. Bu yüzden öğrenciler, sınıfa girmek değil, altıya girmek diyorlardı. Dört defa çalan zil Madam de Genlis'in ziliydi. On dokuz vuruş, büyük bir olayın olduğunu gösterirdi. Bu, dış kapının açıldığına işaret etti. Üstü kilitlerle dolu bu korkunç kapı ancak piskopos geldiği zaman açılırdı.

Piskopos ile bahçıvan hariç, manastıra hiçbir erkeğin girmemiş olduğunu söylemiştik. Öğrencilerin gördüğü iki erkek daha vardı: Biri, koroda bir kafes ardından seyretme imkânını buldukları manastırın özel rahibi ihtiyar ve çirkin Rahip Banès, öteki de, resim hocası Mösyö Ansiaux. Yukarda sözü geçen mektup, ondan “Mösyö Anciot, o korkunç ve yaşlı kambur” olarak söz ediyordu.

8. Post Corda Lapides⁵⁶

Manastırın manevi yüzünü kabataslak çizdikten sonra, maddi yönünü de kısaca ele almak faydalı olacak. Okurların bu konularda zaten epey bilgisi bulunmaktadır.

Picpus-Saint-Antoine Manastırı, Polonceau, Droit-Mur ve Küçük Picpus Sokağı ile eski şehir planlarında, Aumarais Sokağı diye adlandırılan sokağın

meydana getirdiği dört köşeli alanı baştan başa kaplar. Bu sokaklar, sözü geçen alanı bir hendek gibi çepeçevre sarmaktadır.

Ana bina çeşitli yapılardan oluşuyor ve kuşbakışı bakıldığında toprağa yatırılmış bir darağacını andırıyordu. Darağacının uzun kolu Droit-Mur Sokağı'nın Polonceau Sokağı ile Küçük Picpus Sokağı arasında kalan kısmını boydan boya kaplıyordu. Darağacının kısa kolu, yüksek, gri renkli, demir parmaklıklı hüzünlü bir cepheydi, Picpus Sokağı'ndaki 62 numara, bu kolun son noktasıydı. Bu cephenin ortasında, örümceklerin ağ kurduğu toz ve külden beyazlaşmış alçak, eski bir kapı vardı. Bu kapı ancak pazar günleri bir iki saat kadar ve bir de ara sıra manastırdan bir rahibenin cenazesi çıktığı zaman açılırdı. Darağacının dirseğinde, kare şeklinde bir odada ayinler yapılırdı. Uzun kolda rahibelerin odaları, küçük kolda mutfakla, yemekhane ve kilise bulunuyordu. 62 numara ile kapalı olan Küçük Aumarais Sokağı'nın arasında yatılı okul yer almıştı. Dışardan görülmüyordu. Dörtgenin geri kalan kısmını Polonceau Sokağı'ndan çok, daha aşağı seviyede olan bahçe oluşturuyordu. Bu yüzden bahçe duvarları dışarıya oranla içeride çok daha yüksekti. Hafifçe tümsek olan bahçenin tam ortasındaki bir tepeliğin üstünde güzel bir çam ağacı vardı. Muntazam olmayan duvarlarla sona eren bahçe yolları, eşit uzunlukta değillerdi. Kenarlarında kısa boylu ağaçlar vardı. Büyük kavaklarla çevrili bir yol bahçenin ta dibindeydi ve Droit-Mur Sokağı'nın köşesinde bulunan yıkık manastırdan küçük manastır binasına doğru uzanıyordu. Küçük manastır Aumarais Sokağı'nın köşesindeydi ve önünde küçük bahçe denilen bölüm yer almıştı.

Bütün bu söylediklerimize, bir avluyu, çeşitli dönemeçleri, hapishane duvarları gibi duvarları, uzayıp giden damları ve Polonceau Sokağı'nın öbür tarafını pervazlayan evlerin damlarını da ilave etmek gerekir. Böylece bundan kırk beş yıl önce Bernardinlerin Küçük Picpus Manastırı'nın nasıl bir yer olduğu hakkında tam bir fikir edinilebilir.

Öte yandan, bütün bu sokaklar Paris'in en eski sokaklarındandı. Droit-Mur ve Aumarais isimleri çok eski isimlerdi. Sokaklar, isimlerinden de eskidirler. Aumarais Sokağı'na Maugout Sokağı, Droit-Mur Sokağı'na Églantiers Sokağı deniyordu. Çünkü insanlar taşları yontmaya başlamadan, Tanrı yolları açmıştı.

9. Rahibe Başlığı Altında Bir Yüzyıl

Mademki Picpus Manastırı'nın eski durumuna ait ayrıntıları anlatıyoruz, mademki bu gözlerden uzak sığınma yuvasına bir pencere açıp burayı okurlarımıza tanıtmaya cüretini gösteriyoruz; o halde burasıyla ilgili bir başka olaydan söz açmamıza izin verilsin. Bu kitapla doğrudan doğruya ilgisi olmasa

da manastırı daha iyi anlatması açısından, kendine özgü ilginç simaları bulunduğunu göstermek çok önemli ve yararlıdır.

Manastırda, Fontevrault Manastırı'ndan gelmiş olan yüz yaşında bir rahibe vardı. Bu kadın devrimden önce, sosyetedeydi sürekli, XVI. Louis'nin Mühürdarı Mösyö de Miromesnil'den söz ederdi hep ve bir de çok iyi tanıdığını söylediği Duplat adındaki bir başkanın hanımının ismini ağzından düşürmezdi.

Neden söz ederse etsin sözü döndürüp dolaştırıp mutlaka bu iki insana getirmekten büyük haz duyardı. Fontevrault'nun harikulade şehir gibi bir yer olduğunu ve içinde yollar bulunduğunu söylerdi.

Taşralı aksanıyla konuşuyor; bu da, kendisini dinleyen öğrencileri neşelendiriyordu. Her yıl tarikata olan bağlılığını göstermek için yemin ederek iman tazelerdi. Bu yemin sırasında o kadar komik sözler söylüyordu ki, öğrenciler saklanarak gülmekten kendilerini alamıyorlardı. “Aziz Fransuva bunu Aziz Julien’e, Aziz Julien, Aziz Eusèbe’ye, Aziz Eusèbe Aziz Procope’a verdi. Ben de size veriyorum,” derdi.

Bernardin rahiplerinin ne kadar cesur olduklarından ve silahşörlerden hiç de aşağı kalmadıklarından söz ederdi. Kadının kimliğinde bir yüzyıl konuşuyordu, ancak anlattıkları geçen yüzyılın hikâyeleriydi. Devrimden önceki âdetleri biliyordu. Bir mareşal, prens ya da dük geçtiği zaman, Champagne ve Bourgogne taraflarında, onlara dört çeşit şarap vermek âdetmiş. Halk gösteriler yaptıktan sonra, gümüş kupalar içinde verilirmiş bu şaraplar. Birinci kupanın üstünde, maymun şarabı, ikincide aslan şarabı, üçüncüde koyun şarabı, dördüncüde domuz şarabı yazılıymış. Bu dört yazı, sarhoşluğun dört dönemini ifade edermiş. Birincisi neşelendiren sarhoşluk, ikincisi öfkeliendiren, üçüncüsü ahmaklaştıran, dördüncüsü de saçmalatan sarhoşluk.

Daima kilitli duran aynalı bir dolapta canı gibi sevdiği bir şey saklıyordu; Fontevrault Manastırı'nın kuralları böyle bir şey yapmasına engel değildi. Sakladığı şeyi kimseye göstermek istemez, onu bakmak istediği zaman kendisini odasına kilitlerdi. Tarikatının kuralları buna da izin veriyordu. Koridorda birisinin ayak seslerini duyunca, yaşlı elleriyle dolabı mümkün olduğu kadar hızla kapatıyordu. Kendisine bundan söz açıldığı zaman, konuşmayı o kadar seven yaşlı kadın tek bir söz söylemiyordu. Onun bu sükûtu ve inatçılığı karşısında en meraklı ve en dik kafalı insanlar bile pes demişlerdi. Manastırda canı sıkılan ve yapacak işi olmayanlar, yaşlı kadının bu esrarengiz eşyasını dillerine dolamışlardı. Bu kadar değerli ve esrarengiz eşya acaba neydi? Belki kutsal bir kitap, eşi bulunmaz bir tesbih... Belki de azizlere ait gerçek bir eşya.

Herkes bir tahmin ileri sürüyordu. Yaşlı kadın ölür ölmez, gerekli sürenin geçmesini bile beklemeden hemen dolabı açtılar. Bu porselen bir tabaktı. Üzerinde, ellerindeki şırıngalarla, kaçışan melekleri kovalayan birtakım eczacı çıraklarının tasviri olan bir tabak. Kaçan melekler gülünçtüler. Sevimli, küçük aşk meleklerinden biri şişlenmişti bile. Kıssadan hisse: Karın ağrısı aşkı yener.

Bu yaşlı kadın, manastırın konuşma odasını çok hüzünlü bulduğu için, hiçbir ziyaretçiyi kabul etmezdi.

10. Aralıksız İbadetin Kaynağı

Bütün bu söylediklerimizden sonra şunu da ilave edelim: Hakkında bir fikir vermeye çalıştığımız mezarı andıran o konuşma odası, diğer manastırlarda aynı katılıkla, aynı ürkütücü haliyle ortaya çıkmaz. Örneğin, başka bir tarikattan olan Rue du Temple Manastırı'nda siyah kepenkler yerine kahverengi perdeler vardı. Konuşma odasının zemini zarif parkelerle döşeliydi; beyaz muslin perdeler, duvarlarda çeşit çeşit resimler asılıydı. Yüzü peçesiz bir Benedikten rahibesinin portresi, çiçek parçaları hatta bir Türk'ün portresi bile görülüyordu.

Temple Sokağı'ndaki manastırın bahçesinde, Fransa'daki kestane ağaçlarının en güzel ve en büyüğü sayılan bir atkestanesi vardı. On sekizinci yüzyılda yaşayanlar onu, Fransa Krallığı'ndaki bütün atkestanesi ağaçlarının babası diye adlandırmışlardı.

Dediğimiz gibi Temple Manastırı'nda aralıksız ibadet eden Benediktenler, Citeaux kolundan gelen Benediktenlerden tamamen farklıydılar. Aralıksız ibadet yapan bu tarikat çok eski değildir; kaynağı ancak iki yüzyıl geri gider. 1649 yılında iki kutsal ayın, Paris'in iki ayrı kilisesinde, birkaç gün arayla iki defa zedelendi. Bu kiliselerden biri St. Sulpice, öteki Saint-Jean kilisesiydi. Çok nadiren görülen kutsala yönelik bu korkunç hakaret bütün şehri ayağa kaldırdı. Saint-Germain-des-Prés'nin ruhani başkanı olan piskopos buna karşılık, Papa'nın yönettiği büyük bir dua yapılmasını bütün din adamlarına bildirdi.

Ama bu kefarete, dindar Boucs Markizi Madam Courtin ile Kontes Châteaueux'nün fikrince yeterli değildi. Aynı kilisenin mihrabı karşısındaki en muhteşem ayine yapılan bu tecavüz geçici bir şey olduğu halde, soylu kadınların aklından bir türlü çıkmıyor ve bu hakareti affettirecek bir iş yapmak için çırpınıyorlardı. Bunun için en uygun çarenin bir rahibeler manastırında 'aralıksız ibadet'le tamir edilebileceğini düşündüler ve bu amacı gerçekleştirmek üzere biri 1652, öteki 1653 yılında Saint Benoît tarikatına bağlı bir manastır kurması için, ünlü Benedikten Catherine de Bar Ana'ya büyük bağışlarda bulundular. Bu iş için Catherine de Bar'a, ilk emir Saint-Germain başrahibi M. de Metz tarafından

verildi... Başrahibin şartları şuydu: Üç yüz livre gelir, yani toptan altı bin livre getirmeyen hiçbir kız bu manastıra alınmayacaktı. Saint-Germain başrahibinden sonra kral da izin verdi. Sonra bunları fermanlar, izin mektupları takip etti ve bu proje 1654 yılında meclisten geçerek kabul edildi.

Paris'teki Saint-Sacrement, 'Aralıksız İbadet Rahibeleri' tarikatının kuruluşu işte bu şekilde doğdu ve yasal olarak onaylandı. İlk manastırları Madam Courtin ve Madam Châteaueux'nün paralarıyla Casette Sokağı'nda inşa edildi.

Görüldüğü gibi bu tarikat, Citeaux Benediktenleriyle karıştırılmamalıdır. Küçük Picpus'un Bernardinlerinden de tamamen farklıydı. Bu tarikat Saint-Germain-des-Prés başrahibine bağlıydı. Sacré-Coeur rahibeleri, Cizvitlerin pirinden; İyilik Kadınları ise Lazaristlerin pirinden gelirler.

1657'de Papa VII. Alexandre özel bir emirle, Picpus Bernardin rahibelerinin Kutsal Sacrement Benediktenleri gibi 'aralıksız ibadet' yapmalarına izin vermişti. Ama bu iki tarikat, birbirinden tamamen farklı olarak devam edegelmiştir.

11. Küçük Picpus Manastırı'nın Sonu

Restorasyon devrinin başlangıcından itibaren Küçük Picpus Manastırı ortadan kalkmaya yüz tutmuştu. Bu ortadan kalkış, tarikatın XVIII. yüzyıldan beri genelde ölmeye doğru evrilişinin bir parçasıydı. Aynı şeyi bütün öteki dini tarikatlar için de söyleyebiliriz. Tefekküre dalmak da, dua etmek gibi insanlığın ihtiyaçlarından biridir. Ama devrimin dokunduğu her şey gibi o da değişmiş; toplumsal ilerlemeye aykırıyken, faydalı olmaya başlamıştır.

Küçük Picpus Manastırı hızla küçülmeye yüz tuttu. 1840 yılında ne küçük manastır, ne de okul kalmış, yaşlı kadınlar da genç kızlar da ortadan kaybolmuştu. Birinciler ölmüş, ikinciler manastırdan ayrılmışlardı.

Aralıksız ibadetin kuralları o kadar zordu ki herkesi korkutuyordu. İstekliler çekinmeye başlamışlardı. Artık tarikata girenler bir hayli azalmıştı. 1845'te hidayete ermiş birkaç rahibe görülüyordu. Ama koro rahibeleri tamamen yok olmuşlardı. Kırk yıl önce yüz kadar rahibe varken, on beş yıl önce bu sayı yirmi sekize düşmüştü. Acaba bugün kaç kişi kaldılar? 1847'de başrahibeliğe genç bir kadın seçilmişti. Bu da, seçim yapılırken fazla aday olmadığını ve genç bir rahibeyi seçmek zorunda kalındığını gösterir. Bu başrahibe kırk yaşında bile değildi. Rahibelerin sayısı azaldıkça her birinin görevi daha da ağırlaştı. Çok geçmeden, geride Saint Benoit'nın kurallarının ağır yükünü taşıyacak, sadece dert dolu, omuzları çökük bir düzine rahibenin kalacağı ânın yaklaştığını görüyorlardı. Bu yük, rahibe sayısının azlığına çokluğuna bakmadan sabit kalan

bir yükü, ezici, yıkıcı bir yükü. Bu yüzden rahibeler ölüyorlardı. Bu kitabın yazarı Paris'te oturduğu zamanlarda ikisi daha ölmüştü. Biri yirmi sekiz, öteki yirmi üç yaşındaydı. Bu zorluklar yüzünden manastır, kızlar okulunu kapatmak zorunda kalmıştı.

Bu olağandışı, meçhul, karanlık eve girmeden, bize eşlik edenlerin ve bazı kimselerin yararına, Jean Valjean'ın melankolik öyküsünü derleyenleri oraya sokup onlara kılavuzluk etmeden manastırın önünden geçip gidemezdik. İşte, bugün artık bu kadar yeni hissini veren o eski âdetlerle dolu manastıra girdik. Burası kapalı bir bahçeydi. *Hortus conclusus*. Bu garip, yalnız yerin en ince ayrıntılarını konuştuk, ama saygısızlık etmedik. Ayrıntıları açıklarken saygı duymak ne kadar mümkünse o kadar duyduk. Burayla ilgili her şeyi anladığımızı iddia etmiyoruz, ama hiçbir şeyi de küçümsemiyoruz. Her şeye rağmen celladını kutsayacak kadar ileri giden Joseph de Maistre'in Tanrı'ya şükredişinden de, çarmıha gerilen İsa ile alay eden Voltaire'den de aynı derecede uzağız.

Yeri gelmişken Voltaire'in yanıldığını söylemeden geçmeyelim. Voltaire'in İsa'yı, Calas'ı savunduğu gibi savunması gerekirdi. İnsan üstü biçimlenmeleri inkâr edenler bile, İsa'nın öldürülmüş bir bilgin olduğunu kabul ederler.

On dokuzuncu yüzyılda dini düşüncede bir bunalım baş gösterdi ve bazı şeyleri artık kimse öğrenmek istemez oldu. Böyle bir durum faydasız değildir, ama öğrenilmeyen şeylerin yerine öğrenilmesi gereken yenilerinin konması gerekir. İnsan kalbinde boşluğa yer yoktur. Kimi biçimler reddedilebilir; reddedilmeleri de gerekir; ancak bunların yeniden inşa edilmesi şartıyla.

Bu arada artık ortadan kalkmış olan şeyleri inceleyelim. Onlardan kaçınmak için bile olsa, onları anlamak şarttır. Geçmişte yapılan sahte özenli şeylerin bazıları isimlerini değiştirip kendilerini gelecek gibi göstermeye çalışıyorlar. Hayalet, geçmiş zaman pasaportunda sık sık sahtekârlık yapar. Tuzaklara dikkat edelim, her şeyden kuşkulanalım, kanmayalım, maskeyi çekip çıkaralım. Geçmişin takındığı çehrenin ismi batıl inançtır. Maskesinin ismi de ikiyüzlülüktür.

Manastırlara gelince, çözülmesi zor bir konudur. Uygarlık bir yandan onları mahkûm eder, öbür yandan uygarlığın güvencesindedir, onları korur. Özgürlük ise hâlâ koruyor. Bu yüzden güç bir konu.

YEDİNCİ KİTAP PARANTEZ

1. Soyut Bir Düşünce Olarak Manastır

Bu kitap, başkişisi sonsuzluk olan bir dramın kitabıdır...

İnsan, bu dramda ikinci kişidir...

Hal böyleyken, yolumuz bir manastırın önünden geçer geçmez içeri girmek zorunda kaldık. Bunun nedeni, manastırın hem Doğu'da hem Batı'da, hem eski hem yeni çağlarda, hem putperestlikte hem İslamiyet'te, hem Budizm'de hem de Hristiyanlık'ta rastlanılan ve insanoğlu tarafından sonsuzluğun görülmesi için kullanılan optik aletlerden biri olmasıdır.

Burada konunun dışına çıkıp, bazı düşünceleri enine boyuna irdeleyecek değiliz. Ancak, itirazlarımızı kendimize saklayarak, ifade sınırlarımızı hatta tepki veren duygularımızı koruyarak söylememiz gerekir: İster yanlış ister doğru anlamış olsun, insanın içinde sonsuzluğu gördüğümüz her defasında ona saygı duyuyoruz. Sinagogda, camide, tiksindiğimiz, nefret ettiğimiz, iğrenç bir yan vardır; Uzakdoğu tapınaklarında ve kuzey yerlilerinin çadırlarında ise hayranlık duyduğumuz yüce bir yan vardır; Tanrı'nın insan duvarlarına yansımaları, aklın derin düşüncelere dalması için ne büyük bir neden, hayal âlemine dalmak için ne de sınırsız kaynak bulunmaktadır.

İnsan denilen duvarın üzerinde Tanrı aydınlığının yaptığı oyunları seyretmek, düşünce için büyük bir zevk ve uçsuz bucaksız bir rüyadır.

2. Tarihi Bir Olgı Olarak Manastır

Tarih, akıl ve doğrular, manastır hayatını mahkûm etmişlerdir.

Bir ulusta gereğinden çok manastır olması demek, dolaşımın engellenmesi sanayi merkezleri yerine, engelleyici unsurlar, miskinlik merkezleri anlamına gelir. Büyük sosyal topluluk yanında, manastırlar, kayın ağacına göre ökse otu; insan vücuduna göre siğildirler. Manastırların zenginleşip gelişmesi, semirmesi, ülkelerin yoksullaşması demektir. Uygarlığın ilk çağlarında insandaki hayvani şiddetin manevi güç ve inanç sayesinde bastırılmasını sağladığı için faydalı olan manastırlar; canlanmış ulusların boynunda birer boyunduruk olurlar. Manastırlar bir defa yoldan çıkıp bozuldu mu, (bugün bunu görüyoruz) eski çağlarda onları birer kurtarıcı yapmış olan aynı nedenler, birden kötülüğünün nedeni olmaya başlar.

Dış âleme kapanmanın artık çağı geçti. Modern uygarlığa ilk dersleri vererek

ona faydalı olmuş olan manastırlar, aynı uygarlığın büyüme ve gelişmesini engellediler. İnsanın eğitimine faydalı olmaları açısından X. yüzyılda iyi, XV. yüzyılda üzerinde konuşulabilir, XIX. yüzyılda tiksinti verici kurumlar olmuşlardır. Manastır denilen cüzam, yüzyıllar boyu, biri Avrupa'nın ışığı, diğeri ihtişamı olan şahane iki ülkeyi yiyip bitirmiştir: İtalya ve İspanya. İçinde yaşadığımız çağda bu ülkeler biraz düzelebilmişlerse, bunun nedeni 1789'un güçlü ve sağlam, tedavi edici biliminin onları canlandırmış olmasıdır.

Özellikle kadın manastırları, örneğin bu yüzyılın başında İtalya, Avusturya ve İspanya'da görüldüğü gibi, ortaçağdan kalmış olan en kasvetli ve karanlık topluluklardandır. Bu manastırlar, bütün dehşetlerin bir araya geldiği yerlerdir. Katolik manastırları baştan başa ölümün kara ışıklarıyla doludur.

İspanyol manastırlarının durumu, tam bir mezarı anımsatır. Bu manastırlarda, karanlığın hâkimiyetinde belirsizleşmiş sisli kubbelerin altında Babilvari katedraller gibi yüksek ve masif mihraplar yükselir. Bu manastırlarda, karanlıkların içinde uzun zincirlere bağlanmış olan, kocaman İsa heykelleri sallanır, siyah abanoz zemin üzerinde yine fildişi İsa heykelleri görülür. Bu heykeller sanki kanlı değil, kanlar içindedirler; korkunç ve yücedirler. Dirseklerinden kemikleri belli olur, dizleri soyulmuştur, yaralarından etleri görünür, başlarına gümüşten dikenli taç konmuş, bedene altın çiviler çakılmıştır. Alınlardaki kan damlaları yakuttandır, gözlerinde elmadan gözyaşları vardır... Yakutlar ve elmaslar sanki ıslanmışlardır. Karanlık bir köşede aşağılarda bir yerde duran peçeli yaratıklar ağlamaktadırlar. Böğürleri kaba kumaştan yapılmış gömlek ve demir düğümlü kırbaçlarla paralanmış, göğüsleri çürümüş, ibadetten dizleri soyulmuş varlıklardır bunlar, eş olduklarını sanan kadınlar, melek olduklarını sanan hayaletler. Bu kadınlar düşünürler mi? Hayır. Arzuları var mıdır? Hayır. Severler mi? Hayır. Canlı mıdır? Hayır. Sinirleri kemik, kemikleri taş olmuştur. Peçeleri gecenin kumaşından örülmüştür. Peçenin altında soludukça, ölümün trajik soluğunu duyduğunuzu sanırsınız. İnsanlara eziyet etmek için yeryüzünde dolaşan hortlağa benzeyen bir başrahibe onları bir yandan takdis eder bir yandan da dehşete boğar. Orada acımasız koşullarda saf ve temiz kalınır. İspanya'nın eski manastırları böyledir. Dayanılmaz ibadet; bakirelerin mağarasıdır manastırlar; zulüm yerleridir.

Katolik İspanya, Roma'dan daha Romalıydı. İspanyol manastırı Katolik manastırlarının en halisiydi. Orada Doğu'yu hissederdiniz. Piskopos sanki kızlar ağası gibi, Tanrı'ya adanmış olan bu yaratıklar sarayını kilit ve gözaltında tutardı. Başrahibe odalık, rahip harem ağasıydı. Gece olunca yakışıklı, genç, çıplak adam haçtan iner ve hücreye neşe getirirdi. Çarmıhta can vermiş olan

sultana, sultanlık edeni bütün eğlencelerden yüksek duvarlarla korurdu. Dışarıya şöyle bir göz atmak ihanet sayılıyordu. Zindana kapatılmak deri torbanın yerini alıyordu. Doğu'da denize atılıyor, Batı'da toprağa gömülüyordu. Her iki yerde de korkunç kurallar vardı: Birinde dalgalar, ötekinde çukur; birinde boğulmak, ötekinde gömülmek. İğrenç bir paralelliktir bu.

Geçmişten yana çıkanlar, artık bunları inkâr edemiyorlar. Sadece bunlardan söz edilince gülüp geçmek istiyorlar. Tarihin öğrettiklerini ortadan kaldırmak, felsefenin gösterdiklerini bir yana atmak, bütün can sıkıcı olayları ve karanlık sorunları silip geçmek için yeni bir yöntem gözde şimdi. Bu yöntemi kullananlar bu olayların hep abartıldığını ileri sürüyorlar. Jean Jacques Rousseau, Diderot ve Voltaire; bu filozofların hepsi de bu konuyu abartıyorlarmış. Son zamanlarda, birisi, Tacitus'un abartarak Neron'u yanlış tanıttığını söyleyecek kadar işi ileri götürdü. Zavallı Holophernes'e acımamız gerekirmiş.

Ne var ki olguları olduğundan başka türlü göstermek zordur; gerçekler direnir. Bu kitabın yazarı kendi gözleriyle Brüksel'den kırk kilometre ötede bulunan, Villers Manastırı'nda evvelce manastır avlusu olan çayırılığın ortasındaki zindan deliklerini ve Thil Nehri'nin kıyısında bu tür zindan çukurlarını görmüştü. Bu zindanların yarısı suyun yarısı toprağın içindeydi. Taştan yapılmış dört odada birer demir kapı, bir hela çukuru ve bir de demir parmaklıklı kapı vardı...

Nehrin seviyesinden iki ayak, iç taraftan, yani zeminden altı ayak yukarıdaydı. Demek ki dış tarafta, duvarın dört ayaklık kısmı suyun altında kalıyordu. Zemin daima nemliydi. Zindanda bulunan insanın yatacağı yer, işte bu ıslak topraktı. Bu odaların birinde, duvarda bir lale parçası görülüyordu. Başka birinde, dört granit taşından yapılmış kutuya benzer dört köşe bir şey vardı; ne yatılacak kadar uzun, ne de oturulacak kadar yüksekti. Buraya bir insan konuyor, üstüne de bir taş kapak örtülüyordu. Bütün bunlar inkâr edilemez. Gün gibi açık. Gözle görülüyor, elle tutulabiliyor. Bu hücreler, bu zindanlar, demir kapılar, laleler, tabanından su akan mazgallar, taştan yapılmış kutular –içlerine insanların canlı canlı konulduğu mezarlar– bu çamur gibi zemin, hela çukurları, çürümüş duvarlar, bunların hepsi gerçektir. Demek bütün bunlar abartı!..

3. Geçmişe Hangi Şartlarda Saygı Duyulabilir

Manastırlar, İspanya'da da Tibet'te de hep aynı olduklarından, uygarlık için bir tür verem hastalığından başka bir şey değildir. Hayatı durdurur, insanları ölüme mahkûm ederler; Avrupa'da korkunç bir felaket haline gelmişlerdir. Bunlara bir de, vicdanlara sıkça baskı yapan iç acılarını, zorla rahiplik, rahibelik mesleğine sokulup manastırlara kapatılanları, özgürlükleri sınırlanan insanları, manastıra

sırtını dayamış olan derebeylerini, büyük kardeşlerin istemedikleri nüfus fazlası akrabalarını manastırlara hapsetmelerini, biraz önce sözü geçen zulümleri, zindan hücrelerini, kapatılmış ağızları, kilitlenmiş düşünceleri, ebedi yeminle manastıra kapanan talihsiz zekâları, canlı gönüllülerin toprağa gömülmesini ekleyin ve ruhban sınıfına katılmaları, kişisel acıların yanında ulusların gerilemesini de düşünün. O zaman, kim olursanız olun, bir tabutu ya da kefeni hatırlatan insan icadı bu iki kefenin, papaz cüppesi ve rahibe elbisesinin önünde dehşetten titrersiniz.

Gelgelelim, felsefeye ve ilerlemelere rağmen bazı yerlerde, manastırlara kapanma zihniyeti XIX. yüzyılın ortasında hâlâ sürmekte; hatta, dünyadan el ayak çekmeye karşı şu günlerde duyulan garip bir rağbet insanların çoğunu şaşırtmaktadır. Eskimiş kurumların hâlâ var olmakta devam etmeleri, saçımızda çoktan beri duran bir kokunun çıkmak istememesine, kokmuş balığın nefis bir yiyecek olduğunu iddia etmeye, çocuk elbiselerinin büyüklere uyabileceğinin düşünülmesine, canlı insanları kucaklamak isteyen ölülerin sevgisine benzer.

Çocuk elbisesi şöyle der: “Nankör, seni zamanında kötü günlerde soğuktan korumadım mı? Artık beni niye istemiyorsun?” Balık: “Engin denizden geliyordum,” der. Koku, “Ben önceden güldüm,” der. Ceset, “Seni sevmiştim,” der. İşte manastır da böyle diyor: “Sizi uygarlık yoluna sokan benim.”

Buna verilecek tek cevap var: Evet ama eskiden...

Ölüp gitmiş olan şeylerin yeniden hayata gelip insanları yönetmelerini, kötü inançları yeniden canlandırmayı, mumyaları yaldızlamayı, manastırları tamir etmeyi, batıl inançları ortaya çıkarmayı, militarizmi ve dünyadan el etek çekmeyi savunmayı, asalakları çoğaltarak toplumu kurtarmanın mümkün olacağını, geçmişini şimdiye zorla kabul ettirmeyi düşünmek; bütün bunlar insana çok garip geliyor. Ama bu teorileri savunan teorisyenler de yok değil. Akıllı kişiler kolay bir yol bulmuşlar: Geçmişin üzerine, toplumsal düzen, tanrısal hukuk, ahlak ve aile dedikleri bir boya çekmek. Geçmişte büyüklere saygı, baş eğme, dini gelenekler, meşruluk ve din bulunduğunu söyleyen bu kişiler: “İşte namuslu insanın peşinden gideceği şeyler!” diye bağırıyorlar. Bu mantık, eskilerin çok iyi bildiği bir mantıktır. Eski kâhinler, siyah bir dana yavrusunu beyaz tebeşirle boyayıp, “Bu dana beyazdır,” derlerdi. *Bos cretatus*.

Bize gelince, biz geçmişin şu ya da bu yanına saygı duyar, onu bütün olarak koruruz; yeter ki, geçmiş artık öldüğünü kabul etsin. Eğer hâlâ yaşadığında ısrar edip direnirse, üzerine saldırıp onu öldürmeye çalışmalıyız.

Batıl inanç, softalık, yobazlık, peşin hükümler, yaşayanlara eziyet etmek için

hâlâ ortalıkta dolaşan hayaletlerdir; buna rağmen hayata sıkı sıkıya bağlıdırlar; dumandan varlıkları içinde dişlerini ve tırnaklarını çıkarırlar, onları yakalamak için yanlarına yaklaşmak, göğüs göğüse savaşmak ve bu savaşı bir an bile bırakmamak gerekir. Çünkü, hayaletlerle durup dinlenmeden ve ebediyen çarpışmak insanlığın alın yazısıdır. Bir gölgeyi yakalayıp yere sermek güç iştir.

Fransa’da, XIX. yüzyılın tam ortasında ortaya çıkan bir manastır, gün ışığına direnen bir baykuş yuvasından başka bir şey değildir. 1789, 1830 ve 1848’lerin kenti Paris’in göbeğinde apaçık yobazlığın ve keşişliğin görülmesi, Roma’nın Paris’e getirilmesi gibi tarihe aykırı bir durumdur, bir anakronizmadır. Normal zamanlarda, miadı dolmuş bir durumu ortadan kaldırmak için bu durumu yaratan şeye, içinde bulunulan tarihin rakamlarını söyletmek yeter. Ama normal bir zamanda bulunmuyoruz.

Öyleyse saldıralım.

Saldıralım, ama yanlışlık yapmayalım. Gerçeğin belirgin özelliği şiddete yer vermemesidir. Şiddet ve aşırılıktan gerçekler ne kazanabilir ki?.. Bir yanda yıkılması gerekenler, öbür yanda aydınlatılıp bakılması gerekenler var. Hem iyi niyetli, hem ağırbaşlı bir inceleme olağanüstü bir güçtür. Işığın yeterli olduğu yere alev götürmeye kalkmayalım.

Öyleyse, XIX. yüzyıl göz önünde tutulunca, genel olarak bütün manastırlara karşıyız. Bu gibi dünyadan el ayak çekmeye, yuvaları ister Hindistan’da, ister Türkiye’de olsun, karşıyız. Manastır demek, bataklık demektir. Kokuşmuşlukları apaçıktır, rutubetleri insanı hasta eder, çürürken insanları da yıldızları da kirletirler. Çoğalırlarsa veba gibi ortalığı kasıp kavururlar. Hint fakirlerinin, dervişlerin vb bir böcek yuvası gibi kaynaştıkları ülkeleri dehşete kapılmadan düşünemeyiz.

Bunları söylemekle din sorununu çözmüş olmuyoruz. Bu sorunun, belli birtakım anlaşılmaz esrarlı tarafları vardır, insanı korkutur. Dolayısıyla şimdi bu sorunu incelememize izin verilsin.

4. İlkeler Açısından Manastır

İnsanlar birleşerek topluluk halinde yaşarlar. Hangi hak onlara bu imkânı verir? Birleşebilme hakkı...

Bazen evlerine kapanırlar, hangi hakla? Her insanın kapısını kapama ya da açık tutabilme hakkı dolayısıyla.

İsterseler dışarı çıkmazlar. Hangi hakla? Evinde kalabilme hakkının içine aldığı gidip gelme hakkıyla...

Peki, orada ne yapıyorlar?

Onlar, alçak sesle konuşuyor ve çalışıyorlar. Dünyadan, şehirlerden, zevklerden, gösterişlerden, gururlanmalardan ve çıkarlardan yüz çevirmişlerdir. Kaba yünden ya da bezden elbiseler giymişlerdir. Hiçbirinin dikili bir ağacı yoktur. Oraya girince, zengin olan birden fakirleşir; bütün malını dağıtır. Asil olan, seçkin olan; köylü olanın eşiti olur. Hücre herkes için aynıdır. Hepsi aynı biçimde tıraş olur, aynı cüppeyi giyer, aynı kara ekmeği yer, aynı hasır üstünde yatar ve hepsi aynı yerde ölürler. Sırtlarındaki torba da, boyunlarındaki ip de bir örnektir. Tarikatları yalınayak yürümelerini buyuruyorsa yalınayak yürürler. Aralarında bir prens olabilir, o da ötekilere benzeyen bir gölgeden başka bir şey değildir. Hiçbir lakapları yoktur. Aile isimleri bile silinip gitmiştir. Sadece küçük isimleriyle çağrılırlar. Vaftiz isimlerinin ağırlığı hepsinin sırtına çökmüştür. Kan bağı ile bağlandıkları ailelerini yıkmış, manevi bir aile kurmuşlardır. Bütün insanlardan başka akrabaları yoktur. Fakirlerin yardımına koşar, hastaları tedavi ederler. Boyun eğdikleri kişileri kendileri seçerler. Birbirlerine “kardeşim” diye hitap ederler.

Burada sözümü kesip, “Ama bu sizin anlattığınız ideal bir manastır,” diyeceksiniz.

Bu gerçekte olmayan, hayali bir manastır olsa da bu bile, üzerinde durmam için yeterli bir nedendir.

Bundan önce ele aldığım manastırdan saygıyla söz etmemin nedeni budur. Ortaçağı, Asya’yı, tarihi ve siyasi konuları, taraf tutmaları bir yana bırakarak ve manastırlara girişin, girenlerin gönül rızasıyla olduğunu kabul ederek sorunu sırf felsefi olarak ele alsam bile, manastırlara kapananları daima dikkat ve ciddiyetle ele alacağım. Hatta sempati bile göstereceğim. Topluluğun bulunduğu yerde birlikte yaşamak, birlikte yaşamanın bulunduğu yerde hukuk vardır. Manastırlar eşitlik ve kardeşlik formülünden türemişlerdir. Özgürlük ne yüce bir şey. Ne güzel bir değişim bu. Özgürlük, manastırları Cumhuriyet’e çevirmeye yetiyor.

Devam edelim...

Dört duvarın içine girmiş olan bu erkek ve kadınlar aynı elbiseyi giyiyor, aynı haklara sahip oluyor, birbirlerini “kardeşim” diye çağırıyorlar. Peki, bütün yaptıkları bu mu? Hayır. Başka bir şey daha yapıyorlar.

Ne yapıyorlar?

Karanlığa bakıyorlar. Diz çöküyorlar. Ellerini birleştiriyorlar.

Peki, bu, ne demektir?

5. Dua

Dua ediyorlar.

Kime?

Tanrı'ya.

Tanrı'ya dua etmek ne demektir?

Bizim dışımızda bir sonsuz var mı? Bu sonsuz olan tek, ebedi ve ezeli midir? Sonsuz olduğu için zorunlu olarak tözsel midir? Ve bu sonsuz olan maddeden yoksun olsaydı, bu yönden sınırlı olur; sonsuz olduğu için zorunlu olarak akıllı olurdu ve eğer akıldan yoksun olsaydı, bu ölçüde sınırlı olmaz mıydı? Bizler kendimize sadece özellik olarak varlık idesini eklediğimize göre, bu sonsuz olan, bizde özsel varlık idesini (fikrini) mi uyandırıyor? Başka deyişle, o sonsuz olan mutlak, bizler ise ona bağımlı olan görece (varlıklar) değil miyiz?

Dışımızda bir sonsuzluk olduğu gibi, içimizde de bir sonsuzluk yok mudur? Bu iki sonsuzluk, (korkutucu çoğul hali), birbiriyle çakışmıyor mu? İkincisi, birincisinin üzerinde durmuyor mu? Onun aynası, yansıması, onunla merkezi aynı olan bir boşluk değil mi? Bu ikinci sonsuzluk da mı akıl sahibi? Düşünür mü, sever mi, arzu eder mi? Bu iki sonsuzluk da akıl sahibiyse, her birinin ayrı ayrı iradeleri, ayrı ayrı benlikleri var demektir. İkinci sonsuzun benliği, ruh; birincinininki Tanrı'dır.

İkinci sonsuzu düşünce yoluyla birinci sonsuzla ilişkilendirmeye ibadet denir.

İnsan zihnini hiçbir şeyden mahrum etmeyelim. Ortadan kaldırmak kötü bir şeydir. Yapılacak iş, yenileştirmek ve değiştirmektir. Düşünce, rüya, ibadet gibi bazı insan faaliyetleri, meçhule çevrilmiştir. Meçhul, bir okyanusa benzer. Peki vicdan nedir? Vicdan, meçhulü gösteren bir pusuladır. Düşünce, rüya, ibadet, bunlar büyük ve esrarlı ışımalardır. Onlara saygı duyalım. Ruh, bu yüce aydınlık nereye gider? Karanlığa; yani aydınlığa gider.

Demokrasinin büyüklüğü, insanın elindekileri ve eline geçecek şeyleri reddetmemesi ve yasak etmemesindedir. İnsan haklarının yanı başında, ruhun haklarını da kabul eder.

Yobazlığı yıkıp sonsuzluğa tapınmak, işte kanun bu. Yaradılış ağacının altına sığınıp tapınmakla, yıldızlarla dolu uçsuz bucaksız dallarını seyretmekle yetinmiyoruz. Bizim bir görevimiz var: İnsan ruhunu yüceltmeye çalışmak, mucizelere karşı sırları savunmak, anlaşılmayana sevip, saçma olanı kenara atmak, açıklanamayan bir şeyi ancak zorunlu olduğu zaman kabul etmek, inancı büyütme, batıl inançların yükünü dinin üzerinden kaldırmak, Tanrı'yı belirtmek.

6. İbadetteki Mutlak İyilik

İbadet ve dua etme şekillerinin hepsi iyidir; yeter ki samimiyetle yapılmış olsun. Kitabınızı ters çevirin ve sonsuzun içinde olun.

Sonsuzu inkâr eden bir felsefe olduğunu biliyoruz. Bir de güneşi inkâr eden, bir hastalık olarak sınıflandırılmış olan bir başka felsefe var: Körlük.

Kendimizde eksik olan bir duyuyu gerçeğin, doğrunun kaynağı düzlemine yerleştirmek, ancak bir köre yakıştır.

İşin garibi, el yordamıyla yolunu bulmaya çalışan bu felsefe, Tanrı'yı gören felsefenin karşısında ukalalık eder, ona acıyormuş gibi davranır, yüksekte bakar. Sanki bir köstebek şöyle bağırmaktadır: “Bir güneşleri varmış gibi boş laf etmelerine çok acıyorum.”

Ünlü ve güçlü tanrıtanımaclar da bulunduğunu biliyoruz. Aslında, zekâlarının gücüyle gerçeğe yüz yüze geldiklerinde de tanrıtanımaç olduklarından iyice emin değillerdir. Bütün sorun, onlara kalacak olursa tariflerde anlaşmazlık olmasındandır. Gerçi onlar Tanrı'ya inanmazlar, ama büyük insanlar oldukları için Tanrı'nın var olduğunu ispatlamaya çalışırlar.

Felsefelerini sevmesek bile, onları filozof olarak kabul ediyoruz.

Devam edelim:

Hayran olunacak bir şey de, kelime değişiklikleriyle yetinmenin sağladığı kolaylıktır. Kuzeyin biraz sisli bir felsefe ekolü ‘kuvvet’ kelimesini ‘irade’ kelimesinin yerine koyarak insan düşüncesinde büyük bir değişiklik yaptığını sandı.

Bitki büyüyor yerine, bitki istiyor demek, elverişli bir çözüm gibi görünüyor. Gelgelelim; evren istiyor ve bunun elverişli olmasının nedeni de şu: Bitki istiyor, şu halde bitkinin bir ben'i var, evren istiyor, o halde evreni yaratan bir ben, yani Tanrı var.

Bu okulun söylediklerine katılmayan bizler, hiçbir şeyi incelemeden reddetmiyoruz, ancak bitkinin bir iradesi olduğu görüşünü benimsemek, bu okulun reddettiği evrenin bir iradesi olduğu görüşünü benimsemekten daha zor geliyor bize.

Sonsuzun iradesini yani Tanrı'yı inkâr etmek için, sonsuzun kendisini inkâr etmek gerekir. Bunu ispatlamıştık.

Sonsuzun reddedilmesi, doğrudan doğruya nihilizme götürür. O zaman her şey zihnin (aklın) bir tasarımı, bir kavrayış olup çıkar.

Nihilizmle tartışma yapılamaz. Çünkü mantıksal nihilist, karşındakinin

varlığından şüphe duyar, ama o, kendi varlığından da emin değildir.

Bir nihilist, kendi varlığının, ‘zihnin bir kavrayışından, bir tasarımıından başka bir şey olmadığını’ düşünebilir.

Sadece ‘akıl, zihin’ dediği anda inkâr ettiği şeylerin hepsini bir anda ve birden kabul ettiğinin farkında değildir.

Kısacası, her şeyi tek bir ‘hayır’la karşılayan filozof, düşünceye hiçbir açık yol bırakmayan bir filozoftur.

‘Hayır’a verilecek tek cevap ‘evet’tir.

Nihilizmin ufku yoktur. Hiçlik yoktur. Sıfır mevcut değildir. Her şey bir şeydir. Hiçbir şey, hiçbir şeydir.

Herhangi bir şeyi, evet’lemek, insanoğluna ekmekten daha fazla gereklidir.

Görmek ve göstermek bile yetmez. Felsefenin bir güç olması, çaba ve etkilerinin insan hayatını düzeltmeye yönelmiş olması gerekir. Sokrat’ın, Adem’in içine girip Marc Aurele’ü ortaya çıkarması; yani zevkin, hazzın insanından bilge insanı yaratması gerekir. Cennetini okul haline getirmeli. Bilim bir ilaç olmalı. Eğlenmek denilen şey ne hüznü bir amaç, ne karanlık bir tutkudur. Hayvanın özelliğidir bu. Ruhun gerçek zaferi düşünmede görülür. Gerçek felsefenin amacı, insanların susuzluğuna düşünceyi sunmak; Tanrı kavramını hepsine bir iksir gibi içirmek, vicdan ile bilimi bunların içinde uzlaştırmak, onlara bu uzlaştırmayı anlatarak doğru insanlar olmalarına çalışmak; işte felsefenin asıl görevi budur. Ahlak, tam çiçek açmış hakikatten başka bir şey değildir. Derin düşünce, hareket etmeye götürür. Mutlak pratik olmalıdır. İdeal, insan zekâsının havası, suyu, yiyeceği olmalıdır. “Alın, bu benim etim, bu benim kanım” deme hakkı ancak ideal’indir. Bilgelik, kutsal topluluktur. Ancak bu şartla bilgelik kısır bir bilim sevgisi olmaktan çıkarak, insanların birbirine bağlanışlarının tek ve hâkim şekli haline girebilir. Bu yüzden birçok bilgeliklerin felsefeyken din haline gelmiş olduklarını görüyoruz.

Felsefe, sadece merakı tatmin etmeye elverişli olan ve rahatça seyredilsinler diye bir yığın sırrın üzerine kurulmuş bir balkon olmamalıdır.

Düşüncemizi geliştirmeyi başka bir yere bırakarak sadece şunu söyleyelim ki, biz, inanmak ve sevmek gibi iki hareket ettirici güç olmadan, ne bir hareket noktası olarak insanı, ne de bir amaç olarak ilerlemeyi alabileceğimize inanıyoruz. İlerlemede amaç, ideal ilerlemenin modelidir.

Öyleyse ideal nedir? İdeal Tanrı’dır.

İdeal, mükemmellik ve mutlaklık; bunların hepsi eşanlamlı kavramlardır.

7. Suçlu Ararken Dikkat Edilecekler

Tarihin ve felsefenin ezeli görevleri vardır ve bunlar çok basittir. Tarih ve felsefe, sahtekâr din adamıyla, haksızlık yapan yargıçla, adaletsiz yasa koyucu imparatorla her gördüğü yerde savaşmak zorundadır. Bunun böyle olduğu çok açık, dolaysız ve kesindir, karanlık bir yanı bulunmamaktadır. Dünyadan el etek çekip yaşama hakkı bir kalemde çözülecek bir konu değildir. Böyle bir yaşama biçiminin getirdiği kötü yanların ve aşırılıkların incelenmesi gerekir. Bu, insani bir sorundur.

Hem hata, ama aynı zamanda da masumiyet; hem yoldan çıkmışlık, hem iyi niyet; hem bilgisizlik, hem özveri; hem ıstırap, hem inanç uğruna ölümlerle dolu olan manastırlardan söz ederken hem evet, hem hayır demek gerekir.

Manastır, bir çelişkidir. Amacı kurtuluştur, amaca götüren araç, kişinin kendisini feda etmesidir. Manastır, sonucu büyük bir özveri olan yüce bir bencilliktir.

Saltanat sürmek için tahttan feragat etmek: Sanki manastırın düsturu budur.

Manastırda, daha sonra zevk almak için acı çekilir. Ölüme bir senet kırdırılır; yeryüzünün karanlığında, göksel ışık, vadesinden önce satın alınmaya çalışılır. Cennete gitmek için, cehennem önceden kabul edilmiştir, oradan geçilir.

Rahibe elbisesinin ya da cüppenin giyilmesi demek, karşılığı ebedilik olan bir intihara kalkışmak demektir.

Böyle bir durumda işi ciddi olarak ele almaktan başka bir yol olduğunu sanmıyoruz. Manastırlarda her şey ciddidir; iyilik gibi kötülük de ciddidir.

İyi adam kaşlarını çatır; ama hiçbir zaman kötü kişinin gülüşüyle gülmez. Öfkeyi anlarız ama bıyık altından kötü niyetle gülmeyi anlamayız.

8. İnanç, Yasa

Birkaç kelime daha söyleyeceğiz:

Dalaverelerle dolu olduğu zaman kiliseyi suçluyoruz. Ruhani olan, dünyevi olana karşı insafsız ve sert davrandığında onu küçümser ve hor görürüz; ama düşünen adamı her yerde yüceltiriz.

Diz çökenleri saygıyla selamlıyoruz.

İnanç, işte insan için gerekli olan budur. Hiçbir şeye inanmayan kaybolmuş bir adamdır.

Hiçbir şey yapmıyormuş gibi duran dalgın bir adamın çalışmadığını sanmayalım. Görünen çalışma olduğu gibi, görünmeyen çalışma da vardır. Derin düşüncelere dalmak da bir çalışmadır. Düşünmek faal olmaktır.

Kavuşturulmuş kollar, bitiştirilmiş parmaklar da çalışıyor, iş yapıyor demektir. Gökyüzüne çevrili bakışların da yaptığı bir iş vardır.

Thales, dört yıl yerinden kıpırdamadı ve sonunda felsefenin temellerini attı.

Dünyadan el etek çekmişler, bizce aylak kişiler değillerdir. İnsanlardan kaanların da tembel olmadıkları gibi...

Karanlığı düşünmek ciddi bir iştir.

Dediklerimizle çelişkiye düşmeksizin, yaşayanların, öleceklerini akıllarından çıkarmamaları onlara yaraşan bir iştir. Bu konuda filozofla din adamının düşüncesi arasında ayrılık yoktur. “lmek gerek.” La Trappe rahibinin söyledikleri, Horace’ın söylediklerine uyuyor.

Hayatına lahitin varlığından bir şeyler sokmak, bilge adamın yapması gereken bir iştir. Keşişin de yasaıdır bu. Bilge ile keşiş, bu konuda, ortak bir noktada birleşirler.

Maddi bir gelişmenin gerçekleşmesine taraftarız. Manevi büyüklük diye de bir şey vardır. Biz onun da taraftarıyız.

İnce düşünemeyen aceleci kafalar şöyle der:

“Sırların iine dalmış, kıpırdamadan duran bu insanlar ne işe yarar? Ne yaparlar? Faydaları ne?”

Etrafımızı eviren ve bizi bekleyen karanlığı düşünen ve ne olacağımızı bilmeyen bizler şöyle cevap veriyoruz: “Bu insanların yaptıkları işten yüce bir iş yok belki de. Belki onların yaptığından daha faydalı bir iş de yok!”

Hiç ibadet etmeyenler için, başkalarının daima ibadet etmeleri gerekiyor.

Bizim için önemli olan, ibadet ile karışmış olan düşüncenin ibadet içindeki oranıdır.

Leibnitz, “İbadet,” diyordu, “bu, yüce şeydir.” Tapınan Voltaire güzel bir şeydir.

Dinlere karşı gelerek, dinin tarafını tutuyoruz biz.

Biz vaizlerin zavallılığına, ibadetin yüceliğine inananlardanız.

Hele içinde yaşadığımız şu anlarda, –iyi ki bu anlar XIX. yüzyılı belirleyen anlar olmayacak– pek çok kişinin alnının yerde, ruhunun az yseklerde olduğu şu saatlerde insanların eğlenceden başka bir şey düşünmedikleri ve çoğunun alçak, kötü kalpli olduğu, maddi ve küçük hesaplara daldıkları şu anlarda, dünyadan el etek çeken herkes bizce saygıyla anılmaya değer.

Manastır bir vazgeiştir; yanlış bir hayata gtrse bile, fedakârlık her zaman fedakârlıktır. Görev olarak büyük bir hatayı kabullenmiş olmanın yüce bir yönü

vardır.

Manastırı, özellikle de tarikatı, kendi başına, her yanıyla, tarafsız bir şekilde gözden geçirmeden önce orayı ideal bir yer olarak anlarsak, manastırın, özellikle kadınlar manastırının –çünkü bizim toplumsal sistemimizde en çok kadın acı çekmektedir ve onların manastıra çekilmelerinde bir protesto görülebilir– yüce bir yer olduğunu söyleyebiliriz.

Böyle dünyadan el etek çekmiş bir halde, yukarıda birkaç karakteristik yanını anlattığımız varoluşa, acı ve ağır bir yaşama katlanmak ne hayattır ne de özgürlüktür; çünkü bu ne mezardır ne de ömrün tamamlanması. Bu, yüce bir dağın tepesinde, bir yandan içinde bulunduğumuz uçurumu, öte yandan içine yuvarlanmakta olduğumuz uçurumu algıladığımız boşluğa benzeyen garip bir yerdir. Orası dipteki puslu sınırdır. Bu sınır iki dünyayı birbirinden ayırır; aynı zamanda aydınlanmış ve karartılmış olanı. Hayatın zayıflamış ışığının ölümün karanlıklarına karıştığı iki dünyayı. Orası mezarın alacakaranlığıdır. Bu kadınların inandıklarına inanmayan, ama onlar gibi inançla yaşayan bize gelince, belli tarz bir içtenlik ve dinsel saygı; kıskançlık ve gıpta dolu bir tür merhamet duymadan hayatını oraya bağışlamış olan bu varlıkları, bu titreyen inanç dolu yaratıkları, bu kapalı bir dünya ile henüz açılmamış bir gökyüzü ve cennet arasında bekleyip, sırlar uçurumunun tam kenarında yaşama cesaretini gösteren alçakgönüllü ruhları; bazı saatler, ebediyetin nefesini duyup yerlerinden doğrulan, diz çökmüş, kaybolmuş, kendinden geçmiş, ürperen ve görülmeyen bir aydınlığa dönük oldukları halde, onun nerede olduğunu bilmekten mutluluk duyup meçhulü ve uçurumları özleyen bu kadınları, onlara bakarak anlayamayız.

SEKİZİNCİ KİTAP

MEZARLIKLAR KENDİLERİNE VERİLENİ ALIRLAR

1. Manastıra Nasıl Girilir

İşte Fauchelevent'in, Jean Valjean'ın, 'gökten düşer' gibi girdiğini söylediği yer böyle bir yerdi. Polonceau Sokağı'nın köşesini oluşturan duvarı aşarak içeri girmişti. Gece yarısı duyup, meleklerin söylediği bir ilahi sandığı şey, ibadet eden rahibelerin sesiydi. Karanlıkta yarım yamalak gördüğü oda, manastırın kilisesiydi. Yerde uzanmış gördüğü hayalet, dua eden bir rahibeydi. Kendisini o kadar şaşırtan garip çingirak sesi ise, Fauchelevent'in dizine bağlı olan çingiraktı.

Cosette uyur uyumaz daha önce söylediğimiz gibi, Fauchelevent ve Jean Valjean biraz peynir ekmek yiyip şarap içmişler, gürül gürül yanan çalı çırpı ateşinin karşısında ısınmışlardı. Kulübedeki tek yatak Cosette tarafından işgal edildiği için, birer köşeye çekilip ot yığını üzerine uzanmışlardı.

Gözlerini kapamadan önce Jean Valjean şöyle dedi: "Bundan sonra burada kalmam gerekiyor." Bu sözler, Fauchelevent'in zihnini bütün gece meşgul etti.

Doğruyu söylemek gerekirse aslında ne biri, ne de öteki tam olarak uyumuştı.

Javert'in izini bulduğunu ve kendisini takip etmeye başladığını hisseden Jean Valjean, Paris'e dönecek olurlarsa hem kendisinin hem de Cosette'in yakalanıp yok olacaklarını biliyordu. Üzerine esen yeni fırtınanın rüzgârı onu bu manastıra attığına göre yapacak tek bir şey vardı; burada kalmak. Oysa, onun gibi bir talihsiz için bu manastır hem çok güvenilir, hem de çok tehlikeli bir yerdi. Çok tehlikeliydi, çünkü buraya hiçbir erkek adımını atamayacağından kendisini bulurlarsa suçüstü yakalanmış olacaktı. Bir adım ötesi hapishaneydi. Çok güvenilir bir yerdi, çünkü burada kalmasına izin verilirse, dışardan kimse gelip onu arayamaz ve bulamazdı. Oturulması imkânsız olan böyle bir yerde oturmak demek, kurtulmak demekti.

Fauchelevent de kafasını zorlayıp duruyordu. Çok geçmeden bu işten hiçbir şey anlamadığına karar verdi. Nasıl olmuştu da Mösyö Madeleine buraya girebilmişti? Manastırın duvarlarının üstünden atlamak hiç de kolay değildi. Hele çocukla; onu nasıl getirmişti? Bir çocukla bir duvarı tırmanmak olacak iş değildi. Bu çocuk kimdi? Neyin nesiydi? Acaba nereden geliyorlardı? Fauchelevent manastıra girdiğinden beri, Montreuil-sur-mer hakkında tek söz işitmemişti. Neler olup bittiğini hiç bilmiyordu. Madeleine Baba'da da, kendisine soru sorma cesaretini kıran bir hava vardı. Zaten Fauchelevent kendi

kendine, “Bir azize soru sorulmaz,” diyor ve Mösyö Madeleine’e saygı duyuyordu. Yalnızca, Jean Valjean’ın ağzından kaçan birkaç kelime, Fauchelevant’e, Mösyö Madeleine’in son zamanlarda işlerinin bozulduğunu, iflas ettiğini düşündürmüştü. Belki de alacaklılar peşindeydi ya da siyasi bir işe bulaştığı için saklanmak zorundaydı. Böyle bir ihtimal, çoğu kuzeyli köylülerimiz gibi yaşlı ve bir Bonapartist yüreği taşıyan Fauchelevant’i sonuçta pek de rahatsız etmiyordu. Mösyö Madeleine kaçarken saklanacak yer olarak manastırı seçmiş olmalıydı, burada kalmasından doğal ne olabilirdi? Ancak Fauchelevant’in sürekli olarak kafasına takılan ve beynini işgal eden soru, Mösyö Madeleine’in şu anda, kızla birlikte karşısında oluşunun yarattığı esrareniz durumdu. Fauchelevant onları görüyor, onlara değiyor, onlarla konuşuyordu ama bir türlü onların yanında olduğuna inanamıyordu. Bir tutarsızlık, bir tuhaflık kulübesine girmişti. Fauchelevant bir sürü tahminlerde bulunup duruyordu; ama net olarak gördüğü tek şey vardı: Mösyö Madeleine hayatını kurtarmıştı. Bu tek kesinlik, yeterliydi. Şimdi benim sıram diyor, sonra şöyle ilave ediyordu: Beni kurtarmak için, Mösyö Madeleine arabanın altına girerken bu kadar uzun boylu düşünmemişti. Sonunda Mösyö Madeleine’i kurtarmaya karar verdi.

Ne var ki, kendi kendine yine sorular soruyor ve bunlara cevap veriyordu. Peki bir hırsızsa, benim hayatımı kurtardı diye, şimdi benim de onu kurtarmam gerekir mi? Peki katil olsaydı, onu yine kurtarır mıydım? Evet. Bir aziz olduğuna göre onu kurtarmam gerekiyor mu? Evet, kurtaracağım.

Gelgelelim, onu manastırda saklamak çok önemli bir sorundu. Bir hayal ürününe benzeyen böyle bir girişim karşısında Fauchelevant gerilemedi bile. Bu fakir köylünün bağlılığından, iyi niyetinden, dağlılara özgü o sınırlı inceliğinden başka bir şeyi yoktu. Bütün bu özellikler, bir zamanlar yüce bir amacın emrine verilmiş, manastırın imkânsızlıklarının ve Saint Benedict’in kurallarının oluşturduğu zahmetli yokuşun üstesinden gelmekte işe yaramıştı. Fauchelevant bütün hayatı boyunca bencil bir adam olmuştu. Son günlerinde topal, hasta bir insan olarak artık dünya ile ilgisini kesince, birisine karşı bağlılığını ödemek ve iyilik etmek imkânını bulduğuna çok sevinmişti. Karşısında yararlı bir eylem yapma imkânı görünce, ölmek üzereyken elinde, hayatında hiç tatmadığı değerli bir şarap bardağı bulan ve onu ihtirasla içen bir adama benziyordu. Birkaç yıldır bu manastırda soluduğu havanın, onun kişiliğini yıkmış olduğunu da söyleyelim. Bu hava, onun iyi bir hareket yapmasını adeta gerekli kılmıştı.

İşte böylece vardığı sonucu kafasında şekillendirdi: Kendini Mösyö Madeleine’e adayarak, ona sadık kalacaktı.

Fauchelevant'ın zavallı bir köylü olduğunu söylemiştik. Bu tanımlama doğru, ama eksiktir. Anlattığımız hikâyenin şu an ulaştığımız noktasında bu yaşlı adam hakkında daha fazla bilgi vermemiz gerekli görülmektedir: Fauchelevant köylüydü ama aynı zamanda köy noteriydi. Bu da, inceliğine bir alaycılık, saflığına ve sadeliğine etkileyici bir yan katıyordu. Birçok nedenden ötürü işleri kötü gidince noterlikten arabacılığa ve işçiliğe kadar düşmüştü. Ama atlar için gerekli görünen sözlerin, küfürlerin yanı sıra, içinde noterlikten de bir şey kalmıştı; doğal bir zekâsı vardı; dilbilgisi hataları yapmaz, uzun sohbetler sürdürebilirdi. Bu özellik köylülerde nadiren görülür. Öteki köylüler onun için, “Okuyup yazmış bir beyefendi gibi konuşuyor,” derlerdi.

Fauchelevant gerçekten de son yüzyılın küstah, argo sözlüğündeki terimlerle, yarı-feodal küçük toprak sahibi, yarı-höyük denenlerdendi. Yine saraydan ahıra yönelik metaforlarla tanımlanan şu, yarı-köylü, yarı-yurttaş, karabiber ve tuz'du; hayata şiddetle asılıp uğraştığı halde kaderin de onu şiddetle kullandığı Fauchelevant bir tür zavallı, yaşlı, yorgun, pejmürde kılıklı biriydi. Yine de etkileyici bir adamdı ve arzu dolu, iyi bir yüreği vardı; insanları incitmekten korkan kaliteli biriydi, sahip olduğu hatalar, kusurlar ve kötü huylar, alabildiğine önemsizdiler. Yüz ifadesi dikkat çekiciydi. O yaşlı yüzünde, zayıflık ya da çılgınlık belirtisi olan ürkütücü, çirkin çizgiler yoktu.

Geceleyn müthiş rüyalar görmüş olan Fauchelevant sabaha doğru gözlerini açınca karşısında uyuyan Cosette'i seyreden Mösyö Madeleine'i saman yatağının üzerinde otururken gördü.

Fauchelevant yerinde doğrularak, “Şimdi burada olduğunuza göre acaba içeri nasıl girmeyi düşünüyorsunuz?” dedi.

Durumu olduğu gibi özetleyen bu kelimeler, Jean Valjean'ı daldığı düşüncelerden uyandırdı.

Birlikte bu sorunu görüşmeye başladılar. Fauchelevant, “Öncelikle, bahçeye adımınızı bile atmamalısınız. Çocuk da hiç dışarı çıkmamalı. Görüldünüz mü mahvolduk demektir,” dedi.

“Haklısınız.”

“Mösyö Madeleine,” diye devam etti yaşlı adam. “Çok iyi bir anda, yani çok kötü bir an demek istedim, geldiniz. Kadınlardan biri ağır hasta. Bu yüzden bizim tarafa pek dikkat etmeyeceklerdir. Sanırım kadın ölüyor. Kırk saattir dua ediliyor. Herkes bununla meşgul; cemaat karmakarışık. Ölmek üzere olan, bir azize. Zaten burada biz hepimiz aziziz. Benimle onlar arasındaki fark, onların ‘hücremiz’ benim de ‘benim kulübem’ demem. Önce ölmekte olanlar, sonra da

ölmüş olanlar için dualar okunacak. Bugünlük kurtulduk. Ama yarın için bir şey söyleyemem.”

Jean Valjean, “Ama bu kulübe duvarın çukur bir köşesinde, önünde onu saklayan harabeyle ağaçlar var, manastırdan görünmez,” dedi.

“Evet, ayrıca rahibeler bu tarafa hiç gelmezler; ben de bunu ekleyeyim.”

“Yani?”

Jean Valjean’ın bu ‘yani’sinin işaret ettiği nokta, burada kalınabileceğini düşündüğünü gösteriyordu. Tam bu sırada Fauchelevant cevap verdi:

“Küçük kızlar var.”

“Hangi küçük kızlar?”

Fauchelevant cevap vermek üzere ağzını açıyordu ki, bir çanın sesi ortalığı kaplayınca, “Rahibe öldü,” dedi. “İşte çan çaldı.”

Sonra Jean Valjean’a dinlemesini işaret etti.

Çan bir daha çaldı.

Fauchelevant devam etti:

“Bu çan her dakika yirmi dört saat boyunca cenaze kiliseden çıkana kadar çalacak. Görüyorsun, çocuklar oynuyorlar. Yuvarlanan topları bu tarafa gelince, benim kulübeye gelirler ve yasak olduğu halde toplarını bulmak için her tarafı didik didik ararlar. Hepsi de şeytan gibidirler.”

“Kimler gelir dediniz?”

“Küçük kızlar. Çok geçmeden burada olduğunuzu anlarlar. Hemen bağırarak: ‘Aaa!... bakın bir adam!...’ derler. Ama bugünlük tehlike yok, çünkü teneffüs olmayacak. Durmadan dua edilecek. Bakın yine çan çalıyor. Her dakika başında çalar demiştim. Gördünüz mü?”

“Şimdi anladım, demek öğrenciler var.”

Jean Valjean kendi kendine, “Cosette’in öğrenimini burada yaptırmak mümkün olur belki,” diye düşündü.

Fauchelevant, “Çocuklar, erkekleri acayip bir yaratık sayarlar. Ötekiler de öyle ya. Bakın, sanki yabani bir hayvanmışım gibi dizime çingirak taktılar,” diye devam etti. Jean Valjean gittikçe derin düşüncelere dalıyordu.

Kendi kendine, “Bu manastır bizi kurtaracak,” dedi ve sonra Fauchelevant’e dönerek, “Evet burada kalmak zor!” diye cevap verdi.

“Hayır kalmak değil, çıkmak zor.”

Jean Valjean, kalbinin sıkıştığını hissetti ve sordu:

“Çıkmak mı?”

“Evet Mösyö Madeleine. Burada kalmak için, önce çıkıp sonra girmeniz gerekir.”

Çan sesini dinledikten sonra, “Burada böyle kalamazsınız, ‘Nereden geldiniz?’ diye sorarlar,” dedi. “Bence siz gökten düştünüz, gökten düşebileceğinize inanırım, çünkü ben sizi tanıyorum. Ama rahibeler bunu anlamaz, mutlaka kapıdan girmeniz gerekir.”

Bu sırada, başka bir çanın, daha karışık sesleri duyuldu.

Fauchelevant, “Anaların çanı!” dedi. “Birisi öldüğü zaman, ilahi de okunur. Gün doğarken öldü. Nedense genellikle gün doğarken ölünür. Peki siz, girdiğiniz yerden dışarı çıkamaz mısınız? Soru soruyorum zannetmeyin ama, siz nereden girdiniz?”

Jean Valjean’ın benzi atmıştı, duvardan aşağıya inerek o korkunç sokağa geri dönme düşüncesi bile tüylerini diken diken ediyordu. Kaplanlarla dolu bir ormandan kurtulduktan sonra bir arkadaşınız yine oraya dönmenizi tavsiye etse ne düşünürsünüz? Jean Valjean sokakların polisle dolu olduğunu, nöbetçilerin sokak başlarını tuttuklarını, ellerin kendisini yakalamak için uzandığını hayalinde canlandırdı. Belki de Javert köşebaşında durup çıkmasını bekliyordu.

Jean Valjean, “Çıkمام imkânsız Fauchelevant. Gökten zembille indiğimi kabul edelim,” dedi.

“Ben buna inanıyorum, emin olun inanıyorum, tekrar etmenize gerek yok. Tanrı yakından görebilmek için, sizi avucuna almış sonra da buraya bırakmış olmalı. Sadece, erkekler manastırına koymak isterken kadınlar manastırına koyarak yanlışlık yapmış. İşte bir çan sesi daha. Bu, kapıcıyı gönderip içerde birinin öldüğünü belediyeye duyurmak için. Böylece belediye doktoru gelir öğrenir. Bunlar da ölüm törenine dahildir. Doktorun gelmesinden hiç hoşlanmazlar. Bilirsiniz, bir doktor hiçbir şeye inanmaz. Ölünün yüzündeki örtüyü kaldırır. Bazen başka şeyleri de kaldırır. Bu defa doktoru çok çabuk çağırdılar, acaba ne var? Sizin küçük hâlâ uyuyor mu? İsmi ne?”

“Cosette.”

“Sizin kızınız mı? Yani torununuz mu demek istedim.”

“Evet.”

“Onun buradan çıkması kolay. Hizmet merdiveni avluya açılır. Kapıcı bana kapıyı açar. Sırtımda daima bir çuval vardır. Çocuğu içine koyarız, böylece çıkarım. Çok basit bir şey. Yalnız hiç kıpırdamamasını söylersiniz. Onu çok iyi tanıdığım bir dükkân sahibinin yanına bırakırım. Chemin-Vert Sokağı’nda oturan yaşlı bir kadındır; üstelik sağırdır. Oturduğu yerde bir de ufak yatak var. Bu yaşlı

kadına, küçüğün benim yeğenim olduğunu, kendisini gelip yarın alacağını söylerim. Sonra küçük sizinle birlikte içeri girer. Sizi içeri ben alacağım. Bunun böyle olması gerekiyor. Ama siz buradan nasıl çıkacaksınız?”

Jean Valjean bilmiyorum dercesine başını iki yana salladı:

“Sorun kimsenin beni görmemesinde. Cosette gibi, beni de saklayarak çıkaracak bir yol bulmalısınız,” dedi.

Fauchelevant sol elinin orta parmağıyla, kulağının dibini kaşıyordu. Bu hareketi, büyük bir güçlkle karşılaştığı zaman yapardı.

Başka bir çan sesi daha duyuldu.

“Bu, ölüm raporunu veren doktor gidiyor, demek. Şöyle bir bakıp, iş tamam, demiştir. Müfettiş, cennet için pasaport verince cenaze işleri tabutu yollar ve ölen ana ise onu analar, hemşire ise hemşireler tabuta koyarlar. Sonra da ben tabutu çivilerim. Bu iş bahçıvanlık görevlerimden biridir. Zaten bahçıvan dediğiniz biraz da mezarcıdır. Onu kilisenin, sokakla bağlantısı olan bir odasına koyarlar, içeriye doktordan başka hiçbir erkek giremez. Tabutu götürenler ve ben erkekten sayılmam da. İşte tabutu bu odada çivilerim. Sonra tabutu götürenler arabaya koyarlar, atları kamçılarlar. İşte cennete böyle gidilir. İçi boş bir kutu getirilir, içine bir şey koyarak götürülür. Defnetmek denilen şey işte budur.”

Bir güneş ışığı, ağzı yarı açık uyumakta olan Cosette’in yüzünü aydınlatıyor ve onu aydınlık içen bir melek yapıyordu. Jean Valjean onu seyrediyor, Fauchelevant’in söylediklerini dinlemiyordu.

Başkalarının dinlememesi anlatanın susması için bir neden değildir. Babacan bahçıvan gevezeliğine devam ediyordu:

“Ölülerini Vaugirard Mezarlığı’na gömerler. Sözde bu mezarlık ortadan kaldırılacakmış. Kuralların dışında kalmış, düzenli bir biçimi olmayan eski bir mezarlıktır. Artık onu da emekliye ayıracaklarmış. Çok yazık. Çünkü orası uygun bir yer. Bir arkadaşım var, kendisi mezarcıdır. İsmi de Mestienne Baba. Bu manastırdaki rahibelere tanınan, mezarlığa akşam karanlığı çökerken götürülme gibi bir ayrıcalıkları var. Valilik, onlar için özel bir kararname yayımlamış. Dünden beri neler olmadı ki. ‘Çarmıh Ana’ öldü, Mösyö Madeleine manastıra geldi...”

“Mösyö Madeleine gömüldü,” dedi Jean Valjean acı acı gülerek.

Fauchelevant ‘gömüldü’ sözcüğünü tekrarladı.

“Doğrusu hayat boyu burada kalsaydınız, gömülmüş sayılırdınız,” dedi.

Dördüncü bir çan sesi duyuldu. Fauchelevant, hızla çingırağı asılı olduğu yerden çıkararak dizine bağladı.

“Bu defa beni çağırıyorlar,” dedi. “Başrahibe beni istiyor. Mösyö Madeleine sakın yerinizden kımıldamayın. Beni bekleyin. Rastlanmadık şeyler oluyor. Karnınız acıkırsa orada şarap, ekmek ve peynir var,” dedi ve sonra, “Geliyorum, geliyorum!” diyerek kulübeden çıktı.

Jean Valjean, onu, hem kavunlarına şöyle bir bakarken hem de total bacağının imkân verdiği kadarıyla süratle ilerlerken gördü. On dakika geçmeden, çingırağının çıkardığı seslerle yolunun üstündeki rahibeleri kaçıran Fauchelevant bir kapıyı çalıyor ve içerden gelen tatlı bir ses: “Daima,” diyordu. “Daima”, “Giriniz” kelimesinin yerini tutuyordu.

Bu kapı, konuşma odasının kapısıydı. Bahçıvan bunu ancak hizmet sırasında kullanabiliyordu. Konuşma odası ilahi okunan yerin bitişiğindeydi. İçerde, sandalyede oturan başrahibe, Fauchelevant’i bekliyordu.

2. Fauchelevant Zor Durumda

Bazı kritik durumlarda, ciddi ve kaygılı bir tavır takınmak, bazı insan karakterlerine özellikle de papazlara ve din adamlarına özgüdür. Fauchelevant girdiği zaman, tasalı ifade başrahibenin yüzüne sanki nakşedilmişti. Başrahibe sevimli ve bilgin Blemeur; yani ‘Masum Ana’ydı. Çoğu zaman yüzü gülerdi.

Bahçıvan çekingen bir şekilde eğilerek kendisini selamladıktan sonra, hücrenin önündeki eşikte durdu. Tesbihini çekmekte olan başrahibe başını kaldırdı:

“Siz misiniz Mösyö Fauvent?” dedi.

Bahçıvanın ismi ‘Fauvent’ şeklinde kısaltılmıştı manastırda.

Fauchelevant tekrar selam verdi.

“Mösyö Fauvent, sizi ben çağırttım.”

“Buradayım saygıdeğer efendim.”

“Size bir şey söylemem gerekiyor.”

Fauchelevant kendisinin bile ürktüğü bir cesaretle, “Benim de çok saygıdeğer anaya söyleyeceklerim var efendim,” dedi.

Başrahibe ona şöyle bir baktı:

“Bana bir söyleyeceğiniz var demek.”

“Bir ricam var.”

“Peki öyleyse söyleyin.”

Eski köy noteri Fauchelevant, kendinden emin, hiçbir zaman telaşa kapılmayan köylülerdendi. Zaten cahillik ile yeteneğin, ustaca kombinasyonu insanı etkiler. Bunu fark etmez; böyle bir etkiden kuşulanmazsanız ona teslim olursunuz.

Fauchelevant iki yıldan beri manastır sakinlerinin takdirini kazanmıştı. Her zaman yalnızdı; bahçesinin bakımıyla uğraşırken de, pek yapacak bir şeyi yokken de, merak etmekten uzak duruyordu.

Ta uzaklarda gidip gelen ve her tarafı örtülü olan bu kadınlara baktığı zaman, karşısında hareket eden bir gölge topluluğundan başka bir şey göremiyordu. Dikkat ve kavrayışı sayesinde, bütün bu hayaletleri ete kemiğe büründürebilmiş ve bu ölümler onun için birer canlı olup çıkmışlardı. Gözleri gittikçe daha iyi gören bir sağır, kulakları keskinleşip daha iyi duyan bir kör gibi olmuştu. Çalan çeşitli çan ve zillerin ne anlama geldiğini anlamaya çalışmış, sonunda anlamları bulmuştu. Bu açıdan bu esrarengiz, ketum, sır vermez manastırın hiçbir gizlisi kalmamıştı onun için. Bu Sfenks, artık bütün sırlarını onun kulağına fısıldıyordu. Her şeyi bilen Fauchelevant her şeyi saklıyordu. Bu, onun sanatıydı. Bütün manastır kendisini aptal sanıyordu. Bu özellik, dindarların gözünde bir erdemdir. Analar onu övüyordu. Ender rastlanır bir dilsizdi. Herkese güven veriyordu. Ayrıca, Fauchelevant çok düzenli bir adamdı, meyve ve çiçek bahçesi için bir şey gerekli olduğu zamanların dışında manastırı terk etmezdi. Tavır ve tutumundaki bu ketumluk da onun hanesine kaydedilen bir artıydı. Ayrıca birlikte çalıştığı iki adamın sırrını öğrenmişti. Bunlar manastırdaki kapıcıyla, mezarlıktaki mezarcıydı. Kapıcı konuşma odasında olup bitenleri, mezarcı mezarda rahibelerin gömülürken başlarına neler geldiğini biliyordu. O da bu şekilde rahibelerle ilgili iki kaynaktan bilgi ediniyordu. Bu kaynaklardan biri onların hayatlarıyla, öteki de ölümleriyle ilgili bilgilerdi. Ama öğrendiklerini kötüye kullanmıyordu. Topluluk onun hakkında çok şey düşünüyordu; topal bir yaşlı, hiçbir şeyi görmez, duymaz, muhtemelen biraz da sağır. Ne çok iyi özellik bir arada ama! Bu bahçıvanın yerine bir başkasını koymak kolay değildi.

Takdir edildiğini bilen bir adamın güveniyle yaşlı adam saygın rahibe karşısında kaba, köylüce, oldukça dağınık, ama derin ve uzun bir tirada başladı. Yaşından, topallığından, bundan sonra her biri iki kat ağırlaşan yollardan, işin gittikçe artan güçlüğünden, bahçenin büyüklüğünden, geceleri çalışmak zorunda oluşundan –örneğin geçen gece ayazda, kavunların üstünü örtmesi gibi– söz ediyordu. Sonunda sözü şöyle bitirdi: Bir kardeşi vardı. Başrahibe şöyle bir kımıldadı. Genç değildi. Rahibe yine kımıldadı, ama içine güven geldiği belli oluyordu. Arzu ederlerse, bu kardeşini kendisine yardım etmek üzere buraya getirecekti. Çok iyi bir bahçıvandı. Rahibeler, ondan, kendisinden olduğundan daha fazla faydalanacaklardı. Eğer onu kabul etmezlerse bu durum, ağabeyi olarak kendisini manen yıkacağı için çalışmakta zorlanacak, ne yazık ki işini terk etmek zorunda kalacaktı. Sonra kardeşinin küçük bir kızı da vardı. Onu dini bir

eğitimle, manastırın okulunda yetiştirmek istiyordu, belki de günün birinde rahibe olurdu.

Fauchelevant sözünü bitirdiği zaman, başrahibe tesbihini çekmeye ara vererek ona şöyle dedi:

“Bu akşam kullanılmak üzere sağlam bir demir çubuk bulabilir misiniz?”

“Ne için?”

“Kaldıraç olarak kullanmak için.”

Başrahibe başka bir söz söylemeksizin yerinden kalktı ve yandaki odaya girdi. Burası ilahilerin okunduğu odaydı, rahibelerin orada toplanmış olmaları gerekirdi. Fauchelevant yalnız kaldı.

3. ‘Masum Ana’

Birkaç dakika geçmişti ki, başrahibe geri döndü ve iskemlesine oturdu. Her ikisi de bir şeyler düşünür gibiydiler. Şimdi aralarında geçen konuşmayı elimizden geldiği kadarıyla okuyucularımıza olduğu gibi nakledeceğiz:

“Mösyö Fauchelevant.”

“Buyurun efendim.”

“Kiliseyi biliyorsunuz.”

“Orada, bir köşede, yapılan ayinleri ve törenleri dinlerim.”

“Koronun bulunduğu yere de girmiştiniz.”

“Bir ya da iki defa.”

“Oradaki bir taşı kaldırmak gerekiyor.”

“Ağır bir taş mı?”

“Mihrabın yanındaki kaplama taşı.”

“Mahzenin ağzını kapayan taş mı?”

“Evet.”

“İşte, iki erkeğin yapabileceği bir iş.”

“Bir erkek kadar kuvvetli olan Ascension Ana size yardım edecektir.”

“Bir kadın, hiçbir zaman bir erkeğin yerini tutamaz.”

“Biz yardım etmesi için size sadece bir kadın verebiliriz. Herkes elinden geleni yapar. Mabillon, Aziz Bernard’ın 417 emrini bildirdiği halde, Merlonus Horstius 367 tanesini bildiriyor diye, Merlonus’ü küçük görmem.”

“Ben de.”

“Sorun, kendi gücünün elverdiği kadar çalışmaktır. Manastır fabrika değildir.”

“Ama bir kadın da bir erkeğin yerini tutamaz. Kardeşim çok kuvvetlidir.”

“Ama bir kaldıracınız da olacak.”

“Evet bu çeşit kapılara uygun tek açma yolu da budur.”

“Taşın üzerinde bir halka var.”

“Kaldıracı oradan geçireceğim.”

“Taş, bir dönme eksenini üzerinde hareket eder.”

“Güzel efendim. Mahzenin ağzını açacağım.”

“Dört rahibe de size yardım edecekler.”

“Ya mahzen açıldıktan sonra?”

“Onu tekrar kapamamız gerekecek.”

“Hepsi bu mu?”

“Hayır.”

“Başka emirleriniz, çok saygıdeğer ana?”

“Fauvent size güveniyoruz.”

“Burada her ne olursa olsun yapmak için bulunuyorum.”

“Ve her konuda sessizliğinizi korumak için.”

“Evet saygıdeğer efendim.”

“Mahzenin ağzı açıldığı zaman...”

“Tekrar kapayacağım...”

“Ama kapamadan önce...”

“Evet ne var saygıdeğer ana?”

“İçeri bir şey indirmek gerekiyor.”

Burada ikisi de sustular. Başrahibe, tereddüt ettiğini gösteren bir dudak hareketinden sonra sessizliği bozdu:

“Mösyö Fauvent.”

“Buyurun efendim.”

“Bu sabah bir rahibenin öldüğünü biliyorsunuzdur.”

“Hayır efendim.”

“Çanların sesini duymadınız mı?”

“Bahçenin dibinden hiçbir şey duyulmuyor.”

“Öyle mi?”

“Kendi zilimi bile zorlukla ayırt edebiliyorum.”

“Gün doğarken öldü.”

“Sonra bu sabah rüzgâr benden tarafa esmiyordu.”

“Ölen Çarmih Ana’ydı. Tanrı’nın sevgili bir kuluydu.”

Başrahibe bir an sustu. Sanki içinden dua okuyormuş gibi dudaklarını oynattı. Sonra yeniden başladı:

“Üç yıl önce, bir Jansenist olan Matmazel Béthune, Çarmih Ana’yı ibadet ederken görür görmez, Ortodoks olmuştu.”

“Evet efendim. Şimdi çanları duymaya başladım.”

“Rahibeler onu, kiliseye açılan ölü odasına götürdüler.”

“Biliyorum.”

“Sizden başka hiçbir erkek bu odaya giremez ve girmemeli. Buraya bir erkeğin girmesi çok kötü bir şey olur.”

“Sık sık.”

“Nasıl?”

“Sık sık.”

“Ne dediniz?”

“Sık sık dedim.”

“Sık sık ne demek?”

“Sadece sık sık dedim.”

“Doğrusu ne dediğinizi anlamıyorum.”

“Siz söylediniz ben de tekrar ettim.”

“Ben sık sık demedim ki...”

Tam bu sırada saat dokuzu çalmaya başlamıştı.

Başrahibe hemen, “Sabahın dokuzunda bütün saatlerde, Tanrı’ya hamd ve ibadet olsun,” dedi.

Fauchelevant, “Amin!” diye cevap verdi.

Saat tam zamanında çalmıştı. Bu da sık sık kelimesinin doğuracağı anlaşmazlıkları kökünden kesip attı. Yoksa ikisi de bu tartışmanın sonunu getiremeyeceklerdi.

Fauchelevant alnını kuruladı.

Başrahibe bu defa, gizli olması muhtemel olan bir duayı içinden okudu, omuzlarını silktili.

“Canlıyken, Çarmih Ana yola getirme işlemlerini yaptırıyordu. Öldükten sonra mucizeler yaratacak.”

Fauchelevant toplanarak ve bir daha saçmalamamaya çalışarak, “Mutlaka

yapar,” dedi.

“Mösyö Fauvent, Çarmih Ana’nın sayesinde manastırımız takdis edilmiştir. Şüphesiz, ölürken dua okumak ve ruhunu Tanrı’ya teslim ederken kutsal sözler söylemek sadece Kardinal Bérulle’e nasip olmuştur. Herkese nasip olmaz. Böyle bir mutluluğa erişmemesine rağmen, Çarmih Ana’nın ölümü de çok imrenilecek bir ölüm oldu. Son dakikaya kadar hepimizi tanıyor, bizimle konuşuyordu, sonra birden meleklerle konuşmaya başladı. Eğer biraz daha fazla inancınız olsaydı ve onun hüccesine girebilseydiniz, size dokunarak ayağınızdaki topallığı geçirebilirdi. Ölürken gülüyordu. Tanrı’nın yanındaki hayata başladığını görüyorduk. Bu ölüm, sanki cennetten bir parçaydı.”

Fauchelevant, vaaz dinliyor gibi, “Amin!” dedi.

“Mösyö Fauvent, ölümlerin isteklerini yerine getirmek gerekir.”

Sonra tesbihini yokladı. Fauchelevant sesini çıkarmıyordu. Başrahibe devam etti:

“Bu konuda din uğruna her şeylerini vererek çalışmış olan büyük insanların kitaplarına başvurdum.”

“Buradan çanlar, bahçedekinden çok daha iyi duyuluyor efendim.”

“Zaten o sadece bir ölü değil, aynı zamanda bir azizedir.”

“Siz de öylesiniz efendim.”

“Yirmi yıldan beri bir tabutta yatıyordu. Bu izni, aziz babamız, VII. Pie vermişti.”

“Bonaparte, imparatorluk tacını giydi...”

Fauchelevant gibi usta birisi için bu sözü ağzından kaçırmak yanlış bir hareketti. İyi ki, kendi düşüncelerine dalmış olan başrahibe, onun söylediğini duymamıştı. Devam etti:

“Fauvent Baba!”

“Buyurun saygıdeğer efendim.”

“Cappadoce Piskoposu Saint-Diodore, mezarının üzerine şu tek sözcüğün yazılmasını istemişti: Acarus. Bu kelime toprak solucanı demektir. İsteği yerine getirildi. Doğru değil mi?”

“Evet efendim.”

“Aquila papazı olan, Tanrı’nın sevgili kulu Mezzocane bir darağacının altına gömülmek istedi, bu istek de yerine getirildi.”

“Doğrudur efendim.”

“Saint-Térence de mezarının üzerine, katillerinkine konulan işaretin

konulmasını istemişti. Böylece gelip geçenlerin, mezarına tüküreceklerini umuyordu. Bu da yerine getirildi. Ölülerin isteklerini yerine getirmek gerekir.”

“Amin!..”

“Roche-Abeille’in yakınlarında, Fransa’da doğmuş olan Bernard Guidonis’nin ölüsü, kendisinin istediği şekilde kralın iradesine karşı gelinerek Limoge’a Dominikenlerin kilisesine nakledilmişti. Oysa Bernard Guidonis İspanya’da Tuy Piskoposu’ydu. Bunun aksi söylenebilir mi?”

“Doğrusu söylenemez efendim.”

“Bu olay, Plantavit tarafından da doğrulanmıştır.”

Başrahibe tekrar tesbihini çekmeye başladı. Sözüne devam etti:

“Mösyö Fauvent, Çarmıh Ana yirmi yıldır yattığı tabutunun içinde gömülecek.”

“Bu doğru bir hareket olur.”

“Bu da, onun uykusunun bir devamı olacak.”

“Öyleyse ben onun tabutunu çivileyeceğim.”

“Evet.”

“Demek ki dışardan gelen tabutu kullanmayacağız.”

“Şüphesiz.”

“Siz nasıl isterseniz öyle yaparım.”

“Dört rahibe, size yardım edecekler.”

“Tabutu çivilemek için onların yardımına ihtiyaç yok.”

“Çivilemek için değil indirmek için...”

“Nereye indirmek için?”

“Mahzene...”

“Hangi mahzene?”

“Mihrabın altındaki mahzene.”

“Ama...”

“Demir bir kaldıracınız olacak.”

“Evet ama...”

“Halkadan faydalananarak bu kaldıraç yardımıyla taşı kaldıracaksınız.”

“Ama...”

“Ölülerin isteklerini yerine getirmek gerekir. Kilise mihrabının altındaki mahzene gömülmek, yabancı topraklara gitmemek, canlı iken ibadet ettiği yerde ölüyken bulunmak; Çarmıh Ana’nın son istekleri işte bunlardı.”

“Ama bu ya... sak...”

“İnsanların yasak ettiği, Tanrı’nın istediği bir şey bu.”

“Ya bu öğrenilirse?”

“Size güveniyoruz.”

“Benim, duvardaki bir taş kadar güvenilmeye layık bir insan olduğumdan emin olabilirsiniz.”

“Ayini yapacak olanlar toplandılar. Onlarla konuştum, şimdi bu konuyu konuşmakta olan rahibeler Çarmih Ana’nın isteğine uygun olarak mihrabın altına gömülmesini kararlaştırdılar. Düşünün, burada gömülü olup da mucizeler yaparsa ne iyi olur. Böyle bir şey, bizim topluluğumuz için, Tanrı’nın bir lütfu olur. Mezardan mucizeler çıkar.”

“Peki ama ya defin işleriyle uğraşan polisler?”

“II. Saint Benoit, mezar sorununda Constantin Pogonat’ya karşı direnmişti.”

“Ama Emniyet Müdürü?”

“Constantinus’un yönetimindeki Galya’ya giren Alman krallarından biri olan Chonodemaire, din adamlarının dini bir şekilde defnedilmelerine, yani mihrabın altına gömülmelerine izin vermişti.”

“Ama polis müfettişi?..”

“Haçın önünde dünyanın hiçbir değeri yoktur. Chartreux’lerin on birinci ruhani reisi Martin bu konuyu iyice anlatmıştır.”

Başrahibe Latince bir dua okudu, Fauchelevent, hemen, “Amin!” dedi.

Zaten her Latince duada böyle diyerek işin içinden sıyrılıyordu.

Uzun zaman susan biri, kendini dinleyen bir başkasını bulunca konuşmaya başlar. Ünlü hatip Gymnastoras, hapishaneden çıktığı gün, uzun hapishane günlerinde düşündüğü çeşit çeşit ikna etme oyunlarını, ilk rastladığı ağaca anlatmaya başlamış ve ağacı ikna etmek için bir hayli ter dökmüştü. Sessizliğe, kimseyle konuşmamaya alışmış olan başrahibe de karşısında birisini bulunca, içinde toplanmış olan bilgi ve düşünceleri sayıp dökmeye başlamıştı.

“Sağımda Saint Benoit, solumda Saint Bernard var. Bernard kimdir? Bernard, Clairvaux’nun ilk papazıdır. Fontaines en Bourgogne ülkesi onun doğumuyla şeref kazanmıştır. Babasının adı Tecelin, anasınınki Alèthe’ydi. Châlon-sur-Saône Piskoposu tarafından papazlığa tayin edilmişti. Yedi yüz din adamı yetiştirdi ve 160 manastır kurdu. 1140 yılında, Sens konseyinde Abeilard’la Pierre de Bruys’ı, yardımcısı Henry’yi ve bir de Apostoliques adı verilen yoldan çıkmışları ya ikna etti ya da mahkûm ettirdi. Arnaud de Brexe’i susturdu.

Yahudileri katleden keşiş Raoul'u şaşırttı. 1148 Reims konseyinde yönetime hâkim oldu. Poitiers Piskoposu Gilbert de la Porée'yi mahkûm ettirdi, Éon de l'Étoile'ı mahkûm ettirdi, prensler arasındaki anlaşmaları çözüme bağladı, Kral Genç Louis'ye doğru yolu gösterdi, Papa III. Eugène'e öğüt verdi, Temple'ı düzeltti. Haçlı seferlerinin düzenlenmesini önerdi. Peki ya Saint Benoit kim?.. Mont-Cassin patriği, Sainte Claustral'in ikinci kurucusuydu. Batı dünyasının Basil'idir. Onun tarikatından 40 papa, 200 kardinal, 50 patrik, 1600 arşevak, 4 imparator, 12 imparatoriçe, 46 kral, 41 kraliçe, 3600 aziz çıkmıştır. 1400 yıldan beri varlığını sürdürüyor. Bir yanda Saint Benoit, bir yanda polis memurları, bir yanda Saint Bernard, bir yanda komiserler. Devletmiş, cenaze işleriymiş, yönetimmış tanıyor muyuz biz bunları? Bize yapılanları sokaktan gelip geçenler görse onları kınarlardı. Tozlarımızı, Hazreti İsa'ya sunma hakkından bile yoksunuz. Şu sizin sağlık komisyonunuz, devrimin uydurduğu bir şey. Tanrı, polis komiserine bağımlı oluyor, içinde yaşadığımız yüzyıl işte böyle. Susun Fauvent..."

Fauvent bu kadar söz karşısında şaşırmıştı, olduğu yerde duramıyordu.

"Manastırın, ölümler konusunda özgür olduğundan kimse şüphe edemez. Bunu ancak çılgınlar reddedebilir. Yaşadığımız çağ karmakarışık bir çağ. Bilinmesi gereken bilinmiyor da bilinmemesi gereken biliniyor. İnançsız bir çağ bu. Yüce Saint Bernard ile XIII. yüzyılın bir din adamı olan ve fakir Katoliklerin Bernard'ı diye anılan şahsı birbirine karıştıran cahillere bile rastlanıyor. Bazıları da, XVI. Louis'nin darağacı ile Hazreti İsa'nın çarmihini birbirine karıştırıyorlar. Louis, bir kraldan başka bir şey değildi. Tanrı'dan korkmamız gerekir. Artık haklıyla haksız ayırt edilemez oldu. Cesar de Bus'ün ismi bilinmiyor ama Voltaire'in ismi biliniyor. Oysa Cesar de Bus Tanrı'nın sevgili kulu, Voltaire bedbahtın biridir. Son arşevak, kardinal Périgord; Charles de Condren'in Bérulle'e; François Bourgoin'un Condren'e; Jean François Senault'un Bourgoin'a ve Sainte Marthe'in Senaut'ya halef olduğunu bile bilmiyordu. Coton ismi, bir din okulu kuranlardan biri olması dolayısıyla değil de IV. Henri'nin küfürlerinde ismi geçen birisi olması dolayısıyla tanınır. Saint François de Sales'in dünya işlerine düşkün olanlar tarafından sevilmesi, oyun oynarken hile yapmasındandır. Sonra da dine saldırırlar. Neden? Çünkü kötü papazlar ortaya çıkmıştır, çünkü Sagittaire, Gap Piskoposu Salone'un kardeşiydi, o da Embrun Piskoposu'ydu ve her ikisi Mommol'ün peşinden gitmişlerdi. Bu ne ifade eder ki? Martin de Tour'un bir aziz olmadığını ve paltosunun yarısını yoksullara vermediğini mi kanıtlar? Azizlere hakaret ediliyor. Gerçekler kabul edilmek istenilmiyor. En korkunç hayvanlar kör hayvanlardır. Kimse böyle bir

cehennemi aklından geçirmiyor. Ah, kötü insanlar... Kralın iradesiyle demek, bugün devrimin isteğiyle demektir. İnsanlar artık neyin yaşayanın, neyin ölünün hakkı olduğunu bilmiyor. Bir aziz gibi ölmek bile yasak edildi. Mezar, medeni kanuna giren bir sorun oldu, bu korkunç bir şey. Saint Léon II, biri Pierre Notaire'e, öteki Vizigotlar kralına iki mektup yazmıştı. Bu mektuplarda, ölülerle ilgili sorunlarda her ikisinin de karar verme konusunda yetkisinin olmadığını söylüyordu. Châlon Piskoposu Gautier, Bourgogne Dükü Othon'a bu konuda karşı gelmişti. Bir zamanlar bizim dünya sorunlarında bile fikrimiz sorulurdu. Tarikatın piri olan Citeaux papazı, Bourgogne meclisinde müşavirdi. Biz ölülerimizi ne istersek onu yaparız. Saint Benoit, Fransa'da Fleury Manastırı'nda yatmıyor mu? Oysa 543 yılının Mart ayının 21. cumartesi günü, İtalya'da Mont-Cassin'de ölmüştü. Buna hiç şüphe yok. Bundan şüphe edenden her şeyden daha fazla nefret ederim. İsteyen, Arnoul'u, Gabriel Bucelin'i, Trithème'i, Maurolicus'u ve Luc d'Achery'i okuyabilir."

Başrahibe derin bir nefes aldı, sonra Fauchelevent'e sordu:

“Anlaştık mı?”

“Evet efendim.”

“Size güvenebiliriz, değil mi?”

“Şüphesiz.”

“Çok güzel.”

“Manastıra bütün varlığımla bağlıyım.”

“Anlaşıldı. Tabutu kapayacaksınız. Rahibeler onu kiliseye götürecekler. Ölü için ayin yapılacak ve sonra manastıra dönülecek. Saat on bir ile gece yarısı arasında demir çubuğu alıp geleceksiniz. Her şey büyük bir gizlilik içinde geçecek. Kilisede dört rahibeden başka kimse olmayacak. Bir de Miraç Ana ve siz olacaksınız.”

“Peki dua eden rahibe?”

“Sizin tarafınıza bakmayacak.”

“Ama sesleri duyacak.”

“Ama dinlemeyecek, zaten manastırın bildiğini dış dünya bilemez.”

Bir sessizlik oldu. Başrahibe devam etti:

“Çıngırağınızı çıkaracaksınız. Duasını eden rahibenin sizin orada olduğunuzu fark etmesine gerek yok.”

“Efendim?”

“Evet, Mösyö Fauvent?”

“Doktor geldi mi?”

“Bugün saat dörtte gelecek. Kendisini çağıracak çanı çaldık. Siz hiçbir çan sesini duymuyorsunuz demek...”

“Kendi çan sesimden başkasına dikkat etmiyorum.”

“Bu doğru bir hareket.”

“Demir çubuğun en az altı ayak uzunluğunda olması gerekir efendim.”

“Nereden bulacaksınız?”

“Demir parmaklığın olduğu yerde demir çubuk da bulunur. Bahçenin dibinde bir yığın demir var.”

“Gece yarısından üç çeyrek önce, sakın unutmayın.”

“Efendim?”

“Evet, ne istiyorsunuz?”

“Başka zaman böyle bir iş olursa unutmayın. Kardeşim bir Türk kadar

kuvvetlidir.”

“Siz, elinizden geldiği kadar çabuk yaparsınız.”

“Çabuk yapamam ki. Ben sakat bir adamım. Yardımcım olması gerekir. Topallıyorum.”

“Topallamak bir eksiklik değildir. Hatta Tanrı’nın bir lütfu bile olabilir. Papa düşmanı Grêgoire’la savaşan ve VIII. Benoit’yı tekrar yerine geçiren II. Henri’nin iki lakabı vardı: Aziz ve Topal.”

“Doğrusu pek güzel,” dedi Fauchelevant. Kulağı bir hayli ağır işitiyordu.

“Gecikmememiz gerekir, ayın tam gece yarısı başlayacak, bütün bu işlerin çeyrek saat önce bitmesi gerekiyor.”

“Manastır için elimden geleni yapacağım. Şimdi tekrarlıyorum: Saat tam on birde kilisede olacağım. Dört rahibe ve Miraç Ana da orada olacaklar. Tabutu çakacağım. İki erkek olsa daha iyi olurdu. Her neyse... Demir çubuğumu da yanımda getireceğim. Mahzenin ağzını açıp, tabutu indirecek, sonra tekrar kapayacağız. Bundan sonra ortada hiçbir iz kalmayacak. Hükümet hiç kuşulanmayacak. Her şey böyle düzenlenecek efendim.”

“Hayır.”

“Başka bir şey mi var?”

“Geriye boş tabut kalıyor.”

İkisi de susup düşünmeye başladılar.

“Mösyö Fauchelevant, tabutu ne yapacağız?”

“Gömeceğiz.”

“Boş olarak mı?”

Yeniden sustular. Fauchelevant tedirgin edici bir düşünceyi aklından silmek ister gibi bir el hareketi yaptı.

“Efendim, tabutu çivileyen benim. Oraya benden başka kimse giremez. Tabutun üstüne örtüyü ben çekerim.”

“Peki hamallar ne olacak? Arabaya koyarken ve çukura indirirken boş olduğunu anlamayacaklar mı?”

“Hay şeytan!” diye haykırdı Fauchelevant.

Başrahibe haç çıkarıp bahçivana dik dik baktı.

Fauchelevant hemen bir söz bulup, ettiği küfürü örtmeye çalışıyordu.

“Tabutun içine toprak koyacağım efendim.”

“Haklısınız, toprakla insanoğlunun özü birdir. Boş tabut sorununu böylece

halletmiş olacaksınız demek?”

“Ben üzerime düşen görevi yaparım.”

O ana kadar endişeli olan başrahibenin yüzü birden ferahladı. Bahçıvana gidebileceğini belirten bir işaret yaptı. Fauchelevont kapıya yöneldi. Tam çıkarken başrahibe tatlı bir sesle, “Mösyö Fauchelevont, sizden çok memnunuz. Yarın definden sonra bana kardeşinizi getirin. Kendisine küçüğü de birlikte getirmesini söyleyin,” dedi.

4. Jean Valjean Austin Castillejo’yu Okumuşa Benziyor

Topalın adımları, tek gözlülerin bakışları gibi engellidir; gittikleri yere çabucak erişemezler. Üstelik Fauchelevont’ın kafası iyice karışmıştı. Bahçedeki kulübeye on beş dakika sonra gelebildi. Cosette uyanmış, Jean Valjean onu ateşin kenarına oturtmuştu. Fauchelevont içeri girdiği sırada Jean Valjean Cosette’e bahçıvanın sepetini göstererek şöyle diyordu:

“Beni iyi dinle yavrum. Bu evden mutlaka çıkmamız gerekiyor. Sonra tekrar buraya gelerek rahat rahat oturacağız. Buradaki adamcağzı seni bu sepetin içine koyup dışarı çıkaracak. Beni bir kadının yanında bekleyeceksin. Sonra gelip seni bulacağım. Thénardier’nin seni alıp götürmesini istemiyorsan, hiç konuşma, ne yaparlarsa ses çıkarma.”

Cosette ciddi bir tavırla ‘evet’ anlamında başını salladı.

Fauchelevont’ın girdiğini duyan Jean Valjean döndü:

“İşler nasıl?”

“Her şey yolunda ya da hiçbir şey yolunda değil,” dedi Fauchelevont. “Sizi içeri sokmak için izin aldım, ama önce dışarı çıkmanız gerekiyor. İşin güç tarafı bu. Küçük için kolay.”

“Onu sırtınızda mı taşıyacaksınız?”

“Sesini çıkarmayacak değil mi?”

“Elbette.”

“Peki siz, Mösyö Madeleine?”

Endişeli bir sessizlikten sonra, Fauchelevont haykırdı:

“Girdiğiniz yerden çıkarsınız canım!”

Jean Valjean daha önce de söylediği gibi, “İmkânsız!” dedi.

Fauchelevont, Jean Valjean’a değil de kendi kendine konuşuyormuş gibi homurdandı:

“Canımı sıkan başka bir şey daha var. Tabuta toprak koyacağımı söyledim.

Ama tabut içinde toprak başka, bir insan başka. Bu olacak iş değil. Toprak, olduğu yerde durmaz, sağa sola kayar. Hamallar bunun farkına varırlar. Anlıyor musunuz, Mösyö Madeleine, hükümet bu işi öğrenir.”

Jean Valjean ona bakıyor, Fauchelevant’ın aklını kaçırmak üzere olduğunu düşünüyordu.

Fauchelevant devam etti:

“Hey Tanrım... Yarına kadar her şeyin bitmiş olması gerekiyor. Başrahibe sizi yarın bekleyecek.”

Fauchelevant, Jean Valjean’a bunun manastıra yaptığı bir iyiliğin ödülü olduğunu, cenazelerin yanında her zaman kendisinin bulunduğunu, tabutları çivilediğini, mezarlıkta, mezarıcıya yardım ettiğini; sabah ölen rahibenin, yıllardır içinde yattığı tabutla gömülmek istediğini ve kilisenin mihrabının altındaki mahzene defnedileceğini; böyle bir hareketin polis tarafından yasaklandığını, ama ölen rahibenin isteklerinin yerine getirilmesi gerektiğini, öteki rahibelerin bu isteğin yerine getirilmesine karar verdiklerini; kendisinin tabutu çivileyeceğini, taşı kaldırıp ölüyü aşağıya indireceğini; buna karşılık başrahibenin, kardeşini bahçıvan, yeğenini de öğrenci olarak kabul edeceğini, kardeşinin adının Mösyö Madeleine, yeğeninin ise Cosette olduğunu, başrahibenin kardeşini yarın görmek istediğini, ama Mösyö Madeleine dışarı çıkamazsa onu içeri sokamayacağını, bundan başka bir de boş tabut sorunu olduğunu söyledi.

“Boş tabut da ne demek?” dedi Jean Valjean.

Fauchelevant cevap verdi:

“Belediyenin gönderdiği tabut.”

“Hangi tabut, hangi belediye?”

“Bir rahibe ölünce belediye doktoru gelip, onu muayene eder ve ‘bir rahibe öldü’ diyerek durumu hükümete bildirir. Hükümet bir tabut gönderir. Daha sonra cenaze arabasını ve cenaze taşıyıcıları yollar. Onlar da tabutu alıp mezarlığa götürürler. Taşıyıcılar gelip tabutu alacaklar. Oysa tabut bomboş.”

“İçine bir şey koyun...”

“Elimde ölü yok ki...”

“Hayır, öyle değil!”

“Peki ne yapmalı?”

“Bir canlı koyun.”

“Hangi canlıyı?”

“Diyelim ki, beni...”

Fauchelevant, top atılmış gibi ayağa fırladı.

“Sizi mi?”

“Niçin olmasın?”

Jean Valjean, kışın gökyüzünde beliren bir güneş gibi, nadiren içinden gelen gülüşlerinden biriyle gülümsüyordu.

“Biliyorsunuz Çarmıh Ana öldü dediniz. Ben de, ‘Mösyö Madeleine gömüldü,’ dedim. Demek bilmeyerek bu durumu kastetmişim.”

“Ama yok, gülüyorsunuz. Ciddi konuşmuyorsunuz.”

“Ciddi konuşuyorum. Buradan çıkmam gerekiyor.”

“Şüphesiz.”

“Bana da bir torba bulmanızı söylemiştim. İşte torba bulundu; siyah bir kefen.”

“Beyaz kefen, rahibeler beyaz kefenle gömülür.”

“Öyle olsun.”

“Doğrusu başkalarına hiç benzemiyorsunuz Mösyö Madeleine.”

Çevresindeki olağan hayattan çıkmak, “manastırın alışkanlıkları” dediği şeylere katılmak, hapishane yaşamının tehlikeli, cesaret isteyen, sanki birer vahşice icat olan fikirlerini benimsemek, Fauchelevant’i, Saint-Denis Sokağı’ndaki bir dereye bir martının balık tuttuğunu gören bir yolcu gibi şaşırtıyordu.

Jean Valjean devam etti:

“Sorun buradan görülmeden çıkmak. Elimizde bir araç var. Söyleyin, bunlar nasıl olacak, tabut nerede?”

“Boş olan mı?”

“Evet.”

“Aşağıda, ölümler odası denilen yerde. Üstünde cenaze örtüsü var.”

“Tabutun uzunluğu ne kadar?”

“Altı ayak.”

“Ölümler odası nedir?”

“İki kapılı bir odadır. Birisi manastıra, öteki kiliseye açılır. Zemin katta dışarıdan kepenkle kapanan ve bahçeye bakan demirli bir penceresi vardır.”

“Bu kilise hangisi?”

“Sokaktaki, herkese açık olan kilise.”

“Bu iki kapının anahtarları sizde mi?”

“Hayır, sadece manastıra açılan kapının anahtarı var.”

“Kapıcı o kapıyı ne zaman açar?”

“Taşıyıcılar tabutu almaya geldikleri zaman. Tabut çıkınca, kapı yeniden kapanır.”

“Tabutu kim çiviliyor?”

“Ben.”

“Yalnız mı yapıyorsunuz?”

“Doktordan başka kimse ölüler odasına giremez. Hatta bu duvarda bile yazılıdır.”

“Bu gece herkes uyuduktan sonra beni bu odada saklayabilir misiniz?”

“Hayır, ama sizi ölüler odasına açılan küçük bir dolabın içinde saklayabilirim. Oraya aletlerimi koyarım. Anahtarı bende.”

“Yarın saat kaçta gelip tabutu alacaklar?”

“Öğleden sonra saat üçe doğru. Karanlık bastırmadan önce Vaugirard Mezarlığı’na gömülür.”

“Güzel, dolapta saklanır, bütün gece ve gündüz orada kalırım. Peki ne yiyeceğim, karnım acıkacak.”

“Size yiyecek getiririm.”

“Saat ikide gelerek beni tabutun içine koyabilirsiniz.”

Fauchelevant bir dakika durdu. Parmaklarını cıtırdatarak, “Bu olacak iş değil,” dedi.

“Bir tabutu çivilemekten kolay ne var?”

Fauchelevant için çok korkunç sayılabilecek olan böyle bir hareket, önce de söylediğimiz gibi Jean Valjean için önemsiz bir olaydı. Başından bundan çok daha kötü olaylar geçmişti. Hapishanelere düşmüş olanlar kaçabilmek için, vücutlarını eldeki imkânlarla göre küçültmek ustalığına da sahiptirler. Hastanın kendini ya kurtaran ya da perişan eden nöbete tutulması gibi mahkûm da kaçma nöbetine tutulur. Firar etmek onu ya kurtarır ya da mahveder. Firar bir kurtuluştur. Kurtulmak için neleri kabul etmeyiz ki? Kendini bir kutunun içine sokup bir yerden başka bir yere gitmek, kapalı bir yerde nefesini idare ederek uzun bir süre yaşamayı başarmak, ölmeden nefessiz kalmayı becermek, bunlar Jean Valjean’ın yeteneklerindendi.

Ayrıca bunu, daha önce bir kral da yapmıştı. Keşiş Austin Castillejo’ya inanmak gerekirse Charles-Quint, tahttan feragat ettikten sonra son bir defa La Plombes’u görmek istediğinde böyle bir tabutun içine girerek Saint-Just

Manastırı'na girmiş ve oradan çıkmak için aynı yolu kullanmıştı.

Biraz kendine gelen Fauchelevent haykırdı:

“Peki nasıl nefes alacaksınız?”

“Merak etmeyin, nefes alacağım.”

“Kutunun içinde? Bunu düşündükçe boğulacak gibi oluyorum...”

“Baş taraftan birkaç delik açarsınız. Kapağı da sıkıca çivilemezsiniz.”

“Peki, öksürmeye ya da hapşırmaya kalkarsanız?”

“Kaçan adam ne öksürür, ne de hapşırır.”

Sonra ilave etti:

“Karar vermek gerekir, ya burada kalıp yakalanmak ya da cenaze arabasıyla gitmek; ikisinden biri.”

Yarı açık bir kapının arasından geçmekte tereddüt eden kedilerin bu huyunu herkes fark etmiştir. Kediye, “Niçin girmiyorsun?” diye hep sorarız. Karşılarında yarım açılmış kapılar gibi, yarım fırsatlar çıkınca aynen kediler gibi iki çözüm arasında kararsız kalan insanlar vardır; bu durumda kaderin o yarı açık kapıyı da kapama riskiyle karşı karşıyadırlar. Kediler gibi dikkatli oldukları için çoğu zaman bu kararsız insanlar cesareti olanlardan daha fazla tehlikeyle karşı karşıya kalırlar. Fauchelevent de böyle kararsız insanlardandı. Ama yavaş yavaş, Jean Valjean'ın soğukkanlılığı ona da bulaşmaya başlamıştı. Homurdandı:

“Haklısınız, yapacak başka bir şey yok.”

Jean Valjean devam etti:

“Benim merak ettiğim mezarlıkta ne yapacağız...”

“Ben bunu hiç merak etmiyorum,” dedi Fauchelevent. “Siz tabuttan çıkacağınızdan eminseniz ben de sizi mezar çukurundan kurtaracağımdan eminim. Mezarıcı arkadaşımıdır, sarhoşun biridir; ismi Mestienne, eski toprak. Bu konuda siz hiç merak etmeyin. Size ne olup biteceğini söyleyeyim: Mezarlık kapılarının kapanmasından 45 dakika önce oraya varacağız. Araba mezarın başına kadar gelir, ben de arkasından gelirim. Bu, benim işim. Cebimde bir çekiç, bir makas ve kerpeten olacak. Araba durur. Hamallar tabutun çevresine bir ip geçirip çukura indirirler. Papaz haç çıkarıp dua okur, kutsal sudan biraz serper, ondan sonra gider. Sadece Mestienne ve ben kalırız. Arkadaşım ya sarhoştur ya da değildir. Sarhoş değilse, ona ‘Gel şu arada bir kadeh parlatalım,’ diyerek onu götürüp sarhoş ederim, çok geçmeden bulut olur. Zaten daha önceden mutlaka bir iki tek atmıştır. Onu masanın başında bırakır, mezarlığa girmek için kartını alır ve sizin yanınıza yalnız gelirim. Sarhoşsa, ‘Hadi defol derim, ben senin işini

yaparım!’ Kalkıp gider, ben de sizi çukurdan çıkarırım.”

Jean Valjean ona elini uzattı. Fauchelevent köylülere özgü bir tavırla onun elini sıktı.

“Tamam, dostum, her şey yolunda gidecek.”

“Umarım bir aksilik çıkmaz. Yoksa halimiz dumandır.”

5. Ölümsüz Olmak İçin Sarhoş Olmak Yetmez

Ertesi gün güneş batarken Maine Bulvarı’ndan geçen birkaç yaya, önlerinden geçen eski model, üstü ölü başıyla çapraz kemikler ve gözyaşı damlalarıyla süslü bir cenaze arabasını şapkalarını çıkararak selamlıyorlardı. Bu arabada, üstünde beyaz örtüsü ve kocaman haçıyla bir tabut vardı. Haç kollarını iki yanına açmış büyük bir kuklaya benziyor, arkadan, içinde bir papaz ve kırmızı önlüklü bir çocuğun bulunduğu araba geliyordu. Arabanın iki yanında, siyah işlemeli gri elbise giymiş iki hamal yürüyor, en arkadan, topallaya topallaya işçi elbisesi giymiş yaşlı bir adam ilerliyordu. Cenaze alayı Vaugirard Mezarlığı’na doğru yol almaktaydı.

Topallayan adamın cebinden bir çekicin, makasın ve bir kerpetenin uçları dışarıya taşıyordu.

Vaugirard Mezarlığı Paris’in öteki mezarlıklarına benzemezdi. Kendi özel âdetleri olduğu gibi, diğer mezarlıklardan farklı olarak bir araba kapısı, bir de yan kapısı vardı. Eski kelimelere düşkün yaşlılar, bu kapıların birincisine atlılar kapısı, ikincisine yayalar kapısı derlerdi. Bernardin-Benediktenlerin, daha önce de söylediğimiz gibi, eskiden kendilerine ait olan bu arazinin ayrı bir köşesine akşam vakti gömülme izni vardı. Bu yüzden mezarcılar, yazları akşam, kışları gece çalışmak zorunda kalırlardı. Ama o zamanlar Paris mezarlıklarının kapıları güneş batarken kapanırdı. Belediye emri olduğu için Vaugirard Mezarlığı’nın da kapıları aynı zamanda kapanıyordu. İki kapının arasında mimar Peronet tarafından inşa edilmiş olan taş bir bölüm vardı. Mezarlık kapıcısı burada oturuyordu. Güneş, Invalides damlarının ardında kaybolurken, kapılar rezelerinin üzerinde ağır ağır dönerlerdi. O sırada mezarcı biraz geç kalmışsa, çıkması için mutlaka mezarlıklar müdürlüğünün kendisine verdiği kartı göstermek zorundaydı. Kapıcı penceresinin yanında mektup kutusuna benzeyen bir kutu asılıydı. Mezarcı kartını bu kutuya atıyor, bunun sesini duyan kapıcı, kordonu çekiyor ve yayalar kapısı açılıyordu. Kartı yanında değilse, mezarcı ismini söylüyordu. Çoğu zaman uyumuş olan kapıcı, yatağından kalkıp mezarcının kim olduğuna bakar ve kapıyı anahtarla açardı. Mezarcı çıkıyordu ama, on beş frank ceza ödüyordu.

Kural dışı özelliklerinden ötürü bu mezarlık eşitliği bozuyordu. Vaugirard Mezarlığı eski bir mezarlıktı; her tarafını yosunlar kaplamış, çiçekler yok olmuştu. Burjuvalar, Vaugirard’a gömülmek istemiyorlardı, fakir bir mezarlık olmuştu. Oysa Père Lachaise tam kibarların mezarlığıydı. Vaugirard Mezarlığı’nda geceler çok trajik olurdu. Burada kasvet vardı.

Beyaz örtülü ve kara haçlı cenaze arabası, Vaugirard Sokağı’na girdiği zaman henüz karanlık basmamıştı. Arabayı takip eden topal yaşlı, Fauchelevent’den başkası değildi.

Çarmih Ana’nın mahzene gömülmesi, Cosette’in çıkarılması, Jean Valjean’ın odaya saklanması, bütün bunların hepsi hiçbir engelle karşılaşmadan yapılmıştı.

Bu arada şunu söyleyelim ki, Çarmih Ana’nın mihrabın altına gömülmesi büyük bir suç değildi. Rahibeler bu işi yaparken hiç huzursuzluk duymadıkları gibi, vicdanları da rahattı. Zaten hükümet denilen şey, otoriteye müdahaleden başka bir şey değildir ve bu müdahale daima tartışma konusudur. Önce dini kurallar gelir, sonra yasalar. Ey insanlar, dilediğinizce yasa yapın, ama onları kendinize saklayın. Bir prens, bir ilkenin yanında o kadar önemli değildir.

Fauchelevent memnun bir halde arabanın arkasından topallayarak geliyordu. Hem rahibeler hem de Jean Valjean ile yaptığı komplo aksamadan yürümüşü. Jean Valjean’ın soğukkanlılığı, başkalarına da bulaşan ve kendini hissettiren kuvvetli bir duyguydu. Fauchelevent bu işin başarıya ulaşacağından kuşku duymuyordu. Geriye kalan önemli değildi artık. Sevimli bir ihtiyar olan Mestienne’i sık sık sarhoş etmişti. Mestienne’e istediğini yaptırabilirdi. Fauchelevent’in başarıya ulaşacağı kesindi.

Onları Vaugirard’a götüren sokağa girdikleri zaman, Fauchelevent memnun bir tavırla kocaman ellerini ovuşturmuş ve şöyle demişti:

“İşte eğlenceli bir oyun!”

Araba birden durdu. Kapıya gelinmişti. Defin iznini göstermek gerekiyordu; mezarlık kapıcısıyla birlikte, defin işlerine bakan memur ilerlediler. Bir iki dakika süren bir konuşmadan sonra, tanımadığı birisi gelip Fauchelevent’in yanında durdu. Bu bir işçiydi, koltuğunun altında bir kazma vardı.

Fauchelevent tanımadığı bu adama baktı ve “Siz de kimsiniz?” dedi.

Adam cevap verdi:

“Mezarcıyım...”

Göğsünden bir kurşun yarası aldıktan sonra insanın yüzü, işte o an Fauchelevent’inki gibi olurdu herhalde.

“Mezarcı mı?”

“Evet...”

“Demek siz...”

“Evet ben...”

“Ama mezarcı Mestienne’ydi.”

“Evet, oydu...”

“Oydu ne demek?”

“Mestienne öldü.”

Fauchelevant her şeyi anlayabilirdi, ama bir mezarcının ölebileceğine aklı yatmıyordu. Ama bu doğrudu. Mezarcılar da ölürler. Başkalarının çukurlarını aç aça insan en sonunda kendisinininkini açar.

Fauchelevant tek kelime söyleyemiyor, kekeliyordu:

“Bu imkânsız...”

“Söylediğim doğru.”

“Ama mezarcı Mestienne...” dedi yeniden.

“Napoléon’dan sonra XVIII. Louis, Mestienne’den sonra Gribier, ismim Gribier’dir.”

Benzi kül kesilmiş olan Fauchelevant, Gribier’yi incelemeye başladı.

Uzun, zayıf, kasvetli görünümlü bir adamdı, tam işinin ehli. Doktorlukta dikiş tutturamayıp mezarcı olmuş birine benziyordu.

Fauchelevant gülmekten katılıyordu:

“Ne acayip işler oluyor. Mestienne Baba öldüyse, yaşasın Lenoir Baba! Lenoir Baba’nın kim olduğunu bilir misiniz? Altı meteliğe bir testi kırmızı şarap. Zavallı Mestienne demek öldü. Neyse unutalım bunları, gidip bir kadeh atalım.”

Adam cevap verdi:

“Okumuş adamım ben, içki içmem.”

Araba tekrar hareket etmişti, mezarlığın geniş yolu boyunca ilerliyordu.

Fauchelevant’in yürüyüşü ağırlaştı, topallığından çok, endişelendiği için aksamaya başlamıştı.

Mezarcı önünde yürüyordu.

Fauchelevant hiç beklenmedik bu adamı bir daha inceledi.

Genç oldukları halde çok yaşlı görünen, zayıf oldukları halde çok kuvvetli olan adamlardandı.

“Dostum!” diye seslendi Fauchelevant.

Adam geriye döndü.

“Ben manastırın mezarcısıyım.”

“Meslektaşız,” dedi adam.

Okumamış, ama zeki bir adam olan Fauchelevant, karşısındakinin tehlikeli, müthiş zor ve iyi konuşan biri olduğunu anlamıştı.

Homurdandı:

“Demek böyle, Mestienne Baba öldü.”

“Tamamen,” dedi adam. “Tanrı alacaklar defterine bakmış ve sıra Mestienne Baba’ya gelmiş.”

Fauchelevant hemen tekrar etti:

“Tanrı...”

“İnsanın efendisi Tanrı’dır,” dedi adam. “Filozoflara göre ezeli yaratıcı, Jakobenlere göre üstün varlıktır.”

“Tanışmayacak mıyız?” dedi Fauchelevant.

Adam, “Tanıştık,” dedi. “Siz köylüsünüz, ben Paris’liyim.”

“Beraber içmedikçe tanışılmış sayılmaz. Kadehini boşaltan kalbini de boşaltır. Hadi içelim. Bunu reddedemezsiniz.”

“Önce iş.”

Fauchelevant, ‘Eyvah yandım,’ diye düşündü.

İçinde bulundukları yoldan, rahibelerin gömüldüğü yere kadar bir iki metre kalmıştı.

Mezarcı tekrar başladı:

“Köylü dostum. Evde yedi kişi beni bekliyor. Onların yemek yemesi için benim içmemem gerekir.”

Güzel laf ettiğini sanan birinin ciddiyetiyle ilave etti:

“Onların açlığı, benim susuzluğumun düşmanıdır.”

Araba, bir sıra selvinin yanından döndü, anayolu terk edip küçük bir yola girdi, toprak zemini geçti; bir fidanlıkta kayboldu. Mezarlığın çok yakınına gelindiğini gösteriyordu bu. Fauchelevant sallana sallana yürüyor, ama arabanın ağır ilerlemesini bir türlü sağlayamıyordu. Neyse ki, yağmurlarla ıslanmış olan toprak tekerlekleri tutuyor, arabanın ilerlemesini zorlaştırıyordu.

Mezarcının yanına yaklaştı:

“Öyle güzel bir Argenteuil şarabı var ki,” diye mırıldandı.

Adam, “Dostum,” diye söze başladı, “ben mezarcı olacak adam değilim.

Babamın hali vakti yerindeydi. Edebiyatçı olmamı istiyordu, ama iflas etti. Bu yüzden yazar olmaktan vazgeçtim. Ama yine de yazı yazarım.”

“Demek mezarıcı değilsiniz.”

Bunu söyleyerek adamı zayıf, duyarlı tarafından yakalamak istiyordu.

“Biri, ötekine engel değildir,” dedi, “ben öyle düşünüyordum.”

Fauchelevant tekrar etti.

“Haydi içelim.”

Burada bir gözlemden söz etmemiz gerekir: Ne kadar sıkıntılı bir durumda olursa olsun içki ısmarlayan Fauchelevant, parayı kimin vereceğini bir an bile aklından geçirmiyordu. Önceden, Fauchelevant ısmarlar, Mestienne Baba öderdi.

Mezarıcı gülerek devam etti:

“Hayatımızı kazanmamız gerekir. Bu yüzden bu işi kabul ettim. İnsan biraz okumuş olunca ister istemez filozof olur. El işine, kol işini eklemek zorunda kaldım. Dükkânım Sèvres Sokağı’ndaki pazardadır: Orada sevgililer için mektuplar yazarım. Sabahları aşk mektupları, akşamları mezar kazmak, hayat bu işte.”

Araba ilerliyor, ne yapacağını bilemeyen Fauchelevant çaresiz, dört bir yanına bakınıyordu. Alnında iri ter damlaları birikmişti.

“Ama insan iki efendiye kulluk edemez,” dedi adam. “Ya kalemi ya da kazmayı seçmem gerekir. Kazma ellerime pek uygun gelmiyor.”

Araba durdu.

Önce çocuk, sonra papaz indiler.

Arabanın ön tekerlekleri bir toprak yığınının girmişti. Yığının ardında mezar çukuru görülüyordu.

“İşte bir komedi,” dedi Fauchelevant. Şaşkındı.

6. Dört Duvar Arasında

Tabutta kim vardı? Bilindiği gibi Jean Valjean.

Tabutun içinde yaşayabilmek için elinden geleni yapıyor, hâlâ nefes alıyordu.

İnsandaki vicdan huzurunun kendisine ne kadar güç verdiğini görmek şaşılacak bir şeydir. Jean Valjean’ın düşündüğü her şey o ana kadar aksamadan yürümüştü. O da Fauchelevant gibi Mestienne Baba’ya güveniyordu. Sonuca ulaşacağından hiç şüphesi yoktu. Bu kadar kritik bir durumda hiç kalmamış; hiçbir zaman böylesine sakin olmamıştı.

Tabutun dört yanından korkunç bir huzur yayılıyordu. Sanki, ölülerin

sessizliğinden bir şey Jean Valjean'ın o sakin benliğine girmişti.

Bu tabutun içinden, ölümle oynadığı oyunun bütün evrelerini takip edebiliyordu ve etmişti.

Fauchelevant kapağı çiviledikten sonra, önce yerden kaldırıp götürüldüğünü ve sonra bir arabaya konulduğunu hissetmişti. Sarsılmalar azalınca, taş yoldan toprak yollara geçildiğini, yani sokaklardan bulvarlara varıldığını anlıyordu. Boğuk bir gürültü duyunca, Austerlitz Köprüsü'nü geçtiklerini fark etmişti. Birinci duruş, mezarlığın kapısıydı; ikincisi, mezar çukuru.

Aniden çabucak tabutu yerden kaldırdıklarını hissetti. Derken sert bir çarpma sesi duydu. Bunun, çukura indirmek için tabuta sardıkları ipin sesi olduğu sonucuna vardı.

Başı dönmüştü.

Hamallar ve mezar kazıcılar, büyük olasılıkla tabutun dengesini bozmuş ve baş tarafını ayak tarafından önce indirmiş olmalıydılar. Yatay, dümdüz ve hareketsiz bir hale gelince birden kendine geldi. Dibe ulaşmıştı.

Bir tür üşüme hissediyordu.

Dışardan, derinden gelen bir ses yükseldi; duygusuz, soğuk, duayı andırır kutsal bir ses. Anlamadığı kimi Latince sözler duydu; öyle yavaş telaffuz ediliyorlardı ki, onları tek tek duyabiliyordu: *'Oui dormiunt in terrae pulvere, evigilabunt; alii in vitam aeternam, et alii in opprobrium, ut videant semper.'*

Bir çocuk sesi:

"De profundis."

Derin ses tekrarladı:

"Requiem aeternam dona ei, Domine."

Çocuk sesi cevap verdi:

"Et lux perpetua luceat ei."

Kapağın üzerine yağmur damlası gibi düşen bir şeyler duydu. Herhalde kutsal suydı. Tuhaf bir ürperti ve titreme hissetti.

"Tamam, artık sona eriyor," diye düşündü. "Biraz sabır. Rahip şimdi gider. Fauchelevant, Mestienne'i içmeye davet eder. Sonra Fauchelevant gelip beni çıkarır. Bir saatlik iş."

Derin ses hâlâ devam ediyordu.

Jean Valjean uzaklaşan ayak sesleri duyar gibi oldu. "Gidiyorlar işte yalnızım," diye düşündü. Birden tam tepesinde, gök gürültüsü gibi bir ses duydu. Bir kürek dolusu toprak parçası tabutun üzerine düşmüş, nefes aldığı deliklerden birisi

tıkanmıştı. İki kürek toprak parçası daha tabutun üzerine düştü. Sonra bir dördüncü. En güçlü insandan bile daha güçlü şeyler vardır. Jean Valjean kendinden geçti.

7. ‘Kartı Kaybetmemek’ Deyimi Nereden Geliyor

Jean Valjean’ın içinde olduğu tabutun başucunda bakın neler oluyordu:

Papaz ve çocuk, cenaze arabasına binip uzaklaştıkları zaman mezarcıdan gözlerini ayırmayan Fauchelevant, onun eğilip toprağa saplı küreğini aldığını gördü.

O zaman Fauchelevant olağanüstü bir karar verdi. Kollarını kavuşturarak, “Ben ödeyeceğim,” dedi.

Mezarcı şaşkınlıkla ona bakıp, “Neyi?” dedi.

Fauchelevant tekrar etti:

“Ben ödeyeceğim.”

“Neyi?”

“Şarabı.”

“Hangi şarabı?”

“Argenteuil şarabını.”

“Nerede bu?”

“Bon Coing’de.”

“Defol be adam!” dedi mezarcı.

Sonra tabutun üzerine bir kürek toprak attı.

Tabut boş bir şeye çarpmış gibi ses çıkardı. Fauchelevant neredeyse çukura düşecekti. Şaşkınlıkla bağırmaya başladı:

“Arkadaş yoksa meyhane kapanacak.”

Mezarcı küreğine biraz daha toprak doldurdu. Fauchelevant tekrar etti, “Ben ısmarlıyorum.” Sonra mezarcının kolunu tuttu. “Bana bak arkadaş ben manastırın mezarcısıyım, size yardım etmeye geldim, bu işi gece de yaparız. Şimdi içmeye gidelim.”

Bir yandan ısrar ederken bir yandan da, “İçerse acaba sarhoş olur mu?” diye düşünmekten kendini alamıyordu.

“Bu kadar istiyorsan içeriz, ama işten sonra, önce olmaz,” dedi mezarcı.

Sonra küreğine sarıldı. Fauchelevant onun kolunu tuttu.

“Argenteuil şarabı içeceğiz.”

“Yeter be!” dedi mezarcı. “Amma da konuştun. Bırak beni!”

Bir kürek daha attı.

Fauchelevant artık ne dediğini bilmez bir haldeydi.

“Canım gel içelim. Nasılsa ben ısmarlıyorum,” diye tekrarladı.

“Hele çocuğu önce bir uyutalım,” dedi mezarcı.

Bir kürek daha attı. Sonra küreği toprağa saplayarak devam etti:

“Görüyorsunuz ya, bu gece hava soğuk olacak. Ölünün üstünü iyice örtmezsek, üşür, ardımızdan bağırır.”

Böyle derken, küreği her dolduruşta öne doğru eğilen mezarcının ceket cebinin ağzı açılıyordu.

Fauchelevant’ın dehşete kapılmış gözleri ister istemez mekanik bir biçimde cebe yöneliyor; oraya takılıp kalıyordu.

Ufukta güneş tamamen kaybolmamıştı ve adamın yarı açık kalmış cebinin dibinde bulunan beyaz bir şeyi görmeyi sağlayacak kadar ışık hâlâ vardı.

Bir köylünün gözleri ne kadar keskin görebilirse, Fauchelevant’inki de o kadar dikkatle cebe dönmüştü. Aklına bir düşünce gelmişti. Toprak atmakla meşgul olan mezarcıya fark ettirmeden, elini cebine sokup, gördüğü beyaz şeyi aldı.

Mezarcı bir kürek toprak daha attı.

Tekrar eğildiği zaman, Fauchelevant ona sakın bir şekilde bakarak, şöyle dedi:

“Baksanıza, sizin kartınız var mı?”

Mezarcı cevap verdi:

“Ne kartı?”

“Güneş batmak üzere.”

“İyi, gecelik takkesini giymeyi unutmasa bari.”

“Birazdan mezarlığın kapısı kapanır.”

“Eee, ne olacak?”

“Kartınız var mı?” dedim.

“Ha... kartım,” dedi mezarcı.

Sonra ceplerini karıştırmaya başladı.

Önce birinci cebi, sonra ötekini karıştırdı. Yelek ceplerini aradı. Sonra tekrar aynı hareketleri yaptı.

“Yoo, kartım yok, unutmuş olmalıyım,” dedi.

“On beş frank ceza vereceksin,” dedi Fauchelevant.

Mezarcı yemyeşil kesildi. Yeşil renk, esmerlerin rengidir.

“Aman Tanrım, şimdi ben ne yapacağım, on beş frank ceza!” diye haykırdı.

Elinden küreği attı.

Konuşma sırası Fauchelevant'e gelmişti.

"Böyle umutsuzluğa düşme canım," dedi. "Çukuru gördün diye kendini öldürecek değilsin ya. Şunun şurasında on beş frank, ama ödeyemezsin. Ben buraların eskisiyim ve bütün dalaverelerini iyi bilirim. Arkadaşça bir öğüt vereyim. Birazdan güneşin batacağı belli. Mezarlık beş dakika sonra kapanır."

"Doğru," dedi mezarcı.

"Beş dakikada çukuru nasıl olsa kapayamazsın. Çok derin bir çukur, geç kalacaksın."

"Doğru."

"Öyleyse, on beş frank ceza vereceksin."

"On beş frank ha..."

"Daha vaktin var, nerede oturuyorsun?"

"Buradan on beş dakika uzakta, Vangirad Sokağı 87 numarada..."

"Tabanları yağlayıp koşarsan yetişirsin."

"Haklısın."

"Kapıdan çıkınca, eve gider kartı alırsın. Döndüğünüzde kapıcı kapıyı açar, seni içeriye alır. Kartın olduğu için para vermezsin. Sonra ölüyü gömersin. Merak etmeyin, kaçmaması için başında beklerim."

"Bana çok iyilik ettin, dostum."

"Haydi tüy bakalım," dedi Fauchelevant.

Mezarcı nasıl teşekkür edeceğini bilmeden, Fauchelevant'in elini acele sıkarak koşmaya başladı.

Adam ortadan kaybolunca Fauchelevant onun ayak seslerini dinlemeye başladı. Sesler duyulmaz olunca, çukura doğru eğilerek, "Mösyö Madeleine!" diye seslendi.

Cevap yoktu.

Fauchelevant ürperdi. Yuvarlanır gibi hızla çukurun içine indi. Tabutun üzerine atılıp bağırdı:

"Orada mısınız?"

Tabuttan ses çıkmıyordu.

Tir tir titreyen Fauchelevant zorlukla nefes alıyordu. Çekicini ve kerpetenini eline alıp tabutun kapağını açtı. Alacakaranlığın son ışıklarında Jean Valjean'ın yüzü sapsarı, gözleri kapalıydı.

Fauchelevant'ın saçları bir anda dimdik oldu, ayağa kalktı, sırtını mezarın kenarına çarptı; tabutun üzerine düşmek üzereydi; Jean Valjean'a baktı.

Jean Valjean sapsarı olmuş, hâlâ hareketsiz yatıyordu.

Fauchelevant alçak sesle, "Ölmüş!" dedi.

Ardından yeniden doğruldu, ellerini çaprazlamasına omuzlarına şiddetle vurdu.

"İşte benim kurtarmam bu kadar olur," diye bağırdı.

Çaresiz adam kendini tutamayıp ağlamaya başladı. Bir yandan da kendi kendine konuşuyordu. Kendi kendine konuşmak normal bir şeydir. Güçlü heyecanlar genel olarak yüksek sesle dile gelirler.

"Bu Mestienne Baba'nın hatası. Sersem herif. Beklenilmedik zamanda ölünür mü? Mösyö Madeleine'i o öldürdü. O şu anda tabutun içinde. Göçüp gitti işte. Onun gibi bir adam böyle ölsün, iyi de, ne anlamı var bu olup bitenin? Tanrım, Tanrım! O öldü ve şu küçük kız, onu ne yapacağım? Meyveci kadın ne diyecek? Böyle bir adam ölür mü hiç? Benim arabamın altına girmiş hayatımı kurtarmıştı. Mösyö Madeleine! Mösyö Madeleine. Boğuldu, zaten söylemiştim, inanmamıştı bana. Bu adam insanların en iyisiydi, öldü. Ya küçük çocuk? Ben oraya gitmem. Burada kalırım. Başıma bunlar geldikten sonra, ikimiz de ne kafasızmışız. Bir de yaşlı olacağız. Peki ama manastıra nasıl girmişti? Böyle şeyler yapmamak gerekir. Mösyö Madeleine! Madeleine Baba! Madeleine Baba! Mösyö Madeleine! Mösyö Madeleine! Duymuyor beni. Ne olursunuz, buradan hemen çıkın. N'olursunuz!"

Saçlarını yolmaya başladı.

Uzaklardan, bir gıcırta duyuldu. Mezarlığın kapısı kapanıyordu.

Fauchelevant, Jean Valjean'ın üzerine yeniden eğildi. Birden yerinden sıçrayıp, mümkün olduğu kadar geriye gitti. Jean Valjean gözlerini açmış, ona bakıyordu.

Bir ölüyle yüz yüze gelmek dehşet vericidir, ama birisinin ansızın canlandığını görmek de en az o kadar ürkütücüdür. Fauchelevant buz kesip sapsarı olmuş, bu yoğun duygusal olayların etkisiyle tamamen dikkati dağılmıştı. Karşısındaki bir ölü mü yoksa diri mi ayırt edemeyecek bir halde Jean Valjean'a, o da kendisine bakıyordu.

"Uyuyakalmışım," dedi Jean Valjean.

Sonra doğrulup oturdu.

Fauchelevant dizlerinin üzerine çöktü.

"Aman Tanrım, beni çok korkuttunuz!"

Ardından tekrar ayağa sıçrayıp sevinçle haykırdı:

“Yaşasın Mösyö Madeleine!”

Jean Valjean sadece bayılmıştı. Temiz hava onu kendine getirmişti.

Neşe, korkuya tepkidir. Fauchelevant’ın de aynen Jean Valjean gibi kendine gelmesi için belli bir sürenin geçmesi gerekti.

“Demek ölmediniz. Ne kadar akıllısınız; size o kadar yüksek sesle bağırdım ki, sonunda kendinize geldiniz. Gözlerinizin kapalı olduğunu görünce kendi kendime ‘işte ölmüş’ dedim, neredeyse delirecektim. Hani, deli gömleğini giyecek kadar. Sizin ölmüş olduğunuzu görünce ne yapabilirdim ki? Sonra şu küçük kız var. O meyve satan kadına ne demeli? Olup bitene bir türlü akıl erdiremeyecekti. Çocuğu veriyoruz, sonra büyükbabası öldü diyoruz. Ne acayip bir hikâye olacaktı. Ey, benim cennetlik azizlerim. Neyse yaşıyorsunuz ya.”

“Üşüyorum,” dedi Jean Valjean.

Fauchelevant bu kelimeyi duyunca birden içinde bulunduğu durumu hatırladı. Kendilerine gelmiş olmalarına rağmen, pek farkında olmasalar da her ikisi de tedirginlik duyuyordu.

Bulundukları yerin tuhaf kasvetinden kaynaklanıyordu bu tedirginlik.

“Buradan hemen çıkalım!” diye bağırdı Fauchelevant.

Ceplerini karıştırıp daha önce yanına aldığı bir matarayı çıkardı.

“Önce biraz boğazımızı ıslatalım,” dedi.

Açık havanın yaptığı etkiyi içki tamamladı. Şişeden bir yudum alan Jean Valjean tamamen kendine geldi.

Tabuttan çıktı ve kapağı yeniden çivilemesi için Fauchelevant’e yardım etti.

Üç dakika sonra çukurdan çıkmışlardı.

Fauchelevant artık rahatlamıştı. Acele etmiyordu. Mezarlık kapanmıştı. Mezarıcı Gribier’in geri gelmesi imkânsızdı. Bu ‘acemi çaylak,’ şu anda, evinde harıl harıl kartını arıyor olmalıydı ama bulamayacaktı. Çünkü kart Fauchelevant’in cebindeydi ve kartı olmadan mezarlığa yeniden giremezdi.

Fauchelevant küreği, Jean Valjean kazmayı aldı. İkisi birden boş tabutu gömdüler.

Çukur dolduğunda, Fauchelevant, Jean Valjean’a, “Gidelim,” dedi. “Siz kazmayı alın, ben de küreği alırım.”

Karanlık basmaya başlamıştı.

Jean Valjean hareket etmekte ve yürümekte biraz güçlük çekti. Tabutun içinde kaskatı kesilmiş, adeta ölü biri haline gelmişti. Ölüm onu sanki dört duvarının içine almış ve kaskatı edip bırakmıştı. Mezarın donduruculuğundan kurtulması

gerekiyordu.

“Kötürüm gibi oldunuz,” dedi Fauchelevant. “Topal olmasam tabanlarımızı birbirine vurup ısınırdık.”

“Yok canım,” dedi, Jean Valjean. “Dört adım attım mı bacaklarım tekrar açılır.”

Cenaze arabasının geçtiği yollardan yürüdüler.

Kapalı parmaklığın ve küçük bekçi kulübesinin önüne gelince, Fauchelevant elinde tuttuğu mezarıcı kartını kutuya attı. Kapıcı ipi çekti, kapı açıldı, birlikte dışarı çıktılar.

“İşler nasıl da yolunda gidiyor,” dedi Fauchelevant, “doğrusu bu fikriniz bir harikaydı, Madeleine Baba.”

Vaugirard Mahallesi’nden de kolayca geçtiler. Mezarlık yakınlarında insanın kazma küreğe sahip olması, bir tür geçiş izni gibidir.

Vaugirard Sokağı’nda kimsecikler yoktu.

Fauchelevant bir yandan yürürken bir yandan da başını kaldırıp evlere bakıyordu:

“Madeleine Baba,” dedi Fauchelevant, “sizin gözleriniz benden daha iyi görür, 87 numaraya geldik mi acaba?”

“Tam önündeyiz,” dedi Jean Valjean.

“Sokakta kimse yok. Kazmayı bana verin ve iki dakika bekleyin lütfen.”

Fauchelevant, 87 numaraya girdi. Yoksulları en üst kata çeken o içgüdüye uyarak doğru tavan arasına çıktı ve karanlıkta bir çatı odasının kapısını çaldı. Biri cevap verdi:

“Giriniz!..”

Seslenen Gribier’di.

Fauchelevant kapıyı itti. Mezarcının odası, bütün talihsiz insanların oturduğu barınaklar gibi tamtakır, karmakarışık bir sefalet yuvasıydı. Bir ambalaj sandığı ya da belki bir tabut komodinin yerini, bir tas lavabonun, bir yağ tenekesi çeşmenin, saman dolu bir çuval yatağın, döşeme taşları iskemle ve masanın yerini tutuyordu. Köşede, yırtık pırtık bir halı parçasının üzerine zayıf bir kadınla bir yığın çocuk üşüşmüştü. Bu yoksul evin içi, bir yıkılışın izlerini taşıyordu. Sanki sadece onlar için bir yer sarsıntısı olmuştu. Kapaklar darmadağın olmuş, giydikleri partallar, paçavralar oraya buraya dağılmış, su kabı kırılmıştı. Anne biraz önce ağlamış, çocuklar herhalde az önce dövülmüştü. Öfkeli, delicesine bir aramanın izleriydi bunlar. Mezarcının kartını bulmak için her tarafı çılgınca aradığı ve testiden karısına kadar her şeyi bu kayıptan sorumlu

tuttuğu ortadaydı. Umutsuzluğa kapıldığı adamın her halinden belliydi.

Fauchelevant bu serüvenin sonunu bir an önce getirmek için, başarısının yol açtığı bu üzücü sonuçların farkına varamadı.

İçeri girince hemen söze başladı:

“Kazmanı ve küreğini getirdim.”

Gribier ona aptal aptal bakıyordu:

“Sen misin?”

“Yarın kapıcıdan kartını alabilirsin.”

Küreği, kazmayı yere koydu.

“Bu da ne demek oluyor?” diye sordu Gribier.

“Ne demek olacak. Kartını düşürmüşsün, sen gittikten sonra buldum, ölüyü gömdüm. Şimdi on beş frank ceza vermeyeceksin. İşte hepsi bu.”

Gribier memnuniyetten uçuyordu:

“Teşekkür ederim dostum!” diye bağırdı. “Bundan sonra içkiyi ben ısmarlayacağım.”

8. Başarılı Geçen Sorgulama

Bir saat sonra, ortalık iyice kararmıştı, iki adam ve bir çocuk, Küçük Picpus Sokağı’nın 62 numaralı binasının önüne gelmişlerdi. Adamlardan yaşlı olanı, kapının tokmağını kaldırıp indirdi.

Fauchelevant, Jean Valjean ve Cosette’i bunlar.

İkisi birden Fauchelevant’in bir gün önce Cosette’i emanet ettiği Chemin-Vert Sokağı’ndaki dükkâna gitmiş ve onu oradan almışlardı. Cosette bu son yirmi dört saati, hiçbir şey anlamaksızın, sessiz sedasız titreyerek geçirmişti. Titremesi, ağlamasını bile önlemişti. Dahası, ne yemek yemiş ne de uyumuştı. İyi yürekli kadın ona durmadan sorular sormuş, hep aynı hüznü acı bakıştan başka bir cevap alamamıştı. Cosette son iki gündür görüp duydukları hakkında kimseye tek kelime söylememişti. Durumun çok nazik olduğunu ve uslu durmak, konuşmamak gerektiğini anlıyordu. Korkmuş küçük bir çocuğun kulağına söylenen şu üç kelimenin ne kadar etkili olduğunu kim bilmez: “Sakin sesini çıkarma!” Korkuların dili yoktur. Zaten bir sırrı kimse bir çocuk kadar iyi saklayamaz.

Bu yirmi dört saati geçirdikten sonra Jean Valjean’ı gördüğü zaman Cosette öyle bir sevinç çılgılığı atmıştı ki, bunu duyan hassas biri, bu çılgılığın uçurumdan çıkış anlamına geldiğini sezebilirdi.

Fauchelevant manastırdan olduğu için parolayı biliyordu. Bütün kapılar açılmıştı.

Böylece o ürkütücü ve iki yanlı sorun; yani girme ve çıkma sorunu çözülmüş oldu.

Bu işten bilgisi olan kapıcı avludan bahçeye açılan ve yirmi yıl öncesine kadar avlunun araba giriş kapısının karşısına rastlayan dipteki küçük hizmet kapısını açarak üçünü de bu kapıdan aldı ve bir gün önce Fauchelevant'ın başrahibeyle görüşüp talimat aldığı konuşma odasına girdiler.

Başrahibe elinde tesbihi onları bekliyordu. Yanında, yüzü örtülü bir rahibe duruyordu. Küçük bir kandil konuşma odasını aydınlatıyordu. Işığı o kadar azdı ki buna aydınlatıyor bile denemezdi.

Başrahibe Jean Valjean'ı dikkatle inceliyordu. Zaten insanın ayaklarına dikili bir bakış aslında karşısındakini herkesten daha dikkatle incelemenin belirtisidir. Sonra soruşturmaya başladı:

“Bahçıvanın kardeşi siz misiniz?”

“Evet saygıdeğer ana,” dedi Fauchelevant.

“İsminiz nedir?”

Fauchelevant cevap verdi:

“Ultime Fauchelevant.”

Gerçekten de, Ultime isminde bir kardeşi vardı, ama ölmüştü.

“Hangi taraftansınız?”

Fauchelevant:

“Amiens yakınında, Picquigny'den.”

“Kaç yaşındasınız?”

Fauchelevant:

“Elli.”

“Mesleğiniz?”

Fauchelevant:

“Bahçıvan.”

“Dindar mısınız?”

Fauchelevant:

“Bütün ailemiz dindardır.”

“Küçük sizin akrabanız mı?”

Fauchelevant:

“Evet efendim.”

“Babası mısınız?”

Fauchelevant:

“Büyükbabasıyım.”

Ayaktaki rahibe, başrahibenin kulağına alçak sesle, “İyi cevaplar veriyor,” dedi.

Oysa Jean Valjean tek kelime etmemişti.

Başrahibe Cosette’i dikkatlice inceleyip, rahibeye alçak bir sesle, “Çirkin bir kız olacak,” dedi.

İki rahibe konuşma odasının bir kenarında bir süre konuştular. Sonra başrahibe dönerek, “Mösyö Fauvent, sizin bir çingırağınız vardı, şimdi iki çingıraklı dizliğe ihtiyacımız var,” dedi.

Gerçekten, ertesi gün bahçede iki çingırağın gürültüsü duyuluyor ve rahibeler yüzlerindeki örtünün kenarını az da olsa kaldırmadan edemiyorlardı. Bahçenin dibinde, yan yana iki erkeğin toprağı belledikleri görülüyordu. Yepyeni ve çok büyük bir olaydı bu, rahibeler konuşmamak gerektiğini unutup, birbirlerine, “Bahçıvan yardımcısı olmalı,” dediler.

Rahibeler, “Mösyö Fauvent’in kardeşi,” diyorlardı.

Jean Valjean, usulüne uygun şekilde kabul edilmiş ve onun da dizine bir çingırak takmışlardı. Artık resmiyet kazanmıştı. Adı Ultime Fauchelevant’di.

Kabul edilmesinin en büyük belirleyici etmeni, başrahibenin Cosette’e ilişkin gözlemiydi: Çirkin bir kız olacak.

Bu teşhisi yaptıktan sonra başrahibe Cosette’i sevmiş ve onu sevap olsun diye parasız yatılı okula almayı kabul etmişti.

Bunda anlaşılmayacak bir taraf yoktur.

Manastırda ayna bulunmasa bile, kadınların, yüzlerinin neye benzediklerine dair bir fikirleri vardı. Güzel oldukları duygusunu taşıyan kızlar, rahibe olmayı kolay kolay kabul etmezlerdi. Güzellikle ve gevezelikle rahibe olmak isteğı birbiriyle ters orantılıydı. Bu yüzden çirkinler, rahibe olma açısından güzellere göre daha fazla umut vaat ederlerdi. Çirkinin tercih edilme nedeni buydu.

İyi kalpli ihtiyar Fauchelevant bu maceradan başarıyla çıkmış, bu da onun itibarını artırmıştı. Başarısı bir değil, üçtü. Kurtardığı ve manastıra soktuğı Jean Valjean konusunda birinci başarıyı kazanmış, sonra mezarcı Gribier’yi cezadan kurtarmıştı. Üçüncü olarak da ‘Çarmıh Ana’nın tabutunu mihrabın altına koyarak manastıra, hem Tanrı’yı hem Sezar’ı hoşnut etme imkânını vermişti.

Küçük Picpus Manastırı'nda, içinde ceset bulunan bir tabut, Vaugirard Mezarlığı'nda ise boş bir tabut vardı şimdi.

Bu durumda kamu düzeninin altı üstüne gelmiş oluyordu; ne var ki kimse bunun farkında değildi. Manastırdakiler ona büyük bir minnettarlık duyuyorlardı. Fauchelevent en iyi hizmetkâr ve çok değerli bir bahçıvan olarak görülüyordu artık. Piskopos, manastıra ilk defa ziyarete geldiğinde, başrahibe ona, hem itiraf hem de övünme türünden, olup bitenlerden biraz söz etti. Piskopos da daha sonra kralın erkek kardeşinin günah çıkartıcısı Reims Piskoposu Kardinal de Latil'e bu olaydan övgüyle, ölçülü bir şekilde söz açtı. Fauchelevent hakkında duyulan hayranlık iyice yayılıp Roma'ya kadar ulaştı. O çağda Papa XII. Léon'un bir akrabasına gönderdiği ve şu an önümüzde duran mektupta şöyle deniyordu: “Paris'teki manastırlardan birinde, Fauchelevent isminde olağanüstü bir bahçıvan varmış. Bu adamın bir aziz olduğu söylenmektedir!” Bu başarıların hiçbirisi, kulübesinde kendi halinde yaşayıp giden Fauchelevent'e yansımadı. Olağanüstü kişiliğinden ve kutsallığından habersizce aşılarını yapıyor, toprağı çapalıyor ve kavunlarının üstünü örtüyordu. *Illustrated London News* dergisinde, boynuzlu hayvanlar yarışmasında ‘ödül kazanan öküz’ tanıtımıyla resmi yayınlanan bir Durham ya da Surrey öküzü ününden ne kadar haberdarsa o da o kadar haberdardı.

9. Kapanış

Cosette manastırda da susmaya devam ediyordu.

Cosette, doğal olarak kendini Jean Valjean'ın kızı sanıyordu. Zaten bir şey bilmediği için herhangi bir şey söylemesine de imkân yoktu. Kaldı ki, bilseydi bile söylemezdi. Bunu biliyoruz, çocukları hiçbir şey felaket ve şanssızlıklar kadar suskunluğa sürükleyemez. Cosette o kadar acı çekmişti ki, her şeyden; konuşmaktan ve hatta nefes almaktan bile korkuyordu. Tek bir kelime, çoğu zaman başına bir belalar çığının yuvarlanmasına yol açmış, ancak Jean Valjean'la birlikte olduğundan bu yana kendini güvende hissetmeye başlamıştı. Manastıra oldukça çabuk alıştı. Catherine'in yanında olmamasına üzülen, ama bunu söylemeye cesaret edemiyordu. Yine de bir defasında, Jean Valjean'a, “Babacığım, bilseydim buraya onu da getirirdim,” demişti.

Cosette okulda öğrenci olduğu için, öteki öğrencilerin giydiği elbiseyi giymek zorunda kaldı. Jean Valjean, Cosette'in çıkardığı elbiselerin kendisine verilmesi konusunda izin aldı. Bu elbiseler, Thénardier'nin yanından ayrılırken Jean Valjean'ın Cosette'e giydirdiği matem elbiseleriydi ve fazla eskimemişti. Ayakkabılar ve çoraplarla birlikte elbiseleri manastırda bol olan kâfur ve daha

başka kokulu maddelerle iyice karıştırarak küçük bir valize yerleştirdi ve valizi yatağının yanındaki bir sandalyenin üzerine koydu. Anahtarını daima yanında taşıyordu. Bir gün Cosette ona, “Babacığım bu mis gibi kokan valiz nedir?” diye sormuştu.

Az önce sözünü ettiğimiz ve kendisinin haberdar bile olmadığı başarılarının mükâfatını almamış olan Fauchelevant, iyiliklerinin karşılığını görmüş gibiydi. En başta, yaptıkları kendisine memnuniyet vermiş, onu mutlu etmişti. Sonra, işi bölüştükleri için daha az çalışıyordu. Tütünün çok seven Fauchelevant, Madeleine sayesinde üç misli fazla tütün içme imkânına sahip olmuştu. Parasını Jean Valjean ödediği için tütün içmek eskisinden daha zevkli oluyordu.

Rahibeler Ultim adını benimsememişler, Jean Valjean’a öteki Fauvent demeyi tercih etmişlerdi.

Bu kutsal kızlarda Javert’in bakışlarından bir şeyler bulunsaydı, bahçe için gerekli bir şeyin alınması için dışarı çıkmak gerektiğinde daima yaşlı ve sakat, çarpık bacaklı büyük Fauvent’in çıktığını fark edebilirlerdi. Öteki Fauvent hiç dışarı çıkmıyordu. Ama belki Tanrı’ya dönük bakışların casusluk yapmayı bilmemesi, belki de daha çok birbirlerini gözetlemekle meşgul olmaları nedeniyle bu olayın farkına varmamışlardı.

Jean Valjean’ın sesini soluğunu çıkartmadan olduğu yerde kalması çok iyi oluyordu, çünkü Javert bir aydan beri mahalleyi gözetliyordu.

Bu manastır, Jean Valjean için etrafı uçurumlarla çevrili bir ada gibiydi. Bundan böyle onun dünyası artık bu dört duvarın içiydi. Orada huzur içinde olacak kadar gökyüzünü, mutlu olacak kadar da Cosette’i görüyordu.

Jean Valjean için tekrar tatlı bir hayat başlamıştı. Yaşlı Fauchelevant ile birlikte, bahçenin dibindeki kulübede oturuyorlardı.

1845 yılına kadar hâlâ yıkılmamış olan bu derme çatma kulübe, bilindiği gibi üç odadan oluşuyordu. Bu odalar sadece dört duvarı olan bomboş yerlerdi. Barakanın başlıca odası Jean Valjean’ın ısrarla karşı çıkmasına rağmen, kendisine verilmişti. Odada, çingirak ve hasır sepetin asılmasına özgü iki çividen başka, süs olarak bir de kâğıt para vardı. 93 kralcılarına ait olan bu para, şöminenin üzerindeki duvara yapıştırılmıştı.

Jean Valjean her gün bahçede çalışıyor ve çok da faydalı oluyordu. Daha önceleri de ağaç budadığından, bahçıvanlığı hiç yadırgamamıştı. Onun bostan ve tarım konusunda birçok bilgiye ve çeşitli formüllere sahip olduğunu biliyoruz. Bu bilgilerinden faydalandı. Bahçedeki ağaçların çoğu yabaniydi. Onlara aşilar yaparak meyve vermelerini sağladı.

Cosette'in her gün onun yanında bir saat geçirmesine izin verilmişti. Rahibelerin yüzleri yaşlı ve hüznü, Jean Valjean ise güler yüzlü olduğu için, Cosette onu taparcasına seviyordu. Saati gelince, koşa koşa kulübeye geliyor, orayı cennete çeviriyordu. Cosette'e mutluluk verdiğini hisseden Jean Valjean kendisi de o ölçüde mutlu oluyordu. Başkalarına verdiğimiz neşe, herhangi bir yansıma gibi zayıflamak şöyle dursun, bize geri dönerken ışığı daha da parlak olarak döner. Ders aralarında Cosette'in nasıl oynadığına bakıyor, onun gülüşünü öteki çocuklarınkinden ayırt edebiliyordu.

Çünkü artık Cosette gülüyordu.

Cosette'in yüzü bile bir ölçüde değişmişti, eskisi gibi üzüntülü değildi. Gülmek güneş gibidir, insan yüzünün kışını siler, süpürür.

Oyun bitip Cosette içeri girerken, Jean Valjean onun sınıfının pencerelerine gözlerini diyor, geceleri de kalkıp, yatakhane'nin pencerelerine bakıyordu.

Tanrı'nın kendi yolları vardır; manastır ve Cosette gibi, Jean Valjean'da da piskoposun yarattığı güzel eserin korunmasına ve sürdürülüp tamamlanmasına yardım etti. İyilik yapmanın ve erdemin kibire kadar uzanan bir tarafı olduğu muhakkaktır, bu iki yan arasında şeytanın kurduğu bir köprü bulunmaktadır. Kader, onu Küçük Picpus Manastırı'na sürüklediğinde Jean Valjean belki de farkında olmadan, erdemin kibir yanının, köprünün bu ucunun yakınındaydı. Kendisini, ilk defa doğru yola sevk eden rahiple karşılaştırıldığında, düşkün ve değersiz biri olarak görüyordu; bu nedenle de mütevazıydı. Ama son zamanlarda, kendisini öteki insanlarla karşılaştırmaya başlamış, böylece kibiri ortaya çıkmaya başlamıştı. Kim bilir, böyle devam etseydi belki de bu kibir, kine dönüşecekti.

Manastır, onu tam bu düzeyde durdurmuştu.

Burası onun gördüğü ikinci esaret yeri idi. Hayatının başlangıcında; yani gençliğinde ve daha sonraları çok uzak olmayan bir geçmişte, böyle bir esaret daha görmüştü; berbat, korkunç bir yerdi. Orada gösterilen sertlik, Jean Valjean'a yasa ve hukukun haksızlığı, adaletsizliği ve suçu gibi gelmişti. Bugünse, kürekten sonra manastırı görüyor ve daha önceleri kürek mahkûmları arasında bulunduğunu şimdiyse manastırda bir tür seyirci olduğunu düşünerek bu iki yeri birbiriyle karşılaştırıyor ve bundan tedirginlik duyuyordu.

Bazen bahçe belinin sapına yaslanıp hayal âlemlerinin uçsuz bucaksız sarmalından yavaş yavaş aşağılara kayıyordu.

Eski arkadaşlarını hatırlıyordu; ne kadar acınacak, sefil durumdaydılar. Güneş doğarken kalkıp gece bastırana kadar çalışırlardı. Uyumaya birazcık vakit

bırakılıyordu. Üzerlerine ancak iki parmak kalınlığında döşekler serilmesine izin verilen sert yataklarda ve sadece, kışın en soğuk aylarında biraz ısıtılan koğuşlarda yatarlardı. Üzerlerinde eski, yırtık pırtık kırmızı paçavralar vardı. Çok sıcak havalarda ince bez bir pantolon çok soğuklarda da yünden bir arabacı gömleği giymelerine müsaade ediliyordu. Ancak, angaryaya gittiklerinde et yemek ve şarap içmek imkânına sahiptiler. İsimlerinin yerini numaraları almıştı. Sayılardan oluşmuşlardı, gözlerini yere indiriyor, seslerini çıkaramıyorlardı. Saçları kesikti, daima dayak yeme tehlikesi ve utancı içinde yaşıyorlardı.

Bunları düşündükten sonra akıllı, manastırda gözlerinin önündeki insanlara çevriliyordu:

Onların da saçları kesikti, gözleri yere çevrilmişti, sesleri çıkmıyordu; ne var ki bunlar ötekiler gibi utanç içinde, herkesin alayına muhatap, sırtları cezalandırıcıların sopa darbeleriyle çürümüş olarak değil de, omuzları kendi indirdikleri kırbaç darbeleriyle paramparça yaşıyorlardı, omuzları disiplinin katılığından bükülmüştü. Onların da insanlar arasındaki eski isimleri unutulmuş, isimlerin yerini münzevi lakapları almıştı. Hiç et yemiyor ve hiç şarap içmiyorlardı, çoğu zaman gece yarısına kadar bir şey yemeden duruyorlardı. Kırmızı kılık kıyafetten yoksundular; yaz için kalın, kış için ince ve hafif siyah yünden çuhalar giyerlerdi; bunların ne bir parçasını kısaltabilir ne uzatabilirlerdi; hatta mevsimine göre keten bir bez elbise ya da yün bir yeleğe sahip olma ayrıcalığından bile yoksundular; altı ay boyunca ateş nöbetleri geçirmelerine neden olan kalın, şayak fanilalar giiyorlardı. Oturdıkları yerler kışın en soğuk aylarında bile ısıtılmıyordu. Odalarına ateş denen şey girmemişti. Mahkûmlar gibi iki parmak kalınlığında şilte üzerinde değil hasır üzerinde yatıyorlardı. Uyku uyuyacak vakit bile bırakmıyorlardı. Bütün bir gün çalıştıktan sonra, geceleyin tam dinlenmeye geçip uykuya dalacakları sırada kalkıp bitkin bir halde soğuk kilisenin taşlarına diz çökerek dua ediyorlardı.

Bazı günler, her birinin sırası gelince, diz çökmüş ya da yüzüstü yere yatıp kollarını haç şeklinde açmış, secdeye varmış bir halde on iki saat durması gerekiyordu.

Ötekiler erkek, bunlar kadındı.

O erkekler ne yapmışlardı? Hırsızlık, dolandırıcılık, yağmalama yapmış, adam öldürmüş, ırza geçmişlerdi. Onlar haydutlar, zehirleyiciler, yangın çıkaranlar, katillerdi... Peki bu kadınlar ne yapmışlardı? Hiçbir şey yapmamışlardı.

Bir yanda haydutluk, sahtekârlık, cinayet gibi her tür kötülük, öte yanda tek bir şey vardı: Masumiyet.

Bir yanda alçak sesle itiraf edilen cinayetler, öbür yanda yüksek sesle itiraf edilen suçlar. Bir yanda cinayetler, öbür yanda önemsiz hatalar.

Bir yanda leş gibi bir koku, öbür yanda anlatılmaz güzel kokular. Bir yanda silahların altında tutulan topla tüfekle kuşatılmış ve kurbanlarını yavaş yavaş yiyip bitiren bir manevi veba hastalığı, öte yanda bütün ruhların aynı ocakta, namuslu, masum bir şekilde kucaklaşması. Orada zulüm; burada karanlık; ama aydınlıkla dolu bir karanlık, dalga dalga, ışık yayan aydınlıklar.

İki esaret yuvası: Birincisinde affa uğramak ya da kaçıp kurtulmak mümkün. İkincisinde ölüme kadar devam etmek, bütün umut geleceğin uzak ucunda, insanların ölüm dedikleri o zayıf özgürlük ışığından ibaret.

Birincide zincirlerle, ikincide inançla bağlıydılar.

Birinciden ne kokusu tütüyor? Korkunç bir lanetlenmişlik, diş gıcırta, nefret, umutsuz bir kötülük, insan topluluğuna karşı bir kuduz köpek haykırışı, gökyüzüne acı bir baş kaldırma.

İkinciden çıkan neydi? Kutsallık ve sevgi.

Birbirlerine bu kadar benzeyen ve benzemeyen bu iki yerde de, birbirinden bu kadar ayrı olan insanların yaptıkları iş aynıydı: Kefaret ödemek.

Jean Valjean birincilerin kefarelerini ödemelerini anlıyordu, ama ötekilerinkini anlayamıyordu. Bu masum ve temiz varlıklara bakıp dehşet içinde kendi kendine şöyle düşünüyordu: ‘Niçin ceza çekiyorlar? Neyin kefareti? Hangi kefareti?’ Vicdanında bir ses ona cevap veriyordu: İnsanın yüce ruhluluğunun en büyüğünü göstererek, başkasının günahının kefareti ödüyorlar.

Burada biz, kendi bakış tarzlarımızı ileri sürmüyoruz. Olup bitenlere Jean Valjean’ın gözüyle bakıp, sadece onun hissettiklerini anlatıyoruz.

Jean Valjean’ın gözlerinin önünde özverinin en kutsalı, erdemliliğin erişebileceği en yüksek nokta bulunuyordu. Bu, başkalarını affeden ve onların hatalarının kefareti çeken bir günahsızlıktı: Gönül rızasıyla kabul edilmiş esirlik, bilerek kendine işkence etmek, işlenmemiş suçların cezasını çekmek, eziyeti kabul etmek, sırf günahkâr ruhları bu günahlarından kurtarmak için... Bu, Tanrı sevgisi içinde ortaya çıkan insan sevgisiydi, yüzlerinde hem acı çekenlerin, hem mükâfat görenlerin izi vardı.

Ve birden, aklına kendi durumundan ara sıra yakındığı geldi.

Çoğu zaman gece yarısı kalkıyor, katı şartlar altında ezilen bu masum ve acı çeken insanların şükran şarkılarını dinliyor; forsada ceza çekenlerin çoğunun Tanrı’ya karşı geldiklerini, küfür etmek için seslerini gökyüzüne yükselttiklerini, bir zamanlar kendisinin bile gökyüzüne yumruklarını kaldırdığını düşündükçe

iliklerine kadar ürperip delirecek gibi oluyordu.

Şimdiye kadar başına gelenler ilahi takdirin ona bir ihtarı olmalıydı; bu da onu derin düşüncelere sürüklüyordu. Bütün o tırmanışlar, tehlikeli serüvenler, duvarları aşmalar, yükseklerle tırmanışlar; öteki kefarete ödeme yerinden kurtulmak için katlandığı onca zahmete, buraya girmek için katlanmıştı. Acaba kaderin bir göstergesi miydi bu?

Bu içinde bulunduğu manastır bir cezaeviymiş ve kaçtığı yerle hazin bir benzerliği vardı. Böyle bir yerin varlığını bile düşünemezdi.

Çevresinde yine parmaklıklar, kilitler, demir pencereler görüyordu. Bunlar, kimleri korumak için yapılmıştı? Melekleri...

Eskiden kaplanların çevresinde gördüğü duvarları şimdi kuzuların çevresinde görüyordu.

Burası bir tövbe etme ve kefarete ödeme yeriymiş, ceza çekme yeri değil. Ne var ki, öteki yerden daha hüznü, daha sert, daha kasvetli ve acımasızdı. Bu bakireler, forsalarından daha fazla yük altındaydılar. Akbabaların demir parmaklıklı, asma kilitli çukurunda, buz gibi sert bir rüzgâr esiyordu; gençliği donduran bir rüzgâr. Burada, güvercinlerin kafesinde ise, oradakinden daha sert, daha acı bir ayaz vardı.

Neden?

Bunları düşündükçe, içinde ne varsa bu ulviliğin karşısında yıkılıyordu.

Böyle düşüncelere daldıkça, gururu tamamen kaybolan Jean Valjean değişik yollardan geçip tekrar kendi kişiliğinin üzerinde düşünmeye başladı. Böyle anlarda duygulanmaya hatta ağlamaya başlıyordu. Son altı aylık hayatının bütün olayları onu, kendisine gerçeği gösteren rahibe yaklaşıyor, Cosette sevgisi, manastır alçakgönüllülüğü ile onu oraya götürüyordu.

Bazı akşamlar, alacakaranlıkta bahçede kimsenin olmadığı bir sırada, kilisenin yanından geçen yolun ortasında, ilk geldiği gece pencerenin önünde kefarete ödeyen rahibenin dua ederek yere kapanmış olduğunu tahmin ettiği yere dönük olarak diz çökmüş bir halde dua ettiğini görüyorlardı.

Sanki, Tanrı'nın karşısına çıkmaya gücü yoktu.

Çevresindeki her şey, şu sessiz bahçe, buğulanmış çiçekler, neşe çığlıkları atan çocuklar, basit ve ağırbaşlı kadınlar, ağır ağır içine işliyor, gönlü bu manastır gibi sessizlikle doluyordu. Varlığı bu çiçeklerin kokusundan, kadınların sadeliğinden, çocukların neşesinden ibaret bir varlık oluyordu. Hayatının en güç anlarında ona iki tanrısal evin kapısı açılmıştı sanki; birinci kapı, herkes kendisinden yüz çevirdiği, toplum kendisini kabul etmediği anda açılmıştı. İkincisi, toplum onu

kovalayıp yakalamaya çalıştığı zaman açılmıştı. Birincisi olmasaydı kötölük hayatının uçurumlarına, ikincisi olmasaydı acıların kucağına düşecekti.

Kalbi minnettarlıkla doluyor ve gittikçe daha çok seviyordu...

Böylece yıllar geçti... Cosette büyüyordu...

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MARIUS

BİRİNCİ KİTAP

ATOMLARINA AYRILMIŞ PARİS

1. Parvulus

Paris'in bir çocuğu, ormanın bir kuşu vardır. Orman kuşunun adı serçedir, çocuğun adı sokak çocuğudur.

Birisi fırının bütün sıcaklığını içeren, ötekisi gündoğumunun bütün aydınlığını düşündüren bu iki fikri birleştirin; bu iki kıvılcım, Paris'i ve çocukluğu birbiriyle çarpın, ortaya küçük bir insan varlığı çıkar. Plautus, buna, '*Homuncio*' derdi.

Bu küçük yaratık neşelidir. Her gece karnı doymaz, ama canı isterse her gece tiyatroya gider. Ne sırtında gömlek, ne ayağında ayakkabı, ne de başını sokabileceği bir yeri vardır. Sinekler gibi yersiz yurtsuzdur. Yedi ile on üç yaş arasındadır, gruplar halinde yaşar, kaldırımları çiğner durur, açık havada yatıp kalkar, babasının paçaları yerleri süpüren eski bir pantolonunu giymiştir, kulaklarına kadar inen bir şapka ve sarı bir askısı vardır; koşar, hep gözetler, arar, bakar, dilenir, zamanını öldürür, pipo tütürür, hırsızları tanır, eğlence yerlerinin çevresinde sürter, kızlarla senli benlidir; argo konuşur, müstehcen şarkılar söyler ama kalbinde kötülüğün zerresi yoktur. Gönlünde masumiyet denen inciler yatar, incilerin ve masumiyetin çamurda yok olmadıklarını biliriz. İnsanoğlu çocukluk devresi boyunca masumdur. Tanrı bunu böyle istemiş.

Şu koca şehre "Bu da kim?" diye sorulsaydı, şehir, "o benim yavrumdur," derdi.

2. Onun Kişisel Özelliklerinden Bazıları

Paris'in sokak çocuğu, devin cüce yavrusudur.

İşi abartmayalım; bu sefil sokak meleğinin bazen gömleği vardır ama bir tek gömleği vardır. Ayakkabısı vardır ama tabanları parçalanmıştır, bazen bir evi de vardır ve bu evi, annesi orada bulunduğu için sever ama sokağı tercih eder. Çünkü orada özgürlüğünü bulur. Kendine ait oyunları, muziplikleri vardır. Burjuvalara duyduğu nefret bütün bunların temelidir. Kendine özgü tabirleri de vardır. Ölmek, onun dilinde 'kuyruğu titretmek'tir. Kendine ait meslekleri de vardır: Araba çağırmak, basamaklarını indirmek, yağmur yağdığında karşıdan karşıya geçmek isteyenleri geçirerek geçiş parası almak –buna sanat köprüsü denir– para kazanmak, Fransız politikacılarının halk lehine attıkları nutukları bağıra bağıra tekrar etmek; kaldırım taşlarının arasını kazımak. Kendine özgü parası da vardır; yolda bulduğu işlenmiş bakır parçalarından yaptığı –onun

dilinde mangır adını alan– bu paranın bu bohem çocuk cemaatinde hiç değişmeyen sabit bir değeri vardır.

Kendine özgü hayvanları da vardır. Bunları, kuytuda, köşede dikkatle inceler: Uğurböcekleri, danaburunları, çiçekbiti, tarla örümceği –ki ‘şeytan’ denilen kuyruğu çatallı iki boynuzlu, düşmanlarını tehdit eden kara ve zehirli bir böcektir. Canavarını da bulmuştur. Bu canavarın ismi ‘sağır’dır. Karnının altında pullar vardır ama kertenkele değildir, sırtı kabarcıklar dolu kurbağaya benzer ama kurbağa da değildir, sönmüş kireç ocaklarında ve kurumuş su çukurlarında yaşar, kapkara tüylü, yapışkan, bazen hızlı bazen yavaş giden bir hayvandır. Sürünerek yürür, bağırır ama gözünü dikip bakar, o kadar korkunçtur ki onu şimdiye kadar kimse görmemiştir. Taşların arasında sağır avlamak onun için ürkütücü derecede tehlikeli bir zevktir. Bir taşı aniden kaldırıp altındaki tespihböceğini seyretmek de bir başka zevktir. Paris’in köşesi bucağı bu tür hayvanlarla ünlüdür. Ursiline taraflarında kulağakaçanlar, Panthéon’da kırkayaklar, Champ de Mars hendeklerinde kurbağa yavruları vardır.

Talleryrand kadar hazırcevaptır: Ondan daha az kinik değildir ama daha dürüsttür. Şaşırtıcı bir neşesi vardır ve köşe başındaki bakkalı bu neşesiyle şaşırtabilir. Komediden fars’a kadar her çeşit oyunun altından kalkabilir.

Bir cenaze geçer, katılanların arasında bir de doktor vardır. Sokak çocuğu haykırır:

“Doktorlar ne zamandan beri eserlerini kendileri taşıyorlar?”

Kalabalığın arasında sokak çocuğu dolaşırken, kalantor bir mösyö kendisine:

“Seni haylaz, karımın ölçüsünü almaya çalışıyorsun ha!” der.

Sokak çocuğu cevap verir:

“Almadım beyefendi, isterseniz üstümü arayın.”

3. O Çok Hoştur

Küçük erkek gündüz bir yolunu bulup topladığı birkaç metelikle akşama doğru herhangi bir tiyatroya gider. Tiyatronun sihirli eşliğini aşınca dönüşüme uğrar; sokak çocuğu iken şimdi ‘fırlama’ olmuştur. Tiyatrolar baş aşağı gelmiş tekneler gibidir; ambarı yukarıya gelmiştir. Sokak çocuğu buraya çıkar, ötekilerin yanına sıkışır. Bir kelebek tırtıla göre neyse, bir ‘fırlama’ da sokak çocuğuna göre odur. Bu dapdaracık, karanlık, sıkıntılı, korkunç yerin *paradis* ismini alabilmesi için, sokak çocuğunun bütün neşe ve coşkuluğuyla orada olması, kanat çırpışlarına benzeyen alkışlarıyla ortalığı inletmesi gerekir.

Bir varlığa gereksizi verip, gerekli olanı alın, o zaman bir sokak çocuğu

yaratırsınız.

Sokak çocuğunun edebiyatla ilgili sezgileri de vardır. Üzülererek söyleyelim ki, klasik eserleri pek beğenmez. Doğası gereği akademizme yabancısıdır. Örneğin, Matmazel Mars'ın popülaritesine bu küçük çocuk topluluğu tarafından biraz ironi karıştırılmıştı. Sokak çocuğu ona “Matmazel Muche” diyordu.

Sokak çocuğu bağırıp çağırır, güler, alay eder, dövüşür; hem çocuk gibi hırpani hem filozof gibi derbederdir. Lağımında balık tutar, Haleluya'yı Matanturlurette'ye yumuşatır. De Profundis'ten Chienlit'e kadar her türlü vezinde mezmur okuyabilir. Isık çalar, şarkı söyler, alkışlar ve yuhalar, aramadan bulur, şeytanın bilmediğini bilir; işi yankesiciliğe vardırarak kadar Spartalı, deliliğe vardırarak kadar akıllı, müstehcenliğe vardırarak kadar coşkuludur. Olympos'un üzerine çömelebilir, gübre yığınlarının içinde yuvarlanabilir ve oradan yıldızlarla kaplanmış olarak çıkabilir. Paris'in sokak çocuğu afacan bir Rabelais'dir.

Saat cebi yoksa pantolonundan pek memnun olmaz.

Çok az şaşırır, hemen hemen hiç korkmaz, batıl inançları değersiz manzume mısralarına dönüştürerek onları şarkı yapar, abartıları deşifre eder, sırları açığa çıkarır, şairane konuşma ve yazma meraklılarının diline su katar, destansı abartmalara karikatür sokuşturur.

Bunları ruh asaleti olmadığı için yapmaz –hiç ilgisi yok– eğlencenin hayali görüntüsünün yerine ayağı yere basan hayalleri koyar. Sokak çocuğu karşısına Adamastor çıkarsa, “Hey! Umacı!” der.

4. Faydalı Olabilir

Paris aylaklarla başlar sokak çocuğuyla biter. Başka hiçbir şehirde bu iki tipi bulamazsınız. Bakmaktan hoşnutluk duyan pasif yaratıkla, durup dinlenmeden çalışan aktif yaratık: Prudhomme ve Fouillou. Bu varlıklar sadece Paris'in tarihinde vardır. Monarşi aylakta, anarşi sokak çocuğunda toplanmıştır.

Paris'in dış mahallelerinin bu solgun benizli çocuğu, toplum gerçeklerinin ve insani işlerin karşısında ıstırap içinde yaşar, gelişir, bağlanır ve çözülür. O, durup dinlenmeden düşünen bir tanıktır. Kendini kayıtsız biri sanır ama değildir. Baktığı zaman gülmeye ve başka bir şey yapmaya hazırdır. Siz, ey adına peşin hüküm, kötüye kullanma, iğrençlik, onursuzluk, baskı, haksızlık, zorbalık, yobazlık denen şeyler! Kim olursanız olun, şunu aklınızdan çıkarmayın: Ağzını açmış bakan sokak çocuğundan sakının!

Bu küçük büyüyecek.

O hangi balçıktan yoğrulmuştur? Rastgele çamurdan. Bir avuç çamur, bir nefes; işte Adem. Tanrı'nın oradan geçmesi yeter. Tanrı, sokak çocuğunun üstünden eksilmez. Talih, bu ufacık varlık için çalışır. Bu talih kelimesiyle biz biraz da maceraları kastediyoruz. Balçıktan yoğrulmuş olan bu Pigme, cahil, şaşkın, kaba ve aşağılık halk tabakasından bu bücür, bir İonyalı mı olacak yoksa bir Beosyalı mı? Sabredin göreceksiniz. *Currit rota*. Paris'in ruhu, rastlantının çocuklarını, kaderin pençesindeki insanları yaratan bu şeytan, Latin çömlekçinin tersine, testiden amfora yapar.

5. Sınırları

Sokak çocuğu şehri sevdiği gibi, yalnızlığı da sever. Çünkü onda bilgelik vardır. Fuscus gibi *urbis amator*,⁵⁷ Flaccus gibi *ruris amator*⁵⁸dur.

Hayal kurarak amaçsız yürümek filozofun sevdiği bir iştir. Hele insan bazı büyük şehirleri, örneğin Paris'i çeviren, yarım yamalak bir köy görüntüsü veren, çirkin ama garip, çifte karakterli yerlerde bulunuyorsa. Kimi büyük kentler, özellikle Paris bu tür kırsal varoşlarla çevrilidir. Banliyöyü seyretmek, hem denizde hem karada yaşayan bir canlıyı seyretmek gibidir. Ağaçların bittiği yerde damlar, otların bittiği yerde kaldırımlar, nadasa bırakılmış tarlaların bittiği yerde dükkânlar, araba izlerinin bittiği yerde tutkular, Tanrısal seslerin işitilmez olduğu yerde, insanların patırtısı başlar. Bu yüzden bu yerler çok ilgi çekicidir.

Hayal kurmayı seven insanların başkalarının hiç de çekici bulmadığı ve 'kasvetli' dediği bu yerlerde, gezinti yapmalarının nedeni budur.

Bu satırları yazan kişi de, bir zamanlar uzun süre Paris'in sınırlarında dolanıp durmuştu. Buraları derin bir anı kaynağıdır onun için. Dibinden kesilmiş çimenler, taşlı patikalar, kireçli topraklar, killer, hoş olmayan bir tekdüzelik içinde uzayıp giden sürülmemiş ya da nadasa bırakılmış tarlalar, birden göze çarpan meyve ağaçları ve sebze bahçeleri, vahşi olanla burjuva yeri olanın garip bir şekilde birbirine karışması, kışlalardan gelen trampet sesleri, gündüz kimsenin olmadığı, geceleri katillerin yuvası olan yerler, rüzgârda dönen harap değirmenler, taşocaklarının taş çıkarma çarkları, mezarların yanı başındaki meyhaneler, güneş ışınları ve kelebeklerle dolu olan alanları kesen kocaman kara renkli duvarlar, bütün bunlar, bu satırların yazarını cezbederdi.

La Glacière'i, La Cunette'i, kurşunlarla delik deşik olmuş korkunç Grenelle duvarını, Mont-Parnasse'i, La Fosse aux Loups'yu, Marne kıyısının üzerindeki Aubiers'i, Montsouris'yi, La Tombe Issoire'i, Châtillon'un Pierre-Plate de Châtillon gibi tuhaf yerlerini hemen hemen kimse bilmez. Roma'nın köyleri soyut bir fikirse, Paris'in banliyöleri de öyledir. Önümüzdeki ufkun bize

gösterdikleri arasında sadece tarlalar, ağaçlar, evler ve yollar görmek, yüzeysel bir bakıştır. Her görüntü Tanrı'nın ayrı bir düşüncesidir. Bir ova ile bir şehrin birleştiği yerde anlaşılmaz bir hüznün vardır daima. Doğa ve insan birlikte önünüze serilir ve o yerle ilgili özellikler ortaya çıkar.

Paris'in etekleri diyebileceğimiz bu kenar mahallelerin tenhaliğini bilen herkes, en umulmadık ve en تنها bir yerde, bir çitin ardında ya da bir duvar dibinde toplanan bir grup çocuk görmüştür. Bunlar, çamura bulanmış, toz toprak içinde, hırpani, pis saçları çalılışmış çocuklardır. Başlarında peygamberçiçeğinden taçlarla hoplayıp zıplar, oyunlar oynarlar hepsi de. Yoksul ocaklarından kaçmış küçük kaçaklardır. Kenar sokaklar onların dünyasıdır; orada nefes alırlar.

Banliyö onların malıdır; bir çeşit okul kurmuşlardır. Müstehcen şarkılar söyler, her bakıştan uzak, var olup giderler. Mayıs ya da haziran ayının tatlı aydınlığında, topraktaki bir deliğin başına çömelmiş bir durumda başparmaklarıyla bilyeleri fırlatarak, çeyrek metelikler üzerinde sorumsuz, uçarı, başıboş, mutlu bir halde yaşarlar ve sizi gördükleri zaman, akıllarına hemen yapmaları gereken işler gelir. Para kazanmak zorunda olduklarını hatırlarlar. Size güvelerin yediği eski bir çorabı veya bir demet leylağı satmaya kalkışırlar. Bu tür çocuklara rastlamak, Paris'in çevresinde dolaşanların gördüğü hem hoş, hem de yürek sızlatan güzelliklerden biridir.

Bazen aralarında kızlar da bulunur –kız kardeşleri midirler acaba? Hemen hemen genç kızlığa erişmişlerdir. Pek zayıf ve hastalıklı, elleri güneşten yanmış, yüzleri çillerle kaplı, saçları çavdar başakları ve gelinciklerle donatılmış, vahşi, yalınayak kızlardır bunlar. Tarlalarda kiraz ağaçlarının etrafından ayrılmazlar. Geceleyin güldükleri duyulur. Öğle güneşinin aydınlığında ya da grubun alacakaranlığında görülen bu topluluklar, oralarda gezinenlerin zihnini uzun süre meşgul eder, onları hayallere sürükler.

Onların bütün dünyasının merkezi Paris, çevresi banliyödür. Başka yere gitmezler. Balık sudan çıkamadığı gibi onlar da Paris'i terk edemezler. Şehir kapılarının dışında, onlar için hiçbir şey yoktur. Ivry, Gentilly, Arcueil, Belleville, Aubervilliers, Ménilmontant, Choisy-le-Roi, Billancourt, Meudon. Issy, Vanvres; Sèvres, Puteaux, Neuilly, Colombes, Chatou, Nanterre, Nogent, Drancy, Gonesse, onların bütün dünyası işte budur.

6. Biraz Tarih

Bu kitaptaki olayların geçtiği dönemde, Paris'in her köşe başında devriye gezen polisler –bunu tartışmanın sırası değil– bulunmaz; her yanında başıboş

çocuklar görülürdü. Yapılan araştırmalar sonunda polislerin arsalarda, inşa edilmekte olan evlerde, köprü altlarında, yılda ortalama 260 çocuk topladığını biliyoruz. Bu yerlerden birisi, Arcole Köprüsü Kırlangıçları denilen çeteyi doğurmuştur. Toplumsal arazların en fecilerinden biridir bu. İnsanoğlunun işlediği suçların çoğu, çocukluk çağı serseriliğinden başlar.

Ama Paris'i bu düşüncenin dışında tutmak gerekir. Kıyaslayarak bahsettiğimiz olaya rağmen böyle bir istisna yapmamız yanlış olmaz.

Diğer bütün büyük şehirlerde serseri bir çocuk yok olmuş bir insandan başka bir şey olmadığı halde; başka hemen her yerde kendi haline bırakılmış çocuk sağlığı ve vicdanı kemiren sosyal kötülüklerin içine terk edilmişken, Paris'in sokak çocuğu yüzeyde ne kadar kültürsüz, ne kadar suça bulaşmış olursa olsun, hemen hemen hiç el değmemişçesine lekesiz ve temizdir. Bunu tespit edebilmek olağanüstü bir şeydir ve bizim halk devrimlerimizin muhteşem yüceliğinde bu, parlak bir şekilde görülür: Tıpkı okyanusun suyundaki tuz gibi, Paris'in havasında bulunan fikir de, baştan çıkmayı, fesada uğramayı önlemektedir. Ve yaptığımız halk devrimlerinin gösterişli dürüstlüğüne kanıtlar. Düşünceyi çıkmış ve Paris'in havasında, tuzun okyanusta bulunduğu gibi bulunan bir dürüstlüktür bu. Paris'in havasını solumak, insanı bozulmaktan korur.

Bütün bu söylediklerimiz, bu çocukları gördüğümüz zaman duyduğumuz üzüntüyü hafifletecek değildir. İnsan onları gördüğü zaman, çevrelerinde bağları kopmuş ve parçalanmış ailelerin uçuşan anılarını görür gibi olur. Henüz gelişmemiş olan uygarlığımızda, bu şekilde parçalanmış ailelerin çocuklarına ne olduğunu bilmeyen, ciğerparelerini sokak ortasında bırakan böyle anne babaların bulunması şaşılacak bir şey değildir. Kötü alinyazıları buralardan doğar. Buna, acı deyimiyle –bu olaylar böyle bir deyim yaratmıştır– Paris'in kaldırımına atılmak denir.

Sırası gelmişken şunu da söyleyelim ki, eski monarşi yönetimi, çocukları sokağa atılmasına engel olmuyordu. Aşağı tabakaların bu biçimde yaşaması yüksek tabakaların işine geliyordu. Halk çocuklarının eğitime görmesine karşı duydukları nefret bir kanun gibiydi. “Biraz bilgiye sahip olup da ne olacaklar sanki,” denirdi. Serseri çocuk demek, cahil çocuk demektir.

Öte yandan, monarşinin bazen çocuklara ihtiyacı da oluyordu. O zaman sokaklardaki ayaktakımını toplarlardı.

Fazla gerilere gitmeye gerek yok XIV. Louis Kral olarak bir donanma kurmak istemişti. Bu düşünce fena değildi. Ama bunu gerçekleştirecek araçları biliyor musunuz? İstimle ya da kürekle istediği yere giden gemiler olmadıktan sonra

donanmadan söz edilemez. Rüzgârın oyuncağı olan yelkenli gemilerle bir donanma kurmak imkânsızdır. O dönemde kürekli gemiler bugünkü buharlı gemilerin yerini tutardı; demek ki kürekli gemiler gerekiyordu. Ama kürekli gemilerin hareket etmesi için kürekçilere ihtiyaç vardı. Colbert, kürek mahkûmu bulmak için elinden geleni yapıyor, hâkimler de bunu hoşgörüyü karşılıyordu. Örneğin bir cenaze geçerken şapkasını çıkarmayan bir adamcağız hemen küreğe gönderiliyordu. On beş yaşından yukarı olan ve oturduğu evin adresini veremeyen çocuklar da anında küreğe yollanıyordu. İşte büyük bir yönetim, işte büyük yüzyıl denilen şeyin içyüzü.

XV. Louis zamanında Paris’te, çocuklar ortadan kaybolmaya başlamıştı. Polis, onları kim bilir hangi esrarengiz işte kullanmak için topluyordu. İnananlar korku içinde kralın mor kan banyoları hakkında fısıldaşıp duruyordu. Barbier bu olayları açıkyüreklilikle anlatır. Polisler bazen babaları olan çocukları bile yakalıyor, babalar ise çaresizlik içinde polislerin peşini bırakmıyordu. Bu durumda işe meclis karışıyor ve idam cezaları veriyordu; polislere mi ceza veriliyordu sandınız? Hayır, idam cezaları babalara veriliyordu.

7. Sokak Çocuğunun Hint Kastları Sınıflandırması İçinde Bir Yeri Olacaktır

Paris’in sokak çocukları düzeni hemen hemen bir kast oluşturur. İnsan onlarla herhangi bir ilişkisi olmasını istemez.

“Sokak çocuğu” kelimesi ilk önce 1834 yılında popüler dilden edebiyata geçti. *Claude Gueux* adında küçük bir yapıtı bu. Bu yüzden büyük bir gürültü koptu, ama sonunda bu kelime dile yerleşti.

Sokak çocuklarının birbirlerine saygı duymalarını sağlayan öğeler çok çeşitlidir. Örneğin Notre-Dame’ın kulelerinin birinden bir adamın düştüğünü gördüğü için kendisine büyük bir saygı duyulup hayranlık beslenen ve kendisiyle ilgilendiğimiz birini tanıyorduk. Bir başkasına Invalides konması öngörölmüş heykellerin bulunduğu arka avluya girmeyi başarıp kurşunlarını çaldığı üçüncü birisine atlı postanın devrildiğini gördüğü ve yine bir başkasına, neredeyse bir burjuvanın gözünü çıkarmış olan bir askeri ‘tanıdığı için büyük saygı duyulurdu.

Basit düşüncelilerin anlamadan güldüğü bir sokak çocuğunun söylediği şu derin üzüntü ifade eden sözler bu yüzden anlamlıdır: “Ah Tanrım, nedir bu talihsizlik; düşünsenize, daha kimsenin beşinci kattan düştüğünü görmedim.” Bu sözler ona özgü ifade edilmesi imkânsız olan genizden gelen bir sesle söylenir.

Örneğin zengin biri bir köylüye şöyle söyler: “Filanca baba, hastalık karınızı öldürmüş neden doktor çağırmadınız? Bu konuda ne düşünüyorsunuz?”

Köylü: “Biz fakiriz, kendi kendimize de ölürüz efendim.”

Köylünün bütün pasifliği nasıl bu sözlerde saklıysa kenar mahalleli sokak çocuğunun bütün özgür düşünceli anarşizmi de diğer sözde saklıdır.

Sokak çocuğunu öteki insanlardan ayıran şeylerden biri de dini konulardaki cesaretidir. Yaygın kanaatlerin, önyargıların üstüne çıkma isteği önemli bir şeydir.

İdam cezalarını seyretmek onlar için olumlu bir görevdir. Bu afacanlar giyotini birbirlerine gösterip gülüşürler. Giyotine birçok isim takmışlardır: ‘Çorba’nın Sonu, Yaşlı Hırıldayıcı, Gökteki Ana, Son Lokma, vb.’ Olup bitenleri gözden kaçırmamak için duvarlara tırmanır, balkonlara asılır, ağaçlara çıkar, parmaklıklara sarılır, bacaların içine çömelirler. Sokak çocuğu hem dam aktarıcısı, hem denizcidir, ne dam üzerinde dolaşmaktan ne de direklere çıkmaktan korkar. La Grève Meydanı⁵⁹ gibi bir şenlik ve bayram yeri düşünemez. Sanson ve Abbé Montés gerçek popüler adlardır. Mahkûmu cesaretlendirmek için bağırır, bazen ona hayran olurlar. Korkunç Dautun’un korkmadan öldüğünü gören bir sokak çocuğu olan Lacenaire bol bol atıf yapılan şu ifadeyi kullanmıştır: “Onu kışkandım doğrusu.” Sokak çocukları Voltaire’i tanımazlar, ama Papavoine’i tanırlar. Siyaset adamları ile katilleri, anlattıkları hikâyelerde harmanlarlar.

Yaralanıp orası burası kesilen sokak çocuklarına da saygı duyulur; derin bir yara almış olmak çok önemlidir.

Yumruk da saygı duyma ve duyurma işinde önemli rol oynar. Bacaksızın sık sık, içten söylediği bir söz vardır: “Hadi bas git, sanırım benim ne kadar kuvvetli olduğumu bilmiyorsun.” Solak olmak da önemlidir. Gözleri şaşı olana da saygı duyarlar.

8. Son Kralın Söylediği Hoş Bir Söz

Yaz geldi mi sokak çocuğu kurbağa olur çıkar, akşam oldu mu, Austerlitz ve Iéna köprülerinin önünde kömür yüklü mavna katarlarından ve çamaşırcı kadınların sandallarından Seine Nehri’ne dalar. Ne polise aldırır, ne de utanır, ne var ki devriye gezen polis memurlarını da kolağan etmektedir. Bu yüzden birbirlerine haber vermek için bir parola uydurmuşlardır. Çok ilgi çekici olan bu parola, ilk önce 1830 yıllarında ortaya çıkmıştı. Homeros mısraları gibi ahenkle söylenen, neredeyse Panathenaia şenliklerinde söylenen Eleusis şarkıları kadar notasyonu olan ve Bacchus rahibelerinin şarap tanrısı şerefine attıkları çığlıklara benzeyen bir parolaydı bu. Sözleri söyleydi: “Hey çapkın heyy! Akrep var, aynasız var, çullarını al, cızlamı çek, lağımdan sıvış!”

Sokak çocuğu bazen yazı yazmayı ve okumayı becerir. İçlerinde bir şeyler çiziktirmeyi beceremeyen yok gibidir. Başkalarına yararlı olabilecek şeyleri, ne olduğu anlaşılamayan gizli ve karşılıklı bir öğretme yöntemine dayanarak öğrenirler. 1815 ile 1830 yılları arasında hindi sesini taklit ediyordu; 1830'dan 1848'e kadar duvarlara armut resimleri çiziktirir oldu. Bir yaz akşamı yürüyerek saraya dönen Louis-Philippe, Neuilly parmaklıklarının sütunlarından birinin üzerine kömürle kocaman bir armut çizmeye çalışan küçücük bir sokak çocuğu görür. IV. Henri'den miras aldığı babacanlıkla çocuğun resmi bitirmesine yardım eder. Sonra ona bir altın verir ve şöyle der: “Bak, bu paranın üstünde de armut var.”

Sokak çocuğu gürültü patırtıyı sever. Sınırların dışına çıkan zor ve şiddetli bir durum onun hoşuna gider. Bu yüzden papazları sevmez. Bir gün, Rue de l'Université Sokağı'ndaki 69 numaralı evin karşısına geçip nanik yapan bir sokak çocuğuna, yoldan geçen birisi şöyle demişti: “Neden böyle yapıyorsun?” Çocuk cevap verdi: “Bu evde bir papaz oturuyor.” Gerçekten de Papa'nın elçisi burada oturuyordu. Ama sokak çocuğunun Voltaire'ciliği ne kadar koyu olursa olsun, kilisede koro söyleme imkânını bulunca kabul eder ve ayinlere uslu uslu katılır. Sadece Tantalos azabı çekerek özlediği ve gerçekleşmesini her zaman istediği, ama bu isteğine hiçbir zaman kavuşamadığı iki şey vardır: Birincisi hükümeti devirmek, diğeri pantolonunu yamatmak.

Paris'te devriye gezen polislerin hepsini tanır ve gördüğü zaman hemen ismini söyler. Hepsini teker teker sayabilir. Özelliklerinin ne olduğunu söyler. Bir bakışta bir polisin aklından geçeni okuyabilir. Size hiç çekinmeden, “şu alçak”, “öteki kötü”, “filanca büyük”, “falanca gülünç” diyecektir. Bütün bu kelimelerin onun için ayrı ve özel anlamları vardır: “Şu polis, Pont-Neuf'ün kendi malı olduğunu ve korkulukların dışındaki saçaklarda yürümek isteyenleri bu işten vazgeçirmenin görevi olduğunu sanır.” “Bu da, insanın kulağını çekmeye meraklıdır.” vs.

9. Eski Galya Ruhü

Pazar yerlerinin çocuğu Poquelin'in (Jean Baptiste Poquelin: Moliere'in gerçek adı) ruhunda bu bacaksızdan kalma bir şey vardır. Beaumarchais'de de öyle. Sokak çocukluğu Galya ruhunun bir özelliğidir. Sağduyuya karıştığında, alkolün şaraba güç kattığı gibi, sağduyuya kuvvet verir. Bazen de bir kusurdur. Homeros durmadan aynı şeyleri tekrarlar. Voltaire de sokak çocukluğu yapıyor denebilir. Camille Desmoulins bir kenar mahalleliydi. Championnet de Paris kaldırımlarından yetişmişti; küçükken Saint-Jean-de-Beauvais ve Saint-Étienne-

du-Mont'un kapılarını ıslatır, azize Geneviève'in kutsal emanetlerinin bulunduğu sandığa epey senlibenli davranıp içinde aziz Janvier'nin pıhtılaşmış kanı bulunan şişeye emirler vermekte sakınca görmezdi.

Paris'in sokak çocuğu, alaycı, saygılı ve küstahtır. Dişleri kötüdür, çünkü iyi beslenmemiştir ve midesinden hastadır. Gözleri güzeldir, çünkü zekidir. Yehova gibi cennetin basamaklarını bir sıçrayışta çıkabilir. Ayak dövüşünde çok ustadır. Derelerde oynarken birden isyan eder. Mitralyözlere karşı gelir. Haylazın biriyken bir kahraman olur. Küçük Thebai gibi, aslanın derisini çimdikler. Trampetçi Bara Parisli bir sokak çocuğuydu. *Kutsal Kitap*'taki atın, "Vah!" diye bağırdığı gibi, o da, "İleri!" diye bağırır ve bir dakika içinde küçük bir çocukken birden dev olur.

Bu çamur çukuru çocuğu aynı zamanda ideal çocuktur. Molière'den Bara'ya kadar uzanan dehanın büyüklüğünü varın, bir ölçün.

Kısacası, sokak çocuğu talihsiz olduğu için eğlenmek zorunda olan bir yaratıktır.

10. İşte Paris, İşte İnsan

Söylediklerimizi özetlemek gerekirse, günümüzde Paris'in sokak çocuğunun, eski Roma'nın Graeculus'ü gibi, halk çocuğu olduğunu, yüzünde yaşlı dünyanın izlerini taşıdığını söylemeliyiz.

Sokak çocuğu ulus için bir nimettir. Aynı zamanda bir hastalıktır da. Bu hastalığı tedavi etmek gerekir. Nasıl? Bilgiyle.

Bilgi iyileştirir.

Bilgi uyandırır.

Bütün toplumsal aydınlıklar, bilimden, edebiyattan, sanattan, eğitimden doğar. İnsanları yetiştirmek istiyorsanız onlara bilgi verin. Onları aydınlatın ki, sizi aydınlatsınlar. Eninde sonunda o azametli genel eğitim konusu, mutlak hakikatin karşı konulamaz otoritesiyle kendisini ortaya koyacaktır. O zaman Fransız düşüncesinin gözetimi altında hareket eden hükümetin başında olanlar şöyle bir seçim yapmak zorunda kalacaklardır: Ya Fransa'nın çocukları ya da Paris'in sokak çocukları; ya ışığın içindeki alevler ya da karanlıklar içindeki geçici pırıltılar.

Sokak çocuğu demek Paris demektir, Paris demek dünya demektir.

Çünkü Paris bir bütündür. Paris, insanlığın tavanıdır, bu harikulade şehir, canlı ve ölü bütün örf ve âdetlerin bir minyatürüdür. Paris'i gören biri, içinde gökyüzü ve yer yer yıldızlarla birlikte tarihin alt yüzünü gördüğünü sanır. Paris'in bir

Capitole'ü, Parthénon'u Notre-Dame'ı, Mont-Aventin tepesi, Saint-Antoine dış mahallesi, Asinarium'u, Sorbonne'u, Kutsal Yol'u, Boulevard des Italiens'i ve kamuoyu vardır ve de işkencenin yerine alayı koyar. Ulusal kıyafetleriyle dolaşan kişilerin adı fiyakacıdır, uzaktakiler kenar mahallelidir, hamalın adı hal görevlisidir, Lazzarone'nin adı serseridir, Cocney'in adı züppedir. Paris'in dışında ne varsa hepsini yine Paris'te bulursunuz.

(...)

İp cambazları, kılıç yutan adam size hünerlerini gösterir. Şarkıcılar, sanatkârlar ve ceketinize yapışan dilencilere rastlarsınız. Suresner şarabı Albe şarabını hatırlatır. Père-Lachaise gece yağmurları altında tıpkı Esquilies'in ışıklarına benzeyen ışıklar yayar ve fakirlerin beş yıl için satın aldıkları mezar çukuru, kölenin kiralık tabutuyla eşdeğerdedir.

Paris'te bulunmayan bir şey arayın. Trophonius'un fiçisinde, Mesmer'in teknesinde bulunmayan hiçbir şey yoktur. Ergaphilas, Cagliostro'da yeniden hayata doğar; Brahman rahibi Vâsaphantâ, Saint-Germain kontunda yeniden kendini bulur. Saint-Médard mezarlığı, Şam'daki Umumiye Camii kadar güzel mucizeler yaratır.

Paris'in Ezop'u vardır; ismi Mayeux'dür. Canidie'si de Matmazel Lenormand'dır. Delphe'ler gibi hokkabazlıkla ilgilenenler vardır; Dodone'un sehpaları döndürdüğü gibi masaları döndürürler. Romalıların, snop kadınları tahtlara çıkardıkları gibi, onlar da kraliçeler ilan ederler. XV. Louis, Claude'dan kötüdür ama Madam de Barry, Messaline'den aşağı kalmaz. Paris garip bir şekilde Yunan çıplaklığını, İbrani güçlerini ve Gascon şakacılığını bir araya getirip önümüze serer. Diojen, Job ve Paillasse'ı birleştirip, eski bir Constitutionel kopyasını giydirerek Chodruc Duclos'u yaratır.

Plutarcus “tiran” derse de Roma, Domiteien'in yönetimine olduğu gibi, Sylla'nın yönetimine de gönül rızasıyla katlanıyordu. Tiber Nehri bir Léthé'di. Varius Vibiscus biraz bağnazca, “Contra Gracchos Tiberim habemus. *Bibere Tiberim, id est seditionem oblivisci*⁶⁰ diye övüyordu. Paris günde bir milyon litre su içer, ama bu onun alarm çanı ya da trampet çalmasını engellemez.

Paris her şeyi hoş görür, her şeye güler, çirkinlik bile onun için neşe kaynağıdır. Eğri büğrülükten hoşlanır. Kötülük onu meşgul eder. Sinikliğin en son derecesi olan ikiyüzlülüğe bile kızmaz. Basile'e katlanacak kadar geniş edebi zevkleri vardır. Horace nasıl Priape'ın hıçkırmasına kızmıyorsa o da Tartuf'ün dua etmesine sinirlenmez. Virgil, Roma'nın gece eğlence yerlerinden nasıl eksik olmuyordusa, Paris meyhanelerinde de David d'Anger, Balzac,

Charlet görülür. Paris, hâkimiyetini sürdürür. Dâhiler her yandan fışkırır. On iki yıldırım ve gök gürültüsünden yapılmış olan tekerleklerin taşıdığı arabanın üzerinde Adonai'nin geçtiğini görürsünüz.

Paris demek, evren demektir. Paris, Atina, Roma, Sybaris Kudüs, Pantin'dir. Burada bütün uygarlıkların, bütün barbarlıkların bir özeti bulunabilir. Paris bir giyotini olmasaydı çok üzüldü. Örneğin bir Grève Meydanı⁶¹ olması iyidir. Tuzu biberi olmasa bütün bu ebedi bayramın ne tadı olabilirdi ki? Yasalarımız bunun da çaresini akıllıca buldular ve onlar sayesinde bu karnavalın son gününde bu satır kan damlatıyor..

Grève Meydanı'nın bulunması da iyidir. Tuzu biberi olmazsa bu ebedi bayramın ne tadı olurdu ki?

11. Alay Etmek, Hüküm Sürmek

Paris'in sınırı yoktur. Boyunduruğuna aldığı insanları bazen hakaret edercesine alaya alan böyle bir hâkimiyet hiçbir şehre kısmet olmamıştır. Büyük İskender: "Ey Atinalılar! Sizi memnun etmek ne zor iş!" demişti. Paris, yasalardan daha önemli bir şey yapar: Moda yaratmak. Modadan da büyük bir şey yaratır: Alışkanlık. Paris isterse nankörlük eder. Bazen lükse kapılır. O aptallaştı mı bütün dünya da aptallaşır. Sonra gözlerini ovuşturarak uyanır, kendi kendine: "Ben sersem miyim neyim?" der. Dünyanın yüzüne kahkahayla güler. Böyle bir şehir şaşılabilecek bir şeydir. Bu ululukla bu maskaralığın yan yana bulunması, iyi komşuluk ilişkisi içinde olmaları, zavallılığın ihtişamı rahatsız etmemesi, aynı ağzın hem kıyamet günü borazanını, hem kavalı çalabilmesi şaşılabilecek bir şeydir. Paris'in üstün bir neşesi vardır. Neşesi yıldırım gibidir. Fırtınalarında bazen bir göz kırpması görülür. Mucizeleri, destanları yaşadığı günler, şaheserleri, kahramanlıkları yeryüzünün dört bir yanına yayılır. Saçma sapan yanları da öyledir. Gülüşü yeryüzünü lavlara boğan bir volkan ağzıdır. Alayları ve çoğu zaman açık saçık fıkraları etrafa kıvılcımlar gibi saçılır. Başkalarına iyi yanlarını olduğu gibi kötü yanlarını da örnek verir. İnsanlık uygarlığının en yüksek noktalarında onun şakalarını, haylazlıklarını bulursunuz. Dünyayı boyunduruklardan kurtaran bir 14 Temmuz yaratmıştır Paris.

4 Ağustos gecesi, üç saat içinde bin yıllık feodalite sistemini yıkmıştır. Paris, mantığını herkesin üzerinde birleştiği bir istek haline getirebilir. Yücelik dolu binlerce şekle girer. Washington'a, Kosciusko'ya, Bolivar'a, Botzaris'e, Riego'ya, Bem'e, Manin'e, Lopez'e, John Brown'a, Garibaldi'ye ışık tutar. Gelecek neredeyse o oradadır. 1779'da Boston'da, 1820'de Léon Adası'nda, 1848'de Pesth'de, 1860'ta Palermo'dadır. 'Özgürlük' kelimesi gibi güçlü bir

kelimeyi kulaklara o fısıldar. Harper's Ferry nehir gemisinde toplanan Amerikalı kölelik karşıtlarının ve Gozzi hanında toplanmış olan Ancône'lu vatanseverlerin kulağına bu kelimeyi o söylemiştir. Canaris'i, Quiroga'yı, Pisacane'yi yaratan odur. Yüce olan ne varsa yeryüzünün üzerinde onun yardımıyla dal budak salmıştır. Mazet'nin Barselona'da, Byron'un Missolonghi'de ölmesi, onun soluğuna kapılıp gitmeleri nedeniyledir. Mirabeau'nun ayakları altındaki kürsü Robespierre'in ayakları altındaki kraterdir. Kitapları, tiyatrosu, sanatı, felsefesi insanoğlunun el kitabıdır. Her dakika, önemi olan adamlar yaratmıştır: Pascal, Corneille, Descartes, Régnier, Jean Jacques Rousseau. Bütün yüzyıllar için Molière'i vardır; dilini dünyanın ağzında konuşturur. Sonunda bu dil kelim olmuştur. Bütün zihinlerde ilerleme fikrini inşa eder. Ortaya attığı özgürlük düşünceleri, gelecek kuşakların yanlarından ayırmayacakları silahlarıdır. 1789'dan beri bütün ulusların bütün kahramanları, onun düşünürlerinin, onun şairlerinin ruhuyla yoğrulup yaratılmışlardır. Bütün bunlar onu sokak çocukluğu yapmaktan alıkoymaz ve Paris denilen bu muazzam deha, bir yandan ışıyla dünyanın çehresini değiştirirken öbür yandan Theseus tapınağının duvarlarına kömürle Bouginier'nin burnunu çizerek ve piramitlerin üzerine 'Hırsız Crédeville' yazmaktan çekinmez.

Paris daima dışlarını gösterir; homurdanmadığı zaman güler.

İşte Paris böyledir. Damlarından tüten dumanlar evrenin düşünceleridir. Bir yığın taş ve çamur, ama her şeyden önce manevi bir varlık. O, büyüktense fazla bir şeydir; sınırsızdır. Neden? Çünkü Paris cüretkârdır.

İlerlemenin şartı, cüret gösterebilmedir.

Büyük başarıların hemen hemen hepsi gözü peklik pahasına elde edilmiştir. Devrimin olabilmesi için, Montesquieu'nun önceden sezmesi, Diderot'nun açıklaması, Beaumarchais'nin haberini vermesi, Condorcet'nin hesaplaması, Arouet'nin hazırlaması, Rousseau'nun derin derin düşünmesi yetmez. Danton'un cüret etmesi gerekir.

Cüret etmek '*Fiat Lux*'⁶² demektir. İnsan soyunun ilerlemesi için önünde cesaret örnekleri görmesi gerekir. Gözü pek cesaret örnekleri tarihi baştan başa doldurur. İnsanlığın ilerlemesi için tepelerde görkemli cesaret örneklerinin gösterilmesi gereklidir. Tarihi gözü peklik, yüreklilik büyüler ve bunlar insanlık tarihini aydınlatırlar. Güneş doğarken cüretkârdır. Çabalamak, bütün riskleri göze almak, ısrar etmek, kendini aldatmamak, alinyazısıyla göğüs göğüse çarpışmak, kendisinden ne kadar az korktuğumuzu gösterip felaketi şaşırtmak, haksız güce karşı gelmek, sarhoş zaferine sırası gelince küfretmek, sıkı durmak,

kafa tutmak, dayanmak; işte insanların muhtaç olduğu örnekler bunlardır. Bu örnekler, onları harekete geçiren bir elektrik akımı gibidir. Prometheus'un meşalesinden, Combronne'nin piposuna kadar uzanan şey, aynı büyük şimşektir.

12. Halkın Bağrında Saklı Duran Gelecek

Paris halkına gelince: Büyüyüp yetişkin olduğunda bile o bir sokak çocuğudur. Çocuğu anlatmak, şehri anlatmaktır. Bu yüzden bu kartalı, bu başıboş serçede inceledik.

Parislilerin özü –bunu iyice belirtmemiz gerekir– kenar mahallelilerdir. Kenar mahallelerde gerçek halk, safkan halk bulunur. Halk bu mahallelerde çalışır ve acı çeker. Çalışmak ve acı çekmek insanın iki yüzüdür. Bu kalabalıklarda en acayip kişiler de vardır: Rape'nin yük boşaltıcılarından, Montfaucon'un hayvan derisi yüzücülerine kadar. Cicero onlara “Şehrin döküntüsü!” diye bağırır, “ayaktakımı” diye ekler, Burke tiksinierek; “sefiller güruhu, kara kalabalık, avam tabakası,” der. Bu sözler acele söylenmiş sözlerdir. Ama olsun ne önemi var? Ayaklarının çıplak olmasından ne çıkar. Okumasını bilmemeleri kötü, ama bunun için onları kendi hallerine mi bırakmak gerekir? Talihsizliklerini lanetlenmiş olmalarına mı bağlayacağız? Bilgi verilemez mi bu kitlelere? Evet bu kelimeyi ağzımızdan düşürmemeliyiz, bilgi diye haykırmalıyız. Bu karanlıkların bir gün aydınlanmayacağını kim söyleyebilir? Devrimler birer kimlik değişikliği değil midir? Haydi filozoflar, yürüyün, öğretin, aydınlatın, yüksek sesle düşünün, yüksek sesle konuşun, neşeyle güneşe doğru koşun, meydanlarda kucaklaşın, iyi haberler verin, onlara haklarını öğretin. Marseillese'i söyleyin, herkesi coşturun, düşüncelerde bir kasırga yaratın. Bu kitle arındırılabilir, yüceltilebilir; erdemlerin bazı saatlerde çatırdayan, patlayan, titreşen bu yaygın alevlerinden faydalanmasını bilelim. Bu yalınayaklar, çıplaklar, parçalanmışlıklar, bu bilgisizlikler, karanlıklar idealin ele geçirilmesi yolunda kullanılabilir. Halkın içinden bakarsanız, gerçeği görürsünüz. Ayak altında sürünen bu kumu, fırına atarak eritip kaynatırsanız kristal olduğunu görürsünüz. Galilée ve Newton bu kristal parçaları sayesinde yıldızları keşfettiler.

13. Küçük Gavroche

Bundan önceki ciltte anlatılan hikâyelerin geçtiği zamanlardan yaklaşık sekiz dokuz sene sonra, Château-d'Eau civarında, Temple Bulvarı'nda, on iki on üç yaşlarında küçük bir erkek çocuğu görülüyordu. Gülümsemelerine karşılık bomboş ve üzüntü dolu bir kalbi olmasaydı, yukardaki sokak çocuğu tarifine

tıpatıp uyacaktı. Üzerinde bir erkek pantolonu vardı ama babasının değil, kendisine acıyanların verdiği eskileri giymişti. Oysa, onun anası da vardı babası da. Ne var ki annesi kendisini sevmediği gibi babası da hiç düşünmüyordu. Anası babası olup da yetim kalmış, merhamete muhtaç zavallılardan biriydi.

Bu çocuk hiçbir yerde kendini sokakta olduğu kadar rahat hissetmezdi. Kaldırım taşları, ona anasının kalbinden daha yumuşak geliyordu.

Ailesi onu bir tekmeyle sokağa atmış, o da onları bırakıp gitmişti.

Bu hareketli, solgun benizli, zeki, alaycı, hastalıklı bir çocuktur. Orada burada sürter, şarkı söyler, oyun oynar, derelerde dolaşır, bazen de hırsızlık yapar, ama bu işi yavru kediler gibi neşeyle yapardı. Kendisine haylaz denildiği zaman güler ama serseri denildiği zaman kızardı. Ne yatacak yeri, ne ekmeği, ne ateşi, ne de kendisini seven biri vardı; ama yine de neşeliydi, çünkü özgürdü.

Bu zavallı varlıklar büyüdükları zaman, daima toplum düzeninin değirmen taşıyla karşılaşp onun tarafından ezilirler, ama çocukken küçük olduklarından sıyrılıp kaçarlar. En küçük bir delik kurtulmaları için yeter.

Bütün terk edilmişliğine rağmen, iki üç ayda bir içinden, “Hadi gidip bir annemi göreyim,” diyor, o zaman bulvarı terk ediyor, Cirque’ten ve Saint-Martin kapısından geçiyor, rıhtımlara iniyor, köprüleri geçip Salpêtriére’e giderek okurlarımızın tanıdığı 50-52 numaralı Gorbeau viranesinin kapısını çalıyordu.

O zamanlarda, 50-52 numaralı virane her zamanki gibi ıssızdı. Üzerinde kiralık odalar yazılı olan tabela hâlâ yerindeydi. Burada oturanlar, çoğu zaman Paris’te görüldüğü gibi, birbirleriyle hiç ilişkileri olmayan insanlardı. Ama hepsi de aynı sınıfın insanlarıydı. Bu sınıf, sıkıntı içindeki son küçük burjuvadan başlayıp, sefil insanların arasından geçerek, uygarlığın bütün maddi değerlerinin bitimi demek olan iki insana; yani pislikleri temizleyen çöpçü ile eski püsküyü toplayan eskicilere kadar uzanır.

Jean Valjean’ın oturduğu zamanki (başlıca kiracı) olan yaşlı kadın ölmüştü, yerine tıpkı ona benzeyen başka bir yaşlı kadın gelmişti. “Yaşlı kadından bol bir şey yoktur,” diyen filozofun ismini ne yazık ki hatırlayamıyorum.

Bu yaşlı kadının ismi Madam Burgon’du. Hayatında sahip olduğu tek önemli şey, birbirinin yavrusu olan üç papağandı. Bu papağanlar bir kral sülalesi gibi onun gönlüne hâkim olmuşlardı.

Viranede oturanlar arasında en fakirleri, iki yetişkin kız ile ana babadan ibaret dört kişilik bir aileydi. Daha önce anlattığımız o küçücük, izbe odalardan birinde dördü bir arada oturuyorlardı.

Bu ailenin şaşılacak kadar fakir olmasından başka hiçbir özelliği yoktu. Odayı

kiralarken aile reisi, isminin Jondrette olduğunu söylemişti. Taşındıklarından biraz sonra –bu taşınma, yaşlı kadının tabiriyle, hiçin geliyordu çünkü eve hiçbir eşya getirmemişlerdi– Jondrette, selefi olan ve aynı zamanda merdivenleri temizleyip, kapıcılık da yapan yaşlı kadına, “Birisi gelir de, tesadüfen bir Polonyalı, İtalyan veya İspanyol ararsa, beni arıyor demektir,” demişti.

İşte o neşeli ve baldırı çıplak oğlanın ailesi bu aileydi. Çocuk oraya geldiği zaman, umutsuzluk ve sıkıntıdan başka bir şey bulamıyordu. En kötüsü kimse gülümsemedi ona. İçeri girdiği zaman sorarlardı:

“Nerden geliyorsun?”

“Sokaktan.”

Dışarı çıkarken sorarlardı:

“Nereye gidiyorsun?”

“Sokağa.”

Anası:

“Buraya niye geliyorsun sanki?” diyordu.

Bu çocuk, bitkilerin ışıktan yoksun mahzenlerde yetişmesi gibi, sevgiden mahrum büyüyordu. Ama bundan dolayı acı çekmiyor, kimseye de kızmıyordu. Bir ana-babanın nasıl olması gerektiği hakkında en ufak bir fikri bile yoktu.

Zaten annesi, kız kardeşlerini seviyordu.

Temple Bulvarı’nda bu çocuğa küçük Gavroche denildiğini söylemeyi unuttuk. Neden mi Gavroche deniyordu ona? Belki babasının ismi Jondrette olduğu için.

Bağları koparmak, bazı sefil ailelerde bir içgüdüdür.

Jondrette ailesinin oturduğu oda, koridorun en sonundaydı. Yandaki odada da Mösyö Marius adında çok fakir bir delikanlı oturuyordu.

Şimdi Mösyö Marius’ün kimi olduğunu açıklayalım.

İKİNCİ KİTAP BÜYÜK BURJUVA

1. Doksan Yaş ve Otuz İki Diş

Boucherat, Normandie Sain-Tonge sokaklarının civarında oturan yaşlılardan bazıları, Mösyö Gillenormand isimli bir adamı hâlâ hatırlar ve ondan sevgiyle söz ederler. Onlar henüz gençken bu adam yaşlanmıştı. Belirsiz gölgelerin içinde karmakarışık olan geçmişe hüznle bakanlar, Temple civarındaki arapsaçı gibi karışık sokaklardan bu adamın geçtiğini görür gibi olurlar. O dönemde XIV. Louis'nin yönetimi altında bu sokaklara Fransa eyaletlerinin isimleri verilmişti. Tıpkı günümüzde yeni Tivoli Mahallesi'nin sokaklarına Avrupa'daki başkentlerin isimlerinin verilmesi gibi. Gelişmeyi açıkça gösteren bir ilerleme olarak görüldüğünü de kaydetmeden geçmeyelim:

Mösyö Gillenormand çok uzun yıllar yaşamış olduğu için, etrafın ilgisini çeken insanlardan biriydi. Bu tür insanlarda ilgimizi çeken şey, bir zamanlar herkesten farklı olmadıklarını bildiğimiz halde, yaşlılıklarında kimseye benzemediklerini görüp şaşırmamızdır. Bu adam, kimseye benzemeyen bir yaşlıydı. Başka bir yüzyılın adamıydı o. Burnu havada, kusursuz bir XVIII. yüzyıl burjuvasıydı.

Doksan yaşını geçtiği halde, dimdik yürüyor, yüksek sesle konuşuyor, iyi görüyor, yiyor, şarabını içiyor, uyuyor ve horluyordu. Otuz iki dişi de tamdı. Gözlüğünü sadece okumak için takardı. Kadınlara düşküncü ama on yıldan beri onlarla kesin olarak ilgisini kestiğini, kadından hoşlanmadığını söylüyor, neden olarak da, yaşlılığını değil parasızlığını ileri sürüyordu. “Param olsaydı o zaman görürdünüz,” diyordu. Gerçekten de elinde on beş bin franklık bir gelirden başka bir şeyi kalmamıştı. Bir mirasa konup, yüz bin franklık bir gelir sağlayarak metresler tutmak en büyük isteğiydi. Görüldüğü gibi bu adam, Voltaire gibi bütün hayatı hastalıklarla geçmiş mızımız bir yaşlı değildi. Yaşlanıp tirit haline gelmemiş, daima dinç kalmıştı. Aceleci ve hemen öfkelenen biriydi. Öfkelenmesi için, en küçük birşey yeterdi, üstelik, çoğu zaman haksız yere. Gerçeğin inkâr edilmesine hiç dayanamazdı. Düşüncelerine aykırı bir söz söylendi mi, hemen bastonunu kaldırır, geçen yüzyıldaki gibi davranarak karşısındakini dövmeye kalkardı. Elli yaşında, evlenmemiş bir kızı vardı. Öfkelenince kızına güzel bir sopa atar ve onu hep sekiz yaşında bir çocuk gibi görürdü. Hizmetçilerine bağırır, çağırır küfredirdi. Özelliklerinden biri de, her gün bir berbere tıraş olmasıydı. Berber kaçığın biriydi; üstelik, güzel karısını Mösyö Gillenormand'dan kıskanıyor ve yaşlı adamı hiç sevmiyordu.

Mösyö Gillenormand her konudaki anlayış yeteneğiyle övünür ve çok bilgili bir insan olduğunu varsayardı. Örneğin kendisi hakkında: “Anlayışım gerçekten çok derindir. Bir pire beni ısırsa, bu pirenin hangi kadından geldiğini söyleyebilirim,” derdi. En çok kullandığı sözler, ‘hassas adam’ ve ‘doğa’ kelimesiydi. Bu sonuncu kelimeye, bizim çağımızın verdiği anlamı vermiyor, ocak başı sohbetlerinde yaptığı alay ve şakalara soktuğu bu kelimeyi kendine özgü bir şekilde kullanıyordu: “Doğa,” diyordu, “uygarlık, her çeşit nesneye sahip olsun diye ona barbarlık örnekleri bile vermiştir. Avrupa, Asya ve Afrika’da bunun örnekleri görülür, ama küçük çapta. Örneğin, kedi bir salon kaplanıdır, kertenkele bir cep timsahıdır. Opera dansözleri yumuşak ve güzel vahşilerdir, erkekleri yemezler, ama dişleriyle ufalarlar, ya da, sihirbazlar gibi hareket ederek, onları istiridye haline çevirip yutarlar. Barbarlar yalnızca kemikleri bıraktıkları halde, onlar yalnız kabukları bırakırlar. Töre dediğimiz şeyler işte böyledir. Birbirimizi yemiyoruz, ama kemiriyoruz. Birbirimizi öldürmüyoruz, tırmıklıyoruz!”

2. Böyle Ev Sahibine Böyle Ev

Mösyö Gillenormand, Marais’de, Filles de Calvaire Sokağı 6 numarada oturuyordu. Ev kendisinin idi. Bu ev daha sonraları yıkılmış ve yeniden yapılmıştır. Paris evlerinin numaraları sık sık değiştirilir; bu devrimlerden biri sırasında evin numarasının değiştirilmiş olması söz konusudur. Sokakla bahçenin arasında birinci katta büyük bir dairede oturuyordu. Odalar tavana kadar yükselen, motifli Gobelin ve Beauvais halıları ile kaplıydı. Aynı motifler, koltukların üzerinde de görülüyordu. Yatağının önünde, dokuz parçalı bir paravana vardı Coromandel cilasıyla parlatılmıştı. Uzun perdeler kornişlerden aşağıya, iri ve gösterişli kıvrımlar yaparak dökülüyordu. Bahçesi hemen pencerelerin altındaydı. Köşedeki bir pencereden inen on beş basamaklı merdiven, daireyi bahçeye bağlıyordu. Yaşlı adam, bu merdivenleri hiç yorulmadan inip çıkıyordu. Odasının yanındaki kütüphaneden başka, yine odasının yanında çok sevdiği bir yatak odası vardı. Bu odanın duvarlarını, XIV. Louis’nin savaş gemilerinde forsaların yaptığı Mösyö de Vivonne’un metresi için yapılmış olan, zambaklarla süslü çok güzel bir hasır kaplıyordu. Mösyö Gillenormand’ın yüz yaşında ölen bir halasından miras kalmıştı. Halası oldukça sert bir kadındı. Mösyö Gillenormand iki defa evlenmişti. Davranışları hem saraya mensup bir adama hem de hâkim ya da profesörün davranışlarına benziyordu. Oysa hiçbir zaman saraya mensup olmamıştı, ama isteseydi belki hâkim veya profesör olabilirdi. İsteddiği zaman neşeli ve sevimli bir insan olurdu.

Karıları tarafından daima, ama metresleri tarafından hiçbir zaman aldatılmayan adamlardandı. Çünkü bu tip adamlar hem en asık suratlı kocalar hem de en tatlı âşıklardır.

Resim konusunda bilgisi ve zevki vardı. Odasında, kimi gösterdiği belli olmayan bir portre asılıydı. Joen Jordaens tarafından büyük fırça vuruşları ile yapılmıştı; üzerinde binlerce açıklama vardı. İyice araştırılarak yapılmıştı, ama rastgele yapılmış izlenimini veriyordu. Mösyö Gillenormand'ın elbisesi ne XV. Louis'nin ne de XVI. Louis'nin elbisesi gibiydi. Giydiği elbise, devrim sırasında kral taraftarlarının giydiklerindendi. O zamana kadar kendisinin çok genç olduğunu ve modayı takip ettiğini sanmıştı. Elbisesi hafif kumaştandı, oldukça büyük yakaları ve kol kapakları, uzun bir kuyruğu ve büyük çelik düğmeleri vardı. Pantolonu kısa pantolon biçimindeydi. Ayakkabıları tokalıydı. Ellerini daima yelek ceplerine sokardı. Kendinden emin bir tavırla: “Fransız devrimini yapanlar bir yığın hayduttan başka bir şey değildir,” derdi.

3. Luc-Esprit

On altı yaşlarındayken, bir gece Operaya gittiğinde, o dönemin en güzel ve olgun kadınlarından olan, Voltaire'in övgülerine konu olmuş Camargo ve Sallé'nin ilgisini çekmişti ve iki ateş arasında kalan Mösyö Gillenormand, Nahenry adında küçük bir dansöze doğru kahramanca bir çekilme hareketi yapmak zorunda kalmıştı. Bu kız, kendisi gibi on altı yaşında, bir kedi gibi vahşi ve anlaşılmaz bir kızdı. Adamakıllı abayı yakmıştı. Onunla ilgili bir yığın anısı vardı. “Şu Guimardini-Guimard-Guimardinette, en son Longchamps'da gördüğüm zaman ne kadar güzeldi,” diyor ve elbisesinin oluşturduğu parçaları bir bir sayıyordu. Gençliğinde bir Nain-Londrin ceketini giyermiş. Bundan sık sık söz eder ve “Levanten bir Türk'e benzerdim,” derdi. Yirmi yaşlarındayken, kendisini tesadüfen gören Madam de Boufflers, onun için, “tatlı bir çılgın,” demişti. Duyduğu bütün politika ve devlet adamlarının isimleriyle alay ediyor ve öfkeleniyor, onların aşağılık ve burjuva herifler olduğunu söylüyordu. “Yeni çıkmış paçavralar,” dediği gazeteleri okurken gülmekten katılıyordu. “Bu adamlar da kim? Corbière, Casimir Périer de kim oluyormuş?” “Bunların hepsi de demek bakan? Neredeyse beni de bakan yapacaklar, doğrusu bu çok gülünç olurdu, ama bunu da yapabilir bu adamlar,” diyordu. Bir şeyden söz ederken istediği her kelimeyi kullanıyor, kötü kelimeler söylediği zaman hiç sıkılmıyordu, en kaba, en müstehcen, en iğrenç sözleri anlaşılmaz, sakınmaz ve tuhaf bir kibarlıkla çekinmeden kullanıyordu. Bu, onun yüzyılının âdetiydi. Şunu unutmamak gerekir ki, şiirin inceldiği ve kibarlaştığı çağda, nesir oldukça

kabaydı. Vaftiz babası, Mösyö Gillenormand'ın bir dâhi olacağını tahmin etmiş ve ona çok anlamlı olan Luc-Esprit ismini vermişti.

4. Yüz Yaşına Kadar Yaşama Niyeti

Çocukluğunda doğduğu yerin okuluna devam etmiş ve iyi bir öğrenci olarak armağanlar almıştı. Duc de Nevers dediği Duc de Nivernais kendisine armağanlarını eliyle vermişti. Ne Konvansiyon, ne XVI. Louis'nin ölümü, ne Bourbonlar'ın geri dönüşü, ne de Napoléon, bu anıyı zihninden silememişti. Duc de Nevers, onun için yüzyılın en büyük adamıydı. “Ne büyük adamdı, hele mavi kordonu ile ne kadar yakışıklı görünüyordu,” diyordu. Mösyö Gillenormand'a göre, II. Katerina, Bestuchef'ten altın iksirini satın almakla, Polonya'nın bölüşülmesi gibi bir suçun cezasını ödemiş oluyordu. Bu konudan söz açınca: “Altın iksir, Bestuchef'in sarı boyası, General Lamotte'un damlaları, bunlar XVIII. yüzyıldan kalan en değerli ilaçlardı. Aşk dertlerine, gönül işlerine deva olarak kullanılırdı. XV. Louis, Papa'ya bundan iki yüz şişe gönderiyor,” diyordu. Mösyö Gillenormand Bourbonları seviyor ve 1789'dan nefret ediyordu. Anarşi devrinden nasıl yakasını sıyrıp kaçtığını durmadan anlatırdı. Kendisine, altın iksirinin, demir perklorür olduğu söylendiği zaman çılgına dönüyordu. Devrim sırasında hayatını kurtarmak için nasıl şen ve şakrak davranması gerektiğini de anlatırdı. Bir delikanlı Cumhuriyet yönetimini övmeye kalksın, bembeyaz kesiliyor ve bayılacak gibi oluyordu. Ara sıra doksan yaşında olduğunu söyleyerek, “Umarım doksan üçü görmem,” diyor, bazen de, yüz yaşına kadar yaşamayacağı umduğunu söylüyordu.

5. Basque ve Nicolette

Kendine has görüşleri vardı. Biri şuydu: “Bir adam kadınlara çok düşkünse ve evli ise, hele karısı çirkin ve konuşması çekilmez bir kadınsa, sırası gelince kıskançlık yapıp kocasının canını sıkıyorsa, adamın bu kadından kurtulmak için yapacağı ilk şey, ailenin para sorunlarını karısına bırakmaktır. Böyle bir fedakârlık onu özgürlüğüne kavuşturur. İşte o zaman kadın, işten baş kaldıracak zaman bulamaz, uşaklarla uğraşır, yavaşmalarına emirler verir, borçlularla didişir, noterlerle ilgilenir, davaların nasıl geliştiğine bakar, kontratlar yaparak, kendisinin hâkimiyetini hisseder. Satın alır, satar, düzenler, söz verir, tehlikelere girer, verir, alır, toplar, harcar, budalalıklar eder, başarılar kazanır; bundan memnuniyet duyar, böylece avunur ve işle ilgilenir; başka yere bakacak zaman bulamaz. Kocasını kendisini ihmal eder ve adamdan saymazken, kocasını mahvetmekte olduğunu düşünerek tatmin olur.”

Mösyö Gillenormand bu görüşünü kendi hayatına uygulamıştı; bu yüzden kendi hikâyesi buna çok benziyordu. İkinci karısı onun servetini öyle bir yönetmişti ki öldüğü zaman Gillenormand'a on beş bin frank gelirden başka bir şey kalmamıştı. Ancak geçinebiliyordu. Pek aldırmamıştı. “Çünkü artık miraslara güven duyulmuyor, anadan babadan kalan servet, bakıyorsunuz milli servet haline geliyor,” diyordu.

Daha önce söylediğimiz gibi, Filles de Calvaire Sokağı'ndaki ev kendisinin idi. İki özel hizmetçisi vardı, biri kadın öteki erkek. Yeni bir hizmetçi aldığı zaman onlara kendisi yeni bir isim veriyordu. Hangi bölgeden gelmişlerse, o bölgenin ismiyle çağırıyordu onları; Nimois, Comtois, Poitevin gibi. Son uşağı elli yaşlarında, astımlıydı. İki üç adım atmaktan aciz olduğu halde, Bayonne'lu olduğu için Mösyö Gillenormand ona, “Basque” demişti. Hizmetçilere gelince, bütün hizmetçilerin ismi Nicolette'di (Daha ileride sözü geçecek olan Magnon bile). Bir gün, işinin ustası olan gururlu bir ahçı kadın gelmişti. Mösyö Gillenormand kadına, “Ayda ne kadar istersiniz?” diye sordu. Kadın cevap verdi: “Otuz frank.” “Peki isminiz nedir?” “İsmim Olimpy.” O zaman Gillenormand şöyle dedi: “Sana elli frank veriyorum. İsmi de Nicolette olacak.”

6. Magnon ile İki Bebek Beliriyor

Mösyö Gillenormand acı çektiği zamanlar hemen öfkelenirdi. Umutsuzluğa düşmek, acı çekmek, öfkelenmek demekti onun için. Her türlü önyargıya sahipti ve kendine her pervasızlığı hak görüyordu.

İnsanlara karşı ileri sürdüğü ve için için kendisini memnun eden özelliklerinden biri, daha önce söylediğimiz gibi, dinç kalmış olmasıydı. Buna, “şahane şöhret,” diyordu. Bu şahane şöhret, başına bazen belalar da getirmişti. Bir gün kendisine, bir sepet içinde, sanki istiridye getirirler gibi, yeni doğmuş iri bir erkek bebek getirdiler, çocuk durmadan ağlıyordu, sıkı sıkı kundaklanmıştı. Altı ay önce evden kovulan bir hizmetçi, çocuğun Mösyö Gillenormand'dan olduğunu iddia ediyordu. O tarihte, Mösyö Gillenormand en çok seksen dört yaşındaydı. Çevresinde herkes olaya kızmış, söylentiler almış yürümüşü: Bu sersem karı bu hikâyeye acaba kimi inandırmak istiyordu? Bu ne cüret, ne iğrenç bir iftiraydı! Bu arada, Mösyö Gillenormand çok sakindi. Bebeğe, iftira edilmekten gurur duyan genç bir adamın tatlı gülüşü ile bakıyor ve şöyle diyordu: “Ne olmuş yani? Neden bu kadar aptallaşıyorsunuz? Majeste IX. Charles'ın oğlu Angoulême Dükü seksen beş yaşındayken, on beş yaşında bir kızla evlendi. Alluy Markisi ve Bordeaux piskoposu Kardinal de Sourdis'in kardeşi Mösyö Virginal 83 yaşında başkan Jacquin'in oda hizmetçilerinin

birinden çocuk sahibiydi ve bu çocuk daha sonra Malta şövalyelerinden biri oldu. Bu yüzyılın büyük adamlarından biri olan papaz Tabaraud seksen yedi yaşındaki bir adamın oğluydu. Bu gibi şeyler gayet olağandır. *İncil* nerede? Yemin ederim ki, bu çocuk benden değil. Neyse, ona iyi bakın, sonuçta bu, kendi hatası değil.” Bu, yumuşak bir davranıştı. Nitekim Magnon denilen bu hizmetçi kız, ertesi yıl, Mösyö Gillenormand’a bir başka erkek çocuk gönderdi. Mösyö Gillenormand yelkenleri suya indirmek zorunda kaldı ve iki çocuğu birden annesine gönderip her ay bakımları için seksen frank vereceğini söyledi. Ama bir şartı vardı; kadın bir daha böyle şeyler yapmayacaktı. “Bir annenin çocuklara iyi bakmasını isterim. Ara sıra gidip onları göreceğim,” diyordu. Böyle de yaptı. Mösyö Gillenormand’nın 33 yıl boyunca Poitier Akademisi Direktörlüğünü yapan ve yetmiş dokuz yaşında ölen bir erkek kardeşi vardı. “Onu çok erken kaybettik,” derdi. Kendisinden geriye pek anı kalmamış olan bu papaz, çok cimriydi. Papaz olduğu için fakirlere sadaka vermek zorunda olduğunu hisseder, ama dilencilere rastladığı zaman değerli olmayan eski paralar verirdi. Böylece cennete gideyim derken cehennemini yolunu bulmuştu. Oysa Gillenormand bu tür dalaverelere kalkışmıyor, soylu bir şekilde ve eli açık bir insan gibi sadaka veriyordu. Aceleci, iyi kalpli ve merhametliydi. Kendisiyle ilgili her şeyin, hatta aleyhinde çevrilen dolapların bile, yüce bir şekilde olmasını isterdi. Kendisini kaba ve açıkça soyduğu belli olan bir adamın yüzüne karşı, soylu bir tavırla şöyle bağırmıştı: “Tuh. Bu işi ne kadar kötü yaptınız. Bu yüzyılda her şey bozulmuş, sahtekârlar bile. Doğrusu hayret edilecek şey. Benim gibi bir adam böyle soyulur mu? Kendimi sanki bir ormanda soyulmuş gibi hissediyorum. Oldukça acemi ve kötü bir soygun.”

İki defa evlendiğini söylemiştik. Birinci evliliğinden bir kızı olmuş, hiç evlenmemişti. İkincisinden de bir kızı olmuş, otuz yaşına basmadan ölmüştü. Bu kız, belki aşk, belki de bir rastlantı sonucu Cumhuriyet ve İmparatorluk ordularında hizmet etmiş, Austerlitz’de nişan almış, Waterloo’da yarbay olmuş, zengin bir subayla evlenmişti. Yaşlı burjuva, “Bu, ailemizin yüzkarasıdır,” diyor, dantelalı kol kapaklarını geriye doğru atmak için zarif bir el hareketi yapıyordu. Tanrı’ya pek inanmazdı.

7. Kural: Misafirleri Sadece Akşamları Kabul Etmek

İşte saçları hiç dökülmemiş ve aklaşmış olan Mösyö Luc-Esprit Gillenormand böyle bir adamdı. Her şeye rağmen Mösyö Luc-Esprit Gillenormand, saygı duyulması gereken biriydi.

XVIII. yüzyılın adamıydı; yüce ve yüzeyseleli.

Restorasyon'un ilk yıllarında Mösyö Gillenormand daha gençti (o sıralarda, yani 1814 yılında henüz yetmiş dört yaşındaydı). Saint-Sulpice'in yakınlarında, Saint-Germain mahallesinde, Servandoni Sokağı'nda oturuyordu. Marais'ye, dünyadan el etek çektiği zaman taşınmıştı. Yani seksen yaşını geçtikten sonra.

Dünyadan el etek çektikten sonra kendini alışkanlıklarına bırakmıştı; bu alışkanlıklarından birisi, gündüzleri kapısını ziyaretçilere kapalı tutmasıydı. Gelen kim olursa olsun, ne gibi bir iş için gelirse gelsin, onları sadece akşamları kabul ederdi. Bu, onun yaşadığı yüzyılının âdetlerinden biriydi. Ne pahasına olursa olsun bundan vazgeçmek istemiyordu. Saat 17.00'de akşam yemeği yiyordu. Ondan sonra kapısı ziyaretçilere açıktı. "Gün ışığı kahpedir, ona pencereleri kapamak gerekir. Gökyüzü yıldızlarını parıldattığı zaman, seçkin insanlar da zekâlarını harekete geçirirler," diyordu. Bu yüzden, gündüzleri herkesten kaçardı. Kral bile evine gelse bu kuraldan şaşmazdı belki. Bu, onun döneminin inceliği idi.

8. İki Adet Olan Her Zaman Çift Demek Değildir

Şimdi, Mösyö Gillenormand'ın sözü geçen kızlarından söz edelim: Bu kızların aralarında on yaş fark vardı. Küçüklüklerinde birbirlerine hemen hemen hiç benzemiyorlardı. Ne yüz, ne de karakter olarak aralarında hiçbir bağlantı yoktu. Küçük kız, güzel olan her şeyle ilgilenen, tatlı bir insandı. Çiçekler, şiirler, şarkılar en sevdiği şeylerdi. Coşkun, duygulu, hayalperest bir yaratıktı. Ta çocukluğundan beri hayalinde yaşattığı belirsiz bir kahramanla nişanlıydı. Büyük kızın ise hayallerini zengin tüccarlar, milyonerler süslüyordu. Hayalini kurduğu adam sersemin biriydi, ama parası olduğu için adam sayılıyordu. Ya da büyük bir devlet memurunun karısı olduğunu hayal ediyordu. Resmi davetler, kapıda gelenlerin isimlerini okuyan boynu zincirli uşaklar, balolar, Başkanların nutukları, herkesin kendine saygı duyup çevresinde pervane gibi dönmesi, bütün bunlar hayallerini baştan başa kaplıyordu. Genç kızlık çağlarında her iki kız da, böylece kendi hayallerinin peşine katılıp düşüncelere dalmış, yaşamaktaydılar. Her ikisinin de kanatları vardı. Birinin kanatları melek, diğerininki kaz kanadıydı.

Hiçbir hırs, hiçbir istek tam olarak gerçekleşmez. Hiç olmazsa yeryüzünde bu böyledir. İçinde yaşadığımız çağda cennet henüz yeryüzüne inmemiştir. Küçük kız hayallerinin erkeğiyle evlenmiş, ama genç yaşta ölmüştü. Büyüğü evlenmemişti.

Büyük kız anlattığımız bu hikâyeye girdiği sırada, yaşlı ve erdem sahibi, hiçbir duygu beslemeyecek kadar namuslu bir kadın, alıngan ve kalın kafalı bir

mahluktu. Yakın akrabalarının dışında kimse küçük ismini bilmiyordu, ona büyük Matmazel Gillenormand diyorlardı.

Utangaçlık ve çekingenlik konusunda Matmazel Gillenormand ile kimse yarışamazdı. Bu, delilik derecesinde bir utangaçlıktı. Hayatındaki en korkunç anı olarak, bir adamın bir gün jartiyerini görmüş olmasını hatırlardı.

Bu korkunç utangaçlık yaşlandıkça daha da artmıştı. Etekliği, ona göre tam anlamıyla kalın değildi. Elbisesinin üst kısmının hiçbir zaman yeterli derecede kapalı olduğundan emin olmazdı. Kimsenin bakmayı aklına getirmeyeceği yerleri iğnelerle, kopçalarla dikiyordu. Utangaçlığın esası, tehlike azaldıkça kaleyi daha fazla sağlamlaştırmaktır.

Ama bu gibi işlere kimsenin aklı ermez. Çünkü Matmazel Gillenormand, küçük yeğeni Théodule'ün kendisini kucaklamasından memnuniyetsizlik duyuyor gibi görünmüyordu. Théodule subaydı.

Théodule'e gösterdiği özel ilgi bir yana, kendisi için seçtiğimiz utangaç sıfatı tam yerindedir. Matmazel Gillenormand'ın karmakarışık bir ruhu vardı. Zaten utangaçlık, yarım erdem, yarım da kusurdur.

Utangaçlığa dindarlığı da eklemişti. Dindarlık, utangaçlığa uyan bir astardır. Bakire Meryem tarikatına bağlıydı. Beyaz bir örtü kullanırdı. Yortularda acayip vaazlar verir 'kutsal kan'ı, 'kutsal kalb'i saygıyla anardı. Rokoko-Jesuit bir mihrabın önünde saatlerce tek başına düşüncelere dalar ve ruhunu, altın yaldızlı tahtaların, mermerlerin arasından Tanrı'ya doğru yüceltirdi.

Kilisede bir arkadaş edinmişti. O da kendisi gibi yaşlıca bir kızdı; tam bir budala olan bu kadının yanında Matmazel Gillenormand dünya bilgini sayılırdı. İsmi Matmazel Vaubois olan kadıncağız, iki tane duanın dışında nasıl reçel yapıldığından başka bir şey bilmezdi. Sanki içinde zerre kadar zekâ bulunmayan bir cehalet kumkumasıydı. Kendi cinsinin en mükemmel örneğiydi.

Matmazel Gillenormand yaşlandıkça, kaybetmekten çok, kazanmıştı. Bu miskin insanların hepsi için geçerlidir. Hiçbir zaman kötü bir insan olmamıştı. Ama bu yarım bir iyiliktir. Yaşlandıkça daha da yumuşamış ve kaynağı bilinmeyen ve kendisinin de çözemediği bir üzüntü bütün varlığını kaplamıştı. Yüzünde, başlamadan biten bir hayatın bütün şaşkınlığı okunuyordu. Babasının yanında yaşadığını söylemiştik. Mösyö Gillenormand'ın yanında nasıl kızı varsa, Monsenyör Bienvenu'nün de yanında kızı vardı. Yaşı ilerlemiş bir adamla yaşlı kızının birlikte yaşamaları az görülen bir şey değildir. Bunlar insana, birbirine dayanan iki zayıf yaratık izlenimini verir.

Bunlardan başka, evde bir de küçük bir erkek çocuk vardı. Bu çocuk, Mösyö

Gillenormand'ın karşısında korkudan titrerdi. Mösyö Gillenormand, çocuğa çok sert bir şekilde, hatta bazen bastonunu havaya kaldırarak seslenir ve “Gel buraya, seni haylaz, seni yaramaz, söyle bakayım sersem, hele bir daha böyle yaptığını görürsem!” gibi sözler söylerdi.

Bu çocuk onun torunuydu. Bu çocuktan ilerde söz edeceğiz.

ÜÇÜNCÜ KİTAP BÜYÜKBABA VE TORUN

1. Eski Bir Salon

Mösyö Gillenormand, Servandoni Sokağı'nda oturduğu sıralarda, birtakım soylu ve seçkin salonlara devam ediyordu. Burjuva olmasına rağmen, bu salonlara kabul edilirdi. Mösyö Gillenormand'ın iki zekâsı olduğu için –biri kendi zekâsı, öteki başkalarının ona yükledikleri zekâ– kendisini arıyorlar hatta gelmesinden memnun oluyorlardı. Hâkim olamayacağını anladığı bir salona gitmezdi. Bazı insanlar vardır, her ne pahasına olursa olsun başkalarını etkilemeyi ve ilgi çekmeyi isterler. Konuşup herkesi hayran etmezlerse kendilerini soytarılık yapmaya zorlarlar. Mösyö Gillenormand böyle değildi. Ziyaret ettiği kral yanlısı salonlara hâkim olması kendisine bu kadar pahalıya mal olmuyordu. Her yerde sözü geçiyordu onun. Bazen M. de Bonald'a hatta M. Bengy-Puy-Vallée'ye kafa tuttuğu bile oluyordu.

1817 yılına doğru, komşularından Madam la Baronne de T.'nin Férou Sokağı'ndaki evini haftada iki defa öğle vakitleri ziyaret ediyordu. Bu saygıdeğer madamın kocası XVI. Louis'nin döneminde Berlin elçiliği yapmıştı. Baron sağlığında manyetizmayla uğraşır, kendinden geçer, hayallere dalardı. Sürgünde sefalet içinde ölmüş ve geriye servet olarak, yaldız işlemeli ve maroken kaplı on ciltlik anılarını bırakmıştı. Madam T. onuruna yediremediği için bu anıları bastırmamıştı, bütün geliri; her nasılsa batmaktan kurtulmuş küçük bir aylıktı. Madam T. saraydan tamamen uzakta yaşıyor, saray için, “her çeşit insanın bulunduğu yer,” diyordu. Dünyadan elini eteğini çekmişti; soylu, gururlu ve fakir bir yalnızlık içinde yaşıyordu. Haftada iki defa yakın arkadaşları onun evinde toplanıyorlardı. Tam bir kralcılar toplantısıydı; çaylar içiliyor ve ruhsal durumları nasıl gerektiriyorsa öyle hareket ederek, içinde bulundukları yüzyıldan ya şikâyet ediyor, ya da ona isyan ederek bağırıp çağırıyorlardı. Anayasacılardan, Bonapartçılardan, mavi şeridin burjuvalara verile verile artık sıradan, kötü bir alışkanlık haline gelmesinden ve XVIII. Louis'nin Jakobenciliğinden ya hayıflanıyorlar ya da feveran edip çılgınlık atıyorlardı. Fahişelikten de söz açılıyordu.

Bu toplantıların en eğlenceli taraflarından biri de, Napoléon isminin Nicolas olarak geçtiği şarkıların birlikte söylenilmesiydi. Kaba ve açık olan şarkıları söylerken, çok nazik ve tatlı kadınların bile heyecanlanıp coştukları görülüyordu. Gelecek hükümete kimlerin seçileceği ve ne gibi görev alacakları da

kararlaştırılıyordu.

Bu küçük çevrede devrimin gülünç taklitleri de yapılıyordu. Aynı öfkeleri ters yönde bileyip sivriltmekten yana bilinmez nasıl bir istek duyuyorlar, devrimin küçük şarkısı ‘İşler Yolunda Gidiyor’u söylüyorlardı:

Ah, gidecek, gidecek, gidecek!

Bonapartçılar deniz fenerlerine!

Şarkılar giyotine benzer. Fark gözetmeden keserler; bugün bu kafayı yarın bir başkasını. Kestikleri kafanın kime ait olduğuna bakmazlar... Onlar için önemli değildir.

Fualdes sorununda, –bu sorun 1816’da ortaya çıkmıştı– onlar, Bastide ile Jausion’un tarafını tutuyorlardı. Çünkü Fualdès, Bonapartçı’ydı. Liberallere ‘kardeşler ve dostlar’ diye lakap takmışlardı. Bu tabir onlarca hakaretlerin en büyüğüdü.

Bazı kiliselerin çan kulelerinde olduğu gibi, Madam de T.’nin salonunda da iki horoz vardı. Biri Mösyö Gillenormand, öteki Kont Lamothe-Valois’du. Ondan söz açılırken, saygı ve önemle: “Biliyor musunuz bu ismi? Kraliçenin gerdanlığı olayına karışan Lamothe’dur,” deniliyordu.

Şunu da eklemeyelim: Burjuvaların gözünde, birisinin kolayca dostlar edinmesi, kendisi için hiç de hoş bir şey değildir. Evinize kabul ettiğiniz, kendisiyle dostluk yaptığınız insana çok dikkat etmeniz gerekir. Komşularınız soba yakmadıkları zaman, odanızı ısıtmak için nasıl daha fazla odun harcamanız gerekiyorsa, hor görülen adamlarla arkadaşlık ettiğiniz zaman da kendinizi temize çıkarmanız için çok fazla çaba göstermeniz gerekir.

1815’te yetmiş beş yaşında olan Lamothe’un sessiz ve ağırbaşlı hali, soğuk ve köşeli yüzü, son derece kibar tavırları, kravatına kadar ilikli ceketi, toprak rengi pantolonunun içinde daima bacak bacak üstüne attığı uzun bacakları dikkati çekiyordu. Yüzü pantolonunun rengindeydi.

Bu Mösyö de Lamothe sırf ünlü olduğu ve –şaşılacak bir şey– Valois ismini taşıdığı için bu salonda önemli bir yer işgal ediyordu. Mösyö Gillenormand’a gelince, onun hâkimiyeti gerçek bir üstünlüktü. Çünkü o, hâkimiyetini doğrudan doğruya kuruyordu. Neşesinden hiçbir şey kaybetmeden şakacı bir tavır takınıyor ve kendini kabul ettiriyordu. Yüce, namuslu ve burjuvaca bir seçkinliği vardı. Yaşlı olmasının da böyle saygı görmesinde etkisi olduğunu söyleyelim. Bu kadar yaşlı olmak küçümsenecek bir şey değildir. Yıllar, insanın çevresine bir saygı halesi örür ve onu herkesin gözünde önemli bir insan yapar.

Bundan başka, eski bir kayadan fırlayan kıvılcımlara benzer özlü sözleri vardı.

Örneğin, Prusya Kralı, XVIII. Louis’yi tekrar tahta oturtuktan sonra, Ruppın kontu adı altında onu ziyarete geldiğinde, sanki Marki de Brandebourg’muş gibi usta ve ince bir kabalıkla karşılanmıştı. Mösyö Gillenormand bu davranışı onaylıyor ve “Fransa kralı olmayan her kral bir taşralı kraldır,” diyordu. Bourbonların tekrar tahta çıkışını kutlamak için yapılan bir törenden sonra Talleyrand’ın geçtiğini gören Mösyö Gillenormand şöyle demişti: “İşte ekselans Kötülük Hazretleri!..”

Mösyö Gillenormand, bu toplantılara o çağlarda kırk yaşında olan fakat ellisinden fazla gösteren, fasulye sırgı gibi kızı ve yedi yaşlarında sevimli bir oğlan çocuğu ile birlikte geliyordu. Bu çocuk, beyaz, pembe tenli, mutluluk ve güven dolu bakışları olan çok güzel bir çocuktur. Salona girdiği zaman herkes, “Ne güzel şey, çok yazık olmuş. Vah yavrucak!” diye mırıldanıyordu. Bu çocuk, biraz önce kendisinden kısaca bahsettiğimiz çocuktur: Ona “zavallı çocuk” diyorlardı; çünkü babası Loire’lı bir hayduttu.

Bu Loire’lı haydut, Mösyö Gillenormand’ın damadıydı. Kendisinin bu damadından, “Ailemizin yüzkarası,” diye söz ettiğini biliyoruz.

2. O Dönemin Kırmızı Hayaletlerinden Biri

O günlerde küçük Vernon şehrindeki güzel köprünün –ve yakında yerine, demirden korkunç bir köprünün geçeceğinden emin olduğumuz– üzerinde dolaşan biri, yukardan aşağıya baktığı zaman, deri bir başlık giymiş, elli yaşlarındaki bir adam görecekti. Bu adam, gri renkte kalın kumaştan yapılmış bir pantolon ve ceket giymekteydi. Ceketinde, zamanla rengi atıp sararmış, kırmızı bir şerit, ayaklarında tahta ayakkabılar vardı. Yüzü solgun, saçları bembeyazdı. Alnından aşağıya doğru, yanağında bir yara izi görülüyordu. İki büklüm olmuş, zamanından önce çökmüştü. Hemen her gün, Seine Nehri’nin sol kıyısını bir sıra teras gibi kaplayan ve köprülerin yanında duvarlarla çevrili küçük boşluklar bırakan alanlarda elinde bir bel bir de bağcı bıçağıyla dolaşırdı.

Bu alanlar baştan başa çiçeklerle kaplıydı. Daha büyük olsalar bir bahçeye, daha küçük olsalar bir çiçek demetine benzeyeceklerdi. Bu alanlar, bir uçlarında nehre öteki uçlarında evlere kadar uzanırlar. Sözünü ettiğimiz, sırtında ceket, ayağında tahta ayakkabı bulunan adam 1817’ye doğru bu avluların en ucunda evlerin en gösterişsiz ve yoksul görünümlü olanında oturuyor, sessiz, dünyadan elini eteğini çekmiş bir şekilde yaşıyordu. Yanında kendine hizmet eden ne genç, ne yaşlı, ne çirkin, ne güzel, ne köylü, ne de şehirli olan bir kadın vardı. Adamın ‘bahçem’ dediği yer, kendi dikip yetiştirdiği çiçeklerin güzelliği nedeniyle şehirde ün salmıştı.

Çalışa çalışa, azmi, dikkati ve taşıdığı kova kova sular sayesinde bahçesini adam etmiş ve hatta yaratıcının unutkanlığına gelmişe benzeyen birtakım görülmemiş laleler ve kasımpatıları üretmişti. Yaratıcı bir kafası vardı. Amerika ve Çin'den gelen bazı ender bodurağacların yetiştirilmesinde özel metodlar kullanarak, Soulange Bodin'in yaptıklarını daha önce başaracak kadar usta bir bahçıvandı. Yazın, güneş doğar doğmaz, bahçeye çıkıyor, kazıyor, ekıyor, zararlı otları söküyor, suluyor, patikalarda yüzünde iyi bir insanın ifadesiyle dolaşıyor, hem hüznü, hem memnun bir halde bazen saatlerce hayallerine dalarak olduğu yerde öylece kalıyordu. Böyle kımıldamadan durduğu zamanlar ya bir kuşun ötüşünü ya bir evden yükselen çocuk seslerini dinliyor ya da bir yaprağın, otun üzerindeki, güneş ışınlarının bir elmas parçası gibi parıldattığı çiy tanelerine bakıyordu. Sofrası, bir yoksul sofrasıydı, şaraptan çok, süt içiyordu. Küçük bir çocuk görse, dayanamaz her şeyini verir, hizmetçisi de kızar onu azarlardı. Vahşi denecek kadar çekingendi. Evinden dışarıya nadiren çıkıyor; kapısını çalan yoksullardan ya da Papaz Mabeuf'ten başkasıyla görüşmüyordu. Ne var ki , bahçesindeki çiçekleri görüp de ilgilenen şehir sakinlerinden biri ya da bir yabancı kapısını çalsa, onu güler yüzle karşılıyordu. Loire'lı haydut işte buydu.

Biri, askeri anıları, biyografileri, ordu bültenlerini ve *Moniteur*'ü okumuş olsaydı, Georges Pontmercy adlı birinden sık sık söz edildiğini görecekti. Pontmercy henüz çok gençken, Saintonge alayında askerdi. O sırada devrim patlak verdi. Saintonge alayı Rhin ordusunun birliklerinden biriydi. Monarşinin yıkılışından sonra bile eski alaylar eyalet isimlerini muhafaza etmişler, ancak 1794'te tugaya dönmüşlerdi. Pontmercy, Spire'de, Worms'da, Neustadt'da, Turkheim'de, Alzey'de, Mayence'de, Houchard'ın artçılarını oluşturan iki yüz askerden biriydi. On ikinci olarak eski Andernach istihâmının gerisinde, Hesse prensinin alayına karşı koydu ve ancak düşman topçusu istihkhâm duvarında siper bayırına kadar bir gedik açtıktan sonra çekilip ordunun ana kısmına katıldı. Mont-Palissel savaşında Kléber yönetiminde, Marchiennes'de savaşmış, kolu bir mermi parçası ile kırılmıştı. Ayrıca İtalya sınırını geçip, Joubert'le birlikte, Tende boğazını tutan otuz kişiden biriydi. Bu olaydan sonra Joubert general, Pontmercy teğmen olmuştu. Lodi'deki savaşta Berthier'in yanında çarpışmıştı, Napoléon bundan söz ederken, "Berthier, hem süvari, hem topçu, hem de humbaracı olarak savaştı," demişti. Eski generali Joubert'in, Novi'de, elinde kılıcı, "İleri!" diye bağırırken vurulup düştüğünü görmüştü. Arkadaşları ile, Cenova'dan savaş gereği, küçük bir limana giderken, yedi sekiz İngiliz savaş gemisiyle karşılaşmıştı. Cenovalı kaptan, topları denize atıp askerleri ambara indirip palavra altına gizlemek ve gemisine tüccar gemisi süsü verip sıyrılıp

gitmek istiyordu. Pontmercy, hiç korkmadan gemiye Fransız bayrağını çekti ve İngiliz gemilerinin arasından başını öne eğmeden geçip gitti. Biraz ilerde gördüğü bir başka İngiliz gemisine saldırarak onu ele geçirdi. Bu gemi ağzına kadar mühimmat, beygir ve asker doluydu. 1805'te ise Günzburg'u Arşidük Ferdinand'ın elinden alan Malher birliğindeydi. Wettingen'de kurşun yağmuru altında, Dokuzuncu Dragonlar birliğinin başında savaşırken ağır yaralanan Albay Maupetit'yi taşımıştı. Austerlitz'de düşman ateşi altında o harikulade kademeli yürüyüş yapılırken kendisini cesaretiyle göstermişti. Rus hassa süvari alayı, bir bölüğü ezdiğinde, Pontmercy bu süvarilere karşı çıkanların arasındaydı. İmparator kendisine nişan vermişti. Mortier'nin kumandasında bulunan ve Hamburg'u almış olan büyük ordunun sekizinci birliğinde bulundu. Eski Flandre alayına yani elli beşinci alaya geçti. Eylau'da, bu kitabın yazarının kahraman amcası Louis Hugo'nun, seksen üç kişilik kuvvetiyle iki saat boyunca düşman ordusunun bütün saldırılarına karşı koyduğu mezarlıktaydı. Pontmercy, bu mezarlıktan sağ çıkan üç kişiden biridir. Friedland'da bulundu, Moskova'yı gördü, sonra Berésina'da, Lutzen'de, Bautzen'de, Dresden'de Wachau'da, Leipsick'de bulundu. Marne ve Aisne sahillerini gördü. Laon'daki o korkunç durumu yaşadı. Arnay-le-Duc'te on kazağı kılıçtan geçirip, generalini değil, onbaşıyı kurtardı. O dönemde kendisi yüzbaşiydi. Burada yaralandığında yalnız sol kolundan yirmi yedi kemik parçası çıkardılar. Paris'in düşmesinden sekiz gün önce süvari birliğine katılmıştı. Onda çift el denen şey vardı; Pontmercy, hem tüfeği, hem kılıcı, hem atı aynı ustalıkla kullanabilen mükemmel askerlerden biriydi. Böyle yetişmiş askerlerin oluşturdukları orduların ayrı özellikleri vardır. Napoléon'la birlikte Elbe Adası'na gitti. Waterloo'da Dubois taburunda eskadronların komutanıydı. Lunebourg bölüğünün sancağını alıp imparatorun ayaklarının altına atan oydu. Sancağı alırken yüzüne bir kılıç darbesi yemişti, her tarafı kana bulanmış, İmparator, gururla ona: "Albay ve Baron oldun, Légion d'honneur'ü hak ettin!" diye seslendi. Pontmercy cevap verdi: "Size arkamda bırakacağım dul adına teşekkür ederim." Bir saat sonra, Ohain çukurunda vurulup düşüyordu. Kimdi bu George Pontmercy? Pontmercy, Loire'li hayduttan başkası değildi.

Waterloo'dan sonra başına neler geldiğini az da olsa biliyoruz: Ohain çukurundan çıkarıldığını ve bundan sonra tekrar orduya katıldığını biliyoruz.

Bu olaydan sonra, sayısız gezici hastane arabası değiştirerek, Loire civarlarına varabilmişti.

Restorasyon devri onu yarım maaşa bağlamış ardından görevinden alarak Vernon'a, göz hapsinde yaşamaya, yani sürgüne göndermişti. XVIII. Louis

bozgun sırasında olup biten her şeyi, yok saymış; bu yüzden, Pontmercy'e ne Légion d'donneur nişanını, ne baronluğu ne de albaylığı bir hak olarak tanımıştı. Oysa o, Baron Albay Pontmercy diye imza atmakta hiçbir tereddüt etmez, eski mavi elbisesinin yakasına Légion d'honneur nişanını takmadan hiçbir zaman dışarı çıkmazdı. Kraliyet savcısı, bu nişanı takmakta devam ederse haksız yere nişan taşımak suçundan mahkemeye verileceğini bildirmişti. Bu karar kendisine bildirilince Pontmercy acı bir gülüşle şöyle cevap verdi: "Bilmiyorum, acaba ben mi Fransızca'yı anlamıyorum yoksa sizin konuştuğunuz dil mi Fransızca değil? Bildiğim bir şey varsa, o da söylediklerinizi anlamadığımdır." Konuşmadan sonra sekiz gün arka arkaya nişanını takarak dışarı çıkmıştı. Kendisine dokunmaya cesaret edemediler. Milli Savunma Bakanlığı ona gönderdiği bir iki mektuba, 'Mösyö Kumandan Pontmercy' diye başlık koymuştu. Ama o, mektupları açmadan geri gönderdi. Bu sırada Sainte-Hélène'de bulunan Napoléon da, Sir Hudson Lowe'un, 'General Bonaparte'a' diye gönderdiği mektupları aynı şekilde iade ediyordu. Pontmercy her açıdan İmparatoruna layık ve sadık bir adamdı.

Eski Roma'da da, Flaminius'u selamlamayan tutsak Kartacalı askerler vardı. Onlar da Annibal'e sadık, Pontmercy'e benzeyen kişilerdi.

Bir gün Vernon sokaklarından birinde Kraliyet savcısına rastladı ve yanına yaklaşarak: "Sayın savcı, yüzümdeki yara izini taşımama izin var mı acaba?" diye sordu.

Pontmercy ufak bir gelikle geçiniyordu. Vernon'daki en küçük evlerden birini tutmuş, yukarda anlattığımız biçimde, insanlardan uzakta yaşıyordu. İmparatorluk döneminde, iki savaş arasında, Matmazel Gillenormand'la evlenecek zaman bulmuştu. Aslında bu işe çok kızan ihtiyar burjuva, istemeye istemeye kabul etmek zorunda kalmış, "Ne yapalım en yüksek aileler bile bunu kabul etmek zorunda kalıyorlar," demişti. 1815 yılında, kocasına her açıdan layık, ince, zeki, hayran olunacak bir kadın olan Madam Pontmercy, geride bir oğlan çocuğu bırakarak ölmüştü. Yanında kalmış olsaydı, bu çocuk albayın yalnızlığını hafifleten, onu neşelendiren bir varlık olacaktı, ama onu büyükbaba istemişti. Çocuk verilmediği takdirde, onu mirasından mahrum edeceğini söylüyordu. Baba da, çocuğun çıkarlarını gözeterek büyükbabanın isteğini yerine getirmek zorunda kalmıştı, çocuğu elinden gidince de çiçekleri sevmekten, kendini onlarla avutmaktan başka bir yol bulamamıştı.

Zaten her şeyden ümidini kesmişti. Ne bir şey istiyor, ne de bir şeyler yapmaya kalkışyordu. Bütün enerjisini ve zamanını yapmakta olduğu çocukça işlerle örneğin bir menekşenin yetişmesiyle ve daha önce yaptığı yüce işlerle örneğin

Austerlitz'i düşünmekle geçiriyordu.

Mösyö Gillenormand, damadıyla bütün ilişkisini kesmişti. Onun gözünde Albay bir hayduttan başka bir şey değildi. Albayın gözünde ise Mösyö Gillenormand bir "budala"ydı. Mösyö Gillenormand damadından hiç söz açmazdı, açtığı zaman da, bunu mutlaka "Sayın Baron" ile alay etmek için yapardı. Pontmercy'nin oğlunu hiçbir zaman görmeyeceği ve onunla konuşmayacağı konusunda anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşmaya uymadığı takdirde, oğlu mirastan mahrum edilmiş bir durumda babasına geri gönderilecekti. Gillenormand ailesi için Pontmercy, aşağılık bir adamdı. Onlar çocuğu kendi istedikleri gibi yetiştirmeyi amaçlıyorlardı. Albay, bu şartları kabul etmekle belki hata etmişti, ama böylelikle çocuğunun geleceğini kurtardığını, dolayısıyla sadece kendini kurban ettiğini düşünüyordu. Mösyö Gillenormand'ın bırakacağı miras o kadar önemli değildi. Ama, asıl Matmazel Gillenormand'ın bırakacağı miras çok önemliydi. Hiç evlenmemiş olan bu teyze, ana tarafından çok zengindi. Başka varisi olmadığı için serveti yeğenine kalacaktı.

İşte Marius ismindeki bu çocuğun bütün bildiği bir babası olduğuydu. Kimse kendisine daha fazla bir şey söylememişti. Ama, büyükbabası ile birlikte gittiği yerlerdeki insanların fısıldaşmaları, göz kırplışları, kulağına çalınan yarım cümleler, kafasında bazı düşünceler uyandırmaya başlamıştı. Ve bu düşünceler zamanla, çevresinden etkilenerek zihninde şekillendiği için sonunda o da etrafındakiler gibi düşünmeye, babasını aklına getirdikçe bir tür utanç ve sıkıntı duymaya başlamıştı.

Marius bu şekilde büyürken Albay her iki üç ayda bir gizlice Paris'e gelir, sanki hapishaneden kaçmış gibi çekingen bir halde, Saint-Sulpice Kilisesi'nin karşısında bir yere sığınıp, Marius'ün teyzesi ile birlikte sabah ayinine gelmesini beklerdi. Kadının kendisini görmesinden korktuğu için bir direğin arkasına saklanır, titreyerek, kıpırdamadan, hatta nefes almaya bile cesaret edemeden çocuğunu seyrederdi. Bu, yüzü yaralı kahraman, yaşlı kız kurusundan korkuyor, Vernon papazı Mabeuf ile tanışıklığı da bundan ileri geliyordu.

Bu saygıdeğer papaz, Saint-Sulpice Kilisesi kâhyalarından birinin kardeşiydi. Bu kâhya, çocuğa bakan ve ağlayan, yüzü yaralı adamı birkaç defa fark etmişti. Tam bir erkek görünüşüne sahip, ama bir kadın gibi ağlayan bu adam, kâhyanın aklından çıkmamıştı. Bir gün Vernon'a, kardeşi papaz Mabeuf'ü görmeye gittiğinde köprünün üstünde aynı adama rastlamış ve onun Saint-Sulpice Kilisesi'nde ağlayan adam olduğunu anlamıştı. Bundan kardeşi papaza söz etmiş ve ardından her ikisi de bir yolunu bularak albayın evine ziyarete gitmişler, bu ziyaretten sonra dostluk kurmuşlardı. Önceleri pek ketum davranan albay, daha

sonraları onlarla samimi olmuş ve bütün hikâyesini anlatmış; albayın çocuğu için kendisini feda ettiğini öğrenen papaz, ona saygı ve sevgi duymaya başlamıştı. Albay da papaza sevgi duyuyordu. Zaten her ikisi de iyi ve samimi insanlardı. Eski bir papaz ile eski bir asker kadar kolaylıkla anlaşabilecek iki insan yoktur. Her ikisi de aynı tip insandır: Biri vatana aşağıdan, öteki yukarıdan bağlıdır. Aralarında başka bir fark yoktur.

Teyzesi görev bildiği için, yılda iki defa; yılbaşında ve Saint-Georges'da, Marius'e babasına gönderilmek üzere mektuplar yazdırıyordu. Bu mektuplar, herhangi bir mektuptan kopya edilmişe benziyorlardı, çünkü Mösyö Gillenormand bundan fazlasına izin vermiyordu. Babanın cevap olarak gönderdiği sevgi dolu mektupları büyükbaba okumadan cebine atıyordu.

3. Requiescant⁶³

Marius'ün hayata dair bütün bildiği, Madam de T.'nin salonunun sınırlarını aşmıyor, hayata ancak bu aralıktan bakabiliyordu. Ama bu aralık karanlıktı. Orada sıcaktan çok, soğuk hissediliyor ve gündüzden çok, gece hüküm sürüyordu. Bu garip dünyaya ayağını atarken baştan başa neşe ve aydınlık olan küçük çocuk kısa zamanda üzüntülü bir hal aldı ve yaşıyla ters düşecek bir şekilde ciddileşti. Bütün bu mütehakkim ve garip kişiler tarafından etrafı sarılan çocuk, çevresine onlar gibi ciddi bir şaşkınlıkla bakmaya başlamıştı. Gördüğü her şey şaşkınlığını artırıyordu. Madam de T.'nin salonunda çok yaşlı ve saygıdeğer hanımlar vardı. Bu hanımların isimleri *İncil*'de geçen isimlerdi: Mathan, Noé, Lévis, Cambis. Lévis'i, Lévi diye Cambis'i de Cambyse diye telaffuz ediyorlardı. Bu yaşlanmış suratlar ve eski isimler, çocuğun zihninde öğrenmekte olduğu *İncil*'de okuduklarıyla birbirine karışıyordu. Bu hanımlar, küllenmeye yüz tutmuş bir ateşin etrafında, yeşil renkli bir lambanın alacakaranlığında, sert profilleri, beyaz veya gri renkli saçları, kasvetli renklerle bezenmiş bir başka yüzyılın elbiseleri ile oturdukları, şaşaalı ve haşmetli bir biçimde ağır ağır konuşmaya başladıkları zaman, küçük Marius şaşkın şaşkın onlara bakıp karşısında gerçek varlıklar değil de sihirbazlar, yarı-tanrı varlıklar, hayaletler gördüğünü sanırdı.

Bu hayaletlerin yanında, salona eskiden beri gelip giden bazı papazlar ve kibar kişiler de görülüyordu bunlar: Madam Berryinin hizmetindeki Sassenay Markisi, Charles-Antoine takma adıyla şiirler yayımlayan Vikont Valory'ydi. Açık saçık kırmızı kadife elbiseleri salonun ağır ve kasvetli havasını biraz yumuşatan güzel ve zeki karısı, genç Prens de Beaufremont, Fransa'nın en kibar adamlarından biri olan Marki Karinals d'Espinouse, Amendre Kontu, Louvre Kitaplığı'nın en

önemli adamı yaşlı olmadığı halde adamakıllı çöken, Şövalye de Port de Guy'du. 1793 yılında on altı yaşındayken, Devrimin buyruklarına boyun eğmediği için küreğe mahkûm olmuştu. Kendisiyle birlikte yine aynı suçtan mahkûm olan seksen yaşında ihtiyar Mirepoix Piskoposu'yla birlikte cezalarını Toulon'da çekmişlerdi. Görevleri, gündüzleri başları giyotinle kesilmiş olanların kellelerini ve gövdelerini toplamakmış; bu kana bulanmış et parçalarını sırtlarında taşımış; başlarındaki, kırmızı kürek mahkûmu başlığının enselerine gelen yeri her zaman kandan kabuk bağlar; sabahları kuru, akşamları ıslak olurmuş. Bu tür korkunç hikâyeler Madam T.'nin salonunda bol bol anlatılırdı. Marat yerin dibine batırılıyor, Trestaillon göklere çıkarılıyordu. Bulunmaz Hint kumaşı cinsinden birkaç bakan bir kenarda oturup kâğıt oynuyorlardı. Bunlar: M. Thibord du Chalard, M. Lemarchant ve sağcılarının büyük alaycısı M. Cornet-Dincourt'du. Zayıf bacaklı kısa pantolonlu Ferrette de Mösyö Talleyrand'a giderken bu salondan geçirdi. Mösyö Ferrette, Kont d'Artois'nın eğlence arkadaşıydı. Campaspe'nin karşısında diz çöken Aristoteles'in tersine, Guimard'i dört ayak üstünde yürütmüş ve yüzyıllara bir filozofun öcünü nasıl aldığını göstermişti.

Rahiplere gelince: Biri rahip Halma'ydı. *La Foudre*'da birlikte yazarlık yaptığı arkadaşı M. Larose kendisi için şöyle demişti: “Kim elli yaşında değil ki? Birkaç genç adam istisna.” Kralın vaizi, papaz Letourneur de oradaydı. Eskimiş, düğmeleri kopmuş bir cüppe giyen ve ne kont ne piskopos, ne de bakan olan Papaz Frayssinous, Saint-Germain-des-Prés rahibi Keravenant, daha sonra kardinal olan ve o tarihte papanın elçiliğini yapan Monsenyör Macchi de bu salona devam edenler arasındaydı. Bu sonuncusu, yüzüne düşünceli bir ifade veren uzun burnuyla göze çarpıyordu. Rahip Palmieri ise papalığa bağlı ruhani liderlerden ve papalık kuruluna bağlı yedi üyeden biriydi; ayrıca Liberien bazilikası psikoposluk kurulu üyesi, azizlerin avukatı yani *postulatore santi* idi. Bu iş adeta cennete gitmek isteyenlerin dilekçelerini değerlendiren bir tür sekreterlik gibi bir şeydi: M. de Luzerne ve M. de Clermont-Tonnerre, M. de Luzerne kardinali yazardı. Birkaç yıl sonra *Conservateur*'de Chateaubriand ile yan yana kendi imzasıyla makalelerini yayınlama onuruna erişmişti. M. de Clermont-Tonnerre, Savaş ve Donanma Bakanı Marki de Tonnerre'in yanına Paris'e tatillerini geçirmeye geliyordu. Marki de Tonnerre'nin yeğeni idi. Kardinal, cüppesinin altından kırmızı çorapları görünen neşeli, ufak tefek bir ihtiyardı. En göze batan özelliklerinden biri de, *Büyük Ansiklopedi*'den nefret etmesi ve bilardo oyununa çok düşkün olmasıydı. O dönemde, yaz akşamları, Tonnerrelerin evlerinin bulunduğu Madame Sokağı'ndan geçenler onların

kapısının önüne geldikleri zaman bilardo toplarının birbirine çarptıkları sırada çıkardıkları sesi ve Kardinal'in karşısındaki oyuncuya, "Haydi dayan bakalım," dediğini duyarlardı. Clermont-Tonnerre kardinali, Madam de T.'nin salonuna, en yakın arkadaşlarından eski Senlis piskoposu ve Fransız Akademisi üyelerinden biri olan M. de Roquelaure tarafından götürülmüştü. M. de Roquelaure uzun boyu ve akademi seanslarını hiç kaçırmaması ile göze çarpan biriydi. Françoise Akademisi'nin toplantılarının yapıldığı, kütüphanenin bitişiğindeki odanın camlı kapısından meraklıların her perşembe günü Senlis piskoposunu görmeleri mümkündü. Genellikle ayakta durur; yüzü yeni pudralanmış, mor çoraplarını giymiş olarak rahip olduğunu daha iyi gösterebilmek için sırtını kapıya dönerdi. Bütün bu saray ve din adamları Madam de T.'nin salonuna ayrı bir önem ve ciddiyet veriyordu. Ama ne var ki, bu yüzyıl, devrimin her yerde gerçekleşmesini gerektiren bir yüzyıl olduğundan, bu salon ve bu insanların hepsi bir burjuvanın; yani Mösyö Gillenormand'ın hâkimiyetindeydiler. Devrim, kendisini bu feodal salonda bile hissettiriyordu.

İşte Paris yüksek sosyetesinin özü buydu. Bu sosyete de ünlü kişilere pek yer yoktu. Chateaubriand bu salona girmiş olsaydı, Duchêne Baba etkisi yapardı. Şöhretler, kral yanlısı bile olsalar, burada karantinaya alınırlardı. Şöhrette daima anarşi vardır. Bununla birlikte bu tutucu çevreye, ünlü ve belli bir partiye bağlı adamlar da alınmamış değildi.

Bugünün "asil" salonları o çağların salonlarına benzemezler. Bugünün Saint-Germain mahallesini bir sapkınlık havası sarmıştır. Bugünkü kralcıların da birer demagog olduklarını söyleyelim. Bu, onlar için bir övgü yerine geçecektir.

M. de T.'nin salonunda yüksek tabakaya mensup kişiler bir araya gelmiş olduğundan, ince ve yüksek bir zevk görülüyordu. Davranış alışkanlıklarında her çeşidiyle içgüdüsel bir zarafet vardı. Bu salona gelen insanların davranışlarında, eski rejimin bütün inceliği ve derinliği görülüyordu. Bu rejim gömülmüştü, ama henüz ölmemişti. Bu alışkanlıkların bazıları, özellikle dille ilgili olanları insana oldukça garip geliyordu. Yüzeysel bilgisi olan birisi, onların söylediklerine bakarak, taşralı olduklarını sanabilirdi. Bir general karısına 'madame la générale', Albay karısına da 'madame la colonelle de hala kullanılıyordu diyor. Sevimli Madame Léon, şüphesiz Longueville ve Chevreuse düşeslerini hatırlayarak, kendine 'madame la colonelle denilmesini prens unvanına tercih ediyordu. Créquy Markizi de keza kendine 'madame la colonelle' dedirtmekteydi. Oysa kullandıkları deyimler taşralı değil eski saray deyimleriydi.

Bu çevre, Tuileries Sarayı'nda krala hitap ederken "majesteleri" yerine "kral"

diyerek, üçüncü şahıs'la hitap etmek inceliğini göstermişti. Çünkü “majesteleri” kelimesi herkesin ağzına düşerek değerini kaybetmişti.

İnsanları ve olayları bu açıdan bakarak yargılıyorlar, yüzyılla alay ediyorlar ve böylelikle yüzyılı anlamak için çaba sarf etmekten kurtuluyorlardı. Şaşkınlık içinde herkes birbirine yardım ediyor, eldeki bilgileri birbirlerine ileterek paylaşıyorlardı. Mathusalem, Epiménide'e ders veriyor; sağır olan, kör olana bir şeyler anlatıyor; Coblentz'den beri geçen zamanı yok sayıyorlardı. XVIII. Louis, Tanrı'nın sayesinde nasıl hâkimiyetinin yirmi beşinci yılını yaşıyorsa, mülteciler de delikanlılıklarının yirmi beşinci yılını yaşamak hakkına sahip oluyorlardı.

Her şey düzenli ve uyum içindeydi. Hiçbir şey gereğinden fazla var olmuyordu. Söz yarım yamalak bir nefes gibiydi. Salon ile aynı fikirde olan gazetenin bir papirüsten farkı yoktu. Genç adamlar da vardı aralarında, ama yaşıyor gibi değildiler. Eskimiş ve çağları geçmiş bu insanlara hizmet eden uşak ve hizmetçiler de tıpkı kendilerine benziyorlardı. Bütün bunlarda binlerce yıl önce yaşamış, her alanda miadı çoktan dolmuş, ama mezara ve ölüme karşı hâlâ direnen bir hal vardı. Muhafaza, muhafaza etmek, muhafazakâr. Bütün sözlük neredeyse bunlardan ibaretti. “İyi kokmak” en önemli meseleydi. Gerçekten de, bu insanların düşüncelerinde bol miktarda koku vardı. Bu koku, naftalin kokusunu hatırlatıyordu. Bu, mumyalanmış bir dünyaydı. Efendiler mumyalanmış, uşaklar tahnit edilmişti.⁶⁴

Servetini kaybetmiş ve mülteci olarak yaşamakta devam eden bir Markiz, bir tek hizmetçisi olduğu halde, daima, “uşaklarım,” diye konuşuyordu.

M. de T.'nin salonunda ne yapılıyordu? Orada herkes aşırıydı.

Aşırı sözcüğünün temsil ettiği olgu henüz kaybolup gitmemiş olsa da, bu sözcük artık anlamını yitirmiştir.

Bunu açıklayalım:

Aşırı, haddini aşmak demektir. Aşırı, tahtını koruma adına asâya, mihrap adına piskoposluk serpuşuna saldırmaktır; desteklediğin şeye kötü davranmaktır; arabaya koşulmuşken çifte atmaktır; hainlerin yakılışında, ısıyı az bulup odun yığınlarına karşı çıkmaktır; puta, yeterince putperest olmadığından ötürü karşı çıkmaktır; papada az papalık, kralda az kralcılık ve gecede çok fazla aydınlık bulmaktır. Beyazlık adına, albatrosu, karı, kuğuyu, zambağı tatmin edici bulmamaktır.

Bu taassup düşüncesi, Restorasyon devrinin birinci safhasının bir özelliği olmuştur. Tarihte hiçbir şey 1814'te başlayıp 1820'de biten bu döneme benzemez. Bu bitiş M. de Villèle'in iktidara gelişiyle belirlenmiştir. Bu adam,

sağcıların en becerikli adamıydı. Bu altı yıl, olağanüstü kasvetiyle sıkıntılı yıllar olmuştu; hem yer yer gündoğumu aydınlıklarını taşıyor, hem de ufukları dolduran felaketlerin karanlıklarını getiriyordu. Bu yarı aydınlık ve yarı karanlık dünya içinde, hem yeni, hem gülünç, hem eski, hem ciddi, hem de genç ve aynı zamanda yaşlı bir topluluk belirmişti. Geri dönüş kadar uykudan uyanmaya benzeyen başka bir hal yoktur. Bu insanlar gözlerini ovuşturup duruyorlardı. Bunlar Fransa' ya öfkeyle; Fransa'da onlara alayla bakıyordu. Sokaklar, baykuşlara benzeyen yaşlı markilerle dolmuştu: Geri dönmüş ve dönmekte olanlar. Sokaklarda memnun memnun dolaşıp, Fransa'ya kavuşmanın sevincini duyan soylular. Vatanlarına kavuştukları için sevinçten gözyaşı döken, ama monarşilerini bulamadıkları için üzülen insanlar. Her şey birbirine karışmış, ne doğrunun, ne güzelin, ne iyinin ortak ölçüleri kalmamıştı. Birinin gülünç bulduğunu öteki yüce buluyordu; içlerinden Bonaparte'a Scapin diyen biri bile çıktı. Bu dünya artık ortada yoktur. Bunu üstüne basa basa söylememiz gerekir. Evet, bu dünya artık mevcut değil. Bu dünyadan tesadüf eseri olarak bazı insanları ele alıp, o çağı düşüncemizde yeniden yaratmak istediğimizde, tufandan önceki çağlara ait eski bir âlemle karşılaşmış gibi şaşıyoruz. Gerçekten de o dünya bir tufanın alıp götürdüğü, silip süpürdüğü bir dünyadır. Üzerinden iki devrim geçti ve bu dünyayı yok etti; işte fikirlerin tufanı. Yıkma ve ortadan kaldırmak zorunda oldukları şeyleri çabucak örter, unutturur ve hızla ne korkunç cehennem çukurları açarlar!

Bu salonların da bir edebiyatları ve bir politikaları vardı. Bu adama inanıyorlardı. Örneğin M. Agier ahkâm kesip dururdu. Malaquais Rıhtımı'ndaki kitapçı-yayıncı M. Colnet hakkında yorumlar yapıyorlardı. Napoléon, Korsikalı devden başka bir şey değildi. Daha sonraları Mösyö Marki de Bonaparte'ı tarih kitaplarına, kral ordularının başkomutanı olarak geçirmeleri, içinde bulundukları günlerin fikir akımlarına taviz vermek zorunda kalmış olmalarındandır.

Bu salonlar saflıklarını uzun süre koruyamadılar. 1818'den başlayarak bazı doktrinciler yavaş yavaş bu salonlara girmeye başladı. Bu, endişe verici bir ayrıntıydı ve yeni gelenlerin davranışı, hem kralcı olmak, hem de bundan özür dilemek gibi garip bir davranıştı. Aşırıların en fazla gurur duydukları konularda onlar çekingen davranıyorlardı. Bunlar akıllı, temkinli ve sakinler; politik öğretilerinin ötekileri küçük gören tonu çok iyi ayarlanmıştı; başarmaktan başka şansları yoktu çünkü. Beyaz boyunbağı ve düğmeli elbise giyme biçimindeki aşırı eğilim, onların işine geliyordu; yaşlı bir jenerasyon yaratmaları onların hataları ya da şanssızlığı olmuştur. Bunlar bilge insanlara özgü tavırlar takınıyorlar ve mutlak hâkimiyet temeli üzerine ılımlı bir iktidar kurma hayali taşıyorlardı. Yıkıcı liberalizmin karşısına, bazen ender rastlanır bir dirayetle, muhafazakâr bir liberalizmi koyuyorlardı:

“Kralcılığa karşı haksızlık etmeyin. Birçok somut iyilikleri görülmüştür. Geleneği, ibadeti, dini, saygıyı tekrar getiren odur. Kralcılık, sadık, mert, şövalye ruhlu sevecen ve vefalıdır. İstemeyerek, üzüler de olsa, monarşinin eski ihtişamını ulusun yeni ihtişamı ile birleştirmeye yönelmiştir. Gerçi ne devrimi ne imparatorluğu, ne şan ve şerefi, ne özgürlüğü, ne genç fikirleri ve kuşakları, ne de yüzyılı anlayabildi. Ama bize karşı bu şekilde yapılan haksızlığı, biz de onu bir kenara atarak tekrarlamış olmuyor muyuz? Kralcılığa saldırmak, liberalizmin akılsızlığıdır. Mirasçısı olduğumuz devrimci Fransa, tarihi Fransa'ya; yani anasına, yani kendisine karşı gerektiği kadar saygılı davranmıyor. 5 Eylül'den sonra krallığın soylularına, tıpkı 8 Temmuz'dan sonra İmparatorluğun soylularına yapıldığı gibi davranılıyor. Onlar kartala haksızlık ettiler, biz de zambak çiçeğine haksızlık ediyoruz. Tarihte var olan şeyleri ille oradan kaldırmaya mı çalışmamız gerekir? XIV. Louis'nin tacının yaldızını çıkarmak, IV. Henri'nin armasını kazımak yararlı bir iş midir? İéna köprüsündeki N harflerini silen M. de Vaublanc'a gülüyoruz. Sanki onun yaptığıнын bizim yaptığımızdan bir farkı mı vardı? Marengo da Bouvin de bizim malımız, N harfleri gibi, zambaklar da bizim malımızdır. Bunlar bizim mirasımızdır. Onları istememenin hiçbir anlamı yok. Vatanımızın bugünkü durumunu inkâr etmediğimiz gibi, geçmişini de inkâr etmemeliyiz. Tarihi olduğu gibi, bütünüyle istememek niye? Niçin Fransa'yı bir bütün olarak sevmeyelim?”

Eleştirilmekten hoşlanmayan, korundukları için öfkelenen doktorinciler, kralcılığı böyle eleştirip, savunuyorlardı.

Kralcılığın ilk dönemine damgalarını vuranlar, doktorincilerdi. Kongregasyon, ikinci evreyi temsil eder. Coşkunun ardından ustalık ve soğukkanlılık geldi. Bu açıklamayı bu kadarla bırakalım.

Bu hikâyenin seyri içinde yazarın yoluna, çağdaş tarihin bu ilginç kesiti çıktı. Yazar, sırası gelmişken bu tarihi ana bir göz atarak, bu topluluğun özelliğini oluşturan insanlardan kısaca söz açmak ve bugün artık bilinmeyen o toplumun karakteristik yanlarından bazılarını anlatmak zorunda kaldı. O bunu acele olarak ve bu döneme karşı herhangi bir nefret ya da anlayışsızlık göstermeksizin yapıyor. Ayrıca bunlar, onun tutkuyla bağlı olduğu anılardır. Çünkü annesiyle ilgilidir ve kendisi için çok değerli olan birtakım duygu ve anılarla bağlı olduğu döneme aittirler. Zaten bu sözü geçen ufacık dünyanın da bir büyüklüğü vardı. Bu dönem, insanı gülümsetebilir, ama ondan nefret etmek ya da hor görmek elden gelmez. Bu Fransa ne de olsa bir zamanların Fransa'sıydı.

Marius Pontmercy her çocuk gibi belli bir öğrenim gördü. Teyzesi Matmazel Gillenormand'ın elinden kurtulunca, Mösyö Gillenormand onu klasik bilgilerden başka bir şey öğretmeyen bir hocanın pençesine teslim etti; namus delisi bir kadının elinden kurtulan çocukcağız, bir ukalanın eline düştü. Kolejde geçen yıllarından sonra hukuk fakültesine girdi. Kralcı, bağnaz ve katıydı. Hayasızlığı ve neşesinden rahatsız olduğu büyükbabasını çok az seviyordu. Marius, babası gibi kederli ve ciddi bir insandı.

Bunun dışında soğukkanlı, ihtirashlı bir karakteri vardı. Soylu, iyi kalpli, gururlu, dindar, heyecanlı, katılık derecesinde onurlu, vahşiliğe varacak derecede saf bir çocuktü.

4. Haydudun Sonu

Marius'ün klasik öğrenimi bittiği sıralarda, Mösyö Gillenormand sosyete hayatından çekilip yalnız yaşamaya başlamış; ihtiyar, Saint-Germain'e ve M. de T.'nin salonuna veda edip, Filles-du-Calvaire Sokağı'ndaki evine çekilmişti. Kapıcıdan başka, Magnon'un yeridaha önce yukarda sözü geçen, nefes darlığı olan Basque'li yanında çalışıyorlardı.

1827 yılında Marius on yedi yaşına basmıştı. Bir gece eve geldiği zaman büyükbabasını elinde bir mektupla kendisini bekler buldu.

“Marius,” dedi büyükbabası, “yarın Vernon'a hareket edeceksin.”

“Niçin?”

“Babanı görmek için.”

Marius şaşkına dönmüştü; ne söyleyeceğini bilmiyordu. Her şeyi bekleyebilirdi, ama bunu asla; bir gün gelip de babasını görme imkânının ortaya çıkacağını hiç aklına getirmemişti. Hiçbir şey bu kadar beklenmedik, bu kadar şaşırtıcı ve –doğrusunu söylemekten çekinmeyelim– bu kadar tatsız olamazdı.

Nefret edilenle yakınlık kurmaya zorlamaktı bu ve acı veren bir şey olmaktan çok, yerine getirilmesi gereken kötü bir zorunluluktur.

Marius siyasi nedenlerden ötürü babasını sevmemesi bir yana, Mösyö Gillenormand'ın keyfinin yerinde olduğu zaman söylediği gibi, 'pala sallayıcısı' babasının da kendini sevmediğini sanıyordu. Marius'e göre bu apaçıktı. Yoksa kendisini böyle başkalarının eline bırakmazdı. Kendisinin sevilmediğini sandığı için, o da babasını sevmiyordu. "Bundan daha basit bir açıklama olamaz," diyordu kendi kendine.

Büyükbabasının söyledikleri onu o kadar şaşırtmıştı ki ağzını açıp tek kelime söyleyemiyordu.

"Galiba hastaymış. Seni görmek istemiş," dedi Mösyö Gillenormand, sonra ilave etti:

"Yarın hareket et. Saat altıda kalkan bir araba olduğunu sanıyorum. Akşama doğru oraya varırsın. Bu arabaya yetişmelisin. Acele etmen gerektiğini yazmış."

Bunları söyledikten sonra, mektubu buruşturarak cebine koydu. Marius o akşam hareket edip, ertesi gün sabahleyin babasının yanına varabilirdi. Bouloi Sokağı'ndaki bir araba şirketinin, geceleri Rouen'e kadar yolcu taşıyan arabaları Vernon'dan da geçiyorlardı. Ne Mösyö Gillenormand, ne de Marius bu konuda sorup bilgi edinmeye çalıştılar.

Ertesi gün ikindiden sonra Marius Vernon'a varmıştı. Evlerin pencerelerinde mum ışıkları görülmeye başlamıştı. Karşısına çıkan ilk insana, Mösyö Pontmercy'nin evini sordu. Çünkü içinden o da Restorasyon taraftarları gibi düşünüyor ve babasının ne Baron, ne de Albay olduğunu kabul ediyordu.

Babasının oturduğu yeri gösterdiler. Kapıyı çaldı, elinde lambayla bir kadın kendisini karşıladı.

"Mösyö Pontmercy'nin evi mi?" diye sordu Marius.

Kadın hiçbir şey söylemedi.

"Burası mı?" diye sordu Marius.

Kadın başını 'evet' der gibi salladı.

"Kendisiyle konuşabilir miyim?"

Kadın başıyla 'hayır' işareti yaptı.

"Ama ben onun oğluyum," dedi, "beni beklemesi gerekirdi."

Kadın cevap verdi:

"Artık sizi beklemiyor."

Marius, o zaman kadının ağladığının farkına vardı.

Kadın eliyle, Marius'e alçak tavanlı bir odanın kapısını gösterdi. Marius içeri girdi.

Şöminenin üzerine konmuş yağ kandili ile aydınlanan bu odada, üç erkek vardı. Birisi ayakta duruyordu, öteki diz çökmüştü. Üçüncüsü boylu boyunca yere uzanmıştı. Üzerinde geceliği vardı. Yerde boylu boyunca uzanmış olan, albayın ta kendisiydi.

Ötekilerden biri doktor, diğeri de papazdı. Papaz diz çökmüş dua ediyordu.

Albay beyin hummasına yakalanmıştı, üç gündür hasta yatıyordu. Hastalığının başlangıcında başına gelecekleri önceden seziyormuş gibi Mösyö Gillenormand'a mektup yazarak oğlunu görmek istediğini söylemiş, bu arada durumu daha da ağırlaşmıştı. Marius'ün Vernon'a vardığı akşam, albay kendini kaybetmiş bir şekilde, "Oğlum beni görmek istemiyor, benim gidip onu görmem gerekiyor!" diye bağırarak odasından dışarı fırlamış ve ardından yere düşüp can vermişti. Hizmetçi ona engel olamamıştı.

Doktorla papazı çağırmışlardı. Ama doktor da papaz da, hatta oğlu bile çok gecikmişti.

Kandilin titrek ışığında albayın kapanmış gözlerinden süzölmüş yaşların yanaklarında parıldadığı fark ediliyordu. Gözün ışığı sönmüş ama, gözyaşı henüz kurumamıştı. Bu damlalar, oğlunun geç kalmış olması nedeniyle dökülen gözyaşlarıydı.

Marius ilk defa ve aynı zamanda son defa gördüğü bu adama bakıyordu. Bu, saygıdeğer yüze, açık oldukları halde hiçbir şeyi görmeyen bu gözlere, beyaz saçlara, üzerlerinde obüs parçalarının kırmızı yıldızlar gibi izler bıraktığı ya da kılıç darbelerinin siyah çizgiler çektiği iri adaleli kollarına ve bacaklarına dikkatle bakıyordu. Tanrı'nın iyilikle bezediğı bu yüze kahramanlığın damgasını vurmuş olan o uzun yara izine dikkatle baktı. Bu adamın babası olduğunu ve artık yaşamadığını düşünerek öylece hareketsiz duruyordu.

Duyduğu hüznün, herhangi ölü bir adamı gördüğü zaman duyacağı hüzünden hiçbir farkı yoktu.

Bu odada bir matem, hem de yürek paralayıcı bir matem vardı. Hizmetçi bir köşeye çekilmiş ağlıyor, hıçkırıkları duyulan papaz durmadan dua ediyor, doktor gözlerini siliyordu. Ölü bile ağlıyordu sanki.

Doktor, papaz ve kadın duydukları acının ağırlığıyla Marius'e bakıyorlardı; bir oydu yabancı olan Marius, babasının ölüsü karşısında tavırlarındaki bu tepkisizlik yüzünden kendini suçlu hissediyor ve sıkılıyordu. Elindeki şapkasını yere düşürdü. Böylelikle, hissettiğı acı nedeniyle şapkasını tutacak kadar bile

hali olmadığına ötekileri inandırmak istiyordu.

Aynı zamanda bu hareketinden pişmanlık duyuyor ve kendi kendine kızıyordu. Ama bu onun suçu muydu? Babasını sevmiyordu, bunda ne vardı yani?

Albay geriye hiçbir şey bırakmamış, eşyalarının satışı, cenaze masraflarını zar zor karşılamıştı. Hizmetçi, bulduğu buruşturulmuş bir kâğıt parçasını Marius'e verdi. Kâğıdın üstünde, albayın el yazısı ile şunlar yazılmıştı:

“Oğlum, İmparator, Waterloo Savaşı’nın yapıldığı alanda beni Baron ilan etmişti. Restorasyon, benim kanımla kazandığım bu unvanı kabul etmemek istediğine göre, onu oğlumun alıp taşıması gerekir. Bu unvana layık bir insan olacağından hiç şüphe etmiyorum.”

Arka tarafına da şunları eklemişti:

“Aynı Waterloo Savaşı’nda, Thénardier isimli bir onbaşı hayatımı kurtarmıştı. Son zamanlarda, Paris civarında bir köyde küçük bir lokanta işlettiğini duymuştum. Bu köyün Chelles veya Montfermeil olabilir. Eğer oğlum bu adama rastlarsa, kendisine elinden gelen yardımı yapmalıdır!”

Bir çocuğun babasına olan görev duygusundan değil de, insanoğlunun ölüm karşısında duyduğu o belirsiz saygının etkisiyle Marius, kâğıdı alıp avucunda tuttu.

Albaydan geriye bir tek anı kalmadı. Mösyö Gillenormand, onun kılıcını ve üniformasını eskiciye sattırdı. Komşular bahçeyi yağma edip o nadir çiçeklerin hepsini söküp götürdüler. Kalan bitkiler de çalılaştı, sarardı ve kuruyup gitti.

Marius Vernon’da sadece iki gün kaldı. Defin töreninden sonra Paris’e gitti. Babası sanki hiç yaşamamıştı. Böyle birisinin mevcut olduğu aklına bile gelmiyordu. Albay iki gün içinde gömülmüş, üç gün içinde tamamen unutulmuştu.

Marius’ün şapkasında, tuttuğu matem işareti olan siyah şerit görülüyordu sadece. Hepsi bu kadardı.

5. Devrimci Olmak İçin Ayine Gitmenin Faydaları

Marius, çocukluğunda edindiği dini alışkanlıkları kaybetmemişti. Bir gün ayine katılmak için Saint-Sulpice Kilisesi’ne gitti ve küçükken teyzesinin kendisini götürdüğü yerde durdu. O gün her zamankinden daha fazla dalgın olduğu için, arkasında ‘Kâhya Mösyö Mabeuf, kilise mütevelli heyeti üyesi’ yazılı kadife kaplı bir iskemleye oturduğunu fark etmedi. Ayin henüz başlamıştı

ki, bir ihtiya yanına yaklaşarak şöyle dedi:

“Mösyö, burası benim yerim.”

Marius acele yerinden kalktı. İhtiyar kendi yerini aldı.

Ayin sona erdiğinde, Marius düşüncelere dalmış, bir kenarda öyle duruyordu. İhtiyar, tekrar Marius’ün yanına yaklaşarak şöyle dedi:

“Biraz önce rahatsız ettiğim için sizden af dilemek isterim. Ama sizi tekrar rahatsız edeceğim. Benim kızdığımı sandınız belki. Bakın size anlatayım.”

“Zahmet etmeyin efendim,” dedi Marius.

“Hayır anlatmalıyım,” dedi ihtiyar. “Benim hakkımda kötü düşüncelere sahip olmanızı istemem. Bu yeri çok severim. Burada oturduğum zaman bana sanki ayin her zamankinden daha güzelmış gibi gelir. Neden olduğunu size anlatacağım: Burada, uzun yıllar boyunca, her iki ya da üç ayda bir muntazam olarak çocuğunu görmeye gelen talihsiz bir babaya rastlamıştım. Bu zavallı babanın çocuğunu başka türlü görmesine imkân yoktu. Çünkü bazı ailevi sorunlar, çocuğun kendisinden ayrı bulunmasını gerektiriyordu. Çocuğunun ayine getirildiğini bildiği saatte buraya geliyordu. Küçük çocuk babasının burada olabileceğinden tamamiyla habersizdi. Baba görülmemek için şu gördüğünüz sütunun arkasına saklanıyor, çocuğuna bakıp ağlıyordu. Onu her şeyden fazla sevdiği belliydi. Gözlerimle gördüm. İşte burası, zamanla benim için kutsal bir yer oldu ve zamanla ayini buradan dinleme alışkanlığını edindim. Burayı kilise mütevellisi olarak bana ayrılan özel yere tercih ediyordum. Bu bahtsız adamı biraz tanıma fırsatı bile buldum. Bu adamcağızın zengin bir kayınpederi ve baldızı vardı. Çocuğu mirastan mahrum edeceklerini söyleyerek adamcağızı korkutmuşlardı. Çocuğu görmeye kalkışırsa bunu yapacaklarını söylüyorlardı. Çocuğu bir gün zengin ve mutlu olabilsin diye kendini feda etmişti. Çünkü, babanın siyasi fikirlerini beğenmişlerdi. Siyasi fikirlerin önemli olduğunu kabul ediyorum, ama bazıları işi fazla ileri götürüyorlar. Bir adam Waterloo Savaşı’na katıldı diye, canavar olarak değerlendirilmesi yanlıştır. Bundan ötürü bir baba çocuğundan kopartılamaz. Bu adamcağız Bonaparte’ın albaylarından birisiymiş. Galiba geçenlerde öldü. Vernon’da oturuyordu. Kardeşim orada papazdır. İsmi de Montpercy gibi bir şeydi. Yüzünde derin bir kılıç yarası izi vardı.”

“Pontmercy mi?” dedi, Marius. Benzi sapsarı olmuştu.

“Tamam Pontmercy, yoksa tanıyor muydunuz.”

“O benim babamdı,” dedi Marius.

İhtiyar kilise üyesi ellerini kavuşturup haykırdı.

“Demek siz o küçük çocuksunuz! Tabii ya, artık büyümüş, genç bir adam

olmuştur. Zavallı yavrum! Artık sizi gerçekten seven bir babanız olduğunu herkese söyleyebilirsiniz.”

Marius ihtiyarın koluna girdi. Onu yerine kadar götürdü. Ertesi gün Mösyö Gillenormand’a şöyle dedi:

“Arkadaşlarla bir av partisi planladık. Müsaade ederseniz üç gün eve gelmeyeceğim.”

“Dört gün gelme,” dedi Mösyö Gillenormand. “Eğlenmene bak!”

Sonra göz kırparak alçak sesle kızına dönerek:

“Herhalde küçük bir gönül serüveni,” dedi.

6. Bir Kilise Mütevellisine Rastlamanın Sonucu

Marius’ün nereye gittiğini daha ileride göreceğiz.

Marius üç gün ortalarda görünmedi. Sonra Paris’e döndü. Doğruca Hukuk Fakültesi’nin kitaplığına gidip, *Moniteur* koleksiyonunu istedi.

Moniteur’u okudu. Cumhuriyetin ve İmparatorluğun bütün tarihini, “Saint-Hélène Anılarını”, gazeteleri, broşürleri, kararnameleri, bültenlerin hepsini baştan aşağı gözden geçirdi. Büyük Ordunun tebliğlerinde, babasının ismini ilk defa gördüğü zaman bütün bir hafta boyunca hasta gibi nöbetler geçirdi. Pontmercy’nin komutanları olan generalleri, özellikle de, Kont H.’yı görmeye gitti. Kâhya kendisine yardım etti; babasının Vernon’da geçirdiği hayatı, çiçeklerini, yalnızlığını anlattı. Marius bu eşsiz adamı, aslan-kuzu cinsinden olan bu hem sert hem yumuşak insanı bütün yönleriyle tanıdı.

Bu sırada, bütün vaktini alan, düşüncelerinin yoğunlaştığı bu incelemeyle meşgul olduğu için Gillenormandları görecek zaman bulamıyordu. Sadece yemek saatlerinde bir görünüyor, sonra yeniden araştırmalarına dönüp ortadan kayboluyordu. Teyzesi mırıldanıyor, Mösyö Gillenormand, gevrek gevrek gülerken, “Kızların peşinden koşma çağında,” diyordu. Bazen de: “Bunun bir çapkınlık macerası olduğunu sanıyordum, meğer bir tutkuymuş,” diyordu.

Gerçekten de bu bir tutkuydu.

Marius, babasını taparcasına sevmeye başlamıştı.

Aynı zamanda fikirlerinde de büyük bir yenilik ve değişim gerçekleşmek üzereydi. Bu değişim birbirini izleyen birçok aşamayla ortaya çıkıyordu. Bunları çağımızdaki düşünen insanların çoğu yaşadığından, tek tek izleyip ele almak önemlidir.

Yeni yeni öğrenmeye başladığı bu tarih Marius’ü korkutmaya başlamıştı.

İlk etki coşkun bir hayranlık oldu.

Cumhuriyet ve İmparatorluk, o ana kadar, onun için dehşet veren iki kelimedenden başka bir şey değildi. Cumhuriyet, alacakaranlıkta bir giyotin; İmparatorluk, gece çekilmiş bir kılıçtı. Oysa şimdi, içinde bir kaostan başka hiçbir şey göremeyeceğini sandığı yere daha yakından baktığında orada yıldızların parıldadığını görüyordu; Mirabeau, Vergniaud, Saint-Just, Robespierre, Camille Desmoulins, Danton. Ve bunların ardından bir güneş yükseldi: Napoléon. Marius, nerede olduğunu şaşırmişti. Aydınlıklar gözünü köreltiyordu. Şaşkınlığı yavaş yavaş dağılıp da gözleri bu aydınlıklara alıştığında, yapılanlara başı dönmeksizin bakabildi. Devrim ve İmparatorluk, gözlerinin önünde bütün yönleriyle belirginleşmeye başladı. Bu iki olay grubunun da iki büyük gerçek içinde özetlendiklerini gördü: Cumhuriyet, medeni hakların kitlelere verilmesi; İmparatorluk, Fransız düşüncesinin Avrupa'ya kabul ettirilmesi. Devrimden halkın yüceliğinin; İmparatorluktan ise Fransa'nın çehresinin bütün yüceliğinin çıktığını gördü. Kendi kendine, bütün bunların doğru ve yerinde olduğunu söyledi.

Bu ilk ve fazlasıyla yapay bir senteze dayalı anlayışın eksik tarafını şimdi burada açıklayacak değiliz. Biz burada, yol almakta olan bir düşüncenin aşamalarını betimliyoruz. Değişim bir anda ve tek bir aşamada oluşmaz. Bu söylediklerimizin, hem yukarda söz konusu edilenler, hem de bundan sonra söyleyeceklerimiz için doğru olduğunun kabul edildiğini düşünerek devam edelim:

İşte Marius, o zamana kadar babasını anlamadığı gibi ülkesini de anlamamış olduğunu gördü. Ne birini, ne ötekini tanıdı, sanki gözlerine isteyerek bir perde çekmişti. Şimdi her şeyi açıkça görüyor ve ikisine karşı taparcasına bir hayranlık duyuyordu.

Pişmanlıklarla, vicdan azaplarıyla doluydu içi. Kafasındakileri ve kalbindekileri bundan böyle ancak bir mezara anlatabileceğini umutsuzluk içinde görüyordu. Ah, ne olurdu babası hayatta olsaydı. Şu an ona sahip çıkabilseydi. Tanrı onu kendisine bağışlama lütfunu göstermiş olsaydı; ona doğru nasıl koşacak, ona ne kadar içten: “Baba, işte geldim, benim, oğlun. Ben de senin gibiyim, aynı yüreği taşıyorum; senin oğlunum!” diye bağıracaktı. Bembeyaz başını kolları arasına alacak, saçlarını gözyaşlarıyla ıslatacak, yüzündeki yara izini hayranlıkla seyredecek, ellerini tutacak, elbiselerine bakacak, ayaklarını öpecekti. Bu adam neden bu kadar erken, henüz genç sayılacak yaşta, adaleti görmeden, çocuğuna kavuşmadan ölmüştü? Sanki Marius'ün yüreğinde hiç durmaksızın, “Yazık!” diye haykıran bir ses vardı. Aynı zamanda, daha ciddi, daha ağırbaşlı, kendinden ve kaderinden daha emin biri oluyordu. Hakikatin,

doğrunun aydınlığı her fırsatta gelip aklını, anlama yetisini tamamlıyordu. Sanki için için büyüüp geliyordu. Kendisi için yeni olan iki şey; vatani ve babası, onu giderek büyütüyordu.

Elinde bir anahtar varmış gibi, her şey açılıyor, çözülüyordu. Nefret ettiği şeyleri kendi kendine açıklıyor, tiksindiklerinin ne olduklarını anlıyordu. Kendisine, nefret edilmesi ve lanetlenmesi gerektiğini söyledikleri büyük adamların ve yüce işlerin, Tanrısal kaderini ve insani yanlarını açıkça görüyordu. Kendisine çok eski düşüncelermiş gibi gelen daha önceki düşüncelerini hatırladıkça öfkeleniyor ve gülümsüyordu.

Babası gözünde yeniden değerli biri olunca, doğal olarak Napoléon'un da yeniden saygınlık kazanmasına yol açıyordu.

Ama bütün bunlar çaba sarf etmeden kendiliğinden olmamıştı.

Çocukluğundan beri kafasına, 1814 Partisi'nin Napoléon hakkındaki yargıları sokulmuştu. Bilindiği gibi Restorasyon'un bütün çıkarları, bütün içgüdüleri, Napoléon'u tahrif etme yönündeydi. Napoléon'dan, Robespierre'den daha fazla nefret ediyordu Restorasyon, ülkenin yorgunluğunu ve çocuklarını kaybeden annelerin nefretini kolaylıkla istismar etmişti. Napoléon'u, masalarda görülen bir canavar haline sokmuşlardı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, halkın hayal gücü çocukların hayal gücüne benzer. Bu yüzden 1814 Partisi, Napoléon'u bu hayal gücüne kötü göstermek için, sırf büyüklüğünden ötürü korkutucu olandan tutun da grotesk olduğu için korkutucu olana kadar, Tiberius'tan gulyabaniye, bütün ürkütücü maskeleri başarıyla sundu. Böyle olunca, Bonaparte'tan söz edildiğinde ister gözyaşı döker, ister gülmekten çatlardınız; yeter ki, temelinde kin ve nefret eksik olmasın. Yeter ki, ondan nefret edilsin. Marius'ün da bu herif –Napoléon bu şekilde zikrediliyordu– hakkında başka bir fikri yoktu. İçinde, Napoléon'dan nefret eden, yola gelmez, dik kafalı ufacık bir adam vardı sanki.

Tarih okudukça ve özellikle belgeleri inceledikçe Napoléon'u örten sis perdesi yavaş yavaş aralanmaya başladı. Önünde yüce bir varlık belirmişti. Napoléon konusunda aldandığı gibi, bütün başka şeylerde de aldandığından şüphe etmeye başladı. Her geçen gün biraz daha iyi görüyordu artık. Böylece yavaş yavaş önceleri duyduğu utanç, dayanılmaz bir büyüünün çekiciliğine kapılmışçasına, baş döndürücü coşkunluğunun önce karanlık, sonra alacakaranlık, en sonunda da ışıklı ve şaşıalı duraklarını geçmeye başlamıştı.

Bir gece, çatı katındaki küçük odasında yalnızdı. Mumunu yakmış, penceresinin yanında, masasının üzerine dirseklerini dayamış okumaya başlamıştı. Dışardan her çeşit hayal, göğün boşluğundan gelip gönlüne dolarak

düşüncelerine karışıyordu. Gece ne güzel bir görünüm sunar! Nereden geldiğini bilmediğiniz boğuk gürültüler duyarsınız. Yeryüzünden yüz kat büyük olan Jüpiter bir ateş parçası gibi parlar. Gökyüzü siyahtır. Yıldızlar yanıp söner. Olağanüstü görüntüdür bu.

Marius büyük ordunun tebliğlerini savaş alanında yazılmış Homer’vari şiirlerini okuyordu. Ara sıra babasının adına rastlıyor, İmparatorun ismi sürekli geçiyor ve büyük İmparatorluk, önünde bir bütün olarak beliriyor, içinde sanki bir coşku selinin yükseldiğini hissediyordu. Bazı anlar sanki babası bir nefes gibi yanı başından geçiyor, kulağına bir şeyler fısıldıyordu. Kendi kendine bir tuhaf oluyor; trampetlerin, topların, borazanlı trampetli bölüklerin düzenli yürüyüşlerinin çıkardığı sesleri, süvarilerin uzaklardan gelen boğuk nal seslerini işitir gibi oluyordu. Ara sıra gözlerini gökyüzüne kaldırıyor, uçsuz bucaksız boşluklarda ışıyıp duran yıldız kümelerini görüyor, orada da aynı derecede yüce şeylerin kaynaşıp durduğunu hissediyordu. Yüreği daralıyor, kendinden geçip titreyerek derin derin soluyordu. Birden, hangi etkinin, buyruğun altında kaldığını anlayamadan ayağa kalktı, kollarını pencereden dışarı uzatıp karanlığa baktı. Sessizlik, karanlık, sınırsızlık ve yücelikle karşı karşıyaydı. O anda: “Yaşasın İmparator!” diye bağırdı.

Bundan sonra, artık her şey değişti. “Korsika Ayısı, iktidar gaspçısı, zorba, kız kardeşlerin âşığı olan canavar, katil, Talma’dan ders alan aktör bozuntusu, Yafa’yı zehirleyen kaplan yani Napoléon aklından silindi ve bunların yerine, ta uzaklarda belirsiz bir ışıkla aydınlanmış ve erişilemeyecek kadar yükseklerde Sezar’ın hayali belirdi. İmparator, Marius’ün babasının gözünde sevilen ve kendisine sadakat duyulan bir komutandı. Marius için ise bundan başka bir şeydi. Onun gözünde Napoléon, Romalılardan sonra dünyayı boyunduruğu altına almak isteyen Fransızları derleyip toplayan büyük adamdı. O, Charlemagne’ın XI. Louis’nin, IV. Henri’nin, Richelieu’nün, XIV. Louis’nin şimdiye kadar yaptıklarını sürdüren birisiydi. Selamet komitelerini yaratan oydu, kötülükler, hatta işlediği suçlar olmuştu, ama sonuçta o da bir insandı. Ne var ki hatalarında yücelik, lekelerinde parlaklık, suçlarında kuvvet vardı. O, bütün ulusları Fransa’dan söz ettikleri zaman, “Büyük Ulus” dedirtmeye zorlamış olan insandı. Daha fazlasını da yapmıştı. Fransa adeta onun etine kemiğine bürünerek ortaya çıkmıştı. Avrupa’yı kılıcıyla, dünyayı saçtığı ışıkla boyunduruğuna almıştı. Marius, Napoléon’da, sınırlara dikilip, geleceği koruyacak olan göz kamaştırıcı bir hayalet görüyordu. Hem zorba, hem diktatördü. Bir Cumhuriyetten doğuyor ve bir devrimi özetliyordu. İsa’nın insan-tanrı olması gibi, Napoléon da onun için insan-halk’tı.

Marius, yeni bir dine giren bütün insanlar gibi, inancıyla sarhoş oluyor, bu inanca katılmak için acele ediyor ve bu konuda çok hızla ilerliyordu. Mizacı böyleydi. Bir işe girişince kendini durduramazdı. Kılıç fanatizmi onu sardıkça sarıyor ve düşünceye karşı duyduğu saygı ile karışıyordu. Dehayla birlikte kuvvete karşı da hayranlık duyuyordu; yani tapındığı nesnelerin bir yanı tanrısaldı, öbür yanı kuvvetle doluydu. Başka yönlerden de aldanıyor, ama her şeyi kabul ediyordu. Gerçeği ele geçirmeye giderken belli bir şekilde yanıldığımız olur. Marius'ün da iyi niyeti her şeyi olduğu gibi, bütünüyle kabul etmeye sebep oluyordu. Eski dönemin hatalarını nasıl abartılı bir şekilde görüyorsa, Napoléon'un erdemlerini de o şekilde görüyordu. Hafifletici sebepleri gözden geçiriyordu.

Her ne olursa olsun Marius ileri doğru büyük bir adım atmıştı. Eskiden 'monarşinin yıkılışı' diye gördüğü olayı, şimdi 'Fransa'nın doğuşu' olarak görüyordu. Düşüncelerinin yönü değişmişti. Eskiden günbatımı sandığı şey, şimdi gündeğümü olmuştu.

Bütün bu değişimler, ailesinin hiç haberi olmaksızın oluyordu.

Bu gizli çalışmalar sırasında, eski mütaassıp ve Bourbon taraftarı düşüncelerinden tamamıyla kurtulup, tam anlamıyla devrimci, demokrat ve cumhuriyetçi olunca Orfèvres Rıhtımı'ndaki gravürcülerden birisine gidip, bir kartvizit ısmarladı. Üzerinde şöyle yazıyordu: Baron Marius Pontmercy.

Bu, başına gelen büyük değişimin mantıksal bir sonucuydu. Bu değişimin merkezi bilindiği gibi, babasıydı. Ama kimseyi tanımadığı için bu kartları cebine koymaktan başka bir şey yapmadı.

Öte yandan, yine gayet mantıklı olarak, yavaş yavaş babasına ve babasının yirmi beş sene boyunca uğrunda savaştığı şeylere yaklaştıkça, büyükbabasından uzaklaşıyordu. Zaten Mösyö Gillenormand'ın tavrı, uzun zamandır hoşuna gitmiyordu. Ağırbaşlı genç adamla her şeye yüzeysel açıdan bakan bir ihtiyar arasında çıkabilecek bütün anlaşmazlıklar onların da arasında çıkmıştı. Géronte'un neşesi, Werther'i şaşırtır ve üzer. Aynı politik fikirlere ve düşüncelere sahip oldukları sürece, Marius'la Mösyö Gillenormand köprü üzerinde karşılaşmış iki insana benziyorlardı. Bu köprü yıkılınca birden, onları ayıran uçurum ortaya çıkmıştı. Marius, kendisini babasından, babasını da kendisinden, aptalca nedenlerle Mösyö Gillenormand'ın ayırdığını düşündükçe anlatılmaz bir hınç duyuyordu.

Babasına acıya acıya, büyükbabasından nefret eder bir hale gelmişti.

Ama bunların hiçbirini belli etmediğini söylemiştik. Sadece her gün biraz daha

soğuk davranıyor, yemeklerde az konuşuyor, evde pek görünmüyordu. Teyzesi kendisine çıkıştığında, tatlı bir şekilde özür diliyor, neden olarak da derslerini, sınavlarını, konferansları ileri sürüyordu. Gillenormand, ilk teşhisinden hiç şaşmıyor; “Ben iyi bilirim bunu, âşık oldu,” diyordu.

Marius arada bir dışarıda da kalıyordu.

Teyzesi, “Nereye gider ki bu çocuk?” diyordu.

Bu kısa yolculukların birinde, babasının isteğini yerine getirmek için Montfermeil’e gitmişti. Eski onbaşı Thénardier’yi arıyordu. Thénardier iflas etmiş, lokanta kapanmıştı. Ne olduğunu kimse bilmiyordu. Bu araştırmaları yaparken, dört gün evden ayrılmak zorunda kaldı.

“Biraz abartıyor, canım!” dedi büyükbabası, “besbelli ki gönlünü kaptırmış.”

Tam göğsünün üstünde, gömleğinin altında bir şey bulunduğunu ve bunun, siyah bir şeritle boynuna bağlanmış olduğunu belli belirsiz görmüşlerdi...

7. Kadın Parmağı

Bir mızraklı süvariden söz açmıştık. M. Gillenormand’ın babası tarafından uzak bir yeğen torunuydu. Ailesinin yanında kalmıyor, evsiz, barksız, kışla hayatı sürüyordu. Teğmen Théodule Gillenormand yakışıklı bir subay olmak için gereken ne özellik varsa hepsine sahipti. Bir genç kız gibi beli ipinceydi, kılıcını çalımli bir şekilde sallıyordu. Uçları yukarıya kıvrık bıyıkları vardı. Paris’e çok seyrek gelirdi. O kadar seyrek ki, Marius onu hiç görmemişti. Birbirlerini sadece adlarından tanıyorlardı. Théodule’ün, teyzenin gözdesi olduğunu daha önce söylemiştik sanırım. Kadının onu sevmesinin nedeni, onu sık sık görmemesiydi. Sık sık görmediğimiz insanlara, düşündüğümüz bütün üstünlükleri ve meziyetleri kolayca atfederiz.

Bir sabah büyük Matmazel Gillenormand, eve heyecan içinde geldi. Onun gibi bir insan ne kadar heyecanlanabilirse o da o kadar heyecanlanmıştı. Bu sırada Marius yine büyükbabasından bir yolculuğa çıkmak üzere izin istemekteydi; o günün akşamı hareket edecekti. Mösyö Gillenormand, “Git bakalım,” demiş, sonra da kendi kendine, kaşlarını kaldırarak, “Eski bir suçlu gibi davranmaya başladı,” diye söylenmişti. Matmazel Gillenormand bu işin altında bir şeyler olduğunu düşünerek odasına oldukça bozuk bir halde dönmüş, merdivenleri çıkarken şöyle bağırıyordu: “İyi de, nereye gidiyor olabilir ki?” Kendi kendine az çok uygunsuz bir aşk hikâyesi, karanlıkta bir kadın, bir buluşma, bir sır olabileceğini düşünüyordu. İmkân olsaydı böyle bir durumu yakından iyice görmek için gözlüklerini takıp bakmaktan kaçınmayacaktı. Bir sırrın ne olduğunu öğrenmek tatlı bir şeydir. Bir rezaleti ilk duyan büyük bir haz duyr.

Evliya ruhlu insanlar bile bundan hoşlanırlar. Dindarlığın en gizli yerinde bile, skandal ve rezaletleri öğrenmekten zevk alma eğilimi vardır.

Bu yüzden, bu hikâyeyi öğrenmek için kör bir arzu duyuyordu.

Kendisini alışılmadık ölçüde heyecanlandıran bu meraktan kurtulmak için, dikiş ve nakış konusundaki yeteneklerini harekete geçirme yoluna başvurdu. Pamuklu bez üzerine iplikle imparatorluk ve restorasyon döneminde popüler ve içinde bir yığın araba tekerleği motifi görülen nakışlar işlemeye başladı. Aslında sıkıcı ve boş bir işti bu. Sıkıcı bir işle oyalanan bir işçi. Böyle iskemlesine oturmuş, saatlerdir nakış işlerken birden kapı açıldı. Matmazel Gillenormand başını işinden kaldırdı. Teğmen Théodule karşısındaydı, ona, asker selamı veriyordu. Birden bir mutluluk çığlığı kopardı. İhtiyar da olsanız, namus delisi de olsanız, hatta dindar ve teyze de olsanız, odanıza yakışıklı bir süvari subayının girmesinden hoşlanırsınız.

“Demek sen ha, Théodule!” diye haykırdı.

“Yolum düştü de teyzeciğim.”

“Kucakla bakayım beni.”

“Peki,” dedi Théodule.

Sonra teyzesine yaklaşıp kucakladı. Gillenormand teyze çalışma masasının başına gidip:

“Hiç değilse bir hafta kalırsın,” dedi.

“Bu gece gideceğim teyzeciğim.”

“Yok canım.”

“Mutlaka gitmem gerekiyor.”

“Kalmalısın yavrucuğum. Senden rica ediyorum.”

“Kalmak isterim, ama görevim gereği mümkün değil. Zaten durum çok açık. Bizim kışlanın bulunduğu yeri değiştirdiler. Melun’daydık, şimdi Gaillon’a gönderiyorlar. Eski kışladan yenisine gitmek için Paris’ten geçmek gerekiyordu. Ben de bu fırsattan yararlanarak, gidip teyzemi göreyim dedim.”

“Bu inceliğin için sana bak ne vereceğim.”

Théodule’un eline on Louis altını sıkıştırdı.

“Aynı zamanda duyduğum zevk için demek istiyorsunuz, teyzeciğim, öyle değil mi?”

Théodule, teyzesini tekrar kucaklayınca, kadın, üniformanın sert yerlerinin boynunu tahriş etmesinden ayrı bir zevk duydu.

“Alayla birlikte at üzerinde mi yolculuk yapıyorsunuz?” dedi teyzesi.

“Hayır teyzeciğim. Sizi görmek istediğimden özel bir izin aldım. Atıma Emir erim biniyor ben de arabayla gidiyorum. Ha... Size bir şey sormak istiyorum.”

“Neymiş?”

“Sanırım Kuzenim Marius da sık sık yollara düşüyor.”

“Bunu nereden biliyorsun,” dedi teyzesi. Eski merakı yeniden uyanmıştı.

“Buraya geldiğimde, yerimi ayırtmak için araba yolculuğu düzenleyen bir firmaya gitmiştim.”

“Eee?”

“Başka bir yolcu benden önce gelip yerini ayırmıştı. Adını yolcuların listesinde gördüm.”

“Hangi adı?”

“Marius Pontmercy.”

“Ah haylaz!” diye bağırdı kadın. “Kuzenin senin gibi akli başında biri değildir. Demek bütün bir geceyi arabada geçirecek ha.”

“Ben de öyle yapacağım.”

“Ama senin görevin olduğu için öyle yapacaksın. Oysa o, fesatlık olsun diye böyle yapıyor.”

“Vay canına,” dedi Théodule...

Tam bu sırada Matmazel Gillenormand’da ani bir değişiklik oldu; aklına ansızın bir şey gelmişti. Erkek olsaydı, elini alnına vururdu, ama yapmadı. Théodule’e damdan düşer gibi:

“Kuzenin senin kim olduğunu bilmiyor, tanımadığını biliyor musun?” diye sordu.

“Hayır, bilmiyordum. Onu gördüm. Beni fark ettiğini belli etme alçakgönüllüğünü göstermedi.”

“Demek böyle birbirinizi tanımadan yolculuk yapacaksınız?”

“Evet o ön tarafta, ben arkada.”

“Nereye gidiyor bu araba?”

“Aux Andelys’e.”

“Demek Marius oraya gidiyor?”

“Eğer benim gibi yolda inmiyorsa öyledir. Ben Gaillon’a aktarma yapmak için Vernon’da ineceğim. Marius’ün nereye gittiğini bilmiyorum.”

“Marius. Ne kötü isim. Ona kim Marius ismini takmayı akıl etmiş bilmem. Oysa sen, hiç olmazsa Théodule ismini taşıyorsun.”

“İsmim Alfred olsaydı daha iyi olurdu,” dedi subay.

“Şimde beni dinle Théodule!”

“Dinliyorum teyzeciğim.”

“Dikkatle dinle”

“Dikkatle dinliyorum”

“Dikkat ediyor musun?”

“Evet.”

“Peki, öyleyse söyleyeyim, Marius’ün sık sık eve gelmediği günler oluyor.”

“Yani?”

“Seyahat ediyor.”

“Yok canım.”

“Geceleri başka yerde kalıyor.”

“Oh ne güzel.”

“Bu işin altında ne olduğunu öğrenmek istiyoruz.”

Théodule kaşarlanmış erkek pozlarında cevap verdi:

“Bu işte sanırım bir kadın olmalı.”

Ve güven bildiren, hınzırca bir gülüşle ekledi:

“Mutlaka bir kızdır.”

“Bu apaçık!” diye haykırdı teyzesi. Karşısında konuşan Mösyö Gillenormand’dı sanki. Bu “kız,” kelimesini hem büyükbabanın hem küçük yeğenin aynı şekilde üzerine basa basa söylemesi, onun kanaatlerini doğrulayan bir kanıt gibiydi. Matmazel Gillenormand sözüne devam etti:

“Bizi memnun etmek istiyorsan Marius’ün peşini bırakma. Onu takip et. Seni tanımadığına göre, zor bir şey olmayacak. Mademki işin içinde bir kız var, o kıızı görmeye çalışmalısın. Sonra bize bütün hikâyeyi mektupla bildirirsin. Bu, büyükbabanın çok hoşuna gider.”

Théodule böyle casusluk yapmaktan hoşlanan bir tip değildi, ama teyzesinin verdiği on Louis altını çok iyi gelmişti ve muhtemelen devamının gelebileceğini gördü; teklifi kabul ederek, “Siz nasıl isterseniz öyle olsun, teyzeciğim,” dedi.

Sonra kendi kendine ilave etti:

“Sonunda dadı olduk.”

Matmazel Gillenormand onu kucakladı:

“Seni bilirim Théodule,” dedi. “Böyle haylazlıklar dünyada yapmaz, disipline bütün varlığıyla itaat eder, emirlerden dışarı çıkmazsın. Görevine düşkün

vicdanlı bir insansın. Her şeyi inceden inceye araştırmadan harekete geçmezsin. Örneğin, Marius gibir eksik eteği görmek için aileni evde bırakıp gitmezsin.”

Dürüstlüğü övülen genç subayın yüzünde ünlü haydut çetesinin reisi Cartouche gibi memnuniyet ifadesi belirdi.

Bu konuşmanın geçtiği günün akşamı, ardında bir gözcünün bulunduğundan hiç şüphelenmeyen Marius arabaya bindi. Gözcüye gelince, ilk yaptığı iş, bir güzel uyumak oldu. Gönül rahatlığı ile derin bir uyku çekiyordu. Bütün gece horladı.

Gün doğmaya başladığı zaman, arabacı bağıırıyordu:

“Vernon, Vernon durağı! Vernon’da inecekler hazır olsun!” Teğmen Théodule uyandı.

Yarı uyanık bir halde:

“Peki peki, benim burada inmem gerekiyor!” diye homurdandı.

Sonra belleği yavaş yavaş netleşti. Teyzesini düşünmeye başladı. Sonra aklına aldığı on altın geldi. Teyzesine, Marius’ün ne yaptığı hakkında bilgi vereceğine dair söz vermişti. Bunu hatırlayınca güldü.

“Belki de arabadan inmiştir bile,” diye düşünmeye başladı. Bu arada, üniformasının ceketinin düğmelerini ilikliyordu. Poissy’de, ya da Triel’de, inebilirdi. Meulan’da inmemişse Mantes’te inebilirdi. Elbette, Rolleboise’da, ya da Pacy’de inekse iş başkaydı. Soldaki yola giderse Évreux, sağdaki yolu takip ederse Laroche-Guyon tarafına gidebilirdi. “Tanrım, şimdi ben teyzeme ne yazayım?” diye düşündü.

Tam bu sırada öndeki arabadan inen birisinin siyah paltosu, pencereden görüldü. Teğmen kendi kendine:

“Acaba Marius mu?” diye sordu.

Gerçekten de, Marius’tu.

Arabanın hemen yanında duran küçük bir köylü kızı atların ve arabacıların arasına girip çıkarak yolculara çiçek satmak istiyor:

“Hanımlarınıza çiçek almayı unutmayın!” diye bağıırıyordu.

Marius onun yanına yaklaştı ve sepetindeki en güzel çiçeklerden birkaçını aldı. Théodule bu duruma çok şaşırmıştı.

“Acayip bir iş,” diyerek, arabadan indi. “Acaba bu çiçekleri kime götüreceksin? Bu kadar güzel bir buket ancak çok güzel bir kadına götürülebilir,” dedi kendi kendine. “Bu kadını mutlaka görmeliyim.”

Bu defa emir aldığı için değil, sırf merakı yüzünden Marius’ü takip etmeye

başladı. Kendi hesabına avlanan av köpeklerine benziyordu.

Marius, Théodule’e hiç dikkat etmiyordu. Güzel ve şık kadınlar arabadan aşağı iniyorlardı. Marius onlara da dikkat etmiyordu. Sanki çevresindeki hiçbir şeyi görmüyordu.

“Âşık mı yoksa?” diye düşündü Théodule.

Marius kiliseye doğru yöneldi.

“Tamam,” dedi Théodule, “kiliseye gidiyor. Ayinler âşıkların buluşmalarına ayrı bir tat katar. Tanrı’nın üzerinden aşırılıp, sevgiliye çevrilen bir bakış kadar tatlı bir şey yoktur.”

Kiliseye varınca Marius içeri girmede. Etrafında dolanıp, yandaki köşelerden birinde kayboldu.

“Demek ki buluşma kilisede değil,” dedi Théodule. “Hele arkasından gidip kızı görelim.”

Marius’ün kaybolduğu köşeye, ayaklarının ucuna basarak gitti.

Oraya vardığı zaman, hayretten donakaldı.

Marius, başını iki elleri arasına almış, otlarla kaplı bir çukurun yanı başında yere diz çökmüş, elinde tuttuğu çiçek demetini bu çukura koymuştu.

Çukurun ucunda, mezarın başının belli olması için toprak biraz kabartılmıştı ve bu tümseğin üzerinde kara tahtadan bir haç vardı. Üzerine beyaz harflerle: ‘Albay, Baron Pontmercy.’ yazılmıştı. Marius’ün ağladığı işitiliyordu.

Merak ettikleri kız, bir mezardı.

8. Granite Karşı Mermer

Paris’ten ilk defa ayrıldığında da Marius buraya gelmişti. Mösyö Gillenormand, “Evde yatmıyor,” dediği her defasında işte buraya geliyordu.

Takip ettiği insanla böyle ummadığı bir şekilde, bir mezarın başında burun buruna gelen Teğmen Théodule doğrusu bu işe çok şaşırılmıştı. Bir türlü analiz edemediği acayip ve tatsız bir duygu içini kaplamıştı. Bir mezar karşısında duyduğu saygı ile bir albay karşısında duyduğu saygı yüreğinde birbirine karışıyordu. Bu durumda, Marius’ü orada bırakıp ciddi bir tavırla geriye döndü. Bu geriye dönüşte aldığı askeri disiplinin de etkisi vardı. Ölüm ona, kocaman apoletler ve üniforma ile görünmüş, o da kendisini askerce denilebilecek bir tavırla selamlamıştı. Teyzesine ne yazacağını bilmediği için sonunda hiçbir şey yazmamaya karar verdi. Ayrıca kimi gizemli rastlantılarda karşılaşılan ilginç durum burada da olmuş, Vernon’da yaşanan sahnenin hemen hemen aynısı Paris’te de yaşanmıştı. Eğer böyle bir tepki olmasaydı Marius’ün aşkları

konusunda Théodule'ün yaptığı araştırmadan büyük olasılıkla hiçbir sonuç çıkmayacaktı.

Üç gün sonra, sabah erkenden Marius Vernon'dan geri döndü. Arabada geçirdiği iki gecenin yorgunluğunu çıkarmak ve uykusuzluğunu geçiştirmek için hemen odasına çıktı; alelacele redingotunu çıkardı ve banyo yapmak üzere yüzme kulübüne gitmek için dışarı çıktı. Boynuna bağlı olan siyah şeridi de orada bıraktı.

Bütün sağlıklı ve dinç yaşlılar gibi, sabah erken uyanma âdetinde olan Mösyö Gillenormand, Marius'ün eve geldiğini duymuştu. Hemen kalkıp yaşlı bacaklarının izin verdiği kadar süratle, Marius'ün çatı katındaki odasına çıkan merdivenleri tırmanmaya başlamıştı. Torununu hemen kucaklamak ve bu yakınlaşmadan yararlanarak, nereden geldiği hakkında bir şeyler öğrenmek istiyordu. Ama delikanlı, seksenlik ihtiyar merdivenleri çıkana kadar çıkıp gitmişti. Mösyö Gillenormand odaya çıktığı zaman Marius orada değildi.

Yatak hiç bozulmamıştı. Üzerinde, Marius'ün redingotu ve boynuna bağladığı siyah şerit duruyordu.

“Bu daha iyi,” dedi Mösyö Gillenormand.

Biraz sonra, Matmazel Gillenormand'ın araba tekerlekleri motifleri ile dolu olan nakışını işlediği salona girdi.

Zafer kazanan bir komutan gibiydi.

Bir elinde redingotu, ötekinde siyah şeridi tutuyor ve haykırıyordu:

“Zafer bizim. Şimdi sırrı çözeceğiz. Bu işin altında ne olduğunu nihayet anlayacağız. Sevgili haylazımızın çapkınlıklarını öğreneceğiz. Artık konunun içine daldık. Kızın resmi elimizde.”

Gerçekten de, şeridin ucunda madalyona benzeyen ufak bir kutu vardı.

İhtiyar, kutuyu alıp bir süre açmadan, elinde evirip çevirdi. Yüzünde, burnunun ucunda duran yiyemediği için nefis bir yemeğe bakan bir açın, arzu, iştah ve kızgınlığı okunuyordu.

“Bunun bir resim olduğu kesin. Ben böyle şeyleri bilirim. Bunu boynuna takıp göğsünün üzerinde sevgiyle gezdirirsin. Kim bilir ne biçim bir kızdır, belki de acuzenin biridir. Bugünkü gençlerin zevklerine güvenilmiyor ki...”

“Hadi babacığım, açın!” dedi Matmazel Gillenormand.

Kutuyu açmak için bir yaya basmak gerekiyordu. Açıldığı zaman içinde çok dikkatli katlanmış bir kâğıttan başka bir şey bulamadılar.

“Mutlaka kız yazmıştır,” dedi Mösyö Gillenormand. Gülmekten neredeyse

katılacaktı. “Bunun ne olduğunu bilirim,” diye ilave etti, “aşk mektubudur.”

“Peki öyleyse, okuyalım,” dedi teyze.

Matmazel Gillenormand gözlüklerini taktı. Kâğıdı açtı. Okudular:

“Oğlum, İmparator, Waterloo Savaşı’nın yapıldığı alanda beni Baron ilan etmişti. Restorasyon, benim kanımla kazandığım bu unvanı kabul etmemek istediğine göre, onu oğlumun alıp taşıması gerekir. Bu unvana layık bir insan olacağından hiç şüphe etmiyorum.”

O an baba ve kızın neler hissettiklerini anlatmaya imkân yok. Bir ölünün, soluğunu onlara doğru üflemiş gibi buz kesilmişlerdi. Birbirlerine tek kelime bile söyleyemiyorlardı. Sadece Mösyö Gillenormand, alçak bir sesle ve sanki kendisine konuşuyormuş gibi:

“Bu, kılıç sallayıcısının el yazısı,” dedi.

Kadın kâğıdı elinde çevirip iyice inceledi. Sonra katlayıp kutuya koydu.

Tam bu sırada redingotun cebinden mavi bir kâğıda sarılı ufak bir paket düştü. Matmazel Gillenormand hemen kaparak kâğıdı açtı. Marius’ün bastırıldığı kartvizitlerdi. İçinden birini çıkarıp Mösyö Gillenormand’a verdi. Mösyö Gillenormand üzerinde yazılı olanları okudu:

“Baron Marius Pontmercy.”

İhtiyar zili çalıp hizmetçiye çağırdı. Nicolette geldi. Mösyö Gillenormand, redingotu, siyah şeridi ve kartları eline alıp odanın ortasına fırlattı. Hizmetçiye dönerek:

“Götürün şu paçavraları,” dedi.

Bir saat boyunca birbirlerine tek kelime söylemediler. İhtiyar adam ve ihtiyar kız, birbirlerine sırtlarını dönerek oturmuşlar, ayrı ayrı düşüncelere dalmışlardı. Ama belki de düşündükleri aynı şeylerdi. Bir saat sonra Gillenormand teyze şöyle dedi:

“Çok güzel.”

Aradan çok geçmeden Marius göründü, içeri girdi. Daha salonun eşiğini aşmadan, büyükbabasının elinde, kendi kartlarından birini tuttuğunu gördü. Büyükbabası onu görünce hemen üstünlük taslayarak haykırmaya ve hakaret eden bir tavırla bıyık altından gülmeye başladı.

“Vay vay vay! İnanılacak şey değil. Demek şimdi baron oldunuz. Sizi çok tebrik ederim. Peki, bu da ne demek?”

Marius biraz kızarak cevap verdi:

“Bu, ‘Ben babamın oğluyum,’ demektir.”

“Senin baban benim.”

Marius yere baktı ve sert bir tavırla:

“Benim babam, Fransa’ya ve Cumhuriyete onuruyla hizmet etmiş, alçakgönüllü ve kahraman bir adamdı. İnsanların bugüne kadar yarattığı en büyük tarihin içinde yüce bir insan olarak ortaya çıkmıştı. Yirmi beş yıl siperlerde yaşamış, gündüzleri mitralyözlerin ve kurşunların, geceleri karların altında hayatını geçirmişti. İki sancak almış, yirmi defa yaralanmıştı. Yalnızlık ve unutulmuşluk içinde öldü. Ve başına bütün felaketler, iki vefasız varlığı, yani ülkesi ile beni fazla sevmekten ileri gelmişti.”

M. Gillenormand’ın öyle pek fazla anlayamayacağı sözlerdi bunlar. Hele konuşmada cumhuriyet kelimesi geçince ayağa kalkmış, daha doğrusu dikilmişti. Marius’ün söylediği tek kelime, bu ihtiyar kralcının suratında bir demirci körüğünün sıcaklığının yaptığı etkiyi yapıyordu. Soluk renkten kırmızıya, kırmızıdan mora, mordan aleve dönen bir nesnenin rengine geçmişti.

Marius’e, “Aşağılık insan!” diye haykırdı. “Babanın nasıl biri olduğunu bilmiyorum, bilmek de istemem. Evet hiçbir şey bilmiyorum onunla ilgili. Bildiğim bir şey varsa, sözünü ettiğin bu cumhuriyetçiler içinde sefillerden başka hiç kimse bulunmayışdır. Bunların hepsi soyguncu, hırsız, baldırı çıplak, katil, kızıl şapkalıdırlar. Hepsi böyledir diyorum. Anladın mı? Senin baronluğun da böyle işte. Gözümde zerre kadar önemi yok. Robespierre’e uşaklık eden heriflerdi bunlar. Bonaparte’a hizmet eden haydutlardı. Bütün bunlar, başlarındaki yasal krallarına ihanet eden aşağılık heriflerdi. Prusyalıların önünden kaçan ve Waterloo’da İngilizlerin önlerine katıp sürdükleri korkaklardır bunlar. İşte bütün bildiğim bu. Sizin babanız da bunlarla birlikte ise, özür dilerim, ama suç bende değil.”

Bu defa kor kor yanma sırası Marius’e, ateşi körükleme sırası da Mösyö Gillenormand’a gelmişti. Marius, zangır zangır titriyordu. Ne söyleyeceğini ne yapacağını bir türlü kestiremiyordu. Baş ateş gibi yanıyordu. Kutsal nesnelere hakaret edildiğini gören bir papaz ya da taptığı putun üzerine tükürüldüğünü gören bir Hint fakiri gibiydi. Bu tür sözler söylensin ve karşılıksız kalsın; Bu mümkün müydü? Ama ne yapabilirdi ki? Babası gözünün önünde hakarete uğruyor, ayaklar altında çiğneniyordu. Peki hakaret eden kimdi? Büyükbabası. Birine kötülük etmeden ötekinin intikamını nasıl alabilirdi? Büyükbabasına hakaret etmesi imkânsızdı. Babasının intikamını almadan da edemezdi. Bir yanda kutsal bir mezar, öte yanda saygı duyulması gereken beyaz saçlı bir ihtiyar

vardı. Bir an bütün bu ihtimalleri düşünerek sarhoş bir insan gibi ne yapacağını kestiremeden kalakaldı. İçinde sanki bir girdap vardı. Sonra gözlerini kaldırdı ve büyükbabasına bakarak:

“Bourbonlar yerin dibine batsın, XVIII. Louis domuzu gebersin!” diye bağırdı. XVIII. Louis dört yıl önce ölmüştü, ama o buna pek aldırmıyordu.

Kıpkırmızı kesilmiş olan ihtiyar birdenbire kâfurun gibi bembeyaz oldu. Sonra şöminenin üzerinde duran, Duc de Berry’nin büstüne döndü. Büstü saygıyla ve ağırbaşlılıkla selamladı. Ardından şömineden pencereye, pencereden şömineye gidip geldi. Ağır ağır yürüyor ve hiç ses çıkarmıyordu. Odayı arşınlarken topukları sanki taştan yapılmış bir yaratık yürüyormuş gibi döşemeyi gıcırdatıyordu. Sonunda, bu manzara karşısında aptala dönmüş olan kızına hitap ederek sakın bir şekilde güldü ve şöyle dedi:

“Bu beyefendi gibi bir baronla benim gibi bir burjuva aynı çatının altında barınamazlar.”

Ve birden yüzü gözü öfkeden şişmiş, solgun, sinirli ve kendini kaybetmiş bir halde, Marius’e haykırdı:

“Defol!”

Marius evi terk etti.

Ertesi gün Mösyö Gillenormand, kızına şöyle diyordu:

“Her ay şu kan içici herife bir miktar para yollayın ve sakın, bana bir daha ondan söz etmeyin.”

Çok kızdığı halde kızgınlığını dökecek yer bulamayan Mösyö Gillenormand, kızına üç ay boyunca ‘Siz’ diye hitap etti,

Marius de bir hayli kızmış, evden öfkeyle çıkmıştı. Bütün bu olanlardan sonra bir başka talihsizlik, durumu daha da kötüleştirmişti. Evdeki kavgaları daha da kötüleştiren bu tür aksilikler hep olur. Yapılan kötülükler artmadığı halde, bunlardan duyulan acılar artar. Büyükbabanın emrine uyarak ‘paçavraları’ alıp götürmüş olan Nicolette, farkında olmadan içinde albayın el yazısı bulunan kâğıdın saklı olduğu siyah kutuyu düşürmüştü. Marius’ün odasına çıkan karanlık merdivenlerde düşürmüş olması muhtemeldi. Araştırıldığı halde ne bu kâğıt, ne de madalyon bulunabilmişti. Ama Marius, Mösyö Gillenormand’ın –tartıştıkları günden beri büyükbabasına “Mösyö Gillenormand,” diyordu– vasiyeti bulup ateşe attığından emindi. Gerçi babasının yazdıklarını ezbere biliyordu. Bu bakımdan herhangi bir şey kaybolmuş sayılmazdı. Ama kâğıt ve üzerindeki o kutsal el yazısı kaybolup gitmişti. Bu, onun her şeyiydi. Acaba ne olmuştu?

Marius nereye gittiğini bilmediği için kimseye bir şey söylemeden çekip

gitmişti. Üzerinde otuz franktan ve saatinden başka bir şey yoktu. Meydanların birinden kalkan bir arabaya bindi. Arabanın nereye gittiğini de bilmiyordu.

Marius ne olacaktı?

DÖRDÜNCÜ KİTAP A B C DOSTLARI

1. Az Daha Tarihe Mal Olacak Olan Bir Grup

Görünüşte durgun geçen o dönemde, ortalıkta belli belirsiz bir devrim havası dolanıyordu. 89'un, 92'nin derinliklerinden gelen esintiler vardı. Genç Paris –bu ifadeyi bağışlayın– buluşa ermek, ergenliğe girmek üzereydi. İnsanlar hiç farkında olmadan zamanın akışıyla birlikte değişmekteydiler. Saatlerin kadranında dolaşan yelkovan, insanların ruhları arasında da hareket eder. Herkes ileriye doğru atacağı adımı atıyordu. Kralcılar liberal oluyor, liberaller demokratlaşıyorlardı. Binlerce med-cezirle karmaşıklaşmış bir deniz kabarması gibiydi bu. Med-cezirlerin özelliği, karışımlar oluşturmaktır. Bu yüzden ilginç düşünce karışımları ve birleşmeleri oluyordu. Hem Napoléon'a hem özgürlüğe tapılıyordu. Biz şimdi burada tarihi yazıyoruz. Bunlar o dönemin tahafıklarıydı. Fikirler de çeşitli aşamalardan geçerler. Acayip bir tarz olan Voltaire'ci kralcılığın, acayıplıkta ondan aşağı kalmayan bir benzeri ortaya çıktı; Bonapartist liberalizm.

Başka düşünce grupları daha ciddiydiler. Oralarda ilkeler araştırılıyor; hukukla bağlantılar kuruluyordu. Mutlak olana büyük özlem duyuluyor, sonsuz mutlak olanın sonsuz gerçekleştirme imkânları yakalanıyordu. Mutlak, o sarsılmaz dayanıklılığıyla, zihinleri sınırsıza doğru iter ve onları sınırsızlığın içinde yüzdürür. Hiçbir şey dogma kadar hayal üretmez. Ve, hiçbir şey hayal kadar geleceğe gebe olamaz. Bugün ütopya olan, yarın ete kemiğe bürünür.

İleri görüşlerin iki temeli vardı. Gizli birtakım düşünceler ortaya çıkarak, kuşkucu ve sessizce kurulu düzeni tehdit ediyordu. Devrimin en yüksek derecedeki belirtisidir bu. İktidarın kararsızlığı onu yıkmak için kazılan lağımda, halkın kararsızlığıyla karşılaşır. Ayaklanmaların kuluçka devri, hükümet darbelerinin tasarlanma süresine karşılık gelir.

O tarihte Fransa'da henüz Almanların Tugenbund'u, İtalyanların Corbonari'si gibi geniş yeraltı örgütleri yoktu. Ama yer yer karanlık kuytu köşelerde çeşitli topluluklar dal budak salmaktaydı. Aix'de Cougourde yavaş yavaş şekilleniyordu; Paris'te bu tür gizli örgütler arasında özellikle A B C Dostları Derneği bulunuyordu.

Neydi bu A B C Dostları? Görünüşteki amacı çocukların eğitilmesi, gerçekte ise büyüklerin yetiştirilmesi olan bir dernek.

Kendilerini A B C Dostları olarak tanıtıyorlardı. *Abaissé*⁶⁵ dedikleri, halktı.

Halkı kalkındırmak istiyorlardı. Bu kelime oyunuyla alay etmek hata olur. Kelime oyunları, siyasette bazen önemlidir. Örnek: Narsès'i ordu komutanı yapan Castratus ad castra; örnek: Barbari et Barberini; örnek: Fueros y Fuegos; örnek: *Tu es Petrus et super hanc petram.* vs. vs.

A B C Dostları pek kalabalık değillerdi. Embriyo halinde gizli bir dernekti. Kumpas toplulukları kahraman yetiştirebilseydi, buna bir kumpas topluluğu diyebilirdik. Paris'te iki yerde toplanıyorlardı; hal yakınlarında daha sonra sözünü edeceğimiz Corinthe adlı bir meyhanede ve Panthéon yakınlarında Saint-Michel Meydanı'nda bugün yıkılmış olan le café Musain adlı küçük bir cafede. Bu buluşma yerlerinden birincisi işçilere, ikincisi de öğrencilere yakındı.

A B C dostlarının olağan toplantıları Cafe Musain'in arkasındaki bir odada gerçekleştiriliyordu. Cafe'den oldukça uzakta olan ve çok uzun bir koridorla ona bağlanan bu odanın iki penceresi ve gizli bir merdivenle Küçük Grès Sokağı'na açılan bir çıkışı vardı. Orada sigara, içki içiyor, oyun oynuyor, gülüşüyorlardı. Her konu hakkında çok yüksek sesle, başka bir konudaysa alçak sesle konuşuyorlardı. Duvarda, bir polis ajanının kuşkusunu uyandırmaya yetecek bir ipucu olan, eski bir Cumhuriyet Fransası haritası asılıydı.

A B C Dostları'nın çoğu öğrenciydi. Bunlar bazı işçilerle samimi bir ittifak içindeydiler. İşte bir ölçüde tarihe mal olmuşlardan bellibaşlılarının adları: Enjolras, Combeferre, Jean Prouvaire, Feuilly, Courfeyrac, Bahorel, Lesgle ya da Laigle, Joly, Grantaire.

Bu delikanlılar, dostlukları sayesinde aralarında adeta bir aile bağı kurmuşlardı. Laigle hariç, hepsi güneyliydi.

Dikkate değer bir topluluktu bu. Arkamızda bıraktığımız dibi görünmez derinlikler içinde kaybolup gitti. Bu dramın şu ulaştığımız noktasında, okuyucu bu genç kafaları trajik bir maceranın karanlıklarına gömülürken görmeden önce, onların üzerine bir ışık demeti tutmak belki faydasız olmayacaktır.

Adını en başta saydığımız –bunun nedeni ileride anlaşılacaktır– Enjolras, ailenin tek çocuğuydu ve zengindi.

Enjolras, korkunç olabilme yeteneğine sahip sevimli bir delikanlıydı; vahşi bir Antinous'tu. Bakışlarının düşünceli parıltısını görenler, onun sanki daha önce başka bir hayatta devrimin mahşerinden geçmiş olduğunu sanırdı. Devrim tarihinin canlı bir tapınağı gibiydi. O büyük şeyi en küçük ayrıntısına kadar biliyordu. Bir delikanlı için garip sayılacak şekilde hem rahip, hem savaşçı yaradılışıydı. Hem ruhani lider, hem militandı; o anki şartlarda bakıldığında ise bir demokrasi neferi; çağın hareketinin üstünde bir idealin rahibi idi. Derinden

bakan gözleri, biraz kızarık gözkapakları, kolaylıkla hor gören bir ifadeye bürünen kalın alt dudağı, geniş bir alnı vardı. Bir yüzdeki geniş aln, bir ufukta geniş gökyüzü gibidir. Bu yüzyılın başlangıcı ve geçen yüzyılın sonundaki erken üne kavuşmuş bazı gençler gibi, çok canlı bir görünüme sahipti; solgun saatleri de olmasına rağmen, genç kız tazeliğinde bir görünümdü bu. Artık erkekleşmiş olduğu halde hâlâ çocuğa benziyordu. Yirmi iki yaşındaydı, ama on yedisinde gösteriyordu. Ciddi ve ağırbaşlıydı, yeryüzünde kadın diye bir yaratığın yaşadığından habersiz görünüyordu. Tek bir tutkusu vardı: Hak; tek bir düşüncesi vardı: Engeli devirmek. Aventin Dağı'nda bir Gracchua olurdu; Konvansiyon devrinde bir Saint-Just. Güllere şöyle bir bakıyor, baharı bilmiyor, kuşların ötüşünü duymuyordu; Evadné'nin çıplak gerdanı, onu Aristogiton'dan fazla heyecanlandırmazdı; Harmodius için olduğu gibi, onun için de çiçekler ancak kılıcı gizlemeye yarardı. Sevinçlerinde katı ve ciddiydi. Cumhuriyetle ilgili olmayan her şeyin önünde gözlerini utançla yere indirirdi. Özgürlüğün mermerden heykeline âşıktı. Sözleri haşin bir kaynaktan esinlenir, bir ilahi gibi ürpertiler yaratırdı. Hiç beklenmedik bir anda kanatlanıverirdi. Onun yanına yaklaşma tehlikesini göze alan gönül maceracısının vay haline! Cambrai Meydanı'nın ya da Saint-Jean-de-Beauvais Sokağı'nın havai işçi kızlarından biri, bu kolej kaçkını yüzü, bu genç saraylı hal ve tavrını, bu sarı uzun kirpikleri, mavi gözleri, rüzgârda uçuşan bu saçları, bu pembe yanakları, taze dudakları, nefis dişleri görüp de, bu doğan güne karşı istek duyar, güzelliğini Enjolras'ın üzerinde denemeye kalkışacak olursa, hiç umulmadık korkunç bir bakış ona birdenbire uçurumu gösterir. Beaumarchais'nin çapkın meleşği ile Ézéchiél'in müthiş meleşğini birbirine karıştırmamayı öğretir.

Devrimin mantığını temsil eden Enjolras'ın yanında, Combeferre de devrimin felsefesini temsil ediyordu. Devrimin mantığıyla felsefesi arasında şu fark vardır: Devrimin mantığı sonunda savaşa, felsefe ise sadece barışa götürebilir. Combeferre, Enjolras'ı tamamlıyordu. Enjolras'tan daha yüksek değil ama, daha geniş düşünüyor, zihinlere, genel düşüncelerle genişletilmiş ilkelerin sokulmasını istiyordu. “Devrim, ama uygarlık da,” diyordu. Dimdik yükselen dağın çevresinde geniş, mavi bir ufuk yayılıyordu. Bu yüzden, Combeferre'in bütün görüşlerinde erişilebilir, uygulanabilir bir taraf vardı. Devrim, Combeferre'de, Enjolras'ta olduğundan daha fazla solunabilir bir şeydi. Enjolras, onun tanrısal hukukunu, Combeferre ise doğal hukukunu dile getirmekteydi. Birincisi Robespierre'e bağlanırken, ikincisi Condorcet'ye yaklaşmaktaydı. Combeferre, herkesin yaşadığı hayatı Enjolras'tan daha dolu yaşıyordu. Bu iki genç adama tarihe geçmek kısmet olsaydı, biri adalet, öbürü

akıl olarak geçerlerdi. Enjolras daha erkek, Combeferre daha insandı. *Homo* ve *Vir*: Aralarındaki ince fark buydu gerçekten de. Enjolras ne kadar sertse, Combeferre de doğal beyazlığıyla o kadar yumuşaktı. Yurttaş sözcüğünü sever, ama insan sözcüğünü tercih ederdi. Her şeyi okur, tiyatrolara gider, dershanelere devam eder, Arago’dan ışığın polarizasyonunu öğrenir, biri insanın yüzünü, öteki beynini besleyen dış şahdamarla, iç şahdamarın çifte fonksiyonunu açıklamış olan Geoffroy Saint-Hilaire’in dersini tutkuyla dinlerdi. Her şeyden haberdardı, bilimi adım adım izlerdi; Saint-Simon’u Fourier’yle karşılaştırır, hiyeroglifleri çözer, bulduğu taşları kırıp jeoloji üzerine konuşur, bir bombiks kelebeğinin resmini ezbere çizer, *Akademi Sözlüğü*’ndeki Fransızca yanlışları çıkarır, Puységur’ü, Deleuze’ü incelerdi; hiçbir şeyi, hatta mucizeleri bile kabul etmez, hiçbir şeyi, hatta hortlakları bile inkâr etmezdi; *Moniteur*’ün koleksiyonlarını karıştırır, düşünürdü. Geleceğin, öğretmenlerin elinde olduğunu ileri sürer ve eğitim sorunlarıyla ilgilenirdi. Toplumun ahlak düzeyini entelektüel düzeye yükseltmeye, bilimin geçer akçe olmasına, fikirlerin yaygınlaşmasına, gençliğin ruhen yücelmesine katkıda bulunmak istiyordu. Halen kullanılmakta olan yöntemlerin kısırlığının, klasik denen iki üç yüzyıllık bir devreyle sınırlı edebi görüşteki sefaletin, resmi bilgiçlerin, ukalaların, despotça dogmatizmin, skolastik önyargıların ve âdetlerin, okullarımızı sonuçta birer suni istiridye tarlası haline getirmesinden korkuyordu. Bilgindi, dil konusunda çok titiz, yabancı etkilere karşı uyanıktı, çok yönlü teknik becerileri vardı; çok sabırlı bir gözlemciydi ve aynı zamanda dostlarının dediği gibi, “kuruntuya varacak derecede” düşünmeyi severdi. Bütün hayallere inanırdı, demiryollarına, cerrahi müdahalelerde acının bastırılabilmesine, karanlık oda denen kutuda görüntünün kaydedilebileceğine, hayallerin tespitine, elektrikli telgrafa, balonların yönlendirilebileceğine, her şeye. Zaten bâtil inançların, despotizmin, önyargıların insanlığa karşı her yerde inşa etmiş olduğu kalelerden pek fazla korkmuyordu. Bilimin, sonunda durumu tersine çevireceğini düşünenlerdendi. Enjolras bir lider, Combeferre bir rehberdi. Biriyle omuz omuza dövüşmek, diğeriyle birlikte yürümek isterdiniz. Bu, Combeferre’nin dövüşmekten aciz olduğu anlamına gelmiyordu. Sırasında engelle kapışmaktan ve bütün gücüyle patlayarak ona saldırmaktan asla kaçınmazdı. Ama aksiyomları öğreterek, pozitif yasalar açıklayarak, insanlığa yönünü göstermek onu daha fazla memnun ederdi. Yakmaktan değil aydınlatmaktan yanaydı. Yangın da şüphesiz bir gündeğümü yaratabilir, ama neden günün doğmasını beklememeli? Bir yanardağ da aydınlatır, ama gün ışığı daha iyi aydınlatır. Combeferre, güzelin katıksız, tertemiz ışıldamasını, yücenin ihtişamına tercih ediyordu belki de. Dumanla

bulanıklaşmış bir aydınlık, şiddet pahasına satın alınan bir ilerleme, bu duyarlı, ağırbaşlı insanı ancak yarım doyuruyordu. Bir halkın doğru olana körlemesine atılması, bir 1793 onu ürkütüyordu, ama durgunluk ve hareketsizlik de tiksindiriyor, bunda çürümenin, ölümün kokusunu duyuyordu; köpüğü bataklık buharına, seli çirkef birikintisine, Niagara Şelalesi'ni Montfaucon Gölü'ne tercih ediyordu. Kısacası, ne durgunluk istiyordu ne de hız. Mutlak olana bir şövalye ruhuyla bağımlı olan, patırtıcı, coşkulu dostları, görkemli devrimci maceralara tapındıkları ve maceraya atılmak istedikleri halde, Combeferre 'ilerleme'nin kendi işini yapması için rahat bırakılmasından yanaydı; şu iyi ilerlemenin; belki soğuk ama temiz, katıksız, yöntemli ama sitem kabul etmez kusurun da; melankolik, dalgın, hantal, ama ağırbaşlı, soğukkanlı Combeferre geleceğin ışık saçan güzelliğiyle gelmesi ve halkların erdemli ve büyük gelişimini hiçbir şeyin bulandırmaması için diz çöküp dua edebilirdi. "İyinin masum olması gerekir," diye tekrarları daima. Gerçekten de devrimin büyüklüğü, göz alıcı ideale sarsılmadan bakıp, pençelerindeki kan ve ateşin, yıldırımların arasından ona doğru uçmaksa, ilerlemenin güzelliği de lekesiz olmaktır ve bunlardan birini temsil eden Washington'la, öbürünü cisimleştiren Danton arasındaki fark, kuğu kanatlı melek, kartal kanatlı melek arasındaki farktır.

Jean Prouvaire, Combeferre'den biraz daha fazla kontrollüydü. Ortaçağın incelenmesinin kaynağı olan şu derin ve güçlü hareketle karışmış haldeki o küçük anlık hevesten ötürü Jean kendisine Jehan diyordu. Âşıktı Jean Prouvaire; saksıda çiçek yetiştirir, flüt çalar, şiir yazar, halkı sever, kadınlara acır, çocuklar için gözyaşı döker, geleceği ve Tanrı'yı aynı inanç içinde birleştirir ve André Chénier gibi kraliyetçi birinin kafasını kestiği için devrime lanet ederdi. Sesi genellikle narinken, birdenbire erkekleşirdi. Bilgelik derecesinde okumuştı ve bir oryantalist sayılabilirdi. Her şeyden önce, iyiydi ve iyiliğin büyüklüğe ne kadar yakın olduğunu bilenler için doğal sayılan bir eğilimle, şiirde ihtişamlı ve büyük olanı tercih ederdi. İtalyanca, Latince, Grekçe ve İbranice bilirdi. Bu da onun sadece dört şairi okumasına yarıyordu: Dante, Juvenalis, Aiskhylos ve İşaya. Fransızca'da Corneille'i Racine'e, Agrippa d'Aubigné'yi de Corneille'e tercih ederdi. Peygamberçiçekleri ve kır çiçekleriyle dolu çayırarda dolaşmaktan hoşlanır, olaylarla olduğu kadar, bulutlarla da ilgilenirdi. Düşüncesinin iki yanı vardı: Biri insandan, öbürü Tanrı'dan yana. Ya incelemeye ya da büyük bir hazla seyretmeye daldı. Gün boyu toplumsal sorunları derinlemesine araştırırdı: Ücret, sermaye, kredi, evlilik, düşünce özgürlüğü, sevme özgürlüğü, ceza sistemi, sefalet, ortaklık, mülkiyet, üretim, bölüşüm; insanlık denen karınca yuvasına gölgesini salan temel bilmeceler. Geceleri de yıldızları, o muhteşem

varlıkları seyrederdi. O da, Enjolras gibi tek çocuktı ve zengindi. Sakin sakin konuşur, başını eğer, gözlerini yere indirir, sıkıntılı sıkıntılı gülümser, kötü giyinirdi; beceriksiz bir hali vardı, en ufak bir şey karşısında kıpkırmızı kesilirdi, çok çekingendi. Ama bir yandan da gözü pek biriydi.

Feuilly, bir yelpaze imalathanesinde işçiydi. Öksüz ve yetimdi, günde zar zor üç frank kazanıyordu ve tek bir düşüncesi vardı: Dünyayı kurtarmak. Bir başka işi de kendini eğitmekti. Buna da, “kendini kurtarmak” diyordu. Kendi kendine okuma yazma öğrenmiş, bütün bilgilerini tek başına edinmişti. Feuilly çok yüce gönüllüydü. Muazzam bir kucaklama gücü vardı. Bu kimsesiz çocuk, bütün halkları kendine evlat edinmişti. Annesini kaybettiği için, vatan üzerine derinlemesine düşünmüştü. Yeryüzünde vatansız bir tek insanın bile bulunmasını istemiyordu. Halktan insanların derin bilgeliğiyle, bizim bugün ulus düşüncesi dediğimiz şeyi, o içinde kendiliğinden taşımaktaydı. Sırf bilerek kızmak ve nefret etmek için tarih öğrenmişti. Özellikle Fransa ile ilgilenen bu genç ütopyacılar topluluğunda, o, dış ülkeleri temsil ediyordu. Yunanistan, Polonya, Macaristan, Romanya ve İtalya konusunda uzmandı. Bu isimleri hak, adalet adına yerli yersiz durmadan tekrarlardı. Osmanlı İmparatorluğu’nun Yunanistan ve Teselya’da, Rusya’nın Varşova’da, Avusturya’nın Venedik’te bulunması: Bu tecavüzler onu çileden çıkarıyordu. Hepsinden çok, 1772 zorbalığına isyan ediyordu. Doğruları öfkeyle dile getirmek kadar ikna edici bir söz söyleme yöntemi olamaz. İşte, o böyle bir alanın uzmanıydı. O alçak 1772 tarihi hakkında, ihanetle ortadan kaldırılan o asil ve yiğit ulus hakkında, o üçlü cürüm, o canavarca tuzak hakkında, söz konusu tarihten bu yana birçok asil ulusu daha boğmuş olan ve bunların doğum kayıtlarını silip süpüren, devletlerin korkunç bir şekilde baskı altına alınması anlamındaki cinayetin prototipi ve şablonu hakkında bitmek tükenmez bir ilhamla konuşurdu. Bütün çağdaş sosyal suikastlar, Polonya’nın paylaşıldığı tarihine denk düşer. Polonya’nın paylaşılması teoremi, günümüzdeki bütün politik suçların ve cinayetlerin açıklayıcı temelidir. Yaklaşık bir yüzyıldan bu yana, Polonya’nın paylaşılmasına değişik biçimlerde vize vermemiş, bölünmeyi onaylamamış, imzalamamış, parafe etmemiş hiçbir despot hiçbir hain yoktur. Çağımızdaki ihanetlerin dosyası karıştırıldığında ilk göze çarpan işte budur. Viyana Kongresi işlevini tamamlamadan bu cinayeti görüşmüştür. 1772 avın köşeye sıkıştırıldığını bildiren boru sesidir, 1815 ise tazı payı. Feuilly’nin her zamanki konuşma metni işte buydu. Bu zavallı işçi, kendisini adaletin vasisi tayin etmişti, adalet de onu yücelterek ödüllendiriyordu. Eninde sonunda hak yerini bulur. Venedik Cermen olamayacağı gibi Varşova da Tatar olamaz. Krallar boş yere zahmete giriyor, boş

yere onurlarını yitiriyorlar. Su altındaki ülke eninde sonunda su yüzüne çıkar, tekrar görünür. Yunanistan, tekrar Yunanistan, İtalya tekrar İtalya olur. Hak, olayları protesto etmekten vazgeçmez. Bir ulusa karşı işlenen soygun suçu asla zamanaşımına uğramaz. Bu büyük dolandırıcılıkların hiçbir geleceği yoktur. Bir ulusun alameti, bir mendil markası sökülür gibi sökülemez.

Courfeyrac'ın, M. de Courfeyrac adlı bir babası vardı. Restorasyon devri burjuvazisinin aristokrasi ve soyluluk konusundaki yanlış düşüncelerinden biri de, bu “de” iyelik edatına fazlasıyla bel bağlamış olmasıydı. Bilindiği gibi, bu edatın hiçbir anlamı yoktur. Gelgelelim, Minerva devri burjuvazisi bu biçare “de”ye o kadar değer veriyordu ki, insanlar kendilerini bundan feragat etmek zorunda sayıyorlardı. Örneğin, M. de Chauvelin kendine M. Chauvelin, M. de Caumartin M. Caumartin, M. de Constant de Rebecque Benjamin Constant, M. de Lafayette M. Lafayette dedirtiyordu. M. de Courfeyrac da bundan geri kalmak istememiş, adını kısaca Courfeyrac yapmıştı.

Courfeyrac hakkında söyleyebileceklerimiz aşağı yukarı bu kadar; gerisi için Courfeyrac, Tholomyès'e benzer demekle yetinebiliriz.

Gerçekten de Courfeyrac'da şeytan zekâsı, güzelliği diyebileceğimiz bir gençlik heyecanı vardı. Bu durum daha sonra, tıpkı kedi yavrusunun sevimliliğinin geçtiği gibi geçer ve bütün bu zarafet, sonunda iki ayak üzerindeyse burjuva, dört ayak üzerindeyse kart kedi olur çıkar.

Gençlik dalgalarından birbirine aktararak gelen bu tür akıl, hemen hemen hiçbir değişikliğe uğramadan koşucular gibi sonraki kuşaklara ulaşır, öyle ki belirttiğimiz gibi, 1828'de Courfeyrac'ı dinleyen kişi, 1817'de Tholomyès'i dinlediğini sanırdı. Courfeyrac mert bir delikanlıydı. Dışa yansıyan aklın benzerlikleri bulunsa da, Tholomyès'le arasında büyük fark vardı. Her birinin içinde gizli yaşayan insan, birinde diğerindekinden tamamen farklıydı. Tholomyès'in içinde bir avukat, Courfeyrac'ın içindeyse bir gezgin şövalye yatıyordu.

Enjolras lider, Combeferre rehber, Courfeyrac merkezdi. Öbürleri daha çok ışık saçarken, o daha çok sıcaklık yayıyordu. Courfeyrac, gerçekten de, merkeze yaraşan bütün özelliklere sahipti.

Bahorel, 1822 Haziranı'nda genç Lallemand'ın cenazesinde çıkan kanlı ayaklanmaya karışmıştı.

Bahorel neşeli bir insandı; kötü arkadaştı, mertti, cebi delikti; savurgandı, cömertlikle yarışırdı, cesurdu, küstahlıkla yarışırdı; kavgaya dayanıklı yelekleri, kızıl fikirleri vardı; son derece şamatacıydı; ayaklanma aşamasına gelmeden

önce en sevdiği şey kavga; devrim aşamasına gelmeden önce en sevdiği şey ayaklanmaydı. Sonucunu görmek merakıyla cam kırmaya, sonra yolun kaldırım taşlarını sökmeye, daha sonra da hükümeti yıkmaya her zaman hazır; on bir yıldır hukuk fakültesi öğrencisiydi. Şu düsturu benimsemişti: “Asla avukat olma!” Hukuk okulunun önünden ender olsa da her geçişinde redingotunu iliklerdi; o zamanlar henüz palto yoktu. Okulun anıtsal kapısı için: “Ne yakışıklı ihtiyar!” derken, Dekan M. Delvincourt için de: “Ne anıt!” derdi. Derslerini şarkı konusu, profesörlerini de karikatür vesilesi olarak görürdü. Hiçbir şey yapmadığı halde, yaklaşık üç bin frank kadar okkalı bir geliri vardı.

Köylü olan anasıyla babasına, oğullarına saygı göstermeyi öğretmişti.

Onlar hakkında, “Burjuva değil, köylüdürler, onun için de akıllıdır,” derdi.

Gelgit akıllı bir adam olan Bahorel, birçok cafeye girip çıkıyordu. Ötekilerin belli bir yere devam etme alışkanlıkları olduğu halde, onun yoktu. Avare dolaşırdı. Dolaşmak insani bir şeydir. Avare dolaşmak Parisliye özgüdür. Aslında, derin bir zekâya sahipti ve görüldüğünden daha duyarlı ve akıllıydı.

Bahorel, A B C Dostları’yla henüz şekillenmemiş ama ileride kesin şeklini alacak olan diğer gruplar arasında köprü görevi görüyordu.

Bu genç kafalar kurulunda bir de dazlak üye vardı.

XVIII. Louis’nin göç ettiği gün kiralık bir arabaya binmesine yardım ettiği için dük ünvanını verdiği Marki d’Avaray’ın anlattığına göre, kral 1814’te Fransa’ya dönüşünde Calais’de karaya ayak bastığında, adamın biri ona dilekçe sunacak olmuş.

“Nedir dileğiniz?” demiş kral.

“Bir posta dairesinde iş, efendimiz.”

“Adınız nedir?”

“L’Aigle.”

Kral kaşlarını çatmış, dilekçedeki imzaya bakmış ve ismin LESGLE olarak yazıldığını görmüş. Hiç de Bonapartist olmayan bu isim kralı etkilemiş ve gülümsemesine yol açmış. “Efendimiz,” demiş yine adam, “Atalarımızdan biri zağarcıymış, kendisine Lesgueules adını takmışlar. Adım bu lakattan geliyor. Kulunuzun adı Lesgueules’dir, kısaltınca Lesgle, bozulunca L’Aigle olur.” Bu söz üzerine kral gülmeye başlamış. Daha sonra adamı belki bilerek belki de farkında olmadan, Meaux Posta Dairesi’ne vermiş.

Grubun dazlak üyesi, işte bu Lesgle’in veya Lègle’in oğluydu ve Lègle (de Meaux) diye imza atıyordu. Arkadaşları onu kısaca Bossuet diye çağırırlardı.

Bossuet şanssızlığa uğramış neşeli bir çocuktur. Hiçbir şeyde başarıya ulaşamamakta uzmandı, ama her şeye gülerdi. Daha yirmi beş yaşında olmasına rağmen dazlaklı. Babası en sonunda bir evle bir tarlaya sahip olabildiği halde, oğlu acemice bir spekülasyonla tarlayı da evi de kısa sürede yitirmişti. Bilgisi, kültürü, zekâsı vardı, ama beceremiyordu. Her şey elinden kaçıyor, her şey onu aldatıyordu; ne inşa etse üzerine yıkılıyordu. Odun yarsa parmağını kesiyordu. Bir metresi olsa, çok geçmeden başka bir âşığı olduğu ortaya çıkıyordu. Her an başına bir felaket geliyordu. Gırgırcı, neşeli hali bu yüzdendi. “Kiremitleri düşen damın altında oturuyorum,” derdi. Bunlara şaşırmasdı, çünkü kaza onun için beklenen bir şeydi; şanssızlığı sakın bir tavırla karşılar, kaderin cilvelerine gülümserdi. Yoksuldu, ama kesesindeki neşe bitmek tükenmek bilmezdi. Son meteliğine çabuk ulaşsa da, son kahkahasını asla atmazdı. Şanssızlık kapısından içeri girdiğinde, bu eski dostu candan selamlar, felaketlerin göbeğine elinin tersiyle dostça vururdu. Kör talihe küçük adıyla seslenecek kadar onunla samimiydi, “Merhaba kör talih,” derdi.

Şansın, kaderin bu eziyetleri onu inatçı biri yapmıştı. Tükenmez kaynakları vardı. Beş parası yoktu, ama canı istediğinde ‘su gibi para harcama’nın yolunu bulurdu. Bir gece, dili uzun, aklı kısa bir yaratıkla bir akşam yemeğinde ‘yüz frank’ yiyecek kadar işi azıttı. Bu da sefahat âleminin ortasında şu unutulmaz sözleri ona ilham etti: “Hey, beş altınlık kız, hadi çek bakalım şu çizmelerimi!”

Bossuet, avukatlık mesleğine doğru ağır ağır ilerliyordu. O da hukuk öğrenimini Bahorel gibi bin bir güçlük içinde sürdürmekteydi. Bossuet’nin oturacak yeri yok sayılırdı; hatta bazen hiç yoktu. Bazen birinde, bazen bir başkasında, çoğu zaman da Joly’de kalırdı. Joly tıp öğrenimi görüyordu. Bossuet’den iki yaş daha küçüktü.

Joly, genç bir hastalık hastasıydı. Tıp öğreniminden kazancı, hekim olmaktan çok, hasta olmaktı. Daha yirmi üç yaşında, kendisini hastalıklı sanıyor ve ömrünü aynada diline bakmakla geçiriyordu. İnsanın da pusula ibresi gibi mıknatıslandığını iddia ediyor ve bedenindeki kan dolaşımı yeryuvarlağının büyük manyetik akımından bozulmasın diye geceleyin odasında yatağının başucunu güneye, ayakucunu da kuzeye çeviriyordu. Fırtınalı havalarda nabzını yoklar dururdu. Öyleyken, içlerinde en neşelisi oydu. Bütün bu tutarsızlıklar, yani gençlik, uçarılık, hastalık takıntısı, şenlik, birbirleriyle ahenkle uyuyor ve bundan ortaya eksantrik, ama cana yakın bir varlık çıkıyordu. Bu varlığa, arkadaşları, kanatlı harfleri bol bol kullanarak Jolllly diyorlardı. Jean Prouvaire ona: “Dört tane L üzerinde uçabilirsin,” diyordu.

Joly’nin, bastonunun ucuyla burnuna dokunma alışkanlığı vardı ki, bu da

keskin bir zekâyı gösterir.

Birbirinden son derece farklı ve ne de olsa ciddi bir şekilde söz edilmesi gereken bu gençlerin ortak tek bir dini vardı: İlerleme.

Hepsi de Fransız Devrimi'nin çocuklarıydı. İçlerinde en hafifleri bile, o tarihi, 89'u ağzına alır almaz ciddileşir, resmileşirdi. Kan bağlarıyla bağlı oldukları babaları eskiden ya da halen ya meşrutiyetçi ya da liberaldi. Umursadıkları yoktu bunu. Onlar gençtiler, kendilerinden öncesine ait bu karışıklık onları hiç ilgilendirmiyordu; ilkelerin saf kanı dolaşıyordu damarlarında. Hiçbir ayrıntıya takılmadan, dosdoğru değişmez hakka ve mutlak göreve bağlanıyorlardı.

Derneğe katılmışlar, derneğin sırlarını benimsemişler, yeraltında ideallerini gizlice gerçekleştirmeye çalışıyorlardı.

Bütün bu tutkulu gönüllerin, bütün bu inanmış kafaların arasında bir de şüpheci biri vardı orada. Aralarında nasıl bulunabiliyordu? Yan yana, onlara karışmadan. Bu şüphelinin adı Grantaire'di ve genellikle resimli bir bulmacaya benzeyen, büyük R olarak imza atardı. Grantaire, herhangi bir şeye inanmaktan kaçınan bir insandı. Ayrıca, Paris'teki derslerinde en çok şey öğrenen öğrencilerden biriydi. En iyi cafenin Lemblin kafesi olduğunu, en iyi bilardonun Voltaire Cafesi'nde bulunduğunu, en iyi peksimetlerin ve uysal kızların Maine Bulvarı üstündeki Ermitage'da olduğunu, piliç ızgarasının Saguet Ana'da, en nefis balık yahnisinin Cunette kapısında yapıldığını bilirdi. Her iş için en uygun yerleri de bilirdi. Ayrıca ayak boksu ve ayak dövüşü, birkaç çeşit dans ve sopa eskrimi de çok iyi bildikleri arasındaydı. Üstelik sıkı içkiciydi. Müthiş çirkindi. O devrin en güzel potin dikici kızı Irma Boissy, onun çirkinliğinden tiksinerak şu yargıda bulunmuştu: "Grantaire tahammül edilmez biridir." Ama, Grantaire'in saf özgüveni hiç yıkılmıyordu; o kadınlara, sevgiyle, gözünü ayırmadan, sanki, "Eğer isteseydim!" der gibi bakar ve kendisinin kadınlarca genellikle istenen bir insan olduğuna arkadaşlarını inandırmaya çalışırdı.

Bütün şu sözler; halkın hakları, insan hakları, toplum sözleşmesi, Fransız Devrimi, cumhuriyet, demokrasi, insanlık, uygarlık, din, ilerleme, Grantaire'in gözünde hemen hemen bir şey ifade etmeyen sözlerdi. Gülerdi o bunlara. Şüphencilik, bu zekâ hastalığı, zihninde sağlam bir düşünce bırakmamıştı. Onun sarsılmaz doğrusu şuydu: "Bir tek kesin hakikat vardır, o da kadehimin dolu olmasıdır." Bütün partiler uğruna bütün fedakârlıklarla, babayla olduğu kadar kardeşle de, genç Robespierre'le olduğu kadar Loizerolles'la da alay eder, yüksek sesle, "ölmekle çok mesafe aldılar," der, çarmıha gerilmiş olan İsa'nın karşısında: "İşte başarılı bir darağacı," derdi. Sefih, kumarbaz, inançsız, çoğu zaman sarhoştı; durmadan aynı şarkıyı söyleyip bu genç hayalperestlerin canını sıkardı: "Severim kızları, severim iyisini şarabın." Makam: Yaşasın IV. Henri.

Gelgelelim, bu şüphelinin bir fanatizmi vardı: Bu fanatizm ne bir fikir, ne bir

dogma, ne bir sanat, ne de bir bilimdi; bir insandı: Enjolras. Grantaire, Enjolras’a büyük bir hayranlık, sevgi ve saygı duyuyordu. Bu mutlak düşünceler cenderesi içinde, bu anarşik şüpheci kime bağlanıyordu? En mutlak olana. Nasıl kısıkvrak yakalıyordu Enjolras onu? Fikirleriyle mi? Hayır. Karakteriyle. Sık görülen bir olaydır bu. Bir şüphecinin bir insana bağlanması, birbirini tamamlayan renkler yasası kadar basit bir şeydir. Bizde olmayan, bizi kendine çeker. Kimse gün ışığını bir kör kadar sevmez. Cüce kadının gönlünde yatan, alayın borazancıbaşıdır. Kurbağanın gözü gökyüzündedir; niçin? Kuşların uçuşunu seyretmek için. İçinde şüphenin süründüğü Grantaire, Enjolras’ta inancın göklerde süzülüşünü seyretmeye bayılıyordu. Enjolras’a muhtaçtı o. Kendisi açıkça farkında değildi, kendi kendisine nedenini açıklamayı düşünmüyordu, ama bu temiz, sağlıklı, sağlam, doğru, sert, saf yaratılış onu büyülüyor, bir içgüdüyle kendi karşısına hayranlık duyuyordu. Kendisinin gevşek, kolayca eğilip bükülebilen, dağınık, hasta ve şekilsiz düşünceleri, bir belkemiğine tutunur gibi Enjolras’a tutunuyordu. Manevi omurgası bu güçlüğe dayanmaktaydı. Grantaire, Enjolras’ın yanında bir kişilik kazanıyordu. Zaten kendisi de görünüşte uyuşmaz olan iki unsurdan oluşmuştu. Alaycıydı, candandı. Kayıtsızlığında sevgi vardı. Düşüncesi inançtan vazgeçebiliyor, ama yüreği dostluktan vazgeçemiyordu. Bu derin bir çelişkidir; çünkü sevgi bir inançtır. Yaratılışı böyleydi onun. Bazı insanlar arka sayfa, tersyüz, astar olmak için doğmuş gibidirler. Pollukstürler, Patroklestirler, Nisüstürler, Eudamidastırlar, Éphestiondurlar, Pechmejadırlar. Ancak sırtlarını bir başkasına dayamak şartıyla yaşayabilirler; adları başka bir adın devamıdır ve ancak o adların önlerine bir bağlayıcı ‘ve’ edatı olarak yazılırlar; varlıkları kendilerine ait değildir, kendilerinin olmayan bir kaderin öbür tarafıdır. Grantaire işte bu insanlardan biriydi. Enjolras’ın tersiydi.

Yakınlıkların daha abc’nin harflerinden başladığı söylenebilir. Dizide O ve P birbirlerinden ayrılmazlar. Dilediğimiz gibi, ya O ve P ya da Orestes ve Pulades diyebilirsiniz.

Grantaire, Enjolras’ın gerçek bir uydusu olarak bu delikanlıların çevresine yerleşmişti; orada yaşıyor; yalnızca oradan hoşlanıyordu; her yerde onların peşinden gidiyordu. Bütün zevki, şarap buharları arasında bu silüetlerin gidip gelmelerini seyretmektir. Neşeli mizacından ötürü onu hoş görüyorlardı. Enjolras, inanmış bir kişi olarak bu şüpheciye ve ağırbaşlı bir kişi olarak da bu sarhoşu hor görüyordu. Grantaire, dostluğu asla kabul edilmeyen bir Pulades’ti. Enjolras’tan hep sert davranış gören, onun tarafından hoyratça itilen, kovulan Grantaire, yine döner gelir ve Enjolras için: “Ne yakışıklı mermer!” derdi.

2. Bossuet'nin Blondeau İçin Söylediği Cenaze Ağdı

Görüleceği gibi, yukarıda anlattığımız olaylarla aynı günlere rastlayan bir öğle sonrasıydı. Laigle de Meaux, sırtını Musain Cafesi'nin kapısına keyifle yaslamış oturuyordu. Tatil yapan bir sütun heykeli havasındaydı; sadece kafasındaki hayallere dalmış, Saint-Michel Meydanı'nı seyrediyordu. Yaslanmak, hayalperestlerce hiç de hor görülmeyen bir çeşit ayakta uyumaktır. Laigle de Meaux, iki gün önce hukuk okulunda başına gelen ve geleceğe ait kişisel planlarını –ki oldukça belirsiz planlardı bunlar– değişikliğe uğratan küçük bir aksiliği düşünmekteydi.

Hayal kurmak bir arabanın önünden geçmesine ve hayal kuranın bu arabayı fark etmesine engel değildir. Gözleri bulanık bir avarelik içinde çevrede dolaşıp duran Laigle de Meaux, bu uyurgezerliği içinde ağır adımlarla, kararsızca meydana yol alan iki tekerlekli bir araba gördü. Acaba bu araba niye böyle küskündü? Atı niçin ağır adımlarla yürüyordu? Laigle baktı. Arabada bir delikanlı ve bu delikanlının önünde de oldukça büyük bir yol çantası vardı. Çanta, kumaşa dikilmiş olan bir kartın üzerine siyah iri harflerle yazılmış bir adı gelip geçenlere sergilemekteydi: MARIUS PONTMERCY.

Bu adı görünce Laigle'in tavrı değişti. Yerinden doğrulup iki tekerlekli arabadaki delikanlıya seslendi:

“Mösyö Marius Pontmercy!”

Seslenilen araba durdu.

Arabadaki delikanlı da derin derin düşünür gibiydi; gözlerini kaldırdı.

“Efendim?” dedi.

“Siz Mösyö Marius Pontmercy misiniz?”

“Evet, öyle.”

“Ben de sizi arıyordum,” dedi Laigle de Meaux.

“Nasıl olur?” diye sordu Marius, çünkü gerçekten de büyükbabasının evinden gelirken ömründe ilk defa gördüğü bir yüz vardı karşısında. “Ben sizi tanımıyorum.”

Laigle:

“Ben de sizi hiç tanımıyorum,” diye cevap verdi.

Marius, şaklabanın birine çattığını sandı. O sırada hiç de keyfi yerinde değildi. Kaşlarını çatı. Laigle de Meaux hiç oralı olmadan devam etti:

“Önceki gün okulda değil miydiniz?”

“Olabilir.”

“Eminim.”

“Öğrenci misiniz siz?” diye sordu Marius.

“Evet. Sizin gibi. Önceki gün tesadüfen okula gitmiştim. Bilirsiniz, insan bazen böyle fikirlere kapılır. Profesör yoklama yapıyordu. Bildiğiniz gibi, o sırada pek gülünç olurlar. Üç yoklamada bulunmadınız mı, kaydınız silinir. Altmış frank güme gitti demektir.”

Marius yavaş yavaş ilgiyle dinlemeye başlıyordu. Laigle konuşmaya devam etti:

“Blondeau’ydu yoklamayı yapan. Blondeau’yu tanırırsınız, çok keskin bir burnu vardır ve derse gelmeyenlerin kokusunu alınca keyiflenir. İşte, yoklamaya sinsice, P harfiyle başladı. Bu harfle ilişkim bulunmadığından, dinlemiyordum bile. Yoklama iyi gidiyordu. Eksik yoktu. Herkes oradaydı. Blondeau üzgündü. Kendi kendime, ‘Blondeau, sevgilim, bugün en ufak bir idam bile infaz edemeyeceksin,’ diyordum. Birdenbire Blondeau, Marius Pontmercy adını okumaz mı? Cevap veren yok. Blondeau, umutla daha yüksek sesle tekrarladı: ‘Marius Pontmercy!’ Ve kalemini eline aldı. Mösyö, ben vicdan sahibi adamımdır. Hemen kendi kendime şöyle dedim: ‘İşte, adı silinmek üzere olan mert bir çocuk. Düzenli, dakik olmayan gerçek bir hayat adamı bu. Bir kitap kurdu; işi gücü öğrenmek olan iyi bir öğrenci; uslu, iyi bir çocuk; muhallebi çocuğu, kılı kırk yaran ders takıntılısı; bilimde, edebiyatta, ilahiyatta güçlü ve bir bilge, üç paraya konuşturabileceğiniz avanaklardan biri değil. Avare avare dolaşan; kırlara, köye gitmeye bayılan; şuh, havai işçi kızlarla düşüp kalkan, güzel hanımlara kur yapan, kim bilir, belki de şu an benim metresimin yanında olan saygıdeğer bir tembel. Kurtaralım onu. Blondeau’ya ölüm!’ Tam o sırada Blondeau kara renkli kalemini mürekkebe batırmış, vahşi gözlerini hazır bulunanların üzerinde gezdirmiş ve üçüncü kez sormuştu: ‘Marius Pontmercy!’ Cevap verdim: ‘Burada!’ Böylece adınız silinmemiş oldu.”

“Mösyö!” dedi Marius.

“Ama sıra bana gelince, benim adım silindi,” diye ekledi Laigle de Meaux.

“Sizi anlamıyorum,” dedi Marius.

Laigle tekrar sözü aldı:

“Gayet basit. Cevap verebilecek kadar kürsüye, kaçabilecek kadar da kapıya yakındım. Profesör beni sabit bakışlarla süzüyordu. Boileau’nun sözünü ettiği muzip burnun ta kendisi olması gereken bu Blondeau, birdenbire L harfini atlayıverdi. L, benim harfimdir. Ben de Meaux’yum, adım da Lesgle’dir.”

“L’Aigle ha!” diye onun sözünü kesti Marius, “ne güzel isim!”

“İşte mösyö, Blondeau bu güzel isme geldi ve bağırdı: ‘Laigle!’ Ben cevap verdim: ‘Burada!’ O zaman Blondeau bir kaplan munisliğiyle bana baktı, gülümsedi ve: ‘Siz Pontmercy’siniz. Laigle değilsiniz. Sizin için hiç uygun olmayan, benim içinse, beni sadece kedere boğan bir cümle!’ dedi ve adımı sildi.”

Marius haykırdı:

“Son derece üzgünüm mösyö.”

Laigle onun sözünü kesti:

“Her şeyden önce, içten gelen birkaç övgü ifadesiyle Blondeau’yu mumyalamak isterdim. Onu ölmüş sayıyorum. Mumyalanınca, sıskalığında, renksizliğinde, soğukluğunda, katılığında ve de kokusunda büyük bir değişiklik olmaz zaten. ‘*Erudimini qui judicatis terram*’ diyorum.’ Burada Blondeau yatıyor. Burun Blondeau, *Blondeau Nasica*, disiplinli öküz, bekçi köpeği, yoklamacı, doğru, yeniliklere kapalı burjuva; katı, dürüst, güvenilir ve iğrenç, korkunç Blondeau. Beni sildiği gibi, Tanrı da onu sildi.”

Marius yine:

“Çok üzgünüm...” diyecek oldu.

“Delikanlı,” dedi Laigle de Meaux, “Bu size ders olsun. Bundan sonra dakik ve düzenli olun.”

“Sizden binlerce defa özür dilerim.”

“Yakınınızın kaydının silinmesine izin vermeyin.”

“Çok üzgünüm!”

Laigle bir kahkaha attı.

“Bense sevinçten uçuyorum. Avukat olma yolundaydım. Bu olayla böylece bundan kurtulmuş oldum. Baroda kazanılacak zaferlerden vazgeçiyorum; ne dul kadını savunmak ne de öksüze saldırmak zorunda kalacağım. Ne cüppe, ne staj. Defterden silinmeyi başardım işte. Bunu size borçluyum Mösyö Pontmercy. Size tantanalı bir teşekkür ziyaretinde bulunmak isterim. Nerede oturuyorsunuz?”

“Bu arabada,” dedi Marius.

“Zenginlik belirtisi,” diye sakın bir tavırla karşılık verdi Laigle, “Sizi kutlarım. Yılda dokuz bin franka kiraladığınız bir arabada oturuyorsunuz.”

O sırada Courfeyrac kahveden çıktı.

Marius üzgün bir ifadeyle gülümsedi.

“Burada iki saattir oturuyorum ve çıkmaya da can atıyorum, ama bu uzun hikâye; nereye gideceğimi bilemiyorum.”

Courfeyrac:

“Mösyö, gelin, bende kalın,” dedi.

“Öncelik bende idi,” diye uyardı Laigle, “ama benim evim yok.”

“Sen sus Bossuet,” dedi Courfeyrac.

Marius:

“Bossuet mi dedi, ama ben sizin adınızı Laigle sanıyordum.”

“De Meaux,” diye cevap verdi Laigle, “Benzetmeyle de Bossuet.”

Courfeyrac, arabaya atladı.

“Çek arabacı,” dedi, “Porte-Saint-Jacques Otel.”

Ve o akşam Marius, Porte-Saint-Jacques Otel’in bir odasına Courfeyrac’la yan yana yerleşmiş oldu.

3. Marius’ün Uğradığı Şaşkınlık

Marius birkaç gün içinde Courfeyrac’la dost oldu. Gençlik, çabuk kaynaşma ve yaraların hızla kapanma mevsimidir. Marius, Courfeyrac’ın yanında rahat, özgürce nefes alıyordu; yeni bir şeydi bu onun için. Courfeyrac ona hiç soru sormuyordu. Hatta sormayı düşünmüyordu bile. O yaşta yüzler her şeyi hemen söyler. Konuşmak gereksizdir. Örneğin bir genç adamın yüz ifadesinden, onun geveze olduğu söylenebilir. Bakışılır, tanışılır.

Buna rağmen, bir sabah Courfeyrac birdenbire ona şu soruyu sordu:

“Aklıma gelmişken sorayım, siyasi bir inancınız var mı?”

Marius, sorudan adeta hakarete uğramışcasına:

“Lafa bak!” dedi.

“Nesiniz peki?”

“Demokrat-Bonapartist.”

“Huzurlu fare rengi grisi,” dedi Courfeyrac.

Ertesi gün Courfeyrac, Marius’ü Musain Cafesi’ne götürdü. Sonra gülümseyerek kulağına fısıldadı: “Devrime giriş kartınızı size vermem gerekiyor.” Ve onu A B C Dostları’nın odasına götürdü. Alçak sesle ve Marius’ün ne demeye geldiğini anlamadığı basit bir kelimeyle onu arkadaşlarıyla tanıştırdı: “Bir öğrenci.”

Marius, bir zekâ kovani içine düşmüştü. Ama suskun ve ağırbaşlı olmasına rağmen, oradakilerden ne daha az kanatlı ne de daha az silahlıydı.

O ana kadar münzevi bir hayat yaşayan ve gerek alışkanlıkları gerekse zevkleri bakımından içinden konuşmaya eğilimi olan Marius, çevresini saran bu genç

adamlardan az da olsa ürktü. Bütün bu heyecanlı, aşırı çıkışlar onu hem konuşmaya teşvik ediyor hem de birer yana çekiştiriyordu. Tam bir özgürlük ve faaliyet halinde bulunan bütün bu zihinlerin debdebesi, bu kargaşalı gidiş gelişler Marius'ün düşüncelerini girdaba sürüklemişti. Bazen o kadar uzağa gidiyorlardı ki, onları yeniden bulup toplamakta güçlük çekiyor; felsefeden, edebiyattan, sanattan, tarihten ve dinden kendine çok yabancı gelen bir şekilde söz edildiğini duyuyordu. Garip görüntüler çarpıyordu gözüne; bunları bir perspektif içine yerleştirip yerleştiremediğinden, bir kaos içinde olup olmadığından emin değildi. Büyükbabasının görüşlerini bırakıp babasınıninkileri benimsediğinde, artık yerini kesin olarak belirlediğini sanmıştı; oysa şimdi endişeyle ve gerçeği kendine itiraf etmekten çekinerek yanıldığı kuşkusunu duyuyordu. Her şeye bakışı değişmeye başlamıştı. Bir çeşit sallantı beynindeki bütün ufukları çökertiyordu. Acayip bir iç karışıklıktı bu. Bundan acı duyuyordu.

Bu genç adamlar için 'kutsal bir şey' yok gibiydi. Marius, her konuda henüz çekingen olan zihnini rahatsız eden garip sözler işitiyordu.

Bazen, klasik denilen eski bir repertuara ait bir trajedinin adını taşıyan bir tiyatro afişi ortaya çıkıyordu: "Kahrolsun burjuvaların sevgili trajedisi!" diye haykırıyordu Bahorel. Ve Combeferre'in buna şöyle karşılık verdiğini duyuyordu:

"Yanılıyorsun Bahorel. Burjuvazi, trajediyi seviyor. Bu noktada burjuvaziyi rahat bırakmak gerek. Perukalı trajedinin de yaşamaya hakkı var. Ben, Aiskhylos adına ona hayat hakkı tanımayanlardan değilim. Doğada yarım kalmış taslaklar; yaratılıştan tamamlanmamış parodiler vardır; gaga olmayan bir gaga, kanat olmayan kanatlar, yüzgeç olmayan yüzgeçler, ayak olmayan ayaklar, insanda gülme isteği uyandıran bir bağırıtı; işte sana ördek. Ama mademki kuşların yanı sıra kümes hayvanları vardır, antik trajedinin karşısında klasik trajedinin var olmaması için bir neden görmüyorum."

Ya da bazen Marius Enjolras'la Courfeyrac'ın arasında Jean-Jacques Rousseau Sokağı'ndan geçecek oluyordu.

Courfeyrac onun kolunu tutuyor:

"Dikkat et. Burası Plâtri re Sokağı'dır; altmış yıl kadar önce burada oturan garip bir karı koca nedeniyle bugün adına Jean-Jacques Rousseau Sokağı deniyor. Th r se ile Jean Jacques'in birleşmesinin sonucu bu. Burada zaman zaman k      varlıklar dünyaya gelirdi. Th r se onları yavrular, Jean-Jacques da başından defederdi," diyordu.

Enjolras'ın cevabı sert oluyordu.

“Jean-Jacques’a laf yok! O adama hayranım. Çocuklarını reddetti, tamam, ama halkı evlat edindi.”

Bu gençlerin hiçbirinin ağzından imparator sözü çıkmıyor, yalnız, Jean Prouvaire’in ara sıra “Napoléon” dediği oluyordu. Ötekiler “Buonaparte” diyorlardı. Enjolras, “Bönapart” diye telaffuz ediyordu.

Marius şaşıyordu: Kavramanın başlangıcı.

4. Musain Cafesi’nin Arka Odası

Bir gün bu gençlerin arasında geçen, Mariüs’ün de zaman zaman katıldığı konuşmalardan biri, kafasını iyice allak bullak etti.

Olay Musain Cafesi’nin arka odasında geçti. O akşam hemen hemen bütün A B C Dostları toplanmış, gaz lambasını törenle yakmışlardı. Heyecansız, ama gürültüyle ondan bundan konuşuyorlardı. Enjolras’la Marius’ün dışında herkes gelişigüzel nutuklar çekiyordu. Arkadaşlar arası sohbetlerin bazen böyle parıltıları olur. Bir sohbet olduğu kadar, bir oyun, bir dalaşmaydı bu. Ortaya kelimeler atılıyor, kelimeler tutuluyor, her kafadan bir ses çıkıyordu.

Bu arka odaya kesinlikle kadın alınmazdı. Yalnız oranın bulaşıkçısı Louison istisnaydı. Ara sıra bulaşıkhaneden ‘laboratuvar’a gitmek için oradan gelip geçirdi.

Adamakıllı sarhoş Grantaire, ele geçirdiği köşeyi gürültüye boğmakta, avaz avaz mantıklı-mantıksız fikir yürütmekteydi. Şöyle haykırıyordu:

“Susadım. Bakın ölümlüler, şöyle bir hayal kuruyorum: Heidelberg fıçısına felç gelecek olsa, ona yapıştıracakları on iki sülüğün biri de ben olmak isterim. Hayatı unutmak istiyorum. Hayat, bilmem kimin iğrenç bir icadıdır. Süresi hiçbir, değeri hiçbir. Herkes yaşayacağım diye boynunu kırar. Hayat bir dekordan ibarettir ve dekor olmayan gerçek yanı da azdır. Mutluluk, yalnız bir yanı beyaz olan, eski bir çerçevedir. Kilisenin vaizi ne diyor: ‘Her şey boş,’ ben kendimi belki de hiç var olmamış böyle bir adam gibi düşünüyorum. Sıfır, anadan doğma dolaşmak istemediği için kibirle giyinmiştir. Ey kibir! Her şeyin tumturaklı sözlerle süslenip onarılması! Mutfak bir laboratuvar, dansöz bir profesör, ip cambazı bir beden eğitimcisi, boksör bir yumruk ustası, eczacı bir kimyager, perukacı bir artist, harç karan işçi mimar, jokey bir sportmen, tespihböceği kanatlı bir uzun bacaktır. Kibrin bir tersi bir de yüzü vardır; yüzü hayvandır, incik boncuklarıyla bir zencidir; tersi ahmaktır; eski püskü elbisesiyle bir filozoftur, hatta namus ve onur genellikle sahte şeylerdir. Krallar insan gururunu oyuncak yaparlar. Caligula bir atı konsül yapmış; II. Charles, bir sığır filetosuna şövalye unvanı vermişti. Hadi bakalım, şimdi konsül İncitatus ile Baron biftek

arasında böbürlenin böbürlenebileceğiniz kadar. İnsanların özdeğerlerine gelince, o da pek fazla saygıdeğer değildir. Komşu komşusunun övüşüne kulak verir. Beyaz beyaza karşı bir canavardır; zambak konuşabilseydi, güvercine öyle bir giydirdirdi ki! Bir dindarı çekiştiren bir yobaz, bir engerekten, bir çingiraklıdan daha zehirlidir. Yazık ki cahilin biriyim, yoksa size daha bir sürü şey sayardım, ama işte bir şey bildiğim yok. Sözelimi ben hep zeki, parlak zekâlı biriydim; Gros'da öğrenciyken tablocuklar boyayacak yerde, vaktimi elma aşırarakla geçirirdim. Kendimle ilgili söyleyeceklerim bu kadar işte; sizlere gelince, sizler de öyle pek matah değilsiniz. Sizin mükemmellikleriniz, olağanüstülükleriniz bana vız gelir. Her yetenek sonunda bir kusura varır; tutumlu, cimriyle el ele verir; cömert müsrifle komşudur, cesur kabadayıyla dirsek dirseğedir; aşırı dindar demek, biraz ikiyüzlü demektir; Diogenes'in harmaniyesinde ne kadar delik varsa, erdemlilikte de o kadar erdemsizlik vardır. Hangisine hayransınız, ölene mi, öldürene mi? Sezar'a mı, yoksa Brütüs'e mi? Genellikle öldüren den yana olunur. Yaşasın Brütüs! O öldürdü. İşte, erdem budur. Erdem, kabul, ama delilik de kabul. Şu büyük adamlarda acayip lekeler var; Sezar'ı öldüren Brütüs, küçük bir oğlan çocuğu heykeline âşıktı. Bu heykel Yunanlı heykeltıraş Strongylion'undu. Néron'un seyahatlerinde yanına aldığı Güzel Bacak, Eucnemos adlı Amazon figürünü de yine bu Yunanlı heykeltıraş yapmıştı. Bu Strongylion yalnızca iki heykel bıraktı ve bu iki heykel de Brütüs'le Néron'u birleştirdi. Birine Brütüs âşık oldu, öbürüne Néron. Bütün tarih uzun bir tekrardan ibarettir. Bir yüzyıl öncesinden aktarılıp bize ulaşan Marengo Savaşı, Pydna Savaşı'nın kopyasıdır; Clovis'in Tolbiac'ıyla Napoléon'un Austerlitz'i iki kan damlası gibi birbirine benzerler. Zafere pek önem vermem. Yenmek kadar sersemce bir şey olamaz; gerçek zafer, ikna etmektir. Ne var ki, herhangi bir şeyin doğruluğunu ispatlayın ispatlayabilirsiniz! Başarmakla yetiniyorsunuz, ne adilik! Ve de fethetmekle, ne sefalet! Yazık, her tarafta boş gurur ve alçaklık. Her şey başarıya boyun eğiyor, dilbilgisi bile. “*Si volet usus,*” der Horatius. Bu nedenle insan soyundan nefret ediyorum. Bütünden parçaya inerek alçalacak mıyız? Uluslara hayran olmamı mı istiyorsunuz? Hangi ulusa, söyler misiniz lütfen? Eski Yunanlılara mı? Atinalılar, geçmişin bu Parislileri; o zamanın Coligny'si olan Phokion'u öldürüyor ve zorbalara dalkavukluk ediyorlardı; Anakephoros, bir seferinde Pisistratos hakkında, “Adamın sidiği arıları çekiyor,” demişti. Elli yıl boyunca Yunan ülkesinin en önemli kişisi, dilbilgisi uzmanı Philetas olmuştur. O da öyle ufak tefek, öyle sıksa bir adamdı ki, rüzgârla sürüklenip götürülmemek için ayakkabılarının altına kurşun koydurmak zorunda kalmıştı. Korinthos'un büyük

meydanında Silanion'un yaptığı, Plinius'nun da kataloğa geçirdiği bir heykel vardı. Bu heykel Episthates'i temsil ediyordu. Ne yapmıştı bu Episthates? Çelme takmayı icat etmişti. İşte eski Yunanistan'ın ün ve onurunun özeti budur. Başka uluslara geçelim. İngiltere'ye mi hayran olacağım? Fransa'ya mı hayran olacağım? Fransa'ya ha? Niçin? Paris için mi? Atina hakkındaki düşüncemi size söyledim. İngiltere mi? Niçin? Londra için mi? Kartaca'dan nefret ederim. Hem sonra Londra lüksün metropolü, sefaletin merkezidir. Yalnız Charing-Cross Mahallesi'nde yılda elli kişi açlıktan ölür. Böyledir işte Albion. Son olarak bir İngiliz kızının güllerden bir taç ve mavi gözlükle dans ettiğini gördüğümü de ekleyeyim. Öyleyse, İngiltere'ye de vah, diyelim. Peki, John Bull'a hayran olmuyorum da kardeşi Jonathan'a mı hayran olacağım? Bu bir sürü köleleri olan kardeşten pek hoşlanmam. Vakit nakittir'i kaldırın, ne kalır İngiltere'den? Pamuk kraldır'ı kaldırın, ne kalır Amerika'dan? Almanya lenfa'dır, İtalya sofradır. Rusya için mi vecde geleceğiz? Voltaire Rusya'ya hayrandı. O Çin'e de hayrandı. Rusya'nın bazı güzellikleri olduğunu kabul ediyorum, sonuçta, kuvvetli bir despotizmi var, ne var ki ben despotlardan nefret ederim. Oldukça kof, sağlıksız kimselerdir Ruslar. Bir Aleksey'in kafası kesilmiş, bir Piyotr hançerlenmiş, bir Pavel boğulmuş, başka bir Pavel çizme topuğu ile yamyassı edilmiş, nice İvan'lar boğazlanmış, birçok Nikolay'lar ve Vasiliy'ler zehirlenmiştir; bütün bunlar Rus imparatorlarının sarayında şartların apaçık bir şekilde sağlığa zararlı olduğunu gösteriyor. Bütün uygar uluslar düşünürlere hayran olmamızın şu şartını sunarlar: Oysa savaş, uygar savaş, Jaxa Dağı geçitlerinde Trabucaire'lerin eşkıyalığından Komançi Kızılderililerinin Tehlikeli Geçit'teki hırsızlıklarına varıncaya kadar bütün haydutluk şekillerini bir araya toplar ve sonuna kadar kullanır. Pöh! Avrupa, yine de Asya'dan iyidir mi diyeceksiniz bana? Asya'nın maskaralık olduğunu kabul ediyorum, ama modalarınıza ve zarafetinize ihtişamın bütün karmaşık pisliklerini, Kraliçe Isabelle'in kirli gömleğinden, veliahtın delik iskemlesine kadar her şeyi karıştıran siz Batılı ulusların Dalay Lama'ya gülecek haliniz olduğunu sanmıyorum. Sayın insancıl baylar, size esef ediyorum. En çok bira Bruxelles'de, en çok ispirotolu içki Stockholm'de, en çok çikolata Madrid'de, en çok ardıç suyu Amsterdam'da, en çok şarap Londra'da, en çok kahve İstanbul'da, en çok absent Paris'te tüketilir. İşte bütün faydalı bilgiler. Üstünlük en sonunda yine Paris'tedir. Paris'te, paçavracılar bile Sybaris'liler gibi zevk ve sefa düşkünüdürler. Diogenes, Maubert Meydanı'nda paçavracı olmayı, Pire'de filozof olmaya tercih ederdi. Şunu da öğrenin; paçavracıların meyhanelerine 'bibine' derler, en ünlüleri de Tava ile Mezbaha'dır. Öyleyse, ey kenar mahalle

içki dükkânları, meyhane adları, barlar, çay partileri, et pazarları, dans salonları, kerhaneler, paçavra-bez toplayıcıları; akşamcılar, halife kervansarayları, yemin ederim ben bir zevk düşkünüyüm, adam başına kırk meteliğe çıkılan Richard'da yemek yerim, çıplak Kleopatra'yı sarmak için bana İran halıları gerekiyor! Nerede Kleopatra? Ha! Sen misin Louison, merhaba.”

Grantaire, Musain'in arka odasındaki köşesinde zilzurna sarhoş, içini işte böyle döküyor, oradan geçen bulaşıkçı kadına takılıyordu.

Bossuet, elini uzatmış onu durdurmaya çalışıyordu, ama boşuna. Grantaire gittikçe perdeyi yükseltmekteydi.

“İndir pençeni aşağı Meaux kartalı. Artakserhes'in sunduğu incik boncukları reddeden Hippokrates tavrıyla beni etkileyemezsin. Hem zaten üzgünüm. Ne söylememi istiyorsunuz peki? İnsan kötüdür, insan biçimsizdir; kelebek iyi başarılımış, ama insan başarılammış. Tanrı bu hayvanı yaratmayı becerememiş. Bir kalabalıkta neyi seçsen bir çirkinlik örneği. Rastgele ilk seçtiğin bir sefildir. Femme (kadın) ile infeme (kötü, şer) kafiyevidir. Evet, bende hüznün var, melankoliyle karışık, nostaljiyle beraber, üstelik de hipokondria; küsüyorum, öfkeleniyorum, esniyorum, sıkılıyorum, geberiyorum, patlıyorum! Tanrı'nın canı cehennem!”

“Kes bakalım, büyük R!” dedi Bossuet.

O da çevresindekilerle hukuk konusunda bir tartışmaya girişmiş ve adliye argosundan ibaret bir cümleye yarı beline kadar gömülmüştü. Şöyle bitiyordu cümle:

“...Bana gelince, ben her ne kadar şöyle böyle bir hukukçu, çok çok amatör bir avukat vekili isem, yine de şu fikri tutuyorum; Normandiya'nın örf ve âdetlerine göre her yıl Saint-Michel yortusunda herkes tarafından, gerek mülk sahipleri, gerekse miras payı hacizde olan borçlular tarafından senyöre nakdi bir bedel ödenmesi gerekmekte ve bu bedelin kapsamı ipotek hakkını da taşıyan bütün uzun vadeli gelirleri, kiralari, serbest toprak mülkiyetini, mâlîkâne ve ipotek sözleşmelerini...”

“Yankı, sızlanan peri kızları,” diye mırıldandı Grantaire.

Grantaire, yanı başında pek konuşma sesi duyulmayan bir masanın üzerinde bir kâğıt, bir mürekkep hokkası ve bir tüy kalemle iki küçük kadehin eşliğinde bir vodvilin kotarılmaya başlandığını bildiriyordu.

Bu çok önemli iş zaman zaman alçak sesle yapılıyor, çalışan iki kafa birbirine değiyordu.

“Adları buldum önce. Adlar bulundu mu, konu da bulunur.”

“Doğru söyle. Yazıyorum.”

“Mösyö Dorimon.”

“Gelir sahibi mi?”

“Elbette.”

“Kızı Célestine.”

“...tine. Sonra?”

“Albay Sainval.”

“Sainval çok kullanılan bir ad. Ben olsam Valsin derdim.”

Vodvil yazarlığı adaylarının yanında, başka bir grup daha uğultudan faydalanarak alçak sesle bir düelloyu tartışıyorlardı. Otuz yaşında orta yaşlı biri, on sekiz yaşındaki bir gence öğüt vermekte, hasmının nasıl bir kişi olduğunu ona anlatmaktaydı.

“Aman ha! Sakının. Kılıç kullanmakta ustadır. Oldukça iyi bir oyun stili vardır. Atak dövüşür; hiç boşa şaşırtma yapmaz; bileği güçlüdür, birden parlar, şimşek gibi çakar, savunması yerinde; cevap atakları hesaplıdır, çok dikkat etmeniz gerekir! Üstelik de solaktır.”

Grantaire’in karşı köşesinde Joly ile Bahorel domino oynuyor ve aşktan konuşuyorlardı.

“Mutlu adamsın sen,” diyordu Joly, “Her zaman gülen bir metresin var.”

“Hata ediyor,” diye cevap veriyordu Bahorel, “Sahip olduğun metres gülmekle hata eder. Sana onu aldatma cesareti verir. Onu neşeli görmek vicdan azabını yok eder; oysa onu kederli görürsen insafli davranırsın.”

“Nankör! Gülen kadın iyidir! Hiç kavga etmezsiniz!”

“Yaptığımız anlaşmaya bağlı bir şey bu. Küçük kutsal ittifakımızı yaparken her birimiz kendi sınırlarımızı çizdik, onları asla aşmıyoruz. Poyraz alan taraf Vaud’ya aittir, rüzgâr tarafı da Gex’e. Böylece barış olur.”

“Barış, her şeyi hazmeden mutluluktur.”

“Peki ya sen Jolllly, Mamzel’le gerginliğimiz ne âlemde? Kimi kastettiğimi anlıyorsun değil mi?”

“Zalimce bir sabırla surat asıp duruyor bana.”

“Oysa zayıflığıyla yürek yumuşatacak bir âşıksın.”

“Ne çare!”

“Senin yerinde olsam, onu terk ederdim.”

“Söylemesi kolay.”

“Yapması da. Adı Musichetta’ydı değil mi?”

“Evet. Ah! Bahorelciğim, enfes bir kız, edebiyattan anlıyor; elleri, ayakları ufacık; iyi giyiniyor; beyaz, etine dolgun, iskambil falcısı gibi gözleri var. Deli ediyor beni.”

“Öyleyse azizim, onun hoşuna gitmen gerekir; zarif olmalısın; diz kırışların etkili olmalı. Staub’dan güzel görünümlü pantolon satın al. Dökük durur.”

“Kaça?” diye bağırdı Grantaire.

Üçüncü köşe şairane bir tartışmaya kaptırmıştı kendini. Putperestlik mitolojisi Hristiyan mitolojisiyle kapışyordu. Olympus söz konusuydu ve Jean Prouvaire, romantizme olan sempatisi dolayısıyla ondan yana çıkıyordu.

Jean Prouvaire sadece sakinken çekingendi. Bir kere kışkırtıldı mı, ipini kopartırdı. O zaman bir çeşit neşe, heyecanını büsbütün artırır ve bir yandan gülerken, bir yandan da şairleşirdi.

“Tanrılara hakaret etmeyelim,” diyordu. “Tanrılar belki de çekilip gitmemişlerdir. Jüpiter bana hiç de ölmüş gibi görünmüyor. Tanrılar hayal ürünüdürler, diyorsunuz bana. İyi ama, bugünkü şekliyle doğada büyük eski pagan mitoslarına yeniden rastlanmaktadır. Örneğin Vignemale gibi, profilden görüntüsü kaleye benzeyen bir dağ, bence hâlâ Kybele’nin tacıdır. Pan’ın geceleri gelip parmaklarıyla deliklerini kapatıp açarak söğüt ağaçlarının oyuk gövdelerine nefesini üflemediğini kimse bana ispatlayamamıştır ve ben daima İo’nun, Pissevache Şelalesi’nin bir taraflarında olduğuna inanmışımdır.”

Sonuncu köşede politikadan söz ediliyor, XVIII. Louis’nin Anayasasına hakaret yağdırıp duruyorlardı. Combeferre, onu ılımlı bir yaklaşımla savunurken, Courfeyrac onu şiddetle yerden yere vuruyordu. Masanın üstünde ünlü Touquet Anayasasının talihsiz bir nüshası durmaktaydı. Courfeyrac, onu tutmuş sallıyor, kanıtlarına bu kâğıt parçasının titreyişlerini de ekliyordu.

“Birincisi, ben kral istemiyorum; en azından ekonomik açıdan istemiyorum; krallar pahalıdır. I.François öldüğünde Fransa’da genel borçların tutarı otuz bin liraydı. XIV. Louis’nin ölümünde ise bu borç bir milyar yirmi sekiz lira hesabıyla, iki milyar beş yüz milyon olmuştu ki, bu da Desmaret’snin deyişiyle 1760’ta dört milyar beş yüz milyon ediyordu ve bugünkü değeriyle, on iki milyon demektir.

“İkincisi, Combeferre kusura bakmasın, Kralın bağışladığı bir anayasa kötü bir uygarlık aracıdır. Değişiklik yapma zorunluluğundan kurtulmak, geçişi yumuşatmak, sarsıntıyı hafifletmek, meşrutiyet uydurmalarını kullanarak, fark ettirmeden ulusu monarşiden demokrasiye geçirmek; bütün bunlar ne iğrenç

yöntemler! Hayır! Hayır! Halkı asla göz boyayan ışıklarla aydınlatmayalım. Sizin meşrutiyet mahzeninizde ilkeler kuruyup solar. Yozlaşma istemez, uzlaşma istemez, kralın halka bağışta bulunmasını istemez. Bütün bu insanlara uygulanan bir 14. madde vardır. Veren elin yanında geri alan bir pençe. Sizin anayasanızı kesinlikle reddediyorum. Anayasa bir maskedir; altında yalan vardır. Bunu kabul eden bir ulus, haklarından vazgeçiyor demektir. Hak, tam olursa haktır. Hayır! Anayasa yok!”

Mevsim kıştı; şöminede iki kütük çıtırdarak yanıyordu, kışkırtıcı bir yanı vardı bunun; nitekim Courfeyrac dayanamadı, zavallı Touquet anayasasını avucunda buruşturup ateşe fırlattı. Kâğıt alev aldı. Combeferre, XVIII. Louis’nin şaheserinin yanışını filozofça seyretti ve:

“Aleve dönüşmüş anayasa,” demekle yetindi.

Acı alaylar, nükteler, kaba kelime oyunları, Fransızlar adına “entrain”, İngilizlerin “humour” dedikleri şey, yani ‘mizah,’ zevkin iyisi, kötüsü, düşüncelerin doğrusu, yanlış, karşılıklı konuşmanın bütün havai fişekleri, aynı zamanda yükselip odanın dört bir köşesinde birbirleriyle çapraz gelerek, kafaların üstünde adeta bir sevinç bombardımanı oluşturuyordu.

5. Ufkun Genişlemesi

Genç zihinler arasındaki çarpışmaların hayranlık uyandıran yanı, ne kıvılcımın ne de şimşegin ne zaman çakacağını önceden kestirmenin imkânsız oluşudur. Az sonra ortaya ne fışkıracak? Bilinemez. Bir merhamet anında birden bir kahkaha kopar. Şaklabanlık edilirken, ciddiyet içeri dalıverir. Ölçüsüz, ani çıkışlar, ortaya atılacak rastgele bir sözcüğe bağlıdır. Herkes kendi şevkine, heyecanına boyun eğmiştir. Ağızdan savrulan serbestçe bir nükte meydana hiç beklenmedik şeyleri açmaya yeter. Perspektifin birden değiştiği ani dönemeçli sohbetlerdir bunlar. Bu konuşmaların makinisti tesadüftür.

Bir sözcük şakırtısından acayip bir tarzda çıkan ciddi bir düşünce, Grantaire, Bahorel, Prouvaire, Bossuet, Combeferre ve Courfeyrac’ın, içinde ufak yollu kılıç tokuşturdukları lakırdı savaşının arasından birdenbire fırladı. Bir cümle bir diyalogun içine nasıl yerleştirilir? Nasıl olur da duyanların dikkatini birdenbire üzerine çeker? Söylediğimiz gibi, kimse bilemez bunu. Kargaşanın ortasında Bossuet, Combeferre’le konuşurken şu tarihi vurguladı:

“18 Haziran 1815: Waterloo.” ifadesini

Masalardan birinde, dirseğini su dolu bir bardağın yanına dayamış oturan Marius, Waterloo adını duyunca yumruğunu çenesinin altından çekip orada bulunanlara dik dik bakmaya başladı.

“Kahretsin!” diye haykırdı Courfeyrac –o dönemde ‘aman Tanrım’ kullanılmaz olmuştı– “şu 18 sayısı da bana bir garip, çarpıcı geliyor. Bonaparte’ın uğursuz sayısıdır bu. Önüne Louis’yi, arkasına da Brumaire’i koyun, adamın bütün kaderi ortaya çıkar; burada sonun, başlangıcın hemen arkasından gelmesi anlamlı bir özelliktir.”

O zamana kadar ağzını açmayan Enjolras sessizliğini bozarak, Courfeyrac’a şöyle dedi:

“Yani suçtan hemen sonra ceza demek istiyorsunuz.”

Bu suç sözcüğü, Waterloo’nun damdan düşercesine hatırlatılmasından zaten iyice heyecana kapılmış olan Marius’ün tahammül sınırını aşıyordu.

Ayağa kalktı, duvarda asılı duran Fransa haritasına doğru ağır ağır yürüdü, haritanın ayrı bir bölümünde bir ada görünüyordu; parmağını bu bölümün üzerine koyarak:

“Korsika,” dedi, “Fransa’yı büyük yapan küçük bir ada.”

Ortalıkta dondurucu bir hava esti. Herkes sustu. Bir şeylerin başlamak üzere olduğu hissediliyordu.

Bossuet’ye cevap yetiştirme çabası içinde olan Bahorel, gövdesine pek önemli saydığı bir pozisyon verme hazırlığındaydı. Vazgeçip, dinlemeye başladı.

Mavi gözleri kimseye takılmadan boşluğu seyreder gibi duran Enjolras, Marius’e bakmaksızın karşılık verdi:

“Fransa, büyük olmak için Korsika’ya muhtaç değildir. Fransa, Fransa olduğu için büyüktür. *Quia nominor leo.*”

Marius, içinde geri çekilme isteği duymadı. Enjolras’a doğru döndü ve kalbinin ürpertilerinden gelen titreyen bir sesle gürledi:

“Asla! Fransa’yı küçültmek aklımdan bile geçmez! Fakat Napoléon’u onunla kaynaştırmak, hiç de Fransa’yı küçültmek değildir. Nedenmiş yani! Bu konuda konuşalım. Ben sizlerin arasına yeni geldim, ama itiraf etmeliyim ki, beni şaşırtıyorsunuz. Neredeyiz? Kimiz? Siz kimsiniz? Ben kimim? İmparator hakkındaki düşüncelerimizi açıklayalım. Kralcılar gibi u’yu vurgulayarak Buonaparte dediğinizi duyuyorum. Size haber vereyim ki, benim büyükbabam daha iyisini yapıyor; son ‘e’yi vurgulayıp Buonaparté diyor. Sizlerin genç insanlar olduğunuzu sanıyordum. Heyecanınızı nerede harcıyorsunuz? Ne yapıyorsunuz onu? İmparatora hayranlık duymuyorsanız, kime duyuyorsunuz? Ve daha ne istiyorsunuz? Bu büyük adamı istemiyorsanız, hangi büyük adamları istiyorsunuz? Her şey vardı onda. O tamdı. Beyninde insan melekelerinin kübü de vardı. Justinyanus gibi yasalar yapıyor, Sezar gibi söylediklerini yazdırıyordu,

sohbetinde Pascal'ın şimşegiyle Tacitus'un yıldırımını birbirine karışıyordu, tarihi hem yapıyor hem de yazıyordu, savaş bildirileri birer İlyada destanıdır, Newton'un rakamlarını Muhammed'in istiareleriyle birleştiriyordu; Doğu'da arkasında piramitler gibi büyük sözler bırakıyor; Tilsitt'te imparatorlara büyüklük dersi veriyor, bilimler akademisinde Laplace'ı cevaplandırıyor, devlet konseyinde Merlin'e kafa tutuyor, birinin geometrisine, öbürünün davasına ruh katıyordu; savcılarla beraber yasa uzmanlığı yapıyor, astronomlarla birlikte yıldız hareketlerini gözlemliyordu; iki mumdan birini söndüren Cromwell gibi, Tapınağa gidip perde ipinin ucundaki tokmak üzerinde pazarlık ediyordu; her şeyi görüyordu; her şeyi biliyordu; ama bu onu, yavrusunun beşiği başındaki sıradan bir insanın tavrıyla gülmekten alıkoymuyordu ve birdenbire Avrupa yüreği ağzına gelerek kulak kabartırdı, ordular yürüyüşe geçer, cephane arabaları yollara koyulur, nehirlerin üzerinde sandallardan köprüler uzanır, kasırga içinde süvari bulutları dörtlüğe koşardı; çığlıklar, borazanlar, her tarafta sarsıntıya kapılan tahtlar. Harita üzerinde krallıkların sınırları ileri geri gidip gelir; kınından sıyrılan insanüstü bir kılıcın sesi duyulur; onun ufukta boylu boyunca dikildiği görülürdü; elinde alev alev bir ışık, gözlerinde muhteşem bir parıltı, gök gürültüleri içinde açılırdı iki kanadı, büyük ordu ile eski muhafız gücü; o yüce bir ulu savaş meleğiydi.”

Herkes susuyordu. Enjolras başını eğmişti. Sessizlik her zaman biraz kabul etmek ya da cevap verecek durumda olmamak anlamına da gelir. Marius, adeta nefes almaksızın, artan bir heyecanla sözüne devam etti:

“Adil olalım dostlarım! Böyle bir imparatorun imparatorluğu olmak bir ulus için ne güzel bir alınyazısıdır, hele bir de bu ulus Fransa'ysa ve kendi dehasını o adamın dehasına ekmişse! Ortaya çıkmak ve yönetmek, yürümek ve galip gelmek, bütün başkentleri birbiri ardınca konaklama yerine çevirmek, humbaracıların arasından seçtiklerini kral yapmak, hanedanların çöküşünü ilan etmek, hızlı askeri adımlarla Avrupa'nın çehresini değiştirmek; tehdit ettiğinizde, karşınızdakine, elinizi Tanrı'nın kılıcının kabzasına koyduğunuzu hissettirmek; tek bir insanın ardında hem Anibal'i, hem Sezar'ı, hem Şarlmanj'ı izlemek; bütün gündoğumlarımıza kazanılmış olan bir savaşın parlak müjdesini katan bir insanın ulusu olmak, sabahları sizi uyandıran bir çalar saat yerine Invalides'in toplarına sahip olmak, ışıklı boşluklara alevi sonsuza kadar sönmeyecek olan mucizevi sözcükleri fırlatmak: Morengo, Arcole, Austerlitz, Iéna, Wagram! Yüzyılların zenit noktasında durmadan zaferin takım yıldızlarının ortaya çıkmasını sağlamak, Roma İmparatorluğu'na nazire olarak bir Fransız imparatorluğu yaratmak; büyük ulus olmak ve büyük orduyu dünyaya getirmek;

bir dağın her bir yana kartallarını sarması gibi, dünyanın dört bir yanına lejyonlarını uçurmak; yenmek, hükmetmek, yıldırım gibi çarpmak; zaferleri sayesinde Avrupa’da adeta bir altın ulus haline gelmek; tarih içinde devlerin bando mızıkasını çalmak; dünyayı iki defa fethetmek; bir fetihle, bir de şaşaa ile gözleri kamaştırmak yüce bir şeydir; bundan daha büyük ne olabilir?”

Combeferre:

“Özgür olmak,” dedi.

Bu defa Marius başını öne eğdi. Bu sade ve soğuk sözcük çelik bir ustura gibi Marius’ün o şiirsel, coşkulu sözlerinin içine dalmıştı ve o, sözleriyle birlikte yitip gittiğini hissetti. Başını kaldırıp baktığında Combeferre’in artık orada olmadığını gördü. Herhalde, imparatoru tanrılaştırmaya karşı verdiği cevaptan memnun, çekip gitmişti ve ötekiler de Enjolras hariç onu takip etmişlerdi. Oda boşalmıştı. Marius’le yalnız kalan Enjolras, ona sert sert bakıyordu. Bu arada düşüncelerini biraz toparlayan Marius kendisini yenilmiş saymıyordu. İçinde hâlâ bir isyan kalıntısı vardı ve bu düşünceler Enjolras’a kesinlikle bir akıl yürütme zinciri içinde sıralanacaktı; gelgelelim, birdenbire birinin merdivenden inip giderken şarkı söylediği duyuldu. Combeferre’di bu, söylediği şarkı da şuydu:

*Sezar bahşetseydi bana
Utkuyu ve de savaşı
Terk etmemi isteseydi
Karşılığında annemi
Derdim ki büyük Sezar’a
Senin olsun tacın tahtın
Değişmem ben hiçbir şeye
Değişmem canım annemi*

Combeferre’in söyleyişindeki duygulu ve vahşi vurgu, bu sözlere garip bir büyüklük veriyordu. Marius gözü tavanda, düşünceli, adeta mekanik bir şekilde tekrarladı: “Annem?”

Tam o an omuzunda Enjolras’ın elini hissetti. Enjolras ona:

“Vatandaş,” dedi, “annem, cumhuriyettir.”

6. Res Angusta

O akşamki toplantı Marius'ün ruhunda derin bir sarsıntı ve kederli bir karanlık bıraktı. Toprağın demirle bağrını açıp, içine buğday tohumunu bıraktıkları zaman belki de duyduğu hissi duydu. Toprak, ancak yaranın acısını duyar; tohumun kıpırdanışı ve meyvenin sevinci daha sonra gelecektir.

Marius üzgündü. Tam kendisine bir inanç bulmuşken, şimdi onu bir kenara atması mı gerekecekti? Kendi kendine, “Hayır,” dedi; kendisine bundan kuşku duymamasını söyledi, ama elinde olmadan kuşku duymaya başladı. Biri henüz terk edilmemiş, öbürü henüz kabul edilmemiş iki din arasında bulunmak dayanılır bir şey değildir; bu tür alacakaranlıklardan ancak yarasa ruhlar hoşlanır. Marius gözleri açık biriydi ve ona hakiki ışık gerekti: Kuşkunun yarı aydınlığı onu rahatsız ediyordu. Bulunduğu yerde kalmayı, onunla yetinmeyi ne kadar arzu ederse etsin, karşı konulmaz bir güç onu devam etmeye, ilerlemeye, incelemeye, düşünmeye, daha ötelere gitmeye zorluyordu. Bu onu nereye götürecekti? Onu babasına yaklaştıran bunca adımı attıktan sonra, şimdi de ondan uzaklaştıracak adımlar atmaktan korkuyordu. Aklına gelen bu düşünceler, huzursuzluğunu büsbütün artırıyor, etrafını çepeçevre dik yamaçlar sarıyordu. Ne büyükbabasıyla ne de dostlarıyla aynı fikirdeydi. Birine göre haddini bilmez, cüretkâr, ötekine göre geri kafalıydı. Kendisini çifte yalnızlık içinde hissediyordu; yaşlılardan da uzaktı, gençlerden de. Musain Cafesi'nde bundan böyle uğramaz oldu.

Kafasını bulandıran bu karışıklık içinde hayatın bazı ciddi taraflarını artık hiç düşünmüyordu. Ne var ki, hayatın gerçekleri kendilerini unutturamazlar. Gerçekler birden çıkagelip, ona sertçe dirsek atmaya başladılar.

Bir sabah otel sahibi, Marius'ün odasına girip ona:

“Mösyö Courfeyrac buraya yerleşmeniz için size kefil oldu,” dedi.

“Evet.”

“Ama bana para gerekiyor.”

“Courfeyrac'a tarafımdan rica edin, buraya gelip benimle görüşün,” dedi Marius.

Courfeyrac gelince, otel sahibi yanlarından ayrıldı. Marius o ana kadar ona söylemeyi düşünmediği şeyi, yani dünyada hemen hemen yapayalnız olduğunu, anası, babası olmadığını anlattı.

“Peki, nasıl bir yol izlemeyi düşünüyorsunuz?” dedi Courfeyrac.

“Hiç bilmiyorum,” diye cevap verdi Marius.

“Ne yapacaksınız?”

“Hiç bilmiyorum.”

“Paranız var mı?”

“On beş frank.”

“Size ödünç vereyim, ister misiniz?”

“Hayır!”

“Elbiseleriniz var mı?”

“İşte.”

“Süs eşyanız.”

“Bir saat.”

“Gümüş mü?”

“Altın, işte bu.”

“Redingotunuzla bir pantolonunuzu satın alacak bir tüccar biliyorum.”

“İyi.”

“Geriye sadece bir pantolon, bir yelek, bir şapka bir de ceket kalacak.”

“Bir de ayakkabılarım.”

“Ne yani! Yalınayak mı yürüyeceksiniz? Ne zenginlik!”

“Bu kadarı yeter.”

“Saatinizi satın alacak bir saatçi tanıyorum.”

“Güzel.”

“Hayır, güzel değil. Peki sonra ne yapacaksınız?”

“Gereken her şeyi. Daha doğrusu, dürüstçe yapabileceğim her şeyi.”

“İngilizce bilir misiniz?”

“Hayır.”

“Almanca?”

“Hayır.”

“Çok yazık.”

“Niçin?”

“Çünkü bir arkadaşım, bir kitap satıcısı, ansiklopedi gibi bir şey hazırlıyor, Almanca’dan, İngilizce’den çeviri yapabiliirdiniz.”

“İngilizce, Almanca öğrenirim.”

“Peki, o arada?”

“O arada elbiselerimle saatimi yerim.”

Eskiciyi çağırtılar. Elbiseyi yirmi franka satın aldı. Saatçiye gittiler. O da kırk beş franka saati aldı. Otele dönüşte Marius, Courfeyrac’a:

“Fena değil,” diyordu, “önceki on beş frankımla beraber seksen frank ediyor.”

“Peki, ya otelin hesabı?” diye Courfeyrac bir hatırlatma yaptı.

“Ha, sahi, unuttuyordum,” dedi Marius.

Otelci, hemen ödenmesi gereken masraf pusulasını getirdi. Yetmiş frank tutuyordu.

“Bana On frank kalıyor,” dedi Marius.

Courfeyrac:

“Vay canına,” dedi, “demek İngilizce öğrenirken beş frank yiyeceksiniz. Beş frank da Almanca öğrenirken. Doğrusu geriye kalan parayla Almanca ya da İngilizce öğrenecek zaman bulacağınızı hiç sanmıyorum.”

Bu arada, sıkıntılı günlerin hıdırı olan Gillenormand Teyze sonunda Marius’ün kaldığı yeri keşfetmişti.

Marius bir sabah okuldan döndüğünde, teyzesinden bir mektupla, mühürlü bir kutu içinde altmış pistol, yani altı yüz altın frank buldu.

Teyzesine geçinme imkânlarına sahip olduğunu ve artık bütün ihtiyaçlarını karşılayabildiğini bildiren saygılı bir mektup yazarak, otuz Louis altınını ona geri gönderdi.

Teyze paranın bu şekilde geri çevrilmesini, büsbütün öfkesini azdırır korkusuyla büyükbabaya hiç bildirmedi. Zaten o da, “Bir daha bana bu kan içici herifin lafını etmeyeceksin!” dememiş miydi?

Marius, borçlanmak istemediğı için Porte-Saint-Jacques Oteli’nden çıktı.

BEŞİNCİ KİTAP

FELAKETLERDEN DERS ÇIKARMAK

1. Marius Yoksulluk İçinde

Hayat Marius için çok zorlaştı. Elbiselerini ve saatini satmak hiçbir şey değildi. “Bir lokma ekmeğe muhtaç olmak” dedikleri, o dile getirilmesi zor şeyi tattı; ekmeksiz günler, uykusuz geceler, mumsuz akşamlar, ateşsiz ocak, işsiz haftalar, umutsuz bir gelecek, dirsekleri delinmiş bir ceket, genç kızları güldüren eski bir şapka, kira ödemediği için akşamları suratına kapalı olan bir kapı, kapıcının ve lokanta sahibinin küstahlıkları, komşuların alaylı gülüşleri, hakarete maruz kalmak, çiğnenen onur ve gurur, kabul etmek zorunda kalınan adi işler, tiksintiler, acılar, eziklikle dolu o korkunç şeylerin hepsini bir bir yaşadı. Marius, bütün bunların nasıl yutulduğunu ve çoğu zaman da bunların yutulacak tek şey olduğunu öğrendi. İnsanın sevgiye muhtaç olduğu için gurura ihtiyaç duyduğunu, kötü giyindiği için kendisiyle alay edildiğini, yoksul olduğu için gülünç düştüğünü öğrenmişti. Gençliğin şahane bir gururla insanın göğsünü kabarttığı bir yaşta, gözlerini çoğ zaman delik ayakkabılarına kaydırmak zorunda kalmış, sefaletin haksız utançlarına, acı verici, yüz kızartıcı tavırlara hedef olmuştu. Bunlar hem harika hem de korkunç sınanmalardır. Bu sınamalardan zayıflar alçalarak, güçlüler yücelerek çıkarlar. Bunlar, kaderin bir canı ya da bir yarı-tanrı elde etmek istediği her defasında insanoğlunu içine attığı potlardır.

Çünkü hayatın küçük mücadeleleri içinde de birçok büyük işler yapılır. Zorunlulukların ve gerekliliklerin kaçınılmaz istilasına karşı kendisini karanlıkta adım adım savunan nice kararlı, meçhul kahramanlar vardır. Hiçbir gözün görmediği, hiçbir şöhretin ödüllendirmediği, hiçbir bandonun selamlamadığı, sır olarak kalan soylu zaferler kazanılır. Hayat, felaket, yalnızlık, terk edilmişlik ve fakirlik, hepsi de kendine göre kahramanları olan savaş alanlarıdır ve bu karanlıkta kalan kahramanlar bazen ünlü bilinen kahramanlardan daha da büyüktürler.

Bazı ender rastlanır sağlam yaradılışlar böyle ortaya çıkmıştır. Her zaman bir üvey ana olan sefalet, bazen öz ana olur; yoksulluk, ruh ve düşünme gücü doğurur; fakirlik, gururu besler; felaket birçok ruh için iyi bir besindir.

Marius’ün hayatında öyle bir an geldi ki, artık oturduğu yerin merdiven sahanlığını süpürüyor, bir meteliğe Brié peyniri satın alıyor, ekme almak için ortalığın kararmasını bekliyor ve bir parça ekme alarak sanki çalmış gibi gizlice tavan arasındaki odasına götürüyordu. Bazen köşedeki kasaptan içeriye,

kendisini dirsekleriyle ititiren patavatsız aşçı kadınların arasından acemi bir delikanlının süzüldüğü görülüyordu; koltuğunun altında kitaplar taşıyan, hem çekingen, hem kızgın görünümlü bu delikanlı içeri girince boncuk boncuk terler sıralanmış alnından şapkasını sıyrıyor, şaşkınlıkla kendisine bakan kasabın karısına okkalı bir selam veriyor, bir selam da kasap çırağına çakıyor, bir kalem koyun pırzolası istiyor, altı yedi metelik ödüyor, pırzolayı bir kâğıda sarıp, koltuğunun altındaki kitaplardan ikisinin arasına koyduktan sonra çıkıp gidiyordu. Marius'tü bu delikanlı. Kendi pişirdiği bu pırzolayla üç gün yaşıyordu.

İlk gün pırzolanın etini, ikinci gün yağını yiyor, üçüncü gün de kemiğini kemiriyordu. Gillenormand Teyze birçok yeni girişimlerde bulundu, altmış pistolü hiç yılmadan ona yolladı. Marius, hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını söyleyerek her defasında parayı iade etti.

Yukarıda anlattığımız devrim onun içinde gerçekleşirken, hâlâ babasının yasını tutmaktaydı. Onun ölümünden beri siyah elbiselerini hiç bırakmamıştı. Gelgelelim, elbiseleri onu bıraktılar. Bir gün artık ceketinin iler tutar tarafı kalmadı. Pantolon hâlâ dayanıyordu. Ne yapacaktı? Daha önce kendisine bazı yardımlarda bulunan Courfeyrac, ona eski bir ceket verdi. Marius, bunu kapıcının birine tersyüz ettirdi. Böylece ceket yenilenmiş oldu. Ne var ki, bu ceketin rengi yeşildi. Bu yüzden, ancak gün battıktan sonra dışarı çıkıyor böylece ceket siyah görünüyordu. Yasını sürdürmek istediğinden, sırtına geceyi giyyordu.

Bütün bunlar arasında avukatlığa kabulünü yaptırdı. Kendini Courfeyrac'ın odasında kalıyormuş gibi gösteriyordu. Avukatlık mesleğinin gerektirdiği taleplere uygun bir odaydı burası; bir kaç hukuk kitabı ve bunları takviye edip tamamlayan, bazı ciltleri eksik romanlar, kuralların gerekli kıldığı kütüphaneyi oluşturmaktaydı. Mektuplarının ulaşması için Courfeyrac'ın adresini vermişti.

Marius avukat olunca, bunu büyükbabasına soğuk, itaatkar ve saygı dolu bir mektupla bildirdi. M. Gillenormand mektubu titreyerek aldı, okudu ve yırtıp kâğıt sepetine attı. İki üç gün sonra Matmazel Gillenormand, odasında yalnız başına olan babasının kendi kendine yüksek sesle konuştuğunu duydu. Adam çok heyecanlı olduğu zamanlar hep böyle yapardı. Matmazel Gillenormand ona kulak verdi; ihtiyar şöyle diyordu: “Aptalın biri olmasaydın, aynı zamanda hem baron hem de avukat olunamayacağını bilirdin.”

2. Fakir Marius

Sefalette de durum öteki şeylerde olduğu gibidir. Giderek katlanılması

mümkün olur. Sonunda biçimselleşip sabitleşir. Sürünürsünüz, anlayacağınız perişanlığa doğru gidersiniz; ancak yine de hayatınızı sürdürebilecek durumdasınızdır. Marius Pontmercy'nin hayat tarzı da böyleydi.

Darboğazdan çıkmıştı; geçit, önünde az da olsa genişlemekteydi. Çalışma, cesaret, azim ve irade sayesinde, emeğiyle yılda yaklaşık yedi yüz frank kazanabilecek duruma gelmişti. Almanca ve İngilizce öğrenmişti; kendisini kitapçı dostuyla tanıştıran Courfeyrac sayesinde Marius, edebiyatçılık-kitapçılık işinde mütevazı bir yardımcı rol oynamaktaydı. Prospektüsler hazırlıyor, gazetelerden çeviriler yapıyor, baskılara notlar koyuyor, biyografilerden parçalar çıkarıyor ve bu işlerden eline yılda ortalama net yedi yüz frank geçiyordu. Bu parayla geçiniyordu. Nasıl? İdare edecek kadar. Anlatalım:

Marius, Gorbeau viranesinde yılda otuz frank ücretle, yazıhane adı verilen ocaksız bir izbede oturuyordu. İçerde ancak gerekli eşyalar vardı. Bunlar da Marius'ündü. Binanın sorumlusu yaşlı kadına odayı süpürmesi, her sabah biraz sıcak su, bir taze yumurta ve bir meteliklik ekmek getirmesi için her ay üç frank veriyordu. Kahvaltısı, yumurtaların pahalı ya da ucuz olmasına göre, iki ila dört metelik arasında değişiyordu. Akşam saat altıda Saint-Jacques Sokağı'na iniyor, Mathurins Sokağı'nın köşesindeki taşbasma resim satıcısı Basset'nin tam karşısındaki Rousseau'da yemek yiyordu. Çorba içmiyordu. Altı meteliğe bir tabak et, üç meteliğe bir tabak sebze ve yine üç meteliğe bir soğukluk yiyordu. Ekmek de miktar sınırlaması olmaksızın üç metelikti. Şarap yerine su içiyordu. O zamanlar henüz genç, diri, ama hep olduğu gibi şişman olan Madam Rousseau'nun azametle oturduğu kasada hesabı öderken garsona bir metelik bahşiş verir, Madam Rousseau da ona gülümser, sonra da giderdi Marius. On altı meteliğe bir gülümseme ve bir akşam yemeği satın almış olurdu.

Pek az şişe pek çok sürahi boşaltılan bu Rousseau Lokantası herhangi bir lokantadan çok daha rahatlatıcı bir yerdi. Bugün artık yok. Sahibinin güzel bir lakabı vardı; "Su adamı Rousseau" derlerdi ona.

Böylece kahvaltısı dört metelik, akşam yemeği on altı metelik olmak üzere günlük beslenme Marius'e yirmi meteliğe mal oluyordu. Bu da yılda üç yüz altmış frank demekti. Buna otuz frank kirayı, yaşlı kadına verdiği otuz altı frankı ve bir de ufak tefek masrafları ekleyin: Marius dört yüz elli franka beslenmekte, barınmakta ve bakılmaktaydı. Giyimi için yüz frank, çamaşırları için elli frank, çamaşırlarının yıkanması için de elli frank ödüyordu. Böylece bütün masrafı altı yüz elli frankın içindeydi. Geriye kendisine elli frank kalıyordu. Zengindi. Gerektiğinde bir dostuna on frank borç verebiliyordu; hatta bir defasında Courfeyrac ondan altmış frank borç bile almıştı. Isınma sorununa gelince;

şöminesi olmadığına göre, Marius bu sorunu ‘basitleştirmişti.’

Marius’ün sürekli iki takım elbisesi vardı; biri eski, ‘her günlük’, öbürü yeni, ‘gezmelik’. Her iki elbise de siyahtı. Sadece üç gömleğe sahipti; biri üstünde, öbürü komodinin çekmecesinde, üçüncüsü de çamaşırcıdaydı. Bunları eskidikçe yeniliyordu; genellikle yırtık olurdu. Bu yüzden, ceketini çenesine kadar iliklerdi.

Marius’ün rahat sayılabilecek bu duruma gelebilmesi için yılların geçmesi gerekmişti. Zor yıllardı bunlar; kimisi geçilmesi güç, kimisi tırmanılması güç yıllar. Marius bir tek gün bile yılgınlık duymamıştı. Yoksulluktan yana her şeye katlanmıştı; borç hariç her şeyi yapmıştı. Hiçbir zaman hiç kimseye bir metelik bile borçlanmamış olduğunu övünerek düşünüyordu. Ona göre bir borç, köleliğin başlangıcı demekti. Hatta bir alacaklının bir köle sahibinden bile beter olduğunu söylüyordu, çünkü bir efendi ancak insanın bedenine sahip olabilir, oysa bir alacaklı insanın şerefine el koymuştur ve isterse onurunuza ağır darbeler indirebilir. Marius borç almaktansa yemek yememeyi tercih ediyordu. Aç geçirdiği pek çok gün olmuştu. Bütün karşı uçların sonunda buluştuklarını ve dikkatli davranılmazsa, maddi varlığın bozukluğunun sonunda ruh düşkünlüğüne götürebileceğini kavrayabildiği için gururunu büyük bir özenle koruyordu. Başka herhangi bir durumda ona bir saygı ifadesi olarak görünebilecek herhangi bir formül ya da bir girişim, bakıyorsunuz ona bayağılık gibi geliyor ve hemen dikleniyordu. Sonradan geri çekilmek istemediği için hiçbir işe gelişigüzel atılmıyordu. Yüzünde sert bir kırmızılık vardı. Kabalık gibi yansıyacak bir çekingenliğe sahipti.

Başından geçen bütün sınanma ve sınavlarda, içindeki gizli bir gücün onu yüreklendirdiğini hissediyordu. Ruh, bedene yardım eder; hatta kimileyin onu yükseltir. Kafesine destek olan tek kuştur o.

Marius’ün yüreğine, babasının adının yanı sıra bir başka ad daha kazınmıştı: Thénardier adı. Heyecanlı ve vakur yaradılışıyla Marius, kafasında babasının hayatını borçlu olduğu bu adamı, –Waterloo’da, albayı güllerle, kurşunlar arasından kurtarmış olan bu gözü pek çavuşu– adeta bir onur ve gurur halesiyle çevreleyip kuşatıyordu. Bu adamın anısını, babasının anısından asla ayırmıyor, ikisini de sonsuz saygısına ortak ediyordu. Adeta iki kademeli bir ibadetti bu; büyük mihrab albaya, küçüğü Thénardier’ye ayrılmıştı. Hele Thénardier’nin içine düştüğü, boğulduğu talihsizliği düşündükçe, ona duyduğu minnettarlıktan doğan sevgi bir kat daha artıyordu. Marius, Montfermeil’de zavallı hancının yıkıldığını, iflas ettiğini öğrenmişti. O zamandan beri Thénardier’nin izini bulmak, içinde kaybolduğu karanlık sefalet uçuşurunda ona ulaşabilmek için

görülmemiş bir çaba harcamış, bütün ülkeyi taramış; Chelles’e, Bondy’e, Gournay’e, Nogent’e, Lagny’ye gitmişti. Üç yıl süreyle didinmiş, biriktirdiği üç kuruş parayı araştırmalarına harcamıştı. Kimse ona Thénardier’le ilgili bilgi vermiyordu. Adamın yabancı diyarlara gittiği sanılıyordu. Alacaklıları da, Marius kadar sevgiyle olmasa da, onun kadar büyük bir gayretle adamın izini arayıp durmuş, ama bir türlü ele geçirememişlerdi. Marius araştırmalarında başarılı olamadığı için kendini suçluyor ve kendisine kızıyordu. Albayın ona bıraktığı tek borçtu bu ve Marius bu borcu ödemeyi bir onur sorunu yapmıştı. “Nasıl olur?” diyordu kendi kendine, “Babam savaş alanında ölmek üzereyken, Thénardier ona hiçbir şey borçlu olmadığı halde barut dumanları ve top ateşleri altında onu bulabiliyor ve omuzlarında taşıyor da, ben Thénardier’ye bu kadar borçluyken, içinde can çektiği bu karanlıkta ona erişemiyorum? Yo! Onu mutlaka bulacağım!” Gerçekten de Marius, Thénardier’yi bulmak için kollarından birini verebilir, onu sefaletten çekip çıkarmak için bütün kanını seve seve akıtabilirdi. Thénardier’yi görmek, ona herhangi bir hizmette bulunmak, ona, “Siz beni tanıımıyorsunuz, ama ben sizi tanıyorum! Buradayım işte. Emrinizdeyim!” demek, Marius’ün en tatlı, en muhteşem hayaliydi.

3. Marius Bir Erkek

O tarihte Marius yirmi yaşındaydı. Büyükbabasından ayrılalı üç yıl olmuştu. Her iki taraf da hiçbir yakınlaşma girişiminde bulunmadan, yeniden görüşmeye çalışmadan tavrını aynen koruyordu. Zaten yeniden görüşmek neye yarardı ki? Çatışmaya mı? Hangisi, ötekine haklı olduğunu kabul ettirebilirdi? Marius tunçtan kâseyse, Gillenormand Baba da demirden kupaydı.

Doğruyu söylemek gerekirse Marius büyükbabasının kalbi konusunda yanılmıştı. Mösyö Gillenormand’ın onu hiçbir zaman sevmediğini ve bu kesip atan, sert, alay eden, küfür savuran, bağırıp çağıran, kıyametler koparan, baston kaldıran adamcağızın; kendisine karşı komedilerdeki babacan, aksi ihtiyarlar gibi aynı zamanda hem ciddiyetten uzak hem görünürde bir sevgi beslediği düşüncesine kapılmıştı. Marius yanılıyordu. Çocuklarını sevmeyen babalar olabilir, ama torununu taparcasına sevmeyen dede olamaz. Daha önce de söylediğimiz gibi, M. Gillenormand aslında Marius’e tapıyordu, ama kendi tarzında acı sözler, hatta tokatlar eşliğinde tapıyordu. Bu çocuk ortadan kaybolunca kalbinde kapkara bir boşluk hissetti; bir daha kendisine ondan söz edilmemesini emretti; ama emirlerine bu kadar iyi uyulmasına da için için üzülüyordu. İlk zamanlar bu Buonaparte’çının, bu Jakoben’in, bu teröristin, bu Eylülcü’nün geri döneceğini sanmıştı. Ama haftalar, aylar, yıllar geçti; M.

Gillenormand büyük bir hayal kırıklığına uğramış olsa da kan içici bir daha ortalarda görünmedi! “Her şeye rağmen, onu kovmaktan başka bir şey yapamazdım,” diyordu büyükbaba kendi kendine ve soruyordu: “Yine yapmak zorunda kalsam, yapar mıyım?” Kibiri hemen “evet” cevabını veriyordu, ama sessizce salladığı ihtiyar başı üzgün üzgün “hayır” diyordu. Bazı saatler büyük bir keder ve umutsuzluğa kapılıyor, Marius’ü özlüyordu. Yaşlıların güneşe olduğu kadar sevgiye de ihtiyaçları vardır. Bu onlar için sıcaklıktır. Güçlü bir bünyeye sahip olmasına rağmen, Marius’ün yokluğu onda bazı değişikliklere yol açmıştı. Bu ‘küçük hayta’ya yaklaşmak için bir adım bile atmazdı dünyada, ama acı çekiyordu. Asla ondan bir haber olup olmadığını sormuyor, ama hep onu düşünüyor, Marais’de, gittikçe daha çok dünyadan el etek çekmiş bir hayat sürüyordu. Gerçi hâlâ eskisi gibi neşeli ve sertti ama neşesinde sanki bir acı, bir öfke taşıyormuş gibi sinirli bir acılık vardı ve huysuzlukları da hep bir tür yumuşak ve hüzünlü bitkinlikle son buluyordu. Bazen, “Ah! Bir gelse, ona öyle güzel bir tokat yerleştirirdim ki!” diyordu.

Teyzeye gelince, o Marius’ü çok sevemeyecek kadar az düşünüyordu. Marius, onun için bulanık, kara bir siluetten başka bir şey değildi artık. Giderek, önceleri belki sahip olduğu bir kediden veya bir papağandan çok daha az meşgul eder olmuştu zihnini. Gillenormand Baba’nın gizli ıstırabını artıran asıl etmen, onu tamamıyla içinde kendine saklayıp, hiç belli etmemesiydi. Onun acısı, yeni icat edilen, dumanını da kendi içinde yakan fırınlara benziyordu. Ara sıra, bazı münasebetsiz dostlar ona Marius’ten söz açıp: “Torununuz ne yapıyor, ne oldu acaba?” diye soruyorlardı. İhtiyar burjuva çok üzgünse içini çekerek, neşeli görünmek istiyorsa kol manşetine bir fiske atarak şu karşılığı veriyordu: “Mösyö Baron Pontmercy bir köşede avukatçılık oynamaktadırlar.”

İhtiyar hayıflanıp dururken, Marius kendi kendini kutlamaktaydı. Bütün iyi yüreklielerde olduğu gibi, felaket onun içindeki acıyı söküp almıştı. M. Gillenormand’ı iyilikle düşünüyordu, ama babasına karşı kötü davranan bu adamdan da hiçbir şey almamaya kararlıydı. İlk öfkesinin hafiflemiş ifadesiydi bu artık. Acı çekmiş olduğu ve hâlâ da çektiği için mutluluk duymaktaydı. Babası içindi bu. Hayatının zorluklarla geçmesi onu memnun ediyor, hoşuna gidiyor. kendi kendine sevinçle, “Bunun az bile olduğunu, bir kefaret ödemesi gerektiğini,” söylüyordu; böyle olmasaydı, babasına karşı, böyle bir babaya karşı günahkârca ilgisizliğinden ötürü ilerde başka türlü cezalandırılırdı; bütün acıları sadece babasının çekmiş olması kendisinin hiç acı çekmemesi doğru olmazdı; hem zaten, albayın kahramanca hayatıyla karşılaştırıldığında onun çalışmaları, katlandığı zahmetler, çektiği yoksulluk neydi ki? Ve sonuçta, babasına

yaklaşabilmesinin, ona benzeyebilmesinin tek yolu, onun düşmana karşı mertçe savaşması gibi, kendisinin de yoksulluğa karşı yiğitçe direnmesiydi ve albayın: “O buna layık olacaktır,” sözüyle kastettiği kesinlikle buydu. Albayın yazısının bulunduğu kâğıt kaybolduğundan, Marius bu sözleri göğsünde değilse bile, hâlâ kalbinde taşıyordu.

Sonra, büyükbabası onu kovduğu gün henüz çocuktu; şimdi bir erkek olmuştu. Bunu içinde hissediyordu. Tekrar edelim, sefalet onun için iyi olmuştu. Gençlikte çekilen yoksulluğun –sonunda başarıya ulaştığı takdirde– mükemmel ve harika olan yanı, bütün iradeyi çaba göstermeye ve bütün ruhu bir amacı özlemeye yöneltmesidir. Yoksulluk, maddi hayatı hemen çırılçıplak soyup, onu iğrenç duruma getirir; ideal bir hayata doğru o anlatılması güç atılışlar buradan kaynaklanır işte. Zengin bir genç adamın yüzlerce parlak ve kaba eğlencesi, yarış atları, av partileri, köpekleri, tütün, oyunu, iyi yemekleri ve daha başka şeyleri vardır; ruhun aşağı taraflarının, yüksek ve ince tarafları aleyhine olan uğraşları. Yoksul, genç ise ekmeğini kazanmak için zahmet çeker, yer, yedikten sonra hayal kurmaktan başka yapacak işi yoktur. Tanrı’nın sunduğunu dağıtır; gökyüzüne, uzaya, yıldızlara, çiçeklere, çocuklara, içinde acı çektiği insanlığa, içinde mutluluk ışıyla parladığı yaradılışa bakar. O kadar bakar ki insanlığa; sonunda ruhu görür, o kadar bakar ki yaradılışa; sonunda Tanrı’yı görür. Hayal kurar ve kendisini büyük hisseder; daha çok hayal kurar ve kendisini şefkatli hisseder. İstirap çeken insanın bencilliğinden, düşünen insanın merhametine doğru yol alır. İçinde hayran olunası bir duygu ortaya çıkar; kendi nefisini unutmama ve bütün herkese acıma duygusudur bu. Doğanın açık ruhlara armağan ettiği, eli açık davrandığı kapalı ruhlardan ise esirgediği, sayısız hazları düşünerek, bir zekâ milyoneri olan o, para milyonerlerine acımaya başlar sonunda. Zihnine her türlü aydınlığın girmesi ölçüsünde, kalbinden her türlü kin çıkıp gider. Aslında, mutsuz mudur o? Hayır. Genç adamın bir sefelati asla sefalet değildir. Herhangi bir genç çocuk ne kadar yoksul olursa olsun sağlığıyla, kuvvetiyle, canlı yürüyüşüyle, parlak gözleriyle, damarlarında sıcak sıcak dolaşan kanıyla; kara saçları, taze yanakları, pembe dudakları, beyaz dişleri, temiz nefesiyle ihtiyar bir imparatora her zaman gıpta ve kıskançlık duygusu uyandırır. Sonra, o her sabah yeniden ekmeğini kazanmaya koyulur ve elleri ekmek sağlarken, omurgası gurur, beyni de düşünceler kazanır. İş bitince o anlatılması imkânsız hayranlıklarına, hayallerine, hazlarına döner. Ayakları yürek acılarında, engellerde, kaldırım taşlarında, dikenlerde, bazen de çamurlarda; kafası nur içinde yaşar. Huzurlu, uysal, sakın, dikkatli, ciddi, kanaatkâr ve iyi niyetlidir; birçok zenginde bulunmayan iki serveti kendisine

verdiği için Tanrı'ya şükreder; onu özgür yapan çalışma ve değerli yapan düşünmedir bu.

Marius'ün ruhunda işte bunlar gerçekleşmişti. Hatta her şeyi söylemiş olmak için diyebiliriz ki, hayat üzerine düşünebilme, kafa yorma konusunda çok ileri gitmişti. Geçimini hemen hemen garanti ettiği gün, orada durmuştu; yoksulluğu iyi buluyor ve kendisini işten ayırarak düşünceye veriyordu; yani bazen bütün gününü düşünmekle geçiriyor, gaipten görüntüler alan bir kimse gibi, kendinden geçişin ve iç aydınlanmanın sessiz hazlarına gömülüyordu. Böylece, hayatının sorununu şöyle belirlemişti; mümkün olduğu kadar az maddi meşguliyet; başka bir deyişle, gerçek hayata birkaç saat ayırarak geri kalan vaktini sonsuzluğa ayırmak. Hiçbir eksiği olmadığını sandığından, böyle anlaşılan düşüncelere dalmanın, sonunda tembelliğin bir biçimine dönüşeceğini; hayatın ancak en ilkel ihtiyaçlarını gidermekle yetinip gereğinden fazla dinlendiğini fark edemiyordu.

Bu enerjik ve cesur yaradılışlı genç için bunun ancak geçici bir durum olabileceği ve kaderin kaçınılmaz zorunluluklarıyla ilk çatışmada Marius'ün gözünün açılacağı belliydi.

Bu arada, avukat olmasına rağmen, Gillenormand Baba ne düşünürse düşünsün, ne avukatlık yapıyor ne de avukatçılık oynuyordu. Hayaller onu avukatlıktan uzaklaştırmıştı. Dava vekillerinin peşinden koşmak, adliye ye gitmek, davalar araştırmak; can sıkıcı şeylerdi bunlar. Neye yarardı ki hem? Ekmek kapısını değiştirmek için bir neden görmüyordu. Bu tanınmamış kitabevi sonunda ona güvenli ve az zahmetli bir iş sağlamıştı ve bu da, açıkladığımız gibi, ona yetiyordu.

İşlerini yaptığı kitapçılardan biri, sanırım M. Magimel, onu yanına almayı, ona iyi bir oda, düzenli bir şekilde iş vermeyi ve yılda on beş bin frank ödemeyi teklif etmişti. İyi bir yerde oturmak! On beş bin frank almak! Kesinlikle güzel şeylerdi bunlar. Ama özgürlüğünden vazgeçmek! Ücretli bir hizmetçi olmak! Bir çeşit ısmarlama yazı yazan edebiyatçı! Marius'ün anlayışına göre bu yolu kabul etmek demek durumunu hem daha iyi hem de daha kötü bir hale getirmek demekti. Bir yandan refah sağlarken, öbür yandan onurunu kaybedecekti. Tam ve güzel bir bahtsızlığın, çirkin ve gülünç bir sıkıntı haline gelmesiydi bu; iki gözü kör bir insanın tek gözü kör hale gelmesi gibi bir şey.

Marius tek başına yaşıyordu. Her şeyin dışında kalmaktan hoşlanması ve bir de fazlaca ürkmüş olması nedeniyle, Enjolras'ın başını çektiği gruba kesinlikle girmemişti. İyi birer arkadaş olarak kalmışlardı; gerektiğinde mümkün olan her türlü yardımı birbirlerine yapmaya hazırdılar; ama hepsi buydu. Marius'ün iki

dostu vardı, biri genç Courfeyrac, öbürü yaşlı M. Mabeuf. Gönlü, yaşlı adamdan yanaydı. Herşeyden önce, içinde gerçekleşen devrimi ona borçluydu; babasını tanımış, sevmiş olmasını ona borçluydu. “Gözümdeki perdeyi o kaldırdı,” diyordu.

Bu konuda bu kilise mütevellisi üyesi kesin bir rol oynamıştı şüphesiz.

Ama yine de M. Mabeuf bu işte ilahi takdirin sessiz ve edilgen bir aracından başka bir şey değildi. Tıpkı rastgele birisinin getirdiği bir mum gibi, tesadüfen, bilmeden aydınlatmıştı Marius’ü; o bir mum olmuştu, yoksa mumu getiren rastgele biri değildi.

Marius’ün içinde olan siyasi devrime gelince; O, bunu anlama, isteme ve yönlendirme gücünden tamamen yoksundu.

Mösyö Mabeuf’le ileride yine karşılaşacağımızdan, onun hakkında birkaç söz söylememiz yerinde olacaktır.

4. Mösyö Mabeuf

Mabeuf, Marius’e “Şüphesiz, politik düşüncelere saygı duyarım,” dediği gün kendi gerçek ruhsal durumunu dile getiriyordu. Bütün siyasi düşünceler onun gözünde birbirinden farksızdı ve kendini rahat bırakmaları için hiç ayırım yapmaksızın, hepsine saygı duyuyordu; tıpkı eski Yunanlıların intikam tanrıçaları Erinya’lara, “Güzeller, iyiler, sevimliler, Eumenides’ler” demeleri gibi, M. Mabeuf’ün siyasi inancı bitkileri ve özellikle kitapları büyük bir tutkuyla sevmekti. Onun da herkes gibi ‘cı’, ‘cı’ son ekiyle biten ve o günlerin olmazsa olmazı olan bir unvanı vardı, ama o ne kralcı, ne Bonaparte’cı, ne anayasacı, ne Orléans’cı, ne anarşistti; o, bir kitapçıydı; eski kitapları toplayan bir sahaftı.

İnsanların bu dünyada seyredebilecekleri türlü çeşit yosunlar, otlar, ağaçlar ve karıştırabilecekleri bir sürü dergi ve hatta kitapçık, anayasa, demokrasi, meşrutiyet, monarşi, cumhuriyet, vb. saçmalıklar yüzünden durmadan birbirlerinden nefret etmelerine akıl erdiremiyordu. İşe yaramaz biri olmaktan şiddetle kaçınırdı. Kitap sahibi olmak onu okumaktan, çiçeklere sahip olmak da bahçıvanlık yapmaktan alıkoymuyordu. Pontmercy’yi tanıdığına, aralarında karşılıklı bir sempati doğmuştu, çünkü albayın çiçekler için yaptığını, o da meyveler için yapıyordu. M. Mabeuf, tohumdan, Saint-Germain armutları kadar lezzetli armutlar yetiştirmeyi başarmıştı. Söylendiğine göre, yazın yetişen Mirabel eriğinden daha az kokulu olmayan, günümüzün ünlü ekim Mirabeli onun bu kombinasyonlarından birinin ürünüdür. Ayinlere itikatından çok, uysallığı nedeniyle gidiyordu; insanların yüzlerini sevdiği ama gürültülerinden

nefret ettiği için; çünkü insanları hem bir araya toplanmış hem de sessiz olarak ancak kilisede görebiliyordu. Devlet içinde bir şeyler olmak gerektiğini düşünerek, kilise mütevelliliğini seçmişti. Zaten ne bir kadını herhangi bir lale soğanı kadar ne de bir erkeği Elzevir baskısı bir kitap kadar sevebilmişti. Altmış yaşını çoktan aştığı bir sırada bir gün biri ona sordu: “Hiç evlenmediniz mi?” “Unuttum,” diye cevap verdi. Bazen içinden gelip, “Kimin gelmez ki? Ah, zengin olsaydım!” dese, bunu, Gillenormand Baba’nın aksine, bir genç kıızı göz ucuyla süzerken değil, eski bir kitabı seyrederken söylerdi. Yaşlı hizmetçi kadınla tek başına yaşıyordu. Ellerinde biraz romatizma illeti vardı. Bu yüzden, gece uyurken, romatizmadan kilitlenmiş yaşlı parmakları yatağının örtüleri arasında gerilip bükülüyordu. *Cauteretz Civarının Florası* adlı renkli resimlerle süslenmiş bir kitap yazmış ve bu kitap yayınlanmıştı. Oldukça beğenilen bu eseri kendisi satıyor ve kiliselerin elinde bulunduruyordu. Mézières Sokağı’ndaki evinin kapısı bu kitap için günde iki üç defa çalınırdı. Böylece rahatlıkla yılda iki bin frank kazanıyordu; zaten bütün serveti de bundan ibaretti. Yoksul olmasına rağmen, sabırla yoksulluğa katlanarak zamanla her çeşit ender örneklerden oluşan değerli bir kitap koleksiyonu meydana getirmişti. Genellikle evinden koltuğunun altında bir kitapla çıkar ve çoğu zaman iki kitapla dönerdi. Zemin katta küçük bir bahçeyle, dört odadan oluşan evinin biricik süsü kurutulup çerçevelemiş bitki koleksiyonlarıyla, eski ustaların bazı gravürleriydi. Bir kılıç ya da tüfek görmek kanını dondururdu. Ömründe bir defa olsun bir topun, hatta Invalides’dekinin bile yanına yaklaşmamıştı. Rahatsız etmeyen bir midesi, papaz bir kardeşi, bembeyaz saçları vardı. Ağzında da ruhunda da dişleri yoktu, bütün bedeni hafifçe titrerdi. Picardie sakinlerinin şivesiyle konuşur, bir çocuk gibi güler, kolayca ürker, yaşlı bir koyuna benzerdi. Bundan başka, yaşıyan kullar arasında Saint-Jacques kapısında Royal adında ihtiyar bir kitapçıdan başka hiçbir dostu, devamlı görüştüğu kimsesi yoktu. Bütün arzusu, çivit ağacını Fransa’da yetiştirebilmektir.

Hizmetçisi de bir masumiyet örneğiydi. Bu zavallı yaşlı kadıncağız bâkireydi. Sixtine Kilisesi’nde Allegri’nin ilahisini miyavlayabilecek yetenekteki erkek kedisi Sultan, yüreğini tamamen doldurmuştu, içindeki arzuyu doyurmaya yetiyordu. Hayalleri asla bir erkeğe kadar uzanmamıştı. Hiçbir zaman kendisinden öteye geçmemişti o. Kedisi gibi, onun da bıyıkları vardı. Bütün süsü, daima bembeyaz olan takkeleriydi. Pazar günleri, ayinden sonra vaktini sandığındaki çamaşırlarını saymakla, satın alıp da, hiçbir zaman diktirmediği elbiselik kumaşları yatağının üzerine serip seyretmekle geçirirdi. Okumasını biliyordu. M. Mabeuf, ona, “Plutarque Ana” adını takmıştı.

M. Mabeuf, Marius'ten hoşlanmıştı, çünkü genç ve yumuşakbaşlı olan Marius, çekingenliğini tahrik etmeden ihtiyarlığına sıcaklık veriyordu. Gençlik, yumuşaklıkla birlikte olursa, ihtiyarlar üzerinde rüzgârsız güneş etkisi yapar. Marius askeri zaferlere, top barutuna, yürüyüş ve karşı yürüyüşlere, babasının bunca müthiş kılıç darbeleri indirdiği ve yediği bütün o muazzam savaşlara iyice doyunca M. Mabeuf'ü görmeye gidiyor ve M. Mabeuf de ona kahraman askeri, çiçekler açısından anlatıyordu.

1830'a doğru papaz kardeşi öldü ve hemen onun arkasından gece bastırınca hep olduğu gibi, M. Mabeuf için bütün ufuk karardı. Bir iflas –bir noterin iflası– kendisinden kalma ve kendine ait olan bütün servetini oluşturan on bin frankı alıp götürdü. Temmuz Devrimi kitapçılıkta bir buhrana yol açtı. Kriz dönemlerinde satışı duran ilk şey çiçeklerdir. Cauteretz civarı çiçeklerinin sürümü bıçak gibi kesildi. Haftalar geçiyor, tek bir alıcı bile çıkmıyordu. M. Mabeuf bazen bir çığırak sesiyle ürperiyor, Plutarque Ana kederli kederli ona: “Sucu geldi,” diyordu. Nihayet, günün birinde M. Mabeuf Mézières Sokağı'ndan ayrıldı, mütevellilik görevini bıraktı, Saint-Sulpice'den vazgeçti; kitaplarının değilse de, estamplarının en az bağlı olduğu bir bölümünü sattı ve Montparnasse Bulvarı'nda küçük bir eve gidip yerleşti. Ama burada da üç aydan fazla kalmadı. Bunun iki nedeni vardı: Birincisi zemin katla bahçenin kirası yılda üç yüz franktı; o ise kiraya iki yüz franktan fazla ayırmayı göze alamıyordu; ikincisi, Fatou atış alanına komşu olduğundan, sürekli tabanca sesleri duyuyordu, bu da onun tahammül edemeyeceği bir şeydi.

Bitkilerini, klişelerini, kurutulmuş bitki koleksiyonlarını, portföylerini ve kitaplarını taşıdı ve Salpêtrière yakınlarında Austerlitz köyünün kulübeye benzer yapılarından birine yerleşti. Böylece yılda elli ekü karşılığında, üç odaya ve çitle çevrili, kuyulu bir bahçeye sahip oldu. Bu taşınma dolayısıyla hemen bütün eşyasını sattı. Bu yeni eve girdiği gün pek keyiflendi; gravürleri, kurutulmuş bitki koleksiyonlarını asmak için kendi eliyle çiviler çaktı, günün kalan kısmında bahçeyi çapaladı ve akşam Plutarque Ana'nın üzüntülü bir halde düşündüğünü görünce, omzuna vurup, gülümseyerek ona, “Çivitimiz var ya, canım!” dedi.

Yalnız iki ziyaretçinin, Saint-Jacques kapısındaki kitapçı ile Marius'ün, Austerlitz'deki kulübesinde kendisini ziyaret etmelerine izin veriyordu. Sonra, her şeyi söylemiş olmak için şunu da belirtelim ki, bu Austerlitz adı onun pek de hoşuna gitmeyen gürültücü bir addı.

Zaten az önce de belirttiğimiz gibi, bilgeliğe ya da deliliğe ya da sık sık görüldüğü gibi her ikisine birden gömülmüş beyinler hayattaki olayları ancak pek ağır kavrayabilirler. Onların kendi kaderleri kendilerine uzaktır. Zihnin,

düşüncenin bu türden, belli şeyler üzerinde yoğunlaşmasının sonucunda, akla uygun olması halinde felsefeye benzeyebilecek bir pasiflik hali ortaya çıkar. Düşülür, inilir, kayılır, hatta yuvarlanılır da farkına varılmaz. Gerçi bu daima bir uyanışla sonuçlanır ama çok geç bir uyanıştır bu. O zamana kadar insan, mutluluğu ve felaketi arasında oynanan oyunda tarafsız kaldığını sanır. Oyun kendi üzerine oynanmakta olduğu halde, partiyi kayıtsızca seyreder.

M. Mabeuf de işte böyle, çevresini gittikçe saran bu karanlığın içinde bütün umutları arka arkaya sönerken biraz çocukça ama çok derin bir huzur ve sükûnet içinde kalabilmişti. Düşünce alışkanlıkları bir rakkasın gidiş gelişlerine benziyordu. Bir defa kendini hayale kaptırdı mı, hayal kaybolacak olsa bile, çok uzun süre onun peşinde gider dururdu. Nitekim, bir saat de, anahtarı kaybolduğu an hemen durmaz.

M. Mabeuf'ün masumca bazı eğlenceleri vardı. Bu eğlenceler az masraflı ve beklenmedik şeylerdi. En küçük bir değişiklik, bir rastlantı, bu eğlenceleri beslemeye yetiyordu. Plutarque Ana odanın bir köşesinde roman okumaktaydı. Daha iyi anladığını sandığından yüksek sesle okuyordu. Yüksek sesle okumak, okuduğunu kendi kendine onaylamaktır. Çok yüksek sesle okuyan bazı kimseler vardır ki, okudukları şey hakkında kendilerine şeref sözü verdiklerini sanırsınız.

Plutarque Ana elindeki romanı işte böyle bir gayretle okumaktaydı. M. Mabeuf işitiyor, ama dinlemiyordu.

Plutarque Ana, okurken bir cümleye geldi. Bir Dragon süvarisi subayıyla bir güzel hanım söz konuşuydu.

“... Güzel kadın suratını astı; ejderha da...”

Plutarque Ana, gözlüğünü silmek için burada durdu.

“Buda ve ejderha,” diye alçak sesle tekrarladı M. Mabeuf. “Evet, doğrudur, mağarasının dibinden ağzından alevler saçıp, göğü yakan bir ejderha vardı. Bu canavar birçok yıldızı ateşe vermişti. Üstelik kaplan gibi de pençeleri vardı. Buda onun inine gitti ve ejderhayı din yoluna sokmayı başardı. Güzel bir kitaptır o okuduğunuz Plutarque Ana. Bundan daha güzel bir efsane olamaz.”

Ve M. Mabeuf tatlı bir hayale daldı.

5. Sefaletin En İyi Komşusu Yoksulluk

Marius, yavaş yavaş yoksulluğun pençesine düştüğünü gören ve buna gitgide şaşırma başlamakla birlikte, henüz üzüntü duymayan bu saf yürekli ihtiyardan hoşlanıyordu. Courfeyrac'la buluşuyordu ama M. Mabeuf'ü arıyordu. Ama oldukça seyrek oluyordu bu, en fazla ayda bir ya da iki defa.

Marius'ün en büyük zevki dış bulvarlarda ya da Champ de Mars'ta ya da Luxembourg'un en tenha yollarında uzun gezintiler yapmaktı. Bazen bir bostanı, salatalık tarlalarını, gübrede eşelenen tavukları, bostan kuyusunun dolabını çeviren atı seyretmekle yarım gününü geçirdiği olurdu. Gelip geçenler ona hayretle bakar, bazıları kılığını kuşku uyandırıcı, yüz ifadesini uğursuz bulurlardı. Oysa o, nesnesi, karşılığı olmayan hayaller kuran yoksul bir delikanlıdan başka bir şey değildi.

İşte bu gezintilerden birinde Gorbeau viranesini keşfetmiş, sessizliği ve ucuzluğu çekici geldiğinden oraya yerleşmişti. Onu orada sadece M. Marius olarak tanıyorlardı.

Babasının eski generallerinden ya da arkadaşlarından birkaçı onu tanıyınca evlerine davet etmişlerdi. Marius, bu davetleri reddetmemişti. Babasından söz etmek için birer fırsattı bunlar. Böylece, ara sıra Kont Pajol'e, General Bellavesne'e, General Fririon'a, Invalides'e gidiyordu. Oralarda müzik çalınıyor, dans ediliyordu. O akşamlar Marius yeni elbiselerini giyerdi. Ama bu suarelere ve balolara ancak hava adamakıllı dona çektiği zamanlar gidiyordu; çünkü arabaya verecek parası olmadığı gibi, gideceği yere de ayna gibi pırıl pırıl ayakkabılarla gitmek istiyordu.

Bazen içinde herhangi bir burukluk ve acı duymadan kendi kendine şöyle derdi: “İnsanlar böyle işte, bir salonda her yerimiz çamurlu olabilir de, ayakkabılarımız asla. Orada sizi iyi karşılamak için bir tek şeyin lekesiz olmasını isterler, vicdanın mı? Ne ilgisi var, ayakkabıların.”

Yüreğin tutkuları dışındaki bütün tutkular hayal âleminde kaybolur. Marius'ün siyasi tutkuları da orada dağılıp gitmiş. 1830 devrimi de onu tatmin edip yatıştırarak buna yardım etmiş, öfkeleri sürse de, aynı insan olarak kalmıştı. Hep aynı inanışları taşıyordu, ama yumuşamış olarak. Daha doğrusu, siyasi görüşleri değil de sempati duyguları vardı sadece. Hangi partidendi? İnsanlık partisinden. İnsanlık içinde Fransa'yı; ulusun içinde halkı; halkın içinde kadını seçiyordu. Merhameti özellikle bu yana yönelmekteydi. Şimdi artık bir fikri bir olaya, bir şairi bir kahramana tercih etmekte, *Eyüb* gibi bir kitaba, Marengo gibi bir olaydan daha çok hayranlık duymaktaydı ve sonra düşünmeyle geçen bir günün akşamında bulvarlardan geçerek dönerken, ağaçların arasından uçsuz bucaksız uzayı, belirsiz ışıltıları, uçurumu, karanlığı, muammayı gördüğü zaman, yalnızca insana ait olan her şey ona pek küçük, pek ufak geliyordu.

Hayatın ve insan felsefesinin hakikatine ulaştığına inanıyordu ve belki de gerçekten ulaşmış, artık gökyüzünden başka hiçbir şeye bakmaz olmuştu. O

gökyüzü ki, kuyusunun dibinden hakikati görebildiği tek şeydi.

Ama bu onu geleceğe dair birçok plan ve proje kurmaktan alıkoymuyordu. Bu hayalci halinde bir göz Marius'ün içine bakabilseydi, bu ruhun saflığı ve temizliği karşısında gözü kamaşırdı! Gerçekten de gözlerimiz başkalarının vicdanının içine girebilecek güçte olsaydı, bir insan hakkında düşündüklerinden çok, hayal ettiklerine bakarak çok daha sağlam bir yargıya varabilirdik. Düşüncede irade vardır, hayalde yoktur. Tamamen kendiliğinden olan hayal, devasılığı, ideallığı içinde bile ruhumuzun çehresini alır ve bunu aynen korur. Hiçbir şey, bizim üzerinde düşünmediğimiz, tanımlanmamış arzu ve özlemlerimiz kadar doğrudan ve içtenlikle ruhun en derin yerinden çıkıp alinyazısının göz alıcı parıltılarına yönelmez. İnsanın gerçek karakterini mantıklı bir şekilde düzenlenmiş, üzerinde kafa yorulmuş, düzene sokulmuş fikirlerden çok daha fazla bu arzulara bulabiliriz. Ham hayallerimiz bize en çok benzeyen şeylerdir. Herkes bilinmeyi ve imkânsızı kendi huy ve karakterine göre hayal eder.

1831 yılının ortalarına doğru Marius'ün hizmetini gören yaşlı kadın, ona komşu olan sefalet içindeki Jondrette ailesi üyelerinin kapı dışarı edileceklerini anlattı. Hemen hemen bütün günlerini dışarıda geçiren Marius, komşuları olduğunun farkında bile değildi.

“Niçin kovuyorlarmış onları?” diye sordu.

“Kiralarnı ödemiyorlar da, ondan, iki aylık kira borçları var.”

“Ne tutuyor bu?”

“Yirmi frank,” dedi ihtiyar.

Marius'ün bir çekmecedeki otuz frank yedek parası vardı.

“Alın,” dedi yaşlı kadına, “işte yirmi beş frank. Bu zavallıların parasını ödeyin, beş frank da kendilerine verin, benden geldiğini de sakın söylemeyin.”

6. Halef

Teğmen Théodule'ün alayı tesadüfen gelip Paris'te garnizon kurdu. Bu olay, Gillenormand teyzenin kafasında ikinci bir fikrin doğmasına yol açtı. İlk defasında Théodule'e Marius'ü izletmeyi düşünmüştü; bu defa da Théodule'ü Marius'ün yerine koymak için tuzak kurdu.

Her durumda büyükbabanın evde bir gence ihtiyaç duyması olasılığına karşı, başka bir Marius bulmakta fayda vardı. Kimileyin, doğan günün ışınlarına harabeler minnet duyar. “Tamam,” diye düşündü, “kitaplarda gördüğüm gibi, basit bir dizgi hatası bu. Marius'ün yerine Théodule'ü koyunuz.”

Bir küçük yeğen, bir torun sayılır. Avukatın olmadığı yerde mızraklı süvari kullanılır.

Bir sabah Mösyö Gillenormand, *la Quotidienne* gibi bir şeyler okurken, kızı içeri girdi ve gözdesi söz konusu olduğu için en tatlı sesiyle:

“Babacığım, bu sabah Théodule size saygılarını sunmaya gelecek,” dedi.

“Kim bu Théodule?”

“Küçük yeğeniniz.”

“Ya!” dedi büyükbaba.

Sonra tekrar okumaya koyuldu ve herhangi bir Théodule’dan başka bir şey olmayan küçük yeğenini artık düşünmedi; çok geçmeden de, okurken hep olduğu gibi müthiş öfkelenildi. Elinde tuttuğu elbette kralcı ‘kâğıt parçası,’ hiç lafını esirgmeden, ertesi gün için o günlerin Parisi’nin günlük küçük olaylarından birini haber veriyordu: Hukuk ve tıp öğrencileri öğleyin Panthéon Meydanı’nda toplanacaklardı; müzakerede bulunmak için. Günün sorunlarından biri; ulusal muhafız gücü topçuları söz konusuydu; Savaş ve Savunma Bakanı ile ‘şehir milisleri’ arasında Louvre Sarayı avlusuna yerleştirilen toplar hakkında bir anlaşmazlık doğmuştu. Öğrenciler bu konuyu ‘müzakere’ edeceklerdi. Mösyö Gillenormand’ın küplere binmesi için bu kadarı yeterdi.

Marius’ü düşündü; o da öğrenciydi ve olasılıkla, o da ötekiler gibi öğleyin ‘Panthéon Meydanı’ndaki müzakereye’ gidecekti.

Tam bu üzücü düşünceye dalmıştı ki, Teğmen Théodule içeri girdi. Kurnazca davranıp burjuva gibi giyinmiş, Matmazel Gillenormand tarafından yavaşça odaya sokulmuştu. Süvari şöyle düşünmüştü: “İhtiyar büyücü herhalde bütün varlığını öldükten sonra paylaşılması şartıyla faize yatırmadı. Onun için, ara sıra bu kılığa girmekte fayda var.”

Matmazel Gillenormand, babasına seslendi:

“Küçük yeğeniniz Théodule!”

Sonra alçak sesle teğmene:

“Ne derse onayla,” dedi ve çekilip gitti.

Böyle saygılı buluşmalara pek alışık olmayan teğmen çekinerek ve dili dolaşarak: “Günaydın amcacığım,” dedi ve elinde olmadan, mekanik bir asker selamı taslağıyla başlayıp, burjuva selamıyla biten karışık bir selam verdi.

Dede:

“Ha! Siz misiniz, pekâlâ, oturun,” dedi.

Bunu der demez de süvariye hepten unuttu.

Théodule oturdu, M. Gillenormand ayağa kalktı.

Elleri ceplerinde, bir yandan yüksek sesle konuşurken, bir yandan da yeleşinin iki cebindeki saati parmaklarıyla sinirli sinirli kurcalayarak odanın içinde aşağı yukarı dolaşmaya başladı.

“Sümüklü alayı! Panthéon Meydanı’nda toplanacaklarmış! Bakın hele! Daha dün analarından süt emen veletler! Burunlarını sıksan süt damlayacak! Yarın öğleyin tartışacaklarmış! Nereye gidiyorsunuz? Nereye gidiyoruz? Uçuruma gidildiği besbelli. İşte, buraya getirdi bizi bu descamisadoslar! Ulusal muhafız çatapatları üzerine gidip açık havada zırvalar yumurtlama! Hem, orada kimlerle buluşacaklar? Jakobenciliğin bizi hangi noktaya getirdiğine bir bakın hele! İstedığınız bahse girerim, bir mangıra karşı bir milyon bahse girerim ki, orada birtakım sabıkalılardan, salıverilmiş kürek mahkûmlarından başka kimse bulunmayacak. Cumhuriyetçilerle forsalar, tencere yuvarlanmış kapağını bulmuş. Carnot: ‘Nereye gideyim, hain?’ diye sormuş. Fouché de: ‘Nereye gidersen git, sersem!’ diye cevap vermiş. İşte, Cumhuriyetçiler bunlardır.”

“Doğru,” dedi Théodule.

M. Gillenormand, başını yana çevirdi. Théodule’ü gördü, devam etti:

“Şu haytanın gizli örgüt üyesi olma alçaklığını gösterdiğini düşünüyorum da! Evimi niçin terk ettin be adam? Gidip Cumhuriyetçi olmak için. Pışık! Zaten herşeyden önce halk senin Cumhuriyetini istemiyor; onun sağduyusu var; çok iyi biliyor ki hep krallar olmuş ve bundan sonra da hep olacak; halk çok iyi biliyor ki, ne de olsa sonunda sadece halktır ve alay ediyor senin Cumhuriyetinle; duyuyor musun, dangelak? Bundan daha iğrenç bir heves olabilir mi? Duchêne Baba’yla aşna fişne olmak, giyotine göz süzmek, 93’ün balkonu altında aşk şarkıları söyleyip gitar çalmak. Bütün bu gençlerin suratına tükürmeli; öylesine hayvan şeyler! Hepsi aynı telden çalıyor, bir tane bile istisna yok. Aklını kaybetmek için sokakta esen havayı solumak yeter. On dokuzuncu yüzyıl zehirdir. Önüne gelen serseri, keçi sakalı bırakıp kendini gerçekten adam olmuş sanıyor ve sizi, ihtiyar akrabalarını oracıkta bırakıp gidiveriyor. Yok Cumhuriyetçiymiş, yok Romantikmiş. Bu Romantik de ne demek oluyor? Tanrı aşkına söyleyin bana, nedir bu? Mümkün, muhtemel ne kadar delilik varsa, hepsi. Bir yıl önce Hernani’e gidiliyordu. Sorarım size, neymiş şu Hernani! Antitezler! Doğru dürüst Fransızca olarak bile yazılmamış birtakım iğrençlikler! Sonra da, Louvre’un avlusuna toplar konuyor. Bu devrin haydutları böyle işte.”

“Hakkınız var amcacığım,” dedi Théodule.

Mösyö Gillenormand, konuşmaya devam etti:

“Müzenin avlusunda toparlar! Ne işe yarayacak bunlar? Top, top, ne istiyorsun benden? Belvédère Apollon’u misket ateşine tutmak mı istiyorsunuz? Hartuçların Médici Venüsü’yle ne alıp vereceği var? Ah! Bu zamane gençlerinin hepsi serseri! Şu Benjamin Constant’ları ne ciğeri beş para etmez şeydir! İçlerinde alçak olmayanlar da salak! Çirkin olmak için ellerinden geleni yapıyorlar, kadın elbiselerinin çevresinde dilenir gibi bir halleri var; han hizmetçilerini bile kahkahadan kırar geçirir; şerefim üzerine yemin ederim ki, onları görenler, ‘zavallı utangaç âşıklar’ der. Hepsi biçimsiz, üstelik de alık; Tiercelin’in, Potier’nin tekerlemelerini tekrarlayıp duruyorlar; çuval gibi ceketler, at uşağı gibi yelekler, kaba bezden gömlekler, kaba kumaştan pantolonlar, kaba deriden çizmeler giyiyorlar, jargonları da giyimlerine benziyor. Kendi özel dillerinden partal pabuçlarına taban yapılabilir. Ve işte bütün bu uçkurunu toplamaktan aciz çocuk sürüsünün size anlatacak siyasi görüşleri var. Siyasi görüş sahibi olmayı şiddetle yasaklamak gerekirdi. Sistemler uyduruyorlar, toplumu yeni baştan kuruyorlar; Monarşiyi yıkıyorlar, bütün yasaları yerle bir ediyorlar; ambarı kilerin, kapıcıyı da kralın yerine koyuyorlar. Avrupa’yı dipten tepeye altüst ediyorlar; dünyayı yeniden inşa etmeye kalkışıyorlar ve bu arada arabalarına binen çamaşırcı kadınların bacaklarına sinsice bakma fırsatını da kaçırmıyorlar. Ah! Marius! Ah! Haylaz çapkın! Gidip meydanlarda bağıra çağıra öfkeni kusmak, tartışmak, görüşmek, önlemler almak! Aman Tanrım, buna önlem diyorlar! Kargaşa küçülüp, ahmaklık oluyor. Musibeti gördüm, şimdi de rezaleti görüyorum. Öğrenciler ulusal muhafız gücünü tartışsın; Ogibewas ve Cadodaches Kızılderililerinde bile görülmez böyle bir şey! Kafaları tüylü raket topu gibi süslü, ellerinde odundan güzler taşıyan anadan doğma çıplak vahşiler bile bu serseriler kadar yabani değildirler! Beş paralık oğlanlar! İşten anlar havasında emirler verecekler, sözümona tartışıp, görüşüp akıl yürütecekler! Kıyamet belirtisi. Gerçekten de su ve topraktan ibaret bu sefil kürenin sonudur bu. Bir son hıçkırık gerekiyordu. Fransa da onu hıçkırıyor işte. Tartışıp görüşünüz bakalım haytalar! Onlar Odeon’un kemerleri altına gazete okumaya gittikleri sürece böyle şeyler olacaktır. Bu onlara sadece bir meteliğe ve de sağduyularına, zekâlarına, kalplerine, ruhlarına, düşünce yeteneklerine mal olur. Sonra oradan çıkıyorlar ve aile yuvalarından defolup gidiyorlar. Bütün gazeteler birer vebadır; hepsi, hepsi, hatta *Drapeau blanc* bile! Zaten, Martainville, aslında bir Jacobendi. Ah! Tanrı’nın cezası! Büyükbabanı mutsuz etmekle övünebilirsin!”

Théodule:

“Hiç şüphesiz,” dedi.

Ve M. Gillenormand'ın soluk almasından yararlanarak, mızraklı süvari bilgiç bir tavırla ekledi:

“*Moniteur*'den başka gazete, *Askeri Yıllık*'tan başka kitap almamalıdır.”

M. Gillenormand devam etti:

“Onların Sieyès'i gibi bir şey! Sonunda senatör olan bu kral katili; çünkü sonuçta hep böyle olurlar. Senlibenli vatandaş konuşmalarıyla suratlarını damgalatır, sonra bunu kullanarak kendilerine saygıdeğer kont dedirtirler. Kol kadar bir kont, Eylül katilleri. Filozof Sieyès! Bütün bu sözümona filozofların felsefesine hiçbir zaman Tivoli soytarısının gözlüklerinden daha fazla değer vermemiş olduğumu övünerek söyleyebilirim! Bir gün Malaquais Rıhtımı'ndan geçerken gördüm amatörleri; sırtlarında üzerine arılar serpiştirilmiş mor kadifeden paltolar, başlarında da IV. Henri tarzı şapkalar vardı. Pek sakildiler. Kaplanın sarayındaki maymunlara benziyorlardı. Vatandaşlar, size açıkça söylüyorum işte; sizin ilerlemeniz bir çılgınlık, insanlığınız bir hayal, devriminiz bir cinayet, Cumhuriyetiniz bir ucubedir; genç bakire Fransa'nız kerhaneden çıkmadır ve bunu hepinize karşı savunuyorum; kim olursanız olun, ister siyasi yazar, ister iktisatçı, ister hukukçu; isterseniz özgürlük, eşitlik, kardeşlik konusunda giyotin bıçağından daha bilgili olun! Bunu bilmiş olun efendiler!”

“Son derece doğru!” diye haykırdı teğmen.

M. Gillenormand, başladığı bir hareketi yarıda bırakarak döndü ve gözlerini mızraklı süvari Théodule'ün iki gözünün arasına dikerek, ona:

“Siz ahmaksınız,” dedi.

ALTINCI KİTAP İKİ YILDIZIN RASTLAŞMASI

1. Lakap: Soyadlarının Oluşması

Marius o dönemde orta boylu, gür siyah saçlı, geniş alınlı, burun delikleri açık ve tutkulu, içten, sakın tavırlı ve yüzünde gururlu, düşünceli, masum bir ifade bulunan yakışıklı bir gençti. Çizgilerinin hepsi yuvarlak olan profilinde Fransız fizyonomisine Alsace ve Lorraine'den geçen o Cermen yumuşaklığı ile Romalıların arasında Sicambrus'ları hemen tanınır hale getiren ve aslan soyunu kartal soyundan ayıran o köşeli çizgilerden tamamen arınmışlık hâkimdi. Düşünen insanların aklının derinlik ve basitlik açısından hemen hemen aynı oranlardan oluştuğu mevsimindeydi hayatın. Çok önemli bir durumla karşılaştığında sersemleşip kalması pekâlâ mümkündü, ama anahtar bir daha döndüğünde yüceleşebilirdi. Davranışları temkinli, soğuk, nazikti. Ağzı pek sevimliydi, dudakları kırmızılıkta, dişleri beyazlıkta eşsiz olduğu için gülümseyişi yüz ifadesindeki bütün sertliği gideriyordu. Bazı anlar bu lekesiz saf alınlı bu şehvetli gülümseme garip bir zıtlık oluşturmaktaydı. Gözleri küçük, ama bakışı büyüktü.

En koyu sefalet içinde bulunduğu zamanlarda bile dolaşırken genç kızların dönüp kendisine baktığını fark eder ve içi kan ağlayarak kaçıp saklanırdı. Kızların eski elbiselerinden ötürü kendisine baktıklarını ve güldüklerini düşünürdü; aslında kızlar yakışıklı olduğundan bakıyor ve hayalini zihinlerine kazıyorlardı.

Gelip geçen güzellerle arasındaki bu sessiz anlaşmazlık Marius'ü vahşileştirmişti. Hiçbirini önemsemiyordu. Nedeni de, en başta hepsinden kaçmasıydı. Uzun süre böyle, Courfeyrac'ın deyişiyle; “sersemce yaşadı.”

Courfeyrac, ona şöyle diyordu: “Saygıdeğer olmaya özenme –artık birbirlerine ‘sen’ diye hitap ediyorlardı, senlibenli konuşmaya kayış gençlikte dostluklara inen bayırdır. Bak azizim, sana bir öğüt: Bu kadar çok kitap okumayı bırakıp biraz da küçükhanımlara bak. Yosmalar insana iyi gelir, ey Marius! Kaça kaç, kızara bozara alıklaşacaksın.”

Başka bir defa da Courfeyrac ona rastladığında, “Merhaba sayın rahip,” diyordu.

Courfeyrac, onunla bu şekilde konuştuğu zaman Marius sekiz gün süreyle genç, yaşlı bütün kadınlardan o zamana kadar kaçmadığı kadar çok kaçıyor ve en fazla da Courfeyrac'tan uzak duruyordu.

Ne var ki, sonsuz yaratılış içinde iki kadın vardı ki, Marius, onlardan kaçmıyor, onlara karşı önlem almıyordu. Doğrusu, bunların kadın olduklarını söyleseler buna çok şaşardı. Bunlardan biri, odasını süpüren sakallı yaşlı kadındı. Bu kadın yüzünden Courfeyrac, “hizmetçisinin sakalını görünce, Marius kendi sakalını kesti,” diyordu. Öbürü de pek sık gördüğü, ama yüzüne hiç bakmadığı küçük bir kızdı.

Bir yılı aşkın zamandır Marius, Luxembourg Parkı’nın ıssız yollarından birinde, fidanlık tarafındaki korkuluk duvarı boyunca uzanan yolda bir adamla çok genç bir kızın, yolun Batı Sokağı yönünde en ıssız ucundaki aynı sıraya hemen hemen her zaman yan yana oturduklarını fark etmişti. Kendi içlerine bakan insanların gezintilerini kontrol etme alışkanlığı olan tesadüfün, onu bu yola her yöneltişinde –ki, yaklaşık her gün olan bir şeydi– Marius bu çifti orada görüyordu. Adam altmış yaşlarında vardı; üzgün ve ciddi görünüyordu; bütün kişiliğinde, hizmetten el çekmiş insanların güçlü ve yorgun ifadesi vardı. Bir nişanı olsaydı, Marius; “Bu eski bir subay,” derdi. Ancak adamın, yanına kimseyi yaklaştırmayan bir hali vardı ve bakışlarını hiçbir zaman başkalarının bakışlarıyla karşılaştırmıyordu. Hep yeni gibi duran mavi bir pantolon, mavi bir redingot ve geniş kenarlı bir şapka giyiyor, siyah boyunbağı takıyor, bir kuaker gömleği; yani tiril tiril beyaz, ama kaba bezden bir gömlek giyiyordu. Bir defasında yanından geçen havai bir işçi kız, “Bak, işte tertemiz bir dul adam,” demişti. Adamın saçları iyice ağarmıştı.

Adamın yanındaki genç kız, onunla birlikte benimsemiş göründükleri sıraya ilk oturduğu gün on üç on dört yaşlarında, hemen hemen çirkin denecek kadar zayıf, gösterişsiz, ama muhtemelen ileride çok güzel gözleri olacak bir kızdı. Ne var ki, bakışları, hiç de hoş etki bırakmayan bir güvenle hep yukarıya bakıyordu. Manastır öğrencilerine özgü, hem yaşlı, hem çocuksu bir kıyafeti vardı; siyah, kaba merinostan kötü dikilmiş bir elbiseydi bu. Baba kız gibi görünüyorlardı.

Marius, iki üç gün kadar henüz yaşlı sayılamayacak olan bu yaşlı adamla, henüz kişilik kazanmamış olan bu küçük kızı inceledi; sonra artık onlara hiç dikkat etmez oldu. Onlara gelince, Marius’un farkında bile değil gibiydiler. Sakin ve kayıtsız bir havada kendi aralarında konuşuyorlardı. Kız durmadan neşeli neşeli cıvıldıyor, yaşlı adam az konuşuyor ve ara sıra tarifi imkânsız bir babalık sevgisiyle dolu gözlerini kızın üzerine dikiyordu.

Marius, bu yolda gezinmeyi farkında olmadan alışkanlık haline getirmişti. Onları her zaman orada buluyordu.

Bakın bu nasıl oluyordu:

Marius çoğunlukla yolun, baba-kızın oturdukları sıranın bulunduğu ucunun aksi ucundan geliyor, yolu boydan boya yürüyerek, onların önünden geçiyor; geri dönüp, geldiği uca kadar gidiyor, sonra yeniden başlıyordu. Gezintisi sırasında bu gidiş gelişi beş altı defa tekrarlıyor ve bu gezintiyi de haftada beş altı defa yapıyordu; ama bu insanlarla onun arasında hala hiçbir selamlaşma olmamıştı. Bu adamla bu genç kız, bakışlardan ne kadar kaçınıyor görünseler de belki de sırf böyle göründükleri için, fidanlık boyunca gezintiye çıkan beş altı öğrencinin doğal olarak biraz dikkatini çekmişlerdi. Bu öğrencilerden çalışkan olanları derslerden sonra, bilardo partisinden çıkan diğerleriyle bir araya geliyorlardı.

Courfeyrac da, onları bir süre gözlemiş, ama kızı çirkin bularak, çabucak, usulca oradan uzaklaşmıştı. Tıpkı atlı bir Parth okçusu gibi kaçmış, kaçarken onlara okuyla bir lakap fırlatmıştı. Dikkati özellikle küçük kızın elbisesine, yaşlı adamın da saçlarına takılan Courfeyrac, kıza Matmazel Lanoire, (esmer) babaya da Mösyö Leblanc (beyaz) adını takmıştı. Öyle ki, onları zaten kimse tanımadığı ve adları bilinmediği için bu lakaplar tutmuştu. Öğrenciler birbirlerine: “A! M. Leblanc sırasında oturuyor!” diyorlardı. Marius de ötekiler gibi, bu meçhul kişiye “M. Leblanc” demeyi uygun bulmuştu.

Biz de onlar gibi yaparak, hikâyenin kolaylığı için M. Leblanc adını kullanacağız.

Marius, böylece ilk yıl hemen hemen her gün onları aynı saatte gördü. Adamı cana yakın, kızı ise epeyce suratsız buluyordu.

2. Lux Facta Est⁶⁶

İkinci yıl, bu hikâyede okuyucunun ulaşmış olduğu şu noktada Marius, kendisi de nedenini pek bilmeksizin, Luxembourg’da gezinme alışkanlığından birdenbire koptu. Yaklaşık altı ay, gezindiği yola ayak basmaz oldu; sonunda, günün birinde yine oraya döndü. Huzur içinde bir yaz sabahıydı. Güzel hava insanı neşeli yapar. Marius de öyleydi. Duyduğu bütün kuş sesleri, ağaçların yaprakları arasında gördüğü bütün mavi gökyüzü parçaları ona kalbinin içindeymiş gibi geliyordu.

Doğruca ‘kendi yoluna’ gitti ve yolun ucuna vardığında yine aynı sıranın üzerinde o çifti gördü. Yaklaşıp baktığında adam aynı adam, ama kız sanki aynı kız değilmiş gibi geldi. Karşısında gördüğü, uzun boylu, güzel, kadınlığın en büyüleyici biçimlerinin hepsine sahip bir varlıktı. Çocukluğun saf zarafetinin yanı sıra kadınlığın en hoş, en sevimli yanlarının belirmeye başladığı çağdaydı. Gelip geçici ve saf bir andır bu ve ancak şu üç sözcükle ifade edilebilir; on beş

yaş. Dalga dalga altın yaldızlı, kestane rengi enfes saçları, mermerden yontulmuş gibi pürüzsüz bir alnı, gül yaprağını andıran yanakları, soluk pembelik ve heyecanlı beyazlık içinde bir teni, gülümsemenin bir ışık, sözün bir müzik gibi çıktığı nefis bir ağzı, Jean Goujon'un Venüs'e layık göreceği bir boynun üzerinde Raffaella'nın Meryem'e layık göreceği bir başı vardı. Nihayet, bu büyüleyici yüzün hiçbir tarafını eksik bırakmamış olmak için şunu da söyleyelim ki, burnu güzel değil, ama sevimliydi; ne düz ne kemerli, ne İtalyan ne de Grek'ti; Parisli burnuydu bu; yani spiritüel, ince, saf, ressamı hayal kırıklığına uğratacak, şairleri büyüleyecek bir şey.

Marius, onun yanından geçerken, sürekli yere eğik duran gözlerini değil de gölge ve utanç dolu uzun kumral kirpiklerini görebildi.

Ama bakışlarının yere eğik olması, bu güzel çocuğun, kendisiyle konuşan ak saçlı adamı dinlerken gülümsemesine engel olmuyordu ve hiçbir şey, bu yere eğik gözlerle birlikte, bu taptaze gülümseyiş kadar büyüleyici olamazdı.

İlk anda Marius onu aynı adamın başka bir kızı, ilk gördüğü kızın kesinlikle kardeşi sandı. Ama gezintinin değişmez alışkanlığıyla ikinci defa sıranın yanına gelip de kızı dikkatle inceleyince, aynı kız olduğunu anladı. Küçük kız, altı ay içinde bir genç kıza dönüşmüştü, hepsi buydu. Bundan daha sık rastlanan bir şey olamaz. Kızların göz açıp kapayıncaya kadar serpilip geliştikleri, birdenbire bir gül oldukları bir an vardır. Daha dün onları çocuk olarak bırakır, bugün sizi endişelendirecek bir halde bulursunuz.

Bu kız sadece büyümekle kalmamış, aynı zamanda idealleşmişti. Nasıl ki, nisan ayında sadece üç gün bazı ağaçların çiçeklere bürünmesine yeterse, onun da güzelliğe bürünmesine altı ay yetmiş; onun da nisan ayı gelmişti.

Bazen fakir insanların, sanki ani bir uyanışla yoksulluktan bolluğa geçtikleri, her türlü harcamalara giriştikleri, birdenbire göz kamaştırıcı, har vurup harman savuran ve de muhteşem oldukları görülür. Bu, bir gelirin cebe indirildiğinin belirtisidir. Vadesi gelen bir alacak tahsil edilmiştir. Genç kızın da işte böyle vadesi gelmişti.

Hem sonra tüylü kumaştan şapkası, merinos kumaşından elbisesi, öğrenci ayakkabıları ve kırmızı kırmızı elleriyle yatılı bir okul öğrencisi değildi artık ; güzellikle birlikte zevk de kazanmıştı; sade, zengin bir zarafetle, iyi giyinen biri olmuştu. Siyah Şam kumaşından elbisesi, aynı kumaştan pelerini ve beyaz krepten şapkası vardı. Beyaz eldivenler, şemsiyesinin Çin işi fildişinden sapıyla oynayan elinin narinliğini belli ediyor ve ayakkabıları ayaklarının küçük olduğunu gösteriyordu, yanından geçerken, taze ve içe işleyen bir koku

yayıliyordu.

Adama gelince, hep aynıydı.

Marius, ikinci defa yakınına geldiğinde genç kız gözkapaklarını kaldırdı; gözleri derin bir gök mavisi rengindeydi, ama bu sisli maviliğin içinde henüz bir çocuk bakışı vardı. Marius'e kayıtsızca baktı; çınarların altında koşup oynayan bir oğlan çocuğuna ya da sıranın üzerine gölgesi düşen büyük mermer saksıya bakar gibi; Marius de başka şeyler düşünerek gezintisine devam etti.

Genç kızın oturduğu sıranın yanından dört beş defa daha geçti; ama gözlerini ona çevirmedi bile.

Daha sonraki günlerde her zamanki gibi, Luxembourg'a gitti ve yine her zamanki gibi 'babayla kızı' orada buldu; ama artık onlara dikkat etmiyordu. Bu kızı, güzelleştikten sonra da, çirkinken düşündüğünden fazla düşünmedi. Alışkanlığı gereği, kızın oturduğu sıranın oldukça yakınından geçiyordu.

3. İlkbaharın Etkisi

Havanın ılık olduğu bir gündü. Luxembourg gölge ve güneş içinde, gökyüzü ise sabahleyin melekler yıkamış gibi tertemizdi; kuşlar kestane ağaçlarının derinliklerinde minik çığlıklar atıyorlardı. Marius, ruhunu olduğu gibi doğaya açmıştı; hiçbir şey düşünmüyor, sadece yaşıyor, nefes alıyordu. Yine o sıranın yanından geçti. Genç kız gözlerini ona doğru kaldırdı ve iki bakış karşılaştı.

Ne vardı bu defa genç kızın bakışında? Marius bunu söyleyebilecek durumda değildi. Hem hiçbir şey yoktu, hem her şey vardı. Garip bir şimşek çakışı oldu bu.

Kız gözlerini indirdi, delikanlı yoluna devam etti.

Marius'ün gördüğü, masum, sade bir çocuk gözü değil, esrarlı bir uçurumdu; açılır gibi olmuş, sonra birdenbire kapanıvermişti.

Her genç kızın bu şekilde baktığı bir an vardır. Bu bakışa hedef olanın vay haline!

Henüz kendisini tanımayan bir ruhun bu ilk bakışı gökyüzündeki gündeğümü gibidir. Işık saçan, bilinmez bir şeyin uyanışıdır bu. İnsanda tapınma duyguları uyandıran, karanlıkları birdenbire belli belirsiz aydınlatan ve bugünün bütün masumiyetiyle geleceğin bütün tutkusunu içinde taşıyan bu beklenmedik ışığın tehlikeli büyüsunü hiçbir şey anlatamaz. Tesadüfen beliren ve öylece bekleyen kararsız bir çeşit şefkattir bu. Masumiyetin, fakında olmadan kurduğu, kalpleri farkında olmadan içine düşürdüğü bir tuzaktır. Kadın gibi bakan bir bakiredir.

Bu bakışın düştüğü yerden derin bir düşüncenin, derin hayallerin ortaya

çıkması pek ender bir durumdur. Saf, katıksız, temiz, iffetli olan her şey, bu kutsal fani bakış içinde yoğunlaşmıştır; hani, en şuh kadınların en iyi anlamlandırılmış olan göz işaretlerinden bile daha çok, bir ruhun derinliklerindeki aşk denilen o karanlık, o koku ve zehir dolu çiçeği birdenbire tomurcuklandırıp açtıverecek sihir gücüne sahip bakıştır bu.

Marius akşam fakirhanesine döndüğünde elbisesine bir göz attı ve ‘gündelik’ kıyafetiyle; yani şeriti hizasından kırılmış bir şapka, kaba arabacı ayakkabıları, dizleri aşınmış siyah bir pantolon ve dirseklerinin havı dökülmüş siyah bir ceketle Luxembourg’da gezintiye çıkmanın büyük bir pasaklılık örneği, görgüsüzlük ve görülmemiş bir budalalık olduğunu ilk defa fark etti.

4. Büyük Bir Rahatsızlığın Başlangıcı

Ertesi gün, belirli saatte Marius dolabından yeni ceketini, yeni pantolonunu, yeni şapkasını ve yeni ayakkabılarını çıkardı ve giydi; fazladan bir lüks olarak eldivenlerini de eline geçirip Luxembourg’un yolunu tuttu.

Yolda Courfeyrac’a rastladıysa da, onu görmezlikten geldi. Courfeyrac, evine döndüğünde dostlarına şöyle dedi:

“Yolda Marius’ün yeni şapkasıyla, yeni elbisesine rastladım. Marius de içindeydi. Mutlaka sınava girmek için gidiyordu. Pek salak bir hali vardı.”

Luxembourg’a gelince, Marius havuzun çevresinde bir tur attı; kuğuları seyretti, sonra kafası yosundan simsiyah olmuş, kalçasının biri eksik bir heykelin karşısında uzun süre hayran hayran durdu. Havuzun kenarında kırk yaşlarında, göbekli bir burjuva vardı. Beş yaşlarında küçük bir oğlan çocuğunun elinden tutmuş, ona: “Aşırılıklardan kaçın evladım,” diyordu, “Despotluktan da, anarşiden de aynı derecede uzak dur.” Marius bu burjuvayı dinledi. Sonra havuzun etrafında bir tur daha attı. Nihayet, ‘yoluna’ doğru ağır ağır, gönülsüzce gidiyormuş gibi yürümeye başladı. Sanki bir güç onu oraya gitmeye hem zorluyor hem de alıkoyuyordu. Bunların farkında değildi; her günkü gibi davrandığını sanıyordu. Yola girdiği zaman öbür uçta, ‘kendi sıraları’nda oturan M. Leblanc ile genç kızı gördü. Ceketini yukarıya kadar ilikledi, kırışmaması için eteğini çekerek gerdi, pantolonunun parlak parıltılarını memnunlukla gözden geçirdi ve sıraya doğru yürümeye başladı. Bu yürüyüşte bir saldırı havası ve kesin bir fethetme tutkusu seziliyordu. Dediğimiz gibi, Marius sıraya doğru yürüyüşe geçti, sanki Anibal Roma’ya yürüyordu.

Ayrıca hareketlerinde mekanik olmayan hiçbir şey yoktu; dolayısıyla aynı anda aklının ve işinin geleneksel meşguliyetlerini kesintiye uğratmamıştı. O anda ‘Bakalorya El Kitabının’ saçma sapan bir kitap olduğunu ve insan zekâsının

şaheseri diye Racine'in üç trajedisi ve Molière'in bir tek komedisi incelendiğine göre, bu kitabı yazarların ender bulunur aptallardan olmaları gerektiğini düşünüyordu. Kulaklarında keskin bir çınlama vardı. Sıraya yaklaşırken, bir yandan da bakışlarını genç kızın üzerinde toplamaya çalıştı. Sanki genç kız yolun ucunu belli belirsiz bir mavi ışıqla dolduruyormuş gibi geliyordu.

Yaklaştıkça, adımları da yavaşlamaktaydı. Sıraya belli bir uzaklığa kadar yaklaşmıştı ki, yolun sonuna daha epey mesafe olduğu halde birden durdu ve kendisi de nasıl olduğunu bilmeden gerisingeriye döndü. Yolun sonuna kadar gidemeyeceğini kendine bile itiraf edemedi. Genç kız onu uzaktan ancak fark edebilmiş, yeni elbisesi içindeki yakışıklı halini şöyle böyle görebilmiş olmalıydı. Yine de, arkasında bulunan biri ona bakacak olsa, kızın gözüne iyi görünmek için dimdik durduğunu görürdü.

Yolun öbür ucuna geldi, sonra geri döndü ve bu defa sıraya biraz daha yaklaştı. Hatta arada üç ağaçlık bir mesafe kalıncaya kadar ilerledi, ama daha ileri gitme konusunda tarif edilemez bir güçsüzlük duyup tereddüde kapıldı. Genç kızın yüzünün kendisine doğru eğildiğini gördüğünü sanmıştı. Buna rağmen, erkekçe ve şiddetli bir çaba harcayarak kararsızlığını yendi ve ileri doğru yürüyüşüne devam etti. Birkaç saniye sonra dik ve azimkâr, kulaklarına kadar kızarmış bir halde, ne sağına ne soluna göz atmaya cesaret edemeden, bir devlet adamı gibi, eli ceketinin içinde sıranın önünden geçiyordu. Tam kale toplarının altına geldiği sırada korkunç bir kalp çarpıntısı duydu. Bir gün önceki gibi, Şam ipeği elbisesini ve krep şapkasını giymişti. 'Onun sesi' olması gereken tarifi imkânsız bir ses işitti. Sakin bir halde konuşuyordu. Çok güzeldi. Onu görmeyi denemeye cesaret edemediği halde, bunu hissediyordu. "M. François de Neufchâteau'nun, *Gil Blas* edisyonunun başına sanki kendisi yazmış gibi koyduğu Marcos Obregon de la Ronda hakkındaki tez yazısını aslında benim yazmış olduğumu bilse beni takdir etmekten kendisini alamazdı!" diye düşündü.

Sırayı arkasında bıraktı; yolun artık yakın olan sonuna kadar yürüdü; sonra geri dönerek güzel kızın önünden bir daha geçti. Bu defa rengi epeyce soluktu. Gerçekten de öyle fazla benimsenemeyecek herhangi bir şey deniyor değildi. Sıradan ve genç kızdan uzaklaştı, arkası ona dönük olduğu halde, onun kendisine baktığını düşünüyor ve bu yüzden de sendeliyordu.

Bir daha sıraya yaklaşmayı denemedi, yolun ortalarına doğru durdu ve orada hiç yapmadığı bir şeyi yaptı, oturdu. Yan yan bakışlar yolluyor ve ruhunun en belirsiz derinliklerinde düşünüyordu; bu defa, beyaz şapkasına, siyah elbisesine hayran olduğu kişilerin, bu defa parlak kumaşlı pantolonuna ve yeni ceketine karşı duyusuz kalmaları herhalde çok zordu.

Bir eyrek saat sonra ayağa kalktı; çevresi bir haleyle çevrili o sıraya doğru tekrar yürümeye başlayacak oldu. Fakat ayakta hareketsiz durdu. İlk defa düşündü: On beş aydan beri ilk kez her gün kızıyla orada oturan bu bay da kendisini kesinlikle fark etmiş ve bıkip usanmaz geçişlerini garip bulmuş olmalıydı.

Yine ilk defa, bu meçhul adamı, düşüncesinin gizliliği içinde bile olsa, M. Leblanc diye anmakta saygısızca bir yan bulunduğunu hissetti.

Birkaç dakika öylece, başı eğik, elindeki bir değnekle kumların üstüne şekiller çizer bir halde durdu.

Sonra, birdenbire M. Leblanc’la kızının aksi yönüne doğru döndü ve evine gitti.

Akşamın sekizinde o gün akşam yemeğine gitmeyi unuttuğunu fark etti, ama Saint-Jacques Sokağı’na inmek için artık geç olduğundan, kendi kendine “İşe bak!” dedi ve bir parça ekmek yedi.

Ceketini fırçalayıp, özenle katladıktan sonra yattı.

5. Kraliçe Bougon’un Başına Düşen eşitli Yıldırımlar

Ertesi gün Kraliçe Bougon –Courfeyrac, Gorbeau viranesinin kapıcısı ve pansiyonerine bu adı koymuştu– (Kraliçe Bougon’un adı aslında Madam Bougon’du, ama belirttiğimiz gibi, bu laf anlamaz Courfeyrac’ın hiçbir şeye saygısı yoktu) M. Marius’n yine yeni elbisesiyle dışarı çıktığını görerek şaşakaldı.

Marius, yine Luxembourg’a gitti ama yolun yarısındaki sıradan öteye geçemedi. Bir gün önceki gibi oraya oturdu; beyaz şapkayı, siyah elbiseyi ve özellikle mavi ışığı açık seçik görerek uzaktan seyretti. Hiç yerinden kıpırdamadı ve evine ancak Luxembourg Parkı’nın kapıları kapandığı zaman döndü. M. Leblanc’la kızının gittiklerini görmedi; dolayısıyla da onların Batı Sokağı’na açılan parmaklıklı kapıdan çıktıkları sonucuna vardı. Birkaç hafta sonra düşündüğünde o akşam nerede yemek yediğini bir türlü hatırlayamadı.

Ertesi gün, –nc gün oluyordu– Kraliçe Bougon’un başına bir yıldırım daha düştü. Marius, yine yeni elbisesiyle sokağa ıktı. “Arka arkaya  gün!” diye haykırdı.

Kadın onu izlemeye çalıştı ama Marius uzun adımlarla çok hızlı yürümekteydi. Bir su aygırının, bir dağ keçisini takip etmeye kalkışmasıydı bu sanki. İki dakikada onu gözden kaybetti; nefes nefese, astımından neredeyse boğularak öfke içinde geri döndü. “Akıl var mı bunda,” diye homurdanıyordu, “Sen her

gün güzel elbiselerini giy, insanları böyle peşinden koştur!”

Marius, Luxembourg Parkı’na gitmişti.

Genç kız, M. Leblanc’la birlikte oradaydı. Marius, kitap okuyormuş gibi yaparak, onlara elinden geldiğince yaklaştı ama yine de oldukça uzakta kaldı; sonra gidip sırasına oturdu ve kendisine sanki onunla alay ediyorlarmış gibi gelen küçük serçelerin yolda sıçrayışlarını seyrederek dört saat geçirdi.

Bu şekilde on beş gün geçti. Marius, Luxembourg’a artık gezinmeye değil de, nedenini bilmeden, hep aynı yerde oturmaya gidiyor, tam oraya geldiğinde, artık yerinden kıpırdayamaz oluyordu. Her sabah boş yere yeni elbisesini giyiyor, ertesi gün yine aynı şeyi yapıyordu.

Kızın olağanüstü bir güzelliği olduğu muhakkaktı. Eleştiri olarak söylenebilecek tek şey; mahzun olan bakışıyla, neşeli olan gülümseyişi arasındaki çelişkinin yüzüne biraz karışıkça bir ifade vermesi ve bu yüzden bu tatlı yüzün zaman zaman sevimliliğinden bir şey kaybetmemekle birlikte, garip bir hal almasıydı.

6. Esir Düşüyor

İkinci haftanın son günlerinden birinde Marius, yine her zamanki gibi sırasında oturuyor, elinde iki saatten beri bir sayfasını bile çevirmediği açık bir kitap tutuyordu. Birdenbire ürperdi. Yolun ucunda bir şeyler oluyordu. M. Leblanc ile kızı sıralarından kalkmışlardı; kız, babasının koluna girmiş, ağır ağır yolun ortasına, Marius’ün bulunduğu yere doğru geliyorlardı. Marius, kitabını kapadı, sonra yeniden açtı, sonra oturmak için kendini zorladı. Titriyordu. Nur halesi dosdoğru onun yanına geliyordu. “Aman Tanrım!” diyordu kendi kendine, “bir tavır takınacak vaktim bile yok.” Bu arada, beyaz saçlı adamla genç kız ilerlemekteydiler. Bu süre ona yüzyıl kadar uzun gelmişti, aslında sadece bir saniyeydi. “Ne yapmaya geliyorlar ki buraya?” diye soruyordu kendi kendine. “Buradan geçecek. Ayakları bu kumun üstünde, bu yolda, iki adım ötemde yürüyecek demek?” Allak bullak olmuştu. Çok yakışıklı olmak isterdi, nişan sahibi olmak isterdi. Yaklaşanların adımların tatlı ve ölümcül sesinin gittikçe yaklaştığını işitiyordu. M. Leblanc’ın ona öfkeli gözlerle bakacağını ve adamın kendisiyle konuşup konuşmayacağını düşünüyordu. Başını eğdi; kaldırdığında tam yanı başındaydılar. Genç kız geçerken ona baktı. Sabit bir bakışla, düşünceli bir tatlılıkla baktı. Bu bakış, Marius’ü tepeden tırnağa titretti, bunca zamandır bulunduğu yere kadar gelmediği için kız ona sitem ediyor ve sanki, “Bak işte, ben sana geldim,” diyordu. Bu ışık ve uçurum dolu gözbebekleri karşısında Marius gözleri kamaşmış bir halde kalakaldı.

Beyninin içinde bir ateş yandığını hissediyordu. O, ayağına gelmişti; Bu ne büyük mutluluktu! Sonra, nasıl da bakmıştı! Şimdiye kadar gördüğünden de güzel bulmuştu onu. Hem kadınca, hem melekçe; Petrarca'ya şiirler söyletecek, Dante'ye diz çöktürecek noksansız bir güzellikti bu. Marius mavi göklerde süzülüyormuş gibiydi. Ama aynı zamanda fena halde canı sıkılmıştı, çünkü ayakkabılarının burnunda toz vardı.

Genç kızın da ayakkabılarına baktığından emindi.

Onu gözden kayboluncaya kadar izledi. Sonra Luxembourg Parkı'nda deli gibi yürümeye başladı. Ara sıra kendi kendine gülüyor, yüksek sesle konuşuyordu. Parktaki dadıların yanından geçerken öylesine hayal içindeydi ki, her birini, kendisine âşık sandı.

Ona sokaklardan birinde rastlama umuduyla Luxembourg'dan çıktı.

Odeon'un kemerleri altında Courfeyrac'a rastladı ve, "Hadi gel birlikte yemek yiyelim," dedi. Rousseau'ya gittiler; altı frank harcadılar. Marius bir dev iştahıyla yedi. Garsona altı metelik bahşış verdi. Sıra tatlılara geldiğinde Courfeyrac'a, "Gazeteyi okudun mu? Audry de Puyraveau ne güzel bir nutuk çekmiş!" dedi.

Çılgınca âşıktı.

Yemekten sonra Courfeyrac'a, "Seni tiyatroya davet ediyorum," dedi. Auberge des Adrets'de Frédérick'i seyretmeye Porte-Saint-Martin'e gittiler. Marius müthiş eğlendi.

Aynı zamanda iyice tuhaflaşmış, anlaşılmaz biri olmuştu. Tiyatrodan çıkarken, bir su birikintisinin üzerinden atlayan bir terzi kızın çorap bağına bakmayı reddetti ve Courfeyrac'ın, "Bu kadını memnuniyetle koleksiyonuma katardım," demesi onu adeta tiksindirdi.

Courfeyrac, onu ertesi gün Voltaire Kahvehanesi'ne öğle yemeğine davet etmişti. Marius oraya gitti ve bir gün öncekinden de fazla yedi. Düşünceler içinde son derece neşeliydi. Kahkaha atmak için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu denilebilir. Tanıştırıldığı taşralının birini sevgiyle kucakladı. Masanın çevresinde bir halka oluşturmuş olan öğrencilerle Sorbonne'da kürsülerden savrulan ve parasını devletin ödediği saçmalıklardan söz ettiler ve sonra sıra, sözlüklerdeki ve Quicherat'ın konuşma kuralları kitabındaki yanlışlara ve eksiklere geldi. Marius, birden tartışmayı keserek, "Bir nişan sahibi olmak ne de olsa güzel şey," dedi.

Courfeyrac, usulca Jean Prouvaire'e:

"Komik bir adam," dedi.

Jean Prouvaire:

“Hayır,” diye cevap verdi, “o ciddi.”

Gerçekten de ciddiydi. Marius, büyük tutkuların başladığı o şiddetli, o tatlı ilk saati yaşıyordu.

Bütün bunları yapan tek bir bakıştı.

Maden ocağı barutla dolduğunda, kibrit de hazır olunca, gerisi çok basitti. Bir bakış, bir kıvılcım olur.

Olan olmuştu. Marius bir kadını seviyor, du, kaderi bir bilinmezliğe doğru gidiyordu.

Kadınların bakışı, sakın ve barışçı gibi görünen aslında korkunç bir makineye benzer. Her gün rahatça, zarar görmeden, hiçbir şeyden şüphelenmeksizin yanından geçer durursunuz. Bir an gelir, onun orada olduğunu bile unutursunuz. Gider, gelir, hayal kurar, konuşur, gülersiniz. Derken, birdenbire bakarsınız ki tutulmuşsunuz! Tamamdır artık. Çark sizi kapmış, bakış sizi yakalamıştır. Herhangi bir yerinizden, herhangi bir şekilde, düşüncenizin sürüklenen herhangi bir parçasından, herhangi bir dalgınlık anınızda yakalamıştır sizi. Artık mahvoldunuz demektir artık. Çark sizi bütün varlığınıza içine çekecektir. Bir esrarengiz kuvvetler zinciri sizi kısıkırarak sarar. Boş yere çırpınır durursunuz. İmdadınıza kimsenin gelmesi mümkün değildir. Dişliden dişliye, acıdan acıya, işkenceden işkenceye düşersiniz; aklınız, servetiniz, geleceğiniz, ruhunuz. Ve ister zalim bir yaratığın isterse de soylu bir kalbin pençesine düşmüş olun, bu müthiş makineden ya yüzünüz utançla çirkinleşmiş olarak ya da tutkuyla güzelleşmiş olarak çıkarsınız.

7. Üzerinde Tahminler Yürütülen U Harfinin Serüveni

Yalıtılmışlık, her şeyden kopma, gurur, bağımsızlık, doğa sevgisi, günlük ve maddi faaliyetten uzaklık; kendi başına hayat, temiz kalmak için gizli mücadeleler. Tanrı’nın yarattığı denilen her şeye karşı duyulan coşkun hayranlık Marius’ü tutku denilen bu esarete önceden hazırlamıştı. Babasını taparcasına sevmesi giderek onda bir din halini almış ve her din gibi ruhunun derinliğine çekilmişti. Bir şeyin ön planda yer alması gerekiyordu. O da aşk oldu.

Koca bir ay geçti. Bu süre içinde Marius her gün Luxembourg Parkı’na gitti. Saati geldi mi onu hiçbir şey tutamıyordu. Courfeyrac, “Nöbeti geldi,” diyordu. Marius, coşkun duygular içinde yaşıyordu. Genç kızın ona bakmış olduğu muhakkaktı.

Sonunda cesaretini toplayıp sıraya yaklaşmaya başladı. Ama bir yandan

çekingenlik duygusuna, bir yandan da âşıkların ihtiyatlılık içgüdüsüne uyarak, artık sıranın önünden geçmiyordu. ‘Babanın’ dikkatini çekmemeyi faydalı buluyordu. Ağaçların, heykel kaidelerinin gerisinde, duruşlarını derin bir Makyavelcilikle ayarlıyor, böylece kendisini genç kıza mümkün olduğu kadar fazla gösterirken, yaşlı bayın gözünden mümkün olduğu kadar saklıyordu. Bazen bir Léonidas’ın veya bir Spartaküs’ün gölgesinde, elinde bir kitapla hiç kımıldamadan tam yarım saat dikiliyor, kitabın üstünden hafifçe yukarı kaldırdığı gözleri gidip güzel kıızı buluyordu. Kız da belli belirsiz bir gülümseyişle sevimli yüzünü hafifçe ona doğru çeviriyordu. Beyaz saçlı adamların dünyanın en doğal, en sakin haliyle konuşurken, bir yandan da bakir ve tutkulu bir gözün bütün düşlerini Marius’ün üzerine konduruyordu. Havva’nın daha dünyanın ilk gününden beri bildiği, bütün kadınların da doğdukları günden beri bildikleri kadim, hatırlanamayacak kadar eski düzen! Ağzı birine, gözleriye öbürüne karşılık veriyordu.

Ancak, M. Leblanc’ın sonunda bir şeyler sezinlediği anlaşıyordu; çünkü çoğu zaman Marius geldiğinde ayağa kalkarak yürümeye başlıyordu. Her zaman oturdukları yeri bırakmış, Marius’ün onları takip edip etmeyeceğini görmek ister gibi, yolun öbür ucunda gladyatör heykeline yakın sırayı benimsemişti. Marius, bunu anlayamadı ve yapmaması gereken bir hata yaptı. “Baba” tam saatinde gelmemeye ve “kızını” her gün getirmemeye başladı. Bazen yalnız başına geliyordu. O zaman Marius, orada fazla kalmıyordu. Bu da başka bir hataydı.

Marius’ün bu belirtilere aldırış ettiği yoktu. Çekingenlik aşamasından, doğal ve kutsal bir ilerlemeyle körlük aşamasına geçmişti. Aşkı büyüdükçe büyüyordu. Her gece rüyalarında görüyordu onu. Sonra hiç ummadığı bir mutluluğa ulaştı; bu da ateşe dökülen yağ gibi etki yaptı; gözlerini saran karanlığı büsbütün artırdı. Bir akşam, hava kararmaya yüz tutarken, “M. Leblanc ile kıızı”nın az önce kalktıkları sıranın üzerinde bir mendil buldu. Basit, işlemsiz ama beyaz, ince bir mendildi bu ve ona tarifi imkânsız kokular saçıyormuş gibi geldi. Mendili heyecanla kaptı. Üzerinde U. F. harflerinden bir marka vardı. Marius, bu güzel kız hakkında hiçbir şey bilmiyordu; ne ailesini, ne adını ne de oturduğu yeri. Bu iki harf, ona dair elde ettiği ilk şeydi. Bu tapılası harfler üzerinde derhal hayal gücünü işletmeye başladı. U, belli ki küçük ismiydi. ‘Ursule!’ diye düşündü, ne enfes isim! Mendili öptü, kokusunu içine çekti, gündüzleri kalbinin üstüne, geceleri de uyumak için dudaklarının üstüne koydu.

“Mendilde onun bütün ruhunu kokluyorum!” diye haykırıyordu.

Aslında yaşlı bayın mendiliydi bu, farkında olmadan cebinden düşürmüştü.

Keşfini izleyen günlerde Marius, Luxembourg’da görüldüğünde artık mendili öpmekten, kalbine bastırmaktan başka bir şey yapmıyordu. Güzel kız bundan hiçbir şey anlamıyor, anlamadığını da belirsiz birtakım işaretlerle ona gösteriyordu:

“Ey utanç!” diyordu Marius.

8. Gaziler de Mutlu Olabilir

Mademki utanç sözcüğünü kullandık ve mademki hikâyemizde hiçbir gizlimiz saklımız yok, öyleyse “Ursule”ün Marius’e verdiği kendinden geçme ve heyecanlar arasında, bir defa da çok ciddi bir üzüntüye yol açtığını söylememiz gerekir. Genç kızın, M. Leblanc’ı oturdukları sıradan kalkıp yolda gezinmeye razı ettiği günlerden biriydi. Çınarların tepelerini sallayan kuvvetli bir bahar meltemi esmekteydi. Baba-kız kol kola girerek Marius’ün oturduğu sıranın önünden geçmişlerdi. Marius, arkalarından ayağa kalkmış, içinde bulunduğu çılgın ruh haline pek uygun bir şekilde bakışları onları takip ediyordu.

Birdenbire öncekilerden daha neşeli ve belki de baharın işlerini yapmakla görevli bir esinti; fidanlıktan uçup geldi, yola daldı, Vergilius’un nympha’larıyla Theokritos’un fauna’larına layık, büyüleyici bir ürpermeyle genç kızı ve elbisesini, İsis’inkinden bile daha kutsal olan bu elbiseyi, hemen hemen çorap bağı hizasına kadar kaldırdı. Nefis bir bacak ortaya çıktı. Marius bunu gördü. Feveran etti, müthiş öfkelenildi.

Genç kız, ürkmüş bir tanrıça edasıyla eteğini hemen indirmişti ama Marius yine de öfkeye boğulmuştu. Gerçi yolda yalnızdı, bu doğru ama başka birisi de pekâlâ bulunabilirdi. Ya bulunsaydı! Akıl alacak bir şey miydi? yaptığı korkunç bir şeydi! Yazık! Oysa zavallı kız bir şey yapmış değildi; bu işte bir tek suçlu varsa, o da rüzgârdı. Ama içindeki melek kisvesindeki *Bartholo*⁶⁷ belli belirsiz titreşen Marius, huysuzluk etmekte kararlıydı çünkü kendi gölgesini bile kıskanıyordu. Gerçekten de tenin o acı, o garip kıskançlığı insan kalbinde, haksız yere de olsa, işte böyle uyanır ve kendini zorla kabul ettirir. Kaldı ki, bu kıskançlık bir yana, bu sevimli bacağın görünüşü onda hiçbir hoş duygu uyandırmamıştı; rastgele bir kadının beyaz çorabı ona daha çok zevk verirdi.

Marius’ün ‘Ursule’ü, yolun ucuna kadar gittikten sonra M. Leblanc’la birlikte geri dönüp onun oturduğu sıranın önünden geçerken Marius, kıza aksi ve yabani gözlerle baktı. Genç kız geriye doğru hafifçe çekildi ve aynı zamanda kaşlarını: “İyi de, buna ne oldu şimdi?” anlamında kaldırdı.

Bu, onların ilk kavgası oldu.

Marius, gözleriyle oynadığı bu sahneyi henüz tamamlamıştı ki, yoldan biri

geçti. İki büklüm olmuş, bumburuşuk, bembeyaz bir gaziydi bu. Sırtında XV. Louis üniforması, göğsünde üzerinde çatılmış iki kılıç bulunan ve üzeri kırmızı çuhadan olan küçük beyaz bir plaka, askerlere özgü Saint-Louis Nişanı vardı; ayrıca ceketinin bir kolunun içi boştu ve adama gümüşten bir çene, tahtadan bir bacak takılmıştı. Marius, bu yaratığın halinden pek memnun görüldüğünü fark eder gibi oldu. Hatta bu yaşlı alaycı adam, topallaya topallaya yanından geçerken, ona oldukça dostça ve neşeyle göz kırpmış gibi geldi; sanki bir rastlantı sonucu birbirleriyle ortak bir şey paylaşmış, nefis bir nimetten pay almışlardı. Savaş ilahının bu yadigârını böyle memnun kılacak ne vardı ki ortada? Bu tahta bacakla öbürünün arasından ne geçmişti acaba? Marius, kıskançlığın doruğuna varmıştı. “Belki o da buradaydı!” dedi kendi kendine, “belki de gördü!” Ve bu gaziyi mahvetmek geldi içinden.

Zamanla bütün sivrilikler aşınıp, körelir. Marius’ün ‘Ursule’e olan bu kızgınlığı da, ne kadar haklı, ne kadar meşru olursa olsun, geçti. Sonunda onu affetti etmesine ama büyük çaba göstermesi gerekti bunun için; üç gün surat astı.

Bu arada, bütün bunlar olurken bunlar nedeniyle tutkusu giderek büyüyor, cılgın bir hal alıyordu.

9. Gerileyip Çökme

Onun adının Ursule olduğunu Marius’ün nasıl keşfettiği, daha doğrusu keşfettiğini sandığını daha önce görmüştük.

İştah, sevdikçe açılır. Kızın adının Ursule olduğunu bilmek çok şey ifade ediyordu ama aynı zamanda azdı. Marius bu mutluluğu üç dört haftada yedi bitirdi ve bir yenisini ister oldu. Kızın nerede oturduğunu öğrenme hevesine kapıldı.

İlk defa bir hata yapmış, gladyatör sırasına oturma yanılığısına düşmüştü. İkinci hatayı Leblanc yalnız geldiği zamanlar Luxembourg’da uzun süre kalmamakla işlemişti. Üçüncü bir hata daha yaptı. Muazzam bir hata: ‘Ursule’ü izledi.

Ouest Sokağı’nda, sokağın en تنها yerinde mütevazı görünümlü, üç katlı yeni bir evde oturuyordu.

O andan itibaren Marius, kızı Luxembourg’da görme mutluluğuna, bir de onu evine kadar izleme mutluluğunu kattı.

Açlığı arttıkça artıyordu. Artık adını biliyordu; hiç olmazsa küçük adını, o sevimli, o gerçekten kadınca olan adı; nerede oturduğunu da biliyordu; şimdi isteği, onun kim olduğunu öğrenmektir.

Bir akşam onları evlerine kadar takip edip evin kapısında kaybolduklarını

gördükten sonra peşleri sıra içeri girdi ve kapıcıya pervasızca sordu:

“İçeri giren birinci katta oturan bu beyefendi miydi?”

“Hayır,” diye cevap verdi kapıcı, “üçüncü katta oturan beyefendi.”

Bir adım daha atmıştı. Bu başarı Marius’ü büsbütün yüreklendirdi.

“Ön tarafta mı oturuyor?” diye sordu.

“Amma yaptın!” dedi kapıcı, “evin bütün daireleri sokağa bakar.”

Marius yine sordu:

“Bu adamın mesleği nedir?”

“Bir gelir sahibi efendim. İyi bir insan, zengin olmasa bile, fakir fukaraya iyilik eder.”

“Peki, adı nedir?” dedi Marius.

Kapıcı, başını kaldırdı:

“Acaba polis miydi?”

Marius, oldukça utanmıştı ama çok memnun bir halde çekip gitti. İlerleme kaydediyordu.

“İyi,” diye düşündü, “artık biliyorum ki, adı Ursule, bir gelir sahibinin kızı, Quest Sokağı’ndaki o evde, üçüncü katta oturuyor.”

Ertesi gün M. Leblanc’la kızı Luxembourg’da kısa bir süre göründüler. Daha ortalık aydınlıkken gittiler. Marius, âdet edindiği şekilde onları Ouest Sokağı’na kadar takip etti, giriş kapısına gelince, M. Leblanc kızını önden içeri soktu, sonra eşiği aşmadan önce durup, geri döndü. Marius’e gözlerini dikerek baktı.

Daha sonraki gün Luxembourg’a gelmediler. Marius, bütün gün boş yere bekledi. Gece bastırıldığında Ouest Sokağı’na gitti, üçüncü katın pencerelerinde ışık gördü.

Işık sönünceye kadar pencerelerin altında dolaştı. Ertesi gün Luxembourg’da kimseler yoktu. Marius, bütün gün bekledi, sonra pencerelerin altına her zamanki nöbetini tutmaya gitti. Bu iş gece ona kadar sürüyordu.

Akşam yemeği hak getire. Hastayı ateş, âşığı da aşk besler.

Böylece sekiz gün geçti. M. Leblanc’la kızı artık Luxembourg’da görünmüyorlardı.

Marius üzücü tahminlerde bulunuyordu. Giriş kapısını gündüzleri gözlemeye cesaret edemiyor, sadece geceleri camlardaki kırmızımsı ışığı seyre gitmekle yetiniyordu. Ara sıra camlardan bazı gölgelerin geçtiğini görüyor, kalbini çarpıntılar alıyordu.

Sekizinci gün pencerelerin altına geldiğinde ışık yoktu.

“Tuhaf şey!” dedi, “İamba henüz yanmamış. Oysa gece oldu. Yoksa dışarı mı çıktılar?” Saat ona kadar bekledi. Gece yarısına kadar bekledi. Sabahın birine kadar bekledi. Ne üçüncü katın pencerelerinde bir ışık yandı ne de eve biri girdi.

Tasa ve üzüntü içinde oradan uzaklaştı.

Ertesi gün –çünkü artık ancak ertesi günden ertesi güne yaşıyordu, onun için artık bugün diye bir şey kalmamıştı– kimseyi bulamadı Luxembourg’da. Zaten böyle bir şeyi bekliyordu. Karanlık bastırınca eve gitti.

Hiçbir ışık yoktu pencerelerde; panjurlar kapalıydı; üçüncü kat kapkaranlıktı.

Marius giriş kapısını çaldı, içeri girdi, kapıcıya:

“Üçüncü kattaki mösyö evde mi?” diye sordu.

Kapıcı:

“Taşındı,” diye cevap verdi.

Marius sarsıldı, zayıf bir sesle:

“Ne zaman?” diye sordu.

“Dün.”

“Nerede oturuyor şimdi?”

“Hiç bilmiyorum.”

“Yeni adresini bırakmadı demek?”

“Hayır.”

Kapıcı başını kaldırıp baktı ve Marius’ü tanıdı.

“Vay, vay! Demek sizsiniz! Peki, siz polis misiniz?”

YEDİNCİ KİTAP PATRON-MINETTE

1. Madenler, Madenciler ve Yeraltındakiler

Tiyatrolarda sahne altı üçüncü kat denilen şey bütün insan topluluklarında vardır. Sosyal zeminin altı her yerde; bazen iyilik için bazen de kötülük için oyulmuş bir haldedir. Bu yeraltı kanalları birbirlerinin üstünde yer alır. Üst lağımlar vardır, alt lağımlar vardır. Bu karanlık sahne altında bir yukarı taraf, bir de aşağı taraf bulunur. Bazen uygarlığın altında çöken kayıtsızlığımız, ilgisizliğimiz yüzünden ayaklar altında çiğnenen bir zemin altıdır bu. Geçen yüzyılda ansiklopedi, hemen hemen yüzeydeki üstü açık kanaldır. Karanlık mağaralar, ilkel Hıristiyanlığın bu kasvetli koruyucuları, Sezar'ların altında infilak etmek, insan soyunu ışığa boğmak için sadece bir fırsat beklemekteydi. Çünkü kutsal karanlıkların içinde gizli gizli yanan bir ışık vardır. Yanardağlar alevler saçabilecek bir karanlıkla doludurlar. Lavları püskürtmeleri gece gibi başlar. İlk ayınların yapıldığı yeraltı mezarlıkları yalnız Roma'nın mahzenleri değil, aynı zamanda dünyanın mağarasıydı.

Sosyal yapının altında güçlü bir sığınığın, her türlü çukurun şu karmaşık harikası vardır. Orada dinsel yeraltı dehlizleri vardır; felsefi, siyasi, ekonomik dehlizler; devrimci dehlizleri vardır; kimisi fikirle kazar, kimisi rakamla kazar, kimisi öfkeyle kazar. Bir yeraltı mezarlığından ötekine seslenilir ve cevap verilir. Ütopyalar yerin altındaki kanallara yol alır dururlar. Dört bir yana doğru dal budak salarlar. Bazen orada birbirleriyle rastlaşır, aralarında dostluk kurarlar. Jean Jacques, kazmasını Diogenes'e ödünç verir, o da fenerini sunar. Bazen aralarında dövüşürler. Calvin, Socin'e saçlarından yapışır. Ama herhangi bir şey, bütün bu enerjilerin hedefe doğru çabalayışlarını, bu eşzamanlı engin faaliyeti ne durdurabilir ne de kesintiye uğratabilir. Bu faaliyet karanlıklar içinde gider gelir; yükselir alçalır, tekrar yükselir, yukarısını aşağıdan, dışarıyı içeriden başlayarak yavaş yavaş değiştirir; uçsuz bucaksız, bilinmez bir kaynaşma. Toplum, dış yüzeyini bırakıp içini değiştiren bu kazıp oyma işinin pek farkında değildir. Yeraltında ne kadar kat varsa, o kadar farklı iş, o kadar çeşitli kazı vardır. Bütün bu derin kazılardan ortaya ne çıkar? Gelecek.

Ne kadar derine inilirse, işçiler o kadar esrarengizleşir. Sonra felsefecinin bilebildiği bir dereceye kadar çalışma iyidir; o dereceden sonra şüpheli ve karışık bir hal alır; daha aşağılarda ise korkunçlaşır. Belli bir derinlikten sonra kazılar artık uygarlık için nüfuz edilebilir olmaktan çıkar, insanın nefes

alabileceği sınır aşılmıştır; ucubelerin ortaya çıkmaya başlaması muhtemeldir.

Aşağıya doğru inen merdiven garip bir merdivendir; basamaklarından her biri felsefenin ayak basabileceği bir kata karşılık gelir ve burada bazen tanrısal, bazen de şekilsiz olan o işçilerden birine rastlanır. Jean Huss'un altında Luther; Luther'in altında Descartes; Descartes'in altında Voltaire; Voltaire'in altında Condorcet; Condorcet'nin altında Robespierre; Robespierre'in altında Marat; Marat'nın altında Babeuf vardır. Ve bu böyle sürüp gider. Daha aşağıda belirsizi görünmezden ayıran sınırdaki bulanık bir şekilde belki de henüz var olmayan başka birtakım karanlık insanlar fark edilir. Dükküler birer tayf, yarınkiler birer hayalettir. Zihnin gözü onları karaltı halinde ayırt eder. Geleceğin, embriyo halinde işlenmesi filozofun kurduğu hayallerden biridir.

Arafta cenin halinde bir dünya, ne olağanüstü bir silüet!

Saint-Simon, Owen, Fourier de orada, yan hendeklerin içindedirler.

Hemen hemen daima kendilerini yalnız sanan, ama aslında hiç de öyle olmayan bütün bu yeraltı piyonlarını her ne kadar görünmez, tanrısal bir zincir haberleri olmaksızın birbirlerine bağlarsa da, onların işlerinin çok farklı olduğu kesindir ve bazılarının ışığı, diğer bazılarının aydınlığına ters düşer. Bazıları cennetliktir, bazıları trajik. Ama birbirlerine ne kadar ters düşerlerse düşsünler, en yükseğinden en karanlığına, en bilgesinden en delisine kadar bütün bu işçilerin benzer bir yanları vardır; çıkar kovalamak. Marat, İsa gibi kendisini unuttur. Bunlar kendini bir yana bırakırlar, ihmal ederler, hiç düşünmezler bile. Kendilerinden başka her şeyi görürler. Bir bakışları vardır; bu bakış mutlağı arar. En baştağının gözlerinde bütün gökyüzü vardır; en sonuncusu da, ne kadar esrarlı olursa olsun, kirpiklerinin altında sonsuzluğun solgun aydınlığını taşır. Her ne yaparsa yapsın, gözbebeğinde yıldız işareti olan herkese saygı duyulur.

Gözbebeğinde karanlık olması da başka bir işarettir. Kötülük o gözbebeğinden başlar. Bakışı olmayan kimsenin karşısında düşününüz ve titreyiniz. Sosyal düzenin kara lağımçıları da vardır.

Bir nokta vardır ki, orada derinleşmek artık gömülmek olur ve ışık tamamen söner.

Belirttiğimiz bütün bu çukurların, yeraltı yollarının, lağımın, bütün bu dehlizlerin altında, yeraltında damar damar yayılan bütün bu muazzam ilerleme ve ütopya sisteminin altında toprağın çok, içlerinde Marat'dan da, Babeuf'dan da aşağıda, daha çok, daha aşağıda, üst katların hiçbirisiyle bağlantısı olmayan son lağım oyuntusu bulunur.

Korkunç bir yerdir bu. Sahne altı üçüncü kat dediğimiz burasıdır işte.

Karanlıklar çukurudur bu. Körler mahzenidir. *İnferno*, cehennem. Burası uçurumlara açılır.

2. En Diptekiler

Burada çıkar gözetmezlik kaybolur. İblis belli belirsiz boy gösterir. Herkes kendi çıkarına bakar. Gözsüz benlik ulur, araştırır, yoklar ve kemirir. Sosyal *Ugolin*⁶⁸ bu uçurumun dibindedir.

Bu çukurda dolaşan hayvana yakın, hayalete benzer vahşi silüetler, evrensel ilerlemeyle hiç ilgilenmezler; bunun ne düşüncesinden ne de adından haberleri vardır; tek kaygısı bireysel doyumdur. Hemen hemen bilinçsizdirler; içleri korkunç bir kazınmaya uğramıştır. İki anaları vardır. Bu iki üvey ana; cehalet ve sefalet. Bir tek rehberleri vardır, ihtiyaç ve bütün doyum şekilleri için; iştah. Hayvanca oburdurlar; yani yırtıcıdırlar; bir zorba gibi değil, bir kaplan gibi. Bu gulyabaniler ıstıraptan suça geçerler; kaçınılmaz gelişme, baş döndürücü sonuç, karanlığın mantığı. Toplumun sahne altı üçüncü katında sürünen şey, artık boğulan mutlak özlem değil, maddenin protestosudur. İnsanoğlu orada ejderha kesilir. Hareket noktası açlık ve susuzluktur. Varış noktası iblisleşmektir. Bu mahzenden Lacenaire çıkar.

Az önce dördüncü kitapta üst dehlizin siyaset, devrim ve felsefe oyununun bölmelerinden birini gördük. Söylediğimiz gibi, orada her şey asil, saf, vakur ve dürüsttü.

Orada aldanılabilir şüphesiz ve aldanılır da, ama hatalar orada saygıdeğerdir; çünkü öylesine kahramanlık taşır. Orada yapılan işlerin bütününün adı İlerleme'dir.

Şimdi başka derinlikleri, iğrenç derinlikleri görmenin zamanı geldi.

Toplumun altında büyük kötülük mağarası vardır ve cehaletin ortadan kalkacağı güne kadar da var olacağını ısrarla belirtmemiz gerekir.

Bu mahzen, bütün öbür mahzenlerin altındadır ve hepsine düşmandır. İstisna tanımayan kindir o. Bu mahzen, filozof nedir bilmez; hançeri hiçbir zaman kalem yontmamıştır. Karanlıkla, yazı takımının yüce karanlığıyla hiçbir ilgisi yoktur. Gecenin bu boğucu tavan altında kasılan parmakları hiçbir zaman bir kitabın yapraklarını çevirmemiş, bir gazetenin sayfalarını açmamıştır. Cartouche'a göre Babeuf büyük bir istismarcı; Schinderhannes'a göre Marat bir aristokrattır. Bu mahzenin tek amacı her şeyin yıkılmasıdır.

Evet, o her şeyin yıkılmasını ister; üstteki kanallar da dahil. İğrenç kaynaşması içinde o yalnız mevcut sosyal düzenin altını eşmekle kalmaz, aynı zamanda

felsefenin, bilimin, hukukun, insan düşüncesinin, uygarlığın, devrimin, ilerlemenin de altını oyar. Onun adı düpedüz hırsızlıktır, fuhuştur, cinayet ve katletmedir. O zulümdür ve kaos ister. Kubbesi cehaletten örülmüştür.

Bütün diğer dehliz ve kanallar, üsttekiler, tek bir amaca yöneliktirler, en alttakinin yok edilmesine. Felsefe ve ilerleme, bütün organlarıyla birden gerçeğin düzeltilmesiyle olduğu gibi, mutlağın düşünülmesiyle de bu amaca varmaya çalıştılar. Cehalet dehlizini yok edin, suç köstebeğini de yok etmiş olursunuz.

Şu yazdıklarımızın bir parçasını birkaç kelimeyle özetleyelim: Toplum için tek tehlike karanlıktır.

İnsanlık, özdeşliktir. Bütün insanlar aynı hamurdan yoğrulmuşlardır. Hiç olmazsa bu dünyada, kaderde hiçbir ayrılık yoktur. Önce aynı karanlık, geçiş sırasında aynı et, kemik ve sonra aynı toz toprak. Fakat insanın hamuruna karışan cehalet onu karartıyor. Bu devasız karanlık insanın içine yayılıyor ve orada kötülük haline geliyor.

3. Babet, Gueulemer, Claquesous ve Montparnasse

Bir haydut dörtlüsü; Claquesous, Gueulemer, Babet ve Montparnasse 1830'dan 1835'e kadar Paris'in sahne altı üçüncü katını yönetiyordu.

Gueulemer, kaidesinden düşmüş bir Herkül'dü. Onun ini, Arche-Marion yeraltı kanalıydı. Altı ayak boyundaydı; mermer gibi göğüs kasları, tunç gibi pazuları vardı, mağara gibi solurdu; gövdesi dev iriliğinde, kafası kuş kafası kadardı. Görenler onu kalın bez pantolonlu, pamuklu kadifeden ceketli Farnèse Herkülü sanırdı. Gueulemer, bu heykel gibi yapısıyla bütün canavarlara bile boyun eğdirebilirdi, ama bu canavarlardan biri olmak daha kolayına gelmişti. Dar alın, geniş şakaklar, yaşı yaklaşık kırktan aşağı, ama göz kenarlarında kırışıklıklar, kısa ve sert kıllar, fırça gibi yanaklar ve bir yaban domuzu sakalı; nasıl bir adam olduğu bu tanımlamadan anlaşılabilir. Kasları çalışmak istiyordu, ama kalın kafalılığı buna hiç niyetli değildi. Koskoca bir tembel kuvvetti o. Aylaklığından ötürü katildi. Melez olduğu sanılıyordu. 1815'te Avignon'da hamallık ettiğine göre, Mareşal Brune'un katli işine biraz bulaşmış olması muhtemeldi. Bu stajdan sonra haydutluğa geçmişti.

Babet'nin şeffaflığı, Gueulemer'in etine dolgunluğuyla çelişki oluşturunuyordu. Babet, sıska ve bilgindi. Şeffaftı, ama içini göstermezdi. Kemiklerinden aydınlık geçerdi de, gözbebeklerinden hiçbir şey geçmezdi. Kimyager olduğunu söylerdi. Bobeche'in yanında soytarı yamaklığı, Bobino'nun yanında soytarılık yapmış, Saint Michel'de vodvil oynamıştı. Düşünüp taşınarak hareket eden bir adamdı,

hoşsohbetti, gülüşlerinin altını çizer, jestlerini paranteze alırdı. Mesleği, ‘devlet başkanı’nın portrelerini ve alçıdan büstlerini açık havada satmaktı. Ayrıca, diş çekerdi. Panayırlarda harikalar yaratmış, borazanlı, afişli bir barakası olmuştu. Afişinde şunlar yazılıydı: “Babet, sanatkâr dişçi, akademi üyesi, madenler ve madenimsi cisimler üzerinde deneyler yapar, diş çeker, meslektaşlarının bıraktığı kırık diş köklerini çıkarır. Fiyatlar: Bir diş bir buçuk frank; iki diş iki frank; üç diş iki buçuk frank. Fırsattan faydalanınız. (Bu ‘fırsattan faydalanınız’ın anlamı, mümkün olduğu kadar çok dişinizi çektiniz demektir.) Evlenmiş, çocukları olmuştu. Karısına ve çocuklarına ne olduğunu bilmiyordu. Onları mendil kaybeder gibi kaybetmişti. İçinde yaşadığı karanlık dünya için büyük bir istisna olarak Babet gazete okurdu. Gezgin arabasında, yanında ailesi de bulunduğu zamanlarda bir gün *Messenger*’de bir kadının yaşayabilir durumda dana çeneli bir çocuk dünyaya getirmiş olduğunu okumuş da, şöyle bağırırmıştı: “Şansımın içine edeyim! Bana böyle bir çocuk doğurmak karımın aklından bile geçmez!”

O zamandan beri, ‘Paris’i eline almak’ için her şeyi bırakmıştı. Bu deyiş onundu.

Claquesous kimdi? Geceydi o. Ortalıkta görünmek için gökyüzünün siyaha boyanmasını beklerdi. Akşam olunca, gün doğmadan önce girdiği bir delikten çıkardı. Neredeydi bu delik? Bunu kimse bilmezdi. Yardakçılarıyla zifiri karanlıkta ve ancak onlara sırtını dönerek konuşurdu. Adı Claquesous muydu gerçekten? Hayır. Kendisi, “Benim adım hiçbir-şey’dir,” diyordu. Ortaya bir mum getirilecek olsa, hemen yüzüne bir maske takardı. Vantrloktu. Babet, onun için, “Claquesous, iki sesli bir gece kuşudur,” derdi. Claquesous, belirsiz, gezgin, dehşetengiz bir adamdı. Kimse onun bir adı olduğundan emin değildi, çünkü Claquesous adı bir lakaptı. Kimse onun bir sesi olduğundan emin değildi, çünkü karnı, ağzından çok konuşurdu. Kimse onun bir yüzü olduğundan emin değildi, çünkü maskesinin altını hiçbir zaman gören olmamıştı. Silinir gibi ortadan kaybolur, yerden biter gibi ortaya çıkardı.

Uğursuz varlıklardan biri de Montparnasse’tı. O, bir çocuktu, yirmi yaşında yoktu; güzel bir yüzü, kiraz gibi dudakları, sevimli siyah saçları, bahar gibi aydınlık gözleri vardı. Bütün kötülükler ondaydı, bütün suçların özlemini taşırdı. Kötüyü hazmetmek onu daha beter acıktırırdı. Sokak çocukluğundan serseriliğe, serserilikten profesyonel katillığe geçmişti. Kibar, kadınsı tavırlı, zarif, güçlü, yumuşak ve yırtıcıydı. 1829 modasına uygun olarak bir tutam saç açıkta bırakacak şekilde şapkasının kenarını sol yukarıya doğru kaldırırdu. Geçimini gaspçılıkla sağlıyordu. Redingotunun dikişi fevkaladeydi, ama havı dökülmüştü. Montparnasse sefil yaşayan, cinayetler işleyen bir moda tasviriydi. Bu

delikanlının bütün hırsızlıklarının nedeni, iyi giyinme arzusuuydu. Ona; “Sen çok yakışıklısın!” diyen ilk hafifmeşrep işçi kız onun kalbine karanlıkların lekesini bulaştırmış, Habil’den bir Kabil yaratmıştı; kendisini güzel bulunca, zarif olmak hevesine kapılmıştı. En birinci zarafet aylaklıktır, bir fakirin aylaklığı ise suçtur. Montparnasse kadar yıldırıcı serseri az bulunurdu. Daha on sekizindeyken arkasında bir sürü leşi vardı. Nice gelip geçen yolcular bu sefilin gölgesi altında, yüzleri bir kan gölünün içinde, yerde yatıyordu. Saçları kıvırtılmış, pomatlı, ince belli, kadın kalçalı, Prusya subayı büstlü, çevresinde bulvar kızlarının hayranlık mırıltıları, ustaca bağlanmış bir kravat, cebinde askılı bir muşta, yaka iliğinde bir çiçek. İşte, bu mezar züppesi böyle biriydi.

4. Çetenin Bileşimi

Bu haydutlar, dördü birlikte bir tür *Proteus*⁶⁹ oluşturuyordu. Polis teşkilatının arasından bir yılan gibi süzülürler, *Vidocq*’un⁷⁰ sır engeli tanımayan bakışlarından ‘ağaç, ateş, çeşme gibi çeşitli kılıklara girerek’ kaçıp kurtulmaya çalışırlar; birbirlerine adlarını, dalaverelerini ödünç verirler; kendi gölgelerine kaçıp saklanırlar; birbirlerine sırdaşlık, sığınaklık ederler; maskeli baloda takma burun değiştirir gibi kişiliklerini değiştirirler; bazen bir tek kişi olacak kadar basitleşir, bazen de Coco-Lacour’un bile onları bir sürü adam sanacağı kadar çoğalırlardı.

Bu dört adam, hiç de dört adam değildiler; Paris’te uluorta iş gören bir tür dört başlı bir hırsız; toplumun dibinde gizli bir inde yaşayan canavar, bir kötülük ahtapotuydular.

Dalları budakları ve ilişkilerinin alt şebekesi sayesinde Babet, Gueulemer, Claquesous ve Montparnasse, Seine idari bölgesinde soygun ve cinayet tuzaklarının genel müteahhitliğini ele geçirmişlerdi. Bu cins fikirlerin mucitleri olan hayal güçleri karanlık insanlar projelerinin icrası için onlara başvururlardı. Bu dört canıye konunun taslağını verir, onlar da oyunun sahneye konulmasını üstlenirler, senaryo üzerinde çalışırlardı. Yardıma ihtiyaç duyulan ve yeterince kazançlı bütün suikastlara daima uygun miktar ve uygun vasıfta personel sağlayabilecek durumdaydılar. Bir suçun adama ihtiyacı oldu mu, hemen ikinci elden yordakçılar kiralarlardı. Bütün mağara trajedileri için hazır bekleyen karanlık bir aktörler trupuna sahiptiler.

Genellikle gece bastırırken, yani uyandıkları saatte Salpêtrière yakınlarındaki steplerde toplanıyorlardı. Orada işlerini konuşurlardı. Önlerinde on iki karanlık saat bulunduğuna göre, bunu nasıl kullanacaklarını kararlaştırırlardı.

Bu dört adamın ortaklığına yeraltı çevrelerinde Patron-Minette adı veriliyordu.

Her gün biraz daha kaybolan, fevkalade renkli olan eski halk dilinde Patron-Minette sabah demektir; tıpkı entre chien et loup'un (köpekle kurt arası) alacakaranlık anlamına gelmesi gibi. Bu Patron-Minette adı, büyük olasılıkla işlerinin bittiği saatten geliyordu; çünkü şafak vakti hayaletlerin kaybolduğu ve haydutların ayrılıp dağıldıkları saattir. Bu dört adam, işte bu ad altında tanınmışlardı. Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı, Lacenaire'i hapishanede görmeye gittiği zaman işlenen bir suç hakkında ona sorular sormuştu. Lacenaire, suçu inkâr ediyordu. Başkan, "Kim yaptı bunu?" diye sorduğunda Lacenaire, başkan için muamma dolu, ama polis için apaçık olan şu cevabı verdi: "Belki Patron-Minette yapmıştır."

Bazen bir piyesin nasıl bir şey olduğu kişilerin adlarından çıkartılabilir. Bunun gibi, bir haydut çetesi hakkında da haydutların listesine bakarak bir değerlendirme yapmak az çok mümkündür. İşte, Patron-Minette'in bellibaşlı üyelerinin adları –çünkü bu adlar bazı özel kişilerin hafızalarında hâlâ yaşamaktadır– şunlardı:

Panchaud, namı diğer Printanier ya da namı diğer Bigrenaille.

Brujon, (Bir Brujon Hanedanı vardı, bundan sonra değineceğiz.)

Boulatruelle, daha önce gördüğümüz yol işçisi.

Laveuve.

Finistère.

Homère-Hugo, Zenci.

Mardisoir.

Dépêche.

Fauntleroy, namı diğer Bouquetière.

Glorieux, serbest bırakılmış olan forsa.

Barrecarrosse, namı diğer Dupont.

Lesplanade-du-Sud.

Poussagrive.

Carmagnolet.

Kruideniers, namı diğer Bizarro.

Mangedentelle.

Les-pieds-en-l'air.

Demi liard, namı diğer Deux-milliards, vb.

Gerisini bırakıyoruz, ama en kötülerini değil. Bu adlar birer simadır. Yalnız tek tek kişileri değil, cinsleri de ifade ederler. Bu adlardan her biri, uygarlığın altında

biten biçimsiz mantar çeşitlerine karşılık gelir.

Yüzlerini göstermekte pek cimri olan bu yaratıklar, öyle sokaklardan gelip geçtiğini gördüklerimizden değildiler. Geçirdikleri vahşet dolu gecelerden yorgun düşmüş bir halde, kâh alçı fırınlarında, kâh Montmartre'ın ya da Montrouge'un terk edilmiş taşocaklarında, bazen de lağımlarda yatmaya giderler, toprak altında gizlenirlerdi.

Ne oldu bu insanlar? Onlar bugün de var. Onlar her zaman var olmuşlardır. Horace, onlardan söz eder: “Ambubaiarum collegia, pharmacopolae, mendici, mimae,” ve toplum ne ise öyle olmaya devam ettiği sürece, onlar da ne iseler öyle olacaklardır. Mahzenlerinin karanlık tavanı altında, toplumun sızıntılarından durmadan yeniden doğarlar. Hep aynı hayaletler halinde hortlarlar; yalnız, aynı adları taşımazlar artık ve aynı derinin, postun içinde değildirlir.

Bireylerin kökü kazınır, kabile varlığını sürdürür. Hep aynı melekeler, becerilere sahiptirler. Gezgin dilenciden serseriye kadar bu ırk, saflığını, katıksızlığını korur. Ceplerdeki keseleri keşfederler, yelek ceplerindeki saatlerin kokusunu alırlar. Altının, gümüşün onlar için bir kokusu vardır. Bazı saf burjuvaların, deyim yerindeyse, keriz gibi bir görünüşleri vardır. Bu adamlar, bu burjuvaları sabırla izlerler. Bir yabancı, bir taşralı önlerinden geçtiğinde bir örümcek gibi titrerler.

Bu adamlara, gece yarısına doğru, ıssız bir bulvarda rastlayacak olsanız ürkütücü ve korkunçturlar. İnsan gibi değil, canlı bir sis bulutu gibi görünürler; sanki doğaları gereği karanlıkla tekvücutturlar, ondan ayrı değildirlir; ruhları karanlıktan ibarettir ve ancak kısa bir süre için, birkaç dakikalık bir canavar hayatı yaşamak için gecedan ayrılıp çıkmışlardır.

Bu gulyabanileri yok etmek için gerekli olan nedir? Aydınlık. Dalga dalga aydınlık. Hiçbir yarasa şafağa dayanamaz. Toplumu dipten aydınlatınız.

SEKİZİNCİ KİTAP KÖTÜ FAKİR

1. Marius, Şapkalı Bir Kız Ararken, Kasketli Bir Adama Rastlıyor

Önce yaz, sonra sonbahar geçti; kış geldi. Ne M. Leblanc ne de genç kız Luxembourg’a bir daha adım atmamışlardı. Marius’ün kafasında artık tek bir düşünce vardı: O tatlı, o tapılası çehreyi tekrar görmek. Durmadan arıyor, her tarafta arıyor, hiçbir şey bulamıyordu. Heyecanlı, hayalperest, kararlı, ateşli ve metin adam, kadere cüretkârca meydan okuyan, gelecek üstüne gelecek kuran beyin, planlar, projeler, gurur, düşünce ve irade dolu kafası olan eski Marius değildi artık; kaybolmuş bir köpeğe dönmüştü. Simsiyah bir kedere düştü. Her şey bitmişti. Çalışmak onu bezdiriyor, gezinti yoruyor, yalnızlık sıkıyordu; önceleri biçimlerle, ışıklarla, seslerle, öğütlerle, umutlarla, ufuklarla, derslerle dolu olan engin doğa şimdi bomboştu karşısında. Her şey kaybolmuş, yok olmuş gibi geliyordu ona.

Düşünüp duruyordu, çünkü elinden başka bir şey gelmiyordu. Ama düşünceleri de artık ona zevk vermez olmuştu. Onların durmadan alçak sesle kendisine yaptıkları her teklifi, karanlıklar içinden; neye yarar ki, diye geri çeviriyordu.

Bin defa pişman oluyordu. Neden onu takip ettim? Onu sadece görmekle bile ne kadar mutluydum! Bana bakıyordu; harika bir şey değil miydi bu? Beni sever gibi bir hali vardı. Bu her şey demek değil miydi? Bundan başka neydi ki sanki istediğim? Bunun ötesinde bir şey yok ki, saçmalık ettim. Kabahat bende. Huyu gereği hiçbir şey söylememişti Courfeyrac’a, ama o da kendi huyu gereğince her şeyi az çok tahmin ediyordu. Bu yüzden, başlangıçta pek şaşırmakla beraber, Marius’ü âşık olduğu için kutlamıştı. Fakat sonra Marius’ün böyle melankoliye düştüğünü görünce, ona, “Görüyorum ki, düpedüz hayvanlık etmişsin,” dedi, “hadi, kalk Chaumière’e gidelim.”

Bir defasında Marius, güzel bir eylül güneşinin yüreğine verdiği güvenle, Courfeyrac, Bossuet ve Grantaire’in kendisini Sceaux balosuna götürmelerine razı olmuştu. Orada belki onu görebileceğini umuyordu. Ne hayal! Elbette, orada aradığını görememişti. “Oysa, bütün kayıp kadınlar burada bulunur,” diye Grantaire, kendi kendine homurdanıyordu. Marius, dostlarını baloda bırakıp tek başına, yaya, yorgun, hummalı, gecenin içinde gözleri bulanık ve kederle geriye döndü. Eğlence dönüşü yanından geçen ve içleri şarkı söyleyen yaratıklarla dolu neşeli arabaların gürültüsünden ve tozundan şaşkınlamış haldeydi; umut ve cesaretini kaybetmişti; sakinleşmek için yoldaki ceviz ağaçlarının buruk

kokusunu içine çekiyordu.

Gittikçe daha yalnız, daha çökmüş bir hayat sürmeye başladı; kendini tamamen bunalımına vermişti; acısının içinde tıpkı tuzağa düşmüş kurt gibi dolanıyordu; her yerde kayıp varlığı arıyordu; aşktan aptallaşmıştı.

Başka bir defa da, üzerinde garip bir etki bırakan bir rastlantı geldi başına. Invalides Bulvarı'na yakın küçük sokaklardan birinde bir işçi gibi giyinmiş ve başında, kenarından bembeyaz saç tutamları çıkmış uzun siperli kasket bulunan bir adamla karşılaşmıştı. Bu beyaz saçların güzelliği Marius'ün dikkatini çekti; acı bir düşünceye dalmış gibi ağır ağır yürüyen bu adama iyice baktı. Tuhaf şey, M. Leblanc'ı tanır gibi olmuştu. Kasketten görebildiği kadarıyla aynı saçlar, aynı profildi bu; yürüyüş de aynıydı, yalnız daha üzgündü. İyi ama, bu işçi kıyafeti niye? Bu ne demek oluyordu? Bu kılık değiştirme ne anlama geliyordu? Marius buna çok şaşıtı. Kendini toparlar toparlamaz, ilk hareketi bu adamı izlemeye koyulmak oldu. Kim bilir, belki de aradığı izi en sonunda ele geçirmişti? Her durumda adamı yakından görüp bu sırrı aydınlatmak şarttı. Ne var ki bu fikir aklına geldiğinde artık çok geçti; adam ortadan kaybolmuştu, küçük yan sokaklardan birine sapmıştı. Marius, onu bir daha bulamadı. Bu rastlantı kafasını birkaç gün meşgul etti, sonra silinip gitti. “Adam sen de,” dedi kendi kendine, “herhalde bir benzerlikten başka bir şey değildi.”

2. Bir Buluş

Marius hâlâ Gorbeau viranesinde oturuyordu. Orada kimseye dikkat ettiği yoktu.

Aslında o tarihte bu virane evde Marius'ten ve onun bir defaya mahsus olmak üzere kiralalarını ödediği Jondrette'lerden başka oturan yoktu. Marius de zaten o güne kadar Jondrette'lerden ne babayla ne anayla ne de kızlarla konuşmuştu. Öbür kiracılar ya taşınmışlar, ya ölmüşler ya da kiralalarını ödemedikleri için atılmışlardı.

O kış, günlerden birinde, öğleden sonra güneş biraz yüzünü göstermişti. Ama o gün 2 Şubat, yani Chandeleur Yortusu günüydü. Altı haftalık bir soğğun habercisi olan o günün hain güneşi, Mathieu Laensberg'e haklı olarak şu klasikleşmiş iki mısra ilham etmiştir.

Güneş ısıtsa da dünyayı

Yine inine döner ayı

Marius ininden henüz çıkmıştı; gece oluyordu. Akşam yemeği saatiydi; çünkü, yazık ki yeniden akşam yemeklerini yemesi gerekmişti! Ey ideal tutkuların kusurlu yanları!

Marius, kapısının eşiğini aştığı sırada Madam Bougon, şu ünlü monoloğunu söyleyerek oraları süpürüyordu:

“Şimdi ucuz ne kaldı ki? Her şey ateş pahası. Ucuz olan yalnız dünyanın çilesi; o bedava, dünyanın çilesi bedava!”

Marius, Saint-Jacques Sokağı'na varmak için şehir kapısına doğru, bulvardan ağır ağır yukarıya çıkıyordu. Kafası önüne eğik, düşünceli düşünceli yürüyordu.

Birdenbire karanlıkta itildiğini hissetti; döndü, baktı, eskiler içinde iki genç kız gördü; birisi ince uzun, öbürü biraz daha kısa boyluydu. Hızla geçiyorlardı; nefes nefese ve ürkmüştüler; kaçak gibi bir halleri vardı; Marius'le karşılaşmış, onu görmemiş, geçerken ona çarpmışlardı. Marius alacakaranlıkta onların kanı çekilmiş yüzlerini, dağınık saçlarını, iğrenç başlıklarını, partial etekliklerini ve çıplak ayaklarını fark ediyordu. Bir yandan koşuşturuyor, bir yandan da konuşuyorlardı. Uzun boylusu, alçak sesle şöyle diyordu:

“Aynasızlar geçti. Az kalsın beni dalgaya getirip enseliyorlardı!”

Öteki cevap veriyordu:

“Onları gördüm. Fertiği çektim, çektim, çektim!”

Marius bu müthiş argodan, jandarmaların ya da devriye gezen polislerin bu iki çocuğu tam yakalayacakları sırada, onların kaçıp kurtuldukları anlamını çıkardı.

Kızlar, Marius'ün arkasında kalan ağaçların arkasına daldılar ve orada, karanlığın içinde kısa bir süre belli belirsiz bir beyazlık oluştu, sonra bu beyazlık silindi gitti.

Marius bir an durmuştu.

Tam yoluna devam etmek üzereyken, yerde, ayaklarının dibinde kurşuni renkte küçük bir zarf gözüne ilişti. Eğilip aldı. İçinde kâğıtlar varmış duygusu veren bir zarftı bu.

“İyi,” dedi, “şu zavallılar düşürmüş olmalılar.”

Geriye, geldiği yöne doğru yürüdü, seslendi, ama kızları bulamadı. Artık uzaklaşmış olduklarını düşündü, zarfı cebine koydu ve yemeğe gitti.

Yolda giderken Mouffetard Sokağı'nda, kapı girişlerinden birinde, üç sandalyenin üzerine konulmuş üzeri siyah kumaşla örtülü ve bir mumla ışılandırılmış bir çocuk tabutu gördü. Alacakaranlıkta gördüğü iki kızı hatırladı.

“Zavallı analar!” diye düşündü, “Çocuklarının ölümünü görmekten daha hazin

bir şey var; onların kötü bir hayat sürdürdüklerini görmek.”

Sonra, kaderini değiştiren o gölgeler aklından çıktı, tekrar her zamanki kaygılarına gömüldü. Yeniden Luxembourg Parkı’nın güzel ağaçları altında, açık havada, gün ışığında aşk ve mutlulukla geçen altı ayını düşündü.

“Hayatım ne kadar karardı!” dedi kendi kendine, “Gerçi genç kızlar yine çıkıyorlar karşıma. Yalnız, eskiden onlar melektiler, şimdiyse birer mezar kaçkını.”

3. *Quadrifrons*⁷¹

Gece yatmak için soyunurken eli, ceketinin cebindeki, bulvarda bulup aldığı zarfa değdi. Onu unutmuştu. Zarfı açmanın yararlı olacağını, eğer gerçekten şu kızlara aitse, içinde belki adreslerinin bulunduğunu ya da hiç olmazsa onu kaybeden kimseye geri verebilmesi için gerekli bilgileri taşıdığını düşündü.

Mühürlü değildi. Zarfı açtı, içinde yine mühürlü olmayan dört mektup vardı. Üzerlerinde adresleri yazılıydı.

Dördünden de berbat bir tütün kokusu yayılıyordu.

Birinci mektup şu adresi taşıyordu: ‘Sayın Madam Markiz De Grucheray, Mebusan Meclisi karşısındaki meydan, No...’

Marius, aradığı bilgileri burada bulabileceğini düşündü. Zaten mektup da kapalı olmadığından, herhalde okumasında bir sakınca yoktu.

Mektup şöyle yazılmıştı:

“Sayın Markiz,

Merhamet ve acıma duygusu, toplumu en sıkı şekilde bağlayan erdemdir. Hristiyanlık duygunuzu harekete geçiriniz, sadakat ve vefakârlığın ve kutsal meşrutiyet davasına bağlılığın kurbanı olan, bu davayı savunmak için kanını harcayan, bütün servetini feda eden ve bugün büyük bir sefalet içinde bulunan bu talihsiz İspanyol’a merhamet dolu bakışlarınızı çeviriniz. Aldığı eğitimden gelen asker kişiliği, saygınlığı büyük yaralar almış bir hayatı çekilir hale getirmek için ona bir yardım bağışlayacağınızdan hiç kuşkusuz yoktur. Ruhunuzu harekete geçiren insanlık duygusuna ve sayın Markizin talihsiz bir ulusa duyduğu ilgiye peşinen güvenmektedir. Ricaları boşuna olmayacak ve minnettarlıkları onun büyüleyici anısını koruyacaktır.

Taşımakla onur duyduğum derin saygı duygularımla Madam.

DON ALVARÈS, İspanyol süvari yüzbaşısı; ülkesine yolculuk yaparken, yolculuklarını sürdürme imkânı bulamayıp, Fransa’da kalan kral yanlısı mülteci.”

İmzaya hiçbir adres eklenmemiştir. Marius adresi ikinci mektupta bulmayı umdu. Üzeri şöyle yazılmıştı: “Sayın Madam Kontes de Montvernet, Cassette Sokağı, No: 9.”

Marius, ikinci mektupta şunları okudu:

“Sayın Kontes,

Sonuncusu sekiz aylık olan altı çocuklu bir ailenin talihsiz annesiyim. Son lohusalığımдан beri hastayım. Kocam tarafından terk edildiğim beş aydan beri dünyada hiçbir gelirim olmadığından korkunç yoksulluk içindeyim.

Sayın kontesin yardım umuduyla, derin saygılar Madam.

BALIZARD ANA”

Marius, üçüncü mektuba geçti. Bu da öbürleri gibi bir rica mektubuydu. İçinde şunlar yazılıydı:

“Mösyö Pabourgeot, seçmen, toptan tuhafiye tüccarı. Saint-Denis Sokağı, Aux Fers Sokağı köşesi.

Bu mektubu size, sempatilerinizin kıymetli lütfunu bana bahşetmenizi ve Théâtre-Français’e sahneye konması için dram yollamış bulunan bir edebiyatçıyla ilgilenmenizi rica etmek için gönderiyorum. Dramın konusu tarih olup, olay İmparatorluk devrinde Auvergne’de geçmektedir. Üslubu, sanırım doğal ve esprilidir. Dört yerinde şarkı olarak okunacak kıtalar vardır. Komik, ciddi, beklenmedik olaylar eserde karakterlerin çeşitliliğine karışmakta ve bütün entrikaya hafif bir romantizm rengi yayılmaktadır. Entrikaya gelince, esrarlı bir şekilde gelişmekte ve çarpıcı ani dönüşümler geçirdikten sonra birtakım parlak sahne darbeleri arasında çözülmektedir.

İlkesel amacım, yüzyılımızın insanını gitgide canlandıran ihtirası, yani modayı, hemen her yeni rüzgârla değişen bu kaprisli ve grotesk rüzgâr horozunu tatmin etmektir.

Bu beceri ve niteliklere rağmen bazı imtiyazlı yazarların kıskançlığının ve bencilliğinin tiyatro dışında kalmama yol açmasından endişelenmekteyim, çünkü mesleğe yeni katılmış olanlara içirilen acı iksirleri bilmez değilim.

Sayın Pabourgeot, edebiyatçıların aydın kafalı koruyucusu olarak taşıdığınız haklı şöhret nedeniyle bana size kızımı gönderme cesaretini verdi. Kendisi, size bu kış mevsiminde ekmeksiz ve ateşsiz kalacak derecede muhtaçtır. Yazdığım dramı ve ileride yazacaklarımı size bahşetmemi kabul buyurmanızı rica edişim,

sizin himayenize sığınmak ve yazılarımı adınızla süsleme şerefine ne kadar istekli olduğumun delilidir. Beni en mütevazı teklifinizle onurlandırmaya tenezzül buyurursanız, size olan minnet borcumu ödeme kaygısıyla hemen bir manzum piyes yazmaya koyulacağım. Mümkün olduğunca mükemmel olmasına gayret edeceğim bu oyun, dramın başına eklenmeden, sahneye konmadan önce size gönderilecektir.

Mösyö ve Madam Pabourgeot'ya, en derin saygılarımla.”

GENFLOT, edebiyatçı.

Not: Hiç olmazsa kırk metelik.

Bizzat gelmeyerek, kızımı gönderdiğim için özür dilerim, ama üzücü giyim nedenleri beni dışarı çıkmaktan, ne yazık ki men ediyor!”

Marius, nihayet dördüncü mektubu açtı. Üstünde şu adres vardı: “Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi'ndeki hayırsever mösyöye.”

İçinde şu birkaç satır bulunuyordu.

“Hayırsever insan,

Kızım ile birlikte gelme tenezzülünde bulunursanız, sefil bir felakete tanık olursunuz ve size belgelerimi gösteririm.

Bu yazılar karşısında cömert ruhunuz hassas bir iyilikseverlik duygusuyla harekete geçecektir, çünkü gerçek filozoflar daima şiddetli heyecanlar duyarlar.

Merhametli insan, kabul ediniz ki, biraz yardım görebilmek için en zalim ihtiyaçların pençesinde kıvranmak ve ne acıdır ki, sanki sefaletimizin hafifletilmesini beklerken ıstırap çekmekte ve açlıktan ölmekte özgür değilmişiz gibi, bunu resmi makamlara onaylattırmak gerekiyor. Kaderler bazıları için çok felaketli, bazıları içinse fazla cömert, fazla koruyucu olmaktadır.

Ziyaretinizi ya da tenezzül buyurursanız bağışınızı bekler, taşımakla onur duyduğum saygı hislerimi kabul etmenizi rica ederim.

Gerçekten yüce insan, itaatli köleniz,

P. FABANTOU, tiyatro artisti.”

Marius, bu dört mektubu okuduktan sonra, eskiye göre fazla ileri gitmiş bulunuyordu.

Öncelikle, imza sahiplerinden hiçbiri kendi adreslerini vermiyordu.

Sonra, mektuplar dört ayrı kişiden, yani don Alvarès, Balizard Ana, şair Genflot ve tiyatro artisti Fabantou’dan geliyor gibi görünüyordu, ama bir gariplikleri vardı, dördü de aynı yazıyla yazılmışlardı.

Hepsinin de aynı kişiden geldiği dışında bir sonuç çıkarılamazdı bundan.

Ayrıca dört mektupta da aynı sarı, kaba kâğıt kullanılmış olması, aynı tütün kokusunun bulunması ve üslup değişikliği yapılmak istendiği açıkça belli olduğu halde, aynı imla yanlışlarının hepsinde derin bir rahatlıkla tekrarlanması ve edebiyatçı Genflot’nun bu konuda İspanyol yüzbaşından hiç de geri kalmaması, bu tahmini akla daha da yatkın kılıyordu.

Bu küçük sırrı keşfetmeye çalışmak boşunaydı. Bir buluş olmasa, bunun boş bir aldatmaca olduğu söylenebilirdi. Marius, fazlasıyla kederliydi zaten, tesadüfün bir şakasını bile hoş karşılayacak, kaldırım taşlarının kendisine oynamak ister göründükleri oyuna kapılacak halde değildi. Kendisiyle alay eden dört mektubun arasında kendisini körebe durumunda hissediyordu.

Kaldı ki bu mektupların Marius’ün bulvarda rastladığı genç kızlara ait olabileceğini gösteren herhangi bir işaret de yoktu ortada. Sonuç olarak, belli ki değersiz kâğıt parçalarıydı bunlar.

Marius hepsini yeniden zarfın içine koyup, bir köşeye attı ve yattı.

Sabah saat yediye doğru kalkmış, kahvaltısını etmiş, çalışmaya hazırlanıyordu ki, kapısı yavaşça vuruldu.

Hiçbir varlığı malı, mülkü olmadığı için odasının anahtarını kilidinden çıkarmazdı; ancak bazen seyrek de olsa acele bir iş üzerinde çalıştığında kapısını kilitlerdi. Hatta evde yokken bile anahtarını kilidin üzerinde bırakırdı. “Soyacaklar sizi,” derdi Ma’am Bougon, “Neyi?” derdi Marius de. Ama gerçekten de Ma’am Bougon’a zaferin tadını tattırmak üzere bir gün Marius’ün bir çift eski ayakkabısını çalmışlardı.

Kapı ilk seferindeki gibi, oldukça yavaş bir daha vuruldu.

Marius:

“Giriniz,” dedi.

Kapı açıldı.

Marius, masanın üzerindeki kitaplardan ve yazılardan gözünü ayırmadan:

“Ne istiyorsunuz Ma’am Bougon?” dedi.

“Affedersiniz mösyö.”

Paslı, titrek, boğuk, pürüzlü, alkolden, içkiden kısılmış yaşlı bir adam sesiydi bu.

Marius hızla döndü ve karşısında genç bir kız gördü.

4. Sefalet İçinde Bir Gül

Gencecik bir kız aralanmış kapıda ayakta duruyordu. Sefil odaya gün ışığının girdiği çatı penceresi, tam kapının karşısındaydı ve bu çehreyi donuk bir ışıkla aydınlatıyordu. Soluk, çelimsiz, bir deri bir kemikten ibaret bir yaratıktı bu. Titreyen, buz kesmiş bu çıplaklığın üzerinde bir gömlekle bir eteklikten başka bir şey yoktu. Kuşağının ve saçının bağı sicimdendi, sivri omuz kemikleri gömleğinden dışarı çıkmıştı; sarımsı bir solgunluğu vardı; köprücük kemikleri sapsarı, elleri pembeydi; ağzı yarı aralık ve eğriydi; dişleri keşiş dişi gibiydi; ferî sönmüş gözleri küstah ve bayağıydı; kavruk bir genç kız şekliyle, ahlaksız yaşlı bir kadın bakışına sahipti; on beş yaşla elli yaşın karışımı gibi bir şeydi; aynı zamanda hem güçsüz, hem korkunç, ağlatamadıklarını titreten türden bir varlıktı.

Marius ayağa kalkmış, rüyalara giren hayalet şekillerine benzeyen bu yaratığı bir tür şaşkınlıkla gözden geçiriyordu.

İşin en acıklı yanı, bu kızın dünyaya çirkin olmak için gelmemiş olmasıydı. Hatta çocukluğunda bile güzel olması gerekirdi. Yaşının hoşluğu, sefaletin vaktinden önce getirdiği iğrenç yaşlılığa karşı hâlâ mücadele etmekteydi. On altı yaşındaki bu yüzde bir güzellik kalıntısı can çekişiyordu; tıpkı bir kış gününün seherinde korkunç bulutların altında sönen soluk güneş gibi.

Bu yüz Marius'e büsbütün yabancı gelmedi. Onu bir yerden hatırlar gibiydi.

"Ne istiyorsunuz matmazel?" diye sordu.

Genç kız, sarhoş bir kürek mahkûmu sesiyle cevap verdi:

"Size bir mektup getirdim Mösyö Marius."

Marius'e adıyla hitap ediyordu. Bu durumda Marius, kızın kendisiyle ilgili bir işi olduğundan şüphe edemezdi; ama bu kız kimdi? Adını nereden biliyordu?

Kız, Marius'ün içeri buyur etmesini beklemeden odaya girdi. Can sıkıcı bir güvenle odaya ve yapılmamış yatağa bakarak, kararlı bir tavırla yaklaştı. Ayakları çıplaktı. Etekliğindeki geniş deliklerden uzun bacakları ve zayıf dizleri görünüyordu. Soğuktan titriyordu.

Gerçekten de elinde bir mektup tutuyordu. Onu Marius'e uzattı.

Marius, mektubu açarken, geniş, iri mühür hamurunun henüz ıslak olduğunu fark etti. Mesaj pek uzaktan gelmiş olamazdı. Okudu:

"Nazik komşum, delikanlı!

"Bana yaptığınız iyiliği, yani altı ay önce kiramı ödediğinizi öğrendim. Sağ olun delikanlı. Büyük kızım size, iki gündür dört kişi, bir lokma ekmeğimizin

olmadığını söyleyecektir. Eşim de hasta. Eğer tahminimde yanılmıyorsam, bu beyan karşısında yüce yüreğinizin insaniyete geleceğini ve lütfedip küçük bir iyilikte bulunarak bana yardımcı olma arzusunu yerine getireceğinizi ümit etmem gerektiğine inanıyorum.

İnsanlığın hayrına çalışanlara borçlu olduğumuz üstün saygılarımla.

JONDRETTE

Not: Kızım emirlerinizi bekleyecektir saygıdeğer Mösyö Marius.”

Marius’ün kafasını önceki akşamdan beri meşgul eden karanlık maceranın ortasında bu mektup, mahzende bir mum gibiydi. Birdenbire her şey aydınlandı.

Bu mektup, öbür dört mektubun geldiği yerden geliyordu. Yazı aynı, üslup aynı, imla aynı, kâğıt aynı, tütün kokusu aynıydı.

Ortada beş mektup, beş hikâye, beş isim, beş imza vardı, ama imzalayan tek kişiydi. İspanyol yüzbaşı Don Alvarès, talihsiz ana Balizard, dram şairi Genflot, yaşlı komedyen Fabantou, bu dört kişinin de adı Jondrette’ti, elbette Jondrette’in de adı gerçekten Jondrette ise.

Marius, bu viranede oldukça uzun süredir oturmasına rağmen, daha önce de söylediğimiz gibi, bu çok aşağılık komşusunu görme, hatta daha doğrusu fark etme fırsatını çok seyrek bulabilmişti. Akıllı fikri başka taraftaydı ve o taraf neresiyse, bakış da oraya döner. Jondrettelerle koridorda, merdivende birçok defa karşılaşmış olması gerekirdi, ama onun için onlar birer gölgeden başka bir şey değildiler. O kadar az dikkat etmişti ki, önceki akşam bulvarda Jondrette’in kızlarına çarptığı halde tanımamıştı; evet, belli ki Jondrette’in kızlarıydı onlar ve bu yüzdendir ki, şimdi şu odasına giren kız tiksinti ve merhametle birlikte, daha önce başka bir yerde rastlamış olmanın belirsiz anısını uyandırmıştı.

Şimdi her şeyi apaçık görüyordu. Komşusu Jondrette’in mesleği, düştüğü sefil durumda hayırsever kimselerin şefkat ve merhamet duygularını sömürmekti. Adresler elde ediyor, zengin ve merhametli olduklarına karar verdiği kişilere uydurma adlarla mektuplar yazıyor, kızları da, sakınca ve tehlikeleri üstlenerek bu mektupları taşıyorlardı; çünkü bu baba, kızlarını bu şekilde tehlikeye atabilecek kadar alçalmıştı; kaderiyle kumar oynuyor, kızlarını ortaya sürüyordu. Marius, kızların bir önceki günkü kaçışlarına, nefes nefese hallerine, korkularına ve işittiği o birkaç argo söze bakarak, bu talihsizlerin muhtemelen bilinmez bazı başka karanlık meslekler daha yaptıklarını ve böylece bugünkü yapısıyla toplumun içinde ne çocuk, ne kız, ne de kadın olan iki sefil varlığın hem kirli

hem masum ucubelerin doğduğunu anlıyordu. Sefaletin meyveleriydi bunlar.

Adı, yaşı, cinsiyeti olmayan hazin yaratıklar ki, onlar için artık ne iyilik ne de kötülük mümkündür ve onlar daha çocukluktan çıkarken bile artık bu dünyada hiçbir şeyleri yoktur. Özgürlükten yoksun, erdemsiz, sorumsuz, hiçbir şeysiz. Henüz dün açılmışken, bugün solan bu ruhlar, sokağa düşüp, çamurlara bulanana ve bu arada bir tekerleğin gelip kendilerini ezmesini bekleyen çiçeklere benzerler.

Marius şaşkın ve acıyan gözlerle ona bakarken, genç kız da bir hayalet cüretkârlığıyla çatı katının içinde gidip geliyordu. Çıplaklığına hiç aldırmadan serbestçe hareket edip duruyordu. Pejmürde, yırtık gömleği ikide birde hemen hemen beline kadar düşüyordu. Sandalyeleri yerinden çekiyor, komodinin üzerinde duran eşyasını karıştırıyor, Marius'ün elbiselerine dokunuyor, köşe bucakta ne var ne yok araştırıyordu.

“A, aynanız da varmış!” dedi.

Sanki orada yalnızmış gibi, boğazdan gelen kısık sesinin hazinleştirdiği vodvil parçaları, anlamsız saçma sapan nakaratlar mırıldanıp duruyordu.

Bu pervasızlığın altından adeta bir ezilmişlik, bir huzursuzluk, bir hor görülmeşlik belli olmaktaydı. Küstahlık, bir çeşit utanmadır. Kızın gün ışığından korkan ya da kanadı kırılmış bir kuş gibi odanın içinde çırpınmasını daha doğrusu uçuşmasını görmek kadar hazin bir şey olamazdı. Başka yetiştirme şartları, başka bir sosyal kader içinde, bu genç kızın şen ve özgür havasının tatlı ve sevimli bir hal alabileceği hissediliyordu. Hayvanlar arasında bir güvercin olmak için doğmuş bir yaratığın, bir yırtıcı kuşa döndüğü hiçbir zaman görülmemiştir. Bu yalnızca insanlarda görülür.

Marius düşünüyor, istediği gibi davranması için ona müdahale etmiyordu.

Kız masaya yaklaştı.

“A! Kitaplar,” dedi.

Donuk gözlerinden bir pırıltı geçti. Ekledi:

“Okumasını bilirim ben.”

Sesindeki hava, bir şeyle övünmenin mutluluğunu ifade ediyordu. Hiçbir insan böyle bir mutluluğa karşı ilgisiz olamaz. Masanın üstünde açık duran kitabı hırsıyla kaptı ve oldukça hızlı bir şekilde okudu:

“... General Bauduin, tugayındaki beş taburla Waterloo Ovası’nın ortasındaki Hougomont Şatosu’nu zaptetme emri aldı...”

Okumasını kesti:

“Ah! Waterloo! Ben bunu biliyorum. Evvel zamandaki bir savaş bu. Babam bulunmuş orada. Babam orduda hizmet etti. Biz, evde hepimiz sapına kadar Bonaparte’çıyızdır ha! İngilizlere karşıdır Waterloo.”

Kitabı bıraktı, bir kalem aldı, bağırdı:

“Ben yazmasını da bilirim!”

Kalemi mürekkebe batırdı ve Marius’e dönerek:

“Görmek ister misiniz? Bakın, göstermek için bir kelime yazacağım.”

Marius’ün cevap vermesine vakit kalmadan, masanın ortasında duran bir kâğıdın üzerine şunu yazdı: ‘Aynasızlar burada.’

Sonra kalemi elinden attı:

“Hiç imla yanlışı yok. Bakabilirsiniz. Kız kardeşimle ben eğitim gördük. Biz hep böyle değildik.”

Bir an durakladı, Fersiz gözbebeğini Marius’e dikti, bir kahkaha attı, içinde bütün acıları ve bunları boğan bütün hayasızlıkları taşıyan bir sesle:

“Boş ver!” dedi.

Ve neşeli bir havada şu sözleri mırıldanmaya başladı:

Karnım aç baba

Yiyeceğim yok

Üşüyorum anne

Giyeceğim yok

Titre!

Lolotte!

Ağla!

Jacquet!

Bu kıtayı bitirir bitirmez haykırdı:

“Ara sıra tiyatroya gider misiniz Mösyö Marius? Ben gidiyorum. Küçük bir erkek kardeşim var, artistlerle dost, bazen bana biletler veriyor. Ama galerideki sıraları hiç sevmem. İnsan orada sıkılır, rahatsız olur. Bazen kaba insanlar oluyor; kötü kokan insanlar da oluyor.”

Sonra Marius'ü inceledi, tuhaf bir tavır takındı ve ona:

“Mösyö Marius, çok güzel bir çocuksunuz, biliyor musunuz?” dedi.

Ve aynı anda ikisinin de aklına aynı düşünce geldi, kız gülümsedi, delikanlı kızardı.

Kız, delikanlıya yaklaştı ve bir elini onun omzuna koydu: “Siz bana hiç bakmıyorsunuz, ama ben sizi tanıyorum Mösyö Marius. Size burada merdivende rastlıyorum, sonra Mabeuf Baba diye birinin evine girerken görüyorum, Austerlitz tarafında oturuyor; bazen o taraflarda dolaştığım zamanlar oluyor. Bu dağınık saçlar da size çok yakışıyor.”

Ses tonunu tatlılaştırmaya çalışıyor, ama sesi çok alçak çıkıyordu. Kelimelerin bir kısmı gırtlığından dudaklarına giden yolda bazı tuşları eksik bir klavyede olduğu gibi kayboluyordu.

Marius yavaşça geri çekilmişti. Soğuk ciddiyetiyle:

“Matmazel,” dedi, “şurada size ait olduğumu sandığım bir zarf var. İzin verirseniz onu size vereyim.”

İçinde dört mektubun bulunduğu zarfı kıza uzattı.

Kız, ellerini çırparak haykırdı:

“Bunu her yerde aradık!”

Sonra zarfı hırsla kaptı, açtı, bir yandan da söyleniyordu:

“Lanet olsun! Kız kardeşimle aramadık yer bırakmadık! Demek siz bulmuşsunuz! Bulvarda değil mi? Mutlaka bulvarda bulmuşsunuzdur. Koşarken düşmüş olmalı. Benim bacaksız kız kardeşim yaptı bu sersemliği. Eve döndüğümüzde onu bulamadık. Evde dayak yememek için, mektupları gidecekleri kimselere götürdüğümüzü, bize ‘Tanrı versin!’ dediklerini söyledik. Oysa zavallı mektuplar! Peki, onların bana ait olduğunu nasıl anladınız? Ha! Evet, yazıdan! Demek, dün akşam geçerken çarptığımız adam sizdiniz. Hiçbir şey görünmüyordu ki! Kız kardeşime, ‘Bir mösyö müydü bu?’ dedim. O da bana, ‘Sanırım öyleydi,’ dedi.”

Bu arada Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi’ndeki hayırsever mösyönün adresini taşıyan ricalarla dolu mektubunu açmıştı.

“Bak hele!” dedi, “Ayınlara gelen şu yaşlı adama verilecek mektup. Tam da saati. Şunu da ona götüreyim. Belki öğle yemeği yememize yarayacak bir şeyler verir.”

Sonra gülmeye başladı ve ekledi:

“Biliyor musunuz, bugün öğle yemeği yersek ne olur? Evvelsi günkü öğle

yemeğimizi, evvelsi günkü akşam yemeğimizi, dünkü öğle yemeğimizi, dünkü akşam yemeğimizi, hepsini bir defada bu sabah yemiş oluruz. Alın bakalım! Memnun değilseniz, geberin köpekler!”

Bu sözler Marius’e, bu bahtsız kızın odasına ne için geldiğini hatırlattı.

Yeleğinin ceplerini karıştırdı, hiçbir şey bulamadı.

Genç kız sanki Marius’ün orada olduğundan habersizmiş gibi konuşmaya devam ediyordu.

“Bazen akşamları başımı alıp giderim. Bazen eve dönmem. Buraya gelmeden önce, geçen kış köprü kemerleri altında oturuyorduk. Donmamak için birbirimize sokulurduk. Küçük kız kardeşim ağlardı. Su ne kadar hazindir! Kendimi suda boğmayı düşündüğümde; <Hayır,> diyordum, <Su çok soğuktur.> İstedğim zaman yalnız başıma giderim; bazen hendeklerin içinde uyurum. Biliyor musunuz, geceleri bulvarda yürürken ağaçları bahçe yabaları gibi görürüm, Notre-Dame’ın kuleleri gibi kocaman, simsiyah evler görürüm; beyaz duvarların nehir olduğunu düşünürüm kendi kendime; ‘Ah, burada su var!’ derim. Yıldızlar küçük lambalar gibidir; tütüyorlar ve rüzgâr onları söndürüyor sanırsınız, kulağıma atlar soluyormuş gibi gelir, şaşırıyorum. Gece olduğu halde laternaların çalındığını, iplik fabrikalarının makinelerinin işlediğini duyarım ya da öyle bir şeyler işte, ne bileyim? Üstüme taşlar atıyorlar sanırım, ne olduğunu bilmeden kaçırım, her şey döner, döner. İnsan yemek yemedi mi, pek acayip oluyor.”

Dalgın bir tavırla Marius’e baktı.

Marius, ceplerini kaza kaza sonunda beş frank on altı metelik denkleştirebilmişti. O an için dünyada sahip olduğu bütün servet bundan ibaretti. “Şu kadarı benim akşam yemeğim,” diye düşündü, “Yarın kolay.” On altı meteliği aldı ve beş frankı genç kıza verdi.

Kız, parayı kaptı.

“Güzel!” dedi, “Güneş çıktı!”

Ve sanki güneşte, beynindeki argo çığlarını eritip yuvarlama melekesi varmış gibi devam etti:

“Beş frank ha! Parlak! Kral para! Bu kesatta! İlaç gibi geldi! Ayna delikanlısınız! Kalbimin yelkenlisine kaptan yaptım sizi. Aferin be! İki gün midem zil çalmayacak! Bol taşlı pilav! sebzeyle takviyeli! Esaslı kayıntı olacak! Ve de papaz suyu!”

Gömleğinin uçlarını tutup kaldırdı, Marius’ü selamladı, sonra nahoş bir el işareti yaptı ve kapıya doğru yönelerek:

“İyi günler mösyö,” dedi, “Ben gidip ihtiyarımı bulayım.”

Geçerken, komodinin üzerinde kurumuş, toz içindeki küfleneyen bir ekmek kabuğu gördü, atılıp onu dişledi:

“Ne güzel! Kaskatı! Ama dişlerimi kıracak!” diye homurdandı.

Sonra çıktı gitti.

5. Sefalet Açılan Küçük Pencere

Marius beş yıldır yoksulluk içinde yaşamıştı, ama asıl sefaleti hiç tatmamış olduğunu şimdi anlıyordu. Asıl sefalet, işte bu gördüğüydü. Gözlerinin önünden geçen şu hayaletti sefalet. Gerçekten de, yalnızca erkeğin sefaletini gören henüz bir şey görmüş sayılmaz, kadının da sefaletini görmek gerekir; yalnızca kadının sefaletini gören de bir şey görmüş sayılmaz, çocuğun sefaletini görmek gerekir.

Erkek, son sınıra gelip dayandığı zaman başvurulacak son çareler de tükenme noktasına gelmiş demektir. Çevresindeki savunmasız varlıkların vay haline! İş, ücret, ekmek, ateş, cesaret, iyi niyet, bunların hiçbirisi onda yoktur. Dışarıda gün ışığı söner gibi olduğunda içerdeki ahlak ışığı da söner. Erkek bu karanlıklarda kadının ve çocuğun zayıf taraflarıyla karşılaşır, ve şiddet uygulayarak onları zorla en derin şerefsizliklere sürükler.

O zaman iğrençliklerin her türlü mümkündür artık. Umutsuzluk, hepsi de kötülüğe, suça açılan ince, dayanıksız bölmelerle çevrilidir.

Sağlık, gençlik, onur, henüz taze olan etin kutsal ve vahşi narinlikleri, kalp, bakirelik, ruhun derisi olan utangaçlık; hepsi çare arayan, ararken yüzkarasına rastlayan, buna alışan yoklayışlar sırasında feci bir şekilde değişime uğrar ve yoğurulurlar. Cinsiyetlerin, akrabalıkların, yaşların, rezaletlerin ve masumiyetlerin karanlık karışıklığı içinde babalar, analar, kardeşler, erkekler, kadınlar, kızlar adeta bir mineral oluşumu gibi bir araya toplanır, kenetlenirler. Birbirlerine yaslanmış, bir tür kör kader içinde dönerler. Zavallı talihsizler! Nasıl da solgundurlar! Nasıl da üşürler! Bize göre güneşten çok daha uzak bir gezegende gibidirler.

Bu genç kız, adeta Marius için karanlıklardan gelen bir haberci oldu.

Karanlığın bütünlüklü ve iğrenç bir yanını onun gözleri önüne serdi.

Marius, o güne kadar komşularına bir göz atmaktan kendisini alıkoymuş olan hayal ve tutkuya bağlı işlerinden ötürü kendini adeta yeri yordu. Onların kiralalarını ödemek, düşünmeden yapılan bir hareketti, herkes bu hareketi yapabiliirdi; oysa kendisinin daha iyisini yapması gerekirdi. Ne yani! Gecenin içinde, bütün öbür canlıların dışında, el yordamıyla yaşayan bu terk edilmiş

varlıklardan onu sadece bir duvar ayırıyordu; onlarla dirsek dirseğeydi; insanlık zincirinin onlara dokunan son halkasıydı adeta; onların yanı başında yaşadıklarını, daha doğrusu ölüm hırıltıları çıkardıklarını duyuyor ve buna aldırış etmiyordu! Her gün, her an, duvarın arkasında onların yürüdüklerini, gidip geldiklerini, konuştuklarını duyuyor ve buna aldırış etmiyordu! Bu sözlerde inilti vardı, ama o bunları duymuyordu bile; Akli başka yerlerdeydi; hayaller âleminde, erişilemeyecek ısıtıllarda, boş sevdalarda, çılgınlıklardaydı; oysa bu sırada bazı insanoğulları, İsa aracılığıyla bağlandığı kardeşleri, halk içindeki kardeşleri onun yanı başında can çekişmekteydiler! Ve o da onların felaketinin bir parçası olmakta, olumsuzluğu büsbütün artırmaktaydı. Çünkü, onun yerinde başka bir komşu olsaydı, daha az hayalci, daha fazla dikkatli bir komşu; normal, hayırsever bir insan, hiç şüphesiz onların yoksulluğunu görür, tehlike işaretlerini fark eder ve böylece onlar belki daha önceden himayeye kavuşmuş, kurtulmuş olurlardı! Gerçi bunlar iyice bozulmuş, çürümüş, alçalmış, hatta iğrençleşmiş görünüyordular, ama düşüp de aşağılanmamış olanlara ender rastlanır; hem zaten bir noktada talihsizlerle ahlaksızlar tek bir kelimede, uğursuz bir kelimede birleşir, birbirine karışırlar: Sefiller. Hata kimdedir? Sonra da düşüş ne kadar derin olursa olsun, merhamet ve bağışlamanın da o kadar büyük olması gerekmez mi?

Marius, bir yandan kendine bu ahlak dersini verirken, –çünkü o da gerçekten namuslu ve dürüst yürekli bir insan gibi, bazı vesilelerle kendini terbiye edip kendisini layık olduğundan fazla suçlarken– bir yandan da onu Jondrettelerden ayıran duvarı inceliyordu. Merhamet dolu bakışlarını bu bölmeden geçirip o bahtsızları ısıtmak ister gibi bir hali vardı. Duvar tahtalarla, kirişlerle desteklenen ince bir alçı levhadan ibaretti ve daha önce de söylediğimiz gibi, sözlerin ve seslerin gürültüsünü tamamen duyulacak şekilde geçiriyordu. Şimdiye kadar bunun farkına varmamış olmak için insanın hayalci Marius olması gerekirdi. Ne Jondrettelerin tarafında ne de Marius’ün tarafında bu duvara hiç kâğıt yapıştırılmamıştı: Kaba yapısı açıkça görülüyordu. Marius, hemen hiç farkında olmaksızın bu bölgeyi incelemeye koyulmuştu. Bazen hayal de tıpkı düşünce gibi inceler, dikkatle bakar, araştırır. Birdenbire ayağa kalktı, yukarıda, tavana yakın bir yerde, aralarında bir boşluk kalan üç tahtanın oluşturduğu üçgen şeklinde bir delik görmüştü. Bu deliği tıkaması gereken sıva parçası düşmüştü; komodinin üzerine çıkılınca bu aralıktan Jondrettelerin sefil barınağı görülebilirdi. Acımanın da merak uyandıran bir yanı vardır ve olmalıdır da. Bu delik adeta bir gözetleme penceresiydi. Yardım etmek amacıyla olunca, bahtsızlığa bir hain gibi gizlice bakmak ayıp değildir.

“Hele bakalım nasıl insanlar bunlar?” diye düşündü Marius, “ve de ne durumdalar?”

Komodinin üzerine çıktı, gözünü deliğe yaklaştırdı.

6. Vahşi Adam İninde

Şehirlerin de, ormanlar gibi birtakım derin, karanlık kovukları vardır; en zalim, en korkunç kent sakinleri oralarda saklanırlar. Yalnız, şehirlerde böyle saklananlar yırtıcı, murdar ve küçük, yani çirkindirler; ormanlarda saklananlar ise yırtıcı, vahşi ve büyük, yani güzeldirler. İner arasında bir kıyaslama yapılacak olursa, hayvanlarınkini insanlarınkine tercih etmek gerekir. Mağaralar, izbelerden daha iyidir.

Marius’ün gördüğü bir izbeydi.

Marius fakirdi, odası da yoksuldu ama fakirliği nasıl asilse, tavan arası odası da o kadar temizdi. Şu an bakışlarını yönelttiği sefalet yuvası ise iğrenç, pis, kir pas içinde, murdar, karanlık ve kasvetliydi. Bütün eşya bir hasır iskemle, sakat bir masa, birkaç kırık eski şişe ve iki köşede tarif edilemeyecek berbatlıkta iki yataktan ibaretti. Bütün aydınlığını, örümcek ağlarıyla kaplanmış dört camlı bir tavan penceresinden alıyordu. Bu pencereden ancak bir insan yüzünün hayalet yüzü gibi görünmesine yetecek kadar bir ışık geliyordu. Duvarlar bir cüzamlı görünüşündeydiler; korkunç bir hastalıktan bozulmuş bir surat gibi yamalarla, yara izleriyle kaplıydılar ve yapışkan bir rutubet sızdırıyorlardı. Duvarlarda, kömürle kabaca karalanmış müstehcen resimler göze çarpıyordu.

Marius’ün oturduğu odanın döşemesi harap tuğla kaplıydı; bu oda ise ne taş, ne tahta döşemeliydi; doğrudan doğruya bu harap evin ayak basıla basıla kabarmış olan eski sıvası üzerinde yürünüyordu. Tozun içine işlemiş olduğu ve tek temizliği süpürge temizliği olan bu eğri büğrü zemin tabaka üzerinde eski pabuçlar, terlikler, iğrenç paçavralar gelişigüzel kümeler halinde toplanmışlardı. Yalnız, bu odanın bir şöminesi vardı. Zaten bu yüzden, yıllık kirası kırk franktı. Şöminenin içinde her şey vardı; bir mangal, bir tencere, kırılmış tahtalar, çivilere asılmış kumaş parçaları, bir kuş kafesi, kül ve hatta biraz da ateş. İki odun parçası hazin hazin tütüyordu.

Bu sefil odanın dehşet verici görünüşünü artıran bir şey de onun büyüklüğüydü. Çıkıntıları, köşeleri, karanlık delikleri, çatı altları, koyuları, burunları vardı. Bütün bunlar, dibi görünmeyen korkunç oyuklar oluşturuyor ve buralarda yumruk iriliğinde örümcekler, ayak genişliğinde tespihböcekleri ve hatta belki bilinmez birtakım canavar insanlar sinmiş bekliyor duygusu yaratıyordu.

Pis yataklardan biri kapının, öbürü pencerenin yanındaydı. Her ikisinin de birer ucu şömineye dayanıyor ve tam Marius'ün karşısına rastlıyordu. Marius'ün baktığı aralığa yakın bir köşede, duvara siyah tahtadan bir çerçeve içinde renkli bir gravür asılmıştı; altında iri harflerle: RÜYA yazılıydı. Uyuyan bir kadınla, uyuyan bir çocuğu gösteriyordu; çocuk, kadının dizleri üzerindeydi; gagasında bir taçla bulutlar arasında bir kartal görünüyordu; kadın, tacı çocuğun başından uzaklaştırıyor, ama bu işi uyurken yapıyordu; dipte, bir hale içinde Napoléon, sarı başlıklı mavi bir sütuna yaslanmış duruyordu, sütun şu yazıyla bezenmişti:

MARINGO

AUSTERLITZ

JENA

WAGRAMME

ELOT

Bu çerçevenin altında, uzun bir tür tahta levha, eğik duvara yaslanmış bir halde yerde duruyordu. Bu tersine çevrilmiş bir tabloya, arkası muhtemelen boyalı bir çerçeveye, bir duvardan çıkarılmış ve yeniden asılıncaya kadar oracıkta unutulmuş iki pencere arası kaplamasına benziyordu.

Marius'ün üzerinde bir kalem, mürekkep ve kâğıt gördüğü masanın başında altmış yaşlarında, ufak tefek, zayıf, beti benzi solmuş, yabani, vahşi, hali tavrı kurnaz, zalim ve endişeli bir adam oturuyordu; iğrenç bir düzenbazdı bu.

Lavater bu yüzü incelemiş olsaydı, onda akbabayla avukat karışımı bir ifade bulurdu; yırtıcı kuşla alaycı insan ifadesi bu yüzde birleşiyorlardı; bu iki yan birbirlerini hem çirkinleştirmekte, hem tamamlamaktaydılar; hileli davalar peşinde koşan adam yırtıcı kuşu soysuzlaştırıyor, yırtıcı kuş da hileli avukatı korkunçlaştırıyordu.

Adamın uzun kırçıl bir sakalı vardı. Kılıklı göğsünü ve kırçıl dik tüylü çıplak kollarını açıkta bırakan bir kadın gömleği giymişti. Bu gömleğin altında çamurlu bir pantolonla ucundan ayak parmakları fırlamış çizmeler görülüyordu.

Ağzında pipo vardı, tütürüp duruyordu. Bu sefalet yuvasında bir lokma ekmek yoktu, ama hâlâ tütün vardı.

Adam yazıyordu; herhalde Marius'ün okuduklarına benzer bazı mektuplar kaleme almaktaydı.

Masanın bir köşesinde, bir parçası kopmuş eski bir kitap görülüyordu. Kitabın, okuma salonlarında rastlanan eski 12 yapraklık forması, onun bir roman olduğunu belli etmekteydi. Kapağın üzerinde iri büyük harflerle şu başlık uzanıyordu: TANRI, KRAL, ŞEREF VE KADINLAR. YAZAN: DUCRAY-

DUMINIL. 1814.

Adam hem yazıyor hem de yüksek sesle konuşuyordu; Marius onun söylediklerini duyabiliyordu:

“Demek ki eşitlik yok, hatta öldüğümüz zaman bile! Père-Lachaise’e biraz bakın hele! Büyükler, zenginler yukarı taraftadırlar, taş döşeli akasyalı yolda. Oraya arabayla gidebilirler. Küçükler, fakir insanlar, bahtsızlar, kim oluyor ki! Onları aşağı tarafa koyarlar, diz boyu çamur olan yere, deliklere, rutubet içine, onları oraya koyarlar ki, çabucak çürüsünler! Toprağa girmeden onları görmeye gidemezsiniz.”

Durdu, yumruğuyla masaya vurdu ve dişlerini gıcırdatarak ilave etti:

“Ah! Dünyayı yiyebilirim!”

Kırk ya da yüz yaşında olabilecek şişman bir kadın şöminenin yanına, çıplak topuklarının üzerine çömelmişti.

Onun da sırtında yalnızca bir gömlek bir de eski kumaş parçalarıyla yamanmış örme bir eteklik vardı. Kaba bezden bir önlük, etekliğin yarısını örtüyordu. İki büklüm, büzülmüş bir halde durmasına rağmen çok uzun boylu olduğu görülüyordu. Kocasının yanında dev gibi bir şeydi. Ak düşmüş kızılımsı sarı renkte berbat saçları vardı; ara sıra yassı tırnaklı iri parlak elleriyle bunları karıştırıyordu.

Yanında yerde, öbürüyle aynı boyda bir kitap, belki de aynı romanın bir cildi, açıktı.

Marius, yataklardan birinin üstünde uzun boylu, solgun küçük bir kızın oturduğunu görüyordu. Kız hemen hemen çıplaktı, ayaklarını yataktan aşağı sarkıtmış, ne dinler, ne görür, hatta ne de yaşar gibi bir hali vardı.

Odasına gelenin kız kardeşi olduğu belliydi.

On bir on iki yaşlarında görünüyordu. Ama dikkatle bakılırsa pekâlâ on dördünde de olabilirdi. Önceki akşam bulvarda; “Fertiği çektim, çektim, çektim!” diyen çocuktı bu.

Uzun süre büyümekte gecikip, sonra çabucak boy atan çelimsiz çocuklardandı. Bu zavallı insan fidanlarını bu hale getiren yoksulluktur. Bu yaratıkların ne çocukları ne de ilk gençlikleri vardır. On beş yaşındayken on ikisinde, on altı yaşındayken de yirmisinde görünürler. Bugün küçük kızken, yarın kadındırlar. Sanırsınız ki hayatı hızla bitirmek için atlaya atlaya yaşarlar.

Şu an bu yaratık, bir çocuğa benziyordu.

Öte yandan bu barınakta herhangi bir çalışma belirtisi görülüyordu; ne bir

tezgâh ne bir çıkırık ne bir alet vardı. Bir köşede ne olduğu belirsiz bir hurda demir yığını duruyordu. Umutsuzluğun arkasından, can çekişmenin önünden gelen kasvetli tembellikti bu.

Marius mezar havalı odanın içini bir süre gözden geçirdi. Bir mezarın içinden bile daha korkunç bir yerdi burası, çünkü burada insan ruhunun kımıldadığı, hayatın çırpındığı hissediliyordu.

İzbe, mahzen, toplum yapısının en aşağılarında bazı aşırı muhtaçların süründükleri yeraltı kovuğu, henüz tam anlamıyla mezar değil, onun bekleme odasıdır; ama tıpkı en büyük ihtişamlarını sarayların girişinde sergileyen şu zenginler gibi, hemen oracıkta ölüm de en büyük sefaletlerini sanki bu bekleme odasına yerleştirmiş gibidir.

Adam susmuştu; kadın konuşmuyordu, genç kız nefes almıyor gibiydi. Kalemin kâğıt üzerinde cızırdadığı duyuluyordu.

Adam, yazmaya devam ederek homurdandı: “Alçak! Alçak! Hepsi alçak!”

Hazreti Süleyman’ın sorunlarına bir nazire olan bu söz üzerine kadın içini çekti.

“Sakin ol hayatım,” dedi, “üzme canını sevgilim. Sen o adamların hepsine mektup yazacak kadar güçlüsün kocacığım.”

Soğukta olduğu gibi, sefalette de bedenler birbirine sokulur, ama yürekler uzaklaşır. Görünüşe göre bu kadın, bu adamı bütün kalbiyle sevmiş olmalıydı, ama bütün topluluğun üzerine çöken korkunç sefalet içinde, günlük karşılıklı suçlamalar arasında sönüp gitmişti bu sevgi. Artık onun içinde sevgisinin külünden başka bir şey yoktu. Yalnız, çok defa görüldüğü gibi gönül okşayıcı hitaplar hâlâ yaşamaktaydı. Ağzıyla kocasına, “Sevgilim, yavrum, kocacığım,” diyor, ama kalbi susuyordu.

Adam yeniden yazmaya koyulmuştu.

7. Strateji ve Taktik

Marius, kendisine ayaküstü uyduruverdiği bu gözetleme kulesinden kalbi daralmış bir halde tam aşağı iniyordu ki, bir gürültü dikkatini çekti ve olduğu yerde kaldı.

Odanın kapısı birdenbire açılmış, eşikte büyük kız belirmişti. Ayaklarında çamura bulanmış kaba erkek ayakkabıları vardı; çamur kırmızı ayak bileklerine kadar sıçramış, yine lime lime bir pelerine sarınmıştı. Marius, bir saat önce onun pelerinini sırtında görmemişti ama kendisine daha çok acındırmak için herhalde oda kapısında bırakmış ve giderken almış olmalıydı. Kız içeri girdi, kapıyı

arkasından itti, nefes almak için durdu, çünkü soluk soluğaydı, sonra bir zafer ve sevinç çılgılığı kopardı:

“Geliyor!”

Baba gözlerini, kadın başını çevirdi, küçük kız kardeş hiç kıpırdamadı.

“Kim?” diye sordu baba.

“O Mösyö!”

“Hayırsever adam mı?”

“Evet.”

“Hani Saint-Jacques Kilisesi’ndeki?”

“Evet.”

“Şu ihtiyar?”

“Evet.”

“Gelecek, öyle mi?”

“Arkamdan geliyor.”

“Emin misin?”

“Eminim.”

“Sahi, geliyor mu?”

“Arabayla. Rothschild’in kendisi!”

Baba ayağa kalktı.

“Nerden eminsin? Arabayla geliyorsa, sen nasıl ondan önce vardın? Bari adresi doğru verdin mi? Koridorun sonunda, sağda son kapı dedin mi? Tanrı vere de yanılmasa? Demek kilisede buldun onu? Mektubumu okudu mu? Ne dedi sana?”

“Dur bakalım hele!” dedi kız, “amma da dörtнала gidiyorsun babalık! Bak işte; kiliseye girdim, her zamanki yerindeydi, önünde bir reverans yaptım, mektubu verdim, okudu, sonra bana; ‘Nerede oturuyorsun evladım?’ dedi. Ben de ona, ‘Ben sizi götüreyim efendim,’ dedim. O, ‘Hayır, siz bana adresinizi verin, kızım alışverişe gidecek, ben bir araba tutar, sizinle aynı zamanda evinizde olurum,’ dedi. Adresi verdim. Evin yerini söyleyince şaşırılmış göründü; bir an tereddüt etti, ama sonra, ‘fark etmez, gelirim,’ dedi. Ayın bitince kızıyla birlikte kiliseden çıktığını, arabaya bindiklerini gördüm. Koridorun dibinde, sağda son kapı diye sıkı sıkı söyledim ona.”

“Peki, geleceğini nereden biliyorsun?”

“Şimdi arabanın Petit-Banquier Sokağı’na doğru geldiğini gördüm. Onun için koştum ya zaten.”

“Aynı arabada olduğunu ne biliyorsun?”

“Çünkü numarasını görmüştüm.”

“Neydi numarası?”

“440.”

“İyi, akıllı kızsın sen.”

Kız küstahça baktı babasına ve ayağındaki pabuçları göstererek:

“Akıllı bir kız olabilirim, ama şunu söyleyeyim ki, bir daha bu pabuçları giymeyeceğim; artık onları istemiyorum, önce sağlığım için, sonra da temizliğim için. İçine su alan, sonra da yolda hep vırç, vırç, vırç diye ses çıkaran tabanlar kadar sinir bozucu şey bilmiyorum. Yalınayak dolaşırım daha iyi.”

“Haklısın,” diye cevap verdi baba. Sesinin tonu, genç kızın hırçınlığına ters düşüyordu. Ne var ki, “Kiliselerden içeri sokmazlar seni. Fakirlerin de ayakkabıları olması gerekir. Tanrı’nın evine yalınayak girilmez,” diye acı acı ekledi.

Sonra zihnini kurcalayan konuya döndü:

“Buna emin misin, geldiğinden emin misin?”

“Arkamdan geliyor,” dedi kız.

Adam doğruldu. Yüzünü adeta bir vahiy aydınlığı sarmıştı.

“Karıcığım!” diye seslendi, “duyuyor musun? İyi yürekli adam geliyor işte. Ateşi söndür.”

Şaşırp kalan ana yerinden kıpırdamadı.

Baba bir cambaz çevikliğiyle sıçrayıp şöminenin üstünde duran ağzı kırık bir testiye kaptı ve yanan odunların üzerine su serpti.

Sonra büyük kızına dönerek:

“Sen! İskemlenin hasırını yol!” dedi.

Kızı hiçbir şey anlamıyordu.

İskemleyi yakaladığı gibi, bir topuk darbesiyle hasırı kopmuş bir iskemle haline getirdi. Bacağı iskemleye geçmişti.

Bacağını çekerken kızına sordu:

“Hava soğuk mu?”

“Çok soğuk, kar yağıyor.”

Baba, bu defa pencerenin yanındaki köpek yuvası yatağın üstünde oturan küçük kıza döndü, gürler gibi bir sesle ona bağırdı:

“Çabuk! İn yataktan miskin! Hiçbir iş yapmaz mısın sen? Camın birini kır!”

Küçük kız titreyerek yataktan aşağı atladı.

“Bir cam kır!” diye tekrarladı adam.

Çocuk, ne yapacağını bilmez bir halde duruyordu.

“Duymuyor musun ne dediğimi?” diye baba tekrarladı, “bir cam kır diyorum sana!”

Çocuk yılgın bir boyun eğişle ayak parmaklarının ucuna kalktı ve camlardan birine bir yumruk indirdi. Cam kırıldı ve büyük bir gürültüyle yere düştü.

“Güzel,” dedi baba.

Ciddi ve kabaydı. Bakışlarını sefil odanın dört bir bucağında acele dolaştırdı.

Savaş başlamak üzereyken son hazırlıklarını yapan bir generaldi sanki.

Henüz tek kelime söylememiş olan ana ayağa kalktı, ağır ve boğuk bir sesle, sözleri ağzında donmuş gibi dökülerek:

“Sevgilim, ne yapmak istiyorsun?” diye sordu.

“Yatağa gir!” diye cevap verdi adam.

Tartışma kabul etmez bir tonu vardı sesinin. Ana itaat etti, kendisini yataklardan birinin üstüne bütün ağırlığıyla attı.

Bu sırada bir köşeden hıçkırık sesi duyuluyordu.

“Bu da neyin nesi?” diye bağırdı baba.

Küçük kız, büzüldüğü karanlıktan çıkmadan kan içindeki yumruğunu gösterdi. Cam kırarken yaralanmıştı; annesinin yanına gitmiş, sessizce ağlıyordu.

Bu defa diklenip, bağırma sırası anaya geldi.

“Görüyorsun işte! Yaptığın saçmalıklar! Senin camını kırarken elini kesti!”

“Daha iyi ya!” dedi adam, “böyle olacağı belliydi.”

“Ne demek daha iyi?” dedi kadın.

Baba karşılık olarak:

“Sus!” diye bağırdı, “basın özgürlüğünü kaldırıyorum.”

Sonra üstündeki kadın gömleğini yırtıp, bir bez parçası çıkardı, bununla küçük kızın kanayan bileğini sıkıca sardı.

Sonra gözünü memnuniyetle yırtık gömleğe kaydırды.

“Gömlek de iyi oldu,” dedi. “Her şey havasını buldu.”

Buz gibi bir rüzgâr pencerede ıslık çalarak odaya giriyordu. Dışarının sisi içeriye doluyor ve orada görünmeyen parmaklar tarafından belli belirsiz didiklenen beyaz bir pamuk gibi genişleyip yayılıyordu. Kırık camdan içeri kar tanelerinin düştüğü görülüyordu. Bir gün önce Chandeleur güneşinin vaat ettiği

soğuk gerçekten de gelmişti.

Baba hiçbir şeyin unutulmadığından emin olmak ister gibi çevresine bir göz attı. Eski bir küreği alıp ıslak odunların üzerine, onları iyice saklayacak şekilde külleri yaydı.

Sonra doğruldu, sırtını şömineye dayadı.

“Şimdi artık iyi yürekli adamı kabul edebiliriz,” dedi.

8. İzbeye İnen Nur

Büyük kız, yaklaşp elini babasının elinin üstüne koydu.

“Bak, ne kadar üşüyorum,” dedi.

“Pöh!” diye cevap verdi babası, “ben daha çok üşüyorum.”

Ana, öfkeyle bağırdı:

“Zaten her şeyin en iyisi sendedir! Kötülüğün bile.”

“Kes!” dedi adam ve ona dik dik baktı.

Ana sustu.

İzbenin içinde bir anlık bir sessizlik oldu. Büyük kız umursamaz bir tavırla pelerininin eteğindeki çamurları temizlerken, kardeşi hıçkırarak ağlamasını sürdürüyordu. Anası, onun başını iki eli arasına almış, öpücükler kondurarak, alçak sesle:

“Ağlama bir tanem, n’olursun, bir şeyciğin kalmayacak, babanı kızdıracaksın,” diyordu.

“Hayır!” diye bağırdı baba, “aksine! Ağla! Hıçkıra hıçkıra ağla! Böylesi daha iyi.”

Sonra büyük kıza dönerek:

“Ama hani ya? Gelmiyor! Ya gelmeyecek olursa! Ateşimi söndürdüm, iskemlemi deldim, gömleğimi yırttım, camımı kırdım, hepsi boşa gidecek.”

“Üstelik yavrucağızı da yaraladın!” diye ana mırıldandı.

Baba tekrar konuştu:

“Biliyor musunuz, bu şeytan ini odada da zehir gibi soğuk var! Bu herif bir de gelmezse! Ha! Tamam! Kendisini bekletiyor! Şöyle diyor; ‘Ne yapalım! Beklesinler! İşleri güçleri ne?’ Ah! Nasıl da nefret ediyorum onlardan, nasıl da boğardım şu zenginleri, bayram ederek, sevine sevine, büyük bir istekle, memnuniyetle! Bütün zenginleri! O hayırsever geçinen insanları! Dindarlık taslarlar, ayinlere giderler, papazlığa, beylik vaazlar vermeye, takke giymeye özenirler; kendilerini bizden üstün sayarlar, bizi aşağılamaya gelirler, bize

‘Elbise’ dedikleri şeyler getirirler, metelik etmez pılı pırtılar! Ve de ekmek! Benim istediğim bu değil alçak sürüsü! Benim istediğim para! Para mı? Asla! Çünkü efendim biz içmeye gidermişiz, biz ayyaşmışız, miskinmişiz! Peki ya onlar! Onlar nedirler ve vaktiyle neydiler? Hepsi hırsızdı! Öyle olmasa, zengin olamazlardı! Ah! Toplumu dört bir ucundan tutup, örtü gibi havaya atmalı! Her şey tuzla buz olur, mümkündür, ama hiç olmazsa kimsenin malı mülkü hiçbir şeyi kalmaz, bu da bir kazançtır! Peki ama, ne oldu kızım şu senin hayırsever hödük? Gelecek mi? Hayvan herif belki de adresi unutmuştur! Bahse girerim ki bu ihtiyar hayvan...”

Tam o sırada kapı vuruldu, adam seyirtip, açtı, sunturlu selamlarla, hayranlık gülümsemeleriyle çığlıklar atıyordu:

“Buyrunuz efendim! Lütfen içeri girme tenezzülünde bulununuz saygıdeğer hayırsever efendim, sevimli kızınız da buyursunlar.”

İzbenin eşiğinde olgun yaşta bir adamla bir genç kız belirdiler.

Marius yerinden ayrılmamıştı. O an duyduklarını insan dili anlatmaktan acizdir.

Oydu bu.

Ancak sevmiş olan bir kimse, bu ‘o’ kelimesinin bir tek harfindeki ışıltılı anlamı tümüyle bilebilir.

Gerçekten de bu oydu. Marius, birdenbire gözlerinin üstüne yayılan buhar tabakası ardından, onu ancak fark edebiliyordu. Yokluğunu çektiği o tatlı varlığı bu, altı ay süreyle onu aydınlatmış olan o yıldızlı gözler, o alın, o ağız, kaybolup giden ve gitmesiyle birlikte ortalığı geceye çeviren o yüzdü bu. Güneş gibi tutulan görüntü yeniden ortaya çıkıyordu!

Bu karanlığın, bu sefil adamın, bu biçimsiz izbenin, bu dehşetin içinde yeniden ortaya çıkıyordu!

Marius, kendinden geçmişçesine titriyordu. Ne demek! Oydu bu! Kalbinin çarpıntısı görüşünü bulandırıyor. Gözlerinden yaşlar boşanacağını hissediyordu! Ne demek! Bunca zaman aradıktan sonra, nihayet onu tekrar görüyordu işte! Sanki ruhunu kaybetmiş de, şimdi yeniden buluyordu.

Eskiden nasılsa, yine öyleydi; yalnız biraz solgundu; narin yüzünü mor kadifeden bir şapka çevreliyor, endamı siyah satenden içi pamuklu bir pelerinin altında kayboluyordu. Uzun elbisesinin altından, ipekli kumaşla kaplı ayakkabılar içindeki küçük ayakları görünüyordu.

Yanında yine M. Leblanc vardı.

Odanın içine doğru birkaç adım atmış ve masanın üzerine oldukça büyük bir paket bırakmıştı.

Jondrettelerin büyük kızı kapının arkasına çekilmiş, bu kadife şapkaya, ipekli mantoya ve bu sevimli, mutlu çehreye karanlık bir gözle bakıyordu.

9. Jondrette Dokunsan Ağlayacak Haldedir

Sefalet yuvası o kadar karanlıktı ki, dışarıdan gelenler bir mahzene girmiş gibi olurlardı. Bu yüzden, yeni gelen bu iki kişi biraz tereddütle ilerlediler; çevrelerindeki belirsiz şekilleri ancak ayırt edebilirken, odada oturanların alacakaranlığa alışık gözleri onları çok iyi görüp inceliyordu.

M. Leblanc, iyi ve mahzun bakışıyla yaklaştı ve baba Jondrette’e:

“Mösyö, bu paketin içinde yeni alınmış giyim eşyaları, çoraplar ve battaniyeler bulacaksınız,” dedi.

Jondrette yerlere kadar eğilerek:

“Hayırsever meleğimiz bizi lütuflara boğuyorlar,” dedi.

Sonra iki ziyaretçi bu yürekler acısı evi gözden geçirdikleri sırada o, büyük kızının kulağına eğilerek, usulca ekledi:

“Nasıl? Dememiş miydim? Pılı pırtı işte! Para yok. Bunların hepsi ayındır! Sırası gelmişken sorayım bu ihtiyar dangalağa, yazılan mektuptaki imza neyin nesiydi?”

“Fabantou,” diye cevap verdi kız.

“Tiyatro aktör, güzel!”

Önlemini zamanında almıştı Jondrette, çünkü tam o sırada M. Leblanc, ona dönerek, bir ismi hatırlamaya çalışan birinin tavrıyla konuşmaya başlamıştı.

“Çok acınacak bir durumda olduğunuzu görüyorum mösyö...”

“Fabantou,” diye hemen cevap verdi Jondrette.

“Mösyö Fabantou, evet, buydu. Şimdi hatırladım.”

“Aktör, hem de başarılı bir sanatçı.”

Sözün burasında Jondrette besbelli ‘iyi niyetli adam’ın gönlünü fethetmenin sırası geldiğine karar vermişti. Aynı zamanda hem bir panayır soytarisının böbürlenmesine hem de bir sokak dilencisinin yaltaklanmasına benzer bir sesle haykırdı:

“Talma’nın öğrencisi! Efendim! Ben Talma’nın öğrencisiyim. Vaktiyle şans yüzüme gülmüştü. Ne yazık ki şimdi sıra felaketin. Görüyorsunuz işte velinimetim. Ne ekmek, ne ateş var. Zavallı yavrularımın ısınacak ateşi yok! Bir tek iskemlem var, onun da hasırı yırtık! Camın biri kırık! Bu havada! Eşim yatakta! Hasta!”

“Zavallı kadın!” dedi M. Leblanc.

“Kızım da yaralı!” diye Jondrette ilave etti.

Yabancıların gelişiyle kendini unutan çocuk, ‘küçükhanım’ı seyre koyulmuş, ağlamayı kesmişti.

Jondrette, ona usulca:

“Hadi ağlasana! Yaygara yapsana!” dedi.

Bunu derken de, çocuğun yaralı eline bir çimdik attı. Bütün bunları bir hokkabaz becerikliliğiyle yapıyordu.

Çocukcağız avaz avaz bağırmaya başladı.

Marius’ün yüreğinde ‘Ursule’üm’ diye andığı o tapılacak genç kız hemen çocuğun yanına gitti.

“Vah zavallı yavrucak!” dedi.

Jondrette devam etti:

“Güzel küçükhanımcığım, şunun kan içindeki bileğine bakın! Bu kaza günde altı metelik kazanmak için makinede çalışırken oldu. Belki de kolunu kesmek gerekecek!”

“Sahi mi?” dedi yaşlı adam endişeyle.

Bu sözü ciddiye alan küçük kız ağlamasını iyice artırdı.

“Yazık ki öyle velinimetim!” diye cevap verdi baba.

Birkaç dakikadır Jondrette ‘iyi niyetli adam’ı garip bir şekilde süzüyordu. Bir yandan konuşuyor, bir yandan da anılarını toparlamaya çalışır gibi dikkatle onu inceliyordu. Yeni gelenlerin küçük kıza yaralı eli hakkında merakla sorular

sordukları bir andan yararlanarak, yatağında bitkin ve şaşkın yatan karısının yanına telaşla seyirtti ve ona heyecanla:

“Şu adama hele iyice bir bak!” dedi.

Sonra yine M. Leblanc’a dönerek, sızlanıp yakarmaya devam etti:

“Şu halime bakın efendim! Bütün giyeceğim karımın bir gömleğinden ibaret! O da yırtık pırtık! Hem de kış ortasında! Elbisesizlikten dışarı çıkamıyorum. Sırtıma giyecek bir şey olsa, Matmazel Mars’a gideceğim; beni tanır, çok da sever. Hep Tour-des-Dames Sokağı’nda oturuyor değil mi? Biliyor musunuz efendim? Taşrada onunla birlikte oynadık. Onun zafer tacını paylaştım. Célimène, benim imdadıma gelir efendim! Elmire, Bélisaire’den sadakasını esirgemez! Ama hiçbirisi gerçekleşmiyor işte! Bir metelik bile yok evde! Karım hasta, bir metelik bile yok! Kızım tehlikeli bir şekilde yaralı, bir metelik bile yok! Eşimin nefes darlığı var. Yaşı icabı, sonra bir de sinir sistemi işe karıştı. Ona yardım edilmesi gerekiyor, kızıma da tabii! Ama doktor nerede? Eczacı nerede? Nasıl ödersin ücretlerini? Çeyrek metelik bile yok! Bir frankın önünde diz çökerdim efendim! İşte sanat bu hallere düştü! Biliyor musunuz sevimli küçükhanımcığım, benim yüce koruyucum, iyilik ve erdem soluyan sizler, zavallı kızım dua etmeye gittiğinde –bu kızlarımı din yolunda yetiştiririm efendim– her gün sizi gördüğü o kiliseye rayiha katan sizler, biliyor musunuz tiyatroya gitmelerini istemedim onların. Ah! Edepsizler! Hele bir sürüttüklerini göreyim! Hiç şakam yoktur! Namus, ahlak, erdem konusunda basarım dayağı! Sorun bakın kendilerine! Doğru yoldan gitmeleri gerek. Bir babaları var. İşe aileden uzaklaşmakla başlayıp, sonunda herkesin karısı olmaya varan o talihsizlerden değildir onlar. Önce matmazel hiçkimsedirler, sonra madam herkes olurlar. Tanrı esirgesin Fabantou ailesinde böyle şeyler yoktur! Onları erdemli yetiştirmek istiyorum; namuslu olsunlar, kibar olsunlar, Tanrı’ya inansınlar, işte o kadar! Bakın efendim, saygıdeğer efendim, biliyor musunuz yarın ne olacak? Yarın 4 Şubat, kader günü, ev sahibinin bana tanıdığı sürenin sonu. Bu akşam borcumu ödemezsem, yarın büyük kızım, ben, hasta eşim ve yaralı kızım, dördümüz de buradan kovulup, dışarı, sokağa, bulvara atılacağız; yağmurda, karda barınaksız kalacağız. İşte böyle efendim. Dört taksit kira borcum var, bir yıllık! Yani altmış frank.”

Jondrette yalan söylüyordu. Dört kira ancak kırk frank yapardı ve de borcu dört taksit kira olamazdı, çünkü Marius ikisini ödeyeli daha altı ay olmuştu.

Mösyö Leblanc cebinden beş frank çıkarıp, masanın üzerine attı.

Bu arada Jondrette, küçük kızının kulağına homurdanacak vakit buldu:

“Pis herif! Bu beş frankla ne halt etmemi istiyor? Bu, benim iskemlemlerimle, camımı bile karşılamaz! Gel de masrafını çıkar!”

Bu sırada Mösyö Leblanc, kendi mavi redingotunun üzerinde taşıdığı kahverengi büyük bir redingotu çıkarıp, iskemlenin arkalığine atmıştı.

“Mösyö Fabantou,” dedi, “üzerimde bu beş franktan fazlası yok! Ben şimdi kızımı eve götüreceğim, akşama tekrar gelirim. Siz borcunuzu bu akşam ödemek zorundasınız değil mi?”

Jondrette’in yüzü tuhaf bir ifadeyle aydınlandı. Şevkle cevap verdi:

“Evet, saat sekizde ev sahibinin evinde olmam gerekiyor.”

“Ben saat altıda burada olacağım ve altmış frankı size getireceğim.”

Jondrette, kendinden geçmişcesine:

“Ah benim velinimetim!” diye haykırdı.

Bir yandan da alçak sesle, “Ona iyi bak karıcığım!” diye ekledi.

M. Leblanc, yine güzel genç kızın koluna girmiş, kapıya doğru dönmüştü:

“Akşama görüşürüz dostlarım!” dedi.

“Saat altıda, öyle mi?” dedi Jondrette.

“Tam saat altıda.”

O sırada sandalyenin üzerinde kalan redingot, Jondrettelerin büyük kızının gözüne çarptı.

“Mösyö, redingotunuzu unutuyorsunuz,” dedi.

Jondrette, kızına yıldırım çarpar gibi bir bakış attı ve aynı zamanda omuzlarını korkunç bir şekilde silktiler:

M. Leblanc döndü, gülümseyerek cevap verdi:

“Unutmuyorum, bırakıyorum.”

“Ah, koruyucum,” dedi Jondrette, “yüce velinimetim, gözyaşlarımı neredeyse tutamayacağım! İzin verin de sizi arabanıza kadar geçireyim.”

M. Leblanc, karşılık olarak:

“Eğer dışarı çıkacaksınız, şu redingotu giyin,” dedi, “gerçekten çok soğuk.”

Jondrette, bu sözü iki ettirmedi. Kahverengi redingotu hemen sırtına geçirdi.

Jondrette önde, iki yabancı arkada, üçü birlikte dışarı çıktılar.

10. Şirket Arabalarının Tarifesi: Saati İki Frank

Marius, bütün bu sahneden hiçbir şey kaçırmamış olmasına rağmen aslında hiçbir şey de görmemişti. Bakışları genç kızın üzerinde takılıp kalmış, daha sefalet yuvasına adımını attığı ilk andan itibaren kalbi onu adeta bütünüyle

kavrayıp sarmıştı. Kız, orada bulunduğu sürece Marius, maddi algıları ortadan kaldıran ve ruhu tek bir nokta üzerinde toplanmaya iten o kendinden geçmeyi yaşamıştı. Marius, kızı değil de, saten pelerinli, kadife şapkalı bir nuru seyre dalmıştı. Sirius yıldızı odaya girse, gözleri daha çok kamaşmazdı.

Genç kız paketi, giyecek eşyalarını ve battanierleri açarken, hatta anneye ve küçük kıza, iyi niyetiyle ve şefkatle sorular sorarken, onun hareketlerini bir bir gözlüyor, sözlerini duymaya çalışıyordu. Onun gözlerini, alnını, güzelliğini, endamını, yürüyüşünü tanıyordu, ama sesini hiç duymamıştı. Luxembourg Parkı'nda bir defa onun söylediğini sandığı birkaç kelime duymuştu, ama pek emin değildi. O sesi duymak, o müziği biraz olsun ruhunda saklayabilmek için ömrünün on yılını verirdi. Gelgelelim, Jondrette'in halini acıklı acıklı sergileyişi, tiz borazan sesleri arasında kayboluyor, bu durum, Marius'ün hayranlığına gerçek bir öfke katıyordu. Genç kıza, onu kıskanarak bakıyordu. Bu ucube odada, bu iğrenç varlıkların ortasında gördüğünün gerçekten o tanrısal yaratık olabileceğini aklı almıyordu. Kurbağalar arasında bir Zümrüdüanka kuşu görüyormuş gibi geliyordu ona.

Kız dışarı çıkınca Marius bir tek şey düşünebildi; onu takip etmek, peşini bırakmamak, ancak nerede oturduğunu öğrendikten sonra onu bırakmak ya da hiç olmazsa onu böyle mucizevi bir şekilde bulduktan sonra, bir daha kaybetmemek! Komodinden aşağı atladı, şapkasını aldı. Tam elini kilidin sürgüsüne götürüp dışarı çıkmak üzereydi ki, aklına gelen bir düşünceyle durdu. Koridor uzun, merdiven dik, Jondrette gevezeydi, M. Leblanc, büyük olasılıkla henüz arabaya binmemişti. Şayet koridorda veya merdivende ya da eşikte geri dönüp de Marius'ü bu evde görecektse, mutlaka işkillenecek ve yeniden ondan kaçıp kurtulmanın yolunu bulacaktı; o zaman bir defa daha her şey bitmiş olurdu. Öyleyse ne yapmalı? Biraz beklemeli mi? Ama bu bekleyiş sırasında araba gidebilirdi. Marius ne yapacağını bilemiyordu. Sonunda tehlikeyi göze aldı ve odadan çıktı.

Koridorda kimsecikler yoktu. Merdivene koştu. Merdivende de kimsecikler yoktu. Telaşla aşağıya indi; tam bulvara dalmıştı ki, bir arabanın Petit-Banquier Sokağı'nın köşesinden dönüp, Paris'e girdiğini gördü.

Marius o yöne doğru seyirtti. Bulvarın köşesine gelince arabayı tekrar gördü; Mouffetard Sokağı'ndan aşağı hızla iniyordu; daha şimdiden hayli uzaktaydı ve ona yetişmenin çaresi de yoktu. Peki? Peşinden mi koşacaktı? İmkânsızdı bu; hem zaten arabanın peşinden birisinin tabana kuvvet koştuğunu hiç şüphesiz arabadakiler de fark ederdi, kızın babası onu tanırdı. Tam o sırada görülmemiş ve şahane bir rastlantı sonucu Marius, kiralık araba şirketine ait arabalardan

birinin boş bulvardan geçtiğini gördü. Alınacak tek bir karar vardı; bu arabaya binip, ötekini izlemek. Bu yol hem emin ve etkili hem de tehlikesizdi.

Marius, arabacıya durmasını işaret edip, seslendi:

“Saat hesabı!”

Marius boyunbağı takmamıştı ve sırtında düğmeleri eksik iş elbisesi vardı, gömleğinin göğsü pili yerlerinin birinden yırtılmıştı.

Arabacı durdu, göz kırparak sol elini Marius’e doğru uzatıp, başparmağı ile işaret parmağını hafifçe ovuşturarak Marius’e uzattı:

“O ne o?” dedi Marius.

“Para peşin,” dedi arabacı.

Marius, üstünde ancak on altı metelik olduğunu hatırladı.

“Ne kadar?” diye sordu.

“Kırk metelik.”

“Dönüşte öderim.”

Arabacı cevap yerine ıslıkla La Palisse havasını çalarak atını kamçıladı.

Marius uzaklaşan arabanın arkasından şaşkın şaşkın bakakaldı. Yirmi dört meteliği eksik diye sevincini, mutluluğunu, aşkını kaybediyordu! Yine karanlık gecenin içine düşüyordu! Sabahleyin şu sefil kıza verdiği beş frankı acı acı ve söylemek gerekir ki, derin bir pişmanlıkla düşündü. Eğer o beş frank olsaydı şimdi kurtulmuştu, yeniden doğacaktı; olacaklar konusundaki belirsizlikten, karanlıktan kurtulacaktı; yalnızlıktan, hüzünden, kederden çıkacaktı; kaderinin siyah ipliğini, az önce gözlerinin önünde dalgalanan ve bir defa daha kopan o güzel altın ipliğe bağlayacaktı. Umutsuzluk içinde; perişan bir halde evine döndü.

Marius, Mösyö Leblanc’ın akşama tekrar geleceğine dair söz verdiğini ve bu defa onu takip etmek için daha becerikli davranmanın yeteceğini düşünebilirdi, ama hayran hayran seyredişi sırasında M. Leblanc’ın verdiği bu sözü galiba duymamıştı.

Merdivenden çıkacağı sırada bulvarın öbür tarafından Barrière des Gobelins Sokağı’nın duvarı boyunca Jondrette’in, ‘iyi niyetli adam’ın getirdiği redingota bürünmüş, şehir kapısı serserileri diye anılan endişe uyandırıcı görünüşlü adamlardan biriyle konuştuğunu fark etti; şu değişik yüzleri ve kuşkulu konuşmalarıyla kötü düşünceli oldukları her hallerinden belli olan ve genelde gündüzleri uykuda olmaları, geceleri de çalıştıklarını akla getiren adamlardan biriyle.

Girdaplar yaparak düşen karın altında kımıldamadan durup konuşan bu iki adam, bir emniyet görevlisinin, şüphesiz hemen dikkatini çekecek bir topluluk oluşturunuyordu, ama Marius ancak fark etmekle kaldı.

Ama yine de kalbine acı veren bu zihin meşguliyetine rağmen Marius, Jondrette'in konuştuğu bu şehir kapısı serserisinin, Courfeyrac'ın bir gün kendisine gösterdiği Panchaud namı diğer Printanier, yine namı diğer Bigrenaille adında birisine benzediğini düşünmekten kendisini alamadı. Mahallede oldukça tehlikeli bir gece yolcusu olarak tanınıyordu bu adam. Bundan önceki kitapta bu adamın adı geçmişti. Bu Panchaud namı diğer Printanier, yine namı diğer Bigrenaille, daha sonra birçok cinayet davalarında boy göstermiş ve sonra ünlü bir şair olmuştur. O sıralarda henüz tanınmış bir serseriydi. Bugün haydutlar, profesyoneller, katiller arasında dillere destandır. Son siyasi devrin sonlarına doğru bir ekol olmuştu. Ve Force Hapishanesi'ndeki Aslanlar İni'nde gece olurken gruplar oluşturup kendi aralarında usul usul konuştukları saatlerde ondan söz edilirdi. Hatta bu hapishanede, 1843 yılında otuz mahkûmun güpegündüz kaçmasına yaramış olan bu devriye yolu altındaki lağım kanalının geçtiği yerde, kanalın kapak taşı üstünde PANCHAUD adını okumak mümkündü. Bunu bizzat Panchaud, firar girişimlerinden birinde devriyelerin gezdiği yolun duvarına büyük bir cüretle kazımişti, 1832'de polis tarafından göz hapsine alınmıştı, ama henüz mesleğine ciddi bir şekilde başlamış değildi.

11. Sefalet, Acıya Hizmet Ediyor

Marius viranenin merdivenlerini ağır ağır çıktı. Tam hücrelerine girmek üzereydi ki, arkasından, koridorda Jondrettelerin büyük kızının peşinden geldiğini gördü. Bu kızı görmeye tahammülü yoktu, beş frankını o almıştı, parayı geri istemek için de artık çok geçti, araba çok uzaklarda olmalıydı. Hem zaten kız parayı ona geri de vermezdi. Az önce gelen insanların nerede oturduklarını ona sormak da faydasızdı, bunu bilemeyeceği belliydi, çünkü Fabantou imzalı mektubun adresi 'Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi'ndeki hayırsever mösyöye' şeklindeydi.

Marius odasına girerek, kapıyı arkasından itti.

Kapı kapanmadı; Marius döndü, bir elin kapıyı aralık tuttuğunu gördü.

"Nedir bu?" diye sordu, "kim var orada?"

Jondrettelerin kızıydı bu.

Marius, adeta hüzünlü bir sesle:

"Siz misiniz?" dedi, "demek yine siz! Ne istiyorsunuz benden?"

Kız düşünceliydi ve Marius'e bakmıyordu. Sabahki kendine olan güveni de

yoktu artık. İçeri girmemiş, koridorun loşluğunda duruyordu. Marius, onu kapının aralığından görüyordu.

“Hadi ya, cevap verecek misiniz?” dedi Marius, “Benden istediğiniz nedir?”

Kız, içinde belli belirsiz bir ışığın yanar gibi olduğu kederli gözlerini ona doğru çevirdi:

“zgn görünüyorsunuz Mösyö Marius. Neniz var?”

“Ben mi?” dedi Marius.

“Evet, siz.”

“Hiçbir şeyim yok.”

“Var, var!”

“Yok.”

“Var, diyorum size!”

“Beni rahat bırakın!”

Marius, kapıyı yeniden itti, kız hala onu tutuyordu.

“Bakın,” dedi, “hata ediyorsunuz. Zengin olmadığınız halde, bu sabah cömert davrandınız. şimdi de öyle olun. Bana yemek yememi sağlayacak parayı verdiniz, şimdi de neyiniz olduğunu söyleyin. Kederlisiniz, gözle görülüyor bu. Sizin zlmenizi istemem. Bunun için ne yapmak gerekiyorsa yaparım? Hangi işte yararlı olabileceğimi düşünüyorsanız o işte kullanın beni. Size sırlarınızı sormuyorum, bana söylemenize gerek yok, ama herhalde sizin için de yapabileceğim bir şeyler vardır. Babama yardım ettiğime göre size de edebilirim. Mektup götürmek, evlere gitmek, kapı kapı dolaşıp sorarak bir adresi bulmak, birisini takip etmek gerektiğinde ben o işe de yararım. Onun için, siz de neniz olduğunu bana söyleyebilirsiniz, gerekli kişilerle gider konuşurum. Bazen birisinin birileriyle konuşması, olan bitenin bilinmesi için yeter, böylece her şey yoluna girer. Benden faydalanınız.”

Marius’n aklına bir fikir geldi. Denize düşen yılanı sarılır demezler mi?

Jondrettelerin kızına yaklaştı.

“Bak, dinle...” dedi.

Kız, gözlerinde bir sevinç şimşegiyle onun sözünü kesti.

“Oh, bana ‘Sen’ diye hitap ediniz! Bence böylesi daha iyi.”

“Peki,” dedi Marius, “sen, o yaşlı mösyö ile kızını buraya getirdin!”

“Evet.”

“Adreslerini biliyor musun?”

“Hayır.”

“Onu bul bana.”

Kızın bakışı kederliyen neşeli, neşeliyen elemli oldu.

“Bütün istediğiniz bu mu?” diye sordu.

“Evet, bu.”

“Tanıyor musunuz onları?”

“Hayır, tanımıyorum.”

Kız şiddetle:

“Yani onu tanımıyorsunuz ama tanımak istiyorsunuz,” dedi.

“Her neyse, yapabilir misin?” dedi Marius.

“O güzel küçükhanımın adresini bulacağım size.”

‘Güzel küçükhanım’ sözündeki vurgu Marius’ü rahatsız etti.

“Neyse, önemli değil, babanın ya da kızın adresi,” dedi. “Onların adresi işte!”

Kız, ona dik dik baktı.

“Ne vereceksiniz bana?”

“Ne istersen?”

“Ne istersem mi?”

“Evet.”

“Adresi öğreneceksiniz.”

Başını eğdi, sonra ani bir hareketle kapıyı çekip kapattı.

Marius tek başına kaldı.

Bir iskemlenin üstüne attı kendini, başını ve iki dirseğini yatağına dayadı, kavramaktan aciz kaldığı düşüncelere dalmıştı, bir baş dönmesine tutulmuş gibiydi. Sabahtan beri bütün olup bitenler, meleğin ortaya çıkması, kaybolması, şu yaratığın az önce ona söyledikleri, sonsuz bir umutsuzluk içinde dalgalanan bir umut ışıltısı; işte bunlardı beynini dolduran.

Birdenbire, daldığı hayallerden şiddetle çekilip çıkarıldı.

Jondrette'in yüksek ve sert bir sesle kendisi için son derece merak uyandırıcı olan şu sözleri söylediğini duydu:

“Sana eminim diyorum, onu tanıdım!”

Kimden söz ediyordu Jondrette? Kimi tanıdı? Mösyö Leblanc'ı mı? ‘Ursule’ün babasını mı? Ne demekti bu! Jondrette, onu daha önce de tanıyor muydu? Marius, eksikliği hayatı kendisine zindan eden bütün bilgileri böyle ani ve beklenmedik bir şekilde edinecek miydi? Kimi sevdiğini, bu genç kızın kim olduğunu, babasının kim olduğunu öğrenecek miydi? Onları örten zifiri karanlık nihayet aydınlanmak üzere miydi? Perde yırtılıyor muydu? Ey ulu Tanrı!

Komodinin üstüne çıkmayıp, adeta fırladı, bölmedeki küçük pencerenin önündeki yerini aldı.

Yeniden Jondrette'in izbesinin içini görüyordu.

12. M. Leblanc'ın Beş Frangının Kullanılışı

Ailenin görünüşünde hiçbir değişiklik yoktu; yalnız kadınla kızlar paketin içinden bazı şeyler almışlar, yün çoraplar, yün gömlekler giymişlerdi. İki yeni battaniye de iki yatağın üzerine atılmıştı.

Jondrette, besbelli daha yeni dönmüştü. Hâlâ nefes nefeseydi. Kızları şöminenin yanında yerde oturuyorlardı. Büyük kız, küçüğünün elini tedavi ediyordu. Karısı şaşkın bir yüzle şöminenin bitişiğindeki yatak bozuntusunun üzerine yığılmış gibi duruyordu. Jondrette, büyük adımlarla odanın içinde bir aşağı bir yukarı gidip geliyordu. Bakışlarında bir olağandışılık vardı.

Kocasının karşısında ürkek ve şaşkınlıktan çarpılmış gibi duran kadın, ona:

“Nasıl? Sahi mi? Emin misin?” diyecek oldu.

“Elbette eminim! Sekiz yıl oldu! Ama onu tanırım! Ah! Tanırım onu! Hemencecik de tanıdım! Nasıl yani! Senin gözüne çarpmadı mı?”

“Hayır.”

“Oysa sana ‘Dikkat et!’ dedim. Boy o boy, yüz o yüz, belki biraz daha yaşlı, – bazı insanlar hiç yaşlanmıyorlar, nasıl beceriyorlar bunu bilmem,– ses o ses. Yalnız daha iyi giyinmiş, hepsi bu! Ah! İhtiyar esrarengiz şeytan, enseledim seni, hadi bakalım!”

Durdu ve kızlarına:

“Hadi, defolun siz de!” dedi.

“Senin gözüne çarpmamış olması çok garip doğrusu.”

Kızlar söyleneni yapmak için ayağa kalktılar.

Ana kekeledi:

“Yaralı eliyle mi?”

“Açık hava ona iyi gelir,” dedi Jondrette, “gidin hadi.”

Bu adamın karşı gelinemeyen insanlardan olduğu açıkça görülüyordu. İki kız dışarı çıktılar.

Kapıdan çıkarlarken, babaları büyüğünü kolundan yakaladı ve sesine özel bir ton vererek:

“Saat tam beşte burada olacaksınız,” dedi, “ikiniz de. Size ihtiyacım olacak.”

Marius’ün dikkati bir kat daha arttı.

Beriki, karısıyla yalnız kalınca yine odada dolaşmaya başladı; sessizce iki üç defa gitti geldi. Sonra sırtındaki kadın gömleğinin eteklerini pantolonunun kemerinden içeri tıktırmak için birkaç dakika uğraştı.

Birdenbire kadına doğru döndü, kollarını kavuşturdu ve bağırdı:

“Sana bir şey söyleyeyim mi? O küçükhanım...”

“Ne olmuş?” dedi karısı, “neymiş o küçükhanım?”

Marius şüphe edemezdi artık, belli ki ondan söz ediyorlardı. Büyük bir endişeyle ve can kulağıyla dinliyordu.

Ne var ki, Jondrette, öne doğru eğilerek, karısına alçak sesle söylemişti söyleyeceğini. Sonra doğruldu ve sözünü yüksek sesle tamamladı:

“Odur!”

“O kız ha?” dedi kadın.

“O kız!” dedi kocası.

Ananın ağzından çıkan bu ‘o kız’ kelimesindeki anlamı hiçbir söz dile getiremez. Ucube bir ses tonuyla karışık bir şaşkınlıktı bu; gazaptı, kindi, öfkeydi. Kocasının kulağına söylediği birkaç kelime, şüphesiz bir ad, bu uyuşuk şişman kadının uyanmasına ve iğrenme duygusunun kıskançlığa dönüşmesine yetmişti.

“İmkânsız bu!” diye haykırdı, “benim kızlarım yalınayak dolaşır, sırtlarına giyecek elbise bulamazlarken, düşünüyorum da! Nasıl olur! İçi pamuk kaplı saten pelerin, kadife şapka, ipekli kumaştan ayakkabılar, bütün hepsi! İki yüz frankın üstünde giyim kuşam eşyası! Sanırsın ki bir hanımefendi! Hayır, olamaz, yanılıyorsun! Hem sonra öteki gudubet bir şeydi, buysa hiç de fena değil! Gerçekten fena değil! Bu, o olamaz!”

“O diyorum sana. Göreceksin.”

Bu kesin ifade karşısında Madam Jondrette kırmızı, ablak suratını biçimsiz bir ifadeyle tavana kaldırdı. O an kadın, Marius’e kocasından bile daha korkunç göründü. Dişi kaplan bakışlı bir dişi domuzdu bu.

“Nasıl!” diye yeniden konuştu, “benim kızlarıma acıyarak bakan o müthiş güzel küçükhanım, o pis dilenci demek! Ah! Takunyamın topuğuyla karnını patlatmak isterdim onun!”

Yataktan kalktı ve bir an ayakta, saç başı dağılmış, burun delikleri şişmiş, ağzı aralık, yumrukları sıkılıp geriye doğru uzatılmış bir halde durdu. Sonra yine kendisini yatağın üzerine attı. Erkek, dışisine hiç aldırış etmeden odada gidip geliyordu.

Bir süre sessizlikten sonra Jondrette, karısına yaklaştı ve önünde durdu, az önceki gibi yine kollarını çapraz kavuşturmuştu:

“Sana bir şey söyleyeyim mi?”

“Ne?” diye sordu kadın.

Adam, alçak sesle kısaca cevap verdi:

“Artık servet sahibi oluyorum.”

Jondrette kadın, “Bana bunu söyleyen çıldırıyor mu yoksa?” der gibi bir bakışla kocasını süzdü.

“Lanet olsun! Bunca zamandır ‘ateşin varsa açlıktan öl, ekmeğin varsa soğuktan’ cemaatinin üyesiydim! Yeterince sefalet çektim! Hem kendi yükümü, hem başkalarının yükünü! Artık şakam yok, bunu komik bulmuyorum artık, kelime oyunu yeter. Tanrım! Maskaralığa paydos, ezeli, ebedi peder! Doyasıya yemek, doyasıya içmek istiyorum! Zıkkımlanmak! Uyumak! Hiçbir şey yapmamak! Ben de sıramı kullanmak istiyorum! Gebermeden önce ben de milyoner olmak istiyorum!”

İzbenin içinde bir tur attı ve ekledi:

“Başkaları gibi.”

“Ne demek istiyorsun kuzum?” dedi kadın.

Adam başını salladı, gözünü kırptı ve gösteri yapmaya hazırlanan bir sokak hokkabazı gibi sesini yükseltti.

“Ne mi demek istiyorum? Bak, dinle!”

“Şşşşt!” diye homurdandı Jondrette kadın, “o kadar yüksek sesle olmaz! Başkalarının duymaması gereken işler bunlar.”

“Pöh! Kim o başkası? Bitişikteki mi? Onu az önce dışarı çıkarken gördüm. Hem zaten bir şey duyduğu mu var o koca ahmağın? Sonra, dışarı çıktığını

gördüm diyorum sana.”

Ama yine de bir tür içgüdüyle Jondrette sesini alçalttı ama Marius’ün duyamayacağı kadar da alçaltmadı. Marius’ün bu konuşmanın hiçbir kelimesini kaçırmamasını sağlayan diğer bir elverişli durum da, yağan karın bulvardan geçen arabaların gürültüsünü boğmasıydı.

Marius’ün işittikleri şunlardı:

“İyi dinle bak! Yakayı ele verdi Karun! Hiç fark etmez! İş oldu sayılır. Her şey ayarlandı. Adamlarla görüştüm. Bu akşam saat altıda altmış frank getirmek için gelecek alçak herif! Gördün değil mi nasıl döktürdüm yalanları; yok altmış frankmış, yok ev sahibiymiş, yok 4 Şubat’mış! Bu iş öyle sadece kiradan ibaret değil! Yağma yok! Neyse, saat altıda gelecek! Bu, bitişik komşunun yemeğe gittiği saattir. Burgon Ana, şehirde bulaşık yıkıyor. Evde kimse yok. Bitişikteki hiçbir zaman saat on birden önce dönmez. Küçükler gözcülük edecekler. Sen de bize yardım edeceksin. İşimizi görecektir.”

“Ya görmezse?” diye sordu kadın.

Jondrette, korkunç bir el işareti yaparak:

“Biz onun işini görürüz,” dedi.

Ve bir kahkaha attı.

Marius, onun güldüğünü ilk defa görüyordu. Soğuk bir gülüştü bu, insanı ürpertiyordu.

Jondrette, şöminenin yanındaki dolabı açarak içinden bir kasket çıkardı, kolunun yeniyle ovaladıktan sonra kafasına geçirdi.

“Ben şimdi çıkıyorum,” dedi, “görmem gereken bazı kimseler var. İyi kimseler. Göreceksin, işler nasıl da yolunda gidecek. Dışarıda mümkün olduğu kadar az kalacağım. Güzel bir oyun oynayacağız, sen evi kolla.”

İki eli pantolonunun cebinde, bir an düşünceli düşünceli durdu, sonra haykırdı:

“Biliyor musun, onun beni tanımamış olması iyi şans doğrusu! Eğer tanısaydı, bir daha gelmezdi. Az kalsın elimizden kaçırıyorduk! Beni sakalım kurtardı beni! Romantik çene sakalım! Güzel, küçük, romantik çene sakalım!”

Yeniden gülmeye başladı.

Pencereye gitti. Kar sürekli yağıyor, göğün kurşunisine çizgiler çekiyordu.

“Ne pis hava!” dedi.

Sonra redingotunun önünü kavuşturarak ekledi.

“Bu çul da çok bol. Ama fark etmez, bunu bana bırakmakla çok iyi etti doğrusu ihtiyar moruk! Bunsuz dışarı çıkamazdım, fırsat da yine kaçmış olurdu!

Oysa; işler buna bağlı!”

Kasketini gözlerinin üzerine çekerek odadan çıktı.

Çıkalı henüz birkaç saniye olmuştu ki, kapı yeniden açıldı ve adamın vahşi, zekî görünümlü profili aralıktan tekrar görüldü.

“Az kalsın unutuyordum, bir mangallık kömür alman gerek.”

Ve ‘insaniyetli adam’ın ona bıraktığı beş frankı karısının önlüğüne attı.

“Bir mangallık kömür mü?”

“Evet.”

“Kaç ölçek?”

“İki dolu ölçek olsun.”

“Otuz metelik eder. Gerisiyle de akşam yemeği için bir şeyler alırım.”

“Sakın ha!”

“Niye?”

“Yüz meteliği harcamaya kalkma.”

“Niçin?”

“Çünkü benim de alacağım bir şey var!”

“Ne?”

“Bir şey işte.”

“Ne kadar gerekiyor sana?”

“Buralarda nerede bir hırdavatçı var?”

“Mouffetard Sokağı’nda.”

“Ha! Tamam, sokağın köşesinde; dükkânını biliyorum.”

“Ama söylesene canım, senin alacağın şeye kaç para gerekiyor?”

“Elli metelik, üç frank.”

13. Solus Cum Solo, in Loco Remoto, Non Cogitabuntur Orare Paternoster⁷²

Marius, bütün hayalperestliğine rağmen daha önce de söylediğimiz gibi metanetli ve enerjik yaratılışlıydı. İnzivaya çekilip kendi üzerine düşünmek alışkanlığı onda sevgi ve merhamet duygularını geliştirerek, belki öfkelenme melekesini zayıflatmıştı, ama infial duyma melekesine dokunmamıştı. Bir Brahman rahibinin iyilikseverliği ile bir yargıcın sertliği vardı onda; bir kurbağaya acır ama bir engerek yılanını ezerdi. Ve şimdi bakışları bir engerek kovuğuna dalmış bulunuyordu, gözlerinin önünde bir canavarlar yuvası vardı.

“Bu sefilleri ayaklar altında ezmek gerekiyor,” dedi kendi kendine.

Aydınlanacağını umduğu sırların hiçbirini aydınlanmamış, aksine, belki de hepsi büsbütün koyulaşmıştı. Luxembourg’daki güzel kız çocuğuyla, M. Leblanc adını taktığı adam hakkında Jondrette’in onları tanıdığından başka bir şey bilmiyordu. Söylenen karanlık sözlerden açık ve seçik olarak fark edebildiği tek şey vardı; bir tuzak hazırlanmaktaydı, karanlık ama müthiş bir tuzak; her ikisi de büyük bir tehlike içindeydiler; kız için olası bir tehlikeydi bu ama babası için kesindi; onları mutlaka kurtarmak gerekiyordu; Jondrettelerin iğrenç tertiplerini bozmak, bu örümceklerin ağını parçalamak gerekti.

Bir süre Madam Jondrette’i gözledi. Bir köşeden eski bir sac mangal çıkarmış, demir parçalarını karıştırıp duruyordu.

Komodinin üstünden elinden geldiği kadar yavaşça hiç gürültü çıkarmamaya dikkat ederek indi.

Hazırlanmakta olan şeyin ona verdiği korkuya, Jondrettelerin içine saldıkları dehşete rağmen, sevdiği kıza belki bu yoldan bir hizmette bulunabileceği düşüncesiyle adeta bir sevinç duymaktaydı.

Ama nasıl yapmalı? Tehdit altındaki bu kişileri nasıl haberdar etmeli? Onları nerede bulmalıydı? Adreslerini bilmiyordu. Bu kişiler bir an için gözlerine tekrar görünmüş, sonra yeniden Paris’in uçsuz bucaksız derinliklerine dalıp kaybolmuşlardı. M. Leblanc’ın akşam saat altıda geleceği sırada kapıda bekleyip, onu tuzaktan haberdar etmeli miydi? Ama Jondrette’le adamları onu orada görürlerdi, yol ıssızdı, kendisinden daha kuvvetli olabilirler, onu yakalamanın ya da oradan uzaklaştırmanın bir yolunu bulabilirlerdi. Bu durumda Marius’ün kurtarmak istediği insan mahvolurdu. Az önce saat biri vurmuştu. Tuzak saat altı için hazırlanıyordu. Marius’ün önünde daha beş saat vardı.

Yapılacak tek bir şey kalıyordu.

Elbisesini giydi, boynuna bir atkı bağladı, şapkasını aldı ve sanki çıplak ayakla yosunlar üstünde yürüyormuş gibi hiç gürültü yapmadan dışarı çıktı.

Zaten Madam Jondrette hâlâ hurdalarını karıştırmakla meşguldü.

Marius evden çıkınca doğruca Petit-Banquier Sokağı'na girdi.

Sokağın ortalarına gelmişti, bazı yerlerinde üzerinden atlanılabilecek kadar alçalan ve boş bir arsaya açılan bir duvarın yanındaydı, ağır ağır yürüyordu; zihni çok meşguldü; karlar ayak seslerini boğuyordu. Birdenbire yanı başında birinin konuştuğunu işitti. Gün ortasıydı, sokakta kimseler yoktu, ama yine de net olarak bazı sesler duyuluyordu,

Yanından geçtiği duvarın üstünden bakmak geldi aklına.

Gerçekten de, orada sırtlarını duvara dayamış, karın üstüne oturmuş konuşan iki adam vardı.

Tanımadığı iki çehreydi bunlar; biri sakallı, işçi gömlekli bir adam, öteki de uzun saçlı, hırpani kılıklı bir adamdı. Sakallının başında bir Yunan fesi vardı, ötekinin başı açıktı ve saçlarının arasına kar taneleri girmişti.

Üzerlerinden başını uzatınca, Marius, adamların söylediklerini işitebildi.

Uzun saçlısı, öbürünü dirseğiyle dürterek:

“Patron-Minette’le bu iş mutlaka olur,” diyordu.

“Öyle mi sanıyorsun,” dedi sakallı.

Uzun saçlı karşılık verdi.

“Adam başına beş yüz teklik bir kayme düşecek, başa gelebilecek en kötü şey de, beş, altı, bilemedin on yıl kodes!”

Öteki biraz tereddütle ve Yunan fesinin altında titreyerek cevap verdi:

“Bu şey, gerçek bir şey. Bu gibi şeylere karşı çıkılamaz.”

Uzun saçlısı yine konuştu:

“Bu iş çantada keklik diyorum sana. Chose Baba’nın arabası da koşulmuş olacak.”

Sonra, bir önceki günkü Gaîté Tiyatrosu’nda seyrettikleri bir melodramdan söz etmeye başladılar.

Marius, yoluna devam etti.

Bu duvarın arkasında karların üzerine çökerek pek garip bir şekilde saklanan bu adamların karanlık sözleri, Jondrette’in hain planlarıyla büsbütün ilgisiz olmayabilir gibi geliyordu ona. Sözünü ettikleri iş o olmalıydı.

Saint-Marceau kenar mahallesine doğru yöneldi ve karşısına çıkan iki dükkâna nerede bir polis komiseri bulabileceğini sordu.

Ona Pontoise Sokağı, 14 numarayı salık verdiler.

Marius oraya doğru yola koyuldu.

Bir fırının önünden geçerken, akşam yemeği yemeyeceğini düşünerek iki meteliklik ekmek aldı ve yedi.

Yolda giderken Tanrı'ya şükretti. Beş frankını sabahleyin Jondrettelerin kızına vermemiş olsaydı, M. Leblanc'ın arabasını takip edeceğini, dolayısıyla bütün bunlardan haberi olamayacağını düşündü; hiçbir şey Jondrettelerin tuzağını engelleyemeyecek, böylece M. Leblanc ve şüphesiz onunla birlikte kızı da mahvolacaktı.

14. Bir Polis Memuru, Bir Avukata İki Yumruk Atıyor

Marius, Pontoise Sokağı 14 numaraya gelince birinci kata çıktı ve polis komiserini sordu.

Hademenin biri:

“Mösyö, komiser burada yok,” dedi, “ama onun yerine bakan bir müfettiş var. Kendisiyle konuşmak ister misiniz? İşiniz acele mi?”

“Evet,” dedi Marius.

Hademe, onu komiserin makam odasına götürdü. Odada, bir parmaklığın arkasında, sırtını bir sobaya vermiş uzun boylu bir adam ayakta duruyor ve iki eliyle üç kat yakalı geniş bir redingotun eteklerini yukarıya doğru kaldırıyordu. Köşeli bir yüzü, ince, sert ifadeli bir ağzı ve pek korkunç, kırılmış gür favorileri, insanın ödünü patlatan bir bakışı vardı. Bu bakışın delici değil de, araştırıcı bir bakış olduğu söylenebilirdi.

Bu adam, hiç de Jondrette'den daha az yırtıcı, ya da korkunç değildi; buldogla karşılaşmak da, bazen kurtla karşılaşmak kadar kaygı vericidir.

“Ne istiyorsunuz?” dedi Marius'e, mösyö kelimesini eklemeyen.

“Sayın komiseri.”

“Burada yok. Onun yerine ben bakıyorum.”

“Çok gizli bir iş için arıyordum.”

“Anlatın öyleyse.”

“Çok da acele.”

“Çabuk anlatın öyleyse.”

Bu sakın ve haşın adam korkunç olduğu kadar güven vericiydi de. Korku ve

güven telkin ediyordu. Marius, ona macerayı anlattı. –Yani tanıdığı birinin bu akşam bir tuzağa düşürüleceğini.– Kendisi Avukat Marius Pontmercy, haydut yuvasının yanındaki odada oturduğundan hazırlanan bütün komployu aradaki bölmeden işitmişti; –tuzağı tasarlayan cani Jondrette adında birisiydi;– muhtemelen şehir kapısı serserilerinden bazı yordakçıları vardı, örneğin Panchaud, namı diğer Printanier veya Bigrenaille bunlardan biriydi; Jondrette’in kızları gözcülük edemezlerdi; –tehdit altında bulunan adamı haberdar etmenin hiçbir yolu yoktu, çünkü adını bile bilmiyordu;– ve nihayet bütün bu işler akşam saat altıda Hôpital Bulvarı’nın en تنها olduğu bir sırada 50-52 numaralı evde gerçekleştirilecekti.

Numarayı duyunca, müfettiş başını kaldırdı ve soğuk bir tavırla:

“Demek koridorun sonundaki odada,” dedi.

“Evet,” dedi Marius ve ekledi: “O evi biliyor musunuz?”

Müfettiş bir an sessiz kaldıktan sonra, çizmesinin topuğunu sobanın ağzında ısıtarak cevap verdi:

“Öyle görünüyor.”

Marius’ten çok boyunbağına konuşur gibi devam etti:

“Bu işin içinde Patron-Minette olmalı.”

Bu kelime Marius’ün dikkatini çekti.

“Patron-Minette,” dedi. “Gerçekten de, bu sözü duymuşluğum var.”

Ve uzun saçlı adamlar, sakallı adamın Petit-Bulquier Sokağı’ndaki duvarın arkasında, karların içindeki konuşmalarını müfettişe anlattı.

Müfettiş homurdandı:

“Uzun saçlının Brujon olması gerek, sakallısı da Demi-Liard, namı diğer Deux-Milliard olmalı.”

Yine gözkapaklarını indirmişti, düşünüyordu.

“Chose Baba’ya gelince, onu da tanır gibiyim. İşte yaktım redingotumu. Bu lanet olası sobayı da hep fazla yakarlar. 50-52 numara. Eski Gorbeau malikânesi.”

Sonra Marius’e baktı.

“Siz yalnız o sakallıyla, uzun saçlıyı mı gördünüz?”

“Bir de Panchaud’yu.”

“Oralarda ufak tefek, uğursuz bir züppenin dolanıp durduğunu hiç görmediniz mi?”

“Hayır.”

“Ya da Bitki Bahçesi’ndeki file benzer, kalas gibi, irikıyım, şişman birini?”

“Hayır.”

“Peki ya eski kırmızı kuyruklu maskaralara benzeyen kurnaz birini?”

“Hayır.”

“Dördüncüye gelince; onu zaten kimse görmez; ne yardımcıları, ne küçük memurları, ne müstahdemleri. Bu yüzden, onu görmemiş olmanızda pek şaşılacak bir yan yok.”

“Hayır. Kim bütün bu yaratıklar?” diye sordu Marius.

Müfettiş cevap verdi:

“Hem zaten saat onların saati değil.”

Tekrar sessizliğe gömüldü, sonra yeniden konuştu.

“50-52 numara. Bilirim o barakayı. Sanatçılar farkında olmadan onun içinde saklanmamız imkânsızdır, yoksa hemen vodvilin temsilini iptal edip, işin içinden sıyrılırlar. Çok mütevazıdırlar! Seyirci onları rahatsız eder. Öyle olmaz, yok, öyle olmaz. Onları şarkı söylerken dinlemek ve onları dans ettirmek isterim.”

Bu monolog bitince Marius’e döndü, ona sabit bir bakışla bakarak sordu:

“Korkar mısınız?”

“Neden?” dedi Marius.

“Bu adamlardan.”

Bu polisin kendisine hâlâ mösyö demediğini fark etmeye başlayan Marius, sert bir şekilde karşılık verdi:

“Sizden fazla değil!”

Müfettiş, Marius’e daha da sabit bir bakışla baktı ve yapmacıklı bir resmiyet edasıyla:

“Mert ve dürüst bir insan gibi konuşuyorsunuz. Cesaret suçtan, dürüstlük de otoriteden korkmaz...”

Marius, onun sözünü kesti:

“İyi, güzel ama, siz ne yapmayı düşünüyorsunuz?”

Müfettiş cevap olarak ona şunu demekle yetindi:

“Bu evde, kiracıların gece odalarına girebilmeleri için birer anahtarları vardır. Sizin de anahtarınız olmalı.”

“Evet, var,” dedi Marius.

“Yanınızda mı?”

“Evet.”

“Verin onu bana,” dedi müfettiş.

Marius, anahtarı yelek cebinden çıkarıp müfettişe verirken:

“Beni dinlerseniz, oraya bir kuvvetle gelin,” dedi.

Müfettiş, Marius’e, Voltaire’in kendisine bir kafiye teklif eden taşralı akademi üyesine bakabileceği gibi baktı; iki kocaman elini tek bir hareketle üç kat yakalı redingotunun muazzam ceplerine daldırıp, cep tabancası denen çelikten iki küçük tabanca çıkardı. Bunları Marius’e uzatarak, çabuk çabuk ve kısa, kesin bir ifadeyle konuştu:

“Bunları alın. Evinize dönün. Odanıza saklanın. Sizi dışarıda sansınlar. Tabancalar doludur. Her birinde iki mermi var. Gözetleyin, bana söylediğinize göre, duvarda bir delik varmış. Adamlar gelecekler. Onları istedikleri gibi davranmaları için ses çıkarmayın. Baktınız ki iş tam kıvamına geldi artık durdurmak gerek, bir el ateş edersiniz. Fazla değil, bir el. Gerisi bana ait. Bir el tabanca havaya, tavana, herhangi bir yere. Sakın vaktinden önce olmasın. İşin icra edilmesine geçilmesini bekleyin; avukatsınız, bunun ne demek olduğunu bilirsiniz.”

Marius tabancaları aldı, ceketinin yan ceplerine koydu.

Müfettiş:

“Böyle koyarsanız kabarıklık yapar, belli olur,” dedi, “en iyisi, onları iç ceplerinize yerleştirin.”

Marius, tabancaları iç ceplerine gizledi.

Müfettiş sözüne devam etti:

“Şimdi artık kaybedecek bir dakika bile yok. Saat kaç? İki buçuk. Saat yedide mi demiştiniz?”

“Altıda,” dedi Marius.

“Vaktim var,” dedi müfettiş, “Ama ancak vaktim var. Size söylediklerimin hiçbirini unutmayın. ‘Bom!’ Bir el tabanca.”

“Merak etmeyin,” diye cevap verdi Marius.

Marius, çıkmak için elini kapının mandalına atıyordu ki, müfettiş seslendi:

“Ha, şunu da söyleyeyim; bu arada bana ihtiyacınız olursa, gelin ya da birisini yollayın. Müfettiş Javert’i sorsunlar.”

15. Jondrette Alışveriş Yapıyor

Kısa bir süre sonra, saat üç sularında Courfeyrac, yanında Bossuet olduğu halde tesadüfen Mouffetard Sokağı’ndan geçiyordu. Kar hızını gittikçe artırıyor,

her yanı kaplıyordu. Bossuet, Courfeyrac’a:

“İnsan bu kar tanelerini görünce, gökyüzünde beyaz kelebek sürüsü var sanıyor,” diyordu. Birdenbire Bossuet, yoldan şehir kapısına doğru çıkan ve hali bir tuhaf olan Marius’ü gördü.

“Bak hele! Marius,” dedi Bossuet.

“Gördüm,” dedi Courfeyrac, “Onunla konuşmalıyım.”

“Niçin?”

“Pek meşgul.”

“Neyle?”

“Görmüyor musun halini?”

“Hangi halini?”

“Birini izleyen biri gibi görünüyor.”

“Doğru,” dedi Bossuet.

“Gözlerindeki bakışa bak,” dedi Courfeyrac.

“Hangi şeytanın peşindeki acaba?”

“Şapkası çiçekli çıtı pıtı bir yosmanın! Âşık o.”

Bossuet:

“Ama ben sokakta ne çiçekli şapka ne de çıtı pıtı yosma görüyorum,” dedi.
“Hiç kadın yok ortalarda.”

Courfeyrac Marius’e baktı ve yüksek sesle:

“Bir adamı izliyor!” dedi.

Gerçekten de, başında bir kasket olan ve arkadan görülmesine rağmen kırçıl sakalı fark edilen bir adam Marius’ün yirmi adım kadar önünde yürümekteydi.

Bu adam, üstüne pek bol gelen yepyeni bir redingot giymişti, ayağında ise çamurdan kapkara olmuş, lime lime, berbat bir pantolon vardı.

Bossuet bir kahkaha attı.

“Neyin nesidir ki bu adam?”

Courfeyrac:

“Bu,” dedi, “bir şairdir. Şairler tavşan derisi tüccarlarının pantolonlarından ve Fransa Ayan Meclisi üyelerinin redingotlarından giymeyi pek severler.”

“Bakalım Marius nereye gidiyor, şu adam nereye gidiyor, onları takip edelim, ne dersin ha?” dedi Bossuet.

“Bossuet!” diye bağırdı Courfeyrac, “Ey Meaux kartalı! Olağanüstü bir ahmaksınız siz. Bir adamı izleyen bir adamı izlemek, öyle mi?”

Geriye döndüler.

Gerçekten de Marius, Jondrette'in Mouffetard Sokağı'ndan geçtiğini görmüş, onu gözlüyordu.

Jondrette, bir bakışın pençesinde olduğunu aklının ucundan bile geçirmeden Marius'ün önü sıra yürümekteydi.

Jondrette, Mouffetard Sokağı'nı arkasında bıraktı, Marius, onun Gracieuse Sokağı'ndaki berbat evlerden birine girdiğini gördü. Jondrette orada on beş dakika kadar kaldı, sonra yine Mouffetard Sokağı'na döndü; o tarihte Pierre-Lombard Sokağı'nın köşesinde bulunan bir hırdavatçı dükkânına uğradı, birkaç dakika sonra Marius, onun elinde beyaz tahta saplı büyük bir demir keskiyle dükkândan çıktığını ve keskiyi redingotunun altına sakladığını gördü. Petit-Gentilly Sokağı'na gelince Jondrette sola döndü ve hızlı hızlı yürüyerek Petit-Banquier Sokağı'na ulaştı. Gün batmak üzereydi, bir süredir kesilmiş olan kar yeniden yağmaya başlamıştı. Marius her zamanki gibi ıssız olan Petit-Banquier Sokağı'nın köşesinde pusuya yatıp, Jondrette'i takip etmeyi bir yana bıraktı. Böyle yapmakla da iyi etti çünkü Marius'ün uzun saçlı adamla sakallı adamın konuşmalarını dinlediği alçak duvarın yanına gelince Jondrette arkasına döndü, kimsenin kendisini izlemediğinden, görmediğinden emin olduktan sonra duvardan atladı, kayboldu.

Bu duvarın sınırlandırdığı boş arsa, kötü nam salmış bir eski araba kiralayıcısının arka avlusuna çıkıyordu. Adam iflas etmişti ama sundurmaların altında hâlâ bazı eski arabalar vardı.

Marius, Jondrette'in yokluğundan faydalanarak eve dönmenin akıllıca olacağını düşündü, zaten saat de ilerliyordu; Ma'am Burgon, her akşam şehre bulaşık yıkamaya giderken, âdeti üzere evin kapısını kapar; karanlık bastırıldığında kapı daima kapalı olurdu. Marius, anahtarını polis müfettişine vermişti; bu yüzden de acele etmesi gerekiyordu.

Ortalık kararmış, hemen hemen gece bastırmıştı; ufukta tek bir nokta vardı; aydı bu.

Salpêtrière'in alçak kubbesi arkada kıpkırmızı yükseliyordu.

Marius, geniş adımlarla 50-52 numaraya döndü. Oraya ulaştığında kapı henüz açıktı. Merdivenden ayaklarının ucuna basarak çıktı, odasına kadar koridorun duvarı boyunca süzüldü. Hatırlanacağı gibi, bu koridorun iki yanında, o sıralar hepsi de kiralık ve boş olan harap odalar diziliydi. Ma'am Burgon, bunların kapılarını genellikle açık bırakırdı. Bu kapılardan birinin önünden geçerken zayıf bir ışığın belli belirsiz ağarttığı dört hareketsiz adam başı görür gibi oldu.

Marius, görölmek istemediği için görmeye de çalışmadı. Fark edilmeden, güröltüsüzce tam zamanında odasına girmeyi başardı. Az sonra Ma'am Burgon'un gittiğini ve evin kapısının kapandığını işitti.

16. 1832'de Moda Olan Bir İngiliz Havasına Uydurulmuş şarkı Nerede Okunuyor?

Marius yatağa oturdu. Saat beş buçuk sularıydı. Onu olacaklardan sadece yarım saatlik bir süre ayırıyordu. Kalbinin sesini, karanlıkta bir saatin işleyişini duyar gibi duyuyordu. O an karanlıklar içinde iki şeyin yol almakta olduğunu düşünüyordu; bir yandan suç ilerliyor, öbür yandan adalet geliyordu. Korkmasına korkmuyordu gerçi ama, olacak şeyleri düşündüğünde de ürpermekten kendisini alamıyordu. Kendini birdenbire beklenmedik bir serüvenin içinde bulan herkes gibi, bugün olanlar ona bir rüyaymış gibi geliyor ve bir kâbusun pençesinde olmadığına inanmak için iç ceplerindeki iki elik tabancanın soğukluğunu vücudunda hissetmesi gerekiyordu.

Kar durmuştu gitgide daha parlaklaşan ay, sislerden sıyrılmakta ve yerdeki karın beyaz yansıısıyla karışan ışığı odaya bir alacakaranlık göröntüsü vermekteydi.

Jondrettelerin odasında ışık vardı. Marius, bölmedeki deliğin kendisine kanlı gibi gelen kırmızı bir aydınlıkla parladığını gördü.

Bu aydınlığın bir mum ışığından gelemeyeceği kesindi. Kaldı ki, Jondrettelerin odasında hiçbir hareket de yoktu; kimse kımıldamıyor, kimse konuşmuyor, bir soluk bile duyulmuyordu; derin, buz gibi bir sessizlik vardı orada; bu ışık da olmasa, insan kendisini bir mezarın yanında sanırdı.

Marius, ayakkabılarını usulcacık çıkarıp, yatağının altına itti.

Birkaç dakika geçti. Marius, aşağıdaki kapının menteşelerinin çıkardığı sesi duydu, ağır ve telaşlı bir ayak sesi merdivenden çıktı ve koridoru geçti, izbenin kapı mandalı güröltüyle kalktı; eve dönen Jondrette'ti bu.

Hemen birçok ses birden yükseldi. Bütün aile odadaydı. Yalnız reisin yokluğunda aile ağzını açmıyor, susuyordu; tıpkı kurdun yokluğunda yavru kurtların susması gibi.

"Ben geldim," dedi Jondrette.

"İyi akşamlar baba," diye kızlar cıyakladılar.

Ana:

"E, ne haber?" dedi.

"İşler tıkırında gidiyor," diye Jondrette karşılık verdi, "Yalnız ayaklarım

müthiş üşüdüler. İyi, tamam, giyinmişsin. Güven duyulabilecek bir halde olmalısın.”

“Hemen çıkmaya hazırım.”

“Sana söylediklerimin hiçbirini unutmadın ya? Hepsini güzelce yapacaksın değil mi?”

“Sen merak etme.”

Jondrette:

“Mesele şu ki,” dedi... Cümlesini tamamlamadan kesti.

Marius, ağır bir şeyin masanın üzerine konulduğunu duydu, Jondrette’in satın aldığı keski olmalıydı.

Yine Jondrette:

“Ne o, yemek mi yendi burada?” dedi.

Ana:

“Evet,” dedi, “Üç büyükçe patatesle tuz vardı. Ateşin yanmasından yararlanıp, onları pişirdim.”

“Güzel,” diye cevap verdi Jondrette, “Yarın benimle birlikte akşam yemeğine gideceksiniz. Bir ördek ve garnitürü olacak. Onuncu Charlesgiller gibi yemek yiyeceksiniz. Her şey yolunda gidiyor.”

Sonra alçak sesle ilave etti:

“Fare kapanı kuruldu. Kediler de orada.”

Sesini büsbütün alçalttı:

“Şunu da ateşe koy.”

Marius, maşayla ya da demirden bir aletle dürtüklenen kömürün çıkardığı tıkırtıyı duydu. Jondrette yine konuştu:

“Kapının menteşelerini ses çıkarmamaları için yağladın mı?”

Ana:

“Evet,” diye cevap verdi.

“Saat kaç?”

“Altı oluyor. Saint-Médard buçuğu çaldı.”

“Hay Tanrım!” dedi Jondrette, “Küçüklerin gözcülük etmeye gitmeleri gerekiyor. Gelin siz buraya, bakın, dinleyin.”

Bir fısıldaşma oldu.

Jondrette’in sesi yeniden yükseldi:

“Burgon kadın gitti mi?”

Ana:

“Gitti,” dedi.

“Bitişikte kimse olmadığından emin misin?”

“Bütün gün eve dönmedi, hem biliyorsun şimdi onun yemek saati.”

“Eminsin değil mi?”

“Eminim.”

“Olsun,” dedi Jondrette, “Gidip, orada olup olmadığına bakmaktan bir şey çıkmaz. Kızım, mumu al da bak bakalım.”

Marius, kendini yere attı, yerde sürünerek sessizce karyolasının altına girdi.

Henüz karyolanın altına büzülmüştü ki, kapının çatlakları arasından bir ışık gördü.

Bir ses:

“Baba, dışarı çıkmış!” diye bağırdı.

Marius, büyük kızın sesini tanıdı.

“Girdin mi içeri?” diye sordu babası.

“Hayır,” diye cevap verdi kız, “Ama anahtarı kapıda olduğuna göre, çıkmış.”

“Sen yine de içeri bir gir.”

Kapı açıldı. Marius, büyük kızın elinde bir mumla içeri girdiğini gördü. Sabahki gibiydi yine, yalnız bu ışıktaki daha korkunç görünüyordu.

Kız doğruca yatağa yürüdü. Marius, bir anda anlatılamaz bir endişeye kapıldı ama yatağın yanında çiviyle duvara asılmış bir ayna vardı, kız o aynaya doğru gidiyordu. Ayaklarının ucunda yükselerek, aynaya baktı. Bitişik odadan, karıştırılan demir sesleri geliyordu.

Kız, eliyle saçlarını düzeltti, aynaya gülücükler yaptı, bir yandan da mezardan çıkar gibi boğuk bir sesle şarkı mırıldanıyordu:

Tek bir hafta sürmüştü aşklarımız

Ne ki mutlulukta kısadır zaman

Sekiz gün birbirimize doyamadık biz

Uzayıp gitmeli aşk dolu her an!

Uzayıp gitmeli aşk dolu her an!

Bu sırada Marius tir tir titriyordu. Nefesini kızın duymaması ona imkânsız gibi geliyordu.

Kız pencereye yöneldi, dışarıya bakarak, yarı memnun haliyle yüksek sesle konuştu.

“Paris büyük gömlek giydiği zaman ne kadar çirkin oluyor!” dedi.

Tekrar aynanın önüne geldi, yeniden yüzüne birtakım anlamlı şekiller vererek, kendisini sırasıyla önden ve profilden seyretti.

Babası seslendi:

“E, hadi bakalım! Ne yapıyorsun hâlâ?”

Kız saçlarını düzeltmeye devam ederek cevap verdi:

“Karyolanın, eşyaların altına bakıyorum, kimse yok!”

“Sersem kız!” diye ulurcasına bağırdı babası, “Hemen buraya gel! Vakit kaybetmeyelim.”

“Geliyorum! Geliyorum!” dedi kız, “Bunların mezbeleliğinde de zaten hiçbir şey yapmaya vakit yoktur.”

Yine bir şarkı mırıldandı:

Kalbinde zaferler var, terk ediyorsun beni

Zavallı gönlüm bekleyecek her yerde seni

Aynaya son bir defa göz atarak dışarı çıktı ve kapıyı arkasından kapattı.

Kısa bir süre sonra Marius, koridorda iki genç kızın çıplak ayaklarının sesini ve Jondrette’in onlara seslenişini duydu:

“Gözünüzü iyi açın! Biriniz sınır kapısı tarafından, öbürünüz Petit-Banquier Sokağı’nın köşesinden. Evin kapısını bir dakika bile gözden kaçırmayın, en ufak bir şey bile görseniz, hemen buraya gelin! Koştura koştura! İçeri girmek için anahtarınız var.”

Büyük kız homurdandı:

“Karda yalınayak nöbet tutmak da...”

“Yarın gülböceği renginde ipekli kumaştan ayakkabılarınız olacak!” dedi babası.

Merdivenlerden indiler, birkaç saniye sonra kapının kapanış sesinden, dışarı çıktıkları anlaşıldı.

Şimdi evde sadece Marius, karı-koca Jondretteler ve büyük olasılıkla, Marius’ün alacakaranlıkta, tavanarasının kapı arkasında belli belirsiz bir göz attığı esrarengiz varlıklardan başka kimse yoktu.

17. Marius'ün Beş Frankının Kullanılışı

Marius, gözetleme yerine geçmesi zamanının geldiğine karar verdi. Yaşının çevikliğiyle, göz açıp kapayıncaya kadar bölmedeki deliğin başına geçti.

Baktı.

Jondrettelerin evinin içi garip bir görünüş sergiliyordu. Marius, fark ettiği acayip aydınlığın nedenini de anladı. Küf bağlamış bir şamdanın üzerinde mum yanıyordu, ama odayı asıl aydınlatan bu değildi. Bu sefil oda, şöminenin içine yerleştirilmiş ve içi yanan kömürlerle dolu, oldukça büyük bir sac mangaldan akseden ışıklarla baştan aşağı nura bulanmış gibiydi. Jondrette kadının o sabah hazırladığı mangaldı bu. Kömür kor haline gelmiş, mangal kızarmıştı; mavi bir alev mangalın üstünde dans etmekte ve Jondrette'in Pierre-Lombard Sokağı'ndan satın aldığı yanan kömürlerin arasına daldırılmış olan kızaran keskinin şeklini seçilmesini mümkün kılmaktaydı. Kapıya yakın bir köşede, belli bir amaçla yerleştirilmiş gibi duran iki yığıntı vardı. Bunlardan biri bir hurda demir yığını, öbürü de bir ip yığınının benziyordu. Bütün bunlar, hazırlanan şeyden haberi olmayan bir kimsenin zihnini pek korkunç bir düşünceyle pek basit bir düşünce arasında tereddüte düşürürdü. Bu şekilde aydınlanan izbe mekân, bir cehennem ağzından çok, bir demirci dükkânına benziyordu. Yalnız Jondrette, bu ışık içinde bir demirciden çok, bir şeytanı hatırlatmaktaydı.

Masanın üstündeki mumun mangaldan tarafa olan yanı ateşin müthiş sıcaklığından erimekte ve boylamasına tükenmekteydi. Cartouche olmuş bir Diogenes'e layık, ışığı karartılıp açılabilen eski bir bakır fener şöminenin üzerine konulmuştu.

Ocağın içine, hemen hemen sönmüş kütüklerin yanına yerleştirilmiş olan bir mangal, dumanını şöminenin baca borusuna yolluyor ve böylece ortalığa koku yaymıyordu.

Pencerenin dört camından içeri giren ay ışığı kırmızıya boyanmış, alev alev parlayan odaya kendi beyazlığını katıyordu. İş başındayken bile hayalperestliği elden bırakmayan Marius'ün şair kafasında bu gördükleri yeryüzünün çirkin hayallerine karışan semavi bir düşünce gibiydi.

Kırık camdan içeriye giren hava esintisi kömür kokusunun dağılmasına ve mangalın varlığının daha az hissedilmesine yardım ediyordu.

Gorbeau viranesi hakkında daha önce söylediklerimiz hatırlanırsa, Jondrette'in ini zorbaca ve karanlık bir olayın sahnelenmesine, bir suçun örtülüp gizlenmesine elverişli olması açısından mükemmel bir yerdi. Paris'in en ıssız bulvarının, en münzevi evinin en ücra odasıydı bu. Yeryüzünde tuzak diye bir

şey olmasaydı, onu mutlaka burada icat ederlerdi.

Evdeki, içinde oturulmayan bir sürü oda, bu izbe bölümü bulvardan ayırmakta ve sahip olduğu tek pencere de duvar ve çitlerle çevrili geniş, boş arsalara bakmaktaydı.

Jondrette piposunu yakmış, hasırı patlak sandalyeye oturmuş, tüttürüyor, karısı alçak sesle ona bir şeyler söylüyordu.

Eğer Marius, Courfeyrac olsaydı, yani hayatın her yüzü karşısında gülen insanlardan olsaydı, gözü Jondrette kadına rastladığında bir kahkaha atmaktan kendini alamazdı. Başında X. Charles'ın taç giyme törenindeki silahşörlerin şapkalarını andıran tüylü siyah bir şapka, sırtında örme etekliğinin üstünde, alaca bulaca büyük bir ekose şal, ayaklarında da sabah kızının beğenmediği erkek ayakkabıları vardı. Jondrette'e, "İyi, giyinmişsin! İyi etmişsin. Güven verebilecek bir halde olmalısın!" dedirten kıyafet buydu işte.

Jondrette'e gelince; M. Leblanc'ın ona verdiği ve ona pek bol gelen yeni üstlüğü çıkarmamıştı; bu nedenle de kılığı Courfeyrac'ın gözünde şair idealini gerçekleştiren redingot ve pantolon çelişkisini sergilemeye devam ediyordu.

Jondrette birdenbire sesini yükseltti:

“Ha, sahi! Aklıma geldi. O, bu havada, arabayla gelecektir. Feneri yak da al, aşağı in. Aşağıda, kapının arkasında durursun: Arabanın durduğunu duyunca kapıyı hemen açarsın, o yukarı çıkarken merdivene ve koridora ışık tutarsın, buraya girerken de, sen çabucak yine aşağıya inip, arabacının parasını verir, arabayı savarsın.”

“Para nerede peki?” diye sordu kadın.

Jondrette, pantolonunun ceplerini karıştırdı ve çıkarıp ona beş frank verdi.

Kadın:

“Bu da nesi?” diye yüksek sesle sordu.

Jondrette, böbürlenerek cevap verdi:

“Komşunun bu sabah verdiği para.”

Sonra ekledi:

“Biliyor musun, buraya iki de sandalye gerekiyor.”

“Niçin?”

“Oturmak için.”

Marius, Jondrette kadının bu söze sakın sakın verdiği karşılığı duyunca bütün bedeninde bir ürperme dolaştığını hissetti:

“İş değil! Şimdi gider bitişiktekileri getiririm”

Ve çevik bir hareketle odanın kapısını açarak koridora çıktı.

Marius’ün komodinden inip, yatağına kadar giderek, altına saklanmasına yetecek vakti yoktu.

“Mumu al!” diye seslendi Jondrette.

“İstemez,” dedi kadın, “Zorluk verir. Altı üstü iki iskemle taşıyacağım. Ay ışığı var ya.”

Marius, ana Jondrette’in hantal elinin karanlıkta yoklayarak anahtarı aradığını işitti. Kapı açıldı. Marius, heyecan ve şaşkınlıktan olduğu yerde mihlanmış gibi kaldı.

Jondrette kadın içeri girdi.

Kırma çatının penceresinden içeri iki büyük gölge parçası arasından bir ay ışığı huzmesi giriyordu. Bu gölge parçalarından biri Marius’ün yaslandığı duvarı boydan boya kaplıyor, böylece onu da görünmez yapıyordu.

Ana Jondrette gözlerini kaldırdı, ama Marius’ü göremedi, iki sandalyeyi, Marius’ün sahip olduğu yegâne sandalyeleri aldı ve kapıyı arkasından gürültülü

bir şekilde çarparak çıkıp gitti.

Odaya döndü.

“İşte sana iki sandalye.”

“Ve işte fener,” dedi kocası. “abuk in hadi.”

Kadın, hemen söyleneni yaptı. Jondrette, odada yalnız kaldı.

Sandalyeleri masanın iki yanına yerleştirdi, keskiyi kızgın kömürlerin içinde çevirdi, şöminenin önüne mangalı gizleyecek şekilde eski bir paravana koydu, sonra ip yığınının bulunduğu köşeye giderek, bir şeyi gözden geçirir gibi eğildi. Marius, o zaman evvelce ona şekilsiz bir yığın gibi görünen şeyin çok güzel yapılmış bir ip merdiven olduğunu anladı, merdivenin basamakları tahtadandı ve asmak için iki tane de kancası vardı.

Bu ip merdivenle kapının arkasında yığılı duran demir parçalarından bazı iri aletler, sahici demir gürzler, Jondrettelerin izbesinde o sabah yoktu. Belli ki, öğleden sonra, Marius yokken getirilip oraya konulmuşlardı.

Marius:

“Bunlar bahçıvanlık, dölgerlik aletleri,” diye düşündü.

Marius ve bu türlü konularda biraz daha bilgili olsaydı, bahçıvanlık, ve marangozluk aletleri sandığı şeylerden bir kısmının bir kilidi zorlamaya ya da bir kapıyı açmaya; bir kısmının da kesmeye ve yarmaya yarayan aletler olduğunu anlardı; bunlar, hırsızların ‘ufaklıklar’ ve ‘biiciler’ adını verdikleri uğursuz aletlerdi.

Şömine, masa ve iki sandalye tam Marius’ün karşısındaydı. Mangal gizlenmiş olduğundan, oda artık yalnızca mumla aydınlanıyor, masanın ya da şöminenin üzerindeki ufak kapacak döküntüsü bile kocaman bir gölge oluştuyordu. Ağzı kırık bir su testisi bir duvarın yarısını örtüyordu. Bu odada bilinmez bir çeşit çirkin ve tehdit edici sessizlik vardı.

Jondrette, piposunun sönmesine kayıtsız kalmıştı; zihninin ciddi bir düşünceye dalmış olduğunun belirtisiydi bu. Tekrar gelip yerine oturmuştu. Mum ışığı çehresinin vahşi ve kurnaz köşelerini aydınlatıp meydana çıkartıyordu. Kaşlarını atıyor, durup dururken ikide bir sağ elini açıyor, sanki içinden yaptığı karanlık bir konuşmanın son uyarılarına cevap veriyordu. Kendine verdiği bu karanlık, anlaşılmaz cevaplardan birinin ardından masanın çekmecesini şiddetle çekti ve orada saklı duran uzun bir mutfak bıçağını alarak keskin yüzünü tırnağıyla kontrol etti ve sonra bıçağı yerine koyarak, çekmeceyi itti.

Marius de sağ iç cebindeki tabancayı kavayarak çıkardı ve tetiği kurdu.

Tabanca kurulurken keskin, sert bir ses çıkardı.

Jondrette irkildi, sandalyesinde yarı doğruldu.

“Kim var orada?” diye bağırdı.

Marius nefesini tuttu. Jondrette, bir an etrafı dinledi, sonra gülerek:

“Amma da aptalım! Bölme çıtırdadı,” dedi.

Marius tabancayı elinde tuttu.

18. Marius’ün İki Sandalyesi Karşı Karşıya

Birdenbire bir çanın uzaktan hazin hazin çalışları camları titretti. Saint-Médard’da saat altıyı vuruyordu.

Jondrette, her vuruşu bir baş sallamasıyla işaretledi. Altıncı çanda mumu parmaklarıyla söndürdü.

Sonra odada yürümeye başladı, koridoru dinledi, yürüdü, yine dinledi.

“Tanrı vere de artık gelse!” diye homurdandı, sonra yeniden sandalyesine döndü.

Tam yeniden oturuyordu ki, kapı açıldı.

Jondrette Ana açmıştı kapıyı; fenerin üstündeki deliklerden birinin aşağıdan aydınlattığı iğrenç bir nezaket sırtışıyla yüzünü buruşturarak koridorda duruyordu.

“Buyurunuz efendim,” dedi.

Jondrette de aceleyle kalkarak:

“Buyurunuz velinimetimiz,” diye tekrarladı.

M. Leblanc göründü.

Kendisini özellikle saygıdeğer yapan bir hüznün ve sessizlik vardı üzerinde.

Masanın üzerine dört Louis altını koydu.

“Mösyö Fabantou,” dedi, “Bu sizin kiranız ve acil ihtiyaçlarınız için. Sonrasını düşünürüz.”

“Tanrı sizden razı olsun cömert velinimetimiz,” dedi Jondrette.

Ve kaşla göz arasında karısına yanaştı.

“Arabayı sav!”

Kadın, kocası M. Leblanc’a övgüler yağdırır, bir sandalye sunarken sıvıştırdı. Biraz sonra geri geldi ve kocasının kulağına usulca:

“Oldu,” dedi.

Sabahtan beri aralıksız yağan karlar, kalın bir tabaka halinde biriktiğinden,

arabanın geldiği duyulmadığı gibi, gittiği de duyulmadı.

Bu arada M. Leblanc oturmuştu.

Jondrette de, M. Leblanc'ın karşısındaki öbür sandalyeye geçmişti.

Şimdi geçen olaylar hakkında bir fikir edinebilmek için, okuyucu, kafasında ve gözünde şunları canlandırmalıdır: Dondurucu bir gece, Salêtriére'in karla kaplı ay ışığı altında muazzam kefenler gibi bembeyaz uzanan ıssızlıkları; trajik bulvarları ve uzun karaağaç dizilerini şurada burada kızartan sokak fenerlerinin kör ışıkları; çepeçevre bir buçuk kilometre mesafede belki de tek kişi bile yok; Gorbeau viranesi sessizliğin, dehşet ve gecenin son kertesinde; bu yalnızlığın, bu karanlığın ortasında, bu viranede, Jondrettelerin bir mumla aydınlatılmış geniş sefalet yuvası ve bu izbede bir masanın başında oturmuş iki adam; M. Leblanc sakın, Jondrette gülümser bir halde ve korkunç; Jondrette kadın, ana kurt, bir köşede ve bölmenin arkasında ayakta; göze görünmeyen, tek bir kelimeyi, tek bir hareketi bile kaçırmayan, gözü delikte, tabancası elinde bekleyen Marius.

Marius, ancak bir nefret ve dehşet heyecanı duyuyor, fakat asla korku duymuyordu. Tabancanın kabzasını avucunda sıkıyor, kendisini emniyette hissediyor, "Bu sefil yaratığı istediğim zaman durdururum," diye düşünüyordu.

Polisin oralarda bir yerde pusuda, hemen kolunu uzatmaya hazır bir durumda, kararlaştırılan işareti beklediğini seziyordu.

Ayrıca Jondrette'le M. Leblanc arasındaki bu zorlu karşılaşmadan, öğrenmeyi pek merak ettiği şeyler üzerine biraz ışık saçılacağını umuyordu.

19. Karanlık Köşelerden Duyulan Kaygı

M. Leblanc oturur oturmaz gözlerini boş duran yataklara çevirdi.

"Yaralı yavrucak nasıl?" diye sordu.

Jondrette, kederli ve minnettar bir gülümseyişle:

"Kötü," diye cevap verdi, "Çok kötü sayın mösyö. Ablası onu pansuman yaptırmak için Bourbe'a götürdü. Kendilerini görürsünüz, az sonra dönecekler."

M. Leblanc, sanki şimdiden çıkışı kontrol altına almak istermiş gibi, kendisiyle kapı arasında adeta kavgaya hazır bir durumda kendisini süzen Jondrette kadının acayip kılık kıyafetine bir göz atarak:

"Madam Fabantou, bana daha iyi görünüyor, öyle değil mi?" dedi.

"O ölüm halinde," dedi Jondrette. "Ama elden ne gelir efendim! Öyle gayretli bir kadın ki! Kadın değil, neredeyse bir öküz."

Bu iltifattan pek duygulanan Jondrette kadın, pohpohlanan bir ucube cilvesiyle haykırdı:

“Bana karşı her zaman çok iyisindir zaten Mösyö Jondrette!”

“Jondrette mi dedi M. Leblanc? Ben sizin adınızı Fabantou sanıyordum.”

“Fabantou, namı diğer Jondrette!” diye hemen atıldı koca. Aktörlük”

Karısına doğru bir omuz silkti; M. Leblanc bunu görmedi; sonra sesine abartılı, yapay ve okşayıcı bir hava vererek devam etti:

“Ah! Bu zavallı sevgilimle ben daima iyi bir aile oluşturmuşuzdur. Bu da olmasa, elimizde ne kalırdı ki? O kadar mutsuzuz ki saygıdeğer efendim! Kollarımız var, iş yok! Çalışma hırımız var, fakat çalışamıyoruz! Hükümet bunu nasıl düzenler bilemiyorum, ama namusum üzerine yemin ederim ki Jakoben değilim, demagog değilim mösyö; hükümetin kötülüğünü istemem, ama bakanların yerinde olsaydım, mukaddesatım üzerine yemin ederim ki işler başka türlü olurdu. Alın örneğin, ben kızlarıma mukavvacılık mesleğini öğretmek istedim. Şimdi bana diyeceksiniz ki; “Ne yani, bu da meslek mi?” Evet! Bir meslek! Basit bir meslek! Bir ekmek parası. Ne düşüştür bu sayın velinimetim! Bizim gibi görmüş geçirmiş insanlar için ne alçalış! Yazık! Eski refah zamanlarımızdan hiçbir şey kalmadı! Bir tablo hariç, hiçbir şey, çok bağlı olduğum bir tablo, ama onu da maalesef elden çıkaracağım, çünkü yaşamak gerek! Yine de yaşamak gerekiyor!”

Jondrette, yüzünün düşünceli ve kurnaz ifadesinden hiçbir şey eksilmeksizin, böyle belli bir düzensizlikle konuşup dururken, Marius gözlerini kaldırdı ve odanın dip tarafında, henüz o vakte kadar görmediği birisini fark etti. Bu adam içeri öyle sessizce girmişti ki, kapının menteşelerinin döndüğü bile duyulmamıştı. Adamın sırtında mor renkte eski, yıpranmış, lekeli, sökük ve her kıvrımı açık bir ağız meydana getiren örme bir yelek, pamuklu kadifeden bol bir pantolon, ayağında tahta tabanlı bez pabuçlar vardı, gömleği yoktu, boynu çıplaktı, kolları da çıplaktı, dövmeliydi, suratı siyaha bulanmıştı. En yakın yatağın üzerine sessizce, kollarını kavuşturarak oturmuştu. Jondrette kadının arkasında kaldığı için ancak belli belirsiz fark edilebiliyordu.

İnsanı bakmaya sevkeden, manyetik denilebilecek içgüdüyle, M. Leblanc da aşağı yukarı Marius’le aynı anda o yana döndü. şaşkınlığını gösteren bir hareket yapmaktan kendini alamadı. Jondrette’in gözünden kaçmamıştı bu. Memnun ve müteşekkir bir tavırla düğmelerini ilikleyerek:

“Ha! Anlıyorum!” diye haykırdı, “Redingotunuza bakıyorsunuz değil mi? Bana pek iyi gitti! Doğrusu pek iyi gitti!”

M. Leblanc:

“Kim bu adam?” dedi.

“O mu?” dedi Jondrette, “Bir komşu. Siz ona bakmayın.”

Pek garip bir görünüşü vardı bu komşunun. Ama Saint-Marceau dış mahallesinde kimyevi madde fabrikaları pek çoktur. Birçok fabrika işçisinin yüzü böyle kapkara olabilir. Zaten M. Leblanc’ın bütün kişiliğinde saf ve korkusuz bir güven havası esiyordu.

Yeniden konuştu:

“Affedersiniz, ne diyordunuz bana Mösyö Fabantou?”

Jondrette dirseklerini masaya dayayıp, adeta bir boa yılanının bakışlarına benzeyen sabit ve yumuşak bir bakışla M. Leblanc’a bakarak:

“Şunu diyorum mösyö, sayın koruyucum,” diye karşılık verdi, “şunu diyorum ki, elimde satılık bir tablo var.”

Kapıda hafif bir gürültü oldu. İkinci bir adam daha içeri girmiş ve Jondrette kadının arkasındaki yatağa oturmuştu.

Bunun da birincisi gibi kolları çıplaktı ve yüzünde mürekkepten ya da isten bir maske vardı.

Her ne kadar bu adam odaya kelimenin tam anlamıyla süzülerek girdiyse de, M. Leblanc’ın gözüne çarpmamazlık edemedi.

“Aldırış etmeyin,” dedi Jondrette, “Evin insanlarıdır onlar. Diyordum ki, elimde değerli bir tablo kaldı.”

“İşte mösyö, bakın.”

Ayağa kalkıp, daha önce sözünü ettiğimiz levhanın dibinde dayalı durduğu duvara doğru yürüdü ve levhayı çevirerek, yine duvara dayalı bir halde bıraktı. Gerçekten, tabloya benzer bir şeydi bu; mum ışığı şöyle böyle aydınlatıyordu. Marius, kendisiyle tablo arasında Jondrette bulunduğu için hiçbir şey seçemiyordu; yalnızca kaba saba bir şekilde panayır tuvaleri, paravana resimleri gibi cırtlak, çığ renklerle boyanmış bir şey fark ediliyordu.

“Bu ne bu?” diye sordu Leblanc.

Jondrette, bir hayranlık çığlığı kopardı:

“Üstat elinden çıkma bir resim, çok değerli bir tablo, velinimetim! Onu iki kızım gibi severim, bana bazı anıları hatırlatır! Ama size söyledim, sözümü de geri almam, o kadar çaresiz bir haldeyim ki, onu elden çıkaracağım.”

Ya tesadüfen ya da biraz kaygılanmaya başladığından, tabloyu incelerken M. Leblanc’ın bakışı odanın dibine doğru kaydı.

Dört adam vardı şimdi orada; üçü yatağın üzerine oturmuş, biri de kapının pervazının yanında, ayakta duruyordu; dördü de çıplak kolluydu hareketsizdi;

suratları karaya boyanmıştı. Yatağın üstündekilerden biri duvara dayanmış, gözlerini yummuştu, uyuyor sanılırdı. Yaşlı bir adamdı bu; kara suratı üzerindeki ak saçları pek çirkindi. Diğer ikisi gençtiler; biri sakallı, öbürü uzun saçlıydı. Hiçbirinin ayağında ayakkabı yoktu; tahta tabanlı bez pabuçlu olanın dışındakiler yalınayaktılar.

Jondrette, M. Leblanc'ın gözlerinin bu adamlara takıldığını fark etti.

“Dostlar bunlar. Komşular,” dedi. “Kömürde çalıştıkları için yüzleri kapkara kesilmiş. Bunlar ocakçıdır. Onlarla ilgilenmeyin velinimetim, ama şu benim tabloyu satın alın. Sefil durumuma acıyın. Size pahalıya vermem. Ona ne değer biçersiniz.”

M. Leblanc, Jondrette'in iki gözü arasına bakarak, kendini savunmaya hazırlanan bir adam tavrıyla:

“İyi ama,” dedi, “Herhangi bir meyhane tablosu bu, en fazla üç frank eder.”

Jondrette, yumuşak bir havayla cevap verdi:

“Cüzdanınız yanınızda mı? Bin eküyle yetinebilirim.”

M. Leblanc ayağa kalktı, sırtını duvara dayadı ve gözlerini süratle odada dolaştırdı. Solunda, pencere tarafında Jondrette; sağında, kapı tarafında ise Jondrette'le dört adam vardı. Dört adam hiç kıpırdamıyorlardı, onu görüyor gibi bile değildiler.

Jondrette mırıldanır bir hava ile ve bulanık bir gözle, öyle acıklı bir tavırla konuşmaya başlamıştı ki, M. Leblanc, gözlerinin önünde düpedüz sefaletten aklını kaçırmış bir insan bulunduğunu sanabilirdi.

“Eğer tablomu satın almazsanız sevgili velinimetim, hiçbir geçim kaynağım olmadığına göre, kendimi nehre atmaktan başka çarem yok demektir. İki kızıma kaplama süs eşyası için, hediyelik eşya için mukavvadan kutular yapmayı öğretmem gerektiğini düşünüyorum! İyi ama, cam kapların yere düşmemesi için altında rafı olan bir masa gerekiyor, özel olarak yapılmış bir fırın gerek ve de tahta, kâğıt ya da kumaş için kullanıldığına göre farklı güçte olması gereken yapıştırıcı için üç gözlü bir pota, kartonu kesmek için bir falçata, şekle sokmak için bir kalıp, çelik raptiyeleri çakmak için bir çekiç, boya fırçaları, kör olasınca, ne bileyim ben, bir sürü şey işte! Ve bütün bunlar da günde dört metelik kazanmak için! On dört saat çalışarak! Her kutu, işçinin elinden on üç defa geçecek! Kâğıt ıslatılacak! Hiç leke yapılmayacak! Yapıştırıcı sıcak tutulacak! Dedim ya, kör olasınca işte! Günde dört metelik! Gel de bununla yaşa!”

Jondrette konuşurken kendisini dikkatle süzen M. Leblanc'a bakmıyordu. M. Leblanc'ın gözü Jondrette'in üstünde, Jondrette'in gözüyse kapıdaydı.

Marius'ün dikkati soluk soluğa birinden öbürüne gidip geliyordu. M. Leblanc'ın kendi kendine; “Aptal mı bu adam?” diye sorar gibi bir hali vardı. Jondrette, sesine türlü çeşitli kırılmalar, dökülmeler vererek yalvaran, yaltaklanan bir üslupla iki üç defa tekrarladı; “Kendimi nehre atmaktan başka çarem yok! Hatta geçen gün bu iş için Austerlitz Köprüsü'nün yanından üç basamak indim!”

Birdenbire ferî sönmüş gözbebekleri iğrenç bir parlayışla aydınlandı, bu ufak tefek adam doğruldu, korkunç bir hal aldı, M. Leblanc'a doğru bir adım attı ve gürleyen bir sesle ona haykırdı:

“Söz konusu olan bunlar değil! Beni tanıdınız mı?”

20. Tuzak

Odanın kapısı birden şiddetle açıldı ve mavi bej gömlekli, siyah kâğıttan maskeler takmış üç adam belirdi. Birincisi zayıf biriydi, elinde demirli, kalın bir sopa vardı; dev gibi bir şey olan ikincisi, sıgır öldürmeye yarayan bir balyozu başı aşağıya gelecek şekilde sapının ortasından tutuyordu. Geniş omuzlu, kısa, birincisinden daha zayıf, ikincisinden daha az cüsseli bir adam olan üçüncüsü ise, bir hapisane kapısından çalınmış koskoca bir anahtarı orta yerinden avuçlamıştı.

Görünüşe göre Jondrette, bu adamların gelmesini beklemekteydi. Jondrette'le kalın sopalı, zayıf adam arasında hızlı bir konuşma geçti.

“Her şey hazır mı?” dedi Jondrette.

“Evet,” dedi zayıf adam.

“Montparnasse nerede peki?”

“Jön Prömiye senin kızınla konuşmak için durdu.”

“Hangisiyle?”

“Büyükle.”

“Aşağıda araba var mı?”

“Var.”

“Yük arabasına atlar koşuldu mu?”

“Koşuldu.”

“İyisinden iki at mı?”

“En âlâsından.”

“Beklemesini söylediğim yerde bekliyor değil mi?”

“Evet.”

“İyi,” dedi Jondrette.

M. Leblanc sapsarı kesilmişti. Nasıl bir yere düştüğünü kavrayan bir insan gibi, izbenin içinde çevresindeki her şeyi gözden geçiriyor, etrafını saran kafalara doğru sırayla bir bir dönen kafası, boynunun üzerinde dikkatli ve şaşkın bir ağırlıkla hareket ediyordu. Ama hal ve tavrında korkuya benzer bir şey yoktu. Masayı kendisine hemen oracıkta akıl edilmiş bir siper olarak almıştı. Biraz önce kendi halinde bir ihtiyar havasında olan bu adam birdenbire adeta bir atlet kesilmiş ve güçlü yumruğunu ürkütücü ve şaşırtıcı bir hareketle sandalyesinin arkasına koymuştu.

Böyle bir tehlike karşısında bu kadar metin, bu kadar mert olan bu yaşlı adam bu haliyle, iyi oldukları kadar cesur karakterli olan insanlar gibi de görünüyordu. Sevdiğimiz bir kızın babası bizim için hiçbir zaman bir yabancı değildir. Marius, bu meçhul adamdan gurur duydu.

Jondrette'in "Bunlar ocakçıdırlar," dediği adamlardan biri demir yığınının içinden büyük bir demirci makası, öbürü bir manivela çubuğu, üçüncüsü de bir çekiç alarak, tek kelime konuşmadan kapının önüne dikilmişlerdi. Yaşlı olan yatakta kalmış, sadece gözlerini açmıştı. Jondrette kadın onun yanında oturmuştu.

Marius, birkaç saniyeye kalmadan, işe karışma zamanının geleceğini düşündü ve sağ kolunu koridor yönünde tavana doğru, tabancasını patlatmaya hazır durumda havaya kaldırdı.

Jondrette, sopalı adamla konuşması bitince yeniden M. Leblanc'a döndü, o sinsi, güç zaptedilen korkunç gülüşüyle sorusunu tekrarladı:

"Beni tanımadınız mı?"

M. Leblanc, onun yüzüne bakarak cevap verdi:

"Hayır."

O zaman Jondrette masaya kadar geldi. Kollarını kavuşturarak, mumun üzerine eğildi, köşeli, yırtıcı bir ifadeyle çenesini M. Leblanc'ın sakın yüzüne yaklaştırdı ve hiç gerilemeyen M. Leblanc'a doğru mümkün olduğu kadar sokularak, ısırma hazır vahşi bir hayvan gibi haykırdı:

"Benim adım Fabantou değil, adım Jondrette de değil, benim adım Thénardier! Montfermeil'deki hancıyım! İyice duyuyor musunuz? Thénardier! Şimdi beni tanıdınız mı?"

M. Leblanc'ın yüzünde hafif bir kızarıklık belirip kayboldu; sesi titremeden, yükselmeden, her zamanki sakinliğiyle cevap verdi:

"Yine de tanımadım."

Marius bu cevabı işitmedi. O an o karanlık içinde vahşi, şaşkın ve yıldırım

çarpmış gibi görünüyordu. Jondrette'in "Benim adım Thénardier," dediği an Marius, kalbine saplanan bir kılıcın soğukluğunu hisseder gibi olup, bütün uzuvları titreyerek duvara yaslanmıştı ve sonra işaret atışını yapmaya hazır durumdaki sağ kolu yavaş yavaş aşağı inmişti. Ve Thénardier; "İyice duyuyor musunuz? Thénardier!" diye tekrarladığı an, Marius'ün gevşeyen parmakları az kalsın tabancayı yere düşürecekti, Jondrette, kim olduğunu açığa vurmakla M. Leblanc'ı heyecanlandıramamıştı ama Marius'ü altüst etmişti. M. Leblanc'ı hiç de etkilemiş gibi görünmeyen bu Thénardier adını Marius iyi biliyordu. Bu adın onun için ne demek olduğunu bir hatırlatalım! Babasının vasiyetnamesinde yazılı olan bu adı kalbinin üzerinde taşımıştı! Hâlâ da belleğinin derinliklerinde, şu kutsal emrin içinde o ad vardı. "Thénardier adında biri hayatımı kurtardı. Oğlum, ona rastlayacak olursa, ona elinden gelen her türlü iyiliği yapsın." Hatırlanacağı gibi, bu onun ruhundaki kutsal adlardan biriydi; ibadetinde o adı babasının adıyla karışmış olarak anıyordu. Hayret! Demek o Thénardier, uzun zamandır boşu boşuna arayıp durduğu Montfermeil'li o hancı buydu demek! En sonunda bulmuştu onu, hem de nasıl? Babasını kurtaran bu adam bir hayduttu! Marius'ün kendisini hizmetine adamak için yanıp tutuştuğu bu adam bir canavardı! Albay Pontmercy'nin bu kurtarıcısı bir suikast peşindeydi. Marius, bu suikastın şeklini henüz açıkça göremiyordu ama bir cinayete benzeyen bir şeydi! Hem de kime karşı ey ulu Tanrı! Ne uğursuz kader! Talihin ne acı bir alayı! Babası, tabutundan, Thénardier'ye elinden gelen her türlü iyiliği yapmasını emretmiş ve Marius de dört yıldır babasının bu borcunu ödemekten başka bir şey düşünmemişti. Şimdi tam bir haydudu, işlemekte olduğu bir suçun ortasında adaletin pençesine teslim etmeye hazırlandığı bir sırada kader haykırıyordu: Thénardier'dir bu! Waterloo'nun kahraman savaş meydanında babasının bir mermi yağmuru altında kurtarılan hayatının bedelini nihayet bu adama ödüyordu işte; ama idam sehpasıyla! Kendi kendine söz vermişti; bir gün Thénardier'yi bulacak olursa, onun ayaklarına kapanacaktı. Gerçekten de bulmuştu onu işte ama cellada teslim etmek için! Babası ona, "Thénardier'ye yardım et," diyor, o, kendisi ise, taptığı bu kutsal sese Thénardier'yi ezerek karşılık veriyordu! Mezarında babasına, onu hayatı pahasına ölümden kurtarmış olan adamı, Saint-Jacques Meydanı'nda idam olunurken, hem de oğlunun, vasiyetiyle onu kendisine emanet ettiği Marius'ün yardımıyla idam olunurken seyrettirecekti. Babasının kendi el yazısıyla yazdığı son isteklerini bunca zamandır kalbinde taşıyıp da, feci bir şekilde bunların tam tersini yapmak ne acı bir şeydi! Ama öbür yandan da bu tuzağa tanık olup, onu engellememek! Nasıl olur! Kurbanı mahkûm edip, katili esirgemekti bu! Böyle bir sefile karşı insan herhangi bir

minnet borcu duyabilir miydi? Marius'ün dört yıldan beri taşıdığı bütün düşünceler bu beklenmedik darbeye baştan aşağı parçalanmıştı.

Titriyordu. Her şey ona bağlıydı. Gözlerinin önünde telaş ve heyecanla kıpırdaşan şu insanların kaderini hiç farkında olmadıkları halde elinde tutuyordu. Tabancanın tetiğini çektiği takdirde M. Leblanc kurtulmuş, Thénardier mahvolmuş demektir; tetiği çekmediği takdirde M. Leblanc feda edilmiş ve kim bilir, belki de Thénardier kurtulmuş olacaktı. Ya birini uçuruma itmek ya da ötekini düşün diye bırakmak! İki taraflı vicdan azabı.

Ne yapmalı? Neyi seçmeli? En yüce, en güçlü anıları, kendi kendisine giriştiği en içten taahhütleri, en kutsal görevi, en saygıdeğer yazılı metni çiğnemek! Ya babasının vasiyetini çiğnemek ya da bir cinayetin işlenmesine göz yummak! Bir yandan, “Ursule”ün ona babası için yalvardığını, öbür yandan albayın ona Thénardier'den yana çıkmasını öğütlediğini duyar gibi oluyordu. Çıldırılmış gibi hissediyordu kendini. Dizlerinin bağı çözülüyordu. Üstelik, gözleri önündeki sahne öylesine çılgınca bir hızla gelişmekteydi ki düşünüp karar verebilecek zamanı da yoktu. Bir kasırga girdabıydı adeta; Marius, önce bu girdaba hâkim olduğunu sanıyordu ama şimdi girdap onu kapmış, sürüklüyordu. Neredeyse bayılmak üzereydi.

Bu sırada Thénardier –onu artık yalnız bu adla anacağız– bir çeşit hezeyan ve zafer çılgınlığı içinde masanın önünde bir baştan bir başa gidip geliyordu.

Mumu avucuyla yakaladığı gibi şöminenin üzerine öyle şiddetli bir vuruşla koydu ki, fitil az kalsın sönecekti; erimiş mumlar duvara sıçradı.

Sonra M. Leblanc'a doğru döndü; korkutucu gözlerle, tükürürcesine:

“Yandın, bittin, duman oldun! Çıra gibi!”

Ve patlamaya hazır halde yeniden dolaşmaya başladı:

“Ya!” diye haykırdı, “En sonunda sizi buldum, iyi yürekli, insansever mösyö! Hırpani milyoner mösyö! Enayi mösyö! Ya! Demek beni tanımıyorsunuz! Hayır, sekiz yıl önce, 1823 yılı noel gecesi Montfermeil'e benim hanıma gelen siz değilsiniz! Fantine'in çocuğunu, Tarlakuşu'nu benden alıp götüren siz değilsiniz! Sarı renkli, üç katlı yakalı redingot giyen siz değilsiniz! Hayır! Bu sabah bana, elinde pılı pırtı dolu bir paketle gelen de siz değilsiniz! Söylesene kadın, öyle değil mi? Anlaşılan, bunun merakı da evlere yün çorap dolu paketler taşımak! Sadaka dağıtan ihtiyar! Tuhafiyeci misiniz siz milyoner mösyö? Fakir fukaraya dükkânınızın sermayesini dağıtıyorsunuz demek mübarek adam! Şarlatan! Ya! Demek beni tanımıyorsunuz, öyle mi? Ama ben sizi tanıyorum! Burnunuzu kapıdan içeri soktuğunuz o an hemen tanıdım! Ya! İnsanların evlerine, oraların

han olduğunu bahane ederek, bıçare kılık kıyafette, eline bir metelik sadaka verilecek fakir biri gibi gelip, onları aldatmanın, cömertlik taslamanın, ellerinden geçim araçlarını almanın, onları ormanlarda tehdit etmenin, bu da yetmiyormuş gibi, onlar mahvolunca, kocaman bol bir redingotla, iki külüstür hastane battaniyesi getirmenin öyle toz pembe bir iş olmadığını sonunda göreceksin ihtiyar, dilenci, çocuk hırsızı!”

Durdu, bir an kendi kendine konuşuyormuş gibi göründü. Öfkesi, bir deliğ e dökülen Rhône Nehri’ydi sanki. Sonra, kendi kendine sessizce söylediğı şeyleri yüksek sesle tamamlıyormuş gibi masanın üstüne bir yumruk indirerek haykırdı:

“Şu iyilik meleği tavrıyla!”

Ve hiddetle M. Leblanc’a döndü:

“Lanet olsun! Vaktiyle benimle alay ettiniz! Büyük felaketlerimin nedeni sizsiniz! Elimdeki kızı bin beş yüz franka aldınız; mutlaka zengin birilerinin kızıydı ve daha o zaman bana epeyce para kazandırmıştı, bütün hayatım boyu ondan geçimimi sağlayacak kadar para çekecektim. Yahudi havrası gibi şamata yapılan ve uğrunda varını yoğunu yediğim şu lanet olası meyhanede kaybettığım her şeyi bana yeniden kazandıracak bir kızdı o! Dilerim ki, bende içtikleri bütün şaraplar içenlere zehir zıkkım olsun! Neyse, olan oldu! Söyleyin bakalım! Tarlakuşu’yla çekip gittiğinizde, mutlaka beni gülünç bulmuşsunuzdur! Ormandayken, elinizde sopanız vardı! Daha güçlü olan sizdiniz. Şimdi onun intikamı alınıyor. Bugün kozlar benim elimde. Hapı yuttunuz beyim! Oh! Güleceğim geliyor. Gerçekten güleceğim geliyor! Nasıl da faka bastı! Aktör olduğumu söyledim, adımın Fabantou olduğunu, Matmazel Mars’la, Matmazel Muche’le komedilerde oynadığımı, ev sahibimin yarın, 4 Şubat’ta kirayı kendisine ödememi istediğini söyledim, vade tarihinin 4 Şubat değil, 8 Ocak olduğunu fark etmedi bile! Mantıksız salak! Şu bana getirdiği dört gümüş parçasına bak! Rezil! Hiç değilse yüz franka çıkmaya bile gönlü razı olmamış! Yaltaklanmalarına nasıl da canıyor! Pek eğlendiriyordu beni bu. İçimden; <dangalak> diyordum. Hadi bakalım, elimdesin işte! Sabahleyin tabanlarını yalıyordum ama akşama kalbini kemireceğim!”

Thénardier sustu. Nefes nefese kalmıştı. Küçük, dar göğsü demirci körüğü gibi soluyordu. Korktuğunu yere sermeyi, kendisini pohpohlayana hakaret etmeyi nihayet becerebilen zayıf, zalim, ödlele bir yaratığın aşağılık mutluluğuyla doluydu gözleri. Dev Calût’un başı üstüne ayağını koyan bir cücenin ya da hasta ve kendini koruyamayacak kadar cansız, ama henüz acı çekebilecek kadar da canlı bir boğayı parçalamaya koyulan bir çakalın sevinciydi bu.

M. Leblanc, onun sözünü kesmedi, ama susunca:

“Ne demek istediğinizi anlamıyorum,” dedi. “Hakkımda yanılıyorsunuz. Ben çok yoksul bir insanım, milyoner olmaktan da çok uzağım. Sizi tanımıyorum. Beni bir başkasıyla karıştırıyorsunuz.”

“Ha, ha!” diye hırladı Thénardier, “Güzel maval! Bu şakadan medet umuyorsunuz ha! Bocalıyorsunuz dostum! Ya! Demek beni tanımıyorsunuz! Demek kim olduğumu görmüyorsunuz!”

M. Leblanc, böyle bir zamanda oldukça garip ve güçlü bir etkisi olan nazik bir ses tonuyla:

“Affedersiniz mösyö,” dedi, “Sizin bir haydut olduğunuzu görüyorum.”

Herkes bilir ki, adi yaratıkların da alınganlıkları vardır, canavarlar çabucak öfkeye kapılırlar. Haydut sözünü duyunca, Thénardier kadın yataktan fırladı. Thénardier, sandalyesini sanki kırarmış gibi yakaladı. “Sen dur yerinde!” diye karısına bağırdı, sonra M. Leblanc’a dönerek:

“Haydut ha! Siz zengin efendilerin bize böyle dediğinizi biliyorum! Ne yani? Doğrudur, iflas ettim, saklanıyorum, ekmeksizim, meteliğim yok, bir haydutum! Üç gündür yemek yemedim, haydutum ben! Ah! Sizler ayaklarınızı sıcak tutarsınız, Sakoski’nin pabuçlarını giyersiniz, içi pamuk kaplı redingotlarınız vardır; başpiskoposlar gibi, kapıcısı olan evlerde, birinci katta oturursunuz, yer mantarı yersiniz, ocak ayında demeti kırk franktan kuşkonmaz yersiniz, bezelye yersiniz, karnınızı tıka basa doldurursunuz; havanın soğuk olup olmadığını bilmek istediğiniz zaman da Mühendis Chevalier’nin termometresi kaç gösteriyormuş diye gazetelere bakarsınız. Bizlerse, kendimiz termometreyizdir! Rıhtımda, saat kulesinin köşesine gitmemize gerek yoktur soğuk kaç dereceymiş diye görmek için kanımızın damarlarımızda donduğunu ve buzun kalbimize kadar geldiğini duyar, –Tanrı yok!– deriz. Sonra siz bizim mağaralarımıza gelir, evet mağaralarımıza gelir, bize haydut dersiniz! Ama biz sizi yiyeceğiz! Ama biz sizi parçalayıp yutacağız, zavallı yavrucaklar! Mösyö milyoner! Şunu bilin; ben evvelce meslek sahibi bir adamdım, ehliyetim vardı, seçmendim, bir burjuvaydım! Belki siz bile öyle değilsiniz, kim bilir!”

Sözün burasında Thénardier, kapının yanında duran adamlara doğru bir adım attı, öfkeden titreyerek ekledi:

“Benimle, bir ayakkabı tamircisiyle konuşur gibi konuşmaya yeltendiğini düşünüyorum da!”

Sonra M. Leblanc’a dönerek yeni bir hezeyan depreşmesi içinde konuşmaya başladı yine:

“Ve şunu da bilin iyi yürekli, insansever mösyö! Ben adı sanı bilinmeyen, evlerden çocuk kaçırmaya gelen ne idüğü belirsiz bir insan değilim! Ben eski bir Fransız askeriyim, nişanla ödüllendirilmem gerekirdi! Waterloo’da bulundum! Ve savaşta adı kont bilmem ne olan bir generali kurtardım. Adını söyledi ama kahrolası sesi öyle zayıf çıkıyordu ki, duyamadım. Yalnızca bir sağ ol duydum. Teşekkürü yerine, adını duymayı tercih ederdim. Çünkü en azından bu onu bulmama yarardı. David tarafından Bruqueselles’de yapılmış olan şu gördüğünüz tablo kimi temsil ediyor biliyor musunuz? Beni! David, bu kahramanlık olayını ölümsüzleştirmek istedi. Sırtımda o general var işte, onu

misket ateşleri arasında götürüyorum. Tablonun hikâyesi bu! O general benim için hiçbir şey yapmış değildi; ötekilerden daha değerli değildi benim için! Ama yine de kendi hayatımı tehlikeye atarak onu kurtardım ve ceplerim bunun belgeleriyle dolu, Lanet olsun! Şimdi bütün bunları lütfedip size anlattığıma göre, artık işi bitirebiliriz, bana para gerekiyor, çok para, pek çok para, yoksa sizi mahvederim Tanrı'nın cezası.”

Marius sıkıntılarını biraz olsun bastırmış, dinliyordu. Son şüphe imkânı da ortadan kalkmıştı. Belli ki, vasiyetnamedeki Thénardier buydu. Marius, babasına yöneltilen bu nankörlük suçlamasını duyunca ve kendisinin de bu suçlamayı böyle uğursuz bir şekilde doğrulamak üzere olduğunu düşününce titredi. Ne yapacağını bilememekten doğan şaşkınlığı bir kat daha arttı. Kaldı ki, Thénardier'nin bütün sözlerinde, sesinin ifadesinde, jestlerinde, her sözcüğüyle birlikte alevler fışkıran bakışında kötü bir yaradılışın ifadesi vardı. Bu bakışlardaki kahramanlık taslama ile alçaklık, kibirle bayağılık, öfke ile bönlük karışımında; gerçek duygularla yapmacık duyguların karışımında şiddetten zevk alan kötü bir adamın hayâsızlığında, çirkin bir ruhun bu rezil çıplaklığında, acılara karışmış kinlerin bu alevlenmesinde kötülük gibi iğrenç, gerçek gibi insanın içine dokunan bir şeyler vardı.

Mösyö Leblanc'a satmayı önerdiği üstat elinden çıkma tabloya, David'in resmine gelince; bu, okuyucunun da tahmin etmiş olacağı gibi, onun meyhanesinin resimli tabelasından başka bir şey değildi. Hatırlanacağı gibi, bu tabloyu bizzat kendisi yapmıştı ve Montfermeil'deki batışından arta kalıp, koruduğu tek enkazdı bu.

Thénardier, Marius'ün görüş alanından çekildiği için, artık Marius karşısındaki şeyi seyredebiliyordu. Gerçekten de, bir savaş meydanıydı, sırtında bir adam taşıyan başka bir adam vardı. Thénardier ile Pontmercy'nin oluşturdukları gruptu bu. Kurtarıcı çavuş ve kurtarılan albay. Marius, adeta sarhoş gibiydi, bu tablo bir bakıma babasını hayata döndürüyordu. Artık bu Montfermeil'deki meyhanenin tabelası değil, ölümden sonra bir dirilişti. Bir mezar aralanıyor, içinden bir hayalet doğruluyordu. Marius, kalbinin şakaklarında attığını duyuyor, kulaklarında Waterloo'nun topları gürlüyordu. Bu müthiş panoya kanlar içinde belirsizce resmedilmiş olan babası onu korkutuyor ve bu şekilsiz siluet sabit gözlerle kendisine bakıyormuş gibi geliyordu.

Thénardier durup soluk aldıktan sonra kanlı gözbebeklerini M. Leblanc'a dikti ve alçak sesle kısaca sordu:

“Seninle dansa başlamadan önce söyleyeceğin bir şey var mı?”

M. Leblanc susuyordu.

Bu suskunluğun ortasında paslı bir ses koridordan şu kasvetli espriyi savurdu:
“Odun yarmak gerekiyorsa, ben buradayım!”

Keyfinden dalga geçen balyozlu adamdı bu.

Aynı anda insan dişi değil de, sivri ve eğri hayvan dişlerini ortaya çıkartan korkunç bir gülüşle kirli sarı renkte diken diken koca bir surat göründü kapıdan.

Balyozlu adamın suratıydı.

Thénardier, büyük bir öfkeyle:

“Maskeni niye çıkardın?” diye haykırdı.

“Gülmek için,” diye karşılık verdi adam.

M. Leblanc, bir süredir Thénardier’nin bütün hareketlerini izliyor, gözlüyor gibi bir hali vardı. Öfkesinden gözleri kamaşan, körleşen Thénardier kapının korunduğunu bilmenin, silahlı olarak silahsız bir adamı elinin altında tutmanın ve –Thénardier kadının da bir erkek edebileceği hesabıyla– bire karşı dokuz olmanın verdiği güvenle ininde durmadan gidip geliyordu.

Balyozlu adama seslenişi sırasında sırtını M. Leblanc’a dönmüştü.

M. Leblanc, bu ânı kaçırmadı; ayağıyla sandalyeyi, eliyle masayı itip, bir sıçrayışta, olağanüstü bir çeviklikle, Thénardier daha arkasına dönmeye bile vakit bulamadan pencereye ulaştı. Onu açması, pervaza tırmanması, ayağını dışarı atması ancak bir saniye aldı. Yarı yarıya dışarıya çıkmıştı ki, altı kuvvetli el onu yakalayarak, şiddetle yeniden izbe odanın içine sürüklediler. Hemen onun üzerine atılan üç “ocakçı”ydı bunlar. Aynı anda Thénardier kadın da onun saçlarına yapışmıştı.

Meydana gelen bu kargaşa üzerine öbür haydutlar da koşup geldiler. Yatağın üstünde duran ve gırtlığına kadar şarap dolmuşa benzeyen ihtiyar da oradan inerek, elinde yol tamircilerinin kullandıkları cinsten bir çekiçle sendeleyerek geldi.

Mum ışığının boyalı yüzünü aydınlattığı “ocakçılar”dan biri –ki Marius, suratındaki boyaya rağmen, bunun Panchaud, namı diğer Printanier, namı diğer Bigrenaille olduğunu anlamıştı– bir demir çubuğun iki ucuna takılmış iki kurşun tokmaktan ibaret bir öldürme topuzunu M. Leblanc’ın başı üstünde yukarı kaldırıyordu.

Marius, bu manzaraya dayanamadı. –Baba, affet beni!– diye düşündü.

Parmağı tabancanın tetiğini aradı.

Tam tabanca patlıyordu ki, Thénardier’nin sesi haykırdı:

“Ona kötülük etmeyin!”

Kurbanın umutsuz girişimi Thénardier’yi çileden çıkaracak yerde, yatıştırmıştı.

İçinde iki ayrı insan barındırıyordu; biri yırtıcı diğeri de kurnaz. O ana kadar zafer sarhoşluğu içinde, bitkin ve hareketsiz av önünde yırtıcı adam baskın çıkmış; av debelenip, mücadele etmek ister gibi görüldüğünde ise kurnaz adam ortaya çıkarak üstünlüğü ele geçirmişti.

“Ona kötülük etmeyin!” diye tekrarladı Thénardier ve böylece hiç farkında olmadan ilk başarıyı sağladı; patlamak üzere olan tabancayı durdurdu, Marius’ün elini kolunu bağladı. Acil durumun ortadan kalktığını düşünen Marius, bu yeni aşamada bir süre daha beklemekte herhangi bir sakınca görmedi.

Herkülvâri bir mücadele başlamıştı. M. Leblanc, göğsünün ortasına savurduğu bir yumrukla ihtiyarı odanın ortasına yuvarlamış, sonra elinin tersiyle iki vuruşta öbür iki saldırganı yere sermişti; birini bir dizinin, ötekini diğeri dizinin altında tutuyordu; sefil herifler, granitten bir değirmen taşının altına düşmüş gibi, bu baskı altında hırıltılar çıkarıyorlardı. Ne var ki, öbür dört kişi de bu müthiş ihtiyarı iki kolundan ve ensesinden yakalamış, yere serili iki “ocakçı”nın üzerinde diz çökmüş bir halde tutmaktaydılar.

Böylece, bir kısmını altına alırken, öbürlerinin altında kalan, alttakileri ezerken üsttekilerce ezilen, üstüne yüklenen güçleri boş yere sarsıp duran M. Leblanc, tıpkı uluyan bir yığın buldogla av köpeğinin altındaki bir yaban domuzu gibi korkunç haydut güruhunun altında kayboluyordu.

Sonunda onu pencereye en yakın yatağın üzerine yıkıp, orada zaptetmeyi başardılar. Thénardier kadın onun saçlarını hâlâ avuçlarından bırakmıyordu.

“Sen karışma bu işe,” dedi Thénardier. “Şalını yırtacaksın.”

Thénardier kadın, erkeğine inat eden dişi kurt gibi homurdanarak itaat etti.

“Sizler,” dedi Thénardier, “Arayın şunun üstünü.”

M. Leblanc, karşı koymaktan vazgeçmiş gibi görünüyordu.

Üstünü aradılar.

İçinde altı frank bulunan deriden bir para kesesiyle, mendilinden başka bir şey yoktu üstünde.

Thénardier, mendili kendi cebine koydu.

“Nasıl! Cüzdan yok mu?” diye sordu.

“Ne cüzdan ne de saat,” diye cevap verdi “ocakçılar”dan biri.

Elinde koskoca bir anahtar tutan maskeli adam, karnından konuşur gibi bir sesle:

“Her neyse,” dedi, “Çetin bir ihtiyar bu.”

Thénardier, kapının köşesine gitti, oradan bir ip kangalını alıp, onlara attı.

“Bağlayın şunu karyolanın ayağına,” dedi.

Sonra, M. Leblanc’ın yumruğuyla odanın ortasında serilip kalan, hiç kıpırdamayan ihtiyarı fark ederek:

“Ne o, Boulatruelle öldü mü yoksa?” diye sordu.

Bigrenaille “Hayır,” dedi, “sarhoş.”

“Çekin onu bir köşeye,” dedi Thénardier.

İki “ocakçı”, sarhoşu ayaklarıyla demir yığınının yanına kadar ittiler.

Thénardier iri sopalı adama alçak sesle:

“Babet, ne diye bu kadar fazla kişi geldiniz?” dedi, “Gereksizdi.”

İri sopalı adam:

“Ne yaparsın?” diye cevap verdi, “Hepsi gelmek istedi. Mevsim kötü. İşler kesat.”

M. Leblanc’ı üzerine yıktıkları darmadağın yatak, doğru dürüst köşelendirilmemiş kaba ağaçtan dört direğe dayanan bir çeşit hastane karyolasıydı.

M. Leblanc karşı koymadı.

Haydutlar onu ayakta, ayakları yere basar bir şekilde, pencereye en uzak, şömineye ise en yakın yatağın başına sıkıca bağladılar.

Son düğüm de atılınca, Thénardier bir sandalye alarak, M. Leblanc’ın hemen hemen tam karşısına gelip oturdu.

Thénardier, artık o eski Thénardier değildi; birkaç dakika içinde yüzündeki şiddet ifadesi, sakın ve kurnaz bir yumuşaklığa dönüşmüştü.

Marius, bu nazik kalem efendisi gülümseyişiyle, bir an önceki köpükler saçan hayvanımsı ağzı tanımakta güçlük çekiyor; bu inanılmaz, kaygı verici dönüşümü şaşkınlıktan donakalarak seyrediyor; bir kaplanın değişip, bir avukat olduğunu gören bir kimse ne duyarsa, onu duyuyordu.

“Mösyö,” dedi Thénardier.

Elleri hâlâ M. Leblanc’ın üzerinde olan eşkiyayı elinin bir hareketiyle uzaklaştırdı.

“Siz çekilin biraz, bırakın bu mösyö ile konuşayım.”

Hepsi kapıya doğru çekildiler.

Thénardier yeniden konuşmaya başladı:

“Mösyö, pencereden atlamaya kalkışmakla yanlış yaptınız. Bacağınızı kırabilirdiniz. Şimdi izin verirseniz sakın sakın konuşalım. Öncelikle dikkatimi çeken bir konuyu size bildirmem gerekiyor; şöyle ki, en ufak bir haykırışta bile bulunmadınız şimdiye kadar.”

Thénardier’nin hakkı vardı; üzüntü ve heyecanı arasında Marius’ün dikkatinden kaçmış olmasına rağmen, bu ayrıntı doğrudu. M. Leblanc, o vakte kadar hiç sesini yükseltmeden birkaç kelime söylemiş, hatta pencerenin yanında altı haydutla boğuşması sırasında bile derin sessizliğini çok garip bir şekilde elden bırakmamıştı.

Thénardier devam etti.

“Ne bileyim! Hiç olmazsa ‘Hırsız var!’ diye bağırabilirdiniz, bunu yersiz bulmazdım. ‘Katil var!’ Bu da gerektiğinde söylenebilir, ben kendi hesabıma bunda kötü bir yan bulmazdım. Kendisine yeterince güven vermeyen kimselerle birlikte bulununca insanın ortalığı birbirine katması pek doğaldır. Bunu yapabiliyorsunuz, kimse de size engel olmazdı. Hatta ağzınızı bile tıkamazlardı. Bakın, nedenini size söyleyeyim. Çünkü bu oda pek vurdumduymazdır. Bütün özelliği de bundan ibarettir ama bir özelliği daha vardır. Bir mahzendir. Burada bir bomba patlasın, en yakın karakolda ancak sızmış bir sarhoşun horultusu gibi duyulur. Burada top ‘bum’ der, gök gürültüsü ‘puf’ der. Pek kullanışlı bir merkezdir burası. Ama neyse, bağırmadınız işte, böylesi daha iyi; bundan ötürü sizi kutlarım. Şimdi bundan ne sonuç çıkardığımı size söyleyeyim; insan bağırınca kim gelir? Polis. Polisten sonra? Adalet. Peki! Siz bağırmadınız çünkü adaletin ve polisin geldiğini görmeye siz de bizden daha meraklı değilsiniz. Çünkü –uzun zamandır bundan şüphe etmekteyim– sizin bir şeyi gizlemekte bir çıkarınız var. Biz de kendi yönümüzden aynı çıkarı paylaşıyoruz. Şu halde anlayabiliriz.”

Thénardier gözlerini M. Leblanc’a dikmiş, böyle konuşurken gözlerinden çıkan sivri, keskin bakışlarının uçlarını tutsağın vicdanına kadar sokmaya çalışır gibiydi. Ayrıca ılımlı ve sinsi bir küstahlığın damgasını taşıyan dili, temkinli ve özenle seçilmiş gibiydi; az önce bir hayduttan başka bir şey olmayan bu sefilde, şimdi “rahip olmak için eğitim görmüş bir insan” hali seziliyordu.

Tutsağın sessizliğini koruması, hayatı için kaygılanmayı bile unutturan bu temkinli tavrı; ilk verilecek doğal tepki olan, haykırmaya karşı böyle direnişi bütün bunlar, doğrusunu söylemek gerekirse dikkatini çektiğinden beri Marius’ü rahatsız etmekte, oldukça şaşırtmaktaydı.

Courfeyrac’ın Mösyö Leblanc lakabını yapıştırıverdiği bu garip ve gururlu

yüzün altında gizlenen esrarlı karanlık ve Thénardier'nin yerinde tespiti Marius'ün içini büsbütün karartıyordu.

Fakat ne olursa olsun iplerle bağlı, cellatlarla çevrili, her an ayaklarının altında bir basamak daha derinleşen bir çukura neredeyse yarı yarıya gömülmüş bu adam, Thénardier'nin öfkesi karşısında olduğu gibi, tatlı dili karşısında da hiç etkilenmeden duruyor ve Marius, bu koşullarda bile muhteşem bir hüznle dolu bu yüze hayran kalmaktan kendini alamıyordu.

Hiç şüphesiz, korku nedir bilmeyen, soğukkanlılığını asla kaybetmeyen bir ruhtu bu. Umutsuz durumların şaşkınlığını yenmesini bilen insanlardan biriydi. Buhranın bütün şiddetine, felaketin bütün kaçınılmazlığına rağmen boğulan bir kimsenin suyun içinde dehşetle gözlerini açarak can çekişmesinden eser yoktu onda.

Thénardier gösterişsizce ayağa kalktı, şömineye gitti, paravanayı yerinden çekerek, en yakın yatağa dayadı ve böylece kor halinde ateşle dolu mangalı meydana çıkardı. Tutsak adam, korların arasında şurasından burasından al yıldızlar saçan, ağarırcasına kızarmış keskiyi bu durumda iyice görebilirdi.

Sonra Thénardier tekrar gelip, M. Leblanc'ın yanına oturdu.

“Devam ediyorum,” dedi. “Anlaşabiliriz. İş dostça halledelim. Az önce öfkelenmekle hata ettim, aklım neredeydi bilemiyorum, çok ileri gittim, olmayacak şeyler söyledim. Örneğin, milyoner olduğunuz için sizden para, hem de çok, pek çok para isteyeceğimi söyledim. Akıl alır bir şey değil bu. Lanet olsun, istediğiniz kadar zengin olun, sizin de bazı yükümlülükleriniz vardır; kimin yok ki? Sizi bütün servetinizden etmek istemem, ben gözü doymaz bir adam değilim ne de olsa. Üstün durumda oldukları için bundan yararlanmak isterken gülünç olan kimselerden değilim ben. İşte bakın, ben taviz veriyor, hatta fedakârlık yapıyorum. Bana yalnızca iki yüz bin frank gerekiyor.”

M. Leblanc, hiç sesini çıkarmadı.

Thénardier devam etti:

“Görüyorsunuz, az su katmıyorum şarabıma. Sizin servetinizin durumunu bilemem, ama parada gözünüz olmadığını biliyorum ve sizin gibi hayırsever bir insan, bahtsız bir aile babasına pekâlâ iki yüz bin frank verebilir. Şüphesiz, makul bir insansınız; bugünkü gibi bir ağır yükümlülüğe girmeyi, bu akşamki şeyi –ki bu bayların da açıkça söyledikleri gibi iyi kotarılmış bir iştir– tertiplemeyi, sırf Desnoyers'de on beşlik kırmızı şarap için, dana eti yemek için göze alacağımı düşünmemişsinizdir herhalde. Ama iki yüz frank için göze alınabilir. Bu önemsiz şey bir defa cebinizden çıktı mı, sizi temin ederim ki her

şey bitmiş olacak ve sizin için korkacak en ufak bir şey kalmayacak. Şimdi bana diyeceksiniz ki; iyi ama, üzerimde iki yüz bin frank yok. Oh! O kadar anlayışsız değilim. İlle de böyle bir şey istemiyorum. Ancak tek bir şey istiyorum. Size söyleyeceklerimi yapma lütfunda bulunun.”

Thénardier sustu, sonra kelimelerin üzerine basa basa ve mangala doğru gülümseyerek bakarak ekledi:

“Yazı yazmasını bilmediğinizi kabul etmeyeceğimi peşinen size haber vereyim.”

Büyük bir engizisyoncu bu gülümsemeye gıpta edebilirdi.

Thénardier masayı M. Leblanc’ın yanı başına kadar itti, çekmecedan bir mürekkep hokkası, bir kalem, bir de kâğıt çıkardı. Aralık bıraktığı çekmecenin içinden, bıçağın uzun demiri parlıyordu.

Kâğıdı M. Leblanc’ın önüne koydu.

“Yazın,” dedi.

Tutsak nihayet konuştu:

“Nasıl yazabilirim? Kollarım bağlı.”

“Doğru, affedersiniz!” dedi Thénardier, “Haklısınız.”

Bigranaille’e doğru döndü.

“Sağ kolunu çözün.”

Panchaud, namı diğer Printanier, namı diğer Bigrenaille, Thénardier’nin emrini yerine getirdi.

Tutsağın sağ eli serbest kalınca, Thénardier kalemi mürekkebe batırarak, ona uzattı.

“Şunu iyice belirtmek isterim ki mösyö, bizim vereceğimiz karara, insafımıza kalmış durumdasınız; hiçbir insan gücü sizi buradan kurtaramaz ve bizi hoş olmayan birtakım son çarelere başvurmak zorunda bırakırsanız, gerçekten çok üzülürüz. Ne adınızı ne de adresinizi biliyorum, ama şimdiden size haber vereyim ki, yazacağınız mektubu götürmekle görevli kimse geri gelinceye kadar bağlı kalacaksınız. Şimdi lütfen yazın.”

“Neyi?” diye tutsak sordu.

“Yazdırıyorum.”

Thénardier, yazdırmaya başladı.

“Kızım...”

Tutsak titredi, gözlerini Thénardier’ye kaldırdı.

“Ya da ‘Sevgili kızım,’ diye yazın,” dedi Thénardier.

M. Leblanc, söyleneni yaptı.

Thénardier, devam etti:

“Hemen gel...”

Durdu.

“Ona ‘Sen,’ diyorsun değil mi?”

“Kime?” diye sordu M. Leblanc.

“Kime olacak,” dedi Thénardier, “Küçüğe işte, Tarlakuşu’na.”

M. Leblanc, hiçbir heyecan göstermeksizin cevap verdi.

“Ne demek istediğinizi anlamıyorum.”

“Siz yine de yazın,” dedi Thénardier ve yazdırmaya devam etti:

“Hemen gel. Sana kesinlikle ihtiyacım var. Bu pusulayı verecek olan kişi seni benim yanıma getirecektir. Seni bekliyorum. Güven içinde gel.”

M. Leblanc, hepsini yazmıştı.

“Ha! ‘Güven içinde gel’i silin; bu, işin pek basit bir şey olmadığını, güvensizliği de akla getirebilir.”

M. Leblanc, üç kelimeyi tekrarladı.

“Şimdi,” diye devam etti Thénardier, “İmzalayın. Adınız nedir?”

Tutsak, kalemi bırakıp sordu:

“Kimin için bu mektup?”

“Pekâlâ biliyorsunuz,” diye Thénardier karşılık verdi, “Küçük için. Söyledim size.”

Thénardier’nin söz konusu genç kızın adını söylemekten kaçındığı belli oluyordu. “Tarlakuşu,” diyor, “Küçük,” diyor, ama adını söylemiyordu. Yardakçıların önünde sırrını açığa vurmak istemeyen düzenbaz adamın aldığı tedbir, genç kızın adını söylememek, bütün “iş”i onlara teslim etmek, öğrenmeleri gerekenden fazlasını onlara öğretmek olacaktı.

“İmzalayın,” dedi. “Adınız ne?”

“Urbain Fabre,” dedi tutsak.

Thénardier, bir kedi çevikliğiyle elini cebine daldırdı ve M. Leblanc’dan alınan mendili çıkardı. Armasını görebilmek için mendili, muma yaklaştırdı.

“U. F. Tamam. Urbain Fabre. Peki, imzalayın öyleyse U. F.”

Tutsak imzaladı.

“Mektubu katlamak için iki el gerektiğine göre, verin, ben katlarım onu.”

Ardından Thénardier yeniden konuştu.

“Adresi yazın. Matmazel Fabre, sizin evinizde. Buradan pek uzakta oturmadığınızı biliyorum, Saint-Jacques-du-Haut-Pas civarında bir yerde oturuyorsunuz, çünkü her gün ayini dinlemeye oraya gidiyorsunuz, yalnız hangi sokakta olduğunuzu bilmiyorum. Durumu anladığınızı görüyorum. Adınızı saklamadığınıza göre, adresinizi de saklayıp yanlış adres vermeyeceksiniz. Kendiniz yazın onu buraya.”

Tutsak bir an düşünceli kaldı, sonra kalemi alarak yazdı:

“Matmazel Fabre, M. Urban Fabre’in evinde, Saint-Dominique-d’Enfer Sokağı, No. 17.”

Thénardier, hummalı bir titreyişle mektubu kaptı.

“Karıcığım!” diye seslendi.

Thénardier kadın hızla çıktı.

“İşte mektup. Ne yapacağını biliyorsun. Aşağıda bir araba var. Çabuk git, çabucak gel.”

Sonra balyozlu adama:

“Sen de maskeni çıkardığına göre, bizim hanıma eşlik et. Arabanın arkasına binersin. Yük arabasını nerede bıraktığımı biliyorsun değil mi?”

“Evet,” dedi adam.

Adam balyozu bir köşeye bırakarak Thénardier kadının peşinden gitti.

Onlar giderlerken Thénardier kafasını kapıdan dışarı çıkararak, koridorda bağırdı:

“Aman, sakın mektubu kaybetme! Üstünde iki yüz bin frank taşıdığını düşün.”

Thénardier kadının boğuk sesi karşılık verdi:

“Sen merak etme. Onu yuttum.”

Bir dakika geçmemişti ki, bir kamçı şaklaması duyuldu ve ses hemen azalıp kayboldu.

“Güzel!” diye homurdandı Thénardier, “İyi yol alıyorlar. Bu dörtlüye gidişle, bizim hanım kırk beş dakikada döner.”

Sandalyelerden birini şömineye yaklaştırdı, oturup bacak bacak üstüne attı ve çamurlu pabuçlarını mangala doğru yaklaştırarak;

“Ayaklarım üşüdü,” dedi.

Thénardier ve tutsakla beraber izbe mekânda ancak beş haydut kalmıştı.

Suratlarını kaplayan ve korkunun etkisine göre onları kömürcü, zenci ya da şeytan yapan maskelerin ya da o yapışkan maddelerin arkasında bu adamların uyuşuk ve kasvetli bir halleri vardı ve bir suç işlerken, onu sanki bir iş yapıyormuş gibi sakın, kızmadan ve merhametsizce, adeta can sıkıntısıyla işledikleri anlaşılıyordu. Hayvanlar gibi bir köşeye yığılmış hiç konuşmuyorlardı.

Thénardier ayaklarını ısıtıyordu.

Tutsak yeniden sessizleşmişti. Kısa bir süre önce bu sefil odayı dolduran vahşi kargaşanın yerini hazin bir sessizlik almıştı.

Çevresinde geniş bir mantar oluşmuş olan mum koskoca izbe mekânı pek az aydınlatabiliyordu. Ateş küllenmişti. Bütün bu ucube kafalar, duvarlarda ve tavanda biçimsiz gölgeler oluşturuyordu.

Sızmış uyuyan sarhoş ihtiyarın sakın soluk alışından başka hiçbir ses duyulmuyordu.

Marius her şeyin biraz daha artırdığı büyük bir endişeyle beklemekteydi.

Muamma her zamankinden daha açıklanamaz hale gelmişti. Thénardier'nin aynı zamanda "Tarlakuşu," dediği şu "küçük" de kimdi? Onun "Ursule"ü müydü? Tutsak, bu "Tarlakuşu," sözünden hiç de heyecanlanmış görünmeyerek, dünyanın en doğal haliyle; "Ne demek istediğinizi anlamıyorum," demişti. Öte yandan, U. F. harfleri açıklanmıştı. Urbain Fabre'dı bu ve Ursule'ün adı artık Ursule değildi. İşte bunu Marius gayet açık olarak görüyordu.

Adeta korkunç bir büyüyle mihlanmış gibi yerinde duruyor ve o oradan bütün bu sahneyi hâkim bir durumda gözlüyordu. Orada, düşünmekten, kımıldamaktan hemen hemen aciz bir halde, yakından gördüğü bunca nefret uyandıran şeyin etkisiyle mahvolmuş gibiydi. Bu olayı sıradan bir olay olması umuduyla, kafasında düşünceleri toparlayamadan, hangi tarafından tutacağını bilmeden, öylece bekliyordu.

"Her halû kârda," diyordu kendi kendine, "Eğer Tarlakuşu o ise, onu göreceğim demektir, çünkü Thénardier kadın onu buraya getirecek. İşte o zaman olan olacak, gerekirse canımı, kanımı feda edip, onu kurtaracağım! Hiçbir şey beni durduramaz."

Böylece yarım saate yakın bir zaman geçti. Thénardier karanlık bir düşünceye dalmış görünüyor, tutsaksa hiç kımıldamıyordu. Ne var ki, Marius birkaç dakikadır tutsağın bulunduğu yandan ara sıra küçük, boğuk bir ses duyar gibi oluyordu.

Birdenbire Thénardier, tutsağa seslenerek konuştu:

"Mösyö Fabre, bakın şimdiden size bir şey söyleyeyim."

Bu birkaç kelime bir aydınlanmanın başlangıcı olacağa benziyordu. Marius kulak kabarttı.

Thénardier devam etti:

"Karım birazdan döner, sabırsızlanmayın. Öyle sanıyorum ki, Tarlakuşu gerçekten sizin kızınız. Onu yanınızda alıkoymanızı son derece olağan buluyorum. Yalnız, biraz dinleyin. Karım sizin mektubunuzla onu bulmaya gidecek. Karıma gördüğünüz elbiseyi giymesini söyledim; sizin küçükhanımın zorluk çıkarmadan onu takip etmesini sağlayacak tarzda yani. İkisi birden arabaya binecekler, arkadaşım da arkada olmak üzere. Şehir kıyılarından birinin dışında bir yerde gayet güçlü iki at koşulu bir araba var. Sizin küçükhanımı oraya götürecekler. Arabadan inecek. Arkadaşım onunla birlikte öbür arabaya binecek, karım da buraya gelip, bize 'İş oldu, tamam,' diyecek. Sizin küçükhanıma gelince; ona hiçbir kötülük yapılmayacak; araba onu rahat edeceği bir yere götürecek ve siz şu iki yüz bin frankçığı bana verir vermez, o size iade

edilecek. Eğer beni tutuklatacak olursanız, arkadaşım Tarlakuşu'nun işini bitiriverecek. İşte, hepsi bu kadar.”

Tutsak tek bir söz söylemedi. Kısa bir duraklamadan sonra Thénardier devam etti:

“Görüyorsunuz ya, gayet basit. Kötülük olsun istemezseniz, kötülük olmaz. İşin seyrini anlatıyorum size. Önceden haber veriyorum ki, bilirsiniz.”

Durdu; tutsak sessizliğini bozmadı. Thénardier yine konuştu:

“Karım dönüp de, bana ‘Tarlakuşu yolda,’ der demez sizi çözeceğiz, serbestçe evinize gidip, yatarsınız. Gördüğünüz gibi, hiçbir kötü niyetimiz yok.”

Marius'ün aklından müthiş düşünceler geçti. Ne demek! Kaçırılan o genç kız buraya getirilmeyecek miydi? Bu canavarlardan biri onu karanlık bir yere mi götürecek? Nereye? Ya bu kız, o kızsaa?

O kız olduğu da açıkça anlaşılıyordu. Sanki kalbi duracaktı.

Ne yapmalı? Tabancayı ateşlemeli, bu sefiller gûruhunu adaletin pençesine teslim mi etmeli? Fakat o balyozlu korkunç adam yine de genç kızla birlikte ele geçmemiş olarak kalacaktı ve Marius, Thénardier'nin şu sözünün içerdiği ölümcül tehdidi fark ederek düşünüyordu: “Eğer beni tutuklatacak olursanız arkadaşım Tarlakuşu'nun işini bitiriverecek.”

Şimdi kendisini artık yalnız albayın vasiyetiyle değil, bizzat aşkıyla, sevdiği insanın içinde bulunduğu tehlikeyle baş başa ve sorumluluk içinde hissediyordu.

Bir saatten fazla süren bu dehşet verici durum her an başka bir hal alıyordu.

Marius, en yürek sızlatıcı olasılıkları bir bir gözden geçirecek gücü toplayarak, bir umut kapısı aradı, ama bulamadı.

Düşüncelerinin karmaşıklığı, eşkıya ininin uğursuz sessizliğiyle çelişki oluşturunuyordu.

Bu sessizliğin ortasında merdiven kapısının açıldığı ve kapandığı duyuldu.

Tutsak, bağlarının içinde bir hareket yaptı.

“İşte bizim hanım,” dedi Thénardier.

Gerçekten de, sözünü yeni bitirmişti ki, Thénardier kadın alı al, moru mor, soluk soluğa, gözlerinden alevler saçarak odaya daldı, iri ellerini iki kalçasına birden vurarak haykırdı:

“Adres sahte!”

Beraberinde götürdüğü haydut da onun gerisinde göründü ve gidip balyozunu aldı.

“Adres sahte ha?” diye Thénardier tekrarlardı.

“Saint-Dominique Sokağı, on yedi numarada Mösyö Urbain Fabre diye bir kimse yok! Hiç kimse kim olduğunu da bilmiyor!”

Nefesi kesilerek sustu, sonra devam etti:

“Mösyö Thénardier! Bu moruk seni uyuttu! Pek safsın, anladın mı? Ben olsam, işe önce onun çenesini dağıtmakla başlardım! Daha da huysuzluk ederse diri diri pişirirdim! Mutlaka konuşması gerekiyor, kızın nerede olduğunu söylemeli, parası nerede, söylemeli? İşte, ben olsam böyle yapardım! Erkeklerin kadınlardan daha akılsız olduklarını söyleyenler haklı! On yedi numarada kimse yok! Koskoca bir giriş kapısı! Saint-Dominique Sokağı’nda Mösyö Fabre adında kimse yok! Dört nala koştur, arabacıya bahşiş ver, bir alay külfet! Kapıcıyla, karısıyla konuştum, güçlü kuvvetli bir kadın, onlar da bilmiyorlar!”

Marius, geniş bir nefes aldı.

O, Ursule ya da Tarlakuşu, adına ne diyeceğini bilemediği kız kurtulmuştu.

Karısı isyan halinde bağırıp çağırırken, Thénardier masanın üzerine oturmuştu.

Bir süre hiç konuşmadan, masadan sarkan sağ bacağını sallayarak ve vahşi bir yüz ifadesiyle dalgın dalgın mangalı seyrederek öylece durdu.

Sonunda ağır ve garip bir şekilde, vahşi bir ses tonuyla tutsağa:

“Sahte bir adres ha?” dedi, “İyi ama, ne umuyordun ki?”

“Vakit kazanmayı!” diye tutsak gür bir sesle haykırdı.

Aynı anda bağlarını silkeledi; bağlar kesilmişti. Tutsak artık ancak bir bacağıyla karyolaya bağlı bulunuyordu.

Yedi adam kendilerine gelip hamle etmeye vakit bulamadan, o şömineye eğilmiş, elini mangala doğru uzatmış, sonra doğrulmuştu. Şimdi Thénardier, karısı ve haydutlar ani bir heyecanın sürüklemesiyle izbenin dibine sinmiş, şaşkınlık içinde onun bağlarından hemen hemen tamamıyla kurtulmuş olduğunu korkunç bir duruşla, etrafa uğursuz bir ışıltı döken kırmızı keskiyi başının üstüne kaldırışını seyreliyorlardı.

Gorbeau viranesindeki tuzağın daha sonra yol açtığı adli soruşturmada tespit edildiğine göre, polis baskını sırasında izbenin içinde, ortadan kesilip, özel bir şekilde işlenmiş iri bir madeni metelik bulunmuştu. Bu iri metelik, kürek hapisanesindeki sabrı karanlıklar içinde, karanlıklar için meydana getirdiği sanayi harikalarından biriydi. Firar aletlerinden başka bir şey değildir bu harikalar. Şiirde argonun benzetmeleri neyse, olağanüstü bir sanatın bu ucube, bu narin eserleri de kuyumculukta odur. Dilde Villon’lar olduğu gibi, kürek hapisanesinde Benvenuto Cellini’ler vardır. Kurtuluşa hasret çeken talihsiz, bazen hiç aletsiz, tahta saplı bir çakıyla, eski bir bıçakla bir meteliği iki ince

levha halinde ortadan kesmeyi, para işaretlerine hiç zarar vermeden bu iki levhayı oymayı ve bunları yeniden birbirine yapıştıracak şekilde metelik dilimlerine bir vida tertibatı yapmayı başarır. Böylece, metelik istendiği zaman burularak açılır ve kapanır; tıpkı bir kutu gibidir. Bu kutunun içine bir saat zembereği saklanır. Bu saat zembereği iyi kullanıldığı takdirde, forsaları zincire tutturarak kalın halkaları, demir parmaklıkları keser. Sanırsınız ki forsa sadece bir meteliğe sahiptir; hiç de değil, aslında özgürlüğe sahiptir. İşte, daha sonraki polis araştırmaları sırasında, o izbe yerde, pencereye yakın olan yatağın altında bu çeşit iri bir metelik açılmış olarak, iki parça halinde bulundu. Ayrıca bu iri meteliğin içinde saklanabilecek mavi çelikten küçük bir de testere keşfedildi.

Muhtemelen, haydutlar tutsağı aradıkları sırada bu iri metelik üstünde bulunuyordu; bunu avucunda saklamayı başarmış ve sonra sağ eli serbest kalınca, onu burup, açarak, kendisini bağlayan ipleri kesmek için testereyi kullanmıştı. Marius'ün fark ettiği o hafif ses ve belli belirsiz hareketler de böylece açıklanıyordu.

Tutsak, kendini ele verme korkusuyla yere eğilemediği için sol bacağının bağlarını kesememişti.

Haydutlar ilk şaşkınlıklarından sıyrılmışlardı.

Bigrenaille:

“Sakin ol,” dedi Thénardier’ye. “Bacağının biri hâlâ bağlı, bir yere gidemez. Ben kefilim. O bacağını ben bağladım.”

Bu arada tutsak sesini yükseltti:

“Sefil adamlarsınız siz, ama benim hayatım da o kadar korunmaya değmez. Beni konuşturabileceğinizi, yapmak istemediğim şeyleri bana yaptırabileceğinizi, söylemek istemediğim şeyleri bana söyletebileceğinizi sanmanıza gelince...”

Sol kolunun yenini yukarıya sıvadı ve ekledi:

“İşte, bakın.”

Bunu derken kolunu gerdi ve sağ eliyle tahta sapından tuttuğu kızgın keskiyi çıplak etinin üzerine yapıştırdı.

Yanan etin cazırtısı işitildi, işkence odalarına özgü koku yayıldı loş odanın içine.

Dehşetle kendinden geçen Marius sallandı, haydutlar bile bir ürperti geçirdiler, garip ihtiyarın yüzü belli belirsiz buruştu, kıpkırmızı demir, dumanı tüten yaraya gömülürken, o hiç oralı olmadan adeta azametli, acının sakın bir ihtişam içinde kaybolduğu kinsiz güzel bakışını Thénardier’ye dikili tutuyordu.

Mükemmel ve yüce yaratılışlı kişilerde fiziksel acının pençesine düşen tenin ve duyguların isyanı, ruhu yuvasından çıkmaya ve anında kendini göstermeye zorlar; tıpkı disiplinsiz askerlerin isyanının komutanı ortaya çıkmak zorunda bırakması gibi.

“Sefiller,” dedi tutsak, “Sizden korkmuyorum, siz de benden korkmayın.”

Ve keskiyi yaradan çekerek, açık duran pencereden dışarı fırlattı. Işıl ışıl yanan korkunç alet gecenin içinde döne döne kayboldu, uzaklarda bir yerde karların üzerine düşerek söndü gitti.

Tutsak yine konuştu:

“Bana istediğinizi yapabilirsiniz. Artık silahsızım.”

“Yakalayın şunu!” dedi Thénardier.

Haydutlardan ikisi ellerini tutsağın omzuna koydular ve maskeli, karnından konuşur sesli adam en küçük bir harekette elindeki anahtarlarla bir vuruşta beynini patlatmaya hazır bir durumda karşısına dikildi.

Aynı anda Marius, altında, bölmenin dibinde, konuşanların göremeyeceği kadar yakınında, alçak sesle şu karşılıklı konuşmayı duydu:

“Artık yapılacak tek şey var.”

“Gebertmek!”

“Tamam.”

Fikir alışverişinde bulunan karı kocanın sesiydi bu.

Thénardier, ağır adımlarla masaya doğru yürüdü, çekmeceyi açtı ve bıçağı aldı.

Marius, tabancasının kabzasını avucunda sıkıştırıp duruyordu. Görülmemiş bir kararsızlık içindeydi. Bir saattir vicdanında iki ses konuşmaktaydı. Bunlardan biri babasının vasiyetine uymasını söylüyor, öbürüyse tutsağa yardım etmesini haykırıyordu. Bu iki ses mücadeleyi aralıksız sürdürüyor ve bu mücadele onu perişan ediyordu; o ana kadar pek de inanmadan bir şekilde bu iki görevi uzlaştırmanın bir çaresini bulabileceğini ummuştu, ama hiçbir imkân oluşmamıştı.

Bu arada tehlike yaklaştıkça yaklaşıyordu; bekleyişin son sınırı da aşılmıştı; Thénardier, tutsağın bir iki adım ötesinde, bıçak elinde düşünüyordu.

Marius, şaşkınlık içinde gözlerini etrafında dolaştırıyordu; umutsuzluğun bilinçsizce başvurduğu son çare! Birdenbire titredi:

Ayaklarının dibine, masanın üzerine vuran keskin bir dolunay ışığı, bir kâğıdı adeta ona göstermek ister gibi aydınlatıyordu. Marius, bu kâğıdın üzerinde, Thénardierlerin büyük kızının daha o sabah büyük harflerle yazdığı şu satırı

okudu:

“AYNASIZLAR BURADA.”

Marius’ün zihninden bir fikir, bir ışık geçti. İşte aradığı çare buydu, ona işkence edip duran bu uğursuz problemin çözümü; hem katili hem de kurbanı korumanın yolu buydu.

Komodinin üzerinde çömelip, kolunu uzattı, kâğıdı yakaladı, bölmeden usulcacık bir parça sıva kopardı, bunu kâğıda sardı ve hepsini birden yarığın arasından izbenin içine atıverdi.

Tam zamanıydı. Son korkularını ya da son vicdan kaygılarını da yenen Thénardier, tutsağa doğru ilerliyordu.

“Bir şey düştü,” diye haykırdı Thénardier kadın.

“Neymiş o?” dedi kocası.

Kadın atılıp, sıvaya sarılı kâğıdı yerinden almıştı. Onu kocasına verdi.

“Nereden geldi bu?” diye sordu Thénardier.

“Lafa bak!” dedi kadın, “Nereden girsin istiyorsun? Pencereden geldi.”

“Oradan girerken ben gördüm,” dedi Bigrenaille.

Thénardier kâğıdı acele açarak, muma yaklaştırdı.

“Éponine’in yazısı bu! Vay anasına!”

Karısına bir işaret yaptı, kadın telaşla yanına geldi. Thénardier, ona kâğıtta yazılı satırı gösterdi, sonra boğuk bir sesle ekledi:

“Çabuk! Merdiven! Yemi bırakıp tüyelim!”

“Herifin boynunu koparmadan mı?” diye sordu Thénardier kadın.

“Vaktimiz yok.”

“Nereden?” dedi Bigrenaille.

“Pencereden,” karşılığını verdi Thénardier, “Éponine, kâğıdı pencereden attığına göre, ev bu yandan sarılmamış demektir.”

Karnından konuşur gibi ses çıkaran maskeli adam kocaman anahtarını yere koydu, iki kolunu havaya kaldırdı, hiçbir şey söylemeden, ellerini hızla üç defa açıp kapadı.

Bu, bir gemi tayfasına verilen çarpışmaya hazır ol işareti gibi bir şeydi. Tutsağı tutan haydutlar onu bıraktılar. İp merdiven anında pencereden dışarıya sallandırılıp, iki demir kancayla pervaza sıkıca tutturuldu.

Tutsak çevresinde olanlara hiç dikkat etmiyordu. Derin derin düşünür ya da dua eder gibi bir hali vardı.

Merdiven yerine asılınca Thénardier haykırdı:

“Gel buraya, burjuva!”

Sonra pencereye doğru hızla atıldı.

Fakat tam bacağını dışarı atarken, Bigrenaille sert bir hareketle onu yakasından yakaladı.

“Dur bakalım, ihtiyar maskara! Bizden sonra!”

Haydutlar:

“Bizden sonra!” diye hep birden ulur gibi tekrarladılar.

“Çocukluk etmeyin!” dedi Thénardier, “Vakit kaybediyoruz. Aynasızlar ensemizde.”

Haydutlardan biri:

“Öyleyse kura çekelim, bakalım kim önce çıkacak.”

Thénardier haykırdı:

“Delisiniz siz! Aklınızı kaçırmışsınız! Şu enayi sürüsüne bakın! Vakit kaybedelim, öyle mi? Kura çekelim, öyle mi? Parmağı ıslak olan! Kısa çöpü çeken! Adlarımızı yazalım! Bir takkeye koyalım!”

Kapının eşiğinden bir ses bağırdı:

“Şapkamı ister misiniz?”

Hepsi birden döndüler. Javert’di bu.

Şapkasını elinde tutuyor, gülümseyerek onlara doğru uzatıyordu.

21. Daima Önce Kurbanları Yakalamak Gerekir

Javert gece bastırırken gerekli yerlere adamlar yerleştirmiş, kendisi de bulvarın öbür yanında tam Gorbeau viranesinin karşısına rastlayan Barrière-des-Gobelins Sokağı’nın ağaçları arkasında pusuya yatmıştı. İşe önce “cebini” açıp, izbenin civarında gözcülük etmekle görevlendirilen iki genç kızı oraya tıkmayı düşünmekle başlamıştı. Ama ancak Azelma’yı “enseleyebilmişti”. Éponine ise nöbet yerinde değildi, kaybolmuştu; onu ele geçirememişti Javert bundan sonra, kulağını kararlaştırılan işarete vererek tetikte durmaya başlamıştı, arabanın gidiş gelişleri onu hayli heyecanlandırmıştı. Nihayet sabrı tükenmiş, orada bir yuva bulunduğuna iyice emin olup şansının iyi gittiğinden hiç kuşkusu kalmayınca; özellikle de içeri giren haydutların çoğunu tanıyınca tabanca sesini beklemeden yukarıya çıkmaya karar vermişti.

Hatırlanacağı gibi, Marius’ün anahtarı ondaydı.

Tam zamanında gelmişti.

Haydutlar korku ve telaş içinde kaçış sırasında oraya buraya bıraktıkları silahlarının üzerine atıldılar. Bir saniyeden kısa bir zamanda bu korkunç görünüşlü yedi adam, biri eline balyozu, ötekisi anahtarı, bir başkası topuzu, diğeri demirci makasını alarak, kıskaçlar, çekiçlerle savunma durumunda kümelendiler. Thénardier bıçağını kavramıştı. Thénardier kadın pencerenin köşesinde duran ve kızlara sandalye görevi gören koca bir kaldırım taşını yakaladı.

Javert, şapkasını başına yerleştirip, odanın içine doğru iki adım attı; kollarını çapraz kavuşturmuş, bastonu koltuğunda, kılıcı kınındaydı.

“Olduğunuz yerde kalın!” dedi. “Pencereden değil kapıdan çıkacaksınız. Sağlığınız için daha az zararlıdır. Siz yedi kişisiniz, bizse on beş kişiyiz. Kaba taşralılar gibi boğuşmayalım. Kibar olalım.”

Bigrenaille, ceketinin altında gizlediği bir tabancayı alarak Thénardier’nin eline tutuşturdu ve kulağına:

“Bu Javert,” dedi, “Bu adama silah çekmeye cesaret edemem. Sen eder misin?”

“Elbette,” diye cevap verdi Thénardier.

“Öyleyse çek.”

Thénardier tabancayı Javert’e çevirdi.

Üç adım uzakta olan Javert, ona dik dik baktı ve:

“Ateş etme hiç! Vuramazsın,” demekle yetindi.

Thénardier tetiğe bastı. Kurşun ıskaladı.

“Sana söylemiştim!” dedi Javert.

Bigrenaille, zincirli topuzunu Javert’in ayakları dibine attı.

“Şeytanların şahısın sen! Teslim oluyorum.”

Javert:

“Ya sizler,” diye sordu öteki haydutlara.

Hepsi birden:

“Biz de,” diye cevap verdiler.

Javert, sakın bir tavırla karşılık verdi.

“Tamam, işte bu iyi. Söylüyordum zaten, kibar insanlarız biz.”

Bigrenaille:

“Yalnız bir isteğim var,” dedi, “Hücredeyken bana tütün vermemezlilik etmesinler.”

“Kabul,” dedi Javert.

Sonra dönüp, arkasına doğru seslendi:

“Artık girebilirsiniz!”

Javert’in çağrısı üzerine kılıç elde bir manga jandarmayla, coplu polis içeri daldı. Haydutlar kısıkvrak bağlandılar.

Tek bir mumun ışığıyla ancak bu kadar aydınlanan bu insanlar eşkıya inini gölgelerle dolduruyordu.

“Hepsine parmak kelepçesi!” diye bağırdı Javert.

Bir ses:

“Cesaretiniz varsa, biraz yaklaşın da görelim!” diye haykırdı.

Bir erkek sesi değildi bu, ama kimse de “Bu bir kadın sesidir,” diyemezdi.

Thénardier kadın pencerenin köşelerinden birine çekilip mevzilenmişti. Bu böğürtüyü koparan oydu.

İnzibatlarla, polisler gerilediler.

Kadın şalını sırtından atmıştı, ama şapkası başındaydı; arkasına çömelmiş olan kocası düşen şalın altında neredeyse kayboluyordu; kadın, bir kayayı fırlatmaya hazırlanan bir dev anası gibi yaylanarak kaldırım taşını iki eliyle başının üstüne kaldırıp vücuduna onu siper etti.

“Savulun!” diye bağırdı.

Herkes koridora doğru çekildi. Odanın ortasında geniş bir boşluk meydana geldi.

Thénardier kadın, kendilerini kısıkvrak bağlatan haydutlara şöyle bir göz atarak, gırtlaktan boğuk bir sesle:

“Reziller!” diye homurdandı.

Javert gülümsedi ve Thénardier kadının iki gözünü hızla diktiği boş alana doğru ilerledi.

“Yaklaşma! Defol!” diye bağırdı kadın, “Yoksa ezerim seni!”

“Çam yarması gibi şey ha!” diye söylendi Javert, “Analık, senin erkek gibi sakalın varsa, benim de kadın gibi tırnaklarım var.”

Ve geniş odanın içinde onlara doğru yürüdü.

Saçı başı dağılmış, dehşet verici bir hal almış olan Thénardier kadın bacaklarını ayırdı, geriye doğru yaylandı ve kaldırım taşını çıldırmışçasına Javert’in başına doğru fırlattı. Javert eğildi, taş üzerinden geçerek, dipteki duvara çarptı, geniş bir siva parçasını düşürdükten sonra, neyse ki hemen hemen boş olan odanın içinde köşeye çarpıp yuvarlanarak Javert’in ayaklarının dibine gelip

durdu.

Aynı anda Javert de, Thénardier çiftinin yanına gelmiş, geniş pençelerinden birini kadının omzuna, öbürünü de kocasının başına indirmişti.

“Parmak kelepçeleri!” diye bağırdı.

Polisler sürü halinde içeri daldılar; birkaç saniye içinde Javert’in emri yerine getirildi.

Thénardier kadın bitkin ve perişan, bir kendi bağlanan ellerine bir de kocasınınkilere baktı, sonra kendini yere atarak, ağlayıp, bağırmaya başladı:

“Kızlarım!”

Javert:

“Onlar delikte,” dedi.

Bu arada, polisler, kapının arkasında uyuyan sarhoşu fark etmiş, dürtüklüyorlardı.

Adam kekeleyerek uyandı:

“Bitti mi iş Jondrette?”

“Bitti,” diye cevap verdi Javert.

Bağlanan altı haydut da ayakta duruyordu, sahte yüzleri hâlâ duruyordu; üçü karalara bürünmüş, üçü de maskeliydiler.”

“Maskeleriniz dursun,” dedi Javert.

II’nci Friedrich’in Potsdam’da, bir geçit töreninde bakışıyla onları teftiştten geçirerek, üç “ocakçı”ya:

“Merhaba Bigrenaille, merhaba Brujon, merhaba Deux-Milliards,” dedi.

Sonra maskeli üç adama dönerek, bunlardan elinde balyoz tutana:

“Merhaba Gueulemer.”

Sopalı adama:

“Merhaba Babet.”

Karnından konuşana da:

“Merhaba Claquesous,” dedi.

O sırada haydutların ele geçirdiği tutsağı gördü. Adam polisler içeri girdiğinden beri tek kelime söylememişti, başı önüne eğik duruyordu.

“Çözün,” dedi Javert, “Kimse de dışarı çıkmasın!”

Bunu söyledikten sonra, mumla yazı takımının hâlâ üzerinde durduğu masanın başına azametle oturdu, cebinden damgalı bir kâğıt çıkardı ve resmi zaptını yazmaya başladı.

Her zaman aynı sözlerden ibaret olan ilk satırları yazdıktan sonra gözlerini kaldırdı:

“Bu mösyölerin bağladıkları mösyöyü yaklaştırın.”

Polisler etrafa bakındılar.

“Hani ya,” diye sordu Javert, “Nerede o?”

Haydutların tutsağı M. Leblanc, M. Urbain Fabre, Ursule’ün, ya da Tarlakuşu’nun babası yok olmuştu.

Kapı koruma altındaydı, ama pencere değildi.

Bağları çözülür çözülmez, Javert zaptını yazmakla meşgulken, karışıklıktan, dağınıklıktan, karanlıktan ve dikkatlerin üzerinde olmadığı bir andan yararlanarak, pencereden dışarı atlayıvermişti.

Bir polis pencereye koştu, baktı. Dışarıda kimsecikler görünmüyordu.

İp merdiven hâlâ sallanmaktaydı.

“Lanet!” dedi Javert dişlerinin arasından, “En iyi parça kesinlikle oydu.”

22. Üçüncü Bölümdeki Bağırın Küçük Çocuk

Hôpital Bulvarı’ndaki evde bu olayların geçtiğinin ertesi günü, Austerlitz Köprüsü yönünde gidiyor gibi görünen bir çocuk, bulvara paralel sağdaki yan yola, Fontainebleau sınır kapısına doğru çıkıyordu.

Gece iyice bastırmıştı.

Bu çocuk solgun, zayıf, hırpani kılıklı, şubat ayında bez pantolonluydu ve avaz avaz şarkı söylüyordu.

Petit-Banquier Sokağı’nın köşesinde ihtiyar bir kadın iki büklüm olmuş, sokak fenerinin ışığında, bir çöp yığınına karıştırıyordu. Çocuk, geçerken kadına çarptı ve geri çekilirken haykırdı:

“Vay canına! Ben de bunu kocaman, koskocaman bir köpek sanmıştım.”

Kocaman kelimesini ikinci defa tekrarlarlarken, burada büyük harflerle oldukça iyi ifade edilebilecek, alaylı bir ses tonuyla telaffuz etmişti; kocaman, KOSKOCAMAN bir köpek!

İhtiyar kadın öfkeyle doğruldu.

“Hapishane kuşu!” diye homurdandı, “Eğilmemiş olsaydım, ayağımı nerene yerleştireceğimi bilirdim!”

Çocuk o an biraz uzaktaydı.

“Keh! Keh! Anlaşılan pek yanılmamışım,” dedi.

İhtiyar kadın öfkeden boğularak iyice doğruldu, fenerin kırmızımsı ışığı,

kurşuniye çalar renkteki yüzünü bütünıyla aydınlattı; köşelerle, çizgilerle oyulmuş, ağzının iki kenarı kaz ayağı şeklinde kırıksıklıklarla dolu bir yüzdü.

Bedeni karanlıkta kayboluyor, ancak başı görölüyordu. Bu yüze, gecenin içinde ışığın kesip oyduğu yaşlılığın yıkımının maskesi denilebilirdi.

Çocuk ona dikkatle baktı.

“Madamın güzelliği beni çekecek cinsten değil,” dedi.

Tekrar yoluna koyularak, şarkı söylemeye başladı:

Kral Coupdesabot

Ava giderdi

Karga avına...

Bu üç dizeden sonra şarkısını kesti. 50-52 numaranın önüne gelmişti; kapıyı kapalı bulunca, tekmelemeye başladı. Gürültülü, yankılar yapan, cesur tekmelerdi bunlar; onun çocuk ayaklarından çok, giydiği erkek ayakkabılarının marifetiydi.

Bu sırada, çocuğun Petit-Banquier Sokağı köşesinde rastladığı ihtiyar kadın feryatlar koparıp, el kol işaretleri yaparak onun arkasından koşuyordu.

“Nedir bu? Ne oluyor? Hey Tanrım! Kapıyı kırıyorlar! Evi yıkıyorlar!”

Tekmeler devam ediyordu.

İhtiyar kadının nefesi tükenmişti.

“Şimdi binalara böyle mi yapılıyor?”

Birdenbire durdu.

Sokak çocuğunu tanıdı.

“Ne! Yine o iblis mi?”

“Vay! O kocakarı,” dedi çocuk, “Merhaba Burgonmuche. Atalarımı görmeye geldim.”

İhtiyar kadın yüzünü buruşturarak karşılık verdi; yaşlılık yıkımı ve çirkinlikle de desteklenerek, o an bulunuvermiş mükemmel bir nefret ifadesiydi bu, ama ne yazık ki karanlıkta belli olmuyordu.

“Kimse yok, hödük şey.”

“Hadi canım!” dedi çocuk, “Babam nerede?”

“Force’da.”

“Bak hele! Ya anam?”

“Saint-Lazare’da.”

“Peki, ablalarım.”

“Madelonnettes’de.” Çocuk, kulağının arkasını kaşıyarak, Ma’am Burgon’a baktı:

“Ya!” dedi.

Sonra topukları üzerinde döndü, kapının eşiği üzerinde öylece kalan yaşlı kadın, onun, kış rüzgârında titreşen karaağaçların altına dalarken, pürüzsüz, genç sesiyle şarkı söylediğini duydu:

Kral Coupdesabot

Ava giderdi

Karga avına...

İki tahtaya binerdi

Altından geçen herkes

İki metelik öderdi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

**PLUMET SOKAĞI'NDA TEMİZ SEVGİ SAINT
DENIS SOKAĞI'NDA DESTAN**

BİRİNCİ KİTAP

TARİHTEN BİRKAÇ YAPRAK

1. İyi Biçilmiş

1831 ve 1832 yılları, Temmuz Devrimi'ne doğrudan doğruya bağlanan bu iki yıl, tarihin en olağandışı, en çarpıcı anlarından biridir. Bu iki yıl, kendilerinden önce gelen ve kendilerini izleyen yılların ortasında yükselen iki dağ gibidirler. Onlarda devrimin yüceliği vardır. Gözler, onlarda sarp uçurumlar fark eder. Bu yıllarda bizzat uygarlığın temelleri olan toplumdaki insan kitleleri, birbirlerinin üstüne, birbirlerine kenetlenmiş ödünsüz çıkar grupları, eski Fransız sosyal düzeninin asırlık bulutları arasından her an bir görünüp bir kaybolurlar. Bu görünüş ve kayboluşlara direniş ve hareket adı verilir. Gerçeğin ışığının, insan ruhunu aydınlatan bu ışığın orada ara sıra parladığı görülür.

Oldukça belli sınırları olan bu önemli evre, şimdi artık ana hatlarıyla onu kavramamıza imkân olmayacak kadar bizden uzaklaşmaya başlamış bulunuyor.

Biz yine de bunu deneyeceğiz.

Restorasyon, tarif edilmesi güç bir ara evre olmuştu. Bu evrede yılgınlık, bitkinlik vardı, homurtu, mırıltılar, uyku, kargaşa vardı ve bütün bunlar büyük bir ulusun yeni bir gelişme aşamasına ulaşmasından başka bir şey değildi. Böyle dönemler, kendine özgüdürler; onları kötü niyetlerine alet etmek isteyen politikacıları yanıltırlar. Başlangıçta ulusun istediği sadece huzurdur; susuzluk duyulan tek şey barış ve huzurdur. Bu da rahat bırakılma isteğinin yansımasıdır. Büyük olaylar, büyük tesadüfler, büyük maceralar, büyük adamlar, Tanrı korusun, bunları yeterince gördük, hepsinden boyumuzun ölçüsünü aldık. Sezar'ı Prusias'la, Napoléon'u Yvetot ile değiştirmeye hazırız. "Ne iyi kralcılıktı o!" Güneş doğarken yola çıkmıştık, şimdi uzun ve zor bir günün akşamındayız. İlk menzil Mirabeau'yla alındı, ikincisi Robespierre'le, üçüncüsü Bonaparte'la ve artık ayaklara karasular indi; herkes bir yatak bulup yatmak istiyor.

Eskimiş, yıpranmış bağlılıklar; yaşlanmış kahramanlıklar; tatmin olmuş, doymuş arzular; yapılmış servetler, hepsi tek bir şeyi arıyor, istiyor, diliyor, dileniyor. Neyi? Bir barınağı. Ve sonunda bunu elde ediyorlar. Barışa ve huzura, keyfince geçirilecek zamana sahip oluyorlar. Şimdi artık mutludurlar. Ne var ki, aynı anda bazı olaylar ortaya çıkıyor, kendilerini kabul ettiriyor ve bu defa da onlar kapıyı çalıyor. Bunlar, devrimlerin, savaşların sonucu olan olaylardır, vardılar, yaşamaktadırlar, topluma yerleşme hakkına sahiptirler ve yerleşiyorlar da. Kimi zaman, olayları, olguları ve çoğu zaman da ilkeleri barındırıp,

beslemekle görevli olan istihkâm ve levazım subaylarıdır.

Şimdi siyaset filozoflarının gözüne neler çarptığına bir bakalım:

Yorgun insanlar rahat ve huzur isterlerken, onlara eşlik etmiş olan olaylar ve olgular da garanti istemektedirler. Olaylar için garanti demek, insanlar için rahat ve huzur demektir.

İngiltere'nin, naiplikten sonra Stuartlar'dan, Fransa'nın imparatorluktan sonra Bourbonlar'dan istediği de buydu.

Bu garantiler, zamanları için bir zorunluluktur. Olaylara, olgulara bu garantinin verilmesi gerekir. Hükümdarlar, bunları 'bağışlarlar', ama gerçekte bunları veren olayların gücüdür. Bu derin ve faydalı gerçek 1660'ta Stuartlar'ın ve 1814'te Bourbonlar'ın akıllarının ucundan bile geçmedi.

Napoléon yıkılınca, alınlarında Fransa'ya dönmek yazılı olan aile, verenin kendisi olduğuna ve verdiğini de geri alabileceğine saf saf inandı; Bourbon hanedanlığı tanrısal hakka sahipti; Fransa ise hiçbir şeye sahip değildi; XVIII. Louis'nin, Şartı'nda bağışlanan siyasi hakkın, tanrısal hukukun ulu ağacından Bourbon hanedanınca koparılıp, halka lütfen verilen ve kralın keyfi istediği gün geri alabileceği bir dal parçasından başka bir şey olmayacağı şeklinde, hüsrana uğramaya mahkûm, safça bir sanıya kapıldı. Oysa Bourbon hanedanlığının, bu bağışın kendisinde uyandırdığı hoşnutsuzluğa bakarak, onun kendisinden gelmediğini anlaması gerekirdi.

Bu hanedanlık, on dokuzuncu yüzyılla birlikte hırçınlaşıp aksileşti. Ulusun seslenişlerinden rahatsız oldu. Halkına surat astı ve halk da bunu gördü.

İmparatorluğun bir tiyatro sahnesi gibi ortadan kalkışına bakarak, güçlü olduğu kuruntusuna kapıldı. Kendisinin de Napoléon gibi getirildiğini düşünmedi ve Napoléon'u ortadan kaldıran aynı güçlerin avucunda olduğunu görmedi.

Bourbonlar geçmişini temsil ettikleri için, köklü olduklarını sandılar. Yanılıyorlardı; geçmişin bir parçasını oluşturuyorlardı, ama geçmişin bütünü Fransa'ydı. Fransız toplumunun kökleri Bourbonlar'da değil ulustaydı. Bu karanlık ve ölmez kökler hiçbir zaman bir ailenin hakkını değil, bir halkın tarihini oluştururlar. Bu kökler tahtın altından başka her yerdeydiler.

Bourbon hanedanı, Fransa için tarihinin ünlü ve kanlı düğünüydü, ama artık kaderinin başlıca unsuru, siyasetinin zorunlu temeli değildi. Bourbonlar'dan pekâlâ vazgeçilebilirdi, nitekim yirmi iki yıl süreyle vazgeçilmişti, arada bir kesinti olmuştu, ama onlar bunun farkında değillerdi. Nasıl olsunlardı ki? 9 termidor'da XVII. Louis'nin, Marengo gününde de XVIII. Louis'nin saltanat başında olduklarını hayal ediyorlardı. Tarihin başlangıcından beri hükümdarlar

hiçbir zaman olgular karşısında, olguların içerdikleri ve ilan ettikleri tanrısal kudret parçası karşısında bu kadar kör olmamışlardır. Kralların hakkı denilen bu dünyevi iddia, hiçbir zaman semavi hakkı böylesine inkâr etmemiştir.

Bu aileyi, 1814'te 'bağışlanan' güvencelere, kendi deyişiyile tavizlere el koymaya sevk eden o büyük hata. Ne hazin şey! Onun kendi tavizleri dediği şey, aslında bizim zaferlerimizdi, tecavüzlerimiz dediği de, haklarımız.

Kendisi için eşref saatinin geldiğini sanan Restorasyon, Bonaparte'ı yendiğini ve ülkede kökleşmiş olduğunu farz ederek, yani güçlü ve derin olduğuna inanarak, birdenbire kararını verdi ve sonunu düşünmeden darbesini indirdi. Bir sabah Fransa'nın karşısına dikildi ve sesini yükselterek, topluluğun sıfatını da, bireyin sıfatını da reddetti, yani ulustan hükümranlığı, vatandaştan özgürlüğü aldı. Başka bir deyişle, ulusun şahsında onu ulus yapan şeyi, vatandaşın şahsında da onu vatandaş yapan şeyi inkâr etti.

İşte, Temmuz kararnameleri denen o ünlü belgelerin aslı esası budur.

Restorasyon yıkıldı.

Haklı olarak yıkıldı. Ancak Bourbonlar'ın ilerlemenin her türlüsüne karşı oldukları kesinlikle söylenemez. Onların destekledikleri büyük işler de yapılmıştı.

Restorasyon döneminde ulus, sakin, kavgasız tartışmaya alıştı; cumhuriyette olmamıştı bu, barış içinde büyüklüğe alıştı; imparatorlukta bu da yoktu. Özgür ve güçlü Fransa, Avrupa'nın öteki ulusları için cesaret verici bir manzara olmuştu. Robespierre döneminde söz devrimindi. Bonaparte döneminde söz topundu; XVIII. Louis ve X. Charles dönemlerinde ise söz sırası akla geldi. Rüzgâr dindi, meşale yeniden alevlendi. Sakin doruklarda düşüncelerin lekesiz, saf ışığının titrestiği görüldü. Ne muhteşem, faydalı ve gönül okşayıcı manzaraydı bu. On beş yıl boyunca, barış ve huzur içinde, halk meydanlarında, düşünür için çok eski, devlet adamı için çok yeni olan şu büyük ilkelerin işleyişine tanık olundu: Yasa önünde eşitlik, vicdan özgürlüğü, konuşma özgürlüğü, basın özgürlüğü, yeteneği olan herkesin her işe girebilme imkânı. 1830'lara kadar bu böyle sürdü. Bourbonlar, sonunda ilahi takdirin uygarlık aleti oldular.

Bourbonlar'ın düşüşü, kendi açısından değil, ama ulus açısından muhteşem oldu. Gururlu, ama otoritelerini kaybetmiş bir halde tahtı terk ettiler; karanlığa gömülüşleri, tarihte hazin bir heyecan bırakan tartışmalı silinilerden biri olmadı. Ne I. Charles'ın hayaleti andıran sükûnetine, ne de Napoléon'un kartal haykırışına benziyordu ayrılışları. Çekip gittiler; hepsi bu. Tacı çıkarıp bıraktılar

ve başlarının çevresinde bir hale tutmadılar. Değerliydiler, ama büyük ve ihtişamlı değildiler. Felaketlerin ihtişamından bir ölçüde yoksundular. X. Charles, Cherbourg'tan çıktığı yolculuğu sırasında yuvarlak bir masayı dört köşe olarak kestirirken, sanki çöken monarşiden çok, tehlikeye düşen protokolle kaybedeceği etiketine kaygılanıyor gibiydi. Bu küçülme, onları seven vefalı insanları ve soylarına saygı gösteren ciddi kişileri üzdü. Halka gelince, o hayranlığa layıktı. Bir sabah silahın ve zorun saldırısıyla, bir tür kral ayaklanmasıyla karşı karşıya kalan ulus, kendisini öylesine kuvvetli hissetti ki, öfkelenmedi bile. Kendisini savundu, soğukkanlı davrandı, her şeyi yerli yerine koydu, hükümeti kanun çerçevesine soktu, Bourbonlar'ı sürgüne yolladı, ama sonra durdu. Yaşlı Kral X. Charles'ı vaktiyle XIV. Louis'yi barındıran kürsünün altından çekip aldı ve yavaşça yere koydu. Kral ailesinden kişilere üzülen ve özenle dokundu. Barikatlar gününden sonra Guillaume du Vair'in o gururlu sözlerini sanki hatırlar gibi olan ve bütün dünyanın gözleri önünde uygulayan tek bir kişi değildi, birkaç kişi de değildi, bu Fransa'ydı, bütün Fransa'ydı; zafer kazanmış ve zaferinin sarhoşluğu içinde olan Fransa'ydı. Guillaume du Vair şöyle demişti: “Büyüklerin koruyuculuğuna sığınmaya, daldan dala konan kuşlar gibi, talihi ters gideni bırakıp, talihi yolunda gidenin safına katılmaya alışık olanlar için talihin yüz çevirdiği hükümdarlarına karşı asice davranmak kolaydır, ama benim için krallarımın talihi, hele felakete uğrayanların talihi daima saygıya layık olacaktır.”

Bourbonlar beraberlerinde saygı götürdüler, ama üzüntü yaratmadılar. Söylediğimiz gibi, felaketleri kendilerinden büyük oldu. Ufukta kayboldular.

Temmuz Devrimi bütün dünyada anında dostlar ve düşmanlar kazandı. Kendi doğasına göre kimileri heyecan ve sevinçle ona koşarken, kimileri de ondan yüz çevirdiler. Bu gün doğuşunun baykuşları olan Avrupa hükümdarları, önce yaralı ve şaşkın, gözlerini yumdular ve ancak tehditler savurmak için yeniden açtılar; anlaşılabilir bir korku, bağışlanabilir bir öfke. Bu tuhaf devrim, sert bir şok darbesi olmuştu; yeni düşen krallığa düşman muamelesi yapmak ve onun kanını dökmek onurunu bile layık görmemişti. Özgürlüğün kendi kendisine iftira etmesinden daima fayda uman despot hükümetlerin gözünde Temmuz Devrimi'nin hatası korkunç olmak, ama yumuşak kalmaktı. Zaten ona karşı ne bir harekete kalkışıldı ne de gizlice tertipler hazırlandı. En memnun olmayanlar, en çok ürkenler, en fazla titreyenler bile onu selamlıyorlardı. Bencilliklerimiz, kinlerimiz ne olursa olsun, olaylardan esrarengiz bir saygı çıkmakta ve bu saygıda insanı aşan bir güçle çalışan birisinin işbirliği kendini duyurmaktadır.

Temmuz Devrimi, hakkın, olguyu, gerçeği yere serişinin zaferidir. İhtişam dolu

bir şeydir.

Hak, gerçeği, olguyu yere serer, 1830 Devrimi'nin parlaklığı buradadır, yumuşak kalpliliği de öyle. Zafer kazanan hakkın hiddetle davranmaya hiç de ihtiyacı yoktur.

Hak, doğru ve hukuki olandır.

Hakkın özelliği geçmişten geleceğe güzel ve saf kalmaktır. En zorunlu görünen, çağdaşlarınca en iyi kabul gören bir gerçek bile, yalnızca gerçek olarak kalıp, içinde çok az hak barındırıyor ya da hiç barındırmıyorsa zamanla mutlaka biçimsiz, iğrenç, hatta belki de korkunç bir hal almaya mahkûmdur. Gerçeğin erişebileceği çirkinlik derecesini bir bakışta yüzyıllar ötesindeki görünüşüyle tespit etmek isteyenler Machiavelli'ye baksınlar. Machiavelli, ne kötü bir cin, ne bir şeytan ne de alçak ve sefil bir yazardır; gerçekten başka bir şey değildir. Ve bu gerçek, sadece İtalya'nın gerçeği değil, Avrupa'nın, on altıncı yüzyılın gerçeğidir. İğrenç görünür ve aynı zamanda on dokuzuncu yüzyılın ahlak anlayışı karşısında iğrençtir.

Hak ile gerçek arasındaki bir mücadele, toplumun doğuşundan beri süregelmektedir. Bu kavgaya bir son vermek, salt, katıksız düşünceyi insanlık gerçeğiyle kaynaştırmak, barışçı yoldan hakkı gerçeğe ve gerçeği de hakka nüfuz ettirmek. Bilge kişilere düşen görev işte budur.

2. Kötü Dikilmiş

Ama bilge kişilerin çalışmaları ve eserleri başka, muktedirlerin, yeteneklilerininki başkadır. 1830 Devrimi çabucak durmuştu.

Bu devrim karaya oturur oturmaz, yetenekli muktedirler hemen karaya oturana parçalamaya girişirler.

Yüzyılımızda muktedirler kendilerine devlet adamı sıfatını vermişlerdir. Öyle ki, sonunda bu devlet adamı sözü biraz argoya kaçır olmuştur. Gerçi, muktedirlerin bulunduğu yerde hep küçüklüğün, aşağılıklığın bulunduğunu da unutmamalı; muktedirler demek, 'aşağılıklar' demektir.

Dolayısıyla devlet adamı kimileyin 'hain' anlamına gelir.

Öyleyse, Temmuz Devrimi gibi devrimler, muktedirler açısından şahdamlarının kesilmesi demektir ve bu damarların acilen bağlanması gerekir. Gerektiğinden fazla vaat edilen hak, huzursuzluk yaratır. Hak onaylanıp kabul edilmişse, devletin de yeniden onaylanıp kabul edilmesi gerekir. Özgürlüklerimiz güvence altına alınmışsa, bu defa güç ve iktidar üzerine kafa yormamız şarttır.

Burada bilge kişiler henüz işini bilenlerden ayrılmamışlardır, ama yavaş yavaş kuşkulanmaya başlarlar. İktidar, kabul. Ama önce iktidar nedir? Sonra, kaynağı nedir? Muktedirler, mırıldanılan itirazı duymamazlıktan gelirler ve dalaverelerine devam ederler.

Kendi çıkarlarına dönük hayalleri, zorunluluk maskesi altında taşımakta usta olan bu politikacılara göre, bir devrimden sonra bir halk için ilk ihtiyaç, eğer bu halk kralcılığın hâkim olduğu bir kıtada yaşıyorsa, kendisine bir hanedan bulmaktır. O halk, devrimden sonra barış ve huzura ancak bu yoldan kavuşur derler, yani yaralarını pansuman edip, evini onarabilir. Hanedan darağacını gizler; ambulansı örter.

Gelgelelim, bir hanedan bulmak her zaman kolay iş değildir.

Zorda kalınırsa, rastgele bulunan ilk deha sahibi adam ya da hatta ilk servet sahibi kişi bir kral yapılabilir. Birinci halde Bonaparte'ı, ikincisinde Iturbide'ı elde edersiniz.

Ama rastgele bulunan ilk aile bir hanedan kurmaya yetmez. Bir soyda belli bir miktar eskiliğin bulunması gerekir ve yüzyılların buruşukları öyle kendiliğinden olmaz.

İşe 'devlet adamları' gözüyle bakılırsa, her türlü itiraz hakkımızı saklı tutarak, 'Bir devrimden sonra çıkacak kralda acaba ne gibi nitelikler bulunmalıdır?' sorusunu sorabiliriz. Bu kral, devrimci olabilir ve böyle olması da faydalıdır, yani bu devrime katılmış, onda payı olan, orada lekelenmiş ya da ün kazanmış, onun baltasını kavramış ya da kılıcını kullanmış olmalıdır.

Peki, bir hanedanda aranan nitelikler nelerdir? Bu hanedan ulusal ve ulusçu, yani uzaktan devrimci olmalıdır, yapılan eylemlerle değil de, benimsenen fikirlerle geçmişten meydana gelmeli, bir tarihi olmalı, gelecek vaat edip, sevimli olmalıdır.

Bütün bunlar, ilk devrimlerin neden tek insanla Cromwell veya Napoléon örneğinde olduğu gibi yetindiklerini, ikincilerinse neden Brunswick hanedanı ya da Orléans hanedanı gibi ille de bir aile bulmak istediklerini anlaşılr kılar.

Kral hanedanları şu Hint incirine benzer. Her dalı toprağa kadar eğilip, orada kök salarak, yeni bir incir ağacı olur. Her dal bir hanedan olabilir. Bunun tek şartı halka kadar eğilmektir.

İşte, muktedirlerin teorisi budur.

Şu halde, büyük marifet şudur: Bir başarıya biraz felaket havası katmak ve böylece ondan çıkarı olanların da titremesini sağlamak, her ileri adıma her türlü korkuyu vermek, geçiş eğrisini ilerlemeyi yavaşlatıncaya kadar uzatmak, bu gün

doğuşunu soluklaştırmak, heyecanın sert yanlarını açıkça kötüleyip gidermek, sivililikleri, tırnakları kesmek, zaferi pamuklara sarmak, hakkı kürklere bürümek, halk denen devi yumuşak yünlü bezlerle kundaklayıp çabucak yatırmak, bu aşırı sağlığı perhize sokmak. Herkül'ü dinlenmeye almak, olayı çare bulunabilirliğin sınırları içinde tutmak, idealle kargaşa çıkarmış olan zihinlere ot özlerine bulandırılmış nektar sunmak, aşırı başarıya karşı tedbirler almak, devrimin başını bir abajurla süslemek.

1830 Devrimi'nde yönetim, daha önce İngiltere'nin 1688'de uyguladığı bu teoriyi kullandı.

1830, yokuşun yarısında durdurulmuş bir devrimdir. Yarım ilerleme, yarım hak. Oysa, güneş nasıl mumu bilmezse, mantık da orta karar diye bir şey bilmez.

Devrimleri kim yarı yolda durdurur? Burjuvazi.

Niçin?

Çünkü burjuvazi doyuma ermiş çıkarlardır. Dün iştahı, bugün alabildiğine bolluktur, yarın tıka basa doygunluk olacaktır.

1814'te Napoléon'dan sonra ortaya çıkan olay 1830'da X. Charles'dan sonra tekrarlandı.

Burjuvaziye yanlış yere özel bir sınıf yapmak istediler. Burjuvazi, sadece halkın memnun edilmiş kısmıdır. Burjuva, şimdi oturacak vakti olan insandır. Oturulacak sandalye bir kast değildir.

Ama bir an önce oturmak isteğini gerçekleştirmeye kalkarsak, insanlığın yürüyüşünü engelleriz. Çoğu zaman erken rehavete kapılmak burjuvazinin hatası olmuştur.

Sınıfı sınıf yapan hata değildir. Hata yapmak, bir sınıfın görevi olamaz. Bencillik, sosyal düzenin bölümlerinden biri değildir.

Kaldı ki, bencilliğe karşı da adil olmak gerekir. 1830 sarsıntısından sonra milletin burjuvazi denen kısmının özlediği durum, kayıtsızlık ve tembellikle karışan ve içinde biraz da utanç bulunan adalet değil, rüyalara açık, anlık bir unutmaya sağlayan uyku değil, bir mola idi.

Mola, garip ve çelişen iki anlamdan oluşan bir kelimedir: Yürüyüş halinde bir birlik, yani hareket; durma, yani dinlenme.

Mola, kuvvetlerin onarılmasıdır, silahlı ve uyanık kalarak dinlenmedir; sağa sola nöbetçiler diken, tetik üstünde duran bir olaydır.

Mola, hem dünkü mücadeleyi, hem yarınki mücadeleyi içinde taşır.

Bu mola, aradır; 1830'la 1848 arası.

Burada mücadele dediğimiz şeye ilerleme de denilebilir.

Şu halde, burjuvaziye ve devlet adamlarına şu mola kelimesini söyleyecek birisine ihtiyaç duydular: Mola! Bir “Rağmen Çünkü” durumu vardır karşımızda. İki yandan oluşmuş bir bireysellik, karma bir kişilik, hem devrimi, hareketi; hem de istikrarı, hareketsizliği işaret eden bir kişilik; başka bir deyişle, geçmiş ile geleceğin ahengini sağlayıp şimdiyi, bu anı güvence altına alan bir teklik, bir bireysellik.

Bu özelliği taşıyan adam, elde hazırды. Adı da Louis-Philippe d’Orléans’dı.

221’ler Louis-Philippe’i kral yaptılar. Lafayette tahta çıkma törenini üstlendi. Louis-Philippe’e cumhuriyetçilerin en iyisi adını verdi. Paris Belediye Sarayı, Reims Katedrali’nin yerini aldı.

Yarı bir tahtın tam taht yerine konulması böylece ‘1830’un eseri’ oldu.

İşini bilen kişiler işlerini bitirince, buldukları çözümün muazzam kusuru anında sıırttı. Bütün bunlar katıksız, mutlak hukukun çerçevesi dışında yapılmıştı. Mutlak hukuk haykırdı: Karşı çıkıyorum! ve sonra –korkunç şey– karanlığa çekildi.

3. Louis-Philippe

Devrimlerin kolları korkunç, elleri uğurludur, sert vururlar, ama iyi seçerler. Hatta 1830 Devrimi gibi tamamlanmamış, yozlaşmış, soysuzlaşmış, sıradan ayaklanmalar derecesine indirilmiş olsa bile, hemen daima vakitsiz gelmiş olmadıklarını gösterecek kadar ilahi takdirin aydınlığı kalır içlerinde. Onların güneş tutulur gibi gölgede kalmaları, hiçbir zaman haklarından feragat ettikleri anlamına gelmez.

Ama fazla yüksekte atıp tutmayalım, devrimler de yanılırlar, nitekim vahim yanlışlar görülmüştür.

1830’a dönelim. 1830, yolundan sapmakla talihli çıktı. Kısa kesilen devrimden sonra, düzen adı verilen kuruluştaki kral, krallıktan daha iyiydi. Louis-Philippe ender rastlanır bir insandı.

Tarihin mutlaka hafifletici nedenler bulacağı bir babanın oğluydu, ama bu baba, ayıplanmaya layık olduğu kadar, saygıya da layıktı, özel erdemlerinin hepsine, kamuyu ilgilendiren erdemlerin de birçoğuna sahipti; sağlığına, servetine, şahsına, işlerine büyük özen gösterir, bir dakikanın bile değerini bilir, ama bir yılın değerini her zaman bilmezdi; itidalli, sakın, uysal, sabırlıydı; babacan adam, iyi bir prensti; eşiyle yatardı ve sarayında evlilik yatağını burjuvalara göstermekle görevli uşakları vardı, çünkü eskiden ailenin büyük

kardeş kolunun gayrimeşru ilişkilerini açıkça sergilemelerinden sonra, düzenli karı koca yatağının iftiharla teşhiri faydalı olmuştu; bütün Avrupa dillerini bilirdi, daha ender görülmüş bir durum; bütün imtiyaz ve çıkarların dillerini bilir, konuşurdu; ‘orta sınıf’ın olağanüstü bir temsilcisiydi, ama onu aşardı ve sonuçta ondan daha büyüktü; kanının değerini takdir etmekle birlikte, özellikle kendi özdeğerine güvenme ve kendi soyu sorununda, bu çok özel sorunda Bourbonlar’dan değil, Orléanslar’dan olduğunu ilan etme dirayetini göstermişti; ancak zat-ı sanileri iken soyunun birinci prensiydi, ama majeste olduğu gün gerçek bir burjuva oldu; toplum içinde uzun ve dağınık, özel hayatında kısa ve özlü konuşurdu; cimri olduğu söylenirdi, ama bunun kanıtı yoktu; aslında kendi fantezileri ya da görevleri söz konusuysa, müsrifliğe karşı pek duyarlı değildi; asilzadeydi, ama şövalye değildi; sade, sakin ve güçlüydü, ailesi ve saray halkı tarafından çok sevilirdi, hoşsohbetti, doğru yolda bir devlet adamıydı, içten soğuktu, o an ilgi duyduğu konuya kendisini tamamen verirdi, daima mümkün olduğu kadar yakından yönetirdi, kin duymak da, minnet duymak da elinden gelmezdi. Üstün olanları sıradan olanlara karşı merhametsizce kullanırdı, tahtların altında sağır bir uğultuyla homurdanan o esrarlı ittifakları parlamento çoğunluklarıyla oyuna getirmekte ustaydı, açıkyürekliydi, bazen bu açıkyürekliliği ihtiyatsızlığa kadar vardı, ama bu ihtiyatsızlık içinde bile olağanüstü becerikliydi; tedbiri, çehresi, maskesi boldu; Fransa’yı Avrupa’yla, Avrupa’yı da Fransa’yla korkuturdu, ülkesini sevdiği kesindi, ama ailesini tercih ederdi; otoriteden çok, hâkimiyete ve kibirden çok, otoriteye değer verirdi, ki böyle bir tutumun şu felaket yanı vardır: Her şeyi başarıya çevirdiğinden hileyi kabul eder ve alçaklığı kesinlikle reddetmezdi, ama buna karşılık şu faydalı yanı da vardı: Siyaseti şiddetli çatışmalardan, devleti kopmalardan, toplumu bela ve sıkıntıdan korurdu; titiz, dürüst, uyanık, dikkatli ve nüfuzluydu; yorulmak bilmezdi, bazen kendi kendini yok saydığı, yalanladığı olurdu; Ancône’de Avusturya’ya karşı cesur, İspanya’da İngiltere’ye karşı sebatkârdı, Anvers’i bombaladı, Pritchard’a tazminat ödedi; *Marseillaise*’i tam bir inançla söylerdi; yorgunluğa, bitkinliğe, güzellik ve ideal zevkine, cüretkârca cömertliklere, ütopyaya, ham hayale, öfkeye, boş gurura, korkuya yabancıydı; gözüpekliğin her türlüşüne sahipti; Valmy’de general, Jemmapes’da askerdi; sekiz defa suikasta uğradı ve hepsinden gülümseyerek çıktı; bir humbaracı kadar sert, bir düşünür kadar cesurdu; sadece Avrupa’nın sarsıntıya uğraması ihtimali karşısında endişelenirdi, büyük siyasi maceralara göre biri değildi; hayatını tehlikeye atmaya daima hazırdı, ama eserini asla; kendisine bir kral olarak değil, bir zekâ olarak itaat edilmesini sağlamak için iradesini etki kılığına sokardı; gözlem

yeteneği vardı, ama kehanet yeteneği yoktu; düşüncelere pek önem vermezdi, ama insanları değerdendirmesini bilirdi, yani hüküm vermek için görmesi gerekirdi; süratli ve keskin bir sağduyusu, pratik bir zekâsı vardı, kolay konuşurdu, belleği çok güçlüydü; Sezar, İskender ve Napoléon’la tek benzer noktası olan bu güçlü bellekten daima yararlanırdı; olayları, ayrıntıları, tarihleri, özel isimleri bilir; kitlenin eğilimlerini, tutkularını, dehalarını, ruhların iç özdeyişlerini, gizli ve karanlık isyanlarını, tek kelimeyle, bilincin görünmez akımları diyebileceğimiz şeylerin hiçbirini bilmezdi; Fransa’nın üst tabakasında kabul görüyordu, ama alt tabakalarıyla pek uyuşmuş değildi; incelikle her işin içinden sıyrılırdı, fazla hükümet eder, yeterince saltanat sürmezdi; kendi kendisinin başbakanıydı; büyük fikirlerin karşısına küçük gerçeklerden engel çıkarmakta pek ustaydı; uygarlık, düzen ve organizasyon konusundaki yaratıcılığını bir melekeyi, bir çeşit formalite ve çekişme esprisiyle birleştirirdi, bir hanedanın kurucusu ve hakkın savunucusuydu; biraz Charlemagne’e, biraz da bir avukata benzerdi, kısaca yüksek ve orijinal bir kişilikti. Fransa’nın kaygılanmasına rağmen güçlü devlet olmayı bilen bir hükümdardı. Louis-Philippe yüzyılın en seçkin kişileri arasında yer alacaktır. Şan ve şöhreti biraz sevseydi, yararlılık duygusuna sahip olduğu kadar azamet duygusu da taşısaydı, tarihin en ünlü yöneticileri sırasına geçerdi.

Louis-Philippe gençliğinde yakışıklıydı ve yaşlılığında da zarif ve sevimli kalmıştı; ulus onu her zaman benimsememişti, ama çoğunluk ondan memnundu. Büyüleme yeteneği vardı. İhtişamı yoktu, ne kral olmasına rağmen taç taşırdı ne de ihtiyarlığına rağmen saçları beyazdı. Davranışları eski rejime, alışkanlıkları yenisine uygundu, 1830’a uygun bir şekilde soylu burjuva karışımıydı. Louis-Philippe geçiş devrinin hükümdarıydı; eski telaffuz ve imla şekillerini muhafaza eder, bunları modern düşüncelerin hizmetinde kullanırdı; Polonya’yı, Macaristan’ı severdi, ama Polonyalılar yerine les Polonois diye yazar, Macarlar yerine les Hongrais diye telaffuz ederdi. X. Charles gibi milli muhafız üniforması giyer, Napoléon gibi Légion d’honneur kordonu takardı.

Kiliseye az gider, ava hiç gitmezdi. Operaya asla adımını atmazdı. Onu ne zangoçlar, ne zağar⁷³ uşakları ne de dansözler baştan çıkarabilirlerdi; bu da, onun burjuvazi katındaki popülerliğini sağlayan bir yanıydı. Yanında saraylı takımı yoktu. Kolunda şemsiyesiyle dışarı çıkardı ve bu şemsiye uzun süre onun başını süsleyen hale oldu. Biraz marangoz, biraz bahçıvan, biraz da doktordu; attan düşen herhangi bir sürücünden bedeninin bir tarafını yarıp, üzerine boynuz koyarak kan alırdı; III. Henri hançerini almadan bir yere gitmediği gibi, Louis-Philippe de neşterini almadan bir yere gitmezdi. Kralcılar, iyileştirmek için kan döken bu komik kralla alay ediyorlardı.

Tarihin Louis-Philippe'e yönelttiği eleştirilerde bir indirim yapmak gerekir; bunların bazıları krallığı, bazıları saltanatı, bazıları da kralı itham ederler; bu üç sütunun her biri ayrı bir toplam verir. Demokratik hakların geri alınması, ilerlemenin ikinci sıradan bir ilgi konusu olması, sokak protestolarının şiddetle bastırılması, ayaklanmaların askeri cezalara çarptırılması, isyancıların silahtan geçirilmesi, Transnonain Sokağı olayı, harp divanları, kanun ülkesinin gerçek ülkeyi yutması, hükümetin üç yüz bin imtiyazlıyla yarı yarıya ortak iş görmesi, bütün bunlar krallığın işidir; Belçika tahtının reddi, İngilizlerin Hindistan'ı fethetmesi gibi, Cezayir'in çok sert bir şekilde uygarlıktan çok, barbarlıkla fethi, Abdülkadir'e verilen sözün tutulmaması, Blaye'in, Deutz'ün satın alınması, Pritchard'a tazminat ödenmesi saltanatın işidir; milli olmaktan çok, ailevi olan politika ise kralın işi.

Görüldüğü gibi, hesabın dökümü yapıldığında kralın yükü hafifler.

Onun büyük hatası şudur: Fransa adına alçakgönüllülük etmiştir.

Bu hata nereden geliyor?

Söyleyelim:

Louis-Philippe, fazlasıyla baba bir kraldı, içinden hanedan çıkartılmak istenen bir ailenin bu kuluçkalık devri her şeyden korkar, rahatsız edilmekten hoşlanmaz. İşte o aşırı çekingenlikler bu yüzdendir ve bunlar sivil geleneğinde bir 14 Temmuz, askeri geleneğinde de bir Austerlitz olan bir halk için rahatsız edicidir.

Kaldı ki, ilk önce yerine getirilmesi gereken kamu görevleri bir yana bırakılırsa, Louis-Philippe'nin ailesine karşı bu derin sevgisine o aile layıktı. Hayranlık verici bir ev halkıydı bu. Erdemler, yeteneklerle atbaşı beraber gidiyordu. Louis-Philippe'in kızlarından biri, Marie d'Orléans, soyunun adını sanatkârlar sırasına koyuyordu, nasıl ki Charles d'Orléans da bu adı şairler sırasına koymuşsa. Marie d'Orléans da ruhunu bir mermerde cisimleştirerek,

adına Jeanne d’Arc demişti. Louis-Philippe’in iki oğlu, Metternich’ten şu demagojik övgüyü koparmışlardı; “Onlar hiç görülmedik delikanlılar ve görülmedik prenslerdir.”

İşte, Louis-Philippe hakkında hiçbir şey gizlemeden, hiçbir şeyi abartmadan söylenecek gerçekler bunlardır.

Eşitlik prensi olmak, benliğinde Restorasyon’la Devrim’in çelişkisini taşımak, yöneten kişide güven verici bir hale gelen devrimcinin kaygı verici yanına sahip olmak, 1830’da Louis-Philippe’in talihini oluşturmuştur. Bir insanla bir olay arasında bundan daha kusursuz bir uygunluk hiçbir zaman görülmemiştir; bu iki şey iç içe geçti ve bir cisimleşme, bir tezahür ortaya çıktı. Louis-Philippe, insan haline gelen 1830’dur. Üstelik tahta çıkma konusunda büyük bir tercih nedenine sahipti: Sürgün. Sürülmüştü, yersiz yurtsuzdu, fakirdi. Kendi emeğiyle yaşamıştı. Fransa’da en zengin prens mülklerinden faydalanma hakkına sahip olan bu adam, İsviçre’de yiyecek bir şey bulabilmek için yaşlı atını satmıştı. Reichenau’da, kız kardeşi Adélaïde nakış işler, dikiş dikerken, kendisi de matematik dersleri vermişti. Bu kralla birlikte akla gelen bu anılar burjuvaziyi heyecanlandırıyordu. XI. Louis’nin yaptırdığı ve XV. Louis’nin kullandığı Mont Saint-Michel’deki son demir kafesi de kendi elleriyle yıkmıştı. Dumouriez’nin yoldaşı, Lafayette’in dostuydu; Jakobenler kulübüne üye olmuş; Mirabeau, onun dostça sırtına vurmuş; Danton ona, “delikanlı” demişti. Yirmi dört yaşındayken, 93’te, Mösyö de Chartre olarak, Konvansiyon’un küçük bir locasının dibinden, gayet yerinde bir deyimle, “şu zavallı zorba” denilen XVI. Louis’nin yargılanmasını seyretmişti. Devrimin kör basireti, kralın kişiliğinde krallığı ve krallıkla birlikte de kralı ezerken ve fikrin vahşice ezilişi içinde bir insanın da ezildiğini hemen hiç fark etmezken, mecliste esen muazzam fırtınaya soru soran, öfkeli kamuya ne cevap vereceğini bilemeyen Capet’ye, bu kaygı verici esintinin altında o şahane başın müthiş bir şaşkınlık içinde sallanışına, mahkûm edenler olsun, mahkûm edilen olsun, herkesin bu felaket içindeki nispeten hissedilen masumiyetine, bütün bu şeylere bakmış, bu belirtileri seyretmiş ve yüzyılların, Konvansiyon Mahkemesi huzuruna çıkarılışını görmüştü. XVI. Louis’nin, sorumlu yerine konulan bu talihsizliğin arkasında karanlıklar içinde doğrulan o muazzam sanığı, monarşiyi görmüş ve hemen hemen Tanrı’nın adaleti kadar kişisel kaygılardan uzak olan halkın yüce adaletine karşı, ruhunda saygılı bir korku kalmıştı.

Devrim, onda çok derin bir iz bırakmıştı. Anıları, bu büyük yılların aklına, dakikası dakikasına vurulmuş canlı bir damga gibiydi. Bir gün, doğru sözlü olduğundan şüphe edemeyeceğimiz bir tanıgın önünde, kurucu meclis üyelerinin

alfabetik listesinden bütün A harfini ezbere düzelterek okumuştı.

Louis-Philippe bir açıklık, aydınlık kralı olmuştu. Uzun hükümdarlığı zamanında basın özgür, mahkemeler özgür, vicdan ve söz özgüdü. Eylül yasaları, içi dışı bir yasalardır. Işığın imtiyazlar üzerindeki kemirici gücünü bilmesine rağmen, tahtını aydınlığa açık tutmuştur. Tarih, onun bu dürüstlüğünü hesaba katacaktır.

Louis-Philippe, sahneden çekilen bütün tarihsel kişiler gibi, bugün insanlık vicdanı tarafından yargılanmaktadır. Davası henüz başlangıç mahkemesinde bulunuyor.

Tarihin o saygıdeğer, özgür sesiyle konuştuğu saat onun için henüz çalmadı; bu kral için kesin hükmün verileceği an daha gelmedi; ciddi ve ünlü tarihçi Louis Blanc bile onun hakkındaki ilk hükmünü son zamanlarda yumuşattı. Louis-Philippe, adına 221 ve 1830 denen buçuklar tarafından; yani yarım bir parlamento ile yarım bir devrim tarafından seçilmiştir ve felsefenin yüksek görüş noktasından baktığımızda, yukarıda söylediklerimizden de anlaşılacağı gibi, biz onu burada ancak mutlak demokratik ilkeler adına sınırlı olarak yargılayabiliriz. Mutlağın gözünde, önce insan haklarının, sonra da kamu haklarının dışında kalan sahiplenmeler gasptır. Ama bu çekinceli kayıtlar bir defa yapıldıktan sonra, şunu hemen söyleyebiliriz ki, ona ne türlü bakarsak bakalım, özet olarak Louis-Philippe eski tarihin eski dilini kullanarak söylersek, insanların esenliği göz önünde tutulduğunda şimdiye kadar tahta geçmiş hükümdarların en iyilerinden biridir.

Ondan, ona karışmış olan şey nedir? Taht. Louis-Philippe'den kralı çıkarınız, geriye insan kalır. Ve bu insan, iyi bir insandır. Hatta bazen hayranlık uyandıracak kadar iyidir. Çoğu zaman, en vahim anıların arasında bütün kıta diplomasisine karşı verilen bir mücadeleyle geçen günün sonunda, akşam dairesine çekilir ve orada yorgunluktan bitkin, uykusuz bir halde ne yapardı? Bir dosya alır ve gecesini bir cinayet davasını incelemekle geçirirdi. Avrupa'ya kafa tutmanın iyi bir iş olduğunu, ama bir insanı celladın elinden kurtarmanın daha da büyük bir iş olduğunu düşünürdü. Adalet bakanına direnirdi; "yasa gevezeleri" dediği savcılarla giyotine giden yolun her adımı için çekişirdi. Bazen masasının üstünü yığın yığın dosyalar kaplar, hepsini incelerdi. Hüküm giymiş bu zavallı başları kendi hallerine terk etmek onun için bir işkenceydi. Bir gün, yine az önce bahsettiğimiz tanığa şöyle demişti; "Bu gece yedi kişiyi kurtarıp ellerinden aldım." Hükümdarlığının ilk yıllarında ölüm cezası adeta kaldırılmış gibiydi, idam sehpasının yeniden kurulması, kralın iradesine bir tecavüz oldu. Hanedanın büyük evlat dalının iktidara gelmesiyle birlikte Grève Meydanı ortadan

kalktığından, Barrière Saint-Jacques adıyla burjuva bir Grève Meydanı kuruldu; ‘pratik kişiler’ yarı meşru bir giyotine ihtiyaç duydular; burjuvazinin liberal yanlarını temsil eden Casimir Perier’nin zaferlerinden biri oldu bu. Louis-Philippe, Beccaria’nın eserine kendi eliyle notlar yazmıştı, Fieschi’nin suikastından sonra şöyle haykırıyordu; “Yazık ki, yaralanmadım! Yoksa bağışlayabilirdim.” Bir defasında, nazırlarının karşı koymalarına imada bulunarak, çağımızın en cesur simalarından biri olan siyasi bir mahkûm hakkında şöyle yazıyordu; “Onu bağışladım, artık geriye bunu kabul ettirmem kalıyor.” Louis-Philippe, tıpkı IX. Louis gibi yumuşak, IV. Henri gibi iyi biriydi.

Şimdi, bizim için tarihte iyilik ender rastlanır bir cevher olduğundan, iyi olan, büyük olandan hemen hemen önde gelir.

Louis-Philippe bazılarınca sert, bazılarınca da belki haşın bir şekilde değerlendirilmiştir. Böyle olduğuna göre, bu kralı tanımış ve bugün kendisi de bir hayaletten farksız olan birinin, tarih huzurunda onun hakkında tanıklık yapmasından daha doğal bir şey olamaz. Bu tanıklık, ne türden olursa olsun her şeyden önce ve hiç şüphesiz çıkar gütmeyen bir tanıklıktır; bir ölü tarafından yazılmış olan kitabe samimidir; bir hayalet, başka bir hayaleti avutabilir; aynı karanlıkları paylaşma ve birbirini övme hakkını verir. Gurbetteki iki mezar için; şu beriki, ötekine dalkavukluk etti denilmesinde çekinecek hiçbir şey yoktur.

4. Temelin Altındaki Çatlaklar

Anlatmakta olduğumuz dramın, Louis-Philippe’in hükümdarlığının ilk zamanlarını örten trajik bulutlardan birine gömülmek üzere olduğu şu sırada, herhangi bir yanlış anlamayı önlemek gerekiyordu, bu kitabın bu kral hakkındaki fikrini açıklaması bir zorunluluktu.

Louis-Philippe’in krallık otoritesini elde etmesi kendisi tarafından hiçbir zorlama, doğrudan hiçbir çaba gösterilmeksizin, devrimci bir dönüşümle olmuştur. Gerçi bu devrimin gerçek amacından çok farklı bir şeydi, ama Orléans Dükü’nün bunda hiçbir kişisel inisiyatifi yoktu. Prens olarak doğmuştu ve kral seçildiğini sanıyordu. Bu vekâleti o kendi kendine vermedi, zorla da almadı; sadece ona teklif etmişler, o da kabul etmişti; bu teklifin yapılmasını hak ettiğine ve bunu kabul etmenin de bir görev olduğuna inanıyordu, şüphesiz yanlıştı bu, ama inanıyordu. Tahta iyi niyetle sahip çıkması bu yüzdendir. Şimdi şunu tam bir vicdan huzuruyla söyleyelim ki, Louis-Philippe halka sahip çıkışında iyi niyetli olduğuna, demokrasi de iyi niyetle hücumla kalktığına göre, sosyal mücadeleden çıkan korkunç olaylardan ne kral ne de demokrasi sorumludur. Prensiplerin çarpışması, doğa unsurlarının çarpışmasına benzer. Okyanus, suyu;

kasırğa, havayı savurur; kral krallığı, demokrasi halkı savunur, görece olan, yani monarşi mutlak olana, yani cumhuriyete karşı direnir; toplum, bu çatışma içinde kan kaybeder, ama onun bugünkü ıstırabı, ilerde kurtuluşu olacaktır. Her durumda mücadele edenleri lanetlememek gerekir. Taraflardan biri yanılmaktadır şüphesiz, hak, dev Rodos heykeli gibi iki kıyıya birden, yani bir ayağıyla cumhuriyete, öbür ayağıyla krallığa basan bir şey değildir; o bölünmezdir, tümüyle bir yandadır, ama yanılanlar samimiyetle yanılırlar, bir Vendéeci haydut olmadığı gibi, bir kör de körlüğünden ötürü suçlu olamaz. Onun için, bu korkunç çatışmaların suçunu eşyanın kaderinden başka bir şeye yüklemeye kalkışmayalım. Bu fırtınalar her ne olursa olsun, bunlara insan sorumsuzluğu karışmıştır.

Bu açıklamayı tamamlayalım:

1830 hükümeti için hayat, anında oldukça zorlaştı. Daha dün doğmuşken, bugün mücadele vermek zorunda kaldı.

Daha kurulur kurulmaz hem çok yeni hem de çok sağlam olmayan Temmuz yönetiminde birtakım iç çelişkiler, çekişmeler görülmeye başlandı.

Direnış hemen ertesi gün doğdu; belki de bir gün öncesinden doğmuştu.

Düşmanlık aydan aya büyüdü, gizliyen apaçık bir hale geldi.

Fransa dışında krallar tarafından pek de kabul görmeyen Temmuz Devrimi, söylediğimiz gibi, Fransa'da da çeşitli şekillerde yorumlanmıştır.

Tanrı kendi isteklerini, insanlara olaylar üzerinden bildirir; bunlar karanlık metinlerdir, esrarlı bir dille yazılmışlardır. İnsanlar hemen bunun çevirilerini yaparlar; acele yapılmış, doğru olmayan, yanlış, eksik ve mantıksızlıklarla dolu çevirilerdir bunlar. Tanrı'nın dilini pek az kafa anlar. En ince, bilge görüşlü, en sakın, en derin olanlar bile yavaş yavaş çözerler bu dili, ama ellerinde metinleriyle ortaya çıktıklarında iş çoktan olup bitmiştir; şehir meydanında satılan yirmi çeviri vardır artık. Her çeviriden bir parti, her mantıksızlıktan da bir hizip ortaya çıkar; her parti, tek hakiki metnin kendisinininki olduğunu ve her hizip, hakikat ışığının elinde olduğunu sanır.

Çok defa iktidarın kendisi de bir hiziptir.

Devrimlerde akıntıya kürek çekenler vardır, bunlar eski partilerdir.

Tanrı'nın lütfundan gelen mirasa bağlı bu eski partilere göre devrimler, isyan hakından çıktığı için, onlara karşı isyan etme hakkı vardır. Yanlış, çünkü devrimlerde kendisine isyan edilen halk değil, kraldır. Devrim, isyanın tam aksidir. Her devrim, normal bir icraat olduğundan, meşruiyetini kendi içinde taşır. Sahte devrimciler bazen bu meşruiyetin onurunu lekelerler, ama o kirlense

de varlığını korur, kana bulansa da baki kalır. Devrimler, bir tesadüften değil, zorunluluktan çıkarlar. Bir devrim, tasarımın gerçeğe dönüşüdür. Olmalıdır, çünkü olması gerekir.

Eski lejtimist⁷⁴ partiler, yanlış muhakemeden fıskıran her çeşit şiddetle 1830 Devrimi'ne saldırmaktan geri kalmıyorlardı. Hatalar mükemmel birer mermidirler. Lejtimistler, devrimi büyük bir ustalıkla, vurulabilecek yerlerinden, zırhının kusurlu, mantığının eksik olduğu yerlerinden vuruyorlardı, bu devrime krallığında saldırıyorlar ve ona bağırıyorlardı: Bu devrim, bu kral da kim oluyor? Hizipler, doğru nişan alan körlerdir.

Aynı haykırışı cumhuriyetçiler de koparıyorlardı. Ama bu haykırış onlardan gelince mantıklı oluyordu. Lejtimistlerde körlük olan şey, demokratlarda derin görüşlülüktü. 1830 halkı aldatmıştı. Öfkeli demokrasi onu bunun için yeriordu.

Geçmişin saldırısıyla geleceğin saldırısı arasında Temmuz kurumu çırpınıp duruyordu. Devrim kurumu bir yandan monarşiyle geçen yüzyılları, öbür yandan ezeli ve ebedi hukukla başı dertte olan dakikayı temsil ediyordu.

Ayrıca, devrim, dışta devrim olmaktan çıkıp monarşi halini aldığı için, 1830, Avrupa'ya öncülük etmek zorundaydı. Barışı koruma çabası, işleri büsbütün karıştırıyordu. Mantığa aykırı olarak istenen bir ahenk, çoğu zaman bir savaştan daha pahalıya mal olur. Durmadan gemlenen, ama durmadan için için homurdanan bu gizli çatışmadan, ortaya silahlı bir barış çıktı; kendi kendisinden devamlı kuşkulanan uygarlığın yıkıcı çaresi. Avrupa kabinelerinin arabasına koşulu olmasına rağmen, Temmuz krallığı şaha kalkıyordu. Metternich ona bir köstek vurmaya çok isterdi. Fransa'da ilerleyişin ittiği krallık, bu defa Avrupa'daki monarşileri itmekteydi. Kendisi yedekteyken, başkalarını yedeğe alıyordu.

Bu arada içerde yoksulluk, proletarya, ücret, eğitim, ceza sistemi, fuhuş, kadının kaderi, zenginlik, sefalet, ücret, eğitim, tüketim, bölüşüm, mübadele, para, kredi, sermayenin hakkı, emeğin hakkı, bütün bu sorunlar toplumun tepesinde üreyip duruyordu; binaya göre çatıda olan, tehlikeli bir taşkınlıktı bu.

Asıl siyasi partilerin dışında başka bir hareket daha boy göstermekteydi. Demokratik fermantasyona felsefi fermantasyon karşılık veriyordu. Elit tabaka da kitle gibi rahatsızlık duymaktaydı; başka şekilde, ama aynı derecede.

Müttefikler düşünüyor, onlar düşünürlerken altlarındaki zemin, yani halk, devrimci akımlara kapılmış, sanki belli belirsiz sara sarsıntıları içinde titreyip duruyordu. Bu düşünürlerden bazıları tek başına, bazıları toplu halde adeta iman birliği etmişçesine sosyal sorunları barışçı bir tarzda, ama derinlemesine

karıştırıyor, elden geçiriyorlardı. Umursamaz madenciler gibi, bir volkanın derinliklerine doğru dehlizleri sakın sakın kazıp ilerliyorlar, sağır sarsıntılardan, kendini belli eden şiddetli ateşlerden pek tedirgin olmuş görünmüyorlardı.

Bu sükûnet, bu fırtınalı dönemde görülebilecek en güzel manzaraydı. Bu adamlar, insan hakları sorununu siyasi partilere bırakarak, mutluluk sorunuyla uğraşıyorlardı.

İnsanın refahı, işte onların toplumdan elde etmek istedikleri buydu.

Maddi sorunları, tarım, sanayi, ticaret sorunlarını adeta bir din mertebesine çıkarıyorlardı. Biraz Tanrı, çoğu da insan tarafından oluşturulmuş olan uygarlıkta çıkarlar, dinamik bir yasaya göre birleşip, karışıp, kenetlenerek, hakiki sert bir kaya oluştururlar. Siyasetin jeologları olan iktisatçılar, bu kayayı sabırla incelerler. Çeşitli adlar altında gruplaşan, ama hepsini sosyalistler diye bir tek adla gösterebileceğimiz bu insanlar, işte bu kayayı oyup, ondan en yüce insan mutluluğunun canlı sularını fışkırtmak için uğraşıyorlardı.

Çalışmaları, idam sehпасı sorunundan savaş sorununa kadar her şeyi kucaklıyordu. Fransız Devrimi tarafından ilan edilen insan haklarına, kadın ve çocuk haklarını da ekliyorlardı.

Sosyalizmin sorunlarını çeşitli nedenlerden ötürü burada teorik olarak derinlemesine ele almayışımız hayret uyandırmayacaktır sanırsınız. Sadece bu sorunları belirtmekle yetiniyoruz.

Sosyalistlerin ele aldıkları problemlerin hepsi, kozmogonik görüşler, hayaller ve mistisizm bir yana, belli başlı şu iki soruna indirgenebilir.

Birinci sorun: Servetlerin üretilmesi.

İkinci sorun: Servetlerin bölüştürülmesi.

Birinci sorun, emek konusunu içerir.

İkinci sorun, ücret konusunu içinde taşır.

Birinci sorunda kuvvetlerin kullanılması söz konusudur.

İkincisinde yararlanmaların dağıtılması.

Kuvvetlerin iyi kullanılmasından kamu gücü doğar.

Yararlanmaların iyi dağıtılmasındansa bireyin mutluluğu çıkar.

İyi dağıtımdan, eşit dağıtım değil adil dağıtım anlaşılmalıdır. En birinci eşitlik, adilliktir.

Bu iki şeyin birleşmesinden dışarıda kamu gücü, içerde bireyin mutluluğu; sosyal refah doğar.

Sosyal refah demek, mutlu insan, özgür yurttaş, büyük ulus demektir.

İngiltere, bu iki sorundan birincisini çözmüştür. Serveti mükemmel bir şekilde yaratır; ama kötü bölüştürür. Ancak bir yanıla tam olan bu durum kaçınılmaz olarak şu iki aşırı uca varır: Korkunç bir bolluk, korkunç bir sefalet. Bütün kazançlar bazılarına, bütün yoksunluklar geri kalanlara, yani halka verilir. Oysa, imtiyaz, istisna, azaltmalar, feodalite hep emekten doğar. Bu yanlış ve tehlikeli durum, kamu gücünü tek tek bireylerin sefaletine dayandırır, devletin büyüklüğünü bireyin acılarına dayandırır. Bu bozuk karışımın içinde bütün maddi unsurlar birleşmiştir, ama hiçbir ahlaki unsur orada yer almaz.

Komünizm ile Toprak Yasası da ikinci sorunu çözdüklerini sanıyorlar. Yanılıyorlar. Onların bölüştürmesi, üretimi öldürür. Eşit paylaşırma rekabet duygusunu, dolayısıyla da çalışmayı yok eder. Bu, bir kasap bölüştürmesidir; paylaştırdığını, kesip ayırdığını öldürür. Şu halde, bu sözümona çözümler üzerinde durmaya imkân yoktur. Serveti öldürmek, onu bölüştürmek olamaz.

Bu iki sorunun iyi bir şekilde çözülmesi için birlikte çözümleri gerekir. İki çözüm birleştirilmeli ve tek bir çözüm meydana getirilmelidir.

Bu sorunlardan sadece birincisini çözerseniz Venedik olursunuz, İngiltere olursunuz. Venedik gibi suni bir gücünüz ya da İngiltere gibi maddi bir gücünüz olur; kötü zengin olursunuz. Ya Venedik gibi, şiddet yoluyla ölürsünüz ya da İngiltere'nin içine düşeceği durum gibi, iflasa düşerek ölürsünüz. Bütün dünya sizin ölmenize, düşmenize seyirci kalır, çünkü dünya bencillikten ibaret olan, insan soyu için bir erdemi ya da bir fikri temsil etmeyen her şeyin düşmesine, ölmesine sadece seyirci kalır.

Kendiliğinden anlaşılaçağı üzere, burada Venedik derken, İngiltere derken, halkları değil, sosyal yapıları kastediyoruz; ulusların üzerine konmuş oligarşileri belirtmek istiyoruz, yoksa ulusların kendisini değil. Biz uluslara daima saygı, sevgi duyarız. Venedik: Venedik halkı yeniden doğacaktır; İngiltere: Aristokrasi olarak düşecek, ama İngiltere ulus olarak ebediyen yaşayacaktır. Bunu söyledikten sonra devam edelim:

Bu iki sorunu çözün, zengini teşvik edin, fakiri koruyun, sefaleti kaldırın, zayıfın kuvvetli tarafından haksızca sömürülmesine son verin, başarı yolundakinin başarıya ulaşmış olana duyduğu adaletsiz kıskançlığı gemleyin, ücreti emeğe göre matematikçe, kardeşçe ayarlayın, çocukların serpilip gelişmesine ücretsiz ve zorunlu eğitimi, öğretimi kadın ve bilimi erkeklik çağının temeline koyun, kolları da meşgul ederek, zihinleri geliştirin, aynı zamanda hem güçlü bir halk, hem de mutlu insanlardan oluşmuş bir aile olun, mülkiyeti ortadan kaldırarak değil, evrenselleştirerek demokratlaştırın ve böylece istisnasız

her bir vatandaşın mülk sahibi olmasını sağlayın, sanıldığından daha kolaydır bu; iki kelimeyle serveti üretmesini bilin, bölüştürmesini bilin, o zaman hep birlikte hem maddi büyüklüğe hem de manevi büyüklüğe sahip olur ve kendinize Fransa demeye layık olursunuz.

İşte, delalete düşmüş birkaç tarikat mensubunun dışında sosyalizmin söyledikleri bunlardır; işte, onun olaylarda aradığı, zihinlerde kabataslak çizdiği bunlardır.

Hayran olunacak çabalar! Kutsal girişimler!

Bu doktrinler, bu teoriler, bu direnişler, bir devlet adamı için beklenmedik bir şey olan filozoflarla hesaplama zorunluluğu, belirsiz bir şekilde fark edilen gerçekler, eski dünya ile uyuşan, ama devrim idealiyle de büsbütün uyuşmamazlık etmeyen yeni bir politika yaratma zorunluluğu, Polignac'ı savunmak için Lafayette'in kullanılmasını gerektiren bir durum, ayaklanmanın temelindeki ilerleyişin kendisini belirgin bir şekilde sezdirmesi, meclisler, sokakta geçen ve dengelenmeleri gereken rekabetler; onun devrime olan inancı, belki de yüksek, kesin bir hakkın belli belirsiz kabulünden doğan bir tür kadere sessizce boyun eğiş, sülalesine bağlı kalma iradesi, aile anlayışı, halka olan candan saygısı, dürüst kişiliği, bütün bunlar Louis-Philippe'i adeta acı acı düşündürmekte ve çok güçlü, çok cesur olmasına rağmen, zaman zaman kral olmanın zorluğu altında ezilmesine yol açmaktaydı.

Ayaklarının altında korkunç bir dağılış hissediyordu, ama Fransa her zamankinden çok Fransa olduğundan, bu dağılış yine de bir toz toprak oluş değildi.

Ufku, karanlık kümelenmeler kaplamaktaydı. Garip bir gölge gittikçe yaklaşarak yavaş yavaş insanların, eşyanın ve fikirlerin üzerine yayılıyordu. Öfkelerden, sistemlerden gelen bir gölgeydi bu. Telaşla bastırılmış, boğulmuş olan her şey kımıldamakta, fermantasyona uğramaktaydı. Safsataların gerçeklere karıştığı bir havada öylesine bir sıkıntı vardı ki, namuslu insanın vicdanı bazen nefesini tutmak zorunda kalıyordu. Sosyal huzursuzluğun içinde zihinler, yaklaşan fırtına karşısındaki yapraklar gibi titreşiyorlardı. Elektrik yüklü gerginlik öylesine büyüktü ki, bazı anlar rastgele birisi, bir meçhul kişi, aydınlık saçıyor, sonra yine ortalığa alacakaranlık çöküyordu. Ara sıra kopan derin ve kulağı sağır eden gürültüler, bulutlarda yüklü bulunan yıldırımların miktarı hakkında bir fikir verebilirdi.

Temmuz Devrimi'nin üzerinden ancak yirmi ay geçmişti, 1832 yılı, yakın bir tehlike ve tehdit manzarası göstererek başlamıştı.

Halkın sefaleti, ekmeksiz işçiler, karanlıklar içinde kaybolan son Condé Prensi, Paris'in Bourbonlar'ı kovması gibi Bruxelles'in de Nassau'yu kovması, Belçika'nın bir Fransız prensine teklif edilip, bir İngiliz prensine verilmesi, Nikolay'ın Rus kını, arkanızda güneyin iki şeytanı, İspanya'da Ferdinand, Portekiz'de Miguel, İtalya'da toprağın sarsılması. Metternich'in elini Bolonya'ya uzatması, Fransa'nın Avusturya'yı Ancône'de horlaması, kuzeyde Polonya'yı tabutuna mihlayan çekicin uğursuz sesi, bütün Avrupa'da Fransa'yı gözleyen öfkeli bakışlar, sendeleyeni itmeye, düşenin üzerine atılmaya hazır, şüpheli müttefik İngiltere, Ayan meclisinin, dört tane kafayı yasaya teslim etmemek için Beccaria'nın arkasına sığınması, kralın arabasından zambak çiçeklerinin silinmesi, Notre-Dame'in koparılan haçı, Lafayette'in etkisinin azalması, Laffitte'in iflası, Benjamin Constant'ın yokluk içinde ölmesi, Casimir Perier'nin iktidar yorgunluğundan göçmesi; krallığın biri düşüncenin şehri, öbürü emeğin şehri olan iki başkentinde birden siyasi hastalıkla sosyal hastalığın bir arada patlak vermesi; Paris'te sivil savaş, Lyon'da köleci savaş; her iki şehirde de aynı cehennem ateşinin ışığı; halkın alnında bir krater kızıllığı; Güney'de taassup, Batı'da karışıklık, Berry Düşesi'nin Vendée'ye gitmesi, komplolar, gizli örgütler, ayaklanmalar, kolera, fikirlerin karanlık gürültüsüne olayların karanlık hengâmesini ekliyordu.

5. Tarihi Yaratan, Ancak Tarihin Bilmediği Olaylar

Nisan sonlarına doğru her şey vehamet kazanmış, fermantasyon kaynamaya başlamıştı. 1830'dan beri yer yer küçük isyanlar oluyordu, çabuk bastırılan, ama yeniden doğan bu isyanlar, alttan alta hazırlanan geniş bir yangının habercisiydiler. Korkunç bir şey kuluçka devrini yaşıyordu. Olması beklenen bir devrimin henüz pek belli olmayan, iyice aydınlanmamış olan kaba çizgileri fark ediliyordu. Fransa, Paris'e, Paris de Saint-Antoine dış mahallesine bakıyordu.

Gizliden gizliye ısınan Saint-Antoine dış mahallesi içten içe kaynamak üzereydi.

Charonne Sokağı meyhaneleri, bu iki sıfatın bir arada meyhaneler için kullanılması garip görünse de, ciddi ve fırtınalıydılar.

Buralarda düpedüz hükümetin varlığı söz konusu ediliyordu. Buralarda açıktan açığa ne için dövüşüleceği ya da ne için rahat durulacağı tartışılıyordu. Bazı dükkânların arkalarında ilk alarm işaretinde sokakta bulunacaklarına ve 'düşmanın sayısına bakmadan dövüşeceklerine' dair yemin ettiriliyordu. Bir defa söz verildi mi, meyhanenin bir köşesinde oturan bir adam sesini gürleştirerek, "Anlıyorsun ya! Yemin ettin!" diyordu.

Bazen birinci katta kapalı bir odaya çıkılıyor ve orada adeta masonvari sahneler oluyordu. Yeni katılana, ona ve aile babalarına yardım etmek için yeminler ettiriyorlardı. Basık tavanlı salonlarda ‘bozguncu’ broşürler okunuyordu. Devrin gizli raporlarından birinde ‘hükümeti aşağılıyorlar’ deniyordu.

Ayrıca, buralarda şuna benzer sözler de işitiliyordu:

“Şeflerin adlarını bilmiyorum. Bizler, hangi gün olacağını ancak iki saat önce öğreneceğiz.” Bir işçi şöyle diyordu, “Üç yüz kişiyiz, her birimiz on metelik koysak, kurşun ve barut yapmak için yüz elli frank eder.” Bir başkası, “Ben altı ay istemiyorum, iki ay da istemiyorum. On beş güne kalmadan hükümetle başabaş olacağız. Yirmi beş bin kişiyle karşı çıkılabilir.” Başka biri daha: “Hiç yatmıyorum, çünkü geceleri fişek dolduruyorum,” diyordu. Zaman zaman burjuva kılıklı, iyi giyimli bazı adamlar geliyor, afra tavra yapıp, emir verir tavırlar takınarak en önemlilerin ellerini sıkıyor, sonra çekip gidiyorlardı. Hiçbir zaman on dakikadan fazla kalmıyorlardı. Alçak sesle anlamlı konuşmalar yapılıyordu: “Komplo olgunlaştı, iş kıvamında.” Böyle bir konuşmaya tanık olanlardan birinin deyişiyle, “Bu söz orada bulunanların hepsi tarafından uğultuyla tekrarlanıyordu.” Heyecan o derecedeydi ki, bir gün meyhanenin ortasında bir işçi haykırdı: “Silahımız yok!” Arkadaşlarından biri karşılık verdi, “Askerlerin var ya!” Böylece farkında olmadan Bonaparte’ın İtalya’daki orduya yaptığı konuşmayı taklit etmiş oluyordu. Bir raporda ayrıca yazıldığına göre, ‘çok gizli bir şeyleri olduğunda, bunu uluorta birbirlerine söylemiyorlardı.’ Onun için, sözlerini söyleyip bitirdiklerinde neyi gizlemiş olabilecekleri asla anlaşılmıyordu.

Toplantılar bazen belli aralıklarla yapılıyordu. Bazılarında hiçbir zaman sekiz ya da on kişiden fazlası olmuyordu ve orada bulunanlar hep aynı kişilerdi. Başka bazı toplantılara ise isteyen girebiliyordu ve salon o kadar doluyordu ki, ayakta durmak zorunda kalınıyordu. Kimisi bu toplantılara heyecan ve tutkularından, kimisi de işe giderken yolları oraya düştüğü için katılıyorlardı. Devrim zamanında olduğu gibi, bu meyhanelerde yeni katılanları kucaklayıp öpen vatansever kadınlar vardı.

Başka bazı anlamlı olaylar da görülüyordu:

Adamın biri, meyhanenin birine giriyor, içkisini içiyor, sonra da, “Şarapçı, borçları devrim ödeyecek,” diyerek çıkıp gidiyordu.

Charonne Sokağı’ndaki bir meyhanede devrimin gizli görevlileri tayin edilmekteydi. Oylamalar, kasketlerin içinde yapılıyordu.

Bazı işçiler, Cotte Sokağı'nda gösteriler yapan bir eskrim hocasının evinde toplanıyorlardı. Evde, tahtadan çift elle kullanılan büyük kılıçlardan, değneklerden, bastonlardan, flörelerden ibaret bir silah koleksiyonu vardı. Bir gün flörelerin ucundaki düğmeleri çıkardılar.

Bir işçi şöyle diyordu; “Yirmi beş kişiyiz, ama bana güvenmiyorlar, çünkü bana makine gözüyle bakıyorlar.” Bu makine daha sonra Quénisset oldu.

Gizlice yapılması tasarlanan herhangi bir şey, giderek garip bir şekilde dillere düşüyordu. Kapısının önünü süpüren bir kadın, başka bir kadına şöyle diyordu; “Uzun zamandır olanca gayretimizle fişek yapmaya çalışıyoruz.” Sokak ortalarında, eyalet milli muhafızlarına hitaben yazılmış bildiriler okunuyordu. Bu bildirilerden biri şu imzayı taşıyordu. “Burtot, şarap taciri.”

Bir gün Lenoir pazarındaki içki satıcılarından birinin kapısında çember sakallı, İtalyan şiveli bir adam bir taşın üstüne çıkmış, gizli bir iktidardan ortaya çıkmışa benzeyen garip bir yazıyı yüksek sesle okuyordu. Çevresinde gruplar oluşmuş, alkış tutuyorlardı. Kalabalığı en fazla heyecanlandıran kısımlar derlenip, kaydedilmiştir. “...Doktrinlerimiz engellendi, bildirilerimiz yırtıldı, bildiri asanlarımız gözetlenip, hapse atıldı...” “Pamuk piyasasında meydana gelen iflaslar, birçok aracıyı bizden yana çevirdi.” “... halkların geleceği bizim karanlık saflarımızda hazırlanmaktadır.” “... işte, ortaya konulan sloganlar; etki veya tepki, devrim ya da karşı devrim. Çünkü çağımızda artık uyuşukluğa, hareketsizliğe inanılmıyor. Ya halktan yana ya da halka karşı, sorun bu. Bundan başkası da yok.” “...artık işinize gelmediğimiz gün bizden kopun, ama o güne kadar yolumuzda gitmemize yardım edin.” Bütün bunlar güpegündüz oluyordu.

Başka bazı cüretkârca olaylar ise, sırf cüretlerinden ötürü halk tarafından kuşkuyla karşılanıyordu. 4 Nisan 1832 günü sokaktan geçenlerden biri, Sainte-Marguerite Sokağı'nın köşesindeki taşın üzerine çıkmış, bağıırıyordu; “Ben Babeüf'çüyüm!” Ama halk Babeüf'ün altında Gisquet'nin kokusunu alıyordu. Bu yolcu, başka bazı konular arasında şunları da söylüyordu:

“Kahrolsun mülkiyet! Solcu muhalefet korkak ve hain. Haklı çıkmak istediği zaman devrimi öptüler. Dayak yememek için demokrat olur, dövüşmemek için de kralcı kesilir. Cumhuriyetçilerin hepsi kümes hayvanı. Cumhuriyetçilerden sakının emekçi vatandaşlar.”

“Kes sesini casus vatandaş!” diye bağırdı bir işçi.

Bu bağırı, nutkun sonu oldu.

Esrarengiz olaylar oluyordu.

Gün batarken, işçinin biri kanal yakınlarında, ‘kerliferli bir adam’a rastlıyor,

adam ona, “Nereye gidiyorsun vatandaş?” diye soruyor, “Mösyö, sizi tanıma şerefine erişemedim,” diye cevap veriyordu işçi. “Korkma, ben seni tanıyorum,” diyor ve ekliyordu adam; “Korkma, ben komitenin ajanıyım. Senin pek güvenilir biri olmadığından kuşkuluyorlar. Şunu bil ki, herhangi bir şeyi ifşa edecek olursan, bütün gözler üzerinde.” Sonra işçinin elini sıkıyor ve “Yakında yine görüşeceğiz,” diyerek uzaklaşıyordu.

Kulağı kırışte olan polis yalnız meyhanelerde değil, sokakta da tuhaf konuşmalar kaydediyordu.

“Çabuk sen de girişini yap,” diyordu bir dokuma işçisi, bir mobilya işçisine.

“Niçin?”

“Yakında silahlar patlayacak da.”

Pejmürde kılıklı iki sokak yolcusu, apaçık Jacquerie²⁵ haberleriyle yüklü şu dikkate değer konuşmayı yapıyorlardı:

“Bizi kim yönetiyor?”

“Mösyö Philippe.”

“Hayır, burjuvazi.”

Jacquerie kelimesini burada kötü anlamda kullandığımızı sananlar aldanırlar. Jacqueslar, fakir insanlardı.

Başka bir defa da, yoldan geçen iki adamdan birinin öbürüne şöyle dediği duyuluyordu. “Güzel bir saldırı planımız var.”

Trône şehir kapısının yuvarlak meydanındaki bir hendeğe çömelmiş dört adam arasında geçen gizli bir görüşmeden ancak şu sözleri işitmek mümkün oluyordu.

“Onun bir daha Paris’te dolaşamaz olması için elden gelen her şey yapılacak.”

Kimdi o? Tehditkâr karanlık.

Dış mahalle ahalisinin deyişiyle, ‘baş şefler’ geride duruyorlardı. Aralarında görüşmek için Saint-Eustache Burnu yakınlarındaki bir meyhanede toplandıkları sanılıyordu. Mondétour Sokağı’ndaki Terziler Yardımlaşma Derneği Başkanı olan Aug... adında biri, şeflerle Saint-Antoine dış mahallesi arasında esas aracı olarak tanınmaktaydı. Ama yine de bu şefler her zaman için koyu karanlıkta kalmışlardır. Öyle ki, daha sonra Ayan Meclisi Yüce Divan huzurunda bir sanığın verdiği şu cevaptaki olağandışı gururu boşa çıkaracak hiçbir kesin kanıt bulunmamıştır:

“Şefiniz kimdi?”

“Hiçbirini tanımıyorum, hiçbirini de şef olarak kabul etmiyorum.”

Gerçi kuru sözden başka bir şey değildi bunlar, anlamı açık, ama yine de

belirsiz, bazen havada kalan birtakım sözler; demişlerdi ki'ler, işitmiştim ki'ler. Ama ortaya başka belirtiler de çıkıyordu.

Bir marangoz, Reuilly Sokağı'nda, bir evin inşa edildiği bir arsanın etrafına çekilen tahta perdenin tahtalarını çıkarırken, arsada yırtık bir mektup parçası bulmuştu. Mektupta şu satırlar hâlâ okunabiliyordu:

“...Komitenin çeşitli dernekler için şubelerden adam devşirmeyi önlemek üzere tedbirler alması gereklidir.”

Ve not olarak da şunlar vardı.

“Faubourg Poissonnière Sokağı, No: 5 (mükerrer)'de avludaki bir silahçıda beş altı bin adet tüfek olduğunu haber aldık. Şubenin elinde hiç silah yok.”

Marangozu heyecanlandırıp, onu bu kâğıt parçasını yanındakilere göstermeye sevk eden, birkaç adım ötede, yerde böyle yırtılmış, ama daha da anlamlı bir başka kâğıt parçası bulmuş olmasıydı. Bu kâğıt parçasının üzerindeki şekli, bu garip belgelerin tarihi değeri nedeniyle aşağıya aynen alıyoruz:

O zaman bu keşfin sırrını paylaşmış olanlar, bu dört büyük harfin gizli anlamının; *quinturions*, *centurions*, *décurions*, *éclaireurs*⁷⁶ olduğunu ve *u og a fe* harflerinin anlamının da bir tarih olup, bunun 15 Nisan 1832 tarihi olduğunu ancak çok sonra öğrenebildiler. Büyük harflerden her birinin altına bazı isimler yazılmış ve bu isimlerin yanına oldukça karakteristik bilgiler eklenmişti. Örneğin; “*Q. Bannerel*. 3 tüfek, 83 fişek.” “*C. Boubière*. 1 tabanca, 40 fişek.” “*D. Rollet*. 1 flöre, 1 tabanca. 1 libre barut.” “*E. Teissier*. 1 kılıç, 1 fişek çantası. Sözüne sadık.” “*Terreur*. 8 tüfek. Cesur.” vs.

Ve nihayet yine marangoz, hep aynı kapalı arazide, üzerine kurşunkalemle, ama gayet okunaklı, aşağıdaki liste yazılı esrarlı üçüncü bir kâğıt daha buldu:

Birlik. Blanchard: Arbre-sec. 6.

Barra. Soize. Salle-au-Comte.

Kosciusko. Aubry le Boucher?

J. J. R.

Caïus Gracchus.

Gözden geçirme hakkı. Dufond. Four.

Girondinler'in düşüşü. Derbac. Maubuée.

Washington. Pinson. 1 pist. 85 cart.

Marseillaise.

Halkın hük. Michel. Quincampoix. Kılıç.

Çetele.

Marceau. Platon. Arbre-sec.

Varsovie. Tilly. *Populaire*'in çığırtkanı.

Bu listeyi elinde tutan namuslu burjuva bunun ne demek olduğunu anladı. Görünüşe göre bu, İnsan Hakları Derneğı'nin dördüncü ilçe şubelerinin tam isim listesi idi ve şube şeflerinin adlarını ve oturdukları yerleri gösteriyordu. Karanlıkta kalmış bütün bu olaylar bugün artık tarihten ibarettir, yayınlanabilirler. Yalnız ilave etmek gerekir ki, İnsan Hakları Derneğı'nin kuruluşu, bu kâğıdın bulunduğu tarihten sonraya ait gibidir. Belki de bu sadece bir taslaktı.

Bu arada, kararlardan, sözlerden, yazılı kayıtlardan sonra, parasal olaylar da uç vermeye başlıyordu.

Popincourt Sokağı'nda, bir hırdavatçı dükkânında, bir komodinin çekmecesini içinde, hepsi de uzunlamasına dörde katlanmış kurşuni renkli yedi yaprak kâğıt ele geçiriliyordu. Bu kâğıtların içinde, aynı kurşuni kâğıttan dört köşe kesilip, fişek gibi katlanmış yirmi altı parça ile üzerinde şu yazılar okunan bir kart bulunuyordu.

Güherçile 12 ons.

Kükürt 2 ons.

Kömür 2 buçuk ons.

Su 2 ons.

El koyma zaptında, çekmecedeki şiddetli bir barut kokusu yayıldığı da belirtilmekteydi.

İş günü sonunda evine dönen bir duvarcı, Austerlitz Köprüsü yakınlarındaki bir sıranın üzerinde küçük bir paket unutmuştu. Bu paket karakola götürüldü. Kutu açılınca, içinden *Lahautière* imzalı iki adet basılmış konuşma metni, 'İşçiler Birleşiniz' başlıklı bir şarkı ve bir de fişek dolu teneke kutu çıktı.

Arkadaşıyla içki içen bir işçi, sıcağından ne kadar bunalmış olduğunu göstermek için arkadaşından kendisine dokunmasını ister; öbürü ise ceketinin altında tabanca olduğunu anlar.

Père-Lachaise'le Trône Kapısı arasında, ıssız bir yerde, bulvardaki hendeklerden birinde çocuklar oyun oynarlarken talaş ve çöp yığınının altında, bir torbanın içinde mermi kalıbı, fişek yapmaya yarayan içi boş, silindirik şeklinde tahta bir çubuk, av barutu dolu bir tahta çanak ve içinde eritilmiş kurşun izleri açıkça görülen küçük bir dökme tencere buluyorlardı.

Daha sonraları Barricade-Merry şubesine üye olan ve 1834 Nisan

ayaklanmasında ölen Pardon adında birinin evine saat beşte baskın yapan polisler, onu yatağının yanında, ayakta, elinde imal etmekte olduğu fişeklerle yakalıyorlardı.

İşçilerin dinlenme saati yaklaştığı sırada, Picpus Kapısı ile Charenton Kapısı arasında, iki duvar arasındaki dar devriye yolunda kapısının önünde siyam kukası oyun takımı bulunan meyhanenin yanında iki adamın buluştukları görülmüştü. Adamlardan biri, iş gömleğinin altından çıkardığı tabancayı öbürüne vereceği sırada göğsündeki terin, barutu bir miktar nemlendirmiş olduğunu fark ediyor, tabancanın ağzındaki hazneye yeniden bir parça barut daha ilave ediyordu. Sonra iki adam ayrılıyorlardı.

Daha sonra, Nisan ayaklanması olayları sırasında Beaubourg Sokağı'nda öldürülen Gallais adında biri, evinde yedi yüz fişek ve yirmi dört tüfek çakmağı olduğunu övünerek söylüyordu.

Hükümet bir gün, dış mahalleye iki yüz bin fişek dağıtıldığı haberini aldı. Ertesi hafta da otuz bin fişek dağıtıldı. İşin garip yanı şu ki, polis bu silahların tekini bile ele geçiremedi.

El koyulan bir mektupta şöyle deniyordu: “Dört saatte seksen bin yurtseverin silah altında olacağı gün uzak değildir.”

Bütün bu kaynaşma alenen, telaşsız denilebilecek bir şekilde olmakta, hemen yanı başındaki ayaklanma, hükümetin gözü önünde rahat rahat fırtınasını hazırlamaktaydı. Henüz yeraltında olmasına rağmen artık fark edilebilir hale gelen bu krizde her türlü acayıplık vardı. Burjuvalar, işçilere sakın sakın olan bitenden bahsediyorlar, sanki; karınız ne âlemde der gibi, “İsyan ne âlemde?” diyorlardı.

Moreau Sokağı'ndaki bir mobilyacı, “Eee, ne zaman saldırıya geçiyorsunuz?” diye soruyordu.

Başka bir dükkân sahibi de şöyle diyordu:

“Yakında saldıracaksınız, biliyorum. Bir ay önce on beş bin kişiydiniz, şimdi yirmi beş bin kişisiniz.” Adam tüfeğini hibe ediyor, komşusu da yedi franka satmak istediği küçük bir tabancayı veriyordu.

Öte yandan, devrim ateşi yayıldıkça yayılıyor, ne Paris'in ne de Fransa'nın herhangi bir köşesi bundan korunabiliyor, nabız her yerde atıp duruyordu. Bazı iltihaplanmalardan doğan, insan bedeninde oluşan anormal dokular gibi, gizli dernekler şebekesi bütün ülkede yayılmaya başlıyordu. Aynı zamanda hem aleni hem de gizli faaliyet gösteren Halkın Dostları Derneği'nden doğan İnsan Hakları Derneği, günlük emirlerinden birine; ‘Pluviôse ayı, Cumhuriyet çağı yıl 40’ diye

tarih atıyor, feshedildiğini bildiren ağır ceza mahkemesi kararlarına rağmen varlığını sürdürüyor ve şubelerine aşağıdaki gibi anlamlı adlar vermekte tereddüt etmiyordu:

Mızraklar.

Tehlike çanı.

Alarm topu.

Friky başlığı.

21 Ocak.

Dilenciler.

Serseriler.

İleri yürüyüş.

Robespierre.

Seviye.

Gidecek böyle.

İnsan Hakları Derneği'nden Eylem Derneği doğdu. Bunlar, ayrılıp kopan sabırsız insanlardı. Başka kuruluşlar büyük ana derneklerden taraftar toplamaya çalışıyorlar, şube üyeleri oradan oraya çeğiştirilmekten yakınıyorlardı. Bu kuruluşlar arasında Galya Derneği, Belediyelerarası Düzenleme Komitesi vardı. Yine ayrıca basın özgürlüğü, bireyin özgürlüğü, halk eğitiminden yana, vasıtalı vergilere karşı dernekler de kurulmuştu. Sonra eşitlik taraftarı İşçiler Derneği bulunuyordu; ve üç fraksiyona bölünmüştü: Eşitlik taraftarları, komünistler, reformcular. Sonra asker tarafından düzenlenmiş bir çeşit lejyon olan Bastille Ordusu bulunuyordu. Burada her dört kişiye bir onbaşı, on kişiye bir çavuş, yirmi kişiye bir asteğmen, kırk kişiye bir teğmen komuta ediyordu; hiçbir zaman beş kişiden fazlası birbirini tanımıyordu. Tedbirle cüretin bileşimi olan bu kuruluş, Venedik damgasını taşımaktaydı. Baştaki merkez komitesinin iki kolu vardı: Bunlardan biri Eylem Derneği, öbürü Bastille Ordusu'ydu.

Sadakat Şövalyeleri diye lejitimist bir kuruluş da bu cumhuriyetçi dernekler arasında faaliyette bulunmakta idiye de, açığa çıkarılarak dışarı atılmıştı.

Paris'teki dernekler belli başlı şehirlere de dal budak salıyorlardı. Lyon, Nantes, Lille ve Marsilya'nın da kendi insan hakları, kendi Charbonnières'i, kendi özgür insanları vardı. Aix'de Cougourde adında devrimci bir dernek vardı. Bu adı daha önce anmıştık.

Paris'te, Saint-Marceau dış mahallesi, hiç de Saint-Antoine dış mahallesinden

daha az uğultulu olmadığı gibi, okullar da dış mahallelerden daha az heyecanlı değildi. Saint-Hyacinthe Sokağı'ndaki bir kahvehaneyle Mathurins-Saint-Jacques Sokağı'ndaki Sept-Billards adındaki küçük cafe, öğrencilerin toplanma yeri idi. Angers'deki yardımlaşmacılar ve Aix'deki Cougourde ile bağlantısı olan ABC Dostları Derneği, Musain Cafesi'nde toplanıyorlardı. Aynı gençler, söylediğimiz gibi Mondétour Sokağı yakınlarında, Corinthe adı verilen bir lokanta-meyhanede de buluşmaktaydılar. Bu toplantılar gizliydi. Öteki toplantılar olabildiğince açık yapılıyordu. Sonraki bir davada yapılan bir sorgulamaya ait şu parçalar bu cüretkârlıkların derecesi hakkında bir fikir verebilir; “Nerede oldu bu toplantı?” “La Paix Sokağı'nda.” “Kimin evinde?” “Sokakta.” “Orada hangi şubeler vardı?” “Bir tek şube vardı.” “Hangisi?” “Manuel Şubesi.” “Şefleri kimdi?” “Ben.” “Hükümete saldırmak gibi böyle vahim bir kararı tek başınıza alamayacak kadar gençsiniz. Emirler size nereden geliyordu?” “Merkez komitesinden.”

Belfort, Lunéville ve Épinal hareketlerinin de daha sonra gösterdikleri gibi, ordu da halk gibi alttan alta oyulmuştu. Elli ikinci alaya, beşinci, sekizinci, otuz yedinci alaylara ve de yirminci hafif piyade alayına güvenilmekteydi. Bourgogne'da ve güney şehirlerinde, ‘özgürlük ağacı,’ yani ucunda kırmızı takke olan bir direk dikiliyordu.

Durum işte böyleydi.

Bu durumu, başlarken de söylediğimiz gibi, başka her insan topluluğundan çok, Saint-Antoine dış mahallesi hissedilir hale getirmekte, belirginleştirmektedir. En hassas nokta orasıydı.

Bir karınca yuvası gibi kalabalık, çalışkan, cesur ve bir arı kovanı gibi öfkesi burnunda bir yer olan bu eski dış mahalle, bir sarsıntının bekleyişi ve özleyişi içinde titremekteydi. Çalışma hiç kesintisiz devam etmekle birlikte, mahallede her şey çalkantılıydı. Bu canlı ve kaygı uyandırıcı çehreye dair hiçbir şey, bir fikir veremez. Bu mahallede, çatı odalarına gizlenen yürekler acısı sefalet manzaraları vardır, ama aynı zamanda ateşli, ender rastlanır zekâlar da vardır. Özellikle sefalet ve zekâ konusunda zıt uçların bir araya gelmesi çok tehlikelidir.

Saint-Antoine dış mahallesinin ürpermesi için başka nedenler de vardı; çünkü büyük siyasi sarsıntıların ayrılmaz parçası olan ticari krizlerin, iflasların, grevlerin, işsizliklerin yankılarını üzerinde hissediyordu. Devrim zamanlarında sefalet aynı zamanda hem sebep hem de bir sonuçtur. İndirdiği darbe, dönüp kendisine gelir. Gurur ve erdemle dolu, gizli bir sıcaklıkla için için yanmaya en yüksek derecede eğilimli, silahlı gösterilere daima hazır, çabuk parlayan, öfkeli,

derin, altı oyulup, mayınlanmış olan halk, adeta üzerine bir kıvılcım düşmesini bekler gibiydi. Olayların rüzgârıyla savrulan bazı kıvılcımların ufukta uçuştığı görüldüğünde, daima Saint-Antoine dış mahallesi ve Paris'in kapılarına bu ısırap ve fikir cephaneliğini yerleştiren korkunç tesadüf ister istemez akla gelir.

Yukarıda kabataslak anlatılanlarda sözü pek çok geçen Antoine dış mahallesi meyhaneleri tarihi bir üne sahiptirler. Karışıklık zamanlarında bu meyhanelerde şaraptan çok, sözle sarhoş olunur. Bir tür kehanet esprisi, geleceğe ait gizli bir akım bu meyhanelerde dolaşarak, kalpleri doldurup şişirir, ruhları yüceltir. Antoine dış mahallesinin meyhaneleri Aventin⁷⁷ Tepesi'nde Sibylla'nın⁷⁸ Mağarası üstünde inşa edilmiş ve derinden gelen kutsal soluklarla bağlantılı tavernalara benzer; masaları daima üç ayaklı olan bu tavernalarda, Ennius'un, Sibylla'nın şarabı dediği şaraptan içilirdi.

Saint-Antoine dış mahallesi bir halk deposudur. Devrimin, bu deponun duvarlarında oluşturduğu çatlaklardan halkın hâkimiyeti akar. Bu hâkimiyet kötülük yapabilir; diğerleri gibi o da yanılabilir, ama yoldan çıktığı zaman bile büyük olarak kalır. Ona tepe gözlü kör deve dendiği gibi, İngens de denilebilir.

93'te, havada dolaşan fikrin iyi ya da kötü olmasına, günün taassup ya da şevk ve heyecan günü olmasına göre, Saint-Antoine dış mahallesinden kâh vahşi lejyonlar, kâh kahraman birlikler yola çıkıyordu.

'Vahşi' dedik. Bu kelimeyi açıklayalım. Devrim kaosu içinde dünyanın yeniden yaratıldığı günlerde saçları başlarında diken olmuş, pejmürde bir halde, uluyarak, öfkeyle, kafa kırıcı havada, mızrak yukarıda, heyecan ve şaşkınlık içinde Paris'e saldıran bu adamlar ne istiyorlardı? Baskı ve eziyetin, özgürlük kısıtlamalarının, zulmün, savaşın sona ermesini istiyorlardı; erkeğe iş, çocuğa eğitim, kadına sosyal şefkat istiyorlardı; özgürlük, eşitlik, kardeşlik, herkese ekmek, herkese düşünce istiyorlardı; dünya cennet olsun, ilerleme olsun istiyorlardı ve bu kutsal, iyi, hoş şeyi, ilerlemeyi sabırları tükenmişçesine, kendilerinden geçmişçesine dehşet verici bir halde, yarı çıplak, elde topuz, ağızda böğürmeyle istiyorlardı. Vahşiydiler, evet, ama uygarlığın vahşileriydiler.

İstedikleri hakkı kudurmuşçasına ilan ediyorlar; yer sarsıntısıyla, dehşetle de olsa insanlığı zorla cennete sokmak istiyorlardı. Görünüşte barbardılar, ama aslında kurtarıcıydılar. Gecenin maskesini takmış, aydınlık talep ediyorlardı.

Bu vahşi –vahşi olduklarını kabul edelim– ve korkunç, ama iyilik uğrunda vahşi ve korkunç insanların karşısında başka birtakım insanlar vardır. Bunlar, gülümseyen, işlemeli, yaldızlı, şeritli, parlak pullu, ipek çoraplı, beyaz tüylü, sarı eldivenli, ayakkabıları cilalı, mermer bir şöminenin köşesindeki kadife örtülü

masaya dirseklerini dayamış, geçmişin, ortaçağın, tanrısal hukukun, taassubun, cehaletin, köleliğin, ölüm cezasının, savaşın sürdürülmesi ve korunması için sakın sakın ısrar eden, alçak sesle ve nezaketle kılıcın, odunun ve idam sehpasının övgüsünü yapan insanlardır. Bize gelince, biz, uygarlığın barbarlarıyla, barbarlığın uygarları arasında bir seçme yapmak zorunda kalsaydık, barbarları seçerdik.

Ama Tanrı'ya şükür ki, başka bir seçim daha yapma imkânımız var. Ne öne ne de arkaya doğru hiçbir şekilde diklemesine düşüş zorunluluğu yok. Ne despotizm, ne terörizm. Biz tatlı meyilde ilerlemeyi istiyoruz. Tanrı bunu sağlıyor. Tanrı'nın bütün politikası meyillerin yumuşatılmasıdır.

6. Enjolras ve Yaverleri

Yaklaşık bu tarihe doğru Enjolras, çıkabilecek herhangi bir olaya karşı hazırlıklı olmak amacıyla esrarlı bir tür sayım yaptı.

Hepsi, Musain Cafesi'nde gizli bir toplantıdaydılar.

Enjolras, sözlerine yarı muammalı, ama anlamlı birtakım benzetmeler katarak, şöyle dedi:

“Hangi noktada olduğumuzu ve kimlere güvenebileceğimizi bilmekte yarar var. Savaşçı isteniyorsa bunları yaratmak gerekiyor. Darbeyi neyle vuracaksak, onu elde tutmaktan hiç zarar gelmez. Yoldan geçenler, eğer yolda öküzler varsa, olmadığı zamana oranla daha çok boynuz yeme olasılığıyla karşı karşıyadırlar. Şu halde, sürüde kaç kişi olduğumuzu bir sayalım. Bu işi yarına bırakmak olmaz. Devrimciler daima aceleci olmak zorundadırlar. İlerlemenin kaybedecek vakti yok. Beklenmedik durumlardan sakınalım. Hazırlıksız yakalanmamaya bakalım. Diktiğimiz bütün dikişleri gözden geçirmemiz, tutup tutmadıklarına bakmamız gerek. Bu iş bugün esaslı bir şekilde yapılmalı. Courfeyrac, sen politeknik okulu öğrencilerini ziyaret et. Onların çıkış günleri bugün. Feuilly, siz Glacière'dekileri göreceksiniz, değil mi? Combeferre bana Picpus'a gideceğine söz verdi. Orada harika bir kaynaşma var. Bahorel, Estrapade'ı ziyaret edecek. Prouvaire, Masonlar yumuşuyorlar; bize Grenelle-Saint-Honoré Sokağı'ndaki locadan haberler getireceksin. Joly, Dupuytren Kliniği'ne giderek tıp öğrencilerinin nabzını yoklayacak. Bossuet, adliye sarayında ufak bir tur atıp stajyerlerle konuşacak. Ben Cougourde'u üzerime alıyorum.”

“İşte, her şey ayarlandı,” dedi Courfeyrac.

“Hayır.”

“Ne var ki daha?”

“Çok önemli bir şey.”

“Neymiş o?” diye Combeferre sordu.

“Maine şehir kapısı,” diye cevap verdi Enjolras.

Enjolras bir an, kendini düşüncelerine kaptırmış gibi kaldıktan sonra devam etti:

“Maine şehir kapısında mermerciler, ressamalar, heykel atölyelerinde çalışan işçiler var. Heyecanlı, ama hevesleri sönmeye yatkın bir topluluk. Bir süredir neler düşünüyorlar, bilemiyorum. Sanırım başka şeyler düşünüyor, vakitlerini domino oynamakla geçiriyorlar. Hemen gidip onlarla konuşmak gerekir. Richefeu’de toplanıyorlar. Saat bir civarında onları orada bulmak mümkün. Küllerin üstüne üflememiz gerekiyor. Bu iş için şu dalgacı Marius’e güveniyordum, iyi çocuktur ne de olsa, ama artık gelmez oldu. Maine şehir kapısı için bana bir adam gerekiyor, ama kimse yok.”

“Ya ben,” dedi Grantaire, “ben buradayım ya işte.”

“Sen mi?”

“Ben ya!”

“Demek sen, cumhuriyetçilere doktrin aşılacaksınız! Soğumuş yürekleri ilke adına ısıtacaksınız!”

“Niçin olmasın?”

“Sen bir işe yarayabilir misin acaba?”

“İçimde şöyle belirsiz bir istek duyuyorum, ama...” dedi Grantaire.

“Hiçbir şeye inanmazsın ki.”

“Sana inanıyorum.”

“Grantaire, bana bir hizmette bulunmak ister misin?”

“Ne istersen. Çizmelerini bile cilalarım.”

“Sen Maine kapısına gidecek adam mısın? Bunu yapabilir misin?”

“Des Grès Sokağı’ndan inebilir, Saint-Michel Meydanı’nı geçebilirim, Monsieur-le-Prince Sokağı’ndan vurup, Vaugirard Sokağı’na sapabilir, Carmes’den geçebilirim, Assas Sokağı’ndan dönüp, Cherche-Midi Sokağı’na gelebilirim, Conseil de Guerre’i arkamda bırakabilirim. Vieilles-Tuileries Sokağı’nı arşınlayabilirim, bulvarı atlayıp, Maine yolunu izleyip, şehir kapısından geçip, Richefeu’ye girebilirim. Bütün bunları yapabilirim. Pabuçlarım bu maratona dayanabilecek kadar güçlü.”

“Richefeu’deki arkadaşları biraz olsun tanıyor musun?”

“Fazla değil. Sadece senli benli konuşacak kadar.”

“Onlara ne diyeceksin?”

“Canım, Robespierre’den söz edeceğim işte. Danton’dan, ilkelerden.”

“Sen!”

“Ben. Ama hakkımı teslim etmiyorsunuz. Ben bir işe sarıldım mı, müthiş olurum. Prudhomme’u okudum, toplum sözleşmesini biliyorum, yıl İki anayasası ezberimde: ‘Vatandaşın özgürlüğü, başka bir vatandaşın özgürlüğünün başladığı yerde biter.’ Sen beni hödük yerine mi koyuyorsun? Çekmecemde eski bir belgem var. İnsan Hakları, halk hükümranlığı, hey Tanrım! Hatta ben biraz Hébert’çiyimdir. Altı saat süreyle, elde saat, harika şeyler tekrarlayıp durabilirim.”

“Ciddi ol,” dedi Enjolras.

“Ben vahşiyim,” diye cevap verdi Grantaire.

Enjolras birkaç saniye düşündü ve sonra karar veren biri gibi bir hareket yaptı. Ciddi bir tavırla, “Grantaire,” dedi, “Seni bir deneyelim. Maine kapısına gideceksin.”

Grantaire, Musain Cafesi’nin hemen yanında möbleli kiralık bir odada oturuyordu. Dışarı çıktı, beş dakika sonra döndü. Odasına gidip, Robespierrevari bir yelek giymişti.

“Kırmızı,” dedi içeri girerken gözlerini Enjolras’a dikerek.

Sonra enerjik bir el hareketiyle yeleğin parlak kırmızı iki ucunu göğsüne bastırdı.

Enjolras’a yaklaşarak, kulağına, “Merak etme,” dedi.

Şapkasını kararlı bir tavırla başına geçirdi ve gitti.

Bir çeyrek saat sonra Musain Cafesi’nin arka salonunda kimse kalmamıştı. ABC Dostları’nın hepsi gitmişlerdi, her biri kendi yönüne, kendi işine yollanmıştı. Cougourde’la ilgilenecek olan Enjolras en son çıkardı.

Paris’te bulunan Aix’li Cougourde üyeleri o zamanlar Issy Ovası’nda, Paris’in bu yakasında çok rastlanan terk edilmiş taşocaklarından birinde toplanmaktaydılar.

Enjolras randevu yerine doğru yol alırken bir yandan da durumu gözden geçiriyordu. Olayların vehameti açıkça görülmekteydi.

Gizli bir tür sosyal hastalığın habercisi olan olaylar ağır ağır seyrettikleri sırada, en küçük bir komplikasyon kendilerini durdurur ve karıştırırdı. Yıkılışlara, yeniden doğuşlara yol açan bir olaydır bu. Enjolras geleceğin karanlık perdeleri altında aydınlık bir ayaklanma görür gibi oluyordu. Kim bilir?

Belki de vakit yaklaşıyordu. Hakkına yeniden sahip çıkan bir halk, ne güzel bir manzaradır! Devrim bir defa daha ihtişamla Fransa'ya sahip olacak ve bütün dünyaya, “arkası yarın!” diyecekti. Enjolras memnundu. Büyük fırın kızdıkça kızıyordu. Şu an Paris'e dağılmış dostlardan oluşan upuzun bir barut serpintisine sahipti. Combeferre'in felsefi, içe işleyici konuşma becerisi, Feuilly'nin kozmopolit heyecanı, Courfeyrac'ın coşkunluğu, Bahorel'in gülüşü, Jean Prouvaire'in melankolisi, Joly'nin bilimi, Bossuet'nin acı alayları her tarafta birden ateş alan bir tür kıvılcım oluşturuyordu kafasının içinde. Hepsisi iş başındaydı. Hiç şüphesiz, çabalara değer bir sonuç elde edilecekti. Bu iyiydi işte. Aklına Grantaire geldi.

“Sahi,” dedi kendi kendine, “Maine şehir kapısı, beni yolumdan pek alıkoymaz. Richefeu'nün yerine kadar uzansam. Hele şu Grantaire'e bir bakalım, ne yapıyor.”

Enjolras, bütün tiryakilerinin yeri Richefeu'ye vardığında, Vaugirard Çan Kulesi saat biri çalışıyordu.

Kapıyı itti, içeri girdi, kollarını kavuşturup durdu, serbest bıraktığı kapı gelip omzuna çarptı. Masalar, insanlar ve duman dolu salona baktı.

Duman bulutu içinde bir ses çınlıyor, başka bir ses de şiddetle onu kesiyordu. Biriyle tartışan Grantaire'di bu.

Grantaire, üzerine kepek kırıntıları serpilmiş, domino taşları dağılmış Sainte-Anne mermerlerinden bir masaya, birinin karşısına oturmuş, mermeri yumruklayıp duruyordu.

Enjolras şu sözleri işitti:

“Çift altılı.”

“Dört.”

“Kahretsin! Oynayamıyorum.”

“İşin bitti. İki.”

“Altı.”

“Üç.”

“Sıra bende.”

“Dört sayı.”

“Tüh be!”

“Sıra sende.”

“Büyük hata ettim.”

“İyi gidiyorsun.”

“On beş.”

“Yedi daha.”

“Böylece yirmi iki eder.” (Düşünerek) “Yirmi iki!”

“İki altıyı beklemiyordum. Onu başlangıçta koysaydım, bütün oyun değişirdi.”

“Neyse, iki.”

“Bir.”

“Bir ha! Peki, beş.”

“Elimde yok.”

“Sen koymuştun, değil mi?”

“Evet.”

“Sıfır.”

“Ne şanslı olur ki! Ha! Bir şansın var!” (Uzun uzun düşündükten sonra) “İki.”

“Yok.”

“Beşin var, ne biri. Hapı yuttun.”

“Domino.”

“Lanet olsun!”

İKİNCİ KİTAP ÉPONINE

1. Tarlakuşunun Tarlası

Marius, Javert'i izin üstüne saldığı tuzağın beklenmedik sonucunu görmüştü; ama Javert tutsaklarını üç arabaya doldurup viraneden ayrılır ayrılmaz Marius de evden dışarı süzüldü. Saat henüz akşamın dokuzuydu. Courfeyrac'a gitti. Courfeyrac, artık Quartier Latin'in gedikli sakini olmaktan çıkmış; 'bazı siyasi nedenlerle' Verrerie Sokağı'na taşınmıştı; o tarihlerde bu mahalle ayaklanmanın öncelikle yerleştiği mahallelerdendi, Marius, Courfeyrac'a, "Sende yatmaya geldim," dedi. Courfeyrac, yatağındaki iki şilteden birini çekip, yere serdi; "İşte, yat," dedi.

Ertesi gün sabahın yedisinde Marius viraneye döndü, kirayı ve Bougon Ana'ya olan borcunu ödedi, kitaplarını, yatağını, masasını, komodinini ve iki sandalyesini bir el arabasına yükletti, adresini bırakmadan çekip gitti. Böylece Javert o sabah bir önceki olaylar hakkında Marius'ü sorguya çekmeye geldiğinde kendisine, "O taşındı!" diyen Bougon Ana'dan başkasını bulamadı.

Bougon Ana, Marius'ün o gece yakalanan hırsızlarla az da olsa suç ortaklığı yaptığı inancına varmıştı. Mahallenin kapıcı kadınlarıyla birlikte olduğu sırada, "Kim derdi ki?" diye haykırıyordu, "Hal ve tavrı kız gibi bir delikanlı olsun da!.."

Marius'ün böyle alelacele taşınmasının iki nedeni vardı: Birincisi, belki kötü zenginden de daha korkunç olan bir sosyal bozulmuşluğu; kötü yoksulu en iğrenç, en canavarca gelişmesi içinde bu kadar yakından gördüğu bu evden artık korku duymasıydı. İkincisi, olayın arkasından açılma olasılığı olan herhangi bir davada boy göstermek ve Thénardier'nin aleyhinde tanıklık etmek zorunda kalmak istememesiydi.

Javert adını hatırlayamadığı bu gencin korkup kaçtığını ya da belki de tuzak sırasında evine bile gitmediğini sanıyordu. Yine de onu bulmaya çalıştı, ama başarılı olamadı.

Aradan iki ay geçti. Marius sürekli Courfeyrac'ta kalıyordu. Adliye sarayının bekleme salonlarında dolaşma alışkanlığında olan bir stajyer avukat aracılığıyla Thénardier'nin hücrede olduğunu öğrenmişti. Her pazartesi günü Force Hapishanesi Kalemi'ne Thénardier için beş frank gönderiyordu.

Artık hiç parası olmadığından Marius bu beş frankları Courfeyrac'tan ödünç almaktaydı. Marius ömründe ilk olarak borç para alıyordu. Belli aralıklarla

gönderilen bu beş franklar, hem onları veren Courfeyrac için hem de onları alan Thénardier için bir muammaydı. “Kime gidebilir bu para?” diye düşünüyordu Courfeyrac. “Bu para bana nereden gelebilir ki?” diye kendi kendine soruyordu Thénardier. Marius son derece üzgündü. Sanki her şey, yeniden yer yarılıp içine girmişti. Önünde hiçbir şey görmüyordu; hayatı tekrar o esrara gömülmüştü, o da bu esrarın içinde el yordamıyla oradan oraya dolaşıp duruyordu. Bu karanlığın içinde bir an da olsa, sevdiği o genç kızı, onun babası gibi görünen o ihtiyarı, kendisi için tek ilgi merkezi, bu dünyada tek umut olan bu iki meçhul varlığı çok yakından görmüştü. Ne var ki, tam onları ele geçirdiğini sandığı an, bir esinti bütün bu gölgeleri alıp götürüvermişti. Çok korkunç olan darbeden bile ortaya bir kesinlik, bir hakikat kıvılcımı sıçramamıştı. Hiçbir tahminde bulunmak mümkün değildi. Bildiğini sandığı adı bile artık bilmiyordu. Yalnız şurası muhakkaktı ki, bu ad artık Ursule değildi. Tarlakuşu ise bir lakaptı. Peki, ya ihtiyar için ne demeli? Gerçekten saklanıyor muydu polisten? Marius’ün aklına Invalides civarında rastladığı ak saçlı işçi gelmişti. Bu işçiyle, Mösyö Leblanc’ın aynı adam olması şimdi mümkün görünüyordu. Demek kılık değiştiriyordu? Bu adamın kahramanca yanları olduğu gibi, şüpheli yanları da vardı. Niçin imdat diye bağırıp yardım istememişti? Niçin kaçmıştı? Genç kızın babası mıydı, değil miydi? Gerçekten Thénardier’nin tanıdığını sandığı adam mıydı? Thénardier, onu başkasına benzetmiş olabilir miydi? Kafasında, çıkış yolu olmayan bir yığın soru vardı. Bütün bunlar Luxembourg’daki genç kızın o büyüleyici melek güzelliğinden hiçbir şey eksiltmiyordu şüphesiz. Kahredici bir keder sarmıştı Marius’ü; kalbinde tutku, gözlerinde gece vardı. İtilmiş, çekilmişti, yerinden kımıldayamıyordu. Her şey yok olmuş, yalnızca aşk kalmıştı. Aşkı bile içgüdülerini, ani nurlandırışlarını kaybetmişti. Genellikle bizi yakan bu alev, bizi aydınlatır da, üzerimize bir parça da olsa dışarısı için faydalı bir ışık serper. Marius tutkunun bu sessiz öğütlerini artık duymuyordu bile. Hiçbir zaman kendi kendine, “Şuraya bir gitsem mi, şunu bir denesem mi?” demiyordu. Adına artık Ursule diyemediği varlık bir yerlerdeydi şüphesiz, ama hiçbir şey, Marius’e onu hangi yönde araması gerektiğini bildirmiyordu. Şimdi bütün hayatı iki cümlede özetini buluyordu: Nüfuz edilemez bir sis içinde, mutlak bir kararsızlık. Onu tekrar görmeyi büyük bir özlemle istiyordu, ama artık umudu yoktu.

Üstelik sefalet de geri geliyordu. Bu dondurucu soluğu hemen yanı başında, ensesinde hissediyordu. Bütün bu şiddetli fırtınalar içinde, uzun zaman var ki çalışmalarına ara vermişti. Çalışmaya ara vermek kadar tehlikeli bir şey yoktur; hemen kaybolup giden bir alışkanlıktır o. Bu alışkanlığı bırakmak kolay, yeniden

edinmekse güçtür.

Biraz hayal kurmak iyi bir şeydir, tıpkı temkinle alınan uyuşturucu madde gibi bu da, çalışan zekânın bazen inatçı ateşlerini yatıştırır ve saf düşüncenin çok sert kenar çizgilerini düzelten, şurada, burada bazı boşlukları ve aralıkları dolduran, bütünleri birleştiren, fikirlerin sivri köşelerini yumuşatan, gevşek, serin bir buhar yaratır zihinde. Ama aşırı hayal de batırır, boğar. Kendisini tamamen düşünceden ayırıp, hayale atan zihin işçisinin vay haline! Kolayca yükseklere çıkacağını sanır, ama sonunda her şeyin aynı olduğunu söyler. Büyük hata!

Düşünce, zihnin emeğidir, hayalse şehvetin. Düşüncenin yerine hayali koymak, zehiri gıda ile karıştırmak demektir.

Marius, hatırlanacağı gibi bu noktadan başlamıştı. Tutkusu ortaya çıkmış ve sonunda onu amaçsız, dipsiz, boş hayallerin içine yuvarlamıştı. Böyle olunca, artık insan evinden ancak hayal kurmak için çıkar. Tembelce yaratılış. Çalkantılı ve durgun girdap. Ve çalışma azaldığı ölçüde ihtiyaçları da artıyordu. Bu bir yasadır. İnsan hayal kurmakta genellikle cömert ve yumuşaktır, gevşeyen düşünce hayata sımsıkı sarılamaz. Bu tür yaşayısta iyilik, kötülüğe karışmıştır, çünkü gevşeklik felaket getirici olsa da, cömertlik sağlıklı ve iyidir. Ne var ki, cömert, asil ruhlu ve de çalışmayan yoksul adam mahvolmuş demektir. Kaynaklar kurur, zorunluluklar birbiri ardınca kendini gösterir.

En dürüst, en azimli insanların bile en zayıf, en kötülerle birlikte yuvarlanıp gittikleri bir ölüm bayırı ki, sonunda şu iki çukurdan birine varır: Ya intihar, ya suç.

Hayal kurmak için dışarı çıka çıka, sonunda öyle bir gün gelir ki, insan kendini suya atmak için dışarı çıkar. Aşırı hayal kurmak, Escousselar'ı, Lebraslar'ı⁷⁹ yaratır.

Marius'un, gözleri artık görmez olduğu genç kıza dikilmiş, bu bayırdan aşağı ağır ağır inmekteydi. Şimdi bu yazdığımız belki garip görünür, ama doğrudur. Kayboluş halindeki bir varlığın anısı kalbin karanlıkları içinde ışımaya devam eder; ne kadar kaybolursa, o kadar çok parlar; umutsuz, karanlık ruh, ufukta bu aydınlığı görür; içteki gecenin yıldızıdır bu. Marius'ün bütün düşüncesi oydu. Başka hiçbir şey düşünmüyordu; eski elbisesinin artık giyilemez hale geldiğini, yeni elbisenin eskidiğini, gömleklerinin yıprandığını, şapkasının yıprandığını, ayakkabılarının yıprandığını, yani hayatının yıprandığını belli belirsiz fark ediyor, kendi kendine, "Ölmeden önce onu bir defa olsun görebilsem," diyordu.

Kafasında tek bir tatlı fikir kalmıştı, bu da onun kendisini sevmiş olduğu fikriydi; bunu onun bakışı söylemişti. Kız, onun adını bilmiyordu, ama ruhunu

biliyordu ve bulunduğu o yerde, o esrarengiz yer neresi olursa olsun, orada belki de onu hâlâ seviyordu. Marius'ün onu düşündüğü gibi, onun da Marius'ü düşünmediğini kim bilebilirdi ki? Bazen her seven kalbin yaşadığı o anlatılmaz saatlere benzer saatlerde ortada yalnızca acı duymak için nedenler varken, yine de içinde bir sevinç ürpertisi duyarak, kendi kendine, “Bunlar, bana gelen onun düşünceleri,” diyor, sonra ilave ediyordu. “Belki benim düşüncelerim de ona gidiyordur.”

Bir an sonra başını sallayarak, bu hayalden uyanıyor, ama yine de bu, onun ruhuna bazen umuda benzer ışıklar serpmeyi başarıyordu. Zaman zaman, özellikle hayalperestleri büyük kedere boğan akşam saatlerinde aşkın beynine doldurduğu en saf, en kişisel olmayan, en ideal hayalleri, yalnız bu işte kullandığı bir defterin yapraklarına döküyor ve bu işe, “ona mektup yazmak” diyordu.

Söylediklerimize bakarak, onun aklında bir bozukluk olduğu sanılmamalıdır. Tersine, çalışmak ve belli bir hedefe doğru azimle ilerlemek melekesini gerçi kaybetmişti, ama düşüncesinin açıklığı ve düzgünlüğü her zamankinden fazlaydı. Marius, gözleri önünde olup biten şeyleri, hatta en ilgisi olmayan olayları ya da insanları bile, garip olmakla beraber sakin ve gerçek bir aydınlık içinde görüyor; hepsi hakkında adeta dürüst bir bitkinlikle, safça bir ilgisizlikle en doğru sözü bulup, söylüyordu. Vardığı hükümler, umuttan hemen hemen tamamen kopmuş bir halde, yükseklerde dolaşüyor, süzülüyordu.

Bu zihin durumu içinde hiçbir şey gözünden kaçmıyor, hiçbir şey onu aldatamıyordu; her an hayatın, insanlığın, kaderin sırlarını keşfediyordu. Tanrı'nın, bunalımlar içindeyken bile aşka ve felakete layık bir ruh verdiği insana ne mutlu! Bu dünyaya ait şeyleri ve insan kalplerini bu çifte ışık altında görmemiş olan biri, hiçbir gerçeği görmemiş, hiçbir şey bilmiyor demektir.

Seven ve acı çeken ruh, yücelik mertebesindedir.

Öte yandan, günler birbirini takip ediyor, yeni hiçbir şey ortaya çıkmıyordu. Sadece, önünde kalan katedilecek karanlık mesafe her an biraz daha kısalıyormuş gibi geliyor, dibi bulunmayan sarp yamacın kenarını şimdiden açık seçik görür gibi oluyordu.

“Nasıl olur!” diye tekrarlayıp duruyordu kendi kendine, “Onu bir daha göremeyecek miyim?”

Saint-Jacques Sokağı'ndan yukarıya doğru gidip şehir kapısı yanda bırakılarak soldaki eski iç bulvar bir süre takip edilecek olursa önce Santé Sokağı'na sonra Glacière'e varılır ve küçük Gobelins Irmağı'na gelmeden az önce bir araziye

rastlanır. Burası, Paris'in uzun, tekdüze bulvarlar kuşağında ressam Ruysdaël'in oturma hevesine kapılacağı tek yerdir.

Orası güzelliğin nasıl olduğu bilinmeden ortaya çıktığı bir yerdir: Üzerine boydan boya ipler gerilmiş yemyeşil bir çayır, iplerde rüzgârdan uçuşarak kuruyan paçavralar, XIII. Louis zamanında inşa edilmiş, acayip tarzda çatı pencereleriyle delinmiş kocaman damı olan eski bir sebze çiftliği binası, harap tahta perdeler, sesler; ufukta Panthéon, sağır dilsizler ağacı, siyah, bodur, acayip, eğlenceli, muhteşem Val-de-Grâce ve dipte Notre-Dame'ın kulelerinin ciddi, onurlu dört köşe tepeleri.

Görölmeye değer bir yerdir burası, onun için de kimse gelmez. Çeyrek saatte bir iki tekerlekli yaysız bir araba ya da bir yük arabası ya geçer ya geçmez.

Marius'ün tek başına yaptığı gezintiler, onu bir defasında su kenarındaki bu araziye götürdü. O gün, bu bulvarın üstünde ender rastlanan bir şey, bir yolcu vardı. Bu yerin adeta vahşi güzelliğinden belli belirsiz etkilenen Marius yoldan geçene sordu; "Buranın adı nedir?"

Yolcu cevap verdi: "Tarlakuşunun tarlası."

Arkadan ekledi: "Ivry'li çoban kızını Ulbach, burada öldürmüştü."

Ne var ki, Marius tarlakuşu kelimesinden sonrasını artık hiç duymamıştı. Hayalperestlikte böyle tek bir kelimenin doğurduğu ani donmalar vardır. Bütün düşünce birdenbire bir fikrin etrafında toplanıp yoğunlaşır, başka hiçbir şey kavrayacak gücü kalmaz. Tarlakuşu, Marius'ün melankolisinin derinliklerinde Ursule'ün yerini alan isimdi. O esrarengiz, içten konuşmalara özgü mantıksız şaşkınlıkla; "Bak hele," dedi, "Bu onun tarlasıymış. Burada onun oturduğu yerdeyim."

Saçma bir şeydi bu, ama karşı konulması imkânsızdı.

Böylece her gün tarlakuşunun tarlasına gelmeye başladı.

2. Hapishanelerin Kuluçkalığında Suç Embriyonlarının Oluşması

Javert'in Gorbeau viranesinde kazandığı zafer dört başı mamur gibi görünüyordu, ama aslında hiç de öyle değildi.

Öncelikle Javert, tutsağı yakalayamamıştı; bu onun başlıca kaygısıydı. Sıvışan bir maktul, katilden daha çok kuşku uyandırır; haydutlar için bu kadar değerli bir av olan bu kişinin, devlet gücü için daha az değerli olmaması pek muhtemeldi.

Sonra Montparnasse da Javert'in elinden kaçmıştı. Bu 'şeytan züppesi'ni ele geçirmek için başka bir fırsatı beklemek gerekiyordu. Gerçekten de, bulvarın ağaçları altında gözcülük yapmakta olan Éponine'e rastlayan Montparnasse,

kızla Némorin olmayı, babayla Schinderhannes olmaya tercih ettiği için, onu alıp götürmüştü.

Böyle yapması kendi açısından iyi de olmuştu. Özgürdü. Éponine’e gelince; Javert onu enseletmişti, ama zayıf bir teselliydi bu. Éponine, Madelonnettes’de Azelma’yla buluşmuştu.

Nihayet Gorbeau viranesinden Force Hapishanesi’ne kadar olan yolda, başlıca tutuklulardan olan Claquesous ortadan kaybolmuştu. Bu işin nasıl olduğunu kimse bilemiyordu, memurlar ve jandarma çavuşları “hiçbir şey anlayamıyorlardı”, buhar olmuştu, parmak kelepçelerinden sıyrılıvermiş, arabanın çatlakları arasından akıp gitmişti, sanki araba yarılmış, o da kaçmıştı; kimse ne diyeceğini bilemiyordu, bilinen tek şey, hapishaneye gelindiğinde Claquesous’un artık ortada olmadığıydı. Bu işte ya cinlerin perilerin parmağı vardı ya da polisin. Suda eriyen bir kar tanesi gibi, Claquesous da karanlıkta erimiş miydi? Yoksa polislerle açıklanmayan bir işbirliği içinde miydi? Düzensizlikle düzen arasında çift taraflı bir muamma mıydı bu adam? Hem suç hem de ceza ile ortak bir merkez üzerinde mi bulunuyordu? Bu Sfenks’in ön ayakları suçun, arka ayakları devlet gücünün içinde miydi? Javert, böyle kombinezonları asla kabul etmez, bu gibi uzlaşmalar karşısında diken diken kesilirdi, ama onun takımında başka müfettişler de vardı, bunlar onun altında olmakla beraber, polis müdürlüğünün sırlarına belki de ondan daha fazla vakıftılar ve Claquesous gayet iyi ajanlık yapabilecek karakterde bir alçaktı. Geceyle böylesine dalavereli içten ilişki halinde olmak, haydutluk için son derece uygun, polis için de pek mükemmel bir şeydir. Böyle iki tarafı keskin kılıca benzeyen alçaklar vardır. Kısacası, ne olduysa oldu, kaybolan Claquesous bulunamadı. Javert bu işe şaşmaktan çok, öfkелendi.

Marius’e gelince; Javert adını unutmuş olduğu ‘korkuya kapılmış olması muhtemel olan o avukat enayisi’ni pek umursamıyordu. Zaten bir avukat nasıl olsa her zaman bulunabilirdi. Ama o sadece avukat mıydı?

Soruşturma başlamıştı.

Sorgu hâkimi, gevezelik eder umuduyla Patron-Minette çetesinin adamlarından birini hücreye koymamayı daha faydalı bulmuştu. Bu, Petit-Banquier Sokağı’ndaki uzun saçlı adam Brujon’dur. Onu Charlemagne avlusuna salmışlardı, nöbetçilerin gözü üzerindeydi.

Bu Brujon adı, Force Hapishanesi’nin anılarından biridir. Yeni binanın avlusu denen, hapishane yönetiminin Saint-Bernard avlusu, hırsızlarınsa Aslanlar Çukuru adını verdikleri o menfur avluda, sol tarafta damlara kadar yükselen,

yosun ve mantarlarla kaplı duvarın üzerinde, şimdi haydutların yatakhane haline getirilen Force'un eski dükalık konağına ait küçük kiliseye açılan eski paslı bir demir kapının yanında, on iki yıl öncesine kadar taşa çiviyle kabaca oyulmuş şu imza görülüyordu.

BRUJON, 1811

1811'deki Brujon, 1832'deki Brujon'un babasıydı.

Gorbeau tuzağında kendisini ancak şöyle bir görebildiğimiz bu oğul Brujon hayli kurnaz ve becerikli, ama şaşkın ve mızız tavrırlı, dinç bir delikanlıydı. Bu şaşkın tavrına bakarak, sorgu hâkimi, tecrit hücrelerinden çok, Charlemagne avlusunda işe yarayacağı düşüncesiyle onu bırakmıştı.

Hırsızlar, adaletin eline düştüler diye işlerine ara vermezler. Bu kadarcık bir şey için hiç istiflerini bozmazlar. Bir suçtan dolayı hapiste olmak, başka bir suçun işlenmesine engel değildir. Onlar salonda bir tabloları dururken, atölyelerinde yeni bir eser üzerinde çalışmaktan geri kalmayan sanatkârlar gibidir.

Brujon hapishanede şaşırmış gibi görünüyordu. Bazen onu Charlemagne avlusunda saatlerce ayakta, kantinin penceresinin yanında durup, kantin fiyatlarını gösteren ve sarmısak 62 santim, diye başlayıp yaprak sigarası 5 santim diye biten pis bir tabelayı aptal aptal seyrederken görüyorlardı. Ya da vaktini, dişlerini birbirine vurup titremekle, ateşi olduğunu söyleyip, hasta koğuşundaki yirmi sekiz yataktan hangisinin boş olup olmadığını soruşturmakla geçiriyordu.

Birdenbire, 1832 Şubatı'nın ikinci yarısına doğru uyusuk Brujon'un siparişe iş gören hapishane hademeleri aracılığıyla kendi adına değil de üç arkadaşı adına üç ayrı iş sipariş verdiği öğrenildi. Bunlar, ona toplam elli meteliğe mal olmuştu. Bu aşırı masraf hapishane müdürünün dikkatini çekti.

Araştırma yapıldı, tutukluların konuşma yerinde asılı olan sipariş tarifesine bakılarak, bu elli meteliğin dökümünün şu şekilde olduğu öğrenildi: Üç sipariştten biri Panthéon'a, on metelik; biri Val-de-Grâce'a, on beş metelik; biri de Grenelle şehir kapısına, yirmi beş metelik. Sonuncusu, tarifenin en pahalısıydı. Panthéon da, Val-de-Grâce da, Grenelle şehir kapısı da son derece azılı üç serserinin oturdukları yerlerdi. Bunlar; Kruideniers, namı diğer Bizarro; serbest bırakılmış forsa Glorieux ve bir de Barrecarrosse'du. Bu olay polisin dikkatini onların üzerine çekti. Bu adamların elebaşlarından ikisinin, Babet'le Gueulemer'in, hapse atılmış olan Patron-Minette'le gizli bağları olduğu tahmin

edilmekteydi. Brujon'un, ev adreslerine değil de, sokakta bekleyen kimselere gönderdiği mesajlarda, tasarlanan bazı muzır işlere dair haberler olduğu sanılıyordu. Elde başka bazı belirtiler de vardı; üç serseri yakalandılar. Böylece Brujon'un kurduğu bir oyunun boşa çıkarıldığı sanıldı.

Bu tedbirler alındıktan yaklaşık bir hafta sonra, bir gece yeni binanın alt kat yatakhanelerini kontrol eden gözcü devriye, jetonunu kutuya atacağı sırada – gözcülerin görevlerini tam olarak yerine getirdiklerinden emin olmak için kullanılan bir usuldü bu; her saat başında, yatakhanelerin kapılarına çakılı kutuların hepsine birer jeton atılması gerekiyordu– yatakhane kapısındaki gözetleme deliğinden, Brujon'un yatağında oturmuş, duvardaki lambanın ışığında bir şeyler yazdığını gördü. Gardiyan içeri girdi. Brujon'u bir ay süreyle hücreye attılar, ama yazdığı şeyi ele geçiremediler. Polis de daha fazla bilgi sağlayamadı.

Yalnız, kesin olan şu ki, bu olayın ertesi günü Charlemagne avlusundan Aslanlar Çukuru'na, ik avluyu ayıran beş katlı binanın üzerinden bir 'posta' atıldı.

Tutukluların posta dedikleri şey, sanatkârca yoğurulup, şekillendirilmiş bir ekmek topağıdır. Bunu *İrlanda*'ya, yani hapishanelerden birinin damının üzerinden, bir avludan öbürüne gönderirler. Kelimenin etimolojisi şudur: *İngiltere*'nin üzerinden, bir topraktan öbürüne, *İrlanda*'ya. Bu toprak avluya düşer. Onu yerden alan açar ve içinde, o avludaki mahkûmlardan birine yazılmış bir pusula bulur. Ekmek topağını bulan bir mahkûmsa, pusulayı sahibine verir, yok, bir gardiyan ya da hapishanelerde 'koyun', kürekte 'tilki' denilen gizlice satılmış mahkûmlardan biriye, pusula hapishane kalemine götürülür ve oradan polise teslim edilir.

Bu defa posta, gönderildiği kişi o sırada tecritte olmasına rağmen adresine ulaştı. Postanın gönderildiği kişi, Patron-Minette'in dört elebaşısından biri olan Babet'den başkası değildi.

Postanın içinde dürülmüş bir kâğıt vardı, üzerinde sadece şu iki satırlık yazı bulunuyordu:

“Babet, Plumet Sokağı'nda yapılacak bir iş var. Kapısı demir parmaklıklı bir bahçe.” Brujon'un gece yazdığı şey, buydu.

Erkek ve kadın arayıcılara rağmen, Babet pusulayı Force'dan Salpêtrière'de yatan 'iyi bir kadın dost'una ulaştırmanın çaresini aradı. Magnon adındaki bu kız polis tarafından sıkıca gözlenmekteyse de, henüz tutuklanmamıştı.

Okuyucunun adına daha önce de rastlamış olduğu bu Magnon'un, daha ileride

belirtileceği gibi, Thénardier’lerle ilişkisi vardı ve Éponine’i görmeye giderken Salpêtrière’le Madelonnettes arasında köprü işi görebiliyordu.

İşte tam o sıralarda Thénardier hakkında yürütülen soruşturmada kızları aleyhine yeterli delil bulunamadığından, Éponine’le Azelma tahliye edildiler.

Éponine çıkarken, Madelonnettes’in kapısında onu bekleyen Magnon, Brujon’un Babet’ye yazdığı pusulayı ona vererek, işin aydınlatılmasını ona havale etti.

Éponine, Plumet Sokağı’na gitti, parmaklıkları kapıyı ve bahçeyi tanıdı, evi inceledi, gözetledi, kolladı ve birkaç gün sonra Clocheperce’de oturan Magnon’a bir peksimet götürdü. Magnon da bunu Babet’nin Salpêtrière’deki metresine ulaştırdı. Hapishanelerin karanlık sembolizminde peksimet: İş yok anlamına gelir.

Öyle ki, aradan bir hafta geçmeden Babet ile Brujon, biri ‘soruşturma’ya gider, öteki oradan dönerken, Force’un devriye yolunda karşılaştıklarında, “Brujon ne haber P. Sokağı’ndan?” diye sordu Babet.

Babet, “Peksimet,” karşılığını verdi.

Böylece Brujon’un Force’da yavruladığı bu suç cenini boşa gitti.

Ne var ki, bu boşa giden cenin Brujon’un programına büsbütün yabancı bazı sonuçlara yol açtı. Bunları az sonra göreceğiz.

İnsan çoğu zaman bir ipliği düğümlediğini sanırken başka bir ipliği bağlar.

3. Mabeuf Baba’ya Görünen Bir Hayal

Marius artık kimseye gitmiyor, ara sıra Mabeuf Baba’ya rastlıyordu.

Marius, insanın başının üstünde mutlu adımların sesini duyduğu ışısız yerlere doğru giden kasvetli basamakları ağır ağır inerken, Mösyö Mabeuf de aynı basamakları kendi yönünden inmekteydi.

Cauteretz’in Florası artık satılmaz olmuş, Austerlitz’deki, iyi güneş görmeyen küçük bahçede çivit ağacı yetiştirme denemeleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Mösyö Mabeuf, burada ancak rutubet ve gölge seven birkaç nadide bitkiyi yetiştirebiliyor, ama yine de cesaretini kaybetmiyordu. Botanik bahçesinde ‘masrafı kendisine ait olmak üzere’ çivit ağacı yetiştirme denemelerinde bulunmak için iyi güneş gören bir toprak parçası elde etmiş ve bunun için de, *Flora*’sının bakırdan klişelerini rehin sandığına yatırmıştı. Öğle yemeğini iki yumurtaya indirmişti, bunun da birini on beş aydır ücretini ödemediği yaşlı hizmetçisine bırakıyor ve öğle yemeği, çoğu zaman tek yemeği oluyordu. Artık o çocuksu gülüşüyle gülmüyordu, aksi biri olmuştu, ziyaretçi de kabul

etmiyordu. Marius, ona gitmeyi düşünmemekle çok iyi yapıyordu. Ara sıra Mösyö Mabeuf 'ün botanik bahçesine gittiği saatte, yaşlı adamla delikanlı Hôpital Bulvarı'nda karşılaşıyorlardı. Konuşmuyor, sadece üzgün bir şekilde başlarını eğerek selamlaşıyorlardı. Sefaletin bir an gelip, dostluk bağlarını çözmesi ne acıdır! Eskiden iki dostken, şimdi yoldan geçen iki yaya olmuşlardı.

Kitapçı Royol ölmüştü. Mösyö Mabeuf, artık yalnız kitapları, bahçesi ve çivit ağacıyla ilgileniyordu. Bunlar mutluluğun, zevkin ve ümidin onun nazarında aldığı üç şekildi. Yaşamayı için bu kadarı ona yetiyordu. Kendi kendine, “Top top mavi çiçeklerimi elde edince zengin olacağım,” diyordu, “rehinden bakırlarımı kurtaracağım, hokkabazlıkla, davul çalarak, gazetelere ilan vererek, *Flora*'ma yeniden rağbet edilmesini sağlayacağım. Pierre de Médine'in 1559 baskısı, tahta kapaklı *Gemicilik Sanatı* kitabından bir nüsha satın alacağım, nereden alacağımı da biliyorum.” Bu arada gün boyunca çivit ağacı tarlasında çalışıyor, akşamları eve döndüğünde bahçesini suluyor, kitaplarını okuyordu. Mösyö Mabeuf o tarihte seksen yaşına yaklaşmıştı.

Bir akşam garip bir hayal gördü:

Evine dönmüştü, henüz ortalık iyice aydınlıktı. Sağlığı bozuk olan Plutarque Ana hasta, yatıyordu. Üzerinde biraz et kalmış bir kemik ve mutfak masasının üzerinde bulduğu bir parça ekmekle akşam yemeğini yemiş, bahçesinde sıra vazifesi gören devrik bir taşın üzerine oturmuştu.

Bu sıranın yanında, eski meyve bahçelerinde olduğu gibi, kiriş ve tahtalardan yapılma hayli harap kocaman bir tür dolap yükseliyordu; zemini tavşan kümesi, üst katı sebzelikti. Kümeste tavşan yoktu, sebzelikte ise sadece birkaç elma vardı: Kış için saklananlardan arta kalanlar.

Mösyö Mabeuf gözlüğünü takmış, kendisini pek ilgilendiren, hatta –yaşı için vahim şey– zihnini uğraştıran iki kitabı okumaya koyulmuştu. Tabiatındaki çekingenlik, onu batıl inançları benimsemeye eğilimli kılıyordu. Bu kitaplardan birincisi Başkan Delancre'in *Cinlerin Değişken Mizacı* adlı ünlü eseri, diğeriye Mutor de la Rubaudière'in *Vauvert Şeytanları ve Bièvre'in Cinleri Üzerine* kitabıydı. Bu son kitap, onu büsbütün ilgilendiriyordu, çünkü bahçesi, zamanında cinlerin pek sık uğradığı bir yerdi. Alacakaranlık yukarıda olanları ağartmaya, aşağıda olanları da karartmaya başlıyordu. Mabeuf Baba bir yandan okuyor, bir yandan da elindeki kitabın üzerinden bitkilerini ve özellikle muhteşem katmerli bir zakkumu seyrediyordu; bu onun içine teselli veren şeylerden biriydi. Samyeliyle, rüzgârla, güneşle dört gün geçmiş, tek bir damla yağmur düşmemişti. Saplar bükülüyor, tomurcuklar eğiliyor, yapraklar

dökülüyordu, hepsinin sulanmaya ihtiyacı vardı. Özellikle katmerli zakkum pek mahzun duruyordu. Mabeuf Baba, bitkilerin de ruhu olduğuna inananlardandı. İhtiyar adam bütün gün çivit ağaçları ekili toprak parçasında çalışmış, yorgunluktan bitkin düşmüştü; buna rağmen yerinden kalktı, kitaplarını sıranın üstüne koydu ve iki büklüm bir halde, sarsak adımlarla kuyuya kadar gitti, ama zinciri yakaladığı zaman, onu çengelinden çıkaracak kadar bile çekemedi. Bunun üzerine geri döndü ve gözlerini derin bir üzüntüyle gitgide yıldızlarla dolan gökyüzüne doğru kaldırdı.

Akşam vaktinde, insanoğlunun acılarını kasvetli ve ebedi sevinç altında ezen bir huzur vardı. Gece de, gündüz kadar kurak geçeceğe benziyordu.

“Her tarafta yıldızlar var!” diye düşündü ihtiyar, “en küçük bir bulut bile yok! Bir damla su bile yok!”

Bir an yukarı kalkan başı, tekrar göğsüne düştü.

Başını yine kaldırdı, mırıldanarak gökyüzüne bir daha baktı:

“Bir damla çiy! Birazcık merhamet!” dedi yalvarırcasına.

Kuyunun zincirini bir defa daha kancasından çıkarmayı denedi, ama yapamadı. Tam o anda bir ses duydu; şöyle diyordu:

“Mabeuf Baba, bahçenizi sulamamı ister misiniz?”

Aynı zamanda çitten vahşi bir hayvan geçiyormuş gibi bir ses geldi, çalılarının arasından uzun boylu, zayıf bir kızın çıktığını gördü Mösyö Mabeuf. Kız, ona korkusuzca bakarak karşısına dikildi. Bir insandan çok, alacakaranlıkta açılan bir şekle benziyordu.

Kolayca telaşlanan biri olduğundan, az önce söylediğimiz gibi, hemen korkuya kapılan Mabeuf Baba daha verecek bir hecelik karşılık bulamadan, karanlığın içinde acayip bir sertlikle hareket eden bu varlık, zinciri kancasından çıkarmış, kovayı kuyuya daldırıp çekmiş ve bahçe süzgecini doldurmuştu bile. Adamcağız çıplak ayaklı, partial etekli bu görüntünün çiçek tarlaları arasında koşuşup, çevresine hayat dağıttığını görüyor, bahçe süzgecinin yapraklar üzerinde çıkardığı ses Mabeuf Baba’nın ruhunu sevinç ve hayranlıkla dolduruyordu. Katmerli zakkum, ona artık mutluymuş gibi geliyordu.

Birinci kova boşalınca, kız bir ikincisini, sonra bir üçüncüsünü çekti. Bütün bahçeyi suladı.

Simsiyah görünen silüetiyle onun böyle tarhlar arasındaki yollarda, yırtık pırtık boyun atkısını küt kemikli kollarında sallaya sallaya yürümesinde, adeta yarasaya benzeyen bir hal vardı.

İşini bitirince, Mabeuf Baba, gözlerinden yaşlar akarak kıza yaklaştı ve elini onun alınına koydu.

“Tanrı sizi takdir edecektir,” dedi, “mademki çiçeklere özen gösteriyorsunuz, siz bir meleksiniz.”

“Hayır,” diye cevap verdi kız, “ben şeytanım, ama umurumda bile değil.”

İhtiyar, onun cevabını beklemeden ve duymadan haykırdı:

“Ne yazık ki, kötü bahtlı ve yoksulum! Sizin için hiçbir şey yapamayacak durumdayım!”

“Benim için bir şey yapabilirsiniz,” dedi kız.

“Ne gibi bir şey?”

“Mösyö Marius’ün nerede oturduğunu söyleyebilirsiniz.” İhtiyar hiçbir şey anlamadı.

“Hangi Mösyö Mariüs’ün?”

Kız fersiz gözlerini kaldırdı, kaybolmuş bir şeyi arar gibi yaptı.

“Vaktiyle buraya gelen bir genç.”

Bu arada Mösyö Mabeuf, hafızasını yoklamıştı.

“Ha! Evet!” diye haykırdı, “kimi demek istediğinizi anlıyorum. Durun bakayım! Mösyö Marius... Baron Marius Pontmercy, hay Tanrım! Şeyde oturuyor... Daha doğrusu, artık oturmuyor... Ha, evet, bilmiyorum.”

Bunu derken katmerli bir zakkum dalını bağlamak için eğilmişti, devam etti:

“Bak, şimdi hatırladım. Sık sık bulvardan geçiyor, Glacière tarafına doğru gidiyor. Croulebarbe Sokağı. Tarlakuşu tarlası. Oraya gidin. Kolayca rastlarsınız.”

Mösyö Mabeuf doğrulduğunda ortada hiç kimse kalmamıştı, kız kaybolmuştu.

Elbette biraz korktu.

“Doğrusu, bahçem sulanmış olmasaydı, bunun bir ruh olduğuna inanırdım,” diye düşündü.

Bir saat sonra yattığında, aynı şey yine aklına geldi, uykuya dalarken, düşüncenin –denizi geçmek için balık olan masal kuşu gibi– uykuya dalmak için yavaş yavaş rüya haline girdiği o bulanık anda, kendi kendine, dalgın dalgın şöyle diyordu:

“Doğrusu, bütün bunlar Rubaudière’in cinlere dair anlattıklarına çok benziyor. Bu sakın bir cin olmasın?”

4. Marius’e Görünen Hayal

Bir ‘ruh’un Mabeuf Baba’yı ziyaretinden birkaç gün sonra, bir sabah – günlerden pazartesiydi, yani Marius’ün Courfeyrac’tan Thénardier için yüz metelik ödünç para aldığı gündü– Marius parayı cebine koymuş, onu hapishane kalemine götürmeden önce, dönüşte çalışabilmesini sağlayacağı ümidiyle ‘biraz gezinmeye’ gitmişti. Zaten hep böyle oluyordu. Yataktan kalkar kalkmaz biraz çeviri yapmak üzere bir kitapla, bir kâğıdın başına oturuyordu. O tarihte, yaptığı iş Almanların ünlü bir kalem kavgasını, Gans’la Savigny arasındaki tartışmayı Fransızca’ya çevirmekti. Savigny’yi ele alıyor, Gans’ı alıyor, dört satır okuyor, bir satır yazmaya çalışıyor, ama yapamıyordu, önündeki kâğıtla kendi arasında bir yıldız görüyordu. Sandalyesinden kalkıyor, “Şöyle bir dışarı çıkayım. Böylelikle çalışabilirim,” diyordu.

Tarlakuşunun tarlasına gidiyordu.

Orada, o yıldızı büsbütün fazla, Savigny ile Gans’ı ise büsbütün az görüyordu.

Sonra evine dönüyor, işine devam etmeyi deniyor, ama bir türlü başaramıyordu; beyninde kopan tellerin hiçbirini yeniden bağlamaya imkân olmuyordu. O zaman kendi kendine; “Yarın dışarı çıkmayacağım. Çalışmama engel oluyor,” diyor, yine de her gün çıkıyordu.

Courfeyrac’ın evinden çok, Tarlakuşunun tarlasında oturuyordu. Asıl adresi suydü; Santé Bulvarı, Croulebarbe Sokağı’ndan sonraki yedinci ağaç.

O sabah bu yedinci ağaçtan ayrılmış, Gobelin Irmağı’nın korkuluğuna oturmuştu. Güneş, taze açmış pırıl pırıl yaprakların arasında keyifli keyifli süzülüyordu.

Marius, ‘o’nu hayal ediyordu. Hayalleri yergi halini alıp, kendi üzerine düşmekteydi. Benliğini saran tembelliği, bu ruh kötürümlüğünü ve her an gözlerinin önünde koyulaşıp kalınlaşan, artık güneşi bile ona göstermez olan gece karanlığını acı acı düşünüp duruyordu. Ne var ki, hareket gücü son derece azaldığı, kendini üzüntüye bırakacak kadar da gücü kalmadığı için, bir monolog bile sayılamayacak olan bu karmakarışık fikirlerin acıklı fışkırışı arasında, bu melankolik dalgınlık arasında yine de dış dünyaya ait duygular ona kadar ulaşabiliyordu. Arkasında, aşağısında, ırmağın iki kıyısında, çamaşırlarını çitileyen Gobelin’in çamaşırcı kadınlarını, başının üstünde ise kara ağaçların içinde şakıyan kuşları duyuyordu: Bir yanda özgürlüğün, mutlu tasasızlığın, kanatlanmış boş zamanın sesi; öbür yanda emeğin gürültüsü. Bu iki neşeli gürültü onu derin hayallere, hatta adeta tefekküre iten bir şeydi.

Vecd içinde yıkılmışlığı ortasında birdenbire tanıdık bir ses işitti:

“Hah! İşte orada!” diyordu.

Gözlerini kaldırdı ve bir sabah odasına gelmiş olan o kötü bahtlı, Thénardier'lerin büyük kızı Éponine'i tanıdı. Artık adının ne olduğunu biliyordu. Tuhaftı hem yoksullaşmış hem de güzelleşmişti. Oysa bu iki yönde de ileri tek adım atabileceğe benzemiyordu. Aydınlık ve sefalet yönünde çifte ilerleme kaydetmişti. Kararlı bir tavırla Marius'ün odasına girdiği o günkü gibi yine yalınayak, yine partial elbiseler içindeydi, ama elbiseler iki ay daha eskimişti; delikleri daha geniş, limeleri daha iğrençti. Ses yine aynı kısık ses, alın, kuru yelin yakıp kırıştırdığı aynı sıcak alın, aynı başıboş bakışlar; şaşkın ve oynak. Yüz ifadesinde eskisinden fazla olarak, hapse girmenin sefalete eklediği bir tür ürküntü ve acındırıcılık vardı.

Saçlarında saman ve ot kırıntıları göze çarpıyordu; Hamlet'in deliliğinin bulaşmasıyla aklını kaçıran Ophélie'da olduğu gibi değil de, bir ahır samanlığında yattığı...

Ve bütün bunlarla birlikte, güzeldi. Ey gençlik! Ne muhteşem bir yıldızsın sen!

Bu sırada Marius'ün karşısında duran kızın kansız yüzünde sevinçli olduğunu gösteren hafif bir gülümseme belirmişti.

Bir süre sanki konuşamıyormuş gibi kalakaldı ve sonunda, "Nihayet size rastlayabildim!" dedi. "Mabeuf Baba'nın hakkı varmış, bu bulvardaymışsınız! Sizi ne kadar çok aradım! Bir bilerseniz! Biliyor musunuz, ben içerdeydim. On beş gün! Sonra salıverdiler! Çünkü bana yüklenebilecek hiçbir suç yoktu, hem reşit değilim. İki ay daha gerekiyor. Ah! Sizi ne kadar aradım! Altı haftadan bu yana. Demek artık orada oturmuyorsunuz, öyle mi?"

"Hayır," dedi Marius.

"Ha! Anlıyorum. O şeyden ötürü. Böylesine zorbalıkla yapılan soygunlar hiç de hoş değil. Siz de taşındınız. Ama durun hele! Niçin eski püskü şapkalar giyiyorsunuz! Sizin gibi bir gencin güzel elbiseleri olmalı. Biliyor musunuz Mösyö Marius? Mabeuf Baba, size Baron Marius bilmem ne diyor. Baron olduğunuz doğru değil, değil mi? Baronlar yaşlı olurlar, Luxembourg'da, en güneşli yere otururlar, bir metelik verip *Quotidienne* okurlar. Bir defasında, mektup götürmek için öyle bir baronun evine gitmiştim. Yüz yaşından fazlaydı. Söylesenize, şimdi nerede oturuyorsunuz?"

Marius cevap vermedi.

Kız devam etti:

"Ah! Gömleğinizde delik var. Onu sizin için dikmem gerekir."

Gittikçe mahzunlaşan bir ifadeyle sordu:

"Yoksa beni görmekten memnun değil misiniz?"

Marius susuyordu. Kız da bir an sessiz kaldıktan sonra haykırdı:

“Ama eğer istesem sizi memnun görünmeye zorlayabilirim!”

“Nasıl?” diye sordu Marius, “Ne demek istiyorsunuz?”

“Yo! Bana biraz önce sen diyordunuz!” dedi kız.

“Peki öyleyse, ne demek istiyorsun?”

Kız dudaklarını ısırđı; tereddüt eder gibiydi, sanki bir iç mücadele geçiriyordu. Nihayet kararını vermiş göründü.

“Boş ver, fark etmez. Kederli görünüyorsunuz, oysa keyifli olmanızı istiyorum. Yalnız, bana güleceğimize söz verin. Güldüğünüzü ve ‘Oh, iyi! Bu güzel işte!’ dediğimizi görmek istiyorum. Zavallı Mösyö Marius! Hatırlıyor musunuz? Bana ne istersem vereceğimize dair söz vermiştiniz...”

“Evet! Konuşsana canım!”

Kız, Marius’ün gözlerinin içine bakarak, “Adresi buldum,” dedi.

Marius, sapsarı kesildi. Bütün kanı kalbine çekildi.

“Hangi adresi?”

“Benden istediğiniz adresi!”

Zoraki söylüyormuş gibi ilave etti:

“Şu adres... Hani, bildiğiniz!”

“Evet?” diye kekeleydi Marius.

“Küçükhanımın adresi!”

Sözünü bitirdikten sonra derin bir iç çekti.

Marius üstünde oturduğu korkuluktan yere atladı, heyecandan kendini kaybetmişcesine kızın ellerine sarıldı.

“Oh! Peki öyleyse! Götür beni! Söyle bana! Ne dilersen iste benden! Neresi?”

“Gelin benimle,” diye cevap verdi kız, “sokağı ve numarayı iyi bilmiyorum, buraya göre tam aksi yönde, ama evi biliyorum, sizi oraya götüreceğim.”

Elini çekti ve ekledi:

“Ah! Ne kadar da memnun oldunuz!”

Sesinin tonu, dışardan bakan birini üzebilirdi, ama sarhoş ve kendinden geçmiş bir halde olan Marius’e hiç dokunmadı.

Marius’ün alnından bir bulut geçti. Éponine’in kolunu yakaladı.

“Bana bir şey için yemin et!”

“Yemin mi edeyim?” dedi kız, “bu da ne demek oluyor? Bak hele! Yemin etmemi istiyorsunuz, öyle mi?”

Güldü.

“Baban! Söz ver bana Éponine! Yemin et bana ki, bu adresi babana vermeyeceksin!”

Kış şaşırmış bir halde ona doğru döndü.

“Éponine! Adımın Éponine olduğunu nereden biliyorsunuz?”

“Bana söz ver, dediğimi yapacağına dair!”

Ama kız onu duyuyor gibi görünmüyordu.

“Bu çok güzel! Bana Éponine dediniz.”

Marius, onu iki kolundan birden yakaladı.

“Tanrı aşkına bana cevap ver! Söylediğime dikkat et, bildiğin adresi babana söylemeyeceğine dair bana söz ver!”

“Babam mı?” dedi kız, “Ha, evet, babam! Gönlünüz rahat olsun. O hücrede. Zaten babam umurumda bile değil!”

“Ama söz vermiyorsun bana!” diye Marius haykırdı.

Kız kahkahalarla gülererek, “Canım, kollarımı bıraksanıza,” dedi, “amma da tartakladınız beni! Tamam! Tamam! Söz veriyorum size! Yemin ediyorum! Ne önemi var ki benim için? Adresi babama söylemeyeceğim. Oldu mu şimdi? Bu muydu istediğiniz?”

“Başka birine de söylemeyeceksin, değil mi?”

“Hiç kimseye.”

“Şimdi beni oraya götür,” dedi Marius.

“Hemen mi?”

“Hemen.”

“Gelin.”

“Ah! Ne kadar memnun, ne kadar da memnun!” diye kendi kendine söylendi.

Birkaç adım attıktan sonra durdu.

“Beni çok yakından izliyorsunuz Mösyö Marius. Bırakın, ben önden gideyim, siz de hiç belli etmeden, şöyle arkamdan gelin. Sizin gibi bir gencin, benim gibi bir kadınla birlikte görülmesi doğru olmaz.”

Bu çocuğun ağzından çıkan bu ‘kadın’ sözünün taşıdığı olanca anlamı hiçbir dil ifade edebilecek güçte değildir.

On on iki adım kadar sonra yeniden durdu; Marius, ona yetişti. Kız, arkasına dönmeden, yan tarafa doğru konuştu:

“Aklıma gelmişken söyleyeyim, hatırlarsınız, bana bir şey söz vermiştiniz

hani?”

Marius ceplerini karıştırdı. Bütün varı yoęu baba Thénardier’e verilecek beş franktan ibaretti. Parayı alıp, Éponine’in eline tutuşturdu.

Kız parmaklarını açtı, parayı avucundan yere düşürdü ve mahzun bir tavırla delikanlıya bakarak, “Sizin paranızı istemiyorum,” dedi.

ÜÇÜNCÜ KİTAP PLUMET SOKAĞI'NDAKİ EV

1. Sır Dolu Ev

Geçen yüzyılın ortalarına doğru Paris Yüksek Mahkemesi'nin yuvarlak, siyah kadife takkeli başkanlarından biri, bir metresi olduğu ve bunu sakladığı için – çünkü o dönemde soylular metreslerini ele güne gösterdikleri halde burjuvalar sakarlardı– Saint-Germain dış mahallesinde bugün Plumet Sokağı denilen ıssız Blomet Sokağı'nda, o zamanlar Combat des Animaux adını taşıyan yerin yakınlarında 'küçük bir ev' inşa ettirmişti.

Bu ev tek katlı bir köşktü. Zemin katta iki salon, birinci katta iki oda, aşağıda bir mutfak, yukarıda küçük özel bir salon, damın altında bir çatı odası vardı. Bütün bunlar geniş bir parmaklıkla caddeye bakan bahçenin gerisindeydi. Yaklaşık beş dönümlük bir bahçeydi bu. Yoldan geçenlerin bütün görebildikleri bundan ibaretti. Ama köşkün arkasında dar bir avlu ve avlunun sonunda altı mahzen, iki odadan ibaret alçak bir daire, gerektiğinde bir çocukla bir dadının gizlenebilmesini sağlayabilecek eski bir yapı vardı. Bu yapı, arka tarafından, gizli ve ancak sırrını bilenlere açılabilen bir kapıyla, dar, uzun, taş döşeli, dolambaçlı, üstü açık, iki yanında yüksek duvarlar uzanan bir dehlize bağlanıyordu. Bu dehliz de olağanüstü bir maharetle gizlenmişti ve bütün köşelerini, bütün kıvrımlarını takip ettiği kapalı bahçelerin ve bostanların arasında adeta kaybolmuşçasına uzayıp giderek, yine sırrını bilenlerce açılabilen başka bir kapıya varıyordu. Bu, yaklaşık bin metre öteden, hemen hemen başka bir mahalleye, Babylone Sokağı'nın تنها ucuna açılan bir kapıydı.

Sayın başkan bu kapıdan girerdi. Öyle ki, onu gözetleyip, takip eden ve her gün esrarengiz bir şekilde bir yere gittiğini görenler olsa bile, Babylone Sokağı'na gitmenin, Blomet Sokağı'na gitmek demek olduğunu asla akıl edemezlerdi. Ustaca satın alınan arsalar sayesinde, kurnaz hâkim bu gizli yol işini kendi toprağı üzerinde, yani hiçbir kontrole uğramaksızın yaptırabilmişti. Daha sonra, bu dehlize bitişik toprak parçalarını bahçe ve ekim alanı olarak kullanılmak üzere küçük parseller halinde yeniden satmıştı. Bu toprak parçalarının sahipleri her iki tarafta da gözlerinin önündeki duvarın müşterek bir duvar olduğunu sanıyor ve çiçek tarhları, meyve bahçeleri ortasından iki duvar arasında kıvrılarak giden taş döşeli uzun yol şeridinin varlığından şüphe bile etmiyorlardı. Bu garipliği yalnızca kuşlar görüyordu. Geçen yüzyılın çalıbülbülleriyle arıkuşları herhalde sayın başkan hakkında hayli dedikodu

yapmışlardır.

Mansard tarzında taştan inşa edilmiş, Watteau tarzında lambri kaplanıp döşenmiş, içten barok, dıştan eski stil, üç sıra çiçek çitiyle çevrili olan köşkün yüksek mevkide olan bir hâkime, onun aşk hevesine yaraşır mahrem, şuh ve ihtişamlı bir havası vardı.

Bugün artık ortadan kalkmış olan bu evle dehliz on beş yıl öncesine kadar hâlâ duruyordu. 93'te, bir sac ve bakır eşya imalatçısı bu evi yıktırmak üzere satın almış, ama bunun için gerekli olan parayı ödeyememiş; ulus, adamı iflasa mahkûm etmişti. Böylece, bakırcı evi yıkacağına, ev bakırcıyı yıkmış oldu. O zamandan beri ev boş kaldı ve insan varlığının artık hayat aşılamadığı her mesken gibi yavaş yavaş harap oldu. Eski mobilyalarla döşeli, satılmaya ya da kiralanmaya daima hazır ve Plumet Sokağı'ndan yol boyunca ancak geçen on on iki kişi 1810'dan beri bahçenin parmaklığında asılı duran, okunmaz hale gelmiş olan sarı bir tabelayla bu durumdan haberdar oluyorlardı.

Yine aynı gelip geçenler, Restorasyon sonlarına doğru bu tabelanın ortadan kaybolduğunu, hatta birinci kat pencerelerindeki panjurların açıldığını fark ettiler. Gerçekten de artık evde oturanlar vardı. Pencereleere, içeride bir kadının olduğunu gösterecek şekilde 'sevimli küçük perdeler' asılmıştı.

1829 yılı Ekim ayında yaşlıca bir adam çıkagelip evi olduğu gibi, doğal olarak arkadaki ek bina ve Babylone Sokağı'na açılan dehlizle birlikte kiralamış ve bu geçidin iki kapısının gizli açılıp kapanma düzeneğini de yeniden yaptırmıştı. Söylediğimiz gibi ev hâlâ mahkeme başkanının eski eşyasıyla döşeliydi. Yeni kiracı bazı onarımlar yaptırmış, şurada burada bazı eksikleri tamamlamış, avluya taşlar, yerlere döşeme tuğlaları, merdivenlere basamaklar, yerlere parke tahtalar, pencerelere camlar koydurmuş ve en sonunda bir genç kız ve bir yaşlı hizmetçiyle birlikte, gürültüsüz patırtısız, evine giren birinden çok, evinden içeri süzülen biri gibi gelip yerleşmişti. Komşular hiç dedikodu yapmadılar, çünkü zaten komşu yoktu.

Bu az eşyalı kiracı Jean Valjean, genç kız da Cosette'di. Hizmetçi ise, Jean Valjean'ın hastaneden ve sefaletten kurtardığı Toussaint adında yaşlı, taşralı, kekeme bir kadındı; bu üç özelliğinden dolayı Jean Valjean, onu yanına almaya karar vermişti. Evi, gelir sahibi Mösyö Fauchelevent adıyla kiralamıştı. Yukarıda anlattığımız bütün olaylarda okuyucu hiç şüphesiz Jean Valjean'ı tanımakta Thénardier kadar gecikmemiştir.

Acaba Jean Valjean, Petit-Picpus Manastırı'ndan niçin ayrılmıştı? Ne olmuştu? Hiçbir şey olmamıştı.

Hatırlanacağı gibi Jean Valjean manastırda mutluydu, o kadar mutluydu ki, sonunda vicdanı bu durumdan kaygı duymaya başlamıştı. Cosette’i her gün görüyor, içinde babalık duygusunun doğup gittikçe geliştiğini hissediyor, bütün ruhuyla bu çocuğun üzerine titriyordu. Cosette’in kendisine ait olduğunu, hiçbir kuvvetin onu kendisinden ayıramayacağını, bunun böyle sürüp gideceğini, her gün ufak ufak teşvik edildiğinden, sonunda onun mutlaka rahibe olacağını, böylece manastırın kendisi için olduğu gibi, onun için de şimdiden sonra bütün dünya demek olduğunu, kendisinin burada ihtiyarlayacağını, onun da burada büyüyeceğini, kendisinin burada öleceğini, kısacası –tatlı umut– hiçbir ayrılık ihtimali olmadığını düşünüyordu. Jean Valjean bunları düşünürken tereddüde düştü. Kendi kendini sorguya çekti. Bu mutluluk, acaba tümüyle kendine ait bir mutluluk muydu, yoksa başka birinin mutluluğunun da bunda payı var mıydı? Bu yaşlı haliyle o çocuğun mutluluğuna da el koyup, çalmıyor muydu? Kendi kendine, “Hayattan vazgeçmeden önce hayatı tanımak bu çocuğun hakkı,” diyordu. Bütün sorunlardan onu kurtarmak bahanesiyle, peşin peşin ve adeta ona hiç danışmaksızın, bütün zevkleri onun elinden çekip almak, onda yapay bir yetenek filizlendirmek için, onun cehaletinden ve kimsesizliğinden yararlanmak, sonuç olarak insani bir varlığı ucubeleştirmek, Tanrı’ya yalan söylemektir. Kim bilir, belki de Cosette günün birinde bütün bunların farkına varacak, rahibe olduğu için pişmanlık duyacak ve ondan nefret edecekti? Bu son düşünce, oldukça bencil bir düşünceydi, ötekilerden daha az kahramancaydı, ama onun için tahammül edilmez bir şeydi. Manastırdan ayrılmaya karar verdi.

Karar verdi ve bunun böyle olması gerektiğini üzümlere kabul etti. Bu konuda yapılabilecek itirazlara gelince, hiçbir şekilde karşı çıkılamazdı. Bu dört duvar arasında geçen beş yıl, bu kayboluş, korku unsurlarını kesinlikle yok etmiş ya da dağıtmıştı. Yeniden rahatça insanların arasına girebilirdi. İhtiyarlamış, her şey değişmişti. Artık onu kim tanıyabilirdi ki? Hem sonra, en kötü ihtimalle, tehlike yalnızca kendisi için söz konusuydu, kendisi küreğe mahkûm edilmiş olduğu için, Cosette’i de manastır hayatına mahkûm etmeye hakkı yoktu. Zaten görevler karşısında tehlike nedir ki? Sonuçta, onu tedbirli olmaktan alıkoyan herhangi bir şey de yoktu.

Cosette’in eğitimine gelince, hemen hemen bitmişti.

Kararını verince, fırsat kollamaya başladı. Bu da çıkmakta gecikmedi. İhtiyar Fauchelevent öldü.

Jean Valjean, saygıdeğer başrahibeden görüşme dileğinde bulunarak, ona kardeşinin ölümüyle küçük bir mirasa konduğunu, bunun, ona bundan böyle çalışmadan yaşama imkânı verdiğini, bu yüzden manastırdaki işinden

ayrılacağını ve kızını da birlikte götürceğini, ama Cosette henüz rahibe olmadığına göre, onun hiçbir ücret alınmadan yetiştirilmesinin doğru olmadığını, bu nedenle Cosette'in manastırda geçirdiği beş yıl için tazminat olarak cemaate beş bin franklık bir bağışta bulunmasına saygıdeğer başrahibenin izin vermesini tam bir alçakgönüllülükle rica ettiğini söyledi.

Jean Valjean, Ebedi İbadet Tarikatı Manastırı'ndan işte böyle ayrıldı.

Manastırı terk ederken, anahtarını üstünden hiç ayırmadığı küçük valizi hiçbir taşıyıcıya emanet etmeyerek, kendi kucağında taşıdı. Bu valiz, içinden sızan koruyucu kokuları yüzünden Cosette'in merakını gıdıklıyordu.

Hemen söyleyelim ki, Jean Valjean bu valizi bundan sonra da hiçbir zaman yanından ayırmadı. Onu daima odasında bulunduruyordu. Oradan oraya göç ederken bile sırasında ilk ve bazen de tek taşıdığı şey buydu. Cosette buna gülüyor ve "Bu valiz ayrılmaz parça," diyor ve "onu kıskanıyorum," diye ekliyordu.

Öte yandan, Jean Valjean yeniden açık havaya çıkarken, derin bir endişe duymaktan kendini alamadı.

Plumet Sokağı'ndaki evi keşfeder etmez, hemen yerleşti. Artık, Ultime Fauchelevent adını almıştı.

Aynı zamanda hep aynı mahallede oturarak dikkati çekmemek, kapılabileceği en küçük bir kuşkuda, gerekiyorsa ortadan kaybolmak ve Javert'in elinden mucize kabilinden kurtulduğu o geceki gibi hazırlıksız bulunmamak için Paris'te iki apartman dairesi daha kiraladı. Bunlar pek kötü ve yoksul görünümlü iki daireydi: Birbirinden çok uzak iki mahallede, biri Ouest Sokağı'nda, öbürü Homme-Armé Sokağı'ndaydı.

Ara sıra, Toussaint'i götürmeden, Cosette'le birlikte bazen Homme-Armé Sokağı'na, bazen de Ouest Sokağı'na giderek, orada bir ay ya da altı hafta kadar kalıyordu. Hizmetini oralardaki kapıcılara gördürüyor ve kendisini, bir ayağı şehirde olan taşralı bir gelir sahibi olarak tanıtıyordu. Bu yüce erdemli kişinin polisten kaçmak için Paris'te üç ayrı evi vardı.

2. Jean Valjean Milli Muhafız

Ama Jean Valjean, asıl Plumet Sokağı'nda oturuyordu ve buradaki yaşayışını şöyle düzenlemişti:

Cosette, hizmetçi kadınla birlikte köşkte oturuyordu. Pencere aralarında yağlıboya resimler olan büyük yatak odası, duvarlarında yaldızlı süsler olan küçük özel salon ve mahkeme başkanının duvarları halı kaplı, geniş koltuklu

salonu onundu. Bahçe de ona aitti. Jean Valjean, Cosette’in odasına  renkten oluşan eski şam ipeğiyle kaplı kubbeli bir karyola, Figuiet-Saint-Paul Sokağı’nda Gaucher Ana’dan satın alınmış eski güzel bir Acem halısı koydurmuş ve bu olağanüstü antikaların ciddiyyetini telafi etmek için de, bu okazyon malların arasına genç kızlara özgü her türlü neşeli ve zarif küçük eşyayı –etajer, kitaplık ve yaldızlı kitaplar, yazı takımı ve kğitler, kurutma tamponu, sedef kakmalı iş masası, altın yaldızlı gümüşten nakış kutusu, Japon porseleninden tuvalet takımı– katmıştı. Birinci katın penceresinde karyoladaki gibi kırmızı zemin üstüne  renkli şam ipeklişinden uzun perdeler asılıydı. Zemin katın pencerelerinde ise işlemeli ağır perdeler vardı. Bütün kış boyunca, Cosette’in evi yukarıdan aşağı ısıtılıyordu. Jean Valjean’a gelince; o, dipteki avluda, kapıcı kulübesine benzer bir yerde oturuyordu. Portatif bir karyola üzerinde bir şiltesi, beyaz tahtadan bir masası, iki hasır sandalyesi, çiniden bir su testisi, tahta bir raf üzerinde birkaç kitabı vardı. Değerli valizi bir köşede duruyordu. Hiç ateş yakmazdı. Yemeklerini Cosette’le birlikte yiyordu. Sofrada onun için daima siyah ekmek bulunurdu.

Toussaint ilk geldiğinde Jean Valjean, ona, “Evin efendisi matmazeldir,” demişti. “Peki ya siz m-s-y?” diye Toussaint şaşkınlık içinde sormuştu, “Ben, efendilikten çok daha iyi bir durumdayım, babayım.”

Cosette manastırda ev işleri konusunda yetiştirilmişti; oldukça mütevazı olan ev giderleriyle o ilgileniyordu. Jean Valjean, her gün onu koluna alıp gezmeye çıkıyor, onu Luxembourg Parkı’nın en تنها yoluna götürüyordu; her pazar da ayın için Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi’ne. Bu kiliseyi çok uzak olduğu için seçmişti. Burası çok yoksul bir mahalle olduğundan, bol bol sadaka dağıtıyor, yoksullar kilisede etrafını sarıyorlardı. Thnardier’lerin para dilenmek için yazdıkları kâğıtta; Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi’ndeki ‘hayırsever kişiye’ hitabı işte bu yüzdendi. Jean Valjean, yoksulları ve hastaları ziyarete giderken Cosette’i de götürmekten memnun oluyordu. Plumet Sokağı’ndaki eve hiçbir yabancı girmezdi. Yiyecekleri Toussaint getiriyordu. Suyu da Jean Valjean kendisi bulvar üzerindeki, hemen yakındaki bir çeşmeden gidip alıyordu. Odunu ve şarabı, Babylone Sokağı’na açılan kapıya yakın bir yerdeki yarı toprağa gömülü, duvarları taş kaplı bir çeşit kovuğa koyuyorlardı. Burası zamanında başkan hazretlerine mağara vazifesi görmüştü, çünkü ılgnlıklar ve Küçük Evler Devri’nde mağarasız aç olmazdı.

Babylone Sokağı’ndaki orta boy kapıda mektup ve gazeteler için kumbara kutu vardı. Ancak Plumet Sokağı’ndaki köşkün  sakini ne gazete ne de mektup aldıklarından, bir zamanlar kara cüppeli bir zamparaya çöpçatanlık ve sırdaşlık

eden bu kutu, şimdi ancak vergi tahsildarlarının ihbarnameleriyle Milli Muhafız Teşkilatı'nın bildirilerinin konulmasına yarıyordu. Çünkü gelir sahibi Mösyö Fauchelevent, Milli Muhafız Teşkilatı'ndandı; 1831 nüfus sayımının dar delikli ağından kaçamamıştı. O tarihte belediyece yapılan istihbarat Küçük Picpus Manastırı'na kadar uzanmış ve nüfuz edilmesi imkânsız olan o kutsal topluluğun içinden Jean Valjean, belediye başkanlığının gözünde saygıya değer, yani muhafızlık yapabilmeye layık bir kişi olarak çıkmıştı.

Jean Valjean, her yıl üç dört defa üniformasını sırtına geçirip, nöbetini tutmaya gidiyordu. Bu işi seve seve yapıyordu; bu kıyafet onun tanınmamasına yarıyordu; hem onun münzevi yaşayışına dokunmuyor hem de onu halkın içine karıştırıyordu. Jean Valjean, askerlikten yasal muafiyet çağı olan altmış yaşına artık gelmişti, ama ellisinden fazla göstermiyordu ve zaten başçavuşundan kaçmaya ve Lobau Kontu ile ihtilafa düşmeye de hiç niyetli değildi; nüfus kâğıdı yoktu, adını saklıyordu, kimliğini saklıyordu, yaşını saklıyordu, her şeyi saklıyordu ve de söylediğimiz gibi, iyi niyetli bir milli muhafızdı o. Vergisini ödeyen herhangi birine benzemek, onun başlıca arzusuydu. Bu adamın ideali, içte melek, dışta burjuva olmaktı.

Bir noktayı daha kaydedelim: Jean Valjean, Cosette'le birlikte çıktığı zamanlar anlattığımız gibi giyiniyordu ve eski bir subayı andıran bir havası vardı. Yalnız çıktığı zamanlar ise –ki genellikle akşamları oluyordu bu– daima sırtına bir işçi ceketiyle, bir işçi pantolonu giyiyor, başına da yüzünü gizleyen bir kasket geçiriyordu. Bu bir tedbir miydi, yoksa alçakgönüllülük mü? Her ikisi birden. Kaderinin muammalı yanına artık alışmış olan Cosette, babasının garipliklerini pek fark etmiyordu. Toussaint'e gelince, o, Jean Valjean'a tapıyor ve yaptığı her şeyi doğru buluyordu.

Jean Valjean'ı görmüş olan kasap, bir gün Toussaint'e, "Garip bir adam," dedi. Kadın cevap verdi: "O bir azizdir."

Gerek Jean Valjean, gerek Cosette, gerekse Toussaint, yalnızca Babylone Sokağı'ndaki kapıyı kullanıyorlardı. Demir parmaklıklı bahçe kapısından görölmedikleri takdirde, onların Plumet Sokağı'nda oturduklarını tahmin etmek pek güçtü. Bu parmaklıklı kapı hep kapalı dururdu. Dikkati çekmemesi için Jean Valjean bahçeyi bakımsız bırakmıştı.

Böyle yapmakla belki de yanılıyordu.

3. Foliis Ac Frondibus⁸⁰

Bir yüzyıldan fazla zamandır böyle kendi haline bırakılan bu bahçe pek olağandışı, pek sevimli olmuştu. Bundan kırk yıl öncesine kadar oradan

geçenler, yolda durup bu bahçeyi serin, yeşil derinliklerinin gerisinde sakladığı sırlardan habersiz seyredelerdi. Tepelerinde anlaşılmaz arabesk alınlıklar bulunan yeşermiş, yosun bağlamış iki sütuna bağlı, asma kilitli, eğri büğrü, sallantılı köhne kapının parmaklık çubukları arasından pek çok hayalperest, o devirde gözlerini ve düşüncelerini defalarca saygısız bir merakla içeriye daldırmışlardı.

Bir köşede, bir taş sıra, yosun tutmuş bir iki heykel, zamanla çivileri çıkmış, duvarda çürüyen birkaç kafes vardı; ne yol, ne çimen kalmış, her tarafı ayrıkotu bürümüşü. Bahçe sanatı gitmiş, doğa geri gelmişti. Yabani otlar dolup taşıyordu. Zavallı bir toprak parçası için olağanüstü bir maceraydı bu. Şebboyların cümbüşü olağanüstü güzeldi. Bu bahçede hiçbir şey eşyanın hayata doğru yaptığı kutsal hamlesini engellemeye kalkışmıyordu. Tapınmaya değer serpilip gelişme burada, kendi evindeydi. Ağaçlar böğürtlenlere doğru alçalmış, böğürtlenler ağaçlara doğru yükselmiş, bitki tırmanmış, dal eğilmiş, yerde sürünen ve havada açılanla buluşmaya gitmiş, rüzgârda uçuşan yosunlar sürüklenenlere doğru secde etmiş, gövde, dal, yaprak, lif, tutam, filiz, sarmaşık, diken, hepsi birbirine karışmış, geçmiş birbirleriyle evlenmiş, karışmıştı; bitkiler sıkı ve derin bir kucaklaşma içinde, yaratanın memnun bakışları altında, üç yüz kadem karelik bu kapalı yerde, insanlığın kardeşlik sembolü olan kendi kutsal kardeşlik sırrını gerçekleştirmişti. Bu bahçe, artık bir bahçe değil, devasa bir çalılıktı; yani bir orman gibi içine girilemez, bir şehir gibi kalabalık, bir yuva gibi ürpertili, bir katedral gibi loş, bir çiçek demeti gibi kokulu, bir mezar gibi yalnız, bir kitle gibi canlı bir şeydi.

Nisan ve mayıs aylarında demir parmaklıklı kapısı ve dört duvarı arkasında özgür olan bu muazzam çalılık, evrensel filizlenmenin sessiz çalışması içinde kızgınlık devrine girerdi. Doğan güneşin altında adeta kozmik aşkın akımlarını soluyan, damlalarında nisan özsuynunun yükselip kaynadığını hisseden bir hayvan gibi ürperir ve muazzam yeşil saçlarını rüzgârda dalgalandırarak nemli toprağın, aşınmış heykellerin, köşkün yıkılmaya yüz tutmuş giriş merdiveninin üstüne, hatta ıssız sokağın kaldırım taşlarının üstüne yıldız gibi çiçekler, inci tanesi gibi çiy damlaları, bereket, güzellik, hayat, sevinç ve kokular saçardı. Öğle vakti, binlerce beyaz kelebek buraya sığınır ve burada kar taneleri gibi girdaplar meydana getirerek uçuşmaları, yazın bu canlı karı görenler için tanrısal bir manzara oluştururdu. Yeşilliğin bu neşeli karanlıkları içinden masum sesler, ruha tatlı tatlı konuşur, cıvıltıların söylemeyi unuttuklarını vızıltılar tamamlardı. Akşamları bahçeden bir hayal buharı yayılıp onu kaplar; sisten bir kefen, semavi, sakın bir hüznü onu bürür; her yandan, hanımellerinin,

kahkahaçiçeklerinin sarhoş edici kokusu, nefis ince bir zehir gibi yayılır; dalların arasında uykuya varmak üzere olan ağaçkakanların, kuyruksallayanların son çağrışımları duyulur; burada insan kuşla ağaç arasındaki kutsal samimiyeti hissedirdi. Gündüzleri kanatlar yaprakları sevindirir, geceleri yapraklar kanatları korur.

Kışın, çalılık kapkara, ıslak, diken diken, titrek olur ve evin görülmesine imkân tanır. Dallarda çiçekler, çiçeklerde çiy taneleri yerine sarı yaprakların soğuk, kalın halısı üzerinde salyangozların çektikleri gümüşten uzun şeritler görülürdü. Her durumda, her görünüş altında; her mevsimde, ilkbaharda da, kışın da, yazın da, sonbaharda da, bu kapalı küçük bahçede melankoli, seyir, inziva, özgürlük, insan yokluğu, Tanrı varlığı bir nefes gibi dolaşır ve paslanmış parmaklıkları eski kapı, sanki bu bahçe benimdir, derdi.

Varsın Paris'in kaldırımları çevreyi sarmış olsun. Varenne Sokağı'nın klasik, azametli otelleri iki adım ötede bulunsun, Invalides'in kubbesi ta yakında görünsün, millet meclisi uzakta olmasın, varsın Bourgogne Sokağı'nın, Saint-Dominique Sokağı'nın karoçaları hemen yakınlarda tantanayla dolaşsın, sarı, kahverengi, beyaz, kırmızı yolcu arabaları az ötedeki yol kavşağından karşılıklı gelip geçsinler, Plumet Sokağı yine ıssızdı. Eski mal sahiplerinin ölümü, gelip geçen bir devrim, eski servetlerin yıkılması, insansızlık, unutulmuşluk, kırk yıl kendi haline bırakılmışlık, dulluk, bütün bunlar eğretilerini, sığırkuyruklarını, baldıranları, civanperçemlerini, yüksükotlarını, soluk yeşil çuhadan geniş yapraklı büyük nakışlı bitkileri, kertenkeleleri, pislikböceklerini ve kuşkulu, ayağına çabuk daha bir sürü haşaratı bu imtiyazlı bahçeye geri getirmeye yetmiş; bu vahşi ve yabani ululuğu toprağın derinliklerinden çıkarıp, bu dört duvar arasında gözler önüne sermeye kâfi gelmişti. İnsanoğlunun adice düzenlerini boşa çıkaran, bir karıncadan bir kartala kadar yayıldığı her yere daima tam olarak yayılan doğa, böylece Paris'in küçük, kötü bir bahçesinde, yeni dünyanın bakir bir ormanındaki kadar sertlik ve haşmetle açılıp saçılmıştı.

Aslında hiçbir şey küçük değildir; doğanın derin sızıntılarını içinde duyan herkes bunu bilir. Gerçi felsefe için mutlak bir tatmin hiçbir zaman mümkün değildir. Sonucu olduğu kadar nedeni de sınırlandırmaya imkân yoktur, ama yine de varlığın seyrine dalan biri, bütün bu kuvvet dağılımlarının sonunda birliğe vardığını görmekle sınırsız bir şekilde kendinden geçer. Her şey, her şey için çalışır.

Matematikteki cebir, bulutlar için de geçerlidir; yıldızın yaydığı ışık, güle fayda sağlar; hiçbir düşünür akdikenin kokusunun takımyıldızları için yetersiz olduğunu söylemeye cesaret edemez. Kim bir molekülün yörüngesini hesap

edebilir ki? Dünyaların yaradılışında kum tanelerinin düşüşünün belirleyici olmadığını nereden biliyoruz? Sonsuz büyük'le sonsuz küçük'ün karşılıklı med ve cezirlerini, varlığın uçurumlarında, nedenlerin yankılanışını ve yaradılışın uçurumlarını kim biliyor ki? Minik bir kurt önemlidir, küçük büyüktür, büyük küçüktür; her şey zorunluluk içinde dengededir; düşünce için müthiş bir görüntü. Canlı varlıklarla eşya arasında mucizevi ilişkiler vardır; güneşten gülbitine kadar bu uçsuz bucaksız bütünlük içinde kimse kimseyi hor göremez; herkes birbirine muhtaçtır. Işık, yeryüzünün kokularını gökyüzüne, ne yaptığını bilmeden alıp götürmez; gece, uyuyan çiçeklere yıldızların esansını dağıtır. Uçan kuşların hepsinin ayaklarında sonsuzluğun ipi bağlıdır. Filizlenme, bir göktaşının patlamasından, yumurtasını kıran bir kırlangıcın gaga darbelerinden etkilenir ve aynı zamanda hem bir solucanın doğuşunu hem de Sokrates'in dünyaya gelişini tayin eder. Teleskobun bittiği yerde mikroskobun işi başlar. Bu ikisinden hangisinin görüş alanı daha büyüktür? Siz seçin. Çiçeğe göre bir küf, galaksi içindeki takımyıldızıdır. Bir nebula ise, yıldızların kaynaştığı bir karınca yuvasıdır. Zekâyâ ait şeylerle maddeye ait olanlar arasında da aynı şaşırtıcı sarmaş dolaşık; hem de daha harika bir şekilde yer alır. Elementlerle ilkeler, maddi âlemlerle manevi âlemi aynı aydınlığa kavuşturacak şekilde birbirleriyle karışır, birleşir, evlenir ve çoğalırlar. Fenomen, ezeli ve ebedi bir kendi üzerine döndürür. Engin kozmik takaslarda, evrensel hayat kimsenin bilmediği miktarlarda gider gelir ve bu gidiş geliş sırasında her şeyi akımların görülmez esrarında yuvarlar, her şeyi kullanır, tek bir rüyayı, tek bir uykuyu bile harcamaz, buraya minicik bir hayvan serper, şuraya bir yıldız ufalar, sallanır, kıvrılır, ışığı bir kuvvet haline getirir, düşünceyi bir element yapar –dağınık, ama bölünmez, ben denilen o geometrik nokta dışında her şeyi içinde eriten bir element– her şeyi atom-ruha dönüştürür, her şeyi Tanrı'dan çiçeklendirir, bütün eylemleri, en yücesinden en bayağısına kadar hepsini, baş döndürücü bir mekanizmanın karanlığında karıştırıp yoğurur, bir böceğin uçuşunu dünyanın dönüşüne bağlar, kim bilir, belki de yasanın aynılığı dolayısıyla, kuyrukluyıldızın uzaydaki hareketini bir tek hücrelinin su damlası içindeki dönüşüne bağımlı kılar. Zihinden yapılmış bir makine. Muazzam bir çark sistemi ki, ilk motoru sinek yavrusu, son çarkı ise Zodyak'tır.

4. Değişen Parmaklıkları Kapı

Vaktiyle çapkınlık sırlarını gizlemek için yapılan bu bahçe sanki şimdi değişmiş, masum sırları barındırmaya yarar olmuştu. Artık ne çardakları, ne çimenlikleri, ne kameriyeleri ne de mağaraları görünüyordu; sanki her raftan

sarkan karmakarışık muhteşem bir loşluğu vardı. Baf⁸¹ şehri yeniden Aden olmuştu. Tövbekârın biri, bu inziva yerini sağlığa kavuşturmuştu. Bu çiçek sergisi şimdi çiçeklerini ruha sunuyordu. Bir zamanlar ünü hayli lekelenmiş olan bu bahçe yeniden bekâret ve mahremiyet, namus yoluna girmişti. Bir mahkeme başkanıyla yardımcısı bir bahçıvan, yani Lamoignon'un⁸² geleneğini sürdürdüğüne inanan bir adamla Le Nôtre'un⁸³ geleneğini sürdürdüğüne inanan başka bir adam, bu bahçeyi çerçevelemişler, kesmişler, biçmişler, cicili bicili süslemişler, gönül maceralarına uygun bir biçime sokmuşlardı. Doğa ise onu yeniden ele almış, gölgelerle doldurmuş, aşka uygun bir düzene koymuştu.

Bu inziva içinde hazır bekleyen bir de yürek vardı. Aşka yalnızca kendini göstermek kalıyordu; burada yeşillikten, ottan, yosundan, kuşların iç çekişlerinden, yumuşak karanlıklardan, heyecanlı dallardan kurulmuş bir tapınak ve tatlılıktan, inançtan, saflıktan, umuttan, özleyiştten ve hayalden ibaret bir ruh vardı.

Cosette, manastırdan henüz çocuk denilebilecek bir çağda çıkmıştı; on dördünden biraz fazlaydı, 'nankör yaşta'ydı. Daha önce de söylediğimiz gibi, gözleri dışında, güzelden çok, çirkine benziyordu. Buna rağmen hoş olmayan hiçbir çizgisi yoktu, ama acemi tavırlı, çekingen ve aynı zamanda cüretkârdı, kısacası büyük bir küçük kızdı.

Eğitimi tamamlanmıştı; yani ona dini, hatta ve özellikle dinin uygulamaya bağlılığını, 'tarih'i, yani manastırda tarih denilen şeyi, coğrafyayı, grameri, fiilden türetilmiş sıfatları, Fransa krallarını, biraz müziği, surat asmayı, vs öğretmişlerdi, ama bunun dışında hiçbir şey bilmiyordu; bu hem sevimli hem de tehlikeli bir şeydi. Bir genç kızın ruhu karanlıkta bırakılmamalıdır; bir süre sonra orada, tıpkı bir karanlık odada olduğu gibi çok ani, çok şiddetli seraplar meydana gelir. Onun yavaş yavaş, ihtiyatla, gerçeklerin doğrudan ve sert ışığı yerine, yansımalarıyla aydınlatılması gerekir. Çocukça korkuları dağıtan, düşüşleri önleyen zarif bir şekilde ciddi ve faydalı bir yarı aydınlık. Bu yarı aydınlığın nasıl ve neden ibaret olacağını, ancak bakirelik anılarıyla kadınlık tecrübesinin içinde birleştiği analık içgüdüğü, o harikulade sezgi bilebilir. Hiçbir şey bu içgüdüğünün yerini tutamaz. Bir genç kızın ruhuna şekil verme konusunda dünyanın bütün rahibeleri bir araya gelse, bir annenin yerini tutamaz.

Cosette'in annesi olmamıştı. Ancak, birçok annesi olmuştu.

Jean Valjean'a gelince, gerçi şefkatlerin her türlü olduğu gibi, ihtimamların da her türlü onda vardı, ama ne de olsa o hiçbir şey bilmeyen yaşlı bir erkekti.

Oysa, bir kadının hayata hazırlanması gibi ciddi eğitim işinde, masumiyet

denilen büyük cehalete karşı savaşmak için ne derin bir bilime ihtiyaç vardır!

Hiçbir şey manastır kadar genç bir kızı tutkulara hazırlamaz. Manastır, düşünceyi bilinmeyene doğru çevirir. Kendi üzerine kapanan yürek, samimiyetle içini dökemediği için oyulur, açılmadığı için derinleşir. İşte o hayaller, varsayımlar, tasarlanan romanlar, özenilen maceralar, akıl almaz kurgular, ruhun iç karanlığında kurulan koca koca yapılar –demir parmaklıklı kapı aşılır aşılmaz, tutkuların hemen içinde kendilerine bir barınak buldukları karanlık ve gizli meskenler– hep buradan kaynaklanır. Manastır insan kalbi üzerinde öyle bir baskıdır ki, üstün gelebilmesi için ömür boyu sürmesi gerekir.

Cosette manastırdan ayrıldığında, Plumet Sokağı’ndaki evden daha cana yakın, daha tehlikeli bir yer bulamazdı. Özgürlüğün başlangıcıyla birlikte, aslında inzivanın devamıydı bu. Kapalı bir bahçe, ama haşın, zengin, şehvetli ve kokulu bir bahçe; manastırdaki hayallerle aynı hayaller; ama sadece aralıktan görülebilen genç erkekler; demir parmaklıklı bir kapı, ama sokağa bakan bir kapı.

Ancak şunu tekrar edelim ki, Cosette buraya geldiğinde henüz bir çocuktur. Jean Valjean bu bakımsız bahçeyi ona verdi. “Burada ne istersen yap,” diyordu. Cosette’i eğlendiriyordu bu, bahçedeki bütün çalı demetlerini, bütün taşları yerinden oynatıyor, içlerinde, altlarında ‘hayvanlar’ arıyor, oynuyordu, ama orada hayal kuracağı günler de gelecekti; bu bahçeyi ayaklarının altında, otların arasında bulduğu böcekler için seviyordu, ama başının üstünde, dalların arasında göreceği yıldızlar için onu seveceği günler de gelecekti.

Sonra babasını, yani Jean Valjean’ı bütün ruhuyla, saf bir evlat sevgisiyle seviyordu. Bu sevgi, yaşlı adamı onun için arzulanan sevimli bir arkadaş yapmaktaydı. Hatırlanacağı gibi, Mösyö Madeleine çok okurdu, Jean Valjean da bunu devam ettirmiş ve böylece iyi konuşur olmuştu. Kendi kendini yetiştirmişti, kültürlü ve alçakgönüllüydü; onda gerçek bir zekânın gizli zenginliği ve iyi bir konuşma yeteneği vardı. Ancak iyiliğine çeşni katacak kadar bir haşinliği kalmıştı, çetin bir kafa, yumuşak bir yürekti. Luxembourg Parkı’nda baş başa konuşmalarında her şeyi uzun uzun açıklar, bunu yaparken bazen okuduklarından, bazen de çektiği acılardan yararlanırdı. Onu dinlerken Cosette’in gözleri dalgın dalgın etrafta dolaşırdı.

Bu sade insan Cosette'in düşüncesine yettiği gibi, bu vahşi bahçe de onun gözlerine yetiyordu. Kelebeklerin peşinden epeyce koştuktan sonra, soluk soluğa onun yanına gelir; "Ah! Ne kadar çok koştum!" der, Jean Valjean onu alnından öperdi.

Cosette bu iyi adamı taparcasına seviyordu. Daima onun peşindeydi. Jean Valjean neredeyse, rahat ve huzur da oradaydı. Jean Valjean ne köşkte ne de bahçede oturduğundan, Cosette, çiçeklerle dolu bahçeden çok, taş döşeli arka avluda; kapitone koltukların yaslandığı, duvarları değerli halılarla kaplı büyük salondan çok, hasır sandalyelerle döşeli küçük dairede bulunmaktan hoşlanıyordu. Jean Valjean, bazen rahatsız edilmenin mutluluğu içinde gülümseyerek ona, "Hadi, sen kendi evine git bakayım! Beni biraz yalnız bırak!" derdi.

Genç kız, ona evladın babaya yapabileceği sitemlerin bütün incelik ve zarafetini taşıyan şefkat dolu, sevimli sitemlerde bulunurdu:

"Babacığım, sizin evinizde çok üşüyorum, niçin bir halı serip, bir soba kurmuyorsunuz?"

"Sevgili yavrum, benden daha değerli nice insan var ki, başlarının üstünde bir damları bile yok."

"Öyleyse, niçin benim evimde ateş ve gerekli her şey var?"

"Çünkü sen bir kadınsın ve de çocuksun."

"Olsun! Erkeklerin üşüyüp, rahatsız yaşamaları mı gerekir?"

"Bazı erkeklerin."

"İyi öyleyse, ben de buraya o kadar sık gelirim ki, siz de burada ateş yakmak zorunda kalırsınız."

Genç kız yine ona şöyle diyordu:

"Babacığım, niçin hep böyle adi ekmekler yiyorsunuz?"

"Çünkü kızım..."

"Peki öyleyse, siz yerseniz, ben de ondan yerim."

O zaman Jean Valjean, Cosette kara ekmek yemesin diye, beyaz ekmek yiyordu.

Cosette çocukluğunu hayal meyal hatırlıyordu. Hiç tanımadığı annesi için sabah akşam dua ederdi. Thénardier'ler aklında bir rüya gibi iki korkunç ve iğrenç çehre olarak kalmıştı. 'Bir gün, gece vakti,' bir ormana su almaya gittiğini hatırlıyordu. Sanki hayata bir uçurumun dibinde başlamış, Jean Valjean gelip onu oradan çekip çıkarmış gibi geliyordu. Çocukluğu, çevresinde kırkayakların,

örümceklerin, yılanların dolaştığı bir dönemdi. Akşamları uyumadan önce düşündüğünde, Jean Valjean'ın kızı olduğuna, onun kendi babası olduğuna dair pek açık bir fikri olmadığı için, annesinin ruhunun bu iyi adama geçtiğini ve gelip onunla birlikte oturduğunu hayal ediyordu.

Jean Valjean otururken gelip, yanağını onun beyaz saçlarına dayar ve üzerlerine sessizce bir damla gözyaşı akıtırken, kendi kendine, “Belki de benim annem bu adam!” derdi.

Söylemesi gariptir, ama Cosette manastırda yetişmiş bir kızın derin cehaletini paylaşıyordu; bakirelikte analık tamamen anlaşılmaz bir şey olduğundan, ne kadar az annesi olabilirse o kadar az annesi olduğuna karar vermişti. Bunu Jean Valjean'a sorduğu her defasında Jean Valjean susuyordu. Sorusunu tekrarlayacak olursa, o bir gülümseyişle karşılık veriyordu. Bir defasında ısrar etti; Jean Valjean'ın gülümsemesi bir damla gözyaşına döndü.

Jean Valjean'ın bu suskunluğu, Cosette'in annesi Fantine'i bir gece karanlığına büründürüyordu.

Bu bir ihtiyatlılık mıydı? Bir saygı belirtisi miydi? Yoksa o adı kendisinininkinden başka bir belleğin gelişigüzel hatırlamasına teslim etmenin verdiği bir korku muydu?

Cosette küçükken Jean Valjean hiç çekinmeden ona annesinden bahsediyordu, ama genç kız olunca, Jean Valjean için bu imkânsızdı. Artık buna cesareti olmadığını hissediyordu. Acaba Cosette yüzünden mi? Yoksa Fantine yüzünden mi? Bu hayali Cosette'in düşüncesine sokmaktan, ölmüş kadını üçüncü bir kişi olarak kaderlerine karıştırmaktan adeta dini bir korku duyuyordu. Bu hayal, ona kutsal görüldüğü ölçüde korkunç da geliyordu. Fantine'i düşünüyor ve kendisini sessizliğin ağırlığı altında ezilmiş hissediyordu.

Karanlıklar içinde, bir ağzın üzerinde bir parmağa benzer şeyler görür gibi oluyordu. Fantine'de bulunan ve yaşayışı sırasında zorla ondan çekilip çıkarılmış olan bütün o namusu, ölümünden sonra tekrar gelip onun üzerine konmuştu da, infial içinde bu ölünün huzurunu kolluyor, öfkeyle mezarında ona bekçilik mi ediyordu? Jean Valjean, farkında olmadan bunun baskısını mı üzerinde hissediyordu? Ölümün sırlarına inanan biri olarak, biz bu esrarlı açıklamayı kabul etmeyeceklerden değiliz...

İşte, Fantine adını Cosette'e bile söyleyememenin nedeni buydu.

Bir gün Cosette, Jean Valjean'a, “Babacığım,” dedi, “bu gece rüyamda annemi gördüm. İki büyük kanadı vardı. Annem, sağlığında azizelik mertebesine ermiş olmalı.”

“Büyük acılar pahasına,” diye karşılık verdi Jean Valjean.

Aslında Jean Valjean mutluydu.

Cosette birlikte sokağa çıktıklarında gururla, mutlulukla, tam bir iç huzuruyla onun koluna yaslanıyordu. Jean Valjean, yalnız kendisinde tatmin bulan böylesine bir sevginin bütün bu belirtileri karşısında haz içinde eridiğini hissediyordu. Zavallı adam, bir melek gibi sevincinden uçuyor, titriyor, vecd içinde bunun bütün bir ömür böyle sürüp gideceğine kendi kendini inandırıyor, aslında böylesine büyük bir mutluluğu hak edecek kadar acı çekmemiş olduğunu düşünüyor ve onun gibi bir sefilin masum bir varlık tarafından bu derece sevilmesine izin verdiği için ruhunun derinliklerinden Tanrı’ya şükrediyordu.

5. Gül, Bir Savaş Aleti Olduğunu Fark Ediyor

Bir gün Cosette tesadüfen aynaya baktı ve “Tuhaf şey!” dedi kendi kendine. Kendisini adeta güzel bulmuştu. Bu, onu garip bir huzursuzluğa düşürdü. O ana kadar güzel mi çirkin mi olduğunu hiç düşünmemişti. Gerçi kendisini aynada görüyordu, ama farkında bile değildi. Hem ona birçok defalar çirkin olduğunu söylemişlerdi. Yalnız Jean Valjean, alçak sesle, “Yok canım! Yok canım!” diyordu. Her ne hal ise, Cosette daima çirkin olduğuna inanmış ve çocukluğun uysal kabullenışı içinde bu düşünceyle büyümüştü. İşte, birdenbire aynası ona tıpkı Jean Valjean gibi, “Yok canım,” diyordu. Bütün gece uyumadı. “Ya güzelsem,” diye düşünüyordu, “güzel olmam ne kadar da garip olur ya!” Ve manastırda güzellikleriyle sükse yapan bazı arkadaşlarını hatırlayıp içinden; “Nasıl,” diyordu, “ben de matmazel filanca gibi miyim yani!”

Ertesi gün yine kendine baktı, ama tesadüfi bir bakış değildi bu ve şüpheye düştü, “Bunu da nereden uydurdum,” dedi, “hayır, çirkinim işte.” Sadece iyi uyumamıştı o kadar, gözleri yorgundu, altları morarmıştı, yüzü de solgundu. Bir gün önce kendini güzelleşmiş sandığında pek fazla bir sevinç duymamıştı, ama artık böyle sanmış olmak onu üzdü. Bir daha kendine bakmadı ve on beş gün süreyle saçlarını yaparken aynaya sırtını döndü.

Akşamları, yemekten sonra genellikle ya salonda nakış işler ya da manastırda öğrendiği başka bir el işini yapar, Jean Valjean da onun yanında kitap okurdu. Bir defasında gözlerini el işinden kaldırdı ve babasının tasalı tasalı kendisine baktığını görerek şaşırdı.

Başka bir defa sokakta giderken göremediği birinin, arkasından; “Güzel kız, ama kötü giyinmiş,” dediğini duyar gibi oldu. “Adam sen de,” diye düşündü, “bu ben olamam. Ben iyi giyimli ve çirkinim.” O sıra başında pelüş şapkası, sırtında da merinos kumaşından elbisesi vardı.

Sonunda, bir gün bahçedeyken zavallı ihtiyar Toussaint'in: "Mösyö, fark ediyor musunuz, kızınız ne kadar güzelleşti?" dediğini işitti. Cosette, babasının verdiği karşılığı duyamadı, ama Toussaint'in bu sözleri onu pek heyecanlandırdı. Hemen bahçeden kaçıp odasına çıktı, doğruca aynaya koştu, üç ay oluyordu ki hiç aynaya bakmamıştı. Bir çılgık kopardı. Kendi güzelliği, gözlerini kamaştırmıştı.

Hem güzel hem de sevimliydi; Toussaint'le ve aynasıyla aynı fikirde olmaktan kendini alamıyordu. Vücudu şekillenmiş, teni beyazlaşmış, saçları pırıl pırıl parlamış, mavi gözlerinde bilinmez bir ihtişam parıltısı belirmişti. Bir anda, doğan büyük bir gün gibi, güzelliğinin olanca bilinci zihnine doldu. Başkaları da zaten bunu fark ediyordu, Toussaint güzel olduğunu söylüyordu, sokaktan geçen adam da muhakkak ki onu kastetmişti, artık bundan kuşkusu yoktu. Tekrar bahçeye indi, kendisini kraliçe gibi hissediyor, kuşların şakıdığını duyuyordu – mevsim kıştı–, gökyüzünü altın yaldızlı, ağaçları güneşli, çalıları çiçeklenmiş görüyordu, kendini kaybedercesine heyecanlı, çılgın, anlatılmaz bir sevinç coşkunu içindeydi.

Diğer yanda Jean Valjean, derin, tarife sığmaz bir yürek daralması duyuyordu.

Gerçekten de Jean Valjean, bir süredir Cosette'in sevimli çehresinde her gün biraz daha parlak bir şekilde kendini gösteren bir güzelliği dehşetle seyretmekteydi. Herkes için hoş, onun için hazin bir gün doğuyordu bu.

Cosette, kendisi farkına varmadan epey zaman önce güzelleşmişti. Ama yavaş yavaş yükselip, genç kızın bütün kişiliğini azar azar kaplayan bu beklenmedik aydınlık daha ilk gününden Jean Valjean'ın mahzun gözkapaklarını yaraladı ve bunun, mutlu bir hayatta gelişen bir değişiklik olduğunu hissetti. O kadar mutlu bir hayattı ki bu, onda bir şeyleri bozacağı korkusuyla yerinden kıpırdamaya bile cesaret edemiyordu. En acı sıkıntıları geçirmiş olan, kaderin açtığı yaraları hâlâ kanayan, hemen hemen tam bir gaddarken, neredeyse tam bir azize dönüşen, kürek hapishanesinin zincirini sürükledikten sonra, şimdi de sonsuz bir derdin görünmeyen zincirini sürükleyen bu adam; kanunun pençesi yakasını bir türlü bırakmayan, her an yeniden yakalanıp, erdeminin karanlığından gelen lanetin gün ışığına çıkarılması mümkün olan bu adam, her şeyi kabul ediyor, her şeyi hoş görüyor, her şeyi bağışlıyor, her şeye şükrediyor, her şeye razı oluyor, ama Tanrı'dan, insanlardan, yasalardan, toplumdan, doğadan, dünyadan yalnız tek bir şey diliyordu: Cosette'in kendisini sevmesini!

Cosette, onu sevmeye devam etsin! Tanrı, bu çocuğun kalbini hep kendisine yöneltmekten, hep kendisinde kalmasından alıkoymasın! Cosette tarafından

sevilmekle o kendisini iyileşmiş, dinlenmiş, yatışmış, tatmin olmuş, ödüllenişmiş, taçlanmış hissediyordu. Cosette tarafından sevilmekle, kendini çok iyi hissediyordu. Daha fazlasını istediği yoktu. Eğer ona, “Daha iyi olmak ister misin?” diye soracak olsalar, “hayır” diye cevap verirdi. Tanrı ona, “Cenneti ister misin?” diye soracak olsa, karşılık olarak, “orada zararlı çıkarım,” derdi.

Bu durumda, yüzeyde bile olsa kendisine dokunabilecek her şey, bir başka durumun başlangıcıymış gibi onu titretiyordu. Bir kadın güzelliğinin ne demek olduğunu hiçbir zaman bilmemişti, ama bunun korkunç bir şey olduğunu içgüdüleriyle anlıyordu.

Yanı başında, gözleri önünde, çocuğun o masum, o korku veren çehresinde gittikçe daha kendine güvenen, daha görkemle açılıp çiçeklenen bu güzelliğe; kendi çirkinliği, yaşlılığı, sefilliği, lanetlenmişliği, ezilmişliği içinden dehşetle bakıyordu.

Kendi kendine, “Ne kadar da güzel! İlerde ne olacak benim halim,” diyordu.

Onun şefkatiyle, bir annenin şefkati arasındaki fark işte buradan geliyordu. Onun endişeyle gördüğü şeyi, bir ana sevinçle görürdü. İlk belirtiler kendini göstermekte gecikmedi.

Cosette, kendi kendine, “Güzel olduğum kesin,” dediği günün ertesinden itibaren giyimine ve süsüne özen göstermeye başladı. Yoldan geçen adamın, “güzel, ama kötü giyinmiş” demesini hatırladı. Bu söz, bir kâhin soluğu gibi onun yanından geçip kaybolmuş, ama bir kadın olarak daha sonra bütün hayatını dolduracak olan iki tohumdan birini; süs merakını yüreğine ekmişti. Öbür tohum ise aşktı.

Güzelliğine olan inançla, bütün kadınlık ruhu çiçekleniverdi. Merinos kumaşı elbisesinden nefret etti, pelüş şapkasından utanç duydu. Babası, ondan hiçbir zaman hiçbir şeyi esirgememişti. Yakışan şapkanın, elbisenin, mantonun, ayakkabının, manşetin, kumaşın, uygun rengin olanca bilgisini, Parisli kadını bu kadar sevimli, bu kadar derin, bu kadar tehlikeli yapan o bilgiyi hemen ediniverdi. Azimli kadın sözü, zaten Parisli kadın için icat edilmişti.

Daha bir ay geçmeden küçük Cosette, bu münzevi Babylone Sokağı’nda, Paris’in yalnız en güzel kadınlarından biri olmakla kalmadı, –ki bu az bir şey değildir– aynı zamanda ‘en iyi giyinen’ kadınlarından biri oldu –ki bu çok önemli bir şeydir.

O ‘yoldan geçen adam’a rastlamayı, şimdi onun kendisi için ne diyeceğini görmeyi, ‘ona ders verme’yi isterdi. Gerçek şu ki, her bakımdan büyüleyiciydi ve Gerard’ın elinden çıkma bir şapka ile Herbaut’nun elinden çıkma bir şapkayı

mükemmelen ayırt edebiliyordu!

Jean Valjean, bütün bu tahribatı endişeyle gözlemekteydi. Kendisinin ancak emekleyebileceğini, olsa olsa yürüyebileceğini hissederken, Cosette'in kanatlandığını görüyordu.

Beri yandan, Cosette'in sadece süsünü gözden geçirmekle bile, bir kadın, onun annesiz olduğunu hemen fark ederdi. Cosette bazı küçük ayrıntıları bilmiyor, bazı özel göreneklere hiç uymuyordu. Örneğin, bir anne, bir genç kızın hiçbir zaman Şam ipeklisinden elbise giymeyeceğini ona söylerdi.

Cosette, siyah Şam ipeklisinden elbisesi, pelerini ve beyaz krepten şapkasıyla ilk dışarı çıktığı gün keyifle, neşe saçarak, pembe teniyle, mağrur, pırıl pırıl gelip Jean Valjean'ın koluna girdi, "Babacığım," dedi, "beni böyle nasıl buluyorsunuz?" Jean Valjean, kısıncı bir adamın acı sesine benzer bir sesle, "Pek güzel!" diye cevap verdi. Gezinti sırasında her zamanki gibi davrandı. Eve döndüklerinde Cosette'e sordu:

"Hani şu eski elbisenle şapkayı artık hiç giymeyecek misin?"

Bu konuşma Cosette'in odasında geçiyordu. Cosette, eski yatılı okul kıyafetinin asılı durduğu elbise dolabının askılığına doğru döndü.

"Bu kılıksız şeyi mi?" dedi. "Babacığım, ne yapayım ben onu? Aman Tanrım! Hayır, bu berbat şeyleri bir daha hiç giymeyeceğim. Kafamda bu acayip nesneyle Madam Chienfon'ya benziyorum."

Jean Valjean derin derin içini çekti.

O andan itibaren farkına vardı ki, eskiden hep evde kalmak isteyen, "Babacığım, burada sizinle daha iyi eğleniyorum," diyen Cosette, şimdi artık hep dışarı çıkmak istiyordu. Gerçekten de, kimseye göstermedikten sonra güzel bir yüze, şık bir giyime sahip olmak neye yarar?

Jean Valjean bir şeyi daha fark etti. Cosette artık arka avludan eskisi kadar hoşlanmıyordu. Şimdi bahçede olmayı tercih etmekte, parmaklıklılı kapının önünde dolaşmaktan adeta zevk almaktaydı. Vahşi karakterdeki Jean Valjean bahçeye adım atmıyor, bir köpek gibi arka bahçede duruyordu.

Cosette, güzelliğini bildi bileli, bunu bilmediği zamanki hoşluğunu kaybetmişti, yani hoşluğun en nefisini. Çünkü hoşlukla bezenmiş bir güzelliği ifade edecek kelime bulunamaz ve elinde, bilmeden cennetin anahtarıyla dolaşan göz kamaştırıcı bir masum kız kadar hayranlığa değer bir şey yoktur. Ne var ki, Cosette, masum hoşluktan kaybettiğini, düşünceli, ağırbaşlı cazibeyle telafi etti. Gençliğin, masumiyetin, güzelliğin sevinçleriyle dolu olan bütün kişiliğinden olağanüstü bir melankoli havası yayılıyordu.

İşte bu tarihtedir ki, Marius, altı aylık bir aradan sonra onu Luxembourg'da yeniden gördü.

6. Savaş Başlıyor

Tıpkı Marius gibi, Cosette de kendi loş köşesinde her an patlamaya hazırды. Tutkunun fırtınalı elektrik yükleriyle dolu, bu yüklerle bitkin düşmüş bu iki varlığı, yıldırım taşıyan iki bulut gibi aşkı taşıyan ve bulutların bir şimşekle birleşip karışmaları gibi bir bakışla birleşip karışacak olan bu iki ruhu kader, o esrarlı, o hedefinden şaşmaz sabrıyla birbirine doğru ağır ağır yaklaştırmaktaydı.

Aşk romanlarında bakış o kadar kötüye kullanıldı ki, sonunda saygınlığını kaybetti. Şimdi iki insanın bakıştıkları için birbirlerini sevdiklerini söylemeye kimse pek cesaret edemiyor. Oysa insanlar birbirlerini böyle ve yalnızca böyle severler. Üst tarafı, sadece üst taraftır ve arkadan gelir. İki ruhun aralarında alıp verdikleri bu kıvılcımla birbirlerinde yaptıkları bu büyük sarsıntılar kadar gerçek bir şey yoktur.

Cosette'in farkında olmaksızın Marius'ü heyecanlandıran o bakışla baktığı o an, Marius, kendisinin de Cosette'i aynı şekilde heyecanlandıran bir bakışla baktığını aklından bile geçirmezdi.

O da ona aynı kötülüğü, aynı iyiliği yaptı.

Cosette, uzun zamandan beri Marius'ü görüyor ve kızlar nasıl başka yere bakarak görüp incelerlerse, o da delikanlıyı öylece başka yere bakarak inceliyordu. Marius, henüz Cosette'i çirkin, Cosette ise daha o zamandan Marius'ü yakışıklı buluyordu. Ama delikanlı ona hiç aldırmaz etmez görüldüğünden o da onu umursamaz görünüyordu.

Buna rağmen delikanlının güzel saçları, güzel gözleri, güzel dişleri, arkadaşlarıyla konuşurken duyduğu çekici bir sesi olduğunu, belki biraz kötü bir tavırla da olsa kendine özgü bir zarafetle yürüdüğünü, hiç de akılsız birine benzemediğini, bütün kişiliğinde asalet, yumuşaklık, sadelik ve ağırbaşlılık olduğunu ve yoksul görünmekle birlikte, yüzünde iyi bir ifade taşıdığını düşünmekten kendini alamıyordu.

Gözlerin karşılaşarak, bakışların kekeleyerek o ilk karanlık ve dile gelmez şeyleri nihayet birdenbire birbirlerine söyledikleri gün Cosette önce bir şey anlamadı. Jean Valjean'ın, âdeti olduğu üzere altı hafta kalmak için geldiği Ouest Sokağı'ndaki eve düşünceli bir halde döndü. Ertesi gün uyandığında, bunca zamandır ilgisiz ve soğuk durduktan sonra, şimdi onunla ilgilenirmiş gibi görünen bu meçhul genci düşündü ve bu ilgi ona hiç de hoş gelmedi. Bu kibirli, güzel gence karşı içinde daha çok az da olsa öfke vardı. Kalbinde bir savaş

arzusu doğdu. En sonunda öcünü alacakmış gibi geldi ve bundan çocukça bir sevinç duydu.

Güzelliğini bildiğinden, belirsiz bir şekilde de olsa elinde bir silahın olduğunu sezinliyordu. Çocuklar nasıl bıçaklarıyla oynarlarsa, kadınlar da öyle güzellikleriyle oynarlar. Ve de oyunda kendi kendilerini yaralarlar.

Marius'ün tereddütleri, çarpıntıları, korkuları hatırlanacaktır. Sırasının üzerinde donakalıyor, yaklaşmıyor, bu da Cosette'i acı acı öfkelenendiriyordu. Bir gün Jean Valjean'a, "Babacığım, biraz da şu tarafa doğru gezinelim," dedi. Marius'ün kendisinden yana gelmediğini görünce, o Marius'ten yana gitti. Böyle durumlarda her kadın Muhammed'i anımsatır. Hem sonra gariptir, genç bir adamda gerçek aşkın ilk belirtisi çekingenlik, bir genç kızda ise gözüpekliktir. Şaşırtıcı gelir, ama aslında bundan daha doğal bir şey olamaz. Bunlar birbirlerine yaklaşmak isteyen iki ayrı cins olduklarından, birbirlerinin özelliklerini alırlar.

O gün Cosette'in bakışı Marius'ü deli etti. Marius'ün bakışıysa Cosette'i titretti. Marius güvenle ayrıldı. Cosette'se endişeyle. O günden sonra birbirlerini taparca sevdiler.

Cosette'in ilk hissettiği karışık, derin bir hüznün oldu. Ona bir günden ertesi güne ruhu kapkara kesilmiş gibi geldi. Ruhunu tanıyamıyordu artık. Genç kızların, soğukluktan ve neşeden oluşan ruh beyazlığı kara benzer. Güneşi aşktır, onu görünce eriyiverir.

Cosette, aşkın ne olduğunu bilmiyordu. Bu kelimenin dünyevi anlamıyla söylendiğini hiç duymamıştı. Manastıra giren din dışı müzik kitaplarında amour⁸⁴ sözcüğü kaldırılıp yerine tambour⁸⁵ ya da pandour⁸⁶ konmuştu. Bu durum, büyük kızların hayal etme gücünü tahrik eden bilmeceler oluşturuyordu: "Ah! Ne hoş şey şu tambour! Ya da Merhamet bir pandour değildir!" gibi. Ama Cosette, manastırdan daha pek küçük yaşta ayrıldığından, 'tambour'la pek meşgul olamamıştı. Bu yüzden şimdi hissettiği bu duyguya ne ad vereceğini bilmiyordu. Ama insan, hastalığının adını bilmiyor diye hasta olmamazlık edebilir mi?

Cosette, bilgisizliği ölçüsünde büyük bir tutkuyla seviyordu. Bunun iyi mi, yoksa kötü mü, yararlı mı, yoksa zararlı mı, gerekli mi, yoksa öldürücü mü, sürekli mi, yoksa geçici mi, dini açıdan sakıncalı mı, yoksa yasak mı olduğunu bilmiyordu; yalnızca seviyordu. Eğer birisi çıkıp da, ona, "Uyku uyumuyor musunuz? Ama bu yasak! Yemek yemiyor musunuz? Çok kötü! Kalbinizde daralmalar, çarpıntılar mı var? Ama bu doğru değil! Yeşillik bir yolun ucunda siyahlar giyinmiş biri belirdiği zaman yüzünüz bir kızarıp bir sararıyor mu? Ama

bu çok ayıptır!” dese, o pek şaşırırdı. Bu sözlerden hiçbir şey anlamaz, şu karşılığı verirdi; “İyi ama, elimden hiçbir şey gelmeyen, hiçbir şey bilmediğim bir konuda benim ne suçum olabilir ki?”

Karşısına çıkan bu aşk, tam da onun ruh haline uygun geleniydi. Bir tür uzaktan tapınmadan ibaret, sessiz bir seyir, meçhul bir kişinin tanrılaştırılmasıydı bu. İlk gençliğin, ilk gençliğe görünmesiydi, gecelerin rüyasının roman olması, ama yine rüya olarak kalmasıydı, özlenen hayaletin nihayet gerçekleşip ete kemiğe bürünmesi, ama henüz ne adı, ne hatası, ne lekesi, ne talebi, ne de kusuru olmasıydı; kısacası, uzaklarda olan, idealde kalan bir sevgili, şekillenmiş bir hayaldi. Daha elle tutulabilir, daha yakın herhangi bir karşılaşma, henüz manastırın her şeyi büyütücü sisine yarı yarıya gömülü olan Cosette’i, bu ilk devrede ürkütebilirdi. Çocukların bütün korkuları, rahibelerin bütün korkularıyla karışmış bir halde, hâlâ içindeydi. Beş yıl boyunca varlığına işlemiş olan manastır ruhu, bütün kişiliğinde henüz yavaş yavaş buharlaşmakta ve çevresindeki her şeyi titretmekteydi. Bu durumda ona bir sevgili, bir âşık değil, bir hayal gerekiyordu. Marius’ü, gönül okşayıcı, ışıklı, ama erişilmez bir şeyi sever gibi, taparcasına sevmeye başladı.

En aşırı saflık, en aşırı şuhlukla bir yerde buluştuğundan, Cosette açıktan açığa Marius’e gülümsüyordu.

Her gün gezinti saatini sabırsızlıkla bekliyor, orada Marius’ü buluyor, kendisini tarife sığmaz bir mutluluk içinde hissediyor ve Jean Valjean’a, “Bu Luxembourg olağanüstü güzellikte bir bahçe,” derken, bütün düşüncesini en samimi şekilde dile getirdiğini sanıyordu.

Marius’le Cosette, birbirleri için karanlıklar içindeydiler. Konuşmuyorlar, selamlaşmıyorlar, sadece birbirlerini görüyorlardı ve milyonlarca kilometrelik mesafenin ayırdığı yıldızlar gibi bakışarak yaşıyorlardı.

İşte, Cosette böyle yavaş yavaş kadınlaşmakta, güzel ve sevdalı, güzelliği hakkında bilgili, ama aşkı hakkında bilgisiz gelişmekteydi. Üstelik de masumluktan gelen bir şuhluğu vardı.

7. Yarı Yarıya Paylaşılan Keder

Bütün durumların kendi içgüdüleri vardır. Yaşlı, ezeli tabiat ana Jean Valjean’ı içten içe Marius’ün varlığı hakkında uyarıyordu. Düşüncesinin en karanlık köşelerinde ürpertiler geçiriyordu. Gerçi hiçbir şey görmüyor, hiçbir şey bilmiyordu, ama yine de sanki bir yanda bir şeyin kurulup, öbür yanda bir şeyin yıkıldığını hissediyormuş gibi, içinde bulunduğu karanlıkları inatçı bir dikkatle gözlüyordu. Marius de, Tanrı’nın derin yasası gereğince yine bu tabiat ana

tarafından uyarılmıştı; ‘baba’ dan sakınmak için elinden geleni yapıyordu. Buna rağmen, Jean Valjean’ın ara sıra onu fark ettiği oluyordu. Marius’ün davranışları doğal olmaktan tamamen uzaktı. Kuşku uyandırıcı tedbirleri, acemice cüretkârlıkları vardı. Artık eskisi gibi yakınlarla kadar gelmiyor, uzakta duruyor ve kendinden geçmişçesine olduğu yerde kalıyordu. Elinde bir kitap vardı, onu okurmuş gibi yapıyordu; niçin okurmuş gibi yapıyordu? İlk zamanlar eski elbisesiyle gelirdi, şimdi her gün yeni elbisesini giyyordu. Saçlarını kıvırıp, kıvırmadığından pek emin olunamazdı, gözleri bir tuhaf bakıyor ve eldiven giyyordu. Kısacası, Jean Valjean, bu delikanlıya karşı yürekten nefret duyuyordu.

Cosette hiçbir şey belli etmiyordu. Ne olduğunu tam olarak bilmemekle birlikte, bunun saklanması gereken bir şey olduğunu gayet iyi hissediyordu.

Cosette’de kendini gösteren süslenme hevesiyle bu bilinmedik kişide ortaya çıkan yeni elbise giyme alışkanlığı arasında Jean Valjean’ı rahatsız eden bir paralellik vardı. Belki bir tesadüftü bu, şüphesiz, muhakkak öyleydi, ama tehdit edici bir tesadüftü.

Bu meçhul kişi hakkında hiçbir zaman ağzını açıp bir kelime söylemiyordu Cosette’e. Yalnız bir gün dayanamadı ve felaketinin derinliğini ölçmek için belirsiz bir umutsuzlukla birden bir yoklama yaparcasına ona, “İşte, ukala tavırlı bir delikanlı!” dedi.

Bir yıl önce olsa, ilgisiz küçük kız Cosette, buna şu cevabı verirdi. “Yok canım, hiç de öyle değil, pek sevimli.” On yıl sonra olsa, kalbinde Marius’ün aşkıyla şu karşılığı verirdi, “Ukala ve tahammül edilmez görünüşlü! Çok haklısınız!” Ama hayatının ve kalbinin o andaki durumunda, olağanüstü bir sükûnetle, “Şu delikanlı mı?” karşılığını vermekle yetindi.

Sanki ona ömründe ilk defa bakıyordu.

“Ben de ne budalayım,” diye düşündü Jean Valjean, “fark etmemiş bile. Ona ben gösterdim.”

Ey yaşlıların saflığı! Çocukların çokbilmişliği!

Bu taze ıstırap ve tasa yıllarının, ilk aşkın ilk engellere karşı zorlu mücadelelerinin bir yasası daha vardır: Genç kız kendini hiçbir tuzağa kaptırmaz, delikanlı ise hepsine bir bir düşer. Jean Valjean, Marius’e karşı gizli bir savaş başlatmıştı, ama Marius, tutkusunun ve yaşının yüce sersemliği içinde bunun asla farkına varmadı. Jean Valjean ona bir sürü tuzak kurdu. Geliş saatini değiştirdi, oturduğu sırayı değiştirdi, mendilini unuttu, Luxembourg’a yalnız geldi. Marius gözü kapalı, bütün tuzaklara düştü; Jean Valjean tarafından yolu

üstüne dikilen bu soru işaretlerinin hepsine saf saf “evet” karşılığını verdi. Bunlar olurken Cosette, görünüşteki tasasızlığı ve sarsılmaz sükûnetiyle içine kapanmıştı; öyle ki, Jean Valjean şu sonuca vardı. Bu enayi Cosette’e deli gibi âşık, ama Cosette onun varlığından bile habersiz.

Ama yine de kalbinde ağırlı bir ürperti duyuyordu. Cosette’in birisini seveceği dakika her an gelip çatabilirdi. Zaten her şey kayıtsızlıkla başlamaz mı?

Yalnız bir defasında Cosette bir hata yaptı ve onu dehşete düşürdü. Üç saatlik bir oturuştan sonra Jean Valjean, parktaki sıradan kalkıyordu ki, Cosette, “Bu kadar çabuk mu?” dedi.

Jean Valjean, tuhaf kaçacak bir şey yapmak istemediği ve en çok da Cosette’i kuşkulandırmaktan çekindiği için, Luxembourg gezintilerine ara vermemiştii, ama iki sevgili için bunca tatlı olan saatlerde Cosette gülümsemesini Marius’e gönderir ve Marius de, kendinden geçmiş bir halde, yalnız bu gülümsemeyi fark eder, gözü dünyada artık bu tapılası nurlu yüzden başka hiçbir şey görmezken, Jean Valjean, ateş saçan korkunç gözlerle Marius’e bakıp duruyordu. Artık kötü niyetli bir duyguya kapılmanın kendisi için imkânsız olduğuna inanan Jean Valjean’ın, Marius orada olduğu zaman öyle anları oluyordu ki, tekrar vahşi ve yırtıcı hale geldiğini sanıyor ve ruhunun, bir vakitler öfke dolu olan eski derinliklerinin bu delikanlıya karşı yeniden açıldığını, galeyana geldiğini hissediyordu. Ona adeta içinde bilinmez birtakım yanardağ ağızları oluşuyor gibi geliyordu.

Nasıl! Bu yaratık yine buradaydı ha! Ne yapmaya geliyordu? Dolanmak, koku almak, incelemek, denemek için geliyordu. ‘Bu ne yani? Niçin olmasın?’ demeye geliyordu. Jean Valjean’ın hayatı çevresinde dönüp dolaşmaya geliyordu! Mutluluğunun çevresinde, onu alıp götürmek için dolaşmaya geliyordu!

Jean Valjean, “Evet, bu iş böyle!” diye ekliyordu, “Ne aramaya geliyor? Bir macera! Ne istiyor? Bir gönül eğlencesi! Bir gönül eğlencesi ha! Peki, ya ben? Ne yani! Önce insanların en sefili, sonra da en karabahtlısı olayım, ömrümün altmış yılını dizlerimin üzerinde sürünerek geçireyim, çekilebilecek bütün acıları çekeyim, gençliğimi görmeden ihtiyarlayayım, ailesiz, akrabasız, dastsuz, kadınsız, çocuksuz yaşayayım, bütün taşların, bütün çalıların üzerinde, bütün sınır işaretlerinde, bütün duvar boylarında kanımı bırakayım, bana karşı gösterilen sertliğe karşı yumuşak, kötülüğe karşı iyi olayım, her şeye rağmen tekrar namuslu, dürüst bir insan olayım, yaptığım kötülükten pişmanlık duyayım ve bana yapılan kötülüğü bağışlayayım... Tam bunun mükâfatını gördüğüm an,

bütün bunların bittiği an, hedefe dokunduğum an, istediğim şeye eriştiğim an, tam iyi, âlâ, kefaretimi ödedim, kazandım derken, koca bir ahmağın keyfi Luxembourg'da seyre çıkmayı istedi diye bütün bunlar gidecek, her şey yok olacak, Cosette'i, hayatımı, sevincimi, ruhumu kaybedeceğim, öyle mi?"

O zaman gözbebeklerini kasvetli ve olağandışı bir ışıltı dolduruyordu. Bu bir insan, bakan bir insan değildi; bir düşmana bakan bir düşman da değildi; bir hırsıza bakan bir buldogtu.

Gerisini biliyoruz. Marius, düşüncesizliğe devam etti. Bir gün Cosette'i Ovest Sokağı'na kadar izledi. Başka bir gün kapıcıyla konuştu. Kapıcı da Jean Valjean'a konuştu ve "Mösyö, meraklı bir genç sizi sordu, kimin nesiydi acaba?" dedi. Ertesi gün Jean Valjean, Marius'e, onun nihayet fark edebildiği o bakışı fırlattı. Sekiz gün sonra Jean Valjean evden taşınmıştı. Bir daha ne Luxembourg'a ne de Ovest Sokağı'na adım atmayacağına yemin etti. Plumet Sokağı'na döndü.

Cosette şikâyet etmedi, hiçbir şey söylemedi, soru sormadı, hiçbir neden öğrenmeye kalkışmadı, insanın, sırrının ortaya çıkacağından, artık kendini elevereceğinden korktuğu devreye girmişti. Jean Valjean'ın böyle acıklı durumlar hakkında hiçbir tecrübesi yoktu; bunlar yegâne güzel olan ve onun şimdiye kadar tanışmamış olduğu acıklı durumlardı. Bu yüzden, Cosette'in suskunluğunun vahim anlamını hiç anlamadı. Yalnız onun üzgün bir hal aldığını fark etti ve derin bir kedere gömüldü. Her iki taraf için de tecrübesizlikler söz konusuydu.

Jean Valjean bir defa bir deneme yaptı. Cosette'e, "Luxembourg Parkı'na gitmek ister misin?" diye sordu.

Cosette'in solgun yüzü birden aydınlandı.

"Evet," dedi.

Gittiler. Aradan üç ay geçmişti. Marius, artık oraya gitmiyordu. Marius orada yoktu.

Ertesi gün Jean Valjean, Cosette'e yine sordu:

"Luxembourg Parkı'na gitmek ister misin?"

Kız, üzgün ve yumuşak bir sesle cevap verdi:

"Hayır."

Bu üzümlük Jean Valjean'ı yaraladı, bu yumuşaklık onu kedere boğdu.

Şimdiden bu kadar sır vermez olan bu gencecik zihninin içinden neler geçiyordu acaba? Orada neler oluyordu? Cosette'in ruhuna olanlar neydi? Jean Valjean,

bazen yatacak yerde, başını elleri arasına alarak karyolasının yanına oturup kalıyor, geceler boyunca kendi kendine, “Cosette ne düşünüyor?” diye soruyor ve onun düşünebileceği şeyleri düşünmeye çalışıyordu.

Ah! Bu anlarda manastıra nasıl da acı dolu bakışlarla bakıyordu, iffetin ve o yüce zirvenin, o melekler diyarına, erdemin o erişilmez buzdağına! Hayalinde manastırın bahçesini nasıl da umutsuz bir hayranlıkla seyre dalıyordu; meçhul çiçeklerle, kapatılmış bakirelerle dolu, bütün kokuların, bütün ruhların dosdoğru gökyüzüne yükseldiği o yeri! Kendisi, kendi isteğiyle içinden çıkıp deliler gibi yeryüzüne indiği ve artık sonsuza kadar kapanan o cennet diyarına nasıl da tapınıyordu! Cosette’i dünyaya geri getirmekle gösterdiği özveriye, akılsızlığa nasıl da pişman oluyordu! Kendi özverisinin tuzağına düşen, yere serilen zavallı fedakâr kahraman! Nasıl da kendi kendine, “Ben ne yaptım,” diyordu.

Ama bunların hiçbiri Cosette’e yansımıyordu. Ne öfke, ne sertlik. Daima aynı sakin, aynı iyi yüz, Jean Valjean’ın davranışları her zamankinden daha sevecen, daha babacandı. Daha az neşeli olduğunu tahmin ettirecek bir şey varsa, o da artan iyiliği, bağışlayıcılığıydı.

Cosette’e gelince; o için için eriyordu. Tam olarak bilmeksizin, garip bir şekilde, Marius’ün varlığı ona nasıl sevinç veriyse, yokluğu da öylesine acı çektiriyordu. Jean Valjean, onu her zamanki gezintilere artık götürmez olduğu zaman, kadınlık içgüdüğü kalbinin derinliklerinden ona, Luxembourg’a gitmekte ısrarlı görünmemesi gerektiğini, bu konuda ilgisiz durduğu takdirde babasının onu yine oraya götürmeye başlayacağını fısıldamıştı. Ama günler, haftalar, aylar birbirini kovaladı. Jean Valjean, Cosette’in sessizce gösterdiği boyun eğişi, sessizce kabul etmişti. Cosette pişman oluyordu. Ama artık çok geçti. Luxembourg’a döndüğü gün, Marius artık orada değildi. Demek Marius kaybolmuştu; her şey bitmişti, ne yapacaktı? Acaba onu bir daha bulabilecek miydi? Kalbinde bir türlü gevşemeyen, her gün biraz daha artan bir sıkıntı duyuyordu. Artık mevsim kış mı, yoksa yaz mı, hava güneşli mi, yoksa yağmurlu mu, kuşlar ötüyor mu, yoksa ötmüyor mu, yıldızçiçeklerinin vakti midir, yoksa güneşgözlerinin mi, Luxembourg Parkı mı daha güzeldi, yoksa Tuileries Bahçesi mi, çamaşırcının getirdiği çamaşırlar fazla mı kolalanmıştı, yoksa az mı, Toussaint ‘alışverişini’ iyi mi yapmıştı, yoksa kötü mü, hiçbir şey bilmiyordu. Dalgın, bezgin, dikkati tek bir düşüncede toplanmış, içinde bir hayaletin görünüp kaybolduğu karanlık, derin bir meydanlığa bakar gibi bakışları belirsiz ve sabit öylece duruyordu.

Jean Valjean’a, solgunluğundan başka hiçbir şey belli etmiyor, ona tatlı yüzünü göstermeye devam ediyordu.

Ama bu solgunluk Jean Valjean'ı kaygılandırmaya yetiyordu. Bazen kıza, "Neyin var?" diye soruyordu.

O da, "Bir şeyim yok," diye cevap veriyordu.

Ve bir sessizlikten sonra Jean Valjean'ın da üzgün olduğunu sezinlediğinde, bu defa o, "Ya siz babacığım, bir şeyiniz var mı?" diyordu.

"Benim mi? Hiçbir şeyim yok," diyordu Jean Valjean.

Sırf birbirini sevmiş, hem de son derece dokunaklı bir sevgiyle sevmiş ve bunca zamandır birbirleri için yaşamış olan bu iki varlık, şimdi yan yana, birbirleri yüzünden, birbirlerine söylemeden, gücenip, darılmadan, gülümseyerek acı çekiyorlardı.

8. Forsa Zinciri

İkisinden en mutsuzu Jean Valjean'dı. Gençliğin üzüntülerinde bile, daima bir aydınlık vardır.

Jean Valjean bazı anlar öylesine acı çekiyordu ki, çocuklaşıyordu. Erkeğin içindeki çocuk yanını ortaya çıkarmak acının özelliğidir. Cosette'in karşı konulması imkânsız bir şekilde elinden kaçtığını hissediyordu. Buna karşı mücadele etmek, onu tutmak, göz alıcı bir şeyle onu heyecanlandırmak istedi. Dediğimiz gibi bu çocukça ve aynı zamanda yaşlanmış düşünceler, yine bu çocuksu tarafları dolayısıyla, sırma şeritlerin, süslerin genç kızların hayal gücü üzerindeki etkilerine dair oldukça doğru bir fikir uyandırdı onun kafasında. Bir defasında, bir generalin Paris'in komutanı Kont Coutard'ın, şaşıklı üniformasıyla at üzerinde yoldan geçişini görmüş, yaldızlı sırmalar içindeki bu adama gıpta etmişti. Değeri şüphe götürmez bir şey olan bu kıyafeti taşıyabilmenin kendisi için ne büyük bir mutluluk olacağını düşündü; Cosette onu böyle görse gözleri kamaşırdı, bu kılıkta Cosette'i koluna takıp Tuileries'nin demir parmaklıklı kapısı önünden geçecek olursa ona selam dururlardı, bu da Cosette'i tatmin eder, delikanlılara bakma fikrini onun kafasından silerdi.

Bu hazin düşüncelere beklenmedik bir sarsıntı karıştı.

Sürdürdükleri bu yalnız hayatta, Plumet Sokağı'na gelip yerleştiklerinden bu yana, bir âdet edinmişlerdi. Ara sıra kendilerine eğlence düzenliyor, güneşin doğuşunu seyretmeye gidiyorlardı; hayata girenlerle hayattan çıkanlara pek uygun düşen tatlı bir zevk türüdür bu.

Yalnızlığı sevenler için sabahın kırağısında gezinmek, gece gezinmeye eşittir, doğanın neşesi de cabası. Sokaklar ıssızdır, kuşlar ötüşürler. Kendisi de kuş olan Cosette seve seve erkenden uyanıyordu. Bu sabah gezintileri bir gün öncesinden

hazırlanmaktaydı. Teklif Jean Valjean'dan geliyor, Cosette kabul ediyordu. Bir komplo gibi hazırlanıyordu bu iş, gün doğmadan önce evden çıkıyorlardı. Bu geziler Cosette için bir sürü küçük mutluluk kaynağıydı. Böyle masum acayıplikler gençliğin hoşuna gider.

Bilindiği gibi, Jean Valjean'ın eğilimi, gelip geçeni az olan yerlere, ıssız köşelere, unutulmuş mahallelere gitmekti. Paris'in şehir kapıları civarında o zamanlar yer yer şehre karışmış tarla benzeri yoksul topraklar vardı. Buralarda yazın cılız bir buğday yetişir, sonbaharda hasat yapıldıktan sonra, hasat yapılmış gibi değil de, adeta yolunmuş gibi dururlardı. Jean Valjean buralara sık sık büyük bir zevkle gelirdi. Cosette de hiç sıkılmazdı. Buralar Jean Valjean için yalnızlık, Cosette için özgürlüktü. Buralarda o yeniden küçük kız oluyor, koşabiliyor, adeta oynuyordu. Şapkasını çıkarıp Jean Valjean'ın dizleri üstüne koyuyor, demet demet çiçekler topluyordu. Çiçeklere konan kelekleri seyrediyor, ama onları yakalamıyordu. Aşkla birlikte merhamet ve şefkat duygusu onları tutmasını engelliyordu. Genç kızlarda aşkla beraber merhamet ve şefkat duyguları doğar ve içinde titrek, masum bir ideal taşıyan genç kızlar kelebeğin kanatlarına acır. Cosette gelincik çiçeklerinden çelenkler örüyor, bunları başına koyuyor; solan güneşte tutuşmuşçasına kızaran çelenkler bu pespembe taze çehreyi adeta kor dökmüş ateşten bir taçla süslüyordu.

Hayatlarına keder çöktükten sonra bile, bu sabah gezintileri âdetini korumuşlardı. Böylece, bir ekim sabahı, 1831 sonbaharının kusursuz huzur ve sükûnunun sihrine kapılarak evden çıkmışlardı. Gün ağarırken Maine şehir kapısı yakınlarındaydılar. Şafak sökmek üzereydi, henüz güneş doğmaya başlamamıştı. Büyüleyici ve vahşi dakika. Solgun, derin gökyüzünün şurasında burasında birkaç yıldız kümesi, yeryüzü kapkaranlık, gökyüzü bembeyaz, otlarda bir ürperme, her tarafta alacakaranlığın o esrarlı heyecanı. Yıldızlara karışmış gibi duran bir tarlakuşu baş döndürücü bir yükseklikte ötüyor, sanki küçüklüğün sonsuzluğa saldığı bu nağme, sınırsız büyüklüğü yatıştırıyordu. Doğuda, Val-de-Grâce, bir çelik ışıltısıyla parlak ufkun üzerinde karanlık kitlesinin şeklini çizmekteydi. Bu kubbenin gerisinden pırıl pırıl yükselen çobanyıldızı karanlık bir yapıdan kaçan bir ruha benziyordu.

Her şey sakın ve sessizdi; şosede kimseler yoktu; aşağılarda ancak fark edilebilen tek tük bazı işçiler işlerine gidiyorlardı.

Jean Valjean anayola paralel arka yolda bir şantiyenin kapısı önüne konulmuş kerestelerin üzerine oturmuştu. Yüzü yola, sırtı doğan güne dönüktü; doğmak üzere olan güneşi unutmuş, bütün zihni tek noktada toplayan, bakışı bile hapseden, tıpkı dört duvara benzeyen o derin dalgınlıklardan birine düşmüştü.

Düşünceye diklemesine denilebilecek bir çeşit dalış vardır; dibinde bulunduğunuzda, tekrar yeryüzüne dönebilmeniz zaman ister. İşte Jean Valjean bu tür düşüncelerden birine inmişti. Cosette'i, onunla kendi arasına hiçbir şey girmedeği takdirde mümkün olabilecek mutluluğu ve onun, hayatına doldurduğu aydınlığı, ruhunun soluğu olan o aydınlığı düşünüyordu. Bu düşünce içinde mutluydu. Cosette onun yanında ayakta durmuş, pembeleşen bulutları seyrediyordu.

Cosette birdenbire haykırdı:

“Baba, şuradan gelenler var gibi.”

Jean Valjean gözlerini o yöne çevirdi.

Cosette haklıydı.

Eski Maine kapısına giden şose bilindiği gibi Sèvres Sokağı'nın uzantısı olup, iç bulvar tarafından dik bir açış şeklinde kesilir. Şoseyle bulvarın dirsek yaptığı yerden, kavşak noktasından, böyle bir saat için açıklaması zor bir gürültü duyuluyor; belirsiz bir karışıklık baş gösteriyordu. Ne olduğu meçhul şekilsiz bir kitle, bulvardan gelerek şoseye girmekteydi.

Gittikçe de büyüyordu, düzenli bir şekilde hareket ediyor gibiydi, ama diken diken ve titrekti; bir arabaya benziyordu, ama yükü fark edilemiyordu. Atlar, tekerlekler, haykırımlar vardı; kırbaçlar şaklıyordu. Karanlıklara gömülmüş olmasına rağmen ana hatları gittikçe belli oldu. Gerçekten de, bir arabaydı bu, bulvardan gelerek yola dönmüş, Jean Valjean'ın yanı başında durduğu şehir kapısına doğru yönelmişti. Bu arabayı bir ikincisi, sonra bir üçüncüsü, daha sonra bir dördüncüsü izledi, arka arkaya yedi araba sökün etti; atların başları arabaların arkasına değiyordu. Arabaların üstünde birtakım silüetler kıvıldıyor, alacakaranlıkta çıplak kılıçları andıran kıvılcımlar görülüyor, yerinden oynatılan zincirlere benzer şangırtılar işitiliyordu. Arabalar ilerliyor, sesler gittikçe büyüyordu. Rüyaların mağarasından çıkar gibi müthiş bir şeydi bu.

Yaklaştıkça şekillendi, ağaçların gerisinde bir hayalet, solukluğu içinde kabataslak belirdi; kitle ağardı; yavaş yavaş ağaran gün, aynı zamanda hem mezardan çıkan, hem canlı olan bu kaynaşmanın üstünü donuk bir ışıkla kaplıyor, silüetlerin kafaları birer ölü yüzüne dönüşüyordu. Sorun şuydu:

Yolda arka arkaya yedi araba ilerliyordu. İlk altısının garip bir yapısı vardı. Fıçıların dar, uzun, kenarları parmaklıksız arabalarına benziyorlardı. İki tekerlek üzerine konulmuş bir tür uzun merdivendiler. Merdivenlerin ön uçları arabaların çifte okunu oluşturmaktaydı. Her fıçı arabasına, daha doğrusu, her merdivene uc uca dört at koşulmuştu. Bu merdivenlerin üzerinde garip insan

salkımları götürölüyordu. Azıcık gün ışığında bu insanlar görülemiyor, sadece tahmin ediliyorlardı. Her arabada yirmi dört kişiydiler, her bir yanda on ikişer kişi olarak sırt sırta vererek oturmuşlardı, yüzleri yoldan geçenlere dönük, ayakları havada sallanıyordu. Böyle gidiyordu bu adamlar ve sırtlarının arkasında çan gibi ses çıkaran bir şey vardı; bir zincir, boyunlarında da bir şey parlıyordu; bir lale. Her birinin lalesi ayrıydı ama zincir hepsi için ortaktı. Öyle ki, bu yirmi dört adam arabadan inip yürüyecek olsalar, amansız bir yekpareliğin pençesine yakalanıp, toprağın üzerinde adeta omurgası zincirden bir kırkayak gibi kıvranıp dururlardı. Her arabanın önünde arkasında eli tüfekli iki adam ayakta duruyor ve her biri ayağının altında zincirin bir ucunu tutuyordu. Laleler dört köşeydi. İki yanı parmaklıklı, ama üstü örtüsüz geniş bir furgon olan yedinci araba dört tekerlekli ve altı atlıydı; gürültülü sesler çıkaran bir sürü demir kazanlar, dökme tencereler, maltızlar ve zincirler arasında sımsıkı bağlanmış, boylu boyunca yatan ve hastaya benzeyen birtakım adamları taşıyordu. Dıştan bakınca içi tamamen görülen bu furgon, eskiden işkence için kullanılmış gibi görünen eski saz eleklerle döşenmişti.

Arabalar yolun ortasından gidiyorlardı. Bunların iki yanında, iki sıra halinde, sefil kılıklı muhafızlar yürüyordu. Başlarında Direktuvar askerleri gibi üç köşeli şapkalar vardı; lekeli, delik deşik, kirli şapkalar, üzerlerine yarı kurşuni, yarı mavi renkte, neredeyse lime lime olmuş gazi üniformaları ve cenaze memuru pantolonları geçirmişlerdi. Kırmızı apoletli, sarı silah askılı, kasaturalı, tüfekli ve sopalıydılar. Askerle başıbozuk arası bir şeydi bunlar. Bu ‘insan konvoyu’ dilencinin pespayeliğiyle, celladın otoritesinden oluşmuş bir kompozisyon sunuyordu. Başları olduğu anlaşılan birinin elinde gözcü kırbacı vardı. Alacakaranlığın gölgelediği bütün bu ayrıntılar, ağaran günle birlikte gittikçe belirginleşiyordu. Konvoyun başında ve sonunda atlı jandarmalar büyük bir ciddiyetle, elde kılıç yürümektedirler.

Bu kortej o kadar uzundu ki, birinci araba şehir kıyısına ulaştığında, sonuncusu bulvardan daha yeni çıkıyordu.

Paris’te pek sık görüldüğü gibi, nereden çıktığı bilinmeyen bir kalabalık, göz açıp kapayıncaya kadar şosenin iki yanına yığıldıkça yığılıyordu. Yakındaki küçük sokaklardan birbirini çağıran insanların bağırışmaları ve görmek için koşuşan bostancılardan tahta pabuçlarının sesleri duyuluyordu.

Arabalara istif edilmiş olan insanlar hiç ses çıkarmadan sarsılıp duruyorlardı. Sabah serinliğinden mosmor kesilmişlerdi. Hepsinin pantolonları bezdendi, ayakları, tabanları tahta pabuçların içinde çıplaktı. Eldivenlerinin eskiyenlerden geri kalan kısmı sefaletin keyfine kalmıştı. Kılıklerinde tiksindirici bir

uygunsuzluk vardı. Paçavralar içindeki bir palyaçodan daha hazin bir şey olamaz. Çökmüş şapkalar, katranlanmış kasketler, berbat yün takkeler, kısa işçi gömleği yanında dirsekleri delinmiş siyah ceketler. Birçoğunun başında kadın şapkası, bazısında ise sepet vardı. Elbiselerin yırtıklarından kıllı göğüsler, dövmeleler –aşk tapınakları, tutuşmuş yanan kalpler, küçük aşk tanrıları– fark ediliyordu. Bu adamlardan birkaçı, arabanın tahtalarına bağlanıp üzengi gibi altlarına sallandırılmış samandan bir ipe ayaklarını dayamışlardı. İçlerinden biri elinde tuttuğu kara bir taşla benzer bir şeyi ara sıra ağzına götürüp ısırır gibi yapıyordu; yemeğe çalıştığı bir ekmekti bu. Orada feri sönmüş ya da kötü bir ışıkla parlayan kuru gözler vardı sadece. Muhafız kıtası sövüp sayıyor, zincire vurulmuşlardan ses soluk çıkmıyordu, arada sırada kürek kemiklerinin üzerine ya da kafalara inen bir sopanın sesi işitiliyordu. Bu adamlardan bazıları esniyordu; hırpani kıyafetler müthişti; ayaklar sallanıyor, omuzlar gidip geliyor, başlar birbirine vuruyor, demirler tıngırıyor, gözbebekleri vahşice parlıyor, yumruklar sıkılıyor ya da ölü eli gibi hareketsiz açılıyor; kafilenin peşinde bir sürü çocuk kahkahalar atıyordu.

Bu araba katarı ne olursa olsun hazin bir manzaraydı. Hiç şüphesiz yarın ya da bir saat sonra bir sağanak patlayabilirdi, arkasından bir başkası, sonra bir başkası daha gelebilirdi; o zaman sular bu lime lime elbiselerin içine geçecek ve bu insanlar bir defa ıslanınca bir daha kuruyamayacak, bir defa buz kesince bir daha ısınamayacak, bez pantolonları sağanakla birlikte kemiklerine yapışacak, sular pabuçlarının içine dolacak, kamçı darbeleri çenelerin takırdamasını önleyemeyecek, zincirler bu insanları boyunlarından kavramaya devam edecek, ayakları yine boşlukta sallanıp duracaktı. Birbirine bağlanmış, sonbaharın soğuk bulutları altında aciz bir halde, ağaçlar, taşlar gibi yağmura, ayaza, havanın her türlü azgınlığına terk edilmiş bu insanları görüp de titrememek imkânsızdı.

Sopa darbeleri, yedinci arabada iplerle bağlanmış hareketsiz yatan, sefalet dolu çuvallar gibi oraya atılmış benzeyen hastalara bile inmekten geri kalmıyordu.

Birdenbire güneş çıktı; doğunun muazzam ışığı fışkırdı ve sanki bütün bu vahşi başları ateşe verdi. Diller çözüldü; bir gülüşme, küfür ve şarkı yangını ortalığı sarıverdi. Geniş yatay güneş ışığı, baş ve gövdeleri aydınlatıp, ayakları ve tekerlekleri karanlıkta bırakarak bütün kafiyele ikiye böldü. Düşünceler, yüzlerde ortaya çıktı; korkunç bir an oldu bu; maskesi düşmüş, gözle görülür olmuş iblisler, çırılçıplak yırtıcı ruhlar. Bu güruh, aydınlandığı zaman bile karanlık kaldı. Neşeli olan bazıları, ağızlarındaki tüyden borularla üzerlerindeki haşaratı, özellikle kadınları nişan alarak, kalabalığa doğru üflüyorlardı. Şafak, gölgelerin siyahlığıyla bu acınası çehreleri büsbütün tedirginleştiriyordu. Bu yaratıklar

içinde bir tane bile yoktu ki, sefaletin etkisiyle çirkinleşmemiş, biçimsizleşmemiş olsun. Öyle bir ucubelikti ki bu, güneşin aydınlığını şimşek ışığına çevirdiği söylenebilirdi. Kafilenin başını çeken arabadakiler, Désangiers'nin o zamanlar pek ünlü olan bir potpurisini, 'La Vestale'i, vahşi bir neşeyle avaz avaz söylemeye başlamışlardı. Ağaçlar hazin hazin titreşiyor, yan sokaklarda burjuva çehreleri, hayaletler tarafından okunan bu açık seçik nağmeleri aptalca bir memnuniyetle dinliyorlardı.

Bütün felaketler karmakarışık bir halde bu kafilenin içindeydi. Bütün hayvanların yüzleri vardı orada; yaşlılar, yeniyetmeler, dazlak kafalar, kır düşmüş sakallar, hayâsız ucubeler, kavgacı kabullenmişler, şakaklarında saç lüleleriyle genç kız başına benzer başlar, çocuksu ve korkunç çehreler, üzerlerinde sadece ölümün eksik olduğu sıska iskelet suratlar. Birinci arabada bir zenci görölüyordu; belki de eskiden köle olan bu zenci, kölelik zinciriyle, forsalık zincirini birbiriyle kıyaslayabilirdi. Korkunç aşağılık seviye ve utanç, bu alınlara damgasını vurmuştu. Alçalmanın bu derecesinde, hepsi de en son derinliklerde en son değişikliklere uğramışlardı ve alıklık halini alan cehalet, umutsuzluk halini alan zekâyâ eşitti. Gözlere, çamurun kaymak tabakası olarak görünen bu insanlar arasında bir seçme yapmaya imkân yoktu. Besbelli ki, bu tiksindirici alayın meçhul düzenleyicisi, bu insanları bir sınıflandırmaya tabi tutmamıştı. Bu mahlûklar, belli ki alfabetik düzensizlik içinde karmakarışık eşleştirilip bağlanmış ve rastgele bu arabalara yüklenmişlerdi.

Ama bir araya getirilen çirkinliklerden daima sonunda bir sonuç elde edilir; birçok bedbahtın toplanması daima bir yekûn verir; bunun için her zincirden bir ortak ruh yayılıyordu. Her arabanın ayrı bir fizyonomisi vardı. Şarkı söyleyen arabanın yanında bir başkası uluyor, bir üçüncüsü dileniyor, birinin dişlerini gıcırdattığı görölüyor, bir diğeri gelip geçenleri tehdit ediyor, diğer biri Tanrı'ya küfrediyor, sonuncusu ise mezar gibi susuyordu. Dante görse, cehennemin yedi dairesi yürüyor sanırdı. Lanetlilerin cezalarına doğru gidişleriydi bu, ama Apokalipsin yıldırımlar saçan müthiş arabası üzerinde değil de, daha hazin bir şekilde yüzkaralarının arabası üzerinde uğursuz bir gidiş.

Sopasının ucunda kanca olan bir muhafız, ara sıra bu insandan çöp yığınlarını karıştırır gibi yapıyordu. Seyirci kalabalığının arasındaki yaşlı bir kadın, beş yaşlarında küçük bir oğlan çocuğuna parmağıyla mahkûmları göstererek, "Haylaz, bak bu sana ders olsun!" diyordu.

Şarkılar, küfürler gittikçe arttığından refakat birliğinin komutanı gibi görünen biri kırbacını şaklattı. Bu işaret üzerine yedi arabanın da yolcuları üzerine, müthiş bir sopa dayağı, bir dolu sağanağı sesi çıkararak, hor ve merhametsiz

inmeye başladı. Birçoğu haykırışlar kopardılar, köpürdüler, bu da, bu gibi yaraların üstüne üşüşen sinek sürüsünün; etraftan koşup gelen sokak çocuklarının neşesini bir kat daha arttırdı.

Jean Valjean'ın gözleri korkunç bir hal almıştı. Gözbebekleri, gözbebeğı olmaktan çıkmış; bazı talihsizlerde bakışın yerini alan, gerçekten habersiz gibi görünen ve içinde korkuların, felaketlerin yansımaları ışıldayan o camdan derinlik olmuştu. Bir sahneyi seyretmiyor, bir hayalin etkisini yaşıyordu. Kalkmak, kaçmak, kurtulmak istedi ama ayağını bile kımıldatamadı. Bazen, görülen bir şey insanı yakalar bırakmaz. Jean Valjean da mihlanmış, taş kesilmiş, sersemlemiş bir halde kalakalmıştı. Kendi kendine karışık, anlatılmaz bir bunaltı içinde, bu kabir azabının ne demek olduğunu, peşini bir türlü bırakmayan bu cehennemi görüntünün nereden çıktığını soruyordu. Birdenbire, benliğini aniden toparlayanların her zaman yaptıkları bir hareketle, elini alnına götürdü; gerçekten de buranın güzergâh üzerinde olduğunu, Fontainebleau yolu üzerinde daima krala rastlama ihtimali olduğundan, bundan kaçınmak için bu dolambaçlı yolun kullanıldığını, otuz beş yıl önce kendisinin de bu kapıdan geçtiğini hatırladı.

Cosette'in korkusu başka türlü olmakla birlikte, Jean Valjean'inkinden aşağı değildi. Olup bitenlerden hiçbir şey anlamıyor, soluğı kesiliyor; gördükleri ona imkânsız şeylermiş gibi geliyordu; nihayet seslendi:

“Babacığım, ne var bu arabaların içinde?”

Jean Valjean cevap verdi:

“Forsalar.”

“Nereye gidiyorlar?”

“Kürek cezasına.”

O sırada, yüzlerce elin katıldığı sopalama işi büsbütün gayrete geldi, kılıç yanıla indirilen darbeler de işe karıştı, adeta bir kılıç ve sopa fırtınası koptu. Kürek mahkûmları iki büklüm oldular, işkenceden ortaya iğrenç bir itaat çıktı, hepsi zincire vurulmuş kurdun bakışlarıyla sustular.

Cosette'in bütün bedeni titriyordu:

“Babacığım, hâlâ insan mı bunlar?”

“Bazen,” diye cevap verdi sarsıntı içindeki adam.

Gerçekten de gün doğmadan önce Bicêtre'den yola çıkıp, kralın bulunduğu Fontainebleau'dan geçmemek için Mans yoluna sapan, zincirlerle birbirine bağlanmış mahkûmlar kafilesiydi bu. Bu sapma korkunç yolculuğı üç dört gün daha uzatıyordu, ama o saygıdeğer adamın gözlerini eziyet sahnesini görmekten

esirgemek için bu yolculuk daha da uzatılabilirdi.

Jean Valjean perişan bir halde eve döndü. Bu gibi rastlantılar darbe etkisi yapar ve bıraktıkları anı, bir sarsıntıya benzer.

Fakat Jean Valjean, Cosette’le birlikte Babylone Sokağı’na dönerken, onun az önce görmüş olduklarına dair sorduğu başka soruları hiç fark etmedi; belki de perişanlığı içinde onun sorularını duyup cevaplandıramayacak kadar dalgındı. Yalnız, gece Cosette yatmak için yanından ayrılırken, onun alçak sesle, kendi kendine konuşmuş gibi, “Bana öyle geliyor ki, yolda bu adamlardan biri karşıma çıksa, Tanrı korusun, onu daha yanımda görür görmez ölürüm,” dediğini işitti.

Bereket versin ki, bu trajik günün ertesinde, resmi bir tören dolayısıyla Paris’te şenlikler oldu, Champ de Mars’ta geçit töreni, Seine Nehri’nde suüstü mızrak dövüşleri yapıldı, Champs-Élysées’de tiyatro oyunları oynandı, Étoile Meydanı’nda havai fişekler atıldı, her taraf ışıklarla donatıldı. Jean Valjean alışkanlıklarını zorlayarak, Cosette’i oyalayıp, onu bir gün öncesinin anısından uzaklaştırmak, gözleri önünde geçen o iğrenç görüntüyü Paris’in kahkahalı havası içinde zihninden silmek için onu bu eğlencelere götürdü. Şenliği renklendiren geçit töreni dolayısıyla, üniformalı insanların ortalıkta dolaşması normal karşılanıyordu. Jean Valjean da gizlenen bir adamın bulanık iç duygusuyla milli muhafız elbisesini giydi. Böylece, bu gezintiden güdülen maksada görünüşte ulaşılmış oldu. Babasını memnun etmeyi bir yasa sayan ve zaten her türlü seyir ve görüntü kendisi için yeni olan Cosette, eğlenceyi ilk gençliğin verdiği uysallıkla kabullendi; halk şenliği denilen o neşe karavanasının karşısında fazla küçümseyici bir tavırla dudak bükmedi. Öyle ki, Jean Valjean başarıya ulaştığına, o çirkin görüntüden artık hiçbir iz kalmadığına inandı.

Birkaç gün sonra, bir sabah, hava günlük güneşlik olduğundan ikisi de bahçeye inen merdivenin sahanlığındaydılar. Bu durum da Jean Valjean’ın bağlı olduğu sanılan kurallarına, Cosette’e üzüldüğü için hep odasında kalma alışkanlığına aykırıydı. Cosette sabahlığıyla, genç kızları sevimli bir şekilde saran ve yıldızın üstünde bir bulut gibi duran günün ilk saatlerine özgü o mükemmel kıyafetle ayakta duruyordu. Başı güneş ışığı içinde ve iyi uyuduğu için yüzü pembe pembeydi. Duygulanan yaşlı adamın şefkatli bakışları altında, bir papatyanın yapraklarını yoluyordu. Cosette, o büyümlü efsaneden habersizdi; seni seviyorum, biraz, çılgınca, vs; kim öğretebilirdi ki bunu ona? Cosette, içgüdüleriyle masumca bir papatyanın yapraklarını yolmanın, bir kalbi yolmak demek olduğunu hiç bilmeden oynuyordu bu çiçekle. Hüzün adını taşıyan dördüncü bir *Güzel*⁸⁷ daha olsaydı ve gülümseseydi, Cosette işte bu Güzel’e benzerdi. Jean Valjean, çiçeğin

zerindeki bu küçük parmakların seyriyle blenmiş, bu çocuğun saçtığı ışık içinde her şeyi unutmuştu. Yandaki alılkta bir saka kuşu cıvıldaııp duruyor, gökyüzünden neşeli neşeli beyaz bulutlar geçiyordu; sanki özgürlüklerine yeni kavuşmuş gibiydiler. Cosette, çiçeğin yapraklarını dikkatle koparmaya devam ediyordu; bir şey düşünür gibiydi; ama sevimli bir şey olmalıydı bu. Birdenbire başını bir kuğunun zarif yavaşlığıyla döndürdü ve Jean Valjean'a sordu:

“Babacığım, nedir şu kürek mahkûmları?”

DÖRDÜNCÜ KİTAP

AŞAĞIDAN GELEN YARDIM ÇIĞLIĞI ÜSTTEN GELEN YARDIM OLABİLİR

1. Dışta Yara, İçte İyileşme

Böylece hayatları yavaş yavaş kararmaktaydı. Eskiden bir büyük mutluluk olan bir tek eğlence kalmıştı şimdi. Bu da açlara yiyecek, çulsuzlara giyecek taşımaktı. Cosette'in Jean Valjean'a eşlik ettiği bu fukara babalığı görevi, birbirlerine eskiden olduğu gibi yeniden yaklaşmalarına, iç dökmelerine imkân hazırlıyordu. Kimi zaman da, gün verimli geçtiyse, pek çok sıkıntıyı gidermiş, çaresiz çocukları sevindirmişlerse, biraz olsun neşeleniyordu akşama Cosette. Bu arada Jondrette'lerin o pis odasını da görmeye gittiler.

Bu ziyaretin ertesi günü Jean Valjean sabahleyin her zamanki gibi sakin bir halde ortaya çıktı. Ne var ki sol kolunda yanığa benzer bir yara vardı: Derin ve irin dolu berbat bir yaraydı bu. Hiçbir açıklamada bulunmadı Jean Valjean. Bir ayı aşkın bir süre sırf bu yara yüzünden ateşler içinde yattı, evden çıkamadı. Üstelik doktora da görünmek istemiyordu. Cosette üzerine düşünce, "Veterineri çağır istersen," diyerek geçiştiriyordu.

Cosette, sabah ve akşamları olmak üzere günde iki defa öylesine özenerek, yaraya adeta tanrısal bir şefkatle ve ancak meleklere özgü bir mutluluk duyarak pansuman yapıyordu ki, Jean Valjean'ın bütün o eski neşesi geri geliyor, korku ve kaygıları havaya uçuyor ve kızını seyrederken şöyle diyordu kendi kendine:

"Bin yaşasın bu güzel yara! Ve bu güzel hastalık!"

Cosette babasının hastalığı üzerine köşkü bırakmış, küçük evi ve arka avluyu yeniden sevmeye başlamıştı. Neredeyse sabahtan akşama kadar bütün gününü Jean Valjean'ın yanında geçirmekte, ona kitaplar okumaktaydı. Genellikle gezi kitaplarıydı bunlar. Jean Valjean sanki yeniden dünyaya geliyordu: Dile gelmez ışıklar içinde canlanıyordu mutluluk. Luxembourg Parkı, çevrelerinde fır dönen o delikanlı, Cosette'in soğukluğu ve isteksizliği, ruhunu saran bütün bulutlar dağılıp gitmekteydi; kendi kendine, "Bütün bunlar durup dururken icat ettiğim birer hayaldi. Ben yaşlı bir budalayım," dedi. "Hepsini ben yarattım! Yaşlı delinin biriyim ben."

Mutluluğu öylesine büyüktü ki, Jondrette'lerin o pis odalarında Thénardier'lerin hiç umulmadık bir şekilde ve korkunç bir etki yaratarak meydana çıkışları bile kayıp gitmişti üzerinden. Kurtulmayı başarmış ve izini kaybettirmişti ya, gerisi umurunda değildi! Ancak acıyarak hatırlıyordu o

sefilleri, “Şimdi artık hapishanedeler, bundan böyle kimseye zarar veremezler!” diye düşünmekteydi.

“Fakat ne yürek parçalayıcı bir zavallılar topluluğu.”

Maine Kapısı’ndaki o iğrenç manzaraya gelince, Cosette bir daha hiç söz etmemişti bundan.

Manastırda rahibe Sainte-Mechtilde, Cosette’e müzik öğretmişti. Genç kızda bir serçe sesi vardı; ama ruhu olan bir serçeydi bu. O gösterişsiz evde yanık şarkılar söylüyordu arada sırada. Bunlar da Jean Valjean’ı derinden mutlu kılmaktaydı.

Bahar geldi. Yılın bu mevsiminde bahçe öylesine güzel, öylesine görkemliydi ki, Jean Valjean, “Bahçeye hiç çıkmıyorsun,” dedi bir gün Cosette’e, “Git, gezin biraz.”

“Nasıl istersen babacığım,” diye cevap verdi Cosette.

Ve onun sözünü dinlemiş olmak için yeniden bahçedeki gezintilerine başladı. Çoğu zaman tek başına dolaşıyordu, çünkü daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, Jean Valjean oraya hemen hemen hiç gelmiyordu. Yoldan geçenlerin parmaklıkları kapıdan kendisini görüp tanımlarından çekiniyordu şüphesiz.

Jean Valjean’ın yarası, hayatlarında eni konu bir değişiklik yaratmıştı.

Cosette, babasının acılarının dinmeye yüz tuttuğunu, iyileşmeye başladığını ve rahatladığını görünce tatlı bir sevinç duydu. Ama bu öylesine yavaş ve doğal bir şekilde olmuştu ki, farkına bile varmadı. Ayrıca bir etken daha vardı: Aylardan martı, günler uzuyor, kış gidiyordu. Kış mevsimi üzüntülerimizin bir parçasını alır götürür daima. Ardından yazın doğuşu demek olan nisan ayı geldi. Bütün gündeğuşları gibi serin, bütün çocukluk çağları gibi neşeli bir aydı. Yalnız, yeni doğmuş çocuklar gibi olduğundan bazen gözü yaşlıydı. Nisan ayında doğadan, gökten, bulutlardan, ağaçlardan, çayır ve çiçeklerden süzülen pek tatlı ışıklar vardır ki, doğrudan doğruya insanın içine işler.

Cosette kendisine pek benzeyen bu nisan sevincinin etkisinde kalmaktan kurtulamayacak kadar gençti. Dolayısıyla da içindeki karanlık düşünceler yavaş yavaş, kendisi bile farkına varmadan uzaklaşıp gitmişti. İlkbaharda üzgün ruhlar da aydınlanır. Öğleyin bodrumların bile aydınlanması gibidir bu. Cosette artık üzgün değildi, ama genç kız bunu anlayamıyordu. Sabahları kahvaltı sonrasında, saat ona doğru, babasını bir çeyrek saat için bahçeye çıkarmayı başardığı ve onu hasta koluna destek olarak merdivenin önünde güneşte dolaştırdığı vakit, her an gülümsediğinin ve mutlu olduğunun farkında değildi. Jean Valjean, Cosette’in yeniden yüzüne renk geldiğini ve tazelik kazandığını görüyor ve bu da onu bir

kat daha mutlu kılıyor ve alçak sesle tekrarlıyordu hep:

“Bin yaşasın bu güzel yara!”

Thénardier’lere minnettardı.

Yarası iyileşince, alacakaranlıkta tek başına çıktığı gezintilere yeniden başladı.

Paris’in تنها semtlerinde böyle tek başına dolaşıp da, tatsız bir macera yaşamamak hemen hemen mümkün değildir.

2. Plutarque Ana Bir Olayı Çekinmeden Açıklıyor

Ağzına bir lokma yemek girmemişti o akşam küçük Gavroche’un. Bir gün önce de bir şey yememiş olduğunu hatırladı. Durum usandırıcı bir hal alıyordu. Karnını bir güzel doyurmaya karar verdi ve Salpêtrière’nin yukarısındaki ıssız yerlerde dolaşmaya çıktı. Hiç umulmadık büyük nimetler vardır oralarda. Kimsenin olmadığı yerlerde daima bir şeyler bulunur. Köyü andırır bir yerlere kadar uzanmıştı küçük böylece. Geldiği yeri, Austerlitz köyüne benzetti.

Daha önceleri buraya yaptığı gezintilerde, içinde sadece yaşlı bir adamla, yaşlı bir kadının yaşadığı eski bir bahçe fark etmişti. Bu bahçede bir elma ağacı vardı. Elma ağacının yanında da üstünkörü kapanmış bir yemişlik... Sandıktan bir elma alabilirdi pekâlâ. Bir elma demek, bir akşam yemeği demektir. Bir elma hayattır. Adem Peygamber’i perişan eden şey, Gavroche’u kurtarabilirdi.

Bahçenin bir tarafına taş döşenmemişti, evler yapılmadan önce çalılıklarla dolu ıssız bir yan sokaktı. Bahçeyi sokaktan bir çit ayırmaktaydı.

Bahçeye yöneldi Gavroche. Yan sokağı buldu. Elma ağacını gördü. Yemişliği saptadı. Çiti inceledi. Bir çit, rahatça bir adımda aşılabilir. Gün batmak üzereydi. Bir tek kedi bile yoktu sokakta. Vakit son derece uygundu. Gavroche, tam öbür tarafa geçmeye hazırlanırken durdu. Bahçeden konuşmalar geliyordu. Çitin aralığından içeri baktı. Öbür yanda, iki adım ilerisinde ve tam içinden geçmeyi tasarladığı deliğin kendisini çıkaracağı noktada, sıra olarak kullanılan, yere yatırılmış bir taş vardı. Bahçedeki taşın üzerinde yaşlı bir adam oturuyor, yaşlı bir kadın da onun karşısında, ayakta duruyordu. Kadın homurdanarak bir şeyler söylemekteydi. Gavroche görgülü bir çocuk değildi. Dinledi.

“Mösyö Mabeuf,” diyordu yaşlı kadın.

‘Mabeuf,’ diye düşündü küçük Gavroche, ‘Ne gülünç bir ad!’

Yaşlı adam oralı değildi.

Yaşlı kadın tekrarladı:

“Mösyö Mabeuf...”

Yaşlı adam, hep yerdeki aynı noktaya bakarak cevap verdi:

“Söyleyin Plutarque Ana.”

Plutarque Ana, sözü tekrarlamış ve yaşlı adam da konuşmayı kabullenmek zorunda kalmıştı:

“Ev sahibi hiç de memnun değil bu durumdan.”

“Neden?”

“Üç taksit kira borcunuz var da, ondan.”

“Üç ay sonra dört taksit borcum olacak.”

“Sizi sokağa atacağını söylüyor.”

“Sokakta yatarım.”

“Meyveci kadın para istiyor. Odun vermiyor artık. Bu kış neyle ısınacaksınız. Yakacağınız yok.”

“Güneş var.”

“Kasap da veresiyeyi kesti, et vermiyor artık.”

“Bu iyi işte. Eti zaten hazmedemiyorum. Ağır geliyor.”

“Peki, akşam yemeğinde ne yiyeceksiniz?”

“Ekmek.”

“Fırıncı, alacağına karşılık bir miktar para istiyor, yoksa ekmek vermeyeceğini söylüyor.”

“Bu da iyi.”

“Ne yiyeceksiniz?”

“Ağaçta elma var ya.”

“Evet ama mösyö, böyle beş parasız da yaşanmaz ki!”

“Ne yapayım? Param yok işte!”

Yaşlı kadın gitmiş, adam tek başına kalmıştı. Düşünüyordu şimdi. Gavroche da kendi açısından düşünmekteydi. Etraf alacakaranlıktı.

Gavroche’un düşünmesinin ilk sonucu, çitten geçeceği yerde, çitin altına oturması oldu. Çalılığın alt kısmında, dallar bir parça seyrekleşiyordu. İçinden, ‘İşte yatacak bir yer!’ diye geçirdi Gavroche. Ve oraya büzüldü. Sırtını hemen Mabeuf Baba’nın sırtına yaslamış gibiydi. Soluk alıp verişini iyice duyuyordu seksenlik ihtiyarın.

Yemek yerine uyumayı tercih ediyordu Gavroche. Ama tavşan uykusuydu bu: Tek gözü kapalı tetikte uyunan bir uyku. Bir yandan içi geçmekte ama öte yandan da çevreyi gözetlemekteydi.

Akşamın alacakaranlığında gökyüzünün beyazlığı yeryüzünü de ağartıyor, dar

sokakta iki sıra karanlık, alıllığın arasında kurşuni bir çizgi meydana getiriyordu.

İşte bu beyazımsı çizgi üzerinde birdenbire iki karaltı belirdi. Karaltıların biri önden gitmekte, öbürü biraz arayla arkadan gelmekteydi.

Gavroche, “Al sana iki yaratık,” diye mırıldandı.

Neredeyse beli bükülmüş, düşünceli, alabildiğince sade giyimli, yaşlı olduğu için yavaş yavaş yürüyen, herhalde yıldızların ışığında akşam gezintisine çıkmış bir adamdı birinci karaltı. İkincisi dimdik, sağlam ve zayıftı. Ötekinin adımlarına uydurmuştu adımlarını. Ama bu istemeye istemeye ağır yürüyüşte bile çeviklik ve atıklık sezilmekteydi. Bu karaltıda kaygı verici bir halin yanı sıra, o dönemde zarif denebilecek kimselerin kılık kıyafeti de vardı: Şapkası modaya uygundu, redingotu siyahtı, iyi dikilmişti. Büyük olasılıkla pahalı bir kumaştandı. Güçlü bir tavırla başını dik tutuyordu. Şapkanın altında ve gecenin o vaktinde seçilebildiği kadarıyla, soluk bir delikanlı yüzü vardı. Bu yüzün ağzında da bir gül görölüyordu. Bu ikinci karaltıyı çok iyi tanıyordu Gavroche: Montparnasse’tı bu. Ötekine gelince, onu tanıımıyordu, herhangi bir şey de söyleyemezdi onun hakkında. Sadece yaşlı bir adamcağızdı, o kadar.

Gavroche, hemen gözetlemeye koyuldu.

Bu iki yolcudan ikincisinin öbürüyle ilgili kötü niyeti olduğu anlaşılıyordu. Olup bitecekleri rahatça görebileceği bir yerdeydi Gavroche. Uyuma yeri aynı zamanda bir pusu olmuştu şimdi. Böyle bir saatte ve böyle bir yerde Montparnasse’ın av peşine düşmesi doğrusu pek hayırlı bir durum sayılmazdı. Nitekim sokak çocuğunun yüreği öndeki yaşlı adam için acıma duygularıyla doldu birdenbire.

Ne yapsaydı acaba? İşe karışsa mıydı? Bir güçsüz, bir başka güçsüzün imdadına koşuyor! Olacak iş miydi bu? Montparnasse pek hoşlanırdı böyle bir durumdan: Bu on sekiz yaşındaki müthiş haydut için, o yaşlı adamla kendisi ancak iki küçük lokma sayılırdı.

Gavroche bir türlü karar veremezken korkunç saldırı bir anda gerçekleşiverdi... Kaplanın yaban eşeğine, örümceğin sineğe saldırışındı bu: Montparnasse birdenbire ağzındaki gülü atıp, ihtiyarın üzerine sıçradı; yakasına yapıştı, yakalayıp sıkı sıkıya kavradı. Bir ıglığı güçlölkle zaptedebildi Gavroche.

Bir an sonra iki adamdan biri, bitkin bir halde hırıldayıp çırpınarak öbürünün altına düştü. Öbürünün mermer gibi dizi vardı göğsünün üzerinde.

Yalnız bu iş, Gavroche’un düşündüğü gibi olmamıştı kesinlikle: Yere yıkılan Montparnasse’tı, üstte olan da o yaşlı adamcağız.

Bütün bunlar Gavroche'un sadece birkaç adım ötesinde olup bitiyordu. Yaşlı adam yumruğu yemiş, ama hemen karşılık vermişti. Ve öylesine hızlı bir karşılıktı ki bu, göz açıp kapayıncaya kadar saldıranla saldırılan rol değiştirmişlerdi.

Gavroche, 'Doğrusu yaman bir ihtiyarmış!' diye geçirdi içinden.

Kendini tutamayıp alkışlamıştı. Ne var ki boşa gitti bu alkış: Mücadele halinde olan ve solukları birbirine karışan iki adama ulaşmadı.

Bu arada bir sessizlik olmuştu. Çırpınmayı bırakmıştı Montparnasse.

Gavroche, 'Yoksa öldü mü?' dedi kendi kendine.

Yaşlı adam bütün bu mücadele boyunca çığlık atmak bir yana, tek söz bile söylememişti. Doğrudu sadece. Sonra Gavroche, onun Montparnasse'a, "Ayağa kalk!" dediğini işitti.

Kalktı Montparnasse. Ama adam onu tutuyordu. Genç haydut, bir koyun tarafından alt edilmiş bir kurt gibi utanç ve öfke içindeydi.

Gözlerini, kulaklarıyla yedekleyerek bakıyor ve dinliyordu Gavroche. Doğrusu iyi eğleniyordu! Bu dikkatinin ödülünü de almakta gecikmedi. Karanlık nedeniyle trajik bir havaya bürünen bu konuşmanın tanığı oldu.

Yaşlı adam sordu ilkin, Montparnasse cevap verdi.

"Kaç yaşındasın?"

"On dokuz."

"Pekâlâ güçlü, kuvvetlisin. Neden çalışmıyorsun?"

"Çalışmak sıkar beni."

"Mesleğin ne?"

"Yok. Boş gezenin boş kalfasıyım."

"Doğru konuş! Belki sana bir yardımda bulunabilirim. Söyle, ne olmak istersin?"

"Hırsız."

Bir sessizlik oldu yeniden. Yaşlı adam derin düşüncelere dalıp gitmişti. Hiç kımıldamadan duruyor, Montparnasse'ı da bırakmıyordu. Güçlü ve çevik genç haydut, zaman zaman tuzağa düşmüş bir hayvan gibi sıcıyor, sarsılıyor, çelme takmaya çalışıyor, çılgınca kollarını, bacaklarını hareket ettiriyor, kurtulup kaçmaya çalışıyordu. Bütün bunların hiç farkında değilmiş gibi duruyordu yaşlı adam: Acı kuvvetin kendinden emin kayıtsızlığı içindeydi. Tek eliyle tutuyordu haydutun kolunu ve bırakmıyordu.

Adam böylece birkaç dakika düşündü. Sonra Montparnasse'a dikkatle bakarak,

sesini yavaşça yükseltip, karanlığın içinde konuştu.

Gavroche, bu söylevin tek kelimesini bile kaçırmamıştı:

“Bak oğlum! Tembellik yapmakla kendini çok feci bir hayata sürüklüyorsun. Boş gezenin boş kalfası, öyle mi? Çalışmaya hazırlan. Hani hadde makinesi diye korkunç bir makine vardır, bilmem gördün mü? Çok dikkatle sakınmak gerekir bu makineden; sinsi ve yırtıcı bir şeydir çünkü. Ceketinin ucundan kapmaya görsün, bir anda alıverir seni çarklarının arasına ve parçalar, atar. Aylaklık ve işsizlik de bu makineye benzer işte. Vakit varken ayağını denk al ve kurtar kendini! Yoksa işin tamamdır; çok geçmez, kendini çarkların arasında bulursun! Bir defa yakalandın mı, hiçbir umuda yer kalmaz artık. Yorgunluğa hazırlan, tembel adam! Dinlenmeyi unut bundan böyle: Amansız çalışmanın demirden eli seni kavradı! Hayatını kazanmak, bir iş sahibi olmak, bir görevi yerine getirmek... Bunları istemiyorsun demek? Başkaları gibi olmak ve çalışmak canımı sıkıyor dedin ha? O zaman sen de başka türlü olursun: Çalışmak bir yasadır; onu can sıkıntısı olarak reddeden, işkence olarak kabul edecektir. İşçi olmak istemeyen, köle olur. İş, öbür taraftan yakalamak üzere bu taraftan bırakır seni: Dostu olmak istemezsen, kölesi olursun. Elbette ya! İnsanların dürüst yorgunluğundan kaçtın, ama çok geçmeden lanetlilerin teriyle kaplanacaktır bütün beden. Başkalarının şarkı söylediği yerde sen inleyeceksin. Uzaktan göreceksin öteki insanların çalıştığını, aşağıdan göreceksin ve o çalışanlar, dinleniyorlarmış gibi gelecek sana. Çiftçi, ekin biçici, gemici ve demirci, aydınlıklar ortasında, erişilmez bir cennetin konukları gibi görünecekler... Ne güzel bir ışıltısı vardır örsün! Çift sürmek, ekinleri demet demet bağlamak; bu sevinçlerin en büyüğüdür! Rüzgâra kapılan bir kayık, insanı mutluluğa götürür! Oysa sen, tembel adam, çabala, sürükle, yuvarla, yürü hep! Çek yularını, cehennem arabasına koşulmuş yük hayvanısın artık sen! Elbette ya! Hiçbir şey yapmamaktı değil mi hedefin? Hadi bakalım, muradına erdin işte; yorulmadan geçen ne bir hafta, ne bir gün, ne bir saat yok artık! Hiçbir şeyi sıkıntısız kaldıramayacaksın. Geçen her dakika senin kaslarını biraz daha mıcıklayacak. Başkaları için tüy olan şeyler, senin için birer kaya olacak. En basit şeyler senin önünde birer direnç kaynağı olup çıkacak. Hayat senin çevrende canavar kesilecek. Gitmek, gelmek, soluk alıp vermek: Hepsi korkunç birer çalışma haline gelecek senin için! Kendi ciğerlerin sana yüz libre ağırlığında bir yük gibi gelecek. Orada yürümek yerine, şurada yürümek, çözülmesi gereken bir sorun halini alacak. Dışarı çıkmak isteyen bir kimse, kapısını iter itmez dışarı çıkmış olur. Oysa sen dışarı çıkmak istersen, duvarı delmen gerekecek! Sokağa çıkmak isteyen herkes ne yapar? Merdivenden aşağı

iner, sense yatak çarşaflarını yırtacaksın, parçalayıp bir ip öreceksin, sonra o iple pencereden aşip, kendini bir uçurumun üzerine sarkıtacaksın: Vakit gece olacak, sen orada, fırtına ve tipi ortasında, dinmez yağmur altında... İp kısa gelirse, bir tek yol kalır sana inmek için; o da düşmektir! Kendini gelişigüzel uçurumun içine bırakmak! O yükseklikten neyin üzerine düşeceksin acaba? Aşağıdaki şeyin üzerine, yani bilinmez! Ya da kendini yakmak pahasına bacadan tırmanacaksın ya da içinde boğulmayı göze alıp lağımdan geçeceksin! Örtmek gereken deliklerden, günde yirmi defa kaldırıp, yirmi defa yerine koymak gereken taşlardan, ot yığınlarının içine gizlemen gereken sıva döküntülerinden söz etmiyorum sana!.. Önüne bir kilit çıkar. Şehirlinin cebinde çilingir tarafından yapılmış olan bir anahtar bulunur. Sense onu açmak istiyorsan, korkunç bir başyapıt yaratmaya mahkûmsun: Kalın bir madeni para alıp, ikiye keseceksin. Hangi aletlerle mi? Onları sen icat edeceksin; o da senin işin olacak! Sonra bu iki parçanın dışını dikkatle koruyarak, içini oyacaksın, bir vida helezonu açacaksın kıyısına; öyle ki, bir gövdeyle bir kapağın sıkıca birbirine uyması gibi, bu iki parçayı birbirine raptedecek. Altı üstü böylece vidalanınca hiç kimse bir şey anlamaz: Nöbetçiler için –çünkü sen göz hapsindesin üstelik– bu bir paradır; senin içinse, kutu olacak. Ne koyacaksın peki kutuya? Küçük bir parça çelik. Bir iğne boyunda olan, bir maden para içine gizlenen bu testereyle kilidin dilini, sürgünün ucunu, asma kilidin köprüsünü, pencerende bulunması gereken parmaklığı, bacağında takılı duran halkayı keseceksin. Oluşturduğun bu şaheser, tamamlayıp bitirdiğin bu harika, bütün bu sanat ve hüner, bütün bu ince zekâ işi, ustalık ve sabırla yaratılan bu mucize gerçekleştiği vakit, bunun yaratıcısının sen olduğu anlaşılırsa, ödülün nedir, biliyor musun? Zindan! İşte senin geleceğin bundan ibaret! Tembellik, zevk ve sefa: Ne korkunç bir felaket uçurumu! Hiçbir şey yapmadan durmak uğursuzluk getirir. Toplumu kemirerek tembelce yaşamak! Yararsız, yani zararlı olmak! Bu insanı dosdoğru sefaletin dibine götürür!

Asalak yaşamak isteyen vey haline! Böcek olur çıkar! Ya ne sandın? Çalışmak hoşuna gitmiyor demek? Demek bu dünyada bir tek isteğin var: Güzelce yiyip içip, bir dilberin koynunda yatmak? Hayır efendim, yağma yok! Acı su içeceksin, kara ekmek yiyeceksin; bir tahtanın üzerinde yatacaksın, kollarına ve ayaklarına, gece vakti soğukluğunu teninin üzerinde duyacağın demirler perçinlenmiş olarak yatacaksın!.. Bu demirleri kırıp kaçacaksın sonra. İyi! Yüzükoyun çalıların arasında sürüneceksin, ormandaki hayvanlar gibi ot yiyeceksin. Sonra da elbette yakalanacaksın! O zaman yeraltında, karanlık rutubetli bir zindanda, bir duvara gömülmüş olarak yıllarca kalacaksın... Su

testini el yordamıyla arayıp bulacaksın; köpeklerin bile dönüp koklamayacakları ekmeği, karanlıkların ekmeğini kemireceksin; senden önce kurtların yediği çürük baklaları yiyeceksin! Bir mahzende tespihböceği olacaksın... Elbette ya!.. Bak daha gençsin, yirmi yıl bile dolmamış sütninenin sütünü emdiğinden bu yana, annen belki de hâlâ sağdır... Acı kendine ey zavallı sefil çocuk!.. Yalvarırım sana, sözümü dinle, gel vazgeç asalak yaşamaktan!.. En iyi dokunmuşundan halis yünlü siyah kumaşlar, parlak rügan ayakkabılar giymek, saçları kıvrıp dalgalandırmak, buklelerine güzel kokulu yağlar sürmek, insanların hoşuna gitmek, güzel olmak istiyorsun, öyle değil mi? Bunun yerine saçların dibinden tıraş edilecek; sırtında kırmızı kazak, ayaklarında tahta tabanlı pabuçlar olacak! Parmağına bir yüzük mü istiyorsun ayrıca? Al boynuna bir halka geçir bakalım! Yanılıp da, bir kadına bakacak olursan bir araba sopa yersin. Oraya yirmi yaşında girip, elli yaşında çıkacaksın: Şu pırıl pırıl gençliğiyle, pespembe körpe tenin, parlak gözlerin, bembeyaz dişlerin, gür delikanlı saçlarınla oraya gireceksin; kırılmış, bükülmüş bir beden, buruşmuş bir surat, çoğu dökülmüş çürük dişler ve bembeyaz saçlarla çıkacaksın! Elbette ya, ne sandın sen! Zavallı yavrum, yolunu şaşırmışsın: Aylaklık ve işsizlik sana kötü öğütler veriyor, kötü şeyler telkin ediyor. Hırsızlık, yapılacak işlerin en korkuncudur! Sözümü dinle, girme sakın tembellik mesleğine: Son derece zahmetli, katlanılmaz bir iştir o... Namussuz olmak kolay değildir! Dürüst bir insan olmak çok daha az zahmetlidir! Hadi git şimdi, git de sana söylediklerim üzerinde iyice bir düşün. Ha, dur, birden aklıma geldi: Ne istiyordun az önce benden? Paraydı, değil mi? Al, işte para kesem!”

Yaşlı adam Montparnasse’ı bırakıp, para kesesini delikanlının avucuna koymuştu. Haydut, keseyi bir süre elinde tarttı sonra da ona verilmemiş de, keseyi o çalmış gibi mekanik bir dikkatle redingotunun arka cebine yerleştirdi.

Bu arada yaşlı adamcağız sırtını dönmüş ve gezintisine devam etmek üzere oradan uzaklaşmıştı.

Montparnasse, onun arkasından, “Bunak!” diye mırıldandı.

Acaba bu adam kimdi? Okur onu herhalde tanımıştır.

Montparnasse şaşkına dönmüştü. Adamın gecenin içinde gözden kaybolmasını bekledi. İşte bu bekleyiş ona hayır getirmeyecekti. Çünkü yaşlı adam uzaklaşırken Gavroche yaklaşıyordu.

Yan bir bakışla, Mabeuf Baba’nın hâlâ sırasının üzerinde oturduğunu görmüştü Gavroche. Belki de uyukluyordu. Sonra çalılarının arasından çıktı sokak haylazı, yerde sürünerek, karanlıkta hiç kımıldamadan duran Montparnasse’ın arkasına

doğru ilerledi. Yavaşça yanına kadar sokuldu. Elini genç haydutun pahalı siyah yünlü redingotunun arka cebine usulca sokup, keseyi çekti ve gene yerde sürünerek, karanlığın içinde bir yılan gibi kayboldu.

Kulağı tetikte olmak için hiçbir gerekçesi yoktu Montparnasse'ın. Hayatında belki de ilk defa düşünmekteydi. Dolayısıyla da hiçbir şeyin farkına varamadı.

Gavroche, Mabeuf Baba'nın bulunduğu yere gelince, keseyi çitin üzerinden fırlattı. Sonra da tazı gibi koşarak kaçtı.

Kese Mabeuf Baba'nın tam ayağının üzerine düşmüştü. Seksenlik ihtiyar bu sarsıntıyla uyandı. Eğilip keseyi yerden aldı. Hiçbir şey anlayamadı. Açıp baktı: İki gözlü bir keseydi bu; gözlerden birinde bir parça ufak para, ikincisinde ise altı tane Napoléon altını vardı.

Şaşırmakla ürkmek arasında bir süre gidip geldi Mösyö Mabeuf. Sonra keseyi götürüp kâhya kadına verdi.

Plutarque Ana, "Kısmetimiz gökten düşüyor," dedi.

BEŞİNCİ KİTAP

BAŞLANGICA BENZEMEYEN SON

1. Yalnızlık ve Kışlalar

Cosette'in dört beş ay önce katlanılamayacak kadar şiddetli olan acısı, kendisi de pek farkına varmadan artık iyileşme dönemine girmişti. Doğa, bahar, gençlik, babasına beslediği sevgi, kuşların ve çiçeklerin neşesi... Bütün bunlar bu gencecik, el değmemiş ruha bir duygu aşıliyordu. İçindeki ateş hepten sönüyor muydu, yoksa sadece külleniyor muydu? Gerçek şuydu ki; artık içinde acıtan ve kavuran hemen hemen hiçbir şey kalmamıştı.

Bir gün birdenbire Marius'ü hatırladı:

“Olur şey değil bu!” dedi kendi kendine. “Artık onu hiç düşünmüyorum.”

Gene o hafta içinde bir gün, bahçe kapısının önünden geçen ince belli, göz alıcı üniformalı, genç kız yanaklı, parlak bıyıklı, kolunun altında kılıcı olan, gösterişli şapkalı, çok güzel mızraklı bir süvari subayı gördü. Sarı saçları, masmavi gözleri, yuvarlak, kibirli ve hatta biraz da küstah ve çok güzel bir yüzü vardı. Marius'ün tam tersiydi. Ağzında bir yaprak sigarası taşıyordu. Cosette bu subayın Babylone Sokağı'ndaki kışlada bulunan alaya mensup olduğunu düşündü. Ertesi gün gene onun geçtiğini gördü. Saati aklında tuttu.

Sonra da subayın aşağı yukarı her gün geçtiğini gördü. Acaba basit bir tesadüf müydü bu?

Subayın arkadaşları, bu 'bakımsız' bahçede, bu çirkin rokoko kapının arkasında güzelce bir yaratığın varlığını fark etmekte gecikmediler. Söz konusu yaratık, okurun hiç de yabancısı olmayan Théodule Gillenormand adındaki yakışıklı teğmenin her geçişinde hemen hemen hep orada belirliyordu.

“Dursana!” diyorlardı arkadaşları teğmene. “Bak, şurada sana göz süzen küçük bir kız var!”

Mızraklı süvari de şu cevabı veriyordu:

“Bana bakan bütün kızlara bakacak kadar vaktim var mı?”

Olay tam da Marius'ün çok ciddi bir şekilde can çekişmeye doğru sürüklendiği sıralarda geçiyordu. “Ölmeden önce onu bir defa olsun görebilsem!” İşte böyle diyordu Marius. Ama dileği yerine gelip de, o anda Cosette'i mızraklı bir süvari subayına tatlı tatlı bakarken görmüş olsaydı, herhalde tek kelime bile söyleyemeden oracıkta son nefesini verirdi!

Burada suç kimindi? Hiç kimsenin. Marius kederlere dalıp orada kalan

insanlardandı! Cosette'se üzüntüye düşüp oradan kurtulanlardan.

Cosette, kendi haline terk edilen kadın hayallerinin tehlikeli bir dönemini geçirmekteydi. Gerçekten de bu çağda yalnız kalan bir genç kızın kalbi, tesadüflerin akıntısına göre ya bir mermer sütunun başlığına ya da bir meyhanenin direğine sarılan asma filizlerine benzer.

Bir genç kız için, bu genç kız ister yoksul, ister zengin olsun –çünkü zenginlik kötü bir seçimi hiçbir zaman engelleyemez!– kesin sonuçlar getirebilecek bunalımlarla örülü bir dönemdir bu. Tutup, hiç dengi olmayan biriyle evlenir. Gerçek uyuşmazlıksa, ruhlar arasındaki uyuşmazlıktır. Nasıl hiç şöhretsiz, adsız, asaletsiz, servetsiz pek çok delikanlı yüce duygulu ve üstün düşünceler tapınağına destek olan mermer birer sütun başlığı iseler; aynı şekilde, parlak çizimleri ve cilalı sözleri olan ve her isteği yerine gelmiş kibar çevre erkeğinin de dışına değil, içine; yani kadına ayrılmış olan yanına bakıldığında görülür ki, o uğursuz şiddetin etkisinde, tutkuların anlaşılmasız biçimde pençesinde kıvranan zavallı hödüğün biridir. Tam bir meyhane sırtığı.

Cosette'in ruhunda neler vardı peki? Durulmuş ya da uyuşmuş bir tutku; kararsız bir aşk; belirli bir derinlikte bulanık, daha aşağıda karanlık bir şey... Yakışıklı subayın hayali yüzeye vuruyordu. Daha derinde bir anı var mıydı acaba? Belki, ama Cosette bilmiyordu.

Tam o sırada birdenbire benzersiz bir olay meydana geldi.

2. Cosette'in Korkuları

Jean Valjean nisanın ilk on beş günü içinde bir yolculuğa çıktı. Bilindiği gibi, çok uzun aralarla zaman zaman böyle yolculuklara çıktığı oluyordu. Nereye gidiyordu? Hiç kimse, hatta Cosette bile bilmiyordu. Sadece bir defasında genç kızı, köşesinde *La Planchette Çıkmazı* yazılı bir ara sokağa kadar arabayla yanında götürmüştü. Jean Valjean inmiş, araba da Cosette'i gerisingeri eve getirmişti. Jean Valjean, bu ufak yolculukları, genellikle evde para suyunu çektiği zaman yapıyordu.

Sözün kısası, Jean Valjean evde yoktu.

“Üç gün sonra döneceğim,” deyip gitmişti.

Cosette akşam salonda yalnızdı. Oyalanmak için piyanosunun başına oturmuş, bir yandan çalarken, bir yandan da Euryanthe'ın 'Ormanda Gezinen Avcılar!' şarkısını söylemeye koyulmuştu. Bütün müziklerin en güzel parçası belki de bu şarkıdır.

Genç kız şarkıyı bitirdikten sonra uzunca bir zaman dalgın ve düşünceli

kalmıştı.

Sonra birdenbire bahçede bir ayak sesi duyar gibi oldu. Babası olamazdı, çünkü yolculuktaydı. Toussaint de olamazdı, çünkü çoktan yatmıştı. Saat gecenin onuydu.

Salonun kapalı duran panjuruna gidip, kulağını dayadı ve dinledi.

Bir erkek yürüyüşü gibi geldi ona bu ses. Ama yürüyen kimse çok yavaş ve sessizce ilerliyordu.

abucak birinci kata, yatak odasına ıktı. Pencereyi açıp, bahçeye baktı. Ayın on beşine yaklaşıyorlardı. Ortalık gündüz gibi aydınlıktı.

Bahçede kimseler yoktu.

Pencereyi açtı, bahçe derin bir sessizliğe gömülmüştü. Görebildiği kadarıyla, sokak da her zamanki gibi ıssızdı.

Cosette yanıldığını düşündü. Ses duymamış, duyar gibi olmuştu herhalde. Weber'in ihtişamlı korosunun yarattığı bir kuruntu olsa gerekti bu. Gerçekten o parça, aklın karşısına ürkütücü derinlikler açar, alacakaranlıkta, avcılarının kaygılı adımları altında kuru dalların ıtırdadığı bir ormandaymışsınız gibi başınızı döndürür.

Cosette bu konuda fazla düşünmedi. Zaten öyle pek ürkek yaratılışta değildi. Damarlarında, yalınayak dolaşan ingeneler'in, serüvencilerin kanı dolaşıyordu. Hatırlanacağı üzere beyaz güvercinden çok, tarlakuşuydu o: Vahşi ve cesur bir yapısı vardı.

Ertesi gün daha erken saatte, henüz gün batarken bahçede geziniyordu. Kafasını kurcalayan belirsiz bir ses duyar gibi oluyordu: Sanki ağaçların altında kendisine pek yakın yürüyen biri vardı. Ama otlar üzerinde yürüyen birisinin ayak sesine, kendiliğinden yerinden oynamış iki dalın çıkardığı hışırtı kadar hiçbir şeyin benzeyemeyeceğini düşünüp, pek aldırış etmedi. Dahası hiçbir şey görmedi.

'çalılıktan ayrıldı'. Köşkün merdivenlerine ulaşmak için küçük bir ayırdan geçmesi gerekiyordu. Sık ağaçların arasından çıkınca, arkasında yükselen ay, çayırın üzerine genç kızın gölgesini sermişti.

Birden dehşet içinde durdu Cosette.

Ay, çayırın üzerine, onun gölgesinin yanına, garip şekilde bir başka gölgeyi de sermişti aynı zamanda. Başında yuvarlak şapka bulunan ve pek belirgin duran bir gölgeydi bu. Sık ağaçların bitiminde, Cosette'in hemen bir iki adım arkasında, ayakta bekleyen bir adamın gölgesine benziyordu.

Bir an, ne konuşabildi, ne bağırabildi, ne seslenebildi, ne yerinden kımıldayabildi, ne de başını çevirebildi.

En sonunda bütün cesaretini topladı ve dönüp arkasına baktı. Kimseyi göremedi. Yere baktı, gölge kaybolmuştu.

Yeniden çalılığa daldı. Kıyı bucağı cesaretle araştırdı. Bahçe kapısına kadar gitti. Hiçbir şey bulamadı.

Ama korkudan donmuş gibiydi. Gene bir kuruntu muydu bu yoksa? Ama iki gün art arda? Bir kuruntu neyse, ama iki kuruntu? İşin endişe verici yanı şuydu ki, o gölge kesinlikle bir hayalet olamazdı: Hayaletlerin yuvarlak şapka giydiği görülmemiştir!

Ertesi gün Jean Valjean yolculuktan döndü. Cosette, ona hemen işittiğini ve gördüğünü sandığı şeyi anlattı. Babasının omuzlarını silkip, “Sen küçük çılgın bir kızsın, o kadar!” diyeceğini umuyordu.

Jean Valjean kaygılandı:

“Hiçbir şey olmasa gerek,” dedi kıza.

Sonra bir bahane uydurup, genç kızın yanından ayrıldı ve bahçeye indi. Cosette babasının büyük bir dikkatle bahçe kapısını incelediğini gördü.

Genç kız gece yarısı birdenbire uyandı. Bu defa artık emindi; merdivenin pek yakınında, penceresinin tam altında birinin yürüdüğünü açık açık duyuyordu. Koşup hemen pencereyi açtı: Gerçekten de bahçede, elinde kalın bir sopa tutan bir adam vardı. Tam haykıracağı sırada ay ışığı adamın yüzünü aydınlattı; babasıydı bu. İçinden, ‘Demek ki o da endişeli,’ dedi ve yeniden yatağına uzandı.

Jean Valjean, o geceyi de, ondan sonraki iki geceyi de hep bahçede geçirdi. Panjurun deliğinden izliyordu onu Cosette.

Üçüncü gece ay iyiden iyiye küçülmeye başlamıştı. Ve artık bir hayli geç doğuyordu. Saat gecenin biriydi. Uzun bir kahkahanın ardından babasının sesi yükseldi aşağıdan:

“Cosette!”

Genç kız hemen yataktan fırladı. Sırtına sabahlığını geçirip, pencereye koştu. Babası aşağıda, çayırın üzerindeydi:

“İçin rahat etsin diye özellikle uyandırdım seni,” diyordu. “Bak, işte senin yuvarlak şapkalı gölge!”

Ve gerçekten de çayırın üzerinde, oraya vuran ay ışığının şekillendirdiği bir gölgeyi gösterdi: Başında yuvarlak şapka taşıyan bir adamı pek andıran,

yakınlardaki bir damın üzerinde yükselen, başlıklı, sactan bir ocak bacasının meydana getirdiği bir gölgeydi bu. Biraz dikkatle bakınca hemen anlaşılıyordu.

Cosette de gülmeye başladı. Bütün korkuları silinmişti. Ertesi gün babasıyla kahvaltı ederken, soba borusu gölgelerinin uğrak yeri olan bahçeyle alay etmekteydi.

Jean Valjean yine eski huzuruna kavuşmakta gecikmedi. Cosette'e gelince; soba borusunun, gerçekten görmüş olduğu ya da gördüğünü sandığı gölgenin yönünde durup durmadığını, ayın da gökte, aynı noktada olup olmadığını araştırmadı. Suçüstü yakalanmaktan korkan ve gölgesine bakılınca geri çekilen bu acayip soba borusu üzerinde fazla durmadı. Oysa arkasını dönünce gölge yok olmuştu: Bundan kesinlikle emin olduğunu sanıyordu. Ama artık iyice ferahlamıştı. Babasının giriştiği belgeli doğrulama işi ona kusursuz gibi görünmüştü. Akşam ya da gece bahçede yürüyen birinin olduğu düşüncesi tamamıyla aklından uçtu gitti.

Ne var ki birkaç gün sonra yeni bir olay olacaktı.

3. Toussaint'in Yorumlarıyla Korkular Yeni Bir Boyut Kazanıyor

Bahçede sokağa açılan parmaklıklı kapının yanında, bir taş sıra vardı. Bu sırayı bir gürgen fidanlığı meraklı bakışlardan gizlerdi; ama gene de yoldan geçen birinin kolu, gerekirse parmaklıklar ve gürgenler arasından oraya uzanabilirdi.

Nisan ayının daha sonraki bir akşamı, Jean Valjean sokağa çıkmıştı. Cosette de güneş battıktan sonra işte o sıraya oturmuştu. Gittikçe şiddetlenen bir esinti vardı ağaçların arasında. Cosette düşünüyordu. Nedensiz bir hüznün yavaş yavaş yaklaşıyordu; akşamın verdiği, kim bilir, belki de o saatlerde hep yarı aralık duran mezarın esrarengizliğinden gelen o karşı konulmaz hüznün.

O gölgenin içinde belki de Fantine vardı.

Cosette ayağa kalktı. Çiyden sıırıslıklam olmuş otların üzerinden yürüyerek, içine gömüldüğü kederli bir uyurgezerlik hali arasında, "Bu saatte bahçeye çıkmak için gerçekten de tahta tabanlı pabuç gerekli," diye söylendi. "Nezle olmak işten bile değil!"

Ağır ağır bahçenin çevresini dolandı. Sonra yeniden taş sıraya döndü. Tam oturacaktı ki, biraz önce ayrılmış olduğu yerde, daha önce kesinlikle orada bulunmayan bir hayli büyük bir taş gözüne çarptı. Bunun ne anlama geldiğini düşünerek dikkatle baktı. Birdenbire aklına bir şey geldi; bu taş oraya kendiliğinden gelmiş olamazdı, olsa olsa birisi yerleştirmiş olabilirdi. Yani parmaklıklı kapının arasından bir kol uzanmıştı! Korktu. İşin şüphesi falan

yoktu: İşte taş oradaydı. Dokunamadı bile. Arkasına bakmaya cesaret edemedi kaçıp eve sığındı.

Merdivenin kapısını, penceresinin panjurunu, kol demirini, sürgüsünü kapattı. Sonra da, “Babam döndü mü?” diye sordu Toussaint’e.

“Henüz dönmedi, matmazel.”

Toussaint’in kekeme olduğunu daha önce belirtmiştik. Bundan böyle bu konu üzerinde durmamamıza izin verilsin: Bir sakatlığı sürekli ortaya sürmek hiç de hoş olmuyor...

Jean Valjean dalgın, düşünceli, gece gezmeyi seven biriydi. Çoğu zaman eve geç vakit dönerdi.

Cosette, “Toussaint,” dedi. “Akşamları hiç değilse bahçedeki panjurları kol demiriyle sıkı sıkıya kapa. Panjurları kapatan halkaların içine o küçük demir şeyleri iyice yerleştirmeyi ihmal etmiyorsun, değil mi?”

“Siz hiç merak etmeyin matmazel,” dedi Toussaint.

Gerçekten de bu işi hiç ihmal etmezdi. Cosette de bunu çok iyi bilirdi. Ama yine de, “Çünkü burası öylesine ıssız bir yer ki!” demekten kendini alamadı.

Toussaint, “Çok doğru!” diye cevap verdi. “İnsan sesini çıkarmaya fırsat bile bulamadan öldürülebilir. Üstelik bir de beyefendi evde yatmıyor...”

Kısa bir sessizlikten sonra ekledi Toussaint: “Ama siz gene de korkmayın küçükhanım! Pencereleeri hapishane penceresi gibi sımsıkı kapatıyorum hep... Ne de olsa yalnız kadınlarız, öyle değil mi? Elbette ki ürkeceğiz! Gözünüzün önüne getirin hele bir: ‘Kes sesini!’ diyerek sizi tavuk boğazlar gibi boğazlamaya kalkan adamların odanıza girdiğini görmek kolay mı yani? Ölmek bir şey değil, nasıl olsa günün birinde hepimiz ölüp gideceğiz. Bunu elbette biliyoruz, ama o cins adamların size el uzattığını görmek iğrenç bir şey! Sonra...”

Sahneyi gözünün önünde canlandırıyormuş gibi bir an durdu, sonra içini çekerek, “Sonra,” diye devam etti. “Onların bıçakları da eminim iyi kesmiyordur! Aman Tanrım, sen bizi koru!”

Cosette, “Sus!” dedi. “Her yeri sımsıkı kapat.”

Toussaint tarafından ayaküstü uydurulan melodramın ve geçen haftaki gölge olaylarının etkisi altında dehşete uğrayan Cosette, artık kadıncağıza, “Sıranın üzerinde bir taş var, gidip bir bakıver ne olur!” diyemedi.

Bahçenin kapısının yeniden açılmasından ve ‘adamlar’ın birdenbire içeri doluvermesinden korkuyordu.

Toussaint’e bütün kapı ve pencereleri sımsıkı kapattırdığı yetmiyormuş gibi,

evi de mahzenden çatı arasına kadar kontrol ettirdi; sonra odasına kapandı, kapısını sürgüledi, yatağının altına baktı ve yatıp uyudu. Ama bu rahat bir uyku değildi. Bütün gece boyunca rüyasında o taşı gördü; taş bir dağ kadar büyümüşü ve içi mağaralarla doluydu.

Güneş doğduğunda –doğan güneşin özelliği, bizi, geceki korkularımızın hepsine güldürmesidir; gülüşümüz de, kapıldığımız korkuyla doğru orantılıdır– kapıldığı korkuyu bir kâbus olarak kabul etti:

“Neler gördüm böyle?” dedi kendi kendine. “Geçen hafta geceleyin bahçede işittiğim ayak sesleri gibi! Soba bacasının gölgesi gibi! Yani şimdi bir de ödle mi olacağım?”

Panjurların aralıklarından ısıtılarla süzülen ve perdeleri parlak kızıla boyayan güneş, genç kıza öylesine bir güven aşıladı ki, bütün kuruntuları bir anda uçup gitti. Artık taşı bile önemsemiyordu:

“Nasıl ki bahçede yuvarlak şapkalı adam yoksa, sıranın üzerinde de taş yoktu. Bütün öbürleri gibi, taşı da hayal ettim!”

Giyinip bahçeye indi. Soluk soluğa sıraya seğırtti ve oraya geldiğinde bedenini buz gibi ter kapladı: Taş oradaydı.

Ama bu sadece bir an sürdü: Geceleyin korku veren, gündüz merak konusu olur.

“Mademki öyle, bakalım neymiş!” dedi Cosette.

Ve o bir hayli büyük görünen taşı kaldırdı. Altında mektuba benzer bir şey vardı.

Beyaz bir zarftı bu. Cosette alıp baktı: Ne adres yazılmıştı ne de mühür basılmıştı zarfa, ama içi doluydu. Zaten açıktı, aralığından bir deste kâğıt görülmekteydi.

Cosette zarfın kapağını iyice kaldırdı. Korku gitmişti, merak da kalmamıştı. Şimdi bir iç sıkıntısı başlamaktaydı.

Zarfın içinde küçük bir defter vardı. Defterin bütün sayfaları sırayla numaralanmıştı ve oldukça güzel bir yazıyla yazılmış –ya da genç kıza öyle geldi– birkaç satır görülmekteydi.

Cosette bir isim aradı, bulamadı. İmza da yoktu. Peki kime yollanmıştı bu? Büyük olasılıkla ona yollanmıştı; başka türlü paketi niçin onun sırasının üzerine bırakacaklardı ki? Öyleyse kimden geliyordu? Birden büyülenmişti; önünde durulmaz bir şeydi bu. Gözlerini elinde titreyen yapraklardan ayırmak istedi; gökyüzüne, sokağa, ışıkla yıkanan akasyalara, komşu evlerin damlarında uçuşan güvercinlere baktı. Sonra bakışları birdenbire yapraklara yöneldi ve kendi

kendine bunlarda yazılı olanı bilmesi gerektiğini söyledi.

Okumaya koyuldu:

4. Taşın Altında Bir Yürek

Evrenin tek bir varlığa indirgenmesi, bu tek varlığın yayılıp Tanrı'ya kadar genişlemesi: İşte aşk.

Aşk meleklerin yıldızlara selamıdır.

Ruh aşktan kederliyse, nasıl da kederlidir!

Tek başına dünyayı dolduran varlığın eksikliği ne büyük bir boşluktur! Sevilen varlığın Tanrı'ya dönüştüğü ne kadar doğrudur! Her şeyin babası evreni açık bir şekilde ruh için, ruhu da aşk için yaratmamış olsa, Tanrı'nın bunları kıskanmış olabileceğini düşünebiliriz.

Ruhun düşlerin sarayına girmesi için, leylak rengi kurdeleli beyaz bir bürümcük şapkanın altından şöyle bir görülen bir gülümseyiş yeterlidir.

Tanrı her şeyin arkasındadır, ama her şey Tanrı'yı gizler. Nesneler siyahtır, yaratıklar saydamlıktan yoksundur. Bir varlığı sevmek, onu saydam kılmaktır.

Bazı düşünceler birer duadır. Öyle anlar vardır ki, vücudun duruş şekli ne olursa olsun, ruh, diz çökmüş bir haldedir.

Ayrı düşen âşıklar, yokluğu binlerce kuruntu ve boş hayalle doldurmaya çabalarlar; ama bu kuruntu ve boş hayallerin de kendi gerçeklikleri vardır. Âşıkların birbirlerini görmeleri engellendiğinde, yazışamazlar ve bir alay gizemli araç bulurlar haberleşmek için. Kuşların türküsünü, çiçeklerin kokusunu, çocukların gülüşünü, gün ışığını, rüzgârın iç çekişlerini, yıldızların ışınlarını, tüm yaratılışı birbirlerine yollarlar. Niye olmasın ki? Tanrı'nın bütün yapıtları aşka hizmet için yapılmışlardır. Aşk, tüm doğayı kendi habercisi kılacak kadar güçlüdür.

Ey ilkbahar, sen ona yazdığım bir tür mektupsun!

Gelecek hâlâ akıldan çok, kalplere aittir. Sevmek, işte ebediyeti doldurabilecek

olan biricik şey. Sonsuza, tükenmezlik gereklidir.

Ruhun ayrılmaz parçasıdır aşk. Ruhla aynı doğadandır. Tıpkı ruh gibi, aşk da tanrısal kıvılcımdır; tıpkı ruh gibi, aşk da kirletilemez, bölünemez, ortadan kaldırılamaz. Bizde var olan ateşten bir noktadır aşk; hiçbir şeyin sınırlayamayacağı ve hiçbir şeyin söndüremeyeceği, ölümsüz ve sonsuz bir ateşten nokta. Kemiklerin iliklerinde bile onun yandığını ve gökyüzünün dibinde bile onun ışıldadığını hissedersiniz.

Ey aşk! Ey hayranlık dolu tapınmalar! Birbirini anlayan iki aklın ve mantığın, birbirine geçen iki kalbin, birbirine işleyen iki bakışın şehveti! Bana geleceksiniz değil mi, mutluluklar! Yalnızlıklarda ikili gezintiler! Kutlunun kutlusu ışıklı günler! Ben zaman zaman düşledim ki, meleklerin hayatından birtakım saatler kopup gelmekte ve bu dünyadaki insanların kaderine katılmaktadır.

Tanrı birbirlerini sevenlerin mutluluğuna, onlara sonsuz süreyi vermekten başka bir şey ekleyemez. Aşkla dolu bir hayattan, akılla dolu bir ebediyetten sonra, bu gerçekten de ayrı bir bağıştır. Ama aşkın ruha daha bu dünyada bağışladığı o dile gelmez yüce mutluluğun şiddetini artırmak olanaksızdır. Tanrı için bile. Tanrı, gökyüzünü doldurandır; aşk da, insanı doldurandır.

Bir yıldızla iki nedenden ötürü bakarsınız: Çünkü ışık saçar ve gizemi çözülmez. Oysa hemen yanı başınızda kadın durmaktadır: Yıldızdan çok daha tatlı bir ışınlama ve çok daha büyük bir gizem.

Hepimiz, kim olursak olalım, solunum aygıtlarına sahibiz. Bu aygıtlar olmazsa, hava alamaz ve boğuluruz. En korkunç olanı, aşk yokluğundan ölmektir. Ruhun boğulması.

Aşk, bir varlığı meleklerle özgü ve kutsal bir birlik içinde eritip iç içe geçirdiğinde, hayatın gizemi onlar için bulundu demektir; onlar artık aynı kaderin iki ucundan başka bir şey değildirler; aynı zihnin iki kanadındırlar. Sevin ve göklerde uçun!

Önünüzden geçen bir kadın, yürürken ışık yaydığı gün işiniz bitik demektir;

seviyorsunuzdur. Ve artık size bir tek şey kalır; onu, o da sizi aynı yoğunlukla düşünmek zorunda kalacak kadar yoğunlukla düşünmek.

Aşkın başlattığı ve aşkı başlatan şey, ancak Tanrı tarafından bitirilebilir.

Gerçek aşk, kaybolmuş bir mendile ya da bulunmuş bir eldivene kahrolmak ya da çılgınca sevinmektir ve gerçek aşkın, bağlılığında ve umutlarında sonsuzluğa ihtiyacı vardır. Gerçek aşk, hem sonsuz büyükten hem de sonsuz küçükten oluşmaktadır.

Taşsanız, bitkiyseniz, duygusal olunuz; insansanız, âşık olunuz.

Aşka hiçbir şey yetmez. Mutlusunuzdur, cenneti istersiniz; cennete sahipsinizdir. Tanrı'yı istersiniz.

Ey sevişenler, bütün bunlar aşktadır. Orada arayıp bulmayı bilin. Aşk, gökyüzü kadar sınırsız derin düşüncelere iman verir; gökyüzünden fazla olarak da, şehvete sahiptir.

'Yine geliyor mu, Luxembourg'a?' 'Hayır mösyö.' 'Pazar ayini için kiliseye gidiyor, değil mi?' 'Artık gelmiyor.' 'Hep bu evde mi oturuyor?' 'Hayır, taşındı.' 'Nereye gitti peki şimdi nerede oturuyor?' 'Söylemedi.'

Ne büyük felakettir ruhunun adresini bilmemek!

Aşkın çocukları vardır, öbür tutkuların küçüklükleri. Kahrolsun insanı küçülten tutkular, yaşasın onu çocuk kılan tutku!

Garip bir şey bu, biliyor musunuz? Dipten doruğa gecenin içindeyim. Birisi vardı, giderken gökyüzünü de alıp götürdü.

Oh! Aynı mezarda yan yana, el ele yatmak ve zaman zaman dipsiz karanlıkların içinde karşılıklı bir parmağımızı okşamak: Bu, benim ölümsüzlüğüme yeterdi.

Sevdikleri için acı çeken sizler, daha çok seviniz. Aşktan ölmek, aşktan hayat bulmaktır.

Seviniz. Karanlık ve yıldızlı bir değişim karışmıştır bu işkenceye. Can çekişmenin içinde vecd de vardır.

Ey kuşların sevinci! Kuşların yuvaları olduğu için şarkıları vardır.

Aşk, cennet havasının solunmasıdır.

Derin kalpler, bilge zihinler, Tanrı'nın yapmış olduğu gibi alın hayatı; uzun bir sınavdır hayat, bilinmeyen kadere akıl almaz bir hazırlıktır. Bu kader, gerçek kader, insan için mezara inişin ilk basamağında başlar. O zaman ona bir şeyler görünür ve kesin olanı ayırt etmeye başlar. Kesin olan, unutmayın bu sözcüğü ve üzerinde düşünün. Yaşayanlar sonsuzu görürler; kesin olansa, kendini ancak ölümlere gösterir. Bu arada sevin ve acı çekin, umun ve seyredin. Ne mutsuzdur o, sadece bedenleri, biçimleri, görünüşleri seven! Ölüm onun elinden her şeyi alacak demektir. Ruhları sevmeyi deneyin, onları yeniden bulacaksınız.

Sokakta çok yoksul bir delikanlıya rastladım seven. Şapkası eski, giysisi aşınmıştı, dirseklerinde delikler vardı; su ayakkabılarından içeriye sızıyordu; yıldızlarsa ruhundan.

Ne büyük şeydir sevilmek! Ve ne kadar daha büyük şeydir hâlâ, sevmek! İnsan yüreği tutku sayesinde kahramanlaşır. Saflıktan başka hiçbir şeyden oluşmaz o, dayanağını artık sadece yücede ve büyükte bulur. Nasıl bir bitki, bir buzulun üzerinde filizlenmezse, soysuz bir düşünce de o yürekte filizlenemez. Sıradan tutku ve heyecanların kesinlikle ulaşamadığı mağrur ve dingin ruh, bu dünyanın bulut ve gölgelerinin, çılgınlıkların, yalanların, kinlerin, böbürlenmelerin, sefilliklerin üzerine yükselerek, gökyüzünün mavisinde eğleşir ve artık sadece alinyazısının derin ve dipten sarsıntılarını hisseder. Depremleri nasıl dağların doruğu hissederse.

Seven bir kimse olmasaydı, güneş sönerdi.

5. Mektuptan Sonra Cosette

Bunları okurken yavaş yavaş hayallere dalmıştı Cosette. Tam gözlerini defterin son satırından kaldırdığı sırada, o yakışıklı subay, zafer kazanmış bir komutan havasıyla parmaklığın önünden geçti. Cosette birdenbire onu iğrenç buldu.

Yeniden defteri seyretmeye koyuldu: “Hayranlık verici bir yazı bu,” diye

düşündü. Bütün cümleleri aynı el yazmıştı; ama bazen hokkaya yeni mürekkep konulduğunda olduğu gibi simsiyah, bazen de beyaza çalar bir mürekkeple; yani değişik günlerde yazmıştı. Dolayısıyla da, bütün bir düşünce, tek tek iç çekişlerle, düzensiz, amaçsız, herhangi bir seçme yapmaksızın, rastlantıya bırakılmış bir şekilde sergilenmekteydi. Cosette, o güne kadar buna benzer hiçbir şey okumamıştı. Aydınlık noktaların, karanlık noktalardan daha fazla olduğu bu el yazmaları, onda kapısı aralanmış bir tapınak etkisi uyandırmıştı. Bu gizemli satırların her biri genç kızın gözlerinde ışıldamakta ve kalbini garip bir ışıkla sarıp sarmalamaktaydı. O güne kadar almış olduğu eğitim ona hep ruhtan söz etmiş; hiç aşktan söz etmemişti; tıpkı alevden söz etmeksizin yangından söz eden biri gibi. Bu on beş sayfalık yazı, hiç umulmadık ve tatlı bir biçimde; bütün aşkı, acıyı, kaderi, hayatı, sonsuzluğu, başlangıcı, sonu Cosette'in gözlerinin önüne seriyordu. Sanki o anda bir el açılmıştı ve ona bir avuç ışık serpmişti. Bu satırlarda yüce ve en cömert duygularla yanıp tutuşan dürüst bir ruhun, kutsal bir iradenin, dipsiz bir acının ve bir o kadar dipsiz bir umudun, cendereye alınmış bir kalbin, doruğuna ulaşmış bir vecdin varlığını hissediyordu. Neydi peki bunlar? Bir mektup. Adressiz, adsız, tarihsiz, imzasız, ağırlığı insanın üzerine çöken, ama hiç çıkar gözetmeyen, bir dizi gerçekten, bilinmezliklerden oluşan bir mektup. Bir meleğin taşıyıp getirmesi ve bir bakirenin okuması için hazırlanmış bir aşk mesajı, yeryüzü dışında verilmiş bir randevu, bir hayalet tarafından gölgeye yazılmış bir aşk nağmesi. Bu mektubu ayağı mezarda, eli gökyüzünde bir insan yazmıştı. Kâğıdın üzerine teker teker düşmüş olan bu satırların birer ruh parçası oldukları söylenebilirdi.

Peki ama bu sayfalar kimden çıkmış olabilirdi? Bunları kim yazmış olabilirdi?

Cosette bir an bile duraklamadı: Bir genç.

O!

Birden zihni berraklaşmış, her şey yerine oturmuştu. Bilinmedik bir sevinç ve derin bir boğuntu duyuyordu. Oydu! Oydu ona yazan! Oydu orada olan! Kolunu şu parmaklıktan içeri sokmuş olan oydu! Onu az kalsın unutuyordu, oysa o sırada o, onu bulmuştu! Ama Cosette gerçekten unutmuş muydu onu? Hayır, asla! Belki bir çılgınlık anında öyle sanmıştı! Yoksa onu hep sevmişti, hep tapınırcasına sevmişti. Ateş küllenir gibi olmuştu, ama bir yandan da daha derine oturup yerleşmişti ve şimdi yeniden fışkırıyor, onu tüm varlığıyla sarıyordu!

Bu defter öteki ruhtan kopup, onun ruhuna düşen bir kıvılcım gibiydi. İçinde yangının yeniden başladığını hissediyordu. Defterin her sözcüğünü içine sindiriyor, “Evet, evet,” diyordu. “Hepsini hatırlıyorum! Bütün bunları onun

gözlerinde zaten okumuştum!”

Defteri üçüncü kez okuyup bitiriyordu ki, parmaklığın önünde Teğmen Théodule belirdi. Mahmuzları kaldırım taşlarının üzerinde şakırdayınca Cosette ister istemez gözlerini kaldırdı ve onu yavan, ahmak, tatsız, yararsız, küstah, boş ve çirkin buldu. Fırsat düşse, kafasına bir şey atabilirdi.

Oradan kaçıp, eve sığındı; defteri yeniden okumak, ezberlemek ve üzerinde uzun uzun düşünmek için odasına kapandı. İyice okuduğuna emin olunca, öptü ve korsesinin içine yerleştirdi.

Olan olmuştu! Cosette tekrar meleklerle özgü o derin aşka düşmüş, cennet uçurumu yeniden açılmıştı.

Genç kız bütün gün sersemce bir şaşkınlık içinde dolanıp durdu. Doğru dürüst düşünemiyordu bile, düşünceleri karmakarışık olmuş, bir yumağa dönmüştü, hiçbir şeyi tam olarak kestiremiyor, ne olduğunu kendisinin de çıkaramadığı belli belirsiz birtakım şeyler umuyordu, o kadar. Hiçbir şey hakkında kendi kendine söz veremiyordu, hiçbir şeyden de vazgeçmek istemiyordu. Durup dururken sararıyor, durup dururken ürperiyordu. Bir hayal dünyasına girmiş gibi hissediyordu kendini zaman zaman ve kendi kendine soruyordu:

“Gerçek mi bu?”

Hemen giysisinin altındaki defteri yokluyor; onu yüreğine sımsıkı bastırıyordu; köşelerini teninin içinde hissediyordu. Jean Valjean, onu o anda görmüş olsa, gözlerinden taştan bu ışık dolu hiç rastlanmadık sevinç karşısında ürperirdi.

‘Evet, evet!’ diyordu için için Cosette. ‘Bu o! Ondandır geliyor bu!’

Ve onu kendine, tanrısal bir rastlantı sonucunda bulan meleklerin alıp getirdiklerini söylüyordu.

Ey, aşkın büründüğü biçimler! Düşler! Bu tanrısal rastlantı, meleklerin araya girmesi Charlemagne’in masasından La Fosse aux Lions’a; La Force’un damları üzerinden bir hırsızın bir başka hırsıza fırlattığı bir ekmek parçasından ibaretti aslında.

6. Yaşlılar En Uygun Zamanda Gitmek İçin Vardılar

Akşam olduğunda Jean Valjean evden çıktı, Cosette giyindi. Saçlarını kendisine en iyi giden şekilde taramıştı; üst kısmı boynunu biraz fazla açık bırakan bir elbise giymişti, ki buna o zamanın genç kızlarının deyişiyle ‘azıcık uygunsuz’ denebilirdi. Hiç de uygunsuz değildi aslında; öteki tarza göre daha güzeldi, o kadar.

Bütün bunları yapmıştı, ama nedenini bilmeden yapmıştı Cosette.

Dışarı mı çıkmak istiyordu? Hayır...

Yoksa bir ziyaretçi mi beklemekteydi? Yoo...

Akşamüzeri bahçeye indi. Toussaint, arka avluya bakan mutfakta kendi işine dalmıştı.

Dalların altından yürümeye koyuldu. Zaman zaman dalları elleriyle açıyordu, çünkü alçak dallar bir hayli çoktu.

Böylece sıraya geldi.

Taş hâlâ oradaydı. Orada kalmıştı.

Oturdu; adeta onu okşamak ve ona teşekkür etmek istercesine küçük beyaz elini taşın üzerine koydu.

Birden, arkasında birinin ayakta durduğunu, onu görmeden hissettiğiniz andaki o tanımlanmaz izlenime kapıldı.

Hemen başını çevirip doğruldu.

Oydu.

Şapkası yoktu. Solgun ve zayıf görünüyordu. Siyah giysisi zar zor seçiliyordu. Alacakaranlık güzel alnını soldurmakta ve gözlerini siyah bir renkle örtmekteydi. Eşsiz bir tatlılık ve yumuşaklık perdesi altında, ölüme ve geceye ait bir şey taşıyordu sanki. Yüzü, sona ermek üzere olan gün ışığı ve gitmekte olan bir ruhun düşüncesiyle aydınlanmıştı.

Henüz hayalet haline gelmemiş, ama artık insan olmaktan da uzaklaşmış gibi görünüyordu.

Şapkasını birkaç adım ötedeki çalılarının içine atmıştı.

Bayılmak üzereydi ama çılgılık atmadı Cosette. Yavaş yavaş geriledi sadece; çünkü ileri doğru çekildiğini hissetmekteydi. O ise hiç kıılmıyordu. Adeta dile gelmez bir hüznle sarılıydı; genç kız onun gözlerini görmüyor, ama bakışını hissediyordu.

Böylece gerileyen Cosette'in sırtı bir ağaca değdi ve ona yaslandı. O ağaç olmamış olsa düşerdi.

Sesini o zaman işitti. Gerçek anlamda hiçbir vakit işitmemiş olduğu bu ses, yaprakların hışırtısını bir nebze olsun aşmakta ve mırıldanmaktaydı:

“Buradayım diye beni bağışlamazlık etmeyin, ne olur. İçim dolu, hep o halde yaşayıp gidemezdim, onun için geldim. Şuraya, sıranın üzerine bırakmış olduğumu okudunuz mu? Beni bir parça hatırlıyor musunuz? Benden korkmayın. Aradan uzun zaman geçti, biliyorum. Bana baktığınız günü hatırlıyor musunuz? Luxembourg Parkı'nda, gladyatör heykelinin yanı başındaydım. Sonra

belki önümden geçtiğiniz günü de hatırlarsınız? O iki günü? 16 Haziran ve 2 Temmuz günleriydi. Neredeyse bir yıl olacak. Ne kadar uzun zamandır sizi görmedim! Sandalye kiralayan kadına sordum, o da sizi artık görmediğini söyledi. Ouest Sokağı'nda, yeni bir evin üçüncü katındaki ön dairede oturuyordunuz. Biliyorum, görüyorsunuz ki sizi izliyordum. Elimden başka ne gelirdi ki? Sonra birdenbire ortadan kayboldunuz. Bir defasında, Odéon'daki kemerlerin altında gazete okurken sizin geçtiğinizi sandım. Koştum. Ama hayır, siz değildiniz. Size benzer şapkası olan biriydi. Geceleri buraya geliyorum. Korkmayın, beni hiç kimse görmüyor. Gelip pencerelerinizi yakından seyrediyorum. İştirmeyesiniz diye çok yavaş ve sessizce yürüyorum, çünkü belki de korkarsınız. Geçen gece arkanızdaydım, döndünüz, kaçtım. Bir defa da sizi şarkı söylerken dinledim. Bilseniz, nasıl mutluydum! Benim, sizi şarkı söylerken dinlememin size bir kötülüğü dokunmaz herhalde? Ne kötülüğü dokunabilir ki? Görüyorsunuz işte. Meleğimsiniz benim; bırakın da arada bir buraya gelip gideyim. Öyle sanıyorum ki ölmek üzereyim... Bilseniz! Size tapıyorum! Bağışlayın beni ne olur! Konuşuyorum işte böyle, aklıma geleni söylemekteyim, ne dediğimi de bilmiyorum ve belki de sizi kızdırıyor ve öfkeliendiriyordumdur, kim bilir? Söyleyin, kızdırıyor muyum?"

"Aman Tanrım, bana bir şeyler oluyor!" dedi Cosette.

Ve durduğu yerde yığılır gibi oldu. Ölüyordu sanki.

Delikanlı, onu tam düşmek üzereyken tutmuştu. Yaptığı işin bilincinde olmaksızın genç kızı kollarına almış; sımsıkı göğsüne bastırmıştı. Ona destek olurken kendisi de sendelemekteydi. Kafası dumanla dolu gibiydi, kirpiklerinin arasında şimşekler çakıyor; düşünceleri bulanıyordu. Dinsel bir ayin yaparken kuralları çiğniyormuş duygusu vardı içinde. Kaldı ki, bütün bedenini göğsünde hissettiği bu eşsiz kadın için en ufak bir arzu duymamaktaydı. Aştan sarhoştur.

Cosette delikanlının elini aldı ve kalbine bastırdı. Delikanlı oradaki defteri hissetti. Kekeleyerek sordu:

"Demek beni seviyorsunuz?"

Öylesine yavaş bir sesle cevap verdi ki Cosette, sesi ancak işitilen bir soluk gibiydi:

"Sus! Bunu biliyorsun!"

Ve kıpkırmızı kesilen yüzünü saklamak istercesine yakışıklı delikanlının göğsüne gömdü.

Onun yanına, sıranın üzerine düştü delikanlı. Artık söyleyecek sözleri yoktu. Yıldızlar ışıldamaya başlıyordu. Nasıl oldu da dudakları birleşti? Kuş nasıl olur

da şarkı söyler peki? Kar nasıl erir, gül nasıl açar, mayıs nasıl serpilir, tepelerin ürperen doruğunda ve siyah ağaçların ardında gün nasıl ağarır?

Bir öpüşme: İşte hepsi bu!

İkisi de dipten doruğa titremişlerdi ve karanlığın içinde, ısı ısı gözlerle birbirlerine baktılar.

Artık hiçbir şeyi algılamıyorlardı. Ne gecenin serinliğini, ne taşın soğukluğunu, ne yerin nemini, ne otun ıslaklığını... Birbirlerine bakıyorlardı sadece, kalpleri düşüncelerle doluydu. Farkında olmaksızın el eleydiler.

Bahçeye nereden ve nasıl girdiğini sormuyordu, sormayı aklından bile geçirmiyordu Cosette. Orada, yanında olması öylesine basit ve doğaldı ki!

Zaman zaman Marius'ün dizi Cosette'in dizine değiyor ve ikisi de ürperiyorlardı.

Bir ara bir kelime kekeliyordu Cosette. Bir çiy damlası, bir çiçeğin üzerinde titrer gibi, dudaklarında ruhu titriyordu.

Derken yavaş yavaş konuşmaya başladılar. Doluluk demek olan sessizliğin ardından açılış geldi. Üzerlerinde, sakın ve görkemli gece vardı. Tanrısal varlıklar gibi saf olan bu iki varlık birbirlerine her şeyi söylediler: Düşlerini, sarhoşluklarını, coşkularını, delidolu hayallerini, zaaflarını, birbirlerini uzaktan nasıl seyrettiklerini ve birbirlerine nasıl hayran olduklarını, birbirlerini nasıl arzuladıklarını ve sonunda nasıl umutsuzluğa kapıldıklarını. Artık hiçbir şeyin artırıp, eksiltemeyeceği bir yakınlık içinde, birbirlerine en gizli ve en gizemli yanlarını anlattılar.

Bu iki kalp birbirine öylesine geçti ki, bir saat sonra delikanlı, genç kızın, genç kız da delikanlının ruhuna sahip olmuştu: Birbirlerini büyülemişlerdi.

Böylece her şeyi söyleyip tükettikten sonra genç kız, başını delikanlının omzuna yasladı ve sordu:

“Adınız ne?”

“Marius,” dedi delikanlı. “Ya sizin?”

“Benim adım Cosette.”

ALTINCI KİTAP KÜÇÜK GAVROCHE

1. Rüzgârın Kötü Niyetli Bir Yaramazlığı

1823'ten beri, Montfermeil'deki meyhane bir iflasın uçurumunda değil, ama bitmek tükenmek nedir bilmeyen borçların batağında ağır ağır çöküp giderken, Thénardier'lerin iki çocuğu daha dünyaya gelmişti. İkisi de erkekti. Böylece ikisi kız, üçü oğlan olmak üzere beş çocukları olmuştu. Bu kadar çocuk fazlaydı.

Thénardier Kadın, son iki çocuğu henüz pek küçükken başından attı, bundan da eni konu mutluluk duydu.

Başından attı: Gerçekten de durumu en iyi anlatan sözcük budur. Yaratılıştan sadece küçük bir parça düşmüştü bu kadının nasibine. Ayrıca bu, pek çok örneği bulunan bir olaydır: Tıpkı Mareşal de La Mothe-Houdancourt'un karısı gibi, Thénardier'nin karısı da kızlarına anneydi sadece. Analığı orada bitiyor, oğullarıyla birlikte insan soyuna duyduğu kin başlıyordu. Kötülüğü, oğullarında dikey bir hale giriyordu. Karanlık sarp bir yamaç vardı kalbinin o noktasında. Bildiğimiz gibi, büyük oğlundan tiksiniyordu. Öbür ikisinden de düpedüz nefret ediyordu. Neden peki? Çünkü, gerekçelerin en korkuncu ve cevapların en tartışma götürmezi geliyordu burada:

“Çünkü,” diyordu bu ana, “benim bir alay çocuğa ihtiyacım yok!”

Thénardier'lerin son iki çocuklarını başlarından atmayı nasıl başardıklarını ve bundan nasıl çıkar sağladıklarını anlatalım şimdi:

Daha önce sözünü ettiğimiz şu Magnon Kız, dünyaya getirdiği iki çocuğuna Gillenormand tarafından maaş bağlattırmayı başaran kızın ta kendisiydi. Les Célestins Rıhtımı'nda, kötü şöhretini ne yapıp edip güzel kokuya dönüştürmüş olan Petit-Musc (Küçük Misk) Sokağı'nın köşesinde oturuyordu. Otuz beş yıl önce Paris'te Seine kıyısındaki mahalleleri kasıp kavuran kuşpalazı salgınını okurlar herhalde hatırlayacaktır. Bugün uygulanan tentürdiyot sürme yöntemi yerine, o dönemde burun ve gırtlığa şap üfleme yöntemine başvurulmaktaydı ve bilim, büyük çapta bir deney olarak bu salgından yararlanmıştı pek haklı olarak. İşte o salgında Magnon Kız da, birini sabah, öbürünü akşam olmak üzere, aynı gün iki çocuğunu birden kaybetti. Bu felaket onu iyice sarsmıştı. Ölen iki çocuk, anaları için gerçekten büyük bir değer taşıyordu: Onlar ayda seksen frank demekti. Bu parayı Mösyö Gillenormand adına, onun gelirlerini toplayan Mösyö Barge adında eski bir mahkeme kâtibi getirip kendisine veriyordu hiç aksatmadan. Ancak çocuklar ölünce gelir de kesilmiş olacaktı. Ve Magnon Kız,

bu can sıkıcı duruma bir çare aradı. Kendisinin de mensubu bulunduğu o karanlık ve pis işler loncasında oldum olası üyeler birbirlerinin her şeyini bilir, karşılıklı sır saklar ve birbirlerine yardım ederdi. Dert de, çare de ortadaydı aslında: Mangon’a iki çocuk gerekiyordu ve bu iki çocuk Thénardier’in karısında vardı. Hem de aynı cinsiyetten ve aynı yaşta. Birisi için derde bulunmaz ilaç, öbürü için iyi bir yatırım. Böylece küçük Thénardier’ler, küçük Mangon’lar oldu. Hemen ardından Les Célestins Rıhtımı’ndan ayrıldı Magnon Kız. Gidip Clocheperce Sokağı’na yerleşti. Paris’te, insanlar bir sokaktan öbürüne taşınınca kimlik değiştirirler.

Bütün bu olup bitenlerden kesinlikle habersiz bulunan nüfus memurluğu hiçbir itirazda bulunmadı. Bulunmasına da olanak yoktu zaten, çünkü çocuk değiştirme işi kendiliğinden, olağan bir şekilde gerçekleşmişti. Yalnız, ödünç verilen iki çocuk için ayda on frank istemişti Thénardier. Magnon Kız bunu kabul etmiş, ilk on frankı da derhal ödemişti. Mösyö Gillenormand, söylemeye bile gerek yok, ödemeye devam ediyordu. Her altı ayda bir de küçükleri görmeye geliyordu. Değişikliğin farkına varmadı. Magnon, ona, “Size ne kadar benziyorlar bilseniz mösyö!” diyordu.

Hiçbir fırsatı kaçırmayan Thénardier de bu fırsattan yararlanıp Jondrette oldu. Kızları ve Gavroche, iki küçük kardeşleri olduğunu hemen hemen fark etmemiş gibiydiler. Sefalet belirli bir düzeyi aşınca insan garip bir kayıtsızlığa düşer, gerçekleri göremez, varlıkları birbirinden ayırt edemez olur. Öyle ki, sizin için en yakınlarınız bile karanlıkta bulanık şekiller gibidir; onları hayatın bulutumsu zemininden güçlkle ayırabilirsiniz; ayrılır ayrılmaz da görülmezin belirsizliğine yeniden karışıp gitmeleri an meselesidir.

İki çocuğunu bir daha geri almama koşuluyla Magnon Kız’a teslim ettiği günün akşamı, Thénardier Kadın utanır gibi oldu ya da öyle göründü.

Kocasına, “Evet ama, buna adıyla sanıyla çocuklarını terk etmek derler!” dedi. Soğuk ve buyurgan bir sesle karşıladi bunu Thénardier: “Jean-Jacques Rousseau çok daha beterini yapmıştı!” Bu arada Thénardier Kadın utançtan, kuşkuyla geçmişti bile:

“İyi ama, ya bir de polis yakamıza yapışacak olursa? Yaptığımız iş, yasal bir iş mi yani Mösyö Thénardier?”

“Yapılan her şey yasaldir bu dünyada. Bu işi hiç kimse kurcalamaz. Zaten kim uğraşır beş para getirmeyecek iki çocukla?”

Magnon Kız suç âleminin bir tür kibarıydı. İddialı ve elbette sefilce döşenmiş olan dairesini, Fransızlaşmış bir İngiliz hırsızla bölüşmekteydi. Artık Parisli diye

kabul edilen ve son derece zengin tanıdıkları olan bu İngiliz kadın daha sonraları adliye kayıtlarında bir hayli yer kaplayacaktı. O dönemde *Mamselle Miss* olarak anılıyordu.

Magnon Kız'a verilen iki küçük, aslında talihli sayılmalıydı. Arkalarında seksen frankın desteği bulunduğu için bütün sömürülenler gibi bakılmaktaydılar. Üstleri başları iyiydi, yiyip içmeleri iyiydi, neredeyse birer 'küçük bey' muamelesi yapılıyordu onlara; sahte annenin yanında, gerçek annenin yanında olduklarından çok daha rahattılar. Üstelik Magnon Kız, hanımefendi rolünü oynuyor ve çocukların önünde argo konuşmuyordu.

Böylece çocuklar birkaç yıl geçirdi. Thénardier'nin keyfine diyecek yoktu doğrusu. O kadar ki, bir gün kendisine aylık on frankı ödeyen Magnon'a şöyle dedi: "Baba'nın çocukları biraz eğitimden geçirmesi gerekecek." O güne kadar kara bahtları tarafından bile şöyle böyle korunmuş olan bu iki zavallı yavru, birdenbire yerlerinden koparılıp, hayatın içine fırlatılacak ve gerçek hayata başlamak zorunda kalacaktı.

Jondrette'lerin tiksindirici evinde olduğu gibi, azılı suçluların kitle halinde içeriye tıklımları ve bunu izleyen arama taramalar ve tutuklamalar, toplumun alt katında saklanmış yaşayan, o meşum karşı toplum açısından müthiş bir felakettir; çünkü tutuklanmayı izleyen arama taramalar ve hapis kararları ortalığı bir kat daha karıştırır. Böylece bir macera bu karanlık dünyada art arda çöküntülere yol açar. Nitekim Thénardier'nin uğradığı felaket, Magnon Kız'ın da felaketiyle sonuçlandı.

Magnon'un, Plumet Sokağı ile ilgili kâğıdı Éponine'e vermesinden kısa bir süre sonra Clocheperce Sokağı'na polis ani bir baskın yaptı. İlk aşamada Magnon Kız'la *Mamselle Miss* yakalandılar, şüpheli olan bütün ev halkı da gözaltına alındı. Küçük oğlanlar bu sırada arka avlulardan birinde oynuyorlardı, dolayısıyla da baskından haberleri olmadı. Eve döndükleri zaman da kapıyı kapalı buldular. Karşı dükkândan bir ayakkabı tamircisi çocukları çağırdı; 'anneleri'nin onlara bırakmış olduğu bir kâğıdı ellerine tutuşturduktan sonra, "Artık burada oturmuyorsunuz," dedi. "Yeni evinize gideceksiniz. Uzak değil, hemen şuracıkta. Bu kâğıdı gösterip, yolu sorun."

Kâğıdın üzerinde bir adres vardı: 'Mösyö Barge, gelir tahsildarı. Le Roi-de-Sicile Sokağı, No. 8.'

Büyük, kendilerine yol gösterecek olan kâğıt da elinde olduğu halde, küçüğü elinden tutup gitti. Büyük oğlan üşüyordu. Parmakları soğuktan uyuşmuştu. Küçükük parmaklarıyla zaten kâğıdı iyice sıkıştırıp tutamıyordu. Clocheperce

Sokağı'nı dönerken çıkan kuvvetli bir rüzgâr, kâğıdı elinden kaptığı gibi alıp götürdü. Çocuk arandı, ama hava karardığından hiçbir şey bulamadı.

O sokak senin, bu sokak benim dolaşmaya başladı.

2. Küçük Gavroche'un Büyük Napoléon'dan Ders Aldığı Nokta

Baharda insanı üşütenden de öte, insanı dondurup kavuran acı poyrazlara Paris'te pek sık rastlanır. En güzel günlerin keyfini kaçırın bu rüzgârlar, tıpkı bir pencerenin ya da iyi kapanmamış bir kapının aralıklarından sıcak bir odaya dolan soğuk hava esintilerine benzerler: Sanırsınız ki kışın karanlık kapısı aralık kalmıştır da, bu rüzgârlar oradan gelmektedir. İşte 1832 yılının ilkbahar mevsiminde, bu yüzyıl Avrupası'ndaki ilk büyük salgının ortalığı kasıp kavurduğu günlerde bu rüzgârlar alışılmıştan çok daha sert ve şiddetliydi. Kışın kapısından çok daha dondurucuydu bu aralık kapı: Mezarın kapısıydı! Koleranın soluğu sezilmekteydi bu soğuk rüzgârlarda.

Meteorolojik açıdan, yüksek elektrik gerilimini kesinlikle ortadan kaldırmamak gibi bir özelliği vardı bu soğuk rüzgârların. Nitekim o günler boyunca şimşekli, gök gürültülü art arda fırtınaların patladığına tanıklık ettik.

Gene bir akşam bu poyrazlardan biri ocak ayı geri gelmişçesine olanca sertliğiyle eserken ve burjuvalar yeniden paltolarına bürünmüşken yırtıklar içinde tir tir titreyen ama neşesini asla kaybetmeyen küçük Gavroche, L'Orme-Saint-Gervais yakınlarında bir berber dükkânının önünde durmuş, hayranlık içinde camekânı seyrediyordu. Yünlü bir kadın şalı vardı boynunda. Nereden bulunduğu belirsiz bu şalı atkı olarak kullanmaktaydı. Camın arkasında, üzerine açık renk bir giysi, başına limon çiçeğinden bir taç geçirilmiş balmumundan bir bebek, iki gaz lambası arasında gelip geçenlere gülümsemekteydi dönerek. Gavroche, ilk bakışta büyük bir hayranlıkla bu bebeği seyreder görünüyordu gerçi; ama asıl amacı, dükkânın önündeki peykeden bir kalıp sabun aşırıyordu; bunun için de içerisini gözetliyordu. O sabunu, hemen koşturup, dış mahallelerden birinde, bir başka berbere satacaktı. Zaman zaman bir yemek parası çıkardığı oluyordu bu yolla. Büyük yatkınlık ve beceri gösterdiği bu işe, 'berberleri tıraş etmek' tanımını yakıştırmıştı.

Bir yandan balmumundan bebeği, bir yandan da sabun kalıbını seyredip gözetlerken, "Salı," diye homurdanıyordu kendi kendine. "Bugün salı... Hayır, değil... Acaba? Salı mı, değil mi?.. Belki de salıdır? Ama olmayabilir de... Evet, evet, bugün salı!"

Bu konuşmanın neye dair olduğu hiçbir zaman öğrenilemeyecekti. Eğer son defa yemek yediği güne aitse, aradan üç gün geçmiş demektir; çünkü o gün

günlerden cumaydı.

Berber, kocaman bir sobanın iyice ısıttığı dükkânında bir yandan müşterisini tıraş ederken, bir yandan da düşmanını; şu camekânın önündeki soğuktan donmuş, ama küstahlığını kaybetmemiş, elleri ceplerinde, ama akli kınından fırlamış sokak çocuğunu gözetlemekteydi.

Gavroche, balmumundan bebeği ve Vindsor sabunlarını inceleye dursun, biri yedi, öbürü beş yaşlarında iki çocuk çekine çekine kapının tokmağını çevirip, içeri girdiler. Oldukça temiz kıyafetliydi. İniltiyi andıran bir sesle, ikisi birden konuşuyorlardı. Yardım istedikleri belliydi. Sözleri anlaşılmıyordu; çünkü küçüğün sesini hıçkırıklar kesmekte, büyüğünse soğuk, dişlerini takırdatmaktaydı.

Berber, öfkeli, korkunç bir suratla onlara döndü, usturayı elinden bırakmaksızın sol eliyle büyüğü, diziyle de küçüğü iterek, ikisini de bir anda kapı dışarı etti. Sonra da, “Durup dururken, dükkânı buzhaneye çevirip insanları üşütmenin ne anlamı var yani!” diye söylenerek kapıyı arkalarından kapattı.

İki çocuk ağlayarak yürümeye başladılar. Bu arada bir bulut geldi. Yağmur yağmaya başlamıştı.

Küçük Gavroche çocukların arkasından seğirtti, yanlarına sokulup sordu:

“Neyiniz var sizin, bacaksızlar?”

Büyüğü, “Nerede yatacağımızı bilmiyoruz,” diye karşılık verdi.

Gavroche, “Hepsi bu mu?” dedi. “Amma da dert ha! Bu kadarcık bir şey için ağlanır mı yani? Ne acemi çaylakmışsınız siz!”

Alaycı bir tavırla tepeden bakarak konuşuyordu, ama bu üstünlükte acıyan bir yakınlık ve şefkatli bir koruma tavrı da vardı.

“Hadi bakalım bacaksızlar,” dedi. “Şimdi benimle gelin!”

Çocukların büyüğü, “Peki efendim,” dedi.

İki çocuk, bir başpiskoposun ardından gider gibi, onun ardı sıra yürümeye koyuldular. Artık ağlamayı bırakmışlardı.

Gavroche, onları Saint Antoine Sokağı’ndan Bastille’e doğru götürüyordu. Giderken berber dükkânına başını çevirip öfkeyle baktı.

“Şu mezgıt suratlı berberde de hiç acıma yokmuş!” diye homurdandı. “İngiliz bozması, ne olacak!”

Yoldan geçen bir kız, en önde Gavroche, üç çocuğun art arda yürüdüğünü görünce kahkahayı bastı. Bu kahkaha, topluluğa karşı hiç de hak edilmemiş bir saygısızlık gösterisiydi.

“Günaydın Matmazel Omnibüs!” dedi Gavroche, ona aynı alaycılıkla.

Sonra aklına yeniden berber geldi.

“Yanlışı hayvan seçtim!” diye söylendi. “Mezgit balığı değil, yılan o! Görürsün sen, berber! Gidip bir çilingir getirip senin kuyruğuna çingirak taktıracağım!”

Bu berber onu iyice saldırgan yapmıştı. Bir su birikintisi üzerinden atlarken, elinde süpürgesiyle orada duran ve Brocken Dağı’nda Faust’a rastlamaya layık cinsinden cadıları andıran sakallı bir kapıcı kadına seslenmekten kendini alamadı.

“Sokağa atınızla birlikte çıkıyorsunuz demek hanımefendi?”

Ardından da, yoldan geçen adamın boyalı ayakkabılarına çamur sıçrattı.

“İt kopuk işte!”

Gavroche burnunu kaldırdı, şalının üzerinden, “Mösyö yoksa bir şikâyetiniz mi vardı?” dedi.

Yolcu, “Var, evet!” diye bağırdı. “Senden şikâyetim var!”

“Daire kapandı!” dedi Gavroche, “Artık şikâyet kabul etmiyorum.”

Sokakta ilerlerken, bir *porte-cochère*⁸⁸ altında soğuktan buz kesmiş, on üç on dört yaşlarında dilenci bir kız gördü. Kızın sırtında öyle kısacık bir giysi vardı ki, dizleri görünmekteydi. Boy attığından, elbisesi kısalmış olmalıydı. Büyümenin insana oynadığı oyunlardan biridir bu, çıplaklığın yakışık almamaya başladığı anda etek kısa geliverir!

Gavroche, “Zavallı kız!” dedi. “Ayağında donu bile yok! Neyse, şimdilik şunu al hele...”

Böyle diyerek, boynundaki o sıcacık, güzelim yünlü kumaşı çekmiş ve dilenci kızın morarmış sıksa omuzlarının üzerine atmıştı. Eğreti boyun atkısı böylece yeniden şal oluyordu.

Küçük kız afallayarak ona baktı ve şalı sessizce kabul etti: Acı ve sıkıntının, insanı iyiliğe teşekkür etmeyi bile unutturacak kadar sersemlettiği bir derecesi de vardır...

Gavroche, işini bitirdikten sonra, “Brrr!” demişti.

Aziz Martin’den daha çok titremekteydi. Öyle ya; paltosunun yarısını kendine ayırmıştı o hiç değilse!

Bu ‘brrrr’ üzerine öfkesi artan sağanak iyice şiddetlenmişti. Kötü havalalar, iyi işleri daima azaltır.

“Vay canına!” diye haykırdı Gavroche. “Bu da neyin nesi yahu? Gene yağmur yağıyor! Böyle giderse, ben bu işten vazgeçerim!”

Sonra yürümeye başladı. Bu arada şalın altına büzülen dilenci kıza bir göz atmıştı.

“İçimizde hiç değilse güzel giyinmiş biri var!” dedi.

Ardından yağmur bulutuna bakarak bağırdı hemen:

“Ona fiyakan sökmez artık!”

İki çocuk hâlâ arkada, adımlarını ona uydurarak yürümekteydiler.

O kalın demir çubuktan kafesli bir ekmekçi dükkânının önünden geçerlerken – çünkü ekmek de tıpkı altın gibi demir kafeslerin arkasında saklanmaktadır– Gavroche geriye döndü:

“Durun hele bacaksızlar!” dedi. “Yemek yedik mi biz?”

Çocukların büyüğü, “Biz sabahtan beri hiçbir şey yemedik efendim,” dedi.

Gavroche, haşmetli bir tavırla, “Demek ki, ananız, babanız yok sizin,” dedi.

Çocuk, “Affedersiniz efendim,” dedi. “Annemiz, babamız var, ama nerede olduklarını bilmiyoruz.”

Bir filozof olan Gavroche bir an düşündükten sonra, “Bazen bunu bilmemek, bilmekten daha iyidir,” dedi.

Büyük oğlan devam etti:

“İki saattir yürüyoruz. Her köşede hep bir şeyler arıyoruz, ama hiçbir şey bulamıyoruz.”

“Bilmez olur muyum hiç!” dedi Gavroche, “köpekler her şeyi siler süpürür, insana yiyecek hiçbir şey bırakmazlar...”

Bir süre sustuktan sonra konuşmasını sürdürdü:

“Sahiplerimizi kaybettik demek? Onların ne yaptıklarını, nerede olduklarını bilmiyoruz? Öyle mi? İşte bu olmaz çocuklar! Yaşlı başlı insanları kaybetmek düpedüz aptallıktır. Dört bir yanı didik didik edip, onları aramalı!”

Artık başka bir şey sormadı. Yersiz yurtsuz kalmak; bunda anlaşılmayacak ne vardı ki?

Çocukluğun o geçici tasasızlığına düşmüş olan yumurcakların büyüğü konuştu yine, “Doğrusu, ortada pek garip bir durum var!” diye haykırdı. “Bizi, büyük perhizin son pazarı kutsanmış şimşir almaya götüreceğini söylemişti annem...”

Gavroche, “Ona martaval derler!” diye alay etti.

Büyük oğlan, “Ama bizim annemiz, *Matmazel Miss*’le oturur,” dedi.

“Düdük!” diye cevap verdi Gavroche.

Bu arada durmuş, partial giysisinin bütün kıyı bucağını karıştırıp yoklamaya

koyulmuştı. Bir zaman sonra başını kaldırdı. Yüzünde, sadece memnuniyetini göstermek isteyen, ama onun da ötesinde, zafer kazanmışlığın sevincini yansıtan bir ifade vardı.

“Tatlı canınızı üzmeyin çocuklar!” dedi. “Akşam yemeği masrafımız karşılanmış bulunmaktadır.”

Ceplerinin birinden beş metelik çıkarmıştı. Ve iki küçüğü, şaşırarak zaman bırakmaksızın önüne katıp, iteleyerek ekmekçi dükkânına soktu. Parasını tezgâhın üzerine bırakıp, “Garson!” diye bağırdı. “Bize beş metelik kadar ekmek!”

‘Garson’ dükkânın sahibiydi. Beş meteliklik kadar ekmek kesmek için bir bıçak aldı.

Gavroche, azametle, “Garson! Üç ayrı parça olacak!” dedi. “Üç kişiyiz!”

Bu üç ‘kişiyi’ ekmekçi iyice inceledi. Sonra uzanıp, kara bir ekmek aldı. Gavroche, bunu görünce öfkeyle haykırdı ekmekçiye:

“Bu ne böyle?”

“Ekmek,” dedi dükkâncı. “Çok güzel ikinci sınıf bir ekmek!”

Aşağılayan bir bakışla, sakın ve soğuk, “Yani kara ekmek demek istiyorsunuz?” diye sordu Gavroche. “Ben beyaz ekmek isterim, garson! Has ekmek isterim! Ziyafet veriyorum!”

Ekmekçi dayanamayıp gülümsemişti. Ekmeği keserken de onlara acıyan bir bakış attı. Bu da, Gavroche’u iyice sinirlendirmeye yetti, “Şu fırıncı çırağına bak hele sen!” diye bağırdı. “Bizi böyle yukarıdan aşağıya tarayacak neyimiz varmış ki?”

Oysa, üçü birden uç uca eklense, bir kulaç ya tutar, ya tutmazlardı!

Ekmek istedikleri gibi kesilip, ekmekçi parayı çekmeceye indirdikten sonra Gavroche, “Dişleyin bakalım!” dedi iki çocuğa.

Küçükler şaşkın şaşkın baktılar. Gavroche gülmeye başladı:

“Tabii ya! Bunlar daha acemi çaylak, hiçbir şey bilmiyorlar ki! İki yumurcak işte!”

Bu defa her birine birer parça ekmek uzatarak, “Yiyin!” dedi.

Çocukların büyüğünü kendisiyle konuşmaya daha değer buluyordu. Nitekim bu oğlanın bir parça yüreklendirilmeyi hak ettiğini, açlığını gidermekte gösterdiği kararsızlıkların ortadan kaldırılması gerektiğini düşünerek, en büyük parçayı ona verdi.

“İndir bakayım şunu midene!”

Öbürüne de uzattı aynını. En küçük parçayı kendine ayırmıştı.

Üçü de çok acıkmışlardı. Ekmeklerini büyük bir iştahla dişleyip koparıyorlardı. Oysa parasını almış olan ekmekçinin işi bitmişti ve can sıkıntısıyla şimdi onlara bakıyordu; çünkü artık boş yere adamın dükkânını işgal etmekteydiler.

“Sokağa çıkalım,” dedi Gavroche.

Çıkıp, gene Bastille’e doğru yürüdüler.

En küçük oğlan aydınlık dükkânların vitrinleri önünde ara sıra durup, boynuna bir sicimle asılı teneke saate bakıyordu.

“Tam bir acemi çaylak işte!” diyordu kendi kendine Gavroche.

Sonra da dişlerinin arasından homurdanıyordu.

“Neme gerek! Bunlar benim çocuklarım olsaydı, elbette çok daha iyi bakardım!”

Ekmeklerini bitirmişlerdi. Force Hapishanesi’nin basık ve asık suratlı kapısının açıldığı o kasvetli Les Ballets Sokağı’nın köşesindeydiler. Ve tam o sırada birisi, “Dur bakayım!” dedi. “Sen misin o Gavroche?”

Hemen aynı anda Gavroche da haykırmıştı.

“Vay! Montparnasse, sen misin?”

Kocaman bir delikanlıydı yanlarında bitiveren. Kılık değiştirmiş, mavi gözlükler takmıştı, ama Gavroche yine de hemen tanımıştı bu delikanlıyı; Montparnasse’ın ta kendisiydi...

Gavroche devam etti:

“Kerataya bak! Sırtında kıyak bir giysi, gözlerinde de doktor gözlüğü! Nereden çıktı bu yeni racon?”

“Şişşşt!” dedi Montparnasse. “Sesini yükseltme bakalım!”

Ve Gavroche’u hemen dükkânlardan vuran ışığın dışına doğru çekti.

İki küçük el ele tutuşmuş onların peşinden gelmekteydiler.

Nihayet bir kapının karanlık kemeri altına sığınıp da, yağmurdan korununca Montparnasse, “Nereye gittiğimi biliyor musun?” diye sordu.

“İdam sehpasına,” dedi Gavroche.

“Maskara!” dedi Montparnasse.

Sonra devam etti:

“Babet’yi bulmaya gidiyorum.”

“Demek kadının adı Babet?” dedi Gavroche.

Montparnasse sesini alçalttı:

“Kadın değil, erkek o.”

“Ya! Babet?”

“Babet, evet.”

“Çoktan içeri tıkıldı diye biliyordum onu ben.”

“Öyleydi ama, kurtuldu,” dedi Montparnasse. “Dediğine göre, Babet, daha o sabah soruşturmanın tamamlanması için tutukevine getirildiğinde, sorgu yargıcına götürölürken, sağ yerine sol koridora sapıvermiş ve böylece kurtulmayı başarmış.”

Gavroche, bu ustalığı pek beğenmişti:

“Pes doğrusu!” dedi. “Cerrah gibi adam desene!”

Montparnasse, Babet’nin kaçışı konusunda birkaç ayrıntı daha verdikten sonra, şöyle bitirdi:

“Elbette hepsi bundan ibaret değil.”

Gavroche, Montparnasse’ı dinlerken, delikanlının elindeki bastonu almış ve mekanik bir hareketle üst kısmını yukarı doğru çekmiş ve böylece birdenbire bir kasatura ucu belirmişti.

“Vay canına!” dedi Gavroche, bıçağı hızla iterek. “Demek nöbetçi subayını da yanında getirdin? Hem de sivil giyinmiş!”

Montparnasse göz kırpmakla yetindi.

Gavroche, “Desene hesapta aynasızlarla tokuşmak da var?” dedi.

Montparnasse önemsemez bir tavırla, “Hiç belli olmaz bu işler!” diye cevap verdi. “Onun için üstünde daima bir toplu iğne taşıyacaksın!”

Gavroche üsteledi:

“Nereye gidiyorsun bu akşam, söylesene?”

Montparnasse konuşmaktan çok, homurtuyu andıran bir sesle cevap verdi:

“Uzatma işte,” dedi. “Bir yerlere!” Ve birdenbire konuyu değiştirdi:

“Dinle...”

“Söyle,” dedi Gavroche.

“Geçen akşam bir iş geldi başıma ki, aklın almaz! Yolda bir burjuvayla karşılaştım. Bana bir nutuk çekti ve ardından kesesini armağan etti. Keseyi cebime koydum. Hemen bir dakika sonra cebime el attığımda, kesenin yerinde yeller esiyordu.”

Gavroche, “Nutuk sende kaldı mı bari?” diye sordu.

Montparnasse, konuyu değiştirdi yeniden:

“Peki, sen şimdi nereye gidiyorsun?”

Gavroche iki yumurcağı gösterdi:

“Bu yavrucakları uyutacağım.”

“Nerede?”

“Benim orada.”

“Senin orası nere ki?”

“Benim orası, benim ora.”

“Yani bir evin var?”

“Evet, var.”

“Nerede peki?”

“Filin içinde,” dedi Gavroche.

Montparnasse, şaşırmağa pek alışkın olmadığı halde küçük bir çığlık atmaktan kendini alamadı. “Filin içinde ha!”

Gavroche yine hiç önemsemeksizin cevap verdi. “Filin içinde, evet. Bunda ne var ki şaşacak?”

Gavroche’un tavrı, Montparnasse’ı sakinliğe ve sağduyulu olmaya sürüklemişti. Sokak çocuğunun oturduğu ‘ev’ konusunda daha anlayışlı davranır görünerek, “Fil, öyle ya!” dedi. “Filin içi rahat mı bari?”

“Hem de nasıl!” dedi Gavroche. “Köprü altlarındaki gibi rüzgâr falan esmiyor! Havadar değil.”

“Peki, nasıl giriyorsun?”

“Giriyorum işte.”

Montparnasse merakla sordu:

“Demek ki bir delik var?”

“Elbette! Ama her önüne çıkana söylemek olmaz. Ön bacakların arasında bir delik var.”

“Şimdi anladım!”

“Elinle şöyle bir dokunuyorsun: Trik-trak! Ve iş tamamdır.”

Bir an sustuktan sonra Gavroche ekledi:

“Elbette yumurcaklar için bir merdiven bulmak gerekecek...”

Montparnasse gülmeye başlamıştı:

“Nereden buldun bunları?” diye sordu.

Gavroche dünyanın en sade sesiyle cevap verdi: “Bunlar, bana bir berberin armağanı.”

Bu arada Montparnasse, birdenbire dalıp gitmişti.

“Beni görür görmez tanıdın hemen,” diye mırıldandı. Sonra cebinden iki küçük şey çıkardı; pamuğa sarılı, içi boş iki kuştüyü sapıydı bunlar. Tüylerin her birini bir burun deliğine soktu. Böylece ikinci burnu varmış gibi oluyordu.

Gavroche, “Sana yakıştı!” dedi. “Neredeyse güzelleştin diyebilirim, bana kalırsa bunu suratından hiç çıkarma.”

Aslında yakışıklı ve güzel bir delikanlıydı Montparnasse, ama Gavroche alay etmeden duramazdı.

Montparnasse sordu: “Şaka bir yana, beni nasıl buluyorsun, söyle?”

Bunu apayrı bir ses tonuyla söylemiş, kaşla göz arasında tanınmaz bir hale girivermişti.

“Oh, ne olursun bize kukla oynat!” diye bağırdı Gavroche büyük bir heyecanla.

O ana kadar pek bir şey dinlemeksizin parmaklarını burunlarına sokarak Montparnasse’ı taklit etmeye çalışmış olan yumurcaklar, kukla sözcüğünü işitir işitmez hemen yaklaşmışlardı. Sevinç ve hayranlık dolu bakışlarla beklemeye koyuldular.

Ne var ki Montparnasse kaygı ve kuşku içindeydi.

Elini Gavroche’un omzuna koydu ve kelimelerin üzerine basa basa konuştu: “Sana söyleyeceklerimi iyi dinle çocuk. Bütün oyun takımımınla birlikte panayır alanında olsam ve siz de bana on metelik atsanız seve seve istediğini yapardım. Ama bugün bayram değil, anlıyor musun? Ha?..”

Cümlelerin bitişi Gavroche üzerinde garip bir etki uyandırmıştı. Hemen arkasına döndü ve küçük parlak gözlerini büyük bir dikkatle çevresinde gezdirdi. Birkaç adım ötede, kendilerine sırtı dönük duran bir polis gördü. “Anladım!” diye haykıracak oldu birden ama kendini tuttu. Montparnasse’ın elini tutup sallayarak, “Tamam, iyi akşamlar,” dedi. “Ben çocuklarımı alıp filime gidiyorum. Günün birinde bana işin düşerse, nerede bulacağını biliyorsun. Asma katta oturuyorum, unutma. Kapıcı yok; Mösyö Gavroche diye bağırman gerekecek!”

“Tamam,” dedi Montparnasse.

Ve sonra ayrıldılar. Montparnasse, La Grève’e, Gavroche da gene Bastille’e doğru gitti. Gavroche’un sürüklediği beş yaşındaki çocuk, ‘kukla’cı Montparnasse’ın gidişini görmek için başını arkaya çevirip duruyordu.

Montparnasse, polisin varlığını kendilerine özgü bir deyişle bildirmişti Gavroche’a. Demişti ki: “...si j’étais sur la place, avec mon dogue, ma dague et

ma digue...” Onun bu konuşmasında, çeşitli şekillerde telaffuz edilmiş olarak beş altı kez dig hecesi geçmekteydi. Ve bu hece, bir cümlemin içine ustaca karıştırılınca, ‘Dikkatli olalım, rahat konuşamayız,’ anlamına geliyordu.

Yirmi yıl önce Bastille Alanı’nın güneydoğu köşesinde, eski kale hendeğinin içine açılmış olan kanal barınağının yanında, bugün artık Parislilerin belleğinden silinmiş olan acayip bir anıt vardı. Aslında hatırlarda kalmayı hak eden bir anıttı bu; çünkü ‘Beş Akademi Birliği üyesi ve Mısır ordusu başkomutanı’nın bir fikriydi.

Anıt diyoruz, ama aslında söz konusu anıt, kaba bir modelden başka bir şey değildi. Ne var ki, Napoléon'un fikrinin görkemli kadavrası, göz alıcı bir müsveddesi durumunda olan ve rüzgârın iki ya da üç başarılı darbesiyle bizlerden biraz daha uzağa taşınmış ve savrulmuş bulunan bu kaba model, tarihsel bir karaktere bürünmüş ve iğreti görünüşe zıt düşen kesin bir yan kazanmıştı. Sırtında evi andıran bir de kulesi vardı. Bir vakitler gelişigüzel bir badanacı tarafından yeşile boyanmış olan bu kule, şimdi gökyüzü, yağmur ve güneş tarafından karaltılmaktaydı. Meydanın bu ıssız köşesinde, devin geniş alını, hortumu, dişleri, kulesi, muazzam karnı, her biri birer sütuna benzeyen dört ayağı, geceleri, yıldızlı gökyüzü altında insanı afallatan korkunç bir silüet oluşturunuyordu.

Bunun ne anlama geldiği bilinmiyor, pek de kavranılmıyordu. Halkın gücünün ve kudretinin bir çeşit simgesiydi. Öylesine karanlık, muammalı ve muazzamdı. Bastille'in görünmez hayaletinin yanında, ayakta duran görünür bir hayaletti.

Bu anıtı pek az yabancı ziyaret ediyordu; gelen geçenler arasında durup da bakan bile yoktu. Kendi köşesinde kırık dökük bir halde öylece duruyordu. Çürümüş tahta parmaklıklarına sarhoş kapıcılar işiyordu. Karnı, yarıklarla delik deşikti. Dışarıya karnından bir tahta fırlamıştı. Bacaklarının arasında insan boyu otlar bitmişti. Burjuvanın gözünde iğrenç, itici, pis ve ürkütücü; düşünürün gözünde ise sadece melankolikti. Süpürülmesi an meselesi olan bir pislik ve kafası kesilmesi kesinleşmiş olan bir hükümdar gibiydi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, görünümü geceleri değişiyordu. Geceler karanlık ve bulanık olan şeylerin gerçek ortamıdır. Gerçekten de ortalık kararır kararmaz, yaşlı fil dönüşüme uğramaktaydı: Zifiri karanlığın o müthiş dinginliği içinde huzurlu ve korkunç bir şekil alıyordu.

İşte Gavroche, o iki yumurcağı uzak bir fenerin ışığıyla ancak aydınlanan meydanın bu köşesine doğru sürüklemişti.

Burada bir an durup, basit bir gerçeği izlemekte olduğumuzu hatırlamamıza izin verilsin: Bundan yirmi yıl önce bir çocuk, Bastille filinin içinde yatıp kalkıyor diye, bir anıtı zorla işgalden yargılanmış ve mahkûm edilmişti. Bu olguyu belirttikten sonra devam edebiliriz.

Dev yapının yanına gelince, sonsuz büyüğün sonsuz küçük üzerinde uyandırabileceği etkiyi kavrayan Gavroche, "Sakın korkmayın yavrular!" dedi çocuklara.

Sonra fili kuşatan kazıklı duvarın bir boşluğundan içeri süzülüp, öbür yana geçti ve çocukların da o tarafa geçmelerine yardımcı oldu. İki küçük, bir hayli

ürkmüş olmakla birlikte tek kelime söylemeksizin izliyorlardı Gavroche'u. Onlara ekmek vermiş ve bir barınak vaat etmiş olan Gavroche, paçavralar giyinmiş küçük bir tanrı gibiydi çocukların gözünde.

Kazıklı duvar boyunca uzatılmış duran bir merdiven vardı, yandaki şantiyenin işçileri kullanıyordu gündüzleri bu merdiveni. Gavroche inanılmaz bir rahatlıkla merdiveni kaldırıp, filin ön bacaklarından birine dayadı. Merdivenin dayandığı noktanın yakınlarında, devin karnında belli belirsiz siyah bir delik seçilmekteydi.

Konuklarına merdiveni ve deliği işaret etti:

“Tırmanın ve içeri girin!” dedi.

Dehşete uğramış gözlerle bakıştı küçükler.

Gavroche, “Korkuyorsunuz değil mi tabansızlar!” diye bağırdı. Ardından hemen ekledi: “Nasıl çıkıldığını şimdi görürsünüz.”

Filin bacağına sarıldı ve merdiveni kullanmaya bile tenezzül etmeksizin, kendini yukarı doğru çeke çeke bir anda deliğe ulaştı ve bir yılan gibi deliğe daldı, gömüldü. Bir an sonra deliğin ağzında beyazımsı, belli belirsiz kafası belirdi. Aşağıya bağırdı: “Ne bakıp duruyorsunuz öyle yumurcaklar! Çıksanıza yukarı! Burası ne kadar rahat, göreceksiniz!” Yavrucaklar kımıldamıyorlardı. Gavroche büyüğüne seslendi: “Önce sen! Hadi, korkma, elimi tutarsın.”

Küçükler birbirini öne doğru itip duruyorlardı. Sokak çocuğu onları korkutmuş ama aynı zamanda da güven vermişti, ardından berbat bir yağmur indi. Büyük, tehlikeyi göze aldı; küçük, ağabeyinin aşağıya inip kendini bu devasa hayvanın pençelerinden kurtarmasını bekliyor; ağlamak istiyor ama cesaret edemiyordu.

Büyük, yalpalaya sendeleye merdivenin basamaklarını tırmanıyordu. Gavroche, onu bir kılıç hocası öğrencilerini nasıl teşvik ederse, öylece yüreklendirmeye çalışmaktaydı. Ama o bir türlü gelmeyi göze alamıyordu.

“Korkma!”

“Tamam, işte öyle!”

“Ha gayret!”

“Bak ne kadar kolay!”

“Ayağını oraya bas!”

“Elinle şurayı tut!”

“Yaşa sen!”

Çocuk, onun el erimine gelince de, kolundan sımsıkı yakalayıp, kendine doğru çekti:

“Bitti bu iş!” dedi.

Gerçekten de çocuk, aralık yerden içeriye geçti.

Gavroche memnun, “Şimdi beni bekle,” dedi. “Buyurun, oturun mösyö. Lütfen!”

Ve kolaylıkla girdiği delikten çıkıp, filin ayağı boyunca aşağı kaymaya başladı. Bir an sonra aşağıdaki otların arasındaydı. Beş yaşındaki küçüğü tuttuğu gibi merdivenin üstüne oturttu. Onu alttan iterek çıkarmaya hazırlanırken, yukarıdaki büyük oğlana bağırdı: “Kardeşini ben iteceğim, sen çekeceksin!”

Ve küçük ne olup bittiğini anlayamayacak kadar kısa bir süre içinde yukarı itilip, deliğe çekilmiş, içeri alınmıştı. Girmeden önce topuğuyla merdiveni itip, arkasına devirdi Gavroche. Sonra da ellerini çırparak kendini alkışladı ve haykırdı: “Tamam! Yaşasın General Lafayette!”

Bu coşku anı geçince ekledi: “Yavrucaklar, şimdi benim evimdesiniz.”

Gavroche kendi evindeydi gerçekten de.

Ey, yararsız şeylerden gelen o hiç beklenmedik yarar! Devlerin iyiliği! İmparatorun bir düşüncesini barındırmış olan bu devasa anıt, şimdi bir sokak çocuğunun kutusu olmuştu. Sokak çocuğu, dev tarafından kabul edilmişti ve korunmaktaydı. Pazar giysileriyle Bastille filinin önünden geçen burjuvalar, zavallı hayvanı yerlerinden uğramış gözleriyle süzüp şöyle bir, “Bu ne işe yarar ki?” derler. Anasız, babasız, ekmeksiz, giysisiz, barıksız küçük bir varlığı soğuktan, yağmurdan, kışın soğuk rüzgârından korumaya, ateşli humma doğuran çamur içinde yatmaktan ve ölüm doğuran karların içinde uyumaktan korur. Onun yararı, toplumun başından attığı masuma ulaşmak, onu korumaktı. Onun yararı, kamunun suçunu hafifletmekti.

Bütün kapıların kapalı olduğu bir yavrucağa açık duran bir mağara, bir indi adeta. Sanki bu sefil dev hayvan, her türlü kir ve kusurla yaralı bir mastodont, orada bir iyilik gözetir, bakışı bir sadaka bekler gibi bekleyen bu kocaman dilenci, öbür dilenciye, yalınayak başı kabak çocuğa, önüne atılanla yetinip beslenmek zorunda olan yersiz yurtsuza Gavroche’a acımişti. Bastille fili işte bu işe yarıyordu. Napoléon’un insanlar tarafından küçümsenen fikrini Tanrı ele almıştı, Tanrı benimsemişti. İmparator, dâhilere özgü bir sezgiyle, bu dev yapılı, çevresine şenlik saçmaya adanmış verimli hayvanı halkın bir simgesi olarak oraya dikmeyi tasarlamıştı. Tanrı ise onu daha da büyük bir iş için yaratmıştı: Bir çocuğu barındırmak.

Gavroche’un içeriye süzüldüğü delik daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, filin karnının altında gizli kaldığından ve ancak kedilerle, sokak çocuklarının geçebileceği kadar geniş olduğundan, dışarıdan bakılınca görünmüyordu.

Gavroche, “Kapıcıya evde bulunmadığımızı bildirmekle başlayalım işe,” dedi.

Bunu söylerken, evini iyi tanıyan bir insanın şaşmazlığıyla karanlığın içine uzanıp bir tahta parçası alıp deliği kapattı.

Gavroche yeniden karanlığın içine daldı. Çocuklar, fosforlu şişeye daldırılan kibritin hışıltısını duydu. Kimyasal kibrit o dönemde henüz icat edilmemişti; o dönemde ilerlemenin simgesi fumade çakmağıydı.

Ansızın keskin bir ışıkla gözleri kamaştı. Aslında bu zayıf bile sayılmayacak bir ışıktı: ‘Mahzen faresi’ adı verilen, reçineye batırılmış sicimin uçlarından birini yakmıştı Gavroche. Işık vermekten çok, is çıkaran ‘mahzen faresi’, filin içini şöyle böyle aydınlatmaktaydı.

Gavroche’un iki misafiri çevrelerine bakındılar ve Heidelberg’teki büyük şarap fıçısına kapanan biri gibi ya da daha doğrusu, balinanın karnındaki Yunus Peygamber gibi boğucu bir duyguya kapılmışlardı ve bir ürperti geçirdiler. Gözlerinin önünde kendilerini çepeçevre saran dev bir iskelet vardı. Kahverengi, uzun bir kalas uzanıyordu yukarıda; bu kalastan, belirli aralıklarla, filin kaburga kemikleriyle, bel kemiğini temsil eden kalın gemi omurgaları inmekteydi ve orada, hayvanın iç organlarını andıran, sıvadan yapılma sarkıtlar asılıydı. Alabildiğine geniş örümcek ağları, bir kaburgadan öbürüne, tozlu bürümcüğe benzer şekiller oluşturmaktaydı. Yer yer de, şu ya da bu köşede ilk bakışta cansız gibi duran, ama birdenbire ürkek bir atılışla oradan oraya kaçışan iri, siyah lekeler vardı.

Filin sırtından kopup, karnına düşmüş olan döküntüler oradaki boşluğu doldurmuş ve üzerinde az çok rahatça yürünebilecek bir zemin yaratmıştı.

Ağabeyine doğru sokuldu küçük: “Burası kapkaranlık,” dedi alçak sesle.

Bu söz, Gavroche’u çileden çıkarmaya yetecekti. Aslında bu iki çocuğu içine düştükleri korkudan kurtarmak için şöyle bir sarsmak gerekiyordu.

“Ne dırdırlandırıyorsunuz?” diye bağırdı Gavroche. “Dalga mı geçiyorsunuz sandınız? Yoksa kibarlık budalası mısınız? Yoksa sizi Tuileries Sarayı’nda mı ağırlamam gerekiyordu? Cevap verin bana, susmayın! Hemen söyleyeyim ki, ben öyle sandığınız gibi bir budala değilim! Siz de kendinizi papa soyundan saymayın, anlıyor musunuz acemi çaylaklar!”

Korkuya kapılanları bir parça azarlamak daima iyi sonuçlar verir. Güven kazanır, yatışırlar. Nitekim iki çocuk, terslenince hemen Gavroche’e yaklaşmışlardı.

Gavroche, duygulanmıştı bu güven gösterisinden, ciddi tavrını bırakıp, yumuşadı.

Küçüğe dönerek, “Bana bak kaz kafalı!” dedi onları kollayan bir sesle. “Asıl karanlık neresi, biliyor musunuz? Dışarı! Dışarıda yağmur yağıyor, burada yağmur diye bir şey yok, dışarısı buz gibi soğuk, burası değil, dışarıda ne idüğü belirsiz bir yığın insan var, burada sadece biz varız, dışarıda ay ışığı bile yok, burada hiç değilse benim kandilin ışığı var! Haksız mıyım budala?”

İki çocuk, şimdi sığınaklarına daha az korkuyla bakıyorlardı, ama Gavroche, çevrelerini uzun süre seyretme zevkini onlara bırakmadı: “Hadi bakalım, çabuk!” dedi.

Ve onları bizim ‘odanın dibi’ deme mutluluğunu tattığımız yere doğru itti. Orada kendi yatağı vardı.

Gavroche’un yatağı kusursuz bir yataktı: Şilte, yorgan ve bir de cebinlikten oluşmaktaydı. Şilte, bir hasırdı, yorgan da oldukça geniş, kurşuni kaba yünden, çok sıcak tutan ve adeta yepyeni bir atkıydı. Yatağın bulunduğu yerse; filin karnındaki molozun içine sokulup, sımsıkı tutturulmuş, ikisi önde, biri arkada ve tepelerinden bir piramit meydana getirecek şekilde bir iple birleştirilmiş bir hayli uzun üç sıırıktı. Bu piramidin üzerinde, oraya rastgele konmuş, ama gayet iyi yerleştirilmiş bir kafes teli vardı. Üç sıırığı da iyice örtecek şekilde demir tellerle tutturulmuştu bu tel. Çepeçevre iri taşlardan meydana gelen bir şerit kafes telini yere bağlıyordu. Aslında bu kafes teli, kümeslerin üzerine çekilen bakır tellerden başka bir şey değildi. Ve sanki bir kuş kafesinin içindeymiş gibi, Gavroche’un yatağı işte bu tel örgünün içindeydi. Uzaktan bakıldığında, bir Eskimo çadırını andıran bu yatakta tel, cebinlik işini görüyordu. Gavroche, öndeki tel örgüyü tutan taşları biraz kıınıldattı, telin birbiri üzerine düşen iki ucu ayrıldı.

“Mômes dizlerinizin ve ellerinizin üzerinde gireceksiniz,” dedi Gavroche.

Ve konuklarını özenle kafesin içine soktu. Kendisi de onların ardından sürünerek içeri girdikten sonra, taşları birbirine yaklaştırıp, aralığı sımsıkı kapattı.

Üçü de hasırın üzerine uzanmışlardı. Ne kadar küçük olurlarsa olsunlar, burada hiçbir ayakta duramazdı. ‘Mahzen faresi’ hâlâ Gavroche’un elindeydi. Onu göstererek, “Şimdi uyuyun artık,” dedi. “Şamdanı söndüreceğim!”

Oğlanların büyüğü, “Bu nedir acaba efendim?” diye sordu.

Eliyle teli gösteriyordu.

Gavroche ciddiyle cevap verdi:

“Sıçanlar için. Hadi uyuyun bakalım.”

Ama dayanamadı, bu küçük yaratıkların eğitimi için ufak bir açıklama yapmaya girişti:

“Bütün bunlar botanik bahçesinin,” dedi. “Bunlar yırtıcı hayvanlar için kullanılıyor. Bir dükkân dolusu var. Almak istiyorsan, duvarın üzerine çıkıp pencereye tırmanacaksın ve kapının altından geçeceksin, hepsi o kadar. Bunlardan orada istediğin kadar var.”

Bir yandan konuşuyor, bir yandan da yorganın ucuyla küçüğü örtüyordu.

Küçük, “Oh, ne güzel!” dedi. “Burası sıcacık.”

Gavroche memnun bakışlarını yorganın üzerine dikti ve devam etti:

“Bu da botanik bahçesinden. Bunu maymunlardan aldım.”

Sonra, üzerine uzanmış olduğu kalın ve ustaca örülmüş hasırı gösterdi büyük oğlana:

“Bu, zürafanın hasırı, bak,” dedi.

Bir süre sustuktan sonra, yeniden anlatmaya girişti:

“İşte bütün bunlar hayvanlarındı. Hepsini onlardan aldım. Hiç üzülmediler. ‘Fil için alıyorum,’ dedim onlara.”

İki çocuk, tıpkı kendileri gibi yersiz yurtsuz, tek başına kalmış ve çelimsiz olan bu yaratığı ürkek ve şaşkın bakışlarla süzüyorlardı. Hem sefil hem de mutlak bir kudrete sahip gibiydi Gavroche, onlara doğaüstü bir varlık gibi görünüyordu. Yüzünde yaşlı bir soytarının bütün mimikleri, son derece saf ve en tatlı gülümseyişine karışmaktaydı. Cesur ve yaratıcı bir varlık işte...

Çocukların büyüğü, “Peki, polisten korkmuyor musunuz efendim?” diye sordu çekine çekine.

“Biz ona ‘aynasız’ deriz!” diye cevap verdi Gavroche.

Küçük hiç sesini çıkarmıyordu ama gözleri açıktı. O, hasırın ucunda, büyük olanı ortasındaydı. Gavroche, uzanıp onu bir anne şefkatiyle yeniden örttü, başının altındaki hasırı eski paçavralarla yükseltip yastık yaptı. Sonra büyük oğlana dönüp sordu: “Nasıl? Burası iyice rahat, öyle değil mi?”

Çocuk kurtarılan bir melek ifadesiyle Gavroche’a baktı: “Çok,” dedi.

Sırılsıklam olan zavallı çocuklar yeni yeni ısınmaya başlamışlardı.

Gavroche birdenbire hatırlayarak sordu:

“Durun hele!” dedi. “Siz neden ağlıyordunuz bakalım?”

Küçüğü, ağabeyine gösterdi:

“Bunun gibi bir yumurcak hadi ağlıyor diyelim, ama senin gibi koskoca bir delikanlı için ağlamak aptallıktır! Danalar gibi böğürülür mü hiç?”

Büyük oğlan, “Ağlamayıp da ne yapacaktık ki,” dedi. “Gidecek evimiz yoktu.”

“Ona ev değil başını sokacak delik denir,” diye düzeltti Gavroche.

Büyük oğlan devam etti: “Sonra geceleri yapayalnız kalmaktan korkuyorduk.”
“Gece değil, ‘sargue’ deriz biz.”

Çocuk, “Teşekkür ederim efendim,” dedi.

Gavroche, “Dinle bak,” diye sürdürdü konuşmasını. “Bundan böyle ne için olursa olsun kesinlikle zırlama e’mi? Ben size bakarım. Bilsen birlikte nasıl eğleneceğiz! Yazın bir arkadaşımı, Navet’yi de alır, Glacière’e gideriz, mendirekte yıkanırız. Austerlitz Köprüsü’nün üzerinde cırılçıplak koşarız. Bilir misiniz, bu orada çamaşır yıkayan kadınları kudurtur! Artık bize cıyak cıyak bağırlar, hiç aldırmayız. Sonra gider, iskelet adamı görürüz. İskelet ama, ölü değil, dipdiri. Champs-Élysées’de. Nasıl zayıf, bilseniz! Sonra da tiyatroya götürürüm sizi. Frédérick-Lemaître’i seyretmeye. Cebimde daima bilet bulunur benim, oyuncular da tanırım, hatta bir piyeste de rol aldım. Evet, evet, yüksek *mömes* bir bezin altında bizi koşturdular. Sonra gider, vahşileri görürüz. Vahşi dediysem, gerçek vahşi değil elbette. Kırmızı donları var, o kadar. Akşamları operaya gideriz. Parayla tutulmuş şakşakçılarla birlikte içeri gireriz. Sonra da gidip giyotini seyrederek. Size celladı gösteririm. Marais Sokağı’nda oturuyor Mösyö Sanson. Kapısında bir posta kutusu var. Görürsünüz, çılgınlar gibi eğleniriz!”

Parmağına reçine damlamıştı bu arada, bu ona hayatın gerçeklerini hatırlattı:

“Tüh kör şeytan!” dedi. “Fitil tükeniyor. Dikkat! Aydınlanmak için bir metelikten daha fazla para ayıramam çocuklar! Onun için yatar yatmaz uyumanız gerekecek. Sonra ışık sokak kapısının aralıklarından dışarı sızabilir. Aynasızlar görececek olursa, halimiz dumandır!”

Gavroche’la konuşmaya cesaret edebilen büyük oğlan, “Sonra da,” dedi, “belki de bir kıvılcım düşer samanın içine, kim bilir! Evi yakmamaya dikkat etmek gerekir.”

“Evi yakmak denmez ona,” diye çıkıştı Gavroche. “Biz ona değirmeni fitillemek deriz.”

Bütün sonuçlarını Gavroche’un bir on dokuzuncu yüzyıl filozofu olarak kabul ettiği bu yaklaşmakta olan fırtına imalarını, ani, müthiş bir ışık patlaması izledi; ışık öylesine göz kamaştırıcıydı ki, ondan gelen bir şeyler yarıklardan geçip fil iskeletinin üstüne düştü. Ve aynı anda gök gürültüsü korkunç bir şekilde patlayıverdi. İki küçük çocuk çığlık attılar ve yerlerinden öylesine fırladılar ki, altlarındaki somyamsı kafes yerinden çıkıp devrildi; ancak Gavroche, hiç korku ifadesi olmayan yüzünü onlardan yana çevirip gök gürültüsünün sesinden yararlanarak bir kahkaha patlattı.

“Sakin olun çocuklar,” dedi. “Binayı yıkmayalım! Cici bir şimşekti bu; biraz daha yolla bize. Aptalca bir ışık patlaması değildi. Bravo sana Tanrı baba. Ambigu Tiyatrosu’nda bile bu kadar güzel gök gürültüsü sesi çıkarılmaz!”

Bunu söyledikten sonra çocukların yatağını yeniden düzeltti, iki çocuğu nazikçe yatağın başına doğru çekti, dizlerine basarak bacaklarını uzattı ve açıklamaya girişti: “Tanrı baba, şamdanını yaktığına göre, ben, benimkini söndürebilirim artık,” diye devam etti. “Hadi bakalım çocuklar uyumadan olmaz, benim küçük adamlarım, uyumamak çok kötüdür; sonra pis pis kokarsınız; büyük böceklerin dediği gibi, ağzınız leş gibi kokar. Yorganlarınıza iyice sarının bakalım! Lambayı söndürüyorum. Tamam mı?”

“Evet,” diye mırıldandı büyük oğlan. “İyiym; bana başımın altında tüyler varmış gibi geliyor.”

“Ona baş değil ‘kelle’ denir.”

İki çocuk birbirlerine sokuldular. Gavroche, onları hasırın üzerine iyice yerleştirdikten sonra, örtüyü burunlarına kadar çekti. Üçüncü *defa* emir verdi kendi kutsal diliyle.

“Hadi, ‘*Piouehez*’” dedi.

Ve fitili üfledi.

Işık daha henüz sönmüştü ki, altında yattıkları kafes teli garip bir titreme ile sarsılmaya koyuldu. Bakır tellerin üzerinde pençeler, dişler gıcırđıyormuş gibi madeni bir ses çıkaran boğuk bir sürtünmeydi bu. Bu boğuk sese ayrıca küçük, ince, keskin çığlıklar da karışlıyordu.

Beş yaşındaki küçük oğlan bu gürültüyü işitince korkudan adeta donmuştu. Hemen dirseğıyle ağabeyini dürttü. Ama büyük, Gavroche’un emrine uyarak ‘*zıbarmış*’tı. Küçük, korkuya artık dayanamayıp, Gavroche’a seslenmeye ancak o zaman cesaret edebildi. Ama gayet alçak, soluk tutularak yapılan bir seslenişti bu.

“Efendim...”

Gözlerini daha yeni yummuştu Gavroche:

“Ne var?” dedi.

“Bunlar nedir acaba?”

Gavroche, başını hafifçe kaldırarak, “Sıçanlar,” diye karşılık verdi!

Başını gene hasırın üzerine koydu ve uyumaya hazırlandı.

Gerçekten de filin iskeletinde kum gibi binlerce sıçan kaynamaktaydı. Daha önce sözünü ettiğimiz o siyah canlı lekelerin ta kendisiydi bunlar. Kandil yandığı

sürece, ışık onları uzakta tutmuştu, ama kendi ülkeleri olan bu mahzen karanlığa gömülür gömülmez, masalcı Perrault'nun deyişiyle 'taze et kokusu' aldıklarından, Gavroche'un çadırına sürü halinde saldırmış ve tepeye kadar tırmanmışlardı. Telleri delip, koparmaya çalışarak, bu yeni moda cibinliği kemirmekteydiler. Bir türlü gözüne uyku girmeyen küçük, "Efendim," dedi yine.

Gavroche, "Ne var?" diye sordu.

"Sıçan dediğiniz, nasıl bir şeydir?"

"Sıçan dediğimiz, faredir."

Bu karşılık, çocuğu biraz olsun rahatlatmıştı. Çünkü daha önce beyaz fareleri görmüş ve korkmamıştı. Ama yine de seslenmekten kendini alamadı: "Efendim..."

"Ne var?" diye sordu Gavroche yine.

"Niçin bir kedi almıyorsunuz?"

Gavroche, "Bir tane almış, buraya getirmişt看 ama, onu da yediler."

Bu ikinci açıklama, birincinin rahatlatıcı etkisini sıfıra indirmişti. Küçük, yeniden titremeye başladı ve seslendi: "Efendim!"

"Söyle."

"Kimi yediler?"

"Kediyi."

"Kediyi kimler yedi?"

"Sıçanlar!"

"Fareler mi yani?"

"Evet, fareler!"

Kedi yiyen bu fareler dehşete düşürmüştü çocuğu. "Bu sıçanlar bizi de yerler mi acaba efendim?" diye sordu tir tir titreyen bir sesle.

Gavroche, "Hem de nasıl yerler!" dedi. "Hiç dinlemezler."

Çocuğun korkusunu sezen Gavroche, onu yatıştırmaya çalıştı: "Hiç korkma sen! İçeri giremezler ki! Hem sonra bak, ben buradayım. Al, elimi tut. Ve sesini kes artık, *zıbar!*"

Bunu söylerken, ağabeyinin üzerinden uzanıp elini tutmuştu küçüğün. Bu eli sımsıkı tutup göğsünün üzerine bastırdı çocuk ve ancak böylece güvene kavuştu. Cesaretle kuvvetin işte bu şekilde gizemli bir geçişi, yayılışı vardır.

Derin bir sessizlik dolmuştu bir an için ortalığa. Konuşmalar fareleri ürkütmüş ve uzaklaştırmış olmalıydı. Birkaç dakika sonra geri gelip, gürültü çıkarmaya devam ettiler, ama artık uykuya dalan çocuklar hiçbir şey işitmedi.

Gecenin saatleri ilerlemekteydi. Koyu karanlık, koca Bastille Meydanı'nı pençesine alıyordu. Yağmura karışan kış rüzgârı derin soluklar halinde esiyordu. Kol gezen polisler, kapı aralıklarına varıncaya kadar bütün köşe bucağı denetlemekte ve 'gecekuşları'nı aramaktaydılar. Bu arada sessizce filin önünden geçtiler. Ve canavar dimdik ayakta, hiç kımıldamaksızın, gözlerini geceye dikmiş, yaptığı iyiliğin mutluluğu içindeymişçesine üç yoksul yavrunun uykusuna kanat germiş, beklemekteydi.

Gelecek olayları iyi kavrayabilmek için, o tarihlerde Bastille Karakolu'nun meydanın öbür ucunda olduğunu ve filin yanında ortaya çıkacak olan şeyleri nöbetçinin görüp, işitemeyeceğini hatırlamalıyız.

Gün doğuşundan hemen önceki saatin bitimine doğru Saint-Antoine Sokağı'ndan bir adam çıktı, koşarak meydanı geçti. Temmuz Sütunu'nun geniş tahta perdelerini dolandı, parmaklıkların arasından süzüldü ve filin karnının altına ulaştı. O anda bir ışık bu adamı aydınlatabilseydi, iliklerine kadar ıslanmış halinden, geceyi yağmur altında geçirmiş olduğu hemen anlaşılırdı. Filin altına gelir gelmez, insan dillerinden hiçbirine ait olmayan, ancak bir dudukuşunun çıkarabileceği bir sesle ötmeye başladı: "Kirikikvuuuu!"

Sonra aynı şeyi bir defa daha tekrarladı.

Bu ikinciye, filin karnından yükselen berrak, neşeli, taze bir ses cevap verdi: "Evet!"

Hemen aynı anda deliği kapatan tahta yerinden oynamış ve filin ayağından aşağıya doğru kayan bir çocuğa yol vermişti. Çocuk gelip, ustaca bir çeviklikle adamın tam yanına düştü.

Çocuk Gavroche'tu, adam da Montparnasse.

*Kirikikvuuu'*ya gelince, bu çığlıkla; *Gavroche'u istiyorum* anlamına gelen bir parolayı dile getirmişti.

Nitekim Gavroche o sesi işitir işitmez yatağından fırlamış ve aşağıya koşmuştu. Gecenin karanlığında sessizce birbirlerini tanıdılar.

Montparnasse, "Sana ihtiyacımız var," demekle yetindi. "Bize yardım edeceksin!"

Sokak çocuğu başka bir açıklama istemedi.

"Ben hazırım," dedi sadece.

Her ikisi de Montparnasse'ın biraz önce çıkmış olduğu Saint-Antoine Sokağı'na yöneldiler. O saatte sebze haline gitmekte olan sebze arabalarının uzun dizisi arasından hızla sağa sola kıvrılarak ilerliyorlardı.

Bostancılar salata ve sebzeler arasında çömelmiş, yarı uyuklar bir haldeydiler arabalarında. Şiddetli yağmur nedeniyle gözlerine kadar keçelerinin içine gömülmüşlerdi. Ve bu yabancı yolculara bakmıyorlardı bile.

3. Bir Kaçışın Beklenmedik Sonuçları

İşte yine aynı gece Force Hapishanesi'nde olup bitenler:

Babet, Brujon, Gueulemer ve Thénardier arasında –her ne kadar Thénardier tek başına ayrı bir hücreye kapatılmış idiyse de– firar etme planlanmış, Babet, işi daha o gün kendi adına düzenlemeye koyulmuştu. İşin bu yanını Montparnasse'ın Gavroche'a anlattıklarından öğrenmiştik. Montparnasse dışarıdan onlara yardım edecekti.

Brujon, tek başına bir ay hücre cezası çektiği için hem ip örmeye hem de planını geliştirmeye zamanı olmuştu. Eski dönemde hapishane disiplininin tutukluyu kendi başına bıraktığı bu insafsız sert yerler dört taş duvarla, taş bir tavan, taş döşeli bir zemin, demirden bir karyola, demir parmaklıklı küçük bir çatı penceresi ve yine demir bir kapıdan ibaretti. '*Zindan hücresi*' denilirdi bunlara. Zamanla bu deyim insanlara pek korkunç gelmeye başladı. Şimdi söz konusu hücre yine demir bir kapı, demir parmaklıklı küçük bir pencere, demir bir karyola, taş döşeli bir zemin, taş bir tavanla dört taş duvardan oluşmaktadır; ama adı artık '*zindan hücresi*' değil, '*ceza odası*'dır. Öğleye doğru içeri biraz ışık girer, o kadar. Anlaşılabacağı gibi, artık '*zindan hücresi*' olmayan bu '*ceza odaları*'nın tek sakıncalı yanları, çalıştırılması gereken insanların orada düşünmeye bırakılmalarıdır.

Nitekim Brujon da bir hayli düşünmüş ve ceza odasından bir iple çıkmıştı. Charlemange avlusunda pek tehlikeli diye ün saldığı için onu yeni binaya yerleştirdiler. Yeni binada bulduğı ilk şey, Gueulemer oldu, ikinci şey de bir çivi; Gueulemer, yani suç; çivi, yani özgürlük.

Brujon hakkında bir fikir edinme zamanı geldi.

Narin denecek kadar ince yapılydı ve inceden inceye düşünölüp tasarlanmış bir bitkinlik içindeydi. Terbiyeli, okşayan bakışlı, yırtıcı gülüşlü, son derece akıllı ve sinsi bir delikanlydı. Bakışlarını iradesinden almıştı, gülüşü yaratılıştandı. Sanatında ilk çalışma alanı damlar olmuştu; çatıları soyan ve yağmur oluklarını sığır işkembesi denen yöntemle söküp çalan kurşun sökücölük mesleğı, büyük ilerlemeler kaydetmişti onun sayesinde.

Bu kaçış girişimini gerçekleştirebilir hale getiren bir nokta daha vardı; tam o sırada dam aktarıcılar, hapishane damlarından bir kısmını elden geçirip, yeni lehimlerle kaynak yapıp onarmaktaydılar. Saint-Bernard avlusu, Saint-Louis

avlusuyla, Charlemagne avlusundan henüz ayrılmamıştı. Yani onu kurtuluşa götürebilecek köprü ve merdivenler vardı.

Şu dünyada görülebilecek sıvaları en fazla çatlaklı, en eski yapılardan biri olan yeni bina, hapishanenin en zayıf noktasıydı. Duvarlar öylesine güherçileyle yenmişti ki, yatakhanelerin kubbelerini tahtayla kapamak zorunda kalmışlardı; çünkü yukardan kopan sıvalar mahkûmların üzerine düşüyordu. Ve bütün bu eskiliğe rağmen yeni binaya en tehlikeli sanıklarla mahkûmları kapatmak, hapishane diliyle ‘zorlu davalar’ı hep oraya yerleştirmek demektir. Büyük bir hata işlemekteydiler.

Yeni binada üst üste dört yatakhane, bir de açık hava dedikleri bir tavan arası vardı. Zemin kattan başlayıp, bütün yatakhaneleri kateden yayvan bir kalas ve geniş bir bacayla donanmıştı. Ve bu baca, aynı genişlikte dama açılıyordu.

Gueulemer’le Brujon aynı yatakhanedeydiler. Önlem olarak onları alt kata yerleştirmişlerdi. Bir rastlantı sonucu karyolalarının baş tarafı bacaya dayanıyordu. Thénardier de işte tam onların tepesindeki açık hava denilen tavan arasındaydı.

İtfaiye kışlasını geçip de Culture-Sainte-Catherine Sokağı’nda duran yolcu, çiçekler ve ağaçlıklarla süslü bir avlu görür. Jean-Jacques’ın gördüğü bir rüyayı andıran yemyeşil yuvarlak bir avluydu bu. On yıl önce bu avlu simsiyah, korkunç bir duvarla çevriliydi. Force Hapishanesi’nin gözetleme yeri idi. Zaten yüksek olan bu duvarın ardında, ondan daha da karanlık ve yüksek bir dam seçiliyordu: Yeni binanın damı. Orada da dört tavan arası penceresi görülmekteydi: Bunlar açık hava pencereleri idi.

Damı delip geçen bir şömine vardı: Bu da yatakhaneleri ikiye bölen geniş bir bacaydı.

Bu çatı katı, tavan arası şekline sokulmuş demir parmaklıklar ve kocaman çivili demir kapılarla kapatılan büyük bir sofrayı andırıyordu. Buraya kuzey ucundan girildiğinde, solda dört çatı penceresi, sağda ve pencerelerin tam karşısında da oldukça geniş aralıklı, dar koridorlarla birbirlerinden ayrılan ve insan boyunda duvarla, sonra da dama kadar demir parmaklıkla çevrili dört köşe birer hücre bulunmaktaydı.

3 Şubat gecesinden beri işte bu hücrelerden birindeydi Thénardier. ‘Uyuşturucular’ çetesinin ünlü kıldığı; içine uyutucu bir madde katılan şaraptan hangi suç ortaklarının yardımıyla bir şişe ele geçirip de, oraya nasıl gizlemeyi başardığı hiçbir vakit öğrenilemedi.

Hapishanelerin çoğunda görevlerine ihanet eden görevliler bulunur. Yarı

gardiyan, yarı hırsızdır bunlar; firarlara yardımcı olur, polise sadakatsizlik göstererek mahkûmların kendilerini taşıyan arabalardan kaçmalarını kolaylaştırır. Böylece hizmetlerini, değerinin çok üstünde satarlar.

Küçük Gavroche'un çocukları evine aldığı gece Brujon'la Gueulemer, Babet'nin sabahtan kaçtığını ve kendilerini Montparnasse'la birlikte sokakta beklediğini bilmekteydiler. Sessizce kalkıp, Brujon'un önceden elde ettiği çiviyle, yataklarının dayandığı bacayı delmeye koyuldular. Sıvalar Brujon'un yatağının üzerine döküldüğü için gürültü duyulmuyordu. Gök gürültüsüne karışan sağanak, kapıların menteşelerini sarsmaktaydı. Kaçmaya hazırlananların işine pek yarayan bir uğultu hâkimdi ortalığa. Tutuklulardan uyanmış olanlar, uyur gibi yaptılar. Böylece Gueulemer'le Brujon'un işlerini yürütmelerine göz yumdular.

Brujon becerikliydi. Gueulemer de güçlü. Koğuştan ışık alan parmaklıklı hücrede yatan nöbetçiye en ufak bir ses bile ulaşmadan duvar delinmiş, ocak geçilmiş, bacanın üstündeki deliği kapatan demir tel örgü zorlanmış ve iki eşkıya dama çıkmışlardı.

Yağmur ve rüzgâr şiddetini artırıyordu, dam tamamıyla kayganlaşmıştı.

Brujon, "Tahtalıköye gitmek için doğrusu bulunmaz bir gece!" dedi.

Altı ayak genişliğinde, seksen ayak derinliğinde bir uçurum, devriye yolunun duvarından onları ayırıyordu. Uçurumun dibinde, nöbetçinin ışıldayan tüfeğinin namlusunu görmekteydiler.

Brujon'un zindanda örmüş olduğu ipin bir ucunu bacanın az önce büktükleri demir çubuklarına bağlayıp, öbür ucunu devriye yolunun duvarı üzerinden attılar ve bir sıçrayışta uçurumu aştılar. Kirişe tutunup duvarı geçtiler ve birbirlerinin ardı sıra ipten aşağı, hamamın bitişiğindeki damın üzerine kaydılar; sonra ipi kendilerine çekip, hamamın bahçesine atladılar, avluyu geçtiler, kapının kordonunu çektikten sonra açtılar ve kendilerini sokağa attılar.

Daha üç çeyrek saat önce çivileri ellerinde, planları kafalarında, karanlıklar içinde yataklarından kalkmışlar, birkaç dakika önce de o yakınlarda dolaşan Babet'yle Montparnasse'ın yanına gelmişlerdi. İpi çekerken koparmışlar, bir parçası damdaki bacaya bağlı kalmıştı. Bundan ve bir de avuçlarının iyice yüzülmesinden başka hiçbir zarar görmemişlerdi.

Yine o gece, bir türlü nasıl olduğu bilinmeyen bir şekilde Thénardier'ye de haber verilmişti. O da uyumuyordu.

Saat sabahın birine doğru, penceresinden gecenin zifiri karanlığında, yoğun sağanak altında, damın üzerinden iki gölgenin geçtiğini gördü. Gölgelerden biri

pencerenin önünde bir an durdu, sadece bir an; Brujon'du bu. Thénardier onu tanıdı. Ve hemen anladı. Bu da ona yetti.

Her gün öğleden sonra bir gardiyan, yanında iki buldog köpeğiyle onun hücreğine gelip, yatağının yanına iki kara ekmek, bir testi su ve bir çanak da çorba bırakıyordu; içinde birkaç tane Çingene baklası yüzen etsiz, yağsız bir çorbaydı bu. Ayağındaki elli librelik prangaları demir parmaklıklara çarparak hücreyi gözden geçiriyordu gardiyan. Ayrıca köpekleriyle geceleri iki defa daha geliyordu.

Thénardier, 'farelerden korunma' gerekçesiyle ekmeğini duvardaki bir çatlağa çivilemek için kullandığı demir cıvatayı yanında alıkoyma iznini koparmıştı. Kendisini sıkı göz hapsinde bulundurdıklarından, bunda bir sakınca görmemişlerdi.

Ne var ki, bir gardiyanın, "Aslında ona sadece tahta bir takoz bırakılsa daha iyi olurdu!" dediği sonradan hatırlandı.

Sabahın saat ikisinde, yaşlı bir asker olan nöbetçiyi değiştirip, yerine acemi bir asker koydular. Birkaç dakika sonra da köpekli gardiyan hücreyi yokladı. İki saat sonra, saat dörtte nöbetten almaya geldiklerinde, acemi eri Thénardier'nin hücresinin yanı başında bir külçe gibi yığılıp uyumuş bulacaklardı. Thénardier ortalarda yoktu. Yerde kırılan prangalar göze çarpıyordu. Hücresinin tavanında bir delik vardı; onun da üzerinde, damda bir başka delik daha görülmekteydi. Karyolasının bir tahtası koparılmıştı, götürülmüş olmalıydı, çünkü bulunamadı. Askeri uyutan uyuşturucu şarabın yarıya kadar boşalmış şişesi hücrede ele geçirildi. Askerin süngüsü de boşuna arandı.

Bunlar meydana çıktığı sırada Thénardier'nin yakalanmasının olanaksız olduğuna karar verdiler. Oysa gerçek farklıydı; gerçi artık yeni binanın içinde değildi Thénardier, ama hâlâ bir hayli tehlikedeydi. Firar henüz tamamlanmamıştı.

Thénardier yeni binanın damına ulaştığında, Brujon'un ipinden arta kalan, bacanın demir kapağında asılı duran ipi bulmuştu, ama bu parça çok kısa kaldığından, Brujon'la Gueulemer gibi devriye yolunun üzerinden kaçamamıştı.

Les Ballets Sokağı'ndan Le Roi-de-Sicile Sokağı'na dönüldüğünde, hemen sağda bir girinti görülür. Geçen yüzyılda orada bir ev vardı. Bugün o evden ancak komşu binaların arasında, üçüncü kat hizasına kadar yükselen bir dip duvar kalmıştır. Bu yıkıntıyı bugün de iki dörtgen şeklindeki pencerelerinden hemen tanıyabilirsiniz.

Çökmüş evin sokakta bıraktığı boşluk, bir kazık duvarıyla yarı yarıya

doldurulmuştur. Beş kocaman taşa dayalı çürük kalaslardan oluşan bu çitin arkasında, sırtını o yıkıntı dip duvara yaslamış olan küçük bir baraka bulunur. Çitin bir de daha birkaç yıl öncesine kadar sadece bir kolla kapanan kapısı vardı.

İşte Thénardier, sabah saat üçü henüz geçerken, bu dip duvarın üzerine ulaşmıştı.

Oraya nasıl gelebilmişti? Bu konu ne anlaşılabildi ne de açıklanabildi.

Şimşegin çakması ona hem yardımcı hem de engel olmuştu. Damdan dama, duvardan duvara, bölmeden bölmeye geçerken Charlemagne avlusunu, Saint Louis avlusunun bir alanını, devriye duvarını geçip Roi-de-Sicile Sokağı'ndaki yıkık dökük eve ulaşırken kiremit aktarıcılarının merdivenlerini, iskelelerini kullanmış mıydı acaba? Ancak bazı kopukluklar nedeniyle böyle bir yol izlemiş olması biraz da imkânsız görünüyor. Belki de karyoladan koparttığı tahtayı Bel-Air'e yakın bir dama bir köprü gibi uzatmış, sonra da devriye duvarının üzerinde yüzükoyun emekleyerek hapishanenin çevresini dolanıp yıkık dökük, virane eve varmıştı. Ancak devriye yolunun duvarı düz değildi; dolambaçlı bir çizgi halinde yükselip alçalıyordu. Hatta hamama gelince iyice yükseliyor, yapılar onu kesiyordu. Pavée Sokağı'ndaki Lamoignon Oteli'nin oralarda ise iyice alçalıyordu, ama burada da dik açılar, eğimler vardı. Ayrıca bu arada nöbetçilerin en azından bir karartı görmeleri gerekmiyor muydu? İşte tüm bu nedenlerle Thénardier'nin kaçarken izlediği yol tam bir muamma halini alıyordu. Demir parmaklıkları söğüt dalından tahta perde, topalı koşucu, bacakları şişen hastayı kuş, aptallığı yetenek ve sezgi, içgüdüyü zekâ, zekâyı deha yapan o bunaltıcı özgürlüğe susamışlık duygusundan mı esinlenmişti acaba? Böylece üçüncü bir yol mu bulmuştu? Bu hiçbir zaman öğrenilemedi.

Kaçışın yarattığı mucizeler her zaman anlaşılmaz, adeta gizemlidir. Kaçan adam, bir çeşit esinlidir. Kaçışın esrarengiz ışığında yıldızlar doğar, şimşekler çakar. Kurtuluşa doğru çabalayıp, bir bakıma yüceliğe doğru kanat çırpmayı andırır. Kaçan bir hırsız için, “Bu damdan nasıl atladı acaba?” diye sormak, tıpkı Corneille için, “O ölümsüz dizeyi nereden bulup da yazdı?” diye sormaya benzer.

Uzatmayalım; Thénardier sırlısklam, iliklerine kadar yağmur yemiş, giysileri lime lime, ellerinin derisi yüzülmüş, dirsekleri kan içinde, dizleri neredeyse patlamış bir halde yıkık duvarın üzerine kadar gelmiş ve boylu boyunca uzanmıştı. Artık gücü kalmamıştı, bitkindi. Üçüncü kat yüksekliğinde dimdik bir duvar, onu sokağın kaldırımından ayırmaktaydı. Yanındaki ip çok kısaydı.

Solgun, tükenmiş, her türlü umudunu yitirmiş bir halde orada bekliyordu.

Günün neredeyse ağaracağını düşünmekte; yakındaki Saint-Paul'ün saatinin neredeyse dördü çalacağını hesaplayarak dehşetten titremekteydi. O saatte nöbet değiştirmeye gelecekler ve onu kaçınılmaz biçimde görecektlerdi; fenerlerin ışığında, yıkık duvarın tepesinde, altında korkunç boşluğa umutsuzluk içinde bakar bir halde, aynı zamanda hem ölüm, hem özgürlük demek olan o ıslak ve simsiyah kaldırıma gözlerini dikmiş bir halde, evet.

Kendi kendine üç suç ortağının kaçmayı başarıp başaramadıklarını soruyordu. Onu işitmiş olup olmadıklarını, işittilerse, yardıma gelip gelmeyeceklerini... Bir devriye kolu hesaba katılmazsa, o oraya gelip tünediğinden beri sokaktan hiç kimse geçmemişti.

Tam o sırada saat dördü çaldı. Thénardier ürperdi. Birkaç saniye sonra da hapisaneden firar edildiğinin anlaşılmasını izleyen o ürkütücü uğultu yükseldi. Açılıp kapanan kapıların gürültüsü, menteşeleri üzerinde dönen parmaklıkların gıcirtısı, muhafızların bağırımları, nöbetçilerin boğuk sesleri, avluların taşlarına vurulan tüfek dipçiklerinin yankılanışı ona kadar geliyordu. Yatakhanelerin demirli pencerelerinde inip çıkan ışıklar görüyor ve aynı zamanda da Bastille tarafından havanın belli belirsiz ışımaya yüz tuttuğunu seçer gibi oluyordu.

Bitkindi. Sağında ve solunda birer uçurum vardı. Hiç kımıldayamadan, her an aşağıya yuvarlanabileceği düşüncesinin verdiği dehşetle iki düşünce arasında akli mekik dokuyor, çırpınıyordu: “Düşersen öldün, kalırsan enselendin!”

Bu sıkıntı içinde debelenirken birdenbire gözüne bir adam çarptı. Hâlâ karanlık olan sokakta, duvar boyunca süzülerek Pavée Sokağı'na doğru geliyordu. Ve böylece gelip, Thénardier'nin adeta üzerinde asılı kaldığı girintinin içinde durdu. Hemen ardından onun yanına bir ikinci, bir üçüncü, bir dördüncü adam geldi. Hepsi aynı temkinle yürüyorlardı. Bunlar bir araya gelince, aralarından birisi tahta perdedeki kapının mandalını kaldırdı, öbür üçü barakanın bulunduğu avluya girdiler. Thénardier'nin asılı kaldığı yerin tam altındaydılar. Bu girintiyi yoldan geçenlere ve birkaç adım ötede, Force Hapishanesi'nin kapısı önündeki nöbetçilere görünmeden konuşabilmek için özellikle seçtikleri belliydi. Bir yardımcıları daha vardı; nöbetçiye kulübesine hapsetmiş olan şiddetli yağmur.

Thénardier, adamların yüzlerini seçemediği için, mahvolduğunu, her şeyin bittiğini sezen çaresiz bir zavallının umutsuz dikkatiyle adamların konuştuklarına kulak kabarttı. Demeye kalmadan, bir umut uyandı içinde; bu adamlar argo konuşuyorlardı!

Birincisi alçak ama açık seçik anlaşılır bir sesle, “Tüyelim buradan,” diyordu. “Belamızı mı arıyoruz yani?”

İkincisi, “Şeytanın lambasını bile söndürür anasını sattığının yağmuru,” diye homurdandı. “Devriyeler neredeyse akına başlar. Oradaki nöbetçiyi görüyorsunuz değil mi? Durup dururken enselenmeyelim burada!”

Bu konuşma, Thénardier için yeterli bir işaretti. Birdenbire umutla titredi.

Bu arada üçüncü adam söze karıştı:

“Şimdilik pek o kadar acelemiz yok. Biraz daha bekleyebiliriz. Şu anda pekâlâ bize ihtiyacı olabilir!”

Hiçbir argo unsuru taşımayan bu son üç kısa cümle, Thénardier’de en ufak bir şüphe bırakmadı; Montparnasse’tı. Bütün argoları anlayan, ama hiçbirini konuşmama kibarlığından vazgeçmeyen Montparnasse...

Gerçi dördüncü hep susuyordu, ama geniş omuzları onun da Thénardier tarafından tanınması için yeterliydi: Gueulemer’di.

O sırada Brujon söze girdi:

“Ne diyorsun yahu sen! Bizim hancı kaçmayı becerememiştir, daha mesleği bilmiyor! Gömleğini yırtıp, yatak çarşafını parçalayarak ip yapacak kendine, kapılara delikler açacak, sahte evrak düzenleyecek, maymuncuk icat edecek; bizim ihtiyarda nerede bu kadar hüner? Kaçamamıştır diyorum sana! Ne gücü yeter, ne de kafası!”

Babet de aynı fikirdeydi. Brujon’un renkli, yeni, cesur argosu yanında tamamıyla klasik kalan (André Chénier’nin kullandığı dil yanında, Racine’in dili nasıl klasik kalırsa) eski oturaklı argosuyla konuşmaya başladı:

“Senin hancı daha işe el atarken yakayı ele vermiştir. Böyle işler için anasının gözü olmak gerekli. Oysa seninki daha henüz çırak bile değil. Hiç uzatmayalım Montparnasse! Hapishaneden yükselen sesleri işitiyorsundur herhalde? Umarım art arda yanan mumları da görmüşsündür? Bana öyle gelir ki, bize yapacak bir şey kalmadı. Onu kurtaralım derken, okkanın altına biz gideceğiz. Hiç gücenme aslanım! Yürü gidelim buradan; bir şişe şarap devirdik mi, keyfimiz yerine gelir!”

“İnsan, arkadaşını böyle günde silkeler mi birader!” diye homurdandı Montparnasse.

Ama artık başlangıçta olduğu gibi güçlü çıkmıyordu sesi; anlaşılan o da umudu kesmeye başlamıştı.

Bir an daha geçse belki de gideceklerdi; Thénardier, kendini fırtınalı okyanusun ortasında çalkalanan küçücük bir salda gibi hissediyordu. Ama onlara seslenmeye cesaret edemiyordu; işitilen bir çığlık her şeyi mahvedebilirdi. Aklına son bir çare geldi, son bir ışık; yeni binanın bacasında bulduğu ip

parçasını cebinden çıkarıp, aşağı attı. Adamların ayaklarının dibine düştü ip.

Babet, “Bir ip!” dedi.

Brujon, hemen tanıdı:

“Bu benim ipim!”

Montparnasse, “Meyhaneci burada!” diye tamamladı.

Başlarını kaldırdılar. Thénardier de gücünün yettiğince başını uzatmıştı.

Montparnasse, “Çabuk!” dedi kısık bir haykırıyla. Ve sordu: “İpin öbür ucu sende mi Brujon?”

“Bende.”

“İki ucu birbirine düğümle! Ona atarız, o da duvara ilştirir. Aşağı inmesine yeter.”

Thénardier, nihayet sesini yükseltmeye cesaret edebildi: “Dondum burada,” dedi.

“Isıtırız seni, merak etme.”

“Yerimden kımıldayacak halim yok ki!”

“Kendini ipten aşağı kaydır, yeter. Biz seni tutarız.”

“Soğuk ellerimi uyuşturdu, korkunç!”

“Sen ipi duvara bağla hele.”

“Yapamayacağım, inanın!”

Montparnasse, bir an düşündükten sonra, “Birimizin duvara tırmanması gerekli!” dedi.

Brujon, yukarı doğru baktıktan sonra, “Üç katlı bir bina yüksekliği!” dedi.

Eskiden barakada ateş yakmaya yarayan bir sobanın bacası duvar boyunca uzanmakta ve aşağı yukarı Thénardier’nin bulunduğu yere kadar yükselmekteydi. Daha o zamandan çatlak ve sıvası dökük olan bu boru bugün yıkılmıştır ama izi hâlâ görülür.

Montparnasse, “Birimiz buradan çıkabiliriz,” dedi.

Babet, haykırmamak için kendini zor tuttu:

“Bu borudan mı? Bir adam kesinlikle bu borudan tırmanamaz! Bu işi ancak bir velet yapabilir.”

Gueulemer sordu:

“Evet ama, şu saatte o veledi nereden bulacağız?”

Montparnasse hemen atıldı:

“Durun biraz! Ben bulurum!”

Tahta perdenin kapısını yavaşça araladı. Sokaktan kimsenin geçmediğine iyice emin olduktan sonra usulca dışarı süzüldü, arkasından kapıyı kapayıp, koşa koşa Bastille Meydanı'na yöneldi.

Thénardier'ye sekiz yüz bin yıl gibi gelen yedi sekiz dakika geçti.

Babet, Brujon ve Gueulemer, ağızlarını açmıyorlardı.

Nihayet yeniden açıldı kapı ve Montparnasse soluk soluğa görüldü. Yanında Gavroche vardı. Yağmur sayesinde sokak hâlâ ıssızdı.

Küçük Gavroche avluya girince haydutların yüzüne sakın sakın bakmıştı. Saçlarından sular süzülmekteydi.

Gueulemer, “Bana bak çocuk!” dedi. “Sen erkek misin?”

Omuzlarını silkti Gavroche:

“Benim gibi bir çocuk elbette erkek sayılır,” dedi. “Sizin gibi erkekler nasıl çocuk sayılırsa!”

Babet, “Ne çenesi düşük şey bu yahu!” diye söylendi.

Brujon yorumladı:

“Paris veletleri saman çöpünden yapılmadı!”

Gavroche, “Söyleyin, ne istiyorsunuz?” diye sordu.

Montparnasse boruyu gösterdi:

“Şuradan yukarı tırmanacaksın.”

Babet, ipi uzattı: “Şu iple.”

Brujon, “Pencerenin parmaklık tabanına,” diye ekledi. “İpi bağlayacaksın.”

Babet tamamladı:

“Duvarın üst tarafına.”

Gavroche sordu:

“Peki, sonra?”

Gueulemer, “O kadar!” dedi.

Gavroche boruyu, duvarı, pencereleri inceledikten sonra küçümseyen bir ses çıkardı ve hazırlandı.

“Bu kadar ha?”

Montparnasse, “Orada bir adam var,” dedi. “Onu kurtaracaksın.”

Brujon sordu:

“Elbette istersen.”

Soruya, bugüne kadar hiç işitmediği tuhaf bir söz duymuş gibi, alaylı bir sesle cevap verdi çocuk: “Çaylak!”

Ve ayakkabılarını çıkardı.

Gueulemer, Gavroche'ı sımsıkı kavrayıp kaldırmış ve barakanın damına koymuştu. Dam gıcırdadı. Ardından Montparnasse'ın yokluğunda Brujon'un düğümlediği ipi de çocuğa uzattı. Gavroche, tavana değen geniş bir yarık sayesinde gidebileceğini gözüne kestirdiği boruya doğru ilerledi. Tam tırmanmaya başlayacağı sırada kurtuluşun ve hayatın yaklaştığını gören Thénardier, duvarın kenarından başını uzatmıştı. Günün ilk ışıkları ter kaplı alnını, soluk şakaklarını, uzun, ince, vahşi burnunu ve ağarmış sakalını aydınlatıyordu. Onu görür görmez tanıdı Gavroche: “Bak hele!” dedi. “Babamış. Boş ver canım, işimi görmeme engel değil bu!”

Ve ipi dişlerinin arasına sıkıştırıp, tırmanmaya başladı.

Çok geçmeden yukarıya ulaşmıştı. Ata biner gibi duvara oturdu ve ipi, pencerenin üst pervazına sıkı sıkıya bağladı.

Bir an sonra Thénardier sokaktaydı.

Daha ayakları kaldırıma değer değmez, kendini tehlike dışında hissederek hissetmez ne yorgunluk kalmıştı haydutta, ne uyuşukluk, ne titreme. Yaşamış olduğu bütün o korkunç macera sanki bir anda uçup gitmiş ve bir anda yırtıcı zekâsı uyanmıştı. Hemen yürümeye hazırды. Nitekim ilk sözü şu oldu:

“Şimdi kimi yiyoruz?”

Aynı zamanda öldürmek, paralamak, soymak anlamına gelen bu müthiş şeffaf sözcüğü açıklamaya girişmek sanırsız boşunadır.

Brujon, “Özetleyelim,” dedi. “Üç kelimelik işimiz var, sonra hemen ayrılırız. Plumet Sokağı'nda, tatlı gibi görünen bir iş var; ıssız bir sokak, tek başına bir ev, bahçeyi kuşatan eski bir parmaklık, bir arada yaşayan iki kadın.”

Thénardier, “İyi ya işte!” dedi. “Daha ne istiyorsunuz?”

Babet, cevap verdi:

“Senin kız, Éponine, durumu gidip gördü.”

“Ve iyi bir öğüt verdi!” diye ekledi Gueulemer. “Oradan iş çıkmaz, diyor!”

“Benim kız pek aptal değildir,” dedi Thénardier. “İyi koku alır. Ama yine de gidip bir göz atmakta yarar var.”

Brujon, “Doğru, evet,” dedi. “Gidip bir göz atalım.”

Bu arada Gavroche, ötekilerin hiçbirini onu fark etmeksizin kazık duvarının üzerine oturmuştu. Birkaç saniye, belki de babasının ona dönüp bakmasını bekledikten sonra ayakkabılarını ayağına geçirdi ve sordu:

“Tamam mı? Bana ihtiyacınız yoktur artık beyler. İşiniz halloldu. Ben

gidiyorum. Yumurcaklar beni bekler!”

Ve yürüyüp uzaklaştı.

Gavroche, Les Ballets Sokağı’nın köşesini dönünce Babet, Thénardier’yi bir köşeye çekti:

“Bu çocuğa iyi baktın mı?” diye sordu.

“Hangi çocuğa?”

“Demir duvara tırmanıp, sana ip getiren çocuğa.”

“Yoo... Dikkat etmedim pek!”

“Bilmem ama galiba senin oğlun o.”

Thénardier, “Boş ver!” dedi. “Fark etmez.”

YEDİNCİ KİTAP

ARGO

1. Köken

Müthiş bir sözcüktür *pigritia*.

Bir dünyayı, *hırsızlık* anlamına gelen *pégre*'i ve bir cehennemi, açlık anlamına gelen *pégrenne*'i doğurur.

Görüldüğü gibi, tembellik bir anadır. Bu ananın bir oğlu vardır, hırsızlık; bir de kızı, açlık.

Biz, şimdi hangi alanda mıyız? Argo alanındayız. Ne midir argo? Aynı zamanda hem ulustur, hem yerel, özel, deyiş; ağızdır. ‘Hırsızlık’ sözcüğünü iki yönden görüyoruz burada; biri halk, öbürü ise genel dil yönünden.

Bu ağır ve karanlık hikâyenin yazarı, bundan tam otuz dört yıl önce bu yapıtla aynı amacı güden *Bir Mahkûmun Son Günü* adlı yapıtına, argo konuşan bir hırsız koydu diye büyük şaşkınlık olmuş ve şamata kopmuştu: “Ne demekmiş!” diyorlardı. “Nasıl olurmuş! Argo mu? İğrenç bir şeydir argo! Zindanların, küreklerin, hapishanelerin, toplumda ne kadar korkunç ve tiksindirici şey varsa, onların dilidir!”

Bu tür karşı çıkmaların anlamını hiçbir vakit kavrayamamışızdır biz. O tarihten bu yana iki kudretli romancı, insan kalbinin derin bir gözlemcisi olan Balzac’la cesur ve atılgan bir halk dostu olan Eugène Sue, haydutları tıpkı 1828’de *Bir Mahkûmun Son Günü*’nün yazarının yaptığı gibi, onları kendi diliyle konuşturunca aynı şikâyetler yükseldi: “Ne demek oluyor bu?” diye yeniden bağırıldı. “Ne istiyor bu yazarlar bizden? İğrenç bir dil değil mi argo? İnsanın tüylerini diken diken eden bir dil değil mi?”

Kim inkâr ediyor ki bunu? Elbette öyle.

Bir yarayı, bir uçurumu ya da bir toplumu araştırıp incelemek söz konusu olduğunda, işin dibine gidilebildiği kadar gitmek ne zamandan beri suç sayılıyor? Biz bu konuda hep şöyle düşünegelmiştik: Sunulan ödevi kabullenip, yerine getirmek bir cesaret işidir; hiç değilse sade ve yararlı bir iştir ve dikkatle yerine getirilmeye değer. Her şeyi didik didik edip incelememek, her şeyi korkmadan araştırmamak, yarı yolda durup kalmak niye? Durmak araştırılanın parçasıdır, araştırmacıya ait değildir.

Toplumsal düzenin en alt tabakalarına inmek, yerin bitip, çamurun başladığı noktaya varmak, o geniş ve kalın dalgaları delik deşik edip, her yanından çirkef

fışkıran o iğrenç dili izleyip, yakalayarak yere çarpmak, hiç de öyle iç açıcı ve rahatlık verici bir iş değildir şüphesiz. Aklın düşüncesi ışığında, argonun o korku veren ağır ağır yürüyüşünü bu çırlıçıplak haliyle görmekten daha üzücü hiçbir şey olamaz. Argo gerçekten de gece için yaratılmış, lağımdan dışarıya uğramış, özel ve korkunç bir hayvan türüne benziyor. Ürkütücü, canlı, diken diken bir fundalık görür gibiyiz; sarsılıp, titreşip duruyor; hareket ediyor; pelteleşiyor; karanlığına geri dönmek istiyor; gözlerini dikmiş, tehdit ediyor. (...) ⁸⁹

(...) kim ne derse desin, argoyu bu şekilde anlayıp, değerlendirmek, sonuçta bir yaygınlaştırma, bir genellemedir ve bütün herkesin bunu kabul etmesi beklenemez. Nitekim biz bu deyimmin eski ve belirli anlamını özenle korumakta ve onu ancak kendi anlamında kullanmaktayız. Gerçek argo, halis argo –‘halis’ ve ‘argo’ sözcüklerini yan yana koymak ne kadar yakışık alırsa– bir zamanlar başlı başına bir âlem, bütün bir dünya olmuş olan o argo, tekrar ediyoruz, sefilliğin o çirkin, endişeli, sinsi, hain, zehirli, zalim, ikiyüzlü, kalles, derin ve uğursuz dilinden başka bir şey değildir. Bütün alçalmaların, bütün yıkımların en uç noktasında, başkaldıran ve mutlu olaylarla, genel haklarla savaşa giren bir son sefillik, orada ikiyüzlü, öfkeli, en zararlı ve en yırtıcı bir şekilde, kötülüğün iğneleri ve suçun topuzlarıyla saldırır toplum düzenine. İşte bu mücadelenin gereklerini karşılamak üzere sefilliğin icat etmiş olduğu bir dildir argo.

İnsanoğlu tarafından konuşulmuş olan ve her an ortadan kalkabilecek olan herhangi bir dilin hiç değilse bir parçasını; yani uygarlığı iyi kötü oluşturan öğelerden birini unutulmaktan kurtarıp yaşatmak, toplumsal gözlem ve araştırmanın verilerini yaygınlaştırmak demektir; dolayısıyla da uygarlığa hizmet anlamına gelir. Plautus, belki pek farkında olmadan iki Kartacalı askeri Fenikelilerin diliyle konuştururken işte bu hizmeti yerine getirmekteydi. Kişilerin birçoğunu yerel dillerle konuştururken Molière’in yaptığı da buydu. İşin bu noktasında hemen karşı çıkmalar tazeleniyor; Fenike diline bir diyeceğimiz yok! Levanten ağzı da iyi! Hatta çeşitli yerel diyalektler de kabulümüz! Bütün bunlar belirli ulus ya da ülkelere özgü şeylerdir. Peki, ama argo ne oluyor? Onu koruyup yaşatmanın ne gibi bir faydası var?

Buna şu karşılığı vereceğiz: Bir halkın, bir bölgenin konuştuğu dili ilgiye değer bulan insanın gözünde, sefaletin dili hiç şüphesiz çok daha ilgiye değer olmalıdır. Fransa’da dört yüzyılı aşkın bir süredir sadece bir tek cins sefaletin değil, her türlü sefaletin konuştuğu dildir argo.

Üzerinde ısrarla durduğumuz bir nokta daha var; toplumdaki çirkinlikleri ve kusurları incelemek ve bunları iyileştirmek amacıyla ortaya sermeye çalışırken, ‘ille de şu yol doğrudur’ diyemeyiz; bütün yollar iyidir. Gelenekler ve düşünceler

tarihçisinin görevi, olay tarihçisinin işinden hiç de öyle daha az ciddi olamaz. Olay tarihçisi, uygarlığın yüzeyini ele alıp inceler; hanedanların mücadelesi, hükümdarların doğup evlenmeleri, gün ışığındaki devrimler; yani dışta olan bütün ne varsa araştırıp yazar. Öbür tarihçi, gelenek ve düşünceler tarihçisi ise, içi ve derindeki ele alır; çalışan, acı çeken, beklentileri olan halkı, ezilen kadını, can çekişen çocuğu, kişiler arasındaki sessiz mücadeleleri, karanlık zulümleri, önyargıları, bile isteye yapılan adaletsizlikleri, hukukun, yasanın alttan alta reaksiyonlarını, ruhların dipten dibe gelişmesini, yığınların ilk bakışta görünmeyen titreyişlerini, açlıktan ölen, yalınayak gezen, üstsüz başsız yoksulları, kismetleri, kimsesizleri, öksüzleri, talihsizleri, alçak ve rezilleri, karanlıklarda yaşayan bütün günahkâr ve acılı kişileri; yüreği hem acımayla hem de amansızlıkla dolu olarak, bir ağabey gibi, ama aynı zamanda bir yargıç gibi, vurulup yaralananlarla vuranların, ağlayanlarla ağlatanların, aç kalanlarla tüm nimetleri silip süpürenlerin, kötülüğe katlananlarla kötülüğe yol açanların iç içe süründükleri o dipsiz mahzenlere kadar inmesi gerekir. Ruhların tarihini yazanın görevi, dış olayları yazan tarihçinin görevinden daha mı hafiftir yani? Dante'nin söyleyecekleri, Makyavel'in dediklerinden daha mı az sanırsınız? Uygarlığın altı daha derin ve daha karanlık diye, üstünden daha mı önemlidir? Mağarayı bilmeden dağı anlama olanağı var mıdır?

Şunu da belirtelim; yukarıdaki sözlerimizden, iki tür tarihçi arasında kesin bir ayrılık bulunduğu düşüncesinde olduğumuz sonucu çıkabilir. Oysa bu aklımızın ucundan bile geçmez. Hiç kimse, ulusların açık, gözle görülebilen, çarpıcı ve günlük hayatının tarihçisi olduğu kadar belirli bir ölçüde halkın o derin ve gizli hayatının da tarihçisi değilse, iyi bir tarihçi olamaz. Ve yine hiç kimse, gerektiğinde dış görünüşün tarihçisi olmayı beceremiyorsa, içyüzün iyi bir tarihçisi değildir. Gelenek ve düşüncelerin tarihi ile olayların tarihi birbirini etkilemektedir. Birbirini bütünleyen, birbirine bağlanan ve çoğu zaman birbirini doğuran değişik olayların iki ayrı biçimidir bunlar. Kader tarafından bir ulusun yüzeyine çizilmiş bütün çizgilerin karanlık, ama belirli bağlantıları dipte de vardır; dipteki bütün sarsılmalar, yüzeydeki devinimleri koşullandırır. Gerçek tarih her şeye karışmış, bulanmış olduğu içindir ki gerçek tarihçi de her şeye karışır. Tek merkezli bir daire değildir insan, çift eksenli bir elipstir; bu eksenlerden birincisini olaylar, ikincisini ise düşünceler oluşturur.

Bir vestiyerden başka bir şey değildir argo; birtakım kötü işler yapmaya hazırlanan dil, bu vestiyerde kılık değiştirmekte, çapaçul kelimelerden oluşan maskelere bürünmektedir. Böylece, tanımakta zorluk çekilen korkunç bir hal almaktadır. Bu gerçekten yüce insan dili, Fransız dili midir? Bu dil artık sahneye

çıkmaya, suçları adlandırmaya, kötülük listesinin gerektirdiği bütün işleri yapmaya elverişli bir durumdadır. Artık yürümemektedir; sarsak bir biçimde, düşe kalka ilerlemekte, *Cour des Miracles*'in (Çöplük) koltuk değneği üzerinde topallamaktadır. Dilencilik ve serseriliktir adı; ona elbiselerini giydirmiş olan bütün hayaller, suratını kırışık ve buruşuklarla dolu bir hale sokmuşlardır. Yerlerde sürünür, sonra doğrulur; bir sürüngenin ikili ilerleyişidir bu. Bütün roller için biçilmiş kaftan gibidir; çünkü kalpazan onu güven vermez hale sokmuş, zehirleyici paslandırmış, kundakçı karartmış, katiller de kırmızıya boyamıştır.

Dürüst insanların tarafında toplumun kapısına doğru kulak kabarttığımızda dışarıdakilerin konuşmalarını duyarız. Sorular ve cevaplar iştir, insan sesi gibi tınlayan, ama sözden çok ulumaya benzeyen iğrenç bir homurtu seçer gibi oluruz; işittiğimiz argodur işte. Sözcükler biçimsizleşmiş, hayal gücünü aşan bir hayvansallığın izlerine bulanmıştır. Çok başlı ejdarhanın konuşmasını duyar gibi olursunuz.

Karanlığın içinde anlaşılmaz olandır bu. Gıcırda, fısılda, mırıldanır; böylece alacakaranlığa bir de muamma ekler. Mutsuzluk karanlıkla doludur; suç ise bir kat daha karanlıktır. İşte argoyu meydana getiren birleşen bu iki karanlıktır; havada karanlık, davranışlarda karanlık, seslerde karanlık... Yağmurdan, geceden, açlıktan, kötülükten, yalandan, haksızlıktan, çıplaklıktan, havasızlıktan, kıştan doğan sisin, sefiller açısından tam gün ortası demek olan o dipsiz kurşuni sisin içinde canavar gibi kımıldayan, gidip gelen, zıplayan, sürünen, tükürük ve salya saçan korkunç dil!

Acıyalım cezalıları! Biz kendimiz neyiz ki, ne yazık! Kimiz ki? Şu sizin konuşmakta olan ben, kimim? Kimsiniz, şu beni dinleyen sizler? Nereden geliyorsunuz? Doğru mu acaba doğmadan önce hiçbir şey yapmamış olduğumuz? Dünyanın, zindanı andıran birtakım yanları vardır. Belki de kutsal bir sabıkalıdan başka bir şey değildir insan, kim bilir?

Bir parça yakından bakın hayata; öyle bir yapısı vardır ki, her yanından ceza kokusu saçılmaktadır.

İşte mutlu bir insan dedikleri kimse, aslında her gün kederli bir insan demektir. Her günün kendine göre büyük bir üzüntüsü ya da küçük bir tasası vardır. Daha dün sizin için büyük değer taşıyan birinin sağlığı için endişeliydiniz; bugün sizi kendi sağlığınız korkutuyor; yarın para sıkıntısına düşebilirsiniz; öbür gün bir iftiracının acı sözü; daha öbür gün bir dostunuzun felaketi; sonra, o günkü hava; sonra kırılan ya da kaybolan bir şey; daha sonra vicdanınızın ya da

belkemiğimizin size bağışlamadığı bir keyif; başka bir gün ülke işlerinin bozuk gidişi. Kalp ağrılarını hesaba katmaksızın; böyle sürer gider bu. Bir bulut dağılır, yerine bir başkası gelir. Yüz günde bir belki, ancak tam neşe, tam mutluluk ve tam aydınlık olur. Ve siz, bu düzeye ulaşan mutlu azınlıktansınız! Öbürlerine gelince; onların üzerine durgun karanlık çökmüştür...

Düşünmeyi sevenler, bu ‘mutlular’, ‘mutsuzlar’ sözcüklerini pek az kullanır; bir başka dünyanın bekleme odası olduğunu kesinlikle bildiğimiz bu dünyada, mutlular diye bir şey yoktur.

Gerçekte, insanlar ikiye ayrılır; aydınlıkta olanlar, karanlıkta olanlar.

Aydınlıkta olanların sayısını arttırmak, karanlıkta olanların sayısını azaltmak; işte hedef budur. Ve işte bunun için biz; ‘eğitim ve bilim!’ diye bağırırmaktayız. Okuma yazma öğrenmek; ateş yakmak demektir. Hecelenen her kelime, bir kıvılcımdır.

Kaldı ki, ışık her zaman sevinç demek değildir. Işıktaki da acı çeker insan, aşırılık yakar. Alev, kanadın düşmanıdır. Uçmaya ara vermeksizin yanmak; işte dehanın mucizesi budur.

Tanıyıp bildiğiniz ve sevdiğiniz zaman da acı çekeceksiniz. Gün, gözyaşlarıyla doğar. Hiç değilse ışıktakiler karanlıktakiler için ağlar.

2. Kökler

Karanlıktakilerin dilidir argo.

Aynı zamanda hor görülen ve başkaldıran bu gizemli yerel ağız karşısında, düşünce, en karanlık derinliklerine kadar heyecandan ürperir ve toplum felsefesi, kendisini en derinden saran düşüncelere sürüklenir. Gözle görülen ceza işte buradadır. Her hece, işaretlenmiş gibidir burada. Halk dilinin sözcükleri, burada; celladın kızgın demiriyle büzülmüş ve sertleşmiş olarak ortaya çıkar. Hele bazı sözcüklerin dumanı hâlâ tüter gibidir. Falan cümle, birden açılıveren, dağlanmış bir hırsız omzu gibi görünür size. Düşünce, bu sabıkalı sözcükler aracılığıyla dile gelmeyi adeta reddeder. Bu dilde benzetmeler bazen öylesine hayasız, öylesine küstahtır ki, bunların ilahi bir cezaya çarptırılıp çarptırılmamış olduklarını kim bilebilir?

Bütün bunlara rağmen ve belki de bütün bunlardan ötürü bu garip dilin de, edebiyat denilen ve içinde altın madalyonlar kadar küf tutmuş meteliklere de yer bulunan büyük tarafsız sicil dosyasında haklı olarak bir yeri vardır. Kabul olunsun olunmasın, argonun kendine göre bir dilbilgisi de vardır, bir şiiri de. Argo, bir dildir. Öyle bir dil ki, bazı sözcüklerin biçimsizliğinden haydut

Mandrin'in ağızında gevelendiği, bazı sözcüklerin parlaklığından da Villon'un ağızından çıktığı anlaşılır.

Şu eşsiz ve ünlü dize, argo yazılmıştır:

*Mais où sont les neiges d'antan?*⁹⁰

Antan' –ante annum–, Thunes argosunun bir sözcüğüdür; geçen yıl anlamına, genelleştirme yoluyla da bir zamanlar anlamına gelir. Bundan otuz beş yıl önce 1827'deki büyük mahkûm kafilesinin gidişinden sonra Bicêtre Hapishanesi'nin zindanlarından birinde küreğe mahkûm olan bir Thunes (çöplük) kralının çiviyle duvara kazıdığı şu ünlü söz hâlâ okunmaktaydı: *Les dabs d'antan trimaient siempre pour la pierre du Coësre*. Bu cümlemin anlamı şudur: “Bir zamanlar krallar gidip hükümdarlıklarını takdis ettirirlerdi.” Söz konusu kralın düşüncesinde takdis, kürek cezası çekmektir.

Ağır yüklü bir arabanın hızla ilerleyişini anlatan *décarade* sözcüğü de, dendiğine göre Villon'undur. Villon'a layıktır da... Bu sözcük her hecesinden kıvılcım saçar, La Fontaine'in şu hayranlık verici dizesinin bütününü şahane bir yansıma içinde özetler:

*Six forts chevaux tiraient un coche.*⁹¹

Salt edebiyat açısından bakacak olursak, argo üzerine yapılacak bir incelemeden daha merak uyandıran ve daha verimli pek az inceleme vardır. Baştan sona, dil içinde ayrı bir dildir argo. Hastalıklı bir ur, zararlı bir aşı dalıdır. Kökleri eski Galya gövdesinde bulunan bir bitki, bir asalak meydana getirmiş; bunun uğursuz yaprakları da dilin bütün bir yanını tırmanıp sarmıştır. Bu, argonun birinci yanı, genel yanı denen şeydir. Ama bu dili, incelenmesi gerektiği gibi inceleyenlere, yani jeologların toprağı inceledikleri gibi inceleyenlere gerçek bir alüvyon tabakası olarak görünür argo. Çok ya da az derin kazılışına bağlı olarak, argoda eski halk Fransızca'sının altında taşra lehçesi İspanyolca, İtalyanca, Akdeniz kıyılarının Levanten denilen dili, Mısır ve Asya dilleri, İngilizce, Almanca, üç değişik şekliyle Roman dili, Latince, en sonunda da Bask ve Kelt dilleri bulunur, derin, karanlık, acayip bir oluşum. Bütün sefillerin katkısı ve elbirliğiyle kurulan bir yeraltı binası. Her lanetlenmiş soy, kendi katmanını bırakmıştır oraya; her acı kendi taşını koymuş, her yürek kendi çakılını atmıştır. Hayatın içinden geçerek, gidip ölümsüzlükte kaybolan bir yığın kötü, bayağı, öfkeli ruh, korkunç bir sözcük biçiminin altında adeta hiç eksiksiz olarak görülebilir.

(...)

Argonun yukarıda belirtilen kökleri dışında, çok daha doğal ve doğrudan

doğruya insan kafasından çıkma kökleri de vardır: Bunların birincisi, sözcüklerin kendiliğinden yaratılmasıdır. Dillerin esrarengizliği de burada yatar zaten. Bir şeyi, nasıl ve niçin olduğu bilinmez birtakım hayaller uyandıran sözcüklerle belirtmek. Bu, her dilin ilk esasıdır; buna dilin temelindeki granit taşıdır diyebiliriz. Argoda bu tür sözcükler pek çoktur. Kimin tarafından nasıl olduğu bilinmeyen bir şekilde, köksüz, benzersiz, türevsiz, tek başına, vahşi, bazen iğrenç, ifade gücü olağanüstü boyutlara ulaşan, canlı, tek başına olarak yaratılmış sözcüklerdir bunlar.

(...)

İkincisi, mecazdır: Hem her şeyi söyleyen, hem her şeyi gizleyen bir dilin temel özelliği, betimlemelerle dolu olmasıdır. Vurgun hazırlayan hırsızın, firar etmeyi tasarlayan tutuklunun içine gizlendikleri bir bilmecedir. Ve hiçbir dil, argo kadar bol mecazlı değildir. Argoda, *hindistancevizinin vidalarını sökmek*, boynunu kırmak; *kıvırmak*, yemek yemek; *demetlenmek*, mahkemeye çıkmak; *fare*, ekmek hırsız; *mızrak yağıyor*, yağmur yağıyor anlamlarına gelir. Hele şu sonuncu deyim, denebilir ki, kendi tarihini yanında taşıyan eski bir benzetmedir. Yağmurun uzun eğri çizgilerini, XV. yüzyıldaki ücretli piyadelerin kalın eğik mızraklarına benzetiyor. Bazen argo birinci dönemden ikinci döneme doğru ilerledikçe, sözcükler de vahşi ve ilkelikten çıkıp, mecazlı hale geçer; şeytan *rabouin* olmaktan çıkıp, *boulangier* olur; yani fırıncı, fırına atan. Bu, daha nüktelidir ama, o kadar parlak değildir. Corneille'in yanında Racine, Aiskhylos'un yanında Euripides gibi bir şeydir. Her iki döneme katılan, hem vahşi hem de mecazlı yaratılmış bazı cümleler de vardır ki, fantasmalara benzer: *Gececiler aydan direk yürütecekler*, yani 'serseriler gece at çalacaklar.' Bu bir hayaletler topluluğu gibi geçer insanın kafasından, ne gördüğünüzü anlayamazsınız.

Üçüncüsü, anlık çare arayışıdır. Buna ihtiyaç da diyebilirsiniz. Asıl dilin sırtından geçinir argo. Ondan dilediği gibi yararlanır, gelişigüzel bir şekilde sözcükler alır; çoğunlukla da, gereksindiği vakit, kısaca ve üstünlük bir şekilde değişikliğe uğratmakla yetinir asıl dili. Bazen de argo sözcüklerle karıştırılan günlük sözcüklerden, gerçekten pek sevimli deyimler ortaya çıkar: Daha önceki iki ögenin, kendiliğinden yaratılış ile mecazın iç içe geçişi sezilir bunlarda.

(...)

Bozuk yaradılışlı insanların dili olduğundan çok çabuk bozulur argo. Ayrıca, daima bir şeyler gizlemek istediği için, anlaşıldığını, şifresinin çözüldüğünü sezer sezmez değişir. Bitkilerde olup bitenin tersine, burada gün ışığı üzerine

düştüğü her şeyi öldürmektedir. Dolayısıyla da argo, durmaksızın değişerek ve hep yeni baştan oluşarak sürüp gider. Hiç duraklamayan, gizli ve hızlı bir çalışma. Asıl dilin on yüzyılda katettiği mesafeyi argo on yılda alır. (...)

Bu hareketlilik sonucu, arada bir de eski deyimlerin yeniden ortaya çıktığı görülür. Belirli merkezlerde tutunur bunlar, yeni sayılarak kullanılırlar. Ama argonun temel yasası gene de değişikliklidir.

Bir filozof, durmadan uçup dağılan bu dili incelemek amacıyla bir an için durdurabilse, hem acıklı, hem yararlı düşüncelere dalar. Çünkü hiçbir inceleme ibret verici olması açısından bundan daha etkili ve daha verimli olamaz. Argonun bir tek deyim, bir tek türevi yoktur, ki içinde bir ibret dersi, bir kıssadan hisse bulunmasın! Bu dilde dövmek demek, “yalancıkta yapmak” demektir. Birisi bir hastalığı dövmekte, yani yalancıkta hasta görünmektedir. Gücünü hileden alır bu insanlar. Onların dünya görüşünde insan fikri, ‘karanlık’ fikrinden kesinlikle ayrılmaz. Geceye *sorg* (*sorgue*); insana *org* (*orgue*) der: İnsan, gecenin bir türevidir, o kadar.

Toplumu, kendilerini öldürüp bitiren bir ortam, uğursuz ve sinsi bir güç olarak görme alışkanlığındadırlar; özgürlüklerinden de, bir insan sağlığından söz eder gibi söz ederler. Örneğin, tutuklanan bir adam, onların dilinde *hasta*’dır; mahkûm edilen bir adamsa, *ölü*.

Dört taş duvar arasında gömülü bir mahkûm için en korkunç şey bir tür dondurucu perhizdir. Bundan dolayıdır ki ‘zindan’a ‘çile çekilen yer’ anlamında *kastüs* (*castus*) adını verirler. O gamlı yerde dış dünya, dışardaki hayat, daima cana yakın bir şekilde yansır. Örneğin mahkûmun zincirleri vardır ayaklarında. Bundan ötürü siz belki de sanırsınız ki mahkûm, ayaklarla yüründüğünü düşünmektedir? Hayır; ayaklarla dans edildiğini düşünür o, hayalinden öyle geçirir. Ve böylece, zincirini koparmayı başarabilirse ilk düşündüğü şey, artık dans edebileceği olur. Nitekim ‘eğe’nin adını, *meyhane balosu* koymuştur. Onun dilinde ‘ad’, *merkez*’dir. Ne derin benzeştirme! Haydutun iki başı vardır; birincisi, davranışlarını tasarlayan ve ömür boyu ona önderlik eden baş; ikincisi de, öldüğü gün omuzlarının üzerinde taşıyacağı baş. Dolayısıyla, kendisine suçlu öğütleyen başına, *Sorbon* (*Sorbonne*) adını verir; onun kefarecini ödeyen, başa da *kütük* der. ‘Serseri’ sözcüğünü kullanmaz argo, *pırtık* deyip geçer. Tersanede kürek cezası nedir? Bir lanetlenme ateşi, bir cehennem. Nitekim forsanın adı, *çalı çırpı demeti*’dir, hapisanenin adı da *okul*. Koca bir ceza sistemini sadece bu sözcükten hareketle kurabilirsiniz.

Kürek şarkılarından çoğunun, özel sözlükte *lirlonfa*’lar denilen nakaratların

nereden yetişip serpildiğini bilmek ister misiniz? Dinleyin bakın:

Paris'te, Châtelet'de büyük ve upuzun bir mahzen vardı. Bu mahzen Seine Irmağı'nın düzeyinden sekiz ayak aşağıdaydı. Penceresi olmadığı gibi, en ufak bir hava deliği de yoktu. Sadece bir kapısı vardı, o kadar: Bu mahzene insan girebilir, ama hava kesinlikle giremezdi. Bir taş kubbeydi mahzenin tavanı, tabanı ise on parmak kalınlığında çamur. Zamanında zemin taş döşeliydi, ama sızan sulardan döşeme çok geçmeden çatlayıp, çürümüştü. Bu yeraltı zindanını, yerden sekiz ayak yükseklikte, uzun ve tek parça bir kalas boydan boya katediyordu. Yer yer üç ayak uzunluğunda zincirler sarkıyordu bu kirişten; zincirlerin ucunda da halkalar vardı. Kürek mahkûmlarını, asıl ceza yerleri olan Toulon'a gönderinceye kadar işte bu mahzene kapatmaktaydılar: Onları boş zincirleri karanlıkta sallanan o kalasın altına iterlerdi. Sarkan birer kolu andıran zincirlerle, açık birer eli andıran halkalar bu zavallıları boğazlarından yakalardı. Çivileyip, orada öylece bırakırlardı onları. Zincir çok kısa olduğu için yatamazlardı. Kirişin altında, sanki asılmışçasına, kımıldamadan dururlardı bu karanlık mahzende. Ekmeğe ve testiye uzanıp, yararlanabilmek için korkunç bir çaba harcamak zorundaydılar. Yukarıda taş kubbe, aşağıda, diz kapaklarına kadar yükselen çamur. Dışkılar baldırlarından yere süzülürdü. Yorgunluktan bitkin düşerlerdi daima. Kalçaları kıvrılır, dizleri bükülürdü. Bir nebze dinlenebilmek umuduyla zincire asılırlar, sadece ayakta uyuyabilirler, halkanın boğmasıyla her an irkilerek uyanırlardı. Bir kısmı da hiç uyanmazdı. Çamurun içine fırlatılan ekmeği karınlarını doyurabilmek için topuklarıyla tutup, bacaklarının üzerinde, yukarı doğru ite ite ellerine kadar yükseltirlerdi. Ne kadar mı kalıyorlardı bu halde? Bir ay, iki ay, bazen altı ay. İçlerinden biri tam bir yıl kaldı. Küreklerin bekleme odasıydı burası. Kralın topraklarından bir tavşan çalanlar bile buraya kapatılırdı. Ne yaparlardı bu cehennemî mezarda peki? Diri diri gömülen bir mezarda ne yapılırsa; şarkı söylerlerdi. Çünkü hiç umut kalmayan yerde şarkılar kalır. Malta sularında bir kalyon yaklaşırken, şarkı duyulurdu kürek seslerinden önce. Châtelet'teki bu mahzen hapishaneden geçen ruhsatsız avcı zavallı Survincent şöyle diyor: “Beni *uyak*'lar ayakta tuttu.” Şiirin boşunallığı. Uyak neye yarar ki? Argo şarkıların hemen hepsi işte bu mahzende doğmuştur. Montgomery kalyonunun o hazin mi hazin nakaratı '*Timaloumisaine, timoulamison*' Paris'in Grand Châtelet Zindanı'ndan çıkmadır. Çoğu müthiş hüznüldür bu şarkıların. Ancak birkaçı neşeli, sadece bir tanesi sevecenlik doludur.

Tiyatrosu burası

Ne yaparsanız yapın, insan kalbinin ölümsüz mayası olan aşkı yok edemezsiniz!

Bu karanlık işler dünyasında, sırlar daima saklanır. Herkesin malıdır sır. Bu sefiller içinse, aralarındaki birliğin temelini oluşturan bağıdır: Sırrı ele vermek demek, bu vahşi sürünün her bir üyesinden bir parça koparmak demektir. Nitekim argoda, ‘ihbar etme’ye *parçayı yemek* denir. İhbarcı adeta tümünün özünden bir şeyi çekip almakta, her birinin bir parça etiyile beslenmektedir.

Bir tokat yemek nedir peki? Sıradan mecaz buna, *gözünde şimşek çakmak* der. Argo ise şu cevabı verir; *kandil* ya da *mum*. Bunun üzerinedir ki günlük dil, ‘şamar’ yerine *mum* sözcüğünü de kullanır. Böylece, aşağıdan yukarıya doğru uzanan bir etkiyle, ölçüye sığmaz bir yol katederek, mahzenden Fransız akademisine kadar yükselir bu dil ve *mumumu yaktım* diyen Çöplük, şunu yazdırır Voltaire’e: *Langleviel La Beaumelle yüz mumu bir güzel hak etti doğrusu*.

Argoda bir arama tarama, bir kazı; her adımda yeni bir keşif demektir. Bu garip dilin derinliğine incelenmesi, düzenli toplumla, lanetli toplumun kesiştikleri o gizemli noktaya ulaştırır insanı: Argo, küreğe mahkûm edilmiş sözdür!

İnsanoğlunun düşünme geleneğinde argonun bu derece aşağıya itilmiş olması ve kaderin bilinmez gaddarlığıyla gırtlığından sımsıkı bağlanmış bir halde o uçurumda sürünmeye bırakılması: Şaşırtıcı olan bu işte!

Ey sefillerin zavallı düşüncesi!

Bu karanlık içinde debelenen insan ruhunun imdadına ne yazık ki hiç kimse koşmayacak! Ülkünün mızrağını daima boş yere mi yardımına çağırıp duracak insan ruhu? Uçurumun dibinden kötülüğün dehşet saçarak geldiğini işitmeye, iğrenç suyun altında ölüm saçan o başı ve o köpük çiğneyen çeneyi, o pençelerin, tırnakların, kabartıların yılan gibi dalgalanmasını gitgide biraz daha yakınında görmeye mi mahkûm edildi hep? Ve burada hep ışıksız, umutsuz, bu korkunç yakınlaşmaya terk edilmiş olarak, canavarın belli belirsiz kokusunu aldığı, ürperen, perişan olan ve ezik, karanlıkların kayasına zincirlenmiş, o bembeyaz ve çırılçıplak Andromeda’nın mı kalması gerekecek!

3. Ağlayan Argo ile Gülen Argo

Görüldüğü gibi argo tamamen dört yüzyıl öncesinde olduğu gibi, bugün de her sözcüğe kimi zaman acıklı, kimi zaman ürkütücü bir görünüm veren gizemli

karanlığın sembolik ruhuyla doludur. Haydutlar Yatağı'nda, Çöplük'te, kendilerine özgü kâğıtlarla iskambil oynayan –ki bu oyunlardan kimisi günümüze kadar gelmiştir– bütün o dilenci ve it kopuk takımının vahşi kederi duyulur bu sözcüklerde. Örneğin, sinek sekizlisinde, üzerinde kocaman sekiz yonca yaprağı olan büyük bir ağaç resmi vardı; bu, ormanın fantastik bir şekilde canlandırılışıydı. Bu ağacın dibinde yakılmış bir ateşte, bir avcıyı şişe geçirmiş kızartan üç tavşan görülmekteydi; arkada, bir başka ateşin üzerinde de dumanı tüten bir kazan, kazanın içinde de bir köpek başı vardı. Kaçakçıların kızartılacağı odun yığınlarıyla, içinde sahtekârların kaynatılacağı kazanları, iskambil kâğıtlarının üstüne çizerek yapılan bu misilleme kadar hazin bir şey olamaz. Argo ülkesinde, düşüncenin büründüğü çeşitli şekillerin hepsinde, şarkıda, alayda, hatta tehditte hep o güçsüz ve yorgun karakter göze çarpar. Bütün şarkılar –ki bunların bazılarının melodileri bugün de elimizdedir– insanı ağlatacak kadar alçakgönüllülükle dolu ve dokunaklıdır. Hırsızlar, hep zavallı hırsız takımı diye anılır; oldum olası gizlenen tavşan, kaçan fındık faresi ve uçup giden kuş olarak betimlenirler. Bu şarkılarda pek az sızlanılır, çoğu zaman iç çekmekle yetinilir. İniltilerinden biri bize kadar ulaşmıştır: *İnsanların babası olan Tanrı'nın, nasıl olup da çocuklarına ve torunlarına işkence edebildiğini ve kendisi de işkence görmeksizin onların haykırışlarını işitmeye nasıl katlanabildiğini kesinlikle anlamıyorum.*

Sefil, düşünme fırsatı bulabildiği her defasında, kendini yasa karşısında küçültür ve toplum karşısında çelimsizleştirir. Karın üstü yatar, yalvarıp yakarır, acınmak ister: Kendine haksızlık yapıldığını bildiği hissedilir hemen.

Geçen yüzyılın ortalarına doğru bir değişiklik oldu. Hapishane şarkıları, hırsız nakaratları bir çeşit küstahlığa büründü. Ağlayıp sızlayan *maluré*'nin yerini *larifla* aldı. Gerçekten de on sekizinci yüzyılın hemen hemen bütün kürek ve forsa şarkılarında şeytani ve muammalı bir neşe görülür. Ve hep şu tiz, fosforlu bir ışıltıyla aydınlanmış gibi görünen nakarat işitilir:

Mirlababi surlababo
Mirliton ribon ribette,
Surlababi mirlababo,
Mirliton ribon ribo.

Mahzende ya da bir orman kuytusunda birini boğazlarken söylenen şarkı nakaratıydı bu; ciddi belirti. On sekizinci yüzyılda bu kederli sınıfın o kadim

melankolisi kaybolmaya yüz tuttu. Onlar artık gülmeye başladılar. Tanrı'yla ve kralla bile alay ediyorlar. Fransa Kralı XV. Louis'e 'Pantin Markisi' adını takıyorlar. Neredeyse neşeli oldukları bile ileri sürülebilir. Vicdanlarının ağırlığını artık hissetmez gibidirler. Hafif bir ışık yayılmaktadır bu sefillerden. Karanlığın bu içler acısı temsilcileri, artık sadece eylemlerin işe yaramaz cüretini değil, zihnin kaygısız cüretini de gösterebiliyorlar. Cani oldukları duygusunu yavaş yavaş yitirdiklerinin ve kendilerine pek farkında olmasalar da, düşünürler arasında bile destek bulmaya başladıklarının belirtisidir bu. Hırsızlığın ve yağmanın yavaş yavaş doktrinlere ve felsefelere de sızıp geçmeye başladığının ve eğer son anda bir şaşırtma hareketi araya girmezse, yakında verimli bir ürün beklenebileceğinin belirtisidir bu.

Bir an duralım hele. Biz burada kimi suçlamaktayız? On sekizinci yüzyılı mı? O yüzyıl felsefesini mi? Elbette hayır. On sekizinci yüzyılın yapıtı sağlıklı ve iyi bir yapıttır. Diderot başta olmak üzere, ansiklopedistler, Turgot başta olmak üzere fizyokratlar, Voltaire başta olmak üzere filozoflar ve Rousseau başta olmak üzere ütopistler; işte dört kutsal takım. İnsanlığın ışığa doğru hızla ilerleyişini onlara borçluyuz. İlerleyişin dört ana yönüne doğru yürüyen insan türünün dört öncüsüdür bunlar; Diderot güzele, Turgot yararlıya, Voltaire doğruya, Rousseau adaletliye doğru. Ama filozofların yanında ve altında safsatacılar, sofistler vardı: Sağlıklı bitki örtüsüne bulaşmış zehirli otlardı bunlar, bakir ormanın içindeki zehirli bitkilerdi. Cellat, adalet sarayının avlusunda yüzyılın büyük kurtarıcı kitaplarını ateşe verirken, bugün unutulmuş yazarlar, kralın da izin ve desteğiyle, garip bir şekilde düzen bozucu olan ve sefiller tarafından hararetle okunan birtakım yazılar yayınlamaktaydılar. Şaşırtıcı bir ayrıntı: Bir prens tarafından finanse edilen söz konusu yayınların bazıları *Gizli Kitaplık*'ta bulunmaktadır. Bu derin, ama inkâr edilen olguların yüzeyde farkına varılamıyordu. Bazen bir olgu için en büyük tehlike, o olgunun karanlığından gelir. Karanlıklığı da yeraltında oluşundan. Bütün yazarlar arasında ve yığınlarda, en sağlıksız dehlizi kazan belki de Restif de la Bretonne'du o dönemde.

Bütün Avrupa'da yaşanan bu olgu Almanya'da, öbür ülkelere oranla daha fazla yıkıntıya yol açtı. Schiller tarafından ünlü dramı *Haydutlar*'da özetlenen; belirli bir dönem boyunca Almanya'da hırsızlık ve yağmacılık, mülkiyete ve emeğe karşı bir protesto olarak yükseldi; bazı yanıltıcı ve yanlış, görünüşte doğru, ama gerçekten saçma fikirlere sızdı; bu fikirlerle örtünüp, soyut bir ad aldı ve teori oldu ve böylelikle, karışımı hazırlayan temkinsiz kimyacıların ve ilaç olarak kabul eden yığınların haberi bile olmaksızın, çalışkan, acılı ve dürüst kitleler arasında rağbet buldu. Böyle bir olgu ne zaman ortaya çıkarsa çıksın, ciddidir.

Istırap, öfkeyi doğurur ve refaha erişen sınıflar körleşirken ya da uykuya dalarken, talihsiz sınıfların nefreti bir köşede hayal görmekte olan zavallı bir beyinde bir meşale yakıverir ve o kimse toplumu incelemeye koyulur; nefretin incelenmesi ne korkunç şeydir!

Bir vakitler köylü ayaklanması diye adlandırılan o korkunç sarsıntılar işte böyle doğar. Salt siyasal çalkantılar birer çocuk oyunu gibi kalır bunların yanında; çünkü bunlar, ezilenin ezene karşı mücadelesi değildir artık, huzursuzluğun refaha karşı ayaklanmasıdır. Ve o zaman bütün her şey alt üst olur, devrilir.

Köylü ayaklanmaları, halk depremleridir.

On sekizinci yüzyıl sonunda muhtemelen Avrupa’da tetikte bekleyen bu tehlikeyi Fransız Devrimi, o sınırsız doğruluk ve dürüstlük eylemi yetiştirip önledi.

Kılıç kuşanmış idealden başka bir şey olmayan Fransız Devrimi dimdik ayağa kalktı ve bu ani hareketle kötülüğün kapısını kapatıp, iyiliğin kapısını açmış oldu.

Böylece soruyu cevaplamış oldu; gerçeği ortaya çıkarmış, çirkefi yok etmiş, yüzyılı arındırmış, halka taç giydirmiş oldu.

Denilebilir ki, insanı, ona ikinci bir ruh vererek, hukuku vererek, ikinci defa yarattı.

On dokuzuncu yüzyıl onun yapıtını miras almıştır ve şimdi bu yapıttan yararlanıyor. Nitekim bugün, biraz önce işaret ettiğimiz felaketin olması imkânsızdır. Böyle bir tehlikeden bugün söz açan kördür, korkan da budala! Köylü ayaklanmasının aşısıdır devrim.

Devrim sayesinde toplumsal koşullar değişti. Artık feodaliteye ve krallığa özgü hastalıklar kanımızdan sökülüp atıldı. Yapımızda ‘ortaçağ’ diye bir şey kalmadı. Korkunç sarsıntıların birdenbire ortalığı sardığı, ayaklarımızın altında soğuk bir gürültünün karanlık ilerleyişini işittiğimiz, köstebek yuvalarının uygarlığın yüzeyini istila ettiği, ortalığı mağaraların kapladığı ve yerden iğrenç canavar başlarının fışkırıp çıktığı çağları geride bıraktık.

Devrim duygusu, bir ahlak duygusudur. Hukuk duygusu ve anlayışı geliştikçe, görev duygusu ve anlayışı da gelişir. Herkesin yasası özgürlüktür ve özgürlük, Robespierre’in o hayranlık verici tanımına göre; başkasının özgürlüğünün başladığı yerde biter. 1789’dan beri bütün halk, yüceleşen bireyde gelişip yayıldı. Açlıktan ölen insan, kendi içinde Fransa’nın onurunu hissediyor. Vatandaşın onur ve gururunun yüksekliği bir iç zırhtır. Hakkına kavuşup da, ışığa da kavuşmamış yoksul kimse yoktur. Özgür olanın vicdanı rahat ve

dürüsttür. Oy veren, hüküm sürer. Çürümeye, yozlaşmaya olan bağışıklık işte buradan kaynaklanıyor; hastalıklı özlemler bu sayede zararsız hale getirilebiliyor; aşırı tutkular karşısında gözler bu sayede kahramanca kapanabiliyor. Devrim öyle taze hava kattı ki ülkemize, 14 Temmuz ya da 10 Ağustos gibi bir kurtuluş gününde artık ayaktakımı sokağa dökülüyor. Işığa kavuşan ve büyüyen kalabalıkların ilk çığlığı, ‘Hırsızlara ölüm!’ oluyor. 1848’de Tuileries Sarayı’nın eşyalarıyla yüklü furgonlarını koruyan kimdi? Evet, Saint-Antoine Mahallesi’nin çulsuzları; hazineleri paçavralar içindeki muhafızlar korudu. Çıplak ayaklarıyla otuz milyonluk krallık tacının önünde nöbet tuttular.

Sözün kısası, artık köylü ayaklanmaları tarihe karıştı. Bu konuda hâlâ umut besleyenler için üzgünüm. O eski ürküntü son etkisini de gösterip yıkıldı ve bir daha siyaset alanında kullanılamaz. Kızıl hayaletin büyük zembereği kırıldı. Bugün bunu herkes biliyor. Korkuluk artık korkutmuyor. Kuşlar alışı, üzerine rahatça tünüyorlar. Burjuvalar da gülüp geçiyor.

4. İki Görev; Gözetlemek ve Ummak

Bu böyledir de, her türlü sosyal tehlike ortadan kalkmış mıdır? Şüphesiz hayır. Artık kesinlikle köylü ayaklanması olmayacak. Toplum bu bakımdan güvence altındadır. Bir daha kan tepesine çıkmayacak. Ama şimdi soluk alıp verme şekliyle ilgilenmek gerekiyor. Beyin kanaması korkusu kalmadı, ama verem hâlâ karşımızda duruyor. Toplumsal veremin adı da; sefalet.

İnsan yıldırım çarpmasıyla da ölür, için için kemirilip, yenerek de ölür.

Tekrarlamaktan bıkip usanmayacağız; her şeyden önce, kısmetsiz ve acılı yığınları düşünmek, onların acılarını dindirmek, yüklerini hafifletmek, onları aydınlatıp sevmek, ufuklarını açmak, eğitim ve öğrenim olanakları yaratmak, tembellik değil, çalışma konusunda örnek olmak, zenginliği sınırlamaksızın yoksulluğu sınırlamak, geniş kamu ve halk etkinlik alanları açmak, Briarée gibi zayıf ve güçsüzlere dört bir yandan uzanacak yüzlerce ele sahip olmak, kolektif kudreti bütün yoksullar için atölyeler, bütün yetenekliler için okullar ve bütün zekiler için laboratuvarlar açma yolunda harekete geçirmek, ücreti arttırıp, zahmeti azaltmak, görevle hakkı dengeli kılmak, çabaya zevk, ihtiyaca doyumu katmak, sosyal aygıttan ıstırap ve cehalet içinde olanlar yararına daha çok aydınlık ve daha çok refah saçılması için çalışmak gerekiyor. Kardeşçe yükümlülüklerin ilki işte bu. Ama egoist yürekler de bilmeli ki, bu, siyasal zorunlulukların da ilkidir.

Ve hemen söyleyelim, bütün bunlar ancak bir başlangıçtır. Gerçek sorun şudur; çalışmanın yasa olabilmesi için, önce hak olması gereklidir.

İsrar etmeyeceğiz, burası yeri değil.

Doğanın kayırmacı olması ölçüsünde, toplum da öngörülü olmalıdır.

Entelektüel ve ahlaki gelişme, maddi iyileşmeden hiç de daha az gerekli değildir. Bilmek bir dayanaktır insan için, düşünmek bir ilk zorunluluktur, hakikat ve doğru da, tıpkı ekmek gibi bir besindir. Aç midelere olduğu kadar, aç zihinlere de acımalıyız. Ekmeksiz kaldığı için can çekişen bir vücuttan daha da acıklı olan şey, ışıksızlıktan ölen bir ruhtur.

Bütün ilerleme, çözümler bulma eğilimiyle yol alıyor. Bir gün şaşırıp kalacağız. Sefalet bölgesindeki insan türü yükseldikçe, derindeki tabakalar kendiliğinden çıkacaktır. Sefaletin ortadan kalkışı, basit bir düzey yükselmesi yoluyla gerçekleşecektir.

Bu mutlu çözümün gerçekleşeceğinden şüphe edersek yanlış yaparız.

Geçmişin de henüz olanca gücünü koruduğu doğrudur. Şaşkınlık verici bir şekilde gençleşiyor o kadavra. Yürüyüp gelmeye başlıyor. Muzaffer gibi görünmekte üstelik. Kör inançlar denilen ordusuyla, despotizm denilen kılıcıyla ve cehalet denilen bayrağıyla ilerliyor. Son zamanlarda bir dizi savaş kazandı. Tehdit ediyor, keyifle sırtıyor, kapılarımıza dayanmış durumda ama biz gene de umudumuzu yitirmiyoruz.

Biz ki inançlıyız, bizi ne korkutabilir?

İrmaklar nasıl gerileyemezse, fikirler de gerileyemez. Ama geleceği istemeyenler bu konuda iyi düşünmelidir. İlerlemeye hayır derken, mahkûm ettikleri gelecek değil, kendileridir. Geçmiş denilen karanlık hastalığa tutulmaktalar. Yarını reddetmenin bir tek şekli vardır: Ölmek.

Şimdi, bedenın mümkün olduğu kadar geç ölümünü, ruhunsa hiç ölmemesini arzu ediyoruz. Muamma, sözünü söyleyip çözülecek, evet, sfenks konuşacak, problem çözülecektir. On sekizinci yüzyılın başlattığı halk dediğimiz yapıt, on dokuzuncu yüzyıl tarafından tamamlanacaktır, hiç şüpheniz olmasın! Evrensel refahın gelip yerleşmesi, ilahi biçimde kaçınılmaz bir olgudur.

Sonsuz büyüklükteki itici güçler insan hayatını yönetir ve bunlar insanlığı mevcut tarihsel bir dönemde mantık aşamasına, yani dengeye, yani hakseverliğe yöneltirler. İnsanlıktan toprak ve gökyüzünden oluşma bir güç çıkıyor ve onu yönetiyor, bir mucizeler yaratıcısı bu güç. Bilimin de yardımıyla, sıradan bir bakışla olanak dışı gibi görünen çelişkili problemler karşısında paniğe kapılmıyor. Günün birinde Doğu ile Batı'yı bir mezarın dibinde yüz yüze getiren ve imamlarla Bonaparte'a büyük piramidin içinde diyalog kurduran bu gizemli ilerleme gücünden çok büyük işler beklenebilir.

Bu arada, zihinlerin ileri doğru o muhteşem yürüyüşünde kesinlikle mola, duraklama ve durma olmamalı. Toplumsal felsefenin temelinde bilim ve barış duruyor. Antagonizmaların incelenmesi yoluyla öfkeleri dağıtıp ortadan kaldırmak; toplumsal felsefenin amacı işte budur ve sonucu da işte bu olmalıdır. Bu felsefe arar, gözlemler ve çözümler; sonra yeni baştan oluşturup kurar. İndirgeme yöntemiyle iş görür: Nefreti çıkarıp atar önündeki her şeyden.

Bir toplumun insanların üzerine çöken rüzgârla sarsılıp uçuruma yuvarlandığı pek çok defa görüldü. Halkların ve devletlerin uğradıkları kazalarla doludur tarih. Töreler, yasalar ve dinler: Günün birinde fırtına çıkıveriyor birden hepsini silip süpürüyor. Hint, Kalde, Pers, Asur, Mısır uygarlıkları birbiri ardınca göçüp gittiler. Niçin? Bilmiyoruz. Sebepleri neydi bu felaketlerin? Kesinlikle bilmiyoruz. Kurtarılamaz mıydı bu toplumlar? Kendi hatalarının kurbanı mı oldular? Bu korkunç ölümlerdeki intihar payı nedir? Bütün bu sorular cevapsız. Ölüme mahkûm uygarlıkları gölgeler gelip örtüyor. Battıklarına göre suyun üzerindeydiler, bütün söyleyebileceğimiz bundan ibaret. Babil, Ninova, Tarsus, Tebai, Roma denilen o muazzam gemilerin, yüzyıllar denilen dev dalgaların ardından, geçmiş denilen okyanusun dibini boylayışlarını ürküntüyle karışık bir şaşkınlıkla seyrediyoruz: Karanlıkların bütün ağızlarından fışkıran korkunç soluğun üfleyişiyle devrilip gidiyorlar, evet. Ama orada karanlık varsa, burada da aydınlık var. Eski uygarlıkların hastalıklarını bilmiyoruz ama kendi uygarlığımızın sakat yanlarını pekâlâ bilmekteyiz. Onun üzerine her yerde ışık tutma hakkımız var. Güzelliklerini seyrettiğimiz kadar, biçimsizliklerini de açığa çıkarabiliyor, hemen ağrıyan yerini yoklamaya girişiyoruz; acıyı saptadıktan sonra nedenine eğiliyoruz, bu da bizi ilacın keşfine götürüyor. Geçmiş yüzyılların yapıtı olan uygarlığımız hem bir canavar, hem bir harikadır ve kurtarılmaya değer. Ve kurtarılacaktır. Onun acısını gidermek az iş midir? Bunu yavaş yavaş başardık. Aydınlatmayı da başarmaktayız. Sosyal felsefenin bütün çalışmaları bu amaca doğru yönlendirilmelidir. Bugün düşünüre büyük bir görev düşüyor; kulağını dayayıp, uygarlığı dinlemek.

Tekrarlıyoruz; bu dinleme, cesaretlendiriyor, yüreklendiriyor. Acılı bir dramın sadece perde arkası olan şu sayfaları, yüreklendirme konusunda ısrar ederek kapatmak istemekteyiz. Sosyal ölümlülüğün altında hissettiğimiz, insanın ölümsüzlüğüdür. İnsanı halk hastalıkları öldürmüyor.

Gelecek, gelecek mi? Bunca korkunç karanlığı gördükçe, bu soruyu kendi kendimize yöneltmeye hak kazanmaktayız. Bencillerle sefillerin iç karartıcı karşılaşması. Bencillerin önyargıları var, zengin eğitiminin karanlıkları, gittikçe artan bir kendinden geçme iştahı, bunaltıcı bir refah şaşkınlığı, kimilerinde acı

ekenlerden nefret etmeye kadar varan bir acı çekme korkusu, amansızca bir doygunluk arzusu, ruhu kapatacak derecede şişkin bir benlik var. Sefillerde ise kıskançlık var, ötekilerin zevk içinde yaşadığını görmekten doğan kin, insanın hayvan yanının doyumlara doğru derin sarsıntılarla uzanışları, sisle örtülü kalpler, hü­zün, ihtiyaç, zorunluluk, alınyazısı, kirli ve basit cehalet var.

Gözlerimizi gökyüzüne doğru kaldırmaya devam etmek gerekir mi acaba? Orada seçer gibi olduğumuz ışıklı nokta, sönecek noktalardan mı? İdealin böyle küçücük, tek başına, belli belirsiz, parlak, ama çevresine yığılmış bütün o muazzam siyah tehditlerle kuşatılmış olarak derinliklerde yitip gittiğini görmek elbette korkunç bir şey. Ama gene de biliyoruz ki, aynı ideal, bulutların kocaman ağızları içindeki bir yıldızdan daha fazla tehlike altında değil.

SEKİZİNCİ KİTAP SEVİNÇLER VE ÜZÜNTÜLER

1. Her Yan Işık

Éponine'in, Magnon tarafından yollanmış olduğu Plumet Sokağı'nda oturan genç kıza demir parmaklığın ardından bakıp da, sınır tanımaz sokaktaki haydutları oradan uzaklaştırmakla işe başladığını, ardından Marius'ü oraya götürdüğünü, sonra da Marius'ün –demiri mıknatısa, âşığı da sevgilisinin evinin yapılmış olduğu taşlara doğru iten o güçle sürüklenerek– tıpkı Juliette'in bahçesine giren Roméo gibi, Cosette'in bahçesine girdiğini okur anlamıştır. Hatta Marius'ün girişi, Roméo'nunkinden de kolay olmuştur. Çünkü Roméo, bir duvara tırmanmak zorundaydı; oysa Marius, parmaklıktaki paslı yuvasında yaşlı insanların dişleri gibi sallanıp duran demir çubuklardan birini hafifçe zorlayıp çıkarıvermişti. İnce yapılı olduğundan aralıktan rahatça geçti.

Sokakta hemen hiçbir zaman hiç kimse olmadığı ve Marius de bahçeye zaten yalnız geceleri girdiği için görülme tehlikesi yoktu.

Bir öpücüğün bu iki ruhu nişanladığı o kutlu ve tanrısal andan itibaren Marius, her akşam oraya geldi. Hayatının o döneminde Cosette, kendi zevkinden başka bir şey düşünmeyen, ahlaksız bir adamın eline düşmüş olsaydı eğer, perişan olup gitmişti. Hani her şeyiyle kendilerini veren cömert insanlar vardır; işte Cosette de onlardan biriydi. Kadını yücelten yanlarından biri de, kendini teslim edebilmesidir. Mutlaklık kazandığı o dorukta aşk, iffetin o soylu körleşmesiyle karmaşıklaşır. Ne türlü tehlikelerle karşı karşıya bulunduğunuzu bir bilerseniz ey gönlü yüce kadınlar! Sizin verdiğiniz çoğu zaman yürektir, bizim aldığımızısa beden. Yüreğiniz sizde kalır ve ürpererek onu karanlıkta seyredersiniz. Aşkta orta yol yoktur; insanı ya mahveder, ya kurtarır. İnsanın tüm yazgısı bu ikilemden ibarettir işte: Mahvoluş ya da kurtuluş; hiçbir zorunluluk aşk kadar kaçınılmaz bir şekilde bu ikilemi karşımıza koyamaz. Hayattır aşk, eğer ölüm değilse. Beşiktir, aynı zamanda tabut. Aynı duygu hem evet, hem hayır der insan kalbinde. Tanrı'nın yarattığı insan kalbi, en fazla ışık ve en fazla karanlık saçandır.

Cosette'in karşısına çıkan aşkın, işte o kurtaran aşklardan biri olmasını istemişti Tanrı.

1832 yılının bütün o Mayıs ayı boyunca her gece o küçük, bakımsız bahçenin her gün biraz daha büyüyüp, güzel kokular saçan otları üzerinde, tüm saflık ve tüm masumiyetten meydana gelmiş, gökyüzünün tüm mutluluklarıyla donanmış

insanlardan çok, başmeleklerle yakın, tertemiz ve dürüst, aşkla sarhoş, karanlıklar içinde birbirleri için ışıldayan o iki sevgili vardı. Marius'ün başında bir taç varmış gibi geliyordu Cosette'e; Marius'e de, Cosette'in başı bir nur aynasıyla çevriliymiş gibi gelmekteydi. Birbirlerine dokunuyor, bakıyor, ellerini alıp okşuyor, sımsıkı sarılıp öylece kalıyorlardı. Ama bir sınır vardı ki, onu kesinlikle aşmıyorlardı. Saygı duyduklarından değil, böyle bir sınırın varlığından habersiz olduklarından. Bir set hissediyordu Marius, Cosette'in saflığıydı bu; Cosette de bir destek hissediyordu, o da Marius'ün dürüstlüğüydü. İlk öpücük, aynı zamanda son öpücük olmuştu. O andan sonra Marius, dudaklarını Cosette'in eline ya da eşarbına ya da saçlarına değdirmekten öteye geçmemişti. Bir kadın değildi onun için Cosette, bir parfümdü. Onu kokluyordu. Hiçbir şey yoktu genç kızın reddettiği, delikanlının talep ettiği bir şey de yoktu. Cosette mutluydu, Marius doygun. Bir ruhun, bir ruhla kamaşması diyebileceğimiz bu büyülü hal içinde yaşamaktaydılar. İki bekâretin maneviliğin bağrında o sözlere sığmaz ilk kucaklaşmasıydı bu. Jungfrau üzerinde karşılaşan iki kuğuydular.

Aşkın bu saatinde, kendinden geçişin sınırsız gücü karşısında şehvetin kesinlikle sustuğu bu saatte Marius, melek yürekli saf Marius, Cosette'in giysisini ayak bileğinin hemen üstüne kadar dahi kaldırmaktansa, tüm saflığını çiğneyip, bir fahişenin koynuna girmeyi göze alabilirdi. Bir seferinde, ay ışığında, yere düşmüş bir şeyi almak için eğilmişti Cosette ve yakası hafifçe açılmış, boynunun alt kısmı ortaya çıkar gibi olmuştu. Gözlerini öbür yana çevirmişti Marius.

Neydi peki bu iki varlık arasında olup biten şey? Hiç denecek kadar basit bir şey; birbirlerine tapıyorlardı.

Geceleri, içinde bulundukları bahçe onlara canlı ve kutsal bir yermiş gibi geliyordu. Çevrelerinde tüm çiçekler açıyor ve onlara kokularını yolluyorlardı; onlar da ruhlarını açıp çiçeklere serpmekteydiler. Bu iki masum varlığın çevresinde bitkiler, özsu ve sarhoşlukla dolup titriyordu. Ve onlar, birbirlerine ağaçları ürperten aşk sözleri söylüyorlardı.

Neydi peki bu sözler? Söz değil, soluktu bunlar. Sadece birer soluk. Bu soluklar, bütün o doğayı heyecana boğmaya yetiyordu. İnsanın, ağaçların altında rüzgâr tarafından alınıp dağıtılan dumanları andıran bu konuşmaları bir kitapta okumuş da olsa, anlamakta güçlük çekeceği büyülü bir kudretti. Ruhtan taşan ve bir saz gibi onlara eşlik eden o ezgiyi iki sevgilinin mırıltılarından çıkarın, geriye bir gölge kalır. 'Nasıl olur?' diyeceksiniz, hepsi bu kadar mı? Bu kadar, evet. Çocukça takılmalar, tekrarlar, bir hiç için gülüşmeler, boş ve anlamsız sözler. Ama bunlar, aynı zamanda dünyanın en ince ve en derin, söylenmeye ve

dinlenmeye en değer şeyleridir!

Bu boş, sudan şeyleri, bu gelişigüzel sözleri hayatı boyunca hiç işitmemiş ve hiç söylememiş olan insan, bir ahmaktır ve kötü bir insandır.

“Biliyor musun...” Titriyordu Cosette.

(Bütün bu hay huy içinde ve o göksel bekâret sayesinde ne biri, ne de öteki nasıldığını bilmeden, kendiliklerinden birbirlerine sen demeye başlamışlardı.)

“Biliyor musun? Benim adım Euphrasie.”

“Euphrasie mi? Yok canım, senin adın Cosette.”

“Hayır, hayır! Cosette, ben küçükken öylesine takılmış bir ad. Ama asıl adım Euphrasie. Yoksa sen Cosette’i, Euphrasie’den daha çok mu seviyorsun?”

“Ama... Daha çok seviyorum, evet.”

“Öyleyse ben de daha çok seviyorum. Gerçekten de güzel bir ad bu Cosette! Bundan böyle hep Cosette de bana...”

Ve genç kızın eklediği gülümseyiş, bu diyalogu tadına doyumaz bir aşk şarkısı haline getirmekteydi.

Bir başka defa da ona uzun uzun baktıktan sonra şöyle demişti:

“Çok güzel, çok yakışıklı, çok zeki, çok akıllı, çok bilgili, benden kat kat daha bilgili bir insansınız mösyö. Ama şu bir tek sözle size meydan okuyorum; seni seviyorum!”

Ve Marius, adeta göklere uçmuştu; yıldızlar tarafından okunan bir şiir dinlemiş gibiydi.

Ya da öksürdüğü için sırtına vuruyor ve şöyle diyordu:

“Öksürmeyin mösyö. Benim evimde, benim iznim olmadan öksürülmesinden hoşlanmam. Çok çirkin bir şey bu, öksürüp, beni telaşlandırmak! Senin iyi olmanı istiyorum, çünkü her şeyden önce, sen iyi olmazsan, ben çok mutsuz olurum. Elimde değil, ne yapayım?”

Ve tek kelimeyle tanrısal bir güzellikteydi.

Bir defasında da Marius, Cosette’e şöyle dedi:

“Düşünebiliyor musun, uzun bir süre, adının Ursule olduğunu sandım!”

Bütün gece boyunca buna güldüler.

Bir başka konuşmanın tam orta yerinde de Marius haykırıverdi:

“Bilsen, bir gün de ben, Luxembourg Parkı’nda, az kalsın bir sakatı haklayacaktım!”

Burada devam edemeyip durdu. Cosette’e jartiyerinden söz etmesi

gerekiyordu; bu da onun için olanak dışıydı. Bilinmeyen bir yan yana geliş, bir sürtünüş söz konusuydu ve bu olasılık karşısında o masum, muazzam aşk, kutsal bir dehşetle geriliyordu.

Cosette’le birlikte yaşanacak hayatı başka hiçbir şey olmaksızın böyle tasarlıyordu Marius: Her gece Plumet Sokağı’na gitmek, parmaklığın gevşek demir çubuğunu yuvasından çıkarmak, bu bankın üzerinde dirsek dirseğe oturmak, yaprakların arasından henüz inmeye başlayan gecenin ısıldayışını seyretmek, pantolonunun diz kıvrımını Cosette’in geniş yayvan eteğiyle yandaş kılmak, işaret parmağının tırnağını okşamak, ona sen demek, aynı çiçeği koklamak... birbirinin ardı sıra, sonsuza kadar durmaksızın koklamak. Bu arada bulutlar geçiyordu başlarının üzerinden. Her esişte rüzgâr, gökyüzünden kopardığı bulutlardan çok daha fazla düş koparıp götürmekteydi insanlardan.

Bu neredeyse yabani denecek kadar tertemiz aşka hiç mi çapkınlık karışmıyordu yani? Karışıyordu elbette. Sevdğine ‘kompliman yapmak’, onu okşamanın ilk şeklidir; kendi kendini sınavan yarı bir cesaret gösterisidir o. Peçe üzerinden kondurulan öpücüğe benzer bir kompliman. Şehvet, gizlenmekle birlikte, ona acının tadını katar. Yüreğin karşısında şehvet, daha iyi sevebilmek için gerilemektedir. Bütün hayat, insanlık, delikanlının elinden gelen tüm olumlu şeyler karışıyordu Marius’ün hayal yüklü yaltaklanmalarına. Mağarada söylenendi bu, yatak odasında söylenecek olanın bir önsözüydü.

Marius, mırıltı halinde bir sesle, “Ah, bilsen ne kadar güzelsin!” diyordu. “Sana bakmaya cesaret edemiyorum. Onun içindir ki, seni sadece seyrediyorum. Bir bağış, bir lûtuftsun bana. Neyim var, bilemiyorum. Sen yürürken, eteğinin altları beni perişan ediyor. Sonra, düşüncelerini bana araladığında ortalık ne kadar büyüleyici bir ışıkla yıkanıyor! Şaşkınlık verici bir şekilde aklın dilini konuşuyorsun! Bazen bir rüyamışsın gibime geliyor. Konuş, ne olur! Hayranlık içinde seni dinleyeceğim. Ah, Cosette! Çok garip bir şey bu ve tadına doyum olmaz bir şey! Deli gibi değil, deliyim ben gerçekten! Ve siz, tapınılası bir varlıksınız matmazel. Mikroskopta ayaklarını, teleskopta da ruhunu incelemekteyim.”

Ve Cosette cevap veriyordu:

“Geçen her dakikada seni biraz daha sevdim.” Bu diyalogda olduğu gibi, sorular ve cevaplar doğal olarak hep aşkın çevresinde tökezleyip duruyor; ama sonunda hacıyatmaz gibi ayakları üstüne dikiliyorlardı.

Cosette’in bütün kişiliği baştan başa saflık, yüreği temizlik, saydamlık, aklık, ışıklıktı. Cosette için berrak diyebilirdiniz. Bir nisan ve gün doğuşu duygusu uyandırıyordu görenlerde. Gözlerinde çiy vardı. Cosette şafak ışığının kadın

şekline girip yoğunlaşmış olanıydı.

Marius ona zaten tapıyordu, hayran olmasından daha doğal ne vardı! Ama işin aslında, manastırdan henüz çıkmış olan bu küçük kız, zaman zaman alabildiğine gerçek ve zarif şeyler söylemekteydi büyük bir kavrayışla. Cıvıltısı, konuşma oluyordu. Hiçbir konuda aldanmıyordu, şaşmaz bir sezgisi vardı. Kadın bu şaşmazlığı yüreğinden alır. Hiç kimse hem doğru, hem derin şeyler söylemesini bir kadın kadar beceremez. Tatlılık ve derinlik; işte kadın, işte gökyüzü.

Bu dopdolu mutluluk içinde gözleri her an yaşlarla buğulanıyordu. Ezilmiş bir böcek, yuvadan düşmüş bir kuştüyü, kırılmış bir alıç dalı üzüntüye boğuyordu onları ve hafif melankoliye bulanık coşkuları ancak böyle bilenmekteydi. Aşkın en önde gelen belirtisi, bazen katlanılmaz hale gelen bir duygulanmadır.

Ve bunun yanı sıra –bütün bu çelişkiler, aşkın şimşek oyunlarıdır– durup durup gülmekteydiler. İçlerinden taşıp gelen bir gülüşle, tam bir özgürlük içinde. Ve öylesine içtenlikle, öylesine teklifsizce gülüşüyorlardı ki, bazen iki erkek çocuk havasına bürünüyorlardı.

Gelgelelim, iffetle sarhoş yüreklere rağmen insanın doğası asla unutturmaz kendini, hep oradadır. Kaba ve yüce hedefiyle hep oradadır ve ruhlar ne kadar masum olursa olsun, en edepli baş başa konuşmada bile âşık bir çifti, bir çift dosttan ayıran o gizemli ve tadına doyumaz nüansı hemen sezersiniz.

Birbirlerini tanrılaştırıyorlardı.

Sürekli ve değişmez olan da varlığı koruyordu. Sevişir, gülümser, gülüşür, el ele, parmak parmağa tutuşur söyleşirsiniz, ama bütün bunlar sonsuzluğa ve ölümsüzlüğe engel değildir. Gecenin içinde, grubun içinde, görünmezmin içinde, kuşlarla ve güllerle birlikte saklanır iki âşık, karanlıkta, gözlerinin içine yerleştirmiş oldukları yürekleriyle büyülerler birbirlerini; fısıldaşırlar, hafif hafif konuşurlar. Ve bütün bu zaman boyunca sonsuzluğu, bitimsiz yıldız salınımları doldurmaktadır.

2. Eksiksiz Mutluluğun Getirdiği Büyük Şaşkınlık

Mutluluktan şaşkına dönmüş ve ürkmüş bir haldeydiler, bulanık ve kopuk yaşıyorlardı. Tam o sırada Paris'i kasıp kavuran koleradan haberleri bile yoktu örneğin. Birbirlerine bütün sırlarını açmışlardı, ama bu açılış, adlarını söylemekten öteye geçmemişti. Marius, öksüz olduğunu, adının Marius Pontmercy olduğunu, avukat olduğunu, hayatını kitabeveleri için birtakım şeyler yazarak kazandığını, babasının albay ve bir kahraman olduğunu, çok zengin olan büyükbabasıyla arasının açık olduğunu söylemişti Cosette'e. Bir de, baron olduğundan söz etmişti biraz; ama bu, Cosette'in üzerinde hiçbir etki

yaratmamıştı. Marius baron? Anlamamıştı genç kız. Baron sözcüğünün ne anlama geldiğini bilmiyordu. Marius, Marius'tü, o kadar! Cosette de ona, Küçük Picpus Manastırı'nda büyüyüp yetiştiğini, tıpkı Marius'ün annesi gibi, kendi annesinin de ölmüş olduğunu, babasının Fauchelevent adında çok iyi bir insan olduğunu, fakir fukaraya çok yardım ettiğini, ama kendisinin bir fakir hayatı yaşadığını, ondan hiçbir şey esirgemeyip, kendisini her şeyden yoksun bıraktığını söylemişti.

İşin garibi, Marius'ün Cosette'i görmeye başlayalı beri içinde yaşadığı senfoni âleminde en yakın geçmiş bile onun için öylesine bulanık ve uzak bir hale girmişti ki, genç kızın anlattığı şeyler yetmiş de, artmıştı ona. O viranedeki gece macerasından, Thénardier'lerden, yanıktan, babasının garip tavrından ve daha da garip kaçışından ona söz etmek aklına bile gelmedi. Bir süre için unutmuştu bütün bunları. Sabah ne yaptığını, nerede kahvaltı ettiğini, kiminle konuştuğunu bile akşam hatırlamıyordu; kulağında onu bütün öbür düşüncelere sağır kılan şarkılar vardı, sadece Cosette'i gördüğü anlarda yaşıyordu. O vakit de gökyüzünde olduğu için, yeryüzünü unutmasından daha doğal bir şey olamazdı. Maddeye sığmaz, şehvetlerin dile gelmez ağırlığını taşıyorlardı birlikte. Âşık denilen bu uyurgezerler zaten hep böyle değiller midir?

Ne yazık! Bütün bunları duymamış olan var mıdır diye bir an gelip çıkılır bu gök mavisi âlemden ve hayat sonra da niye devam edip gider?

Neredeyse düşünmenin yerini tutar sevmek. Aşk, bütün öbür şeyleri ateşli bir şekilde unutmaktır. Gelin de tutkuyla mantıktan söz açın! Nasıl ki gök mekaniğinde kusursuz bir geometrik şekil yoksa, insan kalbinde de mutlak mantıksal zincirlenme yoktur. Cosette'le Marius için, Marius'le Cosette'in dışında hiçbir şey yoktu. Çevrelerinde evren bir çukura yuvarlanmıştı. Bir altın dakika içinde yaşıyorlardı. Ne önünde ne de arkasında hiçbir şey yoktu bu dakikanın. Marius, Cosette'in bir babası olduğunu bile zar zor hatırlıyordu. Beynindeki kamaşma her şeyi silip götürmüştü. Nelerden söz ediyordu peki bu âşıklar? Görmüş olduğumuz gibi, çiçeklerden, leyleklerden, batan güneşten, doğan aydan, bütün önemli şeylerden. Her şeyi söylemişlerdi birbirlerine. Bir tek şey kalmıştı: Her şey. Âşıkların her şeyi hiçtir, ama baba, gerçeklikler, o batakhane, o haydutlar, o macera, neydi bütün onlar? Gerçekten yaşandı mı o kâbus? Hayır! Sadece ikisi vardı ve birbirlerine tapıyorlardı. Başka hiçbir şey yoktu dünyada, olamazdı. Arkamızda, cehennemin yok oluvermesi pek mümkündür ki, cennete gelişin bölünmez bir parçası olsun! Cin iblis gören var mı hiç? Var mı böyle bir şey? Görünce, korkudan titrenir mi? Kim bilir? Şimdi pembe bir bulut var bütün hepsinin üzerinde.

Evet, bu iki âşık böyle yaşıyorlardı işte; doğadaki bütün inanılmazlığın ortasında, yücede. Ne cehennemin en dibinde ne de Tanrı'nın bulunduğu gökyüzü katında insanla melek arasında, yeryüzünün üzerinde gökyüzünün altında, bulutta. Ucu ucuna etle kemik, tepeden tırnağa ruh ve coşkuydular. Yerde yürüyemeyecek kadar çoktan incelip yücelmişlerdi, ama henüz gök mavisine karışıp gidemeyecek kadar da insanlıkla yüklüydüler. Çökelmeyi bekleyen atomlar gibi askıdaydılar. Alinyazısının alanı dışındaydılar görünüşte. Dün, bugün, yarın denilen çığırı bilmiyorlardı. Hayranlık, gevşeklik, dalgalanış içindeydiler. Bazen sonsuza kaçabilecek kadar hafif hissediyorlardı kendilerini; adeta ölümsüz uçuşa hazırdılar.

Bu sallanış içinde uyanık uyuyorlardı. Tinseli yüklenmiş olan gerçeğin görkemli baygınlığı!

Cosette'in olanca güzelliğine rağmen Marius, onun önünde gözlerini yumuyordu bazen. Ruha bakmanın en iyi şekli, gözleri yummaktır.

Bunun kendilerini nereye götüreceğini düşünmüyordu Marius'le Cosette. Gidecekleri yere çoktan gelmiş gibi görüyorlardı birbirlerini. İnsanların garip iddialarından biri de, aşkın bizi ille de bir yerlere götürmesini istemektir.

3. Gölge Başlangıcı

Jean Valjean bütün olup bitenlerden habersizdi.

Marius'ten biraz daha az hayal düşkün olan Cosette, yine hep şen şakraklı; bu da Jean Valjean'ın mutlu olmasına yetiyordu. Cosette'in kaygılı düşünceleri, ruhunun Marius'ün hayaliyle dolu oluşu, o tertemiz güzel alnının eşsiz saflığından hiçbir şey eksiltmiyordu. Bakirelerin aşklarını, meleklerin zambaklarını taşıdıkları gibi taşıdığı çağdaydı Cosette. Dolayısıyla da Jean Valjean'ın içi rahattı. Hem sonra kendi aralarında anlaşmış olan iki âşık için hiçbir sorun yoktur; onların aşkını bulandırabilecek bir üçüncü kişi, belirli birtakım önlemlerle daima safdışı bırakılabilirdi. Nitekim Cosette'den Jean Valjean'a hiçbir itiraz yükselmiyordu. Gitmek mi istiyordu? Elbette babacığım! Kalmak mı istiyordu? Aman ne iyi! Geceyi Cosette'in yanında mı geçirmek istiyordu yoksa? Mutlulukların en büyüğü! En geç saat onda kendi odasına çekildiği için, öyle gecelerde Marius, saat ondan sonra ve ancak Cosette'in dış merdiven kapısını açtığını işittiğinde bahçeye giriyordu. Hiç şüphesiz, gündüzleri Marius'ün yüzünü gören olmuyordu. Marius'ün varlığını bile unutuyordu Jean Valjean. Sadece bir defasında, bir sabah Cosette'e şunları söylemişti:

“Sırtında beyaz bir leke var!”

Bir gece önce, coşkunluk içinde Marius duvara yaslamıştı Cosette'i; leke oradan geliyordu.

Erken yatan ve işini bitirince uykudan başka bir şey düşünmeyen ihtiyar Toussaint de, tıpkı Jean Valjean gibi her şeyden habersizdi.

Evin içine kesinlikle ayağını atmıyordu Marius. Cosette'le birlikte oldukları vakit dış merdivenin yanındaki bir girintinin içine girip oturuyorlar, böylece sokaktan görülüp, işitilmeksizin saatlerce orada baş başa kalıyorlardı. Çoğu zaman hiçbir şey konuşmuyorlar; ağaç dallarına bakarak dakikada belki yirmi defa birbirlerinin elini sıkmakla yetiniyorlardı. Böyle zamanlarda birbirlerinin hayali içinde öylesine erimiş oluyorlardı ki, ayak uçlarına yıldırım düşse farkına varmazlardı.

Duru ve saftılar. Hep birbirinin aynı olan bembeyaz saatler içinde yaşıyorlardı. Bu tür aşklar, zambak yapraklarıyla güvercin tüylerinden oluşan bir koleksiyona benzer.

Sokakla aralarında bahçe uzanıyordu. Marius, her giriş çıkışında, durumun farkına varılmaması için demir parmaklığın çubuğunu özenle yine yerine takıyordu.

Genellikle gece yarısına doğru oradan ayrılmakta ve Courfeyrac'a gitmekteydi.

Courfeyrac, "İnanır mısınız ki, bizim Marius, artık eve sabaha karşı birlerde döner oldu!" diyordu Bahorel'e.

Bahorel, buna, "N'eylersin?" diye cevap veriyordu. "Her genç papazın içinde bir iblis yatar!"

Bazen Courfeyrac, kollarını göğsünde çaprazlama kavuşturuyor, ciddi bir havaya bürünüyor ve, "Yoruluyorsunuz delikanlı!" diyordu Marius'e.

Pratik bir adam olan Courfeyrac, Marius'ün böyle durup dururken görünmez bir cennete düştüğünü pek hayra yoramıyordu. Durumu gerçekliği içinde bilmek için sabırsızlanmakta ve zaman zaman Marius'ü sıkıştırmaktan da geri kalmamaktaydı. Nitekim Marius'e bir sabah şöyle bir uyarmada bulundu:

"Azizim," dedi. "Bende ayda yaşıyor gibi bir duygu uyandırıyorsun. Düşler ülkesinin sabun köpüğü başkentinde yaşıyor gibisin. İnadı bırak da söyle, kızın adı ne?"

Ama hiçbir şey konuşturamamaktaydı Marius'ü. Tırnaklarını sökseler söylemezdi o üç heceden oluşan eşsiz adı; Cosette'i. Gerçek aşk, şafak gibi ıdıklı, mezar gibi sessizdir. Ne var ki, Courfeyrac'ın gözünde Marius'teki değişiklik şöyle özetlenebilirdi: Delikanlının ışıık saçan bir suskunluğu vardı.

Marius ile Cosette, iç içe o tatlı mayıs ayı boyunca şu dipsiz mutlulukları

tattılar:

Sadece ve sadece, sonradan sen diyebilmek için atışmak ve birbirlerine siz demek.

Kendilerini hiç mi hiç ilgilendirmeyen insanlar hakkında en ince ayrıntılarına varıncaya kadar uzun uzun konuşmak; böylece, aşk denilen bu büyüleyici operada librettonun hemen hiçbir önem taşımadığını bir defa daha ispatlamak.

Marius açısından, Cosette'in giysiler hakkındaki konuşmasını dinlemek.

Diz dize verip, Babylone Sokağı'ndan geçen arabaların sesine kulak kabartmak.

Uzaydaki aynı yıldızı ya da otların arasındaki aynı ateşböceğini birlikte seyretmek.

Birlikte susmak; konuşmaktan da büyük bir haz kaynağıdır bu.

Vs, vs.

Ve bütün bu arada çeşitli terslikler de yola çıkmış, yaklaşmaktaydı.

Bir akşam Marius randevuya, Invalides Bulvarı'ndan gelmekteydi. Her zamanki gibi başı eğik yürüyordu. Tam Plumet Sokağı'nın köşesini dönecekken, yanı başında bir ses işitti:

“İyi akşamlar Mösyö Marius.”

Başını kaldırıp baktı ve Éponine'i hemen tanıdı.

Birden garip bir duyguya kapıldı. Kendisini Plumet Sokağı'na getirmiş olan bu genç kızı o günden sonra ne düşünmüş ne de görmüştü. Éponine, aklından tamamıyla çıkıp gitmişti. Ona sadece minnet borcu vardı; şu anki mutluluğunu ona borçluydu, ama yine de onunla karşılaşmak Marius'ü rahatsız etmiş, sıkılmıştı.

Tutkunun ve aşkın, saf, mutlu olduğu vakit insanı yetkinliğe götürdüğüne inanmak hatadır; görmüş olduğunuz gibi, sadece unutmaya götürür insanı. Bu durumda kötü olmayı unuttur insan, ama iyi olmayı da unuttur. Minnet, görev, temel ve canlı anılar, bütün hepsi uçup gider. Bir başka zamanda Marius, Éponine'e karşı çok daha başka davranabilirdi. Tepeden tırnağa Cosette'le dolu olduğundan, bu Éponine'in Éponine Thénardier olduğunun, babasının vasiyetnamesinde yazılı bir ad taşıdığının ve birkaç ay önce olsa bu ad için kendini seve seve feda edebileceğinin farkında bile değildi henüz. Olduğu gibi göstermekteyiz Marius'ü. Aşkın ruhuna saçtığı göz kamaştırıcı aydınlık altında babası bile görünmez hale giriyordu.

Belli bir şaşkınlık içinde cevap verdi:

“Aaa! Siz misiniz Éponine?”

“Niye bana ‘siz’ diyorsunuz? Yoksa size bir şey mi yaptım?”

“Yooo, hayır,” dedi Marius.

Gerçekten de, kızgınlık ve öfke şöyle dursun, en ufak bir kırgınlığı bile yoktu ona karşı. Yalnız, Cosette’e “sen” derken, Éponine’e “siz” demekten başka bir şey yapamayacağını kesinlikle biliyordu.

Susuyordu.

Éponine haykıran bir sesle konuştu:

“Söylesenize, ne oluyor size?”

Birden durdu. Bir vakitlerin bu kaygısız ve atak kızı, anlaşılan şimdi gerekli sözleri bulamıyordu. Gülümsemeyi denedi, başaramadı.

“Peki öyleyse,” diyebildi ancak.

Yeniden sustu ve bir süre gözleri yere eğik olarak kaldı. Sonra birdenbire, “İyi akşamlar Mösyö Marius,” dedi.

Ve oradan uzaklaştı.

4. Kancık İngilizce’de Yuvarlanır, Argoda Havlar

Ertesi gün 3 Haziran’dı. 3 Haziran 1832. O dönemde Paris’in ufkunda yağmur yüklü bulutlar gibi asılı duran vahim olaylardan ötürü, bu tarihin özellikle belirtilmesi gerekli. Akşam çoktan olmuştu: Ve Marius, içinde hep aynı coşkuyla, gene aynı yolu izlemekteydi. Birden caddenin ağaçları arasından kendisine doğru ilerleyen Éponine’i gördü. İki gün üst üste artık fazlaydı. Hızla geri döndü, yol değiştirip, Monsieur Sokağı’na saptı; oradan çıkacaktı Plumet Sokağı’na.

Bunun sonucu, Éponine’in onu Plumet Sokağı’na kadar izlemesi oldu. Böyle bir şeyi o güne kadar hiç yapmamıştı; Marius’le karşılaşma fırsatını bile gözetmeksizin onu görmeyi tesadüflere bırakmakla yetinmişti hep. Onunla sadece dün konuşmayı denemişti.

Éponine onu izliyordu, evet. Marius de bunun farkında değildi. Parmaklığın çubuğunu kaldırıp, bahçeye süzüldüğünü gördü:

“Vay canına!” dedi. “Eve giriyor!”

Parmaklığa yaklaşp, çubukları yokladı ve Marius’ün yerinden çıkardığı çubuğun yokluğunu hemen fark etti.

Kısık ve karanlık bir sesle mırıldandı:

“İşte bu iş başka, kızım!”

Parmaklığın tam komşu duvara bittiği köşedeki duvara oturdu. Görünmez bir muhafız gibiydi o karanlık köşede.

Bir saate yakın bir zaman hiç kımıldamaksızın ve hiç ses çıkarmaksızın kaldı orada. Düşünceleriyle baş başaydı.

Saat gecenin onuna doğru, Plumet Sokağı'nda oturan ve evine geç kalmış yaşlı bir burjuva, parmaklık boyunca ilerleyerek gelip de, onun bulunduğu köşeye yaklaşıncı, boğuk ve tehdit dolu bir ses işitti:

“Her gece buraya geliyorsa, hiç şaşmam!”

Çevresine bakındı adam, kimseyi göremedi. O karanlık köşeye bakmaya da cesaret edemeyip, korku içinde hızlandı. Hızlanmakla çok iyi etmişti. Çünkü birkaç dakika geçmeden, birbirlerinden ayrı ve belirli aralıklarla duvar boyunca ilerleyen altı adam girdi sokağa. Bunlara ilk bakışta bir devriye kolu da diyebilirdiniz.

Adamlardan en önde ilerleyeni, bahçenin parmaklığına ulaşınca durdu ve öbürlerini bekledi. Birkaç saniye sonra hepsi bir araya gelmişlerdi.

Kendi aralarında alçak sesle konuşmaya koyuldular:

“Yer, işte burası,” dedi birisi.

Hemen bir başkası sordu:

“Macun ve elmas da sende değil mi?”

“Evet.”

Sanki karnından konuşur gibi sesi olan birisi, “Parmaklık kolay,” dedi. “Neredeyse dökülecek.”

“Daha iyi ya işte!”

Bunu ikinci adam söylemişti. Devam etti:

“Testerinin altında cızırdayıp durmaz, bir an önce keser atarız.”

O ana kadar ağzını hiç açmamış olan altıncı adam, çubukları teker teker yoklayarak, demir parmaklığın dayanıklılık derecesini sınamaya girişti. Böylece tıpkı biraz önce Éponine gibi, Marius'ün yerinden oynattığı çubuğa kadar geldi. Tam o çubuğu tutacağı sırada koluna karanlığın içinden birdenbire fırlayıp ortaya çıkan bir el yapıştı. Sonra da göğsünün ortasından şiddetle geriye itildiğini hissetti adam. Aynı anda boğuk bir ses işitti:

“Bahçede köpek var!”

Solgun benizli bir kızın, karşısında, ayakta durduğunu gördü adam. Her umulmayan olayın verdiği şiddetli heyecanla irkildi. Tüyleri diken diken oldu. Korkuya kapılan vahşi hayvanların dayanılmaz şekilde iğrenç bir görünümü

vardır ve onların korkmuş halleridir asıl korkunç olan.

Geri çekilmişti adam. Kekeleyerek ve kendi kendine konuşur gibi sordu:

“Kim bu şıllık?”

“Kızın.”

Gerçekten de Thénardier ile Éponine karşı karşıyaydılar.

Éponine, beklenmedik şekilde ortaya çıkar çıkmaz, öbür beş adam da sessizce, gece insanlarına özgü, sinsi ve ağır adımlarla yaklaşmışlardı. Claquesous, Gueulemer, Babet, Montparnasse ve Brujon’du bunlar. Ellerinde ne olduğu pek fark edilmeyen aletler vardı. Gueulemer, hırsızların ‘maymuncuk’ dedikleri eğri demir manivelalardan biriyle oynuyordu.

Thénardier, alçak sesle ne kadar bağırabilirse o kadar bağırarak, “Vay anasını!” dedi. “Ne arıyorsun burada sen? Delirdin mi yoksa? Bizden ne istiyorsun?”

Éponine gülmeye başlamıştı. Babasının boynuna sarıldı:

“Sadece burada olduğum için buradayım sevgili babacığım!” dedi. “Taşların üzerine oturup dinlenmek yasak mı yoksa? Asıl sizin burada bulunmanız tuhaf, öyle değil mi? Niye öyle duruyorsun babacığım? Öpsene beni! Seni görmeyeli ne kadar uzun zaman geçti! Demek dışardasın?”

Éponine’in kollarından kurtulmaya çabalarken Thénardier, “İyi doğrusu!” diye mırıldanmıştı. “Tamam işte, bana sarılıp öptün. Dışardayım, evet. Yani, gördüğün gibi içerde değilim. Tamam! Hadi şimdi yollan bakalım!”

Ama Éponine gitmeye hiç de niyetli değildi; onu bırakmıyor, tersine, adama daha sıkı sarılıyordu. Bir yandan da soru yağdırmaktaydı:

“Bu işi nasıl başardın babacığım? Sahi, nasıl başardın? Oradan kurtulabilmek ancak çok akıllı insanların harcıdır, öyle değil mi? Ne olur anlat bana! Sonra annem nasıl? Nerede annem, babacığım? Tanrı aşkına, hepsini söyle bana!”

“Annen de iyi,” diye homurdandı Thénardier. “Daha doğrusu, bildiğim yok! Hadi artık yakamı bırak! Git diyorum sana, git!”

Ama genç kız onu bırakmıyordu:

“Gitmek istemiyorum babacığım,” dedi şımarık çocuk sesiyle. “Sen beni başından savmak istiyorsun, ama düşün ki ben tam dört aydır senin yüzünü görmedim! İzin ver de doya doya sana sarılayım!”

Adamın boynuna zorla sarıldı.

Babet, “Öf be!” diye söylendi. “Artık iyice can sıktı!”

Gueulemer, “Elimizi çabuk turalım!” dedi. “Bakarsın yoldan bir aynasız geçmeye kalkar!”

Karnından konuşan, bir şarkı tutturmuştu:

Bayram değil seyran değil

Bu öpmeler böyle nedir?

Éponine haydutlara döndü:

“Aaa! Bak hele kimler de varmış,” dedi. “Mösyö Brujon bu! Bu da Mösyö Babet! Vay anasını! Günaydın Mösyö Claquesous! Yoksa beni tanımadınız mı Mösyö Gueulemer? Ya sen nasılsın Montparnasse?”

Thénardier sabırsızlıkla, “Tanıldılar, tanıldılar!” dedi. “Tanımaz olurlar mı hiç! Ama artık yeter! İyi akşamlar ve günaydın, tamam artık! Hadi rahat bırak bizi ve şimdi git!”

Montparnasse, “Tilkilerin iş vakti, tavukların değil!” dedi pis bir sesle.

Babet ekledi:

“Buraya çalışmaya geldik, görüyorsun!”

Éponine, Montparnasse’in elini tutmuştu.

Montparnasse, “Dikkatli ol!” dedi. “Sustalım açık, elini keseceksin!”

Éponine, alabildiğine tatlı bir sesle konuşuyor, “İnsanlara güvenmek gerekir sevgili Montparnasse!” diyordu. “Ben bu konuda kimbilir belki de babama çekmişimdir. Olayı aydınlatma işini bana verdiler Mösyö Babet. Evet, evet, Mösyö Gueulemer!”

Éponine’in külhanbeyi argosu kullanmadığı hemen fark ediliyordu. Marius’ü tanıdığından beri o korkunç dil genç kız için katlanılmaz bir şey olup çıkmıştı.

Gueulemer’in aniden yakaladığı sert parmaklarını, bir iskelet elini andıran kupkuru, kemikli ve zayıf elinin içinde sıkarak konuşmaya devam etti:

“Aptal olmadığımı çok iyi bilirsiniz. Genellikle de inanırsınız bana. Size bir

hayli hizmetim dokundu, öyle değil mi? İşte şimdi de size taze bilgi veriyorum; boş yere tehlikeye atıyorsunuz kendinizi, yemin ederim ki bu evde size iş yok!”

Gueulemer, kendinden emin bir sesle, “Sadece kadınlar oturuyor bu evde!” dedi.

“Hayır, onlar buradan taşındı.”

Babet, tam o sırada ağaçların üzerinde fark ettiği, tavan arasında dolaşan bir ışığı Éponine’e göstererek, “Ama bak, şamdanlar daha taşınmamış!” dedi.

Henüz yatmamış olan ve tavan arasına çamaşır sermeye gelen Toussaint’di bu.

Son bir çabayla konuştu Éponine:

“İyi, güzel de, bunlar çok fakir insanlar,” dedi. “Meteliğe kurşun atan cinsinden! Burası tamtakır bir virane!”

Thénardier, “Cehennem ol çabuk git buradan!” diye bağırdı boğuk bir sesle. “Evi alt üst ettikten, bodrumu üst kata, tavan arasını aşağıya taşıdıktan sonra, içinde neler olduğunu sana söyleriz! Paraların altın mı, gümüş mü, yoksa bakır mı olduğunu o zaman öğrenirsin!”

Kızı hoyratça itip öteye geçmişti.

Éponine, Montparnasse’e döndü:

“Sevgili dostum Mösyö Montparnasse!” dedi. “Siz ağırbaşlı bir insansınızdır, lütfen içeri girmeyin!”

“Dikkat et, elin kesilecek!” diye cevap verdi Montparnasse.

Thénardier, kararlı bir tavırla, “Çekil git şurdan kız!” dedi. “Bırak da, erkekler iş görsün!”

Montparnasse’in yeniden yakalamış olduğu elini bıraktı Éponine ve o da kararlı bir tavırla sordu:

“Demek bu eve ille de girmek istiyorsunuz? Demek kararlısınız?”

Karnından konuşan adam, “Eh, bir parça!” diye cevap verdi sırtarak.

“Peki öyleyse,” dedi. “Ben de girmenizi istemiyorum!”

Altı adamın altısı da şaşkınlık içinde duraklamıştı.

Karnından konuşan adam artık sırtıtmıyordu.

“Arkadaşlar, beni iyi dinleyin!” diye devam etti kız. “Sorun bambaşka! Artık size doğruyu söyleyeceğim. Bu bahçeye değil girmek, daha kapıya dokunduğunuz takdirde avazım çıktığı kadar bağırır, buraya polisi çağırır, kapıyı yumruklar, içerdekileri uyandırır ve altınızı birden yakalatırım! Anlaşıldı mı?”

Thénardier, karnından konuşan adamlarla Brujon’a doğru dönerek, “İnan ki yapar!” dedi alçak sesle.

Éponine, başını sallayarak, “Hem de önce babamdan başlarım!” dedi.

Sinsice yaklaşmakta olan babasına döndü hafifçe: “Yaklaşırken dikkat etsen hiç fena olmaz!”

Thénardier, kendi kendine konuşur gibi homurdandı:

“Nesi var acaba bunun? Neyine güveniyor?”

Geri çekilirken, “Pis köpek!” dedi.

Gülmeye başlamıştı Éponine. Hem de katıla katıla gülüyordu:

“Öyle olsun bakalım!” diye cevap verdi Thénardier’ye. “İçeri girmek yok! Sonra ben köpek kızı değil, kurt kızıyım. Ama siz de altı kişisiniz, elbette görüyorum. Görüyorum ve umurumda bile değil.”

Bir yandan kahkahalarla gülüyor, bir yandan da konuşmaya devam ediyordu.

“Siz erkeksiniz. Altı erkek! İyi ya işte, ben de kadını. Ne olmuş yani! Hem sonra sizler beni çok iyi tanırırsınız! Bu eve giremezsiniz diyorsam, giremezsiniz demektir. Çünkü ben bu eve girmenizden hoşlanmıyorum. Yaklaşacak olursanız hemen havlarım! Söyledim size; burada köpek benim. Umursadığım bile yok sizi! Hem artık canımı sıkıyorsunuz, kalkıp gidin buradan, hadi! Nereye canınız çekerse gidin, ama buraya gelmek yok! Bu evi size yasakladım. Siz bıçaklarla, ben terliğimle. Ama zararı yok, isterseniz şöyle bir yaklaşın da görelim bakalım!”

Bunu söylerken haydutlara doğru bir adım atmış ve durmuştu. Gerçekten ürküntü veren bir hali vardı. Birden gülmeye koyuldu:

“Kesinlikle korkmuyorum sizden! Bu yaz açlığa talim edeceğim, evet; kışın da belki soğuktan donacağım, ne çıkar yani! Şu erkekler de, küçük kızları korkuttuklarını sanırlar hep, acaba bu aptallıkları nereden gelir? Aaa, öyle ya! Küfür bastığınız vakit karyolanın altına saklanan o zavallı metresleriniz veriyor size bu duyguyu... Ama bana sökmez, ben hiçbir şeyden korkmam, hiçbir şeyden, anlıyor musunuz!”

Sustu ve başını bir an için babasına doğru çevirdi Éponine: “Senden bile!”

Sonra hayalet gözlerini andıran kanlı gözlerini öbür haydutların üzerinde gezdirerek ağır ağır konuştu:

“Bir de bakarsınız beni yarın, Plumet Sokağı’nın kaldırımlarında babamın kamasıyla kevgire dönmüş bir halde yatar bulurlar. Bir yıl sonra da bulabilirler Saint-Cloud lağımlarında ya da Cygnes Adası’nda, bir yığın kokuşmuş süprüntüyle boğulmuş köpek leşleri arasında! Ne olmuş yani, ne çıkar?..”

Devam edecekti, ama sözünü kesmek zorunda kaldı; birden kuru öksürük

nöbeti tutmuştu. Soluğu daracık, zayıf göğsünden kesik hırıltılar halinde çıkıyordu. Ama bu uzun sürmedi. Kendini topladı ve yeniden konuştu:

“Bir çılgılığım yeter, anlıyor musunuz? Herkes buraya koşar gelir! Siz altı kişisiniz, tamam. Ama ben herkesim!”

Ona doğru bir harekette bulundu Thénardier.

“Yaklaşma!” diye bağırdı Éponine.

Hemen durmuştu haydut. Tatlılaştırmaya çalıştığı bir sesle, “Tamam, tamam, yaklaşmıyorum,” dedi. “Bu kadar yüksek sesle konuşma, ne olur kızım! Hem sonra anlamıyorum, neden bizim çalışmamıza engel oluyorsun? Bizim de hayatımızı kazanmamız gerek, öyle değil mi? Artık sende hiç baba sevgisi kalmadı mı?”

Éponine, “Canımı sıkıyorsun ama!” demekle yetindi.

“Ama kızım, bizim de yaşamamız gerekli. Karnımızı doyurmazsak, nasıl yaşarız?”

Éponine’in cevabı kısa ve kesindi:

“Geberin!”

Ve sonra bir türkü tutturarak bahçe kapısının dibine oturdu:

Kollarım öyle tombul

Bacaklarım da düzgün

Ama artık zaman yok

Dirseğini dizine dayamıştı, çenesini avucuna. Kayıtsız bir tavırla ayağını sallıyordu. Zayıf köprücük kemikleri görünüyordu yırtık elbisesinden. Biraz ilerdeki sokak feneri onu tamamen aydınlatıyordu: Bu küçük kızdan daha kararlı bir kimse görmek, doğrusu zordu.

Altı haydut, Éponine karşısında uğradıkları yenilginin şaşkınlığı içinde, fenerin altına çekilip toplantı yaptılar. Utanç ve öfkeyle durmadan el kol hareketleri yaptıkları, omuz silkip, yolu tekmeledikleri görülüyordu. Éponine’se onları vahşi bir bakışla süzüyordu.

Babet, “Bu işte muhakkak bir bityeniği var!” dedi. “Durup dururken niye böyle davransın yani? Yoksa âşık mı? Bu işi kaçırırsak doğrusu yazık olur! İki kadın, bir de arka avluda oturan yaşlı bir adam. Bütün ev halkı dediğin topu topu bu işte! Perdelerin güzelliğine diyecek yok. İhtiyar pintinin teki olmalı. Ben buradan iyi iş çıkacağına kalıbımı basarım arkadaşlar!”

Montparnasse konuşmaya başladı:

“Bu iş tamamdır öyleyse! Siz içeri girip çalışmaya başlayın. Ben burada kızla kalırım ve en ufak bir harekette bulunacak olursa...”

Fenerin ışığına doğru hafifçe kaldırarak, açık tuttuğu sustalıyı gösterdi.

Thénardier her istenileni yapmaya hazır duygusunu uyandıran bir sessizlik içinde duruyordu.

Anlaşılan elebaşları Brujon'du. Görmüş olduğumuz gibi, ‘iş’i ortaya atan oydu. Ama öyleyken, daha hiç konuşmamıştı. Düşünceli bir tavrı vardı. Hiçbir şeyden korkmazlığı, hiçbir engelin önünde gerilemezliği ile ün salmıştı Brujon. Sırf kabadayılığın şanındandır diyerek bir polis karakolunu soyuşu efsane gibi anlatılırdı. Üstelik şiir yazması, beste yapması da vardı. Bu da ona fazladan bir saygınlık sağlamaktaydı.

“Sen bir şey demeyecek misin Brujon?”

Bunu soran Babet'ydi.

Brujon gene susuyordu. Birkaç saniye sonra başını sallamaya başladı. Bir süre sallamaya devam etti. Sonunda şöyle konuştu:

“Ben şöyle düşünüyorum; bu sabah kavga etmeye hazır iki pis herifle karşılaştım, şimdi de yoluma çingar çıkarmaya hazır bir kız çıkıyor. Bunlar kötüye alamet! Hiç durmayalım, gidelim buradan!”

Hızlı adımlarla uzaklaşmaya koyuldular.

Montparnasse, “Eğer bırakmış olsalar, bıçağın ucundan bir parça tattırırdım o küçük zilliyeye!” diye mırıldanıyordu.

“Ben kesinlikle öyle bir şey yapamam,” dedi Babet. “Bir kadına mümkün yok el kaldıramam!”

Sokağın köşesinde durup, kısık sesle şu gizemli konuşmayı yaptılar:

“Bu gece nerede yatacağınız peki?”

“Pantin’in⁹³ altında elbette...”

“Parmaklıklılı kapının anahtarı üzerinde mi Thénardier?”

“Elbette üzerimde!”

Onları gözden kaçırmamış olan Éponine, geldikleri yola geri saptıklarını görür görmez ayağa kalktı. Duvarlar ve evler boyunca arkalarından seğirtti ve caddeye kadar onları izledi. Haydutlar orada birbirlerinden ayrıldılar. Bu altı erkek, karanlıkların içine dalıp adeta erimişlerdi.

5. Gece Olup Bitenler

Haydutlar gittikten sonra Plumet Sokağı her geceki sakinliğine yeniden kavuşmuştu. Bu sokakta şu akıp geçen olaylar, bir ormanı kesinlikle şaşırtmazdı. Büyük ağaçlar, baltalık ağaçlar, fundalıklar, iç içe geçmiş dallar, yüksek otlar, bunların hepsi kaygılı ve kuşkulu bir hayat yaşar. Vahşi kaynaşma, burada gözle görülmeyenlerin birden ortaya çıkışlarını sağlar. İnsanın altında yer alan, sislerin arasından belirip gelerek insanın üstünde yer alandan ayırt edilir burada. Biz canlıların bilmediği şeyler de, yine burada, gecenin koynunda birbirleriyle çarpışır dururlar. Hemen yırtıcı doğanın, içinde doğaüstü bir yan sezinlediği bazı yaklaşımlardan ürktüğü fark edilir. Karanlığın güçleri birbirlerini çok iyi tanımaktadır. Aralarında gizemli dengeler vardır.

Pençeler ele geçmez olan şeyden daima korkagelmiştir. Kana susamış hayvanlık; büyük bir açlıkla doymak bilmeksizin av peşinde koşmak; tırnakları ve çene kemikleriyle silahlanmak; kaynağı da hedefi de sadece mide olan içgüdüler ve bir kefenle dolaşıp, ölmüş de dehşetli bir hayat sürüyormuş etkisi yaratarak duygusuz düşsel çizgilere bakıp onların kokusunu alanlar. Salt maddeden ibaret olan bütün hayvansal şeyler, bilinmez bir yaratıkta derlenen sonsuz karanlıkla çatışmaya girmekten müthiş ürkerler. Şöyledir: Geçidi tıkayan bir karaltı, güçlü ya da güçsüz olan, o saat durdurur vahşi hayvanı. Mağaradan çıkıp gelen, mezardan çıkıp gelenin karşısında daima çaresizdir; şaşırır, afallar, korkar, dehşete düşer. Uğursuz ve ölümcül olan, yırtıcı ve amansız olanı kesinlikle yener. Yollarına çıkan bir hortlağın karşısında kurtların yaptığı tek iş, geri çekilmektir.

6. Marius, Cosette’e Adres Verecek Kadar Gerçek Oluyor

Hani o insan yüzü taşıyan dişi köpek bahçe kapısında nöbet tutar ve bir başka deyişle; altı haydut, bir genç kızın karşısında yenilgiyi tadarken, Marius de Cosette’in yanındaydı.

Gökyüzü böylesine parlak yıldızlı ve böylesine cana yakın, ağaçlar böylesine duyarlı, otların kokusu böylesine içe işleyici olmamıştı. Ve hiçbir zaman kuşlar bundan daha tatlı bir cıvıltıyla uykuya varamamış, hiçbir zaman evrensel huzurun temelindeki uyumlar bundan daha denk düşmemişti aşkın gizli müziğine ve hiçbir zaman Marius, bundan daha tutkun, bundan daha mutlu, bundan daha coşkun olmamıştı.

Gelgelelim Marius, Cosette’i üzgün bulmuştu. Cosette ağlamıştı. Gözleri kıpkırmızıydı. Birlikte dalmış oldukları olağanüstü rüyanın üzerindeki ilk buluttu bu.

“Neyin var senin?”

Marius'ün ilk sözü bu olmuştu.

“Hiç,” diye cevap vermişti genç kız.

Sonra titreyerek merdivenin yanındaki sıranın üzerine oturmuş; Marius de titreyerek onun yanına, her zaman oturduğu yere otururken açıklamıştı:

“Babam bu sabah bana hazır olmamı söyledi! İşleri dolayısıyla belki de buradan gitmemiz gerekecekmiş.”

Marius tepeden turnağa ürpermişti.

Ömrün sonuna ulaşanlar için ölmek, gitmektir; ömrün başındakiler içinse gitmek, biraz da ölmek anlamına gelir.

Marius, Cosette'e altı haftadan beri her gün azar azar, biraz daha, derece derece sahip oluyordu. Maddesel sahip oluşla hiçbir ilişkisi bulunmayan bir sahip oluştu bu; çok daha derin bir sahip oluş. Bir vesileyle belirtmiş olduğumuz gibi, ilk aşkta bedenden çok daha önce ruha sahip olunur. Ve bazen de ruh hiç mi hiç elde edilemez. Faublaslar ve Prudhommelar bu konuda hemen şunu ekliyor: Çünkü ruh diye bir şey yoktur. Ne mutlu ki bu acı alay, Tanrı'ya bir küfür olmaktan öteye gerçeklik taşımıyor! Dediğimiz gibi, Marius, Cosette'e sahipti; ruhların sahip olduğu gibi sahipti. Onu bütün ruhuyla çevreliyor, kuşatıyordu; akıl almaz bir inanç ve kıskançlıkla zapt ediyordu. Gülüşüne, soluğuna, kokusuna, o masmavi gözlerinin eşsiz ışıltısına, teninin eliyle dokunduğu zamanki yumuşaklığına, boynundaki o güzelim bene ve bütün düşüncelerine, duygularına, onun aklından geçen her şeye sahipti. Uykuya dalmadan önce bile birbirlerini düşünmeye söz vermişlerdi; bu sözlerini tutmuşlardı da. Dolayısıyla Marius, Cosette'in bütün rüyalarına da sahipti. Durmadan genç kızın ensesindeki küçücük saç kıvrımlarına bakıyordu; arada bir de onlara soluğuyla dokunuyor ve için için bunların her birinin kendisine ait olduğunu söylüyordu. Cosette'in kullandığı ne varsa; kurdelesini, eldivenini, kolkapaklarını, ayakkabılarını, hep kendisine ait kutsal şeylermiş gibi seyrediyor ve onlara tapıyordu. Genç kızın saçlarına geçirdiği sedef tarakların da sahibi olduğunu düşünüyor; dahası, yeni belirmeye başlayan şehvetin bulanık ve boğuk kekelemeleri ona, “Bir tek şeridi, çorabının bir tek ilmeği, korsenin tek bir kıvrımı yok ki sahibi sen olmayasın!” diye fısıldıyordu. Cosette'in yanında, malının, eşyasının yanındaymış, hem efendisinin hem kölesinin yanındaymış gibi hissediyordu kendini. Ruhlarını karşılıklı olarak öylesine benimsemiş, o derece birbirine geçirmişlerdi ki, şimdi tutup da geri almak isteseler, hangisi, hangisinin bilip çıkaramazlardı. “Bu benim.” “Hayır, benim o.” “Yemin ederim ki yanılmaktasın. İşte bu benim.” “Sen, o senin sanıyorsun, ama aslında benim.” Marius, Cosette'in bir parçasıydı,

Cosette de Marius'ün. Cosette'in kendi içinde yaşadığını hissediyordu Marius; Cosette'e sahip olmak, onun için soluk alıp vermekten farksızdı. “Buradan gitmemiz gerekecekmiş!” sözleri, işte bu derin inancın, bu sınırsız egemenliğin ortasına düşmüştü birdenbire. Gerçeğin amansız sesi ona, “Cosette senin değil!” demişti.

Marius uyanmıştı. Belirtmiş olduğumuz gibi, altı haftadır hayatın dışında yaşamaktaydı ve şimdi “gitmek!” sözcüğü, onu adeta yumruklayarak hayata döndürüyordu.

İlkin söyleyecek hiçbir şey bulamadı. Delikanlının ellerinin birdenbire buz gibi olduğunu hissetti Cosette, o kadar.

“Neyin var?” diye sordu.

Marius, öylesine alçak sesle cevap verdi ki, Cosette ancak işitebildi:

“Ne dediğini anlayamıyorum.”

Cosette bir daha anlattı:

“Bu sabah babam her şeyi toplamamı, hazır olmamı, bana vereceği çamaşırlarını bir sandığa yerleştirmemi söyledi. Bir iş gezisi yapmak zorundaymış, gidecekmişiz. Kendim için büyük, onun için de küçük bir sandık bulmamı, bütün bunları da bir hafta içinde hazırlamamı söyledi. Belki de İngiltere'ye gidecekmişiz.”

“Ama bu korkunç bir şey!” diye haykırdı Marius.

O anda Marius'ün gözünde hiçbir şiddet ve güç uygulamasının, en korkunç ve zalim zorbaların hiçbir iğrençliğinin, Busiris'in Tiberiüs'ün, VIII. Henry'nin hiçbir eyleminin alçaklıkta ve vahşette bu girişime denk olması mümkün değildi. Buna, yani Mösyö Fauchelevent'in işleri dolayısıyla kızını İngiltere'ye götürmesine! Titreyen bir sesle sordu:

“Peki, ne zaman gidiyorsun?”

“Bilmiyorum.”

“Ne vakit döneceksin?”

“Bir şey söylemedi.”

Ayağa kalkmıştı Marius. Soğuk bir sesle sordu:

“Gidecek misiniz Cosette?”

Güzel gözlerini birdenbire derin bir kaygı bürüdü Cosette'in. Şaşkınlık içinde, “Nereye?” dedi.

“İngiltere'ye.”

Sorusunu hemen tekrarladı:

“Gidecek misiniz?”

“Niçin ‘siz’ diyorsun bana?”

“İngiltere’ye gidecek misiniz diye soruyorum!”

Ellerini kavuşturdu Cosette:

“Elimden ne gelir ki?”

“Demek gideceksiniz, öyle mi?”

“Babam giderse?”

“Gideceksiniz demek?”

Cevap vermedi Cosette, Marius’ün elini tuttu sadece ve sıkı:

Marius, “Peki,” dedi. “Öyleyse ben de başka yere giderim.”

Cosette bu sözün ne demeye geldiğini kavramaktan çok, hissetti. Karanlıkta yüzü bembeyaz kesildi. Kekeleydi:

“Ne demek istiyorsun?”

Marius, önce ona baktı, sonra da gözlerini ağır ağır gökyüzüne doğru kaldırdı:

“Hiç!” dedi.

Yeniden genç kıza baktığında, onun kendisine gülümsediğini gördü. Sevilen kadınların gülümseyişinde geceyi aydınlatan bir ışık vardır.

“Ne kadar budalayız!” dedi Cosette. “Bir fikrim var.”

“Nedir?”

“Biz gidersek, sen de gelirsin! Nereye gideceğimizi sana bildiririm. Gideceğim yere gelir ve beni bulursun!”

Marius şimdi artık tamamıyla uyanmış ve yeniden gecenin içine dönmüştü:

“Sizinle mi geleyim?” diye sordu bağırarak. “Sen deli misin? Bunun için para gerekir, benimse meteliğim yok! İngiltere’ye gitmek, öyle mi? Şu anda ben, tam bilmiyorum ama, senin tanımadığın bir arkadaşına, Courfeyrac’a on altından fazla borçluyum. Üç frank bile etmez eski bir şapkam, ön düğmeleri kopuk bir elbisem var. Gömleğim yırtık içinde, dirseklerim delik, ayakkabılarım su alıyor. Altı haftadır bunları düşünüyorum hep. Sana hiç açılmadım Cosette! Sefilin biriyim ben! Sen beni sadece karanlıkta gördüğün için aşkını veriyorsun, gün ışığında görsen, elime sadaka verirsin. İngiltere’ye gitmek! Ne diyorsun sen? Pasaport alacak param bile yok!”

Önündeki ağaca atıldı. İki kolu başının üzerinde, alnı ağaca dayalı, derisini zedeleyen gövdenin sertliğine ve şakaklarını zonklatan ateşe aldırış etmeden, hareketsiz, her an devrilmeye hazır bir umutsuzluk heykeli gibi durup kaldı.

Uzun bir süre kımıldamadı. Böyle uçurumlarda sonsuza kadar kalınır. Nihayet döndü. Boğuk, yumuşak, kederli ve kırık bir ses işitmişti. Arkasında hıçkıran Cosette'in sesiydi bu. Düşünceye dalmış olan delikanlının yanında uzun süredir ağlamaktaydı.

Marius ona yaklaştı. Diz çöktü önünde. Ağır ağır yere kapanarak, giysisinin altından belli belirsiz çıkan ayağının ucunu alıp öptü. Hiç ses çıkarmadı Cosette, engel olmadı: Kadının üzgün, boynu bükük bir Tanrıça gibi, aşkın tapınmasını kabul ettiği anlar vardır.

“Ağlama,” dedi Marius.

Mırıltıyı andıran bir sesle konuştu Cosette:

“Mademki ben gidiyorum, sen de gelemiyorsun.”

“Beni seviyor musun?”

Cosette, gözyaşları arasında hıçkıarak, ancak cennette işitilebilecek olan şu sözle cevap verdi:

“Sana tapıyorum.”

Marius, anlatılmaz, okşayışa benzeyen bir ses tonuyla, “Ağlama,” dedi yine. “Benim hatırım için ağlama. Söyle, ağlamayacaksın değil mi?”

Cosette sordu bu sefer:

“Sen, beni seviyor musun?”

Marius, onun elini tuttu:

“Cosette, şimdiye kadar ben hiç kimseye şeref sözü vermedim. Çünkü o söz beni korkutur, ama işte sana en kutsal şeref sözü vererek söylüyorum; sen gidersen, ben ölürüm.”

Öylesine derin bir hüznün vardı ki sesinde, Cosette titredi. Gerçek ve kaygı verici bir şeyin geçerken bıraktığı soğluğu hissetti. Şaşkınlıktan ve korkudan ağlamayı kesti.

Marius, “Şimdi dinle,” dedi. “Yarın beni bekleme.”

“Neden?”

“Öbür gün bekle.”

“Peki, ama niye?”

“Görürsün.”

“Seni hiç görmeden bütün bir gün geçirmek! Olmaz!”

Marius, “Belki de bütün bir hayatı kazanma uğruna bir günü feda edebiliriz,” dedi.

Ve sonra alçak sesle, kendi kendine konuşur gibi ekledi:

“Alışkanlıklarını hiç değiştirmeyen bir adamdır. Sadece akşamları misafir kabul eder.”

“Kimden söz ediyorsun?” diye sordu Cosette.

“Ben mi?” dedi Marius. “Ben bir şey söylemedim.”

“Peki, öyleyse ne planlıyorsun?”

“Öbür güne kadar sabret ne olur.”

“Böyle mi istiyorsun sahi?”

“Evet Cosette, öyle istiyorum.”

Marius’ün başını ellerinin arasına aldı Cosette, onun boyuna yetişebilmek için ayaklarının ucunda yükseldi ve gözlerinin içine baktı; oradaki umudu görmek ister gibiydi.

Marius, “Az kalsın unuttuyordum,” dedi. “Adresimi bilmen gerekiyor. Bir bakarsın hiç beklenmedik şeyler oluverir. Ben, hani sana sözünü ettiğim arkadaşım, Courfeyrac’ın evinde oturuyorum. Verrerie Sokağı, 16 numarada.”

Elini cebine atmış karıştırıyordu bir yandan da. Çakısını çıkarıp, duvar sıvasının üzerine; 16, Verrerie Sokağı diye kazıdı. Cosette, hep onun gözlerinin içine bakıyordu:

“Düşünceni söyle ne olur Marius,” dedi. “Aklından geçirdiğin nedir, söyle bana. Rahat bir gece geçirmemi istiyorsan, söyle!”

“Düşündüğüm şu; Tanrı bizi ayırmak isteyemez! Beni öbür gün bekle, göreceksin.”

Cosette, “O zamana kadar ben ne yaparım!” dedi. “Sen dışardasın, gidiyor, geliyorsun. Erkekler çok mutlu insanlar! Ben burada yapayalnız kalacağım şimdi. Nasıl üzüleceğim bilsen! Peki, ama yarın akşam ne yapacağını söyleyemez misin bana?”

“Bir şey deneyeceğim Cosette.”

“Öyleyse ben de sen dönünceye kadar oturup başarman için Tanrı’ya dua ederim. Madem istemiyorsun, ben de artık hiçbir şey sormuyorum. Sen benim efendim değil misin? Yarın akşamı senin o çok sevdiğin, bir akşam pencerenin altına gelip dinlediğin, hani o ‘Euryanthe’ şarkısını söyleyerek geçiririm. Ama öbür gün biraz erken gel, ne olur! Gece bastırırken, saat tam dokuzda burada ol. Günlerin uzun oluşu ne kadar kötü, Tanrım! Anlıyorsun değil mi? Saat dokuzu çalarken ben bahçede olacağım.”

“Ben de,” dedi Marius.

Ve hiç konuşmadan, iki sevgiliyi birbirlerine sürekli bağlı kılan elektrik akımının etkisiyle ve acılarının içinde bile hazdan sarhoş bir halde birbirlerinin kollarına atıldılar. Hem yaşlarla, hem de sonsuz bir zevkle dolu gözleri yıldızları seyretmek üzere gökyüzüne doğru kalkarken dudaklarının birleştiğini fark etmediler bile.

Marius, bahçeden ayrıldığında sokak bomboştı; Éponine'in altı haydutu caddeye kadar izlediği sıraya rastlıyordu bu.

Başı ağaca dayalı düşünürken aklına bir fikir gelmişti Marius'ün. Kendisinin bile çılgınca, gerçekleşmesini olanak dışı gördüğü bir fikirdi bu. Genç adam müthiş bir karar almıştı.

7. Yaşlı Kalbin Genç Kalple Karşılaşması

Gillenormand Baba, doksan bir yaşını doldurmuştu. Kızı Matmazel Gillenormand'la birlikte hâlâ o eski evde oturuyordu. Kendisi, hatırlanacağı gibi, ölümü ayakta bekleyen, yaşın bükemeyip ezdiği, hatta kaderin bile boyun eğdiremediği artık soyu tükenmiş kocamışlardandı.

Yalnız, kızı bir süreden beri hep, “Babam gitgide biraz daha çöküyor,” demekteydi için için. Gerçekten de Gillenormand Baba eskisi gibi hizmetçi kadınları tokatlamıyor ve Basque, kapıyı açmakta geciktiği vakit, eskisi gibi merdivenin sahanlığında bastonunu şiddetle yere vurmuyordu. Temmuz Devrimi onu ancak altı ay kadar çileden çıkarabilmişti. O topu topu altı sözcükten kurulu “M. Humblot-Conté, Fransız Senato üyesi” ibaresini neredeyse sakın sakın okumuştı *Moniteur*'de. Aslına bakılırsa, bitkin bir durumdaydı ihtiyar. Eğilmiyordu, teslim olmuyordu, onun ne maddi ne de manevi yapısında böyle şey yoktu, ama için için kuvvetten düştüğünü hissediyordu. Tam dört yıldan beri, akıl almaz bir şekilde ayak direyerek Marius'ü beklemekteydi. Günün birinde kapıyı çalacağından emindi o küçük haylazın. Ne var ki şimdi artık bazı kasvetli anlarında, “Eğer biraz daha bekletecek olursa...” diye düşünmeye koyulduğu zamanlar da oluyordu. Onu ürküten ölüm değildi, Marius'ü bir daha hiç görememektir. Çünkü Mösyö Gillenormand, torununu hiçbir zaman hiçbir şeyi, hatta hiçbir kadını sevmediği kadar seviyor, ama bunu kendi kendine bile itiraf etmiyor, itiraf etmekten utanıyordu, ama gerçek buydu. Odasında, karyolasının başucuna, uyanır uyanmaz görmek istediği tek şey oymuş gibi, kızı Madam Pontmercy'nin on sekiz yaşındayken yapılmış bir portresini koydurmuştu. Hep ona bakıyordu.

Bir gün portreyi seyrederken, “Ona benziyor,” dedi.

Kızı, “Kardeşıme mi?” diye sordu. “Elbette benziyor!”

“Oğluna da benziyor!” dedi ihtiyar.

Bir defasında da, dizlerini bitıştirmiş, gözleri yarı kapalı, bitkin bir halde otururken, kızı, “Babacığım,” dedi. “Ona hâlâ eskisi kadar kızgın mısınız?”

Daha ileri gitmeye cesaret edemeyip sustu.

İhtiyar, “Kime?” diye sordu.

“Zavallı Marius’e.”

Başını hışımla yukarı kaldırdı Gillenormand Baba. Buruşuk yumruğunu masaya indirirken, en öfkeli, en gür sesiyle, “Zavallı Marius mü dedin!” diye bağırды. “Haylazın biridir o mösyö, kötü bir adamdır! Bir kabadayı, nankör bir züppe, kalpsiz, ruhsuz, kibirli bir adam!”

Ve gözlerindeki yaş kızına göstermemek için arkasını döndü.

Üç gün sonra, dört saat süren bir sessizlikten birdenbire çıkıp, kızına şöyle dedi:

“Matmazel Gillenormand’ın bana ondan hiç söz etmemesini rica etmişim.”

Gillenormand Teyze, bunun üzerine her türlü anlaşma girişiminden vazgeçti ve duruma şu derin teşhisi koydu:

“Zaten babam o aptallığından sonra kız kardeşimi hiçbir vakit çok sevmedi. Belli ki Marius’ten nefret ediyor.”

‘O aptallığından sonra’nın anlamı, albayla evlendikten sonraydı.

Kaldı ki, Matmazel Gillenormand, favorisi olan mızraklı süvari subayı Théodule’ü Marius’ün yerine koymayı da başaramamıştı. Subayın bütün niteliklerinde bir hata vardı ve bu durum, onu katlanılmaz biri yapıyordu. Ve Gillenormand Baba, en sonunda, “Théodule’ünü kendine sakla!” deyivermişti.

Kızı son bir atakta bulunup, “Ama o da sizin küçük yeğeniniz,” diye itiraz etti.

Gelgelelim tırnaklarının ucuna varıncaya kadar büyükbaba olan Mösyö Gillenormand, hiç mi hiç büyükamca olmaya niyetli değildi!

Kafalı bir adamdı işin aslında, karşılaştırma yapmayı becerebiliyordu. Bu durumda da Théodule, ancak Marius’ü büsbütün özlemesine yaramıştı.

O akşam, günlerden 4 Haziran olmasına rağmen bu, Gillenormand Baba’nın şöminesinde harlı bir ateş bulunmasına engel değildi. Yaşlı adam, kızından kendisini yalnız bırakmasını istemişti ve Gillenormand Teyze, yandaki odada dikiş dikiyordu. Gillenormand Baba odasında yalnızdı; ayaklarını şöminenin ızgaralarına yaslamış, dirseğini yeşil bir abajurun altında, iki mumun yanmakta olduğu masasına dayamıştı. Elinde bir kitap vardı, ama okumuyordu. Marius’ü düşünüyordu Gillenormand Baba, sevgiyle, acı acı. Ve her zaman olduğu gibi,

acı, sevgiyi bastırmaktaydı. Ve yine her zaman olduğu gibi, sonunda sevgisi giderek öfkeye dönüşüyordu. Bilmem kaçınıcı kez kendi kendine açıklıyordu ki; artık Marius'ün geri dönüp gelmesi için hiçbir sebep kalmamıştır ve artık beklemekten vazgeçmek gerekmektedir. Kendini bu işin burada bittiğine ve “o mösyö”yü görmeden öleceğine alıştırmaktaydı. Ama bir türlü başaramamaktaydı; bütün varlığı isyan ediyordu.

“Nasıl olur!” diyordu. “Nasıl olur da dönmez!”

Kahredici bir nakarattı bu onun için. Dazlak başı göğsüne düşmüştü; acı ve kızgın bakışlarını ocaktaki küllere dikmiş, öylece duruyordu.

Tam o sırada yaşlı uşağı Basque içeri girdi:

“Efendim, acaba Mösyö Marius'ü kabul edebilir mi?” diye sordu.

Oturduğu yerde doğruldu yaşlı adam. Sapsarı kesilmişti. Elektrik şokuyla ayağa kalkan bir ölüye benziyordu. Sanki bütün kanı kalbine hücum etmişti. Kekeleyerek sordu:

“Hangi Mösyö Marius?”

Basque, “Bilmem,” dedi.

Efendisinin halinden ürkmüş ve şaşkınlığa düşmüştü.

“Kendisini görmedim,” diye devam etti. “Az önce Nicolette, ‘Kapıda bir delikanlı var. Mösyö Marius gelmiş dersiniz,’ dedi.”

Gillenormand Baba, kısık bir sesle konuştu:

“İçeri al.”

Baş titreyerek, gözleri kapıya dikili kalakalmıştı. Kapı açıldı. İçeri bir delikanlı girdi. Marius'tü bu. Çağrılmayı bekler gibi durdu.

Odadaki loşlukta, adeta sefil haldeki kıyafeti pek fark edilmiyordu. Sakin, ciddi, ama garip bir şekilde üzgün yüzü seçilmekteydi sadece. Gillenormand Baba sevinçten sersemlemişti. Bir hayaletle karşılaşmış gibi, karşısında bir ışıktan başka bir şey görmeden bakıyordu. Bayılmak üzereydi. Bir göz kamaşması arasından seçebiliyordu Marius'ü. Gerçekten de oydu, evet; Marius'ün ta kendisiydi! Tam dört yıl sonra! Ama yine de şükür! Baştan ayağa süzdü torununu bir tek bakışta; yakışıklı, güzel, soylu, kibar, sevimli buldu. Karşısında kusursuz, olgun bir erkek duruyordu. Kollarını açıp, torununu kucaklamak istedi hemen. Hayranlıktan içi erir gibi oluyor, yüreğinde toplanan sevgi sözleri taşmaya başlıyordu. Ve dudaklarının ucuna kadar yükseldi bu şefkat dalgası. Ama tam o anda, yaratılışının temelindeki zıtlığın oyunuyla anlamsız bir sertlik çıktı ortaya.

Ters ve kaba bir sesle, “Ne işiniz var burada? Ne arıyorsunuz?” diye sordu.

Duraksadı Marius. Sonra da, “Efendim...” diye başlayacak oldu.

Mösyö Gillenormand’ın istediği bir tek şey vardı o anda; Marius’ün kollarına atılıp, onu kucaklamak. Bu olmayınca, hem torununa, hem kendi kendine kızdı. Kendisinin sert, Marius’ün soğuk davrandığını kavramıştı. İçinden sevgiyle dolup taşıtığını hissedip de, dıştan katı görünmek; en katlanılmaz, en çileden çıkarıcı huyuydu bu Gillenormand Baba’nın. Yeniden birdenbire katılaştı işte. Bir homurtuyla Marius’ün sözünü kesip, “Şu halde niçin geldiniz?” dedi.

“Şu halde”nin anlamı; *neden koşup bana sarılmıyorsun*’du.

Dedesinin sararan benzine, mermerden oyulmuşu andıran yüzüne baktı Marius. Yeniden konuşmayı denedi:

“Efendim...”

Yeniden onun sözünü kesti ihtiyar. Ve gene sert bir sesle, “Benden af dilemek için mi geldiniz?” diye sordu. “Nihayet hatalarınızı kabul ettiniz mi?”

“Çocuk”u yola getireceğini, ona böylelikle boyun eğdireceğini sanıyordu ihtiyar.

Marius ürperdi. Kendisinden babasını inkâr etmesi isteniyordu. Gözlerini yere indirdi:

“Hayır, efendim.”

Öfke dolu bir acıyla haykırdı yaşlı adam:

“Peki, öyleyse ne istiyorsunuz?”

Ellerini kavuşturdu Marius. Bir adım ilerledi ve zayıf, neredeyse titrek bir sesle, “Bana acıyın mösyö,” dedi.

Bu söz Mösyö Gillenormand’ı harekete geçirdi. Biraz önce söylenmiş olsa o saat yumuşatırdı ihtiyarı, ama artık çok geçti. Kalktı Mösyö Gillenormand. Elleriyle bastonuna yaslanıyordu. Dudakları bembeyaz kesilmişti. Konuştu:

“Size acımak mı dediniz mösyö! Bir delikanlı, tam doksan yaşındaki ihtiyardan kendisine acımasını istiyor! Siz hayata henüz girmektesiniz, bense veda ediyorum. Siz tiyatroya, baloya, kahveye, bilardoya gidiyorsunuz, zekisiniz, kadınlar sizden hoşlanıyor, bense yaz ortasında öksürükten iki büklüm yaşıyorum. Siz, en gerçek zenginliklere sahipsiniz, ben yaşlılığın tüm yoksulluklarını taşıyorum. Yirmi iki yaşındasınız, sağlam bir mideniz var, gücünüz kuvvetiniz, sağlığınız yerinde, neşenize diyecek yok, gür saçlarınız simsiyah. Benimse artık ak saçlarım bile yok, tüm dişlerim dökülmüş, bacaklarım tutmuyor, belleğim çalışmıyor. Işık dolu koca bir gelecek bekliyor

sizi, bense dipsiz bir karanlığın içinde sürükleniyorum. Siz elbette âşıksınız ve söylemeye gerek bile yok, elbette seviliyorsunuz, beni ise bu dünyada seven bir tek kişi bile yok. Ve siz benden acıma bekliyorsunuz! Hadi canım, gülünçlükte Molière’i de aştınız siz! Eğer Adalet Sarayı’nda da böyle şakalaşıyorsanız, doğrusu bravo.”

Bir an sustu doksanlık ihtiyar, sonra yine aynı öfkeli sesle sordu soluk soluğa:
“Şimdi söyleyin, ne istiyorsunuz benden?”

“Varlığımın sizi rahatsız ettiğini biliyorum efendim,” dedi Marius. “Sizden sadece bir şey istemek için geldim, sonra da çekip gideceğim.”

Yaşlı adam, “Aptallığı bırakın!” diye haykırdı. “Sizden çekip gitmenizi isteyen kim?”

Ruhunun derinliklerindeki şu sevgi dolu cümlelerin çevirisiydi bu söz; benden af dilesene sersem! Boynuma sarılsana! Marius’ün birkaç dakika sonra kendisini bırakıp gideceğini, sert tavrının ve kötü karşılamaasının delikanlıyı sinirlendirdiğini ve kaçtırtacağını hissetmiyor değildi Mösyö Gillenormand, ama çaresizdi; acısı anında öfkeye dönüştüğü için, katılığı durmadan artıyordu. Anlamasını istiyordu Marius’ün, ancak o anlamıyordu. Bu da adamcağızı kudurtuyordu.

Öfkeyle devam etti:

“Bana karşı geldiniz! Bana, büyükbabanıza! Nereye gittiğinizi söyleme gereğini bile duymaksızın bu evi terk ettiniz. Teyzenizi üzüntüden perişan ettiniz. Tahmin etmek zor değil; bekâr hayatı yaşamak için gittiniz! Hovardalık etmek, aklınıza estiği gibi yaşamak, sorumluluk duymamak, gününüzü gün etmek için! En ufak bir haber bile ulaştırmadınız bana, yaptığınız borçları ödememi bile istemediniz! Rezalet üzerine rezalet çıkardınız! Ve dört yıl sonra evime geliyorsunuz da, bana söyleyecek başka bir şey bulamıyorsunuz, öyle mi?”

Torununu açılmaya, sevgisini göstermeye yöneltmek için başvurduğu bu şiddet yolu, Marius’ün büsbütün sessizliğe gömülmesinden başka hiçbir sonuç vermedi. Mösyö Gillenormand kollarını kavuşturdu; bu, her zaman yaptığı gösterişli bir davranıştı. Yeniden acı bir ifadeyle konuştu:

“Uzatmayalım! Yanılmıyorsam, benden bir şey istemeye geldiğinizi söylemiştiniz? Söyleyin, istediğiniz nedir? Sizi dinliyorum.”

Marius, uçuruma yuvarlanmak üzere olduğunu sezen birinin sönük bakışıyla, “Sizden evlenmek için izin istemeye geldim efendim,” dedi.

Zili çaldı Mösyö Gillenormand. Basque kapıyı araladı.

“Söyleyin kızıma, buraya gelsin!”

Bir saniye geçmeden yeniden kapı açıldı. Matmazel Gillenormand aralıkta belirdi. İçeri girmeden bekledi. Marius, sessiz, kolları bir suçlu gibi iki yanına düşmüş, ayakta duruyordu.

Odanın ortasında, bir boydan bir boya gidip gelen ihtiyar, kızına döndü:

“Önemli bir şey yok,” dedi. “Mösyö Marius gelmiş. Kendisine iyi günler dileyin. Mösyö evlenmek istiyor. Hepsi bu kadar işte. Artık gidebilirsiniz!”

İhtiyarın kararlı ve boğuk sesi, müthiş bir öfke patlamasına gebeydi.

Marius’e doğru ürkek bir bakış attı teyze, onu zar zor tanıdı. Ne bir harekette bulundu ne de bir ses çıkarabildi. Babasının emri üzerine, kasırgaya kapılan bir saman çöpünden de çabuk kaybolup gitti.

Bu arada Gillenormand Baba, gelip ocağa yaslanmıştı:

“Demek evleneceksiniz,” diye başladı konuşmaya. “Hem de yirmi bir yaşında evleneceksiniz! Her şeyi ayarladınız, geriye sadece bir tek izin istemeniz kaldı demek? Can sıkıcı bir formalitenin yerine getirilmesi kaldı, öyle ya! Oturunuz mösyö. Pekiii... sizi son defa görme şerefine erdiğim günden bu yana bir devrim oldu. Ve cumhuriyetçiler iktidara geldi bu devrim sayesinde. Herhalde mutluluk duymuşsunuzdur? Hem baron, hem de cumhuriyetçisiniz, öyle değil mi? Bu ikisini bağdaştırabiliyor musunuz? Cumhuriyet, baronluğa çeşitlilik katıyor! Uzatmayalım, evet; demek ki şimdi evlenmek istiyorsunuz? Güzel! Saygısızlık olmazsa, kiminle evleneceğinizi sorabilir miyim?”

Durdu bir an, ama Marius’ün bir şey söylemesine fırsat vermeden öfkeyle devam etti:

“Durun bakayım! Evleneceksiniz, ama nasıl? Bir mevkiiniz ya da bir servetiniz var mı? Avukatlık mesleği size ne kadar kazanç sağlıyor?”

Son direnç kırıntısıyla, adeta vahşi bir azimle cevap verdi Marius:

“Hiç.”

“Hiç mi? Nasıl hiç? Benim size verdiğim bin iki yüz frank dışında geçim kaynağınız yok mu yani?”

Karşılık vermedi Marius.

Mösyö Gillenormand devam etti.

“Anlar gibi oluyorum; demek ki kız zengin değil!”

“Benden farkı yok.”

“Nasıl? Drahoması da yok mu?”

“Yok.”

“İlerisi için herhangi bir umut?”

“Hiç sanmıyorum.”

“Çırlıçılplak mı yani? Babası ne iş yapıyor?”

“Bilmiyorum.”

“Adı ne kızın?”

“Matmazel Fauchelevant.”

“Fauche ne biçer?”⁹⁴

“Fauchelevant.”

Bir el hareketiyle, “Geç efendim!” dedi ihtiyar.

Marius haykırdı:

“Efendim!”

Mösyö Gillenormand, hiç oralı olmaksızın, kendi kendine konuşur gibi devam etti:

“Yaş yirmi bir, iş güç hak getire, yılda ancak bin iki yüz frank gelir var. Bu durumda ne olur peki? Pontmercy Baronesi gibi manavdan iki meteliğe ancak maydanoz alabilir, o kadar!”

Yitip giden son umudun şaşkınlığı içinde, “Efendim!” diye haykırdı Marius, “Tekrar rica ediyorum, yalvarıyorum mösyö! Tanrı adına diz çöküp yalvarıyorum, ayaklarınıza kapanıyorum. Onunla evlenmeme izin verin!”

İhtiyar adam tiz ve uğursuz bir kahkaha atmıştı. Bir yandan konuşuyor, bir yandan da öksürüyordu.

“Elbette ya! Şöyle demişsinizdir kendi kendinize; ‘yasalara göre izin almam gerekiyor! Çaresi yok, izni koparabilmek için gidip şu ihtiyar mankafaya başvuracağız. Oysa yirmi beş yaşında olsam, sorun kalmıyordu! Ve beni yeniden görmenin mutluluğuna karşılık izni nasıl olsa koparırım bizim ihtiyar fosilden!’ Hadi git işine yavrum! Tasmayı kendi boynuna kendi elinle bağla! Pousselevant’ınla ya da Coupelevant’ınla⁹⁵ git kendin evlen! Benden sana izin yok!”

“Babacığım!” dedi Marius, son bir çırpınışla.

“Asla!”

Bu “asla”nın söyleniş tarzı, Marius’te hiçbir umut bırakmamıştı. Yavaş yavaş odanın öbür ucuna, kapıya doğru gitti. Başı önüne eğikti, neredeyse düşecek şekilde sendeliyordu. Giden bir insandan çok, ölen bir insana benzemekteydi.

Gillenormand Baba göz ucuyla izliyordu torununu. Tam Marius kapıyı açıp da dışarı çıkacağı sırada, şımarık, soylu yaşlıların o umulmadık canlılığıyla fırlayıp

ilerledi, torununu yakasından yakaladı ve şiddetle odanın içine çekip, bir koltuğun üzerine fırlattı:

“Anlat bakalım şunu bana!” dedi.

Bu şefkat devrimini yaratan, Marius’ün ağzından fışkıran o ‘babacığım’ sözcüğü olmuştu. Şaşkın gözlerle baktı yaşlı adama Marius; Mösyö Gillenormand’ın yüzünde yine sert, ama bu defa açıkça sevgi dolu bir ifade dalgalanıyordu:

“Konuş diyorum sana!” diye devam etti. “Bana aşkını anlat, olduğu gibi anlat, hadi!”

“Babacığım,” diye başladı Marius, yeniden.

Birden ihtiyarın yüzü ısıldamıştı:

“Baba de bana, evet!” dedi. “Böylesi iyi işte!”

Bu hoyratça sözlerde şimdi öylesine iyi, öylesine yumuşak, öylesine açık ve öylesine babacan bir yan vardı ki, Marius, cesareti kırılmışlıktan umuda doğru ani bir geçişle adeta sarhoş gibi oldu. Masanın yanına oturmuştu. Mumların ışığında elbisesinin perişanlığı görülüyordu. Gillenormand Baba, şaşkınlık içinde torununun kıyafetine bakıyordu.

“Evet babacığım...” diye devam etti Marius.

Gillenormand Baba, onun sözünü kesti:

“Gerçekten meteliğe top mu atıyorsun yani? Hırsızlar gibi giyinmişsin!”

Masanın çekmecelerinden birini açıp, bir kese çıkardı ve torununun önüne koydu:

“Al şu yüz altını,” dedi. “İlk iş olarak kendine bir şapka satın al.”

Marius, devam etti:

“Benim iyi yürekli babacığım, onu nasıl sevdiğimi bilseydiniz! Onu ilk defa Luxembourg’da gördüm. Hep oraya geliyordu. Bilemezsiniz! Doğrusu başlangıçta pek öyle dikkat etmiyordum, sonra nasıl olduğunu hiç bilmiyorum, birden âşık oluverdim işte! Bilseniz nasıl da mutsuz etti bu beni! Neyse, onu artık her gün görüyorum. Kendi evinde. Babası bilmiyor. Düşünün ki, gidecekler buradan. Akşamları bahçelerinde buluşuyoruz. Babası onu İngiltere’ye götürmek istiyormuş. Bunun üzerine ben de düşündüm ve kendi kendime, ‘Ben de gider büyükbabamı görürüm ve ona her şeyi anlatırım,’ dedim. İlk deli olacak gibiydim, kahrımdan ölecektim, kendimi nehre atmayı bile düşündüm. Onunla mutlaka evlenmeliyim, yoksa çıldıracağım! İşte bütün gerçeği size anlattım, herhangi bir şey unuttuğumu sanmıyorum. Plumet Sokağı’nda, demir

parmaklıklı kapısı olan bir evde oturuyor. Invalides yakınlarında.”

Gillenormand Baba torununu sevinçle dinlerken birden dikkati dağılmıştı. Aklı bir şeye takılmış gibiydi.

“Plumet Sokağı mı?” diye sordu. “Plumet Sokağı mı dedin? Dur hele biraz! Oralarda bir kışla vardı yanılmıyorsam! Pek ünlü bir sokaktır! Evet, evet. Eski adı Blomet Sokağı’ydı. Demir parmaklıklı kapının ardında oturan o küçük kızdan da bana söz ettiler. Bir bahçenin içinde. Küçük bir dilber! Evet, evet. Aferin oğlum! Doğrusu zevk sahibisin! Bak Marius, senin gibi kusursuz bir delikanlının âşık olması kadar normal bir şey yoktur. Yaşının gereği bu! Seni cumhuriyetçi bilirken, sadece âşık görmek inan ki çok daha hoşuma gitti! O küçük kıza gelince. İşittiğime göre ona kur yapan başkaları da var. Ama bu yalan da olabilir. Burada önemli olan, kızın seni kendi babasından habersiz içeri alması! Bu işlerin yöntemi budur. Benim de buna benzer maceralarım olmuştu gençliğimde; bir baba icat ederler ve ondan gizli olarak beni de içeri alırlardı. Bu durumda ne yapmak gerekir bilir misin? Hiç telaşa kapılmamak. Sakin olmalı, hemen belediye başkanına koşmamalı. İşi evlenmeden sürdürmeye bakmalı böyle durumlarda aslanım! Gençliğe düşen nedir? Hovardalık. Elbette ihtiyarlık belini bükünceye kadar! Ben de geçtim bu yollardan, sen de yaşlanacaksın. Hadi oğlum, al sana iki yüz frank, git eğlen! Sırası gelince bunu benim adıma kendi torununa ödersin! Evlenmemek hiçbir şeye engel değildir. Anlıyorsun değil mi ne demek istediğimi?”

Anlıyordu Marius, taş gibi donup kalmıştı. Tek bir söz söyleyecek halde değildi. Başıyla bir “hayır” işareti yapabildi, o kadar. İhtiyar adam bir kahkaha savurdu, neşeyle göz kırptı ve Marius’ün dizine vurarak, “Aptal!” dedi tatlı bir sesle. “Kızı kendine metres yap, olsun bitsin! Tamam mı?”

Marius sapsarı kesilmişti. İlk büyükbabasının sapıttığını sanmıştı; “Saçmalıyor adamcağız,” demişti kendi kendine, ama bu sapıtma Cosette için öldürücü bir hakaret olan bir sözcükle son buluyordu; ‘kızı kendine metres yap’ sözü delikanlının kalbine bir hançer gibi saplanmıştı.

Ayağa kalktı Marius. Güvenli adımlarla kapıya doğru yürüdü. Kapıya gelince durdu, dönüp yerlere kadar eğilerek selamladı büyükbabasını. Doğrulunca da, “Beş yıl önce babama hakaret etmişsiniz,” dedi. “Bugün karıma hakaret ediyorsunuz. Bundan böyle sizden hiçbir şey istemiyorum mösyö. Hoşça kalın!”

Afallamış bir halde ağzını açtı Gillenormand Baba, bir şeyler söylemek istedi, ama başaramadı. Kollarını uzattı sonra, yerinden kalkmaya çalıştı, ama bu arada kapı açılıp kapanmış ve Marius yok olmuştu.

Bir süre hiç kımıldamadan, yıldırım çarpmış gibi kaldı yaşlı adam. Sanki bir pençe boğazını sıkıyordu; konuşamıyor, soluk bile alamıyordu. En sonunda kopardı kendini oturduğu koltuktan, doksan bir yaşında ne kadar çabuk koşulabilirse, o kadar çabuk koşup yetişti kapıya, açtı:

“İmdat! İmdat!” diye bağırdı.

Kızı yetişti imdadına ilkin, sonra da uşaklar koştular. Gillenormand Baba, hırıltıyı andıran bir sesle:

“Koşun ardından şunun!” dedi. “Yakalayıp döndürün eve! Ben ona ne yaptım ki, Tanrım! Yine çıldırdı! Yine gidiyor ve bu defa artık dönmeyecek!”

Sokağa açılan pencereye seğirtti. Titreyen elleriyle camı açtı. Yarı beline kadar sarktı. Basque ve Nicolette koşup, onu arkadan tuttular.

“Marius!” diye haykırıyordu. “Marius! Marius! Marius!”

Marius artık onu duyamazdı; tam o sırada Saint-Louis Sokağı’nın köşesini dönüyordu.

Doksanlık ihtiyar, ellerini şakaklarına götürdü dehşet içinde; sendeleyerek çekildi pencereden ve bir koltuğa külçe gibi yığıldı. Nabızı düşmüş, sesi kısılmış, göz pınarları kurumuştı. Sadece başı titremekte ve dudakları kımıldamaktaydı, o kadar. Gözlerinde ve ruhunda, geceyi andıran alabildiğine karanlık, derinlemesine karanlık bir şey kalmıştı.

DOKUZUNCU KİTAP NEREYE GİDİYORLAR?

1. Jean Valjean

Aynı gün öğleden sonra saat dörde doğru Jean Valjean, tek başına Champ de Mars'taki en ıssız bayırlardan birine oturmuştu. İster temkinlilik, ister vicdan muhasebesi yapma arzusu, ister zamanla her insanda hiç farkına varılmaksızın yer etmeye başlayan değişik alışkanlıklar sonucu olsun, pek ender çıkmaya başlamıştı Cosette'le. İşçi ceketiyle, gri ince bir pantolon vardı üzerinde. Başına, yüzünü gizleyen uzun siperli kasketini geçirmişti.

Cosette konusunda içi rahattı şimdi, mutluydu; bir süre için kendisini ürkütmüş ve kaygılandırmış olan şey ortadan yok olmuştu; ama bir iki haftadan beri başka türden kuşkular bürüyordu içini. Bir gün bulvarda gezinirken Thénardier onu tanımamıştı. Ama o günden sonra Jean Valjean, Thénardier'yi sık sık görür olmuştu ve şimdi artık adamın mahallede dolandığından emindi. Bu da onun büyük bir karar almasına yol açtı. Thénardier'nin ortalıkta böyle boy göstermesi demek, akla gelebilecek bütün tehlike ve tuzakların her an gerçekleşebilir olması demekti. Ayrıca, Paris de tekin değildi; siyasal çalkantılar nedeniyle polisin son derece şüpheli, buluttan nem kapar kesilmesi, hayatında gizleyecek şeyleri bulunanlar için büyük bir sakınca doğurmaktaydı. Gerçekten de polis, Pépin ya da Morey gibi birinin izini sürerken, Jean Valjean gibi birini yakalayabilirdi pekâlâ. Paris'i ve hatta Fransa'yı da terk edip, İngiltere'ye geçmeye karar vermişti Jean Valjean. Cosette'i de uyarmıştı bu konuda. En geç sekiz gün sonra gitmiş olmalıydı. Ve işte Champ de Mars'ta, bayıra oturmuş, kafasında binbir düşünceyle dalıp gitmişti; Thénardier, polis, yolculuk, pasaport almanın güçlükleri.

Bütün bunlardan ayrı ayrı kaygılanıyordu.

En son olarak da, açıklayamadığı bir olguyla karşı karşıya kalmış ve enikonu telaşa düşmüştü. Çünkü o gün sabah erken kalkmıştı. Henüz Cosette'in odasının panjurları açılmamıştı. Ve Jean Valjean bahçede dolaşırken, birdenbire gözüne bir çiviyle duvara kazılmış olan şu satır çarpmıştı:

16, Verrerie Sokağı.

Herhalde yeni yapılmıştı; duvardaki kararmış harcın içinde açılmış kertikler bembeyazdı, yerdeki ısırganların üzerine de taze alçı tozu dökülmüştü. Geceleyin yazılmış olsa gerekti. Neydi bu? Bir adres mi? Başkaları için bir işaret mi? Yoksa doğrudan doğruya ona, Jean Valjean'a yönelik bir uyarı mı? Her ne

hal ise, bir tek nokta kesindi; bahçe kapısı açılmış ve bilinmeyen birtakım insanlar içeri girmişti. Daha önce de evi velveleye vermiş olan acayip olayları hatırladı. Uzun uzun düşündü. Duvarda yazılı satırdan kesinlikle söz etmedi Cosette'e; onu ürkütmekten korkuyordu.

O bu düşüncelere dalıp gitmişken, hareket halinde bir gölgeden, birisinin bayırın tepesinde ve hemen onun arkasında durduğunu fark etti. Dönüp bakacaktı ki, dörde katlanmış bir kâğıt düştü dizlerinin arasına; bir el bu kâğıdı başının tam üzerinden oraya atmıştı sanki! Alıp açtı hemen ve kurşunkalemle büyük harfle yazılmış olan şu satırı okudu:

‘EVİNİZİ DEĞİŞTİRİN’

Hemen fırlamıştı Jean Valjean, ama bayırda hiç kimse yoktu. Çevresine baktığında, bir çocuktan biraz daha büyük, bir yetişkinden biraz daha küçük bir yaratığın, sırtında gri kazak, ayağında toz rengi kadife pantolon taşıyan bir yaratığın korkuluğu aşır, Champ de Mars hendeğine süzüldüğünü gördü.

Derin düşüncelerle dolu olarak hemen evine döndü Jean Valjean.

2. Marius

Mösyö Gillenormand'ın evinden son derece üzgün ayrılmıştı Marius. Zaten o eve küçücük bir umutla girmişti, şimdi sınırsız bir umutsuzlukla çıkıyordu.

Kaldı ki –insan kalbinin ilk çırpınışlarını gözlemlemiş olanlar bunu kolayca anlayacaklardır– mızraklı süvari subay, avanak adam, yeğeni Théodule, en ufak bir gölge bile bırakmamıştı kafasında. Bir dram şairi, dedenin torununa birdenbire yaptığı bu açıklamadan, birtakım kargaşalıklar çıkacağını pekâlâ umabilir. Ama bu tür kargaşalıklardan dram ne ölçüde kazançlı çıkarsa, gerçek de o ölçüde yitirir. Kötülük konusunda hiçbir şeye inanılmayan bir yaşıydı Marius. Bu çağı, her şeye inanılan çağ izler. Şüphe ve kuşkular, aslında alnın kırıksıklıklarından başka bir şey değillerdir. İlk gençlik tanımaz kırıksıklıkları. Othello'yu perişan eden şey, Candide'e vız gelir. Cosette'den şüphe etmek! Buna gelinceye kadar, Marius'ün çok daha kolayca işleyebileceği binlerce cinayet vardı.

Acı çeken herkesin yaptığı gibi, sokaklarda gelişigüzel yürümeye koyuldu. Sonradan hatırlayabileceği hiçbir şey düşünmüyordu. Courfeyrac'ın evine geldiğinde saat sabahın ikisiydi. Soyunmadan kendini yatağın üzerine attı. Düşünceleri beyinde uyandırıp öldüren o ağır ve pis uykuya daldığında güneş doğmuştu. Uyandığı vakit, Courfeyrac, Enjolras, Feuilly ve Combeferre odada, ayakta, şapkalarını giymiş, çıkmaya hazırlanmaktaydılar; oldukça telaşlı bir halleri vardı.

Courfeyrac, “General Lamarque’ın cenazesine geliyor musun?” diye sordu ona.

Marius’e, Courfeyrac Çince konuşuyormuş gibi geldi.

Onlardan hemen sonra o da çıktı. 3 Şubat serüveni sırasında Javert’in kendisine emanet ettiği tabancaları da cebine yerleştirmişti. Silahlar doluydu. Kafasında hangi karanlık düşünceyle onları yanına aldığını söylemek zordu.

Bütün gün gelişigüzel dolandı durdu. Bazen yağmur yağıyor, ama o bunun farkına bile varmıyordu. Bir metelik verip, fırından bir ekmek aldı, cebine koydu ve unuttu. Hiç bilincinde olmaksızın Seine’de banyo yapmış gibiydi. Öyle anlar vardır ki, bize kafamızın altında bir cehennem ateşi kaynıyormuş gibi gelir. İşte o anlardan birini yaşıyordu Marius. Artık hiçbir beklentisi ve hiçbir korkusu yoktu. Hummalı bir sabırsızlık içinde akşamı beklemekteydi. Kafasında bir tek berrak düşünce kımıldıyordu; saat dokuzda Cosette’i görecekti. Bu son mutluluk, şimdi bütün geleceğiydi. Sonrası karanlıktı. Arada bir, ıssız caddelerde yürürken acayip gürültüler işitir gibi oluyordu. Hayallerinden başını çıkarıp soruyordu kendi kendine; yoksa dövüş mü başladı?

Gece karanlığı basarken, saat tam dokuzda Cosette’e söz verdiği gibi Plumet Sokağı’ndaydı. Parmaklığa yaklaşınca her şeyi unuttu; kırk sekiz saattir Cosette’i görmemişti ve şimdi yeniden görecekti! Bütün düşünceler birdenbire silindi, bir tek eşsiz ve derin bir sevinç kaldı. Yaşarken, insana koca bir yüzyıl yaşıyormuş gibi gelen bu dakikaların yüce ve hayranlık uyandırıcı yanlarından biri de, kelimenin tam anlamıyla yüreğe dolup, taşmalarıdır.

Parmaklığı açıp bahçeye daldı Marius. Cosette, her vakit onu beklediği yerde değildi. Otları aşıp, kapının yanındaki girintiye yöneldi. “Herhalde beni orada bekliyordur,” diyordu içinden. Cosette orada da yoktu. Başını yukarı kaldırınca, evin bütün pencere kanatlarının kapalı olduğunu gördü. Bahçeyi dolandı, ıssızdı. Yeniden eve döndü ve aşktan deli gibi, acıdan ve kuşkudan panik içinde, evine gereğinden fazla geç dönen evin sahibi gibi kanatlara vurdu. Bir daha, bir daha vurdu. Pencerenin açılıp, babanın öfkeli bir yüzle; ‘Ne istiyorsunuz,’ diye sorması halinde düşeceği rezilliği çoktan göze almıştı; bu rezillik, sezinlediği felaketin yanında hiç kalıyordu. Pencereye vuruşu da bir sonuç vermeyince, Cosette’i çağırmaktan başka çare bulamadı Marius. Sesini hafifçe yükseltip, “Cosette!” diye seslendi.

Cevap yoktu. Emreden bir tonla bağırdı bu defa:

“Cosette!”

Haykırarak tekrarladı:

“Cosette! Cosette!”

Cevap gelmiyordu, hayır. Her şey bitmişti. Ne bahçede ne de evde hiç kimse yoktu.

Umutsuz bakışlarını karşısındaki uğursuz eve dikmişti Marius. Bir mezar kadar karanlık, sessiz ve boştu bu ev. Cosette’in yanında unutulmaz saatler geçirmiş olduğu taş sıraya baktı. Kapı merdiveninin basamaklarından birine oturdu. Birden, yüreği sınırsız bir tatlılık ve bir o kadar sınırsız bir kararlılıkla doldu. Aşkını kutladı. Ve Cosette artık gitmiş olduğuna göre, kendi kendine ölmekten başka çaresi kalmadığını söyledi.

Birden sokaktan gelen bir ses işitti. Ağaçların arasından yükselmişti ses ve bağırıyordu:

“Mösyö Marius!”

Doğruldu Marius:

“Ne var? Ne oluyor?” diye sordu.

“Orada mısınız Mösyö Marius?”

“Buradayım, evet!”

Şöyle devam etti ses:

“Dostlarınız Chanvrerie Sokağı barikatında sizi bekliyorlar.”

Tanımadığı bir ses değildi bu. Éponine’in kalın ve boğuk sesini andırıyordu. Parmaklığa koştu Marius, gevşek çubuğu kaldırıp, aralıktan başını geçirdi ve baktı. Ona delikanlı gibi görünen birisi koşarak karanlığın içine gömüldü.

3. Mösyö Mabeuf

Jean Valjean’ın kesesi, Mösyö Mabeuf’ün işine yaramadı. Mösyö Mabeuf, o çocuksu ve tapınılası sadeliği içinde kabul etmemişti gökten düşen bu armağanı; bir yıldızın, altın paralarla ölçülebileceğini aklı almıyordu. Gökten düşen şeyin, aslında Gavroche’tan geldiğini tahmin edememişti. Keseyi mahallenin polis komiserine götürmüştü ve kese, kayıp eşyalar arasına alındı. Gerçekten de kese kaybedilmişti; hiç kimse o keseyi almak için gelmedi. Dolayısıyla da Mösyö Mabeuf’e hiçbir yararı dokunmadı.

Kaldı ki, Mösyö Mabeuf düşüşe devam etmişti.

Botanik bahçesinde çivit üzerine giriştiği deneyler, kendi Austerlitz Bahçesi’ndeki deneylerinden daha verimli olmamıştı. Geçen yıl bu işe kâhya kadının aylıklarını yatırmıştı; bu yıl da gördüğümüz gibi üç aylık kiralарını yatırmaktaydı. Emniyet sandığı, on üç aylık süre dolunca, hemen *Flore*’unun bakır kalıplarını satmıştı. Kim bilir o güzelim bakırları hangi kazancı bir tencere

niyetine kullanıyordu şimdi! Ardından, elindeki takımların eksiklerini tamamlayacak durumda olmadığından, bazı takımları eski kitaplar alıp satan bir tüccara adeta bedavaya satmıştı. Bütün hayatını adanmış olduğu eserden elinde hemen hemen hiçbir şey kalmamış, bu kitapların parasını yemeye koyulmuştu. Bu kısıtlı kaynağın kurumakta olduğunu görünce, bahçesini de işlememeye başladı. Zaman zaman yediği iki yumurta ile bir parça sığır etinden vazgeçeli bir hayli oluyordu. Ekmek ve birkaç patatesle kapatıyordu akşam yemeğini. Son mobilyalarını da satmıştı; yatak, yorgan, giysi ve örtülerinin çiftlerini de. Ardından botanik ve estamp koleksiyonları da gitmiş, ama en değerli kitaplarını elden çıkarmamıştı. Bunlar arasında gerçekten pek ender bulunan parçalar vardı: 1560 baskısı *Les Quadraings historiques de la Bible*; Pierre de Besse'in *La Concordance des Bibles*'i; Jean de La Haye'in Navarra Kraliçesi'ne ithafı *Les Marguerites de la Marguerite*'i; Villiers-Hotman'ın *de la Charge et dignité de l'ambassadeur* kitabı; 1644 baskısı bir *Florilegium rabbinicum*; Venetiis, in *oedibus Manutianis* şeklindeki görkemli yazıtı taşıyan 1567 baskısı bir *Tibulle* ve nihayet eşsiz bir *Diogène Laërce*; 1644'te Lyon'da basılmış olan bu yapıt, Vatikan'daki on üçüncü yüzyıldan kalma 411 sayılı el yazmasının ünlü varyantlarını, Henri Estienne'in daima başvurduğu 393 ve 394 sayılı iki *Venedik* el yazmasını ve ancak Napoli kitaplığının ünlü on ikinci yüzyıl el yazmasında bulunan Dorik diyalektle kaleme alınmış bütün parçaları da içermekteydi.

Mösyö Mabeuf odasında ateş yakmıyor, mum yakmamak için de erkenden yatıyordu. Artık komşusu da kalmamış gibiydi; evden çıktığı zaman, komşuları onu görmezlikten geliyordu; o da bunun farkındaydı. Bir çocuğun sefaleti bir anneyi ilgilendirir, bir delikanlının sefaleti de bir genç kızı, ama bir yaşlının sefaleti hiç kimseyi ilgilendirmez. Yoksullukların buz gibi soğuşudur bu.

Bununla birlikte Mabeuf Baba, o çocuksu saflığını henüz tamamıyla yitirmemişti. Kitaplarına baktığı vakit gözleri ışıldıyor; hele bakışlarını o biricik *Diogène Laërce* nüshasına çevirdiğinde büyük bir mutluluk duyarak gülümsüyordu. Camlı kitap dolabı, en gerekli eşyalar dışında, kıyıp da satamadığı tek mobilyaydı.

Bir gün Plutarque Ana, “Akşama yiyecek almaya param yok,” dedi ona.

Akşam yemeğinden amacı, bir ekmekle, dört beş patatesti.

“Veresiye alsak?” diyecek oldu Mösyö Mabeuf.

“Biliyorsunuz ki artık vermiyorlar.”

Kitap dolabını açtı Mösyö Mabeuf, kitaplarını birbiri ardı sıra uzun uzun seyretti. Çocuklarından birini ölüme terk etmek zorunda bırakılan bir baba

gibiydi. Sonra içlerinden birini hızla çekip, koltuğunun altına yerleştirdi ve çıktı. İki saat geçmeden döndüğünde koltuğunun altı boştu. Masanın üzerine otuz metelik koydu.

“Bununla akşam yemeğini halledersiniz,” dedi.

O andan itibaren Plutarque Ana, ihtiyarın saf çocuk yüzüne karanlık bir perdenin indiğini fark etti. Bu perde bir daha hiç kalkmayacaktı.

Ertesi gün, daha ertesi gün ve ondan sonra her gün yeniden başlamak gerekti kitap satma işine. Mösyö Mabeuf, koltuğunda bir kitapla çıkıyor, avucunda biraz parayla dönüyordu. İş gördüğü bütün sahaflar, onun satmak zorunda kaldığını fark ettikleri için, daha önce yirmi franka kendilerinden satın aldığı kitapları şimdi yirmi meteliğe geri alıyorlardı. Böylece bütün kitaplık cilt cilt erimekteydi. Zaman zaman, “Ne de olsa artık seksen yaşındayım,” diyordu kendi kendine. Kitapları tükenmeden önce ömrünün tükeneceğine dair son bir umut besler gibiydi. Ama kederi de her geçen gün artıyordu.

Bu arada gene de sevinçli bir gün yaşadı; bir sabah koltuğunda bir *Robert Estienne*’le çıktı, kitabı Malaquais Rıhtımı’nda otuz beş meteliğe sattı ve Grès Sokağı’nda kırk meteliğe aldığı bir *Alde*’yle eve döndü, Plutarque Ana’ya, “Beş metelik borçluyum,” dedi sevinç içinde.

O gün akşam yemeği de yemedi.

Bahçıvanlar Derneği’ne üyeydi Mabeuf Baba. İçinde yüzdüğü sefaleti öğrenmiş olan dernek başkanı kendisini ziyarete geldi ve durumu Tarım ve Ticaret Bakanı’na bildireceğini vaat etti. Vaadini de hemen yerine getirdi.

“Nasıl olur!” diye bağırıyordu bakan. “Yaşlı bir bilgin! Bir botanik bilgini! Üstelik hiç kimseye zararı dokunmayan bir adam. Ona mutlaka bir şeyler yapmak gerek!”

Ertesi gün Mösyö Mabeuf, bakan tarafından akşam yemeğine davet edildi. Davetiyeyi sevinçten eli ayağı titreyerek göstermişti Plutarque Ana’ya:

“Kurtulduk artık!”

Davet günü bakanın evine gittiğinde, buruş buruş kravatının, eski giysisinin ve cilalı eski ayakkabılarının kapıcıları şaşırttığını görmeden edemedi. Hiç kimse konuşmadı onunla. Bakan bile. Gecenin onuna doğru –o hep kendisine bir söz yöneltmesini beklemekteydi– bakanın bir türlü yanına gitmeye cesaret edemediği dekolte giyimli güzel karısının kendisini işaret ederek, “Kim bu yaşlı adam?” diye sorduğunu işitti sadece.

Evine yaya döndü. Vakit gece yarısıydı ve bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyordu. Davete arabayla gitmek için o sabah bir *Elzévir* satmıştı.

Her akşam yatmadan önce *Diogène Laërce*'inden birkaç sayfa okuma alışkanlığını edinmişti şimdi. Elindeki metnin özelliklerinin keyfini çıkarmaya yetecek kadar eski Yunanca biliyordu. Artık çıkaracağı bir başka keyif de yoktu. Böylece birkaç hafta geçti. Sonra Plutarque Ana birden hastalandı. Şu dünyada ekmek parası bulamamaktan daha hazin bir şey varsa, o da hastasına ilaç parası bulamamak olsa gerek! Bir akşam hayli pahalı bir ilaç yazdı doktor. Ayrıca hastalık da vahimleşmekte ve bir bakıcı gerekmekteydi. Kitaplığını açtı Mösyö Mabeuf, hiçbir şey göremedi. Son cilt de o sabah yolcu olmuştu. Kala kala elinde bir tek *Diogène Laërce* kalmıştı.

O bir eşi daha bulunmayan nüshayı koltuğunun altına alıp çıktı Mösyö Mabeuf. Günlerden 4 Haziran 1832'ydi. Saint-Jacques Kapısı'ndaki sahafa gitti ve cebinde yüz frankla döndü. Paraları yaşlı hizmetçinin masasının üzerine bıraktı ve hiçbir şey söylemeden odasına yöneldi.

Ertesi gün gündeğümüyla birlikte bahçesindeki yıkık sınır taşının üzerine oturmuştu. Çitten başlarını uzatıp bakanlar, öğle vaktine kadar hiç hareketsiz öylece kaldığını gördüler; hep başı önüne eğikti, bulanık bakışları karmakarışık olmuş tarhlara dikiliydi. Zaman zaman yağmur çiseliyor, ama ihtiyar farkına bile varmıyordu. Öğleden sonra hiç alışılmadık türden gürültüler patlak verdi Paris'te. Tüfek seslerine benzeyen sesler yükseldi. Büyük insan topluluklarının çıkardığı uğultu da işitilmekteydi.

Başını o vakit kaldırdı Mabeuf Baba. Yoldan geçen bahçıvana seslendi:

“Ne var, ne oluyor?”

Küreğini sırtında taşıyan bahçıvan rahat bir tavırla cevap verdi:

“Ayaklanma var.”

“Ne demek ayaklanma?”

“Bal gibi ayaklanma işte. Vuruşuyorlar.”

“Niye vuruşuyorlar peki?”

“O kadarını da bilmen gerekir!” dedi bahçıvan sabırsızlıkla.

Mösyö Mabeuf, sordu yeniden:

“Ne tarafta bu vuruşma?”

“Cephane deposunun oralarda bir yerde.”

Mabeuf Baba evine girdi, önce şapkasını aldı, sonra koltuğunun altına sıkıştırmak üzere bir kitap aradı, bulamadı; “Öyle ya!” dedi kendi kendine ve dalgın bir şekilde çıkıp gitti.

ONUNCU KİTAP

5 HAZİRAN 1832

1. Sorunun Yüzeysel Görünümü

Nedir isyan ve kargaşa, neden ibarettir? Hiçbir şeyden ve her şeyden. Yavaş yavaş yayılan bir elektrik dalgasından, birdenbire fışkıran bir alevden, başıboş dolaşan bir güçten, geçip giden bir rüzgârdan. Bu rüzgâr, konuşan dillere, düş gören beyinlere, acı çeken ruhlara, yanıp tutuşan tutkulara, uluyan sefalet rastlar ve kendisiyle birlikte onları da sürükler.

Nereye?

Nereye olursa. Devletin içine doğru, yasaların içine doğru, refahın, zenginliğin ve küstahlığın içine doğru sürükleyip götürür.

Sivrileşen önyargılar, acılaştan coşkular, bilenen öfkeler, yoğunlaşan savaş içgüdüler, dürtülen genç cesaretler, cömertleşen körlükler; merak, değişiklik arzusu, beklenmedik şeylere duyulan susuzluk, yeni bir oyunun afişini okuduğumuz zamankine benzer bize zevk veren ve tiyatrodaki süflörün çanını hoş karşılanan bir sedaya çeviren duygu, bulanık kinler, hınçlar, boşa çıkan umutlar, alinyazısının kara olduğu inancı; rahatsızlıklar, ham hayaller, yüksek duvarlarla çevrili hırslar, bir çöküşten bir çıkış yolu ummalar ve nihayet bütün hepsinin en altındaki turba⁹⁶, ateş alan o çamur: İşte ayaklanmanın temel unsurları. İşte isyanın elementleri bunlardır.

En büyük, en yüce, en küçük, en aşağılık olan ne varsa, her şeyin dışında dolanıp duran ve bir fırsat kollayan aylaklar, hırsızlar, dörtyol ağzı serserileri, geceleri gökyüzünün soluk bulutlarından başka damı olmayan evlerden kurulu bir çölde uyuyanlar, her gün ekmeklerini emekten değil tesadüften almayı umanlar, sefalet ve yokluğun bilinmeyen temsilcileri, baldırı çıplaklar, yalınayak başı kabaklar. İşte bütün bunlar, isyan ve kargaşaya giren öğelerdir.

Devletin, hayatın ya da kaderin herhangi bir yanına, herhangi bir olgusuna karşı ruhunda gizli bir isyan taşıyan herkes isyan-kargaşanın kıyıcığında bulunmaktadır ve patırtı kopar kopmaz ürpermeye, kendisini kasırgayla havalanmış hissetmeye başlar.

İsyen ve kargaşa, sosyal atmosferdeki belirli hava koşulları içinde birdenbire oluşan bir tür hortumdur. Amansız girdabı içinde yükselir, koşar, gürlür, koparır alır, yıkar, ezer, çiğner, parçalar; kökler, güçsüzlerin yanı sıra güçlüleri de, saman çöpünün yanı sıra ağaç gövdesini de sürükleyip götürür.

Sürükleyip götürdüğüne olduğu kadar, gelip tosladığına da; ne yazık ki ikisini de birbirlerine vurup parçalar.

Yaraladıklarına esrarengiz olağanüstü bir kudret iletir. İlk önüne çıkan olayların gücüyle doldurur, rastladığı her şeyi bir mermiye, bir moloz taşıyı gülleye, bir hamalı başkomutana dönüştürür.

İsyan ve kargaşa, otuz yıl önce başka bir görüş açılarından da tasarlanıp düşünülmekteydi.

Her şeyin kendisini sağduyu olarak sunan bir kuramı vardır. Alcest'e karşı Philintine, doğru ile yanlış arasında bir uzlaştırma; açıklama, çıkışma, biraz yukarıdan bakan bir ceza hafifletme, bu da, küfür, suçlama ve özürle karışık olduğundan kendini bir felsefe sayar. Oysa çoğu zaman ancak bir bilgiçlik taslamadır. Ilımlılık denilen siyasi anlayış da buradan çıkmıştır. Soğuk ile sıcak su arasında ılık su partisidir bu. Nedenlere asla yükselmeksizin sonuçları didik didik eden bu okul, tamamıyla yüzeyde kalan sahte derinliğiyle bir yarı-bilimin tepesinde, kamusal alanlardaki çalkantıları azarlamaktadır.

Şöyle der bu okul:

“1830 olgusu, karıştırıp bozan bu isyan ve kargaşalar, bu büyük olaydaki saf yanın bir kısmını alıp götürmüştür. Temmuz Devrimi güzel bir halk rüzgârıydı, göğü masmavi kılan bir rüzgâr. İsyen ve kargaşalar, bulutları geri getirdi; üzerinde herkesin fikir birliği halinde olduğu bu devrimi bir çekişme haline sokup yozlaştırdı. Kısa aralıklı sarsıntılarla gerçekleşen her ilerlemede olduğu gibi, Temmuz Devrimi'nde de gizli çatlaklar meydana gelmişti; isyan ve kargaşalar, bu çatlakları görülür ve elle tutulur bir hale soktu. İnsanlar Temmuz Devrimi'nden sonra kurtuluşu hissediyordu; isyan ve kargaşaların ardındansa felaketi hissettiler.

Her ayaklanmada dükkânlar kapanır, borsa altüst olur, ticaret durur, işler yürümez olur, art arda iflaslar patlak verir; piyasa altüst olur, servet sahiplerini endişe kaplamıştır, devlet kredileri işlemez, sanayi şaşkınlık içindedir, yatırımlar geriler ya da hepten durur, emeğin kapsamı ve kapasitesi düşer, ortalığı korku sarar; bütün kentlerde tepkiler baş gösterir. Bundan da uçurumlar doğar. Bir ayaklanmanın Fransa'ya ilk gününün yirmi; ikinci gününün kırk; üçüncü gününün de altmış milyon franka patladığı hesaplandı. Üç günlük bir ayaklanma yüz yirmi milyona patlıyor; yani sadece mali açıdan ortaya çıkan sonuç bile altmış savaş gemisinin battığı bir bozgun anlamına geliyor: Bu büyük bir felakete eşittir.

Hiç şüphe yok ki, tarihsel açıdan kendilerine özgü bir güzelliği oldu isyan ve

kargaşaların. Kaldırım savaşı, çalılık savaşından hiç de daha az görkemli ve daha az paletik değildir. Birinde ormanların ruhu vardır, öbüründe kentlerin kalbi. Ayaklanmalar Paris karakterinin en özgün çıkıntı ve sivriliklerini kanlı, ama görkemli bir ışıqla aydınlattı. Özveri, neşe taşıyan pervasızlık; yiğitliğin, zekânın bir parçası olduğunu ispatlayan öğrenciler, sarsılmak nedir bilmeyen muhafız alayı, dükkân sahipleriyle dolu açık ordugâhlar, çocuklardan oluşan kale duvarları, yoldan geçenlerin bile ölümü aşılamaması. Okullarla tümenler çarpışmaktaydı. Çarpışanlar arasında sadece yaş farkı vardı, o kadar; aynı ırktandılar. Yirmi yaşında fikirleri, kırk yaşında aileleri uğruna hazin bir şekilde can veren aynı kahramanlardı. İç savaşlarda daima hazin bir rol oynayan ordu, cüretkârlığa temkinli davranarak cevap veriyordu. İsyan ve kargaşalar, halkın gözüpekliğini ortaya serdikleri gibi, burjuvaların cesaret eğitiminden geçmesini de sağlamışlardı.

Bütün bunlar iyi, güzel de, akan kana değer mi? Kararan geleceği, tehlikeye giren ilerlemeyi, en iyimserleri bile saran endişeyi, umutsuzluğa düşen namuslu liberalleri, devrimin kendi eliyle kendini yaralamasından mutluluk duyan yabancı mutlakiyetçileri, şimdi zafere ulaşan ve ‘Biz dememiş miydik!’ naraları atan 1830 yeniliklerini akan kana ekleyin. Belki büyümüş Paris’e karşılık hiç şüphesiz küçülmüş Fransa’yı ekleyin. Burada her şeyi söylemek gerekiyor: Gözü dönmüş bir hale gelen düzenin, zırdeli haldeki özgürlük karşısındaki zaferini çoğu zaman lekeleyen kırımları ekleyin; bütününe baktığımızda ayaklanmalar hep felaket olmuştur.”

Hemen hemen halk demek olan burjuvazinin seve seve yetindiği yarı bilgelik, işte böyle konuşmaktadır.

Bize gelince, biz, bu gereğinden fazla geniş kapsamlı ve dolayısıyla gereğinden fazla kolay kullanımlı isyan ve kargaşa sözcüğünü kullanmıyoruz. Halk hareketi var, halk hareketi var: Ayırt etmek gerekli. Bir isyan ve kargaşanın, bir ayaklanmanın bir savaş kadar pahalıya mal olup olmadığı da bizi ilgilendirmiyor. İlk önce sorumuz, bir muharebe, çatışma neye hizmet eder sorusudur. Bu da bizi, savaş nedir sorusuna götürür. İsyan, ayaklanma bir bela, bir dert de, savaş ondan daha mı az bir musibet, bir felaket? 14 Temmuz, yüz yirmi milyona mal olursa ne çıkar yani? V. Philippe’in İspanya tahtına oturması Fransa’ya tam iki milyara patladı. 14 Temmuz da aynı paraya patlamış olsaydı, biz yine onu tercih ederdik! Kaldı ki, bu rakamları da kesinlikle kabul etmiyoruz. Boş sözcükler bunlar, hiçbir şey açıklamayan sözcükler. Biz bir isyan ve kargaşayı ele alıp, kendi gerçekliği içinde inceliyoruz. Yukarıya aktardığımız teorik itirazlarda sadece sonuçlardan söz ediliyordu. Biz, nedenini arayacağız.

Şimdi işleri belirginleştirelim:

2. Sorunun Temeli

İsyan ve kargaşa başka şey, halk ayaklanması başka şey. İki öfkedir bunlar: Biri haksızdır, öbürü haklı. Adalet üzerine kurulu biricik rejim olan demokratik devletlerde, iktidarın bazen bir fraksiyon tarafından gasp edildiği olur; o vakit herkes ayağa kalkar ve zorunlu olan hak savunması, silah kuşanmaya kadar dayanabilir. Halkın egemenliğine ait bütün sorunlarda, bütünün fraksiyona karşı savaşı, ayaklanmadır. Fraksiyonun bütüne saldırması ise, isyan ve kargaşadır. Tuileries'de kral oturuyorsa uğradığı saldırı haklı, Konvansiyon oturuyorsa uğradığı saldırı haksız olacaktır. Halk yığınlarına çevrilmiş olan aynı top 10 Ağustos Günü haksız, 14 Vendémiaire Günü haklıydı. Birbirine benzer görünen, ama öz olarak farklı iki olay. İsviçreliler yanlışı, Bonaparte doğruyu savunuyordu. Genel oy'un özgür ve egemen bir şekilde yapmış olduğu şey, sokak tarafından bozulup atılamaz. Durum uygarlık konularında da aynıdır: Yığınların daha dün apaçık gören içgüdü, pekâlâ yarın bulanık görebilir. Aynı kudurgan öfke Terray'ye karşı yasal, Turgot'ya karşı saçmalıktır. Makine kırmalar, ambar yağmaları, ray parçalamalar, rıhtım yıkmalar, halkın ilerleme karşısındaki adaletsizlikleri, öğrenciler tarafından öldürülen Ramus, taşlarla İsviçre'den kovalanan Rousseau: Bunlar hep kargaşa ve isyandır. Musa'ya karşı İsrail, Phocion'a karşı Atina, Scipion'a karşı Roma isyandır; Bastil'e karşı Paris ise halk ayaklanmasıdır. İskender'e karşı askerler, Kristof Kolomb'a karşı gemiciler, hep aynı isyandır; haksız isyan. Neden mi? İskender'in Asya için kılıçla yaptığını Kristof Kolomb Amerika için pusulayla yaptı: Tıpkı Kristof Kolomb gibi, İskender de yeni bir dünya bulmuştu. Yeni bir dünyanın uygarlığa katkıları öyle bir ışık artışıdır ki, buna karşı girişilen her direniş suç olur. Bazen de halk kendi kendine ihanet eder. Örneğin, tuz kaçakçılarının o uzun ve kanlı ayaklanmasından daha garip bir şey düşünülebilir mi? Sonuçlanacağı sırada tersine dönen bir isyan ve kargaşa tam bir halk zaferiydi, bunlar bilgisizliğin başyapıtlarıdır! Tutku ve bilgisizlik yürürken, ilerlemenin çıkardığı sesi çıkarmaz. Harekete girişim, tamam, ama büyük olan için. Bana hangi yöne doğru gittiğinizi gösterin: Halk ayaklanması ancak ileriye doğru olur. Bunun dışında kalan her türlü hareket kötüdür; geriye doğru atılan her sert adım isyan ve kargaşadır, gerilemek insan türüne karşı suç işlemektir, gerçeğin öfke krizine tutulmasıdır. İsyân ve kargaşanın yerinden ettiği kaldırım taşlarından hakkın kıvılcımı fışkırır. Aynı taşlar sadece çamurlarını bırakır isyana. XVI. Louis'ye karşı Danton, halk adına ayaklanmadır; Danton'a karşı Hébert, isyan ve

kargaşadır.

Ayaklanmanın, belirli durumlarda, Lafayette'in dediği gibi en kutsal görev olmasına karşılık, isyanın en korkunç suikast olması bundan ileri gelir.

Ateşin şiddet derecesi de belirli bir şekilde farklıdır. Ayaklanma; çoğu zaman volkandır, isyan ve kargaşa ise çoğu zaman saman alevi.

İsyan, belirtmiş olduğumuz gibi, bazen de iktidarın içinde vardır. Polignac bir isyankârdır; Camille Desmoulins hükümet etmektedir.

Halk ayaklanması, bazen de bir diriliş olur.

Her şeyin genel oyla çözüm bulması kesinlikle modern bir olgudur; bu olgudan önceki dönemi kaplayan tarih de, baştan sona dört bin yıldan beri halkların çalınmış hakkı ve acısıyla doludur. Dolayısıyla, tarihin her devrinin kendi açısından en mümkün olan protesto şeklini bulduğunu görürüz. Sezarların egemenlik döneminde ayaklanmalar yoktu, ama Jüvenalis vardı.

Sezarların egemenlik döneminde Assuan sürgünü vardı; ama *Yıllıklar*'ın yazarı da vardı.

Neronlar karanlık bir şekilde hüküm sürer, dolayısıyla da, karanlıkları içinde betimlenmeleri gerekir. Sadece kalemle çizilecek portreleri soluk kalır bunların; kalemin açtığı yarığa, ısıracı yoğun bir nesir katma şartı vardır.

Despotlar, düşünürlerin kendilerini geliştirmesinde enikonu rol oynamıştır. Zincire vurulmuş sözler korku verici olur. Bir zorba tarafından halka sükûnet empoze edildiğinde, yazar, üslubunu bir kat daha, iki kat, üç kat daha yoğunlaştırır. Bu sessizlikten, gizemli bir doluluk çıkar; süzüle süzüle düşüncede tunçlaşan bir doluluk. Tarihte baskı, tarihçide kısa ve özlü anlatımı getirir. Ünlü bir tarih yazarının üslubundaki granit sağlamlığı, aslında bir zorbadan gelen sıkıştırmanın ürünüdür.

Zorbalık, yazarı, eserinin çapını kısaltmaya iter; bunlar, güç artışlarıdır. Cümle kısılırken, vurgusu çoğalır ve belirginleşir. Tacitus böyle düşünür ve yazar.

Gönlü yüce bir yazarın adalet ve gerçekle yoğunlaşan dürüstlüğü, darbesini yönelttiği kimseyi yıldırım çarpmışa çevirir.

Bu vesileyle şunu da söyleyelim ki Tacitus, Sezar'la aynı dönemde yaşamamıştır. Karşılaşmaları, yüzyılların mizanseninde giriş ve çıkışları düzenleyen tarafından sanki istenmemiştir. İkisi de büyük adamdır: Sezar da, Tacitus da. Tanrı, onları birbirine tokuşturmamakla, bu iki büyüklüğün ikisini de halktan esirgemiş gibidir. Sezar'ı bıçaklayan hak güdücüsü, gereğinden fazla vurup, adaletsizlik yapma durumuna düşebilirdi. Tanrı bunu istemez. Afrika ve İspanya'daki büyük savaşlar, Kilikya korsanlarının yok edilmesi, Galya ve

Germanya'ya uygarlığın götürölüp yerleştirilmesi... Rubicon'u bunca şerefleri iş, pekâlâ affettiriyordu. Burada adeta ilahi adaletin bir zarafet gösterisi var: Müthiş tarihçiyi, büyük bir gaspın üzerine salmaya gönlü razı olmuyor; onu Tacitus'un elinden kurtarıyor; dehaya hafifletici nedenler maddesini uyguluyor.

Despotizm, hiç şüphesi yok ki, dâhi despot döneminde de despotluk olarak kalır. Kokuşmuşluk ve ahlak bozukluğu ünlü tiranların saltanat dönemlerinde de vardır. Ama ahlak çöküntüsü, alçak zorbaların saltanat döneminde bir kat daha ilginçleşir. Böyle dönemlerde utancı hiçbir şey gölgeleyemez ve –Tacitus olsun, Juvenalis olsun– ibret sunucular, bu tartışma götürmez alçaklığı insanlığın gözleri önünde çok daha yarar sağlayıcı bir şekilde tokatlayabilirler.

Roma, Vitellius döneminde, Sylla dönemindekinden çok daha pis kokar. Claudius ve Domitianus dönemlerinde, tiranların çirkinliğine tıpatıp denk düşen eğri büğrü bir alçaklık vardır. Kölelerin iğrençliği, despotun dolaysız ürünüdür. Efendiyi yansıtan bu kokuşmuş vicdanlardan daima bir çirkef kokusu yükselir. Caracalla saltanatında bu böyledir, Commodus saltanatında da böyledir. Oysa Sezar döneminde Roma senatosundan, sadece ve sadece, kartal yuvalarına özgü bir kuş pisliğinin kokusu çıkar.

İşte bundan ötürüdür ki, Tacitus ve Juvenalisler görünürde sahneye geç gelmektedir: Korobaşı, perde kapanınca çıkar.

Ama Juvenalis ve Tacitus demek, tıpkı *Tevrat* çağında Asya ve ortaçağda Dante gibi, insan demektir. Oysa isyan ve ayaklanma kitledir; bazen haklı, bazen haksız olan kitle.

İsyan, en olumlu halinde bile maddesel bir olgudan çıkar; ayaklanma ise daima manevi bir olgudur. İsyan, *Masaniello*'dur; ayaklanma, Spartacus. Ayaklanma, zihinle ilişkilidir; isyan ve kargaşa, mideyle. Sinirlenir Gaster; ama Gaster hiç şüphesiz ki, her zaman haksız değildir. Açlık sorunlarında Buzançais'nin, isyan ve kargaşanın gerçek, acılı ve haklı bir çıkış noktası vardır; ama isyan ve kargaşa olarak kalır yine de. Niçin mi? Temelde ve özde haklı olup da biçimde haksız düştüğü için. Haklıyken amansız, güçlü olduğı halde hiddetli davranmış ve gelişigüzel vurmuş; kör bir fil gibi yürümüştür, yolunun üzerine çıkan ne varsa ezip geçerek; ardında ihtiyar, kadın ve çocuk ölüleri bırakmış; nedenini bile bilmeksizin, zararsız ve masum insanların kanını dökmüştür. Halkı beslemek iyi bir amaçtır. Ama bu amaca ulaşmak için, aynı halkı kırımdan geçirmek kötü bir yoldur.

Bütün silahlı protestolar, en haklı ve en yasalları, 10 Ağustos ve 14 Temmuz bile, hep aynı şaşkınlık ve karışıklıkla başlar. Halk sıyrılıp ortaya çıkıncaya

kadar ortada gürültü ve köpük vardır. Başlangıçta ayaklanma, isyan ve kargaşadır; ırmak nasıl başlangıçta şelale ise. Ve ırmak genellikle, devrim denilen okyanusa ulaşır. Ama bazen de bu ayaklanma; adalet, bilgelik, akıl, mantık, halk gibi, vicdan ve bilinç ufuklarını çevreleyen en yüce dağlardan inip gelmiştir; idealin en arı karlarından yoğurulmuş olan aynı ayaklanma, kayadan kayaya süren uzun bir düşüşten sonra, zafere doğru ilerleyişinde gökyüzünü saydamlığında yansıtıp yüzlerce kolla büyüyüp genişledikten sonra... Bir burjuva yarığında birdenbire kaybolup gidivermiştir, tıpkı Ren'in bir bataklıkta kaybolması gibi.

Bütün bunlar geçmişte kalmış şeyler. Gelecek ise bambaşka. Genel oy'un hayranlığa değer yanı, isyan ve kargaşayı daha ilerisi için de çözüp dağıtması; ayaklanmanın da ona önceden oy hakkını tanıyarak silahını elinden almasıdır. Savaşların, sokak savaşlarının olduğu kadar sınır savaşlarının da ortadan kalkması: Kaçınılmaz, önüne geçilmez ilerleme işte budur. 'Bugün' ne olursa olsun, barış 'Yarın'dır.

Kaldı ki ayaklanmanın hangi açıdan isyan ve kargaşadan farklı olduğunu burjuva dediğimiz kimse pek bilmez: Onun bu tür nüanslara akli ermez. Burjuvanın gözünde hepsi birdir: Arabozucudur, bozgunculuktur, adıyla ve sanıyla hepsi isyandır. Köpeğin efendisine isyanıdır, ısırma denemesidir; bu kudurganlığı da mutlaka cezalandırmak gerekir. Ne var ki burjuva bu sakat düşüncede direnedursun, birdenbire yarı karanlıkta köpek başının yerini bir aslan başı alır.

İşte o vakit burjuva, "Yaşasın halk!" diye haykırır.

Bu açıklamayı yaptıktan sonra artık sorabiliriz: Acaba Haziran 1832 hareketi tarih için nedir? İsyen ve kargaşa mıdır, yoksa bir ayaklanma mı?

Ayaklanmadır.

Ürkütücü bir olayın anlatımı sırasında bazen isyan sözcüğünü kullanabiliriz; ama bu, daima yüzeydeki olguları nitelemek içindir ve bunu daima isyan ve kargaşa demek olan biçim ile ayaklanma demek olan öz arasındaki farkı gözetenek yaparız.

Bu 1832⁹⁷ hareketi, gerek aniden patlamasında, gerekse hazin bastırılışında öylesine bir yücelik içermekteydi ki, hareketi sıradan bir isyan ve kargaşa olarak görenler bile ondan saygı duyarak söz ediyorlardı. Onların gözünde bu, 1830'un bir kalıntısı gibiydi. Heyecana kapılan hayali güçler bir günde yatışmaz, diyordu.

Parislilerin belleğinde, isyan ve kargaşalar çağı diye yer etmiş olan çağdaş tarihin bu patetik bunalımı, hiç şüphesiz yüzyılımızın fırtınalı anlarından biridir.

Hikâyeye dönmeden önce bir çift söz daha:

Şimdi anlatılacak olaylar, vakit ve yer darlığı dolayısıyla tarihçinin bazen ihmal ettiği bu dramatik ve canlı gerçekliğe aittir. Ama bu konuda ısrarlıyız, hayat buradadır, atan nabız buradadır, soluyan insan buradadır. Küçük ayrıntılar –sınırsız, daha önce de söyledik bunu– bir tür büyük olayların dalı, yaprağı gibidir ve tarihin uzak kıyılarında gözden silinir giderler. İsyân ve kargaşalar çağı denilen bu tür, ayrıntılar açısından alabildiğine zengindir. İlk soruşturmalar, tarihdışı birtakım nedenlerden ötürü bütünüyle henüz açıklanmamış olduğu gibi, derinlemesine incelenmiş de değildir. Dolayısıyla da biz burada, bilinen ve yayınlanmış olan özelliklerin yanı sıra, kimilerinin unutulması, kimilerinin ölmesi sonucunda hiç bilinmemiş olarak kalan şeyleri de gün ışığına çıkaracağız. Bu dev boyutlu sahnelerde rol almış olan aktörlerin çoğu bugün artık ortada yoklar. Zaten daha olayın ertesinde susmaya başlamışlardı.

Bizim anlatacaklarımız, yaşamış olanların anlattıklarıdır. Bazı adları değiştireceğiz (çünkü tarih, ihbar etmez, anlatır), ama gerçeklerden söz edecek ve yazdığımız kitabın çerçevesi içinde, 5 ve 6 Haziran 1832 günlerinin sadece bir yanını (hiç şüphesiz en az bilinen yanını) göstereceğiz. Ama bu işi öyle bir tarzda yapacağız ki, okur, kaldıracığımız siyah örtünün altında, bu korkunç kamu serüveninin gerçek yüzünü rahatça görebilecektir.

3. Bir Cenaze Töreni: Yeniden Doğuş Fırsatı

1832 baharında Paris, bütün zihinlerin üç aydır kolera ile dolu olmasına ve insanları çoktan saran heyecanın yerini geçici bir kaygıya bırakmış olmasına rağmen, şamataya hazırdı. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, büyük kentler topa benzer: Doluysalar, ateş almaları için küçücük bir kıvılcımın düşmesi yeterlidir. İşte bu kıvılcım, 1832 Haziranı'nda, General Lamarque'ın ölümü oldu.

Lamarque, ünlü olduğu kadar da etkili bir adamdı. Art arda İmparatorluk döneminde ve Restorasyon'da, her iki çağ için de gerekli ve kaçınılmaz olan iki kahramanlığa –birincisinde savaş alanlarındaki kahramanlığına, ikinci dönemde de Millet Meclisi kürsüsü kahramanlığına– ermişti. Davranışları kadar konuşmaları da yiğitçe ve güzeldi: Bir kıvılcımın vurucu etkisi duyulurdu. Askerlikte, yerini aldığı General Foy gibi komutanlık şerefini yücelttikten sonra, şimdi de özgürlüğü yüceltmektedir. Meclis'te aşırı solla sol arasında oturuyordu. Geleceğin imkânlar getireceğini kabul ettiği için halk tarafından, imparatora iyi hizmet etmiş olduğu için de kitlelerce sevilmekteydi. Tıpkı Kont Gérard ve Kont Drouet gibi, o da Napoléon'un gönlündeki mareşallerden biriydi. 1815

antlaşmalarını doğrudan doğruya kendi şahsına yapılmış bir hakaret gibi görmekte, derin üzüntüsünü her fırsatta dile getirmekteydi. Wellington'dan nefret ettiğini açıkça söylemesi, halkın ayrıca hoşuna gidiyordu. On yedi yıldan beri, arada olan olaylara ancak gereği kadar ilgi duyarak, görkemli bir şekilde hep İngilizlere yenildikleri Waterloo'nun hüznünü içinde saklamıştı. Can çektiği son bir saat boyunca, 'Yüz Gün' subaylarının kendisine armağan etmiş olduğu bir kılıcı göğsüne sımsıkı bastırmıştı. Napoléon, "ordu" diyerek ölmüştü, Lamarque da "vatan" diyerek can verdi.

Beklenen ölümünü halk bir kayıp olarak, hükümetse bir fırsat olarak ürküntü içinde beklemekteydiler. Bu bir yas oldu. Acı olan her şey gibi, yas da isyana dönüşebilir. Nitekim öyle oldu.

Lamarque'ın defin günü olarak 5 Haziran kararlaştırılmıştı. Cenaze alayının geçeceği Saint-Antoine Mahallesi, daha 4 Haziran gününden itibaren korkunç bir görünüme büründü. 5 Haziran sabahı ise bu görünüm büsbütün arttı. Gürültülü bir sokaklar ağı oluşturan koca mahalle çeşitli söylentilerle çalkalanmaktaydı. Herkes elinden geldiğince silahlanmıştı. Marangozlar 'kapıları kırmak için' tezgâh mengenelerini yanlarına almıştı. Aralarından birisi de bir çengeli, kancasını kırdıktan sonra demiri bileyleyip iyice sivrilterek hançer şekline sokmuştu. 'Saldırı' nöbetine tutulmuş olan bir başkası, üç gündür elbisesiyle yatmaktaydı. Lombier adlı marangoza, yolda rastladığı bir arkadaşı soruyordu:

"Nereye gidiyorsun?"

"Baksana, silahım yok."

"Peki ne olmuş?"

"Pergelimi almaya şantiyeye gidiyorum."

"Ne yapacaksın pergeli?"

"Bilmem," diyordu Lombier.

Jacqueline adında işgüzar bir adam, rastgele oradan geçmekte olan işçilere yaklaşp aralarından birine gelişigüzel, "Sen de gel!" diyordu.

Bir bardak şarap ısmarladıktan sonra soruyordu:

"İşin var mı?"

"Hayır."

"Montreuil Kapısı ile Charonne Kapısı arasından Filspierre'in oraya git, sana iş verirler."

Filspierre'in orada fişek ve silah dağıtıyorlardı.

Bazı tanınmış şefler, *postacılık yapmaktaydılar*; yani kendi adamlarını

toplayabilmek için oradan oraya koşuşturup duruyorlardı. Trône Kapısı yakınlarındaki Barthélemy'nin meyhanesiyle Petit-Chapeau'daki Capel'in meyhanesindeki müşteriler ciddi bir tavırla birbirlerine yığılıyorlardı. Aralarında sürekli şöyle konuşmalar geçiyordu:

“Tabancan nerede?”

“Önlüğümün altında. Ya seninki?”

“Gömleğimin altında.”

Traversière Sokağı'nda Roland'ın atölyesinin ve Maison-Brûlée'nin avlusunda demirci Bernier'in atölyesinin önünde toplanan insanların fısıldaştıkları görülmektedir. Mavot adındaki bir işçi, içlerinde en ateşlisi olarak hemen göze çarpıyordu. Bu işçi, hiçbir atölyede bir haftadan fazla kalmamasıyla ün salmıştı: Patronları, “her Tanrı'nın günü onunla kavga etmek gerektiği için” ondan yaka silkiyorlardı. Ve Mavot, ertesi günü, Ménilmontant Sokağı'ndaki barikatta öldürülecekti. Yine aynı mücadelede can veren Pretot, Mavot'ya yardım ediyordu ve “Amacın nedir?” sorusuna hep aynı cevabı veriyordu:

“Ayaklanma.”

Bercy Sokağı'nın köşesinde toplanmış olan işçiler, Saint-Marceau Mahallesi'nin devrim temsilcisi olan Lemarin adında birini bekliyorlardı. Parolalar neredeyse artık açıktan açığa söylenmekteydi.

5 Haziran günü, yağmurla güneşin iç içe geçtiği bir havada, General Lamarque'ın, alınan önlemlerle biraz daha büyüyen cenaze alayı, Paris'i askeri törenle katetti. Davulları yas tülleriyle kaplı, silahları baş aşağı, iki taburla kılıçları yanda on bin kişilik muhafız birliği ve muhafız kıtasının topçu bataryaları iki sıra halinde tabutun yanı sıra ilerliyordu. Cenaze arabasını gençler çekmekteydi. Hemen arkadan, ellerinde defne dallarıyla, savaş gazisi subaylar geliyor ve ardından da çalkantılı, garip ve muazzam bir kalabalık: Halkın Dostları Derneği'ne bağlı bölge temsilcileri, Hukuk Okulu, Tıp Okulu, her ülkeden göçmenler, hepsi eğik olarak taşınan İspanyol, İtalyan, Alman, Polonya ve Fransız bayrakları, akla gelebilecek her türlü sancak, yeşil dallar sallayan çocuklar, tam o sırada grev yapmakta olan taş işçileriyle marangozlar, kâğıt başlıklarından tanınan basım işçileri... Bütün bunlar ikişer üçer yürümekte; hemen hemen hepsi birer sopa, bazıları da birer kılıç taşımakta ve bunları rahatça sallamakta; bazen şamatacı bir kalabalık, bazen de düzenli bir tabur olmaktaydılar. Düzensiz, ama tek bir ruh gibi yürüyorlardı. Kimi takımlar kendilerine lider seçiyordu. Belinin iki yanında gizlemeye hiç gerek görmediği iki tabanca taşıyan bir adam, önünde saygıyla ikiye ayrılan başka birtakım

adamları denetliyordu. Yan sokaklarda, dallarda, ağaçlarda, balkonlarda, pencerelerde kadın, erkek, çocuk başları karıncalar gibi kaynaşmaktaydı. Gözler kaygılıydı. Silahlı bir kalabalık geçiyor, yılgın bir kalabalık izliyordu.

Kendi açısından hükümet de durumu dikkatle eli kılıcının kabzasında gözlemekteydi. XV. Louis Meydanı'nda, yürümeye hazır bir durumda, palaska kütükleri fişek dolu, tüfek ve karabinaları sürgülü, at sırtında ve borazancıları başta olmak üzere dört süvari bölüğü vardı. Quartier Latin'de ve Botanik Bahçesi'nin yakınlarında, sokak sokak polisler mevzilenmişti. Bir dragon süvari Halle-aux-Vins'de, 12. hafif süvari bölümünün yarısı Grève Meydanı'nda, yarısı Bastille Meydanı'nda; 6. dragon⁹⁸ süvarileri Célestins'deydi. Louvre Sarayı'nın avlusunu baştan başa topçu alayı doldurmuştu. Ayrıca, kışlalarda emir bekleyen askeri birliklerin dışında Paris yakınlarındaki alaylarda da izinler kaldırılmıştı. Kaygı ve telaş içindeki iktidar, başkentteki yirmi dört bin askerle banliyödeki otuz bin askeri ürkütücü kalabalığın tepesine nöbetçi dikmişti.

Cenaze alayında çeşitli söylentiler dolaşmaktaydı. Bourbon hanedanı yandaşlarının tertiplerinden söz ediliyordu. Halkın kendisini imparatorluğa seçtiği anda Tanrı'nın ölümüne adadığı Reichstadt Dükü hakkında konuşuyorlardı. Kimliği belirlenemeyen biri de, davaya kazanılan iki ustabaşının kararlaştırılan saatte bir silah fabrikasının kapılarını halka açmaya hazır beklediklerini haber veriyor ve açık alınlarda sıkıntıyla gölgelenen bir coşkunluk dalgalanıyordu. Alabildiğine şiddetli ama soylu heyecanların tutsağı haline gelmiş olan bu kalabalığın içinde, yer yer, “Yağmalayalım!” diyen iğrenç ağızlar ve gerçek haydut yüzleri de seçilmekteydi. Bataklıkların dibini karıştıran ve suyun yüzüne çamur bulutları çıkaran çalkantılar da vardır. ‘İyi örgütlenmiş’ polisin hiç de yabancı olmadığı bir olaydır bu.

Cenaze alayı ölünün evinden Bastille Meydanı'na kadar, için için kaynayan bir yavaşlıkla ilerledi. Ara sıra yağmur serpiştiriyor, ama bu, kalabalığı etkilemiyordu. Tabutun, alayın geçtiği yol üzerindeki Vendôme sütununun etrafında dolaştırılması, bir balkonda şapkasını çıkarmadan duran Fitz-James Dükü'ne atılan taşlar, bir halk bayrağından koparılıp çamurlar içine sürüklenen Galya horozu, Saint-Martin Kapısı'nda kılıçla yaralanan bir polis, yüksek sesle “Ben cumhuriyetçiyim!” diyen XII. Hafif Süvari Alayı subayı, cenazeye katılmaları yasaklandığı halde birdenbire çıkıp gelen Politeknik Yüksek Okulu öğrencileri ve “Yaşasın Politeknik! Yaşasın cumhuriyet!” haykırıışları. Yolun bu parçası katedilirken meydana gelen bellibaşlı olaylar işte bunlardı. Bastille Meydanı'nda, Saint-Antoine Mahallesi'nden inen uzun ve ürkütücü meraklı kafieleri gelerek alaya katıldılar ve müthiş bir kaynaşma bu büyük halk

kalabalığını dalgalandırmaya başladı.

Bir adamın, bir başkasına şunları söylediği işitildi:

“Şu küçük kızıl sakallıyı görüyor musun? Ne vakit ateş edileceğini işte o bildirecek!”

Dendiğine göre aynı kızıl sakallı, daha sonra, yine aynı görevle bir başka isyan sırasında, Quénisset olayında da ortaya çıkmıştır.

Cenaze arabası Bastille Meydanı’nı geçip kanal boyunca ilerledi ve Küçük Köprü’yü aşarak Austerlitz Köprüsü’nün önündeki meydana ulaştı ve durdu. O anda bu kalabalık kuşbakışı seyredilebilseydi, başı bu meydanlıkta olan, Bourdon Rıhtımı’na açılıp Bastille Meydanı’nı kaplayan, kuyruğu ise bulvar boyunca Saint-Martin Kapısı’na kadar uzayan bir kuyrukluyıldıza benzediği görülürdü.

Cenaze arabasının çevresinde bir halka oluşmuş, kalabalık bir anda susmuştu. Lafayette söz aldı, Lamarque’a veda etti. Dokunaklı ve yüce duygularla dolu bir andı. Bütün şapkalar çıkarılmış, bütün yürekler hızla çarpmaya koyulmuştu. Tam o sırada birdenbire kalabalığın ortasında, karalar giyinmiş, at sırtında bir adam belirdi. Elinde kızıl bir bayrak tutuyordu. Kimilerine göre tuttuğu, ucuna 1789’un en ateşli devrimcilerine özgü kızıl külah geçirilmiş bir mızraktı.

Lafayette başını çevirmişti. Exelmans kabileyi terk etti.

Bu kızıl bayrak tam bir fırtına yarattı ve yine o fırtınanın ortasında kaybolup gitti. Bourdon Bulvarı’ndan Austerlitz Köprüsü’ne kadar uzayan kocaman dalgalara benzer o uğultulardan biri halkı coşturup harekete geçirdi. İki olağanüstü çılgık yükseldi: “Lamarque Panthéon’a! Lafayette Belediye Sarayı’na!”

Aynı anda işe koyulan delikanlılar, halkın alkışları arasında cenaze arabasını Austerlitz Köprüsü’ne, bir atlı arabaya bindirdikleri Lafayette’i de Morland Rıhtımı’na doğru çekmeye başladılar.

Lafayette’i çevreleyip alkış tutan kalabalık arasında, herkesin birbirine gösterdiği bir adam vardı: Bu adam daha sonra yüz yaşını aşkın ölen Ludwig Snyder adında bir Alman’dı; 1776’da Amerikan Bağımsızlık Savaşı’na katılmış, Washington’ın komutasında Trenton’da ve Lafayette’in komutasında da Brandywine’de savaşmıştı.

Bu arada ırmağın sol yakasında bekleyen belediye süvarisi harekete geçti ve gelip köprünün yolunu kapadı. Sağ yakada Célestins’den çıkan dragon süvarileri de Morland Rıhtımı boyunca yayılmaya başlamışlardı. Lafayette’i götüren halk, rıhtımın köşesinde birdenbire onları gördü:

“Dragon süvarileri!” diye haykırdı.

Dragonlar, tabancalar eyer kuburluğunda, kılıçlar kında, karabinalar tüfeklikte, sessiz ve karanlık bir bekleyiş havası içinde ağır ağır ilerliyordu. Lafayette’i taşıyan araba onlara kadar geldi, yol verip geçirdiler ve yeniden saflarını anında kapadılar. O anda dragonlarla kalabalık göğüs göğüse gelmek üzereydi. Kadınlar dehşet içinde kaçışmaya başladı.

O uğursuz dakika boyunca ne olup bittiğini hiç kimse bilemez ve hiç kimse söyleyemez. Bu an, iki bulutun iç içe geçtiği karanlık bir andır. Kimilerinin anlattığına bakılacak olursa, Arsenal tarafından hücum borusu çalınmıştı; kimilerine göre de bir çocuk, bir dragon süvarisini bıçaklamıştı. Olay, birdenbire yükselen üç el ateşle başladı. Kurşunlardan birincisi, bölük komutanı Cholet’yi; ikincisi, Contrescarpe Sokağı’nda penceresini kapatmakta olan yaşlı ve sağır bir kadını öldürdü. Üçüncü kurşun da subaylardan birinin apoletini deldi.

Bir kadın, “Bu iş çok erken başladı!” diye bağırdı.

Ve birdenbire, Morland Rıhtımı’nın ters yönünde, kışlasında bekleyen bir dragon birliğinin, dört nala ve yalınkılıç, Bassompierre Sokağı’yla Buordon Bulvarı’ndan halkın üzerine doğru atıldığı ve önüne çıkan her şeyi silip süpürerek ilerlediği görüldü.

Artık ok yaydan çıkmıştı!

Tam anlamıyla patlayan fırtınanın içinde taşlar yağıyor, tüfekler patlıyor, insanların bir kısmı yamaçtan aşağı atlayarak Seine Nehri’nin bugün doldurulmuş olan küçük kolunu geçmeye çabalıyordu. Doğal geniş bir barikatı andıran Louviers Adası’ndaki şantiyeler, yerden biter gibi ortaya çıkan binlerce savaşıyla dolmuştu. Kazıklar sökülüyor, tabancalar sıkılıyor, hemen bir barikat hazırlığına giriliyordu. Geri püskürtülmüş olan delikanlılar, cenaze arabasıyla birlikte Austerlitz Köprüsü’nü koşarak geçip, şehir muhafızlarına ateş açtılar. Bu arada jandarmalar da yetişmiş, dragonlar süngüye sarılmıştı. Kalabalık dört bir yana dağıldı; bir savaş uğultusu, adeta kanatlanıp uçarak Paris’in dört bir yanını sardı. Bir haykırış yükseldi:

“Silah başına!”

Şimdi herkes koşuşmakta, çarpışmakta, kaçışmakta, direnmekteydi. Rüzgâr, ateşi nasıl yayıp sürüklerse, öfke de isyanı yayıp sürüklüyordu.

4. Eski Zaman Kaynaşmaları

Hiçbir şey isyan ve kargaşanın ilk kaynaşması kadar olağanüstü değildir. Her şey her yerde ve aynı anda patlar. Seziliyor muydu bu patlamanın gelişi? Evet.

Hazırlanmış mıydı bu patlama? Hayır. Nereden çıktı peki? Kaldırımlardan. Nereden düşüp geldi? Bulutlardan. Ayaklanma, belli bir yerde suikast niteliği taşır; başka bir yerde kendiliğinden bir girişim olur çıkar. İlk işe koyulan, bir de bakarsınız, halkın bir eğilimini yakalamış onu istediği yöne sürüklemektedir. Başlangıç müthiş bir neşenin karıştığı bir korkuyla doludur. İlk uğultular yükselir; dükkânlar kapanır, sokak satıcıları sergileriyle birlikte ortadan yok olur; sonra tek tük tüfek sesleri gelir ve insanlar kaçmaya başlar; dipçikler evlerin kapısına vururken, avlularda hizmetçi kızların gülüşüp şöyle dedikleri duyulur:

“Yine patırtı kopacak!”

Aradan henüz bir çeyrek saat bile geçmeden, işte Paris’in yirmi ayrı noktasında ve hemen hemen aynı anda olup bitenler:

Sainte-Croix-de-la-Bretonnerie Sokağı’nda uzun saçlı ve sakallı yirmi kadar delikanlı bir meyhaneye daldılar. Bir süre sonra da ellerinde üzeri siyah yas tülleriyle örtülü Fransız bayrağı ve başlarında biri kılıçlı, biri tüfekli, üçüncüsü de mızraklı üç kişiyle meyhaneden çıktılar.

Nonnains-d’Hyères Sokağı’nda, kılık kıyafeti yerli yerinde, göbekli, gür sesli, dazlak kafalı, geniş alınlı, siyah sakallı ve kalın burma bıyıklı bir burjuva, yoldan geçenlere alenen fişek dağıtmaktaydı.

Saint-Pierre-Montmartre Sokağı’nda çıplak kollu adamlar, üzerinde beyaz harflerle “*ya cumhuriyet ya ölüm*” yazılı siyah bir bayrağı dolaştırmaktaydılar. Les Jeûneurs, Le Cadran, Montorgueil ve Mandar sokaklarında, üzerinde bir numara ve yaldızlı harflerle kesim sözcüğü yazılı bayraklar sallayan topluluklar görülüyordu. Bu bayraklardan biri kırmızı maviydi; bu iki şeridin arasında da belli belirsiz beyaz bir şerit vardı.

Saint-Martin Bulvarı’nda bir silah fabrikası yağma edilmekteydi. Biri Beaubourg Sokağı’nda, biri Miche-le-Comte Sokağı’nda, biri de Temple Sokağı’nda olmak üzere üç silah satılan dükkân da çoktan yağma edilmişti. Kalabalığın o binlerce eli, birkaç dakika içinde hemen hemen hepsi iki ateşli olan iki yüz otuz tüfeği, altmış dört kılıcı ve seksen üç tabancayı kapmış, götürüyordu. Ayrıca başkalarını silahlandırmak amacıyla birer tüfekle birer süngü de alıyorlardı.

Grève Rihtımı’nın karşısında karabinalı delikanlılar, ateş açmak için evlere, kadınların yanına yerleşiyorlardı. Bu delikanlılardan birinin elinde alaybozan denilen fitilli bir tüfek vardı. Kapıyı çalıp içeri giriyor, fişek yapmaya başlıyorlardı. Bu kadınlardan biri sonradan şunları söyledi:

“Kartuşun ne olduğunu bilmiyordum, kocam söyledi de öğrendim.”

Les Vieilles-Haudriettes Sokağı'nda bir topluluk, bir antikacı dükkânının kapısını kırıp içerdeki yatağanlarla diğer Türk silahlarını almıştı.

Ayrıca hemen her yerde, sağ yakada, sol yakada, rıhtım ve caddelerde, Quartier Latin'de ve Halles'de soluk soluğa adamlar, işçiler, öğrenciler, çeşitli kesimlere bağlı belediye muhafızları bildiriler okumakta ve “Silah altına!” diye bağırırmaktaydılar. Sokak fenerlerini deviriyorlar; arabaların atlarını çözüyor, sokak taşlarını söküyor, evlerin kapılarını kırıyorlardı. Ağaçları sökmekte, şarap mahzenlerini araştırmakta, fıçılar yuvarlayıp taşları, molozları, eşyaları, tahtaları yıgmakta ve barikatlar kurmaktaydılar.

Burjuvaları kendilerine yardım etmeye zorluyorlardı. Kocaları dışarda olan kadınlara evleri açtırıp giriyor ve silah namına ne bulurlarsa alıyorlar ve sonra da kapıya, beyaz boyayla: “*Silahlar teslim edilmiştir,*” diye yazıyorlardı. Bazıları, alınan tüfek ve kılıçlar için makbuz da veriyor ve bunları “kendi adlarıyla” imzaladıktan sonra kadınlara şöyle diyorlardı:

“Kocalarınız bunları yarın belediyeden alabilir!”

Sokaklarda tek başına kıstırdıkları nöbetçi askerlerin ve dairelerine giden belediye zabıta memurlarının silahlarını da alıyorlar, subayların apoletlerini söküyorlardı. Cimetière-Saint-Nicolas Sokağı'nda sopa ve kamalarla silahlı bir kalabalığın kovaladığı bir muhafız birliği subayı zar zor bir eve sığınmış ve ancak gece karanlığında, o da kılık değiştirme koşuluyla çıkıp kurtulabilmişti.

Saint-Jacques Mahallesi'nde bir alay öğrenci, otellerinden çıkıp Saint-Hyacinthe Sokağı'ndaki Progrès Cafesi'ne çıkıyor ya da Les Mathurins Sokağı'ndaki Les Sept-Billards Cafesi'ne iniyorlardı. Orada, hemen kapıların önünde, binek taşlarının üzerinde ayakta bekleyen delikanlılar silah dağıtmaktaydı. Barikat kurmak için Transnonain Sokağı'ndaki şantiyeyi yağma ediyorlardı. Sadece bir yerde direniş vardı: Saint-Avoye ve Simon-le-Franc sokaklarının köşesinde oturanlar, kurulu barikatı kendi elleriyle yıkmaktaydılar. Ve isyancılar sadece bir tek yerde geri çekiliyordu: Temple Sokağı'nda kurmaya giriştikleri barikatı, bir muhafız birliğine ateş açtıktan sonra terk etmek zorunda kalmış ve Corderie Sokağı'ndan aşağıya doğru kaçmaya koyulmuşlardı. Birlik, barikatta kızıl bir bayrakla bir paket fişek, üç yüz tane de tabanca mermisi ele geçirdi. Askerler bayrağı paramparça etti ve süngülerinin ucuna takıp götürdü.

Bizim şimdi burada yavaş yavaş ve birbiri ardı sıra anlattığımız bütün ne varsa, aynı anda kentin her yerinde ve yoğun bir uğultunun ortasında olup bitiyordu. Tıpkı tek bir gök gürültüsü boyunca çakan bir yığın şimşek gibi.

Sadece Halles Mahallesi'nde bir saatten daha kısa bir zamanda yerden tam

yirmi yedi barikat bitti. Merkezde, Jeanne’la yüz altı yoldaşının kalesi olan o ünlü 50 numaralı ev vardı. Ve, bu ev bir yanında Saint-Merry barikatu, öbür yanında Maubée Sokağı barikatuyla, üç sokağı, Les Arcis, Saint-Martin ve Aubry-le-Boucher sokaklarını hâkimiyeti altında tutuyordu. Gönne biçimindeki iki barikattan biri Montorgueil Sokağı’ndan Grande-Truanderie’ye, öteki de Geoffroy-Langevin Sokağı’ndan Sainte-Avoe Sokağı’na kıvrılmaktaydı.

Paris’in geri kalan yirmi mahallesindeki sayısız barikatı hesaba katmıyoruz. Marais’de vardı, Sainte-Geneviève Dağı’nda vardı. Ménilmontant Sokağı’nda vardı: Sonuncu barikatın içinde menteşelerinden koparılmış bir sokak kapısı da görölmekteydi. Bir başkası da polis müdüriyetinden hemen üç yüz adım ötede, Hôtel-Dieu’deki küçük köprüünün yakınında, atları çözülp devrilmiş bir İskoç arabasından oluşmaktaydı.

Les Ménétiers Sokağı’ndaki barikatta tertemiz kılıklı bir adam işçilere para dağıtıyordu. Grenéta Sokağı’ndaki barikatın önünde ortaya bir atlı çıktı; barikatın komutanı sandığı savaşçıya para tomarına benzer bir kâğıt tomarı verip, şöyle dedi:

“Alın bunları, şarap, yiyecek gibisinden birtakım masrafları karşılar.”

Boyunbağısız sarışın bir delikanlı, parolayı aktarmak için bir barikattan öbürüne seğırtiyordu. Bir başkası da elinde kılıç, başında mavi polis külâhı, nöbetçileri seçip yerleştirmektedir. Barikatların içinde kalan meyhanelerle kapıcı kulübeleri karakol haline getirilmişti. Zaten isyan, en denenmiş askeri taktik anlayışına göre yürütölmekteydi. Hayranlık verici isabetli bir kararla savaş için hep dar, dolambaçlı, çok köşeli ve çok dönemeçli, kargacık burgacık sokaklar seçilmiş ve bu arada özellikle de, bir ormandan daha karmaşık bir ağ oluşturan Halles dolayları tercih edilmişti. Sainte-Avoe Mahallesi’nde ayaklanmanın yönetimini, dendiğine göre, Halkın Dostları Derneğı ele almıştı. Yine dendiğine göre, Ponceau Sokağı’nda öldürölen bir adamın üzerinden Paris’in planı çıkmıştı.

Aslında, isyanın yönetimini ele almış olan o güne kadar bilinmeyen bir taşkınlıktı: Havada dolanan bir taşkınlık, bir coşkuydu. Ayaklanma, bir eliyle barikatları birdenbire kuruvermiş, öbür eliyle de garnizonun hemen bütün karakollarını yakalayıp kavrayıvermişti. İsyancılar, daha üç saat bile dolmadan ateş alan bir barut serpintisi gibi yayılıp, sağ yakada tersaneyi, Royale Meydanı belediyesini, bütün Marais’yi, Popincourt silah fabrikasını, Galiote’u, Château-d’Eau’yu, Halles dolaylarındaki tüm sokakları; sol yakada ise Les Vétérans kışlasını, Sainte-Pélagie’yi, Maubert Meydanı’nı, Les Deux-Moulins

baruthanesini ve bütün kapıları tutmuşlardı. Akşamın saat beşinde Bastille'e, Lingerie'ye, Les Blancs-Manteaux'ya hâkim durumdaydılar. Öncüleri Les Victoires Meydanı'nda ulaşmış; Banka'yı, Les Petits-Pères kışlasını ve Merkez Postanesi'ni tehdit etmeye başlamışlardı. Paris'in üçte biri isyancıların elindeydi.

Artık her yerde büyük bir mücadeleye girişilmişti. Askerlerin silahsızlandırılmasından, evlere girilmesinden, silah dükkânlarının öncelikle ele geçirilip yağmalanmış olmasından çıkan kesin bir sonuç vardı: Taşlarla başlayan dövüş, şimdi tüfeklerle devam ediyordu.

Akşamın saat altısına doğru Saumon geçidi de savaş alanı olmuştu: İsyancılar geçidin bir ucundaydı, askerler öbür ucunda. Bir parmaklıktan öbürüne karşılıklı ateş ediliyordu. Bu yanardağı yakından görmeye gitmiş olan bir gözlemci, bir hayalperest, bu kitabın yazarı, geçitte iki ateş arasında kaldı. Kurşunlardan korunmak için, dükkânların arasındaki yarım sütun çıkıntılarında başka sığınağı yoktu ve yarım saate yakın bir süre bu hassas durumda kaldı.

Bu arada toplan borusu çalıyordu. Askerler acele giyinip silahlanmaktaydı. Belediyelerden jandarmalar çıkıyor, kışlalardan alaylar. Ancre Geçidi'nin tam karşısında bir davulcu eri hançerleniyordu. Bir başkası da Le Cygne Sokağı'nda otuz kadar delikanlının saldırısına uğradı: Davulunu patlatıp, elinden kılıcını aldılar, yani ucuz kurtuldu. Bir üçüncüsü Grenier-Saint-Lazare Sokağı'nda vuruldu. Michel-le-Comte Sokağı'nda ise birbiri ardı sıra üç subay öldürülmüştü. Les Lombards Sokağı'nda yaralanan birçok belediye muhafızı geri çekilmekteydi.

Cour-Batave'nin önünde bir milli muhafız birliği, Cumhuriyet Devrimi, no: 127 yazılı kırmızı bir bayrak buldu. Acaba bu gerçekten de bir devrim miydi?

Ayaklanma, Paris'in merkezini içinden çıkılmaz, dolambaçlı, dev yapılı bir tür kale haline getirmişti.

Kaynak oradaydı, sorun da elbette orada olacaktı. Gerisi sadece önemsiz birer çatışmaydı, o kadar. Kararın orada verileceğini ispatlayan konu da, çarpışmanın orada henüz başlamamış olmasıydı.

Bazı alaylarda askerler kararsızdı. Bu da, bunalımın ürkütücü karanlığını büsbütün arttırıyordu. Temmuz 1830'da tarafsızlığını ilan eden 53. alayın halk tarafından nasıl çılgınca alkışlandığını hatırlamaktaydılar. Bu alaya, büyük savaşlarda sınav vermiş olan iki korkusuz asker; Mareşal De Lobau ile General Bugeaud komuta ediyorlardı. Bugeaud, Loban'ın emrindeydi. Bugeaud Şehir Muhafızları'nın tüm birlikleriyle kuşatılmış taburlardan kurulu büyük devriye kolları, başlarında bir polis komiseriyle ayaklanan sokakları keşfe gitmekteydi.

Kendi açılardan isyancılar da inanılmaz bir cüretle dörtyol ağızlarının köşelerine nöbetçi yerleştiriyor, barikatların dışına devriye gönderiyorlardı. Taraflar karşılıklı olarak birbirini gözetlemekteydi. Hükümet, elinde koca bir ordu olduğu halde tereddüt ediyordu. Neredeyse gece bastıracaktı. Artık Saint-Merry Kilisesi'nin tehlike çanları çalmaya başlamıştı. Dönemin Harbiye Bakanı, aynı zamanda Austerlitz'e katılmış olan Mareşal Soult bu durumu derin bir kaygıyla izliyordu.

Düzenli manevralara alışmış olan ve taktikten, savaşların bu pusulasından başka hiçbir kaynak ve kılavuza sahip olmayan bu yaşlı denizciler, “halkın öfkesi” denilen muazzam dalga karşısında afallayıp kalmışlardı. Devrimlerin rüzgârına yön vermek elde değildi.

Banliyöde yığılı kuvvetler, düzensiz bir şekilde acele şehre aktarılıyordu. 12. hafif piyade alayının bir taburu koşar adım Saint-Denis'den geliyordu. 14. alay Courbevoie'den yola çıkmıştı. Harbiye'nin bataryaları Carrousel'de mevzilenmişti. Vincennes'den büyük bir gürültüyle toplar iniyordu.

Tuileries Sarayı ıssızlaşıyordu. Louis-Philippe ise huzur içindeydi.

5. Paris'in Orijinalitesi

Belirttiğimiz gibi, Paris iki yıldır bir dizi ayaklanma yaşamıştı. Ayaklanan mahalleler dışında hiçbir şey, Paris'in bir isyan sırasındaki çehresi kadar şaşırtıcı bir şekilde sakin olamaz. Paris, her şeye çok çabuk alışır; buysa sonuçta bir ayaklanmadır ve Paris'in yapacak öyle çok işi vardır ki, bu kadarcık bir şey için tutup da rahatını bozmaz. Ancak bu dev kentler sunabilir bu türden manzaraları. Ve ancak bu muazzam alanlar aynı zamanda hem iç savaşı hem de şu akıl almaz sakinliği iç içe barındırabilir. Genel olarak, ayaklanma başlayıp da trampet sesleri yükselince dükkân sahibi önce, “Sanırım Saint-Martin Sokağı'nda dalaşma var,” demekle yetinir.

Ya da:

“Saint-Antoine Mahallesi'nde mi yoksa bu iş?” der.

Çoğu zaman da kayıtsızlıkla hemen ekler:

“Oralarda bir yerde işte!”

Ama biraz zaman geçip de yayılma ateşleriyle takım ateşlerinin kulak patlatıcı uğursuz gürültüsü fark edilir olunca, “Desene azıttılar!” der aynı dükkân sahibi. “Gittikçe kızışıyor!”

Bir an sonra da isyanın yaygınlaşıp yaklaştığını sezerse, alelacele dükkânını kapatır ve hemen üniformasını giyer: Yani canını tehlikeye atıp, malını güvence

altına alır.

Bir dörtyol ağzında, bir geçitte, bir çıkmaz sokakta çarpışılmaktadır: Barikatlar alınır, verilir, yeniden geri alınır. Kan akar, mermiler evlerin cephesini delik deşik eder, kurşunlar insanları yataklarında bulur, yollar cesetlerle dolup taşar. Ama birkaç sokak ötede de salonlarda oynanan bilardoların top sesleri duyulmaktadır. Tiyatrolar açıktır, vodvilleri gidip rahatça seyredebilirsiniz. Meraklılar, savaş alanı haline gelmiş sokakların iki adım ötesinde konuşup gülüşmektedirler. Faytonlar yolları tıkamakta, insanlar akşam yemeğine gitmektedirler. Bazen yemek için, vuruşulan mahallede bir lokanta seçildiği bile olur.

12 Mayıs 1839 ayaklanması sırasında Saint-Martin Sokağı'nda, üzeri Fransız bayrağının renklerini taşıyan bir bezle örtülü ve içi meyan şerbeti dolu sürahilerle yüklü bir el arabasını zar zor sürükleyen sakat ve ufak tefek bir ihtiyar, barikattan müfrezeye, müfrezeden barikata gidip gelerek bir hükümete bir anarşiye tam bir tarafsızlık içinde serinletici içecek sunuyordu!

Bundan daha şaşırtıcı ne olabilirdi ki? Paris isyanlarının başka hiçbir başkentte rastlanmayacak orijinal karakteri de budur işte! Ve bunun için iki şey gereklidir: Paris'in büyüklüğü ve neşesi, Voltaire ile Napoléon'un kenti. Bir arada, iç içe.

Gelgelelim bu defa, 5 Haziran 1832 ayaklanmasında bu büyük kent, ilk olarak belki kendinden de güçlü bir şey hissetti ve korktu. Her yerde, en uzak ve en "kaygısız" mahallelerde bile kapı, pencere ve panjurların daha gündüzden kapandığı görüldü. Cesaretliler silahlanırken ödleler gizlenmiş, tasasız ve telaşsız işine giden yolcu ortadan kaybolmuştu. Çoğu sokak, öğle vakti, saat sabahın dördü gibi bomboştu. Ortalığı ayağa kaldıran ayrıntılar anlatılmakta, uğursuz haberler yayılmaktaydı: *Banka'yı ele geçirmişlerdi*; sadece Saint-Merry Manastırı'nda, kilisenin içinde mevzilenmiş olan altı yüz kişi vardı; hat hiç de emin değildi; Armand Carrel, Mareşal Clauzel'e gitmiş ve mareşal ona: "*Önce bir alay kurun*," demişti; Lafayette yine hastaydı, ama yine de onlara, "*Ben sizin emrinizdeyim. Oturacak bir sandalye bulabileceğim her yere arkanızdan gelirim*," demişti; daima uyanık durmak gerekmekteydi; geceleyin Paris'in ıssız semtlerindeki evleri basmaya hazırlananlar vardı (biraz da Paris polis müdürünün hayal gücünün ürünüydü bu); Aubry-le-Boucher Sokağı'na da bir batarya yerleştirilmişti. Lobau'yla Bugeaud anlaşmış durumdaydılar ve gece yarısı ya da en geç gün ışıırken, biri Bastille'den, ikincisi Saint-Martin Kapısı'ndan, üçüncüsü La Grève'den, dördüncüsü de Les Halles'den gelmek üzere ayaklanmanın merkezine aynı zamanda dört kol birden yürüyecekti; belki de askeri birlikler Paris'i boşaltıp Champ de Mars'a çekileceklerdi; bu defa işin

nasıl sonuçlanacağı belli değildi, ama çok ciddi olduğu belliydi. Mareşal Soult'un tereddütlerini gidermeye çalışanlar vardı; sanki niçin hemen saldırıya geçmiyordu; kesin olan bir şey varsa, o da mareşalin derin düşünceler içinde çırpındığıydı: İhtiyar aslan, bu karanlığın arkasında bilinmeyen bir canavarın kokusunu almıştı, görünen oydu.

Akşam oldu ve tiyatrolar açılmadı. Devriyeler öfke içinde dolaşıyorlardı. Yollardan gelip geçen herkesin üstü aranmakta, şüpheliler hemen tutuklanmaktaydı. Saat dokuzda sekiz yüzü aşkın insan tutuklanmış, polis müdürlüğü dolmuştu. Hele Conciergerie Hapishanesi'ndeki Paris Caddesi adı verilen uzun mahzene saman denkleri doldurulmuştu; bunların üzerinde yatan tutuklu yığınlarına da Lyonlu Lagrange yiğitlik söylevi veriyordu. Onca insanın ağırlığı altında ezilen saman demetlerinden şiddetli bir sağanak hışırtısı yükselmekteydi. Öbür hapishanelerdeki tutuklularsa avlularda, açık havada, birbirlerinin üzerinde yığılmış yatıyorlardı.

Her yerde kaygı ve telaş vardı. Havada Paris'in hiç alışık olmadığı bir titreme dolanıyordu.

Evlerde bile barikatlar kurulmaktaydı, kadınlar ve analar endişe içindeydiler.

“Aman Tanrım! Eve hâlâ dönmedi!”

İşte sadece bu sözler işitilmekteydi.

Uzaktan uzağa birdenbire araba sesleri geliyordu. Kapıların eşiğine gizlenip gürültüleri, iniltileri, bağırıları, uğultuları, boğuk ve anlaşılmaz biçimde karmakarışık yankıları dinliyor ve birbirlerine şunları söylüyorlardı:

“Süvariler geliyor!”

“Bunlar cephane taşıyan arabalar!”

Bu arada özellikle Saint-Merry Kilisesi'nin çanlarını duymaktaydılar. İlk top sesini bekliyorlardı. Sokakların köşelerinden birtakım adamlar fırlamakta, “Evlerinize girin!” diye haykırıp, ortadan yok olmaktaydılar.

Ve telaş içinde kapıları sürgüleyip, birbirlerine soruyorlardı:

“Peki, ne olacak bu işin sonu?”

Paris, gece ilerledikçe, isyanın o müthiş ısıltısıyla her dakika biraz daha ölümcül bir renge bürünüyordu.

ON BİRİNCİ KİTAP

ATOMUN KASIRGAYLA KARDEŞ OLUŞU

1. Gavroche'un Şiirinin Kökenlerine Bakış; Bir Akademi Üyesinin Bu Şiir Üzerindeki Etkisi

Halkla askerin, tersane önünde göğüs göğüse karşılaşmasından doğan ayaklanmanın, tabutu izleyen kalabalık içinde önden arkaya doğru bir harekete yol açtığı anda –bütün yollar boyunca bu kalabalık, cenaze alayının tepesine çıkmış durumdaydı– korkunç bir geri çekilme oldu. Kalabalık sarsıldı, birden sıralar bozuldu ve herkes koşuşmaya başladı: Kimileri hücum naraları atarak, kimileri de korkudan kaçıyorlardı. Caddeleri kaplayan o koca ırmak göz açıp kapayıncaya kadar bölünmüş; sağa sola taşıp yıkılan bir sedden sular boşalır gibi, tam iki yüz sokağa insan seli yayılmıştı. O sırada, elinde Belleville tepelerinden kopardığı bir sarısalkım dalı bulunan hırpani kılıklı bir çocuk, Ménilmontant Sokağı'ndan aşağı doğru inerken, oradaki bir hırdavatçı kadının dükkânının önündeki sergide eski bir tabanca gördü. Hemen çiçekli dalı kaldırıma fırlattı ve kadına seslendi:

“Şey ana, şeyinizi ödünç alıyorum!”

Tabancayı kapmasıyla, fırlayıp kaçması bir olmuştu.

İki dakika sonra, Amelot ve Basse sokaklarından dehşetle kaçışan bir burjuva topluluğu, tabancasını sallaya sallaya şarkı söyleyen bir çocukla karşılaşacaktı:

*Gece her şey karanlık
Gündüz her şey aydınlık
Uydurma bir yazıya
Şaşar kalır burjuva
Biraz erdemli yaşa
Tak başa sivri şapka*

Çocuk küçük Gavroche'tu. Savaşa gidiyordu.

Caddeye çıkınca tabancanın horozunun olmadığını fark etti.

Yürüyüşünü düzenlemeye yarayan bu şarkıyı kim yazmıştı acaba, aklına estiğinde söylediği bütün öbür şarkıları? Bilmiyoruz. Belki de hepsi onun yapıtlarıydı, kim bilir! Zaten Gavroche tutulan bütün halk şarkılarını bilirdi ve

onlara kendine özgü bir cıvıltı katıp karıştırırdı. Doğanın sesleriyle Paris'in seslerini iç içe geçiştirip yepyeni bir müzik yaratıyordu. Kuşların repertuarıyla atölyelerin repertuarını evlendiriyordu. Ressam çıraklarını iyi tanırđı; bunlar kendi kabilesine komşu kabiledendi. Bilindiğı kadarıyla üç ay mürettip çıraklığı yapmıştı. Bir gün akademi üyesi M. Baour-Lormian'a bir hizmette bile bulunmuştu. Gavroche, tam bir edebiyat velediydi.

Gavroche, fil evine o iki yavrucağı aldığı berbat yağmurlu gecede kendi öz kardeşlerinin imdadına koştuğunu bilmiyordu. Akşam kardeşleri, sabah babası: İşte böyle geçmişti gecesi! Şafak sökerken alelacele Les Ballets Sokağı'ndan ayrılıp file dönmüş ve iki küçüğü oradan adeta bir sanat gösterisi yaparak çıkarmış ve yine oracıkta uyduruverdiği bir kahvaltüyü onlarla bölüşmüş, daha sonra da onları, kendisini de yetiştirmiş olan iyiler iyisi Sokak Ana'ya emanet edip gitmişti. Akşam yine onlara, ayrılırken aynı yerde buluşmak üzere söz vermiş ve bir de şu veda söylevini çekmişti:

“Ben şimdi dümeni kırıyorum, yani cızlamı çekiyorum. Ya da saraylılar gibi konuşacak olursak, sıvışmaktayım. Ananızı, babanızı bulamayacak olursanız, akşam yine buraya gelin bebekler. Karnınızı doyurur, sizi yatırırım.”

Ama çocuklar geri dönmedi: Ya belediye jandarması bulup nezarete atmış, ya herhangi bir sokak soytarısı çalmış ya da muazzam bir Çin bilmeceğine benzer Paris sokaklarında kaybolmuşlardı. Çağdaş toplum âleminin alt tabakaları, bu türden kayıp izlerle doludur hep. Gavroche, onları bir daha görememişti. O gecenin üzerinden üç ay geçmiş ve Gavroche, birçok defa başını kaşıyarak, “Benim o iki hergele ne cehenneme gittiler acaba?” diye kendi kendine düşünmüştü.

Bu arada Gavroche, hiç bırakmadığı tabancası elinde, Le Pont-aux-Choux Sokağı'na ulaşmıştı. Bütün sokakta sadece bir tek dükkânın açık kaldığını gördü. Üzerinde düşünmeye değer bir nokta da, söz konusu dükkânın bir pastacı dükkânı oluşuydu: Bu bilinmeyen bir âleme dalmadan önce elmalı bir pasta yiyebilmek için bulunmaz bir fırsattı. Durup ceplerini yokladı, tersyüz etti, yelek cebini karıştırdı. Hiçbir şey bulamadı. Tek bir meteliğı yoktu.

Gavroche, avazı çıktığı kadar haykırdı:

“İmdaaat!”

Son pastayı yiyememek insana gerçekten acı verir.

Yine de yoluna devam etti.

İki dakika sonra Saint-Louis Sokağı'ndaydı. Le Parc-Royal Sokağı'ndan geçerken, birden az önce elde edemediğı pastanın öcünü alma isteğıyle kıvrandı

ve tiyatro ilanlarını büyük bir zevkle yırttı.

Biraz ileriden sağlıklı, iyi giyimli birtakım insanlar geçiyordu. Gavroche, bunları büyük gelir sahiplerine benzetti, omuzlarını silkti ve rastgele bir tükürük halinde şu ağız dolusu felsefi safrayı savurdu.

“Ne pis, ne yağlı heriflerdir şu zenginler! Durmadan tıknırlar, nefis yemekler içinde adeta debelenirler! Bunlar paraları nereye mi harcar? Kendileri de bilmez ki! Yerler paralarını, yerler! Adıyla sanıyla yerler işte! Mideleri aldığı kadar!”

2. Gavroche Yürüyüşte

Horozu olmayan bir tabancanın elde sallanması; onun sokağın ortasında elde taşınması, öylesine bir kamusal işlemdir ki, Gavroche, attığı her adımla ruhunun biraz daha yükseldiğini hissetti. Söylediği Marseillaise’in dizeleri arasında bağırıyordu:

“Her şey yolunda, keyifler kekâ! Sol ayağım çok ağrıyor, herhalde bir yere çarpıp romatizmamı kırdım. Ama yine de çok mutluyum yurttaşlar! Burjuvalar rahat dursun, yoksa suratlarına yırtıcı dörtlükler aksırırım! Polis hafiyeleri mi dediniz? Bissürü köpek işte! Köpoğlu köpekler! Yavaş gel oğlum, bari köpeklere hakaret etmeyelim! Amma da horozlanıyorlar be! Hey Tanrım, şimdi de horozlara hakaret ediyoruz, iyi mi! Laf aramızda, doğrusu şimdi tabancamda horoz olsun isterdim! Anayoldan gelmekteyim arkadaşlar, iş kızışıyor. Ortalık fıkır fıkır kaynamaya başladı, ağır ve emin fıkırtılarla pişip, kıvama girmekte: Tencerenin köpüğünü alma vaktidir! Yiğitlerim, ileri! Pis kanlar evlekleri sulasın biraz! Hayatımı yurduma bağışladım, sevdiğimi bir daha göremeyeceğim! Hey gidi yavrum, hey gidi! Umurumda bile değil artık! Yaşasın sevinç! Aslanlar gibi vuruşalım haydi, zorbalıktan bıktım usandım!”

Tam o sırada oradan geçen mızraklı bir süvari atıyla birlikte yere yuvarlanmıştı. Gavroche, tabancasını kaldırıma bıraktı, gidip adamı kaldırdı, sonra da atın kalkmasına yardımcı oldu. Ve tabancasını alıp yoluna devam etti.

Thorigny Sokağı’nda baştan başa barış ve sessizlik hâkimdi. Marais semtine özgü bu duyarsız uyuşukluk, çevreyi kaplayan geniş uğultuyla çelişmekteydi. Bir kapının eşiğinde çene çalan dört kadın vardı. İskoçya’nın cadı üçlülerine karşılık Paris’in zevzek hatun dörtlüleri vardır ve “Kral olacaksın!” kehaneti, Armuyr çalılığında Macbeth için ne kadar uğursuzsa, bir o kadar Baudoyer dörtyol ağızda da Bonaparte için uğursuzdur: Bu kehanet her iki durumda da aynı karga sesini çıkarır.

Thorigny Sokağı dörtlüsü sadece kendi işleriyle meşguldüler. Bu dörtlü, üç kapıcı kadınla, sırtında küfesi, elinde kancası olan bir paçavracı kadından

oluşuyordu. Her biri ihtiyarlığın çökkünlük, tiritlik, bunaklık ve hüznün adı verilen dört köşesinden birinde ayakta durur görünmekteydi.

Paçavracı kadın, iyilikbilir bir kadındı. Kapıcı kadınların, gülümsemeye hiç mi hiç benzemeyen o kendine özgü sırtışıyla hep gülümserdi. Aralarında aşağı yukarı şuna benzer konuşmalar geçerdi:

“Söyleyin hele, sizin kedi yine edepsizlik ediyor mu?”

“Aman canım, bilmez misiniz ki kediler bu dünya kuruldu kurulalı köpeklerin düşmanıdır! Köpekler hep şikâyet eder durur.”

“İnsanlar... insanlar da şikâyet eder oldu artık!”

“Gelin görün ki kedi piresi insanlarda barınmaz.”

“Orası öyle ama köpekler tehlikelidir. Hatta bir yıl, hiç unutmam, o kadar çok köpek türemişti ki gazeteler bile yazmıştı! Tuileries’de Roma Kralı’nın o küçücük arabasına koşulan kocaman koyunların olduğu dönemdeydi. Roma Kralı’nı hatırlıyorsunuz, değil mi?”

“Ben Bordeaux Dükü’nü çok severdim.”

“Ben XVII. Louis’yi hatırlıyorum. Ne yalan söyleyeyim, onu daha çok severdim!”

“Yine etin yanına yanaşılmıyor Patagon Kadın!”

“Aman hiç sözünü etmeyin, kasapların yanına yaklaşabilene aşkolsun! Sakatatla avunmaktayız!”

Burada paçavracı kadın konuşmaya girdi:

“İşler durgun hanımlar, hem de pek durgun! Çöp yığınlarından hiçbir şey çıkmaz oldu. Artık kimse çöpe bir şey atmıyor, herkes her şeyi kendisi yiyor!”

“Sizden daha yoksulları da var, örneğin Vargoulême Kadın.”

Paçavracı kadın saygıyla karşılık verdi:

“Doğru lafa can kurban!” dedi. “Benim ne de olsa bir mevkiim var.”

Bir süre sustular. Sonra paçavracı kadın, insanın yaratılışında bulunan gösteriş ihtiyacının etkisiyle ekledi:

“Sabahleyin eve döner dönmez küfeyi bir güzel ayıklarım, önce kendi ayıklamalarımı yaparım. Bunlar odamda ayrı ayrı yığınlar halinde durur: Paçavraları bir sepete, sebze koçanlarını bir kovaya, çamaşırları dolaba, yünlülere konsola, eski kâğıt parçalarını pencere kenarına, yenebilecek durumda olanları benim kâsenin içine, cam kırıklarını ocağa, eski paçavralarla terlikleri kapının arkasına, kemikleri de karyolamın altına yerleştiririm.”

Arkalarında durmuş onları dinlemekteydi Gavroche:

“Hey ihtiyarlar,” dedi. “Siz de mi siyasetten konuşmaya başladınız?”

Üzerine hakaret çılgınlıklarından oluşan ağız dolusu bir küfür boşaldı:

“Alın işte bir hergele daha!”

“Ne tutuyor elinde o öyle? Tabanca mı?”

“Pis dilenci velet, kim olduğunu merak ediyorum!”

“Hükümeti devirmezlerse, hiçbir zaman rahat edemezler!”

Gavroche, bütün bu küfür yağmuruna karşılık büyük bir çalımla nanik hareketi yapmakla yetinmişti.

Paçavracı kadın bağırdı:

“Şu baldırı çıplağa bakın!”

Patagon Kadın dedikleri kadın, büyük bir üzüntü içinde öfkeyle iki elini birbirine vurdu:

“Bu gidişle başımıza taş yağacak!” dedi. “Başımıza ne faleketler gelecek, görürsünüz! Hani şu bitişikte oturan keçisakallı uğursuz var ya, işte o her sabah kolunda pembe hotozlu bir tazeyle çıkar giderdi; bu sabah baktım, kolunda bir tüfekte gidiyor. Bacheux Kadın’ın dediğine bakarsan, geçen hafta yine bir devrim olmuş! Şeyde olmuş... Şeyde canım... Neredeydi? Hah, Pontoise’da! Sonra da bakın işte bu iğrenç serseri elinde tabancasıyla karşımızda çalım satıyor! Dediklerine göre Célestins Mahallesi ağzına kadar topla doluymuş. Dünya âlemi huzursuz etmek için bir sürü pis icat çıkaran bu alçak domuzlara karşı hükümet ne yapsın? Bunca felaketin ardından biraz olsun soluk alır gibi olmuştuk. Hey Tanrım! Ne korkunç günlerdi onlar! O zavallı dilber kraliçenin mahkûmlar arabasında giyotine götürülüştünü hatırlıyorum da! Şimdi bütün bunlar yeniden tütün fiyatlarını artıracak! Buyrun bakalım, alçaklık değil de nedir bu, söyleyin! Seni hınzır namussuz seni! Hiç aklından çıkarma, sehpa kellen kesilirken gelip seni seyredeceğim!”

“Burnunu çekiyorsun kocakarı, koca burnunu sümkürsene!” dedi Gavroche.

Sonra yürüyüp uzaklaştı.

Pavée Sokağı’na girerken birden aklına paçavracı kadın geldi ve kendi kendine yüksek sesle düşünmeye koyuldu:

“Devrimcilere hakaret etmekle yanılmaktasın kaldırım cadısı! Elimdeki tabanca senin çıkarınadır. Ben onu küfende yiyebileceğin daha çok şey bulunsun diye taşıyorum!”

Tam o sırada arkasından bir ses yükseldi. Dönüp baktı, kapıcı Patagon Kadın’ı gördü: Onu izlemiş olmalıydı. Şimdi durmuş, uzaktan yumruğunu sallayarak

bağırmaktaydı:

“Piçsin sen, piç! Piçsin, anlıyor musun?”

“Ha, şu mu?..” dedi Gavroche, “Bilmem neyimin köküne kadar!”

Az sonra Lamoignon Konağı’nın önünden geçerken bağırdı:

“Bütün herkes savaşa, ileri!!!”

Birden içine bir keder çöktü. Elindeki tabancaya onu insafa getirmek ister gibi sitemle baktı:

“Ben yürüyorum, ama sen yürümüyorsun,” dedi.

Bir acıyı, ancak bir başka acı unutturabilir. Yanından sıska küçük bir köpek geçiyordu. Gavroche merhamete geldi:

“Zavallı oğlan!” dedi. “Fırtınaya mı tutuldun da böyle cascavlak kaldın?”

Sonra da L’Orme-Saint-Gervais’ye doğru uzaklaştı.

3. Bir Berberin Haklı Öfkesi

Gavroche’un, kendilerine filin babacan kocaman karnını açtığı iki yumurcağı oradan kovmuş olan saygıdeğer berber o anda dükkânında, imparatorluk döneminde hizmet etmiş, Legion d’honneur nişanına sahip eski bir askeri tıraş ediyordu. Laf lafı açıyordu. Zaten berber dükkânlarında hep böyle olmaz mı! Berber, yaşlı emekli askere önce ayaklanmadan, sonra da General Lamarque’tan söz etmiş, Lamarque’tan Napoléon’a gelmişti. Böylece berber-asker diyalogu başlıyordu. Öyle ki, Prudhomme orada olup da konuşulanları dinlemiş olsa, bunu hakkıyla süsleyip püsler, üstüne de şu başlığı koyardı: *Ustura ile kılıcın diyalogu*.

İlkin berber sormuştu:

“İmparator ata nasıl binerdi efendim?”

Yaşlı emekli asker şu cevabı vermişti:

“Kötü binerdi, kötü! Düşmesini bilmezdi, onun için de attan hiç düşmezdi.”

“Güzel ve soylu atları vardı herhalde? İmparator bu! Olması gerekir, öyle değil mi? Güzel soylu atları olması gerekir.”

“Bana nişan taktığı gün atını yakından gördüm. Süt beyaz bir koşu hayvanıydı. Bir kısrak! Kulakları ayrık, beli içerlekti. Alnının ortasında siyah bir yıldız olan ince bir başı, çok uzun bir boynu, pek güçlü diz eklemleri vardı. Omuzları yuvarlak, sağrısı alabildiğine güçlüydü. Boyu on beş karıştan biraz daha uzundu diyebilirim.”

“Doğrusu güzel atmış!” dedi berber.

Askerin cevabı kısa ve kesin oldu:

“Elbette, imparatorumuzun atıydı!”

Berber bu cevap üzerine bir süre susmanın uygun düştüğünü sezinlemişti. Nitekim öyle de yaptı. Sonra yeniden sordu:

“İmparator hazretleri sadece bir defa yaralandılar değil mi efendim?”

Yaşlı emekli asker, olaya tanıklık etmiş olanların sakin ve görkemli sesiyle cevap verdi:

“Topuğundan! Ratisbonne’da! Onu hiçbir zaman o günkü kadar güzel giyinmiş görmemişim! Gümüş para gibi pırıl pırıldı!”

“Peki ya siz! Sizin almış olduğunuz yaraların haddi hesabı yoktur herhalde?”

“Benim mi? Hayır! Ben fazla yaralanmadım! Marengo’da enseme iki kılıç yedim, Austerlitz’de sağ koluma bir kurşun, bir kurşun da Iéna’da sağ kalçama. Friedland’da nah şuraya bir süngü. Moskova’da gelişi güzel yedi mızrak, belki de sekiz. Şimdi iyi hatırlamıyorum! Lutzen’de bir mermi parçası bir parmağımı ezdi. En son da Waterloo’da baldırıma bir kurşun saplandı. İşte hepsi bu kadar!”

Tumturaklı bir sesle bağırdı berber:

“Savaş alanında ölmek ne güzel şey! Size namusum üzerine yemin ederim ki, bir döşekte, hastalıktan inleyerek, ağır ağır, her gün biraz daha eriyerek, ilaçlarla, yakırlarla, şırıngalarla, doktorlarla göçüp gitmektense karnımın ortasına bir gülle düşün isterim!”

“Siz de kestirmeden gitmeyi seviyorsunuz.”

Emekli yaşlı asker sözünü henüz bitirmişti ki, dükkânı korkunç bir çatırtı sarstı: Penceredeki koca camlardan biri şangırdayarak yere inmişti. Berber sapsarı kesildi:

“Tanrım!” diye haykırdı. “İşte bir tane!”

“Nedir?” diye sordu emekli yaşlı asker.

O da sararmıştı.

“Bir top mermisi!”

“İşte o top mermisi burada!”

Yaşlı asker bunu söylerken yere eğilmiş ve yuvarlanmakta olan bir şeyi yakalamıştı. Küçük bir taş parçasıydı.

Berber hemen kırık cama doğru koştu ve Saint-Jean pazarına doğru tabanları yağlamış kaçan Gavroche’u gördü. Gerçekten de o iki yumurcağın acısını hâlâ yüreğinde duyan Gavroche, dükkânın önünden geçerken berbere küçük bir merhaba demekten kendini alamamış ve ilk bulduğu taşı cama fırlatmıştı.

Rengi beyazdan mora çalmaya başlayan berber, şimdi ulur gibi bir sesle haykırıyordu:

“Şuna bakın şuna! Sırf kötülük olsun diye kötülük ediyor! Bu sokak serserisine kim, ne yaptı ki?”

4. İhtiyara Şaşıran Çocuk

Bu sırada Gavroche karakolu çoktan silahtan arındırılmış bulunan Saint-Jean pazarında, Enjolras, Courfeyrac, Combeferre ve Feuilly tarafından yönetilen bir toplulukla birleşmişti. Aşağı yukarı silahlanmış durumdaydılar. Bahorel’le Jean Prouvaire de onlara katılmış, böylece topluluk daha da genişlemişti. Enjolras’ta çift çakar bir av tüfeği vardı; Combeferre eline, üzerinde alay numarası taşıyan bir muhafız tüfeği almıştı; ayrıca kayışına, düğmeleri çözüp redingotunun altından görünen iki tabanca sallandırmıştı. Jean Prouvaire kendisine eski bir süvari filintası, Bahorel bir karabina yakıştırmıştı. Courfeyrac, kınından sıyrılmış şişli bir baston almıştı. Elinde çıplak bir hançer tutan Feuilly, en önde yürümekte, bir yandan da avazı çıktığı kadar bağırıyordu:

“Yaşasın Polonya!”

Soluk soluğa Morland Rıhtımı’ndan geliyorlardı. Üzerlerinde ne boyunbağları vardı ne de şapkaları. Yağmurdan bir hayli ıslanmışlardı. Gözleri ıslıl ıslıl parlıyordu. Gavroche, sakın bir tavırla onlara yaklaştı ve sordu:

“Nereye gidiyorsun?”

Courfeyrac, “Gel,” dedi.

Feuilly’nin hemen ardından Bahorel yürüyordu. Buna yürümekten çok, zıplayıp sıçrayarak ilerliyordu demek gerekir. Üzerinde koyu kırmızı bir yelek vardı. Yoldan geçenlerden birine hızla çarptı. Yere devrilen adam dehşetle bağırdı:

“Kızılar geliyor!”

“Kızılar ha!” diye karşılık verdi Bahorel. “Bu ne biçim korku böyle sayın burjuva? Oysa ben bir gelincik ya da bir lale görünce asla titremem. Gelin, şu kızıl korkusunu boynuzlu hayvanlara bırakalım sayın burjuva!”

Birden gözleri dünyanın en barışçı kâğıdının asılı durduğu bir duvar köşesine takılmıştı. Kâğıdın üzerinde Paris Başpiskoposu tarafından “cemaat”ine yazılmış bir yumurta yeme fetvası vardı. Bağırarak konuştu Bahorel:

“Cemaatmiş! ‘Kaz sürüsü demenin terbiyeli şekli’!”

Ve duvardan kâğıdı yırtıp aldı. Bu hareket, Gavroche’u fethetmeye yetmişti. O andan itibaren Gavroche, Bahorel’i incelemeye koyuldu.

Enjolras söze karıştı:

“Haksızsın Bahorel,” dedi. “Yerinde rahat bırakacaktın o kâğıt parçasını. Bizim işimiz onunla değil ki! Öfkeni boşuna harcıyorsun. Her şeyin sırası var. Saf dışından ateş açılmaz; ne tüfekte ne de yürekle!”

“Herkesin kendine göre bir üslubu vardır,” diye karşılık verdi Bahorel. “Bu piskoposların emirleri sinirime dokunuyor, ben izin verilmeden yumurta yemek isterim. Kaldı ki, öfkemi harcadığım falan da yok, daha yeni kızışmaktayım. Ve de o emri, Hercle!... iştahım açılsın diye yırttım...”

Gavroche’un bu Hercle sözcüğü dikkatini çekmişti. Bir şeyler öğrenme fırsatı çıktı mı, hiç kaçırmazdı; üstelik bu afiş yırtıcısına da saygı duyuyordu. Yaklaşıp sordu:

“Hercle ne demek?”

Bahorel, “Latince’de ‘Lanet olsun’ demektir,” diye karşılık verdi.

Bahorel bir pencerede onların geçişini seyreden soluk benizli ve siyah sakallı genç bir adam görmüştü. ABC Dostları’ndan biri olmalıydı. Hemen ona bağırdı:

“Çabuk fişek yollayın bize! *Para bellum.*”⁹⁹

Onlara öğrencilerden, sanatçılardan, işçilerden ve liman emekçilerinden oluşan bir kalabalık eşlik ediyordu. Çoğunun elinde sopa ve süngüler vardı. Kimisi de, Combeferre gibi, pantolonuna bir tabanca yerleştirmişti.

Topluluğun arasında çok yaşlı görünen bir adam da yürüyordu. Silahı yoktu ve düşünceli olduğu halde, onlardan geri kalmamak için acele ediyordu.

Gavroche, Courfeyrac’a sordu:

“Bu da kim oluyor?”

“Gördüğün gibi, yaşlı bir adam işte.”

Mösyö Mabeuf’tü o yaşlı adam.

5. Yaşlı Adam

Ne olup bittiğini anlatalım:

Enjolras’la arkadaşları, dragonlar hücumu kalktığında Bourdon Bulvarı’ndaki tahıl ambarlarının yakınındaydılar. Enjolras, Courfeyrac ve Combeferre, “Barikatlara!” diye bağırarak Bassompierre Sokağı’na dalmışlardı. Lesdiguières Sokağı’nda ağır ağır ilerleyen bir ihtiyarla karşılaştılar.

Dikkatlerini çeken, adamcağızın tıpkı sarhoşmuş gibi yalpalayarak yürümesi olmuştu. Ayrıca öğleye kadar hemen hemen hiç durmadan yağmur yağmış olduğu ve tam o sırada da bir hayli kuvvetli yağdığı halde adam şapkasını

giymemişti.

Courfeyrac, Mabeuf Baba'yı tanımakta gecikmedi. Onu, Marius'ü defalarca kapısına kadar geçirmiş olduğu için tanıyordu. Yaşlı kitap kurdunun yumuşak huylu ve ürkek bir insan olduğunu biliyordu. Adamcağızı bu kargaşalığın içinde, süvari hücumlarının hemen iki adım ötesinde, bir yaylın ateşinin neredeyse ortasında, yağmur ve kurşunlar altında başı açık görünce afallamış ve yanına koşmuştu. Ve seksenlik ihtiyarla, yirmi beşlik isyancı arasında şöyle bir konuşma geçti:

“Evinize dönün Mösyö Mabeuf.”

“Niçin?”

“Patırtı çıkacak.”

“İyi ya.”

“Süngüler sıyrılacak, tüfekler patlayacak Mösyö Mabeuf.”

“İyi ya.”

“Toplar da ateş açacak.”

“İyi ya. Siz nereye gidiyorsunuz?”

“Hükümeti yere sermeye gidiyoruz.”

“Çok güzel.”

Ve onları izlemeye koyulmuştu.

O andan beri de ağzından tek bir kelime çıkmamıştı. Adımlarını birdenbire kararlı atmaya başlamıştı. İşçiler yardım için koluna girecek olmuşlar, ama o bir baş işaretiyle reddetmişti. Neredeyse ilk sırada ilerliyordu. Bu ihtiyarda yürüyen bir adamın hareketiyle, uyuyan bir adamın yüzü bir araya gelmişti.

Öğrenciler kendi aralarında onu göstererek saygıyla fısıldaşıyorlardı:

“Amma da öfkeli bir dedeymiş!”

Kalabalıkta söylentiler dolaşıyordu. İhtiyarın eski bir Konvansiyon üyesi ve dolayısıyla da bu rejimin yeminli düşmanlarından biri olduğu ileri sürülmekteydi.

Topluluk şimdi La Verrerie Sokağı'na sapmıştı. Küçük Gavroche en önde yürüyordu. Avazı çıktığı kadar bağırarak söylediği şarkıyla sanki bir tür borazan olmuştu:

Bak işte ay doğuyor biz

Ne zaman ormana gideceğiz?

*Sordu Charlot Charlotte'e
Tu tu tu!
Chatou için Chatou*

*Tek bir tanrım var, tek bir kralım,
tek meteliğim, tek pabucum*

*Sabah sabah iki serçe
Dadanmıştı çiye kekiğe
gülüp eğleniyorlardı!*

*Zi zi zi!
Passy için Passy*

*Tek bir tanrım var, tek bir kralım,
tek meteliğim, tek pabucum!*

*Ve bu iki zavallı kurt
Sarhoş olmuştu körkütük
Güldü onlara bir kaplan
Don don don
Meudon için Meudon*

*Tek bir tanrım var, tek bir kralım,
tek meteliğim, tek pabucum!*

*Biri sövdü biri övdü
Ne zaman ormana gideceğiz?
Charlot Charlotte'e sordu
Tin tin tin!
Pantin için Pantin
Tek bir tanrım var, tek bir kralım,*

tek meteliğim, tek pabucum!

Saint-Merry'ye doğru ilerlemekteydiler.

6. Acemi Askerler

Topluluk her an biraz daha büyüyordu. Les Billettes Sokağı'na doğru, saçları ağarmaya yüz tutmuş uzun boylu bir adam katıldı. Courfeyrac, Enjolras ve Combeferre, adamın sert hatları olan cesur yüzünü hemen fark etmişlerdi, ama onu hiçbiri tanıımıyordu.

Kendini tamamıyla şarkı söyleyip, ıslık çalmaya, en önde oradan oraya seğırtmeye, horozsuz tabancasının dipçiğiyle dükkân kapılarını gümbürdetmeye vermiş olan Gavroche da bu adama dikkat etmemişti.

Tam bir rastlantı sonucu, La Verrerie Sokağı'na dalıp Courfeyrac'ın kapısının önünden geçtiler.

“İşte bu iyi denk düştü,” dedi Courfeyrac, “Kesemi evde unutmuştum, üstelik şapkamı da yolda kaybettim.”

Topluluktan ayrıлып, hızla evine daldı. Kesesiyle eski şapkasını aldı. Ayrıca, kirli çamaşırlarının içinde saklı duran küçük bir kasayı da aldı. Koşarak aşağı indi. Yine koşarak sokağa fırlıyordu ki, kapıcı kadın seslendi:

“Mösyö de Courfeyrac!”

Courfeyrac, sert bir sesle karşılık verdi:

“Hanımefendi, sizin adınız ne?”

Kadın afallayıp kalmıştı. Bir an ne cevap vereceğini kestiremedi, ama çok geçmeden toparlandı:

“Gayet iyi biliyorsunuz ki, ben kapıcı kadını,” dedi. “Adım da Veuvain Ana.”

“Tamam işte,” dedi Courfeyrac, “Hani siz beni şu soylular gibi adımın ekiyle çağırarak olursanız, ben de size o zaman De Veuvain Ana derim, olur biter. Şimdi söyleyin, ne var?”

“Sizinle görüşmek isteyen biri var.”

“Kim?”

“Hiç tanıımıyorum.”

“Nerede peki?”

“Benim orada.”

“Hey Tanrım!” dedi Courfeyrac.

Kapıcı kadın hemen açıklamaya koyuldu:

“Ama neredeyse bir saattir gelmenizi bekliyor.”

O sırada kapıcı odasından genç, işçiye benzer biri çıktı: Cılız, soluk benizli, kısa boylu, yüzü kırmızı ve çilli biriydi. Üzerinde delik bir ceketle, yamalı kadife bir pantolon vardı.

Courfeyrac’a yaklaşıırken, “Mösyö Marius’le mi konuşuyorum?” diye sordu.

Sesi, yüzünün tersine, hiç de bir kadın sesini andırmıyordu.

Courfeyrac, “Burada yok,” dedi.

“Akşam gelir mi acaba?”

“Bilemem.”

Courfeyrac ekledi:

“Tek bildiğim, ben dönmeyeceğim, o kadar.”

Küçük adam onu bir an süzdü, sonra sordu:

“Niçin dönmeyeceksiniz?”

“Niçini yok.”

“Peki, nereye gidiyorsunuz?”

“Bundan sana ne?”

“Kasanızı ben taşıyayım isterseniz?”

“Barikatlara gidiyorum.”

“Ben de sizinle gelebilir miyim?”

“İstersen gel!” dedi Courfeyrac. “Sokak serbest, kaldırımlar herkesin.”

Ve arkadaşlarına yetişmek için fırladı. Kasayı taşıyın diye onlardan birinin koluna tutuşturdu. Biraz önceki gencin kendisini izlemiş olduğunu ancak bir çeyrek saat sonra fark etti.

Kalabalık bir topluluk, ille de istediği yere gitmez. Bu tür toplulukların rüzgârla sürüklendiğini açıklamıştık. Nitekim onlar da Saint-Merry’yi geçtiler ve nasıl olduğunu bilmeden, kendilerini Saint-Denis Sokağı’nda buldular.

ON İKİNCİ KİTAP CORINTHE

1. Kuruluşundan Bu Yana Corinthe'in Tarihi

Bugün Rambuteau Sokağı'na Halles tarafından giren Parisliler, hemen sağlarında, Mondétour Sokağı'nın karşısında bir sepetçi dükkânı göreceklendir. Üzerinde İmparator Büyük Napoléon'un göstergesi olan bir sepet bulunan tabelada şu ifade yer almaktadır:

NAPOLÉON BAŞTAN BAŞA
SORGUN AĞACINDANDIR

Bugünkü Parisliler, bu yerin bundan henüz otuz yıl önce yaşamış olduğu korkunç sahneleri akıllarının ucundan bile geçiremezler.

Eski kayıtlarda Chanverrierie diye yazılı olan ve La Chanvrerie Sokağı ile Corinthe adlı ünlü meyhane işte oradaydı.

Bu noktada kurulan ve Saint-Merry barikatının yanında oldukça sönük kalan barikat hakkında daha önce söylenenler herhalde unutulmamıştır. Biz şimdi burada, bugün artık derin bir karanlığa gömülmüş olan o müthiş Chanvrerie Sokağı barikatının üzerine bir parça ışık serpmeye çalışacağız.

Anlatımızın berraklığı adına okur, daha önce Waterloo için kullanmış olduğumuz yönteme başvurmamıza herhalde izin verir. O dönemde Saint-Eustache Tepesi yakınında, bugün Rambuteau Sokağı çıkışının yer aldığı, Paris Hallesi'nin kuzeydoğu açısında yükselen evler yığınının gerçeğine uygun bir şekilde tasarlamak isteyenler, gözlerinin önüne Saint-Denis Sokağı'na Halles'in üst ve alt kısımlarından geçen bir N harfini getirsinler. Bu N harfinin dikey çizgilerini La Grande-Truanderie ile La Chanvrerie sokakları, enlemesine çizgisini de La Petite Truanderie Sokağı oluşturur. Eski mi eski Mondétour Sokağı, bu N harfinin üç çizgisini en ters, en çarpık açılarla keser. Öyle ki, bu dört sokağın labirenti andıran karmaşıklığı, Halles'le, Saint-Denis Sokağı arasında, öteki yönde de Le Cygne ve Les Prêcheurs sokakları arasında, yaklaşık iki yüz metre karelik bir mekân üzerinde, acayip görünümlü ve değişik büyüklükte evlerden oluşan yedi adacık meydana getirir. Bunlar tıpkı bir şantiyedeki taş bloklar gibi, gelişigüzel bir biçimde yanlamasına konulmuş ve birbirlerinden daracık yarıklarla ucu ucuna ayrılmış evlerdi.

Daracık yarıklar diyoruz: Çünkü her birinde sekiz katlı viranelerin yükseldiği bu karanlık, sıkışık ve çıkıntılı sokaklar hakkında daha doğru bir fikir vermek pek kolay değil! Virane dediğimiz inler öylesine çöküntü içindeydi ki, örneğin evlerin cepheleri La Chanvrerie ve La Petite-Truanderie sokaklarında, ayakta durabilmek için, bir binadan öbürüne uzatılmış kalaslara dayanmaktaydı.

Sokak dar, ortadaki dere genişti; yoldan geçenler mecburen ıslak kaldırımlardan yürüyor, mahzeni andırır dükkânların önünden geçiyor, demir çemberlerle çevrili binek taşları, büyük çöp yığınları ve yüzyıllık demir parmaklıklı kapılarla karşılaşılıyorlardı. Rambuteau Sokağı işte bütün bunları ortadan kaldırdı.

Mondétour adı, birer çöplük halindeki bu sokakları kusursuz bir şekilde belirtir. Bu sokaklar, biraz daha ötede, Mondétour Sokağı'na açılan Pirouette Sokağı ile daha da iç içe geçmişlikleriyle kusursuz bir anlatım bulurlar.

Saint-Denis Sokağı'ndan La Chanvrerie Sokağı'na sapan bir yolcu sokağın gittikçe daraldığını görür ve uzun bir huninin içine girmiş gibi olurdu. Oldukça kısa olan bu sokağın sonunda da, geçidin Halles tarafından bir dizi yüksek evle kapandığını fark eder, sağda solda dalıp kaçabileceği iki açıklığı görmeyecek olursa, kendisini bir çıkmaz sokakta sanırdı. Bu, bir yandan Les Prêcheurs Sokağı'na, öbür yandan da Le Cygne Sokağı ile La Petite-Truanderie Sokağı'na ulaşan Mondétour Sokağı'ydı. İşte bu çıkmaz sokağa benzer yerin bitiminde sağ koldaki hendeğin köşesinde sokak üzerinde bir burun oluşturan ve ötekilerden daha alçak olan bir ev görülürdü.

Üç yüz yıldan beri ünlü bir meyhane işte bu iki katlı eve yerleşmiş ve orada keyif içinde yaşamıştır.

Koca Théophile'in:

Kendini asmış zavallı bir âşığın

Korkunç iskeleti sallanıyor orada.

dizeleriyle sözünü ettiği bu meyhane, yerin tam ortasında şenlikli bir gürültü yaratıyordu. Yer bir meyhane için biçilmiş kaftan olduğundan, babadan oğula geçiyordu.

Ünlü hiciv şairi Mathurin Régnier zamanında bu meyhanenin adı Pot-aux-Roses'du; arması da, resimli bulmaca modası uyarınca pembe boyanmış bir direkti.

Geçen yüzyılda, bugün sanat çevrelerinin küçümsediği ünlü bir resim ustası olan Natoire, bu meyhanede ve çoğu zaman da Régnier'nin oturduğu masada defalarca sarhoş olmuş; bir defa da pembe direğin üzerine, minnet duygusuyla

bir Korinthos üzüm salkımını çizmişti. Buna pek sevinen meyhaneci de dükkânın adını değiştirip, salkımın üstüne yaldızla: *Au Raisin de Corinthe* yazdırmıştı. İşte meyhanenin bugünkü adı *Corinthe* oradan kalmadır. Sarhoşlar için kestirme konuşmaktan daha doğal bir şey olamaz. Nitekim, Corinthe, zamanla Pot-aux-Roses'u yerinden söküp attı. O kadar ki, sülalenin son meyhanecisi durumunda olan Hucheloup Baba, gelenekten tamamıyla habersiz olduğundan, direği maviye boyattı!

Alt katta tezgâhın yer aldığı, üst katta da bilardonun olduğu birer salon vardı. Ayrıca, tavanı delen helezon biçiminde bir merdiveni de unutmayalım. Ve duvarlardaki duman isleriyle güpegündüz yanan mumları. İşte meyhane! Son bir nokta: Üstü kapalı bir merdiven, alt kattaki salondan şarap mahzenine iniyordu.

İkinci katta da Hucheloup'lar oturmaktaydı. Oraya bir merdivenle daha doğrusu, bir el merdiveniyle çıkılıyordu: Tek girilecek yeri, birinci kattaki gizli bir kapıydı. Damın altında ikiye bölünmüş bir tavan arası vardı: Burası hizmetçi kızların yuvasıydı. Mutfak ve tezgâhlı salon zemin katını bölüşmekteydi.

Kim bilir, Hucheloup Baba, belki de anadan doğma bir kimyagerdi. İşin belkisiz yanı, eşsiz bir aşçı oluşuydu. Onun meyhanesinde sadece içki içilmez, yemek de yenirdi.

Üstelik Hucheloup sadece ona özgü olan ve sadece onun dükkânında yenilebilen nefis bir yemek icat etmişti: Kendisinin *carpes au gras* diye adlandırdığı bir tür sazan dolmasıydı bu. Bu yemek bir mum ya da XVI. Louis döneminden kalma bir gaz lambası ışığında ve üzerine örtü yerine muşamba konulmuş masalarda yeniyor ve taa uzaklardan bu yemeği yemeğe gelenler oluyordu. Hucheloup, bir sabah aklına esmiş ve yoldan geçenleri 'spesiyalite'sinden haberdar etmek istemişti: Tıpkı kendine özgü yemekleri olduğu gibi, kendine özgü bir imlası vardı ve siyah boya çanağına daldırdığı fırçayla, 'yağda sazan' anlamına gelen *carpes au gras* yerine duvara şunları yazıvermişti:

CARPES HO GRAS¹⁰⁰

Sonra bir kış boyunca yağan sulu kar ve yağmur ilk sözcüğün sonundaki S harfiyle son sözcüğün başındaki G harfini silip götürmüş ve geriye şu kalmıştı:

CARPE HO RAS

Böylece, kar ve yağmurun da yardımıyla basit bir yemek ilanı, derin bir öğüt haline giriyordu.

Ve yine böylece Hucheloup Baba, Fransızca'yı öğrenmeden Latince'yi öğrenmiş, felsefeyi mutfaktan kaynaklandırmış ve sadece *Karem*'i (Büyük Perhiz) silmek isterken *Horavtius*'la eşitlemişti. İşin bir başka garip yanı da, bunun, aynı zamanda: “Kabareme giriniz” anlamına geliyor oluşuydu!

Bugün bunların hiçbiri artık yok. Mondétour labirentini daha 1847'de delik deşik edip genişlettiler. La Chanvrerie Sokağı ile Corinthe ise, Rambuteau Sokağı'nın kaldırım taşları altında yok olup gitti.

Az önce söylediğimiz gibi, Corinthe, Courfeyrac ve arkadaşlarının toplantı yeri değilse bile, toplandıkları bir yerdi. Corinthe'i ilk Grantaire keşfetmiş ve meyhaneye *Carpe Horas* adı nedeniyle girmiş, *Carpes au Gras* nedeniyle de müdavimi olmuştu. Yeniyor, içiliyor, gürültü yapıyordu. Az paraya çıkılıyor, veresiye içiliyor, bazen hiç para verilmiyor, ama gelenler daima güleryüzle karşılanıyordu: Hucheloup Baba, yüreği gibi, eli de açık bir adamdı.

İlginç bir özelliği de, bıyıklı bir kabare işletmecisi oluşuydu. Sürekli somurtur, müşterilerini ürkütmek ister gibi davranır, içeri girenlere homurdanırdı: Hizmet etmekten çok, kavga etmek ister gibi bir hali vardı. Ama bütün bu görünüşe rağmen, tekrarlıyoruz, içeri giren herkes güleryüzle karşılanmaktaydı. Bu tuhaf terslik, dükkâna müşteri çeken bir özellik olup çıkmıştı. Gerçekten de çoğu genç, biraz da Hucheloup Baba'nın nasıl heyheylendiğini görmek için gelirdi. Hucheloup Baba eski bir eskrim ustasıydı. Kahkahayı birdenbire koyverirdi. İçinin saflığına hiç yaraşmayan ürkütücü, kalın bir sesi vardı. Biçim trajik, içerik komikti bu adamda. En sevdiği şeylerden biri, insanları ürkütmektir. Tabanca biçimindeki enfiye kutuları gibiydi: Patlayacak sanır, sadece bir aksırık işitirdiniz.

Karısı Hucheloup Ana, sakallı ve alabildiğine çirkin bir yaratıktı.

Hucheloup Baba 1830 yılına yaklaşırken öldü. Onunla birlikte sazan dolmalarının sırrı da öbür dünyaya göçtü. Dul karısı, biraz da tasasından olacak, meyhaneyi işletmeye devam etti. Ama mutfak gün geçtikçe yozlaştı; zaten kötü olan şarapsa ağza alınmaz oldu. Ama Courfeyrac ve arkadaşları yine de Corinthe'e gitmeye devam ettiler: Bossuet'nin deyişiyle; acıdıkları için.

“Restoran” diye adlandırılan birinci kattaki salon, tabureler, sandalyeler, sıralar ve masalarla tıka basa dolu, büyük ve uzun bir odaydı. Bir de dokunsan yıkılacak türden bir bیلardo masası vardı. Buraya helezon şeklindeki merdivenle

çıkılıyordu: Salona, gemilerdeki ambar ağızlarına benzer, dört köşe bir delikten girilmekteydi.

Daracık tek bir pencereden ve daima yanar bırakılan eski bir gaz lambasından ışık alan bu salon, insanda bir çatı katı duygusu uyandırıyor. İçerdeki bütün dört ayaklı eşyalar sanki üç ayaklıymışçasına iş görmekteydiler. Kireçle badanalanmış duvarlarda süs olarak sadece Hucheloup Ana şerefine yazılmış olan şu dörtlük yer alıyordu:

*On adımda şaşar, iki adımda korkar
Tehlikeli burnunda bir et beni yatar
Her an titrersin üstüne sümkürecekle diye
Bir gün burnu ağzına düşecek diye*

Bu dizeler duvara kömürle yazılmıştı.

Hucheloup Ana, işte bu dörtlüğün önünde, hiç aldırış etmeksizin sabahdan akşama kadar gider gelir iş görürdü. Matelote ve Gibelotte adlı iki hizmetçi (bir ikinci adları da olduğunu duyan olmamıştı), Hucheloup Ana'nın kükürtlü şarap testilerini ve açları doyuran yağsız çorba dolu toprak kâseleri masalara yerleştirmesine yardım ederlerdi. Merhumun eski gözdesi olan Matelote, şişkoluğu, kısa boyu, kızıl saçları ve cırtlak sesiyle, herhangi bir mitoloji canavarından çok daha çirkindi; ama yine de, hizmetçilerin ev sahibesinin daima bir adım gerisinde durmalarını emreden kural uyarınca, kesinlikle Hucheloup Ana kadar çirkin değildi. Uzun, ipince, hastalıklı denecek kadar bembeyaz, gözlerinin etrafı mor halkalı, göz kapakları daima yarı kapalı, daima yorgun ve bitkin bir kadın olan Gibelotte, herkese, bu arada öbür hizmetçiye de, sessizce ve tatlılıkla, yorgunluktan belli belirsiz uykulu bir gülümsemeyle hizmet ederdi. Corinthe'te, yataktan ilk kalkan ve en son yatan oydu.

Restoran salonuna girmeden önce, Courfeyrac tarafından tebeşirle kapının üzerine yazılmış olan şu dizeyi okurdunuz:

Ziyafet; eğer mümkünse, yemek; gözün yiyorsa

2. Hazırlık Eğlenceleri

Laigle de Meaux, bildiğimiz gibi başka herhangi bir yerden çok, Joly'nin yanında yaşıyordu. Kuşun dalı gibi, onun da bir kulübesi vardı; iki dost birlikte yaşamakta, birlikte yemekte, birlikte uyumaktaydılar. Her şeyleri ortaktı, hatta Musichetta bile. 5 Haziran sabahı yemeğe Corinthe'e gittiler. Nezleden burnu

tıkanmış olan Joly'nin nezlesini yavaş yavaş Laigle de paylaşmaya başlıyordu. Havı dökülmüş giysiler vardı Laigle'in üzerinde, ama Joly'nin kıyafeti düzgündü.

Meyhanenin kapısını açtıklarında yaklaşık saat sabahın dokuzuydu.

Birinci kata çıktılar.

Onları Matelote'la Gibelotte karşıladı.

Laigle, "İstiridye, peynir ve jambon," dedi.

Ve oturdular.

Meyhane boştu. İçerde ikisinden başka kimse yoktu.

Joly ile Laigle'i hemen tanımış olan Gibelotte masaya bir şişe şarap koydu.

Henüz ilk istiridyeleri mideye indiriyorlardı ki, bir baş belirdi ambar ağzında ve bir ses, "Tam sokaktan geçerken harika bir peynir kokusu aldım ve geldim," dedi.

Grantaire'di bu.

O da bir tabure çekip masaya kuruldu.

Grantaire'i gören Gibelotte, hemen iki şişe şarap daha getirdi.

Böylece masada üç şişe şarap oldu.

Laigle, "Sen şimdi bu iki şişeyi içecek misin?" diye sordu Grantaire'e.

Grantaire, cevap verdi:

"Herkes kurnaz, ama sizler safsınız. İki şişenin bir adamı şaşırttığı hiç görülmemiştir."

Ötekiler yemekle başlamışlardı işe, Grantaire içmekle başladı. Ve ilk girişimde şişelerden birini yarıladi.

Laigle yeniden sordu:

"Midende bir delik falan mı var kuzum?"

"Delik diye senin dirseğindeki derler," diye cevap verdi Grantaire.

Bardağındaki şarabı da yuvarladıktan sonra ekledi:

"Hey gidi ağıtçıbaşı Laigle, hey! Elbisen iyice yaşlanmış."

"Elbette yaşlandı," diye cevap verdi Laigle. "Bu da, onunla iyi geçindiğimiz anlamına gelir. Benim bütün kırışıklıklarımı aldı, hiçbir şekilde bana engel olmuyor, bir kalıp gibi bütün biçimsizliklerimin üstüne oturdu, her hareketimi kolaylaştırdı. Beni ısıtmasa, adeta farkına bile varamayacağım. Eski elbiseler, eski dostlara benzer."

Konuşmaya Joly de katıldı:

“Çok doğru!” diye bağırdı.

Laigle sordu:

“Grantaire, bulvardan mı geliyorsun?”

“Hayır.”

“Joly’yle birlikte az önce kalabalığın başını gördük.”

Joly, “Eşsiz bir manzaraydı,” dedi.

“Bu sokak ne kadar sakın,” dedi Laigle. “Kim diyebilir ki şu anda Paris’in altı üstüne gelmekte? Bir zamanlar burada baştan sona manastırlar olduğu nasıl da belli oluyor! Du Breul’le Sauval, manastırların tam listesini veriyorlar, Keza Başrahip Lebeuf de veriyor. Karınca gibi kaynarmış bütün buralar, papazdan geçilmezmiş: Dazlağından baldırı çıplağına, dilencisinden karabaşına, yaşlısından tüysüzüne, perhizcisinden şarapçısına... Her türden varmış! Kaynarmış dedim ya...”

“Papaz, bu konuyu açma ne olur,” dedi Grantaire, “İnsana kaşıntı veriyor!”

Sonra da birden bağırdı:

“Tuh! Az evvel pek kötü bir istiridye yuttum: Lanet olsun! Hastalık hastalığım tutuyor yine. İstiridyeler bayat, hizmetçiler çirkin. Tiksiniyorum şu insan ırkından. Biraz önce Richelieu Sokağı’ndaki kitabevinin önünden geçtim. Kitaplık dedikleri o istiridye kabukları yığınının düşünmek bile bıktırıyor beni! Ne muazzam kâğıt salatası Tanrım! Ne kadar çok mürekkep, ne kadar çok yazı var! O kadar şey hiç üşenmeden nasıl yazılır? Hangi budalaydı o, insan, tüysüz bir iki ayaklıdır diyen? Ve kime rastladım bilir misiniz? Tanıdığım bir genç kıza. Genç ve güzel. İlkbahar gibi güzel. Adı Floréal olsa yeridir! Nasıl da mutluydu görseniz. Uçuyordu sevinçten, ağzı kulaklarına varıyordu fukaranın. Neden mi? Dün, çiçekbozuğu suratlı pis bir bankacı lütfedip kendisini yatağına buyur etmiş de ondan! Kadın dediğin ota da konuyor, boka da, yazık! Daha iki ay öncesine kadar bir çatı katında uslu uslu dikiş diken, kayış gibi yatağında günde beş saat uykuyla yetinen o haspa birdenbire bankacı metresi olmuş! Bu dönüşüm dün gece gerçekleşmiş. Kurban hatuna bu sabah rastladım. İşin korkunç yanı, en az dünkü kadar güzeldi yosma! Yüzüne bakınca bankacısı gözüküyordu. Güllerin, kadınlardan eksiği ya da fazlası ne? Bu fark üzerlerinde tırtılların bıraktığı izlerin görülür olmasıdır. Ah, ah, ah! Ahlak diye bir şey yok bu yeryüzünde. Aşkın simgesi mersini, savaşın simgesi defneyi, barışın simgesi zeytini, çekirdeğiyle Adem’i boğulacak hale getiren elmayı ve iç etekliklerin dedesi inciri buna tanık olarak gösterebilirim! Hak hukuka gelince: Nedir o, bilmek ister misiniz? Galyalılar Cluse’ü ele geçirmek için can atıyorlarmış; Roma da koruyor Cluse’ü

ve soruyor Galyalıları: “Cluse size ne yaptı?” Brennus cevaplıyor: “Alba size ne yaptıysa, Fiden a size ne yaptıysa, Ekualar, Volkslar ve Sabinler size ne yaptılarsa, Cluse de bize aynı haksızlıkta bulundu. Bütün şu saydıklarım sizin komşularınızdı, Cluselüler de bizim komşularımızdır. Ve biz komşuluğu, tıpkı sizin anladığınız gibi anlamaktayız: Siz Alba’yı çaldınız, biz de Cluse’ü alıyoruz.” “Cluse’ü alamazsınız,” dedi Roma. Bunun üzerine Brennus Roma’yı aldı ve haykırdı: “*Voe victis!*” (Altta kalanın canı çıksın!) diye. Hak ve hukuk işte bu! Ne kadar çok av hayvanı var bu dünyada ve ne kadar çok kartal var! İnsanın tüyleri diken diken oluyor.”

Bardağını Joly’ye uzatmıştı. Joly bardağı doldurdu. İçti Grantaire ve sonra içtiğinin farkına bile varmaksızın, hiçbir şey olmamış gibi devam etti:

“Roma’yı alan Brennus bir kartaldır, bizim mahalle dilberini alan bankacı da öyle. Ne orada, ne burada utanıp arlanma aramayacaksın. Demek ki neymiş; herhangi bir şeye inanmak kadar boşuna bir iş olamaz. Bir tek gerçeklik vardır arkadaşlar: O da içmek. Fikriniz ne olursa olsun, ister Uri kantonu gibi cılız horozu tutun, ister Glaris kantonu gibi etli horozu tutun, hiçbir önemi yoktur. Yeter ki için! Bana bulvardan söz açıyor, kalabalığın yürüyüşü falan gibisinden laflar ediyorsunuz. Yani bir devrim olacak demeye getiriyorsunuz, öyle mi? Tanrı’nın elinde böylesine az araç bulunması, doğrusu beni şaşırtıyor: Her an yeni baştan, olayların çarkını yeni baştan yağlaması gerekiyor! Çünkü çark her an takılıyor ve işlememeye başlıyor. Hemen bir devrim gelsin! Tanrı Baba’nın elleri bu kararmış makine yağından daima kirlenmiştir. Ne yalan söyleyeyim, onun yerinde olsam çok daha basit davranırdım: Makineyi her an yeni baştan onarma yoluna gitmez, insan ırkını kem küm etmeksizin yönlendirirdim. Olguları halka halka, teker teker örer; olağanüstü durumlara izin vermezdim. Sizin ilerleme dediğiniz şey, iki motorla çalışır: İnsanlar ve olaylar. Ama ne yazık ki arada bir istisnai olan zorunluluk kazanıyor. Tıpkı insanlar için olduğu gibi, olaylar için de, her zamanki düzenli asker yetmeyiveriyor: Bu durumda insanlar arasından dâhiler çıkması gerekiyor, olaylar arasından da devrimler. Büyük rastlantılar yasaya dönüşüyor ve bu rastlantılar evrenin düzeninde var ve kuyruklu yıldızları gördükçe, insanın gökyüzünün bile büyük çaplı yedek oyunculara ihtiyacı olduğuna inanası geliyor. Hiç beklemediğimiz bir anda bir de bakıyorsunuz ki Tanrı Baba, gökyüzü duvarına bir meteor asmış. Aniden ardında muazzam bir kuyruk taşıyan acayip bir yıldız çıkıp geliyor. Ve bu da bir başka Sezar’ı öldürüyor. Brutüs’ün bıçak darbesine karşılık Tanrı Baba’nın kuyruklu yıldız darbesi! Tak, diye bir ses ve işte alın size, bir kutup şafağı, alın size bir devrim, alın size büyük bir adam. Büyük harflerle 93. Başrolde

Napoléon, 1811 kuyruklu yıldızını da afişin en üst kısmına koyun olsun bitsin! Baştan başa hiç beklenmedik ışıltılarla süslenmiş masmavi güzel afişim benim! Bum bum bum! Bu seyir başka seyir! İyi bakın, sersemler! İşte her şey darmadağın, dram gibi yıldız da. Hem çok fazla, hem de yetersiz. İstisna torbasından alınan kaynaklar, bereket gibi görünüyor ve aynı zamanda yoksulluk getiriyor. Size bir şey söyleyeyim mi dostlarım? Tanrı henüz işin deneme aşamasında. Bir devrim neyi ispatlar? Tanrı'nın sıkıntıda olduğunu, çaresiz kaldığını ve o zaman da bir hükümet darbesi ayarladığını; çünkü şimdiki zamanla gelecek zaman arasında süreklilik olması gereklidir ve çünkü o, Tanrı, bir an için de olsa iki ucu birleştirememeye tehlikesiyle karşı karşıyadır. Aslında bütün bunlar hep benim Tanrı'nın serveti konusundaki görüşlerimi doğrulayan şeyler. Ve gerek yukarda, gerek aşağıda bunca rahatsızlığı, yiyecek bir darı tanesi bulamayan kuştan, yılda yüz bin altın gelir bulamayan benceğize varıncaya kadar gökyüzünde ve yeryüzünde bunca ikiyüzlülüğü, hokkabazlığı ve yoksunluğu, eskilikten yırtık pırtık hale girmiş insan yazgısını ve hatta –asılan Condé Prensi'nin tanıklık ettiği gibi– dosdoğru ipe giden krallık yazgısını, tepede rüzgârın üstümüze indiği bir yırtıktan başka bir şey olmayan kışı, sabahın tepelerin üzerine serili o kızıl giysisinde bile beliren bunca yamayı, çiy taneleri dediğimiz o sahte incileri, yamalı bohça halindeki insanlığı ve kırık dökük olaylar dizisini, güneşteki bunca lekeyle aydaki bunca deliği ve bütün yerde uzanıp duran sefaleti gördükçe, Tanrı'nın, hani şu dendiği kadar zengin olup olmadığından şüpheyeye düşüyorum. Zengin görünmesine görünüyor, evet; ama eli de darda, müthiş sıkıntı var: Bunu hissetmemek elde değil! İşte o zaman da, kasası tamtakır bir duruma düşen tüccar nasıl bir balo verirse, o da tutup bir devrim düzenliyor. Tanrıları görünüşe bakarak yargılamamak gerekir. Gökyüzünün altın yaldızlı örtüsü, korkarım yoksul bir evren gizliyor. Yaratım iflasın eşiğinde. İşte ben bundan ötürü hoşnut değilim. Bakın bugün haziranın beşi ve ortalık neredeyse kapkaranlık; sabahtan beri günün doğmasını, ışığın gelmesini bekliyorum ama gelmiyor, gelmedi işte ve bütün gün boyunca da iddiaya girerim gelmeyecek. Düşük ücretlilerin başvurdıkları türden bir gecikme bu. Evet, evet, doğru dürüst yürüyen hiçbir iş yok; her şey kötü düzenlenmiş. Hiçbir şey, hiçbir şeye uyarlanmıyor. Bu durumda bendeniz muhalefete geçiyorum. Çünkü dayanamayacağım, kudurmak işten değil! Ayrıca Laigle Meaux denilen şu dazlağı görmek de beni kederlendiriyor: Bu yıkıntıyla aynı yaşta olduğumu düşündükçe hayıflanıyorum. Sakın yanlış anlaşılmasın; hakaret ettiğim falan yok, sadece eleştiriyorum. Dünya ne ise odur. Hiçbir kötü niyet taşımaksızın sırf vicdanım rahat etsin diye konuşuyorum, saygılarımı lütfen

kabul buyurun. Ölümsüz Babamız! Tüm Olimpos ermişleri adına ve tüm cennet tanrıları adına yemin ederim ki Parisli olmak için yaratılmadım ben, yani iki raket arasındaki top gibi, ayaktakımından yaygaracılar takımına sekip durmak için doğmadım! Türk olmak için yaratıldım, gün boyu Doğulu dilberler tarafından yapılan o şehvetli, iç gıcıklayıcı dansları seyretmek için. Ya da bir Orta Fransa köylüsü olmak için, ya da cici hanımlarla çevrili bir Venedik taciri olmak için, işte böylesi yazgılar için yaratıldım aslında ben! Türk dedim evet az önce ve sözümü geri almıyorum. Türklere genellikle kötü gözle bakılmasını da anlamıyorum! Pekâlâ iyi yanları var Muhammed'in: Hurili sarayların ve odalıklı cennetlerin icatçısına saygı gösterilmesini talep ediyorum. Müslümanlığa hakaret etmeyelim: Bir kümesle¹⁰¹ süslü olan biricik din odur! Ve bir de içme konusunda ısrarlıyım, dostlarım. Büyük bir ahmaklıklar toplamından başka bir şey değil bu yeryüzü. Anlaşıldığına göre bütün bu ahmaklar yine gidip dövüşecekler; güzel bir yaratıkla kırlarda koşturup çiçek koklamak dururken, yine şu güzelim haziran güneşinde gidip birbirlerini gebertecekler! Ahmaklığa bir türlü doyamıyorlar! Biraz önce bir eskicide gördüğüm kırık bir lamba bende bir fikir uyandırdı: İnsan ırkını aydınlatmanın vakti geldi de geçiyor bile. İşte yeniden keder bastı, görüyor musunuz! Bir istiridye ile bir devrimi ters yönünden yutmanın ceremesi bütün bunlar! Hadi bre sefil dünya! Çalışıyorum, yalışıyorum, ılışıyorum derken her şeye alışıyorsun, bitip gidiyor!”

Grantaire, bu tantanalı konuşma nöbetinin hemen ardından iyice hak edilmiş bir öksürük nöbetine tutulmuştu.

Bu arada Joly, “Devrim denilince aklıma geldi,” dedi. “Söylendiğine göre Marius âşık olmuş.”

“Kim acaba biliyor musun?” diye sordu Laigle.

“Hayır.”

“Demek bilmiyorsun?”

“Bilmiyorum dedim ya!”

Grantaire söze karıştı:

“Mariüs’un aşkları!” diye bağırdı. “Ne sonuç vereceğini görür gibiyim bu işin: Marius’le Marie’si ya da Maria’sı ya da Mariette’i ya da Marion’u: Harika bir çift olur doğrusu; tam seyirlik! Öylesine kendilerinden geçerler ki, öpüşmeyi unuturlar; gökyüzünde nasıl olsa çiftleşecekleri için yeryüzünde el ele tutuşmaları bile gerekmez! Duygularla donatılmış iki ruh işte! Ancak yıldızlarda koyun koyuna yatacaklardır.”

Grantaire, böyle diyerek ikinci şişeye ve belki de ikinci tantanalı konuşma

gösterisine başlıyordu ki, merdivenin dört köşe deliğinde yeni bir yaratık belirdi: On yaşında bile olmayan bir erkek çocuğuydu bu. Sarı benizli, kısacık boyluydu, üstü başı dökülmekteydi. Buna karşılık cin gibi bakışları ve gür saçları vardı. Yağmurdan sıırıslıklam olmuştu ama halinden hiç de şikâyetçi olmadığı belliydi.

Üçünün içinden, hiçbirini tanımadığı halde, tereddütsüz Laigle de Meaux'yu seçip yaklaştı ve sordu:

“Mösyö Bossuet siz misiniz?”

“O benim küçük adım. Söyle bakalım, ne istiyorsun?”

“Bulvarda uzun boylu, sarışın bir adam: ‘Hucheloup Ana’nın orayı biliyor musun?’ diye bana sordu. Ben de, ‘Evet,’ dedim. ‘Chanvrerie Sokağı’ndaki ihtiyarın dulu olan Ana’yı değil mi?’ O zaman o sarışın bana dedi ki: ‘Oraya gider Mösyö Bossuet’yi bulursan ona benim adıma A-B-C dersin.’ Size tatsız bir şaka yapıyorlar yanılmıyorsam? Bana da bunun için on metelik verdi.”

“Joly, bana on metelik ver,” dedi Laigle.

Sonra da Grantaire’e döndü:

“On metelik de sen ver.”

Ve Laigle, çocuğa yirmi metelik verdi.

“Teşekkür ederim,” dedi çocuk.

Laigle sordu:

“Adın ne senin?”

“Navet, Gavroche’un arkadaşıyım.”

“Kal burada,” dedi Laigle.

Grantaire, “Bizimle yemek ye,” diye ekledi.

Çocuk, “Olmaz,” dedi. “Alayda benim de yerim var; ‘Kahrolsun Polignac!’ diye bağırın benim.”

Ve ayağını arkasına doğru uzatabildiği kadar uzattıktan (mümkün olan selamların en saygılısıydı bu) sonra gitti.

Laigle, düşünceye dalmıştı, kendi kendine konuşur gibi alçak sesle, “A-B-C,” dedi. “Yani; Lamarque’ın cenazesi.”

Grantaire, “Uzun boylu, sarışın. Bu Enjolras’tır,” dedi.

Bossuet sordu:

“Gidecek miyiz?”

“Yağmur serpiştiriyor,” dedi Joly. “Ben savaşmaya söz verdim, ıslanmaya değil. Nezleyi azdırmak istemem.”

“Ben kalıyorum,” dedi Grantaire. “Şişeyi, tabuta tercih ederim.”

Laigle bağıladı:

“Sonuç; kalıyoruz. Öyleyse içelim. Kaldı ki cenaze törenini kaçırmak demek, ayaklanmayı kaçırmak demek değildir.”

“Ooo, ayaklanmaya daima varım!” diyerek bağırdı Joly.

Laigle ellerini ovuşturuyordu:

“Desenize 1830 Devrimi rötüştan geçirilecek! Zaten ceket halka biraz dar geliyordu!”

Yine Grantaire konuştu:

“Sizin devriminiz benim umurumda değil,” dedi. “Bugün işbaşında bulunan hükümetten nefret ettiğim söylenemez. Bu hükümet pamuklu külahla ılımlaştırılan demir bir taç; elinde şemsiye taşıyan bir korkuluk. Gerçekten de şu yağmurlu havada ne düşünüyorum, bilir misiniz? Krallığından, iki amaç doğrultusunda birden yararlanabilir Louis-Philippe: Korkuluğu halka karşı yayarken, şemsiyeyi gökyüzüne karşı açmak!”

Salon iyice karanlık olmuştu. Burada da gökyüzünde yağmur yüklü bulutların varlığı hissediliyordu. Meyhanede olduğu gibi, sokakta da hiç kimse kalmamış; herkes ‘olup biteni görmeye’ gitmişti.

“Vakit öğle mi, yoksa gece yarısı mı?” diye bağırdı Bossuet. “Göz gözü görmüyor yahu! Gibelotte, ışık getir!”

Grantaire, kederli kederli içmeye devam ediyordu:

“Enjolras beni hor görüyor,” diye mırıldandı kendi kendine. “Şöyle düşünmüştür, eminim; Joly hasta demiştir, Grantaire de ayyaş. Onun için o çocuğu Bossuet’ye yolladı. Oysa bana yollamış olsa, çocuğun ardından hemen kalkıp giderdim. Enjolras, yanlış hesabının cezasını çeksin! Cenazesine gitmeyeceğim işte!”

Karar alınmıştı artık. Bossuet, Joly ve Grantaire meyhaneden dışarı adım atmadılar. Oturdıkları masa, öğleden sonra ikiye doğru boş şişelerle tepeleme dolmuştu. Masayı iki mum aydınlatıyordu: Birisi tamamıyla pas tutmuş bir el şamdanına oturtulmuştu, öbürü de kırık bir sürahinin boğazına. Grantaire, Bossuet ile Joly’yi şaraba, Bossuet ile Joly de Grantaire’i neşeye doğru çekmişlerdi.

Grantaire öğleden beri şarap içmişti: Şarap pek de geçerli bir düş kaynağı değildir; ciddi ayyaşların gözünde yaklaşık bir değer taşır. Çakırkeyiflilik aşamasında da kara büyü ile ak büyü durumu vardır: Ancak şarap, işin ak

büyüsüdür. Grantaire, hayaller için bir maceracıydı. Önünde aralık duran korkunç bir sarhoşluğun karanlığı, onu durdurmak yerine, çekerti. Şişeleri bırakmış, şopa uzanmıştı şimdi. Şop, uçurum demektir. Ne afyon ne de esrar vardı elinin altında, oysa iyice kafayı bulmak istiyordu; bunun için de ister istemez, korkunç uyuşukluklar yaratan o şarap, bira ve aspent karışımına başvurmuştu. Üç ayrı karanlık oluşturur bunlar. Yarasa kanatlarında belli belirsiz yoğunlaşan zarımsı bir dumanın içinde üç ayrı dilsiz ve kudurgan tutku, uyuyan Psyché'nin üzerinde kanat çırpmaya başlar; kâbus, gece ve ölüm.

Grantaire henüz bu ölümcül uğursuz aşamadan çok uzaklardaydı. Alabildiğine neşeliydi; Bossuet ile Joly de aynı coşkunluk içinde ona katılıyorlardı. Durmadan kadeh tokuşturmaktaydılar. Grantaire, söz ve fikirleri kendine özgü bir şekilde vurgularken, jestlerin anlamlı birleşiminden yararlanmayı da ihmal etmiyordu. Sol yumruğunu gösterişli bir tavırla dizine dayamış, kravatını çözmüştü. Bir taburede oturmaktaydı. Sağ elinde kadehi, şişman hizmetçi Matelote'a laf dokunduruyordu şimdi:

“Sarayın bütün kapılarını açsınlar! Herkes Fransız Akademisi üyeliğine alınsın ve Madam Hucheloup'yu kucaklayıp öpme hakkına sahip kılınsın! İçelim.” Madam Hucheloup'ya dönüp ekliyordu sonra da:

“Eski eşyalar gibi değerli olan ve değerini kullanım gücüyle ispatlamış bulunan kutsal kadın, yaklaş da şöyle bir doya doya seni seyredeyim!”

Joly bağıırıyordu:

“Batelote! Gibelotte! Grantaire’e artık içki vermeyin! Çılgınca para harcıyor, baksanıza! Bu sabahtan beri tam iki frank seksen beş santimi boşu boşuna harcadı.”

Ve devam ediyordu Grantaire:

“Benim iznim olmadan o yıldızları oradan kim kopardı ve mum yerine masanın üzerine kim koydu?”

Bossuet de iyice sarhoş olmuştu, ama sakinliğini koruyordu.

Açık pencerenin pervazına oturmuş, sırtı yağmurdan sıırılsıklam, arkadaşlarını seyretmekteydi.

Birdenbire arkasından art arda bir uğultu, çığlıklar yükseldi:

“Herkes silaha sarılsın!”

“Silah başına!”

Hemen döndü Bossuet ve Saint-Denis Sokağı’nda, Chanvrerie Sokağı’nın tam ucunda Enjolras’ın geçtiğini gördü. Elinde karabinası vardı. Onu, elinde tabancasıyla Gavroche, elinde hançeriyle Feuilly, elinde kılıcıyla Courfeyrac, elinde filintasıyla Jean Prouvaire, ellerinde tüfekleriyle Combeferre ve Bahorel ile bütün o silahlı ve coşkun kalabalık telaşla izlemekteydi.

Chanvrerie Sokağı, ancak bir karabina erimi kadar uzundu. Bossuet, iki elini ağzının çevresinde birleştirip, boru yaparak haykırdı sokağa doğru:

“Courfeyrac! Courfeyrac! Heyyyy!”

Courfeyrac işitmişti. Bossuet’yi gördü ve Chanvrerie Sokağı’na doğru bir iki adım attı. Onun, “Ne istiyorsun?” çığlığı Bossuet’nin, “Nereye gidiyorsun”uyla yarı yolda karıştı.

“Barikat kurmaya!” diye cevap verdi Courfeyrac.

“Öyleyse buradan iyi yer bulamazsın, gel burada kur!”

“Doğru Aigle!” diye haykırdı Courfeyrac.

Ve onun bir işareti üzerine bütün kalabalık büyük bir hızla Chanvrerie Sokağı’na daldı.

3. Grantaire’in Üzerine Gece Çökmeye Başlıyor

Yer, bir barikat için gerçekten de biçilmiş kaftandı: Girişi geniş, dibi dardı sokağın ve Corinthe, bir çeşit çıkmaz sokak durumu oluştıuruyordu. Mondétour

Sokağı'nın sağdan soldan kapatılması çok kolaydı. Dolayısıyla da sadece Saint-Denis Sokağı tarafından bir saldırı yapılabilirdi; yani cepheden ve açıktan açığa. Çakırkeyif Bossuet, oruçlu Anibal kadar yerinde bir karar vermişti.

Topluluğun dalışıyla birlikte, bütün sokağa dehşet çökmüştü. Yoldan geçenler hemen ortalıktan kayboldu. Göz açıp kapayınca kadar süren bir zaman aralığında, dipte, sağda, solda, her türden dükkân ve tezgâh ve her boydan kapı, pencere, bodrum boşluğu adına ne varsa, zemin katlardan damlara kadar sımsıkı kapatıldı. Yaşlı bir kadının yaylım ateşinden korunmak için açık penceresine bir çarşaf gerdiği bile görülmekteydi.

Şimdi sadece meyhanenin bulunduğu ev açık kalmıştı; o da, bütün kalabalık doğrudan doğruya buraya hücum edip dolduğu için açıktı.

“Aman Tanrım, aman Tanrım!” diye göğüs geçiriyordu Madam Hucheloup.

Bossuet, Courfeyrac'ı karşılamak üzere aşağı inmişti.

Pencerede onun yerini alan Joly bağırmaktaydı:

“Yanına şemsiye almalıymışsın Courfeyrac! Korkarım nezle olacaksın.”

Bu arada meyhanenin önündeki parmaklıktan yirmi demir çubuk koparılmış, sokağın yirmi metrelik kısmındaki bütün kaldırım taşları da sökülülmüştü. Gavroche'la Bahorel, oradaki bir kireç imalatçısının yük arabasına el koyup, yolun ortasına devirmişlerdi. Arabanın içindeki üç koca fıçıyı da taş yığınlarının altına yerleştirmekteydiler.

Enjolras, mahzenin taban kapağını kaldırmıştı ve Hucheloup Ana'nın ne kadar boş fıçısı varsa, gidip kireç fıçılarını berkitmeye yollandı. Feuilly, ince yelpaze tabakalarını resimleyip boyamaya alışık parmaklarıyla, kireç fıçılarını ve yük arabasını iki kocaman moloz taşı yığınıyla payandalamıştı. Tıpkı öbür malzemeler gibi, molozları da gelişigüzel bir şekilde oradan buradan derlemişlerdi. Bunları nereden aldıklarını bile bilmiyorlardı. Komşu evlerden birinin cephesindeki payandalar sökülüp alınmış ve düzlemesine fıçıların üzerine yatırılmıştı. Bossuet ve Courfeyrac dönüp baktıklarında, sokağın neredeyse yarısı, insan boyunu aşan bir tabyayla kapanmıştı. Yıkıldığı şeylerden, yeni bir şey kurup ortaya çıkarma konusunda halkın eli kadar usta başka hiçbir şey yoktur!

Matelote ile Gibelotte da emekçilere yardım etmeye koyulmuşlardı. Gibelotte, kucağı moloz artıklarıyla dolu oradan oraya gidip geliyordu: Bıkkınlığı barikata yarıyordu. Hep aynı uykulu hava içinde, kaldırım taşları taşıyordu şarap testileri taşır gibi.

Sokağın ucunda iki beyaz atın çektiği bir omnibüs belirdi.

Bossuet bir anda arabaya fırlayıp koştu, yetişti; şoförü durdurdu; hanımlara,

ellerinden tutup yardım etmeyi de unutmayarak, yolcuları indirdi, sonra da atları dizginlerinden yakalayıp, arabayı sokağa çekti:

“Yolcu arabaları Corinthe’in önünden geçmez,” dedi. “*Non licet omnibus adire Corinthum.*”

Çok geçmeden de koşumları çözülmüş atlar Mondétour Sokağı’ndan kendi başlarına inip gitmekte; yanlamasına yere uzatılmış omnibüs de sokaktaki barajı tamamlamaktaydı.

Neye uğradığını şaşırان Hucheloup Ana, birinci kata sığınmıştı.

Gözleri adeta şaşı olmuştu, görmeden bakıyor ve bağıırıyordu; ama alçak sesle bağırırmaktaydı: Sanki çığlıkları hançeresinden çıkmaya cesaret edemiyordu:

“Dünyanın sonu bu!” diyebiliyordu ancak. “İşte, nihayet kıyamet günü geldi çatı!”

Joly, bir öpücük kondurdu kadının kalın ve kırıışıklıklarla dolu gerdanına; sonra da Grantaire’e dönüp, “Azizim,” dedi, “Ben öteden beri bir kadının boynunu alabildiğine ince ve zarif bir şey olarak kabul edegelmışimdir.”

Bu arada Grantaire lirizmin en yüce örneklerini sıralamaktaydı. Birinci kata çıkmış olan Matelote’u belinden kavramış ve pencereye sıkıştırmıştı. Kahkahalarla gülerek bağıırıyordu:

“Matelote çirkindir, evet! Çirkinliğin bir düş haline girmiş şeklidir Matelote. Bakın nasıl doğmuştur, doğuşunun sırrı nedir; katedral olukları yapan bir gotik Pygmalion, günlerden bir gün bu oluklardan birine zil zurna âşık olmuş. Hem de içlerinden en korkuncuna. Onu canlandırsın diye yalvarmış aşk tanrısına. Ve işte Matelote böylece doğmuş! Şimdi iyi bakın bu kadına, yurttaşlar: Tıpkı Titiano’nun metresi gibi kurşunrengi saçları vardır ve iyi kızdır. Ve ben onun çok iyi savaşıacağına kefilim: Çünkü her iyi kızin içinde bir kahraman yatar! Hucheloup Ana’ya gelince: O da yiğit bir ihtiyardır, hiç şüphenez olmasın! Bıyıklarına bakın yeter. Bu bıyıklar kendisine kocasından miras kaldı. Bir hafif süvari gibi yaman savaşıdır, göreceksiniz! Sadece ikisi bütün banliyöye dehşet saçarlar. Yoldaşlar, hükümeti devireceğiz. Margarik asitle formik asit arasında tam on beş ara asit bulunduğu nasıl doğruysa, hükümeti devireceğimiz de bir o kadar doğrudur! Zaten bana göre hava hoş! Babam benden tiksiniirdi dostlarım; çünkü matematiğe bir türlü aklım ermezdi. Ben sadece aşktan ve özgürlükten anlarım. Anadan doğma saf Grantaire’im ben; hiçbir vakit param olmadığı için paraya bir türlü alışamadım; dolayısıyla da hiçbir vakit paradan yoksun kalmadım. Ama ben zengin olsaydım, yoksul diye bir şey kalmazdı şu dünyada! Görürlerdi, hem de nasıl! Ah, ah! İyi yürekliilerin keseleri dolu olsaydı bütün

işler anında nasıl da yoluna girerdi! İsa'yı Rothschild'in servetine sahip olarak gözümün önünde canlandırıyorum da: Ne kadar iyilik yapardı! Sarılın hadi bana, Matelote! Siz aslında şehvetli bir kadınsınız, ama ürkeksiniz, o kadar. Gerçi yanaklarınız bir kardeş öpüşü arzular, ama dudaklarınızın beklediği bir âşık öpücüğüdür!”

Courfeyrac, “Kes artık zırlıtlıyı şarap fıçısı!” dedi.

Grantaire, hemen karşılık verdi:

“Bendeniz Toulouse kentinin belediye başkanıyım,” dedi. “Ve kentimin ünlü edebiyat yarışmasını ben yönetirim!”

Setin tepesinde elinde bir tüfekte ayakta duran Enjolras onlara doğru başını kaldırmıştı: Yarı Spartalı, yarı sofu ifadeli güzel, ciddi yüzü göründü. Enjolras bir an bile duraksamadan, Léonidas'la birlikte Termopil'de ölür, Cromwell'le birlikte Drogheda'yı yakardı. “Grantaire!” diye bağırdı. “Kalk git hemen buradan, başka bir yerde siz! Burada sadece sarhoşluğa yer var, ayyaşlığa yok. Barikatın şerefine gölge düşürme!”

Bu öfkeli sözler Grantaire'in üzerinde garip bir öfke yaratmıştı: Başından aşağı bir kova soğuk su boşaltılmıştı sanki! Birdenbire ayılmıştı. Pencerenin yanındaki bir masaya oturup dirseklerini dayadı, sözcüklere sığmaz bir yumuşaklıkla Enjolras'a baktı:

“Sana güvendiğimi bilirsin,” dedi.

“Git buradan!”

“Bırak da burada uyuyayım.”

Enjolras bağırdı:

“Git başka yerde uyu!”

Grantaire hâlâ sevgi dolu bulanık gözlerle ona bakıyordu:

“Bırak da burada uyuyayım,” dedi. “Burada ölünceye kadar!”

Enjolras, küçültücü bir bakışla onu süzdü:

“İnanmak, düşünmek, istemek, yaşamak yeteneğinden yoksunsun sen Grantaire!”

Grantaire, ciddi bir sesle karşılık verdi:

“Görürsün.”

Birkaç söz daha döküldü ağzından, ama bunların ne olduğu anlaşılamadı: Baş bütünü ağırlığıyla birlikte masanın üzerine düşmüştü. Enjolras'ın onu böyle birdenbire içine yuvarladığı ikinci sarhoşluk döneminde hemen hemen hep rastlanan bir olaydı bu.

Bir dakika sonra da uyumuştı.

4. Dul Hucheloup’u Avutma Girişimi

Bahorel, barikata hayranlık ve coşku içinde bakıyor ve bağıırıyordu:

“İşte sokak soyundu! Çıplaklık ne kadar da yakıştı!”

Courfeyrac, bir yandan meyhanenin az buçuk altını üstüne getirirken, bir yandan da dul meyhaneci kadını avutmaya çabalamaktaydı:

“Daha geçen gün, Gibelotte pencereden bir örtü silkeledi diye hakkınızda zabıt tutulduğundan ve ceza kesildiğinden şikâyet eden siz değil miydiniz Hucheloup Ana?”

“Evet. Aman Tanrım! Yoksa masayı da mı koyacaksınız bütün o şeylerin üzerine? Hem örtü hem de tavan arasından sokağa düşen bir çiçek saksısı yüzünden hükümet bana tam yüz frank ceza kesti! Bu alçaklık değildir de nedir Tanrı aşkına?”

“Daha ne istiyorsunuz Hucheloup Ana? Biz de sizin öcünüzü alıyoruz bakın işte!”

Hucheloup Ana, bu öç almanın kendisine sağlayacağı yararı bir türlü kestiremiyor gibiydi. Hani kocasından tokat yemiş bir Arap kadıncağızın öyküsü vardır: Doğru babasına koşup: ”Babacığım, kocam senin kızını tokatladı! Bu hakaretin öcünü mutlaka almalısın!” diye bağırmış. Babası sormuş: “Hangi yanağına attı tokadı, söyle bakayım?” Sol yanağını göstermiş kadıncağız. Babası da bunun üzerine onun sağ yanağına bir şamar aşketmiş ve şöyle demiş; “Git kocana söyle, o benim kızımı tokatladı, ama ben de onun karısını tokatladım!” Hucheloup Ana’nın öcünün alınmasından duyduğu memnunluk da işte bu türden bir memnunluk olsa gerek.

Bu arada yağmur dinmişti. Yeni kuvvetler geliyordu: İşçiler ceketlerinin altında bir fiçı barut, bir sepet dolusu kezzap, bir dizi karnaval meşalesi, bir küfe dolusu da “kralın bayramından kalma” şenlik feneri getirmişti. Söz konusu şenlik 1 Mayıs’ta olduğuna göre, aradan pek fazla bir zaman geçmiş sayılmazdı. Bütün bu malzemeyi Saint-Antoine Mahallesi’nde Pépin adlı bir bakkalın yolladığı söyleniyordu. Bir yandan da Chanvriere Sokağı’nın tek fenerini kırmaktaydılar. Bunu, Saint-Denis Sokağı başta olmak üzere, bütün çevre sokaklardaki; yani Mondétour, Le Cygne, Grande ve Petite-Truanderie sokaklarındaki fenerlerin kırılması izledi.

Bütün işleri Enjolras, Combeferre ve Courfeyrac yönetmekteydi. Şimdi her ikisi de Corinthe Meyhanesi’nin bulunduğu binaya dayanan ve bir gönye

biçiminde olan iki barikat daha kurmaktaydı: Bunların büyüğü Chanvrerie Sokağı'nı, öbürü ise Cygne Sokağı yönünden Mondétour Sokağı'nı kapatacaktı. Pek dar olan ikincisi sadece fıçı ve taşlarla örülmüştü. Yaklaşık elli işçi çalışmaktaydı ve aşağı yukarı otuz kadarı silahlıydı: Bütün o silahları yoldaki bir silah dükkânından ödünç almışlardı!

Bu topluluktan daha acayip, daha renkli, daha çeşitli bir şey doğrusu az bulunur.

Birinde kısa bir ceket, bir süvari kılıcı, iki de tabanca vardı. Hemen yanındakinin üzerinde sadece bir gömlek vardı, başında bir melon şapka; yanına da bir barut kesesi almıştı. Bir üçüncüsü ise göğsüne dokuz tabaka kurşuni kâğıt sarmış ve bir saraç bız'ıyla silahlanmıştı. Bir başkası, 'Köklerini kazıyalım ve süngümüzün ucunda can verelim!' diye bağıırıyordu, ama süngüsü yoktu. Bir tanesi redingotunun üzerine bir kayış takımı geçirmiş, kapağına kırmızı yünle 'Kamu düzeni' işlenmiş bir muhafız çantası sarmıştı. Alay numarası taşıyan bir alay tüfek, birkaç şapka, göz alabildiğine çıplak kol, birkaç mızrak görölmekteydi. Sadece boyunbağı yoktu. Ve bunlara bütün yaşları, bütün yüzleri, soluk benizli çocukları, güneşten yanmış liman işçilerini ekleyin. Ve hepsi acele ediyordu. Bir yandan birbirlerine yardıma koşmakta, bir yandan da çeşitli olasılıklardan söz etmekteydiler: Sabahın üçüne doğru yardım gelecekti, bir alayın kendilerine katılması kesin gibi bir şeydi, Paris ayaklanacaktı. Yürekten taşan neşelerle örtülü müthiş konuşmalardı bunlar. Hepsini kardeş sanırdınız. Birbirlerinin adlarını bile bilmiyorlardı. Bütün tehlikelerin güzel yanı da budur işte: Yabancılar arasındaki derin kardeşliği ortaya çıkarır.

Mutfakta ateş yakmışlardı. Bir mermi kalıbında güğümler, kaşık ve çatal, yani meyhanenin gümüş sayılabilecek tüm kalayları eritilmekteydi. Bu arada içki de içilmekteydi. Kapsüller ve iri domuz saçmaları, şarap bardaklarıyla karmakarışık bir halde masaların üzerini kaplamıştı. Bilardo salonunda Hucheloup Ana, Matelote ve Gibelotte, korkudan her biri değişikliğe uğramış; biri alıklaşmış, biri soluk soluğa, öbürü uyanık bir halde, eski bezleri yırtıp, sargı bezi hazırlamaktaydılar. Onlara saçları sakalları karışmış üç babayiğit isyancı yardım ediyordu. Heyecandan titriyorlardı.

Courfeyrac, Combeferre ve Enjolras'ın, Billetes Sokağı'nın köşesinde topluluğa yaklaşırken gördükleri uzun boylu adam küçük barikatta çalışmakta, doğrusu pek de yararlı olmaktaydı. Gavroche barikatların büyüğünde görevlendirilmişti. Courfeyrac'ı evinde bekleyip Marius'ü soran delikanlı ise, omnibüsü devirdikleri sırada ortadan kaybolmuştu.

Gavroche son derece neşeliydi, adeta sevinçten uçuyordu. İnsanları gayrete getirmekle görevli kılmişti kendini: Gidiyor, geliyor, iniyor, çıkıyor, oradan oraya koşuyor, ortalığa ışık ve cesaret saçıyor. Onu böyle harekete geçiren itici bir güç olsa gerekti. Vardı da: Yoksulluğu. Kanatları da vardı: Sevinci. Bir kasırgaydı sanki; herkes sürekli onu görmekte, onu işitmekteydi. Her yerde birden olduğu için havayı dolduruyordu. Bu da neredeyse sinir verici bir durum yaratmaktaydı: Onunla olunca bir an bile durma imkânı yoktu! Koskoca barikat onun varlığını üzerinde hissediyordu: Aylakları iteliyor, tembelleri yüreklendiriyor, yorgunları canlandırıyor, düşünceye dalanları dürtüklüyordu. Kimilerini neşeye boğmakta, kimilerini meraklandırmakta, kimilerini de öfkelenmekteydi. Ama hepsini mutlaka harekete geçiriyordu. Bir öğrenciyi iğneliyor, bir işçiyi ısırıyor, durduğu yerde durmuyor; gürültünün ve çabanın üzerinde uçuyor, mırıldanıyor, vızıldıyor, ondan ona zıplıyordu. Herkesi hırpalamakta, kışkırtmakta ve sürekli sarsmaktaydı sanki; devrim denen posta arabasının sinegiydi. Cılız kolları sürekli oynamakta, küçük ciğerleri sürekli ses üretmekteydi:

“Ha gayret yurttaşlar! Bir parça daha taş getirin! Buraya birkaç fıçı daha gerekli! Biraz da şey verin, ne olur! Nerede var ondan? Şeyden canım, şeyden! Tamam, işte ondan! Bu deliği tıkamak için bir küfe moloz ister. Sizin barikatınız da amma küçükmüş haa! Bunu biraz yükseltmeli. Her şeyi oraya atın, oraya fırlatın, hep oraya yığın! Kırın, evi parçalayın! Bir barikat Gibou Ana’nın çayı demektir! İşte bakın, size camlı bir kapı!”

Orada çalışanlar bağırıştı:

“Camlı kapı mı? Camlı kapıyı da ne yapacağız biz, yumurcak?”

Gavroche’ta cevap hazırды:

“Sizsiniz yumurcak! Bir barikatta camlı kapı kadar güzel şey az bulunur. Saldırımı engellemez, ama zorlaştırır. Üzerinde cam kırıkları serpili bir duvarı aşp, elma çalmanız mı siz hiç? Camlı kapı, barikatın üzerine tırmanmak isteyen askerlerin nasırını biçer; camda acıma duygusu diye bir şey aramayın! Sizde de hayal gücü denen şey pek bol değil galiba yurttaşlar!”

Bir yandan da horozsuz tabancasına ateş püskürmekteydi. Dört dönüyordu barikatın içinde:

“Bir tüfek!” diyordu. “Bir tüfek istiyorum! Niçin bana bir tüfek vermiyorsunuz sanki?”

“Sana mı tüfek vereceğiz?” dedi Combeferre. “Hadi canım!”

“Şuna da bak! Neden vermeyecekmişsiniz ki? 1830’da X. Charles’la

dövüşüldüğü vakit pekâlâ tüfeğim vardı!”

Enjolras omuz silkti:

“Büyüklerden arta kalırsa, çocuklara da veririm,” dedi.

Gavroche, azametle döndü:

“Sen, benden önce ölecek olursan, seninkini ben alırım!”

Enjolras, “Şuna bak hele!” dedi, “Küçük kabadayı!”

“Sen de büyük acemi çaylak!” diye cevap verdi Gavroche.

Tam o sırada sokağın ucunda çıtkırıldım bir adam belirmişti, yolunu şaşırmış olsa gerekti. Barikattakiler birdenbire bu şıklığı yadırgadı.

Gavroche, adama seslendi:

“Ne duruyorsun orada delikanlı? Sen de katılsana! Şu zavallı yurdumuz için küçük bir fedakârlık da mı yok?”

Çıtkırıldım hızla uzaklaştı.

5. Hazırlıklar

Devrimci gazeteler, ‘hemen hemen hiç ele geçirilemez’ bir yapı olarak niteledikleri Chanvrerie Sokağı barikatının birinci kat yüksekliğine kadar eriştiğini yazarken aldanmaktaydı. Aslında barikatın yüksekliği iki metreyi pek aşmıyordu. Ama öyle yapılmıştı ki, savaşçılar, istediklerince ve durumun gerektirdiğince, arkasına gizlenebildikleri gibi, üzerine çıkarak da iş görebiliyor ya da iç tarafta üst üste konan basamak tarzında düzenlenmiş dört sıra taş sayesinde tepeden de izleyerek, duruma hâkim olabiliyorlardı. Barikat, dıştan bakıldığında taş yığınları ve kireç imalatçısının arabasıyla yolcu arabasının tekerleklerinin arasından geçirilen kirişler ve kalaslarla birbirine bağlanmış fiçılardan meydana gelmişti. Cephesinin de insanı afallatan girintili çıkıntılı bir görünüşü vardı. Evlerin duvarlarıyla barikatın meyhaneden en uzak ucu arasında dışarı çıkabilmeyi sağlayan, ancak bir kişi geçebilecek genişlikte bir aralık bırakılmıştı, o kadar. Yolcu arabasının oku diklemesine yerleştirilmiş ve iplerle tutturulmuştu; bunun tepesine bağlanan bir kıızıl bayrak sallanıyordu barikatın üzerinde.

Mondétour Sokağı’ndaki küçük barikat, meyhanenin bulunduğu evin arkasına gizlenmiş olduğundan görünmüyordu. İki barikat bir araya gelince tam bir sahra istihkâmı halini almaktaydı. Enjolras ve Courfeyrac, Mondétour Sokağı’nın Prêcheurs Sokağı’ndan geçerek, Halles’e açılan öbür parçasını bir başka barikatla kapatmayı uygun bulmamışlardı: Belli ki dışarıyla ilişkilerini toptan kesmek istemiyorlardı. Ayrıca darlığından ötürü tehlikeli ve geçilmesi zor olan

Prêcheurs Sokağı'ndan saldırıya uğramaktan da pek o kadar korkmamaktaydılar.

Folard'ın stratejik açıdan “dar, uzun bir yol” olarak niteleyebileceği geçidi oluşturan bu çıkış deliğini ve bir de Chanvrerie Sokağı'na açılan daracık aralığı hesaba katarsak, barikatın içi her yandan kapalı bir dörtgen biçimini almaktaydı. Meyhane de bu dörtgen içinde bir çıkıntı meydana getiriyordu. Büyük barikatla, sokağın bitimindeki yüksek evler arasında yirmi adım kadar bir ara vardı; dolayısıyla da barikatın bu evlere dayalı olduğu söylenebilirdi. Evlerin tepeden tırnağa bütün pencere ve kapıları kapalıydı; oysa hepsinde oturanlar vardı.

Bütün bu iş, hiçbir engelle karşılaşmaksızın, bu bir avuç mert insan tarafından ne bir asker serpuşunun ne de bir süngünün ortalıkta belirdiğini görmeden, bir saatten kısa bir zamanda kotarılmıştı. Ayaklanmanın o aşamasında Saint-Denis Sokağı'na girebilme cesaretini hâlâ gösteren tek tük kentliler de Chanvrerie Sokağı'na bir göz atıp da, barikatı görür görmez hemen adımlarını sıklaştırıp oradan uzaklaşmaktaydılar.

Barikatlar tamamlanıp direğe de bayrak çekilince, dışarıya meyhaneden bir masa çıkardılar. Courfeyrac masanın üzerine çıktı. Enjolras dört köşe sandığı getirdi. Courfeyrac'ın açtığı sandık fişek doluydu. Fişekler görününce en yiğitler bile şöyle bir ürpermekten kendilerini alamadılar. Bir an derin bir sessizlik oldu. Courfeyrac fişekleri gülümseyerek dağıtmaya başladı.

Adam başına otuz fişek aldılar. Çoğunda barut da vardı. Kalıplara dökülen kurşunlarla ayrıca fişek yapmaya koyuldular. Barut fıçısı ise kapının yanında, bir masanın üzerinde duruyordu. Onu yedek olarak saklamaya karar verdiler.

Askerin toplanma trampeti hiç durmadan çalmakta ve bütün Paris'i dolanmaktaydı. Ama sonunda, hiç kimsenin aldırış etmediği tekdüze bir gürültü olup çıkmıştı bu ses. Üzüntü verici dalgalanmalarla bir uzaklaşıyor, bir yaklaşıyor, ama hiç kesilmiyordu.

Elbirliğiyle ve hiç telaş etmeksizin, tüfekleriyle karabinalarını adeta bir tören ciddiliği içinde doldurdular. Bu arada Enjolras barikatların başına nöbetçi de dikmişti. Chanvrerie Sokağı'na bir, Prêcheurs Sokağı'na bir ikinci, Petite-Truanderie Sokağı'nın köşesine de bir üçüncü nöbetçi olmak üzere üç kişi.

Barikatlar kurulmuş, karakollar belirlenmiş, silahlar doldurulmuş, nöbetçiler dikilmişti işte. Artık hiç kimsenin geçmediği bu ıssız ve ürküntü veren sokaklarda, içinde hiçbir canlının kımıldamadığı ölü gibi sessiz evlerle çevrili ve çökmeye başlayan akşam karanlığının gittikçe artan gölgeleriyle sarılıydılar, ortasında bir şeylerin ilerlediği sezilen ve sinsi, uğursuz, trajik bir hal taşıyan bu karanlık ve sessizlik ortasında yapayalnız, silahlı, sakın ve kararlı bekliyorlardı.

6. Bekleyiş

Bekleyiş saatleri boyunca neler yaptılar? Değil mi ki bu bir tarihtir, anlatmamız gerekiyor:

Erkekler fişek yapıyor, kadınlar sargı bezi hazırlıyordu. Kurşun kalıpları için eritilen kalay ve kurşun dolu geniş bir kazan, kor dolu bir maltızın üzerinde tütmekteydi. Nöbetçiler silah elde, barikatın üzerinde görev başındaydılar. Oyalanmak nedir bilmeyen Enjolras, nöbetçilere gözkulak oluyordu. Bu arada Combeferre, Courfeyrac, Jean Prouvaire, Feuilly, Bossuet, Joly, Bahorel ve daha birkaç kişi, birbirlerini arayıp, bir köşede okul dönüşlerinde o en rahat günlerinde yaptıkları gibi toplandılar. Kale bodrumu haline getirilen meyhanenin bir köşesiydi bu köşe. Kurmuş oldukları sahra istihkâmından iki adım ötede, yeni doldurulmuş silahları sandalyelerin arkılığına dayalı, hayatlarının sonuna artık iyice yaklaşmış olan bu delikanlılar, şimdi aşk dizeleri okumaya koyulmuşlardı.

Nasıl mı dizeler? İşte, siz de okuyun:

*Geçmişteki güzel günlerimizi anımsa
Öylesine gençtik ki seninle biz ikimiz
İsteğimiz yoktu mutlu olmaktan başka
Sevmek ve sevmekti bütün derdimiz*

*Senin yaşını benim yaşıma kattığımda
Kırk bile etmiyordu ikisinin toplamı
O küçücük, alçakgönüllü yuvamızda
Kış da olsa mevsim, biz yaşırdık baharı*

*Ne günlerdi, Manuel ağırbaşlı, ciddiymi
Paris kenti kutsal şölenlerin merkeziydi
Foy yıldırım saçardı ve senin bluzunun
Üzerindeki iğne hep elime batardı*

*Herkes hayrandı sana, ben davasız avukat
Prado'ya akşam yemeğine götürürken seni
Güller kadar güzeldin, güller kadar zarif*

Alamazdım senden bir an bile gözlerimi

*İşitirdim, 'bu nasıl güzellik' derdi gören
Saçları dalga dalga, kokusu elvan elvan
Sanki bir çift kanat var mantosunun altında
O sevimli şapkası gonca gibi başında*

*Ellerini tutardım gezinirken birlikte
Gelip geçenler sanırdı ki aşkın büyüü
Evlendirdi bu mutlu çiftin tanıklığında
Tatlı nisan ayıyla güzel mayıs ayını*

*Kapılarımızı örtmüş yaşıyorduk mutlu
Aşkla besleniyorduk, o yasak meyve ile
Ağzımdan tek bir sözcük bile çıkmıyordu ki
Kalbin önceden vermemiş olsun yanıtını*

*Sorbonne kır şiirlerinin anavatanıydı
Hayranlıkla bakardım sabah akşam ben sana
Ancak böyle sevdalı bir gönül uyarlardı
Aşkın haritasını o Latin ülkesine*

*Ey Maubert meydanı, ey Dauphine meydanı
Taze baharın dolduğu yoksul evimizde
Giyerken güzel bacağına sen çorabını
Çatımızdan bir yıldızı seyrederdim ben de*

*Çok Platon okudum, iz bırakmadı bende
Sen bana uzattığın tek bir çiçekle oysa
Malebranche'dan da, Lamennais'den de çok
Kanıtladın tanrısal iyilikleri bana*

İtaat ederdik ikimiz de birbirimize.
O yaldızlı çatıda, güzelliğini görmek
Alnını incelerken o eskimiş aynanda
Tan zamanı odada turlamanı izlemek

Aklımdan çıkarabilir miyim hiç geçmiş
O tan zamanlarını, gökyüzü günlerini
Kurdeleler, çiçekler, şallar ve hareleri
Aşkın tatlı bir argo dili gevelediği

Bir lale saksısı gibiydi bahçelerimiz
Pencerenin camını bir etekle örterdin
Bir kâseyi alırdım ben topraktan yapılmış
Sana ise bir Japon fincanını verirdim

Gülerdik başımıza gelen şanssızlıklara
Kürkün yanar, eldivenin kayboluverirdi
Bir akşam yemeği için satmıştık nasıl da
Hatırlar mısın Shakespeare'in kutsal portresini

Bir hırsız gibi gizlice öperdim kolunu
Sen bir hayırseverdin, bense bir dilenci
Bir yığın kestaneyi yerdik mutlu mutlu
Masa yapıp kendimize Dante'nin kitabını

Bu mutlu ve yoksul evimde nasıl da ilk kez
O ateşten dudaklarından seni öpmüştüm
Giderken sen, yüzün kızarmış, saçın dağınık
Öyle solgun kalır ve Tanrı'ya sığınırdım

Hatırlıyor musun hiç mutlu günlerimizi
Şimdi çaputa dönmüş o baş örtülerini

*Şu hüzünlü yüreğimizin iç çekişleri
Getirir mi sonsuz göğe gidenleri geri*

Arada bir akla gelen gençlik anıları, gökte parlamaya koyulan birkaç yıldız, ıssız sokakların hüznün verici dinginliği, hazırlanmakta olan amansız maceranın yakınlığı ve kaçınılmazlığı, daha önce de belirttiğimiz gibi hassas bir şair olan Jean Prouvaire'in alacakaranlıkta mırıldanan dizelerine dokunaklı bir güzellik, beklenmedik bir büyü katıyordu.

Küçük barikatta bir fener yakılmıştı bu arada. Büyük barikatta da, karnaval mevsiminde Courtille'e giden maskelilerle dolu arabaların önünde görülen balmumu meşalelerden biri yakıldı. Bildiğimiz gibi, Saint-Antoine Mahallesi'nden geliyordu bu meşaleler. Büyük barikattaki meşale, rüzgârda korunmak amacıyla üç yanı kapalı olarak taşlardan yapılmış bir kafesin içine yerleştirilmişti. Ve öylesine konmuştu ki, bütün ışık bayrağın üzerine saçılmaktaydı. Koyu bir karanlığa gömülmüştü sokak ve barikat. Kocaman bir gemici feneriyle müthiş bir şekilde aydınlatılmış bulunan bayrak görünüyordu sadece. Bu ışık, bayrağın kırmızılığına, sözlere sığmaz türden dehşetli bir kızılık eklemekteydi.

7. Billettes Sokağı'ndan Askere Alınan Adam

Gece artık iyiden iyiye bastırmıştı. Ama henüz hiçbir şey olduğu yoktu. Sadece belli belirsiz birtakım uğultular geliyor, arada sırada da ateş sesleri işitiliyordu; o da pek seyrek, kısa ve uzaktan uzağa. Aranın uzaması, hükümetin vakit kazandığını, kuvvet topladığını göstermekteydi. Altmış bin kişiyi bekliyordu bu elli adam.

Korkunç olayların arifesinde güçlü ruhları saran sabırsızlığa kapıldığını seziyordu Enjolras. Alt kattaki salonda Gavroche, masaların üzerine saçılan barut dolayısıyla temkinli davranarak tezgâhın üzerine konan iki mumun bulanık titrek ışığında kartuş yapmaya koyulmuştu. Onun yanına gitti Enjolras. Buradaki mumların ışığı dışarı hiç sızılmıyordu. Üst katlarda da ışık yakmamaya dikkat etmişti isyancılar.

Enjolras geldiğinde Gavroche pek meşguldü. Ama kartuşlarla değil. Billettes Sokağı'ndan alınan adam salona girmiş ve gidip en ışıksız masaya oturmuştu. Payına düşmüş olan büyük boy tüfeği bacaklarının arasında tutuyordu. O zamana kadar binbir çeşit "eğlenceli" şeyle oyalandığı için, Gavroche bu adamı fark etmemişti.

Adam içeri girince, dalgın dalgın izledi onu bir süre. Silahına hayranlıkla baktı. Sonra birdenbire, adam oturunca, çocuk ayağa kalktı. Bu adamı o ana kadar birisi gözetlemiş olsa, onun gerek barikatı, gerekse isyancıları garip bir dikkatle incelediğini hemen görürdü. Ama salona girdiğinden beri derin bir düşünceye dalmıştı adam, olup bitenlerin farkında değil gibiydi. Ve küçük kabadayı, adama yaklaştı; uyandırmaktan çekinilen bir kimsenin yanında nasıl yürünürse, öyle, ayaklarının ucuna basa basa, onun çevresinde dönmeye başladı. Aynı zamanda da hem küstah, hem ciddi, hem uçar, hem düşünceli, hem neşeli, hem de tasalı olan bu çocuğun yüzünde; şu ifadeler vardı; “Boşver gitsin! Yok canım, rüya görüyorum. Yoksa doğru mu? Gerçek mi bu yoksa? Evet, evet, galiba! Hayır, o olamaz! Nasıl olamaz, bal gibi o işte!”

Topuklarının üzerinde sallanıyordu Gavroche; ceplerinde yumruklarını sıkıyor, bir kuş gibi boynunu oynatıyor, alt dudağında belirginleşen bütün keskin görüşlülüğünü ölçsüzce bir kıvrımda harcıyordu. Şaşkın, kararsız, güvensiz, afallamış, şaşırmış bir haldeydi. Sanki esir pazarındaki tombul kızlar arasında birdenbire bir Aphrodite keşfeden kızlarağasının yüzü, bir yığın sıradan tablo içinde aniden bir Raffaello’yu tanıyiveren bir resim meraklısının hali vardı çocukta. Kafasında her şey seferber olmuş, çalışmaktaydı. Koku alan içgüdü ve tasarımıyan akıl. Bir şeyler oluyordu Gavroche’a, belliydi bu. İşte bu derin dalışın en yüksek noktasında yanına Enjolras gelmişti: “Sen küçüksün,” dedi. “Seni görmezler. Barikatlardan dışarı çık, evler boyunca süzülüp sokakları şöyle bir dolaş, neler olup bittiğini gel bana anlat!”

Gavroche doğruldu:

“Demek küçükler de bir işe yarıyormuş!” dedi. “Ne mutlu! Gidiyorum hemen! Bu arada size bir öğüt: Küçüklere güvenin, büyüklerden çekinin.”

Bunu söyledikten sonra başını kaldırıp, sesini alçaltarak adamı işaret etti ve sordu:

“Şu büyüğü iyice görüyor musunuz?”

“Evet, ne olmuş?”

“Bir ajan o.”

“Emin misin?”

“Hem de nasıl! Daha on beş gün önce Royal Köprüsü’nde hava alırken beni birden kulağımdan yakalayıp kaldırdı.”

Çocuğun yanından hemen ayrıldı Enjolras. Biraz ilerde bulunan iskele işçilerinden birinin kulağına alçak sesle birkaç kelime söyledi. İşçi salondan çıktı, birkaç dakika sonra da yanında üç kişiyle geri döndü. Bu dört geniş

omuzlu hamal, adamın dikkatini çekmemeye çalışarak, gidip onun oturduğu masanın arkasına yerleştiler. Gerektiğinde adamın üzerine atılmaya hazırđılar.

Enjolras, işte o zaman adama yaklaştı ve sordu:

“Kimsiniz siz?”

Adam bu tepeden inme soru karşısında elinde olmayarak irkilmışti. Bakışlarını Enjolras’ın lekesiz gözbebeklerinin taa derinlerine dikti bir an, orada genç adamın düşüncesini yakalar gibi oldu. Ve şu dünyada görülebilecek gülümseyişlerin en aşağılayanı, ama aynı zamanda en güçlüsü ve en kararlısıyla gülümsedi. Kibir taşan bir sesle cevap verdi: “Anlar gibiyim. Evet, öyle! Yanılmıyorsunuz.”

“Ajan mısınız?”

“Hükümetin bir memuruyum.”

“Adınız?”

“Javert.”

Enjolras, arkadaki dört işçiye işaret etti ve Javert, göz açıp kapayıncaya kadar, arkasına dönüp bakmaya bile vakit bulamadan yakalanıp yere yatırıldı, eli ayağı bağılanıp üzeri arandı.

Üzerinde iki cam arasına yapıştırılmış, yuvarlak, küçük bir kart buldular. Kartın bir yüzünde Fransa Hükümeti’nin armasıyla gözetleme ve uyanıklık sözcükleri, öbür yüzünde de şunlar yazılıydı: “JAVERT, polis müfettişi, elli iki yaşında.” Altında da dönemin polis müdürü M. Gisquet’nin imzası okunuyordu.

Ayrıca bir saati ve içinde birkaç altın bulunan bir para kesesi vardı. Bunları ona bıraktılar. Yelek cebini yokladıklarında, ellerine zarf içinde bir kâğıt geçti. Enjolras zarfı açtı ve kâğıtta polis müdürünün kendi el yazısıyla yazdığı şu satırları okudu: “Polis Müfettişi Javert, siyasal görevi sona erince, özel bir gözetleme göreviyle, Iéna Köprüsü yakınlarında, Seine Nehri’nin sağı kıyısındaki yamaçlarda azılı kişilerin dolaşıp dolaşmadıklarını araştıracaktır.”

Arama işlemi bitince Javert’i ayağı kaldırdılar; kollarını arkasına, kendisini de salonun ortasındaki direğı; hani şu vaktiyle meyhaneye adını vermiş olan ünlü direğı bağıladılar. Sahneyi baştan sona seyreden Gavroche, bütün olup bitenleri sessiz sessiz başını sallayarak onaylamıştı. Bağılandıktan sonra Javert’e yaklaştı:

“Bu defa da fare, kediye tuttu,” dedi.

Bütün bunlar o kadar hızla gerçekteşmişti ki, meyhanenin çevresindekiler işin farkına vardıklarında her şey olup bitmişti. Javert hiç bağırmamış, itiraz bile etmemişti.

Başta Courfeyrac, Bossuet, Joly ve Combeferre olmak üzere, barikatlara dağılmış olan isyancılar Javert'i direğe bağlı görünce hemen koşuştular. Ajan sırtı direğe yapışık şekilde dayalı, iplerle hiç kımlıdayamayacak biçimde sımsıkı sarılmıştı. Ömründe hiç yalan söylememiş bir adamın korkusuz sakinliği içinde başını dimdik tutuyordu.

Enjolras, arkadaşlarına açıkladı:

“Bir ajan bu!”

Sonra Javert'e döndü:

“Barikat ele geçmeden iki dakika önce kurşuna dizileceksiniz,” dedi.

Javert emir vermeye alışık ses tonuyla sordu:

“Niye daha önce değil?”

“Barutu boş yere harcamamak için.”

“Öyleyse işinizi bıçakla göremez misiniz?”

Enjolras, olanca güzelliği içinde, “Bana bak ajan!” dedi, “Bizler yargıcız, katil değil.”

Sonra Gavroche'a seslendi:

“Dediklerimi yap.”

“Gidiyorum hemen!” diye bağırdı Gavroche.

Tam fırlamışken, birden durdu:

“Sahi, aklıma geldi!” dedi, “Onun tüfeğini bana versenize. Çalgıcıyı size bırakıyorum, ama çalgıyı ben isterim!”

Asker gibi bir selam çakıp, sevinç içinde büyük barikatın aralığını aştı.

8. Le Cabuc Denen, Ama Adı Belki de Le Cabuc Olmayan Biri Konusunda Bir Dizi Soru İşareti

Gavroche'un oradan ayrılmasından hemen sonra meydana gelen epik, ama aynı zamanda vahşi bir dehşetle dolu olayı buraya aktarmamış olsaydık, çizmeye çalıştığımız trajik tablo eksik olur, okur da çırpınışları ve eforu aynı anda içeren toplumsal lohusalığın ve devrimci doğuşun o yüce anlarını kesin ve gerçek belirimleri içinde görmekten yoksun kalırdı.

Topluluklar, bilindiği üzere çığa benzer; yuvarlanırken bir alay uğultulu insanı toplar. Bu insanlar birbirlerine, nereden geldiklerini sormazlar. Nitekim Enjolras, Combeferre ve Courfeyrac'ın yönettikleri toplulukta bir araya gelen insanların arasına, sırtında omuzları aşınmış hamal ceketi bulunan biri de katılmıştı: Geniş el kol hareketleri yapıyordu bu adam, öfkeyle ve avazı çıktığı kadar bağırarak

konusuyordu. Yüzünde vahşi ve sarhoş bir ifade vardı. Adı ya da takma adı Le Cabuc olan bu adam, onu tanıdıklarını söyleyenler için bile yabancıydı. Alabildiğine sarhoştur ya da kasten öyle görünmekteydi. Yanında birkaç kişiyle, meyhaneden dışarı taşıdıkları bir masanın başına oturmuştu. Bir yandan birlikte olduğu insanların içki içmeleri için ısrar etmekte; bir yandan da dikkatle Saint-Denis Sokağı'nın tam karşısındaki beş katlı ve bütün sokağa hâkim olan, barikatın en sonundaki büyük evi incelemekteydi. Çok geçmeden birdenbire haykırdı:

“Bakın arkadaşlar, işte bizim şu evden ateş açmamız gerekir. O evin pencerelerine yerleştirdiğimiz takdirde hiç kimse bu sokağa adım bile atamaz! Kellemi keserim!”

İçlerinden biri karşı çıktı:

“Belki, ama ev kapalı.”

“Kapıyı vurur, açtırırız!” dedi adam.

“Açmazlarsa?”

“Kırarız!”

Ve bunu demesiyle birlikte fırlamıştı ayağa. Kapıya koştu. Kapının iri tokmağını yakalayıp vurmaya başladı. Kapı açılmıyordu. Bir daha, bir daha vurdu Le Cabuc. Hiç kimse ses vermedi. Bağırды bu sefer:

“İçerde kimse yok mu?”

Yoktu anlaşılan. Ya da vardı, ama ses çıkarmamaya kararlıydılar.

O zaman Le Cabuc, eline bir tüfek aldı ve tüfeğin dipçığıyle kapıyı dövmeye girişti. Som meşeden, içeriden bir sac levhayla ve demir çubuklarla kaplı, hapishane kapılarını andıran, kemerli, alçak, dar ve sağlam eski kapılardan biriydi bu. Evi ve bütün sokağı inleyen dipçik vuruşları onu sarsmıyordu bile. Sonunda evdekiler ürkmüş olmalı ki, üçüncü katta küçük bir pencere aydınlandı. Çok geçmeden de pencere açıldı ve önce bir mum, sonra da kır saçlı bir adamın ürkek başı görüldü. Kapıcıydı bu.

Le Cabuc durmuştu.

Kapıcı sordu:

“Ne istiyorsunuz baylar?”

Le Cabuc kararlıydı:

“Kapıyı aç!” dedi.

“Yapamam baylar.”

“Aç diyorum sana!”

“İmkânsız baylar! Açamam.”

Kapıya yaslamış olduğu tüfeği omuzladı Le Cabuc ve kapıcıya nişan aldı. Ama kendisi aşağıda ve ortalık da zifiri karanlık olduğundan, kapıcı onu görmemişti.

Yeniden sordu:

“Açıyor musun, açmıyor musun?”

“Hayır baylar, açamayacağım!”

“Bir daha söyle!”

“Açamam diyorum benim iyi yürekli...”

Sözünü tamamlayamamıştı adam. Ateş etmişti Le Cabuc. Kurşun kapıcının çenesinin altından girmiş ve şah damarından geçtikten sonra ensesinden çıkmıştı. İhtiyar adam küçük bir inilti bile çıkarmaksızın pencereye yığılıp kalmıştı. Çok geçmeden mum devrildi ve söndü. Şimdi orada, pencerenin pervazına dayalı ve hiç kımıldamadan duran bir başla, dama doğru yükselen beyaz bir duman parçasından başka bir şey görülmüyordu.

Le Cabuc, tüfeğin dipçliğini yere dayarken, “Bu iş burada biter!” dedi.

Sözünü henüz bitirmişti ki, bir elin kartal pençesi ağırlığıyla omuzlarına çöktüğünü hissetti. Aynı anda kendisine hitap eden sesi işitti: “Diz çök!”

Katil döndü. Karşısında Enjolras’ın bembeyaz, buz gibi yüzünü gördü.

Genç adamın elinde tabanca vardı. Hemen silah sesine gelmiş ve sol eliyle Le Cabuc’ün yakasını, gömleğini ve askısını sımsıkı yakalamıştı.

Tekrar etti:

“Diz çök!”

Henüz yirmi yaşındaki bu narin delikanlı, kesin bir tavırla o tıknaz, güçlü kuvvetli hamalı saz gibi büküp, çamurun ortasına diz çöktürdü. Direnmek istemişti adam, ama insanüstü bir gücün boyunduruğu altındaydı sanki. O anda Enjolras’ın soluk benzi, açıkta görünen boynu, darmadağın saçları ve kadınsı yüzüyle Thémis’i andıran bir görünümü vardı. Kabarmış burun delikleri ve yere eğik amansız bakışları, yüzüne eski çağ anlayışıyla adalete pek uygun düşen bir öfke ve dürüstlük ifadesi veriyordu.

Barikattakilerin hepsi koşup gelmişler ve ikisinin çevresinde halka oluşturmuşlardı. Görmek üzere olacakları şeyin karşısında tek bir kelime bile söylemenin imkânsızlığını hissediyorlardı.

Le Cabuc artık kesinlikle yenilmiş ve direnmekten vazgeçmişti; ama bütün vücudu titremekteydi. Enjolras onu bıraktı, saatini eline aldı.

“Toparlan,” dedi. “Dua et ya da düşün. Bir dakikan kaldı.”

“Merhamet!” diye mırıldandı katil.

Sonra başını eğdi. Anlaşılmaz birtakım yeminler döküldü dudaklarından.

Enjolras gözlerini saatten ayırmamıştı. Tam bir dakika dolunca, saati yelek cebine yerleştirdi. Sonra, adeta uluyarak dizlerine sarılan Le Cabuc’ü saçlarından tutup, tabancasının namlusunu adamın kulağına dayadı. Maceraların en korkuncuna gözlerini bile kırpmaksızın atılmış olan bu gözüpek insanların birçoğu başlarını çevirdi.

Tabancanın patladığı işitildi sonra. Ve katil yüzükoyun yere düştü. Enjolras doğruldu; inanç dolu sert bakışlarını çevresinde dolaştırdı bir an. Sonra ölüyü ayağıyla iterek, “Dışarı atın şunu!” dedi.

Üç kişi ilerledi. Sona eren hayatın mekanik kasılmalarıyla sarsılan adamın ölüsünü kaldırıp, barikatın üzerinden Mondétour Sokağı’na yuvarladılar.

Enjolras düşünceye dalmıştı. Korkunç sessizliğinin üzerine hangi yüce karanlık yayılıyordu kim bilir? Birden sesi yükseldi. Hepsi susmuş, hiç kımıldamadan onu dinliyorlardı.

“Yurttaşlar!” dedi. “Bu adamın yaptığı korkunç bir şeydi, benim yaptığımса iğrenç bir şey. Adam öldürdü o, ben de onu bunun için öldürdüm. Bunu yapmak zorundaydım, çünkü ayaklanmanın da disiplini olmalıdır. Adam öldürmek, her yerden çok, burada suçtur. Devrimin bakışları altında bulunuyoruz; cumhuriyetin sahipleriyiz biz, görev kurbanlarıyız. Savaşımıza kara çalmamalıyız. Dolayısıyla da ben bu adamı yargıladım ve ölüme mahkûm ettim. Bunu yapmak zorunda kalan, bunu tiksine tiksine yapan kimseye; yani bana gelince, kendimi de yargıladım; kendimi nasıl bir cezaya mahkûm ettiğimi az sonra göreceksiniz.”

Dinleyenler ürpermişlerdi.

Combeferre, “Senin alınyazını paylaşacağız!” diye bağırdı.

Enjolras, “Öyle olsun,” dedi. “Bir kelime daha; bu adamı idam ederken, zorunluluğa boyun eğdim ben. Ama zorunluluk, eski çağın bir canavarıdır; adı da yazgıdır. İlerlemenin yasasıysa, canavarların, meleklerin önünde yitip gitmesi, yazgının kardeşlik karşısında yok olmasıdır. Aşk sözcüğünü ağzımıza almak için pek uygun bir zamanda değiliz belki; ama ne olursa olsun, onu, Aşk’ı anarak onu yüceltiyorum. Sen gelecek zamansın ey Aşk! Ey ölüm, senden yararlanıyorum, ama nefret ediyorum! Yurttaşlar! Gelecekte ne karanlık, ne yıldırım çarpması, ne yırtıcı cehalet ne de kanlı bir öç bulunmayacak. Deccal olmayacağı için Mikail de kalmayacak. Gelecekte hiç kimse, hiç kimseyi öldürmeyecek, dünya ıslıl ıslıl olacak, insanoğlu sevgiye boğulacak. Gelecek... Yurttaşlar! Her şeyin anlaşma, uyum, ışık, sevinç, hayat kaynağı olacağı o gün gelecek. Ve bizler işte onun

gelmesi için burada öleceğiz.”

Enjolras susmuştu, genç kız dudakları kapanmıştı. Kan döktüğü yerde, ayakta, mermer gibi hareketsiz kaldı bir süre. Hep aynı noktaya dikilmiş olan gözleri, çevresindeki herkesi alçak sesle konuşmaya zorlamaktaydı.

Jean Prouvaire’le Combeferre, sessizce birbirlerinin ellerini sıkıyor; barikatın köşesinde birbirlerine dayanmış, içine biraz da acıma duygusu karışan bir hayranlıkla, bu delikanlıya; hem cellat, hem rahip olan, billur gibi ılık saçan, ama aynı zamanda da kaya gibi olan bu ciddi delikanlıya bakıyorlardı.

Hemen söyleyelim ki, ilerde, ölümler olaydan sonra morga taşınıp üzerleri arandığında, Le Cabuc’ün cebinde polis görevlisi kartı bulundu. Bu konu hakkında polis müdürlüğünce 1832’de hazırlanan özel rapor, 1848’de bu kitabın yazarının eline geçmişti.

Şunu da ekleyelim ki, garip, ama hiç şüphesiz temeli olan bir polis söylentisine inanmak gerekirse, gerçekte Claquesous’ydu Le Cabuc. Karşımızda bununla ilgili, Le Cabuc öldürüldükten sonra Claquesous’dan bir daha söz edilmediği gerçeği de var. Claquesous’nun kayboluşuna ait hiçbir iz bulunmadı; kelimenin tam anlamıyla kayıplara karışmıştı. Hayatı karanlıktı, ölümü zifiri karanlık oldu.

Bütün topluluk oracıkta soruşturması yapıp sonuçlandırılan bu trajik davanın hâlâ sürüp giden heyecanı içindeyken, Courfeyrac, sabahleyin evine gelip Marius’ü soran küçük delikanlıyı gördü yeniden.

Yiğit ve tasasız bir görünüşü olan çocuk, gece gelip isyancılara katılmıştı.

ON ÜÇÜNCÜ KİTAP MARIUS KARANLIĞA GİRİYOR

1. Plumet Sokağı'ndan Saint-Denis Mahallesi'ne

Alacakaranlığın içinden kendisini barikata çağıran o ses, alinyazısının sesi gibi gelmişti Marius'e. Ölmek isterken, işte fırsat ayağına geliyordu. Mezarın kapısını çalmıştı; işte karanlıklar içinden bir el ona, o kapının anahtarını uzatıyordu. Umutsuzların yolunda açılan bu iç paralayıcı aralıklar büyük bir çekicilik taşır. Kendisini bunca zaman bahçeden içeri geçiren parmaklığı itip dışarı çıktı Marius. Kendi kendine, "Hadi gidelim!" dedi.

Acıdan deliye dönmüştü, kafasında temelli, sağlam, dayanıklı hiçbir şey hissetmiyordu. Gençliğin ve aşkın sarhoşluğu içinde geçen bu iki aydan sonra kederden herhangi bir şey düşünecek halde değildi. Umutsuzluğun bütün hayalleri altında ezikti. Sadece bir tek isteği kalmıştı: Bir an önce ölmek. Hızla yürümeye koyuldu. Javert'in iki tabancası da üzerindeydi; yani silahlıydı.

Bir an görür gibi olduğu delikanlıyı sokakta gözden kaybetmişti. Plumet Sokağı'ndan çıktı. Esplanade'ı geçti. Invalides Köprüsü'nü, Champs-Élysées'yi ve XV. Louis Meydanı'nı aşp, Rivoli Sokağı'na ulaşmıştı. Oradaki mağazalar açıktı. Kemerlerin altında gaz lambaları yanmaktaydı. Kadınlar alışveriş ediyordu. Laiter Cafesi'nde dondurma yiyenler vardı. İngiliz Pastanesi'nden küçük pastalar alınıyordu. Sadece Les Princes Oteli ile Meurice Oteli'nden dörtnala uzaklaşan birkaç yolcu arabası görülüyordu.

Marius, Delorme Geçidi'nden Saint-Honoré Sokağı'na girdi. Burada dükkânlar kapalıydı. Satıcılar aralık kapıların önünde konuşmakta, sağda solda insanlar dolaşmaktaydı. Sokak fenerleri yanmış, birinci katlardaki bütün pencereler her zamanki gibi aydınlatılmıştı. Palais-Royal Meydanı'nda süvariler göze çarpıyordu.

Marius, Saint-Honoré Sokağı'nda ilerlemeye başladı. Palais-Royal'den uzaklaştıkça aydınlık pencereler azalmaktaydı! Dükkânlar kapalıydı, kapıların eşiğinde konuşan kimseler yoktu. Sokak kalabalıklaşıyor, aynı zamanda da yoğunlaşıyordu. Çünkü yoldan geçenler artık tam bir topluluk haline gelmişti. Hiç kimse konuşmuyordu. Ama yine de boğuk ve derin bir uğultu duyulmaktaydı.

L'Arbre-Sec Çeşmesi'ne doğru birtakım 'topluluk'lar, gelip geçenler arasında bir akarsuyun içindeki taşlara benzeyen, hareketsiz, ama kaygılı küçük gruplar vardı.

Kalabalık Les Prouvaires Sokağı'nın girişinde artık yürümüyordu. Birbirleriyle alçak sesle konuşan, birleşmiş, güçlü, yoğun ve içine girilmez bir kitleydi bu. Aralarında hemen hemen siyah elbise ve melon şapka görülmüyordu: Köylü önlükleri, işçi ceketleri, kasketlerin içinde toza toprağa bulanmış dimdik saçlı başlar... bu kalabalık gecenin sisi içinde belli belirsiz dalgalanıyordu. Fısıltısında bir ürperişin boğuk sesi vardı. Hiç kimse yürümüyor; ama çamurlarda sürekli ayak sesi duyuluyordu. Ve bu kalabalığın ötesinde, Le Roule Sokağı'nda, Les Prouvaires Sokağı'nda, Saint-Honoré Sokağı'nın devamında, herhangi bir mum ışığının parladığı tek bir pencere bile yoktu. Bütün bu sokaklarda sadece tek tük, gittikçe azalan fener dizeleri seçiliyordu.

O dönemin fenerleri, iplere asılı iri kırmızı yıldızlara benzer, kaldırımlara düşen gölgeleri de kocaman örümcekleri andırırdı.

Bu sokaklar ıssız değildi. Her yerde çatılmış tüfekler, kımıldayan süngüler, karargâh kurmuş topluluklar seçiliyordu. Ve hiçbir meraklı çıkıp da bu sınırı aşmıyordu. Gidiş gelişler orada sona ermekteydi. Orada halk bitiyor, ordu başlıyordu.

Marius, artık hiçbir umudu kalmamış insanlara özgü o şaşmaz iradeyle kararını vermişti; onu çağırışlardı, gitmesi gerekliydi. Önce kalabalığı aştı ve sonra binbir güçlkle askeri kuvvetler karargâhını. Devriyelerden gizlendi, nöbetçileri atlattı.

Bu arada yolunu değiştirmiş, Béthisy Sokağı'na sapmıştı. Halles'e doğru yöneldi. Les Bourdonnais Sokağı'nın köşesinde artık ışıldayan tek bir fener bile yoktu.

Marius, halkın doldurduğu bölgeyi aştıktan sonra, askeri birlikler sınırını da geçmişti. Korkunç bir yalnızlığın içindeydi şimdi; ne bir yolcu, ne bir asker, ne bir ışık! Sadece hiçlik, o kadar. Yalnızlık, sessizlik, geceleri insanı aniden yakalayan, tariflere sığmaz bir soğuk. Burada bir sokağa girmek, bir mahzene girmek demekti.

İlerlemeye devam etti. Birkaç adım atmıştı ki, yanından koşarak biri geçti. Bir erkek miydi bu? Yoksa bir kadın mı? Ya da bir değil, birkaç kişi miydiler? Söyleyebilecek durumda değildi: Her kimse kaybolup gitmişti. Böylece ilerleyerek, şimdi Poterie Sokağı olduğunu tahmin ettiği bir ara sokağa gelmişti. Bu sokağın ortasında bir engele tosladı. Hemen ellerini uzattı: Devrilmiş bir yük arabasıydı bu.

Ayakları su birikintilerini, yoldaki çukurları, dağınık bir şekilde oraya buraya yığılı taşları fark etti. Başlanıp, yarım bırakılmış bir barikat olsa gerekti. Marius,

taşların üzerinden aşp, setin öbür yanına geçti. Binek taşlarının hemen yanı sıra yürüyor; böylece evlerin duvarları ona kılavuzluk etmiş oluyordu. Barikatın biraz ilerisinde karşısına bir beyazlık çıktı. Yavaş yavaş yaklaştı ve o beyazlık bir şekil aldı: İki beyaz at. Sabahleyin Bossuet tarafından yolcu arabasından çözülen atlar bütün gün boyunca sokak sokak gelişi güzel dolaşmış ve sonunda orada durmuşlardı. Kaderin davranışlarından insanlar nasıl hiçbir şey anlamıyorlarsa, herhalde hayvanların sabrı da, insanların davranışlarından hiçbir şey anlamıyordu!

Atları geride bırakmıştı Marius. Tam Contrat-Social Sokağı'na yaklaşırken bir tüfek sesi karanlığı yardı ve bir kurşun kulağının dibinden vızıldadı. Bu kurşun, Marius'ün başının üzerinden arkasındaki berber dükkânında asılı duran bakır tıraş tasını deldi. Bu delik tas, 1846'da Contrat-Social Sokağı'nda, hal direklerinin köşesinde hâlâ görülmekteydi.

Bu tüfek sesi aslında hayat demektir. Ve Marius, o andan itibaren artık hiçbir şeye rastlamadı.

Bütün bu bitmeyen yol, simsiyah basamaklardan bir inişe benzemektedir.

Marius yine de ilerlemekten geri kalmadı.

2. Baykuş Bakışından Paris

O sırada Paris üzerinde bir yarasa ya da baykuş kanadıyla uçan birisi olsa, bakışlarının altında pek üzücü bir görünüm serili bulur, kent içinde başlı başına bir kent olan Halles Mahallesi, o kimseye Paris'in ortasında kapkaranlık bir delik olarak görünürdü.

Burasını baştan başa Saint-Denis ve Saint-Martin sokakları kesiyordu ve binlerce ara sokak iç içe geçmekteydi. İşte burasını kendilerine istihkâm ve cephanelik yapmıştı isyancılar. Burada bakışlar adeta bir uçuşuma dalmaktaydı. Burada kırılan sokak lambaları ve sınıksız kapanan pencereler sayesinde her türlü aydınlık, her türlü hayat, her türlü ses ve hareket bitiyordu. Ayaklanmanın gözle görülmez polisi nöbet tutmakta; yani geceyi sürdürmekteydi. Ayaklanmanın kaçınılmaz taktiği, belirli ve sınırlı sayıdaki insanı geniş bir karanlıkla sarmak ve her savaşıyı bu geniş karanlığın bağrındaki olanaklarla çoğaltmaktır. Gün batımında, mum yanan her pencereye ateş açılmıştı, böylece ışık sönmüş, bazen ışığın başında oturan da öldürülmüştü. Dolayısıyla da artık hiçbir şey kımıldamıyordu. Tüm evlerde korkudan, yastan, şaşkınlıktan başka hiçbir şey yoktu. Sokaklarda da sadece kutsal bir dehşet hâkimdi. Uzun pencereler, kat dizileri, ocak bacaları, damların tırtılları, çamurlu ıslak kaldırımlardaki belli belirsiz parıltılar bile seçilmiyordu. Her şey sisli, ağır ve hüzünlü bir karanlıklar

gölü halindeydi. Ve bu gölün üzerinde, hareketsiz, hazin birer karaltı halinde, Saint-Jacques Kalesi, Saint-Merry Kilisesi gibi, insanların devleştirdiği, gecelerinse birer hayalete dönüştürdüğü iki üç yapı yükseliyordu o kadar...

Paris'e gene baykuş bakışı bakan o aynı göz, bu ıssız ve ürküntü verici dehlizin çevresinde, başkentin trafiğinin henüz yok edilmemiş yerlerinde, tek tük sokak lambalarının ışıldadığı mahallelerde, havada av arayan kılıç ve süngülerin madensel parıltısını, top arabalarından yükselen boğuk tekerlek seslerini ve taburların her an biraz daha artan kaynaşmasını rahatça fark edebilirdi: Ayaklanmanın çevresinde gittikçe daralıp kapanan korkunç bir kuşaktı bu.

Ertesi gün her şeyin bitmiş olması, zaferin bu ya da öbür yanda kalması ve ayaklanmanın bir devrim ya da sıradan bir çarpışma olarak sonuçlanması gerekmektedir. Sokaktaki yurttan partilere ve hükümete kadar herkes bunu anlıyordu. Her şeyin karara bağlanacağı bu mahalledeki koyu karanlığa karışan derin acı da bundan doğuyordu işte. Bir yıkımın gerçekleşeceği besbelli olan bu sessizliğin çevresinde gittikçe artan kaygı bundandı. Bir tek ses işitiliyordu şimdi orada: Bir ölüm hırıltısı gibi iç paralayıcı, bir uğursuzluk bildirisi gibi ürkütücü bir ses... Saint-Merry Kilisesi'nin tehlike çanları... Hiçbir ses ve hiçbir gürültü, karanlıklar içinde çalınan bu çılgınca umutsuz çan sesleri kadar dondurucu olamazdı.

Çoğu zaman rastlandığı gibi, doğa da sanki kendini insanın yapacağı şeye uyarlamıştı. Bu birliğin uğursuz uyumunu hiçbir şey bozmuyordu. Yıldızlar silinip gitmiş, yağmur yüklü bulutlar üzücü kırıksıklıklarıyla bütün ufku doldurmuşlardı. Cansız sokakların üzerinde kapkara bir gökyüzü yükselmekteydi: Bu sonsuz mezarın üzerine atılmış sonsuz bir kefen gibiydi.

Daha önce nice devrim olayına tanıklık etmiş olan bu yerde ilkeler adına gençlik, gizli dernekler, okullar ve çıkarlar adına orta sınıf kucak kucağa gelip, yıkmak üzere birbirlerine yaklaşırlarken ve tamamıyla siyasal bir savaşıma hazırlanırken; her iki taraf da bu uğursuz mahallenin uzağında, sefil Paris'in, mutlu ve zengin Paris'in görkemi altında silinip gittiği o dipsiz oyuklarda hazırlanan son ve kesin bunalımın gelişini hızlandırmak için çabalarken, halkın boğuk sesinin uğultusu dipten dibe duyulmaktaydı.

Hayvanın kükremesiyle Tanrı'nın kelimelerinden oluşan, ürkünç ve kutsal bir sestir bu. Yoksulları yerle bir edip bilgeleri uyaran; hem aslanın kükreyişi gibi aşağıdan, hem gök gürültüsü gibi yukarıdan gelen bir ses.

3. En Uç Sınır

Marius, Halles'in olduğu bölgeye varmıştı. Komşu sokaklara oranla, burada

her şey çok daha durgun ve hareketsiz, çok daha karanlıktı. Mezarın dondurucu sakinliği toprağın altından çıkmış da, gökyüzünün altına serilmişti sanki.

La Chanvrie Sokağı'nı Saint-Eustache'a doğru kapatan evlerin yüksek damları, bu simsiyah zemin üzerine hafif bir kızılık çiziyordu sadece. Bunu Corinthe barikatında yanan meşalenin ışığı yaratmaktaydı. Ve Marius, işte bu kızılığa doğru yönelmiş, bu ışık onu La Marché-aux-Poirées'ye götürmüştü. Les Prêcheurs Sokağı'nın oluşturduğu karanlık geçidi hayal meyal görmüş ve oraya dalmıştı. Dolayısıyla da sokağın öbür başında bekleyen, isyancıların nöbetçi olarak koydukları adam onu göremedi.

Marius aramaya geldiği şeyin hemen yanı başında bulunduğunu seziyor ve ayaklarının ucuna basa basa yürüyordu. Okur hemen anlayacaktır. Enjolras'ın hâkimiyeti altında bulunan ve dışarıyla tek ulaşım yolu olan Mondétour Sokağı'nın o kısacık kısmının dirseğine gelmişti. Solundaki son evin köşesinden başını uzattığında Mondétour Sokağı'nın o parçasını gördü.

Küçük sokakla, Chanvrie Sokağı'nın biraz ilerisinde, taşların üzerinde birtakım ışıklar vardı: Meyhanenin bir bölümü çarptı gözüne. Daha sonra, yerde, acayip bir kabın içinde göz kırıp duran bir kandil seçer gibi oldu. En sonunda da yere çömelmiş, dizlerinin üzerinde tüfek tutan birtakım adamlar gördü. Kendisinden topu topu on kulaç ötedeydi bütün bunlar. Barikatın içiydi. Sokağın sağındaki evlerse meyhanenin geri kalan kısmını, büyük barikatı ve bayrağı gizlemekteydi.

Marius'ün bir adım atması yeterdi artık.

Ve işte o zaman bir taşın üzerine oturdu bu bahtsız delikanlı, kollarını göğsünde kavuşturdu, babasını düşündü.

Alabildiğine gösterişli bir askerdi Albay Pontmercy. Cumhuriyet yönetiminde Fransa'nın sınırlarını korumuş, imparatorun emri altında Asya sınırlarını zorlamış, Cenova'yı, İskenderiye'yi, Torino'yu, Madrid'i, Viyana'yı, Dresden'i, Berlin ve Moskova'yı görmüştü. Marius'ün de damarlarında taşıdığı aynı kanı serpmişti Avrupa'nın bütün zafer alanlarına. Saçlarını emir vererek ve emir alarak, ama hep disiplin içinde, vaktinden önce ağartmıştı. Kılıç kemeri belinde, apoletleri göğsüne sarkmış, kokardı baruttan kararmış, alnı miğferden kırışmış, kimi zaman çadır altında, kimi zaman açık havada, kimi zaman da seyyar hastanelerde yaşamıştı. Yirmi yıl boyunca bir dizi büyük savaşa katıldıktan sonra da yanağında bir kılıç yarasıyla, güleryüzlü, sade, sakin bir çocuk kadar saf ve temiz dönmüştü Fransa'ya. Elinden gelen her şeyi yapmıştı yurdu için, ona hiç karşı çıkmamıştı.

Şimdi bu kahraman Albay Pontmercy'yi düşünüyordu işte Marius. Biliyor ve derinden seziyordu ki, şu anda kendi günü de gelmiş, kendi saati de çalmıştı. Babası gibi o da, yiğit, korkusuz, cesur davranacaktı. Kurşunlara doğru koşacak, göğsünü süngülere gelecek, kan dökecek, düşmanı arayıp bulacaktı. Ölüme atılacak, amansızca çarpışacak, savaş alanına inecekti. Savaş alanına? Bu savaş alanı! Sokaktaki bu savaş alanı! Katılacağı savaş da, iç savaş! Önünde iç savaşın bir kasırga hortumu gibi açıldığını, kendisinin de oraya yuvarlanmak üzere olduğunu gördü birden. Ürperdi.

Dedesinin antikacıya satmış olduğu babasının kılıcını düşündü. Nasıl da içi yanmıştı! O kahraman ve lekesiz kılıcın onun elinden kurtulup, karanlıklara öfkesiyle birlikte gömülmekle ne kadar iyi etmiş olduğunu düşündü. Böyle kaçıp gittiğine göre, akıllı ve geleceği gören bir kılıç demekti: Ayaklanmayı, dereler savaşını, kaldırımlar savaşını, mahzenlerin hava deliklerinden açılacak yaylım ateşlerini, arkadan indirilecek vuruşları sezmişti ve Marengo'yu, Friedland'ı görmüş bir kılıç olarak La Chanvrerie Sokağı'na gelmek istememişti; baba ile yaptıklarından sonra oğul ile yapacakları ona pek ağır gelmişti herhalde. O kılıç şimdi burada olsaydı ve Marius onu alıp da Fransızlar arasında yapılacak bu gece savaşına gitseydi, ellerini yakardı mutlaka. Marius, o kılıcın bugün yurdun bağrına saplanmasındansa, kaybolup gitmiş olmasının mutlu, sevinilecek bir şey olduğunu düşündü. Dedesi onu satmakla aslında babasının şerefini korumuş oluyordu!

Ardından acı acı ağlamaya başladı.

Korkunçtu bu. Ama elinden ne gelirdi ki? Cosette'siz yaşamak: Bunu yapamazdı. Cosette gitmiş olduğuna göre, onun da ölmesi gerekiyordu. Zaten ona öleceğine dair namus sözü vermemiş miydi? Bunu bilerek gitmişti Cosette; demek ki Marius'ün ölmesini istemekteydi. Böyle gittiğine, hiçbir haber vermeden, tek bir kelime bile yazmadan gittiğine göre artık onu sevmiyor demekti. Üstelik adresini de bildiği halde! Bu durumda uzun yaşamanın ne anlamı vardı ki! Gerçekten de buraya kadar geldikten sonra gerilemek! Tehlikeye yaklaşp, kaçmak! Barikatın içine bakabilecek kadar ilerledikten sonra, "Tamam, bu kadarını gördüğüm yeter işte! İç savaş ve ben de çekip gidiyorum," diyerek ortadan silinivermek! Onu bekleyen, belki de ona ihtiyaç duyan bir orduya karşı bir avuç olan dostlarını yüzüstü bırakmak; aşkına, dostluklarına ve sözüne aynı anda ihanet etmek! Ödleklğine yurtseverlik görünümü vermek. Ama bu imkânsızdı! Eğer babasının hayaleti orada, karanlıkta olsa ve onun böyle gerilediğini görseydi, kılıcının kabzasıyla döverdi Marius'ü ve "Yürü, korkak!" diye haykırırdı.

Başı önünde, düşüncelerinin akışına bırakmıştı kendini.

Birden başını kaldırdı. Ruhuna şahane bir akım yayıldı. Mezara yaklaşınca bir düşünce genişlemesi olur: Ölüme yakın olmak, insana gerçeği gösterir. İçinde girmek üzere olduğunu hissettiği eylemin hayalinde şekillenışı, ona üzücü değil, tam tersine muhteşem bir şey olarak göründü. Sokak savaşı ruhun anlatılması imkânsız iç dinamiği sonucunda birden nitelik değiştirmişti. Hayalinde biriken bütün o soru işaretleri yığın halinde ve uğultuyla geri geldiler. Ama artık onu sarsamadılar. Hiçbirini cevapsız bırakmadı.

Babası neden öfkelenecek ve kendini onuru kırılmış sayacaktı? Ayaklanmanın bir görev değişimine eriştiği durumlar hiç yok mudur? Albay Pontmercy'nin oğlu için başlayan bu savaşta küçültücü ne vardı? Bu, Montmirail ya da Champaubert değildi artık, başka bir şeydi. Kutsal bir toprak değildi şimdi söz konusu olan, kutsal bir fikirdi. Yurt şikâyetçi olabilirdi yapılan işten, kabul, ama insanlık alkışlıyordu. Kaldı ki, yurdun şikâyetçi olduğu da doğru muydu acaba? Fransa kanıyor, ama özgürlük gülümsüyordu. Ve özgürlüğün gülümseyişi karşısında, Fransa yarasını unutuyordu. Hem sonra, duruma biraz yukarıdan bakılacak olsa, iç savaştan nasıl söz edilebilirdi?

İç savaş? Ne demek bu? Dış savaş diye bir şey var mıdır? Her savaş aslında insanlar arasında, kardeşler arasında değil midir? Ne dış savaş vardır, ne de iç savaş! Sadece haklı ve haksız savaşı vardır! İnsanlar arasında yüce bir uzlaşma gerçekleşinceye kadar yapılan; yani hiç değilse, çekip gitmek bilmeyen geçmişe karşı gelmekte acele eden geleceğin çabası olarak anlaşılabilecek savaş elbette zorunlu olabilir. Böyle bir savaş neyle suçlanabilir ki? Savaş, hakkı, ilerlemeyi, aklı, uygarlığı, gerçeği ve doğruyu öldürürse, bu bir utanç olur ve kılıç, hançere dönüşür. O zaman da ister iç, ister dış savaş olsun, o savaş haksızdır! Zaten onun artık adı savaş değildir, “suç”tur. En kutsal şey olan adaletin dışında, savaşın bir şekli, bir öteki şeklini ne hakla hor görebilir? Camille Desmoulins'in mızrağını hangi hakla inkâr edebilir Washington'ın kılıcı? Yabancıya karşı Léonidas, zorbaya karşı Timoléon: Biri savunucu, biri kurtarıcı; bunların büyüklüğü birbirinden hiç ayırt edilebilir mi?

Amacı göz önünde tutmaksızın, her türlü silaha sarılma kınanabilir mi? O zaman Brutüs'ü de, Marcel'i de, Arnold de Blankenheim'ı da, Coligny'yi de alçaklıkla suçlayın! Çalılık savaşı? Sokak savaşı? Neden olmasın? Ambiorix'in, Artevelde'in, Marnix'in, Pélage'in savaşı, kabul. Ama Ambiorix Roma'ya, Artevelde Fransa'ya, Marnix İspanya'ya, Pélage Mağrıpıllara karşı savaşıyordu. Hepsi dışa karşı, hepsi de dış savaş. Peki, öyleyse o zaman rahatça söyleyebiliriz: Monarşi de dıştır, baskı ve zulüm de dış, tanrısal hukuk da

dış! İstilalar nasıl coğrafyanın sınırını çiğnemekteyse, despotizm de ahlak sınırını çiğnemektedir. Ülkeden ister zorbayı sürüp çıkarmışsınız, ister İngiliz'i. Her iki durumda da ülkenizi geri alıyorsunuz demektir.

Öyle bir an gelir ki, itiraz etmek hiçbir işe yaramaz; felsefenin ardından eylem gelmelidir; fikrin başladığını acı kuvvet bitirir; zincire vurulmuş Prometheus başlar, Aristogiton tamamlar; *Ansiklopedi*'dir ruhları aydınlatan, ama aynı ruhları harekete geçiren 10 Ağustos'tur. Aiskhylos'tan sonra Thrasibylos, Diderot'dan sonra Danton. Yığınlar bir efendi kabullenmeye daima eğilimlidir. Kitleleri hareketsizlik doğurur. Onları harekete geçirmek, itmek gerekir; insanları kendi kurtuluşları adına zorlamak gerekir: Gerçeğin ışığını gözlerinin içine avuç dolusu savurmak gerekir. Kendi kurtuluşlarının çıkarlarıyla çarpılmış gibi olmalıdırlar, onları ancak bu ışık şoku uyandırır. Savaşlar biraz da bunun için zorunludur. Büyük savaşların ayağa fırlayıp ulusları ışığa boğması, tanrısal hukukun, kayzer aydınlığının, kaba kuvvetin, bağınazlığın, sorumsuz iktidarların ve mutlak hükümdarların bu kederli insanlığı sarsması gerekiyor. Yere batsın zorbalar! Ama zorba deyince, kimden söz etmekteyiz? Louis-Philippe zorba mıydı? Hayır, XVI. Louis de zorba değildi. Tarihin “iyi hükümdarlar” diye adlandırdığı kişilerdendi bunlar. Ama ilkeler parçalanmaz, gerçeğin mantığı düz ilerler ve gerçeğin özelliği, hatır gönül gözetmemesidir. Demek ki ödün vermek diye bir şey söz konusu değildir, olamaz; insanı çiğnemeye yönelik her girişim bastırılmalıdır. XVI. Louis'de tanrısal hukuk vardı; tanrısal hukuk, Louis-Philippe'de de vardı, sırf Bourbon olduğu için vardı. Her ikisi de belli bir ölçüde hukukun gaspını temsil etmekteydiler ve evrensel gaspı yeryüzünden silebilmek için onları da ortadan kaldırmak gerekiyor. Bu bizim için gerekli. Çünkü Fransa daima ilk başlayandır. Efendinin Fransa'da alaşağı edilmesi demek, her yerde alaşağı edilmesi demektir. Hangi dava bundan daha adaletli, hangi savaş bundan daha büyük bir dava uğruna verilmiş olabilir ki? Bu savaşlar, barış getiren savaşlardır. Bugün bu yeryüzünde daha hâlâ kin ve nefret kuleleriyle pekiştirilmiş, önyargılardan, ayrıcalıklardan, yalanlardan, haraçlardan, yolsuzluklardan, baskılardan, haksızlıklardan ve cehaletlerden kurulu muazzam bir kale var. Bu kaleyi yerle bir etmek gerekiyor. Austerlitz Savaşı'nı kazanmak büyük bir iştir, evet; ama Bastille'i almak, ölçüye sığmayacak kadar büyük bir iştir.

Herkes bunu fark etmiştir: Ruhun en şiddetli aşırılıklar içinde bile, neredeyse buz gibi bir akıl yürütme yeteneği vardır; öyle ki, perişanlığa düşmüş tutku ve derin umutsuzluk, en karanlık monologlara girdikleri anda bile, birtakım konu ve tezleri konuşup tartışabilirler. Mantık çırpınıyla iç içe geçer ve *syllogizmin*¹⁰²

zinciri, düşüncenin karanlık fırtınasında kopmaksızın uzanıp gider.

Marius'ün düşünceleri işte bu akış içinde sürükleniyordu. Genç adam ezik, ama kararlıydı. Ama yine de içinde bir çelişki vardı. Yapmaya hazırlandığı şey karşısında ürperdi ve gözlerini yeniden barikata çevirdi. İsyanclar hiç kıpırdamaksızın, alçak sesle konuşuyorlardı. Bekleyişin son anının gelip çatıldığını belirten o yarı sessizlik dalgalanıyordu havada. Marius, birden onların hemen üstünde, üçüncü katın bir penceresinde, bir seyirci ya da tanık bulunduğunu gördü. Adam, ona alışılmadık bir dikkatle bakıyor gibi geldi: Le Cabuc tarafından öldürülen kapıcıydı bu; başı, aşağıdan bakınca, taşlar arasındaki meşalenin ışığında belli belirsiz görünmekteydi. Bu donuk yarı aydınlıkta, diken diken olmuş saçları, hep aynı noktaya dikili kalmış açık gözleri, aralık duran ağzıyla, bu morarmaya yüz tutmuş, hareketsiz ve şaşkın çehreden daha garip bir şey zor bulunurdu: Ölmüş olan, ölecek olanları seyrediyordu sanki. Yarasından akmış olan kan, kırmızı şeritler halinde, evin birinci katına kadar inmiş ve orada durup kalmıştı.

ON DÖRDÜNCÜ KİTAP UMUTSUZLUĞUN YARATTIĞI BÜYÜKLÜKLER

1. Bayrak - Birinci Perde

Hâlâ hiçbir şey olmamıştı. Saint-Merry Kilisesi saat onu çalmıştı ki, Enjolras’la Combeferre, karabinaları ellerinde olduğu halde, gidip büyük barikattaki yarığın yanına oturdular. Konuşmuyorlardı. En boğuk, en uzak ayak sesini bile yakalayabilmek için ortalığı dinlemekteydiler.

Bu hüznü dolu sessizlik içinde Saint-Denis Sokağı’ndan dupduru, genç ve neşeli bir ses yükseldi birden. Bu ses, eski ünlü halk türküsü ‘Ayışığında Dostum Pierrot’ şarkısıydı; şarkı, horoz sesini taklit eden bir çığlıkla bitiyordu.

*Burnum yaşlar içinde
Sevgili dostum Bugeaud
Hazır et jandarmanı
Bir sözüm var onlara
Mavi kaput içinde
Asker şapkalı tavuk
İşte sana banliyö
Üüü rü ü rüü!*

Enjolras’la Combeferre el sıkıştılar.
“Gavroche geliyor,” dedi Enjolras.
Combeferre, “Taze haber var,” dedi.
Telaşlı bir koşuş karıştırdı ıssız sokağı. Çok geçmeden de, yolcu arabasının tepesinde, bir cambazdan daha çevik bir yaratık belirdi.

Gavroche’tu bu.
“Tüfeğim nerede? Geliyorlar!” dedi soluk soluğa.
Ve barikattan içeri daldı.
Bütün barikatı baştan başa elektrikli bir titreyiş dolaştı. Sadece tüfekleri arayan ellerin çıkardığı ses duyuldu.
“Benim karabinayı ister misin?” diye sordu Enjolras, küçük kabadayıya.
“Büyük tüfeği istiyorum,” diye karşılık verdi Gavroche.

Bunu söylerken, Javert'in tüfeğini almıştı bile.

Nöbetçiler de bu arada geri çekilmiş, aşağı yukarı Gavroche'la aynı anda içeri girmişlerdi. Gelenler sadece iki nöbetçiydi: Sokağın ucundaki ile Petite-Truanderie'deki. Prêcheurs Sokağı'ndaki nöbetçi ise yerinde kalmıştı. Bu da, Köprüler ve Halles tarafında şimdilik hiçbir tehlike olmadığını gösteriyordu.

Bayrağı aydınlatan ışıkta, taşlarından ancak bir kısmı seçilebilen Chanvrière Sokağı bir dumanla sarmalanmış gibiydi: İsyancılara belli belirsiz açık duran simsiyah bir dehliz şeklinde görünüyordu.

Herkes nerede duracağını kestirmiş ve yerini almıştı. Enjolras, Combeferre, Courfeyrac, Bossuet, Joly, Bahorel ve Gavroche'un da içlerinde bulunduğu kırk üç isyancı, başları setin tepesiyle aynı düzeyde kalma koşuluyla, tüfek ve karabinalarının namlularını mazgal deliklerini andıran taşların üzerine dayayarak büyük barikatın içine diz çökmüşlerdi. Sessiz, ateşe hazır ve tepeden tırnağa dikkat kesilmiş durumdaydılar.

Feuilly'nin komutasındaki altı kişi, meyhanenin ikinci katındaki pencerelere yerleşmiş, nişan almış ve beklemeye koyulmuşlardı.

Böylece bir süre daha geçti.

Ve sonra Saint-Leu tarafından düzenli, ağır ve kalabalık ayak sesleri duyuldu. Önce pek hafif gelen, sonra ağır ve gürültülü olan bu ses, yavaş yavaş, hiç durup dinlenmeksizin, sakin ve korkunç bir süreklilikle yaklaşıyordu. Öyle ki, çok geçmeden ortalıkta bu sestten başka bir şey duyulmaz oldu. Bir hayaletler topluluğu yaklaşıyor gibiydi. Yaklaştı, yaklaştı ve durdu. Artık sokağın başında yüzlerce adamın soluk alıp veriş i iş itiliyordu. Ama hiçbir şey görünmüyordu. Ta dipte, koyu karanlığın bağrında, iğ ne gibi incecik bir yığın tel vardı sadece: Zorlukla seçilebilen bu teller kımıldıyor, uykunun ilk sisleri arasında, kapalı göz kapaklarının çevresinde, uyumadan önce fark edilen o sözlere sığmaz fosfor parıltılı ağ ları andırıyorlardı. Uzaktaki meşalenin aydınlığında belli belirsiz ışıldayan süngüler ve tüfek namlularıydı bunlar.

Her iki yanda da bir beklenti vardı. Bir duraksama sezilmekteydi. Bir süre daha sürdü bu durum. Sonra birdenbire bu karanlığın derinlerinden, hiç kimse görünmediğı için bir kat daha korkunçlaş an, doğrudan doğruya karanlığın kendisi konuşuyormuş hissini uyandıran bir ses yükseldi:

“Kim var orada?”

Aynı anda nişan alan tüfeklerin şakırtısı duyuldu.

Enjolras, vakur ve gür sesiyle verdi cevabı:

“Fransız Devrimi!”

Ses yeniden yükseldi:

“Ateş!”

Bir fırının kapağı birden açılıp kapanmış gibi oldu: Bir şimşek, sokağı boydan boya kırmızı rengine boyadı. Barikatın üzerinde korkunç bir patlama dalgalandı. Kırmızı bayrak yere düştü.

Öylesine şiddetli ve yoğun bir yayılım ateşiydi ki bu, bayrağın gönderini ikiye biçmişti: Yani yolcu arabasının okunu kırmıştı. Bu arada evlerin çatı saçaklarından seken kurşunlar barikata girmiş ve birçok kişiyi yaralamıştı.

Bu ilk yayılım ateşi isyancılar üzerinde dondurucu bir etki yarattı. Saldırı gerçekten şiddetliydi. En gözüpeklerini bile düşündürmüştü. Bütün bir alayla karşı karşıya oldukları belliydi.

“Arkadaşlar!” diye bağırdı Courfeyrac, “Barutu ziyan etmeyelim, karşılık vermek için sokağa girmelerini bekleyelim!”

“Her şeyden önce bayrağı yükseltelim!” diye atıldı Enjolras.

Tam ayaklarının dibine düşmüş olan bayrağı eğilip yerden aldı.

İlerden tüfeklerin içindeki harbilerin sesi gelmekteydi; askerler yeniden silahlarını dolduruyorlardı.

Enjolras sordu:

“Aranızda en cesur kim? Barikatın üzerine bayrağı yeniden hanginiz dikecek?”

Hiç kimse karşılık vermedi. Yüzlerce tüfeğin namlusuna hedef olan barikatın üzerine çıkmak demek, düpedüz ölüm demektir. Bundan hiçbirinin en ufak bir şüphesi yoktu. Ve en yiğit kişi bile kendini bile bile mahkûm ederken bir parça duraklar.

Nitekim Enjolras da ürpermekteydi.

Bir daha sordu:

“Yani hiç kimse yok mu?”

2. Bayrak - İkinci Perde

Corinthe’e gelinip de, barikatın kurulmasına başlandığından beri Mabeuf Baba’ya pek dikkat eden olmamıştı. Oysa Mösyö Mabeuf topluluktan ayrılmamıştı. Sadece meyhanenin zemin katına girmiş ve tezgâhın arkasına oturmuş ve orada adeta bir tür bilinç kaybına uğramıştı. Ne görüyor ne de düşünüyor gibi bir hali vardı. Courfeyrac’la daha birkaç kişi yanına gidip, ısrarla oradan çekilmesini söylemiş; ama o bütün bu söylenenleri hiç işitmemiş gibi davranmıştı. Oysa kendisiyle konuşulmadığı zaman birinin sorularına cevap veriyormuşçasına dudakları kıpırdıyor, ama kendisine bir şey söylenir söylenmez

ağız hareketsizleşiyordu, gözleri de zaten pek az olan canlılığını yitirmekteydi. Sözün kısası, barikatın saldırıya uğramasından birkaç saat önce aldığı durumu hiç terk etmedi: Yumrukları dizlerinin üzerinde, bir uçuruma bakıyormuş gibi başı hep önüne eğik beklemekteydi. Hiçbir şey ayıramamıştı onu bu oturuştan, düşüncesi sanki barikatta değildi. Herkes kalkıp savaşıacağı yeri aldığı anda, salonda yalnızca direğe bağlı Javert’le onu bekleyen yalınkılıç bir isyancı, bir de Mabeuf kalmıştı. Tam saldırı sırasında, yaylım ateşi açıldığında sarsıntıyla toparlanıp, birdenbire ayağa kalktı, salonu geçti. Ve Enjolras’ın, “Hiç kimse yok mu yani?” diye sorduğu sırada meyhanenin kapısında belirdi.

Varlığı topluluk üzerinde derin bir etki yaratmıştı. Sarsıntıya benzer bir etkiydi bu. Yabancılar arasından bir haykırış yükseldi:

“Seçmen bu! Konvansiyon üyesi! Halk temsilcisi!”

Ama o belki de bunu işitmemişti. Enjolras’a doğru ilerledi, isyancılar, dindarca bir saygının karıştığı ürkeklikle çekilip ona yol veriyorlardı. Mabeuf Baba, bayrağı adeta taş kesilerek gerileyen Enjolras’ın elinden kaptı. Onu durdurmaya hiç kimse cesaret edemedi ya da hiç değilse herhangi bir yardımda bulunmaya. Ve bu seksenlik adam, başı titreyerek, ama sağlam adımlarla barikatın taş merdivenini ağır ağır tırmanmaya başladı. Öylesine hüznü, ama aynı zamanda öylesine yücelik esinleyen bir sahneydi ki bu, çevresindekilerin hepsi haykırdılar:

“Şapkalar çıksın!”

Her adımı saygı ve dehşet uyandırıyor. Bembeyaz saçları, çökmüş yaşlı çehresi, bumburuşuk alnı, birer oyuğu andıran gözleri, açık ağız ve bayrağı kaldıran incecik koluyla karanlıktan yavaş yavaş sıyrılıyor ve sıyrıldıkça meşalenin kanlı ışığında büyüyordu; insan, elinde terörün bayrağıyla 93 hayaletinin topraktan çıktığını görür gibi oluyordu.

Bu titreşim ve korkunç hayalet sonuncu basamağın üzerine gelip de, bu yıkıntılar üzerinde, bin iki yüz tüfeğin karşısında ve ölümün önünde sanki ondan da güçlüymüşçesine dikilince, karanlıklar içinde birdenbire doğüstü dev bir azamet kazandı barikat.

O vakit ortalığa ancak mucizeleri izleyen sessizliklerden biri çöktü.

Yaşlı adam işte bu sessizlik içinde elindeki kırmızı bayrağı sallayarak haykırdı:

“Yaşasın devrim! Yaşasın cumhuriyet! Kardeşlik! Eşitlik! Ve Ölüm.”

Barikatın içinden, duayı bir an önce bitirmeye uğraşan telaşlı rahibin mırıltısını andırır kısık ve hızlı bir mırıltı yükseldi. Belki de, sokağın öbür ucunda yasal uyarıları yapan komiserin sesiydi bu.

Sonra da, “Kim var orada?” diye bağırması olan tiz ses yine duyuldu:

“Çekilin oradan!”

Sapsarı kesilmişti Mösyö Mabeuf’ün yüzü, vahşi bir hal almıştı. Gözbebekleri kendini kaybetmişliğin ölümcül alevleriyle ısıldıyordu.

Bayrağı başının üzerine kaldırarak yeniden haykırdı:

“Yaşasın cumhuriyet!”

Ve ses, “Ateş!” dedi.

Misket ateşine benzer ikinci bir yaylın ateşi barikatın üzerine çöktü. Yaşlı adamın dizleri büküldü. Ama sonra yeniden doğruldu, bir an sonra bayrağı elinden bıraktı ve bir tahta gibi boylu boyunca, kollarını iki yana açıp, sırtüstü kaldırımın üzerine yuvarlandı.

Vücudundan uzun şeritler halinde kan akıyordu. Soluk ve hüzünlü yaşlı çehresi gökyüzüne bakar gibiydi.

Enjolras, “Şu krallık düşmanları ne müthiş adamlar!” dedi.

Courfeyrac, arkadaşının kulağına eğildi:

“Sadece sana söylüyorum,” dedi, “Bu coşkunkluk havasını gevşetmek istemem. Ama bu ihtiyar, öyle sandığın gibi krallık düşmanı falan değil. Onu tanıyorum, adı Mabeuf Baba’dır. Ahmak, ama dürüst bir adamdı. Kafa yapısına baksana.”

“Kafası öyle olabilir, ama yüreği Brutüs yüreği,” diye cevap verdi Enjolras.

Sonra sesini yükseltti:

“Yurttaşlar!” dedi, “İhtiyarların gençlere sunduğu bir örnek karşı karşıyayız. Biz duraksamıştık, o çıktı geldi. Biz geriliyorduk, o ilerledi. İşte, kocamışlıktan titreyenlerin, korkudan titreyenlere verdiği ders bu! Yurdumuzun gözünde bu atanın yüce bir yeri vardır. Uzun yaşadı, görkemli öldü! Şimdi onun ölüsünü kaldıralım. Ve her birimiz bu ölüyü, yaşayan babamızı savunur gibi korusun. Ve bu ölünün aramızdaki varlığı da barikatımızı alınmaz kılsın!”

Candan bir onaylama mırıltısı izledi bu sözleri.

Enjolras eğilip ihtiyarın başını kaldırdı, gözleri alev saçarak alından öptü. Sonra büyük bir özen ve şefkatle kollarını açarak sırtından ceketini çıkardı. Kan sızan delikleri herkese gösterdi.

“İşte, bayrağımız!” dedi.

3. Gavroche, Enjolras’ın Karabinasını Kabul Etseydi Daha İyi Yapardı

Mabeuf Baba’nın üstüne Hucheloup Ana’nın uzun siyah şallarından birini atmışlardı. Altı isyancı tüfekleriyle bir sedye oluşturdular. Ve ölüyü sedyenin

üzerine yerleştirdiler, törensel, ağır adımlarla aşağı salondaki büyük masanın üzerine taşıdılar.

Kendilerini tamamıyla yaptıkları ciddi ve kutsal işe vermiş olan bu adamlar, içinde bulundukları tehlikeli durumu düşünmez olmuşlardı.

Ölü, soğukkanlılığını hep korumuş olan Javert'in yanından geçirilirken Enjolras, "Birazdan senin de sıran gelecek!" dedi Javert'e.

Bütün bu süre boyunca yerinde kalmış ve ortalığı gözetlemeye devam etmiş tek isyancı küçük Gavroche'tu. Kedinin avına yaklaştığı gibi sessiz adımlarla barikata yaklaşan adamlar gördü ve hemen haykırdı.

"Dikkat edin!"

Courfeyrac, Enjolras, Jean Prouvaire, Combeferre, Joly, Bahorel ve Bossuet, büyük bir gürültüyle meyhaneden fırladılar. Sete ulaştıklarında iş işten geçmek üzereydi: Pırıl pırıl süngülerden oluşan geniş bir şerit dalgalanmaktaydı barikatin üstünde. Hepsi de uzun boylu belediye muhafızları, kimisi devrilmiş yolcu arabasının üzerinden atlayarak, kimisi de aralıktan sızarak, barikatin içine girmek üzereydiler. Bir muhafız aralıktaki nöbet tutan Gavroche'u itiyordu. Küçük kabadayı güçsüzlük içinde geriliyor, ama kaçmıyordu.

Durum kritikti. Suyun set düzeyine kadar yükselip de, dışarı taşmaya başladığı ilk baskın anıydı bu. Bir saniye daha gecikilmiş olsa barikat düşebilirdi.

Bahorel, içeri girmekte olan ilk muhafızın üzerine atıldı hemen ve adamı karabinası neredeyse göğsüne değecek mesafeden ateş ederek öldürdü. İkinci muhafız da Bahorel'i öldürecekleri bir süngü vuruşuyla. Bir üçüncüsü Courfeyrac'ı yere devirmişti.

"Yardım edin!" diye bağınıyordu Courfeyrac.

Saldırganların en irisi olan dev yapılı bir muhafızsa, elinde süngüsüyle Gavroche'un üzerine yürümekteydi. Yavrucak incecik kollarının arasına Javert'in kocaman tüfeğini aldı, nişanlayıp tetiğe bastı. Ama tüfek ateş almamıştı. Muhafız büyük bir kahkaha attı ve süngüsünü çocuğu biçmek için kaldırdı.

Ama süngü henüz Gavroche'a değmeden önce muhafız, alnının ortasına yediği bir kurşunla sırtüstü devriliyordu. İkinci bir kurşun da Courfeyrac'ın işini bitirmek üzere olan öteki muhafızı göğsünden vurup, dış taraftaki taşların üzerine fırlatmıştı.

Ateş eden, barikata henüz girmiş olan Marius'tü.

4. Barut Fıçısı

Hep Mond  tour Sokağı’nın dirseğinde gizlenmiş bulunan Marius, çatışmanın ilk aşamasında kararsız ve neredeyse korkak bir tanık olarak kalmıştı. Ne var ki, uçurumun  ağırsı olarak adlandırabileceğimiz o gizemli baş dönmesine daha uzun süre direnemedi. Tehlikenin beklemezliğı ortadaydı. Mösyö Mabeuf’  n daha çok uğursuz bir muammayı andıran   l  m  , Bahorel’in   ld  r  lmesi, Courfeyrac’ın yardım isteyen çığlığı, ölüm tehdidi altında kalmış olan o k       ocuk, yardımlarına koşması ya da    lerini alması gereken dostları... Bütün bunlar en ufak bir duraksamayı yasaklıyordu! Nitekim Marius, elinde iki tabancasıyla kavgaya atılmış; bir kurşunla Gavroche’u, ikinci bir kurşunla da Courfeyrac’ı kurtarmıştı.

Tüfek sesleri ve yaralı muhafızların çığlıkları üzerine saldırganlar siperi tırmanmaya koyulmuşlardı. Nitekim şimdi istihkâm tepesinde, ellerinde tüfekleriyle muhafız ve askerler belirmişti. Ve bunlar, setin neredeyse üçte ikisini kaplamış durumdaydılar. Ama barikatın i ine atlayamıyorlardı. Aşağıda bir tuzak vardır korkusu içinde, tepede asılı kalmış bekliyorlar, barikatın karanlığına, bir aslan inine bakar gibi bakıyorlardı. Meşalenin ışığı sadece süngüleri, serpuşları ve kaygı taşan   hrelerin üst kısımlarını aydınlatıyordu.

Marius şimdi silahsızdı. Boşalttığı tabancaları elinden atmıştı, ama aynı anda, aşağı salondaki kapının yanında duran barut fıçısını g  rm  ş  .

Tam o yana bakmak üzere yarım d  nm  ş   ki, birdenbire bir asker, tüfeğinin namlusunu yanağına dayadı. Ve asker tüfeğini ateşleyeceğı sırada bir el, nereden yetiştiyse yetişti, namluyu kapıverdi. Kadife pantolonlu genç işçinin eliydi bu!

Tüfek ateş aldı. Kurşun o eli deldi geçti. Hatta aynı mermi belki işçiyi de delip geçmiş ve işçi devrilmişti. Ama kurşun Marius’e isabet etmemişti. Ve bütün bunlar tam bir bulanıklık içinde olup bitti.   yle ki, alt salona henüz giren Marius, ancak işin sonradan farkına varabildi. Ama yine de kendisine çevrilen tüfek namlusunu ve bu namluyu tıkayan eli belli belirsiz görmüş ve kurşun sesini işitmişti.

Birden gafil avlanmış, ama paniğe kapılmamış olan isyancılar çabucak toparlanmış ve yeniden birleşmişlerdi.

Enjolras, “Durun! Sakın gelişigüzel ateş etmeyin!” diye bağırmıştı.

Gerçekten de o ilk kargaşalık içinde birbirlerini rahatça yaralayabilirlerdi. Çoğu birinci kattaki pencerede ve çatı katında nöbete girmişlerdi. Buradan saldırganlara tamamıyla h  kimdiler. I lerinde en kararlı olanlar; başlarında Enjolras, Courfeyrac, Jean Prouvaire ve Combeferre olmak üzere, gururlarını  ı netmeyerek en dipteki evlere sırtlarını dayamış ve barikatın tepesinde

öreklenen askerlerle muhafızlara hedef olmuşlardı.

Bütün bunlar, büyük mücadelelerden önce gelen ve o inanılmaz ve ölümcül ciddilik içinde, hiç telaşsız gerçekleşmişti! Her iki taraf da birbirlerine öylesine yakındı ve bunu öylesine iyi biliyorlardı ki! Tam kıvılcım parlamak üzere olduğu anda, boynunda ferahi ve omuzunda kocaman apoletler taşıyan bir subay kılıcını, karşısında tek sıra halinde, elde tüfek bekleyen isyancılara doğru uzattı ve, “Silahlar aşağı!” dedi.

Enjolras cevap verdi:

“Ateş!”

Her iki taraftan da aşağı yukarı aynı anda ateş açılmış ve her şey bir anda duman içinde kalmıştı.

Ağır ve hafif yaralıların boğuk ve kısık iniltilerle içinde süründüğü geniz paralayıcı bir dumandı bu.

Ve duman dağıldığında her iki taraftan savaşanlardan artakalanların, yerlerinde dimdik ve sessizce yeniden silahlarını doldurdukları görüldü.

Tam o sırada birdenbire bir ses gürledi:

“Gidin buradan! Yoksa barikatı havaya uçururum!”

Herkes sesin geldiği yere döndü.

Marius, aşağı salona girmiş ve barut fıçısını almıştı. Sonra da karşılıklı yaylım ateşinin yarattığı duman ve koyu sisten yararlanıp barikat boyunca meşalenin tutturulmuş olduğu yere kadar süzülebilmışti. Öyle ki, meşaleyi oradan kapıp fıçıyı ateşlemek Marius için işten bile değildi. Ve şimdi barikatın öbür ucunda mevzilenmiş bütün o muhafızlar, subaylar ve askerler, şaşkınlık ve dehşet içinde yüzü o geri dönülmez kararın gururuyla ışıldayan adama bakıyorlardı. Barut fıçısını görmekteydiler, üstü parçalanmıştı; meşaleyi de görmekteydiler, eli meşaleye gittikçe biraz daha yaklaşıyor ve Marius bağıırıyordu:

“Gidin diyorum! Yoksa barikatı havaya uçururum!”

Seksenlik ihtiyardan sonra, aynı barikatın üzerinde Marius’ün belirmesi, yaşlı devrimin ardından genç devrimin ortaya çıkışı demekti.

Çavuşlardan biri, “Barikatı havaya mı uçurursun?” dedi. “Yani kendini de havaya uçurursun, öyle mi?”

Marius’ün cevabı kesindi:

“Kendimi de!”

Ve eline aldığı meşaleyi biraz daha fıçıya yaklaştırdı.

Ama aynı anda setin üzeri boşalıvermişti: Saldırganlar, ölü ve yaralılarını

bırakmış, darmadağın bir halde sokağın öbür ucuna kaçmakta ve karanlığın kucağında yitip gitmekteydiler, her biri gemisini kurtaran birer kaptandı.

Barikat kurtulmuştu.

5. Jean Prouvaire’ın Dizelerinin Sonu

Hepsi Marius’ün çevresini almıştı. Courfeyrac, arkadaşının boynuna atlayıp sarıldı:

“Geldin işte!”

Combeferre, “Ne büyük mutluluk!” dedi.

“Tam zamanında yetiştin!” diye ekledi Bossuet.

Courfeyrac sözü yeniden aldı:

“Sen olmasan, ben şimdi yoktum!”

Gavroche ekledi:

“Beni de çoktan yolcu etmişlerdi!”

Marius sordu:

“Lider kim?”

Enjolras, “Sensin,” dedi.

Bütün gün boyunca Marius’ün kafasının içinde kaynayan bir kazan vardı. Şimdi bu kazan yerini bir hortuma bırakmıştı. Aslında kendi içinde dönüp duran bir hortum, onda, onun dışındaymış ve onu da sürüklüyormuş gibi bir duygu uyandırıyordu. Hayattan alabildiğine uzaklaşmıştı sanki. O sevinç dolu iki ışık ve aşk ayının gelip, bu uçuruma birden dayanması, Cosette’in ortadan kayboluşu, bu barikat, Mösyö Mabeuf’ün cumhuriyet uğruna kendini ölüme atmasıyla onun da isyancıların önderi olması. Bütün bunlar, ona korkunç bir kâbus gibi geliyordu!

Şimdi çevresinde bulunan şeylerin gerçek olduğunu kavramak için kafasını toparlamak zorundaydı; insana en yakın şeylerin imkânsız şeyler olduğunu ve hiçbir vakit akılda olmayan şeyin, aslında hep göz önünde tutulması gerektiğini bilecek kadar çok yaşamamıştı. Kendi dramını anlaşılmayan bir oyun gibi seyretme aşamasındaydı. Bütün düşüncesini saran sis içinde Javert’i tanımaya bile fırsat bulamadı.

Hep direğe bağlı duran Javert, barikata karşı girişilen saldırı sırasında başını bile kımılatmamıştı. Hem bir yargıcın görkemi hem de bir mazlumin boyun eğmişliğiyle bakıyordu çevresinde kaynaşan ayaklanmaya. Marius onu fark etmemişti.

Saldıranların bütün hevesi kırılmış gibiydi, artık yerlerinden kıvıldadıkları bile yoktu. Sokağın ucunda hareket ettikleri duyuluyordu, ama oraya giremiyorlardı. Ya emir ya da yedek kuvvet bekliyorlardı.

İsyancılar gerekli yerlere yeniden nöbetçi yerleştirmişlerdi. Tıp öğrencisi olan birkaçı da yaralılara pansuman yapmaya koyuldular.

Üzerinde sargı bezleri ve fişek bulunan iki masa ile Mabeuf Baba'nın yatırıldığı masa dışındaki bütün masaları meyhaneden dışarı atmış, barikata eklemişler; alt salona da, onların yerine, Hucheloup Ana'yla hizmetçilerinin şiltelerini koymuşlar, üzerlerine yaralıları uzatmışlardı. Corinthe Meyhanesi'nde o üç zavallı yaratığın ne olduğunu bilmiyorlardı; onları en sonunda gizlenmiş oldukları mahzende buldular.

Kurtulan barikattaki sevinç havası uzun sürmedi. Çok geçmeden havada bir keder dalgalandı: Yoklama yapılmış ve isyancılardan biri eksik çıkmıştı. Hem de hangisi? En sevilenlerden, en cesurlardan biri olan Jean Prouvaire! Onu son bir umutla yaralılar arasında aradılar, bulamadılar. Belli ki esir düşmüştü.

Bunun üzerine Combeferre, Enjolras'a şöyle dedi:

“Dostumuz onların elinde, ama onların adamı da burada, bizim elimizde. Bu ajanın ölümüne önem veriyor musun?”

Enjolras, “Elbette,” dedi, “Ama Jean Prouvaire'in hayatı kadar değil!”

Bu konuşma alt salonda, Javert'in bağlı bulunduğu direğin yanında geçiyordu.

Combeferre, “Peki öyleyse,” dedi. “Mendilimi bastonuna bağlar, onlara elçi giderim. Arkadaşımıza karşılık adamlarını geri vermeyi teklif ederim.”

Enjolras, elini Combeferre'in omuzuna koydu:

“Dinle,” dedi. “Sokağın ucunda bir tüfek şakırtısı var.”

Çok geçmeden oradan mert ve gür bir ses yükseldi:

“Yaşasın Fransa! Yaşasın gelecek günler!”

Prouvaire'in sesini hemen tanıdılar. Bir şimşek çaktı sonra ve bir silah patladı. Yine ortalığa sessizlik çöktü.

Combeferre haykırdı:

“Onu öldürdüler!”

Enjolras, Javert'e baktı:

“Dostların seni kurşuna dizdiler!” dedi.

6. Hayatın İstirabının Ardından Ölümün İstirabı

Böyle savaşların bir acayıplığı de şudur: Barikatlara saldırı daima ön taraftan

yapılır. Saldırganlar ya pusulardan korktukları ya da dolambaçlı yollara girmekten çekindikleri için genellikle bir çevirme hareketi yapmaktan kaçınırlar. İşte bunun sonucu olarak şimdi burada da isyancıların bütün dikkati, sürekli tehdit altında olan ve çarpışmanın şaşmaz şekilde yeniden başlayacağı tek yer olan büyük barikata yönelmekteydi. Oysa Marius, küçük barikatı düşündü ve oranın yolunu tuttu. Küçük barikat ıssızdı. Onu ancak, taşlar arasında titreyen fener koruyordu. Mondétour Sokağı ile Petite-Truanderie ve Cygne sokaklarının yolağızları derin bir sessizliğe gömülmüştü. Marius, denetimini bitirip çekilmek üzereyken, karanlığın içinde güçlkle işitilecek kadar zayıf bir sesin adını söylediğini işitti:

“Mösyö Marius!”

Marius ürperdi. Çünkü daha iki saat önce Plumet Sokağı’ndaki bahçe kapısından kendisini çağıran sesi tanımıştı. Bir farkla; ses şimdi ancak bir soluk gibi geliyordu.

Marius bakındı, ama kimseyi göremedi. Yanıldığını düşündü. Bu da çevresinde çarpışan olağanüstü gerçeklere zihninin eklediği bir hayal olsa gerekti. Barikatin olduğu girintiden çıkmak üzere bir adım atmıştı ki, ses yeniden işitildi:

“Mösyö Marius!”

Artık şüphe edemezdi, sesi apaçık bir şekilde duymuştu. Baktı, yine bir şey göremedi.

Ses, “Ayaklarınızın dibindeyim,” dedi.

Marius eğildi ve karanlıkta kendisine doğru sürüklenen hayal meyal bir şey seçti. Taşların üzerinde sürüklenerek ilerliyordu. Ona seslenen işte buydu.

Fenerin titrek ışığında bir işçi ceket, aba kadifeden yırtık bir pantolon, çıplak ayaklar ve kan birikintisine benzer bir şey görünmekteydi. Marius, kendisine doğru uzanan soluk bir baş fark etti. Bu baş ona, “Beni tanımadınız mı?” diye sordu.

“Hayır.”

“Éponine.”

Marius hemen eğildi. Gerçekten de o zavallı çocukcağızdı bu. Sadece erkek kılığına bürünmüştü, o kadar.

“Siz buraya nasıl geldiniz? Burada ne yapıyorsunuz?”

“Ölüyorum,” dedi genç kız.

Bitkin insanları uyaran sözler ve olaylar vardır. Marius sıçrar gibi oldu ve haykırdı:

“Yaralısınız! Durun sizi salona götüreyim. Orada yaranızı sararlar. Çok mu ağır? Acaba canınızı acıtmamak için sizi nasıl tutmak gerek? Nereniz acıyor? Tanrım, sen yardım et! Buraya ne yapmaya geldiniz kuzum?”

Kolunu onun altından geçirmeye uğraşırken, eli eline dokundu. Hafif bir çığlık attı kız.

Marius, hareketini yarıda keserek, “Canınızı mı acıttım?” diye sordu.

“Biraz.”

“Ama elinizden başka bir yerinize dokunmadım ki!”

Éponine, elini delikanlının gözlerine doğru kaldırdı. Marius, elin ortasında siyah bir delik gördü.

“Elinizde ne var öyle?” dedi.

“Delindi.”

“Delindi mi dediniz?”

“Delindi, evet.”

“Peki, ama neyle?”

“Kurşunla.”

“Nasıl?”

“Size nişan alan bir tüfek gördünüz mü?”

“Evet. Ayrıca onu tıkayan bir de el gördüm.”

“Benim elimdi o.”

Titredi Marius:

“Ne çılgınlık!” dedi. “Zavallı çocuk! Ama bir bakıma da iyi. Hepsi buysa pek bir şey değil! Durun, ben sizi bir yatağa götüreyim de yaranızı sarsınlar. İnsan, delinen bir el yüzünden ölmez!”

Genç kız, “Kurşun elimden girdi, ama sırtımdan çıktı,” diye mırıldandı. “Beni buradan kaldırmanın hiçbir yararı yok. Size, beni bir cerrahtan çok daha iyi nasıl tedavi edebileceğinizi söyleyeyim mi? Yanımdaki şu taşın üzerine oturun.”

Marius oturdu. Kız, başını onun dizlerinin üzerine koydu ve sonra ona hiç bakmadan konuştu:

“Oh, ne iyi oldu! Bilseniz ne kadar rahat ettim! Bakın, artık acı çekmiyorum.”

Bir süre sustu. Sonra güçlükle yüzünü döndürüp Marius’e baktı:

“Bilir misiniz Mösyö Marius? O bahçeye girmeniz beni rahatsız ediyordu. Aptalca bir şey. Çünkü evi size ben göstermiştim. Sonra da tutmuş kendi kendime diyordum ki; sizin gibi bir delikanlı...”

Yeniden sustu. Zihnine takılan birtakım üzücü şeyleri atlamak istediği anlaşıyordu. İç paralayan bir gülümseyişle sordu:

“Beni çirkin buluyorsunuz değil mi?”

Ve cevap beklemeksizin anlatmaya koyuldu:

“Bakın, siz mahvoldunuz artık! Şimdi hiç kimse barikattan dışarı çıkamayacak. Biliyorsunuz ki, sizi buraya ben getirdim. Öleceksiniz! Bundan eminim. Oysa size nişan alındığını görür görmez, tüfeğin namlusunu elimle kapattım. Ne garip şey! Sizden önce ölmek istiyordum da, ondan! Kurşunu yiyince buraya kadar sürüklendim. Beni hiç kimse görmedi. Sizi bekliyordum. Acaba gelmeyecek mi, diye hep içim içimi yiyordu. Bilseniz, ceketimi ısıırıyordum durmadan, o kadar acı çekiyordum ki! Ama şimdi iyiyim işte! Sizin odanıza girip de, aynanıza baktığım günü hatırlıyor musunuz? Kuşlar ne güzel ötüyordu! Aradan öyle pek uzun bir zaman geçmedi. Bana yüz metelik vermiştiniz, ben de size, ‘Sizin paranızı almam!’ demiştim. Bari o parayı yerden alsaydınız! Zengin değilsiniz. Almanızı söylemek o gün aklıma gelmedi. Harika bir güneş vardı, hava ılıktı! Hatırlıyor musunuz Mösyö Marius? Oh, ne kadar mutluyum! Herkes ölecek!”

Dalgın, ciddi, keder verici bir duruşu vardı. Yırtık ceketinden göğsü görünüyordu. Konuşurken, delik elini göğsüne, tıpası açık bir fıçıdan şarap akar gibi arada bir kan fışkıran bir başka deliğin üzerine bastırıyordu.

Marius, kucağındaki bu bahtsız yaratığı derin bir acıyla seyrediyordu.

Kız birden, “Ah, yine başlıyor!” diye inledi. “Boğuluyorum!”

Acıdan kıvranarak ceketini ısırdı. Bacakları taşların üzerinde geriliyordu.

Tam o sırada barikatın içinden küçük Gavroche’un genç horoz sesi yükseldi. Tüfeğini doldurmak için bir masanın üzerine çıkmıştı. Sevinçle o dönemde pek tutulan bir türküyü söylüyordu:

Lafayette’i görünce

Takılır kalır jandarma:

Kaçalım! Kaçalım! Kaçalım!

Éponine, doğrulup dinledi bir süre. Ve mırıldandı:

“O, evet.”

Sonra Marius’e döndü:

“Kardeşim orada,” dedi. “Beni görmesin, azarlar!”

Marius, kalbinin en acılı, en kan ağlayan yerinde babasının, Thénardier’lerle

ilgili vasiyet etmiş olduğu görevi hatırlamıştı:

“Kardeşiniz mi?” dedi. “Kardeşiniz kim?”

“Şu küçük.”

“Şarkı söyleyen mi?”

“Evet.”

Delikanlı davranacak gibi oldu bir an.

Kız atıldı:

“Sakın gtmeyin!”

Marius durdu.

Éponine, titreyen bir sesle ekledi.

“Ne olur! Zaten uzun sürmez.”

Şimdi sakinleşmişti. Ama sesi çok hafif çıkıyor, sürekli hıçkırıklarla kesiliyordu. Bu sesi arada bir ölüm hırıltısı boğuyordu. Yüzünü elinden geldiğince Marius’ün yüzüne yaklaştırıyordu. Bir süre böylece çabaladı. Sonra garip bir ifadeyle konuşmaya başladı:

“Dinleyin beni... Sizi aldatmak istemem! Cebimde size yazılmış bir mektup var... Dünden beri duruyor... Postaya vermemi söylemişlerdi, ben yanımda sakladım... Çünkü sizin elinize geçmesini istemiyordum... Ama düşündüm ki, biraz sonra buluştuğumuzda belki bana darılırsınız! Gene görüşeceğiz, değil mi? Mektubunuzu alın şimdi...”

Delik eliyle Marius’ün elini yakalamıştı titreyerek. Artık acı çekmiyor gibiydi. Delikanlının elini gömleğinin cebine soktu. Marius’ün parmakları gerçekten de bir kâğıda değdi.

Kız, “Alın,” dedi.

Marius mektubu aldı. Éponine, memnun olduğunu belirten bir işaret yaptı.

“Şimdi,” dedi. “Bu hizmetime karşılık bana söz verin.”

Durup bekledi.

“Hangi konuda?” diye sordu Marius.

“Bana söz verin!”

“Söz veriyorum.”

“Öldüğüm zaman, beni alnımdan öpeceksiniz! Ben hissederim...”

Baş delikanlının dizlerinin üzerine düşmüştü. Gözkapakları indi. Marius, bu zavallı ruhun uçtuğunu sezer gibi oldu. Éponine, hiç hareketsiz kalmıştı, ama birdenbire ve tam Marius, onun sonsuz uykuya daldığına hükmettiği anda, kız,

içlerinde ölümün acı derinliği seçilen gözlerini ağır ağır açtı ve artık şimdiden bir başka dünyanın yumuşaklığını taşıyan sesiyle, “Sonra bakın Mösyö Marius,” dedi. “Galiba size âşıktım.”

Gülümsemeye çalıştı. Ve son nefesini verdi.

7. Mesafeleri Çok İyi Hesaplayan Gavroche

Marius sözünü tuttu; üzerinde soğuk ter tanelerinin boncuk boncuk olduğu morarmış alnı öptü. Bu öpüş asla Cosette’e bir ihanet değildi. Bahtsız, yoksul bir ruhla, üzücü ve acıma dolu bir vedalaşmaydı.

Delikanlı, Éponine’in verdiği mektubu alırken titremiş, bu mektubun bir olayı gizlediğini hemen sezmişti. Ve okumak için sabırsızlanıyordu. İnsan kalbi böyledir işte; kızcağız gözlerini henüz yummuştı ve Marius, kâğıdı açmayı düşünmekteydi! Éponine’i yavaşça yere bırakıp oradan uzaklaştı; içinden bir ses, mektubu bu ölünün yanında okuyamayacağını söylüyordu.

Alt kattaki salonda yanan mumlardan birine yaklaştı; kadınlara özgü o zarif, özenle katlanıp, mühürlenmiş küçücük bir kâğıttı bu. Adres de yine aynı özenle, zarif bir kadın yazısıyla yazılmıştı:

“Verrerie Sokağı, no. 16’da, Mösyö Courfeyrac’ın evinde, Mösyö Marius’e.”

Mührü açıp okudu:

“Sevgilim, ne yazık ki babam hemen gitmemizi istiyor. Bu akşam L’Homme-Armé Sokağı, no. 7’de olacağız. Sekiz gün sonra da İngiltere’deyiz. COSETTE. 4 Haziran.”

Öylesine lekesiz ve masum bir aşk yaşıyorlardı ki, Marius, Cosette’in el yazısını bile tanı mıyordu!

Olup bitenleri birkaç kelimeyle aktarıverelim:

Her şeyi Éponine yapmıştı. 3 Haziran gecesinden sonra aklına iki fikir birden gelmişti: Babasıyla öbür haydutların Plumet Sokağı’na ait planlarını gerçekleştirmelerine engel olmak ve aynı zamanda Marius’le Cosette’i birbirlerinden ayırmak. Éponine, erkek kılığına girebilmek için, sırtındakileri, kadın giysilerine bürünmeye bayılan birisiyle (ilk önüne çıkan delikanlıydı bu) değiştirmişti. Jean Valjean’a Champ de Mars’ta; evden taşının diyen, işte o delikanlıydı. Nitekim Jean Valjean da derhal eve dönmüş ve “Bu akşam buradan çıkıyoruz,” demişti. “Toussaint’le birlikte hepimiz L’Homme-Armé Sokağı’ndaki eve gidecek ve gelecek hafta da Londra’da olacağız.” Bu

beklenmedik darbeye perişan olmuştu Cosette ve alelacele Marius'e o bir iki satırı yazmıştı. Yalnız ortada bir sorun vardı; mektubu postaya nasıl verecekti? Cosette sokağa tek başına çıkmazdı. Toussaint'e gelince, böyle bir durumda karşısında hiç şüphesiz afallar ve ilk iş olarak mektubu Mösyö Fauchelevent'a gösterirdi. Cosette, işte bu umarsız durumda kıvranırken, gözüne, bahçe kapısının parmaklıkları arkasında, sırtında erkek elbiseleriyle durmadan evin çevresinde dolaşan Éponine ilişti. Hemen bu "genç işçi"yi çağırdı. Ona beş frankla birlikte, mektubu verdi: "Bu mektubu üzerindeki adrese götürün," dedi. Éponine, mektubu cebine koydu. Ertesi gün 5 Haziran'dı. Éponine, Courfeyrac'ın evine gitti: Marius'e mektubu vermek için değil, sırf "görmek" için (seven ve kıskanan her kalbin anlayacağı bir şeydir bu). Orada Marius'ü bekledi ya da hiç değilse Courfeyrac'ı. Gene sırf "görmek" için. Courfeyrac, kendisine, "Barikata gidiyoruz," dediği zaman da aklına bir fikir geldi: Herhangi bir ölüme atılır gibi ölüme atılmak ve Marius'ü de oraya sürüklemek. Courfeyrac'ın ardından işte bu amaçla gitti, barikatın nerede kurulduğunu öğrendi. Bu arada Marius'ün doğal olarak hiçbir şeyden haberi yoktu. Çünkü mektubu Éponine alıkoymuştu; dolayısıyla da delikanlı gün batımından sonra Cosette'le her akşamki buluşma yerine gidecekti. Éponine, Plumet Sokağı'na gidip, Marius'ün gelmesini bekledi; ve delikanlıya dostlarının kendisini barikatta bekledikleri haberini ilettiler. Marius'ün Cosette'i bulamayınca içine düşeceği umutsuzluğa güvenmekteydi. Yanılmıyordu da. İşte bu güvenle Chanvrière Sokağı'na geldi. Orada ne yaptığını biliyoruz. En sonunda, "Ona artık hiç kimse sahip olamayacak!" diyerek, kendileriyle birlikte sevdikleri kimseyi de ölüme sürükleyen kıskanç ruhların o buruk sevinciyle öldü.

Marius, Cosette'in mektubunu uzun uzun öptü. Demek ki seviyordu! Demek ki hiçbir zaman sevmezlik etmemişti! Bir an için, artık ölmemesi gerektiğini düşündü. Ama sonra, "Gidiyor," dedi içinden. "Babası İngiltere'ye götürüyor. Büyükbabam da benim evlenmemi kabul etmiyor. Felaketin değişen bir yanı yok ki!"

Marius gibi hayale kapılanlar, bu türden sonsuz hayal kırıklığına uğrarlar. Ve bu tür çöküntülerden de daima umutsuz kararlar çıkar. Yaşamak yorgunluğu dayanılır şey değildir. Ölüm, ilk akla gelen çaredir.

Bu durumda yerine getirilmesi gereken iki görevi olduğunu düşündü; Cosette'e öleceğini bildirip, son vedalarını yollamak ve şu çocuğu, Éponine'in kardeşini, yani Thénardier'nin oğlunu, artık kaçınılmaz hale gelen o pek yakındaki felaketten kurtarmak.

Üzerinde bir cüzdan vardı; Cosette'in esinlediği aşk düşüncelerini bir deftere

yazıyor, defteri de bu cüzdanın içinde saklıyordu. Oradan bir kâğıt aldı, kurşunkalemle şu birkaç satırı karaladı:

“Evlenmemiz imkânsız. Büyükbabamdan izin istedim. Vermedi. Benim servetim yok. Senin de yok. Hemen evinize koştum. Seni orada bulamadım. Sana verdiğim sözü biliyorsun; sözümü tutuyor ve ölüyorum. Seni seviyorum. Sen bunu okuduğun zaman, ruhum senin yanında olacak ve sana gülümseyecek.”

Mektubu mühürlemek için bir şey bulamadığından, kâğıdı dörde katlamakla yetindi ve üzerine şu adresi yazdı:

“L’Homme-Armé Sokağı, no. 7’deki Mösyö Fauchelevent eliyle Matmazel Cosette Fauchelevent’a.”

Mektubu katladıktan sonra bir süre dalgın kaldı. En sonunda defteri yeniden açtı ve aynı kurşunkalemle ilk sayfaya şu satırları yazdı:

“Adım Marius Pontmercy. Cesedimi Marais’de, Filles-du-Calvaire Sokağı, no. 6’da oturan büyükbabam Mösyö Gillenormand’a götürün.”

Cüzdanı yine ceketinin cebine yerleştirdi ve Gavroche’u çağırdı. Küçük kabadayı Marius’ün sesini duyar duymaz, hemen o sevinç ve fedakârlık taşan yüzüyle koşup gelmişti.

Marius, “Benim hatırım için bir şey yapar mısın?” diye sordu.

“İstediğiniz her şeyi yaparım!” dedi Gavroche, “Tanrım! Siz olmasaydınız, ben şimdi çoktan cızlamı çekmiştim!”

“Şu mektubu görüyorsun değil mi?”

“Evet.”

“Al bunu ve hemen barikattan dışarı fırla.”

Gavroche birdenbire tasalanmıştı. Kulağını kaşımaya başladı.

Marius devam etti:

“Mektubu yarın sabah erkenden üzerindeki adrese götürür ve Matmazel Cosette’e teslim edersin, anlaşıldı mı?”

Kahraman çocuk, “Güzel ama,” dedi, “O vakte kadar barikat düşer, ben de burada bulunamamış olurum!”

“Durum öyle gösteriyor ki, barikat ancak gün doğarken saldırıya uğrar, öğleden önce de düşmez!”

Gerçekten de saldıranların isyancılara tanıdıkları süre durmadan uzayıp gidiyordu. Gece çarpışmalarında pek sık rastlanan o aralardan biriydi bu da. En şiddetli saldırılar hep böyle aralardan sonra başlardı.

Gavroche sordu:

“Mektubunuzu yarın sabah götürsem olmaz mı peki?”

“Olmaz, çünkü barikat sarılır ve bütün sokaklar çıkılmaz hale girer, anlıyor musun? Onun için hemen şimdi git.”

Gavroche, işte buna verecek bir karşılık bulamadı. Bir süre kararsızlık içinde durakladı. Üzüntülü bir tavırla kulağını kaşıyordu. Sonra birdenbire kendine özgü o yavru kuş davranışlarından biriyle mektubu aldı:

“Madem öyle, olsun bakalım!” dedi.

Ve koşarak uzaklaştı Mondétour Sokağı’nda.

Aklına onu bu karara yönelten bir fikir gelmiş; ama Marius itiraz eder korkusuyla açıklamamıştı. Şöyle demişti kendi kendine; “Vakit henüz gece yarısı bile değil. L’Homme-Armé Sokağı da pek uzak sayılmaz. Mektubu hemen götürür ve döner gelirim!”

ON BEŞİNCİ KİTAP L'HOMME-ARMÉ SOKAĞI

1. Kurutma Kâğıdı, Gevezelik

Ruhun isyanıyla karşılaştırıldığında, kentlerin sarsılması ne ifade eder ki! İnsan, halktan da büyük bir derinliktir. Tam o sırada korkunç bir devrimin tutsağıydı Jean Valjean. İçindeki bütün uçurumlar yeniden açılmıştı. Tıpkı Paris gibi, o da dehşetli ve kapkaranlık bir devrimin eşiğinde titriyordu. Ve bunun için sadece birkaç saat yetmişti. Birdenbire kaderini ve bilincini koyu bir karanlık kaplamıştı. Tıpkı Paris için olduğu gibi, onun için de, iki ilkenin karşı karşıya olduğu söylenebilirdi; Ak melek ve kara melek, uçurumun köprüsü üzerinde kıyasıya çarpışacaklardı. Acaba hangisi hangisini aşağı yuvarlayacaktı? Hangisi üstün gelecekti?

Jean Valjean, 5 Haziran gecesi yanında Cosette ve Toussaint olduğu halde L'Homme-Armé Sokağı'ndaki eve yerleşmişti. Ve onu orada büyük bir macera beklemekteydi.

Cosette, Plumet Sokağı'ndan hiçbir direnme göstermeksizin ayrılmış değildi. Yan yana yaşadıklarından beri ilk defa farklı görüşlere sahip çıkmaktaydılar ve çekişmedilerse de, çelişmişlerdi. Bir yanda itiraz belirmiş, öbür yanda kararından caymazlık. Bir yabancıнын, “Evden taşının!” şeklindeki ani öğüdü, iradesini mutlak kılacak derecede telaşlandırmıştı Jean Valjean'ı. İzini bulup, peşine düştüler sanıyordu. Öyle ki, Cosette, sonunda boyun eğmek zorunda kaldı.

Her ikisi de L'Homme-Armé Sokağı'na varıncaya kadar tek kelime konuşmadılar. İkisi de kendi düşüncelerine dalmıştı. Jean Valjean, Cosette'in üzüntüsünü görmeyecek kadar kaygılı, Cosette'se, Jean Valjean'ın kaygısını fark etmeyecek kadar üzüntülüydü.

Jean Valjean, hiç yapmadığı bir şeyi yapmış, Toussaint'i de birlikte götürmüştü: Plumet Sokağı'na belki de bir daha hiç dönmeyeceğini düşünmekteydi. Ve ne arkasında bırakabiliyordu Toussaint'i ne de ona sırrını açabiliyordu. Onun fedakâr ve güvenilir biri olduğunu anlamıştı. Hizmetçiden efendiye ihanet, merakla başlar. Toussaint ise sanki tam Jean Valjean'a hizmetçi olmak için yaratılmıştı; hiç mi hiç meraklı değildi.

Jean Valjean, Plumet Sokağı'ndan adeta kaçır gibi ayrılırken, yanına, Cosette'in ayrılmaz eşya olarak nitelediği kokulu küçük çantasından başka hiçbir şey almamıştı. Dolu sandıkları taşımak için hamal gerekir; hamallar da birer tanıktır. Evin kapısına kiralık bir araba çekirmişler ve binip gitmişlerdi.

Toussaint bir iki kat amaşırla bir yedek giysi ve birkaç parça gerekli eşyayı paketleyip yanına alma iznini büyük zorlukla koparabilmişti. Cosette ise yanına sadece mektup kâğıtlarıyla kurutma kâğıdını almıştı.

Jean Valjean, bu kayboluşun karanlık yanlarını ve gizemini arttırmak için, gece başlarken evden ayrılmak üzere hazırlık yapmış ve bu da, Cosette'e Marius'e o pusulayı yazmak için yeterli zamanı sağlamıştı. L'Homme-Armé Sokağı'na geldiklerinde gece iyiden iyiye bastırmıştı. Hemen yattılar.

L'Homme-Armé Sokağı'ndaki konak arka avluya bakıyordu. Aynı arka avluya bakan bir de ikinci kat vardı. İki yatak odasından, bir yemek odasından ve yemek odasına açılan yüksek sekili bir mutfaktan oluşmaktaydı. Sekide bir bez yatak vardı, o da Toussaint'in payına düşmüştü. Yemek odası, aynı zamanda sofaydı; iki yatak odasını ayıran bir boşluk oluşturunuyordu. Dairede gerekli bütün araç gereçler vardı.

İnsanın telaş ve kaygıya kapılmaması nasıl çılgınca olursa, yeniden güven duyması da bir o kadar ılgıncadır. Nitekim Jean Valjean, L'Homme-Armé Sokağı'na gelir gelmez açılmış ve sıkıntısı yavaş yavaş dağılmıştı. Zihnin üzerinde adeta mekanik bir biçimde yatıştırıcı etki gösteren birtakım semtler vardır. Karanlık sokaklarda oturan insanlar çoğu zaman barışçıdır. Sokak durgunlaşmış bir unutuluşa gömülmüştü. Ve Jean Valjean orada soluk aldı.

İlk işi, çantasını yanına yerleştirmek oldu.

Jean Valjean gayet iyi uyudu. Geceler, iyi bir öğütçüdür derler. Eklenebilir; gece iyi bir yatıştırıcıdır da. Nitekim ertesı sabah neşeli uyanmıştı. Aslında iğrenç olan yemek odasını pek sevimli buldu; odada yuvarlak eski bir masa, kurt yeniği dolu bir koltuk ve üzerlerinde Toussaint'in paketlerinin yer aldığı birkaç sandalye vardı. Bu paketlerden birinin aralığından Jean Valjean'ın muhafız üniforması seçilmekteydi.

Cosette, Toussaint'ten, odasına et suyu getirmesini istemişti. Ancak akşam olunca ortalıkta göründü.

Toussaint, kendini tamamen bu küçük yerleşmeye vermişti. Durmadan oradan oraya gidip geliyordu. Saat beşe doğru yemek odasındaki masanın üzerine soğuk bir piliç bırakmıştı. Cosette, babasına saygısızlık olmasın diye yemeğe ilgi gösterdi. Sonra da geçmek bilmeyen bir baş ağrısını öne sürüp, Jean Valjean'a iyi geceler diledi ve yatak odasına kapandı. Jean Valjean, pilicin bir kısmını iştahla yedikten sonra masaya dirseklerini dayadı; yavaş yavaş sakinleşmekte, güven duygusuna yeniden kavuşmaktaydı.

Bu sade yemek boyunca Toussaint, iki üç defa, “Gürültü yükseliyor. Paris'in

içinde çarpışıyorlar,” demişti ona kekeleyerek.

Ama Jean Valjean bunu sadece belli belirsiz işitir gibi oldu, o kadar. Ya da işittiyse bile, zihni bir yığın düşünceyle dolu olduğundan, pek aldırış etmedi.

Ayağa kalktı. Gittikçe daha sakinleşiyordu. Bir süre kapıdan pencereye, pencereden kapıya gidip geldi. Sakinleştikçe; zihnini öteden beri tek temel düşüncesi olan Cosette dolduruyordu. Kızın şu baş ağrısına üzüldüğünden değil. Asla! Gayet iyi biliyordu ki, o baş ağrısı küçük bir sinir bunalımından, bir genç kız küskünlüğünden ibaretti: Bir anlık bir buluttu, iki gün sonra izi bile kalmazdı.

Jean Valjean geleceği düşünüyordu. Ve geleceği, her zaman olduğu gibi tatlılıkla düşünmekteydi. Mutlu hayatlarının yeniden eski halini alması için hiçbir ciddi engel görmüyordu.

Kendisini bir süredir rahatsız eden her şeyden sıyrılmıştı. Yoğun karanlıklardan geldiği için, biraz olsun gökyüzü görmeye susamış ve buna da kavuşmuştu. Plumet Sokağı’ndan hiçbir sorun olmadan, kazasız belasız ayrılmış olmak başlı başına bir nimetti. Bu durumda belki de en iyisi bir süre daha ortada görünmemek için Londra’ya gitmekti. Gidilecekti, evet, öyle gerekiyordu. O Cosette’in yanında ve Cosette onun yanında olduktan sonra ister Fransa’da, ister İngiltere’de oturmuş, ne değişirdi ki! Onun ülkesi ve ulusu, Cosette’ti. Mutlu olmasına yetiyordu Cosette, ama onun, Cosette’in mutlu olmasına yetmediği düşüncesi, bir vakitler kendisine uykularını kaçırta bu düşünce şimdi aklına bile gelmiyordu. Sınırsız bir iyimserlik içindeydi. Cosette’in yanında bulunması demek, Cosette’in ona ait olması demekti; böyle optik yanılmalarına herkes uğrar. Cosette’le birlikte İngiltere’ye gitme planlarını ayrıntılı şekilde tasarlamaktaydı. Böylece kendi hayal âlemi içinde mutluluğunu yeniden kuruyordu.

Yavaş adımlarla odada bir boydan bir boya yürüyüp dururken, bakışları birdenbire garip bir şeye takıldı. Tam karşısında, büfenin üzerinde eğri olarak asılı duran aynanın içinde, pek belirgin bir şekilde şu satırları okudu:

“Sevgilim, ne yazık ki babam hemen gitmemizi istiyor. Bu akşam L’Homme-Armé Sokağı, no. 7’de olacağız. Sekiz gün sonra da İngiltere’deyiz. COSETTE. 4 Haziran.”

Jean Valjean, afallamış bir halde durdu.

Eve geldiğinde Cosette, kurutma kâğıdını büfenin üzerindeki aynanın önüne bırakmış ve hep kendi acısıyla dolu olduğu için de kâğıdı orada unutmuştu. Üstelik de kâğıdı, Marius’e yazmış olduğu birkaç satırı kurutmak için bastırıldığı

sayfada açık bırakarak unutmuş ve yazı kurutma kâğıdına olduğu gibi geçmişti.

Ayna da yazıyı yansıtmaktaydı.

Geometride bakışımı imge dediğimiz olay meydana geliyor ve kâğıttaki ters yazı, aynada düz olarak görünüyordu. Cosette'in bir gün önce Marius'e yazmış olduğu mektup işte böylece Jean Valjean'ın gözlerinin önüne serilmişti.

Durum bu kadar basit ve bu kadar sersemleticiydi.

Jean Valjean, yeniden aynanın yanına gitti. O birkaç satırı yeniden okudu, ama kesinlikle inanmadı. Bir şimşek aydınlığında belirmiş etkisi uyandırıyordu satırlar onun üzerinde. Bir hayal, bir sanrıydı bu. Doğru olamazdı.

Algılama gücü yavaş yavaş belirginleşti; bu defa Cosette'in kurutma kâğıdına baktı ve gerçek olduğunu anladı.

“Buradan geliyor bu,” dedi.

Kâğıdı alıp inceledi. Ama oradaki satırlar ters olduğundan hiçbir anlam taşıyamamaktaydı:

“İyi, ama burada öyle yazılı hiçbir şey yok,” dedi kendi kendine.

Ve büyük bir iç rahatlığı duyarak derin derin soludu. Korkunç anlarda böyle aptalca sevinçlere kapılmayan insan var mıdır? İnsan ruhu, bütün hayalleri deneyip de, işe yaramaz olduklarını görmedikçe kendini umutsuzluğa teslim etmez.

Kurutma kâğıdını elinde tutuyor ve aptalca bir mutluluk içinde, kendisini avlayan sanrıya kahkahalarla gülmeye hazır, seyrediyordu. Gözleri birdenbire yeniden aynaya ilişti. Ve yansıyı bir daha gördü. Satırlar, inkâr edilmez bir netlikte duruyordu. Ve bu defa serap yoktu, gerçeğin ta kendisiyle karşı karşıyaydı. Anlamıştı.

Jean Valjean sendeledi. Elinden kurutma kâğıdını bıraktı. Büfenin yanındaki eski koltuğa adeta yığılıp kaldı. Başı önüne düşmüş, gözleri donuklaşmıştı. Kendi kendine durumu tüm açıklığı içinde kabul etmek gerektiğini söyledi; Cosette, bunu birine, bir erkeğe yazmış; dünyanın ışığı artık sonsuza kadar sönmüştü. Yeniden korkunç bir nitelik kazanan ruhunun, karanlıklar içinde boğuk boğuk kükrediğini işitir gibi oldu. Aslanın elinden kafesinin içindeki eti çekip alacak olursanız, başka ne yapar!

İşin garip ve hazin yanı, o sırada Marius'ün Cosette'in mektubunu henüz almamış olmasıydı. Jean Valjean, mektubu tesadüfen Marius'ten önce okumuştı.

Hiçbir acı Jean Valjean'ı o güne kadar böylesine yememişti. Korkunç işkenceler çekmişti; kara baht, bütün hükümler ve bütün sosyal zorlamalarla

donanmış olarak sırtına amansızca yüklenmiş ve bunlar karşısında ne gerilemiş, ne eğilmişti. Gerektiğinde her şeyi kaybetmeyi göze almış, ortaya kellesini koymuştu. Düşmanlığın akla gelebilecek her türlü saldırısıyla bilenmiş olan vicdanının artık kesinlikle sarsılmaz olması gerekirdi. Oysa şu anda birisi onun iç dünyasını görmüş olsa, bu sarsılmazlığın ortadan kalktığını hemen fark ederdi.

Böyleydi; çünkü alınyazısının uzun sorun boyunca ona çektirdiği en zorlu işkence buydu. O güne kadar hiç böylesine amansız bir mengeneye düşmemişti. Şu anda en derin hassas tellerinin titrediğini hissediyordu: Yazık! En korkunç işkence, dahası, biricik gerçek işkence, sevilen varlığın kaybedilmesidir.

Elbette zavallı Jean Valjean, Cosette'i sadece bir baba gibi seviyordu. Gelgelelim, yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, hayatını dolduran boşluk, bütün hayat boyu bekâr yaşamış olması, bu babalık sevgisine tüm aşkları ortak etmişti; hem kızı gibi seviyordu Cosette'i, hem anası gibi, hem de kız kardeşi gibi. Ama o güne kadar hiç sevgilisi ve karısı olmadığı için ve de doğa hiçbir itiraz kabul etmeyen bir alacaklı olduğu için, duyguların en yitirilmezi olan bu duygu da belli belirsiz, bilinçsiz, göksel, meleklerle özgü, kutsal, körleşmenin verdiği saflıkla karışmıştı bu sevgiye. Bir duygudan çok, bir içgüdüydü bu; bir içgüdüden çok, ucu ucuna farkına varılabilen görünmez, ama gerçek bir sürüklenişti. Ve kelimenin tam anlamıyla aşk, Cosette'e beslediği sınırsız sevginin içinde, koca bir dağdaki madenin altın damarı gibiydi.

Özetle ve daha önce de birkaç defa ısrarla üzerinde durduğumuz gibi, sonunda yüce bir erdeme ulaşan bütün bu iç kaynaşma ve iç içe geçme, Jean Valjean'ın Cosette için baba olmasına yol açmıştı. Dededen, oğuldan, ağabeyden ve kocadan oluşan garip bir baba. Hatta içinde bir annenin de bulunduğu bir baba. Cosette'i taparcasına seven bir baba. Cosette'in kendisi için hem ışık, hem barınak, hem aile, hem yurt hem de cennet demek olduğu bir baba.

İşte bütün bu durumun sonucudur ki, Cosette'in ellerinden sıyrılıp gittiğini, bir sevgiliye adanmış olduğunu, kendisinin de bir babadan başka hiçbir şey olmadığını kavrayınca dayanılmazın da ötesinde bir acı duydu; tarifi imkânsız bir acı! O ana kadar yapmış olduklarından sonra, bir anda bir hiç durumuna düşüyordu! Ve işte o zaman isyan ederek, tepeden tırnağa titredi.

İçten yıkılışlar vardır. Acı, o dereceye ulaştığında, bilincin bütün güçleri bir anababa günü haline gelir. Sonuçları açısından uğursuz bunalımlardır bunlar. Aramızdan pek azı bu tür bunalımlardan benliğini korumuş, görevlerine sadık olarak çıkar. Acının sınırı aşıldığında, en sarsılmaz erdem bile sarsıntıya uğrar.

Eğilip, yerden kurutma kâğıdını aldı ve bir daha kesinlikle emin oldu. Amansız

bir gerçeklikle gözlerinin önünde serili satırlara eğilmiş kalmıştı. Bütün varlığını, bütün ruhunu içinden devrilip yıkılıyormuşçasına bir bulut kaplamıştı.

Görünürde sakindi, korkunç biçimde sakın. İnsanın sakinliği bir heykel soğukluğuna ulaştığında ortaya ürkünç bir şey çıkar.

Kendisi hiç farkına varmadan alinyazısının atmış olduğu dehşet verici adımın sonuçlarını hesaplamaya çalıştı. Yeniden bir önceki yaz çekmiş olduğu korkuları hatırladı; önünde yeniden o baş döndürücü uçurumu gördü. Şimdi de aynı uçurum vardı işte. Ama bu defa Jean Valjean bu uçurumun eşiğinde değil, dibinde bulunuyordu.

İşin en inanılmaz ve yürek sızlatıcı yanı da, farkına varmadan düşmüş olmasıydı. Güneşi gördüğünü sanan bu adamın tüm hayatının ışığı sönüp gitmişti.

İçgüdüğü hiç duraksamadı. Belirli birtakım durumları, belirli birtakım tarihleri, Cosette'in belirli kızarıp gitmelerini ve sararıp solmalarını yan yana koyup karşılaştırdı ve 'Bu, odur!' dedi kendi kendine. Umutsuzluğun getirdiği kehanet, gizemli bir şekilde doğruyu bulur daima. Jean Valjean da, daha ilk tahmininde Marius'e ulaşmıştı. Adını bilmiyordu, ama hemen kim olduğunu bulmuştu. Anıların o şaşmaz zemini üzerinde açık seçik gördü Luxembourg'da başıboş dolaşan o serseriye, küçük kızların ardından koşan o alçağı, o ruh sefilini. Çünkü yanlarında onları seven babalarıyla yürüyen genç kızlara göz süzmek, alçaklık ve ruh sefilliği değil de, neydi!

Bu durumun temelinde o delikanlının olduğunu ve her şeyin ondan geldiğini kesinlikle saptadıktan sonra Jean Valjean, o kendi kendini yeni baştan yaratmış olan adam, o bütün hayatı, bütün sefaleti ve bütün mutsuzluğu aşkın içinde çözümlemek için bunca çaba harcamış ve başarmış olan adam, dönüp kendi içine baktı ve orada bir hayalet gördü: Kin.

Büyük acılar içinde bitkinlik vardır. Büyük acılar, insana cesaretsizlik aşılar. İçine büyük bir acının girip yerleştiği insan, kendisinden bir şeylerin çekilip çıktığını hisseder.

O böyle kara kara düşünedursun, içeri Toussaint girmişti. Jean Valjean ayağa kalktı ve sordu:

“Hangi taraftan geliyordu o gürültü, biliyor musun?”

Toussaint afallamıştı:

“Ne buyurdunuz efendim?” diyebilirdi ancak.

Jean Valjean açıkladı:

“Demin Paris'te çarpışmalar olduğunu söylemediniz mi bana?”

“A, öyle ya,” dedi Toussaint, “Saint-Merry tarafından efendim.”

En derin düşüncemizden bize rağmen uzanıp gelen mekanik hareketler vardır. Jean Valjean, kendisi de bilincine varmaksızın, işte bu türden bir hareketin itişiyile şüphesiz, kendini beş dakika sonra sokakta buldu.

Başı çıplaktı. Evinin kapısındaki taş basamağa oturmuştu. Ortılığı dinler gibiydi.

Gece bastırmıştı.

2. Işıklara Düşman Yumurcak

Böylece ne kadar zaman geçti? Bu trajik düşünceye dalışın yükseliş ve alçalışları nedir? Doğruldu mu? İki büklüm mü kaldı hep? Kırılacak kadar eğik miydi? Yine doğrulabilir ve yeniden sağlam bir şeylere dayanarak bilincine kavuşabilir miydi? Büyük olasılıkla kendisi bu soruların cevabını veremezdi.

Sokak ıssızdı. Hızla evlerine dönen birkaç burjuva onun orada olduğunu bile fark etmediler. İnsan tehlike anlarında kendinden başka hiç kimseyi düşünmez. Fenerci, her zamanki saatinde gelip, tam 7 numaralı kapının karşısındaki feneri yakıp gitti. Bu karanlıkta Jean Valjean’a dikkatle bakan birisi, onun için kolay kolay yaşıyor diyemezdi. Basamağa oturmuş, orada hiç hareketsiz, donmuş gibi duruyordu. Umutsuzlukla donup kalma da vardır. Fırtınalı uğultuların içinden, alarm çanları işitilmekteydi. Ayaklanmaya karışmış kilise çanının bütün bu çırpınmaları arasında Saint-Paul’ün saati on biri vurdu. Vaktin geçiyor oluşu Jean Valjean’ı hiçbir şekilde etkilemiyordu. Nitekim kımıldamadı.

Aşağı yukarı o saate doğru Halles’den ani bir patlama işitildi; bunu, daha da şiddetli bir ikincisi izledi. Bunlar Marius tarafından püskürtüldüğünü gördüğümüz La Chanvrerie Sokağı barikatına düzenlenen saldırının sesleriydi. Gecenin uyuşukluğu içinde sarsıntısı bir kat daha artan bu çifte yaylım ateşi Jean Valjean’ı titretti. Gürültünün geldiği tarafa doğru kalktı ilkin, sonra yeniden kendini basamağa bıraktı, kollarını kavuşturdu ve başı ağır ağır yeniden göğsüne düştü.

Kendi kendisiyle başlamış olduğu karanlık diyalogu bıraktığı yerden alıp sürdürdü.

Birden gözlerini kaldırdı. Sokakta yürüyen biri vardı, yanı başında ayak sesleri işitmişti. Baktı ve fenerin ışığında, Les Archives’e açılan sokak tarafında, soluk, genç ve ışılan bir şekil gördü.

L’Homme-Armé Sokağı’na gelmişti Gavroche.

Yukarılara doğru bakarak, bir şeyler aranıyordu. Jean Valjean’ı görüyor, ama

fark etmiyordu.

Gavroche, yukarılara doğru baktıktan sonra, aşağılara doğru bakmaya başlamıştı. Parmaklarının ucuna basarak yükseliyor ve zemin kat kapılarıyla pencerelerini yokluyordu. Hepsi sımsıkı kapalı, kilitli, sürgülüydü. Beş altı evi böylece yokladıktan sonra omuzlarını silkti ve kendi kendisiyle konuşmaya başladı:

“Tüh be! Vay canına!”

Yeniden havaya bakmaya koyulmuştu.

Jean Valjean’ın biraz önce içinde bulunduğu ruhsal durumda hiç kimseyle konuşmayacağı, herhangi bir kimseye cevap bile vermeyeceği kesindi. Ama bu çocukla konuşmak için karşı konulmaz bir arzu duydu ve sordu:

“Neyin var senin küçük?”

“Karnım aç,” dedi Gavroche, açıkça.

Sonra ekledi:

“Küçük diye size derler!”

Jean Valjean, elini yelek cebine atmış ve beş frank çıkarmıştı.

Ama bir davranıştan bir başka davranışa şıp diye geçebilen Gavroche, tam o sırada yerden bir taş almış ve feneri nişanlamıştı:

“Şuna bak şimdi!” dedi. “Sizin fenerleriniz hâlâ sağlam, öyle mi? Yasalara aykırı bir iş bu dostlarım. Buna adıyla sanıyla düzensizlik denir. Kırın şunu hadi, bir daha gözüm görmesin!”

Ve taşı fenere attı. Fenerin camı öylesine bir patladı ve düştü ki, karşıdaki evde perdelerinin arkasına sığınmış burjuvalar, “93 geri geldi!” diye haykırmaktan kendilerini alamadılar.

Fener bir göz kırpıp sönmüştü. Birdenbire sokak simsiyah oldu.

“Ha şöyle ihtiyar sokak,” dedi Gavroche, “Geçir sırtına şu geceliğini!”

Ardından da Jean Valjean’a dönüp sordu:

“Sokağın ucundaki şu dev anıta arşivler diyorsunuz? O koca hayvan gibi sütunları devirip, ne cici bir barikat çıkarırdım oysa ben ortaya!”

Jean Valjean çocuğa yaklaşmıştı. Alçak sesle ve kendi kendine konuşarak, “Zavallı yavrucak!” dedi. “Aç demek ki!”

Ve beş frankı çocuğun avucuna koydu.

Gavroche, başını kaldırmış ve paranın iriliği karşısında şaşırmıştı. Kaldırıp karanlıkta baktı, bu defa da paranın beyazlığı gözlerini kamaştırmıştı. Beş frankı da ilk defa görüyordu, ama bu paraların ününü işitmişti. Bu kadar yakından

görmek, onu ayrıca memnun etti:

“Kaplani seyredelim hele!” dedi.

Birkaç saniye coşkuyla paraya baktı. Sonra Jean Valjean’a dönerek parayı uzattı ve mağrur bir edayla, “Mösyö burjuva,” dedi, “ben fener kırmayı tercih ederim. Alın şu vahşi hayvanınızı. Beni yoldan çıkaramazsınız. Bunun beş tırnağı var, ama beni tırmalayamaz.”

“Senin annen var mı?” diye sordu Jean Valjean.

Gavroche, “Belki sizden de fazla,” dedi.

“İyi ya, öyleyse o parayı annen için al, sakla!”

Gavroche duygulanır gibi olmuştu. Ayrıca, biraz önce kendisiyle konuşan adamın şapkası olmadığını fark etmişti; bu da ona güven aşılıyordu.

“Bunu bana fener kırmamı önlemek için vermediğinizden eminsiniz değil mi?” diye sordu.

“İstedliğini kır yavrum.”

“Siz mert bir insansınız,” dedi Gavroche.

Parayı cebine koydu. Artık adama iyice güvenmişti. Dolayısıyla da sormakta sakınca görmedi:

“Bu sokakta mı oturuyorsunuz?”

“Evet, ne vardı?”

“Bana 7 numaralı evi gösterebilir misiniz?”

“Ne yapacaksın 7 numaralı evi bakayım?”

Durdu çocuk. Gereğinden fazla konuşmuş olmaktan korkuyordu. Enerjik bir hareketle elini saçlarının içine daldırdı:

“Hiç,” demekle yetindi. “Öyle işte!”

Jean Valjean’ın kafasında birden bir fikir uyandı. Boğuntu, insanı bazen açık görüşlü kılar. Çocuğa sordu:

“Beklediğim mektubu bana getiren sen misin yoksa?”

“Size mi?” dedi Gavroche, “Siz kadın değilsiniz ki?”

“Mektup Matmazel Cosette için, öyle değil mi?”

“Cosette mi?” diye homurdandı Gavroche, “Evet, o acayip addı galiba!”

“Tamam işte!” dedi Jean Valjean, “Mektubu kendisine teslim etmekle görevli olan kimseyim ben. Ver.”

“Beni barikattan yolladıklarını bilmiyorsunuz herhalde?”

“Bilmez olur muyum hiç!” dedi Jean Valjean.

Gavroche, elini cebine atmış ve dörde katlanmış bir kâğıt çıkarmıştı.

Asker selamı verdi:

“Telgrafa saygımız sonsuzdur!” dedi. “Geçici hükümetten geliyor.”

“Ver hadi,” dedi Jean Valjean.

“Bunun bir aşk mektubu olduğunu sanmayın! Bu mektup bir kadın için, ama asıl halk için. Biz savaşçıların insan cinselliğine saygımız vardır.”

“Ver.”

“Gerçekten de mert bir adamsınız gibime geliyor,” dedi Gavroche.

“Çabuk ver.”

“Alın.”

Ve mektubu Jean Valjean’a uzattı:

“Çabuk olsun mösyö, şey,” dedi, “çünkü Matmazel şeycik bekliyor.”

Kendinden memnun bir hali vardı.

“Cevabı Saint-Merry’ye mi götürmek gerekecek?” diye sordu Jean Valjean.

Çocuk neredeyse bağırarak konuştu:

“Orada sadece çörek satarlar! Bu mektup Chanvrerie Sokağı barikatından geliyor, ben de şimdi oraya dönüyorum. İyi akşamlar yurttaş!”

Gavroche bunu söyler söylemez gitti. Daha doğrusu, kaçak kuş uçuşunu geriye doğru sürdürmeye koyuldu. Bir mermi hızıyla karanlığa yeniden daldı. Ve L’Homme-Armé Sokağı yeniden sessizliğe ve ıssızlığa büründü. Gölge ve düş taşıyıcısı bu garip çocuk, karanlıklar içinde bir duman gibi, göz açıp kapayıncaya kadar kayboluvermişti. Onu tıpkı bir duman gibi havada dağıldı sanabilirdiniz; eğer kayboluşundan birkaç dakika sonra bir sokak feneri büyük tangırtıyla kaldırılma yuvarlanıp, öfkeli burjuvaları tatlı uykularından uyandırmış olmasaydı! Gavroche o sırada Chaume Sokağı’ndan geçiyordu.

3. Cosette ve Toussaint Uyurlarken

Jean Valjean, Marius’ün mektubuyla eve döndü.

Merdiveni el yordamıyla çıktı. Avını pençelemiş bir baykuş gibi karanlıklardan hoşnuttu. Sessizce kapıyı açtı ve içeri girip kapadı. Ortalıkta herhangi bir gürültü, en ufak bir çıtırtı olup olmadığını dinledi. Ve Cosette’le Toussaint’in kesinlikle uyuduklarından emin olunca, fumade çakmak hokkasını tutuşturmaya girişti. Eli titriyordu; kıvılcım gelinceye kadar üç dört kibrit gitti. Ortalık aydınlandığında, masaya dirseklerini dayadı, katlanmış kâğıdı açtı ve okudu.

İnsan, şiddetli heyecan anlarında elinde tuttuğu kâğıdı okumaz; ezer paralar,

bir düşmanı yakalamış gibi buruşturur, tırnaklar, öfke ya da sevincinden mıncıklar, yırtar, yok eder. Sonunu okumak, en sonda ne söylediğini anlamak ihtiyacındadır; kelimeleri atlar, cümleleri atlar, dikkati bir ateş nöbeti haline girer; yazılanların kabataslağını anlar, yaklaşığını, özünü anlar ve bir tek noktayı yakalayınca, bütün ortakalanı silinmiş, yok olmuştur.

Nitekim, Jean Valjean, Marius'ün Cosette'e yazmış olduğu mektupta, sadece ve sadece şu sözcükleri okuyup anlamıştı:

“... Ölüyorum. Sen bunu okuduğunda, ruhum senin yanında olacak...”

Bu iki satırı okuyunca korkunç bir ışığın ortasına gömüldü: İçindeki heyecan değişiminin altında ezilip kaldı. Marius'ün mektubuna sarhoşça bir şaşkınlıkla bakıyordu; gözlerinin önünde ulaşılmaz bir görkem vardı: Nefret ettiği varlığın ölümü!

İçinden müthiş bir sevinç çığlığı yükseldi. Bitmişti bu iş! Bitmişti, evet! Sonuç onun ummaya cesaret edemeyeceğinden de çabuk gelmişti. Mutluluğuna engel olan yaratık ortadan kalkıyordu işte, hem de kendi özgür iradesiyle çekip gidiyordu. O, Jean Valjean hiçbir şey yapmadan, elini bile oynatmadan, en ufak bir suç işlemeyen “o adam” ölecekti. Belki ölmüştü bile! Bir an sonra hummalı birtakım hesaplar yapmaya girişti; hayır, daha ölmemişti. Elindeki mektubun Cosette tarafından ertesi sabah okunmak üzere yazıldığı belliydi. Saat on birle gece yarısı arasında ise o iki yaylım ateşi dışında hiçbir şey olmamıştı; barikat ciddi şekilde ancak günbatımında saldırıya uğrayacaktı. Ne var ki durum ne olursa olsun, “o adam” bu savaşa katılmıştı bir defa, kendini çarka kaptırmıştı; bu da “o”nun kesinlikle mahvolması demekti!

Jean Valjean, kurtulduğunu hissediyordu: Cosette'le gene baş başa kalacaktı! Rekabet bitiyor; gelecek yeniden başlıyordu. O mektubu cebinde saklaması yeterdi. Bu durumda Cosette, “o adam”ın ne olduğunu, nereye gittiğini, nasıl bir sona uğradığını hiçbir zaman öğrenemeyecekti.

“Olayları kendi akışlarına bırakmalı,” dedi kendi kendine. “Kurtulmaz. ‘O adam’ henüz ölmediyse bile, mutlaka ölecektir. Ne mutlu bana!”

Bütün bunları düşünüp taşındıktan sonra üzerine üzüntülü bir hal çöktü. Sonra aşağıya inip, kapıcıyı uyandırdı. Yaklaşık bir saat sonra, üzerinde muhafız üniformasıyla, silahlı olarak sokağa çıkıyordu. Kapıcı, kıyafetinde eksik olanları yakınarda bir yerden kolayca bulup tamamlayıvermişti: Elinde dolu bir tüfek, belinde fişek dolu bir palaska vardı. Halles'e doğru yürüdü.

4. Gavroche'un İşgüzarlıkları

Bu arada Gavroche da bir macera yaşamaktaydı.

Le Chaume Sokağı'ndaki feneri bilinçli bir şekilde taşıyıp kırdıktan sonra, Les Vieilles-Haudriettes Sokağı'na girmiş, ortalıkta canlı 'bir kedi bile' göremeyince de, gönlünce şarkı söylemenin tam sırası olduğuna hükmetmişti. Yürüyüşü şarkıyla yavaşlayacağı yerde büsbütün hızlanmıştı. Uyku ya da korku içinde yüzen evler boyunca şu kundakçı dizeleri döktürmeye girişti:

*Bir kuş fidanlıklarda
Diyordu ki Atala
Dün kaçtı Rus bir adamla*

*Nereye gider güzel kızlar,
Oraya buraya*

*Ötüp duruyorsun dostum serçe
Çünkü geçen gün tıklatıp camı
Bana seslendi Mila*

*Nereye gider güzel kızlar,
Oraya buraya*

*Ne hoş şu hoppa kadınlar
Beni büyüleyen zehirleri
Bay Orfila'yı da sarhoş eder*

*Nereye gider güzel kızlar,
Oraya buraya*

*Aşk gibi aşk kavgaları da güzel
Agnès de güzel, Paméla da güzel
Hem kendini hem beni yakan Lise de*

Nereye gider güzel kızlar,

Oraya buraya

*Bir zamanlar görmüştüm şallarıyla
Görmüştüm Suzette'i ve Zéila'yı
Karışmıştı ruhum şalın kıvrımıyla*

*Nereye gider güzel kızlar,
Oraya buraya*

*Aşk, ısıldadığın o karanlıkta
Gülle süslüyorsun başını Lola'nın
Beni cehennemde mi yakacaksın?*

*Nereye gider güzel kızlar,
Oraya buraya*

*Jeanne giyiniyor, karşısında ayna
Kalbim, havalanıyor güzel bir güne
Sonra gidip konuyor Jeanne'a*

*Nereye gider güzel kızlar,
Oraya buraya*

*Akşam olup gün sona erdiğinde
Stella'yı gösteriyorum yıldızlara
Diyorum ki 'iyi bakın ona'*

*Nereye gider güzel kızlar,
Oraya buraya*

Gavroche bir yandan şarkı söylüyor, bir yandan da tiyatro oynuyordu:
Nakaratin dayanak noktası hareket değil midir? Küçük kabadayının tükenmez

bir maske hazinesi olan yüzü, şiddetli rüzgârda savrulan bir çamaşırın deliklerinden çok daha oynak ve çok daha değişken şekiller almaktaydı. Ne yazık ki gece karanlığında yapayalnız olduğundan, onu kimse göremedi. Görülemezdi de. Ona benzer ne değerler vardır yitip giden!

Gavroche, birdenbire durmuştu:

“Şarkıyı keselim hele!” dedi kendi kendine.

Zifiri karanlıkta görme açısından kedi gözlerini hiç de aratmayan gözleri, bir kapının girintisinde, ressamın deyişiyle bir ‘bütün’ seçmişti: Yani bir yaratık ve bir eşya. Eşya, bir el arabasıydı; yaratıksa, arabanın içinde uyuyan bir taşralı. El arabasının kolları kaldırıma dayalıydı; taşralı da arabanın ön tahtasına başını dayamış, gövdesi eğik düzeyin üzerinde bükülü kalmıştı, ayakları yerdeydi. Bu dünya işlerinde engin tecrübe sahibi olan Gavroche, hemen adamın sarhoşluktan sızmış olduğunu anladı; belli ki çok içen ve çarçabuk zilzurna olan hamallardan biriydi bu.

“Yaz gecesi de bir işe yarasın artık!” diye aklından geçirdi Gavroche, “Taşralı ne güzel uyuyor! Arabayı cumhuriyet için alıp, ona krallığı armağan ederiz, olur biter.”

Kafası birden parlak bir fikirle aydınlanmıştı; bu el arabasının yeri, barikatın tepesiydi, oraya pek yakışacaktı!

Taşralı durmadan horluyordu. Arabayı yavaşça arkadan, köylüyü de önden; yani ayaklarından çekti. Adam bir dakika sonra, aynı rahatlık içinde kaldırıma serilmiş, uyumaktaydı. Küçük kabadayı el arabasına el koymuştu.

Gavroche her türden umulmadık olaya karşı daima hazırlıklı bulunmaya alışık olduğundan, üzerinde hep çeşitli araç gereç bulundururdu. Nitekim ceplerinden birini karıştırıp, bir kâğıt parçasıyla, bir marangozdan aşırılmış olduğu ufacık kırmızı bir kalem çıkardı ve yazdı:

Fransa Cumhuriyeti.

Araba teslim alındı.

Ve bastı imzayı: GAVROCHE.

Sonra da kâğıdı hâlâ horlayan köylünün kadife yeleğinin cebine bir güzel yerleştirdi. Ve iki eliyle sımsıkı yapıştığı el arabasını şanlı bir zafer patırtısı içinde itip koşturarak Halles’e doğru gitti.

Aslında yaptığı iş tehlikeliydi. Çünkü biraz ilerdeki Krallık Basımevi’nde bir devriye karakolu vardı. İşte, Gavroche bunu düşünmemişti. O gece banliyö muhafız erleri konaklıyordu bu karakolda. Art arda kırılan iki sokak lambası ve avaz avaz söylenen o şarkı, akşam basar basmaz uyuma isteğiyle mumlarını

söndüren bu ürkek sokakların kaldıramayacağı kadar aşırı bir gürültüydü. Küçük serseri bu sakin mahallede tam bir saatten beri bir şişenin içindeki sineğin yaptığı patırtıyı yapıyordu. Banliyöden getirilen manganın çavuşu, kulak kabartmış dinlemekteydi. Temkinli bir adamdı. Bekliyordu. Ama el arabasının gürültüyle sürülmesi, bu bekleyişin kısa kesilmesiyle sonuçlanacaktı. Nitekim çavuş, bir keşif denemesinde bulunmaya karar verdi.

“Bu koskoca bir çete olsa gerek!” dedi kendi kendine. “Dikkatli ve usul usul ilerleyelim.”

İşte, anarşi canavarı kutusundan çıkmış, mahallenin altını üstüne getirmekteydi. Çavuş sessiz adımlarla yürümeye başladı.

Gavroche arabayı ite ite ilerliyordu. Tam Les Vieilles-Haudriettes Sokağı’ndan çıkmak üzereydi ki, birdenbire bir üniforma, bir asker kasketi, bir tuğ, bir de tüfekte kendini yüz yüze buldu. İkinci defa durdu:

“Vay canına!” dedi, “Ta kendisi. Günaydın toplum düzeni!”

Gavroche’un şaşkınlıkları kısa sürer, çabuk geçerdi.

“Nereye gidiyorsun serseri?” diye bağırdı çavuş.

Gavroche, ciddi bir sesle, “Bakınız yurttaş,” dedi, “Ben size henüz ‘burjuva’ demedim ki, niçin bana hakaret ediyorsunuz?”

Çavuş, “Kopuk!” diye bağırdı bu defa. “Nereye gidiyorsun, söyle!”

Gavroche gülümsedi:

“Siz dün belki de zeki bir adamdınız, ama anlaşıldığına göre bu sabah azledilmişsiniz!”

“Nereye gittiğini soruyorum sana, it!”

“Ne kadar nazik konuşuyorsunuz!” dedi Gavroche, “Ayrıca hiç yaşınızı göstermiyorsunuz. Bütün saçlarınızı tanesi yüz franktan satmanız gerekir. Böylece tam beş yüz frank kazanabilirsiniz!”

Artık çavuş çileden çıkmıştı:

“Haydut!” diye haykırdı. “Sana son defa soruyorum; nereye gidiyorsun?”

“Nedense konuşurken hep hırçın sözcükler seçiyorsunuz,” dedi Gavroche. “Bundan böyle size süt emzirenlerin ağzınızı daha iyi silmeleri gerekecek sanırım.”

Çavuş süngü çattı:

“Sefil!” dedi zor zaptedilen bir öfkeyle. “Nereye gittiğini söyleyecek misin, söylemeyecek misin?”

Gavroche buna da şu karşılığı verdi:

“Karımın doğum sancısı tuttu da, ebe getirmeye gidiyorum generalim!”

Çavuş karakola dönerek haykırdı:

“Silah başına!”

Güçlü insanların yarattığı başyapıtlardan biri de, kendilerini mahveden şeylerin sayesinde tehlikeyi savuşturmadır. Gavroche, bir bakışta durumu ölçüp, kararını vermişti; araba onu ele vermişti, yine araba kurtarmalıydı.

Çavuş tam üzerine saldıracağı anda koca bir mermi haline giren araba hızla savrulup, adamın üzerine doğru yuvarlandı. Karnının ortasına isabet alan çavuş, silahı boşa giderken, yerdeki su birikintisinin içine yüzükoyun devrildi.

Bu sırada karakoldakiler de çavuşun haykırışı üzerine dışarı fırlamışlardı. Tüfek sesi, rastgele bir yaylım ateşine yol açtı. Sonra silahlar yeniden dolduruldu ve yeniden ateşe başlandı. Bu körebe ateşi bir çeyrek saat kadar sürecek ve birkaç pencere camının ölümüyle sonuçlanacaktı.

Gavroche da çılgınca oradan oraya saptıktan sonra, beş altı sokak ötede durmuş ve Les Enfants-Rouges’un köşesindeki binek taşına soluk soluğa oturmuştu. Bir süre ortalığa dikkatle kulak kabarttı. Böylece dinlendikten sonra yaylım ateşinin olanca şiddetiyle devam ettiği yöne dönüp, sol elini burnunun hizasına kaldırdı ve sağ eliyle başının arkasına vurarak, sol elini öne doğru salladı üç defa art arda. Paris çocuklarının bu kente özgü bütün acı alayı içinde barındıran tipik jesti budur; yarım yüzyıldan beri sürekli olarak kullanılması da, ne kadar etkili olduğunu gösterir.

Bu büyük neşeyi acı bir düşünce bozacaktı:

“Evet,” dedi Gavroche yüksek sesle kendi kendine, “Gülüyorum, hem de kahkahadan katılırcasına gülüyorum, ama bir yandan da gideceğim yere gidemiyorum. Üstelik şimdi de yol değiştirmem gerekecek! Bari işimin başına vaktinde yetişebilsem!”

Ve yeniden hızla koşmaya başladı.

Bir yandan da kendi kendine soruyordu:

“Nerede kalmıştık bakalım?”

İlk sokağa dalarken, şarkıyı da bıraktığı yerden sürdürmeye koyulmuştu. Sesi karanlığın içinde gittikçe azalarak kaybolup gitti:

Oysa zorbalık yok olmadı daha

Bir gün bir son vereceğim buna

Düzen vereceğim bütün topluma

*Nereye gider güzel kızlar,
Oraya buraya*

*Dalya oynamak isteyen var mı?
Yıkılıp gitti oysa eski dünya
Büyük bir bilye yuvarlandığında*

*Nereye gider güzel kızlar,
Oraya buraya*

*Güzel halkım koltuk değneklerinle
Monarşinin kol gezdiği bu kentte
Yıkılım şu Louvre’u birlikte*

*Nereye gider güzel kızlar,
Oraya buraya*

*Zorladık demir parmaklıkları
O günlerde X. Charles vardı
Karşı koyamıyordu halka*

*Nereye gider güzel kızlar,
Oraya buraya*

Karakoldaki olay sonuçlarını vermekte gecikmeyecekti! Araba kahramanca ele geçirildi, sarhoş tutuklandı. Birincisi mahzene kapatıldı; ikincisi, isyancıların suç ortağı sanısıyla harp divanlarına sürüklendi. Dönemin İçişleri Bakanlığı yetkilileri, toplum düzenini koruma konusunda nasıl yorulmaz bir şekilde çaba harcadıklarını bu vesileyle bir kez daha ispatladılar.

Gavroche’un macerası, Marais semtinde oturan ihtiyar burjuvaların en korkunç anılarından biri olarak kaldı; gerçekten de Temple Mahallesi gelenekleri arasında yer alan bu macera, hep “Krallık Basımevi’ne yöneltilen gece baskını” olarak

anılacaktı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

JEAN VALJEAN

BİRİNCİ KİTAP

DÖRT DUVAR ARASINDA SAVAŞ

1. Saint-Antoine Mahallesi Yağmuru ve Temple Mahallesi Dolusu

Toplumsal belaları ve sorunları gözlemleyen kişinin dikkatimizi çekeceği en unutulmaz iki barikat, bu kitaptaki olayın geçtiği döneme girmemektedir. Her ikisi de korkunç bir durumun iki ayrı yönden simgesi olan bu iki barikat, tarihin görüp göreceği en büyük sokak savaşı diyebileceğimiz o kaçınılmaz Haziran 1848 ayaklanması sırasında yoktan var oldu.

Ayaktakımı denen o umutsuzlar umutsuzu yaratıgın; boğuntuların, yılgınlıkların, yoksunlukların, ateşlerin, felaketlerin, acıların, kara cahilliklerin ve karanlıkların dipsiz derinliğinden, protestoya, bazen ilkelere, hatta özgürlüğe, eşitlik ve kardeşliğe, hatta genel oya ve herkesin herkes tarafından yönetimine aykırı bir şekilde, o büyük çılgının, o gürhunun, umutsuzluklarının derinliklerinden, cesaretlerinin, heveslerinin kırılmışlıklarından, cehaletlerinden ve karanlıkların dipsiz derinliklerinden harekete geçip halka karşı savaş açtığı görülür.

Serseriler kamu hukukuna saldırır, sefiller halka karşı ayaklanırlar.

İç karartıcı günlerdir bunlar; çünkü bu çılgınlıkta bile belli bir ölçüde hak hukuk, bu düelloda bir intihar payı vardır ve birer hakaret yerine geçen “ayaktakımı”, “sefiller”, “alt tabaka”, “dilenci tayfası” gibi sözcükler, aslında düşkünlerden çok, egemenlerin, bahtsız ve nasipsizlerden çok, imtiyazlıların hatasını dile getirmektedir.

Bize gelince, bu sözleri her söyleyişimizde acı ve saygı duymaktayız; çünkü felsefe, bu sözcüklerin denk düştüğü olguları enine boyuna incelemeye giriştiğinde, ipe sapa gelmez şeylerin yanı sıra, çoğu zaman yüce şeyler de bulur. Atina bir sefiller devletiydi, Hollanda’yı dilenci tayfası yarattı, Roma’yı ayaktakımı kurtardı ve İsa’nın yolundan gidenler hep alt tabakanın insanlarıydı.

Alt tabakanın mükemmel olan hayranlık duyulacak yanlarını zaman zaman seyre dalmamış tek bir düşünür yoktur.

Ermış Hieronymus o gizemli *Fex urbis, lex orbis* sözünü söylerken, içinden havarilerin ve din şehitlerinin yetişip geldiği o ayaktakımını, bütün o fakir fukarayı, bütün o serserileri, bütün o sefilleri kastediyordu şüphesiz.

Acı çeken bu yaralı kalabalığın öfkeli saldırıları, kendi hayatını temellendiren ilkelere ters düşen şiddet gösterileri, hakkı hukuku darmadağın etmeye yönelik

atılımları halk tarafından gerçekleştirilmek istenen bir hükümet darbesidir aslında; dolayısıyla da bastırılmalıdır. Dürüst insan, bunları bastırmaya kendini adayan insandır ve onu harekete geçiren, doğrudan doğruya ayakta kımına duyduğu sevgidir. Ne var ki, aynı dürüst insan, kafa tuttuğu o takımın bağışlanabilirliğini hissetmeden edemez! Ve ona, daha karşı koyarken derin bir hayranlık duyar ve adeta tapınır! Görevimizi yaparken bizi allak bullak eden ve daha ileri gitmemizi engelleyen garip bir duyguya kapıldığımız ender anlardan birini yaşamaktayızdır; yaptığımız şeyin gerekliliğine ve doğruluğuna inanarak yolumuza devam ederiz. Ama çok geçmeden vicdan rahatlığımız hüznün rengine bürünür ve görevimizi yerine getirmiş olmanın huzuru bir yürek daralmasına dönüşüp nitelik değiştirir.

Söylemek gerekiyor ki, Haziran 1848, tarih felsefesi içinde sınıflandırılması hemen hemen imkânsız olan başlı başına bir olguydu. Hakkını isteyen emeğin kutsal kaygısını hissettiğimiz o olağanüstü ayaklanış söz konusu olduğundan, şu ana kadar ettiğimiz bütün sözlerin bir yana bırakılması gerekir. Görevimiz ayaklanmayı bastırıp yenmektir; çünkü o, cumhuriyete kastetmekteydi. Ama işin aslı düşünülecek olursa, Haziran 1848 neydi? Halkın kendi kendisine karşı giriştiği bir ayaklanma değil de, neydi?

Konu göz önünde tutulduğu sürece ondan uzaklaşmış sayılmayız. Dolayısıyla da bir an için okurun dikkatini, az önce sözünü ettiğimiz, kesinlikle başka bir örneği bulunmayan ve bu ayaklanmaya karakterini veren o iki barikat üzerine çekmemize izin verilsin.

Bunların birincisi Saint-Antoine Mahallesi'nin girişini tutarken, ikincisi Temple Mahallesi civarını savunmaktaydı. İç savaşın bu iki ürktücü başyapıtını o masmavi parlak Haziran göğü altında karşılarına dikilmiş olarak görenler, onları asla unutmayacaklardır.

Saint-Antoine barikadı ölçüye sığmaz büyüklüğüyle hemen dikkati çekiyordu; barikat evlerin üçüncü katlarına kadar yükselmekteydi. Genişliği iki yüz elli metre kadardı: Mahallenin üç sokaktan oluşan zaten geniş girişini bir köşeden öbürüne rahatça kapatıyordu. Hendekli, tırtıllı ve delik deşik koca bir yarıkla mazgallanmış ve birer burç oluşturan yığınlarla desteklenmişti. Böylece, sırtını mahallenin evlerinden oluşan iki büyük güce vermiş oluyordu. 14 Temmuz'u yaşamış olan bu korkunç meydanın dibinde, ayaklanmış olan bir dev andırmaktaydı.

İşte bu ana barikatın gerisinde, sokakların içlerine doğru aralıklarla tam on dokuz barikat daha sıralanmaktaydı. Faubourg'da endişe hızla felakete doğru

koştuğunda, doruğa ulaşmış olan sınırsız üzüntünün verdiği eziyeti, sırf bu barikatlara bakarak görebilirdiniz.

Peki, bu barikat nelerden yapılmıştı? Bir söylentiye göre, daha çok, hemen oracıkta yıkılan altışar katlı üç evin enkazından; bir başka söylentiye göre ise, tüm öfkelerin mucizesinden. Gerçekten de, onda kin ve nefretin harcıyla yoğrulmuş bütün yapıların içler acısı görünüşü vardı: Kelimenin tam anlamıyla, bir viraneydi! “Bunu kim yaptı?” diye sorulabilirdi, “Bunu kim yıktı?” diye de... Kendiliğinden ortaya çıkmış bir kanamaydı bu. Hele hele! Şu parmaklık! Şu kepenk! Şu pervaz! Ve şu kırık maltız! Ve şu çatlak tencere! Verin hepsini! Ve hepsini atın, yuvarlayın, kaldırın ortadan! Hepsini devirin, hepsini! Altını üstüne getirip yıkın! Bu taş ve molozun, kalasın ve demir çubuğun, paçavranın, sökülmüş pencerenin ve hasırı lime lime edilmiş sandalyenin, lahana koçanının, paramparça elbisenin ve daha dün giysi denilen pılı pırtının ve lanetin ve bedduanın işbirliği idi bu; hem büyüktü hem de küçük. Kargaşalığın hemen oracıkta, alay edercesine kopya etmeye giriştiği uçurumdu... Atomla kitlenin kaynaşması; koparılan duvar, kırılan çanak; bütün döküntülerin tehdit dolu yan yanılığı; Sisiphos, oraya kayasını atmıştı, Eyüp de kırık çanağını. Sözün kısası korkunçtu. Yoksulların kalesiydi. Devrilmiş yük arabaları, yamacı girintili çıkıntılı bir hale getirmişti; dingili gökyüzüne doğru uzanmış bir şekilde yatan kocaman bir yük arabası, bu gürültülü yüzeyde bir yara izi gibi duruyordu. Bu vahşetin mimarları, dehşete afacanlığı da eklemek istercesine, bir yolcu arabasını ite kaka yığının tepesine çıkarıp oturtmuşlardı ve araba, atlardan boşalmış okunu, gökteki hayali atlara doğru uzatmaktaydı. Ayaklanmanın tortusu olan bu muazzam yığın, bütün devrimlerin üst üste devrilerek oluşturduğu bir dağı akla getiriyordu; 89’un üzerinde 93, 10 Ağustos’un üzerinde 9 Thermidor, 21 Ocak’ın üzerinde 18 Brumaire, Prairial’in üzerinde Vendémiaire, 1830’un üzerinde 1848. Meydan, bu işin zahmetine değerd; bu barikat tam da Bastille’in yok olduğu noktada kurulacak bir barikattı. Okyanusa set çekilebilseydi, o da bu kadar muazzam olurdu. Bu biçimsiz yığının üzerinde çılgın bir dalganın etkisi görülüyordu. Nasıl bir dalga mı? Binlerce insanın oluşturduğu dalga. Gördüğünüzün, gürültünün taşlaşmış hali olduğunu, o barikatların üzerinde, kovanları üzerinde arıların dolaştıklarını düşünür; güce, zora dayalı ilerlemenin dev büyüklüğündeki kara arılarının vızıltılarını bile duyduğunuzu sanırdınız. Bir çalılık mıydı bu? Yoksa bir sarhoşlar cümbüşü müydü? Ya da bir kale miydi? Baş dönmesi, kanat vuruşlarıyla kurmuştu bunu sanki. Bir çirkef vardı bu tabyada ve Olimpos tanrılarına yaraşır cinsten bir yücelik sezilmekteydi bu enkaz yığnında. Çatı kirişlerinin, boyalı kâğıt kaplı çatı pencerelerinin, bütün

camlarıyla birlikte yıkıntının içine saplanmış olan pencere çerçevelerinin, umutsuzluk dolu bir kargaşa içinde top ateşini bekledikleri görülüyordu. Sökülmüş bacalar, masalar, sıralar, avazı çıktığı kadar uluyan, inleyen bir kargaşa. Dilencilerin bile almaya tenezzül etmeyeceği, içlerinde hem öfke hem de hiçlik barındıran o binbir çeşit yoksulluk nesneleri. Bir halkın pılı pırtı haline gelmiş giysisi denebilirdi buna: Tahtadan, demirden, tunçtan, taştan oluşan bir pılı pırtı. Sanki Saint-Antoine Mahallesi dev boyutlu bir süpürgeyle bunları oraya, kapısının önüne itmiş ve bir barikat halinde kendi sefaletini yığmıştı. Cellat kütüğünü andırır kümeler, kopup dağılmış zincirler, darağacı biçiminde keresteler, yıkıntılar arasından görülen devrilmiş tekerlekler; bütün bunlar, bu anarşi görüntüsüne halkın daha önce çekmiş olduğu işkencelerin karanlık ve kaygılı yüzünü eklemekteydi. Saint-Antoine barikatı her şeyi silah olarak kullanıyordu: İç savaşın toplumun başına fırlatabileceği bütün her şey oradan çıkmaktaydı. Çarpışma değildi bu, hayır: Çılgınlığın son kertesiydi. Bu tabyayı koruyan karabinalar ve ağızları boru gibi geniş tüfekler, mermi yerine porselen kırıntıları, ufak kemik parçaları, elbise düğmeleri, bakırdan yapıldıkları için tehlikeli birer kurşun yerini tutan mobilya tekerlekleri yağdırmaktaydılar. Bu barikat, öfkeden adeta çıldırmıştı: Bulutlu gökyüzüne sözcüklere sığmaz bir yakarma ile bir hoş mutsuzluk haykırıyor; kimi zaman da orduyu korkutacak cinsten bir kalabalığa ve fırtınaya dönüşüp kendini örtüyordu; alevler saçan bir başlar kümesi bu kalabalığın tepesine taç gibi oturuyor, kaynaşan bir kalabalık barikatı dolduruyordu. Tüfeklerden, kılıçlardan, sopalardan, baltalardan, mızraklardan ve süngülerden diken diken olmuş bir doruğu vardı. Büyük kırmızı bir bayrak dalgalanıyordu rüzgârda. Sık sık komut bağırıltıları, taarruz türküleri, trampet sesleri, kadın hıçkırıkları, açlıktan ölenlerin gizemli kahkahaları işitilmekteydi. Evet, barikat son derece büyük; son derece canlıydı: Elektrik akımına tutulmuş bir hayvanın sırtı gibi, bedeninden yıldırım kıvılcımları fışkırıyordu. Tanrı'nın sesine benzer o halk sesinin gürlediği bu tepeyi, devrimin ruhu, bulutlarla örtmüştü; bu muazzam enkaz yığınının garip bir görkem yayılıyordu. Bir yığın süprüntüydü bu karşınızda yükselen, ama aynı zamanda da Sina Dağı'ydı.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu barikat devrim adına saldırıyordu da, neye, kime saldırıyordu? Devrim'e. Rastlantı, düzensizlik, telaş, korku, anlaşmazlık ve bilinmeyenden kurulu olan bu barikatın karşısında Millet Meclisi vardı, halk egemenliği vardı, genel seçim, ulus ve cumhuriyet vardı: Bu barikat, ulusal marşa karşı yükselen ve meydan okuyan Marseillaise'di.

Nasıl çılgınca ama nasıl kahramanca bir meydan okuyuş! Çünkü bu eski

Faubourg Mahallesi bir kahramandır! Mahalle ve istihkâm birbirlerine yardım ediyorlardı. Mahalle barikata, barikat da mahalleye yaslanmış durmaktaydı. Barikat Afrika generallerinin stratejilerinin gelip parçalandığı sarp bir kıyı gibi göz alabildiğine uzanıyordu. Mağaraları, türlü türlü girinti ve çıkıntıları, siğilleri ve kamburlarıyla sanki suratını buruşturuyor, dumanlar altında alaylı alaylı sırtıyor, misket ateşi, biçimsizlik içinde yitip gidiyor, mermiler oraya buraya saplanıyor, sonra hemen gömülüp batıyordu. Güller ancak zaten var olan delikleri delmekteydiler. Bir hercümerci topa tutmak neye yarar ki? Savaşın en dayanılmaz, en vahşi görüntülerine bile bağışıklık kazanmış olan alaylar, dev yapılı vahşi bir hayvana benzeyen bu istihkâma enikonu kaygılı gözlerle bakmaktaydılar.

Hemen bir buçuk kilometre ötede, Château-d'Eau yakınındaki caddeye açılan Temple Sokağı'ndaki Dallemagne mağazasının vitrini olan köşesinden cesaret edip de başını uzatabilenler, uzakta, kanalın ötesindeki Belleville Yokuşu'na yükselen sokakta, yokuşun da tepesinde acayip bir duvar fark ediyorlardı. Bu duvar, evlerin ikinci katları hizasındaydı, sağ yakadaki evlerle sol yakadakileri birleştiriyordu. Sanki sokak aniden kapanmak için, en yüksek duvarını kendiliğinden ikiye katlamıştı. Duvarları taştan örülmüştü. Soğukluk etkisi uyandıracak kadar dümdüz ve dosdoğru bir dikey duvardı: Gönne ile düzeltilmiş, alay ipiyle çekilmiş ve duvarcı çekülüyle çizilmişti adeta. Gerçi çimentoyla örülmemişti; ama, bazı eski Roma duvarlarında da görüldüğü gibi, sert mimarisine ters düşmüyordu. Derinliği, yüksekliğine bakılarak kolayca tahmin edilebilirdi. Üst tabanı, alt tabanına matematik bir kesinlikle paraleldi. Kurşuni yüzeyinde, yer yer siyah iplikleri andıran mazgallar görölüyordu. Bu mazgallar, eşit aralıklarla ayrılmışlardı. Sokak göz alabildiğine ıssızdı. Bütün kapı ve pencereler kapalıydı. Ve en dipte, sokağı tam bir çıkmaz sokak haline getiren bu duvar yükseliyordu: Hareketsiz, sakın duvar... Orada hiç kimse görünmüyor, ortalık dipsiz bir sessizliğe gömölüyordu: Gürültüyü bir yana bırakalım, bir soluk bile yükselmiyordu. Adeta bir mezar. Ve parlak Haziran güneşi, bu ürkütücü şeyi ışığa boğuyordu. Bu da, Temple Mahallesi barikatıydı. Gelip de görünce, bu gizemli hayalet karşısında derin düşünceye dalmamak imkânsızdı; en ataklar, en gözünü budaktan sakınmazlar için bile... İyice ayarlanıp düzene konmuş, derli toplu istiflenmiş, hizaya sokulmuş, uyumlu bir hali vardı, ama aynı zamanda hazindi de. Fen ile gizem el ele, iç içeydi burada. Barikat komutanının hem matematik bilgini hem de bir hayalet olduğu daha ilk bakışta fark edilmekteydi. İnsanlar bu barikatı görür görmez, kendiliklerinden fısıltıyla konuşmaya başlıyorlardı.

Arada bir, bir Tanrı kulu (er, subay ya da halk temsilcisi) bu ıssız yolu katetmeyi göze alacak olursa, hemen karşı yandan tiz bir ıslık yükseliyor ve bu cesur yolcu, yaralı ya da ölü olarak yere yuvarlanıyor; ya da yolcu bir mucize sonucu kurtulduğunda, ıslık sesiyle gelen merminin rastgele, kapalı bir panjura, bir duvar alçısına, taşlar arasındaki harca saplandığı görülüyordu. Gelen, mermi yerine bazen de bir misket oluyordu; çünkü barikattakiler, dökme demir iki havagazı borusunun birer ucunu kıtık ve kille tıkamak suretiyle, iki küçük top yapmayı da başarmışlardı. Asla boş yere barut harcamıyorlardı: Hemen hemen her atış tam isabet kaydediyordu. Duvar diplerinde ölüler, kaldırımlar üzerinde kan birikintileri vardı. Beyaz bir kelebeğin salına salına uçuştüğünü anımsıyorum: Yaz mevsimi hakkını aramaktan vazgeçmemiştir. Bütün kapı önleri yaralılarla doluydu. Görünmeyen birileri size nişan alıyormuş duygusuna kapılıyor ve hemen, boydan boya bütün caddenin hedef tutulduğunu anlıyordunuz.

‘Hücum Birliği’, mahallenin girişindeki kemerli kanal köprüsünün meydana getirdiği balık sırtının arkasına toplanmıştı. Askerler ölüm saçan bu kasvetli istihkâmı, bu ürkütücü hareketsizliği ve bu aldatıcı ilgisizliği kaygıyla seyrediyordu. Bazen biri, kasketinin karşıdan görünmemesine dikkat ederek, kemerin tepesine kadar yüzükoyun sürünüyordu.

Gözü pek Albay Monteynard, barikata ürpererek, ama hayranlıkla bakıyordu. Yanındaki temsilciye, “Nasıl da yapmışlar!” dedi. “Ne bir eksik, ne bir fazla taş var. Tıpkı porselen gibi.”

Tam o sırada bir kurşun göğsündeki nişanı parçalamış, kendisi de yere yıkılmıştı.

“Korkaklar!” diyorlardı. “Sıkıyorsa meydana çıksınlar hele! Biri görünsün bakalım! Ama nerede o cesaret! Bunlar hep böyle saklanıp duracak!”

Sadece seksen kişinin koruduğu, buna karşılık tam on bin kişinin saldırdığı Temple Mahallesi barikatı üç gün dayandı. Saldırganlar dördüncü gün Cezayir kentlerini ele geçirmek için yaptıkları gibi yaptı: Evleri delip damlardan geldiler. Ve barikat alındı. O seksen ‘korkak’tan biri bile kaçmayı düşünmedi. Biraz sonra sözünü edeceğimiz komutan Barthélemy dışında hepsi öldü.

Saint-Antoine barikatı, gök gürültüsüydü; Temple barikatı, sessizlik. Bu iki sığınak arasındaki fark, korkunç ile uğursuz arasındaki farktı. Birincisi, sanki bir canavar ağzıydı; öbürü ise, bir maske.

O karanlık, gizemli ve muazzam Haziran ayaklanmasının bir öfke ile bir bilmecedan meydana geldiğini kabul ettiğimiz takdirde, birinci barikatın içinde

ejderhanın, ikincinin arkasında ise sfenksin varlığını duyabiliriz.

Bu iki kale, biri Cournet, öbürü Barthélemy adında iki adam tarafından kurulmuştu. Cournet Saint-Antoine barikatını, Barthélemy de Temple barikatını dikmişti. Ve her barikat, kendini kurmuş olanı yansıtmaktaydı.

Cournet, uzun boylu bir adamdı. Geniş omuzlu, kırmızı yüzlüydü. Ezici yumrukları, cesur bir yüreği, mert bir ruhu, saf ve dayanılmaz bakışları vardı. Korkusuzdu, güçlüydü, öfkeli ve heyecanlıydı. İnsanların en içteni ve savaşımların en korkuncuydu. Çarpışma, savaş, dövüş, soluduğu havaydı; onu şenlendirirdi. Deniz subaylığı yapmıştı. Enginlerden ve fırtınalardan çıkıp geldiği, davranışlarından ve sesinden anlaşılırdı. Zaten savaşta da kasırgayı sürdürüyordu. Deha hariç, Danton'dan bir şeyler vardı Cournet'de; tıpkı Danton'da da tanrısallık hariç, Herkül'den bir şeyler olduğu gibi...

Barthélemy ise zayıf, çelimsiz, soluk benizli ve sessiz bir adamdı. Küçükken trajedilere layık bir çocuktı: Bir belediye çavuşu kendisini tokatlamıştı; gözetledi, pusu kurdu, bekledi, onu öldürdü, on yedi yaşında küreğe mahkûm edildi. Oradan çıkınca da bu barikatı yaptı.

Sonradan, kaderin cilvesine bakın ki, ikisi de Londra'da sürgün yaşarken, Barthélemy, Cournet'yi öldürdü. Karşılaşmaları uğursuz bir düello oldu. Bir zaman sonra da Barthélemy, tutkularının rol oynadığı o karanlık maceralardan birinin çarkına kapılıp Fransız adaletinin hafifletici nedenler bulduğu, İngiliz adaletinin ise ölümle cezalandırılması gerektiğini düşündüğü felaketlere yol açtığı için idam edildi.

Karanlık ve içler acısı toplumsal yapının sonucu olarak, bir yandan maddesel yokluk, öte yandan ahlak düşüklüğü yüzünden, hiç şüphesiz güçlü ve hatta belki de büyük bir zekâyâ sahip olan bu zavallı yaratığın Fransa'da kürekle başlayan serüveni İngiltere'de, darağacında son buluyordu. Barthélemy sıkıya geldiğinde yalnızca korsan bayrağı çekerti.

2. Uçurumda Konuşmaktan Başka Ne Yapılır?

İsyan ve başkaldırının yeraltı eğitiminde on altı yıl konuşmaktadır ve bu tecrübeleri Haziran 1848, Haziran 1832'den daha iyi anlamıştır. Dolayısıyla da Chanvrerie Sokağı'ndaki barikat, az önce şöyle bir anlattığımız dev barikatın yanında bir taslak, ancak bir embriyo sayılabilirdi; ama yine de o döneme göre korkunçtu.

Enjolras'ın denetimi altında, çünkü Marius'ün artık hiçbir şeye baktığı yoktu, isyancılar geceden iyiden iyiye yararlanmışlardı: Barikat sadece onarılmakla kalmamış, aynı zamanda sağlamlaştırılmıştı; şimdi yarım metre daha yüksekti.

Kaldırım taşlarının arasına saplanmış olan demir çubuklar, savrulmayı bekleyen mızraklara benziyordu. Dört bir yandan taşınıp getirilen her türlü moloz ve yıkıntı artıkları, dıştaki kargaşayı bir kat daha artırıyordu. Tabya, içeriden duvarla, dışarıdan da çalıyla yeniden ustaca örölüp yapılmıştı.

Bir kale duvarına çıkar gibi yukarıya çıkmayı sağlayan taş merdiveni de yeniden kullanılır hale getirmişlerdi.

Barikatı düzene sokmuşlardı: Alttaki alçak tavanlı salonu boşaltmış, mutfakı seyyar hastane haline getirmiş, yaralıların pansumanını tamamlamış, yerlere ve masaların üzerine dökülmüş olan barutu toplamış, kurşunu eritmiş, mermi yapmış, sargı bezlerini hazırlamış, düşen silahları dağıtmış, tabyanın içini temizlemiş, döküntüleri kaldırmış, ölüleri götürmüşlerdi.

Ölüleri, hâlâ ellerinde tuttukları küçük Mondétour Sokağı'na yığdılar. Buradaki kaldırım taşları uzun süredir kıpkırmızıydı. Ölüler arasında taşradan gelme dört de muhafız askeri vardı. Enjolras, bunların üniformalarını bir kenara kaldırttı.

İki saat uyumalarını öğütlemişti Enjolras. Onun öğüdü, emir demekti. Ama ancak üç dört kişi yararlandı bu emirden. Feuilly, bu iki saati meyhanenin karşısındaki duvara şu sözleri kazımakla geçirdi.

YAŞASIN TÜM HALKLAR!

Sıva üzerine kazılmış olan bu üç sözcük 1848'de hâlâ oradaydı ve okunmaktaydı.

Kadınlardan üçü, bu gece molasından yararlanıp büsbütün ortadan kaybolmuştu. Bu da isyancıların daha rahat soluk almalarını sağladı.

Kadınlar, komşu evlerden birine sığınma olanağı bulmuştu.

Yaralıların birçoğu dövüşebilirdi, dövüşmek istiyorlardı da. Seyyar hastane haline getirilen mutfakta, şilte ve saman demetlerinden yapılmış bir sedyenin üzerinde, ikisi muhafız askeri olmak üzere beş ağır yaralı vardı. İlk muhafız askerlerini tedavi ettiler.

Artık siyah örtüsü altındaki Mabeuf'le direğe bağlı Javert'den başka hiç kimse kalmamıştı alt salonda.

Enjolras, "Burası ölüler salonu," dedi.

Mum ışığıyla aydınlanan bu loş salonun en dibine, direğin arkasına yatay olarak yerleştirilen masanın üzerinde yatan Mabeuf'ün cesediyle, ayakta duran Javert, belli belirsiz büyük bir haç şekli oluşturuyordu.

Gerçi yolcu arabasının oku yaylın ateşi altında kırılmıştı ama yine de bir

bayrak taşıyabilecek kadar sağlam görünüyordu. Ve Enjolras, dediğini daima yerine getiren gerçek bir başkan yapısına sahipti: Hemen, öldürülen ihtiyarın delik deşik kanlı ceketini göndere bağladı.

Bundan böyle herhangi bir şey yemek söz konusu değildi: Ne ekmek vardı, ne et. Barikattaki elli kişi, orada bulundukları on altı saat içinde, meyhanenin zaten yetersiz yiyeceklerini son kırıntılara kadar silip süpürmüşlerdi. Saldırıya dayanan her barikat gibi burası da, belirli bir anda ve kaçınılmaz bir şekilde, tamtakır kuru bakır hale girivermişti: Açlığa katlanmak gerekiyordu.

Saint-Merry barikatında o kahramanlara layık 6 Haziran gününün ilk saatlerindeydiler. İsyancılar Jeanne'ın çevresini kuşatmış, ekmek istiyorlardı. Ve Jeanne, “yiyecek” diye bağırان bütün o savaşçılara, “Niçin?” diyordu. “Saat üç. Dörtte hepimiz ölmüş olacağız!”

Enjolras, artık herhangi bir şey yemek söz konusu olmadığından, içkiyi de yasakladı. Şarabı kaldırdı, alkolü karneye bağladı.

Mahzende, ağızları özenle kapatılıp mühürlenmiş on beş kadar şişe bulmuşlardı. Enjolras'la Combeferre, bunları incelediler. Combeferre, mahzenden yukarı döndüğünde, “Bunlar, işe bakkalıktan başlayan Hucheloup Baba'nın eski sermayesinden artakalanlar olsa gerek!” dedi.

Bossuet, “Halis şarap bunlar,” diye açıkladı düşüncesini. “Bereket versin ki Grantaire uyuyor! O şimdi ayakta olsaydı, biz bu şişeleri kurtarmakta bir hayli güçlük çekerdik!”

Enjolras, çeşitli itiraz mırıltılarına kulak asmayarak, vetosunu şişeler için kullandı ve onları, hiç kimsenin dokunmamasını sağlamak üzere bir tür kutsallaştırmak amacıyla, Mabeuf Baba'nın yattığı masanın altına koydurdu.

Sabahın saat ikisine doğru sayım yaptılar: Hâlâ otuz kişiydiler. Tanyeri yavaş yavaş ağarmaya başlamıştı. Yeniden taş kafesine yerleştirilmiş olan meşaleyi henüz söndürmüşlerdi. Barikatın içi, yani sokaktan alınan o avlu gibi yer, kapkaranlıktı. Çevrede yükselen alacakaranlığın insana dehşet veren bulanıklığı ortasında, kazaya uğramış bir geminin güvertesini andırıyordu. Sürekli hareket halindeki savaşçılar, birer karaltı gibi kıvıldıyorlardı şimdi. Bu korkunç gölge yuvasının üzerinde sessiz evlerin katları mosmor belirmektedir. Daha da yukarılarda bacalar ağarıyordu. Gökyüzünü yer yer beyaza, yer yer maviye çalan, iç açıcı bir renk kaplamıştı. Kuşlar mutlu cıvıltılarla uçuşuyorlardı. Barikatın dip tarafını oluşturan yüksek ev doğruya doğru dönük olduğundan, damında pembe bir parıltı belirmişti. Sabah meltemi, üçüncü katın küçük penceresindeki ölü adamın kır saçlarını okşamaktaydı.

Courfeyrac, Feuilly'ye, "Meşaleyi söndürdükleri çok iyi oldu," diyordu. "Rüzgârda öyle çırpınıp duruşu canımı sıkıyordu." Korkar gibi bir hali vardı. Meşalelerin ışığı korkakların bilgeliğine benzer, titrediği için iyi aydınlatamaz.

Gündoğumu, kuşlar gibi onların zihinlerini de uyandırmıştı. Herkes konuşmaktaydı.

Joly, saçakta dolaşan bir kedi görmüştü, bunun felsefesini yapıyordu:

"Kedi nedir?" diye sordu bağırarak. "Bir düzelticidir. Tanrı fareyi yaratınca, 'Tuh, bir yanlışlık yaptık!' demiş ve sonra kediye yaratmış. Farenin düzeltiliştir kedi. Fareyle kedi, yaratılışın yeniden gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş şeklidir."

Combeferre, çevresini almış olan öğrencilerle işçilere, ölümlerden, Jean Prouvaire'den, Bahorel'den, Mabeuf'ten, hatta Le Cabuc'ten ve Enjolras'ın amansız kaderinden söz ediyordu. Şöyle diyordu:

"Harmodius ve Aristogiton, Brutus, Chéréas, Stephanus, Cromwell, Charlotte Corday, Sand, bütün bunlar, bıçağı sapladıktan sonra, bir an için de olsa, kedere kapıldılar. İnsan yüreği öylesine heyecana hazırdır ve insan hayatı öylesine bir bilmecedir ki, siyasal bir cinayette bile, kurtarıcı bir cinayette bile, böyle bir cinayet varsa tabii, bir insanı vurmuş olmanın yol açtığı vicdan azabı, insanlığa hizmet etmiş olmanın sevincini bastırır."

Ve böylece, laf lafı aç aça, söz Jean Prouvaire'in dizelerine gelip dayandı. Combeferre, oradan da Vergilius'un yapıtı *Géorgiques*'in çevirilerine sözü getirdi. Raux ile Cournand'ın, Cournand ile Delille'i karşılaştırdıktan sonra Malfilâtre'in çevirdiği bazı parçalar ve bu arada özellikle de Sezar'ın ölümündeki mucizeli yanları anlatan parça üzerinde durdu. Sezar'ın adı geçer geçmez de, konuşma Brutus'e döndü:

"Sezar'ın öldürülmesinde şaşılacak bir yan yok," diyordu Combeferre. "Cicéron, ona karşı amansızca davranıyordu. Ve haklıydı. Bu şiddet asla bir kınama, bir yerme, bir aşağılama değildir aslında. Ama Zoile ve Cicéron farklıdır. Zoile Homéros'a, Maevius Virgilius'a, Visé Molière'e, Pope Shakespeare'e, Fréron Voltaire'e hakaret ederken, eski bir kıskançlık ve kin yasası gerçekleşmiş oluyordu; dehalar sövgüyü çeker, büyük adamlar az ya da çok hakarete uğramışlardır her zaman. Ciceron, Brutus'ün adaleti kılıçla yerine getirdiği yerde, adaletin savunmasını fikirle yapar. Ben kendi payıma şu birinci adaletin, yani kılıcın aleyhindeyim. Ama eskiçağ bunu kabul ediyordu. Sezar, Rubicon'u aşmakla, halktan gelen nişan ve rütbeleri kendisinden geliyormuş gibi dağıtmakla, Senato üyeleri toplantıya girerken ayağa kalkmamakla adeta bir zorba gibi davranmış oluyordu. Büyük adamdı, yazık! Ya da, ne iyi!.. Çünkü

ibret, en iyi derstir!”

Bossuet, bir taş yığınının üzerine çıkmıştı. Tepeden bakıyordu konuşanlara. Sonra birden bağırdı:

“Ey Cydathenaeum, ey Myrrhinus, ey Probalinthe, ey Aeantide’nin güzelleri!.. Ah, Homèros’un dizelerini bir Laurium’lu ya da Edaptéon’lu Eski Yunanlı gibi okuma kudretini bana kim bahşedecek?..”

3. Işık ve Karanlık

Enjolras keşfe çıkmıştı. Küçük Mondétour Sokağı’nda, evlerin duvarlarına sığınarak sessizce yürüdü.

Hemen belirtelim ki, isyancılar umut içindeydi. Gece saldırısını püskürtmeleri, şafak sökerken başlayacak olan saldırıyı neredeyse küçümsemelerine yol açmaktaydı. Davalarına inandıkları kadar, kazanacaklarına da inanmaktaydılar. Kaldı ki kendilerine mutlaka bir yardım da gelecekti. Hesaplarını ona göre yapıyorlardı. Fransız savaşçısının gücünün kaynağı olan o kâhince sezgi gücüyle, başlayacak olan günü, üç evreye bölmekteydiler: Saat altıda, ‘çoktan davaya kazanılmış’ bir alay, onların safına geçecekti açıkça; öğle vakti tüm Paris ayaklanmış; güneş batarken de devrim tamamlanmış olacaktı. Saint-Merry’nin dünden beri bir dakika bile susmayan alarm çanı yine işitilmekteydi: Bu da, büyük barikatın, Jeanne’ın barikatının hâlâ aslanlar gibi dayandığını gösteriyordu.

Enjolras yeniden göründü. Dış karanlıktaki tasalı kartal gezisinden dönüyordu. Bir an, kollarını kavuşturup arkadaşlarının umut dolu konuşmalarını dinledi. Sonra, artık iyice belirginleşen sabah aydınlığında dipdiri ve canlı bir sesle konuşmaya başladı:

“Savaşa bütün Paris ordusu katılıyor. Bu ordunun üçte biri, sizin içinde bulunduğunuz barikata yüklenmekte. Ayrıca muhafız askerleri de var. Bu arada, beşinci taburun kasketleriyle altıncı alayın bayraklarını rahatça seçebildim. Bir saate kadar üstümüze saldıracaklar. Halka gelince: Dün kaynayan halk, bu sabah kımıldamıyor bile. Beklenecek ya da umulacak en ufak bir şey yok. Yardıma gelecek bir alay olmadığı gibi, ayaklanacak bir mahalle de yok. Sizi yüzüstü bıraktılar.”

Savaşçı kümelerinin üzerine çöken bu sözler, bir sağanağın ilk damlalarının bir arı sürüsü üzerindeki etkisini yaratmıştı: Hepsi durdular. Ölümün kanat çırpınıklarının bile duyulabileceği, anlatılmaz bir sessizlik oldu.

Bu an çok kısa sürdü. Sonra kümelerin dibinden, karanlıktan gelen bir ses

birdenbire yükseldi:

“Öyle olsun! Barikatı altı metreye yükseltelim. Ve hepimiz burada kalalım. Yurttaşlar, bunu ölererek protesto edelim! Halk, cumhuriyetçileri yüzüstü bıraksa bile, cumhuriyetçilerin halkı yüzüstü bırakmayacaklarını ispatlayalım!”

Bu sözler, herkesin zihnini bireysel kaygıların ağır bulutundan kurtarmıştı. Heyecanlı bir alkış koptu.

Bu konuşmayı yapmış olan adamın adı hiçbir zaman öğrenilemeyecekti: Herhangi bir işçiydi belki; belki de bir yabancıydı; sıradan biri ya da kahraman bir yolcuydu. Belirli anlarda son sözü yüce bir şekilde söyleyen, daima insana özgü bunalımlara ve toplumsal doğuşlara katılıp, bir şimşegin aydınlığında bir dakika için ahlakı ve Tanrı’yı temsil ettikten sonra karanlıklar arasında kaybolan, o soylu ve kutsal adsızlardan biriydi işte!

Bu sarsılmaz karar, 6 Haziran 1832’nin havasını öylesine doldurmuştu ki, isyancılar hemen hemen aynı saatte Saint-Merry barikatında da, mahkeme tutanaklarına geçen şu tarihsel çılgılığı yükseltiyorlardı:

“Bize yardıma ister gelsinler, ister gelmesinler, ne çıkar! Burada, en sonuncumuza kadar kendimizi ölüme atalım!”

Görüldüğü gibi, mekân ve madde açısından birbirinden farklı olan bu iki barikat, aynı ruh yüceliğini bölüşmekteydi.

4. Beş Eksik, Bir Fazla

Ölererek protesto etme kararını alan o adsız savaşçı konuşup da ruhları birleştiren taşıtı ortaya koyduktan sonra, tüm göğüslerden anlaşılmaz bir şekilde mutlu, korkunç ve acıklı, zafer yüklü bir haykırış yükselmişti:

“Yaşasın ölüm! Hepimiz buradayız!”

“Niçin hepimiz?” diye sordu Enjolras.

Aynı haykırış yükseldi:

“Hepimiz! Hepimiz!”

Enjolras, “Yer iyi, barikat sağlam,” dedi, “otuz kişi yeter. Neden kırk kişiyi feda edelim?”

Buna hep bir ağızdan, “Çünkü buradan hiçbirimiz gitmek istemiyoruz!” diye cevap verdiler.

Enjolras, “Yurttaşlar!” diye bağırdı.

Sesinde öfkeli bir titreme de vardı. Aynı ses tonuyla devam etti:

“Cumhuriyet insandan yana savurganca harcamalar yapacak kadar zengin

değildir. Kibir demek, israf demektir. Bazıları için buradan gitmek bir görevse, bu görev de, herhangi bir başka görev gibi yerine getirilmelidir.”

Enjolras ilkelere bağlı bir adamdı. Bu nedenle dindaşları üzerinde mutlak bir hâkimiyeti vardı. Ve mutlak hâkimiyete rağmen o anda mırıldanmalar oldu. Gelgelelim, Enjolras, tepeden tırnağa bir komutan olarak yaratılmıştı. Memnun kalınmadığını görünce ayak diredi ve azametli bir tavırla sordu:

“Otuz kişi kalmaktan korkanlar kimler?”

Mırıldanmalar arttı.

Savaşçı gruplarının birinden gelen bir ses, “Buradan gidin demek kolay,” dedi, “barikat her yandan kuşatılmış durumda!”

Enjolras’ın buna cevabı hazırды:

“Hal tarafında değil. Mondétour Sokağı’nda kimse yok. Prêcheurs Sokağı’ndan geçilerek, Innocents Çarşısı’na ulaşılabilir.”

Bir başka ses, “İnsan orada da yakayı ele verir,” dedi. “Bir alayın ya da bir ileri karakolun kucağına düşersin. Sırtında işçi ceketi, başında kasketle geçerken görüp durdururlar seni, nereden geliyorsun bakalım, diye sorarlar. Sakın barikatlardan olmayasın, sonra da ellerine bakarlar, barut kokuyorsun derler ve kurşuna dizerler.”

Enjolras bu sözlere karşılık vermedi. Sadece Combeferre’in omzuna dokundu. İkisi alt salona indiler, çok geçmeden yukarıya döndüklerinde Enjolras, ileri doğru uzattığı ellerinde, daha önce bir kenara ayırtmış olduğu o dört üniformayı tutuyordu. Combeferre de palaskaları, kayışları ve tüylü asker kasketlerini kucağında taşıyarak arkasından gelmekteydi.

Enjolras, “Bu üniformayla insan askerlerin arasına karışıp kolayca kaçabilir!” dedi. “İşte dört üniforma.”

Böyle diyerek, üniformaları taşları sökülmiş sokağa attı.

Savaşçılarda yine hiçbir kımıldama görülmedi. Bunun üzerine Combeferre konuşmaya başladı:

“Hadi bakalım, biraz acıma duygularınızı harekete geçirin! Hem burada söz konusu olan nedir, bilmiyor musunuz? Kadınlarla çocuklardır. Bunu iyi belleyin: Bu dünyada kadınlar var mı, yok mu? Çocuklar var mı, yok mu? Ayaklarıyla beşik sallayarak bir yığın yavru büyüten analar var mı, yok mu bu dünyada, söyleyin! Çocuğunu emziren bir kadının göğsünü hiç görmemiş olan var mıdır aramızda, varsa parmağını kaldırsın! Siz kendinizi öldürtmek istiyorsanız, tamam. Şimdi size seslenen ben de onu istemekteyim. Ama ben, çevremde kolları iki yana düşen, çaresiz kadın hayaletleri görmek istemiyorum...”

Ölün, tamam; ama öldürmeyin. Birazdan burada gerçekleşecek olana benzer türden intiharlar, yüce girişimlerdir. Ama intihar olayının kendisi dardır, genişletmeye ve yaygınlaştırmaya gelmez. Hele yakınlarınızı da içine aldığı zaman, intiharın adı cinayet olur. Küçük sarışın kafaları ve ağarmış saçları düşünün. Dinleyin beni. Biraz önce Enjolras bana anlattı, Le Cygne Sokağı'ndaki binalardan birinin beşinci katındaki bir pencerede, mum ışığında bir ihtiyar kadın başı görmüş; bütün geceyi beklemekle geçirmiş olan o kadın belki de aranızdan birinin anasıdır. İşte ben de diyorum ki, içimizdeki o kimse hemen gitsin. Gitsin ve anasına, 'Anacığım, işte ben geldim!' desin. Ve içi rahat etsin: Bilsin ki burada kalanlar gerekeni kusursuz bir biçimde yapacaklardır. İnsan, emeğiyle yakınlarını destekliyorsa, kendini feda etme hakkına sahip olamaz. Ve hele kız çocuğu olanlar! Ve hele kız kardeşi olanlar! Düşünebiliyor musunuz? Siz kendinizi öldürteceksiniz, ölüp gideceksiniz, iyi, pekâlâ. Peki yarın ne olacak? Yiyecek ekmek bulamayan genç kızlar; korkunç bir durumdur bu! Erkek dilenir, kadın kendini satar. O şarkılar söyleyen, şakıyan, canlı birer parfüm gibi evlerimizi süsleyen, gurur veren o tapınılası zarif yaratıklar, bakirelikleriyle meleklerin varlığını ispatlayan o eşsiz varlıklar, o Jeanne'ler, Lise'ler, Mimi'ler... Düşünün bir defa!.. Yarın hepsi aç kalacak! Daha ne söylememi istiyorsunuz? Bu dünyada insan eti pazarı da var ve sizler, onların o pazara girmelerini ölü ellerinizle engelleyemezsiniz! Sokağı düşünün, gelen geçen erkeklerle tıklım tıklım dolu kaldırımları getirin gözlerinizin önüne ve orada yarı çıplak bir halde çamurların içinde bekleyen kadınları hayal edin. Düşünün ki onlar da bir vakitler tertemiz varlıklardı... Sefalet, fuhuş, ahlak zabıtası, hapishane: İşte o mayısçiçekleri gibi taptaze ve pırıl pırıl kız kardeşlerinizin ve çocuklarınızın düşecekleri yerler! Siz kendinizi öldürttünüz, öyle ya! Öyle ya, artık burada değilsiniz! Halkı, krallığın boyunduruğundan kurtarmak istediniz; kızlarınızı polise teslim ediyorsunuz! Dostlarım, beni dikkatle dinleyin: Kadınları, o talihsiz kadınlarımızı düşünmek bugüne kadar pek âdet olmamıştır. Onların erkek eğitiminden geçmemiş oluşu bizlerce bir güven kaynağıdır. Okuyup yazmaları engellenir, düşünmeleri engellenir, politikayla uğraşmaları engellenir; ama aynı kadınların bu akşam morga gidip sizin ölümlerinizi teşhis etmelerini engelleyebilir misiniz? Evet, arkadaşlarım! İçinizde aile sahibi olanların bize yardımcı olmaları ve bizim bu işi tek başımıza yapmamız için buradan gitmeleri gerekiyor. Biliyorum, gitmek cesaret ister; gitmek zordur. Ama zor olduğu oranda da şerefli, inanın! Sonra bir de bu işin yarını var; gitmediğiniz takdirde siz o yarını göremeyeceksiniz, ama düşünün ki aileleriniz görecektir. Hem de ne acılarla! Şimdi gözlerinizin önüne bir çocuk

getirin. Sağlıklı, güzel, cici, elma yanaklı, gülen, oynayan bir çocuk: O çocuk kaderine terk edildiği zaman ne hale geliyor bilir misiniz? Ben biliyorum, öyle terk edilmiş bir çocuk gördüm. Babası ölmüştü, komşuları yanlarına almışlardı, ama onların da kendi yiyecekleri yoktu. Çocuk açtı, mevsim karakıştı. Hiç ağlamıyor, durmadan sobanın yanına gidiyordu, oysa soba yanmamaktaydı; ama boru, hep bildiğiniz gibi, killi toprakla sıvanmıştı. Çocuk, işte o topraktan küçücük parmaklarıyla parçalar koparıp yiyordu. Boğuk hırıltılar çıkarmaktaydı soluk yerine, yüzü bembeyazdı, bacakları tutmuyordu, karnı davul gibi şişti. Hiçbir şey söylemiyordu. Konuşuyorlardı, hiç cevap vermiyordu. Ve sonunda öldü. Nöbetçi doktor olduğum Necker Hastanesi'ne getirdiler, orada gözlerimin önünde öldü. Midesini açtıklarında çamur gibi bir topak çıkardılar. Şimdi aranızda baba olanlar, bir an o çocuğun kendi çocuğu olduğunu hayal etsin! Ve yüreklerinin sesini dinlesinler. İstatistikler, terk edilmiş çocuklarda ölüm oranının yüzde elli beş olduğunu ortaya koymakta...

Bir daha söylüyorum: Burada söz konusu olan kadınlar, analar, genç kızlar ve çocuklardır. Size, sizden söz eden yok! Tek tek sizin ne olduğunuzu gayet iyi biliyoruz. Nasıl kahramanlar olduğunuzu daha dün öğrenmiş değiliz! Yüceler yücesi amacımız uğruna ölmenin zafer sevincini ruhlarınızda taşıdığınızı bilmeyen yok! Yine hepimiz biliyoruz ki, hepiniz de haklı olarak, yararlı bir şekilde ölmenin mutluluğunu tatmak istiyorsunuz: Zaferdeki payınıza sımsıkı, haklı olarak bağlısınız! Bunu da biliyoruz. Ama bu dünyada yalnız değilsiniz, düşünmeniz gereken başkaları var. Ve bilmeniz gereken bir de gerçek var: Size bencillik yaraşmaz!”

Kaygılı bir tavırla başlarını önlerine eğmişlerdi.

Bu doruk anlarında insan yüreğinin akıl almaz çelişkileri vardır. Yukarıdaki sözleri söyleyen Combeferre öksüz değildi. Öyleyken başkalarının analarını hatırlamakta, ama kendi anasını unutmaktaydı! Ve kendini öldürtecekti. Yani o da ‘bencil’di...

Marius açtı, ateşi vardı. Birbiri ardı sıra bütün umutlara veda etmiş; batışların en dipsizine dalmıştı. Sonunun yaklaştığını seziyor ve bu da, ona derin bir heyecan veriyordu. Gönüllü olarak kabul edilen ölüm saatini önceleyen hayal âlemine benzer şaşkınlığın içine gömülüp gitmişti.

Kederin ve mutsuzluğun da sonsuz bir zevki vardır. Marius, işte o noktaya gelmişti. Bütün her şeye, sanki kendisi onların dışındaymış gibi bakıyordu. Gözlerinin önünde akıp geçen olaylar, ona pek uzaklarda olup biten şeylermiş gibi geliyordu. Bütünü kavriyordu, ama ayrıntıları algılayamıyordu. Bir parıltı

arkasından görüyordu gidip gelenleri. Ve sesleri, bir uçurumun dibinden yükseliyormuş gibi işitmekteydi.

İşte bu duygulanma içinde bir tek tasası, artık gerçekleştirmek istediği bir tek düşüncesi vardı: Ölmek! Ve bu düşünceden asla ayrılmak istemiyordu. Yalnız, bu derin uyurgezerlik içinde kendisini ölüme atarken, aniden kavradı ki, başkalarını kurtarmak da pekâlâ mümkün olabilir:

“Enjolras’la Combeferre’in hakları var,” dedi. “Durup dururken fedakârlık etmek olmaz! Ben de onlara katılıyorum. Üstelik elimizi çabuk tutmamız gerek.”

Combeferre kesin konuştu: “Aranızda ailesi, anası, kız kardeşi, karısı, çocukları olanlar saflardan çıksın!”

Yine kimse kımıldamadı.

Marius haykırdı:

“Evli erkekler, aile direği olanlar, saflardan dışarı!”

Marius’ün sözü geçerdi. Enjolras, barikatın komutanıydı, ama Marius kurtarıcıydı.

“Emrediyorum!” diye bağırdı Enjolras.

“Sizden rica ediyorum!” dedi Marius.

Ancak o zamandır ki, Combeferre’in sözleriyle heyecanlanan, Enjolras’ın emriyle sarsılan, Marius’ün ricasıyla da duygulanan bu kahraman savaşçılar birbirlerini uyarmaya başladılar.

Nitekim bir delikanlı, olgun bir adama, “Evet, doğru,” diyordu. “Sen aile babasıydın, git buradan.”

Adamsa, “Asıl senin gitmen gerekli,” diye ona karşılık veriyordu; “Senin de eline bakan iki kız kardeşin var!”

Böylece inanılmaz bir çekişme patlak veriyordu: İnsanlar, kendilerini mezarın kapısından kovdurmamak için, işitilmedik bir çabalama yarışına girişiyorlardı.

“Çabuk olalım,” dedi Courfeyrac, “neredeyse iş işten geçmiş olacak!”

Enjolras sorunu çözmeyi önerdi:

“Yurttaşlar! Burada cumhuriyet var, dolayısıyla da genel oylama her şeyin üstündedir. Gitmesi gerekenleri doğrudan doğruya siz kendiniz seçin!”

Bu öneri kabul edildi. Birkaç dakika sonra da oybirliğiyle seçilen beş savaşçı saflardan ayrıldılar.

“Ama bunlar beş kişi!” diye bağırdı Marius, “oysa ortada topu topu dört üniforma var.”

Beş savaşçıdan biri hemen atıldı:

“Bu durumda elbette birimizin kalması gerekiyor!”

Ve ölüm kuyruğuna girme yarışı yeniden başladı:

“Seni seven bir eşin var, onu bırakamazsın!”

“Ama senin de yaşlı bir anan var!”

“Peki ya senin üç kardeşin ne olacak?”

“Sen de beş çocuk babasıydın, unutma!”

“Sen daha on yedi yaşındasın. Yaşamak en doğal hakkın, git buradan!”

Bu büyük devrim barikatları, kahramanlıkların el ele verdiği yerdi. En inanılmaz şeyler bile anında olağanlık kazanıyordu burada.

“Çabuk olun!” diye tekrarladı Courfeyrac.

Grup, Marius’e bağırdı:

“Kalması gerekeni siz seçin!”

Artık hiç heyecan duymadığını sanan Marius, ölüme gidecek bir adam seçeceğini düşününce sarsıldı ve sapsarı kesildi. Kendisine gülümseyen beş adama doğru ilerledi. Her birinin gözlerinde hep o yüce özveri alevi parlamaktaydı.

Marius ne yapacağını bilemiyordu. Bir onlara, bir de yerdeki dört üniformaya bakıyordu. Ve tam o sırada hiç beklenmedik bir şey oldu: Bir beşinci üniforma, gökten düşer gibi, öbür üniformaların üstüne düştü: Beşinci adam kurtulmuştu!

Marius, başını kaldırdı, Mösyö Fauchelevent’i tanıdı.

Jean Valjean barikattan içeri girmişti. Nasıl geldiği belli değildi. Mondétour Sokağı’ndan geçerek ilerlemişti. Üzerindeki muhafız üniforması sayesinde sokaktan kolayca geçmişti. İsyancıların Mondétour Sokağı’na yerleştirdikleri nöbetçi, tek başına gelen bir muhafız askeri için alarm vermeyi gereksiz bulmuş olmalıydı.

Jean Valjean’ın istihkâma girdiğini hiç kimse fark etmemişti: Bütün gözler, beş ölüm adayı ile yerdeki dört üniformaya dikiliydi. Dolayısıyla da, Jean Valjean, her şeyi görüp işitmiş ve sessizce elbisesini çıkarıp öbür üniformaların üzerine atmıştı. Heyecan içindeydi.

“Kim bu adam?” diye sordu Bossuet.

Combeferre, “Bu, başkalarını kurtaran adamdır,” dedi.

“Ben tanıyorum,” diye tamamladı Marius, alçak sesle.

Marius’ün ona kefil olduğunu duyunca içlerine su serpilmişti. Enjolras, Jean Valjean’a dönerek, “Hoş geldin yurttaş,” dedi.

Ve ekledi:

“Öleceğimizi biliyorsunuz değil mi?”

Jean Valjean, ona cevap verme gereğini duymaksızın, kurtardığı savaşçının üniformayı giymesine yardım etti.

5. Barikatın Üstünden Görülen Ufuk

Bu öldürücü saatte ve bu amansız yerde, sonuç olarak herkesin durumu Enjolras'ın yüce hüznünde dile geliyordu.

Enjolras, kişiliğinde devrimin sınırsız gücünü temsil ediyordu, ama kendisi tam bir bütünlük oluşturmuyordu; mutlağın olabileceği kadar kompleydi o. Saint-Just'a çok fazla yapışmıştı, ama Anacharsis Clootz'a¹⁰³ yeterince bağlı değildi; bununla birlikte ABC Dostları Derneği içinde, Combeferre'in düşüncelerinin oldukça etkisinde kalmıştı. Bir süreden beri yavaş yavaş dogmanın dar biçiminden kurtuluyor, ilerlemenin genişliklerine doğru yürüyordu. Böylece, büyük Fransız cumhuriyetinin bir insanlık cumhuriyeti şekline gelmesini, belirleyici ve olağanüstü bir gelişme olarak kabul etmeye başlamıştı. Hemen başvurulması gereken çareler konusunda bir şiddet durumu söz konusu olduğunda önlemlerin de şiddetli olması gerektiğini düşünüyordu; doksan üç sözcüğünün özetlediği o destansı, o korkunç ekole bağlı kalmıştı.

Enjolras, bir dirseği karabinasının namlusunun üzerinde, taş merdivende ayakta durmaktaydı. Düşünüyor, esintide kalmış gibi ürperiyordu. Ölümün bulunduğu yerler insana böyle etki yapar. Derin bir içe bakışla dopdolu olan gözlerinden, boğulmuş ateşe benzer şeyler çıkıyordu. Birdenbire başını kaldırdı, yıldızlardan yapılmış zafer arabasına binmiş meleğin saçlarını andıran sarı saçları arkaya doğru savruldu ve ürkmüş bir aslanın parlak, ayla şeklindeki yelesine benzedi.

“Yurttaşlar!” diye haykırdı. “Gözünüzün önüne geleceği getirebiliyor musunuz? Kentlerin ışığa boğulmuş sokakları, kapıların eşikleri üzerinde yemyeşil dallar, kardeş uluslar, adil insanlar, çocuklara hayır duaları eden yaşlılar, bugünü seven geçmiş zaman, tam bir özgürlük içinde düşünürler, tam eşitliğe kavuşmuş inançlılar. Din Tanrı'dan gelir: Tanrı ile kul arasında aracı yok, tek mihrap var; insan vicdanı; artık kin yok; işyerinde de, okulda da kardeşlik; cezanın da, ödüllendirmenin de sınırları açıkça belli; her şeyde açıklık; herkese iş, herkese hak; herkese barış ve huzur; kan dökmek yok, savaş yok, analar mutlu! Maddeye boyun eğdirmek sadece bir başlangıçtır, birinci adım budur, ikinci adım, ideali gerçekleştirmektir. İlerlemenin şimdiye kadar gerçekleştirdiği şeyleri düşünün! Bir vakitler ilk insan ırkları, suları püskürterek yüzen deniz canavarını, ateş kusarak ilerleyen ejderhayı ve göklerde dehşet saçarak uçan kartal başlı kaplanı dehşetle izlerlerdi. Bütün bu iğrenç yaratıklar hep insanın üstündeydiler, insandan üstündüler. Ama insanoğlu tuzaklarını birer birer kurdu ve bu canavarları avladı: Zekânın tuzaklarıydı bunlar, deniz canavarı bize boyun eğdi, buharlı gemi oldu; ejderha bugün lokomotif; kartal başlı kaplana da boyun eğdirmek üzereyiz, eğdirdik bile sayılır: Gözlerinizin önüne balonu getirin!

Prometheus'a layık bu yapıt tamamlanıp da insanoğlu eski üç canavarı, iradesinin arabasına kesin olarak koşunca, suyun, ateşin ve havanın mutlak efendisi durumuna gelecektir: Eski tanrılar onun için ne idiyse, insan da canlı yaratıkların kendi dışında kalanlarının hepsi için o olacaktır işte! Cesaret ve ilerleme! Nereye gidiyoruz yurttaşlar? Hükümet haline gelen bilime, tek kamu gücü haline gelen eşyanın gücüne, yaptırımını ve yıldırıcılığını kendi içinde taşıyan doğa yasasına, gün doğuşu yerine geçen gerçeğin doğuşuna gidiyoruz. Halkların birliğine, insanın bütünlüğüne gidiyoruz: Hurafelerin ve asalakların olmadığı düzene gidiyoruz! Gerçeğin doğrularca yönetilmesi: İşte amaç! Uygarlık, oturumlarını ilkin Avrupa'nın doruğunda yapacak, sonra da kıtaların merkezinde kurulacak olan büyük bir akıl parlamentosunda. Bu daha önce de görüldü: Eski Yunan halk meclisleri yılda iki defa toplanırlardı; Tanrılar diyarı Delfi'de ve kahramanlar diyarı Termopili'de. On dokuzuncu yüzyılın doğum sancısını çektiği ilerleme, işte budur. Eski Yunan'ın başladığını tamamlamak şimdi Fransa'ya düşüyor. Sen Feuilly, yiğit emekçi, halk adamı, halkların adamı, dinle beni! Sana tapınsam yeridir! Sen, gelecek çağları apaçık görüyorsun, evet, haklısın. Senin ne baban vardı Feuilly ne de anan: Ana olarak insanlığı seçtin kendine, baba olarak da hakkı ve adaleti. Ve burada öleceksin, yani burada zafere ulaşacaksın. Yurttaşlar! Bugün bizim burada yapacağımız, şey, bozguna da uğrasak, zafere de ulaşırsak, bir devrimdir. Yangınlar nasıl bütün kenti aydınlatırsa, devrimler de bütün insan soyunu aydınlatır. Ve size biraz önce hangi tarz bir devrim yapacağımızı da söyledim: Doğrunun devrimini yapacağız! Siyasal açıdan bir tek ilke vardır: İnsanın kendi üzerindeki egemenliği. Bu egemenliğin adı da özgürlüktür. İşte bu egemenliklerin ikisinin ya da birkaçının bir araya gelip birleştiği yerde devlet başlar. Ama bu bir araya gelişte hiç kimsenin hiçbir hakkından vazgeçmesi söz konusu olamaz. Her egemenlik, kamu hukukunu oluşturmak üzere, kendi varlığının bir parçasını kendi iradesiyle kamuya aktarır. Ve bu parçadan herkese eşit pay düşer. İşte bu, birbirimize hakkımızdan eşit ölçüde taviz vermenin sonucundaki özdeşliğin adı da eşitliktir. Kamu hukuku demek, tek tek bireylerin hakkının herkes tarafından korunması demektir. Herkesi içeren bu korumanın adı da kardeşliktir. Toplum, bütün bu egemenliklerin kesişme noktasıdır. Bu kesişme noktası bir düğümdür; çünkü bir birleşme yeridir. Toplumsal ilişkilerin bağı da buradan çıkar. Bazıları buna 'toplum sözleşmesi' de der; bu toplumsal bağ ile aynı anlama gelir; çünkü sözleşme demek, birbirine bağlanma demektir. Eşitlik konusunda anlaşmamız gerekiyor; çünkü özgürlük doruksa, eşitlik temeldir. Yurttaşlar! Eşitlik, bütün bitkilerin aynı düzeyde olması anlamına da gelmez; büyük ot demetleriyle küçük

boy ağaçlardan oluşan bir toplum anlamına da gelmez; eşitlik, birbirini boğazlayan bir kıskançlıklar ortamı da değildir. Eşitlik, siyasal açıdan bütün oyların aynı ağırlığı taşıması; dinsel açıdan bütün vicdanların aynı hakka sahip olması; toplumsal açıdan da bütün yeteneklere aynı gelişme fırsatının tanınması demektir. Eşitliği sağlamanın tek bir aracı vardır: Parasız ve zorunlu eğitim. Okuma yazma öğrenme hakkı: İşte buradan başlamak gerekiyor. İlkokul herkes için zorunlu olacak, yüksekokul, isteyen herkese sunulacaktır. İşte yasa budur! Eşit toplumun kaynağı, eğitimde fırsat eşitliğidir. Eğitim, evet! Işık! Her şey ışıktan gelir ve her şey ışığa döner! Yurttaşlar! XIX. yüzyıl yücedir, XX. yüzyıl mutlu olacaktır. O zaman eski tarihe benzeyen hiçbir şey kalmayacak. Bugün olduğu gibi, artık korkulacak bir fetih, bir istila, bir zorla alma, uluslar arasında silahlı yarışma, kralların evliliği nedeniyle uygarlığa ara verme, babadan oğula geçen tiranlıklarda doğumlar, kongrelerde bölünen uluslar, hanedanlıkların çökmesiyle meydana gelen parçalanmalar, bölünmeler, sonsuzluğun köprüsü üzerinde karşılaşan iki keçi gibi karşı karşıya gelen iki dinin savaşı kalmayacak. Artık kıtlıktan, sömürülmekten, yoksulluk sonucu fuhuştan, işsizlik sonucu sefaletten, darağacından, hançerden, savaştan, olaylar ormanında keyfi eşkıyalıklardan korkulmayacak. ‘Hiçbir olay olmayacak,’ bile denebilir. İnsanlar mutlu olacak. Dünyanın kendi yasalarına uyması gibi, insanlık da yasalarına uyacak; ruh ile yıldız arasında yeniden uyum kurulacak. Yıldızın, ışık çevresinde dönmesi gibi, ruh da gerçeğin çevresinde dönecek. Dostlar, içinde bulunduğumuz bu saat karanlık bir andır; ama geleceği yaratmanın korkunç bedeli de böyle ödenir. Devrim, bir giriş kapısıdır. Ah! İnsanlık kurtulacak, yükselecek, teselli bulacak! Biz bunu insanlığa bu barikatın üzerinden beyan ediyoruz. Aşk çılgılığı, özverinin doruğunda yükselmeyip de nerede yükselecek! Ey kardeşlerim! İşte burası düşüncelerle acı çekenlerin birleşme yeridir; bu barikat ne taşla, ne kırıla, ne demirle yapıldı; iki yığından yapıldı: Bir düşünce yığını, bir de acı yığını. Sefalet burada idealle karşılaşır. Burada gündüz geceyi kucaklar. Seninle birlikte öleceğim, sen de benimle birlikte yeniden doğacaksın der. Bütün büyük üzüntülerin kucaklaşmasından inanç fışkırır! Acılar buraya can çekişmenin ıstırabını getirirler, düşünceler de ölümsüzlüklerini. Bu can çekişmeyle ölümsüzlük birleşecek ve bizim ölümümüzü oluşturacaktır. Kardeşler, burada her ölen, geleceğin ışıltısı içinde ölür; bizler, şafağın aydınlattığı bir mezarın içine giriyoruz!”

Enjolras sustu: Sanki konuşmasını kendi kendine sürdürüyormuş gibi, dudakları sessizce kımıldıyor, sesi çıkmıyordu; çevredekiler onu duyabilmek için dikkat kesilmişlerdi. Alkışlayan olmadı; ama uzun süre fısıldaştılar. Sözler birer

esinti olduğundan, zekâların hışırtısı, yaprakların hışırtısına benzer.

6. Marius Bitap Düşmüş, Javert Hâlâ Kısa ve Öz Konuşuyor

Marius'ün düşündüklerini anlatalım: İçinde bulunduğu ruhsal durumu anımsayın. Biraz önce de belirttiğimiz gibi, onun için artık her şey görüntüydü. Kavrayışı bulanıktı. Bunda ısrar edelim: Can çekişenlerin üzerine açılmış olan geniş, gizemli, bulanık kanatların gölgesi altındaydı. Kendini mezara girmiş gibi hissediyor; canlıların yüzünü artık sadece bir ölünün gözleriyle görüyordu.

Mösyö Fauchelevent oraya nasıl gelmişti? Neden gelmişti? Ne yapmaya gelmişti? Marius bu soruların hiçbirinin üzerinde durmadı. Zaten üzüntülerimizin, kendimizle birlikte başkasını da içine alması gibi bir özelliği olduğundan, oraya herkesin ölmek üzere gelmiş olması ona mantıklı görünüyordu. Yalnız, yüreği sızlayarak Cosette'i düşündü.

Mösyö Fauchelevent onunla konuşmadı, ona bakmadı, hatta Marius, “Ben tanıyorum,” demek için sesini yükselttiği zaman bile onu işitmiyormuş gibi davrandı.

Mösyö Fauchelevent'in bu tutumu Marius'e hem rahatsızlık veriyor hem de gizli gizli hoşuna gidiyordu. Kendisi için hem kuşkulu hem de saygı uyandıran bu gizemli adamla konuşmak, ona öteden beri imkânsız gelirdi. Üstelik, uzun zamandan beri onu görmemişti; çekingen, temkinli yaradılışı nedeniyle, imkânsızlığı daha da artırıyordu.

Saptanan beş kişi Mondétour Sokağı'nı izleyerek barikattan çıktılar. Aynen milli muhafızlara benziyorlardı. İçlerinden biri ağlamaktaydı!

Enjolras, hayata geri yollanan bu beş kişi gittikten sonra, ölüm mahkûmunu hatırladı.

Mahkûmun bulunduğu salona geçti. Direğe bağlı Javert düşünmekteydi.

Enjolras, “Bir şeye ihtiyacın var mı?” diye sordu.

Javert cevap verdi:

“Beni ne zaman öldüreceksiniz?”

“Biraz bekle, şu anda kurşunlarımızın hepsine ihtiyacımız var.”

“Öyleyse bana içecek bir şey verin,” dedi Javert.

Enjolras, ona bir bardak suyu kendi eliyle verdi. Javert sımsıkı bağlı olduğundan, içmesine de yardım etti.

Enjolras, “Hepsi bu kadar mı?” diye sordu.

“Bu direkte çok rahatsızım,” dedi Javert, “bana bütün geceyi burada geçirteceğinize göre, pek de şefkatli sayılmazsınız. Beni istediğiniz gibi

bağlayın, ama hiç olmazsa öbürü gibi bir masanın üzerine yatırın.”

Başıyla Mabeuf’ün ölüsünü gösterdi.

Anımsanacağı gibi, salonun diğer ucunda, üzerinde kurşunların eritilip mermilerin içinin barutla doldurulduğu büyük, uzun bir masa vardı. Bütün mermiler hazırlanmış olduğundan ve barut da bittiğinden, o masa boştu.

Enjolras’ın emri üzerine, dört isyancı Javert’i direktan çözdüler. Bu sırada beşinci bir kişi de süngüsünü onun göğsüne dayalı tutmaktaydı. Ellerini arkasına bağlı bıraktılar, ayaklarını da darağacına çıkarılanlarda olduğu gibi, ancak kısa bir adım atabilecek şekilde iplerle sıkıca bağladılar, sonra salonun dibine kadar yürüterek masaya yatırdılar, belinden sımsıkı bağladılar. Güvenliği daha da artırmak için, boynuna sabit bir kiriş geçirerek, onu kaçamayacak bir hale getirdiler. Bu, hapishanelerde ‘kelepser’ adıyla anılan bir yöntemdir: Bağ enseden başlar, karnın üzerinden ikiye ayrılır, bacaklar arasından geçtikten sonra yine ellere ulaşır.

Javert’i sıkı sıkıya bağladıkları sırada, kapının eşiğinde durmuş bir adam dikkatle onu izliyordu. Bu adamın gölgesini gören Javert, başını çevirdi. Gözlerini kaldırdı ve Jean Valjean’ı tanıdı. Ürpermedi bile. Azametle gözlerini yumdu: “Bu basit bir şey,” demekle yetindi.

7. Durum Ciddileşiyor

Güneş hızla yükseliyordu. Ne var ki, ne bir pencere açılmış ne de bir kapı aralanmıştı; bu gün doğuşuydu, uyanma değil. Chanvrière Sokağı’nın barikata karşı olan ucunu, önceden de sözünü ettiğimiz gibi, askeri birlikler boşaltmışlardı; sokak boş görünüyordu, uğursuz bir sessizlikle, gelip geçenlere açıktı. Saint-Denis Sokağı, Thèbes’deki Sfenks Caddesi gibi sessizdi. Güneş ışıklarının ağartmakta olduğu dörtyol ağızlarında bir tek yaratık yoktu. Issız sokaklardaki bu aydınlık kadar hüznün verici bir şey yoktur.

Hiçbir şey görülüyor, ama işitiliyordu. Bir yerlerde esrarengiz bir kımıldama vardı. Önemli anın yaklaştığına kuşku yoktu. Bir akşam öncesinde olduğu gibi, devriyeler dönüp geldiler; ama, bu defa hepsi.

Barikat ilk saldırıda olduğundan da güçlüydü. Beş kişinin ayrılmasının ardından barikatı daha da yükseltmişlerdi.

Enjolras, Halles bölgesini gözetleyen devriyenin fikrinden yola çıkarak, arkadan gelebilecek beklenmedik bir saldırıdan endişelendiği için önemli bir karar aldı: O zamana kadar açık kalan Mondétour Sokağı’nın dar girişine de barikat kurdurdu. Bu iş için birkaç ev boyunca sokağın taşlarını söktüler.

Böylece, üç sokaktan, yani solda Cygne Sokağı ile Petite-Truanderie Sokağı'ndan, sağda Mondétour Sokağı'ndan kapatılınca, barikat gerçekten de hiçbir saldırıyla ele geçirilemez bir duruma gelmişti. Üç cephesi vardı ama, çıkış yeri yoktu.

“Kale ama, fare kapanı gibi!” dedi Enjolras gülerek.

Sonra, Bossuet'nin “fazladan sökülmiş” dediği otuza yakın kaldırım taşı meyhane kapısının yanına yığıldı. Saldırının geleceği yönde sessizlik öylesine derindi ki, Enjolras, herkesi mevzilendirdi.

Herkese aynı miktarda brandi dağıtıldı.

Bir saldırıya karşı koymaya hazırlanan bir barikat başka hiçbir şeye benzemez. Herkes, tiyatroda olduğu gibi kendi yerini seçer. Yanlarına, dirseklerine, omuzlarına yaslanmışlardır. Kimileri kaldırım taşlarından kendilerine küçük odacıklar yapar. Şurada bir yerde onları kızdıran bir duvar köşesi vardır; ondan uzaklaşırlar; burada, belki koruma sağlayabilecek iki istihkâm siperi; bunun içini sığınak olarak kullanırlar. Solaklar çok değerlidir; bunlar diğerleri için zor, belalı olan yerleri tutarlar. Birçoğu kendilerini oturarak çarpışmaya hazırlar. Öldürürken zahmete girmekten kaçarlar; ölürken de rahatları bozulmasını isterler. 1848'in ölümcül savaşında kötü niyet taşıyan ve bir damda, terasın tepesinde dövüşen bir asi, yukarıya Voltaire tarzı bir koltuk taşımıştı; bir hücum müfrezesi onu orada bulmuştu.

Şef, tayfanın savaşıma hazır olmasını emreder etmez; düzensiz, laubali bütün hareketler anında ‘şak’ diye kesilir; artık kimse birbiriyle dalaşmaz; bundan böyle iki taraf arasında heyetler gidip gelmez; saldırganın beklenişi sırasında artık değişiklik yapılmaz. Tehlikeden önceki bir barikat kaostur; tehlikenin içindeki barikat ise, disiplin. Tehlikeye maruz kalmak, düzen üretir.

Enjolras çifte patlar karabinasını alıp kendisine ayırdığı mazgalı bir siperde yerini alır almaz, herkes sessizleşti. Kaldırım taşlarından oluşan duvar boyunca, karmakarışık, hafif, kuru bir patırtı duyuldu. Misketlerini hazırlıyorlardı.

Dahası, tavır ve davranışları önce olduğundan çok daha sert, katı ve kendinden emindi. Fedekârlığın, kendini kurban etmenin uç hali, bir tür destektir; artık umutları kalmamıştı; bunun yerine umutsuzlukları, hayal kırıklıkları vardı. Umutsuzluk, hayal kırıklığı, en son silah, bazen zafer getirir. Virgil demiştir bunu. En üst düzeydeki güç ve kaynaklar, aşırı, uç çözümlerden çıkar. Ölümün gemisine binmek, kimi zaman bir gemi kazasından kaçmanın yoludur ve tabutun kapağı kimi zaman da güven verici, sağlam bir kalas olur.

Önceki akşam olduğu gibi herkesin dikkati başka yöne çevrilmişti ve

diyebiliriz ki, ağırlık caddenin şimdi ışıklandırılmış ve görülebilen ucuna kaymıştı.

Fazla beklemek zorunda kalmadılar. Saint-Leu yönünde çok belirgin bir canlılık görüldü; ancak ilk saldırı hareketine benzemiyordu bu defaki. Zincirlerin şakırtısı, bir kütlenin tehdit edici sarsıntısı, kaldırım taşları üzerinde seke seke yol alan madenin takırtıları; heybetli bir gümbürtü dev gibi demir bir kütlenin yaklaştığını haber veriyordu. Savaş tekerleklerinin dev gümbürtüleri için değil de insan çıkarlarının ve fikirlerin verimli dolaşımı için inşa edilmiş, birbirini kesen barış dolu, sessiz caddelerin göbeğinde bir sarsıntıdır gidiyordu. Bütün savaşçıların, caddenin olağanüstülüğüne çevirdikleri bakışları vahşileşti.

Bir top göründü. Topçuların ittiği bu top ateşlenmeye hazır durumdaydı; ön tekerlekleri ayrılmıştı. İki kişi topun kundağını tutuyor, dört kişi tekerleklerin yanı sıra yürüyor, ötekiler cepbane sandığıyla birlikte arkadan geliyorlardı. Yanan fitilin tüten dumanı görülüyordu.

“Ateş!” diye haykırdı Enjolras.

Bütün barikat ateş açtı. Patlama korkunçtu. Bir duman kütlesi, topu ve adamları örtüp, yok etti. Birkaç saniye sonra bulut dağıldı, top ve adamlar yeniden belirdi. Topçular ağır ağır, düzenli bir biçimde, karışıklığa yol açmadan, topu barikatın tam karşısına yerleştiriyorlardı. İçlerinden bir teki bile vurulmamıştı. Ardından, topçu birliğinin komutanı, topu yükseltmek için kundağına abanarak ve teleskopunu ayarlayan bir gökbilimci ağırbaşlılığı ile nişan almaya koyuldu.

Bossuet, “Bravo topçular!” diye haykırdı.

Ve bütün barikat alkışladı. Bir süre sonra top, sokağın tam orta yerine güzelce yerleştirilmişti; ortadan, tekerleklerin arasından akan bir su birikintisi vardı ve top ateşe hazırdı. Barikatın üzerine doğru korkunç bir canavar ağızıyla açılmıştı.

Courfeyrac, “Hadi bakalım Courfeyrac. İşte vahşet karşımızda. Fiskeden sonra gelen yumruk. Ordu koca pençesini bize doğru uzatıyor. Barikat önemli ölçüde sarsılacak. Tüfek yoklar, ama top ele geçirir,” dedi.

Combeferre de, “Yeni model, tunçtan, sekizlik bir top bu,” diye ekledi. “Bu toplar yüz ölçü bakıra on ölçü kalay koyarak yapılır; ölçü birazcık aşıldı mı, derhal infilak eder. Kalayın çok olması bunları yumuşak bir hale getirir. Böyle olunca, içlerinde boşluklar, delikler oluşur. Bunu gidermek amacıyla, belki de ateşi takviye etmek için, XVI. yüzyılda kullanılan bir yöntem, çemberlemeye; yani topu dışından, kundağından namlusuna kadar lehimsiz çelik halkalarla kaplama yöntemine başvurulmalıdır. Şimdilik bu eksikliği elden geldiğince

gidermek için çözüm araştırılıyor, toptaki deliklerin, çukurların yerini belirlemek için çok pençeli demir çubuklar kullanılıyor. Ama daha iyi bir yol var; o da *Gribeauval*'in¹⁰⁴ hareketli yıldızıdır.”

“XVI. yüzyılda toplara yiv yaparlardı,” diye söze karıştı Bossuet.

“Evet,” diye cevap verdi Combeferre, “bu da, topun gücünü artırır, ama isabeti azaltır. Ayrıca, kısa mesafeden yapılan atışlarda merminin yolu istenilen kesinlikte olmaz, parabol aşırı gider, merminin yolu doğrudan hedeflere vuracak biçimde düz değildir; bu ise, düşmanın yakınlığı, atışın hızı oranında önemi artan bir savaş gereğidir. XVI. yüzyılın yivli toplarında, bu merminin çizdiği eğrilik, topa konulan barutun azlığından doğuyordu; bu tür toplara az barut koymak, balistik zorunluluklardan ötürü kaçınılmaz bir durumdu, tıpkı top kundaklarının korunduğu gibi. Kısacası, top denilen bu despot her istediğini yapamaz, büyük eksiklikleri vardır. Bir top güllesi saatte ancak altı yüz üç bin kilometre yol alır; ışık saniyede üç yüz bin kilometre gider. İşte Napoléon’a karşı Tanrı’nın üstünlüğü!”

“Silah doldur!” dedi Enjolras.

Acaba barikat top güllerine dayanacak mıydı? Vuruşlar gedik açabilecek miydi? Bütün sorun buradaydı. İsyancılar tüfeklerini yeniden doldururken, topçular da topu dolduruyordu.

Barikatta derin bir kaygı vardı.

Ateş edildi, top patladı.

“Buradayım!” diye haykırdı neşeli bir ses.

Güllenin barikata düşmesiyle, Gavroche da içeri daldı. Cygne Sokağı’ndan geliyordu. Petite-Truanderie köşesinin karşısındaki ek barikatı bir kedi çevikliğiyle aşıvermişti. Gavroche, barikatta gülleden daha büyük etki yarattı.

Gülle enkaz yığınlarının arasında kaybolmuştu. Güllenin verdiği zarar, yolcu arabasının bir tekerleğini kırmaktan, Anceau’nun eski arabasını tümüyle parçalamaktan öteye gidememişti. Bunu gören barikattakiler gülmeye başladılar.

“Bir daha!” diye haykırdı Bossuet, topçulara.

8. Topçular Ciddi Bir İzlenim Veriyor

Gavroche’un çevresini sardılar.

Ama çocuk bir şey anlatmaya imkân bulamadı. Marius, titreyerek onu bir kıyıya çekti:

“Buraya ne yapmaya geldin?”

“Hele şuna bak!” dedi çocuk, “peki siz?”

Ve Marius'e destanlara yaraşır bir gururla, gözünü kırpmadan baktı. İri gözleri, bakışlarındaki azametli pırıltıyla daha da irileşiyordu.

Marius, sert bir sesle devam etti:

“Kim dedi sana dön gel diye? Mektubumu adrese ulaştırdın mı bari?”

Mektup konusunda Gavroche'un içi pek rahat değildi. Barikata geri dönmek için acele ettiğinden, onu yerine vermekten çok, başından savmıştı. Mektubu rastgele, yüzünü bile ayırt edemediği bir yabancıya vermiş olduğunu kendi kendine itiraf etmek zorundaydı. Adamın şapkasının olmadığı bir gerçektir, ama bu yeterli değildi. Gavroche kendi kendine kızıyor, Marius'ün azarlamasından da korkuyordu. Bu işten sıyrılmak için en doğal çareye başvurdu, yalan söyledi:

“Mektubu kapıcıya verdim yurttaş. Hanım uyuyordu. Mektubu uyanınca alacak.”

Marius'ün bu mektubu yollamakta iki amacı vardı: Cosette ile vedalaşmak ve Gavroche'u kurtarmak. İsteğinin yarısıyla yetinmek zorunda kaldı. Ardından, hem gönderdiği mektubu hem de Mösyö Fauchelevant'in barikatta bulunuşunu düşündü; ikisi arasındaki bağlantı aklına takıldı. Gavroche'a, Mösyö Fauchelevant'i gösterdi:

“Bu adamı tanıyor musun?”

“Hayır,” dedi Gavroche. Gerçekten de, Jean Valjean'ı ancak gece karanlığında görmüştü.

Marius'ün kafasındaki o bulanık ve marazi düşünceler dağıldı birden. Mösyö Fauchelevant'in görüşlerini biliyor muydu ki? Belki de cumhuriyetçiydi ve bu çarpışmada bulunması da pek doğaldı.

Bu arada Gavroche, “Tüfeğim!” diye haykırarak barikatın öbür ucuna gitmişti bile.

Courfeyrac ona tüfeğini geri verdirdi.

Gavroche, “arkadaşlar”a –onlara her zaman öyle der– barikatın sarılmış olduğunu haber verdi. Gelmekte çok güçlük çekmişti. Bir tabur, silahlarını Petite-Truanderie Sokağı'na çatmış, Cygne Sokağı'nı gözetliyordu; öte yandan şehir muhafızları Prêcheurs Sokağı'nı tutmuştu. Ordunun bütün kuvvetleri ise tam karşıdaydı.

Onlara bu bilgiyi veren Gavroche ekledi:

“Bunlara esaslı bir ders vermenizi istiyorum!”

Bu sırada, mazgalından ayrılmayan Enjolras kulak kabartmış, ortalığı gözetliyordu. Saldırganlar, güllenin yarattığı etkiden hoşnut kalmadıkları için,

bir daha ateş etmemişlerdi.

Savaş durumundaki bir piyade bölüğü, topun arkasında, sokağın ucunu tutmuştu. Askerler sokağın taşlarını söküyor, bu taşlarla alçak bir duvar örüyorlardı. Bu, tam barikatın karşısında, ancak iki karış yüksekliğinde olan bir tabyaydı. Duvarın sol köşesinde de, Saint-Denis Sokağı'nda toplanmış olan bir taşra taburunun ilk safları görülüyordu.

Enjolras, gözetleme yerinde, misket kutularının sandıklarından çıkarılırken çıkan sesi duyar gibi oldu; topçu birliğinin komutanının hedef noktasını değiştirdiğini, topun ağzını hafifçe sola doğru eğdiğini gördü. Sonra, topçular topu doldurmaya başladılar. Komutan fitil sırtığını yakaladı, topu falya deliğine yaklaştırdı.

“Başınızı eğin, duvara sokulun!” diye haykırdı Enjolras. “Ve hepiniz barikat boyunca diz çökün.”

İsyancılar dağınık bir biçimde meyhanenin önünde duruyorlardı, Gavroche geldiğinde yerlerinden ayrılmışlardı; şimdi, karmakarışık bir halde, barikata doğru koştular; ama Enjolras'ın komutu yerine getirilmeden, top, bir misket atışının korkunç gürültüsüyle patladı. Bu, gerçek bir misket ateşiydi.

Barikatın çatlağına yöneltilmiş olan topun attığı misket, duvarın üzerinden sekmişti ve sonuçta, iki ölü, üç de yaralı vardı. Bu böyle sürerse, barikatın korunması imkânsız olacaktı. Misket ateşi içeri giriyordu. Bir şaşkınlık ve korku uğultusu oldu.

“İkinci vuruşa engel olalım,” dedi Enjolras.

Karabinasını eğdi, o sırada topun kundağı üzerine eğilmiş, nişan noktasını kesin olarak saptamakta olan topçu komutanına nişan aldı. Komutan gencecik, sarışın, sevimli, yakışıklı bir topçu çavuşuydu; korkunçluğunu geliştire geliştire ileride savaşa son verdirecek olan bu tarihsel silaha pek yakışan, akıllı bir görünüşü vardı. Combeferre, Enjolras'ın yanında ayakta durmuş, bu delikanlıyı inceliyordu.

“Ne yazık!” dedi Combeferre. “Bu kan dökmeler bir rezalet. Hadi bakalım, bu yeryüzünde hiç kral kalmayınca, savaş da kalmaz.”

Enjolras, “Sen bu çavuşa nişan alıyorsun ama ona bakmıyorsun. Düşün ki, oldukça sevimli bir delikanlı! Gözüpek biri; kafasının da çalıştığı belli. Topçu sınıfının bu delikanlıları çok bilgilidirler. Anası, babası, ailesi vardır mutlaka; belki sevgilisi de vardır. Olsa olsa yirmi beş yaşında; senin kardeşin olabilirdi.”

“Öyle,” dedi Enjolras.

“Evet,” diye sürdürdü Combeferre, “benim kardeşim de olabilirdi. Öyleyse onu

öldürmeyelim.”

Enjolras, “Bırak beni! Gereken yapılmalı!” dedi.

Heykeli andıran yüzünden bir damla gözyaşı ağır ağır süzüldü.

Aynı anda da karabinasının tetiğini çekti, bir şimşek çaktı. Topçu çavuşu, kolları öne doğru uzanmış, havayı solumak istercesine başı yukarı kalkık, iki üç defa bulunduğu yerde döndü, sonra topun üzerine yanlamasına düştü, kımıldamadan öylece kaldı. Sırtının orta yerinden dereler gibi kan akıyordu. Kurşun göğsünü delip geçmiş, çavuş ölmüştü.

Onu düştüğü yerden alıp götürmek, yerine başkasını koymak gerekiyordu. Bu da birkaç dakika zaman kazanılmasını sağlayacaktı.

9. Şu Eski Kaçak Avcı Becerisinin Yararı ve 1796 Mahkûmiyetini Etkilemiş Olan O Şaşmaz Atış

Barikat içinde görüşler çarpışıyordu. Top ateşi yeniden başlayacaktı. Bu misket ateşine on beş dakika bile dayanamazlardı. Mutlaka darbelerin hızını kesmek gerekiyordu. Enjolras, emir verdi:

“Şuraya bir şilte koymak gerekir.”

“Şiltemiz yok,” dedi Combeferre, “üzerinde yaralılar yatıyor.”

Jean Valjean, meyhanenin bir köşesinde, binek taşının üzerinde, tüfeği bacaklarının arasında oturuyordu. O zamana kadar olanların hiçbirine karışmamıştı. Çevresindeki savaşçıların, “İşte hiçbir işe yaramayan bir tüfek!” dediklerini duymuyordu bile. Enjolras’ın verdiği emir üzerine ayağa kalktı.

Anımsanacağı gibi, isyancılar topluluğu Chanvrerie Sokağı’na geldiğinde yaşlı bir kadın, atılacak kurşunları hesaplayarak penceresinin önüne şiltesini koymuştu. Bu tavan arası penceresi, barikatın biraz dışında kalan altı katlı bir evin damındaydı. Şilte yanlamasına konulmuştu; alttan çamaşır asmaya yarayan iki sırığa dayanmış; üstten de, pencerenin pervazına çakılı iki çiviye iple tutturulmuştu. Bu iki ip gökyüzünde iki tel saç gibi görünüyordu.

“Biri bana çift atan bir karabinayı ödünç verebilir mi?” dedi Jean Valjean.

Enjolras, karabinasını daha yeni doldurmuştu, ona uzattı. Jean Valjean, tavan arasına nişan aldı ve ateş etti.

Şiltenin iki ipinden biri kopmuştu.

Şilte şimdi tek bir ipe bağlı olarak sallanıyordu.

Jean Valjean bir daha ateş etti. İkinci ip pencerenin camına hızla çarptı. Şilte iki sıruk arasından kayarak sokağa düştü.

Barikattakiler alkışladılar.

Hep bir ağızdan, “İşte bir şilte!” diye bağırıldılar.

“Evet, kim gidip onu getirecek?” dedi Combeferre.

Gerçekten de şilte barikatın dışına, sarılanlarla saranlar arasına düşmüştü. Topçu çavuşunun ölümü birliği kızdırmış olduğundan, askerler birkaç dakikadan beri yükselttikleri taş siperin arkasında yüzükoyun yatmışlar, hizmete hazır oluncaya kadar susan topun bu zorunlu sessizliğinin eksikliğini kapamak için, barikata karşı tüfek ateşi açmışlardı. İsyancılar bu ateşe, cephanelerini boşuna harcamamak için karşılık vermiyorlardı. Tüfek ateşi barikatta kırılıyordu, ama kurşun yağmuruna tutulan sokağın hali korkunçtu.

Jean Valjean yarıktan çıktı, sokağa girdi, kurşun yağmurunu geçti, şilteyi yerden alarak barikata döndü. Şilteyi yarığa topçuların göremeyeceği şekilde koydu.

Bu iş bittikten sonra şarapnel atışını beklediler. Çok geçmeden, top korkunç bir sesle domuz saçması parçalarını kustu. Ama bu sefer isabet tamdı. Misketler şiltenin üzerinde etkisiz kaldı. Amaçlanan sonuç elde edilmiş, barikat

korunmuştu.

Bossuet hayranlıkla gülüyordu. Haykırdı:

“Bir şiltenin bu kadar güçlü olması ahlaka uygun değil! Bu, teslim olanın, yıldırım yağdırana karşı zaferidir. Ama ne olursa olsun, yaşasın topun etkisini yok eden şilte!”

10. Şafak

Tam o anda Cosette uyanıyordu.

Odası dar, temiz ve evin arka avlusuna bakan penceresiyle gözden uzaktı.

Cosette’in Paris’te olup bitenlerden haberi yoktu. Bir gün önce orada değildi. Toussaint’in, “Şenlik başlıyor galiba,” dediği zaman Cosette çoktan odasına çekilmişti.

Birkaç saat uyumuştı, ama dinlenmişti. Pek tatlı rüyalar görmüştü; belki bu da küçücük yatağının bembeyaz olmasından ileri geliyordu. Gözleri ışıklar içinde birisini görmüştü; Marius’tü bu. Gözüne giren güneşle uyandı; önce bunu rüyanın devamı sandı. Bu rüyadan uyanır uyanmaz ilk düşüncesi neşeli olduğuydu. Kendini güvende hissediyordu. Birkaç saat önce Jean Valjean’da olduğu gibi, o da hiç felaket istemeyen bir ruh hali içindeydi. Neden olduğunu bilmeden, bütün gücüyle bir şeyler umut etmeye başladı. Sonra içini bir sıkıntı kapladı. Tam üç gündür Marius’ü görmemişti. Ama mektubunu almış olacağını, nerede olduğunu bildiğini düşünüyordu; Marius çok akıllıydı, mutlaka ona ulaşmak için bir çare bulurdu. Hem de o gün, belki de o sabah gelecekti.

Ortalık iyice ağarmıştı, ama güneş ışığı eğik geliyordu, vakit erken olsa gerekti. Ama yine de, Marius’ü karşılamak için kalkmalıydı.

Marius’suz yaşayamayacağını hissediyordu. Bunu anlaması bile ona yeterdi; Marius gelecekti. Muhakkak gelecekti. Hiçbir itiraz kabul edemezdi. Kesindi bu. Üç gündür acı çekmek korkunç bir şeydi. Marius üç gündür yoktu; iyi Tanrı’nın katında korkunçtu bu. Tanrı’nın bu çılgın eğlencesi bitmişti artık. Marius geliyordu ve iyi haberler getirecekti. Gençlik böyledir işte; gözyaşlarını çabucak siler, acıyı faydasız bulur, onu kabul etmez. Gençlik; bilinmeyen bir varlığa geleceğin gülümsemesidir. Mutlu olmak doğaldır onun için. Gençlik sadece umut solur.

Zaten Cosette, Marius’ün bir gün sürecek yokluğu hakkında neler söylediğini, kendisine nasıl bir açıklama yaptığını bir türlü hatırlayamıyordu. Yere düşen bir paranın nasıl bir ustalıklarla yuvarlanıp gizlendiğini, kendisini nasıl ince bir sanatla bulunmaz hale getirdiğini herkes bilir. Bize aynı oyunu oynayan düşünceler de

vardır: Beynimizin bir köşesinde büzülüp saklanırlar; artık bitmiş, kaybolmuşlardır; belleğin onları ele geçirmesi imkânsızdır, Cosette belleğinin gösterdiği bu faydasız çabaya öfkeleniyordu. Bunun kendisine hiç yakışmadığını, Marius'ün söylediği sözleri unuttuğu için suçlu olduğunu düşünüyordu.

Yataktan çıktı; ruhunu ve vücudunu temizlemeye koyuldu: Duasını etti ve kendine çekidüzen verdi.

Okur, gerektiğinde bir gerdek odasına sokulabilir; ama bir bekâret odasına asla! Buna ancak şiir cesaret edebilir, nesir bunu hiçbir zaman yapmamalıdır. Henüz gonca halinde bir çiçeğin içidir bu; karanlık içinde bir beyazlıktır; güneş görmedikçe erkek gözünün de görmemesi gereken, kapalı bir zambak çiçeğinin en gizli hücresidir. Tomurcuk halindeki kutsallıktır. Açılan şu masum yatak, kendi kendinden korkan şu yarı çıplaklık, bir terliğin içine sığınan şu beyaz ayak, utanarak örtünen şu göğüs, çatırdayan bir mobilya ya da yoldan geçen bir araba, omzunu örtme telaşına kapılan şu gecelik, bağlanan kordonlar, iliklenen düğmeler, sıkılan bağlar, o titremeler; soğuktan, utangaçlıktan doğan o küçük ürpertiler, tüm davranışlardaki o tatlı ürkeklik, korkulacak hiçbir şey bulunmayan yerlerde bile adeta kanatlanan o kaygı, giyinme sırasında tanyerinin bulutları kadar sevimli ve sürekli değişik haller, bütün bunların anlatılması hiç yakışık almaz; hatta onları belirtmek biraz aşırı gitmektir.

İnsan gözü, bir genç kızın yataktan kalkışı karşısında, bir yıldızın doğuşu karşısında olduğundan daha çok saygı duymalı, ulaşma imkânı, saygı artışına dönüşmelidir. Şeftalinin havı, eriğin incecik buğusu, kar tanesinin parlak kristali, kelebeğin incecik toz serpilmiş kanadı, saflığından haberi bile olmayan bu iffetin yanında pek kaba şeylerdir. Genç kız sadece bir hayal ışığıdır, daha bir heykel olmamıştır. Onun yatağı idealin karanlık kesiminde gizlidir. Bakışın saygısız dokunuşu bu belli belirsiz alacakaranlığı incitir. Onu seyretmek, günaha girmektir.

Biz de Cosette'in uyanışının bu tatlı küçük kargaşalığından hiçbir şey göstermeyeceğiz. Bir Doğu masalına göre Tanrı, gülü beyaz olarak yaratmıştı, tam aralandığı sırada Adem Peygamber ona baktığı için utandı ve kırmızılaştı. Biz, saygıya layık oldukları için, genç kızların ve çiçeklerin karşısında şaşkınlığa uğrayan kimselerdeniz.

Cosette çabucak giyindi, saçlarını taradı. O tarihlerde kadınlar buklelerini, saç örgülerini küçük destekler, borularla kabartıp saçlarının içine tel çemberler koymadıklarından, pek kolay yapılırdı bu saçlar. Sokağın bir parçasından, evin

bir köşesinden, kaldırımın bir ucundan, Marius'ün gelişini görebilme umuduyla pencereyi açtı, bakışlarını çevrede dolaştırdı. Ama dışarıda bir şey görebilmek imkânsızdı. Arka avlu oldukça yüksek duvarlarla çevrilmişti, manzara olarak ancak birkaç bahçe görünüyordu. Cosette, bu bahçelerin korkunç bir görünüşü olduğunu kabul etti; hayatında ilk defa çiçekleri çirkin buluyordu. Sokak başında bir çirkef dereciği olsa daha çok işine yarardı. O da gökyüzüne bakmaya karar verdi. Sanki Marius'ün oradan geleceğini düşünüyordu.

Ansızın hüngür hüngür ağlamaya başladı. Nedeni, ruh değişikliğinden değil, bezginlikle parçalanmış umutlarındandı. Belli belirsiz, dile gelmez, korkunç şeyler hissetti. Gerçekten de bazı şeyler havadan geçerler. Hiçbir şeyden emin olmadığını, birbirini görmenin, birbirini kaybetmek demek olduğunu geçirdi aklından; Marius'ün gökyüzünden geleceği düşüncesi artık ona sevimli değil, hazin göründü.

Böyledir bu bulutlar. Sonra sessizliğe, umuda ve bilinçli olmakla birlikte Tanrı'ya güvenen bir gülümseyişe kavuştu.

Evde herkes yatıyor, bir ölüm sessizliği hüküm sürüyordu. Hiçbir panjur açılmamıştı. Kapıcının kulübesi kapalıydı. Toussaint kalkmamıştı. Cosette doğal olarak, babasının da uyuduğunu düşündü. Çok acı çekmişti; hâlâ da çok acı çekiyor olmalıydı, çünkü babasının kötü davrandığını düşünüyordu. Sadece Marius'e güveniyordu. Böyle bir ışık hiçbir zaman kararmazdı. Dua etti. Zaman zaman, uzaktan uzağa birtakım sarsıntılar duyuyor, kendi kendine, “Sokak kapılarını bu kadar erken açıp kapamaları görülmemiş bir şey!” diyordu. Ama bunlar, barikatı döven top sesleriydi.

Cosette'in penceresinin biraz altında, duvarın kapkara saçağında bir kırlangıç yuvası vardı ve bu kuş yuvası saçaktan biraz dışarı taşıyordu; öyle ki, yukarıdan o küçük cennetin içi görülebiliyordu. Ana kuş oradaydı; yavrularının üzerine kanatlarını yelpaze gibi germişti; baba kuş uçup gidiyor, dönüşte gagasında yiyecekler ve öpücükler getiriyordu. Doğan gün bu mutluluğa altın tozu serpiyordu. Doğanın o yüce “çoğalınız” yasası burada güler yüzlü ve görkemliydi; bu tatlı bilmece sabahın zaferi içinde açılıyordu. Cosette saçları güneşle, ruhu hayallerle yıkanmış; içinden aşkla, dışından günle aydınlanmıştı. Dalgın bir tavırla ve de Marius'ü düşündüğünü itiraf etmeye cesaret edemedi, dışarı doğru eğildi; bu kuşlara, bu aileye, bu erkekle dişiye, bu ana ile yavrulara, bir kuş yuvasının bir genç kıza verdiği derin heyecanla bakmaya başladı.

11. Hiçbir Şeyi Iskalamayan, Ama Kimseyi de Öldürmeyen Atış

Saldıranların ateşi sürüyor, top ve tüfek ateşleri gerçekte pek de zarar

vermeden, birbirini kovalıyordu. Corinthe Meyhanesi'nin cephesinin üst kısmı harap olmuştu; iri saçmalar ve küçük demir güllerle delik deşik olan ilk katın penceresiyle tavan arası penceresi yavaş yavaş biçimini kaybediyordu. Burada mevzilenen savaşçılar çekilmek zorunda kalmışlardı. Barikat saldırılarının bir taktiğidir bu; isyancılar karşılık verme gafletine düşerlerse, cephanelerini bitirmek için uzun zaman ateş ederler. Atış hızının kesilmesiyle, isyancıların kurşunları ve barutları kalmadığının anlaşıldığı anda saldırıya geçilir. Enjolras bu tuzağa düşmemişti, barikat karşı ateşe geçmiyordu.

Gavroche, her atışta, üstün gelmiş gibi bir alay işareti olarak diliyle yanağını şişiriyor, “Şahane,” diyordu, “yırtın bakalım bezleri, sargı bezine ihtiyacımız var.”

Courfeyrac, misket ateşinin etkisinin neden az olduğunu soruyor ve alayla topa, “Adamcağızım, lafı pek uzatıyorsun!” diyordu.

Baloda olduğu gibi savaşta da tasalanacak şeyler vardır. Hiç şüphesiz, barikatın bu uzun suskunluğu, kuşatanlara tasa vermeye başlıyor, beklenmedik bir olay olacaktı korkusu uyandırıyor. Bu taş yığınının arkasını görmek, hiç tepki göstermeden yumrukları yiyen bu duygusuz duvarın ardında ne olup bittiğini anlamak ihtiyacını hissetmekteydiler. İsyancılar aniden komşu bir damın üzerinde, güneşte parlayan bir miğfer gördü: Bir itfaiye eri yüksek bir bacaya yaslanmıştı, nöbet bekler gibi duruyordu. Bakışları diklemesine barikatın içine dalıyordu.

“İşte insanı rahatsız eden bir gözcü!” dedi Enjolras.

Jean Valjean, Enjolras'ın karabinasını geri vermişti, ama kendi tüfeği vardı.

Tek kelime bile söylemeden, itfaiye erine nişan aldı ve bir saniye sonra miğfer kurşunu yemiş, gürültüyle sokağa düşüyordu. Asker de ürkmüştü, çabucak ortadan kayboldu. İkinci bir gözcü onun yerini aldı. Bir subaydı bu.

Jean Valjean, tüfeğini yeniden doldurarak yeni gelene nişan aldı, subayın miğferini de, erin miğferinin yanına yolladı. Subay direnmedi, hemen geri çekildi. Bu defa uyarı anlaşılmıştı. Damın üzerine kimse çıkmadı; böylece barikatı gözetlemekten vazgeçtiler.

Bossuet, Jean Valjean'a, “Herifi niçin öldürmediniz?” diye sordu.

Jean Valjean karşılık vermedi.

12. Düzensizlik, Düzenin Bir Yandaşı

Bossuet, Combeferre'in kulağına fısıldadı:

“Soruma cevap vermedi.”

“Tüfek atışlarında iyilik ve merhamet gösteren adam bu,” dedi Combeferre.

Artık uzakta kalan o dönemi unutmamış olanlar, taşra milli muhafızlarının saldırılara karşı kahramanca davrandığını bilirler. Özellikle de Haziran 1832 günlerinde pek inatçı, pek korkusuzdular. Pantin, Vertus ya da Cunette meyhanelerinin sahibi, ayaklanmanın işletmeyi müşterisiz bıraktığını, dans salonunun ıssız kaldığını görünce aslan kesiliyor, meyhanenin temsil ettiği düzeni kurtarmak için kendini ölüme atıyordu. Aynı anda hem burjuva hem de kahramanlık olan bu dönemde, koruyucu şövalyelere sahip bulunan fikirler karşısında, çıkarıcıların da maceracı silahşörleri vardı. Motifin hayal gücünden ve şiirsellikten yoksunluğu, hareketin kahramanca olma özelliğini asla azaltamaz. Para kümesindeki bir düşüş, bankerlerin Marsieillaise’i söylemelerine yol açmıştı. Bir tezgâh uğruna kanlarını şiirsel bir biçimde döktüler. Yurdun son derece küçültülmüş bir modeli olan dükkânı bir Spartalı coşkuluyla korudular.

Gerçekte bütün bunlarda pek ciddi bir yan yoktu. Bunlar, dengeye girecekleri bekleyişle mücadeleye sürüklenen sosyal unsurlardı.

Bu dönemin bir başka belirleyici işareti de parlamenter hükümet rejimine karışmış anarşizmdi (dürüst partiye verilen barbar isim). Düzen adına disiplinsizlik yapıyordu. Ulusal muhafız alayının falanca albayının emriyle trampet, beklenmedik bir zamanda keyfi olarak toplanma emrini bildirir; falan yüzbaşı, aklına eser, ateş açtırır; filan muhafız askeri ‘akıldan’, kendi hesabına dövüşürdü. Bunalımlı zamanlarda ‘harekât’ta, komutanlardan çok, içgüdülerin öğütlerine uyulurdu. Gerçi düzenli orduda başıbozuk askerler de vardı; kimisi, Fannicot gibi ordudandı; kimisi de, Henri Fonfrède gibi edebiyat adamıydı.

Ne yazık ki bu dönemde uygarlık, ilke sahibi bir zümre tarafından temsil edilecek yerde, bir çıkarıcılar topluluğu ile temsil edilmekteydi; bunun için, tehlikede idi ya da kendini tehlikede sanıyor ve tehlike çılgılığı koparıyordu; kendini merkez sanan herkes onu aklına estiği gibi savunuyor, yardım ediyor, koruyor; her önüne gelen toplumu kurtarma görevini üzerine alıyordu.

İşgüzarlık bazen imha etmeye kadar varıyordu. Falanca muhafız kıtası, kendi yetkisine dayanarak kendini askeri mahkeme ilan ediyor, esir alınan bir isyancıyı beş dakikada yargılayıp idam ediyordu. Jean Prouvaire’i de buna benzer bir topluluk yargılayıp öldürmüştü; vahşi linç yasası. Bu nedenle hiçbir partinin öbürünü suçlamaya hakkı yoktu, çünkü bu yasayı Avrupa’da krallık, Amerika’da da cumhuriyet kullanıyordu. Bazen yanılmalar da karışıyordu bu linç yasasına. Bir ayaklanma gününde, Paul-Aimé Garnier adındaki genç bir şairi göğsüne

dayadıkları süngüyle Royale Meydanı'nda kovaladılar; ancak altı numaralı evin kapısına gizlenerek kurtulabildi. “İşte Saint-Simonculardan biri daha!” diye haykırıp onu öldürmek istiyorlardı. Koltuğunun altında Saint-Simon'un anılar kitabı vardı. Bir milli muhafız askeri bu kitabın üzerinde Saint-Simon kelimesini okumuş ve “Ölüm!” diye haykırmıştı.

6 Haziran 1832'de yukarıda sözü edilen Yüzbaşı Fannicot komutasındaki bir taşra muhafız müfrezesi, sonsuz bir düş ve hevesle, Chanvrerie Sokağı'nda kendini ölüme attı. Bu olay, ne kadar garip olursa olsun, 1832 isyanından sonra açılan adli soruşturmada saptanmıştır. Sabırsız ve gözüpek bir burjuva, az önce karakterize ettiğimiz türden bir devşirme subay; fanatik ve itaatsiz bir hükümet yanlısı olan Yüzbaşı Fannicot, vaktinden önce ateş açıp, tek başına kendi müfrezesiyle birlikte barikatı ele geçirme isteğine karşı duramadı. Kırmızı bayraktan sonra, siyah bayrak sandığı o eski elbisenin ortaya çıkmasına sinirlenmiş, generalleri, komutanları yüksek sesle eleştiriyordu: Bu generaller, komutanlar toplantılar yapıyor; ama bir türlü kesin saldırı zamanının geldiğine karar veremiyorlardı; içlerinden birinin ünlü deyiimiyle, “ayaklanmayı kendi haline” bırakmışlardı. Yüzbaşı ise barikatı olgunlaşmış görüyordu ve olgunlaşan her şeyin düşmesi gerekiyordu ve denedi.

Yüzbaşı Fannicot, kendisi gibi kararlı adamlara, bir tanıdığın söylediği “kudurmuşlara” komuta ediyordu. Müfrezesi, şair Jean Prouvaire'i kurşuna dizgen taburun köşe başına mevzilendirilen birinci müfrezesiydi. Yüzbaşı hiç umulmadık bir anda adamlarını barikatın üzerine saldırttı. Stratejiden çok, iyi niyetle yapılan bu hareket Fannicot müfrezesine pahalıya mal oldu. Daha sokağın üçte ikisine gelmeden, kendilerini barikattan gelen bir yaylım ateşi karşıladı. Önden koşan en gözüpek dört kişi, tam barikatın duvarı dibinde, çok yakından isabet alarak vuruldular. Son derece cesur ama askeri düzenden yoksun kimselerden oluşmuş bu atak ulusal muhafız kalabalığı, biraz durakladıktan sonra, kaldırım taşlarının üzerinde on beş ceset bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı. Bu duraklama, isyancılara silahları yeniden dolduracak kadar zaman kazandırmıştı; pek öldürücü olan ikinci bir yaylım ateşi, sığınağı olan köşe başına ulaşmadan müfrezeyi yakalamış ve müfreze, bir an için iki ateş arasında kalmıştı. Emir almadığı için ateş kesmemiş olan misketin yağmuruna hedef oldu. Korkusuz ve ihtiyatsız olan Fannicot da bu misket ateşiyle ölenlerden biriydi. Top, düzen tarafından öldürülmüştü.

Ciddi olmaktan çok, öfkeli olan bu saldırı Enjolras'ı kızdırmıştı. “Budalalar!” dedi, “boş yere hem kendi adamlarını öldürüyorlar hem de bize cephane harcatıyorlar!”

Enjolras, ayaklanmanın gerçek generali gibi konuşuyordu ve gerçekten de öyleydi. Ayaklanma ve bastırma girişimi eşit silahlarla çarpışmaz. Ayaklanma büyük bir hızla tükenir; dolayısıyla da sıkacak kurşunu, harcayacak adamı sayılıdır. Boşalan bir fişek torbasının ve ölen bir adamın yeri başkasıyla doldurulamaz. Elinde ordu bulunan bastırma güçleri ise adamlarının sayısına bakmaz ve Vincennes'i olduğundan, attığı topları saymaz. Barikatta kaç kişi varsa, bastırma güçlerinin bir o kadar alayı, barikattaki fişeklik kadar da cephaneliği vardır. Onun için bunlar tek'in yüze karşı çarpışmasıdır ve hep barikatların ezilmesiyle sonuçlanırlar. Ancak devrim aniden ortaya çıkarak, terazinin kefesine alev alev yanan kurtarıcı melek kılıcını atmaya gelmişse, iş değişir. Olur bu. O zaman her şey ayağa kalkar, kaldırım taşları oynamaya başlar, halk barikatları her yanı kaplar, Paris ölçüsüz bir titremeye kapılır, *quid divinum*¹⁰⁵ sayılır, havada bir 10 Ağustos vardır, bir 29 Temmuz vardır; mucizevi bir ışık belirir, kuvvetin açık canavar ağzı geriler ve ordu, bu aslan; kendi önünde, ayakta duran bu sakın peygamberi, Fransa'yı görür.

13. Geçip Giden Parıltılar

Bir barikatı savunan duygular ve tutkular kargaşası içinde her şey vardır; kahramanlık, gençlik, şeref anlayışı, heyecan, ideal, kumarbaz inadı ve özellikle de ara sıra parlayan umutlar vardır.

İşte bu kesik kesik, bu belli belirsiz umut ürpertilerinden biri, aniden, hiç umulmadık bir anda Chanvrerie Sokağı barikatından da geçti.

Enjolras hâlâ gözetleme yerindeydi, birdenbire bağırdı:

“Dinleyin, bana öyle geliyor ki Paris uyanıyor!”

İsyan, 6 Haziran sabahında, bir iki saat süreyle biraz daha şiddetlenmişti. Saint-Merry çanının inatçı, imdat sesi bazı zayıf iradeleri canlandırmıştı. Poirier Sokağı ve Gravilliers Sokağı'nda barikatlar yapılmaya başlandı. Bir delikanlı, Saint-Martin kapısı önünde elinde bir karabina tek başına bir süvari taburuna saldırdı. Caddenin ortasında bir dizini yere koydu, silahını omuzladı, ateş ederek tabur komutanını öldürdü. “İşte, artık bize zarar veremeyecek olanlardan biri daha!” diyerek döndü. Saint-Denis Sokağı'nda bir kadın, muhafız askerlerine ateş ediyor, her atışta panjur tahtalarının titrediği görülüyordu. Cossonnerie Sokağı'nda cepleri fişek dolu on dört yaşında bir çocuk yakalandı. Birçok karakol saldırıya uğradı, Bertin-Poire Sokağı'nın ağzında hiç umulmadık bir anda bir yaylım ateşi, başında General Cavaignac de Baragne'ın ilerlediği bir süvari alayını karşıladı. Planche-Mibray Sokağı'nda, damların üzerinde askerlerin tepesine kırık çanak çömlek ve daha bir yığın şey atıldılar; bu, iyiye

alamet değildi. Bu olayı Mareşal Soult’a bildirdiklerinde Napoléon’un yaşlı yaveri, Zaragoza’da Suchet’in söylediği sözleri hatırlayarak düşünceye daldı: “Yaşlı kadınlar oturaklarını başımıza boşalttıkları vakit mahvolmuşuz demektir.”

İsyanın mevzileştiği sanıldığı anda kendini gösteren bu genel belirtiler, yüzeye çıkan bu öfke nöbeti, Paris mahalleleri denen o derin ve tutuşan kitleler üzerinde şurada burada uçuşan kıvılcımlar, komutanları kuşkulandırdı. Telaşla, bu yangının önünü almaya çalıştılar. Fıskırıp gelen pırıltılı çatırtılar bastırılınca kadar yalnız onlarla uğraşmak, hepsini bir çırpıda bitirebilmek için Maubué, Chanvrerie, Saint-Merry barikatlarına yapılması düşünülen saldırıyı ertelediler; kaynaşma halindeki sokaklara askeri müfrezeler yollandı; bunlar büyükleri süpürdü, küçükleri de sağda solda, bazen temkinli, yavaş yavaş, bazen de saldırı adımıyla temizledi. Askerler ateş açan evlerin kapılarını kırıyor, süvari manevraları da caddelerdeki toplulukları dağıtıyordu. Ayaklanma, orduyla halk arasındaki çatışmalarda her zaman rastlanan o gürültülü gerginlik olmadan bastırılamadı. İşte Enjolras’ın mermi atışları arasında işittiği bunlardı. Ayrıca sokağın diğer ucundan sedyeler üzerinde götürülen şarapnelle yaralananları görmüştü. Courfeyrac’a, “Bu yaralılar bizim taraftan değil,” diyordu.

Umut çok geçmeden sönüverdi. Yarım saate kalmadan, havada bulunan şey yok oldu; ısı yayan bir ışıltı gibi bir şeydi bu. İsyancılar, halkın ilgisizliğinin direnenler üzerine attığı o kurşun gibi kaftanın tepelerine indiğini sezdiler.

Genişler gibi görünen genel harekât sekteye uğramıştı. Savunma bakanının dikkati ve generallerin stratejisi, artık ayakta kalan üç dört barikatın üzerinde yoğunlaşabilirdi.

Güneş ufukta yükseliyordu.

Bir isyancı Enjolras’a seslendi:

“Biz burada açız. Gerçekten de aç mı öleceğiz?”

Enjolras hâlâ dirsekleri mazgala dayalı duruyordu. Sokağın ucundan gözlerini ayırmadan, başıyla bir onaylama işareti yaptı.

14. Burada Enjolras’ın Metresinin Adını Okuyacaksınız

Courfeyrac, Enjolras’ın yanında bir taşın üzerine oturmuş hâlâ topa küfrediyordu. Adına misket denilen o karanlık mermi bulutunun vahşi, müthiş bir gürültüyle her geçişinde bir alay dalgasıyla karşılamaktaydı:

“Nefesini tüketiyorsun, zavallı kaba ihtiyar! Senin durumuna içim paralanıyor. Yaptığın gürültü boşlukta kayıplara karışıyor. Gök gürültüsü değil bu, bir öksürük sadece.”

Etrafındakiler gülüyordu.

Courfeyrac'la Bossuet'in, tehlike arttıkça neşesi de artmıştı, Madam Scarron gibi, şakayı besin yerine koyuyor, şarap yerine neşe sunuyorlardı.

“Enjolras’a hayranım!” diyordu Bossuet, “sarsılmaz cesareti beni şaşırtıyor. Yalnız yaşıyor, onu bir parça kederli yapan da belki bu. Kendisini dulluğa mahkûm eden üstünlüğünden şikâyet ediyor. Bize gelince, bizi çıldırtan, yani yüreklendiren sevgililerimiz var. İnsan âşık olursa, en azından arslanlar gibi vuruşur. O küçük sevgililerimizin bize attıkları okların öcünü almanın bir yoludur bu. Roland, Angélique’i sinirlendirmek için kendini öldürtür. Bütün bu kahramanlıklarımız kadınlarımızdan geliyor. Kadınsız bir erkek horozsuz bir tabanca gibidir. Erkeği ateşleyen kadındır. İşte böyle, Enjolras’ın kadını yok. Âşık değil, ama yine de cesur olmanın çaresini buluyor. Buz gibi soğuk, ateş gibi cesur olmak duyulmuş bir şey değildir.”

Enjolras dinler gibi görünüyordu, ama yanında birisi olsaydı, onun alçak sesle, “Vatan!” diye mırıldandığını duyardı.

Bossuet hâlâ gülerken, Courfeyrac haykırdı:

“Ne haber!”

Ve sonra anons yapan bir mübaşirin ses tonuyla ekledi:

“Sekizlik top derler adıma.”

Gerçekten de sahneye yeni bir oyuncu girmişti: İkinci bir toptu bu. Topçular gereken manevrayı çabucak yaptılar ve gelen ikinci topu ilk topun yanına yerleştirdiler. Sonun başlangıcıydı bu. Birkaç saniye içinde doldurulan her iki top da barikata karşı cepheden ateş açtı, şehir muhafızlarıyla taşra askerlerinin yaygın ateşi de top ateşini desteklemekteydi.

Biraz ötede ise başka bir top sesi duyuluyordu. Chanvrière Sokağı’ndaki barikata iki top birden yüklenirken, biri Saint-Denis, diğeri Aubry-le-Boucher Sokağı’na dikilen iki ayrı top Saint-Merry barikatına ateş yağdırmaktaydı. Dört top karşılıklı olarak acı acı yankılanıyordu. Savaşın endişeli köpekleri birbirlerine havlıyorlardı.

Şimdi Chanvrière Sokağı’ndaki barikatı döven iki toptan biri misket yağıdırıyor, öbürü gülle savuruyordu. Gülle atan top yukarı doğru çevrilmiş ve ateşi öyle hesaplamıştı ki, barikatın tam üst tarafına vuruyordu. Tabyanın tepesini tahrip ediyor, taşları ufalayarak, misket mermisi gibi isyancıların üzerine serpiyordu. Bu biçim ateşin amacı, savaşçıları istihkâmın tepesinden uzaklaştırıp içeriye tıklmaya zorlamaktı; yani bu atış, saldırıyı haber veriyordu. Barikatın tepesindeki savaşçılar gülleyle, meyhanenin pencerelerindekiler misketle

uzaklaştırıldıktan sonra, hücum kolları, silahlara hedef olmadan belki de görülmeden sokağa girebilecekler, barikatı tıpkı bir akşam önceki gibi aniden aşacaklar ve belki de şaşırtmaca yaparak ele geçireceklerdi.

Enjolras, “Bu topların yarattığı tehlikeyi mutlaka azaltmalıyız,” dedikten sonra, “Topçulara ateş!” diye haykırdı.

Zaten hepsi hazır bekliyordu. Bunca zamandır susan barikat, çılgıncasına ateş açtı. Bir çeşit öfkeyle ve sevinçle yedi sekiz ateş birbirini kovaladı. Sokağı gözleri kör edici bir duman doldurdu. Birkaç dakika sonra da, baştan sona alevden çizgilerle dolan bu sisin içinden, topçuların üçte ikisinin topların tekerlekleri altında yere serildiklerini hayal meyal gördüler. Ayakta kalmış olanlar, amansız bir sessizlik içinde topları doldurmaya devam ediyorlardı, ama atışın hızı yavaşlamıştı.

Bossuet, Enjolras’a, “İşte bu iyi oldu,” dedi. “Başardık!”

Enjolras, başını salladı:

“Başarı on beş dakika daha sürerse, barikatta on tane bile fişek kalmaz,” dedi.

Gavroche, bu sözü işitmiş olmalıydı.

15. Gavroche Dışarıda

Courfeyrac aniden barikatın dibinde kurşun yağmuru altında birini gördü.

Gavroche, meyhaneden şişe taşımaya yarayan bir sepet almış, sakın sakın barikatın yamacındaki ölü askerlerin dolu fişek çantalarını, elinde bulunan sepete boşaltıyordu.

“Sen ne arıyorsun orada?” dedi Courfeyrac.

Gavroche başını kaldırarak cevap verdi:

“Sepetimi dolduruyorum yurttaş.”

“Misket ateşini görmüyor musun?”

Gavroche cevap verdi:

“Evet, yağmur yağıyor,” dedi, “ne var bunda?”

“Gir içeri!” diye haykırdı Courfeyrac.

“Az sonra,” dedi Gavroche.

Ve bir sıçrayışta sokağa fırladı.

Hatırlanacağı gibi, Fannicot müfrezesi geri çekilirken arkasında ölüler bırakmıştı. Sokak boyunca şurada burada taşların üzerinde yirmiye yakın ölü yatıyordu. Gavroche için bunlar yirmiye yakın fişek demektir; barikat için de bir yığın cephane.

Sokaktaki duman sis gibiydi. İki yalçın kaya arasındaki dağ geçidine inen bir bulutu görmüş olan biri, yüksek evlerin arasında iki koyu çizgi halinde adeta kalınlaşan, yoğunlaşan dumanı gözünün önüne getirebilir. Duman yavaş yavaş yükseliyor, durmadan yenileniyor ve bu yüzden gün ışığını bile soluklaştıran bir kararma oluyordu. Uzun bir sokak değildi, ama savaşılanlar yolun bir ucundan diğerine birbirlerini belli belirsiz görebiliyorlardı.

Barikat üzerine yapılacak saldırıyı yönetecek olan komutanların belki de tek istedikleri ve tasarladıkları bu karanlık, Gavroche’a yaradı. Bu duman örtüsünün kıvrımları arasında, küçücük gövdesi sayesinde görülmeden, sokaktan epeyce uzağa kadar gidebildi. İlk yedi sekiz kişinin çantasını hiçbir tehlike olmadan boşalttı. Yüzükoyun emekliyor, ellerinin ve dizlerinin üzerinde doğruluyordu. Sepeti dişleriyle yakalıyor, kıvrılıyor, kayıyor, dalgalanıyor, bir ölüden öbürüne süzülüyordu. Oldukça yakınında bulunduğu barikattan bakanlar, dikkatleri onun üzerine çekmekten korktuklarından, geri dönmesi için bağırmağa cesaret edemiyorlardı.

Gavroche bir onbaşının cesedi üzerinde bir barut torbası buldu, onu cebine koyarken, “Susuzluğa karşı!” dedi.

İleri doğru giderek, tüfeğin ateş sesinin hafiflediği noktaya kadar ulaştı, öyle ki kaldırım taşlarından örülmüş siperlerin arkasındaki müfrezenin avcılarıyla sokağın köşesine yığılmış taşra müfrezesinin avcıları, aniden, dumanın içinde kımıldayan bir şeyi birbirlerine gösterdiler.

Gavroche, bir binek taşının yanında yatan çavuşu fişeklerin yükünden kurtardığı sırada ölüye bir kurşun isabet etti.

“Vay canına!” dedi Gavroche, “şimdi de benim ölülerimi öldürüyorlar.”

İkinci bir kurşun kaldırım taşını kıvılcımlandırdı. Bir üçüncüsü sepeti devirdi. Gavroche ateşin taşra müfrezesinden geldiğini gördü. Ayağa kalktı; saçları rüzgârda, elleri kalçalarında, gözleri ateş eden milli muhafız askerlerine dimdik bakarak türkü söylemeye başladı.

Nanterre’de herkes çirkin

Voltaire, suçlusu bunun

Aptallarsa Palaiseau’da

Rousseau suçlusu bunun!

Sonra sepetini yerden aldı, birini bile kaybetmeden, yere dökülen fişeklerini

içine koydu, tüfek ateşine doğru ilerleyerek, bir başka fişek çantasını boşalttı. Dördüncü kurşun da hedefini bulmadı. Gavroche türküsüne devam etti:

*Ben bir noter değilim
Voltaire suçlusu bunun
Ben küçük bir kuşum
Rousseau suçlusu bunun!*

Beşinci kurşun türküsünün üçüncü parçasını söyletmekten başka bir şeye yaramadı:

*Mutluluktur kimliğim
Voltaire suçlusu bunun
Yoksulluktan gelirim
Rousseau suçlusu bunun!*

Bir zaman böylece devam etti bu.

Manzara hem korkunç, hem de güzeldi. Gavroche ateş yağmuruna tutulmuşken bu ateşle alay ediyordu. Keyifleniyor gibi bir hali vardı. O, avcılarını gagalayan bir serçeydi. Her atışa türkünden bir dörtlükle cevap veriyordu. Ona durmadan nişan alıyor, ama hep karavana atıyorlardı. Askerler nişan alırken ona gülüyorlardı. Yere yatıyor, sonra doğruluyor, bir kapının köşesinde kayboluyor, sonra sıçırıyor, yeniden kayboluyor, yeniden görünüyordu. Bu arada fişekleri yağma ediyor, fişek torbalarını boşaltıyor, sepetini dolduruyordu. İsyancılar kaygıdan, acıdan solukları kesilmiş onu izliyorlardı. Bütün barikat halkı korkudan titriyor, o ise türkü söylüyordu. Bu çocuk, bir insan değil, kabadayı kılığında bir peri padişahının oğluydu sanki; savaşların kurşun işlemez cücesiydi o. Kurşunlar peşinden koşuyordu, ama o, bu kurşunlardan daha ataktı. Ölümle gizemli korkunç bir saklambaç oynuyordu. Hayaletin dost yüzü kendisine her yaklaştığında, ona bir fiske vuruyordu.

Ne çare ki iyi nişan alınmış bir kurşun, en sonunda bu ateşböceği çocuğa isabet etti. Gavroche'un sarsıldığı görüldü, sonra yere yığıldı. Barikattan bir çığlık koptu. Yalnız, bu curcunada bir Antaios vardı. Bu küçük kabadayı için kaldırıma düşmek, devin toprağa serilmesi gibiydi. Yeniden doğrulmak üzere düşmüştü. Dizlerinin üzerine oturdu; uzun bir kan sızıntısı yüzünü çiziyordu. İki kolunu

havaya kaldırarak kurşunun geldiği yöne doğru türküye devam etti.

*Yeryüzüne düşmüşüm
Voltaire suçlusu bunun
Irmak içinde burnum
Rousseau suçlusu...*

Sonunu getiremedi. Aynı nişancının ikinci bir kurşunu onu aniden durdurdu. Bu defa yüzükoyun kaldırıma düştü ve artık kımıldamadı. Bu küçücük yüce ruh kanatlanmıştı.

16. Kardeş, Nasıl Baba Olur

Tam o anda Luxembourg Parkı'nda –çünkü dramın gözü her yerde hazır olmalıdır– el ele tutuşan iki çocuk vardı: Biri yedi yaşında, öbürü de beş. Yağmurdan ıslanmış parkın güneşli yollarında yürüyorlardı. Ağabey, küçüğe yol gösteriyordu. İkisinin de giysileri eski, benizleri soluktu; ürkek kuşlara benziyorlardı. Ufağı, “Çok acıktım,” diyordu.

Ağabey, daha o yaşta kardeşini himaye eden bir tavır takınmıştı, sağ elinde bir değnek vardı, kardeşini sol eliyle götürüyordu.

Issız parkta yalnızdılar, ayaklanma nedeniyle güvenlik olarak demir parmaklıklar konmuştu. Oraya konaklamış olan askerler, savaşa katılmak üzere bekliyorlardı.

Bu çocuklar nasıl olup da burada bulunuyorlardı? Belki kapısı aralık kalan bir karakoldan kaçmışlardı; belki de o civarlarda Enfer Kapısı'nda ya da Observatoire Meydanı'nda ya da cephesinde: *Invenerunt parvulum pannis involutum* yazılı bir anıt bulunan yol kavşağındaki bir sokak cambazının barakasından tüymüşlerdi; belki de bir akşam önce, kapanma saatinde park bekçilerinin gözünden kaçıp, geceyi gazete okunan şu nöbetçi kulübelerinden birinde geçirmişlerdi. Gerçek olan, şu iki başıboş çocuğun dolaşmasıydı. Başıboş dolaşmak, serbest olmak, kaybolmuş olmaktı. Bu zavallı küçükler gerçekten de kaybolmuşlardı.

Bunlar, Gavroche'un merak ettiği ve okurun hatırlayacağı çocuklardı. Thénardier'ler tarafından Magnon'a kiralanan ve Mösyö Gillenormand'ın sanılan çocuklar: Artık, köksüz dallardan düşen ve rüzgârla yerlerde yuvarlanan yapraklar gibiydiler. Magnon zamanında temiz pak olan, Mösyö Gillenormand'a karşı birer belge niteliği taşıyan elbiseleri paçavra haline gelmişti. Bu yaratıklar

artık polisin Paris kaldırımlarında görüp topladığı, kaybedip yeniden bulduğu o ‘terk edilmiş çocuklar’ istatistiğine aittiler.

Böyle bir heyecanı gerektiriyordu bu küçük sefillerin bahçede bulunması. Yoksa bekçiler onları görmüş olsaydı, bu paçavraları kovardı: Yoksul küçükler parka giremez! Oysa çocuk olarak onların da çiçeklerde hakkı vardı.

Bunlar kapalı kapılar sayesinde buradaydılar. Yasalara aykırı davranmışlardı. Bahçeye gizlice girmişler ve orada kalmışlardı. Kapanan demir kapılar, park bekçilerinin oradan ayrılmasına izin vermiyor, gözetlemenin devam etmesi gerekiyordu. Ama onlar da gevşiyor, dinleniyor, kaygıyla heyecanlanıyorlardı. İçeriden çok, dışarıyla ilgilendikleri için artık parka bakmıyorlardı. Bu nedenle suç işleyen bu iki çocuğu görmemişlerdi.

Gece yağmur yağmış, hatta sabahleyin de bir parça etrafı ıslatmıştı. Ama haziran ayında sağanağın ne hükmü olur ki? Fırtınadan bir saat sonra, bu güzel günün ağlamış olduğu anlaşılmazdı. Yazın toprak, bir çocuğun yanağı kadar çabuk kurur.

Yazın en uzun günlerinde öğle güneşi her şeyi acı verecek kadar yakar, kasıp kavurur: Toprağa sanki emer gibi yapışır. Sanırsınız ki güneş susamıştır. Bir sağanak, bir bardak sudur. Yağmur hemen içilir. Sabahleyin her şey sırlıslık, öğleden sonra ise her şey toz içindeydi.

Yağmurla yıkanan ve güneş ışığıyla kuruyan yeşillik kadar güzel bir şey olamaz, sıcak serinliktir bu. Bahçeler, çiçeklerinde güneş olduğundan, birer buhurdan haline gelir; bütün kokuları aynı zamanda yayar. Her şey gülüp türkü söyler ve kendini sunar. İnsan tatlı bir sarhoşluk duyar, ilkbahar geçici bir cennettir. Güneş insanın sabırlı olmasına yardım eder.

Hiçbir şey istemeyen insanlar vardır. Gökyüzünün mavisine sahip olanlardır bunlar. “Bu yeter,” derler. Evrensel mucizenin emdiği hayalcilerdir. Doğaya olan aşklarından iyi ve kötü karşısında kayıtsız kalırlar. Kâinatın hayran seyircisi, derin düşüncelere dalan kimselerdir. Ağaçlar altında hayal kurmak dururken, onun bunun açlığıyla, susuzluğuyla, kışın yoksulun çıplaklığıyla, önemsiz bir omurga eğikliğiyle, kuru bir ot yatağın, samanlığın, zindanın ve soğüğün etkisiyle titreyen genç kızların giyisileriyle ilgilenenlerden kesinlikle ayırırlar. Barış içinde, huzurlu, korkunç ruhlardır bunlar; merhametten, acıma duygusundan yoksundurlar. Tuhaf, anlaşılmaz bir şey olan sonsuzluk onlara yeter. İnsanın o büyük ihtiyacını, birbirine sarılma ihtiyacını mümkün kılan sonluluğu inkâr eder, görmezlikten gelirler; o yüce çabaya ilerleme imkânı veren sonluluğu akıllarına getirmezler. İnsan ile tanrısalsın, sonlu ile sonsuzun

birleşmesinden doğmuş olan tanımlanamazlık, belirsizlik, onlardan kaçır. Sonsuz, sınırsız olan ile yüz yüze geldiklerinde, gülümserler. Hiç coşup neşelenmezler, sadece kendilerinden geçerler.

Onlar için insanlık tarihi fragmenter halindeki, bölük pörçük bir plandan başka bir şey değildir. Tarihte ‘bütün’lük yoktur. Gerçek ‘bütün’ ötede bir yerdedir. İnsan denilen şu sıradan olay ile uğraşmak neye yarar? İnsan acı çekiyor olabilir, ama şu doğan Deberan yıldızına bakın. Ananın hiç sütü yokmuş, doğan yavru ölüyormuş! Bu konularda hiçbir fikrim yok, ama siz bu çam ağacı kozalağının enine kesitinin mikroskop altındaki o harika şekline bir bakın! Bu düşünürler sevmeyi unuturlar. Burçlar onları öylesine etkiler ki, ağlayan çocuğu göremez olurlar. Tanrı, ruhlarını karartır. Böyle akıllar; zekâları hem küçük hem de büyük olanlardan oluşmuş bir ‘aile’ vardır. Horatius bunlardandı, Goethe bunlardandı, belki La Fontaine de. Hava güzel olursa Néron’u göremeyen, sonsuzluğun muhteşem bencilleri, acı ve ıstırabın kayıtsız, sakın seyircileri; bunlar giyotini ancak bir ışık olayını yakalamaya çalışarak seyrederler, ne ölüm hırıltısı ne de matem çanları duyarlar. Mademki mayıs ayı vardır, onlar için her şey iyidir. Başlarının üzerinde kızıl, altın sarısı bulutlar bulundukça memnundurlar ve tükeninceye kadar mutlu olmaya karar vermişlerdir.

Karanlık parlaklıklardır bunlar. Acınacak durumda olduklarının farkında değildirler. Hiç şüphesiz acınacak haldedirler. Ağlamayan görmez. Aynı zamanda hem gece, hem gündüz olan, kaşlarının altında gözü olmayan, alnının ortasında bir yıldız bulunan yaratığa nasıl hayran olursak, bunlara da öyle hayran olmak ve acımak gerekir.

Kimilerine kalacak olursa, bu düşünürlerin kayıtsızlıklarında üstün bir felsefe yatmaktadır. Olabilir. Ama bu üstünlükte bir sakatlık vardır. İnsan ölümsüz ve kötürüm olabilir. Örneğin Vulcain. İnsandan fazla da olunabilir, eksik de. Güneşin kör olmadığını kim bilebilir?

Öyleyse, ne? Kime güveneceğiz? *Solem quis dicere falsum audeat?*¹⁰⁶ Demek ki dehalar, “pek yüce” kişiler, ünlü insanlar bile aldanabiliyor. Yukarıda, tepede, Zenit’teki yeryüzüne ışık gönderen şey, demek ki az görecektir, kötü görecektir, hiç görmeyecek. Bu üzüntü verici bir durum değil midir? Hayır. Öyleyse güneşten üstün ne vardır? Tanrı.

6 Haziran 1832’de sabah saat on bire doğru Luxembourg ıssızdı ve pek sevimliydi. Ağaç sıraları, çiçek tarhları, ışığın ortasında kokular ve pırıltılar yolluyorlardı birbirlerine. Öğle aydınlığında çılgına dönen dallar birbirleriyle kucaklaşmak için çabalıyor gibiydiler. Firavun inciri ağaçlarında bir bülbül

cümbüşü vardı, serçeler zafer çiğlıkları atıyordu. Bütün çiçekler zambağın yasal hükümdarlığını kabul etmişti: Kokuların en görkemlisi, beyazdan çıkanıdır. Çevreye karanfillerin yakıcı kokusu yayılıyordu. Marie de Médicis'in yıllanmış kuzgunları ulu ağaçlarda aşk içinde yüzüyorlardı. Güneş, alevin değişik çeşitlerinden başka bir şey olmayan lalelere altın pırıltıları serpiyor, onları alevlendiriyor, lale tarhlarının çevresinde bu alevden çiçeklerin kıvılcımı olan arılar uçuşuyordu. Her şey, hatta düşmesi yakın olan yağmur bile zarafet neşesiydi. İnci çiçekleriyle hanımellerinin yararlanacağı ikinci sağanakta korkulacak bir şey yoktu. Kırlangıçlar alçaktan uçuyordu; buradaki her şeyde mutluluk solunuyordu. Hayat güzel kokuyordu; gökten dökülen düşünceler bir çocuğun öpülen küçücük eli gibi yumuşacıktı.

Ağaçların altındaki çıplak ve beyaz heykellerin ışıkla oyulmuş gölgeden elbiseleri vardı. Bu tanrıçalar güneşten yapılma paçavralar içindeydiler, her yanlarında ışıklar sallanıyordu. Büyük havuzun çevresindeki toprak, ateş kesilircesine kurumuştı.

Işık bolluğu güven verici bir etki yapıyordu. Her tarafta, hayatın özü ve sıcaklık kokular saçıyor; her şeyi kaplıyor ve yaradılışın yanı sıra, kaynağının sınırsız büyüklüğü de duyumsanıyordu. Aşk dolu bütün bu esintilerde, yansımaların gel gitinde ve kırılıp dağılmalarında, ışın demetlerinin bu şaşırtıcı yayılmalarında, erimiş altının bu sonsuz akıtılışında bitmez tükenmez olanın cömertliği vardı. Ve bu görkemin ardında, bir alev perdesinin arkasındaymış gibi duran o yıldız milyoneri Tanrı fark ediliyordu.

Kum sayesinde en ufak bir çamur lekesi yoktu. Çiçek demetleri yıkanmıştı. Yağmurun sayesinde bir tek toz bile yoktu. Topraktan çiçek şeklinde fışkıran bütün kadifeler, bütün satenler, bütün mine işlemeleri, bütün altınlar kusursuzdular. Binbir müzik yerine geçen tanrısal sessizlik, kuş yuvalarının cıvıltısı, arı kümelerinin vızıltısı, esintinin çarpıntısı. Mevsimin bütün uyumu zarif bir bütünlük içinde geliyordu. İlkbahar belirli bir düzen içinde oluşuyor, leylaklar bitiyor, yaseminler açmaya başlıyordu. Gelişmiş birkaç çiçek, erken gelmiş birkaç böcek, mayısın beyaz kelekleri aralarında kardeşlik kuruyorlardı. Çınarlar elbiselerini yeniliyor ve rüzgâr, atkestanelerinin yüceliğinde dalgalar oluşturuyordu. Her şey mükemmeldi. Demir parmaklıklar arasından bakan komşu kışlaya bağlı bir asker, “İşte, tören üniformasıyla selam duran ilkbahar,” diyordu.

Bütün doğa sabah kahvaltısında; yaradılış sofraya oturmuş; büyük, mavi örtü gökyüzüne serilmişti, büyük yeşil örtü de yeryüzüne; güneş parlak bir ışıkla ortalığı aydınlatıyor ve Tanrı, evrensel yemeği dağıtıyordu. Her varlık bundan

payını alıyordu. Her şey az çok birbirini yemekteydi. Bu da, iyiye karışan kötünün bilmecesidir. Olsun, hiçbir hayvanın midesi boş değildi.

Terk edilmiş iki küçük, büyük havuzun yanına gelmiş ve bütün bu aydınlıktan biraz afallamışlardı; bu görkem karşısında, yoksulluk ve güçsüzlüğün içgüdüleriyle saklanmaya çalışıyor ve kuğuların barakasının arkasında duruyorlardı.

Ara sıra, rüzgâr esince şurada burada belli belirsiz haykırımlar ve boğuk vuruşlar duyuluyordu. Top sesleriydi bunlar. Uzakta seslenir gibi görünen bir çan çalıyordu. Çocuklar bu gürültüyü duymuyorlardı. Ara sıra alçak sesle, “Karnım aç!” diyordu küçük.

İki çocukla aynı anda, iki kişi daha küçük havuza yaklaşmaktaydılar; elli yaşlarında bir adamla, elinden tuttuğu altı yaşlarında bir çocuktan bunlar. Bir baba ve oğluydu. Altı yaşlarındaki küçük çocuğun elinde bir çörek vardı.

O çağda, Madame ve Enfer Sokağı’ndaki bazı evlerde Luxembourg Parkı’nın anahtarı vardı; böylece kiracılar bahçe kapalı olduğu zaman parktan yararlanıyorlardı. Bu hak sonraları kaldırılmıştır. Bu baba ve oğul belli ki bu evlerin birinden gelmekteydiler. İki küçük fakir, “bu beyefendi”nin geldiğini gördüler ve daha da saklandılar.

Bir burjuvaydı bu. Marius de, aşk nöbetine yakalandığı günlerden birinde, aynı büyük havuzun yanında, bir adamın oğluna ‘aşırılıklar’dan kaçınmasını öğütlediğini duymuştu, belki de bu gelen o adamdı. Nazik, vakur bir hali, hiç kapanmadığı için sürekli gülen bir ağzı vardı. Çene kemiğinin iri olmasından ve dudakların inceliğinden oluşan bu gülümseme ruhtan çok, dişleri gösteriyordu. Çocuk bir türlü bitiremediği ısırılmış çöreğiyle tıka basa doymuş gibiydi. İsyan nedeniyle milli muhafız üniforması giydirilmiş, baba ise tedbirli davranarak şehirli kıyafetiyle kalmıştı.

Baba ile oğul, kuğunun oynadığı havuzun yanında durmuşlardı. Bu burjuvanın kuğulara karşı özel bir hayranlığı var gibiydi. Bir bakıma onlar gibi yürüdüğü için onlara benziyordu.

O anda kuğular yüzüyorlardı ve bu, onların asıl becerileridir; yüzerken çok görkemlidirler.

Eğer iki küçük yoksul, konuşmayı dinleseler ve duyduklarını anlayacak yaşta olsalardı, ciddi bir adamın şu sözlerini işitirlerdi. Baba, oğluna şöyle diyordu:

“Akıllı insan azla yetinerek yaşar. Beni gözünün önüne getir oğlum. Şatafatlı hayattan hoşlanmam. Hiçbir zaman sırmalı, işlemeli elbiseler giymedim. Bu sahte parıltıları kötü şekillenmiş ruhlara bıraktım.”

Sözün burasında, Halles civarından gelen derin haykırışlar, an seslerinin uğultusunun artmasıyla gmbrder gibi oldu.

“Bu ne?” diye sordu ocuk.

Baba, “Sokak eğlenceleri,” diye cevap verdi.

Aniden hırpani kılıklı iki çocuğu gördü:

“İşte başlangıç,” dedi. Ve bir süre sustuktan sonra: “Anarşı bu parka da giriyor,” diye ekledi.

Bu arada ocuk çöreği ısırdı ve tükürdü, sonra ağlamaya başladı.

Babası, niçin ağladığını sordu.

“Karnım tok,” dedi ocuk.

Babası gülümseyişini arttırarak, “rek yemek için karnının a olmasına gerek yok ki,” dedi.

“Bu rek hoşuma gitmedi. Bayatlamış.”

“Yemeyecek misin?”

“Hayır.”

Baba, kuğuları göstererek, “şuradaki kuşlara atıver,” dedi.

ocuk durakladı. İnsan, artık reğini yemek istemeyebilir, ama bu, onu başkasına vermesi için bir neden değildir.

Baba devam etti:

“İyi yürekli ol. Hayvanlara acımak gerekir.”

Oğlunun elinden çöreği alıp havuza attı. rek kıyıya oldukça yakın düştü. Kuğular kendi havalarındaydı. Ne adamı ne de çöreği gördüler. Burjuva reğin batma tehlikesi olduğunu görmüş, bu çaresiz batıştan duygulanmıştı, telegrafik işaretlere girişti, en sonunda kuğuların dikkati çekti, suyun üzerinde yüzen şeyi fark ettiler ve gemi gibi dmen kırarak kendilerine yaraşan bir görkemle çöreğe doğru ağır ağır ilerlediler.

Burjuva, zekâsıyla övünür gibi, “Kuğular işaretten anlıyor,” dedi.

O anda şehrin uzaktan gelen gürültüsü aniden arttı. Müthiş ve korkunçtu. Rüzgârın esintileri anlamlıydı. Park yönündeki esinti tüm sesleri açıkça getiriyordu. Bu durum, güneşi aniden gizleyen kara bulutun belirdeği zamana rastladı. Kuğular hâle çöreğe ulaşamamışlardı.

“Dönelim,” dedi baba, “Tuilere’ye saldırıyorlar.”

ocuk, “Kuğuları reğimi yerken seyretmek istiyorum,” dedi.

“Tedbirsizlik olur,” dedi babası ve küçük burjuvasını alıp götürdü.

Çocuk kuğuları görmek için parktan çıkıncaya kadar başı havuza çevrili yürüdü.

Bu arada kuğularla birlikte iki küçük serseri de çöreğe yaklaştılar. Küçük, yüzen çöreğe bakıyor, büyük ise uzaklaşan burjuvaya. Baba ile oğul Madame Sokağı'nın yanındaki koruluğa çıkan büyük merdivene doğru dolambaçlı yollara dalmışlardı.

Onlar gözden kaybolunca ağabey suya düşecek gibi eğilerek, elindeki sopayı çöreğe doğru uzattı. Kuğular düşmanı görünce telaşla ilerleyip, göğüsleriyle, sonucu küçük avcıya yarayan bir hareket yaptılar; kuğuların önündeki su dalgalandı. Bu dalgalardan biri çöreği yavaşça çocuğun değneğine doğru itti. Tam kuğuların geldiği sırada çörek değneğe dokundu. Çocuk değneği hızla suya vurdu, çöreği kendine doğru yaklaştırdı, kuğuları ürküttü, avını kaptı ve doğruldu. Islanmıştı, ama onlar da aç ve susuzdular. Büyüğü çöreği ikiye ayırdı; biri iriceydi, öbürü ise daha ufak; küçük parçayı kendine aldı, büyüğü kardeşine verdi ve “Şunu mideye indir bakalım,” dedi.

17. *Mortuus Pater, Filium Moriturum Expectat*¹⁰⁷

Marius barikattan dışarı fırlamış, Combeferre de onun peşinden atılmıştı, ama artık iş işten geçmiş, Gavroche ölmüştü. Combeferre fişek sepetini, Marius de çocuğu getirdi.

“Yazık!” diye düşünüyordu. Gavroche'un babasının Marius'ün babasına yaptığını Marius, onun oğluna ödüyordu; yalnız Thénardier onun babasını sağ olarak getirmişti, kendisi çocuğu ölü olarak geri getiriyordu.

Marius kucağında Gavroche'la barikattan içeri girdiğinde, çocuğunki gibi kendi yüzü de kanlar içindeydi. Gavroche'u yerden kaldırmak için eğildiğinde bir kurşun başını sıyırmıştı; bunun farkında bile değildi. Courfeyrac, Marius'ün boyunbağını çözerek, alnına sardı.

Mabeuf'le Gavroche'u aynı masaya yerleştirdiler, her iki ölünün üzerine de siyah bir şal örttüler. Şal, ihtiyarla çocuğa yetecek kadar genişti.

Combeferre, getirdiği sepetteki fişekleri dağıtmıştı. Bu fişekler, adam başına on beş atış sağlıyordu.

Jean Valjean, hâlâ aynı yerde, binek taşında hiç kımıldamadan oturuyordu. Combeferre, ona fişekleri uzatınca hayır anlamında başını iki yana salladı.

Combeferre alçak sesle Enjolras'a, “İşte ender rastlanan garip bir adam!” dedi, “bu barikatta savaşmamanın yolunu buluyor.”

Enjolras, “Ama bu, barikatı korumasına engel olmuyor,” diye cevap verdi.

Combeferre, “Kahramanlığın garip temsilcileri vardır,” diye fikir yürüttü.

Courfeyrac da işitmişti konuşmayı.

“Mabeuf Baba’nın bir başka türüsü!” dedi.

Barikatı döven ateş içeride pek az kargaşalık yaratıyordu. Bu tür savaşların kasırgasından geçmemiş olanlar bu heyecanlara karışan garip sessizlik dakikalarını asla anlayamazlar. İnsan gelir, gider, şaka yapar, konuşur, avare avare dolaşır. Tanıdıklarımızdan biri, top ateşinin ortasında bir askerin şunları söylediğini duymuştu; “Biz burada delikanlılar şölenindeyiz.” Chanvriere Sokağı’ndaki istihkâm içerden bakınca pek sakin görünmekteydi. Başvurulacak bütün imkânlar tükenmişti ya da tükenmek üzereydi. Durum tehlikeliyken şimdi korkulu olmuştu, belli ki çok geçmeden umutsuz bir şekle girecekti. O anda kahramanlık ışığı, barikatı daha çok aydınlatıyordu. Yalın kılıcını Epidotas’ın dehasına adayan genç bir Spartalı tutumuyla ciddi, ağırbaşlı Enjolras, barikatta sözüne hükümrandı.

Combeferre, önünde bir önlükle yaralılara pansuman yapıyor, Bossuet ile Feuilly de Gavroche’un ölü onbaşından aldığı barutla fişek hazırlıyorlardı.

Bossuet, Feuilly’ye, “Yakında başka âleme gitmek için posta arabasına bineceğiz,” diyordu; Courfeyrac, Enjolras’ın yanında kendine birkaç kaldırım taşı ayırmış, bütün cephanesini, kılıçlı bastonunu, ağızdan dolma iki tüfeğini, küçük cep tabancasını; bir genç kızın değerli eşyalarını yerleştirirken gösterdiği özenle sıralayarak hazırlıyordu. Jean Valjean, sessiz sessiz karşısındaki duvara bakıyordu. Bir işçi, Hucheloup Ana’nın geniş hasır şapkasını, dediğine göre *güneş çarpmasından korktuğu* için bir kordonla başına yerleştirmişti. Cougourde d’Aix Derneği’ne bağlı delikanlılar, sanki son defa kendi lehçelerini konuşmak için acele ediyorlarmış gibi aralarında neşeyle söyleşip şakalaşmaktaydılar. Joly duvardan Hucheloup Ana’nın aynasını almış, dilini inceliyordu. Birkaç savaşçı bir çekmecenin içinde buldukları küflenmiş ekmek kabuklarını iştahla atıştırmaktaydılar. Marius, eğer yaşasaydı babasının kendisine neler söyleyebileceğini düşünerek kaygılanıyordu.

18. Av Olan Akbaba

Barikatlara özgü psikolojik bir olay üzerinde duralım. Bu şaşırtıcı sokak savaşını karakterize eden unsurların hiçbirisi bir yana bırakılmamalı.

Az önce sözünü ettiğimiz o acayip sessizlik her ne olursa olsun, barikat içinde bulunanlar için yine de eninde sonunda bir görüntüdür.

İç savaşta bir mahşer vardır: O, vahşi alevlere karışır, bilinmezliğin bütün

sisleri ve devrimler Sfenks'tir, barikattan geçen biri, bir rüya âleminde geçtiğini sanır.

Marius konusunda belirttiğimiz ve ilerde de göreceğimiz gibi, o yerlerde hissedilenler, hayattan fazla ya da hayattan daha azdır. Bir barikattan çıktıktan sonra insan orada neler gördüğünü hatırlayamaz. Müthiş bir şey yaşamıştır, ama ne yaşadığının farkında bile değildir. Barikattayken, insan yüzlü savaşçı ideleriyle çevrilmiştir ve başı geleceğin ışığı içindedir. Ayakta duran görüntüler, yere uzanmış cesetler vardır. Saatler geçmek bilmez, sonsuzluk saatlerine benzer. Ölüm içinde yaşanılır.

Gölgeler geçip gittiler. Kimlerdi onlar? Orada kana bulanmış eller gördü; sağır edici korkunç bir gürültü; korkunç bir sessizlikte bağırarak açık ağızlar ve susmuş olan başka açık ağızlar vardı; duman içinde, belki de gece karanlığının içindeydiler. Bilinmez derinliklerin uğursuz sızıntılarına elinin dokunduğunu sanırdı insan. Tırnaklarındaki kırmızı şeye bakıyor ve artık hiçbir şey hatırlamıyordu.

Chanvrerie Sokağı'na dönelim. Birden iki ateş arasında, uzaktan bir saatin sesi duyuldu.

“Öğle vakti,” dedi Combeferre.

On ikinci vuruş daha bitmemişti ki, Enjolras ayağa fırladı, barikatın üzerinden gür sesiyle emir verdi:

“Evin içine biraz kaldırım taşı taşıyın! Pencereleri bu taşlarla takviye edin! Adamların yarısı taşların başına, öbür yarısı da tüfek başına! Kaybedecek bir dakika bile yok!”

Sokağın öbür başında, omuzlarında baltalarla savaş düzeninde bir itfaiye takımı belirmişti.

Askeri saldırı kolunun başından başka bir şey değildi bu. Barikatı yıkmakla görevli itfaiyecilerin, onu aşmakla görevli askerlerin önünden gelmeleri gerekiyordu.

Besbelli ki Mösyö De Clermont-Tonnerre'in 1822'de, “Boyunduruğun boyuna dolanıp bükülmesi” adını verdiği ana gelinmişti artık.

Enjolras'ın emri, kaçmanın imkânsız olduğu iki savaş ve çatışma alanında, gemide ve barikatta âdet olduğu gibi hızla yerine getirildi. Bir dakikadan daha kısa bir zamanda, Enjolras'ın Corinthe Meyhanesi'nin kapısına yığılmış olduğu kaldırım taşlarının üçte ikisi birinci kata, tavan arasına çıkarılmıştı. İkinci bir dakika geçmeden, birbiri üzerine büyük bir ustalikle yerleştirilen bu taşlardan birinci katla tavan arası pencerelerinin yarısına kadar yükselen siperler yapıldı.

Bu siperleri yapan Feuilly, özenle birkaç mazgal da hazırlamıştı, bu deliklerden tüfeklerin namlularını geçirebilirlerdi. Misket ateşi kesildiği için, pencerelerin düzenlenmesi oldukça kolay oldu. Şimdi her iki top, bir delik hatta mümkün olursa, saldırı için bir gedik açabilmek amacıyla duvarın tam merkezine gülle yağdırıyordu.

Enjolras, son savunmaya ayrılan kaldırım taşları yerine konunca Mabeuf'ün bulunduğu masanın altına koydurduğu şarap şişelerini birinci kata taşıttı.

Bossuet sordu:

“Bunları kim içecek?”

“Onlar,” diye cevap verdi Enjolras.

Sonra alt katın penceresini sağlamlaştırdılar ve meyhanenin kapısını içerden kapamaya yarayan demir çubukları hazırladılar.

Kale tamamdı. Barikat surları, meyhane de burçları temsil ediyordu. Kalan kaldırım taşlarıyla da yarığı örttüler.

Barikat koruyucuları cephaneleri tutumlu harcamak zorunda olduklarını bildiklerinden, kuşatanlar hazırlıklarını sinir bozucu bir ağırlıkla yapar, kendilerini vaktinden önce ateşle karşı karşıya bırakırlar; ama bu daha çok görünüştedir; hiç telaş etmezler. Saldırı hazırlıkları yöntem arayışının gerektirdiği bir yavaşlıkla yapılır, sonrası ise yıldırım hızıyla yürür.

Bu yavaşlık Enjolras’a her şeyi gözden geçirme, her şeyi yapma fırsatı verdi. Mademki bu vuruşmada insanlar öleceklerdi, ölümleri şaheser olmalıydı.

Marius’e, “İkimiz de komutanız,” dedi, “ben içerde son emirleri vereceğim. Sen dışarıda kal, oraya gözkulak ol!”

Marius barikatın tepesindeki gözetleme kulesine yerleşti. Enjolras, anımsanacağı gibi seyyar hastane olan mutfağın kapısını çiviletti.

“Yaralılara tehlike bulaşmasın,” diyordu.

Alt salondan, son emirleri kesin ama son derece sakın bir ses tonuyla bildirdi. Feuilly, onu dinliyor, herkesin adına cevap veriyordu.

“Baltalar burada mı? Birinci katta merdiveni kesmek için hazır mı?”

“Evet,” dedi Feuilly.

“Kaç tane?”

“İki balta ve bir oduncu baltası.”

“Pekâlâ. Kaç tüfek var? Yirmi altı kişiyiz.”

“Otuz dört tüfek var.”

“Sekiz tanesi fazla. Bu sekiz tüfeği de elimizin altında bulunduralım. Tabancalar ve kılıçlar belde olacak. Altı kişi, kaldırım taşlarının arasındaki mazgallardan, kuşatanlara ateş etmek üzere tavan arasına, birinci kat pencerelerine, yirmi kişi de barikata gitsin. Boş duran hiç kimse kalmasın. Hücum borusu birazdan çalınca, aşağıdaki yirmi savaşçı barikata koşsun. İlk gelenler en iyi yerleri tutacaklar.”

Bu hazırlıklar bittikten sonra Javert’e döndü.

“Seni az daha unutuyordum,” dedi.

Tabancasını masanın üzerine koyarak ekledi:

“Buradan en son çıkan, ajanın kafasını patlatsın.”

Bir ses, “Burada mı?” diye sordu.

“Hayır, bu cesedi bizimkilere karıştırmayalım! Mondétour Sokağı’na bakan ve yüksekliği ancak bir metre kadar olan bu küçük barikat kolayca aşılabilir.

Adamın eli ayağı sıkıca bağlı; onu oraya götürüp hükmü orada infaz etmeli.”

O anda Enjolras’tan daha kayıtsız duran biri vardı; Javert’ di bu.

O anda Jean Valjean göründü.

İsyancı grupların arasından çıktı ve Enjolras’a, “Komutan siz misiniz?” dedi.

“Evet.”

“Az önce bana teşekkür ettiniz.”

“Cumhuriyet adına. Barikatın iki kurtarıcısı var; Marius Pontmercy ve siz.”

“Bir ödülü hak ettiğimi düşünmüşsünüzdür.”

“Elbette.”

“Öyleyse bir ödül istiyorum.”

“Nasıl?”

“Kurşunu bu adamın beynine ben sıkayım.”

Javert başını kaldırdı, Jean Valjean’ı gördü, belli belirsiz bir hareket yaptı. “İyi olur,” dedi.

Enjolras’a gelince, karabinasını doldurmaya başlamıştı.

Çevresine bakındı.

“Karşı çıkan var mı?” diye sordu.

“Ajani teslim alın.”

Jean Valjean gerçekten de masanın ucuna oturarak Javert’i teslim aldı. Tabancayı eline aldı ve hafif bir tıkırtıyla emniyeti açtı.

Aynı anda bir boru sesi işitildi.

Marius barikatın üstünden, “Silah başına!” diye haykırdı.

Javert, kendine özgü o sessiz gülüşüyle isyancılara dik dik bakarak, “Sizin durumunuz da benimkinden iyi değil!” dedi.

“Herkes dışarı!” diye haykırdı Enjolras.

İsyancılar gürültüyle saldırdılar; kapıdan çıkarken, Javert onların arkasından, “Az sonra görüşürüz!” dedi.

19. Jean Valjean Öcünü Alıyor

Jean Valjean, Javert’le yalnız kalınca, tutsağı belinden bağlayan masaya düğümlemiş olan ipi çözdü. Kalkması için ona işaret etti.

Javert, zincire vurulmuş otoritenin üstünlüğünü ve hâkimiyetini özümseyip yoğunlaştıran o tanımlanması imkânsız sırtışla ona itaat etti.

Jean Valjean, bir yük hayvanının boyunduruğundan tutar gibi, onu kayışından

tuttu ve onu peşi sıra sürükleyerek ağır ağır meyhaneden çıktı. Javert, ayakları bağlı olduğu için ancak küçük adımlarla ilerleyebiliyordu.

Jean Valjean'ın tabancası elindeydi.

Barikatin iç trapezinden geçtiler. Beklenen saldırıya kendilerini hazırlayan isyancılar başka yöne bakıyorlardı.

Yalnız Marius barikatin sol ucunda, yanda duruyordu, onların geçtiğini gördü. Cellatla mahkûmun oluşturduğu bu topluluk ruhundaki ölüm ışıyla aydınlandı.

Jean Valjean, sınıksız bağlı Javert'le birlikte güçlükle, ama onu bir saniye bile gözden uzak tutmadan Mondétour Sokağı'ndaki küçük siperden atladı.

Duvarı tırmandıktan sonra, her ikisi de sokakta yalnız kaldılar. Artık onları kimse görmüyordu. Çünkü evler, onları isyancılardan gizliyordu. Barikattan çıkarılan ölümler birkaç adım ileride korkunç bir yığın oluşturmuştu.

Ölümler yığını içinde morarmış bir yüz, çözülmüş saçlar, delik deşik bir el ve yarı çıplak bir kadın göğsü fark ediliyordu. Éponine'di bu.

Javert, ölüye şöyle bir baktı ve alçak sesle, "Bu kızı tanıyor gibiyim," dedi sakın bir ses tonuyla.

Sonra Jean Valjean'a doğru döndü.

Jean Valjean, tabancayı koltuğunun altına koydu ve gözlerini Javert'in üzerine öyle bir dikti ki, "Javert, bu benim!" dediğini anlamak için söze gerek yoktu.

Javert cevap verdi:

"Öcünü al."

Jean Valjean, yelek cebinden sustalı bir bıçak çıkardı ve açtı.

"Bir hançer!" diye haykırdı Javert. "Haklısın, bu daha uygun olur."

Jean Valjean, Javert'in boynundaki kayışı, sonra da bileklerindeki, ardından eğilip ayaklarındaki ipleri kesti ve doğrularak, "Serbestsiniz," dedi.

Javert, kolay kolay şaşırmasdı. Kendine iyice hâkim olmakla birlikte, heyecanını zaptedemedi. Ağzı açık öylece kalakaldı.

Jean Valjean, devam etti:

"Buradan sağ kurtulacağımı sanmıyorum, ama tesadüfen kurtulursam, Fauchelevent adı altında Homme-Armé Sokağı 7 numarada oturuyorum."

Javert, ağzının bir köşesini aralayan bir kaplan gibi sırttı ve dişlerinin arasından mırıldandı:

"Koru kendini!"

Jean Valjean, "Hadi," dedi.

Javert, “Fauchelevent, Homme-Armé Sokağı dedin, öyle mi?” dedi.

“7 numara.”

Javert, alçak sesle tekrarladı:

“7 numara.”

Redingotunu ilikledi, omuzlarını bir asker gibi dikleştirdi, döndü ve Halles yönüne doğru yürümeye başladı. Jean Valjean onu izliyordu. Birkaç adım sonra Javert arkasına döndü, Jean Valjean’a seslendi:

“Canımı sıkıyorsunuz! Derhal öldürün beni.”

Javert, artık Jean Valjean’a “sen” diye hitap etmediğinin farkında bile değildi.

Jean Valjean, “Defolun buradan!” dedi.

Javert ağır adımlarla uzaklaştı. Bir an sonra Prêcheurs Sokağı’nın köşesini dönmüştü.

Javert gözden kaybolunca, Jean Valjean tabancasını havaya sıktı. Sonra barikata döndü ve “Bu iş tamam,” dedi.

Bu arada olup bitenler şöyle olmuştu:

Marius, içeriden çok, dışarıyla ilgilendiği için, o zamana kadar salonun karanlık köşesinde bağlı duran ajana dikkat etmemişti.

Onu gün ışığında, ölüme gitmek üzere barikatı atlarken gördü ve tanıdı. Kafasında birden bir anı canlandı: Pontoise Sokağı’ndaki polis müfettişini, kendisine vermiş olduğu ve kendisinin de bu barikatta kullandığı tabancayı hatırladı; adamın yalnız yüzünü değil, adını bile hatırlamıştı.

Ama bütün düşünceleri gibi, bu anısı da sisli ve bulanıktı. Bu bir kendi kendini doğrulama değildi. Kendine bir soru yöneltti:

“Bu, bana adının Javert olduğunu söyleyen polis müfettişi mi yoksa?”

Belki de bu adamı kurtarmak için işe girişme zamanı geçmemişti, kim bilir? Ama önce onun Javert olup olmadığını öğrenmek gerekiyordu. Marius, barikatın öbür ucuna yerleşen Enjolras’a seslendi:

“Enjolras!”

“Ne var?”

“O adamın adı ne?”

“Kimin?”

“Polis memurunun. Adını biliyor musun?”

“Elbette. Bize söyledi.”

“Nedir adı?”

“Javert.”

Marius doğruldu.

Tam o sırada bir tabanca sesi işitildi.

Jean Valjean göründü ve haykırdı: “Bu iş tamam.”

Marius’ün yüreğini derin bir soğukluk bürüdü.

20. Ölüler Haklı ve Yaşayanlar da Hatalı Değil

Barikatın can çekişmesi başlamak üzereydi. Bu yüce anın trajik görkemine her şey yardım ediyordu. Havada yüzlerce esrarlı gürültü vardı; harekete geçirilen silahlı kitlelerin soluğu, süvarilerin aralıklı nal sesleri, topçuların ağır ateşleri, top sesleri, damların üzerinde yükselen savaş dumanları, her yanda korkunç şimşekler. Saint-Merry’nin artık hıçkırık sesini andıran imdat çanı, mevsimin hoşluğu, güneş ve bulut dolu gökyüzünün görkemi, günün güzelliği, evlerin dehşet verici sessizliği. Bir akşam öncesinden beri, Chanvrerie Sokağı’nın iki sıra evleri iki duvar kesilmişti: Ürkek duvarlar, kapalı kapılar, kapalı pencereler, kapalı panjurlar.

İçinde yaşadığımız çağdan çok farklı olan o günlerde artık öyle bir an gelmişti ki, halk, uzun zamandır sürüp giden bu durumdan, verilecek bir imtiyazla ya da seçim hakkıyla artık kurtulmak istiyordu; bütün havaya genel bir öfke yayılmıştı, şehir, sokakların ayaklanmasına razı olmuştu. Ayaklanma, burjuvazinin kulağına parolayı fısıldayarak onu gülümsetmişti. Durum daha olgunlaşmamışsa, ayaklanma kesin olarak kabul edilmemişse, kitleler hareketi yalanlıyorsa, savaşçılara olan oldu demekti; isyanın çevresindeki şehir çöle dönerdi; sığınaklar kapanır, ruhlar buz kesilir ve sokaklar, barikatı ele geçirmekte orduya yardım etmek üzere bir geçit olurdu.

Bir halk, iradesinin dışındaki çok hızlı bir ilerleme sürecine aniden sürüklenemez. Onu zorlamak isteyenın vay haline! Bir halk zorla kullanılmasına izin vermez. O zaman o halk ayaklanmayı kendi haline bırakır. İsyancılar, lanetlenmiş kişiler olarak görülür. Bir ev dik bir yamaçtır, bir kapı bir inkâr oluverir, bir evin yüzü bir duvardır. Bu duvar görür, duyar ve istemez. İsterse aralanabilir ve sizi kurtarabilir. Hayır. Bu duvar bir yargıçtır; size bakar, sizi mahkûm eder. Şu kapalı evler ne hazin şeylerdir! Ölmüş görünürler, ama canlıdırlar. Orada durdurulmuş gibi görünen hayat aslında devam etmektedir. Yirmi dört saattir evden kimsenin çıktığı görülmemiştir, ama kimse de kayıp değildir. Bu koca kayanın içinde giderler, gelirler, yatarlar, kalkarlar; orada aile içindedirler. Korku, bu müthiş konuksevmezliği mazur görür; hafifletici bir neden, telaşlı bir dehşet de karışır işe. Hatta korku, –bunu zaten gördük– bir

tutku olur; endişe, tedirginlik ve korku gazaba, öfkeye dönüşür; tedbirli olma, dikkatli davranış, yerini hışma, öfke patlamasına bırakır. Şu “aklı başında deliler” sözü buradan gelir. Öfkenin hüznü bir duman gibi çıktığı devasa dehşet parıltıları vardır. “Bu insanlar ne istiyorlar? Zaten hiçbir zaman memnun olmazlar. Sakin insanları da tehlikeye atıyorlar. Sanki devrimlerden bıkmamış gibi! Buraya ne yapmaya geldiler? Buradan gitsinler! Oh, olsun onlara! Kendi kabahatleri. Bizim umurumuzda değil, ne halleri varsa görsünler! İşte zavallı sokağımız kurşunlarla delik deşik oldu. Bir alay serseri. Aman, sakın ha kapıyı açmayın!” Ev bir mezar görünümüne bürünür. İsyancı bu kapının önünde can çekişmektedir; misket ateşinin, yalınkılıcın geldiğini görür; bağırır, kendisini işiteceklerini, ama kimsenin gelmeyeceğini de bilir.

Kimi suçlamalı?

Hiç kimseyi ve herkesi.

İçinde yaşadığımız, kusurlarla dolu, mükemmel olmayan çağ.

Ütopyanın her zaman isyana ve çapulculuğa dönüşme ve felsefi bir protesto olmaktan çıkıp silahlı bir protesto olma tehlikesi vardır. Minerva iken Pallas olur. Sabırsızlanan ve ayaklanmaya dönüşen ütopya, kendisini neyin beklediğini bilir ve beklenen şey daima çok erken gelir: O zaman zafer yerine felaketi itirazsız kabul eder. Kendisini inkâr edenlere bile, hiç şikâyet etmeden ve onları suçlamadan hizmet eder; onun gönül yüceliği, yüzüstü bırakılmaya razı olmaktır. Engele karşı acımasızdır ama, nankörlük karşısında yumuşaktır.

Peki, bu nankörlük müdür?

İnsanlık açısından evet.

Birey açısından hayır.

İlerleme, insanlığın ayrılmaz niteliğidir. İnsan türünün genel hayatının adı ilerlemedir; ilerleme yürür, semavi ve tanrısal olana doğru çıkılan insansal ve dünyasal geziyi, o büyük yolculuğu gerçekleştirir. Geciken sürüleri toplamak için durakları vardır. Ansızın ufkunu açan parlak bir Kennan karşısında, tefekküre daldığı istasyonları vardır. Uyuduğu geceleri vardır. Bu uyuyan ilerleyişi uyandırmadan insan ruhunun üzerindeki gölgeyi görmek, karanlıkları el yordamıyla yoklamak, düşünürün en üzücü kaygılarından biridir.

İlerlemeyi Tanrı’yla karıştıran, dolayısıyla da hareketinin aksamasını, kesintiye uğramasını, Yaratan’ın ölümü sanan Gérard de Nerval, bu satırların yazarına günün birinde, “Tanrı belki de ölmüştür!” demişti.

Umutsuzluğa kapılan haksızdır. İlerleme, eninde sonunda uyanır. Ve uyurken bile yol almıştır; çünkü artmış, büyümüştür. Onu ayakta görünce boy atmış

olduğu anlaşılır. Daima huzur içinde ve dingin, hareketsiz olmak, bir nehir gibi, ilerlemenin de elinden gelmez; ilerlemeyi engellemeyin, onu kayalara fırlatmayın. Engel, suyun kabarmasına, insanlığın galeyana gelmesine yol açar. Dertler, belalar bundan kaynaklanır; yine de bu bunalımlar sırasında bile bir yol oluşmuş olduğunu fark ederiz. Evrensel barıştan başka bir şey olmayan düzen yerleşinceye kadar, birlik ve uyum hâkim oluncaya kadar, ilerlemenin aşamaları devrimler olacaktır.

Öyleyse ilerleme nedir? Dediğimiz gibi: Halkların sürekli, kesintisiz hayatıdır.

Oysa, bazen bireyin kısa hayatı, insanlığın ölümsüz, sonsuz hayatına karşı direnir.

Çekinmeden söyleyelim ki, bireyin kendi farklı çıkarı vardır ve birey saldırganlaşmadan, ilerlemenin karşısına dikilmeden bu çıkarlarını savunabilir; içinde bulunulan anın olağan sayılabilecek bir bencillik payı vardır, şu anki hayatın kendi hakkı vardır ve insan hep gelecek uğruna kendini feda edemez. Şu anda, yeryüzü üzerinde kendi ömrünü sürmekte olan kuşak, daha sonra gelecek olan, kendisine ait kuşaklar uğruna, kendi haklarını kısıtlamaya zorlanamaz. Adı ‘herkes’ olan bu biri, “Ben varım,” diye mırıldanmaktadır, “Gencim ve seviyorum, yaşıyorum ve dinlenmek istiyorum; aile babasıyım, çalışıyorum, zenginim, iyi işler yapıyorum, kirada evlerim var, devlet tahvilim var, mutluyum, eşim ve çocuklarım var, bütün bunlardan hoşlanıyorum, yaşamayı seviyorum, beni rahat bırakın.” Belirli tarihsel dönemlerde insan soyunun yüce gönüllü öncüleri üzerine derin bir soğukluğun çökmesi bundandır.

Ayrıca şunu da kabul etmek gerekir ki, ütopya, ışık saçan o alanının dışına ancak savaşılar çıkar. O, yani yarının doğrusu, kendi sürecini, savaş yöntemini dünün yalanından alır. Ütopya, yani gelecek, geçmiş gibi davranır. Ütopya, yani salt ide bir güç ve şiddet edimine dönüşür. Ütopya, kahramanlığını bir şiddetle uzlaştırır; bunun cevabını verebileceğini söyler; ilkelere karşı olan, fırsatçılığın ve çaresizliğin şiddetidir bu ve ütopya bu şiddetin cezasını muhakkak görür. Ayaklanma biçimine giren ütopya, yani yumruğa, kaba güce dayanan eski militer yasa, casusları kurşuna dizer, hainleri idam eder, canlı yaratıkları ortadan kaldırarak bilinmeyen karanlıklara fırlatır. Ölümünden yararlanır: Çok ciddi bir şeydir ölüm; sanki karşı konulmaz ve yozlaştırılmaz gücünü, ışığın huzmeleri içinde yitirmiştir. Kılıçla vurur, oysa hiçbir kılıç küt değildir. Her kılıcın keskin iki yanı vardır; bir yanıyla yaralayan, öbür yanıyla kendisini yaralayan.

Bu eleştiri hakkını, hem de bütün ciddiliğiyle kullandıktan sonra, başarıya ulaşsınlar ulaşsınlar, geleceğin şanlı savaşçılarına, hayata inanmışlara hayran

olmamak mümkün değildir. Başarısızlığa uğrasalar bile, yine de saygıdeğerdirler; belki de yücelikleri başarısızlıklarından daha da büyüktür. Zafer, ilerlemeyle uyum sağladığı ana denk düştüğü durumlarda halkların alkışını hak eder; ama kahramanca bir yenilgi de, sevgiye, övgüye layıktır. Biri gösterişlidir, öbürü yüce. İdeallerinin ve ilkelerinin başarısı uğruna ölümü ve işkenceyi yeğleyen John Brown, Washington'dan daha büyüktür; Pisacane de, Garibaldi'den daha yücedir.

Elbette birilerinin mağluplardan yana olması gerekir.

İnsanlar, geleceğe ilişkin deneylere kalkışmış olan bu kimseler başarısız olunca, haksız şekilde onların karşısında yer alırlar.

Devrimciler korku salmakla itham edilirler. Her barikat bir suikast gibi görünür. Teorilerine itiraz edilir, amaçlarından şüphelenilir, art düşüncelerinden korku duyulur, vicdanları mahkûm edilir. Genel toplumsal olana karşı sefaletten, acıdan, haksızlıktan, kinden ve umutsuzluktan oluşan bir kütleyi yükseltmek, düzenlemek ve yığmakla, mazgallar meydana getirip savaşmak için alt tabakalardan karanlık kitleleri koparmakla suçlanırlar. Onlara, “Cehennemin taşlarını söküyorsunuz!” diye bağırırlar. Onlar buna şöyle karşılık verebilirler: “İşte bunun için barikatımız iyi niyetten yapılmıştır.”

Şüphesiz, en iyi yol, barışsever olanıdır. Kabul edelim ki, insan, kaldırım taşını görünce nasırını anımsar. Bu, toplumu endişelendiren iyi niyettir. Ama kendi kendini kurtarmak toplumun elindedir; biz onun kendi sağduyusuna sesleniyoruz. Şiddet gerektiren hiçbir çareye gerek yok. Kötülüğü dostça, gönül rızasıyla incelemeli, önce enikonu saptamalı, sonra iyileştirmeli. İşte biz, toplumu buna çağırmaktayız.

Her ne olursa olsun, düşmüş bile olsalar (hele düşmüşlerse), dünyanın dört bir yanındaki, gözleri Fransa'ya çevrilmiş, amacının eğilmez mantığıyla yüce eser için çarpışan bu insanlar ulu kişilerdir. İlerlemeye hayatlarını bağış olarak veriyor; Tanrı'nın dileğini yerine getiriyor; dinsel bir harekette bulunuyorlar. Vakti gelince, sahne sırası gelen bir oyuncu kadar boşvermişlikle kaderin senaryosuna uyarak mezara giriyorlar. Bu umutsuz savaşı, bu metanet ve cesaretle yok olmayı, 14 Temmuz 1789'da karşı çıkılmaz bir şekilde başlayan hareketi de evrensel, parlak, yüce amaçlarına ulaştırmak için kabul ederler. Bu askerler din adamıdır. Fransız devrimi, Tanrı'nın bir edimidir.

Öte yandan, daha önce açıkladığımız bir ayrıntıya şunu da eklemeliyiz: Devrim denen, benimsenmiş ayaklanmalar vardır; isyan adı verilen reddedilmiş devrimler vardır. Patlak veren bir isyan, halk önünde sınav veren bir fikirdir.

Halk siyah oy verirse fikir başarısızlığa uğramış demektir; isyan da önemsiz bir kavga olur. Her çağrıda ve ütopyanın her istediği anda savaşa girmek halkın harcı değildir. Halkta her zaman, her saatte, kahramanların, fikir şehitlerinin coşkusu yoktur. Halk olumludur. Deney birikimi bile gerektirmeyen bir sezgiyle isyandan nefret eder; çünkü bir defa, sonuç çoğu zaman bir felakettir; ikinci olarak da, çıkış noktası daima soyut bir fikirdir. Çünkü –işte bu güzeldir– özveride bulunanlar her zaman ideal için, ancak ideal için kendilerini feda ederler. İsyen bir heyecandır. Heyecan bazen öfkeye kapılabilir; silahlanmalar ondan doğar. Ama bir hükümete ya da rejime nişan alan her isyan, daha yukarıyı hedefler. Örneğin –bu konuda ısrar edelim– 1832 isyanının komutanlarının, özellikle Chanvrerie Sokağı’ndaki gençlerin savaş açtıkları, tam olarak Louis-Philippe değildi. Açıkça, içtenlikle konuştuklarında, bu yarı devrimci, yarı krallık yanlısı kralın yeteneklerini birçoğu kabul ediyor, hiçbirisi ondan nefret etmiyordu. Ama nasıl ki daha önce X. Charles’ın kişiliğinde krallığın büyük koluna saldırdı ise, Louis-Philippe’in kişiliğinde de küçük kola saldırıyordu; Fransa’da krallığı devirirken yıkmak istediği, (daha önce de belirtmiştik) bütün dünyada insanın insan üzerindeki zorbalığı, tahakkümü ve hukuksal imtiyazıydı. Kralsız Paris’in, despotsuz dünya anlamına geldiğini düşünüyorlardı. Şüphesiz hedefleri çok uzaktaydı, belki de belirsizdi, bulanıktı; çabalamalar ve büyük gayretler karşısında geriye çekiliyordu, ama büyüktü.

Bu böyledir işte. Ve insanlar kendilerini feda ederler bu görüntü, hayal uğruna ve idealin şehitleri için hayaller, yanılsamalar, oldum olası hayalden, yanılsamadan başka bir şeydir; bunlar bütün insanlığın ciddiyetiyle harmanlanmıştır. İsyancı isyanını şiir haline sokar, yaldıza bular. İnsan, girişeceği çabaların baş döndürücülüğüyle bu feci işlerin içine dalar. Kim bilir, belki de başarıya ulaşabilirler. Onlar azınlıktadır, karşılarında bütün bir ordu vardır; ama hem hakkı, doğal hakkı, feragat kabul etmeyen herkesin kendi üzerindeki egemenliğini, hem de adaleti, gerçeği korurlar, gerekirse o üç yüz Spartalı gibi ölürler de. Akıllarına Don Kişot’u değil, Léonidas’ı getirirler. Doğru ve haklı olduğuna inandıkları yolda dosdoğru ilerler; o yola da bir defa girince, artık geri dönmezler; işitilmemiş bir zaferi, tamamlanan devrimi, özgürlüğe kavuşturulan ilerlemeyi, insanlığın yüceltilmesini, evrensel kurtuluşu umarak, gözleri kapalı ileri atılırlar; en kötü ihtimalle Termopil’i umarlar.

İlerleme uğruna girişilen bu silaha sarılmalar çoğu zaman başarıya ulaşamaz; nedenini de açıkladık: Halk kitleleri, kahramanların kışkırtmasına direnir. Ağır halk kitleleri, kalabalıklar, ağırlıkları yüzünden kolayca kırılabilir oldukları için, maceraya kalkışmaktan çekinirler; ama idealde de hep macera vardır.

Şunu da akıldan çıkarmamak gerekir: Ortada, amacın ve duygunun pek fazla dostu olmayan çıkarlar vardır. Bazen mide, kalbi felce uğratar.

Fransa'nın büyüklüğü ve güzelliği öteki uluslardan daha az göbeklenmesindedir; Fransa kemeri daha kolaylıkla sıkabilir. Fransa ilk uyanan ve uykuya en son dalandır. Önde gider, arayıcıdır. Sanatçı oluşundandır bu. Yetkinlik gerçeğin dostu olduğu gibi, amaç da mantığın doruğundan başka bir şey değildir.

Sanatçı halklar aynı zamanda en tutarlı halklardır. Güzelliği sevmek, aydınlığı istemektir. Avrupa'nın, yani uygarlığın meşalesini bu nedenle önce eski Yunanistan taşıdı, sonra onu İtalya'ya verdi, o da meşaleyi Fransa'ya devretti. Işık saçan kutsal halklar! “*Vitai lampada tradunt.*”¹⁰⁸

Hayranlık verici nokta: Bir halkın şiiri, onun ilerlemesinin temel unsurudur. Uygarlık, hayal gücüyle doğru orantılıdır. Uygar olan bir halk, güçlü bir halk olarak kalmalıdır. Korinthos, evet; Sybaris,¹⁰⁹ hayır. Gevşeyen ırk soysuzlaşır. Ne amatör ne de virtüöz olmalı; sadece sanatçı olmalı. Uygarlık konusunda inceltmek değil yüceltmek önemlidir. İnsanlığa idealin şablonu ancak bu koşulla verilir.

Çağdaş ideal, sanatta modelini, bilimde olanaklarını buluyor. Şairlerin şu büyük hayali olan sosyal güzellik, ancak bilimle gerçekleştirilebilir. Cennet A + B ile yeniden yaratılacaktır. Uygarlığın ulaştığı noktada doğruluk ve kesinlik, şahanenin vazgeçilmez bir unsurudur; bilim sadece sanat duygusuna hizmet etmez; aynı zamanda onu tamamlar; hayal, hesap da bilmelidir. Mücadeleci sanatın dayanak noktası, her zaman yürüyen bilim olmalıdır. Çağdaş ruh ve esin, Yunanistan'ın dehasıdır; onun taşıtı da Hindistan olmuştur; fillerin üzerindeki İskender olmuştur.

Kesin düşüncelerle katılaşmış ya da çıkar kaygısıyla ahlaki bozulmuş ırklar uygarlığı yönetmeye uygun değildir. Putun ya da paranın karşısında diz çökmek, yürüyen kasları ve ilerleyen iradeyi köreltir. Ruhbanlığa ya da ticarete dalmak, bir ulusun parıltısını azaltır; seviyesini düşürerek ufkunu daraltır, misyoner halkları yaratan evrensel hedefin hem o insanca, hem de tanrıca zekâsını ondan geri alır. Babil'in amacı yoktur; Kartaca'nın amacı yoktur. Oysa Atina'da ve Roma'da yüzyılların kalın karanlıkları arasında bile seçilebilen uygarlık odakları vardır, onları bugün de ellerinde tutuyorlar.

Fransa da, eski Yunanistan ve İtalya gibi aynı halk özelliğini taşıyan bir ülkedir: Mükemmellikte Atinalı'dır, yücelikte de Romalı'dır. Üstelik iyidir de. Kendini feda eder. Başka uluslardan daha çok vefakâr, özveride bulunacak

yaratılıştadır. Yalnız, bu fikirler gelir geçer. İşte bu, yürümek isterken koşanları, durmak isterken yürüyenleri bekleyen en büyük tehlikedir. Fransa'nın materyalizm hevesinin depreştiği anlar vardır; kimi zaman bu yüce beyni tıkayan fikirlerin, Fransız büyüklüğünü hatırlatan hiçbir yanları yoktur; o fikirler bir Missouri ya da Güney Carolina ölçüsündedir. Buna ne çare bulmalı? Dev, cüceliğe özenir, engin Fransa'nın da kendine özgü çocukça hevesleri vardır. Hepsi bu.

Buna karşı söylenecek söz yoktur. Yıldızlar ve güneş gibi, halkların da tutulup kararmaya hakları vardır: Işığın geri gelmesi, kararmanın büsbütün geceye dönmemesi koşuluyla yine her şey yolundadır. 'Şafak' ve 'yeniden doğuş' eşanlamlıdır. Işığın yeniden belirmesi, 'ben'in devam etmesiyle bir ve aynı şeydir.

Bu gerçekleri rahatlıkla belirtelim. Barikatta ölüm ya da sürgünde mezar: Bunlar özverinin benimseyebileceği seçeneklerdir. Özverinin gerçek anlamı kişisel bencillik duygusundan arınmış olmaktır. Yüzüstü bırakılanlar bırakılışlarına, sürgünler sürgün edilişlerine katlansınlar, biz de büyük halkların gerilediklerinde çok uzaklara kadar gerilememelerini rica etmekle yetinelim! Doğru yola geri dönme bahanesiyle yokuşta çok aşağılara inmemek gerekir.

Madde vardır; anlar, uğraklar, çıkarlar vardır, mide de vardır; ama, midenin tek bilgelik olmaması gerekir. Gerçi anlık, günlük hayatın hakkı vardır, onu kabul ediyoruz; ama sürekli hayatın da kendi hakları vardır. Yükselmiş olmak, ne yazık ki düşmeyi önleyemez. Tarihte bunun birçok örneği var. Bir ulus ünlüdür; ideali tadar, sonra çöplüğe eğilir ve bundan da haz duyar. Kendisine Falstaff uğruna Sokrates'ten neden vazgeçtiği sorulduğunda, "Çünkü devlet adamlarını severim," der.

Barikat savaşına dönmeden önce, bir söz daha:

Şu anda anlattığımız gibi bir çatışma, ideal yönünde şiddetli, sarsıcı bir harekettir. Engellenen 'ilerleme' hastalanmıştır. Korkunç sara nöbetleri vardır. 'İlerleme'nin hastalığı olan iç savaşa yolumuzun üzerinde rastladık. Eksenini bir toplum lanetlisi, gerçek adı da 'ilerleme' olan dramın uğursuz bölümlerinden biri, hem perdesi, hem perde arasındır bu.

İlerleme!

Sık sık attığımız bu çılgılık bizim bütün düşüncemizin ifadesidir. Bu dramın bulunduğumuz noktasında, içindeki fikir daha birçok değişikliğe uğrayacağından, hiç olmazsa ışığını açıkça ortaya koymamıza belki izin verilir.

Şu anda okurun eli altında bulunan kitap, eksikleri, üstün ya da zayıf yanları ne

olursa olsun, baştan sona, bütününde de, ayrıntılarında da, kötülükten iyiliğe, adaletsizlikten adalete, sahteden gerçeğe, geceden gündüze, kör tutkudan vicdana, çürümüşlükten hayata, canavarlıktan göreve, cehennemden cennete, hiçlikten Tanrı'ya doğru bir yürüyüştür. Çıkış noktası madde, vardığı nokta ruhtur. Başlangıçta canavar, sonuçta melektir.

21. Kahramanlar

Hücum borusu aniden çaldı. Saldırı şiddetliydi. Bir akşam önce karanlıkta, bir boa yılanı gibi sessizce, barikata yaklaşmışlardı. Bu geniş sokakta güpegündüz, aniden baskın yapmak imkânsızdı; askeri kuvvet açıkça ortaya çıkmış, toplar birden ateş açmaya başlamıştı. Ordu barikata saldırdı. Güçlü bir piyade kolu, milli muhafızlar ve şehir muhafızlarıyla da yer yer takviye edilerek, görülmeyen ama işitilen büyük kitlelere yaslanarak, trampetlerini ve borularını çalarak, süngüler çatılmış, önde baltacı erler olmak üzere koşar adım sokağa girdiler, mermi yağmuru altında sakın ve telaşsız dosdoğru barikatın üzerine yürüdüler.

İsyancılar şiddetle ateş açmıştı. Barikatın sanki şimşekten bir yelesi vardı. Saldırı öylesine zorluydu ki, barikat bir an için saldıranlarla doldu, ama hemen sonra, aslanın köpekleri silkelemesi gibi askerleri silkeledi.

Hücum kolu geri çekilmek zorunda kalınca, sokakta, açıkta, olanca dehşetiyle, korku içinde kaldı ve barikata korkunç bir ateşle karşılık verdi. Havai fişek görmüş olan herkes 'buket' adı verilen ve ışık çakmalarının kesişmesinden oluşan demeti hatırlar. Bu demeti dikine değil de yatay olarak, ateş fıskiyesinin her ucunda bir kurşun, bir domuz saçması, bir mermi taşıyan, gök gürültülü salkımlarında ölüm sıralanan bir demet olarak düşünün: İşte, barikat böyle bir ateşin altındaydı.

Her iki tarafta da istek ve kararlılık eşitti. Buradaki kahramanlık, vahşete kadar varıyordu. Bir milli muhafız askerinin bir Zuhaf gibi savaştığı devirdi. Askeri kuvvet kesin sonuca varmak; isyancılar çarpışmak istiyordu. Bu çarpışmada herkeste ölüm saatinin yüceliği vardı. Sokak ölümlerle doldu.

Barikatın bir ucunda Enjolras, diğer ucunda Marius bulunuyordu. Enjolras, bütün barikatın komutası kendisinde olduğu için, kendini koruyordu, siperdeydi; bulunduğu mazgalın altında, onu fark etmeden üç asker öldü. Marius kendini mermilere hedef etmiş, açıkta savaşıyordu. Bir rüyadaymış gibi savaşa atılmıştı. Sanki ateş eden bir hayaletti.

Kuşatılmış olanların fişekleri tükeniyor; ama acı alaylar hâlâ sürüyordu. İçinde bulundukları kabrin burgaçlı rüzgârları içinde gülüyorlardı.

Courfeyrac'ın başında şapkası yoktu.

Bossuet, “Şapkanı ne yaptın?” diye sordu.

Courfeyrac, “En sonunda onu benden gülle ata ata aldılar!” dedi.

Ya da yüce şeylerden söz ediyorlardı.

Feuilly acı acı, “Bize katılacaklarına, bize yardım edeceklerine dair ant içen, şeref sözü veren bu adamları anlamaya imkân var mı?” diyordu. “Bize komutan oldular, sonra da bizi yüzüstü bıraktılar!”

Bu arada birtakım adlar da sayıyordu: Bunlar, eski ordudan herkesin tanıdığı, birçoğu ünlü kimselerdi.

Combeferre ciddi bir gülümseyişle şu karşılığı vermekle yetiniyordu:

“Şeref kurallarına, yıldızları inceler gibi, çok uzaktan bakan kimseler vardır.”

Barikatın içinde yırtılıp atılan o kadar çok fişek vardı ki, sanki yerlere kar yağmıştı!

Kuşatanlarda sayıca üstünlük, kuşatılanlarda ise durum üstünlüğü vardı. Bir duvarın tepesindeydiler, yaralılarla ölümlere ayakları takılan, dik duvara çarpan askerleri menzilden ateş yağmuruna tutuyorlardı. Gerçekten bu barikat, yapılış şekliyle de, olağanüstü desteklenişiyse de, bir avuç adamın bir orduyu bozguna uğratabileceği bir durumdaydı. Ne var ki, sürekli takviye alan, kurşun yağmuru altında gittikçe büyüyen hücum kolu karşı konulmaz bir şekilde yaklaşıyordu; ordu şimdi, azar azar, adım adım, ama kesinlikle vidanın mengeneyi sıkıştırması gibi, barikatı sıkıştırıyordu.

Saldırıların ardı arkası kesilmiyor, dehşet gittikçe artıyordu. İşte o zaman bu taş yığını üzerinde, bu Chanvrerie Sokağı’nda Troya surlarına layık bir savaş başladı. Bu solgun çehreli, yorgun, yirmi dört saatten beri yemek yememiş, uyku uyumamış, ancak birkaç atımlık fişegi kalan, hemen hepsi yaralı, başı ya da kolu kan içinde, rengi karaya çalan bir bezle sarılı, elbiselerinde kan akan delikler bulunan, kötü tüfekler, ağız çentikli eski kılıçlarla yarım yamalak silahlı adamlar, birer dev kesildiler. Barikata on defa yaklaşıldı, etrafı sarıldı, üzerine tırmanıldı, ama asla ele geçirilemedi.

Bu çarpışma hakkında bir fikir edinmek için, bir yığın korkunç cesaretin ateş açışını göz önüne getirmeli ve yangını seyretmeli. Bu bir fırındı, savaş değil: Ağızlardan soluk yerine alev fışkırıyordu; yüzler olağanüstü bir haldeydi; insan, insanlıktan çıkmıştı; savaşçılar alev alevdi. Bu kıpkırmızı duman içinde, bu semenderlerin gidiş gelişini görmek korkunç bir şeydi. Bu müthiş boğazlaşmanın birbirini kovalayan sahnelerini betimlemekten vazgeçiyoruz. Bir savaşla ilgili on iki bin dize doldurmaya ancak destanların hakkı vardır. Veda’nın “Kılıçlar ormanı” adını verdiği o Brahmanlık cehennemi on yedi uçurumun en korkuncu

işte buydu denilebilir.

Göğüs göğüse, adım adım, kılıçla, tabancayla, yumrukla, uzaktan yakından, yukarıdan aşağıdan, her yandan; evlerin damından, meyhanenin pencerelerinden, bir kısmının siperlendiği bodrum pencerelerinden vuruşuyorlardı. Altmışa karşı bir kişiydiler. Yarı yarıya yıkılan Corinthe'in cephesi korkunçtu. Kurşunların dövmeler oluşturduğu pencerede ne cam kalmıştı, ne çerçeve. Pencere artık, korkunç bir gürültüyle taşlarla tıkanan biçimsiz bir delikten ibaretti, o kadar.

Bossuet öldü; Feuilly öldü; Courfeyrac öldü; Joly öldü; yaralı bir askeri kaldırırken göğsüne üç süngü yiyen Combeferre, can vermeden önce ancak gökyüzüne bakacak zaman bulabildi.

Marius hâlâ çarpışmaya devam ediyordu. Başından öyle kötü yaralanmıştı ki, yüzü kanlar içinde kaybolmuş, kırmızı bir mendille örtülmüş gibiydi.

Yalnız Enjolras vurulmamıştı. Artık silahı kalmadığı için elini sağa sola uzatıyor; isyancılar avucuna ne tutuşturursa, silah yerine onu kullanıyordu. Elinde ancak dört kılıçlık bir demet kalmıştı; Marignan Savaşı'nda, I. François'nın elinde kalanlardan bir fazla.

Homeros der ki: “Diomedes, mutlu Arisba'da oturan Teunthras'ın oğlu Aksylos'u boğazladı; Mekistea'nın oğlu Euryalos Dresos'u, Opheltios'u, Aisepeos'u, deniz perisi Abarbarée'nin kusursuz Bukolion'dan olan oğlu Pedasos'u öldürdü; Odysseus, Perkosa'lı Pidytes'i devirdi; Antilokhos, Ableros'u; Polyboites, Astyales'i; Polydamas, Kyllenelia'lı Otos'u; Teukros da Arétaon'u. Kahramanların kralı Agamemnon, gürültülü Satnoeis Irmağı'nın suladığı sarp yalçın kayalık şehirde doğan Élatos'u hakladı.”

Bizim eski destanlarımızda Esplandian, dev gibi Swantibore Markisi'ne ateşte kızdırılmış baltayla saldırır, o da kendini korumak için temelinden söktüğü kalelerle şövalyeyi taş yağmuruna tutar. Eski duvar resimlerimiz Bretagne ve Bourbon düklerini, silahlı, armalı, savaşa hazır, at üstünde, elde savaş baltası, demir maskeli, demir çizmeli, demir eldivenli, birinin sırtında kürk, diğeri mavi atlaslar içinde, birbirlerine yaklaşırken gösterir. Bretagne Dükü'nün tacının iki çatalı arasında aslan kabartması vardır. Bourbon Dükü'nün miğferi güneşli kocaman bir zambak çiçeğidir. Ama, görkemli olmak için Yvon gibi dükalık miğferi giymeye, Esplandian gibi elinde canlı alev taşımaya, Polydamas'un babası Phylas gibi, Éphyre'den, kralın Euphetes'in adamlarına hediyesi olan bir zırhla dönmeye hiç gerek yoktur; bir inanç ya da dürüstlük uğruna hayatını vermek yeter. Belinde bir asker kamasıyla Luxembourg Parkı'ndaki dadıların çevresinde dolaşan dünkü Beauce ya da Limousin köylüsü olan şu küçük askeri,

sakalını makasla kesen sarışın delikanlıyı, bir anatomi parçası ya da bir kitap üzerine eğilmiş soluk benizli şu genç öğrenciyi ele alıp, bunlara bir görev duygusu esinleyin, Boucherat dörtyol ağzında ya da Planche-Mibray Çıkmaz Sokağı'nda karşı karşıya getirin; biri sancağı, diğeri de ideali için savaşsın, her ikisi de yurdu için çarpıştığını düşünsün. Karşılaşma muazzam olur ve insanlığın mücadelesi ettiği o büyük destansı alanı kaplayan bu mavi ceketin ve paramparça kemiklerin gölgesi, kaplanlarla dolu Likya'nın Kralı Megaryon tanrılarla eşit koskoca Ajax'la göğüs göğüse savaştığında ortaya çıkacak olan gölgeyle aynı olur.

22. Adım Adım

Barikatın iki ucundaki Enjolras ve Marius'ten başka hiçbir komutan kalmayınca, uzun süre Courfeyrac'ın, Joly'nin, Bossuet'nin, Feuilly'nin, Combeferre'in desteklediği merkez geri çekildi. Top, geçilebilecek bir gedik açamamışsa da, istihkâmın ortasında oldukça geniş bir yarık açmıştı. Duvarın üstünü güllerle yıkmış, yok etmiş; bir kısmı içeri, bir kısmı dışarı düşen molozlar yığılarak en sonunda barikatın her iki yanında da, biri içeride biri dışarıda iki yamaç meydana getirmişti. Dış yamaç barikata yanaşılabilir bir eğik bir alan oluşturmuştu.

Son hücum oradan yapıldı ve bu saldırı başarıya ulaştı. Ritmik adımla saldıran kitle, süngülerle diken diken, karşı konulmaz bir şekilde geldi, hücum kolunun savaş cephesi dumanlarla kaplı dik duvarın içinde göründü. Bu defa her şey bitmişti. Merkezi koruyan isyancılar topluluğu karmakarışık bir halde geri çekildi.

O zaman, karanlıklara gömülmüş bazılarında bir yaşama sevgisi uyandı. Bu tüfek ormanının nişanına hedef olunca pek çoğu ölmek istemedi. Korunma içgüdüsünün çılgınlık kopardığı ve insandaki hayvanın ortaya çıktığı andır bu. İstihkâmın dibini oluşturan altı katlı yüksek eve kadar çekilmişler, oraya sıkıştırılmışlardı. Barikat haline getirilmiş ev, kurtuluşları olabilirdi. Sanki yukardan aşağı örülmüştü. Savaş birliği, istihkâmın içine girmeden bir kapı açılıp kapanacak kadar zaman bulunabilirdi; bir şimşek çakımı zaman buna yeterdi; bu evin birdenbire aralanıp hemen kapanıveren kapısı, bu umutsuz adamlar için hayat demekti. Bu evin arkasında, sokaklarda, kaçma imkânı, kurtuluş vardı. Dipçiklerle, bağırarak, yakararak kapıya vurmaya başladılar. Üçüncü kattaki küçük pencereden ölü bir baş onlara bakıyordu.

Enjolras'la Marius ve onlara katılan yedi sekiz kişi ileri atılmışlar, kaçanları koruyorlardı. Enjolras, askerlere, "İlerlemeyin!" diye bağırarak, bir subay söz

dinlemeyince de Enjolras onu öldürmüştü. Şimdi barikatın küçük avlusundaydı; Corinthe Meyhanesi'ne sırtını dayamış, bir elinde karabina, diğer elinde kılıç, saldıranların yolunu keserek, meyhanenin kapısını aralık tutuyordu. Çırpınanlara, “Bir tek açık kapı var! O da bu!” diye bağırdı.

Onlara gövdesini siper ederek, bir tabura karşı tek başına durdu. Hepsi oraya daldılar. Enjolras, artık bir sopa gibi kullandığı karabinasını dört bir yana savurarak, önlerindeki, yanlarındaki süngüleri devirdi, kendisi de en sonda içeri girdi. Askerler içeri girmek, isyancılar kapıyı kapatmak isterken korkunç bir şey oldu: Kapı aniden öyle hızlı kapandı ki, bir askerin oraya sıkışan beş parmağı görüldü.

Marius dışarıda kalmış, bir kurşun, köprücük kemiğini kırmıştı. Düşüğünü, bayıldığını biliyordu; gözleri kapandıktan sonra da kendisini yakalayan güçlü bir elin sarsıntısını duydu. İçine düştüğü o baygınlık, Cosette'in son hatırasına karışan şu düşünceye ancak zaman bıraktı: “Esir alındım, kurşuna dizileceğim.”

Meyhanede bulunanlar arasında Marius'ü göremeyen Enjolras da aynı şeyi düşündü. Ama herkesin ancak kendi ölümünü düşündüğü bir andaydılar. Enjolras kapıyı sürgüledi, anahtarı iki defa çevirdi, asma kilidi de çengellere taktı. Bu sırada, dışarıdaki askerler dipçikle, itfaiye erleri baltalarla kapıya şiddetle vuruyorlardı. Saldıranlar, kapının önünde toplanmışlardı.

Şimdi meyhanenin kuşatılması başlıyordu.

Şunu da söyleyelim: Askerler öfke içindeydiler. Topçu çavuşunun ölümü onları kızdırmıştı; ayrıca da –daha berbat olanı– saldırıdan önceki bir iki saat içinde, isyancıların esirleri yaraladığı, meyhanede bir askerin başsız ölüsünün bulunduğu söylentisi çıkmıştı. Bu tür uğursuz uyduruk haberler iç savaşların her zamanki söylentileridir; buna benzer yanlış bir haber de, daha sonra Transnonain Sokağı felaketine sebep olmuştur.

Kapı sıkı sıkı kapandıktan sonra Enjolras, “Postu pahalıya satalım!” dedi.

Sonra Mabeuf'le Gavroche'un yattıkları masaya yaklaştı. Siyah örtünün altında biri büyük, biri küçük, dimdik, dümdüz iki şekil görünüyor; kefenin soğuk kıvrımları arasında iki yüz hayal meyal fark ediliyordu. Kefenin altından bir el çıkmış, yere doğru sarkmıştı. Bu, ihtiyarın eliydi.

Enjolras eğildi, bu saygıdeğer eli öptü: Hayatı boyunca verdiği ilk ve son öpücüktü bu.

Kısa kesmek zorundayız: Barikat Tebai'deki bir kapı gibi mücadele etmişti. Meyhane ise Zaragoza'da olduğu gibi karşı koydu. Bu tür direnmeler zorludur. Af yoktur. Hiçbir anlaşma imkânı yoktur. Herkes ölmek ister; yeter ki

öldürsünler. Suchet, “Teslim olun!” dediği zaman Palafox, “Topla savaştan sonra, bıçakla savaş!” diye karşılık verir. Hucheloup Meyhanesi’nin zaptedilmesinde hiçbir şey eksik değildi. Pencerelelden, damdan saldıranların üzerine yağın, korkunç ezilmelere neden olduğu için askerleri fena halde öfkeleniren taş yağmuru; tavan arasından, bodrumdan açılan ateş, saldırının şiddeti, savunmanın öfkesi, kapı kırıldığında histeri haline gelen öldürme cinnetleri. Hepsi tamamdı.

Meyhaneye saldıran erler, kırılan ve yere serilen kapının parçalarına ayakları takılıp sendeleyerek içeri girdiklerinde, tek bir savaşçı bile bulamadılar. Baltayla kırılarak devrilen helezonik merdiven alt salonun ortasında yatıyor; birkaç yaralı son nefesini veriyordu; öldürülemeyen kim varsa birinci kattaydı. Orada, tavandan, merdivenin çıkış yeri olan delikten korkunç bir ateş başladı. Bunlar son fişeklerdi. Bunlar da bitip can çekişenlerin artık cephaneleri kalmayınca, her biri eline, Enjolras’ın ayırtmış olduğu, daha önce de sözünü ettiğimiz o şişelerden ikişer tane aldı; korkunç derecede narin olan bu balyozlarla, merdiven ağzında, yukarıya saldıranlara karşı direndiler. Bunlar, kezzap şişeleriydi. Bu boğazlaşmanın acı olaylarını gerçekte olduğu gibi, hiçbir şey gizlemeden anlatıyoruz. Çevresi sarılıp çaresiz kalan –ne yazık ki– her şeyi silah olarak kullanır. Bizanslıların Rum ateşi Arkhimedes’in şerefine lekelemedi; erimiş zift Bayard’ın şerefine gölge düşürmedi. Bütün savaşlar dehşet doludur, seçme hakkı yoktur. Kuşatanların tüfek ateşi aşağıdan yukarıya doğru olduğu için hayli zorluğa uğramıştı; öyleyken yine de öldürücüydü.

Tavandaki deliğin çevresi, az sonra duman tüten, üzerinden kırmızı iplik şeklinde kanlar akan ölü başlarıyla doldu. Gürültü anlatılamazdı. Dehşetin böylesini anlatmak için insan yeterli kelime bulamıyor. Şimdi cehennemi bir hal alan bu savaşta artık insan kalmamıştı. Çarpışanlar devler, dev gibi adamlar değildi artık. Bu sahne Homeros’tan çok, Milton’u, Dante’yi hatırlatıyordu: Cinler saldırıyor, hayaletler karşı koyuyordu.

Bu, canavarlaşın kahramanlığı.

23. Orestes Perhiz Yapıyor; Pulades Kafayı Bulmuş

Sonunda, yirmi kadar milli muhafız askeri, şehir muhafızları, birbirlerine arka vererek merdivenin iskeletinden yararlanıp duvarlara tırmandılar ve tavana asılarak birinci katın salonuna girdiler, direnmeye devam eden son adamları da yaraladılar. Darmadağınıklılar; pek çoğu bu korkunç tırmanma sırasında yüzlerindeki yaralarla tanınmaz hale gelmişti; akan kanla gözleri körleşmiş, öfkelenmiş, vahşileşmişlerdi. Orada ayakta duran bir tek adam vardı; Enjolras.

Fişeksiz ve kılıcsızdı; elinde sadece dipçiğini içeri girenlerin kafasında kındığı karabinanın namlusu kalmıştı. Saldıranlarla arasına bılardo masasını almış; salonun köşesine kadar geri çekilmişti; bakışları gururlu, başı dimdik, elinde o silah koçanıyla, kimsenin yanına yaklaşmaya cesaret edemeyeceği kadar korkunç görünüyordu.

Bir ses yükseldi:

“İşte komutan bu! Topçuyu öldürdü. Şimdi tam sırası. Onu hemen şuracıkta kurşuna dizelim.”

Enjolras, “Beni kurşuna dizin!” dedi.

Kırık karabinayı attı, göğsünü açıkta bırakarak kollarını kavuşturdu.

Korkusuzca ölmenin verdiği cesaret insanları daima duygulandırır. Enjolras da, sonunu kabul ederek kollarını kavuşturunca, salonda çarpışmanın gürültüsü son buldu; bu altüst oluş, bir mezar karşısındaki kutsal tavırda olduğu gibi, duraladı. Silahsız ve kımıldamadan duran Enjolras’ın ürkütücü heybeti, bu gürültünün üzerine çökmüş gibiydi; yaralanmayan tek kişi olduğu halde, kanlar içinde, görkemli, son derece sevimli, yaralanması mümkün olmayan biri gibi ilgisiz duran bu delikanlı, adeta bakışlarının kudretiyle, bu uğursuz kalabalığı kendisini saygıyla öldürmek zorunda bıraktı. O andaki gururuyla daha da artan güzelliği bir parıltıydı, sanki o geçen korkunç yirmi dört saatten sonra yaralı olmadığı gibi, yorgun da olamazmış gibi, yanakları al al, pembe beyazdı. Daha sonra askeri mahkeme önünde konuşan bir tanık, “Adının Apollon olduğunu duyduğum bir isyancı vardı!” derken, belki de ondan söz ediyordu. Enjolras’a nişan alan milli muhafız, “Bir çiçeği kurşuna dizecekmişim gibi geliyor bana!” diyerek silahını indirdi.

Enjolras’ın bulunduğu köşenin tam karşısındaki on iki er takım oldular, sessizce tüfeklerini hazırladılar. Sonra bir çavuş bağırdı:

“Nişan al!”

Bir subay işe karıştı:

“Durun!” dedi.

Sonra Enjolras’a döndü:

“Gözlerinizin bağlanmasını ister misiniz?”

“Hayır.”

“Topçu çavuşunu öldüren gerçekten siz miydiniz?”

“Evet.”

Grantaire uyanalı birkaç dakika olmuştu. Hatırlanacağı gibi, bir gün

öncesinden beri meyhanenin üst salonunda bir sandalyede, masanın üzerine yığılmış uyuyordu. ‘Ölü gibi sarhoş’ deyimini bütün şiddetiyle duyumsuyordu. Berbat pelin şarabı onu yarı ölü bir hale getirmişti. Küçük masayı, barikatta yararlı olamayacağı için ona bırakmışlardı. Hâlâ aynı şekilde oturmaktaydı: Göğsünü masanın üzerine yaslamış, kavuşturduğu kollarının üzerine kafası dayanmıştı; çevresinde içki kupaları, şişeler vardı. Soğuktan uyuşmuş bir ayının ya da iyice doymuş bir sülüğün o ağır uykusuyla uyuyordu. Hiçbir şey; ne kurşunlar, ne güller, ne içinde bulunduğu salonun penceresinden giren misket parçaları ne de saldırının korkunç gürültüsünden rahatsız olmuş, yalnızca, top sesine arada sırada horultuyla karşılık vermişti. Bir merminin gelip kendisini uyanma zahmetinden kurtarmasını bekler gibiydi. Çevresinde bir yığın ölü, uzanmış yatıyordu; ilk bakışta onu bu ölüm uykusundakilerden ayırt etmek imkânsızdı.

Sarhoşu gürültü uyandırmaz, sessizlik uyandırır. Bu garip olay çoğu zaman görülmüştür. Çevresindeki her şeyin yıkılması Grantaire’in perişanlığını artırıyor, bu çöküntü ona ninni gibi geliyordu. Gürültünün Enjolras karşısında bir ara kesilmesi, bu ağır uyku için bir sarsıntı yerine geçti. Dörtmala giden bir arabanın birdenbire durması nasıl bir etki yaratırsa, bu da öyle olmuştu. Uyuyanlar işte böyle uyanır. Grantaire sıçrayarak doğruldu, kollarını uzattı, gözlerini ovuşturdu, baktı, esnedi ve anladı.

Sona eren sarhoşluk, yırtılan bir perdeye benzer; gizlediği şeylerin hepsi bütünüyle, ilk bakışta görülür. Her şey birden canlanır o bellekte; yirmi dört saattir neler olup bittiğini bilmeyen sarhoş, gözlerini açar açmaz, kendisini hemen olayın içinde bulur. Her şeyi birden açıkça hatırlar; dimağı örten bir buhar olan sarhoşluğun buğusu ortadan kalkar, yerini gerçeklerin duru, eksiksiz kaygısına bırakır.

Grantaire bir kenara çekilmiş, bilyonun arkasına sığınmış gibi görüldüğü için, gözleri Enjolras’a dikili olan askerler onu fark etmemişlerdi bile. Çavuş, “Nişan al!” emrini tekrarlamaya hazırlanıyordu ki, aniden yanlarından gür bir sesin yükseldiğini duydular:

“Yaşasın cumhuriyet! Ben de onun yanıdayım.”

Grantaire ayağa kalkmıştı. Yüzünde ve parlak gözlerinde, yetişemediği, katılamadığı bütün savaşın sonsuz parıltısı belirdi.

Tekrar, “Yaşasın cumhuriyet!” diye bağırdı.

Sert adımlarla salona geçti, Enjolras’ın yanında, tüfeklerin karşısında ayakta durdu.

“Bir taşla iki kuş vurun!” dedi.

Sonra tatlı bir tavırla Enjolras’a doğru döndü:

“İzin verir misiniz?”

Enjolras, gülerek onun elini sıktı. Bu gülümseme daha tamamlanmamıştı ki, ateş sesi duyuldu. Enjolras sekiz kurşun yedi, kurşunlar bedenini oraya çivilemiş gibi, duvara dayalı kaldı. Sadece başını öne eğdi. Grantaire, yıldırımla vurulmuş gibi onun ayaklarının dibine yığılmıştı.

Birkaç dakika sonra askerler son isyancıları bulundukları yerden çıkarıyor, hâlâ canlı olan yaralıları da ölü sanıp pencereden aşağıya atıyorlardı. Sırtında işçi elbisesi olan bir adam, karnında bir süngü yarasıyla fırlatılmıştı, yerde can çekişiyordu. Parçalanmış bir yolcu arabasını doğrultmaya çalışan iki hafif piyade eri tavan arasından atılan iki karabina kurşunuyla ölmüştü. Bir askerle bir isyancı, damın kiremitleri üzerinden kayıyorlardı; vahşice kucaklaşmış bir durumda birbirlerini sımsıkı tutarak düşmekteydiler. Bodrumdaki savaşın da bundan farkı yoktu. Bağırmlar, tüfek ateşleri, öfkeli ayak sesleri ve sessizlik! Barikat ele geçirilmişti. Askerler yakındaki evleri aramaya ve kaçanları kovalamaya başladılar.

24. Tutsak

Marius, gerçekten Jean Valjean’ın tutsağıydı. Tam yere düşerken onu arkadan kucaklayan el, Jean Valjean’ın eliydi.

Jean Valjean çarpışmaya kendisini gözden çıkartacak biçimde katılmamıştı. O olmasaydı, can çekişmenin bu son bölümünde yaralıları hiç kimse düşünmezdi. Çarpışmanın her tarafında tanrısal bir varlık gibi hazır bulunan Jean Valjean sayesinde düşenler kaldırılıyor, alt salona götürülerek yaraları sarılıyordu. Ama bir ateşe, bir saldırıya ya da özel savunmaya benzer hiçbir şey onun elinden çıkmadı. Susuyor, sadece yardım ediyordu. Vücudunda birkaç sıyrık vardı. Kurşunlar onu istememişti. Bu mezara gelirken, hayal ettiği şeyler arasında kendini öldürme düşüncesi var idiyse de, o konuda başarıya ulaşamamıştı.

Jean Valjean, çarpışmanın yoğun bulutu içinde Marius’ün orada olduğunun sanki farkında bile değildi; gerçekte ise gözlerini ondan hiç ayırmıyordu. Bir kurşun Marius’ü yere devirdiği an Jean Valjean bir kaplan çevikliğiyle genç adama doğru atıldı ve onu alıp götürdü.

O anda hücumun kasırgası Enjolras’la meyhanenin kapısı üzerinde öyle bir şiddetle yoğunlaşmıştı ki, baygın Marius’ü sırtında taşıyan Jean Valjean’ın, barikatın taşları sökülmiş olan avlusunu geçerek Corinthe Meyhanesi’nin dirseği

arkasında kaybolduğunu kimse görmedi.

Sokakta bir burun oluşturan bu köşe hatırlardadır; bu köşe birkaç karışlık yeri kurşunlardan, mermilerden ve gözlerden koruyordu. Bazen yangınlarda da yanmayan bir oda, en dalgalı denizlerde, bir burun ötesinde ya da sığlık bir küçük koyun dibinde sakin küçük bir köşe vardır. Éponine barikatın işte bu kıvrım gibi yerinde can çekişmişti.

Jean Valjean orada durdu. Marius'ü yere kaydırды, sırtını duvara dayadı, çevresine şöyle bir bakındı. Durum dehşet vericiydi...

Şimdilik, belki de iki üç dakika için bu duvar bir sığınaktı, ama acaba buradan nasıl kurtulmalıydı? Sekiz yıl önce Polonceau Sokağı'nda duyduğu kaygıyı ve sonra nasıl kurtulduğunu hatırlamıştı; o zaman zordu, bugün ise imkânsız. Önünde, pencereden sarkan ölü adamdan başka kimse yokmuş gibi görünen o merhametsiz, sağır, altı katlı ev; sağında Petite-Truanderie'yi kapatan hayli alçak bir barikat vardı; bu engeli aşmak kolay gibi geliyordu, ama setin üzerinden bir sıra süngü görünüyordu. Bu, barikatın ötesini gözetlemek için konulan savaş birliğiydi. Hiç şüphesiz barikatı aşmak, kendini müfreze ateşinin içine atmak olurdu; taş duvarın tepesini aşmayı göze alan her baş, altmış tüfeğin ateşine hedef olacaktı. Solunda savaş alanı vardı. Ölüm, duvarın ardındaydı.

Buradan ancak bir kuş kurtulabilirdi. Ne var ki hemen karar vermeli, bir çare bulmalıydı. Birkaç adım ilerisinde çarpışılıyordu; bereket versin hepsi bir noktaya, meyhanenin kapısına inatla saldırıyorlardı; bir erin, tek bir erin aklına evi dolanmak ya da yandan saldırmak düşüncesi gelseydi her şey bitmiş olurdu.

Jean Valjean, karşısındaki eve ve yanındaki barikata baktı; sonra, son anın şiddetiyle, çılgıncasına, sanki gözleriyle orada bir delik açmak istiyormuş gibi yere baktı. Birkaç adım ötesinde dıştan amansızca korunan, gözlenen küçük setin dibinde, onu yarı yarıya saklayan bir taş döküntüsünün altında, toprak hizasında, dümdüz konulmuş bir demir ızgara gördü. Uzunlamasına kalın çubuklardan yapılmış olan bu ızgara iki karış kadardı. Onu tutan taş çerçeve koparılmış, adeta yerinden sökülmüş gibiydi. Parmaklıklar arasında açık bir karanlık, bir ocak bacasına ya da sarnıç ağzına benzer bir şey görünüyordu. Jean Valjean atıldı. Kaçma konusundaki eski ustalığı beynini bir şimşek gibi aydınlattı. Taşları çekmek, ızgarayı kaldırmak, baygın Marius'ü omuzlarına almak, sırtında bu yükü, dirseklerinin, dizlerinin yardımıyla, bereket versin ki pek derin olmayan bu kuyuya benzer yere inmek ve sonra üzerine yerinden oynayan taşların düştüğü ağır demir kapağı başının üstünde eski yerine yerleştirmek ve yerin üç metre altında taş döşeli bir zemine ayak basmak... Bütün bunlar taşkınlık içinde,

bir dev gücüyle ve bir kartal hızıyla yapılan işler gibi yerine getirildi; her şey sadece birkaç dakika sürdü.

Jean Valjean, hâlâ baygın olan Marius'le birlikte, kendini uzun bir yeraltı koridorunda buldu. Orada derin bir durgunluk, kesin bir sessizlik, gece vardı.

Bir vakitler sokaktan manastıra atladığı zaman yaşadığı duygular, içinde yeniden uyandı. Yalnız, bugün taşıdığı Cosette değil, Marius'tü. Şimdi, meyhanedeki saldırı sonucu oluşan müthiş gürültüyü başının üzerinde belli belirsiz bir mırıltı gibi güçlkle işitiyordu.

İKİNCİ KİTAP LEVIATHAN'IN BAĞIRSAĞI

1. Denizin Yoksullaştırdığı Toprak

Paris, yılda yirmi beş milyonu suya atar. Hem de mecazi anlamda değil. Nasıl ve ne şekilde? Geceli, gündüzlü. Ne amaçla? Hiç amaçsız. Hangi düşünceyle? Hiç düşünmeksizin. Ne yapmak için? Hiç. Hangi uzvuyla? Bağırsağıyla. Nedir onun bağırsağı? Lağım.

Bu konuyla uğraşan bilim hesaplarının ortalama olarak ortaya koyduğu sayıların en azıdır yirmi beş milyon.

Uzun araştırmalardan sonra, insan gübresinin, gübrelerin en verimli ve etkilisi olduğunu bilim artık biliyor. Çinliler –utanarak söyleyelim– bunu, bizden önce biliyorlardı. Eckeberg'in söylediğine göre, hiçbir Çinli köylü, iki ucunda bizim pislik diye adlandırdığımız şeyle dolu iki kova bulunan kamışını yüklenmeden şehre gitmez. Bu gübre sayesinde de Çin toprağı bugün hâlâ Hz. İbrahim dönemindeki gibi tazedir. Çin toprağı bire yirmi dört verir. Verimlilik konusunda hiçbir kuş gübresi, bir başkentin sürükledikleriyle boy ölçüşemez. Gübreliklerin en güçlüsüdür büyük kent. Ovanın gübrenmesinde şehirden yararlanmak en başarılı çözüm olacaktır. Eğer altınımız gübre ise, gübremiz de altın değerindedir.

Bu altın gübre ne yapılır? Uçuruma süpürülür.

Deniz ördeğı ve penguen pisliğı toplamak için Güney Kutbu'na büyük masraflarla gemiyle kafileler yollanır da, hemen el altında bulunan zenginlikler denize akıtılır. Dünyanın yitirdiğı insan ve hayvan gübresi denize atılacağına toprağı verilmiş olsaydı, herkesi beslemeye yeterdi.

Yol kenarındaki o çöp yığınları, gece sokaklardan sarsılarak geçen o çamur arabaları, o korkunç süprüntü fıçıları, kaldırım taşlarının sizden gizlediğı o pis kokulu yeraltı balçık akıntılarının ne olduğunu bilir misiniz? Çiçeklerle dolu çayır, yemyeşil ot, yani kekik, adaçayıdır; av hayvanı, hayvan sürüleridir; akşam vakti kocaman sığırların memnun böğürtüsüdür; mis kokulu kuru ot, altın sarısı buğday, masanızın üstündeki ekmektir; damarlarınızdaki sıcak kan, sağlıktır; neşedir, hayattır. Yeryüzünde biçim değişimi, gökyüzünde ruh değişimi olan o esrarlı yaradılış bunu istiyor.

Bunu yeniden büyük potaya koyun; oradan bolluk ve bereket çıkacaktır. Ovaların beslenmesi, insanların besinini oluşturur.

Siz bu serveti yitirmekte, üstelik de beni gülünç bulmakta özgürsünüz. Bu ancak cahilliğinizin bir başyapıtı olur.

İstatistikler yalnızca Fransa'nın, ırmaklarıyla her yıl Atlas Okyanusu'na yarım milyar döktüğünü saptadılar. Şunu da gözden kaçırmamak gerekir ki, bu beş yüz milyonla bütçe harcamalarının dörtte biri ödenebilir. Şu insan beceriksizliği böyledir ki, bu beş yüz milyonu ırmağa atmayı daha çok ister. Lağımlarımızla ırmaklara ulaşan sefil kustumuk, ırmaklarımızla okyanusa akıp giden muazzam kustumuk, şurada damla damla, orada ise dalga dalga halkın öz maddesini alıp götürür. Lağım çukurlarının her hıçkırığı bize bin franka mal olur. Böylece iki sonuca varılır: Yoksullaşan toprak ve kirlenen su. Saban izinden çıkan açlık, ırmaktan yükselen hastalık.

Şu anda Thames Irmağı'nın Londra'yı zehirlemekte olduğunu herkes bilir. Paris'e gelince, son zamanlarda lağım ağızlarından büyük bir çoğunluğunu aşağılara, son köprüünün altına kadar uzatmak zorunda kaldılar.

İngiltere'nin birçok yöresinde, akciğerlerimizde olduğu gibi basit ve ilkel bir boşaltma yöntemi vardır; pistonlu, supaplı, emme basma düzenli, çift borulu bir düzenek, kırlardaki arı ve temiz suyu kentlerimize iletip, kentlerin zengin suyunu tarlalara göndermeye yeterli olacaktı; hiçbir zorluğu olmayan bu gidiş geliş, dışarı attığımız beş yüz milyonun yurdumuzda kalmasını sağlardı.

Bugünkü yöntemle iyilik yapılmak istenirken kötülük yapılıyor. Amaç iyi, ancak sonuç acı. Kentin temizliği, halkın yoksullaştırılmasına mal oluyor. Bir lağım, bir anlaşmazlığı getiriyor. Basit olmakla birlikte yoksulluğa neden olan lağım yerine, her yerde, aldığını geri veren o çift görevli boşaltma yöntemi kullanılsa, bu yöntem ekonomik kurallarla birlikte yürütülse; topraktan elde edilen ürün on kat artar, yoksullar sorunu da şaşılacak biçimde hafifler. Asalakların ortadan kalkmasıyla da yoksulluk sorunu çözülmüş olur. Şu durumda kamu serveti ırmağa gidiyor, yani israf sürüyor. Tam yerinde bir sözcük israf. Avrupa, böylece tükeniyor, iflas ediyor; kısaca mahvoluyor.

Fransa'daki bütün zararın miktarını belirttik. Paris ise bütün Fransız nüfusunun yirmi beşte birini barındırdığından, gübresinin de hepsinin içinde en verimli olması gerektiğinden, Fransa'nın her yıl dışarı attığı yarım milyarın içinde Paris'in kaybının yirmi beş milyon olarak hesaplanması, gerçek miktarın çok altında kalır. Bu saptanan yirmi beş milyon, yarın bağış olarak Paris için kullanılsa, kentin görkemi büyük ölçüde artar. Oysa ki kent, bu geliri lağım suyu olarak yitiriyor. Sonuç olarak denebilir ki, Paris'in israfı, avuç dolusu altının akıtılmasıdır; görkem ve şatafatı, yani tüm zenginliği lağımıdır.

Böylece, kötü bir ekonomik yöntem yüzünden, refahı sağlayacak zenginlikler suyun akıntısında, girdaplarında yok olmakta ve buna göz yumulmakta. Kamu servetini korumak için orada Saint-Cloud'nun ağlarının bulunması gereklidir.

Ekonomik açıdan özetlenebilir ki, Paris müsriftir. Her ulusun bir kopyasını yapmaya çalıştığı örnek kent, Paris, iyi düzenlenmiş kentlerin modeli, idealin başkenti, özel teşebbüsün, her türlü atılımın, denemelerin yüce yurdu, yaratıcılığın merkezi, geleceğin kovanı, Babil'le Korinthos'un mükemmel karışımı; söz ettiğimiz bu konuda Fo-Kian'ın bir köylüsüne parmak ısırttırdı.

Paris'i model olarak alın, iflas edersiniz. Belki de bu, ezelden beri süregelen, hiçbir mantığı olmayan anlamsız tüketim de Paris'i model alıyordur.

Bu şaşırtıcı beceriksizlikler yeni bir ahmaklık örneği değildir. Eskiden de böyle davranıldı. Liebig'in dediği gibi; "Roma'nın lağımları Roma köylüsünün bütün refahını yuttu." Roma, tarlalarını kendi lağımıyla yok ettikten sonra, İtalya'yı da mahvetti, kendi çirkefine boğdu, oradan Sicilya'yı, sonra Sardunya'yı, sonra Afrika'yı mahvetti. Roma lağımı bütün dünyayı yuttu. Bu çirkef çukuru hem kendi kentlerini hem de evreni içine aldı. Pek çok şeyde olduğu gibi, Roma, bunda da örnek alınır. Paris de, üretici değişimci kentlere özgü o aptallıkla Roma'yı izlemiştir.

Üzerinde açıklama yapmaya çalıştığımız işlemin gerektirdiği ihtiyaçların karşılanması için, Paris'in altında bir başka Paris daha kurulmuştur; bir lağım Paris'i. Onun da sokakları, kavşakları, meydanları, çıkmaz sokakları, anacaddeleri, sadece insan şeklinin bulunmadığı, balçıktan oluşan bir trafiği vardır. Böylece hiçbir şeye, hatta büyük bir ulusa bile dalkavukluk etmemek gerektiği ortaya çıkar; her şeyin bulunduğu yerde, yüceliğin yanında alçaklık da vardır; Paris'te, ışık kenti Atina, kudret kenti Tır, erdem kenti Sparta, mucize kenti Ninova olduğu gibi, çamur kenti Lutecia da vardır. Zaten Paris gücünü de buradan alır; tarih boyunca Machiavelli, Bacon, Mirabeau gibi birkaç adamın ortaya koyduğu şu garip 'yüce küçüklük' ilkesini onaylarcasına, kentin dev yapılı batakhane, görkemli anıtlar arasında yükselir.

Gözümüz Paris'in bodrum katının içine kadar işleyebilseydi, koloniler halindeki görkemli polip tarlalarını görebilirdi. Bir süngerde bile, eski büyük kentin bulunduğu altı fersahlık toprak yığınınındakinden daha çok geçit, delik ve yol yoktur. Her biri ayrı bir bodrum olan cenaze mahzenlerini, havagazı borularının çapraşık kafeslerini, küçük çeşmelere varıncaya kadar içme suyu dağıtılan boru şebekesini söz konusu etmezsek; bunun dışında lağımlar her iki kıyıda da karışık, esrarlı ve olağanüstü, başlı başına bir ağ oluştururlar; lağımın

akıntısı eğiminde giden çapraşık yollar.

Paris'in doğurduğunu varsayabileceğimiz fareler, orada, o ıslak sis içinde ortaya çıkarlar.

2. Lağımın Tarihi

Paris'in bir kapak gibi kaldırıldığı göz önüne getirilsin. Lağımın yeraltı şebekesi, tepeden, her iki kıyıdan nehre karışıp onu besleyen büyük bir dal gibi görünür. Bu dalın gövdesi sağ rıhtımdaki ana lağımı oluşturur, daha küçük boyda olanlar ve çıkmaz sokaklardakiler de küçük dallardır.

Bu benzetmede yarı yarıya gerçeklik vardır; çünkü bu tür yeraltı şebekelerinde görülen dik açığa, bitkilerde çok az rastlanır.

Bu anlamsız geometrik plana daha yakın bir fikir edinmek için, karanlık zemin üzerinde düzensiz bir kent gibi karmakarışık bir Doğu alfabesi düşünün; bu alfabenin şekilsiz harfleri, belirli, ama anlaşılmayan bir düzensizlik içinde, adeta tesadüfen, bazen birer köşelerinden, bazen uçlarından birbirine perçinlenmiş gibidir.

Yeraltında oluşan bu bataklıkların ve lağımın, ortaçağda Bizans İmparatorluğu'nda, eskiçağda Doğu ülkelerinde çok önemli işlevleri vardı. Veba buradan doğar, asiler de burada ölürlerdi. İnsanlar bu kokuşmuş yataklara, ölüm kokan bu korkunç beşiklere adeta dini bir korkuyla bakarlardı. Benares'in böcekli kuyuları, Babil'in aslanlı kuyusundan daha az baş döndürücü değildi. Eski Musevi kitapları Téglath-Phalasar'ın Ninova'daki yeraltı bataklığı üzerine ant içtiğini yazar.

Leyden'li Jan'ın yapma ay'ını Munster lağımından çıkarması gibi, onun Doğulu benzeri olan, Horasan'ın peçeli peygamberi Muhanna da, yapma güneşini Kehşef'in çirkef kuyusundan çıkarıyordu.

Çirkefliğin tarihi, insanlık tarihinin bir yansımasıdır. İşkence çekerek ölenlerin sergilendikleri Gemoniae'leriyle, Roma anlatılır. Paris lağımı ise eskiden beri korkunçluğunu sürdürür. Mezar olur, sığınak olur. Burası suçluların, toplumun tepkisine uğramışların, özgürlüklerin, düşünce ve yasaların halen kovaladığı ya da kovalamış olduğu kişilerin gizlendiği bir deliktir: XIV. yüzyılda, VI. Charles'ın amcalarının yönetimi sırasında, vergi baskısına karşı ayaklanan Parisliler, XV. yüzyılda palto çalan gece serserileri, XVI. yüzyılda Protestanlar, XVII. yüzyılda Tanrı sevgisine tutulmuş Morin divaneleri, XVIII. yüzyılda ateşçiler... Yüzyıl önce, hançerler oradan çekilir, tehlikede olan hırsız oraya süzülürdü; ormandaki mağara yerine Paris'in lağımı vardı. Şu Galyalı serseriler ve dilenciler güruhu tarafından lağım, Serseriler Yatağı'nın bir şubesi olarak

benimsenmişti. Bu düzenbaz kabadayılar akşamları Maubuée'deki pislik akıntılarının altına, yatak odalarına girer gibi girerlerdi.

Günlük çalışmalarını Vide-Gousset Çıkmazı'nda ya da Coupe-Gorge Sokağı'nda yürütenlerin, geceleri mesken olarak Chemin-Vert Köprüsü'nü ya da Hurepoix'yı seçmeleri son derece olağandı. Bu dönemden bir yığın anı kaldı. Bu uzun ve تنها geçitlerde her türden hayalet vardır, her yanı kokuşmuşluk, pislik birikintileri ile doludur, şurada burada, içerdeki Villon'un, dışarıdaki Rabelais ile konuştuğu delikleri görmek mümkündür.

Lağım eski Paris'te bütün birikimlerin, denemelerin buluşma yeridir. İktisat bilimi orada bir döküntü görür, toplum felsefesinin bulduğu ise bir tortudan ibarettir.

Kentin vicdanıdır lağım. Burası her şeyin yöneldiği ve karşılaştığı yerdir. Bu hareketsiz yer karanlıklar içindedir ama hiçbir sırrı yoktur. Her şeyin en yalın görünümü ya da hiç değilse kesin görünümü vardır. Pislik yığınlarının hiçbir yalanı barındırmamaları iyi yanlarıdır. Saflık oraya sığınmıştır. Basille'in maskesi orada bulunur, ama mukavvası, sicimleri ortadan, içi de dışı gibi görünür, dürüst bir çamurla daha belirgin bir hal almıştır. Onun yanında da Scapin'in takma burnu bulunur. Çağdaşlığın bütün pisliği artık kullanılamaz duruma gelince, toplumsal evrimin sonuçlandığı bu gerçeklik çukuruna düşer ve gömülürler, ama yayılarak. Bu karmakarışıklık bir itiraftır. Orada yapay görünüşler yoktur; artık hiçbir yanın örtülmesinin imkânı yoktur; pislik giysilerini çıkarır; tartışmasız bir çıplaklık, düşlerin geriye kaçıışı... Artık, biten bir şeyin korkunç yüzüne bürünmüş gerçekten başka hiçbir şey yoktur. Gerçek ve yok olma. Şurada görülen bir şişe gibi, sarhoşluğu gizleyemez, bir sepetin sapı, uşakça bir hayatı anlatır; burada, eskiden edebi düşünceleri olan bir elma koçanı, yeniden elma koçanı görünümüne bürünür; madeni paranın üzerindeki kabartma, görünür bir şekilde pas tutar; Kayfa'nın tükrüğü Falstaff'ın kusmuğuna karışır, kumarhaneden gelen Louis altını, ucunda intihar ipinin sallandığı çiviye toslar; geçen karnavalda opéra'da dans etmiş olan, telli tüllerle sarılı mosmor bir cenin yuvarlanır durur; eskiden Margoton'un etekliği olan çürümüş paçavranın yanında, insanları yargılamış olan bir yargıcın başlığı uzanır; kardeşlikten de öte bir samimiyettir bu. Eskiden süslü püslü olan her şey burada kirlenir. Son örtü kapatılmıştır. Lağım, bir kinikçidir. Her şeyi anlatır o.

Pislikteki bu içtenlikten hoşlanırsınız, ruhunuzu dinlendirir. İnsan bütün ömrü süresince, hükümet kararlarının gerekçelerine, yeminlere, siyaset felsefesine, adalete, meslek ahlakına, katılıklara, ayartılamaz yargıçların takındıkları azametli tavırları seyretmeye katlandıktan sonra bir lağıma girdiğinde, hepsine

uygun olan balçığı seyredince avunmaya başlar.

Bunun aynı zamanda öğretici bir yanı da vardır: Az önce söylediğimiz gibi, tarih lağımdan geçer. Saint-Barthélemy’ler orada, taşların arasından damla damla sızarlar. Önemli soykırımlar, siyasal ve dinsel boğazlaşmalar hep çağdaşlığın yeraltındaki bu bölümünden geçer, cesetlerini de oraya sürükleyerek. Düşününün gözünde, eski katiller oradadır; tiksindirici alacakaranlık diz çökmüş, kefenlerinin bir ucunu önlük olarak kullanarak, yaptıkları işi silerler hazin hazin. XI. Louis Tristan’la, I. François de Duprat ile oradadır; Louvois da, Letellier de orada, Hébert’le Maillard oradadır; taşları kazıyarak, yaptıklarının izini örtmeye uğraşarak. Bu hayallerin süpürge sesleri duyulur kubbelerin altında. Köşelerdeki kızılımtırak parıltılar, kanlı ellerin yıkanmış olduğu korkunç sudan yansımaktadır.

Toplumbilimciler bu karanlıklara girmelidir. Buralar, onların laboratuvarlarının bir bölümüdür. Felsefe, düşüncenin mikroskobudur. Her şey ondan kaçmak ister, ama hiçbir şey kurtulamaz. Çetrefil yollara kaçmak boşunadır. Çetrefil yollara sapan insan hangi yüzünü gösterir; utanılası yüzünü. Felsefe dürüst bakışlarıyla kötülüğü defeder, uzaklara kaçmasına izin vermez. Silinip kaybolan, küçülüp yok olan her şeyi tanır. Paçavradan saltanat hırkasını, bez parçasından da kadını yeniden oluşturur. Çirkefle kenti yeniden kurar; balçıkla gelenekleri yeniden yaratır. Kırık parçalarından bile antika çanağı, testiye bilir. Judengasse Yahudiliği’nin Ghetto Yahudiliği’nden farkını, bir yazı derisinin üzerindeki tırnak izinden bulur. Geriye kalanlardan; iyinin, kötünün, yapayın, doğrunun, sarayın kan lekesiyle, mağaranın mürekkep lekesinin, genelevin yağ damlasının, katlanılan eziyetlerin, hoş karşılanan dürtülerin, kusulan sefaletlerin, kişilerin boyun eğerek edindikleri kırıksıklıkların, ruhlarının kabalıkları yüzünden sürüklendikleri namussuzlukların, Roma hamallarının ceketlerinin üzerinde Messalina’nın dirsek vuruşları izlerinin neler olduğunu anlar.

3. Bruneseau

Ortaçağda Paris lağını efsaneleşmişti. XVI. yüzyılda II. Henri orada, başarısızlığa uğrayan bir araştırma yaptırdı. Mercier’nin tanıklığına göre, bundan yüzyıl önce bu çirkef çukuru kendi haline bırakılmıştı. İsteddiği kalıba giriyordu.

Kavgalara, kararsızlıklara, bilinçsizliklere bırakılan o eski Paris işte böyleydi ve uzun zaman böyle kaldı. Daha sonra 1789, kentlerin nasıl bilinçlendiğini gösterdi; ama o güzelim eski zamanlarda başkent pek akıllı değildi; işlerini ne somut ne de soyut anlamda sürdürebiliyordu, pisliği temizlemesini bilmediği gibi, kötülükleri de temizleyemiyordu. Bunu engelleyebilmesi için gereken her

şey bir sorun oldu. Örneğin lağım, hiçbir plana uymazdı. Bu çöplükte yönünü bulmak güçtü, tıpkı kentte insanların birbirini anlamasının güçlüğü gibi; yukarıda anlaşmazlık, aşağıda içinden çıkılmazlık; dillerin karışıklığı altında, mahzenlerin karışıklığı; Babil'e eklenen dolambaçlı yollar.

Ara sıra Paris lağımı taşmaya kalkışır; sanki öfkelenmişti bu değeri anlaşılmayan Nil. İğrenç şey, ama lağım suları ortalığı basardı. Zaman zaman çağdaşlığın midesi bozulur, kusmuk gerisingeriye kentin gırtlığına akar, her yanı kendi çamurunun tadı kaplardı. Lağım la vicdan azabının bu benzeşmesinde bir hayır vardı; bunlar bir uyarıydı, ama yeterince değerlendirilmesi beklenemezdi. Kent, pisliğin bu densizliğine öfkelenir, geri dönmesini kabul etmezdi. Onu çıkmamacasına defedin!

1802 lağım baskını, seksen yaşındaki Parislilerin anılarında tazeliğini yitirmemiştir. XIV. Louis heykelinin bulunduğu Victoires Meydanı'na haç şeklinde yayılan balçık, Champs-Élysée'deki bir iki lağım ağzından Saint-Honoré Caddesi'ne; Saint-Florentin lağımından Saint-Florentin Sokağı'na; Sonnerie lağımından Pierre-à-Poisson Sokağı'na; Chemin-Vert lağımından Popincourt Sokağı'na; Lappe Sokağı'ndaki lağımından Roquette Sokağı'na girdi, Champs-Élysée'de caddenin taş oluklarını iki karış kalınlığında kapladı; güneyde Seine Irmağı'nın ağzını aksi yöne çevirerek Mazarin Caddesi'ne, Échaudé Caddesi'ne, Marais Caddesi'ne daldı. Yüz dokuz metre uzunlukta bir yeri kaplamakla birlikte, tam da eskiden Recine'in oturduğu evin birkaç adım berisinde durdu, sanki kraldan çok, XVII. yüzyıl ozanına saygı gösteriyordu. En yüksek düzeye Saint-Pierre Caddesi'nde erişti; orada, oluk ağzından taşların üç ayak yukarısına kadar yükseldi, en geniş alana da Saint-Sabin Caddesi'nde erişti, iki yüz otuz sekiz metre uzunluğunda yayıldı.

Bu yüzyıl başlarında da Paris lağımı hâlâ sırrını koruyordu. Çamurun hiçbir zaman iyi bir günü yoktur, ama burada dehşete kadar varabiliyor ve Paris, altındaki korkunç mahzenin varlığını, belli belirsiz de olsa biliyordu. Thebai'de, içinde beş metre boyunda kırkayakların kaynaştığı bir bataklık varmış, Béhémouth'un banyo yapabileceği türden korkunç bir bataklık; Paris lağımına da, sözü edilen bu bataklık gibi bakılıyordu. Lağımçıların çizmeleri, bilinen birtakım noktalardan öteye gidemezdi. Hiç de uzak olmayan çağlarda, üzerinde Sainte-Foix'la, Créqui Markisi'nin dostluk kurdukları çöp arabalarının doğrudan doğruya lağıma boşaltıldığı bilinirdi. Temizlik işi yağmurlara emanet edilmişti; o da temizlemekten çok, yolları tıkıyordu. Roma, çirkef kuyusuna, biraz şiirsel bir havayla 'Gemoniae' adını vermişti, Paris ise kendisinininkine 'Pis Kokulu Delik' adını vererek hakaret etmişti. Bilimle boşınanç dehşet konusunda ortak nokta

bulmuşlardı. Pis kokulu delik, hem sağlık, hem de efsane açısından iğrençti. Hayalet, Mouffetard lağıminın pis kokulu kemerinin altında göründü, Marmousetlerin cesetleri Barillierie lağımina atılmıştı. Fagon, 1685 yılındaki o korkunç hummanın nedeni olarak, Saint-Louis Caddesi'nde 'Messenger Galant' levhasının hemen hemen tam karşısında 1833'e kadar açık kalan büyük bir boşluğu, Marais lağıminın ağzını gösterir. Mortellerie Sokağı'ndaki lağım ağzı, oradan çıkan pisliklerle ünlüdür; o uğursuz sokakta, bir sıra dişi andıran sivri uçlu demir parmaklıklarıyla bu lağım ağzı, cehennemdeki alevleri insanların üstüne doğru püskürten bir ejderha ağzını andırıyordu. Paris'in bu bulaşık çukuru, halkın düşgücüyle, iğrenç ve bilinmez bir sonsuzlukla süsleniyordu. Lağımın ucu bucağı yoktu, burası eşkıya yatağıydı. Bu pis yaralı yerleri deşmek de polisin aklının ucundan geçmiyordu. Bu bilinmezliği deşmek, bu karanlığı iskandillemek, bu uçurumu keşfe kalkışmak. Böyle bir şey yapmaya kim cesaret edebilirdi ki? Bu dehşet verici bir şeydi. Sonunda biri ortaya çıktı. Çirkef kuyusunun Kristof Kolomb'u kendini gösterdi.

1805 yılında bir gün, imparatorun Paris'e yaptığı ender ziyaretlerden birinde, İçişleri Bakanı –Decrès ya da Cr te adında biri– efendisinin huzuruna kabul edildi. Büyük cumhuriyetin, yüce imparatorluğun o muhteşem askerlerinin kılıç şakırtıları işitilmekteydi. Carrousel'de, Napol on'un kapısında büyük bir kahramanlar kalabalığı vardı: Rhin'den, Escaut'dan, Adige'den, Nil'den gelenler, Joubert'in, Desaix'nin, Marceau'nun, Hoche'un, Kl ber'in arkadaşları; Fleurus'un baloncu askerleri, Mainz'in humbaracıları, Cenova'nın köprücü askerleri, piramitlerin seyrettiğı hafif süvariler, Jenot'nun g llelerinin serpintilerine uğrayan topçular, Zuyderz e'de demir atmış donanmayı baskınla ele geçirmiş olan zırhlı askerler. Kimisi Bonaparte'la Lodi Köprüsü'ne, kimisi de Murat'yla Mantoue Boğazı'na gitmişti; kalanlar da Montebello hendeklerine Lannes'dan önce gelmişlerdi. O  ağın bütün ordusu orada, Tuileries Sarayı'nın avlusundaydı; ya bir takımla ya da mangayla temsil ediliyorlar, dinlenmekte olan Napol on'u koruyorlardı. Bu dönem, Büyük Ordu'nun arkasında Marengo'nun, önünde Austerlitz'in bulunduğı o en parlak dönemdi. İçişleri Bakanı, Napol on'a, “Yüce kralım,” diyordu, “d n imparatorluğumuzun en korkusuz adamını gördüm.” Napol on, birdenbire, “Kim bu adam?” diye sordu, “yaptığı iş nedir?”

“Bir şey yapmak istiyor.”

“Ne yapmak istiyor?”

“Paris lağımlarını dolaşmak.”

Gerçekten de böyle bir adam vardı ve adı da Bruneseau'ydu.

4. Bilinmeyen Ayrıntılar

Lağımın gezildi. Bu müthiş bir yolculuk oldu; vebaya ve havasızlığa karşı bir gece savaşı, aynı zamanda bir keşif seferi oldu. Daha bundan birkaç yıl öncesine kadar, bu yolculuğa katılanlardan bugün sağ kalan biri –o dönemde çok genç olan akıllı bir işçi– çok ilgi çekici şeyler anlatıyordu. Bruneseau, bu anlatılanları, Polis Müdürü'ne verdiği rapora, resmi yazıya uygun görmediği için koymamış.

O dönemde mikroplara karşı kullanılan ilaçlar oldukça ilkel. Bruneseau yeraltı şebekesinin ilk bölümlerini geçer geçmez, yanındaki yirmi işçiden sekizi daha öteye gitmek istemediler. Yapılacak iş oldukça karışıktı: Bu gezinti, temizlik yapılmasını gerektiriyordu, dolaşılan yerler hem temizlenecek hem de ölçülecekti; su yollarının giriş yerlerini bulmak, ızgaraları saymak, anayoldan ayrılan kolları uzun uzun yazmak, kavşak noktalarındaki akıntıları belirtmek, birçok bölgeden her birinin sınırlarını çizmek, ana lağıma eklenen yan lağımını iskanillemek, lağım ve kubbelerinin, hem ızgaraların başlangıcında hem de bitiminde yüksekliğini, genişliğini ölçmek, su yolları girişlerinin lağım kanal tabanına ve sokak düzeyine olan uzaklıklarını bildirmek gerekiyordu. Büyük güçlüklerle yol alınıyordu. Birçok yerde merdivenlerin üç ayak derinliğinde batağa gömüldüğü oluyordu. El fenerleri pis havada can çekişiyordu. Arada sırada bayılmalar oluyordu. Bazı noktalarda da uçurumlar vardı. Zemin çökmüş, döşeme taşları ortaya çıkmıştı, lağım tam bir dipsiz kuyu görünümündeydi. Ayak basacak yer bulmak imkânsızdı. Birdenbire bir adam kayboldu, adamı büyük zorluklarla kurtardılar. Fourcroy'nın öğütlerine uyarak, yer yer buldukları temiz sayılabilecek köşelerde, büyük kafesler içinde, reçineye batırılmış üstüğü yakıyorlardı. Duvarlarda zaman zaman şekilsiz kabarıklıklara rastlıyorlardı, insan bunları ur sanabilirdi. Bu havasız yerde taşlar bile hasta gibi görünüyordu.

Bruneseau akıntının başından kavşağa doğru ilerlemeye başladı. Grand-Hurleur'ün iki su borusunun olduğu noktada, çıkıntı gibi duran bir taşın üzerinde 1550 tarihini okudu. Bu taş, II. Henri tarafından Paris yeraltı yollarını dolaşmakla görevlendirilen Philibert Delorme'un durduğu yeri gösteriyordu. XV. yüzyılın lağımında bıraktığı bir damgaydı bu taş. Bruneseau, XVII. yüzyıl işçiliğine 1600-1650 yılları arasında kubbeleri yapılan Ponceau kanalı ile, Vieille-du-Temple Caddesi'ndeki kanalda rastladı; anayolun batısında, duvarı ve kubbesi 1740'ta örülen kesimde de XVIII. yüzyıl işçiliğini buldu. Bu iki kubbe, hele 1740'ta yapılan yenisi, 1412'de örülen çevre lağım duvarlarından daha harap durumdaydı ve çatlıktı. Bu tarihte Ménilmontant Irmağı'nın temiz suları,

Paris'in ana lağıını mertebesine yükselmişti; bir köylünün kralın baş uşağı olmasına benzer bir yükseliş, Gros-Jean'ın, Lebel olması gibi bir şey.

Sağda solda, özellikle de Adliye Sarayı'nın altında, lağıının içine kadar uzanan eski zindan hücrelerini buldular: İğrenç ölüm hücreleri. Bu hücrelerden birinde, demir bir halka gördüler. Tümü duvar örölerek kapatıldı. Rastladıkları bazı şeyler pek garipti; örneğin bu arada, 1800'de Hayvanat Bahçesi'nden kaybolan orangutanın iskeleti bulundu. Hiç şüphesiz XVII. yüzyılın son yılında Bernardins Sokağı'nda görüldüğü anlatılan şeytanın kayboluşuyla ilgiliydi. Zavallı şeytan sonunda lağıın sularında boğulmuştu.

Arche-Marion'a ulaşan kemerli uzun geçitte, ustasını bile hayran bırakacak kadar mükemmel ve iyi korunmuş bir paçavracı küfesi bulundu. Artık lağıımcıların korkusuzca karıştırmaya alıştıkları balçığın her tarafında bir yığın değerli eşya, altın, gümüş, süs eşyası, değerli taşlar, paralar vardı. Bir dev, bu balçığı bir süzgeçten geçirebilse, yüzyıllardan beri birikmiş bir servetin sahibi olurdu. Temple Sokağı ile Sainte-Avoys Sokağı'nın ayrıldığı noktada garip bir Protestan madalyası bulundu; madalyanın bir yüzünde başında kardinal şapkası bulunan bir domuz, diğer yüzünde de başında papalık tacı bulunan bir kurt...

En şaşırtıcı şeyle ana lağıının giriş yerinde karşılaştılar. Bugün sadece rezeleri kalmış olan parmaklık, eskiden burasının kapatıldığını gösteriyordu. Bu rezelerden birinde, geçerken oraya takıldığı şüphe götürmez pis bir paçavra sallanıyordu, karanlıkta yüzüyor, gittikçe de yırtılıyordu. Bruneseau, el fenerini yaklaştırarak paçavrayı inceledi. Çok ince bir patiska parçasıydı; en sağlam kalabilmiş köşesinde okunabilen yedi harfin –LAVBESP harflerinin– üzerine işlenmiş bir asalet tacından artakalanlar görülebiliyordu. Bu bir marki tacıydı ve o yedi harf de Laubespine anlamına geliyordu. Gözlerinin önündeki şey, anlaşıldı ki Marat'nın kefeninden bir parçaydı. Marat'nın gençliğinde aşk maceraları olmuştu. Olay, Artois Kontu'nun yanında has ahırların veterineri olarak bulunduğu günlerde geçer. Soylu bir hanımla yaşadığı, tarihe geçen bu aşktan kendisine bir anı olarak ancak sözü geçen yatak çarşafı kalmıştı. Öldüğünde de, onu, evinde bulunan en iyi cins kumaş olan bu çarşaf parçasıyla kefenlemişlerdi. İhtiyar kadınlar, şu 'halkın dostu' zavallıyı, gömülmek üzere, şehvet izleriyle dolu çarşafa sarmışlardı.

Bruneseau pek ilgilenmedi, geçti gitti. Paçavrayı buldukları yerde bıraktılar, tümüyle yok etmediler. Bu, aşığılamak mı, yoksa saygı mıydı acaba? Marat her ikisini de hak etmişti. Sonra, kader, orada insanın dokunmaya çekineceği biçimde izini bırakmıştı. Zaten öbür dünyaya ait bulguları, kendi seçtikleri yerde bırakmak en doğrusudur. Kısacası, buluntu ilginçti; bir markiz onun içinde

uyumuş, Marat ise orada çürümüş; aynı bez Panthéon'u geçerek, lağım farelerine kadar ulaşmıştı. Vaktiyle Watteau'nun bütün kıvrımlarını büyük bir zevkle çizebileceği bu yatak odası kumaşı, en sonunda Dante'nin sabit bakışlarına layık olacak bir duruma gelmişti.

Paris'in yeraltı çöplüğünü bir uçtan bir uca dolaşmak 1805'ten 1812'ye kadar tam yedi yıl sürdü. Bu gezinti sırasında Bruneseau, önemli işleri saptıyor, çalışmaları yönetiyor, hatta sonuçlandırıyor: 1808'de Ponceau ızgarasını alçalttı; 1809'da da lağımı, yeni hatlar açtırarak, Saint-Denis Caddesi'nin altından Innocent çeşmesine kadar büyüttü. 1810'da Froidmanteau Sokağı'nın, Salpêtière'in altına kadar olan bölümü, 1811'de Neuve-de-Petits-Pères, Mail, Écharpe sokaklarının, Royale Meydanı'nın, 1812'de Paix Sokağı'nın, Antin yolunun altları da lağım şebekesinin uzantıları haline geldiler. Bu işleri yaparken bütün ağı dezenfekte ettiriyor, temizletiyordu. İkinci yıldan sonra ise yanına yardımcı olarak damadı Nargaud'yu almıştı.

Böylece, bu yüzyılın başında eski toplum, lağımını süsleyerek astarını temizlemiş oldu. Hiç olmazsa bir parça olsun ayıklanmıştı.

Çatlak taşları sökülmiş şekilsiz çukurlarla dolu anlamsız engebeler ve garip dirsekler, pis kokulu, vahşi, yabani dehliz, döşemeler yara bere içinde, duvarlar ise delik deşik, korkunç, karanlık bir dehliz... İşte Paris'in eski lağımı geçmişte böyleydi. Her yöne ayrılan kollar, birbirini kesen hendekler, ana borudan ayrılan küçük hatlar, birleşen yollar, bağırsaklar, çıkmaz sokaklar, güherçileli kubbeler, pis kokulu çukurlar, çeperlerde balgamlı sızıntılar, tavanlardan düşen damlalar, uçsuz bucaksız karanlık. Babil'in sindirim aygıtına benzeyen o yeraltı mezarının verdiği ürküntüyü verebilecek başka hiçbir şey bulamayız; bir çukur, bir mağara, sokaklarda açılmış bir uçurum, dev bir köstebeğin açtığı bir yuvadır bu; insan orada, karanlıklar arasında, zamanında bir görkem belirtisi olan çöplüğün içinden geçmiş olduğu söylenen kocaman kör bir köstebeğin dolaştığını görür gibi olur; hâlâ işe yarayan eski bir yuvadır burası.

Tekrar ediyoruz; bu, eski dönemin lağımıydı.

5. Çağdaş İlerlemeler

Bugün artık lağım temiz, soğuk ve kusursuzdur. İngiltere'de 'saygıdeğer' kelimesinin verdiği anlamı taşır. Ağırbaşlıdır, kurşuniye yakın bir rengi vardır, adeta iki dirhem bir çekirdek sayılabilecek şekilde çekidüzen verilmiştir. Bir müteahhidin Danıştay üyeliğine seçilmesine benzer. İçerisi oldukça iyidir. Balçık usludur. İlk bakışta, 'halkın kralını sevdiği' o eski dönemlerdeki gibi, hükümdarlarla prenslerin kaçmasına yarayan yeraltı geçitlerine benzetilebilir.

Bugünkü lağım güzeldir, saf bir görünümü vardır; şiirden kovulup da mimariye sığınmışa benzeyen klasik on iki heceli ölçü, bu uzun, esrarlı, beyazımsı kubbenin her taşına sinmiş gibidir; her savak bir kemerdir; Rivoli Caddesi'nin bir benzerini bu çirkef çukurunda görmek mümkündür. Zaten, büyük bir kentin gübre hendeği, geometrik formların tam yerine oturduğu yerlerdir. Orada her şey en kısa yola bağlanmalıdır. Bugün lağım, artık bir yere kadar resmi bir görünüm almıştır. Bazen kendisinin konu edildiği polis raporları bile, artık ona saygısızlık yapmıyor. Resmi dilde tarif edildiği kelimeler ağırbaşlıdır. Eskiden 'lağım' denilen şeye şimdi 'galeri' diyorlar; 'delik' denen şeyin adı şimdi 'baca' olarak geçiyor. Villon bile eski yedek barınağını görse, şimdi tanıyamaz. Bu mahzen şebekesinin bilinmeyen çağlardan beri orada olan kemirgen halkı, her zamankinden çok daha kalabalıktır. Arada sırada bir fare, bir kocamış asker, kafasını lağımın penceresinden uzatır, Parislileri süzer; ama, bu yeraltı sarayından hoşnut olan o zararlı hayvan bile şimdi evcilleşmekte ve bu çirkef çukurunun eski vahşiliğinden pek bir şey kalmamakta. Eski dönemde lağımı kirleten yağmur, şimdi temizliyor. Yine de pek güvenmemek gerekir. Orada hâlâ mikroplu pis bir hava vardır. Kusursuz bir ikiyüzlülük hüküm sürer. Polis müdürlüğü ve sağlık müdürlüğü ellerinden geleni yaptılar. Ama lağım, bütün temizlik yöntemlerine rağmen, Tartuffe'ün, suçunu itiraf ettikten sonraki durumuna benzer; belli belirsiz, şüpheli bir koku yaymaktadır.

Her şeye rağmen, itiraf edelim ki, temizliğin, lağımın uygarlığa bir saygı göstermesi olduğunu söyleyebilir, Tartuffe'ün vicdanını Augias'ın ahırına¹¹⁰ tercih eder ve böylece de Paris'in lağımının adam edildiğini kabul edebiliriz.

Bu, sadece bir ilerleme değil, bundan daha da fazlası, bir değişmedir. Eski lağımın bugünkü haline gelmesi bir devrimdir. Bu devrimi kim yaptı? Hiç kimsenin hatırlayamadığı ve bizim şimdi adını açıkladığımız adam: Bruneseau.

6. Gelecekteki İlerlemeler

Paris lağımının ortaya çıkması hiç de küçük bir iş değildi. Son on yüzyıl boyunca, tıpkı Paris'i bitiremedikleri gibi, bunun da üzerinde çalıştılar ama bitiremediler. Gerçekten de lağım, Paris'in gelişmesinden etkileniyordu. Yerüstündeki kent büyüdükçe, yeraltında da bin kollu ahtapot gibi bir şey büyüyor. Kente yeni açılan her sokağa lağım da bir kol uzatır. Eski krallık döneminde ancak yirmi üç bin üç yüz metre lağım yapılabildiği, 1 Ocak 1806'da Paris'te varılan nokta buydu. Biraz ileride yine sözünü edeceğimiz bu dönemden sonra çalışmalar büyük bir gayretle başladı ve devam etti. Şu rakamların garipliğine bakın: Napoléon dört bin sekiz yüz metre, XVIII. Louis

beş bin yedi yüz dokuz metre, X. Charles on bin yirmi metre, 1848 Cumhuriyeti yirmi üç bin üç yüz seksen bir metre ve şimdiki yönetim yetmiş bin üç yüz seksen bir metre lağıcı yaptırdı; hepsinin toplamı iki yüz yirmi altı bin altı yüz on metre tutuyor. Paris'in muazzam bağıracağı. Hiç durmadan çalışan, sırlarla dolu ağ, sonsuz bir yapı.

Görüldüğü üzere, Paris'in yeraltı dehlizleri şimdi, yüzyılın başına göre on kat daha büyüktür. Lağıcı, oldukça mükemmel olan bugünkü durumuna getirebilmek için ne kadar sabır ve çaba gerektiğini düşünmek bile kolay değildir. 1806'dan önce açılan yirmi beş kilometrelik lağıcı, eski krallık yönetimiyle, XVIII. yüzyılın son on yılında yönetimde olan devrim belediyesi tarafından büyük güçlüklerle açılmıştı.

Çalışmanın ilerlemesini engelleyen bir yığın etken vardı; toprağın cinsiyle ilgili engeller bir yana, Paris'in emekçi halkının önyargıları da işe sekte vuruyordu. Paris toprağının, kazmaya, çapaya, iskandile, insan eline şaşılacak derecede karşı gelen bir yapısı vardır, kent çok sert bir zemine oturmuştur. Paris denen o olağanüstü tarihsel yapının oturduğu o jeolojik yapıyı oymak ve içine girmek kadar zor bir şey olamaz; çalışma şu ya da bu şekilde başlayıp, bu balçıklı tabakaya gelindiğinde yeraltında direnmeler, engeller artar. Erimiş halde bulunan kil tabakası, su kaynakları, sert kayalar, konuyla ilgilenen bilim dalının 'hardal' adını verdiği yumuşak ve derin balçık yapı, bu engellerin başlıcalarıdır; ince lüleci çamuru damarları ve şistli katmanlarla birlikte... Âdem'den önceki okyanuslara eklenmiş istiridye kabuklarından oluşan tabakalarla kireçli katmanların birbirleri üzerine yerleşerek oluşturdukları bu topraklarda sivri kazmalar pek zor ilerler. Bazen, yapılmakta olan bir kubbeyi bir dere alır götürür, işçiler selin ortasında kalır; ya da içinde kireç bulunan bir balçık akıntısı ortaya çıkar ve bir çağlayan hızıyla saldırarak, en kalın destek direklerini bile cam gibi kırar atar.

Bir başka olay da pek yakınlarda Villette'te oldu; kanalı boşaltmadan ve seferleri kaldırmadan ana lağıcı Saint-Martin kanalının altından geçirmek gerektiğinde, kanalın dibinde bir çatlak oluştu ve her tarafı sular kapladı, suyun gücü, yeraltı şantiyesinin ve pompaların gücünün çok üstündeydi; bir dalgıç çatlağın nedenini araştırmakla görevlendirildi; büyük havuzun dar liman ağzında oluşan çatlağın kapatılması ise büyük güçlüklerle gerçekleşti. Başka yerlerde, Seine yakınlarında, hatta ırmaktan epeyce uzakta, örneğin Belleville'de, Grande-Rue'de, Lumière Geçidi'nde, insanın içine gömülüp göz göre göre kaybolduğu dipsiz kumlara rastlanır. Bir de, pis kokulardan boğulmalar, yıkıntılar altında kalmalar, birdenbire oluşuveren çökmeler ve işçileri yavaş yavaş saran tifüs...

Bugün ustabaşı Monnot ölmüş bulunuyor. Monnot, on metre derinlikte, Ourcq ana su borusunu da içine alan hendek şeklindeki Clichy galerisini açtı; genellikle pis kokulu olan yıkıntılar arasında çalışarak, kazıklar, lağım payandaları hazırladı ve Seine’e kadar uzayan Hôpital Caddesi’ndeki Bièvre kubbesini yaptı; Paris’i, Montmartre’dan gelen sel sularından korumak amacıyla, Martyrs kapısı yakınındaki bu dokuz hektarlık durgun göle akıntı verdi; Blanche kapısından Aubervilliers yoluna kadar uzayan lağım hattını, dört ay gece gündüz çalışarak on bir metre derinlikte döşedi; şimdiye kadar görülmemiş bir şey uygulayarak, Barre-du-Bec Caddesi’nde, hendek yapmadan, yerin altı metre altına bir lağım yaptı.

Bugün, Mimar Duleau da ölmüş bulunuyor. Duleau, Traversière-Saint-Antoine Caddesi’yle Lourcine Caddesi arasındaki üç bin metrelik lağımın üzerine, kentin bir noktasında bir kubbe yaptı. Censier-Mouffetard kavşağını yağmur sellerinden kurtarmak için Arbalète’in ana boruya bağlanmasını sağladı; kaygan kumların içine atılan temeller ve betonlar üzerine Saint-Georges lağımını kurdu; Notre-Dame-de-Nazareth kolundaki olağanüstü büyük ızgaranın alçaltılması işini yönetti. Bu kahramanlıklar, resmen bildirilmedi; oysa ki bunlar, savaş alanlarındaki budalaca boğazlaşmaların çok daha üstünde, yararlı şeylerdir.

1832’de Paris lağım şebekesi, bugünkü durumundan çok uzaktı. Bruneseau’nun başlama işaretini vermesine rağmen, sonraki büyük şebekenin ortaya çıkması için koleranın baş göstermesi gerekmişti. Söylesek şaşarsınız; kentin dışını çepeçevre saran, Venedik’te olduğu gibi Büyük Kanal diye adlandırılan lağımın bir bölümü Gourdes Caddesi’nde üstü açık, pis kokular yayan durgun bir göl görünümündeydi. Bu ayıbın örtülmesi için gereken iki yüz altmış altı bin seksen frank altı santim, ancak 1823 yılında bulunabildi. Savakları, aygıtları, çukurları, yan kollarıyla, Combat, Cunette, Saint-Mandé’deki üç kuyu ancak 1836’da tamamlanabildi. Paris’in iç yolları yeniden yapıldı ve belirttiğimiz gibi, bir çeyrek yüzyıl içinde on kat büyüdü.

Otuz yıl önceki 5-6 Haziran ayaklanması sırasında, birçok yerde hâlâ eski lağımlar vardı. Bugün hafif bombeli yolların büyük bir kısmı, o dönemde yer yer delik deşik şoselerdi. Genellikle bir caddenin ya da kavşağın ulaştığı eğimli noktalarda, gelip geçenlerin ayakları altında parlak bir hale gelen, kalın demir parmaklıklı, geniş dört köşe ızgaralar görülür, arabalar için tehlikeli ve kaygan olan bu ızgaralar zaman zaman atların düşmesine neden olurdu. Yollar ve Köprüler İdaresi’nce kullanılan resmi dilde, bu eğimli noktalardaki ızgaraların, ‘ters oluk’ gibi anlamlı bir adı vardı. 1832’de birçok caddede, Étoile, Saint-Louis, Temple, Vieille-du-Temple, Notre-Dame-du-Nazareth, Folie Méricourt

caddelerinde, Fleurs rıhtım caddesinde, Petit-Musc, Normandie, Pont-aux-Biches, Marais, Notre-Dame-des-Victoires caddelerinde, Saint-Martin Mahallesi'nde, Montmartre Mahallesi'nde, Grange-Batelière Caddesi'nde, Champs-Élysées'de, Jacob Caddesi'nde, Tournon Caddesi'nde bu eski gotik yapılu kuyu, çekinmeden, ağzı açık bekliyordu. Bunlar, ara sıra çevresi binek taşlarıyla örülü, şahane bir umarsızlıkla yerleşmiş büyük boşluklar şeklindeydi.

1806'da Paris'in lağım sayısı, 1663 Mayıs'ındaki kayıtlara tıpatıp uyuyordu; beş bin üç yüz yirmi sekiz kulaç. 1 Ocak 1832'de ulaşılan kırk bin üç yüz metre, Bruneseau'dan sonra gerçekleşenlerdi. 1806-1831 yılları arasında yılda ortalama yedi yüz elli metre lağım yapılmıştır; o zamandan beri de her yıl sekiz bin, hatta on bin metre, beton temeller üzerinde su kireci karışımıyla tahta galerilerden oluşan sistem yapıldı. Bugünkü Paris lağımı, iki yüz yirmi altı bin yüz on metre büyüklüğüyle, metresi iki yüz franktan kırk sekiz milyon eder.

Baştan beri söz ettiğimiz ekonomik gelişmelerin yanı sıra, çok büyük bir yapı oluşturan Paris lağımları, oldukça önemli sağlık sorunlarıyla da iç içedir.

Paris iki tabaka arasında yer alır: Bir su tabakası, bir de hava tabakası. Oldukça derinde yer alan, ama yine de iki defa delinerek yoklanan su yatağı, tebeşir ve jura kireci arasında, yeşil kumlu taş tabakasından oluşmuştur. Bu tabaka, yüz yirmi beş kilometre yarıçapında bir daire içinde yer alır. Toprak katmanları arasından sızan bir yığın ırmak ve dere suları orada birikir. Grenelle kuyusundan içilecek bir bardak suyun içine Seine, Marne, Yonne, Oise, Aisne, Cher, Vienne, Loire ırmakları karışmıştır. Önce gökten, sonra da topraktan gelen su tabakası sağlığa uygundur. Ancak hava tabakasında aynı şeyden söz edemeyiz. Lağımın bütün pis kokuları, buharları, şehrin soluduğu havaya karışır. Bilimsel açıdan şu tespit edilmiştir ki, bir gübreliliğin üzerinde solunan hava, Paris'te alınan havadan çok daha temizdir. Gelişme sağlandıkça, belirli bir sürenin sonunda, değişik yöntemlerle berraklık elde edilebildiği zaman, havayı temizlemek için su tabakasından yararlanılacak; yani lağım yıkanabilecektir. Bilindiği gibi, lağımın yıkanması, toprağın balçıkla temizlenmesi, yani gübrenin kırlara, tarlalara aktarılması demektir. Bu kadar basit olmasına rağmen bu olay yapıldığında tüm ülkelerde yoksulluğun azalmasını, sağlığın düzelmesini sağlayacaktır. İçinde yaşadığımız şu dönemde, Louvre bu vebalı pisliğin hareket noktası olarak kabul edilirse, Paris'te hastalıklar iki yüz elli kilometrelik bir alana yayılır.

On yüzyıldan beri lağım, Paris'in hastalığıdır denilebilir. Kentin kanına işlemiş bir kötülük. Halkın içgüdüğü burada hiç yanılmamıştır.

Bu lağımcılık işi, eskiden tehlikeli ve tiksinti verici bir işti, tıpkı mezbaha

işçiliği gibi. Bir duvarcı, ancak çok yüksek bir ücret karşılığında bu pis kokulu yere inmeye razı oluyordu; kuyucu, merdivenini oraya indirmeye çekinirdi; “lağıma girmek, mezara girmektir” deyimi benimsenmişti. Söylediğimiz gibi, bu muazzam bataklık üzerine birçok iğrenç söylentiler yayılırdı; hem yeryüzündeki evrimler hem de insanların yaptıkları devrimlerin izlerini taşıyan ürkütücü bir bataklıktı; öyle ki, Tufan’dan kalma istiridye kabuklarından Marat’nın paavrasına kadar bütün değişimin izlerini burada bulmak mümkündü.

ÜÇÜNCÜ KİTAP ÇAMUR AMA RUH

1. Lağım ve Beklenmedik Olaylar

Jean Valjean, Paris lağımındaydı. Paris’le deniz arasındaki benzerliklerden biri daha: Burada da dalan biri boğulabilir.

Bu değişme rastlanır cinsten bir şey değildi: Jean Valjean kentin göbeğinde, kentten ayrılmıştı; hem de kaşla göz arasında, bir kapağın açılıp kapanma süreci içinde, gün ışığından zifiri karanlığa, öğle zamanından gece yarısına, gürültüden sessizliğe, gök gürültüsünden mezar dinginliğine, sonsuz bir tehlikeden mutlak bir güvenliğe geçmişti; Polonceau Caddesi’nde daha önce hiç görülmemiş bir olayla.

Birdenbire bir karanlığa düşüş; Paris’in yeraltı zindanında kaybolma; ölümün kol gezdiği bu sokaktan, hayat izleri taşıyan bir mezara geçiş. Oldukça garip bir dakikaydı bu. Birkaç saniye duraksadı, şaşkın şaşkın çevreyi dinliyordu. Kurtuluşun kapağı, altında birdenbire açılıvermiş, Tanrı’nın merhameti adeta hile yaparak onu kurtarmıştı; kaderin hoş tuzakları!

Yaralıda hiçbir kıpırdama yoktu. Jean Valjean, bulunduğu çukurda taşıdığı şeyin canlı mı, ölü mü olduğunu bilmiyordu.

İlk hissettiği şey, ani bir körleşmeydi, birdenbire hiçbir şey göremez oldu. Bunu bir anlık sağırlaşma izledi. Hiçbir şey işitmiyordu. Birkaç adım üstündeki şiddetli boğazlaşmanın gürültüsünü, söz ettiğimiz toprağın kalınlığı engelliyor, ona ancak çok hafif, belli belirsiz, derinden gelen bir uğultu gibi geliyordu. Sadece ayağını bastığı zeminin sağlam olduğunu anlamıştı, o kadar; ayrıca bu da onun için yeterliydi. Önce bir kolunu, sonra ötekini uzattı, duvarı her iki yandan da hissetti, böylece geçidin oldukça dar olduğunu anladı; ayağı kaydı, zeminin taşları ıslaktı. Bir delik, çukur ya da uçurum bulunabileceğinden korkarak bir ayağını ihtiyatla ileri attı; taş döşeme devam ediyordu. Kokulu bir esinti de nerede olduğunu haber verdi.

Körlüğü birkaç dakika sürdü, artık çevresini görebiliyordu. İçeri süzülüşü delikten çok az ışık sızıyordu. Gözleri mahzene alıştı, bir şeyler fark edebiliyordu. İçine saklandığı koridor –bulunduğu yeri hiçbir kelime bundan daha iyi anlatamaz– arkada duvarla örülüydü. Kendi dilinde ‘ana borudan ayrılan kol’ diye adlandırılan o çıkmaz sokaklardan birindeydi. Önünde başka bir karanlık duvar daha vardı. Yukarıdaki delikten sızan ışık Jean Valjean’ın bulunduğu yerin on on iki adım ötesinde bitiyor, birkaç metrelik bir uzaklıkta

donuk bir beyazlık yatıyor, onun ötesinde karanlık artıyordu. Yola koyulmanın ürkütücü bir yanı vardı; denize batmak gibi bir şeydi bu. Oysa ki, bu sis duvarında kaybolabilirdi, hem de kaybolmalıydı; hatta acele etmeliydi. Taşların altında fark ettiği o ızgarayı askerlerin de görebileceğini, her şeyin bu rastlantıya bağlı olduğunu düşündü. Onlar da bu dehlize girebilirler, araştırma yapabilirlerdi. Kaybedeceği bir dakika bile yoktu. Yere bıraktığı Marius'ü aldı – bu da tam yerinde bir sözdür– yeniden sırtladı, yürümeye başladı, karanlıklar içine büyük bir kararlılıkla daldı.

Jean Valjean'ın sezinlediği kurtuluşun henüz gerçekleşmediği açıktı. Onları daha öncekiler kadar büyük, ancak başka türlü tehlikelerle dolu bir yolculuk bekliyordu. Savaşın şiddetli kasırgasından sonra ulaşılan yer pis bataklıklar, tuzaklarla dolu geçitler, onca karışıklıktan sonra bir çirkef çukuruydu. Jean Valjean, sanki bir cehennemden öbürüne düşmüştü.

Elli adım yürüdükten sonra durmak zorunda kaldı. Ortada bir sorun vardı: Geçit bir başka dar, uzun yola ulaşp, onu yanlamasına kesiyordu ve ortada iki yol vardı. Acaba hangisine sapmalıydı? Sağa mı, yoksa sola mı dönmeliydi? Bu karanlıklar içindeki dehlizde yönünü nasıl bulmalıydı? Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu dehlizlerde, eğim tek yol göstericidir. Eğimi izlemek, ırmağa ulaşmak demektir. Jean Valjean, bunu hemen anladı. Halles lağımında olduğunu, soldaki yolu seçip eğimi izlerse, bir çeyrek saate kadar Pont-au-Change ile Pont-Neuf arasında Seine üzerinde bir kavşağa ulaşacağını, bunun da güpegündüz Paris'in en kalabalık bir noktasında ortaya çıkmak anlamına geldiğini düşündü. Bir kavşaktan çıkma ihtimali de vardı: Ayaklarının dibinden kanlara bulanmış iki adamın çıkmasıyla yolcuların düşeceği şaşkınlık, polisin birdenbire çıkıp gelmesi, yakındaki karakol askerlerinin silaha sarılmaları. Daha dışarı çıkmadan yakalanırlardı. En iyisi karanlıklara dalmak ve güven duygusunu yitirmemek, bir yerlerde ortaya çıkmak için de Tanrı'ya teslim olmaktı. Eğimin ters yönüne, sağa saptı.

Köşeyi döner dönmez, ızgaradan gelen uzak ışığı artık göremez oldu, karanlık bir perde üzerine yeniden kapandı, Jean Valjean yeni bir körlüğe gömüldü. Yine de yoluna devam etti, hem de hiç duraksamadan. Sırtına aldığı Marius'ün iki kolunu boynuna dolamıştı, ayakları da arkasında sallanıyordu. Jean Valjean bir eliyle iki kolu tutuyor, öbür eliyle de duvarı yokluyor ve Marius'ün kanlı yanağı yanağına yapıştıyordu. Yaralıdan sızan ılık bir derenin üzerine aktığını ve elbiselerinden içine doğru sızdığını hissediyordu. Yaralının ağzı kulağına değdikçe de, ıslak bir sıcaklık duyuyor, bu da onun soluk aldığını, yani yaşadığını haber veriyordu.

Jean Valjean, şimdi birincisinden çok daha dar bir koridorda yol alıyordu. Burada yürümek oldukça zordu. Bir gün önce yağan yağmurun suları, ark tabanının ortasında küçük bir sel oluşturmıştı; ayaklarını suya sokmamak için olabildiğince duvara doğru sinmek zorunda kalıyordu. Böylece karanlıklar içinde yürüyor, yeraltında kaybolmuş, görünmezlikler içinde el yordamıyla yolunu bulmaya çalışan gece yaratıklarına benziyordu.

Ancak, zaman geçtikçe ya uzaklardaki deliklerin bu yoğun sis içine yolladığı titrek ışıktan ya da gözleri karanlığa alıştığından, giderek belli belirsiz bir görüşe kavuştu. Bazen dokunduğu duvarı, bazen de altından geçtiği kubbeyi hayal meyal seçebiliyordu. Geceleri genişleyen gözbebekleri, sonunda bir ışığı seçer; bunun gibi, felaket içinde de ruh genişler ve sonunda Tanrı'yı bulur.

Lağım içinde yön bulmak oldukça zordu. Dehlizlerin planları, üzerinden geçen yollara göredir. O dönemin Paris'inde de iki bin iki yüz sokak vardı. Buna bir de lağım denen o karanlık kollar ağını ekleyin. O dönemde lağım yolları uç uca eklense elli beş kilometre ederdi. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, son otuz yıldaki özel çabalar sayesinde bugünkü şebeke üç yüz kilometreyi geçmiştir.

Jean Valjean, yanılmaya başlamıştı. Saint-Denis Caddesi'nin altında olduğunu sandı; orada olmayışı da gerçekten üzücüydü. Saint-Denis Caddesi'nin altında XIII. Louis döneminden kalma eski bir taş lağım vardı; bu lağım doğuda büyük lağım denen ana boruya ulaşır, sağda eski Serseriler Yatağı hizasında tek bir dirsekle bağlanır, bir kol olarak da Saint-Martin lağımının kolunu alır ve dört kol haç biçiminde kesişir. Yalnızca, girişi Corinthe Meyhanesi'nin yanında olan Petite-Truanderie'nin dar lağım kanalı Saint-Denis ile birleşmez, Montmartre lağımıyla birleşir. İşte, Jean Valjean'ın şu an izlediği yol buydu. Montmartre lağımı, eski şebekenin en karışık lağımıdır. Ancak Jean Valjean bir yığın karmakarışık geometrik planlı yelken direği biçiminde görülen Halles lağımını arkada bırakmıştı, ama önünde bir yığın soru işareti gibi duran pek çok sokak köşesi ve can sıkıcı rastlantılar vardı. Evet gerçekten bunlar birer sokaktırlar. Birincisi, sol taraftaki geniş Plâtri re lağımı karmakarışık bir bilmece gibi durur, birtakım T ve Z'ler çizerek postane ve buğday halinin altından geçer ve Seine'e ulaşır, Y yaparak sona erer; ikincisi, sağ tarafta her biri birer çıkmaz sokakla sonuçlanan üç dişli Cadran Caddesi'nin eğri koridoru; üçüncüsü, yine sol tarafta hemen girişte bir çatal yaparak, zikzaklı yapısıyla her tarafa dağılarak Louvre'un büyük yeraltı mezarına varan Mail kolu; yine sağda, çıkmaz Je neurs Sokağı'nın dehlizi; bu büyük lağım kollarının yanı sıra, sağda solda küçük bölmeler vardı ve ancak bu çevredeki lağım Jean Valjean'ı güvenli bir çıkışa ulaştırabilecekti.

Burada anlatılanlar hakkında Jean Valjean'ın en küçük bir bilgisi olsaydı,

Saint-Denis Sokağı'nın yeraltı galerisinde bulunmadığını anlaması için sadece duvarları yoklaması yetebilirdi. Elinin altında, lağım içinde bile görkemli, tantanalı olan eski taş işçiliği yerine, tasarruf olsun diye tercih edilen, bugünün ucuz işçiliğini hissederdi. Eski yapıda maliyet, granitten temel taşları, yağlı kireç harcıyla kulacı sekiz yüz franka gelirdi; bugün yapılan ucuz iş ise, beton üzerine hamam döşemesinde kullanılan taşlar ve sulu harçla metresi iki yüz franka mal olur. Bu anlatılanların tümünden habersiz olan Jean Valjean hiçbir şey görmeden, bilmeden kendini kadere ve tesadüflere bırakarak kaygıyla, ama metanetini koruyarak yoluna devam ediyordu.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, giderek içine bir dehşet yayılmaya başlamıştı. Çevresindeki karanlık, düşüncelerini de etkiliyor, çevresini saran bilinmezlik içinde yürüyordu. İçinde bulunduğu çirkef korkunç ve baş döndürecek kadar karmaşıktı. Karanlıklar Parisi'ne dalmış olmak hazin bir şeydir. Jean Valjean görmeden yolunu bulmak, her adımda onu yeniden yaratmak zorundaydı. Bu sırlar içinde attığı her adım son adım olabilirdi. Acaba buradan nasıl kurtulacaktı? Bir çıkış yeri bulabilecek miydi? Ya da çıkış yerini zamanında bulabilecek miydi? Delikleri taştan olan bu muazzam yeraltı süngerini delip geçmenin acaba imkânı var mıydı? Yoksa hiç beklenmeyen, karanlık bir düğümle mi karşılaşacaktı? Onu, içinden çıkamayacağı, aşılmaz bir güçlük mü bulacaktı? Burada, Marius kan kaybından, kendisi de açlıktan mı ölecekti? Her ikisi de karanlıklar içinde kaybolup, bir köşede iskelet mi olacaktı? Bilmiyordu. Bunların tümünü kendine soruyor, ama bir cevap bulamıyordu. Paris'in bağırsağı uçuruma benzer. Peygamber gibi, o da canavarın karşısındaydı.

Ansızın hiç ummadığı bir şey fark etti. Dümdüz yürürken, hiç beklemediği bir anda, artık yukarıya doğru çıkmadığını, ortadaki derenin ayak uçlarına gelen su düzeyinin şimdi topuklarına kadar yükseldiğini sezdi. Zemin artık aşağı doğru iniyordu. Niçin? Yoksa birdenbire kendini Seine Irmağı'nda mı bulacaktı? Tehlike büyüktü, ama geri çekilmenin getireceği tehlikenin daha fazla olacağını düşünerek yoluna devam etti.

Hayır, Seine'e doğru gitmiyordu. Paris'in oturduğu zeminin, ırmağın sağ yakasındaki bölümü sırt şeklindedir; bu sırtın bir yanı Seine'e, öbürü de büyük lağıma dökülür ve böylece doruk noktası, sularla gelişigüzel bir şekilde ikiye bölünmüş olur. Akıntıların ikiye ayrıldığı en yüksek nokta Sainte-Avoye lağımının Michel-Lee-Comte Caddesi'ne rastlayan bölümünün ötesine düşer, Louvre lağımı bulvarların yakınında, Montmartre lağımı ise Halles'in yakınındadır. İşte Jean Valjean bu en yüksek noktaya ulaşmıştı. Çevredeki

lağıma doğru ilerliyordu. Bilmeden, doğru yolda yürüyordu.

Yeni bir kola rastladıkça köşeleri yokluyor, bulunduğu koridordan daha küçük kollara hiç girmiyordu; çok doğru bir yaklaşımla, her küçük dehlizin bir çıkmazla sonuçlanacağını, bunun kendisini hedeften uzaklaştıracağını hesaplayarak yoluna devam ediyordu. Böylece, daha önce sözünü ettiğimiz o dört dehlizin karanlıkta kendisine kurdukları dörtlü tuzağa düşmemiş oldu.

Bir an geldi ki, ayaklanmaların olduğu bölgeden geçtiğini anladı; o bölgede, barikatlar nedeniyle yollardaki trafik durdurulmuştu. Birden başının üstünde, çok derinden gelen, sürekli uğultuya benzer bir ses duydu. Bu, araba tekerleklerinin çıkardığı bir sestti.

Kendi yaptığı hesaba göre, yarım saate yakın bir süredir yürüyordu, dinlenmeyi aklına bile getirmemiş; yalnızca Marius'ü diğer eliyle de tutmaya başlamıştı. Karanlık, her zamankinden koyu ve derindi; ne var ki, ona güven veriyordu.

Birdenbire önüne düşen gölgesini gördü. Gölge, ayaklarının dibindeki ark tabanını, başının üzerindeki kubbeyi ve sağındaki, solundaki kaygan koridor duvarlarını aydınlatan, çok hafif ve titrek, kırmızımtırak ışığın üzerine düşüyordu. Şaşkınlıkla arkasına döndü.

Arkasında, koridorun biraz önce geçtiği kısımda, uzak olduğunu sandığı mesafede, kendisine gözlerini dikmiş gibi görünen korkunç bir yıldız, karanlıklar içinde ışıldıyordu.

Polisin kasvetli yıldızıydı bu; lağımın içinde doğmuş, kaygı verici bir yıldız. Arkasında ise ürküntü verici belli belirsiz sekiz on karaltı, düzensizce kımlıdıyordu.

2. Açıklama

6 Haziran günü lağımlarda bir araştırma yapılması için emir verilmişti. Ayaklanmada yenilenlerin orada barınmalarından korkuluyordu. General Bugeaud görünürdeki Paris'i ayıklarken, Vali Gisquet de gizli Paris'i araştırmak zorunda kaldı; bu, üst düzeyde ordunun, daha aşağıda polisin temsil ettiği devlet gücünün çifte iş bölümünü gerektiren, birbiriyle ilintili iki eylemdi. Polis memurları ve lağımcılardan kurulu üç takım, Paris'in yeraltı geçitlerini araştırdılar; birincisi sağ kıyıyı, ikincisi sol kıyıyı, üçüncüsü Cité Adası'nı; polis memurları karabinalar, lobutlar, kılıçlar ve hançerlerle donatılmışlardı.

O sırada Jean Valjean'ın üzerine doğru yönelmiş olan ışık, sağ kıyının devriye feneriydi. Bu devriye, Cadran Caddesi'nin altındaki üç çıkmazla yuvarlak

galeriyi araştırmıştı. Fenerin titrek ışığı bu ıkmaşların içinde dolaşırken, Jean Valjean, yolunun üzerinde rastladığı bu galeriye, içinde bulunduğu koridordan daha dar olduğu için girmemiş, atlayıp geçmişti. Polisler Cadran galerisinden dönerlerken, çevredeki lağımlardan gelen bir ayak sesi duyar gibi olmuşlardı. Gerçekten de bunlar Jean Valjean'ın ayak sesleriydi. Devriye başçavuşu fenerini yukarı kaldırmış, diğerleri de sisin iine, sesin geldiği yöne doğru bakmaya başlamışlardı.

Bu, Jean Valjean'ın unutamayacağı bir dakikaydı. Neyse ki, feneri iyi görebilmesine karşılık, fener onu iyice aydınlatamıyordu. Fener ışıktı, o ise karanlık. Çok uzakta olduğu için bulunduğu yer karanlıktan ayırt edilemiyordu, adeta karanlığa karışmıştı. Duvarın dibine büzüldü, hareketsiz kaldı. Zaten arkasında yanan şeyin ne olduğunu anlayamamıştı. Uykusuzluk, açlık ve heyecandan perişandı; bir parıltıyla birlikte kara kara hayaletler görmeye başlamıştı. Acaba neydi bu? Anlayamıyordu.

Jean Valjean'ın durması gürültüyü de sona erdirmişti. Devriyeler dinliyorlar, ama hiçbir şey duyamıyorlardı; bakıyorlar ama hiçbir şey göremiyorlardı. Aralarında fısıldaştılar.

O dönemde Montmartre lağımının o noktasında, yağmur sularının birikerek küçük bir i gl oluşturdukları 'servis meydanı' denilen bir kavşak vardı, daha sonra kaldırıldı. Devriye işte bu alanda toplandı. Jean Valjean, o günahkâr ruhların bir halka oluşturduklarını gördü. Yaklaşan buldog başları fısıldaştı.

Bekçi köpekleri bu toplantının sonunda yanıldıklarına karar verdiler; hiçbir gürültü olmamıştı, kimse görünmüyordu, evre lağımlara dalmanın bir anlamı yoktu, zaman kaybı olurdu; aksine, Saint-Merry'ye doğru gitmek için acele edilmeliydi; yapılacak şeyleri varsa, yakalanacak bir 'bousingot' ise, mutlaka oralarda bulunabilirdi. Siyasi partiler, eski svglere yeni bir kalıp bulurlar. 1832'de 'bousingot' sözcüğü, eskimiş, 'jacoben' sözcüğüyle, o dönemde henüz kullanılmayan, ancak o günden bu yana epeyce işe yaranan 'demagog' kelimesi arasında yer alıyordu.

Çavuş, Seine yamacına doğru, sola dönülmesini emretti. İki mangaya ayrılarak iki ayrı yöne gitmeyi akıl edebilselerdi Jean Valjean yakalanırdı. Ve bu da az daha oluyordu. Merkezin emrine göre, bir çarpışma ya da kalabalık sayıda isyancı grubu olması ihtimaline karşı devriyenin ikiye bölünmesi yasaklanmıştı. Bu yüzden devriye, ona arkasını dönerek yoluna devam etti. Jean Valjean, bütün bu olan bitenden hiçbir şey anlamamakla birlikte, fenerin aniden geri döndüğünde kaybolması, tek fark edebildiğiydi.

Tümüyle çekip gitmeden önce çavuş, polis vicdanının rahatlaması için, geriye, Jean Valjean'a doğru karabinasıyla bir el ateş etti. Silah sesi, mahzende bu dev bağırışın gurultusuymuş gibi yankı yaptı. Jean Valjean birkaç adım ötesinde dereye düşerek suyu şıkırdatan bir sıva parçasından, kurşunun başının üzerindeki kubbeye çarptığını anladı.

Bir süre ark tabanında, tekdüze ağır adımların sesi duyuldu, adımlar uzaklaştıkça da gitgide silindi; siyah şekiller grubu dağıldı, bir ışık titreyerek kubbede gittikçe azalan kırmızımtırak bir çizgi şeklinde uçtu ve kayboldu. Sessizlik ve karanlık yeniden derinleşerek tamamlandı, körlük ve sağırlık uçsuz bucaksız karanlıkları yeniden kapladı. Jean Valjean, kımıldamaya cesaret edemeyerek uzun zaman duvara dayalı öylece kaldı; gözbebekleri iyice büyümüş, kulağı kırışte, uzaklarda kaybolup giden bu hayalet devriye koluna bakıyordu.

3. İzlenen Adam

O dönemde polisin bir konuda hakkını teslim etmek gerekir: En kritik anlarda bile devriye gezmek, ortalığı gözetlemek görevini hiç aksatmadan yerine getiriyorlardı. Onlara göre bir ayaklanmada suçluları başıboş bırakmaya, hükümet tehlikede diye toplumu ihmal etmeye hiç gerek yoktu. Olağanüstü durumlardaki çalışma temposunun yanı sıra, günlük hizmetler de aksamadan yapılıyor, hiç kesintiye uğramıyordu. Beklenmedik bir siyasi olay ortasında, her an patlayacak bir karışıklığın baskısı altında bile, ayaklanma ve barikatla oyalanmadan, bir memur bir hırsız 'izleyebiliyordu'.

Haziranın altıncı günü öğleden sonra Seine'in sağ yakasındaki kıyı yolunun Invalides Köprüsü'nün biraz ötesine düşen yanında buna benzer bir olay geçiyordu. Bugün orada kıyı yolu yok. Manzarası değişti...

Bu kıyı yolunda, iki adam oldukça uzak bir mesafeden birbirlerinden kaçınır, ama birbirlerini gözetler gibiydiler. Öndeki uzaklaşmaya, arkadaki ise yaklaşmaya çabalıyordu.

Uzaktan sessizce oynanan bir satranç oyununa benziyor, ne biri ne de öteki acele ediyordu. Her ikisi de sanki birbirlerini hızlı gitmeye zorlamaktan korkarcasına yavaş yürüyorlardı.

Bu bir avcının hiç belli etmeden bir avı kovalamasına benziyordu. Avcı sinsiydi ve tetikteydi.

Kapana kısılmış bir sansar ile peşinden koşan av köpeği arasındaki orantı, burada da korunuyordu. Kurtulmaya çalışanın durumu pek iyi değildi; oldukça çelimsiz bir görünümü vardı; oysa kovalayan uzun boylu bir delikanlıydı,

görünüşünün sertliğinden, onunla karşılaşmanın da sert olacağı anlaşıyordu.

Birincinin kaçışında, zayıf olduğunun bilinci vardı, buna rağmen öfkeliydi, onu inceleyen kişi, gözlerindeki kaygılı düşmanlığı, korkunun verdiği cesareti görebilirdi.

Kıyı yolu oldukça ıssızdı, gelip geçen hiç kimse yoktu; öyle ki şuraya buraya yanaşmış kayıklarda bile ne kayıkçı vardı ne de hamal.

Bu iki adamı daha rahat görebilmek için karşı kıyıda olmak gerekir; o uzaklıktan bunları izleyen birine, ne birinci adam, paçavra gibi olmuş bir işçi ceketi altında titreyen, saç sakalı birbirine karışmış, hırpani kılıklı, kötü düşünceli, tasalı biri gibi görünür; ne de öteki, sırtındaki beylik redingotu çenesine kadar iliklenmiş, olağan resmi bir kişi gibi. Okuyucu bu iki adamı biraz daha yakından görebilse belki de onları tanıyabilir.

İkincisinin hedefi neydi?

Belki önden gidene daha sıcak tutacak bir şeyler giydirmek. Resmi elbise giyen bir adam, eski püskü giyimli bir adamı takip ederse, ona, parası devlet tarafından ödenecek bir elbise giydirmek niyetinde olduğu anlaşılır. Bütün sorun renktedir. Mavi elbise onur vericidir. Oysa kırmızı elbiseyi giymiş olmak hoş bir şey değildir. O zamanlar Fransa'da memurlar mavi üniforma, mahkûmlar kırmızı gömlek giyerdi. Bununla birlikte halkın giydiği mor renkte elbise de vardır.

Diğeri onun önden gitmesine göz yumuyor ve hâlâ onu yakalamıyorsa, görünüşe göre, öndekinin önemli bir buluşma yerine, bir av topluluğuna ulaştığını görme umudunu taşıyor demektir.

Önü ilikli adamın, kıyı yolunda, rıhtım caddesinden geçen boş bir arabayı görünce arabacıya işaret etmesi, bu ihtimali kuvvetlendirdi. Arabacı anladı, işaret edeni tanıdığı belliydi. Arabayı çevirdi, rıhtımdan giderek, iki adamı izlemeye başladı. Önden giden, o şüphelenilen, hırpani kılıklı adam bu olayı fark etmedi. Araba Champs-Élysée'deki ağaçlar boyunca ilerliyor, korkuluğun üstünden, arabacının elindeki kamçısıyla gövdesi görünüyordu.

Polislere verilen gizli emirlerden birinde şu madde yer alır: 'Tedbir olarak, daima elinizin altında kiralık olarak kullanılan bir araba bulundurun.'

Her biri kendine düşen rolü kusursuz bir şekilde oynayan bu iki adam oyunu sürdürürken, rıhtımdaki hafif rampaya doğru yaklaşıyorlardı. Yokuşun kıyıya kadar inmesi, o dönemde, Passy'den gelen araba sürücülerine, ırmağa gelerek atlarına su içirme imkânı sağlıyordu. O günden bugüne, güzellik uğruna bu rampa yok edildi; atlar susuzluktan çatlıyor, ama gözler bu güzelliği görmekten memnun.

İşçi ceketli adamın kaçıp kurtulmasını sağlayacak ağaçlarla bezeli Champs-Élysée'ye ulaşmak isteyeceği, bunun için de bu hafif yokuşu tırmanacağı akla gelen en yakın çözümdü. Evet, orasının ağaçlı olmasına karşılık polislerin yoğun olduğu da bir gerçektir; öbürü kolaylıkla kendine yardım edecek birini bulabilirdi.

Bu yöre, 1824'te Albay Brack tarafından Moret'den kopya edilerek yapılan ve I. François'nın evi denilen evden pek de uzakta değildi. Hemen oralarda bir de karakol vardı.

İzleyeni şaşırtan bir şey oldu; izlenen adam, sözü geçen bu yola sapacağına, rıhtım boyunca kıyıdan yürümeyi sürdürdü. Durumu oldukça kritikti. Şayet Seine sularına kendini atmazsa, acaba ne yapabilirdi?

Artık rıhtıma çıkabilmek için hiçbir yol kalmamıştı, ne o yokuş ne de başka bir yol; hem de kıyının o noktası, Léna Köprüsü'ne çok yakındı ki, burada kıyı gitgide daralarak ince bir şerit olur ve kaybolur. Artık hiçbir çıkar yol yoktu, sağında dik duvar, solunda ve karşısında ırmak, peşinde de hükümet güçleriyle kuşatılmış olacaktı.

Ancak, kıyının bitiminde, altı yedi ayak yüksekliğinde, hangi yıkıntıdan geldiği pek belli olmayan bir moloz yığınının olduğu biliniyordu. Acaba adam bu moloz yığınının ardında gizlenmenin kendisine bir yararı olacağını mı sanıyordu? Doğrusu bu çözüm pek çocukça olurdu. Bunu aklına bile getirmediği kuşku götürmez. Kaçaklar o kadar saf değillerdir.

Kıyıdaki moloz yığını, rıhtımın duvarına kadar burun şeklinde uzanan bir çıkıntı oluşturmıştı. İzlenen adam, bu sözünü ettiğimiz yere geldi, orayı geçti, böylece öbürü onu göremez oldu.

O da göremediği için kendinin de görülmediğinin bilincinde, gizlenmeyi bırakıp hızlı hızlı yürümeye başladı. Birkaç dakika sonra moloz yığınının yanındaydı, etrafını dolandı. Büyük bir şaşkınlıkla durdu. Kovaladığı işçi ceketli adam kaybolmuştu.

Moloz yığınının bitiminde kıyı yolu ancak otuz adım kadar daha sürüyor ve sonra gelip rıhtımın duvarını döven suyun altında kayboluyordu. Kaçan kişi, kendini izleyene görünmeden ne Seine Irmağı'na atlayabilir ne de rıhtıma tırmanabilirdi. Öyleyse olan biten neydi?

Redingotu ilikli adam yolun sonuna kadar yürüdü; orada bir süre yumrukları sıkılı, gözleriyle çevreyi yoklayarak düşüncelere daldı. Birdenbire eliyle alına vurdu. Kıyının bitip suyun başladığı noktada geniş, alçak kemerli, sağlam bir kilidi ve üç ağır rezesi bulunan demir bir ızgara görmüştü. Rıhtımın altındaki bir

kapıya benzeyen bu ızgara, ırmağa olduğu gibi, kıyıya da açılıyor ve altındaki kapkara dere Seine’e boşalıyor, paslı parmaklıkların içinden, ötedeki karanlık koridor fark ediliyordu.

Bu gerçek, parmaklığı yerinden oynatmaya çalışan adamın zihninde şimşek gibi çaktı, öfkeden titrerken şöyle bağırdı: “Pes doğrusu! Devletin bir anahtarı onun elinde olsun ha!”

Sonra birdenbire sakinleşti ve alaylı bir sesle mırıldandı: “Vay! Vay! Vay! Vay!”

Bunları söyledikten sonra bilinmez bir umutla ya giren adamın geri çıkmasını ya da başka birilerinin girişini izleyebilmek için, bir av köpeği öfkesiyle moloz yığınının ardına yerleşerek gözetlemeye koyuldu.

Öte yandan, onun davranışlarına göre kendini ayarlayan araba, tam korkuluğun yanında onun yukarısında durdu. Uzun bir bekleyiş olabileceğini hesaplayan arabacı, atların başına altı nemli yulaf torbasını geçirdi. Sözün burasında belirtelim: Parisliler bu yem torbasını çok iyi bilirler, çünkü hükümetler de bazen onların başına böyle torbalar geçirirler. Çok az da olsa Léna Köprüsü’nden geçen yolcular, uzaklaşmadan önce değişmez manzaranın şu iki ayrıntısına –kıyı yolunda bekleyen adamlar, rıhtımdaki arabaya– bakmak için bir an başlarını çeviriyorlardı.

4. O da Kendi Haçını Sirtında Taşıyor

Jean Valjean yürümeye başlamış ve bir daha da durmamıştı. Ancak yürüyüş gittikçe zorlaşıyordu. Tavanın yükseklikleri hep aynı değildir; ortalama yükseklik bir metre yetmiş santim kadar; yani bir adamın boyuna göre alınmıştır. Jean Valjean, Marius’ün tavana çarpmasını önlemek için eğilmek zorundaydı; her dakika eğilip doğrulmak, bu arada durmadan duvarı yoklamak. Rutubetli taşlar ve kaygan ark tabanı, el ve ayaklar için kötü bir dayanak noktasıydı. Jean Valjean, kentin iğrenç gübreliği içinde sendeleyerek güçlkle ilerliyor, çok uzun aralıklarla bodrum pencerelerinin aydınlığı belirliyordu. Ancak bu, güneş aydınlığını ay aydınlığına dönüştürecek biçimde öylesine solgundu ki, onun gerisindeki her şey pis kokulu buhar, donukluk ve zifiri karanlıktı. Jean Valjean acıkmış ve susamıştı; özellikle de susamıştı. Bulunduğu yerdeki su ise, deniz suyu gibi, içilmeyen türdendi. Neyse ki, temiz ve azla yetinir tavrı ona, yaşlanmasına rağmen eksilmeyen, mucizevi bir güç kazandırmıştı. Ancak yine de bu güç şimdi gevşemeye başlıyordu. Jean Valjean gittikçe yoruluyor, gücünün azalması, yükünün ağırlığının artmasına neden oluyordu. Belki de, Marius ölmüş ve cansız vücudu ağırlaşmıştı. Jean Valjean onu, göğsü rahat bir durumda, soluk

alabilecek şekilde tutuyor ve o sırada farelerin bacaklarının arasından hızla kaydığını hissediyordu. Hele bir tanesi onu ısıracak kadar ürkmüştü. Ara sıra lağım bacalarının aralıklarından temiz hava geliyor, bu da onu biraz olsun canlandırıyor.

Öğleden sonra, yaklaşık üç sularında olmalıydı kemer lağıma ulaştı. Önce, bulunduğu yerin birdenbire genişlemiş olmasına şaşırды. Kendini, iki elinin duvarlara yetişmediğı bir koridor ve başının değmediğı bir kubbe altında buldu. Hissettiğı üzere, büyük lağımın eni iki buçuk, yüksekliğı ise iki metre kadardı.

Montmartre lağımiyla büyük lağımın birbirine kavuştuğı noktada iki yeraltı galerisi –Provence Caddesi’nden gelenle, mezbahanın lağımi– bu kavşağı oluştururlar. Daha az kararlı biri olsa orada durur kalırdı. Jean Valjean en genişine, kemer lağıma saptı. Yalnız burada da aynı soru gündeme geldi: Çıkmalı mı, inmeli mi? Sıkışık bir durumda olduğunu, her şeyi göze alıp Seine Irmağı’na ulaşmak; yani inmek gerektiğini düşünerek sola döndü.

Yaptığı iş son derece yerindeydi. Çünkü ‘kemer’ sözünden hareketle onun Paris’in sağ yakasını çevirdiğini sanmak, biri Bercy’ye biri Passy’ye doğru iki çıkışı olduğunu düşünmek yanlış olurdu. Hatırlamakta yarar var: Büyük lağım, eski Ménilmontant deresinden başka bir şey olmayıp, yukarı doğru çıkıldığı zaman, bir çıkmaz yola, yani başlangıçta Ménilmontant tepesiğinin dibindeki eski çıkış noktasına varır. Popincourt Mahallesi’ni başlangıç olarak alıp, Paris sularını toplayan, Seine’e eski Louviers adasının üzerindeki Amelot lağımiyla dökülen kolla hiçbir ilintisi yoktur. Ama lağımın tamamlayıcısı olan bu kol, tam Ménilmontant Sokağı’nın altında, suların aşağı ya da yukarı doğru ayrıldığını belirten sağlam bir yapıyla ana lağımdan ayrılır. Jean Valjean eğer geçitten yukarı doğru çıkmayı seçseydi, onca güçlükten sonra yorgunluktan bitkin, soluk soluğa, kapkaranlık bir duvara ulaşacaktı. Bu da, onun mahvolması demekti.

Gerekirse biraz geri dönerek, Boucherat kavşağında duralayarak, Filles-du-Calvaire dehlizine girer, Saint-Louis geçidini, solda Saint-Gilles dar koridorunu geçebilir, sağa saparak, Saint-Sébastien galerisini atlayarak Amelot lağımina varabilir; orada da, Bastille’in altındaki o F’ye benzeyen yerde yolunu şaşırmamak koşuluyla, Seine üzerinde tersane yanında bulunan çıkış yerine gelebilirdi. Ama bütün bunlar, lağım diye adlandırılan o kocaman ahtapotun bütün dalları ve bütün delikleriyle iyice tanınmasını gerektirir. Oysa –bu konuda ısrarlı olmalıyız– yol aldığı bu korkunç lağım hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Eğer neyin içinde olduğu kendisine sorulsaydı, “Gecenin karanlıkları içinde,” derdi. Ona yol gösteren, içgüdüünün fazla olmasıydı. İnmesi, gerçekten de kurtuluş yolu olabilirdi.

Laffitte Caddesi'yle Saint-Georges Caddesi'nin altında pençe gibi dallanıp budaklanan ilk geçidi ve d'Antin şosesinin çatallı koridorunu ardında bıraktı. Madeleine kolu olduğunu sandığı bir kolun az ötesinde mola verdi. Büyük bir yorgunluk hissediyordu. Anjou Caddesi'nin lağım bacası olması muhtemel olan genişçe bir ızgaradan epeyce parlak bir ışık sızıyordu. Marius'ü, yaralı kardeşe ağabeyin göstereceği şefkatle lağımın yüksek kaldırımına yerleştirdi. Yukarıdan düşen beyaz ışık altında Marius'ün kanlı yüzü bir mezardaymış gibiydi. Gözleri kapalıydı, saçları ise kırmızı boya içinde kurumuş fırçalar gibi şakaklarına yapışmıştı, sarkan elleri cansız, kolları ve bacakları soğuktu, bir kan izi, dudaklarının kenarında kurumuştı. Boyunbağının düğümünde bile kurumuş kan pıhtısı birikmişti; gömleği yaraların içine giriyor, açılmış olan yaraların kanlı etlerine de elbisenin kumaşı değiyordu. Elbiseleri aralayarak elini Marius'ün göğsüne koydu, kalbi hâlâ çarpıyordu. Üzerindeki gömleği yırtarak, elinden geldiğince yaraları sardı, akan kanı durdurdu; bu yarı aydınlıkta, henüz ayılmamış, adeta nefes almayan Marius'ün üzerine eğildiğinde, bakışlarında anlatılamaz bir kin vardı.

Marius'ün giysilerini çekiştirirken ceplerinde iki şey bulmuştu; bir gün öncesinden kalma ekmekle, Marius'ün cüzdanı. Ekmeği yedi, sonra da cüzdanı açtı. İlk sayfada Marius'ün bir kâğıda yazdığı yazıyı buldu. Hatırlardadır: “Adım Marius Pontmercy. Cesedimi Marais'de Filles-du-Calvaire Sokağı, No. 6'da oturan dedem Mösyö Gillenormand'a götürün.”

Jean Valjean, yazıyı, yukarıdan gelen ışığın altında okudu. Bir an kendi düşüncelerine dalmışçasına, alçak sesle, “Filles-du-Calvaire Sokağı, numara altı, Mösyö Gillenormand,” diye tekrarladı. Cüzdanı Marius'ün cebine yerleştirdi. Yediği ekmek ona yeni bir güç katmıştı; Marius'ü yeniden sırtına aldı, onun başını yavaşça kendi omzuna dayadı ve inmeyi sürdürdü.

Ana lağım, Ménilmontant vadisinin su toplanma hattına göre yönlendirilmiş olup, yaklaşık on kilometre uzunluğundadır. Yolun büyük bir kısmı taş döşenmiştir.

Jean Valjean'ın yerin altında sürüp giden bu yürüyüşünü okuyucuya daha iyi anlatabilmek için kullandığımız bu sokak adlarını, o bilmiyor, çevresinde kentin hangi bölgesinden geçtiğini, ne kadar yol aldığını belirleyen hiçbir şey göremiyordu. Yalnızca, arada sırada karşılaştığı ışık sızıntılarının etkisini kaybetmesiyle, gün batımının pek de uzak olmadığını anlıyordu; başının üstünden gelen gürültülerin de giderek seyrekleşmesinden ve sonra da neredeyse kesilmesinden, artık Paris'in merkezinde olmadığını, dış yollara ya da uçtaki

rıhtımlara yakın ıssız bölgelerden birine yaklaştığını tahmin ediyordu. O taraflarda daha az ev ve daha az sokak olduğundan, lağıma açılan pencereler daha azdır. Bu yüzden, Jean Valjean'ın çevresindeki karanlık yoğunlaşmaya başladı. El yordamıyla yürümeye devam etti; yoğun karanlık gittikçe korkunçlaşıyordu.

5. Kumun da Kadınlar Gibi Hain Bir İnceliği Vardır

Artık suda bulunduğunu, ayaklarının altındakinin de taş değil, balçık olduğunu seziyordu. Britanya'da, İskoçya'nın bazı kıyılarında yürüyen birinin –bir yolcunun, bir balıkçının– sular çekildiği zaman, kıyıdan uzakta, kumsalda ilerlerken, birdenbire uzunca bir süredir zorlukla adım attığını fark ettiği olur. Ayaklarının altındaki kumlar adeta zift gibidir; tabanı yapışır kalır; artık kum değil, öksedir bu. Kumsal kupkuru, ama her adım atışta ayağın kalkmasıyla oluşan izin içine su dolar. Başlangıçta gözler, bu değişikliğin farkında değildir; uçsuz bucaksız kumsal dümdüz ve durgundur; kumun görünüşü aynıdır; sağlam ve kaygan toprağı ayırt edici hiçbir şey görünmez ortada; deniz sineklerinin neşeli küçük bulutu ayaklarının üstünde uçuşup durur. Adam yoluna devam eder, yere basarak dosdoğru kıyıya yaklaşmaya çalışır. Kaygılı değildir.

Neden kaygılanacaktır ki? Ama sanki her adımında ayaklarının ağırlığı daha da artar gibidir. Birdenbire gömülmeye başlar; önce bu sadece iki üç parmağıdır. Doğru yol üzerinde olmadığı şüphe götürmez, yönünü bulmak için durur. Birden ayaklarını görür; ayakları kaybolmuş, kum onları örtmüştür. Ayaklarını kumdan çekerek geri dönmek ister; döner ama daha da derine batır. Kumlar ayak bileklerine gelir, kendini oradan da kurtarır, sola atılır, artık kumlar bacağının yarısındadır; sağa atılır, kumlar dizlerine kadar çıkar. İşte o zaman, tanımlanamaz, tarif edilemez bir dehşetle anlar ki, yürüyen kumlara dalmıştır, altında, balığın yüzemeyeceği, insanın ise hiç yürüyemeyeceği kadar korkunç bir zemin vardır. Varsa, yükünü hafifletir, fırtınaya tutulup batmak üzere olan bir gemiye benzer bir halde üzerinde ne varsa fırlatıp atar. Ne var ki, artık yapılacak hiçbir şey yoktur; kum dizlerin üzerindedir.

Seslenir, şapkasını, mendilini sallar; kumlara daha fazla gömülür. Kumsal ıssızsa, kara da uzaktaysa, kum tabakasının kötü bir ünü varsa, yakınlarda da kahraman biri yoksa, her şeyin sonu geldi demektir. Kuma gömülmeye mahkûmdur. Bu, kurtuluşu imkânsız, amansız, uzun, korkunç bir gömülmedir; ne geciktirmenin ne de çabuklaştırmanın imkânı vardır. Saatlerce sürer ve bir türlü bitmek bilmez. Sizi ayakta, serbest, sapasağlam yakalamıştır. Ayaklarınızı tutmuştur, giriştiğiniz her çaba, attığınız her çılgılık biraz daha gömülmenizi

sağlar, direnmeniz, giderek artan bir kucaklanma ile cezalandırılır gibidir. Ağaçlara, ufka, yemyeşil çayırlara, ovadaki köylerin dumanlarına, denizdeki gemilerin yelkenlerine, uçan ve şakıyan kuşlara, güneşe, gökyüzüne bol bol bakabileceğiniz zamanı da bırakarak sizi ağır ağır çeker ve sonunda kuma gömer.

Kuma gömülmek, denize benzeyen toprağın derinliklerinden canlı insanı kendine çeken bir mezara gömmektir. Her dakika, kaçınılmaz bir ölü gömücüdür. Zavallı insan, oturmayı, yatmayı, emeklemeyi dener; yapılan her hareket onun biraz daha gömülmesini sağlar; doğrulur, gömülür, battığını anlar. Çığlık atar, yalvarır, bulutlara seslenir, kollarıyla kıvrınır, perişandır. İşte, artık kumlar göbeğine kadar gelmiştir; göğsünü kaplar; şimdi ancak omuzları görünen bir heykeldir. Ellerini kaldırarak korkunç inilti koparır. Tırnaklarını kuma gömer, tutunmak ister, bu gevşek kılıftan kurtulabilmek için dirseklerine dayanır, çılgıncasına ağlar. Kum yükselir, omuzlarına çıkar, boynuna gelir. Artık ancak yüzü ortadadır, bağırان ağzı kumlarla doludur. Sessizlik. Gözler hâlâ bakar, kum onları da kapatır ve karanlık. Sonra alın küçülür, kumun üzerinde bir tutam saç titrer. Bir el çıkar, kumsalın yüzünü delerek kımıldanır, sallanır, kaybolur. Bir adamın korkunç bir şekilde yok oluşudur bu. Bazen atıyla birlikte bir süvari, bazen de arabasıyla bir arabacı kuma gömülür; kumun altında her şey kaybolur gider. Bu, sudan başka bir yerde gömülmektir. İnsanı boğan şey, topraktır. Uçsuz bucaksız görünümdeki toprak, aslında bir tuzaktır. Görüntüsü ova gibidir, oysa su gibi yarılr. Uçurumun da böyle hainlikleri vardır.

Denizde ya da herhangi bir kumsalda her zaman başa gelebilecek bu türden acı serüven, otuz yıl önce Paris lağımında da olabilirdi. 1833'te başlamış olan önemli çalışmalardan önce, Paris yeraltı dehlizlerinde aniden çöküntüler oluşuyordu. Hele alttaki toprak tabakası yumuşaksa, su sızabiliyordu; ark tabanı da, ister eski lağımlarda olduğu gibi taş döşeli olsun, ister yeni galerilerdeki gibi beton ve su kireciyle yapılsın, desteğini kaybettiği için çökmekteydi. Bu tür döşemede her çöküntü bir çatlaktır; çatlak da yıkıntı demektir. Ark tabanı belli bir uzunlukta çöküntüye uğruyordu. Bir çamur deryasında çukurun özel adı 'toprak çöküntüsü'dür. Peki, toprak çöküntüsü nedir? Deniz kıyılarının kaygan kumlarına yeraltında rastlanmasıdır. Bir lağımdaki Mont Saint-Michel kumsalıdır. Sular içindeki toprak kaygandır; bütün molekülleri yumuşak ortamın yarattığı boşlukta yüzer gibidir. Bu toprak değildir, su da denemez. Bazen çok derindir. Bu durumda rastlantının daha korkuncunu düşünemezsiniz. Bu ne idüğü belirsiz karışımın su oranı fazlaysa, ölüm çok çabuk gelir, boğulma olur, toprak oranının fazla olması durumunda ise ölüm yavaş yavaş gelir, sonuçta kuma gömülmek vardır.

Böyle bir ölümü gözünüzün önüne getirebilir misiniz? Kumsalda bile korkunç görünen kuma gömülme olayının, bu çirkef çukurunda nasıl olabileceğini tahmin edin! Açık, pırıl pırıl bir hava, günün ortası, şu aydınlık ufuk, şurada işitilen büyük gürültü, hayat yağıdın özgür bulutlar, uzakta fark edilen sandallar, her türlü kalıba giren şu umut, gelebilecek yolcular, kurtulma ihtimali, hatta son dakikaya kadar... Bütün bunların yerine sağırlık, körlük, kapkara bir kubbe, ölmeden bir mezarın içini hissetmek, bir kapak ardındaki çamur içinde ölüm, pislikle yavaş yavaş boğulmak, havasızlığın, çamurlu pençesiyle sizi gırtlığınızdan yakaladığı taş bir kutu; ölüm hırıltısıyla birlikte hissedilen pis koku, kumsal yerine bataklık, kasırga yerine sülfürlü hidrojen, ucsuz bucaksız görüntü yerine pislik! Hiçbir şeyden habersiz olan kent, başınızın üzerinde dururken, seslenmek, diş gıcırdatmak, kıvrınmak, debelenmek ve sonunda can vermek!

Bu tür bir ölümün tarife sığmaz dehşeti! Ölüm, kimi zaman büyük bir vakarla korkunç gaddarlığını hafifletir. Ateş yığınının üzerinde ya da batan bir gemide insan yüceleşebilir; deniz köpüğündeki gibi alevler içinde bile onurlu davranabilir; insan oralarda bitip tükenirken yüce bir değişikliğe uğrar. Ama burada asla! Burada ölüm pistir. Son nefes, büyük bir utançla verilir. Uçuşan son hayaller hep iğrençlik üzerinedir. Balçık, utançla eşanlamlıdır. Bu çirkin, aşağılık, alçak bir şeydir. Clarence gibi bir ton şarabın içinde ölmek değil de, Escoubleau gibi süprüntü çukurunda ölmek; işte, dehşet verici olan budur. Pislik

içinde çırpınmak ilginçtir; bir yandan can verirken, bir yandan da tereddüde düşer insan. Cehennemi bir karanlık vardır, mundarlık çukuru sayılacak kadar da pis bir çamur; ölmekte olan kişi bir hayalete mi döneceğini, yoksa kara bir kurbağa mı olacağını önceden kestiremez. Başka bir yerde mezar uğursuz görünür, burada ise çok çirkindir.

Sözünü ettiğimiz bu çöküntülerin derinliği, uzunluğu ve yoğunluğu, en altta bulunan toprağın az ya da çok kötü cins olmasına göre değişiyordu. Bir çöküntünün derinliği bazen üç dört ayağı, bazen de sekiz on ayağı bulurdu; bazen de dibi bulmak imkânsızdı. Balçık orada oldukça sertti, burada ise suya benziyordu. Lunière çöküntüsünde, adamın yok olması için bir gün yeterliydi, Phélippeaux çukurunda ise beş dakikada yutulup giderdi. Bataklığın etkisi, yoğunluğunun az ya da çok oluşuna bağlıydı. Bir adamın kaybolduğu yerde bir çocuk kurtulabilir. Kurtulmanın da ilk şartı, üzerindeki her türlü yükü boşaltmaktır. Ayağının altındaki toprağın yumuşadığını sezer sezmez, her lağımıcı, avadanlık çantasını, küfesini, kovasını atmakla başlardı işe.

Bu toprak çöküntüleri değişik nedenlerle oluşmuşlardır; yumuşak toprak, çok derinlerdeki bir yıkıntı, şiddetli yaz sağanakları, hiç bitmek bilmeyen kış yağmurları, hafif ama çok uzun süren yağmurlar. Bazen de killi ya da kumlu toprak üzerine kurulu evlerin ağırlığıyla kubbelerin biçimi bozulur ya da bu ezici baskı altında ark tabanı çatlar, yarılırdı. Yüzyıl önce, Panthéon'un basıncıyla, Sainte-Geneviève Dağı'ndaki mahzenlerin bir bölümü böyle kapanmıştı. Bazen de, sokakların döşeme taşlarının testere dişleri gibi ayrılmasından, bir lağımın, evlerin basıncına dayanamayarak yıkıldığı anlaşılırdı. Kubbe uzunluğunca eğri büğrü çizgilerle gelişen bu çatlaklar, hastalık belirlendiğinden, çabucak, kolaylıkla onarılabilirdi. Çoğu zaman da yeraltındaki çökmelerde hiçbir dış çatlak görülemezdi. Böyle durumlarda vay lağımıcıların haline! Çöken lağıma hiçbir önlem almadan girdiklerinde kolaylıkla kaybolabilirlerdi. Eski kayıtlar, toprak çöküntüsü nedeniyle bu şekilde çamurlara gömülüp giden birkaç kuyucudan söz eder. Ayrıca isim de belirtirler; bu isimler arasında, Carême-Prenant Sokağı'nın köşesindeki bir lağım çöküntüsünde gömülüp giden Blaise Poutrain adındaki lağımıcı da vardır. Bu Blaise Poutrain, 1785'te tarihe karışan, Masumlar Evi diye bilinen mezarlığın son mezarcısı Nicolas Poutrain'in kardeşiydi.

Ayrıca daha önce sözünü ettiğimiz Escoubleau Vikontu –başta ipek çoraplar ve kemanlara karşı girişilen Lérída kuşatmasının kahramanlarından biri olan şu genç, sevimli vikont– da adı geçenler arasındaydı. Bir gece, dayısının kızı Sourdis Düşesi'nin evinde dük tarafından basılınca, ondan kurtulmak için

sığınmak zorunda kaldığı Beautreillis lağımındaki bir bataklıkta boğuldu. Düşes, bu ölüm kendisine anlatıldığı zaman, küçük esans şişesini isteyerek onu koklaya koklaya ağlamayı kesti. Bu durumlarda aşkın pek önemi yoktur, çirkef onu yok eder. Héro, Leandro'nun ölüsünü yıkamaya yanaşmaz, Thisbe de Püramos'un karşısında burnunu tıkayarak “püf” der.¹¹¹

6. Toprak Çöküntüsü

Jean Valjean, işte bu türden bir toprak çöküntüsüyle karşı karşıyaydı. Buna benzer çöküntüler, o dönemde Champs-Élysée'nin altındaki toprak tabakasında pek sık görülürdü; çünkü bu yörede toprağın yapısı, suyu iletmeye hiç de uygun değildir, aşırı geçirgenliği, akışkanlığı nedeniyle, yeraltı yapılarını pek koruyamaz. Buradaki akışkanlık, Saint-Georges Mahallesi'nin kumlarından bile fazladır; suyun içine kurulan beton temeller sayesinde, bu kumulların ve Martyrs Mahallesi'nin pis gazlarla dolu balçık tabakalarının akışkanlıkları engellenebilmiştir. Bu balçık tabakalarında su oranı o kadar fazladır ki, Martyrs galerisinin altındaki geçit, ancak dökme bir boru sayesinde açılabilmiştir. Jean Valjean'ın o sırada içinde bulunduğu lağımın Saint-Honoré Mahallesi'nin altına gelen bölümü, 1836'da yeniden yapılmak üzere yıkılmış, ancak, Champs-Élysée'nin Seine Irmağı'na kadar olan bölümünün zeminindeki akışkan kum yüzünden çalışmalar –o yakınlarda, özellikle konaklarda oturan arabalı zenginlerin bütün feryatlarına rağmen– altı ay süreyle ertelenmek zorunda kalmıştı. Çalışmalar zahmetli olmaktan da öte, tehlikeli oldu. Dört buçuk ay süreyle yağmur yağdığı, bu yüzden Seine'in üç defa taşıdığı da bir gerçektir.

Jean Valjean'ın rastladığı çöküntü, bir gün önceki yağmurdan ötürüydü. Zemine iyice oturtulmayan taşların çökmesi nedeniyle tıkanıklık olmuştu. İçeriye kadar sızan suların oluşturduğu yıkıntı yüzünden, ark tabanı parçalanarak bataklığın içine çökmüştü. Ne uzunlukta? Söylemek imkânsız. Buradaki karanlık daha yoğundu. Kapkara bir mağarada bir çamur deliğiydi bu.

Jean Valjean artık ayağının altındaki taşları hissedemez olmuştu. Balçığın içine iyice girdi. Balçık, yüzeydeki su tabakası ve dibindeki bataklıktan oluşmuştu. Geçmek gerekiyordu, geri dönmek imkânsızdı. Marius can çekişiyordu ve Jean Valjean da yorgunluktan bitmişti. Gidebilecek başka neresi vardı ki? İlerledi. İlk adımlarda çamur tabakası pek derin değil gibiydi. Adım attıkça ayakları gömülmeye başladı. Kısa zaman sonra, bacaklarının yarısına kadar çamura ve dizlerinin üstüne kadar suya gömülmüştü. Marius'ü kaldırabildiği kadar su üstünde tutarak yürüyordu. Çamur dizlerine gelmiş, sular da beline kadar yükselmişti. Artık dönmek için çok geçti. Gitgide daha çok çamura

gömölüyordu. Bir insanın ağırlığını çekemeyecek kadar yoğun olan balçık, hiç şüphesiz iki kişiyi taşıyamazdı. Marius ve Jean Valjean, ayrı ayrı geçebilselerdi kurtulabilirlerdi. Jean Valjean, belki de ölmüş olan bu hareketsiz adamı mümkün olduğu kadar yüksekte tutarak ilerlemeyi sürdürüyordu.

Sular koltuklarına kadar yükselmişti; dibe doğru çekiliyor, yürümeye çalıştığı çamurun derinliğinde güçlüklerle ilerliyordu. Çamurun yoğunluğu yürümesine engel oluyordu. O ise hâlâ Marius'ü kaldırıyor, görülmemiş bir çabayla taşıyordu, ama gittikçe batarak. Artık suyun dışında sadece başı kalmıştı, iki koluyla Marius'ü kaldırmaya devam ediyordu. Eski âfetlerin gösterildiği resimlerde, çocuğunu böyle tutan bir anne figürü vardır.

Daha da gömüldü; suyun engellemesini azaltmak, soluk alabilmek için başını arkaya doğru devirdi. Onu bu karanlıkta bir gören olsaydı, karanlıkta yüzen bir maske sanırdı. Jean Valjean, Marius'ün, üzerinde sallanan başını, morarmış yüzünü belli belirsiz görebiliyordu. Umutsuz bir son çabayla ayağını öne doğru attı. Parmak uçları sert bir şeye çarptı. Bir dayanaktı bu. Tam zamanıydı.

Son bir çabayla çılgınca hamle yaparak, bu dayanak noktasına tutunmayı başardı. Bu, onu hayata döndüren bir merdivenin ilk basamağıydı.

Bataklık içinde son anda rastladığı bu dayanak noktası, kanal tabanında çöken bölümün öbür ucuydu; kırılmadan eğilmiş, bir tahta gibi, tek parça halinde su altına sarkmıştı. Sağlam yapılı taş döşemeler, bir kubbe oluştururlar ve bundan ötürü dayanıklıdır. Bir bölümü su altında kalmış ama sağlamlığını kaybetmemiş olan bu ark tabanı, gerçek bir binek taşıydı; bir defa oraya kendini attıktan sonra kurtuldun demekti. Jean Valjean bu rampaya çıktı ve bataklığın öte yanına geçti.

Sudan çıkarken bir taşa çarptı ve dizlerinin üzerine düştü. Şükrederek, ruhu Tanrı'ya ulaştırıp ulaştırmadığı bilinmez sözler mırıldanarak bir süre orada kaldı.

Soğuktan donmuş, titreyerek, pislik içinde, taşıyıp durduğu bu can çekişen insanın yükü altında iki büklüm olmuş, üzerinden çamurlar aka aka, ama garip bir ışıkla dolu ruhuyla ayağa kalktı.

7. İnsan Bazen Karaya Çıktığını Sandığı Yerde Karaya Oturur

Yeniden yola koyuldu. Bataklıkta can vermemişti, ama bütün gücünü kaybettiği belliydi. Bu son çaba, onu tüketmişti. Şu anda öylesine yorgundu ki, her üç dört adımda bir, Marius'ün durumunu değiştirmek üzere yandaki setin üzerine oturmak zorunda kaldı ve her defasında tekrar doğrulamayacağını sandı. Yeniden ayağa kalktı ama bedensel gücü tükenmekle birlikte manevi gücü yerindeydi.

Çaresizlik içinde oldukça hızlı yürüdü; bu halde, başını bile kaldırmaksızın, hemen hemen soluk bile almadan, yüz adım kadar ilerleyebildi ve birdenbire bir duvara çarptı. Lağım bir dirsek veriyordu; sağı solu gözlemediği için köşeye gelince duvara rastlamıştı. Nihayet başını kaldırdı ve koridorun tam ucunda, çok uzaklardan gelen bir ışık demeti sezdi. Bu defa rastladığı, önceki gibi tehlike habercisi bir ışık değildi; iyi ve beyaz bir ışıktı bu, gün ışığıydı. Çıkış yerini görebiliyordu.

Ateşin ortasındaiken, cehennemin çıkış kapısını birdenbire gören günahkâr bir ruh da, Jean Valjean'ın hissettiklerini hissedebilir, yanmış kanatlarıyla çılgıncasına kapıya doğru uçabilirdi. Jean Valjean'ın yorgunluğu aniden uçup gitti; Marius'ün ağırlığını bile hissetmiyordu. Çelik gibi kaslarına yeniden kavuştu, yürümüyor adeta koşuyor; ilerledikçe, çıkış noktası daha da belirginleşiyordu. Kemerli bir köprü çıkışıydı bu; kubbe gittikçe alçalarak daralıyordu; kubbenin alçalmasıyla daralan galeriden daha da dardı. Tünelin bitimi huniye benziyordu; bu, hapishane kapılarından örnek alınmış tehlikeli bir daralmadır, hapishanedekinin bir mantığı vardır, ama lağım için oldukça mantık dışı bir çözüm; o zamandan beri de bu kusur düzeltilmemiştir.

Jean Valjean çıkışa vardı. Orada durdu. Bu, çıkmamanın imkânsız olduğu bir çıkış yeri idi. Kalın, sağlam bir parmaklıkla kapalıydı; pas tutmuş rezelerine bakılırsa, çok az kaldırıldığı anlaşılan parmaklık, pas nedeniyle kıpkırmızı kocaman bir tuğlaya dönen kalın bir kilitte taş çerçeveye tutturulmuştu. Anahtar deliği de, demir kilit yuvasına derin bir biçimde oturmuş olan sağlam kilit de görünüyordu. Görünüşe bakılırsa, anahtar defalarca çevrilerek kilitlenmişti. Eski Paris'te, zindanlarda kullanılan kilitlerden biriydi bu.

Parmaklığın ötesinde, açık ve temiz hava, ırmak, aydınlık, daracık olmasına rağmen yürümeye elverişli kıyı yolu, uzaktaki rıhtımlar ve Paris, insanın içinde kolayca kaybolabileceği o karmaşa, geniş ufuk ve özgürlük vardı. Sağda, ırmağın aşağısına doğru İéna Köprüsü; solda, daha yukarıda Invalides Köprüsü görünüyordu. Geceyi bekleyip kolayca kaçabileceği bir yerdi burası. Paris'in en ıssız yerlerinden biriydi; Gros-Caillou'nun tam karşısındaki kıyı yoluydu. Sinekler demir parmaklıkların arasından girip çıkıyorlardı.

Vakit, akşamın sekiz buçuğu suları olmalıydı. Gün batıyordu.

Jean Valjean, Marius'ü duvarın dibinde, daha kuru olan ark tabanına bıraktı. Sonra parmaklığın yanına giderek, demir çubukları yumrukları arasında sıkıttı. Şiddetle salladı, ama hiçbir sarsıntı olmadı. Izgara yerinden bile oynamadı. Jean Valjean, en zayıfını koparabilmek umuduyla demir çubukları teker teker zorladı,

belki de bununla kapıyı yerinden kaldırmak ya da kilidi kırmak mümkün olabilecekti. Ancak hiçbir çubuk yerinden kımıldamadı. Bir kaplanın dişleri bile, bundan daha sağlam olamazdı. Kaldıraç olmadıkça yeterince yüklenemiyordu. Karşısındaki engel yenilmez cinstendi. Kapıyı açmasının hiçbir yolu yoktu.

Orada ölecek miydi? Geriye dönmek, geçtiği o korkunç yolu yeniden aşmak zorunda kalmamak için ne yapmalıydı? Ayrıca buna hiç gücü kalmamıştı... Zaten, mucize sonucu kurtulduğu o bataklıktan yeniden nasıl geçebilirdi? Bataklıktan başka bir de ikinci defa kurtulması mümkün olmayan o polis devriyesi yok muydu? Sonra, nereye gitmeli? Ne yana yönelmeliydi? Yokuş yukarı çıkmak, hedefe ulaşmak demek değildi ki. Bir başka çıkışa ulaşırsa bile, onu da ya bir tıkaçla ya da bir parmaklıkla kapalı bulacağı belliydi. Bütün çıkışlar kesinlikle bu şekilde kapanmış olmalıydı. İçeri girebildiği ızgara kilidini tesadüfen sökebilmişti ama, şüphesiz, lağımın diğer bacaları kilitliydi.

Kaçça kaçça ancak bir hapishaneye ulaşabilmişti. İşte her şey bitmişti. Jean Valjean'ın bütün yaptıkları yararsızdı. Tanrı istememişti.

Her ikisi de ölümün kapkara, sonsuz ağında debeleniyordu. Jean Valjean, korkunç örümceğin o kapkara iplikler üzerinde, karanlıkta titreyerek kendisine doğru koştuğunu sezebiliyordu.

Oturmaktan çok, çöker bir durumda sırtını parmaklığa döndü ve hâlâ kımıldamadan yatan Marius'ün yanına, taşların üzerine yığıldı, başı dizlerinin arasına düştü. Çıkış yoktu. Acının en büyüğüdü bu.

Bu derin bitkinlik anında acaba kimi düşünüyordu? Ne kendini ne de Marius'ü. Sadece Cosette'i düşünüyordu.

8. Yırtılmış Elbisenin Eteği

Bu perişanlığın içinde, omzuna bir el kondu, alçak sesle konuşan biri, “Yarı yarıya,” dedi.

Bu karanlığın içinden birisi mi çıkmıştı? Umutsuzluk, en çok rüyaya benzeyen bir şeydir. Jean Valjean, rüya gördüğünü sandı. Ayak sesi duymamıştı. Bu olacak şey değildi. Gözlerini kaldırdı, karşısında bir adam duruyordu.

Üzerinde bir işçi ceketi olan adamın ayakları çıplaktı; ayakkabılarını sol elinde tutuyordu; herhalde Jean Valjean'ın yürüdüğünü duymaması için çıkarmıştı.

Jean Valjean bir an bile duraksamadı. Ne kadar beklenmedik bir rastlantı olursa olsun, bu adamı tanıyordu. Thénardier'ydı!

Adeta sıçrayarak uyanmasına rağmen, Jean Valjean ani baskınlara alışık olduğu, beklenmedik olaylara hazırlıklı bulunduğu için, düşünme gücünü hemen

toparladı. Zaten durumu bundan daha kötü olamazdı. Felaket, artık artamayacağı bir dereceye gelir. Thénardier bile bu karanlığa bir şey ekleyemezdi.

Bir an sessizlik oldu. Thénardier sağ elini alına götürerek, gözlerine siper etti. Sonra da, gözlerini kırpıştırarak kaşlarını çattı. Hafif bir ağız bükmesinin de ekleneceği hareket, bir adamın başka bir adamı hatırlamak için harcadığı çabayı belirtir. Hatırlayamadı. Belirttiğimiz gibi, Jean Valjean'ın sırtı ışığa dönüktü; ayrıca o kadar kir içindeydi ve o kadar çamura bulanmıştı ki, gündüz gözüyle bile tanınmaz bir haldeydi. Thénardier ise aksine tam karşıdan, parmaklıktan gelen ışıqla aydınlanıyordu; aslında mor renkli bir mahzen aydınlığıydı bu ama, morluğu içinde bile o olduğu kesinlikle belliydi. Jean Valjean, –o yayvan, basmakalıp deyimi kullanalım– Thénardier'yi hemen tanıdı. Konumlardaki bu eşitsizlik, iki adam arasında başlayacak olan gizemli bir çarpışmada Jean Valjean lehine bazı üstünlükler sağlamaya yeterdi. Karşılaşma, maskeli Jean Valjean ile maskesiz Thénardier arasında gerçekleşecekti.

Jean Valjean, Thénardier'nin kendisini tanımadığını hemen anlamıştı. Birbirlerini tartarcasına bu alacakaranlıkta bir süre bakiştılar. Önce Thénardier sessizliği bozdu.

“Buradan kurtulmak için ne yapacaksın?”

Jean Valjean karşılık vermedi. Thénardier devam etti.

“Kapıyı maymuncukla açmak imkânsız. Oysa buradan mutlaka çıkman gerekecek.”

“Doğru,” dedi Jean Valjean.

“Pekâlâ, öyleyse yarı yarıya.”

“Ne demek istiyorsun?”

“Sen adamı öldürdün; peki. Anahtar bende. –Thénardier parmağıyla Marius'ü gösteriyordu–. Seni tanımıyorum, ama yardım etmek istiyorum, dostlardan biri olmalısın.”

Jean Valjean, anlamaya başlıyordu. Thénardier, onu katil sanıyordu.

Thénardier, “Bak, dinle arkadaş!” dedi, “Sen bu adamı herhalde ceplerinde neler olduğuna bakmadan öldürmedin. Benim payımı verirsen, sana kapıyı açarım.” Delik deşik ceketinin altından koskoca bir anahtarı yarıya kadar çıkarıp ekledi. “Bu kaçışı gerçekleştirecek olan anahtar nasıl bir şey, görmek ister misin? Bak işte!”

Jean Valjean, “afalladı kaldı”, gördüğü şeyin gerçek olduğuna inanamayacak kadar derindi şaşkınlığı. Bu, ya kaderin korkunç yüzü ya da Thénardier kılığında yerden biten kurtarıcı melekti.

Thénardier, ceketinin altındaki gizli geniş bir cebe elini sokarak bir ip çıkardı, Jean Valjean’a uzattı.

“Al,” dedi, “ayrıca sana ip de veriyorum.”

“Bu ip ne işe yarayacak?”

“Sana bir de taş gerekecek, ama onu dışarıdan da sağlarsın. Şuralarda bir moloz yığını var.”

“Taş ne işe yarayacak?”

“Budala, bu ölüyü ırmağa atacağına göre bir taş, bir de ip ister; yoksa suyun üstünde yüzer.”

Jean Valjean ipi aldı. Zaman zaman bir şeye böylesine boyun eğmemiş hiç kimse yoktur.

Thénardier, aklına birdenbire bir fikir gelmiş gibi parmaklarını şaklatarak, “Bana bak arkadaş! Balçık çukurundan kurtulmak için ne yaptın kuzum? Ben denemeye bile cesaret edemedim. Pöf! Hiç de güzel kokmuyorsun,” dedi.

Thénardier biraz sustuktan sonra yine söze başladı:

“Sana bir sürü şey sorduğum halde cevap vermemekte haklısın. Bu da, hâkimin karşısında geçireceğin zorlu dakikalara hazırlık olur. Sonra, hiç konuşmayan insanın gevezelik etme tehlikesi de yoktur. Her neyse, senin yüzünü görmüyor, adını da bilmiyorum diye, ne olduğunu ve ne istediğini bilmediğimi sanma. Belli ki şu adamı birazcık buruşturmuşsun; şimdi de onu bir yerlere tıkmak istiyorsun. Bunun için de sana, o sır saklamayı bilen ırmak gerekir. Seni bu sıkıntıdan kurtaracağım. Başı dertte olan iyi bir insana yardımdan hoşlanırım.”

Jean Valjean’ın susmasını doğru bulmakla birlikte, onun konuşmasını sağlamaya çalıştığı da gözden kaçmıyordu. Yüzünü yandan görebilmek için omzunu çevirdi ve sesini normal ses tonunun üzerine çıkarmamakla beraber bağırdı:

“Şu çamur çukuru aklıma geldi. Koca bir hayvansın sen! Herifi niçin oraya atmadın?” dedi, sert bir ses tonuyla.

Jean Valjean sessizliğini korudu. Thénardier, boyunbağı niyetine kullandığı paçavrayı gırtlığına kadar yükseltti, bu ciddi bir adamın kendinden emin havasını tamamlayıcı bir davranıştı.

“Aslında belki de akıllıca hareket ettin. Deliği kapamak için gelen işçiler, kılı kırk yararak, belki de oradaki ölüyü bulabilirlerdi, ince eleyip sık dokuyarak izini sürerler ve sonunda seni bulurlardı. Birisi lağımdan geçmiş. Kim? Nereden çıktı? Çıkarken gören oldu mu? Polis oldukça akıllıdır. Lağım kalleştir, seni ele

verir. Böyle bir işe çok az rastlanır, dikkat ister. Pek az kimse birtakım işleri için lağımı kullanır, oysa, ırmak herkesin malıdır. Irmak gerçek bir mezardır. Bir ay sonra adamı Saint-Cloud'daki ağlardan çıkarabilirler. Bunun hiçbir önemi yoktur. Olsa olsa çürümüş bir cesettir, o kadar. Bu adamı kim öldürdü? Paris. Soruşturma açmaya bile gerek duymazlar. İyi ettin!”

Thénardier'nin gevezeliği ölçüsünde Jean Valjean susmayı sürdürüyordu. Thénardier, yine omuzlarını silkti:

“Şimdi işimizi bitirelim. Parayı bölüşelim. Sen bendeki anahtarı gördün, şimdi bana parayı göster.”

Thénardier vahşi, şüpheli, hatta biraz da tehdit eder gibi konuşmasına rağmen yine de samimiydi. Ancak garip bir şey, davranışları doğal değildi; içinin rahat olduğu söylenemezdi; esrarlı bir hava takınmamakla birlikte, alçak sesle konuşuyor; ara sıra da elini dudaklarına götürerek susmasını işaret ediyordu. Neden böyle yaptığını tahmin etmek zordu. Çünkü orada ikisinden başka kimse yoktu. Jean Valjean, belki de pek uzakta olmayan bir köşede başka haydutların gizlenmiş olabileceğini, Thénardier'nin parayı onlarla bölüşmek istemediğini düşündü.

Thénardier yeniden, “Bitirelim artık,” dedi, “şunun ceplerinde ne kadar para vardı?”

Jean Valjean ceplerini araştırdı. Hatırlanacağı üzere, yanında para bulundurmamak onun alışkanlıkları arasındaydı. Mahkûm olduğu, o acılarla dolu kaçak hayatında bunun bir zorunluluk olduğunu biliyordu. Ne var ki, bu defa hazırlıksız yakalanmıştı. Bir akşam önce, milli muhafız üniformasını giyerken, kafası acı bir biçimde meşgul olduğu için cüzdanını almayı unutmuştu. Yeleğinin cebinde otuz frank kadar bir şey vardı. Çamur içindeki cebini iyice yokladı, bir Louis altını, iki madeni beş frank, beş altı bozuk para çıkarıp, arkın yüksek taş döşemesi üzerine koydu.

Thénardier, küçümseyen bir anlamı olan dudak bükmeyle alt dudağını ileriye doğru uzatarak, “Yok pahasına öldürmüşsün,” dedi.

Sonra, büyük bir laubalilikle Jean Valjean'ın ve Marius'ün ceplerini karıştırmaya koyuldu, Jean Valjean ise, her şeyden çok, ışığın sırtından gelmesini sağlamak kaygısıyla onu rahat bırakmayı tercih ediyordu. Thénardier, Marius'ün elbisesini ellerken, bir yankesicinin el çabukluğu ile, Jean Valjean farkına bile varmadan, kumaştan bir parça koparıp cebine atma fırsatını buldu; daha sonra, ölen adamla onu öldüreni tanımak için bu kumaş parçasından yararlanacağını düşünüyordu besbelli. Otuz franktan başka bir şey bulamadı.

“Doğru,” dedi, “al birini, vur ötekine. İkinizde de bundan başka hiçbir şey yokmuş.”

“Yarı yarıya” sözünü unutarak, ne bulduysa aldı.

Bozuk paraların karşısında bir an durakladı. Biraz düşündükten sonra, homurdanarak onları da aldı:

“Ne olursa olsun, yok pahasına insan öldürmek de buna denir.”

Sonra, ceketinin altındaki anahtarı çıkardı.

“İşte şimdi buradan çıkabilirsin arkadaş. Panayırlarda olduğu gibi, burada da parayı çıkarken verirler. Paranı verdin, artık çık.”

Gülmeye başladı. Elindeki anahtarla bir yabancıya yardım etmek, bu delikten bir başkasının çıkmasını sağlamak, bir katili kurtarmak gibi temiz ve çıkarsız bir yardımseverlikle mi doluydu acaba? İşte bu konuda şüphemizin olması en doğal hakkımızdır.

Thénardier, Jean Valjean’a Marius’ü yeniden sırtlaması için yardım etti; sonra arkasından gelmesi için ona işaret ederek parmaklıklılı kapıya doğru yürüdü. Dışarıya baktı, parmağını dudaklarına götürüp, sus işareti yaparak birkaç saniye durdu. Dışarıyı gözden geçirdikten sonra anahtarı kilide soktu. Kilidin dili kaydı, kapı döndü. Ne çatırtı duyuldu ne de gıcırtı. Kapı yavaşça açıldı. Özenle yağlanan menteşelerinden, bu parmaklıklılı kapının sanıldığından da sık açıldığı belli oluyordu; bu yumuşaklık, insana korkunç şeyler anımsatıyordu; bu yumuşaklıkta gece insanların gizli geliş gidişleri, esrarengiz giriş çıkışlar, suçun sessiz adımları seziliyordu. Belli ki lağım, bir çeteyle suç ortaklığı yapıyor, bu sessiz demir kapı, bir hırsız yatağı olarak kullanılıyordu.

Thénardier kapıyı ancak Jean Valjean’ın geçebileceği kadar araladı; sonra kapadı ve anahtarı iki defa çevirdi, bir soluktan bile daha sessizce karanlıklarda kayboldu. Kaplanın kadife ayakları ile yürür gibiydi. Bir dakika sonra, bu iğrenç kurtarıcı, görünmez bir dünyaya dalmıştı.

Jean Valjean artık dışarıdaydı.

9. İşten Anlayan Birine Marius Ölmüş Gibi Görünüyor

Marius’ü kıyıdaki yola yere bıraktı.

Dışarıdaydılar.

Pis kokulu dumanlar, karanlık ve dehşet dolu anlar artık arkada kalmıştı. Dışarıda temiz, saf, canlı, neşeli, rahatça soluk alınan bir hava vardı. Çevreye, masmavi gökyüzünde batan güneşin sevimli sessizliği sinmişti. Alacakaranlık bastırmak üzereydi; büyük kurtarıcı; acılardan kurtulmak için gölgelere sığınmak

isteyenlerin dostu olan gece yaklaşıyordu. Gökyüzünün her yanında bir dinginlik vardı. Irmak, bir öpücük gibi ayaklarına ulaşıyor, Champs-Élysée'nin kara ağaçlarındaki kuş yuvalarının birbirlerine iyi geceler dileyen konuşmaları, havada yayılarak ona kadar ulaşıyordu. Göğün açık mavisinde, yalnızca hayali geniş olanlarca görülebilen birkaç yıldızda bu sonsuzluk içinde ancak fark edilebilen küçük pırıltılar vardı. Akşam Jean Valjean'ın başının üzerinde, sonsuzluğun bütün güzelliklerini yayıyordu.

Bu an, ne evet ne de hayır diyen, kararsız, olağanüstü güzel bir andı. Uzaklarda insanın içinde kaybolabileceğini hissettiği karanlık, yakında ise insanların birbirlerini tanıyabileceği bir aydınlığa dönüşmüştü.

Jean Valjean, birkaç saniye bütün bu görkem ve okşayıcı sessizliğe karşı koymaksızın durdu. İnsanların böyle kendini bıraktığı anlar vardır; acılar, zavallıyı hırpalamaktan vazgeçer, zihinden her şey silinir, düşeni bir gece gibi huzur kaplar, ruh da, parıldayan alacakaranlık içinde ışıyan gökyüzünü taklit eder, yıldızlarla dolar. Jean Valjean, üzerindeki bu aydınlık geniş gölgeyi seyretmekten kendini alamadı; kafasındaki düşüncelerle, ölümsüz gökyüzünün görkemli sükûneti içinde kendinden geçiyor, dualarla doluyordu. Sonra yapması gereken bir görevi hatırlar gibi, birdenbire Marius'e doğru eğildi, avucuna su doldurarak, yavaşça onun yüzüne birkaç damla akıttı. Marius'ün gözkapakları kımıldamadı, ancak hafifçe aralanmış ağzından soluk aldığı belli oluyordu.

Jean Valjean, elini yine ırmağa daldırmak üzereyken, birdenbire içinde anlamsız bir sıkıntı duydu; hani insana, görmediği halde arkasında birisi varmış gibi geldiği olur ya, tıpkı öyle. Herkesin bildiği bu duygudan daha önce söz etmiştik. Arkasını döndü.

Gerçekten de, hissettiği gibi, arkasında biri vardı: Uzun boylu, uzun redingotlu bir adam; kollarını göğsünde kavuşturmuş, sağ elinde, kurşun yuvarlağı gibi görünen bir lobut tutuyor, Marius'e doğru çömelmiş olan Jean Valjean'ın birkaç adım arkasında, karanlığın da yardımıyla bir hayalet gibi duruyordu. Saf bir adam alacakaranlık yüzünden, akıllı bir adam da lobut yüzünden ondan ürkerdi. Jean Valjean, Javert'i tanıdı.

Thénardier'yi adım adım izleyip sıkıştıranın Javert'den başkası olmadığını herhalde okuyucu tahmin etmiştir. Hiç ummadığı bir biçimde barikattan kurtulan Javert, doğru polis müdürlüğüne gitmiş, sözlü raporunu kısa bir görüşmeyle polis müdürüne aktarmış, sonra hemen görevine başlamıştı. Yakalandığında üzerinden çıkan notlardaki yazı hatırlanırsa, bu görevi, bir süreden beri polisin dikkatini çeken, sağ yakadaki kıyı yolundan Champs-Élysée'ye kadar olan

bölgeyi gözetlemekti. Orada Thénardier’yi görmüş ve peşine takılmıştı. Sonrasını biliyoruz.

Jean Valjean’ın önüne, böylesine kolaylıkla açılan o demir parmaklıklı kapının da Thénardier’nin hilesinden başka bir şey olmadığı anlaşılıyordu. Thénardier, Javert’in hâlâ oralarda olduğunu kestiriyordu. Gözetlenen bir adamın pek fazla yanılmayan bir koku alma becerisi vardır; bir av köpeğinin önüne bir kemik atma isteği. Hem de bir katil... Ne nimet! Bu fırsatı kaçırmaya gelmezdi. Thénardier, kendi yerine Jean Valjean’ı dışarı çıkararak, polise bir av veriyor, bunun karşılığında kendi izini kaybettiriyor; daha önemli bir olayla kendini unutturuyor, Javert’in bekleyişine karşılık, bir armağan veriyordu; bu da, bir ajanın çok hoşuna gider; Thénardier’ye gelince, bu alışveriş sayesinde kurtulacağını hesaplamıştı.

Jean Valjean bir badireden çıkıp, diğerine düşmüştü. Üst üste gelen iki rastlantı, önce Thénardier, daha sonra Javert’le karşılaşmak, doğrusu pek ağırdı.

Söylediğimiz gibi, Jean Valjean eski haline hiç benzemiyordu. Javert bile onu tanımadı. Kollarını göğsünden çözmeden, belli belirsiz bir hareketle lobutu avucunda emniyete aldı ve sordu:

“Kimsin sen?”

“Ben.”

“Sen kimsin?”

“Jean Valjean.”

Javert, lobutu dişlerinin arasına kıştırarak, eğildi, güçlü ellerini Jean Valjean’ın omuzlarına koydu; omuzlar bir mengene ile sıkılmış gibiydi. Onu inceledi ve tanıdı. Artık yüzleri birbirlerine değecek kadar yakındı. Javert’in bakışları korkunçtu. Jean Valjean ise, bir vaşağın pençesi altındaki aslan gibi Javert’in ellerinin baskısı altında kımıldamadan kaldı.

“Müfettiş Javert,” dedi. “İşte şimdi elinizdeyim. Zaten bu sabahtan beri kendimi sizin esiriniz olarak görüyordum. Elinizden kurtulmak için adresimi vermedim. Beni tutuklayın. Yalnız bir lütufta bulunun.”

Javert hiçbir şey duymuyor gibiydi. Bakışları Jean Valjean’ın üzerine dikilmişti, kasılmış çenesi, dudaklarını burnuna doğru itiyordu; bu da vahşi bir düşüncenin belirtisiydi. Nihayet Jean Valjean’ı bıraktı, bir hamlede doğruldu ve lobutu avucuna aldı, konuşmaktan çok, sayıklamayı andırır gibi, “Burada ne yapıyorsunuz? Bu adam da neyin nesi?” diye sordu.

Jean Valjean’a gene, “Siz” diye hitap ediyordu.

Jean Valjean, öyle bir ses tonuyla karşılık verdi ki, sesindeki havayla Javert’i

daldığı rüyadan uyandırır gibi oldu:

“İşte, size bu adamdan söz etmek istiyorum. İstedığınız an emrinizdeyim, ama önce onu evine götürmem için bana yardım edin. Sizden istediğim tek şey bu.”

Javert’in yüzü, ancak ödün verebileceği anda görüldüğü biçimde gerildi, “Olmaz” demedi. Yeniden eğildi, cebinden bir mendil çıkardı, suya batırarak Marius’ün kanlar içindeki alnını sildi. Kendi kendine konuşur gibi, yavaş bir sesle, “Bu adam barikattaydı,” dedi, “Marius dedikleri, işte buydu.”

Öleceğini hissettiği anda bile, her şeyi inceden inceye süzen, dinleyen, işiten, her şeyi aklında tutan birinci sınıf bir polis; can çekişirken bile gözetliyordu; mezarlığın ilk basamağına dirseklerini dayayarak her şeyi not etmişti.

Marius’ün elini yakaladı, bileğinden tutup nabzını yokladı.

“Yaralı,” dedi Jean Valjean.

“Ölü,” dedi Javert.

Jean Valjean, cevap verdi:

“Hayır, daha ölmedi.”

Javert, “Demek onu barikattan bu yana taşıyorsunuz?” diye sordu.

Son derece düşünceli olduğu, lağımdan gelen bu kuşkulu kurtulmanın üzerinde durmamasından anlaşılıyordu. Sorusuna Jean Valjean’ın cevap vermediğini bile fark etmedi.

Öte yandan, Jean Valjean da sanki tek bir şeyi düşünür görünüyordu:

“Marais’de, Filles-du-Calvaire’de, dedesinin evinde oturuyor. Adını bilmiyorum.”

Marius’ün elbisesini karıştırarak, cüzdanını çıkardı, karalamış olduğu sayfayı açtı, Javert’e uzattı.

Ortalıkta, okumaya yetecek kadar hafif bir aydınlık vardı. Ayrıca Javert’in gözleri gece kuşlarının sinsi fosforlu ışığı ile doluydu. Marius’ün yazdığı birkaç satırı okudu: “Gillenormand, Filles-du-Calvaire, numara 6,” diye homurdandı.

Sonra, “Arabacı!” diye seslendi.

Ne olur, ne olmaz diye bekletilen arabayı unutmadınız umarım.

Javert, Marius’ün cüzdanını vermedi.

Bir dakika sonra araba, sulama rampasından aşağı inmiş, kıyı yoluna varmıştı. Marius, dipteki sıraya yerleştirilmiş, Javert öndeki sıraya, Jean Valjean’ın yanına oturmuştu. Kapısı kapanan araba rıhtımdan Bastille’e doğru hızla uzaklaştı.

Birtakım sokaklara saptılar. Arabacı, kapkara bir hayal gibi yerinde oturmuş, sıska beygirleri kamçılıyor, arabanın içindeyse büyük bir sessizlik hüküm

sürüyordu. Marius, dipteki köşeye dayalı bedeni, göğsünün üzerine düşmüş başı, sarkık kolları, dimdik bacakları ile kımıldamadan duruyordu; tabut bekler gibi bir görünüşü vardı. Jean Valjean bir gölgeydi, Javert ise herhangi bir taş ya da sokak lambasının önünden her geçişte, şimşek çakmış gibi içi bir morarıp, bir ağaran karanlık arabada, rastlantı bu ya, bu üç trajik görüntüyü bir araya getiriyor ve trajik bir şekilde birbirleriyle birleştiriyordu: Ölüyü, hayaleti ve heykeli...

10. Hayatına Karışmış Hovarda Bir Çocuğun Dönüşü

Arabanın taşlar üzerinde her sarsılışında Marius'ün saçlarından bir damla kan damlıyordu. Araba, Filles-du-Calvaire Sokağı'ndaki 6 numaraya ulaştığında artık gece iyice bastırmıştı.

Önce Javert indi. Sokak kapısı üzerindeki numaraya göz attı. Eski modaya uyularak, kafa kafaya gelmiş bir teke ile kır tanrısı figürüyle süslenmiş ağır tokmağı kaldırarak, hızlı hızlı vurdu. Kapı kanadı aralandı ve Javert itti. Yeni uyandığı belli olan bir kapıcı, elinde bir mumla, esneyerek ortaya çıktı.

Evde herkes uyuyordu. Marais'de, özellikle ayaklanma günlerinde erken yatılır. Bu kocaman eski mahallede, devrimden korkulduğu için, tıpkı öcü geleceği söylendiğinde başlarını çabucak yorganın altına sokan çocuklar gibi uykuya sığınılırdı.

Bu sırada Jean Valjean ve arabacı, Marius'ü arabadan dışarı çıkarıyorlardı, Jean Valjean, onu koltuklarından, arabacı da dizlerinin altından tutuyordu.

Marius'ü böylece götürürken, Jean Valjean epeyce yırtık olan elbisesinin altına soktuğu eliyle onun göğsünü yokladı, kalbinin hâlâ attığından emindi, hatta Marius'ün kalbi, sanki arabanın sarsıntısından etkilenmişçesine canlılık kazanmış, eskisinden biraz daha kuvvetli çarpar olmuştu.

Javert, bir asinin kapıcısının karşısında olmanın verdiği üstünlükle, hükümet görevlisine yaraşacak bir ses tonuyla kapıcıya seslendi:

“Burada Gillenormand adında biri var mı?”

“Burada. Ne istiyorsunuz?”

“Ona oğlunu getirdik.”

Kapıcı büyük bir şaşkınlıkla, “Oğlu mu?” diye sordu.

“Ölü.”

Jean Valjean ise, Javert'in arkasından, o hırpani kılığıyla kanlar içinde geliyor, kapıcı ise ona dehşetle bakıyordu. Jean Valjean ona, başıyla “hayır” anlamına gelen bir işaret yaptı. Öte yandan, kapıcı ne Javert'in sözlerini ne de Jean

Valjean'ın işaretini anlamamışa benziyordu.

Javert, "Barikattaydı. İşte böyle," diye sürdürdü.

"Barikatta mı?" diye haykırdı kapıcı.

"Kendini öldürttü. Gidin dedesini uyandırın."

Kapıcı şaşkındı, yerinden kımıldayamıyordu.

"Gitsene, hadi," diye üsteledi Javert.

Ve ekledi:

"Yarın cenaze merasimi var."

Javert'e göre hayatın içindeki bütün olaylar sınıflandırılmalıydı. Bu da, ileriye görmenin, gözetlemenin ilk aşamasıydı; her ihtimalin ayrı bir yeri vardı; olabileceğine inandığımız bütün olaylar, bir bakıma birer çekmecenin içindeydiler; gerektiği zaman oradan değişik miktarlarda çıkarlardı; sokaklarda her zaman gürültü, ayaklanma, karnaval ya da cenaze alayı bulunabilirdi.

Kapıcı, Basque'ı uyandırmayı yeterli buldu. Basque, Nicolette'yi uyandırdı, Nicolette de Gillenormand Teyze'yi. Büyükbabaya gelince, onu uyandırmadılar, nasıl olsa olayı öğrenecekti.

Komşular farkına varmadan, Marius'ü birinci kata çıkardılar, bekleme odasındaki eski bir kanepenin üzerine yatırdılar. Basque, doktor çağırmaya gittiği, Nicolette ise çamaşır dolabını açtığı sırada Jean Valjean, omuzunda Javert'in elini hissetti. Anlayarak aşağı indi; arkasında Javert'in ayak seslerini duyuyordu.

Kapıcı, onların gidişlerini, gelişlerinde olduğu gibi aynı uykulu dehşetle seyretti. Arabaya bindiler. Arabacı da yerine geçti.

Jean Valjean, "Müfettiş Javert," dedi, "bana bir lütufta daha bulunur musunuz?"

Javert, sert bir sesle, "Nedir o?" diye sordu.

"Kısa bir süre için eve gitmeme izin verin, ondan sonra bana ne yaparsanız yapın."

Javert bir süre çenesi redingotunun içine girmiş bir halde, sessizce durdu, sonra öndeki camı indirip, "Arabacı," dedi, "Homme-Armé Sokağı, yedi numara."

11. Kesin Bir Sarsıntı

Yol süresince ağızlarını bile açmadılar. Jean Valjean ne istiyordu? Başladığı şeyi tamamlamak; Cosette'e haber vermek, Marius'ün yerini bildirmek, belki de onun işine yarayacak bazı bilgiler vermek, yapabildiği takdirde birtakım son

hazırlıklarda bulunmak. Kendini ilgilendiren şeylere gelince, her şey bitmiş, Javert'in eline düşmüştü, ayrıca, buna da karşı koymuyordu. Bir başkası onun yerinde olsa, böyle bir durumda ilk düşüneceği şey, belki de Thénardier'nin verdiği ip ve hapishanenin parmaklıkları olacaktı; ama Jean Valjean'da, piskopostan beri her suikast karşısında kendi aleyhinde bile olsa –bu konuda ısrarlıydı– derinden hissettiği dinsel bir kararsızlık vardı.

Bilinmezliğe karşı çözümü imkânsız bir şiddet eylemi demek olan ve içinde ruhun ölümünü taşıyan intihar, Jean Valjean'ın yapamayacağı bir şeydi.

Yolun, arabaların girişini engelleyecek biçimde dar oluşu nedeniyle araba Homme-Armé Sokağı'nın girişinde durmak zorunda kaldı. Javert ile Jean Valjean indiler.

Arabasının Utrecht kadifesinden yapılma döşemesinin, öldürülen adamın kanıyla ve katilin çamuruyla kirlendiğini gören arabacı, bunu müfettiş beye acizane bir şekilde bildirdi. Anladığı tek şey buydu. Kendisine tazminat verilmesi gerektiğini söylüyordu. Cebinden bir kâğıt parçası çıkararak, müfettiş beyden “bunun böyle olduğuna dair küçük bir belge” yazıvermesini rica etti. Javert, arabacının defterini eliyle iterek, “Bekleme ücretiyle birlikte ne kadar istiyorsun?” diye sordu.

“Yedi saat, bir çeyrek,” dedi arabacı. “Kadifem de yepyenyidi. Tümü seksen frank ediyor müfettiş bey.”

Javert, dört Napoléon altını çıkardı cebinden ve arabayı gönderdi.

Bunun üzerine Jean Valjean, Javert'in kendisini yakınlardaki Blancs-Manteux ya da Archives karakollarından birine yürüyerek götüreceğini düşündü. Sokağa girdiler. Her zamanki gibi sessizdi. Javert, Jean Valjean'ın arkasından yürüyordu. Böylece 7 numaraya geldiler. Jean Valjean, kapıyı çaldı. Kapı açıldı.

Javert, “Pekâlâ,” dedi. “Çıkın.”

Sanki böyle konuşmaya kendisini zorluyormuşçasına garip bir tavırla ekledi.

“Sizi burada bekliyorum.”

Jean Valjean, Javert'e doğru başını çevirdi. Bu tür davranışlar Javert'in alışkanlıklarından değildi. Ama mademki şimdi kendine sonsuz bir güveni vardı –pençesinin uzanabildiği yere kadar fareye özgürlük tanıyan kedinin güveniydi bu– Jean Valjean da teslim olup, bu işi artık bitirmeye kararlıydı; doğrusu bu Javert'in hiç de şaşıracağı türden bir şey olamazdı. Kapıyı itti ve içeri girdi. Kapıcı yatmış olduğundan kapının ipi yuvasından çekilmişti. Jean Valjean, “Ben geldim!” diye seslendi ve merdivenden yukarı çıkmaya başladı.

Birinci kata gelince durakladı. Acıyla katedilen tüm yolların durakları vardır.

Merdiven sahanlığının sürme penceresi açık bırakılmıştı. Eski evlerin büyük bir çoğunluğunda olduğu gibi merdiven, ışığını ve manzarasını sokaktan alıyordu. Tam karşıdaki sokak lambası basamakları biraz da olsa aydınlatıyor, bu da ışık parasından tasarruf edilmesini sağlıyordu.

Jean Valjean, ya hava almak için ya da dalgınlıkla, hiç düşünmeksizin başını pencereden çıkardı ve sokağa doğru eğildi. Sokak dar olduğu için fener ışığı tümünü aydınlatabiliyordu. Jean Valjean'ın şaşkınlıktan gözleri karardı; sokakta kimsecikler yoktu, Javert gitmişti.

12. Dede

Marius, getirildiğinde yatırdıkları kanepede hâlâ kımıldamadan yatıyordu. Basque ile kapıcı onu salona taşıdılar ve hemen bir doktor çağırmaya koştular; doktor da çabucak bulundu.

Matmazel Gillenormand da kalkmıştı. Dehşet içinde, ellerini kavuşturmuş, “Tanrım, olur şey değil,” demekten öte bir şey yapmadan oradan oraya gidip geliyor, arada sırada ağzından, “Her şey kana bulanacak,” sözcükleri çıkıyordu. İlk andaki panik geçince, bir durum değerlendirmesi yapma isteğiyle kendine geldi; şu sözleri söyleyebildi: “Sonunda böyle olacağı belliydi.” Neyse ki, bu türlü durumlarda âdet olduğu üzere, “ben zaten demiştim”e kadar ulaşmadı.

Doktorun emri üzerine kanepenin yanına bir de karyola kondu. Nabzının attığı, yaralının göğsünde hiçbir derin yara olmadığı, dudaklardaki kanın ise burun deliklerinden geldiği doktor muayenesi sonucunda anlaşıldıktan sonra, soluk alışını kolaylaştırmak için yastıksız olarak, dümdüz, başıyla bedeni aynı hizada, hatta başı biraz daha aşağıda, belden yukarısı çıplak, sırtüstü yatağa yatırıldı. Marius'ün elbiselerinin çıkarıldığı sırada Gillenormand Teyze odasına çekildi ve tespih çekmeye başladı.

Marius'ün bedeninde içten hiçbir yara ve bere yoktu; cebindeki cüzdan nedeniyle hızı kesilen kurşun, yolunu değiştirmiş, kötü bir yırtık açarak kaburgaları dolaşmış, ama pek derin bir yara açmamıştı, tehlikesizdi. Ancak, yeraltındaki uzun yürüyüş sırasında kırık köprücük kemiği tamamen dağılmıştı, o bölgede önemli bir hasar ve kollarında da kılıç yaraları vardı, ama yüzünde hiçbir yara izi yoktu. Başında ise önemli yaralar ve çizikler vardı. Başındaki bu yaraların önemi neydi? Yüzeysel miydi, yoksa kafatasının içine kadar işlemiş miydi? Bu konuda henüz bir şey söylenemezdi. Önemli bir belirti vardı; hasta baygındı ve bu bayılmalardan hiçbir zaman ayılmak mümkün olmayabilirdi. Üstelik kan kaybı yüzünden hastanın gücü önemli ölçüde azalmıştı. Vücudunun belden aşağısını ise barikat korumuştı.

Basque ile Nicolette arşıafları yırtarak sargı bezi hazırlamış, ama sargı bezleri yetmediğı için, doktor yaralardaki kanı pamuk tamponlarla geçici olarak durdurabilmişti. Yatağın yanındaki cerrahi aletlerle dolu masada üç mum yanıyordu. Doktor, Marius'ün yüzünü ve saçlarını soğuk suyla yıkadı. Kovanın içindeki su, birden kıpkırmızı kesildi. Kapıcı, elindeki mumla ışık tutuyordu.

Doktorun yüzünde derin bir düşüncenin izlerini görmek mümkündü. Arada sırada başıyla yaptığı olumsuz bir işaret, sanki kendi sorusuna kendisi yanıt verir gibiydi. Doktorun kendi kendine esrarengiz konuşmaları, hasta için pek hayra alamet değildi.

Hastanın yüzünü kurulayan doktor, hâlâ kapalı duran gözkapaklarına parmağıyla hafifçe dokunurken, salonun dibindeki kapı açılarak, soluk benizli uzun yüzlü biri içeri girdi. Gelen dedeydi.

İki gündür süren ayaklanma, Mösyö Gillenormand'ı heyecanlandırmış, öfkelen­dirmiş, bütün zamanını almıştı. Bir gece boyunca hiç uyuyamamış, bütün gün de ateşi çıkmıştı. Akşam olunca da, evde her yerin kilitlenmesini ve sürgülenmesini emretmiş, erkenden yatmış, yorgunluktan da hemen uyuyakalmıştı. Yaşlıların uykusu hafif olur. Mösyö Gillenormand'ın yatak odası salonun bitişiğindeydi, alınan bütün önlemlere rağmen, gürültü nedeniyle uyanmıştı. Kapısının altından sızan ışıkla şaşır­mış, yatağından kalkarak el yordamıyla gelmişti. Bir eli kapının tokmağında, başı azıcık öne doğru eğik, ürpererek şaşkın bakışlarla eşikte öylece duruyordu; üzerinde, kefene benzer kırışksız beyaz bir entari vardı; bu haliyle, mezarın içini gözleyen hayalet benziyordu.

Dede, önce karyolayı, sonra da şiltenin üzerinde parlak bir ışık altında, kanlar içinde yatan hareketsiz delikanlıyı ve onun mum gibi bembeyaz yüzünü, kapalı gözlerini, açık ağzını, soluk dudaklarını, yarı çıplaklığını ve her tarafı kızıl yaralar içindeki bedenini fark etti.

İskeletleşmiş kol ve bacaklarından beklenecek derecede şiddetli bir ürpermeyle baştan aşağı titredi; ilerleyen yaşının getirdiğı akları sararmış gözlerini donuk bir ışıltı kapladı; yüzü bir anda topraklaşmış köşeli bir kurukafa görünümü aldı; kolları iki yana düştü; duyduğu şaşkınlık, titre­k ellerindeki bütün parmaklarının açılmasıyla kendisini gösterdi; beyaz kıllarla kaplı zavallı çıplak bacakları, entarisinin önünden öne doğru büküldü.

“Marius!” diye mırıldandı.

Basque, “Beyefendi,” dedi, “küçükbeyi az önce getirdiler. Barikata gitmiş.”

Yaşlı adam, dehşet içinde bir sesle, “Ölmüş!” diye haykırdı. “Ah, haydut!”

Sonra da korkunç bir değişiklikle bu yüzyıllık ihtiyar, bir delikanlı gibi dimdik oldu.

“Mösyö, siz doktorsunuz. Bana önce şunu söyleyin; öldü, değil mi?”

Doktor, son derece saygılı bir tavırla susuyordu.

Mösyö Gillenormand, korkunç bir kahkahayla ellerini ovuşturdu.

“Öldü! Öldü demek! Kendini barikatlarda öldürdü! Benden nefret ederek! Bunu bana inat yaptı! Ah vampir! Bana bu halde dönüyor! Hayatımı zehir etti! Öldü!”

Sonra pencereye gitti, boğulurmuşçasına camı sonuna kadar açtı, sokaktaki karanlığa doğru konuşmaya başladı:

“Delik deşik olmuş, kılıçtan geçirilmiş, boğazlanmış, bitmiş, didiklenmiş, parçalanmış! Şu serseriye görüyor musunuz? Onu beklediğimi, odasını hazırlattığımı, çocukluk resmini başucuna koydurttuğumu pekâlâ biliyordu! Sadece gelmesinin bana yeteceğini, uzun yıllardır onu çağırıldığımı, akşamları ocak başında ellerim dizlerimde ne yapacağımı bilmeden oturup kaldığımı, bir budala gibi onu beklediğimi biliyordu! Bunları biliyordun sen! Eve gelip, ‘İşte ben geldim’ demenin yeterli olacağını da. Evin efendisi sendin, bense sana boyun eğmeye razıydım. Şu ihtiyar mankafa deden ne istersen onu yapacaktı. Bunların hepsini biliyordun, biliyordun ama, ‘Hayır, o kral taraftarıdır, oraya gitmem!’ dedin. Barikatları tercih ettin. Bana kötülük olsun diye canına kıydırttın! Sana, Berry Dükü için söylediklerim yüzünden öcünü almak için! Buna alçaklık derler! Hadi yatın artık, rahatça uyuyun. Ölmüş. İşte uyandım artık.”

Doktorun kaygısı bu defa çift yönlü olmuştu, bir an için Marius’dan ayrılarak, Mösyö Gillenormand’ın yanına gitti, kolunu tuttu.

Dede, ona doğru döndü, büyümüş ve kanlanmış gibi duran gözleriyle baktı, sakın bir tavırla, “Teşekkür ederim efendim,” dedi, “sakınım, kaygılanmayın. Ben bir erkeğim, XVI. Louis’nin ölümünü gördüm, olaylara dayanmasını bilirim. Yalnız korkunç olan bir şey var ki, o da, bütün bu kötülüğün sizin gazetelerinizde çıktığını bilmek. Yazar bozuntularınız, sözcüleriniz, avukatlarınız, hatipleriniz, kürsüleriniz, tartışmalarınız, ilerlemeniz, ışıklarınız, insan haklarınız, basın özgürlüğünüz olabilir, ama işte bakın, çocuklarımız evlerimize nasıl dönüyor. Ah! Marius! Korkunç bir şey bu. Katledilmek! Benden önce ölmek! Bir barikat! Ah, haydut! Doktor, galiba siz bu mahallede oturuyorsunuz? Oh! Sizi tanıyorum. Pencereden arabanızla geçtiğinizi görüyorum. Bakın, size söyleyeyim, beni öfkeli sanıyorsanız yanılıyorsunuz.

İnsan bir ölüye öfkelenemez. Bu çok aptalca bir şey olur. O benim yetiştirdiğim bir çocuktur. O daha küçücükken ben oldukça yaşlıydım. Tuileries’de, küçük küreğiyle, küçük sandalyesiyle oyunlar oynardı, ben de bekçiler azarlamasını diye, onun kürekle toprakta açtığı delikleri bastonumla kapatırdım. Bir gün; ‘Kahrolsun XVIII. Louis!’ diye bağırarak kalktı gitti. Benim hiçbir suçum yok. Pespembe, sarışın bir çocuktur. Annesi öldü. Bütün küçük çocuklar sarışın olurlar, hiç dikkat ettiniz mi? Bu neden böyle acaba? Loire haydutlarından birinin oğludur o. Ama çocuklar babalarının günahlarını taşımamalıdır. Onu şu kadarcıkken hatırlıyorum. Bir türlü ‘d’leri söyleyemezdi. Kuş ötüşüne benzer tatlı ve karışık bir konuşması vardı. Bir defasında, hatırlıyorum, Farnèse Hercules’in heykeli karşısındayken, herkes onun çevresinde toplanmıştı, hayranlık dolu bakışlarla süzüyorlardı, o kadar güzel bir çocuktur! Tablolardakine benzer bir yüzü vardı. Onu bazen azarlar, bastonumla korkuturdum, ama şaka olduğunu bilirdi. Sabahleyin odama girdiği zaman söylenir dururdum, ama onun içeriye girişi bir güneşe benzerdi. Bu yumurcakilere karşı insan kendini koruyamaz ki. Sizi yakalamaları, elde etmeleri çok kolaydır. Gerçek şu ki, bu çocuktan daha sevimlisi olamaz. Şimdi artık onu öldüren Lafayette’lerinize, Benjamin Constant’larınıza, Tirecui de Corcelles’lerinize ne dersiniz? Bu iş böyle yürümemeli.”

Marius hâlâ renksiz ve hareketsiz yatıyordu, doktor yeniden onun başucuna gelmişti. Mösyö Gillenormand, Marius’e yaklaştı, ellerini ovuşturmaya başladı. Pembeyaz kesilen dudakları, istem dışı oynar gibi kımlıyordu:

“Ah, kalpsiz! Ah, alçak! Ah, rezil! Ah, septembriseur!”

Bunlar can çekişen birinin, bir ölüye alçak sesle yapılan çıkışmalarıydı.

Heyecanlar ve taşkınlıklar, ne yaparsanız yapın dışa vurur; kelimeler yavaş yavaş birbiri ardına eklenmeye başladı, ama büyükbabanın onları söyleyecek gücü artık kalmamıştı; sesi son derece boğuk ve sönüktü, öyle ki, uçuşumun öte yakasından gelir gibiydi:

“Cehenneme kadar! Ben de öleceğim eninde sonunda. Koca Paris’te bu sefili mutlu etmekten mutlu olacak bir kız bulunmaz mıydı? Eğlenip, keyif çatacağı yerde, gidip savaşıyor hayvan gibi kendini kurşunlatan bir alçak bu! Hem de kimin için, ne için? Cumhuriyet için! Delikanlılığın gereklerini yerine getirip, Chaumière’de dans edeceği yerde! Yirmi yaşına yazık! Cumhuriyetçiymiş. Güzel bir aptallık doğrusu! Zavallı analar, güzel güzel çocuklar doğurmaya bakın siz. Hadi bakalım, artık ölmüş. Kapıdan iki cenaze çıkacak. O General Lamarque’ın hatırı uğruna kendini bak ne hallere sokmuşsun! O General

Lamarque sana ne iyilik etti ki? Kaba bir asker! Bir boşboğaz! Bir ölü uğruna kendini öldürttün! İnsan deli olmaz da ne olur? Şuna bakın, daha yirmi yaşında! Hem de arkasında bir şey bırakıp bırakmadığına bakmak için başını bile çevirmeden! İşte şimdi yapayalnız ölmek zorundalar, zavallı ihtiyarcıklar. Köşede geber, baykuş! Neyse, aslında belki de daha iyi... Ben de böylesini umuyordum. Bu, beni aniden öldürür. Çok yaşlıyım... Yüz bin yaşındayım... Çoktan ölmüş olmalıydım. Bu darbeyle bu iş de oldu demektir. Her şey bitti demek? Ne mutlu! Bu amonyakla ilaçları ona koklatmak ne işe yarar ki? Bunca emek boşuna budala doktor! Hadi, işte, öldü, hepten öldü. Ben de bir ölü olduğum için bu işten çok iyi anlarım. O işi yarım bırakmamıştır mutlaka. Evet, bu dönem alçaktır, alçak, alçak... İşte, sizler, sizin gibiler, sizin doktorlarınız, yazar müsveddeleriniz, serseri filozoflarınız... Altmış yıldan beri Tuileries'deki karga sürüsünü korkutan devrimler hakkındaki düşüncelerim işte bunlar! Mademki böyle can vereceksin, kendine acımadın, ben de ölümüne üzülmeceğim, anladın mı katil!”

Tam o sırada Marius ağır ağır gözkapaklarını kaldırdı, hâlâ baygınlığın etkisiyle buğulu olan bakışları Mösyö Gillenormand'ın üzerinde durdu.

İhtiyar adam, “Marius!” diye bağırdı, “Marius! Marius! Yavrum! Oğlum! Benim sevgili oğlum! Gözlerini açtın, baktın bana, yaşıyorsun... Sağ ol!”

Ve düşüp bayıldı.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

YOLDAN ÇIKAN JAVERT

1. Yoldan Çıkan Javert

Javert, Homme-Armé Sokağı'ndan ağır adımlarla uzaklaşmıştı. Hayatında ilk defa başı eğik yürüyordu ve yine ilk defa elleri arkasındaydı. O güne kadar, Napoléon'un duruşlarından en çok, kararlılık sembolü olan; kollar göğüste kavuşmuş olanını benimsemişti, kararsızlık simgesi olan ellerin arkada kavuşması, ona fazlasıyla yabancıydı. Oysa ki şimdi bir değişiklik olmuştu; içinden çıkılmaz, anlaşılmaz bir görünüm alan kişiliği kaygıyla doluydu.

Sessiz sokaklara daldı. Ne var ki, yine de bir yön tutturmuştu. Kestirmeden Seine'e doğru yollandı. Ormes rıhtım caddesine ulaştı, kıyı boyunca yürüdü, Grève Meydanı'nı geçerek, Notre-Dame Köprüsü köşesinde Châtelet Meydanı'ndaki karakolun biraz ötesinde durdu. O yörede Seine, bir yanda Notre-Dame Köprüsü ile Pont au Change arasında, öte yanda da Mégisserie rıhtım caddesiyle Fleurs rıhtımı arasında, ortasından bir akıntının geçtiği dört köşe bir göl oluşturur.

Seine'in bu noktası, ırmak gemicilerinin en korktuğu yerdir. Köprüdeki değirmenin çarklarının basıncıyla daha da sıkışıp artan bu akıntı oldukça tehlikelidir; değirmen bugün yıkılmıştır. İki köprünün de birbirine bu kadar yakın olması, tehlikeyi daha da artırıyor; kemerlerin altına şiddetle saldıran sular, orada müthiş büyük dalgalar oluşturuyor, toplanıp yığılıyor, söküp koparmak istercesine köprünün ayaklarına yükseliyordu. O bölgedeki suya düşen kişiler, en iyi yüzücülerden bile olsalar bir daha su yüzüne çıkamazlar.

Dirseklerini korkuluğa dayamış olan Javert, çenesini ellerinin içine almış, farkında olmadan tırnaklarıyla favorilerini karıştırırken, bir yandan da düşünüyordu. Benliğinin ta derinliklerinde bir değişim, bir devrim, bir sarsıntı olmuştu; kendi kendine çözmesi gereken bir şeyler vardı. Birkaç saattir tüm doğallığı kaybolmuş, allak bullak olmuştu. Bütün körlüğüne rağmen yine de berrak olan beyni, şeffaflığını kaybetmişti. Bu berraklığın yanı sıra birtakım bulutlar da dolaşıyordu. Vicdanı, ona, görevinin ikiye bölündüğünü söylüyordu. Seine kıyısında ansızın Jean Valjean'la karşılaştığı zaman içinde, avını yeniden yakalayan bir kurtla, sahibini bulan bir köpek gibi birbirine zıt iki ayrı duygu uyanmıştı.

Dümdüz olmakla birlikte, önünde iki yol vardı; hayatında sadece tek bir doğru yol tanımış olduğu için, bu durum oldukça korkutucu görünüyordu. Asıl acı

yani, o iki yolun tamamen birbirine zıt olmasıydı. Bu yollardan birini seçmek, diğerini terk etmek anlamına geliyordu. Gerçek olanı hangisiydi? İçine düştüğü bunalım anlatılır gibi değildi.

Hayatını bir caniyeye borçlu olmak, bu borcu kabul etmek ve onu ödemek için de, bir sabıkalı ile aynı düzeyde olmak, onun kendisine yaptığı iyiliği, bir başka iyilikle ödemek, kendisine “hadi git” dedirterek, ona “özgürsün” diyebilmek, görev denilen ve genellikle büyük bir ciddilikle yüklendiği bu sorumluluğu, kişisel nedenlerle feda etmek. Ancak, bunu yapmış olmakla birlikte, özel saydığı nedenlerde çok önemli, belki de görev duygusundan daha yüce bir şeyler olduğunu sezmek... İşte bütün bu saçmalıkların gelip kendisini bulması onu çileden çıkarıyordu.

Jean Valjean’ın onu bağışlaması gerçekten çok şaşırtıcıydı; onun da Jean Valjean’ı bağışlaması en az bu kadar şaşırtıcıydı. Peki, ne olmuştu? Kendini arıyor, ama bulamıyordu.

Şimdi ne yapmalıydı? Jean Valjean’ı teslim etse olmaz, serbest bıraksa yine olmazdı. Birinci durumda bir hükümet adamı, bir kürek mahkûmunun karşısında küçük düşüyor ikincisindeyse bir kürek mahkûmu yasadan daha üstün sayılıyor, ayağıyla üzerine basıyordu. Her iki durum da Javert için şerefsizlikti. Alınacak bütün kararlar, bir düşüşün izlerini taşıyacaktı. Kaderin bazen bütün imkânsızlıkları taşıyan böyle uçları vardır, onların ötesinde ise hayat bir uçurumdan farksızdır; Javert, işte bu uçlardan birindeydi.

Düşünmeye böylesine zorlanmış olması sıkıntılarının en önemlilerinden biriydi. Birbirine zıt olan bu heyecanların şiddeti, onu düşünmeye zorluyordu. Oysa ki bu, onun için kullanılmayan ve kullanıldığında acı veren bir şeydi. Böyle düşüncelerde her zaman az da olsa içten içe bir isyan havası sezilir. Javert, kendinde de buna benzer şeylerin olmasına öfkeleniyordu. Görevinin kapsamı dışındaki konularda kafa yormak, ona her zaman gereksiz ve boşuna bir yorgunluk gibi gelirdi, hele geçen gün yaşadığı şeylere ait düşünceler adeta bir işkenceydi. Ancak, bu tür sarsıntılardan sonra, insanın vicdanıyla baş başa kalıp, kendi kendinin hesabını, yine kendine vermesi gerekirdi.

Yapmış olduğu şey onu hâlâ ürpertiyordu. O, Javert, bütün polislik kurallarına, toplum ve adalet ilkelerine, yani yasaların tümüne karşı gelerek bir suçluyu bırakmaya karar vermiş, bu da ona yapılması gereken en doğru iş gibi görünmüştü. Kendi özel işleri, görevlerinin yerine geçmişti, bu çirkin bir şey değil miydi? Yapmış olduğu bu anlamsız hareketin her eleştirisinde baştan aşağı titriyordu. Sonunda neye karar vermeliydi? Tek çare vardı: En kısa zamanda

Homme-Armé Sokağı'na dönerek, Jean Valjean'ı yakalamak. Yapılması gerekenin bu olduğu açıktı. Ama hayır, yapamazdı. Anlayamadığı bir şey o yolu tıkıyordu. Bir şey mi? Ne olabilirdi bu bir şey? Bu dünyada mahkemelerden, uygulanan yasalardan ve hükümetten başka bir şey olabilir miydi?

Javert'in şaşkınlığı anlatılamaz. Kutsal bir kürek mahkûmu! Adaletin yakalayamayacağı bir forsa! Hepsi de kendi yüzünden!

Javert'le Jean Valjean, cezalandırmak için yaratılmış bir adamla, cezaya katlanmak için yaratılmış bir insan; yani her ikisi de yasanın malı olan iki adam, yine de yasaların üstüne çıkabilmişlerdi... Bu korkunç bir şey değil miydi?

Yani bu ne demekti! Bunca densizlikten sonra hiç kimse ceza görmeyecekti, öyle mi? Toplum düzeninden daha güçlü olan Jean Valjean serbest kalacaktı da, Javert hükümetin ekmeğini yemeyi sürdürecekti, öyle mi?

Düşünceleri yavaş yavaş korkunçlaşmaya başlamıştı.

Bu düşünceleri arasında bir de, Filles-du- Calvaire Sokağı'na o isyancı konusuna da dönerek, kendini eleştiriyor, ama onu pek fazla düşünmüyordu. Küçük suç, büyüğünün içinde kayboluyordu. Zaten bu isyancı, şüphesiz ölmüştü; yasalara göre, ölüm olduğunda kovuşturma da düşerdi. Jean Valjean... düşüncesini ezen bütün ağırlık işte buydu.

Jean Valjean, onu şaşırtıyordu. Hayatının dayanak noktasını oluşturan ve değişmez gibi görünen tüm gerçekler bu adamın karşısında çöküyor, Jean Valjean'ın kendisine gösterdiği yüce gönüllülük karşısında eziliyordu. Belleğini yokladıkça, eskiden yalan ve delice diye nitelendirdiği başka olaylar şimdi birer gerçek olarak karşısına dikiliyor ve sonra Mösyö Madeleine yeniden belirliyordu. Jean Valjean'ın arkasında beliren bu her iki yüz, Javert'in zihninde saygıya değer tek bir yüz oluyordu. Korkunç bir şey olarak nitelendirdiği olay başına gelmişti işte, bir forsaya hayranlığı ruhuna kadar işlemişti. Bir kürek mahkûmuna hayranlık... Olacak iş midir? Bu düşünceden ürpermekle birlikte, kendini kurtarması da artık imkânsızdı. Elinden geldiğince çırpınıyor, ama yine ta içinden, bu sefilin yüceliğini itiraf etmek zorunda kalıyordu. Bu, iğrenç bir şeydi.

İyiliksever bir 'kötü adam', acıma duygusuyla dopdolu, iyi kalpli, bağışlayıcı, kötülüğe karşı iyilik yapmayı, kine karşı da affetmeyi bilen, acımayı öç almaya tercih eden, düşmanını yok etmektense kendini feda eden, kendine vurarı kurtaran, erdemin doruğuna diz çöken, insandan öte meleğe yakın bir forsa. Javert böyle bir canavarın varlığını itiraf etmek zorundaydı. Bu böyle süremezdi.

Şüphesiz, bu konuda ısrar ediyoruz, şaşmakla birlikte öfkelenildiği bu canavara,

bu alçak meleğe, bu iğrenç kahramana direnmeksizin teslim olmamıştı. Jean Valjean'la birlikteyken, içinde yer alan, ona atfedilen kaplan yirmi defa kükremişti. Yirmi defa Jean Valjean'ı üzerine atılarak yakalamak, yutmak, kısaca tutuklamak istemişti. Bundan daha kolay bir şey yoktu. Önünden geçilen ilk karakola gidip, “İşte, hapisneden kaçan bir sabıkalı!” diye bağırarak, jandarmaları çağırıp, “İşte şimdi bu adam sizindir!” demek ve çekip gitmek, bu lanetlenmiş adamı orada bırakıp gerisini hiç umursamamak, hiçbir şeyle ilgilenmemek. O zaman, bu adam ölünceye kadar yasaların esiri olacaktı, yasalar ne isterse onu yapardı. Bundan daha adil bir çözüm olamazdı. Javert bütün bunları içinden geçirmiş, umursamadan eyleme geçip, adamı yakalamak istemiş, ama şimdi olduğu gibi, o zaman da yapamamıştı; Jean Valjean'ın yakasına elini titreye titreye her uzatışta kendini büyük bir yük altında hissetmiş ve geriye çekilmiş, beyninin derinliklerinden gelen bir sesin, “İyi, iyi! Hayatını kurtaranı teslim et, sonra da Pontius Pilatus'un tasını getirterek pençelerini yıka!” diye bağırdığını hissetmişti.

Sonra, düşünceleri yine kendine yöneldi. Büyüyen Jean Valjean'dı, kendisi ise gittikçe küçülüyordu. Velinimet, bir kürek mahkûmuydu.

Peki, o halde bu adamın kendisini öldürmemesine nasıl göz yummuştu. O barikatta ölmeyi hak etmişti. Bu hakkı kullanmalıydı. Jean Valjean'a rağmen öteki isyancıları yardıma çağırıp, kendini zorla kurşuna dizdirmesi, çok daha yerinde bir davranış olurdu.

İşin acı tarafı da bugüne kadar olan, kesin yargılarının ve inançlarının yok oluşuydu. Kendini, köklerinden koparılmış gibi görüyordu. Yasaların karşısında ancak bir koçan sayılabilirdi. Şimdiye kadar tanımadığı vicdanı kaygılarla doluydu. Tek ölçü olarak kabul ettiği yasal kesinlikten farklı duygular içindeydi. Eski, bildik bir dürüstlüğün sınırları içinde olmak artık ona yetmiyordu. Beklenmedik bir sürü gerçek onu etkisi altına almıştı. Ruhunda yepyeni bir dünya doğuyordu, kabul edilip geri verilen iyilikler, fedakârlık, acıma, hoşgörü; merhametin şiddete üstünlüğü, kişilerin de artık var olduğu, kesin suçlamaların boşunallığı, lanetlemenin yok oluşu, yasanın da gözünün yaşarabilmesi ve insan adaletinden öte bir Tanrı adaletinin varlığı. Sonsuz karanlıklar içinde bilinmez bir manevi güneşin korkunç doğuşunu görebiliyordu; ondan korkuyor, gözleri kamaşıyordu. Kartal bakışlarına zorlanan bir baykuş.

Hükümet kuvvetlerinin de kararsızlık içinde kalacağı bazı kuraldışı durumların olabileceğini, bir olay karşısında kuralların yetersiz kalabileceğini, her şeyin yasa çerçevesi içinde olmadığını, beklenmedik olaylar karşısında insanın boyun eğebileceğini, bir kürek mahkûmunun bir memurdan daha erdemli olabileceğini,

canavara benzeyen birinin bir melek ve kaderin böylesine şaşırtıcı tuzakları olabileceğini düşünüyor, kendisinin de bu beklenmedik olaylar karşısında çaresiz kaldığını itiraf ediyordu.

İyiliğin var olduğunu kabul etmek zorundaydı, bir forsa ona iyilik etmiş; kendisi de az önce iyiliğine karşılık vermişti; olacak iş değildi bu. Öyleyse raydan çıkmak üzereydi. Kendini bir alçak olarak görüyor ve iğreniyordu. Javert için seçkin insan olmak, büyük ve yüce erdemli olmak değil, kusursuz olmakla eşanlamlıydı. İşte hata yapmıştı.

Nasıl olmuştu da o duruma düşmüştü? Bütün bunlar, böyle aniden nasıl olmuştu? Kendine bile bunu açıklamaktan acizdi. Başını ellerinin arasına almış, ne yaparsa yapsın hiçbir şeye bir anlam veremiyordu.

Kaçınılmaz bir biçimde, tutsağı olduğu yasalara Jean Valjean'ı teslim etmek niyetindeydi. Onu tutukladığı sürece, salıvermeyi bir an olsun düşünmemişti. Ancak kendisi bile farkına varmadan eli gevşemiş ve onu salıvermişti.

Gözlerinin önünde türlü türlü soru işaretleri belirliyordu. Kendine sorduğu sorulara, yine kendi cevap vermeye çalışıyor, ancak verdiği karşılıklar onu ürkütmekten öte bir yarar sağlamıyordu. Şöyle diyordu; “İşkence edercesine kovaladığın bu forsa, seni ayağının altına almış, öç alabilecek durumdayken, hatta hem içindeki kin hem de güvenliği açısından öç almak zorundayken, seni affetmekle, hayatını bağışlamakla ne yapmaya çalıştı? Görevini mi? Hayır, ondan da yüce bir şeyi... Ya ben, onu bağışlarken ne yapmaya çalıştım? Görevimi mi? Hayır. Daha yüce bir şeyi. Öyleyse, görevden de üstün bir şey mi var?” İşte burada korkuya kapılıyordu, terazisinin dengesi büsbütün bozuluyor, bir kefesi uçuruma düşerken, diğeri göklere yükseliyordu, Javert aşağıdakinden, alt kesimden yukarıdaki kadar kaygılanıyordu. O güne kadar hiç de, bir Voltaire'ci, bir inançsız değildi, tam tersine, kiliseye içgüdüsel bir saygınlığı vardı, onu ancak toplumun kutsal bir parçası olarak biliyordu; kurulu düzen onun için bir dogmaydı ve bu da ona yetiyordu, sözcüğün gerçek anlamıyla, erkeklik ve daha sonra memurluk çağına geldiğinde rahip olur gibi polis müfettişi olduğundan, bütün dini inancı polis mesleği olmuştu. Bir amiri vardı, Mösyö Gisquet; o güne kadar öteki amiri, Tanrı'yı pek düşünmemişti.

Bu yeni amir, Tanrı, kendisini ona hissettiriyor ve onu şaşkına çeviriyordu.

Bu beklenmedik durumda yolunu şaşırmıştı. Bu amire karşı nasıl davranması gerektiğini çıkaramıyordu, oysa ki bir memurun daima sadakat göstermesi, başkaldırmaması, eleştirmemesi, tartışmaması gerektiğini biliyor, ancak kendisini şaşkınlığa uğratan bir amir karşısındaki tavrın, memurun istifasından

başka bir şey olamayacağını kestirebiliyordu.

Peki ama Tanrı'ya istifasını nasıl sunabilecekti?

Nereden başlarsa başlasın, dönüp dolaşıp aynı noktaya geliyordu, ona göre her şeyden çok daha üstün bir olay vardı; korkunç bir suç işlemişti. Hapishane kaçağı bir sabıkalıya göz yummuş, bir kürek mahkûmunu özgür kılmış, yasalara ait olan bir adamı, yine yasalardan çalmıştı. Bunu yapmıştı işte. Artık kendi kendini anlama gücünden yoksundu. Var olduğundan bile emin değildi. Davranışlarının nedenlerini de anlayamıyor, sadece başı dönüyordu. O zamana kadar ne olduğu belirsiz bir dürüstlük olan o kör inancın içinde yaşamıştı. Şimdi ise o inanç kendisini bırakıp gidiyor, şeref ve onuru yok oluyor, inandığı her şeyi kaybediyordu. İstemediği birtakım gerçeklerin hışmına uğramıştı. Bundan böyle başka bir insan olması gerekecekti. Gözündeki perde, aniden yapılan ameliyatla ortadan kalkan bir vicdanın acısıyla kıvranıyordu. Görmekten iğrendiği her şeyi görüyordu. Kendisini koflaşmış, yararsız, geçmişinden kopuk, işinden atılmış biri gibi görüyordu. İçindeki otorite korkusu yok olmuştu.

Korkunç bir durumla karşı karşıyaydı, duygulanmıştı.

Hem granitten yaratılmış olmak hem de kuşkular duymak; yasa kalıbından, tek parça, dökme bir ceza heykeli olmak ve de tunç göğsünün altında birdenbire bir yüreğin varlığını, anlatılmaz bir şey bulunduğunu fark etmek! O güne kadar bu iyiliğin, aslında kötülük olduğunu kendi kendine söylemekle birlikte, iyiliğe iyilikle karşılık verecek duruma düşmek! Bekçi köpeği olduğu halde, ısıracağı yerde yakalamak! Buz olup erimek! Kısaç iken, el oluvermek! Parmaklarının birdenbire açıldığını hissetmek! Tuttuğu şeyi salıvermek! Korkunç bir şey! Yolunu şaşırp geri tepen insan kılığındaki bir mermi!

Sonunda şunu kendi kendine itiraf etmek zorundaydı ki, yanılmazlık da yanılabilir. Her türlü inançta aldanma payı vardır, bir yasa konuştuğunda son söz söylenmemiş olabilir, toplum kusursuz değildir, otorite dalgalanmalarla, kararsızlıklarla, sarsılmaz olan da çatırtılarla dolu olabilir, yargıçlar da insandır, yasalar yanılabilir, mahkemeler de aldanabilir! Bu, gökyüzünün billur gibi mavisinde bir çatlak görmek gibi bir şeydir.

Javert'in içinden geçenler dümdüz, soru sormayan bir vicdanın, bir ruhun yoldan çıkması, şaşmaz bir düz hat üzerinden fırlatılan ve gidip Tanrı'da parçalanmış katı bir dürüstlüğü ezilmesiydi. Kuşkusuz, bu çok garip bir şeydi. Düzenin şaşmaz yolunda giden demir at üzerindeki ocakçısı ve otoritenin makinisti bir yıldırım çarpması sonucu yere düşsün! Yasanın dokunamadığı; doğru, şaşmaz, etkilenmez, kusursuz biri eğilebilsin! Lokomotif için bir Şam

yolu bulunsun!

Kişide her zaman bulunan ve hiçbir etkiyle bozulmayan Tanrı duygusu: Aldatan vicdana karşı gerçek vicdan; kıvılcıma sönmeyi yasaklayan, ışığa güneşi hatırlatan, şaşırtıcı ve düşsel mutlakla karşılaşan ruha, gerçek mutlağı gösteren; kaybedilemeyecek bir insanlık, tartışılmayacak bir insan yüreği demek olan şu harika olay, belki de iç mucizelerin en güzeli... Javert, acaba bunu anlıyor muydu? Ona erişebiliyor, farkına varıyor muydu? Elbette ki hayır. Ancak bu, anlayamadığı, karşı çıkamadığı şeyin basıncı altında beyninin aralandığını da seziyordu. Bu inanılmaz olayın değişimine uğrayan bir kişiden çok, onun bir kurbanıydı. Üzerindeki etkiye de ancak çileden çıkarak katlanabiliyordu. Bütün olan bitende, ancak sonsuz bir yaşama güçlüğü görüyordu. Bundan böyle artık soluk alması güçleşmişti. Tepesinde bilmediği bir şeyin dolaşıyor olmasına alışık değildi. Şimdiye kadar kendisini kuşatan her şeyi bakışlarıyla, açık, yalın, duru bir biçimde algılıyordu; orada bilinmeyen, karanlık hiçbir şey yoktu; çevresinde, belirli, düzenli, birbiriyle ilişkili, kesin olarak çizilmiş ya da bitirilmiş olanın dışında hiçbir şey bulunmuyordu; her şey onun dışında önceden düşünülmüş ve planlanmıştı, otorite dümdüz bir şeydi, hiçbir sapma ve şaşırma olamazdı. Javert beklenmedik, bilinemez olanı yalnızca aşağı tabakada görmüştü. Düzen dışı, beklenilmeyen şeyler, karmakarışıklık, bir uçuruma düşme ihtimali, bütün bunlar ancak alt tabakalara, isyancılara, kötülere özgü olaylardır. Şu anda Javert tepetaklak devrilmiş, şu duyulmamış görüntünün karşısında birdenbire korkuya kapılmıştı; zirvenin uçurumu. Ne demek oluyordu bu? Neye güvenmeliydi? İyice yıkılmış, çökmüştü! Her şey boşa gitmişti! İnandığı her şey paramparça oluyor; çöküyordu.

Vay canına! Tepeden tırnağa felce mi uğramıştı! Kesinlikle çaresiz miydi! Neye güvenecekti? Adımız gibi bildiğimiz şey kof, çürük çıkıyordu! Şuna bak! Demek toplumun kuşandığı zırhtaki hatayı yüce ruhlu bir sefil görebiliyor, ortaya çıkartıyordu. Öyleyse yasaların dürüst bir uşağı, kendisini, birdenbire bir adamı elinden kaçırma suçu ile onu tutuklama biçimindeki iki suç arasında bulabilirdi. Demek ki devletin, memura verdiği görev ve talimatlardaki her şey, öyle emin olunabilecek, kesin, doğru şeyler değildi. Öyleyse görevde birtakım çıkmaz sokaklar da vardı. Peki, diyelim ki var; ne yapacağız? Lanetlenmiş, mahkûm edilmiş, boyun eğdirilmiş yaşlı, eski bir mahkûmun başkaldırması ve sonuçta haklı olması mümkün müydü? Gerçek miydi bu? İnanılır şey değildi! Şekli değişen bir suçun karşısında yasaların özür dileyerek geriye çekilebildikleri durumlar var mıydı?

Evet, böyle durumlar vardı. Ve Javert, bunu görmüştü. Ve Javert, böyle bir

duruma değmiş, dokunmuştu. Hem de değil karşı çıkmak, onaylıyordu. Gerçeklerdi bunlar. Gerçeğin böylesine biçimsizce ortaya çıkması berbat bir şeydi.

Gerçeklikler ve olgular üzerlerine düşeni yerine getirdiklerinde, yasanın, hukukun tartı taşı olmaktan memnun olabilirler; gerçekler ve olgular; onları yollayan Tanrı'dır; peki, öyleyse yasaları gerçeklikle sarsarak, anarşiyi yaratan Tanrı mı?

Sıkıntı ve üzüntünün yarattığı sağlıksızlık, duygularına hâkim olmasını engelliyor, toplum, insanlık, evren, artık gözünde sadece iğrenç çizgilere bürünüyordu; ceza yöntemleri, hükümler, yasal meşruiyet yüce divanların ilamları, memurluk, yargıçlık, hükümet, suçluluk, suçu önleme, cezalandırma, idari bilimler, hukukun yanılmazlığı, hükümetin sözüne güvenilirlik, siyasetin ve güvenliğin dayandığı kurallar, egemenlik, adalet, yasaların mantığı, toplumun mutlak ve genel gerçekleri bütün bunlar bir harabe, bir çöplük, bir kaostu. Düzenin bekçisi, asayiş hizmetinde baştan çıkmazlık timsali, toplumu koruyan bulldog köpeği Javert yenilmiş, yere serilmişti, bütün bu yıkıntının üzerinde, başında yeşil başlığı, alnında halesiyle ayakta duran bir adam, işte sonunda vardı karmasına; işte ruhundaki korkunç manzara.

İnsan buna nasıl dayanabilirdi? Hayır, dayanamazdı. Karşılaşılabilecek en şiddetli durumdu bu. Kurtulmanın ise ancak iki yöntemi vardı: Biri, karar verip, Jean Valjean'ı, kürek mahkûmunu yeniden zindana göndermek; öbürü ise...

Javert parmaklıktan ayrıldı; bu defa başı yukardaydı, Châtelet Meydanı'nın köşelerinden birinde karakolun önünde bir çavuş gördü ve oraya doğru yürüyerek içeri girdi. Polisler birbirlerini bir karakolun kapısını itiş şekillerinden tanıyabilirler. Javert, çavuşa adını bildirdi, kimlik kartını gösterdi, üzerinde bir mum yanan karakol masasına oturdu. Masanın üzerinde bir kalem, zabıtlar, gece devriyelerinin raporları için kâğıtlar vardı. Hasır sandalyeyle tamamlanan bir masa bir tesis demektir; üzerinde talaş dolu, şimşirden yapılma tabak ve balmumu desteleri dolu mukavva kutu hiç değişmez eşyadandır, bütün karakollarda vardır ve resmi üslubun en aşağı düzeyini oluştururlar. Devlet edebiyatı onlarla başlar.

Javert, kalem ve bir tabaka kâğıt alarak şunları yazmaya başladı:

GÖREVİN YARARINA BAZI GÖZLEMLER

Birincisi: Sayın polis müdürünün bir göz atmasını rica ederim.

İkincisi: Soruşturma tamamlanarak gelen tutuklular, üzerlerinin aranması sırasında ayakkabılarını çıkardıklarından taşların üstünde yalınayaktırlar.

Hapishaneye girdiklerinde pek çoğu öksürmekte, bu da sağlık masraflarını artırmaktadır.

Üçüncüsü: İzleme yöntemi, belirli aralıklarla memur konmasıyla daha iyi olacaktır, ama önemli olaylarda, en az iki memurun birbirini gözden kaybetmemesi gerekir, bu da bir memurun herhangi bir nedenle hizmet sırasında gücünün kesilmesi anında, öbürünün onun yerini almasını sağlayacaktır.

Dördüncüsü: Madelonnettes Hapishane Yönetmeliği'nin, paralarını ödeseler bile, mahkûmlara bir sandalye verilmesine neden engel olduğu bir türlü anlaşılamamaktadır.

Beşincisi: Madelonnettes'teki kantinde sadece iki parmaklık bulunuyor, bu durum da mahkûmların kantinde çalışan kadının elini tutmasına imkân sağlıyor.

Altıncısı: Diğer mahkûmları görüşme odasına çağıran ve çığırkan denilen mahkûmlar, adlarını daha anlaşılır biçimde bağırarak için her mahkûmdan iki metelik alıyorlar. Bu hırsızlıktır.

Yedincisi: Dokuma atölyesinde kaçan bir iplik için mahkûmdan on metelik kesiliyor, bu da, müteahhidin bir yolsuzluğudur. Çünkü kumaşlar oldukça iyi dokunmaktadır.

Sekizincisi: Force Hapishanesi'ndeki ziyaretçilerin, Sainte-Marie-l'Égyptienne görüşme odasına giderken sübyan avlusundan geçmeleri hoş bir şey değildir.

Dokuzuncusu: Jandarmalar, polis müdürlüğünün avlusunda tutukluların her gün sorgu yargıçları tarafından yapılan sorgulamalarını anlatıyor. Kutsal bir yapısı olması gereken jandarmaların soruşturma odasında duyduklarını anlatmaları, önemli bir düzensizliktir.

Onuncusu: Henri dürüst bir kadındır ve kantini çok temizdir, ancak bir kadının gözetleme hücrelerinin kapısında bulunması doğru değildir. Bu, uygar olması gereken Conciergerie Hapishanesi'ne yakışır bir şey değildir.

Javert, yukarıdaki satırları büyük bir itina ile, en düzgün yazısıyla, tek virgül bile atlamadan, kalemini kağıdın üzerinde gıcırdatarak yazdı. Son satırın altına da imzasını attı.

JAVERT

Châtelet Meydanı Karakolu'nda, 1. sınıf Müfettiş. 7 Haziran 1832, saat sabahın birine doğru.

Yazıyı kurutarak, kâğıdı mektup gibi katladı, mühürledi, üzerine 'yönetim için not' diye yazdı ve masanın üzerine bıraktı, karakoldan çıktı. Camlı ve

parmaklıklı kapı ardından kapandı.

Yeniden Châtelet Meydanı'nı geçti, rıhtıma döndü, dalgın ama kararlı bir tavırla bir çeyrek saat önce ayrıldığı yere geldi; dirseklerini dayadı, korkuluğun aynı yerinde, aynı durumdaydı. Sanki oradan hiç ayrılmamıştı.

Ortalık zifiri karanlıktı. Gece yarısından sonraki mezar ortamını hatırlatan andı bu. Buluttan oluşmuş bir kubbe yıldızları gizliyordu. Gökyüzü uğursuz bir görünüm almıştı. Cité'deki evlerde tek bir ışığa rastlanmıyordu; hiç kimse yoktu, görünen bütün sokaklar ve rıhtımlar ıssızdı; Notre-Dame Kilisesi ve Adliye Sarayı'nın kuleleri, gecenin silüetleriydi. Uzakta, bir sokak fenerinin rıhtımın ucunu kızıla boyadığı seçiliyordu. Köprülerin silüetleri, birbiri arkasından sisin içinde belirsizleşiyordu. Yağmur nedeniyle ırmak suları kabarmıştı.

Javert'in dayandığı yer, hatırlanacağı üzere Seine'deki akıntıların yoğunlaştığı bölümde, sonsuz bir burgu gibi bükülüp, yeniden çözülen korkunç sarmalın ta tepesindeydi.

Başını eğerek aşağı baktı. Her şey kapkaraydı, hiçbir şeyi seçemiyordu. Irmağın varlığı aşağıdan gelen köpük sesinden anlaşıyordu. Bu baş döndürücü derinlikte zaman zaman bir ışık beliriyor, belli belirsiz kıvrılıyordu. Çok karanlık gecede bile suyun, nereden geldiği bilinmeyen bir ışığı alarak yılan gibi bir görüntü oluşmasını sağladığı bilinir. Daha sonra ışık kayboluyor, her şey yine belirsiz bir şekle dönüyordu. Sonsuzluk oradaydı. İnsanın altındaki şey su değil, bir uçurumdur. Rıhtımın duvarı ise, belli belirsiz, siste kaybolmuştu, sanki sonsuzluğun dik bir yamacıydı.

Hiçbir şey görünmemesine rağmen, suyun düşmanca soğukluğu, ıslak taşların kokusu seziliyor, uçurumdan gelen vahşi bir esinti yukarıya kadar ulaşıyordu. Irmak sularının görülmeyen, ama sezilen kabarması, dalgaların trajik fısıldaşmaları, köprü kemerlerinin uğursuz büyüklüğü ve sonunda bu karanlık boşluğa düşme tehlikesi, bütün bunlar ürkütücüydü.

Javert, karanlıkta açılan bu kocaman ağzı bir süre hiç kımıldamadan izledi, bu görünmez boşluğu, dikkatli ve hiç şaşırmayan bakışlarla seyrediyor, dalgaların sesi işitiliyordu. Birdenbire şapkasını çıkardı, rıhtımın ucuna koydu. Bir süre sonra, oralardan geçen, varacağı yere gecikmiş bir yolcunun hayalete benzetebileceği uzun, kara bir figür, korkuluğun üzerinde, ayakta göründü. Seine sularına doğru eğildi ve sonra, yeniden doğrularak, dimdik, karanlıklara doğru düştü. Boğuk bir su şapırtısı oldu; suyun atında kaybolan bu belirsiz şeklin gizli kıvrımlarını yalnızca karanlık gördü.

BEŞİNCİ KİTAP

TORUN VE BÜYÜKBABA

1. Çinko Kaplı Ağacın Yeniden Görülmesi

Anlattığımız bu olaylardan bir süre sonra, Mösyö Boulatruelle şiddetli bir heyecana kapıldı. Mösyö Boulatruelle, kitabın karanlık bölümlerinde daha önce gördüğümüz Montfermeil'deki yol bakıcısıdır.

Boulatruelle, hatırlanabileceği gibi, bir yığın dertle ve çeşitli işlerle boğuşan bir adamdı. Taş kırar ve anayolda yolculara zarar ziyan verirdi. Bu kazıcı ve soyguncunun bir hayali vardı; Montfermeil Ormanı'nda gömülü defineler olduğuna inanıyordu. Günün birinde, bir ağacın dibinde, toprağa gömülü bir para bulacağını umuyor, ama o zamana kadar da parayı, gelip geçenlerin cebinden alıyordu.

Ama yine de şimdilik dikkatli davranıyordu. Tehlikeden güçbela kurtulmuştu. Bilindiği üzere, kendisi gibi daha başka haydutlarla birlikte Jondrette'lerin o pis evinde yakalanmıştı. Bir pisliğin yararı; sarhoş olmak, onu kurtarmıştı. Çünkü orada bir hırsız mı, yoksa soyulanlardan biri olarak mı bulunduğu bir türlü açıklığa kavuşmamıştı. Aynı gece, açık seçik belli olan sarhoşluğuna dayanarak mahkeme kararı ile serbest bırakılmış ve hemen ortalıktan kaybolmuştu. Baş önünde, oldukça düşünceli, az daha mahvolacağı hırsızlık işinden az da olsa soğumuş, ama kendisini kurtaran şaraba daha büyük bir sevgiyle bağlanarak, devlet hesabına yönetimin gözetimi altında, Gagny'den Lagny yoluna taş döşeme işine dönmüştü.

Yol bakım barakasının otlarla örtülü damının altına sığındıktan sonra duyduğu heyecana gelince:

Bir sabah Boulatruelle, her zamanki gibi gün doğuşundan az önce işine, belki de gözetleme görevine giderken dalların arasında bir adam gördü, ancak sırtını görebilmesine rağmen, o uzaklıktan görebildiği kadarıyla ona pek de yabancı gelmedi. Ayyaştı, ama şaşmaz ve canlı bir belleği vardı; bu da, yasalarla arası bir parça bozuk olan bir kişi için vazgeçilmez bir savunma silahıdır.

Kendi kendine, “Şu adama benzer şeyi acaba hangi cehennemin dibinde gördüm?” diye sordu. Ancak bu soruya pek kayda değer bir cevap veremedi; zihninde belli belirsiz izi kalmış biriydi. Tanıyamadığı bu kimliğin yanı sıra, birtakım hesaplar yaparak bir şeyler çıkarmaya çalışıyordu. Adam buralı değildi; dışarıdan gelmişti. O saatlerde Montfermeil'den geçen bir yolcu arabasına rastlamak mümkün değildi. Bütün gece yürümüş olmalıydı. Nereden geliyordu?

Herhalde pek uzaktan değildi, çünkü ne yol çantası vardı ne de bir çıkını. Mutlaka Paris'ten geliyordu. Niçin bu ormandaydı? Neden bu saatte buradan geçiyor, ne yapmaya geliyordu?

Boulatruelle defineyi düşündü. Belleğini zorlayarak, yıllarca önce bu adama benzer biri yüzünden bunun gibi bir telaşa kapıldığını belli belirsiz hatırladı.

Düşüncelerinin yükü altında başını eğmişti, bu, doğal bir şey olmakla birlikte, pek de akıllıca sayılmazdı. Çünkü başını kaldırdığında, hiçbir şey göremedi. Adam, ormanın karanlığı içinde kaybolup gitmişti.

“Hay kör şeytan,” dedi. “Onu mutlaka bulmalıyım. Kim olduğunu anlarım. Bu adamın, karga bokunu yemeden buralarda gezinmesinin mutlaka bir nedeni olmalı, onu öğrenmeliyim. Benim ormanımda, benden habersiz hiçbir sır barınamaz.”

Sivri kazmasını aldı.

Homurdanarak, “İşte,” dedi, “bu, hem toprağı hem de bir adamı deşip, araştırmaya yeter.”

Yüz adım gitmişti ki, gittikçe yükselen güneşin ışığı ona yardımcı olmaya başladı. Kumun üzerinde yer yer görülen ayak izleri, ezilmiş otlar, kırılan fundalar, çalılar arasında bükülen ve uykudan uyanmakta olan bir güzelin kolları gibi zarif bir bükülmeyle doğrulan körpe dallar ipuçları veriyordu. Bu izleri takip etti, sonra kaybetti. Vakit ilerliyordu. Ormanın daha da derinliklerine kadar ilerledi, yüksekçe bir yere vardı. Bir avcı ‘Guillery’ şarkısını ıslıkla çalarak uzaktaki bir keçi yolundan yürüyordu; aklına bir ağaca tırmanma düşüncesi geldi. Yaşlıydı, ama çevikti. Vergilius’un çobanı gibi, Boulatruelle’e layık yüksek bir kayın ağacı vardı. Ağacın, elinden geldiğince en yüksek noktasına tırmandı.

İyi bir fikirdi. Ormanın en sık ve vahşi kesimini gözleriyle araştırırken, birden adamı gördü.

Görür görmez de, onu tekrar gözden kaybetti.

Adam ormanın yüksek ağaçlarla kaplı, oldukça uzak, açıklık bir yerine girmiş, daha doğrusu kayıvermişti. Orayı iyi bilirdi, çünkü orada kocaman bir değirmen taşı yığınının yanında, gövdesine bir çinko levha çivilenmiş yaşlı bir kestane ağacı görmüştü. Bu açıklık alan eskiden Blaru arazisi denilen yerdı. Otuz yıl önce orada keşfedilen ve hangi işte kullanıldığı kesinlikle saptanamayan o taş kuşkusuz hâlâ oradaydı. Bir taş yığınının kalıcılığına hiçbir şey ayak uyduramaz; kazıklı bir başka parmaklık oraya öylesine, geçici olarak konulmuştur. Kalıcı olması için amma da gerekçe değil mi?

Boulatruelle duyduğu sevincin hızıyla ağaçtan kendini atarcasına indi. İn bulunmuştu, şimdi hayvanı ele geçirmesi söz konusuydu. Hayal ettiği o ünlü hazine kesinlikle oradaydı. Binlerce kıvrımdan oluşmuş keçi yollarından geçerek oraya ulaşması için bir çeyrek saat isterdi. Dosdoğru gittiği takdirde, şaşılacak derecede sık dikenli, haşin bir görünümü olan ormandan geçmesi gerekecekti ki, bu da en az yarım saatini alırdı. İşte Boulatruelle'in anlamama gafletinde bulunduğu şey buydu: Dosdoğru gitmesi gerektiğine inandı; doğru bir görüşün yanılması, pek çok insanı mahveder. Ne kadar diken olursa olsun, sık orman ona en uygun çözüm olarak görünmüştü.

“Kurtların geçtiği Rivoli yolunu kullanmalıyım,” diyordu.

Oysa ki zikzaklı yolda gitmeye alışkındı, bu defa doğru yola gitme gafletinde bulundu. Büyük bir azimle çalılıkların arasına daldı. Çobanpüskülleri, ısırganlar, akdikenler, yaban gülleri, devedikenleri ve öfkeli böğürtlenlerle çarpışmak zorunda kaldı. Her yanı fena halde tırmalandı. Sel yatağındaki suyu da geçmek zorunda kaldı. Sonunda, kırk dakika sonra sıırıslık, ter içinde, soluk soluğa, her tarafı yara bere içinde, oldukça vahşi bir görünümle açıklık yere vardı. Ancak hiç kimseyi bulamadı.

Taş yığınının doğru koştı. Yerindeydi, onu götürmemişlerdi. Adam ise, ormanın içinde yok olup gitmişti. Kaçmıştı. Nereye? Ne yana? Hangi yöne? Kestirebilmek imkânsızdı.

Asıl hayıflanacak şey, taş yığınının arkasındaki çinko levhalı ağacın önünde, taptaze, yeni açılmış toprak ve unutulmuş ya da bırakılmış bir kazma ve çukur vardı. Ancak çukur boştu.

Boulatruelle, yumruklarını havaya doğru sallayarak, “Hırsız!” diye bağırdı.

2. Marius, İç Savaştan Çıkıp Aile Savaşına Hazırlanıyor

Marius, uzun süre ne ölü, ne de canlı bir durumda kaldı. Haftalarca sayıklamalar içinde yüksek ateşle yattı, en çok da başındaki yaralar yüzünden oldukça ciddi rahatsızlık belirtileri gösterdi.

Ateşin getirdiği acıklı gevezelikle, can çekişmenin kaygı verici durumuyla geceler boyu Cosette'i sayıkladı. Bazı büyük ve derin yaralar onun için tehlikeliydi. Büyük yaralardan biri iltihaplanarak, bazı hava koşulları altında hastayı öldürebilirdi; onun için, her hava değişiminde, en ufak bir fırtınada doktor kaygılanıyor, “Aman hasta sakın heyecanlanmayın!” diyordu. İnsanların giysilerinin ve bandajların yapışkan bantlarla tutturulması o dönemde henüz bilinmediğinden Nicolette, ‘tavana kadar uzayan’ büyük bir çarşafı gazlı bez olarak kullandı. Klorürlü losyonlar ve gümüş nitrat bir hayli zorlukla kangreni

yendi. Tehlike devam ettiği sürece torununun başucundan ayrılmayan Mösyö Gillenormand da Marius gibiydi; ne ölü ne de canlı.

Her gün, hatta bazen günde iki defa kapıcının tarifine göre ak saçlı, temiz giyimli biri gelip yaralının ne durumda olduğunu soruyor, pansuman için bir paket gazlı bez bırakıyordu.

Nihayet, 7 Eylül’de Marius’ün dede evine koma halinde getirildiği günden tam dört ay sonra doktor tehlikenin atlatıldığını bildirdi. Artık iyileşme dönemi başlıyordu. Ancak kırık köprücük kemiğinin oluşturduğu aksaklıklar yüzünden Marius iki aydan fazla bir süre daha şezlongta yatmak zorundaydı. Hastayı, durmadan pansuman gerektirdiği için isyan ettiren ve kapanmak bilmeyen bir son yara vardır.

Ancak bu uzun süren hastalık ve iyileşme dönemleri, Marius’ü izlenmekten kurtardı. Fransa’da altı ayın söndüremediği hiçbir öfke yok gibidir, bu, genel bir öfke bile olsa. Toplumun içinde bulunduğu durumda, o kadar çok kişinin hatası vardı ki, arkalarından bir yere kadar göz yummak kaçınılmazdı. Ayrıca, doktorları, tedavi ettikleri her yaralıyı bildirmeye zorunlu kılan o yakışksız Gisquet emri yalnızca halkı değil, kralı bile kızdırdığı için, bu öfke yaralıları ispiyondan korudu; askeri mahkemeler savaşta esir aldıklarının dışında hiç kimseyi rahatsız etmeyi göze alamadılar. Böylece Marius’e dokunulmadı.

Mösyö Gillenormand, önceki bütün sıkıntılardan sonra bütün coşku dönemlerinden de geçti. Her geceyi yaralının yanında geçirmesine engel olunmak istendiyse de, büyük koltuğu Marius’ün yanına getirtti; kızını, evin en güzel çarşaflarından kompres ve sargı bezi hazırlamaya zorladı. Gillenormand Teyze de akıllı, uslu bir insan olarak, dedeyi, emirlerinin yerine geldiğine inandırmakla birlikte, o güzel çarşafı da koruyabildi. Mösyö Gillenormand, sargı bezi olarak ince patiskanın kalın dokuma bezden, yeni ketenin de eski kullanılmış ketenden daha az uygun olduğuna dair hiçbir açıklamaya kulak asmadı. Kızının utanarak uzaklaştığı her pansumanı izliyor, ölmüş etlerin makasla kesilmesi sırasında “Ay, ay!” diye bağıırıyordu. Yaşlı ellerin o tatlı titremesiyle, yaralının çay fincanını tutmaya çalışması kadar dokunaklı bir şey olamazdı. Doktora, hep aynı soruları sorduğunu fark etmeden soru üstüne soru yağdırıyordu.

Doktorun kendisine, Marius’ün tehlikeyi atlattığını bildirdiği gün adamcağız çılgınlar gibi sevindi. Kapıcıya üç altın bahşış verdi. Akşam, yatak odasına girince ellerini şıkırdatarak oynadı ve şu türküyü söyledi:

*Jeanne Fougère'de doğdu
Kadın çobanlar yuvası
Ne güzeldir onun havalı
Eteği!*

*Aşk, sen onda yaşıyorsun
Onun gözbebeklerine
Sadağını koyuyorsun
Sinsi sinsi*

*Jeanne'ı söyler şarkılarım
Diane'dan çok seviyorum
Hele de o memelerini
Diri diri!*

Sonra bir sandalyenin önüne diz çöktü ve Basque, onu aralık kapıdan gözetlerken, yakarıyor sandı. Mösyö Gillenormand o ana kadar Tanrı'ya pek inanmamıştı.

Büyükbaba, gitgide belirginleşen her yeni iyileşme aşamasında saçma sapan şeyler yapıyor, çılgınca hareketlerde bulunuyordu. Nedenini bilmeden basamakları inip inip çıkıyordu. Oldukça güzel bir bayan olan komşusu, bir sabah koca bir buket çiçek alınca pek şaşırdı; Mösyö Gillenormand göndermişti. Kocasını kıskanarak, karısıyla kavga etti. Mösyö Gillenormand, Nicolette'e diz çöktürmeye çalışıyor, Marius'e Mösyö Baron diyor, "Yaşasın Cumhuriyet!" diye bağırıyordu. Dakika geçmiyordu ki doktora, "Artık hiçbir tehlike kalmadı değil mi?" diye soruyordu. Marius'e bir nine gibi bakıyor, yemek yerken gözlerini onun üzerinden ayırmıyordu. Kendini artık unutmuş; kendine güvenmez olmuştu. Marius, evin efendisiydi; sevincinde, bulunduğu konumdan vazgeçme vardı; o artık kendi torununun torunu olmuştu.

Yüreğinin bu apaydınlık haliyle, en yaşlı, en saygıdeğer çocuktaki o. İyileşmekte olan hastayı yormaktan, tedirgin etmekten çekindiğinden, ona gülümsemek gerektiğinde yatağın arkasına geçiyordu. Hoşnut, neşeli, hayran, sevimli bir genç olmuştu. Ak saçları yüzündeki sevinçli aydınlığa tatlı bir haşmet katıyordu. Yüzdeki kırışıklıklara incelik karışınca bir hayranlık uyandırır bu. Yaşlılıkta anlatması zor bir şafak aydınlığı vardır.

Marius'e gelince, kendini pansumanlara ve bakıma bırakırken kafasında sabit bir fikir vardı: Cosette.

Yüksek ateşten ve sayıklamadan kurtulduğundan beri bu adı anmıyordu ve artık onu düşünmüyormuş gibi görünüyordu. Suskunluğunu, sakinliğini koruyordu, çünkü kesinlikle ruhu oradaydı.

Cosette'in ne durumda olduğunu bilmiyordu. Chanvriere Sokağı'nda geçen bütün olayı hayal meyal hatırlıyor, düşüncesinde belli belirsiz düşler dolaşıyordu: Éponine, Gavroche, Mabeuf, Thénardier'ler ve acıklı bir biçimde barikatın dumanına karışan bütün dostları.

Bu kanlı macera arasında, Mösyö Fauchelevent'in o tuhaf hayal meyal geçişi, ona fırtına içinde bir bilmece gibi geliyordu. Hiçbir şey anlamıyor; nasıl kurtulduğunu, kendisini kimin kurtardığını bilmiyordu; çevresindekilerden de bunu bilen yoktu, kendisine bütün söylenenler, bir gece arabayla Filles-du-Calvaire Sokağı'ndan getirildiği idi. Geçmiş, bugün, gelecek ve bütün her şey, içinde belirsiz bir düşünce sisi gibiydi, yalnız bu sisin içinde hareketsiz bir nokta vardı; belirli, kesin bir çizgi; granit gibi sağlam bir şey; bir karar, bir istek; Cosette'i bulmaktı bu; kendisi için hayat düşüncesi Cosette düşüncesinden ayrı, farklı bir şey değildi; içinden, biri olmazsa ötekini kabul etmeyeceğine dair karar vermişti; onu yaşamaya zorlayacak olan her kim olursa olsun –büyükbabası, kaderi, cehennem– Marius yiten cennetin geri getirilmesini ondan istemeye kesinlikle kararlıydı.

Ama, engeller bulunduğunu da görmezlikten gelmiyordu.

Burada şu noktayı belirtelim: Büyükbabasının bütün özenine, sevgisine rağmen biraz olsun yumuşamamış, hiç değişmemişti. Bir defa, bu sevginin ve özenin nedenini anlamıyordu; sonra, belki de hâlâ ateşin etkisinde olan hasta düşünceleriyle, kendisini aldatma amacını güden garip, yeni şeylermiş gibi, tüm yumuşak ve şefkatli davranışlardan kuşkulanıyordu. Davranışları soğuktu. Büyükbaba, o zavallı ihtiyar, gülüşünü boş yere harcıyordu. Marius içinden, tüm bunların, onunla konuşmadığı, onu istediğini yapmakta özgür bıraktığı sürece mümkün olacağını düşündü; ama Cosette söz konusu olunca bir başka tavırla karşılaşacağını, işte o zaman büyükbabanın gerçek yüzünün ortaya çıkacağını tahmin ediyordu. Durumun biraz daha sertleşeceği açıktı; aile sorunlarının hatırlanması, durum karşılaştırmaları, bütün ince alaylar, karşı koymalar, Fauchelevent, Coupevent, servet, güç, yoksulluk, sefalet, boynundaki taş ve gelecek, bütün bunlar ortaya serilecekti, direniş; sonuç; reddedilme. Marius buna daha baştan kendini hazırlıyordu.

Ve sonra, yeniden hayata döndükçe, eski dargınlıklar ortaya çıkıyor, belleğinde kalan eski yaralar değişiyordu. Geçmişini düşünüyordu. Albay Pontmercy, yeniden Mösyö Gillenormand’la Marius’ün arasındaki eski yerine yerleşiyordu. Kendi kendine, babasına karşı bunca haksız ve sert tavır koymuş olan birinden hiçbir gerçek iyilik umulmayacağını söylüyor ve sağlığını yeniden kazandıkça, dedesine karşı duyduğu tepki yeniden belirliyordu. Yaşlı adam sessiz bir acı içindeydi.

Mösyö Gillenormand, bu konuda hiçbir şey belli etmemekle birlikte, Marius’ün eve getirildiğinden ya da kendine geldiğinden bu yana ona bir defa olsun babacığım dememiş olduğunu görüyordu. “Mösyö” demiyordu, doğru, ama konuşmalarını evirip çevirerek, ne birini ne de ötekini söylememeyi başarıyordu.

Beklenen bunalımın çok uzakta olmadığı kuşkusuzdu.

Marius, bu gibi durumlarda her zaman olduğu gibi, kendini sınamak için asıl savaşa başlamadan önce ufak çarpışmalar yaptı. Buna, zemini yoklamak denir. Öyle oldu ki, Mösyö Gillenormand, eline düşen bir gazete yüzünden konvansiyon hakkında bir sabah biraz ileri geri laflar etti ve Danton, Saint-Just, Robespierre üzerine kral yanlısı bir nutuk çekti.

Marius sert bir tavırla, “93’ün insanları birer devdi,” dedi.

İhtiyar susarak gün boyu ağzını açmadı. Marius’ün aklında hep o eski yılların katı ve hoşgörüsüz büyükbabası kaldığı için, bu sessizlikte, yoğunlaşmakta olan bir öfkeyi sezer gibi oldu, bundan da şiddetli bir savaş patlayacağına inanarak, düşüncesinin arka köşelerinde çıkması muhtemel olan bir savaşa karşı hazırlıklarını arttırdı. Olumsuz herhangi bir cevapta, tüm aletleri kıracağına, bandajlarını sökeceğine, köprücük kemiğini dağıtacağına, bütün yiyecekleri geri çevireceğine dair kesin bir karara vardı. Yaraları, onun savaş malzemeleriydi. Ya Cosette’e kavuşacak ya da ölecekti.

Hasta bir insanın sinsi sabrıyla uygun bir an bekledi ve o an geldi.

3. Marius Saldırıyor

Bir gün, kızı komodinin mermeri üzerindeki şişeleri ve fincanları düzenlemeye uğraştığı sırada, Mösyö Gillenormand, Marius’e doğru eğilmiş, ona en şefkatli sesiyle şunları söylüyordu:

“Bak Marius’çüğüm, ben senin yerinde olsam şimdi balıktan çok, et yedim. İyileşme dönemindeki bir insan için dilbalığı şahanedir, ama bir hastanın ayağa kalkması için bir pirzoladan daha iyi bir şey düşünemiyorum.”

Marius, bütün gücünü toplayarak oturduğu yerden doğruldu, yumruklarını sıkarak yatak çarşaflarının üzerine bastırdı ve dedesinin yüzüne baktı, yüzü korkunçtu:

“Bu beni size bir şey söylemeye zorluyor,” dedi.

“Neyi?”

“Evlenmek istediğimi.”

“Bu bilinen bir şey,” dedi büyükbaba bir kahkaha atarak.

“Nasıl, bilinen şey mi?”

“Evet, bilinen şey. Kızcağızına kavuşacaksın.”

Marius şaşırmış, bu şaşkınlık onu bitkin düşürmüştü, bütün bedeni titredi.

Mösyö Gillenormand, konuşmasını sürdürdü:

“Evet, o güzel dilberine kavuşacaksın. Yaşlı bir adam olarak, her gün gelip senden haber alıyor. Sen yaralandığından beri bütün zamanı ağlamak ve sargı bezi yapmakla geçiyor. Araştırdım; Homme Armé Sokağı’nda 7 numarada oturuyor. Ya! İşte asıl konuya geldik. Sen onu istiyorsun. İyi ya, evlenirsin. Yakalandın. Kendi kendine bir düzen hazırlamıştın, içinden şöyle düşünüyordun; ‘Büyükbabaya, Régence’in ve Directoire’in şu mumyasına, şu eski hovardaya, şimdi pinponlaşmış şu eski çapkına açıkça söylerim, onun da zamanında birtakım hafiflikleri, sevgilileri, Cosette’leri olmuştur, o da gösteriş yaptı, onun da kanatları vardı, ilkbahar nimetlerinden tattı, şimdi bunları hatırlaması gerekir. Görüşeceğiz.’ Savaş... Ah! Sen mayısböceğini boynuzlarından tuttu, bu iyi. Ben sana pırzola ye diyorum, sense bana, ‘Söz açılmışken evlenmek istiyorum,’ diyorsun. Bir sözü değiştirmek diye buna derler işte. Ya! Demek sen incir çekirdeğini dolduramaz bir kavgaya hazırydın! Benim kocamış bir korkak olduğumu bilmiyordun. Şimdi ne diyeceksin bakalım? Hayal kırıklığına uğradın işte! Dedeni, kendinden daha aptal buluyorsun. Bunu hiç beklemiyordun. Bana vereceğin nutku unuttun avukat bey! Pek hoş doğrusu! Olsun, bana ne, senin bileceğin iş. İsteddiğini yapıyorsun işte, seni şaşırttım budala! Dinle. Ben de araştırma yaptım, ben de kurnazın biriyim. Kız çok sevimli ve akıllı. Mızraklı süvari olayı da doğru değil. Bir yığın sargı bezi yaptı. Pırlanta gibi bir kız. Ayrıca sana da delice âşık. Eğer sen ölseydin, üç kişi olacaktık; onun tabutu da bana eşlik edecekti. Sen biraz iyileşir iyileşmez onu senin başına oturtmayı düşündüm, ama genç kızları, ilgilendikleri yaralıların yanına teklifsizce ancak romanlarda sokarlar. Yapılacak gibi değildi. Teyzen ne derdi sonra? Zamanının dörtte üçünde tamamen soyunuktun yavrucuğum. Nicolette yanından bir dakika bile ayrılmadı, ona sor da, bak, senin yanına bir kadın almanın imkânı var mıydı? Sonra, bu işe doktor ne diyecekti? Güzel bir kız, bir hastalığın geçmesini sağlamaz.

Neyse, iyi işte, artık bu konuyu kapatalım, konuşuldu ve bir anlaşmaya varıldı. Evlen onunla. Benim canavarlığım böyle işte. Görüyor musun bak, beni sevmediğini biliyordum; kendi kendime, ‘Acaba şu hayvanın beni sevmesi için ne yapabilirim?’ diye sordum. Sonra, ‘Elimin altında Cosette var ya, onu kendisine veririm, o zaman beni biraz olsun sever, sevmezse de, neden olduğunu söylemesi gerekir,’ dedim. Senin düşüncene göre ihtiyar kıyametleri koparacak, bağırıp çağırarak, doğan bu güneşin üzerine bastonunu kaldıracaktı. Hiç de öyle değil. Cosette mi, aşk mı, peki. Zaten, benim de istediğim buydu. Lütfen evlenme zahmetine katlanın mösyö. Mutlu olmalısın sevgili yavrum.”

Sonra hıçkırığa hıçkırığa ağlamaya başladı. Marius’ün başını kollarıyla göğsüne

bastırdı. Her ikisi de ağlamaya başladılar. İşte bu, yüce mutluluklardan biriydi...

“Babacığım!” diye bağırdı Marius.

“Ya! Demek ki beni seviyorsun?” dedi ihtiyar.

Sözle anlatılamayacak bir andı. İkisi de konuşamıyor, adeta boğuluyorlardı. Sonunda yaşlı adam kekeleydi:

“Hadi bakalım! İşte sonunda açıldı ve bana babacığım dedi.”

Marius, başını dedesinin kollarından kurtararak, alçak sesle, “Ama babacığım,” dedi. “Artık iyileştin, bana, onu görebilirim gibi geliyor.”

“Bu da düşünüldü. Yarın onu göreceksin.”

“Babacığım!”

“Ne var?”

“Neden bugün değil?”

“Pekâlâ, bugün. Hadi bugün olsun. Bana üç defa babacığım dedin. Doğrusu buna değer. Ben hemen bu işle ilgilenirim. Onu sana getirirler. Sana düşünüldü dedim ya. Bunu zamanında şiire de dökmüşlerdi. ‘Genç Hasta’ adlı ağıtın sonudur. André Chénier yazmıştı. Canilerin... 93 aslanlarının boğazladıkları André Chénier.”

Mösyö Gillenormand, Marius’ün kaşlarını hafifçe çattığını görür gibi oldu, oysa Marius hayranlıktan kendinden geçtiği için, 1793 konusunda söylenenleri pek duymuyor sadece Cosette’i düşünüyordu.

Büyükbaba, André Chénier’yi pek uygunsuz bir şekilde araya karıştırdığından içi ürpererek, sözünün arkasını çabucak getirdi.

“Boğazlandı, tam yerinde bir sözcük değil. Gerçek olan şu ki, büyük devrimci dehalar her zaman kötü insanlar değildirler, bu inkâr edilemez şüphesiz, kahramandırlar! Yalnız, André Chénier’yi bir parça kendilerini rahatsız eder gibi görüyorlardı, onu böylesine; yani... o büyük adamlar, 7 Termidor’da, genel kurtuluş uğruna André Chénier’den bu dünyadan gitmesini istediler...”

Mösyö Gillenormand kendi sözleriyle kısıvrak bağlanmıştı; sözünün arkasını getiremedi: Sözlerini ne bitirebilir, ne de sürdürebilirdi. Kızı, Marius’ün arkasındaki yastığı düzeltirken, böylesine heyecanla sarsılan yaşlı adam, yaşının elverdiği hızla yatak odasından kendini dışarı attı, arkasından kapıyı kapattı; mosmor olmuştu, boğulur gibi ağzı köpürerek, gözleri yuvalarından uğramış bir halde yandaki odaya daldı, ayakkabıları parlatan zavallı Basque’la burun buruna geldi. Basque’ın yakasına yapışarak şiddetli bir öfkeyle onun suratına doğru haykırdı:

“Yüz bin şeytana lanet olsun ki bu haydutlar onu katlettiler!”

“Kimi mösyö?”

“André Chénier’yi!”

Basque ürkerek, “Evet mösyö,” dedi.

4. Matmazel Gillenormand, Sonunda Fauchelevent’in Koltuğunun Altındaki Şeyle İçeri Girmesinin O Kadar da Uygunsuz Bir Şey Olmadığını Düşünüyor

Cosette ve Marius yeniden görüştüler.

Görüşmenin nasıl geçtiğinden söz etmek istemiyoruz. Öyle şeyler vardır ki, – güneş gibi– bunların da resmini çizmeye çalışmamak gerekir.

Cosette içeri girdiği anda, Basque ve Nicolette de dahil olmak üzere, bütün aile Marius’ün odasında toplanmıştı.

Cosette, eşikte görüldüğü zaman sanki bir ışık çemberi içindeydi. Tam o sırada burnunu silmek üzere ayağa kalkan büyükbaba, mendili burnunda, öylece Cosette’e bakakaldı.

“Hayranlık verici!” diye bağırdı, sonra da burnunu gürültülü bir biçimde sildi.

Cosette kendinden geçmişti, hayran ve ürkekti, göklerde uçuyordu. Bir insan mutluluktan ne derece korkarsa, o da o derece korkmuştu. Yüzü sapsarı kesilmişti, kekeliyordu. Marius’ün kollarına atılmak istiyor, ama cesaret edemiyordu. Bu kalabalığın karşısında sevmekten utanıyordu. Mutlu sevgililere herkes acımasız davranır, onların en fazla yalnız kalmak istedikleri anda, bir türlü oradan ayrılmazlar. Onların ise, o anda insanlara gereksinimleri yoktur.

Cosette’le birlikte içeri ak saçlı, ciddi, yine de gülümseyen, ama anlamlı, belli belirsiz, dokunaklı bir şekilde gülümseyen bir de erkek girmişti. Mösyö Fauchelevent’ti bu; Jean Valjean’dı...

Kapıcının söylediği gibi gerçekten de iyi giyinmişti, siyah elbisesi yepyenyidi, kravatı ise beyaz. Kapıcı, belki de noter olan bu düzgün kıyafetli burjuvada, 7 Haziran gecesini aniden kapıda beliren, çamur içinde, pis ve iğrenç, şaşkın, suratı kan ve çamurla kaplı, kucağında baygın Marius’ü taşıyan, o korkunç ölü taşıyıcıyı görmekten oldukça uzaktı; bununla birlikte kapıcılık duygusu uyanarak, karısına, alçak sesle şunları da söylemekten kendini alamamıştı: “Neden bilmem, bana öyle geliyor ki, ben bu yüzü daha önce gördüm.” Mösyö Fauchelevent, Marius’ün odasında, onlardan ayrıymış gibi, kapının yanında duruyordu. Kolunun altında, kitabı andıran, kâğıda sarılı bir paket vardı. Paketin kâğıdı küflü görünümlü, yeşilimtıraktı.

Matmazel Gillenormand, kitapları hiç sevmezdi. Nicolette’e alçak sesle sordu: “Bu mösyö, hep böyle, kolunun altında kitap mı taşır?”

Mösyö Gillenormand bunu duymuştu, o da sesini alçaltarak, “E, bilgin bir adam. Ne varmış bunda? Adamın suçu mu? Bir zamanlar tanıdığım Mösyö Boulard da sokağa kitapsız çıkmazdı; onun da yüreğinin üzerinde daima bir kitap bulunurdu,” dedi.

Sonra yeni geleni selamlayarak, yüksek sesle, “Mösyö Tranchelevent!” dedi.

Gillenormand Baba bunu kasıtlı yapmıyordu, ama soyadlarını aklında tutmamak, onda bir tür kibarlık alışkanlığıydı.

“Mösyö Tranchelevent, torunum Baron Marius Pontmercy adına kızınızı istemekten onur duyuyorum.”

Mösyö ‘Tranchelevent’ eğildi:

“Durum böyle,” dedi ve sonra kollarını uzatarak onları kutsar gibi, Marius’le Cosette’e doğru döndü: “Artık birbirinizi sevebilirsiniz.”

Gençler bu sözü tekrarlatmadılar. Hemen cıvıltı başladı. Alçak sesle konuşuyorlardı. Marius, şezlonga kollarını dayamıştı, Cosette de onun yanında ayaktaydı.

Cosette, “Aman Tanrım,” diye mırıldandı. “Seni yeniden görebildim. Gerçekten burdasın. Sensin! Kalkıp çarpışmaya gitmek! Ama, neden? Bu korkunç bir şey. Dört aydır ölü gibiyim. Ah! Savaşa gitmek ne haince bir şey! Ben sana ne yapmıştım ki? Seni bağışlarım, ama bir daha yapmazsan. Biraz önce bizi çağırmaya geldiklerinde yine öleceğimi sandım, ama bu defa sevinçten! Öyle kaygılıydım ki, giyinmeye bile zaman bulamadım. Beni bu berbat kıyafetle görünce ailen ne düşündü kim bilir? Bir şeyler söylesene, ben kendi kendime konuşuyorum. Biz yine Homme-Armé Sokağı’ndaki evdeyiz. Söylediklerine göre, omzun çok kötüymüş. İçine bir yumruğun sığabileceğini söylüyorlardı. Sonra da, etlerini makasla kesmişler. İşte asıl bu çok korkunçtu. Ağladım ama artık gözyaşım tükendi. Doğrusu böyle acı çekmek çok garipti. Büyükbaban çok iyi bir insana benziyor. Rahatsız olma, dirseğine yaslanma, dikkat et, bir yerini inciteceksin. Ah! Ne kadar mutluyum! Demek ki artık felaket bitti. Aptallaştım. Bir sürü şey söylemek istiyordum, ama hepsini unuttum, hiçbirini anımsamıyorum. Beni hâlâ seviyor musun? Homme-Armé Sokağı’nda oturuyoruz, bahçemiz yok. Durmadan sargı bezi hazırladım; işte, bak, suç sende, parmaklarım nasır bağladı.”

“Melek,” dedi Marius.

Melek, dilin hiçbir zaman eskimeyen sözcüğüdür. Başka hiçbir sözcük,

sevgililerin amansızca kullanmasına onun kadar dayanamaz.

Sonra, odada başkaları olduğunu anımsayarak sustular, yavaşça birbirlerine ellerini dokundurmakla yetindiler, tek bir söz bile söylemeden öylece kaldılar.

Mösyö Gillenormand odadakilere döndü:

“Aman biraz yüksek sesle konuşun! Sizler, sahne dışındakiler, yani gürültü yapın! Hadi bakalım canım, biraz patırtı! Şu çocuklar rahatlıkla cıvıldaşabilsinler.”

Sonra Marius ile Cosette’e yaklaşarak, oldukça alçak bir sesle, “Rahatça konuşun, çekinmeyin,” dedi.

Gillenormand Teyze evdeki ışık baskınını şaşkınlıkla seyrediyordu. Bu şaşkınlıkta saldırgan bir yan yoktu; bu, hiç de iki kumruyu seyreden baykuşun rezilce, utanmış görünen o kıskanç bakışı değildi, elli yedi yaşındaki zavallı bir masumun aptalca bakışıydı; başarısızlığa uğramış bir hayatın aşka, zafere bakışıydı.

Babası, “Matmazel Gillenormand,” diyordu. “Başına bir gün böyle bir şeyin geleceğini sana söylemiştim.” Bir süre sustu ve sonra ekledi: “Başkalarının mutluluğuna bak.”

Sonra Cosette’e döndü:

“Aman ne kadar güzel kız! Ne güzel! Greuze’ün bir tablosu! Çapkın, demek bunu sen yalnız başına alacaksın, ha? Ah! Seni yaramaz seni! Doğrusu elimden iyi kurtuldun. Şanslısın. On beş yaş daha genç olsam, onu elinden almak için kılıç kılıca vururduk. İşte bakın matmazel size âşığım! Bu kadarı da normaldir. Bu sizin hakkınızdır. Ah! Ne güzel, ne hoş, ne tatlı düğün olacak! Bağlı olduğumuz kilise Saint-Denis de Saint-Sacrement’dir, ama papadan özel izin alırım Saint-Paul Kilisesi’nde evlenirsiniz. O kilise daha iyidir. Cizvitler yaptırdı, daha zariftir. Birague Kardinali Çeşmesi’nin karşısında. Cizvit mimarisinin başyapıtı Namur’dedir. Adı da Saint-Loup’dur. Evlenince oraya gitmelisiniz, yolculuğa değer. Ben tamamen sizden yanayım matmazel; gençlerin evlenmelerini isterim. Onlar bunun için yaratılmışlardır. Ermiş Catherine diye biri var, ben onu hep başı açık görmek istedim. Bakire kalmak güzeldir, ancak soğuktur. *İncil* şöyle der: ‘Çoğalınız.’ Ulusu kurtarmak için Jeanne d’Arc ister, ulusu yaratmak içinse Gigogne Ana şarttır. Onun için güzeller, evlenin. Doğrusu bakire kalmanın ne işe yaradığını hiç anlamıyorum. Kilisede ayrı bir yerleri olduğunu, Meryem birliğine dahil olduklarını iyi biliyorum, iyi ama, hey Tanrım! İyi bir koca, namuslu bir insan... Bir yıl sonra da sarışın, koskoca bir bebek, kuvvetle meme emen, tombul bacaklı, şafak mutluluğu içinde gülerek

pembe küçük pençeleriyle göğsünüzü mıncıklayan bir yavru, akşam dualarında mum tutarak ‘*Turris eburnea!*’ ilahisi söylemekten çok daha iyidir.”

Topuklarının üzerinde bir fırlıdak gibi dönen büyükbaba, boşalan bir yay gibi konuşmaya başladı.

*“Böylece düşlerinin akışını sınırlıyorsun
Alcippe, doğru mu, sen de evleniyor musun?”*

“Aklıma geldi.”

“Nedir babacığım?”

“Senin samimi bir dostun yok muydu?”

“Evet, Courfeyrac.”

“O ne oldu?”

“Öldü.”

“Pekâlâ.”

Yanlarına oturdu, onların ellerini; yaşlı, buruşuk ellerinin arasına aldı.

“Bu, çok zarif, sevimli, küçük bir şey. Bu Cosette bir başyapıt! Hem minimini bir küçükhanım hem de soylu bir bayan. Soyluluk derecesi düşecek, ama bir barones olacak; oysa markiz olarak doğmuş. Şu kirpiklere bakın! Çocuklarım, şunu iyice aklınıza koyun, gerçeğin tam içindesiniz. Birbirinizi sevin. Aşktan serseme dönün. Aşk, inananların aptallığı, ama Tanrı’nın ruhudur. Birbirinize tapın. Yalnız...”

Birdenbire üzgün bir tavırla ekledi: “Ne felaket! İşte şimdi düşünüyorum da! Ben ölünceye kadar varlığımın yarısından çoğu benim; ben sağ oldukça bu böyle sürer, yaklaşık yirmi yıl sonra, ben ölünce, ah zavallı evlatlarım, bir meteliğiniz bile kalmayacak! Madam barones, o güzel elleriniz meteliğe kurşun atacak!”

O anda ciddi, sakın bir ses duyuldu:

“Matmazel Euphrasie Fauchelevent’in altı yüz bin frankı var!”

Bu, Jean Valjean’ın sesiydi.

O ana kadar bir tek sözcük bile söylememişti, orada olduğunun kimse farkında bile değildi. Bütün bu mutlu insanların arkasında, ayakta, kıpırdamadan duruyordu.

Büyükbaba telaşlanarak, “Kimmiş o söz konusu olan Matmazel Euphrasie?” diye sordu.

“Ben!” diye söze katıldı Cosette.

“Altı yüz bin frank,” diye cevap verdi Mösyö Gillenormand.

“Belki de on dört, on beş bin frank eksiktir,” dedi Jean Valjean.

Gillenormand Teyze’nin kitap zannettiği paketi masanın üzerine koydu ve açtı. Bir deste banknottu. Karıştırdılar, saydılar. Beş yüz tane bin frankla, yüz altmış sekiz tane beş yüz frank vardı. Tümü birden beş yüz seksen dört bin frank ediyordu.

Mösyö Gillenormand, “İşte güzel bir kitap,” dedi.

“Beş yüz seksen dört bin frank!” diye mırıldandı teyze.

Büyükbaba, “Matmazel Gillenormand, bu birçok şeyi çözer değil mi?” diye yine söze başladı. “Şu yaramaz Marius, hayal ağacından bir milyoner bulup çıkarmış. Haydi, şimdi gelin de delikanlının sevgisine güvenin bakalım. Okullu delikanlılar, okullu milyoner kızlar buluyorlar. Toy bir delikanlı, Rothschild’den daha iyi iş görüyor.”

Matmazel Gillenormand, alçak sesle, “Beş yüz seksen dört bin frank!” diye tekrarlıyordu. “Beş yüz seksen dört mü? Altı yüz bin demek daha doğru olur, değil mi?”

Marius ve Cosette’e gelince... Onlar sürekli birbirlerine baktıkları için bu ayrıntı dikkatlerini çekmedi.

5. Paranızı Falanca Notere Yatırmaktansa, Filanca Ormana Yatırın

Uzun uzun açıklamalara gerek kalmadan, elbette anlamışsınızdır: Jean Valjean, Champmathieu olayından sonraki birkaç günlük kaçışında Paris’e gelmiş, Montreuil-sur-Mer’de Mösyö Madeleine adı altında kazandığı parayı Laffitte’ten tam zamanında çekmişti; ancak, yeniden yakalanmaktan da korkuyordu, nitekim, az bir süre sonra öyle de olmuştu. Bu parayı Montfermeil Ormanı’nda, Blaru arazisi denen yere gömmüştü. Altı yüz bin frank olan banknot halindeki para az yer tutuyordu, bir kutuya sığmıştı, ama kutuyu nemden korumak için, içi kestane ağacı yongasıyla dolu olan meşe ağacından bir kasaya, diğer serveti olan piskoposun şamdanlarıyla birlikte koymuştu. Anımsanacağı üzere, Montreuil-sur-Mer’den kaçarken bu şamdanları da yanında götürmüştü.

Bir akşam Boulatruelle tarafından ilk defa görülen adam, Jean Valjean’dı. Daha sonraları Jean Valjean, paraya her gereksinimi olduğunda, gelip ormandan alıyordu. İşte, sözünü ettiğimiz ortadan yok olmalar bunlardı. Orada, fundaların arasında, yerini yalnız kendisinin bildiği gizli bir yerde kazması vardı. Marius’ün iyileşme dönemine girdiğini duyduğunda, bu paraların artık yararlı olabileceğini

düşünerek gidip almıştı. Boulatruelle'in ormanda gördüğü oydu ama bu defa akşam değil sabahı ve kazma da ona miras kalmıştı.

Gerçek miktar beş yüz seksen dört bin beş yüz franktı. Jean Valjean, beş yüz frankı kendisine ayırdı. İçinden, “Sonra düşünürüz,” diyordu.

Bu miktarla Laffitte'ten çekilen altı yüz frank arasındaki fark, 1823 ile 1833 yılları arasındaki on yılın masrafıydı. Manastırda kaldığı beş yıl içinde ancak beş bin frank harcamıştı.

Jean Valjean, iki gümüş şamdanı ocağın üzerine koydu, onlar pırıl pırıl parladıkça Toussaint hayran hayran bakıyordu. Jean Valjean, artık Javert'ten kurtulduğunu biliyordu. İntihar ettiğini söylemişlerdi, kendisi de *Moniteur* gazetesinde okumuştı: Javert adında bir polis müfettişi Pont au Change'la Pont-Neuf arasında, bir çamaşırcı kayığının altında boğulmuş olarak bulunmuştu. Amirlerinin fazlasıyla takdirini kazanmış olan bu kusursuz adamın bıraktığı bir yazı, onun aniden bir çılgınlığa kapılıp intihar ettiğini düşündürüyordu.

Jean Valjean da öyle düşündü:

“Gerçekten de, elinde olduğum halde beni serbest bıraktığına göre, mutlaka daha o zaman çıldırmış olmalı.”

6. İki Yaşlı Adam, Her Biri Kendi Tarzında, Cosette Mutlu Olsun Diye Her Şeyi Yapıyorlar

Evlilik için her şeyi tamamladılar. Danıştıkları doktor şubatta olabileceğini bildirdi. Aralık ayındaydılar. Mutlulukla dolu güzel birkaç hafta geçmişti. Büyükbaba onlardan daha az mutlu değildi. Cosette'in karşısına geçip saatlerce onu izliyordu.

“Harika güzel kız!” diye haykırıyordu. “Ve de ne kadar iyi bir insan! Canımın içinden başka söyleyecek tek söz yok doğrusu; hayatımda gördüğüm en sevimli kız bu. Sonraları menekşe kokulu özellikleri de çıkacaktır ortaya. Bir lütuf bu, öyle ya! Böyle bir yaratıkla ancak bir soylu hayatı yaşanır, Marius, oğlum, baronsun, varlıklısın, avukatlık yapma, yalvarırım.” Cosette ile Marius birdenbire bir mezardan çıkıp cennete geçmişlerdi ve bu geçiş pek hazırlıksız olmuştu; gözleri kamaşmamış olsaydı, bu geçiş onları serseme döndürürdü.

Marius, Cosette'e, “Sen bundan bir şey anlıyor musun?” diyordu.

Cosette de, “Hayır,” diyordu. “Yalnız, bana, Tanrı bize bakıyormuş gibi geliyor.”

Jean Valjean her şeyi yaptı, her şeyi yoluna koydu, her şeyi uzlaştırdı, her şeyi kolaylaştırdı. Cosette'in mutluluğuna Cosette'in kendisi kadar çabuklukla,

sevinçle koşuyordu. Geçmişte belediye başkanlığı yapmış olduğundan, sırrını kendisinden başkasının bilmediği ince bir konuyu; Cosette'in kimlik işini çözebildi. Gerçeği açıkça söylemek, kim bilir, belki de evlenmeyi engelleyebilirdi. Cosette'i tüm güçlüklerden kurtardı. Hiçbir itirazla karşılaşmamak için, ona, hepsi ölmüş kişilerden bir aile düzenledi: Cosette, sönüp giden bir ailenin son çocuğuydu, kendi öz çocuğu değildi, ama bir başka Fauchelevent'in kızıydı. İki Fauchelevent kardeş bir zamanlar Küçük Picpus Manastırı'nda bahçıvanlık yapmışlardı. O manastıra gittiler, bu konuda gayet güzel bilgiler aldılar, saygıdeğer sözler duydular. Saf rahibeler, babalık konularına pek akılları ermediği ve bu gibi konulara ilgi duymadıkları için, hileden, dalavereden anlamadıklarından, küçük Cosette'in iki Fauchelevent'den hangisinin kızı olduğunu hiçbir zaman tam olarak kestirememişlerdi. İstenileni söylediler. Hem de büyük bir çaba ve istekle söylediler. Resmi bir belge düzenlendi. Cosette yasalar karşısında Matmazel Euphrasie Fauchelevent oldu. Öksüz olduğu yazıldı. Jean Valjean, kendisinin Fauchelevent adı altında Cosette'e vâsi olarak atanmasını sağladı. Mösyö Gillenormand da ikinci vâsi oldu. Beş yüz seksen dört bin franka gelince; bu parayı adını bildirmek istemeyen ölmüş birisi Cosette'e miras olarak bırakmıştı. Asıl miras beş yüz doksan dört bin franktı, ama on bin frank Euphrasie'nin eğitimine kullanılmış, bunun da beş bin frankı manastıra ödenmişti. Bir kişinin güvencesine verilen bu miras, Cosette'e ergenlik yaşına geldiğinde ya da evlendiğinde verilecekti. Görüldüğü gibi, tüm bunlar onaylanabilir şeylerdi, hele hele ortada yarım milyondan fazla para olunca. Ortada bazı gariplikler yok değildi, ama onları görmediler; ilgililerden birinin gözleri aşkla, ötekilerin de altı yüz bin frankla bağlanmıştı.

Cosette, uzun süredir baba dediği bu ihtiyar adamın kızı olmadığını öğrendi. Ne var ki, bir akrabanın, bir başka Fauchelevent'in kızıydı. Başka zaman olsa, bu olaydan çok fazla üzülürdü, ama içinde bulunduğu anlatılmaz saatlerde bu ancak bir parça gölge, hafif bir karartı olabildi; öylesine neşeli ve sevinçliydi ki, bu bulut pek kısa sürdü. Onun Marius'ü vardı. Delikanlı geliyor, yaşlı adam siliniyordu. Hayat böyledir.

Ve uzun yıllardır çevresinde bilmeceler görmeye alışmıştı; gizemli çocukluk devresi geçirmiş olan her insan bazı özverilere katlanmaya hazırdır. Ama Jean Valjean'a yine de "Baba," diyordu.

Kızcağız göklerde uçuyordu. Bu arada, Gillenormand Baba'yı da pek seviyordu. Gerçek olan şu ki, o Cosette'i şiirlere, armağanlara boğuyordu. Jean Valjean, Cosette'e toplum içinde doğru dürüst bir konum, her türlü tehlikeden

uzak bir kimlik sunmaya çalışırken, Mösyö Gillenormand da çeyizle ilgileniyordu. Eli açık olmak kadar hiçbir şey onu memnun etmezdi. Bu arada, Cosette’e, büyükannesinden kalma bir giysi de vermişti.

“Bunlar yeniden moda oluyor,” diyordu. “Antikalar pek ilgi görüyor; yaşlılığımın genç kadınları, çocukluğumun yaşlı kadınları gibi giyiniyorlar.”

Yıllardan beri açılmamış olan yuvarlak karınlı Coromandel lake konsollarını boşaltıyor: “Bu ihtiyarların günahını çıkartalım,” diyordu, “bakalım iri göbeklerinde neler var!” Bütün eşlerinin, metreslerinin, bütün ninelerinin eşyaları ile dolu olan çekmeceleri paldır küldür yağmalyordu. Çin canfesi, Şam kumaşları, ipekliler, menevişli kumaşlar, yanardöner kalın Tours ipeklisinden giysiler, yıkanabilir sırma tellerle işlenmiş Hint mendilleri, tersi yüzü bir çiçekli ipekliler, Cenova Alençon dantelleri, antika bilezikler, mini mini savaş betimlemeleri ile bezenmiş fildişi şekerlikler, süsler, kurdeleler... Cosette’e hiçbir şey esirgemedi her şeyi veriyordu. Cosette de hayranlık içinde, Marius’e âşık, Mösyö Gillenormand’a minnetle dolup taşarak, satenler, kadifeler giyinmiş sonsuz bir mutluluk düşlüyor, ruhu, göklere dantelden kanatlarla yükseliyordu. Dediğimiz gibi, büyükbabanın hayranlığı, sevgililerin mest olmasına eşitti. Filles-du-Calvaire Sokağı’nda şenlik vardı sanki. Her sabah büyükbabadan Cosette’e bağışlar yağıyor, akla gelen her türlü süs, genç kızın çevresinde görkemli bir biçimde açılıp saçılıyordu.

Marius, mutluluğunun arasında ciddi konuşmalar da yapıyordu. Bir sabah, bilmem hangi olaydan ötürü şunları söyledi:

“Devrimin adamları öylesine büyüktürler ki, Caton gibi, Phocion gibi, yüzyılların saygısını şimdiden kazanmışlardır; onların her biri eski antik bir anı gibidir.”

Yaşlı adam, “Eski zaman işi menevişli kumaş!” diye haykırdı, “Sağol Marius. İşte bu tam benim aradığım şey!”

Ertesi gün eski zaman işi menevişli kumaştan çay rengi görkemli bir giysi Cosette’in çeyizine ekleniyor, büyükbaba bu eski kumaşlardan birtakım buluşlar yapıyordu:

“Aşk, iyi bir şey, ama yanında bunları da ister. Mutlulukta, yararsız şeylere de ihtiyaç vardır. Mutluluk, sadece asıl, öz ve temel olandır. Onu gereksiz, özünde olmayanla süsleyin bana. Abartık süslü bir saray ve bir yürek, onun yüreğiyle Louvre Sarayı. Onun yüreğiyle Versailles’in büyük suları. Çoban kızını verin bana ve uğraşın da düşes olsun. Başında peygamberçiçeklerinden tacıyla Philis’i getirin, ona yüz bin livre de gelir ekleyin. Mermer sütunlar arasında bana göz

alabildiğine bir kır hayatı gösterin. Köy hayatına da, mermer ve altın cümbüşüne de razıyım. Kuru mutluluk, yavan ekmeğe benzer, insan doyar, ama yemek yemiş olmaz. Ben gereksizi, çok olanı, aşırı olanı, hiçbir işe yaramayanı isterdim. Strasbourg Katedrali'nde, üç katlı bir ev yüksekliğinde, saati bildiren, ama hiç de bu iş için yapılmışa benzemeyen bir saat gördüğümü anımsıyorum; öğleyi; gece yarısını, güneşin saati olan öğleyi, aşkın saati olan gece yarısını ya da istediğiniz herhangi bir saati çaldıktan sonra, size aynı yıldızları, toprakları, denizi, kuşları, balıkları, Phébus ve Phébé'yi, bir yuvadan çıkan yığınla şeyi, on iki havariyi, İmparator Charles-Quint'i, Éponine'le Sabinus'u, daha bir sürü yaldızlı, üstelik de trampet çalan küçük adamcağızları gösteriyordu. Neden bilinmez, her durumda çevresine yaydığı neşeli sesler de cabası. Saatleri göstermekten başka hiçbir marifeti olmayan bu kötü kadran, bu kadar şeye değer mi? Ben Strasbourg'un kocaman saatiyle aynı düşüncedeyim, onu Forêt-Noire'nin guguklu saatine tercih ederim.”

Mösyö Gillenormand, özellikle de düğün konusunda iyice saçmalıyor; karmakarışık sözlerinde XVIII. yüzyıla ait bütün köhne fikirler kendini gösteriyordu:

“Siz eğlence sanatını bilmiyorsunuz! Böyle zamanlarda bir eğlence günü yaratmasını bilmiyorsunuz!” diye haykırıyordu. “Sizin XIX. yüzyılınız güçsüz, çabası. Onda aşırılık eksik. Zenginliği bilmiyor, soyluluğu bilmiyor. Her konuda dibinden kırılmış. Sizin halk tabakanız tatsız, kokusuz, renksiz bir şey. Evlenen kadınlarımızın bütün düşü, onların dediği gibi söyleyeyim: Pelesenk ağacından eşya ile, hassa kumaşıyla yeni süslenmiş sevimli küçük bir salon. Savrulun! Savulun, Mösyö Grigou, Matmazel Grippesou ile evleniyor. Ne şaşaa, ne soyluluk! Mumlardan birine bir altın yapıştırdılar! İşte dönem bu. Sarmatlardan¹¹² daha öteye kaçmak istiyorum.

Ah! Daha 1787'de, León Prensi, Chabot Dükü, Montbazon Dükü, Soubise Markisi, Thouars Kontu, Fransa Senato üyesi, Rohan Dükü'nün Longchamps'a tahtirevanla gittiğini gördüğüm gün, her şeyin yıkıldığını hemen anlamıştım; meyvelerini verdi işte. Bu yüzyılda herkes bir iş yapıyor, borsa oyunlarına katılıyor, para kazanıyor, cimrilik yapıyor. Dış görünüş temizlenip cilalanıyor; herkes iki dirhem bir çekirdek; yıkanmış, sabunlanmış, tıraş olmuş, cilalanmış, düzeltilmiş, parlatılmış, fırçalanmış, temizlenmiştir; ama hep dıştan; bir çakıl taşı parlaklığında, ağzı sıkı, saygılı, ama aynı zamanda da yemin ederim ki vicdanın derinliklerinde, eli ile sümküren çoban kızını ürkütecek gübre yığınları, çirkef çukurları taşıyarak.

Bu yüzyıla ben 'kirli temizlik' adını veriyorum. Marius, izin ver de konuşayım.

Halkına karşı söylediğim sözler işte boğazımda takıldı. Bırak da burjuvaya bir tokat atayım. Ben de onlardanım, kişi sevdiğine acı söylemiş. Şimdi bak, açıkça söylüyorum; bugün evleniyor, ama evlenmesini bilmiyorlar. Ah! Gerçek bu, eski geleneklerin sevimliliğini özledim. Her şeyi özledim: O güzellik, o şövalye ruhu, o ince, güzel davranışlar, herkeste neşeli bir süslenme; müzik, düğünün bir parçasıdır, yukarıda senfoni, aşağıda trampet, danslar, sofraya başına kurulmuş keyifli yüzler, süzme şiirler, şarkılar, havai fişekler, içten gülmeler, kocaman kurdelelerden fiyonklar. Gelinin çorap lastiğini özledim. Gelinin çorap lastiği Venüs kuşağıyla kardeş çocuğu olur. Troya Savaşı'nın dayandığı şey nedir? Kuşkusuz, Hélène'nin çorap bağına dayanır. Niçin çarpışıyorlar, niçin kutsal Diomedes on sivri uçlu tunç miğferi Meriones'in başında kırmıştır? Niçin Akhileus'la Hektor koca mızraklarla birbirlerine saldırıyorlar? Çünkü Hélène çorap bağını Paris'e kaptırdı. Cosette'in çorap lastiği ile Homeros, *İlyada* destanını yarattı. Şiirine benim gibi bir geveze yerleştirir, adını Nestor koyardı. Eski dönemde, o sevimli eski dönemde, insanlar sanatçı gibi evlenirlerdi dostlarım. Sağlam bir sözleşme yapıldı, sonra da yenip içildi. Cujas çıkar çıkmaz Gamache girerdi.

Ama ne yaparsınız? Mide –alacağını isteyen, kendisi de bayram etmek isteyen mide– sevimli bir aptaldır. Eksiksiz şölen olur; masada, yanı başınızda gerdanını pek de saklamayan, dantel yaka kullanmayan güzel bir hanım olurdu. Oh! O gülen geniş ağızlar! O dönemde herkes ne kadar neşeliydi! Gençlik bir çiçek demeti gibiydi; her delikanlı sözünü bir leylak dalı ya da bir demet gülle bitirirdi; savaşçı bile olsalar, gönül çobanıydılar; Dragon süvari yüzbaşı idiyseler, Florian adını taşımanın bir yolunu bulurlardı. Güzel olmaya önem verirlerdi. İşlemeler, süsler kullanırlardı. Bir beyefendi, çiçeğe benzerdi, bir marki, değerli taş gibiydi. Pantolonların ayak kayışı yoktu, çizme giyen yoktu. Delikanlılar, parlak, menevişli, mor renkli kumaşlarla pek zarif giyinirlerdi, daldan dala konan sevimsiz züppeler gibiydiler, ama bu, kılıç taşımalarına engel değildi. Dişli, pençeli sinekkuşu. O zaman Indes Galante'ların zamanıydı. Yüzyılın bir yanı zarif, öbür yanı görkemliydi ve inanın herkes eğlenirdi.

Bugün insanlar asık yüzlü. Burjuva eli sıkıdır, burjuva erdemlik taslar; sizin yüzyılınızın kaderi kötü. Hani neredeyse perilerini bile giysilerinin yakaları çok açık diye kovacaklar. Ne yazık! Güzelliği bir çirkinlikmiş gibi görüyorlar. Devrimden beri her şey pantolonlu, dansözler bile. Meydan soytarısı asık yüzlü olmak zorunda. Sizin dans havalarınız papaz kılıklı. Görkemli olmak gerekir. Bir delikanlının çenesi, boyunbağının içinde olmazsa üzülmüyorlar. Evlenen yirmi yaşındaki bir haylazın amacı Mösyö Royer-Collard'a benzemektir. Ve bu

görmekle insan nereye ulaşır bilir misiniz? Küçük olmaya. Şunu öğrenin: Sevinç ve neşe yalnız neşeden ibaret değildir, büyüktür. Neşeyle tutkunlaşın! Evlenin bakalım, evlendiğiniz zaman da ateşiyle, çılgınlığıyla, gürültüsüyle, patırtısıyla evlenin! Kilisede ağırbaşlılık, peki. Ama, tören biter bitmez yeni gelinin çevresinde bir düşler evreni savrulmalı. Bir evlilik töreni görkemli olduğu kadar da düşlerle dolu olmalıdır; evlenme kendi törenini Reims Katedrali'nden Chanteloup pagoduna taşınmalıdır. Korkak bir düğünden hiç hoşlanmam. Hiç olmazsa o gün Olimpos Dağı'nın doruğuna çıkın, tanrılaşın!

İnsan, cin, aşk ve oyun tanrısı, Büyük İskender'in koruma askeri olabilir; ama onun yerine birer pinti oluyorlar! Dostlarım, her damat Aldobrandini Prensi olmalıdır. Hayatın tek güzel olan bu anından yararlanmak, ertesi gün kurbağaların kentsoyluluğuna düşme bedeli de olsa, kuğularla, kartallarla birlikte tanrıların bulunduğu yedinci kat gökyüzüne uçun. Düğün konusunda cimrilik etmeyin; onun pırıltılarını kemirmeyin; ısıdığınız bir günün üzerine pazarlık etmeyin. Düğün töreni, ev yönetmek değildir. Ah! İstediyimi yapabilseydim çok hoş olurdu; ağaçlardan bile keman sesleri gelirdi. İşte benim programım; gök mavisi, gümüş rengi cümbüşe kır tanrılarını katardım; orman perileriyle su perilerini de çağırırdım. Deniz Tanrıçası Amphitrite'nin düğünü, pembe bir bulut; süslü, çırılçıplak periler; tanrıçaya dizeler sunan bir akademi üyesi; deniz canavarlarının çektiği bir zafer arabası.

Denizkızı giderken pullarından ses çıkar

Hayran olur bu güzel sesleri tüm duyanlar.

Alın size güzel bir düğün programı. Ya da ben hiçbir işten anlamıyorum demektir, atın çöp sepetine!”

Büyükbaba şiirsel coşkunluğa dalmış, kendi söylediğini kendi dinlerken, Cosette ile Marius birbirlerini özgürce seyretmenin sarhoşluğuna dalmışlardı.

Gillenormand Teyze bütün bunları o sarsılmaz sükûnetiyle izliyordu. Beş altı aydır epeyce heyecan geçirmişti; dönüp gelen Marius, kan içinde getirilen Marius, bir barikattan getirilen Marius, ölü, sonra da canlı Marius, barışan Marius, nişanlanan Marius. Onu en son şaşırtan, altı yüz bin frank olmuş ve ondan sonra hayatında ilk defa dinsel ayine katılan masum kızcağız yine aynı ilgisizliğine dönmüştü. Hiç kaçırmadan kilisedeki ayinlere gidiyordu; evdeyken de tespihini çekiyor, dua kitabını okuyordu; evin bir köşesinde *I love you* fısıldanırken, öbür köşesinde Ave duası mırıldanıyordu. Marius ile Cosette'i belli

belirsiz iki gölge gibi görüyordu. Oysa asıl gölge kendisiydi.

Cansız bir dindarlık hali vardır ki, ruh, uyuşukluğun elinde nötralize olur. Yaşamak sorunu diyebileceğimiz şeye yabancılaşır; depremlerin, felaketlerin dışında hiçbir insanca duygu hissetmez; ne hoş giden duyguları ne de kederli olanları. Gillenormand Baba, kızına, “Bu tür dindarlık,” diyordu, “nezleye benzer. Hayatın kokularını almanı engeller. Ne kötü kokuları alabilirsin, ne de güzel kokuları.”

Ayrıca altı yüz bin frank yaşlı kızın kararsızlığını büsbütün derinleştirmişti. Babası onu o kadar az hesaba katmaya alışmıştı ki, Marius’ün evliliği konusunda onun görüşünü sormamıştı bile. Alışkanlığı gereği birden heyecanlı davranmış; zorbayken köle olmuştu, Marius’ü hoşnut kılmaktan başka hiçbir şeyi düşünmüyordu. Teyzeye gelince, babası onun varlığını, onun da bir düşüncesi olabileceğini aklına bile getirmemişti ve kızı, kuzu gibi bir insan olmasına rağmen, bu konu, teyzeyi gücendirmişti. Belli etmese de oldukça öfkelenmiş, isyan etmişti, ama dıştan üzüntüsünü hiç belli etmemişti. Kendi kendine, “Babam, evlenme konusunu bensiz hallediyor; ben de miras sorununu onsuz çözerim,” diyordu. Gerçekten de kendisi zengindi, babası değildi. O da kararını bu konuya saklamıştı. Bu evlilik yoksul bir evlilik olsaydı, onu öylece o yokluğun içinde bırakabilirdi belki. “Oh olsun yeğenime! Bir dilenciyle evleniyor, o da varsın dilenci olsun,” derdi. Ama Cosette’in yarım milyonu teyzenin hoşuna gitti, bu da sevgililere karşı onun iç dünyasını değiştirdi. Altı yüz bin frank, saygı görmeye değerdi. Demek ki artık ona ihtiyaçları yoktu, varlığını bu gençlere bırakmaktan başka bir şey yapamayacağı belliydi.

Çiftin, büyükbabanın evinde oturmaları kararlaştırıldı. Mösyö Gillenormand evin en güzel odası olan kendi yatak odasını onlara vermekte ısrar etti. “Bu beni gençleştirir,” diyordu. “Bu, eski bir tasarıdır. Odamda cümbüş yapmak, her zaman düşündüğüm bir şeydi.” Bu odayı bir yığın eski bibloyla süsledi. Tavanı yeniletti, duvarları pek değişik bir kumaşla kaplattı; parça halinde, Utrech kumaşı sandığı bir kumaş vardı, parlak sarı üzerine kadifeden çiçek serpili bir kumaştı.

“La Roche-Guyon’da Anville Düşesi’nin karyolası işte bu kumaşla kaplı,” diyordu.

Ocağın üzerine, Saxe porseleninden çıplak karnının üzerinde manşon taşıyan bir heykel koydu.

Mösyö Gillenormand’ın kütüphanesi, Marius için çok gerekli olan avukat yazıhanesi oldu; anımsanacağı gibi, bu yasal bir zorunluluktü.

7. Mutluluk ile Harmanlanan Rüya Etkileri

Sevgililer her gün görüşüyorlardı. Cosette, Mösyö Fauchelevent'le birlikte geliyordu. Mösyö Gillenormand, "Dünya tersine döndü," diyordu. "Gelin, damadın evine gelsin de, kendine kur yaptırın!"

Marius'ün iyileşme dönemi bunun böyle olmasına yol açmıştı. Ayrıca, Filles-du-Calvaire Sokağı'nda oturdukları koltuklar baş başa kalmak için, Homme-Armé Sokağı'ndaki koltuklardan daha uygun olduğundan, bu bir alışkanlık olmuştu. Marius ile Mösyö Fauchelevent birbirlerini gördükleri halde konuşmuyorlardı. Sanki aralarında kararlaştırmışlardı. Her genç kızın bir koruyucuya ihtiyacı vardı. Mösyö Fauchelevent olmasaydı Cosette dışarı çıkamazdı. Mösyö Fauchelevent, Marius'ün gözünde Cosette'in ayrılmaz bir parçasıydı. Bunu kabulleniyordu. Siyasal konuları, belirsizce, üstü kapalı bir şekilde, toplum yazgısının düzelmesi açısından ele alıyorlar, evet ya da hayır dışında da bir şeyler söyleyebiliyorlardı. Bir defasında eğitim konusunda fikirleri uyuşturmuştu; Marius, eğitimin parasız ve zorunlu olmasını, herkese hava ve güneş gibi bol bol verilmesini, özetle; bütün halkın eğitimden yararlanmasını savunuyordu. Buradan giderek Mösyö Fauchelevent'in iyi, hatta biraz da üstün bir dille konuştuğunu fark etti. Yalnız onda adını koyamadığı bir eksiklik vardı: Mösyö Fauchelevent'da bir hayat adamından hem eksik hem de fazla bir şeyler vardı.

Marius düşüncesinin derinliklerinde, kendisine karşı iyi niyetli, ama soğuk davranan Mösyö Fauchelevent'i çeşitli sessiz sorularla kuşatıyordu. Zaman zaman kendi hatırladıklarından bile kuşkulanıyordu. Belleğinde bir delik, kapkara bir yer; dört ay süren komanın yarattığı bir uçurum vardı. Pek çok şey orada kaybolmuştu. Bu kadar ciddi, sakın biri olan Mösyö Fauchelevent'in, barikatta gördüğü adamlarla aynı adam olup olmadığı konusunda kuşku duyar bir hale gelmişti.

Bu, geçmişin bir görünüşü, bir kaybolmasının onda bıraktığı tek şey şaşkınlık değildi. Hayatta, memnun ve mutlu bile olsak belleğimiz bizleri üzgün üzgün geriye doğru bakmaya zorlar. Marius de belleğinin bu kaygılarından tümüyle kurtulmuş değildi. Kaybolan ufuklara doğru dönmeyen bir kafada ne düşünce ne de aşk olabilir. Marius, ara sıra başını ellerinin arasına alıyor, belli belirsiz ve gürültüyle, geçmiş zaman beyninin alacakaranlığında canlanıyordu. Mabeuf'ün düştüğünü görüyor, Gavroche'un top ateşi altında türkü söylediğini işitiyor, Éponine'in alnının soğukluğunu dudaklarında hissediyordu. Enjolras, Courfeyrac, Jean Prouvaire, Combeferre, Bossuet, Grantaire, bütün dostları önce karşısına dikiliyor, sonra da kayboluyordu. Bütün bu sevgili, yiğit, sevimli ya da trajik yaratıkların hepsi birer hayal mi olmuşlardı? Gerçekten yaşamışlar mıydı?

Ayaklanma, her şeyi bir sis bulutu içine yuvarlamıştı. Büyük coşkunlukların büyük hayalleri vardır. Kendi kendine sorular soruyor, kendini yokluyordu, bütün bu gerçeklerin yok olması onu şaşırtıyordu. Neredeydiler? Acaba hepsinin öldüğü doğru muydu? Karanlıkların içine yuvarlanması, kendisi hariç her şeyi kafasından uzaklaştırmıştı. Bütün bunlar sanki bir tiyatro perdesinin arkasında kaybolmuştu. Hayatta böyle perdelerin indiği zamanlar da vardır. Tanrı, piyesin bir perdesini kapatıp, diğer perdesine geçer.

Peki, kendisi gerçekten aynı adam mıydı? Eskiden yoksulken şimdi zengindi; kimsesizken şimdi bir ailesi vardı, umutsuzluğa boğulmuşken şimdi Cosette'le evleniyordu. Sanki bir mezardan geçmiş, oraya kapkara girmiş, bembeyaz çıkmış; diğerleri ise bu mezarda kalmıştı. Kimi zamanlar, geçmişteki bütün bu insanlar geri gelip onun çevresinde halka oluyor, onu kaygılandırıyorlardı; o zaman Cosette'i düşünüyor, yeniden sakinleşiyordu. O felaketi unutturmak için gerekli olan tek şey böyle bir mutluluktu.

Mösyö Fauchelevent de, hemen hemen bu kaybolan insanlar arasındaydı. Barikattaki Fauchelevent ile Cosette'in yanında böylesine ağırbaşlılıkla oturan, bu etten ve kemikten yapılmış Fauchelevent'in aynı insan olduğuna Marius bir türlü inanamıyordu. Birinci Fauchelevent, hiç kuşkusuz sayıklama anlarındaki kâbuslarından biriydi, kaldı ki her ikisi de zor insanlar olduklarından, Marius'ün Mösyö Fauchelevent'e bir şey sorması imkânsızdı. Bu dikkate değer noktayı daha önce de belirtmiştik.

Ortak bir sırrı olan ve bu konuda sessiz bir anlaşmayla hiçbir şey konuşmayan iki erkeğe sanıldığından da az rastlanır. Marius, bir defasında bir girişimde bulundu; sözü Chanvrière Sokağı'nda getirdi ve Mösyö Fauchelevent'e dönerek, "O sokağı bilirsiniz değil mi?" diye sordu.

"Hangi sokağı?"

"Chanvrière Sokağı'nı!"

Mösyö Fauchelevent, dünyanın en doğal sesiyle, "Bu sokağın adını bile duymadım," dedi.

Sokağın yalnız adıyla ilgilenen, sokağın kendisinden hiç söz etmeyen bu cevap, Marius'e olduğundan daha da inandırıcı göründü.

"Mutlaka düş gördüm," diye düşündü, "hayal görmüş olmalıyım. Sanırım ona benzeyen biriydi. Mösyö Fauchelevent değildi."

8. Bulunması İmkânsız İki Adam

Büyülü sevinç ne kadar büyük olsa da, Marius'ün zihninde bazı düşünceleri

silemedi. Evlenme hazırlığı içinde kararlaştırılan tarih beklenirken, geriye dönük zor ve dikkatli araştırmalar yaptı.

Pek çok yönlerden minnet borcu vardı; hem babası hem de kendi adına. Thénardier vardı ve ayrıca kendini büyükbabasına getiren o yabancı adam vardı. Marius, bu iki adamı bulmaya çok önem veriyor, evlenip mutlu olduğunda bile onları unutmayı kesinlikle düşünmüyordu. Bu ödenmeyen borçlarının bundan sonra da, ne kadar aydınlık olursa olsun, hayatına gölge düşürmesinden korkuyordu. Bütün bu geciken borçları geride, sürüncemede bırakmak onun için imkânsızdı; geleceğe neşeyle girmeden önce geçmişin bütün hesabını temizlemek istiyordu.

Thénardier'nin bir alçak olması, onun Albay Pontmercy'yi kurtarmış olması olgusunu değiştiremezdi. Marius dışında, Thénardier herkes için bir hayduttu. Marius da, Waterloo savaş alanındaki gerçek sahneyi bilmediği için, işin şu garip tarafından habersizdi; babası –acayip bir durum– Thénardier'ye hayatını borçluydu, ama teşekkür borcu yoktu.

Marius'ün görevlendirdiği adamlardan hiçbiri Thénardier'nin izini bulamamıştı. Bu açıdan kaybolma tamdı. Thénardier'nin karısı soruşturma sırasında hapishanede ölmüş, o yürekler acısı topluluktan geriye kalan iki kişi; Thénardier ile Azelma karanlıklara gömülmüşler, toplumun bilinmezlik girdabında kaybolmuşlardı. Girdabın yüzeyinde o noktaya bir şeyin düştüğünü, oraya bir iskandil atılabileceğini haber veren o karanlık iç içe halkalar, o titreme, o ürperme bile görünmüyordu.

Madam Thénardier'nin öldüğü, Boulatruelle'nin dava dışı bırakıldığı, Claquesous'un kaybolduğu, önemli sanıklar da hapishaneden kaçtığı için, Gorbeau viranesindeki pusu davası da düşmüş ve olay karanlıkta kalmıştı. Cinayet mahkemesi ikinci derecedeki suçlularla Panchaud, yani Bahar Çiçeği ya da Sarmısakçı ve Demi-Liard, yani İki Milyar'ı yargılayarak, onlara hüküm giydirmekle yetinmek zorunda kaldı; onar yıl küreğe mahkûm oldular. Kaçan diğer suç ortaklarına ise gıyaben müebbet hapis cezası verildi. Elebaşı olan Thénardier de gıyaben ölüme mahkûm edilmişti. Bu mahkûmiyet Thénardier'ye ait tek şeydi; bir tabut taşıma sedyesinin yanındaki mum gibi, gömülmüş olan o isme uğursuz ışığını saçıyordu. Ayrıca bu mahkûmiyet, yeniden ele geçme korkusu içindeki Thénardier'yi en derin karanlıklara itiyor ve bu adamı örten esrarengiz karanlığı daha da artırıyordu.

Diğerine, Marius'ü kurtaran bilinmeyen adama gelince önceleri araştırmalar bazı sonuçlar verdi, sonra birdenbire kesildi. 6 Haziran gecesini, Marius'ü Filles-

du-Calvaire Sokağı'na getiren araba bulundu.

Arabacının anlattığına göre, 6 Haziran günü bir polis memurunun emriyle öğleden sonra saat üçten geceye kadar Champs-Élysée rıhtımında, ana lağımin çıkış noktası üzerinde beklemişti, akşam saat dokuzda doğru kıyı yoluna bakan lağım kapısı açılmış, sırtında ölüye benzeyen birini taşıyan bir adam dışarı çıkmıştı; o noktayı gözetleyen memur, canlı adamı tutuklamış, ölüyü de ele geçirmişti; memurun emri üzerine, arabacı, “bütün bu kalabalığı” arabasına almıştı; önce Filles-du-Calvaire Sokağı'na gitmişler, ölü adamı oraya bırakmışlardı; ölü adam dediği Marius'tü; her ne kadar bu defa ‘canlı’ idiyse de, arabacı onu tanımıştı; ondan sonra yine arabaya binmişler, atlarını kırbaçlamıştı; Archives Kapısı'nın birkaç adım ötesinde durmasını söylemişler, orada onun parasını vermişler ve ayrılmışlardı; memur, diğer adamı alıp götürmüştü. Bundan başka bir şey bilmiyordu, çünkü çok karanlıktı.

Marius, dediğimiz gibi, hiçbir şey anımsamıyordu. Yalnızca barikatta, sırtüstü düşerken kuvvetli bir elin kendisini arkadan yakaladığını anımsıyor; ondan sonra her şey siliniyordu. Ancak Mösyö Gillenormand'ın evinde kendine gelebilmişti.

İçinde kaybolduğu bir yığın tahmin yürütüyordu.

Kendi kimliğinden kuşkuya düşmesi imkânsızdı. O halde nasıl oluyordu da yolu Chanvrerie Sokağı'na düşüyordu ve kendisini bir polis müfettişi, Invalides Köprüsü yanında, Seine kıyısında buluyordu? Halles Mahallesi'nden Champs-Élysée'ye onu birisi taşımıştı, ama nasıl? Lağımdan. Duyulmamış bir özveri! Birisi.

Kim?

Marius'ün aradığı o meçhul adamdı.

Kurtarıcısı olan adamdan hiçbir haber, hiçbir iz yoktu; en küçük bir ipucundan bile yoksundu. Marius, bu yandan her ne kadar büyük bir dikkat göstermek zorundaysa da, araştırmalarını polis müdürlüğüne kadar götürdü. Başka yerlerde olduğu gibi, burada elde edilen bilgiler de hiçbir netlik sağlamadı. Polis müdürlüğü bu konuda arabacıdan daha az şey biliyordu. 6 Haziran'da lağımin demir kapısında yapılan herhangi bir tutuklamadan haberleri yoktu; bu olay hakkında hiçbir görevliden rapor alınmamıştı; bu konuya bir masal gözüyle bakıyor ve bu masalın uydurulmasını arabacıya yüklüyorlardı. Bahşış koparmak isteyen bir arabacı her şeye yatkın olabilir; hatta düşlere bile. Oysa olay gerçektir, Marius, daha önce de dediğimiz gibi kendi kişiliğinden kuşkuya düşmedikçe, bundan da kuşkulanamazdı. Bu garip bilmecede hiçbir şey anlaşılır gibi değildi.

Arabacının, sırtında baygın Marius'ü taşıyarak ana lağım kapısından çıktığını

gördüğü, polis görevlisinin de bir isyancıyı kurtardı diye tutukladığı, o esrarengiz adama ne olmuştu? Ayrıca, polise ne olmuştu? Polis niçin susmuştu? Adam kaçabilmiş miydi? Yoksa polisi rüşvetle baştan mı çıkarmıştı? Bu adam, kendisine her şeyini borçlu olan Marius'e niçin hayatta olduğuna dair hiçbir işaret vermiyordu? Kendi menfaati peşinde olmaması da fedakârlığından daha az şaşılacak şey değildi. Belki her türlü ödülün üstündeydi, ama hiç kimse borçluluk duygusunun üstünde olamaz. Acaba ölmüş müydü? Acaba ne biçim bir adamdı? Yüzü nasıldı? Hiç kimse, hiçbir şey söylemiyordu.

Arabacı, “Gece çok karanlıktı,” diye cevap veriyordu. Basque ve Nicolette şaşırılmışlar, ancak kanlar içindeki küçükbeylerine bakmışlardı.

Marius'ün acıklı gelişini mumuyla aydınlatan kapıcı, söz konusu adamı fark eden tek insandı, onun verdiği tanım da şuydu:

“O korkunç bir adamdı!”

Marius, kendisini dedesine getirdiklerinde, üstünde bulunan kanlı giysilerini araştırmalarında yararlanmak üzere saklattı. Giysiyi incelerken, bir eteğinin garip bir biçimde yırtılmış olduğunu fark edebildi: Bir parçası eksikti.

Bir akşam Marius, Cosette'le Jean Valjean'ın yanında, bütün bu garip maceradan elde ettiği sayısız bilgilerden, çabalarının boşa çıktığından söz ediyordu. ‘Fauchelevent’in yüzündeki soğuk ifade delikanlının sabrını tüketti. Adeta öfkeden titreyen bir sesle haykırdı:

“Evet, bu adam, kim olursa olsun, yüce ruhlu bir insandır! Ne yaptı, biliyor musunuz? Koruyucu bir melek gibi yetişti. Savaşın ortasına atıldı, beni alıp kaçırdı, lağımı açtı, beni oraya sürükledi, sırtında taşıdı. Korkunç bir çirkefte yedi buçuk kilometreden fazla yol aldı. Hem de sırtında bir cesetle. Hem de ne amaçla? Bu cesedi kurtarmak amacıyla. O ceset bendim. Kendi kendine, ‘Belki hâlâ bir hayat ışığı vardır, bu zavallı kıvılcım için kendi hayatımı tehlikeye atacağım,’ diyordu. Hayatını bir defa değil, yirmi defa tehlikeye attı. İşte kanıtı; lağımdan çıkar çıkmaz tutuklandı. Bu adam bütün bunları yaptı, biliyor musunuz? Hiçbir ödül beklemeden! Ben neydim? Bir asi. Ben neydim? Bir mağlup. Ah! Cosette'in altı yüz bin frankı benim olsaydı...”

Jean Valjean, “Onlar sizin,” diye sözünü kesti.

Marius, “Evet,” diye sürdürdü, “o adamı bulmak için hepsini verirdim!”

Jean Valjean hiç sesini çıkarmadı.

ALTINCI KİTAP

UYKUSUZ GEÇEN GECE

1. 16 Şubat 1833

1833 yılının 16-17 Şubat gecesi kutsal bir geceydi. Gece karanlığının üzerinde açık gökyüzü vardı. Bu Marius'le Cosette'in düğün gecesiydi.

Gün çok güzel geçmişti.

Bu, büyükbabanın hayal ettiği mavi şenlik, yeni evlilerin başı üzerinde, aşk perileriyle meleklerin uçtuğu, bir zafer takını süslemeye layık tabloları andıran bir düğün değildi; ama tatlı ve güler yüzlü bir düğündü.

1833'te düğünler bugünküler gibi değildi. Fransa, karısını kaçırmak, kiliseden çıkar çıkmaz savuşmak, mutluluğu nedeniyle utançla saklanmak ve bir iflasın yol açtığı davranışı, kutsal şarkılarla kombine etmek gibi incelikleri henüz İngiltere'den kapmamıştı. Cennetini posta arabasında sarsmanın, kendi gizemini nalların tak tak sesleriyle bozmanın, meyhaneli bir otel yatağını gelin yatağı olarak tutmanın ve gecesi şu kadardan sıradan bir yatak odasında hayattaki anılarının en kutsalını yaşamak için sabırlı yolcu arabasının sürücüsü ile otel hizmetçisinin baş başa kalmalarını kollamanın iffetli ve güzel, ahlaklı bir şey olduğu henüz anlaşılmamıştı.

XIX. yüzyılın içinde olduğumuz şu ikinci yarısında belediye, rahip, yasa, Tanrı artık yeterli gelmiyor; bunları Longjumeau sürücüsüyle tamamlamak gerekir: Yenleri ve yakası kırmızılı mavi ceket, çingiraklı düğmeler, kolda plaka, deri yeşil pantolonlar, kuyruğu bağlı Normandiya atlarına sallanan küfürler, sahte sırmalar, muşamba şapkalar, pudra kokulu saçlar, uzun bir kamçı, sağlam çizmeler. Fransa, zarafeti İngiliz 'kibarlığı' derecesine ulaşarak, yeni evlilerin bindiği posta arabasına, tabanları patlamış terlikler, eski pabuçlar yağdırma dönemine henüz gelmemişti; bu âdet, daha sonraları Marlborough ya da Malbrouck olan Churchill'in evlendiği gün öfkeli bir teyzenin, kendisine uğurlu gelen saldırısının anısından kalmadır. Pabuçlar ve terlikler evlenme törenlerimize henüz katılmamıştı; ama, sabredin biraz; sağduyu yayılmaya devam ettiğine göre, pek yakında o da gelir.

Düğünler 1833'te alelacele yapılmıyordu.

Garip ama, o dönemde, evliliğin toplum içinde özel bir eğlence olduğu düşünülüyordu; büyükbabanın evindeki ziyafet ailenin şerefine gölge düşürmüş sayılmazdı, neşenin aşırı bile olsa, dürüst, namuslu olduktan sonra mutluluğa hiçbir kötülüğü dokunmazdı; yeni bir ailenin doğacağı bu iki kaderin

birleşmesinin evin içinde başlaması, gelin odasının yuvarının tanığı olması, pek saygıya değer, yerinde bir şeydi.

Bu düşüncelerle, herkes kendi evinde evlenme ayıbını işlemektedir.

Böylece, Cosette'le Marius'ün düğünleri de, şimdi artık köhne, saydam bir modaya uyarak Mösyö Gillenormand'ın evinde yapıldı.

Şu evlilik olayı ne kadar doğal ve olağan bir şey olursa olsun, yayınlanacak ilanlar, hazırlanacak sözleşmeler, kilise ve belediye, insanlara daima birtakım güçlükler çıkarır. Hazırlıklar 16 Şubat'tan önce bitirilemedi.

Sadece gerçeği yansıtmak için, 16 Şubat'ın karnavalın son günü olduğunu da ekleyelim. Özellikle Gillenormand Teyze'den gelen kuruntuları ve tereddütleri...

“Karnavalın son günü!” diye haykırdı büyükbaba. “Aman ne iyi! Bir atasözü vardır:

Karnavalın son gününde evlen

Çocuğun hayırsız olmaz o zaman

Kulak asma 16'sı olduğuna, tamam mı? Düğünü ertelememizi ister misin Marius?”

“Elbette hayır!” dedi genç âşık.

“Öyleyse evleniyorsunuz,” dedi büyükbaba.

Böylece düğün ayın 16'sında neşe içinde yapıldı. O gün yağmur yağıyordu; ama geri kalan tüm evren bir şemsiyenin altından ibaret bile olsa, yine de gökyüzünde yalnız âşıkların gördüğü, mutluluğun emrinde küçük mavi bir köşe vardır.

Bir gün önce Jean Valjean, Marius'e, Mösyö Gillenormand'ın yanında beş yüz seksen dört bin frankı vermişti.

Evlenme mal birliği esasına dayandığından, sözleşmeler pek sade oldu.

Artık Jean Valjean'ın Toussaint'e ihtiyacı yoktu. Cosette'e miras kaldı; o da onu kendi hizmetine aldı. Jean Valjean'a gelince, Gillenormand'ların evinde kendisi için özel olarak döşenmiş güzel bir odası vardı ve Cosette ona ısrarla, sürekli, “Babacığım, rica ederim! Ne olur burada kalın,” demişti ve Jean Valjean, orada oturacağına hemen hemen söz vermek durumunda kaldı.

Düğün gününden birkaç gün önce Jean Valjean'ın başına bir kaza geldi; sağ elinin başparmağını ezmişti. Pek önemli bir şey değildi; hiç kimsenin ilgilenmesine, pansuman yapmasına, yarasını görmesine izin vermemiştii, hatta

Cosette’e bile. Yalnız, bu yara onun elini bir bezle sarıp, kolunu boynuna asmak zorunda bırakmış, herhangi bir şey imzalamasına engel olmuş, Cosette’in vâsi vekili olarak, onun yerine Mösyö Gillenormand imza atmıştı.

Okuru ne belediye dairesine ne de kiliseye götüreceğiz. Hiçbir zaman iki sevgilinin ardından oraya kadar gidilmez; göğsüne damat çiçeğini yerleştirir yerleştirmez yaşanılan drama sırtını çevirmek âdet olmuştur. Biz, sadece düğün halkının fark etmediği bir olayı anlatmakla yetineceğiz; bu olay, Filles-du-Calvaire Sokağı’ndan Saint-Paul Kilisesi’ne kadar olan yolculuğa damgasını vuran olaydır.

O tarihte Saint-Louis Sokağı’nın kuzey ucuna kaldırım döşenmekteydi. Parc-Royal Sokağı’ndan yukarısı ulaşımaya kapatılmıştı. Düğün arabalarının doğruca Saint-Paul’e gitmesi imkânsızdı. Yolu değıştirmek gerekiyordu, en doğrusu da caddeden dolaşmaktı. Davetlilerden biri, karnaval şenlikleri dolayısıyla, orada yolun arabalarla tıklalı olacağını hatırlattı.

Gillenormand Baba, “Niçin?” diye sordu.

“Maskeliler yüzünden.”

Büyükbaba, “İyi ya işte!” dedi, “oradan geçelim. Bu gençler evleniyor; hayatın ciddiyetiyle yüz yüze gelecekler. Bir parça maskaralık görmek, onları ciddiyete daha iyi hazırlar.”

Bulvara saptılar. İlk düğün arabasında Cosette’le Gillenormand Teyze, Mösyö Gillenormand’la Jean Valjean vardı. Marius, âdet öyle olduğu üzere, nişanlısından ayrı oturuyordu; ikinci arabadaydı. Düğün alayı, Filles-du-Calvaire Sokağı’ndan çıkınca, Madeleine’den Bastille’e, Bastille’den Madeleine’e kadar uzun bir konvoy oluşturan bir araba kfilesinin içine daldı.

Gerçekten, bulvarda maskelilerden geçilmiyordu. Ara sıra yağmur yağmasına rağmen Paillasse, Pantolon ve Gille direnmekteydiler. Paris, bu 1833 kışının neşesi içinde Venedik kılığına girmişti. Bugün artık o karnavallar kalmadı. Çünkü artık her şey karnaval oldu!

Ara yollarda bir yığın yolcu, pencerelerde de meraklılar doluydu. Tiyatroların giriş yerlerini süsleyen teraslara seyirciler sıralanmıştı. Maskelilerden başka, Longchamp’da olduğu gibi, karnavala da özgü çeşit çeşit araba defilesini seyrediyorlardı. Bütün bu değışik türdeki arabalar, polis kurallarına uyarak uç uca eklenmiş de, rayların üzerinde gidiyormuş gibi bir düzen içinde ilerliyordu. Bu arabalardan herhangi birinde bulunan biri, hem seyredilen, hem seyredendi. Polisler, birbirine ters yönlerde giden bu iki sonu gelmez konvoyu caddenin dış taraflarında tutuyor, biri aşağıya, öbürü yukarıya, biri Antin şosesine, öbürü

Saint-Antoine Mahallesi'ne doğru akan bu iki araba selinin çift yönlü akışını hiçbir şeyin engellememesi için özellikle çaba harcıyorlardı. Senato üyeleriyle elçilerin armalı arabaları yolun ortasını kaplamış, serbestçe gidip gelmekteydiler. Görkemli ve neşeli kabilelerden bazıları, özellikle Bosuf Gras aynı ayrıcalıktan yararlanıyordu. Paris şenliğinin içinde İngiltere, kamçısını şaklatıyordu; Lord Seymour'un arabası ayaktakımının arasından, büyük bir gürültüyle geçip gitti.

Jandarmanın, çoban köpekleri gibi yanlarında dörtmala yol aldığı bu çift araba konvoyunda, büyük teyzeler ve ninelerle dolu aile yakınlarının kapı ve pencerelerinde kıyafet değiştirmiş körpe çocuklar salkımlar gibi sarkmışlardı; yedi yaşında soytarı oğlanlar, altı yaşında paskal kızlar, cana yakın minicik yaratıklar; hep bu genel şenliğin ve neşenin bir parçası olduklarının farkındaydılar; maskaralıklarının ağırlığını kavramış ve bir memur ciddiyeti takınmışlardı.

Arada sırada, araba dizisinin bir yerinde bir zorluk, bir tıkanıklık oluyor ve düğüm çözülünceye kadar iki yan sıranın birinden biri duruyordu; geride kalan bir araba bütün sırayı durduruyor, sonra yeniden gitmeye başlıyorlardı.

Düğün arabaları, caddenin sağından Bastille'e doğru giden kuyruktaydı. Pont-aux-Choux Sokağı'nın başında bir süre durdu. Hemen hemen aynı anda bulvarın karşı tarafında, Madeleine'e doğru giden sıra da durdu: Sıranın orasında maskelilerin bindiği bir araba vardı.

Bu arabalar, daha doğrusu araba dolu maskeler, Paris'te pek ünlüdür. Bir karnavalda ya da Büyük Perhiz'de görünmeyecek olsalar kötüye yorulur ve hemen, "Mutlaka işin içinde bir iş var. Galiba hükümette değişiklik olacak!" denir. Cassandre'lar, Arlequin'ler ve Colombine'ler yığını yolculara tebelleş olurlar. Türk'ten vahşiye kadar, akla gelen her türlü gülünç kılık; markizi havaya kaldıran Herküller, Rabelais'ye bile kulaklarını tıkatacak ağzı bozuk bayanlar, Aristofanes'i bile utandırıp, önüne baktıracak ahlaksız kadınlar; kenevir tiftiğinden perukalar, pembe etekler, şık züppe şapkalar, şaşı gözlükleri, bir kelebeğin konup tadına baktığı üç köşe Janot şapkaları; yayalara savrulan çılgınlıklar, kalçalara dayanmış yumruklar, cüretkâr pozlar, çıplak omuzlar, maskeli yüzler, zincirden boşanmış hayasızlıklar, başı çiçeklerle süslü bir arabacının dolaştırdığı küstahlıklar kargaşası; işte bu şenlik budur.

Eski Yunanistan'ın Thespis'in el arabasına ihtiyacı vardı. Fransa'nın da Vadé'nin kiralık arabasına ihtiyacı vardır.

Her şey taklit edilebilir, taklit bile. Eski çağ güzelliğinin bir yüz buruşturması olan Saturn şenlikleri, kabalaşarak karnaval haline gelir; çok eskiden yapraklı

asma dallarıyla süslenen, güneşle yıkanan, kutsal bir yarı çıplaklık içinde mermer göğüslerini gösteren eski şarap şenlikleri bugün Kuzey'in ıslak paçavra elbiselerinin içinde biçimini kaybetmiş ve maskara maskesi adını almıştır.

Maskeliler arabası geleneği, monarşinin en eski dönemlerine kadar uzanır. XI. Louis maliyesi, saray vekilharcına 'dört yol ağızlarındaki üç maskara arabası için yirmi metelik ödenek' verirdi. Günümüzde gönüllü insan yığınları genel olarak tepesine doluştukları rastgele eski bir arabayla dolaşmakta ya da tentesi indirilmiş bir şirket arabasını şamata yapan topluluklarla doldurmaktalar. Altı kişilik bir arabaya yirmi kişi tıkışır. Sıraların üzeri açılır kapanır iskemleler, tentelikler ve arabaların okları insanla doludur. Arabanın fenerlerine bile binenler vardır. Ayakta olanlar, yatanlar, oturanlar, dizlerini bükenler, bacaklarını sallayanlar. Kadınlar, erkeklerin dizlerini işgal eder. Uzaktan, başların kaynaşmasının oluşturduğu çılgın piramitler görünmektedir. Bu arabalar kalabalığın ortasında neşe dağları gibi durur. Bunlardan, kabadayı ağzıyla bir kat daha zenginleşen Collé, Panard, Piron dökülür. Halkın üzerine aşağılık sözler tükürük gibi yağdırılır. Yükünün fazlalığıyla alabildiğine büyüyen araba bir fetih seferine katılmış havası taşır. Gürültü önde, kargaşa arkadadır. Orada avaz avaz bağırılır, çığlık atılır, haykırılır, kahkahalar koyverilir, mutluluktan kıvranılır, neşeler gürler, alaylar alevlenir, güneş gibi açılmış şapkayı iki uyuz beygir taşır; bu, kahkahanın zafer arabasıdır.

Rahat, doğal olmayacak kadar alaycı bir kahkaha. Gerçekten de bu gülüş kuşku uyandırır. Bu gülüşün gizli bir görevi vardır. Parislilere karnavalı ispat etmek!

İçlerinde anlatılmaz karanlıklar sezilen bu ayaktakımı arabaları filozof için pek düşündürücüdür: İçlerinde hükümet vardır. Halk adamlarıyla kötü kadınların esrarlı benzerliği orada artık elle tutulur bir hal almıştır.

Birbiri üzerine kurulu rezaletlerin bir eğlence görünümü vermesi, alçaklığın yüzkarasıyla el ele tutuşup, bir halkın iştahını kabartması, fuhuşa bir taşıyıcı olarak gizlice hizmet eden aldaticılığın kafa tutarak yığınları eğlendirmesi, halkın bir arabanın dört tekerleği üzerinde bu hırpani ve yarı pislik, yarı ıslık olan ve hem uluyup, hem şarkı söyleyen canavarımsı korkunç canlı yığının geçişini görmekten hoşlanması, bütün ayıpların bir araya gelişiyle oluşmuş bu zafere el çırpılması, kalabalıkların, ancak polisin o yirmi başlı sevinç ejderini aralarında dolaştırdığı vakit cümbüş yapması elbette hazin bir şeydir. Ama elden ne gelir? Kurdeleli, çiçekli çamur arabaları önce hakarete, sonra da halkın kahkahasıyla affa uğrar. Herkesin kahkahası genel bir çöküşün suç ortaklığıdır. Bazı zararlı şenlikler vardır ki, halkın bağlarını koparın, onu ayaktakımı yapar; zorbalara olduğu gibi, ayaktakımına da soytarılar gereklidir. Kralın Roquelaure'u var,

halkın Paillasse'ı. Paris, o büyük ve soylu yüce kent olmadığı zamanlarda, büyük çılgınlığın kentidir. Orada karnaval, siyasetin bir parçasıdır. Paris, itiraf edelim ki, alçaklığın komedisini gönül hoşluğuyla kabul eder. Efendilerinden –efendileri olduğu zaman– bir tek şey ister: Çamuru süslemelerini. Roma aynı yaratılıştaydı. Roma, Néron'u severdi. Néron dev bir karnaval soytarısıydı.

Yukarıda dediğimiz gibi, düğün alayı tesadüfen bulvarın sağında dururken, bu maskeli kadınlarla erkeklerin meydana getirdiği, büyük bir arabanın taşıdığı biçimsiz salkımlardan biri de sol tarafta durdu. Maskelilerin olduğu araba, bulvarın öbür ucunda gelin arabasını gördü.

Maskelilerden biri, “Bak, bak!” dedi, “bir düğün alayı!”

“Yalancı bir düğün alayı!” dedi bir başka maske. “Gerçek düğün alayı bizimki.”

Düğün alayına seslenemeyecek kadar uzakta bulunduklarından, ayrıca polislerin de dikkatini çekmekten korktuklarından, iki maske başka tarafa baktılar.

Birkaç dakika sonra araba dolusu maskelilerin başı derde girdi. Halk, onları yuhalamaya başlamıştı; bu, halkın maskaralıkları okşayışıdır. Az önce konuşan iki maskeli, arkadaşlarıyla birlikte halka karşı koymak zorunda kaldılar; halkın korkunç ağız dalaşına karşılık vermek üzere, sokak edebiyatının olanca cephaneliği seferber edildi. Maskelilerle halk arasında korkunç bir hazırcevaplık alışverişi yaşandı.

Bu arada, aynı arabadaki iki maskeli, ihtiyar tavırlı, kocaman burunlu, uzun bıyıklı bir İspanyol'la, yüzünde kadife maske bulunan, sıska, alt tabakadan, çok genç bir kız da gelin arabasını görmüşlerdi; arkadaşları gelip geçenlerle küfürleşirken, aralarında alçak sesle konuşmaya başladılar.

Onların bu gizli konuşmaları gürültüyle karışıyor, kayboluyordu. Yağmur, üstü açık arabayı ıslatmıştı. Şubat rüzgârı sıcak değildir. İspanyol'a karşılık verirken, göğsü bağı açık sokak kızı soğuktan titriyor, gülüyor, öksürüyordu.

İşte konuşma:

“Baksana.”

“Ne var daroni?”¹¹³

“Şu moruğu görüyor musun?”

“Hangi moruğu?”

“Şurada, ilk düğün arabasında, bizden yana olanı.”

“Kolu siyah bir boyunbağına asılı olan mı?”

“Evet.”

“Peki, ne olmuş?”

“Onu tanıdığımı eminim.”

“Ya!”

“Ben bu Parisli’yi tanımıyorsam kellemi kessinler.”

“Paris, bugün başkent oldu.”

“Biraz eğilersen, gelini görebilir misin acaba?”

“Hayır.”

“Ya damadı?”

“Bu arabada damat yok.”

“Amma yaptın ha!”

“Yo, damat öbür ihtiyarsa, doğrusu diyecek sözüm yok.”

“İyice eğil de, gelinin yüzünü görmeye çalış.”

“Göremiyorum.”

“Boş ver. Yakasında bir şey olan şu ihtiyarı tanıyorum, buna eminim.”

“Tanısan ne olacak?”

“Belli olmaz... Bazen...”

“Moruklar benim hiç umurumda değil.”

“Onu tanıyorum!”

“Canın istediği kadar tanı!”

“Acaba nasıl olmuş da düğüne katılmış?”

“Biz de düğün alayındayız ya!”

“Bu düğün nereden geliyor acaba?”

“Ne bileyim ben!”

“Dinle!”

“Ne var?”

“Bir şey yapmalısın.”

“Ne?”

“Bu arabadan inip, o düğün alayının peşine takıl!”

“Neye yarar?”

“Nereye gittiğini, neyin nesi olduğunu öğrenirsin. Çabuk iniver. Koş kızım, sen gençsin.”

“Arabadan ayrılamam.”

“Nedenmiş?”

“Kiralandım.”

“Vay canına!”

“Bütün gün polis müdürlüğünün hesabına çalışacağım.”

“Doğru.”

“Arabadan ayrılırsam, beni gören ilk polis müfettişi derhal enseler. Bunu sen de biliyorsun.”

“Evet, biliyorum.”

“Bugün beni hükümet kiraladı.”

“Boş ver. şu moruk canımı sıkıyor.”

“Moruk canını mı sıkıyor? Ama sen de genç kız değilsin ya!”

“İlk arabada oturuyor.”

“Ne olmuş yani?”

“Gelinin arabasında.”

“Peki, sonra?”

“Demek gelinin babası o.”

“Beni ilgilendirmiyor!”

“Kızın babası diyorum sana!”

“Ondan başka baba yok değil ya!”

“Dinle.”

“Ne var?”

“Ben sokağa ancak maskeli çıkabilirim. Burada saklanıyorum, kim olduğumu kimse bilmiyor. Ama yarın, artık maske yok. Karnavalın son günü olan çarşamba törenleri var. Yakayı ele verme tehlikesi var. Yeniden deliğe girmem gerekiyor. Sense özgürsün.”

“E, peki, sonra?”

“Bu düşün alayının nereye gittiğini öğrenmeye çalışmalısın.”

“Nereye gittiğini mi?”

“Evet.”

“Ben biliyorum.”

“Nereye gidiyor öyleyse?”

“Cadran Bleu’ya.”

“Bir defa Cadran Bleu bu tarafta değil.”

“Öyleyse Râpée’ye.”

“Ya da başka bir yere.”

“Nereye giderse gitsin. Düğünler serbesttir.”

“Bildiğin gibi değil. Bana şu ihtiyarın katıldığı bu düğünün kimin düğünü olduğunu, bunların nerede oturduğunu öğrenmeye çalışmalısın diyorum sana.”

“Amma da yaptın! Tuhaf iş doğrusu! Paris’te karnaval gününde olan bir düğünü sekiz gün sonra bulmak kolay mı? Bu, saman ambarında iğne aramaya benzer! İmkân var mı?”

“Ne olursa olsun, öğrenmeye çalışmalısın. Anladın mı Azelma?”

Her iki konvoy da bulvarın iki yanında yeniden birbirine ters yönde yola koyuldular. Maskelilerin arabası, gelin arabasını gözden kaybetti.

2. Jean Valjean’ın Kolu Hâlâ Askıda

Hayalini gerçekleştirmek; bu kime kısmet olmuştur ki?

Bunun için gökyüzünde seçim yapılması gerekir; biz, seçimin bilinçsiz adaylarıyız. Cosette’le Marius adaylar arasından seçilmişlerdi.

Cosette, kilisede de, belediye dairesinde de göz kamaştırıcı ve çekiciydi. Onu Nicolette’in yardımıyla Toussaint giydirmişti. İnce dantelden elbisesi, beyaz tafta bir etek üzerine küçük çiçeklerle işlenmiş duvağı, değerli inci gerdanlığı ve limon çiçeğinden de bir tacı vardı; hepsi beyazdı, Cosette bu beyazlık içinde ışık saçıyordu. Kendini bir berraklığa doğru genişleten ve dönüştüren ince, zarif bir içtenlikti. Hani, tanrıça olmak üzere olan bir bakireyi andırıyor denebilirdi.

Marius’ün o güzel saçlarına kokular sürülmüştü; dalgalı gür saçları arasında, yer yer barikatın yara izleri olan soluk çizgiler görünüyordu.

Görüntüsünde her zamankinden çok, Barras devrinin bütün inceliklerini birleştiren büyükbaba gururlu ve azametli bir görünümle Cosette’e eşlik ediyordu. Boynunda asılı kolu yüzünden, gelinin elini tutmasına imkân olmayan Jean Valjean’a vekâlet etmekteydi. Jean Valjean, gülümseyerek siyah elbiseleriyle arkadan geliyordu.

Dede, ona, “Mösyö Fauchelevent,” diyordu. “İşte, şahane bir gün! Dertlerin, kederlerin, üzüntülerin bitmesi yönünde oyumu kullanıyorum ben. Bundan böyle herhangi bir yerde herhangi bir acı ve üzüntü olmasın. Tanrı aşkına! Neşelenilmesini emrediyorum. Kötülüğün varolma hakkı bulunmamaktadır.

Yeryüzünde felaketlere uğramış insanların bulunması, gökyüzünün mavisine yakışmaz. Kötülüğün, gerçekte iyi olan bir insandan geldiği söylenemez. Bütün sefaletlerin başkenti cehennemdir; yani şeytanın Tuileries Sarayı. Şimdi de

saçmalamaya başladım, demagoji yapıyorum. Artık hiçbir siyasal inancım yok aslında. Bütün insanlar zengin, neşeli olsunlar, bu da benim için yeter.”

Yapılan bütün törenlerin sonunda, belediye başkanıyla rahibin karşısında gerekli bütün evet’leri söyleyip, belediye ve kilise kütüğüne gerekli imzaları attıktan sonra yüzüklerini taktılar. Buhurdanın dumanı arasında işlemeli beyaz örtülü masanın önünde diz çöktüler. El ele tutuşarak, herkesin hayran bakışları arasında Marius siyahlar, Cosette beyazlar içinde, önlerinde kargısını döşeme taşlarına vuran albay apoletli kilise kavası olduğu halde, hayranlıktan kendinden geçmiş misafirlerin arasından geçtiler ve arabaya binmek için ardına kadar açılan kilisenin kapısına geldiler. Her şeyin bu kadar çabuk olup bitmesine Cosette hâlâ inanamıyordu. Marius’e bakıyordu, bir rüyadan ve uyanmaktan korkar gibiydi. Üzerindeki şaşkın ve kaygılı hali ona daha esrarengiz bir hava veriyordu. Dönüşte, ikisi de aynı arabaya bindiler. Marius, Cosette’in yanındaydı, Mösyö Gillenormand’la Jean Valjean da onların karşısında oturuyorlardı. Gillenormand Teyze bir adım gerilemişti, ikinci arabada oturmaktaydı.

Büyükbaba, “İşte şimdi siz, yıllık geliri otuz bin frank olan baronla barones oldunuz evlatlarım,” diyordu. Cosette de Marius’e kulağını okşayan bir yavaşlıkla fısıldadı: “Demek gerçek bu. Artık adım Marius. Madam Marius yani.”

Bu iki varlık, etraflarına göz kamaştırıcı ışıklar saçıyorlardı. Keşfedilmesi, bulunması mümkün olmayan, bir defa bulunduktan sonra da artık değiştirilemez bir anda bütün gençliğin sevinciyle doruk noktasındaydılar. Jean Prouvaire’in mısraını canlandırıyorlardı. Bu ikisi birer zambaktı. Birbirlerini görmüyorlar, birbirlerini seyreliyorlardı.

Cosette, Marius’ü bir parıltı ve ihtişamın içinde, Marius ise Cosette’i bir mihrabın üstünde seyreliyordu. O mihrabın üstünde ve o ihtişamın içinde iki kutsal varlık, Tanrı ve Tanrıça, geri düzlemde, esrarengiz bir şekilde, Cosette bir bulutun arkasında, Marius patlayan bir alevin içinde birbirine karışıp tek insan oluyorlardı; orada ideal vardı; gerçek; öpüşmelerin randevusu; hayal, düş; zifaf yatağının yastığı. Yaşamış oldukları bütün sıkıntılar; çektikleri onca eziyet, cefa onlara bir esriklik olarak geri dönmüştü. Sanki kederleri, uykusuz geçirdikleri günler, acı gözyaşları, korkular, umutsuzluklar, şimdi okşayıtlara dönüşmüştü, yaklaşan saati daha da güzelleştiriyordu, sanki üzüntüler neşeyi süsleyen birer hizmetçiydiler. Ne güzel şey acı çekmek! Geçirmiş oldukları ıstıraplar şu anda mutluluklarına ışık saçmaktaydı. Aşklarının uzun süren can çekişmeleri, şimdi bir yükselişle sonuçlanıyordu.

Her ikisinde de aynı sevinç vardı: Marius'deki şehvetle, Cosette'deki utançla renkleniyordu. Sessizce birbirlerine, “Plumet Sokağı'ndaki küçük bahçemizi görmeye gideriz,” diyorlardı.

Böyle bir gün hayalle gerçeğin anlatılmaz bir karışımıdır. İstedığınızı elde etmişsinizdir; hayal edebilirsiniz artık. Tahminde bulunmak için insanın önünde uzunca bir vakit vardır. O gün, öğle saatinde olup da, geceyi düşünmek anlatılmaz bir heyecandır. Bu iki yüreğin duyduğu zevk, kalabalığın üzerine taşıyor, yoldan geçenlere de neşe veriyordu. Saint-Antoine Kilisesi'nin önünde, arabanın camları arkasından Cosette'in başındaki portakal çiçeklerinin ahenkli salınışını izlemek için arabayı durdurdular.

Sonra Filles-du-Calvaire Sokağı'na, evlerine döndüler. Her ikisi yan yana, daha önce Marius'ü yarı ölü bir halde sürükleyerek çıkardıkları o merdivenden bu defa mutlu ve zafer kazanmış bir komutan havasıyla ışıklar saçarak çıktılar. Kapının önünde biriken, onların serptiği parayı paylaştan yoksullar onlara dualar ediyorlardı. Her yanda çiçekler vardı; eve de en az kilise kadar koku dolmuştu; tütü kokusunun ardından güller. Sonsuzluklarda şarkı söyleyen sesler duyar gibi oluyorlardı. Sanki Tanrı, onların yüreğindeydi ve kaderleri onlara yıldızlı bir tavan gibi görünüyordu; başlarının üzerinde doğan güneş ışığını görüyorlardı. Aniden saat çaldı. Marius, Cosette'in sevimli çıplak koluna, danteller arasında belli belirsiz fark edilen pembeliklere baktı. Onun bakışını fark eden Cosette, gözlerinin aklarına kadar kızardı.

Gillenormand ailesinin çok sayıdaki eski dostları davetliydi. Herkes Cosette'in etrafını sarmış, ona ‘Madam Barones’ demek için adeta bir yarış başlamıştı.

Şimdi yüzbaşı olan Théodule Gillenormand, Chartres'dan düğüne katılmak için gelmişti. O da yakışıklılığının kadınlarca sürekli söz konusu edilmesine alıştığı için, herhangi bir kadın gibi, Cosette'i de hiç hatırlamadı.

Gillenormand Baba, içinden, “Bu mızraklı süvari hikâyesine kanmamakta ne kadar haklıymışım!” dedi.

Cosette, Jean Valjean'a karşı hiçbir zaman bu kadar şefkatli olmamıştı. Ve bu şefkati Gillenormand Baba'yla aynı düzeydeydi: Büyükbaba çevresini tatlı konuşmaları ve atasözleriyle yüceltirken, Cosette de güzel bir koku gibi sevgi, neşe ve iyilik saçıyordu. Mutlu olan, herkesi mutlu görmek ister.

Jean Valjean'la konuşurken küçük bir kız olduğu zamanlardaki ses titreşimlerine geri dönüyor, gülümseyişiyle adeta onu okşuyordu.

Ziyafet sofrası yemek odasına hazırlanmıştı. Bol bir ışık, büyük bir sevincin zorunlu süsüdür. Mutlu olanlar, karanlığı kesinlikle kabul etmez, kapkara olmaya

razı olmazlar. Gece, evet, gece ve korkunç karanlık, asla benimsenemez. Güneş yoksa, onu yaratmalı.

Yemek odası, neşeli şeyler ocağıydı. Üzerinde mumların bulunduğu ortadaki bembeyaz pırıl pırıl masanın üzerine mavi, mor, kırmızı, yeşil kuşlar konmuştu. Tavandaki avizenin çevresinde şamdan kolları, duvarda üç beş kollu aplikler, aynalar, kristaller, cam eşya, yemek tabakları, porselenler, çini tabaklar, toprak çanaklar, altın ve gümüş takımlar, bütün bunlar bir renk cümbüşü içinde etraflarına ışık saçıyordu, hepsi sevinç içindeydiler. Şamdanlar arasındaki boşluk çiçek demetleri ile doldurulmuştu. Öyle ki, ışık olmayan yerde çiçek vardı.

Yandaki odada üç kemanla bir flüt Haydn'dan parçalar çalıyordu.

Jean Valjean salonda kapının arkasında, bir iskemlede oturuyordu. Kapı onu hemen hemen gizleyecek şekilde arkaya kıvrılmıştı. Sofraya oturmadan birkaç dakika önce, sanki aklına esmiş gibi Cosette geldi, iki eliyle gelinliğinin eteklerini yayarak, derin bir reverans yaptı, tatlı ve muzip bir bakışla, “Memnun musunuz babacığım,” dedi.

“Evet,” diye cevap verdi Jean Valjean, “Memnunum.”

“Peki, gülün öyleyse.”

Jean Valjean gülmeye başladı.

Bir süre sonra Basque yemeğin hazır olduğunu bildirdi. Konuklar, kolunda Cosette'le önden giden Mösyö Gillenormand'ın arkasından yemek odasına geçtiler; gereken protokola uyarak masaya oturdular. Gelinin sağında, solunda iki büyük koltuk vardı, biri Mösyö Gillenormand, diğeri ise Jean Valjean içindi. Ve Gillenormand yerine oturdu, her nedense öbür koltuk boş kaldı.

Herkes gözleriyle “Mösyö Fauchelevent”i aradı. Ancak o görünürlerde yoktu. Mösyö Gillenormand, Basque'yi çağırdı.

“Mösyö Fauchelevent nerede, biliyor musun?”

“Biraz önce, rahatsız olan elinin kendisine ıstırap verdiğini, baronla ve baronesle birlikte yemekte bulunamayacağını size söylememi bildirdi efendim. Yarın sabah gelecekmiş, dışarıya çıktı.”

Bu boş koltuk düğün yemeğinin sevincini kısa bir süre için söndürdü. Mösyö Fauchelevent yoktu ama, Mösyö Gillenormand oradaydı. Büyükbaba etrafına iki kişilik neşe saçıyordu. Mösyö Fauchelevent'in rahatsızlığından ötürü erken yatmakta haklı olduğunu söylüyordu ve bu açıklama yeterli görüldü. Zaten böyle bir neşe taşkınlığı içinde böyle karanlık bir noktanın ne hükmü olabilirdi ki? Cosette ile Marius mutluluğu hissetmekten başka hiçbir duyguya yer olmayan, bencil, ama kutsal anlardan birindeydiler; derken, Mösyö Gillenormand'ın aklına

bir şey geldi.

“Şu koltuk boş. Gel, buraya otur Marius. Teyzenin senin üzerinde hakkı var, buna izin verir. Çünkü bu koltuk senin için. Bu hem haklı hem de hoş bir şey olur. Bayan mutlunun yanında bay mutlu!”

Bütün masanın bu sözleri alkışlamasından sonra Marius, Cosette’in yanında, Jean Valjean’ın yerini aldı. Cosette, Jean Valjean’ın yokluğundan ötürü önce üzüldü, ancak işler öylesine bir düzene girdi ki, sonunda sevindi. Cosette, o anda Tanrı’yı bile aramazdı, Jean Valjean’ın yerine gelen Marius olduktan sonra! Cosette, Marius’ün ayağının üzerine beyaz saten iskarpinli sevimli, narin ayağını koydu.

Koltuğa bir başkası oturunca Mösyö Fauchelevent zihinlerden silindi; hiçbir eksik kalmadı. Kısa süre sonra da, masada bulunanlar unutmanın verdiği coşkunlukla gülüp eğleniyordu.

Mösyö Gillenormand, yemeğin sonunda, elinde, –doksan iki yaşın verdiği titremelerin taşırmaması için– ancak yarıya kadar dolu şampanya kadehi ile doğrularak ayağa kalktı, yeni evlilerin sağlığına içti.

“İki vaiz dinlemekten kurtulamazsınız!” diye haykırdı. “Sabahleyin rahibi dinlediniz, şimdi de büyükbabayı dinleyeceksiniz. Beni dinleyin, sizlere bir nasihat vereceğim: Birbirinizi sevin, bir sürü cilve yapacak değilim, doğruca hedefe giderim, mutlu olunuz. Bütün bir evrende kumrulardan daha zeki olan bir yaratık yoktur. Filozoflar şöyle der; ‘Neşenizi ölçülü tutun.’ Bense diyorum ki, neşelerinizi özgür bırakın. Şeytanlar gibi âşık olun. Çılgılaşın. Filozoflar saçmıyorlar. Onların görüşlerini gırtlaklarına tıkmak isterdim. Hayatta hiç fazla koku, fazla yeşil yaprak, yeni açmış fazla gül, şakıyan fazla bülbül, fazla şafak olur mu? Sevmenin de fazlası olur mu? Birbirinden hoşlanmanın fazlası olur mu? Dikkatli ol, Estelle, sen aşırı güzelsin! Dikkat et, Némorin, sen aşırı yakışıklısın! Ne aptalca şey! İnsan birbirini aşırı büyüler mi, fazla nazlandırır mı, fazla sever mi? İnsan aşırı canlı olabilir mi? Mutluluğun fazlası olur mu? Sevincinizi kısıtlayacakmışsınız! Aman! Kahrolsun filozoflar! Bilgelik, neşenin coşmasıdır. Sevinin, sevinelim. Mutlu olduğumuz için mi iyiyiz, yoksa iyi olduğumuz için mi mutluyuz? Sancy dedikleri elmas, Harlay de Sancy’e ait olduğu için mi Sancy adını almıştır, yoksa yüz altı kırat olduğu için mi? Bu konuda hiçbir şey bilmiyorum. İşte hayat böyle sorularla doludur. Önemli olan, Sancy dedikleri elmasa ve mutluluğa sahip olmaktır. Tartışmadan mutlu olmak! Güneşe körlemesine itaat edin. Güneş nedir? Aşktır; aşk diyen, kadın demektedir. Evet! Evet! İşte sarsılmaz güç; kadındır bu. Şu demagog Marius’e

sorun bakalım. Şu küçük zorba Cosette'in tutsağı değil mi? Üstelik kendi isteğiyle, ödlele hain! Kadın! Buna karşı duracak bir tek Robespierre yoktur; kadının sözü geçer, ben ise o krallığın kralcısıyım. Âdem kimdir? Havva'nın saltanatı. Havva için 89 diye bir şey yoktur. Üstünde zambak çiçeğı olan kral asası vardır. Üzerinde bir küre bulunan imparator asası vardır. Şarlman'ın demirden asası, Louis le Grand'ın altın asası vardı; devrim onları başparmağı ile işaretparmağı arasında bükte, tıpkı iki paralık saman çöpü gibi. Her şey bitti; kırıldı, yere devrildi, artık asa yok; ama şu mis gibi kokan işlemeli küçük mendile karşı devrim yapın da göreyim! Bir deneyin. Bu neden dayanıklıdır? Bir kumaş parçası olduğı için. Ah! Siz XIX. yüzyıl mısınız? E, sonra? Biz de XVIII. yüzyıldık! Bizler de aptaldık. Şeylerin adını değıştirmekle dünyada büyük değışiklikler yaptığınızı sanmayın! Kadınları daima çok sevin! Ve bu yoldan ayrılmayı size yasak ederim ki, o şeytancıklar bizim meleklerimizdir. Evet, aşk, kadın, öpüşme bir dairedir, onun içinden çıkmayın. Bana gelince, ben onun içine yeniden girmeyi pek isterdim. Uçurumun ulu güzeli okyanusun Célimène'i olan Venüs yıldızının, hükmü altındaki her şeyi yatıştırarak bir kadın gibi dalgalara bakarak sonsuzluklar içinde doğduğunu hanginiz görmüştür? Okyanus, işte hırçın Alceste, ama boş yere homurdanır durur, Venüs yıldızı görününce gülümsemeden duramaz, ona boyun eğer. İşte hepimiz böyleyizdir. Öfke, fırtına ve yıldırım; göklere kadar yükselen köpük. Bir kadın sahneye girer, bir yıldız doğar; hemen yerlere kapanırız; altı ay önce Marius çarpışıyordu; bugün evleniyor. Çok güzel oldu, evet Marius, evet, Cosette, haklısınız. Cesaretle birbiriniz için yaşayın, çok sevişin, sizler gibi yapamadığımız için de bizi kudurtun; birbirinize tapın. Gagalarınıza dünyadaki bütün mutluluk kırıntılarını alın, onlarla kendiniz için bir hayat yuvası kurun. Sevmek ve seilmek gençliğin en güzel mucizesidir! Bunu sizler icat ettiniz sanmayın. Ben de hayal ettim, düşündüm, içimi çektim, benim de ay ışığı gibi bir ruhum vardı. Aşk, altı bin yaşında bir çocuktur. Aşk, uzun beyaz bir sakal taşımaya hak kazanmıştır. Cupidon'un yanında Mathusalem çocuk kalır. Altmış yüzyıldan beri erkeklerle kadın severek işin içinden sıyrılıyorlar. Kurnaz şeytan erkekten nefret etti, ondan daha da kurnaz olan erkek de kadını sevmeye başladı. Böylece, kendi kendine, şeytanın ona yaptığı kötülükten daha çok büyük iyilik yaptı. Bu incelik, yeryüzü cenneti kurulduğunda keşfedilmişti. Dostlarım, keşif eskidir, ama hâlâ yepyenidir. Dolayısıyla ondan yararlanmaya bakın. Philémon'la Baucis oluncaya kadar Daphnis'le Chloé olun. Bir arada olunca hiçbir eksiğiniz olmayacak şekilde davranın birbirinize; Cosette, Marius'ün güneşi, Marius de Cosette'in evreni olsun. Cosette, senin için güzel hava, eşinin gülüşü olsun; Marius, senin

yağmurun da eşinin gözyaşları olsun. Yuvanızda hiç yağmur yağmamasını dilerim. İkramiyenin büyüğünü buldunuz; evliliğinizi aşk üzerine kurdunuz; işte, size en büyük ikramiye çıktı. Bu ikramiye iyi kullanın ve gelişigüzel harcamayın. Birbirinizi taparcasına sevin, gerisine aldırış etmeyin. Bütün bu söylediklerime inanın. Deneylerimin sesidir bu. Gerçeklerin sesi. Gerçekler ki yalan söylemez. Birbiriniz için bir din kadar kutsal olun. Tanrı'ya herkes kendine göre tapınır. Tanrı'ya tapınmanın en iyi yolu eşini sevmektir. Seni seviyorum! Benim kateşizmim budur. Kim seviyorsa, Ortodokstur. IV. Henri'nin yemini, kutsallığı oburluk ile sarhoşluğun arasına yerleştirir. Ventre-saint-gris! Ben bu yeminin dininden değilim. Orada kadın unutulmuştur. IV. Henri'nin yemininin bu bölümü beni şaşırtıyor. Dostlarım, yaşasın kadın! Kulağıma geldiği kadarıyla ben ihtiyarmışım, kendimi ne kadar gençleşmiş hissettiğimi bilseler şaşarlardı. Ormana gidip gayda dinlemek isterdim. Güzel, mutlu olmayı başaran bu çocuklar başımı döndürüyor. İsteyen biri olsa, hemen evlenirdim. Tanrı'nın bizi, taparcasına sevmek, kumrular gibi guguklamak, süslemek, güvercin olmak, sabahtan akşama kadar dudak dudağa cıvıldamak, sevimli küçük eşimizde kendi hayalimizi görmek, gururlanmak ve gevezelik etmekten başka bir şey için yaratmış olduğunu düşünmek imkânsızdır; hayatın amacı sadece bunlardır. İşte, siz ne dersiniz deyin, bizler gençken böyle düşünüyorduk. Ah! O tarihlerde ne güzel kadınlar, ne sevimli yüzler, ne zarif endamlar vardı! Ben de nice başarılar elde ettim. Kısaca seviniz. İnsanlar sevişmeseydi, ilkbahar neye yarardı? Bana gelince, Tanrı'dan dilerim ki bize gösterdiği tüm güzel şeyleri bir araya getirsin, bizden alsın, çiçekleri, kuşları, güzel kızları, kutusuna saklasın. Çocuklarım, bu yaşlı adamın hayır dualarını kabul edin.”

Gece canlı, güzel, neşeli ve çok hoş geçti. Büyükbabanın canlı neşesi geceye bayram havası verdi ve herkes kendini bu yüzyıllık samimiyete göre ayarladı. Biraz dans edildi, çok gülüşüldü; saf, temiz, eğlenceli bir düğün oldu. Oraya, pekâlâ “Geçmiş Zaman” adındaki adamcağız da çağrılabilirdi. Zaten o, Gillenormand Baba'nın kişiliğinde temsil edilmekteydi.

Gürültü ve sonra sessizlik. Genç evlilerin kaybolmasıyla birlikte, gece yarısından az sonra Gillenormand'ın evi sessizliğe büründü.

Burada duralım. Gerdek gecelerinin eşiğinde, bir parmağı dudaklarında, bir melek ayakta durur. Ruh, aşk ayini yapılan bu tapınak karşısında hayranlığa dalar. Bu evlerin üzerinde mutlaka ışıklar vardır. Onlardaki sevinç, duvar taşlarının arasından kaçıp karanlıkları belli belirsiz aydınlatıyordur. Bu kutsal, kaçınılmaz şenliğin, ölümsüzlüğe Tanrı'dan bir pırıltı yollamaması imkânsızdır. Aşk, kadınla erkeğin içinde eridiği bir kaptır! İnsanın üçlü varlığı buradan çıkar.

İki ruhun bir tek olarak doğması, karanlıklar için bir heyecan kaynağıdır; âşık bir rahiptir; kendinden geçmiş bakire korkudan donmuştur. Bu sevincin bir parçası Tanrı'ya gider. Gerçekten evlilik olan yerde, yani aşk olan yerde, hayal de vardır. Bir gerdek yatağı karanlıklarda bir şafak yaratır. İnsan gözü, yüce hayatın korkunç, sevimli hayallerini görebilseydi, belki de gecenin şekillerini, bilinmezin kanatlarını, görünmezin mavi yolcularını, kapkara başlar gibi, aydınlık evin etrafında, birbirlerine yeni gelin bakireyi sevinçle göstererek, hafifçe ürkek, kutsal yüzlerinde insanlık mutluluğunun aydınlığını taşıyarak eğildikleri görülürdü. O ulu anda şehvetle şaşırın, hayrete düşen eşler kendilerini yalnız sandıkları odalarını dinleselerdi belli belirsiz kanat sesleri duyarlardı. Büyük mutluluk, meleklerin işbirliğine dayanır. Bu küçük karanlık yatağın tavanı bütün gökyüzü, bütün cennettir. Aşkın kutsallaştırdığı iki dudak; yaratmak için birbirine yaklaştıklarında bu anlatılmaz öpüşmenin üzerinde, yıldızların sonsuz suskunluğu içinde bir ürperme olmaması imkânsızdır.

Gerçek mutluluklar, böyle mutluluklardır. Bu sevinçlerin dışında başka sevinç yoktur. Orada aşk, coşkunun birliğidir. Geri kalan her şey ağlar.

Sevmek ve sevmiş olmak. Bu kadarı yeter. Gerisi? Başka bir şey istemeyin. Hayatın karanlık kıvrımları içinde bulunacak başka inci yoktur. Sevmek tamamlanmaktır.

3. Ayrılmaz Olan

Ne olmuştu Jean Valjean'a? Cosette'in kendisini uyarması üzerine güldükten sonra, kimse kendine dikkat etmezken, ayağa kalkmış, fark edilmeden bekleme odasına geçmişti. Burası sekiz ay önce tamamıyla çamur, kan ve barut içindeki torunu dedesine getirdiğinde girdiği odaydı. Eski tahta kaplamalar yapraklarla, çiçeklerle süslenmişti. Çalgıcılar o gece Marius'ü üzerine yatırdıkları kanepede oturuyorlardı. Basque, siyah elbisesi, kısa pantolonu, beyaz çorapları, beyaz eldivenleriyle sofraya götürülecek tabakların kenarlarına güller yerleştiriyordu. Jean Valjean, ona boynuna asılı kolunu göstererek, gidişini açıklamasını tembih etti ve çıktı.

Yemek odasının pencereleri sokağa bakıyordu. Jean Valjean, bu ışık saçan pencerelerin altında karanlıkta birkaç dakika durdu. Dinliyordu. Belli belirsiz gürültüler ona kadar geliyordu. Büyükbabanın yüksek, emredici sesini, kemanları, tabakların, bardakların şakırtısını, kahkahaları, bütün bu neşeli uğultu arasında Cosette'in tatlı, neşeli sesini seçebiliyordu.

Jean Valjean Filles-du-Calvaire Sokağı'nı arkasında bırakıp, Homme-Armé Sokağı'na saptı.

Oraya gelmek için Saint-Louis, Culture-Sainte-Catherine, Blancs-Manteaux sokaklarından geçti. Yol biraz uzundu, ama bu, Vieille-du-Temple Sokağı'nın çamurlarından, tıkanıklığından kurtulmak için üç aydan beri Cosette'le her gün Homme-Armé Sokağı'ndan Filles-du-Calvaire Sokağı'na giderken geçtiği yoldu.

Cosette'in geçtiği bu sokaklar başka her yolu dışlıyordu.

Jean Valjean evine girdi. Mumu yaktı, yukarıya çıktı. Ev bomboştu; Toussaint bile ortalarda yoktu. Jean Valjean'ın ayak sesleri her zamankinden daha gürültülü çıkıyordu. Bütün dolaplar açıldı. Cosette'in odasına girdi; yatakta çarşaf yoktu. Kılıfsız, dantelsiz keten yastık, dokuma yüzü görünen, artık kimsenin yatmayacağı şiltenin ayakucuna yığılmış, bırakılmış battaniyelerin üzerinde duruyordu. Cosette'in önem verdiği bütün o küçük kadınca eşyanın hepsi götürülmüş, sadece büyük eşyayla dört duvar kalmıştı. Toussaint'in yatağı bozulmuştu. Bir tek yatak hazırlanmıştı, birini bekler gibi duruyordu. Bu, Jean Valjean'ın yatağıydı.

Duvarlara baktı, açık olan dolapların kapağını kapadı, odalar arasında dolaşmaya başladı. Sonra kendisini odasında buldu; mumu masanın üzerine koydu. Sargıları kolundan çıkardı; sağ elini de sanki acı çekiyormuş izlenimi vererek kullanıyordu.

Yatağına yaklaştı, gözleri; kim bilir belki bir rastlantı sonucu belki de isteyerek Cosette'in kıskandığı o şeyin, yanından ayrılmaz olanın, Jean Valjean'ı hiç yalnız bırakmayan küçük bavulun üzerinde durdu. 4 Haziran'da Homme-Armé Sokağı'na gelir gelmez onu başucundaki bir sehpanın üzerine koymuştu. Telaşla o sehpaye doğru yürüdü; cebinden anahtarı çıkararak bavulu açtı. İçinden, on yıl önce Cosette'in Montfermeil'den ayrıldığında sırtına geçirdiği elbiseleri çıkardı. Öncelikle, küçük siyah elbisesini, daha sonra siyah atkısını ve kaba çocuk ayakkabılarını aldı; Cosette, bunları bugün bile giyebilirdi; ayakları öylesine ufacıktı; sonra kalın pazen gömleğini, yün etekliğini, yün çoraplarını çıkardı. Hâlâ küçük bir bacağın biçimini koruyan bu çoraplar, Jean Valjean'ın elinden daha uzun değildi. Bunların hepsi siyahtı. Bu giyecekleri Montfermeil'e kendisi götürmüştü. Onları bavuldan çıkarıp tek tek yatağın üzerine yaydı. Çocuk soğuk bir aralık ayında, hırpani elbiseler içinde yarı çıplak soğuktan titriyordu; soğuktan morarmış o zavallı ayakları tahta tabanlı pabuçlar içindeydi. Kendisi, Jean Valjean, ona o dökük elbiseleri çıkarıp bu matem kıyafetini giydirmişti. Kızını matem kıyafetleriyle gören anası mezarında memnun olmuştur ama, daha çok, üstünde elbise olduğu ve ısındığı için sevinmiştir. Jean Valjean, Montfermeil Ormanı'nı düşünüyordu. Oradan birlikte geçmişlerdi. O günkü havayı, yapraksız ağaçları, kuşsuz ormanı, güneşsiz gökyüzünü düşünüyordu. Bu

küçük eşyayı yatağın üzerine yerleştirdi; atkayı etekliğin, çorapları ayakkabıların, gömleği etekliğin yanına koydu ve hepsine tek tek baktı. Boyu kısacıktı; ama kucağında kocaman bebeği vardı, altın parasını o önlüğün cebine koymuştu, çocuk gülüyordu, el ele tutuşarak yürüyorlardı ve çocuğun dünyada ondan başka kimsesi yoktu.

O zaman, kutsal başı yatağın üzerine düştü; bu yaşlı kalp paramparça oldu ve yüzü Cosette'in elbiselerinin içine gömüldü. O anda merdivenlerden biri geçseydi herhalde hıçkırıklarını duyardı.

4. Ölümsüz Jecur

Çeşitli aşamalarını görmüş olduğumuz eski korkunç mücadele tekrar başlamıştı.

Yakup, meleklerle bir gece savaştı, oysa Jean Valjean'ın sonsuz karanlıklarda vicdanıyla karşı karşıya gelerek onunla çılgıncasına mücadelelere girdiğini kaç defa gördük!

Görülmemiş savaş! Bazen ayaklar kayar, bazen de toprak çöker. İyiye çılgınca sarılan bu vicdan, kaç defa onu yakalamış, ezmişti. Kaç defa amansız gerçek onu yere vurup, dizini göğsüne bastırmıştı. Kaç defa kendisini yere seren ışıktan aman dilemişti. Kaç defa piskoposun onun içinde, üzerinde yaktığı o ışık hiçbir şey görmek istemediği anlarda zorla onun gözlerini kamaştırmıştı. Kaç defa savaşta ayağa dikilmiş, kayalara tutunmuş, safsataya yaslanmış, topraklar içinde sürünmüştü; bazen de toprağa ait olarak! Kaç defa yaşadığı bir çelişkiden önce bencilliğin aldatıcı itirazından sonra, öfkelenen vicdanının, kulağına, “Çelme atma sefil!” diye bağırdığını duymuştu. Kaç defa, kaçamak yapan düşüncesi, yapması gereken görevinin kaçınılmazlığı karşısında titreyerek inlemişti. Tanrı'ya direniş. Ecel terleri. Kanadığını sadece kendi duyduğu nice gizli yaralar. İçler acısı hayatında nice kesikler, sıyrıklar. Kaç defa kan içinde, yaralı, parça parça, nurlanmış, yüreği keder içinde, ruhu huzura kavuşmuş olarak doğrulmuştu. Yenildiği halde kendini, yenmiş gibi görüyordu. Vicdanı, onu parçaladıktan sonra, üzerine dikilir, korkunç, pırıl pırıl, sakın bir sesle ona, “Şimdi, huzur içinde yürü,” derdi.

Ama, böyle korkunç bir mücadeleden çıkarken ne acı bir huzurdu o, hayret!

Jean Valjean, bu akşam son mücadelesini yaptığını anlıyor, yüreğine işleyen bir soru kendisini göstermeye başlıyordu.

Alinyazı çizgilerinin hepsi düz değildir. İnsanın önünde dümdüz caddeler gibi açılıp genişlemeyen çıkmaz sokakları vardır, kör düğümleri vardır, karanlık dönemeçleri, birçok yola açılan korkulu dörtyol ağızları vardır. Jean Valjean, şu

anda yol kavşaklarının en tehlikelisinde mola vermiş, iyi ile kötünün son yol ayrımına gelmişti. O kapkaranlık kesişme noktası gözlerinin önündeydi. Daha başka acıklı olaylarda olduğu gibi, bu defa da önünde iki yol açılıyordu: Biri çekici, öbürü korkunçtu. Hangisini seçmeliydi?

Onu dehşete düşüren şey, gözlerimizi gölgeye her dikişimizde hepimizin algıladığı o yol gösterici parmak tarafından önerilmesi idi.

Jean Valjean, bir defa daha o korkunç sığınak ile gülümseyen tuzak arasında bir seçim yapma durumuna gelmişti.

Demek bu doğrudu? Ruh iyileşebilir, kaderse düzelmezdi.

Kendini gösteren soru; Cosette'le Marius'ün mutluluklarında Jean Valjean nasıl davranacaktı? Bu mutluluğu kendisi istemiş, kendisi yaratmış, onu kalbine kendisi saplamıştı. Ona dikkatle bakınca, kalbinden çıkardığı kanı damlayan bıçağın üzerinde kendi emeğinin markasını gören silahçının duyacağı acı sevinci duyabilirdi.

Cosette'in Marius'ü vardı, Marius, Cosette'e sahipti. Her şeyleri vardı, hatta servetleri bile. Bu da kendi eseri idi.

Mademki bu mutluluk artık yaratılmıştı ve şimdi karşındaydı, Jean Valjean nasıl bir tavır takınacaktı bu mutluluk karşısında? Bu mutluluğa kendini zorla mı kabul ettirecekti? Ona, kendine aitmiş gibi mi davranacaktı? Gerçi Cosette bir başkasınıydı ama, Jean Valjean, Cosette'den elde edebileceği kadarını isteyecek miydi? O güne kadar olduğu gibi, yine ara sıra farkına varılan, ama saygı gören bir baba durumunda kalacak mıydı? Sakin sakin Cosette'in evine yerleşebilecek miydi? Bu geleceğe, geçmişini taşıyabilecek miydi? Bu aydınlık yuvada kendini saklayarak oturabilecek miydi? Bu iki masumun ellerini gülümseyerek kendi yürekler acısı ellerinin arasına alabilecek miydi? Gillenormand'ın salonundaki sakin ocak demirlerine, kanunun yüz kızartıcı gölgesini arkasından sürükleyen ayaklarını dayayabilecek miydi? Şansını ve alınyazısını Cosette'le Marius'ünkiyle birleştirebilecek miydi? Kısacası, bu mutlu iki yaratığın yanında kaderin uğursuz dilsizi gibi mi olacaktı?

Bazı sorular zihnimizde korkunç ve acı çıplaklığıyla belirlediğinde, gözlerimizi aralayabilmeye cesaret edebilmemiz için, bu soruların uğursuzluklarına, rastlantılarına alışık olmak gerekir. İyiyle kötü, bu ciddi soru işaretinin arkasındadır. Sfenks soruyordu: Ne yapacaksın?

Jean Valjean, mahkemelere alışıkta. Sfenks'e gözlerini kırpmadan baktı. Bu amansız konuyu bütün yönleriyle kafasında tarttı.

O sevimli varlık, Cosette, bu adamın, bu kazazedenin deniz ortasındaki salıydı.

Ne yapmalıydı? Ona sarılmalı mı, yoksa uzattığı eli bırakmalı mıydı?

Ona sarılırsa felaketten sıyrılacak, yeniden gün ışığına çıkacak, elbiselerinden, saçlarından acı suları akıtacak; kurtulacak; yaşayacaktı. Onun elini bırakacak olursa? İşte o zaman, önünde uçurum açılsın.

İşte bu düşünceleri ile acı bir muhasebe yapıyor, tartışıyor, daha doğrusu, mücadele ediyor; korkunç bir öfkeyle bazen iradesine, bazen inançlarına saldırıyordu.

Ağlayabilmesi, Jean Valjean için iyi oldu. Bu, belki de onu aydınlattı aydınlatmasına, ama başlangıç çok vahşiceydi. Kendisini vaktiyle Arras'a sürükleyen fırtınadan daha şiddetlisi patlak verdi. Geçmiş, bugün ile yüz yüze geliyordu. İkisini karşılaştırıyor, hıçkırarak ağlıyordu. Gözyaşlarının bendi açılınca talihsiz adam acı çekiyordu.

Gitmekten alıkonduğunu hissetti.

Yazık! Bencilliğimiz ile görevimiz arasındaki bu ölesiye çekişmede, değişmez idealimiz karşısında böyle şaşkın, inatçı, boyun eğmekten hırs duyarak, mevkiimizi korumaya çalışarak, mümkün olan bir kaçışı umarak, bir kurtuluş yolu arayarak adım adım gerilediğimizde, arkamızdaki duvar, birden uğursuz bir şekilde direnir!

Yolu kapayan kutsal gölgeyi hissetmek.

İnsafsız görünmezlik; ne korkunç bir takıntı.

Vicdanımızla hesaplaşmayı hiç bırakmayız. Yolunu vicdanına kulak vererek seç Brutus; yolunu vicdanına kulak vererek seç Cato! Vicdan, Tanrı olduğu için sonsuzdur. Bu kuyuya insan bütün hayatının emeğini atar, servetini atar, zenginliğini atar, başarısını atar, özgürlüğünü ya da yurdunu atar, rahatını atar, mutluluğunu atar. Atar da atar! Vazoyu boşaltın, kabı ters çevirin! En sonunda oraya kalbini atmak gerekir.

Eski cehennemlerin sisleri içindeki bir yerlerde buna benzer bir kuyu vardır.

İnsan sonunda reddetmekle affa uğramaz mı? Tükenmezliğin bir hakkı olabilir mi? Sonsuz zincirler insan gücünün üstünde değil midir? Sisyphe'le Jean Valjean'ı 'Yeter artık,' dedikleri için kim ayıplayabilir? Maddenin itaati sürtünmeyle sınırlıdır, peki ruhun boyun eğmesinde hiçbir sınır yok mudur? Mademki devamlı hareket imkânsızdır, devamlı fedakârlık zorunlu olabilir mi?

İlk adım hiçbir şey değildir, zor olan sonuncusudur. Cosette'in evlenmesi ve bu evliliğin sorunları yanında Champmathieu işi neydi ki? Yoksulluğa düşmenin yanında, küreğe düşmek nedir ki?

Ey, aşağı indiren ilk basamak, sen ne kadar kasvetli ve boğucusun!

Ey ikinci basamak, sen ne kadar karasın!

Bu defa başını başka yere çevirmeden edebilecek gibi değildi.

Dava uğrunda ölmek, bir yüceliştir, yakıcı bir yüceliş. İnsan, kutsallaştıran bir işkencedir. Bu ilk anda ona razı olur, kızgın demirden tahtın üzerine oturur, alnına kızgın demirden tacı yerleştirir, kızgın demirden küreyi kabul eder, kızgın demirden asayı eline alır, ama alevden gömleği giymek de gerekir. Sefil tenin isyan ettiği işkence tahtından feragat edilen bir an yok mudur?

Jean Valjean, en sonunda yorgunluğun sakinleştirici havasına girdi.

Tarttı, düşündü, ışıkla gölgenin esrarlı terazisinin bütün ihtimallerini dikkatle inceledi. Işık saçan bu iki çocuğa ya kendi kürek mahkûmiyetini empoze etmek ya da çaresiz batışını kendi elleriyle başlatmak. Bir yanda Cosette'in, öte yanda kendinin kurban edilmesi.

Hangi çözümde karar kıldı? Nasıl bir karar aldı? Kaderin atlatılamaz sorusuna içinden nasıl bir karşılık verdi? Acaba hangi kapıyı açmaya karar verdi? Acaba hayatın hangi yanını yakalayıp, mahkûm etmeye karar verdi? Onu çevreleyen bütün bu aşılmaz dik yamaçlar arasında acaba hangisini seçti? Hangi sonucu kabul etti? O uçurumlardan hangisini işaret etti başıyla?

Baş döndürücü düşünceleri bütün gece sürdü.

Sabaha kadar orada, aynı durumda, yatağın üzerinde iki kat olmuş, kaderin ağırlığı altında ezilmiş, yumrukları sıkılmış bir halde, kolları çarmıha çivilenip yüzükoyun yere atılmış bir insan gibi, kolları açık öylece kaldı. On iki saat, uzun bir kış gecesinin on iki saati, soğuktan donarak, başını kaldırmadan, bir tek kelime söylemeden kaldı. Düşüncesi kâh yerlerde yuvarlanır, kâh bir kartal gibi havalarda uçarken, o, bir ölü gibi hareketsizdi. Onu gören ölü sanırdı. Birdenbire titreyerek ürperiyor, Cosette'in elbiselerine yapışan dudakları onları öpüyordu. İşte bunlara tanık olan biri onun yaşadığını görebilirdi.

Kimdi gören peki? Jean Valjean yalnız olduğuna ve orada kimsecikler bulunmadığına göre? Karanlıkta olan tek bir kişi; o.

YEDİNCİ KİTAP

ZEHİR KADEHİNİN SON YUDUMU

1. Yedinci Dönence ve Sekizinci Gök

Düğünlerin ertesi günü تنها olur. Mutlu insanların yalnızlığına saygı gösterilir. Bir de, biraz geciken uykularına. Ziyaretlerin ve kutlamaların gürültü patırtısı daha sonra başlar.

17 Şubat sabahı, Basque, bekleme odasını toz beziyle temizlemekte iken, kapının hafifçe vurulduğunu işittiğinde vakit öğleyi geçiyordu. Kapının çingırağı çalınmamıştı, böyle bir günde saygılı bir davranıştı bu. Basque, kapıyı açtı, Mösyö Fauchelevent'i gördü. Onu, hâlâ dağınık, altı üstüne gelmiş, bir gün önceki cümbüşten sonra şimdi savaş alanına benzeyen salona aldı.

“Görüyorsunuz mösyö, geç uyanıyoruz da!”

“Efendiniz kalktı mı?”

“Kolunuz nasıl oldu?” diye cevap verdi Basque.

“Daha iyi. Efendiniz kalktı mı?”

“Hangisi? Eskisi mi, yenisi mi?”

“Mösyö Pontmercy.”

“Baron mu?” diye dikleştirdi Basque.

Baron, her şeyden önce evdeki uşakları için barondur. Bundan uşaklara bir şeyler yansır; bir filozofun dediği gibi, ‘unvanın serpiştirilmesi’ gibi bir şeydir bu. Böylelikle pohpohlanmış olurlar. Marius, –şöyle geçerken değinelim– militan bir cumhuriyetçiydi; bunu da ispat etmişti; şimdi ise kendisine rağmen barundu. Bu unvan konusunda, ailede küçük bir devrim olmuştu. Mösyö Gillenormand bu unvana sarılırken, Marius şu anda onu hafife alıyordu. Ama Albay Pontmercy, “Oğlum unvanını taşıyacaktır!” demişti.

Marius, buna boyun eğiyordu. Ayrıca, Cosette de içinde yavaş yavaş kadınlık filizlenmeye başladığı için, barones olmaktan mutluydu.

“Baron mu? Gidip bakayım, geldiğinizi kendisine bildireyim.”

“Hayır, Mösyö Fauchelevent geldi demeyin. Kendisiyle özel olarak görüşmek isteyen birinin geldiğini söyleyin.”

“Ya!” dedi Basque.

“Ona bir sürpriz yapmak istiyorum.”

“Ya!” diye tekrarladı Basque, ama bu ikinci “ya”yı söyleyişinde kendisine

yönelik bir açıklama vardı adeta.

Uşak çıkmış, Jean Valjean yalnız kalmıştı. Dediğimiz gibi, salon karmakarışıkı. Parkenin üzerinde çelenklerden ve kadınların saçlarından düşmüş her çeşit çiçek vardı. Diplerine kadar yanmış mumlar avizenin kristallerine mumdan uzantılar ekliyordu. Bütün eşyanın yeri değişmişti. Köşelerde birbirine yaklaştırılıp, daire biçimine sokulmuş üçer ya da dörder koltuk hâlâ bir sohbeti sürdürür gibiydiler. Sonuç olarak neşeliydi burası. Ölü bir festivalin içinde hâlâ belli bir zarafet vardı. Birbirine karışmış odanın içindeki sandalyelerin üzerinde, şu solan çiçeklerin arasında, şu sönmüş ışıkların altında insanlar sevinç düşleri görmüştü. Güneş şu anda avizenin yerini almakta ve salonu neşeyle aydınlatmaktaydı.

Aradan birkaç dakika geçti. Jean Valjean, hâlâ Basque'ın kendisini bıraktığı yerde duruyordu. Rengi soluktu, gözleri çukurlaşmış; uykusuzluktan kaybolmuş duygusunu uyandıracak kadar derinlemesine yuvalarına gömülmüşlerdi. Siyah kostümünde gece sırttan çıkarılmayan bir elbisenin kırışıklıkları vardı. Jean Valjean, ayaklarının dibine, parkenin üzerine güneşin çizdiği pencereye bakıyordu.

Kapıda duyduğu sesle irkildi. Marius, başı yukarıda, dudaklarında gülümseyiş, yüzünde bilinmez bir ışık, alnı parlak, bakışı zafer dolu içeri girdi. O da uyumamıştı.

Jean Valjean'ı görür görmez, “Babacığım, siz misiniz?” dedi. “Şu sersem Basque esrarlı havalar takınmıştı! Çok erken geldiniz. Saat daha yarım. Cosette uyuyor.”

Marius'ün Mösyö Fauchelevent'e söylediği bu, “babacığım” sözü yüce bir mutluluk demektir. Bilindiği gibi, aralarında sürekli soğukluk, gerginlik, kırılması ya da eritilmesi gereken buzlar olmuştu. Marius, mest olmanın aralarındaki bariyerleri yıktığı, buzları eritmeye başladığı bir düzeye çıkmıştı. Mösyö Fauchelevent, Cosette için olduğu kadar, onun için de bir baba olmuştu.

“Sizi gördüğüme ne kadar sevindim! Bilseniz dün sizi ne kadar çok aradık. Eliniz nasıl oldu? Daha iyi değil mi? İkimiz de sürekli sizi andık. Cosette, sizi çok seviyor; odanızın burada olduğunu sakın unutmayın. Artık Homme-Armé Sokağı'nı istemiyoruz. Bozuk, gürültülü, çirkin, bir ucunda parmaklık olan, insanı üşüten, içine girilemeyen öyle bir sokakta nasıl da oturabildiniz? Buraya yerleşeceksiniz. Hem de şu andan itibaren. Bakın haber vereyim. Cosette ikimizi de parmağının ucunda oynatmak istiyor. Odanızı gördünüz değil mi? Bizimkinin yanı başında, bahçelere bakan bir penceresi var. Her şey sizin için hazırlandı,

geriye sadece gelmeniz kaldı. Cosette, yatağınızın yanına Utrecht kadifesiyle kaplı büyük bir koltuk yerleştirdi. Pencerenizin karşısındaki akasya ağaçlarına iki aya kalmaz bülbül gelir. Onun yuvası solunuzda, bizimkisi ise sağınızda. Gece bülbül şakır, gündüz de Cosette konuşur. Cosette, odanızın güneye bakan kısmına kitaplarınızı yerleştirir. Kaptan Cook’un gezileri, bir de öbürü, Vancouver’inkini. Galiba sizin çok önem verdiğiniz küçük bir valiz varmış; onun için de özel bir yer ayırdım. B y kbabamla çok iyi uyuşuyorsunuz. Hep beraber yaşarız. Whist oyununu bilir misiniz? İşte o zaman büyükbabamı mutlu edersiniz. Benim, adliyede meşgul olduğum günlerde Cosette’i siz gezdirirsiniz. Eskiden Luxembourg’da olduğu gibi onu kolunuza takarsınız. Biz, çok mutlu olmaya karar verdik. Siz de bizim mutluluğumuza katılacaksınız babacığım, anladınız mı? Elbette bugün yemekte bizimle berabersiniz, değil mi?”

“Mösyö, size söyleyecek bir çift sözüm var. Ben eski bir kürek mahkûmuyum!”

Duyulabilecek tiz seslerin sınırı kulağın içinde aşılabilir, zihin için de. şu, Mösyö Fauchelevent’in ağzından çıkan, Marius’ n kulağına giren, “Ben eski bir kürek mahkûmuyum” sözü de, duyma algısının sınırlarını aşıyordu. Marius duymadı. Kendisine bir şey söylendiği izlenimini edindi, ama ne olduğunu anlayamadı.

O zaman kendisiyle konuşan adamın korkunç bir görünüşü olduğunu fark etti. Kendi parlak ruhsal durumunda, o ana kadar karşısındaki korkunç soğukluğu fark etmemişti.

Jean Valjean, sağ kolunu tutan siyah bezi çözdü, elindeki sargıları atı, başparmağını açığa çıkardı, Marius’e gösterdi:

“Elimde bir şey yok.”

Marius, başparmağa baktı:

“Zaten parmağıma bir şey olmamıştı. Sizin evliliğinizde bulunmamam gerekiyordu. Elimden geldiği kadar da bulunmadım. Bir sahtekârlık yaparak, evlilik s zleşmenizi geçersiz kılmamak için, imza atmaktan kaçmak amacıyla bu yarayı uydurdum.”

Marius, kızarak sordu:

“Ne demek istiyorsunuz?”

“Bunun anlamı şu,” diye cevap verdi Jean Valjean, “Küreğe mahkûm olmuştum.”

“Beni delirtiyorsunuz!” diye haykırdı Marius, dehşetle.

“Mösyö Pontmercy, on dokuz yıl k rekteydim, hırsızlıktan. Sonra müebbet

hapis, hırsızlıktan, sabıkadan. Şimdi ise hapishane kaçağıyım.”

Marius için gerçek karşısında gerilemek, olguyu reddetmek, aşikâr olana direnmek boşunaydı. Gerçeğe teslim olunca zorlandı. Böyle durumlarda her zaman olduğu gibi, kavrayışı doğrunun, hakikatin köklerine kadar uzandı. İğrenç bir olayın ortaya çıkmasının korkunçluğunu duydu. Aklından bir düşünce geçti, titredi. Kendisi için ürkütücü bir kader görür gibi oldu.

Bağırarak, “Hepsini anlatın, anlatın. Siz Cosette’in babasısınız!” dedi.

Anlatılmaz bir korku ve endişeyle, iki adım geriye çekildi.

Jean Valjean, öylesine bir tavırla başını doğrulttu ki, neredeyse tavana değecek sanırdınız: “Burada bana güvenmeniz gerekir mösyö. Her ne kadar bizlerin ettiği yemin adliyece geçerli sayılmasa da...”

Bir süre sustu. Sonra yüce ve gizemli bir otoriteyle hecelerin üzerine basa basa sözünün arkasını getirdi.

“Buna inanacaksınız. Ben Cosette’in babası mıyım? Ulu Tanrı huzurunda yemin ederim ki, hayır. Baron Pontmercy, ben Faverolles’lü bir köylüyüm. Ağaç budayarak geçimimi sağlıyordum. Adım Fauchelevent değil. Benim adım Jean Valjean. Cosette’in hiçbir şeyi olmuyorum. Dolayısıyla içiniz rahat etsin.”

Marius, “Bunu kim ispat edebilir?” diye sordu.

“Mademki söylüyorum, ben.”

Marius, adama baktı, dokunaklı ve sakin bir hali vardı. Böylesine sakin bir insanın yalan söylemesi imkânsızdı. Ve bu sakin yüzde gerçek sezilmekteydi.

“Size inanıyorum.”

Jean Valjean, bunu bir söz verme sayıyormuş gibi başını eğdi:

“Cosette için ben neyim? Bir yolcu. Onun on yıl önce varlığımdan haberi bile yoktu. Doğru olan, onu sevdiğimdir. Yaşlı bir insan, küçük bir çocuğu görürse sever. Yaşlanınca kendini bütün çocuklar için bir büyükbaba gibi görür. Elbette, bende de kalbe benzer bir şey olduğunu kabul edebilirsiniz. Ne anası vardı, ne babası. Bir babaya ihtiyacı vardı. İşte bu nedenle onu kendi çocuğummuş gibi sevmeye başladım. Çocuklar o kadar çaresizdir ki, ilk karşılaştığı, hatta benim gibi biri bile onların koruyucusu olabilir. Ben de bana rastlayan Cosette’e karşı bir görevi yerine getirdim. Benim yerimde olan herkesin yapabileceği bir davranış için iyi bir davranış denemez sanıyorum. Ama iyi bir davranışsa, diyelim ki iyi davrandım. Bu hafifletici nedeni kaydedin. Bugün Cosette hayatımdan çıkıyor ve yollarımız ayrılıyor. Bundan sonra onun için bir şey yapmak elimden gelmez. O artık Madam Pontmercy’dir. Bütün hayatı değişti. Üstelik bu değişiklik Cosette’e yaradı da. Artık her şey yoluna girdi. Altı yüz bin

franka gelince, siz ondan söz etmiyorsunuz, ama ben sizin düşüncenize karşılık vereyim. O bir emanettir. Bu emanet benim elime nasıl geçti? Bunu düşünmeyin. Ben emaneti geri veriyorum. Dolayısıyla benden isteyebileceğiniz başka bir şey yok. Bu işlemi, gerçek adımları söyleyerek tamamliyorum. İşin bu yanı da beni ilgilendirir. Benim kim olduğumu bilmenizi arzu ediyorum.”

Jean Valjean, doğrudan Marius’ün yüzüne baktı.

Marius’ün bütün duyguları, fırtınalı ve çelişkiliydi. Kaderin buna benzer esintileri ruhumuzda böyle dalgalar yaratır. Hepimizin, içimizdeki her şeyi dağıtan böyle karışık anları olmuştur. Aklımıza ilk gelen şeyleri söyleriz; oysa onlar her zaman tam olarak söylenmesi gereken şeyler değildir. İnsanın dayanamayıp ansızın yaptığı birtakım açıklamalar vardır ki, uğursuz bir şarap gibi insanı sersemletirler. Marius, karşısına çıkan bu yeni durumda şaşkına dönmüştü; bu adama konuştuğu için öfkelenmiş gibiydi.

“Peki, ama bütün bunları bana niçin anlatıyorsunuz? Hangi nedenler sizi bu açıklamayı yapmaya zorluyor? Bu sırrı açıklamayabilirdiniz. Ne sizi kovalayan ne de zorlayıp sıkıştıran var. Bu kadar rahat bir şekilde itirafta bulunmak için bir nedeniniz olmalı? Bu itirafı hangi amaçla yapıyorsunuz? Tamamlayın.”

“Hangi amaçla mı?”

Bunu söylerken, alçak ve boğuk bir ses tonu kullanmıştı. Marius’ten çok, kendi kendiyile konuşur gibiydi.

“Bir kürek mahkûmu neden bu itirafı yapıyor? Bunun nedeni gariptir. Namusluluktan ötürü. Bakın, işin en acı yanı, şurada, yüreğimde beni bağlayan bir bağın bulunması. Hele insan ihtiyarlayınca bu bağlar daha da sağlamlaşır. Etraftaki bütün hayat dağılır, çözülür, ama bu bağlar dayanır. Bu bağı koparabilseydim, düğümü çözebilseydim ya da kesebilseydim, uzaklara gidebilseydim kurtulurdum. Bouloi Sokağı’nda posta arabaları vardır. O ipi koparmayı çok denedim, ama kopmadı, onunla birlikte kalbimi de yolladım. Dedim ki, buradan başka yerde yaşayamam. Kalmam gerekir. Ben bir budalayım, aptalın tekiyim. Oturup kalsam ya! Evinizde bana bir oda veriyorsunuz. Madam Pontmercy beni çok seviyor; bakın şu koltuğa, ‘ona kollarını uzat’ diyor. Büyükbabanız beni büyük bir sevgiyle karşılıyor. Onunla çok iyi anlaşıyoruz. Hep beraber oturacağız ve aynı şeyleri paylaşacağız, Cosette’i, pardon, alışkanlık, Madam Pontmercy’yi yanıma alıp, gezmeye götüreceğim. Her şeyi, ama her şeyi birlikte paylaşacağız. Bu sevinçtir, bu mutluluktur. Ailece yaşayacağız.”

Jean Valjean, bu söz üzerine garip ve ürkütücü bir hal aldı. Kollarını

kavuşturdu, ayaklarının ucundaki dösemeye adeta uçurum varmış gibi dikkatle baktı, ses tonu birdenbire yükseldi:

“Ailece! Hayır,” dedi. “Ben hiçbir aileden değilim. Sizin ailenizden değilim. Ben, insanoğlu ailesinden değilim. Ben, insanların baş başa bulundukları yerlerde fazlalığım. Aileler var, ama bunlar benim için değil. Ben bahtsız biriyim, dışarıdayım. Acaba annem ve babam oldu mu? Şüphe ediyorum. Bu çocuğu evlendirdiğim gün her şey bitti. Onu sevdiği kişinin yanında mutlu gördüm. Burada iyi yürekli bir ihtiyarla iki meleğin yuvasının olduğunu, bütün sevinçlerin bu evde bulunduğunu, her şeyin yolunda gittiğini gördüm. Kendi kendime, ‘senin bu mutlu kişiler arasında olman doğru değil’ dedim. Yalan söylemeye devam edebilir, hepinizi aldatarak, Mösyö Fauchelevent olarak kalabilirdim. Onun hatırı için yalan söyleyebilirdim. Bu defa da kendim için yalan söylemiş olurdum. Buna da hakkım yok. Sesimi çıkarmamak yeterliydi. Her şey eskisi gibi sürüp giderdi. Evet! Beni konuşmaya neyin zorladığını soruyorsunuz? Vicdanım. Susmak o kadar kolay olmadı. Bütün geceyi kendimi kandırmakla geçirdim. Siz bana günah çıkarttırıyorsunuz. Size burada anlattıklarım o kadar olağanüstü şeyler ki, böyle davranmakta haklısınız. Evet, bütün gece bir neden bulmaya uğraştım. Kendi kendime bir sürü bahane buldum. Elimden geleni yaptım, ama başaramadığım iki şey vardı: Ne beni kalbimden yakalayan ipi koparabildim ne de yalnız benimle konuşan o sesi susturabildim. İşte bu nedenle her şeyi size anlatmak için geldim; aşağı yukarı her şeyi. Yalnız beni ilgilendiren şeyi söylemekte bir fayda yok, onu kendime saklıyorum. Asıl olayı biliyorsunuz. Böylece bilmecemi alıp size getirdim. Sizin, gözlerinizin önünde sırrımı açıkladım. Bu, kolayca alınan bir karar değil. Bütün gece kıvranıp durdum. Bu bir Champmathieu olayı değildi. Adımı saklayarak, kimseye kötülük etmemiştim. Fauchelevent adını bana o vermişti. Bu adı yine kullanabilirdim. Bana ayırdığınız o odada mutlu olabilir, hiç kimseyi tedirgin etmezdim. Bir köşede durur, siz Cosette’e sahipken, ben de onunla aynı evde olmanın düşüncesiyle avunabilirdim. Bunları düşünmedim mi sanıyorsunuz? Herkes kendine göre mutlu olurdu. Mösyö Fauchelevent olmaya devam etmek her şeyi hallediyordu, evet, yalnız benim ruhum bir yana. Benim dışımda her yerde sevinç vardı, ama ruhumun derinlikleri kapkaraydı. Mutlu olmak yetmez, memnun olmak da gerekir. Böylece sizin aydınlık gelişmeniz karşısında benim bir sırrım olurdu. Sizin gün ışığınız karşısında benim sonsuz karanlıklarım olurdu. Böylece, size hiç haber vermeden, rahat rahat, yuvanıza kürek mahkûmiyetini sokacaktım. Sofranıza benim kim olduğumu bilseler kovarlar düşüncesiyle oturacaktım. Bilseler, ‘ne iğrenç şey’ diyecek olan uşaklarınız bana

hizmet edeceklerdi. İstememekte haklı olacağınız dirseğimi size dokunduracaktım. Elinizi sıkarak, şerefınızı çalacaktım. Evinizde saygıya değer ak saçlarla lekelenmiş ak saçlar arasında bu saygı ikiye bölünecekti. En gizli saatlerinizde, bütün kalpler birbirleri için bütün derinliklerine kadar açıldığında, dördümüz bir arada olduğumuz zamanlarda dedeniz, siz ikiniz, ben ve yabancı biri olacaktı. Sadece hayatınızda sizinle omuz omuza olacak, o korkunç kuyunun kapağını oynatmamaya çalışacaktım. Böylece bir ölü olan ben, canlı olan sizlere kendimi kabul ettirecektim. Siz, Cosette ve ben, yeşil başlığın içinde üç başlı olacaktık. Bu sizi tedirgin etmiyor mu? Şimdi, insanların en acı olanı iken, o zaman en zalimi olacaktım. Bu suçu da her gün işleyecek, o karanlık görünüşü her zaman yüzümde taşıyacak, alnımdaki lekeden size de düşen payı azar azar verecektim. Siz sevgililerime, siz evlatlarıma, masumlarıma. Susmak bir şey değil, öyle mi? Sessiz kalmak kolay, öyle mi? Hayır, kolay değil. Yalan söyleyen bir sessizlik vardır. Ben de yalanımı, sahtekârlığımı, kötülüğümü, alçaklığımı, ihanetimi, suçumu damla damla içecek; onu tükürüp, sonra yine içecek, gece yarısı bitirip, öğleyin yeniden başlayacaktım. Günaydınlarım, iyi gecelerim yalan söyleyecekti; ben de o yalanla uyuyacak; onu ekmeğime katık edecektim. Cosette'in gözlerinin içine bakacak, onun melek gülümsemesine karşılık lanetlenmişin gülümsemesiyle karşılık verecek, iğrenç bir hilekâr olacaktım. Ne için? Mutlu olmak için. Benim mutlu olmaya hakkım var mı acaba? Ben bu hayatın dışında kalan biriyim mösyö."

Jean Valjean durdu. Marius dinliyordu. Buna benzer bir düşünce, bir acı zinciri aniden kesilmez. Jean Valjean, yeniden ses tonunu alçalttı. Bu, artık boğuk bir ses değil, korkunç bir sestti.

"Niçin itirafta bulunduğumu mu soruyorsunuz? İhbar eden, kovalayan, sıkıştıran yok diyorsunuz. Evet! İhbar edildim, kovalanıyorum, sıkıştırılıyorum. Kim tarafından? Kendi tarafımdan. Kendi yolumu kapayan yine benim. Kendi kendimi sürüklüyorum, kendi kendimi itiyorum, kendimi yakalıyorum, hükmümü yerine getiriyorum, insan kendi kendini yakalayınca, kolay kolay salıvermez."

Kendi yakasını tutup Marius'e doğru çekti. "Şu yumruğu görüyor musunuz? Şu yakayı bir daha bırakmamak üzere yakaladığını biliyor musunuz? İşte, vicdan da böyle bir bilektir. İnsan mutlu olmak istiyorsa, üstüne düşen görevin ne olduğunu anlamak zorundadır. Çünkü anlar anlamaz, görev de büyüüp baş edilmez bir hale gelir. Sanırsınız ki anladığınız için sizi cezalandırıyor. Yo, hayır, anladığınız için sizi ödüllendiriyor, çünkü görev sizi hemen yanınızda Tanrı'yı hissettiğiniz bir cehenneme yerleştirir. İnsan kalbini parçalar parçalamaz kendi

vicdanıyla barış yapar Mösyö Pontmercy, bu mantığa aykırı bir şey, ama ben dürüst bir adamım. Kendimi sizin gözünüzde alçaltarak kendi gözümde yükseltiyorum. Böyle bir şey bir defa daha başıma geldi. Yalnız o bu kadar acı olmamıştı, o hiçbir şey değildi. Evet, dürüst bir insanım. Benim yüzümden siz, bana saygı göstermekte devam etseydiniz dürüst olmazdım, ama mademki şimdi beni hor görüyorsunuz, namuslu bir adamım. Benim öyle bir kaderim var ki, çalınmış bir itibardan başka, itibarım olmadığı için, bu saygı beni küçük düşürüyor. Kendi kendime saygı duyabilmem için, başkalarının beni hor görmeleri gerek. İşte o zaman kendi gözümde dürüst biri oluyorum. Ben kaderime boyun eğen bir kürek mahkûmuyum. Bunun pek akla yakın bir şey olmadığını biliyorum, ama ne yapabilirim, bu böyle. Kendime karşı sorumluluklarım var, onları yerine getiriyorum. Bizi bağlayan karşılaşmalar, bize düşen, görevimizi yapmaya sürükleyen tesadüfler vardır. Bilseniz Mösyö Pontmercy, hayatta başıma neler geldi.”

Jean Valjean bir süre durakladı. Sanki sözleri ağzında acı bir tat bırakmış gibi güçlkle yutkundu, sonra yeniden başladı.

“İnsanın üzerinde böyle bir dehşet olunca, onu hiçbir şeyden haberi olmayan başkalarıyla paylaşmaya hakkı yoktur. Kendileri farkında olmadan onları da uçurumuna sürüklemeye hakkı yoktur, kendi kırmızı kazağını onların üzerine geçirmeye hakkı yoktur, kendi sefaletiyle başkalarının mutluluğunu kapmaya hakkı yoktur. Sağlam insanlara yaklaşıp, karanlıkta, görünmez yaralarını onlara sürmek iğrenç bir şeydir. Fauchelevent, istediği kadar adını bana vermiş olsun, onu kullanmaya hakkım yok; o bana adını verebilir, ama ben kabul edemem. Bir ad, bir kişiliktir. Bakın mösyö, bir köylü olmama rağmen ben biraz düşündüm, biraz okudum; böylece, olayları anlayabiliyorum. Düzgünce konuşabildiğimi de görüyorsunuz. Kendime göre kendimi eğitebildim. İşte böyle evet, bir adı çalmak, onun altında gizlenmek namussuzluktur. Etiyle, kemiğiyle sahte bir insan olmak, canlı maymuncuk olmak, namuslu insanların kilidini maymuncukla açarak, onların evine girmek, açıkça bakamamak, içinden daima alçak olmak. Hayır. Acı çekmek, yüreği yanmak, ağlamak, tırnaklarıyla etinin derisini koparmak, işkenceler içinde geceler boyu kıvrınmak, kalbini, ruhunu kemirmek daha iyidir. İşte bunun için her şeyi size anlattım! Gönül rahatlığıyla, sizin söylediğiniz gibi.”

Güçlkle soluk aldı ve şu son sözü söyledi:

“Çok eskiden, yaşamak için ekmek çaldım; bugün yaşamak için bir isim çalmak istemiyorum.”

Marius, “Yaşamak için mi?” diye onun sözünü kesti. “Yaşamak için bu isme muhtaç değilsiniz sanırım?”

Jean Valjean, başını iki yana sallayarak, “Ah! Ne dediğimi bilirim ben!” diye karşılık verdi.

Bir sessizlik oldu. İkisi de ayrı ayrı düşünce girdabına dalmış, susuyorlardı. Marius, bir masanın yanına oturmuş, kıvrık parmaklarını ağzının kenarına dayamıştı. Jean Valjean ise bir aşağı bir yukarı gidip geliyordu. Bir aynanın önünde durdu, kımıldamadan öylece kaldı. Sonra, sanki bir iç konuşmaya karşılık veriyormuş gibi, görmeden baktığı o aynaya doğru, “Şimdi ferahladım,” dedi, yine yürümeye başladı, salonun öbür ucuna kadar gitti. Tam döndüğü sırada, Marius’ün yürüyüşünü seyrettiğini gördü. O zaman ifade edilemeyen bir ses tonuyla, “Bacağımı biraz sürüklüyorum. Neden olduğunu şimdi anladınız,” dedi. “Ve şimdi şunu düşündüm mösyö; diyelim ki size hiçbir şey söylemedim. Fauchelevent olarak kaldım, evinizdeki yerimi aldım, sizlerden biri oldum; yatak odamdayım, sabahleyin, ayağымda terlikle, kahvaltı ettim; akşam üçümüz birlikte tiyatroya gidiyoruz, Madam Pontmercy’ye Tuileries’de, Royale Meydanı’nda eşlik ediyorum; hep bir aradayız, beni denginiz sanıyorsunuz; günün birinde, ben buradayım, siz şurada, sohbet ediyoruz, gülüyoruz. Aniden bir sesin haykırdığını duyuyorsunuz; “Jean Valjean!” O korkunç el, polis, karanlıktan birdenbire maskemi koparıp alıyor!”

Yine sustu. Marius, ürpererek ayağa kalkmıştı. Jean Valjean sözünün arkasını getirdi:

“Evet, buna ne diyorsunuz?”

Marius’ün sessizliği yeterli bir cevaptı. Jean Valjean devam etti:

“Görüyorsunuz ya, susmakta haklıyım. Bakın, mutlu olun, göklerde uçun, bir meleğin meleği olun, güneşte yaşayın, onunla yetinin, zavallı bir lanetlinin kalbini parçalayışıyla, görevini yerine getirişiyile hiç tasalanmayın. Karşınızda sefil bir adam var.”

Marius yavaş yavaş yürüdü, Jean Valjean’ın yanına gelince elini uzattı. Uzanmayan eli kendisi tutup, kaldırmak zorunda kaldı. Jean Valjean elini bıraktı; Marius’e mermerden bir el sıkıyormuş gibi geldi.

Marius, “Büyükbabamın dostları var, affedilmenizi sağlayabilirim,” dedi.

Jean Valjean, “Faydasız, beni öldü sanıyorlar, bu yeter. Ölüler gözetlenmez. Onların rahat rahat çürümeleri beklenir. Ölüm, aflu aynı şeydir,” dedi.

Ve Jean Valjean, Marius’ün tuttuğu elini çekerek, gururla, “Görevimi yerine getirmek; işte benim başvurduğum dost; bir tek affa ihtiyacım var; vicdanımın

affına,” dedi.

O sırada salonun öbür ucundaki kapı yavaşça aralandı. Cosette’in başı göründü. Saçları karmakarışık; gözkapakları hâlâ uykuluydu. Başını yuvadan uzatan bir kuş gibi, önce kocasına baktı, sonra Jean Valjean’a; insan, bir gülün içindeki gülümsemeyi görür gibi oluyordu; gülerek onlara seslendi.

“İddiaya girerim ki politikadan söz ediyordunuz! Ne saçma şey, yanıma gelmek varken!”

Jean Valjean, titredi.

“Cosette!..” diye kekeledi Marius.

Durdu. İki suçluya benziyorlardı.

Cosette ıssık ve neşe saçır gibiydi. Sırayla bir ona, bir ötekine bakmaya devam ediyordu. Gözlerinde cennet görüntüleri vardı.

“Sizi suçüstü yakaladım,” dedi. “Kapının arkasından Fauchelevent Baba’nın ‘vicdan... görevi yerine getirmek’ dediğini duydum. Politikadan konuşuyordunuz, biliyorum. Ama istemiyorum. Düğünün hemen ertesi günü siyaset konuşulmamalı. Böyle yapmanız hiç doğru değil.”

Marius, “Yanıliyorsun Cosette! İş konuşuyoruz. Senin altı yüz bin frankı iyi bir işe yatırmaktan söz ediyoruz...” dedi.

Cosette, “Hiç sanmıyorum,” diye onun sözünü kesti. “Geliyorum işte. Beni aranızda istiyor musunuz?”

Kararlı bir halde eşiği aşp, salona girdi. Sırtında, boynundan ayaklarına kadar inen, uzun, bol kollu, bir sürü kıvrımları olan, geniş, beyaz bir sabahlık vardı. Eski gotik tabloların altın göklerinde, içine bir melek konacak böyle çantalar vardır. Büyük bir aynada kendini baştan aşağıya seyretti, sonra anlatılamaz bir hayranlığın verdiği taşkınlıkla haykırdı:

“Çok eski zamanlarda bir kralla, bir kraliçe varmış. Ah! Ne kadar mutluyum!”

Bu sözlerden sonra, Marius’le Jean Valjean’ın önünde eğilerek selam verdi.

“İşte böyle,” dedi. “Sizin yanınızda bir koltuğa yerleşeceğim. Yarım saat sonra öğle yemeği yenecek. Ne isterseniz söyleyebilirsiniz. Erkeklerin konuşmaları gereklidir, bunu biliyorum, ben de uslu uslu otururum.”

Marius, onun kolunu tuttu, sevgi dolu bir sesle, “Biz iş konuşuyorduk,” dedi.

Cosette, buna karşılık gülümsedi: “A, sahi, aklıma geldi, pencereyi açtım, az önce bahçeye bir yığın soytarı girdi. Maskeli soytarlardan değil; sadece kuşlar. Bugün karnavalın ertesi günü, ama kuşlar için değil elbette.”

“İş konuştuğumuzu sana söyledim Cosette’ciğim. Bizi yalnız bırak, rakamlarla

uğraşıyoruz. Senin canın sıkılır.”

“Bu sabah çok güzel bir boyunbağı takmışsın Marius. Pek şıksınız mösyö. Hayır, hiç de canım sıkılmaz.”

“İnan ki sıkılırsın.”

“Hayır. Mademki konuşan sizlersiniz. Konuştuklarınızı anlamasam da dinlerim. İnsan sevdiği sesleri duyduğu zaman ne söylediklerini anlamaya ihtiyacı yoktur ki, burada, hep bir arada olmak, bütün istediğim bu. Sizin yanınızda kalıyorum işte.”

“Sen benim sevgili Cosette’ciğimsin! Olmaz!”

“Olmaz mı?”

“Evet.”

“Pekâlâ,” dedi Cosette, “Size verilecek bir sürü haberim vardı. Büyükbabamın hâlâ uyuduğunu, teyzenin ayinde olduğunu, Fauchelevent Baba’nın ocağının tüttüğünü, Nicolette’in ocakçıyı getirttiğini, Toussaint’le Nicolette’in daha şimdiden kavga ettiklerini, Nicolette’in kekemeliğiyle Toussaint’in alay ettiğini söyleyecektim. İyi ya işte, hiçbir şey öğrenemeyeceksiniz. Ya! Olmaz, öyle mi? Ben de size olmaz derim efendim, bak görürsünüz! Bakalım hangimiz zararlı çıkarız! Rica ederim Marius’cüğüm, bırak da burada, ikinizin yanında kalayım.”

“Yemin ederim ki ikimizin yalnız kalması gerekiyor.”

“Peki, ama ben herhangi biri miyim?”

Jean Valjean, bir tek kelime söylemiyordu. Cosette, ona doğru döndü:

“Önce babacığım, gelip beni öpmenizi istiyorum. Orada ne yapıyorsunuz, benden yana çıkacak yerde, ağzınızı açıp tek kelime söylemediniz, acaba böyle bir babayı bana kim verdi? Görüyorsunuz ki aile hayatında çok mutsuzum. Kocam beni dövüyor. Hadi bakalım, hemen beni öpün!”

Jean Valjean yaklaştı, Cosette, Marius’e doğru döndü.

“Size gelince, size surat asıyorum!”

Sonra alnını Jean Valjean’a doğru uzattı. Jean Valjean, ona doğru bir adım attı. Cosette geriledi.

“Babacığım, yüzünüz sapsarı. Kolunuz mu acıyor yoksa?”

“Kolum iyileşti,” dedi Jean Valjean.

“Yoksa iyi uyumadınız mı?”

“Yo.”

“Kederli misiniz?”

“Hayır.”

“Öpün beni. Sağlığınız yerindeyse, iyi uyuyorsanız, memnunsanız, ben de sizi azarlamam.”

Yeniden ona alnını uzattı. Jean Valjean, tanrısal pırıltılar içindeki bu alnı öptü.

“Gülümseyin.”

Jean Valjean, bunu da yerine getirdi. Bu, bir hayaletin gülüşüydü.

“Şimdi de beni kocama karşı koruyun.”

“Cosette,” dedi Marius.

“Öfkelenin babacığım. Burada kalmam gerektiğini ona söyleyin. Benim yanımda pekâlâ konuşabilirsiniz. Demek beni bu kadar aptal buluyorsunuz ya da söyledikleriniz o kadar şaşılacak şeyler! İşler, paranın bir bankaya yatırılması gibi önemli şeyler! Zaten erkekler bir hiç için esrarlı havalara bürünürler. Ben burada kalmak istiyorum. Bu sabah çok güzelim; bana bak Marius.”

Tatlı bir omuz oynatışıyla anlatılmaz nefis bir gücenme içinde Marius’e baktı. Sanki bu iki yaratık arasında şimşek çaktı. Orada birisinin olması hiç önemli değildi.

“Seni seviyorum,” dedi Marius.

“Sana tapıyorum,” dedi Cosette.

Karşı konulmaz bir atılışla birbirlerinin kollarına düştüler.

Cosette, sabahlığının kıvrımını düzelterek, zafer kazanmış bir tavırla dudak büktü:

“Şimdi artık kalıyorum!” dedi.

Marius, yalvaran bir sesle, “Olmaz. Bitirilecek bazı işlerimiz var!” diye cevap verdi.

“Yine mi hayır?”

Marius, ciddi bir sesle, “İnan Cosette, imkânsız!” dedi.

“Ah! Bakıyorum şimdi de erkek tavrıyla konuşmaya başladınız mösyö. Peki, peki, gidiyorum. Babacığım, siz beni desteklemediniz. Sayın eşim, sayın babam, ikiniz de zalimsiniz. Bunu büyükbabama söyleyeceğim. Yine geleceğim, boyun eğeceğimi sanıyorsanız, yanıyorsunuz. Azimliyimdir. Şimdi ben, sizi bekleyeceğim. Ben olmayınca bakın ne kadar sıkılacaksınız! İşte gidiyorum, iyi oldu.”

Çıktı. İki saniye sonra kapı yine açıldı. Cosette’in kızaran genç yüzü iki kanadın arasından bir defa daha uzandı.

“Fena halde öfkelen dim!” diye bağırdı.

Kapı kapandı, ortalığı tekrar bir karanlık kapladı. O, yolu kesilen güneş ışığı

gibiydi; hiç farkında olmadan, birdenbire karanlığın içinden geçiveren güneş ışığı. Marius, kapının iyice kapandığına emin olduktan sonra, “Zavallı Cosette! Gerçeği öğrendiği vakit!” diye mırıldandı.

Bu söz üzerine Jean Valjean baştan aşağı titredi. Marius’e şaşkın şaşkın baktı.

“Cosette! Oh! Evet, doğru. Bunu Cosette’e söyleyeceksiniz. Haklısınız, bak hele, bunu hiç düşünmemiştim. İnsan bir şey için kendinde güç buluyor da, başka bir şey için bulamıyor. Yalvarırım size, rica ederim, bana namus sözü verin; ona bundan söz etmeyeceksiniz. Sizin bilmeniz yetmez mi? Bunu ben kendiliğimden, hiç kimse beni zorlamadan söyledim, herkese, bütün dünyaya da söyleyebilirim, umurumda bile değil. Ama, o bunun ne demek olduğunu bilmiyor; bu, onu dehşete düşürür. Bir forsa da neymiş? Bunu ona açıklamak, kalyonlarda zincire vurulan bir adam demek gerekecek. Bir gün onlardan bir kısmının geçtiğini görmüştü. Aman Tanrım!”

Bir koltuğun üzerine çöktü, yüzünü ellerinin arasına aldı. Omuzlarının sarsılmasından ağladığı belli oluyordu. Sessiz ve korkunç gözyaşları. Hıçkırıktan bir boğulma vardır. Onu bir boğulma yakaladı; sanki soluk almak istermiş gibi koltuğun arkasına yaslandı. Gözyaşlarıyla sırlıklam olan yüzünü Marius’ün gözlerinden saklayamadı. Marius, onun sonsuz bir derinlikten gelircesine, çok alçak bir sesle mırıldandığını duydu.

“Ah! Ölmek isterdim!”

Marius, “Gönlünüz rahat olsun. Sırrımı yalnız kendime saklayacağım,” dedi.

Belki de olabileceğinden daha az duygulanmıştı; yalnız, bir saatten beri bu korkunç ve hiç ummadığı, sıra dışı duruma alışmak zorunda kalmıştı; gözlerinin önünde Mösyö Fauchelevent’in yerini yavaş yavaş bir kürek mahkûmunun alışını seyretmiş; bu acı gerçeği ağır ağır kavramış, durumun doğal akışına kapılarak, bu adamla kendisi arasına yerleşmiş mesafeyi belirlemeye yönelmişti.

“Sizin bana o kadar sadakatle, dürüstlikle teslim ettiğiniz emanet konusunda size bir şeyler söylemeden duramayacağım,” diye ekledi. “Bu, son derece dürüst bir davranış. Size bir ödül verilmesi yerinde olur. Ne kadar istediğinizi siz belirleyin, size o miktar ödenecektir. Miktarı yüksek tutmaktan çekinmeyin.”

Jean Valjean, buna tatlı bir sesle, “Teşekkür ederim mösyö,” diye cevap verdi. Bir süre düşünceli kaldı, sonra sesini yükseltti.

“Her şey aşağı yukarı sonuca bağlandı. Benim için son bir şey kalıyor.”

“Neymiş o?”

Jean Valjean, son bir defa durakladı; sesi tıkanarak, adeta soluk bile almadan, konuşmaktan çok, mırıldandı.

“Şimdi gerçeği öğrendiniz; evin efendisi de sizsiniz; Cosette’i bir daha görmemem gerektiğini mi düşünüyorsunuz?”

Marius soğuk bir tavırla, “Öylesi daha iyi olur sanırım,” dedi.

“Bir daha onu görmem,” diye mırıldandı Jean Valjean. Ve kapıya doğru yürüdü, elini kapının topuzuna doğru uzattı. Geçebilmek için kapıyı açtı; bir saniye kımıldamadan durdu, sonra kapıyı kapadı. Marius’e doğru döndü. Yüzü morarmıştı. Gözlerinde yaş değil de korkunç bir alev vardı. Sesi yine garip bir şekilde durgunlaşmıştı.

“Bakın, isterseniz onu görmeye gelirim. İnanın öyle çok istiyorum ki. Cosette’i görmeye önem vermeseydim, size bu itirafı yapmaz, çıkar giderdim; Cosette’in bulunduğu yerde kalmak istediğim, onu görmeye devam etmek istediğim için, dürüstçe, her şeyi size anlattım. Düşüncelerimi anlıyorsunuz değil mi? Bunlar kolay anlaşılacak şeylerdir. Bakın, dokuz yıldan fazla bir zamandır o benim yanımda. Önce caddedeki o virane evde oturduk, sonra manastırda, sonra Luxembourg yakınında. Siz onu ilk defa işte orada gördünüz. Mavi kadife şapkasını hatırlarsınız. Ondan sonra Invalides Mahallesi’nde, kapısı demir parmaklıklı olan bahçeli eve taşındık; Plumet Sokağı. Küçük bir arka avluda oturuyor, oradan onun piyanosunun sesini duyuyordum. Birbirimizden hiç ayrılmıyorduk. Bu böylece dokuz yıl, birkaç ay sürdü. Onun babası gibiydim, o da benim çocuğum; bilmem beni anlıyor musunuz, Mösyö Pontmercy? Şimdi çekip gitmek, onu bir daha görmemek, onunla bir daha konuşamamak, her şeyden yoksun kalmak, bu çok zor. Sizce bir sakıncası yoksa, arada sırada gelip Cosette’i görürüm. Çok uzun zaman kalmam. Beni zemin kata almalarını tembih edersiniz. Arkadaki uşak kapısından da girebiliriz ama, belki bu başkalarını kuşkulandırır. Herkesin girdiği kapıdan girmek daha uygun sanırım. Cosette’i tekrar görmek isterim. İstedığınız kadar seyrek. Kendinizi benim yerime koyun. Ondan başka hiçbir şeyim yok. Hem dikkatli olmak gerek; hiç gelmeyecek olsam, kötü bir etki yapar, garip karşılanır. Örneğin şöyle yapabilirim; akşam, ortalık karardıktan sonra gelirim.”

“Her akşam gelebilirsiniz, Cosette sizi bekleyecektir.”

“Çok iyi yüreklisiniz,” dedi Jean Valjean.

Marius, Jean Valjean’ı selamladı; kapıya kadar uğurladı. İki adam birbirlerinden ayrıldılar.

2. Bir İtirafın Taşıyabileceği Karanlıklar

Marius altüst olmuştu.

Cosette'in yanında gördüğü bu adama karşı eskiden beri beslediği uzaklık duygusu şimdi açıklığa kavuşmuş oluyordu. Bu adamda garip bir şey vardı; Marius, bunu içgüdüyle sezinliyordu. Bu bilmece meğer ayıpların en iğrenci, kürek mahkûmluğuymuş; Mösyö Fauchelevent, forsa Jean Valjean'mış.

Mutluluğunun ortasında böyle bir sır bulmak, kumru yuvasında akrep bulmaktan farksızdı. Marius'le Cosette'in mutlulukları, bundan böyle bu dostluğa mahkûm mu edilmişti? Bu bir oldu bitti miydi? Bu adamın kabul edilmesi, daha yeni başlayan evlilik hayatının bir parçası mıydı? Yapılacak başka bir şey kalmamış mıydı? Marius, aynı zamanda bir forsayla mı evlenmişti? İnsan istediği kadar ıssız ve neşeyle çevrilmiş olsun, hayatın parlak yüce saatini, mutlu aşkı istediği kadar tatsın, bu gibi sarsıntılar, kendi halindeki bir meleş, zafer içindeki yarı tanrıyı bile titretirdi.

Ortaya çıkan yeni gerçekler karşısında görüşlerin değişmelerinde her zaman olduğu gibi, Marius de, "Acaba hatalı mı davrandım?" diye soruyordu kendi kendine. Uzak görüşlülükten mi yoksundu? İhtiyatlı mı değildi? Elinde olmayarak tedbirsizlik mi etmişti? Evet, biraz, belki de Cosette'le evlenmesine kadar varan bu aşk macerasına, etrafı aydınlatmak için yeteri kadar dikkat göstermeden girişmişti. Kendimizle ilgili olarak yaptığımız tespitler sayesinde hayat bizi yavaş yavaş geliştirir, evet o da, yaratılışının hayalci ve tuhaf yanını, çoğu yaratıklara özgü o bir çeşit içsel bulutu gördüğünü tespit etti, o bulut ki, ihtiras ve acının son kertesinde, ruh hararetinin değişmesinden ötürü genişler ve insanoğlunu, sisler içinde yüzen bir vicdandan ibaret bir şey haline getirerek tamamen sarar. Marius'ün kişiliğindeki bu kesin özelliği pek çok defa belirttik.

Anımsıyordu; aşkının sarhoşluğu içinde, Plumet Sokağı'nda, şu heyecan dolu yedi sekiz hafta içinde, Gorbeau viranesinde geçen o olayda kurban olan kimsenin, bütün mücadele süresince garip bir sessizliğe büründüğünü, sonra da acayip bir şekilde ortadan kaybolduğunu Cosette'e hiç anlatmamıştı. Nasıl olmuştu da, Cosette'e bunu hiç söylememişti? Oysa, o kadar yakınında olmuş, o kadar korkunç bir şeydi ki! Nasıl olmuştu da ona Thénardier'lerin adını bile anmamıştı, hele Éponine'e rastladığı gün? O zamanki suskunluğunu şimdi kendine açıklamakta zorluk çekiyordu. Yalnız bir şeyin farkındaydı; unutkanlığının. Cosette'in verdiği sarhoşluğu hatırlıyordu; aşkı her şeyi yutuyordu; hayal içinde birbirlerini kaçıyorlardı. Belki de içinde, hem şiddetli hem de sevimli ruh haline karışan az miktardaki düşünce gibi, sağır, belirsiz bir içgüdü vardı; dokunmaktan bile ürktüğü, içinde hiçbir rolünün bulunmasını istemediği o korkunç macerayı saklamak istiyordu; ondan kaçınıyordu, çünkü suçlanan olmaksızın bu maceranın ne anlatıcısı olabilirdi; ne de tanığı. Zaten o

birkaç hafta şimşek hızıyla geçmişti; birbirlerini sevmekten başka hiçbir şey vakitleri olmamıştı. Şu da var ki, ölçüp, tasarlayıp, inceledikten sonra, Gorbeau tuzağını Cosette'e anlatsaydı, Thénardier'lerin adını söyleseydi, kendisi de Jean Valjean'ın eski bir forsa olduğunu keşfetseydi, ne olacaktı? Marius'ün düşüncelerini değiştirecek miydi, bu gerçek, Cosette'i değiştirecek miydi? Marius gerileyecek miydi? Hayır. Meydana gelen olaylarda bir değişiklik yapacak mıydı? Hayır. Demek ki kendilerini suçlayacak ve pişman olacak hiçbir konu yoktu.

Her şey yolundaydı. Âşıklar denen şu sarhoşlar için bir tek Tanrı vardı. Marius, gözü kapalı olarak da, aklı başındayken de gideceği yoldan yürümüştü. Aşk onun gözlerini bağlamıştı; nereye götürmek için? Cennete.

Ne var ki, bu cennet bundan böyle bir cehennemin yakınlığıyla karmaşıklaşmıştı.

Marius'ün bu adama, Jean Valjean'laşan bu Fauchelevent'e karşı eskiden beri duyduğu uzaklığa şimdi ürküntü karışıyordu. Bu ürküntüde hemen söyleyelim ki biraz acıma, bir parça şaşkınlık bile vardı. Bu sabıkalı hırsız bir emaneti yerine teslim etmişti. Altı yüz bin frank. Emanetin sırrını yalnız o biliyordu. Hepsini alıkoyabilirdi, ama hepsini geri çevirmişti.

Bunun dışında, durumunu da kendiliğinden açıklamıştı. Onu zorlayan hiçbir şey yoktu. Kim olduğu biliniyorsa, bildiren kendisiydi. Bu itirafta hor görülmeyi kabul etmekten çok, tehlikenin kabul edilmesi vardı. Bir mahkûm için maske, maske değil, bir barınaktır. O, bu barınaktan vazgeçmişti. Sahte ad bir güvenliktir; o bu sahte adı reddetmişti. Onun gibi bir kürek mahkûmu, namuslu bir aile yuvasında sonsuza kadar gizlenebilirdi; oysa o bu dürtüye karşı koymuştu. Hem de niçin? Vicdan rahatlığı için, bunu kendisi gerçekliğin karşı durulamaz etkisiyle açıklamıştı. Sonuç olarak, bu Jean Valjean her kim olursa olsun, itiraz kabul etmez bir şekilde, uyanık vicdandı. Bu davranışta başlamış olan esrarlı bir düzelme vardı; hatta bütün görünüşe bakılırsa, vicdanın sesi uzun zamandır bu adama hükmediyordu. Dürüstlük ve iyiliğin böyle nöbetleri aşağılık yaratılıştaki kimselerde görülemez. Vicdanın uyanışı, ruhun yüceliğidir.

Jean Valjean samimiydi. Kendisine verdiği acıyla bile belli olan samimiyet, gözle görülen, elle tutulan bu samimiyet, araştırmaları gereksiz bir hale getiriyor, bu adamın söylediği her şeye bir güç kazandırıyor. Bu arada Marius için pek garip bir durum değişikliği vardı. Mösyö Fauchelevent, neyi telkin ediyordu? Güvensizliği; Jean Valjean'dan çevreye yayılan neydi? Sonsuz güven.

Marius, Jean Valjean için zihninde hazırladığı esrarlı bilançoda aktive bakıyor,

pasifi inceliyor, bir denge kurmaya çalışıyordu. Yalnız, bütün bunlar bir fırtınanın içindeydi. Bu adam hakkında apaçık bir fikir edinmek isteyerek, Jean Valjean'ı düşüncesinin derinliklerine kadar kovalayarak, bazen uğursuz bir sis içinde kaybediyor, bazen de ele geçiriyordu.

Dürüstçe geri verilen emanet, itirafın doğruluğu... Bunlar iyi şeylerdi, bulutlar arasında bir aydınlık yaratıyor ve sonra bulut yine kapkaranlık oluveriyordu. Marius'ün düşünceleri ne kadar bulanık olursa olsun, yine de bazı gölgeleri hatırlayabiliyordu.

Şu Jondrette'nin viranesindeki macera aslında neydi? Polis gelince, bu adam şikâyet edeceğine niye kaçmıştı? Marius, buna verilecek karşılığı bulabiliyordu; çünkü bu adam hapisten kaçan bir sabıkalıydı.

Başka bir soru: Bu adam niçin barikata gelmişti?

Marius, şimdi anılarının, ateşe tutulan gizli bir mürekkep gibi, heyecanlarının arasından açıkça ortaya çıktığını görüyordu: Bu adam barikattaydı. Savaşmıyordu. Oraya ne yapmaya gelmişti? Bir hayalet, bu sorunun karşısına dikiliyor ve cevabı açıklıkla veriyordu:

Marius, şimdi Jean Valjean'ın eli kolu bağlı, Javert'i barikatın dışına sürükleyen o uğursuz hayalini mükemmel bir biçimde hatırlıyor, Mondétour Sokağı'nın dirsek arkasından gelen korkunç silah sesini işitiyordu. O ajanla bu kürek mahkûmu arasında, görünüşte kin vardı. Biri öbürünü tedirgin ediyordu. Jean Valjean, barikata öç almak için gelmişti. Yalnız geç kalmıştı. Belki de Javert'in orada tutsak edildiğini biliyordu. Korsikalıların kan davası bazı alt tabakalara sinmiştir, orada kanun yerine geçer; bu o kadar olağandır ki, yarı yarıya iyiliğe yönelen kişiler bile buna hiç şaşmazlar; bu kalpler öylesine yapılmıştır ki, pişmanlık duymaya başlayan bir suçlu, hırsızlık konusunda sert davranır. Jean Valjean, Javert'i öldürmüştü. Hiç değilse öyle görünüyordu.

Son bir soru vardı ki, bunun cevabı yoktu. Bu soru, Marius'e bir kısaç gibi geliyordu. Nasıl oluyor da Jean Valjean'ın varlığı bunca zamandır Cosette'ininkiyle yan yana yürüyordu? Kaderin hangi garip cilvesi bu çocuğu bu adamla birleştirmişti? Yukarıda da iki ipin ucunu bağlayan böyle zincirler mi vardı? Tanrı, meleklerle şeytanı yan yana getirmekten hoşlanıyor muydu? Demek, suçla suçsuzluk, sefaletin esrarlı küreğine koğu arkadaşlığı edebiliyordu, öyle mi? İnsan kaderi denilen o mahkûmlar kafilesinde biri temiz, öbürü korkunç, biri şafağın kutsal beyazlığıyla aydınlanmış, öbürü sonsuz bir şimşegin parıltısıyla ebediyen sararmış iki yüz birbirlerinin yanından geçebilir miydi? Bu akıl almaz düzeni kim tasarlamış, kim kararlaştırmıştır? Ne şekilde, hangi mucize sonucu

bu tanrısal küçük kızla, bu lanete uğramış ihtiyar adam arasında hayat birliği kurulabilmişti? Kuzuyu kurda kim bağlayabilmişti? Daha da anlaşılmas şey, kurdu kuzuya kim benzetmişti? Çünkü kurt, kuzuyu seviyordu. Vahşî yaratık, zayıf yaratığa tapıyordu, dokuz yıl boyunca meleğin tek dayanak noktası bu canavar olmuştu. Cosette'in çocukluğunu, genç kızlığını, ortaya çıkışını, hayata, aydınlığa doğru bakir gelişmesini bu çirkin fedakârlık korumuştı. Burada sorular, denilebilir ki, sayısız bilmecelere bölünüyor, uçurumların dibinde uçurumlar açılıyordu. Marius, Jean Valjean'a doğru artık başı dönmeden eğilemiyordu. Bu uçurum adam, neyin nesiydi acaba?

Evrenin kuruluşuna ait eski semboller ebedidir; insan toplumunda, daha büyük bir ışığın onu değiştireceği güne kadar, değişmez iki insan vardır: Biri üstün, öbürü aşağılık; iyilik yolunda olan Habil'dir; kötülük yolunda olan Kabil'dir. Bu sevgi dolu Kabil neyin nesiydi? Bir bakirenin sevgisine, kendini dine verir gibi kaptıran, onu gözetten, yetiştiren, koruyan, kutsallaştıran, kendisi kirliyen onu temizlikle çevreleyen bu eşkıya nasıl biriydi? Bu masumiyeti, üzerine bir tek leke düşürmeyecek şekilde kutsallaştıran bu çirkef neyin nesiydi acaba? Cosette'i eğiten bu Jean Valjean kimdi? Tek tasası, bir yıldızın doğuşunu her türlü gölgeden korumak olan bu karanlık yüz nasıl bir şeydi?

İşte Jean Valjean'ın sırrı buradaydı; Tanrı'nın sırrı da oradaydı.

Bu çifte sır karşısında Marius geriliyordu. Bir bakıma birisi, ona öbüründen daha çok güven veriyordu. Bu macerada Tanrı da Jean Valjean kadar gözle görülebilir bir haldeydi. Tanrı'nın araçları vardır, istediği aracı kullanır. İnsan karşısında sorumlu değildir. Tanrı'nın nasıl davrandığını biz bilebilir miyiz? Jean Valjean, Cosette için çalışmış, onun ruhuna bir dereceye kadar biçim vermişti. Bu inkâr edilemezdi. Peki, sonra? İşçi korkunçtu, ama eser şahaneydi. Tanrı, mucizelerini istediği gibi yaratır. Şu sevimli Cosette'i yaratmış, bu işte de Jean Valjean'ı kullanmıştı. Bu garip yardımcıyı seçmek hoşuna gitmişti. Biz O'na hesap mı soracağız! İlk defa mı gübrelik, gülün yaratılması için bahara yardım ediyor.

Marius, kendi kendine sorulan sorulara bu cevapları veriyor ve bunların yerinde tespitler olduğunu düşünüyordu. İşaret ettiğimiz bütün noktalarda Jean Valjean'ı, kendi kendine itiraf etmemekle birlikte, sıkıştırmaya cesaret edememişti. Cosette'e tapıyordu, Cosette'i elde etmişti. Cosette tertemizdi. Bu da ona yetiyordu. Başka hangi aydınlığa ihtiyacı vardı ki? Cosette, kendisi bir ışıktı. Işığın aydınlanmaya ihtiyacı var mıdır? Her şeye sahipti; daha ne isteyebilirdi? Her şey, yetmez mi? Jean Valjean'ın özel işleri onu ilgilendirmezdi. Bu adamın uğursuz gölgesinin üstüne eğilerek o sefilin şu kesin

açıklamasına dört elle sarılıyordu. “Cosette’in hiçbir şeyi değilim. On yıl önce onun varlığından bile haberim yoktu.”

Jean Valjean, gelip geçen biriydi. Bunu kendisi söylemişti. Peki, işte geçip gidiyordu. Her kim olursa olsun, rolü bitmişti. Bundan böyle Cosette’in yanında Tanrı’nın işlerini yerine getirmek üzere Marius olacaktı. Cosette, gökte kendi benzerini, âşığını, ulu erkeğini bulmuş; kanatlanıp biçim değiştirerek uçarken yerde, arkasında boş iğrenç kozasını, Jean Valjean’ı bırakıyordu.

Marius, hangi düşünce çemberi içinde dönerse dönsün, hep Jean Valjean’a yönelen bir ürküntüyle karşılaşıyordu. Belki de kutsal bir ürküntüydü bu; çünkü, belirttiğimiz gibi, bu adamda *quid divinum*¹¹⁴ seziyordu. Ama ne yapılırsa yapılsın, ne türlü hafifletici neden aranırса aransın, hep şunun üzerine düşünmek gerekiyordu: O bir forsaydı; yani toplum merdiveninin son basamağının altında olduğu için, yeri bile olmayan bir yaratık. İnsanların en alçağından sonra forsa gelir. Forsa, denilebilir ki, artık canlıların benzeri değildir. Yasalar ondan bir insandan alabileceği bütün insanlığı almıştır.

Marius, bu ceza maddeleri konusunda demokrat düşünceli olmakla birlikte, yine de yürürlükteki sisteme bağlıydı. Yasanın vurduğu insanlar konusunda yasalar gibi düşünmekteydi. Şunu da söyleyelim, henüz bütün aşamaları tamamlayamamış, kul eliyle kazılanla, Tanrı’nın yazdığını, yasayla haklı olanı ayırt edecek duruma gelmemişti. İnsanın geri alınamaz, tamir edilemez şeyi, istediği gibi kullanma hakkı olduğunu asla incelememiş, tartışmamıştı. Kovuşturma kelimesi onu isyan ettirmiyordu. Yalnız, yasanın maddelerine aykırı davrananların sonsuz cezaya çarptırılmasını pek olağan buluyor, toplumun lanetlenmesini uygarlığın gereği olarak kabul ediyordu. Marius şimdi bu noktadaydı, ama yaratılışının özü iyi olduğundan, daha sonra kaçınılmaz bir şekilde mesleğinde ilerleyeceği beklenebilirdi.

Bu düşünce çerçevesi içinde Jean Valjean, ona çirkin ve iğrenç görünüyordu. O, cehennemlik bir forsaydı. Bu kelime onun gözünde adaletin sesiydi; Jean Valjean’ı uzun süre dikkatle inceledikten sonra, en son hareketi başını çevirmek oldu. *Vade retro*.¹¹⁵

Marius, kabul etmek, hatta ısrar etmek gerekir ki, Jean Valjean’a, “Bana günah çıkarttırıyorsunuz!” dedirtecek derecede sorguya çekmesine rağmen ona kesin iki üç sorudan başka hiçbir şey sormamıştı. Aklına gelmediği için değil, korktuğu için sormamıştı. Jondrette viranesi? Barikat? Javert? Kim bilir açıklamalar nereye kadar dayanacaktı? Jean Valjean gerileyecek bir adama benzemiyordu. Kim bilir, belki de Marius, onu konuşmaya zorladıktan sonra

durdurma isteğine bile kapılacaktı.

Bazı durumlarda, bir soru sorduktan sonra karşılığını işitmek için kulaklarımızı tıkamak, hepimizin başına gelmiş bir şey değil midir? Hele insan sevdiği zaman bu alçaklıklara daha çok başvurur. Böyle uğursuz durumlarda aşırı derecede sorguya çekmek, hele hayatımızın bölünmez bir parçası buna kaçınılmaz bir şekilde karışmazsa, pek akıllıca bir iş değildir. Jean Valjean'ın umutsuz açıklamalarından birtakım korkunç ışıklar çıkabilirdi. Bu iğrenç ışığın Cosette'e kadar sıçramayacağını kim bilebilirdi ki? Şimşegin serpintisi yine yıldırımdır. Kaderin böyle bağlılıkları vardır, onlarda, masumiyetin kendisi bile, renkli ışıkların karanlık yasası sonucunda, suçun izlerini taşır. En temiz yüzler bile korkunç bir yakınlığın lekesini sonsuzluğa kadar taşıyabilir. Haklı ya da haksız, Marius korkmuştu. Zaten gerekenden fazlasını öğrenmişti. Jean Valjean, gözlerini yumarak Cosette'i kucağına alıp, çılgınlar gibi kaçıyordu.

Bu adam bir geceydi; canlı, korkunç bir gece. İnsan onun dibini araştırmaya nasıl kalkışabilir ki? Gölgeyi sorguya çekmek bir kâbustur. Kim bilir nasıl karşılık verir! Şafak, bu nedenle kararabilirdi.

Bu ruh hali içinde, bu adamın Cosette'le bundan böyle herhangi bir temasta bulunabileceği düşüncesi Marius için içler acısı bir şaşkınlık yaratıyordu. Önünden kaçtığı, belki de içinden amansız, katı bir kararın çıkacağı bu korkunç soruları sormadığı için şimdi de adeta kendi kendine çıkışıyordu. Kendini gerektiğinde iyi, pek yumuşak, hatta zayıf buluyordu. Bu zayıflık, onu ihtiyatsız bir taviz vermeye sürüklemişti. Duygulanmaya elverişli davranmış, ama hata etmişti. Jean Valjean'ı kayıtsız şartsız reddetmeliydi. Evini bu adamdan temizlemeli, kurtarmalıydı. Kendi kendine kızıyordu, kendisini sağırлаştıran, körleştiren, sürükleyen bu heyecan kasırgasının şiddetine kızıyordu. Kendi kendinden memnun değildi.

Şimdi ne yapmalıydı? Jean Valjean'ın Cosette'i görmeye gelmesi fikrinden hiç hoşlanmıyordu. Bu adamın, evinde ne işi vardı? Burada kendini oyalıyordu. Marius; deşmek, derinleştirmek istemiyordu; kendi kendini derinlemesine araştırmak istemiyordu. Söz vermişti; söz vermeye kendini mahkûm etmişti. Jean Valjean, ondan söz almıştı. Bir forsaya bile verilen sözü yerine getirmek gerekirdi. Ama kesin olan bir şey vardı ki ilk görevi Cosette'e karşıydı. Kısacası, bütün bunlara eklenen bir tikslenme onu isyan ettiriyordu.

Marius, birinden öbürüne geçerek ve hepsinde sarsıntıya uğrayarak bu düşünceleri zihninde evirip çeviriyor, bundan da derin bir huzursuzluk duyuyordu. Bu huzursuzluk ve endişeyi Cosette'ten saklamak kolay olmadı, ama

aşk, bir sanattır; Marius bunu başardı. Üstelik, hiçbir şeyden kuşkulanmayan Cosette'e birtakım sorular sordu; ona çocukluğundan, genç kızlığından laf açtı; bir insanda bulunabilecek ne kadar iyilik, babalık ve saygıdeğer şeyler varsa, bu forsanın da Cosette'e karşı öyle davrandığına gitgide daha çok inandı. Marius'ün fark ettiği, tahmin ettiği şeylerin hepsi gerçektir. O uğursuz ısırgan, bu zambak çiçeğini sevmiş ve korumuştur.

SEKİZİNCİ KİTAP

ALACAKARANLIĞIN AZALMASI

1. Aşağıdaki Oda

Jean Valjean ertesi gün akşam olmak üzereyken, Gillenormand'ların kapısını çalıyordu. Onu Basque karşıladı; sanki emir almış gibi tam zamanında bahçedeydi. Zaman gelir ki bir uşağa, falanca mösyö geldiğinde gözetleyeceksiniz denir.

Basque, Jean Valjean'ın kendisini toparlamasına fırsat vermeden, “Baron hazretleri, beyefendinin yukarı çıkmak mı, yoksa aşağıda kalmak mı istediklerini sormamı emrettiler!” dedi.

Jean Valjean, “Aşağıda kalmak isterim,” dedi.

Basque, son derece saygılı bir uşaktı, alt kattaki odayı açtı.

“Madama haber vereyim,” dedi.

Jean Valjean'ın girdiği oda alt katta, rutubetli, kubbeli bir yerdi. Gerekirse kiler olarak kullanılıyordu; caddeye bakıyordu, tabanı kırmızı taşlarla döşenmişti, demir parmaklıklı pencereden pek az ışık alıyordu. Oldukça geniş bir alana yayılan, ölü sineklerle süslü, kapkara güzel bir örümcek ağı pencere camlarının birinde bir yıldız meydana getirmişti. Basık tavanlı bu küçük oda bir köşeye yığılan bir sürü boş şişeyle döşenmişti. Sarı badanalı duvarlar lekelerle doluydu. Dipte, siyah boyalı tahtadan, dar kenarlı bir ocak vardı. İçinde ateş yakılmıştı; bu da göstermekteydi ki, Jean Valjean'dan, ‘aşağıda kalacağım’ cevabı bekleniyordu. Ocağın iki yanına birer koltuk konmuştu. Koltukların arasına halı yerine, eski bir karyola önüne konacak kilim serilmiş, onun da, yünden çok, ipliği kalmıştı. Odada ışık diye ocağın ateşiyle pencerenin alacakaranlığından başka bir şey yoktu.

Jean Valjean yorgundu. Günlerden beri ne yemek yiyor ne de uyuyordu. Koltuklardan birine yığılıverdi. Basque dönüp geldi, ocağın üzerine yanan bir mum bıraktı, geri çekildi. Jean Valjean'ın başı önüne düşmüş, çenesi göğsüne değiyordu; ne Basque'ı ne de mumu fark etti.

Aniden sıçrayarak doğruldu. Cosette arkasında duruyordu. Onun girdiğini görmemiş, ama sezinlemişti. Arkasını döndü. Cosette'i seyretti. Çok güzeldi. Yalnız, onun derin bakışla seyrettiği güzellik değil, ruhtu.

Cosette, “A! Bu iyi!” diye bağırdı. “Şu düşünceye bakın! Babacığım, garip yaradılışınızı biliyordum, ama doğrusu bu kadarını hiç beklemiyordum. Sizi

burada görmemi istemişsiniz. Marius söyledi.”

“Evet, ben istedim.”

“Böyle diyeceğinizi biliyordum. Güzel. Sizinle kavga edeceğim, haber vereyim. Başından başlayalım. Öpün beni babacığım.”

Yanağını uzattı, Jean Valjean kımıldamadan duruyordu.

“Yerinizden kımıldamıyorsunuz, farkındayım. Bu bir suçlunun davranışı, ama zararı yok, ben sizi bağışlıyorum. İsa ne demişti; ‘Öbür yanağınızı uzatın!’ İşte buyurun.”

Öbür yanağını uzattı. Jean Valjean, yine kımıldamadı. Sanki ayakları yere mihlanmış gibiydi.

Cosette, “Bu sorun önem kazanıyor,” dedi. “Size ne yaptım? Söylüyorum size, küstüm. Bana özür borçlusunuz. Akşam yemeğine kalacaksınız.”

“Yemek yedim.”

“Doğru söylemiyorsunuz. Sizi Mösyö Gillenormand’a şikâyet edip azarlanmanızı sağlayacağım. Büyükbabalar, babalara çıkışmak için yaratılmışlardır. Hadi bakalım. Benimle yukarıya, salona gelin. Derhal!”

“Olmaz.”

O anda Cosette az da olsa yenilgiye uğradığını anladı. Emir vermekten vazgeçerek, soru sormaya başladı.

“Ama niçin? Beni görmek için neden evin en çirkin odasını seçiyorsunuz. Burası berbat bir yer.”

“Biliyorsun ki...” Jean Valjean kendini toparladı. “Bilirsiniz ki madam, ben garip yaratılışlı bir insanımdır. Kendime göre isteklerim vardır.”

Cosette, o küçücük ellerini birbirine vurdu.

“Madam!.. Bilirsiniz ki!.. Bir yenilik daha! Ne demek bu?”

Jean Valjean, arada sırada takındığı o kederli gülüşüyle baktı.

“Madam olmak istediniz. İşte oldunuz.”

“Ama sizin için değil babacığım.”

“Bana artık baba demeyin.”

“Nasıl?”

“Bana Mösyö Jean deyin. İsterseniz sadece Jean deyin.”

“Siz artık benim babam değil misiniz? Yoksa ben artık Cosette değil miyim? Mösyö Jean mı? Ne demek bütün bunlar? Ama buna devrim derler! Ne oldu? İyice yüzüme bakın. Bizimle bir arada oturmak da istemiyorsunuz! Benim

odama çıkmak da istemiyorsunuz! Size ne yaptım? Yoksa bir şey mi oldu?”

“Hiç.”

“Peki, söyleyin.”

“Her şey yine eskisi gibi.”

“Adınızı niçin değiştiriyorsunuz?”

Jean Valjean, “Siz pekâlâ değiştirdiniz ya!” dedi, yine aynı gülümseyişle. “Mademki siz Madam Pontmercy’siniz, ben de Mösyö Jean olabilirim,” dedi.

“Hiçbir şey anlamıyorum. Bütün bunlar budalaca şeyler. Sizin Mösyö Jean olmanız için kocamdan izin isteyeceğim. Umarım ki kabul etmeyecektir. Beni çok üzüyorsunuz. İnsanın garip huyları olur, ama Cosette’ciğini böyle üzmez. Bu çok kötü bir şey. Siz ki iyi bir insansınız, bana kötülük etmeye hiç hakkınız yok.”

Jean Valjean cevap vermedi.

Cosette, şiddetle onun ellerini yakaladı, karşı konulmaz bir hareketle onları yüzüne doğru kaldırarak, boynuna, çenesinin altına bastırdı.

“Ah! Biraz iyi olsanız ne olur!” dedi ona. “Bununla bakın ne demek istiyorum: Sevimli olun, gelip burada oturun, eski gezintilerimize yeniden başlayalım. Plumet Sokağı’nda olduğu gibi, burada da kuşlar var. Bizimle kalır, Homme-Armé Sokağı’ndaki o izbeden ayrılırsınız. Bizi bilmece çözmeye zorlamayın. Herkes gibi olun, bizimle akşam yemeği yer, öğle yemeği yer, yine babam olursunuz.”

Jean Valjean ellerini kurtardı:

“Babaya ihtiyacınız yok, kocanız var.”

Cosette öfkelen-di:

“Artık babaya ihtiyacım yok mu? Böyle şeylerin akla uyar bir yanı yok, doğrusu insan ne diyeceğini şaşırıyor.”

Jean Valjean, kuvvetli kanıtlar ararken eline gelen her dala yapışan bir insan gibi, “Toussaint burada olsaydı, benim hep kendime göre birtakım davranışlarım olduğunu kabul ederdi. Yani hiçbir şey yok. Ben hep karanlık köşemi tercih ettim,” dedi.

“Ama burası soğuk. Etraf seçilemeyecek kadar karanlık, Mösyö Jean olmak istemenize gelince, o berbat bir şey. Bana siz demenizi istemiyorum.”

“Az önce, buraya gelirken Saint-Louis Caddesi’nde bir mobilya gördüm,” dedi Jean Valjean, “Güzel bir kadın olsaydım, onu kendime alırdım. Çok güzel bir tuvalet masası; şimdiki modaya uygun. Sizin galiba gül ağacı dediğiniz şeyden.

Kakmalı. Oldukça büyük bir aynası var. Çekmeceleri de var. Pek güzel.”

“Hırr!” diye cevap verdi Cosette. “Huysuz kurt!”

Ve son derece sevimli bir hareketle dişlerini sıkıp dudaklarını açarak Jean Valjean’a doğru tısladı. Kedi taklidi yapan bir zarafet tanrıçasıydı bu. “Fena halde sinirlendim,” dedi. “Dünden beri hepiniz beni aldatıyorsunuz. Çok kızıyorum. Hiçbir şey anlamıyorum. Siz beni Marius’e karşı korumuyorsunuz. Marius, beni size karşı desteklemiyor. Yapayalnızım. Pek güzel bir oda döşedim. Elimden gelse, bu odanın içine Tanrı’yı yerleştiririm. Odayı bana bırakıyorlar. Kiracım verdiği sözü tutmuyor. Nicolette’e güzel bir yemek hazırlamasını emrediyorum. ‘Sizin yemeğinizi istemiyorlar, madam!’ diyor. Fauchelevent babacığım kendisine Mösyö Jean dememi, kendisini berbat, eski, küflü bir mahzende karşılamamı istiyor. Duvarlarında sakallar çıkmış, kristal vazolar yerine boş şişeler, perde yerine örümcek ağları kullanılan berbat bir bodrum! Garip yaratılışlısınız, onu kabul ediyorum; bu sizin yaratılışınız ama, daha yeni evlenen insanlara biraz zaman bırakılır. Hemen garip yaratılışınıza dönmemeliydiniz. Demek ki o iğrenç Homme-Armé Sokağı’nızdan hoşnut olarak yaşayacaksınız. Ben orada pek umutsuzdum. Bana neden tavırlıslınız? Beni çok üzüyorsunuz. Yazıklar olsun!”

Ve aniden ciddileşerek, gözlerini Jean Valjean’a dikti.

“Mutlu olduğum için mi bana darıldınız?”

Saflık çoğu zaman farkında olmadan çok etkileyici olur. Cosette için pek sade olan bu soru, Jean Valjean için çok derindi. Cosette, tırmalamak istemişti, parçalıyordu.

Jean Valjean sarardı. Karşılık vermeden, bir süre sonra anlatılmaz bir sesle kendi kendine konuşarak mırıldandı:

“Onun mutluluğu benim hayattaki tek amacımdı. Şimdi Tanrı, dönüş kâğıdımı imzalayabilir... Cosette, sen mutlusun; benim vaktim tamamlandı.”

“Ah! Bana sen dediniz!” diye bağırdı Cosette. Ve hemen Jean Valjean’ın boynuna sarıldı.

Jean Valjean, çılgınlar gibi onu bağrına bastı. Onu adeta geri alıyormuş gibiydi. Cosette, “Teşekkür ederim babacığım!” dedi.

Kendini bırakması Jean Valjean için çok acıklı olacaktı. Yavaşça Cosette’in kollarından sıyrıldı, şapkasını aldı.

“Ne var?” diye sordu Cosette.

“Sizden ayrılıyorum hanımefendi, sizi bekliyorlar.” Sonra kapının eşiğinde

ekledi, “Size ‘sen’ dedim. Eşinize söyleyin, bunu bir daha tekrarlamayacağım. Beni affedin.”

Cosette, bu acayip ayrılmadan şaşkına dönmüştü. Jean Valjean, onu o halde bırakarak çıktı.

2. Geriye Doğru Daha Başka Adımlar

Ertesi gün aynı saatte Jean Valjean yine geldi. Cosette ona bir şey sormadı, şaşmadı, üşüdüğünü söylemedi, salondan söz etmedi. Ne baba ne de Mösyö Jean diyemedi. Onun kendisine “siz” demesine ses çıkarmadı. Madam demesine göz yumdu. Yalnız, belirli bir keyifsizlik vardı; kederli olmak elinde olsa kederli kalacaktı.

Öyle konuşmalar vardır ki, sevilen erkek canı istediği gibi konuşur, hiçbir şey açıklamış olmaz, ama sevilen kadın yine de bununla yetinir; belki de Marius’le Cosette arasında bu konuşmalardan biri geçmişti. Âşıkların merakı kendi aşklarından pek uzağa gitmez.

Alt kattaki oda az da olsa süslenmiş, Basque şişeleri, Nicolette de örümcekleri ortadan kaldırmıştı.

Ondan sonraki bütün günler, Jean Valjean’ı aynı saatte oraya sürükledi. Marius’ün sözlerini harfi harfine kabul etmekten başka bir yol bulmaya gücü yetmediğinden, her gün geldi. Marius, işlerini Jean Valjean geldiği saatlerde evde bulunmayacak şekilde düzenledi. Ev halkı Mösyö Fauchelevent’in bu yeni tutumuna alıştı. Bunda Toussaint’in de yardımı oldu. “Beyefendi hep böyledir,” diye tekrarlıyordu. Büyükbabaysa, “Bu, orijinal bir adam,” diye hüküm verdi. Her şey söylenmiş oldu. Zaten, doksan yaşında, artık ilişki kurmak imkânsızdır, her şey birbirine eklenir; her yeni gelen bir tedirginliktir, artık yer yoktur; bütün alışkanlıklar yer etmiştir. Mösyö Fauchelevent ya da Mösyö Tranchelevent, her kimse, Gillenormand Baba “bu adam”dan kurtulmuş olmaktan pek memnundu. Ve ekliyordu. “Böyle orijinal adamlar pek nadir değildir. Her türlü garipliği yaparlar. Neden? Nedeni yok. Canaples Markisi en beteri idi. Ahırında oturmak için bir saray satın aldı. Bunlar, insanların fantastik görünüşleridirler.”

Hiç kimse konunun korkunç içyüzünü fark etmedi. Zaten böyle bir şeyi kim tahmin edebilirdi ki? Hindistan’da bataklık vardır; su olağanüstü güzel, anlatılmaz derecede güzel görünür; rüzgâr olmadığı halde ürpertilidir; durgun olması gereken yerler dalgalıdır. Yüzeydeki bu yersiz kaynamalara bakılır, dipte sürünen ejderha fark edilmez. İnsanların çoğunda da böyle gizli bir ejder, için için besledikleri bir dert, içlerini kemiren bir canavar, gecelerine yerleşen bir keder vardır. Bir adam vardır, başkalarına benzer; gider, gelir; falan adam filan

adamlara benzer. Kimse bilmez ki, o sefilin içinde yaşayan ve onu öldüren, bin dişli, korkunç bir zehirli asalak vardır. Kimse bilmez ki, bu adam bir gayya kuyusudur. Durgun ama derindir. Arada sırada yüzeyinde nedeni anlaşılmayan bir karışıklık olur. Esrarlı bir buruşuk meydana gelir, yok olur, sonra yeniden belirir; bir hava kabarcığı yükselir, patlar. Bu küçük bir şeydir, ama korkunçtur. Bilinmeyen ejderin soluk alışıdır.

Herkesin gitmeye başladığı bir saatte gelmek, başkaları kendini gösterirken ortadan kaybolmak, duvar rengi diyebileceğimiz paltoyu sırtından çıkarmamak, ıssız yolu aramak, تنها sokağı tercih etmek, konuşmalara hiç katılmamak, kalabalıklardan, eğlenceden kaçınmak, zengin gibi görünüp fakir gibi yaşamak, çok zengin olduğu halde cebinde anahtarı, kapıcıda mumu bulunmak, arka kapıdan girmek, gizli merdivenden yukarı çıkmak gibi bazı acayip alışkanlıklar, kırışıklar, hava kabarcıkları, yüzeydeki kaçamak buruşuklar çoğu zaman ürkütücü bir derinlikten çıkar.

Böylece haftalar geçti. Yeni bir hayat yavaş yavaş Cosette'i sardı; evliliğin meydana getirdiği ilişkiler, ziyaretler, ev işleri, eğlenceler. Cosette'in eğlenceleri pahalı değildi, sadece tekti; Marius'le birlikte olmak, onunla gezmek, onunla evde kalmak. Bu hayatının bütün işiydi. Yalnızca bir derdi oldu: İki yaşlı kız anlaşılamayacağından, Toussaint, Nicolette'le anlaşılamadı, çekip gitti. Büyükbabanın sağlığı yerindeydi. Marius birkaç dava almıştı. Gillenormand Teyze, yeni evlilerin yanı başında, kendisine yeten o yan hayatı sakın sakın sürdürüyordu.

Jean Valjean her gün düzenli olarak geliyordu. Samimi konuşma kaybolmuştu; Jean Valjean'ın Cosette'i kendisinden ayırmak için aldığı tedbirler başarılı oldu. Cosette, gittikçe daha az neşeli, daha az duygusal oluyordu; oysa onu hâlâ çok seviyordu, Jean Valjean da bunu seziyordu. Bir gün Cosette, aniden ona dedi ki:

“Eskiden babamdınız, artık babam değilsiniz; amcamdınız, artık amcam değilsiniz; Mösyö Fauchelevent'tiniz, şimdi Jean'sınız. Siz neyin nesisiniz? Bütün bunlar hiç hoşuma gitmiyor. Ne iyi bir insan olduğunuzu bilmesem, sizden korkardım.”

Jean Valjean, Cosette'in bulunduğu mahalleden uzaklaşmaya bir türlü karar veremediğinden, hâlâ Homme-Armé Sokağı'nda oturuyordu. İlk zamanlar Cosette'in yanında kısa bir süre kalıyor, sonra gidiyordu. Yavaş yavaş daha uzun süre kalmaya başladı. Sanki günlerin uzamasından yararlanıyordu; daha erken gelip daha geç gidiyordu.

Bir gün Cosette'in ağzından “Babacığım,” sözü kaçtı. Jean Valjean'ın yaşlı,

üzgün yüzünü bir sevinç ışığı aydınlattı. Cosette’e çıkıştı: “Jean deyin bana!”

Cosette bir kahkahayla karşılık verdi:

“Peki! Sahi, Mösyö Jean!”

“Bu iyi işte! Jean Valjean.”

Gözlerini sildiğini Cosette görmesin diye başını çevirdi.

3. Plumet Sokağı’ndaki Bahçeyi Hatırlıyorlar

Bu son oldu. O ışıktan sonra, tam bir sönme meydana geldi. Artık aralarında eski teklifsizlik yoktu, bir öpücüğe eşlik eden günaydın sözleri; “Babacığım!” deyişler hep bitti. Jean Valjean, kendi isteğiyle, teker teker bütün bu mutluluklardan uzaklaştırılmıştı; Cosette’i bir günde kaybettikten sonra, onu yeniden parça parça kaybetmenin acısına da katlandı.

Gözler en sonunda mahzenin aydınlığına alışıyordu. Ne de olsa, her gün Cosette’in bir hayalini görmek Jean Valjean’a yetiyordu. Bütün hayatı bu saatte yoğunlaşıyordu. Onun yanında oturuyor, sessizce onu seyrediyordu ya da ona eski yıllardan, çocukluğundan, manastırdan, o zamanki küçük arkadaşlarından bahsediyordu.

Bir gün öğleden sonra –nisan ayında, hava artık ısınmış olmakla birlikte, yine de serin olan ilk günlerinde, güneşin büyük neşe anlarından birinde; Marius’le Cosette’in pencerelerini çevreleyen bahçelerde uyanışın heyecanı vardı– Marius, Cosette’e dedi ki:

“Plumet Sokağı’ndaki bahçemizi görmeye gideceğimizi söylemiştik. Hadi gidelim. Nankörlük etmeyelim.”

İki kırlangıç gibi bahara doğru uçuştular. Plumet Sokağı’ndaki o bahçe onlara gün doğuşu gibi geliyordu. Onların hayatlarında aşk baharı sayılacak, arkalarında bıraktıkları bir şey vardı: Plumet Sokağı’ndaki ev kiralanmış olduğundan hâlâ Cosette’e aitti. O eve, o bahçeye gittiler. Orada birbirlerini buldular, kendilerini unuttular. Akşam her zamanki saatte Jean Valjean, Filles-du-Calvaire Sokağı’na geldi.

Basque, ona, “Madam, mösyöyle birlikte dışarı çıktı, daha dönmedi!” dedi.

Jean Valjean sessizce oturdu, bir saat bekledi. Cosette dönmedi. Jean Valjean boynunu büktü.

Cosette, “kendi bahçeleri”ne yaptığı gezintiden öyle sarhoş, “geçmişinden bir gün yaşadığı” için öyle mutluydu ki, ertesi gün o gezintiden başka bir şeyden söz etmedi. Jean Valjean’la bir akşam önce görüşmemiş olduğunun farkında bile değildi.

“Oraya nasıl gittiniz?” diye sordu Jean Valjean.

“Yaya.”

“Peki, nasıl geri döndünüz?”

“Kiralık arabayla.”

Bir süreden beri Jean Valjean, yeni evlilerin kapanık bir hayat yaşadıklarının farkındaydı. Buna üzülüyordu. Marius’ün eli pek sıkıydı. Kiralık araba sözünün anlamı Jean Valjean için kesindi. Ağzı aradı.

“Niçin kendi arabanız yok? Güzel bir kupa arabası size ayda beş yüz franka mal olur. Zenginsiniz.”

“Bilmiyorum,” dedi Cosette.

“Toussaint konusu da öyle!” diye tekrarladı Jean Valjean, “Sizin yanınızdan ayrıldı, yerine başkasını almadınız, niçin?”

“Nicolette yetiyor.”

“Ama size bir oda hizmetçisi ister.”

“Marius var ya, yetmez mi bana?”

“Kendi eviniz, kendi uşaklarınız, arabanız, tiyatroda locanız olmalı. Hiçbir güzellik size fazla değildir. Servetinizden niçin yararlanmıyorsunuz? Zenginlik, mutluluğu tamamlar.”

Cosette hiçbir cevap vermedi.

Jean Valjean’ın ziyaretleri de kısalıyor, tam tersine, uzuyordu.

Jean Valjean, ziyareti uzatıp saati unutturmak istediği zaman Marius’ü övüyor; onun çok yakışıklı, asil, cesur, esprili, güzel konuşan, iyi huylu biri olduğunu söylüyordu. Cosette de ona katılıyor, bire bin katıyordu. Jean Valjean yeniden başlıyor, lafın sonu gelmiyor, böylece, Jean Valjean daha uzun süre kalabiliyordu. Cosette’i görmek, onun yanında her şeyi unutmak, ona o kadar tatlı geliyordu ki! Yarasının ilacıydı bu. Çoğu zaman, Basque’ın üst üste gelip, yemeğin hazır olduğunu barones hazretlerine hatırlatmak için, “Beni Mösyö Gillenormand gönderdi,” dediği günler oldu.

O günlerde Jean Valjean evine çok düşünceli dönerdi.

Marius’ün aklından geçen şu “koza” benzetmesinde gerçek bir taraf var mıydı acaba? Jean Valjean gerçekten de, gelip keleşini görmekte direnen boş bir koza mıydı?

Bir defasında her zamankinden daha uzun bir süre kaldı. Ertesi gün ocaktaki ateşin yanmadığını fark etti. Vay canına! diye düşündü. Ateş yok. Ve kendi kendine bir açıklama buldu; öyle ya, nisandayız. Artık soğuklar geçti.

Cosette içeri girer girmez, “Tanrım! Burası çok soğuk!” diye bağırdı.

“Yok, hayır,” dedi Jean Valjean.

“Ocağı yakmamasını Basque’a siz mi söylediniz?”

“Evet. Neredeyse mayısa giriyoruz.”

“Ama hazirana kadar ateş yanar. Hele bu mahzende bütün bir yıl yakmak gerek.”

“Ateşe gerek olmadığını düşündüm de.”

Cosette, “İşte bu da garip düşüncelerinizden biri!” dedi.

Ertesi gün ateş yanmış, ama iki koltuk odanın öbür başına, kapının yanına yerleştirilmişti.

Jean Valjean, “Bu da ne demek böyle!” diye düşündü.

Koltukları alarak, ocağın yanındaki yerlerine koydu. Ateşin yeniden yakılması ona cesaret vermişti. Konuşmayı önceki günlerden daha da uzattı. Tam gitmeye hazırlanırken ayağa kalkmıştı ki, Cosette, “Kocam bana dün çok garip bir şey söyledi!” dedi.

“Nasıl, neymiş o?”

“Dedi ki, ‘Cosette yılda otuz bin frank gelirimiz var. Senin yirmi yedi, üç de büyükbabamın bana verdiği.’ Ben de, ‘Otuz eder,’ dedim. ‘Üç binle yaşama cesaretini gösterebilir misin?’ dedi. ‘Evet, hiç gelirimiz olmasa bile yaşarım, seninle bir arada olduktan sonra,’ dedim. Sonra, ‘Bunları bana niçin soruyorsun?’ diye sordum. ‘Bilmek istedim de,’ dedi.”

Jean Valjean, söyleyecek bir söz bulamadı. Cosette, belki de ondan bir açıklama bekliyordu; Jean Valjean kaygılı bir şekilde onu dinledi. Homme-Armé Sokağı’na döndü; öyle derin düşüncelere dalmıştı ki, kapıyı şaşırdı, kendi evi yerine bitişikteki eve girdi. Ancak iki kat çıktıktan sonra yanlışı anladı, gerisingeriye indi.

Zihni her türlü ihtimallerle dolmuştu. Belliydi ki, bu altı yüz bin frankın nereden geldiği hakkında Marius kuşkulandı, belki de dürüst olmayan bir kaynaktan gelmiş olmasından korkuyordu. Kim bilir, bu paranın Jean Valjean’dan geldiğini bile keşfetmişti de, bu şüpheli servet karşısında tereddüt ediyordu. Belki de kendisinin ve Cosette’in gayrimeşru zengin olmalarındansa, fakir kalmalarını tercih ediyor ve o paraya el sürmek istemiyordu.

Ayrıca Jean Valjean, belli belirsiz bir şekilde artık istenmediğini anlamaya başlıyordu.

Ertesi gün, alt kattaki odadan içeri girince sarsıldı; koltuklar odadan yok

olmuştu, tek bir sandalye bile yoktu.

“A, bu ne?” diye haykırdı Cosette, içeri girerken, “Koltuklar yok! Nereye gitti?”

“Artık koltuklar kalktı!” dedi Jean Valjean.

“Bu kadarı da fazla!”

Jean Valjean kekeledi:

“Onları kaldırmasını Basque’a ben söyledim.”

“Neden?”

“Bugün ancak birkaç dakika kalacağım da.”

“Az kalmak, ayakta durmak için bir neden değildir.”

“Öyle sanıyorum ki, Basque’ın koltuklara salonda ihtiyacı vardı.”

“Niçin?”

“Belki bu akşam misafiriniz vardır.”

“Kimseyi beklemiyoruz.”

Jean Valjean başka bir şey söylemedi. Cosette omuzlarını silkti.

“Koltukları kaldırdınız! Geçen gün de ateşi söndürttünüz. Ne kadar garipsiniz!”

Jean Valjean, “Hoşça kal,” diye mırıldandı.

“Hoşça kal Cosette,” demedi, ama “Hoşça kal madam,” demeye de gücü yetmedi.

Yıkılmış bir halde çıktı.

Artık anlamıştı.

Jean Valjean ertesi gün gelmemişti.

Cosette ancak geç vakit farkına varmıştı bu durumun.

“Bak hele,” dedi, “Mösyö Jean bugün gelmedi.”

Yüreğinde hafif bir sıkıntı duydu, ama pek farkında olmadı. Marius’ün bir öpücüğü onu hemen oyalayıvermişti.

Daha sonraki gün Jean Valjean yine gelmedi. Cosette yine dikkat etmedi. Akşamı geçirdi, gece her zamanki gibi uyudu, ancak uyandığı zaman aklına geldi. “O kadar mutluydu ki!” dedi ve hemen Mösyö Jean’ın hasta olup olmadığını öğrenmek için Nicolette’i yolladı. Nicolette, Mösyö Jean’ın verdiği cevabı getirdi. Hasta değilmiş, işleri varmış, en kısa zamanda gelecekmiş; zaten bir yolculuğa çıkacakmış; arada sırada yolculuğa çıkmak onun âdetiymiş. Tasa etmesinler, onu düşünmesinlermiş.

Nicolette, Jean'ın evinden içeri girince, hanımın sözlerini tekrarlamıştı. Madam, "Mösyö Jean'ın dün niçin gelmediğini" öğrenmek istiyordu.

Jean Valjean tatlı bir sesle, "Ben gelmeyeli iki gün oldu," dedi, ama Nicolette bundaki anlamı kavrayamadı. Bu konuda Cosette'e de hiçbir şey söylemedi.

4. Çekiş ve Sönüş

1833 baharının son günleriyle, yazın ilk günlerinde, Marais Mahallesi'nden tek tük geçenler ve dükkân sahipleri, temiz giyinmiş yaşlı bir adamın her gün aynı saatte hava kararmaya başlarken Homme-Armé Sokağı'nın Sainte-Croix-de-la Bretonnerie yönünden çıktığını, Manteaux Blancs'ın önünden geçtiğini, Culture-Sainte-Catherine Sokağı'na saptığını, Écharpe Sokağı'na gelince sola kıvrılıp Saint-Louis Sokağı'na döndüğünü görüyorlardı.

Adam, başı öne eğilmiş, hiçbir şey görmeden, hiçbir şey işitmeden, gözleri hep bir noktaya dikili, ağır adımlarla yürüyordu. Burası, ona yıldızlanmış gibi görünen Filles-du-Calvaire Sokağı'nın köşesinden başka bir yer değildi. Bu sokağın köşesine yaklaştıkça bakışları parlıyor; sevince benzer bir şey gözbebeklerini bir güneş gibi aydınlatıyordu. Büyülenmiş, duygulu bir hali vardı; sanki görmediği biriyle konuşuyormuş gibi dudakları gizlice kımlıyordu. Belli belirsiz gülümsüyor ve elinden geldiği kadar yavaş ilerliyordu. Kendisini çeken o sokakla arasında ancak birkaç ev kalınca adımlarını yavaşlatıyordu, o kadar ki, zaman zaman artık yürümüyor sanılırdı. Başının titreyişi ve gözlerinin bir noktaya dikilişi, kutbu arayan bir pusulanın göstergesini hatırlatıyordu. Oraya varmayı ne kadar geciktirirse geciktirsin, sonunda oraya gelmesi gerekiyordu. Filles-du-Calvaire Sokağı'na gelince duruyor, titriyor, kaygılı bir çekingenlikle son evin köşesinden başını uzatıyor, sokağa bakıyordu. Bu acıklı bakışta imkânsızlığın hayranlığı ile kapısı kapalı bir cennetten vuran parlaklığa benzer bir şey vardı. Sonra, gözpınarlarında yavaş yavaş biriken, düşecek kadar irileşen bir damla gözyaşı yanağından aşağıya kayıyor, bazen ağzında duruyor ve yaşlı adam bu damlanın acı tadını duyuyordu. Sanki bir taş parçasıymış gibi birkaç dakika öyle kalıyor; sonra aynı yoldan, aynı adımlarla geri dönüyor; uzaklaştıkça da bakışları kararıyordu.

Bu yaşlı adam Filles-du-Calvaire Sokağı'nın köşesine kadar gitmekten yavaş yavaş vazgeçti; Saint-Louis Sokağı'nda, yarı yolda duruyor; bazen biraz daha uzakta, bazen biraz daha yakında. Bir gün Culture-Sainte-Catherine Sokağı'nın köşesinde durdu, uzaktan Filles-du-Calvaire Sokağı'na baktı. Sonra sessizce başını sağa sola salladı; sanki kendi kendine bir şeyi reddediyordu. Geri döndü.

Kısa bir zaman sonra Saint-Louis Sokağı'na kadar bile gelmemeye başladı.

Pavée Sokağı'na kadar geliyor, başını sallıyor, geri dönüyordu; daha sonra Trois-Pavillons Sokağı'ndan öteye geçmedi. Sanki, artık kurulmayan bir sarkaçtı da, sallanması, gidip gelmesi gitgide kısalıyordu.

Her gün aynı saatte evinden çıkıyor, aynı yolu yürüyordu, ama artık tamamlamıyor, belki de farkında olmadan hep kısaltıyordu. Bütün yüzü şu tek düşünceyi belirtiyordu: Neye yarar ki? Gözbebekleri sönmüştü. Gözpınarlarında artık yaş birikmiyordu; kaygılı gözleri kıpkırmızıydı. Başı hep öne doğru uzanmıştı; arada sırada çenesi kımıldıyordu, zayıf boynunun buruşuklukları insana hüznün veriyordu. Bazen, hava bozuk olduğu zaman koltuğunun altında hiç açmadığı bir şemsiye vardı. Mahallenin yaşlı kadınları, “Zararsız bir adam,” diyorlar, çocuklar gülererek peşine takılıyorlardı.

DOKUZUNCU KİTAP

YÜCE KARANLIK, YÜCE GÜN DOĞUŞU

1. Mutsuzlara Acımak, Mutluları Hoş Görmek

Korkunç bir şeydir mutlu olmak! Onunla nasıl da yetinilir! Nasıl da onun yeterli olduğu sanılır! Yaşamın yalancı amacı olan mutluluğu elde edince, gerçek amaç olan görev nasıl da unutulur!

Yalnız, şunu da söylemek gerekir ki, Marius'ü suçlamak haksızlık olur.

Marius, söylediğimiz gibi, evlilik öncesinde Mösyö Fauchelevent'e hiçbir şey sormamış; evliliğin ardından da Jean Valjean'a sormaya çekinmişti. Kendini koyverip ardından sürüklendiği o sözü verdiğine pişman olmuş ve üzüntüye bu kadar ödün vermekle yanılmış olduğunu kendi kendine sık sık tekrarlamıştı. Jean Valjean'ı yavaş yavaş evinden uzaklaştırmakla, elden geldiğince onu Cosette'in zihninden silmekle yetinmişti. Bir bakıma, sürekli Cosette'le Jean Valjean'ın arasına girmişti; böylelikle Cosette'in Jean Valjean'ı göremeyeceği, onu asla düşünmeyeceği konusunda kuşkusuz yoktu. Silinmekten de öte bir şeydi bu: Yok olmalıydı.

Marius, gerekliliğine ve doğru olduğuna inandığı şeyi yapıyordu. Jean Valjean'ı, hiçbir sertlik göstermeden, ama güçsüz de davranmadan uzaklaştırmak için şimdiye kadar gördüğümüz, ileride daha başkalarını da göreceğimiz önemli nedenler olduğuna inanıyordu. Savunmasını üzerine aldığı bir duruşmada tesadüf, Laffitte kuruluşunun eski bir görevlisini karşısına çıkardığından, istemeyerek, kimi ilginç bilgiler elde etmiş ve saklamaya söz verdiği o sırra saygı duyarak, Jean Valjean'ın sakıncalı durumunu da korumaya çalışarak, bu bilgileri derinleştirmek istememişti. Tam o sırada yerine getirilmesi gerektiğine inandığı önemli bir görevi olduğunu düşünüyordu: Son derece özenle araştırdığı birisine ait olan altı yüz bin frankın geri verilmesi işi. O ana gelinceye kadar o paraya el sürmekten kaçınıyordu.

Cosette'e gelince, bu sırların hiçbirini bilmiyordu, bundan ötürü onu suçlamak güçtü. Marius'ten kendine yönelen çok güçlü bir çekim vardı; içgüdüleriyle ve sanki iradesinin dışında, Marius'ün belirli bir isteği olduğunu seziyor ve ona uyuyordu. Kocasına ona hiçbir şey söylememişti; Cosette onun sessiz düşüncelerini, net olmayan ama kesin baskısını hissediyor ve buna körü körüne boyun eğiyordu. Burada boyun eğme, Marius'ün unuttuğunu kendisinin de anımsamamasıydı. Bunun için göstereceği bir çaba da yoktu. Nedenini kendi de bilmeden, ortalıkta onu suçlayacak hiçbir şey olmaksızın, ruhu öylesine

kocasının ruhu olmuştu ki, Marius'ün zihninde gölgelenen herhangi bir şey, onun zihninde de kararıyordu.

Yalnız, pek ileri gitmeyelim; Jean Valjean konusundaki bu unutmama, bu silinme sadece yüzeydeydi. Cosette, unutkan olmaktan çok, dalgındı. Gerçekten uzun süre “baba” adını verdiği kişiyi çok seviyordu; ama kocasını daha çok seviyordu. Yüreğinin dengesini bir ölçüde bozan, bir yana eğen de bu olmuştu.

Arada bir Cosette'in Jean Valjean'dan söz açtığı, gelmeyeişine şaşıttığı oluyordu. Böyle durumlarda Marius onu yatıştırıyordu: “Burada değil sanırım. Bir yolculuğa çıkacağını söylememiş miydi?” ‘Doğru’ diye düşünüyordu Cosette. ‘Böyle ortadan kayboluvermek onun âdetidir. Yalnız bu kadar uzun sürmezdi.’

İki, üç defa Nicolette'i Homme-Armê Sokağı'na yollayıp Mösyö Jean'ın dönüp dönmediğini sordurmuştu. Jean Valjean, “Dönmemiş,” dedirtti. Cosette de ondan sonra pek üstelemedi, çünkü onun yeryüzünde bir tek gereksinimi vardı: Marius.

Şunu da söylemek gerekiyor; Marius'le Cosette de kentten uzaklaşmışlar, Vernon'a gitmişlerdi. Marius, Cosette'i babasının mezarını ziyaret etmeye götürmüştü.

Marius, Cosette'i yavaş yavaş Jean Valjean'ın elinden almış, Cosette de karşı koymamıştı. Kaldı ki, bazı durumlarda, pek sert davranmaktan doğan, çocukların değer bilmezliği denilen şey, öyle sanıldığı gibi suçlanacak bir şey değildir. Yaradılışın değer bilmezliğidir bu. Başka bir yerde de söz ettiğimiz gibi, yaradılış “kendi önüne bakar.” Yaradılış canlı varlıkları ikiye ayırır: Gelenler, gidenler. Gidenler karanlığa doğru dönmüşlerdir, gelenler ışığa dönüktür. İşte, yaşlılar için kaçınılmaz ve gençler için irade dışı olan uzaklıklar burada oluşur. Başlangıçta fark edilmeyen bu uzaklık, her dal sürgününde olduğu gibi yavaş yavaş çoğalır. Dallar ağaçtan ayrılmamakla birlikte, ondan uzaklaşırlar. Bu, onların suçu değildir. Gençlik, sevincin olduğu yere, şenliklere, parlak ışıklara, tutkulara doğru gider. Yaşlılık ise sona doğru. Birbirlerini gözden kaybetmezlerse de, artık kucaklaşma yoktur. Gençler yaşamın soğukluğunu hissederler, yaşlılar ise mezarınıkini! Bu zavallı çocukları suçlamayalım!

2. Yağsız Kandilin Son Titreyişleri

Bir gün Jean Valjean basamakları indi, sokakta üç adım gitti, bir binek taşının üstüne, Gavroche'un kendisini 5-6 Haziran gecesini, düşünceli otururken bulduğu taşın üstüne oturdu. Birkaç dakika orada kaldı, ardından yine yukarı çıktı. Bu, sarkacın son sallantısı oldu. Ertesi gün evinden dışarı çıkmadı. Daha ertesi gün yatağından dışarı çıkmadı.

Onun, biraz lahana ya da birkaç patates ile bir parça domuz yağından ibaret etsiz yemeklerini hazırlayan kapıcı kadın, siyah toprak çanağa baktı, haykırdı.

“Ama dün ağzınıza hiçbir şey koymamışsınız zavallı efendim.”

Jean Valjean, “Basbayağı yedim!” diye karşılık verdi.

“Çanak ağzına kadar dolu duruyor.”

“Su testisine bakın. Bomboş.”

“Bu, su içtiğinizi kanıtlar; yemek yediğinizi değil.”

Jean Valjean, “Peki, ne olur?” dedi. “Canım sadece su istediye, elden ne gelir?”

“Susamak derler buna; insan sırf bununla yetiniyor ve yemek de yemiyorsa, bunun adı yüksek ateştir.”

“Yarın yerim.”

“Ya da hiçbir zaman! Niçin bugün değil? Yarın yerim denir mi hiç? Pişirdiğimiz yemeği el sürmeden bırakmak olur mu? Pek de lezzetli olmuştu.”

Jean Valjean yaşlı kadının elini tuttu. Duygulu sesiyle, “Hazırladığınız o güzel yemeği yiyeceğime söz veriyorum,” dedi.

Kapıcı kadın, “Sizden hiç memnun değilim,” diye karşılık verdi.

Jean Valjean’ın bu yaşlı kadından başka canlı bir yaratık gördüğü yoktu. Paris’te, kimselerin geçmediği sokaklar, kimselerin girmediği evler vardır. Jean Valjean bu sokaklardan, bu evlerden birindeydi. Sokağa çıkabildiği sıralar, birkaç meteliğe bir bakırcıdan küçük bakır bir haç alıp, yatağının karşısına çivilemişti. Bir haç sürekli görmek yararlıdır.

Jean Valjean odasında bir adım bile atmadan bir hafta geçti. Hep yatıyordu. Kapıcı kadın, kocasına, “Yukarıdaki adamcağız yataktan hiç kalkmıyor artık,” diyordu, “Hiç yemek yemiyor. Çok dayanmaz. Çok büyük üzüntüleri var besbelli. Kızının hiç de iyi bir evlilik yapmadığı düşüncesini kimse kafamdan çıkaramaz benim.”

Adam baskın kocalık tavrıyla karşılık veriyordu:

“Zenginse doktor getirsin, değilse getirmesin. Doktoru yoksa ölür.”

“Ya doktor getirirse?”

Kapıcı, “Yine ölür,” dedi.

Kapıcı kadın, avlunun taşları arasında biten otları eski bir bıçakla kazımaya başladı. Bir yandan da söylüyordu:

“Çok yazık! Ne de temiz bir dedecik! Piliç gibi bembeyaz.”

Yolun öbür başından geçen semt doktorlarından birini gördü; kendiliğinden,

ona yukarı çıkmasını rica etti.

“İkinci katta,” dedi. “Kapıyı açıp girersiniz. Adamcağız yatağından kımıldamadığı için, anahtar hep kapının üzerinde.”

Doktor, Jean Valjean’ı gördü, onunla konuştu. Aşağı indiğinde kapıcı kadın ona seslendi:

“Ne haber doktor?”

“Hastanız hiç iyi değil.”

“Nesi var?”

“Hem hiçbir şey, hem her şey. Görünüşe göre, bu adam çok sevdiği birini elinden kaçırmış. İnsanı öldürür bu.”

“Size ne söyledi?”

“Sağlığının yerinde olduğunu.”

“Yine gelecek misiniz doktor?”

“Evet,” dedi doktor. “Ama benden başka, birinin daha gelmesi gerekir.”

3. Fauchelevent’in Yük Arabasını Kaldırana, Bir Kalem Ağır Geliyor

Bir akşam Jean Valjean dirseklerinin üzerinde doğrulmakta güçlük çekti. Bileğini tuttu, nabzını buldu. Yüreği kısa aralıklarla vuruyor, arada bir hissedilmiyordu. Şimdiye kadar hiç böylesine güçsüz olmadığını düşündü. Bununla birlikte, belli ki olağanüstü bir düşüncenin itkisiyle çaba gösterdi, oturduğu yerde doğruldu, eski işçi elbisesini giydi. Artık sokağa çıkmadığından, hep bu elbisesini seçiyordu, yeniden ona dönmüştü. Giyinirken sık sık dinlenmek zorunda kaldı; ceketinin kollarını geçirirken bile alnından ter boşanıyordu.

Yalnız kalışından bu yana, bu ıssız evde elinden geldiğince az yer tutmak için, karyolasını sokak kapısının yanındaki odaya yerleştirmişti.

Valizi açtı, Cosette’in giysilerini çıkardı.

Yatağın üzerine yaydı.

Piskoposun şamdanları ocağın üzerindeki yerlerindeydiler. Bir çekmecedan iki mum aldı, şamdanlara taktı. Sonra, yaz dönemi olduğu için ortalık aydınlık olduğu halde, mumları yaktı. Ölülerin bulunduğu odalarda, güpegündüz böyle yanan şamdanlar görülür.

Bir eşyadan ötekine giderken soluğu kesiliyor, oturmak zorunda kalıyordu. Bu, gücü yenilemek üzere tüketen sıradan yorgunluklardan değildi; bir insanın yapabileceği eylemlerin son kırıntısıydı; bu, bir daha gerçekleştirilemeyecek

abalarla damla damla sızıp tükenen bir yaşamdı.

zerine yığıldığı sandalyelerden biri, aynanın önüne –kendisi için o kadar uğursuz, Marius için o kadar kurtarıcı olan, Cosette’in kurutma kâğıdındaki yazısını tersinden okuduğu aynanın önüne– konmuştu. Görüntüsünü aynada gördü, tanımadı. Seksen yaşındaydı; Marius’un evlenmesinden önce, ancak elli yaşında gösteriyordu; bu bir yıl otuz yıl gibi geçmişti. Alnındaki kırışıklar, yaşlılıktan değildi; bunlar, ölümün gizemli belirtisiydi. Orada, amansız tırnağın kazıntısı seziliyordu. Yanakları sarkıyordu; cildi daha şimdiden üstünde toprak var dedirten bir renk almıştı; ağzının iki kenarı, eski mezarların üzerine kazıdıkları o maskedeki gibi aşağı sarkıyor; hoşnutsuzluğunu belirten o yüce trajik varlıklardan birini andırıyordu. Güçsüzlüğün, son demleri olan öyle bir durumu vardır ki, üzüntü artık akmaz olur; o da bu duruma gelmişti; o an üzüntü sanki pıhtılaşmıştır; ruhun üzerinde özgünlük pıhtısı gibi bir şey vardır.

Gece olmuştu. Bir masa ile eski koltuğu ocağın yanına güçlükle çekti, masanın üzerine bir kalem, mreккеp ve kâğıt koydu. Ardından bir baygınlık geçirdi. Kendine geldiğinde susamıştı. Testiyi kaldıramıyordu; ağzına doğru güçlükle eğdi, bir yudum su iti.

Sonra yatağa doğru döndü ve oturduğu yerden –nk ayakta duracak halde değildi– küçük, siyah elbise ile bütün o sevgili eşyalara baktı. Böylesi seyirler sırasında, saatler sanki birkaç dakika gibi hızla geçer. Birdenbire rperdi. Kendini soğuğun sardığını hissetti. Piskoposun şamdanlarının aydınlattığı masaya dirseklerini dayadı, kalemi aldı. Kalemle mreккеp uzun süredir kullanılmadıkları için, kalemin ucu kıvrılmış, mreккеp kurumuştu; ayağa kalkması, mreккеbe birkaç damla su koyması gerekti. Bunu iki, üç defa duraklamadan, oturmadan yapamadı; yazıyı da kalemin arkasıyla yazmak zorunda kaldı. Arada sırada alnını siliyor, eli titriyordu. Ağır ağır şu birkaç satırı yazdı:

“Cosette, seni kutlar, sana Tanrı’dan mutluluklar dilerim. Bak, sana açıklayayım: Uzaklaşmam gerektiğini kocan bana dokundurmakta haklıydı, sanısında bir ölçüde yanlışı var, ama yine de haklıydı. O, olağanüstü biri. Ben öldükten sonra onu çok sev. Mösyö Pontmercy, siz de sevgili yavrumu çok sevin. Cosette, bu kâğıdı ben öldükten sonra bulacaktır. İşte sana söylemek istediğim şu: Rakamları hatırlayacak gücü kendimde bulursam, sen de öğreneceksin. İyi dinle; o para senindir. Bak, bütün sorun şu: Beyaz kehribar Norveten gelir, siyah kehribar İngiltere’den, siyah cam boncuklar da Almanya’dan. Kehribar daha hafif, daha değerli, daha pahalıdır. Fransa’da da Almanya’daki gibi bir rsle, mumu yumuşatmak için bir ispirto ocağı ister. Mum, eskiden reçineyle

duman isinden yapılır, libresi dört franka gelirdi. Ben onu gomalak ve terebentinle yapmayı düşündüm. Artık sadece otuz meteliğe çıkıyor, hem de çok daha üstün nitelikte oluyor. Küpeler mor camdan yapılır, kara demirli bir çerçeveye bu mumla yapıştırılır. Demirden süs eşyası için cam boncuklar mor olmalıdır, altından süs eşyası ise siyah. İspanya bunlardan çok yüklü miktarda satın alır. Orası siyah kehribar ülkesidir.”

Burada durakladı. Kalem, parmaklarının arasından düştü, ruhunun derinliklerinden yükselen acıyla yüklü hıçkırıklar boğazını tıkadı. Adamcağız başını elleri arasına alıp düşündü.

“Ah!” diye haykırdı yalnız Tanrı’nın duyduğu içten bir acıyla; “Her şey bitti! Onu bir daha göremeyeceğim.” Bir gülümseme gelip geçti yüzünden. “Onu yeniden göremeden karanlıklara gireceğim. Ah! Bir dakikacık, bir an için sesini duymak, giysisine dokunmak, ona bakmak, ona, yani meleğe, sonra da ölmek! Ölmek bir şey değil, korkunç olan onu görmeden ölmek. Bana gülümser, hiç değilse bir kelimecik söylerdi. Bunun kime ne zararı dokunurdu ki? Hayır, her şey bitti, sonsuza kadar! İşte yapayalnızım. Ulu Tanrım! Ulu Tanrım! Onu artık göremeyeceğim.”

4. Ancak Aklamaya Yarayan Mürekkep Şişesi

Aynı gün, daha doğrusu aynı akşam Marius sofradan kalkıp bir dosyayı incelemek için çalışma odasına girmişti ki, Basque ona bir mektup uzatarak; “Mektubu yazan bekleme odasında,” dedi.

Cosette, büyükbabanın koluna girmiş, bahçede dolaşıyordu.

Bir mektup, bir insan gibidir; kimi zaman kötü görünür. Kalın bir kâğıt ve kaba bir katlanış; kimi mektup daha ilk bakışta hoş gitmez.

Basque’ın getirdiği mektup da bu türdendi. Marius mektubu aldı. Tütün kokuyordu. Hiçbir şey anıları koku kadar uyandırmaz. Marius bu tütünün kokusunu tanıdı. Üzerindeki adrese baktı: “Mösyö Baron Pontmercy. Kendi konağında.” Tütün kokusu ona yazıyı da anımsattı. Şaşkınlığa düşmenin, şimşek çaktırdığı ileri sürülebilir. Marius, bu şimşeklerden biriyle aydınlanır gibi oldu. Gizemli bir anımsatıcı olan koku duyusu onda, bütün bir evreni canlandırmıştı. Bu, kesinlikle o kâğıttı; aynı katlama biçimi, mürekkebin aynı soluk rengi, aynı bilinen yazı; hele o tütün.

Jondrette’in tavan arası gözünün önüne geliyordu.

İşte, tesadüfün anlaşılmasız bir oyunu! O kadar aradığı iki izden biri, yakınlarda

bulmak için bunca emek tükettiği, bulunmamak üzere kaybolduğunu sandığı iz, kendiliğinden ortaya çıkıyordu. Mektubu telaşla açıp okudu:

“Sayın Baron,

Ulu Tanrı bana o yetenekleri verseydi, Bilimler Akademisi üyesi Baron Thénard olabilirdim, ama olamadım. Sadece onunla aynı adı taşıyorum. Bu adın yardımıyla sizin cömertliğinize erişebilirsem ne mutlu bana! Bana bağışlayacağınız iyilikler karşılığını görecektir. Biriyle ilgili bir sır biliyorum. Bu kişi, sizi ilgilendiriyor. Size yararlı olabilme şerefine erişmek isteğiyle bu sırrı emrinize sunmak için bulunduruyorum. Madam Barones, büyük bir ailenin üyesi olduğundan, arınıza katılmaya hakkı olmayan o kişinin şerefli ailenizden kovulması için, pek kolay olan bir yol göstereceğim. Erdemin kutsallığından feragat etmeden, uzun süre suçla birlikte aynı çatı altında bulunulmaz. Bekleme odasında Mösyö Baron’un emirlerini bekliyorum.

Saygılarla.”

Mektup “THÉNARD” imzasını taşıyordu. İmza sahte değildi; sadece biraz kısaltılmıştı. Uydurma bir ad da değildi.

Öte yandan, karışık yazının yanı sıra, kurlsız yazım, bu açıklamayı tamamlıyordu. Ailenin kökenine ait belge eksiksizdi. Hiçbir kuşkuyla yer yoktu.

Marius fazlasıyla heyecanlanmıştı. İlk şaşkınlığı geçtikten sonra büyük bir sevinç hissetti. Şimdi, aradığı öbür adamı, Marius’ü, yani kendisini kurtarmış olan adamı bulsa, artık isteyecek başka hiçbir şeyi kalmayacaktı.

Çalışma masasının çekmecesini açtı, biraz para aldı, cebine koydu, çekmeceyi kapadı, zili çaldı. Basque kapıyı araladı.

Marius, “Bekleyen adamı getir,” dedi.

Basque seslendi:

“Mösyö Thénard!”

İçeri bir adam girdi.

Bu, Marius için başka bir sürprizdi. İçeri giren adam onun için tamamıyla yabancı biriydi.

Bu yaşlı bir adamdı. Kocaman bir burnu, boyunbağı içine gömülmüş bir çenesi, gözlerinde ise çifte siperlikli yeşil gözlükler vardı; saçları yüksek tabakaya hizmet eden İngiliz arabacılarının başlarına taktıkları peruklar gibi, kaşlarına kadar alnına doğru taranmış, yassıılmıştı. Ak saçlıydı. Baştan ayağa karalar giymişti; çok aşınmış, ama temiz, siyah bir giysiydi bu, yelek cebinden

sarkan bir deste incik boncuk, madalya, orada bir saat olduğunu belli ediyordu. Elinde eski bir şapka tutuyordu. Biraz kamburdu, selam verirken yerlere kadar eğilmesiyle sırtının eğikliği daha da artıyordu. İlk bakışta göze çarpan şeydi: Dikkatle iliklenmiş olduğu halde çok bol olan giysisi, onun ölçülerine göre hazırlanmamış gibiydi. Burada kısa bir söz arası gerekir:

O dönemde Paris’te, Arsenal yakınlarında, Beautreillis Sokağı’nda, şüphe uyandıran bir evde, işi, herhangi bir ahlaksızı namuslu adam kılığına sokmak olan kurnaz bir Yahudi vardı. Bu değişiklik pek uzun bir süre için yapılmazdı, çünkü uzun süre için olsaydı, o ahlaksız için tedirgin edici bir şey olurdu. Değişiklik, ücreti önceden ödenmek üzere, gündeliği otuz metelikten, bir iki gün için, dürüst kişilerinkine elden geldiğince benzeyen bir giysiyle yapılıyordu. Bu giysi kiralayıcısına Changeur adı veriliyordu, ona bu adı Paris yankesicileri vermişti, başka adı olup olmadığını da bilmiyorlardı. Oldukça eksiksiz bir gardırobu vardı. İnsanların üstlerine geçirdikleri eski giysiler giyilebilir durumdaydı. Özel ve birbirinden farklı elbiseleri vardı; mağazasının her çivisinde kullanılmış, eskimiş bir sosyal durumun ifadesi asılıydı: Burada bir memur giysisi, şurada bir rahip giysisi, ötede bir banker giysisi, başka bir yerde bir yazar, daha ötede bir devlet adamı giysisi. Bu adam, düzenbazlığın Paris’te oynadığı uçsuz bucaksız dramın kostümcüsüydü. Bu işyeri, hırsızlığın girip, dolandırıcılığın çıktığı bir kulisti; hırpani kılıklı bir serseri bu vestiyere gelir, otuz metelik bırakır, o gün oynamak istediği role göre kendine uyan giysiyi seçer; serseri, basamakları inerken artık yeni bir kişilik kazanmış olurdu. Ertesi gün giysiler sadakatle geri getirilirdi. Hırsızlara her şeyi teslim eden Changeur şimdiye kadar hiç soyulmamıştı. Yalnız bu giysilerde bir eksiklik vardı; “uymaz”lardı; giyenlere göre yapılmadıklarından, kimine dar gelir, kiminin sırtından dökülürlerdi; kimselere uymazdı. Boyutları ortalama insanı aşan hiçbir düzenbaz, Changeur’ün giysilerinin içinde rahat olamazdı. Şişko ya da sıska olmamak gerekirdi. Changeur sadece, ortalama insanları göz önüne almıştı. Ölçülerini ne çok şişman, ne çok ince, ne çok iri, ne çok küçük olan, sıradan serseriye göre almıştı. Bundan ötürü bazen güçlükler çıkıyor, alıcılar bu durumdan ellerinden geldiğince sıyrılmaya çalışıyorlardı. Ölçü dışı olanlar başlarının çaresine baksın! Örneğin boydan boya siyah olduğu için herkese pek uygun olan devlet adamı giysisi; Petit’e çok geniş, Castalcicala’e ise çok dar gelirdi. Devlet adamı, Changeur’ün kataloğunda aşağıdaki biçimde belirtilmişti; olduğu gibi veriyoruz:

‘Siyah çuhadan ceket, siyah yünlüden pantolon, ipekli yelek, potin, çamaşır.’
Giysinin yanında, ‘eski büyükelçi’ yazılıydı, ayrıca, yine olduğu gibi verdiğimiz

şu yazı vardı: ‘Ayrı bir kutuda, güzelce hazırlanmış bir peruka, yeşil gözlükler, saat kösteği için madalyalar, burnun biçimini değiştirmeye yarayan iki küçük boru.’ Sonuncular, eskiden büyükelçi olan devlet adamının giysilerinin içindeydi. Tüm bu giysiler, deyim yerindeyse bitikti; dikişler ağarmış, dirseklerden birinde pürüzlü bir delik belirmişti; üstelik, bir düğmesi eksikti; ama bu küçük bir eksiklikti; devlet adamının eli ceketin içinde, yüreğinin üzerinde durması gerektiğinden, eksik düğmeyi gizlemek onun işiydi.

Marius’ün Paris’in gizli kuruluşlarıyla yakınlığı olsaydı, Basque’ın içeri aldığı konunun üstünde Changeur’ün eskici dükkânından ödünç alınmış devlet adamı giysisi olduğunu derhal anlardı. Beklediğinden başka birinin içeri girdiğini görünce, Marius’ün uğradığı şaşkınlık, hoşnutsuzluğa dönüştü. Adam, selamlamak için yerlere kadar eğilirken, onu baştan ayağa inceledi, emreder bir sesle sordu:

“Ne istiyorsunuz?”

Adam, timsahın gülümsemesini andırır bir sırıtmayla cevap verdi:

“Sayın Baron’u, daha önce sosyete de görmemiş olmam imkânsız gibi geliyor bana. Kendileriyle birkaç yıl önce, daha çok Prens Bagration’un konağında ya da Fransa Senato üyelerinden Senyör Vikont Dambray’ın salonlarında karşılaştığımı sanıyorum.”

Hiç tanımadıkları kimseleri çok iyi tanıyorlarmış gibi davranmak, düzenbazların sürekli kullandıkları iyi bir taktiktir. Marius, bu adamın konuşmasını büyük bir ilgiyle izliyor, sesini ve davranışlarını gözlüyordu, ama uğradığı düş kırıklığı da giderek artıyordu; bu, duymaya hazırlandığı keskin, sert sestən apayrı, burundan gelen bir konuşmaydı. Marius çok şaşırmıştı.

“Ne Madam Bagration’u ne de Mösyö Dambray’ı tanıyorum,” dedi, “Ömrümce hiçbirinin evine adımımı atmış değilim.”

Bu sözler asık bir yüzle söylenmişti. Adam yine de nazik bir tavırla ısrar etti:

“Öyleyse sizi Chateaubriand’larda görmüş olacağım. Chateaubriand’ı iyi tanırım. Pek kibardır. Bazen bana, ‘Thénard dostum, benimle içki içmez misiniz?’ der.”

Marius’ün yüz hatları gittikçe daha sertleşiyordu.

“Mösyö de Chateaubriand’ın evine buyur edilme onuruna hiç erişmedim. Kısa keselim, ne istiyorsunuz?”

Adam, gittikçe sertleşen sesin karşısında daha da kibarlaşarak, “Beyefendi,” dedi, “Beni dinleme yüceliğinde bulunun. Amerika’da, Panama yakınlarında Joya adında bir köy vardır. Bu köy, bir tek evden ibarettir. Bu dört köşe, büyük,

üç katlı bir evdir; güneşte kurutulmuş tuğlalardan yapılmıştır; dört köşenin her yanı yüz elli metredir; her kat, altındaki kattan dört metre içerlek olup, önünde, yapıyı çepeçevre bir balkon kuşatır; ortada, erzak, cephane bulunan bir iç avlu vardır; hiç pencere yoktur, mazgal vardır; kapı da yoktur, duvara dayanan iskeleler vardır; yerden birinci kata çıkmak için, birinci kattan ikinci kata çıkmak için, ikinci kattan üçüncü kata çıkmak için bir sürü iskele. İç avluya inmek için de iskeleler, odaların kapısı yoktur, kapak vardır; odalarda da merdiven değil, asma merdivenler vardır; akşam olunca kapaklar kapanır, iskeleler çekilir, mazgallara karabinalar yerleştirilir; girmek imkânsızdır; gündüz ev, gece kaledir burası. Orada sekiz yüz insan yaşar. İşte bu, böyle bir köydür. Böylesine korunma neden? Çünkü bu ülke tehlikeli yerdir; insan eti yiyen yamyamlarla doludur. Öyleyse oraya niçin gidiyorlar? Çünkü bu ülke olağanüstü bir yerdir; orada altın vardır!”

“Sözü nereye vardırmak istiyorsunuz?” diye onun sözünü kesti Marius.

Düş kırıklığından sabırsızlığa geçmişti.

“Şuraya sayın baron: Ben yorgun düşen eski bir diplomatım. Eski uygarlık beni oldukça hırpaladı. Bir de vahşileri denemek istiyorum.”

“Sonra?”

“Bencillik yeryüzünün yasasıdır mösyö. Gündelikle çalışan köylü kadın posta arabası geçerken başını çevirir, kendi tarlasında çalışan mülk sahibi köylü kadın ise başını çevirmez. Yoksulun köpeği, zenginin arkasından havlar, zenginin köpeği, yoksulun arkasından havlar. Herkes kendisi için yaşar. Çıkar, işte insanların amacı. Altın, işte mıknaş!”

“Sonra? Sonuca gelin.”

“Gidip Joya köyüne yerleşmek istiyorum. Biz üç kişiyiz. Karım, bir de kızım var, çok güzel bir kız. Yolculuk uzun ve pahalı. Biraz paraya ihtiyacım var.”

Marius, “Bunun benimle ne ilgisi var?” diye sordu.

Yabancı adam, akbaba gibi boynunu boyunbağından dışarı uzattı, gittikçe genişleyen bir gülümsemeyle, “Sayın baron, mektubumu almadılar mı yoksa?” diye sordu.

Bu çok doğrudu. Gerçek şuydu ki, kâğıtta yazılanlar Marius’te herhangi bir iz bırakmadan kaybolup gitmişti. Mektubu okumaktan çok, yazıya dikkat etmişti; içinde ne olduğunu bile anımsamıyordu. Bir süreden beri yeni bir nokta, onu uyarmaya başlıyordu. Şu sözü fark etmişti: ‘Karım, bir de kızım.’ Adama ilgiyle bakıyordu. Bir sorgu yargıcı bundan daha esaslı bakamazdı; onu sanki gözetliyordu.

“Açıklayın,” demekle yetindi.

Adam iki elini yelek ceplerine soktu, sırtını doğrultmadan başını kaldırdı, o da gözlüğünün yeşil camı ardından, kendi açısından Marius’ü inceliyordu.

“Peki beyefendi. Açıklıyorum. Size satacak bir sırrım var.”

“Bir sır mı?”

“Bir sır.”

“Beni mi ilgilendiriyor?”

“Bir parça.”

“Nedir bu sır?”

Marius onu dinlerken, bir yandan da adamı incelemeyi sürdürüyordu.

“Önce bedava olan sırdan başlıyorum,” dedi adam. “Bakın, göreceksiniz, ne kadar ilginizi çekeceğim.”

“Konuşun.”

“Beyefendi, evinizde bir hırsız, bir katil var.”

Marius ürperdi:

“Evimde mi? Hayır!” dedi.

Yabancı adam yavaşça, hiç istifini bozmadan, dirseğiyle şapkasının tozunu aldı.

“Hem katil, hem de hırsız. Dikkatinizi şuna çekmek isterim ki, burada eski, değerini ve önemini kaybetmiş, geçersiz, yasalar karşısında zamanaşımına uğramış ve Tanrı gözünde affa uğramış olaylardan söz etmiyorum. Yeni olaylardan, bugünkü olaylardan, yargının şu saatte bilmediği olaylardan söz ediyorum. Sürdürüyorum; bu adam sizin güveninizi kazandı ve ailenize uydurma bir adla girdi; onun gerçek adını size söyleyeceğim.”

“Dinliyorum.”

“Asıl adı Jean Valjean’dır.”

“Biliyorum.”

“Şimdi de, yine hiçbir şey istemeden kim olduğunu söyleyeceğim.”

“Söyleyin.”

“O eski bir forsadır.”

“Biliyorum.”

“Size bildirme şerefine eriştiğimden beri biliyorsunuz.”

“Hayır. Daha önceden de biliyordum.”

Marius’ün soğuk sesi; şu, çifte “biliyorum” cevabı gibi, konuşmayı

sürdürmeye davet etmeyen kısa cevapları adamın içinde bastırıldığı bir öfke uyandırdı. Marius'e, gizliden, çabucak sönen korkunç bir ifadeyle baktı. Bu bakış ne kadar çabuk olursa olsun, bir defa görünce hemen anımsanan türdendi; bu Marius'ün gözünden kaçmadı. Düşüncenin aynası olan gözbebeklerine düşen kimi parıltılar ancak kimi ruhlardan gelebilir, onunla alevlenir; gözlükler hiçbir şeyi gizleyemez; cehenneme cam takın bakalım!

Adam içini çekerek sürdürdü:

“Beyefendiyi yalanlama gözü karalığını gösteremem. Yalnız ne olursa olsun, iyi bilgilere sahip olduğumu görüyorsunuzdur. Size şimdi açıklayacağım şeyi benden başka bilen yok. Bu sır baronesle ilgili. Olağanüstü bir sırdır ve satılıktır. Bunu öncelikle size öneriyorum. Hem de çok ucuz; yirmi bin frank.”

Marius, “Bu sırrı da, ötekiler gibi biliyorum,” dedi.

Adam, istediği tutarı biraz indirmek gereğini duydu.

“Beyefendi, on bin frank verin de söyleyeyim.”

“Bana anlatacak hiçbir şeyiniz olmadığını size tekrarlıyorum. Sizin söylemek istediğiniz her şeyi biliyorum.”

Adamın gözlerinde yeniden bir şimşek belirdi.

“İyi, ama bugün karnımı doyurmam gerekiyor!” diye haykırdı. “Olağanüstü bir sır diyorum size! Konuşacağım. Bana yirmi frank verin.”

Marius, ona dik dik baktı:

“Sizin o olağanüstü sırrınızı biliyorum,” dedi. “Jean Valjean'ın adını bildiğim gibi, tıpkı sizin de adınızı bildiğim gibi.”

“Benim adımı mı?”

“Evet.”

“Bu zor bir iş değil. Onu size yazmak, ağızdan söylemek şerefine eriştim. Thénard.”

“Diğeri.”

“Nasıl?”

“Thénardier.”

“O da kim?”

Tehlike belirince kirpi dikenlerini çıkarır, domuzlan böceği de ölü taklidi yapar, eski muhafızlar kale düzenine geçerler; bu adam da gülmeye başladı. Sonra bir fiskeyle ceketinin kolundaki bir toz tanesini silkeledi. Marius, sözlerine devam etti:

“Siz aynı zamanda işçi Jondrette, komedyen Fabantou, ozan Genflot, İspanyol

Don Alvarès, bir de Balizard Kadın’sınız.”

“Ne kadın dediniz?”

“Montfermeil’de, bir bar işlettiniz.”

“Bar mı? Asla!”

“Size Thénardier olduğunuzu söylüyorum.”

“Kabul etmem.”

“Ve de bir serserisiniz. Alın!”

Marius, cebinden bir banknot çıkardı, adamın yüzüne fırlattı.

“Mersi! Pardon! Beş yüz frank mı?”

Ve adam altüst oldu. Yerlere kadar eğilirken parayı yakalayarak inceledi. Şaşırarak, “Beş yüz frank!” diye tekrarladı. Alçak bir sesle kekeledi: “Bu yaman bir papel!” Sonra birdenbire, “Peki, öyle olsun!” diye haykırdı. “Rahatımıza bakalım.”

Bu sözlerden sonra, bir maymun çevikliğiyle saçlarını arkaya attı, gözlüğünü çıkardı; az önce bu kitabın başka yerinde de sözü geçen iki pamuklu boru parçasını burnundan çıkarıp gizledi; adeta şapka çıkarır gibi gerçek yüzünü ortaya çıkardı. Bakışları parladı; düzensiz derin kırışıklıklar içinde, yer yer kamburlaşmış, iğrenç bir biçimde buruşmuş olan alnı ortaya çıktı; bir yırtıcı kuş gagasını andıran burnu eski durumuna döndü; adamın vahşi, kurnaz yüzü ortaya çıktı.

Artık burundan gelmeyen net bir sesle, “Beyefendinin hakkı var. Ben Thénardier’im,” dedi, şimdi sırtının kamburluğu düzelmişti.

Thénardier –evet, gerçekten de bu adam oydu– şaşırıp kalmıştı; elinden gelse kaygılanırdı. Buraya şaşkınlık uyandırmaya gelmişti, ama şaşkınlığa kendisi düşüyordu. Bu yenilgi ona beş yüz frank kazandırmıştı; iyi hesaplayınca, bunu yeterli buluyordu; ama yine de şaşkınlıktan sersemlemiş gibiydi.

Baron Pontmercy’yi ilk defa görüyordu; değişik giyimine rağmen Baron Pontmercy kendisini tanıyor, hem de iyice tanıyordu. Bu baron, yalnız kendi olayını değil, Jean Valjean olayını da biliyordu. Böylesine soğuk, böylesine eli açık, herkesin adını bilen, herkesin bütün adlarını bilen, onlara kesesini açan, düzenbazları bir savcı gibi tartaklayan, ama yine de bir gafil gibi para veren bu toy delikanlı acaba neyin nesiydi?

Thénardier, anımsanacağı gibi Marius’ün komşusu olduğu halde, Paris’te çoğu zaman olduğu gibi, onu hiç görmemişti; eskiden kızlarının, aynı evde oturan Marius adında pek yoksul bir delikanlıdan söz ettiklerini şöyle bir duymuş ve

kendisini tanımadan, bildiğimiz mektubu ona yazmıştı. Ona kalacak olursa, o Marius ile bu Mösyö Baron Pontmercy arasında hiçbir ilişki yoktu.

16 Şubat'ta gerek yeni evlilerin peşine kattığı kızı Azelma yoluyla, gerekse kendi araştırmalarına dayanarak çok şey öğrenebilmiş, sonsuz karanlıkların derinliklerinden pek çok gizemli ipucu ele geçirebilmişti. Günün birinde ana lağımda karşılaştığı adamın nasıl bir insan olduğunu teknik yoldan keşfetmiş ya da en azından tümevarımcı çıkarsama yoluyla tahmin etmiş, adamdan kolaylıkla isme varmıştı. Barones Pontmercy'nin Cosette olduğunu biliyordu. Yalnız, bu konuda ağzını sıkı tutmaya kararlıydı. Cosette kimdi? Gerçekten bunu kendisi de tam olarak bilmiyordu. Ancak ortada bir piçlik meselesi olduğunu seziyordu. Fantine öyküsü ona öteden beri kuşkululu görünmüştü; ama ondan söz etmek neye yarardı? Sus payı koparmaya mı? Daha pahalı bir sırrı vardı ya da öyle sanıyordu. Ayrıca tümüyle görünüşe dayanarak, delilsiz, ispatsız Baron Pontmercy'ye gelip de, karınız piçtir diye açıklamada bulunmak, belinin ortasına tekme yemekten başka bir işe yaramazdı.

Thénardier'nin düşüncesine göre Marius'le konuşma daha başlamamıştı bile. Gerilemek, stratejisini değiştirmek, bir durumdan diğerine geçmek, cephe değiştirmek gerekmişti, ama dişe dokunur hiçbir şey olmamıştı; beş yüz frank da cebindeydi. Ayrıca söyleyeceği kesin bir şeyi daha vardı, üstelik böylesine iyi bilgi sahibi, iyi silahlı olan şu Baron Pontmercy'ye karşı bile kendini güçlü görüyordu. Thénardier'nin yaratılışında olanlar için her konuşma bir çarpışmadır. Az sonra başlayacak olan çarpışmada durumu neydi? Kiminle konuştuğunu bilmiyordu, ama ne konuştuğunu biliyordu. İçinden, kendi güçlerini çabucak gözden geçirdi. “Ben Thénardier'yim,” dedikten sonra bekledi.

Marius düşünceye dalmıştı. Demek nihayet Thénardier elindeydi! Bulmayı böylesine istediği adam şimdi karşısındaydı. Artık Albay Pontmercy'nin vasiyetini yerine getirebilirdi. Öyle bir kahramanın böyle bir hayduta bir şey borçlu olması, babasının mezardan yolladığı poliçenin bugüne kadar geri çevrilmiş olması onu küçük düşürüyordu. Üstelik Thénardier ile ilgili düşüncesinin içinde bulunduğu karışık durumu da. Albayın böyle bir alçak tarafından kurtarılmış olması gibi bir karayazgının öcünü almak gerektiğini düşünüyordu. Her ne olursa olsun, memnundu. En sonunda albayın ruhunu bu alacaklıdan kurtarabilecekti, öyle geliyordu ki, babasının borç yüzünden tutsak olan anısını kurtaracaktı.

Bu görevinin yanı sıra, bir başka görevi daha vardı; yapabilirse, Cosette'in varlığının kaynağını aydınlatmak. Bu imkân, karşısına çıkmış gibiydi.

Thénardier belki bir şeyler biliyordu. Bu adamın içini görmek yararlı olabilirdi. İşe oradan başladı.

Thénardier “yaman papel”i yok edivermişti ve adeta iyiliksever bir yumuşaklıkla Marius’e bakıyordu.

Marius sessizliğini bozdu:

“Size adınızı söyledim Thénardier. Şimdi bana açıklamak için geldiğiniz sırrınızı da söyleyeyim mi, ister misiniz? Benim de soruşturmalarım oldu. Göreceksiniz ki sizden çok daha fazla şey biliyorum. Jean Valjean, dediğiniz gibi hem katil hem de soyguncu. Soyguncu, çünkü varlıklı bir sanayiciyi, Mösyö Madeleine’i soydu, onu iflasa sürükledi; katil, çünkü polis görevlisi Javert’i öldürdü.”

Thénardier, “Anlayamıyorum,” dedi.

“Anlatmaya çalışacağım. Dinleyin, 1822 yılına doğru Pas-de-Calais’nin bir yöresinde, mahkemeye eski bir anlaşmazlığı olan bir adam vardı. Madeleine adı altında belini doğrulttu, saygınlık kazandı. Bu adam, sözün tam anlamıyla doğru dürüst bir kişi olmuş ve bir sanayi, siyah cam boncuk fabrikası kurarak, bütün bir kenti varlığa kavuşturmuştu. Kendi varlığına gelince, onu da yapmıştı, ama ikinci derecede ve adeta tesadüfen. Yoksul babasıydı. Hastaneler kuruyor, okullar açıyor, hastaları ziyaret ediyor, öksüzlere arka çıkıyordu; ülkenin koruyucusu gibiydi. Verilen nişanı reddetmişti, onu belediye başkanı yaptılar. Serbest bırakılan bir forsa, bu adamın geçmişte çarptırıldığı bir cezayı biliyordu; onu ihbar etti ve tutuklattı, yakalanmasından yararlanarak Paris’e geldi, sahte imzayla –olayı veznedarın kendisinden duydum– Mösyö Madeleine’e ait olan yarım milyondan fazla paranın Banker Laffitte tarafından kendisine verilmesini sağladı. Mösyö Madeleine’i soyan işte bu forsa Jean Valjean’dır. Öteki olaya gelince, onun hakkında da bana anlatabileceğiniz hiçbir şeyiniz yok. Jean Valjean, polis müfettişi Javert’i öldürdü; onu tabancayla vurdu. Şimdi sizinle konuşan ben, oradaydım.”

Thénardier mağlupken bir dakikada zafere erişen ve bütün kaybettiğini yeniden kazanan bir adamın üstün bakışlarıyla Marius’e şöyle bir baktı. Sonra gülümsemesine yeniden kavuştu. Altta olan, üstün olan karşısında ancak gizli, belli etmeyeceği bir zafer kazanabilir.

Thénardier, Marius’e, “Yanlış yoldasınız,” demekle yetindi.

Ve kösteğindeki madalyonları anlam saçan bir fırıldak gibi döndürerek, bu cümlemin altını çizdi.

Marius, “Nasıl?” dedi. “Bunu doğrulamıyor musunuz? Bunlar gerçek

olaylardır.”

“Bunlar kuruntudur. Beyefendinin bana gösterdikleri güven, bana bunu kendilerine bildirme görevini verir. Her şeyden önce gerçek ve doğruluk. İnsanların gereksiz yere suçlanmasını hiç sevmem. Jean Valjean, Mösyö Madeleine’i soymadı ve Jean Valjean, kesinlikle Javert’i öldürmedi.”

“İşte bu ilginç! Nasıl oluyor?”

“İki nedenden ötürü.”

“Hangi nedenle? Söyleyin.”

“İşte birincisi; Mösyö Madeleine’in parasını çalmadı, çünkü Mösyö Madeleine, kendisiydi.”

“Siz neler uyduruyorsunuz böyle?”

“Ve ikincisi; Javert’i öldürmedi, çünkü Javert’i öldüren Javert’dir.”

“Ne demek istiyorsunuz?”

“Javert, kendi kendini öldürdü.”

Marius kendinden geçerek, “Kanıtlayın! Kanıtlayın!” diye bağırdı.

Thénardier, sözcükleri antik bir uyak düzeninde hecelere ayırarak sözlerini yineledi:

“Po-lis gö-rev-li-si Javert, Pont-au-Change’da bir san-da-lın al-tın-da bo-ğulmuş o-la-rak bu-lun-du!”

“Kanıt gösterin öyleyse?”

Thénardier, yan cebinden, içinde katlanmış, değişik boyda kâğıtlar olduğu izlenimini veren, kurşuni renkli, geniş bir zarf çıkardı. Sakin bir tavırla, “Dosya yanımda,” dedi.

Sonra ekledi:

“Mösyö Baron, sizin yararınıza ben bu Jean Valjean’ı iyice tanımak istedim. Jean Valjean’la Madeleine’in aynı insan olduğunu öne sürüyor ve Javert’in Javert’ten başka katili olmadığını söylüyorum ve eğer söylüyorsam, kanıtlarım var demektir. El yazısı kanıt değil, el yazısı su götürür, el yazısı dileğe göre iş görebilir, yazılı kanıtlarım var.”

Thénardier konuşurken zarftan, sararmış, solmuş, tütün kokusuna boğulmuş iki eski gazete çıkardı. Kat yerlerinden yırtılmış, dökülmüş durumda olan dört köşe parçalardan bir tanesi diğerlerinden çok daha eskiye benziyordu.

“İki olay, iki kanıt,” dedi Thénardier. Ve kat yerlerini açarak, gazeteleri Marius’e uzattı.

Okur bu iki gazeteyi iyi tanır. Biri, en eski olanı, 25 Temmuz 1823 tarihli

Drapeau blanc'ın bir nüshası bu yapıtın birinci cildinin ikinci bölümünün ikinci kitabının başında görülmüştü. Gazetenin bu sayısı Madeleine'le Jean Valjean'ın kimliğini belirtiyordu.

Öteki, 15 Haziran 1832 tarihli *Moniteur*, Javert'in kendini öldürdüğünü kaydettikten sonra, şunları da ekliyordu: "Javert, polis müdürlüğündeki sözlü bir raporda Chanvrerie Sokağı'ndaki barikatta tutsak edildiğini, hayatını, tabancayla onu hedef olan, beynini dağıtacak yerde kurşunu havaya sıkkan bir isyancının yüce yürekliliğine borçlu olduğunu belirtmiştir."

Marius okudu. Bu, kesin bir kanıttı; belirli tarihler, inkâr edilmez kanıtlar; bu iki gazete Thénardier'nin sözlerini doğrulamak amacıyla özel bastırılmamıştı elbette. *Moniteur*'de yayınlanan haber polis müdürlüğünce resmen bildirilmişti; Marius artık kuşkulanamazdı. Veznedarın verdiği bilgiler yanlıştı, kendisi de aldanmıştı. Jean Valjean birdenbire yücelmişti, bulutlar sıyrılıyordu. Marius sevinç çılgınlığını tutamadı:

"Öyleyse, bu bahtsız adam hayranlık verici biri. Demek ki bütün bu servet onundu! Bütün bir ülkenin koruyucusu Madeleine! Javert'in kurtarıcısı Jean Valjean! Bir kahraman! Bir ermiş!"

Thénardier, "Ne bir ermiştir ne de bir kahraman," dedi. "O bir katil, bir soyguncudur!"

Ardından kendinde belli bir güç hissetmeye başlayan birinin davranışıyla ekledi:

"Sakin olalım."

Soyguncu, katil sözcükleri; Marius'ün artık yok olduğunu sandığı bu sözcükler yeniden ortaya çıkarak, üzerinde buz gibi soğuk bir duş etkisi yapmıştı.

"Hâlâ mı?"

"Her zaman," dedi Thénardier. "Jean Valjean, Madeleine'in parasını çalmadı, ama yine de soyguncudur. Javert'i öldürmedi ama, yine de katildir."

"Kırk yıl önce işlediği, sizin gazetelerinizin de belirttiği, tümüyle yanlışlardan arınmış, el etek çekmiş, erdem dolu bir hayatla ödediği o bahtsız soygunculuktan mı söz etmek istiyorsunuz."

"Beyefendi, katil ve soyguncu diyorum. Ve tekrar ediyorum, günümüzün olaylarından söz ediyorum. Size açıklayacağım şeyleri kimse bilmiyor. Hiçbir yerde yayımlanmamıştır. Belki de Jean Valjean'ın Madam Barones'e kurnazca verdiği servetin kaynağını orada bulursunuz. Kurnazca diyorum, çünkü böyle bir bağışla, rahatlığını, varlığını paylaştığı namuslu bir evin içine süzülme, aynı zamanda suçunu gizlemek, soygunculuğundan yararlanmak, adını gömmek,

kendisine bir aile yaratmak pek beceriksizce bir iş değildir.”

“Burada sözünüzü kesebilirdim, ama sürdürün.”

“Ödülümü sizin cömertliğinizin değerlendirmesine bırakıp her şeyi anlatacağım. Bu sır, bir külçe altın değerindedir. Bana, niçin Jean Valjean’a başvurmada diyebilirsiniz. Anlaşılır bir nedenden ötürü. Servetini size bıraktığını biliyorum; ama onun bu davranışını da pek akıllıca bulmuyorum, beş parası yok, ona başvursam, bana bomboş ellerini gösterir. Oysa benim Joya yolculuğu için biraz paraya ihtiyacım var; her şeyi ona ait olan sizi, hiçbir şeyi olmayan ona tercih ederim. Biraz yorgunum, bir sandalyeye oturmama izin verin.”

Marius oturdu, ona da oturmasını işaret etti.

Thénardier, kapitone bir sandalyeye oturdu. İki gazeteyi de geri aldı, yeniden zarfın içine yerleştirdi. *Drapeau blanc*’ı tırnağıyla didikleyerek mırıldandı:

“Bunu buluncaya kadar akla karayı seçtim.”

Sonra söylediklerinden kuşkusu olmayan kişilere özgü bir davranışla bacak bacak üstüne attı, arkaya doğru kaykıldı, ardından ağır bir tavırla, sözcüklerin üzerine basa basa konuya girdi:

“Bundan yaklaşık bir yıl önce, 6 Haziran 1832’de, ayaklanma gününde, Invalides Köprüsü ile Iéna Köprüsü arasında, lağımın Seine sularına döküldüğü yerde, Paris ana lağımında bir adam vardı.”

Marius birdenbire sandalyesini Thénardier’nin sandalyesine yaklaştırdı. Thénardier bu davranışı yakaladı, dinleyicisini kavrayan, sözlerinin karşısındakinde yarattığı coşkuyu sezen bir konuşmacı yavaşlığıyla sürdürdü:

“Gerçekte siyasi olmayan nedenlerle gizlenmek zorunda olan bu adam, lağımı kendine mesken edinmişti, kendisinde oranın bir anahtarı vardı. Tekrar ediyorum, bu olay, 6 Haziran günü oluyordu. Saat akşam sekiz sularıydı. Adam lağımın içinde bir ses duydu. Çok şaşıtı, bir köşeye büzüldü, gözetledi. Bu bir ayak sesiydi; karanlıkta yürüyen biri vardı, ona doğru geliyordu. İlginçtir, lağımında ondan başka biri daha vardı. Lağımın demir parmaklıklı çıkış kapısı uzak değildi. Oradan süzülen hafif bir ışık yeni geleni tanımasına, bu adamın sırtında bir şey taşıdığını görmesine yardım etti. Eğilerek yürüyordu gelen kişi. Eğilerek yürüyen bu adam, eski bir forsaydı, sırtında taşıdığı da bir ölüydü. Cinayet suçundan yakalanmak da ancak böyle olur. Soygunculuğa gelince... Sorun ortada; insan yok yere kimseyi öldürmez. Bu forsa bu ölüyü ırmağa atacaktı. Belirtilmesi gereken başka bir olay şudur ki, lağımın ötelere gelen bu forsa, çıkış parmaklığına erişmeden önce mutlaka yolunun üzerinde korkunç

bir çöküntüye rastlamıştı, ölüyü oraya bırakabilir gibi görünürse de, daha hemen ertesi gün, işçiler çöküntüde çalışırken, ölüyü orada bulabilirlerdi; bu da sanırım katilin hiç işine gelmezdi. O da, sırtındaki yükle çöküntüyü geçmeyi seçti. Gösterdiği çaba korkunç olmuştur, insan, hayatını bundan daha fazla tehlikeye atamaz; oradan sağ olarak kurtulmasını bir türlü anlayamıyorum.”

Marius sandalyesini biraz daha yaklaştırdı. Thénardier bundan yararlanarak derin bir soluk aldı. Devam etti:

“Beyefendi, bir lağım eğitim alanı değildir. Orada insan her şeyden, duracak yerden bile yoksundur. Orada iki kişi varsa, karşılaşmaları gerekir. Bu olayda da öyle oldu. Lağımda oturan ve oradan geçen yolcular istemeyerek birbirlerine günaydın demek zorunda kaldılar. Yolcu, oturana, ‘Sırtımdakini görüyorsun, buradan çıkmam gerek; anahtar sende, onu bana ver,’ dedi. Bu forsa çok güçlü bir adamdı. Geri çevirmek mümkün değildi. Öyleyken, anahtarın sahibi zaman kazanmak için tartışmaya başladı. Ölüyü inceledi; iyi giyimli, varlıklı görünen, yüzü gözü kan içinde bir genç olduğundan başka şey göremedi. Konuşurken, katile sezdirmeden, öldürülen adamın giysisinin arkasından bir parça koparıp alma imkânını buldu. Anlıyorsunuz ya; bu bir suç kanıtıdır, ipucu yakalamak, suçluya karşı suçu kanıtlamanın bir yoludur. Adam suç kanıtını cebine koydu. Ondan sonra kapıyı açtı, sırtındaki yükü adamı dışarı çıkardı, parmaklığı kapattı, bu serüvene katılmamak kaygısıyla, daha çok da katil, öldürdüğü adamı ırmağı atarken orada bulunmamak için kaçtı. Şimdi anlıyorsunuzdur. Ölüyü taşıyan Jean Valjean’dı; anahtarın sahibi de şu an sizinle konuşmakta, giysinin parçası ise...”

Thénardier cümlesini bitirirken koyu renk lekelerle kaplı, didik didik olmuş siyah bir çuha parçasını cebinden çıkarıp işaret ve başparmakları arasında tutarak, göz hizasına kadar kaldırdı.

Marius, yüzü sapsarı, zorlukla soluk alarak, gözleri siyah çuha parçasına dikili, tek sözcük söylemeden, bu paçavradan gözlerini ayırmadan ayağı kalkmıştı. Duvara doğru gidiyordu. Ardına uzanan sağ eli, duvarda, el yordamıyla, ocağın yanındaki bir dolabın kilidinde duran anahtarı arıyordu. Anahtarı buldu, dolabı açtı, ürkmüş bakışlarını Thénardier’nin havada tuttuğı kumaş parçasından ayırmadan kolunu dolabın içine soktu.

Bu arada Thénardier konuşmayı sürdürüyordu:

“Beyefendi, öldürülen delikanlının çok zengin bir yabancı olduğuna, büyük bir para taşıdığına, Jean Valjean tarafından bir tuzağı düşürüldüğüne inanmam için ortada çok güçlü nedenler var.”

Marius, “O delikanlı bendim, işte giysi!” diye bağırdı.

Kan içinde eski bir siyah giysiyi döşemenin üstüne fırlattı. Sonra Thénardier’nin elinden kumaş parçasını kaptı, giysinin yanına çömeldi, yırtılmış parçayı yırtık yere yaklaştırdı. Yırtık tıpatıp uyuyor, parça, giysiyi tamamlıyordu.

Thénardier şaşkınlıktan donakalmıştı.

“İşte şimdi hapı yuttum,” diye düşündü.

Marius titreyerek, bitik, sevinç içinde doğruldu.

Cebini karıştırdı, bin frankla dolu yumruğunu öfkeyle Thénardier’nin suratına doğru uzatarak, yürüdü.

“Siz bir alçaksınız! Siz bir yalancısınız, iftiracısınız, sefilsiniz! Bir adamı suçlamak için gelmişsiniz, onu akladınız; onu bitirmek istiyordunuz, ona şeref kazandırmaktan başka bir şey yapamadınız. Asıl soyguncu sizsiniz! Asıl katil sizsiniz! Ben sizi Hôpital Caddesi’ndeki o yerde gördüm. Thénardier Jondrette. Hakkınızda, sizi küreğe, istesem daha da uzağa göndermeye yetecek kadar çok şey biliyorum sefil, alçak! Al şu bin frankı!”

Ve Thénardier’ye bin franklık bir banknot attı. “Ah, Jondrette Thénardier, alçak namussuz! Bu sana ders olsun, sır eskicisi, sır satıcısı, karanlıklar araştırmacısı, sefil! Beş yüz frankı da al ve defol git. Şu anda seni Waterloo koruyor.”

Thénardier, beş yüz frankın olduğu cebe bin frankı tıktırırken, “Waterloo mu?” diye mırıldandı.

“Evet katil! Orada bir albayın hayatını kurtarmıştın.”

Thénardier başını kaldırarak, “Bir generalin,” dedi.

Marius öfkeyle, “Bir albayın!” dedi. “Bir general için metelik vermem. Üstelik buraya bir sürü alçaklık yapmaya geldin! Sana diyorum ki, işlemediğin cinayet yok! Defol! Yok ol! Yalnız mutlu ol, bütün isteğim bu. Ah! Canavar! Al üç bin frank daha! Al sana! Yarından tezi yok, kızınla Amerika’ya gideceksin; çünkü karın öldü, iğrenç yalancı! Buradan gittiğini göreceğim haydut! O zaman sana yirmi bin frank daha vereceğim. Gider, başını başka yerde taşa vurursun!”

Thénardier eğilerek, “Size ebediyen minnettarım,” diye cevap verdi.

Ve çıktı. Hiçbir şey anlamıyordu, bu altın yağmuru ve banknot yıldırımıyla şaşırmış, çılgına dönmüştü. Gerçekten de yıldırım çarpmış gibiydi, ama memnundu da; böyle bir yıldırıma karşı yıldırımsavarı olsa, doğrusu canı sıkılırdı.

Bu adamla ilgili konuyu burada bitirelim.

Thénardier, şu anda anlattığımız olaylardan iki gün sonra, Marius’ün yardımıyla, kızı Azelma ile, uydurma bir ad altında, yanında New York’ta ödenmek üzere bir çekle Amerika’ya gitmek üzere yola çıktı. Başarıya ulaşamamış olan bu burjuvanın duygusal kokuşmuşluğu onulmaz bir türdendi;

Avrupa’da neyse, Amerika’da da öyle kaldı. Kötü bir adamın elinin değmesi kimi zaman bir iyiliği çürütmeye, ondan kötü bir sonuç çıkarmaya yeter. Thénardier, Marius’ün parasıyla zenci köle ticaretine girdi.

Marius, Thénardier çıkar çıkmaz, Cosette’in gezindiği bahçeye koştu:

“Cosette! Cosette!” diye bağırdı, “Gel! Çabuk gel! Gidelim Basque, çabuk bir araba! Cosette, gel. Aman Tanrım! Hayatımı kurtaran oymuş! Bir dakika olsun kaybetmemeliyim. Şalını al!”

Cosette onun çıldırdığını sandı ama itaat etti.

Marius soluk alamıyor, çarpıntısını bastırmak için elini yüreğinin üzerine koyuyor, büyük adımlarla bir oraya bir buraya gidip geliyor, Cosette’i öpüyor ve, “Ah! Cosette! Ben bahtsız bir adamım!” diyordu.

Çılgına dönmüştü. O anda Jean Valjean’ın nasıl da erişilmez yücelikte, kederli bir yüzü olduğunu görüyor, gözlerinin önünde işitilmemiş, üstün değerde, koruyucu, sonsuzluğun içinde alçakgönüllü bir erdem belirliyor, kürek mahkûmu, İsa’nın yüzüne bürünüyor ve bu olağanüstülük karşısında Marius’ün gözleri kamaşıyordu. Gördüğü şeyin ne olduğunu tam olarak bilmiyordu, ama büyüklüğünü kavırıyordu.

Bir dakika içinde araba kapının önüne geldi.

Marius, Cosette’i bindirdi, kendisi de arabaya atladı.

“Arabacı!” dedi, “Homme-Armé Sokağı, numara 7.”

Araba hareket etti.

“Ah! Ne mutluluk,” dedi Cosette. “Homme-Armé Sokağı. Cesaret edip sana söyleyemedim. Mösyö Jean’ı görmeye gidiyoruz.”

“Senin baban! Cosette, o her zamankinden çok senin baban. Şimdi anlıyorum Cosette. Gavroche’la sana yolladığım mektubu almadığını söylemiştin. Onun eline geçmiş olmalı. Cosette, beni kurtarmak için barikata geldi. Bir melek olmak onun için bir ihtiyaç olduğundan, geçerken başkalarını da kurtarmış. Javert’i kurtarmış. Beni de, sana vermek üzere uçurumdan o kurtarmış. O korkunç lağımda beni sırtında o taşımış. Ah! Ben bir canavar, bir nankörüm! Cosette, senin kurtarıcın olduktan sonra, o, benim de kurtarıcı meleğim olmuş! Düşün bir defa Cosette, korkunç bir çöküntü varmış, yüz defa boğulacağı, çamur içinde boğulacağı bir çukur. Cosette! Beni oradan geçirmiş. Bayılmışım; hiçbir şey görmüyordum, hiçbir şey işitmiyordum, başımdan geçen olaylara ait hiçbir şey bilemezdim. Onu alıp getireceğiz; istese de, istemese de yanımıza alacağız, bir daha da bizden ayrılmayacak. Yeter ki onu bulalım! Onu yeter ki bulalım! Hayatımın geri kalan bölümünü ona saygı göstererek geçireceğim. Evet, öyle

olmalı, bak, gördün mü Cosette? Demek ki Gavroche mektubu ona vermiş. Her şey anlaşıyor. Anlıyorsun, öyle ya!”

Cosette hiçbir şey anlamıyordu.

“Haklısın,” dedi.

Ve araba yol alıyordu.

5. Arkasında Şafak Bulunan Gece

Jean Valjean kapısının vurulduğunu duyunca döndü, bitkin bir sesle, “Giriniz,” dedi.

Kapı açıldı.

Cosette’le Marius göründüler.

Cosette odaya daldı. Marius kapının pervazına dayanarak eşikte durdu.

“Cosette!” dedi Jean Valjean.

Kollarını açtı, titriyordu, benzi soluktu, şaşkındı, gözlerinde sonsuz bir sevinçle sandalyesinde doğruldu.

Cosette heyecandan boğuluyordu. Jean Valjean’ın göğsüne kapandı.

“Babacığım!” dedi.

Jean Valjean altüst olmuş, son derece heyecanlanmıştı:

“Cosette! O! Siz madam! Sensin! Ah! Tanrım!” diye kekeledi.

Ve kendisini bağrına basan Cosette’in kollarında, “Sen! Sen buradasın! Demek ki beni affediyorsun!” diye haykırdı.

Marius gözyaşlarına engel olmak için gözkapaklarını indirerek bir adım attı, hıçkırıklarını tutabilmek için titreyerek, büzülen dudaklarının arasından mırıldandı:

“Babacığım!”

Jean Valjean, “Siz de mi beni affediyorsunuz?” dedi.

Marius söyleyecek bir söz bulamadı, Jean Valjean ekledi:

“Teşekkür ederim!”

Cosette şalını çıkardı, şapkasını yatağın üzerine attı.

“Bunlar beni rahatsız ediyor!” dedi.

Yaşlı adamın kucağına oturarak, sevimli bir hareketle onun beyaz saçlarını kaldırdı, alnını öptü. Jean Valjean şaşkın bir haldeydi, ona engel olamıyordu.

Cosette olayları ancak belli belirsiz bir şekilde anladığı için, sanki Marius’ün borcunu ödemek istermiş gibi, giderek okşamalarını arttırıyordu.

Jean Valjean, “İnsan ne kadar aptal oluyor!” diye mırıldandı. “Onu bir daha göremeyeceğimi sanıyordum. Mösyö Pontmercy, düşünün ki, tam siz içeri girdiğiniz sırada her şey bitti; ben sefil bir adamım, bir daha Cosette’i göremeyeceğim, diyordum ve bunları, tam siz merdivenleri çıkarken söylüyordum. Ne kadar aptalmışım! İşte aptal böyle olur. Tanrı’yı hesaba katmadan da böyle davranır. Ulu Tanrı der ki: ‘Terk edileceğim diye düşünüyorsun, öyle değil mi ahmak! İşler senin bildiğin gibi olmayacak. Hadi, şurada bir meleğe ihtiyacı olan zavallı bir adamcağız var.’ Melek gelir ve insan, Cosette’ini yeniden görür ve de Cosette’ciğine yeniden kavuşur! Ah! Öyle mutsuzdum ki!”

Bir süre sessiz kaldı, sonra devam etti:

“Cosette’i arada sırada şöyle bir görmeye gerçekten ihtiyacım vardı. Yürek, kemireceği bir kemik ister. Ne var ki, aranızda fazlalık olduğumu seziyor, bu duygularımı haklı çıkartacak nedenler buluyordum; sana ihtiyaçları yok, sen kendi köşende otur, sonsuza kadar yaşamaya hakkın yok diyordum. Ey ulu Tanrı! Sana şükürler olsun, onu yeniden gördüm! Cosette, kocan pek yakışıklı, bunu biliyor musun? Ah! İşlemeli güzel bir yakan var, bak bu iyi. Bu deseni çok severim. Onu kocan seçti değil mi? Sonra sana kaşmir şallar ister, Mösyö Pontmercy izin verin de ona sen diyeyim. Zaten çok sürmeyecek.”

Cosette, “Bizi öylece bırakıvermek ne acı vericiydi!” diyordu. “Nereye gittiniz? Niçin uzun zaman kaldınız? Eskiden yolculuklarınız iki üç günden fazla sürmezdi. Nicolette’i gönderdim, ama her defasında ‘Burada yok,’ dediler. Ne zaman döndünüz? Niçin bize bildirmediğiniz? Siz çok değiştiniz, biliyor musunuz? Ah! Ne hain baba! Hastalandığınızdan haberimiz bile yok! Marius, tut bak, elleri ne kadar soğuk!”

Jean Valjean, Mösyö Pontmercy’ye tekrar dönerek, “İşte siz de geldiniz! Demek ki beni bağışladınız!” dedi.

Jean Valjean’ın tekrarladığı bu sözler üzerine Marius’ün yüreği doldu ve ağzından şu sözler döküldü:

“İşitiyor musun Cosette? Bak ne duruma gelmiş! Benden af diliyor. Oysa bana nasıl yardım ettiğini biliyor musun Cosette? Hayatımı kurtardı! Daha da fazlasını yaptı. Seni bana verdi. Beni kurtardıktan ve seni de bana verdikten sonra, kendini ne hale getirdi! Kendini feda etti! İşte böyle biri, benim gibi unutkan, nankör, iyilik bilmez, merhametsiz bir suçluya teşekkür ediyor! Bütün ömrümü bu adamın ayaklarının dibinde geçirsem yine de az gelir. O barikat, o lağım, o cehennem, o çirkef çukuru, bütün bunları benim ve senin için yaptı Cosette!

Ölümleri benden uzaklaştırmak için, kendini içine attığı bütün ölümlerden beni çekti, çıkardı. Bütün cesaretler, bütün erdemler, bütün kahramanlıklar, bütün kutsallıklar bu adamda! Cosette, bu bir insan değil, bir melek!”

Jean Valjean alçak sesle, “Sus!” dedi. “Bunları söylemeye gerek var mı?”

Marius sonsuz bir saygı içeren bir öfkeyle, “Peki ya siz?” diye haykırdı. “Siz niçin söylemediniz? Sizin de suçunuz var. Herkesin hayatını kurtarıyorsunuz, sonra da bunu onlardan gizliyorsunuz! Daha da ileri giderek, iç dünyanızı açıklama bahanesiyle kendi kendinizi suçluyorsunuz. Bu korkunç bir şey!”

“Ben gerçeği söyledim,” diye cevap verdi Jean Valjean.

“Hayır!” diye karşı çıktı Marius, “Gerçek bir bütündür, siz gerçeği söylemediniz. Siz Mösyö Madeleine’dir, neden sakladınız? Size hayatımı borçluyum, neden söylemediniz?”

“Çünkü ben de sizin gibi düşünüyorum ve sizi haklı buluyordum. O lağım olayını bilmiş olsaydınız, beni yanınızdan ayırmak istemeyecektiniz. Bu nedenle susmam gerekiyordu. Konuşmuş olsaydım, herkesi sıkıntıya sokardım.”

Marius, “Kimi sıkıntıya sokacaktınız?” diye sordu. “Burada kalacağınızı mı sanıyorsunuz? Sizi götüreceğiz. Ah Tanrım! Bütün bunları rastlantıyla öğrendiğimi düşünüyorum da! Sizi götürüyoruz. Siz bizim bir parçamısınız. Cosette’in ve benim babamsınız. Bu berbat yerde bir gün daha kalamazsınız. Yarın burada olmayı aklınızdan silin!”

“Yarın,” dedi Jean Valjean, “Burada olmayacağım, ama sizin evinizde de olmayacağım.”

“Ne demek istiyorsunuz?” dedi Marius. “Oh! Hayır! Artık yolculuğa çıkmanıza izin veremeyiz. Bizden hiçbir zaman ayrılmayacaksınız. Siz bizimsiniz. Sizi bırakmıyoruz.”

Cosette de, “Bu defa temelli götürüyoruz,” diye ekledi. “Aşağıda araba bekliyor. Sizi kaçırıyorum. Gerekirse zor kullanırım.” Ve gülerek ihtiyar adamı kucakladı:

“Evimizde odanız hâlâ hazır, bekliyor. Bilmeniz, bu mevsimde bahçe ne kadar güzel! Yabani zakkumlar pek güzel açıyor. Yollar dere kumlarıyla kaplı; küçük mor sedef kabuklar var. Benim suladığım çilekleri yersiniz. Madam ve Mösyö Jean filan da yok artık; özgürlük dönemindeyiz, herkes birbirine sen diyor, değil mi Marius? Ah, babacığım, bilmeniz geçen gün ne üzücü bir şey oldu! Duvardaki bir deliğe yuva kuran saka kuşunu hınzır bir kedi yedi. Başını pencereye sokup bana bakan zavallı saka kuşum. Üzüntümden öyle ağladım ki! O kediye öldürebilirdim. Ama artık kimse ağlamıyor, herkes gülüyor, herkes mutlu.

Bizimle geleceksiniz. Büyükbaba çok sevinecek. Bahçede sizin de bir tarhınız olacak; orayı siz ekip biçeceksiniz! Bakalım sizin çilekler de benimkiler kadar güzel olacak mı? Hem sizin her istediğinizi yapacağım; ama siz de benim sözümü dinleyeceksiniz!”

Jean Valjean onu duyuyor, ama dinlemiyordu. Sözcüklerin anlamından çok, sesin nağmesini dinliyor; gözünde ruhun kederli incileri olan o iri gözyaşlarından biri filizleniyordu.

“Tanrı’nın iyiliğinin kanıtı; Cosette burada işte!” diye mırıldandı.

“Babacığım!” dedi Cosette.

Jean Valjean devam etti:

“Hepimizin birlikte yaşaması gerçekten de çok iyi olurdu. Kuşlarla dolu ağaçlar. Ben Cosette’le dolaşırdım. Yaşayan, selamlaşan, bahçelerden birbirine seslenen insanlardan biri olmak çok hoş bir şey! İnsan sabahtan akşama kadar beraber olur. Her birimizin ekip biçtiği bir köşesi olurdu. Cosette bana çileklerinden yedirirdi, ben de ona güllerimden bir demet yapardım. Çok hoş olurdu. Yalnız...”

Sustu. Alçak sesle, “Yazık!” dedi.

Gözyaşı akmadı, geri gitti, Jean Valjean gülümsemeye çalıştı. Cosette, ihtiyar adamın ellerini avuçlarının içine aldı.

“Aman Tanrım!” dedi. “Ellerinizi daha da soğumuş. Yoksa hasta mısınız? Bir yeriniz mi ağrıyor?”

Jean Valjean, “Benim mi? Hayır!” dedi. “Çok iyiyim. Yalnız...”

Durdu.

“Yalnız, ne?”

“Az sonra öleceğim.”

Cosette ve Marius ürperdiler.

“Ölmek mi?” diye haykırdı Marius.

“Evet, ama önemli değil!” dedi Jean Valjean.

Soluk aldı, gülümsedi:

“Cosette, biraz önce benimle konuşuyordun, devam et, yine konuş. Demek küçük saka kuşun öldü? Konuş ki, sesini duyayım.”

Şaşkınlıktan donakalan Marius, ihtiyar adama bakıyordu. Cosette yürek paralayıcı bir sesle haykırdı:

“Babacığım, babacığım benim! Yaşayacaksın. Yaşamanızı istiyorum. Anlıyor musunuz?”

Jean Valjean başını hayranlıkla kaldırdı.

“Belki de. Evet ya, bana ölmeyi yasakla. Kim bilir, belki de boyun eğirim. Geldiğiniz sırada ölmek üzereydim. Gelişiniz beni durdurdu, bana sanki yeniden doğuyormuşum gibi geldi.”

Marius, “Siz güçlü ve sağlıklısınız!” diye bağırdı. “İnsan böyle bir anda ölüverir mi sanıyorsunuz? Üzüntüleriniz oldu, ama bundan sonra artık hiç olmayacak. Asıl ben sizden af diliyorum, hem de önünüzde diz çökerek! Yaşayacaksınız, hem de bizimle, uzun süre. Bundan sonra biz, bütün düşünceleri sizin mutluluğunuzdan ibaret olan iki kişiyiz!”

Cosette gözyaşları içinde, “Görüyorsunuz,” dedi. “Marius sizin ölmeyeceğinizi söylüyor.”

Jean Valjean gülümsemeyi sürdürüyordu:

“Mösyö Pontmercy, beni geri alsanız bile, bu benim, durumumu değiştirebilecek mi? Hayır! Tanrı sizin ve benim gibi düşündü, düşüncesini de değiştirmiyor; gitmem yararlı olacak. Ölüm iyi bir düzeltme yoludur. Tanrı, bize gerekli olanı bizden iyi bilir. Siz mutlu olun. Cosette Mösyö Pontmercy’nin olsun, gençlik sabaha uysun, sizin çevrenizde leylaklar, bülbüller olsun, çocuklarım; hayatınız güneş dolu bir çimenlik olsun, gökyüzünün bütün güzellikleri ruhunuzu doldursun. Artık hiçbir işe yaramayan ben ölmeliyim. Elbette ki en iyisi budur. Bakın, görüyorsunuz, makul olalım. Artık yapılacak hiçbir şey yok, her şeyin bittiğini seziyorum. Bir saat önce baygınlık geçirdim. Geceden beri de sadece su içiyorum. Kocan ne kadar iyi bir insan Cosette! Benden çok ona yaklaşıyorsun.”

Kapıdan bir ses geldi.

Gelen doktordu.

“Hoş geldiniz ve hoşça kalın doktor,” dedi Jean Valjean. “İşte benim evlatlarım.”

Marius doktora yaklaştı. Ona tek bir sözcük söyledi: “Mösyö...” Ama söyleyişinde koskoca bir soru işareti vardı.

Doktor soruya anlamlı bir bakışla karşılık verdi.

Jean Valjean, “İşler yolunda gitmiyor diye Tanrı’ya haksızlık etmek doğru olmaz,” dedi.

Bir sessizlik oldu.

Bütün soluklar kesildi.

Jean Valjean, Cosette’e döndü. Sanki ondan bir şeyler alıp sonsuzluğa

götürmek istermiş gibi onu izlemeye koyuldu.

İndiği karanlık derinliklerden Cosette’e bakarken, henüz dünyevi düşüncelerde kalabiliyordu. Bu tatlı yüzün parıltısı, onun solgun yüzünü aydınlatıyordu. Mezarın da kendine özgü bir aydınlığı olabilir.

Doktor, Jean Valjean’ın nabzını yokladı. Ardından Cosette ile Marius’e bakarak, “Ah! Ona gerekli olan sizlerdiniz demek,” diye fısıldadı.

Sonra Marius’ün kulağına eğilerek, alçak sesle ekledi:

“Çok geç.”

Jean Valjean, Cosette’ten gözlerini ayırmaksızın, Marius’le doktoru sakın sakın dinledi. Ağzından yarım yamalak şu sözlerin çıktığı duyuldu:

“Ölmek bir şey değil; korkunç olan, hayattayken yaşamamaktır.”

Birdenbire ayağa kalktı. Bu yeniden güçlenmeler, genellikle can çekişmenin işaretidir. Güvenli adımlarla duvara kadar yürüdü. Kendisine yardım etmek isteyen Marius’le doktoru engelledi. Duvarda asılı olan küçük bakır haçı aldı. Sağlıklı bir insanın bütün rahatlığıyla gelip yerine oturdu, haçı masanın üstüne koyarken, yüksek sesle, “İşte, şehitlerin en büyüğüne bakın!” dedi.

Sonra göğsü içeri çöktü, sanki mezarın baş döndürücü güzelliği onu yakalamış gibi başı sallandı, dizlerinin üzerinde duran ellerinin tırnaklarıyla pantolonunun kumaşını tırmalamaya başladı.

Cosette, onun omuzlarını tutuyordu. Hıçkırıyor, onunla konuşmak istemesine rağmen bunu bir türlü başaramıyor, gözyaşlarıyla birlikte gelen o acı hıçkırıklara şu sözcükler karışıyordu.

“Babacığım! Bizi bırakma! Seni kaybetmek için mi bulduk, olacak şey mi bu!”

Can çekişmenin eğri büğrü bir yol izlediği söylenebilir. Gider, gelir, mezara doğru ilerler, yeniden hayata döner. Ölüm sürecinde el yordamıyla ilerlenir.

Jean Valjean, bu yarı baygınlıktan sonra toparlandı. Sanki karanlıkları kovmak istiyormuş gibi başını salladı, bilinci hemen hemen tamamen yerindeydi. Cosette’in kol yeninin ucunu tuttu, öptü.

Marius, “Kendine geliyor doktor, kendine geliyor!” diye bağırdı.

Jean Valjean, “İkiniz de çok iyi insanlarsınız,” dedi. “Beni en çok üzen şeyin ne olduğunu söyleyeyim. Mösyö Pontmercy, benim en çok ağırıma giden, paraya el sürmek istemeyişiniz oldu. Bu para olduğu gibi karınızdır. Yavrularım, size anlatayım, sizi gördüğüme bunun için seviniyorum. Siyah kehribar İngiltere’den gelir. Beyaz kehribarsa Norveç’ten. Bunlar okuyacağınız şu kâğıtta baştan sona yazılı. Bilezikler için lehimli sac halkalar yerine, karşılıklı birleştirilmiş sac

halkalar yaptım. Bu hem daha güzel, hem daha iyi, hem de daha ucuza çıkan bir yöntem. Bu sayede ne kadar para kazanılacağını göreceksiniz. Demek ki Cosette'in serveti olduğu gibi kendisinin. Bu açıklamayı yapıyorum ki, gönlünüz rahat etsin.”

Kapıcı kadın yukarı çıkmış, aralık kapıdan içeri bakıyordu. Doktor ona gitmesini söyledi; ama yine de bu işgüzar kadının ortalıktan kaybolmadan önce, “Rahip ister misiniz?” diye sormasına engel olamadı.

“Benim rahibim var,” diye cevap verdi Jean Valjean.

Parmağıyla başının üstünde bir noktayı gösterir gibiydi; sanki orada birini görüyordu. Gerçekten de, belki bu can çekişmede piskopos da hazırды.

Cosette, yavaşça onun sırtına bir yastık yerleştirdi. Jean Valjean konuşmayı sürdürdü:

“Mösyö Pontmercy, çekinmeyin, yalvarırım. Altı yüz bin frank gerçekten de Cosette'indir. Siz ondan yararlanmazsanız, ömrüm boşa gitmiş demektir. Cam eşyayı pek mükemmel bir duruma getirmiştik. Berlin takıları denen şeylerle yarışıyorduk. Almanya'nın siyah camlarına erişilmez. Bin iki yüz tane iyi yontulmuş camın, iki düzinesi topu topu üç franktı.”

Bizim için değerli olan bir insana, öleceği anda, sanki ona yapışan, onu tutmak isteyen gözlerle bakarız. Marius, Cosette'in ellerini tutmuştu, acıdan dilleri tutulmuş, ölüm karşısında söyleyecek söz bulamayarak, ikisi de üzüntü içinde öylece duruyorlardı.

Jean Valjean, her dakika biraz daha çöküyor, karanlık bir ufka doğru gidiyor, soluğu kesiliyor, zaman zaman hafif bir hırıltıyla karışıyor ve kolunu oynatmakta zorluk çekiyordu. Ayaklarındaki tüm kımıltılar yok olmuştu. Kollarındaki, bacaklarındaki bitkinlikle bedeninin yorgunluğu artarken, ruhunun bütün görkemi yükseliyor, yüzüne yayılıyordu. Bilinmezlik evreninin ışığı daha şimdiden bütün yüzüne yayılmaktaydı.

Yüzü sararıyor, aynı zamanda gülümsüyordu. Artık bu yüzde hayat yoktu, başka bir şey vardı. Soluğu azalıyor, bakışları güçleniyordu. Bu, kanatlanmaya hazırlanan bir ölüydü.

Cosette'e ve Marius'e, yaklaşımları için el etti. Hiç şüphe yok, bu son saatin son dakikalarıydı; öyle güçsüz bir sesle konuşmaya başladı ki, sesi sanki çok uzaklardan geliyordu; sanki onlarla kendi arasında bir duvar vardı.

“Yaklaş, yaklaşın ikiniz de. Sizi çok seviyorum. Oh! Böylesi güzel ölümdür. Sen de beni seviyorsun Cosette'ciğim! Zavallı ihtiyarcığına her zaman sevgi beslediğini biliyorum. Sırtıma koyduğın şu yastık ne iyi geldi! Arkamdan biraz

ağlarsın, değil mi? Çok ağlama. Büyük üzüntülerin olsun istemiyorum. Benim yaptığım küpelerin, ötekilerden çok daha fazla kazançlı olduğunu söylemeyi unuttum. On iki düzinesi on franka mal oluyor, altmış franka satılıyordu. Doğrusu, bu çok kârlı bir iş. Bu yüzden altı yüz bin franka şaşmamak gerek Mösyö Pontmercy. Alın teriyle kazanılmış namuslu bir paradır. Servetiniz nedeniyle gönlünüz rahat olsun. Bir arabanız olmalı, tiyatroda bir locanız bulunmalı; senin de Cosette’ciğim, görkemli balo tuvaletlerin olmalı. Sonra, dostlarınıza sofralar donatmalısınız. Mutlu olmalısınız. Az önce Cosette’e mektup yazıyordum. Mektubumu bulun. Ocağın üzerindeki iki şamdanı ona miras bırakıyorum. Som gümüştedir, ama benim için onlar altındandır, elmastandır; onlar, içine konan sıradan mumları en iyi kalite mum yaparlar. Onları bana verenin yukarıda benden memnun olup olmadığını bilmiyorum. Elimden geleni yaptım. Yavrularım, benim yoksul olduğumu unutmayın, beni, gelişigüzel bir toprak parçasına gömersiniz, yerimi belli etmek için de başucuma bir taş dikersiniz. Zaman zaman Cosette şöyle bir uğrarsa memnun olurum. Siz de Mösyö Pontmercy. Sizi her zaman sevmediğimi söylemem gerek; onun için, sizden beni bağışlamanızı dilerim. Cosette’i mutlu ettiğinizi biliyorum. Bilseniz ne güzel pembe yanakları vardı Mösyö Pontmercy! Benim en büyük neşemdi; onu bir parça solgun görsem keyfim kaçardı. Konsolun çekmecesinde beş yüz franklık bir banknot var. Ona dokunmadım. Yoksullara verirsiniz. Cosette, şurada, yatağın üzerinde duran minicik giysiyi görüyor musun? Tanıdın mı? Topu topu on yıl bile olmadı. Günler nasıl da akıp gidiyor! İkimiz çok mutluyduk. Artık bitti. Yavrularım ağlamayın, çok uzağa gitmiyorum ki! Oradan sizleri yine görürüm. Gece olunca bakar, benim gülümsediğimi görürsünüz. Cosette, Montfermeil’i anımsıyor musun? Ormandaydın, çok korkuyordun; su kovanının sapını tuttuğun zamandı, anımsıyor musun? Minicik elini ilk defa o zaman tuttum. Elin öyle soğuktu ki! Ah! O zaman elleriniz kıpkırmızıydı matmazel, bakın şimdi bembeyaz olmuş. Ve o kocaman bebek! Anımsıyor musun? Sen ona Catherine adını vermiştin ve onu manastıra götüremediğine pek üzülürdün! Zaman zaman beni de güldürürdün, benim tatlı meleğim! Yağmur yağdığında su dereciklerinde saman çöplerini yüzdürür, onların gidişini izlerdin. Bir gün sana hasır bir raket ve sarı, mavi, yeşil tüylü bir fırıldak satın almıştım. Sen bunları unutmuşsundur. Küçükken şakacı, canlı bir çocuktun! Oyun oynardın. Kulaklarına kirazdan küpeler takardın. Bunlar tümüyle geçmişte kaldı. İnsanın yanında çocuğuyla geçtiği ormanlar, altında gezindiği ağaçlar, gizlendiği manastırlar, oyunlar, şen, berrak çocuk kahkahaları, bütün bunlar birer gölge olur. Bütün bunlar benim diye düşünmüştüm. İşte, benim aptallığım da bu oldu.

Şu Thénardier’ler pek kötüydüler. Onları bağışlamak gerek. Cosette, işte annenin adını söylemenin zamanı geldi. Adı Fantine’di. Bu adı unutma! Fantine. Onun adını ağzına aldığı her an diz çök kızım. Annen çok acı çekti. Seni çok severdi. Senin mutlu olduğun ölçüde, o, felakete uğradı. Bunlar Tanrı’nın paylaştırmalarıdır. O her yerde görevdedir ve gözleyicidir; hepimizi görür. Büyük yıldızların arasında, o ne yaptığını bilir. İşte artık gidiyorum yavrularım. Birbirinizi sevin. Yeryüzünde gerçek olan, değerli olan bundan öte bir şey yoktur; birbirini sevmek. Ölen şu zavallı ihtiyarı zaman zaman düşünürsünüz. Oh! Benim Cosette’im, seni son zamanlarda pek görmedimse, suç benim değildi; yüreğim parçalanıyordu. Sokağın köşesine kadar gidiyordum. Geçtiğimi görenlerin üzerinde garip bir etki bırakıyordum herhalde. Deli gibiydim. Bir defa sokağa şapkasız bile çıktım. Yavrularım, işte, artık pek iyi görmemeye başladım, söyleyecek pek çok şey var, ama önemli değil, beni az da olsa düşünün. Siz, Tanrı’nın sevgisine ermiş insanlarsınız. Neyim var bilmiyorum, bir ışık görüyorum, biraz daha yaklaşın. Mutlu ölüyorum. O değerli, sevgili başlarınızı bana uzatın, ellerimi üzerlerine koyayım.”

Cosette ile Marius, dehşet içinde gözyaşlarına boğularak, her biri Jean Valjean’ın bir eline sarılarak, onun önünde diz çöktüler. Bu kutsal eller artık kımıldamıyordu.

Jean Valjean arkasına yaslanmıştı, onu iki şamdanın ışığı aydınlatıyordu. Bembeyaz yüzü gökyüzüne dönmüştü. Ellerini Cosette ile Marius’ün öpücüklerine bırakmıştı.

Ölmüştü.

Yıldızsız, kapkaranlık bir geceydi. Kuşkusuz, karanlığın içinde kanatları açık, ruhu bekleyen yüce bir melek ayakta duruyordu.

6. Otlar Örter, Yağmurlar Siler

Père-Lachaise Mezarlığı’nda, yoksullar hendeğinin yakınında, bu mezarlar kentinin kibar mahallesinden uzakta, ölümün çirkin biçimlerini sonsuzluk karşısında teşhir eden süslü mezarlardan uzakta, ıssız bir köşede, eski bir duvarın dibinde, ayrikotlarıyla yosunlar arasında, kahkahaçiçeklerinin tırmandığı ulu bir selvi ağacının altında, bir taş vardır. Bu taş da, ötekiler gibi zamanın bıraktığı izlerden, küften, yosundan, kuş pisliklerinden kurtulamamıştır. Su, onu yeşile boyar, hava koşulları karartır. Bu mezar hiçbir patikaya yakın değildir. O yana gitmeyi kimse istemez, çünkü otlar yüksektir, insanın ayakları ıslanıverir. Güneş görünür görünmez kertenkeleler oraya üşüşür. Etrafta yabani yulafların hışırtısı duyulur. Baharda, ağaçlarda çalibülbülleri ötüşür.

Bu taş çıplaktır. Onu yontarken, ancak mezar için gerekli olan kadarı düşünülmüş, taşı ancak bir adamı örtmeye yetecek ölçüde uzun ve dar olarak düzenlenmekten öte bir şeye dikkat edilmemiştir.

Üzerinde hiçbir yazı yoktur. Yalnız, bundan yıllar önce, bir el oraya, kurşunkalemle, yağmur ve toz altında yavaş yavaş okunmaz hale gelen, belki de, bugün tümüyle silinmiş olan şu dört dizeyi yazdı:

*Uyuyor. Yazgısı ona neler etti neler
Yaşıyordu. Meleği gidince o da gitti.
Herkes gibi onu da buldu bu sıradan şey
Günün tükenip akşamın inişi gibi*

1 Palavra.

2 Joseph Pitton de Tournefort (1656-1708): Sistematik botaniğin öncülerinden Fransız botanikçi ve hekim; bugün bile geçerliliğini koruyan bir sınıflandırma sistemi geliştirmiştir.

3 Karl von Linné: İsveçli doğabilimci ve hekim.

4 Bernhard de Jussieu: Fransız botanikçi; embriyonal özelliklere göre sınıflandırma yapmıştır.

5 Lat.: Bu konutu Tanrı korumazsa, onu koruyanlar boş yere uykusuz kalırlar.

6 Kutsal Kitap'tan: "Işık olsun," dedi.

7 Eski Roma inancında tanrıların izin verdiği ve vermediği şeyler.

8 Lat.: Kadehler arasında. (Sadece içerken, dostlarla sohbet ederken.)

9 Konvansiyon: Fransa'da 1789 Devrimi'nden sonra cumhuriyeti ilan ederek 21 Eylül 1792-26 Ekim 1795 arasında ülkeyi idare eden devrimci meclis. Krallığın lağvedilmesinden sonra 749 üyeli bir uzlaşma meclisi yeni anayasayı hazırlamak üzere halk oyuyla seçildi. Konvansiyonun en etkin grubu, merkezi yönetim karşısı Girondin'ler ve Brissotin'lerdi. Bunların karşısında Komün'ün ve Saus-Culotte'un desteğine sahip olan Jakoben (Montagnard) grubu oluştu. 1793'te kralın idam kararının alınması sırasında Jakoben'ler karşısında ilk tayin edici yenilgiyi aldılar. İç ve dış sorunlar, Konvansiyoncu'ların karşısında sertlik yanlısı Jakobenci'lerin ellerini kuvvetlendirdi. Konvansiyoncu Halk Kurtuluş Komitesi kuruldu; kâğıt para kullanma mecburiyeti getirildi. Bütün tavizlere rağmen Komün ve Jakoben'ler karşısında Konvansiyonun Girondin kanadı geriledi. Devrimin şiddetini savunan kilise karşısı, tanrıtanımaz Enragé'ler politikası hâkim oldu. 1793 yılında Roberspierre 'Halk Kurtuluş Komitesi'ne girince terör dönemi başladı. Roberspierre, önce Enragé'ler sonra Danton taraftarlarını ortadan kaldırdı. Roberspierre 'Konvansiyon'a terörü ve şiddeti bir yöntem olarak benimsetmek isterken 1794'te ekibiyle birlikte giyotine gönderildi. Konvansiyon, gittikçe muhafazakâr ve ılımlı bir rota çizmeye başladı. Krallık yanlıları güçlendiler. Konvansiyon, sonuç olarak, Directoire'a, halkın sorunlarını çözmekten aciz bir burjuva cumhuriyeti bıraktı.

10 Latince: Hazırlıksız.

11 Lat.: İsa'nın sözü. "Bırakın küçük çocuklar bana gelsinler."

12 Lat.: Bir solucanım.

13 Köy, pazar gibi yerlerde dolaşarak ufak tefek tuhafiy eşıyası satan esnaf.

14 Lat.: Tanrı'ya inanıyorum.

15 Lat.: Çok sevdiği için.

16 Doğanın tezahüründe Tanrı'yı bulan anlayış.

- 17 Yemek pişirmek için kullanılan ayaklı, taşınabilen, ızgaralı ocak.
- 18 Fransız Alpleri ağzıyla: “Hırsız kedi.”
- 19 1816 Temmuzu’nda *Méduse* isimli gemi Batı Afrika açıklarında batmış, 149 kişi salda 12 gün aç susuz kalmıştı.
- 20 Etkiyi artırmak için bir şeyin tersini söyleyerek alay etme.
- 21 Alaylı bir dille yazılmış eleştiri yazısı; hiciv.
- 22 Kabare: İçkili lokanta, meyhane.
- 23 İngilizce; spleen: Karasevda, isteksizlik.
- 24 Anlamları farklı yazılışları ve söyleyişleri bir arada kullanmak, söz oyunu.
- 25 Lat.: Bilmecede ölçü var.
- 26 Lat.: Annesini öldüren Neron’dan söz ediyor.
- 27 Lat.: Şimdi sen, Bacchos!
- 28 Nil, güneşin altında yenidir.
- 29 Aşk her şeydir.
- 30 Kurtarıcımız İsa.
- 31 Parantezi koyan Jean Valjean’dır.
- 32 Ben Tanrı’yı tanımıyorum.
- 33 Lat.: Karanlık nedenleri.
- 34 Lat.: Karanlığın nedenleri kutsal nedenler.
- 35 Sezar gülümsüyor, Pompeius ağlayacak.
- 36 Lat.: Sert pas.
- 37 Mezar taşındaki kitabe şöyle:
ŞUBAT
1637’DE
BRÜKSEL
(...)’DE
BİR ARABA KAZASINDA
ÖLENLER
MONSIEUR BERNARD
DEBRYE MARCHAND
- 38 Eski savaşlarda askerlerin bir tür diziliş düzeni. Karelerin dört yanı düşmana dönük olurdu.
- 39 Kelime karşılığı: *Splendid!* (Harikulade!)
- 40 Waterloo Savaşı’ndan sonra Restorasyon döneminde aşırı kralcı yüce bir divanda yargılandı ve ölüme mahkûm edildi.
- 41 Lat.: Kaderde yazılıydı.
- 42 “Komutanın ne ölçüde dengesi var?”
- 43 “Bir savaş sona ermiş, bir gün bitmiş, yanlış alınan önlemler düzeltilmiş, ertesi gün için en büyük başarılar güvence altına alınmıştı, her şey bir anlık bir panik yüzünden kaybedildi.”
- 44 Çatal bir destek üzerine yerleştirilerek fitille ateşlenen eski bir silah.
- 45 Lat.: Öbürlerinden farklı değil.
- 46 Lat.: Siz böyle çalışıyorsunuz, ama kendiniz için değil. (Birinin hakkı olan şey, başkasına verilince söylenir.)
- 47 Lat.: Kazıyor ve karanlık bir çukura define saklıyor,
Bir metelik, bir gümüş, taşlar, bir ceset,
hayaller ve hiç.

- 48 Saf kral.
- 49 Zehirli özsuğu çıkaran bir ağaç. Söylentiye göre gölgesinde uyuyanlar ölür.
- 50 Delice: Buğdaygillerden, genellikle buğday tarlalarında yetişen, zehirli, yabani bir bitki.
- 51 Gerekli her şey. İmkân.
- 52 *Corbeau*: Karga; *Renard*: Tilki.
- 53 Bazı masal kahramanları.
- 54 İsa'ya ait ünlü Latince bir dua.
- 55 Fransız sözcüğü gürültü patırtı anlamına gelmektedir. Burada bir sözcük oyunu yapıyor.
- 56 Lat.: Kalpten sonra taşlar.
- 57 *Urbis amator*: Kent âşığı
- 58 *Ruris amator*: Kır âşığı
- 59 O dönemde idamlarParis'te Gréve Meydanı'nda yapıldı.
- 60 Yunanlılara karşı bizim Tiber'imiz var: Tiber'in suyundan içen isyanı unuttur.
- 61 Daha önce de belirtildiği gibi Gréve Meydanı idam cezası ve giyotin anlamına gelmektedir.
- 62 Lat.: 'Işık olsun' demektir. Tevrat'ın Tekvin bölümündeki Tanrı'nın yaratıcı sözü anılıyor, " Ve Tanrı dedi ışık olsun. Ve ışık oldu."
- 63 Latince: Huzur içinde yatsınlar.
- 64 Tahnit: Ölüyü bozulmaması için ilaçlama.
- 65 Alçalmış, aşağılanmış. Aynı zamanda ABC'nin Fransızca'da okunuşudur.
- 66 Latince: Işık gerçek oldu.
- 67 *Sevil Berberi*'nin kişilerinden korkunç ve kuşkulu vasi tipi.
- 68 13. yüzyılda Pisa tiranı. İktidardan düşürölüp iki oğluyla Gualandi kulesine kapatılmış; 'Açlık Kulesi' diye bilinen bu kulede Ugolin, oğullarının cesetlerini yemeye çalışmıştır.
- 69 Eski Yunan mitolojisinde deniz tanrısı Poseidon'un oğludur. Kâhindi;ancak çok defa kehanetlerini söylemekten kaçınır ve ısrar edenlerden kurtulmak için de kendisini çeşitli şekillere sokardı.
- 70 Haydutluktan gelip ünlü olan Paris Emniyet Müdürü. Birtakım suçlar işleyip küreğe mahkum edildikten sonra, suçlulara kök söktüren bir emniyet amiri olmuştur.
- 71 Dört yüzlü.
- 72 O üçra yerde yapayalnızdı. Pater Noster duasını okumayı düşünmüyordu.
- 73 Av hayvanlarının, özellikle de kuş ve tavşanların avlanmasında kullanılan av köpeğı.
- 74 Fransa'da Bourbon hanedanının Orléans kolu (küçük kardeş kolu) lehine 1830'da tahttan uzaklaştırılan büyük kolun taraftarlarına verilen ad.
- 75 İle-de-France köylülerinin ya da Jacqueslar'ın soylulara karşı 28 Mayıs 1358 tarihinde başlattıkları ayaklanmaya verilen ad.
- 76 *Quinturions*: Beş yüz kişiye komuta edenler; *Centurions*: Yüz kişiye komuta edenler; *Décurions*: On kişiye komuta edenler; *Éclaireurs*: İzçiler. (ç.n.)
- 77 Roma'daki yedi tepeden biri. Hükümete karşı ayaklanan halkın bir kısmı bu tepeye çıkmıştı.
- 78 Eskilerin gelecekte haber verme yeteneğı atfettikleri kadın kâhin.
- 79 Birlikte yazdıkları bir eserin başarısızlığa uğraması üzerine yine birlikte intihar eden iki genç Fransız şairi. (ç.n.)
- 80 Yapraklardan, yapraklı dallardan bir perde.
- 81 Ünlü bir Venüs tapınağı bulunan Kıbrıs'ın bir şehri.
- 82 Ünlü bir Fransız hâkimi. Paris Yüksek Mahkemesi'nin ilk başkanı.
- 83 Fransız bahçe ve park desinatörü (1613-1700).

84 Aşk.

85 Trampet.

86 Gaddar adam, talancı.

87 Yunan mitolojisinde güzelliği temsil eden üç tanrıçaya gönderme yapılıyor.

88 *Porte-cochère*: Kapı.

89 Bu bölümlerin çevirisi, bir “kültür içi” sorununu başka bir dilde var etme gibi aslında imkânsız bir girişime tipik bir örnek olabilir. “Argo”nun ancak dil içi çevirisi mümkünken, böyle bir girişim, olsa olsa, başka bir kültür ortamının okuruna sınırlı bir fikir vermekten öteye gitmemektedir. Dolayısıyla, metnin bu bölümündeki bu “iç çeviri”ye ait yerler atlanmış ve (...) şeklinde belirtilmiştir.

90 Ama nerede o eski karlar?

91 Altı güçlü at çekiyordu bir arabayı.

92 Okçu: *Cupido* (Roma aşk tanrısı).

93 Paris.

94 Fauchelevent’in sözcük anlamı, “rüzgâr biçer”dir. Burada ihtiyar, aşağılama amacıyla soruyor; “Ne biçer?”

95 Aynı aşağılama! “Rüzgâr iter”, “rüzgâr keser”.

96 Bitki kalıntılarından oluşan ve yakıt olarak kullanılan, siyaha yakın renkte, hafif süngerimsi kömür.

97 Napoléon, Mısır dönüşünde Direktör’ü devirince, 1789 Devrimi’nin ürünü anayasanın yerine yeni bir anayasa hazırlattı. 1802’de Napoléon ömür boyu Konsül, 1804’te bir halkoylamasıyla İmparator ilan edildi. Toplumsal alanda burjuvazi gelişirken, emekçilerin geleceği belirsizleşmeye yüz tutmuştu. Ordunun asıl asker kaynağı olan köylüler, yoksulluk ve sorunlarla boğuşuyordu. Napoléon’un işgalinden endişelenen İngiltere, Kara Avrupası’nda Prusya ve Avusturya ile koalisyon kurdu. Trafalgar’da İngilizlere yenilen Napoléon İngiltere’nin müttefiklerine saldırdı. 1810’da imparatorluk 130 Fransız “departmanına” bölünmüş, sıra Rusya’ya gelmişti. 1812’de Moskova’dan feci bir ricat başladı. Bunu, Lützen, Bautren, Leipzig yenilgileri izledi. Napoléon, 1814’te tahttan indirildi. 1814-1815 arası, XVI. Louis’nin kardeşi (Yüz Gün) XVIII. Louis, müttefik güçlerce tahta çıkartıldı, devrim öncesi politikalara dönüş yapmaya kalkınca, halkın ayaklanması üzerine Paris’ten kaçtı. Napoléon, bir defa daha şansını denedi; ancak bu defa da Belçika’ya yenildi. Fransa bir defa daha işgal edildi. Napoléon, Aziz Helena Adası’na sürgün edilip, orada öldü.

1815-1824 arası iki Restorasyon dönemi yaşandı. Üç eğilim bu döneme hâkim oldu: Eski rejime (Ancien Régime) dönmek isteyen kralcılar, meşrutiyetçiler ve liberaller. Üçüncü öbek içinde devrimciler ve Bonaparte’cılar yer alıyordu. 1815 Ağustosunda kralcı aşırı muhafazakârlar iktidar oldular. 1820-1822 arasında devrimci bir hareket ortaya çıktıysa da, başarılı olamadı. 1824’te, XVIII. Louis ölünce, X. Charles adıyla Artas Kontu kral oldu. Kral, liberallerin gözündeki aşırı muhafazakârlığın simgesi idi. Basın özgürlüğü sınırlandı, meclis dağıtıldı, oy hakkı burjuva-kapitalist sınıf lehine sınırlandı.

Paris halkı ayaklanınca Louis Philippe kral oldu. Kral Louis Philippe 1830’da ant içti. Yeniden liberalleşmeye gidildi, oy verme hakkına getirilen sınırlandırmalar kaldırıldı. Burjuva kökenli krallık rejiminin karşısında üçlü bir muhalefet vardı: Meşrutiyetçiler, Bonaparte’cılar ve cumhuriyetçiler. Rejim yandaşları, “hareket partisi” ve “direniş partisi” olarak ikiye bölündü. Ancak ayaklanma ve huzursuzluklar bastırılmadı. (Lyon ipek fabrikası işçileri ayaklanması; 1832, Paris Saint Merry Mahallesi ayaklanması; 1834). (ç.n.)

98 Dragon: Eskiden Batı ordularında bulunan bir asker sınıfı.

99 Savaş hazır ol. (ç.n.)

100 Carpes au gras: Saatlerin tadını çıkar.

101 Kümes ve cennet, aynı zamanda Fransızların, tiyatroların ucuz biletle girilen üst kat galerilerine verdikleri addır. Grantaire, burada, Müslümanlığın yoksul insanlara da cennete girme hakkı tanıdığını

söylemek istiyor.

102 Genelden özele üç adımlı akıl yürütme.

103 Prusya kökenli siyasetçi; 1789 Jakobenler Kulübü'nün ateşli devrimcilerinden. Hristiyanlıktan arınma eyleminin en büyük savunucusuydu. Robespierre tarafından 1794'te giyotine yollandı.

104 Gribeauval: Fransız generali; 1776'da kendi adıyla anılan bir topçuluk sistemi kurdu. Top kundaklarında nişan alma ve yükseltme mekanizmasını uygulamaya koydu.

105 Lat.: Kutsal şey.

106 Lat.: Güneşin sahte olduğunu söylemeye kim cesaret edebilir?

107 Lat.: Ölen baba, ölmeye hazırlanan oğluna bakıyor.

108 Lat.: Hayat ışığını ele geçirdiler.

109 Eski Yunanistan'da Korinthos bir sanat şehriydi, Sybaris ise şehvet yaşamıyla ünlüydü.

110 Efsaneye göre kral, 300 sığırın olduğu ve 30 yıl hiç temizlenmeyen ahırların sahibidir.

111 Artemis rahibesi Héro ile Leandro, yine Thisbe ile Babilonlu delikanlı Püramos, Grek ozan Musaïos'un ve Latin ozan Ovidius'un şiirlerinde yarattıkları, birbirlerine son derece bağlı sevgililerdir.

112 Sarmatlar: İÖ 4. yy-İS 3. yy arasında Karadeniz'in kuzeyindeki Samartia bölgesinde yaşayan halk.

113 Daron: Baba; babalık.

114 Lat.: Kutsal bir şey.

115 Lat.: "Geri çekil!" anlamına gelen bu sözü *İncil*'e göre İsa, şeytana söylemiştir.